Editör: BASKIN ORAN

Türk Dış Politikası

Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar

CİLT III: 2001-2012

iletişim

İletişim Yayınları 1840 • Araştırma-İnceleme Dizisi 311
ISBN-13: 978-975-05-1142-4 • ISBN:13: 978-975-05-0000-8 (Tk. No.)
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul
2. BASKI 2013, İstanbul

YAYIN SEKRETERİ Kıvanç Koçak
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Anadolu Ajansı
SAYFA DÜZENİ ve UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Güneş Akkor
DİZİN Cem Tüzün
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Editör: BASKIN ORAN

Türk Dış Politikası

KURTULUŞ SAVAŞINDAN BUGÜNE OLGULAR, BELGELER, YORUMLAR

(Cilt III • 2001-2012)

Bölüm Yazarları

ALİ DAYIOĞLU, BASKIN ORAN, FUNDA KESKİN ATA, İLHAN UZGEL, KUDRET ÖZERSAY, MİTAT ÇELİKPALA, MİTHAT SANCAR, MUSTAFA AYDIN, NURİ YEŞİLYURT, SAMİM AKGÖNÜL, SANEM BAYKAL, SEYFETTİN GÜRSEL, TUĞRUL ARAT, ÜNAL ÜNSAL

Editör Yardımcısı

Ünal Ünsal

Kutuları ve Tablolarıyla Katkıda Bulunanlar

Ahmet İnsel, Akın Özçer, Ergun Özbudun, Fethiye Çetin, Fevzi Özlüer, Gün Kut, Hakan Mertcan, Herkül Millas, İnan Sevinç, Kerem Altıparmak, Kıvanç Koçak, Tuncay Babalı, Ümit Kardaş, Yavuz Çobanoğlu

iletişim

Bu yapıttaki bölümlere dipnot verirken şu örnekten yararlanabilirsiniz:

Bölüm yazarının adı-soyadı, tırnak içinde bölümün adı, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt III (2001-2012), baskı sayısı, İstanbul, İletişim Yayınları, baskı yılı, s. ...

Bu yapıttaki kutulara dipnot verirken şu örnekten yararlanabilirsiniz:

Kutu yazarının adı-soyadı, tırnak içinde kutunun adı, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt III (2001-2012), baskı sayısı, İstanbul, İletişim Yayınları, baskı yılı, s. ...

*Kısa İçindekiler**

Sunuş *7*

11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi *11*

Dönemin Bilançosu *13*
ABD ve NATO'yla İlişkiler *249*
AB'yle İlişkiler *337*
Orta Doğu'yla İlişkiler *401*
Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler *463*
Rusya Federasyonuyla İlişkiler *532*
Yunanistan'la İlişkiler *560*
Kıbrıs Konusu *632*
Balkanlarla İlişkiler *690*
İnsan Hakları Konusu *709*
Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye *788*
Boğazlar Konusu *819*

(*) Ayrıntılı İçindekiler cildin sonundadır.

Kutular ve Yazarları 825
Haritalar 831
Tablolar, Şemalar ve Grafikler 831
Yapıta Katkıda Bulunanlar 833
Kısaltmalar 835
Dizin 843
Ayrıntılı İçindekiler 873

Sunuş

2001 sonunda iki cilt halinde yayınladığımız **Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** kitabından 11 yıl sonra, konuyu yine günümüze kadar getiren üçüncü cildi mutluluk içinde sunuyoruz. Gerçek bir mutluluk, çünkü biz yazarları için her şeyden önemli olan husus şu ki, bu kitap hem onu ders materyali olarak okuyan üniversite öğrencilerinden, hem de konu hakkında toplu bilgi edinmek isteyen kitlelerden takdir gördü. Toplam 1.600 sayfalık yapıt toplam 30 baskıya ulaştı. Epey hacimli ciddi bir kitap için büyük mazhariyettir.

Mutluluğumuzun diğer sebebi, böyle kolektif kitapların bunca yıl sonra devamının gelmesi nadir görüldüğü halde, konuyu 2012 sonuna kadar getiren bu cildi de hazırlamış oluşumuz.

Şanslı İmişiz

İkinci cildi 2001'de sonlandırdık. Çok şanslıymışız, çünkü tesadüfen doğru yerde bitirmişiz: 2001 sonunda, uluslararası politikayı çok derinden etkileyen meşhur 11 Eylül olayı vuku buldu. Olumsuz, ama çok önemli bir kilometre taşı oluşturdu. İç politikada da, Türkiye siyaseti için çok farklı bir parti olan AKP 2002 sonunda iktidara geldi. Üstelik, 12 Eylül cuntasının yaptığı tahribatı onaracak AB Uyum Paketlerini desteklemeye başladı. Kronikleşmiş Kıbrıs çıkmazında mutlak çözümden söz etmeye başladı. O da çok önemli bir kilometre taşı oldu.

Bu üçüncü cildin bittiği 2012 sonu da bilimsel açıdan şanslı oldu. Çünkü, uluslararası politika açısından, ABD'nin 11 Eylül fırtınası artık yatışmış ve dünyayı ateşe vermeye odaklanmış olan Neo-conların başarısızlığı tescillenmişti. Obama döneminde ABD, Neo-con cinnetinin açtığı yaraları onarma çabası içinde, müttefikleriyle danışmaya özen gösteren temkinli bir politika gütmeye başladı. Uluslararası politikada bir kuvvet boşluğu belirdi ve bu, Türkiye gibi ülkelere fırsatlar doğurdu. Diğer yandan, küreselleşmenin dünya ekonomisini kökten değiştirmeye başlaması da Türkiye gibi ülkeler için aynı durumu yarattı. Türk dış politikası açısından baktığımızda ise; Orta Doğu'daki altüst oluş, Suriye ve Irak'ın parçalanması ihtimalleri, en önemlisi de K. Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetiminin bağımsızlaşma sürecinin başlama sinyalleri ortaya çıkıyordu.

2012 sonu, bilimsel açıdan, iç politikanın incelenmesi bakımından da şanslı bir tarih oldu. Eğer bu cilt 2010 sonunda bitseydi, büyük ölçüde, AKP iç ve dış politikasının övgüsünden ibaret olacaktı. Fakat her iki alanda da iktidar lideri, 2011'den itibaren gittikçe sivrileşen sert bir politika izlemeye başladı. Vaziyet, uluslararası

ilişkilerde kullanılan fakat Türkiye iç politikası açısından da geçerli olan iki terimle izah edilebilir hale geldi: Yumuşak Güç'ten Sert Güç'e geçiş. Dış politikada, özellikle Suriye bağlamında müdahaleci, hatta tehditkar bir tavır. İç politikada, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında "çoğunluğun iradesi" diye bilinen, ama artık günümüzde "farklılıklara saygı" olarak tanımlanan demokrasiden uzaklaşma. Bu durumda bu cilt, AKP politikalarını eleştirel bir gözle ele alma ve daha bütüncül biçimde değerlendirme imkanına ulaşmış oldu.

Yazar Kadrosunda Yeni İsimler

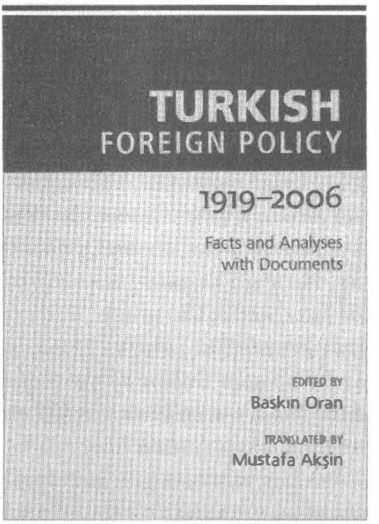
11 yıl toplumların hayatında kısa, ama insanlarınkinde uzunca bir süre oluşturur. İlk iki cildin yorulan kimi yazarlarının yerine bu ciltte "Ekonomi"yi Prof. Dr. Seyfettin Gürsel, "Rusya Federasyonuyla İlişkiler"i Doç. Dr. Mitat Çelikpala, "Yunanistan'la İlişkiler"i Yd. Doç. Dr. Ali Dayıoğlu, Bilanço'daki "Siyaset"le bir bütün oluşturan "İnsan Hakları Konusu"nu da Prof. Dr. Mithat Sancar ile Prof. Dr. Samim Akgönül yazdı. Yunanistan'la İlişkiler'den artık bağımsızlaşan "Kıbrıs Konusu"nu Doç. Dr. Kudret Özersay üstlendi. Kendisi bunu, KKTC Cumhurbaşkanlığı Özel Temsilcisi olarak başkentten başkente uçar ve bazılarında birkaç saat kalırken, üstelik bu resmî sıfattan tamamen sıyrılmayı bilerek yaptı.

Daha önceki ciltlerde dört kişi tarafından yazılan "Orta Doğu'yla İlişkiler"i bu ciltte genç bir arkadaşımız üstlendi: Araştırma Görevlisi Nuri Yeşilyurt. Daha dok-

torası yokken ve bir taraftan da tezini yazarken. Söz verdiği tarihleri gün aksatmadan. Elinizdeki cilt, basılıp çıktığı zaman Dr. unvanını almış olacak olan bu arkadaşımızın bu ilk önemli eserini yayınlama mutluluğuna da sahip.

İlk iki cildin kolay okunduğu öğrenciler tarafından hep ifade edilmiş ve bu, biz yazarları çok mutlu eden bir husus olmuştur. Çünkü bir kitabın kolay okunurluğu, bilimselliği kadar önemlidir; hele ders materyali olduğu düşünülürse. Bununla birlikte, bir olay bizi uyardı: İlk iki cilt Emekli Büyükelçi Mustafa Akşin tarafından özenli bir biçimde çevrilirken farkına vardık ki, kitabın dili daha iyi olabilir; böyle şeyler çeviri yapılırken daha iyi anlaşılıyor. (Bu çeviri, University of Utah Press tarafından *Turkish Foreign Policy - Facts and Analyses with Documents* adıyla 2010 sonunda yayınlanmıştır; Amazon'dan bulunabilir). Bu ciltte "T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Yeni Teşkilat Kanunu" bölümünü yazan Emekli Büyükelçi Ünal Ünsal'ın dil konusundaki yoğun katkısı, bu cildin daha duru bir Türkçeyle sizlere ulaşmasını sağlamış bulunuyor.

Türk Dış Politikası'nın ilk iki cildi 2010'da ABD'de, 2001-2006 dönemi özetle eklenerek, büyük boy (28,5x22 cm) 968 sayfa olarak yayınlandı.

Bu Cilt Niye Kalın Oldu?

Evet, epey kalın. Anlattığı sadece 11 yıllık son dönem olduğu halde, 60 yılı anlatan Cilt I'e yakın kalınlıkta. Bunun sebebi, bir ölçüde, çok yeni olayların hangisinin önemli ve kalıcı, hangisinin geçici olduğunu anlamanın zorluğu; bunu Cilt II'de de yaşamıştık. Ayrıca, bu ciltte eskisinden çok daha fazla görsel malzeme kullandık. Fakat esas sebep, bu 11 yılın, hem iç hem de dış politikada Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülmedik yoğunlukta bir dönem oluşu. Bu sebeple, bu cilt, Türkiye'de çok ihtiyaç duyulan bir kitap türünün de yerine geçmiş oldu: Almanak. Yani o yılın önemli iç ve dış olaylarını yazan kitap.

Biz bu "11 Yıllık Almanak"taki ikili ilişkileri (Yunanistan'la, ABD ve NATO'yla, vs.) 2011 sonuna kadar getirdik. Ama orada kalmadık. Daha önceki ciltlerde en fazla 40 sayfa tutan "Dönemin Bilançosu" burada iç ve dış olayları 2012 bitene kadar, yaklaşık 218 sayfa halinde izledi ve yorumladı. Bu bölüm, Türk Dış Politikası açısından ciddi önem arz eden Ermenistan ve Suriye politikalarını da, ayrıntılı biçimde 2012 sonuna kadar getirdi.

Bilanço'nun (ve cildin) bu sefer uzun olmasının son sebebine gelince. "2012'den Bakınca" başlığı altında birtakım kutular göreceksiniz. Bunlar, dönem öncesinde vuku bulan kimi olayların, vuku buldukları tarihte anlaşılamayan yanlarını anlatmakta: Menderes Dönemi, Turgut Özal Dönemi, 27 Mayıs Darbesi, 28 Şubat Muhtırası, ayrıca, askerî vesayetin Türkiye'de kuruluşunun öyküsü. Zaman içinde çıkan yeni belgeler ve ayrıca, geçen zamanın araştırmacıya sağladığı yorumlama yeteneği, bunları yazmayı şimdi mümkün kıldı.

Teşekkürler

Nihayet, Cilt I'in başındaki Sunuş'ta olduğu gibi (yazım kuralları vs. için o Sunuş'a tekrar bir göz gezdiriniz), bu cilde yardımda bulunmuş kişileri anmak istiyorum. İnşallah unuttuklarım yoktur, varsa artık lütfen bağışlasınlar, şu isimler bu cilde bilgi ve belge sağladılar, bazı yerlerini okuyarak yardımcı oldular: Abdül Rezak Bilgin, Ali Arsın, Ahmet Davutoğlu, Cevahir Akdemir, Dilan Mızrak, Emirhan Yorulmazlar, Erdem Denk, Evren Dede, Füsun Gür, Gürcan Balık, Haluk Gerger, Herkül Millas, Hüseyin Doğan, İnan Özyıldız, Kaan Esener, Leda Mermer, Oya Baydar, Sarkis Paçacı, Setrak Davuthan, Süha Atatüre, Taner Akçam, Tanıl Bora, Temel İskit, Yılmaz Ensaroğlu, Zakarya Mildanoğlu.

Arkadaşım Bülent Küçükaslan, bu kadar hacimli bir çalışmada maalesef durmadan patlak veren onca bilgisayar sorununda gece-gündüz yanımda oldu. Bazen tamamen kaybolan metinleri kurcaladı, bulup çıkardı. İletişim Yayınevinden Nihat Tuna her zamanki gibi gak dedikçe et, guk dedikçe su verdi. Hüsnü Abbas ve baştan sona muazzam bir uyum içinde çalıştığımız Kıvanç Koçak büyük teknik yardım ve huzur sağladılar. Sağ olsunlar.

Bitirmeden, Cilt I'deki Sunuş'un son paragrafını buraya da kopyalamak isterim çünkü 11 yıldır değişen bir şey yok:

"Bir de, izin verirseniz, bu kitabın yazılması ve özellikle de bitirilmesi sırasında, hem sabahları ben yatmadan yatmayan, hem de onca ihmal edilmesini onca güleryüzlülüğüyle bana hissettirmeyen Feyhan'a kuru, ama sevgi dolu bir teşekkür sunmak istiyorum."

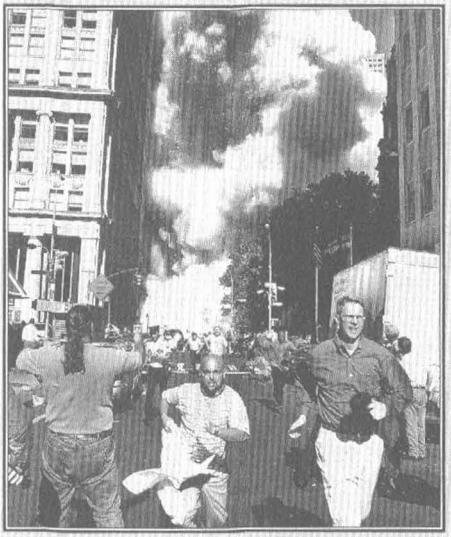
BASKIN ORAN

Not: Eksik ve yanlışlarımızı, izleyen ilk baskıda düzeltmemiz için,
lütfen baskinoran@gmail.com adresine iletiniz.

Birinci baskıdaki kimi eksik ve yanlışlarımızı, yaptıkları değerli uyarılarla bu ikinci baskıda düzeltmemize olanak veren şu genç arkadaşlarımıza büyük teşekkür borçluyuz: Başar Başol, Mehmet Ratip, Enes Ateş ve özellikle de Çağlar Şakı.

2001-2012

11 Eylül panığı.
(Kaynak: http://www.abcnyheter.no/files/images/2011-36/1315305174taarneneraser980.jpg)

Davutoğlu - Erdoğan.
(Kaynak: http://www.nationalturk.com/en/wp-content/uploads/2012/06/davutoglu-erdogan.jpg)

11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi

Dönemin Bilançosu

Dönemin Yönetimi

Cumhurbaşkanları	Hükümetler	Dışişleri Bakanları	Dışişleri Müsteşarları
Ahmet Necdet Sezer (18 Mayıs 2000-28 Ağustos 2007)	V. Bülent Ecevit Hükümeti DSP-MHP-ANAP (28 Mayıs 1999-19 Kasım2002)	İsmail Cem (18 Nisan 1999-11 Temmuz 2002)	Uğur Ziyal (1 Ekim 2001-28 Kasım 2004)
		Şükrü Sina Gürel (12 Temmuz 2002-19 Kasım 2002)	
	Abdullah Gül Hükümeti AKP (19 Kasım 2002-12 Mart 2003)	Yaşar Yakış (19 Kasım 2002-14 Mart 2003)	
	I. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti AKP (14 Mart 2003-29 Ağustos 2007)	Abdullah Gül (14 Mart 2003-28 Ağustos 2007)	Ali Tuygan (1 Aralık 2004-15 Aralık 2006)
Abdullah Gül (28 Ağustos 2007)	II. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti AKP (29 Ağustos 2007-6 Temmuz 2011)	Ali Babacan (29 Ağustos 2007-2 Mayıs 2009)	Ertuğrul Apakan (15 Aralık 2006-25 Ağustos 2009)
	III. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti AKP (6 Temmuz 2011)	Ahmet Davutoğlu (2 Mayıs 2009)	Feridun Sinirlioğlu (25 Ağustos 2009)

(Tablo: Tuncay Babalı). (Yeni ihdas edilen Bakan Yardımcılığı makamına Büyükelçi Naci Koru 6 Mart 2012'de atanmıştır)

I) Uluslararası Ortam ve Dinamikler

Giriş: 21. Yüzyıl Başında Dünya

Batı dünyası 20. yüzyılın sonuna, Sovyet Blokunun dağılmasının yarattığı bir öforya, yani aşırı bir iyimserlik ve kendinden hoşnutluk duygusu içinde girmişti. Artık Batı sistemi rakipsiz biçimde dünyaya hakim olacak ve çatışmaları sona erdirecekti (bkz. **Tarih'in Sonu** kutusu, Cilt II). Oysa bunun hemen ardından, her sistemin bir "öteki" sayesinde ayakta durması kuralına uygun olarak, komünizm biçimindeki eski öteki, yerini dinsel bir öteki'ye bıraktı. Artık mücadele Batı (Hıristiyan) medeniyeti ile İslam medeniyeti arasındaydı (bkz. **Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi** kutusu, s. 15). Bu tez özellikle, 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere yapılan saldırıyla resmîleşti. "Şer Ekseni" (*axis of evil*) kavramı Afganistan ve Irak'ın işgaline, İran'ın izole edilmesine ve bütün dünyada vahim insan hakları ihlallerine kılıf oluşturdu (bkz. **Haydut Devletler, Şer Ekseni, Başarısız Devletler** kutusu, s. 19).

Dönemin başı, ABD'nin, sınır ve kurallarını kendisinin saptadığı tek kutuplu bir dünya kurma çabalarına sahne oldu. Bu esnada ABD, önünde durulamaz tek süper güç görünümündeydi. Avrupa'da, genişlemenin artırdığı değişme sancıları AB'nin atmosferine hakim idi. Rusya Federasyonu (RF) henüz kendini toparlayamamıştı. Doğu Asya'da Çin, hızlı gelişme ile mevcut komünist rejimi bağdaştırma sorununu yaşamaya devam ediyordu.

Dönemin sonu pek de beklenmedik biçimde geldi. ABD hegemonluğunun önemli ölçüde sarsılmasına tanık olundu. RF toparlanarak ve yükselen petrol-doğalgaz fiyatlarından da yararlanarak çok daha özerk davranmaya koyuldu. Çin neredeyse ABD'ye rakip bir güç olacak biçimde büyümeye devam etti. İçinde Türkiye'nin de yer aldığı kimi "Yarı-Çevre" ülkeleri (bkz. **Merkez, Çevre, Yarı-Çevre Kavramları** kutusu, Cilt I) uluslararası arenada yükselmeye başladı. Tüm dönem boyunca da, dünya sisteminin küresel kapitalizme geçişinin yol açtığı büyük krizler, birbiri ardına (2001, 2007-08, 2011) patladı. ABD'de, ülkenin "yüzde 99"unu temsil ettiğini ileri süren ve "Wall Street'i İşgal Edin" (*Occupy Wall Street – OWS*) sloganıyla 17 Eylül 2011'de bir parkı işgal eden protesto hareketi doğdu ve ülkenin geneline yayıldı. İspanya'da 15 Mayıs 2011'de başlayan ve kapitalizmin çarpıklıklarını protesto eden "*Indignados*" (Öfkeliler) hareketinden, ayrıca Arap Baharı dahil çeşitli ülkelerdeki protesto eylemlerinden etkilenen OWS, bir yandan finans çevrelerinin 2008 krizine sebep oluşunu, bir yandan da küresel kapitalist sistemin yol açtığı işsizliği, gelir dağılımı bozukluğunu, sosyal adaletsizlikleri, vb. sorgulayacak ve ileride daha da genişlemesi olası bir protesto tablosu yaratacaktır.

OWS hareketi özellikle New York'taki Zuccotti Park'ta yaptığı gösterilerle dikkat çekti. Kaynak: http://2.bp.blogspot.com/-IPZ8I67R1v8/Tsw0CW427VI/AAAAAAAABPc/oSPsu25EPJQ/s1600/zucc4.jpg

Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi

Soğuk Savaş'ın 1990'ların başında sona ermesinin ardından oluşan yeni uluslararası sistemin temel dinamiklerini anlamlandırma çabalarından biri, "medeniyetler çatışması" tezi oldu. Terim olarak ilk defa Eylül 1990'da Bernard Lewis tarafından, "Müslüman Öfkenin Kökleri" başlıklı makalede kullanılmış, ABD'li siyaset bilimci Samuel Huntington'ın *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanan "Bir Medeniyetler Çatışması mı?" *(A Clash of Civilizations?)* adlı makalesiyle iyice popülerleşmişti. Buna göre, modern uluslararası sistemin ortaya çıktığı Vestfalya Barışından (1648) itibaren uluslararası politikanın odak noktası, sırasıyla krallar, uluslar ve ideolojiler arasında meydana gelen mücadeleler olarak gerçekleşmişti. Uluslararası politikanın Soğuk Savaş sonrasındaki odak noktası ise medeniyetler arasında gerçekleşecek mücadeleler olacaktı.

Medeniyetleri, kültürel gruplaşma ve kimliklerin en üst seviyesi olarak tanımlayan Huntington, günümüz dünyasında 8 temel uygarlığın varlığından bahsetmekteydi: Batı, Konfüçyüs, Japon, Islam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika. Medeniyetler arasındaki mücadele ve çatışma, hem mikro (ulus-altı gruplar arası) hem de makro (devletler arası) düzeyde gerçekleşmekteydi ve gerçekleşecekti. Batı medeniyeti şu anda askerî ve ekonomik anlamda diğerlerinden daha üstün bulunmaktaydı. Huntington'a göre, Soğuk Savaş sonrası dünyada en muhtemel çatışma ekseni, Batı medeniyeti ile onun askerî üstünlüğüne meydan okumak için işbirliği yapan Konfüçyüs ve Islam medeniyetleri arasındaki eksendi.

11 Eylül sonrasında ABD'nin ("İslamcı") terörizme karşı açtığı savaş ve bu kapsamda İslam coğrafyasında gerçekleştirdiği işgaller sonucunda, Huntington'ın Batı ve İslam medeniyetleri arasındaki çatışmaya ilişkin tezleri daha fazla gündeme gelmeye başladı. 2005'te BM çerçevesinde oluşturulan Medeniyetler İttifakı Girişimi (MİG) de, Batı ve İslam medeniyetleri arasında bir gerginlik olduğunu varsayan, (dolayısıyla da Huntington'ın tezlerini önemseyen) ve bunun derinleşmesini önlemeye çalışan devletlerarası bir proje olarak ortaya çıktı. MİG, İspanya Başbakanı J. L Rodriguez Zapatero'nun 21 Eylül 2004'te BM Genel Kurulundaki konuşması sırasında, Batı ve Arap/İslam dünyası arasındaki nefret ve anlayışsızlığın önüne geçmek için önerildi. Başbakan Erdoğan'ın da eşbaşkan olarak bu girişime destek olmasından sonra MİG, Eylül 2005'te BM himayesine alındı.

Sekretaryası New York'ta bulunan MİG, 120'den fazla devlet ve uluslararası kuruluşun üyesi olduğu bir Dostlar Grubu tarafından desteklenmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurul eski Başkanı Nassir Abdulaziz Al-Nasser MİG Yüksek Temsilcisidir. Girişimin asıl amacı, başta Batı ve İslam arasında olmak üzere, kültürler arası diyalog, işbirliği ve güven ortamını sağlayacak yerel, ulusal ve bölgesel projelere destek vermek olarak tanımlanmıştır. Temel olarak basın, gençlik, göç ve eğitim alanlarındaki projeler desteklenmektedir. Girişimin en üst düzey etkinliği, senede bir kez (2008 Madrid, 2009 İstanbul, 2010 Rio, 2011 Doha, 31 Mayıs-01 Haziran 2012 İstanbul, 27-28 Şubat 2013 Viyana) düzenlenen uluslararası forumlardır.

(N. Yeşilyurt)

(Kaynak: Samuel Huntington, "A Clash of Civilizations?," *Foreign Affairs*, No: 23 (1993), s. 22-49; *UN Alliance of Civilizations*, http://www.unaoc.org)

A) 11 Eylül 2001 (9/11) Olayı, Etkileri, Sonuçları

İngilizce terminolojide (Eylül'ün 9. ay olması nedeniyle) kısaca "9/11" diye anılan terör olayı 2001'den itibaren dünya politikasında bambaşka bir dönem başlattı.

1) Olay ve Yarattığı Tartışmalar

9/11 saldırısı bir anda her şeyi değiştirdi. Amerikan halkının hiç beklemediği bu saldırı üzerine, bütün ülkede bir dehşet atmosferi hakim oldu. O kadar ki George W. Bush, bütün başarısızlıklarına rağmen, sırf bu nedenle Kasım 2004'te ikinci bir dönem daha seçilecektir.

On yıl sonra kamuoyuna yansıyan bilgilere göre, United Airlines ve American Airlines şirketlerine ait dört uçak, 11 Eylül 2001 sabahı 19 kişi tarafından yolcularıyla birlikte kaçırıldı. Kaçıranlar, bunlardan ikisini New York'taki Dünya Ticaret Merkezinin İkiz Kulelerine çarptırarak binaları çökerttiler. Üçüncü uçak Pentagon'a çarptırıldı. Washington'daki Kongre binasına veya Beyaz Saray'a yöneldiği sanılan dördüncüsü, yolcuların ayaklanması üzerine yere çakıldı. 70'i aşkın ülkeden yaklaşık 3.000 kişinin hayatına sebep olan olayların şüphelisi El Kaide lideri Osama bin Ladin, Bush'un ikinci defa seçileceği 2004 başkanlık seçimlerinden hemen önce yayınlanan bir video kaydında olayın sorumluluğunu üstlenecek, sonra da ABD özel kuvvetleri tarafından Pakistan'da Mayıs 2011'de öldürülecektir.

9/11 olayının etkisi büyük olacak, ABD'de insan haklarını hiçe sayan yasalar yapılacak, Afganistan ve Irak işgal edilecek, tüm dünya çok olumsuz etkilenecektir. En az bu kadar vahim bir durum da, ilk defa İsrailli yetkililer tarafından ortaya atılmış bir söylemin işkenceyi meşrulaştırmak için yeniden gündeme getirilmesi olacaktır: "Bir alışveriş merkezine bomba konduğu istihbar edildiğinde, patlamanın ne zaman ve nerede olacağını öğrenmek ve dolayısıyla masum insanları kurtarmak amacıyla, yakalanan sanığa işkence yapmak normaldir".

Olayı araştırmak üzere ABD'de kurulan resmî "9/11 Komisyonu", El Kaide'nin ABD'ye saldıracağı konusunda çeşitli uyarılar yapılmış olduğunu, istihbarat kurumları arasındaki iletişim eksikliği yüzünden Yönetim'in bunlara ilgi göstermediğini açıklayacaktır. Konu hakkında çeşitli komplo teorileri ortaya atılacaktır.

2) ABD'nin Afganistan ve Irak'ı İşgali

a) Neo-Con'ların Düşünsel Hazırlıkları

Bu düşünsel hazırlıklar, Oğul Bush'tan önceki başkan olan Clinton dönemine (1993-2000) kadar götürülebilir. Aslında Clinton, ABD'ye dünyadan tepki getirmeyen bir yönetim kurmuş ve "insancıl müdahale" politikasını (Somali, Bosna, Kosova), çok yönlü bir yaklaşımla, müttefiklerine danışarak ve en azından siyasal meşruiyete önem vererek uygulamıştı. Kenya'daki ABD büyükelçiliğinin vurulmasından sonra Sudan ve Afganistan'ı, silah denetçilerini geri göndermesinden sonra da Irak'ı bombalarken bile uluslararası meşruiyet kavramını gözetmişti. Bosna ve Kosova'da Sırp saldırganlığına karşı Müslümanları koruduğu için İslam ülkelerini bi-

le arkasına almıştı. Bununla birlikte, o sırada, kendisinin danışmanlarından Anthony Lake "Haydut Devletler" (*rogue states*) kavramını ortaya atarak, ABD'ye karşı çıkan kimi ülkelere (K. Kore, Irak, Sudan, İran, vb.) "demokrasi götürmek" gerektiğini ileri sürmekteydi.

Esas fikirsel hazırlık, "Yeni Amerikan Yüzyılı" (*New American Century*) sloganı altında *Neo-Cons* (Yeni Muhafazakarlar) adlı bir grubun, Bush'un psikolojik durumundan da yararlanarak, ABD'nin tartışılmaz bir hegemon güç olmasını sağlamak için sergilediği sistematik çabalara dayanmaktaydı (bkz. **Bush ve Neo-Con'lar, Evanjelizm, Armageddon** kutusu, s. 17).

Bush ve Neo-Con'lar, Evanjelizm, Armageddon

George W. Bush'un 2000'de ABD başkanı seçilmesiyle, üç kavramı yan yana getiren bir siyasal ittifak iktidara gelmiş oldu: Neo-con'lar, Hıristiyan köktendinciliği (Evanjelizm) ve neoliberalizm (bkz. **Liberal, Liberalizm, Neoliberalizm** kutusu, s. 18). Bu, söz konusu ittifakın ilk iktidara gelişi değildi. 1980'de Ronald Reagan'ın başkan seçilmesi de benzer bir üçlü ittifaka dayanmıştı. Neo-con'lar ve Evanjelistler Reagan'ın seçilmesini, sadece vergilerin azaltılacağı beklentisiyle değil, "Şer İmparatorluğuna [*Evil Empire*] karşı savaş" umuduyla da karşılamışlardı. Bu terim SSCB'yi kastediyor ve köktendinci Hıristiyan ilahiyatından ilham alıyordu. Reagan, Yıldız Savaşları projesini (bkz. **Yıldız Savaşları (SDI, Stratejik Savunma Girişimi)** kutusu, Cilt II) savunurken, 1980 ve 1983'de, "Armageddon'u yaşayacak nesil biz olabiliriz" demişti.

Baba Bush ve Clinton dönemlerinde iktidar çevrelerinde pek duyulmayan Armageddon teması, George W. Bush'un 2000'de başkanlığa seçilmesiyle yeniden ön plana çıktı. G. W. Bush, Evanjelist rahip Billy Graham'in etkisiyle 1985'de alkol bağımlılığından kurtulmuş ve köktendinci Protestan inanışına göre, "yeniden doğmuş"tu (*born again*). 1995'de Teksas valisi, ardından 2000'de ABD başkanı seçilmesini Tanrı'nın bunu istemesine bağlıyordu. Dolayısıyla, ilahi bir misyonla görevlendirildiğini ima ediyordu.

Bush'un iç ve dış politika konuşmalarında bu ilahi misyon teması ve Evanjelist ilahiyat simgeleri, özellikle Irak savaşı öncesinde ortaya çıktı. Yeni Ahit'te (Kitab-ı Mukaddes'in Hz. İsa öyküsüne ayrılan kısmı) yer alan kehanetleri gerçekleştirmeye çalışan bu Evanjelist ilahiyatında, "İyi" ile "Kötü"nün savaşı türünden evrensel ve muğlak bir dikotomiyle sınırlı kalmayan, Armageddon savaşı gibi Eski Ahit'e (Kitab-ı Mukaddes'in Tevrat ve Zebur'u da kapsayan ilk 39 bölümü; Yahudilerin [ve Hıristiyanların] kutsal kitabı; Tevrat olarak da anılır) atıfta bulunan binyılcı bir kıyamet beklentisinin zamanının geldiği inancı güçlüydü. Neo-con'lar bundan çok yararlandılar.

Bazı Müslüman kaynaklarında adı Melhame-i Kübra ("çok büyük ve kanlı savaş") olan Armageddon, Hıristiyan ilahiyatında, Kudüs'ün kuzeybatısındaki Magedon Ovasında (bugünkü İsrail'deki Megiddon Ovası) yer alan bir tepelikte gerçekleşeceğine inanılan savaştır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam inancına göre Hz. İsa, kıyametin kopmasıyla birlikte ortaya çıkacak Deccal'le (*anti-Christ*) savaşmak üzere dünyaya dönecek (İslam inancındaki "Mehdi") ve bu savaşta onu yenecektir. Bu kıyamet savaşının ardından "yeniden doğanlar" (*born again*) kurtulacak, geri kalanlar ise cehennemde yanacaklardır. Evanjelistler arasında "Hıristiyan Siyonizmi" olarak tanımlanan akımın inancına göre, Armageddon sonrasında Yahudilerin bir kısmı, "*born again*" olarak İsa Mesih'e dönecekler, geri kalan Yahudiler ise İsa Mesih'in krallığını kabul etmeyenlerle birlikte cehennemde kalacaklardır.

Yahudilik ile köktendinci Hıristiyanlık arasında köprü oluşturan bu inanca göre, Armageddon savaşının başlaması için önce Yahudilerin Vaat Edilmiş Topraklar'a (Arz-ı Mev'ud) yeniden dönmeleri gerekir. Günümüz siyo-

nizmi açısından yorumlandığında; bu süreç 1948'de başlamış ve 6 Gün Savaşı, 1991 Körfez Savaşı ve elbette 11 Eylül saldırısıyla nihai savaşa giden yol kat edilmiştir. Zaten bu savaşın hazırlıkları 11 Eylül saldırısından çok önce, Bush'un seçilmesinden hemen on gün sonra Irak'a karşı savaşın hazırlıklarıyla başlamış bulunmaktadır. Bush ve Amerikalı Evanjelistlerin gözünde bu, "içimizdeki Şeytan'a karşı" savaşın başlangıcıdır. Bu tarihlerde bazı Evanjelistlerin Magedon Ovasında ev ve arazi satın aldıkları rivayet edilir.

Bush'un bunlara gerçekten inanıp inanmadığı bir tartışma konusudur. Bununla birlikte, psikolojik yapısı düşünüldüğünde, inandığı sonucuna varılabilir. Fakat asıl önemli olan, Neocon'ların Bush'un bu ruhsal durumunu kullanarak önce Afganistan'a, sonra Irak'a saldırmış ve sonuç olarak Yahudilerin (İsrail'in) yanında yer almış olmalarıdır. O kadar ki, Irak saldırısına destek vermesi için Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'la yaptığı telefon görüşmesinde Bush, Armageddon'un terimleri olan "Gog ve Magog"u (Yecüc ve Mecüc) kullanmış, bu kelimeleri anlamayan Fransız diplomasisi İsviçreli bir ilahiyatçıdan yardım isteyerek, Bush'un, Hezekiel Peygamber'in kıyamet kehanetine gönderme yaptığını keşfetmiştir.

Bush, ABD'yi, "pazarlığa tabi olmayan ve gerekleri tüm insanlıkla örtüşen tartışılmaz ahlaki yükümlülükleri olan ilahî bir ulus" olarak tanımlıyordu. 11 Eylül saldırısı ABD'nin; El Kaide, Irak ve Saddam Hüseyin arasında güçlü bir ilişki bulunduğu gerekçesini icat etmesine fırsat verdi. 9/11 saldırıları, yalan olduğu bilahare ortaya çıkan, Irak'ta kitle imha silahları bulunduğu iddiasının da desteğiyle, ABD'nin Haklı Savaşı (*just war*) fikrinin hayata geçirilmesi fırsatını Neo-con'lara verdi. Onlar da bu kavramı, binyılcı kıyamet beklentisine dayanarak "gerekli savaş"a dönüştürdüler ve ürettikleri "önalıcı vuruş" (*pre-emptive* strike; bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü) kavramını da kullanarak Afganistan ve Irak'ta saldırıya geçtiler.

(Ahmet İnsel)

Liberal, Liberalizm, Neoliberalizm

Latincede özgür anlamına gelen "liber"den kaynaklanan liberal ve liberalizm, özellikle John Locke'la (1632-1704) birlikte, bugün "klasik liberalizm" diye anılan akım olarak doğdu. Krallık ve Kilise'de ifadesini bulan devlet müdahalesine karşı özel girişimi (*laissez-faire*) ve bireyin özgürlüğünü savunuyordu.

Liberalizm 20. yüzyıl başında, özellikle 1929 Bunalımıyla birlikte anlam değiştirdi. "Yeni liberalizm" adı altında toplumsal bir içerik kazandı ve "sosyal liberalizm" olarak anılmaya başlandı. Yine bireysel özgürlüğü savunuyor, ama bunu refah devletinin (sosyal devletin) müdahalesiyle gerçekleştirmek istiyordu. Ekonomide J. M. Keynes'le başlayan bu akım, ABD siyasetinde (ABD ölçüleri dikkate alınmak şartıyla) başkan F. D. Roosevelt ve Obama dönemlerinde görüldü. Bunun tersi Reagan ve Bush(lar) dönemleri oldu.

Terimin bu şekilde içerik değiştirmesine B. Britanya'da da rastlandı. 1929 Bunalımının ardından sosyal liberalizm doğdu ve liberaller 1980'lerde sosyal demokratlarla birleşti. Liberalizm, Fransa'da da siyasal otoriterliğin ve ekonomiye devlet müdahalesinin reddi anlamını taşıyordu.

Buradan çıkan genel sonuç şudur: "Liberal" terimi K. Amerika'da siyasal bağlamda kullanılır ve iyice basitleştirerek söylemek gerekirse orada, "ılımlı siyasal ve ekonomik solculuk" anlamını taşır. Avrupa açısından ele alınırsa, daha ziyade ekonomik bağlamda kullanılır ve iyice basitleştirilerek söylemek gerekirse, demokratik değerlerle bütünleşmiş bir özel teşebbüsçülük, yani bir tür "siyasal bakımdan demokrat, ekonomik bakımdan ortanın sağı" anlamına gelir.

Küreselleşmenin yayılmasıyla ortaya çıkan neoliberalizmin, gerek klasik liberalizmden gerek sosyal liberalizmden ayrılarak, ikisine de karşı bir akım olarak geliştiği görül-

dü. Çünkü özel teşebbüse (serbest piyasa kapitalizmine) yaptığı aşırı vurgu sonucunda, klasik liberalizmdeki bireysel özgürlükleri ve sosyal liberalizmdeki refah devletini devreden çıkartmaktaydı. Piyasayı (ve hatta devleti) özel teşebbüsün kâr hedefli yönetimine sokmuştu.

Günümüzde liberal terimi, Türkiye'deki ulusalcılar tarafından "liboş" biçiminde pejoratif (aşağılayıcı) anlamda kullanılmaktadır. Bu kullanım, liberalizmin K. Amerika anlamını hiç dikkate almamak ve Avrupa anlamının yarısını, yani demokratik değerlerden soyutlanmış bir özel teşebbüsçülüğü alıp kullanmak gibi epeyce tartışmalı bir içerik taşımaktadır.

(B. Oran)

Fikir alanındaki bu çabalar uygulamaya da konulmak istendi. Clinton'dan önceki başkan Baba Bush döneminde (1989-92 yılları) hazırlanan 1992 tarihli bir Savunma Bakanlığı belgesi, ABD'nin siyasal ve askerî hedefini "karşısına bir rakip çıkmasını önlemek" olarak ilan etmişti. O zaman uygulamaya konulamadı ama, bu belge, hegemon gücün, tarihin gidişini değiştirmek istediğini gösteriyordu.

Neo-Con'lar bu stratejiyi, Kasım 2000'deki başkanlık seçimlerini epey tartışmalı bir biçimde kazanan Oğul Bush döneminde uygulama fırsatı buldular. Nitekim Bush, SSCB'nin ortadan kalktığı bir devirde, Başkan Reagan'ın (1981-88 yılları) "Yıldız Savaşları" projesini devam ettireceğini açıkladı (bkz. **Yıldız Savaşları (SDI, Stratejik Savunma Girişimi)** kutusu, Cilt 11). SSCB'yle 1972'de yapılmış anti-balistik füze antlaşmasını feshetti. "Şer Ekseni" kavramını ortaya attı ve ABD politikalarını desteklemeyen kimi ülkeleri düşman ilan etti. Bunun ardından bir de "Başarısız Devletler" (*failed states*) kavramı geldi (bkz. **Haydut Devletler, Şer Ekseni, Başarısız Devletler** kutusu, s. 19). Bununla birlikte, Bush bu devletlere karşı herhangi bir zorlama eylemine girişmedi. Çünkü, komünizm düşmanının bittiği bir dünyada böylesi bir eylemin ortamı yoktu.

Haydut Devletler, Şer Ekseni, Başarısız Devletler

Haydut Devlet terimi, 1990'ların sonundan itibaren diktatörlük, terörizmi desteklemek, kitle imha silahlarına sahip olmak istemek gibi nedenlerle "dünya barışına tehdit" oluşturduğu varsayılan ülkeler için Amerikan uluslararası ilişkiler terminolojisince kullanılmıştır. İran, K. Kore, Küba, Libya, Sudan ve Suriye "haydut devlet" sayılmıştır.

ABD'yle ilişkileri bozuk olduğu zamanlar Afganistan ve Yugoslavya'yı da içine alan, Clinton döneminin sonunda terk edilen, Oğul Bush'un Ocak 2001'de seçilmesiyle yine geçerlik kazanan terim, ABD politikasına karşı çıkan her devleti kapsayan bir propaganda malzemesi olmakla sert biçimde eleştirilmiştir.

Haydut Devlet terimi, yerini, Bush'un ilk defa 29 Ocak 2002'deki Ulusa Sesleniş konuşmasında kullandığı ve yaklaşık aynı içeriği taşıyan "Şer Ekseni" terimine bırakmış ve Bush İran, Irak ve K. Kore'yi Şer Ekseni ilan etmiştir.

Başarısız Devletler terimi ise, kendi toprağı üzerinde egemenlik kurmayı başaramayan (ve bu nedenle uluslararası politikada sorunlara sebep olabileceği varsayılan) ülkeler için kullanılan bir Amerikan terimidir. Amerikan düşünce kuruluşu Fund for Peace ve yine Amerikan *Foreign Policy* dergisinin her yıl çıkardığı *Başarısız Devletler İndeksi*ne göre, 2010 itibariyle 177 devlet bu kategoriye girmektedir.

(B. Oran)

b) 11 Eylül 2001 Ertesi Durum ve Afganistan'ın İşgali

Bu düşünsel hazırlıkların üzerine binen 9/11 atmosferi, özellikle ABD'de tam bir toplumsal histeri yarattı. Olaydan uzun süre sonra bile "Asla Unutmayacağız" (*We Shall Never Forget*) sloganı, mağazaların kapılarında, sokaklardaki dönen ışıklı reklamlarda, her tarafta görülüyordu. Ülkede, mutlaka intikam alınması gerektiği yolunda tam bir oydaşma oluşmuştu. Bin Ladin'in Afganistan'daki (özellikle Buda heykellerini dinamitleyerek bütün dünyanın nefretini kazanmış) Taliban rejimi tarafından saklandığı ilan edildi ve kendisinin teslim edilmesi istendi. Saldırı başlamadan önce Taliban, Bin Ladin'i Afganistan'da yargılamayı önerdi. Bush hemen reddetti. Saldırı başladıktan 7 gün sonra Taliban, 11 Eylül'le ilişkisinin kanıtlanması şartıyla Bin Ladin'i tarafsız bir ülkeye teslime hazır olduğunu ilan etti. Hem bu öneri, hem de, arkasından, bombalamanın durdurulması şartıyla Bin Ladin'in verilmesi önerisi Bush tarafından reddedildi. Çünkü Neo-con'ların amacı, hem Amerikan halkının içini soğutmak, hem de ABD'nin 1991 Körfez Savaşından bu yana üst üste koymaya çalıştığı "müdahale hukuku" taşlarının en önemlisini yerleştirmekti.

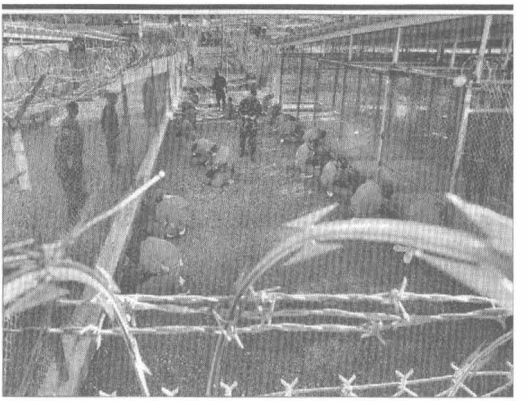
7 Ekim 2001'de başlayan havadan bombalamanın ardından Afganistan işgal edildi ve sonuçta bir uluslararası gücün denetimine konuldu. NATO, tarihinde ilk kez, kuruluş antlaşmasının 5. maddesini 11 Eylül nedeniyle çalıştırarak, ABD'nin bir saldırıya uğradığını ve müttefik ülkelerin ellerindeki olanaklarla ona yardımcı olması gerektiğini söyledi. BM Güvenlik Konseyi Aralık 2001'de ISAF'ı kurunca ve kuvvetin yönetimini Ağustos 2003'te NATO üstlenince de, NATO ilk (ve en azından Aralık 2012'ye kadar son) kez Avrupa-Atlantik bölgesi dışında bir misyona girişmiş oldu. (Türkiye 5. maddeyi PKK bağlamında çalıştırmayı denemiş ama başaramamıştı. Madde hakkında bkz. **NATO'da Alandışılık Sorunu** kutusu, Cilt I ve ayrıca Cilt II, s. 74-75).

21 Eylül 2001'de Başkan Bush'un, "Şimdi her bölgedeki her milletin vereceği bir karar var. Ya bizlesiniz ya da teröristlerle" ifadesiyle yaratılan siyah-beyaz atmosfer içinde, en temel demokratik hak ve özgürlükleri hiçe sayan, ABD'deki kütüphanelerde kimin hangi kitap ve dergileri isteyip okuduğunun bile ihbar edilmesini öngören Vatansever Yasası (*Patriot Act*) 26 Ekim 2001'de çıkartıldı. Başkan Bush, 13 Kasım 2001 tarihli idari kararla, terörist faaliyetlere karıştığından kuşkulanılan yabancıların süresiz alıkonulmalarına ve askerî komisyonlarca yargılanmalarına izin vererek uluslararası hukuku ve hukukun birçok temel ilkesini askıya aldı. 29 Ocak 2002'de, "Şer Ekseni" terimini ilk defa kullandığı Ulusa Sesleniş konuşmasını yaptı. Arkasından ABD, Eylül 2002'de yayınladığı Yeni Ulusal Güvenlik Belgesinde, terörü öncelikli tehdit olarak tanımladı ve önlemek için "önalıcı savaş" (*pre-emptive war*) uygulayacağını belirtti. Yani, herhangi bir tehdit yokken, ileride belki oluşabilir diye düşündüğü durumlarda derhal vuracağını ilan etti. 25 Kasım 2002'de bir İç Güvenlik Bakanlığı (*Department of Homeland Security*) kuruldu.

Tutuklanan insanlar, Küba adasındaki ABD askerî üssü Guantanamo'da herhangi bir yasal savunma olanağı sağlanmaksızın, insanlık dışı koşullarda hapsedildiler.

Arkasından ABD, kendi ülkesinde işkence edemediklerini, CIA uçaklarına bindirerek işkence edilebilecek ülkelere taşıyacaktır (*"torture jets"*, işkence jetleri). Olay duyulunca çeşitli Avrupa ülkelerinden tepkiler gelecek, CIA bu tepkileri sustur-

maya çalışacaktır (*The Guardian*, 26.10.2006). Bu jetlerin 2002'de, Hint Okyanusundaki B. Britanya'ya ait Diego Garcia adasını kullandıkları iddiası o tarihte Başbakan Tony Blair ve Dışişleri Bakanı Jack Straw tarafından yalanlanacak, fakat 2008'de Dışişleri Bakanı David Miliband iddiayı doğrulayacak ve Avam Kamarasında resmen özür dileyecektir (*The Independent*, 22.02.2008). 2011 sonunda yazılanlar, olayın iyice dejenere edildiğini göstermektedir: *The Guardian* ve *The Washington Post* gazetelerinde yayımlanan belgelere göre, Sportsflight isimli şirket fiyat kırmış ve CIA'nin işkence uçuşlarına saat başına 5.450 Dolar yerine 4.500 Dolar'a taşeronluk yapmıştır (*Milliyet*, 02.09.2011).

Guantanamo'da daha ziyade El-Kaide ve Taliban'la ilgisi olduğundan şüphelenilen kişiler tutulmaktaydı. Kaynak: http://speakerscorner-nts.files.wordpress.com/2012/01/guantanamo2.jpg

ABD Yüksek Mahkemesinin askerî komisyon yargılamalarını durdurmasının ardından, çeşitli ülkelerde gizli CIA hapishaneleri bulunduğu Bush tarafından da resmen kabul edildi (*BBC News*, 07.09.2006). B. Britanya insan hakları kuruluşu Reprieve'in bulguları ise; 2002'den sonra ABD'nin 17 gemiyi yüzer hapishane (*floating prisons*) olarak kullandığı ve hukuk dışı olarak tuttuğu insanlara bu gemilerde işkence yaptığı yolundaydı (*The Guardian*, 02.06.2008).

Özet olarak, 12 Eylül 1980 askerî darbecileri tarafından Türkiye'de yapılan zulüm (bkz. Cilt II, s. 19-21), 11 Eylül 2001'den sonra ABD yönetimi tarafından uluslararası ortamda tekrarlandı. Bu eylemlerde ABD; 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerini, 10 Aralık 1984 BM İşkence Sözleşmesini ve genel olarak hukuku ve uluslararası hukuku ayaklar altına aldı.

c) Irak'a Saldırı

Daha Afganistan saldırısı bitmeden, Bush yönetimi Irak'a saldıracağının sinyallerini vermeye başladı. Onun da arkasından sıranın diğer Şer Ekseni ülkelerine geleceği, dolayısıyla, uluslararası terörle mücadelenin uzun soluklu olacağı ilan edildi. Artık ABD'nin karşısında, komünizmin ortadan kalkmasının kendisi için getirdiği büyük sorunu giderecek bir öteki, "İslam'dan kaynaklanan bir uluslararası terör" düşmanı vardı.

ABD, Irak'a savaş açmak için önce BM'den karar çıkartmaya çalıştı. Fakat Fransa başta olmak üzere Güvenlik Konseyi daimi üyeleri karşı durdular. Bunun üzerine ABD, 20 Mart 2003'te, kendisine destek veren B. Britanya, İtalya, İspanya ve kimi eski D. Avrupa ülkelerini de yanına alarak, "Irak'ın Özgürlüğü Operasyonu" (*Operation Iraqi Freedom*) adını verdiği işgali başlattı. Bu olay, yalnız Irak'ı harabeye çevirmek ve bölmekle kalmayacaktır. ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in özellikle Fransa ve Almanya'dan "Eski/İhtiyar Avrupa" (*Old Europe*) diye bahsetmesi

ve ABD'nin özellikle eski D. Avrupa ülkelerini kendi yanında yer almaya zorlaması üzerine, savaş sırasında AB'yi de bölecektir.

Saldırıya gerekçe olarak gösterilen iki iddia vardı: 1) Irak'ın El Kaide'yle işbirliği yaptığı; 2) Ülkede kitle imha silahları bulunduğu. İkinci iddia, "Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olmasına birkaç ay veya birkaç yıl daha izin vermek bir seçenek değildir" diyen ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell tarafından 5 Şubat 2003'te BM Güvenlik Konseyinde fotoğraf ve video gösterileriyle sunuldu. Fakat Irak'a giden BM ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı heyetleri hiçbir kitle imha silahı tespit edemedi. Onların arkasından, Irak'ı işgal eden koalisyon tarafından görevlendirilen ve CIA tarafından seçilen 1.400 kişilik Irak Araştırma Grubunun (ISG) bulgularını açıklayan Duelfer Raporu da, Irak'ta kimyasal ve biyolojik silahlar dahil hiçbir kitle imha silahı bulunmadığını ortaya koydu.

The New York Times

BUSH ORDERS START OF WAR ON IRAQ; MISSILES APPARENTLY MISS HUSSEIN

DEFIANT RESPONSE

President Warns of Difficulty — Airstrikes on Baghdad

Day of Waiting and Wondering Ends With Word From President

Watching Intently As a War Is Born 6,000 Miles Away

Setting the Stage

The New York Times, 20.03.2003.

İşgal ve her şey olup bittikten sonra, işgale gerekçe oluşturan ikinci iddianın yalan olduğunu, ABD de, suçu CIA başkanına yükleyerek, resmen kabul etmek zorunda kaldı. Olayın en dramatik noktasını, yine C. Powell'ın 8 Eylül 2005'te ABC TV kanalında şu itirafı yapması teşkil etti: "ABD adına bunu dünyaya sunması gereken bendim ve bu daima sicilimin bir parçası olarak kalacak. Bu, sicilimde bir lekedir. Acı verici bir şey" (*The New York Times*, 09.09.2005).

İşgal için kullanılan birinci iddia ise, Saddam'ın El Kaide'yi ülkeye hiçbir zaman sokmamış olması nedeniyle zaten bütünüyle anlamsızdı. Ama ABD'nin, yeni politikasını yalnız Orta Doğu'da değil, bütün dünyada gerçekleştirmek için Irak'a saldırması gerekiyordu. Bu açıdan, saldırının temel nedenleri 3 noktada özetlenebilir.

i) Irak İşgalinin Temel Nedenleri

Psikolojik ve Sosyo-Psikolojik Neden

Psikolojik neden, alkolden kurtulabilmek için Yahudiliğe çok yakın köktendinci bir Hıristiyan mezhebi olan Evanjelizm'i benimsediği ve kendini dünyanın kurtarıcısı olarak algıladığı belirtilen Oğul Bush'un iç dünyasıyla ilgiliydi (bkz. **Bush ve Neo-Con'lar, Evanjelizm, Armageddon** kutusu, s. 17). Bu iç dünyası, daha önce de değinildiği gibi, Neo-con'lar tarafından kolayca kullanılabilecek mistik bir psikolojiydi. Nitekim, Irak'ın işgalinden hemen sonra Bush, Filistin lideri Mahmud Abbas'la

görüşmesinde, Abbas'ın ifade ettiğine göre, şunu söyleyecektir: "Tanrı bana El Kaide'yi vurmamı söyledi ve ben de onları vurdum. Ve sonra Saddam'ı vurmamı emretti, ki onu da vurdum ve şimdi Orta Doğu'daki sorunu çözmeye kararlıyım" (*NTV Almanak, On Yıl*, s. 193'ten *Haaretz*, 24 Haziran 2003).

Sosyo-psikolojik neden ise, birinci derecede, 11 Eylül olayının Amerikan halkına verdiği, dehşet boyutlarındaki korku duygusuyla ilgiliydi. Kitlesel korku atmosferi 1940'ların sonu ile 1950'lerin başındaki McCarthycilikte de vardı (bkz. Cilt I, s. 484-485). Fakat o korku tamamen yukarıdan yaratılmıştı. Şimdi de ABD yönetimince yukarıdan körüklenmekteydi ama bu sefer esas olarak aşağıdan bastırıyordu. Üstelik bu sefer Amerikan halkı, açıkça veya bilinçaltında, kendini aşağılanmış da hissetmekteydi: Tarihte ilk defa, kendi ülkesinin en önemli yerlerinde, kendi uçaklarıyla, SSCB'ye karşı Afganistan'da kullanılmak üzere kendisi tarafından yetiştirilmiş bir teröristin (Bin Ladin) emriyle hareket eden, uçuş derslerini kendi ülkesinde (ABD) almış kişiler tarafından vurulmuştu.

Zaten "Amerikan Rüyası"nın mükemmelliğine inandırılmış bulunan ve üstelik 19. yüzyıldaki İngiliz ve Fransız emperyalizmlerini mümkün kılan bütün dünyaya hakim olma gururunu SSCB'nin ortadan kalkması üzerine doludizgin yaşamaya başlamış olan Amerikan halkı, hiç beklemediği anda gökten gelen bu felaketin dehşetiyle, Neo-con'ların politikasına kitlesel bir destek verdi.

Ekonomik ve Sistemik Neden

ABD'de ekonomi yıllardır iyi gitmiyordu. Bir kere, piyasalar durgundu. Canlandırmak için FED (ABD Merkez Bankası) faiz hadlerini 13 kez düşürdü; bu hadler 2000 yılında yüzde 7 iken 2003'te 1,25'e indi. Ayrıca, vergi indirimine gidildi. Fakat ikisi de işe yaramadı. Tersine, fiyatlar daha da düşer beklentisiyle talep azaldı, malların fiyatları düştü. Üstelik, Çin'den yapılan ithalatın cazibesi sürüyordu.

Sonuçta, üreticiler için üretim kârlılığını yitirdi. Bu durum, dış ticaret açıklarının ve cari işlemler açığının devamlı ve hızla artmasına yol açtı (bkz. Cari Açık kutusu, s. 59). Ayrıca, vergi indirimlerinin yapıldığı bir ortamda, önce Afganistan'a sonra da Irak'a yapılan askerî müdahale bütçe açıklarını hızla tırmandırdı. Sermayenin spekülasyona kayma olgusu doruğuna vardı ve rasyonel olduğu kadar rasyonel olmayan alanlara da yatırım yapılmaya başlandı. Bunun sonucu da, Ekim 2001'de ABD tarihinin en büyük iflasında 63,4 milyar Dolar'ı batıran Enron türünden büyük mali skandallar oldu. Mali suiistimal yüzünden batan Enron'un yanı sıra, bu şirketin batmaya gidişine yine suiistimal nedeniyle göz yuman, dünyanın en büyük 5 mali denetim şirketinden Arthur Andersen de kapanmak zorunda kaldı.

İkincisi, ABD'de her yıl görülen, ama ülke her yıl yaklaşık 200 milyar Dolar civarında yabancı sermaye çektiği için ekonomiye zarar vermeyen 150 milyar Dolar dolaylarında dış ticaret açığı, 11 Eylül sonucunda yabancı sermaye akımının yavaşlaması üzerine ekonomiye zarar vermeye başladı. Özellikle Orta Doğu'dan gelen yabancı sermaye, el konulma korkusu yüzünden azalmaya başladı. Clinton döneminde fazla vermiş olan bütçe, 2003'te 374 milyar Dolar açık verdi. Aynı yıl dış ticaret açığı 489,4 milyar oldu. Borçlanma ise 7 trilyon Dolar'ı aştı. Dış ticaret açığı 2005 yılında 782 milyar Dolar'a tırmanmış, 2006'da 856,6 milyar olmuştu (*BBC News*, 14.03.2007).

Bush yönetimi ekonomiyi canlandırmanın çaresini, deyim yerindeyse "askerî Keynescilik" olarak gördü. Yani, insanlara "çukur açtırıp doldurtma" yoluyla piyasaya para enjekte etme yöntemi yerine, "füze yaptırıp fırlatma" yöntemini benimsedi. Bunda, Yönetim'in en üstteki isimlerinin petrol, otomotiv ve/veya silah üretim şirketlerinden gelmesi de büyük rol oynadı. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: Başkan Yardımcısı Dick Cheney: Halliburton; sonradan dışişleri bakanlığına atanacak olan Başkan Danışmanı Condoleeza Rice: Chevron; Bush'un seçim kampanyasını yürüten Ticaret Bakanı Don Evans: Sharp Drilling, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld: Asea Brown Boveri (ABB). Bütün bu kuruluşlar, ya petrol ya silah veya ikisini birden üreten dev holdinglerdi veya bu holdinglere bağlı büyük şirketlerdi.

Savaş ortamında ABD Hazinesine büyük darbe vuran vergi indirimlerinin de bu tür ilişkilere bağlı olarak yapıldığı belirtilmekteydi. Bu durum yıllar geçtikçe o dereceye varacaktır ki, *Forbes* dergisinin *2008 Milyarderler Listesi*ne göre 62 milyar Dolar'lık servetiyle dünyanın en zengin insanı olan Amerikalı iş adamı Warren Buffett 2011'de şöyle diyecektir: "Ben ve arkadaşlarım, milyarder dostu Kongre tarafından bugüne kadar yeterince şımartıldık. Hükümetin artık fedakârlığın herkesçe paylaşılması konusunda ciddi girişimler yapmasının zamanıdır". Buffett, 2010'da ödediği verginin 6,9 milyar Dolar olduğunu söyleyerek şunu ekleyecektir: "Ödediğim vergi benim vergiye tabi gelirimin sadece yüzde 17,4'üydü. Şirketimizde çalışanların vergi yükü ortalaması ise yüzde 36." (*The New York Times*, 14.08.2011).

Bush yönetimi Irak saldırısından (aslında, hemen aşağıdaki "Stratejik Neden" çerçevesine giren) iki büyük ekonomik yarar bekledi: ABD şirketlerince üretilecek petrolün varili 20+ Dolar'a inecek ve piyasalar canlanacak, savaş sanayisi de bütün sanayilerin lokomotifi olacaktı. Irak'a saldırının bir "petrol savaşı" olduğu dolaylı olarak doğruydu. Çünkü Bush, Orta Doğu petrolünün denetimini, ABD'nin ihtiyacını güvenceye almanın yanı sıra, bu petrole yüzde 85'in üstünde bağımlı olan AB ve Japonya gibi rakiplerini ve jeopolitik alanda rekabet gücünü artırmaya devam eden Çin'i ve Hindistan'ı sıkıştırmak için de istiyordu. Fakat, Irak'taki hiç umulmayan Şii direnişi ve işgalden sonra gelişen asıl direniş bütün bu hesapları altüst edecek, 2006'da petrolün varili 80 Dolar'a yaklaşacak, Ağustos 2011 itibariyle 100 Dolar düzeyinde olacaktır.

Stratejik Neden

Bush yönetiminin, dünya halklarının sokağa dökülmesine yol açacak bir tepkiyi göze alması, Irak işgalini esas olarak "sürekli dünya hegemonluğu" gibi muazzam bir proje için yaptığını gösteriyordu. Bir gün bir rakibin (*challenger*) çıkıp kendi hegemonluğunu sona erdireceği bilincine sahip olduğu için, temel amacı, "döngü kırıcı" (*cycle breaker*) olmak, yani rakip çıkmasını önlemekti (bkz. **Hegemon** Güç kutusu, Cilt 1).

ii) Irak İşgalinin Sonuçları

Irak işgalinin temel sonucu, hem bu ülkenin ağır kayıplara uğraması, hem de ABD'nin savaşı kaybetmesi oldu.

Irak kaybetti, çünkü içinden zor çıkılacak bir iç savaş kaosuna gömüldü. Devlet ve toplumsal doku dağıtıldı. Ülke fiilen 3 parçaya bölündü. ABD ise, bir tek, Saddam'ı düşürmek açısından başarı kazandı, başka her açıdan kaybetti:

1) Irak'ta savaş bittikten sonra ABD, denetimi elinden tamamen kaçırarak aciz kaldı. Başta Şiiler tarafından olmak üzere yapılan bitmez tükenmez saldırılar, ABD/"Koalisyon" ordusunu tam anlamıyla acizleştirdi. Bu ordu Irak'ı işgal etti, fakat Bağdat'ı bile denetim altına alamadı. Tek yapabildiği, ABD askerlerinden ziyade "Irak sivil yönetimi" asker ve polislerinin ölmesine yol açmak oldu.

Bütün bunların etkisiyle, 2004 geldiğinde yani işgalden bir yıl sonra, ABD'nin "koalisyon" ortakları sembolik kontenjanlarını çekmeye başladılar. Ovalık Irak, ormanlık Vietnam'ın veya dağlık Afganistan'ın istisnai örnekler olmadığını göstererek, hegemon gücün prestijine büyük bir darbe indirmiş oldu. BBC'ye demeç veren BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Irak işgalini "BM Antlaşmasını ihlal eden gayrimeşru bir eylem" olarak nitelendirdi (*BBC News*, 16.09.2004).

2) ABD, işkence yapan ve hukuku/uluslararası hukuku tanımayan bir ülke olarak tescil edildi. Ebu Gureyb cezaevinde patlayan ve seksüel aşırılıklarıyla iyice ayağa düşen işkence ortamının simgelediği, ama orada da kalmayan skandallar, ABD'nin uluslararası prestijini dibe vurdurdu (bu cezaevinin adı, Bağdat'ın garbında yani batısında oluşundan gelmektedir). Kadınlı-erkekli işkencelerin fotoğrafları uluslararası medyaya yansıdı. Bunların bazılarında, çıplak bedenlerine İngilizce küfürler yazılan ve birbirleriyle cinsel ilişkiye zorlanan erkek esirler görülüyordu. Görevden alınan Irak cezaevleri sorumlusu Tuğgeneral Janis Kaprinski'nin anlattıkları, olaylardan üst düzey yetkililerin sorumlu olduklarını, taciz ve kötü muamelenin fiilen resmî politika olduğunu gösterdi. İşkence skandallarının simgesi kadın er Lynndie England, diğer 11 askerle birlikte 3 yıl hapis cezası aldı. Cezaevi, Eylül 2006'da Irak yönetimine devredildi.

Kadın er Lynndie England, 3 yıl hapis cezası aldı. *Milliyet*, 07.05.2004.

Küba'daki ABD askerî üssü Guantanamo'da yapılanlar, Ebu Gureyb'i fazlasıyla aştı. 9/11'in hemen ardından açıldığı için, bu üs sivil vs. denetime tabi değildi. Burada, işkence ve kötü muamelenin yanı sıra, tutukluların hiçbir suçlama yöneltilmeden yıllarca "düşman savaşçı" olarak hiçbir hukuksal yardımdan yararlanamayacak bir pozisyonda tutulması, büyük uluslararası tepki getirdi. Sonunda, 10 bağımsız uzmandan oluşan BM İşkenceyi Önleme Komitesi, ABD'nin BM Sözleşmesini ihlal ettiğini saptayarak, Bush yönetimine, "gizli hapishaneler ile Guantanamo'nun kapatılması, Afganistan ve Irak'ta esirlere işkence sorununun kökünden kazınması" çağrısı yapacaktır (*BBC News*, 19.05.2006).

Temmuz 2010'dan itibaren açıklanan Wikileaks belgeleri, Guantanamo'daki durumu da aydınlattı. *The New York Times* ve *The Guardian* dahil çeşitli gazeteler tarafından yayınlanan ve 2002-2009 yıllarını kapsayan 759 adet "gizli" damgalı belgeye göre, üsse kapatılan 779 esirin sadece 220'si "tehlikeli" kategorisine alınmıştı. 230 tanesi "dü-

şük seviyeli risk içeriyor" diye nitelenirken, en az 150 Afgan ve Pakistanlı "masum" kategorisine konulmuştu. ABD Yüksek Mahkemesinin esirlerin ABD mahkemelerinde yargılanmayı talep edebileceği kararı üzerine Bush yönetimi, tazminat ödemek zorunda kalacağı kaygısıyla, birçok esiri ülkelerine göndermiş, Guantanamo'da 172 esir kalmıştı. *The New York Times*'ın tespitine göre, bu serbest bırakılanların yaklaşık üçte biri, üste tutuldukları süre boyunca "yüksek riskli" kategorisinde sınıflandırılmıştı.

Obama başkan olunca, üssü kapatacağı sözünü verdi. Göreve başlar başlamaz da Guantanamo'daki askerî davaların 120 günlüğüne askıya alınmasını emretti. Fakat üssü kapatma sözünü tutamadı. Gizli belgelerin yayınlanacağı haberinin çıkması üzerine görüşü sorulan Pentagon, "Belgeleri yayımlamak Guantanamo'daki işleri daha da karmaşıklaştıracaktır" dedi (*BBC News*, 25.04.2011).

3) İşgal, özellikle ham petrol fiyatlarının hiç hesapta olmayan bir biçimde 77 Dolar'ı aşmasıyla, ABD'ye ekonomik olarak da yansıdı. Amerikan bütçe açığı baş edilemez bir hal aldı.

4) Belki de en önemlisi, anti-Amerikanizm bütün dünyada, özellikle de Arap ve Müslüman ülkelerinde bir tsunami gibi yükseldi ve muhtemelen, terörün gelecek kuşaklarda artarak devam etmesinin beşiğini hazırladı.

19 Mart 2003'te Bağdat'ın bombalanmasıyla başlayan Irak Savaşı, neredeyse 9 yıl sonra sona erdi. Bu süre içinde 4.500 kadar ABD askeri ölürken, savaşın ABD ekonomisine maliyeti 1 trilyon Dolar'ı aştı. Bu süre zarfında meydana gelen şiddet olayları yüzünden, en iyimser tahminlere göre 110.000'in üzerinde Iraklı sivil yaşamını yitirdi; *The Observer* gazetesinin ORB kamuoyu araştırma şirketine dayandırarak yayınladığı bir araştırmaya göreyse, Irak'taki toplam ölü sayısı 1.200.000 kişiydi. Savaşın doruk noktasında ABD ordusu, Irak genelinde 500'ü aşkın üste 170.000 asker bulundurdu. Bütün ABD askerlerinin 31 Aralık 2011 itibariyle çekileceği ilan edildi. Geride paramparça, kaos içinde, tüm kurumları ve alt yapısıyla çökmüş ve daha da fakirleşmiş bir Irak kaldı.

İşgalden en kazançlı çıkan taraf, Iraklı Kürtler oldu. ABD'ye dayanan bir Kürdistan, hukuken olmasa bile fiilen kuruldu. Bu sonuç, Türk iç ve dış politikasını yakından ilgilendiren bir durum oluşturacaktır.

Kürtlerin yanı sıra, İran da kazançlı çıktı. Şii İran dünyası ile Sünni Arap dünyası arasında tampon görevi yapan Irak üzerinde İran etkisi arttı, ülke, İran ve molla etkisine açık hale geldi. Sonuçta, Şii-Sünni gerginliği ve Şiiliğin genel yükselişi hızlandı. Arap ülkelerinde Filistin sorununda yaşanan çıkmaz nedeniyle tırmanan ABD düşmanlığı körüklendi.

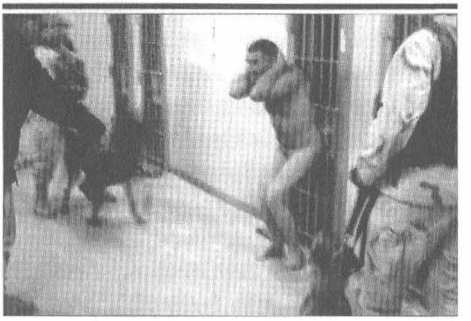
3) Bush Politikasına Tepkiler

Neo-con'ların formüle ettiği Bush politikasının askerî açıdan engellenmesi, ABD'nin ezici askerî gücü nedeniyle imkansızdı. Ama bu politikaya toplumsal ve siyasal alanda çok ciddi tepkiler doğdu.

İçte Tepkiler

ABD halkı, hem içine düştüğü hem de medya tarafından düşürüldüğü dehşet ortamında, Bush yönetimini ikinci defa seçti. Fakat işgalin zaten çok zayıf olan meşru-

iyetinin, cinsel işkence olayları ve öldürülen ABD'li asker sayısının artması üzerine tükenmesi, diğer yandan, ileri sürülen gerekçelerin (kitle imha silahları, vb.) CIA tarafından uydurulduğunun anlaşılması, içte kimi tepkilerin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kıldı. İkinci dönem sırasında petrol fiyatlarının devamlı tırmanması da toplumsal tepkileri artıracaktır.

Radikal, 11.09.2011.

Haziran 2004'te ABD Yüksek Mahkemesinin, Guantanamo'daki tutukluların kendilerini savunabileceklerine hükmetmesi çok şeyi değiştirdi. Militan sinema yönetmeni Michael Moore, Neo-con'ların uzun zamandır yaptıkları planları 11 Eylül saldırısını bahane ederek nasıl uygulamaya koyduklarını anlatan "Fahrenheit 9/11" filmini yaptı ve 2004 Cannes Film Festivalinde büyük ödülü aldı. ABD generali Taguba, Ebu Gureyb'deki seksüel işkencelerin sistematik olduğuna ilişkin resmî raporunu Mayıs 2004'te yayınladı.

Bush yönetiminin işgal için ileri sürdüğü gerekçeler arasında, Saddam'ın Nijer'den uranyum konsantresi almaya çalıştığı da bulunuyordu. Konuyu araştırmak üzere bu ülkeye giden Büyükelçi Joseph Wilson, işgalin başlamasından dört ay sonra yaptığı açıklamada, Bush yönetiminin işgali meşrulaştırmak için Irak tehdidini abarttığını söyledi. (Bunun üzerine Beyaz Saray, büyükelçinin eşinin CIA görevlisi olduğunu basına sızdıracak, böylece Bn. Wilson'ın çalışma ve can güvenliğini tehlikeye atarak öç alacaktır).

2007'ye gelindiğinde, Bush yönetimi iyice dibe vurmuştu. Amerikalıların yüzde 65'i Yönetim'i onaylamıyor, yüzde 71'i ülkenin yanlış yolda olduğuna inanıyordu (*Hürriyet*, 24.01.2007). Bir Siyah olan, üstelik Müslüman olduğu dedikoduları da yayılan Obama'yı seçtiren de, esas itibariyle ülkedeki bu psikoloji olacaktır.

Uluslararası Tepkiler

Bush yönetiminin, rakipsizlikten yararlanarak uluslararası alanda sürdürdüğü politika dünya kamuoyunda ABD'nin "terörist devlet" olarak algılanmasına yol açtı. ABD'nin bu rolü sürdürmekte kararlı görünmesi, büyük çoğunluğu Müslüman olan azgelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok yerde tepki doğurdu. (Türkiye'deki tepkiler için bkz. **Dönemin Dış Politikası / Hegemon Güç'le İlişkiler** başlığı).

Daha Irak işgali başlamadan, kimi gelişmeler sonuç vermeye başladı. Bir zamanlar "ABD'nin arka bahçesi" olarak anılan Latin Amerika'da solcu ve anti-Amerikan yönetimler birbiri ardına işbaşına geldi. Ocak 2002'de Honduras, kırk yıllık aradan sonra Küba'yla yeniden diplomatik ilişki kurdu. 1998 ve 2001 seçimlerinde Venezüella'da yönetime gelen Hugo Chavez, Bush'u şiddetle eleştirenlerin başında yer aldı. Brezilya'da devlet başkanı seçimlerini ilk defa bir solcu, Lula da Silva kazandı. ABD'nin karşı çıktığı, dünyanın ilk savaş suçları daimi mahkemesi olan Uluslararası Ceza Mahkemesi Temmuz 2002'de fiilen göreve başladı. Küresel ısınma tehlikesine karşı hazırlanan Kyoto Protokolüne Haziran 2003'te Japonya'nın, Kasım 2004'te de

RF'nin katılmaları, 1992'de babasının imzaladığı bu protokolden büyük şirketlerin baskıları sonucunda 2001'de çekilen Bush'u zor durumda bıraktı.

Irak işgali başladıktan sonra bütün dünyada anti-Amerikan eğilimler arttı. Küreselleşmeye karşı çıkan uluslararası hareket, esas olarak ABD'yi hedef seçti. Dolar'ın sürekli değer kaybetmesi üzerine kimi ülkeler, en azından bir süre, rezervlerini Avro'yla tutmaya ve petrol fiyatını bu birimle hesaplamaya başladılar. Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, CIA'nin radikal dinci zanlıları işkenceye götürmekte kullandığı uçakların Avrupa havaalanlarını kullandığı haberleri üzerine, bu ülkelerde bir ikna gezisine çıkmak zorunda kaldı. İspanya, Honduras, Dominik Cumhuriyeti ve Filipinler 2004 içinde Irak'taki koalisyondan askerlerini çektiler. Ekim 2005'te Uruguay devlet başkanlığına sosyalist Tabare Vazquez seçildi. Aralık 2005'te Bolivya devlet başkanlığına ABD karşıtı solcu Evo Morales geldi. Irak Mahkemesi sonuç oturumunu İstanbul'da yaptı. Küreselleşme karşıtı dünya ve Avrupa sosyal forumları düzenlendi.

Bu tepkiler ve özellikle de Irak macerasının çok ciddi bir yenilgiyle sonuçlanması, Neo-con'ları daha fazla şiddetten alıkoydu ve sonunda gözden düşürdü. Emekli NATO Komutanı E. Org. Wesley Clark, 3 Ekim 2007'de Commonwealth Club of California'da yaptığı video konuşmasında endişe verici iddialarda bulunmaktaydı: Neo-con'lar, 5 yılda 7 ülkeye sırayla saldırmayı planlamışlardı: Irak, Suriye, Lübnan, Libya, Somali, Sudan, sonunda da İran (bkz. http://www.informationclearinghouse.info/article29129.htm; ayrıca www.fora.tv)

4) Dönem Boyunca ABD Hegemonyasının Durumu

a) ABD Hegemonyası Üzerine Tartışmalar

ABD hegemonyasının ne zaman kurulduğu tartışmalıdır. Bir yaklaşım, ABD'yi neredeyse yarım yüzyıl boyunca dengeleyen Sovyet siyasal ve askerî varlığını göz önüne alarak, ABD'nin Soğuk Savaş boyunca yalnızca ekonomik ve kültürel bakımdan etkili olduğunu, siyasal ve askerî bakımdan bir Sovyet karşı-ağırlığı bulunduğunu belirtir. Bu yaklaşıma göre, SSCB'nin yıkılmasından sonradır ki ABD gerçek bir hegemon güç olarak ortaya çıkmış veya en azından böyle bir konuma ulaşma gayreti içine girmiştir. Bir diğer yaklaşıma göre ise, ABD hegemonyası II. Dünya Savaşından sonra kurulmuş ve 1970'lerden sonra inişe geçmeye başlamıştır. 11 Eylül 2001 olayından sonraki saldırgan politikası da, hegemon güçlerin kaderi olan bu inişi durdurmak veya en azından geciktirmek içindir. (Bkz. Hegemon Güç kutusu, Cilt I).

ABD'nin (aslında, bir anlamda, Osmanlı gibi) "aşırı emperyal yayılma" yüzünden gerileme sürecine girdiğini ilk söyleyen, "Büyük Devletlerin Yükselişi ve Çöküşü" adlı kitabıyla Prof. Paul Kennedy oldu. 2004'te "Kolossus: Amerikan İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü"nde Prof. Niall Ferguson, çoğu imparatorluğun, gelir ile gider arasındaki büyük dengesizlik yüzünden çöktüğünü belirterek, ABD'nin "kritik eşik"e ulaştığını ileri sürdü. Prof. Michael Cox 2011'de yayınladığı, "9/11'in Yıldönümü: İmparatorluk'tan Çöküşe" makalesinde, artık Amerikalıların yalnızca dörtte birinin çocuklarının kendilerinden daha iyi yaşayacağını düşündüğünü belirtiyor ve Oğul Bush'un yanlış düşünülmüş "terörle savaş"ının ardından 2007 ekonomik krizi dikkate alındığında, ABD İmparatorluğunun çöküşünün kaçınılmaz oldu-

günu söylüyordu. Bu fikirleri paylaşmayanlar ise, ABD'nin rakibi olabilecek ülkelerin de zayıfladığını, bu nedenle ABD'nin en güçlü ülke olmaya devam edeceğini belirtiyorlardı (Ş. Alpay, *Zaman*, 16.08.2011 ve 18.08.2011).

Burada amaç uluslararası ilişkiler teorisi yapmak değil, bu teorilerden de yararlanarak Türkiye'nin politikalarını anlamlı bir çerçeveye oturtmak olduğu için, bu tartışma bizi şu açıdan ilgilendirmektedir: Cilt I'in Giriş'inde anlatıldığı gibi, Türkiye bir "Stratejik OBD"dir. Bu tür devletler, bulundukları bölgede başka hiçbir devletin tek başına hakim olmasını istemezler. Denge isterler. Aksi halde, göreli özerkliklerini yitirmek ve hegemon gücün ileri karakolu haline gelmek tehlikesi vardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'nin hegemon güç olduğu dönemde bu ülkenin Rusya, Fransa ve özellikle de Almanya'yla rekabetinden yararlanıp dengelere oynayarak ömrünü yaklaşık bir asır uzatmıştır.

Dolayısıyla, Türkiye açısından önemli olan; ABD hegemonyasının ne zaman kurulduğu, güçlendiği, inişe geçtiği gibi tartışmalı ve görece teorik hususlardan çok, yer aldığı Orta Doğu-Balkanlar-Kafkaslar üçgenindeki kuvvet dengesinin durumudur. SSCB mevcutken ve özellikle 1970'lerde bu bölgede bir denge vardır. 1990'larda SSCB ortadan kalkınca, diğer devletlerin askerî gücü ABD karşısında hiçbir anlam taşımadığı için, bu denge de sona ermiştir. Bununla birlikte, 2000'ler ilerledikçe radikal uluslararası gelişmeler ve özellikle de ekonomik krizler sonucunda, bir yandan Batı dünyasının, bir yandan da ABD hegemonyasının çok sarsıldığı ve Türkiye gibi ülkeler açısından önemli olanakların ortaya çıktığı görülecektir.

b) Hegemonyayı Sürdürmenin Temel Yöntemi: Askerî İşgal

ABD'nin 11 Eylül rüzgârından yararlanarak hegemonluğunu sürdürme projesine girişmesi, yalnızca, bu ülkenin tartışılmaz bir askerî üstünlük sahibi oluşuna (ve güçlü olmaktan gelen bir tür "meşruiyet" algısı yaratmasına) dayanmaktaydı. Çünkü bu sırada ABD, bir hegemon devletin üç temel boyutundan (ekonomik, siyasal-kültürel, askerî boyutlar) en önemlisini oluşturan ekonomik üstünlüğe tartışılmaz biçimde sahip olmaktan uzaktı; Japonya ve kimi D. Asya ülkeleri birçok sektörde ABD'yi korkutuyordu.

Kültür açısından bakılacak olursa, ABD'nin ekonomik gücü sayesinde Amerikan kültürü dünyanın en etkili yaşam tarzı olmuştu ama, bu kültür, felsefi-tarihsel temel ve derinlik açısından Avrupa'yla mukayese kabul edemezdi.

ABD siyasal ve askerî bakımdan da rahat değildi, çünkü girişmek istediği işgal politikasının gerçek hiçbir meşruiyeti yoktu. Meşruiyet sıkıntısı yüzündendir ki ABD, Afganistan ve Irak işgalleri için kendi askerî gücü fazlasıyla yeterli olduğu halde, bunlara tek başına girişemedi; zaten 80'lerden beri bu tür müdahalelere hep ortak aramıştı. Stratejik ortağı B. Britanya'nın yanı sıra, çok sayıda ülkenin sembolik sayılarda asker göndermesi için baskı yapmak zorunda kaldı. Fakat ABD, yine de en yakın rakibinden bile fersah fersah ötede olan ezici bir askerî üstünlüğe sahipti. George W. Bush yönetimi, Pax Americana'nın kurulması/yerleştirilmesi sürecine, sadece bu güce güvenerek girişti.

Bunun Amerikan devletine ve halkına parasal maliyeti çok yüksek oldu. 9/11 olayından beri ABD'nin Afganistan, Irak ve diğer "teröre karşı savaş" çatışmalarına tah-

sis ettiği para, en başta tahmin olarak ileri sürülen 60 milyar Dolar'ı çok aştı. ABD Kongre Araştırma Servisinin 29 Mart 2011 tarihli raporuna göre 1 trilyon 283 milyar Dolar'ı buldu (bkz. Belasco). Bu miktar, savaş amacıyla direkt harcanan paraydı ve Nobelli iktisatçı Prof. Stiglitz'in 2008'de yaptığı hesaplar, savaşa tahsis edilen toplam miktarın o tarihte bile 3 trilyon Dolar'ın üstünde olduğunu göstermekteydi. Kaldı ki, eve dönen askerlerin yarısına yakınının bir biçimde maluliyet ödeneği alacak oluşu ve içlerinden 600.000 kişinin askerî hastanelerde tedavi görmüş olması, sadece bu giderlerin 600 ilâ 900 milyar Dolar arasında olacağını gösteriyordu. Tabii, terhis edilmiş askerlerin bazı günlerde 18'e varan intiharları türünden toplumsal maliyetleri hesaplamak mümkün değildi (bkz. Stiglitz).

Yine 9/11 olayından beri, Afganistan ve Irak işgalleriyle ilgili olarak sadece yolsuzluk ve rüşvet nedenleriyle yitirilen miktar, ABD Savunma Bakanlığının incelediği bir raporun son biçimine göre, 60 milyar Dolar'a ulaştı (*Milliyet*, 01.09.2011). Bu durumda ABD, Bush'un hataları yüzünden, Bin Ladin'in aklından bile geçirmediği zararlara girdi:

1) Bush yönetimi ABD ekonomisini depreme uğrattı. Bu kadar büyük bir askerî harcama yaparken, en üst düzeyde para kazanan dilimin vergilerini 2001 yılında düşürdü. Bu durumda Bush bu savaşları (ABD tarihinde ilk defa görülen bir biçimde) tamamen borçla yürüttü.

2) Bush ABD'nin güvenliğini sarstı. Devletin giderleri artırılırken gelirleri azaltılınca, tasarruf yapmak için güvenliği azalttı; örneğin, mayına dayanıklı zırhlı araçlar için yeterli fon vermedi. Eve dönen askerlerin sağlık harcamalarını kıstı. Oysa, Soğuk Savaş'ın bitmesinden 20 yıl sonra ABD, yaklaşık olarak dünyanın geri kalan ülkelerinin toplamı kadar askerî harcama yapmaya devam etmekteydi.

3) Aslında ABD'nin gerçek kuvveti askerî ve ekonomik gücünde değil, "Yumuşak Güç"ünde (*soft power*) idi (bkz. Yumuşak Güç ve Yumuşak Güvenlik kutusu, s. 479). Bush bunu da zayıflattı, çünkü tutuklananların mahkemeye çıkarılma hakkını (*habeas corpus* ilkesi), işkence görmeme hakkını, uluslararası hukukun pek çok ilkesini ve kuralını ihlal etti. Raporlara göre, Irak'ta savaş yüzünden 1.000.000'dan fazla kişi hayatını kaybetti. Afganistan ve Irak'ta on yıl içinde 137.000 sivil, şiddet sonucu öldürüldü. Sadece Irak'ta 1,8 milyon insan mülteci oldu, 1,7 milyon insan ülke içinde yer değiştirdi (bkz. Stiglitz).

Bütün bunların yanı sıra, Bush yönetimi ABD'nin hegemonluğuna da çok ciddi bir darbe vurdu. 19. yüzyılda ve hatta 20. yüzyıl sonlarına kadar hegemonluğun başlıca yöntemi olan işgal, 21. yüzyılda artık kesinlikle anakronik (demode olmuş anlamında takvimini şaşırmış) hale gelmişti. Bu zaten Vietnam'dan belliydi. ABD sadece Irak'ta 2003'ten bu yana düzenlenen operasyonlarda yaklaşık 4.500, Afganistan'da ise 1.700 asker kaybetmekle kalmadı. Ulusal moral açısından belki çok daha önemlisi, ölmeden dönenler hem büyük uyum zorluklarıyla boğuştular, hem de önemli bir kısmı "savaşmamıza değmedi" değerlendirmesini yaptılar. Sivil Amerikalıların bu savaşlara karşıtlığı yüksek bir orana ulaştı (Pew Araştırması, http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-15193176).

Bu işgaller gösterdi ki, bir devletin etkinliğini yayma yönteminin, işgal etmekten çıkarak kültürel-ideolojik çerçeveyi etkilemeye dönüştüğü bir dünyada (bkz. **Batı Yayılması** tablosu) işgal, işgalci için artık yararlı sonuç yaratmıyor, onu içinden çı-

kılması güç bir kuyuya itiyordu. Oğul Bush ve Neo-con'lar bunu anlamadıkları için büyük yenilgiye uğradılar. Dolayısıyla, bu dönem içinde, bu iki işgal ABD hegemonluğunu çok zayıflattı.

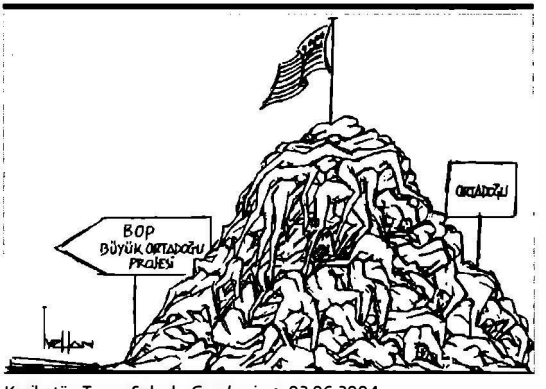
Tabii, ABD, hegemonluğu sürdürme çabasında askerî yöntem (işgal) dışında yöntemler de sergilemeye girişti.

c) İşgal Dışı Yöntemler

Irak'ın işgali, *challenger*'sız hegemonya projesinin ilk adımıydı. Bununla aynı zaman dilimi içinde başka yöntemler de uygulamaya konuldu.

Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)

Projenin sınırları; Mağrip ülkelerinden Afganistan'a kadar uzanan, yoğun biçimde İslam ağırlıklı bölgeyi kapsıyordu. Projenin temel amacı, ABD'nin koyacağı kurallar dahilinde bu bölgeyi Batı ekonomisine ve üstyapısına (demokrasi, vb.) açmaktı. Uygulama; eksen ülke ve model olarak Türkiye'yi kullanarak, Suriye ve özellikle de İran'ı denklemden çıkararak yapılacaktı (bkz. **Eksen Ülke** kutusu, Cilt I).

Karikatür: Turan Selçuk. *Cumhuriyet*, 02.06.2004.

ABD, Haziran 2004'teki G-8 Zirvesinde, yeni adıyla "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi"ni ortaya attı ve bölgeye "demokrasi götürülmesi" gerektiğini açıkladı (bkz. **Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)** kutusu, s. 267 ve **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Çünkü Soğuk Savaş döneminde işe yaramış olan, otoriter rejimlerin iktidarlarıyla işbirliği yapma yöntemi, artık yeterli olmamaktaydı. Bu iktidarlara ve ardındaki ABD'ye tabandan gelen tepkinin (ki, ilk işareti 1979 İran İnkılabıdır) denetimi artık mümkün değildi. "Demokrasi götürmek", hem halkların tepkisini görece demokratik kanallara yönlendirerek ABD'yi doğrudan hedef olmaktan çıkaracaktı, hem de ABD güdümünde olmayan rejimleri (Şam, Bağdat, Trablus, vb.) devirecekti. Tabii, ortaya çıkacak yeni iktidarların, ulusal çıkarlarını ABD'yle ilişkilerinden daha öncelikli tutmaları olasılığı vardı; fakat bunların, büyük bir hızla gelişen küreselleşme karşısında ulusal ekonomilerini işletebilmek için ABD'yle iyi geçinmeleri olasılığı daha büyüktü.

ABD ilk olarak Şubat 2004'te Libya'ya diz çöktürdü; Libya, 1988 Lockerbie uçak faciasındaki sorumluluğunu üstlenir biçimde, tazminat ödemeyi kabul etti. Arkasından Mayıs 2004'te ABD; terörizme destek vermek, kitle imha silahları geliştirmek ve Irak'ın istikrarını bozmaya çalışmakla suçladığı Suriye'ye ekonomik ağırlıklı yaptırımlar başlattı. Suriye Nisan 2005'te, Lübnan'daki askerlerini tamamen çekmek zorunda kalacaktır.

Şubat 2005'te S. Arabistan'da kısmi yerel seçimler yapıldı. Bir sonraki seçimlerde kadınlara da oy hakkının tanınabileceği açıklandı. Kuveytli kadınlar Mayıs 2005'te

seçme ve seçilme hakkını elde ettiler; planlamadan sorumlu devlet bakanlığına bir kadın getirildi. Bütün bunlar, henüz küçük çapta ve başlangıç halinde olmasına rağmen, daha uzun vadede Batı uygarlığı paralelinde sonuç verecek bir projenin parçalarıydı: Mikro-finans sistemiyle küçük girişimcinin ve sivil toplumun desteklenmesi, böylece, bir orta sınıfın yaratılması.

Tabii, küçük burjuvazinin yetiştireceği aydınların ABD muhalifi olması olasılığı yüksekti. Fakat ABD, bu tür bir gelişmenin hem şu andaki terörden daha iyi olduğunu, hem de olumsuzlukların zamanla küreselleşme tarafından törpüleneceğini düşünüyor olmalıydı.

Neo-con politikasında şiddet unsurunun merkezî bir konuma sahip bulunması, Orta Doğu gelişmelerinin daha sert mecralara dökülmesiyle de sonuçlandı. Filistinlileri tecrit etmek için İsrail'in Temmuz 2004'te Berlin Duvarının bir benzerini inşa etmeye başlaması BM Genel Kurulunun aleyhteki kararına yol açtı ve aynı ay içinde Uluslararası Adalet Divanı duvarın uluslararası hukuka aykırı olduğuna hükmetti. Bunlara rağmen ABD İsrail'i kayıtsız şartsız desteklemeye devam etti ve Hamas seçimle iktidara geldiğinde, Filistin Otoritesine para yardımını kestirdi. Arkasından, İsrail'in Hizbullah'ı yenmek gerekçesiyle Lübnan'ı harabeye çevirecek ve sivilleri katledecek işgaline tam destek verdi. Ateşkes ilanını yapabildiği kadar geciktirdi ve İsrail'in bu ateşkesten sonra da silah kullanmaya devam etmesini sağladı. Aralık 2008'de başlayan ve "Dökme Kurşun Operasyonu" diye ünlenen Gazze bombalaması/işgali sırasında ve sonrasında gerçekleşen İsrail mezalimini ve ablukasını da sürekli destekledi. Bunlar yapılırken, İsrail'i eleştirmenin anti-Semitizm (Yahudi düşmanlığı) anlamına geldiği propagandası durmadan ve her platformda tekrarlandı.

İstisnasız bütün dünyanın, hatta İsrail içindeki muhaliflerin ve ABD'deki ortodoks (köktendinci, katı) Yahudilerin ciddi protesto gösterilerine yol açan Lübnan işgalinin asıl hedefinin, yıllardır mevcut olan Hizbullah değil, İran olduğu belirtiliyordu. Çünkü İran, nükleer araştırmalarına son vermeyeceğini ilan etmesi nedeniyle Orta Doğu'da Amerikan hegemonyası ve İsrail için başlıca sorun addedilmekteydi. Nitekim ABD, 1994'te dondurduğu nükleer programını tekrar aktif hale getireceğini Aralık 2002'de açıklayan, Ocak 2003'te bu silahların yayılması anlaşmasından çekilen, Haziran 2003'te nükleer silah üreteceğini açıklayan, Şubat 2005'te de nükleer silaha sahip olduğunu duyuran K. Kore'ye karşı sadece diplomatik baskı yapmakla yetinecektir.

İSRAİL FÜZELERİ GAZZE'DE KATLİAM YAPTI

DÜNYA DONDU KALDI

225 ÖLÜ

700 YARALI

'Topal ördek' füzeleri

GAZZE'DE ÖLÜM TARLASI

Erdoğan: Bu bize de saygısızlık

İsrail uçakları, Gazze'deki Hamas'a ait 50'den fazla hedefe ölüm yağdırdı. İsrail "operasyon sürecek" derken, Hamas ateşkesi çağrıları yapıyor. Füzeler yeni yılda barış umutlarını yıkarken, dünya gelişmeleri şok ve dehşet içinde izliyor

Ateşkes ilanı çağrısı

Milliyet, 28.12.2008.

Fakat 1990'larda küreselleşmenin üstyapısının en önemli parçası olan demokrasi ve insan hakları kavramlarını Guantana-

mo ve Ebu Gureyb zindanlarıyla ve Lübnan-Gazze katliamlarıyla bağdaştırmak çok zor olacaktır. Üstelik, Filistin'de seçimle iktidara gelen ve terörü durduran Hamas'ı ekonomik olarak boğmayı izah etmek, seçimle işbaşına gelmiş Allende rejimini Soğuk Savaş sırasında kanla boğmayı izah etmek kadar kolay olmayacaktır. Sonunda, Neo-con terminolojisinde "demokrasi götürmek" terimi, "saldırı ve işgal" anlamına gelmeye başlamıştır.

Avrasya'yı Denetime Alma Çabaları

Burada temel amaç, bölgede Amerikan hegemonyasını sağlamlaştırmak ve o anda ne kadar zayıf olursa olsun, RF'yi denetimde tutarak ileride rakip olmasını önlemekti. Yöntem; civardaki ülkelerin enerji bakımından RF'ye muhtaç olmalarını engellemek için, enerji hatlarını dost ülkeler, örneğin Türkiye üzerinden geçirerek dünya piyasasına ulaştırmak oldu. Diğer yandan ABD, D. Avrupa ülkelerini "Renkli Devrimler" denilen yöntemle RF'den uzaklaştırırken, bir yandan da SSCB'nin eski müttefiklerinin topraklarında askerî üsler kurmaya girişti (bkz. **Renkli Devrimler** kutusu, s. 465).

Bu "Renkli Devrimler" ABD etkisiyle ortaya çıktı. Gürcistan'da ilk başladığında kimse farkında olmadı; hatta RF dahil tüm komşu ülkeler kan dökülmesin diye işbirliği yaptılar. Ardından, Gürcü muhaliflerin Amerikalı sivil toplum örgütlerince eski Yugoslavya'ya götürülüp, orada "nasıl devrim yapılır" konusunda eğitildikleri anlaşıldı (Tabii ki bunlar sivil toplum örgütü yani NGO değildi, devletin kurdurduğu GONGO idi, yani *Government Oriented/Organized NGO* - Devlet Yönelimli/Yönetiminde NGO). Dolayısıyla, Ukrayna'da devrim gündeme geldiğinde RF çok açık bir şekilde karşı çıktı. Ama bu sefer de AB, ABD'nin yanında devredeydi ve ikisinin ağırlığı RF'ye fazla geldi, geri adım attı. (Bu konuda bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü).

ABD'nin çabalarına rağmen, bu süreç Hazar'ın doğusuna atlayamadı. Çünkü oradaki ülkeler sivil toplumun hiç gelişmediği yerlerdi. Eğer her şey mükemmel gitseydi, Neo-con planlamasının bir noktasında BOP ile Geniş Karadeniz Projesi birleşiyordu. Ama, Renkli Devrimlerin sekteye uğraması ve BOP'un başarısızlığı bir yana, Türkiye, Karadeniz'deki ABD hegemonyasını kendisi için tehlikeli bulup RF'yle işbirliği yapacaktır. Bu durumda ABD, Karadeniz planlarını da askıya almak zorunda kalacaktır.

Uluslararası Kuruluşların ve Stratejik Unsurun Kullanılması

Zaten ABD'nin büyük etkisi altında bulunan IMF'in kardeş kuruluşu olan Dünya Bankasının başına 2005'te önemli bir Neo-con, Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz getirildi.

Bush yönetimi, SSCB'nin ortadan kalktığı bir dönemde, SSCB'yi denetlemek amacıyla kurulmuş olan NATO'yu da güçlendirdi. Mart 2004'te 7 ülkenin katılımıyla (Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Bulgaristan, Slovenya, Slovakya) örgüt üye sayısı 26'ya, 1 Nisan 2009'da da Arnavutluk ve Hırvatistan'ın katılmasıyla 28'e yükseltildi. Yukarıda da belirtildiği gibi, NATO Ağustos 2003'te Afganistan'daki uluslararası gücün komutasını da devraldı.

ABD ayrıca, bir yandan RF'yi sisteme dahil etmek için bu ülkeyi Mayıs 2002'de NATO'nun "sınırlı ortağı" ilan etti ve onun veto sahibi olmaksızın karar mekaniz-

masına katılmasını sağladı, bir yandan da onu Karadeniz'de sıkıştırmak için, Aralık 2005'te Romanya, Temmuz 2006'da da Bulgaristan'la askerî üs anlaşmaları yaptı. Bu gelişmelerin etkisini azaltmak için RF, Rus petrollerini Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden Akdeniz'e, dolayısıyla dünya pazarlarına akıtacak projeyi uygulamaya çalıştı. 2000'lerin ortasına gelindiğinde, bu politikalar sonucunda ABD dünya politikasında rakipsiz olduğu izlenimini vermekteydi.

Uluslararası ortamı hegemonluk süresini uzatmak için kullanma olgusu, Yıldız Savaşları/Stratejik Savunma Girişiminin devamı olan Füze Kalkanı adı altında da sürdürüldü. Türkiye, bu projenin radarlarına Eylül 2011'de talip olacaktır (ayr. bkz. ABD ve NATO'yla İlişkiler bölümü).

B) Küreselleşme Olgusu, Etkisi, Sonuçları

1) Küreselleşmenin Dünya Tarihindeki Yeri

Küreselleşme, geniş anlamda, Batı yayılmasını anlatır. Dar anlamda ise, bu yayılmanın üçüncü ve şimdilik son aşamasıdır. Batı'nın altyapısıyla (kapitalizmle) ve üstyapısıyla (çok genel anlamda, kültürüyle) tüm küreyi etki altına almasıdır. Küreselleşmenin devletlerle ilgisi yoktur; kapitalist sistemde kârın büyütülmesi için pazarın büyütülmesi gerektiği biçiminde bir öz bulunur, küreselleşmenin onunla ilgisi vardır.

Bu dönemde, Batı'nın düzeni "küreselleşme" adı altında ve bütün unsurlarıyla tüm dünyaya hakim olmaya başladı. B. Avrupa'nın ilk defa bir ekonomik gelişmişlik modeli olarak yükselmeye başlamasından sonra, bu, Batı'nın tarih içinde üçüncü yayılması idi. Bu yayılmaların ortak motoru, Batı'nın, gelişme süreci içinde daha üst düzeyde bir üretim biçimine geçmesi sonucunda, ekonomik pazarını büyütme gereksinmesi oldu.

Batı ekonomisi ilk defa, Orta Çağ sonunda (15. yüzyılın sonu) merkantilizme (yani devlet korumasındaki ticaret kapitalizmine) geçme neticesinde, artık kabuğuna (Avrupa devletlerinin sınırlarına) sığamaz oldu. Gerçi İpek ve Baharat yollarının Osmanlı tarafından bloke edilmesi de bir sebepti, ama esas olarak, bu üretim biçimi değişikliğinin zorlaması sonucunda, B. Avrupa, coğrafi keşifler yoluyla okyanus-ötesi topraklarda pazar arayışına geçti. Bunun sonucu, "sömürgecilik" olarak ortaya çıktı.

19. yüzyılın son çeyreğinde, tarım devriminden (yani avcılık ve toplayıcılığı bırakıp toprağa geçişten) sonraki ikinci gerçek devrim olan 1. Sanayi Devrimi bütün gücüyle ortaya çıktı. Kökleri 18. yüzyılın ikinci yarısına uzanan bu devrim sayesinde B. Avrupa 19. yüzyılda daha üst düzeyde bir üretim biçimine geçti: Sınaileşme. Çok büyük boyutlarda artan üretimin gerektirdiği hammadde, pazar ve yatırım ihtiyacı, Batı'nın tekrar ve çok daha geniş boyutlarda okyanus-ötesi topraklara yayılmasına sebep oldu. Bunun sonucunda, metropol devletin buraları fethetmesiyle, "emperyalizm" ortaya çıktı.

20. yüzyılın son çeyreğinde, Batı yine bir üretim değişikliği yani sıçraması yaşadı ve tüm dünyayı tekrar etkiledi. 1970'lerde çokuluslu şirketlerin kurulmasıyla üretim devlet sınırlarının dışına taştı (ekonomik sıçrama). 1980'lerde optik kablo, bil-

gisayar, internet, daha sonra da cep telefonu gibi yeni teknolojilerin çıkması üretimi zıplattı (teknolojik sıçrama). 1990'larda SSCB'nin yıkılması da, Batı'yı rakipsiz kıldı (siyasal sıçrama). Batı etkisi, dünyaya en güçlü bir biçimde yayılmaya başladı. Kısa zamanda, uygulandığı yerde zaten büyük tepkiye sebep olan askerî işgal anlamsız hale gelerek devreden çıktı. Onun yerine kültürel-ideolojik etki temel unsur haline geldi. (Bkz. **Batı Yayılması** tablosu).

Batı Yayılması

	Birinci yayılma (1490'lar)	**İkinci yayılma (1890'lar)**	**Üçüncü yayılma (1990'lar)**
İTİCİ GÜÇ	Merkantilizm	I. Sanayi Devrimi	III. Sanayi Devrimi (Bilgi Çağı) - 1970'ler: Çok u. şirk. - 1980'ler: İletişim d. - 1990'lar: Rakipsizlik
YÖNTEM	Fatihler, kaşifler, askerî işgal	Misyonerler ve kaşifler, şirketler, askerî işgal	Kültürel-ideolojik etki
HAKLI GÖSTERİŞ	"Putperestlere tanrının dinini götürüyoruz"	"Beyaz adamın yükü", "Uygarlaştırıcı görev", ırkçı teoriler	"Piyasanın gizli eli", "Uluslararası toplumun iradesi", "En yüksek uygarlık düzeyi", "Demokrasi götürüyoruz"
SONUÇ	Sömürgecilik	Emperyalizm	Küreselleşme

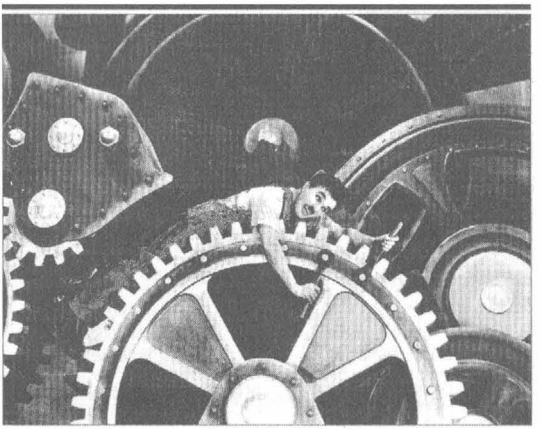
(Tablo: B. Oran) (Kaynak: Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, s. 11.)

2) *Küreselleşmenin Sosyo-Ekonomik Mekanizması, Etkileri, Sonuçları*

a) Fordizm ve Sonu

"I. Sanayi Devrimi" diye de andığımız Sanayi Devrimi, 18. yüzyıl sonunda kömür kullanılarak üretilen buhar gücünün makineye uygulanması sonucunda B. Britanya'da ortaya çıkmıştı. 19. yüzyılın sonundan itibaren petrol ve elektriğin makineye uygulanması, ayrıca telgraf, telefon gibi teknolojilerin ortaya çıkması, esas olarak ABD'de "II. Sanayi Devrimi"ni doğurdu. 20. yüzyılın sonuna doğru, özellikle telekomünikasyon alanındaki gelişme ve teknolojiler, yine Batı'da ortaya çıkan ve "Bilgi Çağı" diye de anılan "III. Sanayi Devrimi"ni yarattı. İşte bu devrim, tüm dünyayı (K. Kore gibi kendini boşuna tecrit etmeye çalışan bir-iki ülke şimdilik hariç) etkileyecek ve yeni baştan yoğuracaktır. Bu olgu neticesinde, uluslararası ilişkilerin doğası değişmeye başlayacaktır.

II. Sanayi Devrimi esas olarak "Fordizm" denilen teknikle gelişmişti. Fordizm; makine kullanarak standartlaştırma ve seri üretme sayesinde ucuza mal edilen otomobilleri, ayrıca her türlü üretimi, herkese, ücretleri yükseltilerek müşteri haline getirilen otomotiv işçilerine bile satma yöntemiydi. Temeli, niteliksiz (ve, işçiler mavi tulum giydikleri için, "Mavi Yakalı") işgücüne dayanan ikinci sektör idi (sanayi sektörü). Arz temelinde örgütlenmişti; Henry Ford'un anılarındaki ifadeler bunu gösteriyordu: "Müşterilerimiz bizden istedikleri renkte otomobil satın alabilirler; si-

Charlie Chaplin'in *Modern Zamanlar* filmi aynı zamanda ciddi bir Fordizm eleştirisiydi. Kaynak: http://doctormacro.com/Images/Chaplin,%20Charlie/Annex/Annex%20-%20Chaplin,%20Charlie%20%28Modern%20Times%29_01.jpg

yalı olmak şartıyla." (O tarihlerde siyah boya, açık renklerin aksine çabuk kuruyordu ve solmuyordu).

Fordizm, 1970'lerle birlikte geçerli olmaktan çıktı. Petrol krizlerinin de etkisiyle hızlanan, stagflasyon (hem durgunluk, hem enflasyon) olgusuyla ve ekonomik büyümenin düşüşüyle kendini gösteren kapitalizm krizi (bkz. **Kapitalizm ve Krizleri** kutusu, s. 37) Batı ülkelerini vurmuştu. Artık devletler ekonomideki yerlerini "özelleştirmeler"le özel sektöre terk etmekteydiler. Emek faktörünün vize, göç kontenjanları vs. gibi engellerle çok büyük ölçüde statik hale sokulduğu bir dünyada sermaye, ATM'lerden bile sermaye transferini mümkün kılan teknolojik gelişme sayesinde büyük bir dinamizm kazanmıştı. Orta sınıftaki gelişmenin sonucu olarak, daha nitelikli mal talebi gelmekteydi. Hong Kong hariç D. Asya ülkeleri (Singapur, G. Kore, Tayvan, vb.) "ithal ikameci sınaileşme" (devletçilik) dönemlerini hızla ve başarıyla tamamlayarak dünya ekonomisine sarsıcı bir giriş yapmışlardı (İthal İkameci Sınaileşme için bkz. Cilt I, s. 39 vd.).

b) Post-Fordizm

Bu durumda, kapitalizmin yeni aşaması olan Post-Fordizm yepyeni koşullarda çalışmaya başladı:

Üretim'de Değişiklikler

Yeni üretim, bilgisayara dayanan yeni teknolojilerin çok esnek olma imkanı tanıdığı yeni biçim üzerinde yükseldi. Yeni bilişim teknolojilerini iyi tanıyan masa başı Beyaz Yakalı işgücü ön plana çıktı. Enformatik ve Üçüncü Sektör (hizmet sektörü), İkinci Sektör'ün yerini aldı.

Büyük şirketler çok sayıda üretim tesisini Batı ülkelerinde kapattılar ve L. Amerika'dan D. Asya'ya kadar dünyanın çeşitli yerlerindeki "yükselen pazarlar"a (*rising/emerging markets*) taşıdılar (*de-industrialization*; "sanayisizleştirme"). Üretim artık, sıkı kuralların uygulandığı Batı devletleri ekseninden; ücretlerin daha düşük bulunduğu, çeşitli denetimlerin (çevre sağlığı, çocuk işçi çalıştırma, vb.) çok daha az olduğu, dünya pazarlarına daha yakın konumdaki ülkelere dağıldı. Bu sayede Yarıçevre olarak yükselmeye başlayan ve artık literatürde "*global South*" (küresel Güney) diye geçmeye başlayan bu ülkelerde, belli üretimlerde uzmanlaşmış küçük şirketler doğdu ve yayıldı.

Bu ülkelerde üretilen ve çoğunlukla monte edilen mallar; anında stok kontrolü,

Kapitalizm ve Krizleri

Kapitalizm; Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren ticaret kapitalizmi (merkantilizm) biçiminde gelişerek dünyaya yayılmış, 19. yüzyılın başından itibaren de Sanayi Devrimi sayesinde sanayi kapitalizmine dönüşerek bugünkü global gücüne ulaşmış bir üretim biçimidir. Bu kavramı kendisinden önceki yaygın üretim biçimi feodalizmden ayırt eden başlıca özellik, üretimin doyumluk (beslenmek) için değil, piyasa için (pazarda satış için) yapılıyor olmasıdır. Buradan kalkarak, kapitalizmin ilk yaygın uygulamalarını, özellikle şarap ve zeytinyağı ticaretiyle ünlenen İlk Çağ Akdeniz dünyasına kadar götürmek mümkündür. 19. yüzyıl, sadece, olayın sistematik ve global hale geldiği dönemdir.

Birey'e ve onun kâr hırsı temeline dayanan kapitalizm, Sanayi Devriminden itibaren dünya ekonomik gelişmesini son derece hızlandırmış olmakla birlikte, özellikle 2 olguyu yarattığı için eleştirilmiştir: Sömürü ve Kriz. Kapitalist üretim biçimi, içeride ve dışarıda sömürü yaratmanın yanı sıra, sürekli (ve hatta kronik) krizlerin kaynağıdır. Teknolojik gelişmeler başta olmak üzere çok farklı koşullarla karşılaşan sistem, büyük ölçekli dönüşümler olunca, bireysel hırs temeline de dayandığından, sürekli krizlere girmektedir. Gerçi sistem bu büyük çalkantılara sonradan adapte olabilmektedir, ama bilahare tekrar krize girmektedir. Dönüşümler sistemin yapısı gereği meydana geldiği için, bu krizler döngüsünün devam edeceği tahmin edilebilir. Dünyayı ciddi biçimde etkilemeye başladığı 19. yüzyıldan itibaren kapitalizm 3 büyük kriz geçirmiştir (bkz. Eğilmez):

Ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçiş sancılarını yansıtan ilk kriz, "Uzun Depresyon"dur. 1873'te Viyana Borsasının çöküşüyle başlamış, kısa sürede bir sistem krizine dönüşmüş, I. Dünya Savaşının çıkışına kadar sürmüştür.

İkinci kriz, Fordizm sırasında sanayi kapitalizminden finans kapitale (bankaların sanayi kuruluşlarını satın almasına) geçiş döneminde ortaya çıkmış ve 1929-1935 arasında hüküm sürmüş "Büyük Depresyon"dur. I. Dünya Savaşına giren Avrupa ülkelerinin altın standardını bırakarak karşılıksız para basmaları ve dolayısıyla enflasyona girmeleri üzerine, sermaye bu standardı sürdüren ABD'ye akmış, üretim orada sayılı miktarda holdingin elinde toplanmış, değerler şişmeye ve balonlar (*bubble*; borsada anormal yükselen fiyatların ekonomik temelinin bulunmayışı durumu) oluşmaya başlamış, sonunda borsa çökmüştür. 4.000 dolayında banka batmış, 1929'da yüzde 3,2 olan işsizlik yüzde 25'e ulaşmıştır. Çare, devlet girişimleri yoluyla piyasaya para enjekte ederek talebi ve dolayısıyla ekonomiyi tekrar canlandıran ve karma ekonomi getiren Keynezyen devlet müdahalesi olmuştur. Bu kriz, I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın yüklediği ağır tazminatlardan zaten bunalmış olan Almanya'yı zor durumda bırakacak, Hitler'in yükselerek II. Dünya Savaşını başlatmasına yardımcı olacaktır.

Üçüncü büyük kriz, 2008'de ABD'de, (görünüşte) konut kredileri yüzünden başlamış olan ve 2012'de halen süren "Küresel Kriz"dir. Post-Fordizm döneminde, ekonominin ilk kez bu kadar küreselleşmiş olması nedeniyle oluşan büyük dönüşüm üzerine çıkmıştır.

(B. Oran)

toplam kalite denetimi gibi bilgisayar olanakları sayesinde, sadece sipariş miktarı kadar üretilerek (yani ziyan olmaksızın), stoklanmaksızın (yani depo kirası olmaksızın ve bozulmaksızın) tüketiciye hemen sevk edilmeye başlandı.

Arz odaklı olan (ör. siyah arabalar) Fordizm'in aksine, Post-Fordizm talep odaklı hareket ederek, bireysel tüketicinin farklı özel zevk ve tercihlerine göre farklı mal üretip satmaya başladı. Böylece, pazarını bütün dünya olarak büyütmenin yanı sıra, müşteri olmayanı da müşteri haline getirdi.

Sonuç olarak, üretim unsurları (hammadde, işgücü, sermaye, teknoloji, girişim, vb.), ekonomik rasyonelliğe nerede ve nasıl uygun düşüyorsa, orada ve öyle bir araya getirilmeye başlandı. Bu, toplam dünya zenginliğini yukarı çekti.

Sermaye'de Değişiklikler

Yeni enformatik teknolojisi sayesinde sermaye büyük bir akışkanlık kazandı. Böylece ekonomik verimliliği ve siyasal etkisi artan sermaye, dünyanın her yerinden anında toplanabildiği için, şirketlerin mülkiyet yapısını ulusal'dan küresel'e dönüştürdü. Çeşitli banka ve konsorsiyumlar tarafından toplanan bireysel tasarruflar, hangi ülke daha çok faiz veriyorsa "sıcak para" olarak ânında o ülkeye girmeye veya iyi faiz vermeyen ülkeden ânında çıkmaya (ve tabii, ülkenin ekonomik ortamını çok ciddi biçimde etkilemeye) başladı.

Bu dönemde sermaye, aynen 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gibi, özellikle enerji, finans ve ulaşım-haberleşme alanlarında büyük oranda tekelleşti. Dönem boyunca patlayan krizler, bir yandan büyük iflaslara yol açarken, bir yandan da dev şirketlerin başka şirketleri satın almasını kolaylaştırarak tekelleşmeyi hızlandırdı. Daha 1998'de bile, dünyadaki en büyük 10 tarım ilacı firması 31 milyar Dolar'lık dünya piyasasının yüzde 85'ini, en büyük 10 telekomünikasyon şirketi de 262 milyar Dolar'lık piyasanın yüzde 86'sını elinde tutuyordu (bkz. *UNDP Human Development Report 1999*, s. 3). Eskiden beri tekel halinde bulunan petrol ve doğalgaz sektörü zaten dev şirketlerin kontrolündeydi. Krizler sırasında sıkıntıya düşen dev bankaları satın alan dev bankalar daha da devleşti. Örneğin ABD'de JP Morgan Chase bankası; 307 milyar Dolar varlığı olan, 119 yıllık Washington Mutual bankasını, iflas etmekte olduğu için 1,9 milyar Dolar'a satın alarak ABD'nin ikinci en büyük bankası oldu (*Vatan*, 26.09.2008). Benzer olaylar, ikinci Batı yayılmasını simgeleyen 1870'lerde de yaşanmıştı.

Emek'te Değişiklikler

Emek, sermayenin tam aksine, Batı devletlerinin, dünyanın doğu ve güney ülkeleri vatandaşlarına karşı aldıkları yıldırıcı tedbirler (vize vs.) yüzünden olduğu yere bağlandı. Dev şirket satın almalarının veya birleşmelerinin en çok vurduğu unsur da, bu ülkelerin çalışanları oldu. Viagra'yı piyasaya sürmesiyle ünlü Pfizer ilaç şirketi, Warner/Lambert'i 90 (bazı kaynaklara göre 110) milyar Dolar'a satın aldığında, çoğu Warner'dan olmak üzere 87.400 kişi işsiz kaldı. *BM İnsani Kalkınma Raporu 2010*'a göre, 2000'lerdeki mali krizler neticesinde 34 milyon kişi işsiz kaldı, 64 milyon kişi de günde 1,25 Dolar olan fakirlik çizgisinin altına düştü (*UNDP Human Development Report 2010, s.6).*

Böyle bir ortamda emek faktörü silikleşti. Fabrikada yüz işçi çalışırken ve beş yüz işçi kapıda aynı işe daha az ücretle girmek için beklerken, grev yapmak çok zorlaştı. Üstelik, enformatiğin öne geçtiği ortamda, işgücünün ve özellikle de kol işgücünün verimliliği ve dolayısıyla etkisi çok azalmıştı. Buna tabii ki, neoliberalizmin çabaları da eşlik etti, durum ideolojik/hukuksal alana da yansıtıldı ve işçi sendikaları çeşitli önlemlerle güçsüzleştirildi. Türkiye'de Mayıs 2012'de hava iş kolunda (THY'de) grevin kanunla yasaklanması, gerçi Türkiye'nin son zamanlardaki "Küresel Güç" iddialarının önemli bir parçası olan "dünyanın çok çeşitli noktalarına uçuyoruz" söy-

lemine dayanak oluşturmanın bir adımıydı (bkz. **Dönemin Dış Politikası** başlığı), ama aynı zamanda da neoliberal politikaların bir örneği oldu.

Sermaye ile emek arasındaki bu dengesiz durum Sanayi Devriminin ilk aşamasında (1800'lerin ortalarına kadar) daha da vurgulu olarak mevcuttu, çünkü o dönemde işçi hakları (grev, ücretli tatil, toplu sözleşme, emeklilik, vb.) diye bir kavram bile yoktu. Emeğin örgütlenerek güçlenmesinin teorik temelini atacak bir alternatif ideoloji de 1847-48 Komünist Manifesto'ya kadar mevcut değildi. O dönemde sermayenin bu koşullar sayesinde yaptığı büyük kârlar yeniden yatırılıp yeni iş alanları yaratıldıktan sonradır ki, Sanayi Devriminin ikinci aşamasında sermaye ile emek faktörlerinin dengesi hem ekonomi hem ideoloji düzeyinde ciddi bir oranda sağlanmıştı. 21. yüzyılın neoliberal döneminde bu açıdan sanki bir "biz bu filmi görmüştük" (*déjà vu*) vaziyeti ortaya çıktı.

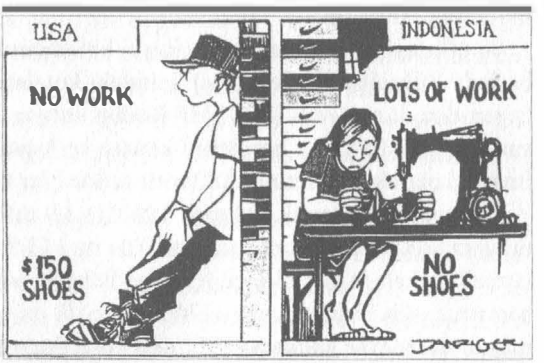
Sistem'de Değişiklikler

Burada, birbirine zıt iki gelişmeden söz edilebilir:

1) **Hem üretimin hem de tüketimin** küreselleşmesi üzerine, kapitalist sistem ilk defa gerçekten "küresel" nitelik kazandı. Ulusal kapitalizmden küresel kapitalizme kesin bir geçiş yapıldı. Gerçi kapitalizm, merkantilizmden yani 16. yüzyıl başından bu yana uluslararası nitelik taşımaktaydı; mesela, hisse senedi çıkararak ilk çokuluslu şirket olan VOC (Hollanda Doğu Hindistan Şirketi) 1602'de kurulmuştu. Ama, üretim ve tüketim ilk defa bu kadar gerçek anlamda küresel olmaktaydı.

Bu gelişme, üretimin çeşitli unsurlarını (sermaye, emek, hammadde, vs.) ekonomik rasyonele en yakın biçimde buluşturduğu için, sistemin çok gelişmesine ve dünya ekonomisinin bir bütün olarak daha önce hiç görülmediği kadar gelişmesine yol açtı. **Ekonominin** altın çağı olarak nitelenen 1950-73 döneminde bile dünyada **kişi başına gelir ortalama yüzde** 2,9 artmışken, 2000'lerde bu oran yüzde 3,2'ye ulaştı. **Crédit Suisse adlı banka ve** finans şirketinin hazırladığı rapora **göre, küresel** bazda 4,4 milyar kişinin sahip olduğu zenginlik 2000-2010 döneminde **yüzde 72** oranında artış kaydetti; bu oranın artmaya devam **edeceği** bekleniyordu (***Radikal***, 12.10.2010).

Bu olgu nedeniyle, 1960'lar ve 70'lerde öngörülenlerin tersine bir tablo **ortaya** çıktı. O dönemlerde, küresel kapitalizmin uluslararası gelir dengesizliğini artıracağı, gelişmiş ülkeleri daha zenginleştireceği ve azgelişmişleri daha fakirleştireceği öngörülmekteydi. Azgelişmiş ülkelere gelen sermayenin sömürü yaratarak daha da fakirleşmeye sebep **olacağı** düşüncesi hakimdi.

ABD: İşi yok-150 Dolarlık ayakkabılı. Endonezya: İşi çok - Ayakkabısız. Karikatür: Danziger. Kaynak: http://www.michellehenry.fr/Nike2.jpg

Nitekim, bu dönemlerde ülkeler arası dengesizlik arttı. Dünyanın en zengin ülkelerinde yaşayan yüzde 20 ile en fakirlerinde yaşayan yüzde 20 arasındaki **gelir uçurumu** 1960'ta 30'a 1 iken,

bu oran 1990'da 60'a 1'e ve 1997'de de 74'te 1'e çıktı. (İlginçtir ki, Batı'nın ikinci yayılmasını oluşturan dönemde de aynı şey görülmüş, en tepedeki ülkeler ile en alttakiler arasındaki gelir uçurumu 1820'de 3'e 1 iken, 1870'te 7'ye 1'e, 1913'te de 11'e 1'e fırlamıştı). 1990'ların sonuna gelindiğinde, en üstteki ülkelerde yaşayan yüzde 20'lik nüfus dünya gayri safi hasılasının (GSH; belli bir dönemde dünyada üretilen mal ve hizmetler) yüzde 86'sını alırken, en alttakilerde yaşayan yüzde 20 sadece yüzde 1 alabiliyordu. Birinci grup dünya ihracat pazarlarının yüzde 82'sine sahipken, ikincisi sadece yüzde 1'den yararlanıyordu. Birinci grupta dünya telefon hatlarının yüzde 74'ü bulunurken, ikinci grupta bu oran sadece 1,5 idi. Dünyadaki en zengin 200 kişinin geliri 1994-98 arasında iki katına çıkıp 1 trilyon Dolar'ı geçmiş ve 600.000.000 insanın yaşadığı en az gelişmiş ülkelerin toplam GSMH'lerinin üzerine çıkmıştı. Dünyanın en zengin 3 kişisinin servetleri, en fakir 48 ülkenin toplam GSMH'sinin üzerindeydi. Bu yıllarda, ülkelerin iç dengesizlikleri de ciddi boyutlarda artmıştı. Örneğin Çin'de, ihracata yönelik kıyı kesiminde fakirlik endeksi yüzde 20'nin altında çıkarken, iç kesimdeki Guizhou'da yüzde 50'nin üzerinde idi (*BM İnsani Kalkınma Raporu 1999*, s. 3).

Bununla birlikte, 2000'lerde durum değişti. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, azgelişmiş ülkelerdeki ücretlerin ve iş güvencelerinin düşük oluşu, gelişmiş ülkelerde kârlılığın azalması gibi nedenlerle sermaye Çevre ülkelere aktı ve bu ülkelerdeki toplam refah düzeyini artırdı. Hindistan, bilgisayar yazılımı ihraç eden başlıca ülke oldu. Çin, bu yabancı yatırımlar sayesinde ABD'yle rekabet eder hale geldi. D. Asya ülkeleri zenginleşti. Çoğu orta büyüklükte olan bu yükselen ülkelerde, 2000'lerden itibaren geçmiş dönemin hiper ve yüksek enflasyon sorunları aşılmış, ihracata dayalı bir büyüme dönemine geçilmişti. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerin dünya mal ihracatındaki payı 1990'da yüzde 28 iken, 2007'de yüzde 42'ye ulaşmıştı. Tabii, burada en yüksek pay Çin'e aitti (bkz. Berliner).

Bu gelişme, geçmişte hiç görülmeyen yeni türden olguları ortaya çıkardı. Eski sömürge Hindistan'ın bir firması olan Tata, bir süredir Ford'un elinde olan asillerin arabası İngiliz Jaguar'ı ve Land Rover'ı; Türkiye firması Ülker de Belçika merkezli dünyaca ünlü lüks çikolata firması Godiva'yı satın aldı. Volvo, Çin otomotiv üreticisi Geely'nin eline geçti. 2011'de, dünyanın en zengin insanı bir Meksikalı olan Carlos Slim Helu, en büyük demir çelik şirketinin sahibi ise bir Hintli olan Lakshmi Niwas Mittal idi.

Bu ülkelerin ellerinde döviz rezervi biriktiğinden, IMF'le ilişkileri de dönüşmeye başladı. Yükselen ülkelerin IMF içindeki kotaları bu dönüşümü yansıtmak amacıyla yeniden düzenlendi (bkz. **IMF Kotası** kutusu, s. 41). Arjantin, Venezüella'nın da yardımıyla IMF'e olan borçlarını kapattı ve Arjantinli yetkililer uzun süredir ilk kez finansal olarak bağımsız olduklarını açıkladılar (*Los Angeles Times*, 06.09.2006).

Türkiye'yi ele alırsak, ülkenin 1980'de 2,9 milyar Dolar olan ihracatı 1990'da 13 milyara, 2000'de 27,8 milyara, 2010'da da 113,9 milyara çıktı. 1980'de telefon bağlatmak fevkalade güç olduğu için ana-babalar doğan çocukları adına hemen telefon başvurusunda bulunurlarken, 2000'lerin ilk on yılı içinde en az bir cep telefonu olmayan neredeyse kalmadı. 2012'den görüldüğü kadarıyla, küreselleşmenin yarattığı yeni ekonomi, ABD de dahil olmak üzere, Batı'nın gelişmiş ülkelerine değil, Yarıçevre diye anılan ülkelere yaramış gözükmekteydi.

IMF Kotası

IMF terminolojisinde Özel Çekme Hakları olarak ifade edilen IMF kotası önemli bir kavramdır. Çünkü, bir ülkenin dünyadaki ekonomik gücünü yansıtan bu kota, söz konusu üyenin IMF'e mali katkısını, IMF'den alacağı krediyi ve büyük ölçüde de örgütteki oy gücünü temsil eder. Ülkeler IMF'den kotalarının üzerinde kredi almak zorunda kalırlarsa, *stand-by* anlaşması imzalamak zorunda kalırlar.

Dünya ekonomik güç ağırlığının Batı ülkelerinden Yarı-çevre ("küresel Güney") ülkelerine kayması neticesinde, bu kotaların dağılımında değişiklikler yapıldı. Eylül 2006'daki değişiklikte; Çin, G. Kore, Meksika ve Türkiye'nin kotası yükseltildi. Nisan 2008 değişikliğinden 51 ülke yararlandı. Aralık 2010'da G-20'nin talebi üzerine kotalar bir daha değiştirildi ve yeni dünya ekonomik durumuna göre fazla temsil edilir hale gelen gelişmiş ülkelerden yüzde 6,2 kota ve yüzde 5,8 oy hakkı yükselen pazarlara nakledildi. Böylece, Çin en büyük üçüncü ülke haline gelirken, yükselen pazarlardan Brezilya, Çin, Hindistan ve RF, IMF'in en büyük 10 hissedarı arasına girdi. Türkiye'nin kotası yüzde 0,98'e, oy hakkı da yüzde 0.95'e ulaştı.

1945'te kurulduğunda 29 olan üye sayısı bugün 188'e ulaşan IMF'in yönetim yapısı temel olarak değişmemiştir. Son reformlara rağmen, örgüte gelişmiş ülkeler, özellikle de ABD ve B. Avrupa ülkeleri hakimdir ve bunların kotası kotalar toplamının yüzde 57,7'si, oy gücü de yüzde 55,3 oranındadır. ABD tek başına kotalar toplamının yüzde 17,4'üne ve oy gücünün 16,5'ine sahip olduğundan, vetoya sahip tek devlet olarak ortaya çıkmaktadır. IMF başkanı hâlâ B. Avrupa'dan, onun birinci yardımcısı da ABD'den seçilmeye devam etmektedir. Bu durum son zamanlarda çok eleştiri çektiği için değiştirilmeye adaydır.

(B. Oran) (Kaynak: Asım Erdilek, *Today's Zaman*, 07.03.2011)

BM İnsani Kalkınma Raporu 2010'a göre, kimi temel alanlarda 2010 dünyası 90'lar dünyasına oranla çok daha iyi duruma geldi. Son 20 yılda, 3 önemli faktörden (olası yaşam süresi, okullaşma, gelir) oluşan İnsani Gelişme Endeksi (*Human Development Index*-HDI) 1970'ten beri yüzde 41, 1990'dan beri yüzde 18 iyileşti. Kongo, Zambia ve Zimbabve hariç, 1970-2010 döneminde araştırma konusu yapılan 135 ülkenin tümü, yani dünya nüfusunun yüzde 92'si, bundan yararlandı. Sadece gelir açısından bakıldığında zengin ülkeler ile fakirler arasındaki fark açılmaya devam ediyor, fakat HDI açısından bakıldığında fakir ülkelerin arayı kapatmaya başladığı görülüyordu.

Bu 135 ülkenin hepsi aynı hızda gelişiyor değildi. HIV virüsünün (AIDS) vurduğu Sahra-altı Afrika ülkeleri ile yetişkinler arasındaki yüksek ölüm oranının artmakta olduğu eski Sovyet Bloku ülkeleri çok yavaş gidiyor, buna karşılık, "kalkınma mucizesi" gösteren Çin, Endonezya, G. Kore'nin yanı sıra Nepal, Umman ve Tunus gibi ülkeler de HDI açısından önemli gelişme kaydetmiş bulunuyorlardı (*UNDP Human Development Report 2010*, s. 3).

2) Buna zıt olan gelişme şu idi: Bu söylenenler devletler bazında doğru olmakla birlikte, halklar bağlamında daha değişik (ve olumsuz) gelişmeler belirdi. Gelişmekte olan ülkelerde (Hindistan, Türkiye, Meksika, Brezilya, Çin, vb.) bir orta sınıf oluşmaya ve zenginleşmeye başladı, fakat halkın yaklaşık yüzde 10'u on yıl öncekinden daha kötüye gitti. Yani, küreselleşme devletler arasındaki eşitsizliği nispeten azalttı, ama Afrika başta olmak üzere insanlar/halk arasındaki (sınıfsal) eşitsizliği artırdı. Crédit Suisse'in yukarıda sözü edilen araştırması, dünya nüfusunun yüzde

68'inin dünya toplam servetinin yalnızca yüzde 4,2'sine sahip olduğunu, yine dünya nüfusunun yüzde 0,5'ininin dünya toplam servetinin yüzde 35,6'sına sahip bulunduğunu gösteriyordu (*Radikal*, 12.10.2010). Yani, dünyanın zenginleşmesi ile dünyada emeğin en muhtaç kesiminin daha da fakirleşmesi el ele yürüdü

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2011 verilerini Eylül 2012'de yayımladı. Araştırmaya göre, 2011'de en yoksul yüzde 10 ile en zengin yüzde 10 arasındaki gelir farkı 11,9 kat çıkmıştı. En yoksul yüzde 10 toplam gelirden yüzde 2,5 pay alırken, en zengin yüzde 10'un aldığı pay yüzde 29,8 olarak gözükmekteydi (*Milliyet*, 18.09.2012).

c) Dönem Boyunca Krizler

Kapitalist sistem; sürekli krizlere giren, çıkan, tekrar giren bir üretim biçimi olduğunu bu dönemde açıkça gösterdi. Ulusal kapitalizmden küresel kapitalizme geçişin doludizgin gittiği 2001-2012 aralığında krizler birbirinin ardına eklendi. Dönem içindeki krizleri şöyle özetlemek mümkündür.

Dönemin Başı: 2001 Krizi ve Kökenleri

Dönemin ilk krizi sayılan 2001'i anlamak için 90'ların başına gitmek gerekir. Bunu yapmak, kapitalizmin küresel biçiminin ne kadar birbirinin içine girmiş bir yumak olduğunu, dolayısıyla, krizlerin fevkalade bulaşıcı niteliğini görmek bakımından da öğretici olacaktır. (Bir sonraki başlığa kadar, aşağıdaki özet Beams'den yapılmıştır):

Türkiye'de de Şubat 2001'de (bkz. Ekonomi başlığı) ağır bir kriz doğuran dünya gelişmeleri, yukarıda da belirtildiği gibi, aslında 70'lerin ortalarında başladı. 1974-75'teki krizin ardından gelen dönemde, o zamana kadar görülmemiş bir durum ortaya çıktı: Enflasyon döneminde durgunluk olmaması gerektiği halde, durgunluk ve enflasyon birlikte yürüyordu (stagflasyon). Kârlar dramatik biçimde düşmüştü. Burada Keynezyen tedbirler de işe yaramıyordu, çünkü ekonominin sorunları geçici/konjonktürel sebeplerden değil, kapitalist üretim biçiminin özünden kaynaklanıyordu. Fordist yöntem geçersizleşmişti. Rekabete dayanamayan sektörlerin tasfiyesi gerekiyordu. Piyasaya para arzı kısıtlandı, faiz hadleri yükseltildi ve bu tasfiye gerçekleşti. Üretim, emeğin ucuz olduğu ülkelere kaydırıldı. Üretimde gerçek bir küreselleşme başlamıştı.

Reagan ve Thatcher, 1984 yılında Camp David'de bir toplantıda. Kaynak: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/18/Thatcher_Reagan_Camp_David_sofa_1984.jpg

Thatcher ve Reagan tarafından uygulanan ve en önce emekçileri vuran bu neoliberal/parasal politikalar krizleri bitiremedi. Dünya ekonomisinin oluşturduğu ters piramidin 1990'lar boyunca dengesini yitirmesi de, tabii ki yerçekiminden değil, kâr hırsından oldu.

ABD borsası 1987'de balon yü-

zünden çökünce, merkez bankalarının ekonomiye büyük miktarda para enjekte etmesiyle panik atlatıldı. Fakat bizatihi bu çözüm, Japonya'da zaten mevcut olan balonu daha da şişirdi ve bu balon nihayet patlayarak, dünyanın bu ikinci büyük ekonomisini (2012'de de devam etmekte olan) bir krize soktu.

D. Asya'daki bu kriz 1992'de B. Britanya'ya, 1994'te Meksika'ya ulaştı. Clinton yönetimi Meksika'yı (aslında, Meksika'daki Amerikan yatırımlarını) kurtarma planı uygulayınca, Dolar düşmeye ve Yen fazla yükselmeye koyuldu. Yen yükselince, malları pahalanan Japonya ihracatta çok zorlandı. Durumu daha da kötüleşecek bir Japonya'nın fonlarını ABD finans piyasasından çekeceğinden ve durgunluktan yeni çıkmaya başlamış olan ülkesini yeniden durgunluğa iteceğinden korkan Clinton, Yen'i düşürüp Dolar'ı yükseltmeye girişti. Fakat Dolar değerlenince, Aralık 1996'da FED Başkanı Alan Greenspan'in "irrasyonel taşkınlık" diye nitelemesine sebep olacak biçimde, dünyanın her yerinden 3 yıl içinde yarım trilyon Dolar ABD'ye aktı. Bu para borsayı tehlikeli biçimde yükselttiği gibi, ABD'nin borçlarını da çok artırmış oldu. Dahası, borsa değerlerinin yükselmesi daha da çok paranın gelmesine yol açmaktaydı. Bu para internetle ilişkili alanlarda çalışan binlerce yeni şirkete aktığı için, 1995-2000 arasında, "*dot-com* balonu" (*.com bubble*) diye adlandırılan büyük bir şişme oluştu.

Dolar'ın aşırı değer kazanmasının bir de D. Asya ayağı vardı. 90'ların başından itibaren, ABD'deki yavaşlamadan kaçan ABD fonları "D. Asya Kaplanları"na (G. Kore, Tayland, Malezya, Singapur, Endonezya, hatta Filipinler) akmış ve "Asya Mucizesi" başlamıştı. İki olgu, yani bölgenin küresel düzeyde rekabet edebilmesi ve sürekli olarak yabancı yatırım çekmesi, 1990-97 döneminde bu kaplanları, dünya yatırımlarının üçte ikisini ve dünya GSH'sinin yaklaşık yarısını temsil eder duruma getirdi. Fakat, ekonomileri 1995'te değeri yükseltilen Dolar'a bağlı olduğundan, bu ülkelerin ihracatı azaldı. Buna ilaveten Çin, 1994'te değerini düşürdüğü Yuan sayesinde ihracatını artırıp dünya fonlarını çekmeye başlayınca, bu ülkeler sıkıntıya düştüler. Dolar'la bağlarını kesmiş olsalar ihracat malları ucuzlayacak, fakat bu sefer de yabancı yatırım çekemeyeceklerdi. Sonuçta, ihracatı 1996'da düşmeye başlayan bu ülkeler 97'de krize girdiler. 2000'e gelindiğinde GSMH'leri yüzde 10 ilâ 20 azaldı.

Bu kriz ve küresel yansımaları, dünya GSH'sinin yaklaşık yüzde 6'sına mal oldu, yaklaşık 10.000.000 insanı işsiz bıraktı. Sadece Asya'da 50.000.000 insan fakirlik çizgisinin altına düştü.

Kriz Ağustos 1998'de RF'ye sıçradı ve ABD'deki *hedge fund*'ların (borsada rizikolu girişimlere yüksek getiri umuduyla yatırım yapmak için kurulan fonlar) 3 milyar Dolar birden kaybetmesine yol açtı. Başkan Clinton bu olayı, "II. Dünya Savaşından beri görülen en ciddi mali durum" olarak niteledi. FED derhal müdahale edip banka sisteminin çökmesini önlediyse de, faiz haddi indirimleri 2000 yılında ABD'deki balonu daha da şişirerek ekonominin durgunluğa girmesine yol açtı. Bunun temel sebebi, özellikle telekomünikasyon endüstrisindeki aşırı sermaye birikimiydi. "Telekom balonu", daha önceki "*dot-com* balonu"nu da geçti. Telekom şirketlerinin borsa değeri 3 trilyon 800 milyar Dolar düşüş gösterdi. Oysa, 1990'ların sonundaki Asya krizinde kayıp sadece 813 milyar Dolar olmuştu.

Özet olarak, 2000'lerin durumunu tayin edecek olan 1990'ların ilk 5 yılı, Dünya Bankasının 1993'te "mucize ekonomiler" diye sunduğu D. Asya'ya büyük bir ya-

tırım dalgasıyla başladı, ikinci 5 yılda da ABD'deki yatırım dalgasıyla devam etti. Fakat bu büyümeler, kapitalizm tarihinin en büyük balonlarından birinin üzerine oturmuştu.

Dönemin Sonu: Krizlere Devam

Dönemdeki ikinci kriz dalgası olan 2007-08 bunalımı Şubat 2007'de Çin'den çıktı. Spekülatörlerin vergilendirileceği söylentileri, Çin'de son 10 yılın en büyük borsa düşüşüne sebep oldu. FED başkanlığından emekli olan Greenspan'in, ABD ekonomisinin durgunluğa girebileceğini söylemesi durumu daha da ciddileştirdi. New York, Brezilya, Çin borsaları büyük düşüşler gördü. Türkiye dalgalanmadan etkilendiyse de, 2001 krizinde yapılan Kemal Derviş reformları (bkz. Ekonomi başlığı) ve arkasından AKP'nin izlediği istikrarlı program sayesinde, durum nispeten ucuz atlatıldı.

New York Borsası. Kaynak: http://0.tqn.com/d/architecture/ 1/0/V/0/1/NYSE-viewfromsouth-sj.JPG

ABD'de yüksek riskli (*subprime*) konut kredisi (*mortgage*) alanında iş yapan çok sayıda şirketin sıkıntıya girmesi panik yarattı. Bu şirketlerin geri ödenmeyen borçlar için ipotek etmiş oldukları konutların fiyatları 1929'dan beri görülmemiş biçimde düşünce, borçlular borçlarını ödemeyi bıraktılar ve evlerinden vazgeçtiler. Toplam kredilerdeki payı yüzde 20'ye ulaşan bu şirketlere büyük yatırım yapmış olan ABD ve Avrupa bankaları da sarsıldı. ABD, Avrupa, Japonya, Avustralya ve Kanada merkez bankaları büyük çaplı müdahalelerde bulundukları halde, 3 haftada dünya piyasası 6 trilyon Dolar dolayında kayba uğradı. Bank of America, UBS, Deutsche Bank, Crédit Suisse, HSBC, Lloyds gibi dev dünya bankaları olumsuz bilançolar açıkladılar.

Bu durumda bütün ekonomiler durgunluğa girmeye, şirketler işçi çıkarmaya başladı. FED Mart 2008'de, tarihinde ilk kez banka sektörü dışında bir mali kuruluşu kurtarınca, panik daha da arttı. ABD gibi bir ülkede devletleştirmeler birbirini izlerken, neoliberal anlayışın sonunun geldiği konuşulmaya başlandı. Lehman Brothers, Merrill Lynch ve dünyanın en büyük sigorta şirketi AIG gibi devlerin sahneden çekildiği ortamda, merkez bankaları bankalara para enjekte etmeye ve durgunluğa karşı tekrar faiz indirmeye devam ettiler. Bütün Batı ülkelerinde çok büyük çapta işten çıkarmalar görüldü, İzlanda'da bankacılık sistemi tamamen çöktü.

D. Asya'dan kaynaklanmış 2001 krizini Türkiye'nin aksine nispeten hafif atlatmış olan Avrupa üzerinde, bu krizin etkileri özellikle yıkıcı oldu. Türkiye'ye (Başbakan Erdoğan'ın deyişiyle) "teğet" geçen krizde, ABD bankalarının yanı sıra UBS, Deutsche Bank, Crédit Suisse gibi dev Avrupa bankalarının zarar açıklamaları ve eleman çıkarmaları bitmek bilmedi. ABD'de finans devleri batarken, federal devlet birbiri üstüne yüz milyarlarca Dolar'lık kurtarma paketleri açıklarken ve "batmasına izin ve-

rilemeyecek kadar büyük" kimi şirketleri devletleştirmek suretiyle kurtarırken, Avrupa'nın büyük otomotiv şirketleri AB'den kredi desteği talep ettiler ve işçi çıkardılar; sadece Fiat 48.000 kişiye yol verdi.

Avrupa Komisyonu, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Merkez Bankası gibi kuruluşlar, AB ülkeleri hükümetleriyle birlikte, Avrupa'yı kurtarmak için 2008'den itibaren yine yüz milyarlarca Avroluk destek paketleri açıklamaya başladılar. Avrupa Komisyonunun Mayıs 2009 itibariyle bankaları ayakta tutmak için harcadığı miktar 5,3 trilyon Dolar'ı buldu. Bu ortamda Yunanistan fiilen; İrlanda, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi AB ülkeleri de potansiyel olarak iflasla karşı karşıya kaldılar. Bütçe açıkları ve kamu borçlarıyla başı derde giren Avrupa ülkeleri 2010'da harcamalarını kısmak ve emeklilik yaşını artırmak gibi kemer sıkma önlemleri aldılar. AB maliye bakanları, bütçe kurallarına uymayan ülkelerin cezalandırılmasına karar verdi. Bütün AB ülkelerinin bütçe açığı/GSYH oranlarının 2014-15 mali yılına kadar yüzde 3'e indirilmesi öngörüldü. Bir fikir vermesi için bu oran, 2009 sonu itibariyle Yunanistan'da yüzde 15,4, İrlanda'da 14,3, İspanya'da 11,2, Portekiz'de 9,4, Fransa'da 7,5 olarak gerçekleşmişti (*NTV Almanak,* 2007, 2008, 2009, 2010).

IMF ve AB, ilk elde Yunanistan ile İrlanda'yı kurtarmak için paketler açıkladılar. Ekonomisi gibi borcunun da büyüklüğüyle konuşulan İtalya'nın 2008'de kamu borcu/GSYH oranı yüzde 89,2 düzeyindeydi ve bu oranın 2011'de yüzde 120'ye çıkacağı tahmin edilmekteydi (*Milliyet*, 05.08.2011). Oysa, AB'nin Maastricht Kriterlerine göre bu oranın yüzde 60'ı aşmaması gerekiyordu (bkz. **Ekonomik Dış Bağımlılık ve Türleri** kutusu, Cilt I).

2012'de, Yunanistan'ın Avro sisteminden çıkması, hatta bu sistemin dağılması konuşulmaktaydı. Tabii, alınan önlemler bu ülke halklarının büyük protesto dalgalarına yol açmıştı. 2011 sonunda, kredi derecelendirme kuruluşu Standard and Poor's (S & P) Fransa, İspanya, İtalya ve Avusturya'nın da aralarında bulunduğu 9 AB ülkesinin notunu düşürme kararı alınca, piyasalar daha da karışmıştı.

Yunanistan'da ekonomik sorunları protesto için düzenlenen gösteriler. Kaynak: http://1.bp.blogspot.com/-HaNS-YpjP0G0/T0PXkT_7btI/AAAAAAAAASY/OXd-h_qnEPs/s1600/protest1.jpg

3) Küreselleşmenin Sosyo-Politik Sonuçları

Daha önce de belirtildiği gibi, küreselleşme yeni bir kavram değildi. 16. yüzyıl başında başlamış, 19. yüzyıl ortasından itibaren büyük güç ve hız kazanmış bir olguydu. Ama 20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın başında sergilemeye başladığı nicelik ve nitelik, önceki küreselleşme dalgalarıyla mukayese edilemeyecek boyutlara ulaştı. Bunun, dünyanın sosyo-politik yapısı üzerinde aynı ölçüde büyük sonuçlarının görülmeye başlanması kaçınılmaz idi.

1) Temel aktörün kesinlikle devlet olduğu uluslararası arenada, artık büyük şirketler ön plana çıkmaya başladılar. Dev şirketlerin "ulusal aidiyet"leri ortadan kalkma sürecine girdi. Eskiden, özellikle emperyalizm döneminde şirketler devletlerinin uzantısı iken, bu ortamda en güçlü devletler bile uluslararası/uluslarötesi şirketlere tabi olmaya başladılar. O kadar ki, uluslararası mali denetim ve kredi derecelendirme şirketleri, devletlerin nispeten ucuza borçlanabilmek ve yatırım çekebilmek için ihtiyaç duydukları ekonomik değerlendirmelerde "not kırmaya" başlayacaklar ve bu da bu ülkelerdeki krizlerin ağırlaşmasına sebep olacaktır.

Gelişmiş ülkelerdeki bu ekonomik sıkıntılar, özellikle, mülteci çeken Avrupa ülkelerinde İslamofobi/Müslümanofobi biçiminde bir göçmen ve yabancı düşmanlığının yükselmesine yol açtı (bkz. **İslamofobi** ve **Müslümanofobi** kutusu, s. 151). Bunun nasıl tırmanan bir kriz haline gelebileceğini, 2005-2006'da Danimarka'da çıkan "Karikatür Krizi" gösterdi (bkz. **Karikatür Krizi** kutusu, s. 47). Halk arasındaki faşizan eğilimlere paralel olarak, göçmenlerin entegre olmadıklarını ileri süren devletler de benzer bir tutum içine girdiler. 2009'da İsviçre'de referandum yapıldı ve seçmenlerin yüzde 57'den fazlası yeni minare yapımının yasaklanmasını istedi. Danimarka, göçmen mahallelerini yıktı (*ntvmsnbc*, 07.10.2010). Fransa, kaçak Roman kamplarını kapatarak burada yaşayan başka AB üyesi vatandaşlarını sınır dışı etmeye başladı (*DW World-De*, 14.08.2010). Mart 2010'da ABD'de bir rahip Kuran'ı yaktı, koyu muhafazakar Çay Partisi (*Tea Party*) hareketi, Nazi üniforması giyenleri ara seçimlerde aday gösterdi. (Ayr. bkz. **Dönemin Dış Politikası**).

Bu İslamofobi aslında 1990'dan sonra oluşan paralel bir gelişimin sonucuydu. Bir kere, eski sömürgelerden gelen göçmenlerin Avrupa'da doğan çocukları meşruiyet talep etmeye başladılar. Bu talep, zaten gelecek kaygısına düşmüş yaşlı Batı Avrupa toplumlarını gerdi. İkincisi, iki kutuplu dünyada geçerli olan ideolojik ötekilik ortadan kalkınca, etnik ve dinsel ötekilikler daha da keskin bir biçimde tekrar ortaya çıktı. İlk kuşak işçiler kimliklerini saklarken, ikinci ve üçüncü kuşaklar, tam aksine kimliklerinin görünürlüğüne vurgu yapmaya başladılar. Bu kuşaklar çoğunluktan (Avrupalılardan) etnik, dinsel ve sınıfsal bakımdan farklı oldukları için, refahtan pay almayı ve kimliklerinin tanınmasını birlikte talep ettiler, bu da gördükleri tepkiyi artırdı. (Bkz. Akgönül, s. 187 ve devamı).

Bu konudaki çarpıcı ve vahim bir hukuksal gelişme de, kendisini insan hakları şampiyonu olarak gören gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ve Türkiye'de medyaya yansımayan bir eğilimin başlaması oldu. B. Britanya'da AB karşıtlığının (*Euroscepticism*) arttığı son dönemde, ülkenin AİHS'ye taraf olmaya devam edip etmemesi tartışılmaya başlandı. Buna yol açan sebepler vardı. Ülkede mahkumların oy kullanma hakkına kısıtlamalar getirilince AİHM ihlal kararı vermiş ve bu karar (Hirster v. UK

Karikatür Krizi

Olay, Danimarka'da K. Bluitgen adlı yazarın, Hz. Muhammet hakkında çıkaracağı kitaba görsel malzeme hazırlayacak sanatçı bulamaması üzerine, *Jyllands-Posten* gazetesinin "Hz. Muhammed Karikatürleri" yarışması açarak 30 Eylül 2005'te 12 karikatürlük bir seri yayınlaması üzerine çıktı. Serinin içinde, Hz. Muhammed'in sarığını fitili ateşlenmiş bir bomba olarak çizen bir karikatür de bulunuyordu.

Karikatürlere gelen tepkilerin tehlikeli bir süreci başlatabileceği gerekçesiyle başta Türkiye büyükelçisi olmak üzere Müslüman ülkeler büyükelçilerinin istediği randevu, Başbakan Rasmussen tarafından reddedildi. Arkasından, karikatürler, çeşitli Avrupa ülkeleri basınında dayanışma amacıyla tekrar yayınlandı.

Fakat bu arada, Danimarka'daki kimi imamlar, internette çıkmaya başlayan ve müstehcen/aşağılayıcı nitelik taşıyan başka karikatürleri de, Müslüman dünyasına, aynı gazetede çıkmış gibi tanıttılar. Bunlardan birinde, namaz kılmakta olan bir Müslüman'ın üzerine arkadan bir köpeğin abandığını gösteren bir fotomontaj da bulunuyor, altında Arapça olarak, "İşte Müslümanlar bunun için ibadet eder" yazıyordu. Bir diğerinde ise, domuz burunlu bir Hz. Muhammet mikrofon önünde şarkı söylüyordu. *Neander News*, bu sonuncunun aslında bir yıl önce çekilmiş bir fotoğrafın fotokopisi olduğunu ortaya çıkardı: Fransız komedyen Jacques Barrot'nun bir "domuz sesi çıkarma" yarışmasındaki plastik domuz burunlu fotoğrafı AP ajansından alınmıştı.

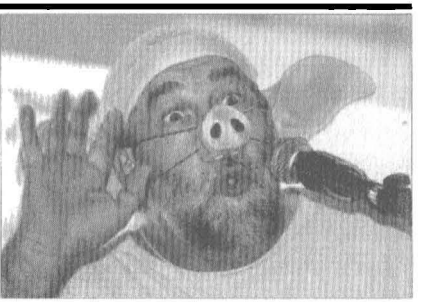
Bu durumda, Müslüman kamuoyunda büyük tepki doğdu. Danimarka mallarını boykot etmekten, kimi büyükelçiliklere saldırmaya kadar varan gösterilerde 100'den fazla insan öldü. Avrupa basını, gazetede yayınlanan karikatürlerin ifade ve basın özgürlüğüne girdiğini ileri sürerken, Müslümanlar, antisemitizm konusunda büyük titizlik gösteren Batı'nın bu tutumunu kınadılar ve esas olarak internetteki karikatürlere odaklandılar.

Başbakan Rasmussen'in bu konudaki tutumu, kendisinin 2009'da NATO genel sekreteri olması gündeme geldiğinde Ankara'nın soğuk davranmasına yol açacak, fakat Ankara sonunda onay verecektir. Olay, Rasmussen'in genel sekreter olduktan sonra, 1968'den beri ilk defa bir Türk diplomatını genel sekreter yardımcısı yapmasıyla kapatılacaktır (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

Benzer uluslararası karışıklıklar, Eylül 2012'de ABD'de yapılarak Youtube'a konulan "Müslümanların Masumiyeti" adlı hakaretamiz video ve bu konuda Fransa'daki *Charlie Hebdo* dergisinde çıkan karikatürler yüzünden de patlak verecektir.

(B. Oran)

Kaynak: http://jarrarsupariver.blogspot.com/2006/02/neander-news-reports-danish-imams.html

kararı) 6 yıldır uygulanmamıştı. B. Britanya askerlerinin Irak'taki davranışları yine AİHM ihlal kararlarına konu olmuştu. Bu arada birçok AB ülkesi de, AİHM'nin, yasadışı göçmenlerin ülkelerine gönderilmelerine ilişkin süreçleri ihtiyati tedbir kararlarıyla durdurarak sınırdışı etme süreçlerine yaygın şekilde engel olmasına tepki göstermeye başladı.

2) Şirketlerin ön plana çıkmasıyla birlikte, dünyada "devlet" ve "kâr" kavramları da değişme sürecine girmeye başladı. Toprak edinmeye önem veren "Teritoryal Devlet" tipinden, ticarete önem veren "Ticaret Devleti"ne (*trading state*) geçiş çok hızlandı (bkz. Ticaret Devletinin Yükselişi ve Uluslararası İlişkiler kutusu, Cilt I). Bu geçişin uluslararası sistem açısından en önemli sonucu, askerî işgal hatta savaş olgusunun, işgalciye eskisi gibi yararlı olmaktan çıkmaya başlaması oldu.

Bu durum, uluslararası kamuoyunun önem kazanmasıyla birleşince, işgalcinin zararlı çıkacağına ilişkin bir kanaat oluştu. Çünkü kapitalist sistem için başlıca husus olan kârın maksimizasyonu yöntem değiştirmeye, savaştan değil barış ve istikrardan kaynaklanmaya koyulmuştu. Bunun sebepleri şöyle özetlenebilir:

a) İşgal, işgale uğrayan halkın tepki ve direncinin yakıtı olmaktaydı. Oysa, Batılı büyük devletler işgal etmemiş olsa, bu ülkelerin ve halkların, hem altyapı hem üstyapı olarak Batı yaşam biçimine yakın bir durumu zaman içinde benimsemeye koyuldukları görülmekteydi. Bunun en belirgin kanıtlardan biri Vietnam oldu.

b) İşgalci devletin halkı, kendi çocukları işgal sırasında öldükçe, kendi devletine tepki göstermekteydi. Bunun da en iyi örneği Vietnam ve Irak işgalleri oldu. Ayrıca, işgalci, bu işgali ne denli meşru göstermeye çalışırsa çalışsın, uluslararası kamuoyunun yukarıda sözü edilen gelişmesine paralel biçimde imaj yitirmekteydi ki, Sert Güç'ün (*hard power*; tehdit, askerî güç) yerini gittikçe Yumuşak Güç'e (*soft power*; ikna, kültürel etki) bıraktığı bir dünyada bu, işgalci için vahim bir gelişme idi.

c) Saldırıya uğrayan ülke yakılıp yıkıldığı için, küresel ticari faaliyet orayla zorlaşıyordu. Gerçi Irak'ta "savaş ihalesi" alan Halliburton gibi birkaç taşeron savaş şirketi işgal sırasında, kimi inşaat şirketleri de savaş ertesinde, Irak'ta büyük paralar kazandılar. Fakat artık dünyada kârı esas üreten sektör inşaat vs. değil, bilişim sektörüydü. Çok simgesel olarak söylemek gerekirse, füze atılan yere bilgisayar satmak zorlaşmaktaydı. Nitekim, Apple'ın değeri 2011 sonunda 500 milyarı aştığında, dünyada bu miktarı geçen 6 şirket vardı ve bunların içinde dev petrol şirketi Exxon hariç, 5'i bilişim sektöründeydi: Microsoft, General Electric, Apple, Intel, Cisco Systems. Apple, bu zenginliğiyle, eğer bir devlet olsa, İsviçre'nin ardından dünyanın en zengin yirminci ülkesi olacak ve Belçika, Norveç, İsveç gibi ülkeleri geçecekti (*ntvmsnbc*, 29.02.2012; *Hürriyet*, 16.03.2012).

ç) Hemen aşağıda anlatılacak olan, Yarı-çevre ülkelerin gelişmesi olgusu dikkate alındığında, Post-Fordizm üretim yöntemini kullanarak tüketiciyi ve ticareti artırmayı mümkün kılacak olanın savaş ve işgal değil, sükûnet ortamı olduğu görülmekteydi.

d) Bunlardan da önemli olarak: Eskiden bir ülke başka bir ülkeyi vurduğu zaman, bu durum, bir devletin/milli kapitalizmin başka bir devleti/milli kapitalizmi vurması anlamına gelmekteydi. Oysa, küresel kapitalizm döneminde şirketler dünyanın dört bir yanında üretim yaptıkları için, bir büyük devletin oraları vurması, bu uluslararası şirketlerin faaliyetlerini vurmak olacaktı.

Yalnız, daha ileriye gitmeden, yanlış anlaşılabilecek iki noktanın açıklığa kavuşturulması uygundur.

Bir defa; daha on yıl öncesine kadar temel savaş sebebi olagelmiş ortam, hükmünü bir anda yitirecek değildir. Örneğin, petrole aşırı bağımlı Batı'nın, kendi düzenini altüst edecek bir petrol kıtlığını engellemek için saldırıya hatta işgale girişebileceğini söylemek yanlış olmaz. Bunca zaman hüküm sürmüş ve "Emperyalizmin Şeytan Teorisi" (*Devil Theory of Imperialism*) gibi, emperyalizmin silah tüccarları tarafından yaratıldığını söyleyen teoriler doğurmuş bir model tabii ki bugünden yarına ortadan kalkacak değildir. Ama, ciddi bir değişim sürecinin başladığını görmek ve bu sürecin bizzat kapitalizmin özü olan kârın maksimizasyonu olgusuna bağlı olarak geliştiğini anlamak önemlidir. Kapitalizmin bu maksimizasyon yöntemi, değişen durumlara (örneğin, teknolojiye) bağlı olarak bir gün tekrar değişebilir; fakat 2012'deki trend burada anlatıldığı gibidir.

İkincisi, yukarıda anlatılanlar, Demokratik Barış Teorisinin "demokrasiler birbiriyle savaşmaz" biçimindeki önermesini doğrulamayacağı gibi, "demokrasi olmayanlara saldırmak meşrudur" biçiminde hiç kullanılamaz. Kullanılırsa, ki Neo-conlar Irak'a saldırı başladıktan sonra kullanmışlardır, alay konusu olmaktan öteye gidemez.

3) Batılı gelişmiş ülkelerin ekonomik bunalıma düşmelerine paralel olarak, Yarı-çevre ülkeler ekonomik ve dolayısıyla siyasal olarak yükselmeye başladılar. Dünyanın bazı bölgelerinde öne çıkan kimi bölge ülkeleri, bu bölgelerde söz sahibi olmaya girişiler.

Bu durum, sonuçta, gelişmiş Batı ülkeleri için de yararlıydı. Çünkü ekonomik açıdan düşünülecek olursa, bu bölge ülkelerindeki orta sınıfın gelişmesi dünyanın bu kesiminde talebi artıracaktı.

Siyasal açıdan düşünülecek olursa, yükselen ülkeler, küreselleşmenin etkilerinden kaçamayacaklarına göre, bunlardan bazılarının, içinde bulundukları bölgelerde daha fazla sorumluluk üstlenmeleri (yani, Eksen Ülke/*Pivotal States* olmaları; bkz. Eksen Ülke kutusu, Cilt I) genel olarak Batı için, özel olarak da hegemon devlet ABD için çok yararlı bir durumdu. Çünkü, 1975'ten beri toplanan ve dünya ekonomisinin yüzde 65'ini temsil eden G-8 ülkeleri (ABD, Japonya, Almanya, B. Britanya, Fransa, İtalya, Kanada, RF; "G", grup kelimesinin baş harfidir) artık dünyayı kontrol edebilmekten acizdi. Onun yerine geçen G-20 ülkeleri (dünyanın en gelişmiş 25 ekonomisinden 19'u, artı AB), dünya üretiminin yüzde 90'ma, ticaretinin yüzde 80'ine sahipti (*NTV Almanak*, 2009, s. 68). Üstelik bu yeni grup, dünyanın en kalabalık ülkelerini kapsıyordu. Yükselen pazarlar içinde yer alan Meksika, Brezilya, Türkiye, Hindistan, Endonezya, G. Afrika gibi ülkelerin, bulundukları bölgelerde sorun çözme, arabuluculuk yapma, barış gücü misyonlarına katılma, siyasal istikrara katkı sağlama, model ve örnek olma gibi misyon ve rolleri üstlenerek, ABD'nin üzerinden bir miktar yük alacakları düşünülüyordu. Eylül 2009 Pittsburgh Zirvesinde, G-20'nin ekonomik işbirliğinin yeni odağı olacağı ve bu açıdan G-8'in yerini alacağı duyuruldu (*Bloomberg, 25.09.2009*). (Bkz. **G-20 (20'ler Grubu)** kutusu, s. 234).

Burada en fazla dikkat edilmesi gereken nokta şu idi: Bütün bu ülkeler için dış politikada özerklik, Batı sisteminden (kapitalizmden) uzaklaşmaya değil, ondan ayrılma olmayacağı yolunda güvence verilmesine dayanmaya başlamıştı (bkz. Uzgel, "Türk Dış..."). Bunun Türkiye için özellikle böyle olduğunu göreceğiz.

Bu küresel bağlam içinde, BRICS (Brezilya, RF, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti) diye anılan ülkeler veya BRICI (BRIC+ Endonezya) denen ülkeler uluslararası alanda artık çok daha etkin tavırlar alırlarken, eksen ülke olarak tanımlanmış olan ya da doğrudan adı geçmeyen birçok orta büyüklükteki ülke, daha fazla bölgesel rol üstlenmeye ve daha aktif bir dış politika izlemeye başladı. Örneğin, Meksika 2000'lerde aktif dış politikaya geçtiğini açıklarken, Arjantin Güney Amerika Ortak Pazarı MERCOSUR'a ağırlık vermeye başladı. Diktatör Suharto'nun 1998'de düşüşünü takiben gündeme gelen *Reformasi* (Reform) hareketinden sonra Endonezya, ASEAN'da (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği; Filipinler, Malezya, Tayland, Endonezya, Singapur, Brunei, Kamboçya, Laos, Myanmar, Vietnam) öncü rol oynayacağını açıkladı ve "Asya kartı"nı dış politikasında daha etkili kullanacağını ilan etti. ABD, eski arka bahçesi olan Orta ve Latin Amerika'ya artık söz geçiremez hale geldi. Washington'a kafa tutan yalnızca Hugo Chavez'in Venezüella'sı değildi. Meksika ve Şili de, Mart 2003'te Irak işgalini meşrulaştıracak karar tasarısı BM Güvenlik Konseyinde oylamaya sunulduğunda, geçici üyeler olarak, Bush yönetiminin bütün baskılarına rağmen olumsuz oy kullanabildiler. Lula da Silva'nın Brezilyası, dış ticaret fazlası olan ve zaten dikkate alınan bir güçtü ve G. Afrika ve Hindistan ile birlikte IBSA (Hindistan, Brezilya, G. Afrika) platformunu oluşturarak, özellikle uluslararası görüşme ve konferanslarda ortak hareket etmenin yollarını aramaya başlamıştı. Mayıs 2010'da, İran'a nükleer yaptırım uygulanmasına Güvenlik Konseyinde Türkiye'yle birlikte ret oyu verdi.

Chavez ile Lula. Kaynak: 3.bp.blogspot.com/-oGgUi2KJcVQ/Tq8vMkfmuJI/AAAAAAAABeA/SNGSmegAtvg/s1600/Lula_Chavez01.jpg

Türkiye'nin göreli özerklik çabaları da böyle bir ortamın içine oturmaktaydı (bkz. Uzgel, "Türk..."). Nitekim Türkiye'nin adı, 2011 başından itibaren yükselen ekonomileri kastetmek için kullanılmaya başlanan MIST Grubu içinde anılmaya başlanacaktır (Meksika, Endonezya, G. Kore, Türkiye).

4) Çevre ülkelerde diktatörlükler devrilmeye, insan haklarına saygı anlayışı yayılmaya başladı. Bu süreç, önce, yukarıda sözü edilen Renkli Devrimler adı altında Sırbistan, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da, yani eski Sovyet coğrafyasında başladı. Bu, büyük ölçüde ABD destekli bir siyasal liberalleşme hareketiydi. Fakat devamı, yani "Arap Baharı" adı verilen hareketler, ABD'nin etkilediği uluslararası NGO'ların rolü dikkate alınmak şartıyla, daha farklı oldu (bkz. **Arap Baharı** kutusu, s. 51 ve **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

BASKIN ORAN

Arap Baharı

Tezgâhına el konulan Muhammed Buazizi adlı genç işportacının kendini yakması üzerine 10 Aralık 2010'da Tunus'ta patlak veren protesto olayları, kısa zamanda Orta Doğu ve K. Afrika ülkelerine yayıldı. "Ekmek, onur, hürriyet" ve "Düzen yıkılsın" sloganlarıyla (*SETA Analiz 2011*, s. 83) gelişen gösteriler; en başta Mısır, Libya, Yemen ve Suriye olmak üzere neredeyse bütün Arap ülkelerini sardı ve kimi despotik rejimleri düşürdü. Tunus'ta 23 yıllık Zeynelabidin Bin Ali rejimi 14 Ocak 2011'de, Mısır'da 30 yıllık Hüsnü Mübarek rejimi Şubat 2011'de yıkıldı. 33 yıldır iktidarda olan Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih, yetkilerini Kasım 2011'de devretti. Olayların 15 Şubat 2011'de başladığı Libya'da, 42 yıllık Muammer Kaddafi rejiminin direnmesi, kanlı bir sürece yol açtı (bkz. **Libya Olayları, Batı Müdahalesi ve Türkiye** kutusu, s. 52). Suriye'de çok sayıda ölüye sebep olan ve iç savaşa dönüşen karışıklıklar Aralık 2012'de hâlâ devam ediyordu.

Milliyet, 29.01.2011.

1968 Prag Baharı olayına izafeten bu ismi alan Arap Baharı protestoları; işsizliğe, enflasyona, siyasi yozlaşmaya, diktatörlüğe, suiistimale ve kötü yaşam koşullarına tepki olarak doğdu. Facebook, Twitter gibi sosyal ortamlar, cep telefonları ve TV gibi kolay ulaşılabilir teknoloji sayesinde hızla yayıldı. Bunları kullananlar, orta sınıfların dünyayı bilen ve hallerinden şikayetçi olan eğitimli, özellikle de genç kesimleriydi.

Burada, "kötü yaşam koşullarına tepki"ye özel dikkat göstermek gerekiyor. Bu halklar çok uzun zamandır baskı altında yaşıyorlardı ve şimdi bilişim teknolojisi sayesinde durumlarını Batı'yla karşılaştırınca bunun farkına daha iyi varmışlardı. Ama bu tepkilerin, yükselen gıda fiyatlarıyla ilgisi fevkalade önemliydi (bkz. Friedman). Gerçekten; birtakım sebepler (değişen iklim koşulları, su sıkıntısı, gıda hammaddelerinin bioyakıt üretmekte kullanılması, kırsal nüfusun kentlere hücumu, zenginleşen Yarı-çevre ülkelerde talebin artması, vb.), BM Gıda ve Tarım Örgütü FAO'nun 2011 başında alarmını verdiği olayı doğurdu: Dünya gıda fiyatları yükselişe geçti (bkz. Kazazi). Bu da en başta Orta Doğu halklarını etkiledi.

Diktatörlükler yıkılınca, askerlerin duruma el koymak istedikleri görüldü. Tunus ve özellikle Yemen'de hükümetler askerlerin öncülüğünde kuruldu. Mısır'da Mübarek'in görevden ayrılırken yetkilerini devrettiği Yüksek Askerî Konsey (YAK) başbakanı atadı. Aralık 2011'deki ilk serbest seçimlerde Müslüman Kardeşler (Ihvan-ül Müslimin) hareketinin siyasi kolu Hürriyet ve Adalet Partisi oyların yüzde 40'ından fazlasını aldığı için ciddi bir gerginlik başladı. Halk, askerlerin iktidardan çekilmesi için yine Tahrir Meydanına döküldü. Bunun üzerine askerler Haziran 2012'de sertleşti, onlarla işbirliği yapan Anayasa Mahkemesi de seçilmiş parlamentoyu feshetti. Ihvan'ın adayı Muhammed Mursi başkan seçilip de yardımcılarından birinin Kıpti, birinin de kadın olacağını ilan edince, YAK, kendisinin anayasal yetkilerini kararname çıkartarak kısıtladı. Bununla birlikte, Mursi'nin (sonuçta AKP'nin yaptığına benzer şekilde) YAK Başkanı ve Savunma Bakanı Tantavi'yi ve Genelkurmay Başkanı Sami Enan'ı Ağustos 2012'de emekliye sevk etmesi, ayrıca cumhurbaşkanı yetkilerini kararnameyle kısıtlayan anayasa değişikliklerini de iptal etmesi, halkın desteğine sahip Ihvan'ın askerlere karşı durumunu kuvvetlendirmiş gözüküyordu.

Yönetimin laik asker/sivil tabakanın otoriter tekelinden çıkarak ılımlı Islamcılara geçme süreci anlamına gelen Arap Baharı, genel olarak Arap dünyasında ve özellikle Tunus ve

Mısır'da çoğunlukların tercihinin Müslüman Kardeşler olması biçiminde gelişti. Bunun sonucu olarak, ABD'nin gözünde Türkiye'deki AKP tecrübesi, "ılımlı Islam" olması açısından önem kazandı. Fakat, AKP'nin seçimle işbaşına gelmesi Arap Baharının ilk ve barışçıl örneği sayılabileceği halde (bkz. İlhan Uzgel'le mülâkat, *Akşam*, 18.08.2012), Türkiye, aslında bütün dünya gibi Arap Baharına hazırlıksız yakalanacak, Libya'da bocalayacak, Suriye'de ise nereye gideceği belirsiz sert ve riskli bir politikaya girişecektir (bkz. **Dönemin Dış Politikası** başlığı).

(B. Oran)

Libya Olayları, Batı Müdahalesi ve Türkiye

Arap Baharı atmosferi içinde Kaddafi'nin ödün vermeyeceğinin anlaşılması üzerine, iç savaş başladı. Başka iç savaş durumlarında çok yavaş hareket eden Batılılar, bu olayda çok seri davranarak Libya'ya kısa zamanda askerî müdahalede bulundular (bkz. **Libya'ya Müdahale ve Uluslararası Hukuk** kutusu, s. 427). Buna olanak sağlayan 1973 sayılı ve 17 Mart 2011 tarihli Güvenlik Konseyi kararına teorik temel oluşturan, "Koruma Sorumluluğu" (*responsability to protect; RtoP*) doktrini oldu. Bu kavram, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından 2008'de dünyada ilk defa resmen "soykırım" olarak nitelenen 1994 Ruanda katliamlarından sonra ortaya atılmış ve 2005'te BM tarafından bir norm olarak benimsenmişti.

1973 sayılı karara dayanan bir Batılı koalisyonun 19 Mart'ta Fransa öncülüğünde başlattığı hava ve füze saldırısı üzerine, Kaddafi 20 Mart'ta ateşkes ilan etti. 31 Mart'ta NATO, deniz ve hava operasyonlarını kendi kumandası altında topladı. 21-22 Ağustos'ta muhalifler başkent Trablus'a girdiler. 16 Eylül'de Libya'da bir BM Misyonu kuruldu. Kaddafi 20 Ekim'de muhalifler tarafından linç edildi. 31 Ekim 2011'de NATO operasyonu sona erdirildi.

Bu süreç içinde Kaddafi'nin demokrasi ve özgürlük taleplerini gözardı etmemesini isteyen Erdoğan, olaylar sırasında erken bir çıkış yaparak, olası bir Batı müdahalesi aleyhinde çok sert konuştu. Fakat Türkiye sonradan tutum değiştirdi. 22 Mart'ta NATO sözcüsü, Libya'yı denizden denetleyecek NATO gücüne Türkiye'nin 5 savaş gemisi ve 1 denizaltıyla katılacağını açıkladı. 20 Mart'a gelindiğinde "Kaddafi gitmeli mi?" sorusuna Erdoğan, "O safhayı geçti bile" diye cevap verdi (bkz. S. Ergin, *Hürriyet*, 25.08.2011; ayr. bkz. **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümü).

(B. Oran)

II) İç Ortam ve Dinamikler

A) Ekonomi

1) 2001 Krizi

2001 krizi, Türkiye iktisat tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu.

Enflasyon çift haneli ve aşırı dalgalıydı. İstikrarsız koalisyon hükümetleri, bir bakıma doğaları icabı olarak, gevşek para ve maliye politikaları uygulamaktaydılar. Bunun sonucunda, 2000 yılında IMF'le, yapısal reformları da kapsayan, kur çıpasına dayalı bir istikrar programı imzalanmıştı (bkz. **Kur Çıpası** kutusu, s. 53).

Bu program, Cumhurbaşkanı A. N. Sezer ile Başbakan B. Ecevit arasında 19 Şubat 2001'deki MGK toplantısında çıkan "anayasa kitapçığı fırlatma" krizin-

Kur Çıpası

Ekonomi kuramı; fiyat artışlarının yani enflasyonun oluşumunda, gelecekte fiyatların nasıl bir değişme göstereceğine ilişkin firma kanaatlerinin önemli rol oynadığını savunur. Firmalar, yüksek talep nedeniyle yakın gelecekte fiyatların artacağını düşünüyorlarsa, proaktif davranarak kendi ürünlerinin fiyatlarına piyasa güçleri ölçüsünde zam yapmaya başlayabilirler. Bu yaklaşım, ekonomi literatüründe "enflasyon beklentileri" kavramıyla ifade edilir. Kısaca söylemek gerekirse, enflasyon beklentisi, enflasyon yaratan önemli bir etkendir.

Bu nedenle, kronik enflasyonla mücadeleye sahne olan bir ekonomide para arzını ve kamu harcamalarını kısmak yeterli olmaz. Enflasyon beklentilerinin mutlaka kırılması gerekir. Bunun iki yolu vardır: 1) Merkez Bankası enflasyon hedefi koyar ve para politikasını bu hedefi tutturacak şekilde belirleyeceğini ilan eder. Buna "enflasyon hedeflemesi" rejimi adı verilir. Bu rejimde döviz kurunu piyasadaki arz-talep belirler ("esnek kur rejimi" ya da "dalgalı kur"); 2) Döviz kurunun gelecekte ne düzeyde olacağı Merkez Bankası tarafından taahhüt edilir. Buna da "kur çıpası" rejimi denir. Türkiye ekonomisi gibi gelişmekte olan ekonomilerde, döviz kurundaki değişimler enflasyon ve enflasyon beklentileri üzerinde etkili olduğundan, döviz kurunun gelecekte ne düzeyde olacağının bilinmesi önemlidir.

Döviz kurunun piyasalar tarafından belirlendiği birinci durumda, Merkez Bankasının söylediğini yapabilecek kapasitede, diğer bir ifadeyle, inandırıcı olması gerekir. Aksi takdirde, ekonomik aktörler ilan edilen enflasyon hedefine inanmazlar ve sonuçta enflasyon beklentileri değişmemiş olur. 2000 yılında IMF'le yapılan istikrar anlaşmasında bu rejim benimsenmedi, çünkü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) inandırıcılığı yoktu. Mecburen ikinci yol yani "kur çıpası" rejimi benimsendi. Ocak 2000'den Haziran 2001'e kadarki 18 ay için Dolar ve Avro'dan oluşan bir döviz sepetinin günlük Türk Lirası (TL) karşılığı TCMB tarafından ilan edildi. TCMB, ilan edilen bu döviz kurundan isteyene istediği kadar döviz satmayı, isteyenden de istediği kadar döviz satın almayı taahhüt etti.

Böyle bir taahhüdün inandırıcı olması için Merkez Bankasının yüksek döviz rezervlerine sahip olması gerekir. Oysa, 2000 yılında TCMB'nin rezervleri sınırlıydı. Bu yüzden, Şubat 2001 krizi sonucunda yüksek miktarda döviz talebi ortaya çıkınca, "kur çıpası" rejimi terk edilmek zorunda kalındı. 2002'de devreye giren "enflasyon hedeflemesi" rejiminin uygulanabilmesi, kriz ertesinde TCMB'nin bağımsızlık kazanması sayesinde inandırıcı hale gelmesiyle mümkün olacaktır.

(S. Gürsel)

den sonra ve hedeflere ulaşılamayacağının anlaşılması üzerine, 21 Şubat 2001'de çöktü. Bu çöküş, TL'de büyük değer kaybına, bu değer kaybının bir sonucu olarak da enflasyon patlamasına sebep oldu. Piyasalar kilitlendi, gecelik faizler yüzde 1000'lere fırladı. Menkul varlıkları eriyen çok sayıda banka batma noktasına geldi. Aslında, bu bankaların bir bölümünün varlıkları, kriz öncesinde bizzat sahipleri tarafından talan edilmişti. Kamu bankalarının da "görev zararı" adı altında devleti finanse ettikleri ve bilançolarına Hazine'den sanal alacak yazdıkları anlaşıldı (bkz. **Görev Zararı** kutusu, s. 54). Krizle birlikte, finans piyasasında bir süredir halının altına süpürülmüş olan "tüm pislikler", diğer bir ifadeyle, karşılıksız borçlar açığa çıktı.

Döviz, para ve finans piyasalarında meydana gelen şiddetli deprem, yatırımcıları ve talebi olumsuz etkilemekte gecikmedi. Ekonomi büyük çapta daraldı. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) yüzde 4,7 oranında küçüldü (bkz. **Tablo 1**, GSYH ile ilgili

Görev Zararı

1990'larda çiftçiyi ve esnafı düşük faizli kredi ile destekleme görevi Ziraat Bankası ile Halk Bankasına verilmişti. Bu bankalar piyasa faiziyle topladıkları mevduatın bir bölümünü çiftçiye ve esnafa piyasa faizinden çok daha düşük faiz oranlarıyla kredi olarak verdiklerinden, zarar ediyorlardı. Bu zararlar, bilançolarında Hazine'den "görev zararı" adı altında gösterilen gelir transferiyle karşılanıyordu.

Ancak, bu transferler bilançoda yer alsa da, fiilen ödenmediklerinden, sanal özellikteydiler. Hazine bu sayede nakit ödemelerini azaltmış oluyordu. Görev zararı tutarı arttıkça, Ziraat Bankası ile Halk Bankası, para piyasasına giderek daha fazla başvurur oldular. Bu da, gecelik faizleri yükseltici etki yaptı. 21 Şubat 2001 krizi ertesinde bu iki bankanın nakit açıkları para piyasasının kilitlenmesinde önemli rol oynadı.

(S. Gürsel)

Tablo 1: Başlıca Ekonomik Göstergeler 2000-2011

	GSYH[1] milyar TL	GSYH milyar $	Reel GSYH değişimi (%)	Kişi başı gelir[2] ($, SGP[3])	Kişi başı gelir Türkiye/AB (%)	İhracat milyar $	İthalat milyar $	Açıklık oranı[4] (%)	Cari açık / GSYH (%)	Enflasyon TÜFE	Bütçe açığı / GSYH (%)	Kamu borcu / GSYH (%)	İşsizlik oranı (%)	Yoksulluk oranı[5] (%)
2000	166,7	266,4	6,8	9.170	41,8	27,8	54,5	30,9	3,7	39,0	-7,9	38,2	6,5	
2001	240,2	195,1	-5,7	8.613	37,4	31,3	41,4	37,3	-1,9	68,5	-11,9	74,1	8,4	-
2002	350,5	232,1	6,2	8.667	36,1	36,1	51,6	37,7	0,3	29,8	-11,5	69,2	10,3	27,0
2003	454,8	304,1	5,3	8.790	35,8	47,3	69,3	38,3	2,5	18,4	-8,8	62,2	10,5	28,1
2004	559,0	392,2	9,4	10.166	39,5	63,2	97,5	41,0	3,7	9,4	-5,2	56,6	10,8	25,6
2005	648,9	482,8	8,4	11.391	42,4	73,5	116,8	39,4	4,6	7,8	-1,1	51,1	10,6	20,5
2006	758,4	528,6	6,9	12.887	44,3	85,5	139,6	42,6	6,1	9,7	-0,6	45,5	10,2	17,8
2007	843,2	646,8	4,7	13.897	45,2	107,3	170,1	42,9	5,9	8,4	-1,6	39,6	10,3	17,8
2008	950,5	733,4	0,7	14.962	46,6	132,0	202,0	45,5	5,7	10,1	-1,8	40,0	11,0	17,1
2009	952,6	614,1	-4,8	14.218	45,5	102,1	140,9	39,6	2,2	6,5	-5,5	46,4	14,0	18,1
2010	1.098,8	730,2	9,2	15.275	48,1	113,9	185,5	40,8	6,5	6,4	-3,7	42,9	11,9	-
2011	1.294,9	773,2	8,5	-	-	134,9	240,8	48,6	10,0	10,4	-1,4	40,0	9,8	-

1 Daha önce bir ülkenin ekonomik büyüklüğünü hesaplamak için Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) kullanıyordu, ama günümüzde GSMH yerine Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) kullanılıyor. GSYH, bir ülkenin sınırları içerisinde hem o ülkenin yurttaşları hem de yabancılar tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değeridir, GSMH ise bir ülkenin yurttaşları tarafından o ülkenin sınırları içerisinde ve sınırları dışında üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değeridir. Bu iki veri arasındaki fark genellikle marjinaldir.

2 Bu veriler OECD'nin verileridir. 2010 yılı Türkiye'nin Kişi Başına Milli Geliri OECD tarafından daha açıklanmadığından, IMF ve Betam'in tahmini kullanılmıştır.

3 Satınalma gücü paritesi (SGP), belli bir tüketim sepetindeki mal ve hizmetlerin farklı ülkelerdeki fiyatlarını birbirine eşitleyen bir orandır.

4 Açıklık Oranı ihracat ve ithalat toplamının GSYH'a bölünmesiyle bulunur.

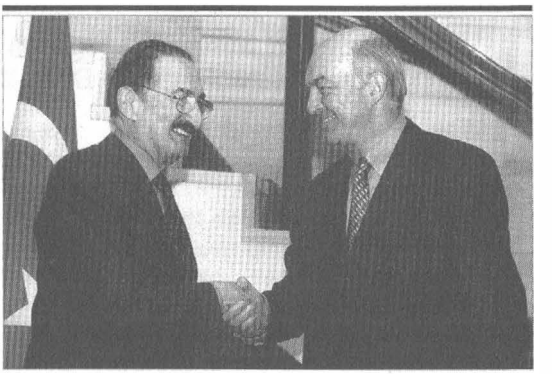
5 Gıda ve Gıda Dışı Yoksulluk.

(Tablo: S. Gürsel) (Kaynaklar: TUIK, TCMB, TDM, OECD, IMF, Hazine Müsteşarlığı ve BETAM)

not). 2001 krizi, bir bakıma, 1990'lardan itibaren yaşanan ekonomik ve siyasal çalkantıların dip noktasını oluşturdu.

Krizin şiddeti ve kamuoyunda yarattığı bıkkınlık Ecevit başkanlığındaki koalisyon hükümetini köklü yapısal reformlar yapmaya zorladı. DSP-MHP-ANAP'tan kurulu bu hükümet, o sırada Dünya Bankası başkan yardımcılığı görevini yürütmekte olan Kemal Derviş'i Nisan 2001'de ekonomi bakanlığına getirdi. Derviş yönetiminde ekonomi bürokrasisi önemli yapısal reformlar hazırladı ve bu reformlar köşeye sıkışan koalis-

yon hükümetinin TBMM'deki çoğunluğu tarafından süratle yasalaştırılarak uygulamaya konuldu.

Ecevit-Derviş. Kaynak: http://media.dunyabulteni.net/news/62019.jpg

Bu reformlar sonucunda Türkiye ekonomisi 2000'lerde çok farklı bir makro ekonomik çerçeveye kavuştu. Kasım 2002'de tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) de bu çerçeveyi benimsedi ve 2002'den itibaren uygulamaya konulan IMF destekli yeni istikrar programının öngördüğü politikaları ve reformları (örneğin özelleştirmeleri) son derece disiplinli bir şekilde sürdürdü.

Bu dönemde, 2008'e kadar süren yüksek büyüme hızları sayesinde Türkiye'nin ekonomik çehresinde olumlu değişimler gerçekleşti. Önce, dönemin başlangıcında yapılan reformları kısaca özetlemek, sonra da Türkiye ekonomisinde yaşanan başlıca gelişmeleri değerlendirmek uygun olacaktır.

2) *Yapısal Reformlar*

Resmî adı "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" olan yapısal reformların ilk ve en önemli adımı, TCMB yasasının yenilenmesi oldu. TCMB'nin esas görevi fiyat istikrarını sağlamak olarak belirlendi ve bu görevi yerine getirirken para politikasını bağımsız olarak yürüteceği yasayla teminat altına alındı.

İkinci büyük dönüşüm banka sisteminde meydana geldi. 70'ten fazla bankanın yarısı kriz sırasında tasfiye oldu. Mevduatlar 1994 krizi ertesinde Tansu Çiller Hükümeti tarafından yüzde 100 devlet garantisi altına alınmıştı (2000 yılından sonra bu oran kademeli olarak düşürülecektir). Batan bankalar, Tasarruf ve Mevduat Sigorta Fonuna (TMSF) devredildiler. Bu mevduatlar, TCMB aracılığıyla, Hazine'nin özel tahvilleriyle ödendi (bkz. **Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)** kutusu, s. 56). Diğer bir ifadeyle, mevduat sahiplerinin batan paraları devletin sırtına yüklendi ve batan mevduatlar, gerektikçe Hazine tarafından TCMB'den bu özel tahviller karşılığı alınan kredilerle ödendi. Böylece, batan paralar kısmen para basılarak, kısmen de vergilerle ödenmiş oldu. Sonuç olarak topluma çıkan fatura 40 milyar Dolar'ı geçti.

Bu tasfiye/temizleme operasyonu yapılırken, banka sistemini sağlamlaştırmak için sistem yeni bir kanunla denetim altına alındı. BDDK özerkleştirildi ve banka sistemi bu kuruma emanet edildi. Ayakta kalan bankaların sahiplerinden sermayelerini artırmaları istendi. Riskleri sınırlayan kurallar getirildi. Kısacası, bankacılık sistemindeki kırılganlıklar önemli ölçüde giderildi.

Üçüncü reform alanı kamu kesimi oldu. Gerek kamu iktisadi teşebbüslerinde gerek devlette mali şeffaflığa ve iyi yönetişime yönelik düzenlemeler yapıldı. Belki de en önemlisi, özelleştirme programının bu kez kararlılıkla uygulanacağına dair yeterince inandırıcı mesajlar verildi.

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)

Bu iki kurum, 2001 sonrasında banka sisteminin yeniden düzenlenmesinde ve sağlamlaştırılmasında önemli rol oynadılar.

TMSF, tasarruf sahiplerinin korunması amacıyla 1983'te bir kamu tüzel kişisi olarak kuruldu. Yönetimi ve temsili o tarihte TCMB'ye verildi. Haziran 1994'ten itibaren, tasarruf mevduatını sigorta etmenin yanı sıra, bankaların mali bünyelerini güçlendirme ve gereğinde yeniden yapılandırma görevini üstlendi. Yönetimi ve temsili, 2000'de faaliyete geçen BDDK'ya devredildi. Türkiye'de faaliyet gösteren kredi kuruluşlarının yurt içi şubelerinde gerçek kişiler adına açılmış hesapların 50.000 TL'lik kısmı Fon'un sigorta kapsamındadır. Yönetim kurulu başkanı, BDDK başkanıdır.

BDDK, tasarrufların güvence altına alınmasını temin etmek üzere Haziran 1999'da, idari ve mali özerkliğe sahip bir kamu tüzel kişisi olarak kuruldu. Kurum, bankanın mevduatı geri ödeyememesi durumunda devreye girer. Mevduat sahibi ya da sahiplerine, sigorta kapsamına aldıkları tutar kadar ödeme yapar. Ödediği tutarları geri almak için de, ödeme güçlüğüne düşen banka hakkında yasal süreci başlatır.

Mali bünyesi zayıflamış bir bankaya devlet adına el konulması gerektiğinde, BDDK, 7 üyesinin 5'inin oyuyla gerekli kararı alır ve bankanın yönetimini üstlenerek TMSF'ye devreder. Bankaların kurulması, şube açması, mali bünyesi zayıfladığında TMSF'ye devredilmesi, satılması, tasfiyesi vb. hep Kurum'un görev ve yetkileri arasındadır.

17 Ağustos 2011 kararnamesiyle BDDK'nın özerkliği kaldırılmıştır.

(B. Oran)

2001 boyunca Kemal Derviş'in yönetiminde ekonomi bürokrasisi ile IMF uzmanları yeni istikrar programını hazırladılar. Yeni program 2002 başında uygulamaya konuldu. En önemli değişiklik, enflasyonla mücadele stratejisinde yapıldı. İnandırıcılığını Şubat 2001 kriziyle birlikte yitiren kur çıpası yöntemi terk edildi ve enflasyon hedeflemesine geçildi. Enflasyon hedeflemesi rejiminin zorunlu tamamlayıcısı olan dalgalı kur rejimi kabul edildi (bkz. **Kur Çıpası** kutusu, s. 53).

3) Yüksek Büyüme Yılları

Yeni programın başarılı olabilmesi için maliye politikasının sıkı tutularak kamu borcunun GSYH içindeki payının düzenli olarak azaltılması gerekiyordu. Bu amaçla maliye politikasının hedefi, Program'ın uygulandığı dönemde GSMH'nin yüzde 6,5'i kadar faiz dışı fazla yaratmaktı (bkz. **Faiz Dışı Fazla** kutusu, s. 57).

Bu olmazsa olmaz koşul, AKP'nin 2002 sonbaharında tek başına iktidara gelmesi üzerine yerine getirildi. Siyasal planda 1987'den sonra ilk kez tek parti iktidarının kurulması ve bu iktidarın istikrar programını etkili bir şekilde uygulaması ve özellikle bütçe disiplinine sahip çıkması, Türkiye ekonomisinde yeni bir dönemi başlattı. Bütçe açıkları, borç oranı, enflasyon ve reel faizler (reel faiz=nominal faizin enflasyondan arındırılmış hali) birlikte düştü. 2003 yılında yüzde 8,8 olan bütçe açığı, yüksek büyümenin de desteğiyle 2005'ten itibaren yüzde 2'nin altına geriledi. 2001 krizi sonucunda yüzde 74,1'e fırlamış olan kamu borcunun GSYH içindeki payı ise aynı dönemde yüzde 62,2'den yüzde 40'a düşürüldü (Kamu borcu/GSYH oranı konusunda bkz. **Ekonomik Dış Bağımlılık ve Türleri** kutusu, Cilt 1).

Faiz Dışı Fazla

Faiz dışı fazla, kamu bütçesinde toplam giderlerden faiz ödemeleri düşüldükten sonra, toplam gelir ile kalan gider arasındaki farktır. Faiz dışı fazlanın miktarı kamu borcunun sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Kamu borcunun GSYH içindeki payı, kısaca 'borç oranı', makroekonomik istikrar bakımından önemli bir unsurdur. Bu payın artması, diğer ifadeyle borç yükünün ağırlaşması, borcun geri ödenme riskini arttırır. Bu durumda faizler artar, büyüme beklentileri bozulur, dolayısıyla yatırımlar olumsuz etkilenir. Bu nedenle, yüksek borç oranlarının azaltılması önemlidir.

Borç oranını esas olarak dört parametre belirler: Borcun ortalama reel faiz oranı, GSYH büyüme oranı, yıl başındaki borç oranı ve yıl içinde oluşacak faiz dışı fazlanın miktarı. Borcun reel faiz oranı ne kadar yüksek, buna karşılık GSYH'nın artışı ne kadar düşükse, borç oranı borç yükünün başlangıç düzeyine bağlı olarak o kadar artar. Borç yükündeki artışı telafi etmek için, faiz dışı fazla miktarının bu artışı telafi edecek düzeyde olması gerekir. Borç oranını düşürmek için ise, faiz dışı fazla miktarının daha fazla olması gerekir. 2002 istikrar programında faiz dışı fazla hedefi GSYH'nın yüzde 6,5'ine eşit olacak şekilde belirlenmişti.

(S. Gürsel)

Kamu maliyesinde gerçekleşen iyileşmeye paralel olarak, para politikasına olan güven de arttı ve TCMB tarafından ilan edilen enflasyon hedefleri ile piyasanın enflasyon beklentisi arasındaki fark üç yıl içinde 13 yüzde puandan 1-2 yüzde puana indi. Enflasyon hedefi ile beklenti arasındaki farkın kapanması enflasyonun hızla düşmesini sağladı. Kriz yılı olan 2001'de yüzde 68,5'e yükselen Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) 2004'te tek haneye indi. Güvenin artmasıyla birlikte faizlerde de büyük bir gerileme oldu. Yüzde 20'yi aşmış olan gerçek faizler yüzde 8'e geriledi. Bu sayede, kamu borcunu sürdürülebilir kılmak kolaylaştı (bkz. "**Yüzde Puan**" Kavramı kutusu, s. 57).

Uluslararası likiditenin bollaşması ve AB müzakerelerinin başlaması sayesinde patlayan doğrudan yabancı sermaye girişleri, bu dönemde ortaya çıkan yüksek yatırım ve tüketim eğiliminin finansmanına destek sağlayarak, yüksek büyüme hızlarının gerçekleşmesine olanak verdi. 2000'de bankaların uluslararası piyasadan temin ettikleri kredilerin, portföy yatırımlarının ve doğrudan yabancı yatırımların toplam net miktarı 6 milyar Dolar'ı aşmazken, 2008 küresel krizinin arifesinde 25 mil-

"Yüzde Puan" Kavramı

Gündelik yaşamda ve medyada pek kullanılmayan "yüzde puan" (*percentage point*) kavramı, yaygın olarak bilinen ve kullanılan "yüzde" kavramından farklıdır. Ör. 2011 seçimlerinde AKP'nin oyu yüzde 34'ten yüzde 46'ya yükselmiştir. Bu, (46 - 34 = 12 : 34 = "yüzde" 35,3 artış demektir. Oysa bu artış, "yüzde puan" olarak ifade edilmek istendiğinde, 46 - 34 = 12 yüzde puan artış demektir.

Bu ayrım, iktisatçılar için daha kritik ve önemlidir. Örneğin, enflasyon yüzde 10'dan yüzde 8'e düştüğünde, bu 2 yüzde puan'lık bir düşüştür ve önemlidir (10 - 8 = 2). Oysa, yüzde olarak hesaplandığında yüzde 20'lik bir düşüşe karşılık gelir (10 - 8 = 2 : 10 = 0,2) ki bu oran enflasyonda sınırlı bir düşüşü ima eder.

(S. Gürsel)

yar Dolar'ı geçti (bkz. Tablo 2). Sonuçta, AKP iktidarının birinci dönemi olan 2003-2007'de ortalama büyüme hızı Türkiye ekonomisinin geçmiş performansına kıyasla yüksek bir düzeye çıkarak yüzde 6,7 oldu.

Tablo 2: Cari Açık ve Dış Borçlanma 2000-2011 (Milyon $)

	Cari açık	Banka kredisi	Portföy yatırımı	Doğrudan yatınmlar - AB	Doğrudan yatınmlar - Diğer	Dış borç - Özel	Dış borç- Kamu	Toplam dış borç / GSYH (%)
2000	-9.920	4.378	1.022	-	-	54.431	50.082	44,5
2001	3.760	-8.076	-4.515	-	-	42.112	47.129	58,2
2002	-626	-1.028	-593	468	103	43.023	64.533	55,8
2003	-7.515	1.975	2.465	576	120	48.863	70.844	47,4
2004	-14.431	5.708	8.023	1.033	157	63.911	75.668	41,0
2005	-22.309	9.248	13.437	6.652	1.883	84.041	70.411	35,2
2006	32.249	5.814	7.415	14.574	3.065	120.439	71.587	39,3
2007	-38.434	5.609	833	12.974	6.163	160.152	73.525	38,6
2008	-41.959	3.267	-5.014	11.367	3.380	188.005	78.285	38,2
2009	-13.991	-4.450	227	5.234	1.018	171.691	83.461	43,7
2010	-47.739	12.894	16.126	5.163	1.370	191.478	88.975	39,4
2011	-77.157	12.144	22.215	12.369	3.518	202.753	94.099	44,8

(Tablo: S. Gürsel) (Kaynaklar: TCMB, Hazine Müsteşarlığı, TDM ve BETAM)

Yüksek büyümeye ve değerlenen TL'ye ilaveten, yeniden yapılan tahminler sonucunda yüzde 30 oranında daha yüksek olarak kabul edilen GSYH, 2003 yılındaki 306 milyar Dolar'dan 2008 yılında 738 milyar Dolar'a çıkarak iki katından fazla arttı. Aynı dönemde kişi başına gelir de 5.000 Dolar'dan 10.300 Dolar'a yükselerek kimi siyaset bilimciler tarafından "demokrasi eşiği" olarak kabul edilen 10.000 Dolar'ı aşmış oldu.

Yüksek büyüme aynı zamanda yoksulluğu da geriletti. Gıda ve gıda dışı zorunlu harcamaları kapsayan tüketim paketine göre tanımlanan yoksulların toplam nüfus içindeki payı 2003-2007 döneminde yüzde 28,1'den yüzde 17,8'e geriledi. Buna karşılık, 2000 yılında yüzde 6,5 olan işsizlik oranı 2001 krizinin ertesinde yüzde 10'un üzerine çıktı ve yüksek büyümeye rağmen bu düzeyini korudu. Bunun nedeni, büyümenin yeterince istihdam yaratmaması değil, tarım istihdamındaki azalma oldu. Bu artışta tarımdan tarım dışı sektörlere emek göçü önemli rol oynadı. Tarım dışı sektörlerde yüksek büyümeye bağlı olarak beklendiği ölçüde istihdam yaratılırken, tarım istihdamında ortaya çıkan hızlı azalma, toplam istihdamın fazla artmamasının sebebi oldu ve toplam işgücü arzı ile toplam istihdam artışı hemen hemen dengeli hale geldi.

4) Makro Ekonomik Dengesizlikler

Bu olumlu gelişmeler madalyonun bir yüzünü oluşturmaktaydı. Madalyonun diğer yüzünde ise, yüksek büyümenin tamamen iç talebe dayalı olarak gelişmesi, iç tasarruf yetersizliği yüzünden büyük bir cari açık yaratması, bu açığın önemli ölçüde kısa vadeli borçlanmayla finanse edilmesi ve aşırı sermaye girişleri nedeniyle TL'nin

önemli ölçüde değerlenerek rekabet gücü kayıplarına yol açması gibi olumsuzluklar bulunuyordu (bkz. Cari Açık kutusu, s. 59). Cari açık 2003'te yaklaşık 8 milyar Dolar'dan 2008'de 42 milyar Dolar'a çıktı. Esas dikkate alınması gereken faktör olan cari açık/GSYH oranı ise yüzde 2,5'dan yüzde 5,7'ye yükseldi.

Cari Açık

Bir ülkenin bir yıl içinde yurt dışına sattığı mal ve hizmetlerin toplam tutarı ile yurt dışından satın aldığı mal ve hizmetlerin toplam tutarı arasındaki fark, cari işlemler dengesini oluşturur. Eğer satın alınan mal ve hizmet tutarı satılan mal ve hizmet tutarından fazla ise, aradaki fark "cari açık" adını alır. Aksi durumda ise "cari fazla" oluşur.

Türkiye ekonomisi, iç talebin düşmesi sonucu ithalatın büyük ölçüde azaldığı, buna karşılık TL'nin değer kaybı ile ihracatın arttığı kriz dönemleri hariç, yapısal olarak sürekli cari açık veren bir ekonomidir.

Kabaca döviz açığı demek olan cari açık aynı zamanda, iç tasarrufların yatırımları karşılamaya yetmediğini gösterir. Tasarruf açığı olarak adlandırılan aradaki fark, dış tasarruflarla (dış krediler + portföy yatırımları + doğrudan yabancı yatırımlarla) karşılanır. Makroekonomik açıdan cari açık ile dış tasarruflar özdeştir. Cari açık; kısa vadeli krediler, tahvil ve hisse senedi gibi portföy yatırımları ("sıcak para") ile finanse edilebildiği gibi, doğrudan yabancı yatırımlar ile de finanse edilebilir.

(S. Gürsel)

Hızla büyüyen cari açığın esas nedenleri şunlardı: İç talebe dayalı büyüme, değerlenen TL nedeniyle artan ithalat ve azalan ihracat, tekstil başta olmak üzere kimi sektörlerde verimlilik artışlarının yetersiz kalması ve daha ileri teknoloji içeren mal üretimine geçilememesi yüzünden ortaya çıkan rekabet gücü eksikliği. Daha ikincil olmakla birlikte, dikkate alınması gereken bir diğer etken de, dönem sonuna doğru yükselmeye başlayan enerji fiyatları oldu. Türkiye'nin enerji ihtiyacını büyük ölçüde dışardan karşılaması, küçümsenmemesi gereken bir ekonomik zafiyet oluşturmaktaydı.

Beş yıl boyunca giderek büyüyen cari açığa rağmen yüksek büyüme sürdürülebildi. Bunun sebebi; bir yandan uluslararası likidite bolluğunun dış borçlanmayı kolaylaştırması, diğer yandan da, "AB'yle üyelik müzakeresi yapan ülke statüsü"nün 2004 sonunda kazanılması sayesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük artış göstermesi idi.

Bu dönemde devletin Dolar cinsinden dış borcu çok sınırlı bir artış gösterirken, özel kesimin borcu 43 milyar Dolar'dan 160 milyar Dolar'a yükseldi. Doğrudan yatırımlarda ise AB üyelik perspektifi sayesinde tam bir patlama yaşandı. 2002 yılında 500 milyon Dolar'ı ancak bulan doğrudan yatırımlar, 2007'de zirve yaparak 19 milyara ulaştı (bkz. Tablo 2).

5) Düşük Büyüme ve Küresel Kriz

İç talep ile dış borçlanmaya dayalı bir büyümenin sürdürülebilmesi olanaksızdı. Bu istisnai büyümede ilk tekleme, Mayıs 2006'da kur ve faiz şokuyla ortaya çıktı. İç talepteki yüksek artışlar ile yüksek sermaye girişlerinin kur üzerinde yarattığı baskı,

TL'nin hızlı değer kaybına neden oldu. Bu ani değer kaybı enflasyon beklentilerini bozdu ve TCMB'yi faiz artışlarına zorladı. TCMB gecelik faizi 13,25'den kısa sürede yüzde 17,5'e çıkardı. Bu tepkiye rağmen 2006'da enflasyon bir önceki yıla kıyasla 2 puan kadar artarak yüzde 10'a yaklaştı. Yüzde 8 düzeyine kadar düşmüş olan reel faizler de yüzde 12'nin üzerine çıktı.

Kur ve faiz şokunun büyümeye etkisi olumsuz oldu. 2007'de büyüme hızı yüzde 4,7 olarak gerçekleşti. 2008'de büyüme yüzde 0,7ye düştü. Bu gerilemede, 2008'in son çeyreğinde küresel krizin bozduğu beklentiler yüzünden iç talebin hızla daralmasının etkisi olsa da, sanayinin 2008'in ikinci çeyreğinden itibaren durgunluğa girdiği unutulmamalıdır. Bozulan beklentilerin dayanıklı tüketim malları talebini ve özel sektör yatırımlarını düşürmesi sonucunda 2009'da GSYH yüzde 4,7 oranında küçüldü. Ama, yine beklentilerin hızla iyileşmesiyle, Türkiye ekonomisi 2010'da yüzde 9,2 oranında büyüyerek hızla krizden çıktı. Büyüme, 2011'de yüzde 8,5 olarak gerçekleşti. Cari açığın, milli gelirin yüzde 10'unun üzerine çıkarak tarihî rekor kırmasının etkisiyle, Ağustos 2011'de TL'de hızlı bir değer kaybı oldu. TCMB'nin, yükselmeye başlayan enflasyonu kontrol altında tutabilmek için kredileri frenlemeyi amaçlayan önlemler almasının da etkisiyle büyüme yavaşlamaya, cari açık oranı da azalmaya başladı. Bu satırların yazıldığı sırada 2012'nin ilk yarısında yıllık büyüme hızının yüzde 3,1'e düştüğü, buna karşılık cari açık oranın da yüzde 10'dan yüzde 7,5 civarına gerilediği görülüyordu.

2008-2010 dönemi büyük ölçüde AKP iktidarının ikinci dönemiyle çakışır. Temmuz 2007'de yapılan erken seçimlerin sonucunda AKP oy oranını 12 yüzde puan artırarak yüzde 46'ya taşıdı ve büyük bir seçim zaferi kazandı. Bu başarının ardında siyasal etkenler bulunsa da, en önemli etken, yukarıda sözü edilen yüksek büyüme ve bu büyümenin düşük gelirli halk kesimlerinin refahını olumlu etkilemesiydi. Nitekim, yukarıda da belirtildiği gibi, yoksullukta dikkate değer bir gerileme oldu. Düşen enflasyon ve düşen reel faizler, yüksek servet sahibi üst gelir gruplarının lehine işleyen yüksek faiz ödemelerini düşürdü ve hükümete sağlık ve eğitim gibi sosyal alanlarda daha fazla harcama yapma olanağı verdi. Bu iyileşmeler son tahlilde seçim sandığına yansıdı ve AKP'yi ikinci kez ve daha güçlü olarak iktidara taşıdı.

Buna karşılık, AKP'nin ikinci dönemi, büyüme açısından özellikle ilk 2 yıl parlak bir dönem olmadı. Hatırlatmak gerekirse, 2008'de büyüme sıfıra yaklaşmış, 2009'da küresel krizin etkisiyle ekonomi büyük bir daralma yaşamıştı. 2010'da ve 2011'de çok yüksek bir büyüme hızının gerçekleşmiş olmasına rağmen, 4 yıl dikkate alındığında ortalama büyüme yüzde 3,5 civarında tahmin edilebilir. Krizle birlikte işsizlik oranı yüzde 14'ün üzerine sıçradı, yüksek büyüme sayesinde 2012'nin ilk yarısında yüzde 9'a geriledi. Yine de işsizlik Türkiye'nin en önemli toplumsal sorunu olmaya devam etti. Büyüme temposunun düşmesiyle birlikte işsizlikteki düşüşün durması ve sınırlı bir artış eğiliminin ortaya çıkması muhtemel gözükmekteydi.

Krizin olumsuz bir diğer etkisi de bütçe açığındaki artış biçiminde ortaya çıktı. 2009'da bütçe açığı yüzde 5,5'e fırladı. Kamu borç oranında da 6 yüzde puanı aşan bir artış oldu. Bütçe açığındaki yüksek artış, hükümetin kamu harcamalarını artırmasından çok, ekonomideki daralmanın yol açtığı vergi gelirlerindeki düşüşten kaynaklanmaktaydı. Bu husus önemliydi, çünkü hükümet krize rağmen bütçede yapısal bir bozulmaya izin vermemişti. 2010'da gerçekleşen yüksek büyüme vergi

gelirlerini artırınca, bütçe açığı yüzde 3,6'ya, borç oranı da yüzde 43'e geriledi. Haziran 2011'de yapılan genel seçimlere rağmen bütçe açığını yüzde 1 ,5'e, borç oranı da yüzde 39'a geriledi.

AKP iktidarının, krizin etkilerine rağmen Haziran 2011 seçimlerinde oy oranını artırarak üçüncü dönem iktidara gelmesi, kapsamlı inceleme gerektiren önemli bir olgudur. Bu olgunun ekonomik boyutuyla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

2010'da görülen yüksek büyüme 2011'in ilk çeyreğinde de devam etmiş ve işsizlik Haziran ayında hemen hemen kriz öncesi düzeyine gerilemiştir. Seçmenlerin, krizden çok, son 1 yılı hatırlamaları normaldir. Ayrıca, değişimin yönü geleceğe bakışı etkiler. Yüksek gelir artışları, geleceğe nispeten umutla bakılmasını sağlamıştır. Krizin dip noktasını oluşturan Mart 2009'da yapılan yerel seçimlerde, iktidar partisinin oyunun 8 puan kayba uğrayarak yüzde 38'e gerilediğini hatırlamak gerekir.

2002 34.28 2007 46.58 2011 49.92
YİNE ERDOĞAN
AK Parti her iki seçmenden birinin oyunu aldı. Başbakan Tayyip Erdoğan üst üste üçüncü genel seçimden de oyunu artırarak zaferle çıktı.
İŞTE SONUÇLAR
326 21.4 49.92
135 11.1 25.91
53 5.6 13.00
36 2.8
Hürriyet
3.5 milyon yeni oydaş kazandık
HESAP DEĞİL HELALLEŞME
77 kadın milletvekili seçildi
Pusula zarfa sığmadı
Silivri'den 3 isim Meclis'e gidiyor
%1.3
444 1880
ÇAĞDAŞ
Hürriyet, 13.06.2011.

Ayrıca, krizin olumlu bir etkisi de olmuştur. Uluslararası faizler sıfıra dayanınca TCMB de ekonominin temel faiz oranı olarak kabul edilen para politikası faizini, enflasyon tehlikesi yaratmadan, büyük ölçüde düşürmüştür. 2009'da enflasyon, enerji ve hammadde fiyatlarındaki düşüşün de etkisiyle yüzde 6,3'e gerilemiştir. Uluslararası likiditenin bol olduğu ve enflasyonun düştüğü ortamda TCMB'nin faiz düşürerek para arzını gevşetmesi, piyasa faizlerinin de büyük ölçüde gerileyerek ilk kez yüzde 10'un altına inmesini sağlamıştır. Bu koşullarda Hazine tahvillerinin reel faizleri yüzde 1-2 gibi rekor düzeyde düşük seviyelere gerilemiştir. Bu sayede yakın geçmişe kıyasla çok daha ucuza borçlanabilen hükümet; daha az faiz ödemesi, daha çok sosyal ve altyapı harcaması yapma fırsatını yakalamıştır. AKP'nin 2009'da kaybettiği seçmenleri geri kazanmasında kuşkusuz bu olguların da payı vardır.

6) 2000-2012 Dönemine Toplu Bakış

21. yüzyılın ilk 10 yılı Türkiye ekonomisinde önemli dönüşüm dönemidir. Bu dönemde, 1990'lara damgasını vuran siyasal istikrarsızlıklar ve içerden kaynaklanan ekonomik krizler gündemden düşmüştür. TCMB'nin bağımsızlığı, banka sistemi-

nin sağlamlaştırılması ve kamu maliyesinin disipline edilmesi sonucunda, büyümeyi destekleyen bir çerçeve oluşmuştur. Satın alma gücü paritesiyle (bkz. Tablo 1'deki açıklama) kişi başı gelir 15.000 Dolar'ı bulmuştur. Bu artış sayesinde Türkiye'nin kişi başına gelirinin AB'nin ortalama gelirine oranı yüzde 42'den yüzde 48'e yükselmiştir. Bu önemli bir gelişmedir, çünkü devam ettiği takdirde Avrupa kamuoyundaki "yük getirecek yoksul Türkiye" algısını değiştirecektir. Türkiye'nin, kamu borcu/GSYH oranını (borç oranı), Maastricht Kriteri olarak bilinen yüzde 60'ın çok altına düşürmesi ve 2011 itibariyle AB'nin en düşük kamu borcuna sahip üç ülkesinden birisi olması da, AB kamuoyunun ve elitlerinin Türkiye algısını olumlu etkileyecek önemli bir gelişmedir (bkz. **Ekonomik Dış Bağımlılık ve Türleri** kutusu, Cilt I).

Bu dönemde özel kesimin dış borcu 2000'de 54,5 milyar Dolar'dan 2011'de 202,7 milyara çıkmış; toplam dış borcun GSYH'ya oranı 2000'de 44,5 iken 2011'de yüzde 44,8 olmuş, yani neredeyse artmamıştır (bkz. Tablo 2). Bu gelişmeler Türkiye'nin özgüvenini artırmıştır ve hükümetin son yıllarda dış politikada yapmakta olduğu atılımların ve yeni yönelimlerin ekonomik zeminini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgesel güç olma iddiasının ekonomik zemininin yeterince sağlam olup olmadığı tartışılmalıdır. 2008'den itibaren ve henüz küresel kriz tam olarak patlak vermemişken Türkiye sanayiinde durgunluk başlamıştı. 2009'da yaşanan büyük daralma ve neden olduğu yüksek işsizlik artışı, Türkiye'nin iç sorunlarından değil, küresel ekonomiden kaynaklanmıştı. Yine de, banka sisteminin sağlamlığına ve düşük kamu borcuna rağmen tüketicilerin ve yatırımcıların morallerinin kolaylıkla bozulması, ekonomide kırılganlıklar olduğunun açık göstergesidir.

Türkiye ekonomisinde başlıca 3 zafiyet alanı ya da yapısal sorun mevcuttur: Tasarruf yetersizliği, rekabet gücü eksikliği, enflasyonun yüksekliği. Bu sorunlar ekonomik büyümeyi kısıtlayıcı etkiler yapmaktadır. Büyüme bütünüyle iç talebe dayalı olarak gelişmekte, dolayısıyla yüksek tüketime, diğer ifadeyle düşük tasarrufa dayanmaktadır. Yüksek tüketim talebi yatırımları canlı tutmakta, fakat nispeten yüksek olan yatırımları iç tasarruflarla karşılamak mümkün olmamaktadır. Ekonomik literatürde "yatırım–tasarruf açığı" olarak bilinen bu dengesizlik doğal olarak dış tasarruflarla karşılanmaktadır. Bu açık, aynı zamanda cari açığa, yani yabancı ülkelere satılan mal ve hizmetlerin tutarı ile bu ülkelerden satın alınan mal ve hizmetler arasındaki farka eşittir (bkz. **Cari Açık** kutusu, s. 59). Dış tasarrufların büyük bölümü borç şeklinde gerçekleşince (dış krediler ve hazine bonolarına yapılan yatırımlar), üstelik bu borç çoğunlukla kısa vadeli olunca, cari açığın finansmanı periyodik olarak durmakta, döviz kuru fırlamakta, bunu enflasyon beklentilerinde bozulma ve faiz artışları takip etmekte, sonuçta ekonomi durgunluğa sürüklenmektedir. Bu "iki adım ileri, bir adım geri" modeliyle ortalama büyüme düşük kalmakta ve işsizlik sorunu kalıcı bir şekilde halledilememektedir.

2001 krizi ertesinde Türkiye ekonomisinin bu "yüksek büyüme-kur şoku-dengeleme-düşük büyüme" şeklinde özetlenebilecek bir devinimi takip etmesinin sakıncalarını dikkate alan ekonomi yönetimi, Merkez Bankasının desteğiyle Ağustos 2011'den itibaren çeşitlendirilmiş para politikası araçları (esnek faiz, karşılık oranları gibi) ile sıkı maliye politikası kullanarak kredi artışını büyük ölçüde yavaşlattı ve iç talebin hararetini düşürmeyi başardı.

"Yumuşak iniş senaryosu" olarak adlandırılan bu yeni yaklaşım kur şokuna ve bu şokun yarattığı sakıncalara meydan vermeden ekonomiyi daha düşük ama daha dengeli ve sürdürülebilir bir büyüme patikasına oturtmayı amaçlıyordu. Bu amaç 2012'nin ilk yarısı itibariyle bir ölçüde başarıldı. Cari açık, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ihracatın ithalattan daha hızlı artması sayesinde yüzde 7,5 civarına geriledi. Kur istikrar kazandı. Ama 2011 Orta Vadeli Programı uyarınca yüzde 4 düşmesi planlanan büyüme yüzde 3'e kadar geriledi (bkz. **Orta Vadeli Program** kutusu, s. 63). Bu düşük büyüme işsizlik ve yoksullukla mücadelede yetersiz kalacağından, cari açıkta düzeltme sürecine zarar vermeden büyümenin yüzde 4-5 düzeyine nasıl çıkarılacağı, 21. yüzyılın ikinci on yılında Türkiye ekonomisinin temel sorunu olarak karşımıza çıkmış bulunmaktaydı.

Türkiye ekonomisinin yüzde 5 tahmin edilen potansiyel büyüme hızı civarında istikrarlı bir şekilde büyüyebilmesi için, cari açığın sürdürülebilir düzeye çekilmesi şarttır. Bu düzeyi kesin bir şekilde belirlemek kolay değildir. Bir kısım iktisatçı, bu düzeyin, cari açığın GSYH'ya oranı itibariyle yüzde 4-5 arasında olduğunu, bir diğer kısmı ise, Türkiye ekonomisinde makro temellerin sağlamlaşmış olmasına bağlı olarak bu oranın yüzde 5-6 gibi daha yüksek bir düzeyde olabileceğini iddia etmek-

Orta Vadeli Program

Tasarruf azlığı ve rekabet yetersizliği yüzünden oluşan cari açık büyümeyi düşürmekte, bu da işsizlik başta olmak üzere ekonominin istikrarsızlaşmasına yol açmaktadır. Ülkede yatırım oranı yüzde 21 civarında olduğu halde, iç tasarruf yüzde 12-13 düzeyindedir. Diğer yandan, yeterli büyüme (yüzde 5-6) sağlamak için tasarruf artışı ile birlikte rekabet gücünü de çoğaltmak yoluyla ihracatı artırmak gerekmektedir.

Hem tasarrufları hem de rekabet gücünü artırmak için önerilen çare bellidir: Eğitim ve teknolojiye ağırlık vermek. Fakat bunlar hemen başlatılabilse bile en iyi ihtimalle ilk sonuçları almak 5-6 yıldan önce mümkün olamayacaktır. Bu nedenle, orta vadeli bir stratejiye ihtiyaç vardır. Orta Vadeli Program (OVP) kavramı ortaya bu ihtiyaç sonucu çıkmıştır.

Türkiye'de OVP'ler, 2005 sonundan bu yana, hükümetin gelecek 3 yıl için yaptığı tahlilleri ve uygulamayı planladığı iktisat politikalarını ortaya koymak için her yıl sonbaharda açıklanmaktadır. Amaç, 2013-2015 yıllarını ele alan son OVP'de belirtildiği gibi, "... *refah seviyesinin artırılması nihai hedefi doğrultusunda istikrarlı bir büyüme sürecinde istihdamı artırmak, mali disiplini sürdürmek, yurt içi tasarrufları artırmak, cari açığı azaltmak ve böylece makroekonomik istikrarı güçlendirmektir.*"

Bu belgede, "Program Dönemi Gelişme Eksenleri" ana başlığı altında yer alan başlıklar ve altlarındaki temel amaçlar şöyle sıralanabilir:

1) Rekabet Gücünün Artırılması: Ekonomide kayıt dışılığın azaltılması, enerji ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi, Ar-Ge'nin geliştirilmesi, yüksek katma değerli üretim yapısına geçiş.

2) İstihdamın Artırılması: Eğitim ile işgücü talebi arasındaki ilişkiye önem verilmesi.

3) İnsan Gelişmesi ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi: Eğitimin, sağlığın, gelir dağılımının, sosyal güvenliğin iyileştirilmesi, toplumsal diyalogun güçlendirilmesi.

4) Bölgesel Gelişme Farklarının Azaltılması: Yerel dinamiklere dayalı gelişmenin ve kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması.

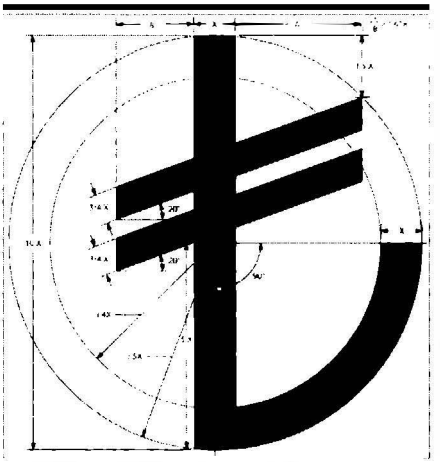
5) Kamu hizmetlerinde kalite ve etkinliğin artırılması: Kamuda insan kaynaklarının geliştirilmesi, e-Devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması, adalet sisteminin iyileştirilmesi ve güvenlik hizmetlerinin etkinleştirilmesi.

(S. Gürsel)

tedir. 2012'nin sonunda cari açık oranın ancak yüzde 7 civarına düşebileceği tahmin edilmektedir.

Cari açığın sürdürülebilir bir düzeye çekilmesinin şartı, ihracatın ithalattan daha hızlı artmaya devam etmesidir. Bunu başarabilmek için iç tasarrufların artması, yani tüketimin kısılması, ama aynı zamanda, ortaya çıkacak üretim fazlasının da dışarıya satılması gerekmektedir. Bunu başarabilmek içinse, sanayinin rekabet gücünün artması şarttır.

Rekabet gücünü artırmanın en kestirme yolu, TL'nin değerinin düşürülmesidir (devalüasyon). Kur düzeltmesi, Ağustos 2011'de TL'nin sert biçimde değer kaybı ile gerçekleşmişti. Fakat yüksek enflasyon bu rekabet gücü kazanımının bir bölümünü bir yıl içinde geri almıştır. Mevcut makro çerçevede TL'nin değerini düşük bir düzeyde tutarak rekabet gücü kazanmak zordur. Türkiye'de enflasyon, ülkenin ticaret ortaklarına kıyasla 4-5 puan daha yüksektir. Yüksek enflasyon yüksek nominal faizler demektir. Eğer ekonomi iyi yönetiliyorsa, bütçe disiplini varsa, TL'nin değer kaybetme riski azaldığı için kısa vadeli yabancı sermaye (diğer adıyla "sıcak para") büyük miktarda TL cinsi varlıklara girmekte, dalgalı kur rejimi nedeniyle TL değerlenmektedir. Tabii, bir sonraki döviz kuru şokuna kadar. 2011 içinde TCMB, döviz kurunu daha istikrarlı kılabilmek ve fiyat istikrarının yanı sıra finansal istikrarı da gözetebilmek için yukarıda da belirtildiği gibi para politikası araçlarını çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Bununla birlikte, enflasyonla mücadeleyi sürdürmek durumunda olan Merkez Bankasının büyümeye katkısı sınırlıdır.

TCMB, düzenlediği bir yarışma sonucu seçtiği TL simgesini 1 Mart 2012'de kamuoyuna duyurdu. Kaynak: http://hurdasanat.com/blog/wp-content/uploads/2012/06/TLSimge_teknik.jpg

Türkiye'nin ihracatı, ağırlıklı olarak orta düzey teknoloji içeren mallardan oluşmaktadır. Bu tür mallarda küresel piyasada rekabet, esas olarak fiyat aracılığıyla yapılır. TL'nin değeri düşürülemiyorsa, üretim maliyetlerinin düşürülmesi gerekir. Bu da işgücü üzerindeki vergi yüklerinin ve enerji maliyetlerinin düşürülmesini gerektirir. Bu amaçlara hizmet edecek yapısal reformlar ise siyaseten kolay değildir, çünkü bütçe açığını artırıcı etki yaparlar. Nitekim AKP iktidarı kıdem tazminatı, bölgesel asgari ücret gibi temel işgücü piyasası reformlarında geri adım atmıştır. Daha fazla yüksek teknoloji içeren mal üretmek daha iyi bir çözümdür ama bunun için insan sermayesinin (ki, yetersizdir), diğer ifadeyle işgücünün eğitim düzeyinin, büyük ölçüde artırılması ve araştırma-geliştirme (Ar-ge) faaliyetlerinin büyük çapta desteklenmesi gerekir. Kısacası, eğitimin her kademesinde devrimci reformlar şarttır, ama sonuçlar ancak uzun vadede alınabilir.

Son olarak şu söylenebilir: Türkiye'nin, bölgesel güç olma iddiasını istekten gerçeğe dönüştürmesi için, güçlü ve istikrarlı bir ekonomiye ihtiyacı vardır. Son 10 yılda gerçekleştirilen TCMB bağımsızlığı, banka sisteminin sıkı denetimi gibi reform-

lar ve bütçe disiplinine sadakat, tek haneli enflasyon gibi doğru makro ekonomik politikalar sayesinde Türkiye, istikrarlı bir yüksek büyümenin önündeki kimi engelleri kaldırmıştır. Fakat, iç talebe dayalı büyüme, ihracat ağırlıklı büyümeye dönüştürülememiştir. İç talebe dayalı büyüme, nispeten değerli TL'yle birleşince ortaya çıkan yüksek cari açık, uzun dönemde ortalama büyümeyi kısıtlamaktadır. Bu durumun aşılabilmesi, eğitim reformu, işgücü ve enerji piyasası reformları başta olmak üzere, bir dizi yapısal reformun yapılması şarttır.

7) Dış Ticarette Yön Değişiklikleri

2000'lerde, Türkiye'nin dış ticaretinde dikkate değer yön değişiklikleri gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin ihracatı 28 milyar Dolar'dan yaklaşık 135 milyara çıkmış, ithalatı da 55 milyar Dolar'dan 240 milyar Dolar'a çıkarak büyük artış kaydederken (bkz. Tablo 3 ve 4), bu artışlar Türkiye'nin ticaret ortağı ülkelere eşit dağılmamış ve sonuçta on yıl gibi nispeten kısa bir sürede dış ticaret ağırlıklarında önemli değişikler ortaya çıkmıştır.

2000 yılında Türkiye'nin en önemli ortağı, halen üyelik müzakereleri yürüttüğü AB idi. Bugün de AB Türkiye'nin en önemli ihracat pazarı ve en büyük tedarikçisi olmaya devam etmektedir, ama ağırlığı da giderek azalmaktadır. AB'ye ihracat 16 milyar Dolar'dan 62 milyara yükseldiği halde, bunun toplam ihracat içindeki payı yüzde 56,4'den 2011 yılında yüzde 46,2'ye gerilemiştir. Keza ithalattaki payı da, yaklaşık 44 milyar Dolar'lık artışa rağmen, yüzde 52,3'den 2011'de yüzde 37,8'e gerilemiştir.

Bu arada, ihracatın ithalatı karşılama oranının (ihracat/ithalat) yüzde 55'den 2011'de yüzde 68'e yükselmesi not edilmelidir. Karşılama oranındaki bu önemli artış, AB'yle yapılan ticaretin son 10 yıl içinde göreli olarak daha az dış ticaret açığı yarattığının göstergesidir. Nitekim, 2000'de AB'yle oluşan dış ticaret açığının (ithalat–ihracat) toplam açık içindeki payı yüzde 48 iken, 2011'de yüzde 27'ye gerilemiştir. Diğer bir ifadeyle, AB'ye ihracat, AB'den yapılan ithalattan daha hızlı artmıştır. AB'yle olan dış ticaret açığı göreli olarak neredeyse yarı yarıya küçülmüştür ve bu durum, zamanında Gümrük Birliğiyle ilgili olarak ileri sürülen iddiaların temelsiz olduğunu göstermektedir. Diğer yandan bu gelişme, AB'nin ekonomik ortak olarak Türkiye açısından ne denli kritik bir öneme sahip olduğunun tescilidir.

Batı sisteminin en önemli üyesi ABD'yle dış ticaret, AB'yle ticaretin aksine olumsuz yönde gelişmiştir. Bu ülkeye ihracat artışı son 10 yılda 500 milyon Dolar'ı bile bulmazken, ithalat artışı 8 milyar Dolar'ı geçmiştir. Bunun sonucunda ABD'ye ihracatın toplam içindeki payı yüzde 11,3'den 3,4'e gerilerken, ithalatın payı yüzde 7,2'den 6,7'ye gerileyerek çok az değişmiştir. Böylelikle, ABD'yle ticaret, dış ticaret açığını büyüten yönde gelişmiştir. ABD bölgede İsrail ve Mısır gibi ülkelere ticari imtiyazlarla destek verirken, bölgede "en önemli müttefiki" olarak gördüğü Türkiye'yle ekonomik alanda ortaya çıkan gerileme ilginçtir. ABD'nin bölgedeki diğer önemli müttefiki İsrail, Türkiye'nin dış ticaretinde ağırlık kaybına uğramıştır. Bu ülkeye Türkiye'nin yaptığı ihracatın toplam içindeki payı yüzde 2,3'den 1,8'e gerilerken, ithalat payı değişmemiştir. Ancak, İsrail'le ticaretin, fazla veren ender ticaretlerden biri olduğu not edilmelidir.

Tablo 3: Türkiye'nin Dış Ticareti, 2000-2011 (Milyon $)

	AB		ABD		Rusya		İran		İsrail		Yakın ve Orta Doğu		Diğer Asya		Afrika		Toplam	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2000	15.664,4	28.526,9	3.135,2	3.911,0	643,9	3.886,6	235,8	815,7	650,1	505,5	1.922,7	2.867,7	1.298,1	6.932,7	1.372,7	2.714,2	27.774,9	54.502,8
2001	17.545,6	19.823,5	3.125,8	3.261,3	924,1	3.435,7	360,5	839,8	805,2	529,5	2.455,9	2.487,0	1.331,2	4.884,4	1.520,9	2.818,7	31.334,2	41.399,1
2002	20.415,0	25.688,8	3.356,1	3.099,1	1.172,0	3.891,7	334,0	921,0	861,4	544,5	2.578,4	2.641,2	1.790,0	6.529,9	1.696,7	2.696,2	36.059,1	51.553,8
2003	27.393,8	35.140,1	3.751,6	3.495,8	1.367,6	5.451,3	533,8	1.860,7	1.083,0	459,5	4.381,8	3.995,7	2.347,9	9.643,8	2.131,2	3.338,5	47.252,8	69.339,7
2004	36.580,9	48.102,7	4.860,0	4.745,2	1.859,2	9.033,1	813,0	1.962,1	1.315,3	714,1	6.606,0	4.870,7	2.544,1	15.500,4	2.968,1	4.820,4	63.167,2	97.539,8
2005	41.365,0	52.695,8	4.910,7	5.375,5	2.377,0	12.905,6	912,9	3.469,7	1.466,9	804,7	8.717,3	7.162,2	3.028,9	20.581,2	3.631,2	6.047,2	73.476,4	116.774,2
2006	47.934,7	59.400,9	5.060,9	6.260,9	3.237,6	17.806,2	1.066,9	5.626,6	1.529,2	782,1	9.786,6	9.785,9	3.941,6	25.658,0	4.565,8	7.404,5	85.534,7	139.576,2
2007	60.398,5	68.611,6	4.170,7	8.166,1	4.726,9	23.508,5	1.441,2	6.615,4	1.658,2	1.081,7	13.423,1	11.559,5	5.227,3	33.658,3	5.976,3	6.784,1	107.271,7	170.062,7
2008	63.390,4	74.802,4	4.299,9	11.975,9	6.483,0	31.364,5	2.029,8	8.199,7	1.935,2	1.447,9	23.495,2	16.179,7	7.074,1	38.087,3	9.062,6	7.770,5	132.027,2	201.963,6
2009	47.013,4	56.587,6	3.240,6	8.575,7	3.189,6	19.450,1	2.024,5	3.406,0	1.522,4	1.074,7	17.670,4	8.520,5	6.705,5	29.138,2	10.154,6	5.700,0	102.142,6	140.928,4
2010	52.685,3	72.179,7	3.762,9	12.318,7	4.628,2	21.600,6	3.044,2	7.645,0	2.080,1	1.359,6	21.214,7	11.651,2	8.580,8	40.343,0	9.283,1	4.824,0	113.883,2	185.544,3
2011	62.373,8	91.125,3	4.595,3	16.034,0	5.995,2	23.951,5	3.590,5	12.461,5	2.391,2	2.057,3	25.553,6	18.380,9	10.200,5	53.144,0	10.337,0	6.766,7	134.971,5	240.834,4

(Tablo: S. Gürsel) (Kaynaklar: TUİK ve BETAM)

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticareti
(Ülke ve Ülke Gruplarının Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Oranları ve Toplam İhracat ve İthalatın Nominal Değerleri, 2000-2011)
(Milyon $)

	AB		ABD		Rusya		İran		İsrail		Yakın ve Orta Doğu		Diğer Asya		Afrika		Toplam	
	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat	İthalat
2000	56,4	52,3	11,3	7,2	2,3	7,1	0,8	1,5	2,3	0,9	6,9	5,3	4,7	12,7	4,9	5,0	27.774,9	54.502,8
2001	56,0	47,9	10,0	7,9	2,9	8,3	1,2	2,0	2,6	1,3	7,8	6,0	4,2	11,8	4,9	6,8	31.334,2	41.399,1
2002	56,6	49,8	9,3	6,0	3,3	7,5	0,9	1,8	2,4	1,1	7,2	5,1	5,0	12,7	4,7	5,2	36.059,1	51.553,8
2003	58,0	50,7	7,9	5,0	2,9	7,9	1,1	2,7	2,3	0,7	9,3	5,8	5,0	13,9	4,5	4,8	47.252,8	69.339,7
2004	57,9	49,3	7,7	4,9	2,9	9,3	1,3	2,0	2,1	0,7	10,5	5,0	4,0	15,9	4,7	4,9	63.167,2	97.539,8
2005	56,3	45,1	6,7	4,6	3,2	11,1	1,2	3,0	2,0	0,7	11,9	6,1	4,1	17,6	4,9	5,2	73.476,4	116.774,2
2006	56,0	42,6	5,9	4,5	3,8	12,8	1,2	4,0	1,8	0,6	11,4	7,0	4,6	18,4	5,3	5,3	85.534,7	139.576,2
2007	56,3	40,3	3,9	4,8	4,4	13,8	1,3	3,9	1,5	0,6	12,5	6,8	4,9	19,8	5,6	4,0	107.271,7	170.062,7
2008	48,0	37,0	3,3	5,9	4,9	15,5	1,5	4,1	1,5	0,7	17,8	8,0	5,4	18,9	6,9	3,8	132.027,2	201.963,6
2009	46,0	40,2	3,2	6,1	3,1	13,8	2,0	2,4	1,5	0,8	17,3	6,0	6,6	20,7	9,9	4,0	102.142,6	140.928,4
2010	46,3	38,9	3,3	6,6	4,1	11,6	2,7	4,1	1,8	0,7	18,6	6,3	7,5	21,7	8,2	2,6	113.883,2	185.544,3
2011	46,2	37,8	3,4	6,7	4,4	9,9	2,7	5,2	1,8	0,9	18,9	7,6	7,6	22,1	7,7	2,8	134.971,5	240.834,4

(Tablo: S. Gürsel) (Kaynaklar: TUIK ve BETAM)

Bir bütün olarak bakıldığında, Batı'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki ağırlığı son 10 yılda dikkate değer bir erozyona uğramıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin, Uzak Doğu (Tablo 3 ve 4'te "Diğer Asya". Bu başlık altında, başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkeleri yer almaktadır) ve enerji ithal ettiği ülkelerle ticaretinde patlama meydana gelmiştir. Ama bu patlama dış ticaret açığını büyütücü yönde olmuştur. Bir yandan Türkiye'nin büyümesinin enerji tüketimine ağırlık veren nitelikte olması, diğer yandan da enerji fiyatlarında meydana gelen göreli artışlar Rusya ile İran'dan yapılan ithalatta büyük artışlara neden olmuştur. Rusya'dan ithalat yaklaşık 4 milyardan 2011'de 24 milyar Dolar'a fırlamış, İran'dan ithalat ise daha da hızlı artarak 800 milyon Dolar'dan 2011'de 12,5 milyar Dolar'a yükselmiştir. Bu ülkelerin toplam ithalat içindeki payı da yüzde 8,5'den yüzde 16'ya çıkarak yaklaşık iki kat artmıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin enerji tedarikçilerine ihracatında da büyük artışlar gerçekleşmesine rağmen, bu iki ülkeyle dış ticaret açığı azaltılamamıştır. Rusya'ya ihracat 2011'i dikkate alırsak 5 milyar Dolar, toplam içindeki payı da yüzde 2,3'den yine 2011'de yüzde 4,4'e yükselmiştir. İran'a ihracatta ise 2,8 milyar Dolar kadar artış meydana gelmiş, pay da yüzde 0,8'den yüzde 2,7'ye yükselmiştir. Ancak, bu iki ülkeyle mevcut dış ticaret açığının payı da son 10 yılda yüzde 14'den yüzde 30'a çıkmıştır. Türkiye'nin en önemli yapısal sorununu oluşturan cari açığın azaltılabilmesi için bu iki komşu ülkeye daha fazla ihracat yapılması şarttır. Bu ülkeler (özellikle de Rusya) enerji ihracatçısı ülkeler olarak dış ticaret fazlası vermekte ve bu nedenle yerli paraları aşırı değerli olmaktadır. Bu Türkiye açısından bir fırsattır. Ama Rusya ve İran'ın siyasal rejimleri ve Batı'yla ilişkileri dikkate alındığında, bu ülkelerle ticaretin dış politika boyutunun önemi unutulmamalıdır.

Türkiye'nin en iyi gazetesi

SABAH

FİNANS

Çin ile tarihi ortaklık

120 milyon $'lık enerji anlaşması

2012 Türkiye'de Çin, 2013 Çin'de Türkiye yılı

Sabah, 03.06.2011.

2000-2011 döneminde dış ticaret açığının göreli olarak arttığı diğer ülke grubu Uzak Doğu olmuştur. Özellikle Çin'le gelişen ticaret bu ülke grubunun ağırlığını artırmış, ama aynı zamanda dış ticaret açığı da artmıştır. "Diğer Asya"dan yapılan ithalatın toplamdaki payı 2000 yılından 2011'e yaklaşık iki kat artarak yüzde 12,7'den 22'ye yükselmiştir. Keza ihracatın payı da aynı dönemde yüzde 4,7'den yüzde 7,5'e çıkmıştır. Ancak, dış açığın toplam içindeki payı da yüzde 21'den yüzde 46'ya yükselmiştir. Bu ülkelerle ticaret açığını kapatmanın yolu epey zordur, çünkü rekabet gücü açısından Türkiye çok zayıf kalmaktadır. Çin'le harcıâlem malların üretiminde fiyat rekabeti; değerli TL (ya da düşük değerli Yuan), Türkiye'deki göreli yüksek işgücü maliyetleri ve gelişmiş refah devle-

ti nedeniyle çok zordur. Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler bağlamında ise, yüksek teknoloji içeren mallarda rekabet, Türkiye bu malları yeterince üretemediğinden hiç kolay değildir.

2000-2011 döneminde hem ağırlığını artıran hem de dış ticaret açığına olumlu katkı yapan iki ülke grubu söz konusudur: Yakın ve Orta Doğu ile Afrika. Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracatın payı yüzde 6,9'dan 2011'de yüzde 18,9'a yükselmiştir. İthalatın payı ise yüzde 5,3'den sınırlı bir artışla yüzde 7,6'ya çıkmıştır. Bu dramatik gelişmenin sonucunda, yaklaşık 1 milyar Dolar'lık dış ticaret açığı son 10 yılda 7 milyar Dolar'ın üstünde fazlaya dönüşmüştür. Cari açığın azaltılması açısından bu son derece olumlu olan gelişmede Türkiye'nin tarihsel ve coğrafi olarak hinterlandı sayılabilecek bu bölgede izlediği dış politika açılımlarının da rolü not edilmelidir.

Açıktan fazlaya geçiş Afrika bağlamında da görülmüştür. Afrika ülkeleriyle dış ticaret 2000 yılında 1,3 milyar Dolar açık verirken, 2011'de dış ticaret fazlası 3 milyar Dolar'ı aşmıştır. Afrika'nın ithalattaki payı yüzde 5'den 3,5'e gerilerken, ihracatın payı yüzde 4,9'dan 8,2'ye çıkmış, bu kıta Türkiye açısından önemli bir pazar haline gelmiştir.

8) Genel Değerlendirme

05 Haziran 2012'de İstanbul'da yapılan Davos Ekonomik Forumu (DEF) toplantısında konuşan Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin dönem içindeki ekonomik durumunu şöyle anlatmıştır:

2011'de Türkiye, Çin'den sonra dünyada en fazla büyüyen ülke olmuş, ekonomisini yüzde 8,5 gibi yüksek bir oranda büyütmüştür. 2002'de 230 milyar Dolar olan milli gelir, 2011'de 3 kat artışla 772 milyar Dolar'a ulaşmıştır. Kişi başına milli gelir, aynı şekilde, 3 kat büyüyerek, 3.500 Dolar'dan 10.444 Dolar'a ulaşmıştır. Dış ticaret hacmi, 2002'deki 88 milyar Dolar'dan, 2011 sonunda 376 milyar Dolar'a yükselmiş, yani 4 kattan fazla artış kaydetmiştir. Turizm geliri, 2002'deki 8,5 milyar Dolar düzeyinden bugün 23,5 milyar Dolar düzeyine çıkmış, yıllık 1 milyar Dolar'ı geçemeyen uluslararası doğrudan yatırımlar ise 2011'de 16 milyar Dolar'a ulaşmıştır. Türkiye küresel kriz sürecini IMF ile bir borç anlaşması yapmadan atlatmış, 2002'de IMF'e 23,5 milyar Dolar olan borcu bugün 1,7 milyar Dolar'a düşmüştür. Nisan 2013'te bu borç tamamen sıfırlanacaktır. 2002 sonunda Merkez Bankası'nın 27 milyar Dolar olan döviz rezervi bugün 92 milyar Dolar'dır.

DEF'e katılan kimi yabancılar bu tabloyu Türkiye'nin zamanında yaptığı reformların meyvesini toplamak olarak nitelendirmiş ve Türkiye ekonomisini Arap ülkelerine örnek göstermişlerdir. Bu konuda, dönem hakkında şu genel değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Türkiye'nin ekonomik krizden hızla çıktığı doğrudur. GSYH iki yılda birikimli olarak yüzde 19 artmıştır. Fakat bu yüksek büyüme, dış talepteki artış değil, özel iç talepteki muazzam artış sayesinde mümkün olmuştur. Bu iç talep artışının yakıtı banka kredileri, banka kredilerinin yakıtı da dışarıdan alınan borçlar olmuştur.

Bu durumda, doğal olarak, cari açık patlayarak rekor kırmıştır. Bu tarz bir büyüme devam edemeyeceği için, Merkez Bankası müdahale etmiş, kredi artışını sınır-

lamak için yeni bir para politikası oluşturmuş ve BDDK'nın da yardımıyla başarılı olmuştur. Kredi artışı durdurulmuş, kur da büyük ölçüde istikrara kavuşmuştur.

Fakat bu durum; büyümeyi, enflasyonu ve cari açığı içeren daha geniş bir çerçeveden değerlendirildiğinde, iyimser davranmak için vaktin henüz erken olduğu ortaya çıkmaktadır. Büyümenin ekonomi yönetiminin umduğu yüzde 4'ün altına düşme ihtimali artmıştır. 2012'in ilk yarısında büyüme yüzde 3,1'de kalmıştır. Cari açık azalmaktadır, fakat sonuçta büyüme de beklenenin altında seyretmektedir.

Bu yüzde 3 civarında büyümeyle yeterince istihdam yaratılamayacağı için, işsizliğin artması beklenir. Böyle bir durumda hükümetin ne yapacağı önemlidir. İşsizliği azaltmak için maliye politikasını mı gevşetecek, yoksa sürekli ertelediği yapısal reformlara mı yönelecektir?

AKP iktidarının ekonomi politikasının en başarılı yönü, bütçe disiplinini sağlamak olmuştur. Faizler büyük ölçüde düşmüş, bu sayede gelir eşitsizliği azalmış, bütçe rahatlamış, daha fazla yatırım ve sosyal harcama mümkün olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, AKP iktidarı bunun meyvelerini de seçmen desteği biçiminde toplamıştır. Ne var ki Türkiye ekonomisi; iç talebe dayalı yüksek büyüme, düşük bütçe açığı, yüksek kamu harcaması olanağı şeklinde özetlenebilecek sürecin sınırına dayanmış bulunmaktadır. Düşen büyümenin düşürmekte olduğu vergi gelirleri bütçe açığını büyütecektir. Eğer kamu harcamaları reel olarak artırılmazsa bütçe açığı 2012'de yüzde 3'ün altında tutulabilir. Bu da kamu borç oranını az da olsa düşürmeye yeterli olur. Fakat bunun ötesi makro dengeleri bozmaya adaydır.

Bundan böyle, orta vadede yüzde 5 civarında bir büyümeyi nispeten sınırlı bir cari açık ile gerçekleştirebilmek için ihracatın ithalattan daha hızlı artmaya devam etmesi şarttır. 2011'in üçüncü çeyreğinden itibaren bu başarılmıştır. Fakat şimdi Avrupa'daki durgunluk, Türkiye'nin bu en önemli pazarına ihracatı baltalamaktadır. Şimdilik yukarıda sözü edilen diğer pazarlara ihracat artışları Avrupa'nın eksikliğini telafi etmekle birlikte, son veriler bu durumun bıçak sırtında olduğunu göstermektedir.

Özet olarak, işsizliği ve cari açığı kontrol altında tutan asgari ölçüde büyümeye erişebilmek için mutlaka, başta vergi ve işgücü piyasası olmak üzere, bir yandan maliyetleri azaltırken bir yandan da verimliliği artıracak yapısal reformlara acilen başlamak gerekmektedir. Türkiye övgüyü, ancak, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanarak Ekim 2012'de Bakanlar Kurulunca açıklanan "Orta Vadeli Program"da vaat edilen reformlar yapılmaya başlandığında hak edecektir (bkz. Orta Vadeli Program kutusu, s. 63).

SEYFETTİN GÜRSEL

B) Siyaset

1) Rejim: Asker, Yargı, Hükümet

Ulus-devletin Temelleri ve Sorgulanması

Bu dönemde iç politika, uluslararası politikanın çizdiği tablodan da hareketli cereyan etti. Türkiye'de çok radikal değişimlere tanık olundu. Bunlar dönemin sonunda da devam etmekteydi.

Uluslararası politikada 9/11 şokunun yatışmasından sonra ivme kazanan göreli demokratikleşme, AB'ye üyelik süreci üzerinden Türkiye'ye de yansımıştı (bkz. **İnsan Hakları Konusu** ve **AB'yle İlişkiler** bölümleri). Fakat radikal değişimin esas motoru; 1960'ların ikinci yarısında başlayan ve 2001'den itibaren iyice kızışan, kalıplaşmış ulus-devlet düzenini sorgulamada çıkan çatışma oldu.

Türkiye'de 1920'lerden itibaren kurulmaya başlanan ve 1930'larla birlikte kalıplaşan bu düzen, tek kelimeyle anlatılmak istenirse, tekçi (monist) idi. Hiçbir biçimde çoğulculuğa (plüralizme) yer vermiyordu. Bunun temel nedeni, Kurtuluş Savaşını zafere ulaştıran kurucuların, İttihatçıların, 1930'ların milliyetçi, ulus-devlet kurucu ortamından beslenmiş olmalarıydı. M. Kemal ve arkadaşları, İttihat ve Terakki politikalarının Panturanizm hariç sadık izleyicileri olarak Müslüman Türk'ü, laikliği ve her açıdan monizmi temel alan bir yapı kurdular. Lausanne'ın imzalanmasıyla devletin, üç ay sonra da cumhuriyetin ilanıyla rejimin kurulmasından sonra, Kurtuluş Savaşı boyunca kullanılmış olan "Türkiye milleti", "Türkiye ordusu" vb. gibi teritoryal (toprak temelli) terimler terk edildi, onların yerini etnik temelli "Türk milleti", "Türk ordusu" vb. aldı (Oran, *Atatürk*..., s. 209-211, dipnot 343 a).

Kurtuluş Savaşı dönemindeki çoğulcu yaklaşımın hızla ortadan kalkmasına, iç ve dış koşullar da büyük katkı yaptı. İçte 1925 Şeyh Sait isyanı, Kürtlerin yanı sıra her türlü muhalefetin (demokratlar, basın, solcular, İttihatçı rakipler, vb.), özellikle İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla ortadan kaldırılmasını kolaylaştırdı. Ortam dışta da buna çok müsaitti. Büyük Savaş'tan sonra, çok uluslu/dinli/mezhepli/etnik gruplu imparatorlukların dağılmasının ardından, siyaset biliminde "ulus-devlet" (*nation-state*; ulusal devlet yani *national state*'le karıştırılmamalıdır) olarak bilinen yeni bir devlet türünün hakim olduğu dönem başladı.

Bu devlet türü, inşa etmekte olduğu ulusun tek bir etnik-dinsel gruptan ibaret olduğunu varsaymakta, gerçek böyle olmadığı için de, asimile edebileceklerine (Türk olmayan Müslümanlara) asimilasyon, asilime edemeyeceklerine de (Gayrimüslimlere) etnik-dinsel temizlik yöntemlerini uygulamaktaydı ("Sözde Vatandaşlar" kavramı üzerinden bu iki yöntemin Kürtlere sırayla uygulanması hakkında bkz. aşağıda **Sèvres Sendromu** alt başlığı). (Bkz. **Ulus İnşa Sürecinde Basamaklar** kutusu, s. 72).

Türkiye'nin örnek aldığı Avrupa'da 1929 Bunalımına giden süreçte yeşeren ve 1930'larda yerleşen diktatörlük rejimleri de (Hitler, Mussolini, Salazar, Franco, Horthy, Metaxas v.d.) Ebedi Şef (Atatürk) ve/veya Milli Şef (İnönü) rejimlerine ortam ve meşruiyet sağladılar.

Üç Arkadaş
Cumhuriyet
Türk - Alman paktı dünya mevacehesinde
Millî Şefimizle Führer arasındasamimitebrikler
Reisicumhurumuz
Örfî idare 6 ay daha uzatıldı
Asker ailelerine yardım için toplanacak para

II. Dünya Savaşının başlarında Türkiye ile Almanya arasında bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması da imzalanmıştı. (18 Haziran 1941). *Cumhuriyet*, 21.06.1941.

Ulus İnşa Sürecinde Basamaklar

Bütün ulus inşalarında olduğu gibi, Türkiye'de de bu ütopya üç ana mekanizmayı izledi: 1) Eksterminasyon (yok etme); 2) Asimilasyon; 3) Folklorizasyon.

1) Türkiye Cumhuriyetinde, Lausanne üzerinden sadece Gayrimüslimlerin azınlık kabul edilmesi, aslında, ulus yaratma idealinde bunların asimile edilemez gruplar olarak görülmelerinden ileri gelmekteydi. Bu yüzden de, homojen ulus yaratma çabalarında Gayrimüslimlerin asimile edilmelerine değil, çeşitli biçimlerde ortadan kaldırılmalarına çalışıldı.

Gayrimüslimler Anadolu topraklarından bir biçimde silindiler. Balkan Savaşlarında, I. Dünya Savaşı öncesinde ve başlangıcında Ege ve Marmara bölgesindeki Rumlar içerilere sürüldüler ve/veya Yunanistan'a göçe zorlandılar. 1915'te Ermeniler tehcir ve katliama uğradılar. Yunanistan'ın İzmir'e çıkmasından sonra D. Karadeniz (Pontus) Rumları Rusya'ya kaçtılar. 1922'de 1 milyon Rum Yunanistan'a kaçtı; Yunanistan'la 1923 zorunlu nüfus mübadelesi Rum nüfusu neredeyse bitirdi; 1942 Varlık Vergisi, 1955 pogromu ve 1964 sınırdışı olayları sonucunda Rumların geri kalanı da toplu göçe zorlandı (bkz. Cilt I, **Yunanistan'la İlişkiler** bölümleri). Bütün bunlar bir zincirin baklalarıydı.

Balkanlar ve Orta Doğu'da kimliğin belirleyici unsuru dil, soy vs. değil din olduğu için (Millet Sistemi), asimile edilemez telakki edilen bu gruplar, böylece ulusal algılamadan ve hatta toplumsal hafızadan silindi. Gitmeyip kalan küçük Gayrimüslim gruplar ise ya görünmez kılındı, ya yıldırılıp göçmeye zorlandı ya da "biblolaştırıldı".

2) Ülkede kalan ya da ülkeye gelen bütün Türk olmayan Müslümanlar ise (Pomaklar, Torbeşler, Arnavutlar, Çerkesler, Gürcüler, v.d.), dominant Türk unsuru tarafından Müslümanlık sayesinde asimile edildiler. Özellikle göçmenler, otokton (Anadolu'nun yerli halkı) olmadıkları için ve geldikleri ülkeden şiddetli baskı sonucunda kaçtıkları için, bu asimilasyonu gönüllü kabul ettiler.

Bu asimilasyon aşaması büyük oranda başarılı oldu. Hatta AB Uyum Paketleri icabı Boşnakça yayın başlayınca, Bosna-Hersek Kültür Dernekleri Federasyonu, "Biz zaten Türkiye'de yaşayan Boşnak değil Türk, birinci sınıf vatandaşız" diyerek itiraz etti (Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s. 127 d.n.). Aslında, farklı etnik grupların din sayesinde asimilasyonuna başka Balkan ülkelerinde de rastlanır. Buralarda hangi etnik unsur daha kalabalık ve güçlüyse, diğerlerini ortak din sayesinde asimilasyona girişir. Örneğin Makedonya ve Kosova'da dominant Müslüman unsur olan Arnavutlar, Türkleri asimile etmeye çalışmaktadır.

3) Son olarak, asimilasyon sürecinden kurtulabilen etnik, dinsel, kültürel farklılıklar birer zararsız folklor öğeleri olarak lanse edildi. Özellikle Laz kimliği, Boşnak kimliği ve hatta ("anavatana dönme" kavramının kaybolmadığı) Çerkez kimliği bu folklorizasyon aşamasına tabi oldu.

Bu asimilasyon sürecine karşı durabilen, yani kimliği yok edilemeyen, Türklüğün içinde -bütün uğraşlara rağmen- eritilemeyen ve şirin bir kültürel zenginliğe indirgenemeyen tek Müslüman kimlik, Kürt kimliği oldu. Çünkü nüfus, yaşadığı coğrafya, üretim biçimi gibi farklılıklar taşımanın yanı sıra, Kürtler otokton oldukları için asimilasyona direndiler. İşte bu yüzden de, hukuksal değil sosyolojik açıdan bakıldığında, Kürt kimliği Türkiye'nin en önemli azınlık kimliğini temsil etmektedir.

(B. Oran) (Kaynak: Akgönül; *Azınlık*...)

Bu ortam içinde rejim, "halka rağmen modernleşme" demek olan bir "Yukarıdan Devrim"i uygulamaya imkan buldu (bkz. **Yukarıdan Devrim** kutusu, Cilt I). Üstelik bu devrimi yapan aydınların önemli bir kısmı; üniformanın, emir-komuta zincirinin ve otoriterliğin temel değerleri oluşturduğu silahlı kuvvetlerden gelmekteydi (bkz. **Aydınların Toplumsal Kökeni ve Temel Nitelikleri** kutusu, Cilt I).

Bu veriler çerçevesinde kurulan ulus-devlet, demokrasiyi tamamen göz ardı ettiği

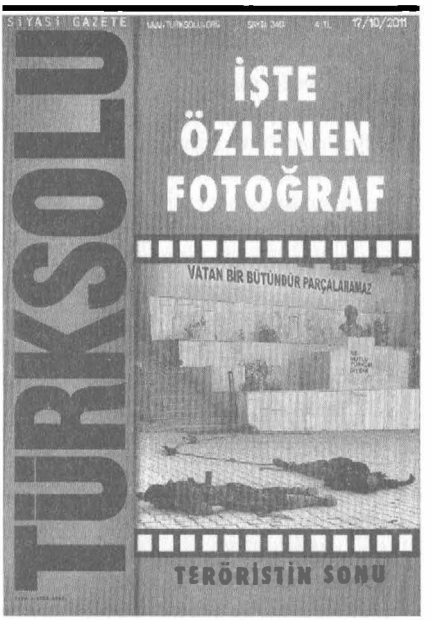
gibi, İslam'ı ve Kürtleri özel olarak karşısına aldı. Bunun sonucunda, "aydın" olarak anılan insanlar arasında bir zihniyet kalıbı yerleşti. Örneğin, merhaba yerine "selamünaleyküm" denmesi, bir memurun Cuma namazına gitmesi veya Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütüne üye olması laikliğin; Kürtlerden herhangi bir biçimde söz edilmesi de ülkenin toprak bütünlüğünün ihlali olarak algılandı.

Demokrasi açısından daha sorunlu bir husus ise, en ileri Batı eğitimi görmüşler arasında bile, İslam'ın ve Kürtlerin kurulu ulus-devlet düzenine karşı çıkmaları halinde rejimin tek güvencesinin TSK olduğu yönünde köklü bir kanaatin oluşmasıydı. Nitekim 27 Mayıs 1960'tan 27 Nisan 2007'ye kadar bütün askerî darbeler ve müdahaleler, (SSCB'nin henüz ortadan kalkmadığı dönemlerdeki Komünizm gerekçesi dışında) "irtica" ve "Kürtçülük" gerekçelerine dayanacak ve aydınlardan genel olarak destek görecektir. Bu da, bu dönem içinde bir "askerî vesayet"in kurulmasına yol açacaktır. Bu ortamda, ulus-devlet düzenini sorgulayan esas unsurlar, İslam ve Kürtler olacaktır.

Türk Ulusalcılığının Yükselişi

1960'larda başlayan ve 1930'lar tekçi düzeninin çoğulculaşması talepleriyle ortaya çıkan bu sorgulama, 1980 askerî darbesinin katkısıyla, Türk ulusalcılığı duvarıyla karşılaştı (bkz. **Millet, Milliyetçilik, Ulus, Ulusalcılık ve Sèvres Sendromu** kutusu, s. 74). AKP'nin 2002 sonunda tek başına iktidara gelmesi ve cumhurbaşkanlığını da 2007'de alması, ulusalcılığı doruğuna çıkaracaktır.

İslami vurguları güçlü olan AKP, iktidara geldikten sonra uluslararası ekonomik sistemle tam bir uyum sağladı. Ayrıca, o zamana kadar yerleşik düzen partilerinin dikkate almadığı kimi önemli demokratik reformlara ve açılımlara, AB'ye adaylık sürecinin getirdiği olumlu hava içinde girişti. Bu durum kimi endişeleri (özellikle de iş çevrelerini) yatıştırdı. Ama özellikle TSK ve sivil ulusalcılar cenahında da ciddi korkular yarattı. Bu korkuların, AKP'nin iktidara geldiği tarihten başlayarak askerî darbe planları yapılması noktasına kadar ulaştığı, Ergenekon ve Balyoz gibi davaların iddianamelerine yansıyacaktır (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

'Antiemperyalist ulusalcı sol' bir derginin Kürt meselesiyle ilgili kapağı.

Kürt meselesinin iki taraftan da büyük kan akıttığı ortamda, bu sürecin dönem sonuna doğru oluşan sonuçları 4 noktada toplanabilir:

1) Askerî vesayet, 2007'deki cumhurbaşkanı seçimine kadar artarak ağırlaştı. Fakat bu tarihten itibaren TSK; bir yandan reformların yapılmasının, bir yandan ayyuka çıkan askerî darbe planlarının, fakat esas olarak, askerin kendi görevinin dışında istisnasız her şeye karışmasının yarattığı tepki sonucunda, dönemin sonuna doğru

Millet, Milliyetçilik, Ulus, Ulusalcılık ve Sèvres Sendromu

Milliyetçilik teriminin kökü olan "millet", 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı'da din temeline dayanan topluluk, yani "ümmet" demekti. Osmanlı'da İmparatorluğun 1454'ten itibaren toplumsal temelini oluşturan Millet Sisteminde bir Millet-i Hakime (hüküm verenler; tüm Müslümanlar), bir de Millet-i Mahkume(ler) (hakkında hüküm verilenler; Gayrimüslimler) vardı. İkinciler, sadece kendilerini ilgilendiren konularda özerk oldukları ve 1839 Tanzimat'tan sonra nispeten eşit duruma geldikleri halde, daima ikinci sınıf tebaa oldular. 1454'te Millet-i Mahkume'nin sayısı 3 iken (Rumlar, Ermeniler, Museviler), İmparatorluğun son zamanında, bu şekilde tanınmış milletlerin sayısı 10'u aşmıştı (Katolik Ermeniler, Protestan Ermeniler, Süryaniler, vb.).

Millet terimi, İttihat ve Terakki'yle birlikte radikal bir laik değişikliğe uğradı. Dinsel anlamından uzaklaşarak bugünkü anlamını (ulus) aldı. Yine de, "Müslüman" içeriğinden hiçbir zaman ayrışmadı ve bugüne kadar hep "Müslüman Türk" anlamında kullanıldı. Müslüman olmayan vatandaşlar ne halk, ne yönetim, ne de yargı tarafından ulusun parçası olarak "Türk" sayıldı. Örneğin Yargıtay bu vatandaşlar için 1971, 1974 ve 1975'te "Türk olmayanlar" terimini kullanacaktır (Oran, 2008, s. 105-106).

1960'ların ortasından itibaren gelişen sol akımlara karşı çıkan sağ akımlar "Milliyetçi-Mukaddesatçı" olarak tanındığı için; ilerici, solcu ve milliyetçi olduklarını belirten Kemalistler 2000'lerde İslam'ı dışarıda bırakan "Ulusalcılık" terimini benimsediler. Oysa ulusalcılık da, odak noktası yaptığı "Türk"ü sadece Müslüman Türk olarak algılıyordu. Nitekim, "laiklik" sloganıyla AKP ve İslam'ı, "vatan bölünmez" sloganıyla Kürtleri, "antiemperyalizm" sloganıyla da AB, ABD, ve Batı'yı hedef alan ulusalcılık, Hıristiyan misyonerler ile Türkiyeli Gayrimüslimleri de "öteki" kategorisinin içine ön sırada kattı.

Ulusalcıların sesi duyulan bölümünün "Atatürk milliyetçiliği"nden farkı, Atatürk'ün bağımsızlıktan sonra Batı'yı aynen alıp uygulamış olmasına rağmen, bu ulusalcıların Batı'yı ve hatta yabancı'yı "öteki" görmesi oldu. Tabii, burada "öteki" sayılan, 1930'ların monist Batısı değil, 2000'lerin plüralist Batısı idi.

Sol ile Kemalizm arasındaki ilişkiye gelince: 1960'ların ortalarında üniversitelere giren öğrenciler, o zamanlar başat kavram olan sosyalizmle karşılaşmışlardı. Bunların 1930'lardan kalma "ideolojik bagaj"larını koruyarak sol'a geçiş yapabilmeleri, ancak "antiemperyalizm" köprüsü üzerinden mümkün oldu. 1960 ve 70'lerde kendilerini sosyalist olarak tanımlayan gençlerin çok büyük kısmı aslında sadece "sol Kemalist" idi.

2000'lerde Kemalizm, bir yandan 1915'ten beri çözüm bulunmadan sürekli üstü örtülen büyük sorunların (Ermeni, Kürt, İslam, Kıbrıs sorunları) hep birlikte patlak vermesinin yarattığı panik nedeniyle, bir yandan da Cumhuriyet boyunca edinilmiş ayrıcalıkları elden bırakmama güdüsüyle, 4 temel "tehdit" algıladı: Küreselleşme, Kürt hareketi, demokratikleşme, siyasal İslam. Bu karışımdan doğan Sèvres Sendromu, zamanla paranoyaya dönüşerek, üç temel slogan üretti: "Kürtler ve Batılı emperyalistler (AB ve ABD) Türkiye'yi bölecekler", "Şeriatçılar kızlarımızın başını kapattıracaklar", "Halk yanlış insanlara oy vermeyi sürdürüyor; laik düzeni ancak asker koruyabilir". Böylece, ulusalcılık'ın uç noktasını oluşturan Sèvres Paranoyası ortamında; hızla değişen koşullarda değişmek istemeyenler, aynı antiemperyalizm köprüsünden gerisin geriye, içi artık boşalmış antiemperyalizm kavramı üzerinden ulusalcılık'a "kesin dönüş" yapmaya başladılar.

(B. Oran)

meşru siyaset ortamına uyum sağlamaya başlayacaktır.

2) Bu hızlı değişim sürecinde yargı erki, 1930'lar düzeninin 21. yüzyıla uyum sağlayıp demokratikleşmesine ciddi bir engel oluşturdu. Kimi reform yasalarını ve uluslararası antlaşmaları dikkate almak istemedi, kimilerini ise çok tutucu bir yorumlar silsilesine tabi tuttu. Bütünü itibariyle, tekçi rejimi korumaya çalıştı.

3) Askerî vesayeti kaldırmaya girişen AKP'nin, devletin kendisine karşı olan kesimlerini kontrole aldıktan sonra, başlangıçtakinden farklı ve otoriter bir tavır takındığı ve çok sesli ortamı engellemeye giriştiği görüldü. Bu ortamda "sivil vesayet" tartışmaları gündeme geldi.

4) Ülkenin en önemli meselesi olan Kürt sorunu, iki taraflı bir şiddet sarmalına girdi. Sorunu kamuoyuna kapalı görüşmelerle halletmeye çalışan AKP iktidarının, dönem sonunda meseleyi devlet şiddeti kullanarak çözmeye giriştiği gözlemlendi.

a) Asker'in Durumu

Darbecilik Geleneği

Genellikle 27 Mayıs 1960 darbesiyle başladığı düşünülen askerî vesayet çok daha köklüdür. Osmanlı İmparatorluğunu askerler kurdu. İmparatorluk süreci, en azından 16. yüzyıldan itibaren, profesyonel askeri oluşturan yeniçerilerin durmadan kazan kaldırarak devlete müdahalesinin tarihi oldu. 1913'ten itibaren yönetim, İttihat ve Terakki aracılığıyla, resmen de askerlerin eline geçti. Türkiye Cumhuriyetini de askerler kurdu.

Atatürk, askerlerin ayağını siyasetten kesmiş ve "okul, cami, kışla" üçlüsünü resmî devlet şemasına bağlamıştı. Bunun temel sebebi, kendisinin kuvvetli (özellikle de, silahlı) rakip istememesiydi. Bununla birlikte, kazan kaldırma geleneği Atatürk döneminde bile kesilmedi. İttihatçı kalkışmalar, ancak 1925 Şeyh Sait İsyanı ve 1926 İzmir Suikastı bahane edilerek tasfiye edilebildi. Atatürk, meşru sivil otoriteye itaatkâr ve kendisine bağlı bir genelkurmay başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak aracılığıyla TSK'yı her zaman çok sıkı denetim altında tuttu.

İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra, 1940'lardan itibaren, siyasete müdahale amaçlı cunta örgütlenmeleri başladı. Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlanan 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ertesi günü generaller İnönü'ye gidip "bir emri olup olmadığını" sormuşlar, fakat İnönü'nün müdahaleye soğuk bakması nedeniyle girişimlerinden vazgeçmişlerdi. 14 Mayıs'tan hemen sonra, İnönü'ye bağlı generallerin 8-9 Haziran 1950 gecesi darbe yapacaklarını bir albayın Başbakan Menderes'e ihbar etmesi üzerine, 6 Haziran'da hükümet Cumhuriyet tarihinin en geniş ve hızlı tasfiyelerinden birini gerçekleştirdi. 16 general ve 150 albay emekliye sevk edildi (bkz. Kardaş, s. 170'den Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri – 27 Mayıs İhtilali*). (Bkz. **2012'den Bakınca Menderes Dönemi** kutusu, s. 76).

1954'ten sonra TSK içindeki cuntalaşma hızlandı. 1957'de açığa çıkan "Dokuz Subay Olayı" bu hiyerarşi-dışı örgütlenmelerden biriydi. 27 Mayıs 1960 darbesi de, emir-komuta zinciri dışında olmak açısından aynı çizgiyi izledi ve bizzat kendisi de yeni hiyerarşi-dışı örgütlenmelere yol açtı. 22 Şubat 1962'de Albay Talat Aydemir 27 Mayısçılara başkaldırdı. Bu olayda İnönü başbakandı; emekliye sevk edilmek şartıyla Aydemir hakkında adli takibat yapılmadı. Bu arada 3 ayrı grup darbe hazırlığı sürdürüyordu: 1) Bizzat 22 Şubatçılar; 2) 14'ler, yani Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ grubu; 3) 11'ler Hava Cuntası (bkz. Kardaş, s. 182). 21 Mayıs 1963'te tekrar harekete geçen T. Aydemir - F. Gürcan, TSK'nın üst kademesinden destek görmedikleri için başarısız olacak ve bu sefer idam edileceklerdir.

Bundan sonra cunta faaliyetleri, sayıları 5.000'i aştığı hesaplanan subayların

2012'den Bakınca Menderes Dönemi

1950'de yapılan ilk serbest seçimler Demokrat Parti'yi (DP) iktidara getirdi. 10 yıl sonra askerler, Başbakan Adnan Menderes yönetimini Türkiye'deki ilk darbe olan 27 Mayıs'la devirdiler (bkz. **27 Mayıs Darbesi** kutusu, Cilt I ve ayrıca **2012'den Bakınca 27 Mayıs Darbesi** kutusu, s. 94).

Aslında, Menderes yönetimi çeşitli nedenlerle (hazır döviz rezervleri, Kore Savaşının yarattığı talep, yağışlı havalar, Tek Parti rejimine halkın duyduğu tepki, vs.) 1954'e kadar çok başarılıydı. Ayrıca, yapılan karayollarıyla gelişen üretim ve ticaret sonucunda köylünün cebine ilk defa para girdiği, özel sektörün dinamik bir atılıma başladığı, Kürtlerin ilk defa jandarma dayağından büyük ölçüde kurtulduğu da bir gerçekti.

1954'ten sonra, bir yandan yağışların kesilmesi, bir yandan da plansız kalkınmanın çökmeye koyulması üzerine ekonomi bozuldu. Dolar'ı 2,80'den 9 TL'ye çıkaran 1958 devalüasyonuna rağmen yükselen enflasyon, özellikle memurların ekonomik durumunu bozdu. Geliri az olduğu için, gittiği eğlence yerlerinde hesaplı davranmak zorunda kalan askerler için kullanılan "Gazozcu subay" tabiri o durumu yansıtır.

Oluşan memnuniyetsizliği bastırmak için Menderes baskı kurdu. Aleyhinde yazan ve karikatürünü yapan gazetecileri mahkum ettirdi. Muhalefeti ve basını susturmak için TBMM'de tamamen DP'lilerden oluşan ve yargı yetkileri dahil olağanüstü yetkilere sahip kılınan bir "Tahkikat Komisyonu" kuruldu. Sonuç, 1 ay süren öğrenci eylemleri ve hemen ardından askerî darbe şeklinde geldi.

DP döneminin en vahim olayı, 6-7 Eylül 1955 pogromu (azınlığa, devlet destekli çoğunluk saldırısı) oldu. Fakat bu olay bir Derin Devlet operasyonuydu. O sırada başında bir tümgeneral bulunan MİT tarafından Selanik'teki Atatürk evine atılan bombayla başlatılmış, güvenlik güçlerinin kenardan seyretmesiyle felaket halini almıştı. Nitekim 1952'de CIA'nin finansmanıyla Seferberlik Tetkik Kurulu adıyla kurulan, adı Özel Harp Dairesi olarak değiştirilen ve "Kontrgerilla" olarak da bilinen gizli örgütlenme hakkında, komutanlarından E. Org. Sabri Yirmibeşoğlu bir röportajda şöyle diyecektir: "6-7 Eylül de bir Özel Harp işiydi. Amacına da ulaştı. Sorarım size, muhteşem bir örgütlenme değil miydi?" (*Tempo* dergisi, 9-15 Haziran 1991; Güllapoğlu, s. 104).

2012'den bakınca, Menderes döneminin uluslararası ortamı, şiddetin temel kural olduğu Soğuk Savaş'ın ortasıydı. Tedbirsiz bir ekonomik liberalizmin az gelişmiş ülke ekonomisini perişan edeceğini öğreten bir tecrübe yoktu (bkz. **Liberal, Liberalizm, Neoliberalizm** kutusu, s. 18). DP liderleri, iki Büyük Savaş arasında gelişen Tek Parti diktatörlüğünün CHP milletvekilliğinden geliyorlardı.

Türkiye'de demokrasinin hazmedilmesinin kolay olmadığı 2000'lerde bile görülecek, örneğin Başbakan R. T. Erdoğan, karikatürünü kedi olarak yapanlara dava açacaktır.

Karikatür: Musa Kart. *Cumhuriyet*, 09.05.2004.

(B. Oran)

(EMİNSU'lar; Emekli İnkılap Subayları) 27 Mayısçılar tarafından emekli edilmesi ve bazı Harp Okulu öğrencilerinin okuldan atılması üzerine yavaşladı. 1967'den sonra yine canlandı. Darbe yapacağı söylenen Genelkurmay Başkanı Org. Cemal Tural emekli edildi, yerine Org. Memduh Tağmaç getirildi; bu iki orgeneral de 27 Mayıs öncesinin cunta mensuplarıydı.

9 Mart 1971'de yapılması planlanmış "solcu" askerî darbeyi önleyen Org. Tağmaç, üç kuvvet komutanıyla birlikte Demirel hükümetine 12 Mart 1971'de muhtıra vererek Türkiye'deki ilk "emir-komuta zinciri" askerî darbesini yaptı. Bundan sonraki darbe ve müdahaleler artık hep Genelkurmay'ın yönetiminde yapılacak ve bu kurum Türkiye Cumhuriyetinde fiilî bir özerklik/vesayet sahibi olacaktır. İmparatorluk dönemindeki yeniçerilerin sivil destekçisi ulemanın Cumhuriyet'teki karşılığı olan üniversite öğretim üyeleri ve kimi aydınlar da bu darbelerin gönüllü sivil kadrolarını oluşturacaklardır.

Genelkurmay'ın Özerkleşme Tarihçesi

Hilafetin kaldırıldığı ve Diyanet İşleri Reisliğinin kurulduğu 3 Mart 1924'te Genelkurmay Bakanlığı da (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) kaldırıldı, yerine Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği) kuruldu. Başında büyük prestij sahibi Mareşal Fevzi Çakmak'ın bulunduğu bu kurum bir başka kuruma bağlı değildi; bağımsız idi. Bütün bakanlıklarla doğrudan yazışabiliyordu. Genelkurmay başkanı, başbakanın önerisi üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanıyordu. Mareşal'in görevinin sona ermesi üzerine 5 Haziran 1944'te çıkarılan yasayla bu kurum Başbakanlık'a, 1949'da da 5398 s. yasayla Milli Savunma Bakanlığına (MSB) bağlandı (C. Koçak, *Star*, 10 Eylül 2011).

2012'den Bakınca **Menderes Dönemi** kutusunda (s. 76) anlatılan nedenler, sonunda, Türkiye'nin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs'a yol açacaktır. (Aksi belirtilmedikçe aşağıdaki bilgiler, izleyen ara başlığa kadar, Kardaş, s. 173-179'dan özetlenmiştir).

27 Mayıs'ı yapan Milli Birlik Komitesinin (MBK) hazırlattığı 1961 Anayasasının 110. maddesiyle, savaş-barış ayrımı yapılmaksızın genelkurmay başkanı TSK'nın komutanı kabul edildi ve başbakana karşı sorumlu kılındı. Atanması da, Bakanlar Kurulunun önerisi üzerine cumhurbaşkanı tarafından yapılacaktı. Bu durumda 5398'in uygulanmasına olanak kalmadı. 1970'te çıkarılan 1324 s. kanunla genelkurmay başkanı kurum vasıtasıyla özerklik kazandı. Artık savunma politikalarını belirleyebilecek, askerî bütçeyi hazırlayacak, istihbarat toplayacak, iç güvenlikte ve terfilerde özerk davranacak, devletin diğer kurumlarıyla doğrudan yazışabilecekti.

TSK'nın özerkliği ekonomik açıdan da sağlandı. MBK tarafından kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) zaman içinde bankası, şirketleri, spor kulüpleri, fabrikaları ve yatırımlarıyla, Türkiye'nin en büyük holdinglerinden birine sahip oldu (Neşe Düzel'in İsmet Akça'yla mülakatı, *Taraf*, 13.12.2010).

Diğer yandan OYAK, ayrıcalıklı koşullara sahip olmanın yanı sıra, yabancı yatırımcıların kendileri için çok avantajlı buldukları ve dolayısıyla haksız rekabete sebep olan, TSK gibi bir "ulusallık" etiketine sahipti. Oysa, bankası OYAK Bank'ı 2007'de Hollandalı ING Bank'a, sigorta şirketini de 2008'de Fransız AXA Sigorta'ya satacaktır. (Bkz. **Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)** kutusu, s. 78).

Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)

OYAK 1961 yılında, 205 s. yasayla mevcut sosyal güvenlik kurumlarına ek olarak daimi ve geçici üyelerine emeklilik, ölüm ve maluliyet alanlarında ek yardımlar sağlamak üzere bir meslekî emeklilik fonu olarak kuruldu. 2012 itibariyle sayısı 270.000'e yaklaşan üyeler yasanın 17. maddesinde belirtilmiştir. Daimi üyeler, özetle, iki gruptur: a) TSK'daki muvazzaflar; b) İsterlerse; MSB, OYAK ve OYAK şirketleri çalışanları. Yedek subaylar ise geçici üyedir.

Yasa'nın 1. maddesine göre; MSB'ye bağlı olan kurum özel hukuk hükümlerine tâbi, mali ve idari bakımdan özerk bir tüzel kişiliktir ve duruma göre özel hukuk, duruma göre kamu hukuku ilkelerine tabidir. 37. maddeye göre, kurumun malları haczedilemez: *"Kurumun her çeşit malları ile gelir ve alacakları, Devlet malları hak ve rüçhanlığını haizdir. Bunlara karşı suç işleyenler, Devlet mallarına suç işleyenler gibi takibata tabi tutulurlar."* OYAK'ın bu tartışmalı hukuki statüsü yargı kararlarına da yansımıştır: Yargıtay OYAK'ı özel kesimde yer alan ek bir sosyal güvenlik kuruluşu; Askerî Yüksek İdare Mahkemesi karma nitelikli bir kamu kurumu; Uyuşmazlık Mahkemesi ise bir kamu kurumu olarak nitelendirmektedir (Soykan, s. 98).

OYAK, özel şirketlerin sahip olmadığı yasal ayrıcalıklara sahiptir. Yasa'nın 33. maddesi uyarınca diğer sosyal güvenlik kurumlarından farklı olarak bir ticari işletme gibi de çalışabilen kurum; sanayi, finans ve hizmet dallarında faaliyet gösteren 60 kadar şirketi ve 29.000 personeliyle Türkiye'nin en büyük şirket gruplarından birine sahiptir (OYAK, s. 3). 2011 itibariyle grup şirketlerinin toplam satışları 29,2 milyar TL'ye, toplam aktifleri ise 32,1 milyar TL'ye ulaşmıştır (OYAK, s. 7). Aynı yıl itibariyle; Koç Holding'in net dönem kârı 2 milyar 124.369.000 TL, Sabancı Holding'in kârı da 1 milyar 877.987.000 TL olurken, OYAK'ınki 1 milyar 473.967.000 TL (OYAK, s. 48) olarak gerçekleşmiştir. "1980'ler ve 1990'larda Türkiye'nin en büyük 4. veya 5. holdingi" (Parla, s. 214-215) olan ve 2000'lerde de Türkiye'nin en büyük holdingleri arasında yer alan OYAK'ın yatırım ve gelirleri; TSK ve MSB'yle ilişkilerine rağmen, savunma alanında değil, sanayi ve ticarette kullanılmaktadır (İ. Akça, "OYAK: Kimin...", s. 179; Parla, s. 204).

Yasa'nın 35. maddesinde, OYAK'ın vergi muafiyetleri sayılmaktadır: a) Kurumlar Vergisine tâbi değildir; b) Kuruma yapılacak bağışlar, kurumun ne nam altında olursa olsun, üyelerine veya kanuni mirasçılarına yapacağı yardımlar veraset ve intikal vergisiyle gelir vergisinden muaftır; c) Kurum, yapacağı her türlü muamelelerde damga resminden muaftır; ç) Daimi ve geçici üyelerden yapılacak aidat kesintileri gelir vergisinden muaftır; d) Kurumun her türlü gelirleri gider vergisinden muaftır.

Bu avantajların gündeme sıklıkla getirilmesi ordunun bilhassa üst kademelerinde rahatsızlık yaratmıştır. Nitekim bu husus, Genelkurmay eski başkanlarından Işık Koşaner'in ortaya çıkan ses kaydında da geçmektedir: "OYAK'la uğraşıyorlar (...) Sosyal yardımlaşma kurumu olmamız hasebiyle bazı vergilerden muafız. Ama kamu kurumu olduğumuz zaman vergi vermek durumunda kalacağımız için emekliliğimizde falan alacağımız paralarda yüzde on beş civarında düşme söz konusu olacak. Şimdi bunun mücadelesini veriyoruz. Vergiden dolayı sıkıntı içindeyiz." (bkz. **Org. Işık Koşaner'in TSK Hakkındaki Görüşleri** kutusu, s. 105).

OYAK'ın idari-kurumsal yapısından kaynaklanan bir husus olarak, yedek subayların ve astsubayların durumu sürekli eleştiri konusudur. Md. 17 kapsamındaki daimi ve geçici üyelerden her ay aidat kesilmektedir. Yedek subaylar geçici üye sayıldıkları için ancak malûliyet veya ölüm halinde yardım alabilmekte, astsubaylar ise OYAK maaş kesintilerinin yüzde 70'e yakınını sağladıkları halde en üst organ olan OYAK Yönetim Kurulunda temsil edilmemektedirler (Talu, s. 135).

Bütün bunların yanı sıra, Türk Ticaret Kanunu kapsamında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından OYAK'ın sadece ticaret şirketleri denetlenebilmektedir. 2010 sonunda çıkarılan yeni Sayıştay Kanununda da OYAK'ın de-

netimi yoktur. Sayıştay denetçileri OYAK'ta ancak TBMM Dilekçe Komisyonu talebi üzerine denetim yapabilirler (Kemal, s. 20). Nitekim Komisyon'un başvurusu üzerine Sayıştay ve Hazine müfettişleri OYAK'ta ancak 2012'de mali ve idari inceleme başlatmışlardır (*Milliyet*, 30.01.2012).

Sonuç olarak bakıldığında OYAK, sahip olduğu büyük ekonomik güçle, aynı zamanda askeriyenin siyaset üzerindeki belirleyiciliğinin önemli araçlarından biridir. Bu nedenle, askeriyenin son yıllarda yasal denetime alınması süreci OYAK'ı da kapsamış ve yukarıda da belirtildiği gibi Sayıştay ve Hazine denetimi başlamıştır. Holding'in, Kamu İhale Kanununun getireceği yükümlülükleri yerine getirmemek ve özellikle de vergi imtiyazlarını kaybetmemek için "kamu kurumu" olmadığını ispat çabası İdare Mahkemesi tarafından reddedilmiştir (*Bugün*, 02.06.2012). Emekli ikramiyelerinin hesaplanma biçimi Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından incelemeye alınmıştır. Danıştay saldırısıyla (bkz. **Ergenekon Davaları** kutusu, s. 732) ilgili olarak "kamera kayıtlarının silinerek delillerin karartıldığı" gerekçesiyle hazırlanan iddianame kabul edilmiştir. Aralarında OYAK Güvenlik Sistemleri Şirketi genel müdürünün de bulunduğu bazı çalışanlar tutuklanmıştır (*Milliyet*, 04.01.2012). Ayrıca, Balyoz ve 28 Şubat soruşturmaları kapsamında biri yönetim kurulu başkanı olmak üzere Holding'in üç yönetim kurulu üyesi de tutuklanmıştır (*Milliyet*, 25.04.2012).

(Kıvanç Koçak)

TSK'nın, Sayıştay denetiminden muafiyet başta olmak üzere, her bakımdan "özerk" olması birtakım kalıcı gelişmelere yol açtı. 1325 s. kanunla MSB'nin içi boşaltıldı; yetkileri sadece asker almayla ve lojistik destek sağlamayla sınırlı kaldı. 1949'da kurulan ve içinde asker olarak yalnızca genelkurmay başkanının bulunduğu Milli Savunma Yüksek Kurulu, MBK tarafından 1961 Anayasasında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) isimli anayasal bir organa dönüştürüldü. Burada "Savunma" yerine "Güvenlik" denmesi anlamlıydı; güvenliğin içine iç politika ve dış ilişkiler de giriyordu (bkz. Sevinç, s. 61). Kurul'da genelkurmay başkanının yanına kuvvet komutanlarının temsilcileri de eklendi. Yine 61 Anayasası; askerî mahkemeleri, disiplin mahkemelerini ve Askerî Yargıtay'ı anayasal kurumlar haline getirerek yargı erkinde çift başlılık yarattı ve Genelkurmay'ın siyasi özerkliğini güçlendirdi.

12 Mart darbe yönetimi bu yapıyı sağlamlaştırdı. Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) adıyla bir askerî danıştay kurdu ve askerleri ilgilendiren tüm idari işlem ve eylemlerden dolayı açılacak davalarda yargı yolunu kapattı. TSK böylece devlet içinde tamamen kendine özel bir yargı alanı yaratmış oldu.

Bütün bu hukuk düzenlemeleri sonucunda, bir sonraki askerî darbe yani 12 Eylül tam bir emir-komuta zinciri içinde yapıldı (bkz. **12 Eylül Üzerine Yorumlar** kutusu, Cilt I). Siyasi iktidarlar (ve büyük burjuvazi), 1962, 63 ve 71'deki alternatif cunta örgütlenmele-

Hürriyet
YILDIRIM BASKI
BÜTÜN YURTTA SIKIYÖNETİM İLAN EDİLDİ
Ordu yönetime el koydu
Hükümet ve Parlamento feshedildi, Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu. Parlamentolerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı başladı
İlk bildiriler:

Hürriyet, 12.09.1980.

rinden (ve onların göreli sol eğilimlerinden) ürktükleri için, Genelkurmay'ın güçlenme çabalarına destek verdiler. Bunda, askerin kurum olarak politikayla ilgilenmekten vazgeçip asli görevine döneceği beklentisi de bir rol oynamıştı.

Seçimler sonucunda 12 Eylül rejiminin sivil yönetime büyük ölçüde dönüşmesi üzerine, genelkurmay başkanları ve kuvvet komutanları siyasete MGK vasıtasıyla hukuken, siyasi demeçler vasıtasıyla da fiilen yön vermeye giriştiler. Bu demeçler bazen, 28 Şubat 1997 ve dönem içindeki 27 Nisan 2007'de olduğu gibi, darbe benzeri muhtıralara da dönüştü.

Bu süreçte Genelkurmay, siyaset üretme veya yapılan siyaseti bloke etmede yüksek yargı bürokrasisinin (özellikle Anayasa Mahkemesi [AYM] ve Yargıtay'ın) güçlü desteğini yanına aldı. Bu desteğin doruk noktası, 2007 cumhurbaşkanı seçimindeki "367 Olayı" oldu (bkz. Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 Krizi" kutusu, s. 761).

Bu süreci dönem içinde izleyelim.

Anayasa Fırlatma Krizi ve AKP'nin İktidara Gelişi

Dönem ciddi bir yönetim kriziyle açıldı: 19 Şubat 2001'deki MGK toplantısında, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, tartışma sırasında "Buna uygun davranın!" diyerek anayasa kitapçığını Başbakan Bülent Ecevit'e doğru sertçe itince, bir "Anayasa fırlatma krizi" patladı. Çıkan sert münakaşa sonunda Ecevit, bakanlarla birlikte toplantıyı terk etti ve içeride olanları medya önünde açıkladı.

Çok kırılgan olduğu anlaşılan ekonomi bir anda altüst oldu. Birkaç saat içinde Merkez Bankasından yaklaşık 5 milyar Dolar çekildi. Üç gün içinde borsa yüzde 29,3 değer yitirdi ve repo faizlerindeki tırmanış yüzde 7.500'ü buldu. Tedbir olarak dalgalı kura geçilince Dolar 689.000 TL'den 964.000 TL'ye fırladı. Sonuçta 10,4 milyar Dolar Türkiye'yi terk etti. Bankaların ilk altı aydaki zararı 39 milyar Dolar'a ulaştı. GSMH yüzde 9,4 küçüldü.

Liderler anlaştı, Kemal Derviş olağanüstü yetkilerle donatıldı
SÜPER BAKAN
Devlet Bakanlığı'na getirilen Kemal Derviş, ekonomi açısından hayati önem taşıyan kurumları yönetecek
Milliyet
BAŞINDA GÜVEN
Kabinedeki
JÖN TÜRK
Çalışkan, gerçekçi ve yenilikçi bir doğa tutkunu... Hayattan keyif almasını da biliyor. İşte Kemal Derviş
NE DİYORSAK O!
Bush'un Türkiye danışmanı IMF düşmanı

Milliyet, 03.03.2001.

Ecevit, o sırada Dünya Bankası başkan yardımcısı olan Kemal Derviş'i Mart 2001'de ekonomiden sorumlu devlet bakanlığına çağırdı. Derviş'in reform programı Şubat, Mart ve Nisan'da TBMM'den geçti, IMF tarafından onaylandı ve 19 milyar Dolar'lık kredi Türkiye'ye tahsis edildi (ayr. bkz. Ekonomi başlığı).

Derviş reformlarından yaklaşık bir ay sonra, 1997'de Doğru Yol Partisiyle (DYP) "Refahyol" koalisyonunu kurarak iktidara gelmiş olan Refah Partisinin kapatılmasının (16.01.1998) ardından kurulan Fazilet Partisi (FP) de AYM tarafından kapatıldı (22.06.2001). Bunun üzerine, FP'nin "Milli Görüşçü" olarak da anılan "Gelenekçiler" kanadı Recai Kutan liderliğinde Saadet Partisini (SP; 21.07.2001), orayı kon-

trol edemeyeceklerini anlayan "Yenilikçiler" de Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisini (AKP; 14.08.2001) kurdular.

Ecevit'in hastalığının ve siyasi bunalımın belirlediği bir ortamda DSP+ANAP+MHP koalisyon hükümeti erken seçim kararı aldı. 3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP oyların yüzde 34'ünü elde etti ve 364 milletvekiliyle tek başına iktidara geldi. Yüzde 10'luk baraj nedeniyle, 9 bağımsızın dışında Meclis'e sadece bir de CHP (179) girebildi. R. T. Erdoğan Aralık 1997'de Siirt'te yaptığı bir konuşmadan mahkum edilerek siyasi hakları elinden alınmış olduğu için, 58. Hükümeti Abdullah Gül kurdu (18.11.2002).

AKP, ABD'nin Irak saldırısı hazırlıkları ortamında iktidara gelmişti. ABD üç ay kadar sonra, Irak'a Türkiye sınırından bir cephe açmak için Ankara'yı şiddetle sıkıştırmaya başladı. Bunun için gerekli olan 1 Mart 2003 tezkeresi, gerekli çoğunluğu sağlayamayınca, TBMM'den geçemedi (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** ve **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümleri, ayrıca **Dönemin Dış Politikası** başlığı). Kendisinin siyaset yapma yasağını kaldıran yasa değişikliği sonucunda Erdoğan Siirt'te tekrarlanan seçimde milletvekili seçildi ve 59. Hükümeti kurdu (15.03.2003).

Bir "İslamcı" hükümetin iktidara tek başına gelmiş olması, başta Genelkurmay ve Cumhurbaşkanı Sezer olmak üzere, bürokrasiyi tedirgin etmişti. AKP hükümeti bir çekişmeye girmemek için özellikle türban konusunda ihtiyatlı davrandı. Bir boy ölçüşmenin kaçınılmaz gözüktüğü ortamda gerginliği ilk tetikleyen, seçimlerden sonra TBMM başkanı olan Bülent Arınç'ın, Cumhurbaşkanı Sezer'i 20 Kasım 2003'te havaalanında türbanlı eşiyle birlikte uğurlaması oldu. Bundan sonra Sezer, resmî resepsiyonlara eşli ve eşsiz olmak üzere iki farklı davetiye göndermeye başlayacaktır.

Adalet Bakanı (daha sonra, İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı) Cemil Çiçek'in kimi önemli girişimler karşısında çok farklı ve olumsuz tavır sergilemesine rağmen, AKP iktidarı bir bütün olarak insan haklarına ciddi biçimde eğildi ve onları AB Uyum Paketleri halinde yasalaştırmaya başladı. Bunun sebepleri muhtelifti: AKP İslamcı olmakla suçlanıyordu ve meşruiyet sıkıntısı içindeydi; AB'nin yanında olmak bu sıkıntıyı azaltacaktı. AB'nin temsil ettiği sivilleşme, ifade özgürlüğü, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar, 1930'ların anti-liberalizmine AKP'nin direnebilmesini sağlayacaktı. Ayrıca AKP, artık RP'den çok farklı kesimleri ve çıkarları temsil ediyordu (bkz. **RP ile AKP** kutusu, s. 81).

RP ile AKP

RP (ve onun ardından kurulan FP ve SP), Özal öncesinin Anadolu esnafını temsil etti (bkz. **2012'den Bakınca Turgut Özal ve Dönemi** kutusu, s. 83): Bu kesim kendi içine kapalı, yerel ve kısır bir ekonomi içinde yaşıyordu. Dolayısıyla; küreselleşme olgusunun farkında olmayan/olmak istemeyen, İslamcı vurguları ve Yahudi düşmanlığını öne çıkaran, "Hıristiyan" olarak nitelediği Batı'ya bütünüyle uzak, liberal düşünceye (ve söylemde dahi olsa) kapitalist sisteme karşı bir RP vardı. Örneğin, her fırsatta, kapitalizmin özünde bulunan faize karşı çıkmaktaydı. Sloganı olan "Adil Düzen"in, Orta Çağ ekonomisinde ilahiyatçı Aquinalı Tommaso'dan kaynaklanan Kilise kuralı "Adil Fiyat"la benzerliği dikkat çekiciydi. RP'nin, bu niteliklerin bileşkesi olan başlıca özelliği de, lideri Prof. Erbakan'ın AB karşıtlığıydı.

RP'nin İstanbul büyükşehir belediye başkanlığından gelme R. T. Erdoğan'ın genel başkanı olduğu AKP ise, bundan çok farklı gelişti. Söylemi yine İslam'dı, temeli yine Anadolu'daki sermaye idi, fakat AKP artık "Anadolu esnafı"nın değil, Özal-sonrası "Anadolu burjuvazisi" denebilecek kesimin temsilcisi idi. Bu sınıf, "yastık altındaki altınlar"ını Özal'ın teşvikleri sayesinde yatırıma dönüştürmüş, işlerini tekstilden başlayarak büyütmüş, il değil ülke çapında üretim ve ticarete başlamıştı.

Erdoğan (önde, sağ başta), 27 Mart 1994'te Erbakan liderliğindeki RP'nin adayı olarak girdiği yerel seçimlerde İstanbul büyükşehir belediye başkanlığını kazanmıştı. Kaynak: http://sivildenemeler.files.wordpress.com/2010/08/tayyip erbakan.jpg

"Anadolu Kaplanları", "Yeşil Sermaye", "Anadolu Sermayesi" gibi isimlerle anılmaya başlanan bu kesim, kısa zamanda kendi dış ticaret şirketlerini kurup İstanbul büyük burjuvazisinden özerk biçimde ihracata da girişti. Çünkü bu yapılmaksızın, Cumhuriyet'in 1929'dan 1980'e kadar ithal ikameci sınaileşme (İİS; bkz. Cilt I, s. 38-41) yöntemiyle yarattığı İstanbul sermayesiyle rekabet edemezdi. Bunun için, ilk başta, büyük burjuvazinin TÜSİAD'ına karşı MÜSİAD'ı (Müstakil İş Adamları Derneği; buradaki M genellikle "Müslüman" olarak algılanacaktır) kuracak, İslam'a yine vurgu yapmaya devam edecek, ama artık faiz vs. karşıtlığını bırakarak küreselleşmenin neoliberalizmine eklemlenecektir. Bu sermayenin antisemitist vurguları da kısa zamanda silikleşecek, MÜSİAD yönetim kurulu daha Mayıs 1998'de İsrail'in 50. kuruluş yıldönümü kokteyline katılacak, ardından TÜSİAD'la da barışacaktır.

Artık AKP, bir bütün olarak, küreselleşmenin doğal parçasıdır. Bu durum şu açıdan önemlidir ki, en azından 2010'lara kadar, 1930'ların (2000'lerde "ulusalcılık" diye anılan) milliyetçi ideolojisinin katı tabularını aşan, dünya ekonomisi ve siyaseti paralelinde yürüyen bir iktidarı temsil etmektedir. Tutucu veya reformcu olmak açısından düşünülürse, artık CHP "Katolik", AKP ise "Protestan"dır.

Ekonomik temeli erimiş bir sınıfa dayanmak ile yükselmekte olan bir sınıfa dayanmak arasındaki farkı, "dinci" RP'nin ardılı olarak sadece 24 gün arayla kurulan iki partinin 2002, 2007 ve 2011 seçimlerinde aldıkları oylarda görmek mümkündür. SP bu seçimlerde sırayla yüzde 2,49; yüzde 2,34 ve yüzde 1,25 oy alacak, AKP ise yüzde 34,43, yüzde 46,58 ve yüzde 49,95'le tek başına iktidara gelecektir (bkz. **Türkiye'de Jakoben Müdahaleler ve Seçim Sonuçları** şeması).

Diğer yandan AKP, İslam'a sürekli vurgu yapacaktır. İçki tüketimi başta olmak üzere insanların hayatına karışan bir tavır takınacaktır. Batıcı reformlara girişecek, fakat arkasından çok zikzaklı bir politika izleyecektir. Çünkü, hem monoblok bir kuruluş değildir, Özal'ın ANAP'ına çok benzer biçimde çok farklı eğilimlerden oluşan bir tür konfederasyondur, hem de esas belkemiğini muhafazakar, dinsel ortamlı, demokrasiye fevkalade uzak bir yer olan "kasaba" oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, bu insanların ulusalcı ideoloji sahibi (veya, "İttihatçı") olmaması, gerçek hayatın zorlaması, Türkiye'nin yaklaşık 90 yıllık bir laik geçmişi bulunması gibi temel sebeplerle, AKP, dönemin başında, Gayrimüslimler üzerindeki baskının azaltılması başta olmak üzere, Cumhuriyet tarihinin en liberal girişimlerini yapacaktır.

Ne var ki AKP, iktidara sağlam biçimde sahip olduğu 2011 sonrasında iç (kürtaj, medyaya baskılar, içki yasakları, işkence konusu, Kürt meselesi...) ve dış politikada (özellikle Suriye) sertleşecek, birçok iç ve dış konuda ulaştığı ileri noktadan geriye, başladığı noktaya geri dönmeye, ciddi zikzaklar çizmeye başlayacaktır (AKP konusunda ayr. bkz. **Dönemin Dış Politikası** ve **Bilanço: Genel Değerlendirme** başlıkları).

(B. Oran)

2012'den Bakınca Turgut Özal ve Dönemi

12 Eylül darbe döneminin başbakanı (1983) ve sonra da devletin 8. cumhurbaşkanı (Ekim 1989-Nisan 1993) olan T. Özal, "Anayasa bir defa delinse ne olur?" ve "Benim memurum işini bilir" gibi sözlerin simgelediği olumsuz bir imaj sahibi olmuştur. Banker skandalı sonucunda emekli tasarruflarını sıfırlamasıyla, en fakir kesimi daha da fukaralaştırmasıyla, ayrıca nepotizmle (akraba ve çevresini kayırmakla) anılmıştır. Vatandaşın silah edinmesini kolaylaştıran yasalar çıkartmıştır. Güçlünün yanında durarak "1 koyup 3 almak" felsefesiyle ABD'nin Ocak 1991 Irak saldırısına katılmak için elinden geleni yapmıştır. Ermenistan'ı korkutmak için "Sınırda manevra yaparken birkaç bomba da oraya düşse ne olur" demiştir.

Diğer yandan, başka açılardan bakılırsa, Özal çok olumlu davranışlarıyla da hatırlanmalıdır:

1930'ların kalıntılarını kaldırdı: Saçma ve kemikleşmiş kuralları silip attı. Örneğin, casuslukta kullanılır diye walkie-talkie'yi bile yasaklayan Telsiz Kanununu Nisan 1983'te kaldırdı. 1990'da ilk özel TV, 1992'de ilk özel radyo başladı. 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununun, cebinde 1 Dolar'la bile yakalanan kişileri cezalandırmasını önledi. Bazı vergileri belediyelere bırakarak, aşırı merkeziyetçiliği aşındırmaya girişti.

12 Eylül'ün bir kısım kalıntılarını kaldırdı: Darbe tarafından kangren edilmiş Kürt sorununa rasyonel yaklaştı. Kürtçe yayınları önlemek için getirilmiş yasayı (bkz. **Türkçe'den Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun (no.2932)** kutusu, Cilt II) kaldırdı. Sorunun şiddet dışı yöntemlerle halline ilk defa teşebbüs etti. PKK'yla ilk ilişkiyi Talabani aracılığıyla başlattı, Barzani ve Talabani'ye T.C. pasaportu verdirdi.

Kalkınmaya büyük katkı yaptı: Anadolu sermayesini harekete geçirerek hem âtıl kalmış kaynakları devreye soktu, hem de kalkınma ve demokratikleşme için acılı bir önkoşul olan "köylülüğün tasfiyesi"ni başlattı.

Vatandaş haklarını korudu: Gizli 1964 kararnamesini 5 Şubat 1988'de kaldırarak Gayrimüslimlerin haklarını korumayı başlattı (bkz. **1964 Gizli Kararnamesi** kutusu, s. 612). Yurt dışına kaçmak zorunda kalmış aydınlarla diyaloga girişti. BM 1966 İkiz Sözleşmelerini imzalayarak insan haklarının yolunu açtı.

Komşularla iyi ilişkiler başlattı: Buna, en kavgalı komşu Yunanistan'dan girişti. Ortak ekonomik çıkarların iyi ilişki için şart olduğu ilkesinden hareket etti.

Askerî vesayete el attı: Genelkurmay Başkanı Org. Necdet Üruğ ile KKK Org. Necdet Öztorun Ağustos 1987'de aynı anda emekli olacaklardı. Üruğ, yerini bir an önce Öztorun'a bırakmak için erken emekli olmak istedi. Özal iki orgenerali birden görevden aldı ve yüksek komuta kademesine kimlerin geleceğini askerlerin kendi başlarına belirlemelerine ilk defa engel oldu.

2012'den bakınca, bu yeniliklerin en önemlisi, Özal'ın 1987'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna, 1989'da da Divan'a bireysel başvuruyu kabul ederek, antidemokratik kalıntıları AİHM aracılığıyla aşma sürecini başlatmış olmasıdır. Çünkü, ulusalcı zihniyetin egemen olduğu askerî ve sivil bürokrasiyi aşarak birey haklarını tanımak, ancak AİHM'yle mümkün olacaktır.

(B. Oran)

Sèvres Sendromu

AKP, 2004 sonuna kadar AB reformlarını sürdürme iradesini devam ettirdi. AB Uyum Paketlerinin gerektirdiği önemli bir değişiklik olarak, 12 Eylül döneminden beri fiilen hükümetin üstünde hareket eden MGK'ya ilk defa sivil bir genel sekreter, Büyükelçi Yiğit Alpogan getirildi (2004). Fakat bir yandan CHP, MHP ve kimi küçük partiler (İP, TKP) tarafından temsil edilen Türk ulusalcılığının yükselmesi, bir yandan AB içinde Türkiye karşıtlığının gelişmesi, diğer yandan da AİHM'nin Hazi-

ran 2004 türban kararı (bkz. Leyla Şahin Kararı kutusu, s. 760), AKP'yi reformlardan yıldırdı. Bu yılma olayında, tabii ki, AKP'nin demokrasiye özde yakın olmayışı da önemli rol oynayacaktır (bkz. RP ile AKP kutusu, s. 81).

12 yayınevinin birden Hitler'in *Kavgam* kitabını yayınlandığı, kurgu bir ABD-Türkiye savaşından bahseden *Metal Fırtına*'nın ve herkesin ilkokuldan itibaren bildiği Kurtuluş Savaşı öykülerini romansı bir üslupla anlatan *Çılgın Türkler*'in sayısız baskı yaptığı, Van Özalp'te 33 köylüyü 1943'te öldürtmekten mahkum Org. Mustafa Muğlalı'nın adının Mart 2004'te aynı yerdeki kışlaya verildiği bu ortamın zirveye çıkmasına, 4 Temmuz 2003'te Süleymaniye'de Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi önemli katkı yaptı (bkz. ABD ve NATO'yla İlişkiler bölümü).

Bu ortamda hükümet, Başbakanlık'a bağlı bir kurulun (İnsan Hakları Danışma Kurulu; İHDK) görev icabı ürettiği bilimsel raporu, oluşan saldırılardan çekinerek, "Biz talep etmedik, kendileri yazmışlar" diye karşıladı. Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek, Rapor'u "Entel çaba ürünü", "Entel fitne" (*Milliyet*, 16.11.2004), "Hergele Meydanında açıkladılar" ve "Türkiye'nin ek yerine jilet attılar" biçiminde niteledi (*Takvim*, 16.11.2004, *Radikal* 19.11.2004) (bkz. Azınlık Raporu ve Davası kutusu, s. 725).

Bu sırada, Mersin'deki 2005 Nevruz kutlamalarında iki çocuğun Türk bayrağını çiğnediği haberleri üzerine Genelkurmay'ın yayınladığı bildiri, Cumhuriyetin başından beri asimile edilebilir yani "müstakbel Türk" olarak görülen (bkz. Yeğen, s. 78 vd.) Kürtlerden ilk defa "Sözde vatandaşlar" olarak söz etti.

Bu noktadan itibaren, eskisinden farklı bir dönem başladı. "Bayrak As" kampanyalarını, bildiri dağıtan demokrat ve solcu gençlere linç teşebbüsleri izledi. Trabzon valisi Nisan 2005 ve Haziran 2006'da bu teşebbüsleri haklı buldu, İstanbul Emniyet Müdürü C. Cerrah da "Güzel bir tepki, vatandaşlarımızın tepkisi" diyerek onayladı (*Milliyet*, 31.08.2006). Mart 2005'te Çevre ve Orman Bakanlığı "Üniter yapıyı bozucu nitelikte kasıtlı olarak adlandırma yapıldığı görülen" hayvan türü isimlerini değiştirdi; *Vulpes Vulpes Kurdistanica* olarak bilinen kızıl tilki türünün adı *Vulpes Vulpes* olarak düzeltilirken, *Oviz Armeniana* olarak bilinen yaban koyunu türünün adı *Ovis Orien Anatolicus* yapıldı (*Hürriyet*, 4 Mart 2005).

Bu atmosfer içinde, Boğaziçi Üniversitesinde Mayıs 2005'te düzenlenmesi planlanan Osmanlı Ermenileri konferansı, Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in TBMM'de, "Bu, Türk milletini arkadan hançerlemektir" demesi sonucunda oluşan ortamda yapılamadı (bkz. 2005 Osmanlı Ermenileri Konferansı kutusu, s. 85).

Gazeteci Hrant Dink, Ekim 2005'te, "Türklüğe hakaret"i düzenleyen TCK Md. 301/1'den 6 aya mahkum edildi. Dink, kesinleşen kararı gazetesinde eleştirdiğinde, bu sefer de "adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs"ten Aralık 2005'te mahkemeye verildi (bkz. Hrant Dink ve *Agos*'a Açılan Davalar - Cinayet Öncesi kutusu, s. 86).

Aralık 2005'te, romancı Orhan Pamuk, yabancı bir gazeteye Şubat 2005'te verdiği demeç ("Türkler bu topraklarda otuz bin Kürdü ve bir milyon Ermeniyi öldürdü") nedeniyle yine Md. 301'den 3 yıla kadar hapis istemiyle yargılandı ve duruşmalarda ulusalcıların saldırısıyla karşılaştı. Mahkeme, adalet bakanının izin vermediği kanaatine vararak bu ceza davasını düşürdü. Bu sonucun, özellikle uluslararası alanda başlayan ciddi tepkilerin mahkumiyet halinde sertleşeceği gerekçesiyle bir çözüm olarak düşünüldüğü yorumları yapıldı. (Bu dava tutmayınca, ileride "Yargı Vesaye-

2005 Osmanlı Ermenileri Konferansı

Boğaziçi, Bilgi ve Sabancı üniversiteleri tarafından desteklenen ve Ermeni meselesini Türkiye'de bir bilimsel konferansta ilk defa ele almak üzere planlanan bu toplantının tam adı "İmparatorluğun Son Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" idi. 25-27 Mayıs 2005'te Boğaziçi Üniversitesinde toplanacağı ilan edilmişken, tehditler üzerine ertelendi.

Yeni toplanma tarihi olarak 23 Eylül kararlaştırılmışken, İstanbul 4. İdare Mahkemesi, "Kimin ne konuşacağı bilinmiyor" gerekçesiyle aldığı bir ara kararla konferansın yürütmesini durdurdu. Av. Kemal Kerinçsiz liderliğindeki Büyük Hukukçular Birliği Derneğinin şikayeti üzerine alınan karar 4 gün önce verilmiş, fakat Boğaziçi ve Sabancı üniversitelerine 22 Eylül çalışma saati sonunda tebliğ edildiği için yasal itiraz yapılamamıştı.

Durdurma, hükümet ve YÖK'ü de içine alan geniş bir çevrede tepki yarattı. Çünkü kararın tebliğinde izlenen usulsüzlüğün yanı sıra, ortada idare mahkemesince yürütmesi durdurulacak bir idari işlem de yoktu. Zira konferans bu üç üniversite tarafından değil, özel bir heyet tarafından düzenlenmişti; üniversiteler sadece yer temin ediyorlardı. Verilecek bildiri metinlerinin mahkemece önceden talep ve kontrol edilmesi diye bir usul ve yetki yoktu ve bu, üniversite özerkliğine tamamen aykırıydı. Söz konusu derneğin şikayetçi olması da hukuken mümkün değildi, çünkü "menfaat ilişkisi" bulunmuyordu. Bu koşullarda mahkemenin başvuruyu incelemeden, usulden reddetmesi gerekirdi.

ERMENİ KONFERANSI'NI BU KEZ YARGI ENGELLEDİ

Türkiye'yi zora sokan karar

Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılacak konferansın son anda mahkeme kararıyla durdurulması ülke özgürlüğüne darbe olarak değerlendirildi

Bir üye den ret kararı

İkinci kez ertelendi

Milliyet, 23.09.2005.

Mahkemenin kararı, bir unutma sonucunda, Bilgi Üniversitesine tebliğ edilmemişti. Bu sayede konferans 23 Eylül sabahı Bilgi'de başlayabildi. Küçük bir ulusalcı grup, biri de Erdal İnönü olan dinleyici ve katılımcılara girişte yumurta attı.

Konferans yapılıp bittikten sonra, İstanbul Bölge İdare Mahkemesi, konferansı durduran ara kararı iptal edecektir. Fakat bu arada, Ermeni Konferansının ertelenmesini protesto eden yazıları nedeniyle kimi gazetecilere *"Adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs"*ten (TCK Md. 288) dava açılacaktır.

(B. Oran)

ti Şikayetleri" alt başlığı altında anlatılacağı gibi, ulusalcılar tazminat davası açacaklardır).

Türban çekişmelerinin devam ettiği, linç teşebbüslerinin sürdüğü, 23 Nisan'da 21 yaşındaki imam-hatip öğrencisinin TBMM başkanı yerine oturtulduğu, "Kürtler kısırlaştırılsın" ve "Kürtlerle alışveriş yapmayın, kız alıp vermeyin" kampanyalarının başlatıldığı, "Ordu Göreve" pankartlarının taşındığı bir or-

Düzenlenen çeşitli gösterilerde "Ordu Göreve" pankartları taşındı. Kaynak: http://static.haberdesin.com/sites/default/files/styles/large/public/field/image/ordu-goreve.jpg

Hrant Dink ve *Agos*'a Açılan Davalar – Cinayet Öncesi

1) Atılı suç tarihi: 14 Aralık 2002. Mazlumder Şanlıurfa Şubesinin düzenlediği bir paneldeki konuşması nedeniyle H. Dink'e ve şube başkan yardımcısı Şehmus Ülek'e Şanlıurfa 3. Asliye Ceza'da "Türklüğe hakaret"ten (eski TCK md. 159) dava açıldı. Beraatla sonuçlandı.

2) Atılı suç tarihi: 13 Şubat 2004. "Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerine..." diye başlayan cümle nedeniyle H. Dink ve *Agos* yazı işleri müdürü Karin Karakaşlı'ya "Türklüğe hakaret"ten (eski TCK md. 159) Şişli 2. Asliye Ceza'da dava açıldı, 07 Ekim 2005'te ertelenmiş 6 ay hapisle sonuçlandı (bkz. **Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi** kutusu, s. 86). Kararı Yargıtay 9. Ceza 01.05. 2006'da, YCGK da 11.07.2006'da onadı.

3) Atılı suç tarihi: 15 Temmuz 2005. İkinci dava sürerken, bilirkişi raporunu ve savcılık mütalaasını haber olarak *Agos*'ta yayınladığı için *Agos* yazı işleri müdürü Arat Dink ve Sarkis Seropyan'a, "adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs"ten Şişli 2. Asliye Ceza'da dava açıldı. Beraatla sonuçlandı.

4) Atılı suç tarihi: 14 Ekim 2005. İkinci davada verilen karar üzerine, Dink'in (bu suçu işlemediği, isnat edilen Türklüğe hakaret suçunun kendi gözünde bir ırkçılık isnadı olduğu...) açıklaması üzerine, "adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs"ten H. Dink, A. Dink, Sarkis Seropyan ve Aydın Engin'e Şişli 2. Asliye Ceza'da dava açıldı. Açıklama bütün medyada yer aldığı halde savcılığın sadece *Agos*'a açığı dava, H. Dink öldürüldüğünde devam ediyordu. Cinayet üzerine dava onun hakkında düşürüldü, diğerleri açısından devam etti. Haziran 2007'de beraatla sonuçlandı.

5) Atılı suç tarihi: 21 Temmuz 2006. H. Dink'in Reuters ajansına yaptığı soykırım açıklaması üzerine H. Dink, A. Dink ve S. Seropyan'a, "Türklüğe hakaret"ten (TCK md. 301) Şişli 2. Asliye Ceza'da dava açıldı. 1'er yıl hapisle sonuçlandı. Dosya Yargıtay'da iken, adalet bakanının iznini gerektiren TCK 301 değişikliği nedeniyle mahkemeye geri döndü. Adalet bakanı izin vermediğinden dava düştü.

(Fethiye Çetin)

Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi

H. Dink'in "Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur" cümlesi hakkında, mahkemenin tayin ettiği bilirkişiler şunu ifade ettiler: *"Zehirli kan olarak ifade edilen husus, Türklükte ya da Türklerde değil Ermeni kimliğinde yer alan, sanığın ifadesiyle, hatalı anlayıştır."*

Agos'ta yayınlanan 8 parçalık dizinin konuyla ilgili 6-7 ve 8. bölümlerine bakıldığında durum aynen şöyledir:

6. Bölüm: "[Yahudilerin aksine] 'Hakkı esirgenmiş Ermeniler' bundan böyle kimliğini 'Gerçekleri talep etme inadı' üzerinden yaşamaya çabalamış, gelinen noktada da bu inat Diaspora Ermeni kimliğinin temel düsturu haline dönüşmüştür. Diasporanın ilk kuşakları için ayakta kalabilmenin, tükenmemenin adı olan bu inat, üçüncü ve dördüncü kuşaklarla birlikte gerçekleri dünyaya kabul ettirme inadına dönüşmüştür. İşte bu inadın ortaklaşmış hali Ermeni Diasporasının ruhsal pozisyonunu yansıtır. Bu ruhu sürekli tutmak ise Ermeni kimliğini yaşatmanın temel aracı durumundadır".

"[Özür elde eden Yahudilerin aksine] Ermeni halkının travmatik hastalığı hâlâ sürmektedir ve kimliği asıl kemiren ve tüketen de bu sağlıksız ruh halidir... Ermeni kimliğinin bugünkü yapısını şekillendiren ve Ermeni kimliğinde bir tür kanserojen tümör işlevi gören asıl etken 'Türk' olgusudur... Yaşanılan birliktelik öylesine derindir ki, bu birlikteliğin bozuluşunu ihanet olarak tanımlamak her iki tarafın da kullandığı karşılıklı bir argümandır. Ermeni milletini Sadık Millet olarak adlandıran, ancak, daha sonra ihanet ettiklerini iddia eden Türk görüşü karşısında, Erme-

niler, 1915'te yaşananları salt bir halkın topluca imhası olarak yorumlamaz; bunun aynı zamanda asırlar süren ilişkiye ihaneti de içinde barındırdığını belirtirler".

"Türk-Ermeni ilişkisinin günümüzde geldiği nokta ise şudur: Ermeniler ve Türkler birbirlerine bakışlarında klinik iki vaka durumundadırlar. Ermeniler travmalarıyla, Türkler de paranoyalarıyla. İçinde debelendikleri bu sağlıksız halden kurtulmadıkça -Türkler belki değil ama- Ermeniler'in kendi kimliklerini sağlıklı şekilde yeniden yapılandırmaları mümkün gözükmemektedir. Özellikle Türkler 1915'e bakışlarında empatik bir yaklaşıma girmedikçe, Ermeni kimliğinin sancılı kıvranışı devam edecektir. Sonuçta görülüyor ki işte 'Türk', Ermeni kimliğinin hem zehri hem de panzehridir. Asıl önemli sorun ise Ermeni'nin kimliğindeki bu Türk'ten kurtulup kurtulamayacağıdır".

7. Bölüm: "Ermeni kimliğinin 'Türk'ten azad olmasının görünür iki yolu var. Bunlardan biri, Türkiye'nin (devlet ve toplum olarak) Ermeni ulusuna karşı empatik bir tutum içine girmesi ve nihayetinde Ermeni ulusunun acısını paylaştığını belli edecek bir anlayış sergilemesidir... İkinci yol ise bizzat Ermeni'nin 'Türk'ün etkisini kendi kimliğinden atması... Esas olarak tercih edilmesi gereken yol da budur".

"Ermeni kimliğinin sağlığını Fransız'ın, Alman'ın, Amerikalı'nın ve ille de Türk'ün soykırımı kabul edip etmemesine endeksli bir durumda bırakmak, Ermeni dünyasının artık terk etmesi gereken bir hatadır. Gayrı bu hatadan uzaklaşmanın ve 'Türk'ü Ermeni kimliğindeki bu etkin rolünden ötelemenin zamanı gelip de geçmiştir... Kimliksel dinginliğini 'Türk'ün olumsuz ve kayıtsız varlığına kilitleyen Ermeni dünyasının, tüm ortak performansını dünya üzerinden 'Türk'e baskı uygulamaya ve soykırımı kabul ettirmeye ayırması, ne yazık ki kimliğin uyanışını erteleyen koca bir zaman kaybından başka bir şey değildir... Ermeni kimliğinin 'Türk'ten kurtuluşunun yolu gayet basittir: 'Türk'le uğraşmamak... Gayrı Ermenistan'la uğraşmak."

Hrant Dink, 5 Nisan 1996'da yayın hayatına başlayan *Agos*'un kuruculuğunu, yayın yönetmenliğini ve baş yazarlığını üstlenmişti. Kaynak: http://cdnvideo.cnnturk.com/Temp/Thumbnails/62462-640x480-100-0-634740147350000000-thumb.jpg

TCK md. 301'den dava açılmasına sebep olan cümle, bunun hemen ardında, 13.02.2004 tarihli 8. Bölümün başındadır. Burada Dink, Diaspora'ya, bizzat zehirlediği kanını temizlemek için bir yöntem önermektedir: "Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur".

(B. Oran) (Kaynak: H. Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine" dizisi, *Agos*, 07 Kasım 2003-14 Mayıs 2004)

tam oluştu. Türkiye'nin Kürtler tarafından bölünmek ve şeriatçılar tarafından da "Orta Çağ karanlığına götürülmek" istendiğine ilişkin bir toplumsal psikoloji gelişmeye başladı. Bu psikoloji, 1920 ve 30'lardaki "devrim yasaları" ortamını özlüyor, uluslararası topluma entegre olmak ve AB'ye girmek için harcanan çabaları emperyalizme teslimiyet olarak yorumluyordu.

Sonuç, adını Osmanlı'yı parçalayan Sèvres Antlaşmasından alan bir zihniyet yapısı oldu: Sèvres Sendromu (bkz. **Millet, Milliyetçilik, Ulus, Ulusalcılık ve Sèvres Sendromu** kutusu, s. 74).

Bu zihniyet yapısı, sadece ateşkesi bitiren Kürtlere değil, "öteki" olarak nitelenen solculara, Alevilere ve Gayrimüslimlere de yöneldi. Yargı, "Alevi" adını taşıyan der-

nekleri kapattı. 24 Ocak 2003 tarihli bir yönetmelik, Gayrimüslim ("Cemaat") vakıflarının Ermeni, Rum, Musevi dışında kalanlarını (Süryani, Bulgar, vb.) Dışişleri Bakanlığının çabaları sonucunda dolaylı olarak tanıdıysa da, Gayrimüslim vakıf mallarına el konulması ve bunların üçüncü kişilere satılması şeklindeki uygulama devam etti (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü). Şiddet gösterileri başladı. *Agos* gazetesi saldırılara uğradı. Çok eski bir Rum Ortodoks geleneği olan, 6 Ocak'ta haçın denize atılıp çıkartılması töreni, kendilerini "Ülkücü" olarak tanımlayanlar tarafından "karadan ve denizden" sarılarak protesto edildi. Gayrimüslimlerin "yabancı" sayılması devletin en üst düzeyine de yansıdı: Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Denetleme Kurulu, yabancılara satılacak taşınmazlar konulu 6 Şubat 2006 tarihli raporunda, Gayrimüslim vakıflarını, "Yabancı Dernek ve Vakıflar" kategorisi altında sınıflandırdı (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

2005 başından itibaren, Türkiye'nin misyoner tehdidi altında olduğu iddiaları, sonunda, Katolik rahip Andrea Santoro'nun Şubat 2006'da Trabzon'da dua ederken öldürülmesine dek vardı. Oysa, İçişleri Bakanlığı belgelerine göre, yetmiş milyonluk Türkiye'de son 7 yılda yalnızca 344 kişi din değiştirip Hıristiyan olmuştu (*Milliyet*, 22.03.2005). DSP'nin eski genel başkan yardımcısı Rahşan Ecevit misyonerleri kastederek, "Ben bir Müslümanım. Ülkemde Müslümanlığın gerilemesine razı olamam. AB'ye gireceğiz derken din elden gidiyor" dedi (*Sabah*, 03.01.2005). Bir TV programında kendisinin bir din tüccarı gibi lanse edildiği gerekçesiyle tazminat davası açan Bremner adlı Avustralyalı gazeteci hakkında bidayet mahkemesinin verdiği şu karar Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından da onandı: "... *herhangi bir dinin propagandası resmi ya da özel yayın organları tarafından övülmesi ya da yerilmesi yasaklanmış ise de, tüm dünyada olduğu gibi büyük çoğunluğun kabul ettiği dinde* [din için] *devlet bazı koruyucu tedbirler alabilmektedir*" (*Hürriyet*, 09.12.2005).

İsrail'in Filistinlilere yaptığı baskıyı gerekçe göstererek yükselen bir Yahudi düşmanlığının yanı sıra gelişen sistemli bir yabancı düşmanlığı da, kendini en çok, yabancılara taşınmaz mal satışına karşı çıkma biçiminde gösterdi (bkz. **Yabancılara Taşınmaz Satışı** kutusu, s. 89).

Cumhurbaşkanlığı Seçimine Giden Süreç

9 Kasım 2005'te, Türkiye'de her şeyin yeni baştan değerlendirilmesine yol açacak olan Şemdinli olayları ortamında (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü) E. Korg. Altay Tokat'ın *Yeni Aktüel* dergisine verdiği demeç Derin Devlet konusunda düşündürücüydü (bkz. **"Derin Devlet" Tartışması** kutusu, Cilt II). Kamuoyunda ilk kez "Devlet İstanbul'da uyguladığı kanunu burada [doğuda] aynen uyguluyor. Benim sistemimde değil insan, ot bitmez" (*Milliyet*, 13.08.1989) sözleriyle tanınmış olan A. Tokat, Şemdinli'deki bombanın kitabevine "dikkat et, yapma" anlamında atılmış olabileceğini söyledi. Örnek olarak da, bölgede komutan iken, yeni gelen yargı mensuplarına "işin ciddiyetini anlatmak ve hizaya getirmek için" bu kişilerin evlerine "birkaç bomba" attırmış olduğunu anlattı (S. Gümüşel, *Yeni Aktüel*, 27.07.2006).

Bu sözleri için askerî savcılıktan takipsizlik alan Tokat, sivil mahkemede de, "suçun unsurlarının oluşmadığı" gerekçesiyle Kasım 2007'de beraat edecektir. Bunun yanı sıra E. Albay Erdal Sarızeybek, 2007'de yayınladığı *İhaneti Gördüm* adlı kitabın-

Yabancılara Taşınmaz Satışı

Bu konuda, egemenlik ile mülkiyet kavramları birbirine karıştırıldı. AYM de, "tarihinin en mahcup iptal kararını" (A. Keskin, *Radikal*, 15.03.2005) bu konuda verdi. Yabancı uyruklulara kimi koşullarla emlak satışı yasasının 19. maddesini iptal etti, fakat yürütmeyi durdurmadığı gibi şöyle de bir açıklama yaptı: *"Bu iptal, yabancıya hiç mal satılamaz anlamına gelmez. Sadece, yasal güvence ve sınırlamaların yeterli görülmediği anlamına gelir"*.

Oysa gerekli önlemler zaten alınmıştı: Karşılıklılık şartı vardı, satılacak taşınmazın askerî veya stratejik vs. bölgede olmaması gerekiyordu, tüzel kişilerin 300 dönümden fazla arazi alabilmesi Bakanlar Kurulu iznine bağlanmıştı, satışların il yüzölçümünün binde 5'ini geçmemesi kuralı getirilmişti, vs.

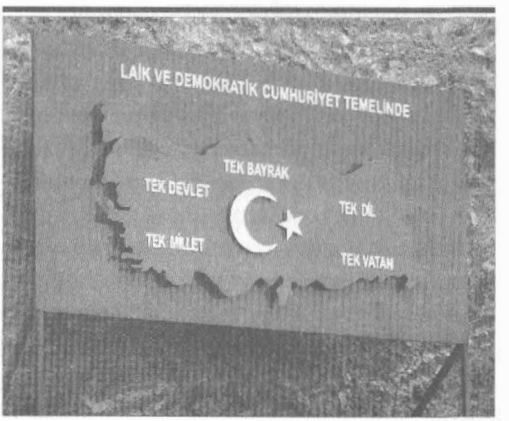
Bu süreç sırasında kamuoyunu yanıltıcı bilgiler ve iddialar yaygın biçimde ileri sürüldü. Ör. GAP bölgesinden İsrailliilerin yoğun alım yaptığı iddia edilmişti, oysa Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünden yapılan resmî açıklamaya göre; Genelkurmay, MİT ve MSB, hiçbir İsraillinin GAP'tan taşınmaz almadığını saptamıştı; İsrail Türkiye'de ilk 10 arasında bile yoktu. Hatay'da Suriyelilerin izin verilen miktarın üstünde alım yaptıkları iddia edilmişti, oysa oradaki durum 1939'dan kalmaydı: Hatay Türkiye'ye iltihak ederken (bkz. Cilt I, s. 279-292) kimi insanlar Suriye vatandaşlığını seçmişti. İltihak yılı 1939'dan beri Suriyelilere tek bir emlak satılmamıştı.

2011'de açıklanan veriler, "Yabancılar Türkiye'de konut ve arsa topluyor" efsanesini ortadan kaldıracak nitelikte oldu. Buna göre, vatandaşları en çok taşınmaz satın alan 10 ülkedeki (sırayla: Almanya, Avusturya, İngiltere, Hollanda, Yunanistan, Danimarka, Norveç, Fransa, İrlanda, Rusya) alıcıların yüzde 70'i oralarda yaşayan Türklerdi. Ör. Yunanistan'dan alan 9.884 kişinin 8.845'i Türk idi. Yabancılara satılan toplam 2,8 milyon metrekarelik alanın 2,3 milyon metrekaresi Türklere satılmıştı (H. Boyacıoğlu, *Radikal*, 03.10.2011).

(B. Oran)

da; 2-3 gecede bir, Şemdinli üzerine ateş açtırarak çatışma havası yarattığını, PKK kıyafeti giydirdiği sakallı askerlerden oluşan timler kurduğunu anlatacaktır.

Kamuoyunda "Gizli Kırmızı Anayasa" diye bilinen ve Mart 2006'da Bakanlar Kurulu tarafından yürürlüğe sokulan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB), Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden temel unsurlar olarak irtica, bölücülük ve aşırı sol akımlara işaret etti. Üniter yapıya ve tek devlet, tek ulus, tek bayrak ve tek dil'e vurgu yaptı. Devrim kanunlarının ödün vermeksizin uygulanacağını kaydetti. Bu ortamda, Cumhurbaşkanı Sezer Ağustos 2006'da, Org. Büyükanıt'ın Genelkurmay Başkanlığı kararnamesini, teamül dışına çıkarak, hükümetin Yüksek Askerî Şura'da (YAŞ) başka bir komutanı genelkurmay başkanı atamasına imkan vermemek için, YAŞ başlamadan imzaladı. (Büyükanıt 2008'e kadar görev yapacaktır).

Şırnak yakınlarında bir "tek" panosu (Nisan 2004).

2006 ortasından itibaren siyaset, cumhurbaşkanı seçimine odaklandı.

Cumhurbaşkanlığı süresi Mayıs 2007'de dolacak olan Sezer'in yerine TBMM'de A. Gül, R. T. Erdoğan ve B. Arınç'tan birinin seçilmesi söz konusuydu. Bu durumda, önemli mevkilere yapılan atamalarda kullanılan üçlü kararname (ilgili bakan, başbakan, cumhurbaşkanı) tamamen AKP'li imzalardan oluşacaktı.

10 Mayıs 2006'da *Cumhuriyet* gazetesine el bombası atıldı. Yedi gün sonra, Alparslan Aslan adlı kişi Danıştay 2. Dairesine tabancayla girerek bir üyeyi öldürdü, dördünü yaraladı. (Yukarıda da belirtildiği gibi, OYAK Güvenlik çalışanları Danıştay olayının video kayıtlarını silme iddiasıyla tutuklanacaklar, saldırı davası Mayıs 2009'da Ergenekon davasıyla birleştirilecek, kayıtları silme davasına bakan mahkeme dosyayı Ergenekon'la birleştirmek için Ergenekon'a bakan mahkemeden Ekim 2012'de görüş soracaktır).

Sezer, 1 Ekim 2006'da TBMM'nin açılışında irticanın, Cumhuriyetin kuruluşundan beri etkinliğini artırarak sürdüren bir tehlike olduğunu söyledi. Ertesi gün, yeni atanan Genelkurmay Başkanı Org. Yaşar Büyükanıt, Harp Akademilerinin açılışında irtica tehdidine karşı her türlü önlemin alınmasını istedi.

19 Ocak 2007 günü Hrant Dink, gazetesi *Agos*'un binası önünde öldürüldü. 2012 sonunda, cinayetin arkasındakiler henüz tespit edilememişti.

Org. Büyükanıt bir basın toplantısı yaparak, seçilecek cumhurbaşkanının hangi nitelikleri taşıması gerektiğini açıkladı: "Silahlı Kuvvetler ve Türk Cumhuriyetinin temel niteliklerine ve devletin üniter yapısına sözde değil özde bağlı bir Cumhurbaşkanı'nın oraya seçileceğine inanıyorum" (*Hürriyet*, 13.04.2007; bkz. Asker Kişilerin Siyaset Yapma Suçu kutusu, s. 91). Ertesi gün polis, askerî yargı kararıyla *Nokta* dergisini bastı ve bilgisayarlara el koydu. Kısa bir süre önce dergi, E. Org. Şener Eruygur'un jandarma genel komutanı olduğu 2004'te bir askerî darbe planladığını ileri sürmüş, TSK'nın kimi sivil toplum örgütlerini psikolojik savaş aracı olarak gördüğüne ilişkin belgeler yayınlamıştı. Derginin 29 Mart 2007 sayısında yayınladığı ve eski deniz kuvvetleri komutanı E. Ora. Özden Örnek'e ait olduğu ileri sürülen günlüklerde, kuvvet komutanları ve jandarma genel komutanının AKP hükümetine karşı "Sarıkız" ve "Ayışığı" adlı iki darbe planladığı, ama o dönemde genelkurmay başkanı olan Org. Hilmi Özkök'ün (görev süresi: 2002-2006) bunları engellediği anlatılmaktaydı. Derginin genel yayın yönetmenine ve haberi yapan muhabire dava açıldı. *Nokta*, "baskılardan bunaldım" diyen sahibi tarafından 21 Nisan'da kapatılacaktır.

Kasım 2007'de *Taraf* gazetesi yayına başlayacaktır. Başta Kafes, Balyoz ve Ergenekon planları ve TSK'yla ilgili belge ve faaliyetleri ortaya çıkararak askerî vesayetin geriletilmesinde görülmemiş önemde bir rol oynayan gazete, her türlü antidemokratik faaliyete geniş yer verdiği ve "hem nalına hem mıhına vurduğu" için de Başbakan Erdoğan'ın özel tepkisini çekmekte gecikmeyecektir.

Nokta baskınının ertesi günü yani 14 Nisan'da Harp Akademilerinde konuşan Cumhurbaşkanı Sezer, "Rejim hiçbir dönemde bu kadar tehdit altında olmadı. Dış güçler, laik cumhuriyeti ılımlı İslam cumhuriyeti yapmak istiyor" dedi. Aynı gün, E. Org. Eruygur'un genel başkanlığını yaptığı Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) Ankara'da ilk "Cumhuriyet Mitingi"ni düzenledi. CHP, DSP ve İP'nin desteklediği mitingde, çok kalabalık bir dinleyici kitlesine hitap eden profesörler, "Bir Türk vatandaşı olarak, bir ulusalcı olarak TSK'ya şükranlarımı sunuyorum" ve "Kemalist Ordu

Asker Kişilerin Siyaset Yapma Suçu

Türkiye hukukunda askerlerin herhangi bir biçimde siyaset yapması yasaktır. Bütün memurlar için geçerli olan, yetkisiz kişilerin bilgi veya demeç vermesini engelleyen 657 sayı ve 1965 tarihli Devlet Memurları Kanunu Md. 125'in dışında da askerler için yasaklar vardır. Bunlar iki grupta toplanabilir:

1) 1632 sayılı ve 1930 tarihli Askerî Ceza Kanunu: Yasanın "Siyasi Faaliyetlerde Bulunanlar" başlığını taşıyan 148. maddesi, "*Askerî şahıslardan: Siyasi amaçla nutuk söyleyen, demeç veren, yazı yazan veya telkinde bulunanlar*"a 1 aydan 5 yıla kadar hapis cezası öngörmektedir. Maddeye göre: "*Herhangi bir sebeple yalnız veya toplu olarak siyasi mahiyette beyanname hazırlayan, hazırlanmış beyannameyi imzalayan, imzalatan ve yayın organlarına ulaştıran veya dağıtanlar*" da suç işlemiş sayılmaktadır. Asker şahısların siyasi olaylar hakkında yaptıkları basın toplantıları, cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda belirttikleri kanaatler vs. bu hükme girmektedir.

2) Türk Ceza Kanunu Md. 277: "*Yargı görevi yapanı etkileme*" başlığı altında bu madde, "*... yargı görevi yapanlara emir veren veya baskı yapan veya nüfuz icra eden veya her ne suretle olursa olsun adı geçenleri hukuka aykırı olarak etkilemeye teşebbüs eden kimseye*" 2 yıldan 4 yıla kadar hapis öngörmüştür. Askerî şahısların bir adli olay üzerine belirttikleri kanaatler (örneğin KKK Org. Büyükanıt'ın Şemdinli olayları üzerine "Tanırım, iyi çocuktur" demeci) bu suça girmektedir.

Bu suçların sadece askerî mahkemelerde yargılanabildiği dönemde, yani 12 Eylül 2010 referandumundan önce, genelkurmay başkanı soruşturma açtırmış dahi olsa, kuvvet komutanlarının yargılanması mümkün değildi. Çünkü, Genelkurmay Askerî Mahkemesinde söz konusu komutanların "amiri olmayan daha kıdemli iki general" bulunması imkansızdı ve bu yüzden mahkeme heyeti oluşturmak mümkün değildi (Ü. Kardaş, *Taraf*, 14.02.2009). Mayıs 2010'da yapılan anayasa değişikliğinde, Anayasa 148/7 ek maddeyle genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının Yüce Divan'da yargılanacakları hükmü getirildikten sonra bu tuhaf durum ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Diğer yandan, askerlerin verdikleri muhtıralar, siyaset yapma suçunun ötesinde; parlamentoya, yasamaya ve hükümete fiilî bir müdahaledir. Bu nedenle, bu muhtıraların "darbe suçu" adı altında incelenmesi gerekir. (Bkz. **Darbe Suçları** kutusu, s. 91).

(B. Oran)

Darbe Suçları

Anayasal düzeni, parlamentoyu ve hükümeti ortadan kaldırmaya, yani darbeye teşebbüs suçu TCK'da düzenlenmiştir. Bunlar sırayla; Md. 309 (eski Md. 146), Md. 311 (eski Md. 146), ve Md. 312'dir (eski Md. 147). Her üç suç da, hukuk dışı araçların kullanılması anlamında cebir ve şiddet aramaktadır. Her üçünde de cezalandırılan, teşebbüs fiilidir. Hepsinin cezası, ağırlaştırılmış müebbet hapistir. Türkiye'de bugüne kadar görülmüş darbeler ve darbe teşebbüsleri bu maddeler açısından şöyle tahlil edilebilir:

1) Darbeler: İki darbe, yani 27 Mayıs ve 12 Eylül üç maddenin birden içeriğini ihlal etmiştir. Fakat cezalandırılmak bir yana, darbeciler meşru düzenin yöneticilerini tutuklamış (12 Eylül) veya idam etmişlerdir (27 Mayıs). Diğer yandan; 27 Mayıs'ı yapanlar 1961 Anayasasının Geçici Md. 4'üyle, 12 Eylül'ü yapanlar da 1982 Anayasasının Geçici Md. 15'iyle kendilerine dokunulmazlık getirmişlerdir.

12 Eylül 2010 referandumuyla Geçici 15. Madde kalkmış, Anayasa Md. 145/1'e yapılan ek ile bu suçlar adli yargı kapsamına alınmıştır. Fakat bazı hukukçular bu maddenin af niteliğinde olduğunu, bazıları da zamanaşımı süresinin dolduğunu öne sürerek, söz konusu darbeciler hakkında hukuki işlem yapılama-

yacağını savunmuşlardır. Oysa, bu maddeyle getirilen, bir dokunulmazlıktır ve maddenin kaldırılmasıyla birlikte iki durum ortaya çıkmıştır: a) 12 Eylül darbecilerine tanınan dokunulmazlık da kalkmıştır; b) Madde yürürlükte kaldığı sürece işlemeyen ve duraklayan zamanaşımı, yargılama engeli kalktığı andan itibaren, baştan işlemeye başlamıştır. Nitekim 12 Eylül cuntasının hayatta kalan iki mensubu olan Evren ve Şahinkaya'ya açılan darbe davası Nisan 2012'de başlamıştır.

Bugün, 05.04.2012.

2) Darbe teşebbüsleri: Bunlar hiç cezalandırılmamıştır (Albay Aydemir olayı hariç; bkz. yukarıda **Darbecilik Geleneği** alt başlığı). 22 Şubat ile 21 Mayıs arasında darbe hazırlayan üç grubun (22 Şubatçılar, 14'ler [Alpaslan Türkeş, Muzaffer Özdağ], 11'ler Hava Cuntası) hiçbiri yargılanmamıştır. 12 Mart'tan önceki 9 Mart 1971 "solcu" darbe teşebbüsü yargılanmış, ama sıkıyönetim mahkemesinde beraat etmiştir. 1967-71 döneminde faaliyete geçen çok sayıda cuntadan hiçbiri ceza almamış, sadece tasfiye edilmişlerdir. 20 Mayıs 1969'da eski DP'lilerin siyaset yasaklarının kaldırılmasına karşı çıkan askerlerin yaptıkları ciddi müdahaleler için soruşturma bile açılamamıştır.

3) Muhtıralar: 12 Mart 1971 muhtırası, hükümeti düşmeye zorladığı için (Md. 311) aslında muhtıra değil tam bir askerî darbedir. 28 Şubat 1997 ("postmodern") muhtırası, hem parlamentonun (Md. 311) hem de hükümetin (Md. 312) görevini yapmasını engellemeye yönelik bir müdahaledir. 27 Nisan 2007 muhtırası ("e-muhtıra"), parlamentonun görevini (cumhurbaşkanlığı seçimini) yapmasını engellemeye yönelik olmuştur ve bu yüzden seçime gitmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Gerçekleşmiş bu iki suç için de 2012'de soruşturma başlatılmış, 28 Şubat iddianamesi Aralık 2012'de tamamlanmıştır. AKP iktidarına karşı 2002'den itibaren başlatıldığı anlaşılan ve Balyoz, Sarıkız, Ayışığı, vb. kod adlarıyla anılan darbe teşebbüslerinin davaları Silivri'deki özel yetkili mahkemelerde görülmektedir.

Buradaki hukuki sorun, suçun, yani darbe teşebbüsünün hangi aşamada/ne zaman işlenmiş sayılacağı hususudur. Neyin "hazırlık hareketi", neyin "icra hareketi" olduğudur. Burada her üç suç için de söz konusu olan "soyut tehlike suçu"nda cezalandırma için suçun tamamlanmış olması (yani darbenin gerçekleşmiş olması) aranmaz, çünkü suç tamamlandığında zaten iş işten geçmiştir. Soyut tehlike suçlarının özelliği, tehlike gerçekleşmeden suçun işlendiğini kabul edip cezalandırmaktır. Bu aşamada söz konusu olan, suçun işlenmesine yönelme anlamındaki eylemlerdir. Mesela darbe zeminini yaratabilecek kişilerle (gazeteci, akademisyen, vb.) ilişkiler kurmak artık hazırlık hareketi değil, icra hareketidir ve maddelerde öngörülen tehlike ortaya çıkmıştır.

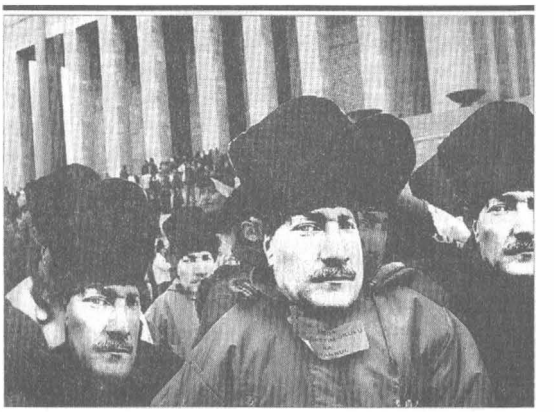
(Ümit Kardaş)

konuşacak. Üniversite konuşacak. Yargı konuşacak" dediler. İkinci Cumhuriyet M tinginin 29 Nisan 2007'de İstanbul'da yapılacağı açıklanmışken, 27 Nisan'da, aşa da sözü edilecek "e-muhtıra" olayı cereyan etti.

18 Nisan 2007'de Malatya'da vuku bulan Zirve Kitabevi katliamında, biri yaba cı uyruklu 3 Protestan işkenceyle öldürüldü. İlginç olan, savcının bu cinayet dava için hazırladığı 32 klasörlük iddianameden 8'inin cinayetle, 24'ünün ise misyonerl

faaliyetleriyle ilgili oluşuydu (E. Önderoğlu, *Bianet*, 20.11.2007).

Bu ortamda, 27 Nisan'da cumhurbaşkanlığı seçimi için ilk tur oylama yapıldı. Adaylardan hiçbiri, ilk iki tur için gerekli 367 oyu sağlayamadı. Oylama öncesinde, emekli bir amiralin AYM'ye darbe tehdidiyle baskı yaptığı, askerlerin sivil danışmanları aracılığıyla muhalefet partilerine Meclis oturumuna girmemeleri yolunda telkinde bulundukları söylentileri basına yansıdı. Gül, Erdoğan veya Arınç'ın cumhurbaşkanı seçilmesi halinde TSK'nın müdahale edeceği ihtarının yapıldığı hususu; Genelkurmay Askerî Savcılığının 6 Mayıs 2009'da İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığına gönderdiği, Ergenekon davası 3. İddianamesinde yer alan, 4 Haziran 2011 tarihli *Zaman* gazetesinde de fotokopisi yayınlanan gizli yazıyla ortaya çıkacaktır. (Ergenekon davası için bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

M. Kemal Paşa maskeli ilkokul çocukları Anıtkabir ziyaretinde. Kaynak: *NTV On Yıl*, s. 251.

Aynı 27 Nisan gecesi 23.20'de, Genelkurmay Başkanlığı internet sitesine bir "basın açıklaması" konuldu. Kamuoyunda "e-muhtıra" diye ünlenen bu metin, "*TSK bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur*" diyor ve TSK'nın "*kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri*" yerine getirmeye devam edeceğini ilan ederek son buluyordu. Muhtırada "açık görev"le kastedilen; 27 Mayıs darbesinden kalma olup, askerler tarafından bütün askerî müdahaleleri meşrulaştırmakta kullanılan, TSK İç Hizmet Kanunu Md. 35'in şu cümlesiydi: "*TSK'nın vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa'yla tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*". (bkz. **2012'den Bakınca 27 Mayıs Darbesi** kutusu, s. 94).

E. Org. Büyükanıt'ın 2009'daki bir TV programında kendisinin yazdığını söyleyeceği bu "basın açıklaması", meşru sivil otoriteye askerin açıkça meydan okuması idi. Buna, hükümetten, Cumhuriyet tarihinde ilk defa, sert ve aynı şekilde meydan okuyan bir açıklama geldi. Açıklamada, hükümetin emrinde bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığının herhangi bir konuda hükümet aleyhinde bir ifade kullanmasının demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez olduğu belirtildi. Cumhurbaşkanı

TSK'nın 27 Nisan 2007'de internet sitesinde yayınladığı "basın açıklaması" Ağustos 2011'de siteden kaldırıldı. Kaynak:http://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/8/81/27_Nisan_Muht%C4%B1ras%C4%B1.jpg

2012'den Bakınca 27 Mayıs Darbesi

27 Mayıs darbesi, Türkiye'de demokrasiyi kuracak müesseseler getiren 1961 Anayasasıyla sonuçlandığı için, genellikle "iyi darbe" olarak nitelenir. Bununla birlikte, zaman içinde başka yönlerini görmek mümkün olmuştur. (Bu kutuda, parantez içinde sayfa numaraları verilen durumlarda, en aşağıda belirtilen *27 Mayıs Rejimi* adlı kaynak kullanılmıştır).

1) Sonunda darbeye yol açan iktidar-muhalefet çatışmasının nihai sebebi, Tahkikat Komisyonu idi (bkz. **2012'den Bakınca Menderes Dönemi** kutusu, s. 76). Fakat İ. İnönü de, askerlerin darbe hazırlıklarından haberdar olduğu halde, "Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır" gibi demeçler verdi ve o sırada G. Kore diktatörü S. Rhee'ye karşı halkın ayaklanmasını kastederek, "Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir" diye yol gösterdi. İktidar, gösterilerin ciddileşmesi üzerine Komisyon'un çalışmasını erken (26 Mayıs'ta) bitirecek, ertesi gün darbe olacaktır.

Cumhuriyet
MAVİ MELEK
Memleketin bugünkü buhranına ve kardeş kavgasına nihayet olmak üzere
Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette
Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı

Cumhuriyet, 27.05.1960.

2) Darbe TBMM'yi feshetti, DP'lileri yargı hükmü olmadan tutukladı. Darbe öncesinde geçerli olan hukuku mahkemede bu kişilere uygulamadı. Yassıada'da kurduğu ve "doğal yargıç" ilkesinin tam bir ihlali olan olağanüstü mahkeme, SBF'den Doç. Dr. Muammer Aksoy'un ortaya attığı, "DP grubundan istifa etmemiş olan her milletvekilinin aleyhinde bir 'suçluluk karinesi' mevcuttur" ilkesine göre hareket ederek, hukukun en temel ilkesi olan "suçsuzluk karinesi"ni gözardı etti (s. 30-31). Askerlere bunları yapabilmenin yolunu siviller, özellikle de İstanbul Hukuk Fakültesi hocaları, "Siz bir ihtilal yaptınız; ihtilalin kendi hukuku vardır, önceki hukukla bağlı değilsiniz" diyerek açtılar. Benzeri siviller, benzeri gönüllü danışmanlık hizmetlerini, sonraki askerî darbelere ve darbe teşebbüslerine de sunacaklardır.

Yassıada duruşmalarında Başsavcı Altay Ömer Egesel, başbakanın kasasından çıktığını söylediği çıplak kadın resimlerini ve bir donu duruşmada gösterdi. (Av. Orhan Apaydın bunun, darbeyi yapan MBK üyelerinden biri tarafından Menderes'in kasasına konulan bir erkek donu olduğunu, yine MBK üyelerinden Tuğg. Sıtkı Ulay'dan aktararak söyleyecektir; *Hürriyet*, 11.09.2011). Menderes son savunmasını yapamadan asıldı, çünkü hastaydı, yataktaydı; resmî bültende ilaç alarak intihar teşebbüsünde bulunduğu bildirilmişti. Zehirlendiği iddiaları mevcuttu. Getirtilen doktorlar, "İdamına tıbbi engel yoktur" raporu vermişlerdi.

Hürriyet
Kolymos
Menderes de idam edildi
Allı doktor, sıhhatinin iyi olduğuna dair rapor verdi
Zorlu ve Polatkan'dan sonra son infaz da İmralı'da yapıldı
Yassıada Sanıkları Aynı ayın 2 Cezaevine Veriliyor
GÜMÜŞPALA MBK ÜYELERİ İLE GÖRÜŞTÜ

Hürriyet, 18.09.1961.

3) Darbe, yargı erkinin tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerini yalnızca Yassıada Mahkemesi açısından değil, tümden ortadan kaldırdı ve devlette tasfiye yaptı:

İlk 4 ay içinde, başkan dahil Danıştay yargıçlarının ½'si (54'den 28'i) resen emekli edildi. Başkan ve başsavcı dahil Yargıtay yargıç-

larının yaklaşık ¼'ü (241'den 66'sı) resen emekli edildi; bakanlık emrine alınmak suretiyle emekli edilenler bu sayının içinde değildir. İlk 7 ay içinde, yerel mahkeme yargıç ve savcılarının 1/6'sı (3.123'den 520'si) emekliye sevk edildi (s. 98-100 ve 122-123). Herhangi bir suçlama yapılmadan ve ölçüt kullanılmadan, üniversitelerden 147 öğretim üye ve yardımcısının görevine son verildi ("147'likler"). 02.08.1960'ta TSK içinde tasfiye yapıldı, 235 general ile 5.000'e yakın subay emekliye sevk edildi (EMİNSU'lar). Tahminlere göre, kamu iktisadi teşebbüslerinden 30-35.000 kadar işçi gözaltına alındı, salıverilen işçilerin tekrar işe alınmaları devamsızlık gerekçesiyle reddedildi (s. 115-117). Darbeden 4 gün sonra toplanan ve yaşları 14 ilâ 70 arasında değişen 485 Kürt vatandaş, Sivas'ta askerî garnizon içindeki bir kampa götürülerek 9 ay tutuldu. Ayrıca, 55 Kürt batı illerine sürüldü ("55 Ağa Olayı").

4) Darbe, ilerideki askerî darbelerin kalıcı bir askerî vesayet kurmalarının temelini oluşturacak kurumları ve kuralları getirdi. Bu vesayetin en önemli unsuru olan MGK'yı kurarak anayasaya koydu. Askerî Yargıtay'ı anayasal kurum yaptı ve böylece, bir yandan yargı erkini çift başlı kılarken, diğer yandan, 12 Mart 1971 Muhtırasının bir Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) yaratıp onu da anayasal kuruluş yapmasının yolunu açtı. Darbe, ayrıca, bundan sonraki askerî darbeleri meşrulaştırmak amacıyla kullanılacak olan TSK İç Hizmet Kanunu md. 35'i de getirdi.

27 Mayıs; çalışanları suçlama olmaksızın işten atma, politikacılara siyaset yasağı getirme, darbecilerin yaptığı yasaların anayasaya aykırılığını iddia etmeyi ve bunları yapan/uygulayanlara karşı dava açmayı yasaklama türünden uygulamalarla diğer darbelere emsal oluşturacaktır.

(B. Oran)

(Kaynak: Doğru, *27 Mayıs Rejimi*)

seçme sürecinde böyle bir metnin, AYM eksenli tartışmalar yapılırken bir gece yarısı ortaya çıkmasının, yargı erkini etkilemeye yönelik bir girişim olduğu ilan edildi. Bu metin, askerî vesayetin sonunun başlangıcı olarak yorumlanacaktır.

Bir önceki muhtıra (28 Şubat 1997), alışılmadık bir şekilde, bir MGK toplantısı sonucunda açıklanan kararlar biçiminde ortaya çıktığı için medyada "postmodern" diye anılmıştı. 27 Nisan "basın açıklaması"na ise, Genelkurmayın internet sitesinde ilan edildiği için "e-muhtıra" dendi. Metin, bütün önceki askerî müdahalelerdeki gibi (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat), piyasaların çalkalanmasını önlemek için bir Cuma günü gece saatlerinde yayınlandı.

Yalnız, diğer müdahalelerin aksine, bu seferki muhtıra kamuoyunda herhangi bir korku yaratmadı. Tersine, öfke ve alayla karşılandı. Bunun sebebi, "ortam"ın olmamasıydı. Komünizm heyulası çoktan bitmişti. Piyasalar, TÜSİAD ve halk, hükümetin ekonomik politikasından memnundu. ABD ve AB tarafından terörist ilan edilmiş olan PKK o sırada zaman zaman mayın patlatmaktan öteye gidemiyordu. 28 Şubat

Cumhuriyet

ÖYS DENEME SINAVI

Cumhuriyet - Düzey Dershanesi işbirliğiyle hazırlanan Rehberlik ve Tarih sınavında kendinizi sınayın. Öğrenci Seçme Sınavı rehberlik kılavuzu.

MGK'nin 9 saatlik toplantısında özellikle şeriat girişimlerine karşı çıkılması istendi

Muhtıra gibi tavsiye

Erbakan'dan rejim uyarısına yanıt yok

Cumhuriyet, 01.03.1997.

ortamında RP'nin ciddi tepki yaratarak darbeye bahane oluşturmuş kimi densiz söz ve eylemleri AKP tarafından tekrarlanmıyordu. 28 Şubat'ta "ortamı hazırlamak" amacını güden yoğun hazırlıklar bu defa yapılamamıştı. (Bkz. **2012'den Bakınca 28 Şubat 1997 Muhtırası** kutusu, s. 96). Bu muhtıranın; hem "sivil, üstelik AKP'li" cumhurbaşkanı korkusu, hem de Cumhuriyet Mitingleri rüzgârından etkilenme sonucunda verildiği izlenimi yaygındı. (Sonuçta; 1998-2002 arasında görev yapan Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun "Bin yıl sürecektir" dediği, ama önce hükümetten sonra da 22 Temmuz 2007 seçimlerinden darbe yiyen 28 Şubat Muhtırası, 29 Ağustos 2011'de Genelkurmay'ın internet sitesinden "güncelleme" gerekçesiyle kaldırılacak, böylece askerî vesayetin bir belirtisi daha silinecektir).

2012'den Bakınca 28 Şubat 1997 Muhtırası

"İrticaya karşı" olmakla tanınan 28 Şubat askerî muhtırası (bkz. **28 Şubat Süreci** kutusu, Cilt I), aslında, bizzat 12 Eylül askerî darbesinin yarattığı ortama tepkiydi. Yok ettiği solun yerini Türk-İslam Senteziyle (bkz. **Türk-İslam Sentezi** kutusu, Cilt II) doldurmak isteyen 12 Eylül'ün sonucu, İslami akımların güçlenmesi ve 1983'te Anavatan Partisinin (ANAP), Haziran 1996'da Refah Partisinin (RP) iktidara gelmesi olmuştur.

Susurluk olayının birdenbire ortaya döktüğü Derin Devlet-Mafya ilişkilerini protesto etmek için İstanbul'daki demokratlar 1 Şubat'tan itibaren bir kampanya başlattılar (bkz. **Susurluk Kazası Olayı** kutusu, Cilt II). Yurt çapında milyonlarca kişinin saat 21.00'de ışıkları sürekli açıp kapatarak pencerelerden ıslık çalmasına kadar ulaşacak bu kitlesel protestonun, "Derin Devlet" teriminin henüz mevcut olmadığı o günlerde, "mafyayla ilişkisi olan milletvekilleri yargı önüne çıkarılana kadar" süreceği konuşuluyordu.

Fakat 19-20 Şubat'tan itibaren olayın ekseni tamamen farklı bir yere kayarak irticayı protestoya dönüştü. Sadece, "Türkiye laiktir ve laik kalacaktır" sloganı duyulur oldu. Öyle ki, ana çekirdeğinin asker kişilerden oluştuğu anlaşılan Derin Devlet'in Susurluk'la yediği darbe, 4 ay sonra, askerlere hükümeti düşürme olanağı verdi. Bu gelişmede üç unsur rol oynadı:

1) RP'nin rolü: Kimi RP'lilerin söz ve eylemleri ciddi tepki yaratmaktaydı. 13 Nisan 1994'te kullandığı "Kanlı mı olacak, kansız mı" sözü unutulmamış olan Erbakan, ışıkları açma-kapama eylemi başladığında "Gulu gulu dansı yapıyorlar" dedi. Adalet Bakanı Şevket Kazan, Alevilere hakaret niteliğindeki "Mumsöndü oynuyorlar" terimini kullandı. 30 Ocak 1997'de Sincan'da İran büyükelçisinin de katılımıyla yapılan Kudüs Gecesinde bir kadın gazeteci tartaklandı. 5 Şubat'ta Sincan'da askerlerin tanklarla geçit yapmaları ve bunun Genelkurmay 2. Başkanı Org. Çevik Bir tarafından "Demokrasiye balans ayarı yaptık" diye nitelenmesi, bu son olayın ardındandır.

2) Cinselliğin rolü: O dönemde Aczmendiler diye, kamuoyunun alayla karışık ilgisini çeken çok küçük bir derviş grubu çıkmıştı. Cami çıkışlarında tef çalıp ilahiler okuyarak zikir ve protesto eylemleri yapıyorlardı. Tarikat lideri pozisyonundaki Müslüm Gündüz'e, çok seyrediliyor diye, TV kanalları büyük ilgi gösteriyordu. Susurluk kazasından 55 gün sonra, 28 Aralık 1996 günü polis, arkasında çok sayıda gazeteci-kameramanla, Müslüm Gündüz'ü İstanbul Erenköy'deki bir evde, Fadime adlı bir genç kadınla bastı. Baskının videosu TV haberlerinde haftalarca oynatıldı. Fadime'nin imam nikâhlı eşi Şeyh Ali Kalkancı'nın resmî nikâhlı eşi Emire de TV stüdyolarına girince, kamuoyunda "ahlâksız dinciler" diye özetlenebilecek yaygın bir kanaat oluştu.

3) Askerlerin rolü: RP'nin 28 Haziran 1996'da koalisyonla iktidara gelmesi üzeri-

Hürriyet, 04.01.1997.

ne Genelkurmay'da bir Batı Çalışma Grubu (BÇG) kurulmuştu. Bunun temel amacı, "laiklik aleyhtarı faaliyetlerin ve camilerin" denetlenmesi için fişlemeler yapmak ve medya organlarını etkilemek için yoğun bir PR (halkla ilişkiler) faaliyeti yürütmekti. BÇG'nin komutanı Ora. Güven Erkaya 24 Şubat'ta, "İrtica, PKK'dan daha tehlikeli" diye demeç verdi. 25 Şubat'ta, Türk-İş, DİSK ve TESK'in, "Laiklik ve demokrasi sahipsiz değil" bildirisi yayınlandı. 28 Şubat Muhtırası bundan 3 gün sonra geldi.

Yıllar sonra, Ergenekon savcısı Fikret Seçen'e verilen tanık ifadeleri, Susurluk kazasının irtica ve cinsellik temalarıyla unutturulduğunu ortaya çıkardı. Baskının yapıldığı ev, 1952'de gazeteci Ahmet Emin Yalman'ı Selanikli/dönme diye vuran (ve kendisinden 64 yaş küçük 14 yaşında bir çocukla ilişkiye girmekten 9 Mart 2011'de ceza alacak olan) Hüseyin Üzmez'in eviydi. Uyuşturucu hap captagon imalinden Şubat 2008'de tutuklanan Ali Kalkancı polisteki ifadesinde ilginç şeyler anlatmıştı: "Borç batağındaydım. [General] Veli Küçük bana para yardımı yaptı. Benden Fadime'yi nikâhlamamı istedi. Bütün dediklerini yapmak zorunda kaldım" (*Y. Şafak*, 01.03.2009). Bir Ergenekon gizli tanığı, Kalkancı-Fadime olayının 28 Şubat'a zemin hazırlamak için Ergenekon tarafından tezgâhlandığı yolunda ifade verdi (*Y. Şafak*, 07.08.2008).

Susurluk dosyası mümkün olan en hafif biçimde kapatıldı (bkz. **Susurluk Davasında Son Durum** kutusu, s. 729). 28 Şubat askerî müdahalesi ise iki temel sonuç doğurdu: 1) Erbakan'ın Haziran 1997'de istifası üzerine askerlerin yeni hükümete kabul ettirdikleri EMASYA Protokolü sayesinde askerî vesayet koyulaştı (bkz. **EMASYA Protokolü** kutusu, s. 97); 2) Refah kapatıldı (1998), yerine kurulan Fazilet Partisi kapatıldı (2001), 2002'de AKP tek başına iktidar oldu.

(B. Oran)

EMASYA Protokolü

4 Şubat 2010'da kaldırılacak olan EMASYA (Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma), bir gizli protokol idi. Erbakan hükümetinin Haziran 1997'de askerlerce istifaya zorlanmasının ardından 28 Şubat sürecinde kurulan hükümet döneminde İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay arasında 7 Temmuz 1997'de imzalanmış, 27 Mayıs darbesinden itibaren yetkileri dışında fiilen faaliyette bulunan askerî birlikler böylece yasallaşmıştı (bkz. Kardaş, s. 164).

Protokol'ün önemli hükmü 9. Madde idi: EMASYA komutanlıkları, aynen bir sıkıyönetimde olduğu gibi, mülki amirin (vali, kaymakam) daveti olmaksızın toplumsal olaylara doğrudan müdahale hakkına sahip kılınmıştı.

Protokol'ün kanuna ve hukuka aykırı olduğu ilk defa, Bülent Ecevit'in başbakanlığı döneminde 25 Nisan 2002'de toplanan Mülki İdare Şûrasında saptandı: 5442 s. İller İdaresi Kanunu Md. 11/D'yle çatışıyordu. Getirdiği hükümlerle, mülki idare amirinin takdir yetkisini ve hareket serbestisini kısıtlıyor, onu askere bilgi vermekle yükümlü kılıyordu. Asayiş Harekat Merkezi ve Müşterek İstihbarat Merkezleri şeklinde sürekli örgütlenmelere gidilmesi, başta 5442 s. yasa olmak üzere, iç güvenliği düzenleyen tüm yasalara aykırıydı (*Haberturk.com*, 21.01.2010). Fakat, o tarihte sivil iktidar askerî vesayet karşısında çok zayıf olduğu için, bu saptamanın ötesine geçilemedi.

EMASYA, Mart 2006'da hazırlanan TBMM Şemdinli Araştırma Komisyonu raporunda ağır biçimde tenkit edildi ve AB İlerleme Raporlarında da her yıl yer aldı. Protokol kağıt üzerinde de kalmamıştı. 19 Aralık 2000'de, 30

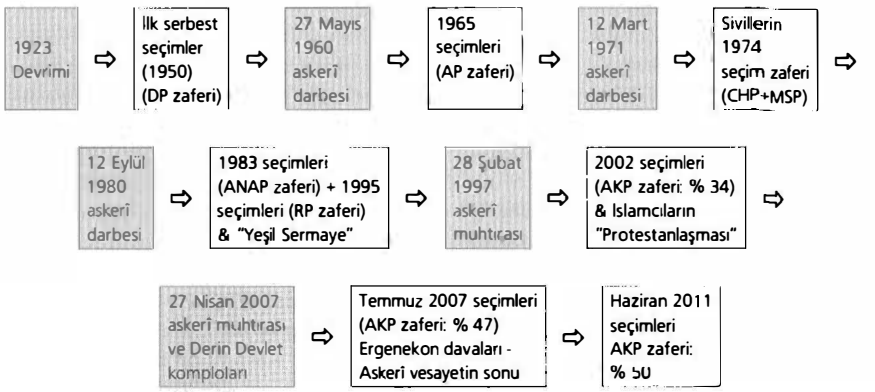
tutuklu ve mahkumun öldürüldüğü/yakıldığı "Hayata Dönüş" operasyonunda kullanıldı. 2011'de ulaşılan Jandarma belgelerinde bu operasyonun adı "Tufan" olarak geçmekteydi ve hazırlıkların yapılması için emri Jandarma Genel Komutanlığı 1 Ekim 2000'de vermişti (C. Dündar, *Milliyet*, 07.04.2011). Operasyonda görevli subaylardan E. Binbaşı Zeki Bingöl *Bayrampaşa Cezaevi Gerçeği* adlı kitabında (Togan Yay., Mart 2007), atılan "yuvarlak lastik topa benzeyen gaz bombalarının" EMASYA 66. Tugay Komutanı tarafından getirtildiğini yazdı (İ. Saymaz, *Radikal*, 31.08.2007). Dönem sonunda, resmî tutanakta görevli imzalarının altında yazılan sicil numaralarının ve kimi imzaların sahte olduğu ortaya çıkacaktır (*Milliyet*, 30.11.2011; *Radikal*, 24.05.2012).

Protokol'ün kaldırılmasından sonra basında, sivil bürokrasinin nasıl bir zihniyet içinde olmaya devam ettiğini göstermesi açısından ilginç bir haber görüldü: Erzurum Valisi, Jandarmaya gönderdiği 15 Mart 2011 tarihli cevabi yazıyla, kaldırılmış bulunan EMASYA protokolünü "İlgi" diye göstererek, jandarmanın polis bölgesinde istihbarat faaliyeti yapmasına izin vermişti (*Radikal*, 19.03.2011). Bu türden bir duruma, Nisan 2012'de Trabzon'da da rastlanacaktır (*Yeni Şafak*, 30.04.2012). Org. Işık Koşaner'in Ağustos 2011'de internete düşen ses bandında geçen, "...valiler gene anlaştı" ibaresi de bu durumları kastetmektedir (bkz. **Org. Işık Koşaner'in TSK Hakkındaki Görüşleri** kutusu, s. 105).

(B. Oran)

27 Nisan muhtırasının hemen ardından, 1 Mayıs 2007 günü AYM, E. Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun fikir babası olduğu ve CHP'nin iptal dilekçesine yansıyan görüşü benimseyerek, TBMM oylamasının yürütmesini durdurdu. Arkasından da ilk tur oylamanın sonuçlarını iptal etti (bkz. **Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 krizi"** kutusu, s. 761). Bunun üzerine AKP hükümeti erken seçim kararı alacak, seçim 22 Temmuz 2007'de yapılacak, AKP 2002 seçiminde yüzde 34 olan oy oranını yüzde 47'ye çıkararak, her askerî müdahalenin sonunda olduğu gibi, tekrar ve daha güçlü olarak iktidara gelecektir (bkz. **Türkiye'de Jakoben Müdahaleler ve Seçim Sonuçları** şeması). Yeni TBMM'de, MHP'nin katılımıyla açılışta 367 sağlanacak ve Abdullah Gül 28 Ağustos 2007'de üçüncü turda çoğunluk oyuyla 11. cumhurbaşkanı seçilecektir.

Şema: Türkiye'de Jakoben Müdahaleler ve Seçim Sonuçları

(Şema: B. Oran)

Bu durumda, seçimle gelmiş hükümete karşı sergilenen bütün çabalar boşa çıkmış olmaktaydı. Askerler sivil iktidara karşıt tutumlarını sembolik düzlemlere kaydırdılar. Örneğin, Cumhurbaşkanı Gül'ün 29 Ağustos 2007'de GATA'da katıldığı ilk resmî törende komutanlar koltuklarına Gül oturmadan yerleştiler. Genelkurmay Başkanı Org. Büyükanıt ve KKK Org. İlker Başbuğ, ödül vermek için kürsüye çıkarlarken ve yerlerine geçerlerken, yerleşik uygulamanın aksine Gül'ü selamlamadılar.

TÜRKİYE'NİN 11. CUMHURBAŞKANI
ÇANKAYA'DA GÜL DEVRİ
Milliyet
İlk mesajda laiklik tarifi
Milliyet, 29.08.2007.

Diğer yandan, gelen bilgiler, Genelkurmay'ın bu direnişi daha radikal biçimde devam ettireceğine, bunun için, "medyayı yönlendirmek ve TSK muhaliflerini yıpratmak" amacını taşıyan "Bilgi Destek Faaliyeti Eylem Planı" isimli, "Lahika-1" diye de bilinen bir planı Eylül 2007'den itibaren yürürlüğe koyduğuna ilişkindi (*Hürriyet*, 21.06.2008). Genelkurmay bunu yalanladığı gibi, 26 Eylül 2008 Cuma gününden itibaren her cuma "Basını Bilgilendirme Toplantıları" yapacağını ilan etti. Bu haftalık basın toplantılarında TSK'nın siyasete ilişkin görüşleri düzenli olarak açıklanmaya başlandı. (Bu toplantılar sürekli yapılacak, fakat TSK'nın çeşitli gelişmeler ve özellikle de Ergenekon davaları süreci sonucunda ciddi bir itibar kaybına uğraması üzerine, 8 Ocak 2010 Cuma günkü toplantının yapılmayacağı, "2010 yılında ihtiyaç duyulan haftalarda" toplantı yapılacağı açıklanacak, ondan sonra da bunların arkası tümüyle kesilecektir).

AKP iktidarına bürokrat muhalefeti, Mart 2008'de Yargıtay Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın açtığı kapatma davasıyla devam etti. AYM 30 Temmuz 2008'de, AKP'nin temelli kapatılmaması, sadece, partiye yapılan hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesi kararına vardı. Muhalefet, Genelkurmay'ın 29 Ekim 2010'da da Cumhurbaşkanlığı Köşkündeki resepsiyonu boykot etmesi ve kendi alternatif resepsiyonunu düzenlemesiyle sürdü. Fakat birbiri ardına patlak veren bütün bu olaylarda askerin oynadığı rol ve sonuçta kamuoyundan çok şeyi gizlediği ortaya çıkınca, Türkiye'deki askerî vesayet çok yıpranacaktır.

TSK'nın İtibar Kaybı

12 Haziran 2007'de, AKP'nin iktidara geldiği 2002'den beri fazlasıyla hareketlenen Derin Devlet'in yargılanması demek olan Ergenekon Davalarını başlatacak Ümraniye olayı vuku buldu (bkz. **Ergenekon Davaları** kutusu, s. 732). 27 Haziran gecesi, Eskişehir'de bir emekli binbaşının annesinin evinde silah ve patlayıcılar ele geçirildi. 29 Haziran'da, Ümraniye bombaları ve *Cumhuriyet* gazetesinin bombalanması olaylarıyla ilgili asker emeklileri yakalandı. (Dinciler tarafından yapıldığına ilişkin yaygın bir kanaat bulunan *Cumhuriyet* ve Danıştay saldırıları davaları, daha önce de belirtildiği gibi, kovuşturma sonucunda Ergenekon davasıyla birleştirilecektir). Bunun ardından çeşitli yerlerde yapılan araştırma ve kazılarda çok sayıda mühimmat ve insan kemikleri çıktı.

Bu sırada askerler, 22 Temmuz 2007 seçimlerinde Meclis'e giren Demokratik Toplum Partisini de (DTP) hedef almaktaydılar. 30 Ağustos 2007 (ve sonra 2008) resepsiyonuna ve kutlamalarına DTP milletvekillerini davet etmediler. 12 Aralık 2007'de Org. Büyükanıt, PKK'nın hem siyasallaştığını hem (DTP'nin TBMM'ye girmesini kastederek) legalleştiğini söyledi. Buna karşı yapılan yorumlarda, askerin Kürt hareketinin legalleşmesine karşı oluşunun dağa çıkışları artıracağı ileri sürüldü.

Büyükanıt, bunu, hem kazılarda silah ve kemiklerin ortaya çıktığı, hem de TSK'nın görevini gerektiği gibi yapmaması yüzünden ağır eleştiri altına girdiği bir sırada dile getirmişti. PKK'nın 7 Ekim 2007'de Gabar Dağına düzenlediği baskında 13 asker ölmüş, 21 Ekim 2007'de Hakkâri Dağlıca'da 12 asker öldürülmüş ve 8 asker K. Irak'a kaçırılmıştı. Bu askerler 14 gün sonra serbest bırakıldığında, "görevi ihmal", "emre itaatsizlik" ve daha ilginci, "yurt dışına firar"dan tutuklandılar. Nisan 2012'de içlerinden biri, "terör örgütünün propagandasını yapmak"tan 15 ay hapis cezasına çarptırılacaktır.

Taraf

Askerin, PKK'nın hazırlığını bir aydır bildiği, saldırıyı da 3.5 saat öncesinden itibaren naklen izlediği ortaya çıktı

AKTÜTÜN'Ü İTİRAF EDİN DEMİŞTİK... BİZ AÇIKLIYORUZ

Taraf'ın bugün yayımladığı anlık istihbarat belgeleriyle istihbarat raporları Genelkurmay'ın 17 askerin şehit olduğu Aktütün baskınını, tıpkı Dağlıca gibi, ayrıntılarıyla bildiğini gösterdi

Jandarmanın iç raporları Genelkurmay'ı yalanladı

Komutanın ismi bile raporda var

Taraf gazetesi, Genelkurmay'ın Dağlıca ve Aktütün baskınlarından önceden haberdar olduğunu ileri sürmüştü. *Taraf*, 14.10.2008.

Bu durumlar, izleyen dönemde de devam etti. TSK'nın 21 Şubat 2008'de K. Irak'ta başlattığı ve uzun süreceği açıklanan operasyon, büyük olasılıkla ABD'nin tepkisiyle, 29 Şubat'ta aniden bitirilmek zorunda kaldı. Arkasından, daha önce defalarca PKK baskınına uğramış olan Aktütün karakolu 3 Ekim 2008'de ağır silahlarla basıldı ve 17 asker öldürüldü.

Hakkâri Çukurca'da 28 Mayıs 2009'da 7 askerin mayına basarak ölmesi olayında Genelkurmay, patlamadan PKK'nın sorumlu olduğunu açıklamıştı. Oysa 25 Haziran 2009'da internete düşen bir ses bandı bu mayınların TSK tarafından döşenmiş olduğunu gösterdi. Nitekim bir süre sonra askerî savcılık, mayınların Tuğg. Zeki Es'in emriyle döşendiğini açıklayacaktır. 7 askerin öldürüldüğü 20 Temmuz 2010 Hantepe baskınında da, Genelkurmay'ın olayı canlı olarak Heron'lardan izlediği, ama bir şey yapamadığı ortaya çıkacaktır.

Bu olayların sonucu olarak, askerdeki intiharlar ve diğer şüpheli ölümler ilk defa mercek altına alındı. Zamanında kapatılmış olan Özal suikastı, Eşref Bitlis'in öldüğü uçak kazası, faili meçhuller, Muhsin Yazıcıoğlu helikopter kazası, hatta 1937-38 Dersim katliamları gibi eski defterler açılmaya başlandı.

Bu sırada zaten Ergenekon, Kafes, Poyrazköy, İrticayla Mücadele Eylem Planı gibi davalar başlamıştı. Poyrazköy'de Bedrettin Dalan'ın vakfına ait olup TSK tarafından kullanılan arazideki kazıdan çıkan LAW (anti-tank) silahları için Org. Başbuğ

(görev süresi: 2008-2010) Nisan 2009'da "İçi boş boru" diyecek, ama sivil mahkeme olayla ilgili iddianameyi kabul ederek davayı başlatacaktır.

Arkasından, bir ihbar mektubuyla Genelkurmay'ın 42 tane internet sitesi kurarak hükümet aleyhine "kara propaganda" yaptığına ilişkin İrticayla Mücadele Eylem Planı ortaya çıktığında (M. Baransu, *Taraf*, 12.06.2009) Org. Başbuğ bunun için de "Kağıt parçası" diyecek, fakat Adli Tıp raporu, planın üzerindeki Alb. Dursun Çiçek imzasının "ıslak imza" olduğunu saptayacaktır (*NTV Almanak* 2009, s. 55). Genelkurmay, bu sitelerden Alb. Çiçek'in sorumlu olduğunu belirtirken, Çiçek her şeyin emir komuta zinciri çerçevesinde yapıldığını söyleyecektir (*Bianet*, 16.06.2011). 2011 sonunda, Genelkurmay Adli Müşaviri Tümg. Hıfzı Çubuklu, "Kağıt parçası tabiri tam bir talihsizliktir" diyecek (*Milliyet*, 24.12.2011), sonunda E. Org. Başbuğ, bu konuda açılan (ve Eylül 2011'de İrticayla Mücadele Eylem Planı davasıyla birleştirilen) İnternet Andıcı davasında mahkemeye sevk edilerek hükümeti yıkma ve örgüt yöneticiliği iddiasıyla Ocak 2012'de tutuklanacaktır.

Bu arada, 1990'ların başından itibaren bütün faili meçhul cinayetlerden sorumlu olduğu ileri sürülen JİTEM'in sürekli olarak reddedilen varlığı, Temmuz 2011'de nihayet resmen kabul edilecektir (bkz. **JİTEM** kutusu, s. 101).

JİTEM

"Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele" örgütünün kısaltılmışı olan JİTEM terimi, ilk defa, bu örgütü kuranlardan biri olarak tanınan E. Binbaşı Cem Ersever tarafından telaffuz edildi. Ersever, Org. Eşref Bitlis'in Şubat 1993'te bir uçak kazası sonucunda ölmesi üzerine Mart 1993'te TSK'dan istifasını vermiş, istifadan sonra TSK içindeki kimi kirli ilişkiler hakkında konuşmaya başlamıştı. Cesedi 4 Kasım'da, elleri bağlanmış biçimde bulundu. JİTEM'in soruşturulmasına ilk defa, Ergenekon sanığı E. Alb. Arif Doğan'ın "J. Gn. Kom. Burhanettin Bigalı'nın izniyle [1988'de] ben kurdum. 10.000'lik çekirdek kadro var" demesi üzerine 2011'de başlandı.

Örgüt'ün, Adapazarı-Sapanca-Bolu ve Mardin-Batman-Diyarbakır olmak üzere iki bölgede çalıştığı, öldürdüklerinin sayısının binleri bulduğu, bu arada en az 4 generali (Hulusi Sayın-1991, İsmail Selen-1991, Eşref Bitlis-1993, Bahtiyar Aydın-1993), en az 3 albayı (Rıdvan Özden-1995, Kazım Çillioğlu-1994, Abdülkerim Kırca-2009) ve en az 3 kendi mensubunu (Tarık Ümit-1995, E. Bnb. Cem Ersever-1993, Murat Demir-1993) öldürdüğü yaygın olarak kabul ediliyordu (bkz. N. Düzel'in E. Asb. Hüseyin Oğuz'la röportajı, *Taraf*, 15.07.2010). Fakat, resmî ve özellikle de askerî makamlar, örgütün varlığını hep reddettiler. Oysa, bu Derin Devlet örgütünün varlığı çeşitli durumlarda ve belgelerde çok belirgindi. Bu belirtiler ve örgütün inkârıyla ilgili belgelerden bazıları şunlardır:

1) 1 Aralık 1990'da Korg. Hikmet Köksal imzasıyla J. Gn. Kom.'a gönderilen gizli yazının Bnb. Harun Uysal imzalı eki: "*Tahliye olanlardan asker olup, Jandarma sınıfına nasb edilen 9 kişi J. Asyş. K.lığı emrinde ve JİTEM Grup K.lığı kontrolunda görev yapmakta olup...*" (B. Ekinci, *Taraf*, 01.01.2010).

2) 1984-92 arasında Diyarbakır Emniyeti İstihbarat Şb. Md. Hanefi Avcı: "Diyarbakır Asayiş Kolordu Kom. ve Diyarbakır Alay Kom. içinde tahsis edilen yerlerde JİTEM levhaları bulunmaktaydı" (*Taraf*, 01.01.2010).

3) 1995'te ODTÜ'de yakalanan bir sivilden tabanca ve JİTEM kimliği çıkınca Ankara DGM durumu Genelkurmay'a sordu, böyle bir birim olmadığı yanıtını aldı (*Radikal*, 27.03.2009).

4) TBMM Susurluk Komisyonu Başkanı Mehmet Elkatmış: "Her taşın altından JİTEM çıkıyordu. Dönemin jandarma komutanı Teoman Koman'ı davet ettik, gelmedi, 'TSK

bünyesinde JİTEM diye bir kuruluş yoktur' diye yazı yolladı. Genelkurmay'a yazdık, İkinci Başkan Çevik Bir, tek cümleyle yanıtladı: 'TSK mensuplarının bu gibi konularda hiçbir dahli yoktur'. MGK Genel Sekreterliğine yazdım, cevap bile vermediler" (*Taraf*, 05.09.2008).

5) 18 Aralık 1996'da MGK'ya sunulan gizli rapor, MİT ve Emniyet'le birlikte devletin üçüncü istihbarat teşkilâtı olarak JİTEM'i zikretmekteydi (K. Tayiz, *Taraf*, 10.07.2011).

6) 16 Şubat 1997 tarihli *Milliyet*'te, dönemin CHP Gn. Sekr. Yd. Sinan Yerlikaya: "İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken JİTEM'in bütçesine sadece askerî yetkililer ve milletvekilleri katıldı. Hatta bize, görüşme ve rakamları kamuoyuna sızdırmamamız için namusumuz ve şerefimiz üzerine yemin ettirdiler. Dosyada hiçbir bilgi yoktu, sadece rakamlar vardı" (*Taraf*, 10.07.2011).

7) 2004'te *Ülkede Özgür Gündem*, İsveç'te yaşayan PKK itirafçısı Abdülkadir Aygan'ın itiraflarını yayınlayınca, Genelkurmay sorulara cevap verdi: "*2803 sayılı Jandarma Teşkilât, Görev ve Yetkileri Kanunu'nda teşkilât, görev ve sorumlulukları belirtilen J. Gen. Kom. bünyesinde JİTEM adıyla bir birim teşkil edilmemiştir. Halen bu isimde faaliyet gösteren birim de mevcut değildir*" (*Radikal*, 27.03.09).

8) Aygan'a ait "JİTEM" yazılı maaş bordrosu yayınlandı (N. Çiçek, *Taraf*, 17.12.2008).

9) Birinci Ergenekon davasına bakan İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi, Kasım 2009'da J. Gn. Kom'a yazıp sordu ve şu cevabı aldı: "*Kasım 1988'de bazı birimlerin isimleri değiştirilmiştir. Örneğin 'J. İstihbarat Grup Komutanlığı'nın ismi 'J. İstihbarat ve Terörle Mücadele Grup Komutanlığı' olmuştur. Bu birim geçici olarak deneme mahiyetinde uygulamaya sokulmuştur. Uygulamaya Nisan 1990'da son verilmiştir*".

Terör ve organize suçlara bakan Ankara C. Savcısı Hakan Yüksel, E. Albay Doğan'ın açıklamaları üzerine İçişleri Bakanlığı, Genelkurmay, J. Gn. Kom., MİT ve Emniyet Genel Müdürlüğüne 2011'de yazarak bilgi istedi. Bu sefer gelen cevaplarda JİTEM'in varlığı kabul ediliyordu. Savcı bunları şöyle özetledi: "JİTEM vardır, ama İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay'a haber vermeksizin J. Gn. Kom. tarafından kurulmuştur. Faaliyetleri de 1990'da sonlandırılmıştır" (*Radikal*, 10.07.2011).

Savcının böyle özetlemesi yanlışsa, JİTEM Genelkurmay'ın bilgisi ve emri dahilinde kurulmuştu ve esas cinayetler 1992-95 arasında işlendiğine göre, 1990'da sonlandırılma durumu da yoktu. Özetleme doğruysa, yani JİTEM İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay'dan habersiz kurulmuş ise, TSK'nın istihbarat ve disiplin durumu cidden sorunluydu.

(B. Oran)

Jandarma Komutanlığı Maaş Pusulası (Kasım -92)

Sicil No	:5-J.27299	Kd. Süresi	: 1	Gösterge	: 333		
Adı-Soyadı	:ABDULKADİR AYGAN	Medeni Hali	:EVLİ	Ek Gösterge	:		
Sınıf,Rütbe	:SİVİL MEMUR	Derece/Kademe	:13/2	Görev Yeri	:JİTEM		
İSTİHKAKLAR				KESENEKLER			
Gös.Ek.Gös. T. :	348,000	Yan Ödeme :	103,000	Gelir Vergisi :	224,000	Tas.Tes.Kes. :	347,000
Taban Ay. Tut.:	1,137,000	Asayiş Taz. :		Öy.Oye Aidatı :		Konut Yardımı :	
Kd.Aylığı Tut.:	9,000	Tayin Bedeli :	390,000	Oyak İkraz :		Kira :	
%20 Emek. Kes.:	334,000	Makam Taz. :		Oy. Mesk. Kr. :		İcra :	
%100 Artış :		Lojman Taz. :		Oy. Mal Kre. :		Damga Vergisi :	12,000
Aile Yardımı :	260,000	Özel Hiz.(TSK):	479,000	%33 Emek. Kes.:	584,000	O.Hal Kes. :	479,000
Yabancı Dil T.:		28t. Taz. :	520,000	%200 Artış :		Özel Kesinti. :	61,000
Tas.Tes.Kes. :	207,000	O.Hal Taz. :	958,000	Hizmet Borc. :		Kes. Toplamı :	1,646,000
Konut Yardımı :		İs. Toplamı :	4,745,000	Emekli İkraz :		Ödenen Toplam :	3,038,000
ÖZEL KESİNTİLER							
Vergi İade Matrahı :	3,718,000			Yemek Bedeli :	61,000	Bl.İ.Mrl.Sn. :	
				Kantin :		İ.Sn.K.Mrl.Sn.:	
				Mehsetcik V. :		Telefon Ücr. :	
				Yardım :		Diğer :	
				Mutemet Kes. :		Toplam :	61,000

Abdülkadir Aygan'a ait JİTEM maaş bordrosu. Kaynak: http://hakanakcura.files.wordpress.com/2009/12/bordro.jpg

2010'da Başbuğ'un yerine göreve gelen Genelkurmay Başkanı Org. Işık Koşaner, çoğu tutuklu bulunan 17 generalin YAŞ'ta terfi ettirilmesini talep etti. Gül ve Erdoğan bunun hukuken mümkün olmadığını belirterek tutuklu paşaların emekli edilmesini istediler. Bunun üzerine Org. Koşaner ve 3 kuvvet komutanı 29 Temmuz 2011 günü istifalarını verdiler. Koşaner'in yerine, onunla birlikte istifa etmemiş tek kuvvet komutanı olan Jandarma Genel Komutanı Org. Necdet Özel getirildi.

Bundan sonra Hükümet-Genelkurmay ilişkilerinin görünümü hızla değişti. Sembolik fakat önemli gelişmeler oldu. MGK'daki oturma düzeninde sivillerle askerlerin karşı karşıya değil karışık oturması sağlandı. YAŞ'ta başbakan, başkanlık pozisyonunda, yanında genelkurmay başkanıyla değil, yalnız oturdu. 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerinde kutlamaları artık genelkurmay başkanı değil, başkomutan sıfatıyla Cumhurbaşkanı Gül kabul etmeye başladı. 27 Nisan 2007 Muhtırası Genelkurmay sitesinden 30 Ağustos 2011'de kaldırıldı. 30 Ağustos 2009'dan beri Genelkurmay'ın bütün afişlerinde yer alan, sokaklardaki ilan tahtalarına da asılan "Güçlü Ordu, Güçlü Türkiye" sloganı Türk Deniz Kuvvetlerinin 930. kuruluş yıldönümü dolayısıyla hazırlanan 2011 afişlerinde yer almadı (bu durum Ağustos 2012'de de devam etti). 21 Aralık 2011'de TBMM Muhafız Alayı, görevi polislere devretti. Ocak 2012'de, liselerde okutulan askerlik dersi kaldırıldı.

Normalleşmenin resmi

Yüksek Askeri Şura'da yıllardır görmeye alıştırıldığımız, Başbakan ile Genelkurmay Başkanı'nın yan yana oturduğu görüntü bu yıl yaşanmadı. Başbakan, şuranın başkanı olarak masanın başına tek oturdu

İKİ FOTOĞRAF ARASINDAKİ FARK

VAN'DA HAİN SALDIRI 3 askeriniz şehit düştü

Bugün, 02.08.2011.

Askeri Vesayetin Yıpranma Süreci - Bir Özet ve Değerlendirme

Çeşitli olay ve tutarsızlıkların oluşturduğu bu süreç sonucunda, kamuoyu araştırmalarında daima Türkiye'nin en itibarlı kurumu olarak çıkan TSK, 2011 sonuna ulaşıldığında, farklı bir konuma gelmişti. (Çeşitli darbe planları konusunda bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü). Bunun temel nedenleri kısaca özetlenirse:

1) Askerî Ceza Kanunu Md. 148/c'de 1 aydan 5 yıla kadar hapis öngörüldüğü halde, askerler hiç durmaksızın siyasal demeç verdiler. Hatta TBMM'deki kimi siyasal partileri yasadışı ilan ettiler.

2) TSK'nın şu veya bu biçimde yetersiz/tedbirsiz/kusurlu olduğunu ortaya koyan çok sayıda olay birbiri ardına vuku buldu. Her konuda bildiri yayınlayan Genelkurmay, bunlarda sessiz kaldı. Sessiz kalamadığı durumlarda yalanlama yoluna gitti. Örneğin, Org. Aslan Güner'in ithal yetkisi olmaksızın İsrail'den ithal ettirdiği aygıtlarla sivilleri dinlettiği iddiasında bu durum görüldü (*Bianet*, 01.09.2010). Yalanlamanın mümkün olmadığı durumlarda Genelkurmay, Kayseri Işık Evleri olayında görüldüğü gibi, TBMM İnsan Hakları Komisyonuna "gizli" olduğunu belirterek bilgi vermeyi reddetti (*Radikal*, 29.10.2010).

Bunların hiç birinin yapılamadığı durumlarda ise, askerler milli duygulara hitap ettiler. Örneğin, Poyrazköy kazılarından çıkan mühimmat davasında Tuğa. Şafak Yürekli, "Askeriye içerisinde bazı mihraklar tarafından vatanını milletini çok seven kişiler hakkında CD oluşturulmuştur" dedi. Kafes Eylem Planında (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü) bir fuhuş çetesinden bahsedildiği zaman, "Atatürk'ün askerleri böyle bir oluşumda yer almaz" savunması yapıldı (*Milliyet*, 15.10.2010). Balyoz darbe planı uygulamalarından olarak camilere tahrik saldırısı yapılacağı iddiaları (Sakal Planı; bkz. **Balyoz Harekat Planı Davası** kutusu, s. 734) hakkında da Org. Başbuğ şöyle dedi: "Allah Allah diye askerine hücum ettiren bir ordu, nasıl Allah'ın evi camiye bomba atmayı düşünür?" (*Bianet*, 26.01.2010). Oysa 6-7 Eylül 1955 pogromundan hemen önce, başında bir tümgeneralin bulunduğu MİT, Selanik'teki Atatürk evine bomba attırmış ve olaylar bunun duyulması üzerine çıkmıştı (bkz. **2012'den Bakınca Menderes Dönemi** kutusu, s. 76).

Karikatür: Yiğit Özgür. Kaynak: http://2.bp.blogspot.com/-A_E_j5UJlV0/TgrAWO2-4YI/AAAAAAAAANM/zlcYtEFtim4/s1600/atat%C3%BCrk1.JPG

TSK'ya İçeriden İki Farklı Yorum

E. Org. Koşaner'in genelkurmay başkanı olarak bir toplantıda gizlice kaydedilen konuşmasının ses kaydı, *dailymotion.com* adlı video paylaşım sitesinde 24 ve 25 Ağustos 2011'de iki kısım halinde yayınlandı. Gerçek olduğu birkaç gün sonra kendisi tarafından da kabul edilen konuşma, TSK hakkında medyada ve özellikle de *Taraf* gazetesinde çıkan çok sayıda iddiayı doğrular nitelikteydi (bkz. **Org. Işık Koşaner'in TSK Hakkındaki Görüşleri** kutusu, s. 105).

Askerî vesayet konusunda E. Korg. Attila Kıyat'ın iki farklı TV programında söyledikleri de, TSK zihniyet ve faaliyetlerini özetler mahiyette oldu. Kıyat 3 Ağustos 2010'da Habertürk TV'de özetle şunları söyledi: Şu anda Ergenekon davasında suçlanan albaylar o zaman küçük rütbelerdeydi. Bu insanların bu suçları, kendi başlarına, terörü durdurmak için işlemeleri mümkün değildir; o sırada en üst düzeyde olan sivil ve asker şahısların darbeci düşünce ve eylemlerinden dolayı suçlanmaktadırlar. Bu üst düzey şahısların çıkıp, 1990-2000 arasındaki cinayetlerin, kontrgerillanın bir devlet politikası olduğunu, komutanların da AKP iktidara geldikten sonra da darbe yapmak istediklerini, ama şartlar gereği yapamadıklarını söylemeleri lazımdır (bkz. **Darbe Suçları** kutusu, s. 91).

Kıyat daha önemli bir konuşmayı 13 Eylül 2011'de Star TV'deki Arena programında yaptı. "Biz yıllar boyunca kendimizi ülkenin tek sahibi ve tek seveni olarak gördük. Bu nedenle de bazı hatalar yaptık. Tabirimi mazur görün, tımak içinde her şeye maydanoz olduk. RTÜK'e üye verdik, YÖK'e üye verdik. (...) MGK ka-

Org. Işık Koşaner'in TSK Hakkındaki Görüşleri

Konuşmanın TSK'yla ilgili özeleştiriler içeren ve askerî vesayet zihniyetini sergileyen bölümü, TSK'nın düşünüş ve eylemlerini anlamak açısından önemlidir. Bu konuşma şu şekilde özetlenebilir:

1) TSK'yla ilgili özeleştiriler:

Kontrolsüz biçimde mayın döşüyoruz, insanlar ölüyor. Orduda emir-komuta birliği sağlayamadığımız ve teşkilât yapımız yanlış olduğu için Hantepe'de insansız hava aracının (İHA) tespit ettiği saldırıya yardım gönderemedik. Kimi çatışmalarda tim komutanlarımız silahını bile bırakıp kaçıyor. Eğitim zafiyeti yüzünden terörist diye kendi erimizi alnından vurduk. Sınır karakollarımız hatalı yapılmış.

2) Askerî vesayet zihniyetiyle ilgili sözler:

Sivil otoriteye itaat hakkında: "Terörle mücadelede hiç kimsenin talimatına ihtiyacımız yok. Kimse bize harekatı azalt diyemez. Dese bile bunu kabul etmeyiz".

Anti-demokratik belgeler hakkında: "(...) yasalarımız bize gerekli yetkiyi veriyor. EMASYA Protokolü kalktığı için iller arasındaki harekette biraz sıkıntımız olacak gibi geliyordu ama arkadaşlarımız söylediler, valiler gene anlaştı" (bkz. **EMASYA Protokolü** kutusu, s. 97).

Meslekî ayrıcalıklar hakkında: "Herkesin gözü üzerimizde. Erleri kullanma işini yavaş yavaş kaldıralım yoksa kaldırtacaklar (...) Hangi asker kanunsuz iş yapıyor, hangisi köpeğini itini askere gezdiriyor, özel evinin badanasını askere yaptırıyor".

Yapılan usulsüz işlerin Genelkurmay'dan da saklanması hakkında: "Personelimiz bize doğru bilgi vermiyor. Doğrusunu bilemeyince tedbir alamıyoruz (...) Her ne olursa olsun lütfen doğruyu söyleyiniz. Bunu illa bilmemne raporuna uzun uzun yazın demiyorum".

Balyoz davası hakkında: "Balyoz denen (...) olayla ilgili evrakın hepsi imha edilmiş olduğu için, ortaya çıkınca bir şey bulamadık (...) Bize ne kadar doğru yazıldı, ne yaptı onu da bilemiyoruz. Ne zaman ki iddianame hazırlandı, olayın ne boyutta olduğunu, neyin iddia edildiğini açık açık anladık. Bizi üzen, arkadaşlar, Birinci Ordu'da her şeyimizi çaldırmışız. (...) Esas rezalet bu".

TSK'nın denetimi hakkında: "Sayıştay Kanunu değişti, biliyorsunuz. Çok dikkat ediniz. Para işleri bundan sonra çok ciddiye bindi" (bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK** kutusu, s. 722). "Her türlü idari şikayette ombudsman denen adam bize de gelecek hesap soracak. Diyecek siz bu adamı dövmüşsünüz, niye dövdünüz (...) Bu sıkıntılı durumlara gelmemizin sebebi, arkadaşlar, maalesef bizleriz. Yanlış şeyler yaptık. İşte evrakımızı bilmem nemize sahip olmadık, çaldırdık. Ortalıkta rastgele konuştuk (...) İmza atarken kağıtlara dikkat etmedik (...) Cep telefonlarımızla olur olmaz konuştuk. Malzeme verdik. Bilgisayarlarımızda lüzumsuz bilgileri depoladık. İşte geldiler aradılar, bir sürü şey buldular. Hesabını veremiyoruz".

Askerî darbeler hakkında: "Diyorlar ya, 35. maddeyi kaldır da bilmem ne maddeyi koy. İster koy ister koyma. Biz Silahlı Kuvvetler olarak bunun için varız. Bu bizim doğal tarihî görevimiz. Kimse bunun hakkında bize akıl öğretemez. (...) Temellerimizi sarstırmamak durumundayız. Eğer biz gevşersek bizden sonrakiler çok daha zor durumda kalacaklar. (...) Biz milletin ordusu olduğumuzu her zaman göstermek durumundayız. Zaten bize çok görevler yetkiler veriyor yasalarımız. Onları bilip, onlara göre yapın, konuşun, tartışın".

(B. Oran)

nalıyla ülkeyi yönetmeye kalktık, hatta yönettik de. MGK toplantıları amacını kaybetti. Sanki askerlerin her ay hükümetin icraatını denetlediği toplantılar haline dönüştü."

Kıyat, TSK'da en üst rütbelere gelenlere sınırsız haklar tanındığını, bu kişilerin bu hayatı sevdiklerini söyledikten ve "Sorumsuzca, plansızca harcama yaptık" dedikten sonra iki önemli tespit yaptı: 1) "Biz dünyanın en güçlü silahlı kuvvetlerinden biriydik. Fakat, güç ve kudretimizi muhakkak bir tehdidin var olması halin-

de sürdürebileceğimizi düşündük"; 2) "Biz sanki savaşın bittiğinden habersiz, Okinawa ormanlarında saklanan Japon askerleri gibi olduk". Bu birbirini tamamlayan iki cümle TSK'nın, artık çok değişmiş olan bir dünyada askerî vesayet iddiasını neden durmadan bir tehditler dizisi yaratarak sürdürmek istediğini açıklıyordu.

Dönem Sonunda Asker'in Durumu

TSK'nın devlet üzerindeki vesayeti, dönem sonunda artık eskisi gibi değildi. Fiilen bitmişti. Simgesel değişiklikler de bunu gösteriyordu. Bununla birlikte, Org. Koşaner'in ses bandında, "Zaten bize çok görevler yetkiler veriyor yasalarımız" demesinden de anlaşılacağı gibi, askerin özerkliği yazılı kurallarda devam etmekteydi. Bu özerkliğin 3 ana ayağı olduğu söylenebilir:

1) Mali özerklik: Eskiden beri TBMM, TSK'nın bütçesini, hiç karışmadan ve müzakeresiz kabul ederdi. Hatta, "Askere selam, bütçeye devam" diye bir tekerleme vardı. Bu bütçenin harcanması konusunda hiçbir devlet kurumunun müdahalesi veya denetimi de olamazdı. İlk defa 2003'te Yedinci AB Uyum Paketiyle bir Sayıştay denetimi getirildi, fakat uygulanamadı (bkz. **Sayıştay Denetimi** ve **TSK** kutusu, s. 722). Dönem sonunda yeni bir teşebbüs yapıldıysa da, bu denetimi tam sağlamak yine mümkün olmamıştı (bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)** kutusu, s. 723). TSK; NATO'yla paylaştığı bilgileri bile kendi kamuoyuna açıklamıyordu. 2012 bütçesi görüşülürken Emniyet'in bütçe ödeneği TBMM'ye 28 sayfa halinde sunulmuşken, MSB'ninki 2,5 sayfa, Jandarma'nınki 2 sayfa olarak verilmişti (L. Kemal, *Taraf*, 17.12.2011). Bu durumda, milletvekilleri, onayladıkları harcamaların neye ilişkin olduğundan tamamen habersiz biçimde oy vermekteydiler.

2) Hukuki özerklik: Türkiye'de bir hukuk birliğinin olmaması, yani "paralel hukuk" oluşturacak biçimde askerlere ait ayrı bir yargı sisteminin bulunması durumu, dönem sonunda devam etmekteydi. TSK'nın kendi danıştayı (AYİM), kendi yargıtayı (Askerî Yargıtay) ve askerî mahkemeleri vardı.

12 Eylül 2010 anayasa referandumunda darbecilerin adli (sivil) yargıda yargılanabilmesi nihayet kabul edildi (bkz. **Anayasa Referandumu-2010** kutusu, s. 713).

AĞANIN ELİ TUTULMAZ

BUYURUN, YARGILAYIN!

AKP'nin 'darbecileri yargılamak' şarıyla propagandasını yaptığı anayasa değişikliği halktan 'olur' aldı ve şamimiyet testine girdi

30.YILINDA 12 EYLÜL DARBESİ'Nİ HESAPLAŞIYORUZ

SUÇ DUYURUSUNDA BULUNULDU

'YARGILANSIN'

Birgün, 14.09.2010.

Ama askerlerin siyaset yapmaları, doğrudan Askerî Ceza Kanununda askerî suç olarak düzenlenmiş bulunduğundan, askerî mahkemelerin yetkisinde kaldı (bkz. **Asker Kişilerin Siyaset Yapma Suçu** kutusu, s. 91).

Diğer yandan, askerî vesayetin, sivil yasalar ve sivil yargı aracılığıyla devam eden bazı veçheleri hâlâ şikayet konusuydu. "Halkı askerlikten soğutma"ya ilişkin TCK Md. 318 uygulaması, işkencecilerin zaman aşımından yararlanarak durmadan kurtulmaları, Derin Devlet operasyonlarında yargısız infaz yaptığı iddia edilenlerin mahkemelerce "soyut iddia" denilerek serbest bırakılmaları gibi uygulamalar dönem sonunda ciddi tepki doğurdu.

3) Siyasi özerklik: Mali ve hukuki özerkliklerin varlığı, TSK'nın tarihten gelen ağırlığıyla birleşince, bu kurumun, iç ve dış politikada da önemli bir siyasi özerklik sahibi olmasına imkan veriyordu.

İç politikadaki özerklik, en başta MGK ve YAŞ gibi kurumlarla ve EMASYA türünden yasal düzenlemelerle sürdü. PKK'nın varlığı ise, askerin özerk konumunu devam ettirmesindeki başlıca gerekçe oldu.

Dış politikaya gelince: 1950'lerden beri özellikle NATO'ya üyelik üzerinden kendini gösteren asker etkisi, 1960'larda kurulan MGK üzerinden yürüdü. Bu etki, 1970'lerden itibaren Kıbrıs ve Ege sorunları yüzünden daha da arttı. Sonunda, Genelkurmay'ın bu iki konuda kendi bünyesinde oluşturduğu birimlerle fiilen bir "paralel dışişleri bakanlığı" tesis etmesiyle kurumlaştı. 12 Eylül 1980 darbesine ABD'nin verdiği destekle çoğalan etki, 1980'lerden itibaren savunma sanayiinin kurulma sürecinde daha da büyüdü.

Savunma sanayii süreci, askerin, mali özerklik üzerinden gelişen siyasal etkisine de büyük katkıda bulundu. Bilgi Üniversitesinin Kasım 2011 tarihli araştırması, askerin bütçesine katkı yapan kimi kurumların ve uygulamaların izlenmesinin çok güç olduğunu ortaya koymaktaydı. Bunlar şöyle sıralanabilir: SSM fonu, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), köy korucularına yönelik harcamalar, örtülü ödenek harcamaları, askerî amaçlı dış krediler, askerî araştırma-geliştirme harcamaları, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının (TSKGV) askerî projelere aktardığı kaynaklar. TSKGV'nin iştiraklerinden 18 askerî firmanın gelirleri, Türk Savunma Sanayiinin 2009 cirosunun yüzde 42'sini oluşturmaktaydı (L. Kemal, *Taraf*, 17.12.2011).

2012 sonunda, bu özerklikler zinciri hukuken ve fiilen devam etmekteydi.

b) Yargı'nın Durumu

Dönem sonunda Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu'nun yayınladığı Hammerberg Raporu, Türkiye'deki yargı sisteminin insan haklarını olumsuz etkilediğini ifade ediyordu. Dönem içinde, en temel iki niteliği tarafsızlık ve bağımsızlık olması gereken yargı erkinin her iki niteliğe de sahip olmadığı eleştirileri çok yapıldı. Yasaları yorumlama biçiminin kimi zaman hukuka aykırı olduğu, kimi zaman da bu yasaları hiç dikkate almadığı şikayetleri duyuldu. Yargı erkinin tarafsız olmadan bağımsız olamayacağına, çünkü kimin tarafında olursa onun denetimine gireceğine dikkat çekildi.

Yargı'da Devlet Algısı

Bu eleştirilere göre, Türk yargısı hep devletten ve onun resmî ideolojisinden yana bir çizgi izlemişti ve bu sebepten de, başta askerî darbe dönemleri olmak üzere, Kemalist devleti temsil ettiğini söyleyen iktidara paralel kararlar vermişti. Danıştay Başkanı Mustafa Birden'in Danıştay'ın 142. yıldönümünde söylediği, "1982 Anayasasının yüzde 90'ın üzerinde bir oyla kabul edildiği gerçeği gözlerden uzak tutulmamalıdır" (*Milliyet*, 11.05.2010) gibi sözler asker-yüksek yargı paralelliğini örneklemekteydi.

Bu durum, devlet konusunda tarafsız olamayacaklarını ve olmamaları gerektiğini bizzat ilan eden yargı mensupları tarafından da dönem boyunca doğrulandı. Ör-

neğin, Yargıtay Başkanı Osman Aslan 01.11.2007'de Türkiye Adalet Akademisi açılış töreninde şöyle dedi: "Hakimliğin temel öğesi tarafsız olmaktır. Ancak, bazı kararlarınızda Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması ve yaşatılmasında taraf olacaksınız (...) ay-yıldızlı bayrağa sahip çıkmada, o bayrağı daha yükseklere çıkarmada taraf olacaksınız. Buralarda tarafsız olma lüksünüz yok" (K. Şahin, *Radikal*, 18.11.2007). Aslan, emekliye ayrılma konuşmasında da şunları söyledi: "Hakimin taraf olacağı olaylar da vardır. Hakimler Türkiye Cumhuriyeti'nden yana taraftır. Hakimler üniter devletten, bölünmez bütünlükten yana taraftır" (*CNN Türk.com*, 25.12.2007).

Yargıç ve savcılarla görüşmelere dayanan bir TESEV araştırması da benzer ve daha da çarpıcı sonuçlar verdi: "Ben devletçi hukukçuyum"; "Devlet olmazsa hukuk olmaz, biz de olmayız"; "Devletim olmadıktan sonra benim bireysel özgürlüğüm hiçbir işe yaramaz"; "Bireyin özgürlüğünü önde tutan flaş görüşler var, katılmıyorum. Niye katılmıyorum? Devletim, evvelâ devletim (...) devletim olmadıktan sonra benim bireysel özgürlüğüm hiçbir şeye yaramaz. Benim bireysel özgürlüğümün devletimle çatışmaması lazım"; "Düşünce özgürlüğünü şöyle kabul ediyorum, devletin selametine, geleceğine kötü yönde etkisi olacaksa, alabildiğine düşünce özgürlüğüne karşıyım"; "Devletin olmadığı yerde demokrasi olmayacaktır"; "...polisin birisi havaya ateş edecekken mermi sekmiş gitmiş oradaki bir göstericiye çarpmış; ne kadar kötülük var içinde?"; "Ben öncelikle Cumhuriyet'in temel ilkelerinin korunması kanaatindeyim bir hukukçu olarak. Diğerleri zaten kendiliğinden geliyor"; "Cumhuriyet savcısıyım ben. Yani ben işin içine devlet girdiği zaman taraf olmak zorundayım"; "...devlet mi öncelikli demokrasi mi önemli (...) tabii ben Cumhuriyet Savcısı olarak devleti ve rejimi korumam gerek. Ben rejimin savcısıyım" (Sancar ve Atılgan, s. 136-140). Araştırmaya verilen cevapların en ilgi çekeni ise şuydu: "Benim ülkem söz konusu olduğunda hukuk mukuk dinlemem" (Sancar ve Atılgan, s. 135).

Görüşülen yargı mensuplarının yüzde 51'i, "İnsan hakları devletin güvenliği açısından tehdit oluşturabilir mi?" sorusuna "evet" cevabı vermiş, ancak yüzde 28'i "hayır" demişti. "Yargılama faaliyeti sırasında ulusal çıkarlar dikkate alınmalı" diyenlerin oranıysa yüzde 41 çıkmıştı (http://www.scribd.com/doc/75474777/TESEV-YargidaAlgiveZihniyetKaliplariRaporu , s. 13).

"Yargı Vesayeti" Şikayetleri

Bu durumda, askerî vesayet zayıflarken, yargı erkinin hukuka açıkça aykırı kimi kararlar verdiği ve askerî vesayetin yerinin yargı vesayeti tarafından doldurulduğu yönünde şikayetler oluştu. Sınıflandırılırsa, buna yol açan hususlar 4 grupta toplanabilir:

1) Kimi hukuk metinlerinin görmezden gelinmesi. Buna şu örnekler verilebilir:

a) İnsan haklarına ilişkin uluslararası antlaşma metinlerinin ulusal hukuktan üstün olduğunu söyleyen Anayasa Md. 90/5. Bu maddenin uygulanmaması vahim sonuçlara yol açtı. Eğer uygulansaydı, hem Türkiye'de insan hakları ihlalleri çok azalacak, hem Anayasa bizzat yargı erki tarafından ihlal edilmemiş olacak, hem de Türkiye AİHM'de sürekli mahkum olmak yüzünden itibar ve para yitirmeyecekti. Yargı burada "devleti koruma" gibi hukuk dışı bir içgüdüyle hareket ederek, Anayasa değişikliği sanki hiç yapılmamış gibi davrandı ve kısıtlayıcı ulusal hukuku uygulamaya devam etti. Yani, hem yasama organının yerine geçerek "kuvvetler ayrılığı" ilkesini ihlal etti, hem de anayasayı ihlal suçu işledi.

b) Bütün T.C. vatandaşlarının (resmî daireler dışında) bütün dilleri istedikleri yerde kullanabilmeleri olanağını getiren Lausanne Barış Antlaşması Md. 39/4 ve Türkçeden başka dil kullanan T.C. vatandaşlarının mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilecekleri hükmünü getiren Md. 39/5 (bkz. Cilt I, s. 225-231). Yargı erki, Türkiye'yi kuran antlaşmayı ihlal etti. Tabii, Anayasa 90/5 uygulanmış olsaydı, Lausanne da kuvvet kazanacaktı.

Anayasa 90/5 ile Lausanne 39/4 ve 5'in en çok görmezden gelindiği haller olarak; Siyasi Partiler, Dernekler, Seçim, Türk Ceza ve Terörle Mücadele kanunlarıyla ilgili uygulamalar ve özellikle de KCK (Kürdistan Topluluklar Birliği) dava duruşmaları dikkat çekmekteydi. Hatta, Türkçe dışındaki dillerde seçim propagandasına hapis cezası Nisan 2010'da kaldırıldıktan yaklaşık üç ay sonra, Adana'da 7 kişiye Kürtçe konuşmak nedeniyle 5'er ay hapis cezası verildi. Hapiste annesiyle konuşmak (Mayıs 2008) ve mezar taşı yazdırmak (Kasım 2008) dahil olmak üzere Kürtçe kullanmak cezalandırıldı. Sosyolog İsmail Beşikçi, bir dergide "Kürdistan" kelimesini kullandığı ve Kandil kelimesini "Qandil" biçiminde yazdığı için Mart 2011'de 1 yıl 3 ay hapse çarptırıldı. KCK davalarında Kürtçe konuşulunca mikrofon kapatılması dönem sonunda da devam etmekteydi.

c) Yargı erki, Türkiye'nin Eylül 2011'de onayarak iç hukuk yaptığı, "18 yaş altı" olarak tanımlanan çocuğun yargı aşamasından uzaklaştırılmasını öngören Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesini ve Türkiye'nin 1995'te onadığı Çocuk Hakları Sözleşmesinin 3, 19/1 ve 34. maddelerini de uygulamaktan kaçındı.

ç) Anayasa Md. 148. Bu madde, "[AYM] *Anayasa değişikliklerini* (...) *sadece şekil bakımından inceler ve denetler*" dedikten sonra, bu şekil denetlemesini çok net biçimde tanımlamaktaydı: "(...) *teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır*". Buna rağmen AYM hem 367, hem türban, hem de 2010 referandum kararı konusundaki anayasa değişikliklerinde, bu kadar açık hükümlere rağmen esasa girdi ve iptal kararı verdi (ayrıntı için bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

2) Yasama organının kaldırdığı hükümlerin yerine kendiliğinden başka hükümler ikame ederek, özgür ifadenin cezalandırılması.

İfade özgürlüğünü sol düşünceler açısından ortadan kaldıran TCK Md. 141 ve 142 ile İslamcılar açısından ortadan kaldıran TCK Md. 163'ün Özal döneminde (1991) iptal edilmesi üzerine, yargı erki, TCK Md. 312 ve 159'u ve özellikle de eski TMK Md. 8'i bunların yerine geçirerek ceza vermeye devam etmişti. Bu dönemde de, yargı, değiştirilen bu TCK hükümleri yerine TMK hükümlerini kullanarak ceza vermeyi sürdürdü (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu md. 7 ve 8** kutusu, s. 716).

3) Devleti temsil edenlerin veya resmî ideoloji yanlısı olarak nitelendirilebilecek kişilerin işledikleri suçlarda "hoşgörülü" davranılması ve cezaların (iyi hal, hafifletici sebep, vb. gerekçelerle) alt sınırdan verilmesi.

Azınlık Raporu vesilesiyle (bkz. **Azınlık Raporu ve Davası** kutusu, s. 725) TBMM kürsüsüne çıkarak, "Azınlık arayanlar, analarına babalarının kim olduğunu bir kez daha sorsunlar" (*Hürriyet*, 27.10.2004) diye ağır hakaret eden Malatya Milletvekili Süleyman Sarıbaş, bidayet mahkemesinde tazminata mahkum olduğu halde, Yargıtay 4. Hukuk Dairesinde "ifade özgürlüğü" gerekçesiyle beraat etti. Hakkâri'de 17

yaşındaki gencin kafasını tüfek dipçiğiyle kıran polise mahkeme, "Eylemler dolayısıyla psikolojik gerginlik taşıyordu" gerekçesiyle Aralık 2011'de 6 ay hapis cezası verip cezayı erteledi. DTP ilçe binasını dışarıdan kurşunlayan kişi hakkında Şubat 2010'da hazırlanan iddianamede, kişinin "gazi" olduğu belirtildi ve verilecek cezanın ¼'ünden ¾'üne kadar indirilmesini öngören TCK Md. 29'un uygulanması talep edildi. Yerel bir gazetede, "Her şehit için 5 DTP'li öldürülsün" diyen köşe yazarı Işın Erşen hakkında önce savcılık sonra mahkeme takipsizlik kararı verdi. Yargıtay 8. Ceza Dairesi de Ekim 2009'da bu nefret söyleminde suç bulmadı.

Bu konudaki en tanınmış dava, Şubat 2006'da aralarında Kemal Kerinçsiz'in de bulunduğu 6 kişinin, "Türk olmak sıfatıyla üzüntü duyma" gerekçesiyle Orhan Pamuk'a Türk Borçlar Kanununun haksız fiil maddelerini dayanak göstererek açtıkları tazminat davası oldu. Bu dava, Orhan Pamuk'un, Kürt ve Ermenilerin öldürüldüğüne ilişkin sözlerine ulusalcıların açtırdığı ceza davasının düşmesi üzerine açılmıştı (bkz. yukarıda **Sèvres Sendromu** alt başlığı). Bidayet mahkemesi davayı, davacıların dava ehliyeti olmadığı gerekçesiyle iki kere reddetti, fakat Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, Ocak 2008'de davacıların dava ehliyetini kabul ettiği gibi, bütün T.C. vatandaşlarının da Pamuk'a dava açabileceklerini karara bağladı. (Oysa Yargıtay, kapıcıları aşağıladığı iddia edilen bir TV dizisine her kapıcının dava açamayacağına hükmetmişti). Arkasından, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da aynı kanaate varınca, bidayet mahkemesi Mart 2011'de temyiz kararına uymak zorunda kaldı. (Zaman aşımı Şubat 2010'da dolduğu için bütün vatandaşlar dava açamamıştır.)

YARGITAY'DAN İLGİNÇ KARAR!

Orhan Pamuk'a isteyen herkes dava açabilecek

Orhan Pamuk

Nobel ödüllü ilk Türk olan yazar Orhan Pamuk bir İsviçre gazetesine "Türkiye 30 bin Kürt'ü, 1 milyon Ermeni'yi öldürdü" demişti. Avukat Kemal Kerinçsiz bu sözlerle Türk milletine hakaret edildiği gerekçesiyle Orhan Pamuk'a tazminat davası açtı. Şişli 3. Asliye Hukuk Mahkemesi, 'Sadece Türk milletinin bir ferdi olmak bu konuda dava açmaya yeterli değil' diyerek davayı reddetti. Temyiz makamı Yargıtay ise şu kararı verdi: "Sözler Türk milletine yöneliktir. Türk milletinin ferdi olmak bu davayı açmaya yeterlidir." Bu karar emsal teşkil edecek ve dileyen herkes Orhan Pamuk aleyhine tazminat davası açabilecek.

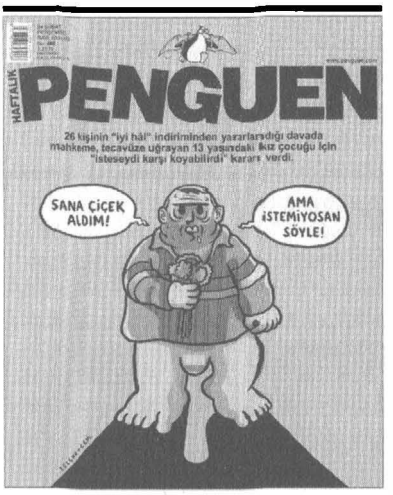
Posta, 23.01.2008.

4) Siyasi ve ideolojik davalarda sert davranılması ve/veya cezaların üst sınırdan verilmesi.

"Doğurduğum çocuğu toprağa vereceğim, var mı böyle bir şey" diyen Bülent Ersoy hakkında savcılık, "Halkı askerlikten soğutmak"la ilgili TCK Md. 318'den Şubat 2008'de soruşturma başlattı. "Sayın Öcalan" diyenler yıllar boyu, "terör örgütü propagandası yapmak"tan 6-10 ay hapse çarptırıldılar, fakat Başbakan Erdoğan Avustralya'da bir radyoda aynı ifadeyi kullandığında takipsizlik kararı verildi. Yargı, evinde 19 çakmak bulunan bir vatandaşa, "Çakmakların hayatın olağan akışına uygun düşmeyecek çoklukta olması" gerekçesiyle örgüt üyeliğinden Aralık 2011'de 7,5 yıl ceza verdi. Diyarbakır 4. Ağır Ceza Mahkemesi; katıldığı eylemde sloganlara eşlik etmeyen, Türkçe bile bilmeyen 36 yaşındaki 6 çocuk annesi kadını; pankartı tuttuğu, zılgıt ve alkışlarla yasadışı eylemlere destek verdiği gerekçesiyle yine Aralık 2011'de 7 yıl 1 ay hapse mahkum etti.

Tutuklamanın yasada belirtilmiş sebepleri (ikametgâh olmayışı, delillerin toplanmamış bulunması, kaçma olasılığı, vb.) olmaksızın, özellikle öğrenci ve gazetecilerin mahkemeye çıkartılmadan aylarca ve duruşmalar başladıktan sonra bazen yıllarca tutuklu kalmaları uygulaması dönem sonuna doğru gittikçe arttı ve çok eleş-

tiri konusu oldu. Bunların arasında, protesto etmek için pankart açma gibi suçların önemli bir yer tutması kamu vicdanını zedeledi. Başbakan Erdoğan'ın konuştuğu salonda "Parasız eğitim istiyoruz" yazılı pankart açan üniversite öğrencileri, duruşmaya Ekim 2011'de, olaydan ancak 19 ay sonra çıkarıldılar.

Penguen, 24.02.2011.

5) Cinsiyete ilişkin suçlarda (kadına saldırı, çocuklara tecavüz) "hoşgörülü" davranılması ve cezaların (iyi hal, hafifletici sebep, vb. kullanılarak) alt sınırdan verilmesi.

Karısını öldüren adama Kasım 2007'de önce müebbet verildi, sonra, "Kadın kot pantolon giymiş, tanımadığı erkeğe cilveli şekilde saat sorarak adamı tahrik etmiştir" gerekçesiyle ceza 24 yıla çevrildi, daha sonra da katil pişmandır gerekçesiyle 20 yıla indirildi. Oysa "taş atan çocuklar", eylemlere katıldıkları için "fanilaları terli" gibi kanıtlarla Mart 2009'da 11 yıla mahkum olmuşlardı. Kadının boynuna eşarp dolayıp tecavüz eden kişi hakkında Ekim 2011'de Yargıtay, "Bağırıp yardım çağırmadığı için rızası vardır, şiddet yoktur" hükmünü verdi. Mardin'de 13 yaşındaki kız çocuğuna hastanelik edecek biçimde tecavüz eden 26 kişiye, "zorlama değildir, rıza vardır" gerekçesiyle mahkeme sadece 4 yıl 2 ay hapis cezası verdi, Yargıtay da Ekim 2011'de onadı.

Dönem Sonunda Yargı ve Hükümet

Dönem sonunda yargıda iki ilginç gelişme görüldü.

1) Özel yetkili mahkemelerin "devlet içinde devlet" gibi hareket etmeye başladığı şikayetleri yükselmişti. Öteden beri bu mahkemeler, birçok sanığı hiç gerekmediği halde tutuklu olarak yargılamaları ve tutukluluk sürelerinin uzun olması nedeniyle yoğun eleştiri almaktaydı ve bu durum Ergenekon gibi Derin Devlet davalarına gölge düşürmekteydi.

Akşam, 09.02.2012.

Fakat 7 Şubat 2012'de İstanbul özel yetkili savcısının, MİT ile PKK'nın Oslo görüşmelerine MİT müsteşar yardımcısı iken Başbakan Erdoğan'ın özel temsilcisi olarak katılan MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ı (bkz. **Devlet-PKK Görüşmeleri** kutusu, s. 128) KCK davası bağlamında "şüpheli" sıfatıyla çağırması ortalığı ciddi biçimde karıştırdı. Bunun, bizzat başbakana celp çıkarılması anlamına geldiği ileri sürüldü.

Daha önemlisi, bu olayın Fethullah

Gülen hareketi ile AKP iktidarı arasındaki bir bilek güreşi olarak yorumlanmasıydı. Bu durumda, zaten Emniyet içinde çok yaygın olduğu söylenen F. Gülen etkisinin şimdi de yargının kimi kesimlerinde, özellikle de özel yetkili mahkemelerde öne çıktığı ve artık MİT'i de denetime almaya çalıştığı yorumları yapıldı (bkz. **Fethullah Gülen Hareketi** kutusu, s. 112).

Olay; ilgili savcının görev yerinin değiştirilmesi, İstanbul Emniyetinde büyük bir tasfiye yapılması ve MİT yasasının derhal değiştirilerek MİT mensupları hakkındaki soruşturmaların başbakanın iznine bağlanmasıyla kapatıldı. Fakat genel kanı, bu meselenin burada kalmayacağı yönündeydi.

Fethullah Gülen Hareketi

İçindekilerce "Hizmet Hareketi", dışındakilerce "Gülen Cemaati" veya "Fethullahçılar" diye anılan örgütlenmenin ortaya çıktığı 1980'lerin ortaları, dünyada çoğulcu ve kimlikçi kavram ve politikaların yükseldiği bir dönemdi. "Bütün bu farklılıklar içinde biz nasıl bir arada yaşayacağız?" sorusu sorulurken, Fethullah Gülen adındaki eski bir vaiz; vaazları, kitapları ve kasetleriyle çatışma karşıtı ve sevgi merkezli İslamî mesajlar vermeye başladı.

12 Eylül'ün Türk-İslam Sentezi ve ABD'nin Yeşil Kuşak ortamı içinde bu mesajlar Gülen çevresindeki kitleyi çoğaltırken, yeni oluşmaya başlayan Anadolu Sermayesinin ahlaka, dine, sadeliğe, çalışmaya, disipline ve para kazanmaya yönelik (yani, "Protestan/Kalvinist") eğilimleri ile Gülen'in ideolojik çerçevesi çok iyi uyuştu.

Kemalist çevrelerden gelen sert tepkilere karşı geniş kitlelere hızla ulaşmak için basın-yayın yatırımlarına girişen ve gönüllü yardım faaliyetleri de başlatan Hareket'e, özellikle yurt dışındaki okullarının tam bir "Türkiye misyoneri" gibi işlev görmesi üzerine, bir süre sonra bürokrasi olumlu bakmaya başladı. (1789'da da Cizvitler Fransa'dan atılmış, ama Fransa dışındaki okullarında misyonerlik yapmaları desteklenmişti). Hareket, zamanla, sayısı milyonlarla ifade edilen, siyasi açıdan etkili, devletin önemli mevkilerinde çalışan "hizmet gönüllüleri"ne sahip, dünyaya yayılmış yüzlerce okulu bulunan, sermaye anlamında da iyice güçlenen küresel bir "sivil toplum" örgütüne dönüştü. (Bu okullar için bkz. **Dönemin Dış Politikası, Yeni Kanallar** alt başlığı). Gülen de, 28 Şubat sürecinde açılan "dinî kurallara dayalı devlet kurma" davasından 2008'de YCGK'da oybirliğiyle beraat edecektir.

Buluştular

■ Fethullah Gülen dün Vatikan'da Papa 2. Jean Paul ile buluştu. Papa, Gülen'in İslam ile Hıristiyanlık arasındaki diyalog isteğini memnuniyet-

Milliyet, 10.02.1998.

Hareket'te başlıca iki özellik bulunmaktadır.

1) Gülen Hareketi, bir neo-Nurcu akım olarak, Said-i Nursi'nin, Cumhuriyet döneminde otoriteye sorun çıkarmayan, bunu yaparken de bireyi eğiterek toplumu alttan dönüştürmeyi amaçlayan düşüncesinin etkisindedir. Bu bakımdan, onun iki özelliğini miras almıştır: a) Eğitime özel önem vermek ve b) Devlete karşı çıkmamak.

a) Nur hareketinde kullanılan "hizmet" teriminin Gülen Hareketine göre en önemli alanı, boş bir kalbin mana ile doldurulması (Gülen, *İnancın...*, s. 210) olarak tanımlanan eği-

timdir. Amacı, yeni nesli kurtarmak için dinî, millî ve manevî değerleri öğretmek, en alttan başlayacak bir toplumsal dönüşüm yaratmaktır. Hareket'in okullarında eğitim modern/pozitif bilimler ağırlıklı verilir, fakat bu eğitim bireyin özgür iradesini değil kolektif bilinci destekler ve kişiye kendisinden daha yüce değerler önünde sorumluluk duygusu öğütler. (Aslında bu İslamcı kolektif bilinç, "Varlığım Türk varlığına armağan olsun" biçimindeki Kemalist kolektif bilinçten öz açısından çok farklı değildir). "Sohbet odaları" aracılığıyla yetişkinlere ve işadamlarına da ulaşarak daha üst düzey bir kültür ile müminliğin birleştirilmesini telkin eden bu eğitim İslam'ın yoğurduğu bir Türklük içermekte, "yeni insan", Türk-İslam Sentezinin bir anlamda "İslam-Türk Sentezi" biçiminde tersine çevrilmiş ürünü olmaktadır. Bu "yeni insan" kapitalizmin nimetlerini belli bir dinsel anlayışa oturttuğu ölçüde de, 16. yüzyıl Kalvinizmine yaklaşmaktadır.

b) Hareket'in düşüncesinde devletin yeri, başka hiçbir dünyevî kavram ile karşılaştırılamayacak özel bir konuma sahiptir. Devletin bir baskı aracı olması açıkça meşru kılınırken, devletin varlığı ve bekası da taçlanmaktadır.

Aynı sebeple, sisteme başkaldıranları, toplumsal nizam ve asayişi sağlama adına devletin bastırması bir haktır (Gülen, *Ümit*..., s. 187). Nitekim Gülen, Kürt hareketine karşı olmuştur. Uluorta konuşup devleti haksız yere eleştirmek "millete karşı hainlik"tir (Gülen, *Fikir*..., s. 34). Devlet, asla çatışmaya girilmeyecek, her durumda yanında yer alınacak bir otoritedir. İdeolojik tutarlılığın yanı sıra, devletin şimşeklerini çekmemeye de dayanan bu tutum bir genel ilkedir. Örneğin, her ülkede okul açılırken, Çin'i rahatsız etmemek için Uygur bölgesinde açılmamıştır. Mavi Marmara olayında, "aslında, yola çıkmadan önce İsrail Hükümetinden izin alınması" gerektiği beyan edilmiştir. Tabii, bu iki örneği iyi anlamda almak da mümkündür, çünkü Başbakan Erdoğan'ın Uygur bölgesinde "adeta bir soykırım" yapıldığını söylemesi Türkiye-Çin ilişkilerini zedelemiştir (bkz. **Dönemin Dış Politikası**). M. Marmara olayında da Türk devletine karşı çıkıldığını söylemek mümkündür. Bunların ortak paydası, "çatışmadan kaçınmak" olarak düşünülebilir. Bu anarşi korkusunun dinsel temelleri vardır ve Hareket'in laik devletçilikten farklı olan devletçiliğini beslemektedir.

Hareket; Türkiye'de İslam'la ilgisi olmayan entelektüellerle, Gayrimüslimlerle ve dünyadaki diğer dinlerle en yakın diyalogu kuran İslamcı akımdır (ör. Abant Platformu) ve onun bu niteliğinin, "medeniyetler çatışması"ndan söz edilen bir dönemde F. Gülen'in Papa tarafından kabulüne yol açtığı söylenebilir. 2005'deki Danimarka karikatür krizinde "Müslümanlar tahriklere kapılmamalı" diyen Gülen, Eylül 2012'deki "Müslümanların Masumiyeti" videosu üzerine başlayan şiddet gösterilerine de "Peygamberimizin sünnetinde şiddete yer yoktur" diyerek karşı çıkmıştır.

Diğer yandan, Gülen Hareketinde sadece "çatışmaktan kaçınmak" yoktur; baskıcı otoriteyi güçlü biçimde desteklemek de vardır. Şöyle ki, Hareket'in amentüsü sayılabilecek iki kavram bulunmaktadır: Herkese ulaşmak için "sevgi" ve birlikte yaşamak için "hoşgörü". Fakat bu kavramların sınırları Hareket'in düşüncesinde İslam dini ve Türk milliyetçiliği tarafından özenle çizilmiştir. Bu amentü, dinî ve millî konular ve özellikle de "devletin bekası" söz konusu olduğunda, aniden yok olur. (Milli konular ve devletin bekası Kemalizm'de de çok ön plandadır).

2) Gülen Hareketi, Anadolu kasabalarının erkek egemen, büyüğe itaati emreden, muhafazakar, hiyerarşik atmosferini aynen yansıtır. "Kalvinist" ihtiyaç tatmininin yanı sıra, Anadolu Sermayesiyle gen uyuşumunun temeli de herhalde budur. Mevcut hassasiyetlere karşı eleştiriler/kafa karışıklıkları hoş karşılanmaz. Hareket temelde bir erkek yapılanmasıdır. Gülen yayın organlarında solcu-liberal erkek yazarlar vardır, ama başka İslamcı hareketlerde çok görülen başörtülü kadın köşe yazarları yoktur.

Temel enerjisinin, esas olarak, yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinin kesintisizliğinden ve etkinliğinden, ayrıca, liderinin mistik/karizmatik kişiliğinden geldiği görülen bu yapı, her hareket gibi arayışlar ve değişimler içindedir. Örneğin 2012'de, devleti temsil eden AKP'yle arasında çatışma doğmuştur.

(Yavuz Çobanoğlu)

2) Daha önceleri laikliği çok katı biçimde yorumlayarak türbanlı kızların üniversiteye girmelerine engel olması (bkz. **Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı ve Anayasa Mahkemesi** kutusu, s. 762) ve A. Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesini önlemek (bkz. **Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 Krizi"** kutusu, s. 761) gibi girişimler yüzünden hukuku ve anayasayı ciddi biçimde ihlal eleştirilerine uğrayan yargı, çok farklı hareket etmeye başladı.

Danıştay, zorunlu din dersleri konusundaki eski içtihadından döndü. Sünni Müslüman olmayan ailelerin, çocuklarının bu derslerden muaf olmaları için açtıkları davalar Danıştay'da daha önce onanırken, bu sefer Danıştay 8. Dairesi, ateist bir ailenin açtığı davada, "*2007-08'de yeni programın yürürlüğe girmesi sonucu, mevcut müfredat din eğitimi değil, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim niteliği taşımaktadır*" gerekçesiyle çocukların zorunlu din dersi almaları gerektiğine karar verdi (*Taraf*, 01.09.2012). Alevi bir ailenin açtığı bir davada ise, aynı Danıştay dairesi, bidayet mahkemesinin verdiği muafiyet kararını şu gerekçeyle bozdu: "*İlköğretim 7. ve 8. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitapları içeriğinin İslam dininin öğretilmesi amacıyla hazırlanıp hazırlanmadığı, bu derslerin anayasanın 24. maddesinde zorunlu olduğu belirtilen 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimine mi' yoksa yine aynı madde 'kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olduğu belirtilen din eğitim ve öğretimine mi' yönelik olduğu hususları hakimlik mesleği ile bilinebilecek ya da değerlendirilecek hususlar değildir.*" (M. H. Benli, *Radikal*, 14.09.2012).

Başbakan'ın "Dindar nesil yetiştireceğiz" dediği, 4+4+4 sistemi getirilerek çocukların çok küçük yaştan itibaren yoğun din dersi almalarının sağlandığı bir ortamda bu durum, Sünni Hanefi hocaların hazırladığı ve verdiği bu derslerin Alevilik ve başka dinler hakkında kısa bölümler monte edilerek "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi"ne dönüşemeyeceğini düşünenleri rahatsız etti.

Penguen, 09.02.2012.

Yerel mahkemenin "Cemevi ibadethanedir" kararı verdiği davayı Yargıtay; tekke ve zaviyeleri kapatan yasanın cami ve mescitleri açık bıraktığı, bunların Diyanet yetkisinde olduğu, bu nedenle cami ve mescit dışında bir yerin ibadethane olarak kabul edilemeyeceği gerekçesiyle Temmuz 2012'de reddetti.

Diğer yandan, Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) Md. 55'e göre tanıkların mahkemede "namusum ve vicdanım üzerine" diyerek yemin etmeleri gerekirken ve usul yasaları en başta yargıçları bağlıyorken, Diyarbakır'daki bir ağır ceza mahkemesinde mahkeme başkanı tanıklara Eylül 2012'de, "Allah'ım, namusum ve şerefim" diyerek yemin ettirdi. Oysa, yeminde Allah'ın adını anmak CMK'da eskiden beri yoktu, Hukuk Muhakemeleri Kanunundan da 2011'de çıkarılmıştı.

Penguen mizah dergisinde çıkan bir karikatürde, cami duvarına "Allah yok, din yalan" yazma esprisine savcı Eylül 2011'de 1 yıl hapis istemiyle dava açtı.

Bu değişiklikleri kimileri yeni HSYK'nın etkisine, yani yargının iktidara uymasına yordular. Kimileri de, yargının her zamanki gibi monist ideoloji uyguladığı ve devleti ve hükümeti bireye tercih etmeyi sürdürdüğü, farklılıklara izin vermeyen Kemalist uygulamanın yerini artık farklılıklara izin vermeyen AKP'nin aldığı biçiminde yorumladılar.

Başbakan Erdoğan'ın Eylül 2012'de, BDP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması bağlamında, "Biz yargıya zaten gerekeni söyledik, gereğini yapıyor, biz de parlamentoda yapacağız" demesi, yargının HSYK vasıtasıyla hükümet denetimine girdiği yorumlarını artırdı.

c) Hükümet'in Durumu

Dönemin başlarında (2002) iktidara gelerek, onu izleyen 2007 ve 2011 seçimlerinde oyunu artıran AKP hükümeti, başlarda cidden önemli demokratik gelişmelere öncülük etti. Fakat dönemin sonuna doğru, bir "sivil vesayet" kurmaya doğru gittiği eleştirileri çoğaldı. Muhalefet ve medya tarafından dile getirilen bu şikayetler şöyle özetlenebilirdi:

1) Kendi partisine veya ideolojisine uymayan fikir ve davranışları yasaklamak, kendine yakın olanları kayırmak:

AKP'li belediyeler, özellikle Temmuz 2005 tarihli Yerel Yönetimler Yasasının ruhsat vermeyi belediyeye bırakmasından sonra, çeşitli biçimlerde içki yasağı başlattılar. Belediye tesislerinin yanı sıra öğretmenevleri gibi resmî sosyal tesislere de yayılan yasak; yeni içki ruhsatı vermeme, işletme ruhsatı iptali, eğlence vergisine lahiş zamlar, içki satan büfelere sürekli ceza yazma gibi yöntemlerden başlayarak, içkili yerleri şehir dışına taşıma projelerine doğru ilerledi. Resmî resepsiyonlardan da içki kaldırıldı. Bu tutum, dönem sonunda, RTÜK'ün TV'lerdeki mayo reklamlarına karışmasına ve üniversitelerdeki konser ve restoranlarda alkol yasağına kadar varacaktır.

Deniz Feneri bağış toplama davası sonucunda Alman mahkemesince açıklanan karara göre, Türkiyeli işçilerden toplanan 41.000.000 Avro'nun 17.000.000'unun Türkiye'ye gönderildiği saptanmış, bunun 8.000.000'unun Türkiye'deki Deniz Feneri Derneğine aktarıldığı anlaşılmış, geri kalan 9.000.000'un akıbeti tespit edilememişti. Arkasından Türkiye'de açılan ve AKP'ye yakın Kanal 7 televizyonunun adının karıştığı dava çok yavaş ilerledi. 12 Eylül 2010 anayasa referandumundan sonra HSYK'nın bileşimi değişince (bkz. **Anayasa Referandumu-2010** kutusu, s. 713), soruşturmayı yürüten üç savcı görevden alındı ve bütün sanıklar tahliye edildi. Dava iddianamesi henüz yazılma-

DENİZ FENERİ e.V. DAVASININ HÂKİMİ DE TÜRKİYE'DEKİ UZANTILARI İŞARET ETTİ

Karardan da onlar çıktı

Deniz Feneri davasında tutuklu üç sanık hapis cezası alınca, Mahkeme Başkanı, "Perde arkasında Zekeriya Karaman, İsmail Karahan, Mustafa Çelik ve belli türlerde Zahid Akman vardı..." dedi

İtirafçı Ermiş tanık korumaya

1 yıl 10 ay hapis

2 yıl 9 ay hapis

3 yıl 10 ay hapis

Dünya Gazeteler Birliği'nden Erdoğan'a: Tehditlerinizi derhal geri çekin

Şahin: Buna sevinilemez

Frankfurt Savcılık Sözcüsü: 'Akman kooperatif yolsuzluğunda sanık'

Milliyet, 18.09.2008.

mışken, Ocak 2012'de üç savcıya 11 yıl hapis istemiyle dava açıldı. Nisan 2012'de yeni savcı, örgüt ve dolandırıcılık suçlamasını dosyadan çıkardı. Dönem içinde 100'ün üzerinde gazeteci cezaevinde bulunurken, İslamcı gazete *Yeni Akit*'in kimi gazetecilere ve "Vicdanlı Müslümanlar" diye anılan kimi şahıslara karşı kullandığı nefret söylemi hükümetten bir tepki görmemekteydi (bkz. **Türkiye'de Demokrasi, İnsan Hakları ve Müslümanlar** kutusu, s. 229).

Hidroelektrik santralları protesto edilirken Başbakan Erdoğan'ın seçim konvoyu 31 Mayıs 2011'de Hopa'da taşlanınca, polis orantısız müdahalede bulundu. Sıkılan gazdan etkilenen bir emekli öğretmen kalp krizinden öldü. Açılan davanın iddianamesinde kimi sanıklardan "Mahir Çayan'ın lideri olduğu THKP-C örgütünün üyeleri" olarak bahsedildi, Marksist kitapların ele geçirildiği ifade olundu, BDP milletvekili Ertuğrul Kürkçü'den "terörist" olarak söz edildi.

Bu kategoride sayılabilecek bir husus da, "yeni" Genelkurmay'la ilişkilerde görüldü. TSK komutanlarının siyasete karışan konuşmalarını soğuk karşılayan hükümet, Org. Necdet Özel'in Ocak 2012'deki, KCK davasından askerî yargının niteliğine kadar uzanan ve Kürtçe eğitime karşı olduğunu açıklayan siyasi demecine herhangi bir tepki göstermedi. 29 Aralık 2011'deki Uludere bombalamasında hükümet Eylül 2012 itibariyle bir ön-araştırmayla yetinmiş, bundan da hiçbir sonuç çıkmamıştı (bkz. **Uludere Olayı** kutusu, s. 117). Hükümet, Eylül 2012'de 25 askerin ölmesiyle sonuçlanan Afyonkarahisar askerî cephanelik patlamasında da sessizliğini koruyacaktır.

2) Kamu vicdanını yaralayan, ölçüsüz ceza verilmesine sebep olan, insan haklarını ihlal eden yasaları yürürlükte tutmak:

DGM'lerin yerine kurulan özel yetkili mahkemeler çok eleştiri aldıysa da bu konuda hiçbir şey yapılmadı. Bu mahkemelere gelen davalar genellikle, "terör örgütü kurmak" gerekçesiyle açıldı ve sanıklar ve avukatlarının delilleri görmeleri dahi engellendi. Yıllarca sürebilen tutuklamalar cezalandırma haline dönüştü. TCK 301 kaldırılmadı. "*Örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleyen kişi, ayrıca örgüte üye olmak suçundan dolayı cezalandırılır*" diyen ve bu çerçevede sırf slogan atmak yüzünden çok insanın ağır mahkumiyetine sebep olan TCK 220/6 değiştirilmedi. Vicdani ret konusunda düzenleme yapılması reddedildi. Dönem sonunda avukatları, yayıncıları ve üniversite profesörlerini de içine alan KCK operasyonları ve tutuklamaları, Kürt sorununun devlet şiddeti aracılığıyla çözümlenme stratejisini temsil ediyordu.

1,5 yıl önce savcılığın takipsizlik kararı verdiği çok dilli yol levhası yüzünden Diyarbakır Sur Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş'a bu sefer İçişleri Bakanlığı soruşturma açtı (F. Aslan-B. Bulut, *Radikal*, 03.07.2012).

3) Bütün yetkileri hükümetin/başbakanın elinde toplamak:

Üyelerinin seçiminde hükümetin zaten etkili olduğu çeşitli özerk kuruluşların idari ve mali özerkliği, Ağustos 2011'de kanun hükmünde kararnameyle (KHK) kaldırıldı ve bu kuruluşlar ilgili bakanlıklara bağlandı. Bunların arasında RTÜK; Telekomünikasyon Kurumu; Sermaye Piyasası Kurulu; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK); Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu; Kamu İhale Kurumu; Rekabet Kurumu; Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) gibi çok önemli kurumlar bulunmaktaydı. Oysa, bunlardan ekonominin düzenlenmesine ilişkin olanlar 2001'de-

Uludere Olayı

28 Aralık 2011 gecesi TSK jetleri, Şırnak'ın Uludere ilçesi yakınlarında, yüklü birçok katırla birlikte Türk sınırına doğru yürüyen insanları bombaladı. Yaklaşık yarısı çocuk olmak üzere 34 kişi öldü, 1'i yaralı olmak üzere 2 kişi kurtuldu. Genelkurmay'ın açıklamasına göre, bu kişiler PKK'lı sanılarak vurulmuştu. Bombalama, insansız uçak görüntülerinin alınmasından 3 saat sonra saat 21.37 ile 22.24 arasında 2 kere vuku bulmuştu. Bu süre içinde sivil otoriteye danışılmadığı öğrenildi.

Kısa bir süre içinde, bu insanların kaçak mazot, çay ve sigara getiren köylüler olduğu bilgisi geldi. Nitekim bu husus, Diyarbakır Savcılığının, Predator kayıtlarında kaçakçıların Irak sınırında kamyonetlerden malzeme alırken görüntülerinin bulunduğu yolundaki açıklamasıyla Ağustos 2012'de resmiyet de kazanacaktır.

Olayın en ilginç yönü, Türk medyasının bu haberi, 12 saat gecikmeyle ve yabancı haber ajanslarından bile sonra vermesiydi. Bunun sebebinin, TV yöneticilerine, "Uludere olayı verilmeyecek" talimatlarının gelmesi olduğu öğrenildi. Ertesi gün saat 10.00 TV haberlerinde bile olay asgari ücret konusundan sonra yer aldı. Hükümet tarafından "Gereken tahkikat yapılacaktır" türünden gelen ilk açıklama için 40 saat geçmesi gerekti. Anadolu Ajansı ise Genelkurmay'ın resmî açıklamasını vermekle yetindi. Bu da, Türkiye'deki basın özgürlüğünün bir ölçütü olarak belleklere geçti.

Günler geçtikçe olay daha karmaşıklaştı. Bölgeyi tanıyanların; PKK'nın ufak gruplar halinde geldiğini ve bu kadar büyük grubun ancak kaçakçı olabileceğini belirtmesinin yanı sıra, bombalama istihbaratını ve sonra da emrini hangi makamın veya makamların verdiği belirsiz kaldı. MİT, istihbarat vermediğini açıkladı. Hükümet, emrin kendisinden kaynaklanmadığını bildirdi (31 Ocak). Genelkurmay, istihbaratın milli kaynaklardan ve devletin istihbarat birimlerinden alındığını açıkladı (*Milliyet*, 06.04.2012). Yine Genelkurmay, TBMM Uludere Alt Komisyonuna gönderdiği raporda, "Harekat, sınırdışı operasyon kurallarına uygun olarak yapılmıştır" diyecek (*Taraf*, 06.04.2012), bunun dışında bilgi ve belge göndermeyecektir (Mayıs 2012).

BİRGün
Zulüm ile abad olunmaz!
36 ölü 17 kayıp
ULUDERE KATLİAMI
Şırnak'a bağlı Uludere'deki Ortasu (Roboski) Köyü sınır noktasında, TSK bombardımanı sonucu, sınırı geçmeye çalışan çoğunluğu 15-20 yaş arasındaki 36 köylü katledildi
KİM NE DEDİ
Bu da katliamın açıklaması
Köylüler yakınlarının ölümünü anlattı

Birgün, 30.12.2011.

Olay, bir yandan istihbarat ve güvenlik örgütleri arasındaki eşgüdümün, diğer yandan, bunlar ile sivil otorite arasındaki hiyerarşik ilişkinin çok sorunlu olduğunu gösterdi ve bitti diye düşünülen askerî vesayet meselesini yeniden gündeme getirdi. Diğer yandan, hükümetin askerle aynı paralelde bulunduğu izlenimini verdi. Daha vahim bir sonuç olarak da, Kürtlerin devletle zaten sorunlu olan ilişkisini daha da olumsuz biçimde etkiledi. 2012 sonu itibariyle, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun kurduğu alt komisyona yetkililer olayı aydınlatıcı hiçbir belge göndermemiş, Uludere'nin Ortasu köyünün eski adının Roboski olduğu dışında kamuoyu hiçbir bilgi edinememiştir.

(B. Oran)

ki Kemal Derviş reformlarıyla kurulmuş olup, başarıyla işlemekteydiler. Birtakım önemli değişiklikler getiren KHK'ların "torba kanun" denilen uygulamayla toptan ve karışık biçimde çıkarılması, bunların ne olduklarının anlaşılmasını zorlaştırdı ve yoğun eleştirilere konu oldu. (Torba kanunla Sayıştay denetimini sınırlayan maddeyi AYM Aralık 2012 sonunda iptal edecektir).

4) İfade ve eleştiri özgürlüğünü sınırlamak:

New York merkezli Gazetecileri Koruma Komitesi (CPJ), Aralık 2012'deki raporunda, 49 tutuklu gazeteciyle Türkiye'nin dünya birincisi olduğunu bildirdi. Öğrencilerden; parasız eğitim için yürüyüş yapıp slogan atanlar, protesto için saçını kestirenler, duvara slogan yazanlar, üzerinde protesto yazıları bulunan şemsiye taşıyanlar, evinde sol yayınlar bulunduranlar tutuklu yargılanmaktaydı. Hükümet yetkilileri her şeyi terör suçu ilan eden demeçler vermekteydi. Türkiye çapında binlerce kişinin telefonu resmen dinleniyor, resmen dinlenmeyenlerin konuşmaları internete sızdırılıyordu. Herkes, telefonunun dinlendiğinden kuşkuya düşmüştü.

Karikatür: Serkan Altuniğne. Kaynak: http://img412.imageshack.us/img412/2492/serkan5.gif

Doğan Medya Grubunun milyarlarca lira cezayla çökertilmesi, arkasından, gazete patron ve yöneticilerinin başbakan tarafından toplantıya davet edilerek otosansüre zorlanması gibi olaylarla başlayan ortam, "Vesayet değil, sadece vasi değişti" yorumlarının yapılmasına yol açmaktaydı.

Bununla birlikte, hükümetin, Gayrimüslimlerin bugüne kadar uğradığı büyük haksızlıkların bazılarını tamir edecek icraata giriştiği de bir gerçekti. Bazı tarihsel ve dinsel mekânlar restore edilip hizmete sokuldu. 2008 tarihli Vakıflar Yasasına eklenerek 1 Ekim 2011'de yürürlüğe giren Geçici Madde 11'le, Gayrimüslim taşınmazlarının vakıflar adına tesciline ciddi ölçüde çözüm getirildi. Gayrimüslim vakıflarının mütevelli seçimlerini kolaylaştıracak önlemler alındı. VGM'nin el koymuş olduğu Büyükada Rum Erkek Yetimhanesi, AİHM kararının ardından Patrikhane adına tescil edildi ve böylece Patrikhane'nin tüzel kişiliği fiilen tanınmış oldu (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

Başbakan Erdoğan, 1937-38 Dersim katliamları için Kasım 2011'de özür diledi. "Kürt'ten Süryani'ye" her türlü kimliğin kültürel ve anayasal haklarının verileceğini belirten açıklamalar hükümet adına B. Arınç tarafından TBMM kürsüsünden yapıldı. 2011 sonunda, Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay, hükümetin hazırlamakta olduğu demokrasi paketi yoluyla yargı sisteminin hızlandırılacağını, cezaların yumuşatılacağını ve antidemokratik mevzuatın ayıklanacağını ilan etmişti.

Bunlara karşılık olarak yapılan itirazları şöyle özetlemek mümkündür: Adalet reformu yapılmayıp sadece cezalar indirilmektedir; suç, yerinde kalmaktadır. Üstelik Temmuz 2012'de çıkarılan "Üçüncü Yargı Paketi"ne son anda iktidar milletvekilleri-

Öğrenci, akademisyen, vekil ve askerleri bırakmayan yargı 7 TİP'linin katillerini salıverdi

Eli kanlılara tahliye

ERGENEKON VE BALYOZ YORUMU

Hukukçular: Eziyet

Cumhuriyet

6 TİP'li hunharca öldürüldü

Bir kez daha öldürüldüler AKP-MHP işbirliğiyle 3. yargı paketine eklenen kişiye özel düzenlemenin ardından, Bahçelievler'de 7 genci elbise askısıyla boğarak katleden Ünal Osmanoğlu ve Bünyamin Adanalı'nın tahliyesine karar verildi. Öğrencilerin avukatı Eren Sansal'ın, 2002'de çıkan yasadan yararlanan sanıkların yeni düzenlemeden yararlanamayacağı itirazına karşın Ankara 3. Ağır Ceza Mahkemesi cezalerin infazını durdurdu.

'Bir cana 3 yıl yattılar' Avukat Sansal, "Yedi kişiyi öldürdüler. Eziyetlerle, işkencelerle, taammüden öldürdüler. İki katil her biri için 2 sene hapis yatmış oluyor" sözleriyle kararı hayret etti. "Mahkeme heyeti daha duruşmaya çıkmışken kararını vermiş gibiydi" diyen Sansal, katillerin avukatlarının mahkemeye yönelik "Efendim 3. yargı paketi özellikle bu insanlar için çıkarıldı" sözlerine de dikkat çekti. İLHAN TAŞCI'nın haberi ■ 4. Sayfada

ERGENEKON VE BALYOZ YORUMU

Hukukçular: Eziyet

Hukukçular, uzun süreler tutukta olan sanıkların 3. yargı paketiyle unutturulmuş bellerek tahliye edilmeleri durumunda "tam bir eziyet" yaratacağını ve "eziyete" dönüşeceğini vurguladı. Sabah Kanununa göre, "Hem cezanızı vereceksiniz hem de bu süreyi başa çıkaracaksınız. Bu yargıya inanın bellisi bir bölümü hâlihazırda, sanıyor bu konuda cezalandırıldı" dedi. Mehmet Selim Kiraz, BDP'li vekillerin tahliye talebinin reddini "sözü bir örnek" olarak değerlendirdi. ■ 16. Sayfada

▶ BDP'Lİ VEKİL İBRAHİM AYHAN'A DA RET ■ 4. Sayfada

Cumhuriyet, 11.07.2012.

nin eklediği bir maddeyle, başta 1978 Bahçelievler Katliamında öldürülen 7 genç olmak üzere, solcu gençlerin katilleri serbest bırakılmıştır. Hrant Dink davasında hükümet, özellikle polis ve emrinde bulunan diğer devlet kuruluşlarının davanın çözülmesine yardımcı olmaları için hiçbir şey yapmamıştır. Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı bile, "özel hayatın gizliliği korunmalıdır" gerekçesiyle, cinayet günü o mahalde yapılan konuşmaların kayıtlarını vermeyi aylarca reddetmiştir. Trabzon ve İstanbul polislerinin belgeleri ortadan kaldırdığı bilindiği halde bu konuda hiçbir girişimde bulunulmamış, tersine, cinayet tarihindeki İstanbul valisi AKP milletvekili, emniyet müdürü de vali yapılmıştır. Uludere Olayında akrabaları jet bombalamasında ölen bazı kişiler, protesto ettikleri gerekçesiyle defalarca tutuklanmıştır.

2) Devlet: Kürt Meselesi

Bu dönemde Kürt meselesiyle ilgili gelişmeler olağanüstü hareketli ve zikzaklı oldu. Kürt kimliğinin tanındığı 1991'de Başbakan Demirel tarafından ilan edildiği halde (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü) ondan sonra unutuldu ve meselenin insan hakları çerçevesinde çözümü ile şiddet çerçevesinde çözümü seçenekleri birbirini karmaşık biçimde kovaladı.

Gelişmeler itibariyle bakıldığında, dönem, özellikle 2004 sonundan itibaren son derece karışık biçimde birbirinin içine geçmiş olmakla birlikte, kabaca 2001-2004, 2005-2008 ve 2009 sonrası olarak mütalaa edilebilir.

Dönem Başında Durum

2000-2004, devletin Kürt sorunu açısından kendini rahat hissettiği ve sınırlı da olsa reformlara giriştiği sakin bir dönem oldu. Buna olanak veren iki gelişme, Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi (bkz. **Abdullah Öcalan'ın Yakalanması** kutusu, Cilt II) ve AB'nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin tam üye adayı ilan edilmesiydi (bkz. Cilt II, s. 351-355). Bu ortamda, askerlerle görüşmeler sürdüren Öcalan'ın çağrısına uyan PKK, Eylül 2000'de silahlı eylemlere son

vererek militanlarını sınır dışına çekmişti. Örgüt o sırada kargaşa içindeydi ve ismi bile çeşitli değişikliklerden geçti. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Örgüt, 2000'deki 7. Kongresinde bağımsız Kürdistan fikrinden vazgeçtiğini açıkladı. Silahlı kolu ARGK (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu), adını HSK (Halk Meşru Savunma Kuvveti) olarak değiştirdi. Siyasal kolu ERNK (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) ise Demokratik Halk Birlikleri adını aldı. Bizzat PKK, Nisan 2002'deki 8. Kongresinde adını KADEK'e çevirdi (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi). Kürt haklarının sağlanması faaliyetlerini şiddet dışı yöntemlerle sürdüreceğini açıkladı. Bununla birlikte KADEK sözcüsü, "meşru müdafaa nedenleriyle" HSK'nın dağıtılmayacağını açıkladı. Arkasından, KADEK adı da 11 Kasım 2003'teki 2. Kongrede KONGRA-GEL (Kürdistan Halk Kongresi) olarak değiştirildi. Ocak 2004'te örgüt, ABD'nin terörist örgüt listesine bu değişik adlarla da dahil edilecek, aynı işlem Mayıs 2006'da AB tarafından da yapılacaktır (ayr. bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

Devletin, bu konjonktürden yararlanarak, kalıcı barışa gidecek bir proje oluşturması beklenirdi. Fakat böyle olmadı.

Bir kere devlet, sınır dışına çekilirken PKK'yı vurdu; örgüt 200'ün üstünde kayıp verdi ve bu durum, Kürt kanadında, ilerisi için çok ciddi ve kalıcı bir güvensizlik yarattı. Ayrıca, kimi önemli PKK liderleri arasında Öcalan'a tepki oluşmasına yol açarak, ileride yapılacak barış girişimlerini ipotek altına aldı.

İkincisi, isyanı besleyen koşulların ortadan kaldırılması gerekirdi. Yani, her şeyden önce, 12 Eylül'ün tahrip ettiği demokrasinin onarılması ve başta dil hakları olmak üzere kimi demokratik hakların verilmesi, aynı zamanda bölgeye büyük yatırımlar yapılarak iş yaratılması, diğer yandan Kürt taleplerinin dağdan Meclis'e, yani siyasal sisteme yönelmesine imkan verilmesi gerekirdi.

Karikatür: Halil İncesu. *Özgür Gündem*, 20.10.2012.

O ortamda devlet bunlardan yalnızca birincisine ve ancak bir ölçüde teşebbüs edebildi. Bu yüzden, üstelik AB reformları bürokrasi tarafından çeşitli biçimlerde çelmelenince (bkz. **Kürtçe Dil Kurslarının Öyküsü** kutusu, s. 121), beklenti içinde olan Kürtlerde hayal kırıklığı ve kızgınlık doğdu. İkincisinin, yani yasa çıkararak Doğu ve Güneydoğu'ya teşvikler verilmesi gibi tedbirlerin ancak orta vadede etkili olabileceği bir yana, 2009'da çıkarılan teşvik yasası etkili olmayınca 1 Ocak 2012'de bir tane daha çıkarıldı, fakat bölgedeki karışıklıklar yüzünden yatırımcıyı yeterince ikna edemedi. Üçüncüsünün, yani Kürt hareketini dağdan Meclis'e yöneltmenin tam tersi yapıldı. 12 Eylül'den kalma yasalar ifade özgürlüğünü ciddi biçimde zedelemeye devam ederken, AYM daha önceki bütün "Kürt partileri" gibi HADEP'i de 13 Mart 2003'te kapattı. Aynı gün, kendini Kasım 2005'te feshetmek zorunda kalacak olan DEHAP'a

Kürtçe Dil Kurslarının Öyküsü

Bu kurslar, bürokrasinin direnmesi yüzünden, ancak trajikomik gelişmeler sonucunda açılabildi.

Önce, başvurunun yapıldığı valilik bakanlığa yazı yazarak talebin yasal olup olmadığını sordu (*Radikal*, 22 Eylül 2003). Arkasından, adlara itiraz etti; örneğin "Özel Urfa Kürt Dili Lehçeleri Öğretim Merkezi" isimli kursa, "Özel Urfa Mahalli Lehçe Dil Kursu" ismi önerildi (*Radikal*, 09 Haziran 2003). Mevcut yabancı dil kurslarının Kürtçe de öğretmek için başvurması halinde, mevcut kurs binasından başka bina tutmaları, ayrı müdür ve sekreter çalıştırmaları istendi (*Radikal*, 08 Ekim 2002). Bürokrasinin bu itirazlarını aşmak için hükümet, 30 Temmuz 2003'te Yedinci Paket'i çıkaracak ve mevcut dil kurslarının yanında Kürtçe için özel sınıf açmayı mümkün kılacaktır.

Diğer bir engelleme yöntemi, kursların verileceği binalara çeşitli kusurlar bulmak oldu. Bunların arasında, nizamnamede kapı eninin 90 cm. olarak öngörüldüğü, oysa ölçümlerin 85 cm. çıktığı da bulunuyordu (*Milliyet*, 18 Ekim 2003). Bir diğeri, Kürtçe ders verebilmek için lisans eğitimi görmüş öğretmenlerin şart koşulmasıydı. Oysa, Türkiye'de Kürtçe lisans yapmak mümkün değildi ve yabancı öğretmen getirtmek de yasaktı.

İlk Özel Kürtçe Dil Kursu, "Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik"in 05 Aralık 2003'te Resmî Gazete'de yayınlanması üzerine Batman'da açılabildi. Ama "isminde lehçe ibaresi bulunmadığı" için faaliyete geçemedi (*Milliyet*, 18 Ocak 2004). Bu arada, üniversitelerde Kürtçe dil dersi için dilekçe veren 10.538 öğrenciden 3.621'i gözaltına alındı, bunların 533'ü tutuklandı, 446'sına "yasadışı örgüte yataklık"tan dava açıldı, 15'ine 3 yıla kadar hapis cezası verildi (Y. Doğan, *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 2002). Diyarbakır'daki Dicle Üniversitesinde 7 öğrenci "dilekçe vermeye teşebbüs"ten yarım ve bir dönem okuldan uzaklaştırma cezası aldı (*Radikal*, 30 Ağustos 2002).

02 Ağustos 2005 tarihli basın, son Kürtçe dil kursunun da öğrencisizlikten kapandığını duyurdu. Çünkü Kürtlerin esas ihtiyacı, büyüklerin değil, çocukların öğrenmesiydi ve bu kurslara 18 yaş altındakilerin katılması yasaktı.

(B. Oran)

(Ayrıntı için: B. Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s. 127-128)

(Demokratik Halk Partisi) dava açıldı. Onun yerini alan DTP de 2009 sonunda kapatılacaktır (bkz. **Kürt Meselesinden Kapatılan Partiler (1971-2012)** tablosu). Aralık 2012'de BDP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması süreci başlatılmış, hatta partinin kapatılması tartışmaları yapılmaktaydı.

Karşılıklı Sertleşme

2004 sonuna yaklaşıldığında, sertleşme eğilimleri arttı. MHP ve ulusalcılar ülkenin parçalanmaya götürüldüğünü söyleyerek reformlara direniyor, onların etkilediği AKP iktidarı da "reform yorgunluğu" belirtileri gösteriyordu. Direniş, en etkili olarak TSK'da ve yüksek yargı başta olmak üzere bürokraside gelişti. Daha önce de belirtildiği gibi, Org. Mustafa Muğlalı'nın adının, olayın vuku bulduğu ilçede bir kışlaya verilmesi, Azınlık Raporuna dava açılması gibi gelişmeler olurken (bkz. **Azınlık Raporu ve Davası** kutusu, s. 725), Öcalan, Kürt taleplerine ilişkin ciddi bir gelişme görülmediği için 1 Haziran 2004'te ateşkese son verdi. Yine daha önce de anlatıldığı gibi, Genelkurmay "Sözde Vatandaşlar" terimini kullandı.

Buna rağmen Başbakan Erdoğan 12 Ağustos 2005'te Diyarbakır'da yaptığı konuşmayla, Kürt kimliğini tanımayı 1991'den sonra bir kere daha başbakan düze-

BAŞBAKAN DİYARBAKIR'DA KONUŞTU...

Ne yazık ki meydan boştu!

Başbakan'ın, "Geçmişte ayrımcılık yapıldı. Hatalarla yüzleşmeye hazırız" dediği, Kürt sorunu için çok önemli mesajlar verdiği konuşmasını 700-800 kişi dinledi

İşte Erdoğan'ın mesajları

Cami çıkışında polis eten duvar ördü

Neden kalabalık değil?

Aydınlar fazla tatmin olmadı

Milliyet, 13.08.2005.

yine taşıdı. Fakat Şemdinli olaylarının patlaması bu süreci kesecek, ardından da TMK sertleştirilecektir (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü ve **Terörle Mücadele Kanunu** ve 2006 **Değişikliği** kutusu, s. 743).

Özellikle cenaze törenleri sırasında tahribatlara da yol açan kitle gösterilerinin arttığı bir ortamda, AB yetkilileri, o sırada hakkında kapatma davası açılmış olan DEHAP'a, PKK'yla arasına mesafe koyması için baskı yaptı. İntihar bombacıları, trenlere saldırı, İETT otobüslerine molotof kokteylleri atılması, dağ karakollarına baskın gibi haberler gelirken, Alman Yeşiller Partisi Eşbaşkanı Claudia Roth Kasım 2007'de, PKK'nın şiddete başvurması için hiçbir neden görmediğini söyledi. ABD Dışişleri Bakanlığı da, büyük kentlerde görülen terör eylemlerini üstlenen Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) adlı örgütü Ocak 2008'de "global terörist" ilan etti.

Bu gelişmelerin dış ayağı, 5 Kasım 2007 Uzlaşması oldu. Erdoğan ile Bush'un Beyaz Saray'da vardıkları bu uzlaşma sonucunda ABD önemli adımlar attı: PKK'yı Irak, ABD ve Türkiye'nin düşmanı ilan etti ve uyuşturucu kaçakçısı olarak niteledi, Türkiye'nin Irak'a sınırötesi hava ve kara operasyonu yapmasına izin verdi, PKK Avrupa'da da ciddi biçimde sıkıştırılmaya başlandı (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

Bu ortamda, "taş atan çocuklar"ın en ağır cezalara çarptırıldıkları Adana'da vali, Ekim 2008'de, bu çocukların ailelerinin yeşil kartları ile kömür dağıtım belgelerinin iptalini, Kasım'da da çocuklar yerine ana-babalarının cezalandırılmasını istedi. Dönem sonunda Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in verdiği bilgilere göre, toplumsal gösterilerde yakalanan çocukların asliye ceza mahkemelerinde yargılanmalarını sağlayan yasal düzenleme hayata geçirilinceye kadar, siyasi davalardan mahkum edilen çocuk sayısı 2005'te 17 iken, 2010'da 1.023 oldu (R. Başaran, *Radikal*, 19.02.2012). Bu durum, 2005'dekinin yaklaşık 60 mislini (veya yüzde 5.900 oranında bir artışı) temsil ediyordu (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü). Şubat 2012'de, bu çocuklardan bazılarının Pozantı cezaevinde dövüldüğü ve cinsel istismara uğradığı haberleri çok tepki yaratacak, bu cezaevi "fizikî şartların yetersizliğinden" kapatılacaktır.

Buradaki asıl sorunu, Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir daha 2006'da dile getirmişti: "Kürtlerin bir süredir artık bir arada yaşayamayız duygusuna kapıldıklarını görmek lazım" (*Milliyet*, 07.04.2006). Özellikle Kürt gençleri için geçerli olan bu ortamda "demokratik özerklik" tartışmaları başladı ve giderek yoğunlaştı.

Demokratik Özerklik Projesi

M. Kemal Paşa, Ocak 1923 İzmit Basın Toplantısında, 1921 Anayasasına (Md. 11) gönderme yaparak, Kürtlerin "bir nevi mahalli muhtariyet" sahibi olacaklarını söylemişti. Fakat Lausanne'dan ve Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yapılan 1924 Anayasası, esas olarak Fransa'dan etkilenen katı bir merkeziyetçilik getirmekte gecikmedi. Bu sistem Fransa'da 1951'den itibaren terk edildikten sonra da Türkiye'de devam edecek ve Kürt hareketinin cumhuriyet tarihi boyunca talep ettiği ademimerkeziyetçilik, AB etkisinin arttığı 2000'lerde "Demokratik Özerklik" terimiyle ifade edilmeye başlanacaktır (bkz. **Demokratik Özerklik Projesi ve İspanya ve Fransa Modelleri** kutusu, 123).

Demokratik Özerklik Projesi ve İspanya ve Fransa Modelleri

Barış ve Demokrasi Partisinin (BDP) 2010'dan itibaren "Demokratik Özerklik Projesi" (DÖP) olarak adlandırdığı öneri, parti sözcülerinin dile getirdiği çerçevede, İspanya ve Fransa'daki modellere oranla benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. DÖP, İspanyol modelini iki açıdan andırmaktadır:

1) DÖP, bölgesel özerklik önermektedir. Bu açıdan, İspanyol anayasasından esinlendiği söylenebilir. 1978 tarihli bu anayasanın 2. maddesi şöyledir: *"Anayasa, İspanyol milletinin vazgeçilmez birliği, bütün İspanyolların ortak ve bölünmez vatanı temeline dayanır ve onu oluşturan milliyetlerin ve bölgelerin özerklik hakkını ve aralarındaki dayanışmayı tanır ve güvence altına alır"*. Bununla birlikte DÖP, Türkiye'nin 81 ilinin de bağlı olacağı 20 ilâ 25 "özerk bölge"den söz ettiğine göre, Türkiye'yi bir bütün olarak ele almaktadır. Oysa, İspanyol anayasası "milliyet" ve "bölge" ayrımı yaparak, "asimetrik" diye nitelenen bir model getirmektedir.

Burada kullanılan bu iki kavramın yakın tarihteki anlamına kısaca değinmek yararlı olabilir: Franco sonrasında İspanyol anayasası müzakere edilirken, iki farklı taraf oluşmuştur: a) Ülkenin çeşitli yörelerinin sözcülüğünü yapan milliyetçiler; Bask Ülkesi, Katalunya ve Galicia'yı, istenmesi halinde ayrılabilme anlamında self determinasyon (SD) sahibi birer "millet" olarak gördükleri için, "bölge" kavramına karşı çıkmışlardır. Bu durum "asimetri" yaratmıştır. b) Merkez partileri ise, "herkese kahve" formülüyle özetlenen biçimde, ucu açık sayıda özerk bölgeden oluşan bir model savunmuşlardır. Bu da, salt idari bölgeler ile kendilerini millet olarak görenler arasında hiçbir fark gözetmediği için "simetrik" olarak nitelenmiştir.

Anayasa, bir uzlaşma formülü olarak, SD hakkından yoksun olan "milliyet" (*nacionalidad*) kavramını benimsemiş ve milliyetlerin ve bölgelerin özerklik hakkını tanımıştır. Tabii, "İspanyol milletinin vazgeçilmez birliği" terimiyle birlikte. (Bu nedenle, bu milliyetçiler, anayasanın kabulünden bu yana, SD hakkının anayasaya konulması için siyasi mücadele vermektedirler). Bir merkez partisi olmamasına rağmen, Türkiye'de BDP'nin savunduğu DÖP, İspanyol merkez partilerinin öngörmüş olduğu bu simetrik modelle birebir örtüşmektedir.

2) DÖP, İspanyol anayasasının 3. ve 4. maddelerinden de esinlenmiş gözükmektedir. 3. madde, özerk topluluklarda, eğer varsa ikinci bir dilin İspanyolcayla birlikte resmî dil olacağını; 4. madde de, eğer varsa, ikinci bir bayrağın İspanyol bayrağıyla birlikte kullanılacağını hükme bağlamaktadır. DÖP ise, bir bölge sınırları içinde kalan ikinci bir resmî dilden değil, sadece anadilden veya anadilde eğitimden söz etmektedir.

Fransa modelinden esinlenmek açısından, DÖP, Fransa'daki "bölge valiliği" ve "bölge parlamentosu" kavramlarını gündeme getirmektedir. 1982 reformu sonucunda Fransa'da, Türkiye'deki illere tekabül eden *"département"*ların bağlı olduğu 22 bölge oluşturulmuş, böylece bölgeler, merkez (İçişleri Bakanlığı) ile *département*'lar arasında

merkezin bazı yetkiler devrettiği yeni birimler olarak ortaya çıkmışlardır. Bölge Meclisleri de siyasiden çok idari bir nitelik taşımaktadır. 2004'ten itibaren yapılan bir dizi reform sonucunda desantralizasyon mali açıdan da hızlanmış, *département*'lar birçok hizmeti devralmış ve özel vergi koyma hakkına sahip olmuştur.

İspanya'da ise bu özerk parlamentolar özerk hükümetlere sahiptir. Özerk hükümet başkanları da, merkezden atanmayan, merkezle hiçbir bağı bulunmayan siyasetçilerdir. Bu nedenle, DÖP'ün, Fransız sisteminin iki adım ilerisinde, İspanyol sisteminin de bir o kadar gerisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

(Akın Özçer)

Demokratik Özerklik kavramının izlediği süreç şöyle özetlenebilir:

1) Adını koymadan bu kavramı ilk dile getiren, Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir oldu. Baydemir, Avrupa Parlamentosundaki bir toplantıda yaptığı konuşmada, gerek bölgenin ekonomik kaynaklarının gerek idari yapısının ademimerkeziyetçi bir yaklaşımla ele alınmasını istedi (G. Özalp, *Milliyet*, 19.10.2006). 2007'deki yeni anayasa tartışmaları sırasında Öcalan ise, 1921 Anayasasındaki ifadenin örnek alınmasını istedi ve "T.C. Anayasası bütün kültürlerin demokratik bir şekilde varlığını ve kendini ifade etmesini kabul eder" cümlesinin PKK'ya iki ay içinde silah bıraktıracağını söyledi (*Milliyet*, 22.09.2007).

2) 24.10.2007'de toplanan Demokratik Toplum Kongresi (DTK; Kürt oluşumu) "Türkiye'nin Demokratikleşmesi ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Siyasi Tutum Belgesi" adlı bir bildiri yayınladı. Merkeziyetçi ulus-devlet modeline karşı demokratik özerkliği ilk kez net biçimde ifade eden ve 1921 Anayasasına övgüyle atıf yapan bu bildiri, ayrılma ve federalizm öngörmüyordu. Temel önerileri şöyleydi: Bayrak ve Türkçe resmî dil tüm "Türkiye Ulusu" için geçerlidir. Sayıları tüm ülkede 20-25 kadar olacak bölge ve özerk birimler, kendi renk ve sembollerine ve demokratik öz yönetime sahip olacaktır. Valiler, hem bölge yönetimlerinin hem de merkezî hükümetin kararlarını uygularlar. Dışişleri, maliye ve savunma konuları merkezî hükümetin, diğer konular seçilmiş bölge meclislerinin yetkisindedir. Emniyet ve adalet hizmetleri ortak yürütülecektir. T.C. vatandaşlığı, "Türkiyelilik" üst-kimliği çerçevesinde olacaktır.

DTK'nın bu Siyasi Tutum Belgesi bütün Türkiye'yi kapsıyor ve ülkenin tamamına ademimerkeziyetçilik getiriyordu.

3) İki hafta sonra 08.11.2007'de toplanan Demokratik Toplum Partisi (DTP) 2. Olağanüstü Kongresi, aynı bildiriyi benimsedi.

4) Diyarbakır'da toplanan BDP'li belediyeler, "Merkezî hükümetten tamamen bağımsız hale gelmek için mücadele" kararı aldı (*Taraf*, 25.06.2010). PKK liderlerinden Cemil Bayık da, devlet buna yanaşmasa dahi yine de kararlı olduklarını, yakında projelerini resmen ilan edeceklerini söyledi. BDP'lilerin bu kararı, "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı"na (1985) dayanıyordu (bkz. **Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı** kutusu, s. 125).

5) DTK Demokratik Özerklik Çalıştayı 18 Aralık 2010'da Diyarbakır'da toplandı. İlk gün biterken, 17 sayfalık bir metin "DTK Taslağı" olarak dağıtıldı. PKK'ya yakın Fırat Haber Ajansı sitesinde yer alan bu metin Pankürdist ve ütopik bir nitelik taşıyordu ve Çalıştay'da tartışılması için gerekli zaman verilmemişti. Özellikle,

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı

Avrupa Konseyi tarafından hazırlanarak 1985'te imzaya açılan Şart (*Charte*=Misak), "Yerel idarelerin güçlendirilmesi, özerkliklerinin savunulması; yerinden yönetim ve demokrasi ilkelerine dayanan bir Avrupa'nın kurulmasının temel koşuludur" ilkesine dayanmaktaydı.

Yerel yönetimlere yasal sınırlar içinde ciddi bir özerklik getiren Şart'ta çekince koymaktan bahsedilmemişti (bkz. **Çekince ve Yorum Beyanı** kutusu, s. 805). Buna karşılık, imzacı devletlerin, Şart'ın birinci bölümündeki 30 paragraftan asgari 20'sini seçerek sorumluluk alması gerekiyordu. Bu 20 paragraftan 10 tanesi, seçilmesi zorunlu paragraflar listesinden seçilecekti. İmzacı devletler, Şart'ı uygulayacakları bölgeleri belirleme ve belirledikleri bölgelerden vazgeçme imkanına sahipti. 5 yıllık bir süre sonunda Şart'tan çekilmek mümkündü.

Türkiye, asgari 20 paragraf seçerek Şart'ı 21.11.1988'de imzaladı, 1991'de 3723 sayılı yasayla TBMM'den geçirdi ve 1992'de 92/3398 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onayarak 01.04.1993'te yürürlüğe girmesini öngördü (http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aas_122.html). Fakat bundan sonra Şart'tan hiç söz edilmedi; metin 2012 sonu itibariyle hiç uygulanmamıştı. Tersine, yerel özerklik tartışmalarının en hızlandığı sırada, AYM, kaymakam ve valilere belediye meclisi kararlarını veto etme yetkisi tanıyan düzenlemeyi ortadan kaldıran, kararlara karşı sadece dava açılabileceğini düzenleyen kanun hükmünü iptal etti. Yani, kaymakam ve valilerin belediyeyi veto edebilmeleri aracılığıyla, yerel yönetimler üzerindeki merkez baskısını sürdürdü (G. Tahincioğlu, *Milliyet*, 24.06.2010).

Şart konusunda partisi CHP'ye rapor hazırlayan E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ, verdiği bir mülakatta, kabul edilmemiş hükümlerin de kabul edilmesi halinde oluşacak durumu şöyle sıralamaktaydı (F. Bila, *Milliyet*, 27.05.2011):

Merkez, onları ilgilendiren hususlarda yerel yönetimlere danışacaktır. Yerel seçilmişlerin, görevleriyle bağdaşmayan işlev ve etkinlikleri yasaya ve hukuka tabi olacaktır. Merkezin denetlemesindeki ölçüt, korunmak istenen yararlarla orantılı olacaktır. Merkez, yerel yönetimlere kaynak sağlarken, hizmet maliyetlerindeki artışı dikkate alacaktır. Merkez, ek mali kaynak dağıtımında yerel yönetimlere önceden danışacaktır. Mali kaynakların kullanılması konusunda yerel yönetimler kendi politikalarını uygulama hususunda özerk olacaklardır. Derneklere üye olabilecekler, uluslararası birliklere katılabilecekler, özerk yerinden yönetim ilkesini koruyabilmek için yargı yoluna başvurabileceklerdir. Şart'ın olduğu gibi uygulanması, hiçbir biçimde üniter devlet yapısını gevşetmek veya yerel yönetimlere ayrılma kapısı açmak gibi sonuçlar doğurmayacaktır. Yerel yönetimler daha iyi işleyecektir. Önemli bir husus da, merkez ile yerel yönetimler arasında kurulacak danışma mekanizmasının, yerel yönetimlerin taleplerini merkeze daha etkin biçimde duyurmalarına imkan verecek olmasıdır.

(B. Oran)

PKK'dan farklı hareket eden Kürt burjuvazisi kendisini yeterince ifade edememişti Bu durum Çalıştay'da ve sonra da ilgili kamuoyunda rahatsızlık yarattı. (Ayşe Hür, http://www.t24.com.tr/content/newsdetail.aspx?cat=40&newscode=118983). Oysa metnin içeriği çok tartışmalıydı. Metin, "Konfederal birlik", "Kürdistan hukuku", "Özerk Kürdistan'da resmî dil Kürtçe ve Türkçe", "Ekonomik kaynakların kullanım ve tüketim hakkı demokratik özerk Kürdistan'a ait olmalıdır" gibi ifadeler taşıyordu. Ağustos 2009'da Öcalan tarafından dile getirilen "Öz savunma gücü" terimi metnin özetinde bile 14 kez geçmekteydi.

İzleyen günlerde, bu metnin BDP'yle ilgisi olmadığı anlaşıldı. Partinin internet sitesinde "DTK Taslağı" olarak yer alan metin, yukarıda da belirtildiği gibi, 24 Ekim

2007'deki DTK kongresinde kabul edilerek DTP tarafından 8 Kasım 2007'de benimsenen metindi ve bu kavram ve ifadelerin hiçbirini içermiyordu (Doğan Akın, http://www.t24.com.tr/content/authors.aspx?article=3007&author=24).

6) 14 Temmuz 2011 günü BDP, DTK toplantısında "demokratik özerklik" ilan etti: "*...ortak vatan anlayışı temelinde toprak bütünlüğüne ve demokratik ulus perspektifi temelinde Türkiye halklarının ulusal bütünlüğüne bağlı kalarak, Kürt halkı olarak demokratik özerkliğimizi ilan ediyoruz*". Bu ilan, bağımsızlığın tek taraflı ilan edilebileceği, fakat özerkliğin edilemeyeceği, çünkü özerkliğin uygulanması için yasal düzenleme yapılması gerektiği temelinde eleştirildi.

Demokratik açılım ve yeni anayasa çalışmaları sürerken Türkiye'yi kahreden acı haber Silvan'dan geldi.
Öğle yemeği molasında PKK'lı teröristlerin açtığı ateşte 13 asker şehit oldu, 7 asker yaralandı.
Yoldan döndü zirve topladı
Barışa, huzura çözüme kurşun
13 ŞEHİT
Hürriyet
Demokratik özerkliği ilan ettiler
KADER ZİRVESİ
KUPA İADE
Beşiktaş Yönetim Kurulu, kazandıkları Türkiye Kupası'nı şike soruşturması sona erip, tutuklanan Beşiktaşlılar aklanana kadar Futbol Federasyonu'na iade etme kararı aldı.
Hürriyet, 15.07.2011.

Bu sert eleştirilerin çok önemli bir sebebi de, özerkliğin, PKK'nın aynı gün Silvan'da 13 askeri katletmiş olduğu haberine rağmen ilan edilmiş olmasıydı. Silvan'ı üstlenen Cemil Bayık, devletin Öcalan'la görüşmelerini "kandırmaca ve taktik" olarak niteledi. Öcalan 8 Temmuzda (6 gün önce), bir Barış Konseyi kurulması için devletle anlaşma noktasına gelindiğini söylemiş ve BDP'lileri Meclis'te yemin etmeye teşvik etmişti.

2008'den sonra zikzaklar daha da arttı. PKK'nın karakol baskınları ve sivil halkı hedef alan kentsel terör eylemleri sürüyor, Erdoğan da, İstanbul Dolapdere'de gösteri yapan DTP'lilere bazı şahısların pompalı tüfekle ateş açması üzerine, "Eğer siz vatandaşın mağazasının camlarını indirirseniz... o da kendisini savunma yoluna gidecektir" diyordu (*Taraf*, 04.11.2008).

Olumlu bir adım olarak 1 Ocak 2009'da TRT-6 (TRT Şeş) 24 saat Kürtçe yayına girişti, ama Nisan 2009'da kitle halinde KCK tutuklamaları başladı. Kürtçe savunma yapılmasına izin verilmediği için, sanıkların büyük çoğunlukla tutuklu bulunduğu bu davalar ilerleyemeyecektir (bkz. **KCK Davasında Kürtçe Konusu – Hukuki Durum** kutusu, s. 750).

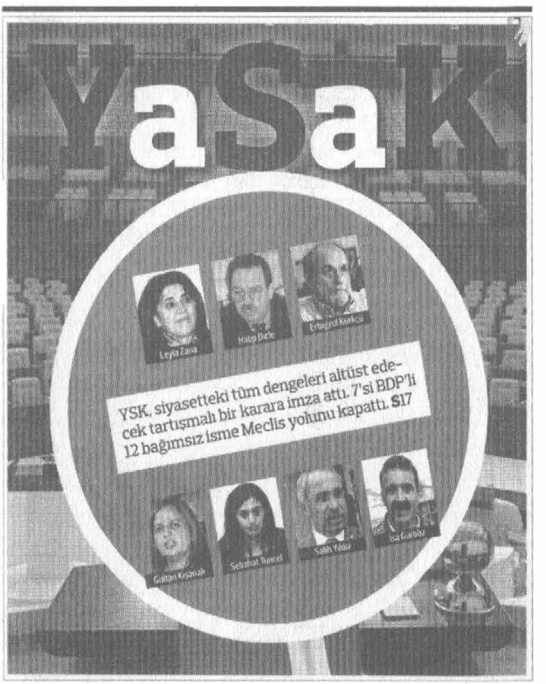
Öcalan 15 Ağustos 2009'da, 160 sayfalık bir "yol haritası" sunarken ve devlet 29 Ağustos'ta "Kürt açılımı" ilan ederken, iki taraf, olumlu yönde bir adım olmak üzere, yurt dışından bir PKK grubunun gelmesi hususunda anlaştılar. 19 Ekim 2009 günü 34 kişilik bir grup Habur'dan giriş yaptı. Fakat yol boyunca Kürtlerin tezahürat yapması milliyetçi çevrelerin sert tepkisine yol açtı ve Habur olayı bir dönüm noktası oldu (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü). Zaten arkasından da DTP kapatıldı (12.12.2009).

2010 boyunca, barışa varılması için sivil toplumdan büyük baskı geldi. Bunların önemli bir kısmı, "Her türlü operasyonlar durmalı, PKK da eylemsizlik kararı alma-

lıdır" sloganıyla özetlenebilecek biçimde Kürt sivil toplum örgütlerinden kaynaklanıyordu. Bölgede bu gidişe destek veren bir Kürt burjuva sınıfının oluşmaya başlaması, bölgenin ekonomik dinamiklerinin değişeceğinin habercisiydi. Fakat, bir yandan canlı bombalara varan terör eylemleri, diğer yandan da KCK tutuklamaları genişleyerek devam edince, bu dinamiklerin etkisi sınırlı kaldı.

Dönem Sonunda Diyalog Durumu

2011 milletvekili seçimleri ortamında, sertleşmeler ve kafa karıştırıcı zikzaklar devam etti. 17 Nisan 2011'de Erdoğan, "Bu ülkede Kürt kardeşimin sorunu var, ama Kürt sorunu artık yok" (*Habertürk*, 30.04.2011) diyerek, evvelce söylediklerinden çok farklı bir noktaya geldi. Erdoğan'ın "Kürt vatandaşların hakları" ile "Kürt hakları" arasında yaptığı ayrım, hem kendisinin 2005'ten beri sürdürdüğü, "Kürt sorunu bütün Türkiye'nin sorunudur" söylemine ters düşmekteydi, hem de Genelkurmay Başkanı Org. Başbuğ'un Nisan 2009'da Harp Akademileri konuşmasında yaptığı bireysel özgürlükler-grup hakları ayrımıyla tam bir paralellik göstermekteydi. Hem Başbuğ hem Erdoğan, birinci tür hakların verilebileceğini, ama ikincilerin verilemeyeceğini söylemekteydi.

Radikal, 19.04.2011.

Yüksek Seçim Kurulu BDP'nin 7 bağımsız adayını reddedip, tepkiler üzerine birkaç gün sonra onaylayınca, seçim gergin bir ortamda yapıldı. Seçimin 3 gün öncesinde Erdoğan'ın Öcalan hakkında, "Biz o sırada koalisyonda olsaydık ya idam edilirdi, ya da istifa ederdik, çekilirdik" demesi ciddi bir şaşkınlık yarattı.

Oysa, Öcalan'ın daha sonra yapacağı açıklamalar, aslında Erdoğan hükümetinin tam o sırada Oslo'da MİT temsilcileri aracılığıyla PKK'yla resmen temas halinde olduğunu göstermekteydi. Öcalan devlete üç ayrı protokol sunduğunu, bunun devletle yaptığı 18 yıllık görüşmelerin sonucu olduğunu, KCK'nın da bu protokolleri onayladığını bildirdi. Kandil'deki komutan Karayılan da protokollerin özetini Haziran 2011 sonunda açıkladı: Birinci protokol demokratik bir yeni anayasayla, ikincisi adil bir barışın ilkeleriyle, üçüncüsü de demokratik ve adil barış için acil eylem planıyla ilgiliydi (bkz. **Devlet-PKK Görüşmeleri** kutusu, s. 128).

Öcalan, seçimlerden sonra Meclis'te yemin etmeyi reddeden BDP'yi yemine teşvik eder ve devletle bir "barış konseyi" kurulması için mutabakat noktasına gelindiğini

Devlet-PKK Görüşmeleri

Devlet, Öcalan ve PKK'yla görüşmelere 90'ların başından itibaren başladı. Bunları 7 döneme ayırmak mümkündür:

1) 1992-93'te T. Özal döneminde, Talabani aracılığıyla ve Jandarma Gn. Kom. Org. Eşref Bitlis'in bilgisi dahilinde Öcalan'la Şam'da temas kuruldu. PKK'nın silah bırakması görüşüldü.

2) 1996'da N. Erbakan başbakan iken, resmî sıfat taşımayan aracılar vasıtasıyla temas kuruldu, fakat 28 Şubat 1997 süreci sonucunda kesildi.

3) 1997'de, Erbakan'ın düşmesine sebep olan askerler, Karadayı ve Kıvrıkoğlu'nun genelkurmay başkanlığı döneminde, Bursa Cezaevindeki PKK'lılara telefon ettirmek suretiyle Öcalan'la temas kurdular.

4) 1999-2001'de, 1997'deki görüşmeleri gerçekleştiren asker kadro, 1999'da yakalanan Öcalan'la yüz yüze görüşmeler yaptı.

5) 2002-2005'te yine askerler, fakat Org. Özkök'ün iradesini temsil etmediği ifade edilen ve şu anda Ergenekon'dan yargılanmakta oldukları bildirilen farklı bir ekip, Öcalan'la yüz yüze temas kurdu. 2005'e kadar yapılan görüşmeler hep askerlerin tekelinde oldu.

6) 2005'ten itibaren yapılan görüşmelere, hükümetin desteğiyle MİT Müsteşar Yd. Emre Taner de dahil oldu. Bu aşamada Talabani de devreye girdi.

7) 2010'dan itibaren, Adalet ve İçişleri bakanlıkları ve Emniyet Genel Müdürlüğünden bürokratların da katıldığı görüşmeler başladı. Oslo Görüşmeleri olarak anılan bu toplantılar muhtemelen 2010 başında başladı ve Mayıs 2010'da MİT Müsteşarlığına getirilen Hakan Fidan, önce müsteşar yardımcısı, sonra müsteşar olarak bunlara hükümet adına katıldı. Bir buluşmanın ses kayıtları 13 Eylül 2011'de internete düştü. Burada H. Fidan'ın, "...müsteşar yardımcısıyım, ama sayın başbakanımızın özel temsilcisiyim" dediği duyuluyordu. PKK tarafında S. Ok, Z. Aydar ve M. Karasu bulunmaktaydı. [Aralık 2012 sonunda yeni bir diyalog süreci başlayacaktır.]

PKK-MİT GİZLİ GÖRÜŞMELERİ TAM METİN

PEKİ NİYE SAVAŞIYORSUNUZ

Siyasi müzakere için Başbakan görev verdi

Taraf

Hızla çözülsün beklemeyelim

ORTADOĞU'DA TÜRKİYE ÇAĞI

Dev-Sol'a yargısız infaz

Taraf, 14.09.2011.

(B. Oran) (Kaynak: Çandar, s. 45-49)

açıklarken, yukarıda sözü edilen iki olay, yani Silvan'da 13 askerin öldürülmesi ve BDP'nin özerklik ilanı aynı gün vuku buldu. Ertesi gün Erdoğan, Nisan'da söylediği bir sözü tekrar ederek, "Bu kötü niyetli davranışlar bizden hiçbir yerde asla iyi niyet beklemesin... Bu ülkede artık Kürt sorunu yoktur, PKK sorunu vardır, Kürt kökenli vatandaşlarımın da sorunları vardır" dedi (*Taraf*, 16.07.2011).

Bir yandan ülkenin batısında geçici Kürt tarım işçileri ve Kürtlere ait kahveler, dernekler, evler saldırıya uğrarken, diğer yandan PKK saldırıları şehirlere inmişti. PKK'nın paravan kuruluşu olarak anılan TAK'ın (Kürdistan Özgürlük Şahinleri) üstlendiği Ankara Kumrular Sokak bombalamasının da aralarında bulunduğu bu saldırılara Kürt STK'ları tepki gösterirken, "PKK'nın şehir yapılanması" olarak anılan KCK'ya yönelik eşzamanlı ve fevkalade kapsamlı operasyonlar hız-

landı. Bunlar, Ekim 2011 sonundan itibaren, hiç beklenmedik bir biçimde akademisyenleri ve davaların avukatlarını da içermeye başladı. BDP Siyaset Okulunda seminer veren ve BDP Anayasa Hazırlık Komisyonu üyesi olan Prof. Büşra Ersanlı, niçin tutuklandıklarını bilmeden aylarca cezaevinde kalanların simge ismi oldu. Bu olaylar sırasında, KCK'nın anayasası niteliğindeki, çok otoriter hükümler taşıyan bir metin kamuoyunun gündemine oturdu (bkz. KCK Sözleşmesi ve Olayı kutusu, s. 748).

Göründüğü kadarıyla, bütün bu aşırı zikzakların oluşmasının iki temel sebebi vardı:

1) Kürt tarafında birden fazla iktidar odağı bulunuyordu. İmralı (Öcalan), çeşitli sebeplerle (meseleye siyasi baktığı için, hapis koşullarını rahatlatmak için, meselenin Türk-Kürt iç savaşına varmasından çekindiği için, vb.) bir çözüme varmak istiyordu. Ama Kandil de çeşitli sebeplerle (ortadan silineceği, devletin Kürt sorununu yine sumen altı edeceği, vb.) silahı bırakmıyordu.

2) AKP iktidarı, reformlara devam yerine, PKK'yı askerî ve hukuki operasyonlarla bitirmeye yönelik bir şiddet çizgisi izlemeye başlamıştı. Bunun sebepleri arasında şunlar da bulunuyordu: Türk kamuoyundaki tepkilerden çekinmek, muhalefete oy kaptırmak istememek, parti içinde farklı eğilimlerin varlığı, Kürt tarafının talepleri durmadan yukarı çekeceğini, özellikle de bir Kürt devleti kurmak istediğini düşünmek.

Yine göründüğü kadarıyla, bütün bunlar gelip, Ekim 2009 Habur başarısızlığında düğümlenmekteydi. Aslında Habur olayı, hem devlet hem PKK tarafından, çözüm sürecinin çok önemli bir unsuru olarak iyi niyetle düşünülmüştü, fakat iki tarafça da kötü yönetildiği için çözüm yerine çözümsüzlük getirmişti. Habur başarısızlığı bununla da kalmadı. Garanti verilerek getirtilen ve sınırda görevlendirilen mahkemece serbest bırakılan Kürtler, "geldikleri sırada gerçekleştirilen karşılama törenleri ve ayrıca Türkiye'de katıldıkları etkinliklerde yaptıkları konuşmalar nedeniyle" (*Milliyet*, 12.10.2011) 7 ilâ 10 yıl gibi hapis cezalarına çarptırılınca, devletin Kürtler nezdindeki güvenilirliği, dolayısıyla da Kürt meselesinin çözümü projesi ağır yara aldı.

Hürriyet, 20.10.2009.

2011 sonunda Talabani ve özellikle de ABD destekli Barzani'nin arabuluculuğa başladığı bir ortamda PKK'nın ateşkes isteyeceği haberleri gelirken, PKK,

gerek ortadan kaldırılma endişesinden, gerek yeni patlak veren Suriye olayından yararlanmak istediğinden, o zamana kadarki taktiğinin tam tersine girişti. Vur-kaç yerine Şemdinli yöresinde mevzi çatışmasına başladı. Bu sırada devlet de, Ağustos 2011'den itibaren Öcalan'ın avukatlarıyla görüşmesini yasaklamış, o cenahtan gelen bütün sesleri durdurmuş, Kürt sorununu operasyonlar aracılığıyla bitirme sürecine girmişti. Diğer yandan, Temmuz 2012'de ilan edilen Üçüncü Yargı Paketi uygulamasının da, Kürtlerin veya Kürt hakları yanlısı tutukluların serbest bırakılmasıyla ilgisi olmadığı anlaşılmıştı. Bu durumda PKK'nın büyük kentlerde terör eylemlerine giriştiği görüldü ve karşılıklı şiddet kullanımı ortama hakim oldu.

Arap Baharı nedeniyle Türkiye'nin öneminin arttığı, Suriye sorunu nedeniyle de çok nazikleştiği bir döneme Türkiye, Kürt sorununun çözüme ulaşmak yerine tırmandığı ve ülkedeki demokrasinin de epey aşağı çekildiği bir vaziyette girdi. (Ayr. bkz. **Dönemin Dış Politikası** başlığı).

2012 sonunda not: 2012'nin son günlerinde, MİT'in Öcalan'la İmralı'da görüşmeler yaptığı resmen açıklanmış, bir BDP heyetine de ilk defa ziyaret izni verilmiştir. Böylece, toplumun yaygın kesimleri tarafından büyük umutla karşılanan yeni bir Kürt açılımı başlamıştır. Bununla birlikte, ciddi kaygılar da mevcuttur. Kalıcı olabilmesi için; barış sürecinin sabote edilmemesi, silah bırakmanın da Kürt kimliğini gerçekten tanıyan reformlarla karşılık bulması gerektiği ifade edilmektedir.

III) Dönemin Dış Politikası

Giriş

Yeni Bölgesel Ortamda Türk Dış Politikası

Ülkelerin dış politikası kimi dış ve iç dinamikler üzerine oturur. Dış dinamikler esas olarak; uluslararası sistemin niteliği, o sistem ve ortamın temel unsurlarının bölge üzerinde yaptığı her türlü etki, bir de, ülkenin jeostratejik konumu tarafından oluşturulur. Ülkenin bunları değiştirme olanağı yoktur veya çok sınırlıdır. İç dinamiklere gelince, onlar da ülkenin yapısı (siyasal, hukuksal, ekonomik, sosyal, kültürel...) ve bu yapının ülkeyi idare edenlerin ideolojisi tarafından nasıl yönetildiğiyle ilgilidir. Dolayısıyla, bir ülkenin, kendi iç dinamik unsurlarını değiştirmesi mümkündür.

Dönem içindeki uluslararası ortam daha önce anlatıldığından, burada bunun Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgeye etkisi özetlenecektir. Dönemin iç ortamı da anlatıldığından, burada incelenecek olan, 1990'larda Soğuk Savaş'ın bitişi gibi muazzam bir sistem değişikliğinin oluşması üzerine kendini ciddi bir transformasyon sürecinde buluveren Türk dış politikasının, 2000'lerde yaşamaya başladığı büyük değişikliğin genel tablosudur.

Bu tabloyu betimlerken, incelenen bu dönemde Türkiye artık çok farklı bir parti/ideoloji tarafından yönetilmeye başladığı için, AKP'yi ve onun dış politikaya ilişkin fikir ve uygulamalarını dikkate almak önemli olacaktır. Burada, partinin 2 yöneticisi öne çıkmaktadır. Bunlardan biri, dönemin dış politika anlayışının teorik temelini oluşturan *Stratejik Derinlik* kitabının yazarı, önce cumhurbaşkanının ve başba-

kanın dış politika başdanışmanı, sonra Dışişleri Bakanı olan Prof. Ahmet Davutoğlu'dur. Davutoğlu'nun fikir ve uygulamaları burada incelenecektir. Diğeri ve daha önemlisi, Türk iç ve dış politikasını derinden etkileyen Başbakan R. T. Erdoğan'dır. Dönem sonunda Erdoğan, kendisine sorulmadan hiçbir iş yapılamayan bir yönetim kurmuş durumdadır.

Dönemin Uluslararası Sistemi ve Bölge

Daha önce "Uluslararası Ortam ve Dinamikler" başlığı altında incelenmiş olan gelişmelerin bölge ve Türkiye üzerindeki etkileri tahlil edildiğinde şunlar söylenebilir:

1) Siyasal bakımdan: Hegemon güç ABD bölgede düşüşe geçmiş, Türkiye ise yükselmeye başlamıştır.

Dönem başında Neo-con saldırganlığı ve ödünsüz İsrail destekçiliğiyle tanımlanan ABD müdahaleciliği, kısa zamanda, hegemon gücün Orta Doğu'da çok ciddi prestij yitirmesine yol açmıştır. Bunu tamir etmek isteyen Obama yönetimi kimi önemli değişikliklere gitmiştir: Bölgedeki Baas tipi otoriter rejimlere dayanarak devam etmenin mümkün olmadığının farkına varmış, ön planda gözükmemeye çalışmış ve bölgeyi "perde arkasından" etkilemeye önem vermiştir ("*leading from behind*"). Bu rejimlerin bastırdığı şeriatçı akımlara alternatif olarak, halkın desteklediği "ılımlı İslam" hareketlerine bir yandan arka çıkma, bir yandan da onları etkileme stratejisini benimsemiştir. Bunun yanı sıra ABD, ideolojik çatışmanın sona ermesiyle su yüzüne çıkan din (kültür) temalı çatışmaları yumuşatmak amacıyla Medeniyetler İttifakı türünden girişimleri desteklemiştir (bkz. **Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi** kutusu, s. 15).

Bunlara eşlik eden bir paralel gelişme olarak, Yarı-çevre ülkeler (bkz. **Merkez, Çevre, Yarı Çevre Kavramları** kutusu, Cilt I), Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından, ilk işaretini 1950'lerin ortasında Bağlantısızlık hareketinde bulduğumuz (bkz. Cilt I, dizin) çok merkezli bir dünyada yaşama ve etkin olma olanağını yakalamışlardır.

Türkiye açısından, buna ilaveten önemli bir başka değişiklik meydana gelmiştir: Soğuk Savaş'ın bitmesi, Osmanlı'dan beri süregelen Rus tehdidi/tehdit algılaması olgusunun sona erişi demektir. Bu durumda, güvenlik açısından, evvelce kaçınılmaz biçimde ortaya çıkan ABD'ye muhtaçlık/muhtaçlık algısı da sona ermiş bulunmaktadır.

2) Ekonomik bakımdan: Dönem sonuna doğru Batı ve hegemon güç krize girmiştir ve dönem sonunda bu krizler bitmiş olmaktan uzaktır.

Oysa dönem başında (2001) çok ciddi bir krizin içine düşmüş olan Türkiye, yaptığı ekonomik reformlar sayesinde dönemin ortasından itibaren rahatlamış ve hatta hızla büyümeye başlamıştır. Bu durum, uluslararası trendlerle de uyum halindedir. 1970'lerden itibaren kendini hissettiren, ama esas etkilerini Soğuk Savaş'ın bitmesiyle yaklaşık aynı zamanda duyurmaya başlayan küreselleşme sonucunda (bkz. **Batı Yayılması** tablosu), Türkiye'nin de içinde bulunduğu Yarı-çevre ülkeler ("*Global South*") ekonomik bakımdan yükselmeye başlamıştır. Batı'da kimi AB ülkeleri iflas durumuna gelirken, Türkiye yüzde 8 civarında bir büyümeyle Çin'in ardından en yüksek gelişme oranını yakalamış bulunmaktadır (bkz. **Ekonomi** başlığı).

3) Stratejik açıdan: Türk dış politikası bu dönemde, 90'ların aksine, Balkanlar ve özellikle de Orta Asya'yla fazla ilgilenmemiştir. Balkanlarda AB'nin egemen olmasıyla zaten belli bir düzen kurulmuş vaziyettedir (bkz. **Balkanlarla İlişkiler** bölümü).

Orta Asya'yla ilişkiler ise önemsizleşmiş ve rutinleşmiştir, çünkü hem bölgede özellikle Rusya Federasyonu (RF) gerçeği sonunda idrak edilmiştir, hem de yapılan çeşitli hatalar sonucunda bölge devletleriyle kimi sürtüşmeler çıkmıştır (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü, ayrıca aynı bölüm, Cilt II, 1990-2001 dönemi).

Bu dönemde AKP iktidarı, dikkatlerini geniş Orta Doğu'ya (Orta Doğu ve K. Afrika) çevirmiştir. Çünkü artık bu bölgede bir güç boşluğu (*power vacuum*) vardır: Irak'ta yaptıkları yüzünden ABD'den nefret edilmektedir. ABD'nin yanı sıra RF ve AB de meydanı boş bırakmıştır. Arap ülkelerinin SSCB diye bir desteği artık yoktur. Filistin sorunu tamamen çıkmaza girmiştir. Mısır'ın Eylül 1978 Camp David'den beri sürmekte olan prestij yitirme trendi devam etmiş, şeriatçı İran'ın sistem dışındaki konumu daha da kötüleşmiş, Irak ise kaosun uzaması üzerine denklemden tamamen çıkmıştır. Yani Orta Doğu liderliği diye bir şey kalmamıştır.

Time, 28.11.2011.

AKP, Müslüman-Arap dünyasını hem ideolojik olarak kendine yakın addetmektedir, hem de ihracatın dörtte birinden fazlası bu bölgeye yapılmaya başlamıştır (bkz. Ekonomi başlığı, dış ticaret tabloları). Çeşitli nedenlerle AB ile Türkiye arasına giren soğukluk da AKP'nin Orta Doğu'ya yönelişini hızlandırmaktadır (bkz. aşağıda AB'yle **İlişkiler** ve ayrıca **Dış Politika**: Genel Değerlendirme başlıkları).

Bu durumda; bir yandan AB adayı olmaktan, bir yandan da İslam ile demokrasiyi bağdaştırmaktan kuvvet alan, aşağıda anlatılacak "Yumuşak Güç" unsuruyla desteklenen, askerî bakımdan ise bölgede zaten rakipsiz olan Türkiye, Filistin davasına sahip çıkıp İsrail'le bozuşmanın da getirdiği rüzgârla, özellikle Arap halklarının gözünde yükselmiştir (bkz. Yumuşak Güç ve Yumuşak Güvenlik kutusu, s. 479).

Bu üç tür gelişme sonucunda, AKP yönetimindeki Türkiye bölgede ve hatta dünyada ciddi bir önem kazanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye için aksi yönde çalışan ve ayrıntısı aşağıda incelenecek dinamikler de vardır.

A) AKP ve Dış Politika

1) AKP'nin Temel Nitelikleri

Adalet ve Kalkınma Partisi, daha önce de değinildiği gibi (bkz. **RP ile AKP** kutusu, s. 81), bir arada 2 özelliğe/kökene sahiptir.

1) Ulusalcı/İttihatçı olmama kökeni. Bu köken, AKP'nin, kendini 1930'larda devlet odaklı monist temelde kurulan ve 21. yüzyılda hâlâ o noktada donup kalmak yüzünden günün ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir jakoben düzenin karşıtı olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda AKP, bu jakoben düzen tarafından bastırılmış, bir anlamda yeraltına inmiş, ama hiçbir zaman yok olmamış, birbiri ardına kapatılan

partiler aracılığıyla su yüzüne çıkmış akımların temsilcisidir.

Bununla birlikte, bu "negatif" tanımlama AKP'nin pragmatik ve liberal açılımlar üretmesini de engellememiştir. Çünkü, yaklaşık 90 yıllık laik bir düzenin biçimlendirmeleri vardır, bu yüzden AKP'nin bir "meşrulaşma" ihtiyacı vardır, RP'nin yaptığı hataları görmüşlüğü ve ders almışlığı vardır, ABD'yle iyi geçinmeksizin ayakta kalmanın meşakkatli olduğu düşünülmektedir, küreselleşme sayesinde hızla zenginleşmekte olan bir sermayeye dayanmak söz konusudur (liberal terimi için bkz. **Liberal, Liberalizm, Neoliberalizm** kutusu, s. 18). Bu nedenlerle, Gayrimüslimler üzerindeki baskıların azaltılması başta olmak üzere AKP, daha önceki hükümetlerin başaramadığı, cesaret edemediği, hatta düşünemediği demokratik adımlar atabilmiştir: 2002 seçim beyannamesinde Kıbrıs için mutlaka çözüm istemesi, AB Uyum Paketleri, 2009 Ermenistan Protokolleri, Alevi ve Kürt açılımları, askerî vesayetin kaldırılması, gibi.

2) Kasaba kökeni. Küçük kentler veya kasaba, dünyanın istisnasız her yerinde tutucu yerel değerlere sahip olmanın simgesidir. Bu köken Türkiye'de; İslami, muhafazakar, gelenekçi, milliyetçi bir yaklaşım yaratmış, bu yaklaşım, 12 Eylül askerî diktatörlüğü döneminde resmî ideoloji haline sokulan "Türk-İslam Sentezi"yle ve AKP'li seçkinlerin genellikle İmam-Hatip okullarında eğitim görmüş olmalarıyla pekişmiştir (bkz. **Türk-İslam Sentezi** kutusu, Cilt II). Bu köken, "büyüğe saygı" ilkesinin; Rize-Kasımpaşa çizgisinden gelerek çok güçlü bir konuma ulaşan, bu konumu "tek seçici" olarak kullanmakta tereddüt etmeyen, kendine çok güvenen, Türkiye'yi de sadece bir Bölgesel Güç değil bir Küresel Güç olarak gören lider R.T. Erdoğan'a mutlak itaat biçiminde uygulamaya konulmasına yol açmaktadır.

Bu durumda AKP, devlete hakim olduğu oranda, bir zamanlar kendisini bastırmış olan jakoben yukarıdan otoriterliğin aşağıdan güçlenen biçimini uygulamaya başlamakla suçlanacaktır (ayr. bkz. **Bilanço: Genel Değerlendirme** başlığı).

Bu nitelikler, AKP'nin pragmatik ve liberal yönünün tutarlı, sürekli ve sonuç alıcı olmasını engellemektedir. Önemli bir kısmı mühendis olan AKP'li seçkinlerde, aslında "optimum çözüm" diye tanımlanması gereken mühendis zihniyetinin, "kısa vadeli çözüm" olarak tecelli etmesini de beraberinde getirebilmektedir.

Bu zihniyet, binlerce yılda oluşmuş Hasankeyf'in, ömrü 50-60 yıl olan bir barajın suları tarafından yok edilmesine razı olmaktadır. Habur Olayında hayal kırıklığına uğrayınca, Kürt sorununda 90 yıllık askerî çözüme geri dönebilmektedir. Veya Türkiye gibi deprem kuşağında bulunan ve her an terör saldırısı olabilecek bir ülkede elektrik elde etmek için nükleer santral kurulmasına karar vermekte, bunu da, daha önce dünyaya bir nükleer santral patlaması yaşatmış Ruslara ihale etmektedir (bkz. **Akkuyu Antlaşmasının Hukuksal Sorunları** kutusu, s. 552).

Penguen, 10.08.2006.

Temelde çelişen bu iki nitelik nedeniyle, reformcu 2002-2004 döneminden sonra AKP'yi yorumlarken dönemleme yapmak güçtür. Aynı dönem içinde her iki kökene de uyan ve do-

layısıyla taban tabana zıt düşen eylemler (yani zikzaklar), haftalar hatta günler içinde birbirini izlemektedir. Bununla birlikte, 2009 yılı bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir.

AKP'ye gelene kadar Türk dış politikası genelde aynı temel çizgiyi sürdürmüştür: Batıcılık ve statükoculuk (bkz. Cilt I, s. 46 vd.). Aslında, o koşullarda aynı madalyonun iki farklı yüzü olan bu niteliklerden Batıcılık, aşağıda da görüleceği gibi, AKP döneminde bir anlamda fazla değişiklik göstermiş değildir, çünkü dış politikada AB'yle olmasa bile ABD'yle ilişkiler eskisine oranla daha da sıkılaşmıştır. Statükoculuk açısından ise, 90'larda başlayan bir değişikliğin iyice sivrildiği gözlemlenmektedir: AKP dış politikayı çok aktifleştirmiş, özellikle de, kendisine gelene kadarki iktidarların mümkün olduğunca bulaşmamaya çalıştığı Orta Doğu'da yoğun rol oynamaya girişmiştir. Bunun teorik kökeni, Davutoğlu'nun yukarıda bahsedilen *Stratejik Derinlik* kitabına götürülebilir (bkz. ***Stratejik Derinlik* Kitabı – Bir Özet** kutusu, s. 135).

2) *Davutoğlu Faktörü*

Stratejik Derinlik, tipik bir uluslararası ilişkiler Realist Teori kitabıdır. Uluslararası ilişkilerde Realizm; sadece güç kavramını, dolayısıyla da devleti, devletin bekasını ve ulusal çıkarı odak alır. Bu gücün en mühim unsuru olarak da coğrafyayı/jeopolitiği önemser (bkz. **Jeopolitik Kuramlar** kutusu, Cilt I). Dolayısıyla Realist Teori, uluslararası ilişkilere güçlü büyük devletler açısından bakan, en çok onların işine yarayan, günümüz teorisinde eskilerde kalmış bir yaklaşımdır.

Oysa Türkiye bir büyük devlet değildir. Hatta, kitabın yayınlandığı 2001'de, ekonomik ve siyasal krizlerin umutsuzluk yaratığı bir ülkedir (bkz. **Ekonomi** başlığı). Fakat kitabın ülke içinde çok ilgi çekmiş olması belki de bu nedenledir. Şöyle ki:

1) Devlet: Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra, o zamana kadar yapmadığı dış atılımlara girişmiştir (bkz. Cilt II). Bunda, bu süper komşunun tehdidinden kurtulmanın getirdiği rahatlamadan da öte, onun boşluğunu Balkanlar ve Orta Asya'da doldurmak ("büyük devlet olmak") iddiası rol oynamıştır. Fakat bu durum Türkiye tarihinde bir ilk olduğu için, o tarihte bu iddia bir teoriden ve yol haritasından tamamen yoksundur.

2) Toplum: Günlük hayatla mücadele etmekten yorulan kitleler, kendilerini iyi hissetmek için bir "altın geçmiş"e özlem duymaktadır. Oysa, son döneminde Osmanlı'nın Batı tarafından aşağılanarak "Hasta Adam" diye anılmasından duyulan rahatsızlığın üzerine bir de Cumhuriyet'in Batı'yı kopyalaması ve Osmanlı'yı dışlaması binmiş, bu kimlik karmaşası, 1980'lerden itibaren küreselleşmenin altüst ettiği ortamın da etkisiyle çok yoğunlaşmıştır.

3) Ekonomi: 90'ların başındaki durumun aksine, 2000'lerde Türkiye'de artık çok farklı bir altyapı vardır. Daha 1995 seçimlerinde birinci gelen ve 2002 sonunda tek başına iktidar olacak kadar hızlı bir gelişim gösteren bir sosyo-ekonomik yapı oluşmuştur: Anadolu Sermayesi. 2000'lerde artık kabuğuna sığamayan bu sermaye ile R. T. Erdoğan'ın ihtiyaçları aynı noktada kesişmektedir: Birincisinin kendisine dışarıda para kazandıracak, ikincisinin de kendisine dışarıda etkinlik sağlayacak bir yol haritasına, bir dış politika stratejisine ihtiyacı vardır.

Stratejik Derinlik Kitabı – Bir Özet

Stratejik Derinlik, bir sosyal bilim çalışması olarak, Türkiye'nin uluslararası konumunu; betimleme, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme boyutları ile değerlendirmektedir. Amaç, çok boyutlu bir değerlendirmeyle, mevcut sorunları tespit edip, izlenmesi gereken politikalara ilişkin önerilerde bulunmaktır.

Kitaba göre, Türkiye yeryüzündeki herhangi bir ulus-devlet değildir. 20. yüzyıla girerken küçülmüş de olsa, dünyanın önemli güçlerinden birinin siyasi ve kültürel birikimini devralarak kurulan bir cumhuriyettir. Bulunduğu coğrafi konum ve tarihsel miras nedeniyle herhangi bir ulus-devlet gibi hareket etmesi de mümkün değildir. Soğuk Savaş döneminde böyle bir yaklaşım normal olabilecekken, günümüzde Türkiye'nin yakın kara ve hava havzasında etkili olması, tarihî ve coğrafi derinliğinin bir gereğidir. Türkiye, coğrafi konumunun ve zengin tarihî birikiminin sunduğu avantajları kullanmalı, kısa vadeli, taktik hamlelere dayalı bir yaklaşımdan uzaklaşmalı ve yakın çevresi ile farklı alanlarda işbirliğini artırmalıdır. Geçmişte Türkiye bir bölünme korkusu içine itildiğinden, aşırı derecede dikkatli ve savunmacı bir strateji oluşturmuştur.

Türkiye'deki stratejik teori yetersizliği ve alternatif bakış açılarının zayıflığı, ülkenin gerçek potansiyelini gerçekleştirmesine imkan vermemiştir. Türkiye bir iddia ve özgüven sahibi olmalı, başkalarının stratejilerine göre tehdit tanımlaması yapmaktan uzaklaşmalı ve kendi stratejilerini geliştirmelidir.

Türkiye bir stratejik derinliğe sahiptir ve bu derinlik tarihî ve coğrafi derinliğe dayanmaktadır. Türkiye tarihin önemli yol ayrımlarından birindedir ve kendi tarih ve coğrafya derinliğini rasyonel bir stratejik planlama ile bütünleştirebilmesi durumunda bir atılım potansiyeline kavuşacaktır. Küreselleşme sürecinin etkisiyle ekonomik ve kültürel etkileşimin gitgide arttığı bir zamanda, Türkiye yakın çevresinde kapsayıcı bir strateji ile aktif bir politika izlemelidir.

Bu temel argümanlar çerçevesinde *Stratejik Derinlik*, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dünyasında tarihî ve coğrafi derinliğine uygun bir konum elde etmesine hizmet etmek amacı taşıyan, teorik ve pratik yönleri bir arada ele alan bir eserdir. Eser temelde üç ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım temel kavramları ve soruları ortaya koymaktadır. Bu kısımda, ulusal güç parametreleri ile ilgili tanımlar yapılmakta, Türkiye'deki stratejik teori eksikliğinin arka planı değerlendirilmekte ve tarihî mirasın uluslararası ilişkileri yönlendiren iç ve dış siyasi parametrelere etkisi incelenmektedir. Türkiye; tarih, coğrafya, nüfus ve kültür gibi sabit veriler açısından güç kapasitesini reel güce dönüştürebilecek bir altyapıya sahiptir. Stratejik anlamda büyük avantajları olmakla beraber, karşısında ciddi riskler de mevcuttur.

İkinci kısım ise stratejik analizin teorik çerçevesini ortaya koymaktadır. Burada, çeşitli jeopolitik teorilere de atıfta bulunularak, yeni bir kavramsallaştırma çerçevesi geliştirilmekte ve "yakın kara", "yakın deniz" ve "yakın kıta" havzaları tanımlanmaktadır. Bu kavramsallaştırmayı takiben, Türkiye için bu havzaların özellikleri Soğuk Savaş sonrası konjonktür ışığında değerlendirilmektedir. Burada havzalar arası sistematik ve tutarlı bir strateji geliştirilmesinin ana unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu havzalar, coğrafi olarak dünya ana kıtasının merkezini, tarihî olarak da insanlık tarihinin ana damarının şekillendiği alanları kapsamaktadır.

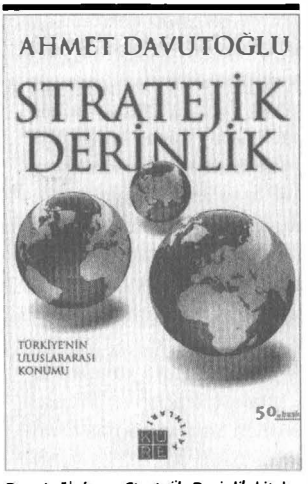
Takip eden kısım ise, ortaya konulan teorik çerçevenin, stratejik araçlar ve bölgesel politikalar bağlamında tarihî ve coğrafi derinliğe dayalı bir şekilde çeşitli dış politika alanlarına uygulandığı kısımdır. Burada, çeşitli uluslararası örgütlerin stratejik araçlar olarak gördükleri işlev değerlendirilmekte ve Türkiye'nin Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Avrupa Birliği politikaları incelenmektedir. Bu bağlamda yürütülmesi gerektiği düşünülen dış politika esasları, tarihî ve coğrafi derinliğe dayalı bir yaklaşımla ortaya konulmaktadır.

(T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından özetlenmiştir)

4) Siyaset: İç ve dış politikada Kemalist uygulamalara karşı olan, Osmanlı dönemine eğilim duyan kitap, aynı niteliklere sahip AKP'nin iktidara gelmesinden hemen önce yayınlanmış ve AKP'ye dış politikada bir öncü ve yol gösterici olmuştur.

Klasik bir Realizm/Güç Teorisi kitabı, bu işlevi görmek açısından her zaman ve mekânda fazla soyuttur. Ona "ruh üflemek" gerekmektedir ve bu ruh, yukarıda sözü edilen muhafazakar, gelenekçi, İslamî, milliyetçi bünyenin ihtiyaç duyduğu faktör tarafından sağlanacaktır: Mazinin yani Osmanlı İmparatorluğu mirasının yüceltilmesi. Yani Prof. Davutoğlu bu ihtiyacı görerek, coğrafyaya/jeopolitiğe tarih'i eklemiştir. Bu kitap, 1950'lerde başlayan, Osmanlı geçmişinin rehabilitasyonu sürecinin bir tür zirve noktası sayılabilir.

Aslında, Davutoğlu'nun yaptığı, 1930'larda yapılandan çok farklı değildir. O zaman da; hem "Avrupa'nın hasta adamı" şeklinde Avrupalılarca, hem de "Etrak-ı bî idrak" şeklinde Osmanlılarca aşağılanmış Türk'e moral vermek amacıyla, "Bir Türk dünyaya bedeldir" türünden, o dönemin ırkçı dünya konjonktürünün de elverdiği kimi enjeksiyonlar yapılmıştır. Ama Cumhuriyet, yıktığı Osmanlı'ya dayanamamak yüzünden böyle bir "ruh"u verememiş, kitlelerin kendilerini güçlü hissederek tatmin olma ihtiyacını giderecek bir "altın geçmiş"e gönderme yapamamıştır. "Eti" diye yeniden adlandırarak dayanmak istediği Hititler de fazla uzak ve soyut kalmıştır. *Stratejik Derinlik* kitabı, özellikle 90'lardan beri yükselen bütün bu ihtiyaçları daha yakın ve tanıdık olan Osmanlı'yla karşıladığı için bir kilometre taşı olmuştur. (Tabii, iki dönemdeki "moral verme" arasında fark şuradadır ki, 1930'larda yapılan, yurt dışına taşma düşüncesinden uzaktır; oysa *Stratejik Derinlik*'deki temel hava bölgeye hakim olmak üzerinedir).

Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabının ilk baskısı 2001'de yayımlanmıştı.

Bu açıdan, kitabın ilginç bir sentez olduğu söylenebilir: Realizm ile Romantizm sentezi. Çünkü kitap, uluslararası ilişkilerde Realizm akımının fazlasıyla tipik bir ürünü olduğu kadar, Osmanlı'ya büyük özlem duymak açısından Romantizm yaklaşımını da yoğun biçimde yansıtmaktadır.

Diğer yandan kitap, 1990'lar sonunda yazıldığı ve yazarının politikaya atılmasından sonra gözden geçirilemediği için, yayınlandığı günkü konjonktürün izlerini taşımakta ve yazarın sonraki 10 yıl içinde geliştirdiği görüşleri yansıtmamaktadır.

Örneğin, kitaba göre, o dönemde Türkiye'nin Rus tehlikesi, Yunanistan'la çatışmalar gibi kimi güvenlik riskleri vardır. Fakat "risk" ile "fırsat" kavramları yakın akraba oldukları için, coğrafya ile tarihin birleşmesi sayesinde o dönemde yakalanabilecek kimi "fırsatlar" kitapta öne çıkarılmakta ve kitap Realizm yaklaşımı içinde bunlara odaklanmaktadır: Balkanlardaki Müslüman-Türk azınlıkların kullanılabilecekleri gibi, üzerinde hiçbir Müslüman-Türk yaşamasa bile Kıbrıs adasının Türkiye için ihmal edilemeyeceği gibi. Böyle olunca, bu Güç teorisi, başka ülkelerin kendileri için tehdit saymaları kaçınılmaz olan bir noktaya ulaşmaktadır (bkz. ***Stratejik Derinlik* Kitabı – Yurt Dışından Okunduğunda** kutusu, s. 137). AKP ön-

Stratejik Derinlik Kitabı – Yurt Dışından Okunduğunda

Prof. Davutoğlu'nun 2010'da Yunancaya çevrilmiş olan kitabı, Yunanistan'daki Türkiye uzmanlarına göre Türk dış politikasındaki temel felsefeyi ve Türkiye'nin uzun vadeli amaçlarını ortaya koyan iki anlayışı dile getirmektedir: 1) Türkiye, çevresindeki ülkelerle eşit olmayan ilişkiler içine girmek istemektedir. Bunun gerekçesi, Türkiye'nin tarihî veya jeopolitik konumunun üstünlüğüdür; 2) Türkiye, Yunanistan'ın mevcut bazı haklarını kısıtlamak ve uluslararası hukuku ikincil sayarak yayılmacı politikalar izlemek istemektedir. Kitaba Yunanistan açısından bakıldığında yapılabilecek itirazlar şöyle özetlenebilir.

1) Güvenin sağlanması ve "Yaşam Alanı":

Kitap, Türkiye'nin komşuları (ve dolayısıyla, Türkiye) için güvensizlik ortamı yaratıcı ifadeler içermektedir. Bir kere, kitapta önemli yer işgal eden "Osmanlı bakiyesi" kavramının sadece Müslümanlar için kullanılması ve İmparatorluğun Hıristiyan halklarının dışlanması (s. 143-149), Huntington'un din temelli sınıflandırmasını çağrıştırmaktadır. Oysa Osmanlı kültürü, içinde yaşamış farklı etnik ve dinsel grupların ortaklaşa oluşturdukları kapsayıcı bir kültürdür. Türkçü *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabı 1904 tarihli olduğuna göre, Osmanlı = Müslüman Türk denklemi ancak 20. yüzyılın ürünüdür.

İkincisi, Nazi Almanyasının yayılmacı mazereti olarak ünlenen Yaşam Alanı (*Lebensraum*) kavramı kitapta Türkiye'nin çeşitli ülkeler ve halklarla ilişkileri çerçevesinde sürekli kullanılmaktadır (s. 102-118). Örneğin, "Kıbrıs'[ta] tek bir Müslüman Türk olmamış olsa bile Türkiye'nin bir Kıbrıs meselesi olmak zorundadır. Hiçbir ülke kendi hayat alanının kalbinde yer alan böyle bir adaya kayıtsız kalamaz." (s. 176, 179) ifadesi, Kıbrıslı Türkleri korumak için yapılan 1974 müdahalesinin çok daha genel bir strateji anlayışından kaynaklandığı kaygısını doğurabilir.

Bu durum Kıbrıs'la sınırla kalmamakta, Ege adalarına ve Balkanlara da uzanmaktadır: Kitapta, "[Tarihî miras nedeniyle] Türkiye'nin kendi sınırları ötesinde de her an müdahil olması gereken *de facto* durumlar"dan söz edilmekte (s. 41), Türkiye'nin Balkanlarda Müslüman azınlıklarla ilgili müdahale hakkının bulunduğu ileri sürülmekte (s. 123), hatta, "[Doğu Trakya'nın savunması] Balkanlar'da sınırlar ötesi oluşturulacak etki alanlarının diplomatik ve askerî anlamda aktif bir şekilde kullanılmasından geçmektedir" denmektedir (s. 55).

Bu durumda, kendilerini tehdit altında hisseden daha güçsüz komşular yeni ittifaklar kurup yeni dengeler aramayacak mıdır? Böyle olursa, barış dayatılarak mı sağlanacaktır?

2) Osmanlı mirası:

Kitap boyunca Osmanlı mirası, hoşgörüsü ve *Pax Ottomana* idealize edilmektedir. Oysa, bir kere, tarihî miras bir bütündür; Osmanlı'nın olumsuz yanları da mirasın içindedir. Korumasız halklara karşı seferler, talanlar, esirlerin pazarlarda satılması, devşirme ve müsadere sistemi, son dönemdeki ağır vergilendirmeler, din temelinde ayrım da, aynen *Pax Ottomana* gibi, Osmanlı'nın özellikleridir.

İkincisi, bütün imparatorluklar birbirine benzer; hiçbiri tebaanın kültürüne (dinine, diline, âdetlerine, vb.) karışılmaz; karışmak, ulus-devletlerin işidir. Bizans'ın Ermeni imparatorları olmuştur ama, bu, bugün anakronizm yapılarak Bizans'ın hoşgörürlüğüne ve çokkültürlülüğüne yorulamaz.

Üçüncüsü, kitap, sürekli olarak "yegâne" ve "en" diyerek, Osmanlı'nın biricik olduğunu söylemektedir (s. 66, 81-83, 195). Karşıdakiler içinse aşağılayıcı ifadeler kullanmaktadır: "...terk edilen her Osmanlı şehri istilacı barbar güçlerce tahrip" edilmiş, "Bu anlamda Osmanlı şehirlerinin Batı medeniyet unsurlarınca çözülüşü veya bizzat tahribi kadîm insanlık birikiminin tarih sahnesinden çekilme süreci olarak tezahür etmiştir." (s. 195). Bu söylemi, bu kadar farklı iki dünyadan bahsetmesi nedeniyle, Balkan halkları bir tahkir olarak algılamıştır. Üstelik, bu kadar üstün olan Osmanlı bakiyesi bir Türkiye'yle, "böyle bir mirasın yükümlülüklerini devralmayan" ülkeler, yani komşuları, eşitlik şartlarında savunma stratejisi oluşturamayacaklardır (s. 38). Çünkü bu komşuların ne tarihi buna elver-

mektedir, ne de öyle bir yükümlülükleri ve zorunlulukları vardır. Kaldı ki buradaki "yükümlülük" kelimesi, meşhur "*White man's burden*" (Beyaz Adamın uygarlık götürme yükümlülüğü) kavramını çağrıştırmaktadır.

Kitapta, tahlil edilmeden kabul gören bir varsayım vardır: Devletlerin ve milletlerin tarih içindeki sürekliliği. Süreklilik, mirası meşru kılmaktadır, miras da bir stratejiyi: "Geçmişi kuşatan kadîm kavramı da, geleceği belirleyeceği iddiasını taşıyan Devlet-i Ebed-müddet kavramı da, bu stratejik zihniyetin muhtevasını dokuyan bir tarih ve kimlik bilincini yansıtmaktadır." (s. 30).

Kitabı okuyan Yunanlıları da kaygılandıran zaten bu olmuştur: Yerel medeniyet havzalarına yayılan "kurucu ana unsur"un, süreklilik sergileyen stratejik zihniyetiyle kuracağı *Pax Ottomana*.

(Herkül Millas)

cesi dönemin hatalarına değinen kitap, bunlarla aynı paralelde politikalar önerme yoluna da giderek çelişkiler ihtiva etmektedir (ayrıntılı bir eleştiri için bkz. Aktoprak, ayrıca Uzgel ve Yaramış).

Türk dış politikasına, doğru veya yanlış, ilk defa bir geçmiş ve gelecek boyutu veren *Stratejik Derinlik* kitabı, yazarının kitap yayınlandıktan sonraki 10 yıl içinde yazdıkları da dikkate alınarak mütalaa edilmelidir. Çünkü hem kitap okunması güç bir eserdir, hem de bu "yeni" dış politikada bugün en çok sözü edilen kavramlar, kitap yayınlandıktan sonra ortaya çıkmıştır. Aksi halde Davutoğlu'nun fikriyatı ve uygulamaya etkisi hakkında bir fikre ulaşmak zordur.

Sonradan yazılan ve uygulamaya konulan unsurlar daha aşağıda ayrıntısıyla ele alınacaktır. Fakat buna bir temel teşkil etmek üzere, Ioannis Grigoriadis'in "Davutoğlu Doktrini" diye andığı (bkz. Grigoriadis) fikirler silsilesi kısaca şöyle özetlenebilir:

Karikatür: Musa Kart. *Cumhuriyet*, 03.04.2012.

Stratejik Derinlik'in ana fikri, yukarıda da kısaca değinildiği gibi, coğrafyadan kuvvet alan çok kimlikli tarihsel geçmişi sayesinde Türkiye'nin çok farklı bölgelere ulaşabilecek bir devlet olduğudur. Böyle bir devlet sadece bir "Bölgesel Güç" değildir; çok daha önemli olan bir "Küresel Güç"tür, az görülen "Merkez Güç"lerden biri olacaktır. Hatta Türkiye, yazarın "hayat alanı" dediği eski Osmanlı topraklarında etkili olmaya bu tarih ve coğrafya nedeniyle yazgılıdır.

Bu son kavramın, Almanya'nın II. Dünya Savaşına giden yıllarda yayılmak için kullandığı *Lebensraum*" (hayat alanı) kavramını ve 19. yüzyılda ABD'nin batıda "Vahşi Batı"ya, güneyde de Latin Amerika'ya doğru yayılması için kullanılan "*Manifest Destiny*" (Âşikâr Kader/Alın Yazısı) stratejisini anımsatması, bölgedeki başka devletleri alarma geçirebilecek bir durumdur (bkz. ***Stratejik Derinlik* Kitabı – Yurt Dışından Okunduğunda** kutusu, s. 137).

"Türkiye bir küresel güçtür" önermesinin ardın-

dan Davutoğlu'nun fikriyatı, kitaptan sonra geliştirdiği kavramları kullanarak şu noktaya varmaktadır: Türkiye, başka Merkez Güçlerin bu bölgedeki politikalarını uygulamak yerine, mirasçısı olduğu Osmanlı'dan gelen tarihsel ve coğrafi derinliğe yaraşır biçimde kendi "proaktif politika"sını geliştirmeli, bunu da Sert Güç yerine Yumuşak Güç kullanarak yapmalıdır. Yalnız, bunun için iç ve dış politikada kimi önkoşullar vardır. İçte Türkiye bir yandan Kürt sorununu, bir yandan da İslamcı-Laik kavgasını bitirmelidir. Dış politikada Türkiye hem fazla pasif bir politika izlemiştir, hem de komşularıyla çatışmıştır. Bu çatışmaları bitirmeli, "Komşularla Sıfır Sorun" (KSS) politikası uygulamalı, bütün önemli ülkelerle yakın ilişki sürdürmelidir.

Bu fikirler silsilesinin tahlili ve eleştirisi, bu Bilanço'nun sonunda yapılacaktır.

Stratejik Derinlik kitabının yayınlanmasından sonra Davutoğlu'nun ortaya koyduğu düşünceler şöyle özetlenebilir:

3) Yeni Dış Politikanın Temel Unsurları

a) İlkeler

Davutoğlu, 2003'te Başbakanlık başdanışmanı olmasından itibaren çeşitli mülakatlarda, makalelerde ve Dışişleri Bakanlığı bilgi notlarında (bilgi notu kavramı için bkz. Cilt I, s. 63), kimi zaman değişiklikler görülmekle birlikte, sözünü ettiği Merkez Güç'ün nasıl etkili olacağını anlatmaya başlamıştır (bkz. Davutoğlu, "Turkey's Foreign...").

Bunlara göre, yeni dış politikanın 3 metodolojik, 5 de operasyonel ilkesi vardır ve bunlarla varılmak istenen 5 de amaç mevcuttur.

1) Vizyon sahibi dış politika. Bunalım patlak verdikten sonra onu çözmeye yönelmek yerine, bunalımın çıkmasına engel olmaya çalışılacaktır. Bunun için de, kendisini doğrudan ilgilendirmese dahi Türkiye, uluslararası ve bölgesel çatışma durumlarında hemen rol alacak, örneğin arabuluculuk yaparak çatışmaya engel olmaya çalışacaktır. 2) Tutarlı ve sistematik bir çerçeve. Her bölgede aynı temel ilkelere bağlı bir politika izlenecektir. 3) Türk Yumuşak Gücünü bölgede yayacak yeni bir diplomasi ve söylem. Yumuşak Güç, Türkiye'nin ekonomik ve kültürel gelişmesi sonucunda oluşmaktadır.

Bu metodolojik yaklaşımları hayata geçirecek olan 5 operasyonel ilke şunlardır: 1) Güvenlik ile demokrasi dengesi. Türkiye 9/11 ortamında bile ülkeye özgürlükler getirmeye önem vermiştir ve demokrasisi geliştikçe, dış politikada etkili olmayı sağlayan Yumuşak Güç'ü artmaktadır. 2) Komşularla Sıfır Sorun politikası. Birçok ülkeyle vizeler karşılıklı kaldırılmış, üst düzey stratejik konseyler kurulmuştur. 3) Proaktif ve önalıcı diplomasi. Diplomasi, krizin çıkmasını beklemeden harekete geçmelidir. Burada, Bush döneminde çok olumsuz bir anlam ifade etmiş olan (bkz. Uluslararası Ortam ve Dinamikler başlığı) önalıcı (*preemptive*) kavramı olumlu anlamda kullanılmaktadır. 4) Çok yönlü dış politika. Bu politika, diğer küresel aktörlerin rakibi değil, tamamlayıcısı olacaktır. Tarafların biriyle sürdürülecek iyi ilişki, ötekilerine alternatif oluşturmayacaktır. 5) Ritmik diplomasi. Türkiye'ye uluslararası ilişkilerde daha aktif bir rol verecek bu ilke, uluslararası örgütlere katılım ve küresel önemdeki tüm konulara yakından ve etkin biçimde müdahil olma anlamındadır.

Davutoğlu, bu ilkelerle gelecek on yıl içinde ulaşılması hedeflenen amaçları şöyle sıralamaktadır: 1) 2023'te AB üyeliği; 2) Güvenlik ve ekonomik işbirliği anlamında bölgesel entegrasyon; 3) Bölgesel çatışmaların çözümünde etkili rol oynamak; 4) Bütün küresel arenalarda yer almak; 5) Uluslararası örgütlerde önemli rol almak ve dünyanın başta gelen 10 ekonomisi arasına girmek.

Yukarıda zikredilenler, Davutoğlu'nun çeşitli yerlerde ve biçimlerde ifade ettiği hususlardır. Bütün bunları somutlaştırmak gerektiğinde, akılda kalacak olan, ancak birlikte alınır ve uygulanırlarsa başarılı olabilecek 3 unsurdur: Çok yönlü Proaktif Diplomasi (ÇPD) kavramı, Komşularla Sıfır Sorun (KSS) ilkesi ve bu ilkeyi mümkün kılacak Yumuşak Güç yöntemi.

Karikatür: Haslet Soyöz. *Milliyet*, 16.10.2012.

ÇPD kavramı, 2000'lerde fırtına gibi esen ve bir yandan büyük riskler bir yandan da olanaklar yaratan küreselleşmeyle başedebilmek için ortaya atılmıştır. Olaylar çıktıktan sonra onların peşinden sürüklenmek yerine, Türkiye'yi uzaktan-yakından ilgilendiren her olayı yakından izlemek ve yönetmeye çalışmak ve bunu da çok farklı/rakip uluslararası aktörlerle birlikte yapmak anlamına gelmektedir.

Aslında, çok yönlü dış politika ilk defa uygulanıyor değildir. Bir stratejik OBD olarak nefes alması bölgedeki güç dengesine bağlı olan Türkiye'nin bunu yapmaması zaten mümkün değildir. Nitekim 1920 ve 30'larda bir yandan Afganistan ve İran gibi doğu ülkeleriyle, bir yandan B. Britanya'yla, bir yandan da SSCB'yle yakın ilişki sürdürülmüştür. 1970'lerin sonlarında, Kıbrıs meselesi için destek arama bağlamında da olsa, Ecevit'in dışişleri bakanı Gündüz Ökçün döneminde Üçüncü Dünya'yla temasa geçilmiş, çok yerde büyükelçilik açılmış, dış yardım programı başlatılmıştır. 1980'lerin ikinci yarısında Başbakan Turgut Özal, K. Irak Kürtleriyle federasyon fikrini bile ortaya atmıştır. 1990'larda Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in çok yönlü ve proaktif politika uygulamaları en önemli çatışma noktasında yani Yunanistan'la ilişkilerde barış yaratmıştır. Bununla birlikte, böyle bir politikanın uygulanabilmesi için gerekli 3 koşul (Keyman, s. 22) o dönemlerde bir araya gelmemiştir: Uygun uluslararası ortam, etkin uygulama için ulusal olanaklar, gerçekleştirilebilir bir strateji/yol haritası. Oysa, 2000'lerdeki uygun uluslararası ortamın yanı sıra Türkiye'nin ekonomik durumu düzelmiştir ve ekonomik/siyasal/kültürel gücünü dışarıya yansıtma iradesi oluşmuştur.

Bu iradenin uygulamaya konulması ancak çatışmasız bir ortamda mümkün olacağı için KSS ilkesi ilan edilmiştir. Aslında, bu ilkenin de bir ilk olduğu söylenemez, ama ilk defa bu kadar açıkça formüle edilmektedir ve yeni olanakların imkan verdiği Yumuşak Güç'le uygulamaya sokulmaktadır. Zaten, AKP döneminin dış politikasının özgün yanı da, o güne kadar ancak çok ufak belirtilerle mevcut olmuş, ancak yeni ekonomik ve teknolojik olanaklar sayesinde kullanılabilir duruma gelmiş olan bu Yumuşak Güç'tür.

b) Yumuşak Güç

AKP dönemi dış politikasında çok önemli yer tutan Yumuşak Güç'ü kullanacak unsurlar kategorileştirilmek istenirse, 3'e ayrılabilir: 1) Başbakanlık'a bağlı olanlar; 2) Yeni kanallar; 3) Popüler kültür. (Bu konudaki bilgiler, aşağıdaki "Popüler Kültür" başlığının sonuna kadar, köşeli parantez içindekiler hariç, Öktem'den özetlenmiştir).

i) **Başbakanlık'a Bağlı Kurumlar**

Bu konuda, Başbakanlık'a bağlı 3 kurum vardır: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri (YETKM), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB).

T. Özal zamanında Orta Asya ve Balkanlarda faaliyet göstermek üzere Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan TİKA, 2008'de 10 katına çıkan bütçesiyle daha çok Güney ve Orta Asya'da, Orta Doğu'da ve Balkanlar'da sağlık, eğitim, tarım ve alt yapı projelerine destek vermektedir ve son olarak Somali'ye yönelik başarılı yardım operasyonu vesilesiyle adı çok duyulmuştur. Kurum, eski Osmanlı topraklarındaki Osmanlı mirasının restorasyonuna özel önem atfetmektedir.

2007'de önce Balkanlarda çalışmaya başlayan YETKM sonra Orta Doğu'da harekete geçmiş, Türkçe öğretim kursları ve kültürel etkinlikler düzenleyerek faaliyete başlamıştır. Balkanlarda Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya ve Romanya'da; Orta Asya'da Kazakistan'da; B. Avrupa'da Belçika ve B. Britanya'da; Orta Doğu'da da Lübnan, Suriye, Mısır ve İran'da çok sayıda YETKM vardır. [Bunların sayıları Eylül 2012 itibariyle 26'ya ulaşmıştır].

Yurt içinde çok büyük mali kaynakları bulunan bir vakfın sahibi olan DİB, 1980'lerde, B. Avrupa'daki Türkiyeli göçmenlerin dinsel yaşamını düzenlemek için yurt dışı faaliyete başlamış ve komünist blokun dağılmasından sonra Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya'da etkinlik göstermiştir. Bunun hukuksal dayanağı, 1982 Anayasasının, "*Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının, eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır*" diyen 62. maddesidir.

Buna istinaden 1983'te Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) çatısı altında yapılan örgütlenme çerçevesinde, diasporanın bulunduğu ülkelere din görevlileri gönderilmeye başlanmıştır. DİB'in görevlerinden biri de, tüzüğünde de belirtildiği gibi, "*Yurt dışındaki vatandaşlarımızın asimile olmadan, kendi öz kimliklerine bağlı kalmalarına ve yaşadıkları toplumla uyum içinde olmalarına katkı sağlamak. Yurt dışında Türkiye'nin dinî alandaki tecrübe ve birikiminin tanıtılması, İslam Dini'nin doğru anlaşılmasını sağlamak*"tır (http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8222.aspx). Fakat bu yapılanmanın asıl amacı, Türkiye dışında yaşayan Türkiyelilerin özellikle Milli Görüş gibi muhalif dinsel yapılanmaların etkisi altında kalmalarını önlemek olmuştur.

DİB, 1995'ten beri Avrasya İslam Şurası toplamak suretiyle 38 ülkeden ve eski Sovyet topraklarındaki 12 özerk cumhuriyetten İslami liderleri bir araya getirerek ve 2007'den beri her yıl Balkan Müslüman cemaat liderleri forumu toplayarak din hizmetlerini bu ülkelere yaymaktadır. Türkiye'de din eğitimi alacak öğrencilere da-

ğıttığı tam bursların adedi sadece Balkanlarda yılda 1.000'i aşkındır. Özellikle Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya'da DİB'in "küresel vizyon"u, buralarda dinsel faaliyet gösteren İran ve Körfez ülkelerine nazaran önemli bir pozisyona sahiptir, İslam cemaatleri arasında sembolik lider pozisyonundadır, Türkiye'nin proaktif dış politikasıyla bire bir örtüşmektedir.

[Bu üç kuruma, yine Başbakanlık'a bağlı olan ve daha ileride 2015 hazırlıkları bağlamında sözü edilecek Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı da (YTB) eklenebilir. Bu kurumlar, Dışişleri Bakanlığına paralel olarak, belli bir eşgüdüm içinde faaliyet göstermektedir. Daha yeni oldukları için, kimi statü sorunları vardır (ör. memurların kime bağlı olacakları, diplomatik bağışıklıklardan yararlanma durumları, vb.). Bu yapılar; Dışişleri, Dış Ticaret ve MİT gibi, meslek memuru olarak yetiştirmek üzere personel almakta ve uzmanlaşmaya yönelmektedirler. İnsan kaynakları, finansman ve Dışişleri'yle yetki paylaşımı bakımından nasıl bir tablo ortaya çıkacağı ancak ileride anlaşılabilecektir. Fakat şimdiden, dışişleri uygulamasının önemli ölçüde Başbakanlık'a geçtiği söylenebilir].

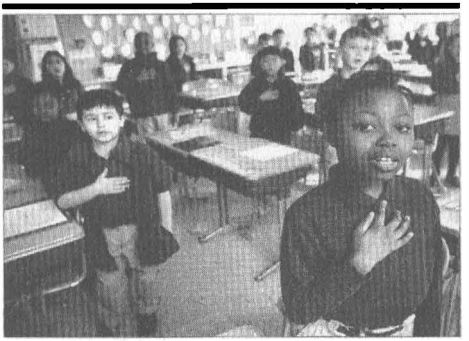
[Yurtdışına verilen bütün burslar, 2012-13 ders yılından itibaren "Türkiye Bursları" adı altında YTB'nin yetkisi altında toplanmıştır. Şimdi de, bu kurumun, TOEFLE benzeri, standart bir Türkçe sınavı uygulaması için çalışılmaktadır].

ii) Yeni Kanallar

Resmî kurumların dışında; çok sayıda sivil toplum grubu, iş derneği, tarikat, İslami misyoner, lobi grubu ve sosyo-dinsel teşkilat son yirmi yılda Türkiye'den yurt dışına yayılmıştır. T. Özal zamanında başlayan bu faaliyet, AKP'nin iktidara gelmesi ve "İslami burjuvazi"nin oluşmaya başlamasıyla çok güçlenmiştir. Türkiye'nin dünya ölçeğindeki görünürlüğünde önemli yer işgal eden bu faaliyetlerin içinde Fethullah Gülen hareketi; din, eğitim ve iş alanındaki kurumlarıyla dikkati çekmektedir.

"Türk Okulları"

Hakkında çok konuşulan, ama örgütlenmesi hakkında az bilgi olan "Türk Okulları", Fethullah Gülen hareketinin başlıca yurtdışı eğitim faaliyetini oluşturmaktadır. Bu okulların örgütlenmesi hiyerarşik ve standardize değildir ama hepsi Nurculuk tarikatının ideolojik referanslarını yansıtırlar (bkz. **Fethullah Gülen Hareketi** kutusu, s. 112). Seküler ulusal ders programları izleyen bu okullar fen bilimlerine özel vurgu yapmakta ve yüksek kalitede eğitim vermektedir. Toplumun müsait olduğu yerlerde kız-erkek karışık öğretim yaparlar. Müdürler ve öğretmenler Türkiyelidir, Türkiye'ye olumlu bir rol modeli olarak referans yapılır, ülkenin milli marşıyla birlikte Türk milli marşı da okunur, kültürel faaliyetlerde Türkiye odak noktasıdır, okutulan 2 veya 3 dilden biri Türkçedir. Yerel seçkinlerin çocuklarını eğit-

"Gülen okulları" Asya'dan Amerika'ya 130 kadar ülkede mevcut. Kaynak: http://www.turknorthamerica.com/wp-content/uploads/2012/04/charter-300x211.jpg

meye yönelik olan bu paralı okulların sayısının, 130 kadar ülkede 1.000 kadar olduğu ve öğrencilerinin sayısının da 2.000.000'dan az olmadığı belirtilmektedir. 130 kadarı ABD'de bulunan bu okullar, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda faaliyet göstermiş Hıristiyan misyoner okullarına benzetilmektedir.

Gülen hareketiyle ilintili olduğu belirtilen "Türk Üniversiteleri"; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Nijerya, Kamboçya ve ABD'de faaliyettedir.

Bu okulların bugüne kadar yüz binlerce yerel seçkin çocuğunu yetiştirdiği düşünüldüğünde ve çevrelerinde önemli bir dinsel ve ekonomik halka oluştuğu hesaba katıldığında, ileride özellikle Balkanlar ve Orta Asya'da, kendilerini Türkiye'ye yakın hisseden, Türkçeyi bir iletişim dili olarak gören, İstanbul'u hayallerinde yaşatan, mütedeyyin, muhafazakar bir siyasal ve ekonomik seçkinler grubu oluşacağı tahmin edilebilir. AKP'nin ve Davutoğlu'nun muhafazakar yaklaşımını yansıtan bu okullar, Batı'yla çatışmayan, ama eleştirel düşünceyi yansıtmamak, otoriteye/hiyerarşiye yatkın olmak ve bireyi geri planda tutmak gibi özellikler açısından Batı'dan özde ayrılan nitelikler taşımaktadır.

Lobiler

Bu eğitim ağına ilave olarak, Gülen hareketine dahil Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) gibi işadamı dernekleri bulunmaktadır. Bunlar, yukarıda sözü edilen Türk Okullarını mali bakımdan desteklemekte ve yerel ihalelerden ilk yararlananlar olmaktadırlar.

Bu örgütlerden önemli biri de, daha önce kurulmuş Türk derneklerini gölgede bırakan *Turkic American Alliance*'dır. Kendisine Türk değil "*Turkic*" diyen bu kuruluş, Orta Asya ve Balkanlardan da katılım amaçlamakta, faaliyetlerinde Rumi Forum'dan da yararlanmaktadır.

Rumi Forum, Gülen hareketi paralelinde bir Türk-İslam kimliği geliştirmek için kültürel diyalog amaçlı konferanslar düzenleyen bir kamu diplomasisi kuruluşudur. B. Britanya'da bu işlevi yine Gülen hareketine dahil olan *Dialogue Societies* görmekte, Forum'un "dinler arası diyalog" hedefine yönelik biçimde düzenlediği bütün kültürel ve akademik etkinlikler Türk-İslam kimliği çizgisinde yürütülmektedir.

iii) Popüler Kültür

Dönem içinde Türkiye'nin Yumuşak Güç açısından en etkili unsurunu, yurt dışına ihraç edilen TV pembe dizileri oluşturmuştur. Bu diziler özellikle Arap pazarında beğenilmekle birlikte, Slovakya'dan Malezya'ya kadar birçok ülkede çok geniş bir izleyici kitlesi bulmuştur. Bu ülkeler arasında "Türk aleyhtarı" denebilecekler de vardır. Ör. *Ezel* Yunanistan'da, *Menekşe ile Halil* de İsrail'de çok rağbet görmüştür.

Önemli bir döviz kaynağı olan bu diziler nedeniyle Arap ülkelerinden gelen turist sayısı da çok artmıştır. Dizi oyuncularının Makedonya, Kosova veya Lübnan gibi ülkeleri ziyareti, on binleri yerinden oynatan büyük olaylar haline gelmiş, Türk TV dizilerinin iyi ve kötü yanları ve o ülkenin ulusal kültürüne etkileri üzerine tartışma programları düzenlenmiştir.

Bu diziler, kimi ülkelerin izleyicilerine ve özellikle de kadınlara ilginç mesajlar verebilmektedir. Filmlerdeki kadın Türk (yani Müslüman) karakterler epeyce "eşit"

davranış örnekleri sergilemekte, örneğin evlilik-öncesi ilişkilere girebilmekte, içki içebilmektedir. Böylece izleyenler, bu türden "kuraldışı" davranışların Müslüman kimliğiyle bağdaşabilir olduğu izlenimini edinmektedir.

TV dizileri bazı ülkelerle gerginliğe de yol açabilmiştir. Örneğin *Kurtlar Vadisi*, İsrail Dışişleri yöneticilerinin "İsrail askerlerini masum çocukların katili gibi gösteriyor" diye ölkelenmesine, Filistinlilerin de "Filistinli kadın mahpusların ırzına geçiliyor" diye sinirlenmesine yol açmıştır. Bununla birlikte sonuçta bu dizilerin etkisi Türkiye için cidden olumlu olmuş, ABD'yi güçlü, öncü ve modern gösteren Amerikan dizilerinin yaptığına benzer bir etki yaparak, "Batı'nın ötesinde" de zenginlik ve modernliğin olabileceği imajını bırakmıştır.

Buradan, Türk dış politikasının dönem içindeki önemli uygulamalarını incelemeye geçebiliriz. Önce ABD'yle ve AB'yle, sonra da bölgeyle ilgili en önemli dosyalar olarak Suriye'yle ve Ermenistan'la ilişkiler ele alınacaktır.

B) Hegemon Güç'le İlişkiler

Başlangıç: Afganistan'a ve Irak'a Saldırı Ortamı

AKP iktidara, 9/11 olayının ertesinde, bu vahim olayın henüz çok sıcak olduğu bir tarihte geldi (18 Kasım 2002). Dolayısıyla, dönemin başında ABD'yle ilişkiler, doğal olarak, Afganistan'ın ve ardından da Irak'ın işgali çerçevesinde biçimlendi. (Gelişmelerin ayrıntıları için bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

Afganistan'a saldırı sırasında Türkiye; üslerini ABD uçaklarına açtığını, lojistik destek vereceğini, hatta muhalif Afganları eğitmek için özel ekip yollayacağını ilan etti ve hegemon gücün yanında yer aldı. 2001 ekonomik krizini yeni yaşamış bir ülke (bkz. Ekonomi başlığı), askerî-siyasal alanın yanı sıra ekonomik alanda IMF/ABD'ye bu kadar bağımlı bir haldeyken, hegemon gücün üs ve lojistik destek talebini reddedemezdi. Üstelik, ülke içinde güçlü bir lobiye göre Taliban şeriatı temsil ediyordu ve Türkiye, nasıl olsa kazanacak olan ABD'yi destekleyerek kazançlı çıkmalıydı.

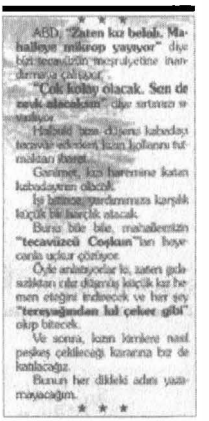
Fakat Irak'ın işgali söz konusu olunca durum farklılaştı. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünü durmadan vurguluyor, ABD'nin saldırmasını istemiyordu. Çünkü Saddam giderse Iraklı Kürtler bağımsız olabilir ve bu da Türkiyeli Kürtleri etkileyebilirdi. Bunun için de Saddam'ı sürekli olarak baş eğmeye çağırdı. Oysa, Neo-con ekibin baş eğdirmek istediği yoktu; tam tersine, Saddam baş eğmesin de başını kopartayım diye özetlenebilecek bir politikanın peşindeydi.

ABD'nin Irak'a saldırı stratejisi; bir yandan güneyden Kuveyt üzerinden, öbür yandan da kuzeyden Türkiye üzerinden girerek Bağdat'ta buluşmak ve Saddam Hüseyin'i kolayca devirmekti. Bu planda Türkiye'den beklenen rol açıktı: ABD'ye Irak'ı kuzeyden istila izni vermek ve gereken işbirliğine hazır olmak.

İlk bakışta, ABD'nin eksen ülkesi (*pivotal state*; bkz. **Eksen Ülke** kutusu, Cilt I) olarak Türkiye'nin bu izni vermesi muhtemel gözüküyordu. Çünkü, bir kere, hem maddi hem manevi olarak ABD'ye çok borçluydu. Dış borcu döndürebilmek için IMF'in "yeşil ışık"ı gerekiyor, IMF de ancak Türkiye'nin jeostratejik önemi nedeniyle ABD'nin verdiği referans sayesinde kredi vermeye devam ediyordu. Diğer yandan, Türkiye manevi olarak borçlu idi; çünkü Şubat 1999'da Abdullah Öcalan'ı Türk ajanlarına Nairobi havaalanında ABD teslim etmişti. İkincisi, Türkiye bölgede ve uluslararası planda

yalnızdı. Araplarla ve AB'yle hiçbir zaman iyi ilişkiler kuramamış olmasının yanı sıra, Ermeni ve Kıbrıs sorunları sıcaklığını korumaktaydı. Üçüncüsü ve en önemlisi, Kürt devleti kurulacağı korkusu ABD'ye hayır demeyi çok güçleştiriyordu.

Ancak, Türkiye için karar vermek gerçekten zordu: İşbirliği yapmasa, hegemon güçle arası bozulacaktı ve onun çeşitli yaptırımlarına maruz kalabilecekti. AKP iktidara daha yeni gelmişti ve İslamcılıkla suçlandığı bir iç ortamda gereksindiği meşruiyeti dışarıdan (ABD'den) ithal etme ihtiyacı duymaktaydı. Üstelik bu sırada Türkiye'de, güçlü bir savaş isteklileri lobisi sesini yükseltmekteydi. Bunlara göre, ABD'ye yardım edilmezse piyasalar çökebilirdi. Yardım edilirse ithalât-ihracat ve ihalelerden çok para gelirdi. Saldırı Irak'a demokrasi getirecek, kitle imha silahları bulunduran Saddam yola getirilecekti. Saldırıya katılması sayesinde Türkiye'nin K. Irak'ta muhtemel bir Kürt devletini önleme olanağı ortaya çıkacaktı. "Biz savaşa girmiyoruz, sadece geçiş izni veriyoruz" diyenlerin bir argümanı da, Orta Doğu'nun biçimlenmesinde söz sahibi olma umuduydu.

Can Dündar, *Milliyet*, 27.02.2003.

Türkiye işbirliği yapsa, uluslararası terörle ilgisi olmayan bir Müslüman komşu ülkeye saldırmış veya en azından saldırıya aracılık etmiş, Orta Doğu bataklığına da saplanmış olacaktı. Kaldı ki, yapılan kamuoyu araştırmalarına göre halk işgale katılmaya yüzde 85 ilâ 94 oranında karşıydı. Cumhurbaşkanı Ahmet N. Sezer'in de dahil olduğu katılma aleyhtarları bu cepheye ahlâki ve hukuki gerekçeler ileri sürerek destek veriyordu. Anayasa Md. 92, yabancı askerlerin Türkiye'ye çağrılması ve TSK'nın yurt dışına gönderilmesi için "uluslararası hukukun meşru saydığı haller" aramaktaydı; oysa burada ne meşru savunma durumu vardı, ne de BM Güvenlik Konseyi kararı.

Üç Tezkere

Bu vaziyette bulunan Türkiye çok karışık bir tavır sergiledi. Önce, 6 Şubat 2003 tarihli ilk tezkerenin TBMM'de kabulüyle, Türk liman ve havalimanlarının ABD asker ve teçhizatını alabilecek biçimde modernize edilmesine izin verdi.

Arkasından, ABD'yle uzadıkça uzayan müzakerelere başladı. Bu pazarlıklarda ABD muazzam zaman yitirdi. Yalnızca SOFA'nın (NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması; bkz. Cilt I, s. 558, 693) bu duruma nasıl uygulanacağı, yani liman ve havaalanlarının modernizasyonu için gelecek 1.600 kadar Amerikan teknik personelinin hangi hukuka tabi olacağı ve gelecek malzemenin KDV'si üzerindeki görüşmeler bile yaklaşık 15 gün sürdü.

Kaynak: http///1.bp.blogspot.com/-QHwgvY2uP1w/Tnvi_wgwHal/AAAAAAAAABY/IHK6gyf8XdY/s1600/imagesCAN165FJ.jpg

Pazarlıklarda Türkiye zaman kazandı ama prestij yitirdi. Dış dünyada "Bezirgân Türkiye" sloganıyla ifade edilebilecek bir atmosferin oluşmasına yol açtı. Başkasının toprağına tecavüze izin vermek için mümkün olduğunca çok para almaya çalışan bir ülke görünümü verdi. Bir Amerikan karikatüründe bir Amerikalı Türkiye'yi temsil eden bir dansözün sutyenine Dolar sokuşturuyordu.

İkinci ve esas izin tezkeresi (bkz. **Irak İzin Tezkeresi (1 Mart 2003)** kutusu, s. 274) TBMM'ye ulaştığında hem Meclis'te büyük muhalefet vardı, hem de askerlerin etkili olduğu MGK'nın 31 Ocak 2003 tarihli bildirisi, Anayasa Md. 92'nin aradığı uluslararası yasallık koşulunun gerçekleşmesini isteyerek işi zorlaştırmış ve hükümetin üzerine yıkmış bulunuyordu.

Star, 02.03.2003.

Kamuoyunun da çok sert karşı çıktığı tezkere konusunda AKP iktidarı yine karışık bir tavır sergiledi. Oylamadan önce AKP milletvekillerinin gruplar halinde ABD büyükelçiliğine ikna davetlerine çağrılmalarına ses çıkarmadı. Ama grup kararı almayarak milletvekillerini oylamada serbest bıraktı. Oylamayı da gizli yaptırdı. Sonuçta, evet oyları daha fazla olduğu halde, yeterli oy sağlanamadığı için tezkere reddedildi.

Bu durumda Türkiye'ye bir özgüven geldi. Uluslararası medya, kamuoyu ve çeşitli ülkeler, Türkiye'ye daha önce yaptıkları "paralı asker" muamelesini bırakıp takdir belirtmeye başladılar. Yukarıda sözü edilen dansöz karikatürünü yayınlamış olan yabancı gazetede yeni bir karikatür çıktı: Bu defa dansöz, bir kalça hareketiyle Amerikan generalini masadan aşağı yuvarlıyordu. Bir diğer karikatürün birinci karesinde Bush "Irak'ta demokrasi istiyoruz" derken, ikinci karede "...ama Türkiye'de değil" demekteydi (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

ABD'nin tepkisi büyük oldu. Kongre'deki ABD-Türkiye Grubu Eşbaşkanı Robert Wexler, ABD büyükelçisinin SSCB'den kredi alan Demirel'e 1967'de söylediğini anımsatan (bkz. Cilt I, s. 676) bir soruyla gündeme geldi: "Türkiye eksen mi değiştiriyor?". Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz daha sert konuştu: "Ordunun söylemiş olması gereken şey, 'ABD'yi desteklemek Türkiye'nin çıkarınadır' olmalıydı. Evet biz bir hata yaptık diyen bir Türkiye istiyoruz" (M. A. Birand, *Hürriyet*, 7 Mayıs 2003).

20 Mart 2003 sabaha karşı başlayan ABD saldırısıyla birlikte, K. Iraklı Kürtler, bir olasılıkla Türkiye'nin PKK'ya müdahale etmek için girmesinden çekinerek, "Türkiye gelmesin. Peşmergelere vur emri çıkardık" demeye başladılar. 3 Mart 2003'te Irak'ta bir grup Kürt, Barzani'nin Peşmergelerine rağmen ve onlara taş atarak, Türk bayrağına tükürdüler ve yaktılar.

Fakat ABD tepkisi bunlarla sınırlı kalmadı. 1.000 kişilik bir Türk askerî birliği bir güvenlik bölgesi oluşturmak için K. Irak'a girdiğinde, Amerikan uçaklarının dost-düşman ayırmasına yarayan kodları Türkiye'ye vermeyeceğini söyleyerek, bu birli-

ğin bombalanabileceğini ima etti. Türk özel kuvvetlerinin bir kısmı, sivil giysiler içinde Türkmenlere silah verdikleri gerekçesiyle yakalanıp 30 Nisan'da Türkiye'ye iade edildi. 4 Temmuz'da da meşhur "çuval geçirme" olayı ABD tepkisini simgeleyen en sivri gösterge oldu.

VATAN

Bu Vatan Hepimizin

6 TEMMUZ 2003 PAZAR — BAĞIMSIZ GÜNLÜK GAZETE — 200 BİN LİRA

RAMBO KRİZİ

ABD K.Irak'ta gözaltına aldığı 11 askerimizi Bağdat'ta cezaevine attı. İki ülke, tarihinin en ağır krizi'yle karşı karşıya

Erdoğan: Serbest bırakıldılar Gül: Hayır

ASKERLERİN DURUMU İYİ

Rekor imar'da

Egebank sermaye yeterliliğinde eksi 90'la batmıştı. İmar'da bu oran eksi 1617 çıktı

AİLEYE VE ŞİRKETLERE TEDBİR GELDİ

Vatan, 06.07.2003.

Bu ortamda, TSK'nın K. Irak'a gönderilmesine ve yabancı hava kuvvetlerinin Türk hava sahasını kullanmasına 6 ay süreyle izin veren üçüncü bir tezkere hazırlandı. Fakat Kürt liderlerin ve Irak'ın çeşitli cemaatlerinin Türkiye'ye karşı özellikle 2003 Temmuz sonu ile Eylül ortası arasında yoğunlaşan şiddet ve tehdit dolu mesajları gittikçe artmakta, bölgeden geçen Türk TIR'ları yakılmaktaydı. Bağdat'taki T.C. Büyükelçiliği 16 Ağustos'ta tarandı. Bu koşullar altında TBMM'nin 7 Ekim'deki kapalı oturumunda kabul edilen bu üçüncü tezkereyle, 1 yıl süreyle Irak'taki çokuluslu güce asker gönderilmesi için hükümete yetki verildi. Fakat Türk askerinin gerek Kürtler gerek ABD tarafından istenmediğini göz önüne alan hükümet bu yetkiyi kullanmayacağını açıklayacaktır.

Özet olarak, AKP iktidarı Irak saldırısı konusunda büyük zikzaklar çizdi. Fakat, Türkiye'nin bu kararsız politikası yine de optimum bir sonuç doğurdu: Komşularıyla ilişkileri bozulmadı, Irak bataklığına girmedi, yukarıda belirtildiği gibi dünya kamuoyunun da takdirini kazandı. Aşağıda "AB'yle İlişkiler" başlığı altında değinileceği gibi, AB politikacıları ve yetkilileri Türkiye'nin üye yapılması lehinde konuşmaya başladılar.

ABD'yle normal ilişkiler ise devam etti, çünkü Neo-conların politikası Orta Doğu bataklığına saplandığı oranda, ABD'nin Türkiye'ye duyduğu ihtiyaç artmıştı.

Her Şeye Rağmen ABD Desteği

Bu ihtiyaç, ABD politikasının kendini Irak batağından nispeten sıyırmasından sonra da devam etti. AKP hükümetinin kimi söz ve eylemleri ABD'nin ve hatta Batı'nın tepkisini çekecek cinsten olduğu halde, yine kimi söz ve eylemleri ABD politikasına uygun oldu ve ABD'nin desteğini sağladı.

Erdoğan Mayıs 2004'te İsrail'i Filistin'de devlet terörü yapmakla suçladı ve ABD büyükelçisine aylarca randevu vermedi. Türkiye Şubat 2006'da Hamas lideri Halid Meşal'i Ankara'da ağırladı. Nisan 2006'da Irak sınırına asker yığdı. 2008'de Karadeniz'de NATO'nun tatbikat yapmasını önleyerek RF'ye yaklaştı. Erdoğan Ocak 2009'daki Davos toplantısını İsrail'e sert tepki gösterdikten sonra terk etti. Arkasından, Mayıs 2010'da Mavi Marmara'nın Gazze'ye gidişine izin verdi. Türkiye, 2011'e

kadar Suriye ve İran'a çok yakın bir politika izledi; Haziran 2010'da İran uranyumu konusunda BM Güvenlik Konseyi oylamasında İran'ı destekledi. Eylül 2010'da Çin'le ortak hava tatbikatı yapan ilk NATO ülkesi oldu (Konya'da) ve Ekim'de Ankara'ya gelen Çin başbakanıyla, ticaret hacmini 5 yılda 3 katına çıkaracak 8 anlaşma imzaladı. Erdoğan Şubat 2011'de, "Böyle saçmalık olur mu; NATO'nun ne işi var Libya'da?" dedi (*Vatan*, 28.02.2011).

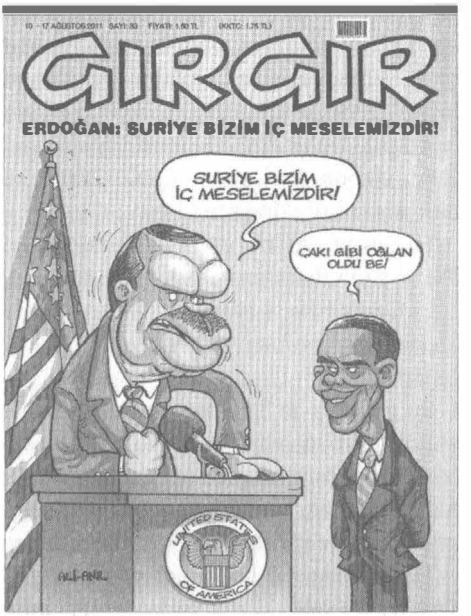
Eylül 2011'de söylediği sözlerle Erdoğan bir Üçüncü Dünya liderini andırmaktaydı: "Emperyalist güçler arzularından hiçbir zaman vazgeçmiyorlar, vazgeçmeyecekler. Ezen ve ezilenler muhakkak olacak. Mesele, bu mücadeleyi verebilmektir". Hatta bazı sözleri Batı'yı Orta Doğu'da emperyalizmle suçlamaktaydı: "Bir coğrafyada eğer petrol rezervleri varsa ve herhangi bir nedenle Batılı ülkelerin o rezervlerdeki menfaatleri tehlikeye giriyorsa, o zaman yine başta BM olmak üzere bütün uluslararası kurum ve kuruluşlar adeta seferber ediliyor. Artık bu ikiyüzlü zihniyetten dünyanın kurtulması lazım" (A. Aydıntaşbaş, *Milliyet*, 03.10.2011)

Buna karşılık Türkiye, ABD'yi çok memnun bırakacak söz ve eylemlerin de sahibi oldu. BOP'un (bkz. Büyük **Orta Doğu Projesi (BOP)** kutusu, s. 267) Haziran 2003'te yapılan ilk toplantısından itibaren projeye sahip çıktı. Başbakan Erdoğan Diyarbakır'ın BOP'un merkezi olacağını söyledi. Ocak 2005'te, ABD ve İsrail'le birlikte Suriye açıklarında deniz tatbikatı yaptı. İncirlik'in kullanımına her zaman izin verdi. Erdoğan Haziran 2005'te Bush tarafından kabul edilebilmek için önce Mayıs 2005'te İsrail'i ziyaret etti. Türkiye Nisan 2006'da ABD'yle "Ortak Vizyon ve Planlı Diyalog Belgesi" imzaladı. Erdoğan, 2009 Davos olayından sonra ABD'ye gittiğinde önce Yahudi lobilerinin toplantısına katıldı. Türkiye Kasım 2010'da İran'a karşı Füze Kalkanı projesini kabul etti, hatta Rasmussen'in Şubat 2012'deki açıklamasına göre, Füze Kalkanının kendi ülkesinde konuşlandırılmasını bizzat talep etti (*Radikal*, 11.02.2012). Libya müdahalesine önce karşı çıkan Erdoğan, saldırıyı NATO'nun üstlenmesi üzerine, bu durumu, Paris'in devre dışı kalması açısından olumlu gördüğünü ifade ederek destekledi (*Milliyet*, 25.03.2011). Aşağıda görüleceği gibi, 2011'den itibaren Suriye'ye karşı görülmemiş sertlikte bir politika uyguladı. Türkiye, insansız uçak Predator'ların 31 Aralık 2011'den sonra kendi ülkesinde konuşlandırılmasına izin vererek, ABD'nin çekilme tarihinden sonra da Irak'ı izleyebilmesine imkan tanıdı. *Washington Post* gazetesinin 11 Eylül 2011 tarihli haberine göre, Irak gelecekte hava sahasını ABD'ye kapatacak olsa bile, Predator'lar, misyonlarını Türk hava sahasından sürdürülebilme niteliğine sahipti (S. İdiz, *Milliyet*, 03.10.2011). Sonuç olarak, ABD Dışişleri Bakanlığının 2010 Terör Raporunda, Türkiye'nin ABD için "dost, tarafsız ve bölgesindeki sorunların çözümünde kolaylaştırıcı" bir ülke olarak terörle mücadelede "kritik rol oynadığı" kaydedildi.

Davutoğlu'nun, "[AB ülkeleri] Hâlâ, yeni yükselen güç Türkiye'yi anlamıyorlar. Ama ABD, stratejik bir müttefik olarak bunu çok daha iyi anlıyor" biçiminde ifade ettiği gibi (*Taraf*, 12.02.2012), AB'nin uzak durduğu ve ayrıca büyük krizlerle uğraştığı bir dünyada Türkiye, ABD'ye çok yakın bir politika sürdürdü. Irak işgalinden sonra büyük antipati toplayan İsrail'in gittikçe taşkınlaşan aşırılıklarına engel olamadığı için bu eksen ülkeden yeterince yararlanamayan, bunun üzerine bölgede diktatörlerle değil seçilmiş hükümetlerle işbirliği yapmaya özen gösteren ABD ise, özellikle Arap Baharından sonra Türkiye'ye daha büyük önem atfetmeye ve arka planda

kalarak Türkiye'yi desteklemeye başladı (bkz. **Arap Baharı** kutusu, s. 51).

22 Haziran 2012'de düşen/Suriye tarafından düşürülen ve ne/nasıl olduğu tam aydınlanamamış olan Türk jet uçağı meselesinde NATO ve ABD süreç boyunca tam destek vererek şunu söylediler: "Sonuçta bizim için, müttefikimizin bir uçağının vurulmuş olması önemlidir" (*Radikal*, 11.07.2012).

Girgır, 10-17.08.2011.

Başka bir açıdan bakıldığında ise, basına yansıyan gelişmelerden görüldüğü kadarıyla ABD, Suriye olayındaki tutumu fazla sertleştiği zaman Türkiye'yi çeşitli biçimlerde uyardı. ABD Genelkurmay Başkanı Martin Dempsey, Suriye'ye askerî müdahale tartışmalarını gerçekçi bulmadığını, Türk komutanların tampon bölge uygulaması için NATO'yu istediklerini, ama ittifakın bunun altından kalkamayacağını söyledi (*Radikal*, 01.09.2012). NATO'nun değil ABD'nin genelkurmay başkanı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu sözlerin ABD'nin görüşünü yansıttığı söylenebilirdi. Görüldüğü kadarıyla, Suriye olayını bitirmek isteyen ABD, Türk dış politikasını kendisi için fazla sert bulmuştu.

C) AB'yle İlişkiler

Türkiye 1999'da aday ilan edildikten sonra, AB gelişmeleri büyük önem kazandı.

Bir kere, Türk dış politikasının ana çizgisi tarihsel olarak hep Batı ve özellikle de Avrupa yönünde olmuştu. AB'ye üyelik de bunun son durağı olduğu için, AB'deki her gelişme ve değişiklik Türkiye'nin adaylığını ciddi biçimde etkiledi. İkincisi; RF'nin kendi sorunlarıyla uğraştığı bir dönemde, ABD'ye rakip (*challenger*; bkz. **Hegemon Güç** kutusu, Cilt I) olmaya en yakın güç AB idi. AB'nin güçlenmesi, Türkiye'ye stratejik OBD olabilmek bakımından (kavram için bkz. Cilt I, Giriş) nefes aldıracak bir denge ortamı yaratabilirdi. Üçüncüsü; hem ABD hem AB "Batı" idiler ama bunlardan birincisi, insan haklarını hiçe saymak suretiyle 11 Eylül'den sonra "Batı değerleri"nden iyice ayrılmıştı (bkz. **Uluslararası Ortam ve Dinamikler** başlığı). Bu durum, en azından Tanzimat'tan beri bu değerleri benimsemek yoluyla çağdaşlaşmaya çalışan Türkiye açısından AB'ye ayrı bir önem kazandırmaktaydı.

AB'de Kritik Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri

Bu dönemde AB, başlıca beş temel konuda kritik meselelerle uğraştı ve bunlar Türkiye'yi derinden etkiledi.

1) Derinleşme: 1 Ocak 2002'de 12 Avrupa ülkesi, tarihin en büyük para birimi değişikliğini gerçekleştirerek ortak para Avro'ya geçtiler; ABD'ye yakın destek veren

ülkelerin başında yer alan B. Britanya bu karara katılmadı. Birliğe gerçek anlamda bir çerçeve getirecek olan Avrupa Anayasal Antlaşması, 2005'te Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda onaylanmayınca rafa kaldırıldı (bkz. Anayasal Antlaşma Denemesi kutusu, s. 364). Birliğin bütünleşmesi/derinleşmesi, 2007'de imzalanıp 1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşmasıyla onarılmaya çalışıldı (bkz. Lizbon Antlaşması (2007-2009) kutusu, s. 393).Yine de AB bu açıdan ciddi bir durgunluk dönemine girdi.

Bu durum, AB'nin ABD'ye bir rakip biçiminde gelişerek göreli özerklik açısından Türkiye'yi rahatlatması sürecinin süresiz ertelenmesi demekti.

2) Genişleme: 1 Mayıs 2004'te 10 yeni ülkenin katılımıyla, AB 25 üyeli bir örgüte dönüştü. Nüfusu 450 milyona ulaştı. Bulgaristan ve Romanya da 2007'de Birliğe katıldı.

Bu gelişme de Türkiye'nin üyeliği açısından olumsuz oldu. Rızası alınacak ülke sayısının artması bir yana, hem bu ülkeler arasında Kıbrıs Cumhuriyetinin de (G. Kıbrıs) bulunması Türkiye için ciddi sorunlar yarattı, hem de bu genişlemenin AB'ye çıkardığı mali fatura, Türkiye gibi bir ülkenin üyeliğinin düşünülmesini parasal açıdan en azından 2015 yılı dolaylarına erteledi.

Türkiye'nin AB kurumsal yapısına getireceği fatura da daha küçük sayılmazdı. Türkiye üye olsa, Birlik parlamentosunda Almanya ve Fransa'nınkilere eşit veya yakın sayıda Euro-parlamenterlerle temsil edilecekti. Zaten B. Avrupa halkları, D. Avrupa ülkelerinin alınmasına kendi işlerinin elden gitmesi vb. nedenlerle ciddi tepki vermekteydi. Örneğin, Fransa'da AB anayasasına "hayır" oyu verilmesine önemli katkı yapmış bir imaj vardı: Düşük ücretlerle uzun saatler çalışan ve Fransız meslektaşlarını işinden eden "Polonyalı su tesisatçısı" imajı.

3) Çatlama: ABD'nin Irak'a saldırması AB'yi böldü. Fransa ve Almanya "koalisyon"a katılmadı. Eski D. Avrupa ülkeleri ise, AB'ye aday oldukları halde, büyük olasılıkla, AB kendilerini RF'ye karşı koruyamayacağı için ABD'yle aralarını iyi tutmak gerektiğini düşünerek, ABD'nin peşinden gittiler. Hatta İtalya ve İspanya bile başlarda aynı yolu izledi. Bu gelişme, Türkiye açısından birbirine zıt iki sonuç yaratmıştır denebilir:

Birincisi, AB'nin güçlenmesinin tersi yönde olan bu gelişme Türkiye'nin stratejik bir OBD olarak denge arayışını iyice zorlaştırıcı nitelikteydi.

Buna zıt olan ikinci sonuç, AB'nin bir askerî boyutu olmamasından ve öngörülebilir bir gelecekte de olmayacağından kaynaklanmıştı. 11 Eylül ve arkasından Irak'ın işgali ortamında, AB aniden, Türkiye'nin stratejik özelliğine muhtaç olduğunu fark etti. Nitekim, genişlemeden sorumlu G. Verheugen'in 8 Mayıs 2003'te, "[Irak'taki] gelişmelerin ışığında, AB'ye laik ve Müslüman bir ülkenin dahil edilmesinin uygun olacağını düşünüyorum" demesinden sonra, 2003 boyunca hatta 2004 ortasına kadar Avrupalı birçok politikacı ve AB yetkilisi, Türkiye basınına da yansıyan benzer beyanlarda bulundular. AB Dış İlişkiler Genel Müdürü E. Landaburu: "Dinsel farklılıkları hazmetmiş ve güçlü bir demokrasiyle güçlendirilmiş bir çokkültürlü yapı, sınırları İran'a dayanacak olan bir AB'yi küresel bir güç haline dönüştürecektir" (17 Mayıs 2003). İtalya Başbakanı S. Berlusconi: "Kaale alınmak için bir de askerî güç geliştirmek gerekiyor. Avrupa buna, sınırlarını özellikle Türkiye ve Rusya'ya doğru genişleterek ulaşabilir" (19 Mayıs 2003). Fransız Dışişleri Bakanı D. de

Villepin: "Irak'ın bize verdiği ders: Avrupa'da birçok küçük ülkeye değil, bir büyük ülkeye ihtiyacımız var" (Mayıs 2003). J. Fisher, M. Schulz, J. Straw gibi AB yüksek bürokratları da, bir askerî boyuta ihtiyaç duyulduğunu, bunun ancak Türkiye'nin alınmasıyla sağlanabileceğini, bunun İslam'la arayı iyileştirmek için de yararlı olacağını belirten demeçler verdiler. Böylece, geçici bir süre için de olsa, Türkiye'nin üyeliği açısından olumlu bir tablo ortaya çıktı.

(Benzer bir olay, 2010'da da yine kısaca tekrarlanacaktır. Türkiye'nin çevresindeki ve özellikle İslam dünyasındaki gelişmelerin hız kazanması ve Türkiye'nin bu dünyada aktif olması, Türkiye'yle daha sıkı danışmalarda bulunulması fikrini geliştirecektir. Özellikle 9/11 sonrasında yükselen Müslüman karşıtlığı, El Kaide tehdidi, karikatür bunalımı gibi gelişmeler bağlamında makul ve ılımlı bir güç olarak önem kazanan Türkiye hakkında çok olumlu görüşler duyulacaktır) (bkz. **Dış Politika: Genel Değerlendirme** başlığı).

4) İslamofobinin ve ırkçılığın yayılması: AB seçkinlerinin bu gerçekçi demeçleri 2004 ortasından itibaren seyrekleşecek, sonundan itibaren de artık duyulmaz olacaktır. Çünkü, bir defa, 9/11 sonrasında yaşananlar unutulmaya başlanacaktır. İkincisi, küreselleşmenin ekonomiyi bozucu etkisiyle Avrupa ülkelerinde yükselen yabancı düşmanlığı ve özellikle İslamofobi, AB'yi gerçekçi/rasyonel düşünen seçkinlerin etkisinden çıkaracak, sağcı partilerin de katkısıyla, İslam'dan ürken kamuoylarının etkisine sokacaktır (bkz. **İslamofobi ve Müslümanofobi** kutusu, s. 151).

İslamofobi ve Müslümanofobi

Aslında, kamuoylarındaki olumsuz gelişmeye İslamofobi'den çok, Müslümanofobi demek daha doğrudur.

İslamofobi entelektüel bir boyuta sahiptir ve kimi Batı düşünürleri İslam'ın bir din ve düşünce sistemi olarak insanlığa tehlike teşkil ettiğini, reforme edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu boyut, bazen felsefi ve derinlikli tartışmalara da yol açabilmektedir.

Fakat Müslümanofobi olarak nitelenebilecek olan akım, İslam dininden değil, birey ve cemaat olarak Müslümanlardan korkmak ve/veya nefret etmek anlamında, sınıfsal bir boyut da taşımaktadır. Bu akım; mümin olsun veya olmasın, Müslümanlığı yaşasın veya yaşamasın, "Müslüman" aidiyetine sahip olarak gördüğü herkese düşmanlık beslemektedir. Almanya'daki Neo Nazi cinayetlerinde Müslümanların yanı sıra "Müslümana benzediği için" öldürülen Yunanlılar vb. bu yaklaşımın kurbanıdır.

Diğer bir deyişle, İslamofobi felsefe olarak mütalaa edilebilir, ama Müslümanofobi bir ırkçılık türüdür.

(B. Oran)

(Kaynak: Akgönül, "Laïcité/Laiklik")

Bu tür gelişmeler irrasyonel boyutlara da varmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse: Hiçbir Avrupa ülkesinde üniversiteye giden kızların başlarına ne taktıklarına karışılmazken, AİHM, Haziran 2004'teki Leyla Şahin kararında üniversitelerin türbanı yasaklamasını uygun bulmuştur (bkz. **Leyla Şahin Kararı** kutusu, s. 760). Ocak 2006'da, dünyanın en kozmopolit ve gelişmiş kentlerinden biri olan Rotterdam'ın belediyesi, "entegrasyonu geliştirme amacı"yla yayınladığı "Davranış Rehberi"nde, "İnsanlar sokakta yabancı dilleri duymaktan rahatsız oldukları için" şu ilkeyi getirmiştir: "Rotterdamlılar ortak dil olarak Felemenkçeyi kullanırlar" (*Star*, 24.01.2006). Nisan 2010'a gelindiğinde Belçika, İspanya ve Fransa peçeyi

Paris'in Gelé Nobre-Dame Kilisesi önünde gösteri yapan iki kadını gözaltına alındı.

Fransa'da burkaya laikçi yasak

ÜLKEDEKİ MÜSLÜMANLAR TEDİRGİN

FRANSA'DA aylardır tartışılan sokakta peçe yasağı resmen yürürlüğe girdi. Polis, kadınlardan peçelerini çıkarmalarını isteyemeyecek ancak emniyete götürüp kimlik tesbiti yapabilecek. Peçenin cezası 150 avro ya da Fransız vatandaşlığı dersi almak. Ülkedeki Müslümanlar gergin. »3

Yasağın mimarı Sarkozy.

Taraf, 12.04.2011.

yasaklamıştır. Bundesbank'ın eski yönetim kurulu üyesi Thilo Sarrazin Eylül 2010'da, "Almanya Kendini Yok Ediyor" başlıklı ırkçı bir kitap yayınlayacak, kitap 1,5 milyonla çok satanlar listesinin birinci sırasına çıkacak, bazı sağcı partiler bunu yüreklendirecek, *Stern* dergisine göre de Almanların yüzde 60'ının Sarrazin'i en azından kısmen desteklediği ortaya çıkacaktır.

Friedrich Ebert Vakfının yaptırdığı bir araştırmaya göre, her 3 Alman'dan 1'i ülkenin "fazla yabancılaştığına" inanmakta, her 10 Alman'dan 1'i de ülkede diktatörlük istemektedir (*Radikal*, 14.10.2010). 2000-2006 arasında 8 Türk ve 1 Yunanlı küçük esnafın öldürülmesiyle sonuçlanan ve "Döner Cinayetleri" diye ünlenen Neo Nazi olaylarının nihayet ciddiye alınması ve Başbakan Merkel'in bu nedenle özür dilemesi ancak 2012'de mümkün olacaktır. Fransa'da Nicolas Sarkozy ve Jean-Marie Le Pen, seçim platformlarını yabancı düşmanlığı üzerine kuracaklardır. Finlandiya gibi bir ülkede Nisan 2011'de yapılan seçimlerde, Gerçek Finliler adlı muhafazakarlar birinci çıkacak, milliyetçiler oylarını 4 kat artıracaklardır. Temmuz 2011'de Norveç'te Anders Breivik adlı bir Neonazi bir adada 92 genci katledecek, kimi Avrupa politikacıları bu katliama destek mesajları yayınlayacaklardır. (Ayr. bkz. Uluslararası Ortam ve Dinamikler başlığı).

5) Yoğun ekonomik kriz: Bu çarpıcı olumsuz gelişmeler, Avrupa'da 2008'den itibaren şiddetlenen küresel mali krizin kitleleri yoksullaştırmasından beslenmektedir. Şartlar kötüleştikçe, milliyetçilik ve onun yakın akrabası yabancı düşmanlığı güçlenmektedir. Halk arasında ortam böyleyken, neoliberal hükümetler oy toplamak ve dikkatleri yoksullaşma sorunundan uzaklaştırmak için kitlelerin bu eğilimini körüklemektedir.

Türkiye'de Olumsuz Gelişmeler ve AB'yle İlişkilere Etkisi

Dünyanın en demokrat ülkelerinde böylesi olumsuzluklar yaratan ortam Türkiye'yi de etkiledi. 2000'lerin ikinci yarısından itibaren, AB'nin Kıbrıs Cumhuriyetini üye yaparken işlediği hatanın da yabancılaştırmasıyla, Türkiye, Sèvres Sendromundan etkilenerek AB Uyum Paketlerini çıkarmayı durdurdu. AB tarafında, tam üyelik yerine, özellikle Almanya ve Fransa'dan kaynaklanan "imtiyazlı ortaklık" (bkz. **İmtiyazlı Ortaklık - Özel Statü** kutusu, s. 339) önerisinin konuşulmaya başlanması, "daimi koruma tedbirleri" gibi AB'nin özüne aykırı formüllerin ortaya çıkması (bkz. **AB'yle İlişkiler** bölümü), önce ulusalcılar sonra halk arasında yayılan AB aleyhtarlığını geliştirdi. Sonuçta, AB'deki Türkiye aleyhtarları ile Türkiye'deki AB aleyhtarları birbirlerini beslemeye başladılar (bkz. **Türkiye'de İki Çağdaşlaşma Dalgası ve AB şeması**).

Dönemin sonunda ortaya çıkan tablo şudur: İki taraf da birbirinden vazgeçmediğini ifade etmekle birlikte, Avro düzeninin dağılması olasılığının tartışıldığı bir kriz

ortamında her şeyin ötesinde olumsuz bir atmosfer oluşmuştur. AB tarafı böylesi bir kriz ortamında Türkiye'nin üyeliğini tartışmayı önceliklerden biri saymamakta, başka bölgelere ve özellikle Orta Doğu'ya yönelme heyecanı içindeki Türkiye de, kimi ekonomisi zayıf ülkelerin (Yunanistan) Bruxelles'den idare edilecek bir tür Düyunı Umumiye tarafından denetlenmesinin talep edildiği bir ortamda, AB'ye üye olmayı önceliklerinden biri olarak düşünmemektedir.

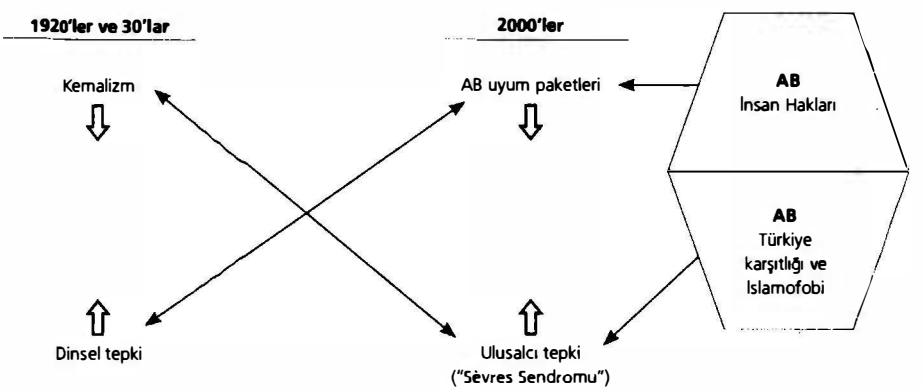
Durumu sayılarla ifade etmek gerekirse: Kasım 2004'te Türkiyelilerin yüzde 70'i AB üyeliğine taraftarken, bu oran 2007 sonbaharında yüzde 49'a, 2010'da yüzde 42'ye düşmüştür. Kasım 2004'te Türkiyelilerin yüzde 12'si üyeliğin kötü olacağını düşünmekteyken, bu oran 2007 sonbaharında yüzde 25'e, 2008 sonunda yüzde 29'a yükselmiştir. AB Bakanı Egemen Bağış Temmuz 2012'de verdiği bir mülakatta, 2002'de yüzde 76 olan "Türkiye AB'ye girmeli" diyenlerin oranının, 2012'de yüzde 37,7'ye düştüğünü söyleyecektir (D. Zeyrek, *Radikal*, 11.07.2012).

İki Çağdaşlaştırma Dalgası ve AB

Türkiye, Aralık 2004 Bruxelles Zirvesinin ardından reformları hızlandıracağı yerde, yukarıda anlatılan nedenlerle durdurmuştur. Ülke, Batılılaşmanın son durağına doğru ilerlemek isteyenler (aşağıdaki şemada: AB Uyum Paketleri) ile "ulusal özellikler"i muhafaza etmek isteyenler (aşağıdaki şemada: Ulusalcı Tepki) biçiminde bir bölünmeye uğramıştır.

Meselenin ilginç tarafı ise şudur: 2000'lerde Ulusalcı Tepki vererek AB'ye karşı çıkanlar, 1920'lerde bu ülkeyi "Avrupalı" ilan eden kişilerin (Kemalizm) torunlarıdır; AB Uyum Paketlerini çıkartarak en azından 2004 sonuna kadar AB istikametinde yürüyenler ise, 1920'lerde Dinsel Tepki vererek Batılılaşma projesine karşı çıkmış olanların torunlarıdır. Çağdaşlaşma kavramını belli bir tarihe (1930'lar) hapsolarak donmuş varsayma hatasının sonucu olan bu durumu şöyle bir şemayla görselleştirmek mümkündür:

Şema: Türkiye'de İki Çağdaşlaştırma Dalgası ve AB

(Şema: B. Oran)

Yakın Gelecek Beklentisi

Arap Baharından önce Türk dış politikası Yumuşak Güç kullanımı yoluyla Orta Doğu'da yol alırken, AB yetkililerinden olumlu demeçler geldi. AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komiseri Stefan Füle, bölgesinde önemli rol oynamaya başlamış olan Türk dış politikasının, AB'yle daha fazla eşgüdüm ve ortak hareket halinde çok daha etkili olacağını, böyle bir işbirliğinin her iki tarafı da daha güçlü kılacağını sözcüsü vasıtasıyla hatırlattı (G. Özalp, *Milliyet*, 14.05.2011). Çeşitli AB devlet adamları da Türkiye'nin stratejik önemine 2003'ten beri ilk defa ciddi vurgular yaptılar (bkz. **Dış Politika: Genel Değerlendirme** başlığı).

Bununla birlikte, dönem sonunda Türkiye-AB ilişkileri uykuya yatmış durumdaydı. Yine de, bu ilişki böyle bırakılamayacak kadar önemli olduğu için, Almanya Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle, Davutoğlu'yla görüşmesinin ardından verdiği demeçte, Türkiye'ye imtiyazlı ortaklık öneren başbakanı Angela Merkel'in aksine, Türkiye'nin AB üyelik sürecini desteklediğini açıkladı. Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini kesin olarak yerine getirmesi durumunda AB üyesi olabileceğini belirten Westerwelle, "Türkiye'de de bu tür tartışmalar var. Bizde de var. Önemli olan atılan imzalar ve neyi kararlaştırdığımızdır. Türkiye'nin AB üyeliği her şeyden önce Almanya'nın çıkarınadır" dedi (*Ayın Tarihi*, Ocak 2012). Mayıs 2012 başında Sarkozy'nin başkanlıktan ayrılmış ve Merkel'in de ciddi oy yitirmiş olması, iki taraf arasında beklenen yakınlaşma açısından ilerisi için daha umut verici görülmekteydi.

Bununla birlikte, Türkiye'nin AB'den zaman zaman gelen olumlu açılımlara cevap vermediği izleniminin bulunduğu bir sırada, 2012 ortasındaki kamuoyu araştırmaları "Türkiye AB'ye üye olacaktır" diyenler oranının ülkede yüzde 17'ye düştüğünü gösteriyordu. Bu durumda, Başbakan Erdoğan'ın Temmuz 2012'de, yarı şaka dahi olsa Şanghay İşbirliği Örgütüne girmekten bahsetmesi, RF'yi yanına çekmeye yönelik olarak yorumlansa dahi, rahatsız edici bir anlam kazanıyordu (bkz. **Bilanço: Genel Değerlendirme** başlığı).

Ç) Bölgeyle İlişkiler

Bu dönemde Türk dış politikasında, bir önceki dönemde yükselen Orta Asya unsuru neredeyse devreden çıkmış, dönem ilerledikçe Balkanlar da önemini yitirmeye başlamıştır. Türkiye, Ermenistan-Azerbaycan sebebiyle bir miktar Kafkaslarla ilgilenmiş, fakat iç ve dış nedenlerle, çok büyük ölçüde Orta Doğu'ya odaklanmıştır. Bölgeyle ilişkiler derken, Orta Doğu özel olarak kastediliyorsa da; Kıbrıs ve Afrika da bunun içine katılmalıdır.

Kıbrıs'ta AKP ilk başlarda, yani partinin 2002 seçimlerine hazırlanması sırasında ilk defa ciddi olarak "çözüm" istemişken, 2004 Annan Referandumu sonrasında Kıbrıs konusu gündemden kalkmıştır ve Başbakan Erdoğan "Denktaşlaşmak"la anılır olmuştur.

Afrika'yla ilişkiler ilk defa bu kadar gelişmiştir. Türkiye'de Afrika devlet ve iş adamlarının katıldığı zirveler düzenlenmiş, Davutoğlu Aralık 2009'da yaptığı konuşmada, 2009 yılında bu bölgede 7 yeni büyükelçiliğin açıldığını ve 2010 içinde 26 tane daha açılacağını söylemiştir (bkz. **Yeni Faaliyete Geçen Dış Temsilcilikler, 2009-2012** tablosu).

Bölgeyle ilgili politika, Orta Doğu'yla İlişkiler bölümünde 2011 sonuna kadar ayrıntısıyla anlatılmıştır. Özetlemek gerekirse, başlarda çok iyi giden bu ilişkiler, Iraklı Kürtler hariç, 2012'ye gelindiğinde bütünüyle bozulmuş durumdadır:

Türkiye, Amerikan işgali bitince Irak'ta çatışan farklı unsurları bir araya getirmek için yoğun çaba harcamış ve başarılı da olmuştur. Bağdat'taki federal yönetimle yoğun ekonomik ve siyasal ilişkileri vardır. Fakat Şii Başbakan Nuri el-Maliki, Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi hakkında Şiilere karşı bombalama eylemi düzenlemekten 19 Aralık 2011'de tutuklama kararı çıkarttırınca, Ankara Haşimi'ye sahip çıkmış, Türkiye'de oturma izni ve koruma sağlamıştır. Kötüleşen Ankara-Bağdat ilişkileri Ağustos 2012 başında Davutoğlu'nun diplomatik teamüllere rağmen Bağdat'a haber vermeden Kerkük'ü ziyaretiyle daha da bozulmuştur.

Hürriyet, 03.08.2012.

Bağdat'a karşılık, Iraklı Kürtlerle ilişkiler 2012 sonunda çok iyi durumdadır. Bunda, PKK'yı yalnız bırakmak istemenin rolü olduğu kadar, K. Irak'taki ekonomik yatırımların rolü ve ayrıca Aralık 2011'den itibaren Suriye'yle ve İran'la ilişkilerin giderek kötüleşmesinin de etkisi vardır. Barzani'nin dağınık Suriyeli Kürtleri barıştırarak birleştirdiği ve sonra da eğitip silahlandırarak Suriye'ye yolladığı haberleri Ankara'yı çok rahatsız etmiştir. Yine de, İran'la ve Suriye'yle ilişkilerin durumu düşünüldüğünde, Irak Kürtleri Türkiye'nin bölgede iyi ilişki sürdürdüğü tek unsur halindedir.

İran'la ilişkiler de 2011 sonuna kadar çok iyidir. Fakat Batı'nın en fazla sıkıştırdığı durumlarda bu ülkeye arka çıkan ve nükleer kriz konusunda riske girerek ara bulmaya çalışan Türkiye'nin Malatya'daki Füze Kalkanını kabul etmesinden sonra ilişkiler giderek kötüleşmiş ve Suriye meselesinde karşıt tutumların oluşması üzerine daha da bozulmuştur.

İsrail'le ilişkiler çok iyiyken ve Türkiye İsrail-Suriye arasında arabuluculuk yaparken, Aralık 2008'deki Gazze saldırısından sonra birbiri ardına gelen Davos, Alçak Koltuk, Mavi Marmara krizlerinden sonra ilişkiler sıfırın altına inmiş, kopmuştur.

Türkiye'nin Suriye'yle ilişkileri, bu düşen grafiğe özellikle dahildir. Çok iyi giden ilişkiler 2012'de birdenbire kötüleşmiştir. Komşularla Sıfır Sorun politikası açısından önemli olan bu konu, Orta Doğu'yla İlişkiler bölümünde ayrıntısıyla anlatılmış olmakla birlikte, o bölüm 2011 sonuna kadarki gelişmeleri kapsadığı için, burada ele alınacak iki konudan birincisi olacaktır.

Komşularla ilişkilerde incelenecek ikinci konu Ermenistan ve Ermeni politikasıdır. Bu politikaya Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler ve ayrıca ABD ve NATO'yla İlişkiler bölümlerinde, o bölümleri ilgilendirdiği ölçüde değinilmiştir. Fakat bu konu,

Türkiye'nin hem Ermenistan'la, hem Azerbaycan'la, hem de Batı'yla ilişkilerinde büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, Çok Yönlü Proaktif Politika açısından da Türk dış politikasının turnusol kağıdı durumuna gelmiştir. O yüzden, Türkiye iç politikasıyla ilişkisine de değinilerek, burada ayrıntısıyla ele alınacaktır.

1) Suriye Politikası

Çatışmalı İlişkinin Geçmişi

Osmanlı'nın bir parçası olan Suriye, tarihte çok önemli bir bölgeydi. Lübnan'a hakimdi. Tarihin ilk yazılı barış antlaşması olarak bilinen Kadeş, Suriye bölgesinin Mısır'a mı yoksa Hititlere mi ait olacağına ilişkindi.

Türkiye'nin Suriye'yle ilişkileri başlangıçtan beri hep olumsuz oldu, hep Sert Güç'e dayandı.

Suriye, İmparatorluğun son döneminde, Arap milliyetçiliği ile İttihat-Terakki'nin Türk milliyetçiliği arasındaki çatışmanın başlıca sahnesini oluşturmuştu. Arap milliyetçiliğinin uyanmasından sonra Cemal Paşa'nın bölgede fevkalade sert davranması, sadakatinden emin olmadığı Arapları Anadolu'ya sürmesi ve 21 Ağustos 1915'te Beyrut'ta 11, 6 Mayıs 1916'da da Beyrut ve Şam'da bu kentlerin ileri gelenlerinden 21 aydını asması unutulmamıştı. Bu idamların infaz edildikleri meydanların adı her iki kentte de "Meydan-ı Şüheda" yani Şehitler Meydanı olarak değiştirilmiştir ve 6 Mayıs Suriye ile Lübnan'da "Şehitleri Anma Günü"dür.

Suriye halkı bu acı anılarla yaşarken, Sancak (Hatay) meselesi çıktı. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa'yla savaş durumunu sona erdiren 20 Ekim 1921 Anlaşmasının 8. maddesi Sancak'ı Fransa'ya bırakıyor, 7. maddesi ise, buradaki Türklerin kültürlerini geliştirmeleri için her türlü kolaylığın sağlanacağını ve Türk dilinin burada "*resmî bir niteliğe sahip*" olacağını söylüyordu. 9 Eylül 1936'da Suriye ile Fransa arasında imzalanarak Suriye'deki Fransız mandasını sona erdiren Ön Anlaşma'nın 3. Maddesi ise, Sancak'la ilgili ayrıca bir hüküm içermiyor, Fransa'nın Suriye üzerindeki bütün hak ve vecibelerini Suriye hükümetine devredeceğini kaydediyordu (bkz. Cilt I, s. 149-150).

II. Dünya Savaşına doğru hızla sürüklenen ve Türkiye'nin Batı gözünde büyük önem kazandığı bir ortam söz konusuydu. Türkiye sınıra 30.000 asker yığmıştı. B. Britanya ve Fransa'nın işbirliğiyle yapılan bir seçim sayımı ve işlemleri sonucu, önce "ayrı bir varlık" (29 Mayıs 1937) sonra da "Hatay Cumhuriyeti" adlı ayrı bir devlet (2 Eylül 1938) ilan edilen Sancak, sonunda Türkiye'ye iltihak ettirildi (29 Haziran 1939). Yukarıda sözü edilen Ön Anlaşma Md. 3'ün Sancak'ı Suriye'nin bir parçası yaptığına dayanan Suriyeliler, bu durumu hiçbir zaman tanımak istemediler. (Bkz. Cilt I, s. 279-292).

Hatay neşe içinde

2,500 kişilik bir kuvvetimiz bugün öğleden sonra hataya giriyor

Türk askeri Türklerin fazla bulunduğu mıntıkalarda yerleşecek

Akşam, 03.07.1938.

İki ülke arasındaki ilişkiler, zaten iyi değilken, 1956 Süveyş Bunalımının ardından Türkiye'nin ABD'yle, Suriye'nin de SSCB'yle yakınlaştığı ortamda daha da soğudu. 1957 seçimlerine giderken ekonomik durumu bozuk olan, ABD'den aldığı ekonomik yardımlar da azaltılan Menderes yönetimi, Türkiye'nin bölgede Batı bloku için önemli olduğunu ABD'ye hatırlatmak için Suriye'ye karşı sertleşti; sınıra asker yığdı. Bunalım, SSCB'nin olayı yumuşatması ve ABD'nin de Türkiye'yi sakinleşmeye davet etmesiyle sıcak çatışmaya gitmekten kurtuldu. (Bkz. Cilt I, s. 629-632).

İki ülke arasındaki bu soğukluk; Hatay sorunu, Fırat-Dicle'nin suları sorunu, terör sorunu biçiminde üçlü bir planda devam etmekte iken, 1998 sonbaharında birdenbire akut bir krize dönüştü. K. Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmakta olmasından huzursuzlanan Türkiye, uzun zamandır Şam'da üslenmiş olan PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılması için harekete geçti. 16 Eylül'de Hatay'da Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Atilla Ateş'in ağzından, 1 Ekim'de de Ankara'da Cumhurbaşkanı Demirel ve Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun ağzından Suriye'yi silah kullanmakla tehdit etti. Sınırda da manevralara girişti. Diplomatik çabalar sonucunda Öcalan Suriye'den ayrıldı ve Suriye 20 Ekim 1998'de imzaladığı Adana Mutabakatında PKK'nın bir terör örgütü olduğunu kabul ederek Öcalan'ın ülkeye sokulmayacağını bildirdi. (Bkz. Cilt II, s. 295-298 ve 563-567).

İlişkilerin Düzelmesi ve Tekrar Bozulması

Türkiye-Suriye ilişkileri bu çatışmalar geçmişinden sonra çok iyileşti. Çok dinli/mezhepli/etnik gruplu toplumsal yapılara sahip bulunan iki ülke, ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003'ten sonra ortak sorun Kürt meselesi nedeniyle yakınlaştı (bundan sonraki gelişmeler, 2011 sonuna kadar Orta Doğu'yla İlişkiler bölümünden özetlenmiştir). 2003-2007 döneminde Suriye PKK'yı kınadı, PKK militanlarını geri verdi. Ocak 2007'de Lübnan'ın Kıbrıs Cumhuriyetiyle imzaladığı gizli petrol ve doğalgaz anlaşması bunalımında Türkiye'yi destekledi ve muhtemelen de anlaşmanın Lübnan parlamentosunda onanmamasına katkıda bulundu.

Türkiye de aynen karşılık verdi. Ekim 2003'ten itibaren İsrail-Suriye arasında arabuluculuk çabalarına girişti. Şubat 2005 Hariri suikastı nedeniyle baskıya uğrayan Suriye'ye destek oldu, Temmuz 2006 Lübnan Savaşında tarafları yatıştırdı, bölgeye gönderilen BM barış gücü UNIFIL'e asker katkısında bulundu.

29 Ocak 2009'da Davos'ta geçen olaydan sonra İsrail'le arası bozulan Türkiye, bu bozulmaya paralel olarak Suriye'yle daha da yakınlaştı. O kadar ki, Nisan 2009'da iki ülke ortak kara tatbikatı yaptı. 2009 yazında Türkiye, Suriye-Irak anlaşmazlığında arabuluculuğa girişti. Yine 2009'da turist vizeleri karşılıklı olarak kaldırıldı. Başbakan Erdoğan Aralık 2009'da Şam'ı ziyaret ettiğinde 50'den fazla ikili anlaşma imzalandı. Beşar Esad Mayıs 2010'da Ankara'yı ziyaret etti. İki ülke yöneticilerinin arası ailece tatil yapacak kadar yakın idi. Ortak bakanlar kurulu toplantısı yapılıyor, "stratejik ortaklık"tan bahsediliyordu.

Mart 2011'de Arap Baharı protestoları Suriye'ye sıçradı ve her şey birdenbire bozuldu.

Bu gelişmeyi anlayabilmek için, Türkiye'nin Libya müdahalesindeki tutumuna bakmak yararlı olacaktır. Libya'ya Batı müdahalesi konuşulmaya başlandığı sıralarda Başbakan Erdoğan 28 Şubat 2011'de "NATO'nun ne işi var Libya'da?" diyerek

karşı çıktı. Bu sırada Türkiye, ülkedeki 25.000 vatandaşını tahliye etmekle meşguldü. Ayrıca ülkede 15 milyar Dolar civarında yatırımı vardı. Libya'ya askeri müdahalenin önünü açan 17 Mart Güvenlik Konseyi kararından sonra bile büyükelçiliğini açık tuttu. Rejim ile isyancılar arasında arabuluculuk yapmak istedi. 19 Mart'ta başlayan Fransız hava saldırılarını eleştirdi.

Fakat Mayıs başlarında Kaddafi'nin tutunamayacağı anlaşılınca, başkent Trablus'taki büyükelçiliğini kapattı. Başbakan Erdoğan, Kaddafi'nin görevi bırakmasını istedi. Türkiyeli karar vericiler, Libya tecrübesinden, Arap Baharı protestolarının işin nihayetinde yöneticileri düşüreceği dersini çıkarmışlardı. Bunu Suriye'ye uyguladılar ve hesaplarını, artık, o zamana kadar aralarının çok iyi olduğu Esad'ın devrileceği üzerine yapmaya başladılar.

Erdoğan-Esad. Kaynak: http://www.mfs-theothernews.com/2012/07/assad-erdogan-two-faced-accuses-turkey.html

Suriye'de isyan Mart 2011'de başlayınca, Erdoğan Esad'a halkının sesini dinleme çağrısı yaptı. Daha önce de 6 Şubat 2011'de Halep'te Esad'la buluşmuş ve kendisini uyarmıştı. Esad dinlemeyince, Suriye'deki yoğun insan hakları ihlalleri karşısında Türkiye'nin sessiz kalamayacağını açıkladı. Oysa iki ülkenin arası çok kısa süre önce çok iyiyken de Suriye'de aynı ihlaller ve diktatörlük vardı.

Suriyeli sivillerin Türkiye'ye sığınmaya başlamasıyla Ankara'nın tutumu daha da sertleşti. Yumuşak Güç kullanımı tamamen sona erdi. Gittikçe hızlanan bir süreçte Ankara Suriye sınırları içinde bir Tampon Bölge kurulmasından bahsetmeye başladı. Bu gelişmeyle birlikte, sığınan Suriyeli muhaliflere ülkesini konferans ve direniş düzenleme için kullandırdı. Nisan 2011'den itibaren İstanbul ve Antalya'da başlayan bu konferanslar, Müslüman Kardeşler'in Türkiye'deki örgütlenmesinin ve onlara destek veren yerli STK'ların yardımıyla yapıldı. T.C. Dışişleri bu faaliyetlere mesafeli durduysa da, bu tür toplantılara izin verilmiş olması Türkiye'nin tavrını açık biçimde gösteriyordu.

Ekim 2011 geldiğinde Türkiye, Suriye muhalefetiyle görüşmeye başladı. Bundan sonra gittikçe hızlanan bu süreç, Müslüman Kardeşler'in, Türk dış politikasının yönetilmesi üzerindeki etkisini göstermekteydi. Türkiye, 23 Ağustos 2011 İstanbul toplantısında muhaliflerin örgütlendiği Suriye Ulusal Konseyinin (SUK) kurulmasına öncülük etti. Bu kuruluşu önce barışçı ve çoğulcu yönde etkilemeye çalıştı; mücadele ve muhalefetin kapsayıcı olması, tüm dinsel ve etnik grupların temsiline önem verilmesi gerektiğini belirtti. Fakat bu mekanizmayı bir kere başlattıktan sonra kontrol edemeyeceği de açıktı. Zaten; SUK'un Suriye muhalefetini temsil etmediği, içinde fazla aşırı unsurlar barındırdığı, dolayısıyla yeni bir oluşum kurulacağı Kasım 2012'de H. Clinton tarafından açıklanacaktır. Örgütte Alevilerin, Hıristiyanların ve Kürtlerin yeterince temsil edilmediğine dayanan bu açıklama, esas itibariyle

Türkiye destekli Müslüman Kardeşler etkisindeki SUK'un sonunu getirecek, dolayısıyla, Türkiye'nin etkisini bir de bu yönden sınırlayacaktır. Kasım 2012'de Doha'da yapılan toplantıda, SUK'un yerine yeni bir çatı örgütü, Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) geçecektir. Başta ABD ve AB olmak üzere uluslararası tanınmaya mazhar olan örgüte Kürt Ulusal Konseyi ENKS de katılacaktır.

Erdoğan'ın "Suriye iç meselemizdir" (*Sabah*, 07.08.2011) demesi tabii doğrudan Kürt sorununa gönderme yapıyordu ama Suriye açısından bakınca vahim idi. 22 Kasım'da Erdoğan, Esad'a Kaddafi'nin sonunu (linç edilmesini) hatırlattı ve iktidardan çekilmesini istedi. 30 Kasım'da Türkiye Suriye'ye yaptırım uygulamaya başlayarak bazı Suriyeli iş adamlarının mal varlıklarını dondurdu, Suriye Merkez Bankasıyla ilişkileri kesti. Türkiye, Hür Suriye Ordusunun (HSO) kurulmasında da önemli rol aldı ve Türkiye'deki kamplar dahil her türlü kaynaktan gelen yoğun haberlere bakılacak olursa, bu orduyu silahlandırdı. Hatta bizzat Suriyeli muhalifler, Türkiye'nin kendilerini silahlandırdığını bildirdiler (*Radikal*, 24.05.2012).

Bu silahlandırma meselesi sonradan çok sayıda araştırmacı, kurum ve medya tarafından sürekli gündeme getirildi. Mesela ciddiyetiyle bilinen *The Times* gazetesi 14 Eylül 2012 tarihli sayısında, İskenderun limanına Hür Suriye Ordusuna dağıtılması için Libya'dan gelen büyük bir silah sevkiyatının İHH (İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı; Mavi Marmara olayını örgütleyen vakıf) tarafından teslim alındığını, silahların büyük kısmının Hür Suriye Ordusu yerine Müslüman Kardeşler örgütüne verilmesi üzerine tartışma çıktığını yazdı (*T24*, 15.09.2012).

Özet olarak, S. Arabistan ve Katar da ön safta bulunduğu halde, Esad'ı devirme çabalarında Türkiye'nin en görünür ülke durumunda olduğu yaygın bir kanaat olarak yerleşecektir.

Türk Jetinin Düşürülmesi

Türkiye'nin niçin bu kadar sert olduğu tam anlaşılamayan Suriye politikası, bir Türk jet uçağının düşürülmesi üzerine daha da tırmanışa geçti. Malatya'daki üssünden 22.06.2012 günü havalanan RF-4E keşif uçağının nasıl ve kimin tarafından düşürüldüğü çok tartışmaya sebep oldu. Suriye devlet haber ajansı SANA, Suriye askerleri tarafından Suriye karasularında düşürüldüğünü açıkladı. 24 Haziran'da Dışişleri Bakanı Davutoğlu, uçağın uluslararası hava sahasında tek başına eğitim uçuşu yaparken düşürüldüğünü dile getirdi. Türkiye işin başından beri şiddetli tepki gösterdi ve NATO Antlaşmasının 4. maddesi uyarınca (bir üyenin ulusal güvenliği, sınır bütünlüğü ya da bağımsızlığının tehlikeye girmesi halinde diğer üyeleri istişareye davet etmesi) NATO'ya başvurdu. 25 Haziran'da Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç uçağın lazer veya ısıya güdümlü füzeyle vurulduğu açıklamasını yaptı. 26 Haziran'da toplanan NATO

F-4E tipi savaş uçağı Suriye hava sahasında vuruldu. Başbakanlık'taki zirvenin ardından 'Türkiye atılması gereken adımları kararlılıkla atacaktır' denildi

Türk jeti düşürüldü

Görev uçuşu

Pilotlar aranıyor

ANKARA'DA ACİL GÜVENLİK ZİRVESİ

Cumhuriyet, 23.06.2012.

Konseyi, Türkiye'ye destek mesajı verdi. Aynı gün Başbakan Erdoğan, uçağın sahilden 13 mil açıkta, yani uluslararası sularda vurulduğunun kesin olduğunu bildirdi. Bundan sonra Türkiye, askerî angajman kurallarının (askerî güç kullanılarak tepki gösterilecek durumlarda uygulanacak kurallar) değiştirildiğini ilan edecek ve Suriye sınırına birlik de sevk edecektir.

O sırada Türkiye sularında bilimsel araştırmalar yapmakta olan ABD bandıralı Nautilus gemisi getirtildi ve enkaz deniz dibinde, Suriye sahilinden 8,6 deniz mili açıkta (yani 12 mili olan Suriye karasuları içinde) tespit edildi. İki pilotun naaşlarının ve uçağın takriben yüzde 10'unun çıkarılmasının ardından Nautilus gemisinin ayrıldığı açıklandı. Haberlere göre, arızalandığı belirtilen gemi Ege'deki bilimsel araştırmalarına döndü.

Asker ve sivil yetkililerin açıklamaları çok kafa karıştırıcı oldu. Milli Savunma Bakanı 8 Temmuz'da füze ve mermi izine rastlanmadığını açıklarken, Genelkurmay 11 Temmuz'daki açıklamasında, "Suriye tarafından düşürüldüğü iddia edilen" terimini kullandı. Aynı gün ABD'li bir üst düzey yetkili, jetle ilgili tüm detaylara sahip olduklarını ama açıklamayacaklarını bildirdi. 12 Temmuz'da Erdoğan "Uçaksavar olabilir" dedi, oysa 13 milde düşürüldüğü söylenen uçağa uçaksavarın o mesafeden etki edemeyeceği bilinmekteydi. RF 16 Temmuz'da elindeki tüm bilgileri Türkiye'ye ilettiğini açıkladı. Ağustos 2012'de uçağın uçaksavar veya füze izi taşımadığı haberleri ağırlık kazanmış ve uçağın vida gibi dönerek denize çakıldığından söz edilmeye başlanmıştı. Sonunda, Genelkurmay'ın Eylül 2012'de yayınladığı bildiri, uçağın, yanında patlayan bir füzenin "blast etkisi" sonucu düştüğü sonucuna varacaktır.

Suriye Kürtlerinin Sahneye Çıkışı

Türkiye Esad rejimine karşı çarpışan SUK'a ve HSO'ya çeşitli bakımlardan yardımcı olmaktayken, Suriye Kürtleri çok parçaya bölünmüş, dağınık bir durumdaydı. Fakat gelen iki haber Türkiye'yi alarma geçirdi: PKK'ya yakın Kürtlerden oluşan Demokratik Birlik Partisi (PYD) Suriye Kürtlerine hakim olmaya girişmişti ve Barzani tarafından uzlaştırılan Suriye Kürtleri silahlandırılarak Suriye'ye sevk edilmeye başlanmıştı.

Başbakan Erdoğan 26 Temmuz'da, Suriye'nin bölünmesini istemediklerini, yeni bir Kürt oluşumuna "eyvallah edecek" olmadıklarını, Türkiye'nin "müdahale hakkı" bulunduğunu söyledi.

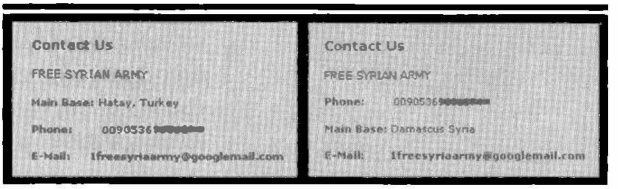
Temmuz 2012 sonunda, Ankara'nın sınıra büyük sevkiyat yaptığı ve arkasından da bir manevraya başladığı açıklandı. Bununla birlikte, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Patrick Ventrell, Ağustos başında bu konuda "Türkiye'nin kendi ulusal güvenlik çıkarlarını anlıyoruz" dedikten sonra, "durumu fazla askerileştirmenin iyi bir yol olmadığı"nı söyledi (*www.cnnturk.com*, 03.08.2012).

NATO üyesi bazı ülkeler, kaygılarını dile getirip Ankara'dan bilgi istedi. Yetkililerin, Batılı ülke diplomatlarına, tatbikatın şu üç mesajı içerdiğini ilettikleri ifade edildi: 1) PKK ve onun Suriye uzantısı PYD'ye yönelik olarak: Sınırda terörist eylemler için alt yapı hazırlanmaması; 2) M. Barzani'ye yönelik olarak: Teröristlere cesaret verilmemesi; 3) Suriye Kürt Ulusal Konseyine yönelik olarak: PKK ve PYD'ye destek verilmemesi (*Taraf*, 04.08.2012).

Temmuz 2012 sonundan itibaren, Reuters Ajansının da dahil olduğu çok sayıda yerli ve yabancı basın ve internet kaynakları, "Adana bölgesinde bir yerde" Hür Su-

riye Ordusunun (HSO) askerî eğitimi için bir üs bulunduğunu ve Türk askerî yetkililerinin kontrolündeki bu üste Suudi Arabistan ve Katar askerî yetkililerinin direnişçilere eğitim verdiğini duyurdular (*Milliyet*, 28.07.2012). Davutoğlu'nun Temmuz sonunda varlığını reddettiği üssün, Suudi Arabistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Prens Abdülaziz bin Abdullah el Suud'un Türkiye ziyaretinin ardından ve Prens'in talebi üzerine kurulduğu bildirilmekteydi (*Cumhuriyet*, 05.08.2012). ABD'nin doğrudan silah vermek istemediği için 25.000.000 Dolar'lık yardım yaptığı *The New York Times*'da haber oldu (*Hürriyet*, 06.08.2012). Yine basında, Hatay'da sınıra çok yakın mevkilerde kurulan kamplarda kalan HSO'lu savaşçılarla yapılan röportajlar ve bunların gündüzleri Suriye'ye geçerek savaştıklarına, gece kampa döndüklerine ilişkin haberler yaygın biçimde yer aldı (*Bianet*, 27.08.2012)

Hükümet çeşitli zaman ve yerlerde bu iddiaları reddetti. Fakat, HSO'nun resmî veb sitesinde ordunun "esas üs"sü olarak Hatay'ın verildiğinin ve Hatay'a ilişkin telefon numaralarının zikredildiğinin anlaşılması üzerine zora girdi (*Radikal*, 30.08.2012). Türkiye medyasında bunun fotoğraflı haberinin yapılması üzerine sitedeki "*Main base: Hatay, Turkey*" ibaresi "*Main Base: Damascus, Syria*" diye değiştirilecek, fakat telefon numaraları ve eposta adresi aynı kalacaktır (*Hürriyet*, 01.09.2012).

HSO'nun internet sitesinde yayımladığı iletişim bilgilerinin eski ve yeni hali.

Suriye Olayı Üzerine Gözlemler

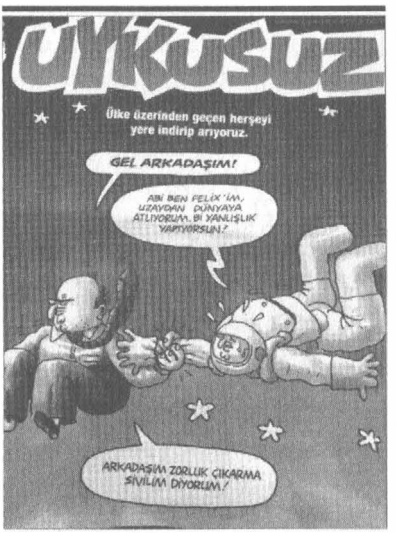
2012'nin sonunda ilişkilerde geriye doğru bakıldığında, şunları gözlemlemek mümkündür:

1) Eskiden Yumuşak Güç sayesinde arabuluculuk yapan, etkili olan, cidden kıskanılan Türkiye'nin bu konumu sona ermiş gözükmektedir. Çünkü, nasıl İsrail'le köprüleri attıysa, Suriye'de de bir noktadan sonra çok sertleşmiş, Esad'ı düşürmeye ABD'den bile fazla odaklanmış, çatışmanın tarafı olmuştur. Gerek ABD yetkililerinin resmî açıklamaları (Büyükelçi Ricciardone, *Radikal*, 15.08.2012) gerek ABD Yönetimi üzerinde etkili olan uzmanların makale ve beyanları (Henri Barkey, *The Washington Post*, 24.08.2012) ABD'nin bu işe fiilen karışmak istemediğini göstermektedir.

ABD'nin "kestaneleri ateşten çektirmek" için Türkiye'yi öne sürmek istediği görüşü/iddiası mantıklıdır; fakat Irak işgalinde aldığı dersten sonra bu konuda fazla ileri gitmeyi (ve gidilmesini) istemediği de bir gerçektir. Zaten 2012 boyunca başkanlık seçimlerine odaklanmıştır. Nitekim, ABD Genelkurmay Başkanı Org. Martin Dempsey, Türk askerî yetkililerin Suriye içinde kurulması istenen tampon bölgelerin komutasını NATO'nun üstlenmesini talep ettiklerini, ittifakın bunun altından kalkamayacağını ifade etmiştir (*Radikal*, 01.09.2012). Bunun, Suriye meselesinde Türkiye'nin yalnız kaldığı anlamına geldiği söylenebilir. 3 Ekim'de Akçakale'ye düşen Suriye mermisinin 5 vatandaşı öldürmesi üzerine Türkiye'nin yurt dışına müdahale için 4 Ekim'de TBMM'den tezkere çıkardığı bir ortamda NATO genel sekreterinin "Gerektiğinde Türkiye'yi korumak ve savunmak için ihtiyaç duyduğumuz

tüm planlar hazır" deyişi de, bunun arkasından söylediğinin ışığında düşünülmelidir: "Suriye'de doğru çıkış yolu siyasi çözümden geçiyor" (*Radikal*, 09.10.2012).

Türkiye'nin sertleşmesi devam edecektir. AB Bakanı Egemen Bağış "Bugün Türkiye'nin askerî gücü Suriye'yi birkaç saat içerisinde yok edecek noktadadır" diye konuşacak (*Radikal*, 05.10.2012), 10 Ekim günü AB Milletvekili Şamil Tayyar "Türkiye arzu ederse 3 saatte Şam'a varır" diyecek, aynı günün akşamı Moskova'dan Suriye'ye gitmekte olan bir Suriye uçağı "askerî mühimmat var" ihbarıyla 10 Ekim'de F-16'ların nezaretinde Esenboğa'ya, 15 Ekim'de de bir Ermenistan uçağı Erzurum'a inmeye zorlanacaktır. Birincisinden radar ekipmanı, ikincisinden insani yardım malzemesi çıkacaktır. Kasım 2012 başında ise, bir Türk şirketinin Cidde'ye bisküvi kutuları içinde iki parti otomatik silah ve tabanca yolladığının ortaya çıktığı günlerde, ikinci bir Ermenistan uçağı Erzurum'a inişe zorlanacak ve yiyecek taşıdığı anlaşılarak yoluna devam etmesine izin verilecektir.

Uykusuz, 18.10.2012.

Diğer yandan, 1 Mart 2003 tezkeresinin reddinden sonra "ABD ve NATO taşeronu" sıfatından aklanmış olan Türkiye, hem İran ve RF'yi çok huzursuz edecek, hem de bölgede Batı'nın ileri karakolu imajını güçlendirecek bir girişim yapmıştır: İç savaşın kendisine sıçrayabileceği ve Suriye'de kimyasal silahlar bulunabileceği gerekçesiyle, Kasım 2012'de NATO'dan Patriot füzeleri ve gerekli yabancı askerî personel talebinde bulunmuştur. Aralık 2012 sonunda bu füzelerin gelmesi beklenmekteydi.

2) Bu sertleşmeyi, büyük ölçüde, 3 hususa yormak mümkündür. Birincisi, Esad'ın düşmesi sonucunda gelecek yönetimin Mısır benzeri bir Müslüman Kardeşler ılımlı İslam yönetimi olacağı beklentisi gerçekleşmeyince bir hayal kırıklığı oluşmuştur. Üstelik Esad hemen gitmeyince başka muhalif gruplar, bu arada Kürtler ortaya çıkmış, K. Irak Kürtleri ve İran rol kapmış, çatışma iç savaşa dönüşmüştür. Olayları yönetmek isteyen Türkiye'yi olaylar sürüklemeye başlamıştır.

İkincisi, bu sertlik, Suriye'de de özerkleşecek olan Kürtlerin Türkiye Kürtlerini etkilemesi endişesinden kaynaklanmaktadır. Kendi Kürt meselesini halletmekten her gün uzaklaşmakta olan Türkiye için Suriye olayının bir dış politika meselesi değil, düpedüz bir iç politika meselesi olduğu açıktır.

Üçüncüsü, sertleştikçe Türkiye'yi "yeni dış politika" ilkelerinden uzaklaştıran bu tutuma, *Stratejik Derinlik* kitabında öngördüğü düzenin gerçekleşmeyişinden huzursuz olan Bakan Davutoğlu'nun, istedikleri yapılmayınca sinirlendiği bilinen Başbakan Erdoğan'ın, ayrıca, her ikisinin de Suriye politikasını "Türkiye küresel güçtür" gibi, temenniye dayanan bir temel varsayım üzerine bina etmelerinin etki yaptığını söylemek mümkündür. (Ayr. bkz. **Dış Politika: Genel Değerlendirme** başlığı).

3) AKP'nin sertlik konusunda açıkladığı resmî gerekçe şudur: "Biz daima mazlumun yanındayız. Dünyanın neresinde olursa olsun bunu yapmaya görevliyiz. Çün-

kü tarihsel ve coğrafi derinliğimizden dolayı Küresel Güç'üz". Oysa dış politikaların "insani mülahazalar" üzerine bina edildiğinin pek görülmemesi bir yana, Esad'ın muhalefet karşısındaki tutumunu, Türkiye'nin Türkiyeli Kürtlere karşı "önce güvenlik" temelli, askerî çözüme dayalı tutumuna benzetmek mümkündür.

4) Türkiye, sebebi ne olursa olsun, bir komşusuna karşı çarpışan silahlı güçlere ülkesini açmış durumdadır. Bu güçlere silah sağladığına ilişkin çok fazla iddia vardır. Bu durumda "iyi terörist-kötü terörist" ayrımı ortaya çıkmıştır. Türkiye, Suriye'ye yıllar boyunca (1999-2011) PKK'dan şikayet ederken, Suriye de Türkiye'ye Müslüman Kardeşler faaliyetlerinden bahsetmiş ama Türkiye bu konuda sessiz kalmıştır.

Bu durumda, Türkiye'nin gelecekte bir komşusunun kendisine aynı uygulamaları yapmasına (mesela, kendi toprağında Türkiye'ye karşı üs kurdurmasına, devlete karşı çarpışanlara silah sağlamasına) bizzat emsal yaratmakta olduğu akla gelmektedir.

2) *Ermenistan ve Ermeni Politikası*

a) Ermenistan'la İlişkiler

1915 Tehcirinde birçok Osmanlı Ermenisinin kurtulmak için sığındığı Ermenistan toprakları, 1828-1917 arasında Rus İmparatorluğuna dahildi. Bu topraklar, Ekim Devriminden sonra kısa süren bir bağımsızlığın ardından 1920 sonunda Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla SSCB'ye dahil oldu. 23 Ağustos 1990'da adını Ermenistan Cumhuriyeti olarak değiştiren ülke, SSCB'nin Aralık 1991'de dağılmasından hemen önce, 21 Eylül 1991'de yapılan referandum sonucunda bağımsızlığını ilan etti. Türkiye, diğer eski SSCB ülkeleriyle birlikte Ermenistan'ın bağımsızlığını da tanıdı. Ama diplomatik ilişki kurmadı.

İki Bağımsızlık Bildirisi

O tarihten sonra, uluslararası plandaki Ermeni meselesinin yanı sıra, Türkiye ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilere ortak sınır üzerindeki tartışmalar damgasını vurdu.

Ermenistan SSC Yüce Konseyinin Ermenistan bağımsız olmadan önce 23 Ağustos 1990'da yayınladığı, bir Giriş metninden sonra 12 maddelik bir belge olan "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Hakkında Bildiri"nin 11. maddesi şöyleydi: "*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesinde ve Batı Ermenistan'da yapılan 1915 Soykırımına uluslararası tanıma sağlanmasını destekler*". Bildirinin altındaki iki imzadan biri, bilahare ilk devlet başkanı seçilecek olan Levon Ter Petrosyan'a ait idi.

Hemen aşağıda sözü edilecek 23 Eylül 1991 tarihli "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Bildirisi"yle karıştırılmaması gereken, ama sürekli olarak (ve bazen kasten) karıştırılan bu 23 Ağustos bildirisinde geçen "Batı Ermenistan" teriminin Ermeni siyasal terminolojisindeki anlamı, Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi İran arasındaki 1639 Kasr-ı Şirin paylaşımında Osmanlı'ya düşen Tarihî Ermenistan topraklarıdır. Yani, kabaca bugünkü Doğu Anadolu'dur. "Osmanlı Türkiyesi"yle kastedilen ise, bu "Batı Ermenistan"ın dışında kalan ve özellikle Kilikya, Batı Anadolu, vs. gibi, çok sayıda Ermeni'nin yaşamış olduğu, Tehcir'e sahne olmuş Osmanlı topraklarıdır.

Yüce Konsey, bu bildiriyle, 1921 Moskova ve Kars antlaşmalarının Ermenistan'a empoze ettiği Türkiye sınırını tanımadığını göstermek istiyordu. (2 Aralık 1920 Gümrü ile birlikte, bu iki antlaşma "Ermenistan'ın Sèvres'i"ni oluşturur; bkz. Cilt I, s. 170-175. "Ermenistan'ın Lausanne'ı" ise Başkan Wilson'ın saptadığı 22 Kasım 1920 sınırıdır; bkz. Cilt I, s. 133).

Bu sınır meselesi, Türkiye'de, aynı maddedeki "soykırım" teriminden çok daha fazla tepki yarattı (bkz. **Soykırım Terimi ve 1915** kutusu, s. 164). Oysa Ermenistan'ın sınırlar konusundaki tutumu Ağustos 1990'la sınırlı kalmıştı. Aynı Ter Petrosyan, hemen yukarıda sözü edilen ve ülke bağımsız olurken yayınlanan 23 Eylül 1991 tarihli "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Bildirisi"ne bu ifadeyi koydurmadı. Çok kısa bir metin olan 1991 bildirisi, ülkedeki güçler dengesini gözeterek, 1990 Bildirisi-

Soykırım Terimi ve 1915

Soykırım teriminin 1915'e uygulanması, uzun zamandır Türk-Ermeni tartışmalarını kilitleyen unsur olmuştur. Çünkü, taraflardan biri bu kelime kullanılmadığı zaman kulaklarını kapatmakta, diğer taraf ise kullanıldığı zaman kapatmaktadır. "Türkler soykırımcıdır" veya "Biz onları kesmedik, onlar bizi kestiler" türünden söylemler bir kenara bırakılırsa, tarafların ciddi argümanları şöyle özetlenebilir:

"Bunun adı soykırımdır" kanısında olanlar şöyle demektedir:

1) 1948 BM "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" Md. 2'de, bir olaya "soykırım" denebilmesi için sayılan 5 durumdan 4'ü (öldürmek, zihnî hasar vermek, öldürecek koşullara tabi tutmak, çocuklara el koymak) 1915'te vardır ve bunlardan bir tanesinin bile vuku bulmuş olması yeterlidir. Öyle ki, o tarihteki 1,5-2 milyonluk Ermeni nüfusu bugün 55.000-60.000'e inmiştir.

2) Aynı maddede gerekli olarak sayılan "kasıt" kesinlikle mevcuttur, çünkü her şey İstanbul'dan ayarlanmış, Anadolu'da uygulanmıştır. Bütün bunlar, hayatta kalanların ifadeleri ve tarafsız yabancı gözlemcilerin raporları ve belgeleriyle sabittir.

3) Kaldı ki, tüm dünya kamuoyu bu olayı soykırım olarak anmaktadır ve uzman dernekler, tarihçiler, enstitüler olayı bu isimle nitelemek konusunda fikir birliği halindedir. Sayıları gittikçe artan devletler ve uluslararası kuruluşlar da bu konuda resmî kararlar kabul etmişlerdir. Türkiye'nin 1915'ten hukuken sorumlu olmadığını belirten ICTJ kurumu bile, soykırım ibaresinin Sözleşme'de tanımlanan şekliyle 1915 olaylarını açıklamak için kullanabileceğini ifade etmiştir (bkz. **Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu *(TARC)*** kutusu, s. 494).

"Soykırım olarak adlandırılamaz" kanısında olanlar şöyle demektedir:

1) 1915'teki vahim olaylar gerçektir ve bu bir etnik-dinsel temizliktir. Fakat 1948 Md. 2'de tanımlanan soykırım, özel (spesifik) bir hukuk terimidir. Md. 6'ya göre, soykırımın varlığına ancak yetkili bir ulusal veya uluslararası mahkeme karar verebilir. Bunun dışındaki kullanımın temel amacı, mahkeme tarafından böyle nitelenmiş olan Yahudi soykırımına duyulan tepkiden yararlanmak ve belki de Yahudiler gibi tazminat elde etmektir (bkz. **Uluslararası Hukuka Göre 1915'te Sorumluluk** kutusu, s. 166).

Diğer yandan, tarih-hukuk ilişkisi hakkındaki şu gözlem önemlidir: "Hukuk, tarihin verilerini kullanır, ama bunun için, kendisinden bağımsız olarak varolan bir tarih yazımı gereklidir. Aksine, tarih yazımı hukuk kavramlarını kullanamaz ve tarih, hukukun yardımcı bir öğesi, bir alt dalı değildir. Dolayısıyla, yapılacak iş, tarihsel düşünce sistemini hukuksal düşünce sisteminden ayırmaktır. Başka bir deyişle, hukuksal endişelerden ve art düşüncelerden bağımsız bir tarih yazmaktır. Bunun için de bugünün değerlerini ve kavramlarını tarihin çeşitli dönemlerine mal etmekten kaçınmak gerekir" (bkz. Yerasimos). 1948 tanımının 1915'ten geriye götürülmemesi (yani, "seçici" bir tutumla, 1915'ten önceki

benzer olaylar için kullanılmaması) ve ayrıca 1948'den sonraki yakın tarihe de keyfî olarak uygulanması/uygulanmaması (ör. Fransa'nın 1950'lerdeki Cezayir katliamları) bu sözlerin önemini artırmaktadır.

(1950'lerden önce 1915 kırımı, Yahudi soykırımının Latincede Holokost ve İbranicede Şoa olarak anılması gibi, diasporanın genellikle bilmediği Ermenice bir terimle, *Medz Yeghern* [Büyük Felâket] olarak anılmıştır; Erivan'da *"Tzidzernagabert"* olarak bilinen soykırım anıtının resmî adı da *"Medz Yegherni Hushardzan"*dır [Büyük Felâket Anıtı)]. *Tzidzernagabert* ["Kırlangıç Kalesi"], o tepenin adıdır).

2) 1915 kırımı, sonuçları çok benzemesine rağmen, 1948 Sözleşmesinin odak noktası olan "kasıt" kavramı açısından Nazilerin yaptığı soykırıma benzetilemez. Holokost sürerken Alman ordusunda Yahudi subayların görev yapması ve madalya alması düşünülemezken, 1915 katliamlarının yapıldığı sırada, aralarında en fazla Ermenilerin bulunduğu çok sayıda Gayrimüslim subay, başta Çanakkale olmak üzere Osmanlı ordusunda çarpışmaktadır, bir kısmı şehit olmuştur (bkz. **Tıbbiyeli...**).

3) 1915, Nazi soykırımı gibi sonucu önceden planlanmış bir olaydan çok, kademe kademe yükselen bir sürece işaret etmektedir. Bu sürecin doruk noktası da, Osmanlı'nın reform yapmamak yüzünden sonunda imzalamak zorunda kaldığı ve devleti Rusya'ya sorumlu kılan 8 Şubat 1914 Osmanlı-Rus Yeniköy Antlaşmasıdır. Bu antlaşma Osmanlı'yı, insanlık dışı sonuçlara yol açacak bir paniğe kaptırmıştır. (Mart 1878 Rus-Osmanlı Ayastefanos Antlaşması Md. 16, Osmanlı'yı Ermeniler konusunda Rusya'ya sorumlu kılmıştı. Rusya'nın güneye inerek bu kadar güçlenmesini istemeyen B. Britanya antlaşmayı iptal ettirmiş ve yerine, Osmanlı'yı "büyük devletler"e sorumlu kılan Temmuz 1878 Berlin Antlaşmasını yaptırmıştı -Md. 61-. B. Britanya'nın 1914 Antlaşması aracılığıyla tekrar Ayastefanos'a geri dönmesi, 1903'te Osmanlı'dan aldığı Bağdat Demiryolu imtiyazıyla güneye inerek Orta Doğu petrollerine ve Hindistan yoluna sarkma eğilimi gösteren Almanya'ya karşı Rusya'yı yanına çekmek istemesindendir).

24 Nisan mesajı

Obama'nın tercihi 'Medz Yeghern'

ABD Başkanı Obama, geleneksel 24 Nisan mesajında, Ermenilerin 1915 olayları için kendi dillerinde 'soykırım' yerine kullandıkları 'Medz Yeghern' (büyük felaket) ibaresine yer verdi. Bu ifadeyi iki kez kullanan Obama, mesajının büyük bölümünü Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasına ayırdı, çabalara destek vereceğini vurguladı.

17. SAYFADA

Radikal, 25.04.2009.

4) Soykırım terimini destekleyen parlamento vs. kararları tarihe devlet müdahalesidir; nitekim özellikle Fransa'da çok sayıda tarihçi böyle düşünmektedir (bkz. **2006 Ermeni Soykırımı Tasarısına Fransa'da Tepkiler** kutusu, s. 179).

Son olarak şu söylenebilir: 1915 olaylarına "soykırım" denmemesi gerektiğini söyleyenlerin tamamı, kimi çevrelerde "inkârcılık"la (*denialism, négationnisme*) suçlanmaktadır. "Soykırım olmamıştır" diyenlerin önemli bir bölümünün bunu, 1915'te insanlık dışı bir kırım olduğunu reddetmek veya çeşitli biçimlerde mazur/hafif göstermeye çalışmak için yaptıkları aşikârdır ve bu taktiği kullananlara inkârcı denmesi doğrudur. Ama soykırım terimine takılıp kalmanın ciddi sakıncaları vardır. Bu tutum, soykırım duyunca Nazileri anlayan ve kulaklarını kapatan halk nezdinde inkârcılığı beslemekte, ama en az onun kadar önemlisi, diyalogu çok zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, isteyen istediği terimi kullanmalıdır ve terminoloji meselesi, Ermenilerin ve Türklerin mantıklı ve vicdanlıları arasındaki diyalogu engellememelidir.

(B. Oran)

Uluslararası Hukuka Göre 1915'te Sorumluluk

Devletler, iç hukuklarında başka devletleri yargılayamazlar ("Bağışıklık İlkesi"). Uluslararası hukukta ise Türkiye, 1915 konusunda, ancak, Osmanlı'nın halefi olarak, "Devletlerin halefiyeti" kavramı üzerinden sorumlu tutulabilir.

Uluslararası hukukta sorumluluk hukuki (tazminat, vs.) ve cezai olarak ikiye ayrılır. 1915 olaylarının bir "soykırım" olduğunun herhangi bir devlet, uluslararası örgüt veya mahkeme vs. tarafından kabulünün Türkiye'yi cezai açıdan sorumlu kılması mümkün değildir. Çünkü devletlerin cezai sorumluluğu genel olarak kabul edilmediği gibi, 1948 Sözleşmesinde de cezai sorumluluk bireyseldir ve ilgililerin hepsi ölmüştür.

Devletin hukuki sorumluluğu ise, 1948'in 1. maddesi veya uluslararası hukukun bir başka kuralı gereği olarak alması gereken önlemleri almadığı için söz konusu olabilir ve devletin tazminat ödemesi istenebilir. Ama iki koşuldan biri varsa: A) Eylemin, 1948'in yürürlüğe girdiği 12 Ocak 1951'den sonra cereyan etmiş olması; B) Hukukta "süregelen ihlâl" denilen durumun olması.

(A) koşulu burada yoktur; 1915, Ocak 1951'den öncedir (Nürnberg'te verilen cezalar soykırım suçundan verilmemiştir; insanlığa karşı suç, savaş suçları ve barışa karşı suçlardan verilmiştir). Üstelik, BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun hazırladığı ve uluslararası teamül hukukunu büyük ölçüde kodifiye ettiği kabul edilen "Devlet Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler"in (*Draft Articles*) 13. maddesi, sorumluluğa vücut verecek hukuk kuralının zaman bakımından uygulanmasını şu şekilde düzenlemektedir: "*Eylemin meydana geldiği anda devleti bağlayan bir uluslararası kural yok ise, devletin eylemi uluslararası kuralları ihlâl etmiştir denemez*". Tarafların birlikte başvurdukları saygın uluslararası hukuk kuruluşu ICTJ'nin raporu da (A) koşulunun olmadığı kanısındadır: "*1948 Sözleşmesi, geriye yürümeyeceği için, 1915 olaylarıyla ilgili olarak hiçbir kişi veya devlete hukuki, mali veya topraksal talepte bulunma olanağı tanımaz*" (bkz. **Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu *(TARC)*** kutusu, s. 494).

Zaten, Müttefikler 1918'de İstanbul'u işgal ettikten sonra dahi 1915'in sorumluları hakkında uluslararası mahkeme kurup dava açmamışlar, yargılama işini Osmanlı mahkemelerine bırakmışlar, Malta'daki tutukluları da sonunda salıvermişlerdir. Malta'dakileri salıvermelerin bir sebebi savaş tutsaklarının değişimi olmakla birlikte, esas sebep, o günkü hukuk düzeninde 1915 suçlularını cezalandıracak uluslararası bir organ ve bunlara uygulanacak hukuk bulunamayışıdır.

(B) koşulunun, yani süregelen ihlâl koşulunun olup olmadığına gelince. Bunu incelemek için ihlâlin kaynağının esasa mı yoksa usule mi ilişkin olduğunu ayırt etmek gerekmektedir. Esasa ilişkin ihlâl, bir devletin, başka bir hukuk süjesinin hakkını ihlâl etmesidir. Usule ilişkin ihlâl ise, bu ihlâli önlemek veya ihlâl gerçekleştikten sonra soruşturmak/cezalandırmak konusunda gerekeni yapmamaktır. Bir devlet, esasa ilişkin ihlâlden süre nedeniyle sorumlu tutulamasa bile, usule ilişkin ihlâlden sorumlu tutulabilir. Somutlaştırırsak, öldürmekten sorumlu tutulamayan bir devlet, ölümü soruşturmamaktan sorumlu tutulabilir.

Bu durumda, Türkiye el koyduğu Ermeni mallarını iade etmediği ve 1915 olaylarını etkili bir şekilde soruşturmadığı için uluslararası hukukta sorumlu olabilir mi? Bazı hukukçular, (B) koşulunun yani süregelen ihlâlin söz konusu olduğu kanısındadırlar. Çünkü mallar hâlâ iade edilmemiştir ve Türkiye olaylara ilişkin etkili soruşturma yapmamıştır.

Süregelen ihlâl kavramının hiçbir süre sınırı olmaksızın uygulanacağı düşüncesi genel kabul görmez. Bununla birlikte, uluslararası pratikte bu hukukçuların düşüncesini hem çürütecek hem de destekleyecek örnekler bulmak mümkündür. Çürütecek örnek olarak, BM İnsan Hakları Komitesi, süregelen ihlâle karşı başvuru yapma imkanına kavuşan kişilerin bunu bir "makul süre" içinde yapmalarını istemekte ve bu süreyi II. Dünya Savaşı öncesine taşımamaktadır.

Buna karşılık, yakın tarihli (16 Nisan 2012)

bir AİHM kararı, devletin ağır insan hakları ihlâlleri karşısında soruşturma ödevinin çok boyutlu olduğunu ve çok eski katliamlara ilişkin olarak işletilebileceğini söylemiştir. Janowiec vakasında AİHM, 1940'ta gerçekleşen Katyn Ormanı katliamına ilişkin başvuruda, SSCB'nin esasa ilişkin ihlâlden sorumluluğunu süre nedeniyle inceleme yetkisi olmasa bile, bu devletin daha sonra hakikati ortaya çıkarma konusunda yaptığı ve yapmadıkları nedeniyle sorumlu tutulabileceğine karar vermiştir. Katliam mağdurlarının yakınlarının hakikati öğrenme hakkı AİHM'e göre taraf devletler açısından yıllar sonrasında da sorumluluk doğurabilir. Fakat, 100. yılına yaklaşan 1915 olayları açısından, AİHM'in koyduğu *"başvuran ile katliamda hayatını kaybeden arasında, onun sağlığında gerçekleşmiş kişisel ve ailevi ilişki"* kriterine uyacak ve bu yönde bir ihlâli dile getirebilecek mağdur bulmak Katyn Ormanı katliamından çok daha zordur.

AİHM'in ifadesiyle, 1948 Soykırım Sözleşmesinin "yaşayan bir belge" olduğunu, "İnsan haklarının dinamik bir kavram" biçiminde düşünüldüğünü gözardı etmemek gerekir. İnsan haklarını ve 1915'e ilişkin sorumluluğu böyle bir yaklaşımla okumak Türkiye açısından daha gerçekçi olacaktır.

***

Bütün bunların yanı sıra, son söz olarak şu söylenebilir: Türkiye büyük olasılıkla, 1915'ten hukuken sorumlu tutulamaz. Fakat böyle bir insanlık dramına sadece hukuk olarak yaklaşmak hem insani değildir, hem de siyasal ve etik bakımdan durum farklıdır. Ermenistan'la sorunu olan Azerbaycan dışında, 1915 için dünyada "soykırım" demeyen kalmamıştır. Birçok ülkede durmadan gündeme getirilen soykırımı inkâr yasalarının önlenmesi ve ABD başkanının "soykırım" kelimesini telaffuz etmemesi için, Türk dış politikası, ne zamana kadar süreceği belli olmayan çok ağır ipotekler altına girmektedir.

Etik meselesine gelince, Türkiye'nin hukukun bu ince tartışmalarına dayanarak sorumluluktan kurtulmasının, kimi vicdani rahatsızlıklar yarattığı söylenebilir. Bu yüzdendir ki yabancı ülkelerde mahkemeler son derece dolaylı/zorlama cezalar verebilmektedirler (bkz. **Ermeni Soykırımı Nedeniyle Ceza Veren Ülkeler** kutusu, s. 176). Zaten ICTJ de bu atmosferden etkilenmiş ve yukarıda sözü edilen hükmünün sonuna, kendisine sorulmadığı halde, şunu eklemiştir: *"Bununla birlikte, Sözleşme'de kullanılan soykırım terimi, daha önce cereyan etmiş benzeri olaylar için kullanılabilir"*.

Her şeyden önce, mesela Harput'ta tiyatroyu 1880'de, fotoğraf stüdyosunu da 1890'da kuracak bir uygarlık düzeyini Anadolu'da gerçekleştirmiş 1,5 milyonu aşkın Osmanlı Ermenisinin Anadolu'dan silinerek bugün İstanbul'da 55.000'e inmesini hafifletecek gerekçe aramak için insanda bir vicdan sorunu bulunması gerekir. Türkiye'nin bir vesileyle, "Osmanlı'nın dağılma döneminde vuku bulan 1915 olaylarında Ermeni vatandaşların maruz kaldığı acıların bütün Türkiye'nin öz acısı olduğunu bildirir ve Ermeni kardeşlerimizin duygu ve acılarını paylaşırız" mealinde bir bildirimde bulunması hem dünya Ermenilerini hem de Türkiye'yi huzura kavuşturabilir. Ayrıca, hukuki durum ne olursa olsun, el konmuş malların sembolik dahi olsa tazmin edilmesi, Türkiye'nin Ermeni meselesinde yabancı lobi şirketlerine her yıl boş yere büyük paralar ödemesine de son verebilecektir (ör. Ağustos 2009 tarihli bir araştırmaya göre, 2008'de 3.500.000 Dolar ödenmiştir – bkz. Öktem, s. 97, dipnot 21'den http://www.propublica.org/article/adding-it-up-the-top-players-in-foreign-agent-lobbying-718).

(Kerem Altıparmak - B. Oran)

ne genel bir gönderme yapmakla yetiniyordu: "*Ermenistan'ın bağımsızlığı hakkındaki bildiriyle uyum halinde, insan hakları ve self determinasyon uluslararası standartlarını temel alarak, demokratik ve hukuka uygun bir toplum kurmak amacıyla, SSCB'den ayrılma konusundaki 21 Eylül 1991 tarihli referandumun sonuçlarına dayanarak, Ermenistan Cumhuriyeti Yüce Sovyeti cumhuriyeti bağımsız devlet ilan eder.*" (*The Armenian Weekly*, 28.09.1991. Kaynak için Prof. G. Libaridian'a teşekkür ederim).

Fakat Türkiye'de akıllarda sadece Ağustos 1990 bildirisi ve onun 11. maddesi kalacaktır.

Aynı durum, ilk başkan Ter Petrosyan iktidarının (Ekim 1991-1998) ilan ettiği 5 Temmuz 1995 Anayasasında da tekrarlandı ve bu Anayasa'nın Başlangıç kısmında, "*Ermeni Halkı, Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirisine nakşolunmuş Ermeni bağımsızlığının ve ulusal özlemlerinin ana ilkelerini temel alarak...*" formülü kullanılmak suretiyle, 1991 Bildirisine gönderme yapmakla yetinildi. Böylece, hem 1990'daki yanlıştan dönmek suretiyle Türkiye'yle arayı normalleştirmek, hem de, ülke içindeki dengeleri gözetmek, özellikle de milliyetçi Taşnakları sakinleştirmek amaçlanmıştı.

Sonuç olarak, Türkiye'ye karşı sert bir milliyetçi politikayla işe başlayan Ter Petrosyan, özellikle Prof. Gerard Libaridian'ın kendisine danışman olmasından sonra durumu soğukkanlılıkla tahlil etti ve politikasını kısa zamanda yumuşattı. 1991 Bildirisinde ve 1995 Anayasasında yukarıda değinilen uygun değişiklikleri yaptığı gibi, ülkesinde PKK'yı yasakladı, Taşnak'ın faaliyetlerini dondurarak liderlerini uyuşturucu kaçakçılığından hapse attırdı, Türkiye'ye karşı olmakla tanınan dışişleri bakanı Raffi Hovanisyan'ı görevden aldı. En önemlisi de, bir dış geziye çıkarak yabancı ülkelerdeki diasporayı sakinleştirdi (bkz. Cilt I, s. 234).

Türkiye, Ter Petrosyan'ın bu açılımlarına başlarda hiçbir karşılık vermedi. Ama DYP-SHP (Demirel-İnönü, 30.11.1991-17.04.1993) koalisyonu sırasında ilişkiler yumuşadı. Türkiye, ambargo uygulamakla birlikte, Ermenistan'a tahıl sevkiyatına izin verdi. Eylül 1992'de 100.000 ton tahıl sattı, hatta elektrik vermek için anlaşma yaptı. Amaç, Ter Petrosyan'ı kazanmaktı. 1995'te, ilişkilerin yumuşatılması ve insani yardımların ulaştırılması amacıyla İstanbul-Erivan arasında H-50 hava koridoru açıldı. Türkiye o sırada Ermenistan'ın üçüncü ticaret ortağı durumundaydı. Fakat Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının Erivan üzerinden geçirilmesi de, SSCB döneminde çalışan demiryolunun tekrar açılması da, Azerbaycan'ın baskılarıyla engellendi.

Bundan sonra Türkiye, yine Azerbaycan'ın baskıları üzerine, sınır kapısı açılması ve diplomatik ilişki kurulmasını Dağlık Karabağ'ın işgali konusuna bağlamaya devam etti (bkz. **Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu** kutusu, Cilt II). Bunların da büyük etkisiyle Ter Petrosyan sıkıntıya girdi, 1998'de iktidardan düşürüldü, yerine milliyetçi Taşnaklar tarafından desteklenen Koçaryan geldi. Türkiye, Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesi için D. Karabağ konusunda iki devletin anlaşması gerektiğini söylediği gibi, 1996'dan sonra buna bir de "soykırım iddialarından vazgeçme" koşulunu ekledi. Bundan sonra yabancı parlamentolardan çıkan soykırım kararları çoğaldı.

Bununla birlikte, Ter Petrosyan'dan sonraki yönetimler de, Türkiye'den hiçbir toprak talepleri olmadığını açıkça, sınırı tanıdıklarını da dolaylı olarak defalarca belirttiler (bkz. **Türkiye-Ermenistan Sınırının Tanınması Meselesi** kutusu, s. 500).

Sınırın Kapanması-Açılması Meselesi ve 2009 Protokolleri

Günümüze kadar Türkiye'de kimi politikacılar, Türkiye'nin, Ermenistan sınırını D. Karabağ'ın işgali üzerine kapattığı (ve sonuç olarak, ancak D. Karabağ işgali sona ererse açılabileceği) biçiminde demeçler verdiler.

Oysa bu söylenenlerin gerçekle ilgisi yoktu. Şöyle ki, D. Karabağ'ın Azerbaycan'dan bağımsızlık ilanı 02 Eylül 1991 idi. Hocalı katliamı ve Şuşa'nın düşüşü üzerine Ermenilerin D. Karabağ'ı ele geçirmesi Mayıs 1992'deydi. Bu esnada Türkiye, yukarıda da

belirtildiği gibi, Ermenistan'la ticaret ve yardım ilişkisini sürdürmekteydi. Türkiye, ortak sınırı D. Karabağ işgali yüzünden değil, bu işgalden 11 ay sonra, ancak 3 Nisan 1993'te, Ermenilerin D. Karabağ çevresindeki 7 Azeri reyonunu (ilçelerini; özellikle de Kelbecer'i) işgal etmeleri üzerine kapatacak, elektrik anlaşmasını da iptal edecektir.

Ermenistan yöneticileri sınırı tanıdıklarını açık ve resmî biçimde ilk defa 2009 Protokollerinde ilan ettiler. Bu sonuca varan süreç, Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a milli maça gitmesiyle başladı (06.09.2008). Gizli yürütülen müzakereler sonucunda İsviçre'de ikili mutabakatın sağlandığı haberi fazla gecikmedi (22.04.2009).

Bundan iki gün sonrası 24 Nisan idi. Bu mutabakat haberinin yetiş(tiril)mesi sayesindedir ki, 1915 kırımına "Soykırım" diyeceğini önceden ilan etmiş bulunan Obama, bu terimi değil, 15 Aralık 2008'de Türkiye'de başlatılan "Ermenilerden Özür Kampanyası" metnindeki terimi kullandı (bkz. **Ermenilerden Özür Kampanyası** kutusu, s. 495).

Bunların ardından, hemen yukarıda da belirtildiği gibi, 22 Nisan 2009'da iki ülke dışişleri bakanları ortak bir açıklama yaparak bir yol haritası üzerinde çalıştıklarını ve mutabakat sağladıklarını açıkladılar. 31 Ağustos 2009'da Protokollerin parafe edildiği duyuruldu. AB, ABD, RF ve İsviçre'nin dışişleri bakanları düzeyindeki temsilcilerinin alkışları arasında 10 Ekim 2009'da imzalar atıldı. Birinci Protokolle diplomatik ilişki kuruluyor, ikincisiyle de ortak sınırın açılması, ortak komisyonların kurulması (bunlardan tarih komisyonuna Türkiye özel önem veriyordu) ve ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırılıyordu. Ekte de, ortak komisyonların hangi tarihte kurulacağına ilişkin bir tablo vardı. Belgeler, parlamentoların onamasıyla yürürlüğe girecekti (ayrıntı için bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü).

Fakat bu takvimi uygulamak mümkün olmadı. Sürecin içine başka şeyler girdi. Protokoller, işin ilk duyulduğu andan itibaren, bir yandan Ermeni diasporası şahinlerinin, öbür yandan da Türkiye ve Azerbaycan milliyetçilerinin şiddetli ve etkili muhalefetiyle karşılaştı.

Diaspora radikallerinin söylediği, Türkiye'nin amacının Ermenistan ile diasporanın arasını açmak ve sonuçta Ermeni davasını bölmek olduğuydu.

Azerbaycan'ın Kadın Milletvekili Heyetleri

Karşı kanada gelince: Protokollerin görüşüldüğü haberleri üzerine, bir MHP İzmir milletvekilinin davetini kabul ederek Ankara'ya milletvekili Bn. Ganire Paşayeva başkanlığında gelen 4 Azeri kadın milletvekili TBMM ve siyasi partilerle temaslara girişti. Paşayeva, "Ermenistan Karabağ'daki işgali sona erdirsin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanısın, sözde soykırım iddialarından el çeksin. Ermenistan bunları yapmayacaksa kapılar niye açılacak, bunu anlamıyoruz" diye demeç verdi (*Hürriyet*, 22.05.2009).

DERİN İLİŞKİ TARTIŞMASI

Ermeni açılımına tepki olarak Türkiye'ye gelen Azeri kadın milletvekilleri için Erdoğan'ın, "Türkiye'de çok derin bağlantılar içinde olduklarını öğrendim. Aliyev'den bunun belgelerini istedim" demesi tartışma yarattı.

TRT, Deniz Baykal'a tazminat ödeyecek

...Çok derin politika ürünü...

MHP: Hilâlini açıklasın

Hürriyet, 22.05.2009.

Başbakan Erdoğan buna sert tepki gösterdi: "Bu süreçte birçok fitne unsuru da boş durmuyor. Tabii bu fitne unsurlarını izliyoruz. Bakıyorsunuz Azerbaycan'dan buraya gelenler oluyor. Burada yalan yanlış şeylerle ortalığı karıştırmak istiyorlar. Buradan da yalan yanlış şeylerle Azerbaycan'a gidip oraları karıştırmak istiyorlar. Eğer üst düzeydeki yönetim kadroları bu oyunlara gelirse biz buna üzülürüz. Özellikle Azerbaycan ile ilgili politikalarını milli dava olarak görmüş bir iktidara bu tür yakıştırmaları kabul etmemiz mümkün değildir" (*Radikal*, 27.04.2009).

Fakat o sırada Bakü'den birtakım haberler ulaşmaya başladı: Aliyev, Obama'nın katılımıyla İstanbul'da toplanacak Medeniyetler İttifakı Konferansına gelmekten vazgeçti (N. Atmaca, *Milliyet*, 03.04.2009). Daha önce Diyanet tarafından Bakü Şehitliğinin girişinde yaptırılmış olan Türk camisi (Şehitler Hıyabanı Mescidi), kapısına "Tamirat Var" asılarak ibadete kapatıldı. Türkiyelilerin Bakü'de ibadet ettikleri ikinci cami, Bakü Devlet Üniversitesi kampüsünde bulunan İlahiyat Camii de, imam İbrahim Memiş'in verdiği bilgiye göre, "Üniversitesi Rektörü Abel Meherremov'un 'caminin kanunsuz inşa edilerek faaliyet gösterdiği' yolunda şikayette bulunması üzerine" Mayıs'ta kapatıldı. Oysa bu sıralarda Aliyev Ermenistan'la görüşmekte ve Karabağ'ın hukuki statüsünün ertelenebileceğini, hatta Karabağ ile Ermenistan'ın Laçin Koridoruyla bağlanmasına da itirazları olmadığını söylemekteydi (*Milliyet*, 20.04.2009). Aliyev ile Sarkisyan 5 Haziran'da da Sen Petersburg'da buluştular (*Radikal*, 06.06.2009).

Azerbaycan'ın Doğalgaza Zam Yapması ve Erdoğan'ın Bakü'ye Gidişi

Bu sırada (Nisan 2009 sonu) Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR, Türkiye'ye satılan gazın fiyatını artırma kararı aldı. Zammın gerekçesi, bu fiyatın dünya piyasa fiyatlarının altında olması şeklinde açıklandı. Fakat aynı dönemde Azerbaycan doğalgazını RF'ye de hemen hemen aynı fiyattan satmaktaydı ve bunda herhangi bir artırıma gitmemişti. Dolayısıyla, özellikle zamanlama dikkate alındığında, Azerbaycan'ın "fiyatları dünya fiyatlarına getirme" eyleminin, elindeki enerji kartını Türkiye'ye karşı kullanmak anlamına geldiği söylenebilirdi. Nitekim, bu arada, Aliyev'in RF'ye giderek Devlet Başkanı Medvedev'le görüştüğü ve Türkiye'nin üzerinden geçecek Nabucco projesine alternatif olarak Ruslar tarafından hazırlanacak yeni enerji hattına destek vereceği haberi de Ankara'ya ulaştı.

Bu durumda, Başbakan Erdoğan Bakü'ye gitti ve Zürih'teki mutabakatın açıklanmasından 21 gün sonra, 13 Mayıs 2009'da Azerbaycan Millet Meclisinde şu konuşmayı yaptı: "Yukarı Karabağ işgal edildiği için Türkiye kapıları kapatmıştır. İşgal ortadan kalkmadan kapıların açılması da mümkün değildir. Bunu Türkiye Cumhuriyetinin Başbakanı söylüyor. Bundan daha başka garantili bir ifade olabilir mi?" Erdoğan şöyle devam etti: "Tek millet-iki devlet anlayışının geleceğe taşınmasına yönelik bizim birliğimizi, beraberliğimizi, dayanışmamızı, sağdan soldan gelebilecek herhangi bir bize ait olmayan düşünce bozamaz". Aliyev de, "Değerli kardeşimin cevabı en güzel cevaptır. Bu cevaba minnettarım. Bundan açık cevap olmaz. Azeri halkının yüzüne dönerek söylüyorum; hiçbir şüpheye yer kalmadı" diye cevap verdi (A. Karakuş, *Milliyet*, 14.05.2009).

Arkasından, Dışişleri Bakanı Davutoğlu Bakü'ye gitti ve "Azerbaycan'ın istikrarı, esenliği, geleceği ve toprak bütünlüğü bizim için esastır. Azerbaycanlı kardeşle-

rimiz bilmelidirler ki Türkiye, tarihte olduğu gibi gelecekte de Azerbaycan'ın yanındadır" dedi (*Radikal*, 27.05.2009). TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Murat Mercan da Ekim'de, "Karabağ çözülmeden Protokoller TBMM'de onaylanmaz" diye konuşacaktır.

Enerji Bakanı Taner Yıldız ise, yine Ekim'de, yeni fiyat görüşmelerinin sürdüğünü, geriye dönük 1,5 yıllık fiyat farkının (1,3 milyar Dolar) Azeri tarafına ödeneceğini açıklayacaktır.

Türk Şehitliğindeki Bayrakların Sökülmesi

Protokollerin 31 Ağustos'ta parafe edildiğinin ve 10 Ekim'de de imzalandığının duyulması üzerine, Azerbaycan'ın tepkileri tekrar başladı. Başbakan Erdoğan'ın Nisan'da, "...bu fitne unsurlarını izliyoruz" demesine yol açmış olan kadın milletvekili Ganire Paşayeva başkanlığında 14 Azeri kadın parlamenter, 14 Ekim'de Bursa'da yapılacak Türkiye-Ermenistan futbol rövanş maçı için geldi.

Şimdi 'yabancı' olduk

KOCAMIN ELİNDEN ZOR KURTULDUM

Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasına Azerbaycan'dan sert misilleme geldi. Bakü'deki Türk Şehitliği'nde bayraklarımız "Yabancı bayrak asılamaz" diye indirildi. Aliyev de "Türkiye'ye artık ucuz doğalgaz yok" dedi...

Vatan, 16.10.2009.

Başka ülke bayrakları kullanılırsa maçın iptal edilebileceğine ilişkin FIFA bildirimi üzerine (Gaytancıoğlu, s. 46) stadyuma sadece Türkiye ve Ermenistan bayrakları sokulunca, Azerbaycan bayrağına saygısızlık yapıldığı gerekçesiyle Bakü'den Ankara'ya protesto notası geldi. Ardından, doğalgazın Avrupa'ya taşınmasında Türkiye'yi dışarıda bırakacak bir güzergâh arandığı açıklandı.

Bunun ardından, Rus-Taşnak kuvvetlerini 15 Eylül 1918'de yenilgiye uğratarak Bakü'yü kurtaran, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa kuvvetlerine mensup 1.130 Osmanlı askerinin mezarının bulunduğu Türk Şehitliğindeki Türk bayrakları, direkleriyle birlikte söküldü (*Milliyet*, 18.10.2009) Muhalefetteki Müsavat Partisinin "Türk Devleti ve halkına yönelik hakarettir" diye tepki gösterdiği bu şiddetli eylemin, Bursa stadının girişinde polis tarafından toplanan Azerbaycan bayraklarının çöp kutusuna atıldığı rivayetlerinden kaynaklandığı öğrenildi. Oysa bayraklar çöpe atılmamış, polis tarafından bir kutuda toplanmıştı

Azerbaycan, bağımsızlık ilanının ardından ilk defa Türkiye tarafından tanınmayı talep etmiş ve tanınmıştı (bkz. Cilt II, s. 377-378). Ama Türkiye zor durumda kaldığı zaman uluslararası platformlarda destek vermeye yanaşmamıştı (bkz. **Azerbaycan'ın Türkiye Politikasında Olumsuzluklar** kutusu, s. 172). Türk bayraklarını sökmesi Türkiye'deki milliyetçi sitelerde bile şaşkınlıkla karşılandı.

Ermenistan ve Türkiye'de Protokollerin Durumu

Ermenistan'daki usule göre, Anayasa Mahkemesi (AYM), Protokolleri parlamentoya gitmeden önce inceledi. 12 Ocak 2010 tarihinde, Protokolleri Ermenistan anayasasına uygun bulduğunu açıkladı ve parlamentoya sevki için onay verdi (T.C. Dışişleri

Azerbaycan'ın Türkiye Politikasında Olumsuzluklar

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, iki taraftaki milliyetçilerin ve ayrıca dil benzerliğinin etkisiyle, her zaman sıcak oldu. Türkiye, bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı diğer eski SSCB cumhuriyetlerinden önce ve ayrı olarak tanıdığı zaman, henüz başka bir ülke tanımamıştı. Üçüncü devlet başkanı Haydar Aliyev bu nedenle "Bir millet, iki devlet" deyimini ortaya attı. Hatta bu sonradan, KKTC de dahil edilerek, "Bir millet, üç devlet"e dönüştürülecektir.

Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş'ın Susurluk Raporunun (bkz. **Susurluk Kazası Olayı** kutusu, Cilt II) yayınlanmayan ama internete düşen 12 sayfasında önemli bilgiler vardı. H. Aliyev, o zamanlar TİKA'da MİT görevlisi olarak çalışan (bkz. **TİKA'nın Yapılanması ve Görevleri** kutusu, Cilt II), sonra İstanbul Üniversitesinde hocalığa başlayacak olan Ferman Demirkol'un kilit isimlerinden olduğu, Turancı eski başkan Ebulfez Elçibey'i iktidara getirmeyi amaçlayan bir darbe girişiminden, Süleyman Demirel'in uyarması üzerine kurtulmuştu.

T.C. Dışişleri Bakanlığının 2000 yılında Ermeni sorununun halli için hazırladığı çok kapsamlı reform planı, tepki göstermesin diye "Azerbaycan'a soralım" dendiği için uygulamaya konulamamıştı (bkz. Cilt II, s. 235).

Babasının yerine geçen İlham Aliyev, 24 Nisan 2004 Annan Referandumunda Kıbrıslı Türklerden "evet", Rumlardan "hayır" çıkması halinde KKTC'yi tanıma sürecinde ülkesinin ön sırada yer alacağını bildirdi. Fakat Referandum bilinen biçimde sonuçlanınca Azerbaycan açıklama yaptı: "Biz ön sırada derken kastetmişizdir ki, beynelhalk cemaatin [uluslararası toplumun] harekatını takip edeceğiz demişizdir".

Üstelik, beş gün sonra 29 Nisan 2004'te, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde KKTC milletvekillerinin 1964'ten beri ilk kez oturumlara katılmalarını sağlayacak rapor oylanacağı sırada Azerbaycan heyeti salondan ayrıldı. Azeriler bunu, "kokteylleri olduğu" ve "koordinasyon eksikliği" gerekçeleriyle izah etti (*Akşam*, 05.05.2004). Oysa sebep, Azerbaycan'ın ulusal çıkarları idi. İki ülke arasında ters bir paralellik vardı: K. Kıbrıs Türkleri Aralık 1963 çatışmalarından sonra Kıbrıs Cumhuriyetinden fiilen ayrılmışlar, kurdukları ayrı yönetim ileriki yıllarda değişik adlar kullandıktan sonra 1983'te KKTC adını almıştı. D. Karabağ Ermenileri de Aralık 1991'de Azerbaycan'dan ayrılmışlardı. Azerbaycan, D. Karabağ'ın ayrılması durumunu meşrulaştıracağından çekindiği için, KKTC temsilcisine olumlu oy vermekten kaçınmıştı.

Haziran 2005'te Erdoğan Bakü'yü ziyaret ettiğinde, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev KKTC pasaportlarını kabul edeceklerini, KKTC'ye doğrudan uçak seferleri başlatacaklarını, Azerbaycan şirketlerinin KKTC'de büro açacaklarını bildirdi. Azerbaycan AB'den çekindiği için bunların da hiçbiri gerçekleşmedi. Kasım ayı geldiğinde, AB nezdindeki Azerbaycan Daimi Temsilcisi Arif Mamedov, Bruxelles'de Avrupa Konseyi yetkilisi Heusgen'e 08.11.2005'te şu açıklamayı yaptı: "Azerbaycan KKTC'ye sadece tek bir ticari uçuş yapmıştır. Kuzey Kıbrıs ile herhangi bir münasebet kurmayacağız. Kıbrıs'tan [Güney'den] bir delegasyonu ağırlamaya hazırız". (*asam.org.tr*, 10.11.2005).

2009 Protokollerinin gerçekleşmesini de başarıyla engelleyen Azerbaycan'ın adı 2012 başında İsrail'le birlikte anılmaya başlandı. Şubat 2012 sonunda, İsrail'den 1,6 milyar Dolar'lık Heron ve uçaksavar füze satın alımına ilişkin anlaşma imzalandı. Ayrıca, ABD'nin ünlü *Foreign Policy* dergisinin "ABD'li üst düzey bir yetkili"nin yaptığı açıklamaya dayanarak 28 Mart 2012 sayısında verdiği habere göre, Azerbaycan, İran sınırında İsrail'e bir hava üssü vermişti. Azerbaycan'da Sovyet döneminden kalma ve İsrail'in yararlanabileceği 8 adet metruk havaalanı olduğunu *Independent* gazetesi, Londra'nın ünlü Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün "Askerî Denge 2011" raporuna dayanarak 30 Mart 2012 tarihli sayısında yazdı.

Haber hakkında İsrail yorum yapmayı reddetti. Azerbaycan biraz bekledikten sonra yalanladı ve haberi İran'la aralarını bozmaya yönelik bir iftira olarak niteledi. Bununla birlikte, ABD kaynakları şu noktaya dikkat çektiler:

Azerbaycan Savunma Bakanı Safar Abiyev, üs verme haberi duyulmadan önce bir soruyu yanıtlarken, İran'ı bombalamaktan dönecek İsrail uçaklarının Azerbaycan'a inmeleri ve oradan İran'da arama-kurtarma operasyonu yürütmek istemeleri halinde bunu yasaklayacaklarını söylemekten kaçınmıştı. Bu husus, *İsrael Hayom* gazetesinin 29 Mart 2012 tarihli sayısında yer aldığı gibi, İsrail'in *Haaretz* gazetesinin 29 Mart 2012 tarihli sayısında eski bir ABD diplomatına atfen de dile getirildi. Diğer yandan, WikiLeaks'in yayınladığı, ABD'nin Bakü Büyükelçilik Müsteşarı Donald Lu imzalı 2009 tarihli bir kriptoda, İlham Aliyev'in şu sözleri yer almaktaydı: "İsrail'le ilişkilerimiz buz dağına benzer. 10'da 9'u su altında" (*Yeni Şafak*, 30.03.2012).

Son 2 yıl içinde 4 İranlı nükleer bilimci öldürülmüştü. Amerikalı ve başka yabancı kaynaklar, MOSSAD ajanlarının bu olaylarla ilgili olarak Azerbaycan'daki yoğun faaliyetlerine dikkat çekmişti. Bir grup milletvekili, parlamentoya önerge vererek, Azerbaycan'ın adının "Kuzey Azerbaycan" olarak değiştirilmesini istemişlerdi. Bundan amaç, özellikle Turancı eski cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey tarafından "Güney Azerbaycan" olarak anılan kuzey İran'da yaşayan 16.000.000 Azeri'nin bağımsız olması gerektiğine dikkatleri çekmekti. Türkiye-İsrail ilişkilerinin durumu bir yana, Azerbaycan'ın bu tutumları, İran'la ilişkiler açısından Türkiye'yi zora sokmaya müsait gözüküyordu.

(B. Oran)

Bakanlığı bilgi notu, 2010, s. 23): "*Ermenistan Cumhuriyeti* [EC] *ile Türkiye Cumhuriyeti* [TC] *Arasında Diplomatik İlişki Kurulmasına İlişkin Protokol ile EC ile TC Arasında İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkındaki Protokol, EC'nin Anayasasına uygundur*".

18 Ocak 2010'da T.C. Dışişleri Bakanlığından şu yazılı açıklama yapıldı: "*10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Türkiye-Ermenistan Protokollerine ilişkin olarak Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin anayasaya uygunluk konusundaki gerekçeli kararında, Protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı ön koşullar ve kısıtlayıcı hükümler zikredilmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin Protokollerle ilgili gerekçeli kararı, Protokollerin müzakere gerekçesini ve temel amacını sakatlamıştır*" (T.C. Dışişleri Bakanlığı bilgi notu, 2010, s. 23).

Protokollerin onama sürecini durduran bu açıklamanın sebebi, Ermenistan AYM'nin 18 Ocak 2010'da açıkladığı gerekçeli kararda şöyle demiş olmasıydı: "*Ermenistan AYM, EC ile TC Arasında İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün, EC'nin yasama sürecinde ve uygulamasında ve devletlerarası ilişkilerinde, Anayasa'nın Başlangıç bölümü hükümlerine ve Ermenistan'ın Bağımsızlığı Bildirisi Md. 11'in gerekliliklerine aykırı olarak yorumlanamaz ve uygulanamaz.*" (AYM kararının gayri resmî İngilizce çevirisi için bkz. http://concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf. Buradaki atıf "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Bildirisi"ne [1991] değil, "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Hakkında Bildiri"yedir [1990]; "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Bildirisi" denmesi bir çeviri hatasıdır, çünkü bu ismi taşıyan 1991 metni çok kısadır, maddeler halinde yazılmamıştır).

Ermenistan yargısının muhafazakar ve milliyetçi eğilimlerini yansıtan, 12 Ocak'ta verdiği parlamentoya sevk onayını bir tür dengeleme endişesini taşıyan, parlamentodaki milletvekillerine de özellikle Tarih Altkomisyonu konusunda ses yükseltme olanağı tanıyan bu gerekçe hükmü, Protokollerin Ermenistan anayasasına uygun olduğu hususunu değiştirmiyordu. Fakat bu gerekçe, T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından, Ermenistan'ın normalleşme sürecini istemediği biçiminde yorumlandı ve bundan sonra Türk hükümet yetkililerinin aynı paraleldeki demeçleri birbirini izledi.

Ermenistan Milli Meclisinin Dış İlişkiler Komitesi bünyesinde oluşturulan bir çalışma grubu tarafından incelenme aşamasında bulunan Protokollerin onanma süreci, bir süre beklendikten sonra, Başbakan Erdoğan'ın onamayı D. Karabağ sorununa bağlamasından şikayet eden Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın 22 Nisan tarihli kararnamesiyle durduruldu. Kararnamede şöyle dendi: "*Türk tarafının protokolleri makul bir takvim içerisinde önkoşulsuz olarak onamayı reddetmesi, parlamentoda protokollerin onanma sürecinin devamını anlamsız kılmaktadır. Bu nedenle sürecin askıya alınması gerektiği kanaatindeyiz*". Sarkisyan, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini öngören Protokollerin imzalanmasından bu yana 1 yıl geçtiğini ve bu süreç zarfında bu Protokollerin hem Türkiye hem Ermenistan parlamentolarında onama için bekletildiğini söyledi. Sarkisyan, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi için Protokollerin altındaki imzayı koruyacaklarını ilave etti (Protokollerden imza çekme yetkisi kendisine daha önce yasayla verilmiş bulunuyordu) (*CNNTurk.com*, 22.04.2010). Meclis'teki Taşnaksutyun ve 13 muhalif parti ise Erivan'ın Protokollerdeki imzasını çekmesini istedi.

Bu durumda, o zamana kadar "D. Karabağ sorununda bir gelişme olması"na (yani, Ermenilerin D. Karabağ dışında işgal ettiği bölgelerden/reyonlardan çekilmeye başlamasına) odaklanan Türkiye artık tutum değiştirmiş gözüküyordu. Gerek Azerbaycan ve Türkiye'deki milliyetçi kamuoylarının, gerek Azerbaycan'la olan petrol ve doğalgaz ilişkisinin etkisiyle, sınırın açılmasını D. Karabağ işgalinin sona erdirilmesine bağlamaya başlamış ve bunu Bakü'de bizzat Başbakan Erdoğan'ın ağzından açıklamıştı. Böylece Protokoller bir yandan Ermenistan AYM, bir yandan onu gerekçe gösteren Türkiye tarafından daha doğmadan felce uğratıldı.

Oysa, Ermenistan'ın bu Protokolleri imzalamak için tek bir önkoşulu olmuştu: Meselenin D. Karabağ işgaline bağlanmaması. Karşılığında, Türkiye'nin çok istediği, ama kendisinin (Ermeni Soykırımı oldu-olmadı meselesini tartışmaya açacağı için) hiç istemediği Tarih Altkomisyonunu kabul etmişti. Zaten, D. Karabağ'a bağlama durumu olsaydı, Ermenistan bu Protokolleri hiç imzalamaz veya bunu en baştan hesaba katarak tutum belirlerdi.

Önce başını kestiler

Mahkeme süreci sonlanmadan Başbakan Erdoğan'ın "ucube" olarak nitelendirdiği Mehmet Aksoy'a ait "İnsanlık Anıtı"nın yıkımına başlandı. Aritsiki başlardan biri kaldırıldıktan sonra vinçle indirildi. Aksoy "Şu anda o iki çocuk, o masum iki çocuk katlediliyor" sözleriyle başlattığı dile getirdi. 16. Sayfada

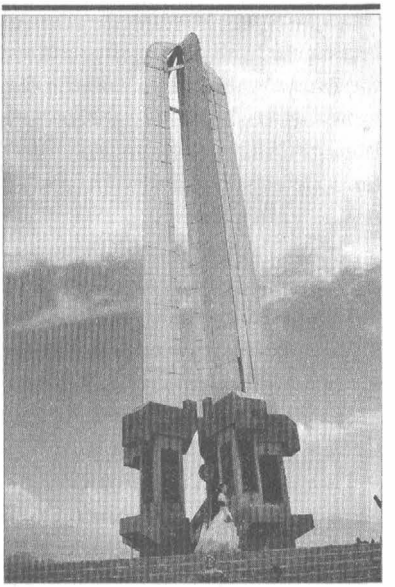
Fotoğraf: AA

Cumhuriyet, 27.04.2011.

Bu ortamda, milliyetçi kamuoylarından ve enerjiyle ilgili sorunlar çıkmasından çekinen Türkiye'nin, Ermenistan AYM'nin bu gerekçesini kullandığı ve dezenformasyon yaptığı yorumları Türkiye basınında çıktı. Diğer bir deyişle, Ermenistan AYM, Protokolleri uygulamak istemeyen Türkiye için bir can simidi olmuştu (E. Güven, *Radikal*, 21.01.2010).

Türkiye, Ermenistan'a karşı bu tutumunu ileriki yıllarda da korudu. Kars'ta Türk-Ermeni dostluğunu simgeleyen İnsanlık Anıtı, 850 m. ötedeki Hasan El Harikani Türbesi gerekçe gösterildikten ve Başbakan Erdoğan tarafından "ucube" olarak nitelendikten sonra, ortadan kaldırıldı. Ermenistan Dışişleri Bakanı E. Nalbantyan, heykelin simgelediği anlamı hatırlatarak, Erdoğan'ın yaklaşımının üzüntüyle karşılandığını söyledi (*Milliyet*, 14.01.2011).

Kars eski belediye başkanı Naif Alibeyoğlu, bu heykel yıkımının Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in isteği üzerine gerçekleştiğini, Başbakan Erdoğan'ın süngülerden oluşan anıta bakmadan bu anıtı yıktırdığını ileri sürdü (M. Esayan, *Taraf*, 01.05.2011). Sözünü ettiği anıt, projesi Azerbaycanlı mimar Cafer Gayisi tarafından yapılmış, 5 adet süngüden oluşan ve sınırın öte tarafından görülmesi için Iğdır'da 43,5 m. yüksekliğinde inşa ettirilmiş Ermeni Soykırım Anıtı idi (bkz. Cilt II, s. 235).

Iğdır'daki Ermeni Soykırım Anıtı.

Bu arada, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi kampüsünde bulunan aslan ve kartal figürlü heykelin Ermenistan Cumhuriyeti armasına benzediği iddiasıyla rektörlük tarafından depoya kaldırılmasıyla Şubat 2012'de başlayan Hocalı katliamını anma gösteri ve panelleri, Taksim Meydanında (bkz. Şubat 2012 Taksim **Meydanı Hocalı Mitingi** kutusu, s. 192), Türk Ocaklarında, Ülkü Ocaklarında ve Türkiye ile KKTC'deki 20'yi aşkın üniversitede devam etti. Anmaların bazılarına valilikler de ev sahipliği yaptı.

b) Ermeni Soykırım Tasarıları ve Türkiye'deki Gelişmeler

Dönem içinde Ermeni meselesi, Türkiye'de daha önce hiç görülmedik yaygınlıkta konuşuldu. Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren tam bir karanlık içinde muhafaza edilen bu konu, 1973'te iki Türk diplomatının Los Angeles'ta yaşlı bir Ermeni tarafından davet edildikleri yemekte öldürülmesi, aynı yıl Paris Büyükelçisi Hasan Esat Işık'ın Marsilya'da açılan Ermeni anıtı nedeniyle geri çekilmesi ve bundan sonra birbiri ardına gelen ASALA cinayetleri sonucunda, şok yaratıcı biçimde patlak vermişti (bkz. **Millet-i Sadıka'dan ASALA'ya ve Ermeni Tasarılarına** kutusu, Cilt II).

Meselenin dönem içinde çok yaygın biçimde duyulmasının iki temel sebebi vardı: Yabancı ülkelerde ve özellikle de Fransa'da diasporanın çıkartmak istediği soykırım yasalarına Türkiye'den aşırı tepki gelmesi, esas olarak da, bu konudaki sisleri dağıtmak isteyen Türkiyeli aydınların araştırmaları ve yine bunlara gösterilen milliyetçi tepkiler.

2001-2004 arasında yapılan demokratik reformlar, İç Ortam ve Dinamikler başlığı altında anlatıldığı gibi, Sèvres Paranoyası adıyla özetlenebilecek bir reaksiyon ortamı yaratmıştı. TCK Md. 301, özellikle Ermeni meselesi hakkında yazanlar için sürekli bir Demokles'in Kılıcı halindeydi. Nitekim, 2004 başından başlayarak, *Agos*'un genel yayın yönetmeni Hrant Dink başta olmak üzere çeşitli yazarlar defalarca mahkemeye verildiler ve hapis cezaları aldılar (bkz. **Hrant Dink ve *Agos*'a Açılan Davalar - Cinayet Öncesi** kutusu, s. 86).

Ekim 2004'te İnsan Hakları Danışma Kurulu, üst kimlik olarak kullanılan "Türk"

(Hanefi-Sünni-Müslüman-Türk) kavramını üstünlük düzeyinden alıp "Türkiyeli" biçiminde eşitlik düzeyine getirmeyi öneren bir Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu yayınladı (bkz. **Azınlık Raporu ve Davası** kutusu, s. 725 ve **İç Ortam ve Dinamikler** başlığı). Mayıs 2005'te İstanbul'da üç üniversitenin ilk defa düzenlemek istediği Osmanlı Ermenileri konulu bilimsel konferans, çok çeşitli hukuk dışı yöntemlerle engellenmek istendiyse de sonunda yapıldı (bkz. **2005 Osmanlı Ermenileri Konferansı** kutusu, s. 85).

Orhan Pamuk, Nobel aldığı yıl (2006) "Türklüğe hakaret"ten mahkum ettirilemeyince, "Türk olmak sıfatıyla üzüntü duyma" gerekçesiyle Türk Borçlar Kanunu haksız fiil hükümlerine istinaden hakkında dava açıldı ve tazminata mahkum edildi (bkz. **İç Ortam ve Dinamikler** başlığı). Bu durum, Prof. Bernard Lewis'in 1995'te Fransa'da "Ermenilere üzüntü vermek"ten haksız fiil maddesiyle tazminata mahkum edilmesi olayıyla tam bir uyum gösterdi (bkz. **Ermeni Soykırımı Nedeniyle Ceza Veren Ülkeler** kutusu, s. 176).

Yine 2005'te, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, arşivinde bulunan Osmanlı dönemi tapu kayıt belgelerini TARBİS (Tapu Arşiv Otomasyonu) adlı proje kapsamında Latin harflerine döküp bilgisayar ortamına aktarmak istediğinde engellendi. Çünkü, Milli Güvenlik Kurulu Seferberlik ve Savaş Hazırlıkları Planlama Daire Başkanlığı, Tuğg. Tayyar Elmas imzalı ve 26 Ağustos 2005 tarihli bir yazıyla, "Osmanlı dönemine ait söz konusu defterlerin içerdiği bilgilerin etnik ve siyasi istismara malzeme olabileceği" gerekçesiyle TARBİS'i sakıncalı ilan etmişti (*Hürriyet*, 19.09.2006; ayr. bkz. Hür; Kurt). Bu yasaklama, 1915-16'da Tehcir'e gönderilen Osmanlı Ermenilerinin mallarına hukuk dışı olarak el konmuş olduğunun kanıtlanmasından korkulduğu yorumlarına sebep oldu. Şu anda müze olan Çankaya Atatürk Köşkünün, Kasapyan ailesinin Ankara'dan tehcir edilirken geride bıraktığı bağ evi olduğu da o dönemde öğrenildi.

Türkiye'deki bu baskı ortamı, Ermeni diasporasının, güçlü olduğu ülkelerde gerek devlet gerek kamuoyu nezdinde faaliyet göstermesini çok kolaylaştırdı. 2012'ye kadar 21 devlet, ABD'nin 43 eyaleti ve aralarında Avrupa Konseyi ile AB Parlamentosu da bulunan çok sayıda uluslararası kuruluş Ermeni Soykırımını tanıdılar. 1973'te Büyükelçi Işık'ın Marsilya olayı nedeniyle geri çağrılmasından sonra 25 ülkede 135 Ermeni Soykırımı Anıtı açıldı (*Wikipedia, Armenian Genocide Recognition* maddesi,). Kimi ülkelerde Ermeni Soykırımı konusunda soruşturmalar ve davalar başladı, cezalar verildi (bkz. **Ermeni Soykırımı Nedeniyle Ceza Veren Ülkeler** kutusu, s. 176).

Ermeni Soykırımı Nedeniyle Ceza Veren Ülkeler

Ermeni Soykırımını tanıyan ve bu konuda ceza veren İsviçre ve Fransa'daki uygulamalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1) Soykırımı 2001'de tanıyan Fransa'da Prof. Bernard Lewis'e açılan davalar: Ünlü doğubilimci Lewis *Le Monde* gazetesine Kasım 1993'te verdiği bir demeçte, 1915'in "soykırım" değil, "savaşın gaddar bir yan ürünü" olduğunu söylemiştir. Lewis'e göre, 1915 için soykırım terimini kullanmak meselenin "Ermeni versiyonu"dur. Bunun üzerine iki kuruluş, iki kanun metninden hareketle Lewis'e dava açmışlardır: a) Her türlü ırkçı, antisemit veya yabancı düşmanı eylemi cezalandıran ve bu arada, Nürnberg'de "insanlığa karşı suç" kabul edilmiş Yahudi soykırımını inkâr etmeyi ya-

saklayan Gayssot Kanunu; b) "Fransız Medeni Kanununun haksız fiile ilişkin olup, *"Başkasına herhangi bir zarar veren kimse, bu zararı tazmine mecburdur"* diyen 1382. maddesi.

Fransız yargısı, birinci kanunun yalnızca Yahudi soykırımına ilişkin olması nedeniyle Ermeni sorununa uygulanamayacağına karar vermiştir. Fakat, Prof. Lewis'in sözlerinin "1915 kurbanlarının geride bıraktığı insanlara verdiği üzüntü" gerekçesiyle, Haziran 1995'te kendisini Md. 1382'den, bu iki örgüte sembolik olarak 1 Frank tazminat ödemeye ve bu kararı *Le Monde*'da yayınlatmaya mahkum etmiştir. Bu ceza, soykırımın inkârından değil, "objektif davranmamak"tan ve "böyle nazik bir konuda kimi gerçekleri saklamak"tan dolayı verilmiştir. Yani Prof. Lewis çok endirekt olarak cezalandırılmıştır. Bu durum, Türkiye'de 301'den cezalandırılamayan O. Pamuk'un haksız fiilden cezalandırılmasıyla bire bir ayniyet göstermektedir.

2) Fransa'da bir ansiklopediye açılan hukuk davası: Ermeni tezlerinin yanı sıra Türk tezlerini de vererek Ermeni Soykırımının vahametini azalttığı gerekçesiyle *Quid* adlı ansiklopediye mahkemenin verdiği para cezasını İstinaf Mahkemesi Mart 2007'de iptal etmiştir. Kararda, farklı görüşlere yer vermenin soykırımı inkâr anlamına gelmeyeceği belirtilmiştir.

3) Parlamentosunun alt kanadı soykırımı Aralık 2003'te tanıyan İsviçre'de TTK Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu'yla ilgili soruşturma: Türk Dernekleri Federasyonunun davetlisi olarak 02.05.2004'te İsviçre'de katıldığı ve soykırım olmadığını söylediği konferanstan sonra, Halaçoğlu hakkında İsviçre Ceza Kanunu Md. 261 bis'ten soruşturma açılmış ve savcılığa ifade vermesi istenmiştir. Halaçoğlu gidip ifade vermemiştir. (Md. 261 bis, her çeşit yöntem vasıtasıyla nefret, aşağılama ve ayrımcılık uygulamayı ve insanlığa karşı suçları inkâr, önemsiz gösterme veya haklı kılmayı 3 yıl hapis veya para cezasına çarptıran, 1995'te normal tartışma sürelerine uyulmadan hızla çıkartılmış bir maddedir [*loi bâillon*]).

4) İsviçre'de Doğu Perinçek ceza davası: Halaçoğlu olayı üzerine, İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek Mayıs, Temmuz ve Eylül 2005'te İsviçre'ye gidip Ermeni Soykırımının uluslararası bir yalan olduğu yolunda konferans vermiştir. İsviçre-Ermeni Derneği kendisi hakkında şikayette bulununca, onun da hakkında yine 261 bis'ten soruşturma açılmıştır. Bunun üzerine Perinçek, o sırada kurulan "Talat Paşa Komitesi" üyelerini de alarak duruşmaya gitmiş ve savunma yapmıştır. Vaud Kantonu mahkemesi 09.03.2007'de "[Ermenilerin] *acı verici tarihlerini inkâr etmek suretiyle, Ermeni halkı ayrımcılığa tabi tutulmuştur*" diyerek Perinçek'i "ırk ayrımcılığı"ndan 90 gün tutarında tazminata mahkum etmiş, bunu iki yıl ertelemiş, ayrıca İsviçre-Ermeni Derneğine 1.000 FS sembolik tazminat ve 10.000 FS masraf ödemesine karar vermiştir. Karar 12.07.2007'de onanmıştır. Perinçek AİHM'ye başvurmuştur.

İsviçre Perinçek'i mahkûm etti, ikinci raunt AİHM'de

ERMENİ soykırımını inkâr yasasını ihlal ettiği gerekçesiyle Lozan'da yargılanan TİP lideri Doğu Perinçek, 9 bin İsviçre frangı para cezasına çarptırıldı. Bunun dışında 3 bin frank daha ceza verilen ve bunu 5 gün içinde ödemesi istenen Perinçek, AİHM'ye başvuracağını söyledi. Dışişleri Bakanlığı "Bu kararı Türk Milleti kabul etmez" dedi.>>16'da

Milliyet, 10.03.2007.

5) İsviçre'de para cezaları: Ekim 2008'de 3 Türk'e, Ermeni Soykırımının bir "uluslararası yalan" olduğunu söylemeleri nedeniyle "ırk ayrımcılığı" yapmaktan 3.600-4.500 FS arası para cezaları verilmiş, bu cezalar Ekim 2010'de onanmıştır.

6) Zürih kantonu başsavcılığı, Zürih'te, "Ermeni Soykırımı yoktur. Gelsin beni tutuklasınlar" diyen AB Bakanı Egemen Bağış hakkında Şubat 2012'de yine Md. 261 bis'ten ön soruşturma başlatmış, fakat kendisinin diplomatik dokunulmazlığı bulunduğu için dava açılmamıştır.

(B. Oran)

i) Fransa'da Ermeni Yasaları

Fransa'da Ermeni Soykırımına ilişkin yasaların geçmişi 13 Temmuz 1990 tarihli Gayssot Kanununa kadar götürülebilir. Bu kanun her türlü ayrımcılığı yasaklıyor ve bu arada, Nürnberg'de "insanlığa karşı suç" kabul edilen Yahudi soykırımını inkâr etmeyi de ırkçılık ve nefret söylemi nedeniyle suç sayıyordu.

Bunun ardından Ermenilerle doğrudan ilgili ilk adım, parlamentodan 29 Ocak 2001'de çıkartılan tek maddelik bir yasa oldu: "*Fransa, 1915 Ermeni Soykırımını alenen tanır*". Türkiye'de buna büyük tepki doğdu. (Aslında bu "yasa", bir yasanın haiz olması gereken normatif, yani kural koyucu niteliğe sahip değildi; deklaratif [beyan edici] bir nitelik taşıyordu. Benzerleri Türkiye'de "meclis kararı" olarak bilinen bu metin, 2008 anayasa değişikliğine kadar Fransa'da meclis kararı kavramı olmadığı için, "yasa" olarak nitelenmişti. Bu nokta, Fransız Anayasa Konseyinin aşağıda sözü edilecek Şubat 2012 ihlal kararında önemli olacaktır).

İkinci adım 2003'te atıldı. Fransız Ceza Yasası Md. 211/1, soykırımı açıkça övenlere ceza takibatı yapılmasını öngörmüştü. Fakat Millet Meclisi, bu maddenin II. Dünya Savaşındaki soykırımı kastettiğini belirterek, Ermeni Soykırımı için uygulanmasını 26 Kasım 2003'te reddetti. Yine de Sosyalist Parti Birinci Sekreteri François Hollande (2012'de cumhurbaşkanı seçilecektir) 23 Nisan 2005'te yaptığı açıklamada, partisinin Ermeni Soykırımı gerçeğini inkâr edenleri cezalandıracak bir yasa önereceğini açıkladı.

Üçüncü adım 12 Ekim 2006'da geldi. Fransız parlamentosunun Millet Meclisi, Ermeni Soykırımına karşı çıkmanın/soykırımı tartışmanın (*contestation*) suç sayılarak 1 yıla kadar hapis ve 45.000 Avro'yla cezalandırılmasını öngören bir tasarıyı 19'a karşı 106 oyla kabul etti. 577 milletvekilinden 448'i oy kullanmamıştı. İfade özgürlüğünü kısıtladığına ilişkin olanlar başta olmak üzere gelen şiddetli tepkiler üzerine tasarı Senato'ya ulaşamadı (bkz. 2006 **Ermeni Soykırımı Tasarısına Fransa'da Tepkiler** kutusu, s. 179).

AZGIN AZINLIK

577 milletvekili var ama... Dün 60 kişi geldi

577 üyeli Fransa Meclisi, Türkiye ile ilişkilere büyük darbe vuracak Ermeni iddialarının reddedilmesini suç sayan yasa teklifini 30 kadar milletvekilinin oyuyla kabul etti. Ermenistan, Fransa'ya anında, "Minnettarız" teşekkürü yolladı.

Fransa ile tüm siyasi görüşmeler durdu

Tebrik öğücüğü

Büyükelçi bugün Ankara'ya dönüyor

Hürriyet, 23.12.2011.

Dördüncü olarak, seçimlerin yaklaştığı bir sırada, Sarkozy'nin iktidar partisi milletvekillerinden Valérie Boyer tarafından hazırlanan yeni bir tasarı Millet Meclisine geldi ve 22 Aralık 2011'de, 577 üyeli Millet Meclisinde 50 kadar milletvekilinin oy çokluğuyla kabul edildi. Tasarı 23 Ocak 2012'de, 348 üyeli Senato'dan da 86'ya karşı 127 oyla geçti (bkz. 2011 **Valérie Boyer Yasası - Tahlil ve Süreç** kutusu, s. 180).

Fakat Tasarı daha Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin imzasına gitmeden, anayasaya aykırılığın iddiası için gerekli olan en az 60 imza yerine 142 parlamenterin imzasıyla Anayasa Konseyine iptal için götürüldü. Anayasa Konseyi yasayı 28 Şubat 2012'de anayasaya aykırılıktan iptal etti (bkz. **Fransız Anayasa Konseyinin İptal Kararı** kutusu, s. 181).

2006 Ermeni Soykırımı Tasarısına Fransa'da Tepkiler

2006 tasarısına tepkiler gelmesi anlık bir olay değildi. *Lois Mémorielles* (Toplumsal Bellek Yasaları-TBY), yıllardır tartışılmakta olan bir meseleydi. Parlamentonun, olumlu veya olumsuz olarak, tarihsel olaylar hakkında resmî görüşü ortaya koyan, hatta bu görüş dışındakileri yasaklayan yasalar çıkarması, özgürlükçü Fransa toplumu için siyasetin tarihe müdahalesi ve ifade özgürlüğünü engellemesi anlamına gelmekteydi. Nitekim, Fransa'nın önemli tarihçileri 12 Aralık 2005'te imzaladıkları "Tarihe Özgürlük!" (*Liberté pour l'Histoire!*) bildirisiyle bu tür yasalara karşı çıktılar ve sonra da aynı isimle bir dernek kurdular. Benzer bir bildiri de, "Blois Çağrısı" adıyla Ekim 2008'de yayınlandı.

Fransa'da TBY'lere giren kanunlar şunlardır: 13 Temmuz 1990 tarihli Gayssot Yasası; 29 Ocak 2001 tarihli tek maddelik Ermeni yasası; 21 Mayıs 2001 tarihli, köle ticaretini insanlığa karşı suç ilan eden Taubira Yasası; 23 Şubat 2005 tarihli, Fransız sömürgeciliğini ("denizaşırı varlığı"nı) uygulayanları yücelten ve öğrencilere bunun "olumlu değerleri"nin öğretilmesini isteyen yasa (Anayasa Konseyi tarafından büyük ölçüde iptal edilmiştir). 23 Ocak 2012'de Ermeni Soykırımı konusunda Senato tarafından da kabul edilerek yasalaşan, Kanunla Kabul Edilmiş Soykırımların Varlığını Tartışmayı Yasaklama Kanunu da bu türün son örneğidir (Wikipedia, *Loi Mémorielle* maddesi).

Millet Meclisinden geçen 2006 tasarısına tepkiler sonucunda parlamentoda kurulan "Bilgilendirme Komisyonu"nun hazırladığı rapor Kasım 2008'de oybirliğiyle kabul edildi ve böylece, parlamentonun tarihle ilgili yasalar yapmaması yönünde bir tavsiye kararı alınmış oldu. Büyük olasılıkla bu yüzden, Ermeni yasası da Senato'ya gelemedi. Millet Meclisi Başkanı Bernard Accoyer, böyle bir yasanın çıkmasına karşı çeşitli uzmanlar tarafından belirtilen sakıncaları şöyle sıraladı:

1) Anayasaya aykırılık. Parlamentonun tarihsel bir olay üzerine kanaat belirtmesi, Anayasa Md. 34'te yer alan ve yasaların hangi konularda çıkarılacağını belirleyen listede yoktur; 2) Fikir ve ifade özgürlüğünü ihlal; 3) Eğitimci ve araştırmacıların özgürlüğünü ihlal; 4) Tarih disiplininin temellerini tartışmaya açmak: TBY, geçmişi yargılamak nedeniyle, geçmişi anlamaya ve izaha çalışan tarih biliminden ayrılmaktadır; 5) Fransız toplumunu kırılganlığa götürmek: *"Eğer ulusal geçmişimiz, ulusal tarihimizi suçlayan hukuki kavramlar kullanarak nitelenme yoluna gidilirse, Fransızların kendi ülkelerini algılamasında sorunlar doğabilir"*; 6) Parlamentonun "evrensel vicdan yargıcı" rolünü oynaması diplomatik sorunlar çıkartabilir.

Yasa tasarısı Senato'ya tekrar getirilmek istendiğinde, Senato Yasalar Komisyonu gündeme almayı reddetti. Ret nedenleri şunlardı:

1) Tasarı, yasamanın tarihsel araştırmaya müdahalesidir; 2) Diplomatik sorunlar doğuracaktır; 3) Anayasa'ya aykırılık tehlikeleri taşımaktadır: a) Suç ve cezaların yasallığına ters düşme riski vardır, çünkü Gayssot Kanununun aksine, Ermeni Soykırımının kesinliği, bir yargı kararıyla belirlenmiş suçlara/olaylara ve uluslararası sözleşmelere dayanmamaktadır. 1915 soykırımının varlığına karşı çıkma/varlığını tartışma (*contestation*) kavramı da "inkâr"dan (*négation*) daha geniştir ve yoruma açıktır; b) Düşünce ve ifade özgürlüğüne ters düşme riski vardır, çünkü burada amaç ırkçılıkla vs. mücadeledir ve şu anda Fransa'da Ermeni kökenli vatandaşları hedef alan antisemitizm benzeri bir söylem söz konusu değildir.

(B. Oran) (Kaynak: www.assemblee-nationale.fr ve www.senat.fr)

ii) Türkiye'deki Tepkiler

Bütün bu yasa çıkarma faaliyetlerine Türkiye'deki birey, dernek, kamu kurumları ve devlet organlarından çeşitli tepkiler geldi. Bunların büyük çoğunluğu, özellikle de halktan gelen tepkiler, aşağıda da görüleceği gibi, pek ciddi sayılmazdı. Fakat ne kadar akıl dışı olurlarsa olsunlar, resmî politikayı irrasyonel yönde etkiledikleri

2011 Valérie Boyer Yasası - Tahlil ve Süreç

Tasarı'nın başlığı şuydu: *"Irkçılıkla Mücadele İle İlgili Avrupa Birliği Hukukunu İç Hukuka Taşımaya ve Ermeni Soykırımının Tartışılmasını Önlemeye Yönelik Yasa Tasarısı"*. Metin, *"Fransız Ceza Kanunu Md. 211/1'de sözü edilen ve Fransız yasalarıyla soykırım olarak tanınmış suçları ölçüsüz derecede [outrancière] tartışmak veya önemsiz göstermek [minimiser]"* suçunun 1 yıl hapis ve 45.000 Avro'yla cezalandırılmasını öngörmekteydi.

Tasarının başlığının ilk kısmı, Fransız hukukunun üstünde kabul edilen Avrupa hukukuna (yani AB Konseyinin, yabancı düşmanlığı ve ırkçılığın cezalandırılmasını isteyen 28 Kasım 2008 tarihli çerçeve kararına) gönderme yapıyordu. Böylece, ileride AB Adalet Divanına başvurulması olasılığına karşı önlem almak amaçlanmıştı.

Başlığın ikinci kısmı, Fransız yasalarına gönderme yapmaktaydı: Basının özgürlüğü ve sorumluluğuna ilişkin 29 Temmuz 1881 tarihli ünlü yasa, *"Belli bir ırk veya din kökenli gruplara kara çalma"*yı (*diffamation*) cezalandırmaktaydı. 1972'de bu hüküm, *"Belli bir etnik gruba, millete, ırka veya dine mensup kişi veya gruplara karşı ayrımcılığa, kine veya şiddete tahrik etme"*yi cezalandırmaya dönüştürülmüştü.

1990'da Gayssot Kanunu, 1881 kanununa bir değişiklik daha getirmiş, *"Nürnberg Uluslararası Askerî Mahkemesince tanımlanmış biçimiyle insanlığa karşı suçlar"*ın varlığına karşı çıkmayı/varlığını tartışmayı (*contestation*) cezalandırmıştı. Fakat, Boyer tasarısının yalnızca buna dayanması mümkün değildi, çünkü Gayssot değişikliği sadece Yahudilerle ilgiliydi. Zaten bunun içindir ki Fransız parlamentosu, 29 Ocak 2001 tarihinde tek maddelik bir yasa çıkartarak Ermeni Soykırımını tanımıştı. Tasarı'nın başlığının ikinci kısmı, *"Fransız yasalarıyla soykırım olarak tanınmış suçlar"* şeklinde yazılarak, tasarının, 2001 yasasının koruması altına konulmasını ve ileride yasanın iptali için Anayasa Konseyine başvurulması olasılığına karşı önlem alınmasını hedefliyordu.

V. Boyer tasarısının orijinal başlığı komisyonda değiştirildi ve *"Kanunca Tanınmış Soykırımların Varlığını Tartışmayı Önleme Yasası"* oldu. AB'ye yapılmış göndermenin kaldırılma sebebi, çok genel olan bu AB kararının, Fransa'nın adının karıştığı Ruanda'daki Tutsi katliamını da kapsama olasılığıydı. Adın ikinci kısmındaki "Ermeni" sözcüğünün kaldırılma sebebi ise, Ermeni Soykırımı herhangi bir mahkeme kararına dayanmadığı için, Anayasa Konseyinin yasayı anayasaya aykırı bulması ihtimaline karşı önlem almaktı.

(B. Oran) (Kaynak: www.assemblee-nationale.fr ve www.senat.fr)

için Türkiye'ye zarar verdiler. Bu açıdan, bunların genel bir listesini çıkarmak ilerisi için yararlı olacaktır.

2001'deki Tepkiler

Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın imzalamasıyla 29 Ocak 2001'de çıkan tek maddelik yasaya karşı üniversite senatoları Fransa'yı protesto eden bildiriler yayınladılar. Bunların içinde Ankara'daki Başkent Üniversitesi, Fransızca derslerini yasaklayarak ön plana çıktı. Üniversite senatosu 19 Ocak 2001'de yayınladığı bildiride, "... *tarihî gerçekleri çarpıtarak dünyayı yanıltmaya çalışan Fransız Parlamentosunun kararına karşı*" şu uygulamaları kararlaştırdığını ilan etti: "*1) Üniversitemiz, bünyesindeki ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında Fransızca derslerini kaldırmıştır. 2) Üniversitemiz, Fransa'da düzenlenecek hiçbir bilimsel toplantıya katılmayacak, kendisinin düzenleyeceği bilimsel toplantılara Fransa'dan katılımcı çağırmayacaktır. 3) Fransa'da ve resmî dili Fransızca olan ülkelerde görevli Üniversitemiz çalışanlarının*

Fransız Anayasa Konseyinin İptal Kararı

Anayasa Konseyi kararı önce, başvuruculaların çeşitli itirazlarını not etti. Bunların başında 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi Md. 11 geliyordu: *"Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarındandır. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlayabilir, ancak, bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur."*

Konsey bunun yanı sıra, 1789'un çeşitli maddelerinde ve Anayasa'da belirtilen ifade, iletişim ve araştırma özgürlüğünün, eşitliğin, suç-ceza dengesinin, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlal edilmiş olduğuna ilişkin itirazları da not ettikten sonra şu sonuca vardı:

"Bir soykırım suçunu 'tanımak' amacını taşıyan bir yasama kararı, sırf kendisine dayanarak, bir yasanın haiz olması gereken normatif niteliğe sahip olamaz; (...) *yasa koyucu, hukuken bizzat tanıdığı ve sınıflandırdığı suçların varlığına itiraz edilmesi halini cezalandırmış, ifade ve iletişim özgürlüğünün kullanımına anayasaya aykırı bir sınırlama getirmiş olmaktadır; işbu nedenle ve diğer itirazların incelenmesine gerek kalmaksızın...* [yasanın Anayasa'ya aykırı ilan edilmesi gerekmiştir]".

Böylelikle Anayasa Konseyi parlamentoya, 'bizzat çıkartmış olduğun yasanın/kararın/tanımın tartışılmasını cezalandıramazsın' mesajını veriyor, ama böyle bir suçu tanımakla yetinen bir Toplumsal Bellek Yasasının (TBY; 2001'deki tek maddelik yasanın) anayasaya uygun olup olmadığı hususunda net bir tavır almıyordu. Bununla birlikte, bu kararıyla 2001'i bir anlamda kadük kılmakta ve bundan sonra bu konuda TBY çıkarılmasını anlamsızlaştırmaktaydı.

(B. Oran) (Kaynak: www.conseil-constitutionnel.fr)

hemen Türkiye'ye dönmesi kararlaştırılmıştır. 4) Fransa'nın ürettiği hiçbir ürün satın alınmayacak, Fransa ile hiçbir ticari ilişki kurulmayacaktır" (http://www.baskent.edu.tr/dayrinti.php?duyuru_id=628).

Kamuoyundan gelen tepkilerin yanı sıra, Fransız firmalarıyla ilgili devlet ihalelerinin iptal edilmesi dikkat çekti. Yasanın geçeceği anlaşılınca askerî istihbarat uydusu ihalesi iptal edildi ve Fransız Alcatel firmasıyla yürütülen müzakereler kesildi. Fransız Dassault havacılık firmasıyla ilgili olarak, 200.000.000 Dolar'lık F-16 elektronik harp sistemi ihalesinin iptal aşamasına geldiği açıklandı. Toprak Mahsulleri Ofisi, Fransa'ya 40.000.000 Dolar'lık buğday satılmasına ilişkin anlaşmayı iptal etti. SSK ile Bağ-Kur'un tam otomasyona geçirilmesine ilişkin 800.000.000 Dolar'lık T-5 projesi ihalesine ise Fransız firmalarının katılamayacağı açıklandı. Bu ihalelerde ABD firmalarının tercih edileceği duyuldu. (*Milliyet*, 24 ve 31.01.2001).

2006'daki Tepkiler

Fransa'da yeni bir yasa çıkartılacağı duyulunca, ilginç tepkilere rastlandı. Gazetelere yansıyan haberlere göre, Sivas'taki tarihî Kangal Ağası Konağı işletmecileri "Damsızlar ve Fransızlar Giremez" pankartı astılar (*Hürriyet*, 16.10.2006)

Hürriyet, 16.10.2006.

Adıyaman'ın Kâhta ilçesinde yapılan Dünya Medeniyetler Güzellik Kraliçesi Yarışmasında İzmirli organizatör Süha Özgermi, "Fransa'yı medeniyetler içerisinde görmediği" için Fran-

sız güzelinin katılmasını önledi (*Yeni Şafak*, 16.10.2006). Balıkesir Bakkallar ve Bayiler Odası üyeleri, Fransa'yı Pinokyo karikatürleri çizerek eleştirdiler. Edirneli kravat satıcısı Sebahattin Kara, Fransız marka kravatlarını Atatürk Anıtının önünde yaktı. Konya'da bir dil kursu Fransızca kursunu kaldırdı ve ön kayıt yaptıran 20 kişinin paralarını iade etti. (*Radikal*, 17.10.2006)

Protestolar politikacılar ve devlet/kamu makamları katında da görüldü. YÖK Başkanı Prof. Erdoğan Teziç, Fransız hükümetinden aldığı *commandeur* madalyasını iade etti. Emekli diplomatlar Yaşar Yakış ve Şükrü Elekdağ, İstanbul'da kaçak çalışan Ermenistanlıların "kademeli olarak" geri gönderilmesini istediler. Aslında bu öneri yeni değildi. Ekim 2000'de ABD Kongresinde soykırım tasarısı tekrar gündeme geldiğinde dönemin muhalefetteki DYP Genel Başkanı Tansu Çiller tarafından misilleme olarak teklif edilmiş, Başbakan Erdoğan da Mayıs 2009 ve Mart 2010'da aynı şeyi tekrarlamıştı (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü). Oysa Erdoğan, 2007'de devlet kurumlarına gönderdiği bir genelgede, "sözde soykırım" terimi yerine "1915 olayları" ifadesinin kullanılmasını istemişti (*Habertürk*, 24.08.2007).

TBMM'ye kimi yasa teklifleri sunuldu. Bağımsız Afyon Milletvekili Mahmut Koçak, Fransızların Sétif and Guelma kasabalarında binlerce Cezayirliyi öldürdüğü 8 Mayıs (1945) gününün Cezayir Soykırım Günü ilan edilmesini ve "Fransa Cezayir'de soykırım yapmamıştır" diyenlere 1 ilâ 5 yıl hapis ve 100.000 YTL ceza verilmesini istedi. ANAP Afyonkarahisar Milletvekili Reyhan Balandı, aynı suç için 1 ilâ 3 yıl isteyen bir öneri sundu. ANAP Erzurum Milletvekili İbrahim Özdoğan ise, "Türklerin Ermenilere soykırım uyguladıklarını iddia eden, Ermeni Soykırımının varlığını her türlü söz, yazı, resim, karikatür, çizim ile ifade eden, yayan, propagandasını yapanlar"a 1 ilâ 3 yıl, bu suçu yurt dışında işleyenlere 2 ilâ 4 yıl hapis cezası verilmesini istedi. AKP Karaman Milletvekili Mevlüt Akgün, "Fransa'nın Cezayir ve Ruanda'da soykırım yaptığını inkâr edenlere" 10.000 YTL para cezası verilmesini ve tasarı kanunlaştığı anda da Türkiye'nin, Fransa'nın bu iki ülkede soykırım yaptığını açıkça kabul etmiş sayılmasını öngördü.

Fakat bütün bu yasa tasarıları, hükümetin soğuk durması ve Dışişleri'nin aktif biçimde devreye girmesiyle komisyon düzeyindeyken bertaraf edildi. Bununla birlikte, Fransa'yla ilişkilerin en alt düzeye çekileceği ve Fransız şirketlerinin ihalelerden dışlanma sürecinin başlatılacağı açıklandı.

Milletvekillerinin çabaları Ankara Büyükşehir Belediyesi nezdinde de yankı buldu. Başkan Gökçek, "sözde Ermeni Soykırımını reddetmeyi suç sayan yasa tasarısının Fransa Millet Meclisinde kabul edilmesi durumunda", Fransız Büyükelçiliğinin bulunduğu Paris Caddesine bir Cezayir Soykırım Anıtı dikileceğini açıkladı (*Haber7*, 10.10.2006).

Bu meyanda ilginç bir husus da, TBMM Adalet Komisyonu Başkanı Köksal Toptan'ın, aydınları Ermeni Soykırımı iddiaları karşısında duyarsız kalmakla suçlayarak, "Zırt pırt bildiri yayımlayan entelektüeller nerede, 301 için çağrıda bulunanlar şimdi nerede?" demesi oldu (*Radikal*, 12.10.2006). Oysa Nazi soykırımının bile açıkça tartışılması yanlısı olmakla tanınan ve o sırada "Türklüğe hakaret" (TCK Md. 301) gerekçesiyle ertelenmiş 6 ay hapse çarptırılmış olmanın yanı sıra yine TCK Md. 301'den yargılanmakta bulunan Hrant Dink yasaya açıkça karşı çıkmıştı: "Bu yasa geçerse Paris'e Concorde Meydanına gideceğim, bir taşa çıkacağım ve yüreğim yana yana 'Soykı-

rım olmadı' diyeceğim" (bkz. **Hrant Dink ve *Agos*'a Açılan Davalar - Cinayet Öncesi** kutusu, s. 86).

Üstelik, Fransa'daki tasarı Millet Meclisi gündemine henüz geldiğinde, aralarında 23-24 Eylül 2005'teki Osmanlı Ermenileri konferansını düzenleyenlerin, 301'den yargılanmış olanların ve Aralık 2008'deki Ermenilerden Özür kampanyasını başlatacak olanların da yer aldığı 9 Türkiyeli, yasaya karşı çıkan bir bildiriyi K. Toptan'ın bu şikayetinden 5 ay önce Fransa'da ve Türkiye'de yayınlamış bulunuyorlardı (bkz. **Dokuz Türkiyelinin *Libération* Bildirisi** kutusu, s. 183).

Fransa'ya gidip 'Soykırım yok' diyecek

Türkiye'de 'Soykırım var' dediği için yargılanıyor

Fransa'nın soykırım tasarısına bir tepki de Ermeni asıllı gazeteci Hrant Dink'ten geldi "Fransa ikiyüzlü. Yasa geçsin, inanmadığım halde oraya gider, 'Soykırım olmadı' derim."

Başbakan'dan Fransız firmalarına Mektubu bırakın Fransa'ya gidin

ASO Başkanı'ndan Fransız mallarına boykot çağrısı

'İkisi de aynı zihniyet'

'Takiyeci Fransa'

Milliyet, 09.10.2006.

Dokuz Türkiyelinin *Libération* Bildirisi

Aşağıdaki bildiri, 10 Mayıs 2006 günü Fransızca olarak *Libération*'da, Türkçe olarak da *Radikal*'de 9 imzayla (A. İnsel, B. Oran, E. Şafak, E. Mahçupyan, H. Berktay, H. Dink, M. Belge, M. Göçek, R. Zarakolu) tam metin halinde yayınlandı:

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olan bizler, İmparatorluğun son döneminde Osmanlı Ermenilerinin uğradığı insanlık dışı felâketin tüm ağırlığını üzerimizde hissediyoruz. Ermenilerin acıları bizim acımızdır. 1915 vahşetini, insan olduğunu söyleyen hiçbir kişi inkâr edemez. Bu konuda neden ve amaç aramak nafiledir.

Katılımcıları arasında olduğumuz, 23-24 Eylül 2005'te düzenlenen İstanbul Konferansı ve benzeri başka girişimlerin de gösterdiği gibi, Türkiye'de demokratikleşme süreci ilerliyor.

Bu süreç, kamuoyunun bu konuda içinde bırakıldığı 90 yıllık koyu karanlığı yırtmaya adaydır. Bugün bu uğraşı verenler hâlâ vatan haini ilan edilseler, haklarında davalar açılsa, iftiralar düzenlense de, bunun Türkiye'de demokrasi mücadelesinin aşamaları olduğunu biliyoruz. Bu mücadeleyi serinkanlılık ve kararlılıkla vermeyi sürdüreceğiz.

Buna karşılık, önümüzdeki günlerde Fransız parlamentosunda tartışılacak olan, 'Ermeni Soykırımını İnkâr Etmeyi Cezalandırma' yasa önerisi türünden girişimler karşısında son derece kaygılıyız. Ardındaki niyet ne olursa olsun, böyle bir yasa, tarihi ve ortak belleği sorgulama sürecine zarar verecektir. Dünyada ve Türkiye'de bu sürecin sürdürülmesi çabalarını çok daha zorlaştıracaktır. Böyle bir yasa, Fransa'da özgür tartışmayı engellemesinin yanı sıra, Türkiye'de benzer ve çok daha güçlü bir etki yapacaktır.

İki farklı ve 'ulusal' bellek aynı olayı zıt algılamaya başladıkları zaman, bu kutuplaşma karşılıklı monologları daha da güçlendirir; Fransa bunu çok iyi bilmesi gereken bir ülkedir. Bu durumda herkes içgüdüsel olarak kendi takımına hak vermeye başlar. Türklerin ve Ermenilerin kısır biçimde karşı karşıya gelmelerini aşmamız, iki belleğin karşılıklı olarak birbirine aktarılması suretiyle bunu 'insanî' bir diyaloga ve ortak tarihe dönüştürmemiz gerekiyor. Bu amaca ancak ifade ve tartışma özgürlüğüyle, bilgilerin, tüm bilgilerin serbest dolaşımıyla ulaşabiliriz.

İnsanlığa karşı işlenen suçlarla mücadele gibi, ifade özgürlüğü de evrensel bir ilke-

dir. Birinin varlığını savunmak diğerinin varlığını yok edemez.

Bugün ne yazık ki taraflardan ikisi de kendi algılama tarzını diğerine aktarabilmekten acizdir. Tam tersine, bugün Fransa'da olduğu gibi, Ermeni milliyetçileri, son yıllarda Türkiye'de devletin inkârcı politikasını ülke sınırları dışına taşırmasına karşı tepki olarak, bu konuda ifade özgürlüğünü sınırlayan yasaları destekliyorlar. Bu karşılıklı inatlaşma tarafları daha sert çatışmalara sürükleme tehlikesi taşıyor.

Fransa'da veya başka ülkelerde bu tür yasa tasarılarına önayak olanlar, 1915 olaylarının serbestçe tartışılmasını benzer yollarla engellemeye ve cezalandırmaya çalışan kişi ve kurumların varlığını dikkate almak zorundadır.

Bu değerlendirmeleri bütün ülkelerin kamuoylarının ve özellikle Ermeni kardeşlerimizin dikkatine sunuyoruz. Kendilerini, sonuçlarının tamir edilmesi çok zor olacak bir hatayı işlememeye davet ediyoruz.

(B. Oran)

2011'deki Tepkiler

Boyer tasarısının 2011'de parlamentoya gelmesi ve yasalaşma sürecinde de benzer durumlar tekrarlandı.

Gaziantep'te emlak simsarlığı yapan Ahmet Karadağ adlı vatandaş, tasarının Senato'da görüşüleceği gün, Gaziantep Asliye Hukuk Mahkemesinde Fransa Devleti, Fransa cumhurbaşkanı, Fransa'daki Ermeni diasporası ve Türkiye'deki 4 Ermeni vakfına dava açtı. Davacı Karadağ, 1919-20'deki Fransız işgali sırasında dedesinin babasının öldürüldüğünü, 3,5 kg altının ve yüzlerce büyük ve küçükbaş hayvanın gasp edildiğini ileri sürerek, gösterdiği bu hasımlardan 45.000 Avro maddi ve 5.000 Avro manevi tazminat talep etti ("Fransa'ya tokat gibi dava", Gaziantep *Hâkimiyet* gazetesi, 23.01.2012). Davanın, özellikle, ne özel ne de tüzel kişi olan "Fransa'daki Ermeni diasporası"na açılması ve bunun mahkeme tarafından kabul edilmesi ilginç bulundu.

Bu vesileyle yerel basında nefret söylemleri görüldü. Samsun'da iki ayda bir çıkan *Statüko* dergisinde genel koordinatör Okan Baş imzasıyla yayınlanan bir yazıda, "Ogün Samast gibi gürbüz bir genç, işi 'Türk'ün kanı pistir' demeye getiren Hrant denen herifi vurduğu için ağır bir cezayla karşı karşıya kaldı. Kötü mü yaptı yani? Bana göre bu milletin geneline ağır hakaretler yağdıran adamın ölmesi zaten müstehaptır [hoşa giden şeydir]. Devlet yapması gereken işi yapmıyorsa, 'Türk'ün kanı pistir' diyen ecnebiye göz yumuyorsa, Ermenilere yaranacağım derken, milliyetçilik ilkesini düpedüz çiğniyorsa, kimse kusura bakmasın bu noktada millet devreye girer ve bu adamı yargılamanın hiçbir anlamı yoktur" (Y. Koçer, *Radikal*, 08.02.2012). Nefret söyleminin yanı sıra "suç ve suçluyu övme" niteliğindeki bu yazı hakkında Irkçılığa ve Milliyetçiliği DurDe hareketi tarafından yapılan suç duyurusu sonucunda bu kişi Ekim 2012'de 1 yıl 11 ay hapse çarptırıldı ve ceza 5 yıllığına ertelendi (*Radikal*, 10.12.2012).

Bn. Boyer'ye gönderilen ölüm tehditleri ve galiz küfürler Fransızca ve Türkçe olarak Fransa'daki Ermeni basınında yayınlandı (*Nouvelles d'Arménie Magazine*, 23 Aralık 2011).

2006 tasarısı vesilesiyle Cezayir Soykırım Anıtı dikme girişimiyle adını duyuran Ankara Belediye Başkanı Gökçek Aralık 2012'de yaptığı açıklamada, Fransız Büyükelçiliğinin karşısına anıtın dikileceğini, anıtın bir yerine konacak bir tuşla, yoldan geçenlerin rahatlıkla dinleyebileceği şekilde Cezayir milli marşının çalınmasının sağ-

lanacağını bildirdi. Gökçek daha sonra yaptığı açıklamada da, Paris Caddesine Cezayir Caddesi isminin, Dögol [de Gaulle] Caddesine ise Cezayirli milli kahramanlardan birinin isminin verileceğini söyledi. Belediye Meclisi toplantısında ayrıca, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi dekan vekilinin, Cezayir Soykırım Anıtının yapımında görev almak istediklerini belirten yazısı okundu (*Radikal*, 09.01.2012).

Cezayir konusu, Başbakan Erdoğan tarafından da ele alındı: "Türkiye'nin tarihinde sömürü yoktur. Cezayir'de fırınlarda yakılarak öldürülenlerin sayısı 45.000'dir. Aynı şekilde Ruanda'da 800.000 kişinin öldürülmesi hiçbir şekilde gündeme getirilmiyor. Soykırım görmek isteyenler kendi kanlı tarihine baksınlar" (*Radikal*, 17.12.2011). Erdoğan, Fransa Millet Meclisi kararının ardından, Fransa'nın 1830-1962 yılları arasında Cezayir'i sömürge yaptığını hatırlatarak, "Cezayir'de Fransızların yaptığı soykırımdı. Sarkozy bu soykırımı bilmiyorsa, gitsin babası Pol Sarkozy'ye sorsun" dedi (*Milliyet*, 08.01.2012). Dışişleri Bakanı Davutoğlu da, "Tasarı geçer, bir dogma oluşturulursa, gittiğimiz her ülkede Fransız koloniciliği, sömürgeciliği üzerine konuşmaya başlarız" diye demeç verdi (*Yeni Şafak*, 19.12.2011).

2011 Boyer tasarısı vesilesiyle TBMM'de de yoğun faaliyet gözlendi. CHP Ankara Milletvekili Sinan Aygün, Türkiye'nin Cezayir ve Ruanda'daki soykırımı tanımasını, soykırımı reddedenlerin de 90.000 Avro para cezasına ve 2 yıl hapse mahkum edilmesini öngören bir yasa teklifi verdi (*Interajans.com*, 20.12.2011). CHP Bolu Milletvekili Tanju Özcan'ın yasa teklifi, Fransa'nın Cezayir'de işlediği insanlık suçlarının soykırım sayılmasını, 8 Mayıs gününün Cezayir Halkına Yönelik Soykırımı Anma Günü ilan edilmesini, Türkiye sınırları içerisinde her ne şekilde olursa olsun doğrudan ve dolaylı olarak Fransa'nın Cezayir soykırımını inkâr edenlere 1 ilâ 5 yıl hapis cezası verilmesi öngörmekteydi (*Radikal*, 20.12.2011).

Bununla birlikte, bu faaliyetler ve sözler Fransa'dan önce Cezayir'den şiddetli tepki çekti. Cezayir Başkanı Ahmed Uyahya gazetecilere, "Türk dostlarımızdan Cezayir'in kolonize edilmesinin ticaretini yapmamalarını rica ediyoruz. Hiç kimsenin Cezayir kanını malzeme etmeye hakkı yok" dedi. Cezayir'in iktidardaki Demokratik Milli Birlik Partisinin sözcüsü Miloud Chorfi ise, Başbakan Erdoğan ile Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin "aynı sömürgeci kulübünün üyesi" olduklarını söyledi. Chorfi, "Türkiye NATO üyesi ve Fransa Cezayir halkına karşı aynı örgütün silahlarını kullandı. Cezayirliler Türkiye'de üretilen kurşunlarla öldürüldüler" diye konuştu (*Milliyet*, 01.02.2012).

Tasarı Fransa'da Millet Meclisine gelirken, Bruxelles ve Paris'e, biri milletvekillerinden, diğeri işadamlarından oluşan iki ayrı Türk heyetinin lobi yapmak için yollandığı, 19 Aralık 2001 tarihli Fransız basınının, "Ermeni Soykırımı: Bir yasayı engellemek için iki Türk heyeti Paris'te" manşetiyle verdiği haberlerden öğrenildi (bkz. TÜSİAD Paris Bürosu, TS/PRS/12-02). Haberlere göre, ekonomik heyetten TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu şöyle dedi: "Bu yasa geçerse her iki ülke için de çok zarar ve sonuç doğacak. Şu anda ülkemizde 960 Fransız şirketi faaliyette. Sadece 2011'de bunlara 90 yenisi eklendi. THY Airbus'lar alacaktı, bir Fransız şirketine Samsun'da nükleer santral yaptırılacaktı". Galatasaray Vakfı Başkanı İnan Kıraç şunları söyledi: "Türkiye'de şu an izinsiz yaşayan, bir şekilde Türkiye'de yaşamaları hoşgörülen 100.000 Ermeni vatandaş [Ermenistan vatandaşı?] var. Tasarı hayata geçerse Türkiye ile Ermeni ilişkileri kötüye gider" (*Milliyet*, 20.12.2011).

(Heyetlerin Bruxelles'e de gitmesinin sebebi, Belçika Senatosuna, "Türk Devleti ile Kürt Toplumu Arasındaki Barış Sürecini Destekleme Tasarısı" adlı bir metnin sunulmuş olmasıydı. TBMM Başkanı Cemil Çiçek bu senatoya, Türkiye'de 1937-38 Dersim katliamının gündemi işgal ettiği ve Başbakan Erdoğan'ın bunun için devlet adına özür dilediği bir ortamda (*Milliyet*, 23.11.2011) şöyle bir mektup yollamıştı: "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt kökenli vatandaşlarıyla hiçbir sorunu bulunmamaktadır. Etnik kökenleri ne olursa olsun vatandaşlarımız anayasamız ve kanunlar önünde eşit hak ve sorumluluklara sahiptir*". TBMM Dış Münasebetler Komisyonu Başkanı emekli büyükelçi Volkan Bozkır, Çiçek'in özel temsilcisi olarak gittiği Bruxelles'de bunu dile getirmek için görüşmeler ve bir de basın toplantısı yaptı).

Boyer tasarısının Millet Meclisinde görüşülmesi yaklaşınca, metnin yasalaşması halinde Fransa'ya uygulanacak yaptırımlar açıklandı: Birinci aşamada, Paris Büyükelçisi Tahsin Burcuoğlu Ankara'ya çağrılacak, Fransa'nın da kendi büyükelçisini geri çağırması istenecek, aksi halde büyükelçi 'istenmeyen adam' ilan edilecek, Ankara temsil seviyesini kademeli olarak başkatip düzeyine indirecek, Fransa'daki askerî ataşeler geri çağırılacak ve Fransa'nın Ankara'daki askerî ataşelerinin akreditasyonları iptal edilecekti. İkinci aşamada şu önlemler alınacaktı: Fransa ile istihbarat paylaşımına son verilmesi; kamu ihalelerine Fransız şirketlerinin alınmaması, Fransız ortaklığına sahip Türk şirketlerinin de kamu ihalelerine katılamaması; Türk hava sahasının Fransız askerî uçaklarına, Türk karasularının da Fransız askerî gemilerine kapatılması; uluslararası kuruluşlarda Fransa'nın politikalarının onaylanmaması; İran, Suriye ve Orta Doğu konusunda Paris'le bilgi paylaşımında bulunulmaması; Fransa ile bilim, teknoloji ve kültür işbirliğinin tamamen askıya alınması (*Vatan*, 19.12.2011).

SOYKIRIMI BABANA SOR

Fransa meclisinden geçen soykırım yasasını Avrupa'da yükselen irkiliğin göstergesi olduğunu belirten Başbakan Erdoğan, Sarkozy ve kanlı geçmişini hatırlattı: Baban Paul Sarkozy Cezayir deki Fransız işkencesinde askerlik yaptı. Cezayirliler binlerce yakıldı. Eğer bu soykırımı bilmiyorsan, git babana sor.

SARKOZY'NİN YAPTIĞINI DÜŞMAN BİLE YAPMAZ

ESAD SEVİYESİNDELER

132 YILDA 2 MİLYON AZALDIK!

Yeni Şafak, 24.12.2011.

Millet Meclisinin Boyer tasarısını kabul edişinin ertesi günü Paris Büyükelçisi Tahsin Burcuoğlu Ankara'ya "istişare amacıyla" çağrıldı. Bununla birlikte Burcuoğlu, üç hafta sonra, "yasa teklifinin Fransız Senatosundan geçmemesi için çalışmalarına Paris'te devam etmek üzere" görevinin başına döndü.

Tasarı Senato'dan geçip yasalaştıktan sonra, uygulanması planlanan yaptırımlar şöyle açıklandı: Uluslararası bütün hukuki yolların araştırılması; yaptırımların geçici değil kalıcı olması; ilk karardan sonra kısa bir süreliğine geri çekilen Burcuoğlu'nun bu defa kalıcı olarak daha uzun süre geri çekilmesi ve İsrail'e yapıldığı gibi diplomatik ilişkilerin en az düzeye indirilmesi; kamu ihalelerine Fransız firmaları-

nın kesinlikle alınmaması; Türkiye'nin Fransa'daki askerî ataşesinin geri çekilmesi, Fransa'nın Ankara'daki askerî ataşesinin akreditasyonunun iptal edilmesi; Türk hava sahasının Fransız askerî uçaklarına, Türk karasularının da Fransız askerî gemilerine kapatılması (*Sabah*, 24.01.2012).

Burada asıl ilgi çeken, dış ticaretinin yarıdan fazlasını AB'yle yapan Türkiye'nin, Fransız şirketlerinin ihalelere katılmasını yasaklamasıydı. Amerika'daki Ermeni Ulusal Komitesi ANCA, Türkiye'nin ekonomik tehditlerinin "boş" olduğunu ileri sürdü. Komite'nin OECD istatistiklerini kaynak göstererek yayınladığı araştırma, Türkiye'nin, soykırımı tanıyan ülkelerle tanıma tarihinden sonraki ticaretinin azalmayıp büyük ölçüde arttığını, örneğin Fransa'yla artışın yüzde 257 olduğunu göstermekteydi. (Bkz. **Ermeni Soykırımını Tanıyan Ülkelerle Türkiye'nin Ticareti** tablosu).

Tablo: Ermeni Soykırımını Tanıyan Ülkelerle Türkiye'nin Ticareti

Ülke	Tanıma tarihi	Tanıma sonrası ticaret artış oranı (%)
Belçika	26 Mart 1998	174
Kanada	21 Nisan 2004	148
Fransa	29 Ocak 2001	257
Yunanistan	25 Nisan 1996	399
İtalya	17 Kasım 2000	126
Lübnan	11 Mayıs 2000	126
Hollanda	21 Aralık 2004	66
Rusya	14 Nisan 1995	912
Slovakya	30 Kasım 2004	298
İsveç	29 Mart 2000	33
İsviçre	16 Aralık 2003	6
Uganda	26 Mart 2004	85

(Not: Lübnan ve Uruguay için hesaplama 2005'e, diğerleri için 2010'a kadar gelmektedir).
(Tablo: B. Oran) (Kaynak: http://www.anca.org/assets/pdf/misc/turkey_bilateral_trade.pdf)

Cumhurbaşkanı A. Gül'ün eşi Hayrünnisa Gül, Fransa Senatosunun yasayı geçirmesinin ardından ilk somut resmî tepkiyi veren kişi oldu. Bn. Gül, Çankaya köşkünde kadın diplomatlar ile büyükelçi eşlerine verdiği yemeğe, Fransız Büyükelçisi Laurent Bili'nin eşi Sabine Bili'yi çağırmadı.

Tasarının geçmesinden sonra, yukarıda da sözü edildiği gibi, 26 Şubat 2012'de İstanbul Taksim Meydanında Şubat 1992 Hocalı katliamının yıldönümünü anmak için yapılan mitingin ardından, 20'yi aşkın üniversitede anma törenleri düzenlendi.

Türkiye'nin yaptırımlarla ilgili karşı önlemlerinin sona erdirildiği Haziran 2012'de açıklandı. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, "Hollande'ın hem Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'le Chicago'da yaptığı görüşmenin hem de (Başbakan Tayyip) Erdoğan'la dünkü görüşmesinin ardından verdiği mesajlarda sıkıntıları aşma iradesine sahip olduğunu görüyoruz" dedikten sonra, soykırımı inkâr yasasıyla ilgili Türk yaptırımlarının Başbakan Erdoğan'ın talimatıyla kaldırıldığını sözlerine ekledi. Davutoğlu bu hususu, bu tür yasalara karşı olduğu bilinen ve Temmuz'daki görüşmelerinde, "Anayasa Konseyi bu yasanın anayasamıza aykırı olduğuna hükmetti; bizim aynı yolu izlememiz mümkün görülmüyor" diyen Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius'la konuşmasından sonra da tekrarladı.

Fakat bilahare Elysée Sarayından yapılan açıklamada, Cumhurbaşkanı Hollande'ın Fransa Ermeni cemaati temsilcisiyle yaptığı telefon konuşmasında, seçim kampanyasındaki vaatlerini yerine getireceğini söylediği belirtildi.

Türkiye'de Soykırım Terimi ve İfade Özgürlüğü

Fransa'daki yasa tasarılarına Türkiye'den verilen tepkilerin ciddi olanları, bunların, ifade özgürlüğünü zedeleyecek olduğu hususuna odaklanıyordu. Gerçekten, burada yasaklanmak istenen soykırımın "inkâr" (*négation*) değil, "tartışmalı sayılması" (*contestation*) idi. Fakat Türkiye'de Ermeni meselesi tartışılırken sergilenen olumsuzluklar, ifade özgürlüğü itirazını zayıflattı.

Aralarında T.C. Dışişleri Bakanlığının da bulunduğu kimi kurum ve kişiler, Türkiye'de 1915 olaylarını "soykırım" olarak nitelemenin suç olmadığını, bu nedenle yargılanan kimse bulunmadığını ileri sürdüler. Hatta Bakanlık, internet sitesinde, "1915 olaylarının yegâne serbestçe ve özgürce tartışıldığı ülkenin Türkiye olduğunu söylemek mümkündür (...) Türkiye'de 1915 olaylarının 'soykırım' olduğunu ileri süren [yayınlar] satılmaktadır" demekteydi (*Hürriyet*, 09.10.2010). Basında da, son iki yılın kayıtları araştırıldığında Türkiye'de 1915 olaylarına "soykırımdır" diyen hiç kimseye mahkumiyet verilmediği, dahası, böyle bir soruşturma ve kovuşturma da açılmadığı yazıldı (T. Akyol, *Hürriyet*, 23.12.2011).

Oysa Türkiye'de bu konuda ifade özgürlüğü olduğunu söylemek zordu. Bir defa, soykırım kelimesini 1915 kırımı için doğrudan kullanmayan insanlar hakkında bile davalar açılmıştı. Örneğin, "Hrant Dink Ermeni olduğu için değil, soykırımı tanıdığı için katledildi" demek yüzünden Temel Demirer Aralık 2012 itibariyle 2 yıl hapis talebiyle yargılanmaktaydı. Davanın iddianamesinde, "*Resmî Türk görüşüne aykırı olarak Ermeni soykırımından söz ettiği*..." ibaresi geçiyordu.

İkincisi, Türk hukukunda "1915'e soykırımdır diyen cezalandırılır" biçiminde bir hukuk kuralı yoktu ama, buna gerek de yoktu. Çünkü, 1915 katliamlarından söz edenler "soykırım" kelimesini kullanmasalar bile başka bir ceza hukuku maddesinden yargı önüne çıkarıldılar ve hatta ceza aldılar. Örneğin, İç Ortam ve Dinamikler kısmında ayrıntısıyla anlatıldığı gibi, Orhan Pamuk, TCK 301'den mahkum edilemeyince Türk Borçlar Kanununun haksız fiil hükümlerinden mahkum edildi. Hrant Dink, Arat Dink ve Sarkis Seropyan TCK Md 301'den mahkum edildiler (bkz. Hrant Dink ve *Agos*'a Açılan Davalar - Cinayet Öncesi kutusu, s. 86). 2008'de Ragıp Zarakolu, George Jerjian'ın "Gerçek Bizi Özgür Kılacak" kitabını 2004'te yayınlamaktan ceza aldı.

Bu uygulamalar, her şeyden önce, "suçsuz ceza olmaz" biçimindeki ceza hukuku temel ilkesinin ihlaliydi. (Önemli bir husus: TCK madde metinlerinde değil ama, "Temel Milli Yararlara Karşı Hareket"i 3 ilâ 10 yılla cezalandıran TCK Md. 305'in gerekçesinde, Ermeni Soykırımının olduğunu iddia etmek, cezalandırılacak durumlara örnek olarak verilmiştir: "...*Ermenilerin soykırıma uğradıklarının basın ve yayın yoluyla propagandasının yapılması, gibi.*"). Ayrıca, haklarında dava açılıp mahkumiyet almayan insanlar vardı. Bu da, vatandaşları yargı yoluyla yıldırmak için mahkum etmenin şart olmadığını ortaya koyuyordu. Bir kişiyi yıllarca duruşmalara gelip gitmeye mecbur etmek, hatta tebligat için kapısına polis yollamak bile Türkiye'de yeterli taciz unsuru sayılabilirdi.

İlginç bir husus olarak, Ermeni Soykırımı yasaları çıkmaya ve Türkiyelileri etkilemeye başladıktan sonra, Türkiye'de "soykırım" terimini kullanmak 1915 kırımı bağlamı dışında yaygınlık kazandı. Örneğin, B. Ecevit başbakan iken, "Filistin halkına karşı soykırım uygulanmaktadır" dedi (*Ayın Tarihi*, 04 Nisan 2002). Başbakan Erdoğan, Çin'in Şincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesinde yaşananlar için "Adeta bir soykırım" terimini kullandı (*Radikal*, 11.07.2009; ayr. bkz. Dış Politika: Genel Değerlendirme başlığı). Türkiye'de "Hocalı Soykırımı", "Türkmen Soykırımı", "Çeçen Soykırımı" gibi terimler gündelik kullanıma dahil olmaya başladı. Hatta basında ve internette, "köpek soykırımı", "ağaç soykırımı" gibi kullanımlar gelişti.

Bu ilginç durumun sebebi, psikoloji kitaplarında "İkinci düzey savunma mekanizması" bahsinde anlatılan "yansıtma" (*projection*) kavramında bulunabilirdi. Bu kavram, "insanın kendisi için kabullenemediği, kendine yakıştıramadığı dürtü, duygu, düşünce ve eylemi bilinçaltının etkisiyle başkalarına atfederek rahatlamaya çalışması" olarak tanımlanmaktaydı.

Fakat bu durum, diasporanın soykırım terimini kullanmasına itiraz edilirken ileri sürülen, "Türkiye'de bu terim, Nazilerin Yahudileri öldürmesi için kullanılır. Bu nedenle Türkler bunu hakaret olarak kabul etmektedirler" argümanını anlamsızlaştıran bir tutarsızlık örneği oldu.

c) Davutoğlu'nun Yeni Diaspora Tanımı ve Politikası

Aralık 2011'de yapılan Dışişleri Bakanlığı 4. Büyükelçiler Konferansında konuşan Bakan Davutoğlu, Bakanlık mensuplarına "diaspora kavramını değiştirme" talimatını verdi: "Anadolu topraklarından göçmüş, dini ve mezhebi ne olursa olsun her birey, bizim diasporamızdır. Fransızların bu bağnaz tutumuna ve Ermenistan ve bazılarının sürekli tahrik etmeye çalıştığı tarihe dayalı nefret duygularına karşı, nerede bir Ermeni varsa gideceğiz ve konuşacağız. Ortak tarihimizi, on asır nasıl beraber yaşadığımızı, ama sonra 20. yüzyılın son çeyreğinde kimlerin fitnesiyle, Fransa'nın ve bazı sömürgecilerin fitnesiyle aramıza nasıl fitne sokulduğunu anlatacağız. Önce Ermeni dostlarımızın da kalbini tek tek kazanacağız. Nasıl içerde muhtemel ve mutlak tehdit tanımını yıktık, dışarda da bütün Ermeniler bütün Ortodokslar veya başkaları muhtemel tehditür algısını yıkacağız. Her bir Ermeni'yle, Türkiye'den göç etmiş her bir Rum'la konuşacağız. Ortak geçmişimizin parıltılı yüzyıllarını da konuşacağız" (*Taraf*, 24.12.2011).

Davutoğlu daha sonra, Ermenilerin acılarına empatiyle yaklaşan sözler söyledi: "Ermenilerin karşısında '1915'te hiçbir şey olmamıştır' diyen bir Dışişleri Bakanı yok. Ben yaşananlara soykırım demem ama, diyenin kendi tercihi. Bu konuda yeni bir dil geliştirmemiz lazım. Sizin acınızı reddetmiyoruz, anlıyoruz, ne yapılması gerekirse beraber yapalım. Ama tek taraflı bir suç deklarasyonu değil". Davutoğlu, bir "adil hafıza" kavramından söz etti: "Biz Almanlar gibi değiliz. Tarihimizde etnik kıyım, getto fikri yok. Balkanlar'da, Kafkaslar'da Müslümanların, endişeleri, korkuları, kayıpları da var. Beni Anadolu'dan da sürecekler diye bir paranoya ile yaşanmış bazı şeyler oldu. Ama bu, bütün bir ırkı tasfiyeye yönelik ideolojik bir refleks değil. Bu psikolojiyi Nazilere benzetir, katil ırk olarak takdim ederseniz olmaz. Tek taraflı bir suç deklarasyonu olmaz." (A. Aydıntaşbaş, *Milliyet*, 07.07.2012).

Radikal, 07.01.2009.

Türkiye'de Ermeni meselesi hep, "Biz onları kesmedik, onlar bizi kesti" veya en fazla "Siz çektiyseniz biz de çektik" atmosferi içinde ele alındığından, bu sözler değişik bir söylemi haber veren, umut verici ifadeler olarak yorumlanabilirdi. Fakat kısa zamanda durumun farklı olduğu görüldü.

1) Daha önce de anlatıldığı gibi, Anadolu'dan ayrılanları "bizden" sayan sözlerin hemen ardından devlet, o zamana kadar çok görülmüş türden faaliyetlere girişti. İçişleri Bakanı İ. N. Şahin, "Hepiniz Ermenisiniz, Hepiniz Piçsiniz" pankartlarının taşındığı Şubat 2012 Hocalı Taksim mitinginde yaptığı konuşmada, kanlı intikam almaktan bahsetti. Bunun hemen öncesinde ve sonrasındaki üniversite konferanslarında Ermeniler en azından aşağılandı. Örneğin, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, "Türk soykırımı, tersine çevrilerek, tarihî iftira ve sahtekârlıkla, Ermeni Soykırım haline sokuldu. Eğer tarihte Türk Devletleri soykırım ve asimilasyon uygulamış olsaydı, başta Ermenistan olmak üzere birçok devlet ve millet mevcut olmayacaktı" diye konuştu (www.haberler.com, 12 Mart 2012).

2) "Adil hafıza", bir "denge" kavramına dayanmaktaydı: Ermeniler öldürülmüştür, ama milyonlarca Müslüman da öldürülmüştür. Fakat bu milyonlarca Müslüman, savaşılan yabancı ordular tarafından, Ermeniler ise Osmanlı devleti ve onun Müslüman vatandaşları tarafından öldürülmüştü. Yani, bir dengeden bahsetmek anlamlı değildi (Ö. Taşpınar, *Sabah*, 16.07.2012). Balkan muhacirlerinin çektiklerinin de Ermenilerle ilgisi yoktu. Ama Davutoğlu'nun "Müslümanların, endişeleri, korkuları, kayıpları da var" deyişi böyle bir "denge" arayışıydı ve "sizin acınızı reddetmiyoruz" ifadesinin hemen ardından, satır arasında şu vardı: 'Ama, siz de bizim acımızı kabul edin'. Bu yaklaşım yeni sayılamayacak ve Ermenileri olumlu etkilemesi pek düşünülemeyecek bir yaklaşımdı.

Kaldı ki, Ermenilerin acılarını paylaşmak gerektiğini söyleyen Bakan Davutoğlu, Obama'nın 24 Nisan açıklamasıyla ilgili bir soru üzerine, "23 Nisan ile 24 Nisan'ın bizim için gün olarak bir özel farkı yok. 23 Nisan ulusal egemenlik bayramınızı da kutluyorum bu vesileyle. 24 Nisan'a bu derece önem atfetmeniz de doğru değil. Yarın da 25 Nisan hayırlı olsun" dedi (*Hürriyet*, 24.04.2012).

Bu tür ifadeler, Davutoğlu'nun yeni yaklaşımını "böl ve yönet" olarak algılayan kimi diaspora mensupları için dayanak teşkil etti. Diasporanın şahinlerinden Harout Sassounian, Türkiye'nin "Yumuşak" (*soft*) Ermeni" peşinde olduğunu yazdı: "[Temas kurulacak Ermeniler] şöhret/para peşine düşmüş veya saf kişiler olabilir. Türk devletinin amacı, iki taraf arasında diyalog olduğu gerekçesiyle, jenosidin tanınması sürecini durdurmak" (*The California Courier*, 10.04.2012). Bu tür yazılara gelen bazı okuyucu yorumları da diasporadaki havayı göstermek açısından ilginçti: "Bu sabahtan tezi yok, nefesimi tutup ayyıldızlı zarfı bekliyorum. İki haftalık bir davet gelecek. Fazla bagajım filan olursa ödenecek. Şuralara şuralara

gezdirileceğim. 'Dünyayı Değiştiren Bin Türk' cinsinden kitaplarla döneceğim ve herkese nasıl Türklerin can dostumuz olduğunu, nasıl Ermeni çetelerinin ülkeyi parçalamak istediklerini, nasıl Ruslara yardım ettiklerini..." (*Armenian Weekly*, 10.04.2012).

Diğer yandan, Davutoğlu'nun Ermeni konusuna yeni bir soluk getirme çabasını, asıl, başka bir devlet kurumunun farklı yaklaşımı epey zora soktu ve bu, Türk dış politikasının, T.C. Dışişleri Bakanlığının yanı sıra doğrudan Başbakanlık tarafından da yönetildiğinin örneklerinden biri oldu: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB).

Başbakanlığın 2015 Hazırlıkları

Eskiden Dışişleri Bakanlığına bağlı bir genel müdür yardımcılığı olarak faaliyet gösteren, fakat Mart 2010'da Başbakanlığa bağlı olarak yeniden örgütlenen YTB'nin yaptığı önemli açıklama, Davutoğlu'nun "adil hafıza" ve "acıları paylaşmak" söylemine zıt düştü.

Açıklamaya göre, Ermeni iddialarının asılsız olduğu hususu dış dünyaya etkili şekilde anlatılacak, bunun için, film yıldızları gibi tanınmış kimseler devreye sokulacaktı. Türkiye aleyhtarlığıyla dolu olan internete Türkiye yanlısı bilgiler yüklenecekti. Türk diasporası "Ermeni soykırım iddialarına ve Avrupa'da yükselmekte olan ırkçılık tehlikesine" karşı örgütlenecek, bu amaçla Azerbaycan diasporasıyla el ele çalışılacaktı. 1000'e yakın Türk kuruluşu yöneticisi 15 Eylül'de Türkiye'ye davet edilecekti. Böylece, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın, Bakü'deki Rus işgalini 15 Eylül 1918'de sona erdirmesinin 94. yılı da kutlanmış olacaktı (*Hürriyet* ve *Hürriyet Daily News*, 16.04.2012).

Bu durumda, Türkiye'nin Ermeni politikasının özünde ve yönteminde bir değişikliğin olduğunu söylemek zorlaşmaktaydı. Amacın, Ermenilerin acılarını paylaşmak yoluyla diyalog kurmak yerine, "Soykırım olmuştur" diyen Ermeni diasporasının karşısına "Soykırım olmamıştır" diyen bir Türk diasporasını Azerbaycan diasporasının yardımıyla çıkarmak olduğu anlaşılmaktaydı. Bu açıdan, Taksim'deki Hocalı mitinginin bu yolda ilk uygulama olduğu söylenebilirdi (**Şubat 2012 Taksim Meydanı Hocalı Mitingi** kutusu, s. 192).

Günümüzde Kamuoyunda Ermeni Meselesi

1915 kırımı ve Ermeni meselesi, 90 yılı aşkın süre tam bir tabu olarak muhafaza edildi. Bu durum, yalnızca kamuoyunun sessizliğe ve bilgisizliğe gömülmesine değil, aynı zamanda devlet katında ilginç yaklaşımların görülmesine de zemin oluşturmaktaydı. Örneğin İçişleri Bakanlığı müsteşarlığı, Ankara ve İzmir valiliği, Sayıştay başkanlığı yaptıktan sonra Milli Savunma bakanı olan Vecdi Gönül, Ermenilerden Özür Kampanyasından bir ay önce, Türkiye'nin Bruxelles Büyükelçiliğindeki 10 Kasım anma töreninde Atatürk'ü överken şöyle demişti:

"Bugün eğer Ege'de Rumlar devam etseydi ve Türkiye'nin pek çok yerinde Ermeniler devam etseydi, bugün acaba aynı milli devlet olabilir miydi? (...) O halde Türkiye'nin gerçekten çağdaş, medeni ve aydınlanmış insanların ülkesi olabilmesinde Cumhuriyet'in başlangıcındaki prensipler çok önemliydi" (*NTVMSNBC*, 10 Kasım 2008).

Şubat 2012 Taksim Meydanı Hocalı Mitingi

Ermeni milliyetçiliğinin 1992'de Hocalı'da D. Karabağlı 613 sivil Azeriyi katletmesi olayı Türkiye'de daha önce, 2012'de Ergenekon davası tutuklusu olarak yargılanan Veli Küçük'ün çevresi tarafından yapılan ufak toplantılarda anılagelmişti. 2012 mitingi bu anmalara artık devletin sahiplendiğini gösterdi. Miting, 1915 kırımının yüzüncü yıldönümünün yaklaştığı sırada devletin, Ermeni meselesindeki bilinen tutumuna çok daha aktif yöntemlerle ve Azerbaycan desteğinde devam edeceğinin habercisi olarak yorumlanmaya müsait bir manzara gösterdi.

Mitinge içişleri bakanı, Istanbul valisi ve Istanbul emniyet müdürü katıldılar. Bakan Idris Naim Şahin yaptığı konuşmada şöyle dedi: "20 yıl önce bugün kan içiciler, katiller, acımasızlar, merhametsizler, yüreksizler, korkaklar Hocalı'da 613 insanın kanını içti. Bu kan yerde kalmadı ve kalmayacak. Türk milleti yaşadıkça, o kanın hesabı yapılacaktır ve sorulacaktır".

Sürekli olarak "Dişe diş, kana kan, intikam" sloganının atıldığı gösteride taşınan dövizlerin ana temaları Ermeni düşmanlığı ve Pantürkizm idi: "Hepiniz Ermenisiniz, Hepiniz Piçsiniz", "Bugün Taksim, Yarın Erivan, Bir Gece Ansızın Gelebiliriz", "Türk'e Kefen Biçenin Ölümü Korkunç Olur". Bunlar ve böyle bir mitingin yapılması,TCK md. 216'ya ve Türkiye'nin onadığı 1966 BM Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Md. 20'ye göre kine, düşmanlığa, nefrete, şiddete ve savaşa kışkırtma suçu kapsamına girmekteydi. Oysa, Tertip Komitesinin önceden yayınladığı "Taksim Hocalı Mitingine Davet"in üçüncü maddesi, taşınacak tüm döviz ve pankartların Emniyet tarafından kontrol edilip onaylandığını söylemekteydi.

Istanbul Belediyesi mitingin duyurulması için bilbordlarını tahsis etti. Sosyalist Azerbaycanlılar Platformu Üyesi Rıfat Abbaszade'nin verdiği bilgilere göre (S. Ayazoğlu, *Taraf*, 28.12.2012), yurt dışından çok sayıda kişinin davet edildiği gösterinin masrafları için Azerbaycan devleti iki milyon Dolar harcamıştı. Milli Güvenlik Akademisi öğretim üyesi, Hocalı Soykırımını Anma Gönüllüleri Sözcüsü E. Kur. Albay Mesut Ülker, organizasyonun finansal destekçileriyle ilgili soruları cevapsız bıraktı. Özellikle genç kadınlara taşıttırılan yüzlerce "Piç" pankartı için de şöyle dedi: "Orada bir tane bir şey... Nerden, kim getirdi?" (*Radikal*, 25.02.2012). *Taraf, Radikal, Birgün, Evrensel, Özgür Gündem* gibi küçük gazetelerin dışında, ana medya "Piç" pankartını görmezlikten geldi.

Radikal, 28.02.2012.

Başbakan Erdoğan'ın da, "Istanbul'daki mitingde marjinal ve münferit birkaç pankartın olması Hocalı Katliamı'na dair acımızı ve dayanışmamızı gölgelemeye yetmez. Biz Hocalı Katliamı'nı unutmayacağız" demesi, Müslüman üstünlüğünü dile getiren Millet-i Hakime ideolojisi ile Türk üstünlüğünü dile getiren Ittihatçılığın bu mitingde koalisyon yaptığı yorumlarını getirdi: "AK Parti devletleştikçe Ittihatçı-Kemalist devletin genetik kodlarını da tevarüs ediyor, hem de önemli bir kan uyuşmazlığı yaşamadan. Çünkü laik veya Müslüman, siyasal kadrolar, istisnalar bir yana, ağırlıklı olarak aynı Türk milliyetçiliği ve devlet zihniyeti damarından besleniyorlar" (O. Baydar, *T24*, 29.02.2012).

(B. Oran)

2012'ye gelindiğinde, başta Prof. Taner Akçam olmak üzere araştırmacıların çalışmaları ve aydınların Bilgi Üniversitesindeki 2005 Ermeni Konferansı gibi daha önce sözü edilen faaliyetleri sayesinde ve AKP hükümetinin Gayrimüslimlerin sorunlarına önceki hükümetlerden daha yakın durmasının da yardımıyla, konu tabu olmaktan çıkmış ve artık konuşulur ve tartışılır olmuştu.

2010'da İstanbul Taksim Meydanında yapılan 1915'i anma etkinliğinden sonra anma törenleri Ankara, Diyarbakır ve Bodrum'da da her yıl tekrarlanır oldu. Türkiye kendi vicdanıyla hesaplaşmaya ve tartışmaya başladı.

Türkiye'deki 24 Nisan eylemlerinde gerilim

95 yıl sonra bir ilk: Türkiye'de 1915 anıldı

İstanbul'da dört yerde 1915 mağdurları için anma düzenlendi. 'Bu acı, bu yas hepimizin' pankartı açanlar 'Ermeni halkı yalnız değil' sloganı attı

İlk iki eylem

Saldırı girişimi

Obama 'kurtarıcı Türkleri' selamladı

Radikal, 25.04.2010.

İstanbul'da kaçak olarak yaşayan Ermenistanlıların çocukları, azınlık okullarında yalnız o azınlığına mensup Türkiye vatandaşlarının çocuklarının okuyabileceği hükmünü getiren Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde 2011'de yapılan değişiklik sayesinde ilk defa 2010'da karne aldılar. Daha önce de kimi Ermeni kiliseleri restore edilmişti (bkz. **İç Ortam ve Dinamikler** başlığı).

Bununla birlikte, büyük olasılıkla, kaçak çalışan ve yaşayan Ermenistanlıları geri gönderme önerilerinin bir sonucu olarak, Türkiye'de 90 günden fazla bulunan yabancıların, çalışma izinleri yoksa "kaçak" sayılacaklarına ilişkin yeni bir yasa 01 Şubat 2012'de yürürlüğe girdi.

D) Üç Tartışma Konusu

Türkiye'nin dönem içindeki dış politikası önemli değişiklikler gösterdi. Fakat gerek ülke içinde gerek dışında tartışılan bu değişiklikler Batılı gözlemcilerin tanımladığı gibi değildi. İleri sürülen iddialar ve izleyen tartışmalar 3 temel konu etrafında döndü. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin, Batıcı dış politikası yerine İslami eğilimli bir dış politika getirmekte olduğuydu. İkincisi, Türkiye'nin önemli İslam toplumlarının demokratikleşmesi için bir model olduğu/olması gerektiği görüşüydü. Üçüncüsü, Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğunun izlediği emperyal politikaya benzer bir Yeni Osmanlıcılık politikası peşinde olduğu, eski Osmanlı topraklarına yayılmak istediği iddiasıyla ilgiliydi.

Eksen Kayması Meselesi

Bu tartışma; İsrail'le ilişkilerin ciddi biçimde bozulması, Türkiye'nin Hamas, Suriye, İran ve Sudan'a diplomatik olarak yaklaşması, BM Güvenlik Konseyi oylamasında İran aleyhinde oy kullanmayı kabul etmemesi (bkz. **İran Nükleer Krizi** kutusu, s. 457) gibi olaylardan kaynaklanıyordu.

2009-2010 arasında çok gündeme gelen "Eksen mi değiştiriyorsunuz?" tepkisi aslında, Osmanlı'yı hiç ele almazsak, daha Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan başlamış, çok duyulmuş bir Batı itirazıydı. M. Kemal'in Yunanistan işgaline karşı Sovyetlerden altın ve silah istemesi üzerine "Bolşevik oluyor!" yorumları yükselmişti. 1940'ların başında Cumhurbaşkanı İ. İnönü'nün İstanbul'a 300 km yaklaşan Alman ordularını uzak tutmak için yaptığı girişimler üzerine, "Türkiye Nazi tarafına kayıyor" değerlendirmesi yapılmıştı. Başbakan A. Menderes'in, ABD'den kredi alamayınca 1959'da Moskova'yı ziyaret edebileceğini açıklaması üzerine "Türkiye komünist oluyor" denilmişti. Bir dizi ağır sanayi tesisi için ABD'den kredi bulamayan Başbakan S. Demirel SSCB'ye başvurunca, ABD büyükelçisi 1967'de, "Türkiye eksen mi değiştiriyor?" diye hesap sormuştu (Yetkin, s. 113'ten Güneri Cıvaoğlu, "12 Mart'ı Demirel Anlatıyor", *Tercüman*, 19.03.1978). Aynı soruyu 2003'te Kongre'deki ABD-Türkiye Grubu eşbaşkanı yinelemişti (*Cumhuriyet*, 29.04.2003; bkz. **Hegemon Güç'le İlişkiler** başlığı). Başbakan B. Ecevit 1974-78 arasında Üçüncü Dünya ülkeleriyle daha iyi diplomatik ilişkiler kurmaya girişince itiraz "Türkiye Bağlantısız oluyor" biçimine dönüşmüştü. 1990'ların başında "Türkiye bir Türk Dünyası kurmak istiyor" iddiası duyulmuş, SSCB'nin dağılmasından sonra *Economist* dergisinin "Adriyatik'ten Çin Denizine Türk Dünyası" sloganını üretmesini izleyen tartışma 2000'lerde "İslamcılar Türkiye'nin eksenini değiştiriyor"a varmıştı.

Geriye bakıldığında, bu dış politika "değişiklikleri"nin, bir yandan Türkiye'nin ekonomik ve siyasal değişikliklerine (ithal ikameciliğinden ihracat politikasına, ortodoks yani katı Kemalizm'den çoğulcu topluma geçiş, vb.) tekabül ettiği, öbür yandan da, uluslararası sistem değişiklikleriyle (Soğuk Savaşın bitmesi, BRICS gibi grupların çıkması, vb.) el ele gittiği görülmekteydi.

Başka bir açıdan bakınca ise görülen şuydu: Bazen ABD'nin çıkarlarına ters gibi gözüken kimi değişiklikler Batı'nın genel çıkar çerçevesine uygundu. Bir stratejik OBD olarak Türkiye'nin kendi göreli özerkliğini artırmak için yürürlüğe koyduğu politikalar, sonuçta, siyasi ve askerî üyesi olduğu Batı blokuna yarıyordu. Çünkü sonuç itibariyle Türkiye, Batı sisteminin ulaşmakta ciddi güçlük çektiği Orta Doğu'da Batı'nın Eksen Ülkesi idi. Hariri Suikastı meselesinde soruşturmaya izin vermesi için Suriye'yi ikna eden, bir tarafını İsrail gibi ABD müttefiklerinin oluşturduğu çatışmalara arabuluculuk yapan Türkiye olmuştu. Kaldı ki, dönem içinde Türkiye'de bir "eksen değişikliği" isteyen AKP değildi; ABD ve AB'yi emperyalist sayarak Avrasyacılığı savunan Ulusalcılar idi (bkz. **Türkiye'de İki Çağdaşlaştırma Dalgası ve AB şeması**).

Dikkatli bir tahlil yapınca, bu dönemdeki eksen kayma iddialarının, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasından ve Orta Doğu'ya fazla ağırlık vermesinden değil, Orta Doğu'da Eksen Ülke rolünü oynarken, özellikle, İsrail'le çatışmak ve İran'ı desteklemek gibi kimi "rahatsız edici" çıkışlarından kaynaklandığı görülmekteydi (bkz. Uzgel, "Türk Dış..."). Zaten, bu iddialar kısa bir süre sonra geride kalacaktır. Başbakan Erdoğan'ın Libya krizinde tekrar Batı kampına katılması, nükleer meselesinde destek verdiği İran'a karşı kurulan Füze Kalkanını ülkesine kabul etmesi, Suriye'de Esad'ın en yakın destekçisiyken başlıca düşmanı haline gelmesi, K. Irak'ta Kürt varlığına kesin olarak karşıyken bu varlığın en yakın komşusuna dönüşmesi, Kahire'de Müslüman ülkelere laikliği önermesi gibi gelişmeler sonucunda eksen kayması söylemi ortadan kalkacaktır.

Model Olma Meselesi

K. Afrika ülkelerinde Arap Baharının başlaması, Türkiye'nin sıfatını "ekseni kayıyor"dan çıkartıp, "model oluyor"a dönüştürdü.

Bu söylem de daha önce çok duyulmuştu ama model olma gibi bir sonuç ortaya çıkmamıştı. İlk defa, Afganistan Emiri Emanullah Han'ın 1928'de Türkiye'yi ziyareti sırasında çok etkilenip, Kemalist rejimin bir benzerini kendi ülkesinde kurmak için Türkiye'den doktor, asker ve eğitimci gibi uzmanları davet etmesiyle gündeme geldi. Fakat bu reform çabaları, kabile yapısı üzerine kurulu Afgan toplumunda Emanullah Han'ın sonunu getirdi. İkinci olarak, İran Şahı Rıza Pehlevi 1934'te Türkiye'ye geldi ve o da gördüklerinden çok etkilendi. Dönünce kapitülasyonları kaldırdı, peçeyi yasakladı, şapkayı getirdi. Fakat ne kendisi ne de yerine geçen oğlu, molla düzeninde tahtta kalabildiler.

Türkiye'nin model olması söyleminin ikinci aşaması, 1950'lerde Kemalist olduğunu ileri süren Başkan Burgiba'yla Tunus'ta başladı. Fakat, kendisinden sonra da onlarca yıl süren otoriter rejim yüzünden patlayan Arap Baharının ardından Tunuslular, anayasaya İslam'ı mı yoksa laikliği mi koyalım meselesini tartışmaya başladılar.

Üçüncü aşama, SSCB'nin dağılmasının ardından hem Türkiye'nin hem de Batı dünyasının, Müslüman çoğunluklu eski komünist Orta Asya'da Türkiye'nin model olmasını istemeleriyle başladı. Sonuç yine başarılı olmadı, çünkü hem Türkiye o tarihte ekonomik ve siyasal açıdan çok zayıf bir aktördü, hem de SSCB'den yeni kurtulmuş bölgenin en son ihtiyacı olacak bir role soyunmuştu: Büyük Birader.

Dolayısıyla, Türkiye'nin model olması üzerinde bugün yapılan tartışma dördüncü aşama oldu. Bölgede Batı'nın şimdiye kadar işbirliği yapageldiği, İslam'ı otoriter yöntemlerle bastırmaya programlanmış, çürümüş sivil/asker "Baas" rejimlerinin artık iktidarda kalamayacağı kesindi. Afganistan'daki Taliban ve İran'daki molla rejimlerinin de istenemeyeceği bir durumda Türkiye; çoğunluğu Müslüman, epeyce demokratik, ekonomisi küresel krize rağmen gittikçe gelişen, uluslararası kapitalist ekonomiye (veya başka bir terimle, "küresel ekonomi"ye) tamamen uyum sağlamış, AB adayı bir ülkeydi. Böyle bir model; İslam, demokrasi ve gelişmişlik üçlüsünün bir arada bulunabileceğini gösterebilirdi. Bu nedenle Batı, özellikle de ABD, Türkiye'nin bölgeye model ve hatta lider olması söylemini güçlü biçimde destekledi. ABD'nin imajının bozuk olduğu Orta Doğu'da, bir NATO üyesi ve çok yakın bir ABD müttefiki olan Türkiye'nin bu boşluğu doldurması memnuniyet vericiydi.

Fakat bir "Eski Efendi" olan Türkiye Batı bloku üyesi idi. Yukarıda da belirtildiği gibi, Cezayir Başbakanı Ahmed Uyahya, ülkesinin kurtuluş savaşı sırasında Türkiye'nin Cezayir'in değil Fransa'nın yanında durduğunu hatırlattı. Üstelik, İslami referansların çok önemli olduğu Arap ülkelerinde Türkiye "yeterince Müslüman" sayılmıyordu. Arap da değildi. Üstelik, hangi tür Arap ülkesine model olunacağı da ayrı bir sorundu, çünkü bu ülkeler tek bir kalıba girmiyordu. Kimi askerî vesayet altındaydı kimi değildi, kiminde azınlıklar vardı kimi epey türdeşti, kimi laikti kimi teokratikti, kimi zengindi kimi fakirdi.

Fakat model olma açısından en kırılgan nokta, Türkiye'nin kendi iç bünyesindeki sorunları halledemeden başka ülkeleri eleştirmesi olarak ortaya çıktı. Örneğin, Başbakan Erdoğan, 9 Türk'ün öldürüldüğü Mavi Marmara olayı için İsrail'den özür istediği zaman İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Tuğg. Avi Mizrahi, çeşitli ülkelerden üst dü-

zey askerî temsilcilerin katıldığı bir toplantıda, Türkiye'nin Ermenilere dünyanın en büyük katliamlarından birini yaptığını ve aynı politikanın bugün de Kürtler üzerinde sürdürüldüğünü ileri sürdü. Aynı konuşmada Mizrahi, İsrail'in Türkiye tarafından Filistin topraklarını işgal etmekle suçlanmasına cevap olarak, Türkiye'nin Kıbrıs'ın kuzeyini on yıllardır işgal altında tuttuğunu söyledi (*Ayın Tarihi*, 13.02.2009). 5 Ocak 2009 tarihli *Jerusalem Post* gazetesindeki başyazıda Gazze operasyonu ile TSK'nın K. Irak operasyonları arasında benzerlikler kurulması da aynı çizgide oldu.

Diğer yandan, özellikle 2011 ortalarından başlayarak öğrencilerin, gazetecilerin, aydınların pankart açmak, slogan atmak, parasız üniversite istemek, konser bileti satmak gibi "terör suçu" sayılan iddialarla tutuklu yargılanmaları, Türkiye'nin imajını ciddi biçimde zedelemeye ve dolayısıyla modellik davasını yıpratmaya önemli katkıda bulundu.

Karikatür: Sefer Selvi. *Evrensel*, 10.06.2012.

Model olma söyleminin bir sonucu da, AKP'li yöneticilerde kendine güvenin aşırı boyutlarda artması oldu. Zaten *Stratejik Derinlik* kitabı, Türkiye'nin parlak bir geçmişten geldiği, tarihî ve coğrafi nedenlerle aynı ölçüde parlak bir geçmişe yazgılı olduğu temeli üzerine bina edilmişti. Bir süre sonra başlayan Bölgesel Güç olma iddiası kısa zamanda Küresel Güç olma iddiasına dönüştü.

Bu durum, Orta Doğu ülkelerini korkuttuğu ve daha da ihtiyata sevk ettiği gibi, bizzat ABD yetkilileri tarafından abartılı bulunacaktır. Nitekim, Ocak 2010 tarihli bir Wikileaks telgrafı, Ankara'daki ABD Büyükelçiliğinin merkeze gönderdiği şu değerlendirmeyi yansıtacaktır: "Türkiye Rover gücüne, ama bir Rolls Royce ihtirasına sahip". Böyle bir psikolojinin üzerine Arap Baharı sürprizinin sonuçları yüklenince, Türkiye, Yumuşak Güç politikasını özellikle Suriye konusunda Sert Güç'e çevirdi. 2012 sonunda Sıfır Sorun bir hayal olmuş, eksen kayması söyleminin yerini almış olan modellik söylemi zayıflamaya başlamıştı. Nitekim, 2011'de Türkiye'yi "model" olarak görenlerin oranı TESEV'in "Orta Doğu'da Türkiye Algısı 2011" raporunda yüzde 61 çıkmışken, bu oran Kasım 2012 başında açıklanan "Orta Doğu'da Türkiye Algısı 2012" raporunda yüzde 53'e inmişti.

Yeni Osmanlıcılık Meselesi

"Osmanlıcılık", Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasını önlemek için ortaya atılan yöntemlerden ilkiydi ve bu amaca bir "Osmanlı kimliği" yaratarak ulaşmak istiyordu. Bu akımın 1839 Tanzimat reformları, Müslüman ile Hıristiyan tebaa arasındaki eşitsizliği kaldırarak ve can-mal güvenliği sağlayarak, özellikle Hıristiyan ulusların geleceklerini İmparatorluk dışında aramalarını önlemeyi amaçlıyordu.

"Yeni Osmanlıcılık" teması Türk dış politikasında ilk defa, Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'ların başında, "Adriyatik'ten Çin Denizine/Çin Seddine Türk Dünyası" ve "21. yüzyıl Türk yüzyılı olacak" gibi sloganlarla gündeme geldi. Uluslararası politikada yeni olanakların belirdiği, T. Özal'ın "Hacet kapıları Türkiye için açıldı;

bu 300-500 senede bir olur" (bkz. Cilt II, s. 238) dediği, Misak-ı Milli'nin artık bir "cendere" olduğunun ifade edildiği sıralar idi (bkz. Cilt II, s. 221, 230, 236). Birinci Körfez Savaşında Musul'un işgal edilmesi özlemlerine dek varan bu çizgi 90'lar boyunca yer yer devam etti ve Türkiye'nin statükoculuğu terk ederek aktif dış politikaya geçmesini, bölgesine yönelik "tarihî sorumluluklarını üstlenmesi"ni savundu.

CIA'de ve ABD'nin çeşitli devlet kurumlarında görev yapmış Graham Fuller gibi Amerikalı yazarlar tarafından da desteklenen ve neoliberal ortamdan beslenen bu Yeni Osmanlıcı söylem, 90'ların ikinci yarısında İslamcı Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi döneminde lafızda Batı karşıtı bir görünüm alarak da olsa devam etti (bkz. Uzgel ve Yaramış). Bu dönem zarfında bu akım, SSCB'nin bıraktığı boşluğa, yani Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'ya yöneldi. Fakat uluslararası konjonktür yeni oluştuğu, bölge hakkında sağlam bilgi ve tecrübe birikimi bulunmadığı, ayrıca, buralara gidecek Türk sermayesi tam oluşmadığı için daha çok söylem düzeyinde kaldı.

Yeni Osmanlıcılık teması son olarak AKP iktidarında ortaya çıktı. Türkiye'nin AKP dönemindeki dış politikasının Osmanlı İmparatorluğunu bir biçimde yeniden yaratmaya yönelik bir "Yeni Osmanlıcı" politika olduğu tartışıldı. Burada, aynı temanın daha önce görüldüğü 90'larla mevcut olan paralellik dikkati çekmekteydi: Yine uluslararası konjonktür müsait gözüküyor, yine ABD desteği geliyor ve yine bu sefer daha da güçlenmiş bir neoliberal atmosfer bulunuyordu. Aradaki fark, Türkiye'de Özal zamanında başlamış olan sosyo-ekonomik değişimin artık güçlenmiş olması biçiminde ortaya çıktı.

Gerçekten, T. Erdoğan, A. Davutoğlu ve A. Babacan'ın kimi konuşmaları Osmanlı'nın şaşaasına ilişkin oldu. Örneğin, kitabında *Pax Ottomana*'yı özleyen bir söylem kullanan Davutoğlu, Ekim 2009'da Saraybosna'da yaptığı ve aşağıda daha yakından incelenecek konuşmada, Osmanlı döneminde olduğu gibi Balkanlar ile Orta Doğu'yu dünyada önemli yer tutacak bir bölge haline getirmekten söz etti ve bölge ülkelerini Türkiye'nin öncülüğünde yeniden bütünleşmeye (*reintegration*) çağırdı. Davutoğlu Mart 2011'de Doha'da yapılan El Cezire Forumunda, eskiden sınırların olmadığını, Şam ile Bağdat'ın birbirine nasıl bağlandığını anlattı. Başbakan Erdoğan da, partisinin 2011 seçimlerinde kazandığı zaferi kutlayan halka şöyle hitap etti: "... bugün İstanbul kadar, Saraybosna kazanmıştır; İzmir kadar Beyrut kazanmıştır; Ankara kadar Şam kazanmıştır; Diyarbakır kadar Ramallah, Nablus, Cenin, Batı Şeria, Kudüs ve Gazze kazanmıştır".

DÜNYA SELAMLADI

GÖNÜLLER AK PARTİ DEDİ

AVİZEYİ TAKTILAR

BEYRUT VE ŞAM'IN DA ZAFERİDİR

Yeni Şafak, 14.06.2011.

Bu ve buna benzer konuşmaların Yeni Osmanlıcılık temasını temsil ettiği doğruydu. Fakat Osmanlı'yı yeniden inşa etmek tabiatıyla söz konusu ola-

mayacağından, bu söylemin sebepleri başkaydı. Bir kere, temelde İslamcı bir ideoloji sahibi olan AKP, bu söylemi; "Laik Cumhuriyet"i yücelten, Osmanlı'yı yok sayan, farklı kimlikler arasında İslamcı kimliğini de bastıran Kemalizm'e karşı bir referans çerçevesi olarak seçmişti.

İkincisi, bu söylem, Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik*'te sergilediği Osmanlı nostaljisinin, (ayrıca, AKP'nin muhafazakar ve İslamcı ideolojisinin), siyasi formülasyona dökülerek AKP'ye ve seçmenlerine enerji yüklenmesi amacını taşıyordu. Yani esas olarak "iç tribün"lere yönelikti.

Üçüncüsü, partinin sosyo-ekonomik temelini oluşturan "Anadolu Kaplanları"nı motive edecek çekici ve sembolik bir projeye AKP'nin ihtiyacı vardı ve AKP'nin kendi gücünü abartarak yansıtması ancak Osmanlı gibi bir "eski alan"da mümkündü.

Nihayet, partinin bu sosyo-ekonomik temelinin önce komşu İslam ülkelere yönelmesi doğaldı. Çünkü İslamcı ideolojinin etkisi bir yana, genel olarak Batı pazarları İstanbul büyük burjuvazisi tarafından kapılmıştı, Kafkaslarda RF egemendi, Balkanlarda da AB/Yunanistan hakimiyeti söz konusuydu. Zaten Anadolu Sermayesi sadece Osmanlı'nın eski bölgelerine yönelmedi. Osmanlı'nın hiçbir zaman ulaşmadığı yerlere ve boşluk bulduğu her yere; RF'ye, Kafkasya'ya ve özellikle de Kara Afrika'ya gitti. Çok sayıda Afrikalı devlet yöneticisi Türkiye'ye geldi, aynı şekilde ziyaretler iade edildi ve her seferinde çok sayıda anlaşma imzalandı. Bu gezilere iş adamları, özellikle de KOBİ temsilcileri katıldı. Cumhurbaşkanı Gül, Afrika ülkelerinde düzenlenecek iş forumuna 4 uçak dolusu iş adamı göndereceğini söyledi. THY Afrika kentlerine yeni seferler başlattı ve mevcutlara ek seferler koydu.

Fakat temelde iç tribünlere hitap eden böyle bir söylem gerçekçi olmadığı ölçüde, dışarıda sakıncalar da doğurmaya müsaitti. Bir kere, özellikle İttihat ve Terakki zamanında ağır baskılara uğramış Arap ülkelerinde gerek yöneticiler gerek okumuş kamuoyu hep şu soruları düşünmekteydi: Türkiye'nin bölgeye gelişi Yeni Osmanlıcılık mıdır? Batı'ya yaranmak için midir? İsrail'e yüklenmeler, kendi Müslüman kamuoyunu tatmin için olabilir mi? (bkz. Abou-El-Fadl, s. 247-249).

İkincisi, Balkanlardaki Hıristiyan ülkeler Davutoğlu ve AKP iktidarının söyleminde "Osmanlı" kavramından tamamen dışlanmıştı; "yeniden bütünleşmek" deyince sadece Müslümanlar kastediliyordu. Osmanlı'nın Müslüman tebaayı Millet-i Hakime, Gayrimüslim tebaayı Millet-i Mahkume sayan Millet Sisteminden kaynaklanan ve devletin Gayrimüslim vatandaşları resmî ve hukuki belgelerde "Türk olmayan" ilan etmesine kadar varan bu durum (bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet** kutusu, s. 570) Hıristiyan Balkan devletlerini rahatsız etti (bkz. ***Stratejik Derinlik* Kitabı – Yurt Dışından Okunduğunda** kutusu, s. 137).

Üçüncü ve esas sorun, söylenme niyeti ve hedefi ne olursa olsun, bu söylemin "Eski Efendi" tarafından tepeden bir üslupla dile getirilmesiydi. Yaratılmış olması muhtemel rahatsızlığı anlayabilmek için, Davutoğlu'nun 16 Ekim 2009'da Saraybosna'da "Osmanlı Mirası ve Bugünkü Balkanlardaki Müslüman Topluluklar" adlı konferansın açılışında yaptığı tarihî konuşmayı bu "Eski Efendi" kavramı açısından bakarak okumak yararlı olacaktır (bkz. **Davutoğlu'nun 16 Ekim 2009 Saraybosna Konuşması - Dinleyenler Açısından** kutusu, s. 199).

Arap Baharından sonra Yeni Osmanlıcılık tartışması en azından Batı'da hız yitirmiş gözüküyordu.

Davutoğlu'nun 16 Ekim 2009 Saraybosna Konuşması - Dinleyenler Açısından

Konuşmasında Dışişleri Bakanı Davutoğlu; yapmaya çalıştığının, Osmanlı İmparatorluğunu yeniden kurmak değil, bugün bir Çevre durumunda olan Balkanları tekrar bir dünya merkezi yapmak olduğunu vurgulamaya özen gösterdi. Fakat bu önemli konuşma, Osmanlı'nın (dolayısıyla, Türkiye'nin), talihsiz bir bölge olan Balkanları ihya eden devlet olarak övüldüğü (ve dolayısıyla diğerlerinin küçümsendiği) biçiminde anlaşılmaya müsaitti. Aşağıda, konuşmanın İngilizcesinden çevrilen bölümler tırnak içinde italikle, yorumları ise normal puntolarla yazılmıştır.

"16. yüzyılda dünya politikasını kim yönetiyordu? Sizin atalarınız. Hepsi Türk değildi (...) Sokollu Mehmet Paşa iyi bir örnektir. Osmanlı devleti olmasaydı, Mehmet Paşa küçük bir toprağı olan fakir bir Sırp olarak yaşayacaktı. O dönemlerde dünyanın bu bölgesinde gelişmiş çiftçilik yoktu. Sokollu, Osmanlı devleti sayesinde dünya politikasının lideri oldu." Bu cümleler, alıngan insanlar olan Sırplar ve diğer Balkanlılar tarafından aşağılanma olarak algılanmaya müsaittir.

"[Kavalalı] *Mehmet Ali Paşa Arnavut'tu, fakat sadece Osmanlı devletinin büyüklerinden biri olmakla kalmadı, modern Mısır'ı da kurdu. Osmanlı geleneği olmasaydı, Mısırlılar hayatlarında hiç Arnavut görmeyeceklerdi ve M. Ali Paşa Balkanların bir yerinde M. Ali Bey isminde, olsa olsa zeki biri olarak yaşayıp gidecekti."* Bu alıntı, Mısırlıları ve Arnavutları rahatsız etmeye müsaittir.

"Balkanlar niçin 19. yüzyıldan sonra günümüze kadar bölünmüş kaldı? Balkanlar dediğiniz anda akla bölünmeler, çatışmalar, etnik çatışmalar gelir, uygarlık değil. Coğrafi-kültürel etkileşim yokluğu kültürel çatışma demektir. Coğrafi-ekonomik işlemlerin yokluğu ekonomik durgunluk demektir. Siyasal otoritenin yokluğu bütün çatışmalarda tampon olmak demektir. Artık bütün bunları birleştirmenin zamanı geldi. Bu gerçekleşince, Balkanların ruhunu yeniden keşfedeceğiz." T.C. Dışişleri Bakanının Balkanlarda bir siyasi otoritenin kurulmasından bahsetmesi bütün bölge devletlerini rahatsız edecek niteliktedir.

"Srebrenica'da, Doğu Bosna'da katliam yapanlar barbar insanlardır" ve *"Türkiye'de iki büyük spontane gösteri yürüyüşü oldu. Biri 1993'teydi, saat yedi veya sekizde, Sırpların Gorazde'de kimyasal silah kullandıkları yolunda bir haber yayınlandı. İki saat içinde binlerce değil, yüz binlerce insan toplandı. O gece Bosna'ya yürüyün denseydi, eve gitmeyi düşünmeden Bosna'ya yürüyüşe geçerlerdi."* 2009'dan itibaren Türkiye'nin Balkan politikasının temellerinden biri de Sırbistan'la ve Bosna'daki Sırp unsuruyla yakın ilişkiler kurmak olmuşken (bkz. **Balkanlarla İlişkiler** bölümü), bu sözler Sırplar tarafından hakaret ve tehdit olarak algılanmaya müsaittir.

"Türkiye nedir? Türkiye küçük Balkanlardır, küçük Orta Doğu'dur, küçük Kafkasya'dır. Bizde Bosna'dan çok Boşnak, Arnavutluk'tan çok Arnavut, Çeçenistan'dan çok Çeçen, Abhazya'dan çok Abhaz yaşıyor; Kürtler, Araplar Türkler birlikte yaşıyor. Bu nasıl oluyor? Osmanlı mirasından oluyor. Bütün bu bölgelerdeki Müslüman milliyetler için Türkiye bir güvenli bölgedir". Bu sözleri dinleyenlerin aklından "Kürtler?" diye bir sorunun ve "Üstelik, Kürtler diğerlerinin aksine, ülkenin göçmen değil, otokton halkı" düşüncesinin geçmemiş olması zordur.

"Haziran'da Ankara'da oturdum, ofisimin etrafında 1.000 km'lik bir daire çizdim. 23 ülke. Hepsi de bizim akrabamız, hepsi de bizden bir şeyler bekliyor. 3.000 km'lik bir daire çizersek yaklaşık 72 ülke var ve Bakanlığımıza buralardan herhangi bir gün gelebilecek bir haber iş takvimimizi değiştirebilir. Bu, bizim tarihsel borcumuzdur (...) Afganistan'da Mezar-ı Şerif'te Baleh valisi bana dedi ki, 'Sayın Bakan, bir okul, hastane, park ihtiyacımız var'. TİKA koordinatörünü çağırdım ve 'Lütfen not alın' dedim. Bizim gazeteciler şaşırdılar, dediler ki 'Siz sanki Afganistan'da bakanmışsınız veya kendisi Konya valisiymiş gibi istedi' dediler. Evet, bu kadar rahattı. Benim bunları yapmam gerektiğini düşünüyor (...) Aynı durum Sancak'ta, Novi Pazar'da

da yaşandı (...) Evet, Türklerin bütün bunları yapma görevi olduğunu düşünüyorlardı (...) Evet, yapmamız lazım. Onların gözünde Türkiye merkez demek." Davutoğlu'nun belirtmek istediği, herkesin Türkiye'nin eline bakmakta olduğu, Türkiye'nin "büyük ülke" olduğudur. Ama bu yerel talepler, anarşi içindeki kendi ülkesinden umudu kalmamış bir yerel yöneticinin, kendi ülkesine oranla müreffeh olduğunu varsaydığı bir yabancı devlet adamından birşeyler elde etme taktiği olarak da yorumlanabilir.

"Bizim dış politikamızın amacı bütün bu civar bölgelerde, Balkanlarda, Kafkaslarda ve Orta Doğu'da düzeni temin etmektir (...) 16. yüzyılda Osmanlı Balkanlarının dünya politikasının merkezi olması gibi, gelecekte Balkanları, Kafkasları ve Orta Doğu'yu Türkiye'yle birlikte dünya politikasının merkezi yapacağız. Türk dış politikasının amacı budur ve biz bunu başaracağız. Gelecekte, sadece bizler için değil, bütün insanlık için Balkanları, Orta Doğu'yu ve Kafkasları bölgesel ve küresel barış ilkesi temelinde tekrar entegre edeceğiz." Burada artık Osmanlı değil, doğrudan Türkiye düzenin kurucusu (ve sahibi) olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta, bu rolü, "bölge jandarması" olarak yorumlayanların çıkması uzak bir olasılık değildir. Nitekim, Saraybosna Islami İlimler Fakültesinden Ahmet Alibasiç, imparatorluğa 'tekrar entegre edilme' meselesine "Sırp gazete ve TV'lerinin haftalar boyu çılgınlar gibi tepki" gösterdiklerini söylemiştir. Bir Sırp olan Sokollu'ya yapılmış atıf da Boşnakları rahatsız etmiştir (bkz. Öktem, s. 83, dn 5).

(B. Oran) (Konuşmanın yayınlanmış Türkçesi için bkz. *Osmanlı Mirası...*).

E) Dış Politika: Genel Değerlendirme

1) Başarılar: Bölgede ve Dünyada Türkiye'nin Ağırlığının Artması

Kamuoyu Göstergeleri: Model Ülke

Bu dönemde Türkiye'nin kendi bölgesindeki ve dünyadaki ağırlığı önceki dönemlere oranla çok artmış ve bu husus, 2012'ye kadar, uluslararası arenada yabancı resmî şahsiyetler, medya, kamuoyu araştırmaları ve bilim insanları tarafından sürekli dile getirilmiştir.

Örneğin, Maryland Üniversitesinden Profesör Shibley Telhami'nin Mısır'da başkanlık seçimleri öncesinde yaptığı kamuoyu araştırmasında katılımcılara, İslam'ın Mısır siyasal sisteminde ne rol oynaması gerektiği hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcılar, kendilerine verilen 6 model ülke içinden yüzde 54'le Türkiye'yi seçmişler, S. Arabistan yüzde 32'yle ikinci gelmiştir (Barkey, 2012).

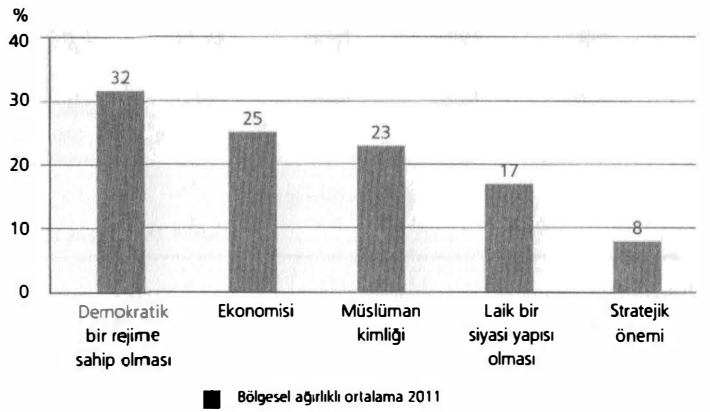
ABD'deki Pew Araştırma Merkezinin 2012 baharında Lübnan, Türkiye, Mısır, Tunus, Ürdün ve Pakistan'da yaptığı anketlerde en popüler lider yüzde 65'le R. T. Erdoğan çıkmış, kendisini yüzde 58'le S. Arabistan Kralı Abdullah izlemiştir. Diğer yandan, araştırmaya katılan Mısırlıların yüzde 78'i, Tunusluların yüzde 74'ü, Ürdünlülerin yüzde 70'i ve Lübnanlıların yüzde 49'u, Türkiye'nin Orta Doğu'da demokrasiye en fazla yararı dokunan ülke olduğu kanısındadır (*Akşam*, 13.07.2012).

TESEV tarafından Ekim-Aralık 2011'de Orta Doğu ve K. Afrika'daki 16 Arap ülkesinde 2.323 kişilik örneklemle yaptırılan ve 2012'de açıklanan kapsamlı bir kamuoyu araştırması, bu tespitleri destekleyen şu sonuçları vermiştir (bkz. Akgün ve Gündoğar):

1) Hakkında en olumlu düşünülen ülke, yüzde 78'le Türkiye'dir. Onu yüzde 70'le Birleşik Arap Emirlikleri izlemektedir. 2) Orta Doğu'da barışa en fazla katkıda bulunan ülke, yüzde 77'yle Türkiye'dir. 3) "Türkiye Orta Doğu ülkeleri için başarılı bir model olabilir mi?" sorusuna katılımcıların yüzde 61'i evet cevabını vermiştir. 4) "Türkiye bölgede daha fazla rol oynamalı" cümlesine katılma oranı yüzde 71'dir. Ayrıca katılımcıların yüzde 70'i Türkiye'nin son yıllarda bölgede daha etkili olduğunu, yüzde 75'i de İsrail-Filistin sorununda arabulucu olabileceğini düşünmektedir. 5) 10 yıl sonraki en güçlü ekonomi beklentisinde Türkiye yüzde 25'le birinci, S. Arabistan yüzde 16'yla ikincidir.

Araştırmada, Türkiye'nin Orta Doğu'ya niye model olabileceği sorusunun 1 numaralı cevabı, ülkenin "demokratik bir rejime sahip olması"dır. İkinci sırada "ekonomisi" gelmektedir. Kaldı ki Türkiye, yukarıda da belirtildiği gibi, "10 yıl sonra en güçlü ekonomi" olarak da birinci durumdadır. Bu iki husus, etkili olmada Yumuşak Güç kavramının ve özellikle de demokrasinin önemini göstermektedir (bkz. **Türkiye Neden Model Olabilir?** grafiği).

Grafik: Türkiye Neden Model Olabilir?

(Grafik: B. Oran) (Kaynak: Akgün ve Gündoğar, s. 21)

Türkiye'nin model addedilmesinin üçüncü sebebi olarak gösterilen "Müslüman kimliği", Orta Doğu Arap ülkeleri için doğaldır. Fakat bunun ardından dördüncü sırada "Laik bir siyasi yapısı olması"nın sebep olarak sayılması ilginçtir ve bölgedeki değişimi göstermektedir.

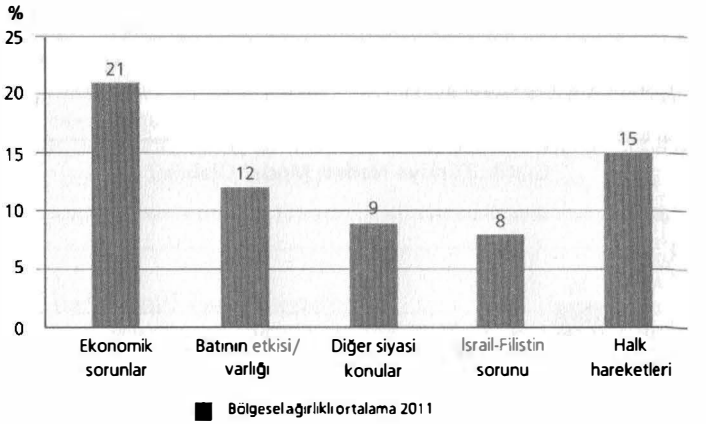
İsrail karşıtlığının duygusal etkisini bir yana koyarsak, Türkiye'nin bölgedeki ağırlığının artmasındaki temel sebep, dönem içinde ekonomisinin güçlenmesidir. AKP yönetimi 2001 bunalımından ders almış gözükmekte, üstelik Arap Baharı ve küresel bunalım gibi nedenlerle oluşan pazar daralmasına rağmen ekonomiyi düzgün götürmektedir.

Nitekim, Türkiye'de 2002'de cari fiyatlarla 230 milyar Dolar olan milli gelir, 2011'in cari kuruyla 772 milyar Dolar'a yükselmiş, yani 3'e katlanmıştır. İşsizlik yüzde 10'un altına inmiştir. 2011'de Türkiye, yüzde 8,5 büyüyen ekonomisiy-

Çin'in ardından en hızlı büyüyen ülkedir. G-20 grubuna dahildir ve BRICS Grubu (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti) gibi, yükselen ekonomiler kastedilerek ortaya atılan MIST Grubu (Meksika, Endonezya, G. Kore, Türkiye) terimi içinde adı 2011 başından beri anılmaktadır.

Bu ekonomi konusu, sözü edilen TESEV araştırmasının Tablo 1'inde "Bölgenizi ilgilendiren en önemli konu" sorusuna yüzde 21'le birinci sırada "Ekonomik sorunlar" diye cevap veren Orta Doğu insanı için çok önemlidir (bkz. **Bölgenizi İlgilendiren En Önemli Konu** grafiği).

Grafik: Bölgenizi İlgilendiren En Önemli Konu

(Grafik: B. Oran) (Kaynak: Akgün ve Gündoğar, s. 7)

Ekonominin güçlenmesi tabii ki bölgede birçok sosyo-kültürel etki olanaklarını peşinden sürüklemiştir. Bunların arasında şunlar sayılabilir:

Orta Doğu (ve Balkanlarda) Türkiye menşeli TV dizileri çok yoğun biçimde izlenmekte, bölgeyle geliştirilen ve "Model Olma Meselesi" başlığı altında yukarıda anlatılan sosyo-ekonomik-kültürel ilişkiler sonucunda Arap turistlerin Türkiye'ye ilgisi son 5 yılda yüzde 98 artmış bulunmaktadır (*Milliyet*, 22.07.2012).

Dış Yardım ve Görünürlük

Dış yardım alan ve IMF'e çok borçlu bir ülke olagelen Türkiye, bu dönemde azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelere dış yardım vermeye başlamıştır. Başbakan Yardımcısı Ali Babacan'ın verdiği bilgilere göre, 2011'de Türkiye'nin yurt dışına yaptığı yardımlar 1,3 milyar Dolar'ı bulmuş, Türkiye sadece Afrika'da bile 37 ülkede kalkınma projeleri gerçekleştirmiştir (*Taraf*, 29.07.2012). (Telaffuz edilen bu 1,3 milyar Dolar –bazen 1,4 milyar– karşılıksız yardım, kalkınma yardımı, sivil toplum kuruluşlarının yardımı, Kızılay'ın yardımı, TİKA'nın yardımları gibi bütün kategorilerin toplamıdır. Yani, resmî-özel her türlü yardımın toplamıdır). 2004-2011 yılları arasında yabancı ülkelere verilen resmî kalkınma yardımlarının toplamı 5,5 milyar Dolar'ı bulmuştur (bkz. **Türkiye'nin Verdiği Dış Kalkınma Yardımları, 2004-2011** tablosu).

Türkiye'nin Verdiği Dış Kalkınma Yardımları. 2004-2011 (milyon dolar)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
I) Avrupa, toplam	30.19	96.59	83.108	83.94	133.5	126.37	139.84	77.18	770.718
Arnavutluk	4.71	6.98	7.138	4.302	4.37	8.61	7.75	3.58	47.44
Beyaz Rusya (Belarus)	0	3.04	0.654	0.466	1.09	0.71	0.55	1.53	8.04
Bosna-Hersek	5.79	18.62	25.185	15.855	15.92	32.75	25.9	17.94	157.96
Eski Yugoslavya Devletleri	12.65	16.23	16.154	25.538	0	0	0	0	70.572
Hırvatistan	0.53	3.21	0.677	0.847	0.52	0.13	0.42	0	6.334
Karadağ	?	?	1.458	1.191	5.25	2.82	10.1	2.87	23.689
Kosova	?	?	?	?	?	20.63	22.13	22.38	65.14
Makedonya	4.09	6.57	5.166	9.175	9.86	20.63	28.28	6.76	90.531
Moldova	1.91	5.4	8.34	7.563	13.2	6	4.26	4.4	51.073
Sırbistan	?	?	0.026	1.881	31.01	3.33	3.75	3.91	43.907
Sırbistan ve Karadağ	0.51	4.07	1.484	3.072	36.26	3.7	0	0	49.096
Ukrayna	0	9.92	12.416	7.56	7.96	6.92	5.25	6.01	56.036
Avrupa, bölgesel	0	22.55	4.41	6.49	8.06	20.14	31.45	7.8	100.9
II) Afrika, toplam	3.84	11.755	24.789	30.967	51.73	46.96	38.08	269.78	477.901
Angola	0	0	0	0.013	0.01	0	0	0.03	0.053
Benin	0	0	0.016	0.02	0.97	0	0.03	0.11	1.146
Botsvana	0	0	0.006	0.002	0	0	0.01	0.08	0.098
Burkina Faso	0	0	0.087	0.022	0.43	0.58	0.74	1.92	3.779
Burundi	0	0	0.025	0.244	0.07	0.05	0.07	0.03	0.489
Cezayir	0.05	1.045	0.747	0.184	0.19	0.22	0.51	0.49	3.436
Cibuti	0	0.02	0.006	0.007	0.43	0.19	0.8	0.09	1.543
Çad	0	0.02	0.06	0.209	1.62	0	0.06	0.11	2.079
Ekvator Ginesi	0	0	0	0.021	0.23	0	0	0.01	0.261
Eritre	0	0	0.024	0.193	0.68	0.44	0.53	4.37	6.237
Etiyopya	0.2	2.49	0.877	1.885	2.96	4.02	2.45	1.43	16.312
Fas	0.26	1.06	0.345	0.378	0.49	0.49	0.45	0.75	4.223
Fildişi Kıyısı	0	0	0.015	0.042	0.1	0.16	0.11	0.31	0.737
Gabon	0	0.01	0	0	0.07	0.01	0.01	0.02	0.12
Gambia	0	0	0.394	0.056	0.02	0.18	0.27	0.26	1.18
Gana	0	0.01	0.036	0.029	0.47	0.06	0.21	0.39	1.205
Gine	0	0.01	0.08	0.29	0.35	0.4	0.07	0.24	1.44
Gine-Bissau	0	0	0	0.377	0.05	0.01	0.33	0.13	0.897
Güney Afrika	0	0.03	0.016	0.052	0.07	0.06	0.05	0.18	0.458
Güney Sudan								0.09	0.09
Kamerun	0.01	0	0.022	0.221	0.22	0.19	0.45	0.42	1.533
Kenya	0.02	0.01	0.31	0.716	1.04	2.38	0.43	2.05	6.956
Komor Adaları	0	0	0.596	0.006	0.89	0.55	0.06	0.26	2.362
Kongo Cumhuriyeti	0.04	0.01	0.586	0.027	0.14	0.17	0.62	0.4	1.993
Kongo Demokratik Cum.	0	0	0.027	0.075	0.97	0.22	1.27	0.05	2.612
Lesotho	0	0	0	0.047	0	0	0.01	0.01	0.067
Liberya	0	0	0.153	0.117	0.6	0.08	0.03	0.1	1.08

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Libya	0	3.77	1.048	1.066	1.71	0.91	1.01	53.11	62.624
Madagaskar	0	0.01	0	0.052	0.53	0.17	0.14	0.67	1.572
Malavi	0	0	0	0	0.23	0	0.06	0.04	0.33
Mali	0	0	0.028	0.019	0.25	0.15	0.42	0.19	1.057
Mauritius Cumhuriyeti	0	0	0	0	0.01	0	0.01	0	0.02
Mısır	0.26	1.2	0.618	0.724	0.95	0.91	1.3	3.51	9.472
Moritanya	0	0	0	0	4.17	0.33	0.46	0.4	5.36
Mozambik	0	0	0	0.053	0.15	0.01	0.06	0.1	0.373
Namibia	0	0	0	0	0.12	0.01	0.01	0.01	0.15
Nijer	0.06	0	0.065	1.449	1.6	1.26	2.16	2.63	9.224
Nijerya	0.12	0.04	0.175	0.412	0.55	0.21	0.48	0.5	2.487
Orta Afrika Cum.	0	0	0	0.01	0.18	0.32	0.32	0.13	0.96
Ruanda	0	0	0.012	0.096	0.7	0.16	0.16	0.29	1.418
St. Helena	0	0	0	0	0.01	0	0	0	0.01
Sao Tome ve Principe	0	0	0	0	0.05	0.01	0	0	0.06
Senegal	0	0.01	0.015	0.925	1.36	1.6	2.01	1.91	7.83
Seyşeller Cumhuriyeti	1.27	0	0	0	0.11	0	0	0.01	1.39
Sierra Leone	0	0	0.023	0.026	0.03	0.09	0.04	0.14	0.349
Somali	0.64	0	3.267	3.554	7.51	5.69	5.81	93.39	119.861
Sudan	0.89	0.69	14.4	15.463	13.22	14.58	11.24	21.33	91.813
Swaziland	0	0	0	0	0	0	0	0.01	0.01
Tanzanya	0	0.02	0.077	0.052	0.19	0.5	0.45	0.31	1.599
Togo	0	0	0.015	0	0.01	0	0.5	0.06	0.585
Tunus	0.02	1.29	0.557	0.563	1.29	0.7	0.34	0.61	5.37
Uganda	0	0.01	0.011	0.06	0.5	0.01	0.85	0.72	2.161
Zambiya	0	0	0.05	0.096	0.03	0.01	0.01	0.01	0.206
Zimbabve	0	0	0	0.005	0	0.01	0.01	0.01	0.035
Sahranın Kuzeyi, bölgesel	0	0	0	0	1.77	0	0.03	0.01	1.81
Sahranın Güneyi, bölgesel	0	0	0	1.109	1.43	8.86	0.63	75.35	87.379
III) Amerika, toplam	0.18	0.04	0.144	1.118	7.63	2.9	11.2	1.87	25.08
Antigua ve Barbuda	0	0	0	0.01	0.86	0	0	0	0.87
Arjantin	0.03	0	0	0.002	0	0.05	0.11	0.05	0.242
Belize	0	0	0	0.03	0.11	0	0	0	0.14
Bolivya	0	0	0	0	0.12	0.04	0.05	0.06	0.27
Brezilya	0	0	0.03	0.013	0.09	0.06	0.07	0.18	0.443
Dominica	0	0	0.007	0.041	0.07	0.01	0.05	0.08	0.258
Dominik Cumhuriyeti	0	0	0	0.086	0	0	0	0	0.086
Ekvator	0.03	0	0	0.007	0.07	0	0.02	0.07	0.197
El Salvador	0	0	0	0	0	0.11	0.02	0.05	0.18
Grenada	0	0	0.015	0.2	0	0	0	0	0.215
Guatemala	0	0	0	0	0	0.04	0.02	0.05	0.11
Guyana	0	0.01	0	0	0.01	0	0	0	0.02
Haiti	0	0	0	0.062	0.16	0.01	7.51	0.26	8.002
Honduras	0	0	0.005	0	0	0	0.02	0.05	0.075
Jamaika	0	0	0	0.05	0.34	0.1	0	0	0.49

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Kolombiya	0.03	0	0.012	0	0	0.04	0.03	0.06	0.172
Kosta Rika	0	0	0	0.003	0	0.06	0.02	0.05	0.133
Küba	0.03	0	0	0.07	0.12	0.35	0.07	0.11	0.75
Meksika	0	0.01	0.012	0.008	0.02	0.04	0.07	0.07	0.23
Nikaragua	0	0	0	0.031	0.01	0	0.02	0.05	0.111
Panama	0	0	0	0	0	0.04	0.02	0.05	0.11
Paraguay	0	0	0	0	0	0	0.01	0.01	0.02
Peru	0.03	0	0.01	0.12	0	0.16	0.03	0.05	0.4
St. Kitts-Nevis	0	0	0	0	0.24	0	0	0	0.24
St. Lucia	0	0	0	0	0.06	0	0	0	0.06
St. Vincent ve Grenadinler	0	0	0	0	0	0.01	0	0	0.01
Şili	0.03	0.01	0.053	0	0.01	0.05	2.53	0.05	2.733
Trinidad ve Tobago	0	0	0	0	0.13	0	0	0	0.13
Uruguay	0	0.01	0	0	0	0	0.02	0.05	0.08
Venezuela	0	0	0	0.005	0	0.04	0.02	0.17	0.235
Batı Hint Adaları, bölgesel	0	0	0	0	0	0.01	0.01	0	0.02
Kuzey ve Orta Amerika, bölg.	0	0	0	0.296	0	0.03	0	0	0.326
Güney Amerika, bölgesel	0	0	0	0.084	0.18	1.65	0	0	1.914
Amerika, bölgesel	0	0	0	0	5.03	0	0.48	0.3	5.81
IV) Asya, toplam	195.46	422.49	536.02	430.606	575.54	509.59	730.35	876.87	4276.93
Afganistan	8.74	28.56	57.653	71.61	141.96	96.46	107.32	130.89	643.193
Azerbaycan	22.9	28.62	36.866	36.221	33.9	27.2	22.77	26.48	234.957
Bangladeş	0.11	0.07	1.916	2.14	1.44	0.96	0.64	1.45	8.726
Batı Şeria ve Gazze Şeridi								25.92	25.92
Butan	0	0	0	0	0.23	0.11	0	0	0.34
Çin	1.4	1.16	1.632	1.843	3.55	1.92	1.83	3.05	16.385
Endonezya	2.72	26.53	23.507	0.301	3.81	2.53	0.77	0.51	60.678
Ermenistan	0.02	0.02	0.793	0.685	0.99	0.97	0.99	1.26	5.728
Filipinler	0	0	0.091	0.095	0.19	0.35	0.1	0.11	0.936
Filistin Ulusal Yönetimi	4.49	11.16	20.343	14.217	20.18	48.2	27.83		146.42
Gürcistan	4.6	5.7	10.311	7.838	16.85	13.77	5.85	7.38	72.299
Hindistan	0.01	0.01	0.146	0.227	0.48	0.79	0.48	0.54	2.683
Irak	24.57	12.92	18.846	46.68	47.68	51.33	39.31	27.83	269.166
İran	12.23	3.91	5.148	7.435	15.45	14.8	16.62	11.34	86.933
Kamboçya	0.03	0	0	0.003	0	0.76	0	0.01	0.803
Kazakistan	27.17	46.4	45.338	42.809	61.56	62.53	54.12	53.32	393.247
Kırgızistan	34.74	57.45	113.14	69.56	53	67.72	83.82	74.09	553.52
Kore Demokratik Cum.	0.03	0	0.048	0	0.05	0.06	0.02	0.08	0.288
Laos	0	0	0	0	0.17	0.01	0	0.01	0.19
Lübnan	0.34	0.3	36.101	15.698	26.59	11.53	26.82	7.06	124.439
Maldiv Cumhuriyeti	0.64	1.55	0.595	0.006	0.23	0.02	0.01	0.03	3.081
Malezya	0.65	3.52	0.029	0.058	0.13	0.03	0.06	0.24	4.717
Moğolistan	5.47	10.32	10.222	10.511	5.33	6.96	5.75	8.09	62.653
Myanmar (Burma)	0	0.01	0	1.366	7.95	5.34	6.03	15.34	36.036
Nepal	0	0.01	0	0.006	0.23	0.07	0.01	0.03	0.356

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Özbekistan	5.48	4.27	3.793	7.246	7.25	8.84	15.44	6.56	58.879
Pakistan	0.33	126.17	56.479	33.473	84.31	29.86	134.49	204.95	670.062
Sri Lanka	0.64	12.94	12.72	0,106	0.2	0.4	0.2	0.13	27.336
Suudi Arabistan	9.73	10.3	10.922	12.505	0	0	0		43.457
Suriye	1.93	4.56	3.615	5.689	4.11	4.62	9.52	162.03	196.074
Tacikistan	6.48	5.09	5.935	6.901	6.53	5.35	5.81	6.93	49.026
Tayland	0.67	4.47	0.113	0.138	0.48	0.05	0.15	0.04	6.111
Timor-Leste	0	0	0	0	0	0.11	0	0	0.11
Türkmenistan	18.82	14.97	17.725	19.841	11.25	12.69	17.39	13.56	126.246
Umman	0.01	0.01	0.005	0.016	0.02	0.17	0.06		0.291
Ürdün	0.44	0.62	1.035	1.096	1.4	0.93	1.75	1.58	8.851
Vietnam	0.04	0.01	0.006	0.476	0.01	0.03	0.01	0.03	0.612
Yemen	0.03	0.1	0.037	0.078	0.44	1.24	6.01	0.45	8.385
Orta Doğu, bölgesel	0	0.11	6.89	5.729	0.53	6.62	94.45	56.43	170.759
Orta Asya, bölgesel	0	0	0	0	0.64	0.64	1.24	1	3.52
Güney Asya, bölgesel	0	0	0	0	0	0.45	1.08	0.49	2.02
Güney ve Orta Asya, bölgesel	0	0.65	34.02	8.003	4.32	21.27	34.58	21.44	124.283
Uzak Doğu, bölgesel	0	0	0	0	0.02	1.09	1.26	0.01	2.38
Asya, bölgesel	0	0	0	0	12.08	0.81	5.76	6.18	24.83
V) Okyanusya, toplam	0	1.59	0	1.389	3.6	0.12	0.66	0.51	7.869
Fiji	0	0	0	0.003	0.03	0.06	0.55	0.3	0.943
Kiribati	0	0	0	0	0.11	0	0.11	0	0.22
Marshall Adaları	0	0	0	0.1	0.55	0.06	0	0	0.71
Mikronezya Federal Devletleri	0	0	0	0	0.25	0	0	0	0.25
Nauru	0	0	0	0	0.63	0	0	0	0.63
Palau	0	0	0	0.156	0.34	0	0	0	0.496
Papua Yeni Gine	0	0	0	0.11	0	0	0	0	0.11
Samoa	0	0	0	0	0.29	0	0	0.01	0.3
Solomon Adaları	0	0	0	0.1	0.29	0	0	0	0.39
Tonga	0	0	0	0.05	0.54	0	0	0.04	0.63
Tuvalu	0	0	0	0	0.57	0	0	0.15	0.72
Okyanusya, bölgesel	0	1.59	0	0.87	0	0	0	0.01	2.47
TOPLAM	229.67	532.465	642.577	544.948	735.74	665.31	920.13	1226.21	5.497.05

"Bölgesel" ibaresi, bir bölgedeki birden çok ülkeye aynı proje bağlamında yapılan yardımları kastetmektedir.
(Tablo: B. Oran) (Kaynak: TİKA Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan kalkınma yardımları raporlarından derlenmiştir.)

Başbakan Erdoğan'ın verdiği bilgilere göre, Türkiye'nin IMF'e borcu 2013'ün ilk yarısında sıfırlanacaktır. Ayrıca Türkiye, IMF'e 1,1 milyar Dolar katkıda bulunarak "borç veren ülke" konumuna yükselecektir (*Haber7.com*; 12.08.2012). Küresel ekonominin ve özellikle Batı ekonomilerinin derin kriz içinde olduğu hatırlanırsa, bu performansın dikkatleri çekmesi normaldir. Nitekim bu husus uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarınca da görülmüş, örneğin Standard and Poor's, İtalya'nın notunu kırdığı Ekim 2011'in aynı haftasında, Türkiye'nin notunu "yatırım yapılabilir" düzeyine çıkarmıştır.

Türkiye bu dönemde dış dünyadaki resmî görünürlüğünü de önemli ölçüde artırmıştır. 2009'dan 2012'ye kadar Asya'da 6, Latin Amerika'da 4 ve Afrika'da 19 olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerde toplam 29 büyükelçilik ve başkonsolosluk açmıştır (bkz. **Yeni Faaliyete Geçen Dış Temsilcilikler, 2009-2012** tablosu).

Tablo: Yeni Faaliyete Geçen Dış Temsilcilikler, 2009-2012

Sıra No	Misyon adı	Ülke adı	Yılı
Afrika'da faaliyete geçen temsilcilikler			
1	Niamey BE*	Nijer	2012
2	Ugudugu BE	Burkina Faso	2012
3	Libreville BE	Gabon	2012
4	Windhoek BE	Namibya	2012
5	Lusaka BE	Zambiya	2011
6	Maputo BE	Mozambik	2011
7	Nuakşot BE	Moritanya	2011
8	Harare BE	Zimbabve	2011
9	Mogadişu BE	Somali	2011
10	Juba BE	Güney Sudan	2011
11	Banjul BE	Gambiya	2011
12	Yaounde BE	Kamerun	2010
13	Akra BE	Gana	2010
14	Bamako BE	Mali	2010
15	Kampala BE	Uganda	2010
16	Luanda BE	Angola	2010
17	Antananarivo BE	Madagaskar	2010
18	Darüsselam BE	Tanzanya	2009
19	Abidjan BE	Fildişi Sahili	2009
Asya'da faaliyete geçen temsilcilikler			
1	Naypidav BE	Myanmar	2012
2	Guangzhou BK**	Çin	2011
3	Erbil BK	Irak	2010
4	Gence BK	Azerbaycan	2010
5	Basra BK	Irak	2009
6	Mumbai BK	Hindistan	2009
Latin Amerika'da faaliyete geçen temsilcilikler			
1	Quito BE	Ekvator	2012
2	Lima BE	Peru	2010
3	Bogota BE	Kolombiya	2010
4	Sao Paulo BK	Brezilya	2009

(*) BE: Büyükelçilik
(**) BK: Başkonsolosluk

(Tablo: B. Oran) (Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı)

Bu görünürlüğün önemli bir parçası da, Libya krizinde 25.000 kadar Türkiye vatandaşının başarıyla tahliyesi olmuş, Davutoğlu "10 kadar yakın ülkenin" de kendi vatandaşlarının tahliyesi için Türkiye'ye başvurduğunu söylemiştir (*Radikal*, 23.02.2011).

"Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye" bölümünde de anlatılacağı gibi, Türkiye yoğun çaba ve kaynak harcayarak 2009-2010 döneminde BM Güvenlik Konseyi üyesi olmuştur. Bu, daha önce de görülmüş bir durumdur, fakat bu sefer alınan oy sayısı olayı değişik kılmaktadır.

İslam Konferansı Örgütünün (İKÖ; yeni adı: İslam İşbirliği Teşkilatı İİT) başkanlığı, AK Parlamenterler Meclisi ve NATO genel sekreter yardımcılığı, BM genel sekreter temsilciliği gibi görevlere Türkiyeli yetkililer getirilmiştir. Türkiye, Körfez ülkeleriyle (KİK), Arap Birliğiyle organik bağlar kurmuştur. Yunanistan, İspanya, İtalya, İsveç, Irak, Suriye, RF gibi ülkelerle Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyleri adı altında ortak bakanlar kurulu toplantıları düzenlemiştir.

Bu dönemde Türkiye, çok sayıda uluslararası etkinlik ve kuruluşun merkezi olmak için çaba göstermiştir (İzmir EXPO, 2020 Olimpiyatları, BM merkezi olarak İstanbul, Türk Dili merkezi). Bunların gerçekleştirilmesi için önemli fonlar ayrılmıştır. Devletin olanakları artmış olduğu için, birçok bakan artık tarifeli uçağa binmemekte, özel uçak veya helikopterle yolculuk yapmaktadır. Dışişleri sitelerinde ve açıklamalarında İngilizce ve Fransızca dışındaki dillere de sistematik olarak yer verilmeye başlanmıştır. TRT dış yayınlarında (TV-radyo-internet sitesi) aynı eğilim vardır. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (BYEGM) ve Anadolu Ajansının (AA) dış yapılanma çalışmaları ilerlemektedir.

Bunlara, henüz yetersiz ve donanımsız olmakla birlikte, Ekonomi Bakanlığındaki gelişmeler de eklenebilir. Burada, Fransa'nın ihracat promosyonunu yapan UBIFrance benzeri bir yapıya sahip olmak amaçlanmaktadır.

TARİHİ ADIMDA 17 İMZA

RUSYA'YA VİZE KALKTI

Medvedev'in ziyaretinde yeni dönemin çok güçlü adımları atıldı. Vizeden enerjiye, ticaretten tarıma 17 dev anlaşma imzalandı

Bugün, 13.05.2010.

Sonuçta; siyaset, kültür politikası, kalkınma yardımları, dış ticaret ve basın politikası gibi önemli dış politika alanları Dışişleri Bakanlığından özerk ve Başbakanlık'a bağlı yapıların yetkisine verilmiş olacaktır.

Dış dünyayla artan ilişkilerin ve ülke imajının hızla yükselmesinin bir sonucu da, çok sayıda ülkeyle vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması olmuştur. Bu cümleden olarak, 1 Ocak 2003 ilâ 18 Haziran 2012 tarihleri arasında tüm pasaport hamilleri için vize muafiyeti sağlamak amacıyla 21 ülkeyle (16'sı Davutoğlu'nun göreve başladığı 1 Mayıs 2009'dan sonra), resmî pasaport hamilleri için 29 ülkeyle (16'sı 1 Mayıs 2009'dan sonra) ve umuma mahsus pasaport hamilleri için de 5 ülkeyle (3'ü 1

Mayıs 2009'dan sonra) anlaşmalar yapılmıştır. Avrupa'ya Yunanistan sınırından kaçak giren mültecileri geri alma karşılığında AB'nin Türkiye vatandaşlarına vizeyi kaldırması görüşmeleri de uzun zamandır devam etmektedir.

Bu işlemlerin bir bölümü konjonktüreldir. Başarılı olmayabilir veya ekonomi daralınca durdurulabilir/bitirilebilir. Bununla birlikte, bunların büyük kısmına daha önceki iktidarlar tarafından girişilmediği de bir gerçektir.

Kolaylaştırıcılık Girişimleri

Daha güçlü bir Türkiye imajının ortaya çıkmasının en önemli nedeni, belki de, Türkiye'nin, "arabulucu"dan (*mediator*) çok "kolaylaştırıcı" (*facilitator*) terimi altında toplanabilecek faaliyetlere girişmesi olmuştur. Doğal olarak çoğu Orta Doğu'da gerçekleşen ama Güney Asya'ya ve Balkanlara da ulaşan bu etkinlikleri şöyle sıralamak mümkündür:

1) 2008'de başlatılan Suriye-İsrail dolaylı görüşmeleri. Bunlar, İsrail'in Gazze Şeridine karşı başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu nedeniyle Suriye'nin talebi üzerine kesilmiştir; 2) Suriye ile Irak arasındaki gerginliğin bertaraf edilmesi; 3) Suriye-Lübnan ilişkilerinin normalleştirilerek karşılıklı büyükelçilikler açılması; 4) Suriye ile S. Arabistan arasında devlet başkanı düzeyinde ziyaret gerçekleştirilmesi; 5) İran nükleer programı meselesinde ABD ile İran ve P5+1 ile İran arasında barışçı çözüm bulunması için yürütülen görüşmeler; 6) Lübnan'daki iç sorunlara 2009'dan itibaren sunulan çözüm katkıları; 7) Irak konusunda, ülkenin işgali öncesinde başlayan ve çeşitli gruplar arasında ulusal uzlaşı sağlanması yönündeki çabalar; 8) Afganistan ile Pakistan arasında güven ortamının güçlendirilmesine yönelik olarak Nisan 2007'de başlatılan Üçlü Zirve süreci; 9) Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında Ekim 2009'da tesis edilen üçlü tanışma mekanizması. Bu mekanizma sayesinde Bosna-Hersek Sırbistan'a büyükelçi atamış, Sırbistan Parlamentosu Srebrenica katliamını kınayan bir karar almış, Nisan 2010'da İstanbul'da Üçlü Balkan Zirvesi yapılmıştır; 10) Ocak 2010'dan itibaren Bosna-Hersek ile Hırvatistan dışişleri bakanlıkları yetkililerini bir araya getiren danışma mekanizmasının tesisi. (T.C. Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu).

Çok Yönlü Politika

Bu dönemde Türkiye, ilişkilerini çok yönlü olarak yürütmüştür. ABD'yle ilişkilerini az görülmüş yakınlıkta sürdürürken, RF, Çin ve gelişmekte olan ülkelerle de sıkı ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Uluslararası örgütlerde çok daha görünür olmuştur. Bu arada ekonomik partnerlerini de çeşitlendirmiştir. Türkiye'nin 2012'ye kadar 19 ülkeyle yaptığı serbest ticaret anlaşmalarının (STA) bu çeşitlendirmede ve ihracatın artmasında önemli rolü olmuştur. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre, 2000-2011 döneminde Türkiye'nin genel ihracat artış oranı yüzde 386 iken, STA ülkeleriyle yüzde 508 olmuştur. Aynı dönemde genel ithalât artışı yüzde 342 olurken, STA ülkelerinden ithalâtın artış oranı yüzde 338 olarak gerçekleşmiştir (*Taraf*, 20.08.2012). Bu durum, 2012'ye varıldığında azalmaya başlayan cari açık açısından da yararlı olmuştur. 2011'in ilk yarısında cari açık 44,7 milyar iken, 2012'nin ilk yarısında 13,7 milyar küçülmüştür (G. Uras, *Milliyet*, 14.08.2012). (Bkz. **Cari Açık** kutusu, s. 59).

AB'den Övgüler

Türkiye'nin çok yönlü ekonomik ve siyasal politikası, odak noktası başka yerlere kaydı diye AB'nin itirazına yol açmamıştır. Tam aksine, en azından, Fransa ve Almanya gibi "çekirdek" ülkeler dışındaki ülkelere mensup devlet adamları, Türkiye'nin ekonomik gelişmesini ve özellikle de Orta Doğu'da etki artırmasını büyük övgülerle karşılamışlardır:

Eylül 2010'da gayrı resmî formatta bir araya gelen AB dışişleri bakanlarından Finlandiya Dışişleri Bakanı Alexander Stubb, "Türkiye'nin bugün uluslararası arenada üyelerimizin her birinden ya da toplamından daha etkili olduğu söylenebilir" demiştir. İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt, Almanya ve Fransa'yı kastederek, "Bazı ülkelerin siyasi gerekçelerle üyelik sürecini bloke etmeleri kabul edilemez" diye konuşmuştur. Estonya Dışişleri Bakanı Urmas Paet, "İki çok önemli stratejik ortağımız var: ABD ve Türkiye" diyecek kadar ileri gitmiştir. B. Britanya Dışişleri Bakanı William Hague bu beyanı, "Dünya çapında Türkiye'yle stratejik temelde çalıştığımızı hayal edin. Bu çok güçlü bir kombinasyon olur" diye tamamlamıştır.

Bu toplantıda Almanya Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle de aynı etkilenmeyi yansıtmıştır: "Avrupalılar olarak Türkiye'nin yönünün Batı olarak kalmasını ve kendisine yeni yön tayin etmemesini sağlamak hepimizin yararına olur" (G. Özalp, *Milliyet*, 12.09.2010).

Avrupa Komisyonunun genişlemeden sorumlu üyesi Stefan Füle'nin sözcüsü Angela Filote Haziran 2010'da, Türkiye'nin çok aktif bir dış politika izlemesinin üyelik sürecini nasıl etkileyeceği sorusuna şöyle cevap vermiştir: "Bunun, Türkiye'nin AB üyelik beklentisini destekleyici yönde olduğunu söyleyebilirim. Çünkü, bildiğiniz gibi biz bölgesel işbirliğini, iyi komşuluk ilişkilerini çok yakından takip ediyoruz. Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikasını çok takdir ediyoruz ve bu inisiyatifleri teşvik ediyoruz" (*Radikal*, 03.06.2010). (Bu konuda ayr. bkz. **Bilanço: Genel Değerlendirme** başlığı).

2) *Sorunlar*

Türk dış politikasının neredeyse bütünüyle yöneldiği Orta Doğu bölgesi 2011'den itibaren alt üst olmuştur. O tarihe kadar Türkiye'nin bu bölgede iyi ilişkiler kurduğu ve Sıfır Sorun politikası uygulamaya giriştiği unsurların, bu ülkelerin Baas türü rejimleri olduğu bu vesileyle ortaya çıkmıştır. Zaten çok "zor" olan bölgede diplomasi yapabilmek daha da güçleşmiştir. Dolayısıyla, eğer Türk dış politikası 2011'den itibaren eskisi kadar rahat yürütülemiyorsa, bu durum büyük ölçüde kontrol edemeyeceği dış unsurlardan ve gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, gerçekçi bir değerlendirme yapılabilmesi için, Türkiye'nin kontrol edebileceği kendi iç ortamının da tahlil edilmesi gerekmektedir. Yukarıda "Başarılar" başlığı altında anlatılmış olanları ele alırsak, aşağıdaki gözlemleri yapmak mümkündür.

Kamuoyu Araştırmaları Konusu

Orta Doğu'da yapılan kamuoyu araştırmaları halkın Türkiye'ye ve özellikle de Başbakan Erdoğan'a çok olumlu baktığını göstermekle birlikte, bu noktada iki hususu

dikkate almak gerekir: 1) Halk başka şey, ülkeyi ve diplomasiyi yöneten seçkinler başka şey düşünebilir; 2) Orta Doğu sadece kamuoyundan ibaret değildir. Bu bölgede Bölgesel Güç iddiasında bulunabilmek için bölgeyi bir bütün olarak ele almak ve başka birçok faktörü de hesaba katmak gereklidir.

Birinci hususla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Erdoğan'ın Arap kamuoyunda çok beğenilmesinin temel sebebi, Davos olayından başlayarak İsrail'e karşı sürdürdüğü sert politikadır. Bu davranış, kendi liderlerini böyle bir tutum içinde görmek isteyen ama göremeyen sokaktaki insana tabiatıyla çok sempatik gelmiştir. Fakat unutmamak gerekir ki, yukarıda bahsedilen TESEV araştırmasında "Bölgenizi ilgilendiren en önemli konu" sorusuna verilen cevaplarda (bkz. **Bölgenizi İlgilendiren En Önemli Konu** tablosu) "İsrail-Filistin Sorunu" seçeneği yüzde 8'le sonuncu gelmiştir. International Crisis Group'un henüz Türk dış politikasının zora girmediği bir dönem olan Nisan 2010'da yayınladığı raporda, diplomasiyi yöneten Arap seçkinlerin, Orta Doğu politikasına Türkiye'nin bu kadar yoğun biçimde girmesini çok çeşitli nedenlerle tenkit eden beyanları ise dikkatleri çekmektedir (bkz. ICG Raporu).

İkinci hususla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Daha önce de belirtildiği gibi, bölgenin Türkiye'yle geçmişi sorunludur. Osmanlı'nın son döneminde olanlar bir yana, Cumhuriyet kurulunca Türkiye buraya çok soğuk durmuş, hatta bazı zaman sırtı Batı'ya dayalı olan kuvvet politikaları uygulamıştır. Orta Doğu ülkeleriyle sürtüşme açısından şu örnekler akla gelmektedir: 1924 Halifeliğin kaldırılması ve laiklik; 1930 İran'da K. Ağrı işgali; 1939 Suriye'yle Hatay olayı; 1949 İsrail'i tanıma; 1952 NATO; 1955 Bağdat Paktı; 1955 Bandung Konferansındaki tutum; 1955, 57 ve 58'de Cezayir'in bağımsızlığına karşı tavır; 1957 Suriye'yi tehdit; 1959 CENTO; 1974 Kıbrıs çıkartması; 1983'ten bugüne kadar kimileri Irak'a rağmen yapılan askerî operasyonlar; 1998'de Suriye'ye Öcalan tehdidi. AKP iktidarıyla bu durum büyük ölçüde değişmiş, Türkiye Orta Doğu politikasına girmiş, Bölgesel Güç haline gelme açılımında ilke olarak Yumuşak Güç'ü devreye sokmuştur.

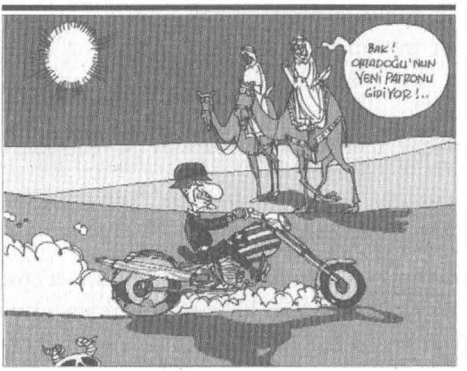
Yalnız, Bölgesel Güç olabilmenin 1 numaralı koşulu, "o bölge tarafından lider kabul edilmek"tir (aşağıdaki ilk başlığa kadar burada verilecek bilgiler, aksi belirtilmedikçe, Abou-El-Fadl'dan özetlenmiştir). Bölgede 3 aktör vardır: Devletler, Direniş Örgütleri, Arap Sivil Toplumu.

Devletlerin en önemlisi, Orta Doğu'nun geleneksel lideri Mısır'dır ve bu ülke yöneticileri, Başbakan Erdoğan'ın Gazze girişimleri nedeniyle ciddi biçimde sıkıştırılmak yüzünden Türkiye'ye sempati beslemekten uzaktır. İkinci önemli devlet olan Suriye'yle 2011 sonundan itibaren durum zaten bellidir; Sert Güç daha sert olarak geri dönmüştür.

Direniş Örgütlerine Türkiye Batı'yı tedirgin edecek kadar suhuletle davranmış olduğu halde bunlar tabii ki kendi çizgilerini değiştirmiş değillerdir. Hamas, Ankara'da kabul gördüğü halde, Filistin konusunda yüzünü Ankara'ya değil Kahire'ye dönmüş, Kahire de pozisyonunu kaybetmemek için Türkiye'nin kolaylaştırıcılığını veto etmiştir (bkz. ICG Raporu). Kasım 2012'deki Gazze bunalımındaki Hamas-İsrail çatışmasında arabuluculuğu Mısır yapmıştır. Erdoğan Hizbullah'ı Lübnan'da ziyaret etmiş, fakat örgüt lideri Nasrullah kendi bildiğini yapmaya devam etmiştir. Bu di-

reniş örgütlerinin Türkiye'ye daha fazla yaklaşmalarının, Türkiye'nin yapamayacağı bir şeye, Batı'dan uzaklaşmaya endeksli olduğu ortaya çıkmıştır.

Arap Sivil Toplumu Türkiye'nin İsrail'e yüklenmesini 2011'e kadar büyük takdirle karşılamıştır. İlk defa, demokratik bir ülkenin bölgesel liderliğe soyunması Arap insanını çok etkilemiştir. Yalnız, şurası bir gerçektir ki, esas olarak 3 parçadan oluşan bu toplum (a- Siyasal İslamcılar, b- İslamcı politikayı reddedip ABD'ye yakın duranlar ve c- Arap milliyetçileri ve solcular) bunu kendi devletlerinden beklemiş, bulamamış, boşluğu Türkiye doldurmuştur. Üstelik, daha önce de kısaca değinildiği gibi, herkeste kafa karıştırıcı sorular vardır: Türkiye'nin bölgeye gelişi Yeni Osmanlıcılık gündeminin parçası mıdır? AB nezdinde kıymetlenmek veya ABD'yi hoşnut etmek amaçlı mıdır? İsrail'e yüklenmeler, iç tribünlere oynamak olabilir mi? Bize doğru açılırken Füze Kalkanı kuran Türkiye, Batı blokundan ne kadar özerkleşebilir? (Çünkü bu göreli özerklik olmadan Türkiye'nin "bölgesel güç" olamayacağı Araplara göre kesindir). Herkes şöyle demektedir: "Nasıl hem Ermenistan'ı hem Azerbaycan'ı memnun etmek zorsa, Arapları kazanıp İsrail'i kaybetmemek de zordur. Türkiye, ABD'den uzaklaşamadığı oranda, Arap sivil toplumuna da, Arap aleminin liderliğine de veda eder".

Karikatür: Haslet Soyöz, *Milliyet*, 28.04.2012.

Diğer yandan, yukarıda da belirtildiği gibi, hem AKP son dönemde kurduğu yakınlıkları devrilen otoriter rejimlerle kurmuştur, hem şimdi Suriye konusunda Yumuşak Güç'ün tarihe karışması bütün olayı başladığı noktaya geri getirerek Türkiye hakkında bir "Küçük Amerika" imajı yaratmıştır, hem de Türkiye'nin Yumuşak Güç'ünün başlıca unsuru olan demokrasisi 2012'de cidden tartışmalı bir noktaya gerilemiştir.

Ekonomik Gelişmişlik Konusu

Orta Doğu'nun çok önem verdiği ekonomik gelişmişliği AKP, kimi verilerin abartılarak ve kimilerinin saklanarak takdim edildiği yolunda yapılan itirazlara rağmen (bkz. Tarhan), başarıyla gerçekleştirmiştir. Türkiye ekonomik bakımdan hiç bu kadar iyi olmamıştır. Fakat buradan kalkarak bir Bölgesel hatta Küresel Güç olma iddiası türetilmektedir ki, bunun savunulması zor gözükmektedir.

Bir kere, Massachusetts Institute of Technology'den (MIT) Prof. Daron Acemoğlu'nun yaptığı uyarı önemlidir: Ekonomi artık küreseldir. Birbirine mesafe olarak çok uzak bölgeler bir anda birbirini etkileyebilmektedir. Türkiye'nin komşusu, katılmak için resmen adayı olduğu, çok önemli ticaret ortağı ve yatırım kaynağı olan AB'nin, şu andakinden çok daha büyük bir krize sürüklenmesi durumunda, birkaç yıl büyüyememek gibi bir durumla vaziyeti idare edebilmesi mümkündür. Fakat Türkiye makroekonomisi bu ölçüde bir krizi taşıyacak kadar sağlam değildir (F. G. Diler'in mülakatı, *Agos*, 03.08.2012).

İkincisi, gerçi AKP'nin ekonomi kurmayları, "Şu an Türkiye'nin içinde bulun-

duğu rahat ortam bizleri dikkatsiz tedbirsiz bir politikaya asla sürüklememeli" demektedirler ama (A. Babacan'ın konuşması, *Taraf*, 29.07.2012), Türkiye daha önce de şu anda yapılan kimi açılımları yapmış, dışarıda parlak bir görüntü vermeye girişmiş, fakat sonuç iyi olmamıştır. Örneğin, Ecevit'in başbakanlığı ve Prof. Gündüz Ökçün'ün dışişleri bakanlığı sırasında, bir yandan 1960 ve 70'lerde genişleyen dünya ekonomisi nedeniyle ve ayrıca 1965'ten sonra ülkeye yağmaya başlayan işçi dövizleri sayesinde bir ekonomik rahatlama olmuş, bunun üzerine yabancı ülkelerde yeni temsilcilikler açılmış, azgelişmiş ülkelere dış yardım başlatılmıştır. Ama 70'lerin ikinci yarısındaki petrol krizinin Türkiye'yi de vurduğu bir ortamda bunlardan vazgeçmek gerekmiş, bu da yurt dışında hayal kırıklığı yaratarak Türkiye'nin prestij kaybına uğramasına yol açmıştır. Gerçi Türkiye ekonomisi artık küresel ekonomiye başarıyla entegre olmuştur ve eskiye kıyasla çok daha sağlamdır, ama bizzat bu entegre oluş nedeniyle de dıştaki dalgalanmalara daha açıktır.

Üçüncüsü, Türkiye'nin bu büyüme başarısından kaynaklanan Küresel Güç olma savı, verilerin testinden geçirildiği zaman, savunulması güç bir iddiadır (aşağıdaki ilk başlığa kadar burada verilecek bilgiler Karlı'dan özetlenmiştir).

DIŞİŞLERİ BAKANI AHMET DAVUTOĞLU:

Türkiye, küresel güç olacak

Türkiye, 31.05.2011.

AKP'nin dış politikasına temel oluşturan iki ana söylem vardır: 1) Türkiye artık küresel çapta bir ekonomik oyuncudur ve bu bir tür mucizedir; 2) Türkiye'nin hedeflediği "yeni ekonomik coğrafya" (Balkanlar, Kafkaslar, RF, K. Afrika, Orta Doğu), ekonomik ilişkiler açısından çok önemlidir.

Bu söylemler sırayla incelenirse (aksi belirtilmedikçe, hep 2010 yılı itibariyle) şu saptamalar sapılabilir:

1) Türkiye, mevcut ekonomisiyle bir küresel aktör olmaktan uzaktır, ama bir Bölgesel Güç olarak nitelenebilir. Türkiye dünyanın 18. ekonomisidir ve dünya ekonomisinin yüzde 1'ini oluşturmaktadır. Fakat yeni ekonomik coğrafyada bile RF'den sonra 2. büyük ekonomidir.

Türkiye dünya ihracatında 33. sırada, ithalatında 21. sıradadır. Her ikisi açısından da payı sırayla yüzde 1 ve yüzde 1,5'tir.

Sermaye ihraç kapasitesi açısından Türkiye epey geridedir. Türkiye çıkışlı doğrudan yabancı sermaye yatırımları, küresel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ancak yüzde 0,6'sına tekabül etmektedir ki, bu oran yeni ekonomik coğrafya için dahi düşük olup, Türkiye ekonomisinin ana kırılganlığı olan tasarruf eksikliğinin ve buna bağlı olan kronik cari açığın sonucudur (bkz. **Ekonomi** başlığı).

Türkiye'nin son yıllardaki önemli performansı, kalkınmakta olan ülkelerin genel performansı bağlamında değerlendirildiğinde, bir mucize olarak nitelendirilemez. AKP döneminde Türkiye yılda ortalama yüzde 4,9'luk bir büyüme yakalamışken, yükselen ve kalkınan ülkeler aynı dönemde ortalama yüzde 6,6 oranında, Orta Doğu ve K. Afrika da ortalama yüzde 5,1 oranında büyümüşlerdir.

2) Yeni ve geleneksel coğrafyalar karşılaştırılırsa şunlar söylenebilir: AB krizde olduğu halde, yeni coğrafya AB'nin ekonomik büyüklüğünün ancak yüzde 38'ine denk gelmektedir. AB'de kişi başına gelir 32.000 Dolar iken, yeni coğrafyada 6.000 Dolar'dır.

Enerji fiyatlarındaki artışlara paralel olarak, yeni coğrafya, dünya ihracatı içindeki payı açısından 2008'de AB ve EFTA'yı geçmiştir. Ama, Türkiye'nin ihracatı açısından önem arz eden küresel ithalat piyasası içinde AB ve EFTA'nın ağırlığı halen, yeni coğrafyadan daha büyüktür. Yeni coğrafya, küresel ithalat piyasasının ancak yüzde 11,6'sına denk düşmektedir.

AB ve EFTA'nın Türkiye açısından önemi, en çok, doğrudan sermaye akışları dikkate alındığında ortaya çıkmaktadır. Bu iki örgüt, Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermayenin yüzde 60'dan fazlasını sağlarken, aynı oran yeni coğrafya için yüzde 10'lar düzeyinde kalmaktadır. Yani yeni'nin önemi artmaktadır, ama geleneksel'in daha uzunca bir süre en önemli ve vazgeçilmez kalacağı görülmektedir.

Türkiye'nin dış ticareti açısından alınacak olursa, yeni coğrafyanın önemi hem ithalat hem ihracat bakımından artmaktadır. Bu durum, bu ülkelerin dünya ithalat pazarı içindeki artışlarına olduğu kadar, bölgeye özgü 2 olaya bağlıdır: Irak'a uygulanan ekonomik ambargolar artık kaldırılmıştır ve Dubai başta olmak üzere Körfez'de inşaat patlaması vardır. Benzer şekilde, Türkiye'nin yeni bölgeden ithalatının miktar olarak artışı, yükselen enerji fiyatlarıyla ilgilidir.

Özet olarak, Türkiye dış ticaretinin kompozisyonu bilinçli siyasal tercihlerden çok, küresel ve bölgesel düzeylerdeki yapısal faktörler tarafından biçimlenmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin kendisini küresel bir ekonomik aktör olarak görmesi ve kalkınmasını bir mucize olarak adlandırması için vakit çok erkendir. Ayrıca Türkiye'nin, AB ve EFTA gibi geleneksel ekonomik ortaklıkları ikincil statüye itmek gibi bir lüksü bulunmamaktadır. Kendini olduğundan daha iyi görmek ve söylem ile realite arasındaki mesafenin açılmasına izin vermek, Türk dış politikasının inandırıcılığını zedeleyebilecektir.

Kolaylaştırıcılık Girişimleri Konusu

AKP dönemi dış politikasının "proaktif" niteliğinin bu en belirgin yönü hakkında dile getirilecek ilk husus, kapasite meselesidir. Türkiye gibi yaklaşık 1.500 diplomatı olan bir ülkenin bu kadar çok ve farklı bölgede yapmaya giriştiği uzlaştırma faaliyetinin, yaklaşık 12.000 diplomatı olan ABD gibi bir süper güç tarafından bile yapılamayacak boyut ve çeşitlilikte olduğu bir gerçektir (bkz. **Bazı Ülkelerin Dışişleri Bakanlığı Personel Sayıları (2009 itibariyle)** tablosu)

Daha önemlisi, bu kadar farklı bölge ve sorunlarla başedecek uzman personelin Dışişleri Bakanlığında bulunduğu şüphelidir. Çünkü Türkiye'nin, 1980'lerin ikinci yarısından sonra Kürt meselesi yüzünden mecburen kimi bilgiler edindiği K. Irak hariç, Orta Doğu konusunda yeterli bilgi ve tecrübe sahibi olduğu söylenemez. Suriye gibi komşu bir ülkenin bünyesi hakkındaki çoğu bilgiler bile yeni yeni öğrenilmektedir. Bakanlığa alınan diplomat adaylarının sayılarını hızla artırma çabası da risklidir, çünkü kaçınılmaz olarak, bugüne kadar Bakanlığın titizlikle korunmuş olan insan kalitesini (bkz. Cilt I, s. 57-60) düşürme tehlikesi taşımaktadır.

Öbür yandan, kolaylaştırıcılık/arabuluculuk girişimleri, işin doğası gereği, örneğin İsviçre'nin Türkiye ile Ermenistan arasında 2009'dan önce yaptığı gibi, esas olarak kapalı kapılar ardında yürütülecek faaliyetlerdendir. Oysa Türkiye bunu, gösterişli bir "mekik diplomasisi" biçiminde yapagelmiştir. Bütün bunlar bir araya geldiği zaman, bu girişimlerin başarılı olması zordur ve "iç tribünlere oynamak" ve "dışta sansasyon yaratmak" amaçlı olduğu biçiminde görülmesi riski doğmaktadır. Nitekim, *ICG Raporu*nda, Orta Doğu diplomat ve yöneticilerinin bu hususu yoğun biçimde dile getirdikleri dikkat çekmektedir.

Kaldı ki, uluslararası gelişmelerin olumsuz katkısı hesaba katılsa bile, bunların içinde en önemlisi olan Suriye-İsrail girişiminin Türkiye'nin her iki tarafla birden kavga etmesiyle sonuçlanması, bir şeylerin yanlış olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Proaktif Politika, Yumuşak Güç, Sıfır Sorun Konusu

Yeni dış politikanın en fazla üzerinde durduğu hususlardan biri de proaktifliktir. Orta Doğu'dan hep uzak durmuş olan Türkiye, dönem içinde bu bölgede tam tersine çok proaktif bir politika uygulamış, bölgeye çok yoğun biçimde girmiştir. Burada dikkat edilecek 3 husus ortaya çıkmaktadır:

Birincisi, Doğru-Yanlış dış politika dikotomisi, Aktif-Pasif dış politika dikotomisinden daha anlamlıdır. Proaktiflik "fırsat" yaratır, ama özellikle Orta Doğu gibi bir bataklıkta bu kavramın "risk" kavramıyla ikiz kardeş olduğu hususu da bir gerçektir. Nitekim bu husus İsrail ve Suriye politikalarında net biçimde görülmüştür. Zamanına ve zeminine göre, bazen geride duran bazen de proaktif davranan dış politika daha akılcı gözükmektedir. Örneğin, Suriye olayında meselenin tırmanmaya gittiğinin görüldüğü andan itibaren proaktif politikayı yavaşlatmak ve biraz daha geride duran bir politika izlemeye başlamak daha uygun sonuçlar yaratabilirdi. Bu, uluslararası hukukun *Rebus Sic Stantibus* (koşullar değişince [anlaşmalar da değişir]) ilkesini anımsatır biçimde, "koşullar değişince politikalar da değişir" biçiminde ifade edilebilir.

İkincisi, proaktiflik, özellikle Türkiye-Orta Doğu bağlamında, ancak ve ancak Yumuşak Güç kullanıldığında mümkündür. Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin özellikle Orta Doğu'da Yumuşak Güç dışında bir yöntem kullanması hem tarihsel gerçeklere hem kendi boyuna-posuna, hem de Suriye'nin arkasında Rusya ile İran'ın bulunduğu gerçeğine terstir. Oysa Türkiye, en fazla yakınlık geliştirdiği komşusu olan Suriye bağlamında, işgal etmek dışında her türlü Sert Güç kullanımını devreye sokmuş bulunmaktadır. Türkiye açısından dış şartların (Suriye'deki durumun) değiştiği doğrudur, fakat Yumuşak Güç'ün bu kadar yoğun bir uygulamasından, Sert Güç'ün bu kadar yoğun bir uygulamasına bu kadar ani biçimde geçilmesi çok sık rastlanan bir durum değildir ve yakın gelecekte, hatta şu anda, ciddi tepkiler yaratmaya adaydır. Üstelik, Yumuşak Güç'ün en önemli unsuru olan demokrasi, Türkiye'de çok ciddi sorunlarla karşı karşıyadır.

Üçüncüsü, kontrol edemediği dış dinamiklerin harekete geçmesi sonucunda Türkiye 2012 sonunda, artık "oyun kurucu" pozisyonu yerine, gelişen olayların peşinden gitmeye direnen bir pozisyonda olduğu izlenimini vermektedir. Üstelik, sadece Suriye'yle değil, Gürcistan ve bir ölçüde Bulgaristan hariç neredeyse bütün komşu devletlerle sürtüşme/çatışma halindedir: İsrail'le durumun çok kötüleşmesinin

ardından İran, Irak, Ermenistan ilişkileri çok soğumuş, AB ilişkileri donma durumuna gelmiştir. Kıbrıs'ın doğalgaz çıkarma meselesine verilen tepki Kıbrıs, Yunanistan, İsrail ve Ermenistan'ı müttefik yapmıştır. Hatta, Azerbaycan'ın İsrail'e hava üssü verdiği hatırlanırsa (bkz. **Azerbaycan'ın Türkiye Politikasında Olumsuzluklar** kutusu, s. 172), İsrail'in müttefikleri arasına Azerbaycan'ı bile katmak, ironik olmakla birlikte, mümkündür.

Böyle bir durumda, "Komşularla Sıfır Sorun" politikası bir noktadan sonra "Sırf Sorun" (*All Problem*), "Çok Sorun", "Sorunsuz Sıfır Komşu", "Sünni Komşularla Sıfır Sorun", "Sıfır Çözüm" şeklinde anılmaya başlanmıştır. Oysa Sıfır Sorun politikası; Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasına uyum sağlamasına, ekonomisini, demokrasisini ve güvenliğini güçlendirmesine, dış politikasını çeşitlendirmesine, AB'den övgüler almasına, uluslararası itibarını yükseltmesine büyük katkı yapmıştı.

Tutarsızlıklar

Yeni dış politikanın uygulanmasını zorlaştıran çok önemli bir kalem de, Türkiye'nin eskiden beri devam etmekte olan kimi tutarsızlıklarının bu dönemde de devam etmesidir. Birkaç örnek vermek gerekirse:

Türkiye Ermenistan'dan birtakım taleplerde bulunmuştur: D. Karabağ işgalini sona erdirmesini, oranın içişlerine karışmamasını, orada durumu kemikleştirecek seçim yaptırmamasını, bu konuda BM ve AGİT kararlarına uymasını istemiştir. Böyle durumlarda, örneğin Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan'dan gelen cevap şu biçimde olmaktadır: Türkiye yaklaşık 40 yıldır devam eden K. Kıbrıs işgalini sona erdirmeli, orada seçim yaptırmamalı, eğer samimi ise Azerbaycan'da demokratik seçim yapılmasını sağlamalı, BM kararlarını Kıbrıs'ta uygulamalıdır. Ayrıca, Ermeni Soykırımını inkâra devam eden Türk yetkililerin Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a ders vermeye hakları yoktur (*Asbarez Post*, 18.07.2012).

Türkiye İsrail'den birtakım taleplerde bulunmuştur: Filistin konusunda BM kararlarına uymasını, oradan işgali kaldırmasını istemiştir. Bu durumda gelen cevap, Türkiye Kıbrıs'ta BM kararlarına uysun, K. Kıbrıs işgalini kaldırsın biçiminde olmaktadır. Filistin işgali konusundaki Türk baskılarına ve ayrıca Başbakan Erdoğan'ın Davos'ta Şimon Peres'e yönelttiği "Siz öldürmeyi iyi bilirsiniz" sözüne karşı, örneğin İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Tuğg. Avi Mizrahi, daha önce de belirtildiği gibi, Türklerin uzun yıllar önce Ermenilere dünyanın en büyük katliamlarından birini yaptığını, aynı politikanın bugün de Kürtler üzerinde sürdürüldüğünü, ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs'ın kuzeyini on yıllardır işgal altında tuttuğunu söylemektedir (bkz. yukarıda **Model Olma Meselesi** alt başlığı). Davos'taki aynı olay bağlamında gazeteci Thomas L. Friedman, Türkiye'nin Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından hakkında tutuklama kararı çıkarılmış Sudan Başkanı Ömer El-Beşir'i ülkesinde iki kere ağırladığını ve bu daveti savunmak için "Müslüman soykırım yapmaz" dediğini hatırlatmaktadır (*The New York Times*, 15.06.2010). Bu yetmemiş gibi, Sudan'la Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Çerçeve Anlaşması imzalanmış, muhalefetin blok olarak karşı oy vermesine rağmen, TBMM'deki esas komisyon olan Dışişleri Komisyonundan 24 Eylül 2012'de geçmiştir. 2012 sonundaki durum budur. Böyle bir anlaşma, Türkiye karşıtlarının eline çok güçlü kozlar verecek bir belgedir.

Resmî politikası Irak'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı olagelen Ankara'ya, Bağdat, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Kerkük'e merkezî yönetimden habersiz gittiğini hatırlatarak, Kürtlere egemen devlet muamelesi yapmanın Irak'ın egemenliğini zedelediğini söylemiştir.

PKK'nın sivil hedeflere saldırarak terör yaptığını ve silah bırakmadıkça bu örgütle konuşulmayacağını söyleyen ve İsrail'in Gazze'ye askerî operasyonunu kınayan Ankara'ya, İsrail, Hamas'ın terör yaptığını ve bu örgütle konuşulmayacağını, oysa Ankara'nın Hamas liderini davet ettiğini söylemekte ve Türkiye'nin K. Irak'a yaptığı askerî operasyonları hatırlatmaktadır (ICG, 2010).

Yüz binlerce insanın öldüğü 1915'in bir soykırım olduğunu reddeden Türkiye, daha önce de belirtildiği gibi, irili ufaklı çok sayıda olay hakkında "soykırım" ifadesini resmî ağızlardan kullanmaktadır. Ticaret Bakanı Nihat Ergün, Çin'in Şincan Uygur Özerk Bölgesindeki olaylar üzerine Çin'e ekonomik boykot uygulanmasını istemiş, Başbakan Erdoğan ise, daha önce de belirtildiği gibi, "Adeta bir soykırım" yorumunu yapmıştır. Bunun üzerine T.C. Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak Çin'in içişlerine karışmak gibi bir niyetin söz konusu olmadığını belirtince de vurgulamıştır: "Dışişlerindeki arkadaşlar, benim ifademin dışında bir ifadeyi kullanamaz... Şu anda Çin'deki bu olay, adeta bir soykırımdır" (*Radikal*, 11.07.2009). Buna Çin tepki göstermiş, soykırım tabiriyle ne demek istendiğini sorgulamış ve Çin'in Ankara'daki büyükelçilik müsteşarı Türkiye'de bir Kürt sorunu olduğunu hatırlatmıştır (*Radikal*, 12.07.2009). Erdoğan Aralık 2011'de de, "Fransa Cezayir ve Ruanda'da da soykırım yapmıştır" demiştir.

Erdoğan: Adeta bir soykırım

İtalya'daki G-8 zirvesine katılan Erdoğan, Doğu Türkistan'daki olayları şöyle niteledi: "Adeta bir soykırım"

Başbakan Erdoğan, "Burada düşüncelerimi meslektaşlarıma da ifade ettim. Çünkü yüzlerce insanın öldürüldüğü ve 1000'i aşkın insanın yaralandığı bir olayı, adeta bir soykırıma herhalde başka bir kelime ifade etmez" dedi. »20. sayfa

Hürriyet, 11.07.2009.

Türkiyeli yetkililerin insan hakları ihlalleri hakkında "soykırım" sözcüğünü olur olmaz biçimde kullanmaları daha önce de sorunlar yaratmıştı. B. Ecevit'in başbakan iken, "Filistin halkına karşı soykırım uygulanmaktadır" demesi ABD Yahudi lobisinin sert tepkisine ve bir krize yol açmıştır (*Ayın Tarihi*, 04 Nisan 2002). Aynı sözcüğün TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanı Mehmet Elkatmış tarafından Irak'taki ABD eylemleri için kullanılması ABD'yle ipleri germiştir (*Radikal*, 26.11.2004).

Aslında, dış politikaya dinsel ve etnik akrabalıklar kulvarından yaklaşmanın ortaya çıkardığı sorunlar, soykırım sözcüğüyle sınırlı kalmamıştır. Örneğin Ankara Belediye Başkanı İ. Melih Gökçek, İstanbul'da Avrasya feribotunu kaçıran, Swissôtel'i silahlarla basan (yani tipik bir terör eylemi yapan ve üstelik Türk adaletinden neredeyse cezasız kurtularak üstüne bir de cezaevinden kaçırılan) Çeçen militanların Dudayev adlı liderinin adını Beşevler Meydanına koyunca RF ayağa kalkmış, Moskova yakınlarında bir "Kürt Evi" açmıştır (bkz. Cilt II, s. 238).

Böyle durumlarda tepkiler resmî makamlarla sınırlı kalmamakta, artık çok etkili olan sosyal medyaya da dökülmektedir. 16 Temmuz 2009 tarihli *The Economist*'in bildirdiğine göre, Başbakan Erdoğan Türk kökenli Orta Asya ülkelerinin çok cı-

hız tepki gösterdikleri Şincan olaylarını BM Güvenlik Konseyine götürmekten söz edince (Çin burada veto sahibidir), Çin'deki internet forumları Kürt ayrılıkçılığına destek veren yazışmalarla dolmuştur. 2012'de (Burma ve Birmanya adlarıyla da bilinen) Myanmar'ın Arakan (Rakhine) eyaletinden kaçarak Bangladeş'e sığınan Rohingya Müslümanlarına Türkiye'nin destek vermesine karşı da aynı tepki gösterilmiş, Davutoğlu'nun ziyaretinden sonra ülkedeki sosyal paylaşım sitelerinde Ermeni Soykırımına ilişkin fotoğraflar, belgeler ve videolar dolaşmaya başlamıştır (*Taraf*, 13.08.2012).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın Haziran 2012 sonunda Suriye'nin elektriğini kesmekten bahsettiği Türkiye'de, bu elektriğin, Suriye'nin hamisi RF ve İran'dan alınan doğalgazla üretildiği muhtemelen akla gelmemektedir.

Özet olarak, iç politikada olduğu gibi Türk dış politikasında da 3 ceset vardır ki, bunları münasip cenaze törenleriyle gömmeden dış politika yürütmek mümkün değildir: Kıbrıs meselesi, Ermeni meselesi, Kürt meselesi. Bunlar Türkiye'nin karşısına her an zombi gibi çıkmakta, "Sırça köşkte oturan, başkasının evine taş atamaz" deyişini hatırlatmaktadırlar. O kadar ki, Türkiye, rezervasyonlarda yaşayan Amerikan Yerli kabilelerle yatırım/ticaret ilişkisine girmek istemiş, bu konudaki yasa tasarısını Kongre'nin tek Yerli üyesi sunmuş, fakat, bu tür ilişkiye girebilecek ülkeler listesine sonradan bütün Dünya Ticaret Örgütü üyeleri de dahil edildikleri halde, Ermeni ve Rum lobilerinin müdahalesi sonucunda tasarı ABD Temsilciler Meclisinde gerekli üçte iki çoğunluğu sağlayamadığı için Temmuz 2012'de reddedilmiştir.

Çok Yönlü Dış Politika Meselesi

Daha önce de sözü edildiği gibi, dönem içinde bir yandan ABD'yle çok sıkı ilişkiler yürütülmüş, bir yandan da RF, Çin ve gelişmekte olan ülkelerle yakın ekonomik ve siyasal bağlar kurulmuştur. Bu, Türkiye gibi bir ülkenin göreli özerkliği için çok yararlı ve önemlidir (bkz. Cilt I, Giriş).

Fakat şimdi, 1839'dan bu yana Türkiye'nin en önemli hedefi olan Batı'ya, yani bugünkü adıyla AB'ye ulaşmak, dış politikanın hedeflerinden sadece bir tanesi olarak sayılmakta ve öyle muamele görmektedir. AB'nin Türkiye'ye çok çeşitli engeller çıkardığı, Fransa ve Almanya'nın özellikle soğuk davrandığı, ayrıca Birliğin ekonomik bakımdan da Türkiye'yi alacak durumda olmadığı doğrudur. Fakat bu dönemde Türk dış politikasının 2005'ten sonra AB'yi büyük ölçüde akıldan çıkartarak onun yerine Orta Doğu'yu ikame etmeye yöneldiği de bir gerçektir.

Diğer yandan, "Türkiye küresel ekonomik güçtür" söyleminin tamamlayıcısı olan "Yeni coğrafya" (bkz. Karlı, s. 111 v.d.) söylemi, AB dışındaki bir dünyaya, daha net olarak söylemek gerekirse de Orta Doğu ve Afrika'ya işaret etmektedir. Burada, Murat Yetkin'in "Ekonomik genleşmeyle gelen siyasi genleşmenin kontrol edilememesi" kavramı çok zihin açıcıdır (*Radikal*, 13.05.2011). AKP'nin sosyo-ekonomik tabanı olan Anadolu Sermayesi bu "yeni coğrafya"ya yönelmektedir. Türk dış politikası da onu çeşitli nedenlerle bir yandan oraya yönlendirmekte, bir yandan da onun arkasından gitmektedir. Hakkında 5 adet insanlığa karşı suçtan (sivil halka karşı cinayet, ortadan kaldırma, göçe zorlama, işkence, ırza geçme) ve 2 savaş suçundan (kasıtlı olarak sivil halka saldırı, yağma) uluslararası tutuklama kararı bulunan, Darfur'da 300.000 kişinin ölümüne ve 2.500.000 kişinin göç etmesine sebep olan (Rıza

Türmen, *Milliyet*, 09.11.2009) bir kişi hakkında Başbakan Erdoğan'ın "Müslüman soykırım yapmaz" demesinin, sadece El Beşir'in Müslüman oluşuyla izah edilmesi mümkün değildir. Bunu, AKP'nin temeli olan Anadolu Sermayesinin oradaki yatırımlarıyla ve bu yatırımların "daha çok iş!" baskısıyla izah etmek çok daha mantıklı gözükmektedir.

Nitekim çok önemli olan bu El Beşir meselesinde iki beyan vardır ve birbirini tamamlamaktadır. Birincisi, El Beşir davetli geldiği İstanbul'da şöyle demiştir: "Türk hükümeti saygın bir hükümet. Türkiye'yle bizim çok tarihî dostluğumuz var. Türkiye'yle ilgili herhangi bir endişemiz yok. Sudan'da 120 Türk şirketi çalışıyor. Biz Sudan'ın tüm kaynaklarını Türkiye'nin hizmetine sunmak istiyoruz. Türkiye'ye çok güveniyoruz" (H. Köylü, *Radikal*, 21.08.2008).

İstanbul'da bir insanlık suçlusu

Utanıyoruz!

Türkiye insanlığa karşı suç işlediği gerekçesiyle hakkında tutuklama kararı çıkarılan Sudan lideri el Beşir'i ağırlıyor

Beşir'in ziyareti

AB'yle restleşme

'Ahlaksız' dış politika olmaz

Darfur'un sorumlusu

Hani Gazze, Davos?

Radikal, 07.11.2009.

İkinci beyan, Afrika gezisi sırasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'den gelmiştir: "Sudan çok büyük ekonomik potansiyeli olan bir ülke. Ne yapacaktık biz, sırtımızı mı çevirecektik? Türk işadamlarının orada çok büyük yatırımları var. Bir Türk firması bir köprü yaptı, efsane!" (*Hürriyet*, 24.02.2009; http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=11070406).

Bu durumda, Başbakan Erdoğan'ın bir şaka gibi sunduğu "Şanghay Beşlisi" meselesi ciddiyet kazanmaktadır: "Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e dedim ki, 'Zaman zaman bize takılıyorsun. AB'de ne işin var diyorsun. O zaman ben de şimdi size takılayım. Hadi gelin bizi Şangay Beşlisi'ne dahil edin, biz de AB'yi gözden geçirelim'. Mesajı ben devamlı veriyorum oraya. 'Başka arayışlara bizi götüreceksiniz' diyorum" (*T24*, 26.07.2012)

Bu "başka arayışlar"ın adı Orta Doğu ve Afrika'dır, Şanghay İşbirliği Örgütü Avrasya'yı temsil etmektedir, ama neresi olursa olsun, AB'den uzaklaşma niyeti artık söze de bir biçimde dökülmektedir. Oysa bu "yeni coğrafya"da Türkiye'nin gördüğü ilginin büyük bölümü, Türkiye'nin AB'yle ilintisinden gelmektedir. Daha önce sözü edilen "demokrasi" şıkkı (bkz. **Türkiye Neden Model Olabilir?** tablosu), aslında Türkiye'nin 2001-2004 arasında AB Uyum reformlarıyla başlayan demokratik atılımına doğrudan göndermе yapmakta, Orta Doğu ülkeleri, Türkiye'nin AB'ye kabul edilmesi halinde AB'yle sınırdaş olacaklarını hesaplamaktadırlar.

"Küresel Güç" Söylemi

Seçimlerde üst üste kazanılan başarılar, ekonominin dünya krizine rağmen istikrarlı büyümeyi sürdürmesi ve Orta Doğu halkları nezdinde Türkiye'nin ve özellikle de

Başbakan Erdoğan'ın büyük rağbet görmesi, AKP yöneticilerinin önemli bir iyimserlik havasına girmelerine sebep olmuştur. Yalnız, buradaki iddia Orta Doğu ve Balkanlarla sınırla kalmamakta, "Küresel Güç" olmaya kadar varmaktadır. Bunlara ilişkin konuşma, haber ve eylemlerden bazıları, bir panorama çizmek açısından kronolojik olarak aşağıdaki sözlerle ve olaylarla hatırlanabilir:

"Eğer bir düzensizlik varsa, bu düzensizliği ilk sorgulayacak ülkelerin başında geleceğiz ve eğer yeni bir düzen kurulacaksa, o düzenin temel taşını atan ülkelerin başında geleceğiz. Buna hakkımız var, buna tecrübemiz var, buna gücümüz de yeter. Bu kadar iddialı bir söylem dile getirdiğimizde hemen tepki veriliyor; 'Gücünüz yeter mi?' Evet, yeter." (A. Davutoğlu, 3. Büyükelçiler Konferansı) (*Radikal*, 03.01.2011).

Türkiye'nin İsrail'e karşı ilan ettiği yaptırımların bir parçası olarak Akdeniz'de devriye gezmesi kararlaştırılan 3 fırkateynin yanı sıra, Kıbrıs devletinin doğalgaz aramaya başlaması üzerine, Türkiye'nin doğu Akdeniz'e 18 fırkateynden 8'ini ve 1 denizaltısını yollayacağı açıklandı. Bunlara korvetlerin ve denizaltıların da eşlik etmesi gündeme gelebilecek (M. Tafolar, *Milliyet*, 21.09.2011).

Başbakan Erdoğan'ın, BM Genel Sekteri Ban Ki-moon'la yaptığı görüşmede, "İstanbul'un BM Merkezine dönüştürülmesi" talebini ilettiği öğrenildi (*Milliyet*, 24.09.2011).

"Bizim tarihten gelen güçlü bağlarımızı bundan sonraki dönemde siyasi ilişkilerimizin geliştirilmesinde kullanmamız kadar doğal bir şey yok. Aslında, tüm bu coğrafyanın tek bir ekonomik çevre olabileceğine de kuvvetle inanıyoruz. Sınırların anlamını kaybettiği, insanların, ürünlerin, sermayenin ve enerjinin rahatça hareket ettiği bir vizyonumuz var. Arnavutluk'tan yola çıkan bir kişinin AB'de olduğu gibi ta Kuveyt'e kadar, Bahreyn'den yola çıkan bir kişinin Fas'a kadar rahatça hareket edebildiği ortak ekonomik bölge vizyonumuz var. Türkiye de doğal olarak bu bölgenin lideri olacaktır. Bununla demokrasiyi, barışı, güvenliği ve refahı önceleyen bir coğrafya oluşturmak istiyoruz" (A. Babacan, Davos'ta TV programında) (*T24*, 27.01.2012).

"AK Parti siyasi şartlarda çıkmış konjonktürel bir hareket değil, aziz milletimizin tarihî yürüyüşünde küresel bir gücün doğuşunu, yeni bir nizam-ı âlem davasının misyonunu işaret eder... Selçuklu ile birlikte bu topraklarda tohumu atılan, Balkanlar'a ve bütün dünyaya sirayet eden o yeni dünya düzeni anlayışının bugünkü organize olmuş şeklidir... Biz, Türkiye Cumhuriyeti'nin küresel bir güç olması yönünde kararlı bir şekilde Başbakanımızın liderliğinde harekete geçmiş kadrolar, bu büyük tarihî misyonun gereğini yapacaklardır" (A. Davutoğlu, AKP'nin Konya İl Kongresi) (Aydın Engin, *T24*, 07.04.2012).

"Türkiye olarak bundan sonra da Orta Doğu'daki büyük değişim dalgasını yöneteceğiz, bu değişim dalgasının öncüsü olmaya devam edeceğiz. Bugün bütün Orta Doğu toplumlarında Türkiye sadece dost ve kardeş bir ülke olarak değil, geleceği belirleme kudretine sahip yeni bir fikrin, yeni bir bölgesel düzenin öncüsü bir ülke olarak görülmektedir. (...) Biz hem insanlığın ve bölgenin halkının vicdanı olmaya devam edeceğiz hem de ulusal çıkarlarımızı korumaya devam edeceğiz, çünkü zihnimizde nasıl yeni bir Türkiye iddiası varsa yeni bir Orta Doğu iddiası da var. Bu yeni Orta Doğu iddiasının temelinde de etnik ve mezhep farklılıklarına dayalı değil kardeşliğe dayalı yeni bir barış düzeni var. Bu barış düzeni kurulana kadar çalışaca-

ğız. Kim ne derse desin bu barış düzeninin öncüsü de sözcüsü de Türkiye olacaktır. (...) Bu yeni düzenin, bu yeni barış düzeninin ilk işaretleri görülmüştür. (...) Yeni bir Orta Doğu doğuyor. Bu yeni Orta Doğu'nun sahibi, öncüsü, hizmetkârı olmaya devam edeceğiz. Bu yeni Orta Doğu'da zulümler, baskılar, diktalar değil, halkın iradesi ve hakkın sesi, adaletin sesi hakim olacak. Türkiye bu sesin her yerde gür savunucusu olacak ve bununla birlikte, bu yeni Orta Doğu'yla birlikte Türkiye'nin etrafında yeni bir barış kuşağı, yeni bir istikrar ve refah kuşağı oluşacak. Türkiye olarak, biz büyük ekonomik kalkınmamızı, demokratikleşmemizi, uluslararası itibarımızı bu yeni Orta Doğu'yla birlikte, oradaki halklarla birlikte inşa edeceğiz, geliştireceğiz." (A. Davutoğlu, 26.04.2012 tarihli TBMM Genel Kurulunda konuşma) (http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil2/ham/b10001h.htm).

"Türkiye kıtalararası füze üretecek - Alınan bilgilere göre Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 2.500 km menzilli füze istemesinin ardından düğmeye basıldı. Geçtiğimiz hafta Erdoğan başkanlığında toplanan ve Genelkurmay Başkanı Org. Necdet Özel'in de katıldığı Savunma Sanayii İcra Komitesi'nde konuyla ilgili karar alındı." (*Zaman*, 24.07.2012; *Taraf*, 01.09.2012).

"Nerede yardım çağrısı varsa, nerede ihtiyaç sahibi varsa, artık birçok koldan biz Türkiye olarak oraya ulaşıyor, orada varlık gösteriyor, yanlarında olduğumuzu hissettiriyoruz. Türkiye bugün artık alan el olmaktan çıktı, veren el konumuna yükseldi" (R. T. Erdoğan, Kızılay'ın iftarında) (*AA*, 10.08.2012).

Bir süper gücün ifadelerine benzeyen, üstelik bir süper güç için bile aşırı sayılabilecek bir özgüveni yansıtan bu sözlerin 2010 yılında veya en azından 2011 başında söylenmesi doğaldır. Nitekim, Ocak 2011 tarihli ilk alıntı o zamanlar herhangi bir tepki yaratmamıştır. Çünkü o sırada Komşularla Sıfır Sorun biçiminde özetlenebilecek dış politika stratejisi yürürlüktedir. Fakat proaktif politikanın Arap coğrafyası kaosu tarafından fena yıpratıldığı bir dönemde bunlar yadırganmaya başlanmıştır. Bu konuda özetle şu gözlemler yapılabilir:

Olgular, bu sözlerin dayandığı varsayımları doğrulamamaktadır. Orta Doğu'da yeni bir barış düzeninin değil, yeni (ve çok da kısa sürmeyebilecek) bir savaş düzeninin belirtileri gözükmektedir; hatta şu anda savaş vardır. Türkiye de içte demokratikleşmeye değil, tersi yöne gitmektedir.

Şanghay İşbirliği Örgütü ("Şanghay Beşlisi" bunun 1996'da kurulduğundaki eski adıdır; üye sayısı 6'dır), Çin ve RF'nin Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'la kurduğu bir askerî örgüttür; amacı sınır sorunlarını halletmek ve sınıraşan İslamcılığa karşı çıkmaktır (bkz. **Şanghay İşbirliği Örgütü** kutusu, s. 464). Böyle bir örgüte ABD ve NATO'nun en önemli müttefiklerinden birinin, üstelik iktidarı İslamcılıkla ve Yeni Osmanlıcılık'la itham edilen bir ülkenin girmekten söz etmesi, yarı şaka bile olsa yadırganabilir.

Dışarıya ilgiyi "mecburiyet, tarihsel görev" gibi kavramlarla izah etmek doğru gözükmemektedir. Çünkü böyle bir hizmeti Türkiye'den kimse talep etmemiştir. Ayrıca, hem Türkiye'nin daima mazlumun yanında olduğunu ileri sürmek çok problemlidir (çünkü yukarıda sözü edilen Zombiler vardır), hem de çifte standart kullanma ithamları gelebilir (çünkü Türkiye, Suriye'deki ve Körfez ülkelerindeki insan hakları sorunlarına ve başta Bahreyn olmak üzere azınlık yönetimlerine aynı tepkiyi vermemektedir).

Doğu Akdeniz gibi bir bölgeyi donanma gezdirerek sürekli denetim altında tutmak, Amerikan 6. Filosunun bile olanaklarını aşan bir durumdur; 6. Filo ancak akut kriz anlarında harekete geçmektedir. Bu firkateynlerin mazotunun kaç para tutacağı bile ciddi bir mevzuyken, bu savaş gemilerinin gireceği en ufak bir sürtüşmenin anında çatışmaya dönüşebileceği de akılda tutulmak gerekir. Nitekim, nasıl düşürüldüğü/düştüğü hâlâ karanlık olan F-4 jet uçağının, o sırada Suriye'nin radar açığını denetleyen bir devriye uçuşu yaptığı anlaşılmaktadır. Durum böyleyken, bir uçak gemisinin yaptırılması Yüksek Askerî Şura'nın 2012 kış toplantısı gündemine alınmıştır (*Sabah*, 29.11.2012). "Yeni Osmanlıcılık"ın bir yayılma stratejisi olmakla itham edildiği bir ortamda, askerî yayılma ve müdahalenin sembolü olarak bilinegelmiş uçak gemisi gibi konunun gündeme getirilmesi de ilginçtir.

Orta Doğu, K. Afrika ve Balkanların post-endüstriyel AB gibi bütünleşeceğini düşünmek, bir vizyondan (ufuk) çok bir imajinasyonu (hayal gücü) çağrıştırmaktadır. Çünkü bu bölgelerin birçok ülkesi yarı-feodal yapıdan henüz tam kurtulmuş değildir ve henüz ulus-devlet aşamasına bile varmamış olanları çoktur. Üstelik bu benzeştirme, AB ekonomisinin birlik simgesi Avro'nun dağılma belirtileri gösterdiği bir ortamda yapılmaktadır, yani ekonomik bütünleşme deyince post-endüstriyel AB bile vahim durumdadır.

Yukarıda verilen konuşma, haber ve eylemlerin dayandığı varsayımların (ve dolayısıyla temennilerin), günümüz gerçeklerine dayanmaktan çok, AKP yöneticilerinin misyonlarını fazla önemsemelerine ve *Stratejik Derinlik* kitabının pre-kapitalist Osmanlı'yı post-endüstriyel bir ortamda idealize etmesine dayandığı izlenimi hasıl olmaktadır.

İdeolojik ve Kişiselleştirilmiş Dış Politika Meselesi

Bu dönem içinde AKP'nin izlediği dış politikanın ideolojik olduğu ve Başbakan Erdoğan'ın da dış politika meselelerini şahsi olarak aldığı ve kişiselleştirdiği yorumları ortaya atılmıştır.

Aslında, bütün dış politikaların amacı ulusal çıkarı gerçekleştirmektir; fakat ulusal çıkarın ne olduğu sorusuna bakarken kullanılan gözlük kaçınılmaz olarak ideolojiktir. Örneğin, K. Irak Kürtlerinin Türkiye'ye zarar vermemesi gerektiği, tipik bir ulusal çıkar önermesidir. Fakat bu ulusal çıkara çok zıt yöntemlerle ulaşmak mümkündür. Bu yöntemlerden biri, Irak hükümetiyle işbirliği yaparak Kürtleri nefes alamaz duruma getirmek veya doğrudan periyodik askerî operasyonlar yaparak sindirmektir (ki Cumhuriyet tarihi boyunca yapılmış olan budur). İkinci ve buna zıt yöntem, K. Irak Kürtlerine yakınlık göstererek Türkiye'ye yaklaştırmaktır (ki PKK'yı denetleyebilmek için sonunda buna mecbur kalınmıştır). Onun için, ideoloji dış politikada önemli bir yer tutar.

Türkiye'de çok sayıda yorumcu AKP'nin Orta Doğu politikasını; ılımlı İslam rejimlerini tercih eden, hatta Sünni olarak nitelenebilecek bir politika olarak görme eğilimindedir. Bu eğilim, AKP'nin "ılımlı İslam"ı temsil ettiğinden, hatta, bu nedenle de Arap Baharının ilk ve barışçıl/demokratik örneği sayılabileceği tespitinden (bkz. Arap Baharı kutusunda İlhan Uzgel'in yorumu, s. 51) hareket etmektedir. Yine bu eğilim, AKP'nin iç politikada bir yandan Alevi Açılımı yaparken, öte yandan Sünni Diyanet'ten aldığı fetvaya dayanarak Alevilerin dinsel farklılığını reddettiğini hatırlatmaktadır.

AKP'nin dış politikasında mezhep faktörünün etkili olup olmadığı henüz tartışmalıdır. Bir tespit olarak, Türkiye'nin Sünni olmayan İslam örgüt ve rejimleriyle arası soğuk veya bozuktur: İran, Irak hükümeti ve Lübnan'da Hizbullah Şii'dir, Suriye'de de yönetim Nusayri'dir (Alevi) (bkz. **Nusayriler (Arap Aleviler)** kutusu, s. 223). Oysa, arasının sıcak veya düzgün olduğu Irak Kürtleri, S. Arabistan ve Körfez Emirlikleri Sünni'dir ve son ikisinin demokrasi ve insan haklarıyla ilgisi yoktur. Örneğin, yüzde 80 nüfusu Şii olan Bahreyn, Sünni bir ailenin yönetimi altındadır ve bu ülkeyi 12 ay boyunca sarsan Arap Baharı gösterileri S. Arabistan ile Körfez Emirliklerinin ortak girişimiyle bastırılmıştır. Türkiye, Suriye'nin aksine, bu ülkelerdeki duruma hiç tepki göstermemiştir.

Nusayriler (Arap Aleviler)

Nusayriler, kendilerini genellikle "Arap Alevi" olarak ifade ederler. Nusayri teriminin, erken dönem Şii yazarlarca, 11. İmam Hasan el-Askeri'nin ölümünün ardından, ondan devraldığı inanç ve öğretileri çevresine aktaran Muhammed bin Nusayr'a atfen, onu ve takipçilerini aşağılamak üzere kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Diğer heterodoks/batini topluluklara yapıldığı gibi tarih boyunca çeşitli suçlamalara, zulüm ve katliamlara maruz bırakılmak yüzünden Suriye'nin Lazkiye bölgesine, Alevi/Nusayri Dağları olarak anılan yere çekilen halk, 1516 Mercidabık'ın ardından en büyük katliamı yaşamıştır. Yavuz Sultan Selim, halk arasında hâlâ Yezid ve Muaviye gibi büyük bir Alevi düşmanı olarak anılmaktadır. (Heterodoks: Ana akımdan sapmış dinsel grup. Batınilik: Kuran'ın farklı, içsel bir yorumuna dayanan inançlar).

Dört yüzyıl Osmanlı egemenliğinde yaşayan Arap Aleviler, İslam dairesi içinde ama sapkın (heretik) bir topluluk olarak muamele görmüşler, büyük çapta yoksulluğun, tecridin ve devlet şiddetinin hüküm sürdüğü yılların ardından II. Abdülhamid döneminde ihtida politikaları çerçevesinde İstanbul ile aralarında göreli bir "uzlaşı" oluşmuştur. Devlet Alevileri Sünnileştirmek üzere köylerine mescit ve okullar yaptırmış, Aleviler de bir nebze nefes alabilmek için Sünniliği benimsediklerini ilan etmişlerdir. Ama ne bu insanlar Alevilikten vazgeçip Sünnileşmiştir, ne de devlet bu "Alevi sapkınlar"ın "yola geldiğine" inanmıştır. Keza Cumhuriyet yönetimi de, asimilasyonist politikaları gereği, onları "Etili Türk kardeşler" olarak görmüş ama her zaman Arap ve Alevi olarak kayıtlarında tutmuştur.

Fransız manda yönetiminden itibaren diğer azınlık gruplarla birlikte orduda görev alan Aleviler, zaman içinde ileri kademelere gelmişlerdir. İlk defa Suriye'de doğmuş olan Baas hareketi, diğer azınlık toplulukları gibi Aleviler için de çekici olmuş ve bu topluluklar, din ile devletin birlikteliğini amaçlayan İslamcı yaklaşımlara karşı "sosyalist" ve seküler zemin üzerinde yükselen ulusal bir çatı altında yaşama idealine yönelmişlerdir.

Lazkiye Alevilerinden olan Hafız Esad'ın 1970'te iktidarı ele alması Alevilerin bir kısmı için hem Baas Partisi içinde hem de bürokraside üst düzey görevlere gelebilmenin önünü açmıştır. Fakat bu, Esad karşıtı İslamcı güçlerin sıkça iddia ettiği gibi, Suriye'nin bir Alevi devletine dönüştüğü anlamına gelmemektedir. Gerek Hafız Esad gerek Beşar Esad döneminde Alevilik, kamu politikalarına yön vermediği gibi, adı bile telaffuz edilmekten kaçınılan bir kavram olmuştur. Hafız Esad iktidarı varlığını Hıristiyan, İsmaili, Dürzi ve Alevi desteğinin yanı sıra geniş bir Sünni ittifakla sürdürmüştür.

Türkiye coğrafyasına bakıldığında Arap Aleviler; Fransız işgali döneminde, Çukurova bölgesinde, Arap kimliği çerçevesinde bir mücadeleyi hedefleyen Milli Uyanış Cemiyeti (İntibâh-ı Milli) etrafında örgütlenmişlerdir. Ama daha sonra Kemalist güçlerin bölgedeki etkinliği ve Fransız işgalinin yarattığı kaotik ortamın etkisi sonucunda eksen değiştirerek Milli Mücadele'ye katıldıkları ve Çukurova bölgesinin kurtuluşunda büyük bir rol oyna-

dıkları görülmektedir. Yine, 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında da Türk tarafı ile birlikte hareket eden Arap Aleviler, belirleyici bir konumda olmuşlardır. Fakat bu insanlar Cumhuriyet tarihi boyunca hep "var" ile "yok" arasında salınmışlar, varlıklarını ancak büyük bir sessizlik içerisinde devam ettirebilmişlerdir.

Günümüzde Adana, Mersin ve Hatay bölgesinde, bir milyon kadar Arap Alevinin yaşadığı söylenebilir. Özellikle Mersin ve Adana bölgesinde genç kuşaklarda anadilin önemli ölçüde yitirildiği bilinmektedir. Fakat Alevi şeyhleri tarafından yürütülen geleneksel din eğitimi çerçevesinde Alevilik bilinci etnik aidiyetlere nazaran daha iyi korunmuştur.

Dinsel olarak içe dönük bir yapıya sahip olan Arap Aleviler, inanç ve öğretilerini bütünüyle alenileştirmekten kaçınırlar. Batını inanç ve öğretilerini açığa vurmaya istekli olmadıkları gibi, siyasal egemenliği elde ettikleri kimi tarihsel dönemlerde de bunları egemen oldukları sınırlar içerisinde dayatma yoluna gitmemişlerdir.

Bütün kutsal kitapları sayan, bütün peygamberleri kabul eden, Hz. İsa'nın doğumundan Hz. Musa'nın Hızır'la buluşmasına kadar çok sayıda günü bayram olarak kutlayan Arap Aleviler, aksi yöndeki iddialara karşın Müslüman bir topluluk oldukları hususunda nettirler. Anadolu Alevileri, Dersim Alevileri gibi diğer Alevi topluluklardan öğreti ve ritüeller bakımından önemli farklılıklar taşıdıkları gibi, çeşitli bakımlardan onlarla ortak paydalara da sahiptirler. Ayrıca son zamanlarda, Alevilere yönelik tehditlere ve nefret söylemine karşı kurumsal olarak bütün Alevilerin, ortak tepki göstermeye ve farklılıklarından ziyade ortaklıklarını öne çıkarmaya özen gösterdikleri görülmektedir.

(Hakan Mertcan)

Türkiye yetkilileri mezhep faktörünün etkisini doğal olarak reddederken, Beşar Esad da yine doğal olarak, AKP'nin dış politikasında mezhebin önemli rol oynadığını ileri sürmektedir:

"İlk görüşmelerimizden beri Suriye'deki Müslüman Kardeşler hareketi konusunda hep çok heyecanlıydı (...) Müslüman Kardeşler'e yardım etme ve onları savunma içgüdüsü, Erdoğan'ın izlediği Suriye politikasının gerçek çıkış ve dayanak noktasını oluşturmuştur (...) İsrail, Gazze'ye saldırdığında Erdoğan'ın tavrını hepimiz biliyoruz. Ancak, benzer bir saldırıyı aynı İsrail 2006'da Lübnan'a yaptığında Erdoğan aynı tonda tepki göstermedi. Oysa, hem Gazze hem de Lübnan'dakiler tek düşman olan İsrail'e karşı savaşıyor. İsrail iki tarafta da neredeyse eşit sayıda, yaklaşık 1.600 kişi öldürdü. Neden işin içinde Hamas olunca Gazze'ye sahip çıkıyor, bağırıp çağırıyor da, konu Hizbullah'ın bulunduğu Lübnan'a gelince hiç sesi çıkmıyordu? (...) Mezhepsel dürtülerle hareket ediyor da onun için. Bu çıkışlar hep zihninin arkasını yansıtıyor. Çünkü Hamas ile Hizbullah arasında mezhepsel farklılık var. Örneğin, ikiyüzlü biçimde Suriye halkı için ağlıyor da neden Körfez ülkelerinde öldürülenler için ağlamıyor? O ülkelerin demokrasi sorunlarına neden karışmıyor?" (U. Çakıröz röportajı, *Cumhuriyet*, 04.07.2012)

Esas davanın mezhep meselesi olmadığı, ama bir biçimde işin içine girdiği çeşitli yorumlarda belirtilmektedir. Şunlar söylenmektedir: Yakın zamanlara kadar mezhep konusu AKP'nin dış politikasında belirleyici bir yere sahip değildi, ama Arap Baharından sonra bu da değişmiş görünmektedir. Müslüman Kardeşler'i temsil eden partilerin bu isyanlar sonucunda iktidara geleceği kanaatine varılması buna sebep olmuş olabilir. Nitekim, Suriye olayındaki sertlik, Müslüman Kardeşler'in iktidara gelemeyişinden kaynaklanabilir. AKP Batı'nın müdahale edeceğini sanmış fakat bu olmayınca tek başına kalmıştır (Soli Özel'in yorumu, *Taraf*, 06.07.2012).

Gerçekten, ABD Esad'ı düşürmek konusunda Türkiye'yi teşvik etmişse bile, bunun belli bir noktadan öteye, özellikle de HSO'yu silahlandırmaya ve eğitmeye kadar varan (bkz. yukarıda **İlişkilerin Düzelmesi** ve **Tekrar Bozulması** alt başlığı) bir askerî müdahale noktasına kadar götürülmesine razı olmamıştır. Nitekim, ABD yönetiminin bu konuda Türkiye'yi frenlediğine ilişkin çok haber ve yorum bulunmaktadır (bkz. **Suriye Olayı Üzerine Gözlemler** alt başlığı).

Diğer bir yoruma göre, Sünni rejimlerle yakınlık ve Şiilerle soğukluk Türkiye'nin seçtiği bir durum değildir; birincilerle daha kolay diyalog kurulabildiği için bu sonuç ortaya çıkmaktadır. Türkiye Suriye'de her iki tarafa da eşit durmak isterken, Esad reforma yanaşmayınca böyle bir durum meydana gelmiş, arkasında Çin ve RF'nin bulunduğu İran'ın Şii politikası karşısında bir Sünni cephe oluşmuştur. Türkiye hatayı, Müslüman Kardeşler'e desteğini çok erken açıklayarak yapmıştır (Beril Dedeoğlu'nun yorumu, *Taraf*, 06.07.2012).

Sonuç olarak şu söylenebilir: Orta Doğu'da bir biçimde bir Sünni-Şii bölünmesi, bir fay hattı, bir rekabet durumu oluşmuş vaziyettedir, Türkiye de bunun birinci tarafında kalmıştır, en azından böyle bir izlenim mevcuttur.

Dış politikanın ideolojik niteliğine böylece değindikten sonra kişiselleştirilmesi konusuna geçersek, Başbakan Erdoğan'ın dış ilişkileri büyük ölçüde şahsen yönetme çabası içinde olduğuna değinmek gerekir.

Başbakan Erdoğan'ın (+yakın çevresinin), dış münasebetleri yürütmek için adeta "gölge kabine"ler oluşturduğu kanısı vardır. Ermenistan Protokollerinin felce uğratılmasından Suriye politikasının çok sertleşmesine varıncaya kadar, Erdoğan dışişleri politikasını yalnızca kişiliğiyle etkilememiş, dış politikada önemli rol oynamaya başlayan YDTATB, YETKM, DİB, TİKA gibi "özerk", ama doğrudan Başbakanlık'a bağlı kuruluşlar vasıtasıyla da yönetmiştir. Bu arada AKP'nin kendisi de, Orta Doğu'da yeni oluşan siyasal partilere model teşkil etme amacıyla faaliyet göstererek, dış politika aktörü haline gelmiştir.

Başbakan Erdoğan'ın kimi konuları şahsi olarak aldığı ve dolayısıyla kişiselleştirdiği yorumlarına gelince. Yaptıklarına çok güvenerek kendisine "küresel kurtarıcılık" diye adlandırılabilecek çok güçlü bir misyon yükleyen, sözünün ve programının dinlenmesini isteyen, bu yapılmadığı zaman da kendini ihanete uğramış hissederek şiddetli tepki gösteren Başbakan Erdoğan'ın, bu tabloya uyan söz ve eylemleri mevcuttur. Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk yaparken İsrail'in birdenbire Gazze saldırısına girişmesi; Erdoğan'ın Davos'taki sözleri ve eylemiyle başlayan, Mavi Marmara'nın desteklenmesiyle devam eden, ABD'yi yabancılaştırmaktan ve Türkiye'ye karşı kimi olası ittifakların oluşmasından da çekinmeyen şiddetli bir İsrail karşıtlığıyla sonuçlanmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi, benzer bir durum Suriye'de görülmüştür. Bir noktaya kadar Erdoğan ve Davutoğlu'nun çok yakınında ve açıkçası etkisinde olan Esad, Arap Baharı protestolarının Suriye'yi karıştırmaya başlamasından sonra "kendi başına" hareket etmeye girişmiş, bundan sonra Erdoğan'ın çok sert tepkisi başlamıştır. Dışarıda sertleşme, Türkiye insanının psikolojik yapısı nedeniyle iç politikada ciddi puan kazandırabilse de, dış politikada riskli bir gidişe işaret etmektedir.

Tabii, bu "kişiselleştirme" yorumlarının çok önemli bir kaynağı, Erdoğan'ın içeride sergilediği psikoloji, çabuk sinirlenmesi ve sert/aşırı tepki şeklinde tezahür eden

kimi çıkışları olmuştur. Bunun örnekleri çoktur. Habur'dan çağrılan PKK'lılara yöre halkının büyük tezahüratta bulunması üzerine Kürt Açılımının sekteye uğraması, kendisini ve yakınlarını eleştiren gazetecilerin işten atılması için medya patronlarına çağrı yapış, kendisini yumağa sarılmış kedi olarak çizen karikatürcülere dava açış gibi olaylar birbirini izlemiştir.

Başbakan Erdoğan'ın güçlü ve sert karizmatik kişiliği dikkate alındığında, sakin bir tabiata sahip olan Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun kendisini suhulet yönünde etkilemesinin zor olduğunu düşünmek doğru olur. Üstelik, *Stratejik Derinlik* kitabındaki ana temaya, yani Türkiye'nin aynen Osmanlı gibi bölgenin hegemon gücü olması gerektiği fikrine samimiyetle inanan ve onu gerçekleştirmeyi Türk dış politikasının ana ekseni yapan Davutoğlu'nun, Suriye'dekiler gibi bu projeyi bozan gelişmelere tepki duyması anlaşılabilir bir durumdur.

IV) Bilanço: Genel Değerlendirme

Daha önce de belirtildiği gibi, AKP iktidarının bir dönemlemesini yapmak kolay olmamakla birlikte, çok kabaca bakarsak, iktidara geldiği 2002 sonundan 2010 sonuna kadar hem iç hem dış politika bakımından olumlu bir tablo ortaya çıktığı, bunun sonrasında ise durumun aksi yönde değiştiği söylenebilir.

Gerçek bir demokrasiyi "katılım hakkı" ve "eleştiri özgürlüğü" gibi iki temel ayak üzerinden algıladığımızda, durum şöyledir:

Demokrasinin Katılım Ayağı

AKP'nin iktidar olması, o zamana kadar Kemalist politikalarla kısıtlanmış olan katılım faktörünün artık çok daha geniş ölçüde gerçekleşmesini sağlamıştır. AKP'nin AB Uyum Paketlerine verdiği destek Türkiye demokrasisine önemli bir temel oluşturmuştur. Kürt kimliği sonunda tanınmıştır. Cumhuriyetin başından, özellikle de 27 Mayıs 1960'tan beri süregelen askerî vesayetin kırılması, TSK'nın siyaset sahnesinden kışlasına dönmesini sağlamıştır. Üniversitede başörtülü kızlara çıkarılan engeller ortadan kaldırılmış, "Müslüman sermaye" şirketlerine 28 Şubat 1997'den sonra uygulanan boykotlar bitirilmiş, imam-hatip okullarına konulan katsayı sınırlamaları sona erdirilmiştir.

Bununla birlikte, bu katılım genişlemesinin, esas olarak, ya AKP'ye zararı dokunamayacak olan gruplara (ör. sayıları son derece azalan Gayrimüslimlere), yahut AKP'nin kendi tabanına yönelik oluşu dikkat çekmektedir. Örneğin Alevi kitlenin kimliği ve kurumları açısından bir düzelme olmadığı gibi, Kürt kitlenin kimlik ve temel sorunları halledilmeden kalmıştır.

Müslüman sermayenin büyük olanaklara kavuşmasının ikili bir etkisi olmuştur: 1) İçeride âtıl sermayeyi devreye sokarak ekonomik olanakları çok genişletmiş, bu da yurt dışında Türkiye'nin etkisini çok artıran Yumuşak Güç'ün harekete geçmesine büyük katkıda bulunmuştur; 2) Yurt dışında iş yapmaya başlayan bu sermaye, para kazanmak için Sudan gibi dünyanın lanetlediği bir ülkeye de gitmiş, onu destekleme durumunda olan iktidar da dünyanın tepkisine aldırmayarak "Müslüman soykırım yapmaz" gibi sözler sarfederek yıpranmıştır. Ayrıca, bu sermayenin yurt

dışındaki başarıları, "Türkçe Olimpiyatları" eylemlerinde görüldüğü gibi, yurt içinde AKP desteğinin artırılmasında kullanılmıştır.

Bu durumda AKP iktidarı, arkasını sağlama aldığından emin olarak; demokratik reformları derinleştirmek, Kürt sorununu demokratik yollardan halletmek, Türkiye'nin önünü açacak ve bireyi devlet baskısından kurtaracak liberal bir anayasa yapmak gibi bir politika yerine, toplumun muhafazakar kitlelerini memnun etme politikasına girişmiştir.

Bir kere, ekonomik gelişme sayesinde eli rahatlayan iktidar, bu fonları, Çamlıca tepesine dev cami inşa etme ve paralel bir kanal açarak ikinci bir İstanbul Boğazı açma gibi projeler aracılığıyla "sadık muhafazakar burjuvazi yaratma" amacına (İ. Dağı, *Today's Zaman*, 22.07.2012) yönlendirmiştir.

İkincisi, iktidar, Başbakan Erdoğan'ın "Dindar bir nesil yetiştirme" amacına dönük projeler geliştirmiştir. Bunların arasında; kürtajın yasaklanacak derecede kısıtlanması, bütün otellere parasız Kuran dağıtılması, "Kur'an-ı Kerim" ve "Hazreti Peygamberimizin Hayatı" gibi kimi seçmeli derslerin okullarda pratikte zorunlu hale getirilmesi sayılabilir. Burada en çok dikkati çeken husus, 30 Mart 2012 tarih ve 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 9. maddesinde "Hazreti Muhammed'in Hayatı" diyecek yerde "Hazreti Peygamberimizin Hayatı" denilerek Türkiye'de Sünni İslam'dan başka inanç olmadığı izleniminin bırakılmasıdır.

Bu arada, yine muhafazakar Türk ve Sünni İslam kitlelerin desteğini alma amacına yönelik olarak Başbakan Erdoğan, bazı bakanlarının daha önce farklı yönde demeç vermiş olmalarına rağmen, Kasım 2012 ortasında altmış günü aşmış olan cezaevi açlık grevleri konusunda "şantaj, blöf, şov" nitelemelerini kullanmış, daha önce kendi iktidarı döneminde (2004, 2006) kaldırılmış olan idam cezasının geri getirilmesini istemiştir. Bu tutum; Türkiyeli Kürtleri daha da yabancılaştırmak ve siyasal ortamı yok yere germek, ayrıca, AB'yle ilişkileri iyice zayıflatmak olarak eleştirilmiştir.

Bütün bunlar, Kemalist iktidarlar döneminde "yukarıdan" gelen otoriterliğin, artık yerini "aşağıdan" gelen otoriterliğe bıraktığı yorumunu yaptırmaktadır (A. İnsel, *Radikal*, 22.07.2012). Bununla birlikte, durumun bundan daha farklı hatta daha rahatsız edici olduğu söylenebilir, çünkü "aşağıdan" hiç kimsenin otel odalarına Kur'an konmasını, 3 çocuk yapılmasını, sezaryenin ve kürtajın yasaklanmasını istediği yoktur. Burada "aşağı"yı yönlendiren, var olmayan Müslüman kamuoyunu siyasi söylemle yoktan var eden "yukarısı"dır. Yani bu da bir "yukarıdan otoriterlik" türüdür.

Karikatür: Tan Oral. *Taraf*, 15.11.2012.

Demokrasinin Eleştiri Ayağı

Bu dönem içinde AKP 2005'e kadar, gerek yasalar çıkartarak gerek uluslararası insan hakları antlaşmalarını üstün kılarak demokratik reformları başarıyla yürütmüştür. Bundan sonra da dönem dönem liberalleştirme düzeltimleri yapmış, fakat 2009'dan sonra, "önce güvenlik" ilkesini harekete geçirdiği izlenimini bırakacak bir tavır izlemeye başlamıştır.

Bu tavır, içeride Kürt meselesinin, dışarıda da Suriye sorununun çıkmasından sonra iyice sertleşmiş, ayrıca tutarsızlıklar da göstermiştir. Örneğin, bir yandan devlet televizyonu tam gün Kürtçe yayın yaparken ve devlet PKK'yla resmî müzakereler sürdürürken Kürtçe park isimleri iptal edilmekte, Lausanne Md. 39/5'in açık hükmüne rağmen (bkz. Cilt I, s. 226) mahkemelerde sözlü olarak anadilde savunma yasaklanmaktadır.

Önceki yönetimlerin Diyanet İşleri Başkanlığını (DİB) Müslümanlar üzerinde baskı aracı olarak kullandığından şikayet edenler, sadece Sünni İslam'ı temsil eden aynı DİB'i Alevi inancının farklı olmadığı yönünde, ayrıca kürtajın "haram ve cinayet" olduğu yolunda fetva almak için kullanmışlardır.

"İşkenceye ve kötü muameleye sıfır tolerans" ilan edilmekte, fakat, işkence yaptığı mahkeme kararıyla sabit olup da Yargıtay'da zaman aşımı sayesinde kurtulan ve bu sebeple AİHM'de Türkiye'nin mahkum edilmesine yol açan bir polis müdürü İstanbul'da il emniyet müdür yardımcılığına terfi ettirilmektedir. Üstelik, 2005 Şemdinli olayında sanık astsubay hakkında kara kuvvetleri komutanının "Tanırım, iyi çocuktur" demesi skandal yaratmışken, bu polis müdürünün terfi işlemi başbakan, içişleri bakanı ve İstanbul valisi tarafından savunulmaktadır. 2000'de İstanbul il emniyet müdür yardımcısıyken TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu tarafından basılan karakolda Filistin askısı bulunmasını, "Emir versek kötü muameleyi önleriz ama o zaman da suç patlaması yaşanır" diyerek savunan kişi vali olarak atanmaktadır (*Taraf*, 05.08.2012).

Bu durumda, İnsan Hakları Konusu bölümünde ayrıntısıyla anlatılacağı gibi, Türkiye AİHM'de mahkum edilmek açısından 2011'de birinci sıraya gelmiştir.

Kitabı yayınlanmamış gazetecilerin tutuklandığı, "Parasız Üniversite" gibi pankartlar açan öğrencilerin yıllarca hapse mahkum edildiği, başbakanın gazetecileri patronlarına açıkça şikayet ettiği, BDP'nin eğitim seminerlerinde ders veren profesörlerin aylarca tutuklu kaldığı ülkede, Hrant Dink'in öldürülmesi ve Uludere Olayı gibi çok önemli skandallar hiçbir izah yapılmadan bir gizlilik perdesi altında kalmaya devam etmektedir.

Biri bize anlatsın

Ergenekon'un son dalgasında, darbeye karşı tutumlarıyla bilinen gazetecilerin de gözaltına alınması tepki yarattı. Fail mi, mağdur mu sorgulayan haberleriyle tanınan Nedim Şener ile Ergenekon sürecinin işaret fişeği olan darbe günlüklerini yayımlayan Ahmet Şık, darbeye destekle suçlanıyor.

Ahmet mi Ergenekoncu?

Ahmet ve arkadaşları Nokta'da Özden Örnek'in darbe günlüklerini yayımlamasa, bugün Ergenekon soruşturması da olmayacaktı. Ergenekon'u anlatmak için iki ciltlik kitap yazdık. Göktepe, Hayata Dönüş davalarının da peşini bırakmayan Ahmet şimdi Ergenekoncu olmakla suçlanıyor. Böyle bir habercidir Ergenekoncu çıkar mı? Ertuğrul Mavioğlu, Sözcü

Radikal, 04.03.2011.

Aralık 2012'de de; Hrant Dink'in 301'den mahkum edilmesi için oy vermiş olan, üstelik, dosyadaki tüm belgelerde "Fırat (Hrant) Dink" diye yazdığı halde kendini "Önümüze Fırat diye geldi; Hrant olduğunu

bilmiyordum" diyerek savunmaya çalışan bir emekli Yargıtay üyesi, ombudsmanlık gibi bir makama getirilmiştir.

Bu durum, AKP'nin başlarda yaptığı insan hakları reformlarına destek vermiş olan demokratların şiddetli eleştiriler yöneltmeye başlamaları sonucunu doğurduğu gibi, bizzat İslamcı kesimin içinde henüz küçük fakat çok önemli ve özgün bir akımın oluşmasına, Türkiye'de ilk defa demokrasiyi savunmak için İslami protesto gruplarının doğmasına yol açmıştır (bkz. **Türkiye'de Demokrasi, İnsan Hakları ve Müslümanlar** kutusu, s. 229).

Türkiye'de Demokrasi, İnsan Hakları ve Müslümanlar

Genel bir kural olarak, kendilerini baskı altında hissedenler sadece kendi sorunlarıyla ilgilenir ve ancak o baskı kalktıktan sonra başka mazlumların sorunlarına da dönebilirler. Bunun yanı sıra, kendilerini baskı altında hisseden bireyler, örgütlerinin "resmî" söylemine tam katılmasalar bile ona karşı çık(a)mazlar, çünkü bunun, baskıyı yapana yarayacağından korkarlar. Ancak o baskı kalktıktan sonradır ki o örgütlerde farklı fikirlerin filizlenmesi gibi olumlu bir gelişme başlayabilir. Ayrıca insanlar, genel olarak, iktidarın getirdiği veya örgütün sunduğu olanaklardan da mahrum kalmak istemezler, güçlüden yana olma refleksine kendilerini bırakabilirler, kendi grupları tarafından "damgalanmak"tan da çekinirler.

İster "İslamcılar" ister "Müslümanlar" ister "Dindarlar" diye anılsınlar, dünyaya esas olarak İslam'ın penceresinden bakan insanların, kendi haklarını savunmak dışında, Türkiye'de demokrasi ve evrensel insan haklarına gösterdikleri ilginin çok yakın zamanlara kadar istisnai olması da herhalde bu psikolojiyle bağlantılıdır.

Aslında, İslam tarihinde menfaat nedeniyle dinden savruluşlara, özden kopuşlara karşı çıkış daha Hz. Muhammed döneminde, Ebu Zerr el-Gifari başta olmak üzere, İslam'ı ilk kabul eden sahabilerle başlamıştı. Fakat Türkiye'de bu çizgi esas olarak Ali Şeriati ve Seyyid Kutup gibi, Batılı kavramları ve metodolojiyi kullanan sol kökenli İslamcı sosyologların eserlerinin Türkçeye çevrilmesiyle 1970'lerin sonundan itibaren belirdi. Bireysel çıkışlar biçiminde devam ettikten sonra, Müslümanlardan başkalarının da insan haklarını savunan dindar bir örgüt olarak MazlumDer'in 1991'de kurulmasıyla gelişti (Yılmaz Ensaroğlu'yla mülakat).

AKP'nin 2002 sonunda iktidara gelmesinden sonra hareket bir süre duruldu. Fakat 2009'daki Kürt Açılımının "Önce Güvenlik" yaklaşımına dönüşerek geri basması, Müslüman Türk - Müslüman Kürt ayrışmasına yol açtı ve hareket, özellikle Aralık 2011 Uludere Olayının çok önemli bir kırılma noktası oluşturmasıyla netleşerek çeşitli kollar biçiminde gelişti.

Gerçek İslam'ın haksızlığa ve baskıya izin vermediğini savunan bu hareketlerden genel olarak "Mütedeyyin Müslümanlar" diye bilinenler, siyasi yönü ağır basmayan ama İslam'ın manevi boyutuna önem verenler olarak tanımlanabilir. "Vicdanlı Müslümanlar" insan hakları kuruluşlarında ve serbest platformlarda yer aldılar. "Vicdani Retçi Müslümanlar", işin doğası gereği çok az sayıda olmakla birlikte, zamanla artmaya başladılar. "Antikapitalist Müslümanlar", gençler arasında en fazla rağbet bulan grup oldu (Ömer Faruk Gergerlioğlu'yla mülakat). Kendilerini emperyalizm karşıtı ve tüm siyasi partilerden bağımsız bir oluşum olarak tanımlayan, Antikapitalist Müslümanlarla birlikte 1 Mayıs'a katılan "Devrimci Müslümanlar", Ramazan'da lüks iftarları protesto etmek için, su ve hurmaya dayanan "İsyan Orucu" tutarak "alternatif Cuma namazı" kıldılar. (N. Vardar, *Bianet*, 04.08.2012).

Kalkış noktaları İslam, yöntemleri İslami, fakat hedefleri insan onuru olan bu Müslümanlar zor bir uğraşa girişmişlerdi, çünkü 1980'lerin sonundan beri çok zenginleşen Müslüman Sermayenin bile henüz burjuvalaşamadığı, insani değerlerden ve demokrasiden bahsetmeye henüz başlayamadığı bir ülkede sosyo-ekonomik tabanı bulunmayan, sadece vicdanlarının sesine dayanan insanlardan oluşuyorlar-

dı. Üstelik, şimdiye kadar söylenmemiş şeyler söylemek açısından İslami cephede her türlü ithamla karşılaşmaları söz konusuydu: Kürtlerin haklarını savununca "Kürtçü", Islamcı olmayanları savununca "mason", bütün insanların kardeş olduğunu söyleyince "hümanist", "sosyalist" ve "mezhepsiz" diye saldırıya uğruyorlardı. Örneğin, 1906 doğumlu Seyyid Kutup, "Islâmiyet diğer dinlere nefret manasını taşıyan dinî taassubu asla kabul etmez" gibi sözler söylemiş olmak yüzünden günümüzde bu son dört nitelikle anılmaktadır (ör. bkz. http://www.zehirli.org/mezhepsizler/seyyit-kutup-mezhepsiz-mi.html).

Bu saldırılar fiilî saldırılara da dönüşebildi. Örneğin, Uludere Olayının hâlâ aydınlanmamış olmasını protesto için Fatih Camii avlusunda "Roboski'ye Adalet" yürüyüşü için toplanan MazlumDer üyeleri, kimi İslamcılar tarafından yaralandı. İçlerinden, 28 Şubat ve öncesinde başörtüsüne özgürlük istediği için hapse düşmüş bir kadın göstericinin, "Allahım, bizi dindar zalimlerden koru" dediği görüldü (E. Başaran, *Radikal*, 15.08.2012). Bu Müslümanlar, İslamcı bir gazetenin sürekli nefret söylemi ve hakaretle yayın yapmasına ve kimi solcu gazetecileri hedef göstermesine; imza kampanyası açarak, mahkemeye vererek ve suç duyurusunda bulunarak karşı çıktılar.

(B. Oran)

Dış Politikada Durum

Döneme damgasını vuran AKP iktidarının dış politikadaki performansı da takvim açısından genel olarak iç politikadakine paralel seyretti.

Dönemin büyük bölümünde iktidar, uluslararası yönelimlerin müsait olmasından da yararlanarak ekonomiyi büyüttü, özellikle Orta Doğu'da etkisini artırdı, komşularla ilişkileri düzeltecek önemli adımlar attı, Sıfır Sorun politikasını devreye sokan proaktif bir politika yürüterek 2010 sonuna kadar her yönden büyük takdir kazandı. Bunları da, Yumuşak Güç kullandığı için tepki almadan etkili biçimde yaptı.

Komşularla ilişkilerin düzelmesi meselesinde, Ermenistan'la girişilen 2009 Protokolleri, bir yandan içteki Türk-İslam Sentezci kamuoyunun baskısı ama esas olarak Azerbaycan'ın tepkisi sonucunda unutulmaya terk edildi ve Türk dış politikasının uluslararası arenada en problemli ayağını oluşturan Ermeni meselesi Azerbaycan'ın yönetimine terk edildi. Sıfır Sorun, bu en önemli dış politika konusu açısından sonuçsuz kaldı. Gerek diasporayla gerek parlamento kararları çıkaran üçüncü ülkelerle ilişkilerde uygulanan "milli şablon"lar hep aynı oldu: Diasporayla ilişkilerde, 1915'te esas öldürülenlerin Müslümanlar olduğu söylendi. Diğer devletlerle ilişkilerde ise, yasa çıkacağı öğrenilince büyükelçiyi geri çekmek gibi protesto eylemleri yapıldı, bu devletlerin geçmişindeki katliamlar dile getirildi, ihale vermeme ve boykot tehditleri ileri sürüldü. 2015'e doğru giden süreçte, bu şablonlara bir de, Azerbaycan diasporasının eşliğinde uluslararası arenada karşı taarruza geçmek eklenmiş bulunuyordu.

Orta Doğu politikası açısından, bu dönemde yürütülen dış politikanın amacı ile aracı arasında bir uyumsuzluk olduğu ortaya çıktı. Amaç, *Stratejik Derinlik* kitabındaki Osmanlı dönemine benzer bir hegemonya kurmak; araç ise, bu kitaptan sonra Prof. Davutoğlu'nun geliştirdiği, başta Yumuşak Güç olmak üzere, modern ve akılcı yöntemlerdi. Bölge politikasının altüst olması üzerine Sert Güç'e geçilince, amaç ile araç arasındaki uyumsuzluk belirgin hale geldi. TESEV'in "Orta Doğu'da Türkiye Algısı 2011" raporunda Türkiye'yi "En olumlu ülke" olarak düşünenlerin oranı yüzde 78 çıkmışken, bu oran Kasım 2012 başında açıklanan "Orta Doğu'da Türkiye Algısı 2012" raporunda yüzde 69'a inmişti. Kasım 2012'de İsrail ile Filistinliler arasında Gazze'de alevlenen çatışmada Türkiye'nin bir rol alamaması ve ateşkesi

ABD desteğindeki Mısır'ın sağlayarak Orta Doğu liderliğine geri dönmekte olduğunun işaretini vermesi, Türkiye'nin bölgedeki "oyun kuruculuk" iddiasının, en azından 2012 sonu itibariyle, bir gerçekten çok bir temenni olduğu anlamına geliyordu.

Diğer yandan, hegemon güç ABD'yle ilişkilerin daha önce anlatılan nedenlerle çok iyi gitmesine karşılık, AB'yle ilişkiler felce uğradı. Buna rağmen, yine yukarıda sözü edildiği gibi 2010 sonuna kadar AB yetkilileri, ilişkiler durma noktasına çoktan geldiği halde, Türkiye'nin başarılı proaktif politikası sayesinde stratejik önemini artırmasına, Orta Doğu'da herkesle konuşabilmesi olgusuna dayanan övgüler ifade ettiler. Fakat ondan sonra Türkiye herkesle kavgalı hale gelince bu övgüler de durdu. Ortada sadece ilişkilerin donma noktasında bulunduğu gerçeği kaldı.

Gerçi bu donma olayında, daha önce de Bilanço'da kısaca ve ayrıca AB'yle İlişkiler bölümünde ayrıntısıyla ifade edildiği gibi, AB'den kaynaklanan çok husus vardı. Fakat bir yandan Anadolu Sermayesinin işlerini sürdürmesini temin bâbında "Müslüman soykırım yapmaz" türünden söylemler üretilmesi, bir yandan da Türkiye kamuoyuna AB'yi unuttturmamak için hiçbir şey yapılmaması, bu donmayı sertleştirdi.

Aslına bakılırsa, bizzat AB de, 2004 ve 2006'da aldığı ve ulusal kamuoylarının birlik yönünde hazırlanmasını isteyen kararlara, geçirdiği büyük kriz içinde kendisi de uymuş değildi. Fakat, böyle bir kriz içinde olmayan, tam tersine ekonomik ve siyasal etkisini AB-ötesi bölgelere yaymaya çalışan Türkiye de olayı gözardı etti. Sonuçta, AB'ye girmek, Türk dış politikasının çok sayıdaki "hedeflerinden bir tanesi" haline geldi ve "Türkiye bir Küresel Güç'tür" söylemi içinde bulanıklaştı. Ağustos 2012'de duyulan iki istatistik ile Ekim'deki iki olay, meselenin ciddiyetini yeterince göstermekteydi:

1) AKP iktidarının son olarak Nisan 2007'de yayınladığı ve 2013'e kadar gerçekleştireceğini açıkladığı Uyum Programına göre, Türkiye'nin 2007-08'de 114, 2008-09'da 30 ve 2009-13'te 64 uyum yasası çıkarması gerekiyordu. Oysa, bu dönemlerden birincisinde 14, ikincisinde 8, 2009-10'da 7, 2010-2011'de 1 yasa çıkarılmıştı. (D. Baştürk, *Taraf*, 24.08.2012'de özetlenen, Silvyo Güzelbahar'ın "AKP ve AB-Türkiye İlişkileri" yüksek lisans tezi).

Türkiye-Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı TAVAK'ın 1.110 denekle yaptığı araştırmaya göre, Türkiye halkının AB'ye inancı çok aşağı bir seviyeye düşmüştü. AB'yle tam üyelik müzakerelerine başlanan 2004'te yapılan yoklamalarda tam üyeliğe inanç yüzde 78 iken, Haziran 2012 sonunda yapılan TAVAK araştırmasında yüzde 17'ye inmiş gözüküyordu (*Milliyet*, 23.08.2012).

2) Ekim 2012'de TBMM Anayasa Komisyonu başkanı, Türkiye'deki demokrasinin durumunu eleştiren 2012 AB İlerleme Raporunu TV kameraları önünde çöpe attı. Ekonomi bakanı da, Nobel Barış Ödülünün verilmesi hakkında, "AB dünyanın en riyakâr kuruluşudur" dedi.

* * *

2012 sonunda, dış politikada ortaya çıkan en öğretici husus şuydu: Kıbrıs ve özellikle de Ermeni ve Kürt meselelerini/zombilerini gerekli işlemlerini yapıp gömmeksizin, ayrıca, iktidarı gerçeklerden koparan aşırı bir özgüven duygusundan kurtulmaksızın, Türkiye'nin uluslararası planda güvenle hareket etmesinin gerçekten zor olduğu hususu kesinleşmişti.

Baskın Oran

V) T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Yeni Teşkilât Kanunu

A) Teşkilât Kanunu Tasarısının TBMM'de Görüşülme Süreci

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra hızla değişen uluslararası ortam ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar Dışişleri Bakanlığının yeniden yapılandırılmasını gerektirmiş ve bu amaçla, 1994 yılında 4009 sayılı kanun çıkartılmıştı. Ancak, dünyadaki değişim ve oluşum o tarihten sonra gerek içerik gerek hız olarak, ivme kazanarak devam etti. Ayrıca, Türkiye de ciddi bir dönüşüm sürecinden geçiyordu. Bu durum, ülkenin önüne yepyeni sorunlar ve fırsatlar getirmekteydi. Dolayısıyla, 1994 düzenlemesi yetersiz kaldı. Bakanlığın yapısı ve görevleri, 2010'da çıkartılan bir kanunla yeniden düzenlendi. 6004 sayılı yeni kanun, 13 Temmuz 2010 tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlandı ve bir ay sonra yürürlüğe girdi.

Kanun taslağının Bakanlıkça TBMM'ye sunulan gerekçesinde, neden yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu, ana hatlarıyla şöyle açıklanmaktaydı: Dışişleri Bakanlığı, dış politikada yaptığı girişimler ve uluslararası ilişkilerin genişleyen kapsamı nedeniyle, çok çeşitli alanlarda ve coğrafyalarda yeni sorumluluklar üstlenmektedir. Dolayısıyla, Bakanlığın dış teşkilâtı büyümektedir. Faaliyete geçen veya geçmesi öngörülen 42 yeni temsilcilikle birlikte toplam temsilcilik sayımız 212'ye ulaşmış olacaktır. Türkiye küresel planda söz sahibi olmuş, uluslararası süreçleri yönlendirme kapasitesine sahip, güvenilir bir aktör haline gelmiştir. Dünya siyaset sahnesinde ulaştığı konumu daha da sağlamlaştırmanın koşulu, mevcut dış politika dinamizmini muhafaza etmek ve zaman içerisinde daha da artırmaktır. Küreselleşmenin kuralları çok taraflı bir anlayışla oluşturulmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin bu süreçlere aktif şekilde müdahil olması ve katkı sağlaması önemlidir. Dış politikada artan etkinliğimizin sürdürülebilir kılınması bu açıdan da önem ve gereklilik arz etmektedir. Bu çerçevede, kurumsal kapasitemizin tüm unsurlarıyla geliştirilmesi ihtiyacı ön plana çıkmış ve Bakanlığın yeniden yapılandırılması ve yeni bir teşkilât kanunu çıkartılması zorunlu hale gelmiştir.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bu gerekçeyi, TBMM Dışişleri Komisyonunda ve TBMM Genel Kurulunda yaptığı açıklamalarla genişletip açtı. Yurt içinde ve dışında, Türk dış politikasına geniş bir vizyon ve canlılık kazandıran kişi olarak görülen Davutoğlu'nun zihniyetini ve bu yeni teşkilât kanununun felsefesini anlamak bakımından, kendisinin yaptığı açıklamaları, kendi ağzından aslına uygun ve mealen aktarmak uygun olacaktır.

1) Davutoğlu'nun Dışişleri Komisyonundaki Konuşması

Bakanlığımızın eski teşkilât kanunu, Soğuk Savaş sonrasına intibak için 1994'te çıkarılmıştı. Zamanlaması doğruydu ama o geçiş döneminin sonuçları ortaya henüz net biçimde çıkmamıştı. O zamandan bu yana dünya ve bölgemiz çok değişti. Bakanlık yapımızı çağdaşlaştırmak için böyle bir çalışmaya girdik. O zamandan bu zamana uluslararası ortamda Türkiye'yi etkileyen 3 temel değişim olmuştur:

1) 1989'da, bizim ilgi alanımıza giren bölgelerde ufak hareketlenmeler vardı ama, asıl ondan sonra, 2010'a kadar büyük devinimler yaşandı. Geçen yıl mesaimizi yo-

gun şekilde Balkanlara ayırmamış olsaydık, 90'lardakine benzer gerilimleri kapımızda görebilirdik. Hem oradaki soydaş akraba toplulukların beklentileri, hem de orada çıkabilecek kriz potansiyelleri artmış vaziyette. Dolayısıyla, eski yapılanmamızla, Balkanlarda bu işi yürütmemiz artık mümkün değil. Kafkaslara geçtiğimizde, 94 yılı, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin hemen sonrasına denk geliyordu. Sonra da Rusya-Gürcistan gerilimi çıktı. Kafkaslarda olabilecek her türlü gelişmeden Türkiye etkileniyor. Orta Doğu derseniz, orası bizi bu ikisinin toplamının belki birkaç misli fazlasıyla etkiliyor. Sadece Irak Savaşının doğurduğu sonuçları düşünün. 11 Eylül sonrasında Afganistan'daki her gelişme Orta ve Güney Asya'yı ilgilendiriyor, Iran üzerinden de Orta Doğu'yu ve bizi.

Üstelik, bizim bu bölgelerdeki dış politika aktivitemiz sadece devletler arasında olmaktan çıktı. Irak'taki büyükelçimiz mesaisinin büyük kısmını Irak'taki bütün siyasi partilerle, aşiretlerle, etnik ve dinî grupların temsilcileriyle görüşmekle geçiriyor. Afganistan'da da aynı şekilde. Buralardaki her bir vatandaşımızın güvenliği bizi ilgilendiriyor. Bir çatışma çıktığında bu vatandaşları tek tek tespit edip tahliye etmekle yükümlüyüz.

2) Dünyadaki karşılıklı bağımlılık çok arttı. Mesela 90'larda L. Amerika'da çıkan bir kriz bir anda bütün dünya ekonomilerini sardı. Asya krizi aynı şekilde. Haiti depremine ilk giden bizim uçaklarımızdı. Bu bize büyük uluslararası prestij getirdi, ama orada büyükelçiliğimiz yoktu; Küba üzerinden nasıl yapılacak? Bunu planlamak zorundasınız. Ülkenizin uluslararası itibarı yükseldikçe, karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkileri doğdukça, artık dünyanın her köşesinde bir şekilde bulunmalısınız.

BM Güvenlik Konseyi için yapılan seçimde 153 oy aldık. BM tarihinde bir rekordur. Ama bu oyları alırken, destek olan ülkelere söz verdik; sizinle ilgili sorumluluklar üstleneceğiz, dedik. Bölgesel örgütlerine gözlemci üye olduk. Bunların hepsinin getirdiği bir ek iş yükü var.

3) Uluslararası örgütlerde aktivitemiz çok arttı. Bundan on sene önce, Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki mevcudiyeti çok sınırlıydı. Ama şu anda Güvenlik Konseyi üyesiyiz. Bizimle doğrudan ilgili olmayan alanları bile yönetmek durumundayız. Mesela bu organda terörle mücadele koordinasyonu bizde. Tabii, BM Daimi Temsilciliğimizdeki personel sayısını ikiye katladık. Hem personelimizin yetişmesi, olaylara müdahale etme kabiliyetinin artması, yönetme kabiliyetinin artması, hem de değişik kurumlara müdahil olabilmemiz açısından, bu üyeliğimiz belki de cumhuriyet tarihimizdeki en öğretici dönem olmuştur. Türkiye, Konsey'e her on yılda bir üye olmalıdır; tekrar üye seçilmek için adaylığımızı ilan edeceğiz. Çünkü dünyadaki bütün olaylar bizi ilgilendiriyor.

Biz G-20 üyesiyiz (bkz. **G-20 (20'ler Grubu)** kutusu, s. 234) ve bu da bize yepyeni bir iş yükü getirdi. Ekonomik işlerle ilgili olduğu için G-20'de koordinasyonu Sayın Babacan yapıyor ama, bütün alt yapısını Bakanlığımız yürütmek zorunda. Mesela Medeniyetler İttifakı kültürel bir konu ama, bütün organizasyonunu biz koordine ediyoruz (bkz. **Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi** kutusu, s. 415). Önümüzdeki ay hem ASEAN'a [Güneydoğu Asya Uluslar Birliği] gözlemci yollayacağız, hem de MERCOSUR'la [G. Amerika Ortak Pazarı] stratejik işbirliği geliştirmeye karar verdik.

2010'da Seul'de düzenlenen G-20'ler toplantısı. (Kaynak: casarosada.gov.ar)

Öte yandan, ülke profili yükselince, birçok büyükelçimiz uluslararası örgütlerde görev almaya başladı. Bakanlığın personel sayısında azalmaya sebep olduğu halde bunu destekliyor, daha fazla arkadaşın bu şekilde görev almasını ve gelecekte bu örgütleri yöneten bir Türk elit oluşmasını istiyoruz.

G-20 (20'ler Grubu)

1973 Arap-İsrail savaşından sonra Arap ülkelerinin uyguladığı petrol ambargosu dünya ekonomisini önemli biçimde etkiledi. Bunun üzerine, dünyanın en gelişmiş 7 sınaileşmiş ülkesi G-7 olarak bir araya geldi (buradaki G, grup kelimesinin ilk harfidir). Amaç, birlikte hareket ederek uluslararası mali/ekonomik politikaları yönlendirmek suretiyle kendi çıkarlarını korumaktı. 1990'ların sonlarında Güneydoğu Asya'da patlak veren ekonomik/mali kriz, gelişmekte olan kapitalist ekonomilerin (*emerging market economies*) sorunlarının bütün dünyayı sarsıcı etkiler yapabildiğini gösterdi. 1997'de Rusya'nın katılmasıyla G-8 diye adlandırılan grup, bu nedenle 1999 yılında, uluslararası ekonomik/mali politikalar alanındaki eşgüdüm ve işbirliği faaliyetlerine bu ülkelerden bazılarını da dahil etmeye karar verdi. Üye olarak belirlenenler şunlardı: Brezilya, Çin, Suudi Arabistan, Güney Kore, Avustralya, Endonezya, Arjantin, Türkiye, Hindistan, Güney Afrika ve Meksika. Avrupa Birliği de katılmaya davet edilmişti, böylece G-20 oluştu. Bu ülkelerin seçilmesinde; ekonomilerin büyüklüğü, nüfus ve dünyanın değişik bölgelerinin temsili kriterleri göz önünde tutuldu.

G-20, uluslararası ekonomik/mali politikaların tartışılıp belirlendiği gayrı resmî bir danışma, eşgüdüm ve işbirliği forumudur. Bir merkezi ve sekretaryası yoktur. Amacı, küresel krizler çıkmasını önlemek, ekonomik/mali istikrarı sağlamak, güçlü ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için gerekli politikaları belirlemektir. Buna paralel olarak, kara para aklanması, terörün finansmanı, enerji güvenliği, küresel ısınma ve çevre sorunları üzerinde de çalışır. G-20'de alınan kararların hukuki bağlayıcılığı yoktur, fakat kararlar üyeler bakımından ciddi bir sorumluluk ve yükümlülük anlamı taşır.

G-20 yılda bir kez, maliye bakanları ve merkez bankaları başkanlarının katılmasıyla toplanır. Bu toplantılara, IMF, Dünya Bankası gibi ilgili uluslararası kuruluşların temsilcile-

ri de katılır. Bütün dünyayı sarsan 2008 mali krizinden sonra ABD'nin daveti üzerine aynı yıl ilk kez devlet ve hükümet başkanları düzeyinde toplanmıştır. O tarihten 2011'e kadar, değişik ülkelerde beş zirve toplantısı düzenlenmiştir. Zirve uygulamasına geçiş G-20'nin ağırlığını ve etkinliğini arttırmıştır.

G-20'nin meşruiyetini sorgulayanlar az değildir. Belli başlı itirazlar şunlardır: Dünyanın ciddi ekonomik/mali sorunları gayri resmî bir mekanizma çerçevesinde ele alınarak çözülemez. Bu yapı; BM, IMF, Dünya Bankası gibi resmî uluslararası kuruluşların etkinliğini azaltmaktadır. Daha kapsamlı bir uluslararası temsil sağlamak için başka ülkeler, özellikle az gelişmiş ülkeler de üye olmalıdır.

Bu görüşler şöyle yanıtlanmaktadır: G-20, dünyanın her bölgesinden önemli sınaileşmiş ülkeleri ve yükselen piyasa ekonomisi ülkelerini bir araya getirmektedir. Üye ülkeler, küresel gayri safi milli hasılanın yaklaşık yüzde 90'ını, dünya ticaretinin yüzde 80'ini ve dünya nüfusunun üçte ikisini temsil etmektedir. Bu durum, küresel ekonominin ve finans sisteminin yönetilmesi bakımından G-20'ye yeterli derecede meşruiyet ve etkin olma yeteneği sağlamaktadır. İlgili uluslararası kuruluşlarla gerekli işbirliği yapılmaktadır. Üye sayısını artırmak, mekanizmanın etkin biçimde işlemesini ve amaçlara ulaşmayı zorlaştıracaktır.

(Ü. Ünsal)

Davutoğlu bundan sonra çeşitli ülkelerin dışişleri personel sayılarıyla ilgili bilgi vermiştir. Bunları, izleme kolaylığı açısından tablo halinde şöyle toplayabiliriz:

Tablo: Bazı Ülkelerin Dışişleri Bakanlığı Personel Sayıları (2009 itibariyle)

Ülke	Meslek memuru	Toplam personel
ABD	6.700	11.600
Rusya	5.400	9.500
Fransa	1.632	5.809
B. Britanya	3.000	5.700
Almanya	1.559	3.869
Brezilya	1.385	2.934
İspanya	798	2.541
Pakistan	403	1.498
Türkiye	970	1.464

(Tablo: Ü. Ünsal) (Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı)

Bundan sonra Davutoğlu, izahatının ortaya koyduğu ihtiyaçların karşılanabilmesi için, Dışişleri'nin yeniden yapılandırılması sırasında 3 hedefin göz önünde bulundurulduğunu ifade etti:

1) Bakanlığın insan kaynaklarını zenginleştirmek. Dışişleri'nin faaliyet alanı çok genişlemiştir. Yeni temsilciliklerde görev alacak üst düzey kadroları daha süratle devreye sokabilmek için büyükelçi olma yaşı aşağı çekilmektedir. Gelecek 15 yıldaki personel ihtiyacı dikkate alınarak 2.100 civarında yeni kadro ihdas edilecektir. Ayrıca, eskiden "idari memur" diye tasnif edilen memurlar "konsolosluk" ve "ihtisas memurları" şeklinde tanzim olunacak ve başarılı memurlar için geçişkenlik sağlanacaktır. Böylece, Bakanlığın insan havuzu ciddi şekilde genişletilecektir.

Daha kaliteli öğrencileri çekebilmek ve Bakanlığı yeni şartlara intibak ettirecek

bir personel yapısına kavuşturabilmek için tarih gibi, psikoloji gibi alanlarda eğitim almış kişilerin de Dışişleri memuru olmasının yolu açılmaktadır. Şu anda mevcut bulunan Dışişleri Eğitim Merkezi, Diplomasi Akademisi halinde yapılandırılacak ve meslek memurlarına yüksek lisans düzeyinde eğitim verecektir. Ayrıca diplomatlarımızın, başta komşu ülkelerin dilleri olmak üzere dünyada yükselen ülkelerin dillerini öğrenmeleri için özel imkanlar sağlanacaktır.

2) Teşkilât yapısını güçlendirmek, bunun için yapısal bir değişim sağlamak. Bunun için 10 adet yeni genel müdürlük ihdas edilmektedir. Eskiden bizde diplomasi deyince çevre, insan hakları, demokrasi, özgürlükler gibi alanların bunun dışında kaldığı düşünülürdü. Bu kanunla mesela bir "Küresel ve İnsani Konular Genel Müdürlüğü" tesis ediliyor. Bir çevre problemi varsa, bütün dünyada çevre konuları artık uluslararası alanda konuşuluyorsa, Türkiye'nin sadece bununla ilgili bir birimi olmalı. İnsan hakları, göç, iltica, insan ticareti ve insani yardımları bu yeni genel müdürlük içinde toplayacağız.

Etrafımızda o kadar çok çatışma alanı var ki, bunları yönetebilmemiz için bir "Çatışmayı Önleme ve Kriz Yönetimi Genel Müdürlüğü" kurmak istiyoruz.

Bir diğer yeni birim, "Komşu Ülkelerle İlgili Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü" olacak. İstiyoruz ki Türk ekonomisi bütün bölge ekonomilerinin motoru, lokomotifi olsun, komşu ülkelerin hepsini ve komşu bölgeleri Türkiye'yle entegre etsin. Dolayısıyla, bunu yapmak üzere özel bir genel müdürlük ihdas ediyoruz.

"Uluslararası Hukuk Genel Müdürlüğü" kurulacak. Soykırım iddialarından Kıbrıs'taki mülkiyet davalarına kadar çok geniş uluslararası hukuk sorunlarıyla uğraşıyoruz. Bunları, şimdiye kadar, Hukuk Müşavirliğimizdeki çok sınırlı sayıda arkadaşımızla ve dışarıdan aldığımız görüşlerle götürmeye çalıştık. Şu anda hukuk müşavirliklerimiz, üretilen sorunlara cevap vermekle meşgul. Halbuki biz, uluslararası hukuktaki her yeni gelişmeyi takip edecek, bu hukukun nereye doğru seyrettiğini öngörecek yeni bir yapılanma istiyoruz.

"Anlaşmalar Genel Müdürlüğü" kuruyoruz. "Enformasyon Genel Müdürlüğü" kuruyoruz. Türkiye'nin haklı olduğu konuları diplomatik zeminlerde takip etmek, yürütmek, savunmakla yetinmeyip, başta AB alanında, Avrupa kamuoylarına yönelik faaliyetleri artıracağız (bkz. **Kamu Diplomasisi** kutusu, s. 237).

3) Bakanlık personelinin, özellikle de mahrumiyet bölgelerinde veya olağanüstü şartlarda çalışanların motive edilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi. Evvelce bu tür yerlerde ve zor şartlar altında görev yapan eleman sayısı çok azdı. Bugün ise, Türkiye'nin dışa açılması ve dünyadaki yeni konumu nedeniyle bu sayı çok arttı. Irak'ta, Musul Başkonsolosluğunda, Afganistan'da, Kırgızistan'da memurlar her türlü riske açık bir biçimde çalışıyor. Bazı ülkelerde sağlık şartları kötü. Türkiye'nin ve Dışişleri Bakanlığının önüne bu kadar büyük hedefler konulduğunda, özellikle mahrumiyet bölgelerinde çalışan memurları motive edecek çabalar lazım. Mesela Etiyopya'da, Uganda'da, Kongo'da çalışan bir meslek memurunun, 'niye ben buradayım da öteki meslektaşım Luxembourg'da' sorusunu sormayacak şekilde motive edilmesi çok önemli.

Kamu Diplomasisi

ABD'de 1960'larda ortaya atılmış olan *"Public Diplomacy"* terimi Türkçede Kamu Diplomasisi olarak yerleşmiştir. Bu, kavramın anlamını ve içeriğini eksik yansıtan bir tercümedir. Çünkü Ingilizce *"public "* kelimesi, Türkçede, Kamu İktisadi Teşebbüsleri teriminde olduğu gibi bazen "devlet" anlamına, bazen de, "Halkla İlişkiler"de olduğu gibi "kamuoyu" anlamına gelmektedir. Oysa *"public"* kelimesinin Kamu Diplomasisi bağlamında büyük önem taşıyan bir üçüncü anlamı vardır: Açıklık (aleniyet), şeffaflık.

Aslında, Ingilizce *"Public Diplomacy"* teriminin kendisi de, bu kavram çerçevesinde yapılan faaliyetleri doğru biçimde anlatmaktan uzaktır. Çünkü "diplomasi" kelimesi, devletler arasında devlet adamları ve diplomatlar aracılığıyla yürütülen temaslar anlamına gelir. Oysa Kamu Diplomasisi, devletin, ağırlıklı olarak sivilleri, sivil kurumları kullanarak gerçekleştirdiği bir faaliyettir.

Henüz oluşum sürecinde bir kavram olmakla birlikte, terimin şu tanımı verilebilir: Kamu Diplomasisi, bir devletin, her alandaki ulusal çıkarlarını uluslararası arenada ileri götürmek amacıyla, yabancı ülkeler kamuoyları nezdinde yürüttüğü faaliyetlerdir. Bu faaliyetin amacını az ve öz olarak anlatan bir deyim vardır: Yabancıların beyinlerini ve gönüllerini fethetmek. Yani amaç, hedef kitlenin ilgisini ve hayranlığını uyandırmak, takdirini kazanmaktır.

Devletler, yabancı ülkeler kamuoylarını etkilemek için propaganda, psikolojik savaş ve halkla ilişkiler yöntemlerini eskiden beri kullanagelmişlerdir. Fakat, iletişim devrimi sonucunda insanlar daha fazla bilgiye ulaşabilir ve bilinçli hale geldikleri için artık daha sofistike ve rafine yöntemlere başvurmak gerekmektedir. Kamu Diplomasisi bunları belirler ve nasıl kullanılmaları gerektiğine ilişkin kuralları/esasları koyar. Burada temel kural, söylem ve eylemlerin inandırıcı olması, bunu sağlamak için uygun yöntem ve araçların kullanılmasıdır. Kamu Diplomasisi yoluyla ulaşılması istenen hedefleri devlet saptar. Ancak, uygulama aşamasına geçildiğinde, gerek yöntemlerin belirlenmesinde gerek uygulamanın fiilen yürütülmesinde devlet dışı aktörlerin yaşamsal bir rolü vardır. Bireylerin, sivil toplum kuruluşlarının, eğitim kurumlarının, özgür medyanın, sanat-kültür çevrelerinin ve benzer sivil aktörlerin işlevi, Kamu Diplomasisine samimiyet ve inandırıcılık kazandırmak açısından belirleyici niteliktedir. Hedef alınan her yabancı kamuoyunun/ülkenin özelliklerine göre ayrı bir program düzenlenmesi gerekir. Bunun yapılabilmesi için, hedef kitlenin/ülkenin çok iyi tanınması, hassasiyetlerinin dikkatle göz önüne alınması, onlarla diyalog oluşturulması ve sorunlarıyla empati kurulması, gizli-kapaklı olmayan yöntemler, samimi ve inandırıcı söylemler/eylemler kullanılması şarttır.

Bu bağlamda, bir ülkenin, bugünkü dünyada yükselen değerleri oluşturan demokrasi, evrensel hukuk, insan hakları ve sivil toplum alanlarındaki uygulamaları özellikle önem taşımaktadır. Bu alanlardaki sicili yetersiz, ülkesinde uzlaşma ve hoşgörü kültürü yerleşmemiş olan, benmerkezci milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı yaygın haldeki bir devletin etkin bir Kamu Diplomasisi yürütebilme imkanı yoktur.

(Ü. Ünsal)

2) Dışişleri Komisyonu Görüşmeleri

Tasarının TBMM Dışişleri Komisyonunda görüşülmesi sırasında, esas itibarıyla muhalefete mensup Dışişleri kökenli milletvekilleri (emekli büyükelçiler) aktif oldular. En önemli tartışma, hangi eğitim kurumlarından mezun olanların meslek memuru olabilecekleri üzerinde çıktı. Önceki teşkilât kanunlarında, sadece hukuk, uluslararası ilişkiler, siyasal bilgiler ve iktisat eğitimi almış olanların meslek memuru olabilecekleri öngörülmüştü. Yeni tasarının 10/b maddesi, tarih, psikoloji ve sos-

yal bilimler gibi alanlarda öğrenim görmüş kişilere de meslek memurluğu yolunu açıyordu.

Buna özellikle, CHP milletvekili Onur Öymen karşı çıktı. Dışişleri'nin özel bir kariyer olduğunu, düşünülen değişikliğin yapılmasının Dışişleri'nin temeline dinamit koymakla eş anlama geldiğini ifade etti. Öymen, sosyal bilimlerin kapsamının geniş olduğunu belirterek, ilahiyat eğitiminin bu kapsama girmediğinin kayda geçirilmesini istedi. Bakan ve komisyon üyeleri bunu yapmaya yetkileri bulunmadığını beyan ettiler. Öymen, "İlahiyat fakültesi mezunu bir insanı meslek memuru yapmak istiyorsanız bunu açık söyleyin" diyerek tepki verdi. Bakan Davutoğlu ve Komisyon başkanı, tasarıyı hazırlayanlarda art niyet aranmasının haksız ve yersiz olduğunu belirtince, tartışma sertleşti. Komisyon üyesi Ufuk Uras, ilahiyat mezunları karşıtı tutumu kültürel ırkçılık olarak nitelendirdi.

Sonunda Öymen, bu noktadaki ısrarının nedenini şu sözlerle açık biçimde ortaya koydu: "(...) bir meslek olan Dışişleri'ne bir ideoloji veya (...) dinin alet edilmesini istemiyoruz. Bizim bugün Türkiye'de en çok itiraz ettiğimiz şey nedir? Anayasa Mahkemesi kararıyla tescil edilen, bugünkü iktidarın, laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğudur (...) Bunun için kaygılıyız." Neticede, sosyal bilimler tahsili yapanların Bakanlığa girişini zorlaştıran bir formül üzerinde uzlaşma sağlandı. Tasarının 10/b maddesinde, önce, hangi alanlarda eğitim almış olanların meslek memuru olabilecekleri belirtildikten sonra şu ifadeye yer verildi: "*...ya da üniversitelerin sosyal bilimler alanında en az dört yıllık lisans eğitimi yapmış olup, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, hukuk ve iktisat alanlarında lisansüstü eğitim yapmış olmak gerekir.*" Böylece, ilahiyat dahil sosyal bilimler okuyan üniversite mezunlarının meslek memuru olabilmeleri, yukarıda belirlenen alanlarda master veya doktora yapmış bulunmaları şeklinde ek bir koşula bağlandı.

Komisyonda kayda değer bir başka tartışma, büyükelçilerin görev/unvan tanımına ilişkin 12. madde üzerinde oldu. CHP'li üç emekli büyükelçi (Elekdağ, Öymen ve Pazarcı), "*Büyükelçi, nezdinde görevli bulunduğu ve akredite edildiği ülkelerde Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Cumhurbaşkanını ve Hükümeti temsil eder.*" ifadesinden hükümet kelimesinin çıkartılması gerektiğini ifade ettiler. İtirazcı milletvekilleri, tasarıdaki bu formülasyonun, hem Anayasanın 104. maddesine hem de uluslararası uygulamaya ters düştüğünü belirttiler. Komisyon başkanı, bu hususta başbakanlık müsteşarının ısrarcı olduğunu, aslında, hükümeti temsilden de söz edilmesinin bir sakıncası bulunmadığını, valilerin görev tanımında bu ifadenin yer aldığını, böylece, valiler ve büyükelçiler arasında bir paralellik kurulduğunu beyan etti. Başkan, başbakanlık müsteşarı ile tekrar görüşerek Anayasaya aykırılık iddiasını ele alacağını, ancak, onun görüşünü değiştirmemesi halinde yapacak bir şey olmadığını söyledi. Tasarının bu maddesi TBMM Genel Kuruluna orijinal şekliyle gelecek ve CHP'li milletvekillerinin itirazlarını orada da dile getirmelerine rağmen, aynen geçecektir.

Tasarının 2. maddesi, daha önceki teşkilât kanunlarında bulunmayan bir hüküm içeriyor ve Bakanlığın görevlerini yerine getirirken uyması gereken ilkeleri ayrıntılı biçimde sıralıyordu. Bunlar, Türkiye'nin çevresinde ve dünyada barışçı ve adil bir ortamın tesisi, insan haklarının ve demokratik değerlerin savunulması, her türlü ayrımcılıkla mücadele, uluslararası hukuka saygı türünden evrensel ve çağdaş ilkelerdi. CHP Milletvekili Prof. Hüseyin Pazarcı, daha önceki teşkilât kanununda ilkelere

yer verilmediğini ifadeyle, bunların kanuna bu şekilde konulmasının sorunlara yol açabileceği endişesini dile getirdi ve çıkartılmasını istedi. Pazarcı bu çerçevede şunları söyledi: "Biz Türkiye Cumhuriyeti olarak zaten [bu] değerleri savunan, kabullenmiş bir devletiz. (...) ama bu konuları bu kadar geniş koyduğumuz zaman, onların içinde bazı unsurlar bizim işimize gelmediği için, ulusal çıkarlarımıza uymadığı için -ve dünyada da mutlaka bir görüş birliği yok bütün anlaşmalarla sözleşmelerle ilgili- o zaman bizi o genele, yani kendi irademizle kabul ettiğimiz antlaşmaların dışına çekme gibi bir sonucu olabilir (...)"

Bilahare Bakan Davutoğlu söz aldı. Prof. Pazarcı'nın kaygısını anladığını, ama "ulusal hak ve çıkarların savunulması ve korunması" da bu madde içinde bir ilke olarak sayıldığı için, uygulamanın ulusal çıkarlarımızla sınırlandırılmış olacağını belirtti. Bakan konuşmasını şöyle sürdürdü:

Ahmet Davutoğlu. (Kaynak: tbmm.gov.tr)

"Bu maddenin olmasının (...) faydası şu olacaktır: Bu yasa tasarısı değişik dillere çevrilecek. Nasıl biz başka ülkelerin yasa tasarılarına bakıyoruz ve ona göre zihnimizde o ülkenin dünyaya bakışıyla ilgili bir şey canlanıyor. Şimdi burada biz, aslında 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh'u değişik kelimelerle ifade ediyoruz (...) İstiyoruz ki bizim Bakanlığımızın küresel vizyonu olan, insanlığın her meselesiyle ilgilenen, bu arada kendi ulusal çıkarlarını da koruyan ve bu meselelere bu perspektiften bakan bir bakanlık olduğu intibaı[nı] daha ilk maddede, 2. maddede [verelim]. Yani biraz da pratik bir faydası [var]." Oylama sonucunda madde kabul olundu.

3) TBMM Genel Kurulu Görüşmeleri

Kanun tasarısı genel kurulda ele alındığında, muhalefete mensup milletvekilleri bu fırsatı, somut olaylar ve gelişmeler üzerinden iktidar partisinin dış politikasını tenkit etmek, AKP milletvekilleri ise övmek için kullandılar. Konuşmalarında tasarıyla ilgili olarak kayda değer görüş belirten üç milletvekili vardı. CHP'li emekli büyükelçiler Şükrü Elekdağ, Hüseyin Pazarcı ve Onur Öymen, büyükelçilerin devlet ve cumhurbaşkanının yanı sıra hükümeti de temsil ettiği ifadesine Dışişleri Komisyonunda yönelttikleri itirazı tekrarladılar. Kanun tasarısı oylamaya sunuldu, 248 milletvekilinin 5 ret oyuna karşı 237 olumlu oyla kabul edildi, 6 üye çekimser kaldı.

B) Teşkilât Kanununun Öngördüğü Değişiklikler

1994 tarihli eski kanuna nazaran yeni teşkilât kanunundaki yenilik ve değişikliklerin en önemlileri şöyle sıralanabilir:

Bakanlığın Çalışmasına Yön Veren İlkeler

Önceki teşkilât kanunlarından farklı olarak yeni kanun, görevlerini yerine getirirken Bakanlığın uyması gereken ilkeleri belirlemiştir (Madde 2):

a) Bölgesinde ve dünyada barışçıl, adil ve kalkınmaya imkan tanıyan bir ortamın kalıcı şekilde tesisi ve güçlendirilmesi.

b) Ulusal hak ve çıkarların savunulması ve korunması.

c) Her türlü toplumsal yaşamın temelini oluşturan insan haklarının ve demokratik değerlerin savunulması ve ileriye götürülmesi, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle yapılan her türlü ayrımcılıkla mücadele edilmesi.

ç) İnsanlığın kültürel mirasının, çevrenin ve yerkürenin doğal yaşam alanlarının korunması.

d) Uluslararası hukukun ve ona olan saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi.

Merkez Teşkilâtının Yeni Yapısı

1) Bakanlığın merkez teşkilâtında, coğrafi alanlara göre ikili siyasi ilişkileri yürüten genel müdürlüklerin sayısı artırıldı. Örneğin, eskiden bir genel müdüre bağlı olarak Doğu Asya ve Afrika Genel Müdür Yardımcılıkları vardı. Ayni şekilde, bir genel müdürün altında Orta Doğu ve Güneydoğu Asya Genel Müdür Yardımcılıkları bulunuyordu. Yeni düzende bu alt birimlerin hepsi genel müdürlük düzeyine yükseltildi. Amaç, dünyanın her köşesindeki gelişmeleri daha etkin biçimde izleyebilmekti.

Dışişleri Bakanlığı tarafından düzenlenen Büyükelçiler Konferansının üçüncüsü 2011'de Ankara ve Erzurum'da yapıldı. (Kaynak: http://www.mfa.gov.tr/images/pages/BAKANLIK/BAKAN/temaslar/ucuncubuyukelciler/%5CIMG_0042.jpg)

2) Uluslararası ilişkilerin genişleyen kapsamı çerçevesinde ortaya çıkan veya daha fazla önem kazanan konularla uğraşmak üzere yeni genel müdürlükler ihdas edildi ve eski yapıda mevcut bulunan bazı birimler yeniden yapılandırıldı. Bunların en önemlileri şunlardır:

- Küresel ve İnsani Konular Genel Müdürlüğü: İlk kez kurulmaktadır. Çevre, insan hakları, göç, iltica, insan ticareti ve insani yardımlar vb. konularla görevlidir.
- Çatışmayı Önleme ve Kriz Yönetimi Genel Müdürlüğü: İlk kez kurulmaktadır. Görevi, özellikle Türkiye'ye yakın bölgelerde kriz çıkmasını önlemek ve çıkacak krizlerin büyümesini, tehlikeli boyutlara ulaşmasını, kriz yönetimi alanında uzmanlaşmış Dışişleri personeli marifetiyle kontrol altında tutmaktır.
- Komşu Ülkelerle İkili Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü: İlk kez kurulmaktadır. Evvelce, bütün yabancı ülkelerle ekonomik ilişkileri yürüten İkili Ekonomik İşler Genel Müdürlüğü komşu ülkelerden de sorumluydu. Yapılan bu değişiklikle,

Türkiye için ayrı bir özellik ve önem taşıdıkları düşünüldüğü için, komşu ülkelerle ekonomik ilişkiler ayrı bir genel müdürlüğün sorumluluğuna verilmektedir.

• Uluslararası Hukuk Genel Müdürlüğü: İlk kez kurulmaktadır. Ağırlıklı olarak, uluslararası hukukun kodifikasyonuyla (yazıya dökülmesiyle) ilgili süreçlerin, uluslararası hukukun nereye doğru seyrettiğinin takibi ve bu süreçlere katkı ve katılım sağlanmasıyla görevlidir. Davutoğlu, AİHM'dekiler dahil, uluslararası hukuk davalarını takip etmek amacıyla, ya bu genel müdürlük altında veya Avrupa Konseyi Dairesine bağlı olarak ayrı bir genel müdür yardımcılığı kurulacağını da ifade etmiştir. Bakanlık Hukuk Müşavirliğinin görev tanımı da yeniden yapılmıştır. Artık bu birim, ağırlıklı olarak; devletler özel hukuku, kamu hukuku, medeni hukuk ve borçlar hukuku meseleleriyle uğraşacaktır. Yurt dışına atanacak hukuk müşavirleri, vatandaşların hukuki sorunlarının çözümüne katkı sağlamakla da görevli olacaklardır.

• Andlaşmalar Genel Müdürlüğü: İlk kez kurulmaktadır. Yapılacak antlaşmalarla ilgili işlemleri yürütmekle, antlaşmaların sicilini tutmakla ve yapılan antlaşmalar hakkında TBMM Dışişleri Komisyonunu ve Bakanlar Kurulunu bilgilendirmekle sorumludur. Bu değişiklikle, evvelce Bakanlık Hukuk Müşavirliğinin sorumluluğunda bulunan bu görevlerin daha etkin biçimde yerine getirilmesi amaçlanmaktadır.

• Enformasyon Genel Müdürlüğü: Önceki yapıda Enformasyon Dairesi Başkanlığı vardı. Bu birimin genel müdürlük düzeyine yükseltilerek yeniden yapılandırılmasının nedeni, kamu diplomasisinin kazandığı önemin anlaşılmasıdır.

• Tercüme Dairesi Başkanlığı: İlk kez kurulmaktadır. Özellikle, Bakanlıkta kullanılan İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dillerin haricindeki dillerden de tercüme yapmak amacıyla oluşturulmuştur.

• Diplomasi Akademisi Başkanlığı: Bakanlığın insan kaynaklarının niteliksel olarak geliştirilmesi temel bir öncelik olarak belirlenmiştir. Eski yapıda mevcut bulunan Eğitim Merkezi Başkanlığı, görev tanımı genişletilerek bu adla yeniden yapılandırılmaktadır. Genç memurlar Akademi'de Dışişleri'nin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmek üzere eğitilecek, kıdemli memurlar da ihtiyaçlara göre meslek içi eğitimden geçeceklerdir. Bakanlık memurlarının yanı sıra, diğer devlet kurumlarının yurt dışına atanan memurlarının ve yabancı ülkelere mensup diplomatların eğitilmesiyle de görevli olacak Akademi, yabancı ülkeler dışişleri bakanlıklarıyla yapılacak eğitim işbirliği faaliyetlerini de yürütecektir.

• Bakanlığın İstanbul'daki temsilciliğine ek olarak, yabancıların yoğun biçimde ziyaret ettiği dört merkezde daha Dışişleri Bakanlığı İrtibat Bürosu açılacaktır. Bu bürolar, gereken durumlarda yabancı ziyaretçilere, o merkezlerdeki yabancı ülkeler konsolosluklarına ve protokol konularında yerel yöneticilere yardımcı olacaklardır. Bu çerçevede, İzmir ve Edirne'de açılan temsilcilikler 2011 sonu itibariyle faaliyete geçmiştir.

Personel Konuları

Yeni kanun, Bakanlığın insan kaynaklarının geliştirilmesine özel önem verilmesi anlayışıyla hazırlandığı için, kaynak tabanının genişletilmesi, personelin daha iyi eğitilmesi ve daha rasyonel şekilde kullanılması, görev tanımlarının çağdaş biçimde yapılması ve çalışanların teşvik ve motive edilmesi amaçlı çok sayıda yenilik içermektedir. Bunların belli başlıları şunlardır:

• Bakanlık mensuplarına yurt dışında lisansüstü eğitim görme imkanı verilmekte, bu suretle, Bakanlığın ihtiyaç duyduğu alanlarda uzman ve yabancı dil bilen memur yetiştirilmesi sağlanmaktadır.

• Meslek memurları için diplomasi ve uluslararası hukuk odaklı yeni bir görev tanımı yapılmaktadır. Eskiden meslek memurları bu alanlar dışında kalan konularla da (idare -personel işleri, protokol, arşiv-ulaştırma vb.) uğraşmaktaydılar. Yeni düzenlemeyle, meslek memurları üzerindeki bu tür yükler kaldırılmaktadır.

• Bakanlığın meslek memuru kaynakları, çağdaş anlayışa uygun olarak çeşitlendirilip zenginleştirilmektedir. Eski teşkilât kanunu, üniversitelerin uluslararası ilişkiler, hukuk, siyaset bilimi, kamu yönetimi ve iktisat bölümlerinden mezun olanların meslek memuru olmalarına olanak veriyordu. Yeni kanunla bu listeye tarih, halkla ilişkiler- tanıtım, sosyoloji ve psikoloji bölümleri eklenmiştir. Ayrıca, sosyal bilimler alanında dört yıllık üniversite eğitiminden sonra uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, hukuk veya iktisat alanlarında lisansüstü eğitim görenlere de meslek memurluğu sınavına girme hakkı tanınmıştır. (Bilahare, Kasım 2011'de yayınlanan 662 sayılı kanun hükmündeki kararnameyle, sonuncu kategoriye, sosyal bilimlerin yanı sıra mühendislik fakülteleri de eklenmiştir. Böylece, mühendislik fakülteleri mezunları da, belirtilen alanlarda lisansüstü eğitim yapmak şartıyla meslek memuru olabileceklerdir).

• Bakanlıkta meslek memurları dışında kalan belirli kategorideki memurlar (idari memurlar, uzmanlar ve haberleşme teknik personeli gibi) "Konsolosluk ve İhtisas Memurluğu" adı verilen yeni bir statü ve görev tanımı altında birleştirilmekte ve bu statü, 657 sayılı kanunda sayılan kariyer memuriyetlerinden biri haline getirilmektedir. Yeni görev tanımı çerçevesinde bu memurlar, evvelce meslek memurları tarafından yürütülen konsolosluk, protokol, kançılarya idaresi, personel, mali, idari vb. işleri üstlenecekler ve başkonsolosluğa ve büyükelçilik müsteşarlığına kadar yükselme imkanına sahip olacaklardır.

• Bakanlığın faaliyet alanı genişlemiş olduğu için, ek memur ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Önümüzdeki 10 yılda 2.100 ek kadro alınacaktır. 42 yeni dış temsilcilik açılmaktadır. Eski sistemde başarılı bir meslek memuru 50 yaş civarında büyükelçi olabiliyordu. Yeni kanunla, bu makama daha erken yaşta erişilmesinin yolu açılmaktadır. Bu, kurulacak yeni temsilcilikler için üst düzey kadrolara duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

• Bakanlığın merkez teşkilâtında sürekli görev yapan memurların motive edilmesi amacıyla, belirli koşullar çerçevesinde yurt dışı görevlere atanma dahil, çeşitli iyileştirici adımlar öngörülmüştür.

• Yeni kanunun 12/2/d maddesiyle, dışarıdan atanan (yani, meslekten olmayan) büyükelçilerden diğer kamu kuruluşlarına mensup olanların, görevleri sona erip yurda döndüklerinde hizmetlerine ihtiyaç duyulması halinde, Bakanlıkta çalışmaya ve büyükelçi unvanını kullanmaya devam edebilecekleri biçiminde bir değişiklik getirilmiştir. Bununla birlikte kanun, müsteşar ve yardımcılarının meslek memuru olacakları esasını getirdiğinden (Md. 13/a), bu büyükelçilerin Bakanlık açısından büyük meslekî önem taşıyan bu mevkilere atanmaları söz konusu olmayacaktır.

(12 Temmuz 2013'de TBMM'den geçirilen 6495 sayılı torba kanunun 73. maddesi bu durumu köklü biçimde değiştirecektir: "*657 sayılı Kanunun 59 uncu mad-*

desi çerçevesinde büyükelçi olarak atananlardan Bakanlığa veya diğer kamu kurum ve kuruluşlarına mensup olanlar ile açıktan atananlar, merkeze döndüklerinde, Bakanlıkta çalışabilirler, Bakanlıktaki görevleri süresince büyükelçi unvanını kullanmaya devam ederler ve Bakanlıkta yönetici kadrolarına atanma dâhil meslek mensubu olanlar arasından büyükelçiliğe atananlarla aynı hükümlere tâbi olur ve aynı haklardan yararlanırlar."

Ankara'daki Dışişleri Bakanlığı Binası. Kaynak: http://www.koray.com.tr/images/top_photos/ministry.jpg

Bakanlığın 1927 tarihli ilk teşkilat kanununda beri [Md. 2/3], meslek dışından büyükelçi atanması mümkündü Bu husus, 14.07.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun İstisnai Memurluklar başlıklı 59. maddesinde de vardı. Fakat bu kişiler, 05.05.1969 tarih ve 1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun'un 3. maddesi gereğince, dış görevin sona ermesiyle birlikte eski kurumlarına iade olunuyorlardı. Bakanlığın 1994 tarih ve 4009 sayılı eski teşkilat kanunu da bu hükmü korumuştu [Md. 25/2]. Torba kanunla yapılan değişiklik sonucunda artık meslek dışı kişiler, büyükelçi atanmalarının hemen ardından Dışişleri Müsteşarlığı'na bile getirilebileceklerdir.

Diplomasi mesleğinin özel uzmanlık, birikim ve tecrübe gerektirmesi nedeniyle, bu durumun Türkiye'nin dış politikasında ciddi sorunlar yaratacağı yorumları yapılmıştır).

Yaşam Koşullarını İyileştirmeye Yönelik Tedbirler

Yurt dışında görevli memurların yararlandığı aile yardımının kapsamı genişletilmiş, miktarı artırılmıştır. Bu memurların çocukları için ödenen eğitim yardımı artırılarak üniversiteyi de kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır. Mahrumiyet bölgelerinde ve Türkiye'ye uzak ülkelerde görevli memurların ve aile fertlerinin iki yılda bir olmak üzere, yurda geliş-dönüş masrafları karşılanacaktır. Mahrumiyet bölgelerinde çalışanlara "teşvik ödeneği" adı altında ek ödeme yapılması öngörülmüştür. Terör, savaş, iç karışıklık ve olağanüstü hallerde memurların ve ailelerinin güvenlikli yerlere veya Türkiye'ye nakilleri ve uğradıkları zararların tazmini için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Merkezde ve dışarda görevli memurların maaşlarında artış yapılmasına imkan veren hükümler vazedilmiştir.

C) Değerlendirme

Yeni teşkilât kanunu, değişen dünya koşullarına ve hızla kabuk değiştiren ve büyüyen Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap veren bir kanundur. Hazırlanmasında, Dışişleri

Bakanı Davutoğlu'nun belirleyici olduğu görülmektedir. Bu genel değerlendirmeyi yaptıktan sonra üzerinde durulması gereken noktalar şunlardır:

1) Türkiye medyasındaki belli başlı dış politika yazarlarının çoğunluğu, Davutoğlu'nun vizyonunun, dolayısıyla, yeni teşkilât kanunu vasıtasıyla gerçekleştirilmesini öngördüğü hedeflerin isabeti hususunda tereddüt, kuşku ifade etmiş, bunları aşırı derecede iddialı, romantik, idealist veya Türkiye ve dünya realiteleri karşısında gerçek dışı bulmuşlardır.

Mehmet Ali Birand bu hedeflere ulaşılıp ulaşılamayacağını görmek için beklemek gerektiği görüşünü dile getirmiştir (*Hürriyet*, 26 Aralık 2010). Bakan tarafından ifade edilen, Türkiye'nin dünya meselelerinde sözü dinlenen "âkil ülke" haline gelmesi gerektiği tezine karşı Erdal Güven, kendi meselelerini çözememiş bir ülke için bunun pek de gerçekçi olmadığını yazmıştır (*Radikal*, 8 Ocak 2011). Aynı bağlamda olarak Cengiz Çandar, çok parlak bir dışişleri bakanına sahip olsa da, başta demokrasi ve Kürt sorunu olmak üzere kendi sorunlarını aşmadan Türkiye'nin bu noktaya gelemeyeceğini ifade etmiştir (*Radikal*, 22 Ocak 2011). Cüneyt Ülsever, öngörülen hedefler karşısında, "Bazen Davutoğlu'nun hayal ile gerçeği karıştırdığı duygusuna kapılıyorum" demiş, "Kendi sorunlarını çözemeyen bir ülkenin dünyada yeni bir düzen kurulurken o düzenin temel taşını atan ülkelerin başında geleceğine inanılabilir mi?" diye sormuştur (*Hürriyet*, 5 ve 6 Ocak 2011). Kadri Gürsel'in vardığı yargı da şöyledir: "Dışarıda istediğiniz kadar katılımcı olun, düzen kurma gibi bir iddiayı, ülkeniz iç sorunlar (Kürt, Alevi, laik-İslamcı kutuplaşması) yüzünden yırtılmakta iken ne kadar sürdürebilirsiniz ki?" (*Milliyet*, 6 Ocak 2011). Metin Münir, "Dış Politikada Akıl ile Megalomani" başlıklı yazısında, Davutoğlu'nun Türkiye'yi sıkletinin üzerinde güreştirme merakının dış politikanın megaloman boyutunu oluşturduğunu, Bakan'ın, kendi kendini övme merakı bulunduğunu, komşularla sıfır sorun politikası sayesinde ülkenin dış ticaretinde meydana gelen ciddi büyümenin ise dış politikanın akıl boyutunu temsil ettiğini belirtmiştir. Münir yazısını, "Diplomasi onur değil döviz getirmek için olmalı, Davutoğlu hiç olmazsa kısmen bunu anlıyor" diyerek bitirmiştir (*Milliyet*, 7 Ocak 2011). Dış politika yazarlarının en kıdemlisi olan Sami Kohen de, "Küresel Açılım Vizyonu ve Gerçekler" başlıklı yazısında, Davutoğlu'nun ortaya koyduğu vizyonu; yapılabilirliği, gerekliliği ve Türkiye'ye ne kazandıracağı açılarından irdeleyip birçok bakımdan tenkit ettikten sonra, "Kısacası, Davutoğlu'nun küresel açılım vizyonu, Türk diplomasisinde yeni hedefler belirliyor, ancak, bu yolda yürürken gerçekler de dikkate alınarak, adımları ölçülü ve dengeli atmak gerekir" ifadesini kullanmıştır (*Milliyet*, 7 Ocak 2011).

Bu görüşlerde önemli gerçek payı olduğu inkâr edilemez. Bakan Davutoğlu, yeni teşkilât kanunuyla ve dış politika konusunda yaptığı açıklamalarla Bakanlığın ve Türkiye'nin önüne iddialı hedefler koymuştur. Başarılı bir dış politika için günümüzde vazgeçilemez bir araç haline gelmiş bulunan kamu diplomasisinin önemine her fırsatta dikkat çekmektedir. Dışişleri teşkilât kanunu, Başbakanlık bünyesinde kurulmuş bulunan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ile birlikte çalışmak üzere yeni bir genel müdürlük yapılandırılmasını öngörmektedir. Ancak, kamu diplomasisi alanında başarıya ulaşmanın birinci kuralı, resmî beyan ve eylemlerin inandırıcı, samimi olması ve tutarlılık içinde devamlılık göstermesidir. Zira, kamu diplomasinin hedefi, yabancı ülkeler kamuoylarının gönlünü ve beynini fethetmek, ka-

muoylarını sizin lehinizde düşünmeye ve hareket etmeye yöneltmektir. Bunun için evvela, Türkiye ile ilgili olarak uluslararası alemin gündeminde bulunan konulara (örneğin Kıbrıs meselesi, Ermeni meselesi, Gayrimüslim vatandaşların hakları) ilişkin gerçekleri dürüstçe kabullenmek, ülkenin tarihiyle dürüstçe yüzleşmek, Türkiye'den şikayetçi olanlarla empati kurmak gerekmektedir. Türkiye'de gerçek bir demokrasi yokken, insan haklarına saygı, çağdaş hukuk devleti, özgürlükler ve sair konularda ülkenin sicili olumsuzken, Dışişleri'nin uyması gereken ilkeler olarak kanunun 2. maddesine konulan ifadelerin ne derecede inandırıcı olacağı ve Türkiye'nin başarılı bir dış politika/kamu diplomasisi uygulamasını mümkün kılacağı belli değildir.

Türkiye'nin önemli bir sorunu, iyi kanunlar yapılsa bile uygulamada ortaya çıkan aksaklıklar, yapılan hatalardır. Yeni teşkilât kanunu, Bakanlığın değişen ve artan personel ihtiyacını göz önünde tutarak, meslek memuru alınacak kaynakları, haklı olarak genişletmiştir. Ancak, personel ihtiyacı baskısı altında, Bakanlığın giriş sınavlarında ve daha sonraki eleme süreçlerinde, kriterlerin gereğinden fazla esnetilmesi tehlikesi bulunduğu göz ardı edilemez. Nitekim, yeni teşkilât kanunu kabul edildikten sonra Ağustos 2010'da yapılan ilk sınavda, önceki yıllarda kriterler zorlanarak azami 30-35 aday memur alınırken, 98 kişi alınmıştır. Öte yandan, Meclis müzakerelerinde ana muhalefet partisince ifade olunduğu gibi, iktidar partisinin kendi dünya görüşüne yakın kişileri Dışişleri kadrolarına yerleştirmek istediği yolunda kuşkular vardır.

2) Meslek memuru kaynak tabanının genişletilmiş olması nedeniyle, personelin yeni kurulan Diplomasi Akademisindeki eğitimi çok büyük önem kazanmaktadır. Bu bağlamda iki husus belirleyicidir:

a) Akademi'de gerçekten doğru dürüst eğitim verilmesi. Bunun ilk koşulu, Akademi'nin başına bir büyükelçinin değil, meslekten bir eğitimcinin, bir akademisyenin getirilmesidir. (Kasım 2011'de yayınlanan kanun kuvvetindeki kararnameyle, Akademi başkanlığına Bakanlık dışından kişilerin "istisnai olarak" atanabileceği hükmü getirilmiş, bilahare, Prof. Bülent Aras Diplomasi Akademisi Başkanı, Doç. Mesut Özcan da başkan yardımcısı olarak atanmıştır. Ayrıca, çeşitli üniversitelerden öğretim üyeleri Akademi'de geçici statüyle görevlendirilmiştir).

Dışişleri memurları görevlerini yabancı ülkelerde yapacakları için, eğitim programının buna göre düzenlenmesi gerekir. Bugün Kürt, Ermeni ve Kıbrıs sorunları dünyanın gündemindedir. Bu nedenle, Dışişleri memurları eğitilirken, Türkiye'nin resmî tezleri dışındaki gerçekler ve görüşlerle tanışmaları mutlaka sağlanmalıdır, aksi halde bu memurlar yurtdışı temaslarında çok zor ve çok sarsıcı durumlara düşebilirler.

b) Bu eğitim sonunda başarılı olamayanlar mutlaka elenmelidir. Bu hususa ışık tutması bakımından, geçmişte başkâtiplik sınavlarında buna genellikle dikkat edilmediğini zikretmek uygun olur. Bakanlıkta yedi, sekiz yıl çalıştıktan sonra başkâtiplik sınavında başarısız olan memurlara, Şark'a mahsus bir yaklaşımla "merhamet" gösterilmiştir ve çoğunlukla, merhametten maraz doğmuştur.

3) Bakanlığın önemli bir sorunu; mesleki açıdan yetersiz olan, ama ahlâki, cezai, tıbbi, vb. açılardan ciddi bireysel sorun çıkarmayan memurların da büyükelçi olabilmeleridir. Bugüne kadar bu tür memurlar, ortalama 50 yaşına eriştiklerinde nere-

deyse otomatik biçimde büyükelçi olabilmişlerdir. Dışişleri Bakanlığının açıkladığı verilere göre, uygulamaları sağlam temellere dayanan Batılı ülkelerde, Dışişleri meslek memurlarının ancak yüzde 15'i büyükelçi olabilmektedir. Bizde bu oran yüzde 80'dir. Bakanlık, yeni kanun çerçevesinde, yetenekli memurların eskiye oranla daha genç yaşta büyükelçi olmaları ve uzun süre büyükelçi olarak hizmet etmeleri yoluyla bu sorunun tedricen hallolacağını düşünmektedir. Bu anlayışa dayalı uygulamanın ne derecede başarılı olacağı zamanla görülecektir.

Kanun, Dışişleri Bakanlığının çağdaş normlara uygun olarak yeniden yapılandırılması, böylece dış ilişkilerin çok daha etkin ve aktif biçimde yürütülmesi suretiyle Türkiye'nin ulusal çıkarlarının daha ileri düzeyde korunup sağlanmasını öngörmektedir. Ancak, ne kadar başarılı olursa olsun, tek başına Dışişleri'nin, kanunun öngördüğü hedeflere ulaşılmasını sağlaması mümkün değildir. Devletin diğer kurumlarının ve STK'ların da ayni hedeflere odaklanması ve bunun kurumsal zemine oturtulması gerekmektedir.

ÜNAL ÜNSAL

KAYNAKÇA (Uluslararası Ortam ve Dinamikler)

Akgönül, Samim, *Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar*, İstanbul, BGST, 2011; Beams, Nick, "The World Economic Crisis, 1991-2001"; http://www.wsws.org/articles/2002/mar2002/nb-srn.shtml; Belasco, Amy, "The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations since 9/11", *Congressional Research Service report*, March 29, 2011 (http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf); Berliner, Jake, "The Rise of the Rest: How New Economic Powers are Reshaping the Globe" (www.ndn.org); Eğilmez, Mahfi, "Üç Kriz, Bir Sonuç", *CNBCe Business*, Temmuz 2009; Friedman, Thomas L., "The Other Arab Spring", *The New York Times*, 7 April 2012; Kardaş, Ümit, *Ulus-Devlet ve Küreselleşme Kıskacında Demokrasi ve Hukuk Krizi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010; Kazazi, Sema, "Gıda Fiyatları Yükseliyor", http://paradigmarc.org/sq/makale/38-makale/62-gda-fiyatlar-yukseliyor.html; Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, 5. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 2009; *SETA Analiz 2011*, Taha Özhan, Hatem Ete, Selin M. Bölme (ed.), Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Aralık 2011; Stiglitz, Joseph E., , "The Price of 9/11", 1 Eylül 2011, http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz142/English; *Turkish Foreign Policy 1919-2006, Facts and Analyses with Documents* (Ed. Baskın Oran, Translated by Mustafa Akşin), Utah, The University of Utah Press, 2010; UNDP, Human Development Report 1999; http://hdr.undp.org/en/media/HDR_1999_EN.pdf; UNDP, Human Development Report 2010 http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf; Uzgel, İlhan, "Türk Dış Politikasının Özerkliği", *Radikal* 2, 07.10.2011;

Ayın Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (dönem boyu); *Hürriyet Almanak*, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2011; *NTV Almanak*, On Yıl (1996-2006), 2006, 2007, 2008, 2009, 2010; *Radikal*, *Milliyet*, *Taraf* (dönem boyu); *Vikipedi*; *Wikipedia*.

KAYNAKÇA (İç Ortam ve Dinamikler - Ekonomi)

Alper, C. E. and Ziya Öniş, 2003, "Financial Globalization, the Democratic Deficit, and Recurrent Crises in Emerging Markets: The Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization", *Emerging Markets Finance and Trade*, 39(3). s. 5-26; Altuğ, Semra, A. Filiztekin, and Şevket Pamuk, 2008, "Sources of Long-term Economic Growth for Turkey, 1880-2005", *European Review of Economic History*. 12 (3), s. 393-430; Dünya Bankası, "Turkey Country Economic Memorandum, Sustaining High Growth after the Global Crisis: The Role of Domestic Savings", Draft, June 2010; Gürsel, Seyfettin, 2010, Krise, Stabilitatsbestrebungen und Wachsstumin der türkischen Wirtshaft: 2000-2008, in *Debatten Zur Globalisierten Türkei, Ed.* by F. E. Keyman and N. Yentürk, Berlin, J&D Dağyeli Verlag, s. 123-149; Gürsel, Seyfettin, "Büyüme Sorunu ve Reform Ajandası", *TÜRKONFED Raporu*, Eylül 2011; Kara, A. Hakan, 2006, "Turkish Experience With Implicit Inflation Targeting", *TCMB, WP N0:06/03*, www.tcmb.gov.tr; OECD, *Economic Survey Turkey*, 2010; Pamuk, Şevket, 2007. *Economic Change in Twentieth Century Turkey: Is the Glass More than Half Full?*, Working Paper Series No: 41, Paris, American University in Paris.

KAYNAKÇA (İç Ortam ve Dinamikler - Siyaset)

Akça, Haşim, "Vergisel Açıdan Holdinglerin Durumu", *Sayıştay Dergisi*, sayı 30; Akça, İsmet, "Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, 4. baskı, der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009; Akça, İsmet, "OYAK: Kimin Ekonomik Güvenliği?", *Almanak Türkiye 2006–2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, ed. Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, İstanbul, TESEV, 2009; Akgönül, Samim, Akgönül, *Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar*, İstanbul, BGST, 2011; Çandar, Cengiz, *Dağdan İniş – Kürt Sorunu'nun Şiddetten Arındırılması*, İstanbul, TESEV raporu, 2011; Doğru, Osman, *27 Mayıs Rejimi, Bir Darbenin Hukuki Anatomisi*, Ankara, İmge Yayınevi, Ekim 1998; Gülen, M. Fethullah, *Fikir Atlası (Fasıldan Fasıla 5)*, İzmir, Nil Yayınları, 2006; Gülen, M. Fethullah, *İnancın Gölgesinde 2*, Ankara, Nil Yayınları, 1996; Gülen, M. Fethullah, *Ümit Burcu (Kırık Testi 4)*, İstanbul, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 2005; Güllapoğlu, Fatih, *Tanksız Topsuz Harekât*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991; Kardaş, Ümit, *Ulus-Devlet ve Küreselleşme Kıskacında Demokrasi ve Hukuk Krizi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010; Kemal, Lale, *Zayıf Kalan Meclis İradesi: Yeni Sayıştay Yasası'nda Askeri Harcamaların Denetimi Sorunu*, TESEV, 2012; Oran, Baskın, "Kemalizm, İslamcılık Küreselleşme (Türkiye'de 'Yüce Sadakat Odağı' Üzerine Düşünceler)", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 54, Sayı 2 (Nisan-Haziran 1999), s. 133-162 (http://baskinoran.com/makale/SBFD-Cilt-54-No2.pdf); Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, 5. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999; Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar - Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008; OYAK, *2011 Faaliyet Raporu*; Parla, Taha, "Türkiye'de Merkantalist Militarizm 1960-1998", (der. Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu) *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, İletişim Yayınları, 4. baskı, 2009; Sancar, Mithat ve Eylem Ümit Atılgan, *"Adalet Biraz Es Geçiliyor", Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, 2. Baskı, İstanbul, TESEV Yayınları, Ağustos 2009; Sevinç, Murat, "Milli Güvenlik Kurulu ve 1997 Süreci", *Birikim*, no. 131 (Mart 2000), s. 60-71; Soykan, Cavidan, "Bir İnsan Hakkı Olarak Bilgi Edinme Hakkı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Bölümü (Siyaset Bilimi), 2006; Talu, Umur, "Cumhuriyet ve Demokrasinin Ordu İçindeki Konumu", *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* (ed. Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu), TESEV, 2009; *Turkish Foreign Policy 1919-2006, Facts and Analyses with Documents* (Ed. Baskın Oran, Translated by Mustafa Akşin), Utah, The University of Utah Press, 2010; Yayman, Hüseyin, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, İstanbul, Doğan Kitap, Ekim 2011; Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa, Cumhuriyet ve Kürtler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006; Yılmaz, Ejder, "Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Niteliği", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 22, sayı 1.

Ayın Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (dönem boyu); *Hürriyet Almanak*, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2011; *NTV Almanak*, On Yıl (1996-2006), 2006, 2007, 2008, 2009, 2010; *Radikal, Milliyet, Taraf* (dönem boyu); *Vikipedi*; *Wikipedia*.

KAYNAKÇA (Dönemin Dış Politikası + Bilanço: Genel Değerlendirme)

Abou-El-Fadl, Reem, "Arab Perceptions of Contemporary Turkish Foreign Policy: Cautious Engagement and the Question of Independence", *Another Empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Ed. by Kerem Öktem, Ayşe Kadıoğlu, Mehmet Karlı, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, May 2012, s. 231-257; Akgönül Samim, "Laïcité/Laiklik", Christin Olivier (dir.), *Dictionnaire des concepts nomades en Sciences humaines*, Paris, Métailié, 2010, s. 283-296; Akgün, Mensur ve Sabiha, Senyücel Gündoğar, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2011*, TESEV Dış Politika Programı, İstanbul, Ocak 2012 http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/a60ce1cc-c872-4b04-9901-80109e6c1d9b/OD_Turkiye_Algisi_2011.pdf; Aktoprak, Elçin, "Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004, s. 175-185; Barkey, Henri, "The Evolution of Turkish Foreign Policy in the Middle East", *TESEV Foreign Policy Programme*, İstanbul, Temmuz 2012 http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/4c27ee09-2bbf-4c83-8f89-551a5b807e6d/Henri%20Barkey_final.pdf; Cooper, John, *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention*, Basingstoke, UK, Palgrave Macmillan, 2008; Davutoğlu, "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", International Policy and Leadership Institute (TEPAV), 2012, no. 3, pp. 1-9; Davutoğlu, Ahmet, "Turkey's Foreign Policy Vision - An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, vol. 10, no. 1 (winter 2008), pp. 77-96; Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin uluslararası konumu*, 13. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, Haziran 2003; Friedman, George, "Turkey's Strategy" www.stratfor.com, April 17, 2012; Gaytancıoğlu, Kaan, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s. 43-50; Grigoriadis, Ioannis N., "The Davu-

toğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy", *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Working Paper No 8/2010*, 2010; Hür, Ayşe, "Ermeni Mallarını Kimler Aldı?", *Taraf*, 02.03.2008; ICG (International Crisis Group) Raporu, *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Europe Report no. 203, 7 April 2010; Karlı, Mehmet, "Discourse vs. Figures: A Reality Check for Turkey's Economic Depth", *Another Empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Ed. by Kerem Öktem, Ayşe Kadıoğlu, Mehmet Karlı, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, May 2012, s. 109-140; Keyman, Fuat E., "Proactivism in Turkish Foreign Policy: The Global-Local Nexus", *Another Empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Ed. by Kerem Öktem, Ayşe Kadıoğlu, Mehmet Karlı, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, May 2012, s. 19-32; Keyman, Fuat, "Amerika'dan Türkiye", *Radikal İki*, 15 Mayıs 2011; Kurt, Ümit, "1915'te Ne mi Oldu, Yandı, Bitti, Herşey Kül Oldu", *Bianet*, 01.05.2010; Libaridian, Gerard J., (ed.) "Armenia at the Crossroads, Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era", Blue Crane Books, Watertown, Mass., 1991, pp. 107-110; Oran, Baskın, "Son Tabunun Kökenleri: Türkiye Kamuoyunun Ermeni Sorunundaki Tarihsel-Psikolojik Tıkanışı", *Türk-Ermeni ilişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (Yay. Haz. Hale Şıvgın), Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s.187-212 (http://baskinoran.com/makale/Gazi-SonTabu.pdf); *Osmanlı Mirası ve Günümüz Balkan Müslüman Toplumları*, Konferans Tebliğleri (*Saraybosna, 16-18 Ekim 2009*), Ed. Halit Eren, İstanbul, Balkanlar Medeniyet Merkezi, Mart 2011; Öktem, Kerem, "Projecting Power: Non-Conventional Policy Actors in Turkey's International Relations", *Another Empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Ed. by Kerem Öktem, Ayşe Kadıoğlu, Mehmet Karlı, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, May 2012, pp. 77-108; T.C. Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, *2003-Kasım 2010 Arasında Türk Dış Politikasında Konu Başlıkları İtibariyle Temel İcraatlar*, 4 Kasım 2010; Tarhan, Vefa, T24'te Sibel Yerdeniz'in yaptığı 21.08.2012 tarihli söyleşi, http://t24.com.tr/yazi/prof-vefa-tarhan-akp-ekonomi-politikalari-bir-illuzyon-gosterisi/5528; "Tıbbiyeli Gayrimüslim 'Şehitler'", *Aksiyon*, (http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=19170; *Turkish Foreign Policy 1919-2006, Facts and Analyses with Documents* (Ed. Baskın Oran, Translated by Mustafa Akşin), Utah, The University of Utah Press, 2010; Uzgel, İlhan ve Volkan Yaramış, "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlıcı Arayışlar", *Doğudan*, no. 16 (Mart-Nisan 2010), s. 36-49; Uzgel, İlhan, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *AKP Kitabı, Bir Dönüşümün Bilançosu* (der. İlhan Uzgel, Bülent Duru), Ankara, Phoenix, Şubat 2009, s. 357-380; Uzgel, İlhan, "Türk Dış Politikasının Özerkliği", *Radikal*, 02.10.2011; Wagner, Daniel ve Daniel Jackman, *Upheaval in the Middle East: An Opportunity for Turkey", Foreign Policy Journal, 21.05.2011 http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/05/21/upheaval-in-the-middle-east-an-opportunity-for-turkey/*; Yerasimos, Stefan, "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu", *Büyük Felâket, 1915 Katliamı ve Ermeni Sorunu*, İstanbul, R Yayıncılık (*Post Express* dergisi hediyesi), Nisan 2005, s.86; ayrıca *Toplumsal Tarih*, no.105 (Eylül 2002); Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995.

Ayın Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (dönem boyu); *Hürriyet Almanak*, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2011; *NTV Almanak*, On Yıl (1996-2006), 2006, 2007, 2008, 2009, 2010; *Radikal, Milliyet, Taraf* (dönem boyu); *Vikipedi*; *Wikipedia*.

KAYNAKÇA (T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Yeni Teşkilât Kanunu)
2 Kasım 2011 Tarihli ve 28103 (mükerrer) Sayılı Resmî Gazete'de Yayınlanan 662 Sayılı Kanun Hükmündeki Kararname'nin 44-48. Maddeleri; Başbakanlıktan TBMM'ye Gönderildiği Şekliyle Tasarının Genel Gerekçe ve Madde Gerekçeleri (http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0892.pdf); TBMM Genel Kurul tutanakları (23. Dönem / 4. Yasama yılı / 127. ilâ 130. birleşimler) (http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/tutanak4.htm); TBMM Tutanak Müdürlüğü, Dışişleri Komisyonu, 21.06.2010 tarihli tutanakları.

ABD ve NATO'yla İlişkiler

I) ABD'de Neo-Con (Yeni Muhafazakar) Yönetimin Özellikleri

2000'ler, eski başkanlardan George Bush'un oğlu George W. Bush yönetiminin, yalnızca ABD'de değil, bütün dünyada ciddi sorunlar yaratan iki dönemlik iktidarıyla geçti. Aslında, ABD'de Kasım 2000'de yapılan seçimlerde Demokrat Parti adayı Al Gore daha fazla oy almıştı. Ama Amerikan seçim sisteminin özelliği nedeniyle, ikinci aşamada özellikle Florida'daki oylar konusunda sorun çıkmış ve ABD başkanı mahkeme kararıyla belirlenmişti.

Bu yönetimin, ilk aylarda önemli ve dikkat çeken bir icraatı görülmedi. Fakat, Bin Ladin'in lideri olduğu El Kaide örgütünün 11 Eylül 2001'de New York'ta Dünya Ticaret Merkezine ("İkiz Kuleler") ve Washington'daki Savunma Bakanlığına (Pentagon) saldırmasıyla hem ABD iç ve dış politikası yeni bir yönelime girdi, hem de küresel ölçekte yeni bir dönem başladı. Bu saldırının ABD ve uluslararası sistem için taşıdığı önemi şu maddeler altında ele almak mümkündür:

1) ABD, 1941'deki Pearl Harbor saldırısından bu yana ilk kez kendi topraklarında, üstelik kendi uçakları tarafından vurulmuştu. Özellikle, İkiz Kulelerin vurulma ve yıkılma görüntülerinin TV'de canlı izlenmesi Amerikan halkında travmatik bir etki yarattı ve güvenlik kaygılarını açığa çıkardı. Bundan sonra, güvenlik amacıyla içte demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını öngören Patriot (Yurtsever) Yasası çıkartılırken, bir de İç Güvenlik Bakanlığı (*Department of Homeland Security*; Türkçede buna "Anayurt Güvenliği Bakanlığı" da denmektedir) kurulacaktır.

2) Saldırı, dünyada ABD'ye duyulan tepkinin niteliğini ve derinliğini gösterdi. Arap ülkelerinden Yunanistan'a, Latin Amerika'dan Endonezya'ya kadar çok sayıda ülkede sevinç gösterilerinin düzenlendiği görüldü.

3) 11 Eylül saldırıları ABD dış politikasını derinden etkiledi ve dış politikanın merkezine "terörizme karşı küresel savaş" (*global war on terrorism*) söylemini yerleştirdi. ABD ilk aşamada, Bin Ladin'in yaşadığını düşündüğü Afganistan'ı işgal ederek Taliban yönetimini devirdi (Ekim 2001). İkinci aşamada Irak'ı işgal etti (Mart 2003). Bütün bunlar ABD'nin dünyada zaten sorunlu olan imajını daha da kötüleştirdi.

4) 11 Eylül küresel ölçekte bir dönüm noktası oluşturdu ve uluslararası politikanın gündemini değiştirdi. El Kaide saldırılarının İngiltere (B. Britanya), İspanya, Ürdün, Bali, İstanbul bombalamalarıyla devam etmesi, terörizmin küresel ölçekte bir sorun olarak görülmesini kolaylaştırdı. Terörizm, bölgesel ayrılıkçı hareketler,

Yeni Şafak, 11.09.2001.

toplumsal huzursuzluk, iç siyasi şiddet gibi sorunu olan her ülke, ABD'nin terörizme karşı savaş söylemini kendi özel gündemine dönüştürmeye yöneldi. Diğer bir deyişle, benzeri sorunu olan her ülke, o sorunu 'kendi El Kaidesi' olarak sunmaya çalıştı. Bu yöntem, genelde, söz konusu ülkelere ABD'den beklediği desteği sağlamadı. Zira ABD'nin kastettiği terörizme karşı savaş El Kaide ve onun uzantılarıyla sınırlıydı ve öyle de kaldı.

5) 11 Eylül saldırıları, ABD toplumu içinde önemli yere sahip olan Neo-Con siyasetin, sekiz yıllık Clinton döneminden sonra, kendi dış politika projesini tekrar ve yoğun olarak uygulamaya geçirmesinin önünü açtı (bkz. ***Neo-Con*'lar (Yeni Muhafazakarlar)** kutusu, s. 251).

Bu dönemde ABD dış politikasının genel özelliklerini şöyle toparlamak mümkündür:

1) Tek taraflılık (*unilateralism*). ABD dış politikasında tek taraflılık, genellikle Cumhuriyetçi Parti'yle bağlantılı olarak düşünülen bir anlayıştır. Bu dış politika yönelimi, ABD'nin uluslararası ilişkilerde müttefiklerine daha az danışmasını, onların çıkar ve taleplerini daha az dikkate almasını, uluslararası hukuk ve örgütlere ve meşruiyet arayışına daha az ağırlık vermesini ve güvenlik odaklı realpolitik (bkz. **Realpolitik** kutusu, Cilt II) bir dış politika anlayışını ifade etmektedir. 11 Eylül'den sonra bu özelliklerin birçoğu ABD dış politikasında kendisini gösterecektir. Örneğin Bush yönetimi; Clinton'ın imzalamış olduğu Kyoto Protokolüne ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi düzenlemelere ABD'nin katılma sürecini askıya alacaktır, Anti-Balistik Füze ve Nükleer Deneme Yasağı anlaşmalarından tek taraflı olarak çekilecektir, dış politikada meşruiyet arayışını bir kenara atacak, BM gibi uluslararası örgütleri göz ardı edecek ve hatta küçümseyecektir.

2) Güvenlik ve jeopolitiğin geri dönüşü. Küreselleşme söyleminin hakim olduğu, ekonomiye ve uluslararası ilişkilerde çok taraflılığa (*multilateralism*) önem veren bir önceki Clinton yönetimiyle karşılaştırıldığında, Bush yönetimiyle birlikte ABD dış politikasında güvenliğin önemi arttı, savunma harcamaları yükseldi. Bunlara paralel olarak insan hakları, kişi özgürlükleri ve şeffaflık darbe yedi. Afganistan ve Irak'ın işgali gibi stratejik hamleler, yükselen diğer büyük güçleri rahatsız etti.

Neo-Con'lar (Yeni Muhafazakarlar)

Felsefi temelleri Almanya'dan ABD'ye göç etmiş olan Leo Strauss tarafından atılmış olan ve 1950'lerde Irvin Kristol tarafından temsil edilen bu düşünce akımı, akademik mekân olarak Chicago Üniversitesi, daha sonraki yıllarda ise düşünce kuruluşu olarak American Enterprise Institute (AEI) gibi muhafazakar kurumlarla temsil edildi.

İlk dönemlerinde siyasal liberalizme eleştirel yaklaşan Neo-Con hareket Soğuk Savaş koşullarında ABD'nin iç ve dış politikasına önemli eleştiriler yöneltti. Buna göre siyasal liberalizm din ve aile gibi değerlere zarar veriyordu; refah devleti uygulamalarını içeren New Deal anlayışı da işçi sınıfına verilmiş bir ödündü.

Siyasal ve toplumsal alandaki muhafazakarlıklarına karşılık, Neo-Con'lar iktisadi liberalizmin sıkı savunucuları idiler. Chicago Üniversitesindeki iktisatçılar tarafından ana ilkeleri belirlenen neoliberalizmi, yönetimi kontrol ettikleri 1980'ler ve 2000'lerde uygulamaya koyacaklardır. (Bkz. **Liberal, Liberalizm, Neoliberalizm** kutusu, s. 18).

Dış politika ve güvenlik konularında ise Neo-Con'lar özellikle Doğu Blokuna yönelik olarak izlenen Çevreleme *(Containment)* politikasını ve silahların azaltılması görüşmelerini sert bir şekilde eleştiriyor ve bu politikaların ABD'yi zayıflattığını ileri sürüyorlardı. Sovyetlere karşı sert bir politika izlenmesini istiyor, savunma harcamalarının artırılmasını savunuyorlardı.

1970'lerden sonra Cumhuriyetçi Parti'de etkinliğini artıran bu grup Reagan döneminde Amerikan siyasetine ağırlığını koymaya başladı. Mensupları arasında Yahudi kökenliler çoğunluktaydı. Bunlar ABD'nin İsrail'le bağlarının güçlü olmasını başlıca hedeflerinden biri olarak benimsemişlerdi ve özellikle de İsrail'deki muhafazakar Likud Partisine yakın duruyorlardı.

Neo-Con'lar Clinton yönetiminin özellikle Irak ve İran politikasını eleştirerek bu iki ülkeye karşı uygulanan "Çifte Çevreleme" politikasını (*Double Containment;* bkz. Cilt II, 1990-2001 dönemi, **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü) yetersiz ilan ettiler. Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi *(Project for the New American Century,* 1997) ve 1950'lerde kurulmuş Bugünkü Tehlike Komitesi (*Committee on the Present Danger*) gibi kurum ve platformlarla, işgal de dahil olmak üzere Irak'a karşı daha sert yöntemlerin izlenmesi konusunda Clinton'a baskı yapmaya başladılar.

George W. Bush'un 2000'de seçimleri kazanması; Dick Cheney, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz, Douglas Feith, John Bolton, Richard Perle gibi Neo-Con'ların yönetim içinde etkili konuma gelmelerini ve Max Boot, Allan Bloom, William Kristol, Robert Kagan gibi yazarların etkinliklerinin artmasını sağladı. Neo-Con'ların etkisi altına giren Bush yönetimi; uluslararası kuruluşları, dünya kamuoyunu, uluslararası hukuku ve müttefiklerini dikkate almayan saldırgan bir dış politika anlayışına yöneldi.

Özellikle Irak'taki işgalin beklendiği gibi gitmemesi üzerine, Bush'un ikinci döneminden itibaren Neo-Con'ların prestiji sarsılacak, bazıları görevden alınacak, yönetim üzerindeki etkileri azalacaktır. (Ayr. bkz. **Bush ve Neo-Con'lar, Evanjelizm, Armageddon** kutusu, s. 17).

(İ. Uzgel)

3) Dış politikada tek taraflılığın sonucu olarak, ABD'nin özellikle Avrupalı müttefikleriyle ilişkilerinin bozulması. Atlantik'in iki yakası arasındaki ayrım keskinleşti; Savunma Bakanı Rumsfeld, Irak işgaline karşı çıkan Almanya ve Fransa gibi ülkeleri "Eski/İhtiyar Avrupa" diyerek küçümser ve eleştirirken, kendisine destek olan özellikle eski Doğu Bloku ülkelerini "Yeni Avrupa" olarak tanımladı.

4) Terörizme karşı savaşta ABD'den yana olmayan ülkelerin ABD'ye karşı olduklarının ilan edilmesi. Bush döneminde dış politikada tek yanlılığı ve sertleşmeyi temsil eden en önemli gösterge bu idi.

Bütün bu unsurlar Eylül 2002'de, "Bush Doktrini" olarak da adlandırılan "Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi"nde bir araya getirilerek ilan edildi. Burada Bush yönetimi, ABD'ye yönelik temel tehdidi "terörizm" olarak tanımlarken, 2 önemli kavrama başvuruyordu. Bunlardan birincisi, geçmişte de kullanılmış ama yine de uluslararası hukuk açısından tartışmalı bulunmuş bir kavramdı: "Önleyici Vuruş" (*preventive strike*). Neo-Con'lar tarafından ortaya atılan ikinci kavram olan "Önalıcı Vuruş"un (*pre-emptive strike*) ise hukuksal hiçbir meşruiyeti yoktu. Çünkü herhangi bir ülkenin kendisine saldırmayı "düşündüğünde" bile ABD'nin ona müdahale etme hakkı bulunduğu anlamına geliyordu. ABD yönetimi burada, bir tehdidin oluşup kendisine zarar vermesini bekleyemeyeceğini, onu daha tasavvur aşamasında yok etmesi gerektiğini savunuyordu. Nitekim, bu doktrinin ilan edilmesinden 1 yıl sonra ABD, Saddam'ın kendisi ve müttefikleri için tehdit oluşturduğunu ileri sürerek Irak'ı işgal edecektir.

Söz konusu saldırgan içerikli yaklaşım, ABD dış politika yapım sürecinde de gerilimler yarattı. Dışişleri Bakanlığı Araplara yakın görüldü, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerin ülkeye nasıl girmiş olduğu sorgulanarak Bakanlığın zaaf gösterdiği ileri sürüldü, Yönetim'in en üstteki yetkilileriyle yapılan çok sayıda toplantıya başta Bakan Colin Powell olmak üzere ABD Dışişleri yetkilileri davet edilmedi. Bu dönemde Neo-Con'ların denetimindeki Pentagon ile Ulusal Güvenlik Konseyi (*National Security Council* – NSC) ve ona yakın American Enterprise Institute, Washington Institute gibi muhafazakar düşünce kuruluşları öne çıktı. Sonuçta ABD karar verme sisteminde bir yanda Pentagon ve NSC, diğer yanda Dışişleri Bakanlığı ve CIA şeklinde bir bölünme oluştu. Bu, bir bakıma, Bush yönetimi içindeki daha şahin grup ile daha az şahin grup arasındaki bir ayrışmaydı.

Neo-Con'lar çok hızlı hareket ettiler ve 11 Eylül olaylarının yarattığı ortamı iyi kullanarak Afganistan'ın işgalinden hemen sonra dikkatleri hızla Irak üzerine yönelttiler. Bu ekip zaten 1990'lardan beri Saddam'dan kurtulmanın yollarını aramış, Irak ve İran'a karşı Çifte Çevreleme politikası yürüten Clinton yönetiminin aciz kaldığını ileri sürmüş ve 1998'de Clinton'a bir mektup göndererek daha sert önlemler alınmasını istemişti. Şimdi iktidardaydılar ve kendi programlarını uygulamaya koyabilirlerdi. Bu amaçla, Ocak 2002'de Bush'un Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "Şer Ekseni" (*Axis of Evil*) olarak ilan etmesini sağlayacaklardır (bkz. **Haydut Devletler, Şer Cephesi, Başarısız Devletler** kutusu, s. 19).

Bush yönetimi birçok alanda bir başarısızlık örneği olarak sona erdi. ABD dönem sonunda ekonomik krize girdi. Bütçe (Clinton döneminde fazla veriyordu) ve dış ticaret açıkları rekor kırmaya başladı. Irak ve Afganistan'da istikrar bir türlü sağlanamadı. Rusya, yükselen petrol ve doğalgaz fiyatları sayesinde bağımsız davranmaya koyuldu. Çin, ekonomik yükselişini sürdürerek yalnızca Afrika'da değil, Orta ve Latin Amerika gibi ABD nüfuz alanı olarak bilinen bölgelerde de etkili olmaya başladı. 2000'lerin sonuna gelindiğinde, Neo-Con'ların, enerji kaynaklarını denetleyerek ABD hegemonyasını sürdürme projesi de başarılı olamamış, tersine, ABD hegemonyasındaki zayıflama ve gevşeme işaretleri daha belirgin hale gelmeye başlamıştı.

2008 seçimlerini Demokrat Parti'den Barack Obama'nın kazanmasından sonra ABD, öncelikle, bir önceki dönemde yıpranmış olan imajını düzeltmeye çalıştı. Ekonomik krizin olumsuz etkilerini düzeltme çabası ise yeni yönetimin içerideki di-

ğer önceliği oldu. Yeni yönetim bir yandan da Müslüman toplumlarla bağlarını tamir etmeye çalıştı. Obama, ilk denizaşırı gezisini Türkiye'ye yaparak Nisan 2009'da TBMM'de konuştu, Haziran 2009'da Mısır'a yaptığı ziyarette sivil toplum ve demokratikleşmenin önemini vurguladı, ABD'nin İslam dünyasıyla bir savaşta olmadığının altını çizdi. ABD Obama döneminde Avrupa'daki eski müttefikleriyle yeniden yakınlaştı, Fransa NATO'nun askerî kanadına döndü.

II) 2000'lerde Türkiye-ABD İkili İlişkilerinin Genel Nitelikleri

Türkiye-ABD ilişkileri 1990'lar boyunca bazı sıkıntılara rağmen genellikle iyi seyretti. Hatta, dönem sonuna doğru Clinton'un Türkiye ziyareti ve Öcalan'ın Kenya'da ABD'nin istihbarat ve lojistik desteğiyle ele geçirilmesi, Türkiye kamuoyundaki ABD imajını olumlu kılmıştı.

ABD'de 2001 başından itibaren Bush yönetimi; Türkiye'de ise 2002 sonuna dek DSP-ANAP-MHP koalisyonu, Kasım 2002 seçimlerinden sonra da AKP hükümeti işbaşındadır. Kasım 2002'de AKP'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte Türk dış politikası ve Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir dönem başlayacaktır. Dolayısıyla 2008 sonuna kadar iki ülke arasındaki ilişkiler, ikisinin de belirgin özelliği muhafazakarlık olan AKP hükümeti ile Bush yönetimi arasında gerçekleşecektir. Bu dönemin genel nitelikleri hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir:

Türkiye-ABD ilişkileri Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin varlığı ve stratejik ilişkiler çerçevesinde gelişmişti. 1990'larda, özellikle Balkanlar ve Kafkasya-Orta Asya hattında ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulması ve Irak ile İran'ın çevrelenmesi, ilişkilerin odak noktasını oluşturmuştu. 2000'lerde ise stratejik konular ilişkilerin ana ekseni olmayı sürdürdüyse de, Türkiye artık yalnızca coğrafi konumuyla değil, siyasal yapısı, kimliği, rejimi, tarihi ve kültürüyle de ABD'nin gözünde önem kazandı.

Bu döneme hakim olan, küresel ölçekte terörizme karşı savaş ve bölgesel ölçekte "demokrasiyi (gerekirse zorla) yayma" politikası Türkiye-ABD ilişkilerinin genel çerçevesini çizdi. Türkiye, ABD'nin terörizme karşı savaş politikasına özellikle Afganistan politikasıyla destek verirken, ABD'den bol bol övgü aldı.

Bu dönemde Türkiye'nin bir diğer özelliği öne çıktı. Huntington'ın 1993'te ortaya attığı "Uygarlıklar Çatışması" tezi (bkz. Cilt II, 1990-2001 dönemi, **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü), medeniyetler arasında (aslında, Hıristiyan Batı ile İslam arasında) çatışmalar çıkmasını öngörüyordu. Özellikle AKP iktidarı döneminde Türkiye, bu tezin anti-tezi olarak görüldü. Türkiye; İslamcı tonları olan, iktidara seçimle gelen ve siyasetin kuralları içinde hareket eden, Batı yönelimini kaybetmeyen, AB üyeliği için çalışan, en azından 2009'a kadar ABD'yle ilişkilerini iyi tutan ve İsrail'le yakın ilişkiler geliştirmekten rahatsız olmayan bir hükümete sahip olarak; hem demokratik, hem Müslüman hem de Batı yönelimli olunabileceğini gösteren bir örnekti. Üstelik Türkiye, Medeniyetler İttifakı kavramını İspanya'yla birlikte kurumsallaştırmaya çalıştı ve bir platforma dönüştürdü (bkz. **Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi** kutusu, s. 15). Bölgesel olarak ise, AKP öncü-

Fotoğraflar Dilek Gözütok'a Hürriyet Özlemiş

Medeniyetler ittifakına acilen ihtiyaç var

Medeniyetler İttifakı 2. Forumu'nda konuşan BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun, 'BM yangınlara, yangın ortaya çıktıktan sonra müdahale edebiliyor. Medeniyetler İttifakı ile kıvılcımları, yangın ortaya çıkmadan bastırabiliriz' dedi

SERHAT OĞUZ, İPEK YEZDANİ, ŞAKİR AYDIN

İstanbul'un ev sahipliğini yaptığı Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı 2. Forumu'na damgasını vuran sözler, BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun'dan geldi. BM Genel Sekreteri, "Günümüzde BM yangınlara, yangın ortaya çıktıktan sonra müdahale edebiliyor. Medeniyetler İttifakı ile kıvılcımları, yangın ortaya çıkmadan bastırabiliriz. Bu çok önemli. Bu yüzden bu ittifakı desteklemeliyiz" dedi.

Çırağan Sarayı'ndaki dün başlayan Forumun Genel Kurul oturumuna Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun, İspanya Başbakanı José Luis Zapatero, eski Portekiz Cumhurbaşkanı Jorge Sampaio'nun yanı sıra çok sayıda ülkenin dışişleri bakanları katıldı. Sonra NATO Konsey Salonu'nda düzenlenen yemeğe katılan Erdoğan, İstanbul'da ev sahipliği yapmaktan dolayı duyduğu memnuniyeti belirterek, "Dünyanın başka ülkelerinde değil, Türkiye'de de bu kardeşlik ve dostluk iklimini sağlamak için projeler geliştirmeliyiz. Bu ve benzeri zirveler ortadan kaldırılmalıdır" diyen Erdoğan, şöyle devam etti:

'Sorunlar yok sayılmamalı'

"Medeniyetlerin çatışmasını kaldırmaz bir tehdit, olarak tanımlayanlara, 'Hayır medeniyetler ittifakı mümkündür' dedik. Türkiye'nin siyasi felsefesi de her zaman dünyanın üretmek değil, dünyanın yeğlediği olmuştur. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ifade ettiği 'Yurtta sulh cihanda sulh' politikası, dış politikamız olmuştur. Kutuplaşmanın ürünü sömürü halkı ne gelen 'biz' ve 'onlar' anlayışını ortadan kaldırabilecek adımlar üzerinde düşünmeliyiz. 'Ben'in egemen olduğu bir dünyada, herkes değerli'dir."

Rasmussen'e destek

Erdoğan, konuşmasını Moskova'dan bir süredir hastanedeki "Can" ne olursun ol yine gel, Nur Kâfir, ister Müslüman, inter gene yapan ol yine gel. Bizim dergâhımız tüm insanlık dergâhı, değildir, yüz kere terbelsa bizimsin ol yine gel."

İspanya Başbakanı José Luis Rodriguez Zapatero, konuşmasında, NATO Genel Sekreterliği'ne seçilen Anders Fogh Rasmussen'in atanmasının bu NATO genel sekreterini olacağına inandığını söyledi. Zapatero: "Sayın Rasmussen, siz Medeniyetler İttifakı'na güvenebilirsiniz, sizinle işbirliği yapmağa" dedi.

Zapatero, 21. yüzyılda kendini uyumlaştıran bir NATO yörüngesi gördüğünü de belirterek, "NATO'nun askeri olduğu kadar siyasi örgüt olması da hedeflenmektedir, yani dört ve partner Kıtalar bir araya gelmiş durumdalar" dedi.

Balkan coğrafyası ve bu bölgede olduğu takdirde farklı bir 21. yüzyıl varsanak ve yaşama imkânına sahip olunduğunu belirten Zapatero, "Bu yüzyıl barış, birlikte yaşama ve hoşgörü yüzyılı olacak" dedi.

BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun, Medeniyetler İttifakı toplantısının, yaşanan küresel krizin beşiklerini olmamız erdeleri bir dönemde daha da önem kazandığını vurgulayarak, şunları söyledi:

"Pek çok insan işini kaybetti ve kaygı. Birçok insan diğer sorunlardan, ötekileri saçıyor. Bahane arıyor. Bu çok tehlikeli bir yaklaşım. Aslî olmayan bir meşrutiyetten, aslî olmayan bir ceza çıkar. Genellikle BM yangınlara, yangın ortaya çıktıktan sonra müdahale edebiliyor. Medeniyetler İttifakı ile kıvılcımları, yangın ortaya çıkmadan bastırabiliriz. Bu çok önemli. Bu yüzden BM Barış Gücü askerleri, arasındaki ilişkileri, insan hakları ihlâllerini, toplumlar arasında ihtilâf riski olmadan kaçınmamız gerekiyor. Mavi beretlere ne kadar çok ihtiyaç olursa olsun, toplumlar sürdürülmeden, gerçek ve uzun barışı sağlayamayız. Farklılıkları, hoşgörüyü, insan haklarını ve uzlaşmayı destekleyen bir dünya inşa etmeliyiz."

Genel Kurul'un sonunda, İstanbul'un farklı dinleri hoşgörüyle bir arada getirdiğini vurgulayan ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş'ın imzasının yer aldığı 4 dakikalık bir tanıtım filmi gösterildi. İstanbul'un 2010 yılında Avrupa'da gerçekleşeceği de açıklandı.

Gül: Ortak noktalara odaklanalım

Cumhurbaşkanı Gül, Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu kahvaltıları oturumuna dün Dolmabahçe Sarayı'nda yemek verdi. Dolmabahçe Sarayı Muhteşem Salonu'nda düzenlenen yemeğe İspanya Başbakanı Zapatero'nun da aralarında bulunduğu forumla katılan devlet ve hükümet başkanlarının yanı sıra TBMM Başkanı Toptan, Başbakan Erdoğan ve TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu ile TÜSİAD Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ da katıldı. Konuşmacılarda, Yunus Emre, Gandhi ve Martin Luther King'den alıntılar yapan Gül, "Hepimiz en az aşırılık taraftarları kadar cesur olmalıyız. Farklılıklarımıza değil, ortak noktalarımıza odaklanmamız zamanındır. Cahillerimizi tüm okullarımızın toplumda özellikle çeşitlilik, diyalog, insan onuruna saygı, temel değerlikler ve cesaretler aracı eşitlik ilkelerinin sahiplenilmesi ve yaygınlaştırılmasını artırmaya yoğunlaştırmalıyız" diye konuştu. İSTANBUL Milliyet

NOTLAR

Çırağan'da Trocki ve Humeyni

Çırağan'daki Medeniyetler İttifakı Forumu çerçevesinde "Türkiye'ye Güvendiler" başlıklı bir sergi de açıldı. Çeşitli nedenlerle Türkiye'ye sığınan devlet adamları, dinî liderler ve düşüncelerin hikâyelerinin yansıtıldığı sergide, Büyükada'ya sürgüne gelen Rus Bolşevik devrimi liderlerinden Trocki ile 1965 yılında Türkiye'ye sığınıp gelen ve Bursa'da 3 ay yaşayan İran İslâm devrimi lideri Humeyni'nin resim ve hikâyeleri de yer aldı. #HÜSEYİN ÖZDEMİR

Hatemi'den diyalog mesajı

Milliyet, 07.04.2009.

lüğündeki Türkiye, Müslüman toplumlara, değişen tanımlamalara göre örnek, model ve esin kaynağı olarak gösterildi.

Türkiye-ABD ilişkilerinin bu dönemdeki bir başka özelliği, Türkiye'nin iç yapısındaki dönüşüm ve ABD'nin bu süreçteki yeriyle ilgiliydi. Türkiye, 2000'lerin ilk yarısında, bir ölçüde küreselleşmenin etkisiyle, ama daha çok AB'yle ilişkilerindeki gelişmenin sonucu olarak, demokratikleşme ve insan haklarında birtakım reformlara gitmişti (bkz. **Dönemin Bilançosu** ve **İnsan Hakları Konusu** bölümleri). Bu reformlar, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve AB'ye daha da yakınlaşması açısından ABD yönetimi tarafından net biçimde desteklendi.

ABD, Soğuk Savaş döneminden 2000'lere kadar Türkiye'yle ilişkilerini ağırlıklı olarak Batılı, Batıcı, laikliğe bağlı asker-sivil bürokrasi üzerinden kurmuş, Türkiye'nin siyasal sistemini göz önüne almakla birlikte, Amerikan politikalarıyla uyumlu hareket ediyor olmasına öncelik vermişti. AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, ABD doğal olarak bu yeni aktörle çalışmak zorunda kaldı ama onun yürüttüğü reformları ve dönüşümü destekledi.

AKP hükümetiyle birlikte Türkiye'de yalnızca kurumsal alanda değil, toplumsal ve siyasal hayatın birçok alanında da dönüşümler başladı ve toplumsal bölünme-

ler derinleşti. Ana hatlarıyla söylemek gerekirse: Bir yanda, eski Milli Görüş hareketinden gelen ama iktidara geliş sürecinde söylemlerini yumuşatan ve dönüştüren AKP çizgisi ve ona dışarıdan destek veren laik/liberal kesimler vardı. Diğer yanda da, 1930'larda tanımlanmış biçimiyle Kemalist geleneği devam ettirmeye çalışan, laiklik konusunda fazlasıyla hassas, küreselleşmeyi tehdit olarak algılayan, AB'yi emperyalist olarak görüp bunu yüksek perdeden duyuranları içlerinde barındıran, en azından "AB'ye ve ABD'ye kuşkuyla yaklaşan" kişilerin çoğunluğunu oluşturduğu, kentli orta sınıflar ve bürokrasi kökenliler bulunmaktaydı.

Bu ikisi arasında toplumsal ve siyasal bir ayrışma başladı. Ergenekon davası sürecinde (bkz. Ergenekon Davaları kutusu, s. 732) daha da belirginleşen ve sertleşen bu ayrımda, Kemalist kesimler Türkiye'nin bu dönüşümünün arkasında ABD'yi gördüler. Özellikle Fethullah Gülen'in ABD'de ikamet etmesi bu kuşkuları artırdı. Gülen hareketinin bu ülkede çok sayıda okul açmak dahil olmak üzere yaygın bir şekilde örgütlenmesi, Rumi Forum ve TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu) ofislerinin açılması, düzenlenen etkinliklerine Madeleine Albright gibi eski bakan ve görev başındaki Senato ve Temsilciler Meclisi üyelerinin kalabalık bir şekilde katılmaları, Fethullah Gülen'in vize sorunu çıktığında ve greencard'a başvurduğunda eski Amerikan büyükelçilerinin ve Graham Fuller ve George Fidas gibi eski CIA görevlilerinin referans vermeleri bunun işaretleri olarak görülebilir (*Hürriyet*, 25.06.2008; *Milliyet*, 27.06.2008). Bu harekete bağlı medya organlarının AKP hükümetine doğrudan destek olmaları ve bürokrasi içinde ve özellikle Emniyet teşkilatında bu gruba bağlı olanların sayı ve ağırlıklarının arttığı haberleri, Kemalist kesimlerde ABD karşıtlığını artırdı ve ABD'nin bu sürecin tetikleyicisi olduğu inancını güçlendirdi.

Amerikalı uzmanlar uzun bir süredir; ekonomik olarak devletçi, Kürt kimliği başta olmak üzere "Türk" dışındaki diğer kimlikleri dışlayıcı, demokratikleşme ve insan hakları konusunda adım atmakta isteksiz, TSK'nın siyasetteki yerini ve dokunulmazlığını koruması gerektiğini savunan bu Kemalist anlayışın terk edilmesi gerektiğini belirtiyorlardı. Bu görüşler en açık şekliyle Ian Lesser, Henri Barkey gibi yazarların yazılarında ve Graham Fuller'in *Yeni Türkiye Cumhuriyeti* kitabı gibi çalışmalarında somut olarak dile getirilmekteydi. AKP iktidarı boyunca, çeşitli Amerikalı yetkili ve uzmanların, TSK'nın asli görevine geri çekilmesi yolundaki açıklama ve yazıları, ABD'nin bu bölünmede en azından Kemalist kesimlerin yanında durmadığını gösteriyordu. ABD bu dönemde küreselleşme sürecini destekleyen, özelleştirmeyi bir felsefe olarak benimseyen, serbest piyasa ilkelerine derinden bağlı, devletçiliğe karşı olan, insan hakları ve demokratikleşme söylemine sahip, Kürt sorununda uzlaşmacı olabilen, AB üyeliğini amaçlayan, muhafazakar ama hem İsrail hem de Müslüman ülkelerle ilişkileri iyi olan bir siyasi hareketle çalışmayı tercih edecektir.

Buradaki temel fikir; Türkiye'nin, artık Soğuk Savaş dönemindeki siyasal ve toplumsal yapısıyla, devlet toplum ilişkileriyle, merkeziyetçi yönetim sistemiyle ve güç ve tehdit anlayışına dayalı dış politika gündemiyle küreselleşme sürecinde yer bulamayacağı ve Batı dünyasında var olamayacağı idi. Türkiye'nin dönüşmesi gerekiyordu. Bu dönüşümü de, bazı üyeleri eski Milli Görüş geleneğinden gelen, ama söylem ve eylemlerini değiştirdiklerini söyleyen yeni bir siyaset çizgisi yani AKP gerçekleştirecekti. ABD de bu dönüşüme dışarıdan destek olacaktı.

2000'lere gelindiğinde artık Türkiye-ABD ilişkileri yalnızca jeopolitik eksen üze-

rine oturmamaktaydı. Bir yanda Türkiye'de yaşanan dönüşüm, öte yanda ABD'nin Orta Doğu'da demokratikleştirme iddiasıyla yaptığı girişimler, Türkiye'nin yeni kimliğiyle öne çıkmasını sağlamaktaydı. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin yalnızca bulunduğu yer değil, nasıl bir ülke olduğu, hangi kimliği temsil ettiği de artık önem kazanmıştı. Bu desteğin arkasında, geçmişte İslamcı bir siyaseti benimsemiş olan Milli Görüşçülerin yaşadıkları dönüşümün (bkz. **RP** ile **AKP** kutusu, s. 81), geniş Orta Doğu coğrafyasında bir örnek, esin kaynağı olarak sunulması arzusu da yatmaktaydı.

Yine de, ABD'deki siyaset ve dış politika çevrelerinin bir bütün olarak bu sürece destek vermediğini, hatta Neo-Con'ların içindeki bir grubun, AKP yönetimini İslamcı çizgisini değiştirmediği gerekçesiyle sert biçimde eleştirmeyi sürdürdüğünü belirtmek gerekir. Buna karşılık, ABD'de Demokrat Parti çizgisindeki isimlerin, AKP'nin iktidar sürecinde söylemini ve siyasetini ılımlaştırma politikasına destek verdikleri görülecektir.

2000'lere gelindiğinde Türkiye-ABD ilişkilerinde iki konunun gündemden düştüğü görüldü. Bunlardan biri Amerikan yardımı, diğeri ise Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının (SEİA; bkz. Cilt I ve II, dizin) uzatılması konusu idi. Küreselleşmenin hız kazandığı, yatırım, finans, dış ticaret gibi iktisadi hareketliliğin büyük artış gösterdiği bir dönemde ABD ile Türkiye arasında, Soğuk Savaş döneminin uzantısı olan devletten devlete ekonomik yardım konusunun bir anlamı kalmamıştı. Bu yardım hem miktar olarak çok küçüktü, hem de beraberinde bürokratik ve siyasal sıkıntılar getirmekteydi. SEİA, Türkiye-ABD karşılıklı yardım ilişkilerinin hukuki çerçevesini çizmekteydi ve uzatılması 1980 ve 90'larda ciddi pazarlık ve sorunlara yol açmıştı. Ama pazarlığın bir ayağının, yani ABD yardımının kalktığı bir ortamda uzatma işlemi artık otomatikleşti ve taraflar talepte bulunmadığı için anlaşma, 7. maddesi uyarınca her yıl uzatılmaya devam etti.

20 Mart 2003'deki Irak işgalinden sonra ABD, Kuzeyden Keşif Harekatı düzenlemesini ("Keşif Güç", eski "Çekiç Güç"; bkz. Cilt II, 1990-2001 dönemi, ABD ve NATO'yla İlişkiler bölümü) 22 Mart'ta feshederken, İncirlik üssünün kullanım süresi de sessiz sedasız uzatılacaktır.

Türkiye-ABD ilişkilerinde, 1990'ların jeopolitik ortamında özellikle Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya, İran ve Irak'ın çevrelenmesi ve Çekiç Güç'ün faaliyetleri, ekonomik ve askerî yardım, Kürt sorunu ve kuzey Irak'ta yaşananlar, Ermeni ve Kıbrıs sorunları ve NATO çerçevesindeki gelişmeler ilişkilerin ana gündem maddelerini oluşturmuştu. 2000'lere gelindiğinde ise bölgesel konulardan Balkanlar ve Orta Asya'ya ilişkin gelişmeler Türkiye-ABD ilişkilerinin gündeminden düştü, Irak konusu ve Kürt sorunu biçim değiştirerek ilişkilerde merkezî bir yere oturdu, Kıbrıs ve Ermeni sorunları eskisi gibi devam ederken Afganistan'da yeni bir işbirliği alanı açıldı.

1997'de iki ülke arasında 5 maddelik bir gündem oluşturulmuştu. Bunlar Bölgesel İşbirliği, Ekonomi ve Ticaret, Enerji, Kıbrıs, Savunma ve Güvenlik İşbirliği konularıydı. Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkileri "Güçlendirilmiş Ortaklık" ve "Stratejik Ortaklık" gibi kavramlarla tanımlanmaya başlandı. Bu ikinci kavram Türkiye kamuoyunda ve medyada çok yer aldı ve Türkiye-ABD ilişkilerinin stratejik ortaklığa dayanıp dayanmadığı konusu fazlasıyla tartışıldı. Hatta hükümet bile bu ilişkinin

stratejik niteliğine vurgu yapmak zorunda kaldı. Dahası, Haziran 2005'te Erdoğan-Bush görüşmesinin ardından Bush bu kavramı kullanacaktır. Çünkü aradaki tatsızlıklara ve gerginliklere rağmen, iki ülke de ilişkileri korumak istemektedir.

Daha yakından incelendiğinde, 2000'lerde Türkiye-ABD ilişkilerinin artık bu 5 gündemli çerçeveye sığmadığı görülecektir. İki ülke, Nisan 2006'da aşağıda ayrıntısı verilecek olan ve kısaca "Stratejik Vizyon Belgesi" olarak tanımlanan bir çerçeve geliştireceklerdir.

2009 başında iktidara gelen Obama yönetimi ise bu kavramları kullanmaktan kaçınacak ve onun yerine ilişkileri "model ortaklık" olarak tanımlayacaktır. Fakat bunun neyi içerdiği ve tam olarak neyin kastedildiği anlaşılamayacak, tersine, Türkiye'nin İran'ın nükleer programı konusunda ABD'yle ayrı düşmesi ve İsrail'le ilişkilerin bozulması, eksen kayması tartışmalarına yol açacaktır. Ne var ki, 2010 sonunda patlak veren Arap Baharı ve Tunus, Mısır ve Libya'daki rejim değişiklikleri, Suriye'deki Esad rejiminin bu sürece direnerek halka yönelik baskılarını artırması, Türkiye'nin tekrar önem kazanmasına yol açacaktır.

III) ABD'de Türkiye Politikasının Belirlenmesi

Daha önce de değinildiği gibi, Soğuk Savaş boyunca askerden askere ilişkilerin belirleyici olduğu dönemde ABD tarafında güvenlik ve strateji konularına öncelik veren Cumhuriyetçiler ve muhafazakar kesimler Türkiye'ye hep daha yakın olmuşlar, Kongre'de Türkiye'yi stratejik önemi nedeniyle savunmuşlardı. Dünyaya güvenlik gözlüğünden bakan, stratejik önemi nedeniyle Türkiye'nin demokratikleşme kusurlarının hoş görülmesi gerektiğini savunan muhafazakarlar, Türkiye'nin ABD'deki dostları olmuşlardı. Bunun Avrupa'daki karşılığı ise yine merkez sağ ve muhafazakar politikacılardı.

1990'larda Demokrat Partili Clinton yönetiminde Richard Holbrooke gibi Demokrat Parti çizgisindeki isimler öndeyken, 2000'lerde Neo-Con'lar ve Cumhuriyetçiler tekrar öne çıkmıştı. Bunlardan, bir dönem Ankara'da büyükelçilik yapmış olan Marc Grossman Dışişleri Bakanlığının üçüncü ismi olarak, 2005'te görevden ayrılıncaya kadar, Türkiye politikasının belirlenmesinde etkili oldu. Neo-Con ekip içinde zaten Türkiye'yi iyi tanıyan Paul Wolfowitz, Dick Cheney ve Richard Perle önde gelen isimler olarak ortaya çıktılar. Condoleezza Rice'ın dışişleri bakanı olmasından sonra ise, Kafkasya işlerinden sorumlu müsteşar yardımcısı Daniel Fried ve Matthew Bryza gibi dışişleri yetkilileri Türkiye politikasını belirleyen isimlerdi. Obama'nın başkan seçilmesinden sonra ise bir Türkiye uzmanı olan Philip Gordon dışişleri bakan yardımcılarından biri olarak Türkiye politikasının belirlenmesinde öne çıkacaktır.

Bunun yanında, ABD karar verme sürecinin önemli bir bileşeni olan düşünce kuruluşlarının (*think tanks*) tavrı da dikkat çekiciydi. ABD'nin Türkiye politikasının belirlenmesinde eski Ankara büyükelçileri Morton Abramowitz ve Mark Parris, ayrıca düşünce kuruluşlarında ve üniversitelerde görevli Henri Barkey, Graham Fuller (RAND), Stephen Larrabee (RAND), Ian Lesser (RAND, GMF), David Philips (Atlantic Institute) gibi uzmanlar da yer aldılar ve genellikle AKP hükümetine destek oldular. Eski Ankara büyükelçisi Eric Edelman ile Daniel Pipes, Michael Rubin gi-

bi uzmanların ve İsrail'e yakın duran tutucu Yahudi lobisine yakın düşünce kuruluşu Washington Institute'un ise AKP hükümetine yönelik eleştirilerde öne çıktığı görüldü. (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü ve **Bush ve Neo-Con'lar, Evanjelizm, Armageddon kutusu**, s. 17). Bu düşünce kuruluşlarında çalışan kimi Türkler ise, ABD'nin Türkiye siyasetine yönelik dolaylı mesajlarını vermede, belli kesimlerin görüşlerini iletmede ve Türkiye bilgisinin üretilmesinde önemli rol sahibi oldular. Bu isimlerin önemli bir kısmı, Amerikan sisteminin kendisine özgü niteliği gereği olarak, belli dönemlerde resmî görev yürütüp sonradan düşünce kuruluşu ve üniversitelerdeki görevlerine dönüyorlar, böylelikle karar verme süreci açısından bir süreklilik sağlamış oluyorlardı. Kongre'deki oturumlarda (*hearing*) görüş verme, Dışişleri Bakanlığında toplantılara katılma ve enformel toplantılar bunun mekanizmalarını oluşturmaktaydı.

IV) Ecevit Dönemi

2000'lerin başında Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir gelişme olmadı. Türkiye'de Ecevit yönetiminde bir koalisyon vardı (DSP-ANAP-MHP), 2001'de ülke tarihinin en derin ekonomik krizi yaşandı, Kasım 2002'de iktidar değişikliği oldu (AKP). ABD'de ise Clinton döneminin sonuna ve oğul Bush yönetiminin ilk yılına gelinmişti, 11 Eylül saldırıları oldu, oğul Bush yönetimi terörizme karşı savaş ilan etti, bu gerekçeyle önce Afganistan'ı işgal etti, ardından Irak'ı işgal için hazırlıklara girişti ve Ecevit hükümetiyle bu konuda ilk temaslara başladı.

2001 Krizi ve ABD

2001 ekonomik kriziyle (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü) Ecevit hükümeti büyük darbe alırken, Dünya Bankası başkan yardımcılarından Kemal Derviş'in Türkiye'ye davet edilerek bakan yapılması önemli bir gelişme oldu. Derviş, ülkenin ekonomik yapılanmasına bir dizi yenilik getirdi. Bunların arasında; Merkez Bankasının bağımsız hale getirilmesinin yanı sıra, mali denetimi ve disiplini güçlendirmek, bankaları disipline almak, vergi kaçağını ve yolsuzlukları önlemek gibi amaçlarla çok sayıda yüksek kurulun tesisi yer alıyordu. Ardından, Mayıs 2001'de IMF'den 15,7 milyar Dolar'lık bir kredi geldi, bu yeterli olmayınca sonra 16 milyar Dolar'lık bir kredi dilimi daha serbest bırakıldı.

Derviş'in bir yandan yeni bir ekonomik program hazırlaması ve bunu hükümet ve bürokrasiye kabul ettirmesi, öte yandan 2002 içinde erken seçim yapılabileceğine ilişkin bir açıklama yaparak hükümeti bu yöne çekmesi, kamuoyunun bazı kesimlerince bütün bu sürecin ABD kaynaklı olduğu yolunda iddiaların ortaya atılmasına yol açtı. Daha sonra kurulacak olan AKP hükümeti de Kemal Derviş'in hazırladığı bu programı uygulayacaktır.

Afganistan'ın İşgali ve Türkiye'nin Tutumu

11 Eylül'de Washington ve New York'a yapılan saldırılar üzerine Türkiye, müttefiki olan ABD'ye derhal doğrudan destek verdi. Ecevit hükümeti bir yandan NATO'da ortaklaşa savunmayı öngören 5. maddenin ilk kez işletilmesini desteklerken (bkz. aşağıda **NATO'yla İlişkiler** başlığı), diğer yandan da, El Kaide üyesi olduğu

iddiasıyla bazı kişileri tutuklamaya ve El Kaide'nin para kaynakları konusunda ABD'yle istihbarat paylaşmaya başladı. Türkiye hava sahası hemen ABD uçaklarına açıldı ve Afganistan'a insani yardım ve lojistik destek İncirlik üzerinden gönderildi. ABD Afganistan'ı işgale hazırlanırken ve bu amaçla, ülkede Taliban'a karşı mücadele eden "Kuzey İttifakı"na verdiği desteği artırırken, bu süreçte Türkiye'nin yardımını aldı. Türkiye bir süredir Kuzey İttifakının bir parçası olan Özbek General Raşid Dostum ile temas halindeydi. 90 özel kuvvetler subayı Kuzey İttifakına eğitim sağlamak amacıyla Afganistan'a gönderildi. Ayrıca, Afganistan (daha sonra Irak) işgalini gerçekleştirecek olan ABD Merkez Komutanlığına (CENTCOM) ve Almanya'daki Avrupa Komutanlığına (EUCOM) irtibat subayı gönderildi. Afganistan'da yakalanan El Kaide ve Taliban üyelerinin Guantanamo'ya gönderilmesinde Türk hava sahasının kullanılmasına ve İncirlik'e inilmesine de izin verildi (Migdalovitz, 2002, s. 8).

1999 Eylül'ünde Ecevit-Clinton görüşmesi. Kaynak: http://i.ensonhaber.com/resimler/diger/ecevit_3.jpg

Ecevit döneminin ABD'yle ilişkiler konusunda en önemli gündem maddesi olan Irak'ın işgaline giden süreçte, Washington, Türkiye'nin desteğini almak için ciddi çaba gösterdi. Bu süreç, daha sonra esas olarak AKP hükümetiyle ilişkilerde yaşanacağı için, aşağıda Irak'la ilgili gelişmeler kısmında ele alınacaktır.

V) AKP Döneminde Türkiye-ABD İlişkilerinin Genel Seyri

AKP daha iktidara gelmeden önce, partinin kurucuları o dönemde Amerikan yönetiminde etkili Neo-Con'larla bağlantı kurmuş, bu çevrelerle irtibatı olan Cüneyd Zapsu, Egemen Bağış gibi isimler Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ü Yönetim çevrelerine tanıştırmışlardı. Özellikle Erdoğan'ın; Richard Perle gibi Neo-Con'larla ve American Enterprise Institute, Washington Institute, Council on Foreign Relations, Anti Defamation League, American Jewish Congress gibi Amerikan sisteminin önde gelen kuruluş ve lobileriyle bağlantılar kurduğu ve eski söylemi ve anlayışı geride bıraktığı konusunda bunları ikna etmeye çalıştığı bilinmektedir. Erdoğan, parti kurulmadan önce Temmuz 2000'de ve Temmuz 2001'de, kurulduktan hemen sonra da iki kez Washington'u ziyaret etti. Ocak 2002'de bu sefer AKP Genel Başkanı ola-

rak gitti ve 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'ye destek amacıyla New York'a alınan Davos toplantısına katıldı. 2002 içinde Türkiye'de siyasal atmosferin değişmesi, erken seçimin gündeme gelmesi, AKP'nin de kamuoyu yoklamalarında hızla yükselmesi ABD'nin AKP'yi yakından izlemesini gerektirdi. Bu sırada ABD'de Cumhuriyetçi Bush yönetimi vardı ve her iki partinin de ortak bir yönü bulunmaktaydı: İçinde dinsel eğilimleri de taşıyan muhafazakar dünya görüşüne sahip olmaları ve iktisadi açıdan neoliberalizm olarak adlandırılan piyasa ekonomisi ilkelerine sıkı bağlılık göstermeleri (bkz. **Liberal, Liberalizm, Neoliberalizm** kutusu, s. 18).

İkili İlişkilerde Gerginlik

ABD, Irak işgali öncesinde; Türkiye'de kendi içinde sorunlu işleyen, başbakanının (Ecevit) geçmişte Saddam'la görüşmüş olması kendisini rahatsız eden, işgale olumsuz yaklaşan bir hükümetle çalışmanın zorluklarının farkındaydı. Ağustos 2001'de kurulan AKP'nin Kasım 2002'deki seçimlerden birinci parti olarak çıkmasından ABD genel olarak memnun olmuştu. Yeni hükümet Türkiye'de hem gerekli reformları yapacak Meclis çoğunluğuna sahipti hem de geleneksel çizgisini değiştirdiğini göstermek için ABD ile daha yakın bir işbirliği içinde bulunabileceğine ilişkin beklentiler yaratmıştı. Ne var ki, aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, daha iktidarının başında 1 Mart Tezkeresinde TBMM'de yeterli oyun sağlanamaması yeni hükümetin ABD ile ilişkilerinin sorunlu başlamasına yol açtı.

Gerçi Erdoğan 31 Mart 2003 tarihli *The Wall Street Journal* gazetesinde kendi imzasıyla, "Ülkem, Sadık Müttefikiniz ve Dostunuzdur" (*"My Country Is Your Faithful Ally and Friend"*) başlıklı bir makale yayınlatarak durumu telafiye çalışacaktır ama, bu dönemde ABD yönetim çevreleri ve özellikle Pentagon ve Irak savaşını yürüten komutanlık olan CENTCOM Türkiye'ye karşı bir süre tepkili olacaktır.

Ardından, Süleymaniye'de, aşağıda anlatılacak olan "çuval geçirme" olayının yaşanması iki ülke arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirdi. 2005 ortalarına dek AKP hükümeti ile ABD arasındaki ilişkilerde bir soğukluk söz konusu oldu. Ama bunun esas nedeni yalnızca 1 Mart Tezkeresi değildi, çünkü hükümet hemen ardından bunu telafi etmeye yönelik yeni bir tezkere geçirmek de dahil olmak üzere çok sayıda girişimde bulunmuştu. Bu ilk dönemde ilişkilerin bozulmasının ya da beklendiği kadar iyi gitmemesinin nedenleri arasında, Erdoğan'ın Mayıs 2004'te Filistin'deki uygulamalarından dolayı İsrail'i "devlet terörü" yapmakla suçlaması, bazı AKP milletvekillerinin Felluce'de (Irak) yaşananları "soykırım" olarak tanımlaması, Türkiye kamuoyunda ABD karşıtlığının giderek artması bu-

Milliyet, 04.03.2003.

lunmaktaydı. Bu arada, Erdoğan'ın, ABD'nin Ankara'daki büyükelçisi Eric Edelman'a altı ay boyunca, Aralık 2004'e dek randevu vermemesi de ilişkilerdeki rahatsızlığı gösteriyordu.

Bu ortamda Amerikalı ve ABD'deki Türkiyeli yazarlardan da AKP hükümetine yönelik sert eleştiriler yükselmeye başladı. Bunlar arasında, Robert Pollock'ın 17 Mayıs 2005 tarihli *The Wall Street Journal*'da çıkan yazısı dikkatleri çekiyordu. Pollock, AKP yönetimindeki Türkiye'yi "Yeniden Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak tanımlıyor, daha sonraki bir açıklamasında, AKP'ye iktidara gelirken destek verdiklerini ve onun Orta Doğu ülkelerine model olmasını beklediklerini, ama AKP'nin bu sorumluluğu yerine getiremediğini söylüyordu. Bunun yanında, Washington Institute AKP'yi eleştiren raporlar yayınlamıştı. American Enterprise Institute'dan Michael Rubin'in AKP'yi İslamcı sermayeyi güçlendirmek ve Yahudi düşmanlığı yapmakla suçladığı "Yeşil Sermaye ve İslamcı Politika" (*Middle East Quarterly*, Kış 2005) başlıklı makalesi bu çevrelerden AKP'ye yönelen en sert yazılardan biriydi.

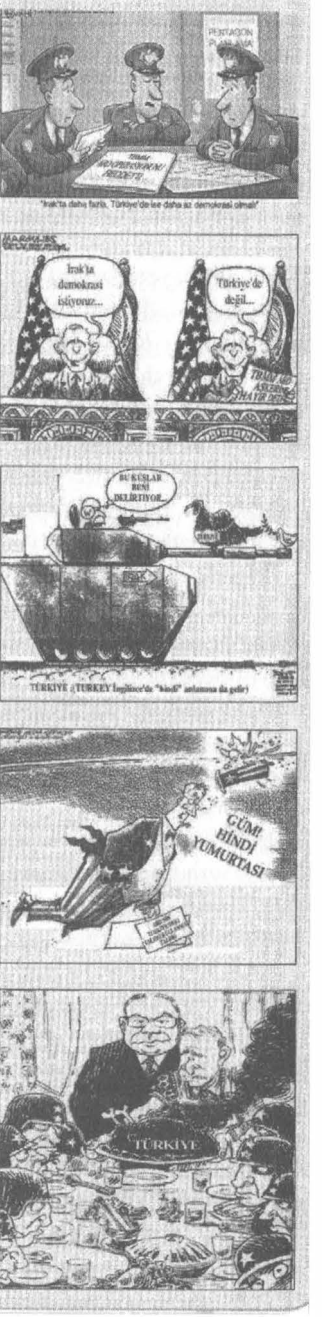
Bütün bu eleştirilerdeki ana tema, AKP hükümetinin ABD ile beklendiği gibi bir işbirliği içinde olmadığı ve özellikle, yükselen milliyetçiliği ve ABD karşıtlığını azaltmak için herhangi bir çaba göstermediğiydi. Bu dönemde bazı ABD'li uzmanlar, Türkiye'nin artık stratejik öneminin kalmadığını ya da bir stratejik ortak olarak bir şey ifade etmediğini, onun yerine bu bölgede başka stratejik ortaklar bulunması gerektiğini dile getiren yazılar yayınladılar.

2000'lerin ortalarında, ABD'de Türkiye'yle bağlantılı kesimler ile Türkiye'de ABD'yle ilişkilerin gerilmesinden rahatsızlık duyan çevreler, Türkiye-ABD ilişkilerinde derin bir kriz yaşandığını dile getirmeye başladılar. Hatta, ABD'de bunun karşılığı genelde "Türkiye'yi kim kaybetti?" (*Who lost Turkey?*) sorusuyla dile getirildi. Oysa bu aşırı bir genelleme idi; ilişkiler, her ikili ilişkide rastlanabilecek sorunlar dışında, temelde iyi seyretmekteydi.

Bu sırada ABD'deki 2004 başkanlık seçimini Bush yeniden kazandıysa da, üst düzey kadrolarda değişikliğe gidildi. Wolfowitz Pentagon'daki görevinden Dünya Bankası başkanlığına kaydırıldı. Bir

KARİKATÜRLERDEKİ TÜRKİYE

Amerikan gazetelerindeki karikatürlerde Türkiye *'hindi'*ye benzetiliyor.

Cumhuriyet, 07.03.2003.

süre sonra Rumsfeld de yerini Robert Gates'e bırakınca Neo-Con'ların Yönetim'deki ağırlıkları azalmış oldu. Şubat 2005'te yeni dışişleri bakanı Rice'ın Ankara'ya gelmesiyle birlikte ilişkilerdeki sorunlu görüntü büyük ölçüde giderildi, AKP'li yetkili ve milletvekillerinin ABD karşıtı söylemleri de azaldı.

ABD ile ilişkilerin gerilmesinden tedirginlik duyan Erdoğan, yapacağı bir Washington gezisiyle ilişkileri tekrar yoluna koymayı düşündüyse de, ABD bunun için önce İsrail'i ziyaretinin gerekli olacağını belirtti. Bunun üzerine Erdoğan önce Mayıs 2005'te İsrail'i ziyaret ederek Başbakan Ariel Şaron'la görüştü ve Beyaz Saray'dan beklediği randevuyu alarak bir ay sonra Haziran 2005'te Bush tarafından kabul edildi. Türkiye'nin isteği üzerine Bush'un ilişkileri "stratejik ortaklık" olarak tanımladığı bu görüşme, durumu onarmayı amaçlıyordu.

Stratejik Vizyon Belgesi

İlişkilerde bu düzelme eğilimi 2006'ya gelindiğinde iyice belirginleşti. İki ülke dışişleri bakanları Nisan 2006'da, tam adı "Türkiye-ABD Stratejik Ortaklığının İlerletilmesi için Ortak Vizyon ve Planlı Diyalog Belgesi" olan bir belge kabul ettiler. Taraflarca imzalanmayan ve Meclis'e sunulmayan, dolayısıyla hukuksal bağlayıcılığı olmayan bu belge, ilişkilere genel bir çerçeve sağlamak amacıyla oluşturulmuştu. Tarafların beklentilerini yansıtma amacını taşıyor, iki ülkenin ortak bir vizyona sahip olduklarını, bölgesel ve küresel hedefler konusunda aynı değer ve idealleri paylaştıklarını teyit ediyordu.

Belgede ortak vizyon, etkin işbirliği ve yapılandırılmış diyalog gibi kavramlar kullanılarak, belli alanlarda ortak çalışmadan bahsedilmekteydi. Bunlar arasında şu hususlar da yer almaktaydı: Birleşik bir Irak'ta istikrar ve demokrasinin yerleşmesi; İran'ın nükleer programına ilişkin P5+1 (BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri + Almanya) girişimlerinin desteklenmesi; Karadeniz, Kafkaslar, Orta Asya ve Afganistan'da istikrar ve güvenliğin sağlanmasına katkı; Kıbrıs konusunda BM gözetimi altında adil, kalıcı ve karşılıklı olarak kabul edilebilecek bir çözüm sağlanması ve Kıbrıs Türkleri üzerindeki izolasyonun kaldırılması; enerji güvenliğini sağlamak için kaynak ve güzergâhların çeşitlendirilmesi; transatlantik ilişkilerin güçlendirilmesi ve NATO'nun dönüştürülmesi; PKK ve buna bağlı örgütler de dahil terörizmle mücadele; kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi; Türkiye'nin AB üyelik sürecine ABD'nin destek vermesi, ekonomik ve ticari, askerî işbirliğinin sürdürülmesi.

2000'lere gelindiğinde ABD'yle ilişkilerde, yalnızca bakan düzeyinde ya da 1980'de başlayan askerden askere düzeyde değil, uzman düzeyinden başlayarak, iki ülke dışişleri bakanlıklarının Siyaset Planlama yetkililerinin ve ayrıca parlamenterlerin, sivil toplum kuruluşlarının düzenli temas ve işbirliğinde bulunmaları sürecine giriliyordu.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler dönem boyunca iniş çıkışlarla devam etti. Türkiye bir yandan, örneğin Ocak 2005'te ABD ve İsrail'le birlikte Suriye açıklarında deniz tatbikatı yaparken, öte yandan Şubat 2006'da Hamas'ın Şam'da yaşayan lideri Halid Meşal'i Ankara'ya davet ederek onunla görüşüyor, İncirlik üssünü ABD'nin kullanmasına izin verirken Nisan 2006'da Irak sınırına asker yığarak ABD'yi rahatsız ediyor, Akdeniz'de devam eden NATO operasyonunun Karadeniz'e genişletilmesine karşı çıkıyor, Erdoğan Ocak 2009'daki Davos toplantısını Şimon

Peres'e kızarak terk ediyor, fakat aynı yıl içinde ABD'ye gittiğinde ilk iş olarak, görüşmeler artık tartışmalı geçse de, Yahudi lobilerini ziyaret ediyordu.

Bütün bu iniş çıkışlara ve zaman zaman yaşanan sorunlara rağmen ABD yönetiminin AKP hükümetine verdiği destek, bu dönemde Genelkurmay'ın internet sitesinde tam cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi yayınlanan 27 Nisan 2007 açıklaması ("e-muhtıra"; bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü) ve AKP'yi kapatma davaları sırasında da sürdü. Türkiye'deki darbeler konusunda ABD'nin geçmişte belli bir rol oynadığı bilindiği için, 27 Nisan muhtırası ve 2007'deki Cumhuriyet Mitingleri sırasında gözler ABD'ye ve onun sergileyeceği tutuma çevrildi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı açıklama yapmakta aceleci olmadığı gibi, yalnızca, ABD'nin demokrasiden yana olduğunu dile getirmekle yetinmişti. Bu yaklaşım, gerek Türkiye'de hükümete yakın çevreler, gerekse ABD'de Türkiye'yi takip eden kesimler tarafından yeterince kararlı bulunmadı ve eleştirildi. Ama ABD, Türkiye'nin bu iç sorununda taraf tutmaktan kaçınıyor görünmekle birlikte, açıklamalarda kullanılan ifadeler yoluyla, bir askerî müdahaleyi onaylamadığını yeterli açıklıkla (ve ilgililerin anlayacağı biçimde) göstermişti.

ABD, AKP'ye kapatma davası açılması sonrasında da, özellikle düşünce kuruluşları ve Türkiye uzmanları aracılığıyla, net biçimde, parti kapatmasına karşı olduğunu belli etti. Kimi önemli yayın organlarında kapatma davası AKP'ye destek verecek başlıklarla ele alındı: "Yargıçların Saldırısı" (*Newsweek*, 5 Nisan 2008), "Yargı Darbesi" (Morton Abramowitz ve Henri Barkey, *Newsweek*, 14 Nisan 2008) ya da "Laik Ama Antidemokratik" (*Washington Post*, 2 Mayıs 2008).

İlişkilerde Türkiye açısından en önemli sorun olan kuzey Irak ve PKK konusunda ise, ilişkilerdeki yakınlığı gösteren işaretler belirgin idi: Erdoğan'ın 5 Kasım 2007'de Bush'la Beyaz Saray'da görüşmesi sırasında Amerikan başkanının PKK'yı kendi düşmanları olarak ilan etmesi ve bundan sonra Amerikan politikasının değişmesi; Amerika'da pek âdetten olmadığı halde, kısa bir süre sonra 8 Ocak 2008'de bu kez Cumhurbaşkanı Gül'ün Beyaz Saray'ı ziyareti ve Türkiye'nin "stratejik ortak" olarak tanımlanması, gibi.

Başbakanın dışişleri başdanışmanı Ahmet Davutoğlu da Nisan 2008'de Washington'da yaptığı temaslar sırasında Türkiye'nin dış politikasında yön değiştirdiği yolundaki iddiaları kesin bir dille reddederek, iki ülke arasındaki ilişkilerde altın çağdan bahsetti. Condoleezza Rice da Haziran 2008'de yaptığı açıklamada AKP hükümetiyle ortak değerlere sahip olduklarını ve ilişkilerinin mükemmel olduğunu söyledi. Kasım 2008 seçimlerinde ABD'de Barack Obama başa geçince dışişleri bakanlığına getirilen Hillary Clinton hemen Mart 2009'da Türkiye'yi ziyaret edecek, ardından Obama, başkan olduktan 77 gün sonra Türkiye'ye gelerek TBMM'de Türkiye'yi bir "model ortak" olarak tanımlayacaktır. Bu gelişmeler Obama yönetiminin Türkiye-ABD ilişkilerine önem verdiğini gösterecek, "model ortaklık" kavramı ise Arap Baharı sürecinde belirginleşecektir.

Genel olarak baktığımızda Erdoğan, hem başbakan olmadan önce Beyaz Saray'a kabul edilen ilk ve tek Türkiyeli siyasetçi, hem tek bir ABD başkanıyla en çok görüşen, hem de ABD'yi en çok ziyaret eden (18 kez) Türkiye başbakanı olmuştur. Ziyaretler ikili ilişkilerdeki yoğunluğu yansıtmış, değişen uluslararası ve bölgesel koşullar nedeniyle iki ülke 2000'lerde Bosna'dan Lübnan'a, Afganistan'dan enerji konu-

suna, bölge ülkelerine model olmak ve Arap Baharından Ermenistan açılımına dek, bazen sorunlar yaşamakla birlikte, genelde ortak hareket etmiştir.

VI) Türkiye'nin Orta Doğu'da Artan Etkinliği ve ABD

AKP döneminde Orta Doğu, Türk dış politikasında merkezî bir yere oturdu. Bu, hem hükümetin siyasal duruşunun bir uzantısıydı, hem de 2000'lerde Orta Doğu'daki gelişmeler hız kazanmıştı (bkz. **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümü). Öcalan'ın Ekim 1998'de ayrılmasından sonra Suriye'yle ilişkilerin düzelmesi, ABD'nin Irak'ı işgalinin Türkiye'nin etkin olması için yarattığı elverişli ortam, Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresini onaylamaması, hükümetin geçmişte İslamcı bir çizgiyi temsil etmesi gibi nedenler bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu'da daha etkin olmasının unsurlarını oluşturdu. Hükümet zaten, Kemalizm'in, Batılılaşma uğruna bu bölgeyi ihmal ettiğini ileri süren Ahmet Davutoğlu'nun görüşleri doğrultusunda politika üretiyordu.

Türkiye ve ABD'deki bazı sınırlı çevrelerin iddialarının aksine, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine yoğunlaşması, ABD'ye karşı ve Türk dış politikasına yön değiştirtecek bir gelişme değildi. Aksine, münferit bazı durumlar dışında bu yaklaşım ABD tarafından desteklendi. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

1) Öncelikle, iktidarda, içinden geldiği Refah Partisinden çok farklılaşmış olan ve bu farklılığını göstermeye çok istekli bir hükümet vardı. Dolayısıyla, AKP'nin Orta Doğu bölgesine açılması Washington'da dikkatle takip edilen, ama ana hatlarıyla karşı çıkılmayan bir süreçti.

2) Orta Doğu'ya açılımın en önemli boyutu, bu dönemde Bush yönetimi tarafından ortaya atılmış olan ve Büyük Orta Doğu Projesi olarak da bilinen, Genişletilmiş Orta Doğu coğrafyasında demokratikleşme hamlesinin başlatılması ve AKP gibi bir partinin yönetimindeki Türkiye'nin bu bölgeye örnek, model ya da esin kaynağı olarak sunulmasıydı.

3) AKP hükümeti bu dönemde, bir yandan Suriye, İran, Suudi Arabistan gibi ülkelerle ilişkileri geliştirirken, İsrail'le de bağları, bazı sözlü çıkışlara rağmen, en azından 2009'a kadar kesintiye uğratmadan sürdürüyordu. Bu bağlamda, İsrail'le hem karşılıklı ziyaretler hem ABD ile birlikte Konya'da hava, doğu Akdeniz'de deniz tatbikatları yapılmış, hem de savunma ihalelerinde İsrail'e geniş yer verilmişti. Ayrıca, ABD'deki Yahudi lobisiyle de ilişkiler sıcak tutulmuştu.

4) Irak işgali yüzünden, ABD, Orta Doğu'da siyaset üretmekte zorlanmaya başlamıştı. Irak'ın boşalttığı yeri, İran gibi ABD açısından sorunlu bir ülke ya da Ahmedinecad gibi popüler bir politikacı yerine, yakın müttefiki Türkiye'nin doldurmasından, Orta Doğu toplumlarında ve "sokağında" yıpranmamış ve daha etkin bir isim olan Erdoğan'ın beğenilmesinden bir bakıma memnundu.

5) Bu dönemde ABD, NATO'nun da Orta Doğu'ya yönelmesini istiyordu ve bölgede tek NATO üyesi olan Türkiye bu çerçevede önemli bir rol oynuyordu. İstanbul İşbirliği Girişimi bunun kurumsal boyutunu oluşturacaktı (bkz. aşağıda **NATO'yla İlişkiler** başlığı). Ayrıca, Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle de askerî bağlarını güçlendirmesi ABD'nin 1980'lerden bu yana desteklediği bir politikaydı.

6) Türkiye, özellikle Irak'ın işgalinden sonra bölgede etkisi artan İran'ın Suriye ile bağını kesmek ya da azaltmak istiyordu. Türkiye'nin Suriye'yle yakın ilişkiler kurması bu ülkeyi İran'dan uzaklaştırabileceği ve Türkiye aracılığıyla Batı sistemine yaklaştırabileceği gibi, İsrail ile barış sürecine girmesini de kolaylaştırabilecekti. En azından, Türkiye, Suriye'yle yakın ilişkilerini ABD'ye bu gerekçeyle açıklıyordu.

7) Türkiye'nin Orta Doğu'da artan etkinliği çeşitli sorunların çözümünde de yararlı olabilirdi. Bu bağlamda Türkiye, 2000'ler boyunca, evvela Suriye'nin Hariri suikastıyla ilgili olarak BM soruşturmasına izin vermeye ikna edilmesini sağladı. Iraklı Sünni ve Şii gruplar, ABD ile Iraklı Sünni gruplar, İsrail ile Filistin, İsrail ile Suriye, hatta Afganistan ile Pakistan arasında arabuluculuk girişimlerini sürdürdü. Bu girişimler ABD tarafından yapıcı politikalar olarak görüldü ve desteklendi.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Orta Doğu politikasında zaman zaman ABD'yi rahatsız eden gelişmeler de oldu. Hükümetin izlediği "komşularla sıfır sorun" politikası olumlu karşılansa da, bunun örneğin İran gibi bir ülkeyi de içermesi ABD açısından rahatsızlık yaratıyordu. ABD'nin İran üzerindeki baskısını artırdığı bir ortamda ve hatta nükleer tesislerinin vurulması ihtimalinin konuşulduğu bir dönemde Türkiye'nin hem karşılıklı ziyaretler yapması, hem de 2007'deki gibi bir doğalgaz anlaşması imzalaması, ABD'de rahatsızlık yarattı. ABD Türkiye'yi İran'la anlaşma yapmaması konusunda uyardı ve bu anlaşmanın ABD'nin gösterdiği tepki nedeniyle uygulamaya geçemediği iddiası hem Türkiye hem de ABD basınında yer aldı. Yine de ABD'li yetkililer, Türkiye'nin İran'la girdiği temaslarda, Tahran'ın nükleer enerji konusunda Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile işbirliği yapması için ikna edilmesi yönünde rol oynamasını istediler ve Türkiye de bu yöndeki mesajları dönem boyunca İran'a aktardı.

Üst düzey ABD'li yetkililer ve uzmanlar, dönem boyunca, Türkiye'yi Orta Doğu'da lider bir ülke ve bölgesel bir güç olarak görmekten duydukları memnuniyeti gerek resmî açıklamalarda, gerekse çeşitli düşünce kuruluşlarının raporlarında sıklıkla dile getirdiler. Söz konusu açıklama ve yorumlar Türkiye'de de yansımasını buldu ve bu dönemde Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğu şeklindeki söylem ve algılamaların ABD tarafından teyidi olarak görülmesine ve yaygınlaşmasına yol açtı

Türkiye'de ve dışarıda zaman zaman dile getirilen iddialar vardı: Bu dönemde Türkiye'nin yönünü Batı'dan Orta Doğu'ya değiştirdiği, Türk dış politikasının "Orta Doğululaştığı" gibi. Bunlar ABD'li yetkili ve uzmanlar tarafından inandırıcı bulunmadı. Ticaret, finans, teknolojik birikim, savunma sanayii gibi alanlarda Orta Doğu bölgesinin Türkiye'nin Batı bağlantısına asla alternatif olamayacağının farkında olan Washington'un temel kaygısı, Ankara'nın Orta Doğu'ya yönelmesi değil, Rusya Federasyonu (RF) ve Çin gibi ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırıp Avrasyacı bir çizgiye yönelmesiydi. RF ile ilişkilerin gelişmesine rağmen AKP iktidarı döneminde bu kaygıyı haklı çıkaracak bir gelişme görülmedi.

Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu politikası ABD açısından bazı sorunlar da doğurdu:

2010'da Türkiye'nin, Brezilya'yla birlikte, İran uranyumunun takas edilmesini öngören anlaşmayı gerçekleştirmesi ve BM Güvenlik Konseyinde İran'a yönelik yaptırım kararına olumsuz oy kullanması, ABD'de ciddi rahatsızlık yarattı. ABD;

Çin ve Rusya gibi ülkeleri bile olumlu oy kullanmaya ikna etmişken, Türkiye'nin bu tercihi yönetimin tepkisini çekti.

Buna paralel olarak, İsrail'le ilişkilerin 2009'dan sonra kötüleşmesi ABD'yi rahatsız ederken, bu ülkedeki güçlü ve özellikle Kongre'de etkili Yahudi lobisinin Türkiye'nin karşısına geçmesine sebep oldu. Bununla birlikte, İsrail'le ilişkilerin bozulması ABD'yle ilişkilerde doğrudan bir kötüleşmeye neden olmadı ve Washington, iki müttefiki arasındaki ilişkilerin düzelmesi temennisini dile getirmenin ötesinde bir tavır almadı. Bu durum Türkiye-ABD ilişkilerinin, Yahudi lobisinin doğrudan etkisi ve desteği olmadan da yürüyebileceğini, ilişkilerin kendisinin yeterince sağlam temellere oturmuş olduğunu gösterdi.

Ayrıca Türkiye'nin; Filistin sorunu ve Gazze Şeridi konusunda inisiyatif almaya çalışması, Hamas'a ve Sudan Devlet Başkanı Beşir'e yakın durması ve neredeyse her bölgesel sorunu çözme iddiası taşıması gibi gelişmeler, Washington'da, Ankara'nın gücünün ve kapasitesinin ötesinde ihtiraslı adımlar atması olarak görüldü. Mısır, Ürdün gibi ABD'ye yakın Arap rejimleri de Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkinliğinden duydukları rahatsızlığı zaman zaman Washington yönetimi nezdinde dile getirmeye başladılar.

VII) "Büyük Orta Doğu Projesi" (BOP; *Broader Middle East and North Africa Initiative*) ve AKP Hükümeti

Türkiye kamuoyunda ve akademik çevrelerinde "Büyük Orta Doğu Projesi" (BOP; bundan sonra bu isimle geçecektir) olarak bilinen bu bölgesel açılımda Türkiye önemli bir yere sahipti (bkz. **Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)** kutusu, s. 267). Bu önem, özellikle iki unsurdan kaynaklanmaktaydı: 1) Milli Görüş geleneğinden gelen ve tarihsel olarak Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi gibi siyasal partilerde örgütlenen İslamcı bir hareketin ılımlaşması, dönüşmesi ve küreselleşmeyle uzlaşması süreci; 2) Türkiye'deki bu sürecin Orta Doğu Müslüman toplumlarına bir örnek, model ya da esin kaynağı olarak sunulması imkanı.

Tayyip, partisini yarın kuruyor

FP'nin kapatılmasının ardından çalışmalarını yoğunlaştıran Yenilikçi'lerin Lideri Tayyip Erdoğan, partisini yarın kuruyor

Erdoğan'ın kurduğu partinin kuruluş dilekçesi de, yarın saat 11.00'de İçişleri Bakanlığı'na verilecek. Aynı saatte Bilkent Otelli'nde düzenlenecek bir toplantı ile de partinin adı, amblemi, kurucuları ve program ilo tüzüğü de kamuoyuna açıklanacak.

Erdoğan'ın kurucular arasında yer alıp almayacağı ise henüz netleşmedi. Erdoğan'ın kurucular arasında yer alınayı istediği belirtilirken, Adalet Bakanlığı'ndan alınan adli sicil belgesinde, TCK'nın 312. maddesinden aldığı mahkûmiyetin kayıtlı oluşunun sıkıntı yaratbğı bildirildi. Erdoğan'ın kurucular arasında yer almayıp, parti kurulduktan sonra normal üyelik başvurusu yapabileceği belirtiliyor.

Erdoğan'ın partisinin kurucuları arasında eski FP'den milletvekili ve yöneticinin de yer almayacağı belirtildi. 75-80 kişilik kurucular kurulunun büyük bölümünün daha önce aktif siyasette yer almamış isimlerden oluşacağı bildirildi.

■ Mürteza AKKAYA/İSTANBUL-ANKARA

Hürriyet, 13.08.2001.

İktidara geliş dinamikleri ve ABD'yle ilişkiler açısından da benzerlikler taşıyordu. Geçmişte Milli Görüş hareketi ve onun siyasal alandaki temsilcisi Necmettin Erbakan, genel olarak Batı karşıtı, İsrail'e kuşkuyla ve düşmanca yaklaşan, AB üyeliğine karşı

Kuruluş süreci ve siyaset anlayışı açısından ANAP'a benzeyen AKP,

Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)

ABD'nin resmî olarak Haziran 2004'te Sea Island'da (Georgia, ABD) yapılan G-8 Zirvesinde ortaya attığı ve asıl adı "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi" (*Broader Middle East and North Africa Initiative*) olan bu teşebbüs hem isim hem de içerik olarak Türkiye'de farklı algılandı ve yorumlandı. Öncelikle, ABD'nin bu girişimi Türkiye'de, resmî adından farklı olarak, bir proje olarak görüldü ve kısaca Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) olarak tanımlandı ve böyle yerleşti.

Bilindiği gibi, ABD yaklaşık elli yıldır Geniş Orta Doğu olarak adlandırılan ve Kuzey Afrika'yı da içeren bir bölgede otoriter/diktatoryal rejimleri kendisine yakın durdukları sürece desteklemişti. Bu politika "istikrarın demokrasiye tercih edilmesi" olarak tanımlanmıştı. 11 Eylül olaylarından sonra ise bu politikanın iflas ettiği belirtilerek yeni bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği dile getirildi. Bu amaçla Bush yönetimi, diktatörleri desteklemeye dayalı siyasetin ne istikrar ne de özgürlük getirdiğini belirterek bu politikayı terk etti ve yerine "Özgürlük İleri Stratejisi" (*forward strategy of freedom*) adı verilen yeni bir politika geliştirdi.

Londra'da yayınlanan *El Hayat* dergisine, özellikle bölge ülkelerinin tepkilerini almak için Şubat 2004'te, Sea Island'daki zirveden önce sızdırılan açık metin, projenin içeriği hakkında doğrudan bilgi veriyordu. Buna göre, Orta Doğu'daki toplumsal, siyasal, ekonomik durumlar ve demokratikleşme, insan hakları gibi alanlardaki uygulamalar son derece kötüydü ve buralarda iyileştirmelere ihtiyaç vardı. Bunun için de, mikro kredi programları, kadınların toplumsal hayattaki statülerinin güçlendirilmesi, demokratik reformların yapılması gibi öneriler ileri sürülüyordu.

Aslında sorun, Orta Doğu'nun Müslüman toplumlarının ekonomik, toplumsal ve siyasal açılardan sıkıntı içinde bulunması kadar, başta Filistin sorunu olmak üzere bu toplumların yaşadıkları sıkıntılardan Batı'yı sorumlu tutmaları, sonuçta bunun da bölgedeki radikal akımları güçlendirmesiydi. Arap milliyetçiliği ve sosyalizm gibi fikirlerin cazibesini yitirdiği ve ekonomik gelişmenin yetersiz olduğu bir ortamda, üstelik nüfusun hızla artması nedeniyle eğitim ve iş olanakları bulamayan genç kitlelerin radikal İslamcı akımlara kapılmasının nasıl önleneceği kaygısı öne çıkmıştı. Memnuniyetsiz geniş kitlelerin yeraltına inmelerindense, Müslüman Kardeşler gibi siyasal hareketler/partiler içinde örgütlenip meşru zeminde siyaset yapmaları, dolayısıyla bu süreçte ılımlaşmaları öngörülüyordu. Bunun için de, tek adam rejimlerinde reformların yapılması gerekiyordu.

Bu noktada projenin çelişkisi ortaya çıktı, çünkü otoriter yönetimlerden beklenen, kendilerini iktidardan edecek reformları yapmalarıydı. ABD'nin baskı ve telkinleri sonucunda Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki çok sayıda ülkede kadınların statüsünün geliştirilmesi, yerel seçimler, Mısır'da ve Gazze'de olduğu gibi muhaliflerin seçimlere katılması gibi küçük çaplı reformlar yapıldıysa da, bunlar göstermelik ya da sınırlı kaldı. ABD'nin bu politikası bölge ülkelerinden özellikle Mısır ve Suudi Arabistan'da resmî düzeyde tepki çekerken, sivil toplumu güçlendirmeyi hedeflediği halde toplumsal düzeyde de destek bulamayarak kuşkuyla karşılandı ve Irak işgalinin yarattığı Amerikan karşıtlığı içinde giderek gündemden düştü.

(İ. Uzgel)

çıkan, kapitalizmle sorunu olmasa bile devletin öncülüğünde ve ulusal/muhafazakar burjuvaziyi güçlendirerek diğer Müslüman ülkelere de liderlik edecek bir Türkiye tasavvuruna sahipti. Bu hareketin içinden gelen Erdoğan ve Gül de bu görüşleri paylaşıyorlardı. Fakat 2000'den itibaren, içinde yer aldıkları Fazilet Partisinde "Yenilikçiler" adıyla çıkıp genel başkanlık yarışında önce Erbakan'a rakip oldular, başarılı olamayınca ayrılıp Ağustos 2001'de yeni bir parti kurdular: AKP (bkz. **RP ile AKP kutusu**, s. 81).

Bu süreçte, daha önce de değinildiği gibi, Erdoğan ve Gül 1990'lardan itibaren ABD'li diplomat ve uzmanlarla temaslar kurmaya başladılar. Bu görüşme trafiğinde dikkat çeken temaslardan biri, Erdoğan'ın, American Israel Public Affairs Committee (AIPAC), American Jewish Congress (AJC), Anti-Defamation League (ADL) gibi kimi Yahudi kökenli düşünce kuruluşu/baskı/lobi gruplarıyla da görüşüp kendi dönüşümlerini anlatması idi. Bu dönüşümden memnun kalmış olmalı ki AJC Ocak 2004'te Erdoğan'a "Cesaret Ödülü" verecektir.

Dolayısıyla, Türkiye'deki Milli Görüş çizgisinin yeni kuşağının iktidara geliş sürecinde geçirdiği dönüşüm, yani ılımlılaşma, Orta Doğu'daki İslamcı hareketlere örnek olabilirdi. Burada ılımlı olmaktan kastedilen ise, İslamcı hareketlerin demokrasiyle, piyasa mantığıyla uzlaşmaları ve Batı karşıtlığını ya terk etmeleri ya da yumuşatmalarıydı. Yalnızca ABD değil AB de, AKP'yi hem Türkiye'de iç politikayı dönüştürücü bir aktör, hem de Orta Doğu'daki dönüşüm için gerekli ve önemli bir deneyim olarak görüyordu.

Bunun kendi önemini attırdığını fark eden AKP hükümeti genel olarak BOP sürecine olumlu yaklaştı. Hatta, bu girişimin ruhuna uygun açıklamalar, daha proje resmen ilan edilmeden gelmeye başladı. Örneğin, dönemin dışişleri bakanı Abdullah Gül, İslam Konferansı Örgütünün Mayıs 2003'teki Tahran Zirvesinde, bölge ülkelerine, yaşadıkları sorun ve sıkıntılara yeni bir perspektiften bakmalarını önerdi. Müslüman dünyasının öncelikle bir özeleştiri sürecinden geçmesini, kendisine çekidüzen vermesini telkin etti ve İslami radikal hareketlerin ortaya çıkış nedenleri üzerine eğilmek gerektiğini vurguladı. Bu arada; siyasal katılım, siyasal açıklık ve toplumsal değişim isteğini dile getirdi. Başbakan Erdoğan ise, daha Kasım 2003'te Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, İslam ve demokrasinin birbiriyle uyum içinde olduğunu, Türkiye örneğinin demokrasinin Müslüman ülkelerde de yaşayabileceğini gösterdiğini söyledi.

ABD yönetimi, Georgia eyaletinde Haziran 2004'te yapılacak G-8 Zirvesinde BOP'un gündeme getirileceğini açıkladığında ve bölge ülkelerini davet ettiğinde, bu davete Türkiye ve Yemen dışında bölgeden katılım olmadı. Başbakan Erdoğan'ın katıldığı zirvede, özellikle Dışişleri Bakanlığının gayretiyle Türkiye, girişimin hedef ülkelerinden biri değil, demokratik ortak olarak tanımlandı. Türkiye, temel hedefi bölgede demokrasi ve sivil toplumu geliştirmek olduğu açıklanan "Demokrasi Yardım Diyalogu"na (*Democracy Assistance Dialogue*) İtalya ve Yemen'le birlikte eşbaşkan oldu ve bu eşbaşkanlık kamuoyunun bir kesimi ve muhalefet tarafından farklı bir şekilde algılanarak Başbakan Erdoğan'ın "BOP'un eşbaşkanlığı"nı üstlendiği şeklinde eleştirilere konu edildi. Türkiye yine bu çerçevede oluşturulan "Gelecek Forumu" (*Forum for the Future*) programına bakan düzeyinde katıldı.

Türkiye, girişim çerçevesinde bölgede sivil toplumun gelişmesine ve küçük ölçekli firmalara destek sağlanmasına yönelik toplantılara ev sahipliği yapmayı sürdürdü. İKÖ'nün 2004'te İstanbul'daki toplantısında "İstanbul Bildirisi" yayınlanarak demokrasinin yayılması ve rejimlerin temsilî niteliğe kavuşması talebi dile getirildi. Sivil toplum kuruluşu olarak Türkiye'den resmen TESEV'in tayin edildiği bu süreçte, özellikle, bölgedeki kadınların toplumsal hayata daha geniş katılımı için çalışmalar başlatıldı. Erdoğan da proje içindeki sorumlulukları çerçevesinde 2005 boyunca Suriye, Ürdün, Lübnan, Yemen, Fas ve Tunus'a ziyaretlerde bulundu.

Türkiye bir yandan kendi modelini doğrudan Orta Doğu'ya dayatmaktan kaçınarak "esin kaynağı" olmayı beklerken ve yumuşak bir üslupla telkinlerde bulunurken, öte yandan ABD'ye bölge ülkelerinin yerel hassasiyetleri konusunda dikkatli olma çağrısı yapıyordu. Başta Bush olmak üzere ABD'li yetkililer ve uzmanlar Türkiye'nin model rolünden övgüyle bahsediyorlardı. Bu arada T.C. Dışişleri, bu girişimle ilgili bir daire oluşturarak sürece verilen önemi ortaya koydu. TÜSİAD da Türkiye'nin proje içinde yer almasına tam destek sağladı.

Proje bir noktada, bölgesel gelişmeler nedeniyle hız yitirecektir. Yine de bölgedeki yönetimler, siyasal yapılarında önemli değişikliklere yol açmayacak küçük reformlar yapacaklardır.

Türkiye kamuoyunda ise BOP, bütün bu bağlam dışında algılandı. 2000'lerde Türkiye'nin içinde yükselen ulusalcı kesim (bkz. **Millet, Milliyetçilik, Ulus, Ulusalcılık, Sèvres Sendromu** kutusu, s. 74), Irak işgalinin de etkisiyle, bu projeyi ABD'nin Türkiye'ye yönelik bölme/istikrarsızlaştırma ve rejimini değiştirme çabası olarak gördü. Dışişleri Bakanı Colin Powell Şubat 2004'teki bir konuşmasında Irak'ın demokratik bir İslam ülkesi olabileceğini anlatırken Türkiye örneğini vererek Türkiye için "İslam cumhuriyeti" ifadesini kullanınca, bu türden tartışmalar hız kazandı. Ayrıca, Clinton döneminde ABD'nin Türkiye politikasını belirleyen Richard Holbrooke Ağustos 2007'de Türkiye'nin Malezya'dan sonra ikinci "ılımlı İslam" ülkesi olduğunu söyleyince bu konudaki kuşkular güçlendi. Bu açıklamalar bu kez "Türkiye Malezya olur mu?" tartışmalarını başlattı. ABD'nin Türkiye politikasının belirlenmesinde etkili olan uzmanlar da çeşitli gazete yazıları, rapor ve açıklamalarıyla, Türkiye'nin siyasal sisteminde AKP odaklı bir dönüşüm yaşandığını belirterek, bu sürecin desteklenmesi gerektiğini dile getirdiler.

VIII) Irak'ın İşgali ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkileri

A) İşgal Süreci ve "1 Mart Tezkeresi" Olayı

Clinton yönetiminin 1990'larda Irak ve İran'a yönelik olarak uyguladığı "Çifte Çevreleme" politikası özellikle Neo-Con çevreler tarafından eleştirilmişti. Bu kesimler Çifte Çevreleme'nin ve Irak'ı Çekiç Güç aracılığıyla baskı altında tutmanın Saddam tehdidini ortadan kaldırmadığını savunuyorlardı. Şimdi bu çevreler artık yönetimdeydiler ve 11 Eylül saldırıları da, yeterince ikna edici olmasa da, Irak'ı işgal için yeni bir fırsat yaratmıştı.

Bundan sonra ABD yönetiminin ve özellikle Pentagon'un, hızla savaş planları yapmaya başladığı ve Türkiye'den geçecek kuzey cephesine özel bir önem verdiği görüldü. Türkiye'nin savaş planına aslında pasif bir şekilde, yani üzerinden geçiş ve konuşlanma amacıyla dahil edilmesi, iki ülke arasında 2002

"11 Eylül'ü Asla Unutmayacağız. Çocukların Özgürlük Kitabı" adlı boyama kitabında bile Bin Ladin'in öldürülmesi tasvir edildi (*Taraf*, 3 Eylül 2011).

başından 2003 sonuna dek çok yoğun bir diplomasi trafiğinin ve Türkiye-ABD ilişkilerinde son derece hararetli ve çalkantılı bir dönemin yaşanmasına yol açtı.

Irak'ın işgali ve bu süreçte Türkiye'nin oynayacağı rol konusu ilk kez DSP-ANAP-MHP koalisyon iktidarı döneminde Başbakan Ecevit'in Ocak 2002'de Washington'a yaptığı ziyarette gündeme geldi. Ardından, Mart 2002'de 11 bölge ülkesini ziyaret eden ABD Başkan Yardımcısı Richard Cheney Türkiye'ye de uğradı ve Ecevit'le bu konuyu bir kez daha görüştü. 14 Temmuz 2002'de ise bu kez Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ile Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman Ankara'ya gelerek Ecevit'le görüştüler. Bu arada dönemin dışişleri bakanı Şükrü Gürel Washington'a gitti. Orada kendisine ilk saldırı planları gösterildi ve kuzey cephesinden bahsedildi.

Bu diplomasi trafiğinde Ecevit hükümeti ve Dışişleri Bakanlığı havadan geçiş izninden ve sınırlı sayıda özel kuvvetlerin Türkiye'den geçmesine izin verilmesinden yanaydı (Bila, s. 192). ABD ise bunu yeterli görmüyordu. Irak'ı işgal gibi son derece önemli bir konuda hem kara ve havadan geçiş hakkı, hem de Türkiye'nin tutumu bağlamında siyasal kesinlik ve öngörülebilirlik peşindeydi. Oysa, hem Ecevit geçmişte 1990-91 krizinde "gazeteci" kimliğiyle Saddam'ı ziyaret etmiş ve ona yakın bir tavır göstermişti, hem de hükümet yeterince işbirliğine yakın ve istikrarlı bir görüntü vermiyordu. Üstelik dönemin genelkurmay başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu da bu konuda olumsuz bir tavır sergilemekteydi. Dolayısıyla, Irak işgali öncesi Türkiye'deki üç önemli aktör Başbakan Ecevit, MHP ve Org. Kıvrıkoğlu ABD için sorunlu görünüyordu.

Türkiye'nin bu dönemde en önemli kaygısı kuzey Irak'a ilişkin gelişmelerdi ve ABD'li yetkililer, Ankara'yı ikna edebilmek için özellikle Irak'ın işgali sonrasında bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunacağı hususunda garantiler veriyorlardı. Hükümet ise bir önlem olarak, Ekim 2002'de, ABD'den önce bir kolorduyla kuzey Irak'a girme kararını almıştı (Bila, s. 182). Genel olarak bakıldığında, işgal öncesinde tarafların pozisyonlarında tam bir zıtlık bulunuyordu: Türkiye, ABD'nin Irak işgali sırasında topraklarını kullanmamasını ama Türkiye'nin kuzey Irak'taki etkinliğinin ve askerî varlığının devamını istiyordu; ABD ise Türkiye toprakları üzerinden Irak'ta kuzey cephesini açmak için izin talep ediyor ama Türkiye'nin kuzey Irak'ta etkin olmasını istemiyordu.

Cumhuriyet, 21.07.2002.

Ecevit'in başbakanlığındaki koalisyon hükümeti, Irak'ın işgaline Türkiye'nin destek vermesi konusunda yalnızca bazı özel harekat birliklerinin geçişine izin vererek üzerindeki baskıyı hafifletmeye ve süreci uzun süreye yaymaya çalıştı. Ama, iki-

li görüşmelerde önemli bir ilerleme sağlanamadan Kasım 2002 seçimlerinden AKP galip çıktı ve tek başına hükümeti kurdu. Bundan sonra görüşmeler Bush yönetimiyle önce A. Gül, ardından Erdoğan hükümeti arasında yürütülecek ve bu temas ve bağlantılar, sonuçları daha sonraki gelişmelerde ortaya çıkacak önemli tartışmaları başlatacaktır:

Bir defa, Erdoğan'ın daha başbakan olmadan Başkan Bush'la görüşmesi, dönemin gelişmelerini detaylı olarak yansıtan çok sayıda gazeteci ve bazı Dışişleri yetkilileri tarafından, AKP'nin ABD'ye Irak işgali sırasında geçiş kolaylığı sözü verdiği biçiminde yorumlandı. Zaten, dönemin Cemil Çiçek gibi yetkilileri ve Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış daha görüşmeler devam ederken ABD ile ortak hareket edilebileceğini kamuoyuna açıklamışlardı.

2003 başına gelindiğinde artık ABD'nin Irak'a saldıracağı iyice belli olmuş ve talepleri de netleşmeye başlamıştı. ABD Türkiye'den 12 limanı kullanmak, askerî donanımını (250 uçak, 65 helikopter) ve 60.000 civarında askerini Türkiye'ye getirmek, bu askerlerin yarısını Türkiye'de konuşlandırmak, kalanını Irak işgalinde kullanmak için izin istiyordu (Bila, s. 186). ABD ile Türkiye arasında 8 Ocak 2003'te imzalanan belge çerçevesinde Amerikalı yetkililer Türkiye'de ön hazırlıklara başladılar. Limanlar ve havaalanlarının modernizasyonu için de 6 Şubat 2003'te Meclis'ten izin çıktı.

ABD'li yetkililer bu izni, talep ettikleri esas iznin de verileceğinin işareti olarak algılayacaklardır. Bu yüzden ABD Ocak 2003'te 4. Tümene ait teçhizatı Mersin ve İskenderun limanı açıklarına gönderdi ve 19 Ocak'ta Genelkurmay Başkanı Myers Türkiye'ye geldi. Durumun ciddiyeti belirginleşince, Gül hükümeti Ocak 2003'te bir Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı düzenledi. Amaç bir yandan Irak'ı ikna etmek, öte yandan da Müslüman ülkelere ve kendi muhafazakar kamuoyuna ABD'nin bir Müslüman ülkeyi işgal etmesine yardımcı olan ülke görüntüsü vermekten kaçınmaktı. Bu çerçevede, Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan gizlice Türkiye'ye davet edildi ve durumun ciddiyeti kendisine anlatıldı. ABD bu tür son dakika girişimlerine itiraz etmedi. Çünkü Saddam'ın geri adım atmayacağını tahmin ediyordu, her türlü ikna yolunun denenmiş olduğu izlenimini önceden yarattığına inanıyordu ve hepsinden önemlisi, müdahaleyi kafasına kesin olarak zaten koymuştu.

Bush yönetiminin sabırsızlığının giderek arttığı bir ortamda, 1 Şubat 2003'te, başında Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın bulunduğu Türk heyeti ile ABD heyeti arasındaki diplomatik görüşmeler başladı. Sert geçen müzakereler sonucunda bir anlaşmaya varılabildi. Türkiye bu müzakere sürecinde, özellikle PKK ile mücadele, kuzey Irak'ın statüsü, bölgedeki Türkmenlerin konumu ve bölgeye ABD askerleriyle birlikte Türk birliklerinin de girmesi konularında ısrarcı oldu ve bu isteklerinin bir kısmını elde edebildi (bkz. **Irak Türkmenleri** kutusu, s. 272). Türkiye, ABD'nin geçişine izin vermek karşılığında, ağır silahlar ve tank gibi donanımla kuzey Irak'a 31.000 asker sokacak ve bunları halihazırda orada bulunan 1.500 civarındaki Türk Özel Kuvvetleri personeliyle birleştirecekti. Türk birlikleri kuzey Irak'ta belli bir hattı tutacaklardı (Bölükbaşı, s. 46). ABD'nin de buraya 30.000 asker sokacağı düşünülürse, bölgesel olarak Türk ve Amerikan askerleri arasında sayısal bir denge kurulmuş olacaktı. Kuzey Irak bağlamındaki çıkarlarını korumak isteyen Türkiye'nin aklındaki buydu.

Irak Türkmenleri

Irak'ta Arap ve Kürtler'den sonraki en büyük üçüncü etnik grup olan Türkmenler; Kerkük, Telafer, Musul, Erbil, Tuzhurmatı gibi Irak'ın kuzeyindeki şehirlerde yaşarlar. % 60'ı Şii, kalanı Sünni'dir. Irak'ta 1957'den bu yana nüfus sayımı yapılmadığı için sayıları konusunda bir kesinlik bulunmamakla birlikte, bu sayımda Irak'ın genel nüfusu 6.240.000, Türkmenlerinki ise 567.000 olduğu için, bu halkın genelde Irak nüfusuna göre % 10'luk bir orana ulaştığı kabul edilmekte ve bugün sayılarının 2 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Genelde kentli, eğitimli olan ve ağırlıklı olarak bürokraside yer alan Türkmenler Irak içinde uzun yıllar boyunca siyasal bir örgütlenmeye gitmemişler, rejimle uyumlu bir şekilde varlıklarını ve kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Irak Kürtlerinden farklı olarak silahlı örgütlenme ve direniş içinde bulunmamışlardır. Buna rağmen ülkedeki her darbe ve rejim değişikliğinden en çok zarar gören grup onlar olmuş, 1958 General Kasım darbesinden bir yıl sonra ve 1979'da Saddam darbesi sonrasında katliamlara maruz kalmışlardır. Türkmenler bu baskılara Türkiye'nin yeterince sert tepki vermemiş olmasından yakınmaktadırlar.

Baas yönetiminin başladığı 1970'ten sonra Irak'ta bazı haklar tanınması sonucunda Türkçe eğitim veren okullar açılmış ama bunlar uzun sürmemiştir. Giderek bir "Araplaştırma" politikası izlenmeye başlanmıştır. 1980'de bu kez Saddam Hüseyin rejimi altında Türkmen ileri gelenleri idam edilmiş, Türkmen aileleri ülkenin güneyine göçe zorlanmış, yerlerine Araplar yerleştirilerek soyadı ve köy isimleri değiştirme kampanyası başlatılmıştır. Birinci Körfez Savaşı sonrasında Musul, Süleymaniye, Erbil gibi şehirler 36. Paralelin kuzeyinde çekilen hat ile Çekiç Güç'e dahil edilirken, bu paralelin kuzeyinde olmasına rağmen, Türkmenlerin ağırlıkta olduğu Telafer dışarıda bırakılmıştır.

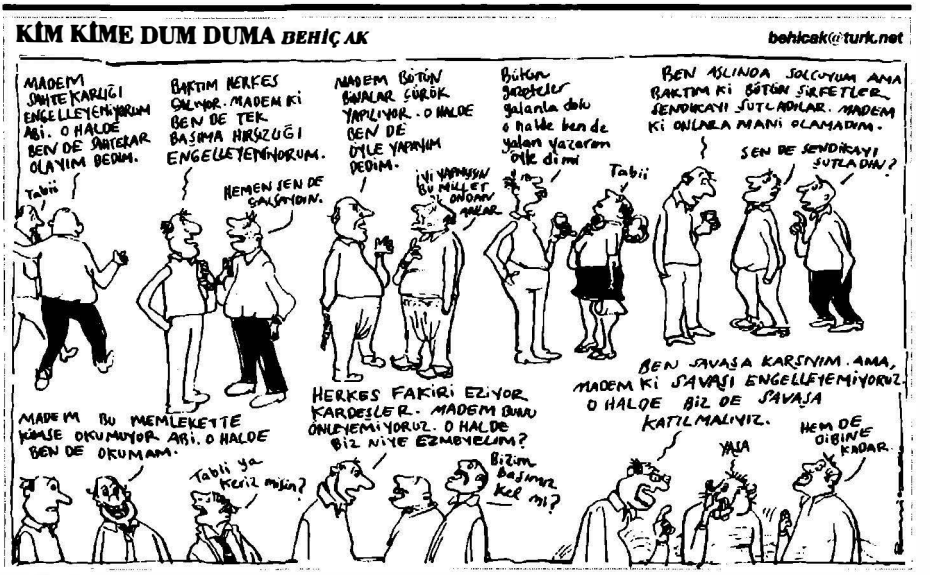
Türkiye'nin girişimiyle Nisan 1995'te Erbil'de Irak Türkmen Cephesi (ITC) kurulmuş ve genelde Türkiye'nin yönlendirmesi altında 6 kadar Türkmen örgütünün çatı kuruluşu olarak çalışmıştır. Ne var ki, ITC Türkmenler arasındaki anlaşmazlıklar ve farklı kimliklerin ağırlığı nedeniyle yeterince etkili olamamıştır. Örneğin, seçimlerde Şii Türkmenler ağırlıklı olarak Şii partilere oy vermişlerdir.

ABD işgali sonrasında, gerek Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresindeki olumsuz kararı, gerekse Kürtlerin ülkede ABD'yle tek işbirliği yapan grup olması, Türkmenlerin konumunu son derece olumsuz etkilemiştir. Bundan sonra Türkmenlerin yaşam koşulları giderek bozulmuş, ABD birlikleri Telafer'e baskın düzenlemiş, Kerkük'teki tapu kayıtları Kürtler tarafından yakılmış, yerel ve ulusal düzeyde temsil konusunda Türkmenler ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. ITC merkezi Kerkük'e taşınıp etkinliği giderek azalırken, 2004'ten sonra burada kurulan Adalet ve Kalkınma Partisine daha çok muhafazakar Türkmenler rağbet göstermeye başlamıştır.

(İ. Uzgel)

Bu sırada hükümet 8 Şubat 2003'te ABD'yle bir "Mutabakat Muhtırası" imzalamıştı ve buna uygun olarak, ABD birliklerinin Türkiye'de kullanacağı yerlerde gerekli altyapı çalışmaları başlamıştı. ABD'nin 4. Mekanize Tümeni gemilerle İskenderun limanı açıklarında bekliyor, öncü ABD birlikleri peşin parayla Türkiye'nin güneydoğusunda bazı arsa ve depoları satın almaya başlıyor, konuşlanacak muharip birlikler için gerekli hazırlıkları yapıyordu.

Bu arada Türkiye, Irak işgalinin kaçınılmazlığının farkında olarak bunu ekonomik bir pazarlık konusu yapmaya da çalıştı. Özellikle, 13 Şubat 2003'te Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış ile Devlet Bakanı Ali Babacan'ın önce Dışişleri Bakanı Colin Powell, ardından Beyaz Saray'da Bush ile yaptığı görüşmede 92 milyar Dolar talep etmeleri,

Cumhuriyet, 08.03.2003.

hem içeride hem de uluslararası basında, Türkiye'nin komşusunun işgal edilmesine yardımcı olma karşılığında ekonomik kazanç elde etmeye çalışan bir ülke olarak görülmesine yol açtı. Türkiye, 1991'deki Körfez Savaşından ve sonrasındaki gelişmelerden kaynaklanan ekonomik kayıplarını göz önünde tutarak hareket ediyordu ama, bu kez de ölçüyü bir miktar kaçırmıştı. Bush bu talep karşısında aşağılayıcı bir üslup kullanarak, bu iki bakanı "Teksas usulü at pazarlığı" yapmakla eleştirdi ve verilecek 6 milyar Dolar ile bu operasyon çerçevesinde ABD'nin kullanım için Türkiye'de yapacağı harcamaların (gayrimenkul, petrol, yiyecek) Türkiye'ye yeterli olacağını söyledi.

Hükümet ise çeşitli hususları dile getirerek uzlaşma sürecini uzatmaktaydı: Kamuoyu baskısı vardı, ekonomik yardım gerekiyordu, iç hukuka göre Anayasa'nın 92. maddesi hükmüne uygun olarak TBMM'nin "Türk askerlerinin yabancı ülkelere gönderilebilmesi ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulunmasına" izin vermesi lazımdı, dış meşruiyet için de BM Güvenlik Konseyi kararı alınmalıydı.

Nihayet, bu izin için hazırlanan tezkerenin Meclis'e sunulması aşamasına gelindi (bkz. **Irak İzin Tezkeresi (1 Mart 2003)**. ABD son bir hamle olarak milletvekillerini gruplar halinde büyükelçiliğe davet ederek iknaya çalıştı (*Akşam*, 27.03.2006). Hükümet ise, 28 Şubat 2003'te yapılacak MGK toplantısını ve askerlerin bu konudaki tavırlarını net olarak ortaya koymalarını beklemekteydi. Kamuoyunun şiddetle karşı çıktığı bu kararı aslında ne hükümet, ne de TSK sahiplenmek istiyordu. MGK toplantısında askerler açık tavır göstermeye yanaşmadılar ve bu konuda somut bir karar çıkmadı.

1 Mart 2003'te Meclis'te yapılan oylamada 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy ile tezkere lehine karar çıktı. Fakat TBMM içtüzüğü uyarınca gerekli 267 kabul oyu sağlanamadığı için tezkere kabul edilmemiş oldu. Bu, Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasını oluşturacaktır.

Irak İzin Tezkeresi (1 Mart 2003)

Tam adı *"Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için Hükümet'e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi" (25.02.2003)* olan ve TBMM'de gerekli çoğunluğu sağlayamayan izin yazısının ilgili bölümü şöyledir:

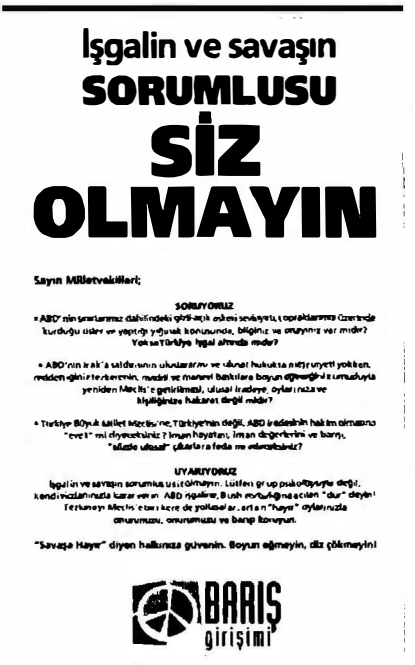
(...) *"Bu mülahazalarla; gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı Hükümetçe belirlenecek şekilde,*

1- Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına,

2- Uluslararası meşruiyet kuralları çerçevesinde en fazla 62.000 askerî personelin ve hava unsurları olarak 255 uçak ve 65 helikopteri aşmamak kaydıyla yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının Hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına; bu amaçla Türkiye'ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa sürede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler unsurlarının muhtemel bir harekatta kullanılmalarını sağlayacak şekilde konuşlanmaları ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasına; bu yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'ye gelişiyle ilgili hazırlıkların yürütülmesine, Türkiye ülkesinde tabi olacakları statü ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle işbirliği esas ve usullerine ilişkin düzenlemelerin Hükümetin belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılmasına,

Anayasa'nın 92'inci maddesi uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden izin istenilmesi Bakanlar Kurulu'nun 24/2/2003 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır."

(B. Oran)

İşgalin ve savaşın
SORUMLUSU
SİZ
OLMAYIN

Sayın Milletvekilleri;

SORUYORUZ

• ABD'nin sınırlarımız dahilindeki gizli-açık askeri varlığını, operasyonlarımız üzerinde kurduğu üsler ve yaptığı yığınak konusunda, bilginiz ve onayınız var mıdır? Yoksa Türkiye işgal altında mıdır?

• ABD'nin Irak'a saldırısının uluslararası ve ulusal hukukta meşruiyeti yokken, reddedilmiş tezkerenin, maddi ve manevi baskılara boyun eğmeyerek reddedilmesiyle yeniden Meclis'e getirilmesi, ulusal iradeye, oylarınıza ve kişiliğinize hakaret değil midir?

• Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Türkiye'nin değil, ABD iradesinin hakim olmasını "evet" mi diyeceksiniz? İnsan hayatını, insan değerlerini ve barışı, "sözde ulusal" çıkarlara feda mı edeceksiniz?

UYARIYORUZ

İşgalin ve savaşın sorumlusu olmayın. Lütfen grup psikolojisiyle değil, kendi vicdanınızla karar verin. ABD işgaline, Bush yönetimine "dur" deyin! Tezkereyi Meclis'e getirecek de yolsuzlar, artık "hayır" oylarınızla onurumuzu, onurumuzu ve barışı koruyun.

"Savaşa Hayır" diyen halkınıza güvenin. Boyun eğmeyin, diz çökmeyin!

BARIŞ girişimi

Cumhuriyet, 19.03.2003.

Tezkere'nin geçmemesi hem ABD'de hem de Türk hükümetinde şaşkınlık yaratırken, Türkiye kamuoyu, ABD'den gelen bir talebe uzun süredir ilk kez hayır denmesinin ve kendi tercihinin parlamento düzeyinde kabul görmesinin memnuniyetini yaşıyordu. Bu gelişme, AKP hükümetinin özellikle Orta Doğu bölgesindeki olumlu imajına büyük katkı sağlayarak, bölgedeki diplomatik açılımlarını kolaylaştırıcı bir etki yaratacaktır.

1 Mart Tezkeresi kabul edilmeyince, artık ABD'nin Türkiye üzerinden Irak'a yönelik harekat yapmasının önü kapandığı gibi bir algılama ortaya çıktı. O yüzden, arkadan gelen ve en az 1 Mart Tezkeresi kadar rahatsız edici olan gelişmeler yeterince dikkat çekmedi. Oysa ABD'nin talepleri sona ermemişti; diplomatik trafik ve görüşmeler devam ediyordu. Bu aşamada hükümet, 1 Mart Tezkeresinin geçmemesinden duyduğu rahatsızlık yüzünden daha az direnç gösterebilecek durumdaydı.

Sonunda, Meclis'ten geçen 763 sayılı kararla, 19 Mart 2003'te, Türkiye hava sahasının savaş amacıyla açılmasına ve Türk birliklerinin kuzey Irak'a gönderilmesine izin verildi (Bölükbaşı, 102). ABD hiç zaman kaybetmeden, 22 Mart'tan itibaren Irak harekatı için Türkiye hava sahasını kullanmaya başladı. Akdeniz'deki Amerikan uçak gemilerinden kalkan uçaklar Türkiye hava sahasını geçerek Irak'ı bombalarken, B-52 uçakları Irak'taki hedeflere Türkiye üzerinden Cruise füzeleri attılar. 2000'den fazla asker, çok sayıda tank ve zırhlı araç hava yoluyla yine Türkiye üzerinden Irak'a indirildi. Bunların lojistik ihtiyaçlarının önemli bir kısmı yine Türkiye'den sağlandı. Hatta, dönemin Savunma Bakanı Vecdi Gönül, "Tezkere geçmedi ama İncirlik'ten 4.300 sortiye izin verdik" diyecektir (*Hürriyet*, 18.05.2005).

Cumhuriyet

Katliam gibi

Amerikalı utanıyor

Medya etiği vurdu

Kürt sorunu aşılamadı

Cumhuriyet, 22.03.2003.

ABD'yle yapılan anlaşmaya göre, hava sahasının kullanılması karşılığında 20.000 kadar Türk askerinin kuzey Irak'a girmesine izin verilecekti. Fakat ABD bunu kuzey Irak'taki Kürt grupların onay vermesine bağlayınca ve doğal olarak bu onay verilmeyince, karşılıklı taahhütlerde bir dengesizlik ortaya çıktı. ABD bunun üzerine Türkmenleri kendisinin koruyacağı ve PKK'ya karşı önlem alacağı yolunda sözlü garantiler vermekle yetindi.

Bu sırada gerek hükümet gerekse TSK kanadından, ABD'yle ilişkilerde üstü kapalı yollardan tamir çabaları dikkat çekiyordu. Wikileaks belgelerine göre, Genelkurmay Başkanı Özkök 1 Mayıs 2003'te ABD Genelkurmay Başkanı Myers'a bir mektup göndererek, işgal sonrası Irak'ta istikrar ve güvenliğin sağlanabilmesi için NATO'nun görev alması gerektiğini, bu çerçevede Türkiye'nin de önemli katkılar sağlayabileceğini söylemekteydi (*Taraf*, 30.03.2003). ABD bir yıl sonra İstanbul'daki zirvede NATO'yu Irak'a sokmayı deneyecektir (bkz. **NATO'yla İlişkiler** başlığı).

AKP hükümeti ise, 23 Haziran 2003 tarihinde 'gizli' bir kararname imzaladı. Bu kararnamenin mevcudiyetini Türkiye kamuoyu ancak 6 ay sonra, Ocak 2004'te, üstelik dış kaynaklardan öğrenecektir. Burada, İncirlik üssü de dahil olmak üzere Türkiye'deki liman, havaalanı, tesis ve üslerin, ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarında öngörülen faaliyetler çerçevesinde ve Genelkurmay Başkanlığınca belirlenecek ilke ve usuller doğrultusunda müttefik ülkelerce kullanılması öngörülüyordu.

22 Eylül 2003'te ABD'yle Dubai'de bir anlaşma imzalandı. Buna göre Türkiye 1 milyar Dolar'ı geçmeyen hibe ve 8,5 milyar Dolar'a kadar kredi alacaktı. Ama Türkiye, kuzey Irak'a asker yerleştirmemesi de dahil olmak üzere ABD'yle işbirliğine aykırı davranırsa, ABD dışişleri bakanı söz konusu kaynakların kullanılmasını engelle-

yebilecekti. Hükümet, bu anlaşmayı Meclis'e getirmediği gibi, konunun kamuoyunda fazlaca gündeme de gelmemesini sağladı ve sonuçta anlaşma yürürlüğe girmedi.

Ankara 7 Ekim 2003'te bu kez, Irak'taki çokuluslu güce katılmak üzere asker göndermek için tezkere çıkardı ama ABD, Türk birliklerinin konuşlanması için Irak'ın en tehlikeli bölgesi olan Sünni üçgeninde yer alan Felluce ve civarını önerince Türkiye bundan da vazgeçti.

1 Mart Tezkeresi ve onu izleyen gelişmeler Türkiye-ABD ilişkilerinin bundan sonra da Irak ve kuzey Irak bağlantılı gelişmeler ekseninde yaşanmasına yol açacaktır. Tezkerenin reddinin doğrudan sonuçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1) Türkiye'de çok sayıda uzman ve stratejistin, Türkiye cephesi açılmazsa ABD'nin Irak işgalini gerçekleştiremeyeceği yönündeki öngörüsünün, 20 Martta ABD saldırısı başlayınca, yanlış olduğu ortaya çıktı. Bunun daha önemli bir boyutu, silah sistemlerindeki gelişmelerin bu tür bir coğrafi determinizmi geçersiz kıldığını göstermiş olmasıydı. Bu, Türkiye'nin stratejik konumunun vazgeçilmezliği yolundaki yaygın görüşün sarsılmasına da yol açtı. Bununla birlikte, savaşın devamı ve hatta 2010'da gündeme gelen, ABD'nin Irak'tan asker çekme sürecinde özellikle İncirlik üssü önemli bir rol oynayacaktır.

2) Hükümet ABD'yle ilişkilerde 1 Mart'ın ezikliğini yaşadı. Özellikle, Bush'un "Hiçbir müttefikimiz bizi sizin kadar uğraştırmadı" demesi, Rumsfeld'in uzun süre Türk yetkililerle görüşmeyi reddetmesi gibi olumsuzluklar ortaya çıktı. Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz, Türkiye'nin hata yaptığını kabul etmesi gerektiğini söyledi ve kendisinden beklenen liderliği yerine getirmediği için TSK'yı suçladı. Hatta, bundan sonra Türkiye'nin ABD'ye nasıl yardımcı olabileceğine karar vermesi gerektiğini söyledi ve diplomatik üsluba uymayan bir dil kullandı. Bunlar, 1960'larda ifade olarak "kaba" bulunan Johnson mektubuyla karşılaştırıldığında, üslubun sertliği daha net ortaya çıkmaktaydı.

3) Tezkere'nin reddi, Irak'ta işlerin beklediği gibi gitmemesinin de etkisiyle, ABD'nin giderek Kürtlere yakınlaşmasına ve Türkiye'nin kuzey Irak'a asker sokamamasına ve bölge politikasında etkisinin azalmasına yol açtı. Türkiye'nin "kırmızı çizgiler" olarak ilan ettiği politikaların (Türkmenlerin korunması, Kerkük'ün bir Kürt kenti haline gelmesinin önlenmesi, Irak'ın bölünmemesi ve bağımsız bir Kürt oluşumunun engellenmesi, PKK'nın kuzey Irak'ı bir üs olarak kullanmaması, vb.) birçoğu uygulanamadı. Bu da, Türkiye'nin, Kürt sorununu halletmemesinin ne gibi uzantıları olabileceğini gösterdi.

4) Bu gelişme, özellikle Pentagon ve Irak işgalini yürüten ABD Merkez Komutanlığının (CENTCOM) Türkiye'ye karşı daha sert bir politika izlenmesinden yana olmasına yol açtı (Türkiye'nin bağlı olduğu EUCOM ise Ankara'yı kollayan bir tavır takınmıştır). ABD Dışişleri Bakanlığı ise, Türkiye'yle ilişkilerin önemini vurgulayarak, 1 Mart krizinin etkilerini gidermeye çalıştı.

B) 1 Mart 2003 Sonrası Kuzey Irak Gelişmeleri

Kuzey Irak'taki gelişmeler özellikle Amerikan işgalinden sonra çok boyutlu ve karmaşık bir hal aldı: Irak'ın bütününde ortaya yepyeni dinamikler çıkmıştı; işgal sonrasında Kürtler, Şiiler ve Sünni'ler arasındaki ilişkiler bambaşka bir hal almıştı; ül-

kenin istikrarı, siyasal ve idari yapısı gibi konuları halletmek gerekiyordu; İran'ın hem Irak'ın güneyinde hem de kuzeyinde etkisini artırma çabaları vardı; Kürtlerin önemi ve ABD'yle ittifak durumları güçlenmişti, Türkmenlerin konumları gerilemişti, PKK'nın Türkiye'ye yönelik eylemleri artmıştı.

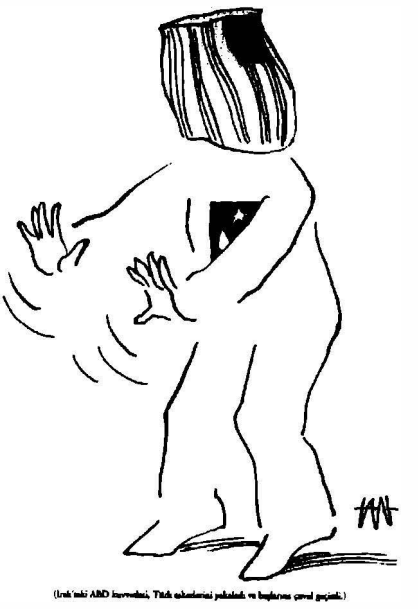
Irak eksenli gelişmeler 1990'larda da Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir yere sahipti. Fakat işgal sonrasında tam bir odak noktası haline geldi ve ilişkilere yön veren bir nitelik aldı. Bu dönemde Türkiye'deki Kürt sorunu ile kuzey Irak gelişmeleri, 1990'lara göre çok daha iç içe bir hal aldı.

ABD'yle ilişkiler açısından bakıldığında işgal sonrasındaki ilk önemli gelişme, 4 Temmuz 2003'te Amerikan askerlerinin, Türkiye'nin Süleymaniye'de bulunan Özel Kuvvetler İrtibat Ofisini basması oldu.

Süleymaniye ("Çuval Geçirme") Olayı

Türkiye'nin bölgedeki askerî varlığı 1995'e kadar gitmekteydi. Gümrük gelirinin paylaşımı yüzünden kuzey Irak'taki Kürt gruplar arasında çatışma çıkması üzerine Türkiye'nin girişimi ve iki Kürt grubun da rızasıyla bölgeye Türk askerlerinin yerleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu çerçevede, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi uyarınca, 1996'da bölgenin sorumluluğu Türk Silahlı Kuvvetlerine verilmiş, Süleymaniye ve Erbil gibi kentlerde Özel Kuvvetler Komutanlığı irtibat ofisleri açılmıştı. Buradaki birliklerde 1.400 ilâ 2.000 arasında Türk askeri ile 1 tank taburu bulunuyordu. Bu birlikler, bir yandan iki Kürt grup arasındaki çatışmaları önleme görevini yerine getirirken, öte yandan PKK'ya yönelik operasyonlarda izleme ve gözetleme görevi yapıyordu.

ABD işgal sonrasında buradaki Özel Kuvvetlerin faaliyetlerinden rahatsız olduğuna ilişkin işaretler vermeye başlamıştı. Nisan 2003'te Özel Kuvvetlere ait bir kamyonet durdurulmuş, içindeki silahlara el konulmuş ve ilgili askerler sınıra kadar eşlik edilerek Türkiye'ye gönderilmişti. 4 Temmuz günü ise Amerikan askerleri eş zamanlı olarak Süleymaniye'deki Özel Kuvvetlere ait irtibat ofisini, Irak Türkmen Cephesi Süleymaniye Temsilciliğini, Türkmenlere ait radyo-televizyon binasını ve Türkmen Kültür Merkezini bastılar.

(Irak'taki ABD kuvvetleri, Türk askerlerini yakalatıp ve başlarına çuval geçirdi.)

Cumhuriyet, 18.07.2003.

Türk askerlerinin karşılık vermemesi üzerine bir çatışma çıkmadı. Ama bu askerlere, teröristlere uygulanan standart işlem uygulandı: Başlarına çuval geçirilerek Bağdat'a sorgulanmaya götürüldüler. ABD için ulusal bayram ve resmî tatil olan 4 Temmuz'un bu operasyon için özellikle seçildiği anlaşılıyordu. Tatil nedeniyle Türkiye Washington'da görüşecek bir muhatap bulamazken, Wikileaks belgelerine göre, Ankara dı-

şında bulunan Amerikan büyükelçisinin de olaydan haberi yoktu (*Taraf*, 4 Nisan 2011). Başbakan Erdoğan, daha sonra ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'ye ulaşacak ve askerlerin serbest bırakılmasını isteyecek, askerler ancak 55 saat sonra serbest kalacaktır.

Türkiye-ABD ilişkileri tarihinde ilk kez rastlanan bu gelişme, Türkiye kamuoyunda bir şok etkisi yarattı. Amerikalı yetkililer, Türk askerlerinin, Kerkük'ün ABD tarafından atanan Kürt valisine suikast girişiminde bulunmak için hazırlık yaptığını ileri sürerlerken, Türkiye'deki genel kanı ABD'nin 1 Mart Tezkeresinin intikamını aldığı biçimindeydi. "Süleymaniye Olayı" derin ve ani bir kriz yaratır ve Türkiye'de ABD karşıtlığını artırırken, gerek hükümet gerek TSK olayı büyütmemeyi tercih ettiler. Olayın incelenmesi için kurulan komisyona Amerikalılar alt düzeyde subay gönderirken, Başkan Bush'un Başbakan Erdoğan'a gönderdiği mektup özür içermiyor, yalnızca üzüntü ifadesine yer veriyordu. Olayın hem Türkiye-ABD ilişkilerine hem de Türkiye'nin kuzey Irak politikasına etkilerini şöyle sıralamak mümkündür:

1) Simgesel olarak, artık kuzey Irak'ta Türkiye için 1990'ların parametrelerinin değiştiği, Türk Özel Kuvvetlerinin istedikleri gibi rahat hareket edemeyecekleri görülmüş oldu. 1 Mart Tezkeresini TBMM'den geçirmemiş bir Türkiye, kuzey Irak'ta hiçbir şey olmamış gibi davranamayacaktı; 2) Peşmergelerin de operasyonda dolaylı olarak yer alışı, ABD'nin burada kiminle işbirliği yaptığını açıkça ortaya koydu; 3) Türkmenlere ait binaların da basılması, onların kuzey Irak'taki konumlarının nazikliğini gösterdi; 4) 1 Mart Tezkeresi yüzünden uluslararası alanda kendi müttefiki tarafından engellenmiş bir hegemon güç durumuna düşmüş olan ABD, kendisine yönelik oyalama ve engelleme girişimini karşılıksız bırakmamış oldu; 5) Hükümet ise bu gelişmeyi, daha çok, ABD'nin, TSK'ya yönelik bir operasyonu olarak görmeyi tercih etti. Hatta başbakan, ABD'ye bunun için nota verilmesine karşı çıktı. ABD'li yetkililerin de tezkerenin geçmemesinden askerleri sorumlu tuttukları düşünüldüğünde, söz konusu gelişmenin, Türkiye iç politikasındaki güç mücadelesine ilişkin yönlerinin bulunduğu söylenebilir.

Kerkük Sorunu ve Türkmenlerin Gerileyen Statüsü

Çok etnili ve çok kültürlü yapısı ve sahip olduğu petrol rezervleriyle Irak'ın küçük bir modeli olarak görülen Kerkük, işgal sonrası gelişmelerde önemli bir yer tuttu. Araplar, Kürtler ve Türkmenler Kerkük'ü kendilerine ait olarak görmekteydiler. Kerkük ve çevresinin demografik yapısı Saddam rejimi tarafından değiştirilmiş, Kürtler ve Türkmenler zorunlu göçe tabi tutulmuş, Araplaştırma politikası doğrultusunda bölgeye ülkenin diğer yerlerinden getirilen Araplar yerleştirilmişti.

Her ne kadar 1992'den itibaren kuzey Irak'ta özerk bir yapı oluşmuş iseydi de, işgalle birlikte bölgenin dinamikleri hızla değişmeye başlamıştı. Daha savaşın kazanıldığı açıklanmadan, 10-11 Nisan 2003'te Amerikan kuvvetleriyle birlikte Kerkük'e giren Peşmergeler tapu ve nüfus kayıtlarını talan ettiler. Türkiye tepki olarak birliklerine alarm vermekle yetinebildi. Amerikan birlikleri duruma hakim olduklarında iş işten geçmişti. Bundan sonra Kerkük, bölgenin en tartışmalı ve gergin sorunlarından biri haline geldi. Kürtler ayrıca bazı sokak ve kamu binalarının isimlerini değiştirdiler. Bu sırada Koalisyon Geçici Yönetimi (*Coalition Provisional Authority;*

21 Nisan 2003 ile 28 Haziran 2004 arası sürmüştür) Kerkük için "Kürt şehri" ifadesini kullanırken, Talabani "Kürdistan'ın Kudüs'ü" diyerek Türkiye'nin tepkisini çekti. Türkiye'nin kuzey Irak'ta eşgüdümlü hareket etme konusunda ortak bir metin imzalama çağrısına ABD yönetimi yanaşmadı. Yine de Yönetim, Türkiye'nin artan kaygılarını yatıştırmak için bir Türk askerî gözlemci heyetinin Kerkük civarında incelemeler yapmasını kabul etti. Gerek ABD'nin Irak Özel Temsilcisi Zalmay Khalilzad, gerek Amerikan Dışişleri yetkilileri, bu dönemde Türkiye'yi bölgeye yönelik herhangi bir girişimde bulunmaması hususunda uyardılar.

Kerkük'te Saddam dönemindeki Araplaştırma politikasının yerini Arapsızlaştırma (*de-Arabization*) politikası aldı ve şehir ve civarında bu kez Kürtleştirme süreci başladı. Kerkük'e yalnızca güney bölgelerinden değil, Suriye'den de Kürtlerin getirildikleri ileri sürüldü. Türkmen çevreleri, bölgeden Saddam döneminde gönderilen Kürt sayısının 10.000 civarında olduğunu, yaklaşık yine bu kadar Türkmen'in de başka yerlere gönderildiğini, ama işgal sonrasında Kerkük bölgesine 200.000 ilâ 600.000 civarında Kürt yerleştirildiğini iddia ettiler.

Kentin hukuki statüsüne bakıldığında, 8 Mart 2004'te yürürlüğe giren Geçiş Dönemi Yönetim Yasasının (*Transitional Administrative Law–TAL*) 58. maddesi, Kerkük'ü Kürdistan Bölgesel Yönetimine (*Kurdistan Regional Government*) bağlamasa da, bu kapıyı açık tutuyordu. Ekim 2005'te kabul edilen anayasaya Kürtlerin baskısıyla normalleşme (yani geri dönüşler ve bunların çıkardığı sorunların çözülmesi), sayım ve referandumu içeren bir madde eklendi ve 31 Aralık 2007'ye kadar bir referandum yapılarak kentin statüsünün belirlenmesi öngörüldü. Fakat hem Türkiye, hem Irak'taki merkezî hükümetin itirazı ve muhtemelen ABD'li yetkililerin karşı çıkması üzerine Irak hükümeti ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi bu referandumu erteledi ve ne zaman yapılacağına ilişkin bir tarih vermedi.

Türkiye 1990'lara kadar, Irak'taki Türkmenlere genelde mesafeli davranmış, Irak'ın içişlerine karışma anlamına gelecek girişimlerden kaçınmıştı. 1990'larda bölgede Bağdat'ın otoritesi kalkarken, Türkiye Türkmenlere yakınlaşmaya başladı ve Nisan 1995'te "Irak Türkmen Cephesi" (ITC) adı verilen bir örgütlenmeye önayak oldu. 6 Türkmen kuruluşunun (Türkmen Milli Partisi, Türkmeneli Partisi, Bağımsız Türkmen Hareketi, Kardeşlik Ocağı, Irak Türkleri Derneği, Türkmeneli Kültür ve İşbirliği Vakfı) bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu yapılanma doğal olarak Türkiye'nin bölgedeki uzantısı olarak algılandı. Daha iyi örgütlenen Türkmenlerin daha etkili bir konuma gelecekleri düşünülüyordu, fakat genel olarak bakıldığında bunun gerçekleşmediği görüldü.

İşgal sonrasında Türkiye'nin temel kaygılarından biri bölgedeki Türkmenlerdi (bkz. Irak Türkmenleri kutusu, s. 272). Iraklı Kürtlerin ABD ile birlikte hareket etmesi ve işgal yönetiminin dayandığı tek yerel unsur olması, Türkmenlerin konumunu giderek zorlaştırmaya başladı. Örneğin ABD, ITC temsilcisinin Irak Geçici Yönetiminde yer almasını kabul etmedi. Bu dönemde bazı Türkmenlere karşı saldırılar ve suikastlar düzenlendi. Bunun üzerine Türkmenler, Gayrimüslim Asurîlerle birlikte Kerkük belediye komisyonundan çekilerek tepkilerini gösterdiler. Haziran 2004'te Bağdat'ta Koalisyon Geçici Yönetiminin yerine kurulan 25 üyeli Irak Geçici Yönetimine (*Iraqi Interim Government*) 14 Şii, 5 Kürt, 4 Sünni Arap alınırken, yalnızca 1 Türkmen alındı. Onun da, ITC'yle herhangi bir bağlantısı yoktu. Oysa Türkmenle-

rin beklentisi en az 3 temsilciydi. Üstelik Amerikan birlikleri Eylül 2004'te, Suriye sınırına yakın, ağırlıkla Türkmen kenti olan Telafer'e baskın düzenledi ve bir Kürt kökenliyi belediye başkanı olarak atadı. Türkiye'nin güçlü bir tepki veremediği bu olay, Türkmenlerin ABD tarafından göz ardı edildiğini ve Türkiye'nin etkin bir koruma sağlayamadığını gösterdi.

Irak'ta Ocak 2005'te yapılan ve anayasayı hazırlayacak meclisi belirleyecek seçimde ITC 3 vekil çıkartırken, Aralık 2005'te yapılan ilk parlamento seçimlerinde ITC 1 vekil çıkartabildi. Ocak 2005'teki seçimlerde, Kerkük bölgesinde ise ITC yalnızca % 16 oranında oy alabildi. Toplam Türkmen milletvekili sayısı ise 10 idi. Türkmenlerin önemli bir kısmı ITC listesi yerine Kürt listesinden seçime girmeyi tercih etmişlerdi. Bu da aslında Türkiye'nin Türkmen siyasetinin başarısızlığının somut göstergesi oldu. Kuzey Irak'ta hakim iki Kürt grubundan farklı olarak, Türkmenler arasındaki kimlik farklılaşmasının daha belirgin olduğu, etnik kimlik kadar dinsel kimliğin de önem taşıdığı geç de olsa anlaşıldı. Türkmenler kendi aralarında Şii ve Sünni olarak farklılık gösteriyordu; % 60'ının Şii olduğu tahmin edilmekteydi. Irak Türkmen Cephesi daha çok Kerkük civarında ve milliyetçi Sünni kökenli Türkmenler arasında taraftar toplayabildi. Dolayısıyla, Şii ve İslamcı çizgiye yakın Türkmenler ITC'ye mesafeli durdular. Türkmenlerin kendi nüfuslarını 3.000.000 olarak gösterdikleri Irak'ta ITC'nin üye sayısı 187.000 civarında kaldı. Irak'taki Türkmen nüfusunun gerçekte ne kadar olduğu hususu, tartışma konusu olmaya hep devam etti. 7 Mart 2010 seçimlerinde ITC 7 vekil çıkararak toparlanma belirtileri gösterdiyse de toplam Türkmen vekil sayısı 10'da kaldı.

2005 yılında Kerkük'te düzenlenen "Büyük Türkmen Mitingi". Kaynak: http://www.iraqiyoon.com/resimler/MitingKerkuk/miting-Kerkuk.html

Irak için hazırlanan anayasanın 4/1. maddesi Arapça ve Kürtçeyi Irak'ın resmî dili olarak tanırken, Türkmenlere ve Asurilere anadillerinde eğitim hakkı verdi. Asli unsur olmayı bekleyen Türkmenlerde bu durum hayal kırıklığı yarattı. Türkiye yeni anayasanın tatmin edici olmadığını belirtmekle yetinebildi. Sonuç olarak Türkiye'nin kuzey Irak politikası Türkmenleri tatmin etmedi ve Türkmenler, Irak'taki her grubun arkasında bir devlet varken (Kürtlerin arkasında ABD, Şiilerin arkasında İran), kendilerinin arkasında onları destekleyen bir devlet olmadığından yakındılar. Türkiye'nin kuzey Irak'ta en az İran kadar etki sahibi olmasını dilediklerini belirttiler.

1926'dan beri Irak'taki Türkmenler için azınlık statüsü, insan hakları gibi taleplerde bulunmayan Türkiye 2003'ten sonra bu tür talepleri dile getirmeye başladı. Ama Türkmenlere tıpkı Kürtlere davrandığı gibi davranması yolunda ABD'ye yaptığı talepler hiçbir şekilde karşılık bulmadı. Tersine, ABD 1 Mart nedeniyle Türkiye'ye duyduğu tepkiyi doğrudan Türkmenlere de yansıttı. Bölgede Türkmenlerin günlük yaşamdaki sıkıntıları ve güvenlik sorunları işgal sonrasında artmaya başladı.

Görüldüğü gibi, Irak'ın işgaliyle bölgedeki dinamikler değişmişti. Türkiye'nin Irak ve kuzey Irak konusunda ABD ile işbirliği yapması güçleşmişti. 1990'larda Çekiç Güç'e izin vermesi sayesinde kuzey Iraklı Kürtler üzerinde sağladığı etki 2003'teki Amerikan işgalinden sonra çok zayıflamıştı. Türkmenleri bir araya getirme ve Türk dış politikasının bir aracına dönüştürme politikası da başarısız olmuştu.

Sonuçta Kerkük, Kürdistan Bölgesel Yönetimine dahil edilmedi ama kentte hem nüfus yapısı değişti, hem de Kürt yönetimi yerleşti. Statüsündeki belirsizlik devam ederken, Kerkük bir gerginlik noktası olmayı sürdürdü. Kürtlerin Kerkük'ü bir Kürt şehri olarak tanımlaması, denetimleri altına almaya ve burayı Kürdistan Bölgesel Yönetimine dahil etmeye çalışması, yalnızca Türkiye ve Türkmenleri değil, ülkedeki Sünni ve Şii Arapları da tedirgin etti. Bunun etkisi, Irak'taki dengeler değiştiğinde daha belirgin olacaktır.

Türkiye bu süreçte Kerkük'ün bir Kürt şehri olmamasını ve Kürdistan Bölgesel Yönetimine bağlanmamasını savunurken, Kerkük nüfusunu oluşturan tüm grupların (Kürtler, Türkmenler, Şii ve Sünni Araplar, Asuriler gibi) dahil olacağı görüşmeler süreciyle bir çözüme ulaşılmasına dayalı bir politika izledi. Bu çerçevede Türkiye, BM Irak'a yardım misyonunun hazırladığı 4 çözüm önerisinden biri olan "özel statülü" bölge önerisini destekledi. (Diğer öneriler, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne bağlanmak, merkezî hükümete bağlanmak, hem KBY'ne hem de merkezî hükümete bağlanmak idi).

C) Kuzey Irak Gelişmeleri, ABD Politikası ve Kürt Sorununun Gelişimi

Genel olarak ele aldığımızda, ABD'nin Kürt sorununa yaklaşımının tarihsel koşullar ve bölgesel gelişmeler altında biçimlendiği görülür. Orta Doğu gibi istikrarsız bir bölgede Kürt unsuru gibi birkaç ülkeye yayılmış ve kendi devletini kuramamış bir toplulukla ABD, 1950'lerden beri ilişki içinde olmuş, özellikle, Irak'ın 1972'de SSCB'yle anlaşma imzalamasının ardından, İran ve İsrail aracılığıyla Irak Kürtlerini merkezî yönetime karşı mücadeleye itmişti. 1992'den sonra ise ABD, Çekiç Güç aracılığıyla kuzey Irak'taki Kürtlere Saddam yönetimine karşı koruma sağlamıştı.

Saddam'ın devrilmesiyle birlikte Irak'ta ortaya çıkan dinamikler, Kürtlerin Araplar ile Şiiler arasında bir denge unsuru olmasına, işgal gücünün en önemli müttefiki haline gelmesine ve kuzey Irak'ın göreli olarak ülkenin en istikrarlı bölgesine dönüşmesine yol açtı. Kürtler tarihleri boyunca ilk kez kendi bağımsız devletlerine kavuşabilme olasılığının çok yaklaştığını düşünerek, ABD'yle doğrudan işbirliğine girdiler. Öyle ki, kuzey Irak bölgesi, dünyada ve özellikle Orta Doğu'da Amerikan karşıtlığının arttığı bir dönemde, Kosova ile birlikte, ABD'ye sempatinin en yüksek olduğu yerlerden biri haline geldi. Irak'ın kuzeyindeki bu göreli istikrar sayesinde ABD burada küçük bir birlik bırakarak, askerlerini ağırlıklı olarak ülkenin diğer kesimlerine kaydırabildi. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin hem ABD hem Irak hem de kuzey Irak'a yönelik tutumunu doğrudan etkiledi.

AKP Hükümetinin Kürt Politikası

Kürt sorunu 1980'lerden, özellikle de 1990'lardan sonra giderek uluslararası bir sorun niteliği kazanmış, Türkiye'nin yalnızca ABD'yle değil, komşuları ve müttefikleriyle de ilişkilerini olumsuz etkilemişti. Türkiye'deki Kürt sorunu, Öcalan PKK'yı Şam'dan yönetse ve burada PKK kampları bulunsa da, özellikle 1990'larda kuzey Irak'taki gelişmelerle çok iç içe geçmişti. 2000'lere gelindiğinde, Irak'ın işgaliyle birlikte Kürt sorunu ABD'yle ilişkilerde merkezî bir yere oturdu. Öte yandan, PKK'nın Suriye'den çıkarılması, İran'ın işgal sonrasında politika değiştirerek Türkiye'ye bu konuda destek olması ve 2004'ten itibaren PKK'nın kuzey Irak'ta Kandil Dağını üs olarak kullanarak tekrar eylemlere başlaması nedeniyle, daha çok kuzey Irak odaklı bir nitelik kazandı.

Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelen AKP'yi Kürt sorununa yaklaşımda diğer partilerden ayırt eden bazı özellikler vardı. Bu parti, her ne kadar kendisini Milli Görüş hareketinden ayrıştırmaya ve farklılaştırmaya çalışıyorsa da, Kürt sorununa yaklaşımda onun izlerini taşıyordu. Genel hatlarıyla belirtmek gerekirse, Kürt sorununun çözülememesinden Kemalist milliyetçiliği sorumlu tutuyordu. Bu tutum, beraberinde kendi çözüm önerisini de getiriyordu: Açıkça belirtilmese de, sorunun çözümü için İslam ortak paydasına dayanmak. Özellikle Güneydoğu bölgesindeki muhafazakar ortamın da sağladığı imkanlarla tarikat ve cemaat bağları devreye sokularak, çözüm için yeni bir kapı açılmaya çalışılıyordu.

Diğer yandan AKP yönetimi, içinden geldiği Milli Görüş hareketinden farklı olarak, insan hakları ve demokratikleşme konusunda en azından söylem düzeyinde belli bir hassasiyet taşımaktaydı. AKP, özellikle iktidarının ilk yıllarında AB üyelik sürecine büyük hız kazandırmış, yaptığı reformlarla, geniş çaplı dönüşümlerin yanında Kürtçe üzerindeki baskıları hafifletmiş, Güneydoğu'da 1980'lerden beri uygulanan olağanüstü hali kaldırmış ve dolayısıyla buradaki baskıyı azaltmıştı. On yıldır hapiste tutulan Leyla Zana ve diğer Kürt kökenli Demokrasi Partisi (DEP) milletvekilleri Temmuz 2004'te serbest bırakılmışlardı. Dahası, ilk kez bir başbakan "Kürt sorunu" ifadesini kullanmıştı (Ağustos 2005; bkz Dönemin Bilançosu bölümü). Bütün bunlar, AKP'nin 2007 seçimlerinde Kürt kökenlileri temsil eden Demokratik Toplum Partisinden (DTP; kuruluşu: 9 Kasım 2005) bölgede daha fazla oy almasını sağlamıştı. AKP içinde yaklaşık 70 kadar Kürt kökenli milletvekilinin bulunduğu tahmin edilmekteydi.

Kürdistan Bölgesel Yönetiminin Kuruluşu ve Kürt Sorununa Etkisi

İşgalin ilk döneminde ABD, Irak için federal bir yönetim sistemi öngördü, federal yapıyı ve ademimerkeziyetçiliği güçlendirdi. Bu çerçevede, Saddam devrilince, Temmuz 2003'te Koalisyon Geçici Yönetimine bağlı olarak bir konsey kurulmuştu: Çeşitli etnik grup, aşiret vb. oluşumların temsilcilerinden oluşan Irak Yönetim Konseyi (*Iraqi Governing Council*). Mesut Barzani ve Celal Talabani bu konseyde yer almış, Haziran 2004'te Irak Geçici Yönetimi kurulunca da, Barzani'ye yakın olan Hoşyar Zebari dışişleri bakanı olmuştu. Bu hükümet, 8 Mart 2004'te çıkarıldığı yukarıda belirtilmiş olan Geçiş Dönemi Yönetim Yasası uyarınca hareket etti. Bu yasaya göre ayrıca Kürdistan Bölgesel Yönetimi de kuruldu. Bunun yetki alanı Dohuk, Erbil ve Süleymaniye'yi kapsıyordu. Buna bağlı bölgedeki 75.000 kadar Peşmerge de,

anayasa gereğince, Bağdat'taki merkezî yönetimden bağımsız bir güvenlik gücüne dönüştürülerek hukuki bir statü kazandı. Peşmergeler bölgede güvenliği sağlayarak zaman zaman ABD kuvvetlerine yardımcı oldular, bazıları da yeni oluşturulan Irak Güvenlik Güçleri içinde yer aldılar.

Bu durum Kürtlerin ABD gözündeki önemini artırdı, ama bunun bir de maliyeti oldu. Iraklı Kürtler, Orta Doğu coğrafyasında işgalciyle işbirliği yapan bir grup olarak, ülke içindeki Arap ve Şiiler nezdinde ve bölge ülkelerinde olumsuz bir imaja sahip oldular.

Kuzey Irak'taki iki büyük aşiret koalisyonunun başında bulunan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB; Talabani) ve Kürdistan Demokrat Partisi (KDP; Barzani), 1990'lardaki çatışma ortamının tersine, işgal sonrasında yoğun işbirliğine gittiler. 30 Ocak 2005 seçimlerine "Kürdistan İttifakı" adı altında girdiler ve ülke genelinde % 26 oy alarak Irak parlamentosunda 75 sandalye kazandılar. Aslında, Kürtlerin elde ettiği bu yüksek oy oranının sebebi, Arapların seçimi boykot etmesiydi. Kürdistan Bölgesel Yönetiminde ise bu koalisyon 111 sandalyeli mecliste 82 sandalye kazandı.

Celal Talabani Nisan 2005'te Irak cumhurbaşkanı olurken, Mesut Barzani de Haziran 2005'te Kürdistan Bölgesel Yönetiminin başkanı (*president*) ilan edildi. Yeğeni Neçirvan Barzani de Kürdistan Bölgesel Yönetiminin başbakanı oldu. Kürt Parlamentosu ilk toplantısını Erbil'de yaptı ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi kendi özerk varlığını sağlamlaştırmak için hükümet binalarına Kürt bayrağı asılması kararı aldı. Hatta Habur sınır kapısında Irak değil, KBY bayrağı dalgalanmaya başladı ve bu durum yalnızca Türkiye'nin değil, Bağdat'taki hükümetin de tepkisini çekti. Ekim 2005'te kabul edilen anayasayla, bölgesel yetkilere sahip bölgesel yönetimler kurulması kesinleşti. Böylece, Saddam döneminde marjinalleşmiş olan Iraklı Kürtler, yeni Irak'ta cumhurbaşkanı, dışişleri bakanı (ve ayrıca genelkurmay başkanı) mevkilerini elde etmişlerdi. Bu, Kürtlerin Irak içindeki ağırlıklarının en önemli göstergesi oldu.

Barzani-Talabani. Kaynak: http://www.halkinhabercisi.com/tayyip-kilicdaroglu-zana

Bu dönemde ABD, Kürtlere ihtiyaç duyduğu ve Irak'ta gevşek bir federasyon öngördüğü için, Kürdistan Bölgesel Yönetimine verdiği desteği çok açık bir biçimde ortaya koydu. 2005'te Barzani, yönetimin başkanı sıfatıyla Beyaz Saray'da ağırlandı. Başkan Yardımcısı Dick Cheney ile Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice kendisini Erbil'de ziyaret ettiler.

Kuzey Irak'ta Kürtlerin özerkliğini güçlendiren hukuksal ve fiilî gelişmeler hız kazanmışken, Türkiye'nin bölgeyle siyasal ve askerî bağları ve bölgedeki nüfuzu giderek azalma ve etkisizleşme sürecine girdi. Bunun ilk belirtisi, Süleymaniye olayından sonra Türkiye'nin bölgedeki askerî varlığının azaltılması ve irtibat bürolarının kapanması oldu.

Türkiye'nin etkisi azalır, Kürtler kendi özerk yapılanmalarını güçlendirirken, Türkiye'deki Kürt sorunu da yeni bir biçim almaya ve iç politikada 1990'larda sahip olduğu yere geri dönmeye başladı. Irak işgal edildiğinde Türkiye'nin başlıca iki önemli kaygısı vardı. Birincisi, Irak'ın bölünmeye başlaması, kuzey Irak'taki Kürtlerin güçlenmesi ve ABD desteğinde bağımsızlığa giden yolun açılması; ikincisi, bunun Türkiye'ye etki yapması ve PKK faaliyetlerinin yeniden başlamasına yol açması.

Öcalan'ın 1999 başında Türkiye'ye teslim edilmesinden sonra PKK ateşkes ilan etmiş, Öcalan söylemini değiştirerek "demokratik cumhuriyet", "demokratik federalizm" "çevresel demokrasi", "ekolojik toplum" gibi kavramlar kullanmaya başlamıştı. Bu arada, Nisan 2002'de, ABD'nin terörist örgütler listesine girdiği için, PKK kendi adını 2002'de KADEK (*Kongreya Azadi u Demokrasiya Kurdistane*; Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) olarak değiştirdi (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü). Fakat ABD Dışişleri Bakanlığı Mayıs 2003'te bu örgütü de terörist örgütler listesine aldı. Suriye'deki kampların kapatılmasından sonra buradaki PKK'lılar kuzey Irak bölgesine geçmişti. Irak işgal edildiğinde kuzey Irak'ta 4.000 civarında PKK'lının bulunduğu tahmin edilmekteydi. Bunların yaklaşık 2.000'i, Barzani'nin başında bulunduğu KDP'nin denetlediği, Türkiye'ye yakın ve sınırdaş bölgede; kalanının da KYB'nin (Talabani) denetimindeki güney bölgesinde bulunduğu tahmin ediliyordu. Özellikle Barzani'nin kontrolündeki bölgede Musul ile Kerkük arasında yer alan ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin denetiminde olan Mahmur Kampı ile İran sınırına yakın bölgedeki Kandil Dağında, PKK'nın, kamplarının bulunduğu, buralardaki yerleşim yerlerini sıkı kontrol altında bulundurduğu ve eğitim verdiği biliniyordu. Hatta Kandil Dağındaki yerlere Kürdistan Bölgesel Yönetimi temsilcilerinin girişi bile engelleniyor ve PKK bazı alanlarda kendi özerk düzenini sürdürüyordu.

Türkiye uzun süre, Öcalan resimlerinin asılı olduğu Mahmur Kampının kapatılmasını BM'den talep ettiyse de, karşılık alamadı. Kandil Dağındaki kamplar konusunda da önlem alınması için hem Bağdat hem de Washington'dan talepte bulundu. Fakat her iki konuda da 2007'ye kadar önemli bir ilerleme sağlayamadı. Aksine, Saddam yönetiminden kalan silahların PKK'lıların eline geçtiği ve örgütün mayın eğitimine ağırlık verdiği görüldü. Öte yandan ABD, daha Mart 2003'te, kuzey Irak'ta bulunan El Kaide'ye yakın El-Ensar örgütüne Peşmergelerin de yardımıyla baskın düzenleyip dağıtırken, PKK konusunda herhangi bir girişimde bulunmadı.

Türkiye'nin PKK konusundaki kaygıları, işgalin ilk aylarında bazı girişimlerde bulunmasına yol açtı. Bir yandan "etkin pişmanlık" hükümleri Türk Ceza Kanununa dahil edilirken, ABD'li yetkililerle Ankara'da görüşmeler başladı. Karşılıklı olarak dışişleri bakanlıkları, MİT, CIA ve askerî yetkililerin katıldığı toplantılarda Türkiye, PKK'nın birçok bölgede silahlı eğitimi ve Türkiye içindeki istihbarat çalışmalarını yoğunlaştırdığını belirterek, bunların fotoğraflarını Amerikalı yetkililere verdi. Ayrıca, PKK'nın başkanlık konseyi üyelerinin de teslimini istedi. Hatırlanacağı gibi, Türkiye bu türden talepleri 1990'lar boyunca Suriye ve İran nezdinde dile getirmiş ve bir türlü sonuç alamamıştı. On yıl sonra bu kez ABD'yle benzer bir tecrübe yaşanmaya başlandı.

ABD, Türkiye'nin taleplerine; 6 Ağustos 2003'te yürürlüğe giren Eve Dönüş Yasasının (resmî adı: "Topluma Kazandırma Yasası") süresinin bitmesinin beklenmesi, bundan sonra gerektiğinde ortak operasyon düzenlenebileceği cevabını verdi. Eylül

2003'te varılan bu uzlaşma bir "ortak eylem planı" olarak kaydedildi. Ne var ki, bu plan uygulanamadı. Tersine, 2004'ten itibaren, Kürt sorununda dönüm noktası olarak görülebilecek bir dizi gelişme yaşandı. Haziran 2004'te PKK, örgütün adını bu kez de Kongra-Gel (Halk Kongresi) olarak değiştirdiğini, Öcalan'ın yakalanmasıyla birlikte ilan ettiği ateşkesin sona erdiğini açıkladı. Ağustos 2004'te Öcalan'ın kardeşi Osman Öcalan PKK'dan koparak Demokratik Yurtsever Parti adında yeni bir parti kurdu ve ABD'ye yakın hareket edeceğini açıkladı. Abdullah Öcalan'ın tepki gösterdiği bu girişim başarılı olamadı ve Osman Öcalan kuzey Irak'ta sivil yaşama geçerek örgütten ayrıldı. Öte yandan, Türkiye'de Kasım 2005'te kurulan DTP, 2007 seçimlerinde Türkiye ölçeğinde % 10 barajını aşamasa da, çıkardığı bağımsız milletvekilleriyle Meclis'te bir grup oluşturabildi. Dolayısıyla, Kürt sorununda bir yanda silahlı mücadele, öte yanda da siyasal çözüm yolu gibi iki tercihin bir arada yaşandığı, ayrıca, bu konuda yeterli olmasa da bazı hukuksal düzenlemelerin yapıldığı bir sürece geçildi.

Bu sırada PKK'nın Türkiye'ye yönelik eylemleri artarken, kuzey Iraklı Kürt liderlerin Türkiye'ye yönelik olarak kullandıkları dilin sertleştiği, örneğin Barzani'nin 1990'lardan farklı biçimde, "Türkiye Kerkük'e karışırsa biz de Diyarbakır'a karışırız" (*Akşam*, 04.02.2005) türünden ifadeler kullandığı görüldü. Türkiye'de de, özellikle Barzani'ye yönelik olarak gerek başbakanın gerek medyanın ağır ifadeler kullanıldığı bir süreç başladı. Bu gelişmeler, 2004'ten itibaren, Türkiye'nin kuzey Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle açık ve üst düzey teması kesmesine, Erbil'e gitmemesine ve temaslarını Cumhurbaşkanı Talabani'yle sınırlamasına sebep oldu. Daha alt düzeyde ilişkiler ve özellikle MİT üst düzey yetkililerinin temasları ise devam edecektir.

Kamuoyuna yansıyan polemiklere rağmen, bu dönemde Türkiye ile kuzey Iraklı Kürt liderliği arasında belli bir pazarlık sürecinin yaşandığı anlaşılıyor. Erbil'le açık temastan kaçınan Türkiye, MİT Müsteşarı Emre Taner'i Barzani ile görüşmek üzere 20 Ekim 2005'te Selahattin kentine gönderdi (Emre Taner daha sonraları "Kürt açılımı" olarak anılacak süreçte kritik bir rol oynayacak ve görev süresi üç kez uzatılacaktır). Bu görüşmede Kürdistan Bölgesel Yönetimi Türkiye'den; kuzey Irak'taki oluşumun tanınmasını, sınırın iki tarafındaki Kürtlere "çifte vatandaşlık" verilmesini, iki taraf arasında eğitim, sağlık ve ekonomi alanlarında sıkı işbirliği yapılmasını talep etti. Özellikle eğitim alanında Türkiye ve kuzey Irak'taki üniversiteler arasında zaten devam eden öğrenci mübadelesinin resmiyet kazanması sağlanmalıydı. Türkiye'nin öncelikli talebi ise, Kürdistan Bölgesel Yönetiminin PKK'nın faaliyetlerine son vermesiydi.

Daha sonraki gelişmeler bu pazarlıkta uzlaşmaya varılamadığını, işbirliğinin yalnızca ekonomik ilişkiler boyutunda kaldığını, bunun da zaten 1990'lardan bu yana süregelen ve iki tarafın da vazgeçmeyi göze alamadığı bir dinamik olduğunu gösterdi. Bu sürecin en önemli iki boyutu (Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle resmî temas kurması, onun varlığını kabul etmesi ve karşılığında PKK'nın dağıtılması) bu aşamada gerçekleşmeyecekti. Bunun sonucunda, Türkiye'nin pozisyonu sertleşirken, PKK'nın eylemlerinde artış görüldü. Barzani PKK'yı elinde bir koz olarak kullanmaya devam edecek, hatta giderek Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde de etkisini artıracaktır.

PKK'nın Türkiye'ye yönelik eylemleri artış gösterince, Türkiye kamuoyunda hem kuzey Irak'a yönelik bir askerî harekat düzenlenmesi yolundaki baskı ve beklentiler yükselmeye, hem de ABD karşıtlığı artmaya başladı. Baskıları bir ölçüde gidermek üzere, ABD yönetimi, terörizme karşı koordinasyon mekanizması oluşturulmasını önerdi. Bunun üzerine Ağustos 2006'da, Türkiye tarafında E. Org. Edip Başer'in, ABD'den E. Org. Joseph Ralston'un, Irak tarafından da ulusal güvenlik bakanının katıldığı bir üçlü mekanizma oluşturuldu. Bu görüşmeler sırasında Türkiye, Irak hükümetinden şunları talep etti: PKK terörist örgüt ilan edilsin, terörizme karşı bir anlaşma imzalansın, Mahmur Kampı kapatılsın. Bu üçlü mekanizmanın ulaşabildiği tek sonuç, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği yönetimindeki Mahmur Kampının sıkı bir denetime alınması ve Bağdat'tan gönderilen bir birliğin PKK'lıların kampa giriş çıkışını yasaklamaya başlaması oldu.

E. Başer bu mekanizmadan somut bir sonuç alınmadığını belirterek eleştirmeye başlayınca, hükümet tarafından Mayıs 2007'de görevden alındı; ABD'li muhatabı Ralston aynı yılın Ekim ayında istifa edince mekanizma tamamen çöktü. Bu mekanizmanın etkili olamayacağı zaten belliydi ve bir çözüm üretmekten çok Türkiye kamuoyunu yatıştırma ve zaman kazanma amacına yönelikti. ABD ile asıl pazarlık (Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle resmî temasların başlaması karşılığında PKK'nın tasfiye edilmesi ve Türkiye'de siyasal özgürlük alanının genişletilmesi) daha farklı bir kanaldan devam etmekteydi. 2005'te Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile denenen ama sonuca ulaşmayan girişim 2007'den itibaren ABD'nin de katılmasıyla yeniden gündeme geldi. Fakat bu kez süreç Gabar, Dağlıca ve Aktütün saldırıları (bkz. **Dönemin Bilançosu** ve **İnsan Hakları Konusu** bölümleri) gibi her seferinde 10'nun üstünde kayıp verilen olayların yarattığı yoğun kamuoyu öfkesi altında yürütüldü.

ABD Politikasında Dönüşüm

Türkiye içindeki sıkıntılar devam ederken, Irak'ta istikrar bir türlü sağlanamıyor, ABD'nin bu ülkedeki konumu giderek güçleşiyordu. Neo-Con'ların Irak'ta Kürtlere dayanmaya, Şiilere şüpheyle yaklaşmaya ve Sünni Arapları dışlamaya dayalı politikası başarısız olmuş, hem ülke kan davasını andıran bir şiddet sarmalına girmiş hem de Amerikan kayıpları artmaya başlamıştı. Dolayısıyla, Türkiye ve ABD, temelinde Irak'taki gelişmelerin yattığı yeni bir açılım yapma ihtiyacı içindeydiler ve bu noktada, kuzey Irak ve Kürt sorunu konusundaki çıkarlarının kesiştiğini gördüler. 5 Kasım 2007'de Başbakan Erdoğan'ın Beyaz Saray'da Başkan Bush ile yaptığı görüşme bu kesişmeyi simgeleyen dönüm noktasını oluşturdu. Türkiye ile ABD arasında gerçekleşen, ama içinde Bağdat ve kuzeydeki Kürdistan Bölgesel Yönetiminin de bulunduğu uzlaşmaya giden sürece şu şekilde ulaşıldı:

ABD, 2003 başındaki işgal sonrasında, Irak'ta öncelikle Baasçıları ve genelde Sünni Arapları karşısına alan, onları siyasal ve bürokratik sistemin dışına iten (*de-Baathification*) bir politikaya yönelmişti. Bunun yanında Şii gruplarla da sorun yaşamaya başlayınca, ülkede işbirliği yapacağı tek unsur olarak Kürtler kalmış ve kuzey Irak nispeten daha istikrarlı bir bölge olmuştu. Irak'ın neredeyse bir kan gölüne dönmesine neden olan, Kürt grupların genelde dışında kaldığı ve başlıca Şii ve Sünni gruplar arasında bir kan davası olarak süregelen karşılıklı intihar saldırıları

sonucunda, Irak yaşanmaz hale geldi. Bütün tedbirlere rağmen Amerikan askerlerinin kaybı önlenemedi.

Bunun üzerine, Baker-Hamilton Komisyonu tarafından yayınlanan Irak Çalışma Raporu, ülkede istikrarın sağlanması için Aralık 2006'dan itibaren bir dizi önlem alınmasını önerdi. Bunlar arasında, asker sayısının artırılması ve özellikle Sünnilerin dışlanması hatasından vazgeçilerek onların sistem içine çekilmesi öne çıkıyordu. Rapor doğrultusunda hareket eden işgal yönetimi komutanı General Petraeus, Sünnilerin sistem içine çekilmesi önerisi doğrultusunda, önce Anbar eyaletindeki aşiretlerle anlaşarak Uyanış (*Sahwa*) meclisleri denen bir yapılanmaya gitti. İşe yaradığı görülünce bu uygulama diğer Sünni bölgelere yaygınlaştırıldı. Böylece özellikle El Kaide ile yerel Sünni direnişçiler ayrıştırıldı, bunların önemli bir kısmı silah bıraktı, aşiret reisleri de para karşılığında ABD'yle işbirliğine gittiler. "Irak'ın Çocukları" olarak da adlandırılan ve sayıları 90.000'e ulaşan bu güçler, birçok bölgede El Kaide ile çatışmaya başladılar ve onun Irak içindeki etkinliğini epey azalttılar. Bu uygulama mali açıdan ABD için önemli bir yük oluşturuyordu. Fakat istikrarsızlığın bedelinin daha yüksek olduğu ortadaydı. Bu sırada Şiilerle de anlaşmaya varıldı ve genelde Şiiler, daha da önemlisi, başında Mukteda El Sadr'ın bulunduğu Şii Mehdi Ordusu, Ağustos 2007'de ateşkes ilan etti.

Irak'ın içindeki bu gelişmenin Türkiye'deki Kürt sorununa dek uzanan etkileri oldu. Söz konusu gelişme, ABD'nin, Irak'ta yalnızca şiddetin azalmasını değil, aynı zamanda ülkenin bölünmesi ihtimalini de ortadan kaldırmaya çalıştığını göstermekteydi. O tarihe kadar, gerek şiddetin devamına göz yuman gerek idari ve hu-

Mukteda El Sadr yanlıları bir protesto gösterisinde. Kaynak: http://1.bp.blogspot.com/-UBJ6bkeb7P4/T0HLL93_-0I/AAAAAAAAflY/_cnq2yzY7bM/s1600/1102.jpg

kuksal düzenlemelerle merkezin yetkilerini azaltıp federatif yapıyı güçlendiren ABD, 2006'dan itibaren bu politikayı terk etmeye başladı. Buna yol açan belli başlı gelişmeler ve mülahazalar şunlardı: Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda yeterince duyarlı olmayan Neo-Con'ların ABD yönetimindeki etkileri epeyce azalmıştı. Özellikle Kürdistan Bölgesel Yönetiminin Irak'tan kopması durumunda ülkenin geriye kalan bölümünde Şii oranının % 80'e yükseleceği ve ülkenin Sünni ve Şii olarak bölünmesi durumunda güneyde kurulacak bir Şii devletinin İran ile yakınlaşarak bölgesel güç dengesini bozabileceği hesaplanmaktaydı.

ABD, Irak'ta şiddetin azalarak istikrarın sağlanmaya başlaması üzerine, buradaki asker sayısını azaltmaya yöneldi. 2009 başında iktidara gelen Obama yönetimi 2011'e kadar Irak'tan çekileceğini açıkladı ve ilk aşamada muharip güçler 31 Ağustos 2010'da çekildi. Geride, El Kaide'yle savaşma gerekçesiyle özel kuvvetler ve eğitim amaçlı yaklaşık 50.000 asker bırakıldı.

Böylece Irak'ı Kurtarma Operasyonu resmen sona ererken, onun yerini "Yeni Şafak Operasyonu" aldı. Tüm bu gelişmeler Irak içindeki dengeleri etkilerken, Kürtlerin ABD stratejisi içindeki yerini de değiştirdi. 2006'ya dek Irak'ta Kürtlere dayanan ABD, bundan sonra Şiileri ve Sünnileri de dikkate alan bir siyasete yöneldi. Bu durumda, Kürtlerin Irak'tan kopma olasılığı gittikçe azalırken, ABD'nin asker sayısını çok aza indireceği bir Irak'ta Kürdistan Bölgesel Yönetiminin federal düzen içinde varlığını güvenli bir şekilde sürdürmesi önem kazandı. Diğer bir deyişle, ABD askerlerinin çekilecek olması nedeniyle bu bölgenin güvenliği önem kazanmıştı ve bölgede Türkiye dışında Kürdistan Bölgesel Yönetimine destek olacak başka bir ülke yoktu. Bu durumda, bu Yönetim için, dünyaya en önemli çıkış kapısı olan Türkiye'yle ilişkilerinin düzelmesi ve Türkiye'nin buradaki yönetimle bağlantı kurması önem kazanmaktaydı. Fakat Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle siyasal diyalogu reddedişi, onu idari bir birim olarak tanımaması, önemli bir engel olarak durmaktaydı.

Bu noktada, gerek ABD yönetiminin, gerek Kürdistan Bölgesel Yönetiminin, uzun süredir ellerinde bir koz olarak bulundurdukları PKK'yı gündeme getirdikleri anlaşılmaktaydı. Ankara'nın 2003'ten beri talep ettiği PKK'nın tasfiyesi süreci, Türkiye içinde Kürt sorununa ilişkin düzenlemelere gidilmesi ve Erbil yönetimiyle resmî temas kurulması karşılığında başladı.

ABD Dışişleri Bakanlığına danışmanlık yapan ve yirmi yıldır Kürt sorunu üzerinde çalışmalar yürüten David Phillips tarafından Ekim 2007'de hazırlanan rapor bu konuda bazı önemli ipuçları vermekteydi. "PKK'nın Silahsızlandırılması, Dağıtılması ve Yeniden Entegre Edilmesi" başlığını taşıyan raporda şunlar önerilmekteydi: Öncelikle PKK'nın ateşkes ilan etmesi, Türkiye'nin Güneydoğu'da ekonomik önlemler alması, özellikle, örgüte 2002'den sonra katılanlar için af ya da bulundukları ülkelerde sığınma hakkı verilmesi (Irak'ta Peşmerge olma fırsatı), lider kadro için af olmadan sığınma hakkı tanınması, uluslararası toplumun PKK'nın finans ve propaganda kaynakları üzerinde baskı yapması. Rapor ayrıca, Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle ilişki kurmasını tavsiye ediyor, hatta laik ve istikrarlı bir kuzey Irak'ın Türkiye için daha iyi olacağını ileri sürüyor, karşılığında Barzani yönetimini PKK'nın faaliyetlerini kısıtlayacak önlemler almaya çağırıyordu.

ABD'nin politikası PKK konusunda silahsız bir çözümden yanaydı. Çünkü böy-

lece, Irak'ta hâlâ ihtiyaç duyduğu Kürtler ile Türkiye arasında tercih yapma durumunda kalmayacaktı. Silahsız çözüm, Türkiyeli Kürtler için daha geniş siyasal haklar, reformlar, af ilanı gibi önlemler içermekteydi. PKK konusunda önemli bir adım atılmadan Türkiye bu tür bir çözüme yanaşmadı.

5 Kasım 2007 Uzlaşması ve Sınırötesi Operasyon

2007 sonuna doğru Türkiye, PKK eylemleri konusunda bir yandan ABD ve Kürdistan Bölgesel Yönetiminin de katkılarıyla sağlanacak bir uzlaşmanın yollarını ararken, öte yandan, konuyla dolaylı olarak bağlantılı diğer ülke ve aktörleri yanına çekmeye dayalı bir politikaya yöneldi. Bu çerçevede, Irak Başbakanı Maliki 7 Ağustos 2007'de Türkiye'ye geldi ve iki ülke arasında PKK'ya karşı bir memorandum imzalandı. 28 Eylülde bu kez Irak içişleri bakanı Ankara'ya geldi ve iki taraf terörist faaliyetlere izin vermeme, örgütün finansal kaynaklarını ve lojistik imkanlarını kesme, kuzey Irak'ta medya faaliyetlerinde bulunmasına engel olma konusunda uzlaştı.

Ama Irak tarafı sınır ötesi operasyona razı olmadı. 17 Ekimde ise Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad Türkiye'ye geldi ve sınır ötesi operasyonu desteklediğini söyledi. Bu arada Dışişleri Bakanı Ali Babacan; Filistin, Ürdün ve Suudi Arabistan yetkililerinden PKK'yla mücadelede diplomatik destek aldı ve 27 Ekimde Tahran'a giderek olası bir operasyon için İran'ı iknaya çalıştı. 3 Kasımda Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa ile güvenlik, siyaset ve ekonomi konularında işbirliği anlaşması yapıldı. Aynı dönemde benzeri bir güvenlik anlaşması İngiltere'yle imzalandı.

Türkiye kuzey Irak'a yönelik kara ve hava operasyonunu da içerecek bir açılım arayışındayken ve bunun diplomatik temellerini hazırlamaya çalışırken, 7 Ekim 2007'de, Şırnak'a bağlı Gabar'da 12 askerin kaybıyla sonuçlanan PKK saldırısı gerçekleşti. Türkiye kamuoyunda hükümete ve ABD'ye yönelik tepki artarken, sınır ötesi operasyon yapılması konusunda baskı doruk noktasına ulaştı. Hükümet, isteksiz biçimde, sınır ötesi operasyon düzenlenmesine 1 yıllığına izin veren bir tezkereyi 17 Ekim'de Meclis'ten geçirdi. Birkaç gün sonra, 21 Ekimde Dağlıca karakoluna yönelik bir başka PKK saldırısı gerçekleşti ve 12 kayıp verildi.

Genel manzara böyleyken, Başbakan Erdoğan'ın 5 Kasım 2007'de Beyaz Saray'daki görüşme sonrasında Bush'un PKK'yı hem Türkiye hem Irak hem de ABD'nin düşmanı olarak tanımlaması, Amerikan politikasındaki değişikliğin ilk işareti oldu. Toplantıda, Türkiye ve ABD genelkurmay ikinci başkanları ile Irak'taki ABD komutanı arasında bir üçlü mekanizma ve doğrudan bir hat kurulması kararlaştırıldı. Bundan sonra, kuzey Iraklı liderlerin Türkiye'ye yönelik söylemlerinde de değişmeler başlayacaktır. Bu süreçte ABD tarafından üstlenilen yükümlülükler şöyle sıralanabilir:

1) ABD her ne kadar uzun yıllar önce PKK'yı terörist ilan etmiş idiyse de, 2007 sonuna kadar, bu örgütü kendisinin düşmanı olarak tanımlamamıştı. Bush tarafından yapılan bu tanımlama daha sonra da tekrar edilecektir.

2) ABD bu süreçte, Türkiye ile "anlık istihbarat" paylaşımına gidileceğini açık olarak ilan etti. Yalnızca ABD değil, aynı zamanda İsrail de Türkiye'ye istihbarat sağlayacak, operasyonlar sırasında Türkiye bu ülkeden kiraladığı insansız gözetleme uçaklarından (Heron) yararlanacaktır.

ESKİ GENELKURMAY BAŞKANI ORGENERAL HİLMİ ÖZKÖK:

'Sınır ötesiyle PKK bitirilemez'

"ÇÜNKÜ... Karşı taraftakinin büyük bir stratejik derinliği var. Bir torbası var, vuruyor, ortına 200 kilometre geriye gidiyor. Tanıyanları, destekleyeni var...

Milliyet

BASINDA GÜVEN

ERDOĞAN-BUSH GÖRÜŞMESİNDEN PKK'YA NET MESAJLAR ÇIKTI

Washington'da operasyon ilanı

Erdoğan, "PKK'ya operasyon yapacağız" dedi. Bush, PKK içinistihbarat işbirliğine gidileceğini söyledi ve Türk-ABD askeri makamları arasında yeni bir mekanizma kurulduğunu duyurdu.

GERİ SAYIM BAŞLIYOR

Askerler hemen devreyeyirdi

'PKK ortak düşmanımız'

Asıl ilk hedef payelan

Orman Ocaları PKK lisan'a kaçtı

Milliyet, 06.11.2007.

3) ABD, PKK kamplarının bombalanabilmesi için kuzey Irak hava sahasını Türk savaş uçaklarına açtı.

4) ABD, Türkiye'nin kuzey Irak'ta kara operasyonu yapmasına izin verdi.

5) PKK'nın Avrupa'da çok güçlü ve yaygın bir örgütlenme ağı vardı ve bunun önemli bir kısmı sivil toplum kuruluşları ve medya olarak örgütlenmişti. ABD, Türkiye'yle 5 Kasım uzlaşması gereğince, AB ülkelerindeki PKK örgütlenmesinin kısıtlanması için telkin ve baskılarda bulunmaya başladı. Önemli bir Kürt nüfusun bulunduğu Almanya, Fransa, İsveç gibi ülkelerde PKK ya da ona yakın kuruluşların tamamen tasfiye edilmesi söz konusu olmadıysa da, bazı önlemlerin alındığı görüldü. İngiltere'de PKK yöneticileri tutuklandı. Almanya içişleri bakanının Türkiye ziyaretinde PKK'nın Avrupa'daki faaliyetlerini Almanya merkezli yürüttüğü şikayeti iletilince, Almanya'da Kürt derneklerine baskınlar yapılarak bazı üye ve yöneticiler tutuklandı. Yine bu dönemde AB yetkilileri DTP'yi, PKK ile arasına mesafe koyması konusunda uyardılar (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü).

6) Mayıs 2008'de ABD Uyuşturucuyla Mücadele İdaresi (DEA) PKK'nın uyuşturucu ticareti içinde olduğunu açıklarken, Ekim 2009'da ABD Maliye Bakanlığı, Murat Karayılan'ın da dahil olduğu 3 PKK liderinin banka hesaplarını ve varlıklarını dondurarak onları yabancı uyuşturucu kaçakçısı ilan etti.

Değişen kuzey Irak politikasıyla birlikte, Türkiye'de yeni bir düzenlemeye gidildi ve 1996'da Özel Kuvvetlerin sorumluluğuna bırakılan kuzey Irak konusu, Aralık 2007'de Dışişleri Bakanlığına devredildi.

Türkiye; ABD'nin, Avrupa ülkelerinin ve komşularının desteğini alarak sonunda 16 Aralık 2007'de, bu dönemdeki ilk hava operasyonunu gerçekleştirdi. Tam bu sırada ABD'nin Ankara büyükelçisi Aralık 2007'de Kürt kökenli milletvekilleriyle görüştü. 20 Aralık'ta ise Kerkük'teki referandumun ertelendiği açıklandı. Bu gelişme Türkiye'yi Kerkük konusunda bir ölçüde rahatlattı.

21 Ocak 2007'de Türkiye bu kez, kuzey Irak'a yönelik olarak, "Güneş Harekatı" adı verilen kara operasyonunu başlattı. Bu, 2000'lerde kuzey Irak'a yapılan ilk kara harekatıydı. Harekat sırasında Peşmergelerin geri çekilmesi, Irak hava sahasının Türkiye savaş uçaklarına açılması, ABD'nin ayrıca insansız hava araçlarıyla teknik

yardım ve istihbarat sağlaması, iki ülke arasındaki mutabakatın uygulamaya geçirildiğini gösteriyordu. Bağdat ve kuzey Irak yönetimi, yaptıkları açıklamalarda Türkiye'yi kınadılarsa da, bunlar söylem düzeyinde kaldı. Ne var ki, Savunma Bakanı Robert Gates'in, 28 Şubat'ta Ankara'ya geldiğinde harekatın kısa sürmesi gerektiği yolunda yaptığı açıklama ve bundan birkaç gün sonra operasyonun aniden sona ermesi, Türkiye kamuoyunda ilginç bir biçimde muhalefet ile Genelkurmay Başkanlığı arasında sert tartışmalara yol açtı. Öyle görünüyor ki, kara operasyonu, sorun çözme amacıyla değil, simgesel olarak bölgede dengelerin değiştiğini, Türkiye'nin kuzey Irak'a girebileceğini, PKK'nın tasfiyesine giden yolun açıldığını göstermek, ayrıca, Türkiye kamuoyunun bir kısmından gelen yoğun baskıyı hafifletmek amacıyla yapılmıştı.

Bu süreçte, daha operasyon devam ederken, Başbakanlık Dışişleri Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu ve Türkiye'nin Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik 27 Şubatta Bağdat'a giderek Dışişleri Bakanı Zebari ile görüştüler. Operasyonun hemen ardından Cumhurbaşkanı Talabani 7 Mart 2008'de Ankara'ya davet edildi. Böylece, Cumhurbaşkanı Sezer'in olumsuz tavrı yüzünden onun döneminde yapılamayan ziyaret, Talabani cumhurbaşkanı seçildikten üç yıl sonra gerçekleşebildi. Bu ziyaret, Türkiye ile Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasındaki görüşme trafiğinin başlangıcını oluşturacak, bundan sonra, yoğun bir karşılıklı ziyaret trafiği başlayacaktır.

Taraflar arasında bir anlaşmaya varıldığını anlayan Abdullah Öcalan, örgütün tasfiyesi kararının alındığını söylerken, PKK'nın kuzey Irak'taki yöneticilerinden Cemil Bayık "üçüncü uluslararası komplo" ile karşı karşıya olduklarını dile getirdi. Bu pazarlığın ve anlaşmanın bir parçası olarak gördüğü kuzey Iraklı Kürtlere çok sert eleştiriler yöneltti ve onları ihanetle suçladı. Kürdistan Bölgesel Yönetiminin Mahmur Kampı üzerindeki baskıları artırdığını, PKK bürolarını kapattığını, "Medya Savunma Alanları"nda örgütü hareketsiz bıraktığını söyleyen Bayık, KYB ve KDP'nin kendilerine karşı yürütülen uluslararası komploda yer aldığını bildirdi. Bunun ardından Talabani'nin ve Barzani'nin PKK'ya yönelik söylemleri değişecektir. Hatta daha sonra geri adım atsa da, Talabani PKK'yı terörist olarak tanımlayacak, Barzani PKK silah bırakmalıdır diyecek, Türkiye ile aralarındaki psikolojik engelin kalktığını belirtecektir.

Dolayısıyla, 2008'e gelindiğinde, kuzey Irak ve Kürt sorunuyla ilgili gelişmelerde 1990'ların dinamiklerine geri dönülmüş oldu. Türkiye, Barzani ve Talabani ile ABD'nin de desteğiyle konjonktürel bir ittifak oluşturarak, PKK'ya karşı hem içeride hem kuzey Irak'ta yeni bir hamle başlattı. Ama 1990'lardan farklı olarak, Barzani ve Talabani PKK'ya karşı savaşmadı, Türkiye'nin yürüttüğü operasyonlar çok sınırlı kalırken, kısa süreli tek bir kara harekatı yapıldı. Ayrıca, yine 1990'lardan farklı olarak, Türkiye'nin bu sınırlı kara harekatı ve zaman zaman yaptığı hava operasyonları, AB ülkeleri dahil, dışarıdan tepki çekmedi.

25 Nisan 2008 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, "... *Irak genelinde meydana gelen gelişmeler gözden geçirilmiş, Irak'ta millî mutabakatın temelini oluşturan yasama alanındaki faaliyetler ile Irak'ın bölgede yerini yeniden alabilmesine yönelik gelişmeler değerlendirilmiş, bu bağlamda ülkemizin tüm Iraklı grup ve oluşumlarla istişarelerinin sürdürülmesinin yararlı olacağı mütalaa edilmiştir.*" biçiminde alınan karar, Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile resmî temaslara başlanmasının önü-

Ahmet Davutoğlu-Neçirvan Barzani. Kaynak: http://cache.daylife.com/imageserve/0eo98QNc8Y13b/x610.jpg

nü açtı. Bunun ardından Davutoğlu ve Murat Özçelik'ten oluşan Türk heyeti Mayıs 2008 başında Bağdat'a giderek Cumhurbaşkanı Talabani ve ilk kez olmak üzere KBY Başbakanı Neçirvan Barzani ile görüştü. Bu, KBY ile yapılan ilk açık ve resmî temas oldu. Bu görüşmede "stratejik diyalog" mekanizması kurulması konusunda anlaşmaya varıldı. Dışişleri Bakanı Babacan, kuzey Irak'la diyalog olup olmayacağı sorununun ortadan kalktığını ve Türkiye'nin Irak Özel Temsilcisinin ayda en az bir kez Irak'ı ziyaret edeceğini açıkladı. Bu arada ziyaret trafiğine DTP Genel Başkanı Ahmet Türk de katılarak Aralık 2008'de Bağdat'ta Talabani ile görüştü ve PKK'nın Kürt halkına zarar verdiğini ve askerin elini güçlendirdiğini açıkladı (NTV-MSNBC, 15.05.2008).

Başbakan Erdoğan'ın Temmuz 2008'de Bağdat ziyaretiyle birlikte, eşbaşkanlığını iki ülke başbakanının yapacağı Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulması kararlaştırıldı. Bunun içinde dışişleri, içişleri, enerji ve ticaret bakanları yer alacaktı. Bu görüşmelerde, enerji alanında işbirliği, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapasitesinin artırılması, Irak doğalgazı için boru hattı inşa edilmesi, yeni sınır kapılarının açılması gibi konularda da anlaşma sağlandı. Ayrıca, Kasım 2008'de bir de Türkiye, Irak ve ABD Terörizmle Mücadele Üçlü Mekanizması kuruldu. Bununla ilgili faaliyetler için Erbil'de, başında bir Kürt subayın bulunduğu bir istihbarat ofisi (TISO) tesis edildi ve bu çerçevedeki toplantılara KBY temsilcisi de katılmaya başladı.

Kuşkusuz bu ziyaretlerin doruk noktası, Mart 2009'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Bağdat ziyareti idi. Bir Türkiye cumhurbaşkanının 33 yıl sonra yaptığı bu ilk gezide Gül, Neçirvan Barzani ile görüştü. Bağdat'ta kullandığı "Kürdistan Bölgesel Yönetimi" ifadesini Türkiye'ye döndüğünde reddetti. Fakat bir zamanlar kuzey Iraklı yetkililerle görüşmeme siyaseti izleyen bir Türkiye'nin, bu yönetimi aşamalı olarak, Irak anayasasına göre hukuksal ve idari bir yapılanma olarak tanıması yolunda önemli bir adım atılmıştı. Türkiye'nin hem ekonomik hem siyasal açıdan sağlayacağı bu koruma ve himaye, ABD'nin Irak'tan çekilme sürecinde, kuzey Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetiminin varlığını sürdürmesinde artık önemli bir rol oynayacaktır. Bu süreçte Kürtler de Kerkük'ün statüsü konusunda en azından hukuki açıdan geri adım atmayı kabul ederken, çok sınırlı da olsa PKK'ya karşı önlem alma yoluna gideceklerdir.

Ekim 2009'da bu kez Başbakan Erdoğan yanında 9 bakanla Bağdat'a gitti ve 48 anlaşma imzaladı. Ayrıca; Musul, Erbil ve Basra'da T.C. Konsoloslukları açıldı ve böylece Irak'a bütüncül yaklaşıldığı gösterilmek istendi.

Irak'tan 2011 sonunda çekilme sözü veren Obama yönetimi buna uyarak 15 Aralık'ta işgali resmen sona erdirdi. Geride, büyükelçilik güvenliğinden ve Irak ordusunun eğitiminden sorumlu olacak 157 asker kaldı.

Irak'ta, Tahran'a daha yakın duran Şii kökenli Maliki hükümetini dengelemek ve Kürdistan Bölgesel Yönetimine güvenlik sağlamak gibi konular daha da önem kazandı. Türkiye'nin Erbil'le ilişkileri gelişirken, merkezî Bağdat yönetimiyle ilişkileri daha sorunlu hale geldi. Öyle ki, Maliki hükümeti, Türkiye'yi Irak'ın içişlerine karışmakla suçlamaya başladı.

ABD, Irak'tan çekilmeden önce, Türkiye'nin talebi üzerine, insansız hava aracı Predator'ları İncirlik üssüne yolladı; 4 araç Ekim 2011'de İncirlik'e geldi. ABD'nin herhangi bir bedel talep etmediği ve PKK'ya karşı mücadelede (5 Kasım 2007'deki uzlaşmaya dayanarak) "anlık istihbarat" sağlayacak olan bu hava araçları, 1 yıllık süre için ve açıklandığına göre silahsız olarak hizmet vermeye başladı.

Sonuç olarak, 2000'lerin sonuna doğru kuzey Irak bölgesinin petrol gelirleri sayesinde ekonomik olarak gelişmesi ve fiilen bir devlet niteliği kazanmaya başlaması Kürt sorunundaki en önemli dönüşüm oldu. Hükümetin, dış boyutunu ABD'yle Kasım 2007'de sağlanan uzlaşmanın oluşturduğu Kürt Açılımı ise bir sonuca ulaşmadı. Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle resmî ilişkilere başlaması, bu sürecin en kolay aşaması oldu. PKK'nın dağıtılması ve Türkiye içinde demokratik "açılımların" yapılması son derece sorunlu seyredecektir (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü).

Kuzey Irak'la Ekonomik İlişkiler

Türkiye, 1990'lardan başlayarak, kuzey Irak'la ekonomik ilişkilerini siyasal gelişmelerden bağımsız biçimde sürdürme yoluna gitti. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: İlk olarak, bu ekonomik ilişkiler Güneydoğu ekonomisi için önemli bir katkı sağlıyordu. 1990'lar boyunca, özellikle, yasal olmayan ama göz yumulan mazot ticareti ve taşımacılık Güneydoğu'daki en önemli gelir kaynağı haline gelmişti. İkincisi, Habur kapısının kullanılması, bu kapıyı denetim altında tutarak önemli gelir sağlayan Barzani üzerinde Türkiye'ye bir nüfuz imkanı sağlayabilirdi (bunun ne kadar kullanıldığı ya da kullanılıp kullanılmadığı konusunda yeterli bilgi yoktur). Üçüncü olarak Türkiye, ticari ve ekonomik ilişkileri destekleyerek kuzey Irak'la bir ekonomik karşılıklı bağımlılık oluşturma ve bölgedeki gelişmeleri denetleyebilme imkanlarını aradı.

Türkiye ile kuzey Irak arasındaki ekonomik ilişkiler, işgal sonrasında Kürdistan Bölgesel Yönetiminin kurulması ve belli bir ekonomik gelişmenin sağlanması sonucunda, hızla artmaya başladı. Türkiye'nin genel olarak Irak'a ihracatı, ki bunun büyük kısmı kuzey Irak'a gitmekteydi, 2003'te 829.000.000 Dolar iken 2006'da 2,5 milyar Dolar'a ulaştı. Özellikle kuzey Irak bölgesinin ihtiyacının büyük ağırlıkla Türkiye'den giden ürünlerle karşılandığı bir dönem yaşandı. Bunlar arasında, gıda gibi temel gereksinim maddeleri ile rafine edilmiş petrol ürünleri, demir çelik, inşaat malzemeleri önemli yer tutmaktaydı. 2010 sonuna doğru Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracat 8 milyar Dolar'a ulaşmış, kuzey Irak bölgesine yaptığı ihracat ise bunun yaklaşık % 60'ını oluşturmuştu. Güneydoğu bölgesindeki üretimin yaklaşık % 70'i Irak'a ihraç edilirken, sınır ticaretinden aileleriyle birlikte iki milyon kişi yararlanmaktaydı.

Kuzey Irak her ne kadar petrol rezervi açısından zengin bir bölge ise de, petrolü işleyecek rafineri konusunda sıkıntı bulunmaktadır. Bu yüzden, kuzey Irak'ta çıkarılan petrolün yarısından fazlası Türkiye'de işlenip tekrar Irak'a gönderilmektedir. Bunun içinde benzin, mazot ve LPG vardır. Daha da önemlisi, kuzey Irak'ın elektrik ihtiyacının önemli bir kısmı Türkiye'den sağlanmakta, üstelik, yurt içinde kilowatı 9 *cent*'e satılan elektrik, kuzey Irak'a 4 *cent*'ten verilmektedir. Bu arada, kuzey Irak'ta hızlı bir inşaat faaliyeti başlamış, 1980'lerden beri yurt dışında birçok iş üstlenerek epey deneyim kazanmış Türkiye müteahhitlik şirketleri büyük inşaat işlerine girmişlerdir. Bölgede faaliyet gösteren 1.200 Türkiye şirketinden 900'ü inşaat sektörü ve bununla bağlantı şirketlerdir. Türkiye, şimdiye dek, bu ekonomik pozisyonu kuzey Irak yönetimine karşı kullanma yoluna gitmemiştir.

IX) Tahran Anlaşması Sorunu

ABD'yle ilişkilerde dönem sonunda en önemli sorun olarak, İran'la uranyum takas anlaşması ve Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyinde bu ülkeye yaptırım uygulanması konusunda olumsuz oy kullanması gösterilebilir.

Sorunun temelinde, İran'ın, başta rejiminin niteliği olmak üzere hem bölgesel hem de uluslararası alandaki yeri ve politikalarının öncelikle ABD olmak üzere bazı ülkeler tarafından kabul görmemesi yatıyordu. Bu bağlamda başta ABD, ilke olarak bütün ülkelerin İran'la ilişkilerini sınırlı tutmalarını, bu ülkeye yaptırım uygulanmasını, özellikle de enerji sektörüne yatırım yapılmamasını, askerî ilişkilerden uzak durulmasını istiyordu. Bu süreçte en önemli sorun da, İran'ın nükleer yakıt zenginleştirmeye başlamasıyla ortaya çıktı ve bu konu Türkiye-ABD ilişkilerinde ciddi bir meseleye dönüştü.

İran, ABD açısından, yalnızca bir İslami rejime sahip olmasıyla rahatsızlık yaratıyor değildi. Basra Körfezinde Şii nüfusa sahip ülkelerin hassas iç dengelerinden başlayarak Irak, Lübnan, Gazze ve İsrail konularında ABD için sorun yaratıyor, onun Orta Doğu politikalarında engel olarak görülüyordu. ABD bu yüzden bu ülkeyi, 1990'larda çıkarılan D'Amato Yasası (bkz. Cilt II, s. 272 ve 585) ve "Çifte Çevreleme" (bkz. Cilt II, 1990-2001 dönemi, **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü) politikalarıyla uluslararası alanda elinden geldiğince izole etmeye çalışıyordu. Ayrıca, özellikle Ahmedinecad'ın başa geçmesi ve söylemini sertleştirerek İsrail'in yeryüzünden silinmesi yolunda açıklamalar yapması ABD'deki Yahudi lobisinin tepkilerini artırmış, hatta ABD'nin Irak'tan sonra İran'ı ya da en azından nükleer tesislerini vurması olasılığı tartışılır olmuştu.

Buna rağmen, 2009 başında işbaşına geçen Obama yönetimi, seçim kampanyasındaki pozisyonuna bağlı kalarak önce İran'la diyalog yöntemini öne çıkarmış, ABD'li yetkililer farklı kanallardan İran yönetimiyle temasa geçmişlerdi. Ne var ki, İran'da sokak gösterilerinin artması ve bundan Amerikan yönetiminin sorumlu tutulması, ABD'de ise Yahudi lobisi ve onun Kongre'deki etkinliğinin devreye girmesi, diyalog sürecinin sonuçsuz kalmasına yol açtı.

Bu ortamda, İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansıyla beklenen işbirliğine gitmemesi ve temasların kesintiye uğraması üzerine, Türkiye devreye girerek bu ül-

keyle zaten geliştirmiş olduğu diplomatik diyalogu nükleer konuları kapsayacak biçimde genişletmeye çalıştı. 2008'den itibaren Türkiye sürece daha fazla dahil olurken, yanına İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışan Brezilya'yı da aldı. Türkiye'nin bu çabası ABD'yle eşgüdümlü gidiyor, ABD Türkiye'nin İran'ı belli bir çizgiye çekme çabalarına destek oluyordu. Bu çizgi, "Viyana Grubu" (ABD, RF, Fransa ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) ile P5+1'den (BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri + Almanya) oluşan Batı çizgisiydi. Hatta Nisan 2010'da Obama Brezilya'yla birlikte Türkiye'ye de bu çabaları destekler nitelikte olan ve içeriği Brezilya tarafından medyaya sızdırıldığında tartışma yaratan birer mektup göndermişti.

Fakat ABD, bir yandan da, BM Güvenlik Konseyi üyelerini İran'a yönelik yaptırımları içeren bir karar çıkartma konusunda iknaya çalışıyordu. Washington'un bu yöndeki girişimlerinin sonuç verdiği bir sırada, 17 Mayıs 2010'da Türkiye, Brezilya ve İran'ın Tahran Anlaşmasını imzalaması ve bunun dünya medyasına sorunun çözümü olarak yansıtılması ABD dış politikası açısından sıkıntı yarattı (anlaşma süreci ve içeriği için bkz. **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümü).

Türkiye genelde İran'ın nükleer silah sahibi olmasını istemediğini, ama ABD'den farklı olarak, yaptırım ya da kuvvet kullanımı yerine ikna ve diplomasi gibi yöntemlerin kullanılması, bir güven ortamı oluşturulması gerektiğini söylüyordu.

Türkiye'nin (ve Brezilya'nın) beklentilerinin aksine, hem ABD hem de Viyana Grubu anlaşma hükümlerini yetersiz bularak olumsuz tavır aldılar. Özellikle ABD zamanlama konusuna dikkat çekerek, İran'ın nükleer programında ilerleyebilmek için zamana oynadığını ve yaptırımlar öncesinde uluslararası toplumu bölmeye çalıştığını ileri sürdü. Türkiye ise, benzeri önerileri Ekim 2009'da İran'a bizzat ABD'nin sunmuş olduğunu hatırlatarak, amacının İran'ın bu önerileri kabul etmesini sağlamak olduğunu açıkladı.

ABD yönetimini rahatsız eden bir diğer husus, Türkiye'nin anlaşmayı uranyum sorununu nihai çözüme ulaştıran bir diplomatik zafer olarak sunması idi. Oysa ABD için uranyum takası, sorunun bir parçasını çözmeye yönelik bir güven artırıcı önlemden ibaret idi. Ayrıca, ABD birtakım önemli hususlara itiraz ediyordu: 1) Tahran Anlaşmasında İran'ın uranyum zenginleştirmesini durdurmasına ilişkin bir hüküm yoktu; 2) Türkiye'ye gönderilecek 1.200 kg'lık miktar yetersizdi. Bu miktar bir yıl önceki durumu yansıtmaktaydı ve İran'ın elinde artık daha fazla miktarda zenginleştirilmiş uranyum bulunmaktaydı; 3) Bu 1.200 kg İran dışına gönderilse bile kalan uranyum nükleer silah üretmeye yeterli olabilecekti; 4) İran'ın anlaşmaya uymaması durumunda bir yaptırım düşünülmemişti.

Genel olarak belirtmek gerekirse, ABD bu anlaşmanın İran'la olan nükleer sorunun özüne dokunmadığını ileri sürüyordu. ABD'nin Türkiye (ve Brezilya'ya) yönelik tepkisinin altında yatan şuydu: Obama yönetiminin zaten pek fazla olmayan diplomatik başarılarından biri olarak tam da Çin ve RF gibi Güvenlik Konseyi üyeleri büyük çaba sarfedilerek ikna edilmişken, Türkiye bu tür bir anlaşmayla ortaya çıkmıştı.

Bundan sonraki aşamada BM Güvenlik Konseyindeki oylamada Türkiye'nin İran'a yönelik yaptırımlar konusunda 5 daimi üyenin olumlu oyuna ve ABD'nin aksi yöndeki çabalarına rağmen olumsuz oy kullanması, ABD yönetimini rahatsız eden bir sonraki aşama oldu. ABD'yle ilişkilerde 2006'daki Stratejik Vizyon Belgesinin ar-

dından Obama yönetimiyle "model ortaklık" sürecinin başladığının ilan edildiği bir ortamda ikili ilişkilerde küçük çaplı bir kriz yaşandı. Türkiye, ABD'den gelen telkinler sonucunda söylem değiştirerek, Tahran Anlaşmasının çözüm yolunda başlangıç olduğunu vurgulamaya başladı. Ardından, Türkiye'nin eksen değiştirdiği hususunda yoğunlaşmakta olan iddia ve eleştirilerin doğru olmadığını ortaya koymak amacıyla, Washington'a bir heyet gönderdi.

X) Türkiye, ABD, Ermenistan ve Ermeni Tasarıları Sorunu

Türkiye-ABD ilişkilerine 1980'lerin başında giren Ermeni sorunu, 2000'lerde, bu kez farklı uluslararası ve bölgesel dinamikler altında yerini ve etkisini sürdürmeye devam etti. Bütün bu süreçte, Türkiye'nin iç siyasal yapısında ve dış politikasında, Ermenistan siyasetinde, Yahudi lobisinin tutumunda, Amerikan stratejilerinde derin değişiklikler meydana geldi. Buna rağmen, değişmeden kalan tek şey, özellikle ABD'deki diasporanın, ABD'nin soykırımı resmen tanıması yolundaki çabaları oldu. Zaman içinde bu çabalar hem yoğunluk olarak arttı, hem de eyalet parlamentolarından karar çıkartma ve her eyalette "soykırım müzesi" açma gibi yeni girişimlerle çeşitlendi.

2000'lerde ABD'nin Türkiye'yle ilişkilerinde Ermeni sorunu zaman zaman gündeme geldi, ama bunun uluslararası bağlamı 1980 ve 90'lara göre belli açılardan farklı oldu. Bush döneminde Amerikan dış politikasında jeopolitik kaygılar, enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeler ve bu kaynakların dünya piyasalarına aktarım yolları ön plana çıkmıştı. Daha saldırgan ve yeni stratejik kazanımlar elde etmeye odaklı bir dış politika anlayışı, Orta Doğu'nun yanı sıra, Amerikan stratejisinde Kafkasya, Orta Asya ve Karadeniz'in de önemini artırmıştı. Bu çerçevede, Ukrayna ve Gürcistan'da ABD merkezli sivil toplum kuruluşlarının desteklediği "halk devrimleri" gerçekleşmiş ve ABD'ye yakın yönetimler işbaşına gelmişti (bkz. **Renkli Devrimler** kutusu, s. 465). ABD, 2002'den itibaren Gürcistan'la askerî ilişkilerini kuvvetlendirmiş, Ukrayna ile birlikte bu ülkenin NATO'yla bağlantıya girmesini de desteklemişti. Ermeni lobisinin girişimiyle Azerbaycan'a yönelik olarak 1992'de Kongre'den geçirilmiş olan ve ABD'nin Azerbaycan'a yardımını engelleyen 907 sayılı kararı Bush yönetimi askıya almış, böylece, Hazar havzasının kritik bir noktasında bulunan, petrol rezervlerine sahip Bakü'ye yönelik bir açılım yapmıştı.

Bununla birlikte, 2000'lere gelindiğinde, dünya konjonktürü Ermeni sorunu açısından Türkiye'nin aleyhine gelişmeye başladı. Kimlik kavramının bütün dünyada öne çıkması, Ruanda ve Srebrenica'daki (Bosna) katliamların uluslararası yargı tarafından "soykırım" olarak tanımlanması, Darfur (Sudan) gibi yerlerde büyük katliamların yaşanması, Türkiye'deki yetkililer dahil her çatışmayı herkesin "soykırım" olarak tanımlayıp geçmesi ve tabii Ermeni Diasporasının büyük çabaları, 1915 olaylarının gündemde kalmasını sağladı. Türkiye'yle yakın ilişkileri bulunan Almanya gibi ülkelerden başlayarak Arjantin'den Litvanya'ya, Uruguay'dan RF'ye kadar 20'yi aşkın ülke ve uluslararası örgüt soykırımı tanıdı. Fransa ve İsviçre gibi ülkeler soykırım inkârını suç sayan ve cezalandıran yasalar çıkardılar (bkz. **Dönemin Bilançosu** ve **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümleri).

Ermeni konusu, geçmişte, Amerikan yönetimlerinin Kongre ve Ermeni lobisinin baskıları karşısında direndiği ve Türkiye'yi istemeyerek de olsa kollamak zorunda kaldığı, karşılığında ise Türkiye'nin "borçlu" duruma düştüğü bir ilişki biçimi yaratmıştı. Uluslararası ortam bu biçimde oluşunca, bu sorun, çok boyutlu bir nitelik taşıyan Türkiye-ABD ilişkilerinin merkezinde yer almasa da, zaman zaman ciddi bir mesele haline geldi.

Türkiye-ABD ilişkileri açısından bakıldığında, Ermeni sorununun birkaç boyutta gündeme geldiği görülmektedir. Burada, birbiriyle yakından ilişkili ama kategorik olarak ayrı konular olan, ABD'nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanıması girişimleri ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki durum ve bunun Türkiye-ABD ilişkilerine yansıması üzerinde durulacaktır.

Ermeni diasporasının soykırım konusunda ABD'de yaptığı girişimler şunlar oldu: 1915 olaylarının bütün eyaletler ve Kongre düzeyinde soykırım olarak tanınmasını sağlamak; Başkan'ın her yıl yaptığı 24 Nisan açıklamasında soykırım terimini kullanmasını sağlamak; Amerikan dış politikasının, Ermenilerin soykırıma uğradıkları göz önüne alınarak yürütülmesini sağlamak; Türkiye'yi ABD aracılığıyla soykırımı tanımaya zorlamak; ülkenin çeşitli yerlerinde Washington DC'deki Holocaust (Yahudi soykırımı) müzesine benzer soykırım müzeleri açılmasını sağlamak; okullarda Ermeni Soykırımını öğretme kampanyaları yürütmek, yani bundan sonraki Amerikalı kuşakları, ilkokuldan itibaren Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığını öğreterek yetiştirmek.

ABD ve Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu (TARC) Denemesi

2000'lerdeki küresel değişmelerden biri de, petrol fiyatlarının yüksek seyretmesi sayesinde RF'nin ekonomik gücünün artmış oluşuydu. RF, özellikle doğalgaz ve boru hatları üzerindeki avantajını dış politikasında açıkça kullanmaya başlamıştı (bkz. **Rusya Federasyonuyla İlişkiler** bölümü). Ermenistan bu süreçte RF'yle hem ekonomik hem de siyasal/askerî bağlarını sürdürmeye devam etti. Erivan'ın RF'ye olan bağımlılığının farkında olan ABD, Türkiye ile Ermenistan'ı yakınlaştırmaya, böylece Ermenistan'ın Moskova'yla bağını zayıflatmaya çalışıyordu. Bu nedenle, Türkiye ile Ermenistan diplomatları arasında İsviçre'de süren görüşmeler sürecini ısrarla destekledi. Türkiye'yi Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme, yani sınırları açma ve diplomatik ilişkiler kurma hususunda iknaya çalışırken, Ermenistan'ı da tarih komisyonu meselesinde ikna etmeye uğraştı. Bu konuda İsviçre'nin arabuluculuğunda yapılan gizli diplomatik görüşmeler, aşağıda da değinileceği gibi, Nisan 2009'da sonuca ulaşacak ve bir "yol haritası" ilan edilecektir.

ABD'nin bu yöndeki girişimlerinden ilki, Amerikan Dışişleri Bakanlığının çabalarıyla 9 Temmuz 2001'de "Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu"nun kurulması oldu (*Turkish-Armenian Reconciliation Commission – TARC*) (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü ve **Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC)** kutusu, s. 494).

İki taraf arasında diyalog kurulması amacıyla geliştirilen ve ABD Dışişlerinin finansal desteğiyle yürütülen bu komisyonun başında, Amerikan Dışişleri Bakanlığına danışmanlık yapan ve 2007 sonrasında Türkiye'de Kürt sorununun çözülmesi sürecinde proje taslağını da hazırlamış olan David Phillips bulunuyordu. Anla-

şılıyor ki ABD, tıpkı İsrail ve Filistinli yetkililer arasında 1993'te Oslo'da başlatılan "ikinci yol" (*second track*) görüşmeleri gibi bir gayriresmî yöntemi Türkler ve Ermeniler arasında denemek istemişti. Burada komisyonun başarılı olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur; ama önemli olan, ABD'nin, iki toplum ve iki ülke arasında bir anlaşma sağlanması yolundaki çabalarını farklı kanallardan hızlandırmaya başlamasıydı. ABD, Türkiye ile Ermenistan arasında Eylül 2009'da yapılacak protokolleri de tamamen destekleyecektir (ayrıntı için bkz. Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler bölümü).

Soykırım Karar Tasarısı Girişimleri

Ermeniler, soykırımın Kongre ve yönetim düzeyinde tanınması için 1990'lardan beri sürdürdükleri çabaların sonuca ulaşmaması nedeniyle, eyaletlerden karar çıkartma ve eyalet düzeyinde eğitim müfredatına 1915 olaylarını soykırım olarak yerleştirme çabasına hız verdiler. 2010 itibariyle, yukarıda belirtilen 20 ülkenin yanı sıra, 42 ABD eyaleti soykırımı tanımıştı. Eğitim konusunda da "*teachgenocide*" (soykırımı öğretmek) başlıklı internet siteleriyle öğretmenler hedef alındı ve etkilenmeye çalışıldı. ABD'nin federal niteliği sayesinde, eyalet eğitim sistemlerine Ermeni Soykırımını yerleştirmek, daha az çabayla ve daha kolay biçimde mümkün olabiliyordu.

Ekim 2000'de Clinton yönetiminin müdahalesiyle Temsilciler Meclisinin gündemine alınmayan Ermeni tasarısından sonra bir süre sessizlik yaşandı. Nisan 2003'te, henüz 1 Mart Tezkeresinin etkileri sürerken, California'dan Cumhuriyetçi temsilci George Radanovich tarafından Temsilciler Meclisine sunulan 193 sayılı tasarı ile aynı yılın Haziran ayında Senato'ya sunulan 164 sayılı tasarıyı komitelerden geçirme denemesi başarılı olamadı. Bu tasarılar, 1 Mart Tezkeresinin kabul edilmemesi karşısında ABD'nin elindeki kozu Türkiye'ye hatırlatması şeklinde de yorumlandı. Haziran 2005'te yine George Radanovich ve Demokrat Parti'den Adam Schiff tarafından hazırlanan 195 ve 316 sayılı tasarılar Temsilciler Meclisine sunuldu. Bunlardan birincisi ABD'nin soykırımı tanımasını isterken, ikincisi ABD'nin dış politikasında buna yönelik adımlar atmasını ve Türkiye'nin Ermenistan sınırını açması için çaba harcaması gibi hususları öngörüyordu.

Eylül 2005'te bu kez Senato'ya 320 sayılı karar tasarısı sunuldu. Bu tasarının altında, daha sonra Obama yönetiminde dışişleri bakanı olacak Hillary Clinton ile başkan yardımcısı olacak Joe Biden'ın da imzaları bulunuyordu. Bu iki tasarının 15 Eylül 2005'te Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinde gündeme alınması kararlaştırıldı. Irak'taki durumun iyi gitmediği bir ortamda Türkiye'yle arasında yeni bir sorun yaratmaktan kaçınan Yönetim duruma müdahale etti. Amerikan-Türk Konseyi Başkanı olan eski ulusal güvenlik danışmanı Brent Scowcroft, Temsilciler Meclisi Başkanı Dennis Hastert'a bir mektup göndererek tasarıların gündeme alınmamasını istedi. Dışişleri Bakanlığı da tasarıların Amerikan ulusal çıkarlarına aykırı olduğunu belirterek harekete geçti. 195 sayılı tasarı 35 olumlu ve 11 karşı oy, 316 sayılı tasarı ise 40 olumlu ve 7 karşı oyla alt komisyondan geçti ve genel kurula sevk edildi. Temsilciler Meclisinde genel kurula gelmesi durumunda çok büyük bir olasılıkla geçecek olan bu tasarılar, Hastert'in inisiyatifini kullanarak oylatmaması nedeniyle gündemden düştü. Senato'da bulunan 320 numaralı tasarı ise 18 Kasım 2005'te

Dış İlişkiler Komitesine sunulduysa da, oylamaya konulmamak suretiyle gündemden düşürüldü.

Tasarıların gündeme alınmayıp uyutulması Türkiye'de geçici bir rahatlama sağladı. Fakat ABD'deki Ermeni topluluğuna çok yakın bir isim olan, yıllardır bu toplulukla dayanışma içinde çalışan ve ABD'nin soykırımı tanıması için çalışacağı sözünü vermiş olan California temsilcisi Nancy Pelosi'nin, Kasım 2004'teki seçimlerin ardından Temsilciler Meclisi başkanlığına seçilmesi yeni bir kaygı yarattı. Öte yandan, Demokratların Temsilciler Meclisinde çoğunluğu yeniden ele geçirmeleri ve Pelosi'nin meclis başkanı olması Ermeni toplumunda umutları artırdı. Ermeni lobisinin önde gelen iki temsilcisi Adam Schiff ve George Radanovich 30 Ocak 2007'de bu kez 106 sayılı karar tasarısını Temsilciler Meclisine sundular. Diğer tasarılardan epeyce uzun olan bu metin, 1915'ten başlayarak Clinton dönemine dek meydana gelen gelişmelerin bir özetini vermekte ve bir soykırım yapıldığını kanıtlamaya yönelmekteydi.

Oylama yapılırsa metnin toplam 435 temsilciden 225'inin desteğini alacağı anlaşılınca, Türkiye farklı kanalları kullanarak tasarıyı engellemek için harekete geçti. Dönemin Dışişleri Bakanı Gül, Genelkurmay Başkanı Büyükanıt ve TBMM'den bir milletvekili heyeti Washington'a giderek çeşitli merkezlerle temas etti.

ABD'de tasarıyı destekleyen milletvekili sayısının yüksekliği, Temsilciler Meclisi başkanının tutumu, dışarıda Irak ve Afganistan'daki gelişmelerin yarattığı sıkıntı ve buradaki operasyonlarda Türkiye'ye duyulan ihtiyaç yüzünden, Bush yönetimi işi ciddiye almaya başladı. Dışişleri Bakanı Rice ve Savunma Bakanı Gates Mart 2007 başında Pelosi ile Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanı Tom Lantos'a mektup göndererek tasarılara karşı görüşlerini açık bir şekilde belirttiler. Bu dönemde Rice, ABD'nin Orta Doğu politikasının zarar görebileceği uyarısını yaparken, Gates Türkiye'nin stratejik önemini Temsilciler Meclisi üyelerine detaylı bir şekilde, rakamlar ve maliyet hesaplarıyla anlattı ve Irak'a sevk edilen lojistik malzemenin % 70'inin Türkiye'den geçtiğine dikkatleri çekti.

Türkiye'yle savunma sanayii alanında iş ve yatırım yapan Amerikan şirketleri de bu sürece dahil oldular. Tasarının geçmesi durumunda savunma ihalelerinde boykot tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarını düşünen Raytheon (Tomahawk, Patriot vb. füze sistemleri), United Technologies (Sikorsky helikopterleri) dahil olmak üzere 6 şirket tasarı aleyhinde yoğun bir lobi çalışması yürüttüler. Bu arada TÜSİAD da hem heyet göndererek, hem iş yaptıkları Amerikan şirketleriyle temasa geçerek, hem de Temsilciler Meclisi başkanına mektup göndererek devreye girdi.

Tabii, bu noktada, Ermeni karar tasarıları ve soykırım konusunda özellikle iki husus önem kazandı: 1) Stratejik nedenler (Türkiye-İsrail ilişkileri ve askerî, güvenlik bağlantıları); 2) Dünyada kendilerinden başka bir halkın soykırıma uğramasından ve böylelikle Yahudilere özgü ayrıcalık ve mağduriyet hissinin azalması tehlikesinden dolayı genellikle Türkiye'nin yanında yer alan Yahudiler ve ABD'deki Yahudi lobisinin tutumu.

Önce, bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinin sorunlu seyrettiğini hatırlamak gerekir. Buna rağmen İsrail'in 1915 olayları hakkındaki resmî tutumu değişmedi ve soykırım tanımı bu ülke tarafından kullanılmadı. Fakat ABD'de etkili bir Yahudi kuruluşu olan Karalamaya Karşı Birlik (*Anti Defamation League*) başkanı Abra-

ham Foxman Ağustos 2007'de, 1915 olaylarını soykırım olarak tanıdıklarını, ama Kongre'den bu yönde bir kararın geçmesini desteklemediklerini açıkladı. Ardından, Amerikan Yahudi Komitesi de Ermeni Soykırımını tanıdığını açıkladı. Öte yandan Türkiye'deki Musevi cemaati, tasarının geçmemesi için girişimlerde bulundu. Kongre'nin önde gelen liderlerine 25 Nisan 2007'de mektup gönderirken, oylamanın yapılacağı gün çıkmak üzere *Washington Post* ve *Washington Times* gazetelerine ilan verdi.

GENELKURMAY BAŞKANI'NDAN 'SOYKIRIM TASARISI' UYARISI

ABD ayağına kurşun sıktı

Milliyet ÖZEL

Milliyet aracılığıyla mesaj veren Orgeneral Yaşar Büyükanıt, "Tasarı Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'ndan geçerse ABD ile askeri ilişkilerimiz hiçbir zaman eskisi gibi olmaz" dedi

Orgeneral Paro'ya mektup

ABD'den sınır ötesi için sağduyu çağrısı

Genelkurmay: Millî ile karşılık verilecek

Tasarının geçme ihtimali yüksek

Milliyet, 14.10.2007.

Bush yönetimi son bir hamleyle 8 eski dışişleri bakanının Eylül 2007'de Pelosi'ye bir mektup göndermelerini sağlayarak Temsilciler Meclisi üyelerini etkilemeye çalıştı. Bütün bu girişimlere rağmen 106 sayılı tasarı 10 Ekim 2007'de Uluslararası İlişkiler Komitesinde 21'e karşı 27 oyla kabul edildi. Olumlu oy kullananlar arasında, Türkiye'ye yakın duran komite başkanı Tom Lantos da bulunuyordu. Fakat Yönetim'in etkili baskıları sonucunda tasarı genel kurula getirilmedi. Kısacası, Bush döneminde Ermenilerin gösterdiği çabalar sonuca ulaşmadı ve Yönetim bu konudaki tutumunu değiştirmedi.

Kasım 2008'de yapılacak başkanlık seçimleri öncesinde aynı gelişmeler tekrar yaşanmaya başlandı ve bütün adaylar Ermeni lobilerine soykırım konusunda söz verdiler. Başkan seçilecek olan Barack Obama da Ermeni lobisine yazılı bir mektup gönderdi. 106 sayılı tasarıya verdiği desteği hatırlatmanın yanı sıra, hem Ermenistan'ın güvenliğini geliştireceğine ve bunun için Türkiye ve Azerbaycan'ın kuşatmasını sona erdirmeye çalışacağına, hem de soykırımı tanıyacağına söz verdi. Obama başkan olunca, Schiff ve Radanovich Mart 2009'da 252 sayılı tasarıyı Uluslararası İlişkiler Komitesine gönderdiler.

Obama, 24 Nisan 2009'da yaptığı yazılı açıklamada, 1915'te yaşananlar için "soykırım" terimini değil, Türkiye'de 15 Aralık 2008'de başlatılan "Ermenilerden Özür Diliyorum" kampanyası metninde geçen ve Ermenicede 1915 katliamı için kullanılan "Büyük Felaket" terimini ("Medz Yeghern") kullandı (bkz. **Ermenilerden Özür Kampanyası** kutusu, s. 495). Böylece Obama, bir yandan Ermenistan Ermenileri bu ifadeyi soykırım yerine kullandığı için Ermenilere verdiği sözü tutmuş ve güvenilir başkan imajını kurtarmış olurken, öte yandan teknik olarak soykırım terimini de kullanmamış oluyordu.

Bu arada, İsviçre'nin arabuluculuğunda yapıldığına yukarıda değinilen Türkiye-Ermenistan gizli diplomatik görüşmeleri sonuçlanmış ve "yol haritası" 22 Nisan 2009'da, yani ABD başkanının açıklamasından iki gün önce ilan edilmişti (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü). Obama 24 Nisan 2010'da yaptığı açıkla-

mada ise yine "Medz Yeghern" terimini kullanacak, bir ABD başkanı olarak ilk kez, 1915 olayları sırasında Ermenileri kurtaran Türklerden bahsederek bir denge kurmaya çalışacaktır. Obama aynı tutumu 2011 ve 2012 24 Nisanlarında da devam ettirecektir.

ABD, Soğuk Savaş döneminden beri izlediği Ermeni Soykırımı tanımama politikasını 2010'da da sürdürdü. Zaman zaman bunun etrafından dolaşsa da hiçbir zaman bunu resmî olarak Yönetim ve Kongre düzeyinde kabul etmedi. 2000'lerde bu politikanın değişmesi için belirgin ve yeterli bir neden yoktu. Tasarı hakkındaki görüşmelerde bazı Temsilciler Meclisi üyeleri 1 Mart Tezkeresine gönderme yaparken, Yönetim ve Türkiye yanlısı üyeler TARC çalışmalarını ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki görüşme sürecini ("Futbol Diplomasisi"ni) karşı görüş olarak kullandılar. Türkiye'ye daha yakın olan Cumhuriyetçiler yönetimdeyken, ABD'nin Irak, Afganistan gibi işgal bölgelerinde, İran konusunda ve Orta Doğu'da Türkiye'ye ihtiyacı sürerken, üstelik Türkiye kamuoyunda ABD karşıtlığı en yüksek noktasına ulaşmışken köklü bir politika değişikliğine gidilmesi mümkün değildi. Kaldı ki böyle bir değişiklik, Ermenistan ile normalleşme sürecini tamamen ortadan kaldırabilirdi. Aynı düşünceler Obama yönetimi için de belirleyici oldu.

Bununla birlikte, her geçen yıl Türkiye üzerindeki baskı artmakta, tasarılar daha sık gündeme getirilmekte ve bunların tonu sertleşmekteydi. Örneğin, 2000'lerdeki tasarılar 1915-1923 yıllarından söz etmeye başlamış, yani Kurtuluş Savaşı dönemini de kapsar hale gelmişti. Karar tasarılarının aldığı destek genişlerken Yönetim'in müdahaleleri giderek önem kazandı. Bu arada, başkanların 24 Nisan açıklamaları da içerik olarak sertleşmeye başlamıştı.

Son olarak, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi (bu komitenin 2007'den önceki adı Dış İlişkiler Komitesidir), Türkiye'nin bütün itirazlarına rağmen, yukarıda sözü edilen 252 sayılı karar tasarısını Mart 2010'da 22'ye karşı 23 oyla kabul etti. Türkiye'de büyük tepki toplayan ve Obama yönetiminin yeterince çaba göstermediği düşünülen bu gelişme karşısında, hükümet göreve yeni başlamış olan Washington büyükelçisini bir süre merkeze çağırarak tepki gösterdi.

XI) ABD ve Kıbrıs Sorunu

2000'lerde Kıbrıs sorunu, hem ABD yönetimi hem Türkiye hem de Kıbrıs'la ilgili gelişmeler nedeniyle yeni bir biçim aldı. Kıbrıs'ın stratejik önemi bilinmekle birlikte, gerek küresel gelişmeler, gerek enerji güvenliği konusunun giderek gündemde daha fazla yer tutması, Kıbrıs'ın bilinen stratejik konumuna yeni öğeler kattı.

Bu dönemde ABD'de, stratejik konumunu güçlendirmek isteyen, Orta Doğu bölgesini coğrafi olarak daha geniş yorumlayan ve değişimi zorlayan bir Yönetim bulunmaktadır. Türkiye'de ise, AKP hükümetinin yoğun toplumsal ve siyasal tartışmalara rağmen ülkede sağlamış olduğu göreli istikrar içinde ortaya çıkan değişim/dönüşüme açık ortam, Kıbrıs konusunda da kendisini gösterecektir. Özellikle, "komşularla sıfır sorun" ve bölgesel güç olma gibi söylemler, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu ve ABD'nin soruna yaklaşımını etkileyecektir. Bunlara ilaveten, Kıbrıs'ın hem güney hem de kuzeyindeki siyasette değişimler meydana gele-

cek, Rum kesimi adanın tümü adına AB üyesi olurken, kuzeyde adı Kıbrıs milli davasıyla anılan Rauf Denktaş kırk yıl sonra ilk kez, siyaseti muhalif bir pozisyondan yürütmek zorunda kalacaktır.

Bu gelişmeler ışığında 2000'lerde ABD'yle ilişkiler bahsinde Kıbrıs sorunu üzerinde durulurken, Kıbrıs'ın genelde ABD için ne gibi bir siyasal/stratejik anlam taşıdığından ve ABD'nin Kıbrıs sorununa bakışının genel niteliklerinden de bahsetmek gerekir.

Kıbrıs, Soğuk Savaş döneminde Batı sistemi için stratejik bir önem taşımaktaydı. Soğuk Savaş boyunca Kıbrıs'ta sol hareket güçlüydü. Makarios da Bağlantısızlık hareketinde etkindi ve Çekoslovakya üzerinden Sovyet silahları aldığı bildiriliyordu. Ama Kıbrıs genelde Batı sistemi içindeydi ve buradaki İngiliz egemen üsleri sayesinde ABD de doğu Akdeniz'de stratejik üstünlüğünü pekiştirmişti.

Soğuk Savaş sonrasında, Rumların RF'yle ilişkilerini güçlendirmeleri, bu ülkeden S-300 füze sistemi almaya çalışmaları gibi gelişmeler ABD'yi rahatsız etmiş ve Washington hemen diplomatik mekanizmaları çalıştırmıştı. 2000'lere gelindiğinde ise, ABD'nin Kıbrıs politikası, bölgeyi etkileyen kimi gelişmeler bağlamında belirlendi: 11 Eylül sonrasında ortaya atılan "terörizme karşı savaş" politikası çerçevesinde Akdeniz'de NATO'nun yeni bir misyon başlatması (bkz. aşağıda NATO'yla İlişkiler başlığı); ABD'nin Irak'ı işgali ve "stratejik demokratikleşme" dediği bir süreci başlatması; 2005'te Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının faaliyete geçmesi gibi. 2000'lerde ayrıca, kuzey Irak petrolünün uluslararası piyasalara ulaşabilmesi için tek güvenli güzergâhın Kerkük-Ceyhan hattı olarak tekrar öne çıkması Kıbrıs'ın önemini artıran bir etken oldu.

ABD'nin bu dönemde Kıbrıs sorununa bakışının ana unsurları şöyle sıralanabilir: ABD, söylem düzeyinde, Kıbrıs'ın bölünmüşlüğünü kabul etmediğini, mevcut statükoya karşı olduğunu açıklamayı sürdürdü. Özellikle 2000'lerde Avrupa kıtasının bir parçasında bölünmüş bir kentin bulunmasının kabul edilemez olduğunu bildirdi. İki taraf arasındaki görüşme ve müzakere sürecine destek olmayı sürdürdü. Daha önce yaptığının aksine (1964'te iki Acheson Planı hazırlamıştı), kendisi bir çözüm planı hazırlamadı, tarafların kabul edeceği çözüm süreçlerini destekledi. Kıbrıs sorununun Türkiye'nin AB üyelik sürecini sekteye uğratacak bir engele dönüşmesinden rahatsızlık duydu. İki kesimli ve iki toplumlu bir çözüme destek oldu. Rumların AB üyelik sürecini de destekledi. Bütün bunlara rağmen sorunun çözümü için ısrarcı olmadı. Adanın bölünmüşlüğünü kabul edilemez bulsa da, çatışma olmaması ve 2003'ten itibaren sınırların açılmış olması gibi nedenlerle, özellikle Annan Planının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra çözüme olan ilgisi azaldı.

ABD'nin Kıbrıs sorununa yaklaşımını Annan Planı ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alabiliriz.

ABD yönetimi, 2002 sonundan itibaren, Türkiye'de Kıbrıs sorununa daha farklı yaklaşan, çözüm sürecinde uzlaşmacı bir tavır takınabileceği sinyallerini veren bir hükümetle çalıştı. Kasım 2002'de BM genel sekreteri taraflara bir plan sunduysa ve Aralık 2002'deki AB Kopenhag Zirvesinde tarafların anlaşmaya varmaları için çaba gösterdiyse de, bir anlaşma sağlanamadı. Fakat Kopenhag Zirvesinde Rum kesimine 2004'te AB üyeliği için davet çıkınca, gerek Kıbrıs sorununun dinamikleri gerek Türkiye-AB-Kıbrıs ve Türkiye-ABD-Kıbrıs üçgenleri yeni bir boyut kazandı.

Bu gelişmeyle birlikte ABD'li yetkililer öncelikle, Kıbrıs sorununun Türkiye-AB ilişkilerini etkilemesinden ve Türkiye'nin AB yönelimini engellemesinden endişe ettiler. Kıbrıs Cumhuriyetinin bütün adayı temsilen AB'ye girmesi durumunda Türkiye'nin kuzeyi ilhak edebileceği dile getirilmekteydi; bu, en fazla kaygı uyandıran olasılıktı. 2003'ten itibaren Annan Planı hazırlık çalışmalarının başlamasıyla birlikte çözüm için yeni umut doğarken, Türkiye ve KKTC'nin takınacağı tavır önem kazandı. AKP hükümeti bu konuda uzlaşmaya yakın dururken, KKTC'de Cumhurbaşkanı Denktaş plana karşı mesafeli olduğunu ortaya koydu.

Uzun bir süredir Denktaş'ı çözüm sürecinin önündeki engellerden biri olarak gören ABD, Denktaş hakkındaki söylemini sertleştirdi. Aslında Denktaş kırk yıllık siyasal yaşamında ABD karşıtlığı içinde olmamış bir liderdi. Fakat söylemi Soğuk Savaş dönemi siyasetini yansıtan, Kıbrıs'ı "milli dava" olarak tanımlayan, giderek Türkiye'deki milliyetçi/ulusalcı kesimlerle ortak hareket eden ve çözümsüzlükle özdeşleşmiş bir siyasetçi olarak görülmeye başlandı.

Makarios ve Denktaş, 1977 yılında BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'la birlikte. Kaynak: http://www.mfa.gov.cy

Annan Planının referanduma sunulması sürecinde ve özellikle de görevden ayrıldıktan sonra, Denktaş'ın ABD karşıtı söylemi giderek belirginleşecektir. Daha Ocak 2003'te *The New York Times* gibi etkili gazetelerde Denktaş'ı eleştiren yazılar çıkarken, ABD Dışişleri Bakanlığı da, Mart 2003'teki Lahey görüşmelerinin başarısızlığa uğramasından doğrudan Denktaş'ı sorumlu tuttuğunu açıkladı. Hatta KKTC'de yapılacak seçimlerden önce Ankara'da Dışişleri yetkilileriyle görüşen ABD Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Özel Koordinatörü Thomas Weston, seçimlerin adil yapılması için Türkiye'nin çaba göstermesi gerektiğini açıklama ihtiyacını duydu. ABD'nin Annan Planına verdiği destek, Lefkoşa'daki büyükelçisinin KKTC'deki çözüm ve barış mitinglerine katılması ve köyleri gezerek Annan Planını destekleyen konuşmalar yapmasına dek vardı.

Denktaş, Annan Planı konusunda çözüme yakın görünmezken, Rum tarafında yapılan seçimlerden sağcı DİKO ile komünist AKEL partisinin (Emekçi Halkın İlerici Partisi; Kıbrıs Rum kesimindeki komünist parti) koalisyonu çıktı ve başına da eski EOKA'cı Tassos Papadopulos geçti. Bu arada, Türk tarafındaki toplumsal ve siyasal ortam dönüşüme uğradı ve uzlaşmadan yana görünen Mehmet Ali Talat liderliğindeki Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) seçimleri kazanarak hükümeti kurdu.

ABD bir yandan Annan Planına destek verirken, öte yandan Rum tarafının AB'ye üyelik sürecini destekliyordu. Rum tarafının Kıbrıs'ın tümünü temsilen AB üyesi olmasıyla sonuçlanacak bu gelişmeye ABD'nin verdiği desteğin altında, aynı yıl yani 2004'deki NATO genişlemesi yatmaktaydı. Diğer bir deyişle, eğer ABD Kıbrıs'ın AB üyeliğini engellemeye çalışırsa, Yunanistan'ın da NATO genişlemesini veto etmesi olasılığı vardı.

Sonuçta Nisan 2004'te Kıbrıs'ın iki tarafında yapılan referandumda Annan Planı Rum tarafında kabul edilmezken, Türk tarafında kabul gördü. Bundan sonra ABD'nin Kıbrıs sorunundaki yaklaşımı ile Türkiye ve KKTC'nin bu konuda ABD'ye yönelik talepleri ve beklentileri değişecektir. Bir defa, artık Türkiye ve Kıbrıslı Türklere çözüme yanaşmaları konusunda bir süre telkinde bulunulmayacaktır. Bunun ötesinde, beklenti sahibi olan artık KKTC yönetimidir ve bundan sonra KKTC'ye yönelik izolasyonların kaldırılması yolundaki talep ve beklentiler dile getirilecektir. Türkiye açısından ise büyük bir değişiklik yaşanmayacak, Kıbrıs'ın AB üyesi olması nedeniyle bu kez limanların ve hava sahasının Kıbrıs Rum bandıralı gemilere açılması, öncelikle AB'yle ilişkilerde, ama bir ölçüde de ABD'yle ilişkilerde sorunlu noktalardan biri haline gelecektir. ABD yönetimi açıkça, Türkiye'nin Ankara Antlaşmasını "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni de kapsayacak şekilde genişletme yükümlülüğünü yerine getirmesini isteyecektir.

Annan Planının Rum tarafındaki referandumda kabul edilmemesi üzerine ABD bundan Rum yönetimini sorumlu tuttu ve Planı destekleyenlerin tehdit edildiğini, planı savunanlara yeterince temsil hakkı verilmediğini ileri sürdü ve tabii ki Rum kesiminin tepkisini çekti.

Diğer yandan ABD, çözüm sürecinde uzlaşmacı bir tavır sergileyen Kıbrıs Türk tarafına, referandum sonrasında sınırlı da olsa bazı açılımlar yaptı. Bir yıl önce 14.000.000 Dolar olan ve iki kesimli projeler için tahsis ettiği yardımı, 2004'te iki katına çıkararak Kıbrıslı Türkler için 30.000.000 Dolar'lık bir yardım öngördü. Referandumdan on gün sonra KKTC temsilcisi New York'taki BM binasında ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ile görüştü. Bunu diğer küçük çaplı diplomatik açılımlar izledi. Örneğin, Ankara'daki ABD Büyükelçiliği, KKTC büyükelçisini ulusal gün kokteyline davet etti, Kıbrıslı Türklere de daha uzun süreli vize verilmeye başlandı.

Haziran 2004'te ABD Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Özel Koordinatörü Thomas Weston, KKTC'nin Washington temsilciliğini ziyaret eden ilk Amerikalı yetkili oldu. Şubat 2005'te, içinde bazı Amerikalı şirket yöneticilerinin bulunduğu on kişilik bir grup önce İstanbul'a geldi ve Türkiye'den Amerikan ticaret ataşesi ile bazı diplomatları aldıktan sonra KKTC'deki Ercan havaalanına indi. İlk kez bir Amerikan uçağı Türkiye üzerinden de olsa resmen Kıbrıs Türk tarafına iniyor, o tarihe kadar Amerikan kamu görevlileri KKTC topraklarına Rum bölgesinden girerken, bu kez doğrudan giriş yapıyorlardı.

Rum tarafında büyük tepki ve infial yaratan bu gelişmeye Rum hükümeti ABD'yi kamu ihalelerinden mahrum bırakmak, Amerikan mallarını boykot etmek, ABD'nin düşmanları olarak tanımladığı Suriye ve İran'la ilişkileri geliştirmekle tehdit ederek yanıt verdi. Hatta üst düzey bir dışişleri yetkilisini bu ülke başkentlerine gönderdi. Ayrıca Lefkoşa'daki Amerikan büyükelçisine bir kınama notası verildi.

Buna rağmen ABD yönetimi bu girişimlerini sürdürdü. Mayıs 2005'te, biri Türkiye-ABD Dostluk Grubu başkanı olmak üzere üç Temsilciler Meclisi üyesini yine aynı güzergâh üzerinden Kıbrıs Türk tarafına gönderdi. Temsilciler Meclisi üyelerinin pasaportlarına KKTC damgası vurulurken, heyet başkanı uzlaşmaya yanaşmayan Papadopulos'u doğrudan eleştirdi ve AB'den Kıbrıs Türk tarafına gelen yardımları engellememesi çağrısında bulundu. Bu geziye yalnızca Kıbrıs'taki Rumlar değil, ABD'deki Rum lobisi de sert tepki göstererek, ziyaretin hem Amerikan yasala-

rına hem de uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürdüler. ABD yönetimi resmî açıklamalarında, ısrarla, söz konusu gelişmelerin Rumları cezalandırmak amacını taşımadığını vurguladı.

2005 sonunda bu kez Başbakan M. Ali Talat ABD dışişleri bakanının davetlisi olarak Washington'a gidip kendisiyle görüştü. Bu davet ve görüşmenin Dışişleri Bakanlığı binasında gerçekleşmesi KKTC yönetimi tarafından önemli sembolik adımlar olarak tanımlandı ve Türk tarafında büyük memnuniyet yarattı. Öte yandan Amerikalı yetkililerin, Türkiye'nin çözüm yolunda yaptığı şeylerin farkında olduklarını söylemesi de Türkiye'de hükümeti memnun ediyordu.

Ne var ki, KKTC'ye yaptığı ekonomik yardımı artırmanın dışında, ABD'nin daha çok simgesel görünen bu açılımları herhangi bir sonuca ulaşmadı. Hatta konuya ilgisinin giderek azaldığı görüldü. Daha 2004 içinde, ABD adadaki koordinatörlüğünü kapattı ve temsilcisi Thomas Weston'ı görevden aldı. Kıbrıs'la ilgili işlere, aynı zamanda Güney Avrupa ve Kafkaslar Şubesinin başında olan Laura Kennedy getirildi ve ABD o tarihten sonra ayrı bir temsilci atamadı. 2007'ye gelindiğinde ABD, Kıbrıs'taki BM Barış Gücüne verdiği fon desteğini de artık gereği kalmadığı gerekçesiyle kesti ve bundan sonra 2008'de iki lider arasında tekrar başlayan görüşmeler sürecini desteklemekle yetindi (bkz. **Kıbrıs Konusu** bölümü).

Stratejik açıdan bakıldığında, ABD'nin Kıbrıs'ın bölünmüşlüğünden pek de rahatsız olmadığı, bundan zarar görmediği söylenebilir. Rum kesiminin RF ile yakın ilişkilerde bulunması, RF ve Yugoslavya'daki kara paranın burada aklandığı yolundaki iddiaların eski CIA başkanı James Woolsey tarafından bile dile getirilmesi, Rumların S-300 füzeleri almaya çalışmaları gibi gelişmeler göz önüne alındığında, Rum yönetimi altında birleşmiş bir Kıbrıs'ın ABD için ne ölçüde stratejik bir değer taşıyacağı sorusu akla gelmektedir. Hatta Türkiye'deki genel kanının aksine, ABD Kıbrıs sorununda Türkiye'nin üzerine gelmemiştir. Örneğin, Kıbrıs konusunu iyi bilen Türkiye uzmanı ve Obama yönetiminin Dışişleri üst düzey yetkilisi Philip Gordon, Rum gazetecilerin ısrarına rağmen, adadaki Türk askerî varlığını "işgal" olarak tanımlamaktan kaçınmış, iki toplumlu ve iki kesimli bir federasyonu desteklediklerini belirtmiştir. Böylece, Rumların egemenliğinde ve Türklerin azınlık statüsünde bulunacakları bir çözüme yakın gözüken Rum tezlerine uzak durduğunu göstermiştir. M. Ali Talat, 2009'da ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile yaptığı görüşmede, "ABD'nin sorunda daha aktif olmasını" isteyecek, bu ülkenin kaldırmış olduğu özel temsilciği yeniden açmasını talep edecektir.

XII) Ekonomik İlişkiler

Türkiye-ABD ilişkileri Soğuk Savaş boyunca ağırlıklı olarak askerî ilişkiler ekseninde gelişmiş, 1980'lerde Özal'ın ilişkileri ekonomik eksene çekme yönündeki girişimleri başarılı olamamıştı. Bunun bir nedeni, ABD'nin Türkiye'yi iktisadi bir ortak olmaktan çok jeopolitik bir aktör olarak görmesi, Türkiye'nin bulunduğu ve etkili olabildiği coğrafyalarda onunla siyasal ve askerî işbirliği temelinde politikalar yürütmesiydi. Üstelik, geçmiş dönemde ABD yardım ve kredilerinin ikili ilişkilerde önemli bir yeri vardı ve bu ekonomik ilişkileri de etkiliyordu.

1990'lardan sonra küreselleşme sürecinin de etkisiyle, küresel ölçekte ticaret, finans ve yatırımların hızla büyümesi ve yaygınlaşması; önce yardım konusunun geri plana itilmesine, sonra da, Türkiye ekonomisinin hacminin büyümesiyle birlikte, ikili ekonomik ilişkilerin derinleşmesine yol açtı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1997'de 6,3 milyar Dolar iken, 2006'da yaklaşık iki kat artarak 11 milyara, 2008'de 16 milyar Dolar'a ulaşacaktır (bkz. **2000'den Bu Yana İkili Ticaretin Durumu** tablosu).

2000'den Bu Yana İkili Ticaretin Durumu

	İhracat (milyon $)	TC'nin ihracatı içindeki pay (%)	ABD'nin ithalatı içindeki pay (%)	İthalat (milyon $)	TC'nin ithalatı içindeki pay (%)	ABD'nin ihracatı içindeki pay (%)	Hacim (milyon $)	Denge (milyon $)
2000	3.135	10,8	0,3	3.911	7,2	0,5	7 046	-77
2001	3.126	10,0	0,2	3.261	8,0	0,5	6 373	-133
2002	3.356	8,5	0,2	3.099	6,0	0,4	6.279	179
2003	3.751	7,8	0,2	3.496	5,0	0,4	7 246	256
2004	4.860	7,7	0,3	4.745	4,8	0,5	9.517	137
2005	4.911	6,7	0,3	5.376	5,1	0,6	10.193	-439
2006	5.061	5,9	0,3	6.261	4,3	0,6	11.322	-1.200
2007	4.171	3,9	0,2	8.166	4,8	0,7	12.337	-3.995
2008	4.290	3,3	0,2	11.971	5,9	0,9	16.261	-7.681
2009	3.240	3,6	0,2	8.575	6,0	0,5	8.944	-4.806
2010	3.763	2,8	0,1	12.318	6,6	0,6	15.558	-9.078
2011	4.584	3,4	0,2	16.034	6,7	1,08	20 618	-11.450
2012	5.604	3,7	0,2	14.131	6,0	0,91	19.735	-8.526

(Tablo: I. Uzgel) (Kaynak: http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=114&icerikID=214&dil=TR; *ABD Ülke Profili ve İkili İlişkiler Notu*, Ankara, Dış Ticaret Müsteşarlığı Mart 2009; 2009 ve 2010 yıllarına ilişkin ithalat ve ihracat miktarları http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 sitesinden alınmış, bu yıllara ait ithalat ve ihracat oranları ayrıca hesaplanmıştır.)

Ticari ilişkilerde dikkat çeken noktalar vardır. Birincisi, Türkiye'nin ABD'yle ticari ilişkilerinde açık vermesi ve bu açığın giderek büyümesidir. Oysa ABD'nin küresel konumu ve özellikle dünya ekonomisinin 2000'lerdeki yapısı, ABD'nin dış ticaret açığı vermesi ve diğer ülkelerin de ABD'yle yaptıkları ticarette fazla vermeleri üzerine kuruludur. İkincisi, Türkiye ile ticaretin ABD dış ticaret hacmi içindeki payının çok küçük bir oranda kalmaya devam etmesi, % 0,5 ile % 1 arasında seyretmesi, buna karşılık Türkiye için ABD'nin payının 2000'de % 10'dan başlayıp % 3'e kadar düşmesidir. Ticari ilişkilerin artmasına rağmen orandaki bu düşüşte, Türkiye'nin başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere genel olarak dış ticaret hacmindeki toplam artışın daha fazla olması rol oynamıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracat on yılın sonunda yerinde sayarken, ABD'den yapılan ithalat dönem sonunda 3 kat artış göstermiş, Türkiye'nin açığı 9 milyar gibi rekor bir rakama yükselmiştir. Bu da ikili ekonomik ilişkilerdeki dengesizliği göstermektedir.

Yatırım açısından bakıldığında ise, ABD'nin Türkiye'de doğrudan yatırım yapan ülkeler açısından 2000'lerde ikinci sıraya yerleştiği, 2002'de 30 olan ABD firması sayısının 2008'de 132'ye yükseldiği görülmektedir. Bu arada, doğrudan yatırımın niteliği gereği, örneğin 2007'de Citibank'ın, Akbank hisselerinin bir kısmını 3,2 milyar ödeyerek aldığı yıl, ABD'nin sıralamadaki yeri sıçrama yapmıştır.

XIII) NATO'yla İlişkiler

Doğu Blokunun çöküşü ve Varşova Paktının dağılmasından sonra 1990'ların başında NATO'nun varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği tartışma konusu olmuştu. NATO'daki en önemli değişim, 1990-91'deki Londra ve Roma zirveleri ile 1999'da örgütün kuruluşunun 50. yılında yapılan Washington Zirvesi kararlarıyla gerçekleşti. Yeni dönemde, Soğuk Savaş koşulları altında kurulmuş olan NATO'nun yapısında, işlevlerinde, üyeliğinde ve sorumlu olduğu coğrafi alanda genişlemeler oldu. Özellikle 1990'larda Balkanlarda patlak veren çatışmalar, NATO'nun yeni dönemde yeni işlevler üstlenerek varlığını korumasında ve kendini yeni tür çatışma ortamlarında sınamasında önemli olmuştu. NATO'nun burada kazandığı deneyimler daha sonraki dönem ve operasyonlarda çok yararlı olacaktır.

2000'lere gelindiğinde uluslararası sistemdeki dönüşüm, ABD dış politikasında kuvvet kullanımını öne çıkaran eğilimler ve özellikle de "terörizme karşı savaş" kavramının saldırgan eğilimleri meşrulaştırmak için kullanılması; NATO'nun yapısı, üyeliği ve işlevlerinde değişiklikler getirdi. Türkiye de bundan doğal olarak etkilendi.

Bush yönetimi 11 Eylül sonrasında saldırgan yönelime girince, NATO'yu daha belirgin bir şekilde bunun araçlarından biri haline getirmeye başladı. Bu süreç yalnızca eski Doğu Bloku coğrafyasına doğru bir genişlemeyi değil, aynı zamanda NATO'nun yeni faaliyetlere girişmesini de peşinden sürükledi. NATO Afganistan'da misyon yüklendi, Irak'ta eğitim verdi, Akdeniz'de devriye operasyonları yaptı, Darfur'da Afrika Birliği barış güçlerine lojistik destek sağladı, Pakistan'a insani yardım faaliyetlerinde bulundu. 1990'larda "ya alan dışına çıkacak ya da işsiz kalacak" (*out of area or out of business*) diye tanımlanan NATO, alan dışılık tartışmalarını (bkz. **NATO'da Alandışılık Sorunu** kutusu, Cilt 1) çoktan geride bırakarak 2000'lerde küresel bir örgüte dönüşmeye başladı. Eski Doğu Bloku ülkeleriyle Barış İçin Ortaklık (BİO) programını geliştirdi (bkz. **NATO'nun Genişlemesi** kutusu, Cilt II). Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya, Güney Kore, Pakistan gibi "Temas Ülkeleri"yle 2004'ten itibaren kurumsal bağlantılar kurdu. Akdeniz ülkeleriyle diyalog mekanizması oluşturdu. Körfez İşbirliği Örgütü üyeleriyle İstanbul İşbirliği Girişimi çerçevesinde bağlantılar tesis etti. İsrail ile doğu Akdeniz'de tatbikat yapar hale geldi.

2000'lerde ABD'li yetkililer, yukarıda adı geçen ülkelerle NATO'nun zaten çeşitli operasyonlar nedeniyle bağlantıda olduğunu, Balkanlar ve Irak gibi yerlerde ortak misyon yürüttüğünü ve bunlardan bazılarına eğitim sağladığını, dolayısıyla, ilişkileri resmî bir ortaklık içine sokmanın yararlı olacağını savundular. NATO'nun 2006 Riga ve 2008 Bükreş zirvelerinde bu Temas Ülkeleri ile büyükelçi ve bakan düzeyinde ilişki kurulması kararı alındı. Bruxelles'deki merkezde irtibat subaylarının yer alması gibi kararlarla bu dönüşüm daha da derinleşti. Örneğin, Şubat 2007'de ilk kez bir Japon başbakanı NATO merkezini ziyaret ederek genel sekreterle görüşürken, Japonya ile NATO'yu ortak olarak tanımladı.

Gerek dönemin NATO genel sekreterleri gerekse ABD'li yetkililer, NATO'nun artık içe dönük, yalnızca üyelerinin sınırlarını koruyan bir örgüt olamayacağını, dünyanın başka yerlerindeki sorunlar Atlantik bölgesine ulaşmadan yerinde müdahale etmeyi olanaklı kılacak bir yapılanmaya gitmesinin zorunlu olduğundan söz et-

meye başladılar. NATO'nun kuvvet yapılanması da bu doğrultuda dönüştürülmeye başlandı. 2003 Savunma İhtiyaçları İncelemesi sonuçlarına göre, NATO'nun artık savunmaya dayalı "Yerinde Kuvvetler"e (*In Place Forces-IPF*) ihtiyacı olmadığı, 92 adet konuşlanmaya uygun (*deployable*) tugaya ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmıştı. Bu çerçevede NATO'ya deklare edilmiş olan 100 tugaydan 8 adedi, "Güneydoğu Türkiye Takviye Planı" kapsamında Türkiye tarafından tahsis edildi.

Bu görüşün meşruluk temelini ise, "terörizm", "başarısız devletler" (*failed states*) ve bunların yol açtığı ulus-aşırı sorunlar, "enerji güvenliği" gibi kavram ve gelişmeler oluşturdu. Bu durum, Bush yönetiminin açıkladığı ve uygulamaya koyduğu "önalıcı vuruş" (*pre-emptive strike*) doktrininin; yani ABD'nin, herhangi bir yerde bir aktörü, kendisine yönelik bir tehdit oluşturabileceğini düşündüğü anda vurabileceğini ilan etmesinin bir uzantısıydı. ABD'nin İngiltere ile birlikte NATO çerçevesinde gerçekleştirmek istediği bu dönüşüme Fransa ve Almanya'dan itirazlar yükselince süreç ağır işlediyse de, bu yönde önemli adımlar atıldı. 2000'lerde NATO; enerji güvenliği gibi konuları gündemine alan, 3 kıtada 6 misyon yürüten, Kanada'dan Yeni Zelanda'ya, Japonya'dan Sudan'a 60 civarında ülkeyle bir şekilde bağlantısı olan küresel bir örgüte dönüştü. Ayrıca, NATO'ya üye ülkelerin sayısındaki artış da sürdü ve 2012 sonu itibariyle NATO 28 üyeli bir örgüt haline geldi.

Bu süreçte 11 Eylül saldırılarının ve terörizme karşı savaş söyleminin önemli bir yeri oldu ve bu saldırıların sağladığı itici güçle NATO'nun bundan sonraki dönüşümü hız kazandı. Öyle ki, Prag Zirvesinden başlayarak 2000'ler boyunca yapılan zirvelerin hepsi, terör ve terörizmle mücadele konusuna ayrı ve özel bir yer ayırdılar.

KUZEY ATLANTİK KONSEYİ TOPLANTISINDAN TARİHİ KARAR ÇIKT

Saldırı 18 NATO ülkesine yapıldı!

İşte 5. madde

ABD, 11 Eylül'deki saldırılara katıldığı belirlenen teröristlerin Ladin bağlantısını kanıtlayınca NATO "5. madde"yi tarihte ilk kez yürürlüğe koydu

Müşerref'in desteği Pakistan'ı fena karıştırdı

Müşerref için ölüm çağrısı!

Yeni müttefik: Rusya

Milliyet, 03.10.2001.

Türkiye'nin bu dönüşüm sürecindeki yerine bakıldığında, 2000'lerde süreci genelde desteklediği, sürecin yalnızca AB ile ilgili boyutlarında sorun çıktığı görüldü. NATO'nun özellikle Türkiye'ye yakın coğrafyalardaki faaliyetlerinin artması; ABD'nin NATO'yu Karadeniz'e yaymak istemesine Türkiye'nin rıza göstermemesi dışında, Türkiye ile NATO arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmasını ve çeşitlenmesini beraberinde getirdi.

11 Eylül, Afganistan, NATO ve Türkiye

11 Eylül saldırılarına NATO'nun ilk tepkisi, en üst karar organı olan Kuzey Atlantik Konseyini toplamak oldu. NATO, tarihinde ilk kez, ortak savunmaya ilişkin Md. 5'i işletti ve ABD'ye yapılan saldırının bütün üyelere yapılmış olduğunu ilan etti. Ardından, 4 Ekimde, İttifak üyelerine yönelik bir dizi çağrı kararı aldı: Onları; istihbarat paylaşımını güçlendirmeye, terörizme karşı yürütülen kampanyadan ötürü saldırılara muhatap olabile-

cek müttefiklerine yardımcı olmaya, ABD ve bu kampanyada yer alan diğer müttefik uçaklarına hava sahalarını açmaya, liman ve havaalanlarını operasyonları desteklemek için tahsise davet etti.

NATO'ya tahsis edilen AWACS uçakları "Yardımcı Kartal" adı verilen bir misyonla, Amerikan hava sahasının kontrolüne katkı vermeye başladılar (bunun nedeni, misyonun sembolik olması kadar ABD'nin elindeki kuvvetleri Ekim 2001'de başlattığı Afganistan işgaline sevk etmiş olmasıydı). Böylece NATO, tarihinde ilk kez Amerika kıtasında bir operasyon gerçekleştirmiş oldu.

ABD'yi çok memnun eden bu müttefik desteğine rağmen Washington, Afganistan işgalini NATO çerçevesinde yürütmekten kaçındı. Bunun açıklanan nedeni, 1999'daki Kosova operasyonu sırasında diğer müttefikleriyle yaşadığı siyasal sorunlar ve müttefiklerle ortak askerî operasyonlar yürütmede karşılaşılan teknik/askerî uyumsuzluklardı. Asıl neden ise şuydu: Dış politikada tek taraflılık yaklaşımını savunan Neo-Con'lar ve özellikle kurumsal olarak Pentagon, müttefiklerin NATO çerçevesinde verdiği destekten ve Md. 5'i işletmesinden memnun kalmakla birlikte, 11 Eylül saldırılarının sağladığı "meşruiyet"ten yararlanarak Afganistan'ı tek başına işgal etmeyi tercih etmişti.

Türkiye bu süreçte ABD'ye destek veren müttefiklerden biri oldu. NATO ülkelerine mensup savaş uçakları Amerikan hava sahasının denetlenmesinde devriye uçuşları gerçekleştirirken, Türkiye de desteğini göstermek için pilot gönderdi.

Türkiye'nin desteğinin altında yatan bir etken, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte terör tehlikesinin öncelik kazanmasıydı. Türkiye, bu gelişmenin PKK'ya karşı mücadelede kendisine katkıda bulunacağını düşünmüştü. Ne var ki, bu beklenti gerçekleşmeyecektir.

Cumhuriyet

ABD vuruyor

Kabil'le beraber 7 kente 50 füze yağdı. Operasyona 25 taarruz, 15 bombardıman uçağı katıldı. Saldırıda Taleban'ın eğitim kampları, savunma sistemleri ve üsler hedef alındı.

Bush "Taleban isteklerimizi karşılamadı, bedelini ödeyecekler, operasyon Afganistan'la sınırlı kalmayacak" diye konuştu. Rumsfeld, "Saldırılar Afgan halkına karşı değil" dedi.

Aynı anda saldırıya başladı

İnsanlık dramı yolda

Dünyada terör alarmı

İncirlik'te sessiz saatler

Taleban: Bu bir terörist saldırıdır

Türkiye'den lojistik destek

Savaş karşıtları ayaklandı

GÜNDEM

Cumhuriyet, 08.10.2001.

ABD Ekim 2001'de Afganistan'da başlattığı işgali kısa sürede tamamladı ve Taliban yönetimini yenip Kabil ve çevresinde denetimi sağladı. Fakat esas mesele, bu durumu devam ettirebilmekti. ABD, ülke içinde istikrarı sağlamak için, önce müttefiklerini, ardından da NATO'yu bu işgal sürecine dahil etmeye çalıştı. Aralık 2001'de oluşturulan ve "Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti" (*International Security Assistance Force-ISAF*) olarak anılan bu güç Ağustos 2003'ten itibaren BM Güvenlik Konseyinin görevlendirmesiyle NATO tarafından üstlenildi. Bir süre sonra da NATO komu-

tasındaki ISAF operasyonu Kabil bölgesinden çıkıp bütün Afganistan'ı kapsayacak şekilde genişletildi ve 2004'te de Bölgesel İmar Ekipleri kurularak alt yapı çalışmalarına hız verildi.

Türkiye önce ISAF'la başlayan ve ardından NATO'nun komutayı üstlenmesiyle devam eden süreçte Afganistan misyonunda etkin bir rol üstlendi. Ocak 2002'den itibaren 1.400 kişilik bir kuvvetle buradaki misyona katıldı ve dahası, 8 ay boyunca bu gücün komutasını üstlendi (Haziran 2002-Şubat 2003). Daha sonra Şubat-Ağustos 2005 arasında ISAF'ın komutasını bir kez daha üstlenirken, ISAF'ın görevleri arasına Kabil havaalanının koruması da dahil edildi. Bu askerî nitelikli görevler yanında Türkiye'nin Bölgesel İmar Ekibi eğitim, sağlık, tarım ve Afgan polisinin eğitimi konularında katkılar sağladı.

Afganistan'ın NATO çerçevesinde Türkiye için bir başka önemi, eski dışişleri bakanı Hikmet Çetin'in Ocak 2004'ten itibaren bu ülkedeki NATO Sivil Temsilcisi olarak atanması ve bu görevinin dört kez uzatılması oldu.

Türkiye'nin Afganistan misyonundaki yeri, diğer NATO ülkelerinden farklı olarak hem Müslüman bir ülke olması, hem de Afganistan'la tarihsel bağları bulunmasından kaynaklanıyordu. Hikmet Çetin'in başarılı bir görev yürütmesi ve Afgan halkıyla olumlu bir diyalog kurması, ülkede imaj sorunu yaşayan NATO açısından da önemli bir katkıydı. Hatta, diğer NATO yetkilileri de, zaman zaman, resmî araçlarına Türk bayrağı takmış vaziyette Kabil içinde dolaşarak Türkiye'nin sahip olduğu bu olumlu imajdan yararlanmaya çalıştılar.

Türk askerine barış görevi

Mehmetçik Kabil'de güvenliği sağlayacak

Türk ordusunun komutasında, Müslüman ülke askerlerinden oluşan bir barış gücü, Afganistan'da Taliban'ın kaybettiği bölgelere girecek

Goldman Sachs'tan Uzan'a yalanlama

Ucuz atlattık!

Amerikan ezalı füzeden beter!

Ankara barış gücüne sıcak

Kötü kokular

Sibel İpekçi Star'ın yayını utanç verici

Narkotikte test komedisi

Milliyet, 16.10.2001.

ABD özellikle Taliban'a karşı 2008'den itibaren yoğun bir saldırıya geçmeye başlayınca, daha fazla sayıda muharip (savaşan) askere ihtiyaç duydu ve Türkiye'den bu yöndeki taleplerini arttırdı. Türkiye, ABD'den gelen bu talepleri geri çevirdi. Türkiye PKK konusunda ABD'den beklediği desteği bulamıyorken, Afganistan'da ABD'yle birlikte El Kaide ve Taliban'a karşı savaşmak üzere asker gönderemezdi ve Savunma Bakanı Vecdi Gönül bu konudaki talebe, Türk askerinin PKK'yla mücadele için gerekli olduğunu söyleyerek yanıt verdi. Tabii, Müslüman Türk askerinin, Taliban bile olsa, Müslüman Afganlılarla savaşır olmasının yaratacağı tepki de hesaba katılmıştı.

Yine de, Türkiye'nin Afganistan konusundaki katkısı ABD'li yetkilileri genelde çok memnun etti ve Türkiye'yle ilgili tartışmalarda ve Türk yetkililerle görüşmelerde, Türkiye'nin bu katkısından övgüyle bahsedildi.

NATO'nun Prag Zirvesi

11 Eylül'den sonraki ilk NATO Zirvesi 2002'de Prag'da yapıldı ve zirvenin esas gündem maddesini terör konusu oluşturdu.

Bir dönüşüm zirvesi olarak tanımlanan Prag Zirvesinde ikinci genişleme kararı alınarak 7 yeni üyeye (Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Litvanya, Letonya ve Estonya) katılım çağrısında bulunuldu. Bu ülkeler 2004'teki İstanbul Zirvesine üye olarak katılacaklardır. Zirvede, ABD'nin isteği üzerine, "Prag Yetenekler Taahhüdü" (*Prague Capabilities Commitment*) kabul edildi ve çeşitli teknik alanlarda iyileştirici önlemler alınması karara bağlandı. NATO'nun Avrupalı müttefikleri uzun süredir savunma harcamalarında indirime gitmişlerdi ve Kosova müdahalesinde açıkça görüldüğü gibi NATO/ABD imkanlarına bağlı durumdaydılar. ABD 1990'lardan beri diğer NATO üyelerine askerî kapasitelerini artırmaları yönünde telkinde bulunmaktaydı. Bu amaçla 1999 Washington Zirvesinde "Savunma Yetenekleri Girişimi" başlatılmış ama beklenen sonuç elde edilememişti. ABD'nin özellikle hava ulaştırma ve havada ikmal gibi alanlardaki kapasite geliştirilmesi ve terörizme karşı önlem alınması konusundaki baskı ve talepleri, NATO'nun küresel bir örgüte dönüşme sürecinin bir parçası olarak önem taşıyordu. Türkiye, "yeteneklerin artırılması" konusunda genelde ABD'yle uyum içinde hareket edip bu kararı destekledi, toplam 25 alanda taahhüt altına girdi.

Prag'da ayrıca "Terörizme Karşı Savunma Konsepti" kabul edildi, NATO Barış İçin Ortaklık (BİO) ülkeleriyle de "Ortaklık Eylem Planı" geliştirildi. Buna göre, İttifak üyeleri ve ortakları daha geniş bir istihbarat paylaşımı, sınır güvenliği, terörizme karşı eğitim ve tatbikat, terörist saldırılara karşı koyma yeteneklerinin geliştirilmesi gibi alanlarda işbirliği yapacaklar ve Avrupa-Atlantik İşbirliği Konseyi çerçevesinde düzenli danışma mekanizması oluşturacaklardı.

Prag'da, Yetenekler Taahhüdü çerçevesinde kimyasal, biyolojik, nükleer ve radyolojik (CBRN) silahlara karşı bir savunma taburu oluşturulması kararlaştırıldı ve bu tabur 2003'ten itibaren operasyonel hale geldi.

Zirvede bir de, 2006 yılında operasyonel olması planlanan bir "Mukabele Kuvveti"nin oluşturulması kararlaştırıldı.

Irak'ın İşgali ve NATO'nun Türkiye'ye Destek Sağlaması Sorunu

ABD'nin Irak'ı işgal etme olasılığının güçlenmesi ve sonrasındaki gelişmeler, hem NATO'yu hem de Türkiye'nin NATO'daki konumunu doğrudan ilgilendiren sonuçlar yarattı. Bush yönetiminin Irak'a yönelik söyleminin sertleşmesi ve savaş hazırlıklarına başlaması, Türkiye'ye Irak'tan kaynaklanacak bir saldırı olasılığını gündeme getirdi. Benzer bir gelişme 1991 Körfez Savaşı sırasında da yaşanmış ve NATO, başta Almanya olmak üzere bazı Avrupalı müttefiklerin ayak sürümesi nedeniyle ve gecikmeli bir şekilde, karadan havaya Patriot füzelerinin ve caydırma amaçlı NATO Çevik Kuvvet/Hava Birliğinin (*Allied Command Europe Mobile Force/Air*) Türkiye'ye gönderilmesini kabul etmişti.

Bunu da göz önünde bulunduran Türkiye, Ocak 2003'te, NATO Antlaşmasının 4. maddesinde bahsi geçen, bir saldırı olasılığından önceki aşama olan, müttefikler arasında danışmalar yapılması hükmünün işletilmesini istedi. ABD'nin açık destek verdiği bu talebi Fransa, Almanya ve Belçika ilk aşamada veto edince NATO

içinde küçük çaplı bir diplomatik kriz yaşandı. Hatta, ABD'nin NATO'daki büyükelçisi Nicholas Burns Fransa'yı "NATO'nun geleceğiyle kumar oynamakla" suçladı. Buradaki sorun şuydu ki, Fransa ve Almanya, Türkiye'nin talebini kabul ederlerse, ABD'nin Irak'ı işgaline destek verdiklerini ve savaşın kaçınılmaz hale geldiğini gösterecek bir görüntünün ortaya çıkmasından korkuyorlardı. Sonunda, 19 Şubat 2003'te, ABD'nin ısrarlı girişimleri neticesinde bu üç ülke ikna edildi ve alınan kararın sadece Türkiye'nin savunulmasına ilişkin olduğu, BM'nin Irak krizine barışçı çözüm arayışına destek olunacağı ve Irak savaşına destek verilmediği belirtilerek, NATO Antlaşmasının 4. maddesine resmen işlerlik kazandırıldı. Bu çerçevede, "Kararlılık Gösterisi Operasyonu" adı verilen bir girişimle, Almanya'daki üslerden Konya'ya 4 AWACS erken uyarı uçağı gönderilirken, Hollanda'dan 5 Patriot hava savunma bataryası getirildi.

İstanbul Zirvesi, İstanbul İşbirliği Girişimi ve Orta Doğu'ya Açılım

Yeni katılımlarla üye sayısı 26'ya ulaşmış olan genişlemiş NATO'nun ilk zirve toplantısı, 28-29 Haziran 2004'te İstanbul'da yapıldı. NATO içinde yapısal değişikliklerin söz konusu olmadığı, büyük dönüşümlerin kararlaştırılmadığı bu zirvede, özellikle Orta Doğu, Irak, Afganistan gibi konularda ilerlemeler kaydedildi.

Genel eğilime uygun olarak bu zirvede de gündemi belirleyen, dönemin siyasal gelişmeleri ve ABD'nin dış politika tercihleri oldu. İstanbul Zirvesi, ABD ile Fransa ve Almanya arasında Irak işgali yüzünden çıkan anlaşmazlık ve gerilim atmosferi içinde toplandı ve bunun uzantıları zirve sırasında kendini gösterdi. ABD, NATO'yu Irak'a sokmaya çalışınca, özellikle Fransa ile anlaşmazlık İstanbul Zirvesinde yeni bir boyut kazandı.

Aslında, daha zirve toplanmadan önce ABD, NATO'nun gelecekteki doğrultusunun nasıl olması gerektiği konusunda ipuçları vermişti. ABD'nin NATO Daimi Temsilcisi Büyükelçi Burns Ekim 2003'te Prag'da yaptığı bir konuşmada, NATO'nun temel görevi Avrupa ve Kuzey Amerika'nın korunması olmaya devam etmekle birlikte, bunu gerçekleştirmek için, dikkatin ve askerî güçlerin doğu ve güneye yönelmesi gerektiğini söylemişti. Hatta NATO'nun geleceğinin doğuda ve güneyde, yani Büyük Orta Doğu'da olduğunu açıkça dile getirmişti. Dolayısıyla, zirvenin gündemi, İstanbul'da toplanmasının nedenini açıklıyordu: NATO, Orta Doğu'ya açılma kararını, Orta Doğu'da bulunan tek üyesi Türkiye'de düzenlenen zirvede alacaktı. NATO genel sekreteri de İstanbul Zirvesinde, NATO'nun Akdeniz ve Orta Doğu'daki ülkelere açılacağını belirtmişti. Zirvede ele alınan konuların neredeyse hepsi gerek coğrafi alan, gerek konu olarak Türkiye ve çevresiyle bağlantılı bir nitelik taşıyordu. Bir bakıma, Türkiye için, Bruxelles ile Bağdat, Kâbil ve Körfez arasında bir bağlantı noktası olma açısından tarihî bir fırsat ortaya çıkmıştı.

İstanbul Zirvesinde başlıca 4 toplantı gerçekleşti. NATO'nun en üst karar organı olan Kuzey Atlantik Konseyi toplantısı, NATO-RF Konseyi, NATO-Ukrayna Komisyonu ve eski Doğu Bloku ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden 46 üyenin katıldığı Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi toplantısı.

İstanbul Zirvesinde alınan kararlar NATO'nun 1990'larda başlayan ve 2000'lerde giderek belirginleşen evrilme sürecini somut olarak gösterdi. Evvela İttifak,

1996'dan bu yana Bosna'da yürüttüğü SFOR misyonunu, Berlin Artı düzenlemeleri (bkz. aşağıda **AGSP ve Türkiye** başlığı) uyarınca AB'ye devretti. Zira ABD'nin stratejik ağırlığını Orta Doğu ve Orta Asya'ya yönelttiği bir ortamda NATO'yu, Balkanlarda büyük askerî mevcudiyet bulundurmaya zorlayan bu misyonlarla meşgul etmek gereksiz olmaya başlamıştı (bkz. **Balkanlarla İlişkiler** bölümü). Ayrıca, ABD kendisi için çok gerekli olan Irak ve Afganistan cephelerine ağırlık veriyor ve buralarda yeterli sayıda asker bulundurma konusunda sıkıntı çekiyordu.

Yeni üyeler ve genişleme konusunda ise NATO, "açık kapı" politikasını sürdüreceğini ve genişlemenin 7 yeni üyeyle sınırlı kalmayacağını açıkladı. Bu çerçevede; Arnavutluk, Hırvatistan ve Makedonya Cumhuriyetine üyelik kapısının açık olduğu bildirildi. Hırvatistan ile Arnavutluk 2008 Bükreş Zirvesinde NATO'ya üye olurlarken, Makedonya Cumhuriyetinin üyeliği Yunanistan'ın vetosu yüzünden gerçekleşemedi.

İstanbul Zirvesinin dikkat çeken sonuçlarından bir diğeri, NATO'nun Kafkasya ve Orta Asya'ya açılması ve bu bölgelerdeki ortaklarla ilişkilerin geliştirilmesi yönünde alınan karardı. Bu amaçla, bu iki bölge için Özel Temsilci atanması ve bölgede çalışacak irtibat görevlileri gönderilmesi kararlaştırıldı. Böylece NATO, 1994'te başlatılan Barış için Ortaklık (BİO) girişimini bir adım ileriye götürmüş oluyordu.

İstanbul Zirvesinin en önemli yönü, ABD'nin hem Irak işgalini hem de BOP projesini başlattığı döneme denk gelmesi ve ABD'nin girişim ve ısrarıyla İttifakın, danışma ve eğitim faaliyetleri yoluyla Irak ve Körfez ülkeleriyle ilk kez doğrudan temasa geçmesiydi.

2004 itibariyle Irak'ta çeşitli görev ve bölgelerde 17 NATO üyesinin askerleri zaten bulunuyordu. Ama ABD, NATO'nun bazı bölgelerin kontrolünü üstlenmesini ve İttifak üyelerinin daha fazla asker göndermesini istemekteydi. ABD'nin NATO'yu Irak'a sokma girişimlerine özellikle Fransa ve Almanya karşı çıktı. Bu iki ülke, istikrarın sağlanamadığı koşullarda NATO'nun Irak'taki işgale sağlayabileceği katkının zaten çok sınırlı olacağını ve bir ABD başarısızlığının NATO başarısızlığı olarak görülebileceğini, bunun da İttifakın itibarını zedeleyeceğini ileri sürdü.

NATO'nun Irak'a asker göndermesi gibi bir kararın çıkmayacağı anlaşıldığında, ABD, en azından simgesel olarak NATO'yu Irak'a sokmak, İttifakın faaliyet alanını coğrafî olarak olabildiğince genişletmek istedi. Bunu görmüş olan Fransa Cumhurbaşkanı Chirac, Irak'ta NATO bayrağı görmek istemediğini söyleyecektir. Bu arada ABD bir hamle yapıp, Irak'ta egemenliği, kağıt üzerinde de olsa, Iraklı yetkililere devretti ve böylece NATO'nun Irak Geçici Yönetimince davet edilmesinin yolunu açtı. Sonuçta, ABD, Irak'a doğrudan muharip NATO birlikleri sokamasa da, NATO'yu eğitim amacıyla Irak'a sokabilmiş, ayrıca bunu da BM Güvenlik Konseyinin 1546 sayılı kararına dayandırarak hem iç (Irak hükümeti) hem de dış (BM) meşruiyet arayışını sürdürmüş oldu.

İstanbul Zirvesinde alınan karar uyarınca, Aralık 2004'te Irak'ta NATO Eğitim Misyonu oluşturularak Hollanda öncülüğünde, ilk başta 60 kişilik bir subay ekibi gönderildi. Bu sayı daha sonra 300'e çıkacaktır.

ABD'nin NATO'ya Irak'ta görev verme çabasına Türkiye genelde olumlu yaklaşmış, Orta Doğu'ya açılmaya çalışan NATO'nun kendisine daha fazla ihtiyaç duyaca-

ğını, bunun Türkiye'nin NATO içindeki yer ve önemini artıracağını düşünmüştü. Bu çerçevede Türkiye, NATO'nun Irak'taki eğitim misyonuna 2 subayla katıldı, ayrıca 110'dan fazla Iraklı subaya Türkiye'de eğitim verdi.

NATO'nun ABD öncülüğünde Orta Doğu'ya açılması çabasının bir diğer ayağı, zirvede gündeme gelen İstanbul İşbirliği Girişimi oldu (İİG; *Istanbul Cooperation Initiative*). Bu girişimle, Geniş Orta Doğu bölgesinde ve özellikle Körfez İşbirliği Konseyinde yer alan ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ABD'ye yakın duran ülkeler ilk aşamada İİG içinde yer aldılar. Ocak 2007'de İİG'ye S. Arabistan da katıldı.

İstanbul Zirvesinde, NATO'nun 1994'te başlattığı ve Mısır, İsrail, Ürdün, Moritanya, Cezayir, Fas ve Tunus gibi ülkelerle işbirliğini öngören ama beklenen hız ve yoğunlukta yürümeyen "Akdeniz Diyalogu" sürecine de hız verme kararı alındı. Buna göre, NATO ile Diyalog ülkeleri silahlı kuvvetleri arasında işbirliği, terörizme karşı mücadele, sınır güvenliği gibi konularda Bireysel İşbirliği Programları geliştirildi. Bunun yanında NATO, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından, Ekim 2001'de, Akdeniz'de terörizme karşı mücadele çerçevesinde "Aktif Çaba Operasyonu"nu (*Operation Active Endeavor*) başlatmıştı. NATO'ya tahsis edilen savaş gemileri bu tarihten itibaren Akdeniz'deki deniz taşımacılığını denetlemeye başlamışlar, şüpheli gemiler terör faaliyetleriyle ilgili olup olmadıkları açısından kontrol edilmeye başlanmıştı. NATO 2003 sonunda bu operasyonu bütün Akdeniz'i ve Cebelitarık Boğazı ile eskort talep eden müttefik ülkeleri gemilerini de kapsayacak şekilde genişletti.

Dolayısıyla, bir yanda Akdeniz Diyalogu, bir yanda Aktif Çaba Operasyonu ve öte yanda İİG ile başlatılan Basra Körfezi ülkeleriyle temas ve eğitim faaliyetleri, coğrafi olarak Cebelitarık'tan Yemen'e uzanan bölgede NATO'nun etkili olmasını sağladı.

2006'daki Riga Zirvesinde NATO; bir yandan BM genel sekreterinin başlattığı "Medeniyetler İttifakı"na, öte yandan da, ABD'nin başlatmış olduğu BOP'un bir alt ayağı olan "Gelecek Forumu"na verdiği desteği belirtti.

Kendini bir Akdeniz ve Orta Doğu ülkesi olarak da tanımlayan Türkiye, başlangıcından itibaren Akdeniz Diyalogu girişimini destekledi. Bu konudaki resmî tutumu, Akdeniz güvenliğinin Avrupa güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olduğu şeklindeydi. İİG başlatılınca Türkiye bu ülkelerle NATO çerçevesinde geliştirilen ilişkiler çerçevesinde askerî alanda ikili teknik anlaşmalar imzaladı. BİO Eğitim Merkezinin Akdeniz Diyalogu ülkelerine de açılmasına önayak oldu. Ayrıca zaman zaman; Ürdün, Bahreyn ve Fas'la NATO'nun temas noktası olarak görev üstlendi.

Türkiye, Aktif Çaba Operasyonunu da destekledi ve operasyonda yer aldı. Bir savaş gemisini sürekli olarak Operasyonda bulundururken, bir gemiyi de, çağrıldığında görev almak üzere hazırda tutmakta, operasyona belli aralıklarla denizaltı desteği sağlamaktadır. Türkiye, Aksaz (Marmaris) deniz üssünü de operasyona katılan gemilere kullandırmaktadır.

NATO Mukabele Kuvveti ve Türkiye

2002 Prag Zirvesinde alınan karar uyarınca "NATO Mukabele Kuvveti" (*NATO Response Force*) oluşturuldu. Bu; kara, hava ve deniz unsurlarından oluşan, Kuzey Atlantik Konseyinin alacağı karar üzerine 5 gün içinde harekete geçebilecek düzeyde,

süratle intikal yeteneğine sahip 20.000 kişilik bir askerî birlik idi. Bu kuvvet NATO alanı dışında da görev yapabilecek, yani dünyanın herhangi bir yerinde çıkacak bir krizde kullanılacaktı. Mukabele Kuvveti ilk faaliyet olarak, Eylül 2005'teki Katrina kasırgası sırasında ABD'ye ve Ekim 2005'teki deprem sonrasında Pakistan'a yardım için harekete geçirildi.

Türkiye, NATO Mukabele Kuvvetine, kuruluşundan itibaren çok hevesli yaklaştı. Daha kurulma aşamasında, İstanbul Ayazağa'daki 3. Kolordu Komutanlığının bu kuvvet için hazır tutulmasını önerdi. Bu öneri kabul edildi ve bu komutanlık NATO içindeki 6 karargahtan biri oldu. Mukabele Kuvvetinin tanıtılması amacıyla Kasım 2003'te İzmir yakınlarında yapılan "Müttefik Mukabelesi" (*Allied Response*) tatbikatına ev sahipliği yaparak bu sürece verdiği desteği gösterdi.

NATO Genişlemesi ve Türkiye

Türkiye, 1997'den itibaren NATO'nun gündemine girmiş olan genişleme konusunda belli tereddütler gösterdiyse de, 2000'lerde artık Balkanlardan Baltık'a kadar yayılan, ağırlıklı olarak eski sosyalist ülkeleri içine alan genişleme sürecini destekleme yoluna gitti. Başta Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliği olmak üzere, Balkan ülkelerinin üyeliklerini destekleyerek İttifakın coğrafi bütünlük taşımasını savundu.

Soğuk Savaş döneminde bir "kanat ülkesi" (*flank*) olarak görülen Türkiye, 1990'lara gelindiğinde, NATO söyleminde yaygın yer tutan ve Türkiye'de de benimsenen bir söylemle artık bir "cephe ülkesi" (*front*) olarak görülmeye başlanmıştı. NATO'nun belirlediği 16 çatışma bölgesinin 13'ünün Türkiye'ye yakın bölgelerde bulunduğu söylemi ülke içinde ve uluslararası platformlarda dile getiriliyordu.

2000'lere gelindiğinde, ABD'nin öncülüğünü yaptığı terörizme karşı savaş söyleminin ve ciddi bir sorunun daha Atlantik bölgesine ulaşmadan çıktığı yerde çözülmesi stratejisinin sonucu olarak, NATO'nun Afganistan, Akdeniz, Orta Doğu gibi bölgelere açılması Türkiye tarafından hararetle kabul gördü. NATO'nun küresel bir ittifaka dönüşmeye başlaması Türkiye'yi memnun etmişti. Türkiye, üyesi olduğu ve veto hakkı bulunan bir uluslararası örgütün başarılı olmasından, büyümesinden ve etkinliğini artırmasından kendisine de bazı payların düşmesini beklemekteydi. NATO'nun ilgi gösterdiği yeni coğrafi alanların önemli bir kısmının Türkiye çevresinde olması bu beklentileri artırmaktaydı.

Türkiye, ülkesindeki terörle mücadele konusunda beklediği desteği bulamadıysa da, NATO'ya ve ABD'ye sağladığı desteği, stratejik bir müttefik olarak değerini artıracak biçimde sürdürdü. NATO içinde, aşağıda değinilecek olan AGSP konusu dışında, sorun çıkaran bir üye olmadı; netice itibariyle Füze Kalkanı konusunda da Lizbon'da evet dediğine göre, uyumlu bir müttefik olarak İttifaka net katkı sağladı.

Türk dış politikasının AKP hükümeti döneminde Orta Doğu bölgesiyle ilişkilerini giderek geliştirdiği düşünülürse, bu dönemde NATO'nun Akdeniz ve Orta Doğu'ya, Afganistan gibi ülkelere açılımının Türkiye için de bazı fırsatlar yarattığı, Türkiye'nin dış politika doğrultusu ile ABD politikalarının ve bunun bir uzantısı olarak NATO'nun dönüşümünün örtüştüğü söylenebilir.

Türkiye'nin dış politikasının Batı yöneliminden uzaklaştığı yolundaki görüş ve tartışmaların aksine, AKP hükümeti döneminde Türkiye'nin NATO içindeki yeri ve tavır alışları daha önceki hükümetlerden geriye gitmedi. Tam tersine, ilişkilerde önemli bir yoğunluk, çeşitlilik ve derinleşme meydana geldi. Türkiye bir NATO Zirvesine ilk kez ev sahipliği yaptı, NATO Balkanları sessizce AB'ye bırakıp Afganistan'a girerken, Türkiye oradaki misyonun komutasını üstlendi.

Genel Sekreter Seçimi Olayı

NATO'nun 60. kuruluş yıldönümünde gerçekleştirilen Strasbourg-Kehl Zirvesinde, o sırada Danimarka başbakanı olan Anders Fogh Rasmussen NATO genel sekreteri seçilmek istenince, Türkiye bu tercihe itiraz etti ve bu kararı veto edebileceği mesajını verdi. Türkiye'nin itirazı önce, 2005'te Hz. Muhammed karikatürlerinin bir Danimarka gazetesinde yayınlaması sırasında buna Müslüman toplumlardan tepki gelirken, dönemin başbakanı Rasmussen'in bu karikatürlerin yayınlanmasını düşünce özgürlüğünü gerekçe göstererek savunmuş olması, bu aşamada Başbakan Erdoğan'ın Kopenhag'daki Müslüman ülke büyükelçileriyle bir toplantı yaparak ortamı yumuşatması önerisini de dikkate almamasıydı (bkz. **Karikatür Krizi** kutusu, s. 47). Danimarka ayrıca, Türkiye'nin başvurularına rağmen, Roj TV'nin ülkesinden yayın yapmasına izin veriyordu.

Türkiye bu süreçte Roj TV'nin yayınlarının durdurulması, Müslüman ülkelerle NATO arasında kurumsal bir irtibat mekanizmasının oluşturulması ve genel sekreter yardımcılarından birinin Türk olması gibi üç koşul ileri sürmüştü. Birlik görüntüsünün önem kazandığı, Fransa'nın İttifakın askerî kanadına döndüğü bu 60. yıldönümü zirvesinde Türkiye'nin tek başına dinsel nedenlerle itiraz ettiği görüntüsü kaygı yaratınca, devreye Obama girdi, Türkiye'nin pazarlık olarak ileri sürdüğü bazı hususların karşılanması için "garantör" oldu ve itirazın geri çekilmesini sağladı. Bir Türk diplomatının Temmuz 2010'da, savunma politikası ve planlamasından sorumlu genel sekreter yardımcısı olarak atanmasının dışında diğer iki ko-

Karikatür krizini körükleyen Rasmussen'e Türkiye'den rest

Başbakan Erdoğan, Roj TV ve karikatür krizinde iyi sınav vermeyen Danimarka Başbakanı Rasmussen'in NATO Genel Sekreterliği'ne karnını ılık yakı: "Bana önrecino kalksı olmayanlar acaba bundan sonra nasıl olacak? Bu bizde soru işareti uyandırıyor."

İkna çabaları sonucu değiştirmedi

Rasmussen, NATO adaylığından çekilmeli

Ergenekon ciddiyetle ele alınmalı

Zaman, 04.04.2009.

şul yerine getirilmedi. Bunlardan Roj TV'nin kapatılması zaten Danimarka yasalarıyla ilgili bir konu olduğu için, doğrudan NATO Genel Sekreterliği ile bağlantılı değildi. Bununla birlikte Danimarka'da savcılık, Ağustos 2010 sonunda Roj TV'ye kapatma davası açacaktır. Dava, Ocak 2012'de, Roj TV'ye para cezası verilmesiyle sonuçlanacaktır.

BEŞ ŞARTLI EVET

...başbakan Erdoğan, Rasmussen'in NATO Genel Sekreteri olabilmesi için 5 şart öne sürdü. ABD Başkanı Obama'nın verdiği garantiyle kriz aşıldı. Türkiye 4 saat süren pazarlıklar sonucu kârlı çıkan taraf oldu

TÜRKİYE'NİN ŞARTI

İKİLİ GÖRÜŞMEDE

KARARLI TUTUM AVRUPA ŞAŞIRTTI

OBAMA MUTLU BİTTİ

YEŞİLDÜZEY TÜRKİYE

...ik Türk belediye başkanı

İkna olmasaydık gereğini yapardık

75 milyon dolar verdiği

Yeni Şafak, 05.04.2009.

NATO Füze Kalkanı ve Türkiye

ABD, Reagan döneminde, Yıldız Savaşları (Stratejik Savunma Girişimi; SDI) adıyla, saldırı füzelerini havada vurup engelleyecek bir füze savunma sistemi geliştirme projesini ortaya atmış, bu taktik Sovyetleri silahlanmaya iterek iktisaden tüketmiş, ama bu proje konusunda ciddi bir ilerleme sağlanamamıştı (bkz. Cilt II, dizin). Daha sonraki Clinton yönetimi sırasında bu konu "Füze Kalkanı" adıyla tekrar gündeme gelmişti (bkz. Cilt II, s. 311) ve amacı da, ABD tarafından "haydut" (*rogue*) ilan edilen K. Kore, İran, Irak gibi ülkelerin sahip olduğu füzeleri vurmaktı (bkz. **Haydut Devletler, Şer Cephesi, Başarısız Devletler** kutusu, s. 19). Bush yönetimi bir adım daha ileri giderek Polonya'ya füze, Çek Cumhuriyetine ise radar sistemi yerleştirme kararı almıştı. RF'yi hedef aldığı belli olan bu plan, beklenebileceği gibi, Moskova'nın tepkisini çekmişti.

Obama yönetimi ise, dünyanın geri kalan kısmıyla olduğu gibi, RF'yle de ilişkileri yumuşatmak amacıyla, Eylül 2009'da bir ABD projesi olarak başlayan girişimden vazgeçtiğini belirterek, bunu bir NATO projesine dönüştürme niyetini açıkladı. Pentagon, Füze Kalkanının amacını, Avrupa'yı ve Avrupa'daki Amerikan kuvvetlerini korumak ve İran'ın gelişen füze kapasitesine karşı savunma duvarı oluşturmak olarak ilan etti. NATO yetkilileri de, dünyada 30 kadar ülkenin füze sistemine sahip olduğunu söyleyerek buna katıldılar. Yeni projenin eskilerinden bir diğer farklı yanı, RF'yi de bu projenin bir parçası olmaya davet etmesiydi.

Obama yönetiminin "aşamalı ve uyumlu yaklaşım" (*phased, adaptive approach*) olarak tanımladığı bu yeni projeyle, 2011'den itibaren Akdeniz ve Karadeniz'deki füze sistemi (SM-3 füzeleri) taşıyan Aegis tipi savaş gemilerinin sayısının artırılması, bunların Avrupa'daki radar sistemiyle uyumlu hale getirilmesi, daha gelişkin ve hassas radar sistemlerinin geliştirilmesi öngörülüyordu. 2015'ten itibaren kurulacak kara füze ve radar sistemleri de 2018'e kadar ikmal edilecekti. Proje tam olarak 2020'de tamamlanacak, bu amaçla 400 civarında füze üretilecek, radar sistemi ise RF'nin içerilerini değil, İran'ı tarayacaktı. Bu amaçla Almanya'da bir NATO üs-

sünde tüm verilerin toplanacağı bir komuta merkezi bulunacak, bataryalar Romanya'ya ve Polonya'ya yerleştirilecek, erken uyarı radar sistemi ise Kürecik'te (Malatya) kurulacaktı.

Füze Kalkanı konusu, İran'a yönelik BM yaptırım kararına Türkiye'nin Güvenlik Konseyinde olumsuz oy vermesi üzerine (bkz. **İran Nükleer Krizi** kutusu, s. 457) Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı tartışmalarının yaşandığı döneme denk geldi ve Türkiye'nin Batı sistemi içinde bulunduğunu test edecek bir sınav olarak görüldü.

Türkiye bu tür bir hava savunma sistemine sahip değildi ve NATO çerçevesinde geliştirilecek bir Füze Kalkanı projesine bir süredir olumlu yaklaşıyordu. Obama yönetimi NATO'ya dayalı bu sistemi önerince, bir yandan projeye yakın duran, diğer yandan da "komşularla sıfır sorun" politikası izlediğini açıklayan ve İran'la ilişkileri iyi düzeyde tutan bir ülke olarak, temelde İran'a karşı geliştirildiği bilinen bu proje konusunda takınacağı tavır önem kazandı.

Hükümet, bu nedenle, bir orta yol bulma arayışına girdi ve konunun görüşüleceği NATO Zirvesi öncesinde kamuoyu önünde, ülkesinde kurulacak sistemin komutasının kendi elinde olması gibi gerçekçi olmayan bir talebi dile getirdi. Tabii ki, NATO'da bir sistemin harekete geçirilmesi hususu tek tek devletlere verilen bir yetki olmayıp, önceden tüm üyelerin üzerinde hemfikir olduğu "angajman kuralları" (*rules of engagement*) çerçevesinde yürütülen bir süreçti. Türkiye Füze Kalkanı konusundaki tutumunu belirlerken şu üç koşulu ileri sürdü: Füze Kalkanı Türkiye topraklarının bütününü kapsamalıydı; konuyla ilgili olarak yayınlanacak bildirgede herhangi bir ülkenin (İran'ın) adı geçmemeliydi; Türkiye'ye yalnızca radar sistemi kurulmalıydı, füzeler yerleştirilmemeliydi. Bu son koşul çok net bir biçimde ortaya konulmamıştı.

19-20 Kasım 2010'da Lizbon'da yapılan zirvenin bildirgesinde RF, Füze Kalkanına davet edilirken, herhangi bir ülke tehdit olarak belirtilmedi ve Türkiye, diğer üyeler gibi projeye onay verdi. Komuta ve Türkiye'ye yerleştirilecek sistemin niteliğine ilişkin kararların alınması daha sonra yapılacak toplantılara kaldı. Zirve'ye katılan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, "Türkiye NATO'nun prestijini korudu" derken, Türkiye NATO'nun bu kararına katılarak kendisi hakkında yaratılmış olan eksen değiştirdiği iddialarına cevap vermiş oluyordu. Daha sonra yapacağı bir açıklamada NATO Genel Sekreteri Rasmussen ise, Füze Kalkanının Türkiye'ye yerleştirilmesi talebinin hükümetten geldiğini açıklayacaktır (*Milliyet*, 18.02.2012).

FÜZEYE KARŞI KALKAN

NATO tarafından Malatya'nın Kürecik ilçesine kurulacak olan füze kalkanı dün geniş katılımlı bir eylemle protesto edildi. Binlerce kişi, ABD-AKP savaş işbirliğine topyekün 'hayır' dedi

Birgün, 03.10.2011.

Erken uyarı sistemi için Türkiye'de Malatya'nın Kürecik ilçesi seçildi. Bu tercihte, Kürecik'in hem Akdeniz'deki savaş gemilerine, hem İran sınırına olan mesafesinin yakınlığı rol oynadı. Türkiye içinde yer yer gösteri ve protestolara sebep olsa da, 2011 sonu itibariyle tesisin kurulması çalışmaları başladı. Tesiste ABD'li askerî uzmanların, Almanya'daki merkezde de bir

Türk komutanın görev yapması öngörüldü. Kamuoyunda Füze Kalkanının İsrail'i de koruyacağı şeklinde tartışmalar yapıldı. Hükümet kamuoyunun hassasiyeti nedeniyle bunu reddederken, çeşitli kaynaklar ABD'nin daha 2008'de aynı tür X-Band radar sistemini İsrail'e vermiş olduğunu belirttiler. 2011 sonunda ABD ve İsrail deniz kuvvetlerinin Doğu Akdeniz'de aynı radar frekanslarını ve gemileri kullanarak Füze Kalkanının çalışmasını da içeren bir tatbikat yaptıklarını ileri sürdüler.

İran ise, Türkiye'nin tavrından duyduğu rahatsızlığı bildirerek tepki gösterdi ve topraklarını kendisine karşı kullandıracak ülkeleri düşman olarak göreceğini açıkladı. Dahası, İranlı yetkililer, ABD ya da İsrail tarafından kendilerine yapılacak bir saldırıda Kürecik'teki tesisi vuracaklarını ilan ettiler. RF de radar üssünün Türkiye'de kurulmasına tepki gösterdi. Böylece, Füze Kalkanı bir yandan Türkiye-ABD ilişkilerinin derinleşmesine katkı sağlarken, öte yandan "komşularla sıfır sorun" politikası için yeni sorunlar yarattı.

XIV) AGSP ve Türkiye

Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının Gelişimi

İngiltere, AB'nin özerk bir savunma kapasitesi geliştirmesine uzun süre karşı koymuş, fakat Fransa ile St. Malo'da Aralık 1998'de yapılan toplantıdan sonra itirazlarından vazgeçmişti. Bunun ertesinde, Nisan 1999'da Washington'da yapılan NATO Zirvesi, AB'nin, NATO askeri imkanlarını kullanabilmesine belli koşullarda (*case by case*) izin vermişti.

Bu tarihe kadar daha çok Batı Avrupa Birliği (BAB) içinde yürütülen ve NATO çerçevesinde ele alındığı için Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) olarak tanımlanan Avrupa güvenlik yapılanması, bundan sonra özerk bir yol izlemeye başladı ve AB'nin 1999 Köln Zirvesinde BAB'ın tekrar dondurulmasına karar verildi. (BAB 2010'da feshedilecektir). AB içinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasına (AGSP; *European Security and Defense Policy ESDP*) geçildi. Dönemin Ecevit hükümeti, Türkiye'nin BAB çerçevesinde kabul edilen haklarının bu gelişme sonucunda ortadan kalkmasına tepki gösterdi ve bunu ahde vefa ilkesine uymayan bir davranış olarak nitelendirdi. Bundan sonraki süreçte, AB ile NATO, AB ile ABD ve AB ile Türkiye arasında çetin görüşmeler ve pazarlıklar yapıldı. (Bkz. Cilt II, **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

2000'lerde AB, güvenlik yapılanması konusunda ısrarlı ve kararlı hareket etti. Zaman zaman zorlansa da bu yönde önemli adımlar atmaya başladı. Kasım 2000'deki Feira (Portekiz) Zirvesinde, Avrupa Yetenekler Taahhüdü gündeme getirildi ve AB üyeleri AGSP çerçevesinde asker, savaş gemisi ve savaş uçağı sağlamayı taahhüt ettiler. Coğrafi alan olarak AB; Akdeniz, Kafkasya, Orta Doğu'nun batı bölümleri ve eski Doğu Bloku üzerinde yoğunlaşmayı hedefledi. AB, savunma konusunda ve özellikle 1992 "Petersberg Görevleri" (bkz. Cilt II, s. 312) uyarınca kriz yönetiminde iddialı olmaya çalışıyordu. Hatta bazı AB yetkilileri, NATO'nun kolektif savunma örgütü olduğunu, kriz bölgelerine müdahalenin AGSP çerçevesinde yapılması gerektiğini söylüyorlardı.

Bunun anlamı şuydu: NATO giderek küresel bir örgüte dönüşürken, bütün planlamalar yolunda gitse bile, AB yine de bölgesel bir güç olmaktan ileri gidemeyecekti. Aralık 2000'deki Nice Zirvesinde (bkz. Nice Antlaşması kutusu, Cilt II) AGSP'nin tüm kurumsal yapılanması tamamlanırken, bir yıl sonra toplanan Laeken Zirvesinde Avrupa Acil Mukabele Kuvvetinin operasyonel hale gelmesi kararlaştırıldı.

AB'nin yeni kurumsal yapısı konusunda 1992'de Petersberg'de alınan karar ancak on yıl sonra uygulamaya konulabildi. Bu çerçevede, Aralık 2000'deki Nice Zirvesinde alınan karar uyarınca, 2001'de, AB Konseyine bağlı olarak bir Siyaset ve Güvenlik Komitesi, onun altında da bir Askerî Komite ve 2005'te bir Askerî Karargah (*Military Staff*) kuruldu. Ayrıca, operasyonlara katkıda bulunan ülkelerin yer aldıkları Katılımcılar Komitesi oluşturuldu.

Fakat AB'nin kendi bağımsız güvenlik yapısını oluşturabilmesinin önünde engeller vardı: Her şeyden önce, AB üyesi ülkelerin halkları Soğuk Savaş sonrasında kaynakların savunmaya ayrılmasına tepki gösteriyorlardı. Oysa, 2000'lerin başlarındaki hesaplamalar, AB ülkelerinin 1999'da tespit ettikleri Temel Hedef'teki amaçlarına ulaşabilmeleri için önlerindeki 10-15 yıl içinde savunmaya 25-40 milyar Avro civarında mali kaynak ayırmaları gerektiğini ortaya koymuştu. AB bu konudaki temel eksiğini gidermek için Avrupa Yetenekler Eylem Planını geliştirecek ve tespit ettiği 44 alanda sistematik çalışmalar yürütülmesi kararını alacaktır. İkincisi, aynı zamanda NATO üyesi olan AB üyelerinin silahlı kuvvetleri zaten NATO'ya tahsisliydi; bu yüzden ayrı bir silahlı kuvvet oluşturmak zordu. Üçüncüsü, komuta, kontrol, haberleşme, istihbarat gibi yapılanmalar uzun zaman ve maliyet gerektiriyordu. Bu nedenle AB ülkeleri, NATO'nun uzun yıllar içinde geliştirmiş olduğu mekanizma ve olanakları kullanmak istiyorlardı.

Bu amaçla 2001 başından itibaren NATO ile AB arasında ilk görüşmeler başladı. İki kuruluş arasındaki ilişkiler, 16 Aralık 2002'de AGSP konusunda yayınlanan deklarasyonla yeni bir boyut kazandı. Deklarasyon, AB ile NATO'yu farklı nitelikte ama birbirini destekleyen iki örgüt olarak niteliyor, güvenliğin bölünmezliğini ve NATO'nun tek ortaklaşa güvenlik örgütü olduğunu belirtiyor, NATO'nun bütün halinde katılmadığı operasyonları AB'nin yürütmesinin memnuniyetle karşılandığını açıklıyordu.

Berlin Artı Düzenlemeleri

AB ile NATO arasında 2000'lerde güvenlik konusundaki en önemli gelişme "Berlin Artı" (*Berlin Plus*) olarak bilinen düzenlemeler oldu. 1996'da Berlin'de alınan kararları (bkz. Cilt II, s. 307 ve 308) daha ileri bir noktaya götürdüğü için böyle anılan bu düzenlemeler, iki kuruluş arasında, Türkiye'nin de doğrudan içinde, hatta merkezinde yer aldığı bir uzlaşmayı temsil etmekteydi.

7 maddeden oluşan Berlin Artı düzenlemeleri NATO ile AGSP arasındaki ilişkilere önemli açılımlar getirdi: 1) Bir NATO-AB Güvenlik Anlaşması imzalanarak gizli bilgilerin paylaşılması kararlaştırıldı; 2) AB'nin NATO planlamasından yararlanması garanti altına alındı. Yani, henüz bir operasyon başlamadan önce bunun planlanması sürecinde NATO yardımcı olacaktı; 3) AB'nin, NATO iletişim (örneğin, uydu sistemleri) ve karargah imkan ve yeteneklerinden yararlanmasına izin verilecekti; 4) "NATO'nun Avrupa Komuta Seçenekleri" (*NATO European Command Opti-*

ons) başlığını taşıyan bir belge hazırlandı. Belge, AB'nin, NATO imkanlarını kullanarak yürüttüğü bir operasyonda NATO içinde yapılacak düzenlemeyi belirliyordu. Buna göre, NATO Avrupa Kuvvetlerinin komutan yardımcısı (DSACEUR–Deputy SACEUR) yürütülecek AB operasyonunun başında bulunacak, böylece AB ile NATO arasındaki bağ da kopmamış olacaktı.

Berlin Artı düzenlemeleriyle AB ile NATO arasındaki güvenlik bağı kurumsal ve operasyonel biçimde kurulmuş oldu. AB, daha önce NATO tarafından yürütülmekte olan Makedonya'daki operasyonu, Berlin Artı anlaşmasından yaklaşık iki hafta sonra Concordia adıyla üstlendi.

Bundan sonra, AB ile NATO arasındaki kurumsal bağlantıların geliştiği bir süreç başladı. İşbirliği ve eşgüdümü artıracak önlemler alındı. Ne var ki, AB bir taraftan NATO ile yakınlaşma ve işbirliği girişimlerini sürdürürken ve bunun karşılığında NATO imkanlarından yararlanırken, öte yandan da elinden geldiğince kendi askerî yapılanmasını, NATO'dan ayrı ve bazen ona paralel olarak sürdürmeye çalışıyordu.

Bu alandaki örneklerden biri, Berlin Artı düzenlemesi yeni yapılmışken, Nisan 2003'te Almanya, Fransa ve Belçika'nın Tervuren'de (Belçika) bir sürekli AB operasyonel karargahı oluşturma girişimi oldu. İngiltere ve ABD'nin rahatsız olduğu bu girişimde bir ilerleme sağlanamadı. Aralık 2003'te AB, kendi "Güvenlik Strateji Belgesi"ni hazırladı ve ABD'nin bir yıl önce açıklamış olduğu Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde (Bush Doktrini) dile getirilmiş olan saldırgan dilden farklı olarak yumuşak güç unsurlarını, küresel yönetişimi (devletlerarası karşılıklı bağımlılığı) ve çok taraflılığı vurguladı. AB uluslararası sistemde alternatif bir güç merkezi olduğunu hissettirmeye çalışıyordu. Fakat yayınladığı bu strateji belgesi hiçbir şekilde Bush Doktrini kadar ses getiremedi.

AB'nin NATO dışında somut, uygulamaya yönelik başka girişimleri de oldu. Bunlardan biri, AB Savunma Bakanlarının Kasım 2004'te, Avrupa Muharebe Grupları (*European Combat Groups*) oluşturma kararıdır. Bu girişim, hazırlık düzeyi yüksek, her biri 1.500 askerden oluşacak 15 grup (tugay) oluşturulmasını öngörüyordu. Bu birliklerin ve Avrupa Acil Mukabele Kuvvetinin (*EU Rapid Reaction Force*; AB Acil Mukabele Gücü olarak çevrildiğine de rastlanır) ancak 2010'da gerçekleşebileceği duyuruldu.

AB, 2004'te Konsey'e bağlı olarak Avrupa Savunma Ajansını (*European Defense Agency*, EDA) kurarak savunma alt yapısını geliştirmeye çalıştı. 1990'lardan itibaren ABD savunma alanında Askerî İşlerde Devrim (*Revolution in Military Affairs*) adı altında önemli bir atılıma girişmiş, savunma harcamalarını hızla artırarak bu alandaki teknolojik üstünlüğünü pekiştirmişti. Bu konuda geride kaldıklarını fark eden AB ülkeleri, oluşturdukları Savunma Ajansı ile savunma yeteneklerini geliştirme, savunma araştırma ve teknoloji çalışmalarını destekleme ve bir Avrupa Savunma Pazarı kurarak savunma sanayiini güçlendirme çabasına giriştiler.

AGSP 1999-2000'den bu yana NATO'yla işbirliği içinde, ondan tamamen kopmadan, onun sağladığı imkan ve yeteneklerden yararlanarak, ama aynı zamanda ondan özerk bir şekilde kendi güvenlik yapılanmasını oluşturmaya çalıştı. Bu da tahmin edilebileceği gibi, NATO ile AB arasında güvenlik konusundaki ilişkilerin, bu tür kurumsal düzenlemelere rağmen yeterince sağlam ve işbirliği içinde

Kaynak: www.europarl.europa.eu/eplive/expert/photo/20090216PHT49547/pict_20090216PHT49547.jpg

gitmesinin önünde engel olarak durdu. Hatta bir noktada NATO genel sekreteri, AB güvenlik yapılanmasının, NATO'yu zayıflatarak güçlendirilemeyeceği uyarısında bulundu. İddialı söylemlere karşılık AB, beklentiler ile yetenekleri arasındaki açığı bir türlü kapatamadı. 27 üyesinde 1.700.000 asker bulunan AB, çatışma bölgesinde bunun ancak 50.000 kadarını ve değiştirmeli olmak şartıyla kullanabilecek durumdaydı. Bu dönem boyunca AB'nin yürüttüğü 17 operasyon ve misyondan 10'u askerî olmayan nitelikteydi.

AB'nin yürüttüğü en büyük operasyonlar ise Kongo'da gerçekleşen Artemis ve NATO'dan (oradaki adı: SFOR idi) 2004'te devralarak 2011 itibariyle Bosna'da yürüttüğü ALTHEA operasyonu oldu (bkz. **Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye** bölümü).

Türkiye'nin AGSP'deki Yeri

Avrupa güvenlik yapılanmasının NATO'dan özerk bir şekilde gelişmeye başlaması, Türkiye'nin hem genel olarak AB, hem de AGSP içindeki yerini daha fazla etkilemeye başladı ve 1990'lardan itibaren Türkiye'nin Avrupa güvenliği içindeki konumu giderek geriledi. NATO'dan özerk bir Avrupa güvenlik mimarisinin gelişimi ve bunun içindeki belirsiz konumu Türkiye'yi rahatsız etti.

Türkiye'nin BAB'ta diplomatik yollarla elde etmiş olduğu ortak üyelik statüsü, 1999 Washington Zirvesinde AB'nin NATO imkanlarından yararlanacağı her operasyon için ayrı ayrı değerlendirme yapılması yolunda alınan karar (yani her biri için oybirliğiyle karar ve veto hakkı) gibi kazanımlar 2000'lerde erimeye başladı. Bu bakımdan, Aralık 2000'deki AB Nice Zirvesi belirleyici oldu. Bu zirvede AB, aday konumundaki NATO üyelerine sadece "danışılacağı" ve "mümkün olduğu kadar geniş katılımlarının sağlanacağı" gibi ifadeler kullanarak, bu ülkelerin, askerî katkı sağlasalar bile karar verme sürecinde yer alamayacaklarını, NATO imkanlarının kullanılmadığı operasyonlara ise yalnızca AB Konseyinin daveti üzerine katılabileceklerini belirtti. Bunun üzerine Türkiye de, AB ile NATO arasında oluşturulması gereken anlaşma ve mekanizmalar NATO organlarında ele alındığında bunları veto etmeye başladı.

AGSP'yi bir şekilde NATO ile bağlantılı tutmaya çalışan ABD ve İngiltere, Türkiye'yi bir uzlaşmaya varması için ikna etmeye çalıştılar. Bu görüşmeler sonucunda 26

Kasım 2001'de "Ankara Mutabakatı" denilen bir belge imzalandı. Mutabakat, Türkiye ve AB'nin talepleri arasında uzlaşma sağlayan iki temel unsurdan oluşuyor ve bir denge kurmaya çalışıyordu. AB açısından NATO imkanlarına ulaşımı kolaylaştırırken, karşılığında Türkiye'nin kaygılarını giderme amacı taşıyordu. Buna göre, AB'nin kullanmak istediği NATO imkan ve yetenekleri stratejik ve stratejik olmayan biçiminde ikiye ayrılıyor ve stratejik olmayanların kullanılmasına AB otomatik erişme hakkını kazanırken, Türkiye de bunlara katılma ve Katılımcılar Komitesi toplantılarında yer alma hakkını elde ediyordu. Üstelik, stratejik imkanlar kullanılacağı zaman kararlar Kuzey Atlantik Konseyi tarafından her biri için ayrı ayrı alınacaktı ve bu doğal olarak Türkiye'nin veto hakkının devamı anlamına geliyordu. Fakat kağıt üzerindeki bu hakkın diplomatik olarak kullanılması pratikte kolay değildi.

İkinci olarak, Türkiye'nin talebi doğrultusunda, AGSP'nin, NATO üyeleri arasındaki sorunlara karışmayacağı konusunda uzlaşmaya varıldı. Böylece, AB'nin, örneğin Ege'deki sorunlara Yunanistan'ın yanında dahil olması olasılığı ortadan kalkmış oldu. Yine bu çerçevede, AGSP'nin Türkiye'nin coğrafi olarak yakın bölgesinde operasyon düzenlemesi durumunda hazırlık aşamasına Türkiye de davet edilecek, görüşleri alınacak, ulusal güvenlik kaygıları göz önünde bulundurulacaktı. Bunlar Türkiye'nin özellikle kaygı duyduğu hususlardı.

Ne var ki, Türkiye-ABD-İngiltere arasında varılan bu mutabakat, bu kez Yunanistan'ı rahatsız etti. Mutabakatın kendi aleyhine bir dengesizlik yarattığını ileri süren Yunanistan, hem Laeken (Belçika, 2001) hem de Sevilla (İspanya, 2002) zirvelerinde AB-NATO işbirliği girişimlerini veto ederek yeni bir düzenleme talep etti. Türkiye'nin bastırması sonucunda NATO harekete geçti ve Ekim 2002'deki AB Bruxelles Zirvesinin sonuç belgesine bir madde eklenmesi sağlandı. Buna göre; askerî kriz yönetimi AB ya da üye ülkelere karşı herhangi bir eylemde bulunmayacak, sorunlar barışçı yollarla çözülecek ve kuvvet kullanımından kaçınılacaktı. Yunanlı yorumcular bunu, Türkiye'nin, Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması durumunun *casus belli* (savaş sebebi; kazus belli okunur) oluşturacağı söyleminden vazgeçmesi olarak yorumladılar.

Bu yeni düzenlemeyle, Ankara Mutabakatı biraz daha dönüşmüş oldu ve Bruxelles Zirvesinde, "AGSP: AB Üyesi Olmayan Avrupalı Müttefiklerin Müdahil Olmaları Hakkındaki Nice Belgesinin Uygulanması" başlıklı bir bildiri yayınlandı. Kısaca "Nice Uygulama Belgesi" olarak anılacak bu metin, AB ile NATO arasındaki ilişkilerin çerçevesini çizecektir.

Nice Uygulama Belgesi ayrıca, AB üyeliğine aday NATO ülkeleriyle düzenli danışmalar yapılmasını öngörüyordu. 12-13 Aralık 2002'deki AB Kopenhag Zirvesinde ise, AB'ye yeni katılacak ülkelerin NATO imkanlarına otomatik olarak ulaşamayacakları, bu ülkelerin NATO ile güvenlik anlaşmaları imzalamaları gerektiği esası kabul edildi. Bu formülle güdülen amaç, üyelik sözü alan Kıbrıs Cumhuriyetinin (güney Kıbrıs) ve Malta'nın NATO çerçevesinde yürütülecek AGSP operasyonlarından dışlanmasıydı. Türkiye bu koşulla Bruxelles düzenlemesine onay verdi ve bu esaslar 16 Aralık 2002'deki NATO Zirvesinde de kabul edildi. Bunun sonucunda, yukarıda değinilen AB-NATO deklarasyonu yayınlanabildi ve ardından da Berlin Artı düzenlemeleri gerçekleştirilebildi. Bu noktada, Türkiye'nin, daha önce en az altı ay boyunca müzakere ederek kabul ettiği Ankara Mutabakatında değişiklik ya-

pılmasına razı olmasının ardından AB Kopenhag Zirvesinde tam üyelik perspektifi elde ettiğini belirtmek gerekir.

Sonuçta, Türkiye AGSP karar mekanizması içinde yer alamadığı gibi, AGSP'nin NATO imkanlarından yararlanması konusundaki tutumunu da esnetti. Yine de, AGSP'nin Ege ve Kıbrıs uyuşmazlıklarında kullanılabilmesi ve NATO ile Kıbrıs Rum Yönetimi/Cumhuriyeti arasında bir bağlantı kurulması olasılıklarını engelleyebildi. "NATO koridorlarında Kıbrıslı Rum asker ve diplomatlarla karşılaşma olasılığı" şimdilik bertaraf edilebilmişti.

Bundan sonraki süreçte Türkiye'nin AGSP çerçevesindeki operasyonlarda yer almasıyla, Nice Uygulama Belgesinin işleyişi ile ilgili sorunlar gündeme gelmeye başladı. Berlin Artı düzenlemesinin hemen ardından Makedonya'da NATO komutasındaki barış gücü operasyonunu AB 31 Mart 2003'ten itibaren üstlendi ve NATO imkanlarının kullanıldığı bu operasyonda Türkiye yer almaya devam etti. Bir yıl sonra AB, NATO'nun İstanbul Zirvesinde, Makedonya'dakinden daha büyük olan Bosna operasyonunu NATO'dan devraldı. Türkiye de buradaki askerî varlığını, asker sayısı azalmakla birlikte sürdürdü ve katkıda bulunanlar arasında en büyük üçüncü, AB üyesi olmayanlar arasında ise birinci ülke oldu. Türkiye ayrıca, Fransa öncülüğünde Kongo'da yürütülen Artemis Operasyonuna da bir askerî nakliye uçağı ve az sayıda asker ile katkıda bulunurken, 2010'da operasyonel olması beklenen Muharebe Gruplarına da İtalyan Grubu altında asker vermeyi taahhüt etti.

2002-2003 döneminde AGSP-NATO-Türkiye arasında bir uzlaşmaya varılmış gözükse ve Türkiye AGSP'ye katkıda bulunmaya devam etse de, Türkiye ile AGSP arasındaki ilişkiler giderek kötüleşme sürecine girdi. Bunun nedenleri; 2004'te Kıbrıs Cumhuriyetinin AB üyesi olması, Nice Uygulama Belgesini ve Berlin Artı düzenlemelerini Türkiye ile AB'nin farklı yorumlamaları, kağıt üzerinde varılan uzlaşmanın uygulanması aşamasında çıkan sorunlardı.

Türkiye özellikle, katkıda bulunduğu operasyonlarda planlama ve karar verme süreçlerinde dışlanmaktan yakınmaktaydı. AB, barış zamanı danışma mekanizmalarını da çalıştırmıyordu. Türkiye'nin, 2004'te oluşturulan Avrupa Savunma Ajansına yaptığı başvuru Kıbrıs'ın vetosu nedeniyle kabul edilmezken, AB, Türkiye'yle, gizliliği olan bilgilerin değişimini sağlayan bir güvenlik anlaşması imzalanmaktan da kaçındı. AB Irak'ta, Gürcistan'da, Afganistan'da, Filistin'de AGSP çerçevesinde misyonlar üstlenirken, bunların hepsi Türkiye'ye yakın bölgelerde olduğu ve onun güvenlik çıkarlarını ilgilendirdiği halde, bu misyonların hiçbir aşamasında Ankara'ya danışılmadı.

Bu noktada, AB ile Türkiye ve NATO'nun, Berlin Artı düzenlemesini farklı yorumladıkları ortaya çıktı. Türkiye, varılmış olan anlaşmaları ileri sürerek, Kıbrıs'ın NATO-AB ortak toplantılarına katılmasını veto ediyordu. AB ise, hem dayanışma ilkesi gereğince, hem de anlaşmaları farklı biçimde yorumlayarak, tam üye olan Kıbrıs'ın NATO-AB ortak toplantılarından dışlanmasını doğru bulmadığını belirtiyordu.

2008'den itibaren ABD ve İngiltere'den gelen telkinlerin de etkisiyle, tıkanmış olan NATO-AB işbirliği sürecini açmak için Türkiye, Kıbrıs (Kıbrıslı Rum) temsilcilerinin "gayrı resmî" olarak bu toplantılara katılmasına göz yumarak uyguladığı vetoyu gevşetecektir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin AGSP içindeki yeri, AB içindeki konumundan da-

ha ileri gitmedi. Hatta daha geri bir noktaya doğru evrildi. Gerek bu konu üzerinde çalışanlar, gerek karar verici konumda olanlar, Türkiye'nin güvenlik alanındaki iki önemli özelliğini ve değerini hep vurgulamışlardı: 1) Ordusunun gücü, kabiliyeti ve deneyimi; 2) Ülkenin stratejik konumu. AB'yle ilişkilerde AGSP çerçevesinde yürütülen 12 misyon ve operasyonun 8'inin Türkiye'nin çevresinde olduğu dile getirilmekte, Türkiye'nin coğrafi konumu bu bağlamda da bir stratejik değer olarak kullanılmaya çalışılmaktaydı. Fakat AB'yle ilişkilerde bu görüşler çok işe yaramadı. Türkiye, en çok güvendiği coğrafi konumunu ve ordusunu katkı için sunduysa da, beklediği ilgiyi göremedi. Çünkü ekonomik güç ve özellikle de değerler sistemi gibi alanlarda AB'ye katkısı çok sınırlıydı. Diğer yandan, Türkiye tarafından genellikle AB'nin stratejik vizyon eksikliğiyle açıklanmaya çalışılan bu durumun önemli nedenlerinden biri, ABD'yle yakın ittifak ilişkisi içinde olan ve AB üyesi olmayan bir Türkiye'yle, AB'nin bu tür bir ortaklığa girmek istememesiydi.

XV) Türk Savunma Sanayii ve Silah Alım/Üretim Projeleri

Türkiye'de 2000'lerde savunma alanındaki tedarik (alım) ve üretimin genişleyerek ve büyüyerek devam ettiği görüldü. Savunma sanayii ve silah alım ve ihracatının, hem genel olarak Türk dış politikası, hem de geleneksel olarak en çok silah aldığı ABD'yle ilişkilerinde önemli bir yeri vardı. Dolayısıyla, savunma sanayiiyle ilgili gelişmeler teknik bir konu olmaktan öte, PKK ile mücadeleden AB'yle ilişkilere, Ermeni karar tasarılarından asker-sivil ilişkilerine, savunma politikasından teknolojik bilgi birikimine dek birçok ekonomik, siyasal ve dış politika konusunu etkilemekteydi. Diğer bir deyişle, silah alımları ya da ortak üretim projeleri Türk dış politikasındaki eğilimlerin bir göstergesi olarak da ortaya çıktı.

Bu alanda 2000'lerde şu genel eğilimlerden söz etmek mümkündü: 1) Öncelikle, GSYH içindeki payı azalsa da, savunma harcamalarının artışı sürdü (Bkz. Savunma Harcamaları tablosu); 2) Savunma alımlarındaki yerli katkının sayısal oranı ve payı arttı; 3) Türkiye'nin savunma alanındaki ihracatı artış gösterdi; 4) ABD ile savunma ürünleri alımları ve üretimi konusundaki işbirliği devam etmekle birlikte, Türkiye'nin hem ithalat hem de yerli üretimdeki farklı işbirliği arayışları kendisini gösterdi ve Brezilya, İtalya, Güney Kore gibi ülkelerle savunma alanında işbirliğine gidildi. Bu süreçte, savunma sistemlerinin; hem hazır alım, hem ortak üretim, hem de bir konsorsiyuma katılma yoluyla tedariki mümkün oldu.

Savunma Sanayii Bürokrasisindeki Gelişmeler ve Yeni Hedefler

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının karşılanması, savunma sanayiinin geliştirilmesi ve tedarikiyle ilgili başlıca kurum, Milli Savunma Bakanlığına bağlı özel bütçeli bir kuruluş olan Savunma Sanayii Müsteşarlığı idi (SSM). 1985'te kurulan SSM, kendisinden beklenleni veremediği düşünüldüğü için 2000'lerde kurumsal olarak gözden geçirildi ve 2005'te yapılan yasalarla yeniden yapılanma sürecine girdi. SSM, küreselleşme sürecinin; etkin yönetim, katılımcı ve hesap verici şeffaf bir kurumsal yapıya kavuşma gibi kavramlarını hedefledi ve "stratejik yönetim" ilkeleri doğrul-

tusunda hareket eden bir kamu kuruluşu olmaya yöneldi. Bu çerçevede SSM, 2007-2011 dönemi için bir stratejik plan hazırladı.

Stratejik planın hazırlanma nedeni, 1980'lerden bu yana yerli bir savunma sanayii oluşturma çabasının başarısız kalması ve yerli üretimde uzun yıllar % 20'lik bir payın üzerine çıkılamamasıydı. Bunun, % 80 oranında bir dışarıya bağımlılık anlamına geldiği ve 1980'ler ve 1990'larda ciddi sorunlar yarattığı biliniyordu. 2004'ten itibaren yapılan planlama ve çalışmaların sonucunda ortaya çıkan Eylem Planında, 2012'ye gelindiğinde bu oranın % 50'lere çıkarılması öngörülmüştü. Belirlenen stratejik hedefler arasında; Türk savunma sanayiini uluslararası alanda rekabet edebilecek şekilde yapılandırmak, NATO savunma projelerindeki payını 2011'e kadar dört katına çıkartmak, kurumsal yapıyı etkinleştirmek bulunuyordu.

Savunma Sanayiindeki Gelişmeler

Türkiye, 1980'lerde başlayan F-16 savaş uçağı üretme deneyiminden bu yana neredeyse her bir silah alım ihalesinde doğrudan *offset*'i koşul olarak koymaya başladı ve satın alınan her silah sisteminin belli parça ve bölümlerinin Türkiye'de yapılmasına dikkat ederek yerli üretimi ve teknoloji birikimini artırmayı hedefledi (*offset* terimi, satıcının alıcıya sağladığı ek avantajlar anlamındadır; bkz. Cilt II, 1990-2001 dönemi, **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Dikkatleri çeken bir diğer husus, silah sistemlerinin ve özellikle yazılımlarının Türkiye'de üretilmeye başlanması ve açtığı ihalelerde Türkiye'nin şart ileri sürmeye koyulmasıydı. Bunda, özellikle F-16 uçaklarının yazılımlarında ABD'yle yaşanan sorunlar etkili olmuştu.

Ağırlığı genelde kamu kuruluşları üstlenmekle birlikte, savunma sanayiinin gelişiminde kamusal ve özel kuruluşların birlikte yer aldıkları görülmekteydi. Otokar (Koç Grubu), Nurol, FNSS gibi özel girişimciler bu alanda hızlı bir gelişim göstermekteydi. Kamu sektöründe TUSAŞ, Aselsan ve MKE Kurumu Türk Silahlı Kuvvetlerinin en önemli tedarikçisi olmayı sürdürürken, Havelsan, Aselsan, Roketsan gibi kuruluşlar önde gelen silah üreticileri ve ihracatçıları oldular (bkz. Cilt II, 1980-90 dönemi, **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Türkiye'de tüm savunma sanayii şirketlerinin toplam yıllık cirosu 2008 sonuna gelindiğinde 2,3 milyar Dolar'a ulaşmıştı. Bununla birlikte, ölçek sorunu en önemli problem olarak devam etti. En büyükleri olan Aselsan'ın yıllık cirosu 250.000.000 Dolar kadardı ve şirket birleşmeleri sonucu ortaya çıkan dev uluslararası savunma şirketlerinin yanında çok cılız kalıyordu.

Savunma Harcamaları

Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Miktar (milyon TL)	6.248	8.844	13.641	15.426	15.568	16.232	19.260	18.333	22.297	25.269	26.313	29.934
Miktar (milyon Dolar)	19.420	17.803	18.942	17.096	15.602	14.770	15.859	13.880	15.285	16.302	15.634	18.687
GSYH'ye oranı (%)	3,7	3,7	3,9	3,4	2,8	2,5	2,5	2,2	2,3	2,7	2,4	

(Tablo: İ. Uzgel) (Kaynak: SIPRI, http://milexdata.sipri.org/result.php4)

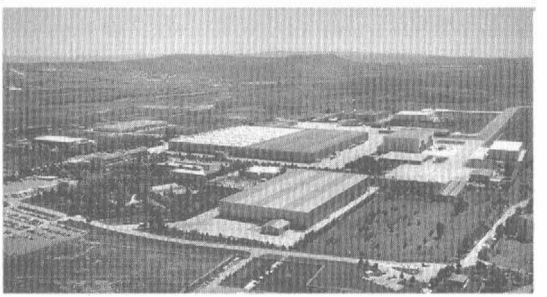
Silah Alım ve Ortak Üretim Projeleri

2000'lerin başında Türkiye'nin ilk önemli silah alım ve üretim projesi, AWACS (*Airborne Warning and Control System*) olarak da bilinen, 4 adet Havadan Erken İhbar ve Kontrol (HİK) ve bir de yer destek sisteminin Boeing firmasından alınmasıydı. Haziran 2002'de imzalanan ve bir yıl sonra uygulamaya konan bu proje 1,5 milyar Dolar'a mal oluyordu ve projenin % 12'si Türk savunma sanayii tarafından gerçekleştirilecekti. Bu uçakların 2007'de teslim edilmesi öngörülmüştü. Fakat modifikasyon işlemleri uzadığından (3 uçağın işlemi TUSAŞ tesislerinde yapılmaktaydı) teslimatları 2010'a ertelendi. 2011 sonunda bunların teslimi henüz yapılmamıştı. Diğer yandan, İsrail'deki *Haaretz* gazetesi, bu gecikmenin, İsrail Savunma Bakanlığının, bu uçaklar için parça sağlanmaması için yaptığı girişimlerden kaynaklandığını yazdı (*Cumhuriyet*, 16.03.2012).

Bu uçakların tedarik edilmesi, dönüştürülmesi, bakım, işletme ve personel maliyetlerinin çok yüksek olduğu bilinmekteydi. Üstelik proje kamuoyunda yeterince tartışılmamıştı. Bu ölçüdeki bir harcamanın sonucunda ne gibi bir güvenlik sağlanacağı, bu tür bir erken uyarı sisteminin ülkeyi neye karşı koruyacağı konusunda gerek bunu talep eden TSK'dan, gerek projeyi onaylayan hükümet kanadından bir açıklama gelmedi.

Kamuoyunda neredeyse hiç tartışılmadan imzalanmış olan bir başka ve daha iddialı proje, ABD'nin 21. yüzyıl savunma ihtiyaçları için geliştirmiş olduğu F-35 Müşterek Taarruz Uçağından (*Joint Strike Fighter*) 100 tane alınmasıydı. Radara yakalanmayan ve son derece gelişmiş teknolojiye sahip olan bu uçakların 2014'ten itibaren, Türkiye'nin envanterinde yer alan F-4 Fantom ve eski tip F-16 uçaklarının yerini almaya başlaması planlandı. Tanesi 100.000.000 Dolar tutan (F-16'lar donanıma göre 25-50.000.000 Dolar arasındaydı) bu uçaklar için Türkiye 10,7 milyar Dolar ödeyecekti. Üretici Lockheed Martin ve Northrop Grumman firmaları ile SSM arasında 2007'de imzalanan bir anlaşmayla, uçağın orta gövdesinin TUSAŞ tesislerinde üretilmesi kabul edildi. SSM'nin yürüttüğü pazarlıklar ve müzakereler sonucunda bu türden *offset* anlaşmaları yoluyla 4 milyar Dolar civarında bir yerli katkı sağlamak mümkün oldu.

Türkiye, bir yandan, teknolojisi eskidiği gerekçesiyle F-16'ları F-35'lerle değiştirmeyi planlarken, öte yandan 2007'de, 1,7 milyar Dolar ödeyerek ABD'den 30 adet F-16 (üst donanımlı Blok 50 serisi) alma konusunda anlaştı. Daha önceki uçaklarda olduğu gibi bu uçakların gövdeleri de TUSAŞ'ın tesislerinde, motorları da TEI'nin (Türk Motor Sanayii, *Turkish Engine Industries*) Eskişehir fabrikasında imal edilecekti. Projenin 2012'de tamamlanması öngörülmüştü.

TUSAŞ'ın Ankara'daki ana üretim üssü. Kaynak: http://www.metutech.metu.edu.tr/cms/?Lang=TR&Bid=527&Bbid=18

Türkiye'nin içinde yer aldığı ortak üretim projelerinden bir diğeri, A 400M ulaştırma uçağı üretimiydi. Demode C-130 ve C-160 nakliye uçaklarının yeri-

ni alması planlanan A 400M uçaklarının üretimiyle ilgili projeye Türkiye ilk olarak 1988'de katılma kararı almıştı. Ama proje ancak Mayıs 2003'te imzalanan sözleşmeyle hayata geçirildi ve 10 uçak alımı kesinleştirildi. Avrupa'dan Fransa, İngiltere, İspanya gibi 7 ülkenin ortak olduğu bu projeye Türkiye'den TUSAŞ katılmış ve uçağın gövdesine ilişkin bazı parçaları üretmeyi üstlenmişti. Üretim sürecinde öngörülmeyen maliyetler çıkması ve bunların ülkeler arasında paylaşılması konusunda oluşan sorunlar nedeniyle, bu uçakların gecikmeli olarak 2009-2014 arasında teslim edilmesi öngörülmüştü.

Silah alım/ortak üretim sürecindeki en önemli ve tartışmalı gelişmelerden biri, taarruz helikopteri projesiydi. 1996'da başlatılan ve 145 taarruz helikopteri için açılan ihalede ABD'li Bell Textron şirketinin King Cobra (bu helikopterin Cobra tipinden Türkiye'nin elinde 6 tane bulunmaktadır) tipi helikopteri seçilmiş, ama helikopterlerin yazılım kodlarının (*source codes*) transferi konusunda çıkan anlaşmazlık ve maliyet sorunları, ihalenin Mayıs 2004'te iptal edilmesine neden olmuştu. Şubat 2005'te açılan yeni ihaleyi İtalyan Agusta Westland firması kazandı ve bu firmayla TUSAŞ, Aselsan ve SSM arasında 2007'de bir anlaşma imzalandı. T-129 Atak Helikopteri olarak anılan bu helikopter projesi çerçevesinde, ilk aşamada 2,7 milyar Dolar maliyete ulaşması beklenen 50, daha sonra da opsiyon olarak 40 helikopter üretilerek TSK'ya teslim edilecekti. ABD'li Bell Textron ve Boeing (Apachi helikopteri) firmaları, Türkiye'nin hazırladığı şartnamenin koşullarını yerine getiremeyecekleri için ihaleye katılmadılar. İtalyan şirketi ise, Amerikan şirketlerinin aksine, helikopterin üretim hattının Türkiye'de kurulmasının yanı sıra, yine Türkiye'de üretilecek görev bilgisayar sistem ve yazılımının helikopterlere takılmasını da kabul etti.

Türkiye özellikle PKK ile mücadelede kullanılmak üzere İsrail'den önce Heron insansız uçağı kiralamış, ardından da bu araçlardan 10 adet satın almak üzere ısmarlamıştı. Gerek 2009'dan itibaren İsrail'le ilişkilerin bozulmaya başlaması, gerek araçların tesliminin gecikmesi sonucunda bu alımlar kamuoyunda tartışıldı. Sonuçta Şubat 2010'da bunların 6 tanesi teslim edildi.

Bu arada, 1990'ların ses getiren tank projesi yeniden gündeme geldi. Savunma sanayiini millileştirme çalışmaları doğrultusunda 2004'te Savunma Sanayii İcra Komitesinde alınan bir kararla Altay adı verilen "milli tank" üretimi için çalışmalar başladı. Bu ihaleyi Koç grubuna bağlı Otokar şirketi kazandı ve Aselsan dahil üç firmayla birlikte (MKEK, Roketsan ve Hyundai Rotem) önce bir prototip, daha sonra da 2015'te teslim edilmek üzere 250 tank üretimini üstlendi. Deniz Kuvvetlerine gelince, Sikorsky firması tarafından üretilen 17 Sea Hawk helikopteri ısmarlandı. Eskiyen T-37 eğitim uçaklarının yerine Güney Kore'den 40 eğitim uçağının ortak üretimle alınması, 16 karakol botunun da İstanbul'da Tuzla'daki DEARSAN firması tarafından Deniz Kuvvetleri için üretilmesi kabul edildi. Yine 6 denizaltı alımına ilişkin ihaleyi Alman firması kazandı ve 2,5 milyar Avro tutacak bu projede % 80 oranında *offset* sağlanabildi. Diğer bir deyişle, söz konusu denizaltıların % 80'ninin Gölcük Tersane Komutanlığında üretilmesi kararlaştırıldı. Denizaltıların 2015'te teslim edilmesi öngörüldü.

Türkiye'de ender bir şekilde kamuoyunda tartışma yaratan Patriot füzesavar sisteminin alınması çalışmaları ise 2008'ten itibaren başlamıştı. Türkiye ilk aşamada

Raytheon firmasından 4 batarya ve aksamını, sonra da 4 batarya daha almayı hedeflediğini açıkladı. Bu sistemin fiyatının 8 milyar Dolar olarak basına yansıması tartışma yarattıysa da, askerî makamlar 1,5-3 milyar Dolar civarında bir maliyetin söz konusu olduğunu söylediler.

2000'li yıllarda Türkiye'nin savunma sanayiinde kaydettiği en önemli gelişme, "Milli Gemi" projesi (MİLGEM) çerçevesinde ilk kez tamamen kendi imkanlarıyla Heybeliada (F-511) adı verilen bir gemi üretmesiydi. 2010'da denize indirilen, tüm tasarım, savaş sistemleri, motoru Türkiye'de gerçekleştirilen bu gemi ayrıca radara yakalanmama özelliğine sahipti ve 260.000.000 Dolar'lık maliyetiyle, ithalata oranla yaklaşık yarı yarıya tasarruf sağlamıştı. Bundan sonra Büyükada adı verilecek ikinci geminin üretimi başladı.

ABD'den Silah Alımları

Türkiye-ABD ilişkilerinin en önemli konularından biri olan silah alımları, 2000'lere kadar, genellikle, Amerikan askerî yardımı adı altında ele alındı. Bunun nedeni şuydu: ABD, elindeki fazla askerî malzeme ve silahları uzun vadeli krediyle veya hibe şeklinde verdiği gibi, Amerikan şirketleri yabancı devletlere peşin parayla da silah-teçhizat satıyordu. Fakat Amerikan kanunlarına göre, ne şekilde olursa olsun, yabancı ülkelere ABD'den yapılan askerî teçhizat ve silah transferleri "askerî yardım" sayılıyor ve Kongre'nin onayına tabi tutuluyordu.

1990'lara gelindiğinde ABD'nin hibe şeklindeki yardımları giderek azalırken, bu askerî alımları yardım olarak tanımlamak da mümkün değildi. Bunun tek istisnası, Yabancı Askerî Fonu (*Foreign Military Fund*) olarak adlandırılan ve 1993'ten itibaren krediye dönüştürülmüş olan fondan Türkiye'nin 2001'den itibaren hibe formülüyle yararlandırılmasıydı. "Terörizme karşı savaş" ve Afganistan harekatı konusunda sağladığı destek sayesinde 2001'de Türkiye'ye 20.000.000 Dolar, 2002'de 28.000.000 Dolar, 2003'te de 17.500.000 Dolar verildi. Türkiye'nin savunma alanında yaptığı harcamalarla karşılaştırıldığında bunun son derece küçük bir miktar olduğu açıktır.

Başta savunma alanındaki işbirliği ve silah alımları olmak üzere, Türkiye-ABD askerî ilişkileri, ABD Savunma Bakanlığına bağlı olan Savunma İşbirliği Ofisi (*Office of Defense Cooperation- ODC*) tarafından yürütülmektedir. Bu kuruluş, 1951'de Türkiye'ye gelen askerî yardımı düzenlemek için kurulan JUSMMAT'in yerini 1994'te almıştır. JUSMMAT geniş bir kuruluştu; 1960'larda 2.000'e yakın personele sahipti. ODC'de ise 200 Amerikalı personel görev yapmaktadır. Aynı zamanda ABD'nin Avrupa Komutanlığına (EUCOM) bağlı olarak çalışan ODC, bir yandan ABD'den silah alımları ve savunma işbirliği konularında başlıca irtibat noktası olarak faaliyet gösterirken, Afganistan ve Irak işgallerinde ABD'yle ortak yürütülen tatbikatlarda eşgüdüm de sağlamaktadır. Bu daire, özellikle, TSK'ya ait bir tesiste yerleşik olması, silah alımlarının ötesinde işlevler üstlenmesi, örneğin Türkiye'deki bütün önemli askerî yapılanmayla ilgili verileri kendisinde toplaması gibi nedenlerle, zaman zaman kamuoyunda eleştiri konusu olmaktadır.

Türkiye bu dönemde ABD'den başlıca iki yolla silah/teçhizat aldı. İlki Dış Askerî Satışlar (*Foreign Military Sales-FMS*) denen yolla, yani ABD'nin sağladığı krediyle ve silah sistemlerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan satın almaydı. İkincisi

ise Doğrudan Ticari Satış (*Direct Commercial Sales*) denilen ve Türkiye ile bir Amerikan silah şirketi arasında yapılan anlaşma yoluyla alma idi. Türkiye, 2000'ler boyunca ABD'den yıllara göre 400.000.000 Dolar ile 2 milyar Dolar arasında değişen bedeller ödeyerek alımlarını sürdürdü ve bu durum ABD'nin Türkiye'nin silah alımlarında ayrıcalıklı yerinin devam ettiğini gösterdi. Bunun yanı sıra Türkiye, ABD'nin müttefik ülkeler personelinin askerî eğitimi için ayırdığı fondan (IMET) en yüksek oranda yararlanan ülkeydi.

Savunma alımlarında ABD'nin yeri hâlâ önemli olmakla birlikte, dünyada yeni dinamikler de ortaya çıkmıştı. Soğuk Savaş ve hatta sonrası dönemde ABD, Türkiye'nin silah ihtiyacının önemli bir kısmını karşılıyordu. Bu bağımlılık zaman zaman sıkıntılara yol açıyor, gerek Yunanistan'la ilişkilerin etkisi (7/10 oranı gibi uygulamalar; kavram için bkz. Cilt I ve II, dizin) gerek insan hakları ve Kıbrıs gibi sorunlar nedeniyle, açık ya da örtülü ambargo uygulamaları söz konusu oluyordu.

2000'lere varıldığında, savunma alanındaki ilişkileri belirleyen küresel dinamikler değişti. Bir defa, uluslararası alanda çok sayıda rakip üretici ortaya çıktı. Bunlar, siyasi koşullar ileri sürmeksizin, üstelik alıcıya avantajlar sağlayan ihale şartnameleri kabul ederek iş yapmaya başladı. Amerikan sistemine göre, yurt dışına yapılacak her türlü silah/askerî teçhizat transferinin Kongre'den geçmesi gerekiyor, bu da Kongre'ye siyasi amaçlı müdahalelerde bulunma olanağı veriyordu. Ama bu durum Amerikan firmalarını yabancı rakipler karşısında dezavantajlı konuma getiriyordu. Türkiye'nin rakip firmalara yönelmesi, Türkiye'nin ABD'ye "ambargo" koyduğu şeklinde yorumlara yol açtı. Ankara'daki ABD büyükelçisinin Türkiye milli savunma bakanına Nisan 2006'da gönderdiği mektup, iki ülke arasındaki askerî ve teknik işbirliğinin azalması halinde, Rum ve Ermeni lobilerine karşı Amerikan silah şirketlerinin Türkiye'ye sağladığı desteğin ortadan kalkabileceğini hatırlatıyordu.

Bunun yanı sıra, 1990'ların dinamiklerinden farklı olarak insan hakları gibi konuların da savunma alanındaki ilişkilerde engel olmaktan çıktığı görüldü. Bunda, hem Türkiye'de yapılan demokratik reformlar hem de uluslararası alandaki rekabetin artması rol oynadı.

Sonuç olarak, 2000'lerde savunma tedarik ve ortak üretim projeleri ve bunların dış politikaya etkileri hakkında şunları belirtmek mümkündür:

1) 1990'larda yüksek savunma harcamalarının sebebi olarak gösterilen hususlar şunlardı: Türkiye'nin içinde bulunduğu, çatışma üreten istikrarsız coğrafya (Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu); içte PKK'yla devam eden mücadele; komşularının neredeyse tümüyle sorunlu seyreden ilişkiler.

2000'lere girildiğinde ortaya çıkan tablo, savunma harcamalarının hâlâ yüksek düzeyde seyretmesinin sebebini açıklamayı zorlaştırmıştı: 1999'dan 2004'e kadar devam eden PKK ateşkesi ve sonrasında da eylemlerin ağırlıklı olarak mayın döşemeyle sınırlı kalması; Suriye, Yunanistan, İran gibi komşularla ilişkilerin büyük ölçüde düzelmesi; AKP hükümetinin dış politikada "komşularla sıfır sorun" anlayışını ilan etmiş olması. Oysa Türkiye savunma harcamalarında neredeyse hiç hız kesmemiş, 2001'deki ekonomik krizin etkileri azalır azalmaz, tekrar pahalı silah sistemlerinin alımına ve ortak üretimine dönmüştü.

2) SSM'nin özellikle 2004'ten itibaren kurumsal olarak güçlenmesi, TSK'yı sadece bir kullanıcı rolüne çekmeye başladı. SSM, savunma teçhizatı alım ve üre-

tim alanında daha fazla inisiyatif almaya başladı. Türkiye 2008 itibariyle savunma alımlarının % 41'ini yerli kaynaklardan sağlama aşamasına geldiyse de, bu payın önemli bir kısmı hâlâ montaj idi. Gerçi, asıl hedef olan tasarım ve ihracat konusunda önemli çaba harcanmaktaydı; fakat Türkiye ekonomisinin ve teknolojik birikiminin düzeyi göz önüne alındığında bu amacın gerçekleşmesi kolay görünmüyordu. Türkiye'de savunma sanayii ar-ge çalışmaları için sadece % 0,3 civarında bir pay ayrılmaktaydı.

3) Küreselleşmenin en önemli kavramları olan şeffaflık ve hesapverirlik, özellikle savunma harcamaları bağlamında Türkiye'nin devlet ve siyaset kültürüne henüz girmiş değildi. Savunma harcamaları TBMM'de ve kamuoyunda hâlâ yeterince tartışılmıyor, son derece pahalı sistemlerin faydası, işlevi ve güvenliğe katkıları konusunda yeterli açıklama yapılmıyordu. Bu konuda yalnızca TSK değil, hükümet de yeterince şeffaf hareket etmiyordu. (Savunma sanayii sektörünün askerî vesayet konusuyla ilgisi hakkında bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü ile **Sayıştay Denetimi** ve **TSK** ve **Sayıştay Denetimi** ve **TSK (2011 Gelişmeleri)** kutuları).

4) Türkiye, savunma teçhizatının tedarik ve ortak üretiminde, teknik konular kadar siyasal dengeleri de gözetmeye dikkat etmekteydi. Örneğin, F-35 projesi gibi ileri teknolojiye dayalı sistemlerin tedarikinde ABD'nin yeri ve önemi devam etmekte, helikopter ve denizaltı alım/üretimi ise Avrupalı şirketlere verilmekteydi.

XVI) Arap Baharı ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi

Tunus'ta Aralık 2010'da başlayan ayaklanmaların hızla diğer Arap ülkelerine yayılması Arap Baharı denen ve bu ülkelerde iktidar değişikliklerini beraberinde getiren bir süreci tetikledi. (Bkz. **Arap Baharı** kutusu, s. 51 ve **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümü). Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Fas'tan Yemen'e kadar çok sayıda ülkeyi çeşitli biçimlerde içine alan bu gelişme, genel olarak "komşularla sıfır sorun" şeklinde formüle edilen Türk dış politikasını zor durumda bırakırken, Türkiye-ABD ilişkilerinde de yansımasını bulan bazı olumlu etkiler yarattı. Hatta öyle ki, Obama yönetiminin kullandığı, ama açıkça tanımlanmamış olan "Model Ortaklık" kavramı, Arap dünyasındaki bu dönüşüm ve Türkiye'nin artan önemiyle birlikte anlam kazanmaya başladı.

Manzaradaki mesaj

Rehineleri, NATO karşıtları kurtardı

Bush, Ortaköy Camii ve Avrupa'yı Asya'ya bağlayan köprünün önünde konuştu. Bu, "Büyük Ortadoğu Projesi"nin fotoğrafı" olarak algılandı...

Türkiye AB'ye alttır

Gitar'dan Pamuk'a...

ABD'liler güvenliği sorguladı

TMSF, 'Toprak'ta gençleşme istiyor

Bu nasıl güvenlik!

Bakan'ın bile avucuna baktılar

Milliyet, 30.06.2004.

Bu bağlamda öncelikle ABD'nin Arap dünyasında hızla gelişen bu büyük toplumsal ve siyasal dönüşüm konusundaki tutumuna değinmek gere-

kir. Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) konusunda belirtilmiş olduğu gibi, Orta Doğu'daki otoriter rejimlerin giderek büyüyen toplumsal ve ekonomik sorunlar karşısında yetersiz kalması ve özellikle genç kuşakların başta iş, eğitim ve sağlık olmak üzere ihtiyaçlarını karşılamaması, toplumsal ve siyasal gerilimi artırmaktaydı. Ayrıca, bu toplumsal rahatsızlıkların dile getirilebileceği kanallar da tıkalıydı ve halkın temsili ve demokratik hak ve özgürlükleri konusunda baskıcı uygulamalar devam ediyordu.

Bu bağlamda ABD, 11 Eylül'den itibaren bölge liderlerini, demokratikleşme sürecini başlatmaları ve reform yapmaları konusunda uyarmış ve Büyük Orta Doğu Projesi olarak tanımlanan girişimi gündeme getirmişti. Bu reform sürecinin kendi iktidarlarının sonu anlamına geleceğini tahmin eden yönetimler, bazı reformlar yapmakla birlikte, bu süreci geçiştirmeyi tercih etmişlerdi.

ABD'nin kaygısı, toplumsal talepleri ve ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalan bu rejimlerin yıkılarak yerlerini İslamcı radikal hareketlere terk etmesiydi. ABD ve diğer G-8 ülkeleri, bu nedenle, reformlar yoluyla aşamalı ve pazarlığa dayalı bir yumuşak geçiş öngörmüşlerdi. Bu noktada İslamcı hareketlerden beklenen, radikal söylemlerini bırakarak küreselleşmeye, piyasa ekonomisine, demokrasiye uyum sağlamalarıydı. Bu koşulla, geçmişte otoriter yönetimlere giden yardımlar onlara gelmeye başlayacaktı.

ABD'nin bölge siyasetinde, Obama yönetimiyle birlikte düzeltmeye çalıştığı, ama başta Filistin sorununa çözüm bulunamamasından kaynaklanan nedenlerle bir türlü başaramadığı bir imaj sorunu vardı. Ayrıca, Afganistan ve Irak işgallerinin yarattığı meseleler yüzünden, ABD bölgedeki gelişmelerde ön planda görünmek istemiyordu ve ayaklanmalar çıkınca "arkadan liderlik" (*leading from behind*) adı verilen bir politika benimsedi. Bölgede kendisine yakın ya da etkin olabilecek ülkelerin daha önde göründüğü, ama oluşabilecek ayaklanma ve rejim değişikliklerinin ABD çıkarlarına zarar veren bir yöne savrulmamasına dayalı bir strateji izlemeye başladı. Bu çerçevede, Libya'daki NATO müdahalesinde lojistiğin ve operasyonların % 70'ini ABD sağlarken, Fransa öne çıkarılıyordu. Suriye'de de, ayaklanmalar başlayınca, Türkiye ağırlıklı bir rol oynamaya başladı. ABD'nin di-

NATO'nun Libya'da ne işi var?

Başbakan Erdoğan, Libya'daki krizin sona ermesi için yaptırım ve NATO müdahalesi çağrılarına karşı çıktı. NATO'nun, üyelerinin güvenliğinden sorumlu olduğunu hatırlatan Başbakan, müdahale isteyenlere, "NATO'nun Libya'da ne işi var?" şeklinde seslendi. Erdoğan, gelişmelere dikar bakmayan Türkiye'nin Libya'ya yönelik NATO müdahalesine karşı olacağını söyledi.

Zaman, 01.03.2011.

ğer bölgesel müttefikleri Katar ve Suudi Arabistan ise, özellikle muhalif grupların finansmanı ve silahlandırılması gibi konularda etkin oldular.

Arap Baharı tam da Türkiye-ABD ilişkilerinde eksen kayması tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı döneme denk geldi. Önce Türkiye'nin Füze Kalkanını kabul etmesi, ardından, hızla yayılan ayaklanmalar sırasında ABD'yle aynı çizgide hareket etmesi, eksen kayması tartışmalarını sona erdirdi. ABD, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde aktif bir rol oynamasını desteklemekle birlikte, bunun sloganlarından biri olan "komşularla sıfır problem" söyleminden hoşnut değildi, çünkü bu İran'ı ve Suriye'yi de kapsıyordu. Arap Baharı sürecinde ABD'yle birlikte hareket etmesi, Türkiye'yi İran ve Rusya ile ayrı kamplara itti.

Türkiye'nin Mübarek rejiminin sona ermesi gerektiğini açıklayan ilk ülkelerden biri olması ABD'yi memnun ederken, Başbakan Erdoğan'ın "NATO'nun ne işi var Libya'da" çıkışı ilk başta sorun yarattı. Ne var ki, zaman içinde Türkiye bu ülkeye yönelik NATO operasyonuna denizden destek vererek katılınca tekrar Batı'yla aynı politikaya yönelmiş oldu (bkz. **Libya Olayları, Batı Müdahalesi ve Türkiye** kutusu, s. 52 ve **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümü).

Türkiye'yi ABD gözünde asıl önemli kılan gelişme, Mart 2011'de ayaklanmaların Suriye'de de başlamasıyla ortaya çıktı. Gerek Esad yönetimiyle ortak bakanlar kurulu toplamaya dek varan çok yakın ilişkiler, gerekse sınırdaş olması (en uzun kara sınırı: 877 km.) Türkiye'yi Suriye'deki gelişmeler konusunda çok önemli hale getirdi. Suriye rejiminin tasfiye olması, İran'ın Akdeniz ve Lübnan bağlantısını kesmesi açısından da önem taşıyordu ve ABD, kendisinin doğrudan müdahil olmadığı bir süreçte Türkiye'den Suriye'deki rejim değişikliğinin sağlanması konusunda destek bekliyordu. Hatta, Suriye krizi başladıktan sonra Erdoğan, Başkan Obama'nın en çok telefonla konuştuğu liderlerden olarak İngiliz başbakanının bile önüne geçti.

Türkiye'nin diplomatik yolları kullanarak Esad'ı reform konusunda ikna etme çabaları sonuç vermeyince, Ankara doğrudan rejim muhaliflerine kapılarını açtı ve yalnızca sivil unsurların İstanbul ve Antalya'da toplanmalarına değil, muhalif Hür Suriye Ordusunun topraklarını kullanmasına izin verdi. Bu sırada ABD dahil Batı medyasından Türkiye'nin Suriye'de bir güvenli bölge oluşturması amacıyla müdahale edebileceği ya da etmesi gerektiği yönünde telkinler gelmeye başladıysa da, hükümet Mayıs 2012 itibariyle bu yönde bir girişimde bulunmadı.

ABD'nin Arap Baharı çerçevesinde üzerinde durduğu ve Türkiye'yi değerli ve önemli kılan diğer bir husus, Türkiye'nin Arap ülkeleri için bir model veya örnek olmasıydı. Türkiye'nin bu özelliği bütün 2000'ler boyunca gündemde olmakla birlikte, gerek ABD'deki düşünce kuruluşları ve medya, gerekse resmî açıklamalar Türkiye'nin bu rolünü daha belirgin bir biçimde vurgulamaya başladılar. Örneğin, Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Libya Temas Grubunun Temmuz 2011'de İstanbul'da yapılan toplantısında, "Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki halklar Türkiye deneyiminden ders çıkarmaya çalışıyorlar. Türkiye'nin öğrenmiş olduğu dersi öğrenmeleri yaşamsal önemdedir. (...) Demokratik gelişme sorumlu liderliğe dayanır ve bu sorumlu liderliğin diğer ülkelerdeki gelecek kuşak liderlerin eğitilmesinde yardımcı olması önem taşımaktadır" dedi.

Orta Doğu'da yeni düzen kurulurken serbest seçimler gündeme geldi ve bu seçimleri Müslüman Kardeşler hareketinin Arap ülkelerindeki farklı kolları kazanma-

ya başladı. Bu da beklenen bir durumdu. Orta Doğu bölgesinde devlet dışındaki en önemli aktörler, İslamcı hareketlerdi. Birçoğu "adalet ve kalkınma" adını alan bu siyasi partilerin AKP yolunu takip etmeleri, ABD açısından önem taşıyordu. AKP hükümeti bu yeni düzende "dönüşerek başarılı olma"nın simgesi haline gelmişti ve Batı bu siyasal hareketlerin iktidar deneyimlerinde izleyecekleri bir modele ihtiyaç duymaktaydı.

Türkiye bu dönemde bölgesel liderlik iddiasında bulunurken, ABD'li yetkili ve uzmanların bunu ısrarla vurguladıkları ve destekledikleri görüldü. "Model ülke" olma söylemine eşlik eden bu destek, ABD'nin Orta Doğu'daki imajının bozulduğu bir dönemde, onun yakın müttefikinin bu boşluğu doldurması fikrine dayanıyordu. Sonuçta, Türkiye bir Arap ülkesi değildi; NATO üyesiydi ve AB adayıydı. Bu özellikler onun bölgesel liderlik iddiasının yapısal sınırlarını oluşturuyordu.

Sonuçta, Türkiye'nin Orta Doğu'daki aktif dış politikası Arap Baharıyla birlikte yeni bir içerik kazanırken, AKP hükümetinin ABD'yle ilişkilerinin yeniden güçlenmesini de beraberinde getirdi.

* * *

Görüldüğü gibi, 2000'lerde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler, çeşitlenerek ve farklı konuları kapsayarak, giderek derinleşti. İki ülke, Stratejik Vizyon Belgesinde çerçevesi çizilen alanlarda işbirliğini sürdürdü. Bölgesel gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan Füze Kalkanı ve Arap Baharı gibi alanlarda da iki ülke birlikte hareket etti ve işbirliği yaptı. İlişkilerde sorunlar hatta kriz yaşandığı da oldu, fakat bu türden sorunlar her dönemde ortaya çıkabiliyordu. Dolayısıyla, dönem içinde zaman zaman gündeme gelen, Türkiye'nin ABD tarafından kaybedildiği ya da ekseninin kaydığı söylemi gerçek durumu yansıtmıyordu.

Türkiye'nin (iç ve) dış politika konularının hemen hepsinde, ABD etkeni olumlu ya da olumsuz bir biçimde kendisini gösterdi. 1990'lar için, Türk dış politikasını ilgilendiren meselelerin ABD'siz ele alınamayacağı saptaması yapılmıştı. Bu saptama 2000'ler için de geçerliğini korudu. Kıbrıs, Ermeni, Kürt sorunları; Ermenistan, kuzey Irak, İran, Suriye, İsrail ile ilişkiler, NATO, AGSP, savunma sanayii ve silah alımları gibi konuların bir yerinde ABD bulunmaktaydı. ABD ya Türkiye'yi destekliyordu (kısmen Kıbrıs, AB üyeliği, Orta Doğu'da demokratikleşme hamlesi ya da model olma), ya Türkiye üzerinden siyaset yürütmekteydi (Suriye, Ermenistan açılımları, Irak işgali), ya da Türkiye'nin kendisine engel olmamasını istemekteydi (kuzey Irak, İran).

Küreselleşme süreci, Türkiye ekonomisindeki göreli istikrar ve AKP hükümetinin iç politikada oylarını artırması gibi etkenler, etkilerini dış politikada da gösterdi. Türkiye zaman zaman dış politikada inisiyatif almaya ve daha aktif davranmaya başladı.

Yine de, Türkiye'deki dış politika karar vericileri ABD'yi dikkate almaksızın politika oluşturup yürütemediler. Türkiye'nin bölgesel güç olduğu ve artık özerk bir dış politika izlediği iddialarına rağmen, ABD hâlâ en önemli dış aktör olmayı sürdürdü. ABD için de, Türkiye, Soğuk Savaş ve 1990'lardaki önemini korumaya devam etti. ABD Afganistan ve Irak'a saldırırken, işgalleri sürdürürken, Irak'tan çekilirken ve Müslüman toplumlarla ilişkilerini düzeltmek isterken de Türkiye'nin des-

teğini yanında istedi, onunla işbirliği yaptı. Barack Obama'nın, göreve gelmesinden sonraki ilk denizaşırı ziyaretini Türkiye'ye yapması, "İslam'la savaş içinde olmadığını" burada ilan etmesi ve Türkiye'yi bu yeni dönemde "model ortak" olarak tanımlaması bu açıdan anlamlıydı. 2009'dan itibaren İran'la yakın görünen ilişkiler; Tahran Anlaşması ve devamında BM Güvenlik Konseyi oylamasında Türkiye'nin olumsuz oy kullanması ABD'yi rahatsız ettiyse de, Türkiye bunu onarmaya çalıştı ve Füze Kalkanı konusunda ve Arap Baharı sürecinde uyumlu davranarak yerini belli etti.

2000'lerin sonunda, Türkiye'nin ekseninin kaydığı ve Batı'dan uzaklaştığı tartışmaları artış gösterdi. Bunun işaretleri olarak dış politikasında Orta Doğu'ya daha fazla ağırlık vermesi gösterildiyse de, Türkiye'nin Lübnan'da ve Irak'ta çatışan tarafları bir araya getirmek için harcadığı çabalar, Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk girişimleri, hatta, ABD'nin istediği mesajları vermeye devam ettiği sürece İran'la olan diyalogu, Afganistan'a yaptığı katkılar, Körfez ülkeleriyle yakın temasları ABD tarafından ya desteklendi ya da ABD çıkarlarını olumsuz etkilemediği için yalnızca, tepki verilmeksizin takip edildi. Özellikle Arap Baharı sürecinde ve Suriye'de meydana gelen çatışmalar sırasında ABD Türkiye'nin yardım ve desteğine dayanma ihtiyacını hissetti. Yine bu dönemde, AKP'yi örnek aldığını açıklayan Tunus'taki Al Nahda partisi başta olmak üzere, bölgedeki İslamcı hareketlerin Türkiye'yi model alması ABD stratejisi açısından büyük önem taşıyordu ve Türkiye bu konuda da ABD'yle daha önceden başlamış olan uyumlu politikasını sürdürmeye devam etti.

İLHAN UZGEL

KAYNAKÇA (ABD ve NATO'yla İlişkiler)

Baç, Meltem Müftüler, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerine Güvenlik Boyutundan Bir Bakış*, TESEV, İstanbul, 2006; Barkey, Henri ve Philip Gordon, "The Predictable Crisis," *The National Interest*, (Kış 2001-2002), s.83-94.; Barkey, Henri, "Turkey and Iraq," USIP, Special Report, no. 141, Temmuz 2005; Bila, Fikret,, Ümit Yayıncılık, 2003; Bölükbaşı, Deniz, Doğan Kitapçılık, 2008; Çağaptay, Soner, "Where Goes the U.S.-Turkish Relationship?" *Middle East Quarterly*, Fall 2004, s. 43-52; Çağaptay, Soner, "The Future of the Iraqi Kurds," Washington Institute, *Policy Focus* no. 85 (Temmuz 2008); Çağaptay, Soner, *Türkiye'de Laikliğin ve Dış Politikanın Geleceği*, Policy Focus 67, Washington Institute, Washington, 2007; Çetinsaya, Gökhan ve Taha Özhan, *Işgalin 6. Yılında Irak*, Seta, 2009; Daalder, Ivo ve James Goldgeier, "Global NATO," *Foreign Affairs*, (Eylül-Ekim 2006), s. 105-113; Daly, John, "US-Turkish Relations: A Strategic Relationship Under Stress," Jamestown Foundation, Şubat 2008; Demirdöğen, Ülkü, "AB Ordusuna Türk Rızası," *Görüş Dergisi*, (Ocak 2003), s. 52-59; Duke, Simon, "The Future of EU-NATO Relations," *European Integration*, (Mart 2008) s. 27-43; Flaganan, Stephen ve Samuel Brannen, CSIS, 2008; Fuller, Graham, "Turkey's Strategic Model: Myths and Realities," *The Washington Quarterly*, (Yaz 2004) s. 51-64; Fuller, Graham, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Timaş, 2004; Gözen, Ramazan, *Turkey's Delicate Position between NATO and ESDP*, Ankara, SAM Papers, 2003; Katzman, Kenneth ve Alfred Prados, "The Kurds in Post-Saddam Iraq," *CRS Report for Congress*, 12 Kasım 2006; Kızıltan, Ihsan, "Improving the NATO-EU Partnership: A Turkish Perspective," *Turkish Policy Quarterly*, 7/3, s. 33-46; Laçiner, Sedat, *Ermeni Sorunu*, Ankara, USAK, 2009; Larrabee, Stephen, Rand Corporation, 2008; Lesser, Ian, "Turkey, the United States and the Delusion of Geopolitics," *Survival* (Sonbahar 2006) s. 83-96; Lewis, Jonathan Eric, "Replace Turkey as a Strategic Partner, *Middle East Quarterly*, (Bahar 2006), s. 45-52; Migdalovitz, Carol, *Turkey: Issues for US Policy*, CRS, Washington, 2002; Migdalovitz, Carol, CRS, Ağustos 2008; Özmen, Hasan, *The Turkmen in Iraq and Human Rights*, Ankara, Ofset Yayınları, 2004; Özen, Çınar, "ESDP-NATO Relations: Considerations on the Future of European Security Architecture," *Turkish Yearbook of International Relations*, vol. 33 (2002) s. 231-255; Park, Bill, US-Turkish Relations: Can the Future Resemble the Past," *Defense and Security Studies*, (Mart 2007), s. 41-54; Parris, Mark, "Allergic Partners: Can US-Turkish Relations Be Saved?", (Bahar 2005) s. 49-58; Soli Özel, Şuhnaz Yılmaz ve Abdullah Akyüz, *Rebuilding Partnership: Turkish American Relations in a New Era: A Turkish Perspective*, TUSI-

AD, 2009; Philips, David, "Disarming, Demobilizing and Reintegrating the Kurdistan Worker's Party," *American Foreign Policy Interests*, vol. 30 (2008), s. 70-87; Rubin, Michael, "A Comedy of Errors: American-Turkish Diplomacy and the Iraq War," *Turkish Policy Quarterly*, (Sonbahar 2005) s. 69-80; Rubin, Michael, "Green Money, Islamist Politics in Turkey," *Middle East Quarterly*, (Kış 2005) s. 13-23; Savunma Sanayii Müsteşarlığı, *2008 Faaliyet Raporu*, SSM. Ankara; Schwall-Düren, Angelica ve Fabian Hemker, "The Future of European Security and Defense Policy: Towards a European Army," *Social Europe*, (Yaz-Sonbahar 2007) s. 35-39; Sloan, Stanley, "Genişlemeyi İncelerken," *NATO Review*, (İlkbahar 2002); Tanır, İlhan, "How Arab Spring is Transforming Turkish-American Relations," *Turkish Policy Quarterly*, (Sonbahar 2011), s.71-81; Taşpınar, Ömer ve Philip Gordon, Timaş Yayınları, 2009; Türkeş, Mustafa ve Göksu Gökgöz,"Reflections on the EU Strategy Paper 2003: Two Approaches, Moving Conditions and A New Juncture", *Perceptions*, (Mart-Mayıs 2004) s. 61-82; "Turkey and Iraqi Kurds: Conflict or Cooperation," *International Crisis Group*, No 81 (Kasım 2008); Uzgel, İlhan, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü," *AKP Kitabı*, der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009, s. 11-39; Uzgel, İlhan, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele," *AKP Kitabı*, İlhan Uzgel ve Bülent Duru, der., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009, s. 357-380; Walker Joshua, "Re-exemining the US-Turkish Alliance," *The Washington Quarterly*, (Winter 2007-08), s. 93-109; Williams, Ellen, "Out of Area and Very Much in Business? NATO, the U.S., and the Post–9/11 International Security Environment", *Comparative Strategy*, vol. 28, (2008) s. 65-78; Yavuz, Hakan ve Nihat Ali Özcan, "Crisis in Turkey: The Conflict of Political Languages", (Sonbahar 2007) s.118-135; Yetkin, Murat, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.

AB'yle İlişkiler

Giriş: Genel Bağlamı Belirleyen Öğeler

Türkiye-AB ilişkilerini, 2000-2011 arasında iki ayrı döneme ayırarak ele almak uygundur: 1) Türkiye'ye adaylık statüsü veren Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ile üyelik müzakerelerine başlama kararının alındığı Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi arasını kapsayan bu dönemde ilişkiler genel anlamda olumlu seyretti; 2) Aralık 2004'ten 2011 sonuna kadar olan dönemde ise, paradoksal biçimde, katılım müzakereleri başladığı halde ilişkiler hız yitirdi ve taraflar arasında güven sorunu ortaya çıktı. Bu dönemde, iki taraf kamuoylarında da olumsuz anlayışlar gelişti ve ilişkilerin geleceği daha kapsamlı biçimde sorgulandı. Bu duruma yol açan temel iki etkenden bahsedilebilir.

1) Yeni küresel düzen: Özellikle 90'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan değişiklikler önemli idi. Aralık 1999 adaylık ya da Aralık 2004 müzakere kararı, iki tarafın beklenti ve algılama farklarını ortadan kaldırmadı; belki daha da belirginleştirdi. Soğuk Savaş'tan sonra Batı, müttefiki Türkiye'ye olan ihtiyacını sorgularken, Türkiye de kendi çıkarları çerçevesinde Batı'yı yeniden değerlendirmeye çalıştı.

Bu dönemde AB, kendi bütünleşme stratejisi net olmadığından, Türkiye'ye karşı ne yapması gerektiğini tam olarak belirlemekten kaçındı. İstikrarsızlık getirebileceğinden endişe ettiği bir Türkiye'ye karşı temkinli ve tereddütlü bir genişleme stratejisi izlemeye başladı. AB içindeki bazı kesimler, Türkiye'nin ne tarz bir ortaklık ya da entegrasyon yapısı içinde sindirilebileceğini araştırmaya başladı. Bu arada, Soğuk Savaş döneminde arka plana atılmış olan, Türkiye'ye ve Türklere karşı tarihten gelen tutumlar, özellikle medyanın ve bazı siyasetçilerin de etkisiyle, gerek siyaset alanında gerek Avrupa kamuoyunda yeniden ön plana çıktı.

Türkiye bu dönemde, AB'ye tam üyeliğin alternatifi olacak başka bir dış politika hedefi ve ilişki modeli düşünmüyordu. Fakat Avrupa bütünleşmesi sürecinin ne olduğunu, temel hedefini ve doğrultusunu algılamakta ve doğru tahlil etmekte zorlanıyordu. Daha önemlisi, bu üyeliğin siyasi, ekonomik, toplumsal değişimi/gelişimi gerektirdiğini anlıyor, fakat özellikle zihniyet açısından bunun büyük bir dönüşümü gerektirdiğini pek kavrayamıyordu. Bu nedenlerle, AB'ye uyum için atılacak adımlar üzerinde toplumda gerçek bir uzlaşı çoğu zaman sağlanamıyor, ya da atılan adımlar kalıcı ve istikrarlı olamıyordu.

2) İki tarafın iç dinamikleri: Türkiye ve AB eşzamanlı olarak kimlik arayışı ve dönüşüm içindeydi. Koşullar iki taraf için de olumsuzdu. 21. yüzyılın ilk on yılı, Avru-

pa bütünleşmesi bakımından derin ve hızlı bir dönüşüme sahne oldu. Bu zaman diliminde AB hem genişlemeyi hem de derinleşmeyi (bkz. Cilt II, s. 329 vd.) bir arada yürütmek gibi zorlu bir sorunla karşı karşıya kaldı. Bu durum, AB'nin, Türkiye'ye yaklaşımını belirlemekte 3 açıdan zorlanmasına yol açıyordu.

a) Doğuya doğru genişlemenin boyutunu ve niteliğini, bu arada bu genişlemenin kapsamını belirlemek zor idi. AB, 10 Merkezî ve Doğu Avrupa ülkesi ile Kıbrıs ve Malta'yı kapsayan büyük genişleme dalgasını 2004 ve 2007'de tamamladı. Üye sayısı 15'den 27'ye çıktı. AB'ye yeni giren ülkeler eski üyelerden siyasi ve ekonomik bakımdan önemli ölçüde farklı oldukları için, bu genişleme AB açısından gerçek bir meydan okuma oluşturdu. Doğuya genişleme, AB'nin coğrafi sınırlarını genişletti ve AB'yi bu sınırlarda yeni komşularla ve sorunlarla karşı karşıya getirdi. Bu olgu AB'nin uluslararası aktör olarak etkisini güçlendirmişti. Ama bu güçlendirilmiş etkinin gereğini yerine getirmek için yeni politikalar ve bunları uygulayacak yeni araçlar geliştirme ihtiyacı doğmuştu. Yeni komşuların tamamı üye yapılabilir miydi? Bu mümkün olmayacaksa bu ülkelerle nasıl bir ilişki modeli geliştirilecekti? (bkz. **AB'nin Komşuluk Politikası** kutusu, s. 338).

b) AB'nin sınırları genişlerken, bu sınırların hangi noktada son bulması gerektiği sorusu gündeme geliyordu. Bu amaçla kullanılan ve kullanılacak olan ölçütler, hangi ülkelerin ileride AB üyesi olabileceği gibi zor ve riskli sorulara cevap bulmayı da gerekli kılmaktaydı. AB içinde birtakım çevreler; hangi ülkelerin hangi kıstaslara göre üye kabul edileceği, hangileriyle imtiyazlı ortaklıklar ya da özel ilişkiler ku-

AB Komşuluk Politikası

AB son genişleme dalgasının ardından yeni sınırlarında yeni komşularla karşılaştı. Genişleme, AB'nin yakınındaki ülkeleri reforma teşvik etmek ve bu arada örgütün kendi güvenlik kaygılarını gidermek bakımından en etkili dış politika aracıydı. Ama AB, kendi sindirim kapasitesini zorlamaya başlamış, aşırı genişleme ve böylece işleyemez hale gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Genişleme perspektifi olmaksızın yeni komşular üzerinde nüfuz sahibi olmaya imkan verecek bir politikaya ihtiyaç vardı.

Bu amaçla AB, doğusundaki Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Belarus ve Ukrayna'yı ve güneyindeki Akdeniz komşuları olan 14 ülkeyi içine alan yeni bir politika oluşturmaya girişti. Yeni komşuların AB'nin özellikle iç pazar, çevre, enerji, teknoloji gibi alanlardaki politikalarına ve siyasi ve ekonomik açıdan AB normlarına ve müktesebatına uyum sağlamaları gerekiyordu. Bu amaçla, AB tarafından mali, teknik ve siyasi açılardan teşvik edilip desteklenmelerini sağlamak üzere, bir çerçeve çizildi.

Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi'nin 2003'te ifade ettiği gibi, yeni komşuluk politikası, AB'nin kurumlarına ve karar alma mekanizmalarına katılım hariç, her konuda işbirliği ve dayanışmayı öngörüyor, ama AB üyeliği perspektifini sunmuyordu. Böylece, genişleme politikasının başarılı olmasının en önemli nedeni olan koşullu genişleme stratejisinin ödül kısmı, komşuluk politikası bakımından geçerli olmayacak ya da zayıflatılacaktı. Bu yapılırken, birbirinden çok farklı koşullardaki ülkeler aynı politika kapsamında değerlendiriliyor ve bunlara, ne kadar ayrıştırılırsa ayrıştırılsın, benzer işbirliği alanları ve benzer ilişki modelleri sunuluyordu.

Bu haliyle yeni komşuluk politikasının amacına ulaşıp ulaşamayacağını, yani AB'nin siyasi ve ekonomik değer ve normlarını çevresine yayıp benimsetmesine imkan verip vermeyeceğini, zaman gösterecekti.

(S. Baykal)

rulacağını belirlemek gerektiği üzerinde kafa yormaktaydı (bkz. **İmtiyazlı Ortaklık - Özel Statü** kutusu, s. 339) Bu durumda, Avrupa bütünleşmesinin amacını, doğrultusunu ve kapsamını belirlemeye dönük tartışmalar ve bu belirlemeye dayanak olarak "Avrupa Kimliği"nin ne olduğuna, bu kimliği sahiplenmek için hangi niteliklerin taşınması gerektiğine ilişkin arayışlar ön plana çıktı.

İmtiyazlı Ortaklık - Özel Statü

Merkel ve Sarkozy tarafından ortaya atılan veya geliştirilen "imtiyazlı ortaklık" ya da "özel statü" kavramlarının kesin bir tanımı veya hukuki bir karşılığı yoktur. Özellikle Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin endişeler sebebiyle öngörülen bu kavramların, kabaca, AB'yle üyelik dışı ilişki biçimlerini ifade ettiğini ve üyelik söz konusu olmaksızın AB'yle ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi anlamını taşıdığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede, belirli bazı alanlarda sıkı bir işbirliğinin/ortaklığın hedeflendiği, ama özellikle kişilerin serbest dolaşımının dışlandığı bir sistem arandığı görülmektedir.

İmtiyazlı ortaklık konusu, literatüre geçmeden önce, özellikle Fransa, Almanya ve Avusturya'da siyasi demeçlerde ve açıklamalarda yer almış ve bu açıklamalardan hareketle kamuoyunda daha fazla tartışılır olmuştur. Bu fikir ilk kez, Fransa eski cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing tarafından, Türkiye'yle yakın işbirliğinin AB tarafından kurumsallaştırılması bağlamında dile getirilmiştir. 1999 Helsinki ve 2002 Kopenhag Zirvelerini takiben, Türkiye'nin reform sürecine hız vermesi sonrasında, "imtiyazlı ortaklık" daha fazla konuşulmaya başlanmıştır. Bu dönemde imtiyazlı ortaklık söylemi içinde, *"Avrupa için tehlikeleri ve Türkiye için olası katılım sonunda oluşabilecek sorunları azaltmak"* ifadesine yer verildiği görülmüştür. Bu kapsamdaki önerilerde; kapsamlı bir ortak ticaret politikası, hukuk devleti ilkesinin yerleştirilmesi, yasadışı göçün kontrolü için denizlerde kontrolün sağlanması esas alınmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin kalkınmasına yardım edilmesi de öneriler arasındadır.

14 Ekim 2004'te Fransa Millet Meclisinde Türkiye'nin adaylığı tartışılmış ve Türkiye'yle ilgili iki seçeneğin bulunduğu, bunların da "üyelik" ve "imtiyazlı ortaklık" olduğu söylenmiştir. Fransız Senatosuna 29 Nisan 2004'te sunulan 279 sayılı raporda ise, Türkiye'nin AB'yle oluşturduğu Gümrük Birliği dışında kalan tarım ürünlerini ve hizmet sektörünü de içine alan bir formül önerilmektedir. Bu şekilde, dört serbestiden, kişilerin serbest dolaşımı dışında diğer üçünün gerçekleştirilmesiyle Türkiye'nin Birlik'le tam bir ekonomik bütünleşme sağlamasının hedeflendiği görülmektedir. İmtiyazlı ortaklık ve özel statü söylemi çerçevesinde, Türkiye'yi mevcut AB kurumlarına dahil etmeden yeni kurumlar aracılığıyla AB'ye bağlama, çeşitli alanlarda (ekonomi, siyaset, savunma) işbirliğinin derinleştirilmesi, özellikle güvenlik ve savunma alanında Türkiye'nin karar alma mekanizmalarına dahil edilmesi fikirlerine yer verenler vardır. Bunun yanında, üyelik gerçekleşse de, örneğin Ortak Tarım Politikası ve kişilerin serbest dolaşımı gibi konularda daimi derogasyonlar (kuraldan sapmalar) uygulanmasını (bkz. **Daimi Korunma Önlemleri** kutusu, s. 356) amaçlayan bir ara statü önerilmektedir. Buna karşılık, bazı ortak politikalar yaygınlaştırılacak ve özellikle ortak savunma ve güvenlik politikasında işbirliği güçlendirilecektir.

Genel olarak savunucuları tarafından "hiç yoktan iyidir" şeklinde özetlenen imtiyazlı ortaklık söyleminde, tam üyelik yerine, yukarıda örneklenen farklı modellere göre gerçekleştirilecek imtiyazlı ortaklığın daha iyi bir çözüm olduğu belirtilmektedir. Ayrıcalıklı ortaklık statüsünün tam üyeliğe aykırı bir durum olmadığını söyleyen ve bu statüyü, nihai hedefe gidilirken aşılması gereken bir basamak olarak gören yaklaşımlar da vardır.

Özel statü/imtiyazlı ortaklığa ilişkin olarak özellikle Fransa, Almanya ve Avusturya'da rastlanan siyasi beyanlara ve literatür-

deki yaklaşımlara bakıldığında, ortaya çıkan sonuçlar şöyledir:

– Söz konusu kavramlar 1999 Helsinki Zirvesinden sonra dile getirilmiş ve 2004'ten itibaren yaygınlaşmıştır.

– Türkiye'nin AB'ye üye olmaması, ama AB'yle bağlarının da tümüyle koparılmaması amaçlanmaktadır.

– İmtiyazlı ortaklığı sağlama yöntemlerinin neler olacağı açık değildir.

– Hangi imtiyazların, ya da hangi ilave ortaklıkların önerileceği açık olmamakla birlikte, Gümrük Birliği imtiyazlı ortaklığın önemli bir konusu olarak görülmekte ve sıkı bir ekonomik bütünleşmeye işaret edilmektedir.

– Finansal destek karşılığında Türkiye'den "güvenlik" (askerî güvenlik, toplumsal güvenlik [göç, uluslararası terörizm, uluslararası kaçakçılık] ve enerji güvenliği) katkısı talep edilmesi söz konusu olabilecektir.

– Kişilerin ve/veya işçilerin serbest dolaşımının engellenmesi önerilmektedir.

2012 geldiğinde, Almanya'nın Türkiye'ye "Kısmi Üyelik" adı verilen bir seçenek daha teklif ettiği haberleri çıkacaktır. Bununla ilgili olarak ileri sürülen öneriler arasında, "Türkiye'nin AB liderler zirvesine davet edilmesi", "AB'nin uluslararası alanda düzenleyeceği savunma ve insani yardım amaçlı operasyonlara Türkiye'nin daha etkin katılımı", "Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na entegrasyonu" gibi bir dizi konu bulunduğu bildirilecektir (*Taraf*, 17.05.2012).

(S. Baykal)

c) Genişlemenin başarılı sayılması için, AB'nin bundan sonra da derinleşmesi ve sağlıklı biçimde işlemeye devam etmesi lazımdı (bkz. **AB Derinleşme Süreci** kutusu, cilt I, ve **AT ve AB'nin Genişleme Süreci** kutusu, cilt II). AB, 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bütünleşme sürecini aşamalı olarak başarıyla götürmüştü. Bu başarıda, özgün bir örgütleme biçimini benimsemiş olması önemli rol oynamış ve AB, federalizmden de, klasik uluslararası sistemden de farklı bir kurumlaşma yöntemini tercih etmişti. Bu yöntem, "uluslarüstü sistem" olarak adlandırılan özgün bir siyasal ve hukuksal örgütlenme biçimi yaratmıştı. Yarım yüzyıl sonra bunun, farklı özellikler taşıyan 30 ve belki de daha fazla üyeli bir yapıya, üstelik yeni yüzyılın ihtiyaçlarına uyarlanması gerekiyordu. AB; kurumsal yapısı, yetkileri, hedefleri, demokratik meşruiyeti, siyasi kimliği, sınırları ve uluslararası sahnede oynayabileceği rolün niteliği gibi birçok konuyu birden içine alan arayış ve tartışmalar sürecini başarıyla tamamlamak zorundaydı (bkz. **AB'nin Demokratik Meşruiyet Sorunu** kutusu, s. 341). AB ile Avrupa halkları arasındaki mesafenin biraz daha kapatılması, kamuoylarının bütünleşme sürecine olan desteğinin sağlanması da, bu arayışların vazgeçilmez bir parçasını oluşturuyordu.

Bu süreç içinde "Nice-Sonrası Süreç" adı verilen uzun ve çok yönlü hazırlıklar sonrasında ortaya çıkan Avrupa Anayasal Antlaşması ve bu Antlaşmanın yürürlüğe girememesi üzerine onun yerini alan Lizbon Antlaşması, sözü edilen arayış ve tartışmaların ilk ürünleriydi (bkz. **Nice Antlaşması kutusu**, Cilt II **ve Nice-Sonrası Süreç: Anayasal Antlaşma ve Lizbon Antlaşması Süreci** kutusu, s. 343). Şu halde, Avrupa bütünleşmesinin böylesine karmaşık ve iç içe geçmiş meselelere saplandığı bir dönemde, Avrupa'nın Türkiye'yle ilişkilerini eskiye göre ister istemez daha farklı bazı özellikler ve perspektifler açısından değerlendirmeye tabi tutması normaldi. Bu durumun gereği olarak Avrupa bütünleşmesinin; amaçları, kimliği, yönelimleri ve sistemi açısından kendisini yeniden tanımlamaya yöneldiği bir dönem yaşanıyor-

AB'nin Demokratik Meşruiyet Sorunu

AB'nin kuruluşundan beri süren ve bir türlü gerektiği gibi kapatılamayan bir demokrasi açığı ve meşruiyet sorunu bulunduğu dile getirilmektedir. Genel itibariyle, demokrasi açığı sorununun kaynağında; AB bünyesinde yeterli demokratik katılımın, bilgilenmenin, demokratik denetim mekanizmalarının ve hesap verebilirliğin bulunmadığına ilişkin yaygın kanı yatmaktadır. Bu, AB'nin demokratik meşruiyetini bütünüyle tehlikeye atan bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Üye devletler katında ulusal parlamentolar aracılığıyla kullanılan yetkilerin bir kısmının, AB'nin bürokratik bir organı olan Avrupa Komisyonu tarafından kullanılması eleştirilmektedir. Bu organın demokratik denetiminde ve özellikle göreve atanmasında, doğrudan halk oyuyla seçilen tek kurum olan Avrupa Parlamentosunun (AP) yeterince rol oynamaması en önemli şikayet konusudur.

Yasama yetkisini büyük oranda Parlamento'yla paylaşan AB Bakanlar Konseyi de, her ne kadar ulusal parlamentolar içinden ve onlar tarafından yetkilendirilerek seçilmiş bakanlardan oluşmakta ise de, özellikle nitelikli çoğunluk yönteminin geçerli olduğu alanlarda ulusal parlamentolar tarafından etkili bir demokratik denetime tabi tutulamamaktadır. (Bu bölüm boyunca geçen "AB Bakanlar Konseyi", "Avrupa Komisyonu", "Avrupa Parlamentosu" ve "Avrupa Toplulukları/Birliği Adalet Divanı" terimleri için bkz. **AB'nin Asli Yapısal Kurumları** kutusu, Cilt I).

AB karar süreçlerinde saydamlık ile halkın katılımı ve bilgilendirilmesi de, siyasi ve teknik bazı nedenlerle, istenen düzeyde gerçekleşememektedir. AB vatandaşları, kendine özgü karmaşık bir yapı ve işleyişe sahip bu sistemi anlamakta zorluk çekmekte, anlayamadıkları ve katılamadıklarını hissettikleri bir sisteme güvenmemekte ve dolayısıyla gerekli ölçüde destek vermemektedirler.

Birçok etken, Avrupa çapında tutarlı ve bütünlüklü bir "Avrupa kamusal alanı" ve "Avrupa kamuoyu" oluşumunu engellemektedir. Avrupa çapında örgütlenmiş siyasi partiler yoktur. AP seçim kampanyalarında, AB konularıyla ilgili siyasi tercihler ve seçenekler yerine ulusal sorunlar tartışılmaktadır. Üye ülkelerde farklı siyasi kültürler ve kamuoyu oluşum mekanizmaları mevcuttur. Avrupa kapsamında yayın yapan medya görece az ve etkisizdir. Nihayet, Avrupa'da ortak bir dil konuşulmamaktadır.

AB çapında önemli bir politika ya da siyasi seçenek eksikliği vardır. Herhangi bir siyasi görüşün temsilcisi niteliğinde olmayan, tüm çıkarlara ve siyasi eğilimlere eşit mesafede ve tarafsız olması gereken Avrupa Komisyonu bir hükümet gibi görev yapmakta, ama gerçek anlamda bir siyasi programı ve alternatifi ya da muhalefeti bulunmadığından, siyasi sorumluluğu sınırlı kalmaktadır. Üstelik bu durum, Avrupa halklarının bütünleşmeye ilgisinin azalmasına yol açmaktadır. Farklı seçenekler arasından herhangi bir siyasi programı iktidara getirmek, başarısızlığı halinde iktidardan uzaklaştırarak siyasi anlamda cezalandırmak ve bir başka siyasi görüşe şans tanımak, demokrasilerde en doğal uygulamadır. Ama bu, AB'de –özellikle de yürütme organı olan Avrupa Komisyonu için– söz konusu değildir.

Son olarak, AB bünyesinde demokrasinin gerçek anlamda hayata geçirilmesini sağlayacak çok önemli bir unsurun eksik olduğuna değinilmektedir: Avrupa'nın bir *"demos"*u, egemenliğin/yetkinin kendisi adına, kendisi için ve kendisi tarafından kullanılacağı bir "Avrupa halkı" yoktur. Bu bağlamda, Alman Anayasa Mahkemesinin Maastricht Antlaşmasının onayıyla ilgili olarak yapılan anayasa şikayetini karara bağlarken oluşturduğu ve o günden bu yana çeşitli boyutlarıyla tartışılan 1993 tarihli karar dikkat çekicidir. Mahkemenin bu kararla ortaya attığı *"no demos"* tezi, AB'de gerçek anlamda demokratik meşruiyetin ancak üye devletler kanalından, dolaylı biçimde sağlanabileceği temeli üzerine inşa edilmiştir. Buna göre, toprak ve egemenlikle birlikte bir siyasi yapının/devletin kurucu unsuru olarak *"demos"* ya da "halk", nesnel ve öznel unsurları bünyesinde taşır. Öznel unsurlar, ait olunan siyasi birliğe yönelik sada-

kat ve aidiyet, kader birliği, kolektif bir kimlik anlayışı ve toplumsal birliktelik olarak belirtilebilir. Nesnel unsurlar olan ortak bir dil, tarih, kültür, etnik köken, din gibi hususlar da öznel unsurlarla birlikte bir demokrasinin olmazsa olmaz unsuru olan "*demos*"u yaratırlar. Alman Anayasa Mahkemesine göre, AB "bugün için ya da halihazırda", öznel ya da nesnel unsurları bünyesinde taşıyan bir "halk"a sahip değildir; dolayısıyla Birlik düzeyinde demokrasi de mümkün değildir.

Tüm bu sorunlar, bir yandan AB bünyesinde önemli bir demokratik meşruiyet tartışmasına zemin hazırlamakta, diğer yandan da Birliğin etkili biçimde işleyişine ve sorunlara gerektiği gibi ve hızla çözüm getirmesine engel olmaktadır. Anayasal Antlaşma denemesi ve Lizbon Antlaşması da esasen bu demokrasi açığını kapatmaya yönelik olmuştur (bkz. **Anayasal Antlaşma Denemesi** ve **Lizbon Antlaşması (2007-2009)** kutuları).

(S. Baykal)

du. Bu dönemde Türkiye'nin bütünleşme içindeki rolü ve yeri de, yeni bir anlayışla değerlendirilmeye ya da sorgulanmaya başlıyordu.

Aynı dönemde, Türkiye'nin de kendisini yeniden tanımlaması, yönünü çizmesi ve dönüşmesi için yaşamsal adımlar atması gerekmekteydi. Ülkede ilginç ve önemli gelişmeler oluyordu. DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti ağır siyasi şartlar altında oluşturulmuştu. Özellikle 28 Şubat'ın (bkz. **2012'den Bakınca 28 Şubat 1997 Muhtırası** kutusu, s. 96) ağırlığını omuzlarına almış olan hükümet, 2001 ekonomik krizinin tüm olumsuz etkileri sırasında AB uyum reformlarına başlamış, bir de erken seçim kararı almıştı. 3 Kasım 2002 milletvekili seçimi sonucunda, o zamana kadar siyasetin başlıca aktörleri olan partiler siyaset sahnesinin çok gerisine itilirken, yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidara geldi.

AKP Türkiye'nin AB'yle entegrasyon sürecine özellikle başlangıçta dört elle sarıldı. AKP Hükümeti, koalisyon hükümetinin bir yere kadar getirdiği uyum etkinliklerini, Aralık 2004'e kadar artırarak sürdürdü. Bunun yanında, Kıbrıs sorunu da dahil bazı önemli siyaset alanlarında çok dikkat çekici ve AB tarafından olumlu olarak değerlendirilen girişimlerde bulundu. (Bkz. **RP ile AKP** kutusu, s. 81, ayrıca **Dönemin Bilançosu** ve **İnsan Hakları Konusu** bölümleri).

Aynı dönemde, biri iç diğeri dış 2 olumlu gelişme oldu: 1) 2001 ekonomik krizinin ardından, özellikle bankacılık alanında Kemal Derviş'in programı çerçevesinde (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü) alınan önlemler Türkiye ekonomisine bir iyileşme ve istikrar getirdi. Bu dönemde siyasette de belirli bir istikrar çizgisi tutturulduğundan, Türkiye'nin AB tarafından üyelik açısından değerlendirilmesinde nispeten olumlu bir atmosfer doğdu; 2) 11 Eylül terör saldırılarından sonra oluşan atmosferde Avrupa, Müslüman toplumların Batı ile ilişkilerinde daha olumlu bir yaklaşıma yönelmelerini teşvik etme ihtiyacını duydu. Bu çerçevede, halkının çoğunluğu Müslüman olan bir Türkiye'yle üyelik boyutunda ilişkiye girmek önemliydi.

Fakat Avrupa bütünleşmesine yönelik tarihsel görüş farklılığı bu noktada ön plana çıktı. Bu farklılaşma ya da görüş ayrılığı çok eskilere dayanıyordu. Bazıları AB'yi dar kapsamlı, kültürel referanslar üzerinden ve sıkı bir birliktelik olarak görüyordu. Diğerleri ise Birliği; daha kapsayıcı, değerler ve hedefler ile o değerlere aidiyet ve bağlılık üzerinden ifade edilen kendine özgü bir bütünleşme denemesi olarak al-

Nice-Sonrası Süreç: Anayasal Antlaşma ve Lizbon Antlaşması Süreci

Aralık 2000'de Nice Zirvesinde üzerinde uzlaşılan Nice Antlaşmasının eki olarak yayınlanan "Avrupa Birliğinin Geleceği" Bildirisi ile başlatılan, 9 yıl süren ve son derece sancılı geçen AB reform süreci, "Nice-Sonrası Süreç" olarak adlandırıldı. Bu süreç, AB'nin yapısının ve geleceğinin tüm boyutlarıyla tartışılmasına ve Birliğe yeni bir yön belirlenmesine ilişkindi. Bu süreçte, özellikle genişleme sonrasında 27 ilâ 30 ve belki de 35 üyeye ulaşacak Birliğin vatandaşları ile arasındaki uzaklığın kapatılması ve demokratik meşruiyetinin artırılması hedeflendi. Bunun yanında, Birliğin, 21. yüzyılın fırsat ve tehditleriyle başa çıkabilecek kurumlara, politikalara ve mali araçlara, bir başka deyişle etkili işleyip sonuç üreten bir yapıya kavuşturulması da öngörüldü.

Bu çerçevede, 2001 Laeken Zirvesinde, antlaşmaları değiştirmek üzere 2004'te gerçekleşecek bir sonraki Hükümetlerarası Konferansın hazırlıklarının farklı biçimde yürütülmesi planlandı. Birliği 21. yüzyılın gerekleri ne hazırlayacak ve vatandaşlarıyla yakınlaştıracak bu değişiklik sürecinin mümkün olduğunca şeffaf ve geniş katılımlı olması amacıyla, üye ve aday ülkelerden geniş katılımla toplanacak bir Avrupa Konvansiyonu oluşturuldu. Bu Konvansiyon, Şubat 2002-Haziran 2003 arasında çalıştı.

Bu süreçte kendine özgü, saydam ve katılımcı bir Konvansiyon yöntemiyle hazırlanıp Hükümetlerarası Konferansta üye devletler tarafından son şekli verilen "Avrupa İçin Bir Anayasa Öngören Antlaşma" (Anayasal Antlaşma), 29 Ekim 2004'te Roma'da imzalandı. Bunun ardından üye devletler tarafından kendi anayasal usullerine göre onanma aşamasına geçilen "Anayasal Antlaşma"nın 2006 Kasımında yürürlüğe girmesi öngörülüyordu. Fakat, Fransa ve Hollanda'da Mayıs ve Haziran 2005'te yapılan referandumların olumsuz çıkması, Anayasal Antlaşma'nın geleceğini hem hukuki hem de siyasi olarak belirsiz hale soktu.

Hürriyet, 30.10.2004.

13 Aralık 2007'de imzalanıp 1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, Anayasal Antlaşma'nın yerini alarak bu belirsizliğe son verdi ve derinleşme sürecinin bugün (2011 sonu) için son aşamasını oluşturdu.

(S. Baykal)

gılıyordu. Türkiye'ye yönelik yaklaşım da bu görüş ayrılığından etkileniyordu: Kimi muhafazakarların ve politikacıların etkilediği AB kamuoyunun bir bölümü, Türkiye'nin "Avrupalılık" kriterlerine uyum gösterme yeteneklerini sorgulamak amacıyla her zamankinden daha etkili bir çabaya girdi.

AB Bruxelles Zirvesinin yapıldığı Aralık 2004'e böyle bir ortamda ulaşıldı ve Zir-

ve toplantısında Türkiye'yle müzakerelerin açılması kararı oybirliğiyle benimsendi. Ne var ki, Aralık 2004'ün hemen sonrasında tuhaf bir paradoks ya da zıt durum ortaya çıktı. Aralık 2004'e kadar AB süreci, Türkiye'de iktidar bakımından hem bir meşruiyet aracı, hem de reformlar bakımından bir referans çerçevesi işlevi görmüştü. Ama Aralık 2004 sonrasında Türkiye'de iktidar kadroları da halk da, Avrupa bütünleşmesine katılma konusunda bir "istek durgunluğu"na kapıldı. AB'de de yoğun genişleme ve derinleşmenin neden olduğu bir "yorgunluk" gözlenmeye başlamıştı: Sorunların çözümünde karşılaşılan zorluklar, bir sonraki genişleme dalgasının zamanlamasını ve kapsamını belirlemede acele edilmemesi gerektiği tezini güçlendiriyordu. Kendi ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunları yüzünden AB, Türkiye'nin üyeliğine olumsuz ya da tereddütlü bakan kesimlerin etkilerine daha açık hale geldi. AB, Türkiye'ye yönelik koşullu genişleme stratejisini belirlerken bu tereddüdü yansıtan bir yaklaşımı benimsedi (bkz. **Koşullu Genişleme Stratejisi** kutusu, s. 344).

Koşullu Genişleme Stratejisi

AB'nin Türkiye'nin adaylık sürecine bakışı ve bu süreçte uyguladığı strateji; 1990'lardan önce de kullandığı, fakat ancak Soğuk Savaş'ın ardından tam olarak şekillendirdiği dış politika aracı olan "koşullu genişleme" yaklaşımının somut bir göstergesiydi. Bir yandan AB'nin ekonomik bütünleşmeden siyasi bütünleşmeye doğru geçiş arayışları, öte yandan da mevcut üyelerden çok farklı niteliklere sahip çok sayıda eski "Demirperde" ülkesinin AB kapısında bekleyişi, bu yeni yaklaşımın geliştirilmesinde temel etken oldu.

Genişleme, AB'nin Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan uluslararası ortama cevabını ve tepkisini oluşturan en önemli dış politika aracı ve stratejisi idi. Soğuk Savaş'ın sona ermesi AB bakımından, Batı Avrupa'da kurulmuş olan barış, güvenlik ve refah alanının daha da geliştirilmesi ve Doğu Avrupa ülkelerine de genişletilmesi için fırsat yaratıyordu. Genişleme kararının temel güdüsü, ekonomik olmaktan çok, siyasi idi; Soğuk Savaş sonrasında değişen tehdit algılaması ve güvenlik anlayışıyla olduğu kadar, AB'nin kendisini nasıl konumlandırdığıyla da yakından ilgiliydi. AB'nin özellikle 90'larda uygulanmasına ağırlık verdiği "koşullu genişleme stratejisi"nin ana hatları şu şekilde özetlenebilir:

AB'ye katılım süreci; aday ülkelerin geniş çapta siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimini ve mevcut Avrupa bütünleşmesi yapısına uyumunu zorunlu kılan bir dönüşüm projesidir. Bunun özlü biçimde ifadesi, 1993'de Kopenhag Zirvesiyle belirlenen Kopenhag Kriterleridir (bkz. **Kopenhag Kriterleri** kutusu, Cilt II). AB; kendi yapısını ve gereksinimlerini de göz önünde bulundurarak, aday ülkenin Kopenhag Kriterlerine uyumunu somut olarak tespite imkan sağlayan bir katılım-öncesi strateji geliştirir. Bu stratejinin unsurları da; Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB), Ulusal Program, İlerleme Raporları, Topluluk Program ve Ajanslarına Katılım, Mali ve Teknik Yardım ve Katılım Müzakereleridir. AB; aday ülkenin gelişim yönünü ve hızını kontrol altında tutmak, olgunlaşmamış bir adayın ileride kendi yapısını tehdit etmesinin önüne geçmek; kendisinin ilgili ülkeyi sindirme kapasitesini korumak ve artırmak için önlemler almak üzere, sürecin ilerleyişini bir çeşit "havuç ve sopa" mekanizmasına bağlamıştır. Aday ülke, Kopenhag Kriterlerine uymakta gösterdiği başarı çerçevesinde ödüllendirilir: Katılım süreci adayın kat ettiği mesafe ölçüsünde hızlı işler; AB fonlarından, teknik ve mali yardımlardan yararlanması o ölçüde artar; üyeliğe o ölçüde yaklaşır. Buna karşılık, gerekli atılımları gereken sürede ve etkinlikte gerçekleştiremeyen ülkenin katılım süreci uzayacak, sorunlu hale gelecektir.

AB'nin aday ülkelere koşullu bir strateji uygulamasının temel nedeni şudur: Üyeliğin gerektirdiği yasal, idari ve adli alt yapıya henüz sahip olmayan; özellikle de, egemenlik paylaşımının ve uluslarüstü bir yapıya üyeliğin gerektirdiği zihniyet değişimini gerçekleştirememiş bir ülkenin üyeliğini erteleyerek, Avrupa bütünleşmesinin istikrarını, gelişimini ve etkili işleyişini tehlikeye atabilecek bir durumun ortaya çıkmasına engel olmak. Dolayısıyla, bir yandan aday ülkelere barış, istikrar, demokrasi ve refah ihraç etmek, öte yandan da kendi istikrarını ve güvenliğini arttırmak üzere AB, bu ülkeleri etkileyebileceği ve kendi ihtiyaçlarına göre biçimlendirebileceği bir genişleme stratejisi belirler.

Burada anahtar nokta, sürecin gelişimini ve hızını ayarlamanın büyük ölçüde AB'nin elinde olmasıdır. Son derece muğlak biçimde ifade edilmiş olan Kopenhag Kriterlerinin içini doldurmak, AB kurumlarının yetkisindedir. AB tarafından belirlenen standartlara uyulup uyulmadığının ya da ne derece uyulduğunun denetimini gerçekleştirerek kararı verecek olan da, yine AB kurumlarıdır. Söz konusu kriterleri yerine getirmeye çalışırken aday ülkenin karşı karşıya kalabileceği çok yönlü sorunları ve sıkıntıları aşmasında en önemli etken ise, AB üyeliği çıpasıdır. AB üyeliği için gerekli dönüşümü gerçekleştirmeye uğraşırken iç ve dış siyasetinde çalkantılar yaşayan aday ülke; istikrarını, ancak, nihai hedef olan tam üye statüsüne eninde sonunda kavuşacağı inancı sayesinde koruyabilmektedir. Üyelik, tünelin ucundaki ışıktır. Çekilen sıkıntıların karşılığında hak edilen ödüldür. Üyelik gerçekleşmeden önceki dönemde de AB, siyasi açıklamaları ve mali-teknik yardımları vasıtasıyla aday ülkeyi cesaretlendirmekte, karşılaşabileceği iç ve dış siyasi, ekonomik ve toplumsal baskıları hafifletmektedir.

(S. Baykal)

Bu ortam, 2004 sonundan itibaren Türkiye'de, özellikle de müzakerelerin açıldığı 3 Ekim 2005 sonrasında, AB'ye uyum etkinliklerinin ivmesini ciddi biçimde yitirdiği bir dönem başlattı. AB'ye katılma konusunda uzunca bir zamandır varlığı gözlenen uzlaşı havası ve pozitif enerji kaybolmaktaydı. Bu dönemde, ulusalcı/milliyetçi yaklaşım (bkz. **Millet, Milliyetçilik, Ulus, Ulusalcılık, Sèvres Sendromu** kutusu, s. 74) ve eylemlerin de Türkiye'de yeni bir yükselişe geçişine tanık olunuyordu. Reformların hızı yavaşlarken, bunların hayata geçirilmeleri için gerekli olan istikrar ortamı yakalanamıyordu.

Aşağıdaki bölümde, önce 1999 Helsinki Zirvesini ve Türkiye'ye tanınan adaylık statüsünü, ardından da 2000'lerde Türkiye-AB ilişkilerini ele almak uygun olacaktır.

I) 2001 Öncesi Dönem ve Türkiye'nin Genişleme Sürecine Katılımı (1999 - Aralık 2004)

1999 Helsinki Zirvesi ve Türkiye'ye Adaylık Statüsü Tanınması

1997'deki Luxembourg Zirvesi sırasında, Türkiye bakımından üyeliğin ekonomik ve siyasal şartları henüz oluşmamıştı. Bu nedenle, Türkiye'yi katılıma hazırlayacak, bunun için de her alanda AB'ye yaklaştıracak bir strateji izlenmesi öngörülmüştü. Bu strateji, 1963 Ankara Anlaşmasıyla (bkz. Cilt I, s. 831 vd.) sağlanan imkanların geliştirilmesine, Gümrük Birliğinin derinleştirilmesine, mali işbirliğine işlerlik kazandırılmasına, hukuk sistemlerinin yakınlaştırılmasına, Türkiye'nin AB müktesebatını (bkz. **AB Müktesebatı** kutusu, s. 346) tedricen kendi hukukuna dahil etmesine ve belirli Topluluk program ve ajanslarına tedricen katılmasına ilişkin tedbirleri içermekteydi. Strateji, Kopenhag-Madrid kriterleri ve AB Bakanlar Konseyinin 29 Nisan

1997'de kabul ettiği tutum çerçevesinde, Ankara Anlaşmasının 28. maddesi temelinde Türkiye-AT Ortaklık Konseyinde gözden geçirilerek ileriye doğru geliştirilecekti. (Bkz. **Kopenhag Kriterleri** kutusu, Cilt II; 28. madde konusunda bkz. Cilt I, s. 833).

Luxembourg Zirvesi kararlarında, bunların yanı sıra, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin güçlenmesi için ileriye dönük olarak birtakım ölçütler de belirlenmişti (bkz. Cilt II, s. 346-348). AB'nin bu tutumu o tarihte Türkiye'nin şiddetli tepkisiyle karşılaşmış ve aradaki siyasi diyalog kesilmişti (bkz. Cilt II, s. 348 vd.).

AB Müktesebatı

AB Müktesebatı, AB hukuk sistemini oluşturan kurallara verilen isimdir. Yaklaşık 120.000 sayfadan oluşmaktadır. Kapsadığı unsurlar şunlardır: AB'yi kuran ve daha sonra değişikliğe uğrayan antlaşmalar; aday ülkelerin AB'ye katılırken imzaladıkları katılım antlaşmaları; AB Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) gibi AB organlarının çıkardıkları tüm mevzuat ve yargı kararları.

Müktesebat kavramı, Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesinde şu şekilde ifade edilmektedir:

"Katılım, Birliğin müktesebatı olarak bilinen ve Birliğin sistemi ve kurumsal çerçevesine bağlı hak ve yükümlülüklerin kabulü anlamına gelmektedir. Türkiye söz konusu müktesebatı, katılım anında olduğu şekliyle uygulamalıdır. Öte yandan katılım; mevzuat uyumuna ilaveten, müktesebatın zamanlı ve etkin uygulanması anlamına da gelmektedir. Müktesebat sürekli olarak evrim geçirmekte ve aşağıdaki hususları içermektedir:

- Birliği kuran antlaşmaların içeriği, ilkeleri ve siyasi hedefleri;

- Antlaşmaları takiben yürürlüğe giren yasa ve kararlar, ABAD'ın içtihatları;

- Kurumlar arası anlaşmalar, kararlar, açıklamalar, tavsiyeler, yönergeler gibi Birliğin kapsamı içerisinde kabul edilen, bağlayıcı niteliği olan veya olmayan diğer hukuki işlemler;

- Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası çerçevesindeki ortak eylemler, ortak tutumlar, deklarasyonlar, sonuçlar ve diğer tasarruflar;

- Adalet ve içişleri çerçevesinde mutabakata varılan ortak eylemler, ortak tutumlar, imzalanan sözleşmeler, kararlar, açıklamalar ve diğer işlemler;

- Birliğin üye devletlerle ortaklaşa yaptığı ve Birlik ile üye devletlerin Birliğin faaliyetlerine ilişkin olarak kendi aralarında akdettikleri uluslararası anlaşmalar."

Bu çerçevede, Türkiye tarafından iç hukuka aktarılması gereken (yani bağlayıcı olan) AB Müktesebatı şöyledir:

– Kurucu antlaşmalardan oluşan Birincil Kaynaklar;

– AB tüzükleri, direktifleri, kararları gibi bağlayıcı ikincil tasarruflar;

– ABAD kararları;

– Birliğin taraf olduğu ya da AB hukuk düzeninin bir parçasını oluşturan uluslararası anlaşmalar.

Bunların yanı sıra; Eylem Programları, Beyaz Kitap, Yeşil Kitap, Parlamento İlke Kararları, Tavsiyeler ve Görüşler gibi bağlayıcı olmayan düzenlemeler vardır ve bunlar da müktesebatın parçasıdır ve üstlenilmesi gerekir.

Müktesebat, AB'nin antlaşmalarda belirtilen hedeflerini ve ilkelerini de içermektedir. Bu çerçevede müktesebat, her üyenin tümüyle paylaşmak zorunda olduğu bir değerler bütününü ifade etmektedir.

Müktesebatı oluşturan her bir kaynak, kendi özelliğine ve AB sistemindeki rolüne ve etkisine göre değerlendirilecektir. Her metin, AB sistemi içinde sahip olduğu "uygulanabilirlik" ve "etkililik" ölçüsü neyse, aday ülke için de -kendi iç hukukuna aktarıldığında-, ilke olarak aynı "uygulanabilirlik" ve "etkililik" ölçülerine sahiptir. Örneğin, bir Avrupa Parlamentosu ilke kararı, AB içinde ne kadar etkiliyse, Türkiye için de o kadar etkilidir.

(S. Baykal)

İki yıl sonra, 10-11 Aralık 1999'da düzenlenen Helsinki Zirvesi, ilişkilerdeki bu gerilimi bertaraf etmek bakımından önem taşıyordu. Helsinki Zirvesiyle Türkiye, 1963 Ankara Anlaşmasının "tedrici katılım"ı öngören çerçevesinden çıkarak, yeni genişleme sürecinin daha geniş ve hızlandırılmış "katılım ortaklığı" çerçevesine dahil olma imkanını elde etti (Helsinki Zirvesi konusunda bkz. Cilt II, s. 351 vd.) Elbette, müzakerelere başlanması, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum şartına bağlıydı. Böylece, Helsinki Zirvesi sonucunda Türkiye, AB'nin genişleme stratejisi kapsamına alınırken, Türkiye bakımından Ankara Anlaşmasının 28. maddesindeki AB'ye katılım olanağının ne şekilde gerçekleşeceği hususu da açıklığa kavuşmuş oluyordu.

Helsinki Zirvesinin sonuç belgesinde, Türkiye bakımından hassas olan Ege ve Kıbrıs konularına da değinilmişti. Türkiye, bunu kabul edilebilir bulmadığından, belgeyi tereddütle karşılamıştı. Fakat AB dönem başkanlığını yürüten Finlandiya Başbakanı Lipponen'in hükümete bir mektup ileterek; bu sorunlara değinen paragrafların Türkiye'ye aktif anlamda bir yükümlülük getirmediğini, genel anlamda bir değerlendirme ifadesi olduğunu ve Kıbrıs'ın çözümünün Türkiye'nin üyeliği için bir önkoşul olmadığını belirtmesi üzerine, Türkiye'nin tepkisi yatışmıştı. (Bkz. Cilt II, s. 352-355).

Helsinki Zirvesini izleyen dönemde Türkiye-AB ilişkileri, Türkiye'nin genişleme sürecine katılımı yönünde olumlu biçimde gelişti. Böylece, Katılım Öncesi Strateji'nin unsurları olan KOB, Ulusal Program, İlerleme Raporları, Topluluk Program ve Ajanslarına Katılım gibi hususların Türkiye bakımından da uygulanmasına geçildi (bkz. Cilt II, s. 355-365)

2001-2002 Reform Süreci ve Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi

Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi sonucunda, AB'nin hem genişleme sürecinde hem de Türkiye'yle ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Genişleme süreci bağlamında AB, 10 aday ülkeyle yürüttüğü üyelik müzakerelerini kısa sayılabilecek bir sürede sonuçlandırarak, bu ülkeleri 2004 içinde üyeliğe alma yönündeki iradesini ortaya koydu. 16 Nisan 2003'te Selanik'te imzalanan katılım antlaşmalarının üye ve aday devletlerde onay sürecinin tamamlanmasının ardından, 1 Mayıs 2004 tarihinde bu ülkelerin üyelikleri gerçekleşti (bkz. Doğuya Doğru veya Beşinci Genişleme kutusu, s. 348). Öte yandan AB, üyelik müzakereleri devam etmekte olan Romanya ve Bulgaristan'a, müzakerelerin başarıyla tamamlanması şartıyla, 2007 için üyelik perspektifi veriyordu.

AVRUPA SIRA SENDE

BU MECLİS TARİH YAZDI

Hürriyet

Aldatılan eşin intikam pozları

Ürdün belgesi Bahçeli'ye gönderildi

Ilıcı kadar büyük bir Meclis

Hürriyet, 03.08.2002.

Türkiye, 2002 Kopenhag Zirvesine kadar olan sürede, KOB ve Ulusal Program'da öngörülen hedeflere ulaşmak amacıyla 2001 ve 2002'de birbiri ardına uyum paketleri hazırlamış, Anayasa'nın ve yasaların AB gereklerine uygun hale getirilmesi çalışmalarına girişmişti (bkz. AB Uyum Paketleri kutusu, s. 348). Özellikle, Ağustos 2002'de kabul edilen Anayasa değişiklikleriyle idam cezası kaldırılmış, anadilde yayın ve anadil eğitimi önündeki yasal engeller bir ölçüde ber-

Doğuya Doğru veya Beşinci Genişleme

Genişleme, 21. yüzyıla hazırlanan AB için en önemli fırsatlardan biriydi. Yeni üyelere bir istikrar ve refah alanı sunarak kıtanın barışçıl yollarla bütünleşmesini daha ileriye götürmek öncelikli amaçtı. AB Zirvesi, Aralık 1997'de Luxembourg'da 12 aday ülkeye aday statüsü tanıdı: Bulgaristan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta (sürece Luxembourg Zirvesinin hemen ardından dahil oldu), Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya.

Önemli bölümü eski Sovyet Bloku ülkeleri olan bu adayların siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan AB üyeliğinin gereklerine uyum sağlayabilmeleri için AB tarafından bir teşvik ve denetim mekanizması olarak tanımlanabilecek Güçlendirilmiş Katılım Öncesi Strateji 1998'den itibaren uygulandı. Bu strateji, Kopenhag Kriterlerinin her bir aday için hayata geçirilmesine yönelik KOB, Ulusal Program, İlerleme Raporu, Topluluk Ajans ve Programlarına Katılım, Teknik ve Mali Yardımlar gibi unsurları içermekteydi.

Aday ülkeler, Güçlendirilmiş Katılım Öncesi Strateji'nin uygulanmasıyla, Kopenhag Kriterlerini yerine getirme yönünde adımlar atmaya başladılar. Bu ülkelerle 1998 ve 2000'de başlayan üyelik müzakerelerinin tamamlanması kararı Aralık 2002 Kopenhag Zirvesinde alındı. Süreç, Bulgaristan ve Romanya hariç, 10 aday ülkeyle 16 Nisan 2003'te imzalanan katılım antlaşmaları ile sonuçlandırıldı. 10 aday ülke 1 Mayıs 2004'te, Romanya ve Bulgaristan ise 1 Ocak 2007'de AB'ye üye oldular.

Böylece 2007 itibariyle AB, Beşinci Genişlemesini de tamamlayarak 27 üyeli, 500 milyona yakın nüfuslu bir yapı haline geldi. (Ayrıca bkz. **AT ve AB'nin Genişleme Süreci** kutusu, Cilt II).

(S. Baykal)

taraf edilmiş, Milli Güvenlik Kurulunun yapısı ve işlevi önemli ölçüde değiştirilmişti (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü). Bunlar AB çevrelerinde olumlu karşılanmakla birlikte, Avrupa Komisyonunun 2001 ve 2002 İlerleme Raporları, yapılan mevzuat değişikliklerinin gereği gibi uygulanmasının önemine işaret ediyordu. Zira AB'nin ilke ve normlarına uyumun kağıt üzerinde değil, uygulamada somut olarak görülmesi gerekmekteydi.

AB Uyum Paketleri

Türkiye'nin aday statüsünü kazandığı 1999 Helsinki Zirvesinden 2004 sonuna dek yapılan reformlarla; insan hakları, temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme konularında bazı yasal ve idari adımlar atıldı. Böylece, sivil toplumun güçlendirilmesi, askerin sivil yönetim ve yargı üzerindeki etkilerinin azaltılması yönünde gelişmeler sağlandı. Ama bunların fiilen sonuç vermesini veya yeni tedbirlerle geliştirilmesini sağlayacak adımlar tam olarak gerçekleşemedi.

Helsinki Zirvesinden sonra atılan ilk önemli adım, Ekim 2001'de yapılan anayasa değişiklikleri oldu. 19 Şubat 2002-14 Temmuz 2004 arasında, Kopenhag siyasi kriterlerini karşılayarak müzakerelerin açılması için öngörülen önkoşulu gerçekleştirmek üzere, 8 adet uyum paketi yasalaştı. Bunlar AB Uyum Paketleri adıyla anıldı. Bu çerçevede, 53 yasanın 218 maddesinde değişiklik yapıldı. Mayıs 2004'te yürürlüğe giren bir anayasa değişikliği paketiyle de, AB'ye uyum yolunda yeni düzenlemelere gidildi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

(S. Baykal)

Cumhuriyet, 12.12.2002.

Katılım Öncesi Strateji'nin Türkiye'ye uygulanması sonucunda, AB'nin 12-13 Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesinde, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri bakımından kaydettiği gelişimin altı çizildi ve yeni T.C. Hükümetinin bu hususlaki kararlılığına da gönderme yapılarak reformlara destek verildi. Aynı Zirve sonuçlarında, "*Aralık 2004 Zirve toplantısında Komisyon'un raporu ve tavsiyesi uyarınca Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği kanısına varıldığı takdirde, AB'nin gecikmeksizin Türkiye ile katılım müzakerelerini başlatacağı*" da ifade ediliyordu. Ayrıca, üyelik yönündeki çabasına yardımcı olmak amacıyla, Türkiye'nin katılım stratejisinin güçlendirileceği de vurgulanmaktaydı. Bu çerçevede Avrupa Komisyonu, "Gözden Geçirilmiş Bir Katılım Ortaklığı Belgesi" (KOB) hazırlamaya çağırılıyor ve yeni KOB'da, yasama alanında gerçekleştirilecek değişim etkinliklerinin uygulanmasının ve denetiminin yoğunlaşması talep ediliyordu. Aynı yönde olmak üzere, Türkiye-AT Gümrük Birliğinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi isteniyordu. AB'nin de katılım öncesi mali yardımını artırması gereği üzerinde duruluyor ve mali yardımın 2004'ten başlayarak artık "Katılım Öncesi Harcamalar" başlığı altında yapılacağı ifade ediliyordu.

Bu dönemde ilişkilerdeki bir olumlu gelişme de, AB'nin, Petersberg Görevleri (bkz. Cilt II, s. 312-314) çerçevesinde yürüteceği askerî operasyonlarda NATO imkan ve kabiliyetlerinden yararlanmasını engelleyen Türkiye'nin vetosunu kaldırması için varılan uzlaşıydı. Bu meselenin halli, Türkiye'nin dış politika ve güvenlik alanlarında uzlaşıya açık bir tavır sergileyeceğinin, dolayısıyla da AB'nin kriter ve yaklaşımlarına uyum sağlama yeteneğinin gelişeceğinin işareti olarak algılandı.

Sabah, 14.12.2002.

2003 Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi ve Gözden Geçirilmiş Ulusal Program

Kopenhag Zirvesinde yapılan çağrı uyarınca Komisyon tarafından hazırlanan Gözden Geçirilmiş KOB, AB Bakanlar Konseyi tarafından 19 Mayıs 2003'te kabul edildi. Belgede, ilk KOB'da yer aldığı halde Türkiye'nin gerekli yasal adımları atamadığı ya da yasal değişiklikleri gerçekleştirdiği halde uygulamayı yeterli etkinlikte sağlayamadığı alanlar ortaya konuluyordu. Türkiye'nin KOB ışığında hazırladığı Gözden Geçirilmiş Ulusal Program 24 Temmuz 2003 tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. (KOB ve Ulusal Program için bkz. Cilt II, s. 355-360 ve 362-365).

Yeni KOB'da kısa-orta vade ayrımına yine yer veriliyordu. Kısa vade 2003-2004'te gerçekleştirilmesi beklenen hususları, orta vade ise, 2003-2004 döneminde ilerleme sağlansa bile tamamlanması 1 yıldan uzun sürmesi düşünülen hususları kapsamaktaydı. Bu açıdan önemli olan nokta, siyasi önceliklerin tamamının kısa vade başlığı altında toplanmış olmasına karşılık, ekonomik kriterlere ve müktesebatın üstlenilmesi kapasitesine ilişkin önceliklerin kısa ve orta vadeler arasında paylaştırılmasıydı.

Fischer'in Türkiye takdiği

ÖNCE UYUTALIM SONRA UNUTALIM

İŞTE DİYALOGLAR

2004'te de bir bahane bulacaklar

ÖZEL

Yer Kopenhag. Tarih geçen aralık ayı. Alman Dışişleri Bakanı Fischer, Danimarkalı meslektaşına şöyle diyor: "Türkiye'yi uyutacak bir formül bulalım."

NİSAN İÇİN MANİLA'YA 100 DAVETLİ GİTTİ

Hastanelere SARS ünitesi

Hürriyet, 09.04.2003.

Türkiye, yaklaşık bir yıl sürecek önemli bir döneme girmişti. Aralık 2004 tarihindeki Zirve'de üyelik müzakerelerine başlanması için mutabakatın sağlanması bakımından öncelik, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğinin belirlenmesi olacaktı.

Türkiye'nin AB'ye katılım süreci ile AB'deki gelişmeleri izlemek ve Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla, 15 Nisan 2003'te TBMM Avrupa Birliği Uyum Komisyonu kuruldu.

2004 Aralık Zirvesine Doğru

Haziran 2004 Bruxelles Zirvesinde de Türkiye hakkında olumlu gözlemler yapıldı. Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyum çalışmalarının, yönetimin tüm katmanları ve ülkenin bütünü itibariyle tam olarak ve zamanında gerçekleştirilmesinin önemi belirtildikten sonra, AB'nin, Türkiye'nin Katılım Öncesi stratejisini desteklemesi gerektiği belirtildi. Aralık 2004 Bruxelles Zirvesinde, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğinin saptanması halinde, katılım müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılması gereği tekrar vurgulandı.

Zirve, yeni üyelerin katılımını göz önünde bulundurarak, 1963 Ankara Anlaşmasının 25 üyeli AB'ye uyarlanması amacıyla Türkiye'yle gerçekleştirilecek müzakerelerin başlatılması ve bu müzakerelerin AB adına Avrupa Komisyonu tarafından yürütülmesi için çağrıda bulundu.

Böylece, Türkiye-AB ilişkilerini ve müzakere sürecini derinden etkileyecek Ek Protokol sorunu ortaya çıkmaya başlıyordu.

2004 Komisyon İlerleme Raporu ve Müzakerelere Başlanması Yönünde Zirve'ye Sunulan Tavsiye

Avrupa Komisyonu, 3 ayrı belgeden oluşan Türkiye raporunu ("Türkiye'nin Katılıma Doğru İlerleyişine İlişkin Avrupa Komisyonu Tavsiyesi", "Türkiye'nin Üyelik Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar", "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 İlerleme Raporu") 6 Ekim 2004'de açıkladı.

Anılan belgelerde Komisyon, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini, özellikle de siyasi kriterleri yerine getirmek için attığı adımları olumlu ve bazı eksikliklerine rağmen yeterli buluyordu. Eksiklik olarak 6 kanun sayılıyor, bunların müzakerelerin açılmasından önce uygulamaya geçirilmesi ya da yasalaştırılması isteniyordu: Dernekler Yasası, Ceza Yasası ve Blöge Adliye Mahkemeleri Yasası henüz yürürlüğe girmemişti; Ceza Muhakemeleri Yasa Tasarısı, Adli Kolluğun Kuruluşuna İlişkin Kanun Tasarısı ve Ceza ve Tedbirlerin İnfazı Hakkındaki Kanun Tasarısı henüz yasalaşmamıştı. Avrupa Komisyonu, öngörülen koşulları (siyasi kriterleri) yeterli ölçüde karşılamış olması nedeniyle, Türkiye ile müzakerelerin başlatılmasını tavsiye ediyordu.

Haziran 2004 Zirvesinin Türkiye'yi "*Ankara Anlaşmasının Birliğe yeni katılan üye ülkeleri dikkate alacak şekilde uyarlanması için, Topluluk ve 25 üye ülke adına Komisyon'la müzakereleri sonuçlandırmaya davet*" ettiğini hatırlatan Avrupa Komisyonu, "*gerekli uyarlamaları içeren ve Temmuz 2004'te sunulan taslak protokol konusunda Türkiye'den olumlu yanıt*" beklediğini ve her halükârda "*katılım müzakerelerinin AB'nin tüm üye devletlerinin hazır bulunacağı Hükümetlerarası Konferans çerçevesinde yapılacağının dikkate alınması*" gerektiğine işaret ediyordu. Böylece, adanın tamamını temsilen AB'ye üye olan Kıbrıs'ın katılımı sonrasında, Türkiye'nin AB'yle ilişkilerinde hangi sorunlarla karşılaşılabileceği ortaya çıkmaya başlamıştı.

Komisyon, Türkiye'yle ilgili olarak 3 ayaklı bir katılım stratejisi sunmaktaydı: 1) Siyasi kriterlerin yerine getirilmesi için reform sürecinin güçlendirilmesi; 2) Katılım müzakerelerinin tabi olacağı esaslar; 3) Türkiye ve AB vatandaşları arasında diyalog ve iletişim kurulması. Sorunsuz bir entegrasyon için çok iyi hazırlanması gereken bu sürecin ucu açık olacaktı; sonucunu önceden garanti etmek mümkün değildi. Fakat buna bakılmaksızın, Türkiye'nin Avrupa kurumlarına bütünüyle bağlılığının sürdürülmesi önemliydi.

Sabah, 07.10.2004.

Avrupa Komisyonunun bu mütalaası incelendiğinde, AB açısından ekonomik çıkarların kısa/orta vadede sınırlı olarak değerlendirildiği; buna karşılık, stratejik ve güvenlik mülahazalarının özellikle vurgulandığı görülüyordu. Komisyon'a göre, Türkiye'nin AB'ye katılımının ekonomik etkisi; hem Türkiye ekonomisinin büyüklüğü, hem de katılımdan önce zaten var olan ekonomik entegrasyonun derecesine bağlı olarak, olumlu fakat nispeten küçük olabilecekti. Bu alandaki beklentilerin çoğu, Türkiye'de gelecekte kaydedilecek ekonomik gelişmelere bağlı bulunacaktı. Bu çerçevede, düşük-orta gelir ülkesi olan Türkiye'nin katılımının ardından, AB içindeki bölgesel ve ekonomik farklılıkların artmasına ve bunun uyum politikası bakımından oluşturabileceği sıkıntıya dikkat çekiliyordu. Türkiye'nin genç ve kalabalık nüfusunun AB bakımından işgücü piyasasında çalkantılar yaratabileceği ve bunları gidermeye yönelik önlemler alınması gerektiği belirtiliyor; buna karşılık, gençlik unsurunun, AB'nin yaşlanan nüfus sorununa çözüm oluşturabileceği de vurgulanıyordu.

Tam üye bir Türkiye'nin AB'nin dış politikaları üzerinde yapabileceği etkinin, dünyadaki ve bölgedeki gelişmelerle ve önümüzdeki 10-15 yıl içinde AB'nin alacağı şekil ve aynı dönemde Türkiye'nin geçireceği transformasyonla ilişkili birçok değişkene bağlı olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtiliyordu. Özellikle 11 Eylül sonrası dönemde Türkiye'nin *"çoğunluğu Müslüman bir nüfusa sahip olmakla birlikte özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkelere bağlı kalan"* özelliğinin model olabilme niteliğine atıf yapılmaktaydı. Avrupa Komisyonuna göre, *"Türkiye'nin katılımı; kültürel ve dinsel özellikleriyle birlikte nüfusu, büyüklüğü, coğrafi konumu, güvenlik ve askerî potansiyelinin birleşik etkisinden dolayı önceki genişlemelerden farklı"* olabilecekti. Tam üye olması halinde Türkiye, bulunduğu bölgede istikrarın ve AB'nin rolünün güçlenmesini sağlayan bir faktör olabilirdi. Ama bu üyelik, dış politika alanında fırsatlar kadar sorunlara da yol açabilirdi. Çeşitli açılardan yapılan değerlendirme sonucunda belirlenen hususlar şunlardı:

Türkiye, istikrarsızlık potansiyeli olan komşu bölgelerde AB dış politikasını etkileyecek stratejik öneme sahip bir ülkedir. Halihazırda bu bölgelerle, AB'yle önemli ölçüde örtüşen ama bazı hallerde de farklılaşan çıkarları vardır. Ekonomik modernizasyonunu, sosyo-ekonomik gelişimini ve bölgeyle entegrasyonunu sürdürmesi halinde, Türkiye bölgede önemli bir istikrar unsuru olabilir. Türkiye'nin AB üyeliği, pek çok ulusaşırı konu çerçevesinde (enerji koridorları, su kaynakları, AB'nin yeni dış sınırlarının yönetimi, organize suçlar ve terörle mücadele) önemli olacaktır. Türkiye, büyük askerî harcamaları ve insan gücüyle, AB'nin güvenlik ve savunma politikasına katkı yapabilecektir. Pek çok uluslararası meselede tutumunun AB'yle uyumlu olmasına karşılık, bazı hassas konularda (insan hakları, Orta Doğu) farklılık arz etmektedir. Türkiye'nin AB entegrasyon sürecine başarıyla katılması, İslam dünyasının AB değerleriyle barışık olduğunun açık bir kanıtı olacaktır. Bununla birlikte, Türk dış politikasının nasıl evrileceği bağlamında; özellikle ordunun, dinin ve sivil toplumun rolü açısından iç gelişmeler önem taşımaktadır. Potansiyel olarak AB'nin en büyük ülkesi olabilecek Türkiye, dış politikada önemli etkiye sahip olsa bile, bu etki, üyelik ve AB kurumlarında birlikte karar alma sürecinden kaynaklanan kısıtlamalara tabi olacaktır.

II) 16-17 Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi ve Müzakerelere Başlanması Kararı

A) Müzakere Kararının Alınması

Bruxelles Zirvesi, Komisyon'un Türkiye hakkında sunmuş olduğu İlerleme Raporu ve Tavsiye'ye dayanarak yaptığı değerlendirme sonucunda, genişleme sürecine yeni ülkelerin dahil olması konusundaki kararlılığını teyit etti. Zirve, "*Bir yandan Avrupa bütünleşmesinin ivmesini sürdürürken, öte yandan da yeni üyeleri sindirme/hazmetme kapasitesinin bulunması gereğini*" hatırlatarak, "*bu kapasitenin hem AB'nin, hem de yeni üyelerin genel menfaati bakımından önemli bir husus olduğunu*" belirtti.

Gerçekten, yeni üyelerin AB'ye tam entegre olması ve AB'nin bunu sorunsuz olarak kabullenebilmesi, gelecekteki genişlemeler bakımından da önemliydi.

Zirve, önce genel ifadeler kullandı: Türkiye'nin reform kararlılığı memnuniyetle karşılanmıştı. Bu sürecin geri dönülmezliğini güvence altına almak için Avrupa Komisyonu Türkiye'yi yakından izlemeye devam edecekti. Sonra, 1963 Ankara Anlaşmasının yeni üyeleri kapsayacak şekilde genişletilmesi üzerinde durdu. Karma anlaşma niteliği taşıdığı için, bu anlaşmanın yeni üyeler bakımından kapsamının genişletilmesi gerekiyordu. Zirve sonuçlarının 19. paragrafı, Türkiye'nin, anlaşmanın yeni genişlemeye uyumunu sağlamak amacıyla hazırlanacak bir protokolü imzalayacağını ilan etmiş olmasını memnuniyetle karşıladı. 20. paragrafta da, Türkiye'nin mevcut sınır ihtilaflarının barışçıl yollardan çözümüne vurgu yapılıyor, katılım sürecine etki yapan mevcut uyuşmazlıkların gerektiğinde Uluslararası Adalet Divanına (UAD) götürülmesi lüzumu teyit ediliyordu.

Bunun yanında Zirve, Avrupa Komisyonu tarafından yerine getirilmesi istenen 6 adet yasa değişikliğinin gerçekleştirilmesi gereğinin altını çiziyor, bunların yürürlüğe girmesi şartıyla Türkiye'nin katılım müzakerelerinin açılması için Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde karşıladığına karar veriyordu. Bu şartın gerçekleşmesi halinde, Türkiye'yle müzakerelerin en geç 3 Ekim 2005'de başlaması öngörülmekteydi. Kararı, o tarihte AB Bakanlar Konseyi verecekti. Zirve, Komisyon'a yeni bir görev verdi ve Türkiye ile müzakerelerin çerçevesini belirleyecek belgenin, Zirve Sonuçlarının 23. paragrafında yer alan hususlara uygun olarak hazırlanıp, karar için AB Bakanlar Konseyine sunulmasını istedi.

Hürriyet, 18.12.2004.

Bruxelles Zirvesi; müzakere çerçeve belgesinin dayanacağı esasları da hatırlatıyor ve Avrupa Komisyonunu, belgenin içeriğinde yer verilecek kavram ve koşullar hususunda yönlendiriyordu. Zirve'nin belirttiği hususlar sadece Türkiye'ye yönelik olmayıp, genel nitelikteydi. Hırvatistan'a ve ondan sonraki tüm genişlemelere şamil olacaktı (bkz. **Müzakerelerin Esaslarına İlişkin Aralık** 2004 **Bruxelles Zirvesi Kararları** kutusu, s. 354).

Müzakerelerin Esaslarına İlişkin Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi Kararları

Üyelik müzakerelerinde Türkiye için uygulanacak stratejinin ana kurgusu, esasen Avrupa Komisyonu tarafından 6 Ekim 2004'deki İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararıyla belirlenmiş; 17 Aralık 2004'teki AB Zirvesi Sonuç Kararlarıyla da bu tavsiye büyük ölçüde benimsenmiştir. Zirve Kararlarının 23. paragrafında bu esaslar aşağıdaki şekilde yer almıştır:

– Müzakereler, daha önceki genişlemelerden alınan dersler ışığında, her bir aday ülkenin özgül durumunu esas alan ayrı bir müzakere çerçevesinde düzenlenecektir;

– Müzakereler, bir tarafta üye ülkelerin, diğer tarafta aday ülkenin yer aldığı ve kararların tüm ülkelerin oybirliğiyle alınacağı, Hükümetlerarası Konferans formatına göre yürütülecektir.

– Müzakerelerin esası, her biri bir spesifik politika alanını kapsayan fasıllara ayrılacaktır.

– Her müzakere faslının geçici olarak kapatılmasında ve gerektiğinde açılmasında, Avrupa Komisyonunun tavsiyesi üzerine AB Bakanlar Konseyi tarafından oybirliğiyle bazı kriterler saptanabilecek; bu kriterler, ilgili müzakere faslına bağlı olarak, müktesebata uyum sağlanmasına, müktesebatın tatmin edici bir düzeyde uygulanmasına ve AB'yle akdî ilişkilerden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesine ilişkin olacaktır.

– Uzun geçiş süreleri, derogasyonlar, spesifik düzenlemeler veya daimi korunma hükümleri (yani, korunma tedbirlerinin alınmasına dayanak teşkil eden, daimi surette ileri sürülebilecek hükümler) öngörülebilecek; Avrupa Komisyonu, gerektiğinde bu hükümleri, kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar ve tarım gibi alanlarda, hazırlayacağı her bir müzakere çerçeve önerisine dahil edecek; ayrıca, kişilerin serbest dolaşımının nihai olarak gerçekleştirilmesine ilişkin karar alma süreci, üye devletlere azami rol verilmesine imkan sağlayacaktır.

– Aday ülkenin Birliğe katılımının mali veçheleri, ilgili Mali Çerçeve kapsamında ele alınmalıdır. Müzakerelere henüz başlamamış ve Birliğe katılımı mali reform gerektirecek kadar büyük mali sonuçlar doğuracak adaylarla müzakereler, bu konuda gerek duyulabilecek mali reformlarla birlikte, ancak 2014 sonrası dönemi kapsayan Mali Çerçeve'nin oluşturulmasından sonra tamamlanabilecektir.

– Ortak hedefi katılım olmakla birlikte, doğası gereği sonuçları önceden garanti edilemeyeceği için, müzakereler açık uçlu olacaktır.

– Tüm Kopenhag Kriterleri göz önünde bulundurularak, üyelik yükümlülüklerini tam olarak üstlenecek durumda olmaması halinde, aday ülkenin Avrupa yapılarına mümkün olan en güçlü bağlarla kenetlenmesi sağlanacaktır.

– AB'nin temelini oluşturan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin ciddi ve sürekli biçimde ihlali halinde, Hükümetler Arası Konferansta oybirliği kuralına halel gelmeksizin Komisyon'un inisiyatifiyle veya üye devletlerin üçte birinin talebi üzerine, müzakereler, üye devletlerin nitelikli çoğunlukla alacağı kararla askıya alınabilecek, askıdan indirme için gerekli koşullar da aynı yöntemle karara bağlanacaktır;

– Aday ülke ile AB arasındaki diyalogun, sivil toplumun da katılımıyla güçlendirilmesi ve kamuoylarının birbirlerine yakınlaşmasını sağlayacak şekilde geliştirilmesi gereklidir.

Bunun ardından, 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesiyle bu stratejiye son şekli verildi.

(S. Baykal)

Bu belgede kullanılan ifadelerden anlaşıldığı üzere, AB üyesi devletler Türkiye'nin de dahil olduğu katılım sürecini yeni bir katılım süreci olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle, Müzakere Çerçeve Belgesinin, beşinci yani doğuya doğru genişlemede edinilen tecrübelerden de beslenen yenileştirilmiş bir belge olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu belge hazırlanırken, AB müktesebatının gelişen niteliği de dikkate alınmalıydı. Her ne kadar, müzakere çerçeve belgesinde bütün adaylara uygulanacak genel ölçütler dile getiriliyorduysa da, Zirve, bu ölçütlerin her adayın kendi özelliklerine göre değerlendirileceğini belirtiyordu.

Sabah, 16.12.2004.

Türkiye'nin de dahil olduğu yeni genişleme stratejisinin belirlenmesinin ardında 3 temel neden yatmaktaydı.

Bunlardan birincisi, AB'nin, son genişleme sürecinden dersler çıkarmış ve yeni adayların entegrasyonunu farklı bir yaklaşımla şekillendirme gereğini fark etmiş olmasıydı. Dolayısıyla, bundan sonraki genişlemelerde, üyeliğin gereklerinin tam olarak yerine getirilmesini sağlayacak nitelikte bir koşulluluk ve denetim uygulanmalıydı.

İkinci ve daha belirleyici neden ise, Avrupa bütünleşmesi sürecinin, 90'ların başından itibaren adım adım yoğunlaşacak bir siyasi birlik kurmaya yönelmiş olmasıydı. AB, bu siyasi birliğin sınırlarını, gereklerini, yönünü, derecesini, arzu edilirliğini ve fizibilitesini tartışmaya öncelik vermekteydi. Dolayısıyla, genişlemeye daha ihtiyatlı yaklaşma ihtiyacını duyuyordu. Çünkü siyasi bütünleşmeyle ilgili olarak yapılacak tartışma, bir bakıma AB'nin kendi kimliğini ve geleceğini de belirleyecekti. Hangi ülkelerin hangi koşullarla bu yapının içinde yer alacağı ve bunların bütünleşmeye etkisi her yönüyle değerlendirilmeliydi. Bu da genişlemeye temkinli, ihtiyatlı bir yaklaşımı zorunlu kılıyordu.

Üçüncü neden, Türkiye'nin diğer tüm adaylardan daha zor bir ülke olarak algılanmasıydı.

B) Aralık 2004 Bruxelles Zirvesinde Müzakerelerin Yürütülmesine İlişkin Olarak Belirlenen Esasların Değerlendirilmesi ve Gelişmeler

Zirve, üyelik müzakerelerinde Türkiye ve diğer aday ülkeler için uygulanacak ana stratejinin kurgusunu belirlerken, Avrupa Komisyonunun kendisine sunduğu tavsiyeden yararlanmıştı. Buna göre, AB'nin temel ilkelerinin/değerlerinin sürekli ve ağır

ihlali halinde, müzakereler askıya alınabilecekti (bkz. AB'nin Temel İlkeleri / Değerleri kutusu, s. 356). Burada, "uzun geçiş süreleri, derogasyonlar, spesifik düzenlemeler veya daimi korunma hükümleri öngörülebilmesi" ve "Avrupa Komisyonunun, gerektiğinde bu hükümleri, kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar ve tarım gibi alanlarda, hazırlayacağı her bir müzakere çerçeve önerisine dahil edebilecek olması" Türkiye'ye yönelik olarak algılanıyordu (bkz. Daimi Korunma Önlemleri kutusu, s. 356). Türkiye'deki tartışmalar, bunun böyle gerçekleşmesi halinde üyeliğin ne ölçüde tam üyelik sayılabileceği üzerinde yoğunlaştı.

AB'nin Temel İlkeleri / Değerleri

AB'nin üzerine inşa edildiği ilkeler, ilk defa, 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması vasıtasıyla, AB Antlaşması Md. 6/1 olarak kurucu antlaşmalara geçirilmiştir. Bunlar, *"üye devletler için ortak olan özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı"* ilkeleri olarak ifade edilmiştir.

Lizbon Antlaşması sonrasında ise, "AB'nin üzerine inşa edildiği ilkeler" ifadesi, yerini "AB'nin değerleri" ifadesine bırakmıştır. AB'nin değerleri, Lizbon Antlaşmasıyla değişik AB Antlaşmasının 2. maddesinde yer alır. Bu maddeye göre, *"Birlik, insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır."* Bu değerleri benimseyen ve desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devletinin AB'ye üyelik için başvuruda bulunabileceği de 49. maddede yer almaktadır.

(S. Baykal)

Daimi Korunma Önlemleri

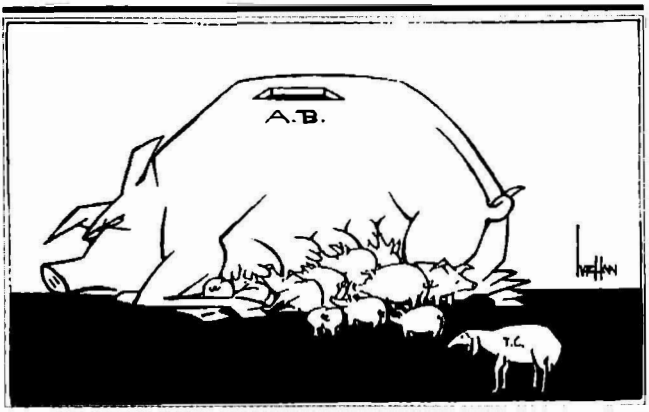
Korunma önlemi ya da korunma hükmü AB hukukunda bir araçtır. Her ülkeye karşı başvurulması söz konusu olabilir, ama önemli özelliği geçici olması, istisna teşkil etmesidir. Örneğin Romanya'nın katılım antlaşmasında yer alan bir hüküm için ilk defa İspanya 2011'de "İstihdam piyasam bozuldu, 2012 sonuna kadar Romenler gelmesin" talebinde bulunmuş, Avrupa Komisyonunun uygun bulmasının ardından bu tedbir geçici bir önlem olarak uygulanmıştır.

Bu korunma önlemi ile Türkiye ve sonrasındaki aday ülkelere uygulanacak korunma önlemi arasındaki fark, ikincilerde böyle bir tedbire sürekli başvurma imkanının tanınmasıdır. Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesinde görülen durum budur. Bu belgede, bu gibi tedbirlere ve aynı zamanda "uzun geçiş süreleri", "derogasyonlar", "spesifik düzenlemeler" gibi önlemlere; kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar veya tarım gibi alanlarda başvurulması imkanı getirilmektedir.

Bunların Katılım Antlaşmasına geçirilip geçirilmeyeceği hususunda herhangi bir kesinlik olmadığı gibi, bu değişikliğin, bir kısım üye devletin kendi iç kamuoylarını yatıştırmak amaçlı olduğu da ileri sürülebilir. Bu hükümlerin Türkiye'nin katılım antlaşmasında yer alması halinde; bunların hukuki değeri, tam üyelik anlayışı ile bağdaşıp bağdaşmadığı, bunlara karşı hukuken bir şey yapılıp yapılamayacağı ve siyaseten Türkiye'nin böyle bir katılım antlaşmasını kabul edip etmeyeceği de, bugün için belirsiz ve tartışmalı hususlar olarak kalmaya devam etmektedir.

(S. Baykal)

Müzakereler sırasında, AB'nin de kendisini Türkiye'yi sindirebilecek hale getirmesine imkan sağlayacak önlemler alınacak; her halükârda, bundan sonra açılacak müzakereler, 2014'te yürürlüğe girecek Mali Çerçeve Programından önce kesin olarak kapatılamayacaktı. Üyeliği önemli mali sonuçlar doğuracak adaylarla müzakereler, ancak bu tarihten sonra tamamlanabilecekti. Tabiatıyla, burada asıl kastedilen ülke, Türkiye idi.

Karikatür: Turhan Selçuk.

Sonuç Kararlarında ayrıca, üyelik müzakerelerine paralel olarak, aday ülkelerle bireysel düzeyde yoğun siyasi ve kültürel diyalog kurulacağı (sivil toplum diyalogu); bu diyalogun, halkları bir araya getirecek karşılıklı anlayışı ilerletmek amacıyla sivil toplumu da içereceği vurgulanıyordu. Yeni genişleme dalgasının etkili iletişime ve halklar katında benimsenmesi zaruretine sıkı sıkıya bağlı niteliği, böylece bir defa daha belirtilmiş oluyordu.

Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi sonuçlarından, Türkiye'nin uyum sürecinin uzun sürmesinin öngörüldüğü anlaşılıyordu. Müzakerelerin dayandığı esaslar ve yürütülme yöntemiyle ilgili olarak Sonuç Kararlarında yer alan bazı hususlar, örneğin "ucu açık müzakereler", bazı politikalardan sapma veya daimi biçimde korunma önlemlerine başvuru imkanının mevcut bulunması, Türkiye kamuoyunda olumsuz değerlendirmelere yol açtı. Özellikle, Türkiye'nin AB üyeliğine şüpheci yaklaşan veya karşı çıkan kesimlerce bu hususlar, AB üyeliği aleyhindeki görüşleri desteklemek veya en azından halkta AB'nin niyeti konusunda tereddüt uyandırmak amacıyla kullanıldı.

Cumhuriyet

Hükümet Brüksel'de koşulsuz ve 'tam üyelik' amaçlı tarih alma hedefine ulaşamadı

Erdoğan 11 istedi 1 aldı

Meclis'te alkışlar yapay bayram

Protokole çekinceli imza atılacak

Cumhuriyet, 21.12.2004.

Zirve kararlarından sonra, AB'ye katılma kararlılığında olan bir Türkiye'den beklenen, katılım sürecini güvenceye bağlamak ve hızlandırmak için gerekli uyum çalışmalarını en iyi şekilde tamamlamak olmalıydı. Çünkü Zirve, Türkiye'nin belirli yasa değişikliklerini gerçekleştirmesi ve yeni yasaları etkili biçimde uygulamaya koyması halinde Komisyon'u, Türkiye'nin müzakere çerçeve önerisini hemen AB Bakanlar Konseyine sunmaya davet etmişti. AB Bakanlar Konseyinden de, müzake-

relerin 3 Ekim 2005 günü açılmasını sağlayacak biçimde Müzakere Çerçeve Belgesini kabul etmesi isteniyordu. Başka bir deyişle, Zirve'den sonra top Türkiye'ye geçmişti. Türkiye, üyelik şartlarına uyum sağlamak için gerekli tedbirleri hızla almalıydı. Özellikle, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlamak için geriye kalan yasal işlemler (örneğin yeni TCK gibi bazı yasaların çıkması ve uygulanması) tamamlanmalıydı. Türkiye halkı AB üyeliğine zihin ve moral olarak çok iyi hazırlanmalı, AB'ye üye olacak bir ülke için gerekli motivasyon sağlanmalı, hem kamu kurumları arasında hem de kamu kesimi ile sivil toplum arasında geniş uzlaşılar gerçekleştirilmeliydi. Devlet ve toplum olarak bu önemli hedefe varmak için hep birlikte yoğun çaba harcanmalıydı.

Oysa Türkiye'de ilginç bir paradoksal gelişme oldu. Daha Zirve sonuçları alınır alınmaz, ülke görülmedik ölçüde keskin bir görüş ayrılığı içine düştü. Bir kesim, AB'ye girmenin riskleri üzerinde duruyor, AB'nin Türkiye'yi gerçek anlamda katılım sürecine dahil etmediğini ve oyaladığını dile getiriyordu. Kıbrıs konusundaki gelişmeler de bu kanıyı dile getirenlerin elini güçlendirmekteydi. Diğer bir kesim ise, artık sonucun alındığını ve AB'ye üyelik sürecinin önünün açıldığını, bundan sonra işlerin kolaylaştığını, hatta Türkiye'nin birkaç yıl içinde üye olabileceğini ileri sürüyordu.

Yapılması gerekenler bulunduğunu, üyeliğin kapsamlı bir dönüşüm süreci olduğunu ve bu yönde yoğun ve topyekün gayret gösterilmesi gereğinin devam ettiğini söyleyenler, böyle bir ortamda seslerini duyurmakta güçlük çektiler. Aslında, görüş ayrılığının arkasında yatan, Türkiye'nin AB sürecinin çağdaşlık açısından önemini kavrayanlar ile Türkiye'nin birtakım özelliklerinin korunmasını isteyenler arasındaki derin uzlaşmazlık idi.

Toplumun bu şekilde ikiye bölünmesi ve tarafların birbirlerine karşı gerek medyada, gerek diğer platformlarda kullandıkları sert söylem AB'ye uyum çalışmalarını yürütmekte olan kesimleri olumsuz etkilerken, toplumu da AB üyeliği konusunda tereddüde sevk etti. Nitekim Türkiye'de kamuoyu yoklamaları AB'ye katılım yönünde 2004'e kadar %70'leri aşan bir kesimin olumlu tavrına işaret ederken, bu tarihten itibaren üyelik konusundaki istek ve inanç hızla düşmeye başladı (bkz. aşağıda **Kamuoyu Yoklamalarına Yansıyan Durum** başlığı).

Aralık 2004-Ekim 2005 döneminde, AB üyeliği konusu Türkiye'de çok fazla tartışıldı, ama müzakerelerin başlaması için çıkması gereken yasaların dışında önemli bir hazırlık yapılmadı. Zirve kararlarında, Avrupa Komisyonunun raporlarında ve Katılım Ortaklığı Belgelerinde, hatta bizatihi Ulusal Programlarda öncelikli olarak belirtilmiş birçok çalışma tamamlanamadı. Hükümet, AB ile müzakerelerin daha sağlıklı zeminde yürütülmesi için Devlet Bakanı Ali Babacan'ı Mayıs 2005'te "başmüzakereci" olarak atamıştı. Dışişleri Bakanlığı, AB Genel Sekreterliği (bkz. **Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS)** kutusu, s. 359), Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı gibi kamu kurumlarında bir hareketlenme göze çarpıyordu. Ama bu hareketlenme, üyelik kriterleri veya AB sistem ve müktesebatına uyum sağlama yönünde esaslı tedbirlerin tatmin edici düzeyde uygulamaya konmasını sağlayamıyordu. Örneğin, en önemli gelişme olarak ortaya konulan ve Haziran 2005'de yürürlüğe giren yeni Türk Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu, o tarihten sonraki uygulamanın gösterdiği gibi, pek de AB standartlarına uymamakta, en azından bu standartla-

ra aykırı uygulamaya zemin oluşturur bir nitelik taşımaktaydı. Kısacası, Türkiye, kendisini AB'ye entegre olmaya bir türlü tam olarak yönlendiremiyordu.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS)

ABGS, Türkiye'nin AB üyeliğine hazırlanması çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları hazırlık ve çalışmalarda, iç koordinasyon ve uyumun plan ve programlara uygun olarak yürütülmesini ve yönlendirilmesini sağlamak üzere, 4 Temmuz 2000 tarihinde 4587 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı olarak kuruldu. Türkiye'nin AB sürecini, Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanmasını, müzakerelerin yürütülmesini, Türkiye-AB Mali İşbirliğinin programlanmasını ve izlenmesini eşgüdümleyen kurum oldu.

Kurum, 10 yıllık tarihinde Başbakanlığa, Dışişleri Bakanlığına, yeniden Başbakanlığa, yeniden Dışişleri Bakanlığına ve nihayetinde yine Başbakanlığa bağlandı. ABGS'nin yapısı ve koordinasyon görevi, Türkiye'deki yerleşik kamu kurum ve kuruluşlarıyla yetki ilişkisi, nasıl bir yapıyla nereye bağlı biçimde faaliyet göstermesinin en verimli işleyişe imkan vereceği, vs. konularında çok farklı yaklaşımlar ortaya çıktı.

9 Ocak 2009'da Egemen Bağış, ilk defa, sadece AB'den Sorumlu Devlet Bakanı ve aynı zamanda Başmüzakereci olarak atandı. Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak faaliyet gösteren ABGS'nin yeni Teşkilat Kanunu 9 Temmuz 2009'da yürürlüğe girdi. Bu çerçevede kadrosunu ve etki alanını artırma imkanına kavuşan kurum, müzakerelerin durma noktasına geldiği 2000'lerin sonunda kısa tarihinin en güçlü konumuna erişmişti.

ABGS, 2011 genel seçimlerinin ardından gerçekleşen yeni kamusal yapılanmada, yerini müstakil bir Avrupa Birliği Bakanlığına bırakmıştır.

(S. Baykal)

AB'ye katılım müzakereleri arifesinde Türkiye'de bunlar olurken, AB ülkelerinde de Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki tartışmalar artıyor, "Avrupa'nın sınırları" ve bu sınırların nerede, hangi ölçütlere göre belirleneceği meselesi daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanıyordu. Özellikle Fransa, Almanya, Avusturya ve Hollanda'da yapılan bu tartışmalar, Türkiye'deki gerilimin yükselmesine katkıda bulundu.

C) Müzakere Sürecinin Başlaması (3 Ekim 2005)

Türkiye ile üyelik müzakerelerinin fiilen açılmasını sağlayacak kararların alınacağı AB Bakanlar Konseyi toplantısı 3 Ekim 2005'te yapıldı. Bu toplantı önemliydi, çünkü artık katılım sürecine dahil olan Türkiye'nin, üyelik için gerekli hukuki şart ve usulleri içerecek Katılım Antlaşmasını AB'yle müzakere etmesini sağlayacak kararlar alınacaktı. Fakat, aşağıda anlatılacağı üzere, bu tarihten önceki aylarda Kıbrıs'la ilgili olarak ortaya çıkan sorunlar Türkiye-AB ilişkilerini gerdi. Bu yüzden toplantı sıkıntılı bir havada gerçekleşti. Kıbrıs'ın AB'ye üyeliği nedeniyle ortaya çıkan sorun, Türkiye'nin AB'ye üyelik çalışmalarının yavaşlamasına yol açan en önemli etken oldu. (Bkz. **Kıbrıs Konusu** bölümü).

1 Mayıs 2004 itibariyle 10 ülkenin üyeliği gerçekleşmiş olduğundan, 1963 Ankara Anlaşmasının yeni üyeleri içine alacak şekilde genişletilmesi gerekiyordu. Ankara Anlaşması karma nitelikli bir anlaşma olduğu için, AB'yle birlikte bütün üye devletler bir tarafı, Türkiye de diğer tarafı oluşturacaktı. Prensip olarak her genişlemeden sonra Ankara Anlaşmasının yeni üyeleri içine alacak şekilde tadili gerektiğin-

Kaynak: http://turkeymacedonia.files.wordpress.com/2009/11/cyprus-kibris-cartoon-eu.jpg

den, bu tadilat, 1 Mayıs 2004 tarihini takip eden dönemde yeni bir uyum anlaşması yapmak ve bunu onaylamak suretiyle gerçekleştirilmeliydi.

Türkiye bunun yerine, ilk adım olarak, Gümrük Birliğini Bakanlar Kurulu kararlarıyla yeni üyelere genişletme etkisini doğuracağını düşündüğü bir yöntemi tercih etti. Önce, 3 Eylül 2002 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 2002/4616 sayılı kararnamenin ekindeki "Türkiye ve Avrupa Topluluğu Arasında Oluşturulan Gümrük Birliğinin Uygulanmasına İlişkin Esaslar Hakkındaki Karar"ın 2. maddesinin (a) bendi değiştirilerek, AB üyesi ülkeler listesine, yeni üye olan 10 ülke ve doğal olarak "Kıbrıs" dahil edildi. 28 Eylül 2006 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 2006/10895 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla da, Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük İşbirliği Komitesinin 1/2006 sayılı kararına ekli "Türkiye ile Avrupa Topluluğu Arasında Oluşturulan Gümrük Birliğinin Uygulanmasına İlişkin Esaslar Hakkında Karar"ın yürürlüğe konulması kararlaştırıldı. Böylece, Gümrük Birliğinin uygulanmasına ilişkin ayrıntılı hükümler Türkiye hukukunun bir parçası haline geliyordu.

Ama bunun, 1963 Ankara Anlaşmasının yeni üyelere de genişletilmesi gereğini ortadan kaldırıp kaldırmadığı hususu tartışmalı olmaya devam etti. Üstelik, göreceğimiz gibi, Gümrük Birliğine yönelik bu genişletme, fiiliyatta, "Kıbrıs Cumhuriyetinin" (güney Kıbrıs) ulaşım araçlarını kapsamayacak biçimde uygulanacaktır.

AB tarafı bu formülü, ilişkilerin sağlıklı yürümesi bakımından yeterli görmedi. Bir Ek Protokol ile Ankara Anlaşmasının kapsamının genişletilmesi hususunda ısrarcı davrandı ve Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi sırasında Türkiye'den bu yolda bir taahhüt alındığını hatırlattı.

Daha önceki genişlemelerin bazılarında, örneğin Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in AB'ye katılımında, Ankara Anlaşmasının hukuken yeni üyelere genişletilmesinin ihmal edildiği ve tarafların karşılıklı fiilî uygulamalarla yetindiği bir gerçekti. Fakat bu kez durum değişikti; 10 yeni devlet birden AB'ye katılıyordu ve üstelik bunlardan biriyle (Kıbrıs) Türkiye arasında siyasi, hatta hukuki sorunlar vardı. Böylelikle, yapılacak Ek Protokol, daha önceki genişlemelerde ihmal edilip eksik bırakılmış bir işlemin de tamamlanmasını sağ-

AB 25'ledi
Türkiye'ye
10 kardeş geldi
Sabah, 01.05.2004.

layacaktı. Çünkü bu Ek Protokol sayesinde Ankara Anlaşmasının kapsamı, bütün üyeler itibariyle, adeta yeniden belirlenecekti. Öte yandan, Türkiye AB'ye katılım sürecine girdiğinden, Ankara Anlaşmasının bir başka işlevi daha başlamıştı: Üyelik sürecinin hukuki temelini oluşturmak. Bu nedenle, Ankara Anlaşmasının güncelleştirilmesi ve uygulanabilirliğini koruması önemli görülüyordu.

Türkiye 29 Temmuz 2005'te söz konusu Ek Protokol'ü imzaladı. Tam adı "Avrupa Birliği'nin Genişlemesinin Ardından Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşmaya Ek Protokol" olan belge, AB Dönem Başkanlığı (o dönemde İngiltere), Avrupa Komisyonu ve Türkiye arasında mektup teatisi yoluyla imzalandı. Bunu yaparken Türkiye, Kıbrıs'ın statüsüne ve sorunun çözümüne ilişkin görüşlerini bir deklarasyon yaparak kayda geçirdi.

Türkiye'nin bir AB üyesi olarak "Kıbrıs Cumhuriyetine" karşı yönelttiği sert söylem AB'nin tepkisine neden oldu. AB de 21 Eylül 2005'te, bir karşı deklarasyon yayınladı. (Bkz. Ek **Protokol Deklarasyonları** kutusu, s. 361).

Ek Protokol Deklarasyonları

Türkiye'nin Kıbrıs'la İlgili 29 Temmuz 2005 Tarihli Deklarasyonu

"1) Türkiye, Kıbrıs sorununa siyasi bir çözüm bulunması yönündeki kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu yöndeki tutumunu da açıkça ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Türkiye, BM Genel Sekreteri'nin iki-kesimli yeni bir ortaklık devleti kurulmasını hedefleyen kapsamlı çözüme ulaşma yönündeki çabalarını desteklemeyi sürdürecektir. Adil ve kalıcı bir çözüm, bölgede barışa, istikrara ve uyumlu ilişkilerin tesisine önemli bir katkıda bulunacaktır.

2) İşbu Protokol'de atıfta bulunulan Kıbrıs Cumhuriyeti, 1960'ta kurulan asıl ortaklık devleti değildir.

3) Türkiye bu nedenle, Kıbrıs Rum makamlarının, halihazırda olduğu gibi, Kıbrıs'ta sadece ara bölgenin güneyinde otorite, denetim ve yetki icra ettiği ve Kıbrıs Türk halkını temsil etmediği şeklindeki tutumunu sürdürecek ve anılan makamların tasarruflarını buna göre muameleye tabi tutacaktır.

4) Türkiye bu Protokol'ün imzalanması, onaylanması ve uygulanmasının, Protokol'de atıfta bulunulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin herhangi bir biçimde tanınması anlamına gelmediğini ve Türkiye'nin 1960 Garanti, İttifak ve Kuruluş Anlaşmalarından kaynaklanan hak ve mükellefiyetlerini haleldar etmediğini beyan eder.

5) Türkiye, işbu Protokol'e taraf olmasının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile mevcut ilişkilerini değiştirmeyeceğini teyit eder.

6) Kapsamlı bir çözüm bulununcaya değin, Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin tutumu değişmeyecektir. Türkiye, Kıbrıs'ta kapsamlı bir çözüm sonucunda oluşacak yeni ortaklık devleti ile ilişkiler tesis etmeye hazır olduğunu beyan eder."

AT ve Üye Devletlerin 21 Eylül 2005 tarihli Karşı Deklarasyonu

"Avrupa Topluluğu ve üye devletleri tarafından hazırlanan aşağıdaki bildiri, Türkiye'nin Ankara Anlaşmasını Yeni Üyelere Genişleten Ek Protokol'ün 29 Temmuz 2005 tarihinde imzalanması sırasında vaki bildirisini takiben bugün (21 Eylül 2005) kabul edilmiştir:

1) Avrupa Topluluğu ve üye devletleri, Aralık 2004 tarihli Avrupa Hükümet veya Devlet Başkanları Konseyi Zirvesi Sonuçları uyarınca bir tarafta Topluluk ve üye devletleri, diğer tarafta Türkiye olmak üzere taraflar arasında ortaklık kuran Anlaşma'ya ilişkin Ek Protokol'ün Türkiye tarafından imzalanmasını teyit eder. AT ve üye devletleri, Türkiye'nin Protokol'ün imza aşamasında Kıbrıs Cumhu-

riyeti'ne ilişkin bir bildiri yayınlamaya gerek görmesini esefle karşılar.

2) Avrupa Topluluğu ve üye devletleri işbu bildirinin tek taraflı olduğunu, Protokol'ün bir parçası olmadığını ve Türkiye'nin Protokol'de yer alan yükümlülükleri üzerinde hukuki bir etkisi bulunmadığını açıkça belirtir.

3) Avrupa Topluluğu ve üye devletleri, Ek Protokol'ün tam ve ayrımcılık yapmaksızın uygulanmasını, ulaştırma araçlarına getirilen sınırlamalar da dahil olmak üzere malların serbest dolaşımına ilişkin tüm engellerin kaldırılmasını bekler. Türkiye, Protokol'ü tüm üye devletlere bütünüyle uygulamalıdır. AB bunu yakından takip edecek ve 2006 yılında tüm uygulamayı değerlendirecektir. AT ve üye devletleri, ilgili fasıllarda müzakerelerin başlamasının, Türkiye'nin anlaşmadan doğan yükümlülüklerini tüm üye devletlere karşı yerine getirmesine bağlı olduğunu vurgular. Yükümlülüklerin bütünüyle yerine getirilmemesi müzakerelerin genel seyrini etkileyecektir.

4) Avrupa Topluluğu ve üye devletleri, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1 Mayıs 2004 tarihi itibariyle AB üyesi olduğunu hatırlatır. Uluslararası hukuk süjesi olarak sadece Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıdıklarının altını çizer.

5) Tüm üye devletlerin tanınması katılım sürecinin bir parçasıdır. Buna uygun olarak AB, Türkiye ile tüm üye devletler arasındaki ilişkilerin bir an evvel normalleşmesine verdiği önemi vurgular.

6) AB Bakanlar Konseyi, 2006 yılında, tüm bu konulara ilişkin kaydedilecek gelişmelerin takibini temin edecektir.

7) Bu bildiri bağlamında, Avrupa Topluluğu ve üye devletleri BM Genel Sekreterinin ilgili BM Güvenlik Konseyi Kararları ve AB'nin üzerine inşa edildiği temel ilkeler doğrultusunda, soruna kapsamlı bir çözüm getirme yolundaki çabalarına destek verilmesinin önemi hakkında ve adil ve kalıcı bir çözümün bölgede barış, istikrar ve uyumlu ilişkilere katkıda bulunacağı konusunda mutabıktırlar."

(S. Baykal)

Milliyet, 03.10.2005.

AB'nin bu karşı deklarasyonu üzerine, hükümet, Ek Protokol'ü TBMM'ye sunmadı. Buna karşılık hükümet, bir yıl kadar sonra, yukarıda değinilen 28 Eylül 2006 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 2006/10895 sayılı Bakanlar Kurulu kararını çıkardı ve hava/deniz limanlarını güney Kıbrıs/"Kıbrıs Cumhuriyeti" gemi ve uçaklarına açmaksızın, Gümrük Birliğini yeni AB üyesi ülkelere uygulama şeklinde bir yöntem izledi.

Türkiye'nin Ek Protokol konusundaki bu tutumunun da etkisiyle, 3 Ekim 2005'de AB Bakanlar Konseyi Türkiye'nin katılım müzakereleriyle ilgili kararı verirken, üye devletler arasındaki tartışma sancılı ve uzun olacaktır.

Üye devletlerin 3 Ekim kararını almakta zorlanmalarının ardında yatan bir başka neden, Birliğin kendisinden kaynaklanıyordu. Siyasal ve kurumsal yapısı, karar alma süreçleri, politikaları, ge-

nel yönelimi ve mali yapısı bakımından Avrupa bütünleşmesini 21. yüzyıla uyarlama amacıyla hazırlandığı ileri sürülen Anayasal Antlaşma, Mayıs-Haziran 2005'de Fransa ve Hollanda halkları tarafından referandumda reddedilmişti (bkz. Anayasal Antlaşma **Denemesi** kutusu, s. 364). AB'yi hem daha fazla derinleşmeye, hem de daha fazla genişlemeye hazırlayacak bu metnin iki önemli üye devletin halkları tarafından reddi, bütünleşmenin geleceği ve yönü hakkında çeşitli senaryoların ve karamsar öngörülerin ortaya atılmasına yol açtı. Böyle bir dönemde daha fazla genişlemek zordu. Özellikle de, Avrupa halklarının büyük bölümü tarafından üyeliğine soğuk bakılan Türkiye gibi bir ülkeyle üyelik müzakerelerinin başlatılması ve yürütülmesiyle ilgili bağlayıcı bir karar alınması tartışma yaratıyordu.

Hürriyet

HAYIRCILAR GÜLDÜRÜ

Fransız tsunamisi

Fransızların AB Anayasası'na "hayır" demesinin, referanduma hazırlanan diğer ülkeler Hollanda ve İngiltere'de de tsunami etkisi yaratmasından korkuluyor.

Nedem hüyü

Hürriyet, 31.05.2005.

Anayasa projesinin hüsranla sonuçlanmasının Türkiye-AB ilişkilerine etkisinin olumsuz olması, beklenen bir gelişmeydi. AB yetkilileri ve üye devletlerin politikacıları, Avrupa halklarından yükselen olumsuz sesin dikkate alınmasını ve genişleme perspektifinin yeniden gözden geçirilmesini istemeye başlamışlardı. Öte yandan da, Anayasa'nın öngördüğü kurumsal yapı ve politika alanlarındaki reformlar olmaksızın daha fazla genişlemenin, sadece siyasi değil, aynı zamanda teknik olarak da imkansızlaştığını ileri sürüyorlardı.

Türkiye'nin AB'yle üyelik yerine bir özel statü modeli uyarınca ilişki kurması gerektiğini savunmuş olan Angela Merkel, Almanya'da Eylül 2005'te yapılan genel seçimlerin ardından başbakan olunca, Türkiye'ye verilen adaylık statüsü ve müzakerelere başlama sözünün altında imzası bulunan bir ülkenin lideri olarak ahde vefa (*pacta sund servanda*) ilkesi çerçevesinde hareket edeceğini açıkladı. Halkı Türkiye'nin üyeliğine yaklaşık % 80 oranında karşı olan Avusturya'nın dışişleri bakanı da güçlükle ikna edilince mutabakata varıldı ve Türkiye'yle müzakerelerin başlatılmasını sağlayan Müzakere Çerçeve Belgesi kabul edildi.

SABAH

UZUN İNCE YOLDA DEV BİR ADIM

AVRUPA'NIN AY YILDIZI

Kıran kırana pazarlıktan tarihi uzlaşma doğdu... Türkiye ile AB'nin kaderi birleşti, medeniyetler kucaklaştı. 3 Ekim yepyeni bir çağın başlangıcı oldu

ANLAMLI TÖREN

SİZİNLE DAHA GÜÇLÜ OLACAĞIZ

Abdullah bekliyoruz lütfen uçağa atla gel

Gül, izin geç cezumes nedeniyle Lüksemburg'a gitmek istemedi. Fischer dedi... Biz bekleriz, Töreni de bekler... Gel, Abdullah" dedi

Milletimize teşekkürler

TÜRKİYE İÇİN SAAT DURDU

Borsa AB rekoru kırdı

İHTİYACIMIZ VAR

HOŞ GELDİN 11 AYIN SULTANI RAMAZAN... BU GECE SAHURA KALKIYORUZ...

Sabah, 04.10.2005.

Anayasal Antlaşma Denemesi

Hem derinleşme hem de genişlemeyi birlikte yürütmeyi mümkün kılmak ve siyasi yapısını ve kimliğini güçlendirmek amacıyla, AB uzun bir Konvansiyon ve Hükümetlerarası Konferans süreci sonucunda bir Anayasal Antlaşma hazırladı. Bu belgenin üye devletler tarafından imzalanmasının ardından gelen gelişmeler, AB'yi önemli bir çalkantının içine itti.

Anayasal Antlaşma'nın üye devletlerin tamamınca onanıp 2006'da yürürlüğe girmesi gerekmekteydi. Fakat Fransa ve Hollanda halkları 2005'in Mayıs ve Haziran aylarında reddedince, bu kapsamlı girişim rafa kaldırıldı. Fiyasko, üye devletlerin siyasi kadroları ve AB bürokratları ile AB üyesi devletlerin vatandaşları arasındaki uzaklığı somut olarak gösteriyordu. Öte yandan, demokrasi ve meşruiyet açığını kapatma amacını taşıyan siyasi anayasallaşma sürecinin içinde bulunduğu paradoksu da ortaya koyuyordu. Üye devletler halkları, kendilerini Birliğe aidiyet bağıyla bağlamakta katalizör görevi yapması öngörülen Anayasa'nın anlamından ve içeriğinden büyük ölçüde habersizdi; Anayasa'ya ilgi duymuyor, ilgi duyduğunda da bunu olumsuz tepki olarak ortaya koyuyordu.

Fransa ve Hollanda'da referandum sonuçlarının hemen ardından yapılan kamuoyu yoklamaları şunu gösterdi: Genel olarak ekonomik sıkıntılar, geleneksel sosyal refah devletinde yaşanan sorunlar, genişlemenin yanı sıra göç ve ilticayla gittikçe artan "yabancı istilası"nın beslediği işsizlik ve gelecek korkusu, çokkültürlü toplumsal yapılarda özellikle 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan çatlaklar, ulusal siyasetçilere ve Avrupa bürokrasisine duyulan güvensizlik ve tepki, post-modern toplumlarda görülen kimlik ve aidiyet sorunları gibi meseleler; referandum sonuçlarını Anayasa'nın içeriğinden daha fazla belirlemiştir. Hatta, kamuoyu tercihlerinde tutarsızlık da vardır: Fransa'da Anayasal Antlaşma'ya hayır oyu verenlerin büyük bir kısmının, Avrupa bütünleşmesinin daha da derinleşmesini, sosyal devlete vurgu yapmasını ve bir "Anayasa"ya sahip olmasını destekledikleri ortaya çıkmıştır. Tepki, anayasanın kendisinden çok; zamanlamaya, yönteme ve hazırlayan ya da pazarlayanların niteliğine yöneltilmiş gibi görünmektedir.

Bu başarısızlık, Avrupa bütünleşmesinin istikbaline yönelik kuşkuların 2000'lerin ilk on yılının sonunda gittikçe güçlü biçimde ifade edildiği tartışma döneminin de başlangıcını oluşturmuştur.

(S. Baykal)

Konsey toplantısında AB adına yapılan açılış konuşmasında; Avrupa Komisyonunca belirlenen ve 2004 Zirvesinde yasalaştırılması talep edilen 6 adet yasanın yürürlüğe girdiği not ediliyor, bunların hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı çerçevesinde tam olarak uygulanmasının beklendiği vurgulanıyordu. Ankara Anlaşmasının uyarlanmasına ilişkin Protokol'ün imzalandığı da not edildikten sonra, AB'nin ve üyesi devletlerin bu konudaki tutumunun, Türkiye'nin 29 Temmuz 2005 tarihli deklarasyonuna cevaben yayınlanan 21 Eylül tarihli deklarasyonda ortaya konduğu ifade olunuyordu.

AB Bakanlar Konseyince kabul edilen Müzakere Çerçeve Belgesi, ana hatları Ekim 2004'te Komisyon tarafından çizilip Aralık 2004 Zirvesinde belirlenen esaslara göre hazırlanmıştı ve AB'nin daha önceki deneyimlerinden aldığı dersleri, kendi siyasi, ekonomik, toplumsal çalkantılarını ve "genişleme yorgunluğu"nu yansıtıyordu. Öte yandan, AB üyesi devletler, yeni üye olacakların kapsamlı bir dönüşüm geçirmeye ihtiyaç duydukları kanısında oldukları için, Müzakere Çerçeve Belgesi bunu da sağlama amacını taşıyordu.

Bu bağlamda Türkiye; sorunları, getirileri, coğrafyası ve nüfusu bakımından "bü-

yük" bir ülke olarak, bu dönüşüm ihtiyacını daha zorlu şartlar içinde halletmek mecburiyetindeydi. Dolayısıyla, AB'ye uyumu uzun sürebilecekti. Bu süre boyunca Türkiye'nin AB'yle yakın ilişkiler içinde bulunması tabii ki bir gereklilik olarak kabul edilmeliydi. Kısacası, AB, özel bir ülke ile üyelik müzakeresine girdiğinin farkındaydı.

Bütün bu nedenlerle, Türkiye'yle ilgili belgede, o güne kadar benzeri belgelerde pek rastlanmayan birtakım terim veya deyimlere yer verildi: "Ucu açık müzakere", "uzun geçiş süreleri", "sapma ve istisnalar", "korunma önlemlerine her zaman başvurma imkanı", "müzakere başlıklarının açılış/kapanışı için kriterlerin belirlenmesi", "sindirme kapasitesi".

Bu terimlerin bir kısmı, geçmişte bütün aday devletlerle ilgili belgelerde ön şart görünümüyle açıkça belirtilmemiş olsa bile, kullanılmış veya o adayların katılım süreçlerinde çalışmaları etkilemişti. Söz konusu kavramların bir kısmı ise, aday devletlere yönelik teknik bir şart veya engel olmaktan çok, AB'nin bazı kurumlarında ve bazı üyelerinde oluşan endişelerin karşılanması düşüncesiyle Avrupa Komisyonu tarafından belgeye dahil edilmişti. Ne var ki, hangi maksatla konmuş olursa olsun, bu ifadeler Türkiye'de "AB kuşkucuları/karşıtları"nın şiddetli itirazlarına neden oldu. Oysa, Türkiye'nin müzakere belgesinde yer verilen bu "yeni" kavram, terim veya ibareler, yeni açılan genişleme dalgasında yer alacak bütün devletler için de kullanılmaya başlanıyordu. Nitekim, bunlar, yeni genişlemeyi betimlemek üzere Zirve tarafından kabul edilen yeni "genişleme stratejisi" belgesinde, genişlemeye bundan sonra dahil olacak aday ülkelere de uygulanacak şekilde kullanılacaktır.

1) Müzakere Çerçeve Belgesinin Esasları

Müzakere Çerçeve Belgesine göre, 3 temel unsura dayanan bir müzakere süreci söz konusu olacaktı: 1) Kopenhag siyasi kriterlerinin istisnasız olarak uygulanması, siyasi reformların derinleştirilmesi ve içselleştirilmesi; 2) AB müktesebatının üstlenilmesi ve uygulanması; 3) Sivil toplumla diyalogun güçlendirilmesi ve bu çerçevede hem AB ülkelerinin kamuoylarına, hem de Türkiye kamuoyuna yönelik bir iletişim stratejisinin yürütülmesi.

"Müzakerelere İlişkin İlkeler" başlığı altında şu hususlar ifade olunmuştu:

– Müzakereler Türkiye'nin kendi başarısına dayanacak, bunların hızını, Türkiye'nin üyelik koşullarını yerine getirmede kaydettiği ilerleme belirleyecektir. Ortak hedefi katılım olmakla birlikte, müzakereler, sonucu önceden garanti edilemeyen ucu açık bir süreçtir. Müzakerelerin başarıya ulaşmaması halinde, Türkiye'nin Avrupa yapılarıyla kenetlenmesi gerekir (burada "kenetlenme" veya "bağlanma" veya "demirlenme"den kasıt, üye olmadan yakın ilişki anlamındadır).

– Genişleme, Birliğin bütünleşme sürecini güçlendirmelidir. AB'nin Türkiye'yi sindirme kapasitesi, hem Birliğin hem de Türkiye'nin genel çıkarları açısından çok önemlidir.

– Müzakereler, Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşılayacağı varsayımına dayanarak başlatılmıştır; Birliğin üzerine inşa edildiği temel ilkelerin sürekli ve ciddi ihlali halinde, askıya alınabilir.

– İyi komşuluk ilişkilerine koşulsuz bağlılık gerekir. Sınır uyuşmazlıkları UAD'ye

başvurma dahil, barışçı yöntemlerle çözülmelidir. Türkiye ile, "Kıbrıs Cumhuriyeti" de dahil, tüm AB üyesi devletler arasındaki ikili ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde ilerleme kaydedilmelidir.

– Türkiye'nin, Ankara Anlaşmasından ve bu Anlaşmayı tüm yeni AB üyesi devletlere genişleten Ek Protokol'den kaynaklanan yükümlülükleri (özellikle AB-Türkiye Gümrük Birliğiyle ilgili olanlar) yerine getirilmeli ve düzenli bir şekilde gözden geçirilen KOB uygulanmalıdır.

– Katılım sürecinde, Türkiye'nin üçüncü ülkelere uyguladığı politikalar ve uluslararası kuruluşlardaki tutumları, Birlik ve üyeleri tarafından kabul edilen politikalar ve tutumlarla aşamalı olarak uyumlaştırılmalıdır.

– Katılım müzakerelerine paralel biçimde, Birlik ile Türkiye'nin, amacı karşılıklı anlayış geliştirmek olan yoğun bir siyasi diyalog ve sivil toplum diyalogu içine girmeleri gerekir.

"Müzakerelerin İçeriği" başlıklı kısımda ise şunlar ön plana çıkmaktaydı:

– AB'ye katılım, birtakım anlaşmaların sona erdirilmesini gerektirecektir. Bunların arasında; Türkiye ile Topluluklar arasındaki mevcut tüm ikili anlaşmalar ve Türkiye tarafından akdedilmiş üyelik yükümlülükleriyle bağdaşmayan tüm diğer uluslararası anlaşmalar da bulunmaktadır.

– Müktesebattan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerin Türkiye tarafından üstlenilmesi, müktesebatta spesifik uyarlamalar yapılmasını gerektirebileceği gibi, istisnai olarak, katılım müzakereleri sırasında belirlenmesi gereken geçici tedbirlerin alınmasına da sebep olabilecektir. Bu uyarlamalar, Türkiye'nin özellikleri de dikkate alınarak kararlaştırılacaktır.

– Birlik, Türkiye tarafından yapılan geçiş düzenlemesi taleplerini, bunların süre ve kapsam bakımından sınırlı olması ve müktesebatın uygulanması için açıkça belirlenmiş aşamaları içeren bir planla desteklenmesi halinde, kabul edebilecektir. Her halükârda, geçiş düzenlemeleri Birliğin kurallarına ve politikalarına değişiklik getirmemeli, bunların düzgün işleyişini aksatmamalı ve rekabetin önemli ölçüde bozulmasına sebep olmamalıdır.

– 2004 Zirve kararlarında belirtildiği üzere, Müzakere Çerçeve Belgesine göre de, "uzun geçiş süreleri, derogasyonlar, spesifik düzenlemeler veya daimi korunma hükümleri öngörülmesi" söz konusu olabilecektir.

– Türkiye, müktesebatı etkili bir şekilde uygulamak amacıyla; kurumlarını, yönetim kapasitesini, idari ve yargısal sistemlerini, hem ulusal hem de bölgesel düzeyde, Birlik standartlarına yükseltmelidir. Daha genel anlamda, bu, etkin ve tarafsız bir kamu hizmeti üzerine kurulmuş iyi işleyen ve istikrarlı bir kamu yönetimini ve bağımsız ve etkin bir yargı sistemini gerektirmektedir.

"Müzakere Usulleri" başlığı altında şu hususlar ifade olunmuştu:

– Müzakereler, tüm üye devletlerin ve aday ülkenin yer aldığı Hükümetlerarası Konferans formatında yürütülecek, müktesebat, tarama ve fiilî müzakere sürecinin yürütülmesinde her biri spesifik bir politika alanını kapsayan 35 fasla bölünecektir. Bu fasılların başlıkları şöyledir:

1) Malların Serbest Dolaşımı; 2) İşçilerin Serbest Dolaşımı; 3) İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi; 4) Sermayenin Serbest Dolaşımı; 5) Kamu Alımları; 6) Şirketler Hukuku; 7) Fikri Mülkiyet Hukuku; 8) Rekabet Politikası; 9) Mali Hizmet-

ler; 10) Bilgi Toplumu ve Medya; 11) Tarım ve Kırsal Kalkınma; 12) Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı; 13) Balıkçılık; 14) Taşımacılık Politikası; 15) Enerji; 16) Vergilendirme; 17) Ekonomik ve Parasal Politika; 18) İstatistik; 19) Sosyal Politika ve İstihdam; 20) İşletme ve Sanayi Politikası; 21) Trans Avrupa Şebekeleri; 22) Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu; 23) Yargı ve Temel Haklar; 24) Adalet, Özgürlük ve Güvenlik; 25) Bilim ve Araştırma; 26) Eğitim ve Kültür; 27) Çevre; 28) Tüketicinin ve Sağlığın Korunması; 29) Gümrük Birliği; 30) Dış İlişkiler; 31) Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları; 32) Mali Kontrol; 33) Mali ve Bütçesel Hükümler; 34) Kurumlar; 35) Diğer.

– Müzakerelerde tüm fasılları geçici olarak kapatmak ve müzakereler sona ermeden yeniden açmak mümkün olacaktır. Tüm fasıllar kapatılmadan hiçbiri nihai olarak kapanmış sayılmayacaktır. Her müzakere faslının geçici olarak kapatılmasında ve gerektiğinde açılmasında Komisyon'un önerisi üzerine üye devletler tarafından oybirliğiyle bazı kriterler saptanacaktır.

– Uygun idari ve yargısal yapılar vasıtasıyla etkili ve verimli uygulama da dahil olmak üzere, Türkiye'nin, AB müktesebatını iç hukukuna doğru biçimde aktararak uygulaması, müzakerelerin ilerleme hızını belirleyen temel unsur olacaktır.

"Müzakerelere İlişkin Usul ve Organizasyon" başlığı altında ise, bakan ve başmüzakereci düzeyinde en az altı ayda bir toplanılması, toplantıların Bruxelles'de yapılması öngörülmüştü.

2) Türkiye'nin Katılım Müzakerelerinin Önceki Genişlemelerle Kıyaslanması

AB'ye katılım müzakereleri bakımından belirtilmesi gereken ilk husus şudur: Taraflar arasında imzalanacak katılım antlaşmasına ilişkin müzakereler, herhangi bir uluslararası anlaşmayı konu alan müzakerelerden farklı unsurları içermektedir. Son genişlemede bu farklılık daha sistematik hale getirilmiştir.

Önceki genişlemelerde, üyelik başvurusu uygun görülen aday ülke, AB yetkilileri ile üye devletlerin de müdahil olduğu bir çerçevede "katılım antlaşması"nın içeriğini müzakere ederdi. Ama, o dönemde, müzakeresi yapılacak noktalar belli idi; katılım antlaşması, aday ülkeyi, AB'nin kurucu antlaşmalarına (ve ayrıca, 1993'den sonra AB Antlaşmasına) taraf yapmayı hedefleyen bir antlaşmaydı. Dolayısıyla, katılım antlaşmalarının müzakeresi, "AB'nin birincil yasaları" da denen bu temel antlaşmaların belirlediği noktalarla sınırlıydı. Üstelik aday ülke, bu antlaşmalardaki hükümleri, bazı kurumsal olanlar (kurumlara katılmayı, yeni üyenin ağırlıklı oyunu vb. ilgilendiren hükümler) ile ikincil nitelik taşıyanlar dışında, yeniden tartışmaya veya pazarlığa açamazdı. Daha çok, AB'ye üyeliğin gerçekleşebilmesi için AB'nin birincil yasalarına ne kadar sürede uyum sağlayacağı, uyum sağlamakta gecikmenin söz konusu olabileceği hususlarda geçiş dönemini ne tür bir istisna hükmüyle tamamlayabileceği üzerinde müzakere yapabilirdi. Müzakerelerin tamamlanması demek, Katılım Antlaşmasının imzaya hazır hale gelmesi demekti. Bunu takiben, Katılım Antlaşmasının yürürlüğe girmesi için gerekli işlemler gerçekleştirilir ve üyelik kesinleşirdi.

"Doğuya genişleme" olarak bilinen son genişlemede ise, aday ülkelerin AB değer, ilke ve politikalarına, hatta çoğu hukuki düzenlemelerine, katılım antlaşması-

nın imzalanmasından önce uyum sağlamalarını güvence altına alan bir usul geliştirildi: Katılım Ortaklığı. Bu usule göre, müzakerelerin başlaması, AB'nin belirleyeceği çeşitli fasıllarda ortaya konmuş bulunan AB müktesebatına aday ülkenin uyum sağlamaya başlaması demekti. Uyum etkinliği başarılı biçimde ilerledikçe, o fasıllarda katılım antlaşmasının içeriğinin ne olabileceği de tedricen belirlenmeye başlıyordu. Aday devlet, uyumunu tamamladıkça, AB üyeliğinin doğurduğu yükümlülükleri üstleniyordu. Uyum sağlayamadığı konularda ise geçiş süresi, korunma hükmü, sapma (derogasyon) gibi istisna hükümleri ve bunların özellikleri konusunda müzakere yürütülüyordu. Anlaşma sağlandıkça, katılım antlaşmasının içeriği ortaya çıkmaya başlamaktaydı. Bütün fasılların müzakeresi tamamlanınca, katılım antlaşmasının nihai metni ortaya çıkmış olacaktı. Dolayısıyla, katılım müzakereleri, aday ülkenin, AB müktesebatını ne kadar sürede kendi iç hukukuna aktarıp etkili şekilde uygulayacağının belirlendiği süreçti. Bu nedenle, müktesebatın içeriği değil, ancak uygulama takvimi müzakere edilebilirdi.

"E, beyler! Bunu gemiye alıyor muyuz almıyor muyuz?" Kaynak: http://3.bp.blogspot.com/_9WC1UUuMzfI/SO352F-jM_I/AAAAAAAAADw/Wm9nYieOgRU/s1600 h/bild08.jpg

Katılım müzakerelerinin başlayabilmesi bakımından, önkoşul, Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesiydi. Ekonomik kriterler bakımından ise müzakere söz konusu değildi.

Doğuya genişlemeyi takiben başlamış bulunan ve "Batı Balkanlar ve Türkiye'ye genişleme" adıyla anılan şimdiki genişlemede de, katılım ortaklığı, sistematik yapısını ve kapsadığı yöntemleri esas itibariyle muhafaza etmekteydi. Dolayısıyla, bugünkü müzakere sürecinde, AB'nin 35 başlıkta geçen müktesebat alanlarına aday ülkenin tam bir uyum göstermesi gerekecekti. Bu uyum bakımından herhangi bir pazarlık yapılmayacaktı. Sadece, söz konusu uyumu gerçekleştirmek için talep edilebilecek geçiş süreleri; geçici ve çok istisnai durumlarda kalıcı sapma ve istisnalar ve bir ölçüde de bu çerçevede aday ülkenin talep edebileceği mali ve teknik yardımlar müzakere edilebilecekti (bkz. **Müzakerelerin Aktörleri ve İşleyişi** kutusu, s. 369).

Bu çerçevede, 20 Ekim 2005 ile 13 Ekim 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilen tarama süreci sırasında her müzakere faslı için önce tanıtıcı, ardından da ayrıntılı tarama yapıldı. İlk başta, ilgili müzakere faslındaki AB müktesebatı hakkında Komisyon tarafından bilgi verildi, ardından da bu müktesebatla Türkiye mevzuatının ve idari yapısının karşılaştırması Türkiye tarafından yapıldı; atılması gereken adımlar, ilgili takvim ve talep edilebilecek geçiş süreleriyle birlikte ortaya kondu.

Bunun ardından fiilî müzakerelere geçilmesi öngörülüyordu. Avrupa Komisyonunun her müzakere faslıyla ilgili olarak sunduğu rapor ve önerdiği açılış kriterleri çerçevesinde, AB Bakanlar Konseyi, söz konusu faslın açılmasıyla ilgili kararı oybirliğiyle alacaktı. Türkiye, fasla ilişkin müzakere pozisyonunu hazırlayacak; buna göre Komisyon tarafından hazırlanan AB'nin ortak müzakere pozisyonu taslağı AB Ba-

Müzakerelerin Aktörleri ve İşleyişi

Müzakerelerin işleyişinde temel aktörler; AB üyesi ülkelerin ve aday ülkenin bakan düzeyindeki siyasi yetkilileri ile Avrupa Komisyonu ve aday ülke bürokratlarıdır. AB Bakanlar Konseyine bağlı olarak oluşturulan Genişleme Grubu, Konsey'e sunulması gereken taslakları tartışmakta ve üye devletlerin AB nezdindeki Daimi Temsilcilerinden oluşan Komite de bunları inceledikten sonra Konsey'e sunmaktadır.

Aday ülke, müzakere sürecini Başmüzakereci eliyle yönetmektedir. Her faslın ilgili olduğu Bakanlık farklı olduğundan, tartışılan fasılla ilgili Bakanlık, kendisine bağlı kurumların yetki ve sorumluluk alanına giren konularda görüş ve önerilerini bildirir. Yerel yönetimlere, sosyal taraflara ve Sivil Toplum Kuruluşlarına da müzakere sürecinde yer verilmektedir. Avrupa Parlamentosu, müzakere süreci boyunca aday ülke hakkında raporlar hazırlayarak ve Katılım Antlaşması aşamasına ulaşıldığında onay vererek, süreçte yer almaktadır.

Aday ülkeyle katılım müzakerelerine başlanması kararının AB Zirvesinde alınması üzerine, müzakere süreci, ilgili aday ülke için Hükümetlerarası Konferans düzenlenmesiyle başlar. Bu süreç, Katılım Antlaşmasının imzalanmasıyla sona erecek 6 aşamadan oluşur. Hükümetlerarası Konferans'ta müzakere sürecinin usul ve esaslarını kapsayan Müzakere Çerçeve Belgesinin kabul edilmesi üzerine, müzakerelerin ilk aşaması olan tarama süreci başlar (bkz. **Tarama Süreci** kutusu, s. 372). Bu sürecin aktörleri Avrupa Komisyonu ve aday ülke bürokratlarıdır. AB ve aday ülkenin fasıllarla ilgili kendi tanıtımlarını yaptıkları bu aşama, Avrupa Komisyonunun her fasıl için hazırlayacağı Tarama Sonu Raporunun AB Bakanlar Konseyi tarafından oybirliğiyle kabulüyle, ilgili fasıl için sona erer.

Eğer ilgili fasıl için açılış kriteri öngörülmüş ise, bunun aday ülke tarafından yerine getirilmesi beklenir. Aksi takdirde Avrupa Komisyonu, aday ülkeyi, müzakere faslındaki müzakere pozisyon belgesini göndermeye davet eder. Bu belge, AB müktesebatına uyum düzeyini, tam uyum için öngörülen düzenlemeleri ve geçiş dönemi ve/veya derogasyon taleplerini ve gerekçelerini ortaya koyar. Avrupa Komisyonu, bu belgeyi inceledikten sonra AB adına Ortak Pozisyon Belgesi hazırlar ve bu belge AB Bakanlar Konseyi tarafından oybirliğiyle kabul edilir.

Müzakere sürecinin temel aktörü olan Avrupa Komisyonu, aday ülkenin AB müktesebatına uyumunu takip eder ve ancak aday ülkenin gerekçelerinin AB tarafından kabul edilmesi halindedir ki, geçiş dönemi önlemleri ve geçici derogasyonlar kabul edilebilir. Aday ülke, ilgili fasılda mevzuat uyumunu ve uygulamayı yeterli ölçüde sağlarsa ve uyumu katılıma kadar somut bir plan doğrultusunda tamamlamayı taahhüt ederse, müzakereler, AB'nin fasılları yeniden açma hakkını saklı tutması kaydıyla, geçici olarak kapatılır.

Müzakerelerin tamamlanmasını takiben Avrupa Komisyonunun hazırlayacağı Katılım Antlaşmasının, Avrupa Parlamentosunun onay vermesinden sonra AB Bakanlar Konseyinde oybirliğiyle onaylanması sonucunda, katılım süreci AB bünyesi açısından tamamlanır.

(S. Baykal)

kanlar Konseyinde kabul edilip Türkiye'ye iletildiğinde, fasıl üzerindeki müzakereler fiilen başlayacaktı. Bu kapsamda, AB müktesebatına uyum için Türkiye'nin şunları yapması gerekecekti:

– İlgili AB müktesebatını iç hukukuna aktarma; yani hukuk ya da mevzuat uyumu;

– İlgili AB müktesebatının uygulanmasına yönelik idari ve adli kapasitesini güçlendirme ve bu alanda altyapı yatırımlarına da imkan sağlayacak mali kaynakların tespiti ve hayata geçirilmesi;

– İlgili AB müktesebatının Türkiye'de etkili uygulanmasını sağlayacak yaptırım ve başvuru yollarının temini.

1995 Madrid Zirvesi sonuçları uyarınca, AB'ye üyelik müzakerelerinin hızlı ve düzgün işlemesi ve nihai hedef olan üyeliğe ulaşmak bakımından AB müktesebatının iç hukuka aktarımı, zorunlu olmakla birlikte, yeterli değildi. Aynı zamanda, söz konusu müktesebatın gerektiği gibi uygulanması da önemliydi. Müktesebatın etkili ve gerektiği gibi uygulanması ve bunun için gerekli idari altyapının ve adli örgütlenmenin temini veya mevcut kurum ya da organların yeni uygulamaya adaptasyonu da gerçekleştirilecekti. Merkezî idarenin, yerel yönetimlerin ve diğer ulusal/yerel kurumların AB mevzuatını etkili ve eşgüdümlü biçimde uygulayacak kapasite artışına, idari örgütlenmeye ve bütçe olanaklarına kavuşturulması zorunluydu.

Bu çerçevede göz önünde tutulması gereken bir husus da, hem müzakere pozisyonlarının hazırlanması, hem de AB müktesebatının Türkiye hukukuna aktarılması ve uygulanması aşamalarında sivil toplumun, yerel yönetimlerin ve özel sektörün de devlet kurumlarıyla eşgüdüm içinde çalışmasıydı. Bunun için, müzakere konuları üzerinde aday ülke dahilinde uzlaşma sağlanması icap ediyordu.

Ç) 2005 İlerleme Raporu ve 2006 Katılım Ortaklığı Belgesi

2005 Türkiye İlerleme Raporunda Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde yerine getirmeye devam ettiğini belirtiyor, ancak, reformların hızında yavaşlama olduğunu da saptıyordu. Bu saptama, 2006-2011 arası tüm İlerleme Raporlarında da gittikçe güçlenen biçimde tekrarlanacaktır.

2005 İlerleme Raporunda somut olarak belirtilen sorunlar şunlardı: Yolsuzlukla ve örgütlü suçla mücadelede eksiklikler; azınlık haklarının Avrupa standartlarıyla uyumlu olmaması; yargının bağımsızlık ve etkili işleyişten uzak oluşu; kadın-erkek eşitliği ve kadın hakları alanındaki sorunlar; çocuk hakları; askerin siyasetteki etkisi ve ordu üzerindeki siyasi ve mali sivil denetimin yetersizliği; düşünce ve ifade özgürlüğü alanındaki sorunlar ve eksiklikler; sendikal haklar; Gayrimüslim dinsel azınlıkların ibadet, eğitim ve mülkiyet haklarıyla ilgili kısıtlamalar; kötü muamele ve işkenceye sıfır hoşgörü politikalarının hayata geçirilmesindeki gevşemeler; Doğu ve Güneydoğu'daki durumun düzeltilmesi için gerekli sosyal ve ekonomik tedbirlerin alınmamasının ortaya çıkardığı sorunlar; ilerleme kaydedilmeyen kültürel haklar; Türkiye'nin Kıbrıs ve Yunanistan konularındaki tutumları. Bu saptama ve uyarılar, Komisyon'un 2006-2011 arası tüm İlerleme Raporlarında ana hatlarıyla tekrar edilecektir.

Kaynak: http://www.izelrozental.com/images/karikatur/2007/AB_ilerleme_raporu.jpg

Avrupa Komisyonunun İlerleme Raporunda işaret ettiği eksiklikler üzerine inşa edilen ve 23 Ocak 2006'da AB Bakanlar Konseyi kararına bağlanan 2006 KOB'u, müzakere sürecinin önemli bir unsuru idi. KOB'a karşılık, her aday ülke kendi Ulusal Programını yayınlıyordu. Bu iki belge birbiriyle ne kadar uyuşursa, AB'nin aday ülkeye mali ve teknik desteği o ölçüde yoğunlaşıyordu. Her yılın sonuna doğru, Avrupa Komisyonu bir ilerleme raporu hazırlıyor ve bunu AB Bakanlar Konseyi aracılığıyla Zirve'nin değerlendirmesine sunuyordu. Bu metin; KOB ile Ulusal Programlara uyum sağladığı ölçüde, aday ülke bakımından olumlu değerlendirmeler içeriyordu. Aday ülkenin uyum ve müzakere performansı düşük ise, İlerleme Raporu da olumsuz gözlemlere yer veriyordu.

Türkiye'nin katılım sürecinin, dolayısıyla müzakerelerin seyrini, bu belgelere yansıyan şekliyle ülkenin göstereceği ilerlemeler belirleyecekti. 2006 KOB'unda, Türkiye'den katılım ortaklığının önceliklerini dikkate alan takvim ve ayrıntılı önlemleri içeren bir ulusal program istenmişti. Oysa, ilişkilerdeki ivmenin de düşmesiyle, Türkiye 2006 KOB'una cevap oluşturacak bir Ulusal Program hazırlamadı; 2007 ilkbaharında kendi önceliklerini içerdiğini belirttiği bir "Müktesebata Uyum Programı" ile yetindi. Ancak, bu "Müktesebata Uyum Programı", AB tarafından belirlenen katılım süreci görevlerinin bir parçası değildi. Türkiye'nin kendi kendine kararlaştırdığı bir tür "eylem planı"ydı. Bu programa hükümet, kendi uygun gördüğü uyum tedbirlerini dahil etmişti. Dolayısıyla, "Müktesebata Uyum Programı", AB ile birlikte yürütülmesi gereken "Katılım Ortaklığı" sürecinin içinde hukuki, hatta fiilî anlamda somut etkisi veya sonucu olan bir program olarak kabul edilemezdi. Bu sadece, AB'ye uyuma yönelik bürokratik çalışmalar için hükümetin belirlediği öncelikleri ve takvimi içeren bir belgeydi.

III) Aday Ülke Duraksıyor

İlişkilerde dikkati çeken ivme kaybına rağmen, tarama süreci (bkz. Tarama Süreci kutusu, s. 372) Ekim 2005-Ekim 2006 arasında tamamlandı ve Türkiye'nin müzakere süreci fiilen 12 Haziran 2006 günü Hükümetlerarası Konferans formatında başladı. İlk fasıl olarak "Bilim ve Araştırma" faslı açılıp geçici olarak kapatıldı. Bu fasılda bağlayıcı hukuk düzenlemesi niteliğinde AB müktesebatı bulunmamasından, yani esas itibariyle "programlar"ın yer almasından ötürü, müzakereler sembolik ve tarafları teşvik edici biçimde tamamlanmış sayıldı.

Müzakereler başladıktan sonra ilk kez sunduğu 2006 İlerleme Raporunda Avrupa Komisyonu, Türkiye'de reformların devam ettiğini, ancak, hızının yavaşladığını belirtti. Raporda, Türkiye ordusunun etkisinin savunma konularının ötesine gittiği, ifade özgürlüğünün Av-

ANKARA'YA EN 'CİDDİ' UYARI

Rumların yarattığı krizler aşılırsa AB ile fiili müzakereler bugün başlıyor. AB Komisyonu üyesi Rehn, "Reform sürecinde ciddi düşüş var" dedi

Tarihi güne Rum gölgesi

TÜRKİYE - AB Ortaklık Konseyi toplantısı bugün Lüksemburg'da temsilcilik bağlıyor. Ankara bu toplantıda fiili müzakerelerin başlamış sayılmasını bekliyor. Ancak kesimlerin açılmasının müzakerelere başlamasının için şart koyan Kıbrıslı Rumların veto tehdidi ortadan kalkmış görünüyor. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, AB'nin toplantının sonucuna göre ne yapacağını açıklayacak.

Uyarılar sürecek

BAŞARI Gül, "Cesaretsizlik ve vasatlığa gitmeme Hükümetimizde bekliyorum" diyor. Bu arada AB Komisyonu'nun genişleme'den sorumlu üyesi Rehn, "Müzakereleri ilgilendiren alanlarda ilerleme olmadığını belirtmek istiyorum. Bu yıl için daha fazla ilerleme şart" diyerek, >> sayfa

Milliyet, 12.06.2006.

Tarama Süreci

AB ile aday ülke arasındaki müzakere sürecinin ilk kademesi tarama sürecidir. Bu süreç, Avrupa Komisyonu ile aday ülke bürokratları arasında yürütülür. Amacı, aday ülkenin müzakerelere hazırlanmasının sağlanması ve Katılım Öncesi sürecin hızlandırılmasıdır.

Tarama sürecinin ilk aşamasında, AB müktesebatı kapsamındaki mevzuat hakkında bilgi verilir, AB müktesebatı ile aday ülke mevzuatı arasındaki farklılıklar belirlenir ve süreçte ortaya çıkabilecek sorunlar saptanmaya çalışılır. Süreç, Avrupa Komisyonunun 35 fasıl kapsamındaki AB mevzuatı hakkında aday ülke yetkililerini bilgilendirdiği Tanıtıcı Tarama Toplantılarıyla başlar.

Bir sonraki aşama olan Ayrıntılı Tarama Toplantılarında aday ülke, Avrupa Komisyonunu fasıllar dahilindeki ulusal mevzuatı hakkında bilgilendirir ve böylece AB mevzuatı ve ulusal mevzuat arasındaki benzerlik ve farklılıklar saptanır. Bu aşamada, aday ülkenin ilgili başlıktaki mevzuatı üstlenmeye hazır olup olmadığı, müktesebata uygun mevzuat kabul edip etmediği, ulusal idari yapılanmanın durumu ve aday ülkenin ilgili başlıkta atması gereken adımlar, ilgili takvim ve talep edilebilecek geçiş süreleri görüşülür.

Son aşama ise, Tarama Sonu Raporlarının hazırlanmasıdır. Avrupa Komisyonu, taramanın bittiği her fasıl için ayrı bir rapor hazırlar ve oybirliğiyle karar alınmak üzere AB Bakanlar Konseyine sunar.

(S. Baykal)

rupa normlarının gerisinde kaldığı, özellikle, TCK Md. 301'den kaynaklanan düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin kısıtlamaların, kadın hakları alanındaki eksiklik ve baskıların, dinsel azınlıkların durumu ve Kürt sorunuyla ilgili endişelerin sürdüğü vurgulanıyordu. Olumlu bir saptama olarak ise, "AB ortak dış ve güvenlik politikasına Türkiye'nin uyumu devam etmektedir" ifadesi kullanılıyordu.

Yeniçağ, 10.11.2005.

Bu sırada Türkiye'ye bakıldığında, daha önce de ifade edildiği gibi, ilginç bir paradoksal durum görülmekteydi. AB'ye daha önceki dönemlerde katılan devletlerin aksine, AB'nin Türkiye'yle katılım müzakerelerinin başlamasına kesin karar verdiği 3 Ekim 2005 tarihini hemen takip eden dönemde, Türkiye'de AB'yle bütünleşmeye karşı çıkan çevrelerin sesleri gittikçe daha yüksek çıkmaya, hükümet şiddetle eleştirilmeye başlandı. AB'nin Türkiye'yle ilgili niyetleri hakkında çeşitli kuşkular ifade ediliyor, hatta AB'nin Türkiye'yi bölme niyetinden bile bahsediliyordu (bkz. **Millet, Milliyetçilik, Ulus, Ulusalcılık, Sèvres Sendromu** kutusu, s. 74).

Türkiye medyasının bir kısmı da bu eleştiri ve kuşkulara büyük ölçüde yer vermeye başlayınca, AB karşıtı kampanya kamuoyunu giderek etkiledi. Bir süre sonra, bu etki kendini kamuoyu yoklamalarında da belli etmeye ve Türkiye'nin AB'ye üyeliğiyle ilgili istek ve/veya beklentilere sahip olanların oranı düşmeye başladı. Muhalefet partileri, bazı akademisyenler, bir kısım basın, hatta bürokrasinin bir kesimi hükümeti AB'ye taviz vermekle, AB'yi de Türkiye'ye çifte standart uygulamakla suçluyorlardı. Bu suçlama, hükümetin de, adeta kendini koruma güdüsüyle, AB'yle ilgili çalışmalarda pasifleşmesine yol açtı. Sonuç, Türkiye genelinde AB'ye yönelik teveccüh ve heyecanın gücünü yitirmesi ve reform çalışmalarının yavaşlaması oldu.

Bu iç dinamiğin yanı sıra, bu olumsuz gelişmenin dış dinamiği de AB'den kaynaklandı. Bunlardan biri, yukarıda da belirtildiği gibi, A. Merkel'in Türkiye'ye AB ile ilişkisinde "özel bir statü" verilmesi eğilimiydi. Merkel iktidara geldikten sonra yumuşadıysa da, artık Türkiye, Hıristiyan Demokratlar iktidarda kaldığı sürece AB'yle ilişkiler açısından Almanya'ya güvenini kaybetmiş oluyordu. Bu güven kaybının telafisinin ne zaman ve nasıl sağlanabileceğini kestirmek de zordu. Sosyal Demokratlar, Liberaller, Yeşiller bile bu zorluğu aşmak açısından ileride güçlüklerle karşılaşabileceklerdi. Çünkü Alman Hükümetinin tavrı, bir yandan Alman kamuoyundaki Türkiye karşıtı tutumu besliyordu, öte yandan da Türkiye'deki AB karşıtları tarafından sonuna kadar kullanılarak, düzeltilmesi zor olumsuz bir atmosfer yaratılmıştı.

Daha da çarpıcı olan, Fransa'nın tavrındaki değişimdi. Fransa'da, AB'yi inanç ortaklığına dayalı bir medeniyet projesi olarak kabul eden geleneksel görüşten yana politikacılar, devlet adamları, akademisyenler her zaman olmuştu. Bu nedenle, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkanlara da rastlanmıştı. Ama, bu anlayışı, Fransa'nın sistematik bir dış stratejisi haline getiren bir yürütme organı iş başına gelmemişti. Gerçi, Giscard d'Estaing veya Jacques Chirac'ın da Türkiye'yi tartışmasız Avrupalı bir ülke olarak kabul ettiklerini söylemek mümkün değildi; ama her ikisi zamanında da Fransız Hükümetinin, Türkiye'nin AB'yle ilişkilerinde mutlak ve sürekli bir olumsuz tavır gösterdiğine tanık olunmamıştı. Aksine, Türkiye, AB ile entegrasyon etkinliklerinde, birçok kez Fransa'nın olumlu katkısından yararlanmıştı. Oysa son dönemde, Fransa'nın Türkiye'nin AB üyeliğine yaklaşımında radikal bir değişiklik meydana geliyordu.

Mayıs 2007'de cumhurbaşkanlığına seçilen Nicholas Sarkozy seçim propagandasında sık sık Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduğunu tekrarladı ve cumhurbaşkanı seçildikten sonra da bu söylemini bir siyasal duruş haline getirdi. Ağustos 2007'de Türkiye'nin katılım sürecini etkileyecek bir müdahalede bulunarak, üyelikle doğrudan ilgili olarak gördüğü beş faslın, Türkiye ile müzakereye açılmasına karşı çıkacağını belirtti. Bu beş fasıl "Ekonomik ve Parasal Birlik", "Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu", "Tarım ve Kırsal Kalkınma", "Maliye ve Bütçe" ve "Kurumsal Hükümler" idi. Sarkozy'ye göre, Türkiye'nin AB'ye üyeliği engellenmeliydi. Bunun için Türkiye'nin "imtiyazlı ortaklık", "Akdeniz Politikası (Akdeniz İçin Birlik)" gibi araçlarla tatmin edilmesine çalışılmalıydı (bkz. **Akdeniz İçin Birlik** kutusu, s. 374). Fransa ayrıca, Kıbrıs ile birlikte, "Eğitim ve Kültür" başlığının müzakereye açılması için, Türkiye'nin açılış kriterlerini yerine getirmesi hususunda AB'nin hassas davranması gerektiğinde de ısrar ediyordu. Fransa'nın bu tavrı da, Türkiye'de "AB karşıtları" tarafından olumsuz propaganda olarak kullanılmaya devam etti ve Türkiye halkının AB'ye güvenini kaybetmesinde önemli rol oynadı.

Akdeniz İçin Birlik

AB'nin güney komşularıyla ilişkilerini geliştirmek iddiasıyla Sarkozy tarafından ortaya atılan plan, Fransa'nın ve AB'nin niyeti üzerinde Türkiye'de doğan kuşkuları besledi. Sarkozy'nin, Akdeniz kıyısındaki AB ülkeleri ile Fas'tan Türkiye'ye uzanan bir coğrafyadaki Akdeniz ülkeleri arasında bir birlik olarak ifade ettiği bu model, Fransa'nın, Türkiye'nin AB üyeliğine bir alternatif geliştirdiği algılamalarına yol açtı.

Aslına bakılırsa, Akdeniz için Birlik projesi, ağırlık merkezi gittikçe doğuya kayan ve Alman etkisinin güçlendiği bir AB'ye karşı Fransa'nın ağırlığını daha güçlü biçimde hissettirdiği bir AB yaratmaya yönelikti. Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin katılacağı bir yapıya tüm AB ülkelerinin mali destek sağlamasını öngören bu proje, bir bakıma, diğer AB ülkelerinin ve özellikle de Almanya'nın cebinden Fransa'nın stratejik, siyasi ve ekonomik çıkarlarının desteklenmesi olarak görüldüğünden, başta Almanya olmak üzere diğer pek çok AB ülkesi tarafından kuşkuyla karşılandı ve ancak sulandırıldıktan sonra kabul edildi.

AB'nin, 1970'lerde geliştirilen ve 1995'te "Barselona Süreci" olarak adlandırılan bir Akdeniz politikası zaten mevcuttu. Bu politikanın sınırlı bir başarı elde etmiş olmasının nedeni, hem Akdeniz'in güneyindeki ülkelerin aralarındaki ve içlerindeki sorunlar, hem de AB'nin bu alana yeterli enerji, zaman ve kaynak ayıramaması idi. Üstelik AB, Akdeniz bölgesini de kapsayan bir "komşuluk politikası"nı 2003'ten beri geliştiriyordu.

Sonunda Mart 2008'de AB üyesi devletler, mevcut Barselona Sürecini "Akdeniz İçin Birlik" (AİB) adıyla yeniden canlandırmaktan öteye gitmeyen bir planı benimsediler. Akdeniz'e kıyısı olan ama AB üyesi olmayan ülkelerle tüm AB ülkelerini kapsayan AİB projesi, böylece, Fransa'nın öncülüğünde olmakla birlikte, sadece onun nüfuzu altında gerçekleşmeyecek bir yapıya dönüştürülmüştü.

13-14 Temmuz 2008'de başlatılan proje, AB üyesi olan ve olmayan ülkelerden belirlenecek eş başkanlar sistemi ile yürütülecekti. Toplam üye sayısı 43 olup, 27 AB ülkesiyle birlikte Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkeleri kapsayacaktı. Proje, bu ülkeler arasında ekonomi, ticaret, siyaset, kültür ve güvenlik alanlarında işbirliği öngörmenin ötesine gitmiyordu. Zirve'nin sonuç bildirgesinde öne çıkan hedefler arasında, barış ve demokrasi için eşit ortaklar olarak çalışılması, göç ve terörle mücadele, Akdeniz ve çevresinin kirlilikten korunması gibi konular yer aldı.

Türkiye, hedefi olan AB üyeliğine alternatif oluşturmadığını gördüğü AİB projesine yönelik tereddütlerini aştı ve projeye dahil oldu.

(S. Baykal)

Türkiye'nin üyelik sürecine AB'nin "olumsuz tavrı"nı, "genişleme yorgunluğu"na bağlayanlar vardı. Bu düşünce sahiplerine göre; son genişleme sadece yatay entegrasyon (genişleme) değil, dikey entegrasyon (derinleşme) bakımından da AB'yi yormuştu. Bunun yanında, global ekonomik kriz de AB'ye yeni katılan üyelerin ekonomilerinde olumsuz etkiler meydana getirdiğinden ve AB'ye uyumları zorlaştırdığından, yeni genişlemeye ilişkin istekleri zayıflatmıştı.

AB kurumları açısından bu "genişleme yorgunluğu" argümanının dışında, esas nedenin, Türkiye gibi "büyük" ve Avrupa'nın sorunlu bir ucunda yer alan bir ülkenin katılması halinde çıkacak sorunlar olduğu görülüyordu. Bu sorunların yanında "genişleme yorgunluğu"nun fazla önemi yoktu. Kaldı ki, Türkiye tek başına katılım sürecinin öznesi değildi; altıncı genişleme, adı üzerinde, "Batı Balkanlar ve Türkiye'ye genişleme"ydi. Bu bölgede yer alan ülkeler; tarihleri, kültürleri, sosyal dokuları, inanç ve anlayışları, hatta dilleriyle, Batı Avrupalılar tarafından kabul edilmesi çok daha zor ülkelerdi. Üstelik, Batı Balkanlar ve Türkiye'nin yer aldığı bölgeler; sı-

nır ihtilafları, komşularla ilişkiler, mikro milliyetçilik, anti-demokratik rejim eğilimleri, hatta din/mezhep gerilimlerinin hâlâ ciddi ve sık biçimde kendini gösterdiği yerlerdi. Bu ülkelerin, AB tarafından kabul edilmesi, onların AB değer, ilke ve politikalarına uyum sağlama bakımından güven verici bir noktaya gelmelerine bağlanmalıydı. Yüksek düzeyde entegrasyona ulaşmış AB, bu noktaya gelmeyen ülkeleri üye adayı olarak bile kabul etmeyerek, kendini koruma içgüdüsü sergiliyordu.

Bu çerçevede Türkiye'yle ilişkiler üzerinde baskı yaratan bir diğer unsur, Kıbrıs'ın AB üyeliği ve buna bağlı olarak meydana gelen gelişmeler oldu.

Kaynak: turkiye-ab.blogspot.com

A) Kıbrıs'ın AB'ye Üye Olmasının Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecini Etkilemesi

2006 KOB'unda; Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Türkiye'den, "*BM çerçevesinde ve AB'nin üzerine inşa edildiği ilkeler doğrultusunda*" tutum alması ve "*Ankara Anlaşması'nı, Kıbrıs dahil olmak üzere 10 yeni AB üyesinin katılımına uyarlayan Protokol'ün bütünüyle uygulaması*" isteniyor, Kıbrıs dahil tüm üye ülkelerle ikili ilişkilerin normalleştirilmesi gereği hatırlatılıyordu.

Komisyon da, 2006 İlerleme Raporunda, Ek Protokol'ün uygulanarak, "*ulaşım araçlarına yönelik kısıtlamalar dahil malların serbest dolaşımı bağlamındaki tüm engellerin kaldırılmasını*" beklediğini vurguladı. İlerleme Raporuna göre, Türkiye, "*Kıbrıs Türk Toplumuna yönelik izolasyon devam ettiği sürece*" Ek Protokol'ün güney Kıbrıs'a limanları açmak şeklinde uygulanmayacağını ifade etmişti. Oysa, Avrupa Komisyonuna göre, Ek Protokol yasal bir yükümlülüktü ve "*Kıbrıs Türk Toplumunun durumuyla ilişkilendirilmemesi*" gerekiyordu. İlerleme Raporunda, "*Komisyon, Türkiye'nin Aralık ayındaki Zirve'den önce yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda gerekli tavsiyeleri yapacaktır*" deniliyor, durumun "*müzakerelerin bütününün işleyişi üzerinde etkiler doğuracağı*" hatırlatılıyordu. Avrupa Komisyonuna göre, Türkiye, "Kıbrıs Cumhuriyeti" bandıralı gemilere ve hava araçlarına ve son uğradığı liman Kıbrıs olan uçak ve gemilere limanlarını açmamaya devam ederek Gümrük Birliğini ihlal etmekteydi. Böylece Kıbrıs sorunu, daha yeni açılmış olan müzakerelerin sağlıklı ilerlemesini zora sokacak etkiler göstermeye başlamış oluyordu.

"Kıbrıs Cumhuriyeti", adanın bütünü itibariyle 1 Mayıs 2004'te AB'ye üye oldu. Bununla birlikte AB, adanın kuzeyinde, Türkiye ve KKTC'ye göre KKTC'nin ülkesel alanı olan bölgeyi, bu fiilî durum sona erinceye kadar, "*AB müktesebatının askıya alındığı* [şimdilik uygulanmadığı] *alan*" olarak nitelemeyi uygun gördü. Gerek katılım belgelerine, gerek üyelikle ilgili kararlara, Kıbrıs sorununun halledilmesi üze-

301 ve Kıbrıs için AB'den bir ay süre
Avrupa Komisyonu, Türkiye'ye 14-15 Aralık'taki AB zirvesine kadar zaman verdi
301. madde değişmez ve Kıbrıs'ta adım atılmazsa tüm müzakere süreci etkilenir
Şemdinli de var, askere eleştiri de
Dondurma yok
'Yeni tavsiye gelir'
'Fin plan son şans'
Gül: Baskı yanlış
Dışişleri Bakanı Gül, İlerleme Raporu'ndaki Kıbrıs şartına sert çıktı: Önce izolasyonları kaldırmalar
Strateji Belgesi: Üye alımı yavaşlatılsın
İlla ki ben olacağım diye bir şey yok
İsrail'in hedefi yine siviller
110 km'lik kovalamaca
Bugün Önce Sağlık

Radikal, 09.11.2006.

rine kuzeydeki alana da AB müktesebatının teşmil edileceği kaydı geçirildi.

Buna karşılık Avrupa Komisyonu, Kıbrıs Türklerinin Annan Planına referandumda evet demeleri nedeniyle, adanın kuzeyine ilişkin bazı iyileştirici tedbirleri uygulamaya koymak için bir çalışma başlattı. Alınacak tedbirler, aynı zamanda, kuzey Kıbrıs'ı tedricen AB sistemine dahil etme düşüncesine dayanıyordu. Bu çerçevede; kuzey Kıbrıs'a mali yardım sağlanması, Yeşil Hat üzerinden mal ticaretinin kısmen serbestleştirilmesi gibi tedbirler birer AB Tüzüğüyle kararlaştırıldı ve zaman içinde uygulamaya kondu. Ancak, Kıbrıs Rumlarının olumsuz tavırları yüzünden, Kıbrıs Türklerini tatmin edici bir sonuç alınamadı. KKTC ekonomisinin geliştirilmesi ve kalkınmasının desteklenmesi amacıyla AB ile kuzey Kıbrıs arasında doğrudan ticaretin gerçekleştirilmesi girişimi de, güney Kıbrıs'ın ikna edilememesi nedeniyle başarılı olamadı. Ama, Avrupa Komisyonunun AB siyasi ve hukuki çerçevelerinin belirlediği kısıtlamalar ölçüsünde uygulamaya çabaladığı bu tedbirleri, Türkiye ve KKTC'nin bazı çevreleri, "AB'nin taahhütleri" olarak görmeye başladı.

1963 Ankara Anlaşmasından kaynaklanan bir yükümlülük hususunda Türkiye'nin izlediği politika, Ek Protokol'ün onayının ve tam uygulanmasının önündeki başlıca engel haline geldi. Türkiye bunu yapabilmek için, KKTC'nin izolasyonunu hafifletecek tedbirlerin alınmasını (Yeşil Hat Tüzüğü, Mali Yardım Tüzüğü ve Doğrudan Ticaret Tüzüğü) ve KKTC hava ve deniz limanlarından en azından bir bölümünün uluslararası kullanıma açılmasını talep ediyordu. Oysa AB'ye göre, limanların açılması Türkiye'nin Ankara Anlaşmasından kaynaklanan Ek Protokol'ü ayrımsız ve tam olarak uygulama yönündeki hukuki yükümlülüğünün gereğiydi. KKTC'nin izolasyonunun hafifletilmesine yönelik AB girişimleri ise, siyasi bir taahhüdün ötesinde etki doğuramazdı. Bu farklı anlayış ve bakış açıları uzlaşmanın çok güç olduğunu gösteriyordu. Sorunu çözmek için yapılan çeşitli girişimler, geliştirilen formüller 2011 sonu itibariyle sonuç vermemiş durumdaydı. (Bkz. Kıbrıs Konusu bölümü).

Bu arada Ek Protokol'ün onayı ve tam uygulanması halinde Türkiye'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni tanımış olacağı iddiası, Türkiye'deki bazı kesimler tarafından ısrarla öne sürüldü. Böyle bir ortamda hükümet, Ek Protokol'ün tüm üye devletlere ayrımsız ve tam uygulanmasına karşılık, Annan Planı referandumu sonrası adanın kuzeyinin izolasyonunu hafifletmek konusunda AB tarafından verilen sözlerin tutulmasını istedi.

Bu tür görüşleri öne sürenler karar verme süreçlerini etkilediğinden, Türkiye'de

kısa bir süre içinde Kıbrıs, Türkiye'nin AB'ye üyeliği önüne dikilmiş en önemli sorun olarak görülmeye başlandı. Hükümet de bu görüşün etkisinde kaldı. Sonuçta, Ankara Anlaşmasının kapsamını genişletecek olan Ek Protokol TBMM'ye sevk edilmedi ve Kıbrıs'a limanların açılması bağlamında uygulanmadı.

Aynı yılın ikinci yarısında, Türkiye ile AB arasında Ek Protokol yüzünden çıkan gerilim ciddileşti. Hatta müzakerelerin sekteye uğramasına yol açabilecek bir "tren kazası"nın meydana gelmesi endişesinden söz edenler bile vardı. Bununla kastedilen, 2006 sonunda yapılacak Zirve toplantısında, üyelik müzakerelerinin askıya alınması yönünde bir karar alınmasıydı. Buna rağmen, özellikle dönem başkanlığını yürüten Finlandiya'nın ve Avrupa Komisyonunun çabaları sayesinde büyük bir kriz çıkması önlendi.

Avrupa Komisyonu, 21 Eylül 2005 tarihli AB ve Üye Devletler Deklarasyonunda öngörüldüğü üzere (bkz. Ek **Protokol Deklarasyonları** kutusu, s. 361), 29 Kasım 2006'da Türkiye'yle müzakerelerin devamına ilişkin Tavsiye Kararını açıkladı. Burada, Ankara Anlaşmasının 10 yeni AB üyesine genişletilmesine yönelik Ek Protokol tam ve ayrımsız uygulanmadığından, Türkiye'nin bu konudaki tüm yükümlülüklerini yerine getirmesine dek, Türkiye-AT Gümrük Birliği ve Türkiye'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti"ne yönelik kısıtlamalarıyla ilgili olarak tespit edilen 8 müzakere faslında müzakerelerin dondurulması önerildi. Dolayısıyla, Ek Protokol konusundaki yükümlülüklerin Türkiye tarafından yerine getirilmesi gereğinin Avrupa Komisyonunca teyidi, bu 8 fasıl bakımından açılış, diğer tüm müzakere fasılları bakımından da kapanış kriteri haline getiriliyordu.

Tren rayında bakım: Sekiz başlık askıya

AB Komisyonu, limanların Rum kesimine açmayan Türkiye ile "ilgili 8 müzakere başlığının açılmamasını" tavsiye etti

26 başlığın açılacağına yükümlülüklerini yerine getirmezse kapanmayacağına dikkat çeken Rehn, "Tren yavaş ilerleyecek" dedi

12 gün sonra uyama zirvesi

Bu başlıklar açılmayacak:
- Malların serbest dolaşımı
- Yerleşme ve hizmet özgürlüğü
- Mali hizmet
- Tarım ve kırsal kalkınma
- Balıkçılık
- Ulaştırma
- Gümrük birliği
- Dış ilişkiler

Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmezse 26 başlık kapatılmayacak

UZMAN GÖRÜŞÜ
'Süreçte çok önemli değil'

Sabah, 30.11.2006.

Geçici olarak müzakereye kapatılan fasıllar şunlardı: "Malların Serbest Dolaşımı", "İş Kurma ve Hizmet Sunma Serbestisi", "Mali Hizmetler", "Tarım ve Kırsal Kalkınma", "Balıkçılık", "Taşımacılık Politikası", "Gümrük Birliği" ve "Dış İlişkiler".

Avrupa Komisyonunun bu tavsiyesi, AB Konseyi toplantısında kabul edildi. Konsey, 21 Eylül 2005 tarihli bildirisindeki tüm hususların ve bu konuda kaydedilen gelişmelerin takip edileceğini belirtmekte ve Avrupa Komisyonunu, yıllık ilerleme raporlarında, özellikle de 2007, 2008 ve 2009'da bu konuda durum değerlendirmesi yapmaya davet etmekteydi. Türkiye'ye, Aralık 2009'da toplanacak Zirve'ye kadar süre tanınıyordu. Bu tarihte Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmediği görülecek olursa, Avrupa Komisyonundan gelecek öneriye göre, AB, Türkiye'nin üyelik müzakereleri konusunu gözden geçirecekti.

14-15 Aralık 2006 Zirvesinin onayladığı AB Bakanlar Konseyi Sonuç Kararları, Avrupa Komisyonunun Türkiye hakkında Konsey'e sunduğu bilgi ve gözlemlere

dayanmaktaydı. Bu Raporun ve onu izleyen AB Bakanlar Konseyi Kararının, Türkiye'nin katılım süreci hakkında belirttiği diğer noktalar şöyle özetlenebilir:

– Katılım müzakerelerinin sağlıklı ilerleme göstermesi, Türkiye'nin AB'ye uyum ve reform çalışmalarını kesintisiz biçimde sürdürmesine ve bu yoldaki kararlılığına bağlıdır;

– Özellikle; ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, kadın hakları, azınlık hakları, sendikal haklar ve askerin sivil denetimi konularında yeni çabalara ve atılımlara ihtiyaç vardır;

– Türkiye iyi komşuluk ilişkileri yürütmeli ve uyuşmazlıkların barışçıl çözümü ilkesine saygı göstermelidir. BM Antlaşmasına uygun biçimde, gerekirse UAD'nin yetkisini de kabul etmelidir. (Aslında burada kastedilen Türkiye-Yunanistan ilişkileriydi ve Ege sorunu olarak bilinen çok yönlü sorunun barışçı çözümünü güvence altına alma amacı güdülüyordu).

Ortamın gergin olmadığı bir zamanda bu ifadeler belki olağan görülebilirdi. Ama bunların; bazı müzakere fasıllarının kapalı tutulması, açılan fasılların kapatılmaması gibi yaptırım nitelikli tedbirlerle birlikte ortaya konulması, Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Tabii, Türkiye'nin gösterdiği bu tepkide, Türkiye içinde giderek organize olmaya başlayan AB karşıtı cephenin rolü vardı. Böylece, üyelik müzakereleri bir duraksama dönemine girdi.

Cumhuriyet, 12.06.2002.

B) Kıbrıs Sorununun Etkisi ve Diğer Gelişmeler Nedeniyle Müzakerelerde Duraksama Dönemi

Kıbrıs sorununun Türkiye-AB ilişkilerine etkisi konusunda 2 hususa dikkat çekmek gerekir: 1) AB belgelerinde, Türkiye'ye Kıbrıs konusunda maddi çözüm empoze eden bir koşul ya da ibare olmamıştır; 2) Sadece, Helsinki Zirve kararlarında olduğu gibi, BM kararları uyarınca gerçekleştirilecek çözüm çabalarına Türkiye'nin de katkıda bulunması şartı vardır. Bu aşamada çıkan sorun, Kıbrıs'ın AB üyeliği dolayısıyla 1963 Ankara Anlaşmasının uygulanmasıyla ilgilidir. Daha önce açıklandığı üzere, her genişleme sonrasında yeni üye devletler Ankara Anlaşmasına taraf olmak zorundadır. Katılım antlaşmalarında da bu husus ifadesini bulmuştur. Türkiye bunu sağlayıcı düzenlemeleri ve uygulamaları yapmakla yükümlüdür.

Daha önceki genişlemelerde bir sorun oluşturmayan bu işlemin bu genişleme aşamasında sorun haline gelmesinin nedeni, KKTC'nin ilanından sonra "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin kuzey Kıbrıs'a karşı almış olduğu tedbirlere tepki olarak, Rum limanlarından yükleme yapan gemilere Türkiye limanlarına giriş izni verilmemesiydi. Bu gerilimin 3 sonucu oldu.

Bunlardan ilki, AB'nin, Gümrük Birliğiyle ilgili 8 faslın müzakeresini dondurması ve diğer fasılların müzakeresinin geçici de olsa kapatılmamasıydı. Doğal olarak,

bu durum müzakereleri aksattı. Ayrıca, Türkiye-AB ilişkileri konusunda olumsuz tavır içinde olan bazı devletler, ki bunların başında Fransa ve Kıbrıs geliyordu, bu ortamdan yararlanarak diğer bazı fasılların açılmasına da engel oldular. Bu durum, Türkiye'de, müzakere sürecinin AB'de çeşitli çevrelerce baltalanmakta olduğu kanısını artırdı.

İkinci sonuç, bizatihi Türkiye-AB üyelik müzakerelerinin bir bütün olarak yeniden değerlendirilmesi ihtimalinin ortaya çıkmasıydı. Ek Protokol meselesinin halledilememesi yüzünden Avrupa Komisyonunun yaptığı tavsiye üzerine AB Bakanlar Konseyi bir karar aldı. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin, Gümrük Birliğinden doğan yükümlülüklerine uyum konusunda ilerleme kaydedip etmediği 2007, 2008 ve 2009 Avrupa Komisyonunun İlerleme Raporlarıyla saptanacak ve mesele Aralık 2009 AB Zirvesine getirilerek müzakerelerin geleceğiyle ilgili yeni bir durum saptaması yapılacaktı.

Üçüncü sonuç daha da önemliydi. Kıbrıs'ın AB üyeliği bağlamında Türkiye-AB ilişkilerinde ortaya çıkan bu sorunlar nedeniyle AB tarafınca alınan tedbirler, Türkiye kamuoyu üzerinde olumsuz etki yaptı. Bu da Türkiye'nin uyum çabalarını genel olarak olumsuz etkiledi. Türkiye halkında, yalnız AB'ye değil, genel planda Batı'ya karşı güvensizlik ve hatta tepki eğilimi yükselmeye başladı. Kamuoyu, AB'ye uyum yönünde yapılacak her çalışmaya karşı çıkmaya başladı. Bu gelişme bürokrasiyi olumsuz etkiledi.

Bütün bu gelişmeler, 2006 ve sonraki yıllarda, Türkiye'nin katılım sürecinin duraksaması durumunu ortaya çıkardı. Kıbrıs bağlamındaki olumsuz gelişmeler ve Türkiye'de uyum çabalarında görülen yavaşlama, Sarkozy faktörünün de etkisiyle birleşerek, üyelik müzakerelerinde ilerlemenin sınırlı kalmasına yol açtı. Bu ortamda, 2007'nin ilk yarısında sadece "İşletme ve Sanayi Politikası", "İstatistik" ve "Mali Kontrol" müzakereleri açılabildi.

Yeni Şafak, 18.04.2007.

Bununla beraber hükümet, Türkiye'nin Avrupa vizyonundan vazgeçmeyeceğini ortaya koymak ve AB'ye uyum etkinliklerinde ivme kaybını önlemek istiyordu. Bunun için, 17 Nisan 2007'de, müzakere takviminde yer alan 35 fasıldan müktesebata ilişkin 33'ünde 2007-2013 arasında gerçekleştirilecek uyum çalışmalarını, yukarıda değerlendirmesi yapılan "Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı" adı altında yerel bir programa bağladı.

C) AB'nin Yeni Genişleme Stratejisi: 2006 Genişleme Stratejisi Belgesi

AB'yi 2000'lerin ikinci yarısında yeni bir genişleme stratejisi benimsemeye yönelten 2 etken vardı: 1) Genişleme ve derinleşmeyi bir arada gerçekleştirme ve genişleme sonrası AB içinde aidiyet, karşılıklı sadakat ve güveni güçlendirerek devam ettirme

zorunluluğu; 2) Genişleme sonrası kurumsal yapıyı ve politikaları etkili işleyişe kavuşturma gereksinimi.

Aslında AB, her genişlemenin ardından olduğu gibi, doğuya doğru genişleme süreci tamamlanma aşamasına geldiğinde de bu alandaki stratejisini gözden geçirme ihtiyacı duymuştu. Bu çerçevede, hem önceki genişleme aşamalarında edindiği tecrübeler, hem de kendi durum ve şartları açısından, ayrıca, yeni üye adaylarının özelliklerini hesaba katarak, genişlemenin hedef, şart ve usullerini yeniden formüle etme yoluna gitti. Bu çerçevede Avrupa Komisyonu, Zirve'ye sunulmak üzere bir genişleme stratejisi hazırladı ve Zirve bu stratejiyi benimsedi (Aralık 2006).

2006 genişleme stratejisinde, Türkiye'nin genişleme sürecine dahil olduğu açıkça ifade ediliyordu. Ama, Türkiye 5. genişleme evresine değil, yeni bir genişleme evresine dahil ediliyordu. Hatta bu evrenin adı da "Batı Balkanlar ve Türkiye'ye Genişleme" olarak belirlenmişti. Bu 6. evre -şartlar ve usul bakımından- öncekilerden birtakım değişiklikler göstermekteydi. Yukarıda değinildiği gibi, yeni adayların özellikleri ve AB'nin de içinde bulunduğu yeni şartlar, genişleme sürecinde yer alan bazı kavramların yeniden tanımlanmasını, bazı ek şartların öngörülmesini gerektiriyordu. Yeni genişlemede yer alacak olan Türkiye, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk gibi ülkelerin siyasi ve ekonomik sorunlarının niteliği ve niceliği, daha kontrollü ve katı bir yaklaşım gerektiriyordu. Bu yeni yaklaşımın en önemli özelliği, daha önceki genişlemelerde bir ölçüde ve zımnen de olsa uygulanan bazı ilkelerin açıkça gündeme getirilmesiydi. Strateji Belgesine bakıldığında, bu koşulların 3 ilke biçiminde ifade edildiği görülmekteydi: 1) Taahhütlerin konsolidasyonu; 2) Katı koşulluluk; 3) İletişim.

Taahhütlerin konsolidasyonundan maksat, AB'nin, genişleme sürecine o an itibariyle dahil olan ülkelere yönelik taahhütlerine bağlılığını teyit etmesiydi. Bu taahhüt, bu ülkelerin üyelik için öngörülen koşulları yerine getirebilme kararlılıklarına ve yeterliliklerine bağlı bir taahhüt idi. Buna karşılık, AB, yeni taahhüt üstlenmek, yani yeni ülkeleri katılım sürecine dahil etmek bakımından temkinli olacağını ifade ediyordu.

Katı koşulluluk (ya da koşullu genişleme) ilkesine gelince; AB burada katılım sürecinin şartları olarak belirlenen hususların bütün aday devletlere ve potansiyel aday ülkelere adil, ama katı biçimde uygulanacağını belirtiyordu. Bu koşulların uygulanmasında, katılım sürecinin her aşamasında, her ülkenin gösterdiği bireysel performansa göre değerlendirme yapılacaktı. Katı biçimde uygulanmaktan maksat, her şeyden önce, AB'nin üyelik için öngördüğü kriter ve koşulların aday ülkeler tarafından pazarlık konusu yapılamayacağını, yeni koşullara bağlanamayacağını, performansın etkili biçimde izleneceğini ve teşvik edileceğini vurgulamaktı. Müzakere, sadece, koşulların ne zaman ve nasıl yerine getirileceği, daha da istisnai olarak, aday ülkenin bazı haklı nedenlerle, uyum için katılım antlaşmasında istisnai ek süre veya geçici derogasyon alması hususunda söz konusu olabilirdi. Katı koşulluluğu desteklemek üzere öngörülen mekanizma ise, büyük ölçüde, Aralık 2004 Zirve Sonuç Kararları ve Türkiye Müzakere Çerçeve Belgesinde öngörülen esas ve ilkelerden oluşuyordu.

İletişim ilkesine gelince; burada AB, konuya, genişlemenin üyeliğin kesinleşmesinden sonraki başarı şansını yükseltme hedefi açısından yaklaşarak yeni tanımlar yapıyordu. Gerçekten, daha önceki deneyimler, bir aday ülkenin tam üyeliğine AB

devletlerinin siyasi onay vermelerinin, başarılı bir bütünleşme için yeterli olmadığını göstermişti. Sağlıklı ve başarılı bir bütünleşme için, yeni üye olacak ülkenin halkı ile mevcut üyelerin halkları arasında bir kaynaşma ve entegrasyon arzusunun bulunmasına ihtiyaç vardı. Bundan dolayı, AB'yi oluşturan halkların da yeni üyelerin katılımını desteklemesi, katılım sürecinin önemli bir unsuru haline geliyordu. Her üye devlet, kendi kamuoyuna genişlemenin yararlarını anlatabilmek için etkili bir iletişim mekanizması oluşturmak zorundaydı. AB üyesi ülkelerde, hele de bütünleşme sürecinde demokrasi açığı ve demokratik meşruiyet sorunu tartışmalarının yapıldığı bir dönemde, hükümetlerin yeni üyelikler konusunda halk desteği olmaksızın karar alması zordu.

İletişim ilkesi, aslında, bir önceki genişlemede Kopenhag-Madrid kriterleri (bkz. **Kopenhag Kriterleri** kutusu, Cilt II) içinde yer alan sindirim kapasitesinin teknik ayrıntılarıyla birlikte bir anlamda yeniden tanımlanması ve bu kapasitenin elde edilmesi için yapılması gerekenlerin yeni bir ifadeye ve ayrıntıya kavuşturulmasından ibaretti (bkz. **AB'nin Sindirme / Entegrasyon Kapasitesi** kutusu, s. 381). Ama bir yandan AB'nin Anayasal Antlaşma sürecinin içine girdiği çıkmaz ve demokratik meşruiyet problemlerinin baskısı, öte yandan da doğuya doğru genişlemenin henüz tam olarak sindirilememiş olması ve Türkiye'nin adaylığının kendine özgü nitelikleri, iletişim konusunun AB'nin yeni genişleme stratejisinin açık ve güçlü biçimde ifade edilen bir unsuru haline gelmesine yol açtı.

Diğer yandan sindirim kapasitesi, aday bir ülkeyi sonsuza dek üye olmaktan alıkoyacak bir şart olarak görülmemeliydi. Müzakere süreci başlamış bir ülkenin tam

AB'nin Sindirme / Entegrasyon Kapasitesi

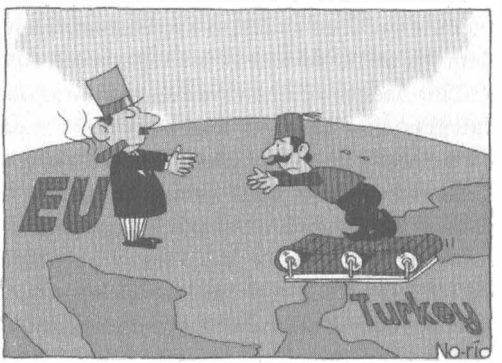
"Sindirme kapasitesi" olarak bilinen kavram, 2006 Genişleme Strateji Belgesinde Avrupa Komisyonu tarafından "entegrasyon kapasitesi" olarak yeniden adlandırıldı. Buna göre, aday ülkenin AB'ye katılımı entegrasyonun derinleşmesini engellememeli ve hatta yavaşlatmamalı; kurumsal yapı, karar alma ve mali işbirliği mekanizmalarını aksatmamalı, AB bütçesine aşırı yük getirmemeli; AB'nin amaç, ilke ve politikalarına katkı sağlamalı ve Avrupa kamuoylarının desteğini almalıydı.

Entegrasyon kapasitesi; yeni üyenin, entegrasyona aksaksız ve sağlıklı biçimde uyum sağlama durumu hakkında nihai değerlendirme yapma yetki ve imkanını AB'nin kendi elinde tutma isteğini ortaya koyan bir kavramdı. Diğer bütün kriterlere uyulmuş olsa bile, AB, üyeliğe nihai ve bağlayıcı olarak karar vermeyi kendi takdir edeceği zamana bırakmayı, Avrupa entegrasyonunun sağlığı için gerekli görmekteydi. Yani AB, entegrasyon kapasitesini *"AB'nin belirlenmiş siyasi ve politik hedeflerini tehlikeye düşürmeden yeni adayları içine dahil edip edemeyeceği"* olarak algılıyordu. Bu kavramın ya da kriterin uygulanmasında; aday ülkenin fizikî büyüklüğü (nüfus, yüzölçümü) kadar, ekonomik durumu (makroekonomik göstergeleri) ve toplumsal şartları (sosyal yapı ve zihniyet) itibariyle üyeliğe hazır olup olmadığına ilişkin görünümü de önem taşıyacaktı.

Yeni genişlemeler bakımından bütünleşmenin derinleştirilmesi kapasitesinin sürdürülmesi AB'nin yükümlülüğü olup, bu gerçekleşmeksizin yeni üyelerin kabulü söz konusu olmayacaktı. Aday ülkelerin de, AB üyeliğinin getirdiği yükümlülükleri üstlenebilme kapasitesine sahip olması gerekecekti. Kurumsal yapı reformu yeni genişlemeden önce tamamlanmalı, derinleşme ve bütünleşme kapasitesinin sürdürülmesi sağlanmalıydı.

(S. Baykal)

üye olacağı, mevcut üye devletler tarafından kabul edilmiş bir veri, hatta yükümlülük olarak görülmeliydi. Müzakereler başladıktan sonra, bütün mesele, şartların yerine gelmiş olmasıydı. Bu durumdaki bir aday ülkenin, bir veya birkaç ülkenin halkı istemiyor diye AB dışında kalması zorlu bir siyasi ve hukuki probleme işaret edebilecekti. Dolayısıyla üye devletler, esasen yükümlülük altına girmiş olduklarından, kendi halklarına yeni aday ülkenin üyeliğini benimsetmek ödevi altında mütalaa edilmeliydiler. Eğer diğer tüm şartlar yerine getirilebilmiş ise, bir üye devletin halkının aday ülkeyi kabul etmemesi, kendi hükümetinin başarısızlığı olacaktı. Bu ödevi yerine getiremeyen devletler AB içinde sıkıntıya girecekler, hatta birtakım yaptırımlara dahi maruz kalabileceklerdi.

Kaynak: http://www.marjinal.com.tr/images/bulten/yuksek/tarihvakfi/no_rio_turquie.jpg

Nitekim Avrupa Komisyonu da ilk defa 2007 Türkiye İlerleme Raporunda ahde vefa ilkesine atıfta bulunarak, özellikle bazı üye devletlere Türkiye'nin üyeliği yönünde samimi çaba gösterme yükümlülüklerini güçlü biçimde hatırlatma ihtiyacını duydu.

Diğer yandan, sindirim/entegrasyon kapasitesi, sadece AB üyesi devletler bakımından değerlendirilecek bir husus olarak görülmemeliydi. Çünkü aday devlet de kendi ülkesini AB'ye siyasi ve hukuki yükümlülükler bakımından hazırlamanın yanı sıra, halkını zihnen AB üyeliğine hazırlayacaktı. Bir ülkenin halkı AB'ye entegre olmayı genel olarak benimsememiş ise, o ülkenin AB'ye entegrasyonunun başarılı olması mümkün değildi.

Kamuoyu yoklamaları ise, Türkiye'nin ve AB ülkelerinin halklarının gerçek bir entegrasyona zihnen pek de hazır olmadıklarını gösteriyordu.

Ç) Türkiye'de ve AB'de Kamuoylarının Türkiye'nin AB Üyeliğine Bakışları

1) Kamuoyu Yoklamalarına Yansıyan Durum

2004 sonu itibariyle üyelik müzakerelerinin zorlu koşullarının ortaya çıkması ve üyelik ihtimalinin bulanıklaşması, Türkiye'de kamuoyunun AB'ye olan desteğini ve özellikle de güvenini büyük ölçüde aşındırmıştı.

Bu dönemde, 11 Eylül sonrası ABD politikalarından duyulan endişe ve hoşnutsuzluk ile AB'ye olan güvenin kaybı birleşti ve Türkiye'de Batı karşıtı, milliyetçi ya da ulusalcı akımların güçlenmesine yol açtı. Bu akımların bir kısmı, Türkiye için Rusya hatta Çin gibi alternatif dış politika arayışlarına bile girişti.

1973'ten beri Avrupa Komisyonu için araştırmalar yapan Eurobarometer'in ilk Türkiye ulusal raporunu hazırladığı Ekim-Kasım 2004'te yaptığı ve 2005'te yayımlanan kamuoyu yoklamasına göre, Türkiyelilerin % 70'i AB üyeliğine taraftar-

ken sadece % 12'lik bir kısmı üyeliğin kötü olacağını düşünüyordu. Türkiye halkının ekonomik refah ve işsizlikle mücadele bakımından AB üyeliğinden beklentileri yüksekken, AB hakkındaki bilgi düzeyi çok düşük çıkıyordu. Türkiye kamuoyunda AB üyeliğinden anlaşılanlar şunlardı: % 48 ile "ekonomik refah", % 34 ile "sosyal güvenlik" ve % 34 ile "herhangi bir AB ülkesine seyahat, orada öğrenim ve çalışma özgürlüğü"nden yararlanma. AB hakkında bilgisi olduğunu söyleyenler % 25'lik bir kesim iken, bilgisi olmadığını söyleyenler % 73 gibi yüksek bir oran oluşturuyordu.

Eurobarometer'ın 2007 sonbaharında yaptığı kamuoyu yoklaması ise, iki yıl içinde Türkiye kamuoyunun AB üyeliği konusundaki tutumunun ne ölçüde değiştiğini göstermek açısından çarpıcıydı. 2007 sonbaharında Türklerin sadece % 49'u üyeliğin faydalı olduğunu düşünmeye başlamıştı. Üyeliğin kötü bir gelişme olacağını düşünenlerin ve AB'ye güvenmeyenlerin oranı % 25 civarındaydı. Türkiye'nin sonunda AB üyesi olacağına inananların oranı ise % 26 idi.

Oysa 2007'daki aynı kamuoyu yoklamasında Avrupalıların % 56'sı Türkiye'nin üyeliği ihtimaline olan inançlarını belirtiyorlardı. Yoklama sorularına verilen yanıtlara bakıldığında; Türkiye'nin büyüklüğü, nüfusu, komşuları, ekonomik gelişmişlik düzeyi, demokrasisinin kırılganlığı, üyelik durumunda Türkiyeli işçilerin Avrupa'ya kitlesel göç ihtimali gibi faktörler Avrupalıların Türkiye'nin üyeliğine soğuk bakmasının en önde gösterilen nedenleri arasındaydı. Avrupalıların tutumu, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini karşılamadan AB'ye giremeyeceğine yönelik kanaatleri ifade ettiği kadar, kültürel farklılıklara ve din olgusuna da güçlü biçimde işaret ediyordu.

Dikkat çekici bir diğer gözlem de şu idi: 2005 Eurobarometer kamuoyu yoklamasında Avrupalıların % 56'sı Türkiye'nin coğrafi olarak kısmen Avrupalı sayılabileceğini ifade ediyor, buna karşılık % 66'lık bir kesim, Türkiye ile Avrupa arasındaki kültürel farklılıkların çok büyük olduğuna ve bunun üyeliğe engel oluşturacağına ilişkin düşüncelerini belirtiyordu. Nitekim tüm üyelik şartlarını yerine getirse bile, Türkiye'nin üyeliğe alınmaması gerektiğini düşünenlerin oranı Avusturya'da % 80'e, Fransa'da % 64'e, İtalya'da % 54'e ve Almanya'da % 49'a ulaşıyordu. Bu oran AB genelinde % 48 idi. Yalnızca % 39'luk bir oran, tüm şartları yerine getirmesi halinde Türkiye'nin üyeliğinden yana olacağını belirtiyordu. Elitlerin Türkiye'nin üyeliğinin ekonomik, stratejik ve siyasi faydaları hakkındaki argümanları geniş halk kitlelerini etkilemiyor gibiydi. Sadece, Türkiye'nin Orta Doğu'daki nüfuzu nedeniyle üyeliğin Avrupa güvenliğine olumlu etkide bulunabileceği argümanı sokaktaki Avrupalı nezdinde yansıma bulmaktaydı.

Sonuçları Kasım 2008'de açıklanan "Bugün ve Gelecekte AB" başlıklı Eurobarometer kamuoyu araştırması 27 üye, 3 aday ülke ve KKTC'de gerçekleştirildi. Buna göre, AB vatandaşlarının % 47'si genişlemeye sıcak bakarken, % 39'u karşı çıkıyordu. Üyeliği en çok istenen 4 ülke Norveç (% 78), İsviçre (% 77), İzlanda (% 71) ve Hırvatistan (% 52) iken, en az istenen ülkeler % 31 ile Türkiye, % 34 ile Arnavutluk ve Kosova, % 38 ile Sırbistan idi. AB vatandaşlarının % 55'i Türkiye'nin üyeliğine karşı olduğunu belirtirken, bu oran Arnavutluk için % 51, Kosova için % 50 idi. Türkiye'nin tüm koşulları yerine getirmesi halinde üyeliğine destek oranı biraz artarak % 45'e çıkıyor, karşı olanların oranı ise yine % 45'i buluyordu.

Türkiye'de ankete katılanların % 42'si AB üyeliğinin iyi, % 29'u kötü olacağını belirtiyordu. Bu, Eurobarometer anketlerinde o güne kadarki en yüksek olumsuz tavra işaret etmekteydi (bahar 2007'de % 22, güz 2007'de % 25, bahar 2008'de % 21). 2009, 2010 ve 2011 anketlerinde de bu eğilim sürdü.

AB içindeki, hem genel olarak genişlemeye, hem de özel olarak Türkiye'nin üyeliğine yönelik olumsuz eğilim de, 2009, 2010 ve 2011'de değişmedi. Üstelik artarak devam etti.

2) Kamuoyu Yoklamalarına İlişkin Bazı Gözlemler

Üyelik müzakerelerinin başlamasından sonra bile, Türkiye'nin "Avrupalı" olup olmadığı üzerinde süren tartışmalar samimiyet ve nesnellik sorgulamalarına yol açarken, AB üyesi ülkelerin üst düzey siyasi yetkilileri tarafından sık sık dile getirilen "özel statü", "imtiyazlı ortaklık" gibi söylemler de bu kuşkuları ve tepkisel havayı besliyordu.

Erdoğan: İmtiyazlı ortaklık asla olamaz
Paris'te çalan tehlike çanları
Zapsu tercüman
AKP, Hıristiyan Demokrat üyesi oluyor
İlaf-selef geldiler
HÜRRİYET FİLM KULÜBÜ'NDEN TÜM DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GİŞE REKORLARI KIRAN YEPYENİ FİLMLER!
İZLEYİCİ
Roth: Türkiye'yi 2. sınıfa itmeyelim

Hürriyet, 17.02.2004.

Türkiye'nin üyeliği hakkında Avrupa kamuoylarındaki tartışmanın 2 boyutu vardı: 1) Avrupalı kimliği ve değerleri ile Türkiyeli kimliği ve değerleri ve bunların birbiriyle uyumlu olup olamayacağı hakkında, kültür ve din üzerinden yürütülen tartışma; 2) Türkiye'nin Avrupa kurumsal yapısına, karar alma süreçlerine ve demokrasisine etkisi, ekonomik getiri ve yükleri, demografik etkisi çerçevesinde yürütülen, daha nesnel olarak değerlendirilebilecek tartışma. Bunların karşısında, Türkiye'nin üyeliğini sadece Türkiye'nin getirecekleri çerçevesinde gerekçelendirmeye çalışan yaklaşımlar vardı. Bu yaklaşımların, dönemin Avrupasında çok etki yapması mümkün olmayabilirdi. Bunun yerine, belki, Avrupa'nın Türkiye'yi dönüştürme kapasitesine ve böylece değerlerini ihraç etme yeteneğine vurgu yaparak, AB'nin bir değerler topluluğu olduğu, Türkiye'nin üyeliğinin de bunu ispat edeceği söylemini öne çıkartmak daha uygun bir yaklaşım olabilirdi.

AB'nin yapısına ve geleceğine ilişkin farklı yaklaşım ve görüşler, Türkiye'nin üyeliğine karşı tutumu da belirliyordu. Daha fazla bütünleşmiş, siyasi bir kimlik geliştirmiş, federal bir Avrupa'ya inananlar, Türkiye'nin de katılması halinde, AB için-

deki farklılıkların tahammül edilemez biçimde artacağına ve homojenlikten uzaklaşılacağına inandıklarından, Türkiye'nin üyeliğine daha fazla karşı çıkmaktaydılar. AB'yi konfederalist bir yaklaşım açısından, ağırlıklı olarak bir ekonomik birlik şeklinde görenler ise, Türkiye'nin üyeliğine daha olumlu bakıyorlardı. Buna rağmen, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi Türkiye'den göçenlerin yoğun olarak yaşadığı ülkelerde Türkiye'nin üyeliğine karşı olanların oranı 2007'de % 80'e kadar varırken, geleneksel olarak Türkiye'nin üyeliğine destek veren İngiltere'de bile halk desteği 2005'te % 38'den, iki yıl sonra 2007'de % 23'e geriledi. Türkiye'nin üyeliğini bir dış politika meselesi olarak gören ülkelerde, örneğin İspanya veya İngiltere'de destek nispeten daha yüksekken, bu meseleyi AB'nin hatta kendi ülkelerinin bir iç politika meselesi olarak gören Almanya, Avusturya, Fransa gibi ülkelerde Türkiye'nin üyeliğine karşıtlık artmaktaydı.

Avrupalıların genel olarak genişlemeye bakışı, Türkiye'nin üyeliğine karşı olan bakıştan daha olumluydu. Bahar 2007 Eurobarometer sonuçlarına göre, Avrupalıların % 49'u genişlemeye destek verirken, % 39'u karşı çıkıyordu. Bu noktada, AB'ye yeni giren Merkezî ve Doğu Avrupa ülkeleri ile eski üyelerin tutumlarının ayrıştığı görülmekteydi. AB'nin ilk 15 üyesinde daha fazla genişlemeye destek % 43 iken, yeni üyelerde bu oran % 68'lere çıkıyordu. Türkiye'nin üyeliğini en fazla destekleyenler arasında yeni üyelerin çokluğu göze çarpmaktaydı. Her halükârda, işsizlik ve ekonomik refah kaybı korkusu, yabancı düşmanlığındaki artış, ulusal kültürün erozyonuna yönelik endişeler, farklı olana ve özellikle de 11 Eylül sonrasında Müslümanlara yönelik tepkiler ve terörizm korkusu, tüm AB ülkelerinde ama özellikle Batı Avrupa'da genişlemeye olan tepkiyi körüklüyordu.

2009 sonbaharında yayımlanan Eurobarometer anketinde AB vatandaşlarının % 43'ü daha fazla genişlemeye karşı olduklarını ifade ederken, % 46'sı taraftardı. 2010 ilkbaharında bu oranlar % 48 olumsuza karşılık % 40 olumlu olarak gerçekleşti.

Aslında, Türkiye üzerinde Avrupa kamuoylarındaki tartışma ne kadar artarsa, Türkiye karşıtlığı da o ölçüde artıyordu. Bu olumsuzluk da, AB'nin siyasi ve hukuki taahhütlerini yerine getireceği hususunda Türkiye'de kuşkuya yol açıyor, kamuoylarının birbirine yaklaşımı bakımından gerçek bir kısır döngü yaratıyordu.

Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin, kamuoylarını yatıştırmak için Türkiye'nin olası üyeliğini referanduma sunma taahhütleri, üyeliğin tüm şartlarının yerine getirilmesi halinde bile üye olamama ihtimalini ortaya çıkardığından, Türkiye kamuoyunda AB'ye yönelik güvensizliği ve kırgınlığı daha da besledi. Fransa, 2004'ten beri tartıştığı, Hırvatistan'dan sonraki adayların katılım antlaşmalarını referanduma sunma yönündeki Anayasa değişikliğini nihayet 2008'de gerçekleştirdi. Yapılan bu değişiklikle, AB nüfusunun % 5'inden fazla nüfusa sahip aday ülkelerin üyeliğinin doğrudan referanduma sunulması kuralı konulmuş, bu da, doğrudan Türkiye'nin kastedildiği izlenimini doğurmuş ve Türkiye'nin tepkisini almıştı.

Bu hüküm Fransız Senatosunda reddedildi ve AB'ye yeni üye olacak ülkeler için doğrudan referandum şartı korunmakla birlikte, Meclis ve Senato üyelerinin beşte üçünün talebi halinde cumhurbaşkanının söz konusu ülkenin üyeliğinin onaylanmasını parlamentoya bırakması hükmü getirildi. Tabii, bütün bu tartışmalar, Türkiye'de AB ve reform yanlılarının hareket alanını daraltırken, AB ve Batı karşıtlarının elini güçlendiriyordu.

Türkiye'dekine paralel bir durum da Avrupa genelinde oluştu. Halk iradesi dışında elitist bir kararla Türkiye'yi almanın meşruiyet sorunu yaratmasından, göç karşıtı ve yabancı düşmanı politikalar izleyen aşırı sağ partilerin ciddi başarılar elde etmelerinden, Avrupa toplumlarının bu kadar fazla çeşitliliği kaldıramaması sonucunda Avrupa'da siyasi ve toplumsal istikrarın tehlikeye düşmesinden çekinme durumu ortaya çıktı. Diğer yandan AB, 11 Eylül sonrasında oynamak istediği rol çerçevesinde dünyaya ve özellikle Müslümanlara doğru mesaj vermesi gerektiğini düşünmekteydi. Her halükârda, Avrupa, Türkiye tartışmaları dolayısıyla kendisiyle yüzleşmek durumunda kalmıştı. AB açısından "hoşgörü", "çoğulculuk", "çokkültürlülük", "çeşitlilik/farklılık içinde birlik" iddialarının mihenk taşı Türkiye olacak gibi görünmekteydi.

D) 2007-2008 Yıllarında Türkiye-AB İlişkilerinde Gelişmeler

1 Ocak 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın da katılmasıyla, AB 27 üyeli hale geldi. Birlik o yılı, Anayasal Antlaşma'nın Fransa ve Hollanda'da reddedilmesiyle ortaya çıkan sorun üzerinde yoğunlaşarak geçirdi. 25 Mart 2007'de yayınlanan 50. Yıl Bildirisinde üye devletler, 2009'daki Avrupa Parlamentosu seçimlerine kadar Birliği yenilenmiş bir ortak temel üzerine oturtmak hususunda irade beyanında bulundular.

21-22 Haziran 2007'de toplanan AB Zirvesinde, Avrupa bütünleşmesinin girdiği krizden çıkması için somut adımlar atılması kararlaştırıldı. Anayasal Antlaşma'nın büyük bölümünü içeren, ama "Anayasa" adını taşımayan ve devleti çağrıştıracak marş, bayrak, slogan gibi simgesel unsurlara yer vermeyen, buna karşılık, Anayasal Antlaşmanın içerdiği pek çok yeniliği ve düzenlemeyi barındıran Lizbon Antlaşması 13 Aralık 2007'de imzalandı (bkz. **Lizbon Antlaşması (2007-2009)** kutusu, s. 393). Artık, Antlaşmanın 27 üye devlet tarafından onaylanması ve 2009 Haziranındaki Avrupa Parlamentosu seçimleri öncesinde yürürlüğe girmesi bekleniyordu.

Süreç, Haziran 2008'de İrlanda'da yapılan ilk referandumun olumsuz çıkmasıyla bir kere daha sekteye uğradı. İrlanda'nın antlaşmada talep ettiği birtakım güvencelerin sağlanmasından sonra düzenlenen ikinci referandumun Ekim 2009'da olumlu çıkması sonucunda Lizbon Antlaşması 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girebilecek, ama kurumsal krizinden çıkmaya başlayan Birliği bu sefer de küresel ekonomik krizin sarsıntısı bekliyor olacaktır.

Türkiye'de ise Temmuz 2007 seçimlerinde seçmenden aldığı desteği güçlendiren yeni AKP Hükümetinden AB sürecinde ciddi bir atılım bekleniyordu. Seçim öncesinde AKP'nin söylemi de bu yönde olmuştu. Ama seçimin ardından iktidar partisi tercihlerini farklı yönde kullanmayı uygun gördü. Tabii burada sadece iktidar partisine bağlı nedenlerden söz etmek doğru olmaz; AKP'ye açılan kapatma davası gibi girişimlerin de etkisi oldu.

6 Kasım 2007'de yeni Türkiye İlerleme Raporu açıklandı. Bu raporda Avrupa Komisyonu ilk defa, üye ülkelere, genişleme konusundaki taahhütlerini ve ahde vefa ilkesini hatırlattı. 1963 Ankara Anlaşmasının 28. maddesine de atıfta bulunan Avrupa Komisyonu, üyelik hedefinin reform sürecindeki Türkiye için anahtar niteliğinde bir teşvik unsuru olduğunu ve üye devletlerin bu hususu dikkate almaları ge-

rektiğini vurguladı. Diğer yandan, İlerleme Raporunda, aynen 2005 raporunda olduğu gibi, Kopenhag siyasi kriterleri bakımından sorunlu alanlar ve Türkiye'den beklenenler de sayılmaktaydı (bkz. yukarıda 2005 İlerleme Raporu ve 2006 Katılım Ortaklığı Belgesi başlığı).

BAŞBAKAN ERDOĞAN'DAN AB'YE RAPOR ELEŞTİRİSİ:

Penaltının kuralı maç oynanırken değişmez

İlerleme Raporu'yla ilgili olarak AB'yi eleştiren Başbakan Erdoğan, 'Maç başlamış, oyun sırasında penaltının kuralları değiştiriliyor. Olmaz böyle şey. Objektif kriterler önümüze konulsun" dedi

301. madde sözü

Milliyet, 09.11.2007.

AB Zirvesinin Aralık 2007 toplantısı Sonuç Kararlarında, Türkiye'deki cumhurbaşkanlığı krizinin bitmiş olmasından duyulan memnuniyet dile getirilirken, siyasi reform konusunda 2007'de sınırlı gelişme kaydedilmesinden ve reformların hızının yavaşlamış olmasından üzüntü duyulduğu belirtiliyordu. 2007 seçim sonuçları ve cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılmış olması sonucunda, siyasi krizin de atlatılmasıyla reform sürecine hız verileceği beklentisi hakimdi. 22 Temmuz seçimlerinden sonra kurulan yeni AKP Hükümeti de AB reform sürecine yeniden ağırlık vermeyi vaat etmişti. Özellikle, hükümetin liberal ya da "sivil" yeni bir anayasa hazırlanması yönündeki söylemi AB Zirvesini de etkilemiş görünüyordu.

İlerleme Raporunda olduğu gibi, Zirve Sonuç Kararlarında da Türkiye'ye bazı şeyler tekrar hatırlatıldı: İyi komşuluk ilişkileri, sınırlarla ilgili sorunların gerektiğinde UAD'ye götürülmesi de dahil barışçı yollarla çözümü, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin Ek Protokol'den kaynaklanan hukuki yükümlülüklerini yerine getirmesi, "Kıbrıs Cumhuriyetiyle" ilişkilerini normalleştirmesi. Bu konuda kaydedilecek gelişmeler izlenmeye devam edilecek ve 2009 sonuna kadar bir karar alınacaktı.

Bu sırada müzakerelerde küçük bir ilerleme sağlandı ve Portekiz dönem başkanlığında "Trans Avrupa Ağları" ve "Tüketicinin ve Sağlığın Korunması" fasıllarında müzakereler 19 Aralık 2007'de açıldı.

Mart 2008'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından AKP'ye karşı Anayasa Mahkemesinde açılan kapatma davası, bu partinin AB yanlısı politikalar izlediğine dair güçlü izlenimini muhafaza eden AB kesiminde ciddi bir tepki doğurdu. Kopenhag siyasi kriterleri çerçevesinde henüz 8 ay önce halkın % 47'sinin oyunu almış bir partinin şiddet içermeyen görüş ve eylemler dolayısıyla kapatılması ihtimali, Avrupa'da genel olarak çok olumsuz karşılandı. Türkiye demokrasisinin kendine özgü niteliğine değinen ve laikliğin korunması için bu tarz önlemlere ihtiyaç olduğunu söyleyen görüşler ise, Türkiye'nin AB üyeliğine uygunluğunun hem Avrupalı siyasetçiler hem de kamuoyları tarafından bir kez daha sorgulanmasına yol açtı. Avrupa Komisyonu Başkanı Barroso ve genişlemeden sorumlu üye Rehn'in, kapatma kararının Türkiye-AB ilişkilerinde büyük sorunlara yol açacağını belirtmeleri, hatta müzakerelerin askıya alınmasına bile yol açabileceğini ima etmeleri, Türkiye'de geniş bir kesim tarafından bağımsız yargıya ve iç işlere müdahale olarak algı-

landı. 30 Temmuz 2008'de Anayasa Mahkemesinin kapatmayı reddeden, ama laikliğe karşı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle AKP'ye Hazine yardımının kısılmasını öngören kararı, Türkiye ile AB arasındaki bu krizin daha da büyümesine engel oldu.

Avrupa Komisyonunun 2006 ve 2007 İlerleme Raporlarında eleştirdiği konuların başında gelen TCK Md. 301 Nisan 2008'de TBMM tarafından değiştirildi. "Türklüğe hakaret" yerine "Türk milletine hakaret" getirilirken ve ceza azaltılırken, kovuşturma için adalet bakanından izin alınması koşulu maddeye eklendi. Yine de bu madde, açık ve kesin olmaktan uzak niteliği yüzünden, 2008 İlerleme Raporunda Avrupa Komisyonunun eleştirilerinden kurtulamadı (bkz. İnsan Hakları Konusu bölümü).

Kıbrıs'ta Şubat 2008 seçimlerinde AKEL Lideri Hristofyas'ın başkan seçilmesi, Papadopulos sonrasında çözüm bulunması umutlarını bir ölçüde de olsa yeşertmişti. Taraflar arasında BM çerçevesinde başlayan ikili görüşmeler 2008 boyunca gizlilik içinde sürdü. Ama tarafların tutumlarında kayda değer bir değişiklik görülmedi. Rumlar, Türkleri azınlık olarak görmekten vazgeçmiyor ve Türklerin azınlık haklarının Avrupa Hukuku çerçevesinde kolaylıkla güvenceye bağlanabileceğini ifade ediyorlardı. AB üyesi olmalarının ardından da, çözüme duydukları ilgide önemli bir düşüş meydana gelmişti. Türkiye, Kıbrıs'ta çözüme esas olacak siyasi belgelerde, "garantörlük" güvencesinin yanında bir şey daha istiyordu: Rum tarafı ve Yunanistan'ın, AB üyesi olmanın avantajını kullanarak, Kuzey'de imtiyazlı duruma gelmesini önleyici, özgün koruyucu hükümlerin de yer alması. Örneğin, Yunanlıların ve Rumların kuzey Kıbrıs'ta yerleşme, taşınmaz edinme, iş kurma haklarının geçici olarak (Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesine kadar) sınırlandırılması veya Türkiye Türklerine de eş hakların tanınması gibi önlemler söz konusu edilmekteydi. (Bkz. Kıbrıs Konusu bölümü).

HIRVATİSTAN 18, TÜRKİYE İSE 6 BAŞLIK AÇABİLDİ

Zagreb: 2010
Ankara: 2023

AB Komisyonu, Türkiye ile aynı gün müzakerelere başlayan Hırvatistan'ın tam üyeliğinde 2010'u işaret ederken, Türkiye için 2023'ü gösteriyor

AVRUPA'DAN İKİ ÇAĞRI

1 Anayasa Mahkemesi'ne: AB standartlarına uy

2 AKP'ye: Laik demokraside farklılıklara saygı duy

Hırvatistan jet gibi

Reha: 15 yıla olabilir

ERMENİSTAN SÜRPRİZİ

1 Mayıs emek günü ama tatil değil

Milliyet, 22.04.2008.

Bu ortamda AB Bakanlar Konseyi 18 Şubat 2008'de Türkiye için 4. KOB'u kabul etti. Türkiye buna cevap oluşturan Ulusal Programını 31 Aralık 2008'de ilan etti.

Bu dönemde, önce Slovenya dönem başkanlığında "Şirketler Hukuku" ve "Fikri Mülkiyet Hukuku" fasıllarında müzakereler 17 Haziran 2008'de açıldı. 19 Aralık 2008'de Fransa'nın dönem başkanlığındaki Hükümetlerarası Konferansta ise, "Sermayenin Serbest Dolaşımı" ile "Bilgi Toplumu ve Medya" fasıllarının açılmasına karar verildi.

Böylece, her 6 aylık dönemde neredeyse sadece 2 müzakere fas-

lı açılması yüzünden, açılan fasılların sayısı 2009 başında ancak 10'a ulaştı. Bu hızla, müzakerelerin bitiminin 2014 sonrasına sarkacağı kesin gibiydi. İki tarafın siyasi irade belirsizliği ve Kıbrıs konusunun çözümü gibi konulara zaman tanıma ya da sorunları zamana yayma amaçlı bu yavaşlatma politikası, sürecin sürdürülebilirliği konusundaki kuşkuları artırmaktaydı. Bu derece yavaş ilerleyen ama kopmayan bir müzakere süreci şimdilik iki tarafı da tatmin eder görünmekle birlikte, özellikle kamuoyları katındaki karşılıklı güvensizliğin ve Türkiye'nin reform çabalarındaki isteksizliğin de temelini oluşturuyordu.

E) 2009-2011 Yılları: Durumu Korumaya Yönelik Çabalar ve Girişimler

Bu yıllarda siyasi ve psikolojik ortamı belirleyen koşullarda bir değişme olmadığı gibi, AB ülkelerinin pek çoğu küresel ekonomik krizin etkisine girmişti. Bu yüzden, Türkiye-AB ilişkileri durgun ve verimsiz geçti. Bu yıllarda Avrupa Komisyonunun yayınladığı Türkiye için İlerleme Raporları, ayrıntılar dışında, önceki raporlara benzedi.

Türkiye'de AB İşlerinin Yeniden Yapılanması ve Sürece İvme Kazandırılması Çabaları

Bu durgunluk ortamında Türkiye'de dikkat çeken bir gelişme, AB'yle ilgili işlerin bir anlamda bağımsızlaştırılarak ayrı bir bakanın sorumluluğuna verilmesi oldu. AB'yle ilgili işlerden sorumlu devlet bakanlığına 9 Ocak 2009'da Egemen Bağış atandı. Bakan Bağış'a "Başmüzakereci" sıfatı da verildi. Bununla bağlantılı biçimde, AB'yle ilişkilerin yürütülmesiyle görevli kamu kuruluşları gözden geçirildi, yeni düzenlemeler yapıldı. Bunlar içinde en önemlisi, AB'yle ilgili işlerin koordinasyonundan ve yürütülmesinden sorumlu ABGS'nin, fonksiyonuna uygun hale getirilmesiydi (bkz. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) kutusu, s. 359). Bunun sonucu olarak, örneğin siyasi reformların takibi amacıyla 2003'te kurulmuş olan ve dışişleri, içişleri, adalet bakanları ile devlet bakanı ve başmüzakerecinin katıldığı Reform İzleme Grubu (RİG), 2003-2009 döneminde 13 defa toplanmış iken, 2009-2010 yıllarında 8 toplantı gerçekleştirdi. Aynı zamanda, kamu kuruluşlarında AB'yle ilgili personeli eğitecek yüksek eğitim kuruluşlarında bulunan birimlerde (AB merkezleri, bölüm ve anabilim dalları) 2000'lerin başı itibariyle başlayan canlanma ve hareketlilik arttı. 2011'de ise, seçim yılı olmasının da etkisiyle, tek bir RİG toplantısı yapıldı.

Yine de, Türkiye'deki bu gelişmeler, AB'yle ilişkilerin fiilî olarak canlanmasını ve amacı doğrultusunda ilerlemesini sağlayamadı. Olumsuz havayı yaratan nedenlerin sadece iyi niyete bağlı birtakım adımların atılmasıyla giderilmesi zor görünmekteydi. Bu yüzden, Bakan Bağış'ın Bruxelles'de ve diğer üye ülkelerde yaptığı yoğun temaslara rağmen 2011 sonunda Türkiye lehine bir ilerleme kaydedilememişti. Belki bu temasların yararı, işlerin daha da kötüye gitmesinin, örneğin, AB'den müzakerelerin durdurulması kararının çıkması ihtimalinin bertaraf edilmesi oldu. Bu dönemde açıklanan "Türkiye'nin Katılım Süreci için AB Stratejisi", katılım sürecine yeni bir ivme kazandırmaya yönelikti (bkz. Türkiye'nin Katılım Süreci İçin AB Stratejisi ve AB İletişim Stratejisi (ABİS) kutusu, s. 390).

Türkiye'nin Katılım Süreci İçin AB Stratejisi ve AB İletişim Stratejisi (ABİS)

Katılım sürecini canlandırmak amacıyla ABGS tarafından 2010 başında 4 platform üzerine kurulu bir AB Stratejisi geliştirildi. 4 Ocak 2010'da Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan bu strateji, hem müzakere sürecine politik etkenlerden bağımsız farklı bir bakış açısı getirmek, hem de kamuoyunu bilgilendirerek farkındalığı ve sürece desteği artırmak için hazırlanmıştı.

Stratejinin birinci platformu, açılan ve açılacak fasılları ve bu fasıllardaki açılış ve kapanış kriterlerinin karşılanması için yapılacak çalışmaları kapsıyordu.

İkinci platform; fasılların açıldığına, dondurulduğuna veya bloke edildiğine bakılmaksızın, Türkiye'nin, kendi öncelikleri ve takvimi çerçevesinde AB müktesebatını benimsemek için ortaya koyduğu plan olarak tanımlanmaktaydı. Bu bağlamda, 2007'de ilan edilen Müktesebata Uyum Programı ile paralellik kurularak, hedef, 2013 sonuna kadar AB müktesebatına en üst düzeyde uyum sağlamak olarak ifade edilmekteydi. Bu iki platformu, İç Koordinasyon ve Uyum Komitesi (İKUK) izleyip yönlendirecekti.

Üçüncü platform, siyasi kriterler alanındaki çalışmaları kapsıyordu. Burada izleme ve eşgüdüm; Reform İzleme Grubu (RİG) tarafından sağlanacaktı.

Stratejinin dördüncü platformu ise, diğer üç platformu destekleyecek olan, iç ve dış kamuoyuna yönelik AB İletişim Stratejisi olarak ifade edildi. Bu çerçevede, AB iletişiminde etkin olunabilmesi amacıyla, Türkiye'nin Avrupa Birliği İletişim Stratejisinin (ABİS) ilk taslağı ABGS ve Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlandı ve 2010'den itibaren uygulanmaya başlandı.

ABİS'in ilk hedefi, Avrupa ülkeleri kamuoylarında Türkiye ve Türkiye'nin AB üyeliği konusunda önyargılar ve eksik bilgilerden kaynaklanan görüntü ve tanıtım sorununun giderilmesidir. İkinci hedef ise, Türkiye'de AB'ye ilişkin yanlış algılamaların ve bilgi eksikliklerinin giderilmesi olarak belirlenmiştir. Çünkü müzakereler, ancak geniş tabanlı toplumsal destekle başarıya ulaşabilecektir.

Bu doğrultuda, tüm iletişim kanallarını ve yöntemlerini kapsayacak şekilde hazırlandığı ifade edilen ABİS'te, AB'ye Yönelik İletişim Stratejisi (ABYİS) ve Türkiye'ye Yönelik İletişim Stratejisi (TÜYİS) olmak üzere iki yönlü bir strateji ortaya konulmuştur. Burada AB ve Türkiye kamuoyuna yönelik olarak birçok etkinlik alanı yer almaktadır. Bir taraftan siyasi iletişim sürdürülürken, diğer taraftan medya, sivil toplum, yerel idareler ve iş çevreleriyle yapılacak etkinlikler, akademik işbirliği, sanatçılarla ve sporcularla birlikte çalışma ve dinler arası sağlıklı diyalog hedeflenmektedir (bkz. **Kamu Diplomasisi** kutusu, s. 237).

(S. Baykal)

Müzakere Sürecinde Kaydedilen İlerlemeler; Anayasa Değişikliği ve Yeni Siyasi Engeller

Haziran 2009'da "Vergilendirme", Aralık 2009'da "Çevre" ve Haziran 2010'da "Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı" fasılları müzakereye açıldı. 2010'un ikinci yarısı ve 2011'de ise hiçbir fasıl açılamadı. 2011 sonu itibariyle açılan müzakere faslı sayısı 13'te kalmıştı. Toplam sayısı 35 olan müzakere fasıllarına bu sayı oranlandığında ve bir de bunların geçici olsa dahi kapatılmalarının söz konusu olmadığı dikkate alındığında, müzakerelerin asıl şimdi "ucu açık" hale geldiği görülmekteydi.

Bütün bunların ötesinde, müzakere fasılları teker teker açıldıkça bir başka endişe ortaya çıkmaktaydı. Açılabilecek müzakere fasıllarının hepsi açıldıktan sonra, Türkiye'nin katılım sürecinde gerçekten hareketlenme olarak gösterilebilecek ne kalacaktı? Çünkü zaman yaklaşıyordu. 2010 sonu itibariyle siyasi blokaj altında olma-

yan sadece 3 fasıl vardı: "Rekabet", "Kamu Alımları" ve "İstihdam ve Sosyal Politika". Bu fasılların üçü de zorlu açılış kriterlerine bağlanmış bulunan, ülke içinde yapılacaklar konusunda gerçek bir irade ve uzlaşının güç olduğu fasıllardı. Nitekim, müzakerelerde daha önce dondurulduğu belirtilen 8 fasıl ile bazı üye devletlerin olumsuz tutumu nedeniyle açılamayan fasıllarda olumlu gelişme henüz ufukta görünmemekteydi.

Aralık 2009'dan sonra, müzakerelerin ilerletilebilmesi bakımından yeni engeller çıktı. Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kiprianu basına verdiği demeçte, Kıbrıs'ın, Türkiye'yle müzakerelerde 6 faslı daha engellemeye karar verdiğini ifade etti. Bu 6 fasıl ile birlikte, Fransa'nın engellediği 5 ve Ek Protokol sorunu yüzünden bloke edilen 8 fasıl da dikkate alındığında, (bloke edilen fasıllar arasında örtüşmeler bulunduğu için) 35 faslın 18'i siyasi nedenlerle bloke edilmiş durumdaydı.

Türkiye'de, Anayasa'nın 20'den fazla maddesinde değişiklik öngören bir paket 12 Eylül 2010 referandumunda kabul edildi. AB Kopenhag siyasi kriterleri ve "Yargı ve Temel Haklar" faslı çerçevesinde yapılması gereken bazı değişiklikleri de içeren paket, Anayasa Mahkemesi ve HSYK'nın yapısı, seçimi ve çalışma usulünün yanı sıra, AB'nin KOB'larında ve İlerleme Raporlarında yer alan, Kamu Denetçiliği Kurumu (ombudsmanlık) kurulması, kişisel verilerin güvence altına alınması, kamu çalışanlarının sendikal hakları, çocuk hakları gibi konularla ilgili düzenlemelerin yapılmasını sağlayacaktı (bkz. **Anayasa Referandumu - 2010** kutusu, s. 713). Anayasa değişikliği paketi, AB 2010 İlerleme Raporunda övgüyle karşılandı.

AB'nin Krizi, Lizbon Antlaşmasının Yürürlüğe Girmesi ve Bu Gelişmelerin Türkiye'nin Katılım Sürecine Etkisi

AB de bu dönemde giderek ağırlaşan bir karamsarlık içine düştü. Yunanistan, İrlanda, Portekiz gibi ülkelerin geçirdiği ciddi ekonomik sarsıntı ve ortaya çıkan siyasi ve toplumsal çalkantılar sonucunda, bütünleşmenin geleceği gittikçe daha sorgulanır hale gelmişti. Bu dönemde AB'nin içinde bulunduğu kriz ve bundan çıkış için izlenmesi gereken yollar üzerinde kapsamlı bir tartışma başlamıştı.

Bu tartışmalar göz önüne alınarak, hazırlanması 14 Aralık 2007 Zirvesinde kararlaştırılan "AB'nin Geleceği: Fırsatlar ve Tehditler" başlıklı rapor, 8 Mayıs 2010'da açıklandı. Rapor'da, AB'nin potansiyel yeni üyelere açık olması, her adaylığın kendi koşulları içinde ve üyelik kriterlerine uyuma göre değerlendirilmesi, Avrupa'nın her zaman kapsayıcı, inandırıcı ve sözlerine sadık bir yapıya sahip olması gerektiği vurgulandı. AB'nin sınırları kavramından böyle bir Avrupa anlaşılmalıydı. Bu çerçevede AB'nin, Türkiye dahil mevcut resmî adaylara yönelik taahhütlerine saygı göstermesi ve müzakere sürecini devam ettirmesi gerektiğinin altı çizildi.

Bu ifadeler, üstü kapalı biçimde Sarkozy'yi ve benzer görüş sahiplerini hedef alıyordu. Çünkü Sarkozy 2007 Aralık zirvesinde "âkil adamlar" adı altında bu tarz bir grubun kurulmasını önerdiğinde, grubun amaçlarından birinin de "Avrupa'nın sınırlarının belirlenmesi" olacağını belirtmişti. Raporda kullanılan bu ifadelerle, Birliğin sınırlarının sübjektif unsurlarla değil, ancak objektif kriterlerle ve AB değer, norm ve standartlarına uyum çerçevesinde çizilebileceği ortaya konuyordu.

Raporda AB hakkında yapılan durum tespiti ve gerekli tedbirler alınmazsa ortaya çıkacak gelecek öngörüsü, sarsıcı ölçüde gerçekçi ve bir o kadar da karamsardı.

AB'nin hem ekonomik hem de siyasi uluslararası aktör olarak marjinalleşmesi tehlikesine işaret ediliyordu. Dünyadaki güç dengesi değişecek, birçok güç odağı ortaya çıkacak ve dünyanın merkezi Asya'ya doğru kayacaktı. Rakiplerinden daha düşük bir büyüme ivmesine sahip olan AB'nin küresel sermayedeki payının giderek azalması, Asya ülkelerinin teknoloji ve araştırma-geliştirme çalışmalarına daha fazla kaynak ayırıyor olması bunun en önemli nedenleriydi. Enerji kaynaklarına yönelik ihtiyaç yaklaşık % 50 oranında artacak ve bunun bir sonucu olarak Avrupa'nın enerji ihtiyacının üçte ikisi üçüncü ülkelerden sağlanmak durumunda kalınacaktı. Sosyal ve demografik açıdan bakıldığında ise, Avrupa nüfusunun giderek yaşlandığı ve dinamizmini kaybettiği, iyi eğitim almış nitelikli insan gücünün azaldığı ifade ediliyordu. Alınması gereken başlıca önlemler arasında; AB'nin bilgi ve teknoloji toplumu olma yönünde atması gereken adımlar, istihdamın artırılmasına yönelik önlemler, makroekonomik koordinasyonun geliştirilmesi gereği, etkili bir dış politika aktörü olunması için gerçekleştirilmesi gerekenler sayılmaktaydı.

Lizbon Antlaşmasının 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmesi ve sıkıntıların bir ölçüde geride bırakılması; AB'nin en azından kurumsal yapısı ve politikaları bakımından 21. yüzyılın fırsat ve tehditleriyle başa çıkma kapasitesini kazanabilmesi bakımından bir umut ışığı olarak görüldü.

AB'yi daha demokratik, daha şeffaf ve daha etkili işleyen bir yapı haline getirme sloganıyla hazırlanan Lizbon Antlaşması, Birliğin dış politika alanında daha güçlü ve etkili bir aktör olabilmesine yönelik reformların yolunu açtı. Fakat Antlaşma'nın; AB'nin temel öncelikleri arasında yer alan yasadışı göç, örgütlü suçla ve terörle mücadele, çevre sorunları, enerji arzı güvenliği gibi alanlarda Birliği güçlendirip güçlendiremeyeceğini, zaman ve uygulama gösterecekti.

2007 yılında imzalanan Lizbon Antlaşması 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girdi. Kaynak: consilium.europa.eu

Lizbon Antlaşması (2007-2009)

2007'de imzalanıp 1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, derinleşme sürecinin 2011 sonu itibariyle son aşamasıdır. Getirdiği yenilik ve değişikliklerle Lizbon Antlaşması; daha demokratik, daha şeffaf, dış politika konularında daha etkin, tüm eylem ve işlemlerinde hukukun üstünlüğünü gözeten, üye devletlerin ulusal sistemleriyle daha yakın işbirliği içinde olan ve kurumları daha etkili işleyen bir AB oluşturma yönünde önemli bir adımdır. Böylece, Birliğin hem ekonomik hem de siyasi bütünleşme sürecine ivme kazandırmak istenmiştir.

Lizbon Antlaşması, evvela, AB'yi tüzel kişiliğe sahip tek bir yapı haline getirdi. AT Antlaşmasının ismini "AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma" olarak değiştirdi. "Topluluk" teriminin yerini de "Birlik" terimi aldı. (Ayr. bkz. **AB İsim Değişiklikleri** kutusu, Cilt II).

Maastricht Antlaşması olarak bildiğimiz AB Antlaşması (bkz. **Maastricht Antlaşması** kutusu, Cilt II), Lizbon'da yapılan değişiklikler sonucunda, Birliğin temel amaç ve hedefleri ile Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikasını düzenler hale gelmişti. Dış politika alanının, ulusüstü AB kurumlarından çok, üye devletlerin iradeleriyle şekillenen hükümetlerarası niteliği, büyük ölçüde korunmuş oldu. AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma ise; kurumsal yapının, politikaların ve karar alma yöntemlerinin ayrıntılarına yer verdi.

AB'nin dış politika alanında daha güçlü ve etkili bir aktör olabilmesine yönelik reformlar çerçevesinde, "AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi" makamının oluşturulması ve Avrupa Dış Eylemler Servisi kurulması öngörüldü.

AB Zirvesine ve Avrupa Merkez Bankasına AB Kurumu statüsü verildi. Üye ülkelerin nitelikli çoğunluk yöntemiyle ve bir kereye mahsus olmak üzere yenilenebilen 2,5 yıllık süre için bir AB Zirvesi Başkanı ataması ve bu sıfata sahip kişinin Zirve toplantılarına başkanlık etmesi öngörüldü. AB Bakanlar Konseyi Başkanlığı görevinin ise, 18 aylık sürelerle 3 üye devletten oluşan takımlar halinde rotasyon usulüyle yerine getirilmesi kararlaştırıldı. "Birlik Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi" tarafından yürütülecek Dışişleri Konseyi bunun dışında tutulacaktı.

Avrupa Parlamentosu üye sayısının Başkan hariç 750 olacağı, üye devletlerin Parlamento'daki sandalye sayısının en az 6, en fazla 96 olacağı kabul edildi. Parlamento'nun AB Bakanlar Konseyiyle eşit yetkiye sahip bulunduğu yasama yöntemi olan "ortak karar usulü", "olağan yasama usulü" adını alarak Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası hariç tüm politika alanlarında genel ilke haline geldi.

AB Bakanlar Konseyinde nitelikli çoğunluk, esas oylama yöntemi haline geldi. Üye ülkelerin sayısına ve sahip oldukları ağırlıklı oya göre tanımlanan nitelikli çoğunluk yerine, üyelerin sayısını ve nüfuslarını temel alan bir sistem öngörüldü. Bu yeni sistemin, bazı istisnalarla 2014'ten itibaren uygulanacağı belirtildi. "Çifte çoğunluk" olarak adlandırılan bu yeni sistemde nitelikli çoğunlukla karar alınabilmesi için, AB nüfusunun en az % 65'ini temsil edecek şekilde üye ülkelerin en az % 55'inin onayı gerekiyordu.

Ulusal parlamentoların rolü, katmanlı yetki (sübsidiarite) ilkesinin denetimine yönelik yeni yetkiler sayesinde güçlendirildi. Ulusal parlamentolara, bu ilkeye uygun olmadığını düşündükleri yasama önerilerine itiraz yetkisi verildi. (Bkz. **Maastricht Antlaşması** kutusu, Cilt II).

Lizbon'da, AB Temel Haklar Şartının hukuken bağlayıcılığı ve bu belgenin, AB'nin kurucu/temel Antlaşmalarıyla eşit hukuki değere sahip olması kabul edildi. AB'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olması öngörüldü. Üye devletlerin AB üyeliğinden ayrılabileceği de ilk kez kurucu/temel Antlaşmalar içinde düzenlendi.

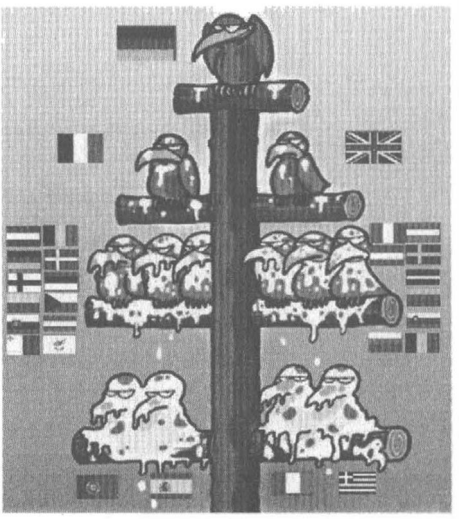
(S. Baykal)

Genişleme konusuna gelince, Makedonya Aralık 2005'te, Karadağ ise Aralık 2010'da resmî adaylık statüsü kazandılar. Arnavutluk, Bosna, Kosova ve Sırbistan'a resmî adaylık statüsü tanınmasa da, Batı Balkanlar olarak nitelenen tüm bu devletlerin gelecekte AB üyeliği perspektifine sahip oldukları, 2003 Selanik Zirvesinden beri açıkça ifade edilmekteydi. Bu ülkeler, İstikrar ve Ortaklık Paktı olarak adlandırılan bir çerçevede AB'yle bazı işbirliği ve ortaklık anlaşmaları imzalamışlar ve AB tarafından üyeliğe hazırlanmaya başlamışlardı. Hırvatistan'la Ekim 2005'te başlayan üyelik müzakerelerinin sonucunda 2013'te üyeliğin gerçekleşmesi öngörülüyordu. Küresel mali krizden olumsuz etkilenen İzlanda'yla AB üyelik müzakerelerine başlanması kararı ise büyük bir hızla alınmış ve müzakereler Haziran 2010'da başlamıştı. Bu durumda, AB'nin çok da uzak olmayan bir gelecekte 30'un üstünde üyeye sahip olması, giderek güçlü bir ihtimal haline geliyordu.

2011 Gelişmeleri: Avrupa'da Derinleşen Ekonomik Kriz, Kıbrıs'ın Dönem Başkanlığı Sorunu, Vize Konusu ve Pozitif Gündem Açılımı

2011'de Türkiye-AB müzakerelerinde önemli bir ilerleme görülmedi. Buna karşılık, ilişkiler bağlamında önem taşıyan 3 yeni unsur ortaya çıktı: 1) AB ülkeleri tarafından Türkiyelilere uygulanan Schengen vizesinin kaldırılması hususunda Türkiye kamuoyundan gelen talebin gittikçe artması; 2) Türkiye'yle müzakerelerin tıkanma noktasına ulaşmasına karşı geliştirilen strateji olarak, AB'nin 2011 Genişleme Stratejisinde duyurulan "pozitif gündem"; 3) Kıbrıs'ın Temmuz 2012'den itibaren AB Bakanlar Konseyi dönem başkanlığını devralmasının ilişkilerde yol açacağı sorunlara ilişkin tartışmalar.

Bu dönemde AB; önce Yunanistan'da başlayan, ardından İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya'ya sıçrayan borç krizinin kısa sürede tüm AB ekonomilerini ve özellikle de Avro alanını ve tek para sistemini tehdit eden bir noktaya ulaşmasının sarsıntılarıyla boğuştu. Avrupa bütünleşmesinin geleceği konusunda kuşkuların daha da yüksek sesle ifade edilmeye başlandığı bu dönem, AB'nin bu sorunlarla baş etmek için nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusundaki tartışmaları da alevlendirdi. Daha fazla ekonomik ve siyasi bütünleşme taraftarı olanlar ('federalist' görüş) ile daha gevşek bir ekonomik bütünleşmenin tercih edilmesi gerektiğini düşünenler ('konfederalist' görüş) arasındaki görüş farklılığı, bu dönemde iyice belirgin hale geldi.

Kaynak: http://www.eiriz.org/2010/10/retrato-da-familia-europeia.html

2000'lerin sonlarında AB ile Türkiye arasında güven bunalımına ve Türkiye kamuoyunun AB'nin inandırıcılığını sorgulamasına yol açan meselelerden biri de, Türkiyelilere uygulanan Schengen vizesi oldu. Avrupa Birliği Adalet Divanının (ABAD), 19 Şubat 2009'da

iş kurma ve hizmet sunma serbestisinden yararlanacak Türkiye vatandaşlarına en azından bazı üye devletler bakımından vize uygulanamayacağına dair verdiği Soysal Kararı sonrasında bu konu Türkiye tarafından sık sık gündeme getirilmeye başlandı (bkz. Soysal **Kararı** kutusu, s. 395). Türkiye, Schengen uygulamasının en azından bazı üye devletler bakımından hukuksuzluğunu ileri sürmeye imkan sağlayan bu karara dayanarak, AB üzerinde baskı uygulamaya girişmişti. Üstelik AB, 2000'lerin ikinci yarısından itibaren henüz adaylığını resmen ilan etmediği Sırbistan, Bosna-Hersek gibi ülkeler için bile vize muafiyetiyle sonuçlanacak bir politika izlemeye başlamıştı. 2000'lerin sonuna gelindiğinde, aday veya potansiyel aday ülkelerden sadece Türkiye'nin vatandaşlarına vize uygulanıyordu. Bu durum, Türkiyelilerin genel olarak AB'ye ve üyeliğin gerçekleşeceğine yönelik güvenini erozyona uğratan ve AB'nin çifte standart uyguladığını gösteren önemli faktörlerden biri haline gelmişti.

Bu yönde taraflar arasındaki güvensizliği gidermeyi sağlayabilecek olumlu bir adım, Avrupa Komisyonunun içişlerinden sorumlu üyesi Cecilia Malmström ile AB Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış'ın katılımıyla 28 Eylül 2011'de yapılan Avrupa Parlamentosu toplantısında atıldı. Vize konusunun masaya yatırıldığı bu top-

Soysal Kararı

Türkiye'nin, vize muafiyeti konusunda ortaklık ilişkisinden kaynaklanan taleplerinin dayanağını, Katma Protokol'de (KP) yer alan "yeni kısıtlama getirme yasağı" oluşturmaktadır. KP Md. 41/1'e göre taraflar; bu Protokol'ün kendi ülkelerinde yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, aralarında iş kurma hakkına ve hizmetlerin serbest dolaşımına yeni kısıtlamalar getirmekten sakınacaklardır.

ABAD; "Savaş", "Abatay ve Şahin", "Tüm ve Darı" ve "Soysal" adlı dört kararda KP Md. 41/1'in üye devletleri bağladığını ortaya koymuştur. Özellikle, 19 Şubat 2009 tarihli Soysal kararıyla ABAD, Türkiye vatandaşı bir kamyon şoförünün hizmet sunma amacıyla Almanya'ya girişinde vize uygulamasına tabi tutulmasını, Almanya'nın KP'ye taraf olduğu 1 Ocak 1973'te böyle bir koşulun bulunmaması nedeniyle AB hukukuna aykırı bulmuştur.

ABAD'ın verdiği kararlardan sonra, özellikle Almanya ve Hollanda mahkemelerinde, Türkiye vatandaşlarının, bu ülkelere hizmet sunma amacıyla vizesiz girebileceği yönünde kararlar verilmiştir. Almanya'da 2009'da Erding, 2011'de de Hannover ve Münih mahkemeleri, Türkiye vatandaşlarının hem hizmet sunucusu hem de hizmet alıcısı (örneğin turistik amaçlı) olarak Almanya'ya 3 aydan kısa olmak üzere vizesiz girebilecekleri kararını vermişlerdir.

Hizmet alıcılarının bu kapsama girip girmediğinden emin olamayan kimi Alman mahkemelerinden yapılan bir ön karar başvurusu, 2011 sonu itibariyle Divan önünde görüşülmeyi beklemektedir (bkz. **Avrupa Birliği Adalet Divanı Ön Karar Prosedürü** kutusu, s. 674). Şubat 2011'de Haarlem Mahkemesi de, iş kurma veya hizmet sunma amacıyla Hollanda'ya girecek Türkiye vatandaşlarından vize talep edilmeyeceğini hükme bağlamıştır.

Bu yargı kararlarının uygulanabilmesi için, yetkili siyasi makamların gerekli işlemleri (yasa, vb.) yapmaları gerekmektedir. Üstelik sadece bazı üye devletler ve bazı kategorilere giren vatandaşları ilgilendirmektedir. Yine de, bu kararlar, tüm Türkiye vatandaşlarına tüm AB üyesi ülkelere vizesiz giriş hakkı sağlanması yönündeki taleplerin daha güçlü bir hukuki zeminde dile getirilmesine hizmet etmektedir. Schengen alanı içinde bazı üye ülkelere girişte vize istenmezken bazılarında istenmesi pratikte de hukukta da büyük karışıklık yaratacağından, bu yargı kararları, sorunun hem hukuki hem de siyasi çözümü yönündeki taleplerin dayanağını güçlendirmektedir.

(S. Baykal)

lantıda Komiser Malmström, Türkiyelilere yönelik bir "vize muafiyeti yol haritası" hazırlayacaklarını ilk kez açıkladı. Bu haritanın hazırlanması için gerekli olan siyasi yetkinin AB Bakanlar Konseyince nasıl ve ne zaman verileceği henüz belli olmamakla birlikte, Malmström, Türkiye vatandaşlarının Schengen vizesi alırken çektiği sıkıntıyı hafifletecek bazı tedbirlerin derhal alınacağını açıkladı. Bu çerçevede Avrupa Komisyonu; "uzun süreli ve çok girişli vize verilmesi", "vize merkezlerinin sayılarının artırılması", "vize için istenen belgelerin asgariye indirilerek tüm ülkeler bakımından yeknesak hale getirilmesi", "vize ücretlerinin düşürülmesi ve bazı kategoriler için kaldırılması", "işadamı, öğrenci ve akademisyenler başta olmak üzere çeşitli gruplara özel kolaylıklar sağlanması" yolunda hemen harekete geçecekti. Vize meselesiyle ilgili olarak bu hazırlığı yapan AB'nin Türkiye'den beklentisi ise, yasadışı göçü önlemek amacıyla 2011 başında hazırlanmış olan Geri Kabul Anlaşmasını Ankara'nın onaylaması ve sınır güvenliğini güçlendirmesiydi (bkz. **Yunanistan'la İlişkiler** bölümü).

AB'nin izlemeyi öngördüğü bu hareket tarzına Türkiye'nin verdiği karşılık şuydu: Vize alırken Türkiye vatandaşlarının karşılaştığı sıkıntıların azaltılması için düşünülen tedbirler yararlıdır. Bu, sadece bir ilk adım olarak değerlendirilebilir, zira asıl hedef Schengen vizesinin kaldırılmasıdır. Vize muafiyeti yol haritası için AB Bakanlar Konseyinden karar alınmadan önce Türkiye'nin Geri Kabul Anlaşmasını imzalaması ve hatta paraflaması söz konusu değildir.

2011 sonuna gelindiğinde, vize sorunuyla ilgili olarak atılan tek adım, vize başvurularında üye devlet konsolosluklarınca istenen belgeleri sadece 6 kategori Türkiye vatandaşı için uyumlaştıran bir Avrupa Komisyonu kararının 13 Ekim 2011 tarihinde yayınlanmasından ibaret kalmıştı.

Cumhuriyet, 11.10.2002

2011 Türkiye İlerleme Raporunda özetle şunlar söylenmekteydi: Siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve 33 fasılda müktesebata uyum konusunda Türkiye ilerleme kaydetmiştir, ama eksiklikler ve uygulamada aksaklıklar vardır. 12 Haziran seçimleri adil ve özgür bir ortamda çoğulcu bir katılımla gerçekleştirilmiştir, ama kadınların, azınlıkların, engellilerin, farklı inançlara sahip kesimlerin parlamentoda temsili yetersizdir. Siyasi partilerin finansmanı, kapatılması ve dokunulmazlık konularında Avrupa standartları yakalanamamıştır. % 10'luk seçim barajı çok yüksektir. İktidar partisi mümkün olan en geniş danışma yoluyla katılımcı ve demokratik bir Anayasa yapma arzusundadır, bu amaçla Anayasa hukukçularına danışıldığı belirtilmektedir, ama yeni Anayasa'nın birleştirici olması ve Kürt sorunu dahil uzun süredir devam eden sorunların çözümüne odaklanmak gerekmektedir. HSYK ve Anayasa Mahkemesine ilişkin mevzuat değişiklikleri KOB'da yer alan birçok önceliği karşılamaktadır. Ağustos 2011'de yapılan Yüksek Askerî Şu-

ra (YAŞ) toplantısı TSK'nın sivil denetimi konusunda önemli bir adımdır. Balyoz ve Ergenekon soruşturmaları ve diğer darbe planlarına ilişkin soruşturmalar, demokratik kurumların düzgün işleyişi ve hukukun üstünlüğüne duyulan güvenin güçlendirilmesi bakımından Türkiye için bir fırsattır. Ama savunma hakkının kullanımına ilişkin endişeler devam etmektedir. Azınlık vakıflarına ilişkin düzenleme memnuniyet vericidir (bkz. İnsan Hakları Konusu ve Yunanistan'la İlişkiler bölümleri). Sayıştay Kanunuyla askerî harcamaların sivil denetimi konusunda önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Toplum tarafından hassas olarak kabul edilen konularda dahi açık ve serbest tartışma ortamının devam etmiş olması olumludur. İbadet özgürlüğüne saygı gösterilmektedir. Sümela Manastırı ve Ahtamar kilisesinde ayin yapılması olumlu bir gelişmedir.

Buna karşılık, raporda ciddi eleştiriler de yer almaktaydı: Özellikle, basın özgürlüğü de dahil olmak üzere ifade özgürlüğüne ilişkin endişeler artmıştır. YAŞ kompozisyonu, askerî yargı sistemi ve TSK Personel Kanunu konularında reforma ihtiyaç vardır. Orta öğretim müfredatında askerler tarafından verilen milli güvenlik dersleri devam etmektedir. Türkiye'nin azınlıklara yaklaşımı kısıtlayıcıdır. Avrupa standartlarına uygun biçimde dile, kültüre ve temel haklara tam olarak saygı gösterilmemekte, kamu hizmetinde Türkçeden başka dil kullanılmamaktadır. Tutukluluk süreleri konusuna özel önem verilmeli, yargılama öncesi tutukluluk da kamu çıkarlarına kesin zarar verilmediği sürece uygulanmamalıdır. Doğu ve Güneydoğu'daki duruma ilişkin olarak, 2009'da başlatılan demokratik açılım süreci kesilmiştir. Kara mayınları ve köy koruculuğu sistemi hâlâ endişe kaynağıdır. Siyasetçilerin ve insan hakları savunucularının tutukluluk hali endişe uyandırmaktadır.

Bunun yanı sıra Avrupa Komisyonu, 2011 Genişleme Strateji Belgesinde de, Türkiye'yle müzakere sürecinin neredeyse donmuş olduğundan hareketle, süreci canlandırma amaçlı olduğunu ifade ettiği, Türkiye'ye özgü yeni bir gündem geliştireceğini açıklıyordu. Komisyona göre, daha yapıcı ve olumlu bir ilişkiyi mümkün kılabilmek için, bu yeni "gündem" "pragmatik bir yaklaşımla" ve "ortak çıkar alanlarında somut adımları içerecek şekilde", "mevcut kısıtlamaların/engellerin bilinciyle" oluşturulacak ve Türkiye'nin AB'ye uyumunda ilerleme arayışını öngören yeni ve olumlu bir içerik taşıyacaktı. Bu gündem, geniş bir yelpazeyi kapsamalıydı: "Siyasi reformlarda yoğunlaştırılmış bir diyalog ve işbirliği", "vize, hareketlilik ve göç", "enerji", "terörle mücadele", "Türkiye'nin bazı Birlik programlarına katılımı", "kardeş şehirler" ve "devam eden ticari sıkıntıları ortadan kaldırmayı, serbest ticaret anlaşmaları müzakerelerinde daha yakın işbirliğini ve Türkiye ve AB'nin ortak ekonomik potansiyellerinden yararlanılmasını temin edecek yeni yollar aramayı amaçlayan Gümrük Birliği ve ticaret". Katılım müzakerelerinin yanı sıra, Avrupa Komisyonu, reformları devam ettirme ve halihazırda katılım müzakerelerinde açılamayan fasıllar da dahil olmak üzere, müktesebata uyum çabalarına destek mahiyetinde Türkiye'yle işbirliğini güçlendirme niyetinde olduğunu açıklıyordu.

Avrupa Komisyonunun bu önerilerinin, Türkiye'ye yönelik süreci canlandırma amacıyla ve iyi niyetle hazırlanmış olduğunu düşünmek normaldi. Nitekim Komisyon, tüm belge ve açıklamalarında, "pozitif gündem"in katılım sürecinin bir parçası olduğunu ve bu süreci güçlendirme ve destekleme amacını taşıdığını ısrarla vurguladı. Bununla birlikte, bu girişimin, Türkiye'yi AB katılım sürecinin dışında fark-

lı (özel/imtiyazlı?) bir statü içinde konumlandırma çabalarının bir provası olup olmadığı, bu aşamada belirsizdi.

Kıbrıs'ın 2012'de AB Bakanlar Konseyi dönem başkanlığını devralacak olması, 2011'in ikinci yarısında Türkiye-AB ilişkilerinde en çok tartışılan konulardan birini oluşturmaktaydı. AB'yle yapılan toplantılarda ve genel olarak ilişkilerde AB'yi temsilen Türkiye'nin karşısına Kıbrıs'ın çıkacak olması, Türkiyeli yetkililerin tepkisine yol açmaktaydı. Türkiye, çeşitli ağızlardan uyarılarda bulunuyordu: Kıbrıs'ın dönem başkanı sıfatıyla başkanlık edeceği Ortaklık Konseyi, Hükümetlerarası Katılım Konferansı gibi etkinliklere katılmamaktan, Temmuz-Aralık 2012 döneminde AB'yle ilişkileri askıya almaya kadar değişen tepkiler verebilirdi.

2011 sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin tepkisinin, Kıbrıs'ın muhatap alınmasını gerektirecek etkinliklere katılmama şeklinde olması ihtimali ağırlık kazanmaktaydı. Bunun anlamı, Kıbrıs'ın başkanlık döneminde, Türkiye'nin katılmasını icap ettiren bu tür toplantıların yapılmaması, ertelenmesiydi. Nitekim, Ortaklık Konseyinin düzenli aralıklarla toplanmadığı dönemlere daha önce de rastlanmıştı. Fasıl açılmasında gündeme gelen ve dönem başkanlığını yürüten ülkenin AB'yi temsil ettiği Hükümetlerarası Katılım Konferansı da, ancak müzakere faslı açılmasında ve kapanmasında toplanmaktaydı. Türkiye'nin katılım müzakerelerinde zaten bir süredir fasıl açılmamıştı, bir altı aylık süreyle daha açılmaması çok büyük sorun olmazdı.

Türkiye'nin, Kıbrıs'ın dönem başkanlığına tepkisinin ardında yatan amaçlardan biri, adada devam eden görüşmelerin sonuca ulaşması yönünde Kıbrıs üzerinde baskıyı yoğunlaştırmaktı. Türkiye'yi kaybetme korkusuyla AB'nin Kıbrıs'ı çözüm için zorlaması beklentisi bu çıkışlarda rol oynamıştı. Kıbrıs'ta çözümün Temmuz 2012'ye kadar sağlanması güçlü bir ihtimal değildi. AB tarafı ise, Türkiye'nin bu tepkisini, AB'nin olağan işleyişine ve prosedürlerine bir karşı çıkış ve AB üyesi bir ülkeye karşı kabul edilemez bir yaklaşım olarak görmekteydi. Tarafların bu konuda takınacakları tavır, 2012'de ve ötesinde ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir faktör olabilecek gibi gözükmekteydi.

Sonuç

2000'lerin ilk 10 yılı, Türkiye-AB ilişkilerinde başlangıçtan beri var olan iniş çıkışlı seyrin değişmediğini gösterdi.

AB'ye katılım müzakereleri, hem Türkiye'den hem AB'den kaynaklanan sorunlar yüzünden, açıldıktan kısa bir zaman sonra sürekliliğini ve istikrarını kaybetti, üyelik süreci bir bakıma askıya alındı. Bundan dolayı, Türkiye'de AB'ye üye olma heyecanı sönmeye yüz tuttu. Böyle bir durum, AB tarihinde ilk defa meydana geliyordu. Türkiye, uzun bir süre girmek için mücadele ettiği AB'ye üyelik için müzakere tarihi almak bakımından önemli reformları hızla yerine getiriyor, ama üyelik müzakerelerine başladıktan sonra, AB ile ilişkilerinde frene basıyordu.

Bu yavaşlama, başlıca 2 nedene dayanmaktaydı. Birincisi, Türkiye'de, çeşitli nedenlerle, ülkenin Avrupa ve hatta genel olarak Batı ile bütünleşmesine kesin biçimde karşı tavır takınanlar vardı. Bu cephe, Türkiye'nin üyelik sürecinin başlamasının hemen ardından AB üyeliğine karşı adeta bir seferberlik başlattı ve kamuoyunu etkiledi.

İkinci neden, gerek AB'de görevli bazı bürokratların gerek bazı AB politikacıları ile kanaat önderlerinin, değişik nedenlerle, Türkiye'yi AB içinde görmeyi kabullenememeleri ve bunu da açık biçimde ifade etmeye başlamalarıydı. Müzakereler başladıktan sonra sık sık tekrarlanan "ucu açık müzakereler", "sindirme kapasitesi" ve "imtiyazlı ortaklık" gibi kavramlar, kamuoyunda AB üyeliğinin gerçekleşeceğine yönelik güveninin azalmasında önemli rol oynadı. Kıbrıs sorununun ilişkilerdeki havayı giderek bozması ve büyük ölçüde bu sorun yüzünden müzakere edilebilecek fasıl sayısının giderek azalması da, olumsuz havayı besledi.

Bu dönemde Türkiye; AB'ye karşı gittikçe artan tepkisel bir politika izlemeye ve reform sürecinde ivmeyi muhafaza etmeye çalışmak yerine, AB üyeliğiyle ilgili neredeyse her eleştiriyi hakaret sayıp sert biçimde cevaplamak gibi duygusal bir tavır takınmaya başladı. Bu tutum kaçınılmaz biçimde ilişkilerdeki havayı bozdu. Aynı dönemde AB'nin siyasi yetkililerinin bir bölümü, üyelik taahhüdünün teyidinden ve tüm kriterlerin yerine getirilmesi halinde Türkiye'nin üyeliğinin gerçekleşeceği garantisini güçlü biçimde dile getirmekten kaçınarak, hem kuşkuların çoğalmasına hem de reform adımlarının atılmasında tereddütler doğmasına yol açtı.

Durgunluğun ve olumsuz tavırların nedenlerini her iki taraf için de farklı boyutlarda değerlendirmek mümkündü: 1) AB'de genişleme yorgunluğu ve genişlemenin yarattığı problemlere tepki; 2) Global ekonomik krizin AB üyesi ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal bünyeleri üzerinde yaptığı olumsuz etkiler; 3) AB ülkelerinde son dönemde oluşan siyasi gelişmeler sonucunda iktidara geldikten sonra, hem Avrupa'daki Türkiye karşıtlığını, hem de Türkiye'deki Avrupa karşıtlığını besleyecek şekilde davranan, diğer yandan, Türkiye'nin AB'nin paylaştığı ortak değerleri içselleştiremeyeceğini, dayanışma ve uzlaşı gereklerini üye olsa bile yerine getiremeyeceğini ileri sürmeye başlayan hükümetler; 4) Meselenin Türkiye ayağı açısından: Türk dış politikasının daha aktif hale gelmesi sonucunda, Türkiye'nin, AB'nin dış politikasıyla bağlı olmaması halinde kendi bölgesinde daha etkili olabileceği düşüncesi.

2000'lerin ilk on yıllık dönemi sona ererken, Müzakere Çerçeve Belgesinde yer alan ve dönemin genişlemeden sorumlu komiseri Ollie Rehn'in de vurguladığı "Müzakerelerin ucu açıktır; ama, sürecin hedefi Türkiye'nin AB'ye katılımıdır" ifadesi ve bu ifadenin yansıttığı kararlılık, her iki tarafta da unutulmaya yüz tutmuştu.

SANEM BAYKAL - TUĞRUL ARAT

KAYNAKÇA (AB'yle İlişkiler)

Arıkan, Harun, *Turkey and the EU: An Awkward Candidate For EU Membership?* Aldershot, Ashgate, 2003; Aydın, Senem ve Keyman, Fuat, "European Integration and the Transformation of Turkish Democracy", *CEPS EU-Turkey Working Papers*, No: 2, August 2004; Baykal, Sanem, "Avrupa Birliğinin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasalaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C: 1, No: 1, 2004, s. 119-153; Baykal, Sanem, "Turkey-European Union Relations: Converging or Drifting Apart-What Kind of A Common Future?", *Ankara Papers*, No: 11, 2004, s. 1-76; Baykal, Sanem, "Unity in Diversity? The Challenge of Diversity for the European Political Identity, Legitimacy And Democratic Governance: Turkey's EU Membership as the Ultimate Test Case", *Jean Monnet Working Paper*, No: 9/05, 2005; Çarkoğlu, Ali ve Rubin, Barry (Eds.), *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London, Frank Cass, 2003; Dobson, Lynn, "We Have the Stars, Let's Add the Moon: EU, Turkey, and the Constitutional Values of Free Citizens", *Towards a European Constitution-from the Convention to the IGC&Beyond Conference*, Goodenough Colle-

ge, Londra, 1-2 July 2004; Editorial, "Turkey's Quest for Membership of the European Union", *Common Market Law Review*, Vol: 42, 2005, s. 1561-1566; Emerson, Michael, "Has Turkey Fulfilled the Copenhagen Political Criteria?", *CEPS Policy Brief*, No: 48, April 2004; Emerson, Michael ve Tocci, Nathalie, "Turkey as a Bridgehead and Spearhead Integrating EU and Turkish Foreign Policy", *CEPS EU-Turkey Working Papers*, No: 1, August 2004; Everts, Steven, "An Asset but not a Model: Turkey, the EU and the wider Middle East", *Centre for European Reform Essays*, October 2004; Grabbe, Heather, "European Union Conditionality and the Acquis Communautaire", *International Political Science Review*, Vol: 23, No: 3, 2002, s. 249-268; Grabbe, Heather, "From Drift to Strategy: Why the EU Should Start Accession Talks with Turkey", *Centre for European Reform Essays*, July 2004; Grabbe, Heather, "When Negotiations Begin: The next Phase in EU-Turkey Relations", *Centre for European Reform Essays*, November 2004; Gürsel, Seyfettin ve Dedeoğlu, Beril, *AB-Türkiye: Üyelik Yerine Özel Statü Tasarımının Analizi*, BETAM, Proje No: 107K208, Ocak 2010, Ankara; Hillion, Christophe, "Negotiating Turkey's Membership to the European Union: Can the Member States do as they Please?", *European Constitutional Law Review*, Vol: 3, No: 2, 2007, s. 269-284; Hughes, Kirsty, "Turkey and the European Union: Just another Enlargement? Exploring the Implications of Turkish Accession", *Friends of Europe Working Paper*, June 2004; International Crisis Group, *Turkey and Europe: The Decisive Year Ahead*, Europe Report No: 197, 15 December 2008; International Crisis Group, *Türkiye ve Avrupa: Geleceğe Doğru, Avrupa Raporu*, Avrupa Raporu No: 184, 17 Ağustos 2007; Kochenov, Dimitry, "Behind the Copenhagen façade: The Meaning and Structure of the Copenhagen Political Criterion of Democracy and Rule of Law", *European Integration Online Papers*, Vol: 8, No: 10, 2004; Lake, Michael, "Turkey in the European Union: a Personal View", *The Federal Trust European Essays*, No: 35, May 2005, s. 1-19; McLaren, Lauren M., "Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU", *European Union Politics*, Vol: 8, No: 2, 2007, s. 251-278; Müftüler-Baç, Meltem, *Enlarging the European Union: Where Does Turkey Stand?*, İstanbul, TESEV, 2002; Nicolaidis, Kalypso, "Turkey is European ... for Europe's sake", *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 2, No: 4, 2003; Nugent, Neill, "The EU's Response to Turkey's Membership Application: Not Just a Weighing of Costs and Benefits", *Journal Of European Integration*, Vol: 29, No: 4, 2007, s. 481-502; Öniş, Ziya, "Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era", *Turkish Studies*, Vol: 4, No: 1, 2003 s. 9-35; Reflection Group, *Project Europe 2030: Challenges and Opportunities*, May 2010; Ruiz-Jiménez, Antonia M. ve Torreblanca, José I., "European Public Opinion and Turkey's Accession. Making Sense of Arguments For and Against", *European Policy Institutes Network Working Paper*, No: 16, May 2007; Schimmelfennig, Frank, "Entrapped Again: The Way to EU Membership Negotiations with Turkey", *International Politics*, Vol: 46, No: 4, 2009, s. 413-431; Schimmelfennig, Frank, *et al.*, "Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey", *Journal of Common Market Studies*, Vol: 41, No: 3, 2003, s. 495-518; Sinnott, Richard, "Assessing the Implications of EU Enlargement for the Existing Member States: The Public Opinion Perspective", *EUI Working Papers*, RSCAS No: 2004/11, 2004; Sjursen, Helene, "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy", *Journal of Common Market Studies*, Vol: 40, No: 3, 2002, s. 491-513; The Independent Commission on Turkey, *Turkey in Europe: More than a promise?*, September 2004; Tocci, Natalie, "21st Century Kemalism-Redefining Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era", *Centre for European Policy Studies Working Document*, No: 170, September 2001; Tocci, Nathalie (Ed.), *Conditionality, Impact and Prejudice in EU-Turkey Relations*, TEPAV, 2007; Yılmaz, Hakan, "Indicators of EuroSupportiveness and EuroScepticism in the Turkish Public Opinion", *Observatory of European Foreign* Policy, EUTR No: 12/2003, 2003.

www.mfa.gov.tr; www.ab.gov.tr

Orta Doğu'yla İlişkiler

I) Arap Devletleriyle İlişkiler

A) AKP İktidarı Öncesinde İlişkilerin Durumu (2000-2002)

Cilt II'de bu konu 2000'lerin başında bittiği için, burada 2000'den itibaren ele alınarak incelenecektir.

2000'lerin başında, uluslararası kamuoyunun ilgisini Arap dünyasına çeken önemli gelişmeler oldu. Eylül 2000'de Filistin'de patlak veren İkinci İntifada (bkz. İntifada kutusu ve ayrıca s. 576 vd., Cilt II), bir yıl sonra ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları ve bunun arkasından ABD'nin Irak ve Suriye üzerindeki baskısını artırması gibi olaylar Türkiye'yi de bir bölge ülkesi olarak etkiledi. Bu dönemde Türkiye, özellikle Irak, Suriye ve Filistin konularında daha etkin bir dış politika izlemeye başladı.

Kasım 2002'ye kadar iktidardaki koalisyon hükümetinin ana ortağı olan ve Dışişleri Bakanlığını da elinde bulunduran Demokratik Sol Parti'nin (DSP) "bölge tabanlı dış politika" stratejisi, zaten, Türkiye'nin Batı'yla bağlantılarını bozmadan bölge ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirmeyi amaçlıyordu. Şubat 2001 krizinin (bkz. Cilt II, s. 215 vd.) ardından komşu Arap ülkelerinin pazarlarına daha çok ihtiyaç duyan Türkiye, 2000'de Dış Ticaret Müsteşarlığınca hazırlanmış olan Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi çerçevesinde bu ülkelerle ticareti artırmayı hedefledi. Böylece, 2002 sonunda, henüz AKP iktidar olmadan önce, özellikle Suriye ve Irak'la ilişkilerde gelişme sağlanmış, bu dönemde iyice kızışan Filistin meselesinde de 1990'lara göre daha dengeli ve duyarlı bir politika benimsenmişti.

1) Komşu Arap Devletleriyle İlişkiler

Suriye'yle İlişkiler

Adana Mutabakatı (bkz. Cilt II, s. 563 vd.) ile Türkiye-Suriye ilişkilerinde psikolojik bariyer aşılmış, ilişkilerin gelişebilmesi için gerekli güven ortamı sağlanmaya başlamıştı. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze töreni dolayısıyla Haziran 2000'de yaptığı Suriye ziyareti de ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmuştu. Hafız Esad'ın vefatı sonrasında oğlu Beşar Esad'ın iktidarı devralması sonucu Suriye'de yaşanan siyasal ve ekonomik değişim havası, iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir ivme kazandırdı.

Aslında, ilişkileri bozan bazı temel sorunlar 2000 yılında hâlâ masada duruyor-

du: Hatay sorunu ve su meselesi. Türk Dışişlerinin tutumu, ilişkilerin gelişmesinin önkoşulu olarak bu sorunların (özellikle Hatay sorununun) çözülmesi gerektiği yönündeydi. Ama daha sonra, özellikle TSK ve Suriye tarafının ısrarı üzerine pragmatik bir yaklaşım benimsenmiş ve Hatay konusunu sürece yayıp, işbirliği potansiyeli daha yüksek alanlarda ilişkileri geliştirme yönünde mutabakata varılmıştı (Altunışık ve Tür, s. 239).

2000'den itibaren ilişkilerde gözlenen ilk değişim, Adana Mutabakatına da uygun bir şekilde, karşılıklı üst düzey ziyaretlerdeki artıştı. Bu sayede hem iki ülke arasında sağlıklı bir diyalog ortamı oluştu, hem de başta güvenlik olmak üzere birçok alanda ikili anlaşmalar imzalanarak ilişkiler derinleştirildi. İlişkilerin ilerleme kaydettiği üç temel alandan bahsedilebilir: Güvenlik, su ve ekonomi. Burada çarpıcı olan nokta, eskiden iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren terörle mücadele ve su konularının artık temel işbirliği alanları haline gelmiş olmasıydı.

Güvenlik konusundaki temaslar iki alana odaklandı. Birincisi, iki ülke arasında daha genel kapsamlı bir askerî işbirliğinin sağlanmasıydı. Bu konudaki ilk önemli ziyaretler Ocak 2001'de karşılıklı olarak yapıldı. Sonuçta, 19 Haziran 2002'de Askerî İşbirliği Anlaşması ile Askerî Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalandı. İkincisi, terör ve kaçakçılıkla mücadeleydi. 10 Eylül 2001'de yasadışı göçle mücadele alanında Geri Kabul Anlaşması ve iki ülke içişleri bakanlıkları arasında İşbirliği Anlaşması yapıldı.

İkili ilişkilerin bir diğer sorunlu alanını oluşturan su meselesinde ise Türkiye, daha 25 Ocak 2001'de Suriye'ye su akışını artırıp iyi niyetini göstermek istemişti. Temmuz 2001'de taraflar arasında imzalanan İşbirliği Anlaşmasıyla, henüz nihai bir çözüme varılamasa da, olumlu işaretler ortaya çıkmaya başladı.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler uzun yıllar siyasi gerilimlerin gölgesi altında kalmıştı. Güvenlik ve su alanlarındaki temel pürüzlerin ortadan kalkmaya başlamasıyla, bu konuda da elverişli bir ortam oluştu. 1988'den beri toplanmayan Karma Ekonomik Komisyon (KEK) 2000 ve 2001'de birer kez toplandı ve imzalanan protokollerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedeflendi. Sınır bölgesinde yaşayan Türkiye ve Suriye vatandaşlarının bayramlarda akraba ziyareti yapmalarına izin verildi. 1993'ten beri işlemeyen Türkiye-Suriye demiryolu hattı 2001'de tekrar çalışmaya başladı.

Irak'la İlişkiler

Ocak 2000'den, AKP'nin iktidara geldiği Kasım 2002'ye kadar olan dönemde Türkiye'nin Irak politikasının iki temel ayağı vardı: 1) 1990'lar boyunca BM yaptırımları nedeniyle sekteye uğramış olan ticari ilişkileri yeniden canlandırmak için çabalamak; 2) Özellikle 2002 başından itibaren, Irak'a olası bir ABD askerî müdahalesini önlemek için ABD, Irak ve bölge ülkeleri nezdinde girişimde bulunmak.

Ticari ilişkilerden bahsederken, Körfez Savaşı öncesi dönemde Türkiye'nin Irak'la ticaret hacminin 3 milyar Dolar'a ulaştığını ve savaşın ardından uygulanan BM yaptırımları nedeniyle bu ilişkilerin büyük darbe yediğini, daha sonra BM'nin Gıda Karşılığı Petrol Programı çerçevesinde gerçekleşen karşılıklı ticaretin 2000'e gelindiğinde 1 milyar Dolar civarında seyrettiğini hatırlamak gerekir. Türkiye'nin bu dönemdeki tüm çabası, PKK'nın 1999'da ilan ettiği ateşkesin de etkisiyle bölgede oluşan

görece güvenli ortamda iki ülke arasındaki ticareti eski potansiyeline çıkarmaktı. Özellikle Şubat 2001 krizinden sonra, ekonomik istikrarı sağlamak için ihraç mallarına pazar bulma girişimleri yoğunlaşmış, bu çerçevede Irak da ön plana çıkmıştı.

Bu dönemde yalnızca Dış Ticaret Müsteşarı Kürşat Tüzmen'in Irak'a yaptığı ziyaret sayısı bile Türkiye'nin bu ülkeyle ticarete verdiği önemi açıkça gösterir. Öyle ki, Şubat 2000-2003 döneminde sekiz kere Bağdat'a giden Tüzmen'e Mart 2002'deki ziyareti sırasında Irak Başbakan Yardımcısı Hikmet el Azzavi, bu ülkeyi çok sık ziyaret ettiği için Bağdat'ta bir "garsoniyer açma" teklifinde bulunarak takıldı (*Hürriyet*, 16.03.2001). Irak'la Türkiye arasındaki KEK altı yıl aradan sonra ilk defa 2000'de toplandı, 2003'teki ABD işgaline kadar da her yıl toplanmaya devam etti. Bu süreç boyunca taraflar BM ambargosunun olumsuz etkilerinden yakındılar ve mevcut koşullar altında ticareti geliştirmek için çabaladılar. İki ülke arasında 20 yıla yakın zamandır işlemeyen demiryolu hattı da Mayıs 2001'de yeniden hizmete açıldı.

Türkiye'nin bu dönemdeki Irak politikasının ikinci ayağını bu ülkeye bir ABD askerî müdahalesini önleme çabaları oluşturdu. Özellikle 2002'den itibaren artan müdahale olasılığı Türkiye'yi temelde iki sebepten ötürü kaygılandırmaktaydı. Birincisi, kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkma olasılığıydı. İkincisiyse, Irak'la yeni yeni toparlanmaya başlayan ikili ticaretin ve tabii genel olarak Türkiye turizminin, yanı başındaki savaş nedeniyle tepetaklak olacağı kaygısıydı.

Türkiye, olası bir işgali önlemek amacıyla ABD, bölge ülkeleri ve Irak nezdinde çeşitli girişimlerde bulundu (işgal öncesi dönemde Türkiye ile ABD arasındaki görüşmeler ve kuzey Irak konusu için bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Bölge ülkeleri nezdindeki girişimler, önce, Komşuluk Forumunun, Irak'ın işgal edilmesi özelinde devreye sokulması çerçevesinde yapıldı. Bu forum ilk olarak, Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından Orta Doğu'da (özellikle Irak'ta) yeni krizlerin çıkmasını önlemek amacıyla 1998'de formüle edilmişti. Forumun tekrar devreye sokulması girişimi, başta Mısır olmak üzere bölge ülkeleri tarafından şüpheyle karşılandı ve somut bir sonuç veremediyse de, işgal sonrası dönemde AKP hükümeti tarafından oluşturulan Irak'a Komşu Ülkeler Toplantılarına ilham kaynağı olması açısından önemlidir.

Türkiye'nin bu dönemde Irak nezdinde yaptığı girişimler, Iraklı yetkililere ABD müdahalesi tehdidinin çok ciddi olduğunu, bundan hem Irak hem de Türkiye'nin zarar göreceğini anlatmak ve BM kararlarına uyulmasını telkin etmek şeklinde gelişti; ama somut bir sonuç vermedi. Çünkü Irak tarafının bunlara yanıtı genellikle, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olmadığı, BM kurallarına uyduğu ve Türkiye'nin olası bir ABD işgaline karşı çıkacağına inandığı yönündeydi.

2) *Filistin Sorunu ve Türkiye*

Eylül 2000'de Filistin topraklarında başlayan İkinci İntifada'yla birlikte bölgede gerilimin artması uluslararası toplumla beraber Türkiye'nin de dikkatini Filistin'e yoğunlaştırmasına yol açtı. Türkiye'nin bu dönemde bölgeye artan ilgisinin başlıca göstergesi, Dışişleri Bakanı Cem'in çatışmalar sürerken 2000-2002 arasında Filistin ve İsrail'e en az beş ziyarette bulunmasıydı. Filistin Ulusal Yönetimi Başkanı Yaser

Arafat'ın Ağustos 2000 ve Şubat 2001'de Türkiye'yi ziyareti ve Ecevit ile Arafat arasındaki mektup ve telefon trafiği, Türkiye'nin krizin giderilmesine yardımcı olmaya çalıştığının diğer önemli göstergeleri oldu.

Çatışmalar sırasında İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı sert politikanın Türk ve uluslararası kamuoyunda yarattığı infiale paralel olarak, üst düzey Türk politikacı ve bürokratların Filistin yanlısı söylemlerinde de gözle görülür bir artış meydana geldi. 12 Ekim 2000'de Dışişleri Bakanlığınca yapılan yazılı bir açıklamada, İkinci İntifada'ya sebebiyet veren olaylardan İsrail doğrudan sorumlu tutuldu ve bu ülkenin askerî harekatı bir an önce sona erdirmesi talep edildi. Türkiye, BM Genel Kurulunun Mayıs ve Ekim 2000'de aldığı İsrail'i kınama kararlarında Filistinliler lehine oy kullandı. Cumhurbaşkanı Sezer'in, 25 Ekim 2000'de İstanbul'da toplanan İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'nin (İSEDAK) 16. toplantısında İsrail'in politikasını eleştiren konuşması da bu anlamda dikkat çekiciydi.

Mart 2002'de İsrail'in Filistin Ulusal Yönetiminin merkezi olan Ramallah'ı işgal etmesiyle birlikte eleştirilerin dozu da arttı. Kuşkusuz bunlardan en çarpıcı olanı, Başbakan Bülent Ecevit'in, 4 Nisan 2002'deki parti grubu toplantısında, Filistin'in Cenin şehrindeki İsrail operasyonlarını "soykırım" olarak nitelemesiydi. Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir krize yol açacak ve iktidar koalisyonu içinde dahi tepkilere neden olacak bu açıklama, bir gün sonra düzeltilmiş de olsa, Türk yetkililerin Filistin yanlısı söylemlerinin geldiği aşamayı göstermesi açısından önemliydi. Filistin'e destek amacıyla Nisan 2002'de bölgeye giden bir Türk parlamenter heyetine, İsrail askerleri tarafından kötü muamele yapılması ve Ramallah'a geçememesi Türkiye'nin soruna duyarlılığını daha da artırdı.

Türkiye, 1990'larda Barış Süreci hız kazanmışken İsrail'le stratejik ilişkilerini geliştirmişti. İkinci İntifada'yla birlikte artan Filistin yanlısı çıkışlar 2000'lerde Türkiye'nin İsrail'le stratejik ilişkilere zarar vermeden taraflar arasında en azından söylemsel anlamda bir çeşit denge politikasına geçmekte olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle, İkinci İntifada sürerken Filistinli ve İsrailli yetkililer Ankara'yı ardı ardına ziyaret edip Türkiye'den karşı tarafı yatıştırmasını talep ettiler. Türkiye bu konumunu taraflar arasında arabuluculuk yaparak değerlendirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Çünkü bölgedeki nüfuz ve imajı henüz bu tarz bir arabuluculuk yapmasını sağlayacak kadar güçlü değildi.

B) AKP İktidarı Döneminde Türkiye ve Arap Dünyası (2002-2011)

AKP'nin Kasım 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin Arap dünyasına yönelik politikasında önemli bir dönüşüm yaşandı. Bu, her şeyden önce, AKP'nin benimsediği yeni dış politika stratejisinin bir sonucuydu. Bu strateji; 2002'de başbakanlık başdanışmanı, Mayıs 2009'da da dışişleri bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik doktrini çerçevesinde formüle edilmişti (bkz. ***Stratejik Derinlik Kitabı*** - **Bir Özet** kutusu, s. 135). Davutoğlu, Türkiye'nin hem coğrafi hem de tarihsel nedenlerle Orta Doğu bölgesinde daha etkin politika izlemesinin bir zaruret olduğunu belirtiyordu. Bu kapsamda, komşularla sorunların sıfıra indirilmesini ve bölgesel sorunların çözümü için Ankara'nın ritmik ve çok kulvarlı bir diplomasi an-

layışıyla hareket etmesini, sorunun tüm taraflarıyla sürekli iletişim halinde olmasını öngörüyordu (Davutoğlu, 2004). Bu dönemde Irak, Filistin ve Lübnan'da derinleşen krizlerin bölgeye yayılma potansiyeli, söz konusu stratejinin uygulanması için uygun bir zemin yaratıyor, Türkiye'yi Arap dünyasında hem eylem hem de söylem düzeyinde daha etkin bir rol oynama fırsatı yaratıyordu. Bu ortamda Türkiye, bir yandan Arap ülkeleriyle ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan da bölgesel sorunlara, çoğu zaman arabulucu ve kolaylaştırıcı olarak daha fazla müdahil olmaya başladı. Bunlar yapılırken, Arap kamuoyunun hissiyatına duyarlı bir söylem benimsemeye dikkat edildi. Bu sayede Türkiye, Arap dünyasında otonom bir etki alanı yaratamasa da, güvenilir bir bölgesel aktör olarak itibar kazandı.

Küresel ölçekte bakıldığında, Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi (BOP) kapsamında bölgeyi yeniden şekillendirmeye çabalayan ABD'nin (bkz. **Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)** kutusu, s. 267), Türkiye'nin Arap dünyasında artan etkinliğini özellikle 2005'ten itibaren destekleyip, kendi politikaları lehine kullanmaya çalıştığı gözlendi. Buna paralel olarak, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini 2005'ten itibaren daha da arttı. Ne var ki, zaman zaman Türkiye'nin bölgede Batı'yla karşı karşıya geldiği durumlar da oldu. Ama, 2011'de Arap ülkelerinde yükselişe geçen halk ayaklanmaları sırasında Ankara'nın birkaç istisna dışında genelde ABD ve AB'yle eşgüdüm halinde hareket etmesi, Türkiye'nin bölge politikasının Batı ekseninde kalmaya devam ettiğini gösterdi.

1) Irak'ın İşgali, Değişen Dinamikler, Irak'la İlişkiler

2000'lerde Orta Doğu'daki dengeleri değiştiren en önemli gelişme, Irak'ın 2003'te 49 ülke tarafından desteklendiği söylenen, aslında ABD ve İngiltere tarafından oluşturulup yöneltilen "Koalisyon Güçleri"nce işgal edilmesiydi. Bu sürecin Türkiye'nin dış politikasına ve uluslararası konumuna etkileri üç temel düzeyde saptanabilir: Birincisi, işgalin özellikle kuzey Irak sorunu bağlamında ABD-Türkiye ilişkileri üzerindeki etkisi (bu konu için bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü); ikincisi, işgalin Türkiye'nin Orta Doğu'daki konumuna ve bölgedeki diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerine etkisi; üçüncüsü, işgal'in Türkiye'nin Irak politikasına etkisi ve Türkiye-Irak ilişkilerinin gelişimi.

a) İşgalin Türkiye'nin Bölgedeki Konumuna Etkisi

İşgal sürecinde, Türkiye'yle Arap ülkeleri benzer kaygı ve çıkarlara sahip oldular ve böylece ortak bir zeminde buluştular. Başbakan Abdullah Gül'ün Ocak 2003'te gerçekleştirdiği Suriye, Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve İran'ı kapsayan ilk bölge turu, Irak konusundaki bu ortak kaygı ve çıkarların belirlenmesinde büyük rol oynadı. 90'larda oluşturulmaya çalışılan Komşuluk Forumunun başarılı bir yeniden denemesi (bkz. yukarıda: **Komşu Arap Devletleriyle İlişkiler** başlığı) sayılabilecek bu girişim sonucunda, Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları adı altında çeşitli düzeylerde periyodik olarak toplanacak bir bölgesel danışma mekanizması oluşturuldu ve ilk toplantı 23 Ocak 2003'te İstanbul'da yapıldı.

Bu temas ve toplantılarda iki ortak amaç öne çıktı: 1) Irak'ın işgalini önlemek

için bu ülke nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak Saddam rejimini uluslararası toplumla işbirliğine ikna etmek. Bölge ülkelerinin hepsi Saddam rejimine karşı olsa da, hiçbiri olası bir işgalin getireceği belirsizlik ve tehlikeleri göze almak istemiyordu; 2) Irak'ın işgali durumunda bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve ülkede istikrarın sağlanması için çaba harcamak. Zira Irak'ın olası parçalanması, bölgede genelde çok etnili ve/veya mezhepli yapılar üzerine inşa edilmiş devletler için kötü bir emsal teşkil edebilirdi. Nisan 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle beraber söz konusu toplanılarda çalışmalar ikinci amaç çerçevesinde yoğunlaştırıldı. Zamanla Kuveyt, Bahreyn ve yeni Irak yönetimini de içine alarak çerçeve büyütüldü. Komşu ülkelere ek olarak, Mayıs 2007'den itibaren ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya, Japonya ve Almanya'nın yanı sıra çeşitli uluslararası örgütlerin temsilcilerinin de katılımıyla genişletilmiş biçimde toplantılar düzenlenmeye başladı.

Komşu ülkelerin Irak üzerinde mutabakata vardıkları ve hemen hemen her toplantıda dile getirdikleri beş temel nokta şunlardı: 1) Irak'ın toprak bütünlüğü korunmalıdır; 2) Irak'ın doğal kaynaklarından tüm Irak halkı eşitçe yararlanmalıdır; 3) İşgal güçleri bir an önce Irak'tan çekilmelidir ve BM ülkede daha etkin rol almalıdır; 4) Ülkede faaliyet gösteren ve komşu ülkeleri tehdit eden terör grupları bir an önce etkisiz hale getirilmelidir; 5) Ülkedeki merkezî otorite güçlendirilmeli, siyasal ve ekonomik yeniden yapılanma sürecine destek verilmelidir.

Üzerinde mutabakata varılan bu hususlara rağmen, siyasal yeniden yapılanma sürecinde ülke içindeki etnik ve mezhepsel grupların ağırlıklarının ne olacağı konusunda taraflar arasında genel bir uyum yoktu. İran'ın, ülkedeki Şii unsurlar üzerinde herkesçe bilinen nüfuzu ve bu Şii unsurların yeni Irak siyasetindeki ağırlıkları, başta S. Arabistan ve Mısır olmak üzere bölgedeki tüm Sünni Arap ülkelerle birlikte Türkiye'de de kaygı uyandırmaktaydı. Buna karşılık, bu ülkelerin Irak'taki Sünni gruplar üzerinde benzer bir nüfuza sahip olduğu söylenemezdi. Türkiye, 2005 sonundan itibaren, Iraklı Sünni Araplar üzerinden siyaset yapmaya başladıysa da, en azından 2012'ye kadar ülkede İran'ınkine benzer bir etkinlik alanına sahip olamadı. Suriye'nin de eski Baasçılar üzerinden Irak siyasetine etki yapmaya çalıştığı iddia edilmekteydi. Bölge ülkelerini, Irak'taki iç çekişmeler konusunda birleştiren tek nokta, kuzeydeki Kürtlerin bağımsızlık taleplerine karşı oluşlarıydı. Hatta bunun sonucunda, Kürt grupların faaliyetlerinden mustarip olan Türkiye, Suriye ve İran arasında stratejik bir yakınlaşma meydana geldi.

Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini iki boyutta etkiledi: Her şeyden önce, ılımlı Sünni Arap rejimleri Türkiye'yi, işgal sonrası Irak'taki İran etkisine karşı bir denge unsuru olarak görmeye başladılar. Irak'ın bütününün yahut yalnızca güneyinin İran güdümünde bir Şii devletine dönüşmesinden çekinen Arap ülkeleri, sahip olduğu askerî ve ekonomik potansiyelle Türkiye'nin bunu engelleyebilecek yegane komşu olduğunun farkındaydılar. Irak'taki bu durum Orta Doğu'daki genel dengelere de yansıdı. Öyle ki, bu dönemde Türkiye'nin Filistin ve Lübnan sorunlarına artan ilgisi ve Suriye'yle gelişen ilişkileri de bölgedeki İran nüfuzunu kırıcı bir gelişme olarak algılandı ve bu nedenle Batı yanlısı Arap rejimleri tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmadı.

İkinci olarak, Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları Türkiye'ye, kuzey Irak konusundaki kaygılarını dile getirmek ve kendi politikasına bölge ülkelerinden destek ara-

mak için çok uygun bir fırsat sundu. Neredeyse bütün toplantılarda, PKK'nın kuzey Irak'taki faaliyetleri, Kerkük'ün statüsü ve Türkmenlerin durumuyla ilgili kaygılarını dile getiren Türkiye, Arap ülkeleri gözünde yükselen itibarını böylelikle kuzey Irak konusuna kanalize edebilmekteydi (bkz. **Irak Türkmenleri** kutusu, s. 272). Zaten bağımsız bir Kürt devletine karşı olan Arap devletleri, Türkiye'yi de bunu engelleyecek en önemli güç olarak gördüklerinden, genelde Türkiye'nin kuzey Irak politikasını desteklemeyi tercih ettiler. Bu durum, Türkiye'nin Kasım 2007'de başlayan sınır ötesi operasyonlarında açık bir şekilde ortaya çıktı ve Suriye tarafından desteklenen harekatlara Arap Birliği cihetinden de ciddi bir tepki gelmedi.

b) İşgal Sonrasında Türkiye'nin Irak Politikası

Irak'ın işgali sonrasında Türkiye'nin Irak'a yönelik politikasının birbirini etkileyen iki temel boyutu vardı: Birincisi, kuzey Irak odaklı güvenlik politikaları (bu konu için bkz. ABD ve NATO'yla İlişkiler bölümü); ikincisi, ülkenin ekonomik ve siyasi anlamda yeniden imarına ve istikrara kavuşmasına yönelik politikalar.

Ekonomik Boyut

Türkiye, ekonomik anlamda Irak'la 1980'lerden beri çok iyi ilişkiler içinde olmuştu. 1990-91'de Körfez Savaşıyla sekteye uğrayan bu ilişkiler 2000'lerin başında, iki tarafın da iradesiyle, Irak'a yönelik BM ambargosuna rağmen yeniden canlandırılmaya çalışılmıştı. Türkiye'nin, Kasım 2002'de AKP iktidara geldikten sonra da Irak'la ekonomik ilişkileri önemseyip olası bir işgale karşı çıkması, söz konusu tutumun bir hükümet politikası olmaktan ziyade devlet politikası haline geldiğini gösteriyordu. Bunun en belirgin kanıtı, bir önceki hükümet döneminde dış ticaret müsteşarlığı yapmış ve bu sıfatla Irak'ı birçok kez ziyaret etmiş olan Kürşat Tüzmen'in işgalden iki ay önce, Ocak 2003'te, bu sefer dış ticaretten sorumlu devlet bakanı olarak Türk işadamlarıyla gerçekleştirdiği Bağdat gezisi oldu.

Koalisyon güçlerine işgal sırasında Türkiye topraklarını açmayı amaçlayan tezkerenin 1 Mart 2003'te TBMM'de kabul edilmemesi (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü), Türkiye'nin işgal sonrasında Irak pazarından tamamen dışlanacağı korkusunu da beraberinde getirmişti. Türkiye'nin ekonomik olarak Irak'ın yeniden yapılandırılmasına katkı yapmaya hazır ve istekli olduğu, işgalin gerçekleştiği Nisan 2003'ten itibaren gerek hükümet yetkililerinin gerek Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Dış Ekonomik İlişiler Kurulu (DEİK) gibi kurumların ağzından her fırsatta dillendirilmekteydi. Bu konuda son sözü işgalci ülkeler söyleyecek olduğundan, onların da güvenini kazanacak çeşitli girişimler yapıldı. Bu girişimlerden en önemlileri şunlardı: 1) Mart 2003'te Türk hava sahasının işgal güçlerine açılması; 2) Haziran 2003'te İncirlik üssü, Mersin ve İskenderun limanlarının lojistik destek için işgalci güçlerin kullanımına açılması; 3) Irak'taki işgal gücüne katılmak üzere asker göndermek için Ekim 2003'te Meclis'ten tezkere geçirilmesi (asker gönderilmeyecektir; bkz. Dönemin Bilançosu bölümü).

ABD açısından düşünüldüğünde, Türkiye'nin Irak'ın istikrarı için yapacağı katkılar kolaylıkla gözardı edilemezdi. Birincisi, Türkiye, Irak ekonomisinin Akdeniz-Avrupa pazarlarına açılmasını sağlayacak en güvenli kapı konumundaydı. Zi-

ra Irak'ın hem Avrupa'yla kara bağlantısına sahip hem de Akdeniz'e kıyısı olan tek komşusu Türkiye'ydi. Akdeniz'e kıyısı olan diğer komşu ülke Suriye'nin ABD ve Irak'la yaşadığı sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye kapısının değeri daha da artıyordu. İkincisi, gerçi Irak Kürtlerinin bağımsızlığına karşı İran-Türkiye-Suriye bloku oluşmuştu ama, Irak'taki en önemli müttefiki Kürtlerin en azından ekonomik anlamda bekası için ABD'nin Türkiye'den başka işbirliği yapabileceği ülke yoktu. Üçüncüsü, Irak'ın komşuları arasında en gelişkin ve büyük ekonomiye sahip olması nedeniyle Türkiye, yeniden yapılandırmada rol almaya en ehil ülkeydi. Bu hususları değerlendiren ABD, Türkiye'nin Irak'ın yeniden imarına katkıda bulunmasına yeşil ışık yaktı. 1 Mart tezkeresinin Türkiye'nin dışlanmasına yol açacağı kehanetinde bulunanların tahminleri yanlış çıkmıştı.

Bunun üzerine Türkiye hemen harekete geçti. Eylül 2003'te Silopi'de kurulan üretim tesislerinden kuzey Irak'a elektrik ihraç etmeye başladı. 21 Kasım 2003'te Türkiye ile Irak Yönetim Konseyi arasında, ekonomik işbirliğini öngören bir mutabakat zaptı imzalandı. 13 Aralık 2003'te de ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan bir duyuruda, Irak'ın yeniden imarı çerçevesinde tahsis edilen 18,6 milyar Dolar'lık bütçeden Türk firmalarının da ana yüklenici olarak yararlanabileceği belirtilince, Türkiye'nin Irak'ın yeniden imarında oynayacağı rol tescillenmiş oldu. Böylece, iki ülke arasındaki sınır ticaretinin de önü iyiden iyiye açıldı. Haziran 2004'e gelindiğinde Habur sınır kapısından bir günde geçen TIR sayısı 4.000'i bulmuş ve bunlar ülkedeki işgalci güçlerin ihtiyaç duyduğu malların %60'ını karşılar hale gelmişti (Olson, "Turkey's Policies...", s. 66).

Türkiye'nin Irak'a 2003'te 828.000.000 Dolar olan toplam ihracatı 201 l'e gelindiğinde 8,314 milyar Dolar'a yükselmiş, toplam ticaret hacmi de 2003'te 942.000.000 Dolar'dan yine 2011'de 10,8 milyar Dolar'a fırlamıştı (bkz. 2003-2011 Türkiye-Irak Ticareti tablosu). Güvenlik gerekçeleriyle yapılamayan Uluslararası Bağdat Fuarı, 25-27 Mayıs 2004 tarihinde Diyarbakır'da düzenlendi ve 2006'dan itibaren her yıl Gaziantep'te Irak Uluslararası Fuarı açılmaya başladı. Haziran 2011'de altıncı kez kapılarını ziyaretçilere açan Fuar, Türkiye'nin Irak ekonomisinin dünyaya açılan kapısı haline geldiğinin göstergesiydi. 19 Mayıs 2006'da ABD Dışişleri Bakanlığı Irak koordinatörü James Jeffrey, hiçbir ülkenin Irak'ın ekonomisine Türkiye kadar destek vermediğini ifade ederek, ABD hükümetinin bu durumdan memnuniyetini dile getirdi. Türk müteahhitlik firmaları, 2003-2009 arasında ülkede toplam 7,5 milyar Dolar değerinde 495 proje gerçekleştirdiler. Ekim 2009'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'ın başkanlığındaki ticaret heyetinin Basra, Erbil ve Musul ziyareti, ekonomik ilişkilerin gelişimine daha da katkıda bulundu.

2003-2011 Türkiye-Irak Ticareti (milyon $)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	829	1.821	2.750	2.589	2.845	3.917	5.126	6.043	8.314
İthalat	113	468	459	376	645	1.321	952	1.355	2.505
Toplam	942	2.289	3.209	2.965	3.490	5.238	6.078	7.398	10.819

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, *Dış Ticaret Verileri (Ocak 2012)* <http://www.ekonomi.gov.tr/>.)

İki ülke arasındaki ilişkiler, enerji alanında da olumlu gelişmeler kaydetti. Çeşitli Türk enerji şirketleri, yabancı ortaklarıyla birlikte 2004'ten beri kuzey Irak'ta zaten faaliyet göstermekteydiler. 8 Ağustos 2007'de iki ülke arasında enerji alanında imzalanan işbirliği anlaşmasıyla, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) ülkedeki petrol ve doğalgaz ihalelerine davet edilmesi ve Irak doğalgazının Avrupa'ya Türkiye üzerinden aktarılması konusunda ortak çalışma yapılması kararlaştırılmıştı. Ama Bağdat'ın Nisan 2008'de açıklamış olduğu, Irak'ın güneyindeki petrol ve doğalgaz rezervlerinde arama ve işletme ihalelerine katılacak şirketler listesinde TPAO'nun yer almaması, ilişkilerde kısa süreli bir krize yol açtı. Bunun teknik bir meseleden kaynaklandığını belirten Bağdat, daha sonra Türkiye'nin ısrarı üzerine TPAO'nun yabancı ortaklarla ihalelere katılmasına izin verdi. Ama TPAO, bu karar sonrasında yabancı ortaklarla girdiği ihaleleri kazanamadı. Temmuz 2009'da yapılan açıklamalarda, ikinci tur ihalelere TPAO'nun yabancılarla ortaklık kurmadan da katılabileceği belirtildi. Aralık 2009'da gerçekleşen ikinci tur ihalelerde TPAO'nun %10 paya sahip olduğu uluslararası şirketler birliği, Kut'taki Bedran petrol yatağının geliştirilmesi için açılan ihaleyi kazandı. Mayıs 2010'daysa TPAO, Çinli ortağı CNOOC International ile birlikte Bağdat'ın güneyindeki Misan ilinde bulunan petrol yataklarının geliştirilmesi için Irak hükümeti ile anlaşma imzaladı. Daha sonra, gene TPAO'nun içinde bulunduğu iki uluslararası şirketler birliği, Ekim 2010'da yapılan Siba ve Mansuriye doğalgaz sahalarının işletme ihalelerini kazandı. Bununla ilgili belgeler Haziran 2011'de imzalandı. Bu arada, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı 2008 başında yeniden faaliyete geçti ve aynı yıl içinde BOTAŞ, Tekfen ve TPAO tarafından inşa edilecek Irak-Türkiye doğalgaz boru hattı için fizibilite çalışmalarına başlandı.

Siyasal Boyut

İşgal sonrasında hızla gelişen ekonomik ilişkilerin aksine, Irak'ın siyasal yeniden yapılanması sürecinde Türkiye'nin rol üstlenmesi, görece geç bir dönemde gerçekleşti (bkz. **Saddam Sonrası Irak'ta Siyasal Yeniden Yapılanma (2003-2011)** kutusu, s. 410). Türkiye'nin Irak politikası 2003'te Irak'taki işgal gücüne asker gönderme tartışmalarıyla sınırlı kalmıştı. 2005'e kadar ise, daha çok, kuzey Irak'ın bağımsızlığı, PKK'nın bölgedeki faaliyetleri, Kerkük'ün statüsü ve Türkmenlerin hakları üzerinde yoğunlaştı. Bu dönemde Türkiye'nin ülkedeki gruplar üzerindeki etkisi de Türkmenlerin belli bir kısmından öteye geçemedi. Aynı dönemde ABD, daha çok Kürtlere dayanıp Sünni Arapları dışlayan ve gevşek bir federasyonu salık veren bir Irak politikası izlemekte olduğundan, Türkiye'nin Irak'taki siyasal süreçlerden dışlanması kaçınılmaz hale gelmişti.

ABD ve Türkiye'nin Irak politikalarında 2005-2006 döneminden itibaren bir uyum ve örtüşme meydana gelmeye başladı. Irak'ta şiddetin artması ve istikrarın bir türlü sağlanamaması üzerine ülkedeki tüm grupları siyasal sürece dahil etme konusunda daha kararlı davranmaya başlayan ABD, bu yöndeki çabalarında Türkiye'den büyük destek aldı (ABD'nin işgal sonrası Irak politikasındaki dönüşüm için bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Nitekim işgal dönemindeki ilk seçimlerin 2005'te yapılıp anayasa hazırlık sürecine girilmesiyle birlikte, Türkiye Irak'la daha yakından, daha geniş ve farklı biçimde ilgilenmeye başladı. Bunda etkili olan faktörlerin birincisi, kuzey Irak politikasının başarılı olması için bunun bütüncül bir

Saddam Sonrası Irak'ta Siyasal Yeniden Yapılanma (2003-2011)

Irak'ın işgali, Nisan 2003'te tamamlandı. Fakat işgal güçleri Irak'ı denetim altına alamadılar. Etnik ve mezhepsel siyaset Irak'ta giderek arttı. Ülke, güvenlik sorununun bir türlü çözülemediği, dış etkinin giderek arttığı istikrarsız bir yer haline geldi.

Nisan 2003-Haziran 2004 arasında, başında bir ABD'linin bulunduğu Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) iktidardaydı. GKY, eski Irak ordusunu dağıttı ve yönetim kademelerini Baas'tan arındırdı. Temmuz 2003'te eski muhalif ve sürgündeki Iraklılardan oluşan bir Irak Yönetim Konseyi kurdu. Haziran 2004'e kadar faaliyet gösteren bu Konsey, yeni anayasal sisteme geçiş sürecinin esaslarını oluşturan Geçiş Yönetim Yasası'nı hazırladı. 28 Haziran 2004'te tüm yetkiler, ABD ve müttefikleri tarafından oluşturulan Irak Geçici Hükümeti'ne devroldu. Başbakanlığı seküler bir Şii Arap (Iyad Allavi), devlet başkanlığını da seküler bir Sünni Arap (Gazi el Yaver) üstlenmişti.

30 Ocak 2005'te anayasayı hazırlayacak meclis için genel seçimler yapıldı. Sünni Arapların boykot ettiği bu seçimler (toplam katılım: %58) sonucunda, Şii ağırlıklı Birleşik Irak İttifakı (BII) mecliste çoğunluğu elde etti. Nisan 2005'te Kürt Celal Talabani devlet başkanlığına seçildi, Mayıs 2005'te de, başında Şii Arap Ibrahim Caferi'nin bulunduğu geçiş hükümeti göreve başladı. Irak'ı federal bir cumhuriyet olarak tanımlayan ve Erbil, Süleymaniye, Duhok eyaletlerinden oluşan Kürdistan Bölgesel Yönetimini tanıyan anayasa 15 Ekim 2005'te referandumla kabul edildi.

Aralık 2005'te parlamento seçimi yapıldı. BII gene çoğunluğu elde etti. Mayıs 2006'da, Şii Araplar ile Kürtler arasında kurulan koalisyon, Sünni Araplara da sınırlı bir temsil sağlayarak, Şii Arap Nuri el Maliki önderliğinde hükümeti kurdu.

2006'da doruğa ulaşan direniş hareketleri ülkeyi iç savaşın eşiğine getirirken, Maliki hükümeti de koalisyondan çekilmeler sonucu zayıfladı. Bu dönemde meclis ve hükümeti en çok meşgul eden konular federalizmin sınırları, tartışmalı Kerkük eyaletinin gelecekteki statüsü, Baas'tan arındırma süreci, ABD askerlerinin çekilmesi ve (petrol gelirinin Kürtlere mi Bağdat'a mı gideceği sorusu önemli olduğu için) Petrol Yasası oldu.

Mart 2010'da ikinci parlamento seçimleri yapıldı. Seçimlerde Iyad Allavi'nin öncülüğündeki seküler El Irakiye grubu birinci, Başbakan Maliki'nin Şii ağırlıklı Kanun Devleti grubu ikinci oldu. 9 ay süren pazarlıklardan sonra, Iran'ın baskısıyla Şii grupların birleşmesi sonucunda, hükümeti kurma görevini yeniden Maliki üstlendi. Allavi de bir ara çözüm olarak, yeni kurulan ve yetkileri tartışmalı olan Ulusal Yüksek Stratejik Politika Konseyi başkanlığına getirildi. El Irakiye'nin koalisyon hükümetine dahil olması, Sünni Arapların siyasal sürece katılımında eskiye göre önemli bir gelişmeydi. Bu arada Talabani de, Kasım 2010'da yeni meclis tarafından ikinci kez cumhurbaşkanı seçildi.

19 Ağustos 2010'a gelindiğinde, ABD Irak'taki muharip birliklerinin tamamını çekmiş bulunuyordu. Ülkedeki her türlü Amerikan askerî mevcudiyeti 18 Aralık 2011'de sona erdi. Bunun hemen ertesinde, Şii politikacılara suikast düzenlettiği iddiasıyla Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi (Sünni Arap) hakkında çıkartılan tutuklama kararı ve artan şiddet olayları, Irak'taki mezhepsel gerilimin gelecekte daha da artacağı sinyalini veriyordu.

(N. Yeşilyurt)

Irak politikasının parçası haline gelmesi gerektiğinin farkına varılmasıydı. Bu da, Bağdat'taki merkezî siyasal otoritenin yeniden yapılanması sürecinde daha etkin bir rol oynamaktan geçmekteydi. Bunun için de, AKP iktidarının genel Orta Doğu politikasının temel yöntemlerinden birinin Irak özelinde de uygulamaya konulma-

Necef/Irak'ta bir toplama kampında bir iraklı oğlunu teskin etmeye çalışıyor. Kaynak: *NTV On Yıl*, s. 234.

sı, yani ülkedeki tüm siyasi gruplarla diyalog kurulması gerekiyordu. İkinci faktör ise, ABD'nin, 2005'ten itibaren BOP kapsamında Türkiye'ye bölgedeki demokratik dönüşümü destekleme konusunda daha fazla siyasal rol ve öncelik verme politikası izlemeye başlamasıydı (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, s. 387-392). ABD'ye göre, bu demokratik dönüşümün yaşanmakta olduğu bölge ülkelerinin başında Irak geldiği için, Türkiye'nin buradaki siyasal dönüşümde daha fazla rol alması kaçınılmazdı.

Türkiye, bu dönemde Irak'taki temsilî kurumların gelişimine ve yeni bir anayasa hazırlanmasına tam destek verdi. Celal Talabani'nin Nisan 2005'te Irak'ın yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmesini memnuniyetle karşıladı. Daha da önemlisi, seçimleri boykot eden Iraklı Sünni Arapların siyasal sürece dahil olması için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Gül, Ocak 2005 seçimleri öncesinde, Iraklı Sünnilere, Şiilerin 1932'deki seçimleri boykot ederek sistemin dışında kaldıklarını hatırlatarak aynı hatayı bu sefer kendilerinin yapmamaları çağrısında bulundu. Daha sonra, Aralık 2005 seçimleri öncesinde ABD'nin Bağdat Büyükelçisi Zalmay Halilzad ve Irak'taki Sünni grupların temsilcilerinden Tarık Haşimi'yle İstanbul'da bir araya gelen Gül, Haşimi'yi seçimlere katılma konusunda ikna etmeye çalıştı. 16 Aralık 2006'da Saldırganlığa Karşı Küresel Direniş Girişiminin İstanbul'da düzenlediği toplantıya, Taliban ve El Kaide'yle bağlantılarından şüphe edilen Iraklı Sünni Ulema Komitesi lideri Şeyh Haris El Dari'nin davet edilmesi, Türkiye'nin Sünni gruplar üzerinde etki kurma politikasını simgelemekteydi. Son olarak Mart

ve Mayıs 2009'da ABD ile Sünni direnişçiler arasında gerçekleşen görüşmelere Türkiye'nin arabuluculuk yapması, Sünniler üzerinde kurulmaya çalışılan etkinin ABD tarafından da desteklendiğini göstermekteydi.

2005 sonrası dönemde Türkiye, Iraklı Sünni Araplar üzerinde etki kurma girişimini sürdürürken, ülkedeki bölünmüşlüğü gidermek için Iraklı Şii Araplarla da temas sağlamaya özen gösterdi. Her şeyden önce, Şii İbrahim Caferi ve Nuri el Maliki'nin başbakanlıklarında kurulan Bağdat hükümetleriyle temasa geçme konusunda diğer Arap ülkeleri temkinli davranırken, Türkiye herhangi bir tereddüt göstermedi. Kasım 2008'de İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Necef kentine giderek Şii ruhani lider Ali Sistani'yle bir görüşme yaptı. Mayıs 2009'da Iraklı Şii Mehdi Ordusunun lideri Mukteda El Sadr'ın, Kasım 2009'da da Irak İslami Yüksek Konseyi Başkanı Ammar El Hekim'in Türkiye'ye gelişi ve ağırlıklı olarak Şiilerin yaşadığı Basra kentinde Haziran 2009'da bir Türk konsolosluğunun faaliyete geçmesi bu alanda atılmış diğer önemli adımlar oldu.

ABD'yle varılan ve Türkiye'nin kuzey Irak'a sınır ötesi operasyon yapmasının yolunu açan Kasım 2007 mutabakatıyla (bkz. ABD ve NATO'yla İlişkiler bölümü), Iraklı Kürtler ile Türkiye arasındaki siyasal diyalogun önündeki engeller kalkmış, Türkiye'nin ülkede doğrudan temasa geçmediği önemli bir grup kalmamıştı. Bu ortamda, Talabani'nin Mart 2008'de cumhurbaşkanı sıfatıyla Ankara'ya yaptığı ilk ziyareti, Gül'ün cumhurbaşkanı sıfatıyla Mart 2009'da yaptığı ilk Bağdat ziyareti izledi. Başbakan Erdoğan'ın Temmuz 2008'deki Bağdat ziyareti sırasında oluşturulan Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, siyaset, ekonomi ve güvenlik alanlarında iki ülkenin ilgili bakanları arasında düzenli bir toplantı mekanizması kurdu. İkili ilişkilerin tarihî bir zirve yapmasının önünü açan bu mekanizma, Türkiye'nin 2011 sonunda ABD askerlerinin çekilmesiyle Irak'ta oluşacak güç boşluğunu doldurmaya hazırlandığının göstergesiydi.

Irak'ta 7 Mart 2010'da gerçekleşen parlamento seçimlerinin ardından uzun süren ve nihayet 22 Aralık 2010'da tamamlanan hükümet kurma maratonu, Türkiye'nin Irak'taki siyasi konumunu ve nüfuzunun sınırlarını göstermesi açısından önemliydi. Türkiye'nin açıktan destek vermese de, yeni Irak başbakanı olarak görmeyi tercih ettiği İyad Allavi'nin önderliğindeki seküler El Irakiye grubu, seçimlerden birinci olarak çıkmasına rağmen hükümeti kurma görevini elde edemedi. Bu görev, İran'ın baskıları sonucunda ikinci kez Nuri El Maliki'ye verildi. Türkiye'nin El Irakiye grubuna verdiği üstü kapalı desteğin, bu grubun muhalefetine rağmen Kasım 2011'de ikinci kez Irak cumhurbaşkanı seçilen Celal Talabani tarafından ağır bir dille eleştirilmesi ilişkilerde kısa süreli bir krize yol açtıysa da, Talabani'nin daha sonra gelen tekzibi tansiyonu düşürdü.

Sonuçta, Maliki önderliğinde kurulmasına rağmen El Irakiye grubunu da içeren ve bu sayede Sünni Arapları eskisine göre daha sıkı bir şekilde siyasal sürece entegre eden yeni koalisyon hükümeti Türkiye tarafından desteklendi. Ocak 201 l'de Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Mart 2011'de Başbakan Erdoğan'ın Irak ziyaretleri bu desteği kanıtladı. Gene bu yıl içerisinde, Iraklı Şii Arap, Sünni Arap ve Kürt siyasetçiler Ankara'yı ziyaret ederek Türkiye'yle diyalogu sürdürmeye gayret ettiler. Ama Aralık 2011'de ABD'nin Irak'taki tüm askerî birliklerini çekmesini izleyen süreçte ülkede tırmanışa geçen mezhepsel gerginlik Türkiye'yi zor durumda bıraktı. Erdoğan'ın,

9 Ocak 2012'de Irak Başbakanı Maliki'yi hedef alan açıklamaları, Türkiye'nin Irak siyasetindeki görece tarafsız konumunu bundan sonra çok kolay sürdüremeyeceğine işaret ediyordu.

MİTİNG GİBİ KARŞILAMA

Irak'a giden Başbakan Erdoğan, Bağdat'ta 'Mazlumların Sesi Hoşgeldiniz' pankartıyla ve iki kilometreyi bulan kortejle karşılandı

Türkiye, Libya'da üç görev üstlendi

NATO, KOMUTAYI RESMEN DEVRALDI

Sabah, 29.03.2011.

2) Suriye'yle İlişkiler ve Lübnan Politikası

1998-2002 arasındaki gelişmeler sonucunda, Türkiye-Suriye ilişkilerinin artık su, terör ve Hatay sorunlarıyla malul olmayacağı anlaşılmıştı. Bundan sonra bu konulardaki anlaşmazlıklar pek gündeme gelmedi, geldiğinde de siyasi ve ekonomik ilişkilerdeki derinleşmeyi olumsuz etkilemedi. Suriye'yle gelişen ilişkiler, bu dönemde Lübnan'da art arda meydana gelen krizlerin çözüm sürecinde, Türkiye'nin geçmişe göre daha etkin bir rol almasının yolunu da açtı.

a) Küresel ve Bölgesel Dinamikler Işığında Suriye'yle Siyasi İlişkilerin Gelişimi

2002 sonrası dönemde Türkiye-Suriye siyasi ilişkileri, daha çok Suriye'nin komşularında ve komşularıyla ilişkilerinde meydana gelen kriz ve gelişmeler tarafından şekillendirildi. Bölgesel dinamikler olarak da adlandırılabilecek olan bu kriz ve gelişmelerin, söz konusu dönem boyunca iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırdığı gözlendi. Buna karşılık, başlangıçta ilişkilerin gelişmesine engel gibi görünen küresel ölçekli unsurlar da vardı. Bunların başında ABD'nin Suriye üzerinde artan baskıları gelmekteydi. Zira, 11 Eylül olayları sonrasında ABD yönetiminin Arap/İslam coğrafyasında izlediği saldırgan politika çerçevesinde 2001'de Afganistan, 2003'te Irak işgal edilmiş; bölgedeki diğer "asi" devletler üzerindeki baskılar artmaya başlamıştı. Bu "asi" devletlerin başında da Suriye ve İran gelmekteydi. 1998'den beri Suriye'yle ikili ilişkilerinde ilkbahar dönemini yaşayan Türkiye bu baskılardan ister istemez etkilendi. Ama ABD yönetimi zamanla, Türkiye'nin Suriye'yle yakın ilişkilerini kendi bölge politikaları lehine kullanabileceğinin farkına vardı. Söz konusu bölgesel ve küresel dinamiklerin kesişim noktasında, Türkiye'nin, Suriye perspektifinden bağımsız bir Lübnan politikası oluşturmaya başladığı da gözlendi.

i) Irak'ın İşgali ve Kürt Sorunu

İlişkileri etkileyen bölgesel dinamiklerin başında, Irak'ın işgali gelmekteydi. Suriye de Türkiye gibi işgale karşı çıkıyordu; çünkü işgal, her şeyden önce, ABD muharip birliklerinin Suriye'nin yanı başında konuşlanmasına yol açarak ABD baskısı altındaki ülkenin kuşatılmışlık hissini artırmaktaydı. İkinci olarak, işgal sonucunda Irak'ın etnik ve mezhepsel temelde parçalanma olasılığı, Irak gibi çok etnili ve çok

mezhepli bir yapıya sahip olan Suriye'de ister istemez bir tedirginlik yaratmıştı. Bu ikinci neden, benzer sorunlardan mustarip olan Türkiye ile Suriye arasında yeni bir işbirliği alanı doğurdu. Irak'taki gelişmeleri kontrol altında tutmak amacıyla gerçekleştirilen Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları ve bu çerçevede kuzey Irak'taki Kürt bölgesinin bağımsızlık kazanması olasılığına karşı oluşan Türkiye-Suriye-İran bloku, bu işbirliğinin en önemli göstergesiydi.

Irak'ın işgaliyle Türkiye-Suriye yakınlaşması artarken, ABD baskısı Türkiye'yi daha ihtiyatlı davranmaya zorlamaktaydı. Zira ABD Kongresi, 2003 baharında, Suriye'ye karşı yeni bir yaptırım yasası hazırlamaya girişmişti. Bu yasa, Irak'tan sonra İran ve Suriye'nin de askerî müdahaleye maruz kalacağı söylentilerini artırmıştı. Bu durumun Türkiye için yarattığı açmazı, dönemin Dışişleri Bakanı Gül'ün 2 Mayıs 2003'teki bir basın açıklamasında sarf ettiği şu sözler özetlemektedir: "Bir Kürt Devleti oluşumu karşısında İran ve Suriye de bizimle beraber rahatsızlık hissediyor. Farklı algılamalara neden olmamak için üçlü bir toplantı yapmadık. İran ve Suriye'yi farklı tarihlerde ziyaret ettim" (*Ayın Tarihi*, 02.05.2003).

Irak'ın işgaliyle birlikte, iki ülkenin kendi içinde yaşadığı Kürt sorunu da yeni bir boyut kazandı. 1998 Adana Mutabakatı uyarınca Suriye PKK'ya olan desteğini çekmişse de, kendi Kürtleri ile sorun oluşturmasından tedirgin olduğu için, bu örgütle açıktan mücadele etmiyordu. Bu nedenle, Beşar Esad'ın Ocak 2004'teki Türkiye ziyareti sırasında Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök PKK'yla mücadele konusunda Suriye'den daha somut destek beklediklerini belirtmişti. Ama Mart 2004'te Suriye'nin Kürt yoğunluklu kenti Kamışlı'da bir futbol maçı sonrasında meydana gelen, 27 ölü, 120 yaralıyla sonuçlanan ve rejim karşıtı bir havaya bürünen etnik çatışmalar Suriye'nin kendi Kürt meselesi ve bunun kuzey Irak'taki siyasal gelişmelere duyarlılığı konusunda teyakkuza geçmesine neden oldu.

Kamışlı Ayaklanmasını çok sert bir şekilde bastıran Suriye yönetimi, 2004'te silahlı eylemlerine yeniden başlayan PKK'nın Suriye'deki uzantılarıyla mücadelede Türkiye'ye daha somut destek vermeye başladı. Bu bağlamda en dikkat çekici gelişmeler şöyle sıralanabilir:

Cumhuriyet, 29.03.2012.

1) 2003-2007 arasında toplam 73 PKK'lı Suriye tarafından Türkiye'ye teslim edildi ve böylece Suriye Türkiye'ye en fazla PKK'lı teslim eden ülke oldu (*Star*, 29.03.2008);

2) Temmuz 2005'te PKK'nın Bingöl'de gerçekleştirdiği bir saldırı Suriye tarafından kınandı; bu, Suriye'nin resmen kınadığı ilk PKK eylemiydi;

3) Nisan 2007'de iki ülke, Suriye'deki PKK unsurlarına yönelik ortak bir operasyon gerçekleştirdi ve bunun sonucunda, aralarında PKK'nın Suriye'deki lideri Sadık Aslan'ın da bulunduğu yedi örgüt mensubu yakalandı;

4) Ekim 2007'de, Türkiye'nin kuzey Irak'a ABD'nin itirazlarına rağmen sınır ötesi bir operasyon yapmayı gündemine aldığı bir dönemde, B. Esad'ın böyle bir askerî tedbirin arkasında olacaklarını açıklamasıyla, Türkiye'nin kuzey Irak'a yönelik bir operasyonu Suriye tarafından ilk defa desteklenmiş oldu;

5) Haziran 2010'da 11 PKK'lının Suriye güvenlik güçleri tarafından öldürülmesinin ardından gerçekleşen operasyonda PKK'yla ilişkili 400 kişinin Suriye güvenlik güçlerince gözaltına alındığı iddia edildi.

Tüm bu gelişmeler, Irak'ın işgali ertesinde yeni boyut kazanan Kürt meselesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine katkıda bulunduğunu gözler önüne sermekteydi.

ii) Lübnan'da Meydana Gelen Krizler

Bu dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen bir diğer bölgesel dinamik, Lübnan'da meydana gelen olaylar ve Türkiye'nin burada aldığı yeni roldü. 90'lar boyunca Türkiye-Lübnan ilişkileri Suriye'nin gölgesinde kalmıştı. Öyle ki, Lübnan'la terörle mücadele kapsamında ortak hareket etme konusu bile, 1998 Adana Mutabakatında ele alınmıştı. Bunun en önemli nedeni, 1989 Taif Anlaşmasına dayanarak Lübnan'da asker bulunduran Suriye'nin bu ülkenin iç ve dış politikasını da büyük oranda kontrol altında tutmasıydı.

Türkiye, 2004'ten itibaren Lübnan'la ikili ilişkilerini geliştirmeye başladı. Bunun nedenlerinden ilki, Suriye'yle ilişkilerin düzelmesiyle, Türkiye'nin Lübnan'la doğrudan ilişkiye geçmesi önünde bir engel kalmamasıydı. Bir diğer neden, Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda bölgedeki diğer çok mezhepli ve/veya çok etnili devletlerin desteğini sağlamak açısından Lübnan'ın Türkiye için önemli bir ülke haline gelmesiydi. Son olarak, Türkiye'nin bu dönemde gerçekleştirdiği Kıbrıs açılımı (bkz. **Kıbrıs Konusu** bölümü) çerçevesinde güney Kıbrıs'la (Kıbrıs Cumhuriyeti) tarihsel olarak iyi ilişkilere sahip Lübnan'ın desteğinin alınması önemliydi. Bu ortamda ilk ziyaret Lübnan tarafından geldi. Nisan 2004'te Dışişleri Bakanı Jean Obeid, bir ay sonra da Başbakan Refik Hariri Türkiye'yi ziyaret ettiler. Bu ziyaretlerde, Türkiye'nin Kıbrıs ve Orta Doğu açılımları ile Irak sorunu üzerinde duruldu ve iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmasına dair bir karar alındı. Ardından Dışişleri Bakanı Gül'ün Temmuz 2004'te gerçekleştirdiği Beyrut ziyareti de, 21 yıldan beri bir Türk dışişleri bakanının yaptığı ilk Lübnan ziyareti idi ve AKP yönetimindeki Türkiye'nin bu ülkeye verdiği önemi kanıtladı.

Hariri Suikastı

Türkiye'nin 2004'teki Lübnan açılımı, 2005'ten itibaren Lübnan'da meydana gelen ve içine Suriye ve İsrail'i de alan krizler dizisinden hemen önce gerçekleşmesi açısından önemliydi. 1989'dan beri Suriye'nin denetiminde görece istikrarlı bir seyir izleyen Lübnan siyaseti 2005'ten itibaren yeniden çalkalanmaya başladı. Ama 1989 öncesinden farklı olarak, artık Lübnan siyasetine müdahil olan ülkeler arasında Türkiye de bulunuyordu. Üstelik, Türkiye-Suriye ilişkileri bir ölçüde Lübnan'daki krizler etrafında şekilleniyordu. Bu krizler dizisi Şubat 2005'te Suriye karşıtı eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin Beyrut'ta bir bombalı saldırı sonucu öldürülmesiyle başladı. Batı, suikastın arkasında Suriye'nin olduğu iddiasıyla bu ülke üzerindeki baskıyı artırmış ve bu çerçevede ABD, 2003'ten beri Suriye'ye karşı uyguladığı ambargoyu genişletme kararı almıştı.

Baskılar sonucunda Lübnan'daki askerî birliklerini kademeli olarak geri çekmek zorunda kalan Suriye'nin bu süreçte Türkiye'ye yaptığı destek çağrısı karşılıksız kal-

madı. Cumhurbaşkanı Sezer'in 13 Nisan 2005'te yapılması planlanan Suriye gezisi, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Eric Edelman'ın tüm eleştirilerine rağmen, iptal edilmedi. Şam yönetimi Sezer ziyaretinin ABD'nin baskılarına rağmen gerçekleşiyor oluşunun çok önemli ve anlamlı olduğunu belirtti. Ama ziyaret sırasında Türk tarafı asker çekme ve suikastı aydınlatma konularında Batı'nın taleplerini Şam yönetimine iletmekten geri kalmadı. Başbakan Erdoğan 15 Haziran 2005'te Beyrut'a giderken, Suriye askerlerinin Lübnan'dan tamamen çekilmesinin Türkiye'nin telkinleri sayesinde gerçekleştiğini ileri sürdü. Kasım 2005'te Şam'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Gül, Hariri suikastının aydınlatılması için BM'ce yürütülen soruşturmada işbirliği yapmaları yönünde Suriye makamlarına telkinde bulundu. Suikastın aydınlatılması isteği, Lübnan Başbakanı Fuad Sinyora'nın Nisan 2006'daki Türkiye ziyaretinde de Erdoğan tarafından dile getirildi.

Bu krizin iki önemli sonucu oldu: 1) Türkiye artık Lübnan sorununa resmen müdahil oldu ve Suriye'nin bu ülkeden askerlerini çekmesiyle beraber Şam'dan bağımsız bir Lübnan politikası oluşturmaya başladı; 2) Suriye'ye karşı cephe alması yönünde 2005'e kadar Türkiye'ye baskı yapan ABD, bu ülkeyi ılımlı bir eksene çekme konusunda Türkiye'den yararlanabileceğini anladı ve Türkiye-Suriye yakınlaşmasına itiraz etmeye son verdi.

Lübnan (Temmuz) Savaşı

Bölgedeki ikinci kriz dalgası, 25 Haziran 2006'da Hamas'ın İsrailli asker Gilat Şalit'i kaçırmasıyla Gazze'de başladı ve 12 Temmuz 2006'da Lübnan sınırındaki Hizbullah-İsrail çatışmalarıyla Lübnan'a sıçradı. 34 gün süren ve Temmuz Savaşı olarak da bilinen bu şiddet dalgasında birçok Lübnan şehrinin İsrail tarafından bombalanması sonucunda en az 1.500 Lübnanlı sivilin hayatını kaybettiği tahmin edilmekteydi.

Türkiye ilk aşamada, Gazze'de başlayan krizin bölgeye yayılmasını önlemek için ABD'nin de teşvikiyle Suriye nezdinde girişimlerde bulundu. Zira Haziran ayında İsrail jetleri Şam üzerinde kışkırtıcı uçuşlar yapmaya başlamışlardı. 4 Temmuz 2006'da Başbakanlık Başdanışmanı Davutoğlu Şam'a gönderildi. B. Esad ile görüşen Davutoğlu, Hamas'ın Siyasi Büro Şefi Halid Meşal'e de dolaylı yollardan Türkiye'nin itidal mesajını iletti. Bu girişimlerin etkisiyle Suriye, kriz Lübnan'a sıçradıktan sonra bile olaylara açıktan bir müdahalede bulunmadığı gibi, İsrail'in kışkırtmalarını da yanıtsız bıraktı. Bu ziyaret, ABD'nin Türkiye-Suriye ilişkilerini artık kendi bölge politikası yararına kullanmaya başladığını göstermiş oldu.

Çatışmalar Lübnan'a sıçradığında, İsrail bombardımanını sert bir dille eleştiren Türkiye'nin bu krizin çözümüne en önemli katkısı, Güvenlik Konseyinin 14 Ağustos 2005'te aldığı 1701 sayılı ateşkes kararı çerçevesinde gerçekleşti. Bu karar henüz müzakere aşamasındayken, Türkiye, Lübnan'ın güneyindeki BM Lübnan Geçici Görev Gücüne (UNIFIL) asker gönderme isteğini belli etti. ABD, İsrail ve BM tarafından desteklenen bu katkıya Türkiye'de başta Cumhurbaşkanı Sezer ve ana muhalefet partisi CHP olmak üzere geniş bir kesim karşı çıkıyordu. Ordunun da bu konuda hükümet kadar hevesli olduğu söylenemezdi (*Evrensel*, 19.08.2006). Türkiye'nin UNIFIL'e katkıda bulunmasına karşı çıkanlar şu gerekçeleri ileri sürüyorlardı: 1) Türk askerinin Lübnan'da dolaylı yoldan Hizbullah'ı etkisiz hale getirmesi isteniyor ki bu, Türkiye'yi bölgede İsrail'in maşası haline getirir; 2) Söz konusu

karar, Türkiye'nin ABD ve İsrail tarafından aşama aşama Orta Doğu girdabına çekilmesi planının adımlarından birisidir; 3) Türkiye'nin kendisi kuzey Irak kaynaklı ciddi bir terör sorunu yaşıyorken, Türk askerlerinin Türkiye'nin güvenliğiyle doğrudan ilgisi olmayan bir bölgeye gönderilmesi ulusal güvenliğe aykırı bir harekettir.

Bu itirazlara karşı AKP hükümetinin en temel savı, söz konusu gücün Hizbullah'ı silahsızlandırmak gibi bir görevi olmayacağı ve Türkiye'nin yakın çevresindeki krizlere seyirci kalan edilgen bir dış politika anlayışını artık geride bırakması gerektiğiydi. Sonuçta, Dışişleri Bakanı Gül'ün İsrail, Filistin, Suriye ve Lübnan nezdinde yaptığı görüşmelerden sonra hükümet, uluslararası ve bölgesel konjonktürün UNIFIL'e katılım için uygun olduğuna kanaat getirerek, Türk askerinin Lübnan'a gönderilmesine ilişkin tezkereyi TBMM'ye gönderdi. Tezkere 5 Eylül 2006'da Meclis'te kabul edildi ve Türk birlikleri Lübnan'daki görevlerine Ekim ayı içerisinde başladılar.

Türkiye'nin ülke içindeki tüm muhalefete rağmen UNIFIL'e katılım kararı alması, özel olarak Lübnan ve genel olarak Orta Doğu politikasında bundan sonra daha etkin biçimde yer alma iradesini ve bunun, gerek bölgesel gerek (başta ABD olmak üzere) küresel aktörler tarafından desteklendiğini gösteriyordu. Bu krizin Lübnan özelinde yol açtığı sonuçlara bakılacak olursa, Türk yetkililerin İsrail saldırılarına yönelik sert eleştirileri, Lübnan'a yardım toplamak amacıyla düzenlenen uluslararası konferanslara Türkiye'nin etkin katılımı ve Türk Kızılayı ve çeşitli STK'ların savaş sırasında ve sonrasında Lübnan'da düzenlediği yardım faaliyetleri, neredeyse tüm Lübnanlı gruplar arasında Türkiye'nin itibarının artmasına neden oldu. Öyle ki, UNIFIL kapsamında yabancı güçlerin güney Lübnan'a konuşlanmasına karşı olan Hizbullah bile Türkiye'nin bu güce katılımını destekler hale geldi. Lübnanlı Ermenilerin Türk askerine itirazları da öteki gruplar üzerinde herhangi bir etki yapmadı. UNIFIL kapsamında bölgeye giden Türk birliklerinin gerçekleştirdiği yeniden yapılandırma faaliyetleri bu itibarın daha da artmasına katkıda bulundu (Veysel Ayhan, "Türkiye-Lübnan İlişkileri...", s. 6-17).

Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet Krizleri

Bu dönemde Lübnan'daki üçüncü kriz dalgası; Gelecek Hareketi önderliğindeki Batı yanlısı, Suriye karşıtı 14 Mart İttifakı ile Hizbullah önderliğindeki İran ve Suriye yanlısı 8 Mart İttifakı arasında, Hariri suikastını aydınlatmak amacıyla BM Güvenlik Konseyi tarafından kurulan Uluslararası Lübnan Özel Mahkemesiyle işbirliği yapma konusunda ortaya çıktı. 14 Mart İttifakı, mahkemeyi desteklerken, 8 Mart ittifakı bunun Hizbullah'ı köşeye sıkıştırmayı amaçlayan bir ABD-İsrail tezgahı olduğunu iddia ediyordu. Bu konudaki anlaşmazlığın bir türlü aşılamaması, Lübnan'da cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin ve yeni kurulacak hükümetin kompozisyonuna dair görüşmelerin tıkanmasına yol açtı. Aralık 2006'da başlayan kriz, tarafların Mayıs 2008'de Katar'ın başkenti Doha'da anlaşmasıyla bir süreliğine sona erdi. Türkiye, Doha Anlaşmasına giden süreçte Lübnanlı tüm gruplar, Suriye, İran ve Katar nezdinde yaptığı girişimlerle çözüme varılmasında kolaylaştırıcı bir rol üstlendi. Kriz çözüldükten sonra, cumhurbaşkanı seçilen Mişel Süleyman'ın 25 Mayıs 2008'deki yemin törenine Başbakan Erdoğan ve Katar Başbakanı Şeyh Hamad çözümün mimarları olarak davet edildiler. M. Süleyman'ın Nisan 2009'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, 54 yıl aradan sonra iki ülke arasında devlet başkanı düzeyindeki ilk

temas idi. Bu ziyaret sırasında imzalanan birçok anlaşma dışında Süleyman, Türkiye'nin Doha sürecine yaptığı katkıdan övgüyle bahsetti. 14 Mart İttifakı önderliğinde Kasım 2009'da kurulan yeni hükümetin başbakanı Saad Hariri'nin bundan iki ay sonra, Ocak 2010'da gerçekleştirdiği Ankara ziyareti, Türkiye'nin Lübnan siyasetindeki önemini teyit ediyordu. Bu ziyaret sırasında başta vize muafiyeti, sağlık, askerî işbirliği ve tarım olmak üzere çeşitli alanlarda bir dizi ikili anlaşma imzalandı.

Türkiye bu krizin öncesinde ve sonrasında Lübnan'ın istikrarı için rol alırken, hiçbir Lübnanlı grubun hamiliğine soyunmamaya özellikle özen gösterdi. Dışişleri Bakanı Gül, daha Mart 2007'de, Arap Birliği dışişleri bakanları toplantısında konuşurken Türkiye'nin Lübnanlı bütün gruplara eşit mesafede olduğunu vurgulamıştı. Lübnan'da Suriye ve İran'ın Şiiler, Körfez ülkelerinin Sünniler, Batı ülkelerinin Hıristiyanlar üzerindeki etkisine benzer bir nüfuz alanına sahip olmayan Türkiye, bu ülkede etkin olmanın tek yolunun tarafsız ve nesnel bir yaklaşım sergilemekten geçtiğini görmüştü. Edinilen izlenim, bu konudaki samimiyetine tüm tarafları inandırmış olduğu yönündeydi.

Hizbullah Krizi

Lübnan'da dördüncü kriz dalgası 2010'un ikinci yarısında, Uluslararası Lübnan Özel Mahkemesi savcısının hazırlamakta olduğu iddianamede Hizbullah'ın suçlanacağı söylentilerinin uluslararası medyada artmasıyla birlikte baş gösterdi. Bu ortamda, Başbakan Erdoğan'ın Kasım 2010'da gerçekleştirdiği Lübnan ziyareti sırasında Sünni ağırlıklı kuzey Lübnan'ın Akkar bölgesinde halka hitaben bir konuşma yapması ve bunun ülkedeki Sünniler tarafından coşkuyla karşılanması, Türkiye'nin tarafsızlığına bir miktar gölge düşürdü. Üstelik bu ziyaretin Şii ağırlıklı güney Lübnan'ın Bint Cebel bölgesinde halka hitap eden İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın ziyaretinden bir ay sonra gerçekleşmesi, Türkiye'nin tarafsızlığı hususundaki şüpheleri biraz daha artırdı. Buna rağmen Türkiye, krizin aşılması için çaba gösteren Suriye ve S. Arabistan'a destek olduğu gibi, hiçbir Lübnanlı grupla da diyalogu kesmedi.

Erdoğan'ın Akkar'da yaptığı konuşmaya bölge halkı yoğun ilgi göstermişti. Kaynak: http://beirutspring.com/blog/wp-content/uploads/2010/11/erdogan-akkar-1.jpg

Kıbrıs Pürüzü

2005 sonrası dönemde Türkiye'nin Lübnan'la ilişkilerinde ortaya çıkan tek pürüz, 14 Mart Hareketi önderliğindeki Lübnan hükümetinin, 17 Ocak 2007'de güney Kıbrıs'la Doğu Akdeniz'de petrol ve doğalgaz araştırması konusunda gizli bir anlaşma imzalamasıydı. Bu duruma sert tepki gösteren Türkiye, Lübnan-güney Kıbrıs yakınlaşmasına karşı Suriye'den anlamlı bir destek buldu. Güney Kıbrıs'ın bu hamlesine misilleme olarak Ağustos 2007'de KKTC yetkilileri Şam'a giderek Suriye'yle ilişkile-

rin geliştirilmesi yönünde görüşmelerde bulundular. Bu görüşmelerde alınan kararlar uyarınca Eylül 2007'de Magosa-Lazkiye feribot seferleri başladı. Böylece Türkiye, Suriye'yle arasındaki iyi ilişkilerin dengeleyici işlevini hem Lübnanlı gruplara hem de güney Kıbrıs'a hatırlattı. Daha sonra, 14 Mart Hareketinin lideri Saad Hariri, güney Kıbrıs'la yapılan anlaşmanın aceleyle verilmiş bir kararın sonucu olduğunu ve Türkiye'yle ilişkilerin kendileri için önem taşıdığını açıkladı. Lübnan parlamentosu da, Türkiye'yle ilişkilerin daha fazla bozulmaması için söz konusu anlaşmayı onaylamadı.

iii) Suriye-İsrail Gerilimi ve Türkiye'nin Arabuluculuğu

2000'li yıllarda Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen bir diğer bölgesel dinamik, Suriye ile İsrail arasında teknik olarak devam eden savaş durumuydu. Bu durumu sona erdirmek amacıyla arabuluculuk girişimlerinde bulunan Türkiye'nin, bu dönemde Suriye-İsrail ilişkilerine özel önem vermesinin nedeni, iki ülke arasında patlak verecek olası bir savaşın, Türkiye'nin "arada kalmasına" yol açıp Orta Doğu açılımını tehlikeye atacak olmasıydı. Bu arabuluculuk girişimleri de, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelmiş olduğu ileri aşamaya işaret ediyordu. Zira 90'ların sonlarında Suriye'yle savaşın eşiğine gelen Türkiye, 2000'lerde onun İsrail'le arasını yapmaya çalışan bir ülke konumuna gelmişti.

İsrail'le Suriye arasındaki son doğrudan görüşmeler ABD'nin gözetiminde Ocak 2000'de gerçekleşmiş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İsrail jetleri Şam yakınlarında bulunan ve Filistinli İslami Cihat örgütüne ait olduğu söylenen bir eğitim kampını 5 Ekim 2003'te bombalayınca, Türkiye arabuluculuk girişimlerine başladı. Aralık 2003'te İsrailli yetkililer, B. Esad'ın Ocak 2004'teki Türkiye ziyareti öncesinde arabuluculuk konusunu Türk yetkililere açtılar ve olumlu karşılık aldılar (Murat Yetkin, *Radikal*, 26.12.2003). Suriye, Türkiye'nin arabuluculuğu fikrini kabul etti. Ama görüşmelerin resmî devlet yetkilileri kanalıyla yapılması yönündeki ısrarı İsrail tarafından kabul edilmeyince bu girişim sonuçsuz kaldı. Bu arada, iki ülkenin kimliği açıklanmayan bir Avrupalı arabulucunun yardımıyla ve gayri resmî hükümet temsilcileri kanalıyla Eylül 2004-Temmuz 2006 arasında gizli görüşmeler gerçekleştirdiği iddia edildi (Eldar, 2007).

2006 yazındaki Gazze ve Lübnan krizlerinden sonra taraflar 2007'de görüşmelere yeniden başlama iradesini ortaya koyunca, iki ülke arasında Türkiye'nin arabuluculuğu yine gündeme geldi. Böylece Türkiye, Nisan 2007'den itibaren mesaj taşımaya başladı. İsrail jetlerinin Eylül 2007'de Suriye'nin kuzey doğusundaki bir askerî tesisi Türk hava sahasını kullanarak bombalaması üçlü ilişkilerde geçici bir kriz yarattıysa da, İsrail'in sessizlik politikası ve Suriye'nin meseleyi büyütmemesi sayesinde arabuluculuk süreci önemli bir zarar görmedi. 24 Mayıs 2011'de yayınlanan Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu raporunda, söz konusu tesisin gizli nükleer faaliyetlerde kullanıldığının kuvvetle muhtemel olduğunun belirtilmesi, Suriye'nin olayı neden fazla büyütmeyip, İsrail'le görüşme sürecine devam ettiğine dair önemli bir fikir veriyordu. Türkiye'nin arabuluculuk çabaları Nisan 2008'de B. Esad tarafından doğrulandı. Dolaylı görüşmeler Mayıs 2008'de başladı. Durumun ABD tarafından da memnuniyetle karşılanması, bu ülkenin Türkiye-Suriye yakınlaşmasına olumlu yaklaşımının devam ettiğinin göstergesiydi (Migdalovitz, s. 6-7).

Ama doğrudan görüşmelere başlanması için Barack Obama'nın ABD başkanı olarak görevi devralacağı 20 Ocak 2009 tarihinin beklenmesi gerekiyordu, zira Suriye, doğrudan görüşmelere yeni ABD yönetiminin katkısının şart olduğunu belirtmişti. Fakat Aralık 2008'de İsrail Gazze'de operasyon başlatınca, bunu protesto eden Suriye dolaylı görüşmelerden çekildi. Böylece Türkiye'nin arabuluculuk görevi de sona erdi. Bundan sonra Türkiye, tarafların istemesi halinde arabuluculuğa hazır olduğunu belirttiyse de, İsrail'de Mart 2009'da göreve gelen Netanyahu hükümeti görüşmelere yanaşmadı (bkz. aşağıda: **İsrail'le İlişkiler** başlığı). Suriye ise görüşmelerin yeniden başlaması durumunda Türkiye'nin arabuluculuk rolünün elzem olduğunu belirtmeye devam etti. Öyle ki, Mavi Marmara baskınıyla birlikte Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri kopma noktasına geldiği zaman, Esad İsrail'in hamlesini sert bir dille kınamakla birlikte, bu krizin Türkiye'nin bölgedeki arabulucu rolünü zayıflatacağını belirterek endişelerini dile getirdi.

İzleyen süreçte, Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri gittikçe kötüleşirken, Suriye'yle ilişkiler hiç olmadığı kadar iyileşmeye devam etti. Öyle ki, Suriye 2009 yazında Irak'la ciddi bir sorun yaşadığında iki ülke arasında arabuluculuk yapma görevi gene Türkiye'ye düştü. Üstelik, iki ülkenin de Arap olması, Türkiye-Suriye ilişkilerinin Suriye'nin birçok Arap ülkesiyle arasındaki ilişkiden daha iyi bir seviyeye geldiğine işaret ediyordu. Zaten B. Esad, daha 8 Ekim 2006'da ülkesinin Arap ülkelerinden çok Türkiye ve İran'dan destek gördüğünü belirtmişti (*Ayın Tarihi* 08.10.2006). Nisan 2009'da iki ülke kara kuvvetleri, sınır bölgesinde tarihte ilk kez ortak bir tatbikat yaptılar, ardından da iki ülke arasında Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması imzalandı. Eylül 2009'da imzalanan Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşmasıyla, dışişleri, enerji, ticaret, bayındırlık, su ve içişleri bakanlarının periyodik olarak toplanacağı bir işbirliği mekanizması kuruldu. Bu kapsamda Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2009'da 10 bakan ve 200 işadamıyla birlikte gerçekleştirdiği Şam ziyaretinde 50'den fazla anlaşmanın imzalanması ikili ilişkilerin geldiği seviyeyi gösteriyordu. Esad'ın Mayıs 2010'daki Türkiye ziyareti de tam bir dostluk havasında geçti ve iki ülkenin bölgesel konulardaki ortak duruşları teyit edildi.

Erdoğan ve Esad eşleriyle birlikte. Kaynak: http://guncelyorum-canadil.blogspot.com/2011/12/kuresel-guclerin-ortadogu-stratejisinde.html

iv) Arap Baharının Suriye'deki Etkileri ve İlişkilerin Kötüleşmesi

Arap dünyasında Tunus ve Mısır'daki rejimleri yıkan, Libya'da iç savaş ve uluslararası müdahaleye neden olan isyan dalgasının Mart 2011'de Suriye'ye sıçraması (bkz. **Arap Baharı** kutusu, s. 51), Türkiye-Suriye ilişkilerini derinden etkiledi. Libya'da Kaddafi rejimi altında bir çözüm bulma ve uluslararası müdahaleyi önleme yönündeki başarısız çabalarından belli dersler çıkaran Türkiye (bkz. aşağıda: **Arap Dünyasına Siyasal Açılım ve Filistin Politikası** başlığı), Suriye'deki hesaplarını Esad rejiminin devrileceği varsayımı üzerinden yaptı. Esad'ın devrilmesi durumunda Suri-

ye'de oluşacak iktidar boşluğunun Suriyeli ve Türkiyeli Kürtler üzerindeki olası etkilerinden endişe duyan Türkiye, Esad'a karşı daha farklı bir politika benimseyerek, Suriye'deki gelişmeler üzerindeki kendi kontrol kapasitesini artırmaya gayret etti. Bu kapsamda Başbakan Erdoğan, Suriye'de isyanın başladığı Mart 2011'de Esad'a halkının sesini dinlemesi yönünde çağrı yaparak, Türkiye'nin Suriye'de olanlara sessiz kalamayacağını belirtti. Türkiyeli yetkililerin reform çağrıları sonuç vermezken, ülkede artan şiddet olaylarından kaçıp Türkiye'ye sığınan Suriyeli sivillerin sayısının kısa sürede 10.000'e ulaşması, iki ülke arasındaki gerginliği artırdı. 2011 yazında bir yandan Türkiye'nin mülteci akınına karşı Suriye içinde bir tampon bölge oluşturacağı yönünde söylentiler yayılırken, diğer yandan Suriye ordusu sınır bölgesindeki hareketliliğini artırarak Türkiye'ye gözdağı veriyordu.

Suriyeli muhaliflerin Mayıs ve Temmuz 2011'de sırasıyla Antalya ve İstanbul'da toplantı yapmasına müsaade edilmesi, Ankara'nın Esad rejimiyle köprüleri atacağının ilk işaretlerini veriyordu. Erdoğan'ın, 'Suriye, bizim iç meselemizdir' deyip, Türkiye'nin sabrının tükenmekte olduğunu belirtmesinin ardından, Davutoğlu 9 Temmuz'da Şam'a giderek, ülkede akan kanı durdurmak için son kez girişimde bulundu. Bunun da sonuç vermemesi üzerine, Arap Birliği ve Batı'yla eşgüdüm halinde daha net bir Esad karşıtı politika izleyen Türkiye, Eylül'de muhaliflerin İstanbul'da Suriye Ulusal Konseyi'ni oluşturmasına izin verdi. Ankara bu yolla, Suriye'de Esad'dan sonra ortaya çıkacak siyasal gelişmeler üzerindeki kontrol kapasitesini artırmayı amaçlıyordu. Buna karşılık, Esad rejimi Türkiye'yi isyancıları kışkırtmak, silahlandırmak ve hatta eğitmekle suçladı. Kasım 2011'de Suriye'deki Türkiye temsilciliklerine ve bir Türk hac kafilesine yapılan saldırılar, Türkiye'nin Suriye'ye karşı tavrının iyice sertleşmesine neden oldu. Öyle ki, Başbakan Erdoğan, 22 Kasım'daki açıklamasında Esad'a Kaddafi'nin sonunu hatırlatarak, geç olmadan görevden çekilmesi yönünde çağrıda bulundu.

Arap Birliği'nin 27 Kasım 2011'de Suriye'ye karşı aldığı yaptırım kararı Türkiye'den tam destek buldu ve Ankara 30 Kasım'da Suriye'ye yaptırım uygulamaya başladı. Bu kapsamda, 2009'da oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (bkz. aşağıda: **İkili İlişkilerin Ekonomik Boyutu** başlığı) askıya alındı; bazı Suriyeli yetkililerin ve işadamlarının mal varlıkları donduruldu ve seyahatleri yasaklandı; Suriye'ye askerî malzeme satış ve geçişi durduruldu; Suriye merkez bankasıyla ilişkiler dondurulduğu. Buna karşılık Suriye hükümeti, Aralık 2011'den itibaren serbest ticaret anlaşmasını askıya alarak, sınır ticareti üzerindeki vergi ve harçları artırdı. Ayrıca, Esad rejiminin Türkiye'ye karşı, PKK'nın Suriye kolu olan Demokrat Birlik Partisi'yle (PYD) işbirliği yapmaya başladığı yönünde haberler gelmeye başladı (*Vatan*, 22.02.2012). İkili ilişkiler, 1998'den beri en kötü zamanını yaşıyordu.

b) İkili İlişkilerin Ekonomik Boyutu

1998 ertesinde iyileşmeye başlayan ekonomik ilişkiler, AKP hükümeti döneminde de gelişmeye devam etti. İki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmak için yapılan en önemli girişim, Aralık 2004'te serbest ticaret anlaşmasının imzalanması ve Ocak 2007'de yürürlüğe girmesiydi. 2007'ye gelene kadar 800.000.00 Dolar civarında seyreden ticaret hacmi, o yıl görülmemiş bir artış göstererek 1 milyar Dolar sınırını aştı ve 2010'da 2,5 milyar Dolar'a ulaştı. Fakat 2011'de Suriye'de çıkan siyasal ka-

rışıklıklardan sonra ikili ilişkilerin bozulması, ticareti olumsuz etkiledi (bkz. **2001-2011 Türkiye-Suriye Ticareti** tablosu).

2001-2011 Türkiye-Suriye Ticareti (milyon $)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	281	267	411	395	552	609	798	1.115	1.425	1.845	1.611
İthalat	463	506	413	358	272	187	377	639	328	663	524
Toplam	744	773	824	753	824	796	1.175	1.754	1.753	2.508	2.135

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, *Dış Ticaret Verileri (Ocak 2012)* <http://www.ekonomi.gov.tr/>.)

Gene anılan dönemde, iki ülke arasındaki turizm işbirliği faaliyetlerinin ve buna paralel olarak karşılıklı ziyaretçi sayısının istikrarlı bir şekilde arttığı gözlendi. Bu alanda en çarpıcı gelişme, Suriye'ye giden Türkiyeli turist sayısında görüldü. 2000'de 9.000 civarında olan bu sayı, 2009'da yaklaşık 40 kat artarak 400.000'e yaklaştı (bkz. **2000-2011 Türkiye-Suriye Karşılıklı Ziyaretçi Sayısı** tablosu). Ocak 2004'te B. Esad'ın Ankara ziyareti sırasında imzalanan Turizm Karma Komisyon VI. Dönem Protokolü ve 2004-2008 arasında yıllık olarak düzenlenen Türkiye-Suriye Bölgesel Turizm İşbirliği Toplantıları karşılıklı turizmin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Eylül 2009'dan itibaren iki ülke arasında turistik vizelerin kaldırılmasıyla, 2010'da karşılıklı ziyaretçi sayısında bir önceki yıla göre neredeyse yüzde yüzlük bir artış gerçekleşti. Henüz resmî rakamlar açıklanmamış olmakla birlikte, 2011'de Suriye'ye giden Türkiyeli sayısında, ülkedeki iç çatışmalar nedeniyle ciddi bir düşüş olduğu tahmin edilmektedir. Buna mukabil, Türkiye'ye gelen Suriyeli sayısı artmaya devam etti.

2000-2011 Türkiye-Suriye Karşılıklı Ziyaretçi Sayısı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Türkiye'ye gelen Suriyeli	122.417	109.723	126.428	154.823	195.597	288.626	277.779	332.840	406.935	509.679	899.494	974.054
Suriye'ye giden Türkiyeli	9.140	14.073	23.382	23.545	70.298	172.245	246.177	248.943	288.327	381.677	864.988	-

(Tablo: N. Yeşilyurt)
(Kaynak: TÜİK, *Turizm İstatistikleri* <www.tuik.gov.tr>; Suriye Turizm Bakanlığı, *Turizm İstatistikleri* <www.syriatourism.org>)

İki ülke arasında ekonomik işbirliğinin geliştiği bir başka alan su politikasıydı. Sınır aşan suların kullanımı bu dönemde, iki ülkeyi karşı karşıya getiren bir sorun olmaktan çıktı. Türkiye, Suriye'ye Fırat'tan 1987 Protokolü gereği saniyede 500 m3 su bırakmaya devam etti, ama kuraklık dönemlerinde bu rakamda azalmalar oldu. Suriye'nin geçici olarak daha fazla su bırakılması talepleri Türkiye tarafından genelde olumlu karşılandı. 2004'te Asi nehri üzerinde ortak bir baraj (Dostluk Barajı) yapımı çalışmalarına başlanması ve Suriye'nin Dicle'den su çekme talebinin Türkiye tarafından olumlu karşılanması, su konusundaki işbirliği potansiyelinin taraflarca keşfedildiğini gösteriyordu. Taraflar, 1982-1992 arasında görev yapmış olan Türkiye-Suriye-Irak Üçlü Teknik Komite'nin su sorununa nihai bir çözüm bulmak amacıyla tekrar faaliyete geçmesi hususunda anlaştılar. Bunun yanı sıra, Üçlü Bakanlar Toplan-

tıları yapılarak sorunun çözümü için gerekli diyalog ortamı sağlandı. Dostluk Barajı'nın inşası için 2010 başında iki ülke arasında mutabakat zaptı imzalandı ve Şubat 2011'de iki ülke başbakanının katılımıyla görkemli bir temel atma töreni gerçekleşti.

Diğer alanlarda göze çarpan proje ve gelişmeler şu şekilde özetlenebilir: 1) TPAO'nun, Suriye devlet petrol şirketiyle ortak olarak, Suriye ve üçüncü ülkelerde petrol araması kararlaştırıldı; 2) Arap Doğalgaz Boru Hattı projesiyle ilgili çalışmalar sürdürüldü; 3) İki ülke elektrik şebekeleri birleştirildi ve Türkiye Suriye'ye elektrik ihraç etti; 4) Temmuz 2006'dan itibaren Lazkiye-Mersin arasında feribot seferleri yapıldı; 5) Suriye devlet demiryolları Türkiye tarafından iyileştirildi ve Halep-Gaziantep arasında yolcu taşımacılığı başladı. Ayrıca hızlı tren hattı yapılması için çalışmalar hızlandırıldı; 6) Mevcut sınır kapıları modernize edildi, Nusaybin-Kamışlı sınır kapısının ortak kullanımı ve bu bölgeye yeni bir sınır kapısı açılması kararlaştırıldı; 7) Nisan 2005'te Türkiye-Suriye Bölgelerarası İşbirliği Programıyla Halep, Gaziantep ve Kilis ekonomileri birbirine bağlandı; 8) Suriye, Mart 2005'te Gaziantep'te konsolosluk açtı.

Türkiye ve Suriye arasındaki vize uygulamasının kaldırılması büyük sevinç yaratmıştı. Kaynak: http://www.gto.org.tr/haberdetaylist.php?tripping=305

Eylül 2009'da iki ülke arasında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi ve Haziran 2010'da Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında oluşturulan Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi'nin faaliyetleriyle birlikte ekonomik ilişkilerdeki derinleşmenin önü iyice açılmış oldu. Ama 2011'de bozulan siyasal ilişkiler sonucunda uygulamaya konan karşılıklı yaptırımlar, bu derinleşmeyi engelledi.

3) Arap Dünyasına Siyasi Açılım ve Filistin Politikası

a) Genel

AKP iktidarı döneminde Türkiye, Arap dünyasındaki siyasi etkinliğini komşu Suriye ve Irak'ın ötesine genişletmeye gayret etti. Bu çerçevede, geniş Arap coğrafyasındaki siyasal sorunlara daha fazla müdahil oldu ve buradaki önemli siyasal aktörlerle ilişkilerini geliştirdi.

Arap Birliğiyle İlişkilerin Gelişmesi

Türkiye'nin Arap dünyasında artan siyasi etkinliğinin ilk göstergesi, Arap Birliği'yle ilişkileri geliştirme çabalarıydı. Bu bağlamda Türkiye'nin 2003'ten itibaren bu örgü-

te gözlemci statüsüyle katılmaya başlaması önemli bir gelişmeydi. Bunun dışında, 2006'da oluşturulan Türk-Arap İşbirliği Forumu 2008'de dışişleri bakanları düzeyinde ilk toplantısını yaptı. Türkiye'nin 2009-2010 dönemi için BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine adaylığının Arap Birliği üyelerince desteklenmesi gelişen ilişkilerin önemli somut sonuçlarından biriydi.

Arap Birliği'yle ilişkilerdeki bu ilerlemede, Türkiye'nin örgüt içindeki geleneksel güç odakları S. Arabistan ve Mısır'la gelişen ilişkilerinin önemli bir payı vardı. Kral Abdullah'ın Ağustos 2006'daki Ankara ziyareti, kırk yıl aradan sonra bir S. Arabistan kralının gerçekleştirdiği ilk Türkiye ziyaretiydi. S. Arabistan, Körfez İşbirliği Konseyinin (KİK) en büyük ülkesi olduğu için, Temmuz 2009'da oluşturulan Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu, taraflar arasındaki ilişkiye stratejik bir boyut da ekledi. Mısır'la da Kasım 2007'de Stratejik Diyalog Çerçeve Anlaşması imzalandı. Bu ülkeyle iki temel sorun yaşandı. İlki, 2003'te Mısır ile güney Kıbrıs arasında Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırılması Anlaşması imzalanmasına ilişkindi (bkz. **Kıbrıs Konusu** bölümü). İkincisi sorun, Gazze'ye yardım taşıyan ve çoğunluğu Türkiyelilerden oluşan "Filistin'e Yol Açık" konvoyuna Ocak 2010'da Mısır'ın El Ariş limanında polisin müdahale etmesi sırasında ortaya çıktı. Ama her iki sorun da Türkiye-Mısır ilişkilerindeki genel olumlu havayı bozmadı.

Sonuçta, S. Arabistan ve Mısır'ın Arap dünyasında merkezî devletler olduğu gerçeği bu dönemde Türkiye'nin bölge politikasına yansıdı. Nitekim Irak, Lübnan ve Filistin gibi bölgesel sorunların çözümüne ilişkin girişimlerde Türk yetkililerin duraklarından ikisi hep Kahire ve Riyad oldu. Sorunun tüm taraflarıyla görüşme yöntemi takip ediliyor, Türkiye'nin etkinliğinin bölgedeki geleneksel güç odakları aleyhine gerçekleştirildiği şeklinde bir izlenim doğmamasına çalışılıyordu.

Darfur Sorunu ve Türkiye

Türkiye'nin bu dönemde geniş Arap coğrafyasındaki sorunlara müdahil olmasının önemli örneklerinden biri Darfur konusunda izlenen politikaydı (bkz. **Darfur Sorunu (2003-2011)** kutusu, s. 425). 28 Mart 2006'da Sudan'ın başkenti Hartum'da düzenlenen Arap Birliği Zirvesine gözlemci statüsüyle katılan Başbakan Erdoğan, zirvenin ardından Darfur bölgesinde incelemelerde bulundu ve Batılı devletlerin ve insan hakları örgütlerinin iddia ettiğinin aksine, bölgede bir soykırım politikasının olmadığını belirterek Sudan hükümetine destek verdi.

Eli kanlı liderle askerî ittifak

Türkiye, daha evvel ziyareti nedeniyle AB'den nota yediği Sudan'ın eli kanlı savaş suçlusu Başkanı El Beşir'le 17 maddelik askerî işbirliği anlaşması yaptı

Uyumaz ve hep şaşırtır*

İNSANLIĞA KARŞI SUÇ İŞLEDİ

KASABIN ORDUSUNA EĞİTİM

Taraf, 03.07.2012.

Bu destek, Türkiye'de çok tartışma yarattı. Başbakanın nasıl olup da böyle hassas bir konuda tüm Batı'yı karşısına alan demeçler verdiği hususu ciddi eleştiri konusu oldu. Uluslararası Ceza Mahkemesinde (UCM) 14 Temmuz 2008'de hakkında soykırım, savaş suçu ve insanlığa karşı suç iddiasıyla da-

Darfur Sorunu (2003-2011)

Sudan'ın batısında bulunan Darfur bölgesindeki sorun, "koyu tenli, Afrikalı" yerleşik Sudanlılar ile Sudan hükümeti ve onun desteklediği "açık tenli, Arap" göçebe Sudanlılar arasında ortaya çıktı. Her iki taraf da Müslüman olduğundan, olaylar bölgedeki doğal kaynakların paylaşımı için verilen etnik bir mücadele görünümü taşımaktaydı.

Gerginliğin geçmişi 1930'lara dayanmakla birlikte son önemli kriz, Şubat 2003'te Sudan Kurtuluş Hareketi (SKH) ile Adalet ve Eşitlik Hareketinin (AEH) Sudan hükümetine isyan etmesiyle başladı. İsyancılar, Darfur'da Fur, Masalit ve Zagava olmak üzere üç ana gruptan oluşan "Siyah Afrikalılar"a karşı 1990'lardan beri ayrımcılık yapıldığını söylüyorlardı. İsyan başlayınca hükümet, terörist ilan ettiği bu grupların üzerine, Cancavid diye bilinen "Arap" milislerin de yardımını alarak yürüdü. Savaş, bölgede büyük bir insani krize yol açarak uluslararası toplumun dikkatini çekti. Birkaç yıl içinde yüz binlerce sivilin ölümüne, milyonlarcasının yerinden edilip aç kalmasına yol açan bu iç savaşta toplu tecavüz olaylarının olduğu da bildirildi.

Çad'ın arabuluculuğuyla Nisan 2004'te bir ateşkes imzalandı ve Afrika Birliği tarafından Darfur'da, 2005 itibariyle sayısı 7.000 askere ulaşan Afrika Birliği Sudan Misyonu (AMIS) oluşturuldu. Ama çatışmalar bitmedi. Daha sonra, Afrika Birliği ve ABD'nin katkılarıyla Mayıs 2006'da, isyancı gruplardan SKH ile Sudan hükümeti arasında Darfur Barış Anlaşması imzalandı. Buna göre hükümet Cancavidleri silahsızlandıracak, SKH ise isyana son verip Sudan ordusuna katılacaktı. Ayrıca, Darfur Bölgesel Geçiş Yönetiminin kurulmasıyla SKH'ye daha fazla söz hakkı tanınması öngörülüyordu. Diğer isyancı grupların karşı çıkması ve tarafların sorumluluklarını yerine getirmemesi yüzünden Anlaşma uygulanamadı. Sonuçta, isyancılarla hükümet arasında ve isyancıların kendi aralarında devam eden çatışmalarla durum gittikçe kötüleşti. Çatışmaların Çad sınırına taşması, Sudan-Çad ilişkilerini de olumsuz etkiledi.

BM, Ağustos 2006'da, AMIS'in yerini, daha donanımlı ve geniş yetkili bir BM Barış Gücüne bırakması önerisinde bulundu. Hükümet bu öneriye başta şiddetle karşı çıktıysa da konu BM Güvenlik Konseyinin (GK) gündemine gelince, yetkisi sivilleri korumakla sınırlı bir barış gücünün oluşturulmasına razı oldu. GK'nın Temmuz 2007 tarihli kararıyla Darfur'da 26.000 kişilik bir barış gücü (Birleşmiş Milletler-Afrika Birliği Karma Darfur Operasyonu - UNAMID) kuruldu.

ABD Kongresi daha Temmuz 2004'te Sudan hükümetinin Darfur'daki faaliyetlerini soykırım olarak tanımlamıştı. BM nezdinde oluşturulan Uluslararası Darfur Soruşturma Komisyonu ise, Ocak 2005'te hazırladığı raporda, olaylarda soykırım niyeti tespit edemediğini belirtti. Bununla birlikte, 51 şüphelinin Uluslararası Ceza Mahkemesinde (UCM) yargılanması gerektiğini de bildirdi. GK, Mart 2005'te konuyu UCM'ye devretti. UCM'nin tutuklanmasına karar verdikleri arasında Sudan Cumhurbaşkanı Ömer El Beşir de vardı (Mart 2009). Büyük tartışma yaratan ve Afrika Birliğinden kabul görmeyen bu karardan sonra hükümet, birçok uluslararası yardım kuruluşunu Sudan'dan kovdu. UCM daha sonra, El Beşir hakkındaki suçlamalara soykırımı da ekleyerek ikinci bir tutuklama kararı çıkardı (Temmuz 2010).

Katar'ın başkenti Doha'da, Darfur sorununu çözmek için 2009'dan beri aralıklarla devam eden barış görüşmeleri, SKH'nın 2006 barış anlaşmasından resmen çekildiğini açıklamasından sonra (Aralık 2010), yeni bir barış anlaşması üzerine yoğunlaştı. Sonuçta 2011'de, çatışma kurbanlarına tazminat verilmesini, Darfurlu bir cumhurbaşkanı yardımcısı atanmasını ve Darfur'da özerk bir bölgesel yönetim oluşturulmasını öngören yeni bir anlaşma taslağı hazırlandı. Yeni kurulan bir isyancı örgüt olan Kurtuluş ve Adalet Hareketi ile Sudan hükümeti arasında Temmuz 2011'de imzalanan söz konusu anlaşmaya SKH ve AEH katılmadılar.

(N. Yeşilyurt)

va açılan Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir'in, tüm iç ve dış kaynaklı eleştirilere rağmen Ağustos'ta Türkiye'yi ziyaret etmesi, bu tartışmaları iyice alevlendirdi. UCM'nin 04 Mart 2009'da hakkında aldığı tutuklama kararının ardından, Kasım 2009'da El Beşir'in Türkiye'yi tekrar ziyaret etmesi gündeme geldi. Erdoğan'ın "Bir Müslüman böyle bir şey yapamaz ki. Bir Müslüman soykırım yapamaz" (*Vatan*, 8 Kasım 2009) diyerek ziyareti desteklemesi, Türkiye'nin soruna Batılı ülkeler ile BM'yi karşısına alacak şekilde müdahil olduğunu gösteriyordu. Sonunda Dışişleri Bakanlığının sessiz telkinleriyle ziyaretten vazgeçildi. Türk hükümetinin Darfur konusundaki El Beşir yanlısı politikası, son dönemde Sudan'la gelişen ekonomik ilişkilerle yakından bağlantılıydı (bkz. aşağıda: **Arap Dünyasına Ekonomik Açılım ve KİK Ülkeleriyle İlişkiler** başlığı).

Arap Baharı ve Kuzey Afrika'da Etkin Olma Çabaları

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan isyan dalgası kısa süre içinde diğer Arap ülkelerine yayılırken (bkz. **Arap Baharı** kutusu, s. 51), Türkiye gelişmelere seyirci kalmamak ve bölgedeki pozisyonunu güçlendirmek için yoğun çaba sarf etti. Ocak'ta Tunus ve Şubat'ta Mısır rejimlerinin ani çöküşünden hemen sonra isyanların sıçradığı Libya'da, Türk Dış Politikası Arap Baharı konusundaki ilk ciddi sınavını verdi. Libya'dan çıkardığı derslerle dış politikasını yeniden formüle eden Türkiye, bu kritik dönüşüm sürecinde etkin bir rol oynayarak, Arap dünyasındaki nüfuzunu daha da artırmaya çabaladı.

Libya'da Şubat 2011'de başlayan isyanın kısa sürede iç savaşa dönüşmesi ve Batılı devletlerin hemen askerî müdahale seçeneğini ortaya atmaları, Türkiye tarafından ilk etapta tepkiyle karşılanmıştı. Başbakan Erdoğan 28 Şubat'ta, Batılı ülkelerin Libya'nın petrol kaynakları üzerinden çıkar odaklı hesap yaptıklarını belirterek, Türkiye'nin meseleye insan odaklı yaklaşılığının ve dış müdahaleye kesinlikle karşı olduğunun altını çizdi. Hatta, olası bir NATO müdahalesiyle ilgili olarak, "NATO'nun ne işi var Libya'da? Böyle bir şey konuşulamaz, böyle bir şey düşünülemez" ifadelerini kullandı (*Yeni Şafak*, 28.02.2011). Bu sırada 30.000 yurttaşını Libya'dan tahliye etmeye uğraşan Ankara, Kaddafi rejimiyle arasını bozacak bir söylemden imtina ediyordu. Ama Mart 2011'de önce Arap Birliği'nin, ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya askerî müdahale-

Tarihe not düştük: İşgalin ortağıyız!

Bugüne kadar NATO'nun Libya'da ne işi var diyen Türkiye, dünden itibaren Libya'ya yönelik saldırıya ortak oldu: Türkiye 5 gemi ve 1 denizaltı gönderiyor

Obama'dan emperyalizm itirafı

ABD lideri Obama, Ortadoğu ve Libya'ya müdahale edilmesinin ABD'nin "ulusal çıkarları" gereği olduğunu itiraf etti

'Halk en güçlü uçaksavar'

Kudüs'te patlama çok sayıda yaralı var

Ara fomül bulundu Türkiye'ye by-pass

SURİYE

YEMEN

SUUDİ ARABİSTAN

Birgün, 24.03.2011.

nin önünü açacak kararlar alması (bkz. **Libya'ya Müdahale ve Uluslararası Hukuk ve Libya Olayları, Batı Müdahalesi ve Türkiye** kutuları), Ankara'yı dış müdahale karşıtı duruşunu terk etmeye zorladı. Buna rağmen Türkiye, Kaddafi rejimiyle ipleri koparma konusunda aceleci davranmadı. Bu kapsamda, Trablus'taki büyükelçiliğini açık tuttu, rejim ile isyancılar arasında arabuluculuk girişimlerinde bulundu, Fransa'nın hava operasyonlarını eleştirdi ve isyancıların dış güçler tarafından silahlandırılmasına karşı çıktı.

Libya'ya Müdahale ve Uluslararası Hukuk

BM Güvenlik Konseyi (GK), 26 Şubat 2011'de, Libya'ya BM Antlaşması 7. Bölüm Md. 41 çerçevesinde, kuvvet kullanımı içermeyen bazı zorlama önlemleri uygulanmasına karar vermiştir. 1970 sayılı bu kararın giriş kısmında kullanılan ifadeler, öngörülen zorlama önlemlerini insancıl nedenlere dayandırmaktadır. GK, Libya'da sivil halka yönelik şiddet kullanıldığını, ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri yapıldığını, bu ihlallerin insanlığa karşı suç düzeyine ulaşmış olabileceğini, mülteci olan sivillerin durumunun kötü olduğunu, oysa halkını korumanın Libyalı yetkililerin sorumluluğuna girdiğini vurgulamaktadır (ayr. bkz. **Arap Baharı** kutusu, s. 51).

GK'nın ağır insan hakları ihlallerinde 7. Bölüm çerçevesinde harekete geçmesi, BM Antlaşması yapılırken düşünülmeyen bir durumdur. Ancak, Konsey, bazı ülke içi çatışmaları 39. madde çerçevesinde "barışa yönelik tehdit" olarak yorumlamıştır. Bu çatışmalar, insan haklarının kapsamlı ve sistematik bir biçimde ihlal edildiği insancıl acil durumlar olarak nitelendirilebilir. Örnek olarak 1992-93 Somali, 1991-95 Bosna-Hersek, 1994 Ruanda, 1994 Haiti, 1998-99 Kosova ve 1999 Doğu Timor verilmektedir. Bunlardan Kosova hariç diğerlerinde, GK devletlere ve bölgesel örgütlere kuvvet kullanma izni vermiştir. Bu gibi durumlarda özellikle sivillerin durumu, insanların mülteci haline gelerek uluslararası sınırları aşmaları ve komşu ülkelerde yaratabilecekleri sorunlar, GK tarafından dikkate alınmaktadır. Bu müdahaleleri açıklamak için kullanılan insancıl müdahale yaklaşımı, son 10 yılda yerini "koruma yükümlülüğü" kavramına bırakmıştır. Libya'ya müdahale kararı da bu çerçevede değerlendirilmektedir.

GK'nın 1970 sayılı kararında, silah ambargosu ve ilk kez olarak, şiddetin derhal durdurularak halkın meşru taleplerinin karşılanması talebi de bulunmaktadır. Bunlar sağlanamayınca, GM 17 Mart 2011'de aleyhte oy olmaksızın, yine 7. Bölüm çerçevesinde, 1973 sayılı kararı almıştır. Buna göre, derhal ateşkes yapılacaktır. Genel Sekreter'e bilgi verecek üye devletler; ister tek başlarına ister bölgesel örgütleri ya da mekanizmaları kullanarak, yabancı hiçbir işgal gücünün ülkeye hiçbir biçimde müdahale etmemesi şartıyla, tehdit altındaki sivilleri korumak için "gerekli tüm önlemleri" alabileceklerdir. Libya halkına yardım amacıyla uçanlar hariç, ülke uçuşa yasak bölge ilan edilmiş, bunun uygulanması için üye devletlere yetki verilmiştir. Bu kararda bir BM Antlaşması maddesine atıf yoktur; genel olarak 7. Bölüme atıfta bulunulmaktadır ki, kuvvet kullanma izni verilen diğer hallerde de GK'nın kullandığı formül bu olmuştur.

1973 sayılı karar üzerine kimi BM üyeleri Libya'da askerî operasyon başlatmıştır. 22 Mart'ta NATO silah ambargosunu uygulamak üzere harekete geçmiş, 25 Mart'ta uçuşa yasak bölge uygulamasına da destek olmaya karar vermiştir. 31 Mart'ta, sivillerin korunması görevinin de üstlenilmesiyle, 1970 ve 1973 sayılı kararlarla başlatılan tüm askerî operasyonlar NATO kapsamına alınmıştır. 14 Nisan'da operasyonun amacı şöyle belirlenmiştir: Sivillere ve sivillerin yaşadığı bölgelere yapılan tüm saldırıların durdurulması, Kaddafi rejiminin tüm askerî ve yarı-askerî güçlerini üslerine geri çekmesi, Libya halkına insancıl yardımların derhal, tam, güvenli ve engellenmeden ulaştırılmasına izin vermesi.

GK, 31 Ekim 2011'de Libya yerel saatiyle 23.59 itibarıyla, Libya üzerindeki uçuşa yasak bölge uygulamasının ve yabancı güçle-

rin Libya'daki sivilleri koruma amacıyla yaptıkları tüm operasyonların sonlandırıldığını açıklamıştır.

Libya'ya yapılan müdahaleye yöneltilen ilk eleştiri, GK'nın, uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit yokken bu kararı aldığı yönündedir. Ancak, bu eleştirinin dayanağı zayıftır, çünkü bu değerlendirmeyi yapma yetkisi sadece GK'ya aittir ve bu süreçte dikkate alınan unsurlar da bellidir. Şimdiye kadar, GK'nın bu noktada yetkisiz olduğu itirazı hiç yapılmamıştır.

İkinci eleştiri, Libya'nın içişlerine müdahale edildiği, zira BM Antlaşması 2/7'nin, "ulusal yetki"ye (*domestic jurisdiction, compétence nationale*) giren konulara karışılmasını yasakladığı yönündedir. Oysa, GK'nın 7. Bölüm çerçevesinde alacağı kararlar buna istisna teşkil eder. GK, 1970 ve 1973 sayılı kararlarında açıkça 7. Bölüm'e atıf yapmaktadır ve bu durumda ulusal yetki itirazı geçerli değildir.

NATO operasyonu da uluslararası hukuk açısından eleştirilmiştir. Operasyonun; GM kararlarını aştığı, sınırlı kalması gereken müdahalede isyancılara silah ve destek sağlandığı, rejimi gayrimeşru bir şekilde değiştirdiği, sivilleri korumak yerine isyancıların tarafında savaşa katıldığı ileri sürülmüştür. Özellikle, isyancılara silah ve teçhizat sağlanması, Kaddafi'ye ait askerî hedeflerin havadan vurularak isyancılar için yolun açılması gibi eylemlerin GK kararının sınırlarını aştığı söylenmiştir. Bununla birlikte, sivillerin korunması için askerî hedeflerin vurulması ile isyancılara yardım edecek şekilde askerî hedeflerin vurulması arasında çok ince bir sınır vardır ve bunun aşılıp aşılmadığının saptanması kolay değildir.

NATO operasyonunun sivilleri korumakla sınırlı kalmadığı ve rejimin değiştirildiği eleştirisi ise, bir devletteki ağır insan hakları ihlallerine insancıl amaçlarla yapılan her türlü müdahale için geçerli olarak dile getirilen bir eleştiridir. Bu tür müdahalelerin mantığı gereği, müdahale edenler, müdahale edilen devletin resmî yetkililerinin eylemlerini engellemeye çalışmaktadır. Bu eleştiri, genel olarak tüm insancıl müdahale doktrini için açıklanması gereken bir sorun oluşturmaktadır.

(F. Keskin Ata)

TÜRKİYE'NİN DEDİĞİ OLDU

'Operasyon işgale dönüşmesin' diyen Başbakan Erdoğan'ın tavizsiz duruşu sonuç verdi. BM kararını oldu bitiye getirerek operasyonun liderliğine soyunan Fransa kaybetti; Türkiye'nin tüm talepleri karşılanınca komutanın NATO'ya devrine karar verildi.

FRANSA yenilgiyi kabul etti

Tezkere TBMM'den geçti

12 Türk jeti devriye için uçabilir

Yeni Şafak, 25.03.2011.

Türkiye ancak Mayıs başında, artık mevcut rejiminin ayakta kalma şansı iyiden iyiye azaldığında, Kaddafi'yle tüm köprüleri atmaya karar verdi. Bu kapsamda, Trablus Büyükelçiliği kapatıldı, Başbakan Erdoğan Kaddafi'ye görevi bırakma çağrısında bulundu ve isyancıların Şubat 2011'de Bingazi'de oluşturduğu Libya Ulusal Geçiş Konseyi'yle ilişkiler güçlendirdi. Türkiye'nin Mayıs'a kadar Kaddafi rejimi altında bir çözümde ısrar etmesinin en önemli nedeni, olası bir rejim değişimi durumunda bu ülkede sahip olduğu ekonomik çıkarları kaybetme korkusuydu (Türkiye'nin Libya'daki ekonomik faaliyetleri için bkz. aşağıda: **Arap Dünyasına Ekonomik Açılım ve KİK Ülkeleriyle İlişkiler** başlığı). Bununla bağlantılı olarak, özellikle Fransa'nın Libya'ya askerî müdahale ve rejim değişimi yönünde Türkiye'yi dışlayarak attığı adımlar Ankara'da büyük bir kay-

gı yaratıyordu. Türkiye, Fransa'nın bu yöndeki girişimlerine engel olabilmek için Libya'ya yönelik askerî operasyonların kontrol ve komutasının tamamıyla NATO'ya geçmesi gerektiğini savundu. Ankara bunu savunarak önceki politikasıyla tamamen çelişir duruma düşse de, NATO'da Türkiye de söz hakkına sahip olduğundan, bu sayede Fransa'nın Libya üzerindeki etkinliğini sınırlayabileceğini düşünüyordu.

Türkiye'nin Libya deneyiminden çıkardığı en önemli ders, Arap dünyasında değişim yönündeki baskıların çok güçlü olduğunu ve mevcut rejimlerin bölgesel ve uluslararası aktörlerin desteğini almadan bunlara karşı ayakta duramayacağını anlaması oldu. Bu ders, Türkiye'nin Suriye konusunda daha farklı bir politika izlemesine yol açtı (bkz. yukarıda: **Suriye'yle İlişkiler ve Lübnan Politikası** başlığı). Bunun yanında, Trablus'un Ağustos 2011'de isyancıların eline geçmesinin ardından Başbakan Erdoğan, 7 bakan, üst düzey bürokratlar ve 300 işadamıyla birlikte 12 Eylül'de Mısır, Tunus ve Libya'yı kapsayan Kuzey Afrika turuna çıktı. Amaç, bu ülkelerde yeni kurulmakta olan rejimlerle siyasal ve ekonomik ilişkileri güçlendirmekti. Bu kapsamda, söz konusu ülkelerle pek çok alanda işbirliği anlaşmaları imzalandı. Her üç ülkede de halk tarafından coşkuyla karşılanan Erdoğan, konuşmalarında laiklik ve demokrasi vurgusu yaparak, yeni rejimler için Türkiye modelinin altını çizdi. Böylece, bölgedeki dönüşüm sürecinde Türkiye'nin daha fazla rol sahibi olma arzusunu dillendirmiş oldu. Görece gelişkin bir siyasal programa ve muhalefet geleneğine sahip olan Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütü Erdoğan'ın "model ülke" imalarından pek hazzetmediyse de, Tunus ve Libya'daki İslami hareketler "Türkiye modeli" fikrine genelde olumlu yaklaştılar.

b) Filistin Politikası

AKP iktidarının izlediği etkin Orta Doğu politikasının Türkiye'nin komşularıyla sınırlı kalmadığının en tipik örneği, Filistin sorunu oldu. İkinci İntifada'yla birlikte Türkiye, Filistin sorununa daha fazla ilgi göstermeye başlamıştı. Bu ilgi 2002 sonrasında artarak devam etti. Daha önce izlenen denge politikasının bu dönemde İsrail'in artan şiddet politikası nedeniyle Filistinliler lehine bozulmaya başladığı gözlendi. Bu nedenle, zaman zaman ABD ve İsrail'le karşı karşıya gelindiyse de sonuçta Arap kamuoyunda, Türkiye'nin Filistin davasının samimi bir destekçisi olduğu yönünde bir izlenim doğdu. Bu durum, Türkiye'nin bölge ülkelerinde siyasi etkinliğini ve itibarını artırdı. Öyle ki, Başbakan Erdoğan Mart 2010'daki S. Arabistan ziyaretinde İslam'a hizmetlerinden ötürü Kral Faysal Vakfı tarafından Kral Faysal Uluslararası Ödülü'ne; Kasım 2010'daki Libya ziyaretinde Filistin meselesine duyarlı politikalarından dolayı Kaddafi İnsan Hakları Ödülü Uluslararası Komitesi tarafından "insan hakları" ödülüne; Ocak 2011'deki Kuveyt ziyareti sırasında da Şeyh Fahad el Ahmed Uluslararası Hayır İşleri Ödülü Kurulu tarafından İslam Dünyası Mümtaz Şahsiyet Ödülü'ne layık görüldü.

Genel olarak Arap devletleri ve halkları, askerî ve ekonomik anlamda bölgedeki en güçlü ülkelerden biri olan Türkiye'nin Filistin meselesinde Araplardan yana ağırlığını koymaya başlamasından memnuniyet duydular. Bu dönemde izlenen politikanın ana unsurları şu şekilde sıralanabilir: 1) Filistin sorununun çözümüne ilişkin uluslararası girişimlerde kolaylaştırıcı rol üstlenme, arabuluculuk için irade göster-

me; 2) Filistin sorununa duyarlı bir söylem benimseme; 3) Sorunun tüm taraflarını kapsayan bir diyalog süreci yaratma; 4) Filistinlilerle ekonomik ve insani ilişkileri derinleştirme. AKP dönemindeki Filistin politikası, özellikle son iki unsura verilen ağırlık nedeniyle bir önceki dönemden ayrılıyordu.

i) Önemli Siyasal Gelişmeler

Hamas'la İlişkiler

2004 baharında Filistin cephesi yeniden kızışınca, Türkiye'nin dikkati yine bu sorun üzerine yoğunlaştı. İsrail Mart'ta, Hamas'ın kurucusu ve ruhani lideri Şeyh Ahmed Yasin'i, Nisan'da da örgütün lideri Abdülaziz Rantisi'yi suikastla öldürdü; Mayıs ayında ise Gazze'deki Refah mülteci kampına kanlı operasyonlar düzenledi. Bunun üzerine Başbakan Erdoğan çeşitli platformlarda İsrail'in "devlet terörü" uyguladığını açıkça dile getirdi. Bu tepki, AB ve ABD tarafından terör örgütü kabul edilen Hamas'ın yanında İsrail'e karşı Türkiye'nin ilk defa tavır alması açısından önemliydi. Aynı yıl içinde, Gazze'de Filistinlilere ait evlerin İsrail tarafından yıkılmasının ve Batı Şeria etrafında inşa edilmekte olan güvenlik duvarının Türkiye'de çeşitli ağızlardan protesto edilmesi, AKP iktidarı döneminde Filistin konusunda Türkiye'nin duyarlılığının artacağı sinyallerini veriyordu.

Ocak 2006'da Hamas'ın Filistin tarihindeki en demokratik seçimleri kazanması, Türkiye'nin Filistin politikasına yeni bir boyut kattı. Seçimlerin ardından Batı; Orta Doğu Dörtlüsünün (ABD, Rusya, AB, BM) ilke kararı uyarınca Hamas silah bırakıp İsrail'i tanımadıkça, yeni kurulacak Filistin hükümetiyle diyalog ve yardım kanallarını kapalı tutacağını açıkladı. Türk hükümetiyse, Hamas'ın Filistin halkının özgür iradesiyle seçilmiş bir siyasi parti olarak görülmesi gerektiğini ve Batı'nın uygulayacağı boykot politikasının çözüme katkıda bulunmayacağını belirtti.

Bunun ardından, Hamas'ın Şam'daki Siyasi Büro Şefi Halid Meşal başkanlığındaki bir heyet, 16 Ocak'ta Ankara'ya bir ziyarette bulundu. İsrail, ABD ve hatta Türk Dışişlerine danışılmadan Başbakanlık Başdanışmanı Davutoğlu tarafından tasarlandığı iddia edilen bu ziyaret, hem ülke içinde hem de dışında büyük tartışma yarattı. Muhalefet, bunun Türkiye'nin Orta Doğu'daki tarafsızlık politikasına aykırı olduğunu söylerken, Batı ve İsrail, Hamas'ın bir terör örgütü olduğunu vurgulayarak ziyareti tasvip etmediklerini belirttiler. Türk yetkililer, Hamas'a, silah bırakması, söylem ve duruşunu yumuşatması yönünde mesajlar verildiğini söyleyerek ziyarete bir açıklama getirmeye çalıştılar. Bu ziyaretle, Türkiye'nin, Filistin karmaşasına Batı'yı da karşısına alacak şekilde bu kadar özlü biçimde ilk defa müdahil olduğu söylenebilir (Bülent Aras, 2009, s. 6-7).

Halid Meşal daha sonra, 30 Eylül 2012'deki AKP Kongresine de konuk olarak katıldı. Kaynak: http://www.msnbc.msn.com

Hamas'ın Ankara ziyareti ve akabinde gelişen Türkiye-Hamas yakınlaşması, AKP iktidarının sorunun tüm taraflarıyla diyalog kurma ve kimseyi dışlamama politikasının Filistin özelinde uygulamaya konmasıydı. Kişisel karizması ve siyasi tecrübesiyle Filistin davasındaki birliği asgari düzeyde de olsa devam ettiren Yaser Arafat'ın 2004'teki ölümüyle, özellikle Hamas ve El Fetih arasında sonuçsuz bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Bu mücadele, Orta Doğu'ya açılma ve Araplarla yakınlaşma politikası güden AKP'nin Filistinli ana gruplarla ilişkiye geçmesi için uygun ortamı sağladı. Nisan 2006'daki Türkiye ziyareti sırasında Filistin Ulusal Yönetimi Başkanı ve El Fetih lideri Mahmud Abbas, iki örgüt arasındaki iktidar mücadelesine rağmen Hamas'ın demokratik seçimlerle iktidara gelmesini saygıyla karşıladığını belirterek, dünyaya Filistin'e yapılan yardımların kesilmemesi yönünde çağrıda bulundu. Bu açıklamalar, Türkiye'nin Hamas'a olan desteğinin El Fetih'le ilişkileri bozmak pahasına gerçekleşmediğini gösteriyordu. Nitekim, 2011'de İsrail'le müzakerelerin durma noktasına gelmesinin ardından FUY'nin BM'ye üyelik başvurusunda bulunma kararı, Türkiye'den tam destek aldı.

Filistinli gruplara eşit mesafede bulunmaya gayret eden Türkiye, Hamas'ın kalesi durumundaki Gazze'de İsrail'in 2006'dan itibaren yürüttüğü yoğun abluka ve saldırı politikasını Filistinli gruplar arasındaki uzlaşma çabalarını baltalayan uygulamalar olarak gördü ve eleştirdi. Zira, Filistinliler arasında zaten yeterince sorun vardı. Haziran 2007'de zirveye ulaşan ve Filistin Ulusal Yönetiminin Batı Şeria ile Gazze arasında bölünmesiyle sonuçlanan El Fetih-Hamas çatışması Türkiye'yi iyice kaygılandırdı. Tarafları uzlaştırmak için Mısır'ın arabuluculuğuyla gerçekleşen görüşmeler Nisan 2011'e kadar somut bir sonuç vermedi (bkz. **İkinci İntifada Sonrası Filistin Sorunu ve Barış Süreci (2001-2011)** kutusu, s. 439). Türkiye bu süreçte dışarıdan kolaylaştırıcı bir rol oynadıysa da, doğrudan arabuluculuk yapamadı. Çünkü Mısır, 2006'dan beri devam eden arabuluculuk çabalarında Türkiye'ye rol kaptırmak istemiyordu. El Fetih de, politik açıdan kendine yakın bulduğu Mısır'ın arabuluculuğundan memnundu. Hamas, Mısır'ın tarafsızlığından şüphe etmekle beraber, İsrail ablukası nedeniyle Sina Yarımadası Gazze'nin dünyaya açılan tek kapısı haline geldiğinden, Kahire'nin onaylamadığı bir diyalog mekanizmasına dahil olmak istemedi. Böylece Türkiye, bölgedeki siyasal etkinliğinin sınırlarını görmüş oldu.

Gazze Krizi ve Sonrası

Türkiye'nin 2008-2009 kışındaki Gazze krizine verdiği tepkiler, Filistin sorununu Ankara'nın Orta Doğu politikasında merkezî bir konuma getirdi. İsrail, Hamas yönetimindeki Gazze'de 1000'e yakın sivilin ölümüne yol açan Dökme Kurşun Operasyonunu 27 Aralık 2008'de başlattı. Operasyon sırasında Gazze'de yaşanan dram Türkiye'de tüm resmî ağızlardan ağır biçimde eleştirilirken, Başbakan Erdoğan, operasyon başladıktan hemen sonra Suriye, Ürdün, Mısır ve S. Arabistan'ı kapsayan bir bölge turuna çıktı. 18 Ocak 2009'da Hamas ile İsrail arasında ateşkes sağlanana kadar bölge ülkeleriyle yoğun diplomatik temaslarda bulunan Türkiye, Batı yönelimli Arap rejimleri ile Hamas ve Suriye arasındaki iletişim ve diyaloga katkıda bulundu. Zaten Mısırlı yetkililer, bu süreç boyunca, Türkiye'nin Hamas ve Suriye'yle iyi ilişkilerinden çözüm için yararlanmak istediklerini dile getirmişlerdi. Üstelik bu talep, AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy tarafın-

dan da tekrarlanmıştı. Zira kriz sırasında Arap ülkeleri arasında anlaşmazlık ve hatta kutuplaşma ortaya çıkmıştı. Bunun en önemli göstergesi de, Gazze krizini ele almak için birbirinden ayrı iki toplantının farklı Arap ülkelerinin katılımıyla aynı gün (16 Ocak) iki ayrı yerde (Doha ve Kuveyt) düzenlenmesiydi. Birincisi Suriye, Katar ve Hamas öncülüğünde; ikincisi Mısır, S. Arabistan ve El Fetih öncülüğünde yapılmıştı. Türkiye, Doha'daki toplantıya başbakan yardımcısı düzeyinde, 18 Ocak'ta Batı yönelimli Arap ülkeleri tarafından Şarm el Şeyh'de düzenlenen ikinci bir toplantıya da cumhurbaşkanı düzeyinde katılarak bölgedeki tüm taraflarla diyalog içerisinde olma politikasını sürdürdü. Başbakanlık Başdanışmanı Davutoğlu, 20 Ocak 2009'da yaptığı bir basın açıklamasında Hamas'ın ateşkesi kabul etmesinde Türkiye'nin büyük rolü olduğunu belirterek, çabaların boşa gitmediğini dile getirdi.

Gazze kriziyle ilgili asıl önemli olay, 29 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos kasabasında yaşandı. Başbakan Erdoğan'ın, Dünya Ekonomik Forumunun Gazze oturumunda İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'le tartışarak toplantıyı terk etmesinin sonuçları muazzam oldu. Bu olayın Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa'nın önünde gerçekleşmesi ve Erdoğan toplantıyı terk ederken A. Musa'nın salonda kalması, Arap kamuoyunda, Erdoğan'ın Filistin sorununu Arap liderlerden daha fazla önemsediği havası yarattı. Başta Gazze olmak üzere birçok Arap kentinde yapılan gösterilerde açılan Türk bayrakları ve Erdoğan posterleri, Erdoğan'ın kişisel karizması üzerinden Türkiye'nin bölgedeki itibarının da hissedilir bir şekilde arttığını gösteriyordu. Bundan sonraki süreçte, Türkiye, hem Batılı ülkeleri hem de İsrail'i, Gazze'deki yeniden yapılandırma faaliyetlerini ağırdan alarak samimiyetsiz davranmakla itham etti. Ayrıca, 2009-2010 dönemi BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği boyunca da İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukaya karşı çeşitli girişimlerde bulunuldu (bkz. **Uluslararası Örgütlerle İlişkiler**: BM'de Türkiye bölümü). Bu durum, Filistin konusundaki duyarlılığın, Erdoğan'ın Davos'taki fevri çıkışının ötesinde, daha uzun erimli bir politika haline geldiği izlenimi bırakıyordu.

Gazze'ye yönelik yardım konvoylarıyla ilgili olarak çıkan uluslararası sorunlar, Türkiye'nin Filistin politikasındaki dönüşümün geldiği son aşamaya ayna tutar nitelikteydi. Ocak 2010'da "Filistin'e Yol Açık" yardım konvoyuna yapılan müdahale nedeniyle Mısır'la yaşanan kısa süreli kriz ve Mayıs 2010'da Mavi Marmara feribotuna yapılan baskın nedeniyle İsrail'le yaşanan ciddi sorunlar (bkz. aşağıda: **İsrail'le İlişkiler** başlığı), etkin Filistin politikasının artık Türkiye'yi Batı yanlısı bölge devletleriyle karşı karşıya getirmeye başladığını gösteriyordu. Şubat 2011'de Mısır'da Mübarek rejiminin devrilmesi bu gerilimi biraz azalttı. Hatta Temmuz 2011'de Erdoğan'ın Mısır gezisi kapsamın-

KALBİM GAZZE'DE SESİM TAHRİR'DE

'Devrim turu'na çıkan Erdoğan: Gazze'ye gitmiyorum ama hasreti içindeyim. Tahrir'in yanı başındaki konuşmamı dünya izleyecek..

BAŞBAKAN Erdoğan, Mısır, Tunus ve Libya'yı kapsayan tarihi "Arap Baharı" gezisine dün başladı. Gezi Kahire'ye uçan Erdoğan, buradan Tunus'a geçmeden önce yaptığı açıklamada Mısır'a yardım sürecini gittikçi belirtecek sözler söyledi.

DOST VE KARDEŞ MISIR

"MISIR'LA sıcaklaşık bir tarihi geçmişimiz var. Bölgemizdeki dengeler bakımından Doğu Akdeniz'de kritik bir ülke. Dost ve kardeş Mısır'ın kendine özgü kritik ve zorlu süreçte her desteği vermeye hazır olduğumuzu göstereceğiz."

TÜM DÜNYA TAKİP EDECEK

ŞU sırada Gazze abluka'sının sıkı kontrol altında olduğunu belirten Erdoğan "En kısa zamanda yüzyıl cezasının kalkacağı günleri görmeyi" dedi. Tahrir Meydanı'nın hasretli yanı başındaki Arap Ligi'nde konuşacağını belirten Erdoğan "Tüm dünya bizi takip edecek" diye ekledi. 2/9

Arap Baharı'nda Erdoğan rüzgârı

MISIR DA birlikte kişi tarafından karşılanan Erdoğan, kalabalığa "Arapça olarak 'Türkiye ve Mısır el ele' ile ilgili olacak Mısır gençliğine, Mısır halkına" sözlerini seslendi. Erdoğan'ın sözlerine büyük tezahürat yapan Mısırlılar "İslamın kurucusu, Allah'ın aşığı Erdoğan" sloganları atarak, kimi ise, kimi ise

Yeni Magrip'e merhaba

Sabah, 13.09.2011.

da Refah sınır kapısından Gazze'yi ziyaret etmesi gündeme geldi. Ama daha sonra Mısır gezisinin Eylül'e ertelenmesiyle Gazze ziyareti de iptal edildi. Zira Eylül başında İsrail-Türkiye ilişkileri Palmer Raporu nedeniyle kopma noktasına geldiğinden (bkz. aşağıda: **İsrail'le İlişkiler** başlığı), bu ziyaret bölgedeki gerilimi tırmandırabilir ve henüz siyasal istikrarın sağlanamadığı Mısır'ı İsrail'e karşı zor durumda bırakabilirdi.

ii) Ekonomik ve İnsani İlişkiler

AKP döneminde Filistin meselesine gösterilen siyasi duyarlılık, ekonomik ve insani ilişkilere de yansıdı. Bu alandaki temel gelişmeler şu şekilde özetlenebilir:

1) Aralık 2003'te Üç Aşamalı Plan'a destek olmak amacıyla Filistin için kapsamlı bir ekonomik ve sosyal eylem planı ilan edildi ve bunun genel koordinatörlüğüne, Özal döneminde bakanlık yapmış olan Vehbi Dinçerler getirildi. Bu plan kapsamında Aralık 2004'te Filistin'le 900.000 Dolar'lık bir malzeme yardımı anlaşması imzalandı;

2) Temmuz 2004'te Türkiye ile Filistin arasında serbest ticaret anlaşması imzalandı;

3) Nisan 2005'te, İsrail, Türkiye ve Filistin özel sektörleri arasında işbirliği sağlayıp ortak projeler üretilmesini hedefleyen Ankara Forumu toplantıları yapılmaya başlandı. Ocak 2006'daki toplantıda, Gazze'deki Erez Organize Sanayi Bölgesinin yeniden imarını amaçlayan Barış için Sanayi Projesi uygulamaya kondu. Ama Haziran 2007'de Filistin'de meydana gelen iç çatışma sonucunda Gazze ve Batı Şeria'nın Hamas ile FKÖ arasında bölünmesiyle zora giren proje, Dökme Kurşun Operasyonuyla hepten rafa kaldırıldı. Daha sonra yapılan açıklamalarda, proje faaliyetlerinin Batı Şeria'yla sınırlı kalacağı belirtildi;

4) Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Mayıs 2005'te Ramallah ofisini açtı ve daha sonra ülkenin altyapısını güçlendirmek amacıyla çok sayıda proje gerçekleştirdi; (bkz. **TİKA'nın Yapılanması ve Görevleri** kutusu, Cilt II)

5) Temmuz 2006'da Filistin'le Türkiye arasında 1.000.000 Dolar'lık hibe anlaşması imzalandı. El Fetih-Hamas çatışması sonrasında, hibenin, Batı Şeria'yı kontrol altında bulunduran FKÖ'ye yapılacağı açıklandı;

6) Türk Kızılayı, Dökme Kurşun Operasyonu sırasında Gazze'ye ilk yardım gönderen kuruluşlar arasında yer aldı. Operasyon sonrasında da Gazze'ye insani yardımlar düzenli olarak devam etti;

7) Yerli ve yabancı STK'ların Gazze'ye düzenledikleri insani yardım konvoylarına gerekli kolaylıklar sağlandı;

8) Gazze'nin yeniden imarı için düzenlenen uluslararası toplantılara üst düzeyde katılım sağlandı ve nakdî yardımda bulunuldu;

9) Gazze Krizinden sonra, Kudüs'teki evleri boşaltılan Filistinlileri desteklemek amacıyla Osmanlı arşivlerinden mülkiyete ilişkin belgeler çıkartılıp yollandı. Aynı şekilde, İsrail'in El Halil ve Beytüllahim'deki imar faaliyetlerini önlemek amacıyla bu kentleri UNESCO Dünya Mirası kapsamına aldırmak isteyen Filistin Ulusal Yönetimini desteklemek için de Osmanlı arşivlerinden gerekli belgeler temin edildi.

4) Arap Dünyasına Ekonomik Açılım ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Ülkeleriyle İlişkiler

a) Genel

Bu dönemde Türkiye, kendisine uzak Arap coğrafyasıyla ekonomik ilişkilerini geliştirmeye özen gösterdi. Bu bağlamda, Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Sudan, Mısır, Yemen ve Körfez ülkeleriyle çok sayıda karşılıklı üst düzey ziyaret gerçekleştirildi ve ticaret, yatırım, enerji, turizm ve kültür alanlarında çeşitli anlaşmalar imzalandı. Bu ülkelerin birçoğuyla ekonomik ilişkilerin ilk defa bu kadar yüksek düzeye çıktı. Bunun en çarpıcı örneği Sudan oldu. 2003'ten beri Türk işadamları görece bakir Sudan pazarına girmek ve genellikle altyapı alanında yatırımlar yapmak için yoğun çaba içindeydi. Bu ülke Türkiye'nin Afrika pazarına açılan kapısı olarak görüldüğünden, bu girişimler hükümet tarafından da desteklenmekteydi. İyi ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin Sudan'daki siyasi sorunlara daha fazla müdahil olmasına yol açtı (bkz. yukarıda: **Arap Dünyasına Siyasi Açılım ve Filistin Politikası** başlığı).

Bu Arap ülkelerinin bazılarıyla 80'lerde iyi ekonomik ilişkiler kurulmuştu. 2000'lerde bu ilişkilerin yeniden canlandırılması için çaba harcandı. Bu ülkelerden biri Libya'ydı. Libya, 1972-2010 tarihler arasında 26,3 milyar Dolar'lık bedel ve %14,8'lik payla, Türk müteahhitlik firmalarının yurtdışında Rusya'dan sonra en fazla proje aldığı ikinci ülke olması açısından önemlidir (Ekonomi Bakanlığı, 2011). İki ülke arasında 8 yıl aradan sonra ilk Karma Ekonomik Komisyon Ağustos 2004'te toplandı. Başbakan Erbakan'ın 1996'daki olaylı ziyaretinden (bkz. Cilt II, s. 560 vd.) sonra ilk defa ve Arap dünyasındaki itibarı dorukta bir Türk başbakanının Kasım 2009'da Libya'ya gitmesiyle ilişkiler ileri bir noktaya taşındı. Burada gerçekleşen görüşmelerde iki ülke arasındaki vize uygulaması kaldırıldı, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için bir dizi karar alındı ve Türk müteahhitlerin birikmiş borçları Libya tarafından ödenmeye başlandı.

b) Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Ülkeleri ve Türkiye

Ekonomik ilişkilerde yeniden canlanma en belirgin olarak Körfez ülkeleriyle yaşandı. Türkiye'nin 2002 sonrasında Körfez ülkeleriyle ilişkilerinin esas lokomotifi, 80'lerde olduğu gibi ekonomiydi. Bu dönemde üç önemli gelişme, iki tarafı ekonomik anlamda birbirine yakınlaştırdı: 1) 11 Eylül olaylarından sonra Batı'da terör örgütlenmeleriyle bağlantılandırılıp kuşkuyla karşılanan Körfez sermayesinin yatırım yapmak için yeni pazarlara yönelmesi; 2) Türkiye'nin, 2001 ekonomik krizinin yaralarını sarıp ekonomik istikrarı sağlamak için özelleştirme, yabancı sermaye ve pazar arayışı içinde olması; 3) 2002'den itibaren sürekli yükselen petrol fiyatları nedeniyle Körfez ülkelerindeki sermaye birikiminin artması. Bu üç olgunun üst üste gelmesiyle iki taraf arasında ekonomik ilişkilerde yeni bir patlama gerçekleşti. Üstelik bu dönemde ilişkiler, 80'lerden farklı olarak, ekonomiyle sınırlı kalmadı. 2003'te Irak'ın işgali sonrasında oluşan yeni bölgesel koşullar sayesinde taraflar arasında siyaset ve güvenlik alanlarındaki diyalog da büyük gelişme gösterdi.

Ekonomik İlişkiler

AKP iktidarı döneminde KİK üyesi S. Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma ve projelerin büyük bir kısmı ekonomiye ilişkindi. Bu dönemde Türkiye ile KİK arasında imzalanan ilk önemli belge, Mayıs 2005'teki Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması oldu. Esas olarak iki taraf arasında bir serbest ticaret alanı oluşturmayı hedefleyen anlaşma, ekonominin pek çok dalında ilişkileri derinleştirmeyi de öngörmekteydi. Bu dönemde ticari ilişkilerin artırılması amacıyla 2003'te S. Arabistan, 2005'te Bahreyn ve BAE, 2006'da Katar, Kuveyt ve Umman ile Türkiye arasında iş konseyleri kuruldu. Tüm bu çabaların sonucunda ticaret hacminde gözle görülür bir artış meydana geldi. Türkiye'nin 2002'de Körfez ülkelerine 1,2 milyar Dolar olan toplam ihracatı 2008'de yaklaşık 10 kat artarak 12 milyar Dolar'a yükseldi. (bkz. **2001-2011 Türkiye-KİK Ticareti** tablosu). Burada en çarpıcı gelişmelerden biri, özellikle emlak ve finans sektörlerinde büyüme yaşayan BAE'nin 2008'de Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında üçüncülüğe yükselmesiydi. 2009'daki küresel ekonomik bunalım nedeniyle ticaret hacminde yarı yarıya bir düşüş olduysa da, 2010'dan itibaren yeniden toparlandı. Ayrıca Türkiye ile KİK arasında 2005'ten beri müzakereleri devam eden serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasıyla ticaret hacminin artmaya devam edeceği düşünülmektedir.

2000-2011 Türkiye-KİK Ticareti (milyon $)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	1.036	1.215	1.677	2.297	3.011	3.636	5.568	12.268	5.389	6.419	7.332
İthalat	939	952	1.123	1.478	2.210	2.773	3.173	4.360	2.670	3.641	6.156
Toplam	1.975	2.167	2.800	3.775	5.221	6.409	8.741	16.628	8.059	10.060	13.488

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, *Dış Ticaret Verileri (Ocak 2012)* <http://www.ekonomi.gov.tr/>.)

Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında karşılıklı olarak gerçekleşen hemen hemen tüm ziyaret ve toplantılarda Türk yetkililer Körfez sermayesini ülkelerine davet ettiler. Bu davetler sonuç verdi ve 2003'te Türkiye'ye Körfez'den gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımı çok sınırlıyken, 2008'de 1.963 milyar Dolar'a çıktı (bkz. **2003-2011 Körfez'den Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Miktarı** tablosu). Ne var ki, 2009'dan itibaren küresel ekonomik krizin etkisiyle yatırımlarda bir düşüş oldu. Körfez sermayesinin ilgisini daha çok bankacılık, finans ve telekomünikasyon sektörleri çekti. Yapılan doğrudan yatırımlar arasında en dikkat çekici olanları, 2005'te S. Arabistan merkezli Oger Telekom'un 6,5 milyar Dolar'a Türk Telekom'un % 55 hissesini ve 2007'de gene S. Arabistan merkezli National Commercial Bank'ın yaklaşık 1 milyar Dolar'a Türkiye'nin en büyük katılım bankası olan Türkiye Finans'ın % 60 hissesini satın almasıydı. Bunun dışında Adabank ve MNG Bank hisselerinin büyük çoğunluğu da Körfez menşeli firmalar tarafından satın alındı.

2003-2011 Körfez'den Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Miktarı (milyon $)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
-	43	1.675	1.783	311	1.963	209	388	205

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, *Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni*, Ankara, Şubat 2012)

Bu dönemde Türk ekonomisinin istikrarını sağlayan etmenler arasında Körfez'den gelen sıcak paranın çok önemli rolü olduğu belirtilmelidir. Hükümet, IMF'yle anlaşmanın alternatifi olarak, 2008'de Körfez ülkelerine gayrimenkule dayalı bono satmayı kararlaştırdı. 2009'da Türkiye'ye gayrı resmî yollardan girerek ödemeler dengesinin iyileşmesine katkıda bulunan 13 milyar Dolar'lık dövizin Körfez menşeli olduğu söylentileri çıktı (*Akşam*, 09.11.2009), fakat sıcak paraların halka açık bir kaydı olmadığı için bunu doğrulamak mümkün olmadı.

Türk firmaları Körfez ülkelerinde genellikle müteahhitlik alanında faaliyet gösterdiler. KİK ülkeleri, 1972-2010 döneminde toplamda yaklaşık 28,5 milyar Dolar'lık bedel ve %16'lik payla, Türk müteahhitlik firmalarının yurtdışında en fazla proje aldığı ülkeler arasında bulunuyordu (Ekonomi Bakanlığı, 2011). AKP iktidarı döneminde Türk müteahhitlik firmalarının Körfez ülkelerindeki projelerde daha fazla yer almaya başladığı gözlendi.

Siyasi-Askerî İlişkiler

Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler ekonomiyle sınırlı kalmadı. Irak'ın işgaliyle bölgede değişen koşullar zamanla taraflar arasındaki siyasi ve askerî ilişkilerin gelişimine de katkıda bulundu. Bu işbirliğini teşvik eden dört temel unsurdan bahsedilebilir: 1) İşgal sonrasında Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması ve merkezî hükümetin istikrara kavuşması hem Türkiye hem de Körfez ülkeleri için öncelikli politikaydı. Türkiye'nin kaygıları Kürt sorunu temelliyken, Körfez ülkeleri bir yandan Irak'taki, bir yandan da kendi içlerindeki Şiilerin İran etkisine girmesinden endişe ediyorlardı; 2) 2003 sonrasında bölgede artan radikal dinci hareketler ve terör eylemleri her iki taraf için de ortak bir tehdit unsuru oluşturuyordu; 3) İran'ın nükleer faaliyetlerinin Orta Doğu'da nükleer bir silahlanmayı tetikleme olasılığı iki taraf için de tedirginlik yaratıyordu; 4) ABD'yle kurulan güvenlik ittifakı Körfez ülkeleri için artık gittikçe daha fazla tedirgin edici hale gelmekteydi. Zira, Irak'ın işgali ertesinde Körfez rejimleri işgalci güçle ittifak ilişkisi içinde görünmemeye özen gösteriyorlardı. Zaten ABD'nin 2011 sonunda Irak'tan çekilecek olmasıyla bölgede oluşacak güç boşluğunun nasıl doldurulacağı konusunda soru işaretleri mevcuttu.

Tüm bu sebeplerden, bölgedeki en önemli konvansiyonel güçlerden biri olan Türkiye, Körfez ülkelerine cazip bir müttefik olarak göründü. Türkiye'nin Batı yönelimli ve Sünni ağırlıklı bir ülke olması, Batı karşıtı ve Şii hareketlerden tehdit algılayan Körfez rejimleri için ayrıca tercih sebebiydi. Eylül 2008'de, Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu adı altında bir mekanizma oluşturulması kararı alındı. Bu, özellikle güvenlik ve siyaset alanlarında taraflar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi niyetine işaret ediyordu. Buna paralel olarak, söz konusu dönemde KİK'in

en büyük ülkesi olan S. Arabistan ile Türkiye'nin, başta Irak, Lübnan ve Filistin sorunlarına yönelik olmak üzere bölgesel politikalarında ciddi bir eşgüdüm ve ortaklık mevcuttu. Erdoğan'ın 2010'un Ocak ve Mart aylarında gerçekleşen S. Arabistan ziyaretlerinde bu ortak duruş teyit edildi.

Türkiye- KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Toplantısı'nın dördüncüsü Ocak 2012'de İstanbul'da gerçekleşti. Kaynak: http://www.zaman.com/haber.do?haberno=1236962&title=t%FCrkiyek%F6rfez-i%FEbirli%F0i-derinle%FEiyor

Türkiye ile Körfez ülkelerinin bölge politikaları arasındaki uyum Arap Baharı sırasında da sürdü. 2011'in ikinci yarısından itibaren artan karşılıklı ziyaretlerle, özellikle Libya ve Suriye'deki olaylara yönelik tutumlar arasında eşgüdüm sağlandı. Türkiye, Körfez ülkelerindeki rejim aleyhtarı protestolara Suriye'dekine göre daha farklı tepkiler verdi. Körfez'de Arap Baharından en fazla etkilenen ülke Bahreyn'di. Şubat 2011'de Şii çoğunluğun Sünni monarşiye karşı başkaldırdığı Bahreyn'deki olaylar, Mart 2011'de Suudi Arabistan ve BAE'nin KİK adına gerçekleştirdikleri askerî müdahaleyle bastırılmıştı. Başbakan Erdoğan'ın 15 Mart'ta Bahreyn'de Şiilere uygulanan şiddeti ima ederek "Yeni Kerbela yaşamak istemiyoruz" ifadesi kullanması dışında, Türkiye'nin Bahreyn'deki olaylara ve KİK müdahalesine karşı tepkisi çok hafif oldu. Hatta Erdoğan, bu ifadeleri kullandıktan birkaç gün sonra açıklama yaparak, sözlerinin yanlış anlaşıldığını, konuşmasında Bahreyn'i değil Libya'yı kastettiğini belirtme ihtiyacını duydu (*Today's Zaman*, 18.03.2011). Sonuçta Ankara, Suudi Arabistan, Bahreyn ve İran'a krizi derinleştirecek davranışlardan kaçınmaları yönünde telkinlerde bulunmakla yetindi. Müdahale sonrasında Bahreyn'de toplumsal huzursuzluğun devam etmesine ve protestocuların ağır şekilde cezalandırılmalarına rağmen, Türkiyeli siyasetçiler genelde monarşiyi eleştirmekten imtina ettiler ve bunun yerine ülkedeki reform çabalarına olan inançlarını vurguladılar. Türkiye, diğer Körfez ülkelerinde görülen daha küçük çaplı protestolar konusunda da sessiz kalmayı tercih etti. Mevcut rejimler, Batı'nın da desteğiyle ülkelerindeki isyanlara karşı sağlam bir duruş sergiledikleri sürece, Türkiye de onları yabancılaştıracak bir politika izlemekten kaçındı. Zira Körfez ülkeleri Türkiye için önemli bir sermaye kaynağı ve ticaret ortağıydı.

Genel olarak, 2011'e kadar Türkiye'nin KİK ülkeleriyle ilişkilerinin stratejik bir ortaklığa dönüştüğünü söylemek pek doğru olmaz. Zira Türkiye'nin Körfez'de, enerji ve Kürt sorunu başta olmak üzere ekonomi ve güvenlik alanlarında belli bir oydaşmaya dayanan Türk-İran ilişkilerini riske atacak bir hamle yapması beklenemezdi. Zaten Körfez ülkeleri de İran'ı tahrik edecek girişimlerden kaçınmaktaydılar. Bununla birlikte, Türkiye-KİK ilişkilerinin hızlı bir gelişme gösterdiği ve bunun hem ekonomi hem de güvenlik alanına yansıdığı görülmektedir.

II) Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler

A) İsrail'le İlişkiler (2002-2011)

1990'larda Türkiye ile İsrail arasında stratejik işbirliğini mümkün kılan koşulların çoğu 2000'lere gelindiğinde ortadan kalkmıştı. Bu anlamda üç önemli gelişmeden bahsetmek gerekir: 1) Türkiye, bu yeni dönemde komşularıyla sorunlu olan ilişkilerini kademe kademe geliştirmeye, özel olarak Arap dünyasında daha etkin olmaya başladı. Bunun sonucunda, bölgede İsrail'in askerî anlamda dengeleyici işlevine artık daha az ihtiyaç duydu; 2) İkinci İntifada'yla birlikte İsrail-Filistin barış süreci tıkanınca taraflar arasında yeniden alevlenen çatışmalar, Türk karar vericileri İsrail'le ilişkiler konusunda daha temkinli olmaya zorladı; 3) 1999'dan itibaren hız kazanan AB'ye uyum süreci, TSK'nın Türkiye siyasetindeki rolünün azalmasına ve dış politika karar verme sürecinin sivilleşerek kamuoyuna daha duyarlı hale gelmesine yol açtı. Bu durum da, geleneksel olarak İsrail'le daha yakın ilişkileri destekleyen askerlerin siyasetçiler üzerindeki etkisinin azalmasına ve bu ülkeyle ilişkilerin bozulması karşısında pasifleşmelerine yol açtı.

Bu yeni koşullarda, Türkiye ile İsrail arasında İsrail'in iyi ilişkilere daha fazla ihtiyaç duyan taraf olması anlamındaki asimetrinin 2009'a kadar devam ettiği söylenebilir. Nitekim Türk tarafı İsrail'in politikalarını sert bir dille eleştirerek ilişkileri daha rahatlıkla riske ederken, İsrail tarafının en azından 2009'a kadar, Türkiye'nin hassas olduğu konularda konuşmamaya özen gösterdiği ve ilişkileri 1990'lardaki seviyesinde tutup derinleştirmeye çalıştığı gözlendi. Ama 2009 sonrasında patlak veren krizler, İsrail'in de artık ilişkileri riske atmaktan çekinmediğini gösteriyordu.

Bu çerçevede, Türkiye-İsrail ilişkilerinin 2000'lerdeki seyrine ilişkin dört genel tespit yapmak mümkün: 1) Siyasi ilişkiler Filistin sorununa karşı daha duyarlı hale geldi ve bu alandaki iniş çıkışlardan daha etkilenir oldu; 2) İki ülke bölgesel meselelerde farklı düşünmeye ve farklı kamplarda yer almaya başladılar; 3) Türkiye'nin ABD'deki Yahudi lobisiyle ilişkileri daha sorunlu hale gelmeye başladı; 4) Zamanla, ikili ilişkilerin sabitleri olarak bilinen askerî ve ekonomik boyutların da siyasi ilişkilerdeki sorunlardan etkileneceği anlaşıldı. Bütün bunlar, 2000'lerin ilk on yılında ilişkileri artık "stratejik" diye nitelendirmeyi zorlaştırıyordu.

1) Siyasi İlişkilerde İniş Çıkışlar

a) Sekteye Uğrayan Barış Süreci Gölgesinde İlişkilerin Genel Seyri

İkinci İntifada'yla birlikte barış sürecinin fiilen sona ermesi ikili ilişkileri daha sorunlu hale getirdi (bkz. **İkinci İntifada Sonrası Filistin Sorunu ve Barış Süreci (2001-2011)** kutusu, s. 439). 2000-2002 arası dönemde yaşanan çatışma ve işgallerde Türk yetkililerinin takındığı sert tavır, artık iktidarın Filistin meselesi konusunda kamuoyunda ortaya çıkan infiali kolay kolay göz ardı edemeyeceğini gösteriyordu. İsrail, Filistinlilerle diyaloga girmek için, İntifada'yla alevlenen Filistin eylemlerinin koşulsuz olarak sona ermesi gerektiğini önkoşul olarak ileri sürüyordu. Bu yaklaşım Türk yetkililerce gerçekçi bulunmuyor ve sürekli olarak reddediliyor-

du. Dolayısıyla, Türkiye'de Filistin konusunda belli bir hassasiyet ve İsrail'in politikalarına karşı sert bir söylemsel tutum daha AKP Kasım 2002'de iktidara gelmeden önce oluşmuştu (bkz. yukarıda: **Filistin Sorunu ve Türkiye** başlığı).

İkinci İntifada Sonrası Filistin Sorunu ve Barış Süreci (2001-2011)

2000'de İkinci İntifada'yla birlikte alevlenen İsrail-Filistin çatışması, 1990'larda yeşermiş olan barış umutlarına son verdi. Filistinli militanların intihar saldırılarına İsrail, Filistin kentlerini işgal ederek, Batı Şeria'yı güvenlik duvarıyla çevirerek ve Yaser Arafat'ın Ramallah'taki karargahını kuşatarak karşılık verdi.

İlk ciddi barış önerisi, Mart 2002'de Arap Birliğinden geldi. Buna göre, İsrail'in 1967 öncesi sınırlara çekilmesi ve mülteci sorununa adil bir çözüm bulunması karşılığında bütün Arap devletleri İsrail'le ilişkilerini normalleştirecekti. İsrail, girişimi kabul veya reddettiğine dair resmî bir açıklama yapmadı.

İkinci olarak; ABD, AB, BM ve Rusya'dan oluşan Orta Doğu Dörtlüsü Mart 2003'te taraflara Orta Doğu Barışı İçin Yol Haritası sundu. Buna göre, ilk aşamada Filistin tarafı şiddete son verecek; İsrail ise İkinci İntifada sonrasında işgal ettiği topraklardan geri çekilecek ve Filistin topraklarındaki yerleşim faaliyetlerini durduracaktı. İkinci aşamada geçici sınırlara sahip bir Filistin devletinin kurulması, üçüncüsünde de nihai statü anlaşmasının imzalanması öngörülmekteydi. Plan taraflarca kabul edildiyse de, FKÖ'nün kontrolü dışındaki Filistinli grupların saldırıları, İsrail tarafının suikast politikasını da içeren sert tepkisi ve devam eden yerleşim politikası uygulamayı engelledi. İsrail Başbakanı Ariel Şaron, sürecin tıkanması üzerine Aralık 2003'te, İsrail'in Gazze'den ve Batı Şeria'daki bazı yerleşimlerden tek taraflı olarak çekileceğini açıkladı. Çekilme Ağustos 2005'te gerçekleşti.

Yaser Arafat Kasım 2004'te ölünce FKÖ'nün başına, Batı'ya yakın eski başbakan Mahmud Abbas geçti ve Ocak 2005 seçimlerinin sonucunda Filistin Ulusal Yönetimi (FUY) başkanı ilan edildi. Ama Ocak 2006'daki parlamento seçimlerini Hamas kazandı. Orta Doğu Dörtlüsü, İsrail'i tanıyıp şiddete son verdiğini açıklayıncaya kadar Hamas liderliğindeki Filistin hükümetine yardımları keseceğini açıkladı. Hamas-İsrail gerilimi, Haziran 2006'daki Gazze çatışmalarıyla doruk noktasına ulaştı. Hamas'ın seçim zaferi Filistinli gruplar arasındaki dengeleri bozdu. Aralık 2006'da Hamas-El Fetih çatışması başladı. Taraflar uzlaşmaya varınca, Mart 2007'de Hamas liderliğinde birlik hükümeti kuruldu. Fakat, İsrail ve Orta Doğu Dörtlüsü yeni hükümetin açıklamalarından tatmin olmadı. Ayrıca, varılan uzlaşma Hamas-El Fetih çatışmasına da son vermedi. Mayıs'ta yeniden başlayan çatışmalar, Haziran 2007'de Hamas'ın Gazze'nin kontrolünü ele geçirmesi ve Batı Şeria'dan tasfiye edilmesiyle sonuçlandı. Bunun üzerine hükümeti dağıtan Abbas, Salam Fayyad önderliğinde bir teknokratlar hükümeti kurdu.

Kasım 2007'de ABD'de bir uluslararası konferans düzenlendi. FUY ve İsrail, Yol Haritasındaki yükümlülükleri yerine getirmeyi ve nihai statü için müzakerelere yeniden başlamayı kararlaştırdılar. Ancak, İsrail'in yeni yerleşim birimleri inşasına devam etmesi ve nihai statüye ilişkin anlaşmazlıklar yüzünden baltalanan müzakereler, Aralık 2008'de İsrail'in Gazze saldırısı üzerine tamamen askıya alındı.

İsrail'de Şubat 2009 seçimlerinden sonra Likud önderliğinde bir hükümet kurulunca, müzakerelerin yeniden başlama şansı daha da azaldı. B. Netanyahu hükümeti nihai statüye ilişkin meseleleri tartışmaktan kaçınırken, Ağustos 2009'daki El Fetih kongresinde nihai statü görüşmelerinin ertelenmesine yol açan müzakerelerin Filistin davasına zarar verdiği kabul edildi. İsrail'in Kasım 2009'da Batı Şeria'daki yerleşim inşaatlarını on aylığına dondurduğunu açıklamasının ardından ABD'nin de baskısıyla taraflar Eylül 2010'da doğrudan müzakerelere yeniden başladılar. Fakat, İsrail'in on aylık dondurmayı uzatma-

ması nedeniyle görüşmeler kısa sürede tekrar kesildi.

İsrail'le barış müzakerelerinin durması üzerine BM nezdinde devlet olarak tanınmak için girişimlerde bulunmaya karar veren FUY, Eylül 2011'deki BM Genel Kurul toplantısı sırasında, örgüte tam üyelik için resmî başvuruda bulundu. FUY'nin UNESCO'ya yaptığı üyelik başvurusu Ekim 2011'de kabul edildiyse de, Güvenlik Konseyi'ne havale edilen BM üyeliği başvurusunun ABD tarafından veto edilmesine kesin gözüyle bakılıyor. Bu arada, 2011'de Arap dünyasında gerçekleşen halk ayaklanmalarının Filistin'e de sıçramasından endişelenen Hamas ile El Fetih, meşruiyetlerini güçlendirmek için uzlaşma görüşmelerini hızlandırdılar. Nisan 2011'de yeni Mısır yönetiminin arabuluculuğuyla bir anlaşmaya varan taraflar, daha sonra milli birlik hükümeti oluşturmak için müzakerelere başladılar.

(N. Yeşilyurt)

Çoğunluğu Milli Görüş geçmişine sahip politikacılardan oluşan AKP'nin Kasım 2002'de tek başına iktidara gelmesi, ikili ilişkilerin geleceğinin daha da sorgulanmasına yol açtı. Ancak, AKP yetkilileri, bu konuda Milli Görüşçülerden ayrılarak, İsrail'e karşı özel bir husumet beslemediklerini ve ilişkileri geliştirmeyi arzuladıklarını belirttiler. Böylece, ideolojik bir tavır almayacaklarının sinyalini verdiler. Nitekim 2009'a kadar, Filistin cephesinde çatışmalar alevlenmediği sürece İsrail'le siyasi ilişkilerde herhangi bir gerileme olmadı. Başka bir deyişle, AKP döneminde ikili ilişkiler, tıpkı 2000-2002 döneminde olduğu gibi, büyük ölçüde barış sürecindeki iniş çıkışlara bağlı olarak gelişti.

Bu dönemde Türkiye, uluslararası alanda Filistin meselesini çözmeye yönelik girişimlere katkıda bulunmaya devam etti. 2003'te Irak'ın işgalinden sonra barış sürecinde yeni bir hareketlenme başlamıştı. Nisan 2003'te Orta Doğu Dörtlüsü tarafından ayrıntıları açıklanan "Orta Doğu Barışı İçin Yol Haritası" Türkiye'den tam destek buldu. Öyle ki, Aralık'ta bu girişimi desteklemek için bir eylem planı hazırlandı. Temmuz 2003'te İsrail Cumhurbaşkanı Moşe Katzav'ın Türkiye ziyareti de, Yol Haritasının yarattığı olumlu atmosferde gerçekleşti ve Türkiye'nin sürece olası katkıları konuşuldu. Temmuz'da oluşturulan Türkiye-İsrail Parlamentolar Arası Dostluk Grubuna 183'ü AKP'li olmak üzere 289 milletvekili katıldı. 2004 başında, Suriye'yle ilişkilerini iyiden iyiye düzelten Türkiye'nin İsrail-Suriye arasında olası arabuluculuğu konuşuluyordu (bkz. yukarıda: **Suriye'yle İlişkiler ve Lübnan Politikası** başlığı).

Filistinliler ile İsrailliler arasında artan şiddet olayları 2004'te yol haritasının uygulanmasını iyice zora sokunca, İsrail-Türkiye siyasi ilişkilerinde krizler çıkmaya başladı. İsrail'in Hamaslı liderlere karşı yürüttüğü suikast politikası ve Gazze'deki Refah mülteci kampına düzenlediği operasyonlar Türk yetkililerce çok sert bir dille eleştirildi (bkz. yukarıda: **Arap Dünyasına Siyasi Açılım** ve **Filistin Politikası** başlığı) ve bunlara tepki olarak Haziran 2004'te Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçisi ile Kudüs başkonsolosu danışmalar için merkeze çağrıldılar. İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom'un, bu gelişmelerin Türk-İsrail ilişkilerinin yapısına zarar verebilecek nitelikte olduğunu belirtmesine rağmen gerginlik dinmedi. İsrail'in Batı Şeria'yı çevrelemek amacıyla inşa etmekte olduğu duvar konusunda da sert bir tutum sergileyen Türkiye, 21 Temmuz 2004'te bu konuda BM Genel Kurulunda İsrail aleyhine oy verdi. Ayrıca, bu dönemde İsrail'in uyguladığı abluka nedeniyle Arafat'la görüşme imkanı bulamayan Türk liderler İsrail'e ziyarette bulunmaktan imtina ettiler.

2005, ikili ilişkilerde yeni bir bahar havasının esmeye başladığı yıl oldu. Bunda üç temel etkenin rolü vardı. Birincisi, Kasım 2004'te Yaser Arafat'ın ölümüyle birlikte Filistin hareketi yeniden yapılanma sürecine girdi ve bu da İsrail-Filistin cephesine geçici bir sükûnet getirdi. Böylece Türkiye-İsrail ilişkilerini dinamitleme potansiyeline sahip şiddet olayları azaldı. İkincisi, İsrail'in Ağustos 2005'te Gazze'den çekilmesi, Türkiye tarafından barış sürecini destekleyen samimi bir hareket olarak algılandı ve ikili ilişkilerde yumuşamaya katkıda bulundu. Üçüncüsü, BOP kapsamında bölgede yeniden yapılandırma planları yapan ABD, en yakın müttefikleri arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinden rahatsızlık duyuyor ve Türkiye'ye İsrail'le ilişkileri düzeltmesi yönünde telkinlerde bulunuyordu (bkz. ABD ve NATO'yla İlişkiler bölümü). Bu telkinlerin, Haziran 2004'te İstanbul'da düzenlenen NATO Zirvesinde en yoğun şeklini aldığı görüldü (Gencer Özcan, 2005, s. 161). Ağustos ayında, ilişkilerde oluşan hasarları onarmak amacıyla, AKP ileri gelenlerinden Şaban Dişli, Ömer Çelik, Egemen Bağış ve Mevlut Çavuşoğlu'nun İsrail'e gitmesinde bu telkinlerin etkili olduğu söylenebilir.

Ocak 2005'te Dışişleri Bakanı Gül'ün, Mayıs'ta da Başbakan Erdoğan'ın gerçekleştirdikleri İsrail ziyaretleri, ikili ilişkilerdeki yumuşamanın en önemli göstergeleriydi. Buna karşılık İsrail, Nisan 2005'te Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine adaylığını desteklediğini açıkladı. Gene aynı ay içerisinde, barış sürecine ekonomik katkı sağlamak amacıyla "Ankara Forumu" adı altında bir işbirliği süreci başlatıldı (bkz. yukarıda: Arap Dünyasına Siyasi Açılım ve Filistin Politikası başlığı). Son olarak, Türkiye'nin Eylül 2005'te İstanbul'da, Pakistan ve İsrail dışişleri bakanlarını buluşturarak iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması için çalışması, siyasi ilişkilerde önemli bir gelişme yaşandığını gösteriyordu.

Ocak 2006'da, Hamas'ın Filistin seçimlerinde elde ettiği başarının ardından, Türkiye-İsrail ilişkileri yeni bir kriz dönemine girdi. Türkiye'nin Hamas'ın seçim zaferine saygı duyulması gerektiği yönündeki görüşü ve Şubat'ta bir Hamas heyetinin Ankara'yı ziyareti, İsrailli yetkililer tarafından hoş karşılanmadı. Bu hamlelerin ilişkileri bozacak büyük bir hata olduğunu belirten İsrail Başbakanlık Sözcüsü Raanan Gissinde Türk yetkililerden sert bir yanıt aldı. Aydınlatıcı izahat verilmek üzere Dışişleri'ne çağrılan İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi, bu konuda kendileri için tartışılacak bir şey olmadığını belirterek Bakanlığın davetini reddetti. 2006 yazında İsrail'in Gazze ve Lübnan'a yaptığı saldırılarla birlikte Türk makamlarının İsrail'e yönelik sert eleştirilerde bulunması siyasi ilişkilerdeki krizi daha da tırmandırdı. Erdoğan, Ağustos 2006'da düzenlenen İKÖ Yürütme Kurulu toplantısında, İsrail'in orantısız güç kullandığını, kadınlarla çocukları göz göre göre öldürdüğünü söyledi.

2006'da siyasi ilişkilerde meydana gelen krize rağmen taraflar arasındaki diyalog kanallarının tıkandığı söylenemezdi. Nitekim Mayıs 2006'da Dışişleri Bakanı Tzipi Livni Türkiye'yi, Haziran'da Cumhurbaşkanı Sezer ve Temmuz'da Dışişleri Bakanı Gül İsrail'i ziyaret ettiler.

2007-2008'de Filistin-İsrail cephesinde suların görece durulmasıyla, ikili ilişkilerde tekrar bir yumuşama başladı. Şubat 2007'de, İsrail Başbakanı Ehud Olmert Ankara'ya geldi ve ziyaret sırasında İsrail tarafı, Türkiye'ye duyulan güvenin sembolik bir göstergesi olarak, Haremüşşerif'te Mescid-i Aksa çevresinde başlayan ve İslam dünyasında şüphe uyandıran inşaatları incelemek üzere 20 Mart'ta bir Türk he-

yetinin bölgeye gitmesini kabul etti. Heyetin hazırladığı rapor, İsrail'in faaliyetlerinde Haremüşşerif'e zarar verebilecek unsurlar tespit ettiyse de hükümet bu konuyu gündeme taşımayarak ilişkileri bozmamaya özen gösterdi.

Bu dönemde barış sürecini yeniden canlandırmaya yönelik uluslararası çabalar Türkiye tarafından desteklendi. Bu kapsamda ilk olarak, Kasım 2007'de düzenlenen Annapolis Konferansı öncesinde İsrail Cumhurbaşkanı Ş. Peres ile Filistin Devlet Başkanı M. Abbas Ankara'da bir araya getirildi. İkinci olarak, Suriye ile İsrail arasındaki diyalog kanalı Türkiye'nin arabuluculuğuyla tekrar açıldı. Olmert, Şubat 2007'deki ziyaretinde, Türkiye'nin arabuluculuğunda Suriye'yle görüşmeye hazır olduğunun sinyallerini vermişti (Migdalovitz, s. 6-7). Bu yolla başlayan süreç, Eylül 2007'de İsrail jetlerinin Türkiye üzerinden Suriye topraklarını bombalamasıyla geçici bir krize girdi (bkz. yukarıda: **Suriye'yle İlişkiler ve Lübnan Politikası** başlığı). Dışişleri Bakanı Ali Babacan bunun kabul edilemez olduğunu belirterek, Ekim ayında her iki ülkeyi de ziyaret etti ve İsrail'den bir açıklama beklediklerini söyledi. Daha sonra İsrail, meydana gelmiş olabilecek herhangi bir zarar nedeniyle Türkiye'den özür dileyince kriz sona erdi. Böylece, 2008'in ikinci yarısında Türkiye'nin arabuluculuğuyla Suriye-İsrail arasında dolaylı görüşmeler başladı. Aralık'ta hem görüşmeleri, hem de Türkiye-İsrail ilişkilerindeki yumuşamayı bitiren gelişme, gene İsrail-Filistin cephesinde patlak veren çatışmalardı.

Peres ve Abbas, Ankara'da bir araya gelmişlerdi. Kaynak: http://www.salom.com.tr/uploads/news/b_65171.jpg

"One Minute", "Alçak Koltuk" ve Mavi Marmara Krizleri

İsrail'in Aralık 2008'de başlattığı Gazze saldırıları ikili ilişkilerde yeni bir kriz dönemine yol açtı. Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2009'da İsrail'in BM üyeliğinin sorgulanması gerektiğini ima etmesinin ardından, Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı Peres'le arasında bir tartışma geçti. Erdoğan'ın "One Minute" diye başlamasıyla ünlenen ve paneli terk etmesiyle sonuçlanan olay, krizin boyutlarını gözler önüne seriyordu. Mart 2009'da Benyamin Netanyahu'nun başbakanlığında ve aşırı sağcıların ağırlıkta olduğu bir hükümetin kurulması, ilişkilerdeki soğukluğu daha da artırdı. Ekim 2009'da Anadolu Kartalı tatbikatının İsrail'in de katılımıyla gerçekleşecek uluslararası kısmının Türkiye tarafından iptal edilmesi, Tel

Erdoğan'ın Davos'taki "One Minute" çıkışı. Kaynak: http://www.usasabah.com

Aviv tarafınca siyasi bir hamle olarak algılandı. Nitekim Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun söz konusu iptal kararını Gazze'deki durumla ilişkilendiren açıklamaları, İsrail'in algısının doğru olduğunu kanıtlıyordu.

Gene bu dönemde "TV dizi krizleri" ilişkilere damgasını vurdu. Ekim 2009'da TRT'de gösterime giren ve ilk bölümünde İsrail karşıtı sahneler içeren "Ayrılık" adlı TV dizisi İsrail'in ısrarlarına rağmen yayından kaldırılmayınca, iki ülke arasındaki diplomatik krizlere bir yenisi eklendi. Türkiye dostu olarak bilinen İsrail Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Benyamin Ben-Eliezer Kasım 2009'da krizi yumuşatmak için Ankara'ya geldiyse de, Ocak 2010'da bu sefer "Kurtlar Vadisi" adlı dizinin bir bölümünde yer alan İsrail karşıtı sahneler ilişkilerde yeni ve daha ciddi bir krize yol açtı. Konuyu görüşmek üzere Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u makamına çağıran İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, Çelikkol'u TV kameraları önünde küçük düşürmeye yönelik söz ve davranışlarda bulundu. Bu olay üzerine Cumhurbaşkanı Gül'ün, İsrail tarafından resmî bir özür gelmemesi durumunda Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçisini Ankara'ya çağıracağını kesin bir dille belirtmesini müteakiben İsrail tarafından gönderilen özür mektubu tansiyonu düşürdü.

SERSEMLİK

İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayalon, kurduğu tuzakla Tel Aviv Büyükelçisi Çelikkol'u küçük düşürüp Türkiye'ye sert mesaj vermeye çalıştı ama kendisi komik duruma düştü

Tuzağa rağmen Barak gelecek

'Biraz saygı ve nezaket' çağrısı

İŞTE SKANDAL GÖRÜŞMENİN FOTOĞRAFI

Tuzak telefonla başladı

Masada Türk bayrağı yok

Milliyet, 13.01.2010.

Son olarak, 31 Mayıs 2010'da Gazze üzerindeki İsrail ablukasını delerek bölgeye insani yardım götürmeyi amaçlayan ve Türkiyeli bir STK olan İHH'nın öncülüğünde organize edilen "Gazze'ye Özgürlük" filosuna İsrail askerlerinin yaptığı müdahale, iki ülke ilişkileri tarihindeki en ciddi krize yol açtı. İsrail komandolarının filoda bulunan Mavi Marmara gemisine uluslararası sularda yaptığı baskında Türkiyeli 9 eylemcinin ölmesi sonrasında Ankara'nın tepkisi sert oldu. Uluslararası kamuoyunun desteğini büyük oranda arkasına alan Türkiye, İsrail'in eylemini "devlet terörü" ve "korsanlık" olarak nitelendirdi ve Büyükelçi Çelikkol derhal merkeze çağrılarak ilişkiler maslahatgüzar düzeyine indirildi. Türkiye, ilişkilerin normale dönmesinin şartı olarak İsrail'den 5 talepte bulundu. Bunlar, özür dilenmesi, tazminat ödenmesi, Gazze üzerindeki ablukanın kalkması, olayla ilgili olarak uluslararası bir soruşturma komisyonu kurulması ve el konulan gemilerin iadesiydi.

ABD'nin baskısıyla, 31 Haziran 2010'da Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile İsrail Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Ben-Eliezer'in Bruxelles'de yaptıkları görüşmeden sonra Türkiye'nin taleplerinden son ikisinin İsrail tarafından yerine getirildiği gözlendi. Bu kapsamda, el konan gemiler Ağustos 2010'da Türkiye'ye iade edildi ve BM Genel Sekreteri tarafından olaya ilişkin bir soruşturma paneli (Palmer Komisyonu) kuruldu (BM'nin olayla ilgili soruşturmaları için bkz. Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye bölümü). Bu arada, Aralık 2010'da kuzey İsrail'de çıkan orman yangınlarıyla mücadele için Türkiye'nin bölgeye 2 adet yangın söndürme uçağı göndermesi olumlu bir hava yarattı. Bu olumlu havada, iki ülke arasındaki krizi çöz-

Mavi Marmara gemisi.

mek amacıyla Palmer Komisyonuna paralel olarak gizli görüşmelere başlandı. Daha çok Türkiye'nin tazminat ve özür taleplerine yoğunlaşan gizli görüşmelerde bir uzlaşıya varılma ihtimaline karşı komisyon raporunun (Palmer Raporu) açıklanması bir süre ertelendi. Ama İsrail'deki koalisyon hükümeti içindeki anlaşmazlıklar ve 1 Eylül 2011'de Palmer Raporu'nun basına sızdırılması sonucunda iki ülke arasında uzlaşma şansı kısa vadede tamamen ortadan kalktı.

İsrail'le uzlaşının sağlanamaması ve Palmer Raporu'nda İsrail'in Gazze ablukasının hukuka uygun bulunması üzerine Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 2 Eylül'de İsrail'e karşı "B planı" olarak uygulanacak 5 yaptırımı kamuoyuna duyurdu (bkz. Mavi Marmara Olayında Raporlar ve Türkiye'nin Tutumu kutusu, s. 445). Aynı gün Cumhurbaşkanı Gül, Palmer Raporu'nun Türkiye için yok hükmünde olduğunu açıkladı. 7 Eylül'de İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gaby Levy'nin Türkiye'yi terk etmesiyle beraber, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 1991 öncesi seviyeye geriledi.

2009 sonrasında meydana gelen krizler eskilerinden 3 önemli açıdan farklılaşıyordu: 1) Bu sefer, Türkiye ile İsrail arasındaki diyalog kanallarının tıkanmaya başladığı görüldü. 2009-2011 boyunca iki ülke arasında (B. Ben-Eliezer ve E. Barak'ınkiler dışında) önemli bir üst düzey ziyaretin gerçekleşmemiş olması bunun en önemli göstergesiydi; 2) Artık İsrail tarafının Türkiye'yi yumuşak karnından vurmaya başladığı görüldü. 5 Ocak 2009'da *Jerusalem Post* gazetesindeki başyazıda, Gazze operasyonu ile TSK'nın kuzey Irak operasyonu arasında benzerlikler kurulması ve İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi'nin Türkiye'nin Kıbrıs, Kürt ve Ermeni politikalarını eleştiren sert bir demeç vermesi bu açıdan dikkat çekiciydi. Son olarak, İsrail Parlamentosu Eğitim ve Kültür Komitesi Aralık 2011'de 1915 olaylarını "soykırım" olarak nitelendiren bir tasarıyı tartışarak, Türkiye'ye mesaj verdi. Tüm bunlar, İsrail'in, ikili ilişkilerin asimetrik doğasından rahatsız olmaya başladığına işaret ediyordu; 3) Ekim 2009'da Anadolu Kartalı Tatbikatı sırasında çıkan kriz, siyasi alandaki krizlerin bugüne kadar ilişkilerin sabit unsurunu oluşturduğu kabul edilen askerî alana da bulaşacağının sinyallerini vermekteydi. Türkiye'nin Eylül 2011'de İsrail'le tüm askerî anlaşmaları dondurma kararı bu durumu doğruladı.

b) Bölgesel Politikada Ayrışmalar

Bu dönemde Türkiye ile İsrail arasındaki stratejik işbirliğinin sona ermeye başladığının en önemli göstergesi, iki ülkenin Filistin meselesi dışındaki önemli Or-

Mavi Marmara Olayında Raporlar ve Türkiye'nin Tutumu

Olay sırasında basında yanlış biçimde "ambargo" olarak geçtiği görülen "abluka" kavramı, bir bölgeye çeşitli maddelerin girip çıkmasını zorla engellemek anlamına gelir. Bu konudaki teamül hukukunu yazıya döken son uluslararası metin, Uluslararası İnsancıl Hukuk Enstitüsü'nün 1994 tarihli San Remo Rehberidir. Buna göre: Ablukayı kırmak isteyen tarafsız ülke gemilerini kontrol etmek ve bunu açık denizde de yapmak mümkündür. Şu şartlarla ki; geminin kaçak (="silahlı çatışmalarda kullanılabilecek") madde taşıdığına inanmak için makul sebep olacak, durması için önce ihtar yapılacaktır. Gemiye el konulabilmesi ise, ancak, durmazsa ve aramaya direnirse mümkündür. En önemlisi, sivil halkın yaşamsal maddelere ulaşmasını yasaklamak için abluka konulamaz.

Sadece insani yardım malzemesi taşıyan Mavi Marmara olayında üç tane rapor söz konusu olmuştur. Bunlardan biri, İsrailli emekli yargıç Jacob Turkel başkanlığında İsrail'in kurduğu "Bağımsız Kamu Komisyonu"dur. Komisyon, BM İnsan Hakları Komisyonu Araştırma Heyetinin (BMİHKAH) talep ettiği belgeleri yollamadığı gibi, ablukanın ve İsrail saldırısının uluslararası hukuka aykırı olmadığı sonucuna varmıştır (http://turkel-committee.gov.il/index-eng.html).

İkinci rapor, BMİHKAH'nın raporudur. İsrail'i, "gereksiz ve inanılmaz" şiddet kullanarak tamamen hukuk dışı davranmakla, Gazze'nin sivil halkını kolektif olarak cezalandırma amacı gütmekle, dolayısıyla da uluslararası hukuku çok ciddi olarak ihlal etmekle suçlamış, Turkel Raporunun da gerçekleri açıkça çarpıttığını belirtmiştir (no. A /HRC/15/21, özellikle 261.-264. paragraflar).

Üçüncü rapor, yine BM'nin kurduğu Palmer Paneli/Komisyonu adlı bir soruşturma hayeti raporudur. BMİHKAH raporunun 11. maddesinde de açıkça belirtildiği gibi, Palmer Paneli hukuksal değil, uzlaştırmaya yönelik siyasal bir girişimdir. Bir başkan (Palmer), bir yardımcı (Uribe), İsrail ve Türkiye'den de birer üyeden oluşmuştur. 2 Eylül 2011'de açıklanan ve İsrail tarafından "dengeli", Türkiye tarafından ise "hiç yazılmamış" olarak değerlendirilen bu son rapor ablukayı yasal ilan etmiş, gemidekilerin "organize ve şiddetli" direncini "sorumsuzluk" olarak nitelemiş, bu durumda komandoların nefsi müdafaa yaptıklarını söylemiştir. Fakat Rapor, gemilere abluka bölgesinden bu kadar uzakta, bu kadar büyük bir güçle yapılan İsrail müdahalesi sonucunda bu kadar kişinin ölmesine yol açılmasının "kabul edilemez" olduğunu da belirtmiştir. İsrail uygun bir biçimde üzüntülerini belirterek tazminat ödemeli, iki ülke de diplomatik ilişkiye devam etmelidir.

Palmer Raporu duyulunca Davutoğlu çok sert konuşmuş ve 5'li bir yaptırım paketi açıklamıştır: İsrail'le diplomatik ilişkiler ikinci kâtip düzeyine indirilecek, iki ülke arasındaki tüm askerî anlaşmalar askıya alınacak, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi için gerekli görülen önlemler alınacak, Gazze ablukasının Uluslararası Adalet Divanında (UAD) incelenmesi sağlanacak ve İsrail saldırısının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimleri desteklenecektir (*Milliyet*, 03.09.2011).

UAD'ye gidebilmek, İsrail'le anlaşmaya bağlıdır. BM Genel Kurulu vasıtasıyla UAD'den tavsiye görüşü istetmek mümkündür, ama bu, Mavi Marmara olayına ilişkin olamaz. Ancak, açık denizdeki abluka uygulamasının yasallığı ve ablukaya uymayanlara ne gibi yaptırımlar uygulanabileceği şeklinde soyut bir soru sorulabilir. Çünkü UAD iki devlet arasındaki bir hukuksal uyuşmazlığa ilişkin olarak, o sorunun çözümü anlamına gelecek bir danışma görüşü veremez. Danışma görüşü, bir hukuk kuralının açığa çıkarılması, hukuka ilişkin bir yorum yapılması gibi soyut bir konuda olabilir.

(B. Oran)

ta Doğu meselelerinde de görüş ayrılıklarına düşmeleriydi. Bunun ilk örneği, 2003'te Irak'ın işgali sırasında görüldü. Saddam rejimini ciddi bir tehdit sayan İsrail işgali desteklerken, Türkiye çeşitli nedenlerden ötürü şiddetle karşı çıkıyordu (bkz. yukarıda: **Komşu Arap Devletleriyle İlişkiler** başlığı). Aynı şekilde, işgal sonrası Irak konusunda da iki ülke arasında görüş birliğinden bahsedilemezdi. Türk tarafı için, özellikle İsrail'in kuzey Irak'a yaklaşımı kuşku vericiydi. 2004'te İsrail askerlerinin kuzey Irak'ta Kürt peşmergeleri eğittiği ve Irak'ın parçalanması durumunda İsrail'in burayı Şiilere karşı önemli bir denge unsuru olarak gördüğü söylentilerinin çıkması, Türk tarafındaki kuşkuları iyice artırdı. İsrailli yetkililer bu söylentileri resmî ağızlardan defalarca yalanladılarsa da Türk tarafını yeterince tatmin edemediler.

Bölgesel sorunlara ilişkin bir başka ayrılık İran konusunda ortaya çıkmaktaydı. İsrail, Irak'ın işgali ertesinde varlığına yönelik en büyük tehdidi İran'dan algılıyor ve bu ülkeye karşı Türkiye'den destek bekliyordu. Türkiye'nin ise bu dönemdeki İran politikası, Tahran'a yönelik uluslararası baskılara katılmamaktan yanaydı (bkz. aşağıda: **İran'la İlişkiler** başlığı). Nitekim, İsrail Ağustos 2006'da Hizbullah'ın silah kaynağını kurutmak amacıyla Türkiye'den hava ve kara sahasını İran'a kapatmasını talep ettiğinde, Türkiye bunu reddetti. İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda çeşitli platformlarda gündeme getirilen kaygılara Başbakan Erdoğan hep İsrail'in varlığı herkesçe bilinen nükleer silahlarını hatırlatarak karşı çıktı.

Son olarak, Mavi Marmara krizinden sonra İsrail ile güney Kıbrıs arasında meydana gelen yakınlaşma dikkat çekiciydi. İki ülke arasında 17 Aralık 2010'da Kıta Sahanlığı Anlaşması imzalanması ve güney Kıbrıs'ın Eylül 2011'de başlattığı sondaj çalışmalarının İsrail tarafından hem siyasi hem de askerî olarak desteklenmesi, Türkiye ile İsrail'i bölgesel politikada bir kez daha karşı karşıya getirdi.

c) ABD'deki Yahudi Lobisiyle İlişkiler

Bu dönem boyunca ABD'deki Yahudi lobisinin Türkiye'ye karşı tavrının Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerindeki iniş çıkışlara göre değiştiği gözlendi. Nisan 2002'de Başbakan Ecevit, İsrail'in Cenin'de gerçekleştirdiği operasyonları "soykırım" olarak nitelendirince (bkz. yukarıda: **Filistin Politikası** başlığı), Yahudi lobisi tepki gösterdi. Bu tür ifadelerin Arap liderler tarafından bile kullanılmadığını belirten yetkililer, soykırım suçlamalarının Ermeniler tarafından Türklere karşı yapıldığını hatırlatarak, örtülü tehditte bulundular. Bunun üzerine Başbakanlıktan yeni bir açıklama yapılarak Ecevit'in sözlerinin yanlış anlaşıldığı belirtildi ve kriz aşıldı.

2005'te, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinde görülen yumuşamaya paralel olarak Yahudi lobisinin Türkiye'ye tavrında değişme görüldü. Mayıs 2005'teki İsrail ziyaretinin ardından Erdoğan Haziran'da ABD'ye geçti. Bu ziyaret sırasında, önde gelen Yahudi kuruluşlarından *Anti-Defamation League* (ADL), II. Dünya Savaşı sırasında Rodos başkonsolosu iken, 200'den fazla yerli Musevi'yi toplama kamplarına gönderilmekten kurtarmış olan Selahattin Ülkümen adına, Erdoğan'a Cesaret Ödülü sundu. Bu ziyarette Erdoğan'ın, Yahudi Soykırımının insanlık suçu, anti-semitizmin de akıl hastalığı olduğunu belirtmesi, Yahudi lobisi tarafından memnuniyetle karşılandı.

2007'deki bir gelişme, İsrail'le iyi ilişkilerin Yahudi lobisinin desteğini almak için her zaman yeterli olmayacağını gösterdi. Ağustos 2007'de ADL'nin, "Çeşitli nedenlerle Ermeni Soykırımı tasarılarına karşı olmakla birlikte 1915 olaylarının soykırıma eşdeğer olduğu görüşündeyiz" şeklinde bir açıklama yapması, Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Türk yetkililer tepkilerini ilk olarak İsrailli yetkililere ilettiler ve bu gelişmenin 2007'de tekrar yumuşama ortamına giren ikili ilişkileri sarsacağını belirttiler. İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres araya girdiyse de ADL, kararın kuruluş içinde meydana gelen bazı karışıklıklar sonucunda alındığını ima etmekle yetindi ve pozisyonunu korudu.

Erdoğan, Cesaret Ödülü'nü alırken. Kaynak: http://www.alterinfo.net/photo/art/default/ 3543087-5104955.jpg

2009 başında İsrail'in Gazze saldırılarının ardından ikili ilişkilerde oluşan derin krizler, ABD'deki Yahudi lobisinin Türkiye'ye karşı tavrını daha da sertleştirdi. Erdoğan'ın İsrail'e karşı kullandığı sert dili kınayan 5 önemli Yahudi kuruluşu, Türkiye Başbakanını anti-semitizmi körükleyecek açıklamalar yapmaktan kaçınmaya çağırdılar ve bundan sonra soykırım tasarlarına karşı destek olmayabilecekleri sinyalini verdiler. Netanyahu hükümeti de Haziran 2009'da Ermeni Soykırımı iddialarına destek veren bir akademisyen olan Michael B. Oren'i Washington'a büyükelçi olarak atayarak söz konusu Yahudi kuruluşlarının tavrına ortak oldu. Erdoğan, Eylül 2009'daki BM Genel Kurul toplantısı için New York'a gittiğinde Yahudi lobisi temsilcileriyle ilişkileri onarmak amacıyla bir toplantı yaptıysa da, görüşmelerin Gazze ve İran konusunda fikir ayrılıklarından ötürü gergin bir havada geçtiği ileri sürüldü. Bunun üzerine Erdoğan'ın, Aralık 2009'daki ABD gezisi programına Yahudi lobisiyle görüşmeleri dahil etmemesi, taraflar arasında iplerin koptuğu yönünde söylentilerin çıkmasına sebep oldu. Zira 1980'lerden beri, Erdoğan dahil bütün Türk başbakanları tüm ABD ziyaretlerinde Yahudi lobisiyle görüşmeye özen göstermişlerdi.

4 Mart 2010'da ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu'nda oylanan soykırım tasarısından önce Yahudi lobileri Türkiye'ye destek sözü verdilerse de tasarının geçmesine engel olamadılar. Daha sonraki süreçte tasarının Temsilciler Meclisinin gündemine gelmemesi için çabalayan Türkiye'nin bunu yaparken Yahudi lobisine dayanmadığı gözlendi. Aralık 2010'da Türkiye'nin orman yangınlarıyla mücadele konusunda İsrail'e verdiği destekten dolayı ADL Türkiye'ye bir teşekkür mektubu gönderdiyse de ilişkilerdeki eski havanın geri geldiği söylenemezdi.

Türkiye'nin Yahudi lobisiyle ilişkiler konusunda böyle bir politika değişikliğine gidebilmesini sağlayan iki temel gelişmeden bahsedilebilir. Birincisi, Türkiye'nin yeni ABD yönetiminin tam desteğini arkasına alarak Ermenistan'la ilişkileri normalleştirme yolunda önemli adımlar atmasıdır. İkincisi, özellikle Gülen cemaatinin faaliyetleriyle birlikte Türkiye'nin ABD'de bir lobileşme sürecine girmesidir. Bu iki gelişme, Türkiye'nin Yahudi lobisine olan bağımlılığını azaltma potansiyeline sahipse de, özellikle ABD'den gelişmiş teknolojiye sahip silah alımı söz konusu olduğu sürece bu bağımlılığın kolay kolay sona ereceği söylenemez.

2) *Askerî ve Ekonomik Alanda İşbirliği*

Askerî İlişkiler

1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin en önemli unsuru askerî işbirliğiydi. Siyasi ilişkilerdeki iniş çıkışlara rağmen, bu ilişkiler 2000'lerin sonuna kadar istikrarını genel anlamda korudu. Askerî yetkililerle milli savunma bakanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler sürdü, askerî işbirliği anlaşmaları gereği iki ülke silahlı kuvvetleri arasında eğitim faaliyetleri, tatbikat ve projeler devam etti. Ama 2009'dan itibaren siyasal ilişkilerde ortaya çıkan derin krizler, askerî ilişkileri de olumsuz etkiledi ve bu süreç, Eylül 2011'de iki ülke arasındaki tüm askerî anlaşmaların askıya alınmasıyla sonuçlandı.

2009 öncesinde, siyasi sorunlara rağmen, Türk hükümetlerinin silah alımı ve modernizasyonu için İsrail'le iş yapmak konusunda fazla tereddüt etmediği görüldü. Nisan 2002'de, İkinci İntifada'yla alevlenen çatışmalar devam ederken, Ecevit hükümeti 170 adet M-60 tankının modernizasyonunu İsrail firması IMI'ye verdi. Muhalefetten gelen tepkiler üzerine, İsrail'in arzu edilen kapsamlı modernizasyonu gerçekleştirebilecek tek ülke olduğu vurgulandı ve bu ihalenin Orta Doğu'da yaşanan krizle ilişkilendirilmemesi gerektiği söylendi. Aynı hükümet, Temmuz 2002'de bu sefer 300 helikopterin IMI tarafından modernizasyonu için bir anlaşma imzaladı. AKP iktidarı döneminde de İsrailli firmalarla silah alımı ve modernizasyonu anlaşmaları yapılmaya devam etti. Nisan 2005'te, Türkiye'nin 10 adet İnsansız Hava Aracı (İHA) alımı için açtığı ihaleyi İsrailli IAI firması kazandı. Mayıs 2005'te Erdoğan'ın ziyareti sırasında, füze alımı ve daha fazla F-4'ün modernizasyonu konusunda görüşmeler yapıldı.

Askerî ilişkilerin siyasi ilişkilerden fazla etkilenmediğinin bir başka örneği, 2006'da Lübnan Savaşı sırasında görüldü. İsrail'in saldırıları Türkiye tarafından sert bir dille eleştirildiği halde, Türk askerinin UNIFIL'e katılımı İsrailli yetkililerce desteklendi. Aralık'ta güney Lübnan'a konuşlandıktan sonra, Türk askerlerinin güvenliğini garantiye almak amacıyla iki ülke arasında bir doğrudan iletişim mekanizması dahi kuruldu.

Bu dönemde güvenlik-askerî ilişkiler alanında meydana gelen diğer önemli gelişmeler şöyle özetlenebilir:

1) Kasım 2003'te El Kaide'nin İstanbul'da gerçekleştirdiği büyük çaplı terör eylemleri ertesinde, iki ülke arasında sınır denetimi, uluslararası terör, örgütlü suçlar, silah ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele işbirliği anlaşması Aralık 2003'te imzalandı. Anlaşmada, iki ülke polisinin ortak eğitim faaliyetlerinde bulunması öngörülmekteydi;

2) Mayıs 2005'te Erdoğan'ın İsrail ziyareti sırasında, askerî personel değişimi konusunda yeni bir anlaşma imzalandı ve iki ülke arasında terörle mücadelede anlık istihbarat paylaşımı için kırmızı hat kuruldu;

3) 2008 başında, TSK'nın kuzey Irak'a düzenlediği sınır ötesi operasyonlarda İsrail'den kiralanan İHA'ların etkin bir şekilde kullanıldığı ve çok faydalı olduğu bizzat Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından dile getirildi.

2009'daki siyasi krizler ise, öncekilerden farklı olarak, iki ülke arasındaki askerî ilişkileri de etkileyen bir niteliğe sahipti. Bu bağlamda A. Mizrahi'nin sert demeçleri özellikle önemliydi (bkz. yukarıda: **Siyasi İlişkilerde İniş Çıkışlar** başlığı). Önceki

krizlerde bu tür tepkileri daha çok Yahudi lobi temsilcileri, sivil bürokratlar yahut siyasetçiler veriyordu. Bu kez bir kuvvet komutanı tarafından, üstelik Türkiye'nin hassas olduğu konulara gönderme yapılarak verilmesi, siyasi krizin askerî ilişkilere sıçramakta olduğunu gösteriyordu. Türk Genelkurmay Başkanlığının tepkisi üzerine İsrail tarafı Mizrahi'nin düşüncelerinin kişisel olduğunu vurguladıysa da, izleyen süreçte, Türk siyasetçilerin yönlendirmesiyle askerî işbirliğinde gerileme eğilimine girildiğinin işaretleri görüldü.

Türkiye tarafında bu gerilemeyi besleyen etmenlerden birisi, Gazze'deki saldırıları düzenleyen pilotların Konya'da eğitildiği yönündeki söylentilerin kamuoyunda büyük yankı bulmasıydı. Bunların bir sonucu olarak, Ekim 2009'da Anadolu Kartalı tatbikatının İsrail'in de katılacağı uluslararası bölümünün siyasi nedenlerle iptal edilmesi askerî ilişkilerdeki krizi doruğuna taşıdı. Ardından, İsrail'den 2005'te sipariş edilen Heron marka İHA'ların tesliminin teknik sorunlardan dolayı sürekli olarak ertelenmesi üzerine Kasım 2009'da sözleşmenin Türk hükümeti tarafından iptalinin gündeme gelmesi ilişkileri daha da bozdu. Bu süreçte dikkat çekici olan, TSK'nın, aslında ilişkilerin bozulmasından rahatsız olmasına rağmen, kamuoyuna ve siyasi iradeye açıktan karşı çıkamadığı için sessiz kalmasıydı (Aytürk, s. 65-66). Heron krizi, Aralık 2009'da taraflar arasında tekrar mutabakatın sağlanmasıyla büyük oranda çözüldü. İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın 17 Ocak 2010'da gerçekleşen Ankara ziyareti de Heronlar konusundaki son pürüzleri gidermeyi amaçlıyordu. Uçakların teslimatı Ağustos 2010'da tamamlandı, ama sorunlar bitmedi. 2011'de arızalanan ve bakım için İsrail'e gönderilen Heronların tamir sürelerinin uzaması Türkiye tarafından keyfî bir uygulama olarak yorumlanıp, tepkiyle karşılandı.

Ehud Barak'a sınırlı protokol

İSRAİL ile Türkiye arasındaki büyükelçi krizinin ardından İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak bugün Ankara'ya geliyor. Cumhurbaşkanı Gül ile Başbakan Erdoğan'ın görüşmeyeceği Barak, Milli Savunma Bakanı Gönül ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile görüşecek. >>24'te

Milliyet, 17.01.2010.

Ekonomik İlişkiler

2002-2011 döneminde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin belli alanlarda siyasi krizlerden bağımsız olarak devam ettiği, belli alanlardaysa olumsuz etkilendiği görüldü. İlişkilerin siyasi krizlerden etkilenmeyen yönlerinden biri karşılıklı ticaretti. Gerçekten de bu dönemde İş Konseyi ve Karma Ekonomik Konseyi toplantıları düzenli olarak yapılmaya devam etti ve ticaret hacminde 2009'daki küresel ekonomik bunalım kaynaklı düşüş haricinde genelde istikrarlı bir artış meydana geldi (bkz. 2001-2011 Türkiye-İsrail Ticareti tablosu).

2001-2011 Türkiye-İsrail Ticareti (milyon $)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	805	861	1.083	1.315	1.467	1.529	1.658	1.935	1.528	2.084	2.391
İthalat	529	544	459	714	805	782	1.082	1.448	1.069	1.360	2.057
Toplam	1.334	1.405	1.542	2.029	2.272	2.311	2.740	3.383	2.597	3.444	4.448

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, *Dış Ticaret Verileri (Ocak 2012)* <http://www.ekonomi.gov.tr/>.)

Buna karşılık, Türkiye'ye gelen İsrailli turist sayısının siyasi ilişkilerdeki iniş çıkışlara bağlı olarak değiştiği gözlendi. Turist sayısı, siyasi ilişkilerin görece daha iyi olduğu 2003, 2005, 2007 ve 2008'de artış gösterirken, siyasi ilişkilerin bozulduğu 2000, 2001, 2002, 2004, 2006, 2009, 2010 ve 2011'de azalma eğiliminde oldu (bkz. 2000-2011 **Türkiye'yi Ziyaret Eden İsraillilerin Sayısı** tablosu). İsrail Ulusal Güvenlik Konseyinin, Mart 2009'da Türkiye'yi İsrailli turistler için tehlikeli ülkeler sınıfına koyması ve 2010'da oluşan siyasi krizler, turist sayısında son 10 yılda görülmemiş bir düşüş yaşattı. 2011 itibariyle Türkiye'ye gelen İsrailli turist sayısı 80.000'in altına geriledi.

2000-2011 Türkiye'yi Ziyaret Eden İsraillilerin Sayısı

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
312.301	310.714	270.262	321.096	299.944	393.805	362.501	511.435	558.183	311.581	109.559	79.140

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: TÜİK, *Turizm İstatistikleri* <www.tuik.gov.tr>)

Siyasi ilişkilerdeki iniş çıkışlardan etkilenen bir başka alan da, İsrailli yatırımcıların Türkiye'deki ve Türk müteahhitlik firmalarının İsrail'deki faaliyetleri oldu. Bunun en tipik örneği, İsrailli firmaların özellikle 2003-2004'te GAP bölgesindeki tarımsal sulama faaliyetlerine yatırım konusunda çok istekli olmalarına rağmen, 2004'te siyasi ilişkiler bozulunca GAP bölgesinin İsraillilere parsellendiği söylentilerinin çıkması sonucunda, beklenen yatırımların bir türlü gerçekleşmemesiydi. 2009'daki Gazze krizinin ardından Suriye sınırındaki mayınlı arazilerin İsrailli firmalarca temizlenip kiralanacağı konusunda çıkan ve kamuoyunda tepki yaratan spekülasyonlar da İsrailli yatırımcılar üzerinde benzer bir olumsuz etki yarattı. İsrail'de en fazla iş yapan Türk müteahhitlik firması Yılmazlar Holding'in çalışmaları da, iki ülke arasında 2009'dan sonra yoğunlaşan siyasi krizlerden çok olumsuz biçimde etkilendi.

Bu dönemde İsrail'le ekonomik ilişkilerde en önemli konulardan birisi, su alım/satım meselesi oldu. 1990'larda başlayan Manavgat Suyu Projesi çerçevesinde İsrail'in Türkiye'den 20 yıl süreyle yılda 50.000.000 metreküp su satın alması yönünde bir anlaşma sağlandıysa da, İsrail 2006'da, projeden vazgeçtiğini açıkladı. Bu kararda üç sebep etkili oldu: Birincisi, Türkiye'deki tesislerin özelleştirilmesi nedeniyle İsrail'in istediği devlet garantisinin verilememesiydi. İkincisi, İsrail'in deniz suyundan tatlı su elde etme maliyetinin daha düşük olmasıydı. Üçüncüsü, İsrail'deki muhalefetin su konusunda Müslüman bir ülkeye bağımlılığa itiraz etmesiydi. Bunda, 2006'da tekrar bozulma sinyalleri veren siyasi ilişkilerin payı olduğu da söylenebilir.

Barış Suyu Projesinin iptal olmasından sonra taraflar, Mayıs 2004'te gündeme gelen Akdeniz Boru Hattı Projesi (*Medstream*) üzerinde daha fazla yoğunlaşmaya başladılar. Bu projeye göre, Ceyhan ile Aşkelon arasına döşenecek ve KKTC üzerinden geçecek çok amaçlı bir boru hattıyla iki ülke arasında petrol, su, doğalgaz, elektrik ve fiber optik kablo iletimi amaçlanıyordu. Rusya ve Hindistan'ın dahil olduğu projenin fizibilite çalışmalarına 2008'de başlandı. Bu proje, bir bağımlılık ilişkisi yaratmayıp İsrail'e enerji koridoru olma fırsatı verdiğinden, Manavgat Suyu Projesine göre daha fazla desteklendi. Ama, 2009 sonrasında siyasi ilişkilerde meydana gelen de-

rin krizler ve 2010'dan itibaren İsrail'in güney Kıbrıs'la yakınlaşması, projenin gelişimini engelledi.

B) İran'la İlişkiler (2000-2011)

Cilt II'de bu konu 2000'lerin başında bittiği için, burada 2000'den itibaren ele alınarak incelenecektir.

1990'ların aksine bu dönemde İran-Türkiye ilişkileri istikrarlı bir çizgide ilerledi. Bu istikrarın oluşmasında iki temel alandaki ulusal çıkarların örtüşmesi önemli rol oynadı. Birincisi, doğalgaz ticareti ve yatırım projeleri sayesinde enerji alanında oluşan işbirliğiydi. İkincisiyse, özellikle Irak'ın işgalinden sonra oluşan ortak tehdit algılaması sonucunda İran'ın PKK'ya verdiği desteği kesmesiydi. Bu iki temel sütun üzerinde gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler, rejim sorunları nedeniyle ortaya çıkan güçlüklerin aşılmasını sağladı ve ABD'nin İran üzerinde uyguladığı baskılardan etkilenmedi. Gene de ikili ilişkilerin mükemmel duruma geldiğini söylemek için vakit henüz erkendi. Zira her şeyden önce Irak'ın kuzeyi dışındaki bölgesel politika meselelerinde iki ülke arasında hem yöntem hem de nihai amaçlar açısından tam bir uyum gözlenmiyordu. Bu durum, Arap Baharı sırasında daha açık bir şekilde ortaya çıktı. İkincisi, İran'ın kapalı ve siyasete fazlasıyla duyarlı ekonomik yapısı iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin derinleşmesini engelleyecek nitelikteydi. Buna karşın, bu dönemde 1990'lardaki güven bunalımının genel olarak aşılmış olduğu ve iki ülke arasındaki işbirliği potansiyelinin yeniden keşfedilmeye başlandığı söylenebilir.

1) Siyasi İlişkiler

Güvenlik Boyutu: Teröre Karşı İşbirliği

1990'lı yıllarda, İran'ın Türkiye'de faaliyet gösteren terör örgütlerine aktif destek (doğrudan para ve teçhizat yardımı yapmak) yahut pasif destek (topraklarını kullanmalarına göz yummak) vermesi, siyasi ilişkileri olumsuz yönde etkileyen unsurların başında geliyordu. 2000-2011 döneminde, değişen koşulların etkisiyle iki ülkenin terörle mücadele konusunda birbirini suçlamayı bırakıp işbirliği yapmaya başladığı görüldü. Ama dönemin başında Türk yetkililerin, PKK ve Hizbullah'ın İran'la bağlantısı konusundaki kaygıları devam ediyordu. Ocak 2000'de İstanbul'da Hizbullah'a yapılan baskınlar ve ardından faili meçhul aydın cinayetlerini aydınlatmak için başlatılan Umut Operasyonu sırasında Hizbullah ve bağlantılı grupların İran'dan destek aldığını gösteren çeşitli belge ve tanıklar ortaya çıkmıştı. Bu durum, Cumhurbaşkanı Sezer'in Haziran 2000'de Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) toplantısı nedeniyle yapmayı planladığı İran gezisinin iptal edilmesine bile yol açtı. İran tarafıysa, bu tür suçlamaları sistematik olarak reddediyor ve bazı PKK militanlarının, İran makamlarının haberi ve dahli olmaksızın sınırdan sızmış olabileceklerini ifade ediyordu.

2002'den itibaren, hem Hizbullah'ın çökertilişi hem de İran'ın PKK faaliyetlerine göz yummayacağının Türkiye tarafından anlaşılması ikili ilişkilerin önünü açtı. Mart 2002'de İran PKK'yı, Türkiye de Halkın Mücahitlerini terör örgütü olarak kabul etti. Hatta İran, Türkiye-İran sınırında bir grup PKK'lıyla çatışıp gözaltına aldığı 3 örgüt mensubunu Türkiye'ye iade etti. Ama iki ülke arasında bu alanda tam bir işbirliğinin

başladığını söylemek için henüz erkendi. Örneğin, PKK'nın İran'a yakınlığıyla bilinen liderlerinden Cemil Bayık'ı İran yönetimi Türkiye'ye iade etmeye yanaşmıyordu.

İran'ın PKK'ya karşı tavrında meydana gelen değişikliğin iki temel nedeni vardı. Birincisi, 1999'da Öcalan'ın yakalanmasının ardından çok başlılık emareleri gösteren PKK'nın artık İran için güvenilir bir örgüt olmaktan çıkmasıydı. Zira İran'ın kontrolü dışındaki PKK unsurlarının İranlı Kürtlere yönelik faaliyet gösterme olasılığı İran için ciddi bir güvensizlik kaynağıydı. İkincisi, 11 Eylül sonrasında ABD'nin bölgede izlediği saldırgan politikanın potansiyel hedeflerinden biri olan İran'ın, üzerindeki uluslararası baskıları hafifletmek için Türkiye'nin desteğini kazanmaya önem vermesiydi.

Irak'ın işgali ertesinde meydana gelen gelişmeler, İran'ın PKK'yla doğrudan çatışmaya başlamasına ve böylece iki ülke arasında bu örgütle mücadelede tam anlamıyla bir işbirliğinin ortaya çıkmasına neden oldu. 2004 baharında Kürdistan Özgür Yaşam Partisinin (PJAK), PKK'nın İran kanadı olarak faaliyete geçmesiyle birlikte İran ve Türkiye'nin Irak'taki gelişmelerden dolayı maruz kaldıkları tehditlerde önemli bir örtüşme görüldü. Haziran sonunda İran güvenlik güçlerinin sınırdan sızmaya çalışan bir grup PKK'lıyla çatışıp 9 örgüt mensubunu öldürmesi, Türkiye'de büyük yankı buldu ve İran'ın bu örgütle tamamen ipleri koparması olarak yorumlandı. Temmuz sonunda Erdoğan'ın ilk Tahran ziyareti sırasında toplanan 10. Yüksek Güvenlik Komisyonu kapsamında imzalanan mutabakat zaptı, iki ülke arasında teröre karşı işbirliği konusunda ortaya çıkmış bulunan bu olumlu hava içerisinde gerçekleşti ve İran PKK'yı tüm yan kuruluşlarıyla birlikte resmen terör örgütü ilan etti.

PJAK'ın İran güvenlik güçlerine karşı saldırılarının yoğunlaştığı 2005 yazından itibaren, İran'ın bu örgüte karşı düzenlediği saldırı ve operasyonlarda önemli bir artış görüldü. Böylece ortak düşmana karşı savaşmaya başlayan iki ülke arasındaki askerî işbirliği de ister istemez arttı. Türkiye'nin ABD itirazlarından kurtularak kuzey Irak'a sınır ötesi operasyonlar düzenlediği 2008 boyunca, iki ülkenin Kandil Dağını eşgüdümlü olarak bombaladıkları görüldü. Ayrıca Aralık 2009'da Türkiye-İran-Irak sınırında ortak bir operasyon düzenleyerek 9 PKK'lıyı öldürmeleri, teröre karşı işbirliğinde eşgüdümlü operasyonlardan ortak operasyonlara geçildiğini gösteriyordu. İzleyen süreçte, iki ülke arasında PKK'ya karşı istihbarat paylaşımı ve koordinasyon devam ettiyse de, ortak operasyonların arkası gelmedi. NATO füze kalkanı ve Arap Baharı çerçevesinde gerilen ilişkiler (bkz. aşağıda: Bölgesel Politika başlığı), belli ölçüde terörle mücadele alanına da yansıdı. Ağustos 2011'de İran'dan PKK'nın Kandil sorumlusu Murat Karayılan'ın yakalandığı yönünde haberler gelmesi, ama hemen ardından bunların yalanlanması, Türkiyeli siyasetçilerde iki aktör arasında bir pazarlık yapılmakta olduğu kuşkusuna yol açtı.

İRAN KARAYILAN'I TUTTU BIRAKTI

İran'ın, Türk savaş uçaklarının Kuzey Irak'a yönelik hava harekatından 2 gün önce terör örgütünün Kandil'deki yöneticisi Murat Karayılan'ı yakaladığı öğrenildi. Yanındaki bir grup PKK yöneticisiyle birlikte derdest edilerek Urumiye kentine götürülen Karayılan, kanlı örgütle yapılan pazarlıkların ardından serbest bırakıldı

UZLAŞMA KOMİSYONU ÖN ŞARTSIZ TOPLANACAK

Yeni Şafak, 11.10.2011.

Bölgesel Politika

2000'lerin başında, iki ülkenin bölgesel politikaları arasındaki uyuşmazlıklar devam etti. Temmuz 2001'de, Türkiye-İsrail-Azerbaycan askerî ilişkilerinde hareketlenme olduğu bir dönemde, İran ile Azerbaycan arasında Hazar'ın statüsüne dair bir anlaşmazlık kızıştı. Bunun üzerine, Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Bakü ziyareti ve bu ziyaret sırasında Türk Hava Kuvvetlerinin Türk Yıldızları adlı gösteri ekibinin yaptığı şov, İran tarafından tahrik edici bir eylem olarak nitelendirildi. 11 Eylül sonrasında Afganistan'ın işgal edilmesi ve bu ülkeye NATO güçlerinin yerleşmesi konusunda da iki ülke farklı görüşlere sahipti ve bu durum, Kasım 2001'de iki ülke dışişleri bakanları arasında gerçekleşen bir toplantıda iyice ortaya çıkmıştı. Ama ABD'nin 2002'den itibaren, Irak'ı işgal edeceği yönünde güçlü sinyaller vermesiyle birlikte, Türkiye ve İran'ın bölgesel politikaları Irak'ın geleceği hakkında duydukları ortak kaygılar çerçevesinde şekillendi ve bu ortaklık, bölgesel konulardaki diğer anlaşmazlıkların üstünü örttü.

İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Kasım 2002'de İstanbul'da yapılan ECO toplantısında Kürtleri kastederek etnik grupların bir araya gelerek bir hükümet oluşturmasına karşı olduğunu belirtti. Böylece, iki ülkenin olası bir işgal durumunda kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin oluşmasına karşı ortak tavır alacakları anlaşıldı. İran, ayrılıkçı Kürt hareketlerine ek olarak, kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin ABD ve İsrail tarafından kendisine karşı gerçekleştirilecek saldırılarda bir ön karakol vazifesi görmesinden korkuyordu. AKP'nin iktidara gelmesinin ardından gerçekleştirilen Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları, iki ülke arasında Irak konusundaki işbirliğini daha da artırdı. Bu çerçevede, bağımsız bir Kürt devletine ve yeniden canlanan Kürt hareketlerine karşı oluşan Türkiye-İran-Suriye bloku özellikle dikkat çekiciydi. Dışişleri Bakanı Gül de Mayıs 2003'te bir basın toplantısı sırasında üç ülke arasındaki fikir birliğini açıkça ifade etmişti (bkz. yukarıda: **Suriye'yle İlişkiler ve Lübnan Politikası** başlığı).

Genel olarak Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda fikir birliği halinde olsalar da, Türkiye ve İran'ın Irak politikalarının tam bir uyum sağladığı söylenemezdi. Her şeyden önce İran, işgalin öncesinden beri, Türkiye'nin kuzey Irak'a girip buradaki enerji kaynaklarını denetime almasından ve tampon bir bölge yaratmasından tedirginlik duyuyordu (Olson, 2005, s. 143, 158). Zira böyle bir durum iki ülke arasındaki mevcut dengelerin Türkiye lehine değişmesine yol açardı. Türkiye'nin 2007 sonlarında kuzey Irak'ta gerçekleştirme sinyallerini verdiği tek taraflı sınır ötesi kara operasyonunun İran tarafından soğuk karşılanması bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bunun dışında İran, Irak'ın işgali sonrasında ülkede çoğunluğu oluşturan Şii gruplar üzerinde bir etki alanı yaratarak yönetim ve rejimde Şiilerin ve Şiilik vurgusunun daha ağırlıkta olmasını destekledi. Şiilerin azınlıkta olduğu kuzey Irak'ta da Irak Kürdistan İslami Hareketini destekleyerek bir etki alanı kurmaya çalıştı. Türkiye'nin önceliğiyse, rejimin türü ve mezhebi ne olursa olsun, Bağdat'ta güçlü bir merkezî otoritenin kurulması ve böylece kuzeydeki Kürtlerin bağımsızlık emellerinin önüne geçilmesiydi. Türkiye, Türkmenlerin bir kısmı dışında, Irak'taki gruplar üzerinde İran'ınkine benzer bir etki alanı kuramamıştı. Bunun yerine, özellikle 2005'ten itibaren ülkedeki tüm etnik ve mezhepsel gruplarla diyaloga geçerek

ve kuzey Irak'ın özerkliğini kabul ederek, ABD'nin Irak politikasında kolaylaştırıcı bir rol oynamaya başladı. Bunun İran'ın Irak politikasıyla uyumlu bir hareket olduğu söylenemezdi (bkz. yukarıda: **Irak'ın İşgali, Değişen Dinamikler, Irak'la İlişkiler** başlığı). İran, Irak'taki Mart 2010 parlamento seçimlerinden sonra Nuri El Maliki'nin yeniden başbakan olması için ağırlığını koyarken, Türkiye'nin İyad Allavi'yi tercih etmesi, Irak'taki siyasi denklem konusunda iki ülke arasında mevcut fikir ayrılığını tekrar gözler önüne seriyordu.

Bu dönemde, Türkiye'nin Irak dışındaki Arap dünyasına yönelik politikasıyla İran'ınki arasında da bir uyum oluşmadı. Nitekim Sünni Arap yazar ve siyasetçilerin çoğu, Türkiye'nin bölgeye meşru kanallardan girip istikrar getirici bir işlev üstlendiğini belirtirken, İran'ın tam tersi bir siyaset izlediğini söylüyor, hatta Türkiye'yi İran'a karşı bir denge unsuru olarak görüyorlardı. Genel olarak Batılı yazar ve siyasetçiler tarafından da desteklenen bu görüşe rağmen Türkiye ile İran arasında bölgesel politika konularında 2011'e kadar açık bir zıtlaşma olmadı. Hatta, Türkiye'nin bölgedeki kritik çıkışlarının İran tarafından genelde olumlu karşılandığı gözlendi. Bu bağlamda, Hamas'ın Şubat 2006'da gerçekleştirdiği tartışmalı Türkiye ziyareti, 2006 Lübnan Savaşı sırasında Türkiye'nin çabaları ve son olarak Ocak 2009'daki Gazze bunalımı sırasında Türkiye'nin sert söylemi İranlı siyasetçilerce övülüp cesaretlendirildi.

Türkiye ile İran'ın bölgesel politikadaki duruşlarını birbirinden uzaklaştıran esas gelişme 2011'de alevlenen Arap Baharıydı. İran'ın sıkı müttefiki olan Suriye'de 2011 baharında patlak veren halk ayaklanması sırasında Türkiye'nin Batı'yla beraber Esad rejimine karşı tavır alması İran tarafından tepkiyle karşılandı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Suriye konusundaki politika uyuşmazlığını gidermek amacıyla Temmuz 2011'de gerçekleştirdiği Tahran ziyareti olumlu sonuç vermezken, İranlı yetkililer Türkiye'yi Suriye konusunda provokatif davranmakla suçlamaya devam ettiler. Buna karşılık Türk siyasetçiler de İran'ı Suriye'deki şiddet olaylarına sessiz kalmakla suçladılar. Bu gergin ortamda, Türkiye'nin Eylül 2011'de NATO füze kalkanına katılmayı resmen kabul etmesi (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü), bu projeden tehdit algılayan İran'ın Türkiye'ye tepkisini daha da artırdı. Öyle ki, bazı İranlı askerî yetkililer bir saldırıya uğramaları durumunda, ilk olarak Türkiye'deki NATO füze kalkanı radarlarının vurulacağını açıkladılar.

İran: Kürecik'i vurmak için planlarımız hazır

Malatya'daki füze kalkanı için Tahran'dan bir ay içinde ikinci kez tehdit geldi

İran Meclisi Ulusal Güvenlik Komisyonu Başkanvekili İbrahimi, İran silahlı güçlerinin Türkiye'de kurulması kesinleşen NATO füze kalkanı sistemini etkisizleştirmek için planlarının olduğunu, yapılacak her hangi bir saldırı durumunda ise söz konusu kalkanın "kesinlikle" hedef alınacağını söyledi. 12'DE

Vatan, 12.12.2011.

Rejim Sorunlarının Aşılması

1990'larda, iki ülke arasındaki rejim farklılıklarından dolayı birçok kriz yaşanmıştı (bkz. Cilt II, s. 579 vd.). 2000'ler de benzer bir krizle başladı. İran'daki Şubat 2000 parlamento seçimlerinde reformcuların başarı kazanması, Başbakan Ecevit ve TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut tarafından özgürlük, çağdaşlık ve gerçek demokrasi yolunda olumlu bir gelişme olarak karşılanınca İran bunu içişlerine müdahale olarak değerlendirdi. Ama bu olay, 2000-2011 döneminde iki ülke arasında re-

jim meselesinden kaynaklanan ilk ve son gerginlik oldu. İzleyen dönemde iki rejimin birbirlerini antitez olarak görmekten vazgeçerek, içişlerine karışmamaya özen gösterdikleri gözlendi. Diğer alanlarda duyulan işbirliği ihtiyacı, rejimler arasındaki çatışmayı arka plana itmişti.

Haziran 2001'de Fazilet Partisi'nin kapatılması İran'da resmî düzeyde yankı bulmadı. Bu dönemde gerçekleşen üst düzey ziyaretler de, iki ülkenin siyasi ilişkileri düzeltme yönündeki ortak iradelerini gösteriyordu. 2000'deki ziyaretini İran-Hizbullah bağlantılarına ilişkin belgelerin ortaya çıkması üzerine iptal eden Cumhurbaşkanı Sezer'in Haziran 2002'de gerçekleşen ziyareti, 8 yıl aradan sonra iki ülke arasında bu düzeyde ilk ziyaret olması açısından önemliydi. Ayrıca, Sezer'in Tebriz'i ziyaretine izin verilmesi, Tahran'ın, Türkiye'nin İran Azerbaycanında kuşku yaratacak faaliyetlerde bulunmadığına olan inancını gösteriyordu.

Türkiye'de Kasım 2002'deki seçimlerde, siyasal İslamcı geçmişe sahip birçok siyasetçiyi içinde barındıran muhafazakar bir partinin tek başına iktidara gelmesiyle, İran'ı katı bir laiklik anlayışı temelinde ötekileştiren devlet zihniyeti büyük ölçüde ortadan kalktı. AKP iktidara geldiğinde, İranlı yetkililer bu olgunun Türkiye'nin iç meselesi olduğunu ifade ederek yorumda bulunmaktan kaçındılar. Haziran 2005'te İran'da cumhurbaşkanlığını muhafazakar kanattan Mahmud Ahmedinecad'ın kazanması üzerine Türkiyeli yetkililer, bu seçimin o ülkenin bir iç meselesi olduğunu belirttiler. Haziran 2009'da Ahmedinecad'ın ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Cumhurbaşkanı Gül, seçimlerdeki yolsuzluk söylentilerine rağmen, Ahmedinecad'ı ilk kutlayan yabancı liderler arasında yer aldı. Seçimler ertesinde İran'da gerçekleşen protesto gösterileri, 1999'dakilerin aksine, Ankara'dan destek bulmadı.

Bu dönemde Ahmedinecad'ın İsrail'in haritadan silinmesi gerektiği ve Yahudi soykırımının bir yalan olduğu yönündeki söylemleri, Türkiye tarafından tasvip edilmese de aşırı bir tepkiyle karşılanmadı. Buna karşılık, İran Türkiye'yi İsrail'le yakın ilişkilerinden dolayı suçlamıyor, bunu ilişkilerin gelişmesinde bir engel olarak görmüyordu. Ama Ankara'nın İran'a yönelik bu yumuşak tutumu, Türkiye'nin özellikle İsrail ve ABD'deki Yahudi lobisiyle ilişkilerinde sorunlara yol açmaktaydı. Eylül 2009'da ABD'deki Yahudi lobisi temsilcileri Erdoğan'dan, Ahmedinecad'ın BM Genel Kurulundaki konuşmasında Yahudi Soykırımını inkâr etmesi durumunda salonu terk etmesini istediler. Erdoğan bu talebi reddetti. Bu, Türkiye'nin İran'la ilişkiler konusundaki hassasiyetini gösteriyordu.

İran Üzerindeki Uluslararası Baskılar: Nükleer Kriz ve Türkiye

Irak'ın işgali ertesinde, ABD'nin İran üzerindeki baskısının artması ve İran'ın sıradaki hedef haline gelmesi Türkiye için üç nedenden ötürü bir felaket senaryosu olarak görülüyordu:

1) *Enerji bağımlılığı*: Aralık 2001'den itibaren her sene daha fazla doğalgaz ithal eden Türkiye, ihtiyacının yaklaşık %20'sini karşılayan İran'ın enerji arzını tehlikeye sokacak herhangi bir istikrarsızlıktan çok fazla etkilenecek bir konumdaydı. Bu durum, ayrıca, ülkeyi enerji alanında tamamen Rusya'ya bağımlı hale getirebilirdi.

2) *PKK'yla mücadele*: Türkiye 2000'li yıllarda PKK'yla mücadelede İran'dan ilk defa somut yardım görmeye başlamıştı. Bunun yanı sıra, olası bir ABD müdahalesi

sonucunda İranlı Kürtler arasında ortaya çıkabilecek siyasi hareketlenmeler Türkiye Kürtleri arasında da yankı bulabilirdi.

3) *Ekonomik ilişkiler*: Siyasi ilişkilerin gelişmesiyle beraber, Türk sermayesi ve malları da, ekonomik korumacılık uygulayan İran'a girmekte belli ölçüde başarılı oldu. İran'a uygulanacak ekonomik ambargo ve yaptırımlar, Türkiye'nin bu pazarı daha başından kaybetmesine yol açacak ve Türkiye'nin İran'a coğrafi yakınlığını bir dezavantaj haline getirecekti. Üstelik, bir savaş çıkması halinde Türkiye'ye gelen turist sayısında ciddi bir azalma görüleceği gibi, Türkiye ile Orta Asya arasındaki kara bağlantısının kesintiye uğrayacağı da kesindi.

Bu nedenlerle Türkiye, ABD'nin tüm ısrarlarına karşın, İran'a uygulanan baskı ve yalıtma politikasına katılmadı ve sorunların diplomasi yoluyla çözümü için çabaladı. Bu politika en net şekilde, İran'ın nükleer enerji programından kaynaklanan kriz boyunca gözlendi (bkz. **İran Nükleer Krizi** kutusu, s. 457). Özellikle 2006'dan itibaren BM Güvenlik Konseyi gündemine taşınıp derinleşmeye başlayan bu kriz sırasında Türkiye'nin temel politikası sorunun diplomatik yollarla çözülmesi yönündeydi. Türkiye'nin bu çerçevedeki girişimleri üç noktada özetlenebilir:

1) Batı ile İran arasındaki müzakerelere ev sahipliği yapmak. Bu teklif, tüm taraflarca sıcak karşılandı ve Nisan 2007'de Ankara'da Avrupa Birliği Dışişleri Sorumlusu Javier Solana ile İran Ulusal Güvenlik Danışmanı Ali Laricani arasında bir görüşme yapıldı. Ocak 2011'de P5+1 grubuyla (BM Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri + Almanya) İran arasındaki görüşmeler Türkiye'de gerçekleşti;

2) İran ile Batı arasında arabuluculuk yapmak. Bu öneri, 2009'a kadar Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) başkanı olan Muhammed El Baradey tarafından desteklendiyse de, hem İran hem ABD tarafından, P5+1 diyalog mekanizmasının zaten var olması nedeniyle gereksiz görüldü ve kibarca reddedildi;

3) İran'a nükleer faaliyetlerinde Türkiye topraklarını kullandırmak. Bu öneri 2009'da, İran'da zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye topraklarında depolanması şeklinde gündeme getirildi. İlk öneri, Batı tarafından benimsenmesine rağmen, İran tarafından sıcak karşılanmadı. İran, Brezilya ve Türkiye tarafından 17 Mayıs 2010'da açıklanan Tahran Bildirisiyle Tahran, Türkiye topraklarında gerçekleştirile-

Lula, Ahmedinecad ve Erdoğan Tahran Bildirisinin imza töreninde (17 Mayıs 2010). Kaynak: http://aynuryilmaz.files.wordpress.com/2010/06/00007018052.jpg

cek uranyum takasını kabul etti, fakat bu Batı tarafından reddedilecektir (bkz. **Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye** bölümü; ayr. bkz. **İran Nükleer Krizi** kutusu, s. 457).

İran Nükleer Krizi

Bu kriz, esas itibariyle, Nükleer Silahsızlanma Antlaşmasına (NPT) taraf olan Iran'ın, bazı nükleer faaliyetlerini Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) bilgisi haricinde yürüttüğünün Ağustos 2002'de öğrenilmesiyle ortaya çıktı. Bu sırada Batı başka konularda zaten Iran'la anlaşmazlık içindeydi.

İlk aşamada UAEA, kendi bilgisi haricinde kurulmuş nükleer tesisleri inceledi. Daha sonra, Eylül 2003'te, Iran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınmasını ve daha gelişmiş bir denetim getiren NPT'ye Ek Protokol'ü imzalamasını istedi. Iran Aralık 2003'te Ek Protokol'ü imzaladı fakat Meclis'e sunmadı. Kasım 2004'te AB-3 ülkeleri adı verilen Fransa, Almanya ve İngiltere'yle imzaladığı Paris Anlaşması sonucunda, çeşitli ekonomik teşvik vaatlerine karşılık uranyum zenginleştirmeyi geçici olarak durdurdu.

M. Ahmedinecad Ağustos 2005'te cumhurbaşkanı seçildikten sonra Iran, AB-3 ülkelerinin önerisini yetersiz bularak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başladı. UAEA bunun üzerine konuyu Şubat 2006'da BM Güvenlik Konseyine (GK) havale etti. Bundan sonra müzakereler GK'nın 5 daimi üyesi ve Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri tarafından yürütüldü. P5+1, Haziran 2006'da Iran'a, havuç ve sopa mantığıyla hazırlanan bir nükleer işbirliği planı önerdi. Nükleer çalışmaların durdurulması karşılığında bir dizi teşvik, devam etmesi durumundaysa bir dizi yaptırım uygulanacaktı. UAEA'nın isteklerini yerine getirmeyen Iran'a, GK'nın Aralık 2006, Şubat 2007 ve Mart 2008 tarihli kararları çerçevesinde giderek ağırlaşan ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başladı.

Müzakereler Eylül 2009'da Iran'ın yeni işbirliği önerisiyle hızlandı. Ancak, aynı ay içerisinde Kum kenti yakınlarında yeni bir nükleer tesisin ortaya çıkması krizi yine derinleştirdi. Bununla birlikte, Ekim 2009'da Kum'daki tesislerin UAEA tarafından teftişi ve Iran'da düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Fransa ve Rusya'da yeniden işlenip Iran'a geri verilmesi konusunda P5+1 ile Iran arasında bir ön uzlaşı sağlanabildi. Fakat Şubat 2010'da Iran'ın, %20 oranında uranyum zenginleştirmeyi gerçekleştirdiğini, dolayısıyla ülke dışında zenginleştirmeye ihtiyaç duymadığını açıklamasıyla anlaşmazlık daha da derinleşti.

Bunun üzerine GK'nın Iran'a yeni bir yaptırım uygulaması gündeme gelmişken, 17 Mayıs 2010'da Türkiye, Brezilya ve Iran arasında bir nükleer takas formülü oluşturuldu. Iran, Türkiye üzerinden Batı'ya 1.200 kg. az zenginleştirilmiş uranyum verecek, karşılığında nükleer yakıt çubuğu alacaktı. P5+1 ülkelerinin çoğunluğu tarafından tatmin edici bulunmayan bu formül GK'da da kabul görmedi ve 9 Haziran 2010'da GK, Türkiye ile Brezilya'nın ret kullandığı bir oylama sonucunda Iran'a yeni yaptırım kararı aldı. UAEA 8 Kasım 2011'de yayınladığı bir raporda, Iran'ın nükleer silah geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğunu belirtti. Bunun üzerine ABD, AB ve Kanada, Iran'a uyguladıkları yaptırımları genişletip ağırlaştırdılar. (Ayr. bkz. **Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye** bölümü).

(N. Yeşilyurt)

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin nükleer kriz sırasında yürüttüğü yoğun diplomasinin sonuçlarının sınırlı olduğu görülür. Halbuki Türkiye'nin Arap dünyasında izlediği politika için aynı şey söylenemez. Bunun en önemli nedeni, gerek ABD'nin gerek İran'ın, krizin aşılması yönünde Türkiye'den ciddi bir talebinin olmamasıydı. ABD (ve tabii İsrail) açısından İran'dan algılanan tehdit Suriye, Hizbul-

lah veya Hamas'tan algılanana oranla çok daha ciddi olduğundan, tehdidin bu ülkeye herhangi bir taviz verilmeden ve gerekirse zor yoluyla etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, Türkiye'nin yumuşak ve müzakereci politikası tasvip edilmiyordu. İran açısından ise, Türkiye'nin bir gerginlik durumunda doğrudan ya da dolaylı olarak karşı kampa yardımda bulunmaması yeterliydi. Zira İran, Batı karşısında kendini Arap ülkelerine göre daha güçlü hissediyor, doğrudan muhatap alınmak istiyor, bölgesel aktörlerin arabuluculuğu fikrine sıcak yaklaşmıyordu. Ama Türkiye'nin önerileri reddedilirken genelde kibar bir dil kullanıldı ve cesaretinin kırılmamasına özen gösterildi. Bu şekilde hareket edilmesi, Mart 2007'de İngiltere ile İran arasındaki rehine krizi gibi daha küçük çaplı sorunların çözümünde Türkiye'nin arabuluculuğuna fırsat verdi.

Gerçi Başbakan Erdoğan, İran'ın barışçıl nükleer enerji elde etme hakkını Batı'ya karşı savunmakta ve İran'a baskı uygulayan ülkelere kendi kitle imha silahlarını hatırlatmaktaydı; ama aynı zamanda, Türkiye'nin, bölgede nükleer silahlara karşı olduğunu belirterek İran'a kesin bir mesaj veriyordu. Bunun dışında, Türkiye'nin İran'ın artan konvansiyonel askerî gücünden kaygı duymadığı söylenemezdi. Nitekim, TSK yetkilileri, İran'ın bu dönemde gerçekleştirdiği orta ve uzun menzilli füze denemelerinden duydukları rahatsızlıkları zaman zaman dile getirdiler.

2) *Ekonomik İlişkiler*

Doğalgaz

Bu dönemde, İran-Türkiye ekonomik ilişkilerinin en önemli unsuru doğalgaz oldu. 1996'da imzalanan anlaşma kapsamında yapımına başlanan boru hattı, Aralık 2001'da bitirildi ve 11 Aralık 2001'de doğalgaz akışı başladı. Ama iki ülke arasındaki doğalgaz ticareti sorunsuz değildi. Haziran 2002'de Türkiye, kalite sorunlarını gerekçe göstererek İran'dan gaz alımını durdurdu. İran tarafıysa, sorunun doğalgazda değil, Türkiye'deki ekonomik durgunlukta olduğunu söyledi. Yapılan görüşmeler sonucunda, Ekim 2002'de tekrar anlaşma sağlandı ve gaz akışı devam etti. Bunun dışında, özellikle kış dönemlerinde, İran'ın artan iç talebi gerekçe göstererek Türkiye'ye doğalgaz sevkiyatını durdurduğu gözlendi. Doğalgaz akışının siyasi sorunlardan etkilendiği de görüldü. Nitekim, Şubat 2007'de Türkiye'nin Akdeniz Boru Hattı Projesiyle İsrail'e doğalgaz ihraç etmesi gündeme geldiğinde İran, Ankara'nın kendisinden aldığı gazı üçüncü ülkelere reeksport etme hakkına sahip olmadığını belirterek tepkisini gösterdi.

Doğalgaz konusunda bir başka tartışma konusu ise, fiyatındaki artıştı. Türk tarafı özellikle 2004'ten itibaren artan fiyatlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi ve Rusya'nın yaptığı türden bir fiyat yapılandırmasının İran tarafından da uygulanmasını istedi. Bunun karşılığında İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletimi konusundaki girişimleri hızlandıracağının sinyallerini verdi. İranlı yetkililerin, Şubat 2002'de filizlenen Nabucco boru hattı projesine katkıda bulunmak konusunda istekli olduğu zaten biliniyordu (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü). Sonunda, Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2004 Tahran ziyareti sırasında, BOTAŞ ile İran Ulusal Gaz Şirketinin, İran gazının Batı'ya aktarımı için bir eylem planı üzerinde çalışmalara başlaması kararlaştırıldı. Temmuz 2007, Kasım 2008 ve son olarak

Ekim 2009'da imzalanan mutabakat zabıtlarıyla, henüz nihai bir anlaşmaya varılamasa da söz konusu işbirliğinin ayrıntıları şekillenmeye başladı. Buna göre, Türkiye'nin, İran'ın güney Pars bölgesinde doğalgaz üretmesi, İran ve Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarımı için yeni boru hatları döşenmesi öngörülüyordu. ABD, İran'a uyguladığı ekonomik yalıtım politikasına aykırı olması nedeniyle Türkiye'nin bu hamlesine karşı tepki gösterdi, ama Türkiye'nin geri adım atmasını sağlayamadı. Son olarak Mayıs 201 l'de, iki ülke arasında enerji alanında yatırım ve işbirliğini geliştirmek için bir yol haritası imzalandı.

Ticaret, Yatırımlar ve Turizm

Bu dönemde Türkiye'nin artan enerji talebi, yükselen doğalgaz fiyatlarıyla birleşince ikili ticaret dengesinde Türkiye aleyhine bir durum oluştu (bkz. **2001-2011 Türkiye-İran Ticareti** tablosu). Ticari ilişkileri artırarak bu dengesizliği ortadan kaldırmak için yapılan girişimler şu şekilde özetlenebilir:

1) Kasım 2001'de iki ülke işadamları arasındaki ilişkileri geliştirmek için Türkiye-İran İş Konseyi kuruldu; 2) Türkiye'den İran'a ticaret heyetleri gitti ve fuarlar düzenlendi; 3) Nisan 2003'te Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi kuruldu ve her yıl toplanmaya başladı; 4) Temmuz 2003'te ECO kapsamında üye ülkelerin gümrük vergilerini düşürmeyi amaçlayan ticaret anlaşması (ECOTA) imzalandı. Ama, Türkiye ve İran'daki onay işlemlerinin 2007'de tamamlanmasına rağmen, anlaşma 2012 başı itibariyle teknik nedenlerle henüz fiilen uygulamaya konamamıştı; 5) 1996'da imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması Şubat 2005'te yürürlüğe girdi. 6) 2002'de imzalanan Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması Mart 2005'te yürürlüğe girdi; 7) 2008 sonundan itibaren Türkiye-İran sınırına ortak bir sanayi bölgesi kurulması için girişimler yapıldı; 8) Ekim 2009'da iki ülke tüccarlarının ulusal paralarla ticaret yapmasını sağlayacak düzenlemeler için gerekli çalışmalara başlandı. 9) Cumhurbaşkanı Gül, Şubat 2011'de geniş bir ticaret heyetiyle İran'ı ziyaret ederek, ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla temaslarda bulundu.

Bunlara ek olarak, Başbakan Erdoğan, İranlılarla temasları sırasında liberal ekonomik sistemi öven ve işadamlarının önündeki engellerin kaldırılmasını salık veren açıklamalarda bulundu. Sonuçta, 2002'den itibaren Türkiye'nin ihracatında düzenli bir artış meydana geldiyse de, Türkiye aleyhine olan dengesizliğin devam ettiği görüldü.

2001-2011 Türkiye-İran Ticareti (milyon $)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	361	334	534	813	913	1.067	1.441	2.030	2.025	3.043	3.591
İthalat	840	921	1 861	1.962	3.470	5.627	6.615	8.200	3.402	7.645	12.461
Toplam	1.201	1.255	2.395	2.775	4.383	6.694	8.056	10.230	5.427	10.688	16.052

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, *Dış Ticaret Verileri (Ocak 2012)* <http://www.ekonomi.gov.tr/>.)

Hatemi yönetimiyle birlikte yabancı yatırımları çekmek için çaba göstermeye başlayan İran'a Türk şirketleri ilgi gösterdi. 2002'de yabancı yatırımı teşvik için çıkarılan kanunun ardından Tepe Akfen Ventures (TAV) şirketi Mayıs 2003'ta Tahran

İmam Humeyni Havalimanı modernizasyon ve işletme ihalesini, Turkcell de Şubat 2004'te İran'ın ilk özel cep telefonu operatörlüğü ihalesini kazandı. Ancak daha sonra İran'da bu şirketlerin İsrail'le ilişkileri olduğu yönünde söylentilerin ortaya çıkması ve ulusal güvenlik için hayati önem taşıyan bu iki alanın yabancı şirketlere devrinin doğru olmadığı yönünde bir kanının oluşmasıyla birlikte sorunlar başladı. Şubat 2004'te havalimanı işletmesini resmen devralan TAV'ın faaliyetlerine Mayıs 2004'te İran güvenlik güçlerince son verildi. Daha sonra, Eylül 2004'te Cumhurbaşkanı Hatemi'nin aksi yöndeki çabalarına rağmen yabancı yatırımlar için İran Meclisinin onayını öngören bir yasa tasarısının çıkarılmasıyla iki şirketin de yatırımları tehlikeye girdi.

Bu yasadan ilk etkilenen Turkcell oldu. İran Meclisi, Şubat 2005'te aldığı kararda, kurulması planlanan *Irancell* şirketindeki yabancı ortak payının ihalede öngörüldüğü gibi %70 değil, %49 olması gerektiğini belirtti. Sonuçta İranlı makamlar, Turkcell'in yükümlülüklerini zamanında yerine getirmediğini söyleyip bu şirketin işine son verdiler. Eylül 2005'te İran TAV'ın faaliyetlerine son vereceğini ve şirkete o ana kadarki yatırımları karşılığında 7.000.000 Dolar tazminat ödeyeceğini açıkladı. Bu kötü tecrübeden sonra Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, Nisan 2006'da İranlı muadiliyle gerçekleştirdiği bir toplantı sırasında, muhtemelen iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin bozulmasını önlemek amacıyla, sorunların Turkcell ve TAV'dan kaynaklandığını ima eden ifadeler kullandı.

Turkcell ve TAV'ın tecrübeleri, İran ekonomisindeki devlet müdahaleciliğinin derecesini ve bu ülkede yatırım yapmanın risklerini gözler önüne serdi. Bundan sonra İran'a doğrudan yatırım yapan Türk şirketleri bu olaylardan ders alarak hareket ettiler. Türk kamu kuruluşu Gübretaş'ın % 50 pay sahibi olduğu şirketler birliği, Şubat 2008'de İran'ın en büyük petrokimya tesisi olan Razi Petrochemical'ı satın aldı. 2009'daysa, Turkcell'in İran'da üçüncü GSM operatörü olarak yatırım yapmaya hazırlandığı yönünde haberler çıktı.

Bu dönem boyunca İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında gözle görülür bir artış oldu. Bu artış, ekonomik değerinin dışında, toplumlararası etkileşime katkıda bulunması açısından önemliydi. Turizm alanındaki bu gelişmeye, İran'da düzenlenen turizm fuarları ciddi katkıda bulundu. Turizm ve kültür ilişkilerini geliştirmek amacıyla Bakan Atilla Koç'un Haziran 2006'daki Tahran ziyareti sırasında kendisine bir Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) heyeti eşlik etti ve ziyaret sonunda iki ülke arasında üç yıllık kültürel değişim programı imzalandı. Sonuçta, 2000'de 380.000 olan turist sayısı, 2011'de 1.900.000'e yaklaşmıştı (bkz. 2000-2011 Türkiye'yi Ziyaret Eden İranlıların Sayısı tablosu).

2000-2011 Türkiye'yi Ziyaret Eden İranlıların Sayısı

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
380.819	327.067	432.281	494.977	631.522	957.245	865.942	1.058.206	1.134.965	1.383.261	1.885.097	1.879.304

(Tablo: N. Yeşilyurt) (Kaynak: TÜİK, *Turizm İstatistikleri* <www.tuik.gov.tr>)

NURİ YEŞİLYURT

KAYNAKÇA (Orta Doğu'yla İlişkiler)

Altunışık, Meliha Benli ve Özlem Tür, "From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations," *Security Dialogue*, Vol. 37/2 (2006), s. 229-248; Altunışık, Meliha Benli, "Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond," *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 14-2 (2006), s. 183-196; Altunışık, Meliha Benli, "Turkey's Middle East Challenges: Towards a New Beginning?," *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, ed. Idris Bal, Florida, BrownWalker Press, 2004, s. 363-377; Altunışık, Meliha Benli, "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey*, Vol. 10/2 (2008), s. 41-54; Aras, Bülent ve Rabia Karakaya Polat, "Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination," *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 61/4 (2007), s. 471-488; Aras, Bülent, *Ortadoğu ve Türkiye: Türk Dış Politikasının Toplumsal Kökenleri*, İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003; Aras, Bülent, "Turkey and the GCC: An Emerging Relationship," *Middle East Policy*, Vol. 12/4 (2005), s. 89-96; Aras, Bülent, *Turkey and the Greater Middle East*, İstanbul, Tasam Publications, 2004; Aras, Bülent, "Turkey and the Palestinian Question," *Seta Policy Brief*, No. 27, 2009; Aras, Bülent, "Turkey between Syria and Israel: Turkey's Rising Soft Power," *SETA Policy Brief*, No. 15 (2008); Aras, Damla, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları," *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, ed. Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 283-321; Ataman, Muhittin, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/9 (2009), s. 72-81; Aydın, Mustafa ve Damla Aras, "Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction with Iran, Iraq, and Syria," *Arab Studies Quarterly* Vol. 27/1&2 (2005), s. 21-43; Ayhan, Veysel, "El-Hekim'in Ankara Konuşmasının Analizi," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/12 (2009), s.15-20; Ayhan, Veysel, "Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2/23 (2010), s. 26-35; Ayhan, Veysel, "Irak-Suriye Arası Mekik Diplomasisi: Türkiye'nin Arabuluculuğu," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/9 (2009), s. 7-15; Ayhan, Veysel, "Türkiye-Irak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/9 (2009), s. 22-31; Ayhan, Veysel, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/7-8 (2009), s. 114-123; Ayhan, Veysel, "Türkiye-Lübnan İlişkileri: Lübnanlı Dinsel ve Mezhepsel Grupların Türkiye Algılaması," *Orsam Raporları*, No. 5 (2009); Ayhan, Veysel, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/11 (2009), s. 26-34; Aytürk, İlker, "Between Crisis and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations," *Insight Turkey*, Vol. 11/2 (2009), s. 57-74; Bacık, Gökhan, "Turkish-Israeli Relations after Davos: A View from Turkey," *Insight Turkey*, Vol. 11/2 (2009), s. 31-41; Bengio, Ofra, "Altercating Interests and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel," *Insight Turkey*, Vol. 11/2 (2009), s. 43-55; Bölme, Selin, "Charting Turkish Diplomacy in the Gaza Conflict," *Insight Turkey*, Vol. 11/1 (2009), s. 23-31; Çetinsaya, Gökhan ve Taha Özhan, *İşgalin 6. Yılında Irak*, İstanbul, SETA Yayınları, 2009; Dağı, Zeynep, "Orta Doğu Perspektifinden Türkiye'nin Avrupa Entegrasyonu: 'Öteki'leştirme Aşılıyor mu?," *AK Partili Yıllar: Doğu'dan Batı'ya Dış Politika*, ed. Zeynep Dağı, Ankara, Orion Yayınevi, 2006, s. 167-188; Davutoğlu, Ahmet, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007," *Insight Turkey*, Vol. 10/1 (2008), s. 77-96; Davutoğlu, Ahmet, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı," *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (Yayın tarihi: 24.02.2004, son erişim tarihi: 11.03.2011); Diriöz, Ali Oğuz, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkileri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/6 (2009), s. 48-56; Ekinci, Arzu Celalifer, "Türk-Dış Politikası Bağlamında Türkiye-İran İlişkilerinin Önemi," *Türk Dış Politikası*, ed. Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu ve Hasan Selim Özertem, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s. 231-248; Ekonomi Bakanlığı, *Yurt Dışı Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri Genel Notu*, <http://www.ydmh.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/YurtDisiMuteahhitDb/sektor/sektor.doc> (Son erişim tarihi: 01.10.2011); El-Labbad, Mustafa, "Understanding the New Turkey: An Egyptian Perspective," *Insight Turkey*, Vol. 11/1 (2009), s. 53-61; Eldar, Akiva, "Israeli, Syrian Representatives Reach Secret Understandings," Haaretz, <http://www.haaretz.com/news/israeli-syrian-representatives-reach-secret-understandings-1.210158 > (Yayın tarihi: 16.01.2007, son erişim tarihi: 26.02.2012); Erkmen, Serhat, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Irak Ziyareti Işığında Türkiye-Irak İlişkileri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/4 (2009), s. 5-13; Erkmen, Serhat, "Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Bağdat Ziyareti Işığında Türkiye-Irak İlişkileri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/9 (2009), s. 16-21; Erkmen, Serhat, "Hamas'ın Seçim Zaferi, Beklentiler ve Türkiye," *Stratejik Analiz*, Cilt 7/71 (2006), s. 19-30; Erkmen, Serhat, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası Çerçevesinde Irak Açılımı," *Stratejik Analiz*, Cilt 9/100 (2008), s. 16-28; Erkmen, Serhat, "Yeni Dönemde Türkiye-Irak İlişkileri ve Ortadoğu Açılımı," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/11 (2009), s. 7-17; Erkmen, Serhat, "Yeni Irak Hükümeti Irak'a Neler Getirecek?" *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3/25 (2011), s. 8-17; Fuller, Graham, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti; Yükselen Bölgesel Aktör*, çev. Mustafa Acar, 3. basım, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008; Hale,

William, "Turkey and the Middle East," *Insight Turkey*, Vol. 11/3 (2009), s. 143-159; Hale, William, *Turkey, the US and Iraq*, London, Saqi Books, 2007; Inbar, Efraim, "The Resilience of Israeli - Turkish Relations," *Israeli Affairs*, Vol.11/4 (2005), s. 591-607; İnat, Kemal, "Türkiye'nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma için Karşılıklı Bağımlılık," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/10 (2009), s. 8-16; Kalın, İbrahim, "Debating Turkey in the Middle East," *Insight Turkey*, Vol. 11/1 (2009), s. 83-96; Larrabee, F. Stephen, "Turkey Rediscovers Middle East," *Foreign Affairs*, Vol. 86/4 (2007), s. 103-114; Martin, Lenore G., "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," *Turkish Studies*, Vol. 10/1 (2009), s. 75-93; Migdalovitz, Carol, "Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views," *CRS Report for Congress*, No. RT34642 (29 Agustos 2008); Moubayed, Sami, "Turkish-Syrian Relations: The Erdoğan Legacy," *SETA Policy Brief*, No. 25 (2008); Mueller, Chelsi, "Egypt's Recent Achievements in Conflict Mediation," *e-International Relations*, <http://www.e-ir.info/2011/10/31/egypt%E2%80%99s-recent-achievements-in-conflict-mediation/> (Yayın tarihi: 31.10.2011, Son erişim tarihi: 26.02.2012); Nafi, Basheer M., "The Arabs and Modern Turkey: A Century of Changing Perceptions," *Insight Turkey*, Vol. 11/1 (2009), s. 63-82; Noureddine, Mohammed, "Arab-Turkish Cooperation in the New Era," *Insight Turkey*, Vol. 11/1 (2009), s. 43-51; Oğuzlu, Tarık, "Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/4 (2009), s. 14-21; Oğuzlu, Tarık, "Yeni Irak Hükümeti ve Türkiye'ye Etkileri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3/25 (2011), s. 19-22; Olson, Robert, "Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation," *Mediterranean Quarterly*, Vol. 17/1 (2006), s. 48-72; Olson, Robert, *Türkiye-İran ilişkileri 1979-2004 : Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*, çev. Kezban Acar, İstanbul, Babil Yayıncılık, 2005; Olson, Robert, "Relations among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East, and Iran," *Mediterranean Quarterly*, Vol. 17/4 (2006), s. 13-45; Orhan, Oytun, "ABD-Suriye İlişkilerinde Değişim ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki Rolü," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/4 (2009), s. 38-46; Orhan, Oytun, "Başbakan Erdoğan'ın Beyrut Ziyaret Işığında Türkiye-Lübnan İlişkileri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2/24 (2010), s. 8-17; Orhan, Oytun, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye-Suriye İlişkileri," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/6 (2009), s. 39-47; Orhan, Oytun, "İsrail-Suriye Gerginliği ve Türkiye," *Stratejik Analiz*, Cilt 8/90 (2007), s. 47-54; Orhan, Oytun, "Suriye Kürtleri ve Türkiye," *Stratejik Analiz*, Cilt 7/73 (2006), s. 76-81; Özcan, Gencer, "Mavi Marmara Bunalımında Sonun Başlangıcına Doğru," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2/21 (2010), s. 29-38; Özcan, Gencer, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005; Özcan, Gencer, "Türkiye İsrail Yakınlaşmasında İlk Onyılın Ardından," *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, ed. Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 323-359; Özcan, Mesut, *Harmonizing Foreign Policy: Turkey, the EU and the Middle East*, Aldershot, Ashgate, 2008; Özhan, Taha; Hatem Ete, Selin M. Bölge (ed.), *2022'de Türkiye*, SETA Analiz no. 49, Ankara, SETA, Aralık 2011; Robins, Philip, "Turkish Foreign Policy since 2002: Between a 'post-Islamist' Government and a Kemalist State," *International Affairs*, Vol. 83/2 (2007), s. 289-304; Sinkaya, Bayram, "Başbakan Erdoğan'ın Tahran Ziyaretinin Sonuçları ve Türkiye-İran İlişkilerinin Sınırları," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/11 (2009), s. 18-25; Sinkaya, Bayram, "Başbakan Erdoğan'ın Tahran Ziyareti ve Türkiye-İran İlişkilerinin Gündemi," *Orsam Dış Politika Analizleri*, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20091023_Erdogan_Iran_-_makale.pdf> (Yayın tarihi: 23.10.2009, Son erişim tarihi: 25.05.2010); Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006; Şahin, Mehmet, "Bitmeyen Senfoni: Ortadoğu Barış Süreci," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2/22 (2010), s. 8-16; Taşpınar, Ömer, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism," *Carnegie Papers*, No.10 (2008); Tür, Özlem, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime mi?," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/4 (2009), s. 22-29; Tür, Özlem, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz - Davos ve Sonrası," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1/11 (2009), s. 35-40; Tür, Özlem, "Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine," *AK Partili Yıllar: Doğu'dan Batı'ya Dış Politika*, ed. Zeynep Dağı, Ankara, Orion Yayınevi, 2006, s. 141-166; Walker, Joshua, "Turkey and Israel's Relationship in the Middle East," *Mediterranean Quarterly*, Vol. 17/4 (2006), s. 60-90; Yeşilyurt, Nuri ve Atay Akdevelioğlu, "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası," *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009, s. 381-409.

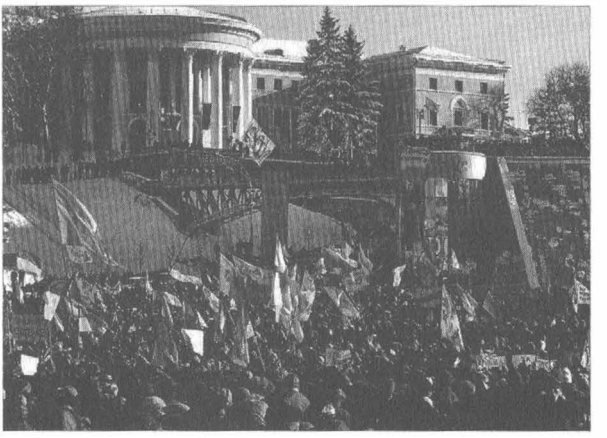
Ayın Tarihi, 2001-2011 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihi.aspx>

Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler

I) 1990'lardan 2000'lere Genel Arkaplan

Türkiye'nin Soğuk Savaştan sonraki ilk on yılda Kafkasya ve Orta Asya (KOA) ile ilişkileri 1990-2001 döneminde üç bölüm halinde irdelenmişti: Heyecanın yoğun olduğu ilk aşama (1991-1993), karşılıklı iyimserlik ve geleceğe ilişkin büyük umutlar dönemi (1993-1995) ve ilişkilerde sınırlılıklar ile sorunlu alanlar bulunduğunun farkına varıldığı dönem (1995-2001). Takip eden on yılda (2001-2011) Türkiye'nin dikkati büyük ölçüde Kafkasya'ya kaydı ve Orta Asya'yla ilişkiler rutinleşti. 2000'lere Türkiye, KOA coğrafyasındaki (KOA coğrafyası için bkz. **Kafkasya ve Orta Asya - 2001** haritası, Cilt II) nüfuz mücadelesinden büyük ölçüde vazgeçmiş, Rusya'yla (Rusya Federasyonu - RF) ilişkilerini normalleştirmeye başlamış ve enerji projeleri bağlamında daha çok Kafkasya'ya odaklanmış olarak girdi. Bu dönemde Türkiye'nin KOA politikaları, ABD'ye yapılan 11 Eylül 2001 saldırıları ve bu ülkenin Afganistan ve KOA politikalarından da etkilendi.

Orta Asya coğrafyasında önce Temmuz 2001'de Şanghay İşbirliği Örgütünün kurulması (bkz. **Şanghay İşbirliği Örgütü** kutusu, s. 464), ardından da ABD'nin Ekimde Afganistan'a gerçekleştirdiği operasyonla ilintili olarak Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da üsler elde etmesi, bölgede yaşanacak mücadeleye ve bu mücadelenin taraflarına işaret ediyordu. Kafkasya'da ise, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Tengiz-Novorossisk petrol boru hatlarının kurulmasıyla Türkiye-Rusya enerji rekabeti gündemden düşmüştü. Bu dönemde ABD, Ukrayna ve Gürcistan'da meydana gelen "Renkli Devrim" süreçleriyle kendine yakın alternatif güçleri iktidara taşıdı ve Şubat 2002'den itibaren de Gürcistan'a askerî danışmanlar göndererek bu ülkede varlık göstermeye başladı (bkz. **Renkli Devrimler** kutusu, s. 465). Böylece, bu gelişmelere ve NATO'nun doğuya genişlemesine karşı çıkan Rusya'yla ABD'nin

Ukrayna'da "Turuncu Devrim". Kaynak: http://gaslo.info/?p=189

Şanghay İşbirliği Örgütü

26 Nisan 1996'da Şanghay'da bir araya gelen Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın "Sınır Bölgelerinde Askerî Güvenliğin Derinleştirilmesi Anlaşması"nı imzalamalarıyla oluşturulan "Şanghay Beşlisi"; 14-15 Temmuz 2001'de Şanghay'da yapılan 6. zirvesinde Özbekistan'ı da üyeliğe kabul ederek, uluslararası örgüte dönüştü ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını aldı.

Bu yapının ortaya çıkış nedenleri şunlardı: Çin'in Orta Asya'daki komşularıyla sınır sorunlarını halletme isteği, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini koruma çabası, bölge ülkelerinin bu iki dev ülkeden biriyle teke tek kalmama arzusu ve "aşırılıkçılık" olarak nitelendikleri sınıraşan İslami yapılara karşı destek arayışları. Temel hedefi, üye ülkeler arasındaki sınır bölgelerinde güven artırıcı önlemler almaktı.

11 Eylül olaylarının ardından ABD'nin bölgede üsler elde etmesi üzerine ŞİÖ'nün güç kaybetmesinden endişelenen Çin ve Rusya'nın çabalarıyla örgüt, bölgesel bir oluşumdan uluslararası etkinliği olan bir yapıya dönüşme girişimleri başlattı. Mayıs 2003'te, örgütün sekretaryasının Çin'de kurulmasına, ilk genel sekreter olarak Çinli diplomat Zhang Deguang'ın atanmasına ve Taşkent'te Bölgesel Anti-terör Birimi oluşturulmasına karar verildi. 2011 sonu itibariyle altı üyesi ve dört gözlemcisi (İran, Hindistan, Moğolistan ve Pakistan) bulunan örgütün temel hedefleri arasında şunlar yer almaktadır: Üye ülkeler arasında iyi komşuluk ilişkileri ve karşılık güvenin artırılması; siyaset, ticaret, ekonomi, bilim ve teknoloji ile kültürün yanı sıra eğitim, enerji, taşımacılık, turizm, çevre vb. alanlarda etkin işbirliğinin teşvik edilmesi; bölgesel istikrar ve güvenliğin temin edilmesi ve sürdürülmesi.

(M. Aydın)

(Kaynak: Çolakoğlu, s. 20-21)

çekişmesi bölge gündeminin üst sıralarına yerleşti. Bu ortamda Türkiye, büyük ortağı ve NATO müttefiki ABD'nin bölgedeki siyasi etkinliğini kabullenmek ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini büyük ölçüde ekonomi ve enerji ilişkileri çerçevesinde yeniden tasarlamak zorunda kaldı.

Öte yandan, 1990'larda çok da gündemde olmayan Karadeniz coğrafyası, özellikle, ABD'nin 11 Eylül'den sonra bu bölgeyle yakından ilgilenmeye başlaması üzerine 2000'lerde uluslararası gündeme girdi ve 2005-2007 arasında Türkiye'nin dış politika yapıcılarını fazlasıyla meşgul etti. 1990'ların başında bölgeyle yoğun olarak ilgilenmiş, Karadeniz Ekonomik İşbirliğine (KEİ) öncülük etmiş (bkz. 1990-2001 dönemi, **Balkanlarla İlişkiler** bölümü, Cilt II), ama sonrasında ilgisi zayıflamış olan Türkiye, 2000'lerin ikinci yarısında Karadeniz'deki etkinliğine meydan okumalar ortaya çıkınca, yeni girişimlerle bölgedeki rolünü perçinledi. Bölgeye yönelik politikalarında Rusya'yla benzer yaklaşımlara sahip olması Batılı müttefiklerini rahatsız ederken, bu benzerlik, Türkiye-Rusya ilişkilerinin 2000'lerde, tarihte görülmemiş ölçüde yakınlaşmasını sağladı (bkz. **Rusya Federasyonuyla İlişkiler** bölümü).

KOA'yla 1991'de kurulan diplomatik ilişkilerin on yılda geldiği noktaya bakıldığında, ilk yıllardaki heyecanın ve her alanda beklenen hızlı gelişmelerin gerçekleşmemiş olduğu görülmekteydi. Bunları Türkiye açısından çeşitli açılardan tahlil etmek ancak 2000'lerde mümkün oldu. Türkiye'nin 1990'ların başında KOA'ya yönelik politikalarını planlayarak uygulamaya koyan siyasi-bürokratik kadronun Kasım 2002 genel seçimlerini izleyen aylarda **yavaş yavaş tasfiye** edilmesi de, böyle bir tahlile ve yeni yaklaşımların benimsenmesine imkan sağladı. Adalet ve Kalkınma Par-

Renkli Devrimler

Soğuk Savaşın ardından, önce Orta Avrupa'da Sırbistan'da, daha sonra eski Sovyet coğrafyasına dahil Gürcistan, Ukrayna, son olarak da Kırgızistan'da büyük ölçüde ABD destekli rejim değişiklikleri ve demokratikleşme hareketleri oldu. Bunlar, dönüşümlerin barışçıl ve şiddet içermeyen şekilde gerçekleşmesi nedeniyle "Kadife Devrimler" veya bu süreçte kullanılan simgeler nedeniyle "Renkli Devrimler" olarak adlandırıldılar.

Sırbistan'da halk, haftalarca süren sivil itaatsizlik gösterileri yaparak Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç'i seçimlere zorladı. Miloseviç'in, rakibi Vojislav Kostunica'nın galibiyetini 6 Ekim 2000'de tanımasına kadar süren bu gösteriler, Renkli Devrimler zincirinin ilk halkası oldu.

İkinci halka, Sırbistan örneğinden cesaret alan Gürcistan'da ortaya çıktı. Kasım 2003 parlamento seçimlerine hile karıştırıldığını ileri süren Mikail Saakaşvili taraftarları, yeni parlamentonun açılışı sırasında Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze konuşma yaparken ellerinde kırmızı güllerle ("Gül Devrimi" veya "Kırmızı Devrim") girerek parlamentoyu işgal ettiler. Şevardnadze'nin 23 Kasımda istifa etmesi üzerine Ocak 2004'de yenilenen başkanlık seçimlerini Saakaşvili kazandı. Daha çok halk temsili, ekonomik ve finansal reformlar, yolsuzlukla mücadele ve genel bir liberalleşmeyle devam eden süreç, sürekli olarak muhaliflerin eleştirileriyle karşılaştı ve Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışmalarını takiben zayıflayan Saakaşvili'nin iktidarını sürdürme çabasıyla tavsadı.

Ukrayna'da Kasım 2004'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Rusya tarafından desteklenen rakibi Viktor Yanukoviç'e az farkla yenilen Viktor Yuşçenko seçimlere hile karıştırıldığını ileri sürdü. ABD, AB ve AGİT tarafından haklı olduğu savunulan Yuşçenko ve taraftarları seçim döneminde sürekli olarak turuncu rengi kullanmışlardı ("Turuncu Devrim"). Aralık 2004'te Yuşçenko cumhurbaşkanı seçildi. Fakat devrim uzun sürmedi. Yanukoviç Ağustos 2006'da başbakan olmayı başardı; 2007 seçimlerinde makamını Turuncu Devrimin kadın liderlerinden Yuliya Timoşenko'ya devretmek zorunda kaldıysa da, Şubat 2010 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçildi. Ardından, Nisan 2010'da imzalanan anlaşmayla, doğalgazda indirim karşılığında Rusya Karadeniz Filosunun Kırım'daki Sivastopol limanından yararlanma süresi 2042'ye kadar uzatıldı.

Gürcistan ve Ukrayna'yı, Mart 2005'de Kırgızistan'da gerçekleşen diğer bir Renkli Devrim izledi. Parlamento seçim sonuçlarından memnun olmayan ve Cumhurbaşkanı Askar Akayev yönetiminden daha fazla demokrasi ve özgürlük talebinde bulunan muhalefet gruplarının başlattığı gösteriler, Akayev'in 24 Martta Moskova'ya kaçması ve aynı gün Anayasa Mahkemesinin seçim sonuçlarını geçersiz ilan etmesiyle sonuçlandı. Takip eden kaos ortamında Akayev 4 Nisanda görevinden çekildiğini açıkladı ve Temmuz 2005'de yapılan seçimleri Kurmanbek Bakiyev kazandı. Kırgızistan'daki değişim ("Lale Devrimi"), beklentilerin aksine, daha çok demokrasi ve özgürlük getirmeyince Nisan 2010'da başlayan halk isyanı, hükümeti istifaya, devlet başkanını da ülke dışına kaçmaya zorladı. Roza Otunbayeva liderliğindeki geçiş hükümetinin parlamenter sisteme dönüş kararının ardından Ekim 2011'de gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinden galip çıkan Almazbek Atambayev 31 Aralık 2011'de iktidarı devraldı.

Azerbaycan'da da benzer, ama kısa ve başarısız bir süreç yaşandı. Haydar Aliyev'in Türkiye'de tedavi gördüğü bir sırada, Azerbaycan Meclisi ani bir kararla oğlu İlham Aliyev'in 4 Ağustos 2003'de Başbakanlığa atandığını açıkladı. Ardından 15 Ekimde yapılan devlet başkanlığı seçimlerini de İ. Aliyev'in kazandığı açıklanınca, rakibi Müsavat Partisi sonuçlara itiraz etti. İzleyen dönemde AGİT ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi seçimlerdeki uygulamaları eleştirdiler. Süreç diğer ülkelerden farklı gelişti ve turuncu rengin kullanıldığı gösterilerde yeterince halk desteği sağlayamayan muhalefetin itirazlarına rağmen, İ. Aliyev'in devlet başkanlığı kesinleş-

ti. Takip eden süreçte gerçekleşen her parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra muhalefet sonuçları protesto ederek, sokağa çıktıysa da, halk nezdinde yeterince destek bulamadı.

Renkli Devrimler ortak özellikler içermekteydiler. Tüm süreçler gençlik hareketleri tarafından başlatıldı. Rejim değişiklikleri; savaş, ekonomik kriz, askerî darbe veya diktatörün ölümü nedeniyle değil, hileli seçimlere itiraz eden geniş halk kitlerinin sokak gösterileri sonucunda gerçekleşti. Azerbaycan hariç hiçbir ülkede, gerek devlet kurumları gerek muhalefet şiddete başvurmadı ve genel olarak anayasal sınırlar çerçevesinde kaldılar. Rejim dönüşümlerinin ardından iktidara gelenler genel olarak anayasal hakları ve siyasi katılımı genişlettiler.

Dönüşümler bakımından önemli bir diğer unsur, ABD kökenli sivil toplum kuruluşlarının (STK) desteği oldu. İlk dönüşümü gerçekleştiren Sırbistan'da muhalif güçlerin, *National Endowment for Democracy* (NED) adlı Amerikan STK'sı ile devlet kuruluşu *United States Agency for International Development* (USAID) tarafından sivil itaatsizlik ve demokratik değişim konusunda eğitilmiş oldukları sonraları ortaya çıktı. ABD yönetimi, hedef ülkelerde sivil toplum gelişimi ve demokrasinin desteklenmesi konularında projeler geliştiren Amerikan STK'larına ve kurumlarına kaynak aktarıyor, bu kaynaklar daha sonra, benzer projeler getiren ülke STK'larına yönlendiriliyordu. Sırbistan'daki STK'lar, tecrübelerini daha sonra Gürcistan ve Ukrayna'daki muhalif gruplarla paylaştılar. ABD'li yöneticilerin bile "aslında henüz demokratik rejime hazır olmadığı"nı açıkladıkları Kırgızistan'da ve muhalefetin diğer ülkelerdeki kadar güçlü olmadığı Azerbaycan'da ise bu tür eğitim projeleri fazla gelişmedi. Sırbistan'da başlayan süreçlerin kendilerine doğru geldiğini gören Orta Asya liderlerinin, ülkelerindeki ABD kökenli STK'ların faaliyetlerini sınırlandırmaları ve ABD'nin ilgisinin azalması sonucunda süreç tavsadı.

(M. Aydın)

tisinin (AKP) iktidara geldiğinde izlediği dış politikanın KOA ayağının zayıflığı, zaten bu coğrafyada büyük ölçüde etkisizleşmeye başlamış olan Türkiye'nin bölgeden daha da uzaklaşmasına neden oldu.

Recep Tayyip Erdoğan'ın daha başbakan olmadan Ocak 2003'de Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı ziyaret etmesi, bölgeye ilgi gösterdiği şeklinde yorumlanabilirdi. Fakat AKP'nin iktidara geldiğinde sahip olduğu bütüncül İslami yaklaşım ve bölge ülkeleriyle ilişkilerinde tarihsel-kültürel bağlantılardan ziyade Osmanlı coğrafyasına ve ekonomik ilişkilere odaklanması, Türkiye'nin bölgeyle ilgisi konusunda şüphelerin doğmasına neden oldu. Öte yandan, bu dönemde bölgeye ilgisizlik, büyük ölçüde, ülkenin yoğun iç ve dış gündeminin de bir sonucu idi. Bu dönemde AKP iktidarının üzerinde yoğunlaştığı esas konu, bölge enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması oldu. Böylece, Ceyhan'ın yeni bir Amsterdam, Türkiye'nin de bölgesel enerji merkezi ("*regional energy hub*") olması sağlanacaktı (bkz. **Bölgesel Enerji Merkezi Olma Söylemi** kutusu, s. 466).

Bölgesel Enerji Merkezi Olma Söylemi

Türkiye'yi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmının bulunduğu Orta Doğu ve Hazar Havzası ile Avrupa arasında döşenecek güvenilir boru hatlarıyla "enerji koridoru" haline getirme fikrinin başlangıcı 1970'lere kadar götürülebilir (**Hazar'ın Hukuksal Statüsü** kutusu, Cilt II). Türkiye'nin ilk uluslararası boru hattı olan "Kerkük-Yu-

murtalık Ham Petrol Boru Hattı"nın terminali Yumurtalık'tan ilk tanker 25 Mayıs 1977'de yüklenmişti. İkinci proje olan, Hazar petrolünü Ceyhan terminalinden dünyaya ulaştırmayı hedefleyen "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı"ndan (BTC) ilk petrol ise 2006'da akıtıldı. Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını karşılamak amacıyla Rusya'dan başlayarak Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılan ve bugün "Batı Hattı" olarak anılan hat da 1987'de işletmeye alındı.

Ama esas projeler, 1990'larda geliştirilen üç alternatif doğalgaz boru hattı (DGBH) projesi oldu: 1) İran gazını Türkiye'ye taşımak amacıyla Temmuz 2003'de hizmete giren "Doğu Anadolu DGBH"; 2) 17 Kasım 2005'de işletmeye alınan "Rusya-Türkiye DGBH" ("Mavi Akım"; bkz. **Mavi Akım** kutusu, Cilt II); 3) Azerbaycan gazını Türkiye'ye getirmek için Aralık 2006'da faaliyete geçen "Bakü-Tiflis-Erzurum DGBH" (BTE).

Türkiye'nin "bölgesel enerji merkezi" *(regional energy hub)* olma söylemi ise, iki proje bağlamında ortaya çıktı: 1) Esas itibariyle bir ABD tasarımı olan, Hazar kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı hedefleyen "Doğu-Batı Enerji Koridoru" projesi; 2) Bir AB tasarımı olan INOGATE (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe*) Programı çerçevesinde Hazar Havzası, Rusya, Orta Doğu, Güney Akdeniz ülkeleri ile diğer kaynaklardan sağlanacak gazın, Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa pazarlarına nakli için geliştirilen "Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Bağlantı Hattı" projesi.

1990'ların ortalarında onlarca projeden söz edilmeye başlanınca, Enerji ve Dışişleri bakanlıkları 2000'lerde, enerji taşımacılığında *"hub"* (merkez) olma söylemini geliştirdiler ve bunu gerçekleştirmek için çok sayıda alternatif hattan Türkiye'ye petrol ve doğalgaz getirme arayışına girdiler. Buradaki temel hedef, Türkiye'ye getirilecek petrol ve gazı belli bir kâr marjıyla batıya yeniden-ihraç (*re-export*) etmekti. Fakat bu söylem geliştirilirken, dünya enerji piyasasındaki egemen anlaşma geleneğinde yeniden-ihracata izin verilmemesi ve Türkiye'nin büyük çaplı petrol ve doğalgaz depolama tesislerine sahip olmaması gibi dezavantajlar, ayrıca, büyük enerji projelerinin genellikle büyük jeopolitik arayışlar ve siyasi ayrışmalarla birlikte geldiği gerçeği göz ardı edildi.

Her şeye rağmen, Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Bağlantı Hattı 2007'de açıldı. Bunu tamamlayacak Türkiye-Yunanistan-İtalya Bağlantısının 2012'de faaliyete geçmesi planlandı. Hazar Havzasından yola çıkması düşünülen iki hat daha vardı: 1) Artık bir hayale dönüşen, Türkmenistan gazını Hazar geçişiyle Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı hedefleyen "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa DGBH"; 2) Azerbaycan'ın deniz sahalarında üretilecek gazı Avrupa'ya taşıyacak ve sonunda "Nabucco"ya (Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya DGBH) bağlanması planlanan, "Şahdeniz Projesi". Çerçeve anlaşmaları imzalanan fakat inşaatına henüz başlanmayan Mısır-Türkiye ve Irak-Türkiye doğalgaz boru hatlarından gelecek gazın da bu hatlara bağlanması öngörülüyor.

Genel olarak doğu-batı yönünde Türkiye üzerinden enerji taşımayı öngören bu projelerin yanı sıra, Türkiye bunlarla çelişecek şekilde şu projelerle de ilgilendi: 1) Rusya gazını Türkiye'nin kıta sahanlığından Avrupa'ya taşıyacak "Güney Akım"; 2) Rus gaz ve/veya petrolünü kuzey-güney yönünde Türkiye üzerinden Suriye-İsrail'e ve Kızıldeniz üzerinden Hindistan-Pakistan'a taşımayı veya Ceyhan'a indirmeyi (Samsun-Ceyhan bağlantısı) planlayan hatlar; 3) Daha fazla Rus gazını Karadeniz'in altından Türkiye'ye getirmeyi hedefleyen "Mavi Akım-2"; 4) Rus gazını Gürcistan üzerinden getirmeyi planlayan "Doğu Hattı".

Enerji fakiri olan Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de bir enerji toplama merkezi ve özellikle doğalgazda spot satış merkezi olma iddiasıyla, zaman zaman birbiriyle rekabet halinde olan projelerin hepsini hayata geçirme ihtimali zayıftı. Bununla birlikte, 2011 sonundan bakıldığında, Avrupa'ya doğalgaz taşınmasında hâlâ önemli bir enerji koridoru olma hedefinin gerçekleşmesi mümkün gözükmekteydi.

(M. Aydın)

Bu dönemde AKP'nin özellikle Kafkasya politikasını etkileyen bir diğer unsur, hükümetin geliştirmeye başladığı "bölge merkezli dış politika" söylemi oldu. Ardından gelen "komşularla sıfır sorun" söylemiyle birlikte AKP'nin Kafkasya politikası 2006'dan itibaren hareketlenmeye başladı ve özellikle 2007 genel seçimlerinden sonra daha aktif bir hal aldı. Bunda, dönemin uluslararası gelişmelerinin de önemli rolü oldu. Türkiye'nin Orta Asya politikası ise, dönemsel hareketlenmelere rağmen 2001-2011 dönemi boyunca bir türlü yeniden etkin hale getirilemedi.

1990'larda bölgeyle ilgili bilgileri kısıtlı olan Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra, Türk/Türkî halklara yönelik politikalarını el yordamıyla geliştirmek zorunda kalmıştı (Bkz. 1990-2001, Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler bölümü, Cilt II). Bu politikalar, büyük ölçüde, bölgede yaşayan halkların ayrı uluslaşma süreçlerini görmezlikten gelen bir üslupla ve resmî-özel kurumlar ve yetkililerin "çorbada tuzumuz bulunsun" anlayışıyla yürütülmüştü. Heyecanın yoğun, kurumsallaşmanın eksik kaldığı bu dönemde Türkiye'nin bölgedeki ilişkilerini tahlil eden çalışmaların önemli bir eksikliği, konuyu sadece dış politika yönelimleri ve bölgesel güç çatışmaları açısından ele almaları oldu. Özellikle, Türkiye ile bölge ülkeleri arasında hükümetler dışında gelişen insani bağlantılar büyük ölçüde ihmal edildi. 2010'a gelindiğinde ise, Türkiye'nin KOA ülkeleriyle ilişkileri yirmi yıl öncesiyle karşılaştırılamayacak derecede çeşitlenmiş ve genişlemişti. Büyük ölçüde kurumsallaşan ilişkiler sayesinde artık daha soğukkanlı analizler yapmak mümkün hale gelmişti. Hâlâ bazı sorun ve anlaşmazlık alanları mevcut olsa da, gelinen noktada, Türkiye'den bölgeye giderek yerleşenlerin ve çeşitli biçimlerde oradan Türkiye'ye gelenlerin oluşturdukları ciddi bağlantılar gelişmişti. Bu sayede Türkiye KOA'da, "resmî" ilişkilerin işaret ettiğinden daha fazla etkiye sahip oldu. Özellikle Kafkasya'da Türkiye'nin ekonomik, tüm KOA coğrafyasında da hem ekonomik hem kültürel çekim gücü hissedilmeye başlandı. Bu şekilde oluşan temelin siyasi etkinliğe dönüşüp dönüşemeyeceği ise, Kafkasya'da büyük ölçüde Ermenistan'la, Orta Asya'da da Özbekistan'la ilişkilerin geleceğine bağlı gözükmekteydi.

II) Siyasi İlişkiler

A) Orta Asya'da "Normalleşen" İlişkiler

Türkiye'nin 2000'lerdeki Orta Asya ilişkileri, 1990'ların büyük ölçüde lider-merkezli politika yaklaşımından kurtuldu ve her alanda kurumsallaşmaya başladı. Bunda, Türkiye'de bölgeyle şahsi olarak ilgilenmeyi tercih eden liderlerin siyasetten uzaklaşmaları kadar, Orta Asya'da 2000'lerde meydana gelen siyasi değişimlerin ve bölgeyle daha yakından ilgilenmeye başlayan Çin-ABD-Rusya üçlüsünün de etkisi oldu. Kendi sınırlılıkları ve sözü edilen üçlünün politikaları sonucunda bölgenin siyasi şekillenmesinde arka plana düşen Türkiye, ister istemez ilişkilerini kurumsallaştırmaya ve normalleştirmeye ağırlık vermek zorunda kaldı. Öte yandan, Türkiye bölgedeki uluslararası güç ve nüfuz mücadelesinde gerilerde kalınca, 1990'larda fazla göz önünde olmanın ve tecrübesizliğin doğurduğu birtakım olumsuzlukların (örneğin "büyük ağabey" söyleminin, "Türk Cumhuriyetleri" ifadesinin) etkisi de ortadan kalktı. 1990'larda Türk dış politikasına egemen olan, KOA'ya "model

Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen Türk Konseyi 2. Zirvesi. Kaynak: http://www.turkkon.org/gallery.php?galeri=5

olma" ve "lider olma" gibi "misyon"ların yükü ve baskısı ortadan kalkınca, Türkiye için ilişkileri daha rasyonel temellerde geliştirme imkanı doğdu. 1990'ların başında bir Türk Birliği oluşturma tartışmalarıyla başlayan ve örs üstünde demir dövme törenleriyle kaybedilen uzun yıllardan sonra 2009'da, daha gerçekçi temellerde "Türk Konseyi" oluşturuldu.

1) Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvelerinden Türk Konseyine

Türkiye ile Türkî kökenli (bkz. **Türk-Türkik-Türkî** kutusu, Cilt II) halkları bir araya getirme planları, SSCB'nin dağılışından sonra uzun yıllar Türkiye'nin etkinlik kurma, diğerlerinin ise bunu boşa çıkartma çabaları yüzünden yürümemişti. 1992'de "Türk Zirvesi" adıyla başlayan, 1996 toplantısında "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi"ne dönüşen, 1998'de "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi" adını alan toplantılar, nihayet Ekim 2009 buluşmasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi ("Türk Konseyi" - TDİK) adıyla kurumsallaştırıldı. Kurucular Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan idi. Oluşumun merkez ve sekretaryasının İstanbul'da, bağlı kuruluşlardan Türk Akademisinin Astana'da, Parlamenterler Asamblenin (TURKPA) Bakü'de, 1993'de kurulmuş olan Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetiminin de (TÜRKSOY) Bişkek'te olmasına karar verildi (bkz. **Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)** kutusu, s. 507). Genel Sekreterliğin üye ülkeler arasında 3 yıllık dönemlerde el değiştireceği örgütün organları; Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Aksakallar Konseyi oldu. TÜRKSOY ve TURKPA'nın yanı sıra, Türk İş Konseyi ve Türk Akademisinin de "ilişkili kurumlar" olarak tesis edilmesine karar verildi.

İşleyiş tarzıyla yapının, İngiliz Milletler Topluluğu (*Commonwealth*), Arap Ligi veya Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğuna (*Francophonie*) benzemesi öngörülmüştü. Konsey'in Türkmenistan ve Özbekistan'ı dışarıda bırakarak kuruluşu, bölgeye yönelik politikasında Türkiye'nin artık bütünsellikten vazgeçtiğini ve işbir-

liğine yatkın ülkelerle ilerlemeye karar verdiğini gösteriyordu. Yakın döneme kadar ülke bazlı politikalar geliştirmek yerine, bütün bölge için genel politikalar oluşturmaya ve bunları tüm "Türkî" cumhuriyetlerde yaşama geçirmeye çalışan Türkiye'nin çabaları, bir bölge ülkesi (genellikle Özbekistan) işbirliğine yanaşmadığında hep sekteye uğramıştı. Fakat Türkiye'nin bütüncül yaklaşımının sonuç vermeyeceği 2000'den sonra iyice ortaya çıkmaya başladı. Özbekistan, Türkiye kaynaklı irticai faaliyetler gerekçesiyle Türkiye'ye uzak dururken, sınır sorunları nedeniyle komşularıyla ilişkilerini de düşük seviyede tutmaktaydı. Türkmenistan ise, daha ziyade Azerbaycan'la Hazar'daki doğalgaz yataklarının paylaşımı sorunu ve bu konuda Türkiye'den beklediği desteği bulamaması nedeniyle yabancılaşmıştı. Ayrıca Türkmenistan, Hazar geçişli boru hattı vasıtasıyla Türkmen doğalgazı alma sözü veren Türkiye'nin, daha sonra Rus gazına yönelmesini unutmadı. 25 Kasım 2002'de dönemin devlet başkanı Türkmenbaşı'na yapılan suikast girişiminde Türkiye vatandaşlarının adlarının geçmesi de ilişkilerin soğumasında etkili oldu (bkz. **KOA'da Darbe-Suikast Girişimleri ve T.C. Vatandaşları** kutusu, s. 471).

2) Siyasi-Askerî İlişkiler

1990'larda büyük ölçüde üst düzey yöneticilerin (Turgut Özal, Hikmet Çetin, Süleyman Demirel) bölge ülkelerinin liderleriyle kurdukları kişisel yakınlıklara dayanan siyasal ilişkiler, 2001-2010 döneminde rutinleşti ve kurumsallaşma yönünde az da olsa aşama kaydetti. Bunda bir taraftan, 16 Mayıs 2000'de cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer'in dış politikaya ve yurtdışı seyahatlere pek ilgi duymaması, diğer taraftan, 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'de ardı ardına kurulan koalisyonlarda kısa süreler görev yapan dışişleri bakanlarının bölgeyle ilgilenmemeleri rol oynadı. 1994'de görevden ayrılan Hikmet Çetin'den sonra 1997-2002'de bakanlık yapan İsmail Cem'e kadar bu makama gelenler 1 yıl veya daha kısa görev yaptılar. Cem ise önceliği Avrupa'yla ilişkilere, kişisel olarak da Yunanistan'a verdiğinden ve bölge liderlerinin yakınlık kuracakları tipte bir siyasi anlayış ve kişiliğe sahip olmadığından, Orta Asya'da etkili olamadı. 2002'de iktidara gelen AKP döneminde ise, Orta Asya Türkiyeli liderlerin kişisel ilgisini çekmedi.

Tüm bunlar, bölgeyle ilişkilerde liderlerden ziyade Dışişleri Bakanlığının ve normal süreçlerin öne çıkmasını sağladı. 2000'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkileri normalleşmiş ve bu ilişkilerin kurumsal alt yapısı yerleşmişti. Bu durum, liderler düzeyinde ilişki kurmaya alışmış bölge ülkeleriyle Türkiye'nin ilişkilerinde belirli oranda zafiyete yol açtıysa da, 1990'larda politika oluşturulurken ortaya çıkan yetki karmaşasının ve kurumsal eksikliklerin giderilmesini de sağladı.

2000'lerde Orta Asya'da daha etkili olmaya başlayan Çin'in faaliyetleri, 2001'de kurulan Şanghay İşbirliği Örgütünün çalışmaları ve Afganistan savaşı yüzünden ABD'nin bölgeye daha yoğun ilgi göstermeye başlaması sonucunda, bölge genelinde Türkiye büyük ölçüde ikinci plana itildi. Bölgede siyasi ve ekonomik anlamda etkin olmak amacıyla Rusya, ABD ve Çin arasında başlayan mücadele, 1990'larda Türkiye ve İran'ın aynı yöndeki çabalarının çok ötesine geçti ve bölgenin bu dönemdeki politik gelişimine damgasını vurdu.

KOA'da Darbe-Suikast Girişimleri ve T.C. Vatandaşları

KOA'da belli dönemlerde T.C. vatandaşlarının isimlerinin karıştığı darbe ve suikast girişimleri oldu. Bir kısmı Türkiye'de üst düzey yöneticilerce dolaylı olarak doğrulanan bu girişimler, Türkiye ile bölge ülkeleri arasında sorunlar yarattı. Bunlar arasında en dikkat çeken iddialar Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'la ilgiliydi.

Azerbaycan'da, 13 Mart 1995'de Haydar Aliyev yönetimine karşı eski Başbakan Suret Hüseyinov ve Ruşen Cevadov'a bağlı Özel Güvenlik Güçleri (OMON) tarafından planlanan darbe, muhtemelen MİT tarafından uyarılan dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in son dakikada Aliyev'i haberdar etmesiyle önlendi. Darbeciler düzenlenen karşı operasyonla etkisiz hale getirilirken, olaylara karıştığı düşünülen TİKA görevlisi ve İstanbul Üniversitesi Anayasa Kürsüsü Asistanı Ferman Demirkol ve yine TİKA görevlisi Kenan Gürel tutuklandı. Ayrıca, özellikle Susurluk olayında (bkz. **Susurluk Kazası Olayı** kutusu, Cilt II) adı geçen Özel Harekat mensuplarının OMON birliklerinin eğitiminde aktif rol aldıkları yolunda haberler duyuldu. Susurluk hakkında Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş'ın hazırladığı raporda "MİT elemanı" olduğu ifade edilen Demirkol, Türkiye'nin iade talebi üzerine, başbakanlık müsteşarı ve bir MİT daire başkanı tarafından özel uçakla Ankara'ya getirildi. Kenan Gürel ise Aliyev tarafından affedilerek sınırdışı edildi (*Sabah*, 1997-2000).

Özbekistan'da 16 Şubat 1999'da, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a yönelik bombalı suikast girişiminde Türkiye uyruklu kişilerin parmağı olduğu iddia edildi. Özbek hükümetinin iddialarına göre, eski başbakanlardan Necmettin Erbakan, Özbekistan İslami Hareketi lideri Tahir Yoldaşev'e Kerimov'a suikast yapması için 100.000 Dolar destek sağlamıştı (*Sabah*, 4 Temmuz 1999). Haberlerin Özbek medyasında yer almasını takiben Erbakan, bahsedilen olay ve şahıslarla ilişkisi olmadığını avukatı aracılığıyla açıkladı. Fakat daha sonra Türkiye basınında, Erbakan'ın 1997'de Tahir Yoldaşev'le Refah Partisi Genel Merkezinde yaptığı görüşmelerin fotoğraflarının bulunduğu yönünde haberler yayınladı (*Hürriyet*, 27 Kasım 1999).

Özbek hükümeti Türkiye'den, suikast teşebbüsüne karıştıklarını iddia ettiği ve Türkiye'de bulunan Abdurasulovic Askarov ve Rustam Mamatkulov'un iadesini talep etti. Bu kişiler, Türkiye'deki iade davaları sonuçlanıncaya kadar iade edilmemeleri yönünde AİHM'den karar çıkarttıkları halde, Türkiye, ilişkilerin gerginleşmesini önlemek için Askarov ve Mamatkulov'u 27 Mart 1999'da iade etti.

Türkmenistan'da ise 25 Kasım 2002'de, dönemin Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'na yönelik bir suikast girişiminde bulunuldu. Olaylarla ilgisi bulunduğu düşünülen 6 Türkiye vatandaşı tutuklandı. Daha sonra Türkiye'ye iadelerine karar verilen bu kişiler Türkiye'ye getirilerek tutuklandı (*Radikal*, 31.03.2003).

(M. Aydın)

Öte yandan, Türkiye'nin ve Türkiyeli girişimcilerin 1990'larda kurdukları yerel iletişim ve işbirliği ağları 2000'lerde olgunlaşarak, Türkiye'ye bölgede bir nüfuz alanı değilse bile, anlamlı ilişkileri destekleyebilecek sağlam bir alt yapı kazandırdı. 2000'lerin sonunda Türkiye, bölgedeki varlığıyla dikkate alınan, politikaları ve söylemi izlenen, fakat bölge liderliğine oynamayan bir ülke konumuna geldi.

Türkmenistan

Türkmenistan'ın bağımsızlığını takiben devlet başkanlığı görevine gelen ve Aralık 1999'da parlamento tarafından "Ebedi Cumhurbaşkanı" ilan edilen Saparmurad Türkmenbaşı, geçirdiği kalp krizi sonucunda Aralık 2006'da öldü. Şubat 2007'de

Gurbanguli Berdimuhammedov cumhurbaşkanı seçildi. Bu durum ilk etapta Türkiye'de kuşkulara yol açtı. Türkmenbaşı, Türkiye'yle ilişkilere ve Türkiyeli işadamlarının yatırımlarına önem veriyordu. Fakat, Susurluk skandalıyla ilgili raporda Türkmenistan üst düzey yöneticilerinin adlarının geçmesi iki ülke arasında soğukluk yaratmıştı. Türkiye'nin Türkmen gazı yerine Mavi Akım'a öncelik vermesi ve Kasım 2002'de Türkmenbaşı'na yapılan başarısız suikast girişiminde Türkiyelilerin de adının geçmesi üzerine ilişkiler daha da gerilmişti. Yine de, Rusya'dan uzak durması ve gerilen ilişkilerin zamanla gevşemesi nedeniyle Türkmenbaşı, Türkiye açısından mevcut şartlarda tercih edilen lider olmaya devam etmişti.

Ocak 2003'de Erdoğan'ın AKP lideri sıfatıyla Türkmenistan'ı ziyareti sırasında suikast nedeniyle geçmiş olsun demesi, bu "terör eylemi"ni kınaması ve Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması konusunda çalışacağını ifade etmesi, ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunmuştu. Arkasından, Türkmenistan'dan alınan elektriğin fiyatı ucuzlatılmış, miktarı da iki katına çıkartılmıştı. Bu noktada Türkmenbaşı'nın ani ölümü ve o ana kadar pek tanınmayan Berdimuhammedov'un hızla Cumhurbaşkanlığına taşınması Türkiye'de endişe uyandırdı. Özellikle, yeni liderin dış ilişkilerinde Rusya'ya daha yakın bir politika izleyebileceği ve dolayısıyla Türkiye'ye uzak durabileceği kuşkusu Ankara'da hakim oldu.

Fakat zamanla, Berdimuhammedov'un ülkesini Türkmenbaşı'nın izlediği izolasyon politikasından kurtarmak ve uluslararası topluma entegre etmek istediği anlaşılınca, Türkiye'nin Türkmenistan'ın yeni dönemdeki açılımından faydalanabilme ihtimali ağırlık kazandı. Özellikle, Türkmen enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına ulaştırılması için Türkiye'nin hâlâ önemli bir alternatif olması ve bu rotanın Batı tarafından desteklenmesi, Berdimuhammedov'un Türkiye'ye yaklaşımını etkiledi. Ayrıca, Başbakan Erdoğan'ın Türkmenbaşı'nın cenaze törenine kalabalık bir grupla katılması, yeni yönetimin *Taze Galkınış* ("Yeni Kalkınma") programıyla hız verdiği alt yapı çalışmalarında Türkiyeli müteahhitlere ihtiyaç duyması ve "halk için yönetim" söylemiyle iç politikada açılım sinyalleri vermesi ilişkilerin gelişmesini sağladı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi artmaya başladı ve 2003'e oranla yaklaşık 5 kat büyüyerek, Kasım 2011 itibariyle 1,7 milyar Dolar'a ulaştı. Türkiye firmalarının bu ülkede üstlendiği taahütlerin miktarı da 2011 sonu itibariyle 30 milyar Dolar'a erişti. Ekonomik ilişkiler, 2008'de yeni bir ivme kazanan karşılıklı üst düzey resmî ziyaretlere paralel olarak gelişti ve takip eden 4 yılda Başbakan Erdoğan 1, Cumhurbaşkanı Gül 4 kez Türkmenistan'ı ziyaret ederken, Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov da 3 kez Türkiye'ye geldi. Dışişleri Bakanı Davutoğlu da Aralık 2010'da, on yıl aradan sonra Türkmenistan'ı ziyaret eden ilk dışişleri bakanı oldu.

Özbekistan

Özbekistan, Türkiye'nin bölgedeki ilişkilerinde 2000'lerde ilerleme kaydedemediği, hatta ilişkilerin daha da gerginleştiği tek devlet oldu. Bunda şüphesiz en büyük pay, otoriter rejimini giderek sertleştiren, ülkesini dışarıya kapayan ve özellikle, örnek alınır diye Türkiye'ye kuşkuyla yaklaşan İslam Kerimov'undu (bkz. **KOA'da Darbe-Suikast Girişimleri ve T.C. Vatandaşları** kutusu, s. 471). Taşkent'teki bombalama olayları üzerine ülkedeki Türkiye okulları kapatıldı. Türki-

ye'de öğrenim görmekte olan 300 kadar Özbek öğrenci geri çağrıldı. Kerimov, Nisan 2000'deki Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesine katılmadı. Suçlamalar karşısında Ankara, Taşkent'teki büyükelçisini Haziran 2000'de geri çekince iki ülke ilişkileri geçici olarak koptu.

Cumhurbaşkanı Sezer Eylül 2000'de Kerimov'la yaptığı görüşmede Özbekistan'ın terörle mücadelesine Türkiye'nin koşulsuz desteğini açıklayınca, ilişkilerdeki kriz dondurulduğu. Hemen arkasından İçişleri Bakanı Sadettin Tantan, Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Cumhurbaşkanı Sezer Özbekistan'ı ziyaret ettiler. Bundan sonra ilişkiler, güvenlikle ilgili konular çerçevesinde sürdürüldü. Mart 2002'de askerî teçhizat ve eğitim malzemesinin hibe edilmesine ilişkin 1.200.000 Dolar'lık anlaşma ve Aralık 2003'de terörle mücadele işbirliği anlaşması imzalandı. Techizat ve malzemenin teslimatı Aralık 2004'de tamamlandı. Fakat kapatılan Türkiye okulları sorunu aşılamadı.

Öte yandan, 11 Eylül saldırılarını takiben terör konusunda daha müsait bir ortam bulan Kerimov rejimi, iç politikada muhalefete karşı sürdürdüğü sistematik baskı ve sindirme politikasına hız verdi ve ABD ile Türkiye'den sağladığı yardımları "Vahabilikle mücadele" adı altında muhalefeti ezmekte kullandı. Türkiye'nin "terörle mücadele" kapsamında Özbekistan'a verdiği, bir kapısında Özbek diğer kapısında Türk bayrakları boyanmış araçların Mayıs 2005'de Andican'da 700'ü aşkın sivilin ölümüyle sonuçlanan protesto gösterilerini bastırmak için kullanıldığını gösteren televizyon görüntüleri Türkiye'yi zor durumda bıraktı. Türkiye, olayların bağımsız bir BM komisyonu tarafından incelenmesine ve 2 Kasım 2006'da BM Genel Kurulu'nda onaylanan "Özbekistan'daki İnsan Hakları Durumu" başlıklı sert eleştiriler içeren rapora destek verince, ilişkiler yeniden gerildi. Türkiye'nin BM'deki tavrına karşılık Özbekistan, 17 Kasım 2006'da düzenlenen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılmayı reddetti.

Türkiye'nin laik-demokratik rejimiyle Orta Asya'da model rolü oynayacağına ilişkin kanaat, gündeminde demokratikleşme olmayan Özbek hükümetini hep rahatsız etti. Türkiye kökenli milliyetçi örgütler ya da tarikat ve cemaat yapılanmalarının bu ülkedeki faaliyetleri de ayrıca şüpheyle karşılandı. Özbekistan yönetiminin, muhalif Muhammed Salih'in zaman zaman Türkiye'ye gelmesine gösterdiği tepkiler, ilişkilerin zamanla gelişeceği yolunda Türkiye'de doğan beklentinin sonunu getirdi. Kerimov iktidarda kaldıkça ilişkilerin geliştirilmesinde herhangi bir ilerleme kaydedilemeyeceği düşüncesi Türkiye'de kesin bir kanıya dönüştü. Tüm bu siyasi sorunlara rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi her geçen yıl artarak 2010'da 1 milyar Dolar seviyesine ulaştı.

Kazakistan

Türkiye'nin Kazakistan'la ilişkileri, bu ülke yönetimi kendini ülke içinde daha güvenli hissettikçe ve uluslararası alandaki konumunu sağlamlaştırdıkça gelişti ve daha anlamlı bir yapıya evrildi. Nursultan Nazarbayev Aralık 2005 seçimlerinde % 91 oyla yeniden seçilince, ikili ilişkileri pekiştirecek yeni unsurları gündeme getirmeye başladı. Özellikle Kazakistan, 1992'de oluşturduğu ve sıkı kontrolünde tutarak kurumsallaştırmaya çalıştığı, uzun vadede AGİT benzeri bir mekanizma olması arzulanan, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Tedbirler Konferansına Türkiye'yi de dahil

Haziran 2010'da İstanbul'da toplanan Üçüncü CICA toplantısına katılan isimlerden Aliyev, Putin ve Nazarbayev, Abdullah Gül'ün yemek davetinde Tayyip Erdoğan'la. Kaynak: http://www.tccb.gov.tr/news/397/49927/cica-asias-osce.html

etti. Kazakistan, 2000'lerde Türkiye'nin önem verdiği Türk Konseyinin kuruluşuna da güçlü destek sağladı (Bkz. **Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı** (*CICA*) kutusu, s. 474).

Kazakistan dış politikası için iki konu önemliydi: Bulunduğu coğrafyada ABD, Çin ve Rusya arasında denge oluşturmak; enerji kaynakları için Rusya dışında alternatifler bulmak. Türkiye bu konularda Kazakistan'ı destekledi. Ankara'nın, "Renkli Devrimler" sonrasında demokratikleşme için Kazakistan'ın üzerine gitmemesi ve Nazarbayev yönetimine karşı anlayışlı davranması, güven ortamını geliştirdi.

Bu arada, Türkiye-Kazakistan askerî ilişkileri de siyasi ilişkilerdeki olumlu havadan etkilendi ve gelişerek devam etti. 1998'de askerî yardım ve işbirliği anlaşması imzalandı. Mart 2002'de imzalanan eğitim anlaşması çerçevesinde, 2010 itibariyle 300 civarında Kazak askerî öğrenci Türkiye'de eğitildi. Rusya'nın Ocak 2001'den itibaren Hazar filosunu devreye sokması, Hazar'a kıyısı bulunan fakat deniz gücü olmayan Kazakistan'ı tedirgin etmişti. Bu çerçevede Kazakistan Şubat 2003'de, Hazar'da bir deniz filosu oluşturma niyetini açıklayınca, Türkiye bu güce katkı sağlayabileceğini ifade etti. 2005'te Türkiye, Kazakistan'a askerî hibe yardımında da bu-

Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (*CICA*)

Ekim 1992'de Kazakistan'ın davetiyle oluşturulan CICA'nın *(Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia)* temel amacı, uzun vadede Asya'da etkin bir güvenlik ve işbirliği mekanizmasının kurulmasını sağlamaktı. Mart 1995'te oluşturulan Özel Çalışma Grubunun çabaları sonucunda düzenli olarak Üye Ülkeler Dışişleri Bakanları Toplantıları başlatıldı; 1999'da Temel İlkeler Belgesi imzalandı ve katılımcılar CICA girişiminin bölgesel bir forum olarak geliştirilmesine katkı sağlayacakları taahhüdünde bulundular.

Temmuz 2002'de Almatı'da 16 kurucu üyenin katılımıyla gerçekleştirilen zirveyle resmen hayata geçen CICA çerçevesinde Almatı Senedi, Terörizmin Yok Edilmesi ve Medeniyetler Arası Diyalog deklarasyonları da imzalandı. Haziran 2006'da Sekretarya kuruldu. Geniş katılımlı konferanslar, istişari toplantılar ve zirveler çerçevesinde gelişen ve 2011 itibariyle henüz resmî bir uluslararası örgüte dönüşmemiş olan CICA'nın üyeleri şunlardır: Afganistan, Azerbaycan, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Filistin, Güney Kore, Hindistan, İran, İsrail, Kazakistan, Kırgızistan, Mısır, Moğolistan, Özbekistan, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Tayland, Türkiye ve Ürdün. Gözlemci ülkeler de şunlardır: ABD, Japonya, Ukrayna, Malezya, Endonezya ve Katar.

(M. Aydın)

lundu. Kazakistan ile Türkiye arasında Ekim 2009'da imzalanan ve bölgede ilk olma özelliği taşıyan "Stratejik Ortaklık Anlaşması"nın da etkisiyle iki ülke ticaret hacmi 2010 sonunda 3,2 milyar Dolar'a ulaştı.

Kırgızistan

Türkiye'nin Kırgızistan'la ilişkileri, 2000'lerde bu ülkede meydana gelen iç siyasi dönüşümler nedeniyle belirsiz bir dönemden geçti. Ekim 2000'de Cumhurbaşkanı Sezer'in ziyareti sırasında imzalanan terörle mücadele ortak bildirisi çerçevesinde bir Türkiye askerî eğitim ekibi Kırgızistan'da eğitim vermeye başladı ve Türkiye Kırgızistan'a hibe olarak askerî yardımda bulundu.

Şubat-Mart 2005'te Kırgızistan'da Akayev'e karşı başlatılan halk hareketi Türkiye açısından belirsizliğin başlangıcı oldu. Kırgızistan'da Ukrayna ve Gürcistan benzeri bir "Renkli Devrim" olasılığından tedirgin olan Türkiye, ilk başta tarafsız kalarak olayların sonucunu bekledi. Rejim değişikliği gerçekleşince, yeni hükümete ve demokratik reform sürecine katkıya hazır olduğunu açıkladı. Fakat takip eden dönemde Bişkek'te çıkan karışıklıklar ve yeni lider Kurmanbek Bakiyev'in dış politikada çok da net olmayan tavrı, Türkiye'de tedirginlik uyandırdı. Ayrıca, Bakiyev'in izlediği otoriter ve baskıcı yönetim biçimi Akayev'den bir farkı olmadığını ortaya koydu ve Türkiye'nin bu ülkeye bakışını olumsuz etkiledi. Diğer yandan, Kırgızistan dış politikasındaki belirsizlikler ve Rusya ile ABD arasındaki gidip gelmeleri Türkiye'yle ilişkilere de yansıdı ve karşılıklı resmî ziyaretlere rağmen ilişkiler soğudu.

Kırgızistan'da Bakiyev yönetiminin muhalefete yönelik baskı politikası ve hanedan kurma eğilimi, 7 Nisan 2010'da Kırgızistan'da halkın yeniden ayaklanmasına ve Bakiyev rejimini de sona erdirmesine yol açtı. 5 yıl arayla yaşanan rejim değişiklikleri ve Kırgızistan'da ABD ve Rusya'nın etkinlik mücadeleleri, Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerinin seyrini belirleyen temel faktörler oldu. Kırgızistan'da halk ikinci defa sokaklara çıktığında, gelişmeler hakkında Dışişleri Bakanlığından yapılan 7 Nisan 2010 tarihli sıradan açıklama, Türkiye'nin bu ülkeye yönelik somut bir politikası olmadığını ortaya koydu: *"Dost ve kardeş bir ülke olarak gördüğümüz Kırgız Cumhuriyeti'nin istikrar, barış ve refahına büyük önem atfeden Türkiye, Kırgızistan'da istikrar ve güvenliğin temini istikametinde her türlü adımı atmaya hazırdır. (...) Mevcut gerginliğin barışçıl diyalog yolu ile giderilmesini ve Kırgız Cumhuriyeti'nin bir an evvel iç istikrarına kavuşmasını temenni etmekteyiz"*.

Kırgızistan'da devrim sonrasında düzenlenen referandumda halkın parlamenter demokrasiyi benimsemesi, ayrıca, ülkenin ilk kadın cumhurbaşkanı olarak Roza Otunbayeva'yı seçmesi Türkiye'de olumlu karşılandı. Otunbayeva yönetiminin öncekilere oranla olumlu bir tavır takınması ve yapılan seçimlerde 2011 sonunda Otunbayeva'dan iktidarı devralan Almazbek Atambayev'in Türkiye'ye yönelik sıcak açıklamalar yapması, iki ülke ilişkilerinin daha rahat bir ortamda sürdürüleceği izlenimini bıraktı.

Tacikistan

Halkının Türk/Türkî kökenli olmaması, yaşadığı iç savaş, İran ve Rusya'yla yakın ilişkileri, Tacikistan'ın Türkiye'yle ilişkilerinin farklı olmasına yol açtı. Bu ülke,

1991'de ilk ilişkilerin kurulmasından sonra 1990'lar boyunca hep Türkiye'nin kendisiyle yeterince ilgilenmemesinden yakınmıştı (Akçalı, s. 451-454). 11 Eylül saldırılarının ardından Kasım 2001'de Cumhurbaşkanı Sezer bu ülkeyi ziyaret ederek, Türkiye'nin terörle mücadelede işbirliği yapmak istediğini vurgulamıştı. Gerek bu girişim, gerek daha sonra Ekim 2003'te Başbakan Erdoğan'ın ziyareti, gerekse Mayıs 2009'da Cumhurbaşkanı Gül'ün gitmesi ilişkileri ileriye götürmeye yetmedi. İlişkiler üst düzey ziyaretlerle sınırlı kaldı ve ticaret hacmi 2010 sonu itibariyle ancak 420 milyon Dolar'a ulaşabildi.

B) Kafkasya'yla Yoğunlaşan İlişkiler

1) Türk Dış Politikasını Kafkasya'da Etkinleştiren Koşullar

Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkileri yükseliş ve düşüşlerle "normalleşmeye" doğru ilerlerken, Kafkasya'ya ilgisi, özellikle 1990'ların ikinci yarısında uluslararası politikada enerji konularının ağırlık kazanmasıyla birlikte giderek arttı.

3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP iktidara gelince Türkiye'nin Kafkasya politikasında bir değişme görülmedi. Hatta, ulusal/uluslararası gündemin yoğunluğu, bölgeyle ilişkilerin belli bir süre geri planda kalmasına sebep oldu. Türkiye'nin 2006'dan itibaren canlanmaya başlayan bölgesel ilişkileri çerçevesinde Kafkasya'yla ilişkiler de özellikle 2007 genel seçimlerinden sonra yeniden hareketlendi.

Rusya ile Gürcistan arasında Ağustos 2008'de çıkan çatışma Türkiye açısından göz açıcı oldu ve bölgede aktif olma düşüncesiyle, aşağıda sözü edilecek olan ve 2011 sonu itibariyle net bir sonuca ulaşmamış bulunan Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP) önerisini ortaya atmasına yol açtı (bkz. **Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu - KİİP** kutusu, s. 477). Gürcü birliklerinin "anayasal düzeni" tesis etmek, Rus birliklerinin ise Güney Osetya'ya karşı girişilen "soykırımı önlemek" söylemiyle neredeyse eş zamanlı olarak 7-8 Ağustos 2008 gece yarısı Güney Osetya'ya girmeleriyle, iki ülke arasında aylardır devam eden gerginlik savaşa dönüştü. Gürcistan'ın aleyhine gelişen çatışmalar, AB'yi temsilen dönem başkanı Fransa'nın önerdiği ateşkesin taraflarca kabul edilmesiyle 16 Ağustosta sona erdi. Ama, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün artık geçerli olmadığını ifade eden Rusya'nın 26 Ağustos'ta Abhazya ve Güney Osetya'nın (bkz. **Güney ve Kuzey Kafkasya - 2001** haritası, Cilt II) bağımsızlıklarını tanıması, sorunu küresel krize dönüştürdü.

RUSYA GÜRCİSTAN'I VURUYOR

Kafkasya'da savaş patladı

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı nedeniyle Türkiye'yi yakından ilgilendiren bölge karıştı. Gürcistan, Güney Osetya'ya operasyon düzenledi. Osetya'ya giren Rusya, Gürcüleri havadan da bombalıyor...

Tskhinvali'de yüzlerce ölü var

'İki jet düşürüldü' iddiası

Savaş büyür mü?

Türkiye seyirci kalamaz

Milliyet, 09.08.2008.

Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu - KİİP

Bölgede istikrarın sağlanmasına yönelik "Kafkasya İstikrar Paktı" (KİP) girişimi (bkz. **Kafkasya'da İstikrar Arayışları** kutusu, Cilt II, s. 418), Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından İkinci Çeçenistan Savaşının tüm Kafkasları etkilemesi tehlikesine karşı Ocak 2000'de gündeme getirilmiş, fakat hayata geçirilememişti. Çünkü Rusya, Kafkaslarda kendi aleyhine gelişecek bir güç dengesini hedefleyen her tür girişime karşı çıkmaktaydı.

Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışmasından sonra bölgedeki dengelerin kendi aleyhine fazlasıyla değişmekte olduğunu ve ABD'nin bölgedeki etkinliğini büyük ölçüde yitirdiğini gören Türkiye, bu sefer öncelikle Rusya ile istişarelerde bulunarak yeni bir öneri ortaya attı: KIIP. Bunun önceki öneriden farkı, ABD ve AB'ye Platform'da doğrudan yer verilmemesi, sadece gözlemci statüsü tanınmasıydı. Kafkasya cumhuriyetlerinin ekonomilerinin yeniden yapılanması ve uluslararası enerji ve ulaşım hatlarının gerçekleştirilmesi, Platform'un başlıca konuları olarak tespit edilmişti.

Platform önerisi, Rusya'nın yanı sıra, Ermenistan ve gönülsüzce de olsa Azerbaycan tarafından desteklendi. Azerbaycan, platformu D. Karabağ sorununun kendi tezlerini dikkate alır çerçevede tartışılabileceği bir zemin olarak değerlendirirken, Ermenistan kendi beklentilerini karşılayabilecek bir mekanizma olarak görme eğilimindeydi. Gürcistan'ın tavrı, güvenilir bir aktör olduğunu ispat edene kadar Rusya'yla ortak hiçbir zeminde yer almamak şeklinde belirdi. ABD ve Avrupalı müttefiklerse öneriye kuşkuyla yaklaştılar. Bunun nedeni, bu dönemde NATO ve AB çerçevesinde Rusya'ya karşı ortak bir tavır geliştirilmeye çalışılırken, Türkiye'nin tek taraflı ve müttefiklerinden bağımsız adımlar atmasına duyulan tepkiydi.

Türkiye'nin ısrarıyla teknik kuruluş toplantıları başlatıldıysa da, karşılıklı güvensizlik ve çatışma ortamı girişimin nihai biçimini almasına engel oldu; 2011 itibariyle bir kurumsallaşma gerçekleştirilememişti. Böylece KIIP, hiçbir aktörün açıkça reddetmediği, ama gelişmesi bölge sorunlarının çözümüne bağlı bir öneri olarak masada kaldı. Önerinin önemli bir yan çıktısı, Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşmanın bu girişim çerçevesinde sürdürülen görüşmeler vasıtasıyla geliştirilmesi olacaktır.

(M. Aydın)

Soğuk Savaş'a geri mi dönülüyor tartışmalarının başladığı bu sırada, ABD'nin Karadeniz'e savaş gemisi sokmak için Türkiye'ye baskıları arttı. Özellikle, ABD'nin Montreux limitlerini aşan her biri 70.000 tonluk iki hastane gemisini Boğazlardan geçirmek istemesi ve Türkiye'nin izin vermemesi, iki ülke arasındaki ilişkileri gerdi. Sonunda ABD, Türkiye'nin direnmesi nedeniyle, Gürcistan'a sadece insani yardım malzemesi taşıyan ve Montreux limitlerini ihlal etmeyen daha küçük savaş gemileri gönderdi. Gürcistan'a yardım için giden gemilerden USS McFaul destroyerinin daha sonra bölgede düzenlenen NATO tatbikatına katılması ve Montreux'nün tanıdığı 21 günlük süreden daha fazla yararlanmak için Boğazlardan 3 kez gir-çık yapması, Türkiye'de ABD'nin Karadeniz'de sürekli kalmak için yeni bir formül geliştirdiği şeklinde yorumlandı (bkz. **Boğazlar Konusu** bölümü).

Gürcistan'ın toprak bütünlüğü tartışmalı hale gelmişken, D. Karabağ gibi (bkz. **Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu** kutusu, Cilt II) diğer "don(durul)muş" ihtilaflarda da (bkz. **Don(durul)muş İhtilaflar** kutusu, s. 478) çatışma tehlikesi doğdu. ABD'nin Gürcistan'a destek olmak için bölgeye asker ve savaş gemisi gönderme olasılığı tartışılmaya başlandı. Kısacası, bölgedeki gerginlik ve güvensizlik ortamı ağırlaştı.

Don(durul)muş İhtilaflar (*Frozen Conflicts*)

Eski Sovyet coğrafyasında 1990'larda ortaya çıkan ve halen halledilememiş ihtilafları (D. Karabağ, Abhazya, Osetya ve Transdinyester) tanımlamak için kullanılan bu terime, akademik çevreler özellikle son yıllarda, bu ihtilafların aslında hiç de donmuş olmadığı görüşünü ileri sürerek itiraz etmişlerdir.

SSCB'nin 1991'de dağılmasından birkaç yıl önce ortaya çıkan bu ihtilaflar, SSCB'nin dağılma sürecinde tırmanarak askerî çatışmaya dönüşmüştü. 1990'ların ilk yarısındaki sıcak çatışmaların ateşkesle sonuçlanması üzerine uzun sürecek bir soğuma dönemine girildi ve taraflar arasında kalıcı barış tesis edilmeden sorunlar sürüncemede kaldı/bırakıldı. Sorunların kalıcı çözüme kavuşturulması olasılığı ile tekrar sıcak çatışmalara dönüşmesi olasılığı hep aynı oranda güçlü oldu.

2000'lerde, ihtilafların artık kalıcı çözüme kavuşturulması gerektiğini savunan çoğunlukla Batılı ülke ve kuruluşlar, çözümsüzlüğün, zaten ağır siyasi ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunan bölge ülkelerindeki sosyo-ekonomik şartları daha da ağırlaştırdığını belirttiler. Ayrıca, don(durul)muş ihtilafların bölgesel işbirliği potansiyelini ciddi olarak sınırlandırdığını da ifade ettiler. Bunların yanı sıra, toprak bütünlükleri ayrılıkçı yönetimler tarafından tehdit edilen ülkeler, don(durul)muş ihtilaflara uluslararası hukuka uygun çözüm bulunamamasını, Rusya'nın ayrılıkçı bölgelere sağladığı desteğe bağladılar. Bunlara karşı don(durul)muş ihtilafların kolayca halledilemeyeceğini savunan Rusya, önceliğin, bu ihtilafların tekrar sıcak çatışmalara dönüşme olasılığını engellemek olduğunu, bu yapıldıktan sonra tüm tarafların kabul edebileceği çözümler aranabileceğini ileri sürdü. Dışarıdan görülebildiği kadarıyla, sorunların çözümsüz kalmasında çıkarı bulunan Rusya, kendi yardımı olmaksızın ayakta duramayacak ayrılıkçı yönetimlere ekonomik ve siyasi desteğin yanı sıra, askerî malzeme ve eğitim de vermekteydi.

Mevcut güç dengeleri çerçevesinde nihai çözümler imkansız olunca, uluslararası girişimler son yıllarda, sorunların çözümünden ziyade don(durul)muş ihtilafların yol açtığı yasadışı göç ve organize suçla mücadele gibi yumuşak güvenlik (*"soft security"*; bkz. **Yumuşak Güç ve Yumuşak Güvenlik** kutusu, s. 479) alanları ve ayrılıkçı bölgelerde demokratik süreçlerin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaştı. Ağustos 2008'deki Gürcü-Rus çatışmalarından sonra Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve Rusya'nın bunları tanıması don(durul)muş ihtilaflara yeni bir boyut kazandırdı.

Türkiye açısından bakıldığında şunlar söylenebilir: İhtilafların kalıcı çözüme kavuşturulması bu ülkelerde istikrarı güçlendirerek ekonomik potansiyeli harekete geçireceğinden, bölgenin en dinamik ekonomilerinden birisine sahip Türkiye için yararlı olacaktır. Don(durul)muş ihtilafların sıcak çatışmalara dönüşmesi, Ağustos 2008'de olduğu gibi, çevresindeki istikrarsızlığı artırarak Türkiye'yi yeni güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya bırakabilecektir. Nihayet, bu tür çatışmalar sonucunda mevcut devletlerin parçalanması ihtimali de, kendi içinde Kürt sorununu çözememiş bir Türkiye için endişe kaynağıdır.

(M. Aydın)

Sınırının hemen ötesinde gelişen bu olayların Türkiye'yi etkilemesi kaçınılmazdı. Kriz, her şeyden önce, bölgedeki don(durul)muş ihtilafların her an yeni çatışmalara yol açabileceğini ve bunların, Türkiye'yi içine çekmese bile, bölgedeki çıkarlarına zarar verebileceğini gösterdi. Ayrıca, bölgedeki sorunların zamana yayılarak kendiliklerinden çözülmelerini beklemeyi alternatif olmaktan çıkardı. Çatışmalar yayılmasa bile, krizin ekonomik yansımaları çarpıcıydı. Gürcistan'ın Türkiye'nin de katkılarıyla kurulan alt yapısı büyük hasar gördü. Ermenistan'a giden yol kapanırken, Azerbaycan'ın ticari bağlantıları sekteye uğradı. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ile Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattından akışlar güvenlik

Yumuşak Güç ve Yumuşak Güvenlik

Yumuşak güç (*soft power*), Harvard Üniversitesi öğretim üyesi Joseph S. Nye'ın, 1990'larda yayınlanan "Öncülüğe Mecbur: Amerikan Gücünün Değişen Doğası" başlıklı kitabında ilk kez ortaya atarak literatüre kazandırdığı ve 2004'de yayımladığı "Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu" kitabıyla geliştirdiği bir kavramdır. Nye'a göre, geleneksel olarak gücü tarif eden askerî gücün kullanım dönemi geçmiştir ve 21. yüzyılda artık devletlerin diğer devletleri/halkları ikna etmek için "yumuşak güç" kullanmaları daha akılcı, ekonomik ve etkilidir. Yumuşak güce sahip olmak için, "çekici bir kimlik taşıyan kültür, siyasi değerler ve kurumlar, ahlaki temelli ve meşruiyete dayalı politikalar üzerinde yükselen bir cazibe merkezi oluşturulmalı ve bu merkezin gücü, başkalarının tercihlerini ikna yoluyla belirleyebilme yetisine ulaşmalıdır."

Yumuşak güvenlik (*soft security*) kavramı ise, Soğuk Savaş sonrasında yoğun biçimde tartışılmaya başlanan "yeni güvenlik yaklaşımı" ile gündeme gelen yeni tehditlerle literatüre giren bir kavramdır. Devletlerin sınırları dışından kaynaklanan askerî tehditler "sert güvenlik" *(hard security)* alanı olarak belirlenirken; bunun dışında kalan ekonomik, çevresel, organize suç, göç vb. akla gelebilecek tüm tehditler yumuşak güvenlik (*soft security*) alanı olarak nitelendirilmiştir.

Sert/yumuşak güvenlik terimlerinin kullanılması; tehditler arasında hiyerarşik bir sıralama oluşturarak bazılarının daha ciddi olduğu ve acil olarak ele alınması gerektiği, diğerlerinin ise daha önemsiz oldukları için gündemin alt sıralarına itilebileceği mesajını verdiği için eleştirilmektedir.

(M. Aydın)

(Kaynak: Nye, s. 11; Bilgin, s. 40)

nedeniyle kısa süre için de olsa durduruldu. Bu arada, Rus birliklerinin BTC hattının geçtiği noktaya kadar hızla ilerleyerek orada durmuş olmaları ve hattın çevresini bombalarken hatta zarar vermemeleri, Türkiye'ye ve genel olarak Batı'ya yönelik mesajlar içeriyordu.

Bu gelişmeler sonucunda Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya'ya ulaşımı İran güzergahına sıkıştı, dolayısıyla ticari ilişkileri zarar gördü. Bir anda, çok sayıda sorun gündemin ön sıralarına fırladı: Türkiye'nin Rusya'yla ilişkileri ve Batı ile Rusya arasındaki konumu; Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ile Abhazya'nın statüsü; D. Karabağ'da çatışmaların yeniden başlama ihtimali ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin durumu; KEİ, Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) ve Karadeniz Uyumu Harekatı (KUH) (bkz. **Türkiye'nin Karadeniz Politikaları** başlığı) gibi bölgesel oluşumlar; BTC ve BTE boru hatları ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı gibi ekonomik ve siyasi projelerin geleceği; Gürcistan'a gidecek uluslararası yardımların Boğazlardan geçişinin Montreux çerçevesinde çıkartabileceği sorunlar; Kosova'nın ardından bağımsızlığı tanınabilecek ayrılıkçı Abhazya'nın Türkiyeli Kürtlere örnek olma ihtimali.

Tüm bunlar, Türkiye'nin 1991'den beri adım adım oluşturduğu Kafkasya politikasını kökünden etkiledi ve yeni girişimleri gerektirdi. Hareketsiz kalındığı takdirde, Rusya'nın bölge üzerindeki vesayeti kabul edilmiş olacaktı. Türkiye'nin verdiği karşılık, yukarıda adı geçen, Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP) önerisi oldu. Bu öneriyi yaparken Türkiye; Rus nüfuzunu dengelemeye, bölgeyi istikrara kavuşturmaya ve ABD'nin bu fırsattan yararlanarak bölgeye askerî güç sokmasını engellemeye çalışıyordu (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

2008 Gürcistan krizi, güttüğü Kafkasya politikasının sınırları olduğunu bir daha açığa vurarak Türkiye'yi bölgede aktif olmaya zorladı. Gürcistan ile Rusya çatışmaya başladıklarında, Türkiye'de yaşayan Kuzey Kafkasya ve Gürcistan kökenli T.C. vatandaşları ciddi bir kamuoyu baskısı oluşturdular. Böylece Türkiye, yıllardır bütünlüğünü desteklediği Gürcistan'la, son yıllarda hızla gelişen ilişkileri çerçevesinde önemli bir siyasi-ekonomik ortağa dönüşen Rusya arasında kaldı. Ayrıca, yeni yakın ortağı Rusya'nın ve Batılı müttefiklerinin farklı talepleriyle karşılaştı. Bu durum, eğer kendi girişimiyle birşeyler yapmazsa, farklı aktörlerin baskıları karşısında eli kolu bağlı şekilde sürüklenmesini beraberinde getirebilirdi. Dolayısıyla, krizin ilk günlerinde büyük ölçüde sessiz kalan Türkiye, daha sonra Başbakan Erdoğan'ın doğrudan müdahil olması üzerine bölgede aktif konuma geldi.

2) *Bölge Devletleri ve Türkiye*

a) Azerbaycan'la İlişkiler

1997'de Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştı. Temmuz 2000'de Cumhurbaşkanı Sezer ilk yurtdışı gezisini, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği önemin bir göstergesi olarak Bakü'ye yaptı. Fakat Süleyman Demirel-Haydar Aliyev arasındaki kişisel dostluk ilişkisi benzeri bir bağlantı 2000'lerde kurulamadı ve bu dönemde, iki ülke ilişkilerinin kurumsallaşması gerektiği sürekli olarak vurgulandı. Bu durum, Gül'ün cumhurbaşkanı ve Erdoğan'ın başbakan olmasından sonra da devam etti.

Haydar Aliyev'in sağlık sorunları sebebiyle iktidarının sorgulanmaya başlandığı 2000'den itibaren Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde esas tartışılan konu, Aliyev sonrası iktidar değişikliğinin nasıl gerçekleşeceği ve bunun iki ülke ilişkilerine yapacağı etkiydi. Ağustos 2003'te Azerbaycan'da babadan oğula iktidar geçişini kolaylaştıracak yasal düzenlemenin yapılmasının ve başbakan olarak atanmasının ardından İlham Aliyev Eylül 2003'de Türkiye'yi ziyaret etti. Türkiye ve ABD'nin, Azerbaycan'da istikrara yaptıkları vurguyla, pek de gizli olmayan bir şekilde verdikleri destek sayesinde İlham Aliyev Ekim 2003'te babasının yerine geçti. İlk yurtdışı resmî ziyaretini Nisan 2004'de yine Türkiye'ye gerçekleştirdi. Ziyaretin sonunda yayınlanan ortak bildiride; iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin geliştirilmesi ve Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollarla çözülmesi için kararlılık ifade edildi. Aliyev'in Türkiye ziyareti, 2010'da hâlâ gündemde olan Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılmasının tartışıldığı bir döneme denk düşmüş, konu gündeme geldiğinde Türkiyeli siyasiler, Dışişlerinin aksine, ilişkilerin gelişmesinin Dağlık Karabağ sorunu halledilene kadar mümkün olmadığını ifade etmişlerdi.

Ermenistan'la İlişkilerin Etkisi

Haziran 2005'te Başbakan Erdoğan Azerbaycan'a resmî bir ziyarette bulundu ve ardından da Temmuz 2005'te Azerbaycan KKTC'ye *charter* uçuşları başlattı. Kıbrıslı Türklerin Azerbaycan'a KKTC pasaportlarıyla girecekleri ifade edildiyse de, bu vaade uyulmadı. Azerbaycan bir süre sonra uçuşları da "yeterli talep olmadığı" gerekçesiyle durdurdu. Bunun ardında genel olarak "Batı" baskısının olduğuna dair yorumlar yapıldı.

Nisan 2006'da Cumhurbaşkanı Sezer'in ziyareti sırasında birçok konu (BTC ve BTE boru hatları, Kars-Tiflis-Bakü demiryolu, D. Karabağ ve Kıbrıs konularında iki ülkenin birbirlerine verdikleri destek) ele alındı. Buna rağmen herhangi bir anlaşma ya da protokol imzalanmaması, üstelik "ilişkilerin daha da derinleştirilmesinin yollarının aranacağının" vurgulanması da, tersten okunduğunda, belirgin bir durağanlığa işaret ediyordu. Aynı yıl İlham Aliyev'in çeşitli vesilelerle pek çok kez Türkiye'ye gelmesi de Türkiye kamuoyu ve basın-yayın organlarında fazla ilgi uyandırmadı. Anlaşılan, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 1990'lardaki heyecan uyandırıcı etkisini kaybetmişti.

Aynı yıl 8 Kasımda İlham Aliyev'in de katıldığı bir törenle, Türkiye'nin ilk doğalgaz ihracatını, Azerbaycan'ın ise Avrupa pazarına ilk doğalgaz satışını başlatacak olan Türkiye-Yunanistan DGBH'nın açılışı yapıldı.

Ağustos 2008'deki Rusya-Gürcistan çatışması sırasında ve daha sonra Türkiye KİİP önerisini ortaya atarken iki ülke yetkilileri çok sayıda görüşme yaptılar. Bu noktada Türkiye, kriz sonrasında önündeki alternatifler konusunda endişeye kapılarak Rusya'ya meyletmeye başlayan Azerbaycan'ı sakinleştirmeye çalışıyordu. Türkiye benzer bir rolü Ağustos 2008 öncesinde de oynamış, D. Karabağ konusundaki diplomatik tıkanmadan sıkıntı duyan Azerbaycan'ın sorunu silah zoruyla çözme noktasına yaklaştığı yolundaki açıklamaları karşısında itidal tavsiye etmişti. Her iki durumda da Azerbaycan'ın adımları Kafkasya'da yeni istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Bu ortamda, Kasım 2008'de Bakü'de düzenlenen Enerji Zirvesine katılan Cumhurbaşkanı Gül; hem Hazar enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına güvenli nakli, hem de çatışmaların olumsuz etkileri temalarını işleyerek Türkiye'nin KİİP önerisine destek aradı. Diğer yandan, bu çerçevede başlamış olan Türkiye-Ermenistan görüşmelerinden endişe duyan Azerbaycan liderliğine bilgi verdi.

Nisan 2009'da Türkiye ile Ermenistan'ın görüşmeler yaptıkları kamuoyuna açıklandığında Azerbaycan'ın ortaya koyduğu sert tepki, Azerbaycan'ın yeterince ikna edilemediğini gösteriyordu. 6 Nisan 2009'da Türkiye'de yapılan Medeniyetler İttifakı Forumuna katılmayan Aliyev, Azerbaycan Milli Güvenlik Kurulunda tepkisini, "... yeni duruma ilişkin kendi siyasetimizi belirlemek hakkımızdır ve bu hakkı herhangi bir şekilde kullanacağız" diyerek gösterdi (*Hürriyet*, 22.04.2009).

Bunu, Azerbaycan basınında Türkiye'yi uyaran yazılar ve Aliyev'in 16-17 Nisan 2009'da Moskova'ya yaptığı ziyarette "stratejik düzeyde bir ortaklık arzuladığına" ilişkin açıklamaları izledi (*Milliyet*, 18.04.2009). Bu arada, 15 Nisan'da Türkiye'ye gelen Azerbaycanlı 4 kadın milletvekili, D. Karabağ'dan olduğunu söyledikleri bir avuç toprak

Ankara ve Erivan normalleşme yolunda

Tarihi barışın yol haritası

Türkiye ve Ermenistan bir hükümetlerarası konferans kuracak, ekonomiden ulaşıma kadar her konu ayrıntılarıyla tartışılacak

Erivan'da milliyetçi tepki

Gül: Aliyev Nabucco zirvesine gelmiyor

Obama'nın 'soykırım' demesi beklenmiyor

Avrupa da süreçten memnun

Radikal, 24.04.2009.

getirip kamuoyunu harekete geçirmeye çalışınca, Başbakan Erdoğan'ın tepkisiyle karşılaştılar (*Hürriyet*, 22.05.2009).

22 Nisan'da Türkiye ile Ermenistan'ın aralarındaki ilişkiyi ilerletmek konusunda ortak bir anlayışa ulaştıkları ve protokol hazırlığında oldukları resmî olarak açıklanınca, Azerbaycan'ın tepkisi daha da sert oldu. Azerbaycan basınında ardı ardına, her haliyle yönetimin onayını aldığı anlaşılan ve Türkiye'yi ihanetle suçlayacak boyuta varan haber ve yorumlar görüldü. Azerbaycan'ın tepkisi ve Türkiye'ye duyulan güvensizlik o derece yoğundu ki, Türkiyeli yetkililerin bütün yatıştırma çabalarının ve Başbakan Erdoğan'ın Bakü'ye giderek 13 Mayıs'ta Azerbaycan Parlamentosunda yaptığı konuşmada açıkça "Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan sınırı açılmaz" (*Radikal*, 13.05.2009) demesinin bir yararı olmadı. BTC'den sonra Azerbaycan için her açıdan çok önemli olan Nabucco anlaşmasının 13 Temmuz 2009'da Türkiye'de gerçekleştirilen imza törenine İlham Aliyev, Londra'da BP yetkilileriyle randevusunu gerekçe göstererek katılmadı.

2010 boyunca Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollerle ilgili süreçte yaşanan durgunluk, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tekrar olumlu bir havaya dönmesinin önünü açtı. İki ülke arasında gerçekleştirilen üst düzey resmî ziyaretler, petrol/doğalgaz fiyatları üzerinde uzun süredir devam eden sorunları ortadan kaldıracak bir anlaşmanın Haziran 2010'da imzalanması ve Ağustos 2010'da Cumhurbaşkanı Gül'ün Bakü ziyareti sırasında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" soğuyan ilişkileri belli ölçüde yeniden rayına oturttu.

Petrol ve Doğalgaz Fiyatı Meselesi

Ermenistan meselesinin ilişkileri fazlasıyla hassaslaştırdığı bir sırada, Azerbaycan, Türkiye'nin BTC boru hattından aldığı petrol ile BTE'den aldığı gaza ödediği bedel konusunu gündeme getirdi. Uzun yıllardan beri Türkiye'ye dünya fiyatlarının üçte birine doğalgaz sattıklarını belirten İ. Aliyev, "Hangi ülke buna razı olabilir, bu hiçbir mantığa sığmayan bir meseledir" (*Milliyet*, 17.10.2009) diyerek rahatsızlığını dile getirirken, Azerbaycan'ın AB pazarına doğalgaz ihraç etmesinin önündeki engelin de Türkiye ile yürütülen görüşmeler olduğunu öne sürdü. Aliyev, "Bizim imkanlarımız tükendi; bize verilen teklif Azerbaycan tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyecek. Böyle bir durumda alternatif yollar araştırmaya çalışmalıyız. Bu yollar da var." açıklamasıyla Rusya'yı işaret etti (*Milliyet*, 17.10.2009).

Anlaşılan, Türkiye'nin, Azerbaycan gazını metrik tonu 120-130 Dolar'dan alırken, Rus gazını 280 Dolar'dan almakta olması Azerbaycan'ı rahatsız ediyor ve fiyat artışı talebine yol açıyordu. Ama, ilk bakışta fiyatlar arasında büyük fark var ve Azerbaycan'a büyük haksızlık yapılıyor gibi gözükse de, Türkiye ile Azerbaycan arasında 2001'de 120-130 Dolar'dan anlaşma imzalandığında, Rusya, Hazar doğalgazının metrik tonuna sadece 80 Dolar ödemekteydi. Kaldı ki, bağımsızlık sonrasında Azerbaycan, enerji kaynaklarını bir an önce ihraca başlayarak gelir sağlamaya çabalıyordu (bkz. Erken **Petrol** kutusu, Cilt II).

Fiyat meselesinin bu dönemde ortaya çıkmasının temel nedeni, Nabucco projesi üzerinde bu dönemde yoğunlaşan görüşmelerin meydana çıkardığı jeopolitik ve jeo-ekonomik faktörlerdi. Bir taraftan Avrupalı ortakların, "Türkiye'nin Azerbaycan'dan alacağı 'ucuz' doğalgazı üstüne kâr ekleyerek Avrupa'ya satma inadı yüzün-

den anlaşmanın bir türlü imzalanamadığına" dair açıklamaları, diğer yandan, Nabucco'nun önünü kesmeye çalışan Rusya'nın, bu projeye verilmesi planlanan Azeri gazını Gazprom şirketi aracılığıyla almak için baskı yapması ve fiyat artırması Azerbaycan üzerinde etkili oluyordu. Ayrıca, Ağustos 2008 çatışmalarından sonra Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki siyasi baskısı da hissedilir oranda artmıştı. Bunların üzerine, Ermenistan'la görüşmelerinin içeriği konusunda Türkiye'nin Azerbaycan'ı yeterince bilgilendirmediği değerlendirmesi gelince, kriz kaçınılmaz oldu.

Sonuçta, Azerbaycan milli petrol şirketi SOCAR ile Rus şirketi GAZPROM arasında 29 Haziran 2009'da kapsamlı bir doğalgaz alım anlaşması imzalandı. Buna göre Rusya, 1 Ocak 2010'dan itibaren Azerbaycan'dan yıllık 500.000.000 metreküp doğalgaz alımı yapabilecekti. Sözkonusu miktar küçük olduğu için ekonomik açıdan fazla önem taşımayan bu anlaşma, siyasi açıdan önemliydi. Bir taraftan, Azerbaycan'ın, enerji kaynakları sevkiyatı için Türkiye dışında bir çıkış alternatifine yönelebileceğini gösteriyor, diğer taraftan, Ağustos 2008 çatışmaları sonrasında Kafkasya'da Rusya'nın artan ve ABD'nin azalan etkinliğine işaret ediyordu. Bu dönemde Bakü'de kullanılan yaygın söylem, Azerbaycan'ın "denge politikası" ve çıkarları çerçevesinde herkesle (kastedilen Rusya idi) işbirliğine gidebileceğiydi. Türkiye, Azerbaycan'ı garantiye almış olduğunu düşünmemeliydi. Rusya'yla ilişkiler hakkında kullanılan vurgulu söylem, stratejik düzeyde Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı olmasına rağmen, Bakü'nün içinde bulunduğu ruh halini göstermekteydi.

İki ülke arasında doğalgaz fiyatları konusunda gelişen kriz, ancak Haziran 2010'da yapılan anlaşmayla aşılabildi. İstanbul'da düzenlenen CICA toplantısına katılan Cumhurbaşkanı Aliyev ile Başbakan Erdoğan arasında imzalanan anlaşma, fiyat krizinin çözülmesini sağladı. Bu görüşmede, Türkiye ile Azerbaycan arasında doğalgazın fiyatını yeniden düzenleyen anlaşmanın yanı sıra, 2016-2017 sonrasında devreye girmesi planlanan Şahdeniz 2 projesine ilişkin fiyat ve miktar anlaşması ile transit geçişle ilgili ön mutabakat zaptı da imzalandı ("Azerbaycan'la üç tarihî imza attık, doğalgazda fiyat krizi çözüldü", *Hürriyet*, 8.6.2010). Fiyat krizinin aşılmasının ardından, Şahdeniz gazını Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşıma amaçlı Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı görüşmeleri hızlandı. 25 Ekim 2011'de, Azeri doğalgazının Türkiye üzerinden transit taşınmasına imkan veren Hükümetlerarası Anlaşma imzalandı. 26 Aralık 2011'de imzalanan mutabakat zaptıyla da; bu taşımanın TransAnadolu adı verilen münhasır bir boru hattı üzerinden yapılması, bu hattın ilk etapta Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve Türkiye'den Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) işbirliğinde kurulacak bir konsorsiyum tarafından inşa edilmesi, süreç ilerledikçe diğer uluslararası petrol ve doğalgaz şirketlerinin de konsorsiyuma dahil olabilecekleri öngörüldü.

Azerbaycan Muhalefetiyle İlişkiler

Türkiye'nin Azerbaycan muhalefetiyle ilişkileri eskiden olduğu gibi bu dönemde de sorunlu olmaya devam etti. Türkiye, Azerbaycan hükümetinin sert tavrı nedeniyle muhaliflerle doğrudan ilişkiden kaçınırken, bu tutumun, Azerbaycan'daki en fazla Türkiye yanlısı siyasi oluşumları dışlamakta olduğunun her zaman farkında oldu. Azerbaycan muhalefeti Türkiye'yle ilgili rahatsızlıklarını dile getirmekten ge-

nellikle kaçınıyordu. Fakat uluslararası gözlemcilerin büyük ölçüde anti-demokratik buldukları ve eleştirdikleri 2003 cumhurbaşkanlığı seçimlerini Türkiye'den giderek izleyen gözlemciler "herhangi bir anti-demokratik uygulamayla karşılaşmadıklarını" ifade edince, muhalefet tavır değiştirdi (*Yeni Müsavat*, *Azadlıq* ve *Bakı-Xeber*'de çıkan eleştiriler için bkz. *Ötüken*, 07.12.2003). Türkiye'nin Azerbaycan'da demokrasi yerine istikrara oynadığı açıktı ve bu durum üst düzey Türkiye yetkililerince de özel görüşmelerde açıkça ifade ediliyordu. Bu hususun Azerbaycan'da da algılanması sonucunda Azerbaycan muhalefeti, ülkenin demokratikleşmesinde Batılı ülkeler ve özellikle sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğinin kendilerine daha fazla avantaj sağlayacağını kavradılar ve bu ülkelerle ilişkilerini geliştirdiler. Buna rağmen, 2009 krizinde Azerbaycan muhalefeti, hükümetin gösterdiği sert tepkiyi genel olarak Azerbaycan liderliğinin "aslında Rusya yanlısı" olduğu söylemine dayandırdı ve muhalif basın Türkiye'ye karşı hükümetin kontrol ettiği basın kadar sert eleştiriler yöneltmedi.

Türkiye ile Azerbaycan kamuoyları arasındaki ilişki de, "kardeş" oldukları ve hatta sıklıkla "aynı milletin iki devleti" oldukları (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü) ifade edilen ülkeler arasındaki yakınlığa ulaşamadı. Gerçi her iki ülke kamuoylarında, aradaki kültürel, etnik ve dilsel ortaklıklardan dolayı toplumsal ve kültürel düzeyde bir yakınlık oluşmuştu. Fakat iki ülke halklarının birbirleri hakkındaki bilgileri ve temasları yeterince gelişmemişti. Özellikle Türkiye'de Azerbaycan hakkındaki bilgi genel olarak zayıftı ve Türkiye basınında Azerbaycan'a ilişkin haberler ancak resmî ziyaretler, BTC veya D. Karabağ sorununa dair haberlerle sınırlı kalıyordu. Azerbaycan siyasetine, toplum ve kültürüne yakınlık da daha çok milliyetçi kesimde gelişmişti. Azerbaycan'da ise Türkiye'ye ilişkin bilginin kaynakları çok idi: Çeşitli amaçlarla Türkiye'ye gelen yılda 200.000 kadar Azerbaycan vatandaşı, bunların Türkiye'deki tanıdıkları, Azerbaycan'a yerleşen Türkiyeliler, sürekli Türkiye haberleri veren Azerbaycan medyası, Türkiye TV kanalları (Ergun, s. 264-265). Bu son kaynak, Türkiye Türkçesine aşinalığı ve Türkiye popüler kültürünü yakından takip etmeyi de sağlıyordu.

Öte yandan, iki ülke sivil toplum kuruluşları (STK) arasındaki ilişkiler de beklendiği kadar gelişmedi. Bir kere, Azerbaycan'daki STK'lar, milliyetçi çizgide veya demokratikleşmeyi öne çıkartır şekilde gelişirken, Türkiye'den bölgeyle ilgilenen STK'ların önceliği daha çok "Türk Birliği" kavramı çerçevesinde şekilleniyordu. Diğer yandan, Azerbaycan STK'larının, diğer Sovyet ardılı ülkelerde olduğu gibi, büyük ölçüde uluslararası mali destek, eğitim ve yönlendirmeyle kurulup gelişen yapılar olması, buna karşılık Türkiye'nin bu tür bir kaynak ayırmaması da etkili oldu. Bu nedenle, daha çok, kendilerine kaynak da aktaran Batılı STK'larla etkileşimde olan Azerbaycan STK'larının Türkiye STK'larıyla ilişkileri neredeyse hiç gelişmedi. Bu ülkede düzenli olarak faaliyet gösteren Türkiye Diyanet Vakfı, Aydınlar Ocağı, Türk Ocakları, Türkiye Milli Kültür Vakfı, Türk Dünyasına Hizmet Vakfı, Marmara Grubu gibi Türk-İslam Sentezine yakın kuruluşlar da zaten daha çok Azerbaycan devleti ile çalışıyorlardı. Dolayısıyla, Azerbaycan sivil toplumunda etkinlikleri hemen hiç olmadı (Ergun, s. 266). Son olarak, iki ülke ilişkilerinin az sorunlu yapısının getirdiği atalet de STK ilişkilerinin zayıflığında rol oynadı. Zira STK'lar genellikle, ilişkileri sorunlu ülkeler arasında diplomatik kanallar dışı iletişim ağları açmak

amacı taşırlar. Bu nedenle, resmî temasların ötesinde, iki ülkenin devlete yakın STK'ları arasında hamasi "kardeşlik" vurgularının yapıldığı az sayıda toplantının dışında, bugüne kadar pratiğe yönelik ortak projeler üretilemedi. Azerbaycan Türkiye'de ciddi bir kamuoyu desteğine sahip olduysa da, bu destek Azerbaycan'ın doğrudan çabalarından ziyade, Türkiye'deki milliyetçi çevrelerin faaliyetleri sayesinde gelişti. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik herhangi bir kamu diplomasisi/propaganda çabası ise olmadı.

Elçibey, MHP lideri Türkeş ile birlikte (1992). Kaynak: ozan-arif.net

1990'ların başından itibaren belirli milliyetçi grupların tekelinde kalan ilişkiler, her iki ülkede yaşanan dönüşümlerin ardından 2000'lerde artık tıkandı. O yıllarda dış dünyadan neredeyse tek başına Türkiye'nin destek olduğu bu ülkede, uzun yıllara yayılacak bir etkinliğin temellerinin atılamamasında, Azerbaycan devlet başkanına gönderilen danışmanların yetersizlikleri de etkili olmuştu. Örneğin, 1990'ların başında, milliyetçi ve hatta Pan-Türkist eğilimli Cumhurbaşkanı Elçibey'in, söylemleriyle Rusya ve İran'ı gereksiz yere karşısına almasına engel olunamaması, Türkiye'nin bu konudaki yetersizliğine de açıkça işaret ediyordu. Elçibey sonrasında Türkiye'nin yeni duruma uyum sağlaması zaman aldı ve eski yönetimle yakınlık kurmuş ekibin etkinliği bir süre daha devam etti. Bu dönemde Haydar Aliyev'i devirmek için yapılan girişimi Azerbaycan yöneticileri unutmamışlardı. Bakü'deki değişim sonrasında Demirel ve dönemin dışişleri bakanı Hikmet Çetin yeni yönetimle başarılı kişisel ilişkiler kurdularsa da, bu bağlantılar ilerleyen yıllarda sürdürülemedi. Bu durum, İ. Aliyev ile Gül veya Erdoğan arasında da devam etti. Kişisel bağlantılar bu coğrafyada çok önemli olduğu için, T.C. büyükelçisinin geçmiş yıllarda devlet başkanıyla haftalık düzenli toplantılar yaptığı Azerbaycan'la ilişkilerde, sadece kurumlar düzeyinde münasebetlerle yetinme sonucunda ortaya çıkan bu manzara şaşırtıcı değildi.

b) "Kadife Devrim" Sonrasında Gürcistan'la İlişkiler

Türkiye'yle ilişkilere önem veren Şevardnadze'nin istifa etmesine yol açan, "Kadife Devrim" ya da "Gül Devrimi" olarak adlandırılan olaylar zinciri, Türkiye'yi tedirgin etti. Çünkü hem bu ülkenin karmaşaya sürüklenmesi ve dolayısıyla parçalanması ihtimali vardı (bkz. **Gürcistan'ın Etnik-Politik Sorunları** kutusu, Cilt II), hem de olayların arkasında kimin/kimlerin bulunduğu bilinmiyordu (bkz. **Renkli Devrimler** kutusu, s. 465). 4 Ocak 2004'de yapılan seçimlerde Mikhail Saakaşvili'nin % 96

Azerbaycan ve Gürcistan'la Askerî İlişkilerin Gelişimi

Türkiye, SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan ve Gürcistan ordularının ulusal yapılanmalarına ve eğitimlerine destek olmuştu (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü, Cilt II, 1990-2001 dönemi). Azerbaycan'da Elçibey döneminde başlayan, Türkiyeli subayların Azerbaycan ordusunu eğitmesi ve Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye'de askerî okullarda öğrenim görmeleri Haydar Aliyev iktidarı döneminde de devam etti. Ayrıca, 2001'de iki ülke arasında, Türkiye'den Azerbaycan'a 3.000.000 Dolar'lık askerî yardım öngören "Karşılıksız Askerî Yardım Anlaşması" ile "Mali Yardım Protokolü" imzalandı. Bu hızlı başlangıca rağmen, Azerbaycan'ın uluslararası politik gerçeklerle örtüşmeyen beklentiler içinde olması, Türkiye-Azerbaycan askerî ilişkilerini zamanla zayıflattı. Azerbaycan'ın çeşitli taleplerinde belirleyici unsur D. Karabağ sorunuydu ve sıklıkla, Türkiye'nin uluslararası alanda verdiği siyasal desteğin doğrudan askerî destekle tamamlanmasını istiyordu. Bu konuda Türkiye'nin tavrı ise, daima, savaşa girmemek biçiminde oldu (Demir, s. 298).

Türkiye 2000'ler boyunca Azerbaycan'a askerî yardıma devam etti ve NATO standartlarına uyum çalışmaları çerçevesinde Azerbaycan ordusuna yaklaşık 170.000.000 Dolarlık askerî yardım yaptı. Türkiye'nin yardımlarıyla NATO standartlarında eğitime başlayan Azerbaycan Yüksek Askerî Okulu Ağustos 2001'den itibaren mezun vermeye başladı.

Türkiye'nin Gürcistan'la askerî ilişkileri ise 2000'lerde gelişmeye devam etti. 1990'larda eski bir Sovyet cumhuriyeti ile ortaklaşa düzenlenen ilk tatbikat gerçekleştirildi, maddi destek ve eğitim yardımı sağlandı, Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması imzalandı. Gürcistan, Türkiye'nin modernize ettiği ve Ocak 2001'de açılan Marneuli askerî havaalanını Türkiye savaş uçaklarına karşılıksız kullandıracağını açıkladı. Türkiye, Rusların kapatma kararı verdikleri ve ayrılmadan önce kullanılmaz hale getirdikleri kimi askerî üsleri de yeniledi. Ayrıca, çeşitli askerî projeler için 2004'e kadar yaklaşık 45.000.000 Dolar'lık lojistik destekte bulundu. Aynı dönemde Gürcistan'ın çeşitli askerî birimlerine danışmanlık da yaptı.

Gürcistan ile ABD arasında 10 Aralık 2002'de imzalanan ve 21 Mart 2003'de yürürlüğe giren Savunma İşbirliği Anlaşmasının ardından ABD'nin Gürcistan'a askerî yardımları artınca, Türkiye'nin bu çerçevedeki desteği azalacaktır (ayrıca bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'da Askerî İşbirliği** kutusu, Cilt II).

(M. Aydın)

oyla cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Türkiye yeni yönetimle daha yakın ilişki kurma yollarını aradı.

2 Kasım 2003'deki parlamento seçimlerinden 23 Kasımda Şevardnadze'nin görevden ayrılmasına kadar geçen sürede Türkiye'nin ilgisi dışarıda KKTC'yle ilgili gelişmeler ve AB, içeride ise İstanbul'daki terör saldırıları üzerinde odaklanmıştı. 22 Kasımda muhalifler Tiflis'te parlamentoyu ele geçirirken Türkiye Kurban Bayramı tatilindeydi. Cumhurbaşkanı Sezer gereken telefonları ettiğinde zaten her şey olup bitmişti. Yanı başında meydana gelen olaylar karşısında Türkiye Dışişleri Bakanlığının, "gelişmelerin kaygıyla izlendiği" ve "ilişkilerin mükemmel düzeyde sürdüğü bu komşu ülkenin huzur ve birliğinin sağlanmasının arzu edildiği" biçimindeki basın açıklamaları dışında Türkiye gelişmelere büyük ölçüde seyirci kaldı. Bu durumda, kesin bir tavır almadan önce, sürecin nasıl sonlanacağını beklemekten başka yapacak bir şey yoktu.

İktidar değişikliği sırasında Türkiye-Gürcistan ilişkilerine olumsuz etki yapabilecek bir gelişme, etnik çatışmaların başlaması olasılığıydı. Nitekim Acarya Özerk

Bölgesi lideri Aslan Abaşidze, cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yönetimi tanımadığını ilan etti. Ardından, 28 Mart 2004'de yapılacak parlamento seçimleri öncesinde bölgeyi "silahlı birliklerle" ziyaret etmek isteyen Saakaşvili'nin Acarya'ya girmesine izin verilmeyince, cumhurbaşkanının cevabı ekonomik ambargo uygulamak oldu. Giderek tırmanan ve sıcak çatışmanın eşiğine gelen kriz, Abaşidze'nin 5 Mayısta Rusya dışişleri eski bakanı Igor Ivanov'un eşliğinde Batum'u terk ederek Moskova'ya gitmesiyle son buldu.

Kars Antlaşması ve Abhazya

Abaşidze-Saakaşvili çekişmesi devam ederken Dışişleri Bakanlığı 15 Martta "Gürcistan'ın bölünmez bütünlüğüne destek" mesajı gönderdi. Bu arada Rus basınında bazı Türk diplomatlarının 1921'de imzalanan Kars Antlaşmasına (bkz. Cilt I, 1919-23 dönemi) atıfta bulunarak, "Türkiye'nin Gürcistan'a bağlı Acara Özerk Bölgesine asker gönderme hakkı bulunduğu"na dair açıklamalarda bulundukları iddası dile getirildi ve Türkiye'nin Acarya'ya asker gönderme tehdidinde bulunduğu haberleri çıktı. Bu haberlerin Türkiye basınına da yansıması (*Milliyet*, 19.03.2004) ve tartışmaların ortaya çıkması üzerine Dışişleri Bakanı Gül, Türkiye'nin konuyu Kars Antlaşmasıyla ilintili ele almadığını açıkladı. Aslında, Kars Antlaşmasının 6. maddesinde yer alan ifade böyle bir müdahale hakkı da içermiyordu:

"Türkiye, işbu Antlaşma'nın 4. maddesinde belirtilen sınırların kuzeyinde bulunan ve Batum Livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti ve limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan'a bırakmaya razı olur:

Birincisi: İşbu Maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın yukarıda sözü geçen yerlerde isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetimsel özerkliğe kavuşması... " (Soysal, s. 41-47).

Öte yandan, Türkiye bu maddeye dayanarak Acarya'nın geleceğini belirleme ya da "gerekirse" askerî müdahalede bulunma hakkı olduğunu dair bir görüş geliştirmemişse de, Dışişleri Bakanlığı içerisinde, Gürcistan'ın, Acarya'yla ilgili bir tasarrufta bulunacağı zaman, hiç değilse "diplomatik nezaket icabı" Türkiye'yle temas etmesi gerektiğini düşünenler Saakaşvili'nin üslubundan rahatsızlık duymuşlardı. Bu ve benzeri tavırlar zamanla Saakaşvili'nin iki ülke ilişkilerinde diplomatik nezakete yeterince önem vermediği anlayışının ve buna dayalı bir hassasiyetin Türkiye'de oluşmasına yol açacaktır.

Gerginlik sırasında Abaşidze, "garantör düzeyinde devlet" olarak Türkiye'nin bölgedeki gelişmelere müdahale etmesi çağrısında bulundu. Abaşidze ve Gürcistan'la mevcut iyi ilişkilerine rağmen Türkiye, Acarya konusunda geri planda kalmayı tercih etti ve gerilimi giderme konusunda Moskova gibi aktif tutum sergilemedi. Halbuki daha önce, 2000'de Tiflis ile Batum arasında çıkan benzer bir gerginlikte, Şevardnadze'nin onayını alan dönemin Cumhurbaşkanı Demirel, gerginliği gidermek için Hikmet Çetin'i özel temsilci olarak görevlendirmişti. (Demirağ, s. 287).

Abaşidze'nin çağrısına rağmen Türkiye'nin Acarya krizine müdahale etmemesini ve konuyu Gürcistan'ın iç meselesi olarak görmesini Tiflis memnuniyetle karşıladıysa da, Saakaşvili, Abaşidze'nin ülkeden ayrılmasını takiben Acarya'nın özerk statüsünü 6 Mayıs 2004'de lağvetti ve yine Türkiye'yle temas etme gereğini duymadı.

Dışişleri Bakanlığı, çerçevesi tartışmalı da olsa Kars Antlaşmasında özerk statüsü teyit edilen Acarya'nın statüsünün değiştirilmesine sessiz kalırken, bu gelişme kamuoyunda tepkiyle karşılandı.

Kars Antlaşmasının Türkiye'ye herhangi bir fiilî müdahale hakkı vermediği açık idi. Fakat bu dönemde Türkiye'nin desteğine yoğun ihtiyaç duyan Gürcistan'ın Türkiye'yi hiç dikkate almadan (hatta görüşünü dahi sormadan) bu adımı atabilmiş olması, Türkiye'nin bu dönemde Gürcistan ve hatta Kafkasya'daki etkinliğinin derecesini ortaya koyan önemli bir gösterge oldu.

Saakaşvili Politikasının Sonucu

Öte yandan, Saakaşvili'nin Acarya krizindeki atak tavrı ve daha sonra bu bölgede birliği sağlayabilmek amacıyla yoğun bir şekilde Hıristiyan temaları kullanması Türkiye'yi rahatsız etti. Dışişleri Bakanlığında Saakaşvili'ye bugün de duyulan güvensizliğinin temelleri o günlerde atıldı. Saakaşvili, 20 Mayıs 2004'de yaptığı Türkiye ziyaretinde, BTC ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz hattı projelerinin hayati ve öncelikli olduğunu söyleyerek kendi açısından iki ülke ilişkilerinin çerçevesini çizdi. Ardından 12 Ağustos 2004'te Tiflis'e giden Başbakan Erdoğan, Abhazya ve Güney Osetya gibi sorunlarda Türkiye'nin üzerine düşeni yapacağını söyledi. Ayrıca, "Abhazya'da 70.000 (...) Türkiye'de [ise] 300.000" Abhazın yaşamakta oluşunun çözüm için bir köprü oluşturabileceğini ve Türkiye'nin arabuluculuk yapabileceğini ifade etti (*Cumhuriyet*, 13.08.2004). Bu açılıma Gürcistan'ın olumlu yaklaşmaması üzerine herhangi bir adım atılamadı. Türkiye'nin, Abhazları Rusya'nın kontrolüne terk etme yerine, ilişki kurarak sorunun çözümünde ilerleme sağlama önerileri Saakaşvili tarafından hep reddedildi. Türkiye bu konuda Gürcistan'a baskı yapmamayı seçti, Abhazlarla doğrudan ilişkiye girme yoluna gitmedi.

Fakat Gürcistan'ın Abhazya'yı izole etmeye yönelik bu politikasının orta vadeli sonucu, Abhazların dünyaya açılabilmek için büyük kitleler halinde Rus pasaportu almaları ve büyük ölçüde Rusya'nın kontrolüne girmeleri oldu. Bu politikanın yanlışlığı, özellikle, Abhazya Rusya'nın desteğiyle 2008 yazında tek taraflı bağımsızlık ilan ettiğinde açıkça görüldü, ama artık iş işten geçmiş, Kafkasya'daki dengeler bozulmuştu (bkz. **Abhazya Meselesi ve Türkiye** kutusu, s. 489).

Bush-Saakaşvili. Kaynak: http://www.weareindanger.com/egypt/004.jpg

Kuzey Kafkasya kökenli vatandaşlarından da talepler gelmesine rağmen Türkiye Gürcistan'a bu ve benzeri konularda neden yeterince baskı yapmamayı tercih etti? Bunun bir açıklaması şudur: 2007 kışındaki Rusya-Gürcistan krizinden sonra, Rusya Gürcistan'a giden doğalgazı kestiğinde zor durumda kalan Saakaşvili Türkiye'ye geldi. Bu dönemde Türkiye, bir taraftan Abhazya'nın izolasyonlar nedeniyle gittikçe Rusya'ya kaymakta

Abhazya Meselesi ve Türkiye

1990'larda Gürcistan'da meydana gelen etnik çatışmalar Türkiye'de de sıkıntı yarattı ve Abhazların durumu gösterilere yol açtı. Türkiye tüm diplomatik açıklamalarında Abhazya'yı Gürcistan'ın ülke bütünlüğü içerisinde ele aldığını belirttiyse de, Türkiye'de yaşayan ve sayıları yarım milyonu bulan Abhaz-Adige kökenli nüfusun faaliyetleri, Abhazya'yla ilişkilerini sürdürmeleri ve oraya çeşitli yardım çabaları, iki ülke arasında fazla dile getirilmeyen bir soruna yol açtı. Bir yandan Gürcistan'ın stratejik önemi, diğer yandan Abhaz kökenli yurttaşların talepleri arasında kalan Ankara, 1996'ya kadar sorun karşısındaki tavrını net olarak ortaya koyamadı. Ama, Gürcistan'la ilişkilerin geliştiği 1990'ların ikinci yarısında bu ülkenin toprak bütünlüğü konusunda daha kararlı ve keskin bir tutum aldı. 1997'de Tiflis'e giden Genelkurmay heyetine, bölgede Rus etkinliğini azaltmak amacıyla, Karadeniz ülkelerinin katkı sağlayacağı bir "Karadeniz Barış Gücü Taburu" kurulması ve bu çerçevede Türkiyeli askerlerin Abhazya'da görevlendirilmesi önerildi ("Abhazya'ya Türk Askeri Önerisi", *Milliyet*, 23.05.1997). Türkiye, tarafları Haziran 1999'da Istanbul'da buluşturdu. Fakat sonrasında ciddi bir ilerleme sağlanamadı. Abhazya ile doğrudan ilişki kurmaktan kaçınan Türkiye; Abhazlarca önerilen, Türkiye ile Abhazya arasında doğrudan feribot hattı kurulması önerisine Gürcülerin karşı çıkması nedeniyle izin vermeyince, Gürcistan'ın Abhazya'yı izole ederek yola getirme politikasına dolaylı destek vermiş oldu.

Türkiye'nin bu tutumu, kendi Abhaz nüfusuyla gerginliklere, Rusya'nın Abhazya'da etkinlik kurmasını engelleyememesine ve Abhazya bağımsızlığını ilan ettiğinde tamamen devre dışı kalmasına sebep oldu. Bu noktada Türkiye, Kafkasya'da etkinliği Rusya'ya kaptırmakta olduğunu anladı ve boyut değiştiren Abhazya sorununa müdahil olmak için harekete geçti. 20-21 Kasım 2007'de Tiflis'e ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Gül'e eşlik eden Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Ünal Çeviköz, ziyareti takiben Gürcistan'ın da onayıyla Abhazya'nın başkenti Sohum'a gönderildi. Birkaç ay sonra daha alt düzeydeki Dışişleri bürokratları tekrar Sohum'a gittilerse de, görüşmelerde herhangi bir ilerleme sağlanamadı ve süreç tavsadı.

(M. Aydın)

olduğundan endişelenerek soruna müdahil olmak istiyor, diğer taraftan da, Saakaşvili iktidara geldikten sonra yavaşlayan Kars-Tiflis demiryolu projesini bir an önce hayata geçirmeyi arzuluyordu. Ülkesi kışın ortasında zor durumda kalan ve sıkışan Saakaşvili, Mart 2007'de kullanıma girecek olan BTE gaz hattından Türkiye'nin payına düşecek ilk gaz transferini Gürcistan'a yönlendirmek için 16-17 Martta izin almaya geldiğinde, bu iki konuda kendisine baskı yapıldı. Fakat bu dönemde Gürcistan'ı kanatları altına almış olan ABD, Türkiye'ye, Gürcistan'a baskı yapılmaması dileğini iletti ve Saakaşvili istediklerini alıp karşılığında pek de birşey vermeden Türkiye'den ayrılmayı başardı.

Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesi ilk olarak Temmuz 1993'de gündeme geldi. Proje, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Avrupa'ya, Türkiye'nin ise Orta Asya'ya ulaşım imkanlarını artıracaktı. Fakat gerçekleştirilmesi için gereken üçlü devletlerarası niyet beyanı belgesi, Ermenistan'ın Gürcistan üzerindeki doğrudan ve Diaspora aracılığıyla ABD üzerinden yaptığı dolaylı baskılar ve finansman sorunu yüzünden bir türlü hazırlanamadı. Sonunda, üç ülke arasındaki çerçeve anlaşma Şubat 2007'de imzalandı, fakat projenin 2012 sonundan önce hizmete girmesi beklenmemekteydi.

Ekim 2005'de Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaydeli'nin Türkiye ziyareti sıra-

Star, 25.07.2008.

sında, 90 günü aşmayacak turistik ziyaretlerde vize karşılıklı olarak kaldırıldı. Batum havalimanı 25 Mayıs 2007'de açıldı ve THY tarafından iç hat noktası olarak kullanılmaya başlandı. Buna göre, Türkiye vatandaşları pasaport kullanmadan Batum'a uçakla gidecek, oradan otobüslerle Türkiye'deki son varış noktalarına (Artvin, Rize, vb.) ulaşacaklardı. Böylece, dünyada çok az ülke arasında geçerli olan bu sistem, Kafkasya gibi istikrarsızlık ve rekabetin yoğun olduğu bir bölgede uygulamaya konulmuş oldu.

Saakaşvili'nin iktidara gelmesinin ardından daha açık bir şekilde Batı yanlısı politika izlemeye başlayan Gürcistan, NATO üyeliği konusunda da yoğun çaba harcadı. Şevardnadze döneminde başlatılan çabaları sürdürdü ve 2002'de başvuruyu yaptı. Rusya bu durumu hoş karşılamadıysa da, Türkiye ve ABD'nin askerî yardımlarıyla Gürcistan üyelik yolunda önemli gelişme sağladı. Fakat, Rusya'nın baskıları artınca ve ABD'nin Irak operasyonu müttefikler arası dayanışmayı zayıflatınca, Nisan 2006'daki Sofya Zirvesinde NATO, Gürcistan ve Ukrayna'nın üyelik taleplerine olumlu yaklaşmadı. Birkaç ay önce Saakaşvili, Rus askerlerinin ülkeden çekileceği 2008'de ülkesinin NATO'ya üye olmak istediğini açıklamış ve Türkiye'nin bu konudaki desteğinin belirleyici olacağını ifade etmişti (*Milliyet*, 30.01.2006). Bu çerçevede Türkiye, Gürcistan'ın NATO ile entegrasyonu ve Gürcistan ordusunun NATO standartlarına uyum sağlaması için önemli askerî yardımlarda bulunarak Saakaşvili'ye destek verdi. Fakat, Sofya Zirvesindeki manzara karşısında Türkiye de zamanın uygun olmadığını düşünenlerin yanında yer aldı. Yine de, Fransa ve Almanya'nın aksine, Gürcistan'ın üyeliğine karşı açıkça tavır almadı. Kafkasya'daki temel politikasının ışığında Rusya'nın tepkisini de göz önünde tutarak tercihini ortaya koydu. Türkiye'nin temel endişesi, Gürcistan'ın, Rusya karşıtlığını, ABD'nin desteğiyle gereğinden fazla sergilemesi ve olası NATO üyeliği sürecinin gerginliği daha da artırmasıydı. Nitekim Ağustos 2008 krizine varan süreçteki gelişmeler Türkiye'nin endişelerinde haklı olduğunu gösterecektir.

c) Ermenistan'la İlişkiler

1990'larda zaten sıkıntılı olan Türkiye-Ermenistan ilişkileri, 1998'de Ermenistan'da Robert Koçaryan'ın devlet başkanı olmasıyla daha da sorunlu bir hal almıştı. Ter-Petrosyan döneminde arka plana atılan Diaspora ilişkilerini geliştirmek isteyen Koçaryan, 2000'lerde Diaspora'nın 1915 olaylarını (bkz. **Ermeni Tehciri** kutusu, Cilt 1) uluslararası alanda soykırım olarak tanıtma çabalarına destek verdi. Bu da Türkiye'yle

ilişkileri daha da gerdi. Bu politikanın sonucunda, 2011'e gelindiğinde Ermenistan dışında aralarında Fransa, Almanya, İsviçre, Kanada ve İsveç'in de bulunduğu 20 ülke parlamentosu 1915'i soykırım olarak tanıma kararı almıştı. Fransa, "Ermeni Soykırımı olmamıştır" demenin manevi tazminata konu olabileceğini kabul etti (Prof. Bernard Lewis 1 Euro tazminata mahkum edildi), İsviçre ise bunu söylemeyi cezai yaptırıma bağladı (bkz. **Ermeni Soykırımı Nedeniyle Ceza Veren Ülkeler** kutusu, s. 176).

Diğer önemli bir gelişme, Ekim 2003'de Moskova'da bir araya gelen 52 ülkeden 138 Ermeni örgütünün "Dünya Ermeni Organizasyonu"nu kurmaları oldu. Başkanlığını Rusya Ermenileri Birliği Başkanı Ara Abramyan'ın üstlendiği ve merkezi Ermenistan'da olan bu yeni yapılanma, 6-7 Nisan 2004'te Moskova'da, "Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin Normalleştirilmesinde Soykırım Faktörü" başlıklı ilk konferansını düzenledi. Buna Putin, Koçaryan, Jirinovski ve Ivanov gibi üst düzey siyasiler katıldı. Konferansın başlıca amacı, Ermenilerin soykırım iddialarını uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde tanımlamak ve dünya kamuoyunu bilgilendirmekti.

Bu dönemde Ermenistan'ın Türkiye'yle ilişkilerinde öncelik verdiği husus, Türkiye'nin uyguladığı gayriresmî ambargonun kaldırılmasıydı (bkz. **Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Ekonomik Boyutu** kutusu, s. 492). Bunun için ülke içerisinde STK'lara yaptırılan pek çok çalışmanın yanı sıra, uluslararası alanda da Türkiye üzerinde baskı oluşturmaya çalışıldı. Örneğin, Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın, ambargoyu kaldırması için Türkiye'ye baskı yapması talepleri sonucunda AB, Kasım 2001'de Türkiye'ye ambargoyu kaldırma çağrısında bulundu ve bunun Türkiye-AB ilişkileri açısından önemini vurguladı. Ermenistan'ın benzer çabaları özellikle Türkiye'nin AB'yle tam üyelik müzakerelerinin başlatılması sürecinde yoğunlaştı. Ermeni yetkililer sürekli olarak, Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlamasından dolayı memnuniyet duyduklarını, ama bu müzakerelerde sınırın açılması meselesinin gündemde olması gerektiğini ifade ettiler. Ermenistan bu konuda ABD'nin de desteğini almak için çeşitli düzeylerde talepte bulundu.

Bunlara Türkiye'nin tepkisi, uzun süre, bir taraftan Ermenistan'ı Kafkasya'da sıkıştırma, diğer taraftan, ilgili ülkelere karşı ülke içinde kamuoyu tepkisi oluşturma ve büyükelçileri istişare için merkeze çağırarak diplomatik rahatsızlık gösterme biçiminde oldu. Türkiye aleyhinde alınan kararları engellemek için yapılan bu girişimler sonuç vermezken, ülkede kamuoyu tepkisi şeklinde ortaya çıkan protestolar da hep kısa süreli oldu. Ermeni Diasporasının ABD Kongresinde Türkiye aleyhinde karar çıkartma çabası sadece bu ülkeyle ilişkilerin gerilmesine neden olmadı, bu konuyu her yıl Washington büyükelçiliğinin Ocak-Nisan dönemindeki tek uğraşı haline soktu. Özellikle 2003'den sonra TC-ABD ilişkilerinde karşılaşılan bunca sorun varken, bu meselenin ilişkileri her yıl 3-4 ay boyunca kilitlemesi kabul edilebilir şey değildi.

Türkiye'deki Gelişmeler ve TARC'ın Kurulması

Sürecin bu şekilde gidemeyeceği görülünce, T.C. Dışişleri Bakanlığı 10 Ocak 2001'de hükümete Türkiye-Ermenistan ilişkileriyle ilgili bir rapor sundu. Burada, soykırım iddialarına yönelik olarak yapılabilecekler ele alındıktan sonra, temel itibariyle, Ermenistan'la diplomatik ilişki ve temasların geliştirilmesi önerilmişti (Demir, s. 314). Bu raporu takiben 2002'de ikili ilişkilerde bazı olumlu adımlar atıldı. Dışişleri Bakan-

Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Ekonomik Boyutu

Türkiye-Ermenistan kara sınırı, D. Karabağ ile Ermenistan arasındaki 7 Azeri idari bölgesinin *(rayon)* ve özellikle de Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgal edilmesi üzerine, Türkiye tarafından 2 Nisan 1993'te kapatılmıştı. Tekrar açılmasının muhtemel ekonomik getirilerini net bir şekilde hesaplamak, iki ülke arasındaki ilişkilerin özel durumu yüzünden ticaret kayıtları sağlıklı tutulamadığından mümkün değildir. Çünkü Türkiye tarafında kayıt "0" göstermektedir, Ermeni tarafında ise, hem her şey kayda girmemektedir, hem de girenler güvenilir olmaktan uzaktır. Ermenistan'ın özellikle ithalat istatistikleri gerçek durumu yansıtmaz, zira Türkiye'den giden mallar kayıtlarda Gürcistan veya Iran'dan gelmiş görünür.

Bu konuda yapılmış çalışmalar incelendiğinde, sınırın açılmasının Ermenistan'a daha çok yarar sağlayacağı görüşünün yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Denize çıkışı olmayan ve Türkiye ile Azerbaycan sınırlarının da kapalı olması sebebiyle dış dünyayla bağlantısını sadece Gürcistan ve Iran üzerinden sağlayabilen Ermenistan, özellikle Ağustos 2008 Rus-Gürcü çatışmalarından sonra Gürcistan'dan geçen yolun da hasar görmesi ve kapanmasıyla zor duruma düşmüştür.

Türkiye-Ermenistan sınırı kapalıysa da, Gürcistan ve Iran yoluyla dolaylı bir ulaşım bağlantısı yürütülmekte, Türkiye çıkışlı malların Gürcistan üzerinden ayda 400 kadar TIR'la Ermenistan'a taşındığı tahmin edilmektedir. Diğer yandan, büyük ölçüde havayoluyla gerçekleşen, 10.000 kişinin dahil olduğu tahmin edilen bir bavul ticareti vardır. Bu durumda Türkiye, Ermenistan ticaretinde önemli bir yere ulaşmıştır. Gayriresmî kaynaklara göre, iki ülke arasındaki ticaret 2009'da yaklaşık 150.000.000 Dolar civarındayken, sınırın açılması halinde bu oranın ikiye katlanacağı düşünülmektedir.

Sınırın kapalı olmasının Ermenistan ekonomisi ve gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri, özellikle, ülkenin üçüncü ülkelerle ticaretinde zaman kaybı ve yüksek taşıma maliyetleri gibi olumsuzluklar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Gürcistan'ın Karadeniz'deki limanlarına ulaşım pahalı, düşük kaliteli ve istikrarsızdır. Sınır açılırsa, iki ülke arasındaki ticaret artacak, Ermenistan üçüncü ülkelerle daha ucuz maliyetlerle ticaret yapabilecek ve Rusya'ya bağımlılık da azalacaktır. Ayrıca, Ermenistan'ın riskli ve izole olduğu algısı değişeceği için, ülkeye doğrudan yabancı yatırımlar artacaktır. Sınır ticaretinin artması, hem Ermenistan hem de Türkiye tarafındaki nispeten fakir kalmış bölgelerin gelişmesine yardım edecektir.

Tablo Türkiye açısından incelendiğinde; siyasi faydaları bir kenara bırakılırsa, sınırın açılmasının Türkiye'ye Ermenistan'a olduğu kadar ekonomik fayda sağlamayacağı ortadadır. Çünkü, sınırlar kapalıyken dahi Türkiye Ermenistan'a ihracat yapabilmektedir. Bununla birlikte incelemeler; sınırların açılması halinde Kars, Iğdır, Van ve Erzurum'un yanı sıra Trabzon limanının da yararlanacağını göstermektedir. Türkiye tarafında bulunan tarihî Ermeni kiliselerinin onarılarak açılması durumunda turizmin de gelişme potansiyeline sahip olacağı açıktır. Türkiye'nin Orta Asya'yla ticaretini Iran ve Gürcistan gibi istikrarsız bölgeler ve daha uzun hatlar üzerinden yürüttüğü düşünüldüğünde, Ermenistan hattının açılmasının Türkiye'ye fiyat avantajı sağlayacağı da göz önüne alınmalıdır. Son olarak, Azerbaycan-Ermenistan sorunları çözülürse, orta-uzun vadede doğu-batı enerji boru hatlarının en azından bir kısmının, Gürcistan yerine, daha kısa ve istikrarlı olan Ermenistan'a taşınarak Türkiye'ye ulaşması da olasılıklar arasındadır.

Sınırın açılmasının olumlu etkilerine vurgu yapan çalışmaların yanı sıra, iki tarafta da, bunun getirisinden çok götürüsü olacağı görüşünü ileri sürenler de mevcuttur. Bunlara göre; Ermenistan tarafından bakıldığında, sınırların açılması halinde ülke Türkiye ekonomisine bağımlı hale gelecek ve özellikle tarım sektörü çökecektir. Türkiye açısından bakıldığında ise, elde edilecek ekonomik avantaj fazla abartılmakta, sınırın açılmasınının siyasi boyutu büyük ölçüde gözardı edilmektedir.

(M. Aydın)

ları Cem ve Oskanyan üç kez görüşerek, ilişkilerin düzeltilmesi gereğine vurgu yaptılar. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyinin girişimleriyle Ağustos 2002'de Iğdır Ticaret Odasına bağlı işadamları Ermenistan'ı ziyaret ettiler. Oradayken yaptıkları açıklamalarla Türkiye'den ambargonun sona erdirilmesini ve sınırların açılmasını istediler. 2003'de Dışişleri Bakanı Gül, çeşitli uluslararası toplantıların paralelinde Oskanyan'la birkaç kez bir araya geldi. Aynı yıl içinde İstanbul'da yapılan NATO tatbikatına ilk defa Ermeni Genelkurmay Başkanı Mihail Harutinyan katıldı.

Nisan 2005'de Başbakan Erdoğan, Cumhurbaşkanı Koçaryan'a bir mektup gönderdi ve 1915 olaylarının iki ülkenin kuracağı ortak bir tarih komisyonu tarafından araştırılmasını önerdi. Bu çağrıya uzun zaman resmî bir cevap vermeyen Ermenistan'ın gayriresmî cevabı, "önce normal ilişkilerin kurulması, ardından tüm sorunların konuşulacağı ortak komisyonların kurulabileceği" şeklinde oldu.

Bu dönemde iki ülke STK'larının artan çabalarıyla, sınırın açılması konusu sürekli olarak gündemde tutuldu. STK'lar iki ülke halkları arasındaki temasların geliştirilmesinde de etkili oldular ve çok sayıda konferans, seminer ve çalışma ziyareti gerçekleştirdiler (Bkz. **Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu** *(TARC)* kutusu, s. 494). Karşılıklı güvensizlik devam ettiyse de, son on yıldaki bu tür çabalarla giderek ivme kazanan bir diyalog ortamı oluşturulabildi. Özellikle; Türkiye'deki demokratikleşme, azınlık hakları konusundaki ilerlemeler, tarihsel-kültürel mirasa yavaş da olsa sahip çıkılmaya başlanması ve tarihte olanların tabu olmaktan çıkartılıp tartışılması gibi gelişmeler, Ermenistan kamuoyundaki önyargıların kırılmasında etkili oldu. 19 Ocak 2007'de İstanbul'da *Agos* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in öldürülmesinin ardından Türkiye'de ortaya çıkan tepki ve özellikle de cenazesinde 100.000 kişinin "Hepimiz Hrant'ız, Hepimiz Ermeniyiz" sloganıyla yürümesi Ermenistan'da olumlu yankı uyandırdı. 15 Aralık 2008'de bir grup aydın tarafından başlatılan "Özür Diliyorum" kampanyası (bkz. **Ermenilerden Özür Kampanyası** kutusu, s. 495), Türkiye'de milliyetçi çevrelerin tepkisine ve elliye yakın emekli büyükelçinin bir karşı bildiri yayınlamasına neden olduysa da ("Büyükelçiler İsyan Etti", *Hürriyet*, 16.12.2008), Ermenistan'daki ve dünyadaki Türkiye imajı üzerinde olumlu etki yaptı (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü).

Milliyet
BASINDA GÜVEN
DEMOKRASİYE KARDEŞLİĞE VE BARIŞA KURŞUN
HRANT DİNK TÜRKİYE'DİR
BAŞYAZI
'Ruh halimin güvercin tedirginliği'
Türkiye Ermenilerinin önde gelen ismi, Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, dün gazetesinin önünde uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetti
'Yolunuz hazır ve barış olsun' diyordu...
İŞTE KATİL
Suikast silahı Beretta mı?
Tehdit mektubu 11 aydır savcılıkta
'Sana döneceğim' dedi ama...
Binlerce kişi sokağa döküldü
HEPİMİZ HRANT DİNK'İZ
Erdoğan: Özgür düşünceye kurşun
Hrant Dink

Milliyet, 20.01.2007.

Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC)

İki ülke ilişkilerini normalleştirmek için 2000'lerde resmî temasların yanı sıra etkili olan sivil toplum girişimlerinden biri de, ABD Dışişleri Bakanlığının desteğiyle taraflar arasında bir uzlaşma süreci başlatmak için kurulan Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (*Turkish-Armenian Reconciliation Commission)* oldu. 9 Temmuz 2001'de Cenevre'de Türkiye ve Ermenistan'dan saygın, alanlarında tanınmış ve kendi devlet kuruluşlarına ulaşma imkanı olan kişilerden oluşturulan Komisyon'un kurucu üyeleri, Türkiye tarafında Gündüz Aktan, Üstün Ergüder, Şadi Ergüvenç, Özdem Sanberk ve İlter Türkmen; Ermeni tarafında ise, Aleksandr Arzumanyan, David Hovanisyan, Van Z. Krikoryan ve Andranik Migranyan'dı. Vamık Volkan ise ekipte kolaylaştırıcı olarak yer aldı. İki ülke dışişleri bakanlıklarının uzaktan gözetiminde oluşturulan Komisyon'un temel hedefi, iki ülke resmî pozisyonları ve mevcut koşullar çerçevesinde gayriresmî (*second track)* diplomasi yöntemiyle açılım sağlamaktı.

Cenevre'deki ilk toplantıda, hedefin, toplumlar arası "temas, diyalog ve işbirliği"ni geliştirerek, hükümetler arasında yakınlaşma sağlamak olduğu ifade edildi. Komisyon'un Ermeni üyelerinden Hovanisyan büyükelçi, Arzumanyan dışişleri eski Bakanı, Krikoryan Amerika Ermeni Asamblesi Başkanı ve Migranyan da Boris Yeltsin'in eski danışmanıydı. Türkiye tarafında Türkmen dışişleri eski bakanı, Aktan ve Sanberk emekli büyükelçi, Ergüvenç emekli general ve Ergüder öğretim üyesiydi. Volkan ise, özellikle ihtilaflarda tarafların psikolojilerini inceleyen çalışmalarıyla dünya çapında tanınan, Kıbrıs kökenli ABD vatandaşı bir psikiyatri profesörüydü.

Komisyon çalışmaları, daha işin başında 1 Ağustos 2001'de, Ermenistan'da yedi siyasi parti tarafından ortak bir açıklamayla kınandı ve bu tür "yapay" girişimlerin yakınlaşmayı olumsuz etkileyeceği ifade edildi. Buna rağmen Komisyon, New York'ta bulunan, Geçiş Dönemlerinde Adalet Uluslararası Merkezi *(International Center for Transitional Justice - ICTJ)* adlı özel bir uluslararası insan hakları kurumundan hukuki rapor istenmesini ve bir Psikolojik Konular Üzerine Çalışma Grubu ile bir Sekretarya kurulmasını kararlaştırdı. ICTJ'ye sorulan soru şuydu: "BM 1948 Soykırım Sözleşmesi, Yirminci Yüzyıl başında cereyan etmiş olaylara uygulanabilir mi?".

TARC'ta 1915 olayları tartışılmaya başlandığında "soykırım" ifadesinin kullanılması üzerine bazı Türkiyeli üyeler rahatsızlıklarını ifade ettiler. ICTJ, Ocak 2003'te sunduğu hukuki raporda, Aralık 1948'de kabul edilen ve 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren BM Sözleşmesinin, yürürlük tarihinden önce meydana gelen olaylarla ilgili olarak "herhangi bir bireysel veya devletle ilgili suç sorumluluğu yüklemediği" hükmüne vardı. ICTJ bununla yetinmeyerek, Komisyon'dan bu yönde bir talep gelmemiş olmasına rağmen, "soykırım" ibaresinin Sözleşme'de tanımlanan şekliyle 1915 olaylarını açıklamak için kullanılabileceğini ifade etti. Rapor'da 1915'in "soykırım" olarak nitelendirilebileceğinin söylenmesi Türkiye'de infiale, Sözleşme'nin geriye işleyemez olduğu, dolayısıyla hukuki, mali talepte veya toprak iddiasında bulunulamayacağının belirtilmesi Ermeniler arasında tepkiye neden oldu.

Tartışmalar sonucunda Türkiyeli üyelerden Türkmen ile Ergüder dışındakiler istifa ettiler. Yerlerine Emin Mahir Balcıoğlu, Ahmet Evin, Şule Kut, Ersin Kalaycıoğlu ve İlter Turan geldi. Ermeni temsilciler yerlerini korudular, fakat özellikle Diaspora'dan giderek daha fazla tepki almaya başladılar.

Komisyon son olarak 14 Nisan 2004'de, "ikinci yol diplomasisi" kavramını ortaya atmakla tanınan ABD'li diplomat Joseph Montville'in başkanlığında Moskova'da toplandı. Bilahare yapılan açıklamada, Komisyon'un tavsiyelerinin belirlendiği ve bunların yakında ilgili hükümetlere sunulacağı, böylece, Komisyon'un görevinin sona erdiği duyuruldu. Açıklamada, sivil toplum temaslarında sağlanan ilerlemelerin kalıcı olduğu, zamanla daha da gelişeceği ve artık hükümetlerin devreye girmesi gerektiği ifade edildi. (TARC'ın ABD açısından incelenmesi için bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

(M. Aydın)

Ermenilerden Özür Kampanyası

"1915'te Osmanlı Ermenileri'nin maruz kaldığı Büyük Felâket'e duyarsız kalınmasını, bunun inkar edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum." Bu metin, 14 Aralık 2008 günü A. İnsel, A. Bayramoğlu, B. Oran ve C. Aktar tarafından oluşturuldu ve "Irkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De" hareketi adına C. Alğan ve arkadaşlarının uygulamaya katkılarıyla www.ozurdiliyoruz.com adresinde imzaya açıldı.

Sonradan 13 dilde çevirisi de siteye eklenen metne, ülke içinde Başbakan Tayyip Erdoğan'dan Genelkurmay'a kadar çeşitli olumsuz tepkiler geldi. Cumhurbaşkanı Gül ise, özgür ve demokratik ortamın gereği olarak yorumlayıp memnuniyet belirtince, CHP İzmir Milletvekili Canan Arıtman tarafından annesinin Ermeni kökenli olduğu ileri sürüldü.

Metnin açıklanmasıyla birlikte, başlatanlara çok sayıda ölüm tehditleri ve hakaretler geldi. En yaygın tepki şuydu: "Siz mutlaka Ermeni'siniz. Ermeni değilseniz, Ermenilerden para yediniz" Bu arada, çok sayıda "özür bekliyoruz" türünden karşı imza sitesi açıldı, kimi emekli büyükelçiler bir karşı bildiri yayınladı. Sayısız siber saldırıya uğrayan kampanya sitesine gelen 40.000'e yakın imzanın 10.000'i küfür/hakaret/sahte olduğu için ayıklandı. Sahte olanların amacı, Zeki Müren türünden imzalar yollayarak kampanyayı sabote etmekti. İmza sayısı 13.000 civarında olduğu bir sırada TTK eski başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu'nun TV'de, "İmza verenlerin listesi artık elimizdedir" dediği görüldü.

Metinde üç unsurun öne çıkarıldığı dikkat çekmekteydi: 1) Olay, Osmanlı döneminde vuku bulmuştur. Fakat adaletsizlik, Cumhuriyet dönemi boyunca da inkâr edilme yoluyla sürdürülmüştür; 2) Olayın adı "soykırım" olarak değil, Ermenistan'da 1915 olaylarını anlatmak için yaygın olarak kullanılan, fakat genellikle Ermenicenin bilinmediği diasporada rastlanmayan "Büyük Felâket" (Ermenice: *"Medz Yeghern"*) olarak geçmektedir; 3) Özrü, her imzacı kişisel olarak dilemektedir.

Özellikle bu sonuncu hususa rağmen, hakaretler "Sen benim adıma nasıl özür dilersin!" noktasında yoğunlaşacaktır.

Yurt içi ve dışı Ermenilerinden katılım kabul etmeyen kampanyaya ilk gün 5.000 imza geldi. Kısa sürede 31.000'i geçti. Diasporanın ılımlı kanadı kampanyayı olumlu karşıladı. Fransalı Ermeni Jean Kehayan Ocak 2009'da *Liberation*'da, "Türk Kardeşlerime Mektup", arkasından Fransalı Ermeniler *"Merci"* adlı bir bildiri yayınladılar. Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan 24 Nisan 2009 mesajında, "Tarihî adalet için mücadele veren Türk aydınlarını destekliyoruz" dedi. Diğer yandan ABD Başkanı Obama, 24 Nisan 2009 ve 2010 mesajlarında, kampanyanın kullandığı "Büyük Felâket" teriminin orijinal biçimini ("Medz Yeghern") kullanacaktır.

Diasporanın şahin kanadı ise, "soykırım" teriminin kullanılmamış olmasını şiddetle protesto ederek kampanyayı Türkiye hükümetinin bir oyunu ilan etti. Bu tutum, yine Ocak 2009'da Avustralyalı Ermeni Dr. Armen Gakavian'ın kampanyaya karşılık olarak Ermeni çetelerinin ve ASALA'nın işlediği cinayetler için özür dileyen bir kampanya başlatacağının duyulması üzerine sertleşecektir.

İşin hukuk cephesine gelince: 6 kişinin suç duyurusu üzerine harekete geçen Ankara C. Savcılığı sonuçta kovuşturmaya gerek olmadığına karar verdi. Muhbirlerin itirazı üzerine Sincan 1. Ağır Ceza Mahkemesi savcılığın takipsizlik kararını kaldırdı ve yargılanma istedi. Bunun üzerine Ankara C. Savcılığı, "kanun yararına bozma" istemiyle dosyayı Adalet Bakanlığına gönderdi. Bakanlık Yargıtay'dan Sincan kararının bozulmasını talep etti. Yargıtay 9. Ceza Dairesi de bu yönde karar vererek son sözü söyledi.

(B. Oran)

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restore ettirilen, Ahtamar-Van'daki tarihî Ermeni kilisesi Mart 2007'de müze yapıldı ve sonra da 19 Eylül 2010'dan başlayarak yılda bir kez ibadete açıldı. Bu, Türkiye'nin, ilişkileri siyaset dışı alana taşıma çabasının sonucuydu. Açılışa Ermenistan'dan beklenen düzeyde katılım olmaması Türkiye'de hayal kırıklığına, restore edilen kiliseye haç ve çan takılmasına karşı çıkılması da Ermenistan'da tepkilere neden olduysa da, siyasi tartışmaların gölgesinde kalan bu adım toplumsal anlamda önemliydi. Nitekim izleyen dönemde Türkiye'ye gelen Ermeni turist sayısında ve kaçak Ermeni iş gücünde görülen artış, bu politikanın etkili olduğunu gösterdi. Hatta bu tür açılımlara genellikle propaganda gözüyle bakan Diyaspora'da yeni ve farklı bir tartışma ortamının doğmasına yol açtı.

2000'lerde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesi büyük ölçüde sınırın açılmasına odaklanırken, ilerleme sağlanabilmesi, Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimine giderek daha endeksli hale geldi. Aslında, dönemin başında Türkiye bu konuda daha tarafsız bir konumda bulunma çabasındaydı. Fakat, Dışişleri Bakanı İ. Cem'in Şubat 2001'de, Dışişleri Bakanı A. Gül'ün Ocak 2004'de tarafları bir araya getirme önerisi, Türkiye'nin açık şekilde tek yanlı politika izlediği ileri sürülerek Ermenistan'ca reddedildi.

Bu konuda Türkiye'nin öncelikli politikası, kamuoyunca bir bütün olarak görülen D. Karabağ sorunu ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişimi arasındaki bağı fazlaca vurgulamadan müzakereleri sürdürmekti. Fakat, zamanla Azerbaycan'ın Türkiye açısından stratejik ortağa dönüşmesiyle birlikte, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi meselesi üçlü bir açmaza sürüklendi. Böylece, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki görüşmelerin sonuçsuz kalması, Türkiye'nin Kafkasya politikalarının önemli bir ayağını kilitledi. Düğümün açılması ve yeni girişimlerin ortaya çıkması ancak, 19 Şubat 2008'de Ermenistan'da başkanlık seçimlerini kazanan Serj Sarkisyan'ın Türkiye'yle ilişkileri geliştirmek istediğini açıklaması, Ağustos 2008'de Rusya ile Gürcistan arasındaki çatışmalar sonrasında değişen Kafkasya jeopolitiği, Türkiye'nin KİİP önerisi (bkz. Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu - KİİP kutusu, s. 477) ve 1915 olaylarını "soykırım" olarak niteleyen Barack Obama'nın 20 Ocak 2009'da ABD'de başkanlığı devralması gibi gelişmeler sonucunda mümkün oldu.

Futbol Diplomasisi ve Sonrası

İki ülke arasındaki iletişim, Sarkisyan'ın devlet başkanı seçilmesinin ardından Ankara'dan gönderilen kutlama mesajlarıyla başladı. Başkanlık seçimleri sürecinde Türkiye'yle ilişkileri geliştirme konusuna mesafeli yaklaşımıyla dikkati çeken Sarkisyan, iktidara geldikten sonra olumlu mesajlar verdi ve 6 Eylül 2008'de Ermenistan-Türkiye futbol milli takımları arasında oynanacak maçı birlikte izlemek üzere Cumhurbaşkanı Gül'ü Erivan'a davet etti.

Bu tutum, iki ülke arasında 1990'ların başından beri aralıklarla yürütülen ama kamuoyuna yansı-

Karikatür: Latif Demirci, *Hürriyet*, 02.09.2008.

tılmayan görüşmeleri gündeme taşıdı (Sarkisyan, "We Are Ready to Talk to Turkey", *The Wall Street Journal*, 09.07.2008). Sarkisyan'ın pozisyon değiştirmesinin ardında çeşitli nedenler vardı. En az on kişinin çatışmalarda öldüğü seçim süreci sonucunda ve ekonomik sıkıntıların artmasının beklendiği bir dönemde iktidara gelmesi nedeniyle Sarkisyan içerde ve dışarıda başarıya ihtiyaç duymaktaydı. Sınırın uzun yıllardır kapalı olmasından ve bunun tüm ekonomik sıkıntıların sebebi olarak gösterilmesinden halk bıkmıştı. Ayrıca, Rusya'yla oluşan aşırı bağımlılık ilişkisinden kurtulmak ve Batı'yla yakınlaşabilmek için Türkiye'yle ilişkilerin düzeltilmesi önemliydi.

Cumhurbaşkanı Gül'ün daveti kabul ederek Erivan'a giden ilk Türkiye cumhurbaşkanı olması önemli bir dönüm noktası oldu ve "futbol diplomasisi" başladı. Gül'ün Erivan'da 3 saat geçirdiği ziyaret sırasında liderler, iki ülke arasındaki sorunların giderilmesinde uygun iklimin oluşturulabilmesi için ortak iradenin oluştuğunu açıkladılar ("Bir Maç Çok Umut Verdi", *Milliyet*, 07.09.2008). Aynı gün, AB'den de destek geldi.

Gül 10 Eylül'de Bakü'ye de 3 saatlik hızlı bir "çalışma ziyareti" yaptı ve Aliyev'i Erivan gezisi hakkında bilgilendirdi, "Sarkisyan'ın Azerbaycan ile sorunların çözülmesi gerektiğine inandığını" ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmeye hazır olduğunu anladığını söyledi. Erivan gezisinin, Türkiye'nin Kafkasya'daki duruma yaklaşımını değiştirmediğini, tam tersine, Türkiye'nin bölgesel sorunların çözümünü Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde gördüğünü yineledi. Aliyev'in Türkiye'nin bu yaklaşımına açıktan bir eleştiri getirmemesi ve Gül'ün ifadesiyle, "Aliyev'in de Sarkisyan gibi rakibine karşı saygılı bir iyimserlik içinde bulunması" Türkiye'de sürece onay olarak algılandı. Ermenistan ile Azerbaycan'ın Moskova'nın zorlamasıyla 2 Kasım 2008'de bir Karabağ Deklarasyonu imzalamış olması da Türkiye'de tarafların çözüm yolunda ilerledikleri ve Türkiye-Ermenistan görüşmelerinin bu süreci hızlandırdığı şeklinde değerlendirildi.

Maç vesilesiyle görüşen cumhurbaşkanları memnun

Umut veren buluşma

Türkiye ve Ermenistan cumhurbaşkanları zirvesinden çıkan ortak mesaj 'çözüm için irade koyma kararlılığı' oldu. Sarkisyan 'Sorunu biz çözeriz, gelecek nesillere bırakmayız' dedi

Dostça bir maç oldu
Ermenistan: 0
Türkiye: 2

Büyük avantaj
60. dakikadan sonra uyanış

Tramvay için açıklama
Ziyaret AB'yi mutlu etti

Sarkisyan'a maç daveti
Sarkisyan Türkiye'de oynanacak rövanş maçına davet edildi

Ağrı Dağı dostluk sinyali
Bu futbol maçı siyasi tarihe geçecek

Erivan'da tarihi cumartesi

Ermenice çırpındı Karadeniz...

Radikal, 07.09.2008.

Diğer yandan, Rusya ile Gürcistan arasındaki çatışmalar yüzünden Rusya-Ermenistan bağlantısı da kesilmişti. Bunun üzerine Türkiye'nin hava sahasını Ermenistan'a açması (*Radikal*, 19.08.2008), Rusya'nın bu ülkedeki askerî üslerini Türkiye üzerinden ikmal etmesine izin vermesi, KİİP önerisine Ermenistan'ı da dahil etmesi, süreci geliştiren ve umudu artıran adımlar oldu.

Sonraki gelişmeler, Sarkisyan'ın kendisine ifade ettiklerini Gül'ün fazla iyimser bir yaklaşımla yorumladığını gösterecektir. Gül'ün ziyaretini, iki ülke arasında yapılan çok sayıda üst düzey toplantı izledi. Her görüşmeden sonra Bakü'ye bilgi ve-

rilmesi ve görüşmelerin zaman zaman üçlü seviyeye çıkartılmaya çalışılması, Türkiye'nin, gelişmelerin Azerbaycan'da yaratabileceği tepkilerin farkında olduğunu gösteriyordu. Yine de Ankara'daki egemen beklenti, görüşmeler sonucunda şekillenecek normalleşmenin D. Karabağ sorununun çözümüne ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarının boşaltılmasına katkı yapacağı merkezindeydi.

Anlaşma, Erdoğan'ın Bakü Konuşması, Önkoşullar

Türkiye ile Ermenistan'ın ortak bir noktaya ilerlediklerinin ilk somut işareti 22 Nisan 2009 gecesi görüldü. Türkiye, Ermenistan ve İsviçre dışişleri bakanlıkları web sayfalarında eşzamanlı olarak, iki ülkenin aralarındaki sorunları çözmeye yakın oldukları açıklandı. Açıklamada, iki ülkenin, "İsviçre'nin arabuluculuğunda, ilişkilerini normalleştirmek, iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba gösterdikleri" duyuruldu. Ayrıca, tarafların "bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış" olduğu, ikili ilişkilerin "her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalleştirilmesi için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kaldıkları" ve bir "yol haritası" belirledikleri de ifade edildi.

Açıklamanın yapıldığı tarih, amacın, ABD Başkanı Barack Obama'nın iki gün sonra 1915 olayları hakkında yapacağı açıklamayı etkilemek olduğunun açık göstergesiydi. Nitekim 24 Nisan 2009'daki açıklamasında Obama "soykırım" yerine, Ermenistan'da 1915 için kullanılan ve Türkiye'deki Ermenilerden Özür Kampanyası (Aralık 2008) metninde de yer alan "Büyük Felaket" (*Medz Yeghern*) ifadesini tercih etti (bkz. Soykırım Terimi ve 1915 kutusu, s. 164).

İki ülkenin görüşmelerinde ilerleme sağladıkları haberi Azerbaycan'da büyük tepkiye yol açtı. Süreçle ilgili olarak güvence vermek üzere hemen Aliyev'i arayan Cumhurbaşkanı Gül, "iki kardeş ülke arasındaki geleneksel anlayış, dayanışma ve yakın işbirliğinin önemine" vurgu yaptıysa da, bu Azerbaycan'da ve ardından da Türkiye'de gelişen tepkilere engel olamadı.

İlişkilerin gerilmesi üzerine durumu yatıştırmak üzere Azerbaycan'a giden Başbakan Erdoğan, 13 Mayıs'ta Azerbaycan Parlamentosunda, Azerbaycan topraklarının işgali sona ermeden Türkiye'nin Ermenistan'la arasındaki "kapıyı" açmayacağını açıkladı. Erdoğan konuşmasında, "Son dönemde yalanlarla kardeşliğimize darbe vurulmaya çalışılıyor, Türkiye'nin D. Karabağ'dan vazgeçmesi söz konusu olamaz" diyerek, Azerbaycan'ın Türkiye'ye güvenmesi gerektiğini belirtti. Karşılık olarak Aliyev, bu konuda "Azeri halkında hiçbir şüphe kalmadığını" açıkladıysa da (C. Karan, "Aliyev Şüphem Kalmadı, İçim Rahat", *Radikal*, 14.05.2009), gelişmeler durumun hiç de böyle olmadığını ortaya koydu. Erdoğan'ın, sınırın açılmasını, Aliyev-Sarkisyan görüşmelerinden çıkacak olumlu sonuca bağlaması uluslararası alanda Türkiye'nin süreç konusundaki samimiyetini tartışmaya açarken, sürekli olarak "Türkiye'ye güvenmesi gerektiği" ifade edilen Azerbaycan'ın bir türlü tatmin edilememesi de bu ülkeyle ilişkileri zora soktu.

Sonuç olarak, Ermenistan'la ilişkilerini düzeltmek için yola çıkan Türkiye, düşman iki ülkeyi kapı sorunu etrafında kilitlemiş, kendisi dahil üç ülke kamuoyunu tedirgin etmiş oldu. Sürecin böylece içine girdiği sıkıntılı durum 2011 itibariyle devam etmekteydi.

Türkiye, Ermenistan'la 1993'e kadar açık olan sınır kapısını, genellikle sanıldığının aksine Dağlık Karabağ'ın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi üzerine değil, D. Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Kelbecer'in Ermenistan tarafından işgal edilmesi üzerine kapatmıştı. Bunda esas sebep kamuoyu tepkisi olmakla birlikte, o dönemde sınırda mevcut gerilimli ortam nedeniyle artan güvenlik endişelerinin de etkisi olmuştu. Büyükelçi değişimi yapılmamasının arkasında ise, resmen dile getirilmese de, iki ülke arasındaki sınırın Ermenistan tarafından dolaylı olarak tanınmadığı iddiası rol oynamıştı. Bu iddia sonradan çeşitli dönemlerde Ermenistan üst düzey yetkililerince defalarca reddedildi. Ama Ermenistan'ın, bu hususu T.C. Dışişleri Bakanlığının talep ettiği şekilde resmen ifadeden kaçınması, meseleyi gündemde tuttu (bkz. Türkiye-Ermenistan Sınırının Tanınması Meselesi kutusu, s. 500). Üstelik, hem sınırın açılması hem de büyükelçi teatisi bakımından göz önünde tutulması gereken yeni bir durum ortaya çıkmıştı: Azerbaycan'ın askerî yenilgisi kesinleşmiş, Ermeniler Azerbaycan topraklarının %17'sini işgal etmiş; çok sayıda Azeri mülteci ("kaçkın") olmuş; BTC ve BTE boru hatlarının yapılmasıyla Azerbaycan Türkiye'nin "stratejik ortağı" haline gelmiş; Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geleceği Azerbaycan-Ermenistan barış sürecine bağlanmıştı.

Bundan sonra Türkiye, ilişkilerin gelişebilmesi için birtakım önkoşullar ileri sürdü: 1) Ermenistan'ın, soykırım söylemini resmî politika olmaktan çıkarması; 2) Ermenistan'ın, Türkiye'yle olan sınırını tanıdığını ifade etmesi; 3) D. Karabağ sorununun çözümü konusunda adım atması.

Sadece iki ülkeyi ilgilendirdiği için ilerlemenin daha kolay olduğu ilk iki konu (ki 22 Nisan'da kamuoyuna yansıyan mutabakat belgesi bunlara çözüm bulunduğuna işaret ediyordu) bir kenara bırakılırsa, D. Karabağ meselesinde Ermenistan'ın iyi niyetli adımlar atması ilişkilerin normalleştirilmesi (ve kapının açılması) için yeterli görülüyordu. Buradaki anahtar kavram, "iyi niyetli adımlar atmak" ya da "iyi niyetli çözüm arayışı içerisinde olmak" idi. Zira en iyi niyetle başlansa dahi nihai çözümün en az on yıl alacağı açıktı. Fakat 2009 protokollerinin duyulmasını takiben oluşan kamuoyu baskısı üzerine Erdoğan'ın Bakü'ye gitmesi, Türkiye'nin, Ermeni işgali altındaki Azerbaycan topraklarına ilişkin tavrını değiştirmediğini açıklaması ve D. Karabağ'da işgal sona ermeden Ermenistan'la sınırın açılmayacağı garantisini vermesi, T.C. Dışişleri Bakanlığının o güne kadar sınırın açılması için ileri sürdüğü, "D. Karabağ sorununda bir gelişme olması" söyleminin ötesine geçti ve hazırlanmakta olan anlaşmayı da daha doğmadan anlamsız hale soktu.

Protokoller ve Tepkiler

Her şeye rağmen, ABD ve Rusya'nın dışarıdan desteği, İsviçre'nin kolaylaştırıcı rolü ve iki ülke diplomatlarının çabaları sayesinde süreç ilerledi ve 31 Ağustos 2009'da Türkiye ile Ermenistan, diplomatik ilişki tesisi ve ilişkileri geliştirme konusunda vardıkları anlaşmayı ve takip eden sürece ilişkin takvimi dünya kamuoyuna duyurdular. Bu çerçevede iki protokol hazırlanmıştı: "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol" ve "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol" (Protokoller için bkz. http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/türkiye-ermenistan-turkce.pdf, 01.12.2009).

Türkiye-Ermenistan Sınırının Tanınması Meselesi

SSCB dağılmadan önce, Ermenistan SSC Yüce Konseyinin 23 Ağustos 1990'da yayınladığı "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Hakkında Bildiri"nin 11. maddesi şöyledir: *"Ermenistan Cumhuriyeti, 1915'te Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da yapılan Soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir"*.

Bu belgedeki "Batı Ermenistan" teriminin Ermeni siyasal terminolojisindeki anlamı, 1639 Kasr-ı Şirin paylaşımında Osmanlı'ya düşen, bugün doğu Anadolu'daki tarihî Ermeni topraklarıdır. "Osmanlı Türkiyesi"yle kastedilen de, bu "Batı Ermenistan" dışında kalan ve Kilikya, B. Anadolu, vb. gibi, Ermenilerin tarihte yoğun olarak yaşadıkları daha geniş Osmanlı coğrafyasıdır. Bildiri, bu iki terimi kullanarak, 1921 Moskova ve Kars antlaşmalarıyla saptanan Türkiye sınırını tanımadığını göstermek istemiştir.

Bu belgeden kalkılarak, Ermenistan'ın Türkiye'nin doğusunda gözü olduğu yorumları Türkiye'de sürekli yapılmaktadır ve bu husus, bildirinin 11. maddesindeki "jenosit" teriminden çok daha fazla tepki yaratmıştır. Üstüne bir de D. Karabağ'ın işgali binmiş olduğu için, bu "toprak talebi" Türkiye'de sürekli gündeme getirilmektedir. Bu tepkiyi, Ermenistan'ın "1921 Moskova ve Kars antlaşmalarını tanıyoruz" diye resmen bildirimde bulunmamasına dayandırmak yanlıştır. Çünkü:

1) 23 Ağustos 1990 tarihli bu bildiri, Ermenistan'ın bağımsız olunca yayınladığı 23 Eylül 1991 tarihli Ermenistan'ın Bağımsızlığı Bildirisi'yle karıştırılmaktadır. Bu ifadeler 1991'dekinde yoktur. Ayrıca, ilk başkan Ter Petrosyan zamanında hükümet aynı ifadeleri 5 Temmuz 1995 tarihli Anayasa'da tekrarlamaktan kaçınmış ve iç dengeleri tatmin amacıyla, *"Ermeni Halkı, Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'ne nakşolunmuş Ermeni devletinin temel ilkelerini ve ulusal isteklerini esas kabul ederek..."* diyerek 1990 bildirisine gönderme yapmakla yetinmiştir.

2) Ermenistan, iki nedenle, "Sınırı resmen tanıyoruz" bildirimini açıkça yapmayı aşağılayıcı bulmaktadır: a) 75 milyonluk Türkiye karşısında, nüfusu sürekli azalan ve 3,4 milyondan 2,5 milyona inmiş olan bir Ermenistan, "Avrasya tipi" bir ulusal gurur anlayışına sahiptir; b) Nasıl Türkiye'nin bir Sèvres'i varsa, Ermenistan'ın Sèvres'i de, Sovyet Rusya tarafından kendisine empoze edilen 1921 Moskova ve Kars antlaşmalarıdır (bkz. Cilt I, s. 173-175).

3) Uluslararası hukuk ve teamülde cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanının demeçleri devleti bağlar. Ermenistan'ın bu yetkilileri, sınırı tanıdıklarını dolaylı biçimde defalarca söylemiştir. Ter Petrosyan, "İki devlet karşılıklı uluslararası sözleşmeleri tanır ve yükümlülüklerini kabul eder"i önermiştir. İkinci başkan Koçaryan ve onun dışişleri bakanı Oskanyan, Ermenistan'ın Türkiye'den hiçbir toprak isteği olmadığını defalarca tekrarlamışlardır. Koçaryan 11 Nisan 2005'te, "Asla toprak talebi ileri sürmedik" demiştir (http://www.ntvmsnbc.com/news/318446.asp). Dışişleri bakan yardımcısı Kirakosyan Türkiye basınına demeç vermiştir: "Kars Antlaşmasını tanımadığımızı kim söyledi?" (*Zaman*, 24.04.2006). Üçüncü başkan Sarkisyan aynı dolaylı tanımayı *Milliyet*'e tekrarlamıştır: "Toprak iddiasına çok şaşırıyorum. Kesinlikle hiçbir Ermeni yetkili böyle bir açıklama yapmadı" (21.09.2008).

4) Ermenistan, tüm ruhu "sınırların dokunulmazlığı" olan AGİT'i 1992'de imzalamıştır.

5) Üçüncü ve bugünkü (2012) başkan Sarkisyan, sınırı tanıdıklarını 2009'da resmen de kabul etmiştir. 10 Ekim 2009'da iki ülke arasında İsviçre'de imzalanan, ama Türkiye'nin Azerbaycan engeli yüzünden 2011 sonu itibariyle henüz onamamış olduğu iki protokolün birincisi diplomatik ilişki kurmaya, ikincisi ise ortak sınırın açılmasına ve ilişkilerin geliştirilmesine ilişkindir.

(B. Oran)

Her iki hükümetin protokollere gelecek tepkilerden duydukları tedirginlik, bunların uygulamaya sokulması için öngörülen yöntemde açıkça görülmekteydi. İsviçre'de parafe edilen metinlerin imzalanması için taraflara kendi içlerinde istişare için 6 haftalık bir zaman tanınıyordu. Açıkça söylenmeyen şey, bu süre sonunda hükümetler kendi kamuoylarının çoğunluğunu ikna edebilecek gibi görünüyorsa, protokollerin resmen imzalanacağı ve ardından da iki ülke parlamentolarından geçirileceğiydi.

Protokoller incelendiğinde, müzakere pozisyonlarının ılımlı olduğu ve ortaya umut vaat eden dengeli bir anlaşma çıktığı görülüyordu. Türkiye'nin, ilişkilerin geliştirilmesi için dile getirdiği koşulların (iki ülke arasındaki sınırın tanınması, uluslararası alanda Türkiye karşıtı politikalardan vazgeçilmesi) yerine getirilmesi ve ortak tarih komisyonu kurulması karşılığında, Ermenistan'la diplomatik ilişkiler tesisini ve Alican sınır kapısının açılmasını kabul ettiği anlaşılıyordu. Diplomatik İlişkilerin Tesisine İlişkin Protokol'ün 5. paragrafı, *"iki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekilde karşılıklı tanındığı"*nı teyit ederek 1921 Kars Antlaşması'na gönderme yapıyordu. 7. paragraf ise, iki ülkenin *"iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyecekleri"* taahhüdünü içeriyordu. Bu, Koçaryan döneminden beri devlet politikası haline gelmiş bulunan 1915 olaylarının dünyada soykırım olarak tanınmasını sağlama faaliyetlerine son verilmesi demekti. Sarkisyan, iktidara geldiğinden beri bu politikadan uzaklaşmaya çalışmakta, ama siyasi tepkilerden çekinmekteydi.

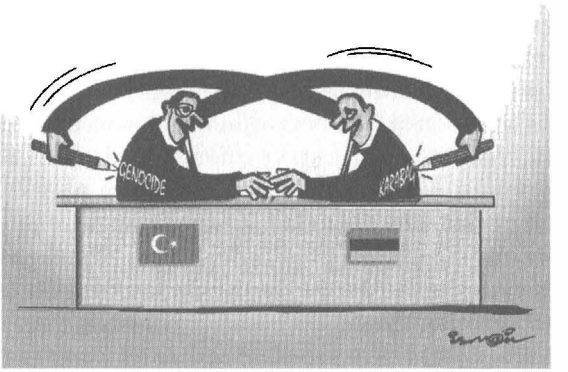
Protokolün 8. paragrafı, Türkiye'de zaman zaman Ermenistan'la birlikte gündeme gelen PKK sorununu isim vermeden ele alıyor ve tarafların *"hangi nedenle olursa olsun, terörün tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerin teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınacağı"* ve *"bunlara karşı mücadelede işbirliğine gidileceği"* taahhüdünü içeriyordu.

Ermeni tarafının attığı bu 3 önemli adıma karşılık Türkiye, protokollerin yürürlüğe girdiği gün diplomatik ilişkilerin kurulmasını ve büyükelçilerin teati edilmesini kabul ediyordu (Paragraf 10). Bunu takiben 2 ay içinde sınırın açılması, daha sonra da, aralarında tarih komisyonunun da olduğu 7 alt komisyonlu bir Hükümetlerarası Komisyon'un kurulması öngörülüyordu. Burada, Türkiye'nin tarih komisyonu kurulması önerisine karşılık, Ermenistan'ın ilişkilerin tüm yönlerini ele alacak komisyonlar kurulması önerisinin kabul edildiği görülmekteydi.

Protokollerde, iki ülke ilişkilerinde hassasiyet oluşturan konulara doğrudan değinilmemiş, farklı yorumlara olanak tanıyacak şekilde konuların etrafından dolaşılmıştı. Bu durum, yetkililerin kendi kamuoylarına protokollerin ruhuyla çelişen açıklamalar yapmalarına imkan verdi. Nasıl Türkiye'de muhalefet ayağa kalktıysa, Ermenistan'da da iktidar ortağı *Ermeni Devrimci Federasyonu* (Taşnak Partisi), henüz protokoller açıklanmamışken 27 Nisan 2009'da, hükümetin bu politikasını desteklemeyeceğini söyleyerek hükümetten çekildi. Bu durum koalisyonun devamını etkilemediyse de, Taşnak Partisi parlamento dışı muhalefetini artırdı. Bunun üzerine Sarkisyan, destek almak için Ermenistan'da ve Diaspora'da gezilere çıktı. Lübnan, Fransa, ABD ve Rusya'da Diaspora temsilcileriyle görüşerek, karşılaştığı tepkileri yumuşatmaya çalıştı. Türkiye'de kamuoyunu bilgilendirme çabaları ise, iç siyasetin yoğunluğu ve siyasi kutuplaşma nedeniyle büyük ölçüde sınırlı kaldı.

Öte yandan, Protokollerde adı geçmediği halde, Azerbaycan'ın, Türkiye-Erme-

nistan ilişkilerinin üçüncü ayağı olacağı kısa sürede anlaşıldı. Ankara'nın 22 Nisan'dan beri Bakü'yle sürdürdüğü diyalog nedeniyle bu ülkenin tepkisi başlangıçta sınırlı kaldı. Fakat daha sonra Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, Ermeni işgali sona ermeden sınırın açılmasının Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı olduğunu açıkladığı gibi, Aliyev de tepkisini, 6-7 Eylülde İstanbul'da düzenlenen 2. BM Medeniyetler İttifakı Zirvesine katılmayarak gösterdi. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Azerbaycan yönetiminin her konudan haberdar edildiği ve Türkiye'ye güvenmesi gerektiği yolundaki açıklamalarına rağmen, artan iç siyasi baskıların da etkisiyle, D. Karabağ sorununda bir ilerleme olmaksızın protokollerin TBMM'den geçmesinin mümkün olamayacağı kısa sürede anlaşıldı.

Karikatür: İsmail Doğan.

Sonunda protokoller 10 Ekim 2009'da Zürih'de imzalandıysa da, imza töreninde yapılması planlanan açıklamalar yüzünden sorun çıktı ve bu durum, sürecin yürütülmesinin siyasi açıdan hiç de kolay olmayacağına işaret etti. Nalbantyan konuşmasında, protokoller ile D. Karabağ arasında bir bağlantı kurulamayacağını ve protokollerin "ön koşulsuz" olarak imzalandığını vurgulamak istiyorken, Davutoğlu'nun protokollerin D. Karabağ sorunu çözüldükten sonra hayata geçirileceği yönünde mesaj vermek istemesi sorun çıkardı. Diğer bir tartışma konusu da tarih komisyonuyla ilintili değerlendirmelerdi. Sonuçta, törene katılan Rusya ve ABD dışişleri bakanlarının açık baskısıyla, İsviçre dışişleri bakanının kısa bir açıklaması dışında tarafların herhangi bir açıklama yapmaması formülü kabul edildi. Böylece protokoller, 3 saatlik gecikmeyle, uluslararası basın ve törene tanıklık etmek üzere gelen yüksek uluslararası yetkililer (ABD, Rusya, Fransa ve İsviçre dışişleri bakanları, AB Bakanlar Komitesi Başkanı, AB Dış Politika-Güvenlik Yüksek Komiseri Javier Solana) önünde gergin bir ortamda imzalandı. Bu olağanüstü geniş katılım uluslararası alanda konuya atfedilen önemi açıkça ortaya koyuyordu.

Nalbantyan ve Davutoğlu protokolleri imzalarken. Kaynak: http://images.focus-news.net/15bbcd597f65adf378a53dc05af05f24.jpg

Maçın Rövanşı ve Tepkiler

Protokollerin imzalanmasından sonra Sarkisyan, Gül'ün davetine icabet ederek, 14 Ekim 2009'da Türkiye-Ermenistan rövanş maçını izlemek üzere Türkiye'ye geldi. Bu gelişme, üst düzeyde siyasi temas imkanı sağlamasının yanı sıra, bağımsızlığını kazandığı günden bu yana Ermenistan'dan Türkiye'ye cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleşen ilk resmî ziyaret olması bakımından da önemliydi (daha önce Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan 1993'de Turgut Özal'ın cenaze törenine katılmak için gelmişti) ve bir süre için umutları canlandırdı.

Bu arada, Bursa'da stada, FİFA kuralları gereği Azerbaycan bayraklarının sokulmasına izin verilmemesi (*Zaman*, 14.10.2009), Azerbaycan'la yeni bir gerginliğe yol açtı. Azerbaycan bayraklarının çöpe atıldığı yolunda basında asılsız haberler çıktı (aslında, sokulmak istenen bayraklar toplanmış ve üstünde WC'nin yönünü gösteren bir yazı olan bir kutuda biriktirilmişti; sonradan bir polis memuru bu yüzden açığa alındı. *Radikal*, 25.10.2009). Azerbaycan buna, 17 Ekim'de Bakü'deki Türk Şehitliğinde bulunan 10 bayrak direğini sökerek ve Bakü Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği önündeki Türk bayrağını indirerek karşılık verdi. Bunun üzerine Türkiye 21 Ekim'de Azerbaycan'a nota verdi. Ertesi gün toplantı için Bakü'ye giden Davutoğlu, bir soru üzerine, "Azerbaycan için can veren şehitlerimiz[i], bu şehitlerin gölgesinde uyuduğu bayraklarımız[ı] ve o şehitler için fatiha okunmak üzere yapılmış olan Şehitlik Camisini biz Azerbaycan halkının onuruna emanet ettik" dedi (*NTV-MSNBC*, 22 Ekim 2009).

Gerginlik, Azerbaycan'ın "tamir için" sökülen direkleri geri dikmesi ve Müşavirlik önündeki bayrağın yeniden göndere çekilmesiyle aşılırken, Türkiye de aynı gün protokolleri Meclis'e taşıdı. Davutoğlu konuşmasında, Türkiye-Ermenistan normalleşmesine paralel olarak Kafkasya'da genel bir normalleşme zemininin oluşmasını, yani Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ihtilafın çözüme kavuşturulmasını hedeflediklerini vurguladı.

Bursa'da tarihi maç

Bursa Atatürk Stadı'ndaki maçı birlikte izleyen Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ve Cumhurbaşkanı Gül samimi görüntüler sergiledi.

Dostluk galip geldi

Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a gitmesinin ardından izlediği maçın Bursa'daki rövanşı da Türkiye-Ermenistan dostluğu için bir adım oldu. Maç öncesi Sarkisyan'la görüşen Gül, "Tarih yazmıyoruz, tarih yapıyoruz" dedi. Sarkisyan karşılaştığı zorluklara göğüs gerdiğini söyledi.

Görüşme sonrası birlikte maçı izleyen iki lider burada da samimi pozlar verdi. İsviçre'de iki ülke arasında protokoller imzalanırken bir araya gelen İsviçre, Ermenistan ve Türkiye'nin dışişleri bakanları Calm-Rey, Nalbandyan ve Davutoğlu da tribündeydi.

Tribünlerde bir grup gazeteci Hrant Dink'i anan pankart açarak sürpriz yaptı.

Hrant Dink'in ülkesi...

Azerbaycan bayraklarına izin verilmemesi küçük gerilimlere yol açsa da gün olaysız bitti. Yan yana duran bayraklar ve 'Hrant'ın ülkesine hoş geldiniz' pankartıyla barış mesajı verildi. Aynı zamanda 'Terim'i uğurlama' anlamı taşıyan maçı Milliler, 2-0 kazandı.

Radikal, 15.10.2009.

Yeni Şafak, 22.10.2009.

Buna rağmen, protokollerin TBMM'ye sunulması sonrasında süreç büyük ölçüde dondu. İmzadan sonra her iki taraf da Zürih'de yapamadıkları açıklamaları ve protokollerin kendileri için ne ifade ettiğini kendi kamuoylarına açıklama çabası içine girdiler. Türkiye'de hükümet, protokolleri, bir taraftan Ermenistan sınırını düzenleyen 1921 Moskova ve Kars antlaşmalarını destekleyen metinler olarak gördüğünü açıklarken, diğer taraftan, metinlerde açıkça ifade edilmemiş olan Azerbaycan bağlantısını vurgulamaya çalıştı. Metinleri Meclis'e sunuş konuşmasında Davutoğlu, protokollerle, "Türkiye'den toprak talebinde bulunduğu gibi iddiaların hukuken herhangi bir geçerliliği kalmadığının Ermenistan tarafından teyit edildiğini" ve protokollerin hedefinin "Türkiye'ye dönük olarak tek taraflı oluşturulan hafızanın adil bir biçimde şekillendirilmesi" olduğunu söyledi. Böylece bir anlamda, Ermenistan'ın soykırım söyleminden de vazgeçeceğini ima etti. Ayrıca, hükümetinin, Azerbaycan'ı ve D. Karabağ sorununun çözümünü süreçten bağımsız görmediğini vurguladı ("Ermeni Protokolü Meclis'te", *Hürriyet*, 21.10.2009). Muhalefet partileri genel olarak metinlerin zamanlamasının doğru olmadığını savundular ve Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sorgulayan politikaları değişmedikçe bu ülkeyle diplomatik ilişki kurulmasına ve Azerbaycan topraklarının işgali sona ermeden de sınırların açılmasına karşı olduklarını belirttiler.

Ermenistan'da da iç siyaset fazla bir ilerlemeye müsaade etmedi. Sarkisyan yönetimi, yasa gereği protokolleri parlamentoya gitmeden incelemesi gereken Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin 12 Ocak 2010'da açıkladığı kararla zor durumda kaldı. Mahkeme, protokollerin parlamento tarafından onanmasına onay verdiyse de, iç dengelere oynadı ve gerekçenin 5. maddesinde, protokoller çerçevesinde atılacak adımların "Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin 11. maddesiyle çelişemeyeceğini" belirtti.

Bu 5. madde, protokollerin onanmasına verilen onayı değiştirmiyordu. Fakat Türkiye, Bağımsızlık Bildirgesinin 11. maddesinde yer alan, *"Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesinde ve Batı Ermenistan'da gerçekleşen 1915 soykırımının tanınması için uluslararası alanda gösterilecek çabaları desteklemektedir"* şeklindeki ifadenin, protokoller çerçevesinde kurulması planlanan bağımsız Tarihçiler Komisyonunu anlamsızlaştırdığını düşünerek tepki gösterdi. Ayrıca, mahkeme kararının 4. maddesi, protokollerin sadece iki ülke arasında geçerli olduğunu ve herhangi bir üçüncü tarafla ya da imzacıların bir üçüncü tarafla olan ilişkileriyle birlikte düşünülemeyeceğini söylüyordu. Türkiye'nin bu ifadelere tepkisini 18 Ocak 2010'da Davutoğlu, "Gerekçeli kararda, protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümler zikredildiği tespit edilmiştir. Bu karar, söz konusu protokollerin müzakere gerekçesini ve protokollerle hedeflenen temel amacı sakatlamaktadır. Bu yaklaşım tarafımızdan kabul edilemez..." diyerek dile getirdi (http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa, 18.01.2010).

Davutoğlu Sarkisyan'la, uluslararası bir toplantı vesilesiyle 24 Şubat 2010'da tekrar bir araya geldi. Görüşmede, iki ülke arasındaki normalleşmenin ve diyalogun sürdürülmesine karar verildi. Fakat ertesi gün Ermenistan Parlamentosu, cumhurbaşkanına, imzaladığı uluslararası anlaşmalardan imzasını çekme yetkisi veren bir kararı kabul etti. Bu yine Türkiye'nin tepkisine ve samimiyetsizlik suçlamalarına neden oldu. Süreç, 4 Mart 2010'da ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyo-

nu'nun kabul ettiği soykırım karar tasarının ardından Türkiye'nin yaptığı sert açıklamalar ve artık protokollerin geri çekilmesi aşamasına gelindiği hususunda Ermenistan'da yapılan açıklamalarla daha da zora girdi.

KOMEDİ GİBİ BİR OYLAMA

ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'ndeki 'Ermeni Soykırımı' tasarısının canlı yayınlanan oylamasını, Türk halkı ibretle izledi

OYLAMA UZATILDI

BERMAN'IN AYAK OYUNU

ANKARA'NIN ÖFKESİ

EVET 23 HAYIR 22

GÜL: KARARIN TÜRK HALKI NEZDİNDE İTİBARI YOK

BAŞKAN OBAMA'NIN TELKİNLERİ YETMEDİ

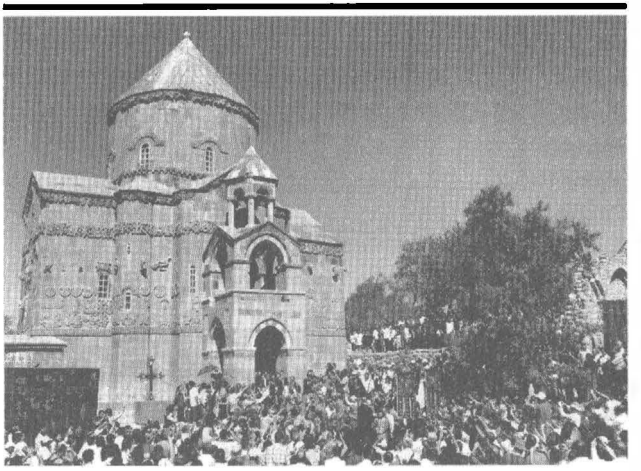
Sabah, 05.03.2010.

Bu arada Başbakan Erdoğan'ın BBC'ye verdiği bir demeçte, Ermenistan Parlamentosu ve ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonunun kararlarına tepki olarak Türkiye'de yaşayan Ermenileri hedef alması, Türkiye'de ve uluslararası alanda tepki çekti. Erdoğan şöyle demişti: "Ülkemde, yüz yetmiş bin Ermeni var; bunların yetmiş bini benim vatandaşımdır. Ama yüz binini biz ülkemizde şu anda idare ediyoruz. Eee ne yapacağım ben yarın, gerekirse bu yüz binine hadi siz de memleketinize diyeceğim, bunu yapacağım. Niye? Benim vatandaşım değil bunlar. Ülkemde de tutmak zorunda değilim. Yani şu anda bizim bu samimi yaklaşımlarımızı bunlar, bu tavırlarıyla ne yazık ki olumsuz istikamette etkiliyorlar, bunların farkında değiller". ("Erdoğan: 100 bin Ermeni göçmeni sınırdışı edebiliriz", *BBC Türkçe*, 16.03.2010; "Erdoğan 'yasadışı' Ermenileri hedef gösteriyor", *Libération*, 19.03.2010). Diaspora basınında ise bu tehdit yeni bir tehcir olarak nitelendirildi ("Erdoğan Ermenileri sınırdışı etmekle tehdit ettiği için eleştiri yağmuru altında", *Nouvelles d'Arménie*, 19.03.2010). Başbakan, gelen tüm eleştirilere ve özür dilemesi yönündeki baskılara rağmen sözlerinin arkasında durmayı tercih etti.

Tüm bu gelişmelere rağmen, süreci en azından hayatta tutabilmek için ABD'den gelen baskılar sonucunda ve yaklaşmakta olan 24 Nisan öncesinde birşeyler yapmak amacıyla, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu Erivan ve Bakü'ye giderek Başbakan Erdoğan'ın mesajlarını iletti. Ardından Erdoğan ile Sarkisyan, 12-13 Nisan 2010'da Washington'da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi öncesinde bir araya gelerek sürecin devam ettiğini açıkladılar.

Takip eden dönemde sonuç alıcı herhangi bir siyasi adım atılamadıysa da, Erdoğan-Sarkisyan açıklamasının ardından süreç sembolik ve ilişkilerde yumuşama yaratacak adımlarla sürdürülmeye çalışıldı. NATO tarafından Ermenistan'da 11-17 Eylül 2010'da düzenlenen insani yardım tatbikatına Türkiye'nin katılması buna örnek verilebilir. Basında, tatbikat sırasında Türkiye sınırının tatbikata katılan araçlar için geçici olarak açılabileceği ihtimalinden söz edildiyse de (*Radikal*, 14.07.2010), Dışişleri Bakanı Davutoğlu 25 Ağustos'ta, geçici de olsa sınırın açılmasının sözkonusu olmadığını söyledi (http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=126692).

Öte yandan, Türkiye ve Ermenistan'dan 65 genç müzisyenin oluşturduğu Türkiye-Ermenistan Gençlik Senfoni Orkestrasının Temmuz'da İstanbul'da verdiği konser iki ülke halklarını yakınlaştıran bir etkinlik oldu. Van'ın Ahtamar adasında restore edilerek müze yapılan Surp Haç kilisesi ibadete açılıp, 19 Eylül 2010'daki ayin

Ahtamar Kilisesi, Eylül 2010. Kaynak: http://ditord.files.wordpress.com/2010/09/a5b4e0ab-7066-4cb4-9091-64ff77cd9c48.jpg

için şehirdeki otellerin tümü dolunca, kalacak yer bulamayanlar kamu tesislerinde misafir edildi. "Van'a Gelecek Ermenilere Evimizi Açıyoruz" kampanyası başlatan *Şehrivan* ve *Van Times* gazetelerine 4.000'e yakın aile başvurdu (*Sabah*, 11.07.2010). Müze açılırken, üzerine haç konmamış olması Ermenilerden eleştiri getirmişti. Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, kiliseye haç da asılabilmesi için Van Tabiat ve Kültür Varlıklarını Koruma Kurulundan karar çıktığını açıkladı. Haç, Ekim 2010'da takıldı.

Tüm bu iyi niyet adımlarına rağmen, 2011 sonuna gelindiğinde, protokoller konusunda ilerleme sağlanamamış ve resmî ilişkiler büyük ölçüde, protokol görüşmeleri öncesindeki gergin konumuna dönmüştü. Hatta, Ermenistan hükümetinin Türkiye karşıtı Diaspora politikalarına daha açık destek vermeye başlamasıyla birlikte, ilişkilerin büyük ölçüde donmuş olduğu da söylenebilirdi. Bu arada, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin 6 Ekim 2011'de Erivan ziyareti öncesinde ve sırasında 1915 olaylarıyla ilgili olarak kullandığı ifadeler, ilişkilerin daha da soğumasına yol açtı.

III) Türkiye'nin Kültür Politikaları ve KOA'daki Türk Okulları

Kültürel alanda bölgeye büyük ölçüde "Türklük" paydası temelinde bakan Türkiye, 1990'lar boyunca, ortak tarih kitabı yazmak, ortak dil oluşturmak gibi projeleri gerçekleştirmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştı. Önceleri Kültür Bakanlığı, ardından TİKA ve TÜRKSOY aracılığıyla kültürel girişimler yapılmıştı (bkz. TİKA'nın Yapılanması ve Görevleri kutusu, Cilt II ve Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) kutusu, s. 507). Devlet eliyle kurulan British Council benzeri tek bir yapılanma çerçevesinde çalışmak amacıyla, Mayıs 2007'de Yunus Emre Vakfı kuruldu. Devlet ve/veya çeşitli vakıflar tarafından bölge ülkelerinde daha önce kurulan Türk Kültür Merkezlerinden istenilen verim alınamamış, bunlar bürokratik rekabet nedeniyle büyük ölçüde işlevsiz kalmışlardı.

Türkiye'nin KOA coğrafyasına yönelik kültürel faaliyetleri içinde en kapsamlı ve uzun soluklusu, "Büyük Öğrenci Projesi" oldu. 1992-1993 ders yılında 3.000'i orta, 7.000'i yüksek öğretim öğrencisi olmak üzere toplam 10.000 öğrenciyi devlet bursluşu olarak Türkiye'ye getirme hedefiyle başlayan proje, sorunlara rağmen 2000'lerde de devam etti. Her yıl 1.500 burs kontenjanı KOA cumhuriyetleri ile dünyadaki

Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan kültür bakanları Haziran 1992'de İstanbul'da, "değişen dünya koşullarında Türk dili konuşan halkların manevi bütünleşmesini" amaçlayan bir niyet protokolü imzaladılar. Bunun ardından, TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma 12 Temmuz 1993'de Almatı'da imzalandı. Daha sonra, Rusya Federasyonuna bağlı Altay, Başkurdistan, Hakasya, Tataristan, Tıva ile KKTC ve Moldova Cumhuriyeti Gagauz Yeri Özerk Bölgesi de TÜRKSOY'a gözlemci üye statüsüyle katıldılar.

TÜRKSOY'un, 3 Ekim 2009'da kurulmasına karar verilen "Türk Konseyi"ne bağlanmasına ve 16-17 Ekim 2009'da da adının "Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı" olarak değiştirilmesine karar verildi. Bazı toplantılar ve az sayıda yayın faaliyeti dışında bir etkinliği görülmemektedir.

(M. Aydın)

Türk ve akraba topluluklar arasında paylaştırıldı ve 2009 sonuna kadar Türkiye'ye 29.000'in üzerinde öğrenci getirildi. Bunlardan 7.500 kadarı mezun olurken, 2010 itibariyle Türkiye'de 6.000 civarında öğrenci eğitim görüyordu. Milli Eğitim Bakanlığı'nca verilen sayılardan çıkan sonuç, başarının çok düşük düzeyde (%50'den az) olduğuydu.

TABLO 1
Büyük Öğrenci Projesi Kapsamında KOA Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Gelen Öğrencilerin Dağılımı (18.12.2009 itibariyle)

Ülke	Kontenjan	Kullanılan	Mezun	Halen okuyan	İlişkisi kesilen
Azerbaycan	4676	3664	1299	659	1706
Kazakistan	4625	3247	894	484	1869
Kırgızistan	4740	2597	620	606	1371
Özbekistan	3106	1783	287	19	1477
Türkmenistan	4896	3957	1485	566	1906
Toplam	22.043	15.248	4.585	2.334	8.329

(Tablo: M. Aydın) (Kaynak: MEB, Yurtdışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, http://yeogm.meb.gov.tr/)

Gerek burslulara ödenen para (2009 itibariyle lisans öğrencilerine 220 TL/ay), gerek eğitim ve yaşama şartları, Türkiye'ye gelen öğrencilerin çoğunluğunu tatmin etmedi. Ayrıca, gerekli anlaşmalar zamanında yapılmadığı için, Türkiye'de 4 yıl KOA'da ise 5 yıl olan yüksek öğretim süresinin denkliği sağlanamadığından, Türkiye'de başarılı olup mezun olan öğrencilerin bir kısmı da kendi ülkelerine döndüklerinde mağdur oldular. Bu nedenlerle, bu gençleri Türkiye için kazanma veya en azından Türkiye'ye yakınlıklarını sağlama umudu büyük ölçüde suya düştü. Böylece, bu tür büyük projelere girişirken sadece iyi niyetin yeterli olmadığı, maddi ve organizasyonel alt yapı gerektiği ortaya çıktı.

Türkiye'deki Cemaat ve Vakıfların Girişimleri

Öte yandan, Türkiye bu ülkelerde özel sektör ve devlet eliyle eğitim kurumları açarak da etkin olmaya çalıştı (ayrıca bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'da Türk Özel Öğretim Kurumları** kutusu, Cilt II). Bu kurumlardan özel statülü iki üniversite (Kaza-

kistan'da Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi ve Kırgızistan'da Manas Üniversitesi) dışındakilerin faaliyetleri sınırlı kaldı. Türkiye'den ÖSYM'nin yaptığı sınavlarla öğrenci alan bu üniversitelerde bugüne kadar 2.500 civarında Türkiyeli öğrenci eğitim gördü. Üniversiteler dışında MEB, 10 ilköğretim okulu ile 7 kursta çalışan 257 Türkiyeli öğretmen ve idareciyle bölgede halen faaliyettedir. Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin dil ve kültürlerinin geliştirilmesi kapsamında Türkiye'den öğretmenler yaklaşık 50 okulda 5.000 civarında öğrenciye Türkçe dersi vermektedir. Kırgızistan'da da 2001-2002 öğretim yılından itibaren pilot seçilen üç okulun 5. sınıflarında Türkçe öğretimi başlatılmıştır.

KOA'da ayrıca, çeşitli özel veya tüzel kişilerce farklı amaçlarla kurulmuş çok sayıda eğitim kurumu mevcuttur. Örneğin, Türkiye Diyanet Vakfının desteğiyle Türkmenistan'da Mahdumkulu Üniversitesi bünyesinde ilahiyat fakültesi açılmıştır. Özel sektörün bu ülkelerde faaliyet gösteren 15 yüksekokulu ve 157 lisesi bulunmaktadır. Özel kuruluşlar arasında en aktif olan Fethullah Gülen Cemaatine mensup kişiler ve ticari firmalar, 7 ülkede yaklaşık 95 lise veya ilköğretim okulu, 4 üniversite ve çok sayıda eğitim veya dil merkezi kurmuştur. Bugüne kadar 45.000'den fazla öğrenciye eğitim verdiği tahmin edilen bu kurumlar hakkında elde tam ve sağlıklı veriler yoktur. 2009 sonu itibariyle faaliyet gösterenler şu şekilde sıralanabilir: Kazakistan'da KATEV Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfına bağlı 28 Kazak-Türk Lisesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1 İktisat Koleji (Taraz'da), 1 ilkokul, 1 Uluslararası Okul, 5 kurs ve eğitim merkezi; Azerbaycan'da Çağ Eğitim-Öğretim İşletmelerine bağlı Uluslararası Kafkas Üniversitesi, 10 lise, 1 ilköğretim okulu, 1 gimnazyum ve çeşitli konularda eğitim veren 11 kurs; Kırgızistan'da Sebat Eğitim Kurumları bünyesinde Atatürk-Alatoo Üniversitesi, 14 lise, Uluslararası "Silk Road" Okulu, "Secom" Dil, Bilgisayar Merkezi ile Oş ve Bişkek kentlerinde öğrenci yurtları; Tacikistan'da Şelale Eğitim Kurumları bünyesinde 13 okul; Türkmenistan'da Başkent Eğitim Şirketi bünyesinde Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi, 20 Türkmen-Türk Lisesi; Özbekistan'da 1 ve Gürcistan'da 3 okul.

Cemaat ayrıca, Diyalog Avrasya Hareketi çerçevesinde toplantılar düzenlemekte, Türkçe ve Rusça yayınladığı Diyalog Avrasya (DA) dergisi vasıtasıyla, Avrasya coğrafyasının önde gelen şahıslarının görüşlerine yer vermektedir.

Bu grubun dışında, Türkiye'de 1980'de kurulmuş olan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfının da (TDAV) bölgede eğitim girişimleri olmuştur. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (Bakü) bünyesinde Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Türkmenistan Azadi Üniversitesi (Aşkabat) bünyesinde Türk Dili bölümü, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi (Celalabad) çatısı altında Sosyal Bilimler ve Eğitim Fakültesi ile İşletme Fakültesi, Kazakistan Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır. TDAV'ın ayrıca Türk kültür merkezleri, Kazakistan'da farklı üniversitelerde açtığı 8 Türk Dili bölümü ile Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan'da (Türk Dünyası Kentav Atatürk Lisesi ve Kızılorda Türk Dünyası Korkutata Lisesi) açtığı ve Türkçe eğitim veren 4 lisesi mevcuttur.

Değerlendirme

Buna rağmen, Türkiye'nin KOA'ya yönelik eğitim faaliyetlerinde büyük bir başarıdan söz edilemez. Bunun başlıca nedeni, bu ülkelerde Türkiye'ye ve dolayısıyla

Türkçeye ilginin giderek azalmasıdır. Türkçe ile eğitim Türkiye'de bile tercih edilmezken, başka ülkelerde bu dilde eğitim yapmak gittikçe zorlaşmaktadır. İngilizce eğitim veren Türkiye okulları ise, bölgenin bazı ülkelerinde bu okulların dinsel imajları nedeniyle sorunlarla karşılaşmakta, hatta bir kısmı kapatılmaktadır. Bu yönüyle de bunlar, Türkiye'nin kültürel çabalarına destek olmaktan çok, yurt dışındaki Türkiye imajına bir ölçüde zarar vermektedirler.

Latin alfabesi konusunda işbirliği için daha ilk yıllarda atılan adımlar, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın, 13 Nisan 1993'de Türkmenistan'ın ve 6 Mayıs 1995'de de Özbekistan'ın bu alfabeye geçtiklerini ilan etmeleriyle meyvesini vermişti (bkz. Ortak Türk Alfabesi kutusu, Cilt II). Kasım 1991'de kabul edilen ortak Türk alfabesini Azerbaycan 1 harf, Türkmenistan 6 harf, Özbekistan ise 5 harf değişikliğiyle kabul etmişlerdi. Kazakistan da 2006'da, Ocak 2010 sonunda Latin alfabesine geçme kararı aldı. Belirli ölçüde farklı harfler kullanılması zorluklar doğursa da, bu ülkelerin Türkiye'nin de kullandığı alfabeye geçmeleri, uzun vadede, kültür politikaları ve bölge halkları arasında iletişimi geliştirmek açısından önemliydi.

Fakat, aradan geçen sürede esas sorunun alfabe değil, yıllar içinde farklılaşmış diller olduğu anlaşıldı. Türkiye uzun yıllar boyunca, ortak Türk etnisitesi kavramına dayanan bir iddiayı, yani KOA halklarının Türkçenin farklı lehçelerini konuştuklarını ileri sürmüştü. Bu tutum bu halkları rencide etti. Sadece Azerbaycan'da, yoğun bir şekilde izlenmeye başlanan Türkiye TV kanalları, ülkenin dili ve daha da önemlisi Türkiye Türkçesinin bu ülkede anlaşılabilirliği üzerinde etkili oldu. Zaten bunlar içinde Türkiye'dekine en yakın Türkçenin konuşulduğu ülke, Azerbaycan'dı.

TRT Kurumu 1991'de TRT-Int(ernational) ve TRT-Avrasya kanallarını oluşturarak KOA cumhuriyetlerine ulaşmak istediyse de; yayın yaptığı bölgede yüksek izlenme saatlerinde yayın zamanı alamaması, Türkçe yayın dilinin anlaşılamaması, programların o ülkeler insanının beğenisini kazanmaması gibi nedenler yüzünden fazla başarılı olamamıştı (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü, Cilt II, 1990-2001 dönemi). 2010 itibariyle *TRT Avaz* ve *TRT Türk* olarak iki ayrı kanaldan yayın yapılmakla birlikte, Azerbaycan dışında Türkiye televizyonları pek izlenmemektedir. Türkiye basını da KOA'da etkili değildir. Yerel dillerde (Azeri, Kazak, Kırgız ve Türkmen) yayınlandığı için sadece *Zaman* gazetesi ilgi çekmektedir.

Atatürk Kültür Merkezi tarafından 1994'ten beri yayımlanan *Bilge* dergisi.

Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDTYK) bünyesindeki Atatürk Kültür Merkezi, "Türk Dünyası" sempozyumlarının yanı sıra, 1994'den beri "Türk Dünyası"na odaklanan *Bilge* dergisini yayımlamaktadır. Bunların dışında ku-

rum, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi çerçevesinde 2001-2007 arasında 9 ciltlik Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi, 8 ciltlik Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi ve 9 ciltlik Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi hazırlamıştır. 1995-2005 arasında gerçekleştirilmesi planlanan "Türk Kültürünün Çevre Kültürlerle Etkileşimi Projesi" ise yürümemiş ve 2003'de durdurulmuştur. Yine AKDTYK çatısı altındaki Türk Tarih Kurumu da ilgili olduğu konularda kitaplar yayımlayarak araştırmalara destek vermekteyse de, kurumun doğrudan KOA ile ilgili projelere yöneldiği söylenemez. 1990'larda Kafkasya ve Orta Asya kolları gibi çalışma grupları kurulmuş, fakat bunların verimli çalışmaları mümkün olmamıştır. Kurum son yıllarda daha çok, bünyesinde oluşturduğu Ermeni Araştırmaları Masasının çalışmalarıyla ilgilenmektedir.

Bunlar dışında, 1991'de kurulan "Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı" (TÜDEV), bağımsız "Türk cumhuriyetleri" ile dost ve akraba topluluklar ve sivil toplum girişimlerinin davet edildiği "Türk Devlet ve Toplulukları Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları"nı 1993'de başlatmıştır. Dönem sonuna kadar 11 kurultay düzenlenmiştir.

TİKA, TÜRKSOY, Başbakanlık AKDTYK gibi resmî kurumların ortak kültürel değerler yaratma gayretlerinin hedef ülkelerde pek sonuç verdiği söylenemez. Bunlar daha çok, Türkiye'de KOA'yla ortak bir "Türklük" bilinci oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, yarı resmî veya özel kurumların (dernek-vakıf) kültürel faaliyetlerinde bazı başarılara işaret edilebilirse de, bunlar da dar bir çevreyi aşamamıştır. Şüphesiz, ilişkilerin başladığı dönemle karşılaştırıldığında, her iki yönde de halkların birbirini daha çok tanıdığı ortadadır. Fakat, harcanan emek ve paraya karşılık, Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik kültür politikalarında istenilen düzeyde bir başarı elde edildiğinden söz etmek mümkün değildir.

IV) Ekonomik İlişkiler

KOA bugüne kadar, Türkiye dış ticareti açısından önemi giderek artmakla birlikte, iktisadi açıdan hâlâ yeterince faydalanılamayan bir coğrafya olarak kalmıştır. Oysa Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılayan petrol ve gaz üreticileri olarak, tüm bölge ülkeleri ise Türkiye'nin ihracat pazarları olma açısından önemlidir. Ayrıca, Türkiyeli yatırımcıların bu ülkelerdeki girişimleri ve son yıllarda özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'dan Türkiye'ye yönelen yatırımlar da önemli hale gelmiştir.

Avrasya coğrafyasındaki ülkelerin hizmet sektörü ile ulaştırma, haberleşme, lojistik ve perakende ticaret alanlarındaki zayıflıkları dikkate alındığında, Türkiye ancak bu sektörlerde hizmetlerini genişlettiği ölçüde önemli bir ihracat potansiyeli yakalayabilecektir. 2000'den itibaren Türkiye bölgeye ihracatında 1990'lara nazaran daha iyi bir performans sergilemiştir. Bölgeyle ticaret, enerji ithalinden dolayı açık vermektedir. Ayrıca, bu dönemde Türkiye'nin genel ihracatındaki keskin artış içerisinde bölgenin payı yetersiz kalmış, bölgeyle ticaret hâlâ kurumsallaşamamıştır.

TABLO 2
Özel Ülke Grupları ile Ticaret (milyon $)

	2008		2009		2010		2011	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
AB - 27	63.390	74.802	47.013	56.588	52.659	72.215	57.178	83.439
OECD	70.472	102.902	55.832	75.144	61.468	99.349	65.376	116.554
EFTA	3.262	6.218	4.336	2.781	2.417	4.002	1.648	5.526
KEİ	20.867	45.632	12.273	28.299	14.463	33.583	16.177	35.081
İKÖ	32.597	29.179	28.627	17.970	32.503	27.944	33.496	29.229
ECO	6.248	13.221	5.948	7.010	7.617	13.291	8.425	16.142
BDT	13.938	42.614	7.957	26.045	10.295	30.586	12.186	29.896
KOA*	4.924	4.951	4.288	3.266	4.850	5.183	6.049	4.077

(*) Toplam verilen sayılarda Ermenistan'a ait olanlar tahminidir.

(Tablo: M. Aydın) (Kaynak: *Türkiye İstatistik Kurumu*, http://www.tuik.gov.tr)

Öte yandan, Türkiye'nin bölgeyle ekonomik ilişkileri, enerji haricinde dış ticaret açısından olumlu fakat yetersiz bir dengeye işaret etmektedir. Petrol ve doğalgaz ithalat rakamları dışarıda tutularak hesaplama yapıldığında, komşularıyla ticaret dengesinde 2001'den itibaren Türkiye'nin lehine bir ticaret fazlası vardır. 1992'de 305.000.000 Dolar olan Türkiye-KOA ticaret hacmi 2011'de 10 milyar Dolar'a ulaşmıştır.

Kafkasya'da Azerbaycan, Orta Asya'da ise Kazakistan ve Türkmenistan Türkiyeli firmalar için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu üç ülke, hidrokarbon ticaretiyle elde ettikleri gelirlerin ekonomik etkisini 1995'ten itibaren görmeye başlamışlardır. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın buradan elde ettikleri gelir yıllık 3 milyar Dolar'ı, Kazakistan'ınki ise 5 milyarı geçmiştir. Pek çok doğal kaynak ihracatçısı gibi, bu üç ülkede de inşaat ve alt yapı yatırımları ile tüketim ve hizmetler hızla büyümüştür. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan KOA'ya yönelik Türkiye ihracatının yaklaşık %90'ını almaktadır. Türkiye'nin bu ülkelerin ithalatındaki payı ise Azerbaycan için %12, Kazakistan için %3, Türkmenistan için %8'dir. Oranlar küçük gözükse de Türkiye Azerbaycan'ın dış ticaretinde birinci, Kazakistan'ınkinde Rusya ve Çin'den sonra üçüncü sıradadır.

1990-2001 dönemi anlatılırken ifade edildiği üzere, SSCB'nin dağılmasını takiben KOA'da Türkiye için ekonomik açıdan yeni bir fırsat coğrafyası ortaya çıkmıştır. Bu

TABLO 3
Türkiye-KOA Ticaret Hacmi (milyon $)

Ülkeler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Kazakistan	465	210	364	501	798	1.019	1.691	2.364	3.223	1.981	3.284	2.694
Kırgızistan	23	24	42	52	88	104	160	226	239	172	160	210
Özbekistan	168	126	169	238	324	413	592	839	918	692	1.144	1.195
Tacikistan	21	29	52	86	104	94	190	261	324	234	427	457
Türkmenistan	218	177	216	294	391	341	471	737	1.052	1.272	1.525	1.753
Azerbaycan	326	303	296	438	539	800	1.036	1.377	2.596	2.153	2.415	2.085
Gürcistan	287	271	241	429	506	575	753	936	1.523	1.047	1059	1.260
Toplam	1.508	1.140	1.380	2.038	2.750	3.346	4.893	6.740	9.875	7.551	10.014	9.954

(Tablo: M. Aydın) (Kaynak: *Türkiye İstatistik Kurumu*, http://www.tuik.gov.tr

çerçevede Türkiye'nin yeni bağımsız ülkelerle ticareti hızla artmıştır. Örneğin, SSCB ile dış ticareti 1991'de toplam 1.708.000 Dolar'ken, eski Sovyet cumhuriyetleriyle ticaret hacmi 1993'de 3.329.000 Dolar'a yükselmiştir. Fakat eski SSCB coğrafyasında Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı Rusya olmaya devam etmiştir (bkz. Rusya Federasyonuyla İlişkiler bölümü).

Orta Asya ülkeleriyle ticari ilişkilerin ilk yıllarında Türkiye'nin en önemli ticari ortağı Özbekistan, 1995'den sonra da Kazakistan'dır. Özbekistan-Türkiye ticaret hacmi, siyasi ilişkilerdeki olumsuz gelişmeyi takiben 1999'dan itibaren ciddi olarak daralınca, 2000'lerde Türkmenistan Özbekistan'ın yerini almış ve Türkiye'nin bölgedeki en önemli ikinci ticari ortağı olmuştur. Kırgızistan ve Tacikistan ise ikincil konumda kalmıştır.

Türkiye'nin bölge ülkelerinden ithalatı, kısa dönemli düşüşleri saymazsak, 2000'lerde istikrarlı bir artış göstermiştir. 1998'e kadar Türkiye net ihracatçı iken, bu tarihten sonra, Türkiye'nin bölgeden ithalatı giderek artmış ve 2010 itibariyle neredeyse ihracatıyla başa baş bir konuma gelmiştir. Bölge ülkeleri için Türkiye'ye ihracat, ekonomilerinin dış dünyaya açılması ve döviz girdisi açısından önemliyken, Türkiye için özellikle enerji ürünleri temini açısından önemlidir. Türkiye'nin bölgeden yaptığı ithalat içinde en büyük payı 1996'ya kadar Türkmenistan, bu yıldan sonra Kazakistan almıştır. Türkiye'nin bölge ülkelerinden ithalatı tarımsal ham maddeler, yiyecek maddeleri, demir, çelik ve diğer metaller ile enerji ürünleridir.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla 1992'de başlattığı Türk Eximbank kredileri, geri ödemelerinde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle 1990'ların sonunda imzalanan Borç Erteleme Anlaşmalarıyla 2020'lere kadar uzanan yeni ödeme takvimlerine bağlanmıştır. Buna rağmen sorunlar devam edince bu kredilerin önemli bir kısmı hibeye dönüştürülmüş ve 2005'den itibaren yeni kredi açılmamıştır.

1990'larda Tacikistan'da meydana gelen iç gerginlikler nedeniyle bir türlü geliştirilemeyen Türkiye-Tacikistan ekonomik ilişkileri, Eylül 2000'de ilki yapılan Karma Ekonomik Komisyon çalışmalarıyla gelişmeye başlamış, uzun vadeli işbirliği öngören anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye, Tacikistan'daki demir ve karayollarının modernleştirilmesi ile kimi havaalanlarının geliştirilmesine yardım etmeyi de üstlenmiştir. Türkiye'den gidenlerin Tacikistan'da alışveriş merkezleri ve dükkanlar açması, Tacik firmalarının da Türkiye'deki serbest ticaret bölgelerinde çalışabilmeleri sağlanmıştır. Erdoğan'ın Ekim 2003'deki ziyaretinden sonra, iki ülke arasında vizesiz seyahat yapılmasını, madencilik ve tekstil sektörlerinde ortaklık kurulmasını öngören anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye vatandaşları Kazakistan'da vizeden tamamen muafken, Kırgızistan'da 30 güne kadar vizeden muaftırlar. Özbekistan ve Türkmenistan'la ise sınırda vize alma usulü uygulanmaktadır.

Türkiye'nin Kafkas ülkeleriyle ticaretine bakınca, Ermenistan bir kenara bırakıldığında, ticaret hacminin beklenildiği kadar büyük olmadığı görülmektedir. Yine de Türkiye, 2008 sonu itibariyle 1,5 milyar Dolar'ı geçen hacimle Gürcistan'ın en büyük ticari ortağıdır. Bu ticaret 2003'ten itibaren dört yılda üç katına ulaşmış ve Aralık 2006'da iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye aynı zamanda 2007 itibariyle 200.000.000 Dolar'lık doğrudan yatırım ve 350.000.000

Dolar'lık müteahhitlik hizmetiyle de Gürcistan'daki en büyük ikinci yabancı yatırımcı ülkedir. Sarp/Sarpi gümrük kapısının yenilenmesi de geçişleri hızlandırarak ticarete katkıda bulunmuştur.

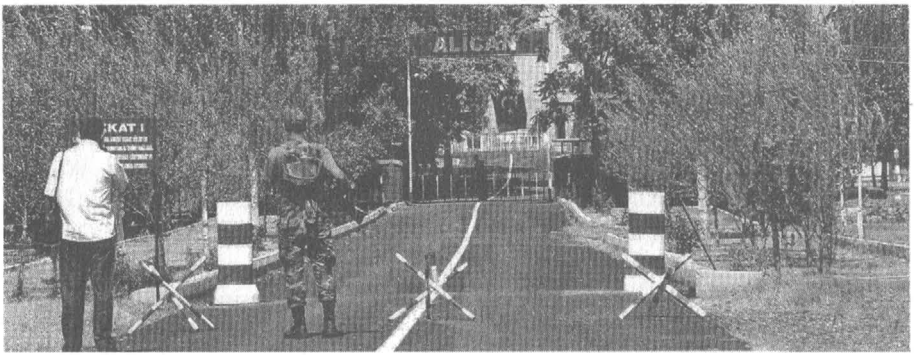
Gürcistan'a yönelik ihracata, doğrudan ticaret yapılamayan Ermenistan'a yönelik mal satışı da dahildir. Miktarını tam olarak tespit etmek mümkün değilse de, bunun yılda ortalama 150.000.000 Dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. İki ülke arasındaki ticarette kullanılan Poti, Batum ve Sohum (Abhazya) limanları, Gürcistan'ın yanı sıra, Türkiye'nin transit ticaretinde Ermenistan, Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetlerine de açılım sağlamaktadır.

İki ülke arasında ekonomik ilişkilerin daha da gelişmemesinin başlıca nedenleri arasında; ulaşım alt yapısının yetersizliği, güvenlik sorunları, kara ulaşımına ilişkin ücretsiz geçiş belgeleri alma zorluğu ve farklı bölgelerde farklı ödemelerin gerekmesi gibi sorunlar mevcuttur. Bunun yanı sıra, gelişmemiş bankacılık ilişkileri, gümrüklerden kaçak giren malların iç piyasada satılmasının engellenememesi gibi faktörler de vardır. Aslında, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine engel olan en önemli unsur, Gürcistan'ın artık neredeyse sürekli hale gelmiş olan siyasi istikrarsızlığıdır. Özellikle, Ağustos 2008'de Rusya ile Gürcistan arasında çıkan çatışmanın yarattığı istikrarsızlık ortamı Türkiye-Gürcistan ekonomik ilişkilerine de yansıdı ve 2008'de 1,5 milyar Dolar'ı aşan ticaret hacmi 2009 ve 2010'da 1 milyar Dolar seviyesine geriledi; fakat 2011'de yeniden artış eğilimine girdi.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler ise, Ocak 1993'te imzalanan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması kapsamında karşılıklı olarak tanınan "en kayrılan ülke" statüsü çerçevesinde hayli ilerlemiş ve Türkiye 2007'den itibaren Azerbaycan'ın en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. Böylece, 2000'de Türkiye'nin Azerbaycan'a 230.400.000 Dolar olan ihracatı 2010 itibariyle 1,6 milyar Dolar'a ulaştı, 2000'de 95.600.000 Dolar olan ithalatı ise 2010'a gelindiğinde 861.131.000 Dolar'a çıktı. Azerbaycan ile ticaret Türkiye'nin toplam ticaret hacminde gerek ihracat gerek ithalatta %1'in altındadır. Fakat Dış Ticaret Müsteşarlığı 2008 verilerine göre Türkiye, Azerbaycan'ın ithalatında Rusya'dan sonra %12'lik bir payla ikinci sıradadır. Mutlak rakamların beklendiği kadar artmamış olmasında; Azerbaycan gümrüklerinin yetersizlikleri, katma değer vergisinin ithalata denk düşen değerlerden mahsup edilememesi, yurt dışına para transferinde karşılaşılan güçlükler, perakende sektöründe uygulanan vergi sisteminin faturasız işlemleri teşvik ederek rekabet edilebilirliği azaltması gibi sorunlar etkilidir.

Türkiye firmalarının Azerbaycan'daki doğrudan yatırımları 2000'lerde artarak, 2009 itibariyle 4,5 milyar Dolar'a ulaşmıştır. Enerji dışı alanlara yapılan yabancı yatırımlarda Türkiye kökenli sermaye yaklaşık 2,2 milyar Dolar'la birinci sıraya yerleşmiştir. Benzer şekilde, Azerbaycanlı işadamlarının Türkiye'deki yatırımları da artmıştır.

Sınırların kapalı olduğu Ermenistan'la ticarete gelince, iki ülke arasındaki dolaylı ticaret hacmi, hükümetler dışı bir kuruluş olan Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi ve Uluslararası Kriz Grubuna göre, 1993'deki 4.500.000 Dolar'dan 2008'de 200.000.000 Dolar'a yükselmiştir (*International Crisis Group, Rapor No. 199*). Ticaretin büyük kısmını Türkiye'den Ermenistan'a satılan mallar oluştururken, 2009 verilerine göre Ermenistan'ın dış ticaretinde Türkiye % 4,5'luk paya ulaşmıştır.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki Alican Sınır Kapısı. Kaynak: http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Sinirlar_taninacak.htm?ArticleID=857

KOA ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin üzerinden yirmi bir yıl geçmesine rağmen, Türkiye ile bölge arasındaki ticaretin hâlâ mütevazı düzeylerde kalmasının temel nedeni bölge ekonomilerinin görece küçüklüğüdür. Ayrıca, bölge ekonomileri hâlâ SSCB döneminde belirlenen iş bölümünün etkilerinden tam anlamıyla kurtulmuş değillerdir. Bu da BDT ülkeleri arası ticareti zorlayan bir durumdur. Bir başka neden, bölge ekonomilerinin hizmet, sanayi üretimi ve bankacılık sistemlerinin gelişmemiş ve sorunlu olmasıdır. Orta Asya ülkeleri, dış ticaret kapasitelerini artırmak ve dünya ekonomisine entegre olmak için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri henüz tam olarak yapamamışlardır. Türkiye'nin bölge ülkelerine uzak olması ve doğrudan karayolu bağlantısının bulunmaması da önemli bir sorundur. Türkiye çıkışlı malların büyük ölçüde İran üzerinden TIR'larla taşınmakta oluşu hem fiyatı artırmakta, hem de siyasi sorunlarla birlikte zorluklara yol açmaktadır. Zorluk yaratan belli başlı diğer sorunların ve yetersizliklerin listesi uzundur: Vergi sistemlerinin karışıklığı ve ağırlığı, alacakların tahsilinde karşılaşılan sorunlar, bankacılık hizmetlerinin gelişmemiş olması, icra-iflas hukukunun zayıflığı, çalışma lisansı ve çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarının bulunmaması, gümrüklerdeki uygulamalar, nakliyecilerin karşılaştığı finansman ve taşımacılık sorunları, yan sanayinin gelişmemiş olması, bakım-onarım servis hizmetlerinin yetersizliği, kambiyo rejiminin katılığı, haberleşme hizmetlerindeki yetersizlik ve diğer alt yapı eksiklikleri.

Bölgede faaliyet gösteren Türkiyeli firmalar açısından en önemli sorun vize ve çalışma izinleri almaktır. Ayrıca, resmî kurlar ile serbest piyasa arasındaki fark yatırımcı firmaları zorlamaktadır.

Öte yandan, resmî veriler her zaman Türkiye'nin KOA ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinin tüm boyutlarını anlatmaya yetmemektedir, çünkü her ticaret işlemi resmiyete yansımamaktadır. Örneğin, uzun süre bölge ülkeleriyle önemli rakamlara ulaşan "bavul ticareti" büyük ölçüde kayıt dışı kalmıştır. Özellikle 1990'lar boyunca her yıl 5 ilâ 10 milyar Dolar arasındaki hacmiyle Türkiye'nin eski SSCB ülkelerine toplam ihracatının en az üçte birini oluşturan bu ticaret, zamanla, üçüncü ülke mallarının bölgeye girmesi ve bavul ticaretinin gümrük resmine tabi tutulmaya başlanması üzerine azalmıştır.

Resmî rakamların sağlıksız ve eksik olmasına yol açan bir başka faktör, SSCB'nin dağılma emareleri belirir belirmez bu bölgeye gidip yerleşen çok sayıdaki girişimcilerin küçük ve orta büyüklükte işletme (KOBİ) sahipleri olmaları ve bunların çalışma yöntemleriyle ilgilidir. Bunların ekonomik ilişkilere etkisi, mal akışlarını kayıt altına alan istatistiklerde genellikle gözükmemektedir. Bu nedenle, ekonomik ilişkilerin boyutlarını kavramak için, Türkiye kökenli sermayenin yatırım ve faaliyetlerine de bakmak gerekir.

Bölgedeki Türkiye Yatırımları ve İşadamlarının Rolü

Bağımsızlık sonrasında Türkiye ile KOA ülkeleri arasında ekonomik ve sosyal ilişkilerin gelişmesinde, Türkiye kökenli işadamları önemli rol oynamıştır. 2010 itibariyle bölgede Türkiye'den binlerce firma faaliyet göstermekle birlikte, bunların büyük çoğunluğunu oluşturan KOBİ'lerin yaptıkları yatırımların kaydını tutan herhangi bir kuruluş ya da bunların sayı ve yatırım miktarlarını gösteren güvenilir kaynaklar yoktur. Resmî yollardan sermaye ihraç edilmesi halinde Hazine Müsteşarlığı kayıt tutmakta, fakat KOBİ'ler genellikle bu yolu tercih etmemektedir. Bu konuda TİKA ve DEİK'in yayınları varsa da, bunlardan ancak genel bir fikir edinmek mümkündür.

Türkiyeli firmaların doğrudan yatırım için Orta Asya'da en çok tercih ettikleri ülke Kazakistan'dır. Bu ülkedeki Türkiye kökenli yatırımların 2007 itibariyle 1,3 milyar Dolar'a ulaştığı tahmin edilmektedir. DEİK tarafından Hazine Müsteşarlığı verilerine dayanılarak hazırlanan bültenlerden, Kazakistan'da aktif olan yaklaşık 100 civarındaki Türkiyeli firmanın 10.000'den fazla kişiye istihdam sağladığı, firmaların %69'unun tamamen Türkiye sermayeli, %25'inin Kazaklarla ve geriye kalanların da çokuluslu firmalarla ortak olduğu, bu ülkedeki Türkiye yatırımlarının %90'ının 12 büyük firma, %10'unun ise KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği tespit edilebilmektedir. Kazakistan kalkınma stratejilerinde inşaat sektörü, geliştirilmesi öncelikli alanlardan biri olarak kabul edildiği için bu alanda Türkiyeli firmaların faaliyetleri yaygındır. Bu faaliyetler; resmî binaları, boru hatlarını, alışveriş merkezlerini ve fabrikaları içine almaktadır. Kazakistan'ın Türkiye firmaları açısından önemini gösteren bir gelişme, Mayıs 2010'da Astana'da düzenlenen Kazak-Türk İş Forumunda, iki ülke firmaları arasında bir günde 400.000.000 Dolar'lık iş anlaşması imzalanmasıdır ("Kazakistan-Türkiye: Avrasya Coğrafyasında Büyük İşbirliği", *T.C. Cumhurbaşkanlığı*, 26.05.2010)

Türkmenistan, Türkiye'nin bölge ülkelerindeki doğrudan yatırımlarının büyüklüğü açısından ikinci, müteahhitlik hizmetleri açısından ise birinci sıradadır. Başta doğalgaz olmak üzere hidrokarbonlardan elde ettiği gelirle hızla zenginleşen ülkenin alt yapı yatırımlarına ve imara verdiği önem, Türkiyeli müteahhitler için önemli iş imkanları yaratmıştır. Bu firmalar, bu ülkenin pamuk üretimini değerlendirecek tekstil sektörünün gelişimini sağlamışlardır. Bir fikir vermesi için şu söylenebilir: 2004 itibariyle Türkmenistan'da kayıtlı 400'ün üzerindeki Türkiyeli firmanın (ki bunların sadece 20'sinin tam anlamıyla faal olduğu ifade edilmekteydi) büyük ölçüde tekstil, tarım teknolojileri, bankacılık, sağlık ve gıda sektöründe yoğunlaştıkları ve yatırımlarının toplamının yaklaşık 260.000.000 Dolar civarında olduğu tahmin edilmekteydi (Şen, s. 117).

Özbekistan'da ise 1990'ların sonuna doğru 1 milyar Dolar'a ulaşan ve yaklaşık 400 civarında firma tarafından gerçekleştirilen Türkiye yatırımları, 2000'lerde siyasi ilişkilerin gerginleşmesi üzerine büyük oranda azalmış ve özellikle, Kerimov'un

kendisine yönelik suikast girişimleri nedeniyle bazı Türkleri suçlamasından sonra çok sayıda KOBİ ülkeden çıkmak zorunda kalmıştır.

Kırgızistan'daki Türkiye sermayeli firmaların daha çok otelcilik, gıda ve içecek üretimi, bankacılık ve hizmet sektöründe yoğunlaşan yatırımlarının 2009'a kadar 300.000.000 Dolar'a ulaştığı tahmin ediliyordu. Tacikistan'a gelince, uzun süre iç savaş ve siyasi istikrarsızlıkla boğuşan bu ülkeye Türkiye'den sermaye girişi son derece sınırlı kalmıştır. Genellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren Türkiyeli firma yatırımlarının 2009 itibariyle 11.500.000 Dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'den giden girişimcilerin Orta Asya'da kurduğu firma sayısının 1000'in üzerinde olduğu söylenebilir. Bu firmaların hepsinin faal olmadığı ve önemli bir kısmının ileride doğabilecek fırsatları değerlendirmek amacıyla kurulduğu bir gerçektir. Yine de, Türkiyeli girişimcilerin; bankacılık, enerji, turizm, telekomünikasyon, imalat sanayii, toptan ve perakende ticaret gibi sektörlerdeki 5 milyar (inşaat firmaları eklendiğinde 10 milyar) Dolar'lık yatırım hacmi ile bölgedeki en önemli yabancı yatırımcı gruplardan biri olduğu söylenebilir.

Bu şirketlerin büyük çoğunluğunu oluşturan KOBİ'ler, genellikle ticaret ve hizmet sektöründe büyük yatırımcıların girmediği alanlarda faaldirler. KOBİ'leri büyük ölçekli girişimcilerden ayırt eden önemli bir unsur, yatırıma yönelmelerinin arkasında sırf ekonomik olmayan etmenlerin de bulunuyor oluşudur. Bunlar arasında, bölgeye okumak için giden ve orada kalan Türkiyeli öğrenciler ile çeşitli resmî kuruluşlarca bölgeye atanan görevliler önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında dinsel veya ideolojik bağlantılar bulunduğu da görülmektedir (Şen, s. 121-125). Genel olarak "İslamcı" şeklinde tanımlanabilecek girişimci grubunun faaliyetleri sadece ekonomik değil, cemaatlerine karşı sorumluluk olarak da tarif edilmektedir. Özellikle Fethullah Gülen Cemaatine mensup girişimciler, kendi ekonomik ve diğer faaliyetlerini büyük ölçüde Gülen'in vaazları ve görüşleriyle ilişkilendirmektedirler (Şen, s. 121-126).

İslamcılara ek olarak, Orta Asya halklarının "Türk" kökenine vurgu yaparak bölgeye gelen ve "Pan-Türkçü" olarak tanımlanabilecek girişimci grup da, İslamcılar kadar iyi ve sıkı örgütlenmiş olmasa bile, ekonomik gerekçeler yanında, bölge ülkeleriyle Türkiye'yi birleştirmeyi hedefleyen söylemlerden etkilenmişlerdir. İslamcılar gibi Pan-Türkçüler de, ekonomik faaliyetlerini sadece kâr amaçlı tarif etmemekte, ekonomi dışı farklı sorumluluk anlayışlarıyla hareket ettiklerini söylemektedirler.

Bu gruplar dışında kalan ve esas olarak ekonomik çıkarlarla hareket eden geniş girişimci grubuna gelince, bunların da büyük ölçüde; bölgeyi Türklerin tarihî vatanı olarak gördükleri, bölge halklarıyla Türkiye Türkleri arasındaki ortak tarihsel, kültürel ve dinsel bağlara inandıkları, ideolojik olarak milliyetçi eğilimlere sahip oldukları söylenebilir. Bu tür girişimcilerin çabalarıyla bölge ülkelerinde din, siyaset ya da hemşerilik ilişkisine dayanan enformel ilişki ağları ve formel dernekler ile bir Türkiyeli işadamları topluluğu ve dinamik bir cemaat gelişmiştir. Bu topluluk sadece girişimcileri ve girişimcilerin ailelerini değil, Türkiyeli öğrencileri, öğretmenleri ve genellikle Türkiye inşaat firmaları tarafından istihdam edilen işçileri de kapsamaktadır. Orta Asya ülkelerinin başkentlerinde artık Türkiye'den gelenler tarafından işletilen ve genellikle onlara hizmet veren kahvehane ve restoranlara rastlamak mümkündür. Bölgede yaşayan neredeyse her Türkiye vatandaşı bu cemaatin ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinden haberdardır ve ideoloji, din ve hemşerilik

bağları ile karışmış iktisadi faaliyetlerin etrafında dönen karmaşık ve çok yönlü ilişki ağlarının içindedir (Şen, s.130).

Genellikle geçici ve istikrarsız işlerle uğraşan ve özellikle 1990'larda bölgede örneğine çok rastladığımız, kısa zamanda çok para kazanma peşinde koşan "köşe dönmeci" girişimci tipi ise, Türkiyeli işadamı imajına bölgede büyük zararlar verdikten sonra, 1998 Rusya krizini takiben büyük ölçüde azalmıştır

V) Enerji Kaynakları Jeopolitiği ve Türkiye

Hazar Denizindeki zengin hidrokarbon rezervlerinin uluslararası piyasalara ulaştırılması meselesi, 1991'den bu yana Türkiye ve dünya kamuoyunun yakından takip ettiği önemli bir gündem maddesi oldu. 1990'ların başında, bölgedeki kaynakların uluslararası piyasalara ulaşıp ulaşamayacağı henüz belli değilken "erken petrol" kavramıyla (bkz. Erken Petrol kutusu, Cilt II) adını duyuran bölgeyle ilgili ilk ciddi proje, Azerbaycan petrollerinin uluslararası piyasalara ulaştırılmasını hedefleyen BTC idi. Çeşitli aşamaların ardından Ekim 2000'de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile yedi uluslararası şirket bir araya gelerek "Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yle Ev Sahibi Ülke Anlaşmaları" imzaladılar ve inşaat sürecini başlattılar.

TABLO 4
Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Projesi - Önemli Adımlar (1992-2006)

İstanbul Mutabakat Zaptı (Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye)	Mayıs 1998
Ankara Deklarasyonu (Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan-Özbekistan Devlet Daşkanları - ABD Enerji Bakanı şahit)	Ekim 1998
Hükümetlerarası Anlaşma (Azerb., Gürc. ve T.C. Devlet Başkanları - ABD Başkanı şahit)	Kasım 1999
Ev Sahibi Ülke Anlaşması (Azerb., Gürc., T.C.)	Ekim 2000
BTC temel atma töreni - Bakü	18 Eylül 2002
İlk petrol pompalama töreni - Bakü	25 Mayıs 2005
Resmî açılış töreni - Ceyhan	13 Temmuz 2006

(Tablo: M. Aydın)

Ağustos 2006 itibariyle belirlenen hisse dağılımına göre BP projede %30,10'luk oranla en yüksek paya sahip olurken, sırasıyla SOCAR %25, Chevron Texaco 8,90, Statoil 8,71, TPAO 6,53, Eni 5, Total 5, Itochu 3,40, Inpex 2,50, ConocoPhillips 2,50 ve Delta-Hess 2,36 paya sahip oldular (http://www.btc.com.tr/mep.html). Nihai maliyeti 2,9 milyar Dolar'a ulaşan projenin Türkiye kesiminin maliyeti 1,7 milyar Dolar olarak gerçekleşti. Türkiye kesiminin finansmanı Türkiye tarafından değil, projeye iştirak eden şirketlerce, maliyet artışından doğan 300.000.000 Dolar fark da BTC Co. şirketi tarafından karşılandı. Böylece, yatırım maliyetinin aşılması durumunda Türkiye'nin "Hükümet Garantisi Anlaşması"yla taahhüt ettiği ek desteğe gerek kalmadan hat faaliyete geçti.

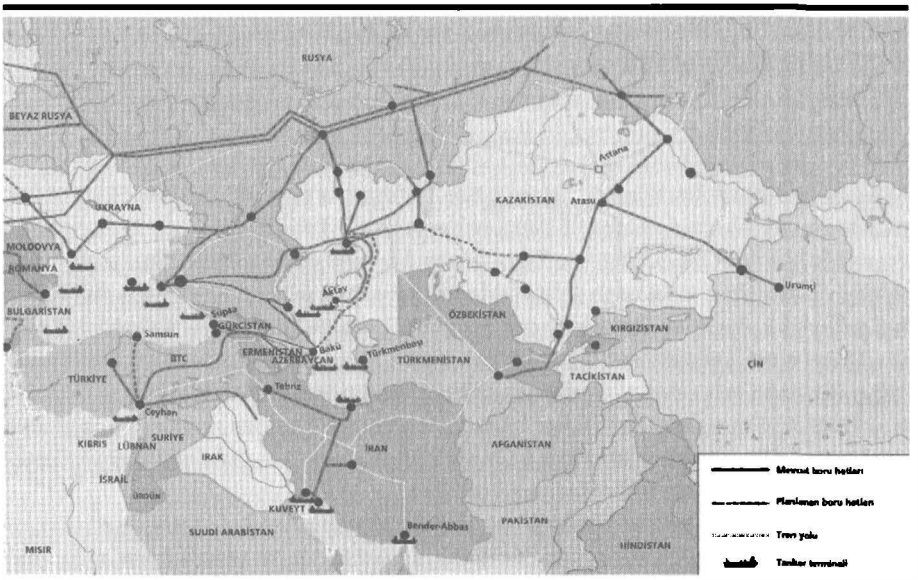
Dolaylı kazançlar bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin bu projeden, "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında, taşınacak kapasiteye bağlı olarak 1.-16. yıllar arasında 140.000.000 ile başlayıp 200.000.000 Dolar'a ulaşan, 17.-40. yıllar arasında ise

300.000.000 Dolar civarına çıkan miktarlarda yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir. Hattın gerçekleşmesi sonucunda, geçiş ücreti ve sahalardaki paylardan elde edilen gelirin yanı sıra, taşıma maliyetlerinin azalması ve finansman ve navlun ücretlerinden sağlanan tasarruflar sayesinde daha ucuza petrol temin etmek mümkün olmaktadır.

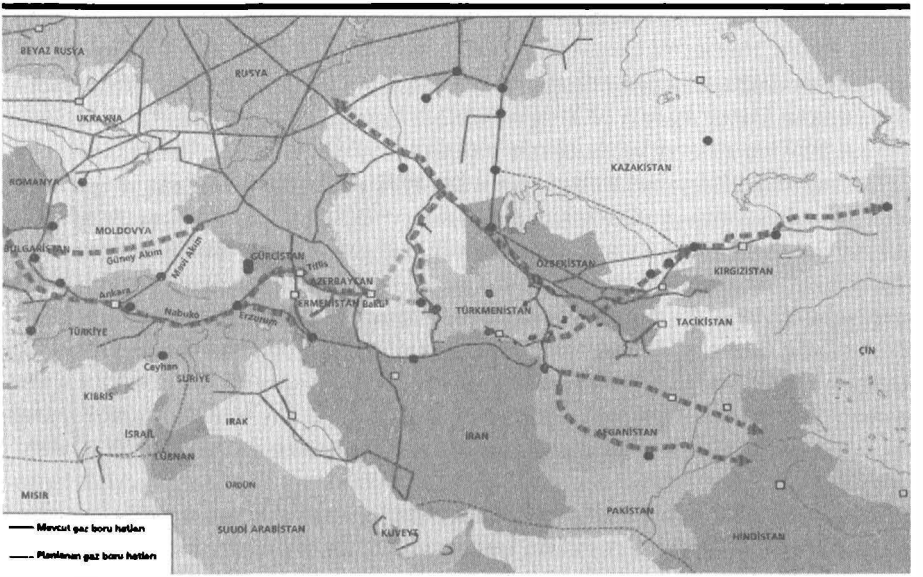
İnşaat aşamasında hat boyunca yaklaşık 21.000 kişilik yeni istihdam yaratılmıştır. Ceyhan terminali nedeniyle oluşan sinerji ile Mersin ve İskenderun limanları da canlanmaya başlamıştır. Doğu-Batı Enerji Koridorunun en kritik ayağını oluşturan bu projenin hayata geçirilmesi, hem Türkiye'nin jeopolitik önemini artırmış, hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ın siyasi ve iktisadi istikrarına katkı sağlamıştır. Proje ile Azerbaycan önemli petrol üreticileri arasına girerken, Gürcistan kritik geçiş ülkesi olarak öne çıkmıştır.

Doğu-Batı Enerji Koridoru Yoluyla Türkiye'nin Avrupa'ya Açılım Stratejisi

BTC'yi iki projenin izlemesi planlanmıştı: 1) Azerbaycan gazını Türkiye ve Avrupa'ya ulaştıracak "Şahdeniz DGBH Projesi"; 2) Türkmen gazını Türkiye ve Avrupa piyasalarına taşıyacak "Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa DGBH Projesi". Bu hatların Türkiye-Yunanistan-İtalya ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (Nabucco) DGBH projelerine bağlanarak koridorun tamamlanması ve Türkiye'nin Hazar Havzası petrol ve doğalgazının Avrupa'ya aktarımı bakımından enerji terminaline dönüşmesi öngörülmüştü (Bkz. **KOA Petrol Boruhatları,** 2010 ve **KOA Doğalgaz İhraç Boruhatları**, 2010 haritaları). Fakat, gelinen noktada Türkmenistan hattının artık kurulma ihtimali kalmadığı uzmanlarca kabul edilmektedir. Aşağıda anlatılacak Nabucco hattına gelince, alıcıların ve boruhatlarını inşa eden şirketlerin çalışmalarıyla ilerleme kaydedildiyse de, bu hat üzerinden taşınacak gaz konusunda gerekli garanti anlaşmaları 2011 sonu itibariyle henüz yapılamamıştır. Üstelik Türkiye'nin, Rusya tarafından yapılmak istenen "Güney Akım"

Harita 1: KOA Petrol Boruhatları, 2010.

Harita 2: KOA Doğalgaz İhraç Boruhatları, 2010.

projesinin Karadeniz'de Türkiye karasularından geçen kısmına 29 Aralık 2011'de inşaat izni vermesi (bkz. **Rusya Federasyonuyla İlişkiler** bölümü) ve Şahdeniz gazıyla ilgili olarak 26 Aralık 2011'de Azerbaycanla Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı kurulması konusunda anlaşması projeyi büyük bir krize sokmuştur.

Türkiye, Doğu-Batı Enerji Koridoru kapsamında bugüne kadar 6 ayrı ülke ile 8 uzun dönemli doğalgaz alım-satım anlaşması imzalamıştır. 2009 sonu itibariyle Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacı 7 ayrı anlaşma ile karşılanmaktaydı: Rusya'yla 6, 8 ve 16 milyar m^3/yıl için imzalanan 3 anlaşma; İran'la yapılan 10 milyar m^3/yıllık doğalgaz anlaşması; Cezayir'le 4 milyar m^3/yıllık 2 anlaşma ve Nijerya'yla yapılan 1,2 milyar m^3/yıllık doğalgaz eşdeğerli LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) anlaşması. Türkiye aynı dönemde ayrıca Azerbaycan, Türkmenistan, Mısır ve Irak'la da ek doğalgaz alım anlaşmaları için görüştü ve yeraltı doğalgaz depolama projeleri üzerinde çalıştı. Ağustos 2009'da Rusya ile Türkiye arasında yapılan görüşmelerde Rusya, "Mavi Akım 2" projesiyle Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'e ulaştırılacak doğalgazın Türkiye'den Orta Doğu'ya transferine onay verdi. Türkiye'nin "Batı Hattı" üzerinden Rusya'dan doğalgaz alımına imkan sağlayan anlaşmanın süresi 2011 sonunda dolunca uzatılmadı. Buna karşılık, bu anlaşma çerçevesinde uygulanan "al veya öde" yöntemi kapsamında, önceki yıllarda birikmiş olan 3 milyar metreküplük gazın 2012'ye aktarılmasına ve diğer hatlardan sevkedilmesine karar verildi (bkz. "Rusya'ya 'yılbaşı hediyesi' Güney Akım Boru hattı izni", *Milliyet*, 29 Aralık 2011). Bu anlaşmalardan Türkiye'nin beklentisi, 2010'larda önemli miktarda gazın Türkiye'ye giriş yapması ve Avrupa'dan gelecek talepler çerçevesinde bu alımların belli bir miktarda Avrupa'ya iletilmesidir. (Bu konuda ayr. bkz. **Rusya Federasyonuyla İlişkiler** ve **Kıbrıs Konusu** bölümleri).

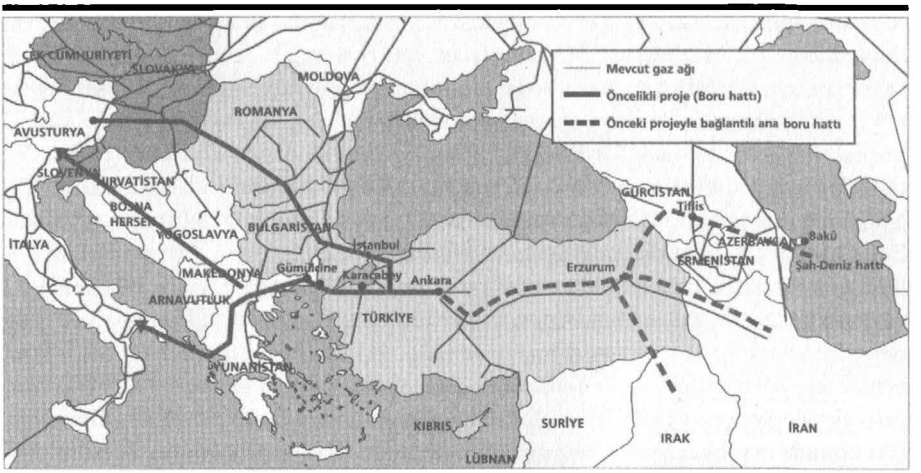
AB ülkeleri, halen yıllık ortalama %1 büyüme oranıyla dünyanın en büyük enerji ithalatçısıdır. Toplam Avrupa talebinin 2010'da 642 milyar m^3'e, 2020'de 777 milyar

m^3'e ulaşması öngörülmektedir. AB üyesi ülkelerde kullanılan doğalgazın ortalama %40'ı Rusya, Norveç ve Cezayir'den ithal edilmektedir. AB'nin 2010 itibariyle %45 olan ithalat bağımlılığının gelecek yirmi yılda %70 civarına ulaşması beklenmekte, Uluslararası Enerji Ajansı, 2030 itibariyle AB doğalgaz tüketiminde ithalat bağımlılığının %80'lere dayanacağını tahmin etmektedir (Pala, s. 165).

Bu durumda, Rusya'nın mevcut boru hatlarından ihraç edebileceği gaz ve K. Afrika gazından sonra, gerek kaynak zenginliği gerek coğrafi yakınlık nedeniyle, Hazar ve Orta Doğu gazı Avrupa için önemli hale gelmiştir ve kilit güzergah ülkesi Türkiye'dir. Bu çerçevede geliştirilen 2 proje, "Güney Avrupa Gaz Ringi" (GAGR) ve "Nabucco"dur. Bu projeler arasında ilk basamak "Türkiye-Yunanistan DGBH Projesi"ydi. Bu proje, Türkiye ile Yunanistan doğalgaz şebekelerini birbirine bağlayacak hatla Hazar ve Orta Doğu'dan sağlanacak gazın orta vadede Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya taşınmasını hedeflemişti. Bu konuda iki ülke arasında Temmuz 2000'de varılan prensip anlaşmasından sonra, Aralık 2003'de Ankara'da "Doğalgaz Alım-Satım Anlaşması" imzalandı.

Türkiye'nin bir Avrupa ülkesiyle ilk kez yaptığı bu doğalgaz satışı anlaşmasına göre, 2006'da 250 milyon m^3/yıl ile başlayacak taşıma miktarı Yunanistan'ın ihtiyacına göre ilk etapta 750 milyon m^3/yıl'a çıkacaktı. Ayrıca, İtalya bağlantısı ile söz konusu hat üzerinden taşınacak gaz miktarının yaklaşık 12 milyar m^3/yıl seviyesine çıkarılması da planlanmıştı. Bursa-Karacabey'den başlayacak ve 17 km boyunca Marmara Denizini geçecek hattın toplam uzunluğu, 209 km'si Türkiye'de olmak üzere yaklaşık 300 km olacaktı. Temmuz 2005'de temeli atılan hattan gaz sevkiyatına Kasım 2007'de başlandı.

Yunanistan'la müzakereler belli bir noktaya ulaşıktan sonra, hattın Avrupa'daki diğer ülkelere uzatılması projesi ele alındı. Yunanistan Devlet Doğalgaz Şirketi (Public Gas Cooperation of Greece - DEPA) ile Türkiye'den BOTAŞ ve İtalyan'ın en büyük enerji şirketlerinden Edison ortaklığınca gerçekleştirilecek bu hattın 2012'de devreye girmesi öngörülmektedir.

Harita 3: Avrupa'ya Gaz: Türkiye-Yunanistan-İtalya, Yunanistan-Adriyatik ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (NABUCCO) Bağlantıları. Kaynak: http://www.transatlanticpolitics.com/category/turkey.

Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (NABUCCO) DGBH Projesi

Yapılan tahminlere göre, Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacak Hazar ve Orta Doğu gazı 2020'lerde büyük miktarlara ulaşacaktır. Bu, Avrupa'ya ulaşma stratejisi kapsamında birden fazla açılım üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu amaçla, Yunanistan projesinin ardından, BOTAŞ'ın teklifiyle, Bulgaristan'dan başlayıp Romanya, Macaristan güzergahını izleyerek Avusturya'ya ulaşması planlanan ikinci hat üzerinde de çalışmalar başlatılmıştır. Adını, işbirliği anlaşmasını Ekim 2002'de imzalayan 5 ortağın, imzadan sonra Viyana'da G. Verdi'nin Nabucco operasını dinlemeye gitmelerinden alan "Nabucco" projesi, hem güzergah üzerindeki ülkelerin ihtiyacını karşılayacak, hem de Avrupa'nın önemli bir doğalgaz dağıtım merkezi olan Avusturya (Baumgarten) vasıtasıyla diğer Orta ve Batı Avrupa ülkelerine doğalgaz nakledecektir.

Nabucco'nun öneminin artması ve hız kazanması, Ocak 2006'daki Ukrayna-Rusya gerginliği sonucunda doğalgaz akışı aksayınca, AB ülkelerinin enerji arz güvenliğini daha fazla tartışmaya başlamaları üzerinedir. Haziran 2006'da bir araya gelen proje ortağı 5 şirketin bağlı olduğu ülkelerin enerji bakanları, projenin hızla bitirilmesi için devletlerinin desteğini açıkladılar. Mühendislik çalışmalarına Ocak 2008'de başlandı. Temmuz 2009'da Almanya eski dışişleri bakanı Joschka Fisher danışmanlığa getirildi ve 13 Temmuz 2009'da projeye hukuki çerçeve sağlayacak "Hükümetlerarası Anlaşma" Türkiye, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan arasında imzalandı.

Bu anlaşmayla birlikte artık Nabucco projesinin önünün açıldığı düşünülüyordu. Fakat 7 Ağustos'ta Başbakan Erdoğan ile Başbakan Vladimir Putin'in, Nabucco'nun rakibi olarak görülen Güney Akım projesinin ön fizibilite çalışmalarına onay vermeleri kafaları yeniden karıştırdı ("Yüzyılın anlaşmaları imzalandı", *HaberTürk*, 7 Ağustos 2009). 23 Ağustosta proje hissedarları yönlendirme komitesi yaptığı yazılı açıklamayla, Gürcistan ve Irak'tan gelecek iki ikmal hattının onaylandığını ve bunların mühendislik çalışmalarının gerçekleştirilmesi için karar alındığını, fakat halihazırdaki siyasi konjonktür karşısında İran'a yönelik üçüncü bir hat planlanmadığını açıkladı (*Milliyet*, 23.08.2010). 2012'de yapımına başlanması öngörülen Nabucco projesinin, 2015'de devreye alınması ve 2020'de en az 18, en iyimser tahminle 31 milyar m^3 gaz taşıması öngörülüyordu. Fakat 2011 sonunda, Türkiye ile Azerbaycan arasında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı anlaşması imzalandığı ve Türkiye'nin Güney Akım konusunda Rusya'ya Türkiye karasularından geçme izni verdiği haberleri ardarda gelince, proje bir kere daha belirsizliğe gömüldü.

Nabucco Anlaşması imza töreni. Kaynak: http://www.arabianoilandgas.com/article-9282-bigger-is-better-claims-nabucco-official/

Toplam 3.900 km civarında (*Türkiye: 2.581 km, Bulgaristan: 412 km, Romanya: 469 km, Macaristan: 384 km ve Avusturya 47 km*) olacak hattın yaklaşık taşıma mali-

yeti hesaplarına göre, Nabucco, gelecekte oluşacak diğer projelerin çoğundan daha ekonomiktir. Projenin tahmin edilen toplam yatırım maliyeti 7,9 milyar Euro'dur. Türkiye ekonomisine katkısı ise, ülkede yapılacak 2,5-3 milyar Euro civarındaki yatırım ile bunun getireceği istihdam ve hattan geçecek gazın indirimli fiyattan alınacak olmasıdır. Toplam tutarın %70-80'nin yabancı yatırım olacağı ve boru hattının BOTAŞ tarafından işletilmesinden sağlanacak transit gelir düşünüldüğünde, Nabucco'nun, Türkiye'ye, BTC hattına benzer bir gelir getireceği öngörülebilir. Ayrıca, Nabucco'nun AB üyesi Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'yla ortaklaşa gerçekleştirileceği ve AB'nin projeye destek verdiği düşünülürse, Türkiye'nin AB'yle yakınlaşması açısından da önemi ortaya çıkmaktadır. Benzer bir değerlendirme, Türkiye-Yunanistan-İtalya bağlantısı için de geçerlidir.

Türkiye'nin bu projelerle gerçekleştirmeye çalıştığı şudur: Doğusundaki ülkelerden alacağı doğalgazı Balkanlar üzerinden Avrupa'daki talep merkezlerine ulaştırarak, Avrupa ülkelerinin Rusya'yla yapmış oldukları ve orta vadede sona erecek anlaşmalar çerçevesinde aldıkları gazın en azından bir kısmını Türkiye üzerinden vermek. Eğer planlanan tüm projeler gerçekleştirilebilirse, Türkiye hem önemli bir transit ülke olacak, hem de yeni yapılacak anlaşmalara eklenmesi planlanan yeniden ihraç (*re-export*) maddeleri yoluyla kendi kontratları kapsamındaki fazla gazı pazarlayarak bölgesinde önemli bir enerji merkezi haline gelecektir.

VI) Türkiye'nin Karadeniz Politikaları

Dar anlamda kıyıdaş ülkeleri kapsar şekilde tanımlanabilecek olan Karadeniz Havzası, 2000'lerde geniş anlamda, Doğu Avrupa'dan Hazar'a kadar uzanan bir coğrafyayı kapsayacak şekilde tanımlanır oldu. Avrupa, KOA ve Orta Doğu'nun kesişme noktasında bulunan Karadeniz, sahip olduğu büyüme potansiyeli, genişleyen pazarı ve enerji geçiş koridoru özellikleriyle Soğuk Savaş sonrasında stratejik önemi artan bir bölge haline geldi. Fakat aynı zamanda, tarihsel mücadeleler (bkz. **Tarihsel Perspektifte Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği** kutusu, s. 522), çözülememiş çatışmalar (bkz. **Don(durul)muş İhtilaflar** kutusu, s. 478), çevre problemleri, uluslararası göç ve organize suçları cesaretlendiren yetersizlikleriyle sorunlu bir bölge olarak ortaya çıktı. Son yıllardaki olumlu gelişmelere rağmen, Karadeniz coğrafyasında bulunan ülkeler arasında kalkınmışlık düzeyleri ile yönetişim kalitesindeki farklılıklar devam etti (Black Sea Commission, s. 31-36).

Tarihsel Perspektifte Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği

Ticari birliktelik anlayışının ön planda bulunduğu Antikite'den başlayıp Soğuk Savaş bitene kadar, Karadeniz bölgesi hep tek bir gücün kontrolünde oldu. Sırasıyla Roma, Bizans, Osmanlı ve Rus imparatorlukları ile 20. yüzyılda SSCB, Karadeniz'i büyük ölçüde dış etkilere kapattı ve ticaret yollarını denetiminde tuttu. Bu tekelci güçler sürekli olarak dışarıdan meydan okumalara maruz kaldılar.

Osmanlı devletinin Karadeniz havzasına genişlemesi İpek Yolunun kontrolünü sağladı ve kuzeyden inen Ruslarla 300 yıl süren egemenlik mücadelesine neden oldu. Osmanlı'nın zayıflamasıyla Rusya'nın baskı ve tehdidi artınca, Boğazların Rus egemenliğine geçmemesi için İngiltere ve Fransa devreye gire-

rek Osmanlı'yı desteklediler. I. Dünya Savaşında İttifak Devletlerinin Çanakkale'de durdurulması ve Rusya'ya yardımın engellenmesi -diğer faktörlerin yanı sıra- Bolşevik Devriminin gerçekleşmesini ve Rus Çarlığının çöküşünü hızlandırdı. II. Dünya Savaşı öncesi ve sırasındaki müzakerelerde Karadeniz'e çıkışı kontrol eden Boğazlar hep gündemdeydi. Bu dönemde SSCB'nin politikası, kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'e girişini önlemekti. Türkiye, savaş sırasında izlediği politikayla SSCB'nin güvenini kaybedince, savaş sonunda Sovyetlerden Boğazlarda asker bulundurma talebi geldi. Almanya da savaş boyunca Karadeniz yoluyla, Hazar Havzasına, esas itibariyle Bakü petrollerine ulaşmaya çalışmıştı.

Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı gerginliğinin fay hatlarından biri olan Karadeniz'de NATO üyesi Türkiye, SSCB ve onun müttefikleriyle karşı karşıya kaldı. Buna rağmen, dönemin şartlarında son derece ilginç bir gelişme, Karadeniz'de çevre kirliliği ve balıkçılık gibi "siyasi olmayan" konularda, Varşova Paktı ülkeleri ile Türkiye'nin de katıldığı, geçmişi 1950'lere kadar uzanan işbirliği girişimlerinin yapılmış olmasıydı.

SSCB'nin dağılmasıyla bölge jeopolitiğinde önemli değişiklikler oldu. Daha önce Varşova Paktında SSCB'ye en yakın ülke olan Bulgaristan başta olmak üzere, bölge ülkelerinin, özellikle Romanya'nın, açık şekilde Rusya karşıtı politikalara yönelmeleri güç dengelerini değiştirdi. Bölgedeki etkinlik ve gücünün azalmasının yanı sıra, Rusya'nın Karadeniz sınırları da daraldı. Karadeniz'deki en önemli deniz lojistik merkezi olan Sivastopol limanını Ukrayna'ya kaybetti. Elinde etkin şekilde kullanabileceği limanlar olarak sadece Novorossisk ve Ukrayna'dan kiraladığı Sivastopol limanları kaldı.

Önemli bir diğer gelişme de Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütünün 1992'de kurulması oldu (bkz. **Balkanlarla İlişkiler** bölümü, Cilt II, 1990-2001 dönemi). Böylece, Antikite'den sonra ilk kez, bölgeyi dış etkilere kapatmaya çalışan hegemon bir gücün yokluğunda yine ilk defa çok taraflı bir işbirliği anlayışı gelişti. Son derece önemli bu gelişmeye paralel olarak, Karadeniz yeniden dış etkilere açık bir bölge haline gelirken, Batı'nın yoğun gündeminde ikinci plana itilmişti. 1990'ların başında, Türkiye haricinde bölgeyle yakından ilgilenen ikinci bir Batılı güç yoktu. Batı esas itibariyle eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla ve doğu ve güneydoğu Avrupa'yı sistemine dahil etmekle meşguldü. ABD'nin öncelikli gündemi, dönemin dışişleri bakan yardımcısı Strobe Talbott'un ifadesiyle *Russia First* ("Önce Rusya") çizgisinde, KOA'da bu ülke ile çatışmaksızın istikrar sağlamaktı. Yeltsin karşıtlarının güçlenmesinin Batı'yla işbirliği politikasının sonu olacağından çekinildiği için, hassas olduğu konularda Rusya'ya baskı yapılmıyor, Avrupa'nın tamamının Transatlantik sisteme dahil edilmesine çalışılıyordu.

Karadeniz Bölgesinin Transatlantik sistem içerisine alınması çabaları için 1990'ların ortalarını beklemek gerekti. Bu çerçevede, 3 aşamalı bir strateji özellikle ABD'li uzmanlarca uluslararası konferanslarda dile getirilmeye başlandı. Öncelikle, Merkezî ve Doğu Avrupa, AB ve NATO üyelikleri vasıtasıyla Transatlantik sisteme dahil edilecek; daha sonra "Geniş Karadeniz" bölgesi üzerinde etkinlik kurularak, Rusya'nın etki alanı daraltılacaktı. Son aşamada ise, Gürcistan ve Ukrayna'da "Renkli Devrim" süreçleriyle denendiği üzere, Batı'nın etkinlik alanı Rusya'nın sınırlarına taşınacaktı. Bu 3 aşamalı strateji tamamlandıktan sonra, muhtemelen, mücadele K. Kafkasya'ya taşınarak Rusya'nın ikinci parçalanması süreci de başlatılmak istenecekti. Fakat, SSCB'nin Rusya Federasyonuna dönüşmesi ve uluslararası kapitalizme eklemlenmesi sonrasında bu strateji, Rusya'nın sisteme dahil edilmesi çabalarına dönüşecektir.

(M. Aydın)

Bu alana ilgisi 1990'ların başında gelişen Türkiye'nin öncülüğünde 1992'de başlatılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) girişimi, 1997'de uluslararası kuruluşa dönüştü. Aradan geçen sürede sekretaryası, parlamenter asamblesi, iş konseyi, kalkınma bankası, araştırma merkezi ve zirve toplantılarıyla kapsamlı bir yapıya dönü-

şen KEİ; uluslararası şartların gelişimi, üyelerinin tercihleri ve özellikle de sürükleyici lider ülke eksikliği yüzünden, başlangıçta beslenen umutlar ölçüsünde etkili olamadı. Yine de, 2000'lerde Karadeniz coğrafyasında giderek gelişen bölgeselleşme arayışları, yeni yapılanma ve örgütleri gündeme getirdi: BLACKSEAFOR, GUUAM, Demokratik Tercih Topluluğu [*Community of Democratic Choice*], Diyalog ve Ortaklık için Karadeniz Forumu [*Black Sea Forum for Dialogue and Partnership*] vb. Bölgedeki gelişmeler 2000'lerde uluslararası politika sahnesinde daha fazla duyulur oldu (bkz. **Kafkasya'da İstikrar Arayışları** kutusu, Cilt II).

Türkiye'de ise, 1990'ların başında KEİ oluşturulurken duyulan heyecan ve arzu 2000'lere taşınamadı ve bölge büyük ölçüde Dışişleri Bakanlığında bir genel müdürlük ("Çok Taraflı Ekonomik İlişkiler") ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığının ilgi alanında kaldı. Bunda, çok yakın döneme kadar Türkiye'nin Karadeniz'i uluslararası sistemde Kafkasya, Orta Doğu ve benzerleri gibi kendine özgü bir alt-bölge ya da sistem olarak görmemesi ve dolayısıyla bu coğrafyaya ilişkin politikalarını büyük ölçüde "İkili Siyasi İlişkiler" çerçevesinde yürütmesi etkili oldu. Dışişleri Bakanlığı açısından siyasi konular ikili ilişkiler çerçevesinde ele alınınca, Karadeniz bölge olarak sadece KEİ (dolayısıyla çok taraflı ekonomik ilişkiler) çerçevesine indirgendi. Böyle olunca da, Türkiye diplomatlarının bölgedeki sorunların temelinde siyasi anlaşmazlıklar ve güvenlik sorunları olduğunu açıkça ifade etmelerine rağmen, Bakanlık halen de devam eden bir dirençle, bölgede çok taraflı platformlarda (temelde KEİ) sadece ekonomik meselelerin konuşulmasını, siyaset-güvenlik konularına girilmemesini tercih etti.

Meseleye bu çerçeveden bakılınca, güvenlik konuları da büyük ölçüde askeri alanın inisiyatifine bırakılmıştı. Böyle olunca Türkiye, bölgeyi etkileyen donmuş ihtilafları kapsayan çok sayıda çatışma olasılığı ve yumuşak güvenlik meselesi yerine, sadece "deniz güvenliği" konusunun uluslararası alanda, o da ancak kıyıdaş ülkeler çerçevesinde, tartışmaya açılmasını tercih etti. Bu, Türkiye'nin; etkin, kapsamlı ve bütünsel özellikleri olan bir Karadeniz siyaseti geliştirmesine engel oldu.

Türkiye'nin uzun yıllar boyunca bu çerçevede gelişen Karadeniz politikaları, 2000'lerde AB ve ABD'nin bölgeyle daha fazla ilgilenmeye başlamaları ve özellikle ABD'nin 11 Eylül saldırılarından sonra gelişen küresel tercihleri çerçevesinde yeni arayışlara girmesiyle birlikte, bölgeye yeniden odaklanmasını zorunlu kıldı.

Geniş(letilmiş) Karadeniz Bölgesi ("Wider Black Sea Region")

ABD'nin 2000'lerde bölgeye yoğunlaşan ilgisinin altında, önce, 11 Eylül saldırılarının ardından başlatılan "küresel terörle mücadele", sonra, "Geniş Orta Doğu" girişimleri (Bkz. **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümü) çerçevesinde Karadeniz'in giderek daha çok belirginleşmesi yatıyordu. Bu dönemde ABD, Karadeniz'i, kıyıdaş ülkelerin yanı sıra Balkanlar, Kafkasya ve Hazar Havzası ile Orta Asya ve İran'ın bir bölümünü kapsayan stratejik bir birim olarak gördü. ABD için Karadeniz'in esas stratejik önemi, Rusya'nın sınırlandırılmasının yanı sıra, bölgenin Geniş Orta Doğu'ya açılan arka kapı olmasıydı. Bölge, Atlantik ile dünya petrol rezervlerinin %65'ine sahip Orta Doğu ve bu bölgeye bağımlılığı azaltabilecek Hazar Havzası arasındaki stratejik koridor olması nedeniyle önemliydi. Ayrıca, gerekli olduğu takdirde İran'a kuzeyden ulaşmanın yolu üzerindeydi. Dolayısıyla; Kafkasya, Balkanlar, Rusya ve Tür-

kiye dörtgeninin ortasındaki Karadeniz'de etkin olan güç, Avrasya'nın ve hatta Orta Doğu'nun kontrolünde etkinlik kazanacaktı.

2000'lerde bu çerçevede gelişen ABD politikalarının bölgedeki temel hedefi Rusya'nın çevrelenmesi, kontrol altına alınması ve geriletilmesiydi. Bu, aynı zamanda, bölgeden Batı'ya akmakta olan enerji kaynaklarının kontrol edilmesi, Almanya-Rusya işbirliğinin arasına girilmesi ve Geniş Orta Doğu girişiminin kuzeyden desteklenmesi anlamına da geliyordu. ABD'nin bu politikadan beklentilerinden birisi, müttefikleri için enerji çeşitlendirmesini sağlamak ve Hazar Bölgesinden gelecek enerjinin hangi rotalarla hangi pazarlara ne zaman akıtılacağı konusunda temel belirleyici olabilmekti.

ABD'nin bölgeye ilişkin bir diğer iddiası da, geniş Orta Doğu'ya giden ya da oradan gelen teröristlerin ve kullandıkları silahların Karadeniz üzerinden sevk olunduğu idi. ABD tezine göre, geniş Orta Doğu'nun kuzey kapısının kontrol altında tutulması, aynı zamanda, bölge üzerinden terör örgütlerinin yaptığı iddia edilen silah kaçakçılığını da engelleyecekti.

Son olarak, ABD, bölgede fiilen bulunarak, bölgenin dönüşümüne ve demokratikleşmesine çalışan güçlere doğrudan destek verebilecekti. ABD'nin bölgeye fiilî olarak güç çıkartma girişimlerinde, 2003 Irak Savaşı sırasında Türkiye'ye duyduğu güveni kaybetmesi de etkili oldu. Bu çerçevede ABD 2004'den itibaren, Geniş Orta Doğu benzeri bir "Geniş Karadeniz Bölgesi" tanımı yapmaya ve buraya yönelik özel politikalar geliştirmeye başladı.

Bunlara karşı çıkan Rusya ise iki önemli koza sahipti: Enerji kaynaklarının kontrolü ve Türkiye açılımı. Enerji kartı bir taraftan Rusya'nın elini güçlendirirken, diğer taraftan, Avrupa'nın artan enerji bağımlılığıyla birlikte, 2000'lerin sonuna doğru Batı bloku içerisinde Rusya karşıtlığında bir çözülmeyi de beraberinde getirmişti.

Öte yandan, 2000'lerin başında Transatlantik oluşumlarla (özellikle NATO) Rusya arasında gelişen rekabet ortamında Türkiye'nin durumu giderek ilginç bir hal aldı ve Türkiye Karadeniz'de Rusya'nın beklenmedik müttefiki konumuna geldi. Türkiye özellikle, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan ülkelerin bölgede etkin olmalarını istemiyor, Montreux'ye (bkz. Montreux Boğazlar Sözleşmesi bölümü, Cilt I, 1923-39 dönemi) vurgu yapıyor ve bölgesel düzlemde daha çok ekonomik alanda işbirliğinin mümkün olabileceğini ifade ediyordu. Bu yaklaşım; bölgeye gittikçe daha fazla siyasi ve askerî ilgi göstermeye başlayan ABD'nin, ayrıca AB ve NATO üyeliğine giden yolda Rusya'dan gittikçe daha fazla uzaklaşan Romanya ve Bulgaristan'ın izledikleri politikalarla çelişmeye başladı. Bu ülkelere, Karadeniz coğrafyasında çeşitli nedenlerle Rusya karşıtlığında buluşan Ukrayna ve Gürcistan da eklenince, 2000'lerin ikinci yarısında Türkiye kendisini bir anda, bölgede Rusya'yla birlikte, diğer bölge ülkelerinin ve müttefiklerinin geliştirdiği politikalara karşı çıkar durumda buldu.

2005'de GUUAM'ın yeniden yapılandırılmış hali olarak ortaya çıkan "Demokratik Tercih Topluluğu" ile 2006'da Romanya'nın öncülüğünde oluşturulan "Diyalog ve Ortaklık için Karadeniz Forumu"nun temel özelliği, bölgede açıkça Rusya'ya karşı geliştirilmiş olmalarıydı. Her ikisi de ABD tarafından desteklenen bu oluşumlara Türkiye, bölgede Soğuk Savaş sonrasında zorlukla oluşturulan hassas dengeye zarar verebilecekleri gerekçesiyle sıcak bakmadı. Türkiye özellikle, "Diyalog ve Ortaklık için Karadeniz Forumu"na karşı çıktı. Bu Forum, yeni üye olduğu NATO ve

AB'nin bölgedeki uzantısı olma gibi aşırı hırslı bir hedefle yola çıkan Romanya'nın öncülüğünde geliştirilmişti ve büyük ölçüde, ABD'yi Karadeniz'e getirme, Rusya'yı dışarıda tutma ve Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini kırma amacını güdüyordu. Rusya'nın da açık cephe aldığı oluşumun Haziran 2006'daki kuruluş zirvesine Türkiye, Romanya'nın tüm girişimlerine ve ABD'nin de ısrarına rağmen sadece devlet bakanı düzeyinde katıldı. Rusya ise genel müdür seviyesinde temsil edildi. Rusya ve Türkiye'nin yanı sıra Yunanistan'ın da çok hevesli gözükmediği yapı, ilk zirve toplantısından sonra düşüşe geçti ve 2010 itibariyle önemini yitirdi.

Benzer şekilde, 2000'lerde Karadeniz bölgesinin demokratik bir merkez haline gelmesi ve demokrasi önündeki engellerin kaldırılması hedefiyle yola çıkan "Demokratik Tercih Topluluğu" oluşumu da, ABD'nin Obama yönetimiyle birlikte bölgede değişen politikaları sonucunda, 2010 itibariyle anlamı kalmayan bir yapıya dönüştü. Fakat her iki oluşumun üyeleri farklı platformlarda dile getirdikleri eleştirilerle, 2000'ler boyunca, bölgede demokrasinin gelişim ve yaygınlaşmasının önündeki temel engelin Rusya ve (ima yoluyla) ona destek veren Türkiye olduğu söylemini geliştirdiler. Hatta özellikle Romanya ve Bulgaristan'dan kaynaklanan bir söylemle, Karadeniz'de bir tür "Türk-Rus Kondominyumu" oluşturulduğu ifadesi, 2007 başında ABD bölgede Türkiye üzerinde baskı kurmaktan vazgeçinceye kadar, sıklıkla dile getirilen bir suçlama oldu. Bu ülkeler ve zaman zaman onlara arka planda destek veren Gürcistan ve Ukrayna, Karadeniz bölgesinin Türk-Rus kondominyumu tarafından dış güçlere kapatılmak istendiğini iddia ediyorlar ve bunun Transatlantik güçlerce engellenmesi gerektiğini söylüyorlardı.

Bu durum, ABD'nin Ocak 2007'den itibaren strateji değiştirmeye başlaması ve bölgeye yönelik hedeflerini mevcut bölgesel işbirliği mekanizmaları aracılığıyla ikili işbirliği ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirmeye yönelmesi sonucunda değişti. Bu değişimde; Avrasya coğrafyasında izlenen "demokratikleştirme" çabalarının sonuç vermemesi, Renkli Devrim süreçleri ve iktidar değişiklikleri yüzünden bölge ülkelerinin bir türlü istikrara kavuşamaması, Irak Savaşı sonrasında ABD ile NATO müttefikleri arasında görüş ayrılıklarının oluşması ve Türkiye'nin özellikle Montreux'nün delinmemesi konusundaki kararlı tutumu etkili oldu.

Bu süreçte Türkiye'nin devamlı dile getirdiği argümanlar şunlardı: Karadeniz'de Rusya'yı dışlayan işbirliği mekanizmaları başarısız olacaktır; 70 yıldır kıyıdaş ülkelerin çıkarları arasında uyum sağlayan Montreux rejiminin yıkılması herkese zarar verecektir; Karadeniz Uyumu Harekatının (KUH) NATO ile istihbarat paylaşması neticesinde "Aktif Çaba Harekatı"nın genişletilmesi anlamsız hale gelmiştir (ayrıntılar için bkz. **Karadeniz'de Deniz Güvenliği** başlığı); Karadeniz'e çıkacak bir NATO donanması, Rusya'nın, kendisini Avrupa'nın doğusuna ilaveten güneyden de kuşatılmış hissetmesine yol açacaktır, Rusya'da böyle bir algı oluşması bölgenin güvenlik ve istikrarı için tehlikelidir.

2007 başında ABD, KUH'u ve BLACKSEAFOR'u Karadeniz'de güvenlik sağlayıcı mekanizmalar olarak gördüğü, Montreux Sözleşmesinin tadilini arzu etmediği, Türkiye'nin deniz güvenliği alanındaki katkılarını memnuniyetle karşıladığı yolunda açıklamalarda bulundu. Bu, ABD stratejisindeki değişikliği açıkça ortaya koymaktaydı. Türkiye'nin 2005-2007 döneminde Karadeniz'e artmış olan ilgisi bundan sonra yeniden azaldı.

2000'lerde ABD merkezli girişimlerle küresel nitelikli asimetrik risk ve tehditlerin (bkz. Asimetrik Tehdit ve Savaş kutusu, s. 527) Karadeniz bölgesinde yaratabileceği potansiyel tehlikeler giderek daha fazla gündeme gelmeye ve ABD'nin bölgede fiilen bulunmasına gerekçe olarak kullanılmaya başlanınca, sürecin önüne geçmeye çalışan Türkiye, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerle bir dizi işbirliği mekanizmasını hayata geçirmeye karar verdi. Bunların arasında, Türkiye'nin öncülüğünde 2001'de kurulan Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR), 25 Nisan 2002'de imzalanan "Karadeniz Deniz Alanında Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler Belgesi", kıyıdaş ülkelerin Sınır ve Sahil Koruma Komutanları işbirliğinde Burgaz'da kurulan "Karadeniz Sınır Koordinasyon ve Enformasyon Merkezi" ile 1 Mart 2004'te Türkiye'nin ulusal bir operasyon olarak başlattığı "Karadeniz Uyumu Harekatı" öne çıkanlar oldu.

Türkiye'nin Karadeniz için düşündüğü güvenlik mimarisinin birinci ayağını oluşturan BLACKSEAFOR, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Rusya ve Ukrayna arasında 2 Nisan 2001'de İstanbul'da imzalanan Kurucu Anlaşma ile hayata geçirildi. Karadeniz coğrafyasındaki tek bölgesel askerî örgütlenme olan BLACKSEAFOR'un amacı, kıyıdaş ülkelerin deniz kuvvetleri arasında işbirliğini geliştirerek, Karadeniz'de iyi komşuluk ilişkilerini ve karşılıklı anlayışı güçlendirmek olarak belirlenmişti. İlk başta, ihtiyaç halinde göreve çağrılması (*on-call*) öngörülen bir deniz işbirliği görev grubu olarak tasarlanan BLACKSEAFOR, 2004'ten beri her yıl al-

Asimetrik Tehdit ve Savaş

Andrew J. R. Mack, 1975'de, "Why Big Nations Lose Small Wars" (Büyük Devletler Küçük Savaşları Neden Kaybederler) başlıklı bir makale yayınlamıştı. Çatışan iki tarafın maddi güçleri arasında önemli fark bulunduğunda, çatışma (savaş) asimetrik, yani dengesizdir. Genellikle, güçlü tarafın çatışmayı kazanacağı varsayılır. Oysa tarih boyunca, böyle olmadığı çok görülmüştür. Makale, bu durumun sebeplerini açıklamaktadır. Soğuk Savaş'ın ardından ve özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra sıkça kullanılan Asimetrik Savaş kavramı, Irak işgalini takiben ABD ordusu tarafından ciddi bir sorun olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Giderek genişleyen bu kullanımda, terimin; gerilla savaşı, ayaklanma, terörizm, paramiliter saldırı, gizli operasyon veya beşinci kol faaliyetleri anlamlarında da kullanılması karışıklık yaratmaktadır. Özellikle asker yazarlar bu kavrama, görece zayıf aktörlerin dolaylı saldırı stratejilerini ve bazen de rakiplerin zayıf güç konumlarını anlatmak için başvurmakta; akademik yazarlar ise, bu kavramı, daha çok, zayıf aktörlerin nasıl olup da güçlülere karşı savaş kazanabildiklerini açıklamak için kullanmaktadırlar.

Güncel kullanımda asimetrik tehdit kavramı, genel olarak, küreselleşen dünyada risk ve tehdit yaratan unsurların değiştiği ve devletlere yönelik tehditlerin artık sadece diğer devletlerden kaynaklanmayıp, uluslararası sistemde devletlerle aynı düzlemde görülemeyecek farklı aktörlerden de doğabileceğini ifade etmektedir. Buna göre, risk ve tehditlerin nereden, nasıl, ne zaman, hangi yöntemlerle ve ne kadar güç ile geleceği belli değildir. Dolayısıyla asimetri kavramı, risk ve tehdidi yaratan unsurlar ile bunların ortaya çıkartacağı sonuçların belirsiz olduğuna işaret etmektedir. Önemli bir diğer husus, devletlerin uluslararası hukuk kurallarına uygun hareket etmesi gerekirken, asimetrik risk ve tehdidi yaratan devlet dışı aktörlerin bu tür kurallara uymak zorunda olmamalarıdır.

(M. Aydın)

Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu logosu.

tı aylık rotasyonlar temelinde, belli bir ülkenin komutasında görev yapmaktadır. Harekete geçtiği dönemlerde BLACKSEAFOR, denizde arama kurtarma operasyonları, insani yardım, çevre koruma harekatları, mayın temizleme faaliyetleri, iyi niyet ziyaretleri ve üye ülkeler tarafından kararlaştırılacak diğer görevleri gerçekleştirir. NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı (BİO; bkz. NATO'nun Genişlemesi kutusu, Cilt II) bağlamında ilki 2009'da düzenlenen ve bölge ülkelerinden Türkiye, Rusya, Romanya ve Gürcistan'ın katıldığı "Karadeniz'de Ortaklık" deniz tatbikatına da destek vermiştir.

11 Eylül saldırılarından sonra, terörle mücadele, kitle imha silahlarının (KİS) yayılmasının önlenmesi ve her türlü kaçakçılıkla mücadele, uluslararası alanda önemli konular olarak ortaya çıktı ve Karadeniz'de de gündeme geldi. 2004'de Türkiye'nin inisiyatifiyle alınan bir kararla, BLACKSEAFOR'a, özellikle terör ve KİS trafiği başta olmak üzere asimetrik tehditlerle mücadelede operasyonel yetenek kazandırılması hedef olarak benimsendi ve faaliyetlerinin söz konusu tehdit ve risklerle mücadeleyi kapsayacak şekilde genişletilmesi için çalışmalara başlandı.

BLACKSEAFOR'un görev yönergesinin yeni güvenlik ortamına uyum sağlaması için alınan karar uyarınca, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin katılımıyla Yüksek Düzeyli Uzmanlar Grubu oluşturuldu. Grubun hazırladığı rapora göre, caydırıcı önlemler alınmadığı takdirde, halihazırda risk seviyesinde bulunan yasadışı eğilimlerin tehditlere dönüşebilecekleri belirtiliyordu. Bunun üzerine, Aralık 2006'da İstanbul'da düzenlenen Yüksek Düzeyli Uzmanlar Grubu toplantısında BLACKSEAFOR'un, terörün ve KİS'lerin önlenmesinde kullanılmasına ilişkin rapor kabul edildi.

BLACKSEAFOR'un sadece çağrı üzerine harekete geçen bir güç olması nedeniyle Karadeniz'de güvenlik ve istikrar ortamının sürekli denetiminin mümkün olmadığı görüşü dile getirilmekteydi. Bu nedenle, NATO'nun 11 Eylül saldırılarının ardından Akdeniz'de başlattığı "Etkin Çaba Harekatı"nın (*Operation Active Endeavour*) Karadeniz'e de yaygınlaştırılması önerisi ortaya atıldı. Öneri ilk önce ABD tarafından 2003'de NATO içinde dile getirildi. Fakat konsensus ilkesince karar alınamayınca, konu NATO dışında özellikle Romanya ve Bulgaristan tarafından savunulmaya başlandı.

Bunun üzerine Türkiye, Karadeniz'de deniz güvenliği alanındaki ikinci girişimi olan KUH'u 1 Mart 2004'de, kendi karasularında ve Karadeniz'in açık deniz alanlarında faaliyette bulunacak şekilde başlattı. Etkin Çaba Harekatının kapsamı Karadeniz'i de içerecek şekilde genişletilirse, bu, NATO (temelde ABD) deniz güçlerinin belki zaman zaman Montreux'yü de zorlayacak şekilde Karadeniz'de harekat düzenlemeleri olasılığını beraberinde getirebilecekti. KUH, bir yandan buna engel olabilmek, diğer yandan ABD, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan gibi ülkelerce bölgede ortaya çıkma ihtimali olduğu ifade edilen terör ve yasadışı göç faaliyetlerini caydırmak ve Boğazların güvenliğine katkıda bulunmak amacıyla başlatılmıştı.

KUH'a ilk başta diğer bölge ülkeleri ilgi göstermediler. Fakat Türkiye operasyona ısrarla devam etti ve bölgeye yönelik başka bir faaliyetin başlatılmasına NATO içerisinde karşı çıktı. ABD'nin bölgeye deniz kuvvetleri göndermekten zamanla vazgeçmesi sonucunda, diğer kıyıdaş ülkeler de operasyona katkı sağlamaya başladılar.

Tüm kıyıdaş ülkelerin davet edildiği KUH'a, Rusya'nın Aralık 2006, Ukrayna'nın Ocak 2007 ve Romanya'nın da Mart 2009'da katılmasıyla operasyon çokuluslu nitelik kazanarak deniz güvenliği alanında etkin bir konuma geldi.

KUH çerçevesinde Karadeniz'de belirsiz aralıklarla denetlemeler yapılarak, yasa dışı faaliyetlere karıştıklarından şüphe duyulan ticaret gemileri tespit edilip izlenmekte, gerektiğinde aranmakta veya alıkonularak yasal işlem başlatılmaktadır. KUH unsurlarınca Karadeniz'de periyodik olarak gerekleştirilen keşif-gözetleme, karakol ve izleme faaliyetleri çerçevesinde 2008 sonuna kadar deniz ve hava araçlarıyla yaklaşık 30.000 temas sağlanmış ve sonuçlar, Boğazlardan geçen her geminin vermek zorunda olduğu seyir raporlarıyla karşılaştırılmıştır.

Artık sürekli bir nitelik kazanmış olan KUH'un, tüm kıyıdaş ülkelerin katılımından sonra BLACKSEAFOR'a devredilmesi planlanmaktadır. Böylece, BLACKSEAFOR'un bölgede sürekliliği olan bir deniz güvenliği yapılanmasına dönüşmesi ihtimali gündeme gelecektir. KUH çerçevesinde kontrol edilen ve aramaya tabi tutulan şüpheli gemilere ait bilgiler, Napoli'deki NATO Karargahı ve Etkin Çaba Harekatına katılan gemilerle de paylaşılmaktadır. Bu uygulama, NATO'nun Karadeniz'de operasyon düzenlemesi mantığını anlamsız hale getirmiş ve bu husus, NATO askerî makamlarınca yayınlanan raporlarda da ifade edilmiştir.

Türkiye Karadeniz'de deniz güvenliği alanında üçüncü bir girişim daha yapmış, kıyıdaş ülkelerin sahil koruma birimleri arasında koordinasyon ve bilgi değişimini öngören bir yapılanmaya gidilmesi için 2003'te öneride bulunmuştur. Bunun sonucunda Burgaz'da, kıyıdaş ülkelerin Sahil Koruma ve Sınır Polisleri arasında doğ-

TABLO 5
Karadeniz Havzasında Askerî Kapasiteler (KEİ Üyeleri)

Kapasiteler	Türkiye	Rusya	Ukrayna	Bulg.	Yun.	Rom.	Arnav.	Erm.	Azerb.	Gürc.	Mol.	Sırb.
Tüm aktif personel	514.850	1.027.000	187.600	51.000	147.100	69.600	11.020	43.641	66.740	11.320	6.750	39.686
Kara	402.000	395.000	125.000	25.000	93.500	41.300	6.200	40.421	56.840	7.042	5.710	33.186
Deniz	52.750	142.000	13.500	4.370	19.000	7.300	1.100		2.000	1.350		
Hava	60.100	160.000	49.100	13.100	23.000	10.500	1.370	3.220	7.900	1.350	1.040	6.500
Str. caydırma kuvvetleri		80.000										
Komuta-destek		250.000										
Ortak güçler					11.600							
Silahlı güçler						10.500						
Ulusal muhafızlar										1.578		
Merkezî birlikler				8.530								
Paramiliter güçler	102.200	418.000	84.900	34.000	4.000	79.900	500	4.748	15.000	11.700	3.279	
Tüm rezerv personel	378.700	20.000.000	1.000.000	303.000	288.500	45.000			300.000		66.000	250.000
Kara kuvvetleri	258.700			250.500	198.000							250.000
Deniz kuvvetleri	55.000			7.500	24.000							
Hava kuvvetleri	65.000			45.000	32.000							
Ulusal muhafızlar					34.500							
Paramiliter güçler	50.000											

(Tablo: M. Aydın)

rudan temas ve iletişim ile bilgi değişimini sağlamak için bir merkez kurulmuştur. Ayrıca Türkiye, 1 Ocak 2003'de Ukrayna'nın girişimiyle başlatılan "Karadeniz'de Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler İnisiyatifi" (KGGAÖ) sistemine de aktif olarak katılmaktadır. Dünyada deniz alanında mevcut yegane güven artırıcı rejim olan KGGAÖ, genel olarak deniz konularında işbirliğini geliştirmeyi, karşılıklı temasları arttırmayı, önemli faaliyetlere ilişkin ön bildirimde bulunmayı, Karadeniz'de mevcut kuvvetler (400 ton üzeri gemiler ve denizaltılar) hakkında her yıl bilgi teatisini ve her yıl bir ülkede "Deniz Güven Tatbikatı" (*Confidence Annual Naval Exercise* - CANE) yapılmasını amaçlamaktadır.

Bunların yanı sıra, 8 Kasım 2006'da imzalanan "Karadeniz'e Sahildar Devletlerin Sınır/Sahil Güvenlik Makamları Arasında İşbirliği Anlaşması" ile oluşturulan "Karadeniz'e Sahildar Devletler Sınır/Sahil Güvenlik İşbirliği Forumu" (*Black Sea Littoral States Border/Coast Guard Cooperation Forum* - BSCF) da, teröre karşı ve kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi amacına yönelik tatbikatlar gerçekleştirmektedir.

Karadeniz'de deniz güvenliği alanında Türkiye'nin rol aldığı son oluşum, Türkiye-Romanya-Bulgaristan arasında Karadeniz güvenliğine ilişkin olarak oluşturulan üçlü istişare mekanizmasıdır.

MUSTAFA AYDIN

KAYNAKÇA (Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler)

Akçalı, Pınar, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri", Mustafa Aydın (der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006 - Avrasya Üçlemesi II*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007, s. 437-463; Aydın, Mustafa, *Europe's Next Shore; Black Sea After the Enlargement*, Paris, European Union Institute for Security Studies, Occasional Paper 53, Haziran 2004; Aydın, Mustafa, *Küresel Politika'da Orta Asya - Avrasya Üçlemesi I* (der.), Ankara, Nobel Yayınevi, 2005; Aydın, Mustafa, "Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 9, No 3, Eylül 2009, s. 271-285; Aydın, Mustafa, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, Cilt 5, No 2, 2004, s. 1-22; Aydın, Mustafa, "Europe's New Region: Black Sea in Wider Europe-Neighbourhood", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 5, No. 2, Mayıs 2005, s. 257-283; Aydın, Mustafa, "Turkey's Policies toward the South Caucasus and its Integration to the EU", *Quaderni di Relazioni Internazionali; La partita nel Caucaso*, No. 1, Aprile 2006, s. 51-62; Aydın, Mustafa, "Turkey's Policy in the Caucasus - 2007" (İngilizce-Rusça), Alexander Iskendarian (der.), *Caucasus 2007 - The Caucasus Institute Yearbook*, Erivan, CI, 2009, s. 176-194; Aydın, Mustafa, "Turkish Policy toward the Caucasus", Raoul Motika ve Bayram Balcı (der.), *Religion et politique dans le Caucase post soviétique; Les tradtions réinventées à l'épreuve des influences extérieures*, Paris, Maisonneuve & Larose, 2007, s. 69-80; Aydın, Mustafa, "Regional Cooperation in the Black Sea Area and its Intergration into Euro-Atlantic Structures", NATO Defense College, *The Role of Wider Black Sea Area in a Future European Security Space, Vol. 1*, Roma, NATO Savunma Koleji, 2005, s. 31-42; Aydın, Mustafa, "Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?", *TEPAV Politika Notu*, 2 Eylül 2009, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/TEPAV_PN_Azerbaycan.pdf; Aydın, Mustafa, "Kafkaslar'da Sorunlu Eksen: Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan", *EkoEnerji*, No 29, Mayıs 2009, s. 31-43; Aydın, Mustafa ve Ömer Fazlıoğlu, "Turkish Policy towards the Wider Black Sea Region and its Chairmanship of the BSEC, May-October 2007", Panagiota Manaoli (der.), *Unfolding the Black Sea Economic Cooperation (1992-1997): Views from the Region*, Atina, ICBSS, 2007, s. 129-140; Bilgin, Pınar, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar*, Cilt 8, Sayı 14, Ocak 2010, s. 30-53; BOTAŞ, http://www.botas.gov.tr; Commission on the Black Sea, *A 2020 Vision for the Black Sea Region*, Germany, Bertelsmann Stiftung, 2010; Commission on the Black Sea, *A 2020 Vision for the Black Sea Region; A Report by the Commission on the Black Sea*, Gütersloh, 2010; Çolakoğlu, Selçuk, "Şanghay İşbirliği Örgütünün Geleceği ve Çin", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s. 173-197; Demir, Ali Faik, "SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkile-

ri", Mustafa Aydın (der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006 - Avrasya Üçlemesi II*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007, s. 297-324; Demirağ, Yelda, "Türkiye-Gürcistan İlişkileri", Mustafa Aydın (der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006 - Avrasya Üçlemesi II*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007, s. 269-296; Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.dtm.gov.tr; Ergun, Ayça, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Mustafa Aydın (der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006 - Avrasya Üçlemesi II*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007, s. 241-267; http://www.transatlanticpolitics.com/category/turkey; Milli Eğitim Bakanlığı, Yurtdışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, http://yeogm.meb.gov.tr; Nye, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004; Pala, Cenk, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası", Mustafa Aydın (der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006 - Avrasya Üçlemesi II*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007, s. 143-176; Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983; Şen, Mustafa, "Türkiye-Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk İşadamları", Mustafa Aydın (der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006 - Avrasya Üçlemesi II*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007, s. 109-142; Uluslararası Nakliyeciler Derneği, http://www.und.org.tr.

Rusya Federasyonuyla İlişkiler

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonraki on yıllık dönemde Türkiye-Rusya ilişkilerini tanımlamada kullanılan rekabet kavramı, 2000'lerde yerini işbirliği kavramına bıraktı. Her iki ülkedeki iktidar değişikliklerinin de etkisiyle ilişkilere "rekabet yerine işbirliği" ve "stratejik ortaklık" söylemleri hakim oldu. İkili ilişkilerin merkezine, enerji ağırlıklı olmak üzere, savunma sanayiinin de yer aldığı ekonomik ve ticari konular oturdu. Avrasya, iki ülkenin işbirliğinin merkezinde yer alan saha olarak tanımlandı. Rusya Federasyonunun (RF) Dünya Ticaret Örgütüne katılımını Türkiye açıkça destekledi. Moskova'nın İslam Konferansı Örgütünde gözlemci statüsü elde etmesine de destek oldu. İki ülke arasında bölgesel güvenlik konularında ortak bir bakış açısı geliştirildi. 2010'da karşılıklı vize muafiyeti anlaşmasına varılmasıyla, ikili ilişkiler farklı bir boyut kazandı.

Bu dönemde iki ülkenin yakın çevresinde gerçekleşen "Renkli Devrimler" (bkz. **Renkli Devrimler** kutusu, s. 465) ile ABD'nin demokrasi ihracı projelerinin, bu gelişmelere ABD'den daha farklı bakan Türkiye ile RF'yi yakınlaştırdığı ileri sürülebilir. Diğer yandan, iki ülke arasındaki mevcut birtakım asli sorunlar, taraflarca sürekli biçimde ve açıkça dile getirilmese de, arka plana düşmüş olarak varlıklarını sürdürdü.

I) İktidar Değişiklikleri ve İlişkilere Yansımaları

RF, ikili ilişkilerin farklı bir içerik kazandığı yeni binyıla iktidar değişikliğiyle girdi. Bağımsızlığın sembol ismi Boris Yeltsin yerini, uluslararası kamuoyu tarafından tanınmayan Vladimir Putin'e bıraktı. İktidar değişikliği, RF'nin dış politika ve güvenlik yaklaşımlarında yeni ve farklı açılımlara yol açacağı için önemliydi. Bu değişiklik, Türkiye-RF ilişkilerine zaten hakim olan genel değişim havasını da doğrudan ve olumlu biçimde etkiledi.

Putin'in tam yetkiyle iktidar koltuğuna oturduğu 2000 yılı sonrasında RF'nin gerek "Yakın Çevre"si (bkz. **Rusya Federasyonunun Dış Politikası: "Yakın Çevre" ve "Askeri Doktrin"** kutusu, Cilt II), gerek diğer komşu ülkelerle ilişkileri şu temel unsurlar çerçevesinde şekillendi: Enerji kaynaklarını öne çıkartmak, ticari ilişkilere öncelik vermek, etnik anlaşmazlıklar ile çatışmaları kullanarak bölgesel dengeleri belirlemeye çalışmak ve terörle mücadele. Putin bu yaklaşım çerçevesinde, ekonomik krizle sarsılmış, kendine olan güvenini yitirmiş, yönetim sorunları yaşayan eski Rusya yerine, kaynaklarını etkin biçimde kullanarak yere sağlam basabilen ye-

ni bir ülke inşa etmeyi amaçlamaktaydı. Temel hedefi ise, küresel gelişmelerde söz sahibi bir Rusya yaratmaktı.

Putin ve Dış Politika

Leningrad (St. Petersburg) Üniversitesinde hukuk eğitimi alan Vladimir Vladimiroviç Putin, yüksek lisans eğitimini ekonomi alanında yaptı. 1975'te Sovyet gizli servisi KGB'ye girdi. Temmuz 1998'de Rusya İç İstihbarat Servisi FSB'nin başına geçti. Bu göreve Mart 1999'da RF Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinin eklenmesi, Putin'i ülkenin gerek iç gerek dış işlerinde bilgi ve söz sahibi haline getirdi. Ağustos'ta başbakan yapılması, birçoklarınca Devlet Başkanı Yeltsin'in yeni manevralarından biri olarak değerlendirildi. Yeltsin'in 31 Aralık 1999'da istifa etmesinin ardından 26 Mart 2000'de devlet başkanı seçildi. 2000-2008 arasında bu görevi yürüten Putin, içeride düzen ve büyümenin hakim olduğu, dışarıda ise uluslararası kabul, saygınlık ve meşruiyete sahip bir RF kurmayı öngördü.

Putin'in şekillendirdiği "2020'ye Doğru Gelişme Stratejisi", RF'yi küresel bir güç olarak nitelemekte ve dünyanın beşinci büyük ekonomisi yapmayı hedeflemekteydi. Bu çerçevede, nüfusun çoğunluğunun orta sınıfa mensup olduğu bir toplum oluşturmak ve siyasal istikrarı kalıcı kılmak amaçlanmaktaydı. İktidar partisinin hakim olduğu çok partili siyasal hayat, güçlü devlet kurumları ve güçlü ordu bu sürecin itici motorları olarak düşünülmüştü. RF'nin 2000'li yıllarına bakıldığında bu politik vizyonun harekete geçirildiği söylenebilir.

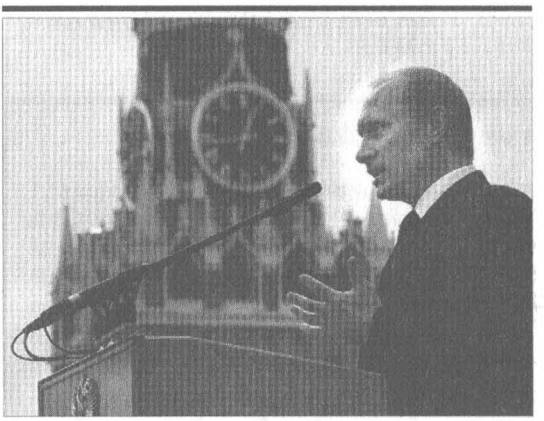
Putin, odağında ABD'nin bulunduğu Batı dünyasını, her geçen gün artan biçimde, küresel gelişmelerde çifte standart uygulamakla ve RF'yi dışlamakla eleştirdi. Tepki olarak, 12 Aralık 2007'de AKKA'yı (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması; bkz. Cilt II, s. 207-208) askıya aldı. İran ve Suriye gibi Orta Doğu ülkeleriyle yeniden yakın ilişkiler kurmaya çalıştı. Kosova ve Abhazya gibi sorunlara Batı'dan farklı yaklaştı. Sonuçta, RF'nin küresel alanda yeniden bir uluslararası kutuplaşma yaratıp yaratmayacağı tartışmaları gündeme geldi. RF'nin bu şekilde dönüşümünün odağında, yeniden kazanılan kendine güven duygusu ile büyük devlet psikolojisi yer almakta ve Putin bu dönüşümün sembol ismi olarak görülmektedir.

Putin, üst üste 2 defadan fazla başkanlık yapılmasına anayasa izin vermediği için, 7 Mayıs 2008'de yerini, 2000'de Gazprom'un (bkz. Cilt II, 1990-2001, **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü) başına getirdiği Dimitri Medvedev'e bıraktı ve bu tarihten itibaren RF Başbakanlığı görevini üstlendi. Bu dönemde de etkinliğini devam ettirdi. Bu dönemin, küresel yansımaları da olan en önemli olayı, Ağustos 2008'de çıkan Gürcistan-RF savaşıydı.

4 yıllık görev süresinde RF'yi Medvedev'le işbirliği içinde yöneten Putin, 4 Mart 2012'de yapılan başkanlık seçimlerinde yeniden aday oldu ve oyların yüzde 63'ünü alarak devlet başkanı seçildi. Putin, yapılan anayasa değişikliğiyle devlet başkanı görev süresi 6 yıla çıkartıldığı için, 2018'e kadar görevde kalacaktır. İki dönem başkan olma hakkı olan Putin'in, tekrar seçilmesi durumunda, 2024'e kadar iktidarda kalması ihtimali vardır.

(M. Çelikpala)

Bu dönemde Türkiye de ekonomik ve siyasi krizlerle karşı karşıya kaldı. AB ve ABD'yle bölgesel konularda ortaya çıkan yaklaşım farklılıklarının mevcut sorunları daha da büyüttüğü görüldü. Bu koşullar altında Türkiye'nin karar alıcıları yakın komşularıyla daha dengeli ilişkiler kurmaya yöneldiler. Mart 1999 seçimleriyle iktidara gelen DSP-ANAP-MHP koalisyonunun dışişleri bakanı İsmail Cem'in, dış politika alanında komşularla sorunsuz ve yeni ilişkiler kurulması yaklaşımı, bu yönelişin sonucu oldu. Bu durum, Türkiye-RF ilişkileri özelinde Putin'in politi-

Vladimir Putin: "Güçlü lider, güçlü devlet, güçlü ekonomi ve küresel güç Rusya..." (Kaynak: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a2/Vladimir_Putin-1.jpg)

kalarıyla da uyumluydu. Sonuç olarak, 2000'den itibaren, iki ülke arasındaki "çok boyutlu işbirliği"nin zemini oluştu. Bu yakınlaşma, Putin'in iktidarını sağlamlaştırmasıyla ve Türkiye'de de dış politikaya pragmatik olarak ve "sıfır sorun" yaklaşımıyla bakan AKP'nin tek başına iktidara gelmesiyle, bir üst düzeye taşınacaktır.

Böylece gelişen ilişkiler, aynı zamanda, iki ülkenin bölgesel ve küresel gelişmelerle ilgili tutumlarına da doğrudan yansıdı. Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz Havzası bu çerçevede en fazla dikkat çeken alanlar oldu (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü). Enerji alanında işbirliğine girişen taraflar; İsrail-Filistin çatışması, Irak'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi birliğinin korunması, Suriye ve İran ile uluslararası camia arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi, Kafkasya'da istikrarın ve düzenin sürdürülmesi ve Karadeniz güvenliğinin kıyıdaş ülkeler tarafından sağlanması gibi konularda da benzer politikalar izlediler.

Birbirlerinin Çeçen ve Kürt sorunlarını 90'ların ortalarında tahrik etmiş olan iki ülke (bkz. Cilt II, s. 235-238), bunun çıkar yol olmadığını nihayet anladıklarından, Türkiye-RF işbirliğinin ilk sinyalleri 1990'ların sonlarından itibaren gelmekteydi. Dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in Kasım 1999'da Moskova'ya yaptığı ziyaret, Boris Yeltsin'le görüşme sağlanamaması yüzünden gölgelense de, "rekabet yerine işbirliği" anlayışının başlangıcı oldu. Ziyaret sırasında, başta Çeçen/Kürt meselesi ve Kıbrıs olmak üzere, önceki dönemin dikenli konuları gündeme getirildi (bkz. Cilt II, 1990-2001, Rusya'yla İlişkiler bölümü).

Görüşmeler sonunda başbakanlar Putin ve Ecevit; medya alanında işbirliğinden diplomatik pasaportlarda vize muafiyetine, veterinerlik konularından terörle mücadelede işbirliğine kadar çok sayıda anlaşma imzaladılar. Bu ziyarette kaleme alınan terörle mücadele konusundaki bildirge, iki tarafın bu alanda yapacakları işbirliğinin genel ilkelerini içermekteydi. Bu belgede doğrudan PKK'dan veya Çeçenlerden söz edilmediyse de, iki tarafın kafasında da bu iki sorunun yer aldığı, tarafların, terörü ve terörle mücadeleyi kendi topraklarındaki şiddet eylemlerinin ışığında değerlendirmek eğiliminde oldukları açıktı. Bu yaklaşımın oluşmasında, Abdullah Öcalan'ın yakalanması sırasında Rusların takındıkları "yapıcı" tavır ile Türkiye'nin Eylül 1999'da başlayan (ve iç kamuoyunda tepki yaratan) ikinci Çeçen Savaşına ilgisizliği etkili oldu. Ecevit, ziyaret öncesinde ve sırasında, Çeçenistan'ı "Rusya'nın içişleri" olarak niteledi. Bu durum, ilişkilerde sorun yaratan bir konuya her iki hükümetin de yeni bir anlayışla yaklaştığını gösteriyordu. Terörle mücadele konusunda benzer bir yaklaşım geliştirilmesi ziyaretin en somut ve başarılı yönü oldu.

Görüşmeler sırasında Türk tarafının isteksizliği nedeniyle imzalanamayan Mavi Akım ek protokolü, ziyaretin tek eksik noktası olarak kaldı (bkz. **Mavi Akım** kutusu, Cilt II). Putin, protokolün Moskova'da imzalanamamış olmasını bir trajedi olarak görmediğini açıklayarak enerji alanındaki işbirliği noksanlığını fazla önemsemiyormuş izlenimi verdiyse de, bundan sonraki dönemde RF tarafı Mavi Akım ve diğer enerji nakil projelerini ilişkilerin merkezine oturtacaktır (bkz. **Mavi Akım (Gelişmeler)** kutusu, s. 535).

İkinci Çeçen Savaşı 1999: Türkiye'nin bu savaşa ilgisiz kalması, RF'yle ikili ilişkilerin gelişmesindeki etmenlerden biri oldu. (Kaynak: http://www.bbc.co.uk/worldservice/includes/core/2/screen/extras/carousel_timeline/ussr_20/images/1999.09_second_chechnya_390.jpg)

Mavi Akım (Gelişmeler)

Mavi Akım, RF'den Türkiye'ye aracı ülke olmadan doğrudan doğalgaz nakletmek amacıyla Karadeniz geçişli olarak inşa edilen Samsun-Ankara Doğalgaz İletim Hattına verilen isimdir. Boru hattı Rus Gazprom ve İtalyan ENI şirketlerince oluşturulan Blue Stream Pipeline B.V. tarafından inşa edildi. 380 kilometresi Karadeniz'in altından geçen 1200 kilometrelik boru hattı yaklaşık 3,3 milyar Dolar'a mal oldu. Deniz altındaki boru hattı, 2.140 m. derinlikle, yeryüzünün en derindeki boru hattıdır. Samsun'da Durusu Ölçüm İstasyonunda Türkiye'ye ulaşan doğalgaz, buradan bir uzatma hattıyla Ankara'ya ulaştırılmaktadır.

1997'de imzalanan anlaşmayla inşasına başlanan hat 17 Kasım 2005'te resmen açıldı. İmzalanan anlaşmada, Türkiye'nin bu hat üzerinden RF'den 25 yıl süreyle yılda 16 milyar metreküp doğalgaz satın alması öngörülmekteydi. BOTAŞ'ın sayılarına göre bu hat üzerinden Türkiye'ye 2003'te 1,3 milyar, 2004'te 3,2 milyar, 2005'te 5 milyar, 2006'da 7,4 milyar, 2007'de de 9,3 milyar metreküp gaz taşındı.

2008'den bu güne hattan her yıl yaklaşık 10 milyar metreküp doğalgaz taşınmaktadır. Mavi Akım, diğer kaynaklardan gelen gazda beklenmeyen kesintiler söz konusu olduğunda, RF'den ek gaz akımı sağlaması sayesinde Türkiye için bir tür sigorta görevi yapmaktadır. Türkiye'nin ileriye yönelik arz-talep çalışmaları, Mavi Akım'ın yıllık 16 milyar metreküplük kapasitesi göz önüne alınarak yapılmaktadır.

(M. Çelikpala)

Bu dönemde, en azından Kafkasya'da rekabet devam etmekteydi. Cumhurbaşkanı Demirel'in önerdiği Kafkasya İstikrar Paktı ve aynı dönemde Devlet Bakanı Abdülhaluk Çay'ın Reuters muhabirine verdiği bir mülakatta dile getirdiği, Orta Asya cumhuriyetleriyle birlikte Azerbaycan'ı da içeren bir Türk Birliği önerisi, RF tarafını rahatsız eden gelişmeler oldu (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü).

Başbakan Ecevit'in ziyaretini takip eden dönemde ikili ilişkiler, birtakım sorunlu başlıklara rağmen, "Bardağın dolu tarafını görmek" prensibi çerçevesinde şekillendirildi. Dönemin RF Başbakanı Mikhail Kasyanov'un Ekim 2000 Türkiye ziyareti bu yaklaşımın somut bir örneği oldu. Kasyanov, "Rusya ve Türkiye birbirine rakip de-

gildir. Ortağız ve hükümetlerimiz de bu prensip çerçevesinde ikili ilişkiler geliştirecekler" değerlendirmesini yaptı. Arkasından, 7-8 Haziran 2001'de RF Dışişleri Bakanı İgor İvanov Türkiye'yi ziyaret etti. Taraflar bu ziyaret sonrasında, aralarında tartışma konusu olan başlıkları bir kenara bırakarak ekonomik ve ticari işbirliği merkezli bir ilişki kurmaya yöneldiler. Bu ziyarette, iki ülke arasındaki işbirliğinin Avrasya'ya taşınarak ilişkilere çok boyutlu bir nitelik kazandırılması hususunda mutabakata varıldı (bkz. **Avrasya ve Avrasyacılık** kutusu, s. 537).

II) Çok Boyutlu Ortaklığa Geçiş: 2001 Avrasya Eylem Planı

İkili ilişkilerde yeni dönemi şekillendiren temel metin, 16 Kasım 2001 tarihli, "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa" başlıklı belge oldu.

Bu belge imzalanmadan önce, RF'nin Ankara Büyükelçisi Lebedev'in yaptığı değerlendirme Eylem Planının ardında yatan mantığı iyi özetliyordu: "Çok derin bir siyasi anlamı olan bir belge bu... Türkiye ile birçok ikili anlaşmamız var ama, Avrasya ilk defa söz konusu olmaktadır... Bunun anlamı, rekabetten işbirliğine geçmektir. ... Bu belgede 'stratejik ortaklık' ibaresini kullanmıyoruz, çünkü bu tür ortaklığın sağlanması için [tarafların] ... NATO gibi bir kuruluş bünyesinde beraber hareket etmeleri gerekir. İleri ortaklık, her iki ülke için geçmişteki rekabetten vazgeçmeleri açısından çok önemlidir." (*Cumhuriyet*, 15 Ekim 2001 ve *TDN*, 31 Temmuz 2002). Eylem Planı ile iki ülke, mevcut ilişkilerini, en azından kâğıt üzerinde, "Güçlendirilmiş Yapıcı Ortaklık" düzeyine çıkartmış oldu.

Eylem Planı incelendiğinde, iki tarafın, aralarındaki işbirliğini 1990'larda öne çıkan ve içi doldurulmaya çalışılan 3 ana başlık çerçevesinde şekillendirmeyi amaçladıkları görülmekteydi: Siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkiler ve terörle mücadele. Bu başlıklar çerçevesinde iki ülkenin esas eylem alanı olarak hedeflediği, Avrasya coğrafyasında ticari ortaklıktı. Anlaşmanın terörle mücadele boyutu ise, karşılıklı güven tesis etmenin ötesinde, işbirliğinin taçlandırılmasını ve sağlamlaştırılmasını öngörmekteydi. Plan çerçevesinde iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında bir Ortak Çalışma Grubu kurulması karara bağlandı.

RF ve Türkiye, iki Avrasyacı ve Ulusalcı: Aleksandr Dugin ve Doğu Perinçek. (Kaynak: http://3.bp.blogspot.com/-dtcPh7lwrt0/Tze1U_GsH6I/AAAAAAAAAtA/9BMqOOBm1_s/s1600/Dugin+Perincek-Turcia.jpg)

RF Genelkurmay Başkanı Anatoli Kıvaşnin'in 14-18 Ocak 2002 Ankara ziyareti sırasında Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'yla imzaladığı "Askerî Alanda İşbirliği Çerçeve ve Askerî Personel Eğitim İşbirliği An-

Avrasya ve Avrasyacılık

Avrasyacı yaklaşım, Rus düşünce dünyasına 20. yüzyılın başında girdi. Tartışmanın merkezinde, Rus İmparatorluğunun Batılı mı Doğulu mu olduğu sorusu yer almakta, Batı Avrupa ile Rus İmparatorluğu arasındaki farklar karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konmaktaydı. SSCB döneminde, bu yaklaşımın bilimsel ve entelektüel bir yapıya kavuşturulması çalışmaları dönemin politikalarına aykırı bulundu ve terk edildi.

Avrasyacı düşünce SSCB'nin dağılmasından sonra tekrar gündeme geldi. Avrasyacılar, Rus İmparatorluğunun dünya üzerinde özel bir coğrafya ve kültür alanına sahip olduğunu, bu nedenle Avrasya'nın Batı'dan farklılığını sürekli olarak vurguladılar. Bu görüş, ulus-devlet ile imparatorluk arasındaki farklılık çerçevesinde ön plana çıkartılmaktaydı. İmparatorluk kültürünün egemen olduğu Rusya-Avrasya coğrafyasında, farklı etnik grupların ulusalcılık akımına bulaşmadan kültürlerini devam ettirebildikleri koşullar mevcuttu. Bu anlayışa göre, bu coğrafyadaki devlet gücünün kökeninde Moğol, Tatar ve Bizans geleneği, kültürel oluşumunun temelinde de Rus-Slav kültürü yerine daha kapsayıcı olan Avrasya kültürü vardı. Avrupa'da devlet örgütlenmeleri aşağıdan yukarıya doğru oluşmuştu, oysa Avrasya coğrafyasında yukarıdan aşağıya bir mekanizma işlemiş, ulusu ulus-devlet yaratmıştı. Zira Avrasyacılar için devlet demek, ulus demekti. Bu tanımlamada ulus, etnik kökene dayalı olarak değil, farklı etnik grupların oluşturduğu ortak kültürel organizma-imparatorluk kültürü biçiminde belirlenmekteydi. Bu özel dünyada, Slavlarla birlikte Türk, Moğol ve Fin ulusları da yer almaktaydı.

Sovyetlerin çöküşü sonrasında Avrasyacılık bir dış politika perspektifi olarak belirginleşti. Yeni Avrasyacılar, Avrasyacı düşünceyi, jeostratejik ve jeopolitik bir unsur olarak RF dış politikasına ve uluslararası ilişkiler sistemi içerisine kuramsal bir yapı halinde yerleştirmeye çalıştılar.

Bu hareketin dikkat çeken kurumsal örgütü, başkanlığını Aleksander Dugin'in yaptığı "Avrasya Hareketi"dir. Siyasal alandaki başlıca uygulayıcısı ise, başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yapmış olan Yevgeni Primakov'dur. Yeni yaklaşımın temel söylemleri arasında, küresel alanda Amerikan hegemonyasına ve çokuluslu şirketlerin hakimiyetine karşı çıkma yer almaktadır. Temel söylem, ne sağ ne sol, ne Marksist ne liberal olarak nitelenen üçüncü bir yol izlenerek Avrasya bütünlüğünün sağlanmasına yöneliktir. Bu yolun kültürel, ekonomik ve siyasal alanda Avrasya'nın stratejik bütünleşmesini sağlayacağı ileri sürülmektedir. Manevi değerler, iş bölümü, Avrasya derinliğinde işbirliği ve devletin kutsallığı öne çıkartılmaktadır. Devlet yapılanması da yeni imparatorluk bağlamında federal bir yapı şeklinde olacaktır. Slav, Türk ve Fin (Altay-Ural) unsurlarının oluşturacağı bu yapılanmada herkesin kendi dinsel inancını ve kültürünü özgürce sürdüreceği belirtilmektedir. Bu şekilde oluşacak bir yapının, Batı'nın dayatmacılığının ve sömürücülüğünün karşısına gerçek bir güç olarak çıkacağı iddiası vardır.

Bu anlayış 2000'lerin başından itibaren Türkiye'de de belli çevrelerde ilgi görmüştür. RF ile imzalanan Avrasya Eylem Planı Türk kamuoyunda ses getirmiş, Avrasyacılık tartışmalarını başlatmıştır. Örneğin Attila İlhan'a göre, bu Plan Atatürk'ün dış politikasının gereği ve yansımasıdır ve Türkiye'nin AB-ABD merkezli dış politikasının sorgulanmasını sağlayacak iyi bir fırsattır. Eski MGK genel sekreterlerinden Org. Tuncer Kılınç'ın Mart 2002'de, Türkiye'nin AB'ye karşı RF ve İran'la işbirliği yapması gerektiği şeklindeki açıklaması bu çerçevede dikkat çekici olmuştur. RF'nin AB karşıtlığı; Türkiye'deki AB/ABD karşıtlığıyla birleşerek bu yaklaşımı güçlendirmiştir. E. Org. Tuncer Kılınç, RF'nin Ankara büyükelçisi Albert Çernişev, İP Genel Başkanı Doğu Perinçek ve CHP Milletvekili Onur Öymen gibi konuşmacıların katılımıyla İstanbul Üniversitesinin 3 Eylül 2005'te düzenlediği konferansta Avrasyacılık ve ulusalcılık temaları öne çıkarılmıştır. Avrasyacılığa gösterilen ilginin, takip eden dönemdeki siyasal gelişmeler ve Türkiye-RF yakınlaşmasının etkisiyle, alternatif bir siyasi hareket olarak önemini kaybettiği belirtilebilir.

(M. Çelikpala)

laşması" ilişkileri askerî alana taşıdı ve iki ülkenin Karadeniz'den başlayarak genişleyen bir alanda barışın tesisini hedefleyen bir girişimi olarak değerlendirildi. Bu çerçevede Atatürk dönemi Türkiye-SSCB ilişkilerine vurgu yapılması Türkiye'de, "Acaba tarih yeniden mi yaşanıyor?" benzeri soruların sorulmasına neden oldu.

2004-2005, Eylem Planı çerçevesinde imzalanan anlaşmalarla çizilen hedeflerin sonuçlarının alınmaya başlandığı, ilişkilerde bir tür bahar havasının yaşandığı yıllar oldu. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 23-26 Şubat 2004'te Moskova'yı ziyareti, 8 yıllık bir aradan sonra Türkiye'den RF'ye dışişleri bakanı düzeyindeki ilk resmî ziyaret oldu. Bunu, 5-6 Aralık 2004'te, 32 yıl aradan sonra Moskova'dan Ankara'ya devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olan Putin'in gelişi izledi. Putin ikili ilişkileri, "Ülkelerimiz arasında bloklarla ilgili taahhütler kalmadı. Kendi çıkarlarımızı düşünmeye başladık... Rekabet için bir neden yok" sözleriyle değerlendirdi.

Bu ziyaret sırasında uluslararası güncel meseleleri de ele alan iki devlet başkanı, "Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon"u imzaladılar. Bunun dışında ekonomik ve askerî alanlarda 6 ayrı anlaşma daha yapıldı. Putin; Irak, Afganistan, G. Kafkasya ve Orta Doğu'daki gelişmelerde Türkiye ve RF'nin benzer yaklaşımlara sahip olduklarını belirtti ki, iki ülke 1990'lar boyunca buralarda rekabet içindeydi.

Putin konuşmasında terörle mücadeledeki ortak hedeflere de vurgu yaptı. Bu tür açıklamalara rağmen, terörle mücadele konusundaki kuşku havası dağılmamıştı. RF tarafı zaman zaman da olsa, Çeçenistan'da öldürülen Türk pasaportlu teröristler meselesini gündeme taşırken, Türkiye de, RF'nin PKK'yı terör örgütleri listesine almamasından duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getirdi. Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un, 31 Mayıs 2006 Türkiye ziyareti sırasında, PKK'nın terör örgütleri listesine alınması taleplerini ve gazetecilerin sorularını, "Biz de terör konusunda hassasız" diyerek geçiştirmesi Ankara'da hayal kırıklığı yarattı.

Deklarasyon'da ticari ve ekonomik ilişkiler temel hareket noktasını teşkil etmekteydi. Hem Ankara hem Moskova, ekonomik işbirliği manivelasını kullanarak ikili ilişkileri ileriye götürmeyi, yavaş ve temkinli ilerlemeyi amaçlamaktaydılar.

2006-2009 dönemi, ilişkilerin kurumsallaşması için gereken mekanizmaların ele alınarak, imzalanan anlaşmalarla şekillendirildiği bir dönem oldu. Bu dönemin en dikkat çeken ve tartışmalara yol açan yönü, ilişkilerin/işbirliğinin enerji merkezli olarak gelişmesidir.

III) RF'de 2008 İktidar Değişikliği ve Kafkasya'daki Gelişmelerin İkili İlişkilere Yansımaları

2 Mart 2008'de yapılan başkanlık seçimlerinde, Putin'in işaret ettiği Dimitri Medvedev devlet başkanı oldu. Putin de başbakan olarak göreve başladı. Bu durum uluslararası alanda, Putin'in iktidarını devam ettirdiği biçiminde algılandı.

Putin iktidarının özellikle son döneminde, başta ABD olmak üzere Batı dünyası ile RF arasında artan bir gerginlik oluştu. Bu gerginliğin görünür sebepleri şunlardı: 1) ABD'nin Polonya ve Çek Cumhuriyetine yerleştirmek istediği füze kalka-

nı sistemleri; 2) NATO ve AB genişlemeleri; 3) RF'nin demokratikleşme konusunda sürekli eleştirilmesi.

RF, AKKA'yı 12 Aralık 2007'de askıya aldı ve ABD merkezli bir tehdit altında olduğunu açıkladı. Kosova'nın bağımsızlık ilanını takiben de, uluslararası sistemde tartışmalı konularda, kendisinin itirazlarına rağmen ve uzlaşıya varılmadan kararlar alınmasını eleştirdi. Bu gelişmeler, küresel ve bölgesel düzeyde yol açacağı sonuçlar nedeniyle Türkiye tarafından endişeyle karşılandı.

Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren ve sonuçları bağlamında sadece Türkiye-RF ilişkilerini değil, Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikalarını da etkileyen son gelişme, RF'nin 7-8 Ağustos 2008'de başlattığı Gürcistan operasyonu ve sonrasında Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanıma kararı oldu (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü). RF ve Gürcistan arasında 2004'ten itibaren gittikçe sertleşen söylem ve diplomatik kınamalar sıcak savaşa dönüşerek, bölgesel dengeleri etkiledi. Müteakiben başlayan Yeni Soğuk Savaş tartışmaları Türkiye'yi zorlu bir sürece soktu. Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen yaklaşımlarını sürdürdü. Bu, Kafkaslarda oluşan yeni siyasal durumla ilgili olarak, Türkiye ve RF'nin izledikleri politikaların farklılaştığına işaret etmekteydi. RF, Abhazya ve Güney Osetya'yı bağımsız devletler olarak tanırken, Türkiye, SSCB'nin çöküşü sonrasında belirlenen sınırların korunması konusunda Batılı müttefiklerle ortak bir yaklaşıma sahipti.

Türkiye bu gelişmelerden direkt etkilendi. Çünkü hem bir bölge ülkesiydi, hem RF'yle yakın ilişkiler kurmaktaydı, hem de Batı'nın ortağı/müttefiki idi. Bu sırada ivme kazanan Türkiye-Ermenistan görüşmeleri, Azerbaycan'la ilişkilerin seyri ya da Karadeniz'in güvenliği için başlatılan programların geleceği, hepsi bu bağlam içinde oluşacaktı.

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı: Türkiye'nin bölgeyle ilgili politikalarında Rusya'nın belirleyici etkisi kendini bir daha gösterdi. (Kaynak: http://defense-technologynews.blogspot.com/2008/08/georgia-russia-conflict.html)

Tarafları, bölgesel barış ve istikrarın tesisi için normalleşme zemini yaratmaya davet eden Türkiye'nin somut önerisi, "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" kurulması oldu (bkz. **Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu - KİİP** kutusu, s. 477). Bölgesel bir yapılanma olması öngörülen Platform, RF'yi öne çıkardığı, somut çözüm önerileri getirmediği ve Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden farklı bir tavır takınmış olduğu gibi gerekçelerle Batılı müttefiklerce eleştirildi. Başbakan Erdoğan'ın gelişmeler üzerine öncelikle Moskova'yı ziyaret etmesi, bu ortamda, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin dile getirdiği en somut eleştiri noktası oldu. Türkiye'nin yaklaşımı, müttefiki/parçası olduğu ülkeler/yapılar ile müzakere etmeden, Kafkasya'da ABD ve AB dışında adımlar atmaya çalışmak olarak değerlendirildi. Karadeniz'e giriş yapan ABD gemileri bağlamında da, Montreux'nün ihlal edilip edilmediği ve sözleşmenin geleceğinin ne olacağı tartışmaları yeniden gündeme geldi (bkz. **Boğazlar Konusu** bölümü).

Bu dönemde Türkiye, başta Dağlık Karabağ meselesi olmak üzere bölgesel sorunların RF'nin de katılımıyla ve Türkiye-RF ilişkilerinin yarattığı ivme sonucu barışçıl yollarla çözümlenmesi için girişimlerde bulunmaktaydı. RF, Ermenistan'la Türkiye arasında 10 Ekim 2009'da imzalanan protokolleri destekledi ve bir umut olarak gördü. Süreç henüz bir sonuca ulaşmamış olsa da, bu konunun Türkiye-RF ikili ilişkilerinin sorunlu başlıkları arasında yer almadığı görülmektedir (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü).

Türkiye-RF ilişkilerinin ulaştığı ileri seviyeyi gösteren bir gelişme, Cumhurbaşkanı Gül'ün Şubat 2009'da gerçekleştirdiği Moskova ziyareti oldu. Bu ziyaret tek başına bir Moskova ziyareti olarak kalmadı. Gül, RF içindeki özerk cumhuriyetlerden biri olan Tataristan'ın başkenti Kazan'ı da ziyaret etti. Bu, bir Türkiye cumhurbaşkanının ilk defa Tataristan'ı ziyaret etmesi bağlamında önem taşımaktaydı. Kendisine gösterilen üst düzeydeki ilgi, Türkiye-RF ilişkilerinin yeni bir boyuta taşınmasının işareti olarak değerlendirildi. Ziyarete verilen özel önemi vurgulamak amacıyla "Devlet ziyareti" olarak nitelenen bu ziyaret sonunda 12 sayfalık bir ortak deklarasyon yayınlandı. Deklarasyonda, tarafların yeni hedeflerinin, mevcut işbirliğinin daha da ileriye taşınması bağlamında, iki ülke arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımına imkan verecek bir düzenlemeye gidilmesi olduğu belirtilmekteydi. Ziyaret vesilesiyle ele alınan ve sonuçları tartışılan bir diğer karar ise, ikili ticarette Türk Lirası ve Ruble'nin kullanılması kararı oldu. Taraflar, RF'de iş yapan Türkiyeli firmalara RF'nin kredi sağlaması ve iki ülke arasında enerji alanındaki işbirliğinin çeşitlendirilmesi konusunda da mutabık kaldılar. İki ülke arasında Ruble ile ticarete imkan veren yasal değişiklik Mart 2009'da yapıldı.

Yine bu ziyaret sırasında iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesi yolunda önemli bir adım olarak, Moskova'da Türk Kültür Merkezi, Türkiye'de ise Rus Kültür Merkezi açılması hususunda niyet açıklandı.

RF Başbakanı Putin'in 6 Ağustos 2009'daki Ankara ziyareti, yine enerji alanında işbirliğinin öne çıkmasına ve aynı zamanda başka alanlarda da kimi somut adımların atılmasına vesile oldu. İki ülke arasında imzalanan 12 protokolün yanı sıra; TÜPRAŞ, TETAŞ, TPAO, AKSA Enerji, Postolgun Dış Ticaret, Çalık Holding gibi şirketlerin de RF'li ortaklarıyla imzaladıkları 8 belgenin yer aldığı 20 işbirliği protokolü yapıldı. Türkiye ile RF arasındaki ilişkileri güçlendirmek üzere, başbakan-

lar düzeyinde yeni bir istişare mekanizması kurulması kararına varıldı. Enerji işbirliği anlaşmaları, iki ülke arasındaki ilişkilerin sigortası olarak değerlendirilerek, Rus gazını Karadeniz üzerinden Avrupa'ya taşıyacak Güney Akım projesinin Türkiye'nin karasularından geçmesine yeşil ışık yakıldı. Türkiye'nin RF'den doğalgaz alımına imkan sağlayan ve 2011'de bitecek olan anlaşmanın süresi uzatıldı. Türkiye'de doğalgaz depolarının inşası konusunda da mutabakat sağlandı.

2010 yılına, iki ülke arasında 1920'de kurulan diplomatik ilişkilerin 90. yılı olması nedeniyle özel bir önem atfedildi. 2010'da ikili ilişkiler derinleşerek kurumsallaştı. Başbakan Erdoğan 12-13 Ocak 2010'da iki günlük bir çalışma ziyareti için Moskova'ya gitti. Bu ziyarette, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 5 yıl içinde 100 milyar Dolar seviyesine ulaştırılmasının hedeflendiği açıklandı. Milli para birimleriyle ticaretin önündeki yasal engellerin tamamen kaldırıldığı ve bu tür ticaretin başladığı belirtildi. Görüşmelerde, petrol/doğalgaz boru hatları ve anlaşmalarının yanı sıra, nükleer enerji alanında işbirliği ve RF'nin Türkiye'de nükleer santral inşa etmesi konusu ilk defa en üst düzeyde ele alındı. Gelişen ilişkilerin nişanesi olarak, iki ülke arasında vize uygulamasının kaldırılmasının amaçlandığı açıklandı.

RF Devlet Başkanı Dimitri Medvedev'in 11-12 Mayıs 2010 tarihlerinde yaptığı resmî ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkileri bir seviye daha ileriye taşıdı. İlişkilere şemsiye işlevi görmesi amacıyla, Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi kuruldu. Eş başkanlıklarını Erdoğan ve Medvedev'in üstlenmiş olması, ilişkilerin en üst düzeyde eşgüdümlenmesi ve sorunların hızlı biçimde çözülmesi anlamındaydı. Konsey'in üyeleri ise, görüşülecek ana konuları takip edecek bakanlar olarak belirlendi. Konsey'in altında, dışişleri bakanları başkanlığında uluslararası işbirliği konularının görüşüleceği bir Ortak Stratejik Planlama Grubunun, ekonomik ilişkilerin gözden geçirileceği bir Karma Ekonomik Komisyon'un ve iki ülke halkları arasındaki etkileşimi güçlendirmeye yönelik sivil toplum temsilcilerinin katılacağı bir Türkiye-RF Toplumsal Forumunun kurulması kararlaştırıldı.

Bu ziyarette, ayrıca, iki ülke arasında turist vizelerinin kaldırılması, turizm eylem planı, hava ulaşımı, karşılıklı feribot seferlerinin yapılması gibi konularda 16 ayrı yeni belge ve anlaşma imzalandı. 30 güne kadar olan seyahatlere vize muafiyeti getirilmesi kararlaştırıldı. Mersin'de bir nükleer santral kurulmasıyla ilgili bir anlaşma ve Karadeniz bölgesindeki ham petrolün Samsun-Ceyhan hattının önceliği temel alınarak taşınmasına ilişkin bir mutabakat zaptı imzalandı.

Başbakan Putin'in 8 Haziran 2010'da Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) üçüncü zirvesi çerçevesinde İstanbul'a yaptığı ziyaret, liderler arasında sık sık yapılan telefon görüşmeleri, bakanlar ve üst düzey bürokratların karşılıklı ziyaretleri, ilişkilerin hızını ve yoğunluğunu gösteriyordu (bkz. Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) kutusu, s. 474).

Bu dönemde RF; Türkiye'nin Orta Doğu'daki girişimlerine, Brezilya ile birlikte İran meselesinde üstlendiği role (bkz. İran Nükleer Krizi kutusu, s. 457) ve Afganistan-Pakistan merkezli olarak yürüttüğü diplomatik çabalara destek verdi. Mavi Marmara olayı nedeniyle İsrail'in uluslararası hukuku ihlal ettiğini belirterek olayların araştırılmasını istedi. Ocak 2010'da yapılan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi başkanlık seçiminde Türk aday Mevlüt Çavuşoğlu'nu destekledi. Türkiye

Putin ve Medvedev: Rusya'nın yakın tarihi ve yakın geleceği. (Kaynak: http://akademikmakalem.files.wordpress.com/2011/05/putin-medvedev-rusya.jpg)

de, özellikle Ağustos 2008 sonrası dönemde, ABD-RF ve NATO-RF ilişkilerinin yapıcı biçimde geliştirilmesine destek verdi.

RF açısından 2011'in en önemli gelişmesi, Putin'in devlet başkanlığına yeniden aday olmasıdır. Medvedev, Eylül ayında düzenlenen Birleşik Rusya Partisi kongresinde Putin'i Mart 2012'de yapılacak devlet başkanlığı seçimlerinde kendi adayı olarak gösterdi. Bu durum, Medvedev'in de aday olduğu 4 Aralık 2011 parlamento seçimlerinde Putin'in partisinin oylarında düşüşe yol açtıysa da, Putin-Medvedev ikilisi ülkenin kontrolünü ellerinde tutmayı başardılar. Putin, 4 Mart 2012'de yapılan başkanlık seçimlerini kazandı.

İkili ilişkiler açısından 2011'in en önemli gelişmesi, Başbakan Erdoğan'ın Üst Düzeyli İşbirliği Konseyinin ikinci toplantısı için 15-17 Mart tarihlerinde gerçekleştirdiği RF ziyareti oldu. Toplantı, 16 Mart 1921'de iki ülke arasında Moskova'da imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasının (bkz. Cilt I, s. 173-174) 90. yıldönümüne denk getirilerek yapıldı. Toplantıda, iki ülkenin enerji alanındaki işbirliğinin geleceği görüşüldü ve Japonya depreminin ışığında, Mersin Akkuyu'da inşa edilmesi öngörülen nükleer santralin durumu ele alındı (bkz. **RF'nin Nükleer Enerji Politikası** kutusu, s. 550). İki ülke vatandaşları, 16 Nisan'dan itibaren karşılıklı olarak vizesiz ziyaret yapmaya başladı.

İkili ilişkilerin bir diğer önemli boyutu kültür, bilim ve eğitim alanları oldu. 2007 Türkiye'de Rus Kültür Yılı, 2008 ise RF'de Türk Kültür Yılı ilan edildi. Bu çerçevede, iki ülkede iki yıl boyunca, ilişkileri öne çıkartan çok sayıda faaliyet yürütüldü. Türkiye-Rusya diplomatik ilişkilerinin 90. yılı olarak kutlanan 2010'da çok sayıda bilimsel ve kültürel etkinlik düzenlendi. Türkiye-RF Toplumsal Forumu kuruldu. Ekim 2010'da da Moskova'da bir Türk Kültür Merkezi açıldı. Dinsel alanda da ilişkiler başladı; Diyanet İşleri Başkanlığı Haziran 2010'da RF'deki 5 İslam üniversitesinin oluşturduğu İslami Eğitim Konseyi ile bir çalıştay düzenledi. Son dönemde İstanbul da inanç turizmi çerçevesinde Rusların ilgisini çeken bir merkez oldu.

IV) İkili İşbirliğinin Alanları

2000'lerin başlarından itibaren "Güçlendirilmiş yapıcı ortaklık" kurulması söylemiyle başlayan ilişkiler hızla gelişti ve on yıllık bir dönemin sonunda iki ülkeyi, birçok konuyu kapsayan "stratejik" birliktelik noktasına getirdi. En üst düzeyde katılımın söz konusu olduğu kurumlar aracılığıyla şekillendirilerek yürütülen ilişkiler; ekonomi-ticaret, enerji ve güvenlik gibi 3 ana alanda gelişti.

A) Ekonomik ve Ticari İlişkiler

1990'larda daha çok bavul ticaretiyle şekillenen ekonomik ve ticari ilişkiler 2000'lerde daha kurumsal bir çerçeveye oturdu ve 1997-1998'de iki ülkede de yaşanan ekonomik krizleri takiben gelişmeye başladı. Ticaret hacminde dikkat çekici bir gelişme/artış görüldü (bkz. **Türkiye-RF Ticaret Hacmi (2000-2011)** tablosu). 1990'ların başında 1,7 milyar Dolar seviyesindeki ticaret hacmi 2008'de 37,8 milyar Dolar'a yaklaştı. 2008'de Türkiye'nin RF'ye ihracatı 6,5 milyar Dolar, RF'den ithalatı 31,3 milyar Dolar oldu. Ticaret hacmi olarak alındığında, 2008 sonu itibarıyla Türkiye RF'nin yedinci ortağı, Türkiye için RF, Almanya'dan sonra ikinci ortağıydı. Türkiye'nin ihracatında 2000'de dokuzuncu sırada yer alan RF, 2008'de dördüncü sıraya yükselmişti. İthalata bakıldığında ise, 2000'de dördüncü sırada yer alan RF, 2006'dan itibaren ilk sıraya oturdu. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi küresel krizin etkisiyle 2009'da neredeyse yüzde 50'den fazla küçülerek 23 milyar Dolar seviyesine düştü. 2010'da 26 milyar Dolar'ı aşan ticaret hacmi 2011'de 30 milyar Dolar'ı buldu.

Türkiye-RF Ticaret Hacmi (2000-2011) (milyon $ ve yüzde olarak)

Yıl	İhracat	Genel ihracat içindeki payı (%)	İthalat	Genel ithalat içindeki payı (%)	Denge	Hacim
2000	644	2,30	3.887	7,16	-3.243	4.531
2001	923	3,00	3.436	8,60	-2.513	4.359
2002	1.168	3,32	3.863	7,58	-2.695	5.031
2003	1.363	2,90	5.420	7,88	-4.057	6.783
2004	1.851	2,94	9.009	9,27	-7.158	10.860
2005	2.371	3,24	12.818	11,05	-10.447	15.189
2006	3.227	3,79	17.494	12,77	-14.267	20.720
2007	4.727	4,41	23.506	13,82	-18.779	28.233
2008	6.481	4,91	31.317	15,51	-24.836	37.798
2009	3.2	3,1	19.7	14,2	-16.5	22.9
2010	4.6	4	21.6	11,8	-17	26.2
2011	6	4,4	23.9	9,9	-17.9	29.9

(Tablo: M. Çelikpala) (Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı ve *Referans Küresel*, 2 Mart 2009, s.4-5)

Başkan Medvedev'in Mayıs 2010'da yaptığı Türkiye ziyareti sırasında, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 5 yıl içinde 100 milyar Dolar'a çıkarılmasının hedeflendiği açıklandı. İki ülke arasında Ruble ve TL'yle ticarete imkan veren yasal değişikliğin Mart 2009'da yapılmış olmasının, ticaret hacminin artmasına katkı sağladığı görülmekteydi. 2011 sonunda iki ülke arasında yerel para birimleriyle yapılan ticaretin hacmi 1 milyar Dolar'ı geçti. Bunun 800.000.000 Dolar'a tekabül eden kısmı Ruble'yle, yaklaşık 350.000.000 Dolar'a tekabül eden miktarı ise Türk Lirasıyla yapılan ticaret oldu.

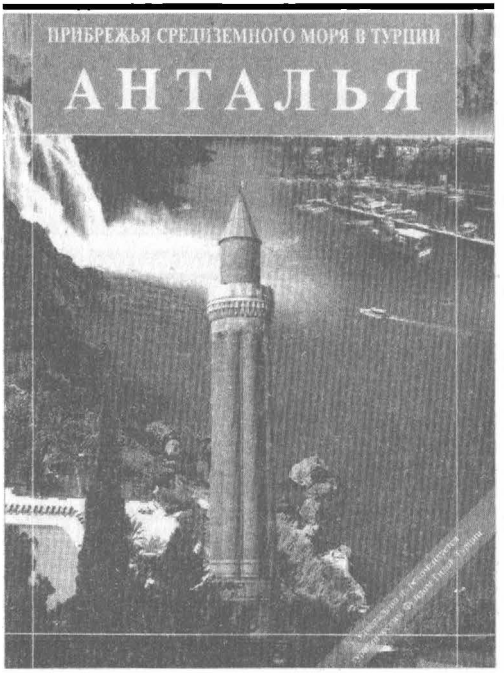
Türkiye'nin ihraç kalemleri arasında; tekstil, hazır giyim, meyve ve sebze gibi tüketim malları ile kara ulaşım araçları gibi fiyat elastikiyeti yüksek olan mallar önde geldi. İthalatta ise, doğalgaz ve petrolün yanı sıra kömür, demir çelik ve birtakım hammaddeler yer aldı. Son dönemde dikkat çekici biçimde ve Türkiye'nin aleyhine

gittikçe artan dengesizliğin sebebi doğalgaz alımı idi (bkz. **Türkiye'nin Doğalgaz İhtiyacı/İthalatı ve Rusya Federasyonu** kutusu, s. 545). Türkiye'nin, bu açığın kapatılması için mal karşılığı alım (*offset*) ve fazla doğalgazın başka ülkelere satılması (*re-export*) şeklinde ortaya attığı fikirlere RF tarafından tatmin edici bir cevap gelmedi.

Türkiye'nin RF'deki ekonomik faaliyetlerine bakıldığında öne çıkan alanlar; altyapı, konut, alışveriş merkezleri ve havalimanı inşaatları başta olmak üzere yüklenici firmaların müteahhitlik hizmetleri oldu. Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre, 1972-2011 döneminde Türkiyeli müteahhitler bu ülkede toplam değeri 30 milyar Dolar'ın üzerinde 1.200'e yakın proje gerçekleştirmişti. Bu miktar Türkiyeli müteahhitlerin yurtdışında üstlendikleri taahhütlerin genel toplamının dörtte biri idi. Buna karşılık, RF müteahhitlik hizmetlerinin Türkiye'deki hacmi yaklaşık 360.000.000 Dolar civarında kaldı.

RF vatandaşlarının 2000'lerden itibaren Türkiye'de yatırım yapmaya başladıkları görüldü. Alfa Grubu Turkcell'in hisselerinin % 13,2'sini 3,3 milyar Dolar ödeyerek aldı. Bunun dışında, turizm ve enerji alanında da yaklaşık 3 milyar Dolar'lık yatırım yapıldığı görüldü. RF'nin en büyük enerji şirketlerinden biri olan Lukoil Türkiye perakende akaryakıt sektöründe önemli bir yer edindi. RF'nin büyük metalürji şirketlerinden MMK, Türkiyeli ortağı Atakaş şirketler grubuyla Hatay'ın Dörtyol ilçesinde 2 milyar Dolar'lık bir demir çelik fabrikası inşa etti.

Turizm, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli bir konuma sahip oldu. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, 2004'te RF'den gelen turist sayısı 1.600.000 iken 2009'de bu sayı 2.600.000'e, 2010'da 3.100.000'e ve 2011'de de 4.000.000'a ulaştı. Bu açıdan RF, Almanya'dan sonra ikinci konuma yükseldi ve Türkiye, RF vatandaşlarının turizm amaçlı olarak en çok ziyaret ettikleri ülke oldu.

Rusça Antalya Rehberi: Ruslar "Sıcak Denizler"e Antalya üzerinden iniyorlar.

Gelişen ekonomik ilişkilerin olumlu biçimde etkilediği bir alan, ulaştırma sektörüydü. Türk Hava Yolları Ankara, İstanbul ve Antalya'dan Moskova'nın yanı sıra aralarında St. Petersburg, Kazan, Soçi, Rostov ve Ufa gibi çeşitli kentlere haftada 70'e varan doğrudan uçuş düzenlemeye başladı. Buna çeşitli özel şirketlerin uçuşları eklendiğinde, Türkiye ile RF yakın komşu oldu. Karadeniz kıyısında bulunan Kavkaz limanı ile Samsun arasında Aralık 2010'da başlatılan demiryolu feribotu seferleri doğrudan ticareti artıracak bir diğer alan olarak gelişti. Bu, Türkiye'nin, RF'nin çeşitli bölgeleriyle özel/yerel anlaşmalar imza-

layarak ticari ilişkileri derinleştirme politikasının yansımasıydı. Tataristan, Krasnodar, Stavropol, Samara ve Rostov, Türkiye'nin bu politika doğrultusunda öncelik tanıdığı özerk cumhuriyet ve bölgeler olarak ortaya çıktı. Sözü edilen türden anlaşmalar, iki ülkenin 100 milyar Dolar'lık ticaret hacmine ulaşmasını ve dengenin Türkiye lehine düzelülmesini sağlayacak girişimler olarak görülmektedir.

B) Enerji İşbirliği

Bu dönemde enerji alanı, Türkiye-RF ilişkilerinin en önemli boyutu olmaya devam etti. Bu işbirliği, 1984'te Turgut Özal tarafından imzalanan anlaşma sonucunda, 1987'den itibaren Ukrayna, Romanya, Bulgaristan üzerinden gelen boru hattın-

Türkiye'nin Doğalgaz İhtiyacı/İthalatı ve Rusya Federasyonu

Doğalgaz tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de en temiz ve ucuz enerji kaynağı olarak görülmektedir. Fakat yeterli hidrokarbon kaynaklarına sahip olmaması, Türkiye'yi net bir enerji ithalatçısı konumuna taşımıştır. Türkiye, bu nedenle, hızla büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerji ihtiyacını karşılamada, yakın çevresinde yer alan ülkelerden doğrudan faydalanmayı enerji ve dış politikasının merkezine oturtmuştur. RF bu politikada en istikrarlı ve güvenilir ortak olarak görülmektedir.

BOTAŞ'ın verdiği sayılara bakıldığında, 1987'de yarım milyar metreküpün altında doğalgaz ithal eden Türkiye'nin 1994'te 5 milyar, 1998'den itibaren 10 milyar, 2003'ten itibaren 20 milyar, 2006'dan itibaren de 30 milyar metreküpün üzerine çıktığı görülmektedir. Türkiye 2011'de 39,7 milyar metreküp doğalgaz ithal etmiştir.

Türkiye bu gazı, 1986'dan bugüne imzalanan 20-25 yıllık anlaşmalar çerçevesinde, 5 ana ülkeden tedarik etmektedir. Türkiye 1986, 1987 ve 1998'de imzalanan anlaşmalarla RF'den 3 ayrı hatla yıllık 30 milyar metreküp gaz almaktadır. Bu anlaşmalardan 6 milyar metreküplük kısmının iptal edilmesiyle, bu miktar 2012'den itibaren 24 milyar metreküpe düşecektir. Türkiye'nin RF dışında Iran'la 10 milyar, Azerbaycan'la 6,6 milyar ve Nijerya ve Cezayir'le sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) tedarikini içeren 5,2 milyar metreküplük gaz tedariki anlaşmaları bulunmaktadır.

Bu sayılara bakıldığında, Türkiye'nin yıllık toplam 45,8 milyar metreküplük gaz tedarikine imkan veren anlaşması olduğu görülmektedir. Ülke tüketiminin henüz bu seviyeye ulaşmamış olması, özellikle RF ve Iran'la yapılan anlaşmaları tartışmalı kılmaktadır. "Al veya öde" anlaşmalarının yarattığı olumsuz etki, anlaşmaların yapıldığı dönemin şartları ile günümüz şartlarının farklı olması nedeniyle, Türkiye'nin olması gerektiğinden daha yüksek bir doğalgaz faturası ödediği iddialarına yol açmaktadır.

Türkiye'nin 2011'de toplam enerji ithalatının faturası 54,1 milyar Dolar olurken, bunda aslan payını doğalgaz almış, Türkiye 2011'de doğalgaz ithalatı için toplam 20,2 milyar Dolar ödemiştir. Türkiye'nin en pahalı doğalgazı Iran'dan, en ucuzunu ise Azerbaycan'dan aldığı bilinmektedir. Doğalgaz fiyatları anlaşmalar gereği gizli tutulsa da, Türkiye'nin gazın 1.000 metreküpü için Iran'a ortalama 423 Dolar, RF'ye 418 Dolar ve Azerbaycan'a da 282 Dolar ödediği belirtilmektedir. İthal edilen gazın fiyatı anlaşmalarda yer alan formüle göre belirlenmektedir. Ağırlıklı olarak petrolün etkili olduğu formül gereği, her yıl 1 Ocak, 1 Nisan, 1 Temmuz ve 1 Ekim tarihlerinde gaz ithalat fiyatları yeniden saptanmaktadır.

(M. Çelikpala)

dan doğalgaz alınmasıyla başladı (bkz. Cilt II, 1990-2001, **Rusya'yla İlişkiler** bölümü) ve doğalgaz, son dönem Türkiye-RF ilişkilerinin en temel başlığı haline geldi. RF açısından Türkiye, Almanya'dan sonra ikinci büyük müşteri oldu. RF ise Türkiye'nin en büyük ve en güvenilir doğalgaz tedarikçisi durumuna geldi. RF, ana hidrokarbon kaynağı olan petrolde de İran ve Irak'tan sonra gelen üçüncü ana tedarikçidir.

İkili ilişkilere enerji bağlamında etki eden bir diğer husus, bu enerjinin nasıl taşınacağıydı. Özellikle çeşitlendirme ve RF'ye alternatif teşkil edecek hatların geliştirilmesi konusu sadece Türkiye'nin değil Avrupalı tüketicilerin de ana gündem maddesi oldu. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattı gibi (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü) RF'yi dışlayan alternatif hatların inşasının tartışılması, iyi başlayarak hızla gelişen ilişkilerde zaman zaman sıkıntılar doğurdu. Yine de, uluslararası ortamın etkisiyle RF'nin BTC projesini engelleyemeyeceğini anlaması sonucunda, ayrıca, ikili ilişkilerin gelişmesi sayesinde, taraflar farklı alanlarda işbirliğine doğru ilerlediler.

Bunun göstergesi, yukarıda anlatılan çok sayıdaki üst düzey resmî ziyaretler oldu. Bunlar, enerji anlaşmalarıyla ilintiliydi. Özellikle doğalgaz, enerji alanındaki işbirliğinin omurgasını oluşturdu. Mavi Akım projesi bunun merkezinde yer aldı ve Türkiye-RF ekonomik ve ticari ilişkilerinin de ana ekseni haline geldi (bkz. **Mavi Akım** (Gelişmeler) kutusu, s. 535). Türkiye bu enerji ihtiyacı karşılama sürecinde, aradaki transit ülkelerden kurtulmayı hedeflemekteydi. Bu, RF açısından da, stratejik yeni bir hatta sahip olunması adına anlamlıydı. Hattın gerçekleştirilmesini izleyen dönemde enerji alanındaki işbirliği daha da gelişti.

Türkiye, kuzey-güney ve doğu-batı hatlarında üreticilerle tüketiciler arasında bir tür enerji köprüsü olmayı hedeflemekteydi. RF doğalgazının farklı pazarlara taşınabilmesi için Mavi Akım'a paralel olarak inşa edilecek yeni bir hatla Karadeniz'in altından Türkiye'ye ve hatta Orta Doğu'ya doğalgaz satılması planlanmaktaydı. Mavi Akım 2 olarak da adlandırılan bu proje RF açısından daha fazla gelir ve siyasi etkinlik anlamına gelmekteydi. Proje, Türkiye'nin enerji merkezi (*energy hub*) olma amacıyla da uyumluydu (bkz. **Bölgesel Enerji Merkezi Olma Söylemi** kutusu, s. 466).

Diğer yandan, RF ile Ukrayna arasında Ocak 2006'da patlak veren gerginlik yüzünden batıya doğalgaz akışının aksaması ve bunun yarattığı siyasi etkiler, hem tüketici ülkeleri hem de RF'yi alternatif projeler geliştirmeye yöneltti. Enerji arz güvenliğinin önemi her geçen gün artınca, başta AB üyeleri olmak üzere tüketici ülkeler, RF'ye alternatif olacak enerji nakil hatları inşa politikası gütmeye başladılar. Tüketici ülkeler Nabucco'yu ya da Hazar geçişli hatların inşası gibi alternatifleri geliştirmeye çalışırken, RF de, Güney Akım gibi (bkz. Güney **Akım** kutusu, s. 548) alternatif hatlar inşa ederek sorunlu ilişkilere sahip olduğu Ukrayna gibi ülkeleri güzergâh dışı bırakmayı hedefledi (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü).

Bu durum, alternatif hatların geçebileceği ana güzergâh durumundaki Türkiye'yi gelişmelerin merkezine taşıdı. Türkiyeli yetkililer bu projelerin birbirlerine rakip olmadığını, Türkiye'nin bu projelerin tümüne katılımının, ülkenin bölgesel enerji merkezi olma söylemiyle uyumlu olduğunu vurguladılar. Hem kuzey-güney hem de doğu-batı güzergâhlarında inşa edilecek hatların enerji arz güvenliğine katkı sağlayacağı öne sürüldü. Bu tartışmaların cevapsız kalan boyutu şuydu: "Tüm bu hatlara hangi kaynaktan gaz sağlanacak ve bu hatlar nasıl finanse edilecek?"

Bu tartışma ortamı içerisinde Türkiye, en azından kısa vadede birbirine rakip olan (hatta birbirinin önünü kesebilecek) iki doğalgaz hattına angaje oldu: 1) Batılı ortaklarıyla, Türkiye-Yunanistan-İtalya ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya güzergâhlarını izleyen Nabucco hattının inşasını öngören anlaşmaya imza attı; 2) Güney Hattı'nın inşası amacıyla, RF'nin, Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesinde sismik çalışmalar yapmasına imkan tanıyan anlaşmayı imzaladı. Türkiye'nin bu tavrı, ulusal ve uluslararası medyada Türkiye-RF işbirliğinin enerji alanında da stratejik boyuta taşınması olarak değerlendirildi. (Kıbrıs yakınlarında denizde doğalgaz bulunmasının bu konuyu etkilemesi hakkında bkz. **Kıbrıs Konusu** bölümü).

Nabucco konusunda 2011'de istenen gelişmeler kaydedilemedi. 27 Aralık 2011'de Türkiye ile Azerbaycan arasında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattının (TANAP) inşasına ilişkin mutabakat zaptının ve 29 Aralık 2011'de de Türkiye ile RF arasında Güney Akım'ın inşası anlaşmasının imzalanması, yeni ve farklı bir tartışmayı başlattı. Türkiye-RF anlaşmasıyla iki ülke arasında enerji alanındaki işbirliğinde yeni bir safhaya geçildiği değerlendirmesi yapıldı. Başbakan Putin imza töreni öncesinde konuştu ve Türkiye'nin Güney Akım izninin RF için bir yılbaşı hediyesi olduğunu, bunun iki ülke arasındaki işbirliği ve diyalog açısından önemli bir gelişme teşkil ettiğini vurguladı (*Habertürk*, 29.12.2011).

Bu izin karşılığında, Türkiye, iki ülke arasındaki ilişkilerde tartışma konusu olan doğalgazın fiyatı meselesini gündeme getirdi. Doğalgaz, Türkiye'nin RF'den yaptığı ithalatın ve genel bütçe açığının ana kalemini oluşturmaktaydı. 2009'dan itibaren düşen talep ve 1984'te imzalanan anlaşmanın 2011 sonunda bitiyor olması, Türkiye'nin bu konuyu masaya getirebilmesini sağladı. 1984 anlaşması 5 Haziran

TANAP imza töreni: RF Türkiye'nin enerji politikasının ana unsuru olmakla birlikte, kaynak çeşitliğinin sağlanması adına Azerbaycan öne çıkan alternatif oldu. (Kaynak: http://www.enerjiport.com/wp-content/uploads/2011/12/TANAP.jpg)

2012'den geçerli olmak üzere sona erdirildi. Bunda, Batı Hattından sevk edilen gaz için Gazprom'dan istenilen indirimin alınamaması ana etken oldu. Diğer bir gerekçe ise Türkiye'de enerji piyasasının özelleştirilmesiydi; bu sayede özel sektör daha ucuza ithalat yapabilecekti.

Güney Akım için imzalanan anlaşma sayesinde RF, sattığı doğalgazın fiyatında indirime gitti. Ayrıca, Türkiye'nin Batı Hattından "al veya öde" kontratları çerçevesinde alması gereken ve almasa da parasını ödemek zorunda olduğu doğalgazın, o dönem alınmazsa takip eden dönemde alınabilmesi olanağı getirildi.

Güney Akım

Güney Akım, RF'nin, Ukrayna'yı devre dışı bırakarak Karadeniz üzerinden Avrupa'ya doğrudan doğalgaz satabilmesini sağlayacak yeni petrol boru hattıdır. İlk defa RF ile Ukrayna arasında Ocak 2006'da çıkan ve tüm Avrupa'yı etkisi altına alan doğalgaz krizi sonrasında, 2007'de gündeme geldi. Hattın inşasını öngören anlaşma İtalyan enerji şirketi ENİ ve Rus Gazprom arasında 23 Haziran 2007'de Roma'da imzalandı. Takip eden dönemde RF'nin girişimleriyle Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan ve Yunanistan'la çeşitli hat anlaşmaları yapıldı. Son olarak; RF, İtalya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan gaz şirketleri arasında Güney Akım doğalgaz boru hattının inşasını öngören anlaşma 15 Mayıs 2009'da imzalandı.

Türkiye sürece bu tarihten sonra dahil oldu. Hattın Türkiye'nin Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinden geçmesine izin veren protokol, başbakanlar Erdoğan ve Putin tarafından, İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin de katılımıyla 6 Ağustos 2009'da imzalandı. Ortaklık, takip eden dönemde hattın Slovenya, Hırvatistan ve Fransa'ya da uzatılması için yapılan anlaşmalarla genişledi. Türkiye ile RF arasında 29 Aralık 2011'de Moskova'da imzalanan anlaşmayla Türkiye yeni hattın Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinden geçişine izin verince, proje uygulanabilir hale geldi. 63 milyar metreküp kapasiteye sahip olacak olan hattın 20-25 milyar Avro'ya mal olacağı tahmin ediliyor.

(M. Çelikpala)

Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan mutabakat zaptı ise, Azerbaycan'ın Hazar'daki Şahdeniz 2 bölgesinden çıkaracağı doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören hükümetler arası anlaşmanın uygulamaya geçmesini sağladı. TANAP'ın ortaklık yapısında ileride değişme ihtimali olmakla birlikte, 2011 sonu itibariyle yüzde 80'lik kısmı Azerbaycan'a yüzde 20'si ise Türkiye'ye aitti. Hattın 5 milyar Dolar'a mal olması, 5 yılda tamamlanması ve yılda

Gazprom'un merkezi: "Devlet içinde devlet"

yaklaşık 16 milyar metreküp doğalgaz taşıması öngörülmekteydi. Hattan taşınacak gazın 6 milyar metreküpünü Türkiye'nin alması, geri kalan 10 milyar metreküpün Türkiye sınırından Avrupa'ya taşınması planlanmaktaydı.

Güney Akım'la birlikte TANAP, Türkiye merkezli bölgesel/küresel enerji rekabetinde gerçek bir oyun kurucu (*game changer*) olarak belirginleşmektedir. Türkiye'nin alacağı gazın dışında kalan miktarın Balkanlar üzerinden İtalya'ya doğru güneye mi, yoksa Bulgaristan üzerinden Orta ve Doğu Avrupa'ya mı gideceği konusu yeni bir jeopolitik-stratejik tartışma/oyun başlatmıştır. Azerbaycan'ın Şah Deniz gazını güney hattına taşımak için yarışan Trans-Adriyatik Hattı (*Trans-Adriatic Pipeline*-TAP) ile Orta ve Doğu Avrupa'ya taşıyabilecek Batı-Nabucco ya da Küçük Nabucco projesi arasında bir mücadele başlamış durumdadır. Kısacası Türkiye'nin Güney Akım'ın önünü açmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, Nabucco'nun yeni rekabet ortamında geri planda kaldığı söylenebilir. Bu rekabet 2013'te Azerbaycan ve ortakların alacağı kararla sonuçlanacak.

Doğalgaz alanında ikili ilişkileri ilgilendiren bir diğer konu, depolama tesisleri konusu oldu. Kuzey Marmara ve İzmir yeraltı doğalgaz depolama tesisleri Türkiye'nin ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı. Bu çerçevede Türkiye ve RF, Tuz Gölünün altında bir doğalgaz depolama tesisi inşası hususunda anlaştı. Proje için Dünya Bankasından kredi sağlandı. İhale süreci 2011 sonunda devam etmekteydi.

Bir başka konu olan petrol konusunda Türkiye, Ceyhan'ı sadece BTC'den gelen petrol için bir merkez olarak görmemekteydi. Amaç Ceyhan'ı RF, Hazar ve Orta Asya ve hatta Irak petrolünün uluslararası piyasalara sevkinde son durak haline getirmekti. Bu hedefe uygun olarak, RF petrolünü Ünye-Ceyhan üzerinden Akdeniz'e ulaştıracak yeni bir boru hattı inşası ele alındı. Samsun-Ceyhan Hattı olarak da adlandırılan bu seçeneğin 3 milyar Dolar'a mal olması ve 50-60 milyon ton petrol taşıması beklenmekteydi. Fakat bu projeyle ilgili çalışmalar, hattın ekonomik olmadığı gerekçesiyle Eylül 2011'de RF tarafından askıya alındı.

Rusya'nın enerji kaynaklarını politik bir araç olarak kullanması ihtimali, bu ülkeye bağımlılığın yaratacağı tehlikelerin Türkiye'de de tartışılmasına yol açtı. Konu MGK gündemine taşındı. Enerjide ve özellikle de doğalgazda arz güvenliğinin sağlanmasında uzun süreli politikaların gerekliliği üzerinde duruldu. Doğalgaz ithal edilen ülkeleri çeşitlendirmenin şart olduğu belirtildi.

Enerji bağlamında Ruslar; elektrik üretimi ve bunun Türkiye üzerinden üçüncü ülkelere gönderilmesi, nükleer ve termik santral yapımı, iletişim, telekomünikasyon, uzay araştırmaları, demir-çelik gibi teknolojik alanlarda işbirliği konularıyla da ilgilendiler.

Bu arada, ortalama yıllık enerji talebi yüzde 7-8 artan ve elektrik talep artışında Çin'den sonra dünyada ikinci sırada yer alan Türkiye'nin enerji alanındaki kısa vadeli hedefi, nükleer santralların Türkiye'nin elektrik üretimindeki payını, 2020 itibariyle en az yüzde 5 seviyesine çıkarmaktı. AKP iktidarı, bu hedefi, Mayıs 2009'da yapılan Yüksek Planlama Kurulunda, Mersin-Akkuyu ve Sinop'ta kurduracağı nükleer santrallerle 2023'te yüzde 20'ye yükseltmek biçiminde revize etti. Başka (siyasi, vb.) sebepler bir yana (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü), enerji ihtiyacı hesaplarına göre, RF'ye Mersin Akkuyu'da bir nükleer santral yaptırılmasına karar verildi.

Akkuyu Nükleer Santralı Meselesi

Mersin-Akkuyu'da kurulması planlanan Türkiye'nin ilk nükleer santralı için 2004'te başlayan çalışmalar sonunda, Eylül 2008'de açılan ihaleye teklif veren tek şirket, devlet destekli bir Rus şirketi oldu (bkz. **RF'nin Nükleer Enerji Politikası** kutusu, s. 550). Teklifin yüksekliği ve teklif veren başka bir şirketin bulunmaması kamuoyunda tartışmalara yol açtıysa da, RF'nin, 18-20 milyar Dolar'lık bu projeye 7 milyar Dolar'lık bir kredi sağlama sözü vermesi sayesinde teklif kabul edildi.

RF'nin Nükleer Enerji Politikası

RF nükleer enerji alanındaki başlıca uluslararası aktörlerden biridir. Kendi ihtiyaçlarını karşılamanın ötesine geçerek, uluslararası alanda nükleer teknolojisini pazarlamayı hedeflemektedir. Bundan sorumlu olan Enerji Bakanlığı değil, Dışişleri Bakanlığıdır; çeşitli enerji şirketlerinin temsilcileri, RF'nin dış temsilciliklerinde Dışişleri Bakanlığı kontrolünde çalışır. Bu uygulama, RF'nin, enerji kaynaklarını ve teknolojisini ekonomik anlamda gelir elde etmenin yanı sıra, dış politikada etkinlik sağlama aracı olarak da kullanma yaklaşımının bir göstergesidir. Rusya, tamamen ya da kısmen Rus hazinesinin sağladığı kredilerle, 2010 başından itibaren Ukrayna, Belarus, Hindistan, Çin ve Türkiye gibi en az 5 ülkede nükleer santral inşa etmeye başladı. Vietnam ve Bangladeş ise sıradaki ülkeler olarak sayılmakta. Rusya'nın bu ülkelerde kullanılacak nükleer yakıtı sağlaması ve oluşan atığı Rusya'da işledikten sonra müşteri ülkede depolaması nükleer santral inşa etme politikasının ana unsurlarıdır. Diğer yandan Türkiye örneğinde olduğu gibi, ev sahibi ülkelerin, üretilecek elektriği satın almayı garanti etmesi ve meydana gelebilecek kazaların yarattığı sonuçlardan da sorumlu olması öngörülmektedir. Kısacası Rusya, sahip olduğu kaynakların tamamını kullanarak etkin ve girişken bir enerji politikası yürütmektedir. Dış politika öncelikleriyle desteklenerek şekillendirilen bu yaklaşımın Rusya'yı etkin ve enerji ihraç edilen ülkeleri Rusya'ya bağımlı kıldığı belirtilebilir.

(M. Çelikpala)

Bundan sonra olay farklı bir yola girdi. TMMOB'nin açtığı dava üzerine Danıştay, 10 Kasım 2009'da, ihalenin dayandırıldığı yönetmeliğin üç maddesi hakkında yürütmeyi durdurma kararı verdi. Bu maddeler, nükleer santrala "yer tahsisi" ve "aktif elektrik enerjisi birim satış fiyatını oluşturma usul ve esasları" ile ilgiliydi. Bu karar üzerine, Türkiye'de devletin genel enerji ve ekonomi politikasına uygun olarak elektrik ticaret ve taahhüt faaliyetlerini yürüten ve ihalenin yapılmasından sorumlu olan Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş (TETAŞ), 20 Kasım 2009'da ihaleyi iptal etti. Çünkü temyize gitse, süre daha uzayacaktı ve yasal süreci muhtemelen aşamayacaktı. (Enerji sektöründeki özelleştirme çalışmaları kapsamında 2001 yılında Türkiye'nin ilk ve tek kamu enerji toptan satış şirketi olarak kurulan TETAŞ'ın görevi, devletin genel enerji ve ekonomi politikasına uygun olarak elektrik ticaret ve taahhüt faaliyetlerini yürütmektir).

Başbakan Erdoğan, Ocak 2010'daki Rusya ziyareti sırasında, bu engelin kısa sürede aşılacağını ve RF'nin nükleer santral ihalesinde öncelikli ülke görüldüğünü açıkladı. Bunun ardından hükümet, iç hukuk yargı denetimini aşmak için, T.C. ile RF arasında nükleer enerji alanında hükümetler arası bir işbirliği çerçeve anlaşması imzalanmasına karar verdi.

Bu anlaşma 12 Mayıs 2010'da imzalandı ve TBMM tarafından 15 Temmuz'da ona-

narak 6 Ekim 2010'da yürürlüğe girdi. RF Konseyi de anlaşmayı 24 Kasım 2010'da onadı. Böylece, ihaleye çıkılmadan, nükleer santral yapımının "hükümetten hükümete" formülüyle hayata geçirilmesinin yolu açılmış oldu. Diğer yandan, Türkiye'nin nükleer enerji sürecinde yeni ve çok tartışmalı, hatta kimilerine göre şaibeli; çevre, enerji ve ekonomi politikaları açısından da sakıncalı bir safhaya geçilmiş oldu.

Anlaşmayı hayata geçirecek proje şirketini, Rus tarafı 13 Aralık 2010'da Ankara'da Akkuyu NGS Elektrik Üretim A.Ş. adıyla kurdu. Şirket, Türkiye Atom Enerji Kurumu'ndan (TAEK) kurucu sıfatı için onay aldı ve nükleer santralın kurulum süreci resmen başlamış oldu. Santral, her biri 1,2 GW kapasiteye sahip 4 reaktörden oluşacak ve toplamda 4,8 GW güce sahip olacaktı. 10 yıllık bir sürede tamamlanması ve 2020'ye kadar tam kapasiteyle faaliyete geçmesi bekleniyordu. Projeye göre birinci reaktörün yer aldığı ilk blok yedinci yılın sonunda bitirilecek, diğerleri de birer yıl arayla faaliyete geçecekti. Proje maliyetinin 20 milyar Dolar olacağı tahmin edilmekteydi. Projenin tarafları RF Nükleer Enerjisi Kurumu Rosatom ile TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı olacaktı (ETKB). (Rosatom, şirket statüsünde olan bir RF devlet kuruluşudur).

ETKB, nükleer santral inşasının RF şirketine verilme sebeplerini, "Nükleer Santraller ve Ülkemizde Kurulacak Nükleer Santrale İlişkin Bilgiler" adlı yayınında açıkladı (bkz. T.C. Enerji ve...): RF, nükleer enerjiden ticari alanda elektrik üreten ilk ülkedir (Obninsk reaktörü, 1954). Rosatom, uluslararası alanda yapım aşamasında olan 61 santraldan 14'ünü inşa etmekte ve bu bağlamda benzer projeler yürütmektedir. Sunduğu teklifte, tüm yakıt çevrimini üstlenmiştir. Yani, santralda kullanılacak yakıt RF'de imal edilecek, nükleer santralda kullanıldıktan sonra tekrar RF'ye götürülecektir. Rosatom sadece kendi yaptığı santrallara değil, dünyadaki çeşitli santrallara de nükleer yakıt sağlamaktadır (ABD ve Fransa'da kullanılan yakıtın yüzde 30'unu, İsviçre'de kullanılanların tamamını RF vermektedir) ve dünya uranyum zenginleştirme kapasitesinin yüzde 40'ına sahiptir. Akkuyu nükleer santral projesi, diğer sektörlerin de katılımıyla sağlanacak dinamizm ve istihdam imkanlarıyla, Türkiye sanayisine önemli derecede katma değer sağlayacaktır.

Santral konusuna olumsuz yaklaşanlarca ileri sürülen, ama ETBK tarafından "yanlış bilgilendirilme" olarak nitelenen sakıncalar ise; hukuk, dış kaynağa aşırı bağımlılık, teknoloji ve güvenlik, ekonomi, çevre olmak üzere 5 ana maddede özetlenebilirdi.

1) Hukuk. Hukuki açıdan bakıldığında gelen ilk eleştiri, santralın inşa sürecinin yargısal ve teknik denetimden kaçırılmasıyla ilgilidir. İhalesiz, yasasız, şartnamesiz, şeffaf olmayan bir yönteme başvurulması ve "hükümetten hükümete" biçiminde nitelenen bir anlaşmayla RF'ye ve hatta aynı şirkete verilmesi, süreçle ilgili kuşkular doğurmaktadır. Danıştay'ca 10 Kasım 2009'da verilen yürütmeyi durdurma kararı sonrasında, ihalenin, bizzat ihaleyi yapmaktan sorumlu şirket tarafından iptaline rağmen, sürecin bu dolambaçlı yolla ve meşruluk/demokratiklik açısından kuşku uyandırıcı bir biçimde yenilenmesi, bir tür, yasaların "arkasından/çevresinden dolanma" girişimidir. Bu girişimle ilgili olarak, hukukun çok yönlü biçimde ihlal edildiği ileri sürülmektedir (bkz. **Akkuyu Antlaşmasının Hukuksal Sorunları** kutusu, s. 552).

Akkuyu Antlaşmasının Hukuksal Sorunları

Bu projede Anayasa'ya aykırılık, uluslararası hukuka aykırılık ve iç hukuka aykırılık biçiminde özetlenebilecek hukuk ihlallerinden söz edilebilir.

1) Anayasa'ya aykırılık: Akkuyu Nükleer Santralının (bundan sonra: Santral) yapılmasına imkan veren uluslararası antlaşma (bundan sonra: Antlaşma), iki hükümet arasında 12.05.2010'da imzalanmıştır. Bunun dayanağı, T.C. Anayasasının, "Milletlerarası Antlaşmaları Uygun Bulma" başlıklı 90. maddesinin birinci fıkrasıdır: "*Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır*".

Maddede sözü geçen "uygun bulma", TBMM'ce çıkarılan bir kanunla 15.07.2010'da yerine getirilmiş ve kanun 21.07.2010'da *Resmî Gazete'de* yayınlanmıştır. Bundan sonra Antlaşma, 27.08.2010'da bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle onaylanmış ve o da 06.10.2010'da *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır.

Uluslararası antlaşmaları onaylamak cumhurbaşkanının yetkisine girdiği halde, bu onayın, uygulamada, bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamanın dayanağı da 244 sayılı "*Milletlerarası Antlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması... Hakkında Kanun*"un 3/1 maddesidir: "*milletlerarası antlaşmaların onaylanması... Bakanlar Kurulu kararnamesiyle olur*". (Gözler, 2001).

Oysa, 244 sayılı kanunun 3/1 maddesi, "*Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak*" yetkisini cumhurbaşkanına tanıyan Anayasa Md. 104/b-6 hükmüne açıkça aykırıdır. Bu durumda, Anayasa'ya aykırı bir kanuna göre onaylanmış Antlaşma da Anayasa'ya aykırı olacaktır. Üstelik, Anayasa Md. 90/5, "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.*" dediği için, usulüne göre onaylanmayan bu Antlaşma, Anayasa'nın bu maddesine de aykırıdır ve Anayasa Mahkemesine iptal için götürülebilir.

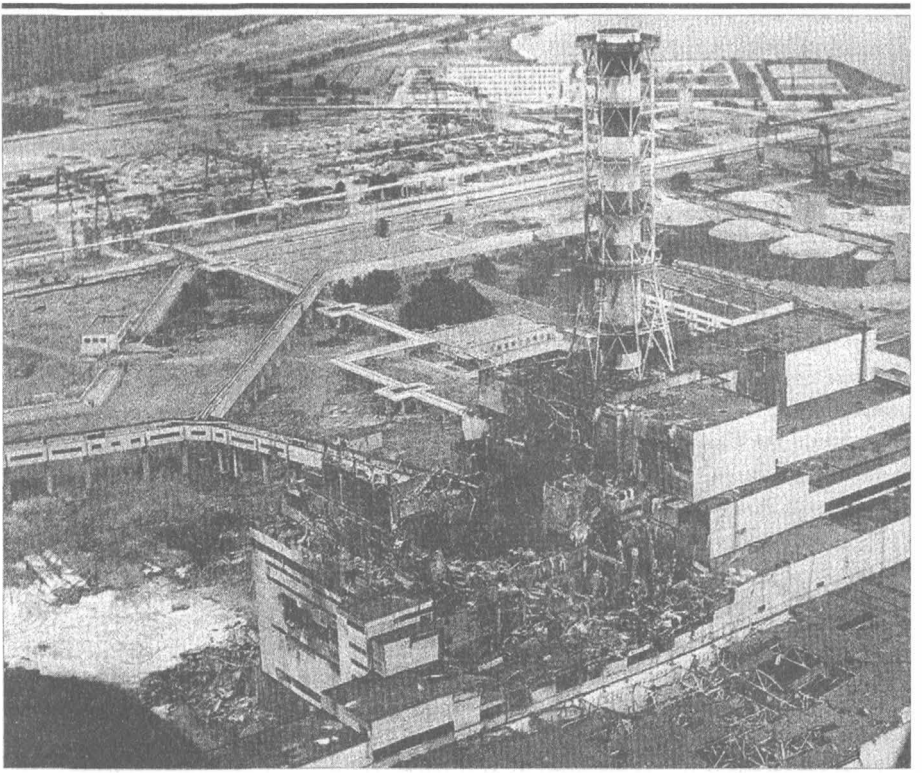
2) Uluslararası hukuka aykırılık: 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 69'a göre, bir uluslararası antlaşmanın yapımına ilişkin temel iç hukuk hükümleri çok açık biçimde çiğnenmişse, bu antlaşma batıl sayılır ve "*yürürlüğe girdiği andan itibaren*" hiç yapılmamış gibi muamele görür. Burada "temel" nitelikteki usul kuralı Anayasa'dır (Pazarcı, 2008) ve bu kural çok açık biçimde çiğnenmiştir.

2) İç hukuka aykırılık: Antlaşma, 27.12.2010'da yürürlüğe sokulmuştur. O sırada Mersin'de, 2009'dan beri geçerli olan 100.000 ölçekli bir çevre planı vardır (bundan sonra: Plan) ve Santral bu planda gözükmemektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, bu eksikliği gidermek için 2011'de Plan'da değişiklik yapmıştır. Fakat Danıştay, yine TMMOB'nin başvurusu üzerine, çevre odaklı olmadığı gerekçesiyle bu değişikliğin yürütmesini de durdurmuştur (01.11.2011).

Bu durdurmaya rağmen Proje Şirketi, uygulamanın yürümesi için gerekli ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) dosyasını Çevre ve Şehircilik Bakanlığına sunmuş, Santral projesinin bu süreçten etkilenmeyeceğini açıklayan Bakanlık da, bu dosyayı işleme koymakta sakınca görmemiştir. Bu durumda Santral uygulaması, başlamadan dahi, iç hukuku birden fazla durumda ihlal etmiş olmaktadır.

(Fevzi Özlüer) (Kaynak: Gözler (2001), Gözler (2008), Pazarcı (2008))

2) Dış kaynağa aşırı bağımlılık. Tesisin yapım, işletme ve sökümünün paket olarak bir Rus şirketine bırakılması ve bunun inşa, işletme, soğutma ve söküm olarak toplamda yaklaşık 100 yıllık bir sürece denk gelmesi, RF ile yaşanabilecek herhangi bir sorunda geri dönülmesi mümkün olmayan bir yola girilmesi anlamına gelecektir.

Akkuyu Nükleer Santralı deyince akla gelen: Şimdiye kadar dünyada, hatalı tasarım ve işletim kusurları yüzünden patlayan tek nükleer santral Çernobil. (Kaynak: http://1.bp.blogspot.com/-b6n_QXgdMwE/Tbc9X6BctII/AAAAAAAAH6w/sGSXV7wuXEY/s1600/bp2.jpg)

Santralla ilintili her türlü mal ve hizmetin Rus menşeli olması şartı vardır. İnşa ve işletme için ihtiyaç duyulan kalifiye iş gücü de Rusya'dan getirilecektir. Anlaşmada Türkiyeli çalışanların da istihdam edilmesi konusunda bir iyi niyet maddesi bulunmakla birlikte, bunların sayısı, oranı ve nitelikleri konusunda herhangi bir şart bulunmamaktadır. Ayrıca santralın inşası ve işletilmesi aşamalarında ticari değeri olan bilgi ve teknoloji Rusatom'a aittir ve bunun paylaşılması konusu Rus tarafının yetkisindedir. Bu durumda, teknoloji transferinden bahsetmek mümkün değildir.

3) Teknoloji ve güvenlik: RF'nin nükleer alanda kullandığı teknolojinin kalitesi ve güvenirliği kuşkuludur. Şimdi kadar dünyada, hatalı tasarım ve işletim kusurları yüzünden patlayan tek nükleer santral, eski SSCB'deki Çernobil olmuşken, RF'nin, VVER-1200 adı verilen, dünyada ilk defa kullanılacak bir teknolojiyi Türkiye'de uygulayacak olması çeşitli soru işaretleri yaratmaktadır.

Santralın yakıt ve atıklarının sağlanması, işlenmesi ve saklanması çok endişe yaratan bir başka konudur. Kullanılacak yakıtın tek sağlayıcısı yine bir Rus şirketidir. Ayrıca, bu yakıtın VVER-1200 tipi yeni tip santralda kullanılması sonrasında ortaya çıkacak olan atıkları işleyecek tesisler henüz inşa edilmemiştir.

Diğer yandan, atıklar işlenmek üzere RF'ye götürülecektir, fakat geri getirilerek depolanacağı yer Türkiye'dir. Bunların nasıl ve nerede depolanacağı, hangi yöntem-

lerle saklanacağı ve taşınması sırasında güvenliğin nasıl sağlanacağı konuları da belirsizliğini korumaktadır.

Güvenlik konusunda TAEK, ETBK ve Rus tarafının rollerinin ne olacağının da tam olarak bilinmediği mevcut durumda; sigorta, güvenlik gibi konular belirsizlikleri barındıran diğer başlıklardır. Bu arada, aynı kapasiteye sahip bir santralın Avrupa ve Amerika'daki yapım maliyetinin 30-35 milyar Dolar civarında olduğu hesaplanırken, Rus tarafının Türkiye'de aynı boyutta bir santralı yaklaşık 20 milyar Dolar'a mal edeceği düşünüldüğünde, güvenlik konusunda birtakım korkular kendiliğinden doğmaktadır.

4) Ekonomi: Türkiye hükümeti kendi eliyle bir Rus şirketine haksız rekabet koşulları yaratmış durumdadır. Anlaşmada Türk tarafının lisans, izin ve diğer prosedürlerle ilgili olarak verdiği kolaylaştırma sözü ve yüklendiği sorumluluğa ilaveten, santralın yapılacağı arazi ve çevresi Rus şirketine bedelsiz olarak tahsis edilmiştir. Akkuyu'da kurulacak santral, bir ülke sınırları içinde kurulan ve fakat sahibinin bir başka ülke olduğu ilk santral olacaktır.

Diğer yandan, Rus şirketine imtiyaz verilmektedir. Kurulan şirketin sermayesinin tamamı Rus şirketine aittir, ileride herhangi bir hisse devri söz konusu olsa bile, Rus tarafının payının yüzde 51'in altına düşemeyeceği koşulu vardır. Enerji Piyasası Denetleme Kurulu'nun (EPDK) tüm enerji yatırımlarında hesaplanan toplam yatırım tutarının yüzde 20'si oranındaki asgari sermaye şartını Akkuyu durumunda yüzde 5 olarak belirlemesi, haksız rekabetin bir diğer boyutudur. Ayrıca, nükleer enerji bağlamında sağlanan teşvikin alternatif enerji kaynaklarına tanınmaması da, bu alanların gelişiminin önüne geçilmesi demektir.

Çok tartışılması ve eleştirilmesi gereken bir diğer nokta, Türkiye'nin santralda üretilecek elektriğe verdiği alım garantisidir. Anlaşmayla, Türkiye birinci ve ikinci ünitelerin üreteceği elektriğin yüzde 70'ine, üçüncü ve dördüncü ünitelerin de yüzde 30'una 15 yıl boyunca kw/saat başına ortalama 12.35 ABD cent'i alın garantisi vermektedir. Oysa, diğer ülkelerde nükleerden elde edilen elektriğin ortalama fiyatı 6-7 cent'tir. Türkiye, uzun süreli ve pahalı bir elektrik anlaşmasının yükümlülüğü altına girmiştir. Ayrıca şirketin, geri kalan miktarı istediği fiyattan satması da öngörülmektedir.

Şirket, 15 yıllık alım garantisinin dolması sonrasında, yıllık net kârının yüzde 20'sini Türkiye hazinesine aktaracaktır. Oysa, Türkiye'nin ilk 15 yılda RF'ye ödeyeceği elektrik bedeli 70 milyar Dolar'ın üstündedir. Santralın 60 yıllık ömrü olduğu dikkate alındığında, bu miktar 290 milyar Dolar'a ulaşmaktadır. Bu yatırım, santraldan toplamda 120 milyar Dolar'dan fazla gelir sağlamayı amaçlayan RF açısından akılcı bir yatırımdır, ama Türkiye açısından, RF'ye olan bağımlılığın artmasının ötesinde, yüksek maliyet ve uzun süreli zorunlu harcama anlamına gelmektedir.

5) Çevre: Çevre politikaları açısından bakıldığında, santralın inşasına imkan veren Çevre Etki Değerlendirme Raporunun 1976'da alınmış olması başlı başına bir sorundur. Raporun güncel olmadığı, bölgedeki koşulların aradan geçen zaman nedeniyle farklılık gösterdiği gibi eleştiriler dikkate alınmamıştır. Bu çerçevede yapılan bir diğer eleştiri, santralın soğutma için Akdeniz'in sularından faydalanacak olmasıdır. Bunun, Akdeniz'deki doğal dengeyi bozarak balıkçılık, tarım ve özellikle de turizm gibi sektörleri doğrudan etkileyeceği kesindir. Ayrıca santralda yaşanacak

herhangi bir kaza sonrasında oluşacak zararın tek sorumlusunun Türkiye olarak belirlenmiş olması, mülkiyeti başka bir ülkeye ait bir tesisin yaratacağı fiilî durum nedeniyle dikkatleri çekmektedir.

Rusya'ya bağımlılık eleştirileri karşısında, Güney Kore, Japonya ve Çin'le Sinop'ta kurulması öngörülen ikinci bir santralın inşası için "ucu açık" müzakereler yürütülmektedir.

Mart 2011'de meydana gelen Fukişima Depremini izleyen nükleer felaket, birçok ülkenin nükleer enerjiyi tartışmaya açmasına ve nükleer tesislerin inşasını askıya aldıklarına açıklamasına neden olmuştur. Konu, Başbakan Erdoğan'ın, henüz depremin etkilerinin devam ettiği ve reaktörün yarattığı tehdidin tırmandığı dönemde, 17 Mart'ta Moskova'ya yaptığı resmî ziyarette ele alınmıştır. Erdoğan, Akkuyu'nun yapımı konusunda herhangi bir şüphenin olmadığını, tüm dünyaya örnek olabilecek bir nükleer santralın inşa edileceğini açıklamıştır. Medvedev de, yapılacak tesisin Japonya'dakinden farklı ve yeni bir teknolojiyle yapılacağını belirterek, depremin temel bir değişiklik gerektirmediğini vurgulamıştır.

Dönem sonunda, Akkuyu nükleer santralı meselesi tüm bu eleştiri ve tartışmaların gölgesinde devam etmekteydi.

C) Güvenlik İşbirliği

İkili ilişkilerin güvenlik boyutu 2000'lerde, diğer alanlarda da olduğu gibi, rekabetten çıkarak işbirliğine dönüştü. İki ülke askerî ilişkileri, yıllık İkili Askerî İlişkiler Uygulama Planları çerçevesinde yürütülmeye başlandı.

Karadeniz, askerî işbirliğinin siyasi boyutları da olan en önemli alanı oldu. RF'yle Karadeniz merkezli ilişkiler, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) bünyesinde, daha 1990'ların başında kuruldu (bkz. Cilt II, 1990-2001, **Rusya'yla İlişkiler** bölümü). Her ne kadar KEİT, beklenen ve istenen derecede etkin olamadıysa da, kurumsal ilişkilerin tesisi çerçevesinde olumlu sonuçlar yarattı. Sivil KEİT'in dışında askerî içerikli olarak 1998'de kurulan Karadeniz Görev Gücü (*BLACKSEAFOR*) ve NATO'nun Akdeniz'de yürüttüğü "Etkin Çaba Harekatı" (*Operation Active Endeavour*) görev gücünün benzeri "Karadeniz Uyumu" (*Blacksea Harmony*), bölgesel ilişkilerin güvenlik boyutuna da işlerlik kazandırılmasını temsil ediyordu. Türkiye RF'yi bu yapılanmaların tamamında yer alması gereken başlıca ortak gördü. RF'nin Aralık 2006 itibariyle Karadeniz Uyumu Harekatına katılımı, Karadeniz'de ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgede güvenliğin pekiştirilmesi yönünde önemli bir gelişme oldu. (Bu kavramlar ve kurumlar için bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü).

Karadeniz'deki Türkiye-RF işbirliği, başta ABD olmak üzere 2000'lerde geleneksel müttefikleri ile Türkiye arasında sorunlar çıkmasına yol açtı. Türkiye'nin temel yaklaşımı, bölge politikalarını RF'nin bölgesel etkinliğinin bilincinde olarak gerçekçi yaklaşımlarla şekillendirmekti. Türkiye, Avrupa-Atlantik dünyasının bölgede atacağı her adımda RF'nin de sürece dahil edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu tutum özellikle, AB ve NATO'nun yeni (Varşova Paktının eski) üyelerinin RF'ye yönelik olumsuz bakışları nedeniyle, Türkiye'nin müttefikleriyle olan ilişkilerini zaman zaman etkiledi.

Türkiye ile ABD arasında sorun yaratan ve Karadeniz özelinde Türkiye'yi RF'ye yakınlaştıran gelişme, ABD'nin Karadeniz havzasını bir güvenlik boşluğu alanı şeklinde nitelemesi oldu. ABD'nin istediği, bu boşluğun doldurulması için, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi bölgeye Amerikan askerî varlığının yerleştirilmesiydi. Türkiye ile RF'nin karşısında olduğu bu yaklaşım, başta Romanya ve Gürcistan olmak üzere, Karadeniz'e kıyıdaş diğer ülkelerin desteğini almaktaydı. Bu durum Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler arasında cepheleşmeye yol açtı. Bu süreçte RF, KEİT'e daha fazla önem verdi ve Türkiye'yle işbirliğini öne çıkartan bir tavır almaya başladı. Devlet Başkanı Putin ile Dışişleri Bakanı Lavrov'un 25 Haziran 2007'de İstanbul'da düzenlenen KEİ 15. Yıl Zirvesine katılmaları bunun işareti oldu. Bu gelişmeler RF ve Türkiye'yi, Montreux'yü ve Karadeniz'in mevcut statüsünü savunmada birleştirmekteydi. İkili ilişkilerde bu çerçevede meydana gelen yakınlaşma askerî alana yansıdı ve iki ülke Nisan 2005'te Boğazlar'da, ortak deniz tatbikatı yaptılar.

23 Haziran 2008'de Rus donanma komutanı Amiral Vladimir Visotski'nin Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasındaki askerî işbirliğinin altı bir kere daha çizildi. Yapılan görüşmeler sonunda taraflar; RF ve Türkiye deniz kuvvetlerinin koordinasyonu, Karadeniz'de işbirliğinin artırılması ve kolektif güvenlik sisteminin geliştirilmesi konularında mutabakata vardı.

Terörle mücadele, ikili ilişkilerin daimi işbirliği başlıklarından biri olarak gündemde yer edindi. Fakat bu alandaki ilişkilerin, Türkiye'nin PKK'yla, RF'nin de Çeçenlerle mücadelesine ne gibi somut destek sağladığı belli değildi. RF'nin Çeçen muhaliflere yönelik olarak giriştiği iddia edilen örtülü operasyonlar sonucunda 2008 sonrasında Türkiye'de öldürülen Çeçen muhalif sayısının 8'i bulması Türkiye kamuoyunda tartışma yarattı.

Son dönemde ortaya çıkan ve ikili ilişkileri olumsuz etkileme potansiyeli taşıyan bir faktör, NATO'nun füze kalkanı projesi oldu (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Bu sistemin radarlarının Türkiye'ye konuşlandırması kararı ikili ilişkilere olumsuz etki yaptı.

Askerî ihaleler ve Türkiye'nin silah ihtiyacı, RF'nin ilgisini çeken bir diğer alandı. Fakat Türkiye'nin tabi olduğu NATO askerî standartları, yıllardır askerî ihalelere katılmayı talep eden Rusları otomatik olarak devre dışı bırakmaktaydı.

V) Sorunlu Alanlar

Kıbrıs

RF, Kıbrıs konusunda 2000'lerde genel olarak Türkiye'den farklı bir yaklaşım sergiledi. KKTC'yle ilişkilerini geliştirmesinin önündeki en önemli engel, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyetiyle ilişkileriydi. RF Dışişleri Bakanı Lavrov'un, 2004'te İstanbul'daki İKÖ toplantısında KKTC başbakanı Talat'la yaptığı görüşme, taraflar arasındaki tek görüşmeydi. RF, 24 Nisan 2004'deki Annan Referandumu öncesinde Kıbrıslı Rumların güvenlik endişelerini hafifletmeyi amaçlayan bir BM Güvenlik Konseyi kararını engellemek üzere veto yetkisini kullandı ve referandumu etkiledi. Annan'ın referandum sonrası durumu anlatan ve Rum kesimini eleştiren raporunun Konseyce onaylanmasını da veto etti (bkz. **Kıbrıs Konusu** bölümü). Bu du-

rumda, Kıbrıslı Türklerin tecridine son verilmesi yönündeki çağrıyı içeren Güvenlik Konseyi karar tasarısı da veto edilmiş oluyordu.

Referandum sonrasında Putin Türkiye'nin yaklaşımlarına yakın değerlendirmelerde bulundu. Annan Planının destekleneceğini, tecridin adil olmadığını söyledi. Bu durumda Türkiye, her fırsatta RF'nin üzerine giderek Kıbrıs konusundaki destek taleplerini artırdı.

Bu dönemde öne çıkan ve Kıbrıs'la bağlantılı bir diğer konu Kosova'nın bağımsızlığı oldu. RF, başta ABD ve AB olmak üzere Batı dünyasının Kosova'nın bağımsızlığını desteklemesini çifte standart olarak karşıladı. Putin, olayı "ahlaksızlık ve yasa dışılık" olarak niteledi.

Kosova'yı Batılı müttefikleriyle birlikte ilk dalgada tanıyan Türkiye açısından ilginç olan, Putin'in bu bağlamda Kosova'yı Kıbrıs'la karşılaştırmasıydı: "Kimseyi gücendirmek istemem, ama pratikte kuzey Kıbrıs kırk yıldır bağımsız. Bunu niye tanımıyorsunuz? Avrupalılar, bu kadar çifte standart uygulamaktan utanmıyor musunuz?" (*Radikal*, 15.02.2008). Fakat RF'nin Kıbrıs politikası değişmedi. Kosova sorununun görüşüldüğü AB Dışişleri Bakanları Zirvesi öncesinde RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un güney Kıbrıs'ı ziyaret etmesi ve Kosova sorunuyla ilgili olarak alınacak kararı bloke etmeleri konusunda Rum yetkilileri uyarması da, RF-Kıbrıs Rum işbirliğinin göstergesi oldu.

RF son dönemde, G. Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'de doğalgaz arama-çıkarma çalışmaları yapma hakkına sahip bulunduğunu ve bunun uluslararası hukuka da uygun olduğunu belirtti. RF'nin "Türkiye'yi uluslararası hukuka saygı duymaya" çağıran bu değerlendirmesi Türkiye'de rahatsızlık yarattı.

Ermeni Soykırımı

RF Parlamentosunun Duma kanadı, Nisan 2005'te Ermeni Soykırımını tanıyan bir karar aldı. Üstelik bu karar ikili ilişkilerin zirve yaptığı bir döneme denk gelmişti. TC Dışişleri Bakanlığı 26 Nisan'da yaptığı basın açıklamasıyla bu kararı kınadı. Açıklamada, bu türden bir kararın "1915 yılında neler olup bittiğini en iyi bilmesi gereken bir ülkenin parlamentosu" tarafından alınmış olmasından duyulan rahatsızlığın Moskova'ya iletildiği ifade olundu.

Ermeni meselesi ve Ermenistan'la ilişkiler 2008 sonrası dönemde ikili ilişkilerin gündeminde doğrudan yer almasa da, RF, Türkiye'nin Ermenistan'la yürüttüğü diplomatik açılımı destekledi. Hatta, protokollerin imzalanması aşamasında Ermenistan üzerinde baskı uyguladı. Dağlık Karabağ konusunda ise RF ve Türkiye, çözümün barışçıl yollarla elde edilmesi konusunda uzlaşmakla birlikte, farklı kamplarda yer aldılar.

Terörle Mücadele

Yukarıda anlatıldığı üzere, bu alanda kaydedilen gelişmelere rağmen, taraflar arasındaki kuşku havası tam olarak dağılmamıştı. RF tarafı, zaman zaman da olsa, Çeçenistan'da öldürülen Türk pasaportlu teröristler meselesini gündeme taşıdı. Diğer yandan, Türkiye de, RF'nin PKK'yı terörist listesine almamasından duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getirdi. Bu arada, dönemin son 3 yılı içinde Türkiye'de 8 Çeçen muhalif liderin suikast sonucu öldürülmesine Türk makamlarından resmî

bir tepki gelmedi. Türkiye kamuoyunu ve özellikle de Kafkas diasporasını rahatsız eden bu sessizlik, suikastlarda Rus gizli servisi bağlantısını akıllara getirdi.

Ticari Engellemeler

RF çeşitli dönemlerde, değişik gerekçeler ileri sürerek Türk ürünlerine sınırlamalar getirdi. 2005'te Türkiye'den tavuk eti ürünleri, meyve, sebze ve çiçek ithalatını yasakladı. Türkiye'nin yaş meyve ve sebze ihracatının % 65'i RF'ye yapılmakta olduğundan, bu yasak ciddi sorunlar yarattı. Temmuz 2008'den sonra da, Türk menşeli ürünleri RF "tam tespit uygulaması"na tabi tutarak dolaylı yoldan engelledi. "Kırmızı Hat" olarak da nitelenen bu uygulamada RF'nin, gümrüklere gelen ürünleri belge üzerinden denetlemekle yetinmeyerek, fizikî kontrol esasıyla tek tek kontrolden geçirmesi, ürünlerin gümrüklerde beklemesine ve zarara yol açtı. Bu durum, ikili ilişkilerde son dönemde ortaya çıkan en büyük sorun oldu. RF'nin iddiası, bu ürünlerin standardındaki eksikliklerin yanı sıra, çifte fatura uygulamasının vergi kaybına yol açtığı idi. Türk yetkililerse, aynı uygulamanın Almanya ve Çin için de söz konusu olduğunu, RF'nin bu ülkelere Türkiye'ye yaptığına benzer bir yaptırım uygulamadığını belirttiler. Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen tepki olarak, Türk mallarına tarife dışı engellemeler yapan RF'ye karşı mütekabiliyet kuralı uygulanmasını ve gümrüklerde RF mallarının, normalin üzerinde kontrol demek olan Kırmızı Hat'a alınmasını talep etti. Bu talep Bakanlar Kurulunda görüşülüp reddedildi. Bu da, yazılı ve görsel basında, RF karşısında Türkiye'nin elinin zayıf olduğu biçiminde yorumlandı. Takip eden dönemde kurulan Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi bu sorunun çözümünde etkili oldu.

Sonuç

Sonuç olarak, 2000'ler, Türkiye-RF ilişkilerinde yeni bir dengenin kurulduğu yıllar oldu. Her iki tarafta da, Türkiye ile RF'nin 2001 Avrasya Eylem Planıyla Avrasya'da yeni, alternatif bir işbirliği yaratabileceği düşüncesi hakim olmaktaydı. Bu, 1990'lar boyunca aynı coğrafî alanda etkinlik kurmak için rekabet eden iki ülkenin genel çizgilerini değiştirmeleri anlamına gelmekteydi. Bu dönemde ilişkiler çok boyutlu olarak güçlendirilerek ortaklık düzeyine çıkartıldı. Belli başlı konularda anlaşmazlıklar ya da politik bakış farklılıkları olmakla birlikte taraflar ikili ilişkileri geliştirmeyi tercih ettiler. İlişkiler stratejik boyuta varmasa da, başbakanlar başkanlığında rutin biçimde toplanan Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin gözetiminde çok boyutlu işbirliği düzeyine ulaştı.

İlişkilerin, stratejik denilen derecede ileri boyuta dönüşmemesinin temel nedenleri şunlardır: Türkiye'nin Batı dünyası içindeki konumunu muhafaza etmek istemesi; NATO üyeliği; RF'nin bu ilişkileri stratejik boyuta taşımaktan ziyade, avantajlı olduğu ekonomik çerçevede tutma isteği. Arada bir sözü edilen stratejik ortaklık ise; ekonomik işbirliği, artan turist sayısı ve büyük müteahhitlik hizmetleri gibi başlıkların çok ötesinde, daha önemli ve kapsamlı başlıkları kapsamaktadır.

Türkiye ve RF, ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar atarken; NATO, Kıbrıs, Kafkasya'daki gelişmeler, çatışmalar ve Kürt/Çeçen sorunu gibi hayatî konularda fark-

lı bakış açılarını korumuşlardır. Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi süreci ise, 100 milyar Dolar'lık hedefe ulaşmak için gerekli ivmede olmasa da, devam etme potansiyeli taşımaktadır. Tarafların ikili işbirliğini derinleştirmek için iki ülkenin para birimleriyle ticaret yapmaya başlamaları, gümrüklerdeki sıkıntıları aşmaları, vize uygulamasının kaldırılması, geleceğe yönelik beklentileri yükseltmektedir.

Diğer yandan; doğalgaz ve petrol taşımacılığı ve bu kaynakların kesintisiz ve uygun fiyatlarla temini konusunda RF, Türkiye tarafından hâlâ yeterince güvenilir bir ortak olarak görülmemektedir. Hatta, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi hususunda bir MGK kararı bulunduğu göz önüne alındığında, RF'ye bağımlılığın Türkiye açısından stratejik güvenlik sorunu olarak algılandığı görülmektedir. Bu algıya rağmen, RF dışında alternatif kaynakların yaratılamaması, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi bağlamında nükleer enerji üretecek tesislerin yine RF'yle ortaklaşa yapılması gibi realiteler, Türkiye-RF ilişkilerinin önümüzdeki dönemde de dikkatleri üzerine çekecek bir seyir izleyeceğine işaret etmektedir.

MİTAT ÇELİKPALA

KAYNAKÇA (Rusya Federasyonuyla İlişkiler)

Adams, T. vd. (der), *Europe's Black Sea Dimension*, CEPS, Bruxelles, 2002; Asmus, R., D. K. Dimitrov ve J. Forbig (der.), *A New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region*, the German Marshall Fund of the US, 2004; Aydın, Mustafa, "Black Sea and the Caucasus Region; Causes of Instability and the Ways to Deal with Them", *Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt XXX, (2001), s. 214-225; Aydın, Mustafa, *Europe's Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement*, ISS Occasional Paper No. 53, Paris, 2004; Çelikpala, Mitat, *"1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", Avrasya Dosyası, 13 (1), 267-298, (2007);* Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin, 2001, s.439-459; Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa, Ekin Kitabevi, 2008, s.369-374; İmanov, Vügar, *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, İstanbul, Küre Yayınları, 2008; İmanov, Vügar, "Türkiye-Rusya İlişkileri 2010", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Seta, Ankara, Ekim 2011, s. 301-332; Kınıklıoğlu, Suat, "Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, Sayı 1, s.99-124; Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2008; Sezer, Duygu, "Turkish-Russian Relations in the 1990s: From Adversity to 'Virtual Rapprochement'", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington D.C., Washington Institute for Near East Policy Papers, 2000, s. 92-115; T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Nükleer Santraller ve Ülkemizde Kurulacak Nükleer Santrale İlişkin Bilgiler*, Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Başkanlığı Yayın No. 1, 2011; Yarman, Tolga, *Geçmişte ve Bugün Nükleer Enerji Tartışması*, İstanbul, Okan Üniversitesi Yayınları, 2010.

Yunanistan'la İlişkiler

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde 1990'larda görülen ihtiyatlı yakınlaşma süreci, Kıbrıs ve Ege başta olmak üzere varlığını sürdüren çeşitli sorunlara rağmen, 1999'dan itibaren somut sonuçlar vermeye başladı. Karşılıklı temaslar, ortak çalışma grupları ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri, ortak projeler, Türk ve Rum azınlıklara yönelik bazı demokratik açılımlar gibi gelişmeler sayesinde bu yakınlaşma süreci 2001-2011 döneminde daha da hızlandı. Bununla birlikte, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın "düşük siyaset" (*low-politics*) konularıyla sınırlı kalması, sürdürülen görüşmelere rağmen Kıbrıs ve Ege gibi "yüksek siyaset" (*high-politics*) konularında sorunların devam etmesi, yakınlaşma sürecinin kalıcılığına ilişkin olarak özellikle akademik çevrelerde duyulan kuşkuları devam ettirdi. Düşük siyasetten yüksek siyasete geçiş olmaz ise taraflar arasında kalıcı/sağlam bir ortaklığın kurulmasının mümkün olamayacağı endişesi dile getirildi.

Bu bölümde, Yunanistan'la ilgili daha önceki dönemlerde değinilmemiş 2001 öncesi gelişmeler de, yeri geldiğinde özet olarak anlatılacaktır. Şimdi, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin "kırılgan yumuşama"dan "sürdürülebilir yakınlaşma" aşamasına geçişini ele alalım ve bundan sonra "kalıcı/sağlam ortaklık" aşamasına ulaşıp ulaşamayacağına kadar gelelim (bkz. **Kırılgan Yumuşama, Sürdürülebilir Yakınlaşma** ve **Kalıcı/Sağlam Ortaklık** kutusu, s. 561).

I) Devam Eden Yakınlaşma Çabaları

Resmî temaslara bakıldığında, bunların dört ana eksende yürütüldüğü görülüyordu: 1) İki ülkenin başbakanları, dışişleri bakanları, diğer bakanlar ve genelkurmay başkanları arasındaki temaslar. Mayıs 2010'da oluşturulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi çalışmaları çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan başbakanlarının yılda en az 1, dışişleri bakanlarının 2, ilgili diğer bakanların da 3-4 kez bir araya gelmelerinin kararlaştırılması en önemli gelişmeydi; 2) Dışişleri müsteşarları arasında Ege sorunlarıyla ilgili olarak gizlilik kuralı çerçevesinde sürdürülen istikşafî (keşfetmeye, tahkik etmeye ilişkin) görüşmeler. Kamuoyu önünde Yunanistanlı yetkililer, görüşmelerde Ege'deki tek sorun olarak gördükleri kıta sahanlığının ele alındığını iddia ederken, Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamalarda diğer sorunların da görüşüldüğü belirtilmektedir; 3) Dışişleri bakanlıkları siyasi direktörlerinin eş başkanlıklarında toplanan Yönlendirme Komitesi altında faaliyet gösteren çalışma grupları görüşmeleri; 4) Dışişleri bakanlıkları siyasi direktörleri arasında yapı-

Kırılgan Yumuşama, Sürdürülebilir Yakınlaşma ve Kalıcı/Sağlam Ortaklık

Kırılgan yumuşama (*fragile détente*) dönemi/süreci, genellikle yalnızca hükümetler arası temaslarla sınırlı olup, bu dönemde toplumlar ve sivil toplum örgütleri düzeyinde belirgin bir yakınlaşma söz konusu değildir. Üstelik, yakınlaşmanın gerekli olup olmadığı noktasında ulusal düzeyde etkin olan aktörler arasında herhangi bir oydaşma da yoktur. Uluslararası ortamın etkisiyle veya siyasi liderlerin girişimleriyle başlatılan bu yakınlaşma süreci, sınırlı birtakım temasların ve karşılıklı iyi niyet mesajlarının ötesine geçmemekte, özellikle güvenliğe ilişkin yüksek siyaset konularıyla ilgili sorunlar çözüme ulaşmamaktadır. Bu döneme/sürece 1988-1999 arasındaki Türkiye-Yunanistan ilişkileri örnek olarak gösterilebilir.

Sürdürülebilir yakınlaşma (*sustainable rapprochement*) dönemi/süreci hükümetler arası temaslarla sınırlı değildir. Bu temaslar iş çevreleri, sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı aktörler tarafından da yürütülmekte ve hükümetlerin yakınlaşma siyaseti bunlar tarafından desteklenmektedir. Uluslararası camianın geneli de bu politikaya arka çıkmaktadır. Bu yakınlaşma aşamasında, güvenlikle ilgili sorunların çoğunluğu varlıklarını devam ettirir. Fakat çeşitli düzeylerdeki temaslar sonucunda eskiye oranla gelişen güven ortamında bu sorunların çatışmaya dönüşme riski azalmaktadır. Böylece, orta vadeliden uzun vadeli işbirliğine doğru önemli bir adım atılmaktadır. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde, sürdürülebilir yakınlaşma dönemine örnek olarak 1999-2011 dönemini göstermek mümkündür.

Kalıcı/sağlam ortaklık (*durable partnership*) döneminde, yakınlaşma sürecinin, ilgili tüm ulusal ve uluslararası aktörler tarafından desteklenmesi ve güvenliğe ilişkin sorunların çözüme ulaştırılmış olması gerekmektedir. "Kazan-kazan" (*win-win*) anlayışının hakim olduğu bu aşamada amaç artık çatışmalardan kaçınmanın ötesine geçmekte, siyasi ve ekonomik alanlarda işbirliğini sağlamak esas hedef olmaktadır. Burada önemli olan husus, kalıcı/sağlam ortaklığın gerekliliği ve bundan elde edilecek yarar konusunda taraflar arasında anlayış benzerliğinin olmasıdır. Böyle bir durumda, eskiye dayalı kemikleşmiş anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması ve uzun vadeli sağlam ortaklığın kurulması mümkün hale gelecektir. Türkiye-Yunanistan ilişkilerini bu açıdan değerlendirdiğimiz zaman, Kıbrıs ve Ege'yle ilgili sorunlar devam etmekle birlikte, 2010'da hayata geçirilen Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi çerçevesinde yoğunlaştırılan temaslar ve oluşturulan işbirliği ortamının, ikili ilişkileri kalıcı/sağlam ortaklık aşamasına yönlendirdiği söylenebilir.

(A. Dayıoğlu) (Kaynak: Öniş ve Yılmaz, s. 143-145).

lan güven artırıcı önlem görüşmeleri.

2001 sonrası dönemdeki yakınlaşma çabalarını anlayabilmek için, ilişkilerin iyileşmesini sağlayan gelişmelere bakmak gerekiyor.

Cem-Papandreu Döneminde İlişkiler

Cilt II'deki 1990-2001 Yunanistan'la İlişkiler bölümünde belirtildiği gibi, ilişkilerde dönüm noktası 1999 yılı oldu. Her şeyden önce, uluslararası sistemdeki gelişmeler yakınlaşmayı zaruri ve mümkün kıldı. Özellikle, 1999'un ilk yarısında ortaya çıkan Kosova krizi, güneydoğu Avrupa'da yeni bir dağılmanın, dolayısıyla da istikrarsızlığın söz konusu olabileceğini gösterdi. Böyle bir durumun Türkiye ve Yunanistan bakımından önemli güvenlik sorunları çıkaracağı aşikârdı. Dolayısıyla, her iki ülkenin yetkilileri arasında işbirliğine gidilmesi ve ikili ilişkilerin düzeltilmesi gerektiği hususunda ortak bir anlayış oluşmaya başladı.

Bunun dışında, iki ülke arasında 1999'da meydana gelen gelişmelere bakarsak, 15 Şubat'ta Yunanistan'ın Kenya Büyükelçiliğinden ayrıldıktan sonra yakalanan Abdullah Öcalan'ın Yunanistanlı yetkililerle bağlantısının ortaya çıkması, Yunanistan hükümetini hem iç hem de uluslararası kamuoyu önünde çok zor durumda bırakmıştı. Durumdan yararlanmak isteyen Türkiye'nin önünde iki farklı siyaset seçeneği vardı: 1) PKK'yla bağlantılarını ve teröre verdiği desteği sergileyerek Yunanistan'ı uluslararası platformda daha güç bir durumda bırakmak; 2) Bir yandan bu bağlantıyı gündemde tutarken, diğer yandan bu ülkenin PKK'ya desteğine son verip terörle mücadele konusunda Türkiye'nin ortaya koyduğu bir anlaşmayı imzalaması koşuluyla, ikili ilişkileri düzeltecek girişimleri başlatmak. İkinci seçenekte karar kılındı. Böylece, hem Yunanistan'ın teröre verdiği destek vurgulanacak, hem de ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlaması ortamı yaratılacaktı.

Bu siyaseti hayata geçirmek için Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Yunanistan Dışişleri Bakanı Yeorgios/Yorgo Papandreu'ya 24 Mayıs 1999 tarihli bir mektup gönderdi. Mektupta, terörle mücadele konusunda iki ülkenin anlaşması koşuluyla, ikili ilişkilerin gelişebileceği belirtildi. Papandreu, muhatabı Cem'in mektubuna 25 Haziran'da cevap verdi. Cevabın gecikmesi, özellikle, Türkiye'nin terörle mücadele için işbirliği yapılmasını bir önkoşul olarak ortaya koymasından kaynaklanıyordu. Görüşmelerin bu koşullar altında başlatılması, Yunanistan bakımından iki tür zorluk taşımaktaydı: 1) Bunun kabulü Yunanistan'ın terörle ilişkili olduğu anlamına gelecekti; 2) Varılacak bir uzlaşma, Türkiye ve Yunanistan'ın terörle mücadelede birlikte çalışmasını zorunlu kılacaktı ki bu da, her iki ülkenin birbirini gözetleme, birbirinden bilgi isteme ve alma hakkını doğuracaktı.

Bu kaygıların sonucu olarak Papandreu, Cem'e hitaben yazdığı mektupta, bir yandan Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı terörü desteklemiş olduğunu dünya kamuoyu önünde açıkça kabul etmemek, diğer yandan da Yunanistan kamuoyunun tepkisini çekmemek için, çeşitli alanlarda işbirliğine gitme önerisinde bulundu. Bu şekilde Yunanistan, terörle mücadelede işbirliğini sıradan bir mesele olarak gösterebilecekti.

Papandreu'nun dile getirdiği işbirliği alanı, Türkiye'nin özellikle üzerinde durduğu organize suç örgütleriyle, uyuşturucu kaçakçılığıyla, yasadışı göçle ve terörle mücadele oldu. Burada dikkat çeken husus, Yunan bakanın, bu alanlardaki işbirliğinin Yunanistan'ın Avrupa Birliği (AB) üyeliğiyle uyum içinde olma zorunluluğunu vurgulamasıydı. Bu, Yunanistan'ın 1996'dan sonra uygulamaya koyduğu, Türkiye'yle ilgili sorunları AB çerçevesine dahil etme politikasının bir uzantısıydı.

3 Temmuz 1999'da New York'ta bir araya gelen Cem ve Papandreu, mektuplarda dile getirilen görüşlerin nasıl hayata geçirileceğini tartıştıktan sonra vardıkları uzlaşıyı basına açıkladılar: 1) Organize suç, uyuşturucu ticareti, yasadışı göç ve terör, turizm, çevre, kültür ve ticaret konularının iki ülke yetkilileri arasında görüşülmesi; 2) Bu konularda ikili veya çok taraflı anlaşmalar yapılması imkanlarının araştırılması; 3) Çalışmaların Temmuz 1999'da başlatılması; 4) Balkanlarda ve Karadeniz'de işbirliğinin geliştirilmesi, özellikle de Balkanların yeniden inşasında Türkiye ve Yunanistan iş çevrelerinin birlikte çalışmaları (buraya kadar anlatılanlar için bkz. Cem, s. 119-127).

Öngörülen çalışmalara, belirlenen tarihte başlandı. Bu yakınlaşma, etkisini başka alanlarda da gösterdi. Örneğin, Temmuz 1999'dan itibaren Yunanistan, B. Trak-

ya'daki Müslüman-Türk azınlıkla ilgili olarak uyguladığı kısıtlamaları kaldırmaya başladı. Ardından; Yunanistan, Türkiye ve öteki Balkan devletleri arasında bölgesel barışın korunmasına ilişkin bir anlaşma imzalandı. İkili ilişkilerdeki bu iyileşme, 1999 depremlerinin ardından önemli bir ivme kazandı. Bunun en somut göstergesi, 10 Aralık 1999'da yapılan AB Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin aday ülkeler arasında sayılmasına Yunanistan'ın karşı çıkmamasıydı.

19 Ocak 2000'de Papandreu Türkiye'ye geldi. 38 yıl aradan sonra ilk kez bir Yunanistan dışişleri bakanı Türkiye'yi resmen ziyaret ediyordu. 20 Ocak'ta turizm, çevre, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması ile terör, örgütlü suç, yasadışı göç ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konularında 4 anlaşma imzalandı. 3 Şubat 2000'de Cem ziyareti iade etti. 30 yıl aradan sonra ilk kez bir Türkiye dışişleri bakanı Yunanistan'ı resmen ziyaret ediyordu. 4 Şubat 2000'de kültürel, ekonomik ve teknik, bilimsel ve teknolojik işbirliği ile deniz ticareti ve gümrük idareleri konularında 5 anlaşma imzalandı.

İsmail Cem - Yorgo Papandreu. (Kaynak: http://cdn1.cnnturk.com/Handlers/file_.ashx?FileID=262742&width=607&height=400&Quality=100).

Bu durum, yalnızca ikincil nitelikli sorunların ele alınmakta olduğu, esas meselelerin görüşülmediği eleştirilerine yol açtı. Cem eleştirilerin haksız olduğunu, Ege'nin iki yakasındaki insanların son 40 yılın en güvenilir dönemini yaşadıklarını, anlaşmaların imzalanmasının bile şimdiden güvensizlik ortamının güven ortamına dönüşmesini sağladığını, son dönemde, 40 yıldır yapılamayanların yapıldığını belirtti. Aslında bu sözler, iki ülke arasında imzalanan anlaşmalara bakıldığında, önemli bir gerçeğe işaret ediyordu. 2000'e kadar imzalanan son önemli metin, 1970 tarihli Uluslararası Kara Taşımacılığı Anlaşmasıydı. 2000-2004 döneminde ise, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine yönelik 25 yeni anlaşma ve protokol imzalanmıştı (Öniş ve Yılmaz, s. 130-131).

9 Nisan 2000'de Yunanistan'da erken genel seçimler yapıldı. İktidardaki Panhellenik Sosyalist Hareket (PASOK), 300 kişilik parlamentoda 158 sandalye elde etti. Yeni hükümetin Kostas Simitis başkanlığında kurulmasının ardından, aşağıda ayrıntısıyla değinilecek olan kimi sorunlar devam ettiyse de, çeşitli alanlarda ikili temaslar ve işbirliği arayışları sürdü. Üç ana kategoride güven artırıcı önlemlerin hayata geçirilmesi kararlaştırıldı: 1) 1988 Papulyas-Yılmaz mutabakatı çerçevesinde alınacak önlemler. Askerî konuları içeren bu önlemler çerçevesinde, turizme zarar vermemek amacıyla, Temmuz ve Ağustos aylarında Ege'de tatbikat yapılmaması kararlaştırıldı; 2) Gerilimleri azaltma yönünde atılacak adımlar; 3) Meriç sınırında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirecek tedbirler.

Bu mutabakattan hareketle, Türkiye'ye gelen Papandreu ile Cem arasında 6 Nisan 2001'de, 1997 Ottowa Sözleşmesi temelinde, anti-personel kara mayınları kullanmanın, stoklamanın, üretmenin, taşımanın yasaklanması ve bunların imhası ka-

rarlaştırıldı. Bunun dışında, Dedeağaç-İstanbul karayolunun yapılması kararı alındı. Ardından, Doğal Afetlere Karşı Türk-Yunan Ortak Görev Gücü kurulmasına ilişkin protokol imzalandı. Böylece, iki ülke arasındaki ilişkileri hızlandıran deprem felaketleri yeni bir işbirliği alanının da yaratıcısı oldu.

Temaslar 24 Haziran 2001'de bir başka önemli sonuç doğurdu. İki bakan Sisam ve Kuşadası'nda bir araya geldiler. Amaçları, bir yandan dostluk için kamuoyu oluşturmak, bir yandan da iki ülkenin Avrupa'daki imajlarını yükseltmekti (Cem, s. 160). Toplantılarda, aralarında özel bir telefon hattı kurulmasını kararlaştırdılar ve kültürel, sosyal ve yasal alanlarda 5 işbirliği anlaşması imzaladılar.

Ekim 2001'de Türkiye'yi ziyaret eden Papandreu, terörle mücadele konusunda Müslüman, Hıristiyan ve Musevi dinî liderler arasında sıkı bir diyalog oluşturmak için çalışma başlattığını açıkladı. Böylece, Türkiye'nin hassas olduğu bu konuya Yunanistan'ın da hassasiyetle yaklaştığı mesajını vermiş oldu. Bunu, 7 Kasım 2001'de Cem'in Yunanistan'ı ziyareti sırasında imzalanan eğitim, spor ve çevreye ilişkin 3 protokol izledi. Ayrıca, üç alanda 29 tane güven artırıcı önlem açıklandı. Bunlar özellikle; karşılıklı ziyaretler yapılmasına, yardımlaşmaya ve direkt ilişki kurmaya yönelikti. Bunların yanı sıra, Kaçakların İadesine İlişkin Protokol imzalandı. 2002'de yürürlüğe giren Protokol, Yunanistan'ın Türkiye üzerinden kendi topraklarına gelen kaçak göçmenlerin iadesini, Türkiye'nin de bunları kabul etmesini öngörüyordu. Aşağıda anlatılacağı üzere, bu protokol sonraki yıllarda iki ülke arasında sürekli tartışmalara neden olacaktır.

Güven artırıcı önlemler kısa vadede etkisini gösterdi. 3 Haziran 2002'de T.C. Genelkurmay Başkanlığından yapılan açıklamada, Ege'de planlanmış tatbikatlardan Efes-2002'nin, "uluslararası ortamdaki gelişmeler göz önünde bulundurularak" iptal edildiği duyuruldu.

AKP Döneminde İlişkiler

Yakınlaşma çabaları, Türkiye'de 3 Kasım 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) iktidara gelmesinden sonra da devam etti. Recep Tayyip Erdoğan parti genel başkanı sıfatıyla (siyasi yasaklı olduğundan seçimlere katılamamıştı) 18 Kasım 2002'de Atina'da Başbakan Simitis ve Dışişleri Bakanı Papandreu'yla bir araya geldi. Görüşmede, başta kıta sahanlığı sorunu olmak üzere, başlıca ikili sorunlar ele alındı. KKTC'yi bir tarafa bırakırsak, seçimden sonra Erdoğan'ın ikinci dış ziyaretini Yunanistan'a yapması yakınlaşma sürecinin devam edeceği sinyalini veriyordu. 3 Aralık 2002'de resmî temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelen Papandreu bunu açıkça belirtmişti. Diğer yandan, bu ziyaretin, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Kofi Annan'ın kendi adıyla anılan Kıbrıs barış planını gündeme getirmesine denk düşmesi, "düşük siyaset" konularında başlayan yakınlaşmanın Kıbrıs sorunu gibi "yüksek siyaset" konularına da yansıyabileceği umudunu doğurdu.

Annan Planıyla birlikte Kıbrıs odaklı bir yol izlemeye başlayan Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 2003 içinde çeşitli işbirliği girişimlerine de sahne oldu. 26 Mayıs 2003'te dışişleri bakanları Abdullah Gül ile Papandreu, 3 maddelik güven artırıcı önlemler paketi üzerinde anlaştılar. Arkasından; Kıbrıs, kıta sahanlığı ve Heybeliada Ruhban Okulu olmak üzere çeşitli sorunları ve yeni güven artırıcı önlemleri ele aldılar.

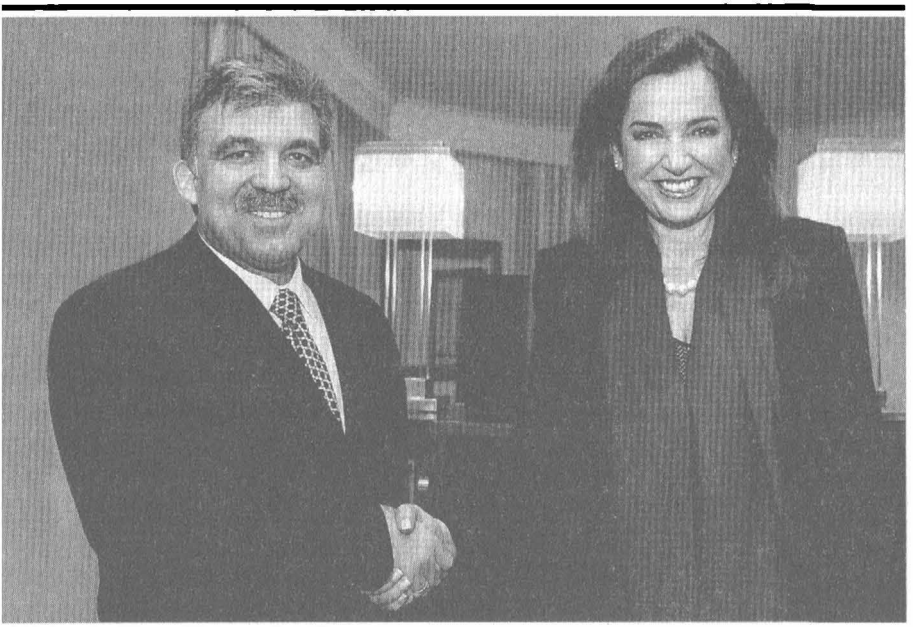
Eylül 2003'te, sınırdaki topraklarda anti-personel mayınların temizlenmesini öngören anlaşma imzalandı. Ekim 2003'te Gül ve Papandreu, Yunanistan'ın Toksotis-Nikiforos, Türkiye'nin de Barbaros-Toros tatbikatlarının 2003'te yapılmayacağını açıkladılar. Ardından, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması maliye bakanları arasında imzalandı. Bunu, 18 Ocak 2004'teki Suç ile Mücadele İşbirliği Anlaşması izledi. Anlaşma, 13 Temmuz 2004'te Güvenlik İşbirliği Protokolü ile pekiştirildi.

2004 yılı, Yunanistan bakımından önemli siyasi gelişmeleri beraberinde getirdi. 1996'dan beri PASOK genel başkanı ve başbakan olan Simitis, Kıbrıs konusundaki gelişmeleri karşılayacak yeni bir hükümetin kurulması gerektiğini belirterek 7 Ocak 2004'te parti başkanlığından ayrıldığını ve erken seçime gidileceğini açıkladı. 8 Şubat'ta PASOK liderliğine Yorgo Papandreu getirildi. 7 Mart erken seçimlerini 165 sandalyeyle Yeni Demokrasi Partisi (YDP; *Nea Dimokratia*) kazandı. 10 Mart'ta başbakan olan Kostas Karamanlis, Türkiye'nin AB'ye girmesinden ve ikili ilişkilerin normalleştirilmesinden yana olduklarını belirtti.

Erdoğan'ın bu kez başbakan sıfatıyla 6 Mayıs 2004'te Yunanistan'ı ziyareti, 16 yıl aradan sonra ilk kez bir Türkiye başbakanının Yunanistan'a resmî ziyarette bulunması açısından büyük önem taşıyordu. Erdoğan'ın B. Trakya'ya gitmesi de olayın bir başka dikkat çekici yanıydı. 1952'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dan sonra bölgeye bir Türkiye cumhurbaşkanı veya başbakanı gitmemişti. Bu ziyaret Yunanistan'daki kimi milliyetçi çevrelerin tepkisini çekti. Gerçi Erdoğan'ın azınlık mensuplarından güçlü bir Yunanistan için çalışmalarını istemesi bu tepkileri biraz olsun hafifletti, fakat bu sefer de, Türkiye'deki milliyetçi söylemi B. Trakya'da hâlâ sürdürmeye çalışan kimi azınlık mensupları Erdoğan'a tepki gösterdi. Erdoğan şöyle konuşmuştu: "Burada siz kardeşlerime özellikle sesleniyorum. Sizler kendi özel kimliğinizi şüphesiz ki koruyacaksınız. Size kimse Türk kimliğinizi kaybedin, bırakın demiyor. Şunu unutmayın ki Yunanistan vatandaşısınız. Güçlü bir Yunanistan'ı oluşturmakta harcadığınız enerji, size mutluluk getirecektir. Bunu da böyle bilin..." (http://www.ogretmeninsesi.org/dergi/71/ayinicinden.asp, 10.05.2011)

2005'te, başta Ege'yle ilgili olmak üzere sorunlar çıktıysa da, bazı olumlu gelişmeler de oldu. TBMM Başkanı Bülent Arınç 7 Nisan 2005'teki basın toplantısında, Yunanistan'la dostluğun daha da gelişmesi için, 1995'te TBMM'den geçen *casus belli* (savaş sebebi; kazus belli okunur) kararının kaldırılması gerektiğinden söz etti. Dışişleri Bakanı Gül *To Vima* gazetesine yaptığı açıklamada, Arınç'ın sözlerinin, Yunanistan'la olan yakın işbirliğini ve dostluğu yansıttığını söyledi. Bu açıklamanın yapıldığı 12 Nisan'da resmî bir ziyaret için Türkiye'de bulunan Dışişleri Bakanı Petros Moliviatis, Gül'le görüştü ve dışişleri bakanlıkları arasında doğrudan bir hattın kurulması kararı alındı. Bu arada Yunanistan, güney Kıbrıs'ın (Kıbrıs Cumhuriyeti) istediği ortak askerî tatbikata katılmayacağını açıkladı ve güney Kıbrıs tarafından tek taraflı olarak düzenlenen tatbikata gözlemci dahi göndermedi. 8 Haziran'da adalet bakanları arasında güvenlik, özgürlük ve adalet alanlarında işbirliğini öngören bir protokol imzalandı.

2006'daki kabine değişikliğinde dışişleri bakanlığına getirilen Atina Belediye Başkanı Dora Bakoyanni, Türkiye'yle ilişkileri geliştirmeyi hızlandırdı. 10 Haziran 2006'da Gül ile Bakoyanni, üçüncü güven artırıcı önlemler ek paketini açıkladılar.

Gül-Bakoyanni. (Kaynak: www.martinschalk.com)

Eylül 2007'de yapılan ve iktidardaki YDP'nin 152, PASOK'un 102 sandalye kazandığı seçimlerde dikkatleri çeken husus, 1980 ve 90'lardaki seçimlerin aksine, kampanyaların Türkiye karşıtlığı üzerine kurulmamış olmasıydı. Bu durum, bir yandan Yunanistan'ın kendine güvenmeye başladığını, bir yandan da, iki ülke arasındaki iyileşme sürecinin kurumsallaşma yolunda olduğunu gösteriyordu.

Yeni Dışişleri Bakanı Ali Babacan 3 Aralık 2007'de Atina'ya gittiğinde, 5 maddelik bir güven artırıcı önlemler paketi açıklandı. *Casus belli* konusunda Bakoyanni, AB üyeliğine aday bir ülkeden bu birliğe üye Yunanistan'a savaş tehdidi gelmesinin akla hayale gelmeyecek bir durum olduğunu söyledi. Ziyaretin önemli bir yanını, Babacan'ın 1960'tan sonra B. Trakya'ya giden ilk Türkiye dışişleri bakanı olması oluşturuyordu. Babacan'ın bölgedeki Türk varlığından söz etmesi, kapatılan Komotini (Gümülcine) Türk Gençler Birliği binasını ve Gümülcine seçilmiş müftüsü İbrahim Şerif'i ziyaret etmesi ve azınlığın haklarını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde (AİHM) araması gerektiğini dile getirmesi, iç işlerine karışıldığı gerekçesiyle, Yunanistanlı yetkililerin büyük tepkisini çekti.

23 Ocak 2008'de Başbakan Karamanlis ile Dışişleri Bakanı Bakoyanni Türkiye'ye geldiler. Böylece, 1959'dan sonra ilk kez bir Yunanistan başbakanı Türkiye'ye resmî ziyarette bulunmuş oldu. Karamanlis, diğer AB kriterlerinin yanı sıra, azınlıklar ve Heybeliada Ruhban Okulu konularının Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin pasaportu olacağını söyledi. Fener'in ekümenikliğinin de gündeme geldiği görüşmelerde Erdoğan, bunun Ortodoks Hıristiyanların iç meselesi olduğunu belirtti ki, bu, resmî söylemde ciddi bir aşamaydı (bkz. **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Ekümeniklik** kutusu, Cilt I).

4 Ekim 2009'da yine erken olarak yapılan seçimlerde PASOK 160 sandalye kazanırken, YDP 91'de kaldı. Böylece Yorgo Papandreu, büyükbabasının (Yeorgios/Yorgo Papandreu) ve babasının (Andreas Papandreu) ardından başbakan olmayı başardı. Papandreu, özellikle Türkiye'yle süren yoğun diplomasi trafiğinde etkin rol alabilmek amacıyla dışişleri bakanlığı görevini de geçici bir süre için üstlendi. Papandreu'nun Türkiye'ye yönelik tavrı merak konusuydu, çünkü yaptığı seçim konuşmalarında Türkiye için zaman zaman tatlı-sert ifadeler kullanmıştı. Fakat Papandreu, Yunanistan başbakanlarının ilk yurt dışı gezilerini güney Kıbrıs'a yapma geleneğini kırarak, başbakanlığa gelmesinden 3 gün sonra, bir toplantı vesilesiyle İstanbul'u ziyaret etti. Bu, onun ikili ilişkilere verdiği önemi gösteriyordu. Oysa Karamanlis, Türkiye'yi 2004'te iktidara geldikten tam 3,5 yıl sonra ziyaret etmişti.

Yeni Şafak

YORGO'DAN VEFA DERSİ

Yunan seçimlerinden zaferle çıkan Papandreu koltuğuna oturur oturmaz, ilk ziyareti İstanbul'a yaptı. Yunan Başbakanı, Atina'da diktikleri zeytinin bir dalını yakın dostu İsmail Cem'in kabrine dikti

Fazla vaktimiz kalmadı

SİLAH SESİ BİLE DUYMADIM

Albay Temizöz davasında olay

Yeni Şafak, 10.10.2009.

Papandreu, İstanbul'dan sonra güney Kıbrıs'a gitti ve iki tarafta da iki konu üzerinde durdu: 1) Kıbrıs sorunu. Kıbrıs'ta varılacak çözümün BM kararları ve AB müktesebatı çerçevesinde sağlanması gerektiğini belirtti; 2) Türkiye'nin AB'ye üyeliği. Türkiye için yeni bir yol haritasından bahsetti. Bu yol haritasını çizmekle iki amaç güdüyordu: a) Türkiye'nin AB'ye olan ilgisini yeniden canlandırmak ve bunun için AB liderlerini Türkiye'nin tam üyeliğine daha sıcak bakmaya davet etmek; b) AB'ye ilgisi artacak olan Türkiye'nin Yunanistan ve Kıbrıs'a ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi için AB'nin Türkiye'ye daha fazla baskı yapmasını sağlamak (Y. Kırbaki, *Radikal*, 21.10.2009). Aynı strateji 1996'da başlatılmış, ama Karamanlis iktidarları döneminde (2004-2009) aktif şekilde uygulanmamıştı. Papandreu'nun bu stratejiyi tekrar gündeme getirmesinin nedeni, Türkiye'nin yeni bir dış politika izlemeye başladığı endişesiydi. Papandreu'ya göre, AB'ye üyelik konusunda Fransa ve Almanya'nın olumsuz tutumu karşısında Türkiye, "komşu ülkelerle sıfır sorun" siyasetini hayata geçirerek bölgesel gücünü artırmaya yönelmişti. Son dönemlerde Ermenistan, Irak, Suriye, Libya, Lübnan ve Ürdün'le ilişkiler bunu gösteriyordu. AB'den hiçbir beklentisi kalmayan Türkiye'nin Yunanistan'la olan sorunlarını AB kriterleri çerçevesinde çözmesi için bir neden kalmayacaktı.

Bu politika hamlesine Erdoğan "Açılım Mektubu" ile karşılık verdi. Papandreu'ya hitaben yazılmış 30 Ekim tarihli mektupta; başta Ege, Kıbrıs, Türkiye-AB ilişkileri, azınlıklar ve yasadışı göç olmak üzere, mevcut tüm meselelerin ele alınabileceği, bunun için de Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin kurulabileceği belirtildi. 1 Mayıs 2009'da dışişleri bakanı olan Ahmet Davutoğlu Konsey'in hedefini, iki ülkenin ilgili tüm bakanlarını başbakanların gözetimi altında bir araya getirmek ve işbirliği ola-

naklarını ele almalarını sağlamak olarak açıkladı. Davutoğlu'na göre bu model, yoğunlaşan bir siyasi irade yaratmakta, daha alt düzeylerde çözülmesi zor olan uzun vadeli sorunların aşılmasını kolaylaştırmakta, bakanlara daha geniş bir perspektif edinme fırsatı sağlamakta ve her iki tarafta da süreç üzerinde bir 'sahiplik' duygusu yaratmaktaydı (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 10.04.2010'dan A. Athanasopulos, *To Vima*, 07.04.2010). Türkiye'nin bu girişimi, ikili sorunları Türkiye-AB sorunları haline dönüşmeden çözmeye yönelikti.

Davutoğlu, AGİT 17. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı için 2 Aralık'ta gittiği Atina'da Papandreu ile görüştü. Davutoğlu, ikili ilişkilerde düzenli siyasi diyalog kurulması, AB'de Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin güçlendirilmesi, bölgesel ve küresel alanlarda işbirliği yapılması konularında mutabık kalındığını söyledi.

Görüşmenin ardından Papandreu'nun Erdoğan'a cevabi mektubu 25 Ocak 2010'da geldi. Mektupta, iki ülkenin çözüme kavuşturamadıkları siyasi konular üzerinde odaklanmaları gerektiği belirtildikten sonra, Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi oluşturma önerisinin önemsendiği, konuyla ilgili ilk adımı oluşturmak üzere Erdoğan'ın Yunanistan'a beklendiği ifade edildi. Daha sonra şu sorunlar üzerinde duruldu:

1) Ege. Ege'de uluslararası hukuka, uluslararası ikili anlaşmalar ile toprak bütünlüğüne saygının, iyi komşuluk ilişkilerinin sürekliliğinin temelini oluşturacağına dikkat çekildi. Ardından, *casus belli* gibi kararların, adaların üzerinden uçuşların ve geçerli deniz hukukuna göre henüz belirlenmemiş kıta sahanlığındaki araştırma faaliyetlerinin, ikili ilişkilere yardımcı olmadığı belirtildi. İki ülke arasında sürdürülen istikşafî görüşmelerin yeni bir dinamik kazandırılarak ilerletilmesi gerektiği, fakat bunun da süresiz olamayacağı, makul bir süre içinde çözüm bulunmaması halinde sorunun Uluslararası Adalet Divanına (UAD) götürülmesinin ve 1982 Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi (UDHS) temelinde çözülmesinin şart olduğu ifade edildi. Ege'yle ilgili güven artırıcı önlemlerin gözden geçirilebileceği, ama sorunun kökenine inmemek yüzünden bunların çözüm getirici nitelikte olmadıkları vurgulandı; 2) Kıbrıs. Adada kalıcı bir çözümün anahtarının, iki toplumun dışarıdan müdahale ve takvim baskısı olmadan BM parametreleri ve AB müktesebatı temelinde görüşmek olduğu belirtildi; 3) Türkiye-AB ilişkileri. AB'ye üyelik konusunda Yunanistan'ın desteğinin devam ettiği, fakat AB'ye üyelik için Türkiye'nin Rum azınlığa ve Patrikhane'ye ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiği vurgulandı; 4) Müslüman-Türk azınlık. Her türlü etnik köken, kültür ve dinden olan tüm Yunanistan vatandaşlarının haklarına saygı gösterilmesinin Yunanistan'ın sorumluluğuna girdiği belirtildi; 5) Yasadışı göç: İki ülke arasında bu konuda imzalanmış anlaşmaların hayata geçirilmesi çağrısında bulunuldu.

Ege konusunda Yunanistan'ın, 1999 Helsinki Zirvesinde alınan ve bir zaman çizelgesi temelinde çözümlenmemesi halinde sınır anlaşmazlıklarının UAD'ye götürülmesini içeren karara dönüş yapmaya çalıştığı görülüyordu. Kıta sahanlığını iki ülke arasındaki tek hukuki sorun olarak değerlendiren Yunanistan bakımından konu özellikle önemliydi. Bu tutum, konunun UAD'ye Ege hava sahası meselesiyle birlikte götürülmesini savunan ve bunu da ancak son çare olarak düşünen Türkiye'nin politikasıyla taban tabana zıttı. Türkiye, ayrıca, "yarı kapalı deniz" (*semi-enclosed sea*) niteliğinde olan Ege'de UDHS'nin uygulanamayacağı tezini öne sürmekteydi.

Kıbrıs'la ilgili olarak Yunanistan'ın BM kararlarının yanı sıra AB kriterlerini ve mevzuatını öne çıkarması, iki ülke arasındaki derin ayrılığı ortaya koyuyordu. Türkiye, AB üyesi olmadığından dolayı Kıbrıs'a sadece BM çerçevesinde bir çözüm bulunması gerektiğini vurgularken, Yunanistan, hem kendisinin hem de güney Kıbrıs'ın üye olduğu AB'nin soruna müdahale etmesi gerektiğini savunuyordu. Bunun dışında Yunanistan, sorunu Kıbrıslıların çözmesi gerektiği noktasına vurgu yaparak, Türkiye'nin teklif ettiği ve Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıslı Türklerle Rumların katılacakları 4'lü veya bu taraflara ilaveten diğer garantör devlet İngiltere'nin (B. Britanya) yer alacağı 5'li konferans talebine karşı çıkmış oluyordu. Ayrıca, Türkiye'nin Kıbrıs sorunuyla ilgili görüşmelerin sonsuza kadar devam edemeyeceği yönündeki söylemlerine karşılık Yunanistan, bu konuda tarafların bir takvim dayatması olmadan görüşmelere devam etmesi gerektiğini bir kez daha gündeme getiriyordu. Belirtilmesi gereken bir diğer husus, Papandreu'nun, yaptığı tüm açıklamalarda, Kıbrıs sorununun çözümünün Türkiye-Yunanistan meselelerinin tam anlamıyla normalleşmesinde bir ön koşul teşkil ettiğini ifade etmesiydi.

Azınlıklar konusunda Yunanistan iki konuyu öne çıkarmaktaydı: 1) Türkiye'nin kabul etmeye yanaşmadığı Patrikhane'nin ekümenik vasfına vurgu yapıp, AB üyeliğinin, Rum azınlığa ve Patrikhane'ye karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesine bağlı olduğuna değindi; 2) Türkiye'nin; Patrikhane ve Rum azınlık bakımından atılacak adımların, başta mülkiyet konusu olmak üzere, Müslüman-Türk azınlığın haklarının tanınmasından geçtiği söylemi karşısında, insan haklarının bir müzakere konusu olamayacağını ve mütekabiliyet çerçevesinde ele alınamayacağını vurguladı (bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet** kutusu, s. 570).

Yasadışı göç konusunda ise Yunanistan, iki ülkenin onayladığı 2001 tarihli Kaçakların İadesine İlişkin Protokol'ün Türkiye tarafından uygulanmasını talep ediyordu. Aşağıda daha ayrıntılı biçimde inceleneceği üzere, Türkiye bunu tam olarak uygulayamamasının gerekçesini, kaçak göçmenlerin geldikleri ülkelerle geri kabul anlaşmaları imzalamakta karşılaşılan sıkıntıya ve gerekli maddi desteğin AB'den gelmemesine bağlıyordu.

Erdoğan'ın, sorunların kapsamlı bir şekilde ele alınmasını öngören teklifini Papandreu'nun ilke olarak kabul etmesi, Yunanistan basını ve muhalefet partileri tarafından eleştirildi. Bu kesimlere göre, Türkiye'nin taleplerinin müzakere konusu oluşturması halinde, uluslararası toplumun gözünde bunlar siyasi açıdan yasallaşmış ikili sorunlara dönüşebilecekti. Diğer yandan, ekonomik bakımdan çok zor günler yaşayan, dolayısıyla siyasi açıdan güçlü durumda bulunmayan Yunanistan'ın, komşu ülkelerle sıfır sorun siyaseti çerçevesinde bölgesel gücünü artıran ve "Yeni Osmanlıcılık" siyaseti güttüğü iddia edilen Türkiye karşısında ödünler vermesi de büyük bir olasılıktı. Ayrıca, AB ile müzakere sürecinde sıkıntılar yaşayan Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerini düzelterek bu durumu atlatmaya çalıştığı, yani Yunanistan'ı kullandığı ileri sürülmekteydi.

Bu eleştirilere rağmen, iki ülkenin başbakanlarının mektuplarında yer alan hususları somutlaştırmak ve Erdoğan'ın 14-15 Mayıs 2010'da Atina'ya gerçekleştireceği resmî ziyarette görüşülecek konuları ele almak amacıyla, Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Dimitris Drutsas, Nisan 2010'da Ankara'ya geldi. Drutsas ile Dışişleri Bakanı Davutoğlu arasındaki 8 Nisan tarihli görüşmede iki ülkeyi ekonomik, as-

"Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Gayrimüslim azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır" diyen Lausanne Md. 45'ten hareketle, Rum azınlık konusu, Türkiye'de genellikle mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Mütekabiliyet; kurumlaşmış bir hukukun henüz oluşmadığı ilkel devirlerde, düşman tarafların aşırı hareketlerini önlemek amacıyla mecburen başvurulmuş "göze göz, dişe diş" ilkesinin, henüz merkezî nitelik kazanamamış uluslararası hukuktaki kalıntısıdır. Gerek Yunanistan gerek Türkiye, bu kavramı, karşılıklı azınlıklarına baskı yaparken karşılıklı olarak kullanmaktadır. Aralarındaki tek fark, Türkiye'nin bu uygulamasından, Rumlarla birlikte diğer Gayrimüslim azınlıkların da etkilenmesidir.

Türkiye yargısı da bu durumu benimsemiştir. Örneğin, Anayasa Mahkemesinin, Mayıs 1980'de Türkiye Emekçi Partisini (TEP) kapatırken kullandığı ifadelerin mantıkî sonucu şudur ki, Yunanistan bir gün B. Trakya'daki Müslüman Türk vatandaşlarının haklarını uygulamaktan vazgeçerse, Türkiye de kendi Gayrimüslim vatandaşlarına tanıdığı haklardan vazgeçebilecektir. Oysa gerek ulusal, gerek uluslararası hukuk açısından böyle bir sonuç birçok sebeple imkansızdır:

1) Mütekabiliyet, eğer uygulanacaksa, ancak başka bir devlete ve onun vatandaşına ("yabancı"ya) uygulanabilir. Kendi vatandaşına uygulanamaz. Gayrimüslimler, T.C. vatandaşıdır. Türkiye, mütekabiliyet uyguladığında, kendi vatandaşını "yabancı" saymak durumuna düşmektedir. Nitekim, Yargıtay 1971, 1974 ve 1975'te Türkiye'nin Rum vatandaşlarını "Türk olmayanlar" diye anmış, 1988 tarihli Sabotajlara Karşı Korunma Yönetmeliğinde Gayrimüslim vatandaşlar "Yerli yabancılar (Türk tebalı)" diye geçmiş, 6 Şubat 2006 tarihli Devlet Denetleme Kurulu raporunda Gayrimüslim vakıfları "yabancı vakıflar" kategorisinde sınıflandırılmıştır.

Diğer yandan, bu uygulamayla Türkiye, "yurt dışındaki soydaş"ı için, kendi yurttaşını cezalandırmaktadır. Aslında, aynı zamanda soydaşına da zarar vermektedir, çünkü Yunanistan da aynı sakat tutuma aynen mukabele etmektedir.

2) AİHM de, çeşitli davalarda Türkiye'nin öne sürdüğü mütekabiliyet gerekçesini reddetmiştir. Mahkeme'ye göre, karşılıklı taahhüt doğuran ikili anlaşmalardan farklı olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), bütün taraf devletlere uyulması zorunlu nesnel yükümlülükler getirmektedir (bkz. **AİHM'de Mütekabiliyet Davaları ve Türkiye** kutusu, s. 611).

3) Lausanne Md. 45, bugüne kadar yorumlandığının aksine, bir mütekabiliyet değil bir "paralel yükümlülük" maddesidir (Tarhanlı, s. 37). Yunanistan ve Türkiye, karşılıklı olarak azınlıklarına kimi haklar tanımayı yükümlenmişlerdir; birbirlerinin azınlıklarına zarar vermeyi değil.

4) Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi de (AKPA) 27 Ocak 2010'da kabul ettiği 1704 sayılı kararda, mütekabiliyet ilkesinin çağdışı olduğunu ve her iki ülkenin ulusal bütünlüğünü tehlikeye düşürecek bir niteliğe sahip bulunduğunu belirtmiştir (para. 8). Evsahibi devletlerin öncelikle kendi vatandaşlarından sorumlu olduklarını vurgulamıştır (para. 5). Bundan hareketle, birbirlerinin uygulamalarına bakmaksızın, Türkiye ve Yunanistan'ı, ayrımcılık yapmadan tüm vatandaşlara eşit muamelede bulunmaya davet etmiştir (para. 9).

5) 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi md. 60/5, insan hakları konusunda olumsuz bir mütekabiliyet anlayışını yasaklamaktadır. Azınlık hakları, insan haklarının bir alt dalından ibarettir.

(A. Dayıoğlu) (Kaynaklar: Oran, 2008, s. 97-98; Tarhanlı, s. 37; Aliefendioğlu, s. 230; Council of Europe Parliamentary Assembly, "Freedom of Religion and...".)

kerî ve siyasi açıdan yakınlaştıracak yeni bir işbirliği paketi imzalandı. İkili ilişkilerin tüm yönleriyle ele alınmasını sağlayacak Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin Erdoğan'ın ziyareti sırasında oluşturulması hususunda mutabık kalındı. Konsey'in yapısı ve çalışma esasları da belirlendi.

Drutsas-Davutoğlu. (Kaynak: http://newshopper.sulekha.com/dimitris-droutsas-ahmet-davutoglu_photo_1254125.htm)

Bunların dışında, bütün uluslararası toplantılar çerçevesinde ikili görüşmeler yapılması, genç diplomatların eğitimi için değişim programlarının hayata geçirilmesi, turizm alanında işbirliğinin geliştirilmesi ve istikşafî görüşmelerin yoğunlaştırılması kararları alındı. Böylece, Mart 2002'den Aralık 2009'a kadar toplam 41 kez yapılan istikşafî görüşmelerin yeniden başlayacağı resmen ilan edilmiş oldu. Ayrıca, mevcut 24 güven artırıcı önleme 5 önlemin daha ekleneceği hususunda mutabakata varıldığı açıklandı. Yunanistan'ın Avrupa Komisyonu nezdinde girişimde bulunarak Türkiye vatandaşlarına Schengen Vizesinde kolaylıklar sağlanması amacıyla inisiyatif alması da kararlaştırıldı. Aslında bu konu Yunanistan'a kaçak göçmen akışını önleyecek bir mekanizmanın Türkiye ile Yunanistan arasında kurulması şartına bağlanmıştı. Başta Başbakan Papandreu olmak üzere Yunanistanlı yetkililer bunu defalarca dile getirmişlerdi. Görüldüğü gibi, alınan tüm bu kararlar, iki ülke arasında çeşitli alanlardaki işbirliğinin derinleştirileceğini göstermekten öte, yakın işbirliği arayışını ortaya koymaktaydı.

Davutoğlu-Drutsas buluşmasının ardından Başbakan Erdoğan; beraberinde 10 bakan, çok sayıda bürokrat ve iş insanı ile 14 Mayıs'ta Atina'ya gitti. Ziyaretten önce bir açıklama yapan Davutoğlu, öncelikli hedefin, ilişkilerde psikolojik bir değişimin yaratılması ve rakiplik algısının ortadan kaldırılması olduğunu söyledi. 2 gün süren ziyaret sırasında Türkiye'den 10, Yunanistan'dan da 7 bakanın katılımıyla Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi iki ülkenin başbakanlarının eş başkanlığında toplandı. Ortak kabine toplantısı şeklinde geçen görüşmeler sonucunda varılan uzlaşıya göre, Konsey'in iki ülkenin başbakanlarının eş başkanlıklarında ve dışişleri bakanlarının eşgüdümünde yılda en az 1 kere dönüşümlü olarak Yunanistan'da ve Türkiye'de toplanması kararlaştırıldı. Uzlaşıya varılan hususların hayata geçirilmesini denetlemek için dışişleri bakanlarının yılda 2, diğer bakanların ise 3-4 kez bir araya gelmeleri ilke olarak ortaya kondu. Bu şekilde ilişkilere kurumsal ve yapılandırılmış bir zemin kazandırılması amaçlandı. Erdoğan, Türkiye-Yunanistan "yakınlaşma" sürecinin artık "ortaklık" boyutuna taşınması gerektiğini ifade etti.

Görüşmeler sonucunda iki başbakanın imzaladıkları ortak deklarasyon dahil, toplam 22 mutabakat metni akdedildi. Bunlar arasında, Hususi Pasaportların Vizeden Muaf Tutulmalarına Dair Ortak Bildiri sonucunda, hususi (yeşil) pasaport taşıyan Türkiye vatandaşlarına 3 ayı geçmeyen ziyaretler için vize uygulamasının kaldırılması ve birden fazla giriş-çıkış yapma olanağının sağlanması önemliydi. Belli sa-

yıda yasadışı göçmenin (bu rakam basına yılda 1.000 olarak yansıdı) Türkiye'ye kabulü konusunda da anlaşmaya varılmakla birlikte, 2011 sonu itibariyle anlaşma uygulamaya geçmemişti. Aşağıda, "Karasularıyla İlgili Karşılıklı İhlâl İddiaları" başlığı altında ele alınacağı üzere, Erdoğan-Papandreu görüşmesinde üzerinde uzlaşıya varılan konulardan biri de, Ege karasularının yeniden saptanması için görüşmelerin başlatılması kararının alınmasıydı (M. Ali Birand, *Posta*, 17.05.2010).

Atina ziyaretinde, silahlanmanın karşılıklı olarak azaltılması ve bu alandaki harcamaların alt yapı yatırımlarına kaydırılması hususunda görüş birliğine varıldığı da açıklandı. Papandreu bu ziyareti "alışılagelmiş olmayan ve tarihî" olarak nitelendirdi. Yunanistan'daki milliyetçi kesimler bu mutabakatı, Türkiye'nin, Ege adalarının silahsızlandırılması meselesini yeniden ön plana çıkarmaya yönelik manevrasının sonucu olarak değerlendirdiler. Tepkilere rağmen Yunanistan, Erdoğan'ın ziyaretinin hemen ardından, içinde bulunduğu ekonomik krizin de etkisiyle, 2010 için öngördüğü 3,7 milyar Avro'luk silah siparişini askıya aldığını açıkladı (Y. Kırbaki, *Radikal*, 22.05.2010). Papandreu 12 Eylül 2010'da yaptığı bir açıklamada, savunma harcamalarının daha da azaltılmasını hedeflediklerini belirtmekle birlikte, bunun gerçekleşmesinin, Türkiye'nin davranışlarına ve kıta sahanlığı gibi konulardaki gelişmelere bağlı olduğunu vurguladı. Bu açıklamaya rağmen Yunanistan, Rusya'dan (RF) yapmayı planladığı 1,5 milyar Avro değerindeki tank ve zırhlı araç alımını, ekonomik kriz yüzünden Kasım ayında iptal etmek zorunda kaldı. Ayrıca 2011'de Yunan ordusunda % 25 oranında küçültmeye gidileceğine ilişkin haberler basına yansıdı. Bunun için de, orduda yeniden yapılanma çalışmaları başlatıldı. Ocak 2012'de ise AB, Avrupa Merkez Bankası ve IMF (Troyka) temsilcileri, Yunanistan'a verilecek 130 milyar Avro'luk ikinci yardım (kredi) paketi için, başka şartların yanı sıra, orduda personel azaltılmasını istediler (http://www.ntvmsnbc.com/id/25317675/, 28.01.2012).

EGE BARIŞI KUCAKLADI

KRİZDEKİ HALKLA DAYANIŞMA

'SEVGİLİ DOSTUM YORGO'

Başbakan Erdoğan'ın ekonomik krizle boğuşan Yunanistan ziyareti ülkede büyük yankı uyandırdı. İki ülke arasında 22 ayrı konuda protokol imzalandı

One minute'ten sonra 'two days'

Milliyet

BAŞINDA GÜVEN

Milliyet, 15.05.2010.

Papandreu-Erdoğan görüşmesinde, Ege'de savaş uçaklarının karşı karşıya gelmeleri sorunu da konuşuldu. Papandreu'nun, Türkiye savaş uçaklarının "girmeden önce kapıyı çalmaları", yani uçuş planlarını sunmaları halinde kovalanma yaşanmayacağını belirtmesi üzerine Erdoğan, iki ülkenin uçuşlar hakkında NATO'ya zaten bilgi verdiklerini, dolayısıyla birbirlerini de bilgilendirebileceklerini ifade etti. Erdoğan ayrıca, Türkiye tarafından daha önce gündeme getirilen, iki ülkenin savaş uçaklarının Ege'de silahsız uçmalarına ilişkin öneriyi yineledi.

İki başbakan azınlıklarla ilgili olarak da açıklamalarda bulundu. Papandreu, meselenin iki ülkenin içişlerini ilgilendirdiğini, mütekabiliyet çerçevesinde ele alınamayacağını bir kez daha gündeme getirirken, Erdoğan özellikle B. Trakya'daki müftülük sorununa değindi. Erdoğan, "Nasıl ki Fener Rum Patriği Ortodoks Rumlar tarafından seçiliyorsa, müftüler de Müslümanlarca seçilmelidir" dedi (bkz. **Batı Trakya'da Müftülerin Dünyevî Yetkileri** kutusu, s. 573).

Batı Trakya'da Müftülerin Dünyevî Yetkileri

Yetki bakımından B. Trakya'daki müftüler ile Fener Rum Patriği kıyaslandığı zaman ortaya büyük farklar çıkmaktadır.

Türkiye'de devletten maaş almayan Patrik, Lausanne'da dünyevi yetkilerinden arındırılmış ve yalnızca uhrevi konularda yetkili kılınmıştır. Buna karşılık, gider ve maaşları devletçe ödenen B. Trakya'daki müftülerin şer'i hükümlere dayanan dünyevi yetkileri söz konusudur. Bunlar arasında; nikâh kıyma, boşama, velayet, nafaka, miras, vasi tayin etme, fetva verme, helâl gıda sertifikası verme, vakıfları ve eğitimi kontrol etme gibi yetkiler bulunmaktadır.

Fakat, bu kadı yetkileri/şeriat hükümleri, uygulanacak kural olarak medeni kanun yerine müftülüğü tercih edenler bakımından geçerlidir; ayrıca bu kararlar mahkemelerin denetimindedir. Bununla birlikte, örneğin 14 yaşında bir kıza nikâh kıyıldığı vakit, Devlet-Kilise ayrımının olmadığı Yunanistan'da, Müslüman geleneğidir diye, bu işlem mahkemeler tarafından onanmaktadır.

(A. Dayıoğlu) (Kaynak: B. Oran, *Radikal İki*, 27.12.2009 ve Evren Dede'yle mülakat).

Erdoğan'ın Türkiye'den gelmiş Rumlarla görüşmesi bir diğer önemli gelişme oldu. Görüşmede Rumlar Türkiye'ye dönmeyi arzu ettiklerini belirterek şu taleplerde bulundular: 1) Türkiye'de bulunan ve devlet tarafından el konulan mülklerinin iadesi; 2) Rum vakıf mallarıyla ilgili sorunların çözümlenmesi; 3) Türkiye'ye dönmek isteyenlere vergi ve kredi kolaylığı sağlanması; 4) Yunanistan vatandaşı öğrencilerin İstanbul'daki Rum okullarında okumalarına izin verilmesi. Erdoğan, Türkiye dışında 50.000 civarında Türkiye vatandaşı Rum'un yaşadığını, dileyenlerin Türkiye'ye dönebileceklerini ifade etti. Papandreu, önemli tarihî yapıların korunması konusunda varılan anlaşma uyarınca Atina'daki Fethiye Camiinin restore edileceğini açıkladı. Bunun ardından, yenileme çalışmalarının Ekim 2010'da başlayacağına, iki yıllık bir süre zarfında tamamlanacağına ve caminin ibadete değil, yalnızca ziyarete açılacağına ilişkin haberler Yunan basınında yer buldu.

Bir sonraki Erdoğan-Papandreu görüşmesi 23 Haziran'da yapıldıktan sonra iki başbakan bir konferans vesilesiyle 22 Ekim'de Atina'da yeniden bir araya geldiler. İki liderin, aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere, Ege'deki karasuları sorununun çözümü konusunda bazı ilkeler üzerinde uzlaşıya vardıkları haberleri basına yansıdı. Görüşmelerde Türkiye tarafı, Yunan radarlarının Ege'de uçan Türk savaş uçaklarına kilitlenmelerinden duyulan rahatsızlığı dile getirirken, iki ülke savaş uçaklarının silahsız uçma önerisini tekrarladı. Burada kaçak göç konusu da ele alındı. Ülkesine yönelik göçün önlenmesinde Türkiye'nin gayretlerini artırması karşılığında Yunanistan'ın, T.C. vatandaşlarına AB ülkelerinde gerekli vize kolaylığının sağlanması yönünde girişimlerde bulunacağı tekrar belirtildi.

Erdoğan ile Papandreu arasında bir başka önemli görüşme 7 Ocak 2011'de gerçek-

leşti. Erzurum Palandöken'de düzenlenen Üniversitelerarası Kış Oyunlarının açılışına katılan Papandreu'nun 3. Büyükelçiler Konferansında yaptığı konuşma gündeme damga vurdu. Öncelikle Ege'ye değinen Papandreu, 5 Ocak'ta 8 Türk F-16 uçağının küçük bir Yunan adası üzerinde alçak uçuş yaptığını, bu hareketlerin iki ülke arasında gerginlik yaratmaktan başka bir işe yaramadığını ve Türkiye'nin Ege'deki durumunu değiştirmeyeceğini belirtti. Kıbrıs sorununa ve Türkiye-AB ilişkilerine de değinen Papandreu, Türkiye'nin AB üyeliği önünde 3 engel bulunduğunu, bunların Türkiye'deki gelişmeler, üye ülkelerin itirazları ve Kıbrıs sorunu olduğunu söyledi ve "Kıbrıs'ta işgal sürdükçe Türkiye AB üyesi olamaz" dedi. Buna Erdoğan doğrudan değil de, AB üzerinden yanıt verdi: "50 yıl sabreden bir ülke Türkiye (...) Ben de kendilerine diyorum ki, eğer Türkiye'yi gerçekten istemiyorsanız istemediğinizi ilan edin, açıklayın. Eğer bizi sabırda test ediyorsanız sabrın da tabii ki bir sonu var...". Erdoğan, Kıbrıs'ta ortak çözüm bulunması halinde Ege uçuşları dahil, iki ülke arasındaki tüm sorunların sona ereceğini söyledi (*Radikal*, 08.01.2011; *Havadis* (Kıbrıs), 08.01.2011). Dışişleri Bakanı Davutoğlu da 8 Ocak'ta yaptığı açıklamada, "Sabrımızın sınırını kimse test etmeye kalkmamalıdır. İlkelerimizin zorlandığı yerde kimse Kıbrıs mı AB mi diye bir seçenek sunmamalıdır" dedi (*Ayın Tarihi*, 8 Ocak 2011).

Papandreu'nun sert çıkışı beklenen bir durum değildi. İkili ilişkiler Papandreu iktidarının ardından daha da gelişmişti. Bununla birlikte Yunanistan'daki gelişmelere bakıldığında Papandreu'nun tavrını anlamak mümkündü. Öncelikle, muhalefetçe Erdoğan ile Ege konusunda "gizli diplomasi" yürütmekle suçlanan Papandreu'nun, Türk uçaklarının Ege adaları üzerinde alçak uçuş yaptığı bir zamanda Türkiye'ye gitmesi tepki doğurmuştu. Üstelik muhalefete göre, ekonomik kriz içerisinde bulunan Yunanistan'ın daha güçlü Türkiye karşısında ikili sorunlarda pazarlık şansı bulunmuyordu. Böyle bir ortamda Papandreu, gizli diplomasi yürüttüğü iddialarını çürütmek ve ekonomik krize rağmen hükümetinin siyaseten güçlü olduğunu kanıtlamak gereğini duymuştu. Diğer yandan, Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi için, şartları açık şekilde ortaya koymak istemişti.

Erdoğan ve Papandreu Konferans'taki gerginliği 8 Ocak'taki basın toplantısında gidermeye çalıştılar. İki başbakan Kıbrıs için adil ve kapsamlı bir çözüm bulma zamanının artık geldiğini ve bunun için gereken çabayı göstereceklerini belirttiler. Erdoğan, azınlıkların müreffeh ve mutlu bir hayat sürmelerinin iki ülke arasındaki dostluğu daha da pekiştireceğini söylerken, Papandreu Türkiye'nin AB üyeliğini gerçekten desteklediklerini ifade etti. İki lider, Yunanistan'daki kriz yüzünden dönem sonuna kadar bir daha buluşamadılar.

2011, Yunanistan'da krizin derinleştiği yıl oldu. Ekonomik kriz, beraberinde kabine ve hükümet değişikliklerini de getirdi. Troyka, Mayıs 2010'da verdiği 110 milyar Avro tutarındaki birinci yardım paketinin 12 milyar Avro'luk 5. dilimini serbest bırakmak için Papandreu Hükümetinden yeni bir özelleştirme, kemer sıkma ve tasarruf önlemleri paketini hayata geçirmesini talep etti. Şartların ağırlığı Papandreu'yu YDP'nin de yer alacağı geniş tabanlı ulusal birlik hükümeti kurma arayışına yönlendirdi, fakat YDP lideri Antonis Samaras bu formülü reddetti. Bunun üzerine Papandreu 17 Haziran'da kabine değişikliğine gitti. Yeni kabinede maliye bakanlığına Evangelos Venizelos getirilirken, Stavros Lambrinidis dışişleri, Panos Beglitis de savunma bakanı oldu.

Kabine değişikliği ve Temmuz'da 5. dilimin serbest bırakılması ekonomik sorunlara çare olmadı. Krizin iyice derinleşmesi üzerine Avro Bölgesi liderleri 26 Ekim'de, Yunanistan'ın borçlarının % 50'sinin silinmesini ve Troyka tarafından 130 milyar Avro'luk ikinci bir yardım yapılmasını kararlaştırdılar. Karşılığında, ek tasarruf tedbirleri ile bunların uygulanmasını denetlemek üzere yabancı uzmanların da yer alacağı bir kurul oluşturulmasını talep ettiler. 8 milyar Avro'luk 6. dilim bu talepler yerine getirildikten sonra serbest bırakılacaktı.

Halkın ve muhalefetin tepkisinden çekinen Papandreu'nun alınan kararları referanduma götüreceğini 1 Kasım'da açıklaması AB'de kriz yarattı. Özellikle Angela Merkel ile Nicolas Sarkozy'den gelen baskılar sonucunda Papandreu geri adım attı ve 3 Kasım'da referandum kararından vazgeçtiğini açıkladı. Papandreu ayrıca, 26 Ekim kararlarının onaylanması ve bunlarla ilgili gerekli adımların atılması için geniş tabanlı bir ulusal birlik hükümetinin kurulması yönünde çaba harcayacağını söyledi. Zaten 2 Kasım'da Troyka'nın; 6. kredi diliminin serbest bırakılmasını, paketin parlamentoda iktidar ve muhalefetin oylarıyla geçirilmesi şartına bağlaması, Papandreu'ya başka seçenek bırakmamıştı. 7 Kasım'da Avro Grubu ve AB yetkilileri bir adım daha atarak kredinin verilmesi için Papandreu ve Samaras'tan 26 Ekim kararlarının aynen uygulanacağına ilişkin yazılı taahhüt istediler.

4 Kasım'da parlamentodan güvenoyu alan Papandreu, 6 Kasım'da kurulması kararlaştırılan geçici ulusal birlik hükümetine başkanlık etme niyetindeydi. Fakat YDP, hükümete katılmak için Papandreu'nun istifasını şart koştu. Bunun üzerine Papandreu 9 Kasım'da istifa etti. 19 Şubat'ta planlanan erken genel seçimlere kadar görev yapması öngörülen hükümet, 11 Kasım'da resmen göreve başladı. PASOK, YDP ve milliyetçi Ortodoks Halk Hareketinden (LAOS) oluşan hükümette başbakanlığa Yunanistan Merkez Bankası eski başkanı ve Avrupa Merkez Bankası eski başkan yardımcısı Lukas Papadimos getirildi. YDP'den Stavros Dimas dışişleri, Dimitris Avramopoulos da savunma bakanı oldu.

Doğalgaz Çıkarımı, Orman Yangını, Darbe Yargılamaları Krizleri

Yunanistan'da bunlar yaşanırken Türkiye-Yunanistan ilişkilerini etkileyen gelişmeler oldu. Bunlardan biri; Aralık 2008-Ocak 2009 Gazze saldırısı, Ocak 2010 büyükelçi koltuk krizi ve 31 Mayıs 2010 Mavi Marmara Baskını (bkz. **Orta Doğu'yla İlişkiler** bölümü) gibi olaylardan sonra Türkiye-İsrail ilişkilerinin kopma noktasına gelmesinin ardından, Yunanistan-İsrail yakınlaşmasıydı. Bu ilişkiler 2011'de yoğunlaştı. 12 Ocak'ta iki ülke arasında ortak bakanlar kurulu oluşturulması kararlaştırıldı. Yunanistan-İsrail ilişkilerine güney Kıbrıs da dahil edildi ve Yunan basınında, "Atina ile Tel Aviv'in, Ankara'dan geçmeyen Yunanistan-İsrail-güney Kıbrıs ekseni oluşturmaya gayret ettikleri" haberleri yer aldı (Y. Kırbaki, *Radikal*, 13.01.2011). Temmuz 2011'de "Gazze'ye Özgürlük II" filosuna ait gemilerin limanlarından hareket etmesine Yunanistan'ın izin vermemesi, Cumhurbaşkanı Karolas Papulyas'ın İsrail'i ziyaret etmesi ve İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun Yunanistan'a kredi açılması için IMF nezdinde girişimlerde bulunduğuna dair haberlerin basında yer alması (T. Berberakis, *Milliyet*, 11.07.2011) ilişkilerin ne kadar geliştiğini gösteriyordu. Savunma Bakanı Beglitis'in 4 Eylül'de İsrail'i ziyaret ederek İsrail'le içeriği açıklanmayan bir askerî işbirliği anlaşması imzalaması, bunun yanı sıra Netanyahu ile güney Kıbrıs'a kar-

şı "Türkiye'nin tehditlerini derinlemesine ele aldıklarını" söylemesi bir diğer önemli gelişmeydi (*Havadis* (Kıbrıs), 08.09.2011). İlan ettiği münhasır ekonomik bölgede (bkz. **Münhasır Ekonomik Bölge** kutusu, s. 576), güney Kıbrıs'ın 19 Eylül 2011'de doğalgaz arama ve sondaj çalışmalarına başlamasına Yunanistan'ın yanı sıra İsrail'in de destek vermesi, gelişen ilişkilerin bir başka göstergesiydi.

Münhasır Ekonomik Bölge

Münhasır Ekonomik Bölge (MEB), 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ile oluşturulmuş bir deniz alanıdır. Bu alana sahip olmak isteyen kıyı devletinin, ilanda bulunması gerekir. Bu da yasal ya da idari bir düzenlemeyle yapılabilir.

MEB, bir kıyı devletine ait karasularının ölçüldüğü esas çizgiden (yani, yerine göre, karanın bittiği veya iç suların bittiği yerden) öteye 200 deniz mili kadar uzanır. Böylece, her biri farklı rejim ve niteliklere sahip olmakla birlikte; o devletin karasularını, bitişik bölgesini ve kıta sahanlığını da içine almış olur. (Ayr. bkz. **Karasuları** ve **Kıta Sahanlığı** kutuları, Cilt I).

MEB ilan eden kıyı devleti, bu alanda; su tabakasında, deniz yatağında ve deniz yatağının altında bazı ekonomik haklara ve yetkilere sahip olur. Bu hak ve yetkiler, canlı ve cansız doğal kaynakları aramak, işletmek, korumak ve düzenlemektir. Bunların içinde ekonomik yönden öne çıkanlar, hidrokarbürler (petrol ve doğalgaz) ve balık yataklarıdır. Ayrıca, kıyı devletinin üç ana konuda idari ve yargısal yetkileri söz konusudur: Tesis kurma, bilimsel araştırma, çevrenin korunması.

MEB'in kıta sahanlığından farkı, su tabakasını da içermesidir. Kıta sahanlığı, ilan gerektirmeksizin deniz yatağı ve onun altında ekonomik haklar getirdiği için; MEB esas olarak balıkçılıkla ilgili uyuşmazlıkları gidermek için oluşturulmuştur. Geçiş açısından açık deniz rejimine bağlıdır.

MEB ilan eden devletlerin yan yana veya karşı karşıya kıyılara sahip olmaları durumunda, sınırlandırma gerekir. Kıyıdaş devletlerden biri MEB ilan etmiş ama diğeri etmemişse, bu iki devlet arasındaki sınırlandırma kıta sahanlığını ilgilendirir. MEB sınırlandırması konusundaki temel düzenleme, 1982 BMDHS'nin 74. maddesidir. Buna göre, MEB'in bir anlaşmayla ve uluslararası hukuka uygun olarak, hakça bir çözüme ulaşacak şekilde sınırlandırılması gerekir. Anlaşma sağlanana kadar geçici bir uygulamaya gidilmesi mümkündür ve bu uygulama çözümü etkilemez. Burada önemli nokta, iki devlet arasındaki anlaşmanın da uluslararası hukuka uygun ve hakça bir çözüme ulaşacak şekilde yapılması gereğidir. Doğal olarak devletler yalnızca kendi kıyılarını birbirlerine karşı sınırlarlar; bölgede üçüncü bir devlet ya da devletler varsa, onların haklarına da zarar vermemek zorundadırlar.

Türkiye 1986'da bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle Karadeniz için münhasır ekonomik bölge ilan etmiştir. Akdeniz ve Ege Denizi için böyle bir ilanda bulunmamıştır. Bu nedenle, bu iki denizde kıta sahanlığı çerçevesinde hakları bulunmakla birlikte, MEB çerçevesinde herhangi bir hakka sahip değildir.

(F. Keskin Ata) (Kaynak: Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, 8.B., Ankara, Turhan Kitabevi, 2005, s. 379-385)

Güney Kıbrıs'ın doğalgaz arama çalışmaları Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde gerilime sebep oldu. Türkiye, güney Kıbrıs'ı sert şekilde uyarırken, ona destek çıkan Yunanistan, tahrik edici açıklamalarda bulunmak yerine Türkiye'yi UDHS'yi imzalamaya davet etti. Ayrıca Beglitis 26 Ağustos 2011'de, "Biz Kıbrıs Cumhuriyeti'nin de uluslararası deniz hukukundan kaynaklanan haklarını koruyabilecek durumdayız. Savunma doktrinimizin kalbinde daima Kıbrıs vardır. Gerekli olduğunda bu ilkelerimizi koruyacağız" şeklinde açıklamada bulundu (Y. Kırbaki ve Ö. Bilge, *Hürriyet*,

27.08.2011). Türkiye'den yanıt gecikmedi. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, 2 Eylül'de yaptığı açıklamada, güney Kıbrıs'ın sondaj yapma niyetiyle ilgili olarak Türkiye'nin bölgedeki benzer teşebbüslere karşı geçmişte savaş gemileri gönderdiğini söyledi ve "Donanmalar bunun için var" dedi (*Havadis* (Kıbrıs), 03.09.2011). Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Grigoris Delavekuras ise, bu gibi tehditkâr açıklamaların Doğu Akdeniz'in istikrarıyla ilgili ciddi kaygılara yol açtığını belirterek, Türkiye hükümetinin uluslararası hukuka saygı çerçevesinde sorumlu davranması gerektiğini söyledi (*Kıbrıs* (Kıbrıs), 05.09.2011). Gelişmeler üzerine Yunanistan Silahlı Kuvvetlerinin alarma geçtiğine ilişkin haberler basına yansımakla birlikte, Beglitis bunu yalanladı. Türkiye'den korkmadıklarını söyleyen Beglitis, Türkiye'nin tutumuna karşı diplomatik set inşa ettiklerini belirtti (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 21.09.2011).

Güney Kıbrıs'ın 19 Eylül'de sondaja başlamasına tepki olarak Türkiye ile kuzey Kıbrıs arasında 21 Eylül'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması imzalandı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Anlaşma'nın "Türkiye ile KKTC'nin Akdeniz'deki kıta sahanlıklarının bir bölümünü, uluslararası hukuka uygun olarak ve hakça ilkeler dikkate alınarak belirlenen 27 coğrafi koordinatın birleştirilmesiyle elde edilen bir çizgi ile sınırlandırıldığı" belirtildi. Ayrıca, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO) petrol ve doğalgaz arama ve çıkarma ruhsatları verileceği ifade edildi (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 22.09.2011). Anlaşmanın imzalanmasının ardından sismik araştırma gemisi Piri Reis çalışmalara başladı.

Gelişmeler üzerine Başbakan Papandreu 26 Eylül'de Erdoğan'ı telefonla aradı. Görüşmede Erdoğan, doğal kaynakların Kıbrıs sorununun çözümünden sonra araştırılması ve işletilmesi gerektiğini belirtti ve tek taraflı girişimlerin müzakere sürecini olumsuz yönde etkileyeceğini söyledi. Papandreu ise güney Kıbrıs'ın egemen bir devlet olduğunu, dolayısıyla dış politikasını Yunanistan'ın yönlendiremeyeceğini ifade etti. Ayrıca Doğu Akdeniz'de itidal çağrısında bulundu. Görüşmede tansiyonun düşürülmesi mutabakatına varıldığı açıklandı (Y. Kırbaki, *Hürriyet*, 27.09.2011; T. Işık, *Radikal*, 27.09.2011). Bununla birlikte Erdoğan 27 Eylül'de konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada, barışın imkanlarını sonuna kadar değerlendireceklerini, ama ülkenin hukukunu da sonuna kadar koruyacaklarını belirterek güney Kıbrıs'a gözdağı verdi (*Radikal*, 28.09.2011). (Ayr. bkz. Kıbrıs Konusu bölümü).

BİRGÜN
HALKIN GAZETESİ
MESUT YILMAZ KARANLIK YILLARI BİRGÜN'E ANLATTI:
Yunanistan'da orman yakmak devlet sırrıydı
90'lı yılların en önemli siyasi aktörlerinden Eski Başbakan Mesut Yılmaz, Yunanistan'da orman yakmaktan dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in örtülü ödenek sırrına kadar pek çok konuda konuştu
NEDEN ÖNEMLİ

Birgün, 23.12.2011.

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde 2011'in son krizine, eski başbakanlardan Mesut Yılmaz'ın 23 Aralık'ta *Birgün* gazetesine Susurluk Raporu hakkında yaptığı açıklamalar yol açtı. Yılmaz şöyle demişti: "Devlet sırrı dışındaki tüm bilgiler raporda var.

Devlet sırrı olanlar Azerbaycan'da darbe girişimi, Yunanistan'a orman misillemesi gibi konular...". Açıklamaya Yunanistan'dan büyük tepki gelmesi üzerine, Yılmaz, sözlerinin çarpıtıldığını, 90'lı yıllarda Türkiye'deki orınan yangınlarının Yunan gizli teşkilatıyla ilişkisini kastettiğini belirtti. Bu sözler Yunanlıları tatmin etmedi. Atina'nın kuzeydoğusunda bulunan Pendeli Belediyesi, Temmuz 1995'te çıkan ve 25.000 dönüm ormanın kül olduğu yangından Türkiye'yi sorumlu tuttu. Belediye tarafından yapılan açıklamada, Türkiye'ye karşı ulusal ve uluslararası mahkemelere başvurulacağı ve 46.587.500 Avro tutarında tazminat talep edileceği ifade edildi (T. Berberakis, *Milliyet*, 05.01.2012).

Siyasiler arasındaki ilişkiler bu şekilde devam ederken, üst düzey askerî yetkililer arasında da temaslar sürüyordu. Yunanistan Genelkurmay Başkanı Oramiral Panayotis Hinofotis 26 Temmuz 2006'da Ankara'yı, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt da 1 Kasım'da Atina'yı ziyaret ettiler. Birinci ziyaretten sonra, Ege'de ortak tatbikat provası yapılacağı açıklandı, ikincisinde güven artırıcı önlemler, uçuş güvenliği, ortak askerî çıkarlar, ortak kuvvetler oluşturulması, yasadışı göç gibi konularda ortak görüşe varıldı (*Radikal*, 05.11.2006). Ekim 2008'de, önce Kıbrıs'taki Nikiforos ve Toros, ardından da Yunanistan'daki Toksotis tatbikatları iptal edildi. 25 Mayıs 2011'de Türkiye Genelkurmay Başkanlığı, Denizkurdu-2011 ve Efes-2011 tatbikatlarının son ve en can alıcı bölümlerinin yapılmayacağını açıkladı. İptallerin nedeniyle ilgili herhangi bir gerekçe gösterilmezken, diplomatik çevreler bunun Yunanistan'a karşı iyi niyet göstergesi olduğu yorumunda bulundular. Askerî alandaki son olumlu gelişmeyi, Türk Hava Kuvvetlerinin 100. kuruluş yıldönümü kutlamaları kapsamında Haziran 2011'de yapılacak hava gösterilerine Yunan Hava Kuvvetlerinin de davet edilmesi oluşturdu.

Bununla birlikte, darbe hazırlıkları nedeniyle askerlere karşı yürütülmekte olan davalarda ele alınan hususlar Yunanistan'da tepki yarattı. Balyoz Harekat Planı iddianamesinde belirtildiğine göre Oraj Eylem Planı çerçevesinde Ege'de bir Türk jeti düşürülecek, Suga Eylem Planı sonucu olarak da Ege'de Yunanistan'la kriz yaratılacaktı (bkz. **Balyoz Harekat Planı Davası** kutusu, s. 734). İnternet Andıcı iddianamesinde ise, AKP Hükümetine karşı "kara propaganda" yapmak amacıyla Genelkurmay Bilgi Destek Şubesince kurulan 42 internet sitesinden bir tanesinin Yunanistan'la ihtilaf yaratmaya yönelik olduğu belirtilmişti.

Karşılıklı İmajlar

Toplumlar düzeyinde de yakınlaşmaya tanık olundu. Ağustos ve Eylül 1999'da Türkiye ve Yunanistan'daki depremlerin ardından iki ülkenin birbirlerinin yardımına koşmaları önyargıları törpülemekle birlikte, halklar bir süre daha birbirlerine kuşkuyla baktılar. Örneğin, 2000'lerin başlarında yapılan kamuoyu araştırmaları iki halkın birbirlerini 1 numaralı düşman olarak görmeye devam ettiklerini ortaya koyuyordu (Çarkoğlu ve Kirişçi, s. 125-131). 2007'de iki ülkede eşzamanlı yapılan bir kamuoyu araştırmasında ise, Yunanlıların yaklaşık % 78'inin Türkiye'den, Türklerin ise yalnızca % 9,5'inin Yunanistan'dan tehdit algıladıkları görüldü (*Hürriyet*, 10.06.2007). Süreç içerisinde iki toplumlu faaliyetlerin artması, ikili ilişkilerin derinleşmesi ve 2009'dan itibaren Yunanistan'ın büyük bir ekonomik kriz içine girmesi gibi gelişmelerin etkisiyle Yunanlıların Türkiye'yle ilgili tutumları da de-

gişmeye başladı. Örneğin, Ocak 2011'de Yunanistan'da yapılan bir kamuoyu araştırması halkın yaklaşık % 50'sinin Türkiye ile yakınlaşma politikasını desteklediğini ortaya koydu (*Milliyet*, 17.01.2011). Bu durum, karşılıklı temasları ilerletmede Türkiye ve Yunanistan hükümetlerine gerekli kamuoyu desteğini sağlaması bakımından önemliydi.

II) Yakınlaşma Çabaları Çerçevesinde İkili Sorunlara Çözüm Arayışları

A) AB'yle İlgili Gelişmeler

1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesine karşı çıkmayan Yunanistan, bu olumlu tavrını, 3 Ekim 2005'te AB Konseyi Türkiye'yle tam üyelik görüşmelerini başlatma kararı alırken de sürdürdü. Bununla birlikte, Yunanistanlı yetkililer yaptıkları çeşitli açıklamalarda, Yunanistan'ın Türkiye'ye desteğinin koşulsuz olmadığını, Türkiye'nin belli bazı adımları atması gerektiğini dile getirdiler. Bunların en önemlileri şunlardı:

1) AB müktesebatına tam uyum. Bu husus çerçevesinde Yunanistan, Rum azınlık ile Patrikhane'nin hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesini ve Heybeliada Ruhban Okulunun açılmasını öne çıkarıyordu; 2) Kıbrıs. Türkiye'nin güney Kıbrıs'la ilişkileri normalleştirerek, 1963 Ankara Anlaşmasına Ek Protokol (Temmuz 2005) uyarınca Türkiye limanlarını ve havaalanlarını Rum gemilerine ve uçaklarına açmasını ve Kıbrıs sorununun çözümü yönünde çabalarını artırmasını istiyordu (bu Ek Protokol için bkz. AB'yle İlişkiler bölümü; Ankara Anlaşması için bkz. Cilt II, dizin); 3) Ege. Uluslararası deniz hukuku ile iyi komşuluk ilkelerine uyulmasını ve bu bağlamda TBMM'nin *casus belli* kararını kaldırmasını talep ediyordu.

Yunanistan'ın bu politikasının gerisinde, başta Kıbrıs ve Ege olmak üzere, ikili sorunları AB içerisine taşımak düşüncesi yatmaktaydı. Bunun dışında, AB'ye tam üyelik yolunda ilerleyecek bir Türkiye, Yunanistan'la ihtilaflı konularda üstünlük kazanabilmek için askerî gücünü kullanmada artık daha temkinli davranmak zorunda kalacaktı. Diğer yandan, AB içerisinde yer alacak Türkiye'yle olan sorunlar, zıtlaşma yerine işbirliğiyle çok daha kolay çözümlenebilecekti. Böyle bir Türkiye, Yunanistan için eskisi gibi bir tehdit oluşturmazdı. Ayrıca Ege'dekiler gibi teknik sorunlar, var olmaya devam etse de, gündem dışı kalacak ve anlamsız hale gelecekti.

Bu hususun Türkiyeli yetkililerce de dile getirilmesi, izlediği politika konusunda Yunanistan'ı daha da cesaretlendirdi. Örneğin, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, *Elefterotipia* ve *Politis* gazetelerine verdiği demeçte, Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde Kıbrıs ve Ege sorunlarının bir hafta içerisinde çözülebileceğini söylemişti (Ker-Lindsay, s. 73). Benzer bir açıklama, 21 Ekim 2003'te Yunanistan'a resmî ziyarette bulunan Dışişleri Bakanı Gül'den geldi. Gül, *To Vima* gazetesine verdiği demeçte, Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda Yunanistan'la var olan birçok sorunun önemini yitireceğini söyledi. Başbakan Karamanlis'in 21 Mayıs 2004'te yaptığı bir açıklama meseleyi özetliyordu: Türkiye'nin Avrupa'da yer alması Yunanistan'ın stratejik çıkarınaydı. Nitekim özellikle Almanya ve Fransa'nın Türkiye'yle

ilgili olarak gündeme getirdikleri "imtiyazlı ortaklık" önerisine karşı çıkan ülkelerin başında Yunanistan geldi (bkz. İmtiyazlı Ortaklık - Özel Statü kutusu, s. 339). Muhalefetteyken Papandreu'nun yaptığı bir açıklama, Yunan resmî tezinin özünü oluşturdu: Türkiye'nin AB'yle "imtiyazlı ilişki" içinde olması Yunanistan'ın çıkarına değildi, çünkü Türkiye yükümlülük almaksızın ayrıcalıklara sahip olacak ve Kıbrıs, Gayrimüslim azınlıklar, Fener ve Ruhban Okulu gibi konularda ödün vermeye yanaşmayacaktı. (*Kıbrıs* (Kıbrıs), 10.10.2006). Benzer görüşler sonraki yıllarda da üst düzey Yunanistanlı yetkililer tarafından dile getirildi. Dışişleri Bakanı Bakoyanni Nisan 2009'da yaptığı açıklamada, "Sınırı olan biziz. Türkiye'nin uzun vadede çağdaş Avrupa cumhuriyeti olmasında Yunanistan'ın çıkarı vardır" diyerek konunun kendileri açısından önemini belirtti (*Radikal*, 13.04.2009).

Kasım 2010'da yeni bir gelişme oldu. 7 Eylül'de dışişleri bakanlığına getirilen Drutsas, 2011'de Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğinin görüşüleceği bir zirvenin toplanması için ülkesinin girişimde bulunacağını açıkladı. Yunanistan'ın bu hamlesi şu unsurları içeriyordu: 1) Türkiye'de 2011'de yapılacak genel seçimlerin ardından düzenlenecek zirvede tarafların görüşlerini açıkça ortaya koyması; 2) Türkiye için somut takvimler içeren yeni bir yol haritasının belirlenmesi; 3) Hem Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesi ve reformları gerçekleştirmesi, hem de Türkiye'ye tam üyelik için tarih verilmesi (Y. Kırbaki, *Radikal*, 26.11.2010).

Yunanistan'ın önerileri şu nedenlerden dolayı sonuç verici nitelikte değildi: 1) 2009'da patlak verip 2010 ve 2011'de derinleşen ekonomik kriz yüzünden AB'deki itibarı sarsılan Yunanistan'ın AB'nin Türkiye'nin üyeliğiyle ilgili kararları üzerinde etkili olması uzak bir olasılıktı; 2) Türkiye bakımından tam üyelik yerine imtiyazlı ortaklıktan yana olan Almanya ve Fransa'nın tavrında herhangi bir değişiklik söz konusu değildi; 3) Türkiye'nin tam üyeliği için net tarih verilmesi hususunda AB içinde görüş birliği yoktu. Tüm bu nedenlerden dolayı Yunanistan'ın bu girişimi, en azından kısa vadeli amaç açısından, Ankara Anlaşmasına Ek Protokol'ün uygulanmasını sağlamaya yönelik gözüküyordu. Hatırlanacağı gibi bu Protokol, Türkiye'nin limanlarını ve havaalanlarını Kıbrıs Rum (güney Kıbrıs, Kıbrıs Cumhuriyeti) gemilerine ve uçaklarına açmasıyla ve Kıbrıs sorununun çözümü yönündeki çabalarını artırmasıyla ilgiliydi.

2011'e gelindiğinde Yunanistanlı yetkililer çeşitli vesilelerle Türkiye'nin AB üyeliğine destek belirtmeye devam etmekle birlikte, Kıbrıs ve Ege sorunlarının devamının bu konuda engel teşkil ettiğini dile getirdiler. Yukarıda da değinildiği gibi, Papandreu, 7 Ocak 2011'de Kıbrıs'ta işgal sürdükçe Türkiye'nin AB üyesi olamayacağını söyledi. Cumhurbaşkanı Papulyas da 18 Ocak'ta yaptığı açıklamada Kıbrıs sorununun devamının AB-Türkiye ilişkilerinde önemli bir engel teşkil ettiğini belirtti. Aynı görüş 8 Mart'ta Drutsas tarafından da dile getirildi. Diğer taraftan Papulyas, 18 Mart 2011'deki açıklamasında, Türkiye savaş uçaklarının "Yunan milli hava sahasını" ihlal etmesi nedeniyle, Ankara'nın bizzat kendisinin Avrupa sürecini sabote ettiğini belirtti (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 20.03.2011).

Temmuz 2011'de Kıbrıs sorunu bir kez daha Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-AB ilişkilerine damga vurdu. AB Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Stefan Füle ile 13 Temmuz'da yaptığı görüşmede Dışişleri Bakanı Davutoğlu, güney Kıbrıs'ın Temmuz 2012'deki AB dönem başkanlığına karşı çıktı. Davutoğlu, böy-

Milliyet, 14.07.2011.

le bir durumun adada yalnızca çözümsüzlük yaratmakla kalmayacağını, aynı zamanda Türkiye-AB ilişkilerini donma noktasına getireceğini söyledi. Güney Kıbrıs'ın dönem başkanlığını muhatap almayacaklarını söyleyen Davutoğlu, Kıbrıs'ın bir bütün olarak çözümden sonra AB dönem başkanı olması arzusunu dile getirdi (*Radikal*, 14.07.2011). Bu sözlere Yunanistan'dan tepki gecikmedi. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Delavekuras 13 Temmuz'da yaptığı açıklamada, Türkiye'nin tehdit edebilecek bir durumda olmadığını, AB'ye karşı yükümlülükleri bulunduğunu, en başta da Ankara Protokolünü uygulaması gerektiğini belirtti (Y. Kırbaki, *Radikal*, 15.07.2011).

Aynı konu 19 Temmuz'da bir kez daha gündeme geldi. 12 Haziran'daki milletvekilliği seçimlerinin ardından ilk yurtdışı gezisini kuzey Kıbrıs'a (KKTC) yapan Başbakan Erdoğan buraya hareketinden önce yaptığı açıklamada, Kıbrıs sorunu çözülmeden güney Kıbrıs'ın Temmuz 2012'de AB dönem başkanlığını üstlenecek olmasını eleştirdi. AB'nin güney Kıbrıs'ı üyeliğe kabul ederken düşüncesiz davrandığını vurgulayan Erdoğan, güney Kıbrıs'la masaya oturmayacaklarını söyledi. Erdoğan, Davutoğlu'nun 13 Temmuz'da yaptığı "AB ile ilişkilerimizi dondururuz" açıklamasını hatırlattı (*Radikal*, 20.07.2011).

Erdoğan'ın açıklamalarına Yunanistan tepki gösterdi. Aynı tarihte güney Kıbrıs'ı ziyaret eden Savunma Bakanı Beglitis, "Türk tehdidi teorik değildir, vardır" iddiasında bulundu (*Kıbrıs* (Kıbrıs), 20.07.2011). Dışişleri Bakanı Lambrinidis ise, Erdoğan'ın açıklamalarının bir kez daha Kıbrıs sorununun özünün istila ve devam eden işgal olduğunu gösterdiğini, işgalin sona ermesinin Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin tam anlamıyla normalleşmesi için ön koşul teşkil ettiğini söyledi (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 21.07.2011).

B) Ege Sorunları ve Gerginlikleri Giderme Çabaları

Ege konusunda şöyle bir genel değerlendirme yapılabilir: Yunanistan'ın savunduğunun aksine, Ege'deki tek sorun kıta sahanlığı değildir. Karasuları, hava sahası ve Doğu Ege adalarının silahsızlandırılması gibi sorunlar da vardır. Yunanistan, egemenlik haklarını ilgilendirdiği ve haklılığının tartışılamayacağı gerekçesiyle bunları sorun olarak değerlendirmemektedir. Bundan hareketle Yunanistan, Türkiye'nin

kasıtlı ihlallerde bulunduğunu, sorunlar çıkartarak bu konuları görüşme masasına getirmeye ve bunları kendisine dayatmaya çalıştığını ileri sürmeye devam etmiştir. Şimdi, Ege'de karşılaşılan sorunlara ve çözüm çabalarına geçebiliriz.

1) Karasularıyla İlgili Karşılıklı İhlal İddiaları

2001 sonrasında konuyla ilgili gelişmeleri incelemeden önce, iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren 1996 Kardak (İmia) krizinden (bkz. **Kardak Kayalıklarına İlişkin Türk ve Yunan Tezleri** kutusu, Cilt II) 2001'e kadar olan gelişmeleri, Cilt II'de yeterince yer almadıkları kadarıyla, özetle hatırlamak gerekmektedir. (Ayr. bkz. **Karasuları Konusunda Türk ve Yunan Tezleri** kutusu, Cilt I).

Madrid Mutabakatı

Kardak krizinin ardından devreye ABD girdi ve iki ülke arasında 8 Temmuz 1997 tarihli Madrid Mutabakatının imzalanmasını sağladı. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın arabuluculuğunda Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Simitis tarafından imzalanan metnin amacı, tarafların 'kazaen' Kardak benzeri bir çatışmaya sürüklenebilecekleri durumları kontrol altına almaktı ve şu önemli hususları içeriyordu: 1) Barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi hususunda karşılıklı taahhüt; 2) Birbirlerinin egemenliğine saygı; 3) Uluslararası hukuk ilkelerine ve uluslararası anlaşmalara saygı; 4) Birbirlerinin Ege'deki meşru, yaşamsal çıkarlarına ve endişelerine saygı; 5) Yanlış anlamalardan kaynaklanan ihtilaflardan kaçınılması arzusu ve karşılıklı saygı temelinde tek taraflı eylemlerden sakınılması taahhüdü; 6) Anlaşmazlıkların kuvvet kullanımı ve tehdidi olmadan barışçı yollardan çözümlenmesi taahhüdü.

Mutabakat metninde iki husus dikkat çekiyordu: 1) Yunanistan'ın, karasularını genişletme gibi, Ege'de tek taraflı girişimlerde bulunmayacağı sözünü vermesi; 2) Türkiye'nin, *casus belli* kararıyla olduğu gibi, Yunanistan'ı tehdit etmeyeceği taahhüdünde bulunması (Cem, s. 88-91).

Bu mutabakat, Ege'yle ilgili sorunların çözümü açısından başlangıçta iyimser bir havanın oluşmasını sağladı. Fakat daha sonra, Yunanistan'ın karasularını tek taraflı olarak 12 mile çıkartamayacağı anlamına geldiği ve Ege'de egemenliği tartışmalı "gri alanlar" (bkz. Cilt II, s. 466 ve 470) bulunduğu, bunların ancak Türkiye ile Yunanistan arasındaki diyalogla çözümlenebileceği şeklindeki Türkiye'nin tezini teyit ettiği gerekçesiyle, Yunanistan tarafından gündemden düşürülmeye çalışıldı.

Yunanistan'ın bu tavrı, Türkiye'yi başka girişimlerde bulunmaya yöneltti. Bunlardan birincisi, 12 Şubat 1998'de bir notayla Yunanistan'a ilettiği önerilerdi. Bu öneriler şu hususlardan oluşuyordu: 1) Ege sorunlarının birlikte tanımlanması; 2) Madrid Mutabakatının resmî bir anlaşmaya dönüştürülmesi; 3) Ege'de güven artırıcı önlemlerin, NATO Genel Sekreterliğiyle işbirliği yapılarak hayata geçirilmesi; 4) Sorunlara çözüm üretmek üzere iki ülke temsilcilerinden oluşacak bir "Âkil Adamlar Grubu"nun oluşturulması; 5) Bu önerilerin dışişleri bakanlıkları arasında ele alınıp tartışılması (Cem, s. 103-104).

Bu öneriler Yunanistan tarafından 24 Şubat 1998'de reddedildi. Bunun nedeni, Yunanistan'ın Ege sorunlarının çözümü için UAD'ye başvuruyu tek ve mutlak uluslara-

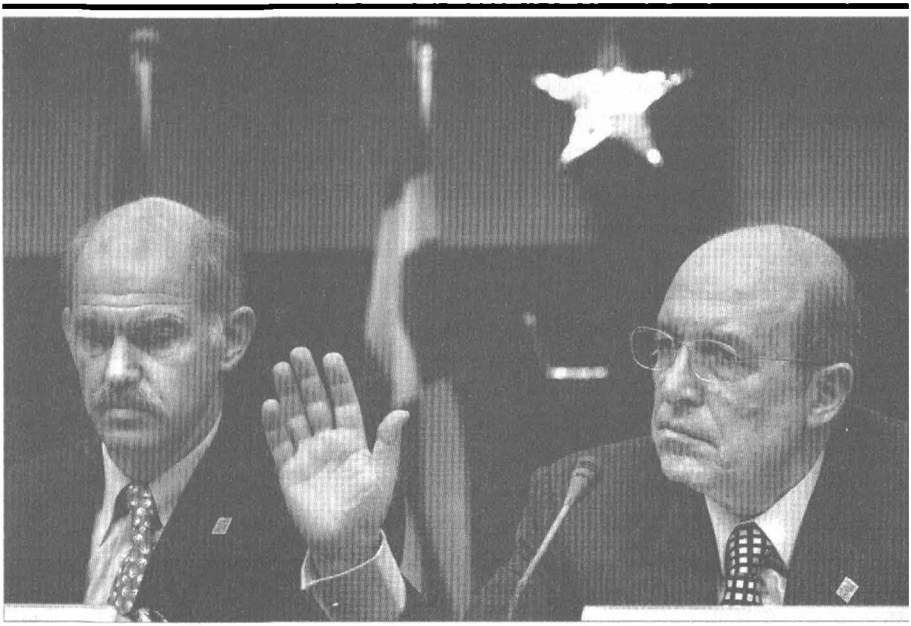
rası hukuk yöntemi olarak görmesiydi. Türkiye ise, sorunlara öncelikle diyalog ve arabuluculuk yöntemleriyle çözüm aranması gerektiğini, sonuç alınamaması durumunda son çare olarak UAD'ye başvurulabileceğini savunuyordu. Buna rağmen taraflar Haziran 2000'de, Ege'deki güven artırıcı önlemlerin genişletilmesi yönünde anlaştılar.

İstikşafî Görüşmeler

Ege'yle ilgili bir diğer girişim, iki ülkenin dışişleri bakanlığı yetkililerinin katıldıkları istikşafî görüşmelerin Mart 2002'de başlatılması oldu. Bu çerçevede, Mart 2002'den Temmuz 2011'e kadar toplam 53 toplantı yapıldı. Yukarıda da değinildiği gibi, kamuoyu önünde Yunanistanlı yetkililer, görüşmelerde Ege'deki tek sorun olarak gördükleri kıta sahanlığının ele alındığını ileri sürdüler. Buna karşılık T.C. Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamalarda Ege'yle ilgili tüm sorunların görüşüldüğü belirtildi. Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Kostas Simitis'in, yazdığı anılarda, istikşafî görüşmelerde kıta sahanlığının yanı sıra Kardak gibi adacık ve kayalıkların statüsü ile karasularının genişliğinin de görüşüldüğünü belirtmesi, Türkiye'yi haklı çıkardı.

Bir diğer önemli nokta, Simitis'in başbakanlığı ve Papandreu'nun dışişleri bakanlığı dönemindeki istikşafî görüşmelerde Yunanistan'ın, karasularını Ege'nin her yerinde 12 mile genişletmekten vazgeçtiğinin ve bazı bölgelerde 6 mili kabul ettiğinin iddia edilmesiydi (Bölükbaşı, s. 190-191). Konunun Temmuz 2011'de gündeme gelmesinin ardından Başbakan Papandreu Ağustos 2011'de yaptığı açıklamada bu iddiayı reddetti.

İstikşafî görüşmeler sürerken sorunlar da yaşandı. Bunların en önemlisi, Dışişleri Bakanı Petros Molivyadis'in 12-13 Nisan 2005'te resmî bir ziyaret için Türkiye'de bulunduğu sırada patlak veren mini Kardak bunalımıydı. Bir Yunan balıkçı tekne-

Papandreu-Simitis. (Kaynak: http://logia-starata.blogspot.com/2011/08/2002.html)

sinin Kardak kayalıkları yakınlarına gelmesi üzerine bölgeye giden Türk ve Yunan hücumbotları silahlarını birbirlerine doğrulttular. Yapılan üst düzey temaslar sonucunda, gerginlik herhangi bir çatışmaya varmadan sona erdirildi. Aralık 2006 ve Ocak 2007'de çipura avlamak üzere Türkiyeli ve Yunanistanlı balıkçıların kayalıklara yaklaşmaları iki ülkenin sahil güvenlik botlarını karşı karşıya getirdi. Aynı durum Ocak ve Aralık 2010'da da tekrarlandı.

Bu arada, yukarıda sözü edilen 8 Nisan 2010 tarihli Davutoğlu-Druţsas buluşmasında, istikşafî görüşmelerin yoğunlaştırılacağı açıklandı ve kısa bir süre sonra görüşmeler tekrar başladı. Dikkat çeken husus, Türkiye ve Yunanistan basınında, görüşmelerde büyük ilerlemeler sağlandığı yolunda haberler çıkmasıydı. 22 Ekim 2010'da Atina'da bir araya gelen Papandreu ile Erdoğan arasında yapılan görüşmelerin ardından basında, karasuları konusunda Yunanistan'ın 12, Türkiye'nin de 6 mil ısrarına karşılık "Ege'de değişken Yunan karasuları" formülünün gündeme geldiği belirtildi. Formül uyarınca Ege'deki karasuları sınırlarının bölgelere göre değişeceği, hava sahasının da buna uygun hale getirilerek karasularıyla eşitleneceği ifade edildi. Bu durumda Yunan karasularının İyon Denizi ile Akdeniz'de 12 mile kadar çıkabileceğine, Türkiye'ye yakın adalarda ise bu mesafenin daha az olacağına (bazı gazeteler bu mesafenin 3, bazıları da 6 mil olacağını belirttiler) dikkat çekildi (Türkiye'nin karasuları Karadeniz ve Akdeniz'de 12 mildir). Ancak, Kasım'da bir açıklama yapan Başbakan Erdoğan, karasuları konusunda kesin bir anlaşmaya varıldığını söylemenin mümkün olmadığını, görüşmelerin devam ettiğini belirtti. Buna karşılık Davutoğlu, yeniden başlatılan istikşafî görüşmelerde belli ilerlemelerin sağlandığını, ama bunların detaylarına girmenin doğru olmadığını söyledi.

26 Ağustos 2011'de ise Savunma Bakanı Beglitis, ülkesinin karasularını 12 mile çıkarmaya ve kendi münhasır ekonomik bölgesini ilan etmeye hakkı bulunduğunu ve bunu gerekli gördükleri zaman uygulayacaklarını belirtti (Y. Kırbaki ve Ö. Bilge, *Hürriyet,* 27.08.2011). Böylece Yunanistan, karasuları konusundaki geleneksel tezini yineleyerek "Ege'de değişken Yunan karasuları" formülünü bir kenara atmış oldu. Beglitis Ağustos sonunda yaptığı bir başka açıklamada ise, Türkiye ile Yunanistan'ın Ege'den ortaklaşa yararlanmaları gibi bir yaklaşımın, ülkesinin egemenlik haklarını uygulama konusunda acizlik ve bunları korumaktan dolaylı olarak vazgeçmek anlamına geleceğini söyledi (*Kıbrıs* (Kıbrıs), 29.08.2011).

Karasuları meselesi de dahil olmak üzere, Ege sorunları ikili ilişkilerle sınırlı kalmadı. Bunlar Yunanistan tarafından AB-Türkiye ilişkilerine de yansıtıldı. Bu çerçevede AB, 1997'deki Luxembourg Zirvesinden itibaren her yıl, "Yunanistan'la Ege sorunlarının çözülmesi" talebini dile getirdi. Yunanistan da, 8 Kasım 2000 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesinde (KOB), Ege ya da genel ifadeyle sınır anlaşmazlıklarının, orta vadeli öncelikler arasında yer almasına çalıştı. (KOB konusunda bkz. 1990-2001, **AB'yle İlişkiler** bölümü, cilt II). 15 Nisan 2003 tarihli KOB'da ise, Türkiye'den, Ege sorunlarını çözmek için mümkün olan her olanağı kullanması istendi. Türkiye, Kopenhag Siyasi Kriterleriyle ilgisi bulunmadığı gerekçesiyle, AB'ye üyelik için Ege sorunlarını çözmenin şart sayılmasına tepki gösterdi.

Ege meselesi, AB ile Türkiye arasında tam üyelik müzakerelerine 3 Ekim 2005'te başlanması kararının alındığı 2004 AB Bruxelles Zirvesinde de gündeme geldi. Zirve sonunda 17 Aralık 2004'te yayınlanan Sonuç Bildirisinde konu, iyi komşuluk ilişkile-

rinin kurulması ve sınır uyuşmazlıklarının barışçı yollarla çözümlenmesi bağlamında yer aldı ve 20. paragrafta UAD'den söz edildi: *"Avrupa Konseyi, (...) katılım sürecini sekteye uğratabilecek nitelikteki çözümlenmemiş uyuşmazlıkların, gerektiği takdirde, sonuçlandırılmak için UAD'ye götürülebileceği yönündeki görüşünü teyit etmektedir."*

Ege, AB'nin Türkiye'yle ilgili ilerleme raporlarında da yer aldı. Örneğin, 2007 ve 2008 raporlarında, "*UAD de dahil olmak üzere*" ve "*gerekirse UAD...*" denerek Lahey'e gönderme yapıldı. Aynı ifadeler 2009 ve 2010'da tekrarlandı. 2011 İlerleme Raporunda, 2008, 2009 ve 2010 raporlarındaki ifadelere göndermede bulunuldu. Bu ilerleme raporlarında Türkiye'nin *casus belli* kararında herhangi bir değişikliğin olmadığına da dikkat çekildi. Bu yüzden, kamuoyunca "Gizli Anayasa" veya "Kırmızı Kitap" olarak adlandırılan Milli Güvenlik Siyaset Belgesinden (MGSB) *casus belli* kararının çıkarılacağı yolunda Ağustos 2010'da Türkiye basınında çıkan haberler, Yunanistan'da geniş yankı buldu. Yunanistan basını böyle bir gelişmenin Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin daha da gelişmesinde önemli bir katalizör rolü oynayacağı yorumunu yaptı. Dışişleri Bakan Yardımcısı Drutsas da 27 Ağustos tarihli açıklamasında, *casus belli* kararının kabul edilemez olduğunu, bunun iptalinin olumlu sonuçlar vereceğini belirtti.

2) Kıta Sahanlığı Tartışmaları

Yunanistan'ın üzerinde özellikle durduğu kıta sahanlığı meselesi, kimi gerginlikler görülmekle birlikte, daha önceki dönemlere oranla 2001 sonrasında daha az gündeme geldi. Mart 2008'de Türkiye, bir anlamda kıta sahanlığına ilişkin görüşlerini yeniden gündeme getirmek amacıyla, Çeşme ve Çandarlı araştırma gemilerini, Midilli ve Sakız adaları arasındaki bölgeye gönderdi. Burası, Türkiye'nin uluslararası sular, Yunanistan'ın ise kendi kıta sahanlığı olarak gördüğü bir bölgeydi. Böylece Türkiye, Ege adalarının kendilerine özgü kıta sahanlıklarının bulunmadığı ve Yunan adalarının Türkiye sahillerine yakınlığı nedeniyle uluslararası hukuk tarafından öngörülen ortay hat ilkesinin uygulanamayacağı yönündeki tezlerini bir kez daha belirtmiş oldu (bkz. **Kıta Sahanlığı Konusunda** Yunan ve **Türk Tezleri** kutusu, Cilt I).

Kasım 2008'de bu kez Akdeniz'de bir kriz patlak verdi. Norveç bandıralı Ostervold gemisinin Türk firkateyni Gediz eşliğinde Meis adasının 80 mil güneyinde Türkiye adına petrol araması üzerine Yunanistan bölgeye bir hücumbot yolladı ve ardından Norveç ve Türkiye nezdinde girişimlerde bulundu. Bunun üzerine gemiler bölgeden ayrıldı. Yunanistan tarafından yapılan resmî açıklamada, Meis'in kıta sahanlığı koordinatlarının Türkiye'ye bildirildiği ve bu koordinatlar dahilinde Yunanistan'dan izinsiz herhangi bir araştırmanın yapılamayacağı belirtildi. Böylece Yunanistan, adaların kıta sahanlığına sahip olduğu tezini uzun bir sürenin ardından yeniden gündeme getirmiş oldu.

Temmuz 2010'da yeni bir gerginlik meydana geldi. Piri Reis'in Antalya Körfezi açıklarında güney Kıbrıs'tan 110 mil uzaklıkta ve Meis adasının 45-50 mil güneydoğusunda sismik araştırma yapması güney Kıbrıs ile Yunanistan'ın tepkisine neden oldu. Yunanistan basını bu durumu, Türkiye'nin, kıta sahanlığıyla ilgili tezlerini, yeniden başlayan istikşafî görüşmeler çerçevesinde masaya getirme çabası olarak değerlendirdi. Dışişleri Bakan Yardımcısı Drutsas da Ağustos başında yaptığı açıkla-

mada, verilen sözlerle uygulamalar arasında farklılık bulunmaması ve ikili ilişkilerde tahriklerin ve köylü kurnazlıklarının yeri olmaması gerektiğini söyleyerek tepkisini dile getirdi. Drutsas, Yunanistan'ın Türkiye'yle yakınlaşma politikasının bir seçenek olduğu, ancak tek yol olmadığı uyarısında da bulundu. Sonraki günlerde Piri Reis'in araştırma çalışmalarına ara vermesi gerginliğin büyümesini önledi.

Meis'le ilgili tartışmalar 2011'de yeniden gündeme geldi. Bunun nedeni Meis'in istikşafî görüşmelerin parçası olup olmadığı konusundaki anlaşmazlıktı. Başbakan Papandreu 14 Ocak 2011'de parlamentoda yaptığı konuşmada, müzakerelerde Meriç'ten Meis'e kadar tüm deniz bölgesinin kıta sahanlığının konuşulduğunu iddia etti (Y. Kırbaki, *Radikal*, 15.01.2011). Buna karşılık Dışişleri Bakanı Davutoğlu 8 Mart 2011'de Atina'ya gerçekleştirdiği resmî ziyaret öncesinde 7 Mart'ta yaptığı açıklamada, istikşafî görüşmelerde Ege'deki anlaşmazlıklara öncelik verildiğini, oysa Meis'in Akdeniz'de bulunduğunu söyledi (Y. Kırbaki, *Radikal*, 07.03.2011). Görüldüğü gibi, Meis'in konumunun yanı sıra, istikşafî görüşmelerin konusuyla ilgili tartışmalar sürüyordu. Papandreu görüşmelerde yalnızca kıta sahanlığının görüşüldüğünü söylerken, Davutoğlu tüm Ege sorunlarının ele alındığını vurguluyordu. 8 Mart'ta gerçekleştirilen ortak basın toplantısında Davutoğlu ve Drutsas, Meis'in konumuyla ilgili iddialarını yinelediler. Bu arada Türkiye'nin Eylül'de 3 gemiyle Meis'in güneyinde deprem araştırmaları başlatması soruna yol açtı.

PİRİ REİS RUMLARA 80 MİL MESAFEDE

PETROL tarması için Akdeniz'e açılan Koca Piri Reis gemisi, Kıbrıs'ın güneyinde Rum sahillerine 80 mil mesafede sismik arama çalışmalarını sürdürüyor. Bin kilometrelik bir hat üzerinde çalışması planlanan gemi, şu ana kadar 280 kilometrelik alanı taradı. Geminin bağlı olduğu Dokuz Eylül Deniz Bilimleri Enstitüsü'nün müdür yardımcısı Prof. Doğan Yaşar, Türk firkateynleriyle irtibatlı şekilde çalışmalarını sürdürdüğünü açıkladı. >>18'de

Akdeniz'in en güzel kızı

PROF. Doğan Yaşar, Koca Piri Reis'in eski olduğu yönündeki eleştirilere yanıt verirken "Gemimiz Akdeniz'in en güzel kızı. Gazprom, BP gibi dünya devleri dahi onu kullanıyor. Bu tür gemiler, 60-70 yıl çalışır. 1978'de yapılan gemimiz yaşlı değildir" dedi. >>18'de

'Retina'dan Taliban avı

ABD ordusu, Afganistan'daki şüphelilerini kimliklerini tespit etmek için "Otomatik Biyometrik Te-

GIRGIR

Prof. Yaşar Girgir'in de kaşak yaptığı Piri Reis'le ilgili eleştirilere yanıt verdi.

Milliyet, 29.09.2011.

3) Hava Sahası Tartışmaları ve "İt Dalaşları"

1999'dan sonra başlayan yakınlaşma sürecinin etkilemediği konulardan biri de Ege hava sahası idi (bkz. **Hava Sahası Konusunda Yunan ve Türk Tezleri** kutusu, Cilt I). Yunanistan 10 mil ısrarını sürdürdü, Türkiye ise onun hava sahasını 6 mil olarak tanımaya devam etti. Bu durum, "it dalaşları" (*dogfights*) olarak bilinen, Türkiye ve Yunanistan'a ait savaş uçaklarının birbirlerine ateş etmeden hedefe kilitlenerek taciz etme olaylarının sürmesine sebep oldu. 2000 içinde Yunanistan'ın şikayetlerinde bir azalma olmuştu. 2001-2002'de yeniden artış görüldü. Bu çerçevede Yunanistan, 2002'de 3.240 kez, Ocak-Mayıs 2003 döneminde de 1.530 kez Yunan hava sahasının Türk uçaklarınca ihlal edildiğini ileri sürdü. Burada ilginç olan husus, iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren Kardak krizinin patlak verdiği 1996'da bile bu sayının 1.667 olmasıydı (Kollias, s. 109-110). Bu gelişmelerin ardından Yunanistan, Mayıs 2003'te ilk kez Türkiye'yi Avrupa Komisyonuna şikayet etti. Türkiye de kendi hava sahasının ihlal edildiğini ileri sürerek Yunanistan'a benzer suçlamalar yöneltti.

23 Mayıs 2006'da büyük bir kriz patlak verdi. Bu tarihte, Yunanistan'ın Kerpe (Karpatos) adasının 21 mil güneydoğusunda, Rodos adasının da 35 mil güneyinde

Türkiye ve Yunanistan hava kuvvetlerine ait iki F-16 uçağı havada çarpışarak düştü. Otomatik fırlatma koltuğu sayesinde Türkiyeli pilot sağ kurtulurken, Yunanistanlı pilot hayatını kaybetti. İlk kez meydana gelen böyle bir kazanın ardından iki ülke birbirini suçladı. Gerginliğin büyümesi tehlikesi karşısında, iki ülkenin dışişleri bakanlarının, Ege'de bu tip olayların önlenmesi için ortak çabaların hızlandırılması hususunda mutabık kaldıkları açıklandı. Bununla birlikte, Yunanistan, 7 Haziran 2006'da yaptığı açıklamada, hava sahası sorununu UAD'ye götürme girişimlerini başlattığını açıkladı.

Milliyet
BASINDA GÜVEN
Önce çarpışma sonra sessizlik
Ege'de Türk ve Yunan F-16'ları it dalaşı sırasında çarpışıp düştü. Kurtulan Türk pilot kendisini almaya gelen Yunan botuna binmedi. İki ülke bakanlarının ve genelkurmay başkanlarının soğukluğu tansiyonu düşürdü
Komutanlar temasa geçti
Milliyet, 24.05.2006.

Bu ortamda, 10 Haziran'da İstanbul'da bir araya gelen dışişleri bakanları Gül ve Bakoyanni, Eskişehir ile Larissa arasındaki doğrudan haberleşme hattına 1 Temmuz 2006'dan itibaren işlerlik kazandırılacağını açıkladılar. Bu tarihte faaliyete geçirilen hat, Ege'deki deniz ve hava seyirlerini 24 saat takip etmek üzere yapılandırıldı. Hattın özelliği, bir sorun çıkması halinde, talimat beklemeden, merkezlerin doğrudan devreye girecek olmasıydı. Türkiye kaynaklarına göre, hattın devreye girdiği tarihten 31 Aralık 2006'ya kadar, Yunanistan'ın sebep olduğu hava sahası ihlallerinde % 60, deniz ihlallerinde % 55, it dalaşlarında da % 80 azalma oldu (*Radikal*, 04.01.2007.)

Mart 2007'de yeni bir kriz, Türkiye'nin bir nota vererek, Mayıs 2006'da düşen Türk F-16 uçağı için Yunanistan'ın özür dilemesini ve tazminat ödemesini istemesi üzerine çıktı. Yunanistan notayı reddetti. Bu arada, Yunan mahkemesinin, Yunanistanlı pilotun ihmal sonucunda ölümüne sebebiyet vermekten Türkiyeli pilotu Şubat 2009'da gıyaben 4 yıl hapse çarptırması, iki ülke arasında yeni bir gerilim çıkardı.

17 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanı Büyükanıt, Yunanistan'ın da aynı uygulamaya geçmesi şartıyla, Türkiye'nin Ege'de silahsız uçmaya hazır olduğunu belirtti. Bu öneriye resmî çevrelerden değil, Yunanistan basınından cevap geldi. Yunan basını, Atina'dan hava sahasını koruma ve FIR hattını (kavram için bkz. Cilt 1, s. 760) kontrol etme yükümlülüğünden vazgeçmesini talep anlamına gelen bu önerinin hem ABD, hem de Türkiye tarafından geçmiş yıllarda da gündeme getirildiğini, ancak "egemenlik hakkından ödün verildiği" anlamına geleceği gerekçesiyle Yunanistan tarafından reddedildiğini yazdı.

NATO genelkurmay başkanlarının 7-8 Mayıs 2009'da Bruxelles'de yapılan toplantıda İttifak'ın yeniden yapılanması çerçevesinde vardıkları uzlaşı, Ege hava sahasıyla ilgili yeni bir tartışma başlattı. Toplantıda, Avrupa'daki karargah sayısının

10'dan 4'e indirilmesi, bu çerçevede, Eskişehir'deki karargahın kapatılıp Larissa'daki hava kontrol merkeziyle birleştirilmesi kararına varılmıştı. Larissa'nın sorumluluk bölgesi Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Makedonya hava sahalarını kapsayacak, komutan da iki yılda bir dönüşümlü olarak Türk ve Yunan olacaktı. Bu durum Yunanistan'da büyük tartışma yarattı. Muhalefet ve basın, bu anlaşmanın, Türkiye savaş uçaklarının Yunanistan hava sahasında uçmalarını kolaylaştıracağını, Larissa'da görev yapacak Türkiyeli komutanın Yunanistan ve NATO arasında sorun yaratmaya çalışacağını ileri sürdü. Gelen tepkiler üzerine Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı, yalnızca prensip mutabakatına varıldığını, meselenin henüz kapanmadığını açıkladı (Y. Kırbaki, *Radikal,* 21.05.2009).

Yunanistan, hava sahasına ilişkin anlaşmazlığı NATO'ya taşıma girişiminde de bulundu. Bunun üzerine NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen, *Kathimerini* gazetesine 27 Ağustos 2009'da verdiği demeçte, Ege'deki askerî uçuşların tamamen ikili anlaşmazlık konusu olduğunu, NATO'nun çözüm için çaba göstermenin ötesine gidemeyeceğini belirtti. Böylece, Yunanistan'ın sorunu NATO'ya havale etme girişimi sonuçsuz kaldı. Gerek NATO'nun, gerek en etkili üye olarak ABD'nin derdi, taraf tutmak değil, sorunun bir an önce halledilmesiydi. Bundan hareketle ABD taraflara yeni bir öneri sundu. Burada, iki ülkenin, Ege'deki statünün düzenlenmesine yönelik anlaşmaları yeniden gözden geçirerek kapsamlı bir diyalog başlatmaları, koşullar olgunlaştığında da bu diyalog sürecine ABD'nin katılması öngörülüyordu.

Hava sahası tartışmaları 2011'de de devam etti. Papandreu'nun yukarıda değinilen 7 Ocak Palandöken konuşmasına cevap 8 Ocak'ta Genelkurmay Başkanlığından geldi. Genelkurmay, Papandreu'nun Türkiye'yi eleştirdiği gün bir Yunan helikopterinin Türkiye hava sahasını 5 kez ihlal ettiğini belirtti. Genelkurmay'ın açıklamasını Dışişleri Bakanı Drutsas'ın *Ethnos* gazetesine verdiği demeç izledi. Drutsas, adalar üzerinde yapılan uçuşların tehlikeli ve kabul edilemez olduğunu ifade ettikten sonra, Ege'nin statüsünün değişmez olduğunu Türkiye'nin artık anlaması gerektiğini söyledi (*Havadis* (Kıbrıs), 10.01.2011). Diğer yandan, yukarıda da değinildiği üzere, Savunma Bakanı Beglitis'in 26 Ağustos 2011'de ülkesinin karasularını 12 mile çıkarma hakkı bulunduğunu ve bunu gerekli gördükleri zaman uygulayacaklarını söylemesi, "Ege'de değişken Yunan karasuları" formülü çerçevesinde karasuları ile hava sahası mesafelerinin uyumlaştırılacağı yönündeki beklentileri ortadan kaldırmış oldu.

Tartışmalar bu şekilde devam ederken, Yunanistan basınına göre, 2009'a oranla 2010'da hava sahası ihlalleriyle ilgili karşılıklı suçlamalarda ve it dalaşlarında ciddi azalma oldu. Basında, 2009'da 239 it dalaşı yaşanırken, bu sayının 2010'un ilk 10 ayında 14'le sınırlı kaldığı belirtildi (T. Işık, *Radikal,* 09.01.2011). Beglitis de Temmuz 2011'de yaptığı açıklamada hava sahası ihlallerinde büyük bir düşüş olduğunu ve ikamet edilen adalar üzerinde son dönemde Türk uçaklarınca uçuş yapılmadığını söyledi (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 09.07.2011).

2001 sonrası dönemde FIR hattı konusunda da zaman zaman sorunlar çıktı. Örneğin, Haziran 2003'te Türkiye savaş uçaklarının sivil uçakları taciz ettiği yönündeki Yunanistan'ın şikayetleri üzerine Genelkurmay 10 Haziran 2003'te yazılı bir açıklama yaptı. Türkiye tezlerinin tekrarı niteliğindeki açıklamada, sivil uçakların 10 km. yakınından geçmenin ne ihlal ne de taciz anlamına geldiği, Ege'de uçuşları kontrol eden bir FIR hattı bulunduğu ve bunun bir egemenlik sınırı olmadığı belirtildi.

Ayrıca, FIR hattını geçecek olan savaş uçaklarının bildirimde bulunma zorunluluğu olmadığına, bunun yalnızca sivil uçakları bağladığına dikkat çekildi.

Bir diğer önemli gelişmeye ilişkin haberler Yunanistan basınında yer aldı. Buna göre, Erdoğan'ın Atina FIR'ı yerine bir Türkiye-Yunanistan ortak yönetimi kurulmasını ve ortak kontrol sistemi uygulanmasını önerdiği duyuruldu. Basın bu girişimi, Yunan adalarının hava savunması hakkında Atina'nın Ankara'ya bilgi verme zorunluluğu altına sokulması olarak değerlendirdi (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 21.05.2010'dan S. Ligeros, *Kathimerini*, 18.05.2010).

4) Doğu Ege Adalarının Silahlandırılması Tartışmaları

Bu mesele üzerindeki tartışmalar da, eskisi kadar olmamakla birlikte (bkz. Ege Adalarının Silahlandırılmasına İlişkin Yunan ve Türk Tezleri kutusu, Cilt I), 2001 sonrası dönemde de devam etti. Başbakan Bülent Ecevit 16 Eylül 2000'de yaptığı bir açıklamada, Yunanistan'ı Ege adalarını silahlandırmakla suçlamıştı. Ekim 2000'de Yunanistan, silahsızlandırma konusunda Türkiye ile ihtilaflı olduğu iki ada üzerindeki uçuşlarının Türkiye tarafından engellenmesine tepki olarak NATO tatbikatından çekildiğini açıklamıştı.

Bir başka anlaşmazlık, Limni'nin 30 km. güneybatısında, Midilli'nin de 80 km. kuzeybatısında yer alan Bozbaba (Agios Efstratios) adasının NATO tatbikatına dahil edilip edilemeyeceği hususunda Mart 2007'de çıktı. Türkiye, gayri askerî (*demilitarized*) statüde olduğu gerekçesiyle Bozbaba'nın tatbikat alanı dışında kalması gerektiğini söylerken, Yunanistan bunun aksini söylüyordu. NATO, sorunun büyümemesi için, kötü hava şartlarını gerekçe göstererek tatbikatı iptal etti. Aynı adayla ilgili bir gerginlik de Mayıs 2008'de çıktı. Bir NATO tatbikatında Yunanistan, savaş uçaklarını NATO'nun uçan radar niteliğindeki AWACS'larıyla birlikte Bozbaba üzerinde uçurmaya dayalı bir tatbikat senaryosu hazırladı. Türkiye'nin bu duruma itiraz etmesi üzerine NATO Komutanlığı, boşta AWACS uçağı bulunmadığını, dolayısıyla Yunanistan'ın bu talebine olumlu cevap verilemeyeceğini açıkladı. Böylece NATO, çıkan krizin büyümesini, bu kez başka bir gerekçeyle önlemiş oldu.

Temmuz 2009'da ilginç bir gelişme oldu. *Proto Thema* dergisi, Yunanistan Genelkurmay Başkanlığının, Türkiye'nin olası bir saldırısına karşı Onikiadalar bölgesine 1.000 komando sevk ettiğini yazdı (Y. Kırbaki, *Radikal*, 27.07.2009). Bunun üzerine, haberin basına sızmasından sorumlu görülen Genelkurmay Başkanı Dimitris Grapsas emekli edildi.

Ege sorunlarının devam etmesinin temel nedeni, iki ülkenin de, kendi muhalif ve milliyetçi çevrelerinden ürkerek, uzlaşı çabalarını sonuçsuz bırakmaları idi. Bu çevrelerin "haklı tezlerden geri adım" diyerek yapacağı saldırılardan iki taraf da hep korktu. Özellikle seçim dönemlerinde tarafların pozisyonları daha da katılaştı.

C) Yeni Bir Sorun: Yasadışı Göç Olayları ve Karşılıklı Suçlamalar

Yunanistan, Türkiye'yi, ülkesine Türkiye üzerinden gelen kaçak göçmenlere göz yummakla ve 2001 tarihli Kaçakların Iadesine İlişkin Protokol hükümlerine uymamakla suçlamaktaydı. Türkiye ise, Yunanistan'ın, ele geçirdiği bütün göçmenleri

Türkiye karasularına ve topraklarına bıraktığını ileri sürerek cevap veriyordu. Yunanistan'ın bu politikası uluslararası insan hakları örgütlerinin raporlarında da yer buldu. Örneğin, Pro-Asylum örgütünün 2007 raporunda, Yunan sahil güvenlik güçlerinin Ege'de göçmenlerin teknelerini durdurup Türkiye sahillerine doğru yönlendirdikleri ifade olundu. Human Rights Watch tarafından Kasım 2008'de açıklanan raporda da, Yunanistan'ın Iraklı göçmenleri zorla ve gizlice Türkiye'ye yolladığı ifade edildi (*Radikal*, 27.11.2008 ve 08.12.2008).

Yasadışı göç olaylarının vahim boyutlara ulaşması üzerine, taraflar 2006'dan itibaren görüşmelere başladılar. Asıl önemli gelişmeler Haziran 2009'da oldu. 18-19 Haziran'daki AB Zirvesi öncesinde İçişleri Bakanı Prokopis Pavlopulos, yukarıda adı geçen 2001 tarihli Protokol konusunun, Türkiye-AB müzakere sürecine dahil edilmesini isteyeceklerini söyledi. Ardından, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Konstantinos Bitsios, kaçak göçmenler meselesinin artık Yunanistan'ın dayanamayacağı bir noktaya ulaştığını belirtti. Bitsios, Yunanistan'a yılda ortalama 148.000 göçmen geldiğini, bunların yaklaşık 60.000'inin Türkiye üzerinden ülkesine ulaştığını söyleyerek, Türkiye'nin sınırlarını daha iyi kontrol etmesi gerektiğini ifade etti (D. Zeyrek, *Radikal*, 17.06.2009).

Sonuçta mesele Yunanistan tarafından AB Zirvesine taşındı. 19 Haziran'da yayınlanan AB Zirvesi Sonuç Bildirisinde, Libya ve Türkiye gibi geçiş ve menşe ülkeleri ile AB arasında göçmenlerin geri kabulü konusunda sürdürülen görüşmelerin anlaşmalarla sonuçlanmasının bir öncelik oluşturduğu, bu gerçekleşinceye kadar, mevcut ikili anlaşmaların layıkıyla uygulanması gerektiği vurgulandı. Bunun anlamı, 2001 Protokolü gereklerinin transit ülke Türkiye tarafından yerine getirilmesiydi.

Türkiye ise göçmenlerin kabulü konusunun kendisine 1,2 milyar Avro'luk mali külfet getireceğini, bu yükün AB ile paylaşılması gerektiğini sürekli olarak dile getiriyor, ama olumlu bir karşılık görmüyordu. Bu gelişmeler karşısında Başbakan Erdoğan Atina'daki Akropolis Müzesinin açılış törenine katılmaktan hastalık gerekçesiyle son anda vazgeçerek tepkisini gösterdi.

AB Zirvesinin hemen sonrasında Başmüzakereci Bağış, *Kathimerini* gazetesine bir açıklama yaptı. Kaçak göçmenlerin geldikleri ülkelerle anlaşma imzalamakta Türkiye'nin sıkıntı çektiğini, Yunanistan'la imzalanan Protokol'ün bu yüzden tam anlamıyla uygulanamadığını belirtti. Bağış, Türkiye'nin, dünyanın en büyük göçmen kampına dönüşmesinin kabul edilemeyeceğini söyledi.

Konu, sonraki zirvelerde de gündeme geldi ve AB ile Türkiye arasında müzakere edilen geri kabul ve sınır kontrolü anlaşmalarının bir an önce sonuçlandırılması çağrısında bulunuldu. AB, vize alanında kolaylaştırma ya da muafiyet sağlamak için geri kabul anlaşmasını imzalamasını Türkiye'ye ön şart olarak ileri sürdü. Anlaşma, Türkiye üzerinden AB topraklarına giren kaçak göçmenlerin Türkiye'ye geri gönderilmesini içeriyordu. Türkiye uzun süre anlaşmayı imzalamayı reddettiyse de, Mayıs 2010'da Avrupa Komisyonuyla prensipte uzlaşıya vardı. Bununla birlikte, imzadan önce, vatandaşlarına vizesiz Avrupa yolunu açacak veya bu konuda kolaylıklar sağlayacak bir anlaşmanın müzakere edilmesini talep etti.

Mesele, 14 Mayıs 2010'da Erdoğan ile Papandreu tarafından ele alındı. Görüşme sonucunda yılda 1.000 yasadışı göçmenin Türkiye'ye kabulü konusunda anlaşmaya varıldığı haberleri basına yansıdı fakat bundan bir sonuç çıkmadı.

İpsala Sınır Kapısı. (Kaynak: http://sivilceyiz.wordpress.com/2010/11/10/ipsala-sinir-kapisi-meric-turkiye-yunanistan)

Kaçak göç konusu 22 Ekim 2010'da Atina'da Papandreu ve Erdoğan arasında yeniden konuşuldu. Basında yer alan haberlerde, ülkesine yönelik göçün önlenmesinde Türkiye'nin gayretlerini artırması karşılığında, Yunanistan'ın da, uzun zamandır vaat ettiği gibi, T.C. vatandaşlarına AB ülkelerinde gerekli vize kolaylığının sağlanması yönünde girişimlerde bulunacağı belirtildi.

Kaçak göç sorununun bir türlü halledilememesi başka önlemleri de gündeme getirdi. AB'nin sınır güvenliğinden sorumlu kurumu Frontex bünyesinde 2007'de kurulan Hızlı Sınır Müdahale Timleri (*Rapid Border Intervention Teams* - RABITs) 2009'da Doğu Ege'de göreve başladı. Bunun sonucu, kaçak göçün, 2010'dan itibaren Ege'den Türkiye-Yunanistan kara sınırına kayması oldu. Bunun üzerine, 175 kişiden oluşan "RABIT 2010", 2 Kasım'da sınırın Yunanistan tarafında göreve başladı. Güce, silah kullanma yetkisi de tanındı. Buna Türkiye'den herhangi bir itiraz gelmedi. Yaklaşık 1 ay içinde kaçak göçte % 43,7'lik bir azalma kaydedildi (http://www.frontex.europa.eu/rabit_2010/news_releases/page1.html, 09.01.2012). Operasyon 3 Mart 2011'de sona ermekle birlikte, Avrupa Komisyonunun Yunanistan'a bu konudaki desteğinin devam ettiği bildirildi.

Diğer yandan, Yunanistan Kamu Düzeni Bakanı Hristos Papuçis 1 Ocak 2011'de bir açıklama yaptı. Her gün 200-250 kaçağın Yunanistan'a girdiğini, sınırın 12,5 km'lik kara bölümüne tel örgüden bir set çekeceklerini söyledi. Toplam 204 km'lik sınırın Meriç tarafından çizilen 191,5 km'sinin 12,5 km'lik kısmına yapılması öngörülen ve Türkiye basınına "duvar" olarak yansıyan bu çit tepki doğurdu. Bu önlemin umudunu yitirmiş insanları önlemede işe yaramayacağı, mültecilerin bu sefer sularda boğulacakları veya mayın tarlalarında parçalanacakları dile getirildi. Bu arada, kriz içindeki Yunanistan'da kimileri, mültecileri günah keçisine dönüştürmüştü. Papuçis bu krizin içinde projeye 5.000.000 Avro ayırmıştı (İ. N. Grigoriadis, *Ta-*

raf, 05.03.2012). Uluslararası Af Örgütü olayı insan haklarına aykırı buldu. Avrupa Komisyonu projeyi kısa vadeli çözüm olarak değerlendirdi ve finanse etmeyeceğini bildirdi. Başmüzakereci Bağış ise, göçmenleri durdurmanın yolunun, onları kendi ülkelerinde daha rahat hayat şartlarına kavuşturmaktan geçtiğini belirtti.

Bu gelişmeler olurken, Türkiye ile AB 14 Ocak 2011'de yasadışı göçmenlerin geri kabulüyle ilgili anlaşma taslağı üzerinde uzlaşıya vardılar. Fakat Dışişleri Bakanlığı, anlaşmanın ancak AB Konseyinin Komisyon'a Türkiye'yle vize görüşmelerini yürütme ve süreç sonunda vizeleri kaldırma yetkisi vermesi halinde imzalanacağını, anlaşmanın vize muafiyeti sürecine paralel olarak işletilebileceğini söyledi.

Taslak anlaşmanın bazı noktaları basında yer aldı. Anlaşmada şu hususlar öne çıkıyordu: 1) Anlaşmanın imzalandığı günden itibaren, Türkiye'nin, AB ülkelerinde kaçak göçmen statüsünde bulunan T.C. vatandaşlarının iadesini hemen kabul etmesi; 2) Üçüncü ülke vatandaşlarını geri kabul etmesi için Türkiye'ye 3 yıl uyum ve hazırlık süresi tanınması; 3) Uyum sürecinde kaçak göçmenlerin iadesiyle ilgili ikili anlaşmaların geçerli olması; 4) Üçüncü ülke vatandaşı kaçak bir göçmenin bir AB ülkesi sınırlarının (limanlar ve havaalanları da dahil) 20 km. içinde yakalanması halinde, o AB ülkesinin 3 gün içinde söz konusu göçmenin geri gönderilmesi için Türkiye'ye başvuruda bulunması, Türkiye'nin de 5 gün zarfında talebi kabul edip etmediğini bildirmesi; 5) Diğer durumlarda bir AB ülkesinin kaçak göçmeni Türkiye'ye geri gönderebilmesi için 6 ay içinde başvuruda bulunması, Türkiye'nin ise olumlu veya olumsuz cevabını 25 gün içinde vermesi; 6) Bir AB ülkesinin, Türkiye'den gelen kaçak göçmenin geri kabulünü istemeden önce, söz konusu kişinin vatandaşı olduğu ülkeyle temasa geçerek oraya gönderilmesi için çaba sarf etmesi; 7) Türkiye'nin "geri kabul merkezleri" için yer tahsis etmesi, bunların AB standartlarında inşa edilmesi ve maliyetin Türkiye ile AB tarafından karşılanması (*Radikal* 28.01.2011 ve 29.01.2011).

Konuyla ilgili bir başka önemli gelişme Temmuz 2011'de basına yansıdı. Yunanistan'ın hem tank gibi zırhlı araçlara karşı savunma oluşturmak, hem de kaçak göçmenleri engellemek amacıyla, uzunluğu 20 km., genişliği 30 m., derinliği de 7 m. olacak bir hendek kazacağı bildirildi (Y. Kırbaki, *Hürriyet*, 11.07.2011). Daha sonra çıkan haberlerde, Meriç nehrine paralel kazılacak hendeğin genişlik ve derinliğinin yukarıdaki ölçülerde olacağı, ama uzunluğunun 120 km'ye çıkarılacağı ifade edildi. Proje tamamlandığında, Yunanistan'ın B. Trakya'daki askerî gücünün bir bölümünü, ihtiyaç duyulan Ege adalarına nakledeceği de söylendi (Y. Kırbaki, *Hürriyet*, 05.08.2011). Hendek projesine Türkiye kanadından yanıt, Başmüzakereci Bağış'tan geldi: Yasadışı göçün engellenmesinde daha etkili sonuç elde etmek için, Yunanistan, geçici ve etkisiz önlemler yerine, Türkiye'yle daha yoğun işbirliğini tercih etmeliydi. Yunanistan'ın, yaşadığı iç sorunlardan dolayı dikkatleri başka yöne çekmek için hendek projesini kullanmadığını ve dış siyasal kriz yaratmaya çalışmadığını ümit ettiğini söyleyen Bağış, çukur kazanların sonuçta çukura kendilerinin düşebileceğini ifade etti (*Hürriyet*, 06.08.2011 ve 16.08.2011).

Yunan hendeği bitince asker adalara kayacak

■ Yunanistan, Meriç hududunda yaklaşık 20 kilometrelik bölümünü kazdığı 30 metre genişliğinde ve 7 metre derinliğindeki hendeği 120 kilometreye uzatmayı planlıyor. "Çılgın proje" tamamlandığında, Batı Trakya'daki askeri güçlerin büyük bir bölümü personel ihtiyacının bulunduğu adalara nakledilecek. Yorgo KIRBAKİ ▶▶16. sayfada

Hürriyet, 05.08.2011.

Hendeğin yanı sıra, 2011 başında gündeme gelen ama bir türlü uygulanamayan sınıra tel örgü çekilmesi projesiyle ilgili haberler Ağustos 2011'de basında yeniden yer aldı. 2,5-3 m. yüksekliğinde olacağı belirtilen çitin, Pazarkule yakınlarından başlayıp sınırın Meriç'le buluştuğu yere kadar uzanacağı ifade edildi (Y. Kırbaki, *Radikal*, 07.08.2011).

Aralık 2011 itibariyle ne hendek, ne de set gerçekleşmişti. Diğer yandan, aralarında İngiltere, Fransa ve Almanya'nın da bulunduğu 7 AB ülkesi, AB'ye yönelik yasadışı göçmen akını kontrol altına alınıncaya dek, serbest dolaşımın askıya alınmasını ve Yunanistan ile AB arasındaki sınırlarda acil sınır kontrollerinin uygulanmasını talep edeceklerdir (*Radikal*, 10.03.2012).

III) Azınlık Sorunları ve Atılan Olumlu Adımlar

Dönem içinde, karşılıklı azınlıkların durumunda bazı olumlu gelişmeler olurken, kimi sorunlar da devam etti. Bunların temel nedeni, her iki ülkenin de azınlıklar konusunda atacakları adımları, insani ve hukuki mülahazalardan çok, yanlış biçimde, mütekabiliyet çerçevesinde değerlendirmeleriydi (bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet** kutusu, s. 570). Bununla birlikte, Papandreu'nun Erdoğan'a gönderdiği 25 Ocak 2010 tarihli mektupta da görüldüğü gibi, Yunanistan konuyu mütekabiliyet çerçevesinden çıkarmaya yöneldi. Mektuptan yaklaşık bir hafta kadar sonra da, Müslüman-Türk azınlığın durumunu iyileştirmeye yönelik bir dizi önlem alınacağına ilişkin haberler Yunan basınında yer buldu. Daha sonra hükümet yetkilileri tarafından da doğrulanan bu açılım paketi içerisindeki 2 önlem özellikle dikkat çekiyordu: 1) Azınlıkla ilgili konuların Dışişleri'nden alınıp İçişleri Bakanlığına bağlanması; 2) Eğitim meseleleriyle bundan böyle Dışişleri'nin değil, Eğitim Bakanlığının ilgilenmesi.

Gerçekten de bunlar, Yunanistan'ın azınlıkla ilgili politikasında önemli değişikliğe işaret etmekteydi. Azınlık meselelerinin Yunanistan Dışişleri Bakanlığınca yürütülmesinin nedeni, Müslüman-Türk azınlığın (aynen, Türkiye'de Gayrimüslim azınlık için geçerli olduğu gibi), "yabancı" gibi düşünülmesiydi. Ayrıca, Türkiye'nin, B. Trakya azınlığı üzerinde tahakküm kurmaya çalıştığı algısı mevcuttu. Özellikle Gümülcine'deki Türkiye Başkonsolosluğu böyle bir faaliyetten sorumlu görüldüğü için, komşu kent İskeçe'de Yunanistan Dışişlerine bağlı Siyasi İşler Dairesi, Başkonsolosluğun nüfuzunu dengelemek için faaliyet göstermekteydi. Yunanistan'ın Başkonsolosluğa yönelik tepkileri siyasilerin demeçlerine de yansıdı. Örneğin, Başbakan Yardımcısı Teodoros Pangalos 24 Mart 2010'da yaptığı bir açıklamada, Başkonsolosluğun uzun yıllardır azınlığı ilgilendiren konularda kabul edilemez bir müdahale siyaseti izlediğini öne sürerek, Başkonsolosluğu kapatma tehdidinde bulundu (Y. Kırbaki, *Radikal*, 25.03.2010).

Gümülcine Başkonsolosluğuyla ilgili gerginlik 7 Kasım 2010'daki yerel seçimler öncesinde bir mini krize dönüştü. Başkonsolosluk diplomatlarının seçimlere müdahale ettiği gerekçesiyle Yunanistan Dışişleri Bakanlığına çağrılan Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Hasan Göğüş'e sözlü protesto notası verildi (*Azınlıkça Online* (B. Trakya), 14.10.2010).

Bu girişten sonra, 2001 sonrasında iki ülkedeki azınlıklarla ilgili gelişmelerin en önemlilerini, yeri geldiğinde de ondan öncekilerini özetlemek uygun olacaktır.

A) Yunanistan'daki Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler

1) Eğitim Alanı

2010-2011 ders yılı itibariyle B. Trakya'da 193 Türk azınlık ilkokulunda yaklaşık 6.500 Müslüman-Türk öğrenci bulunmaktadır (www.batitrakya.org; 6.01.2012). Azınlık, bölge nüfusunun yaklaşık % 40'ını oluşturduğu halde, 62 devlet lisesine karşılık sadece 2 ortaokul-lisesi vardır (İskeçe Azınlık Lisesi ve Celal Bayar Lisesi). Bu durum AKPA Raportörü Hunault tarafından da eleştirilmiştir (Hunault, para. 103). Söz konusu olumsuzluğu gidermek için Celal Bayar Lisesine yapılan ek bina 2004-2005 ders yılında hizmete sokulmuştur. Bu okulların dışında bölgede lise statüsünde eğitim veren 2 tane de medrese faaliyet göstermektedir (Şahin Medresesi ve Gümülcine Hayriye Medresesi).

Rodos'ta ve İstanköy'de (Kos) ise, Heybeliada Ruhban Okulunun kapatılmasına misilleme olarak 1972'de Cunta tarafından faaliyetine son verilen Türk okulundan sonra, azınlık okulu kalmamıştır. Yunanistan yönetimi, Rodos ve İstanköy'deki azınlık için okul açılmasına izin vermemektedir. Yunanistan'a göre, Lausanne Barış Antlaşması adalardaki azınlık bakımından geçerli değildir. Oysa Antlaşma, bu adaları da kapsamaktadır (bkz. **Onikiadalar'daki Türk Azınlığın Hakları** kutusu, s. 595).

Anaokullarıyla ilgili sorunlara gelince, 2009'da kabul edilen yasayla zorunlu eğitim 9'dan 10 yıla çıkarılmış, böylece, ilkokul öncesi 1 yıllık anaokulu mecburi olmuştur. B. Trakya'da yalnızca Yunanca eğitim veren anaokulu bulunduğundan, azınlık bunu yeni bir asimilasyon girişimi olarak değerlendirmiştir. Ocak 2010'da gündeme gelen açılım paketinde, Türkçe ve Yunanca eğitim verecek ve devlet okulu statüsünde faaliyet gösterecek anaokullarının açılacağı belirtilmiştir.

Eğitim alanında azınlığı ilgilendiren çok önemli bir gelişme, 1997-2007 döneminde üç aşamalı olarak "Müslüman Çocukların Eğitimini Destekleme Programı"nın AB desteğiyle hayata geçirilmesi oldu. Programın temel amacı, ilk ve orta dereceli okullarda Yunanca öğreniminin iyileştirilerek azınlık mensuplarının Yunan toplumuna daha fazla entegre olmalarını sağlamak ve azınlık bakımından okullaşma oranını artırmaktı. 1996-1997 ile 2009-2010 ders yılları arasındaki sürede, ortaokul azınlık öğrencilerinin sayısı 3'e, lisede okuyanların sayısı da 5'e katlandı (*Azınlıkça Online* (B. Trakya), 07.12.2010). Program çerçevesinde Yunanca öğrenimi için yeni yöntemler benimsenirken, azınlık öğrencilerle daha rahat diyalog kurabilmelerini sağlamak amacıyla, Yunan öğretmenler de Türkçe öğrenmeye yönlendirildiler. Türkçe dersleri, yükseköğrenimlerini Türkiye'de tamamlamış azınlık mensubu gençler tarafından, haftada 4'er saat olmak üzere Gümülcine, İskeçe ve Dedeağaç'ta verilmeye başlandı.

Program yalnızca okullarda uygulanmadı. Bunun dışında 2003'te Gümülcine ve İskeçe'de Müslüman Çocukların Eğitimi Programı Merkezleri (KESPEM) kurularak azınlık ve çoğunluk bireylerinin aynı ortamda buluşmaları sağlandı.

Azınlığın Yunanca öğrenmesine verilen önemin çok artması üzerine, eğitimin

Onikiadalar'daki Türk Azınlığın Hakları

B. Trakya Türkleri Yunanistan'daki tek Müslüman-Türk azınlık toplumu değildir. II. Dünya Savaşı sonrasında 1947 Paris Barış Antlaşmasıyla Yunanistan'a katılan Onikiadalar'dan Rodos ve İstanköy'de, daha az sayıda da olsa, Türkler yaşamaktadır.

Yunanistan, Onikiadalar'daki Türklerin haklarının yalnızca 1947 Paris Barış Antlaşmasıyla düzenlendiğini savunmaktadır. Oysa azınlığın hakları dört grup uluslararası metin tarafından korunmaktadır:

1) 1913 Atina Antlaşmasına bağlı 3 Numaralı Protokol. İmzalandığı tarihte "Yunanistan'ın bütün toprakları" için geçerli kılındığından dolayı, Protokol bugün de yürürlüktedir ve Onikiadalar bakımından bağlayıcıdır. Devletlerin antlaşmalar konusundaki halefiyeti hakkında yapılan 1978 Viyana Sözleşmesinin 15. maddesi, bir toprak parçasına sahip olan devletin daha önce taraf olduğu antlaşmaların, halefiyet tarihinden başlayarak, o toprak parçası için de geçerli olacağı hükmünü getirmiştir. UAD de 1978 tarihli bir kararında, "ülke topraklarının statüsü" kavramının, antlaşmanın yapıldığı sıradaki toprakları değil, ülkenin sonradan edindiği toprakları da kapsayacak şekilde geniş yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Okullar konusuna gelince, Protokol, Md. 15'le Müslüman özel okullarını tanımakta, bunların gelir kaynaklarına saygı gösterileceği ve buralarda eğitimin Türkçe yapılacağı hükmünü getirmektedir.

2) 10 Ağustos 1920 Yunan Sèvres'i. Antlaşmanın bütün Yunanistan topraklarında uygulanacağını, hatta "Yunanistan'ın bundan sonra edinebileceği topraklar için de" geçerli olduğunu belirttiği için, bu antlaşma Onikiadalar bakımından da bağlayıcıdır. (Yunan Sèvres'i, Osmanlı'yı parçalayan antlaşma ile aynı gün, Müttefikler ile Yunanistan arasında, Yunanistan'daki azınlıkların korunması için imzalanmıştır (Oran, 1991, s. 72-75). Md. 8'e göre, Müslüman azınlık, ana dilini serbestçe kullanabileceği okullar kurmak, yönetmek ve denetlemek hakkına sahiptir. Md. 9'da ise, Müslümanların önemli oranda bulundukları yerlerde kendi dillerinde eğitim görebilmeleri için devletin gerekli kolaylıkları sağlayacağı ve kendilerine genel ve yerel bütçelerden pay ayrılacağı belirtilmiştir.

3) Lausanne sisteminin bir parçasını oluşturan 30 Ocak 1923 Mübadele Sözleşmesi, Lausanne Barış Antlaşmasının 37 ilâ 45. maddeleri ve Mübadele Sözleşmesinden doğan sorunları sonuçlandıran 1926 Atina ile 1930 ve 1933 Ankara Antlaşmaları. Lausanne'ın 45. Maddesi, *"Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Gayrimüslim azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır"* hükmünü getirdiği için, devletlerin halefiyeti ilkesine göre Antlaşma Onikiadalar için de geçerlidir. Lausanne Md. 40-41 azınlığa, 1920 Yunan Sèvres'inin 8. ve 9. maddelerindeki hakların aynılarını tanımaktadır.

4) 1947 Paris Barış Antlaşması. Antlaşma, hiçbir tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. Md. 19/4'de "transfer edilen topraklarda" yaşayan kişilerin ayrımcılık yapılmaksızın insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanacaklarının belirtilmesi, eğitim hakkını da kapsamaktadır. Maddenin negatif haklar (vatandaşlık hakları) getiriyor olması, yukarıda sayılan üç grup uluslararası metinde verilmiş olan pozitif hakları (azınlık haklarını) ortadan kaldıran bir husus değildir (bkz. **Negatif Hak-Pozitif Hak** kutusu, Cilt I).

(A. Dayıoğlu) (Kaynak: Oran, 1991, s. 100-112 ve 117-118).

ağırlığı, azınlık okullarından, Yunanca tedrisat yapılan devlet ortaokul ve liselerine kaydı. 2003-2008 döneminde devlet okullarına giden azınlık çocuklarının sayısında önceki dönemlere göre 4 kat artış kaydedildi (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 09.07.2008'den *Kosmos Tu Ependiti*, 05.07.2008). 2009-2010 ders yılı verilerine göre ise, azınlığa mensup lise öğrencilerinin % 84'ü, ortaokul öğrencilerinin % 72,6'sı, ilkokul öğren-

cilerinin de % 32,5'i devlet okullarında eğitim görüyordu (*Azınlıkça Online* (B. Trakya), 07.12.2010).

Azınlık okullarından devlet okullarına kayışın iki temel nedeni vardı: 1) Azınlık öğrencilerinin, iş bulma konusunda sıkıntı çekmemek için Yunancayı gereği gibi öğrenmek ve daha iyi eğitim almak istemeleri; 2) 1995 tarih ve 2341 sayılı kanunla azınlık öğrencilerine Yunanistan üniversitelerine girişte her yıl tanınmakta olan binde 5'lik kontenjandan yararlanma isteği (Evren Dede, *Azınlıkça Online* (B. Trakya), Ağustos 2008).

Azınlık mensupları önemli bir pozitif hak getiren kontenjan uygulamasından yararlanma yoluna yöneldiler. Bununla birlikte, uygulama, ilk başta beklenen sonuçları vermedi. Bunun nedeni, azınlık gençlerinin ilk ve orta dereceli okullarda aldıkları eğitimin üniversitelerde başarılı olmaya kâfi gelmemesiydi. Bu yüzden birçok azınlık mensubu yükseköğrenimlerini tamamlayamadan üniversitelerden ayrılmak zorunda kaldı. Bununla birlikte, 2010'da yapılan üniversite giriş sınavlarında Rodop ilinden sınavı kazanan 504 öğrenciden 87'sinin azınlık mensubu olması, üstelik bu öğrencilerin binde 5'lik kontenjandan yararlanmadan üniversiteye girmeleri, eğitimdeki olumsuz tablonun değişmeye başladığını gösteriyordu (*Azınlıkça Online* (B. Trakya), 18.09.2010).

Bazı azınlık çevreleri, Yunanca öğrenime ağırlık verilmesini, azınlık okullarını zamanla ortadan kaldırmaya ve azınlık gençlerini asimile etmeye yönelik çabanın bir parçası biçiminde değerlendirdiler. Bu kesimler, asıl yapılması gerekenin, azınlığa ait okulların sayısının ve kalitesinin artırılması olduğunu savundular. Fakat, hem eldeki insan kaynaklarıyla bunun yapılması zordu, hem de B. Trakyalı gençlerin önemli bir bölümü liseyi bitirince üniversite için Türkiye'ye gidiyor ve çoğunlukla geri dönmüyordu. Diğer yandan, Yunanistan'ın AB'ye girmesinin etkisiyle azınlığa karşı olan baskıların zamanla azalması, azınlık gençlerini Yunan çoğunluğa yakınlaştırmaya başlamıştı.

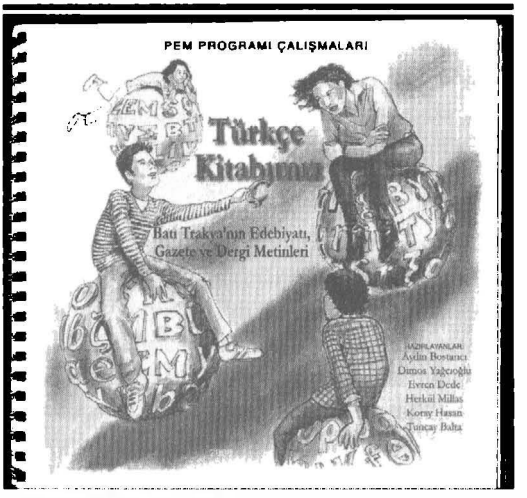
Okullar konusunda önemli bir gelişme Nisan 2011'de görüldü. Eğitim Bakanlığı ekonomik kriz nedeniyle ve daha kaliteli eğitim verilmesi amacıyla okulların birleştirileceğini açıkladı. Karar, azınlık okullarını da kapsıyordu. Burada olumlu olan husus, Eğitim Bakanlığının azınlık temsilcileriyle diyaloga girmesiydi. Azınlık, Bakanlığın bu projesine karşı çıkmadı çünkü bazı azınlık ilkokullarında öğrenci azlığı nedeniyle; birinci, ikinci ve hatta üçüncü sınıf öğrencileri aynı sınıfta ve bir arada eğitim görmekteydi. Azınlığın itiraz ettiği husus, birleştirilmesi öngörülen azınlık ilkokulların sayısının fazlalığıydı. Bakanlık 56 azınlık ilkokulunun birleştirilmesini öngörüyordu. Sonunda, azınlığın talebi kabul edildi ve Aralık 2011 itibariyle B. Trakya'daki 14 azınlık ilkokulu birleştirildi.

Öğretmenler konusuna gelince, bununla ilgili sorunlar da uzun yıllar devam etti. 1968'de Selanik Özel Pedagoji Akademisi (SÖPA) açılmıştı. Resmî amaç, Türkiye'de okumuş kalifiye Türk öğretmenlerin yerini alacak Pomak kökenli öğretmen yetiştirmekti (sorun için bkz. Oran, 1991, s. 130-134). SÖPA'daki eğitimin yetersiz oluşu ve Yunanistan ombudsmanının SÖPA diplomalarına denklik verilmemesini ayrımcılık olarak nitelendirmesi üzerine, eksiklikleri gidermeye yönelik çalışmalar yoğunlaştırıldı. SÖPA yerine 4 yıllık bir fakülte kurulacağı, burada yalnızca azınlık mensuplarının eğitim görmeyeceği ve okulun karma olacağı Yunanistanlı yetkililer-

ce ifade edildi. Bu değişiklik, Yunanistan ombudsmanının, yalnızca azınlık mensubu öğrencilerin okuyacağı bir fakülte kurulmasının anayasaya aykırı olacağına ilişkin raporuna dayandırıldı.

Ders kitapları konusunda da gelişmeler kaydedildi. Pomak kökenli olan, ama kendilerini Türk sayan azınlık mensuplarına 2006'da Yunanca ve Pomakça yazılmış ders kitapları dağıtılmış, fakat bu kitaplar gelen ciddi tepkiler sonucunda iade edilmişti. 2007'de, B. Trakya'daki devlet ortaokullarında kullanılmak üzere Türkçe ders kitabı hazırlandı. Bunun nedeni, yukarıda da değinildiği gibi, devlet okullarına giden azınlık çocuklarının sayısında son yıllarda ciddi bir artış olmasıydı. Azınlık içerisinde bazı kesimler Türkçe ders kitabının hazırlanmasını, azınlık çocuklarını devlet okullarına çekebilmek için Yunanistan devletinin uyguladığı yeni bir taktik şeklinde değerlendirdiler.

Ders kitapları konusunda önemli bir gelişme 2008'de görüldü. Müslüman Çocukların Eğitimini Destekleme Programı kapsamında ve AB'nin % 80 mali desteğiyle ikisi Türkiye doğumlu Rum (Herkül Millas ve Dimos Yağcıoğlu), dördü de B. Trakyalı Türk (Aydın Bostancı, Evren Dede, Koray Hasan ve Tuncay Balta), yazar ve öğretim üyesi Herkül Millas'ın öncülüğünde bir Türkçe ders kitabı hazırladı. Tamamen azınlığın örf, âdet, gelenek, din ve kültür anlayışlarını içeren konuların işlendiği kitaptaki metinlerin tümü B. Trakyalı yazar, ozan ve aydınların eserlerinden derlenmiş, Türk ve İslâm eserleri fotoğraflarıyla tanıtılmıştı. Yunanistan Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanması durumunda kitabın devlet okullarında okutulması planlanmıştı. Kitap onay için Mart 2008'de Eğitim Bakanlığına sunulduğu halde, Aralık 2011 itibariyle başvuruya herhangi bir cevap verilmemişti. İşin daha da ilginç tarafı, "Konsolosluk taraftarı" azınlık mensuplarının kitaptan memnun olmayışlarıydı.

Hazırlanan Türkçe ders kitabı.

2) *Örgütlenme Alanı*

Birlikler Meselesi

Yunanistan'ın geleneksel azınlık politikası, Türkiye'nin kendi azınlıklarına uyguladığı politikayı anımsatır şekildeydi. Azınlığın etnik kimliğini reddediyor, kendilerini Türk olarak tanımlayan azınlık mensuplarını "Müslüman Yunanlı" sayıyordu. Bunun bir sonucu olarak, adında "Türk" geçen dernekleri vs. kapatmaktaydı. Fakat Yunanistan AB'ye üye olduktan sonra, uluslararası insan hakları raporlarının ve AİHM kararlarının da etkisiyle durum farklılaştı. Yorgo Papandreu başta ol-

mak üzere, bazı politikacılar, ülkedeki Türk varlığının tanınabileceği yönünde açıklamalar yaptılar (*Milliyet*, 28.07.1999 ve 02.08.2009). Bir Yunan Yüksek Mahkeme yargıcı da azınlığın Türk olarak tanınması gerektiğine dair rapor hazırladı (*Radikal*, 27.10.2003).

Bununla birlikte, aynen Türkiye'de olduğu gibi, yargı organları azınlık kimliğinin ileri sürülmesine direndiler. İlk önemli örnek "Ksanthi (İskeçe) Türk Birliği"yle ilgiliydi. İsminde "Türk" ibaresi geçtiği için dernek 1986'da kapatılmış, bu karar Yunanistan Yargıtayı tarafından kesin olarak 7 Şubat 2005'te onanmıştı. Arkasından, Birliğin amatör kümede oynayan futbol takımı da ligden ihraç edilmişti (B. Çalı, *Radikal İki*, 17.07.2005). Başvurulan AİHM, 27 Mart 2008'de açıkladığı kararında, AİHS'nin adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesini ve dernek kurma ve toplantı özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesini ihlalden Yunanistan'ı 8.000 Avro maddi tazminata mahkum etti. 6. maddeden mahkumiyet kararının verilmesinin nedeni, davanın tam 21 yıl sürmüş olmasıydı.

Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği (RİTKKD) de benzer bir süreçten geçti. Derneğin kuruluşunun tescili için yapılan başvuru "Türk" kelimesi nedeniyle 6 Haziran 2001'de mahkemece reddedildi. Yargıtay Genel Kurulu da, kararı, "derneğin amaçlarının Lausanne hükümlerine uymadığı ve Yunan kamu düzenine aykırı nitelik taşıdığı" gerekçesiyle onadı (*Milliyet*, 12.04.2005). Bunun üzerine konunun taşındığı AİHM, 27 Mart 2008 tarihli kararında Yunanistan'ın AİHS'nin 11. maddesini ihlal ettiğini belirtti.

Davalardan biri de, 1996'da kurulan Evros İli Azınlık Gençleri Derneğinin faaliyet göstermesi Yunanistan makamlarınca reddedilince açıldı. Mahkeme başvuruyu reddetti (*Radikal*, 12.10.2007). AİHM 11 Ekim 2007 tarihli kararında Yunanistan'ın AİHS'nin 11. maddesini ihlal ettiğini saptadı. Kararda, derneklerin, etnik bağlara dayanan nedenlerle ve hatta bir azınlık bilincinin yaratılması amacıyla da kurulabileceklerini, bunların değerlendirilmesinin devlete düşmediğini, bunların ancak barışçıl faaliyetlerin dışına çıkmaları, şiddeti ve nefreti tahrik eden örgütler haline gelmeleri durumunda devletin müdahale hakkının bulunduğunu ifade etti.

Yunanistan, bu davalarda; dernek isimlerinde Türk ibaresini kullanmanın esas nedeninin bir kimliği belirtmek olmadığını, esas amacın ülke içinde etnik bir grubun/azınlığın varlığını kabul ettirmek olduğunu, Türk kelimesinin kamu düzenini bozduğunu, azınlık kelimesinin de ne ifade ettiğinin belli olmadığını ileri sürdü. AİHM ise, bunların doğru olması durumunda bile, şiddete başvurmadıkları sürece bu dernek eylemlerinin demokratik toplum için bir tehlike oluşturmadığını, zaten derneklerin tüzüklerinde de şiddete ve anti-demokratik başka yöntemlere teşvik edici düzenlemeler bulunmadığını belirtti.

AİHM kararlarındaki en önemli nokta, azınlığın kendi kimliği hakkında karar verebileceği ve bunu ilan edebileceği hususu oldu. Diğer yandan, AİHM, aynen Türkiye'nin Kürtlerle ilgili davalarındakine benzer biçimde, bir maddeden ihlal bulduktan sonra, artık, ayrımcılık yasağını düzenleyen AİHS md. 14'e girmeye gerek görmedi (aşağıda sözü edilecek Bedriye Zeybek davası hariç). AİHM'nin bütün ülkelerin davalarında izlediği bu genel tutumun sebebi, büyük olasılıkla, Mahkeme'nin, ayrımcılığın insanlık suçu olarak yorumlanacağı endişesini duyan taraf devletlerle çatışmaya girmek istememesi idi (B. Oran, *Gündem* (Yunanistan), 18.04.2008).

AİHM'nin verdiği kararların ardından, bu dernekler yerel mahkemelere tekrar başvurdular fakat sonuç alamadılar. Aynen Türkiye mahkemeleri gibi (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü), Yunanistan mahkemeleri de uluslararası gelişmeleri ve AİHM kararlarını göz ardı ettiler. Tek fark, kapatılan veya kuruluşuna izin verilmeyen bu derneklerin faaliyetlerini sürdürmelerine Yunanistan makamlarınca engel olunmadığı idi. Benzer durumlarda Yunanistan'ın çok eskiden beri izlediği bu pragmatik tutum, AİHM önünde sürekli mahkum olan ülkenin, uluslararası kamuoyu önünde daha da güç duruma düşmesini önlemeye yönelikti.

Diğer yandan, Yunanistan mahkemeleri, Türk kimliğini inkâr anlamına gelen kararlar verirken, Yunanistan makamları Türk üst kimliğini benimseyen Pomakları (bu konuda bkz. Oran, 2008, s. 28-29, dipnot 6; Oran, 1991, s. 134-142) Türklerden kopartabilmek için farklı bir tutum benimsediler. Derneğin isminde bir etnik kimlik açıkça geçtiği halde, Nisan 2007'de İskeçe İli Pomakları Kültür Derneğinin kuruluşunu onayladılar. Roman dernekleri de isimlerinde etnik kimliklerini serbestçe kullanabilince, AKPA Raportörü Hunault, Yunanistan yönetiminin Türk derneklerine yönelik tutumunu açık bir ayrımcılık olarak değerlendirdi (Hunault, para. 148).

27 Ocak 2010 tarihli AKPA kararında, AİHM kararlarına uyması için Yunanistan'a çağrıda bulunuldu ve derneklerin Türk sıfatını kullanmalarına izin verilmesi gerektiği bildirildi.

Müftülük Meselesi

2001 sonrası dönemde müftülük meselesinde Yunanistan'ın tutumunda bir değişme olmadı ve daha önceden de olduğu gibi, B. Trakya'da görev yapacak müftülerin bölgedeki Müslümanlar tarafından seçilmeleri yerine atanmaları uygulaması devam etti (bkz. Cilt II, s. 445-446).

Yunanistan'ın müftüleri atamak istemesinin gerisinde, azınlığın kendi kontrolünden çıkıp güçlenmesini önleme gayesi yatmakla birlikte, öne sürülen ve mantıklı gözüken gerekçe, müftülerin doğrudan cemaat tarafından seçilmesinin din kurumunu siyasallaştıracağı, radikal akımların müftülüğü ele geçireceği yönündeydi (Cem, s. 141-142). Örneğin Ocak 2008'de Başbakan Kostas Karamanlis, şeriat geçerli olduğu ve müftülerin dinî yetkiler dışında adli yetkileri de bulunduğu sürece, B. Trakya'da atanmış müftü uygulamasını değiştiremeyeceklerini açıklamıştı (*Radikal*, 25.01.2008). Benzer bir görüşü Yunanistan Dışişleri Bakanı Bakoyanni de dile getirdi. Aile ve mal varlığı konularında yargı yetkisine sahip bulundukları sürece, müftülerin seçim yoluyla göreve gelmelerinin mümkün olamayacağını belirtti (*Radikal*, 04.02.2008). 27 Ocak 2010 tarihli AKPA kararında da, yargı yetkisinden soyutlanmaları halinde müftülerin Müslüman cemaat tarafından özgürce seçilmeleri gerektiğinden bahsedilerek (para. 18.5), Yunanistan'ın görüşüne dolaylı destek verildi (bkz. **Batı Trakya'da Müftülerin Dünyevî Yetkileri** kutusu, s. 573).

2010 sonlarında, müftülerin yargıyla ilgili yetkilerinin kaldırılması halinde 2011'de seçim yöntemine izin verileceği yönündeki haberlerin basına yansıması üzerine, azınlık içinden bazı kesimler buna tepki gösterdiler. Söz konusu kesimler, bu yönde atılacak bir adımın Lausanne'ın Yunanistan tarafından ortadan kaldırılmasının başlangıcını oluşturacağını iddia ettiler. Bazı kesimler ise, herhangi bir yetki kısıtlaması tartışmasına girmeden, seçim yapmak yerine, seçilmiş müftü-

lerin devlet tarafından resmî müftüler olarak tanınması yönündeki taleplerini yinelediler.

Azınlık, yönetimce atanan müftüleri tanımadığı ve yalnızca kendi seçtiği müftüleri muhatap aldığı için, Yunanistan yönetimiyle gerilim devam etti. Yunanistanlı yetkililer, İskeçe ve Gümülcine'nin seçilmiş müftülerinin dinî bayramlar ve kutsal günlerde yayınladıkları mesajlara dayanarak, atanan müftülerin makamlarını gasp ettikleri gerekçesiyle, seçilmiş müftülere çok sayıda dava açtılar. Bu davalardan bazıları hapis cezalarıyla sonuçlandı. 27 Ocak 1999'da İskeçe seçilmiş müftüsü Mehmet Emin Aga, yargılandığı üç ayrı davada toplam 17 ay hapse çarptırıldı. Aga, ayrıca, 1998'de yayınladığı bir mesajda "İskeçe Müftüsü" ibaresini kullandığı için, makam gaspında bulunduğu gerekçesiyle 1 Aralık 1999'da 6 ay hapis aldı. Cezalar para cezasına çevrildi.

Bazı davalarda, Yunanistan Yüksek Mahkemesi, alt mahkemelerce verilen hapis kararlarını bozdu. Özellikle 1999 sonrası dönemde; bir yandan Avrupa'dan gelen baskıların, diğer yandan da Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin düzelme sürecine girmesinin durumu etkilediği anlaşılıyordu. Örneğin 28 Nisan 2002'de Yüksek Mahkeme, Mehmet Emin Aga'ya "yasal olmayan dinî unvan kullandığı" iddiasıyla 4 ay hapis cezası veren Larissa Ceza Mahkemesinin kararını bozdu.

Seçilmiş müftülere Yunanistan mahkemelerinin verdiği cezalar, müftülerin haklarını AİHM önünde aramalarına neden oldu. İskeçe ve Gümülcine seçilmiş müftüleri Mehmet Emin Aga ile İbrahim Şerif'in yaptıkları başvuruların tümünü kabul eden Mahkeme, Yunanistan'ın, AİHS'nin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü güvence altına alan 9. maddesini ihlal ettiğine karar verdi.

Konu Avrupa Konseyi Delegeler Komitesine de gitti. Komite, AİHM kararlarının uygulanmasına yönelik olarak Yunanistan tarafından alınan genel önlemlerin, benzer ihlallerin tekrarlanmasını engelleyecek nitelikte olmadığını belirtti. Kararda ayrıca, özellikle dinî özgürlükler alanında, Yunanistan mahkemelerinin AİHM'nin içtihatlarına uygun biçimde hareket etmelerini sağlayacak önlemlerin, Yunanistan tarafından vakit geçirilmeksizin alınması gerektiğine dikkat çekildi. AİHM ve Delegeler Komitesi kararlarına rağmen, 2011 sonu itibariyle Yunanistan, AİHM tarafından hükmedilen tazminatı ödedi, ama iç hukukta herhangi bir düzenlemeye gitmedi ve seçilmiş müftüler-atanmış müftüler ikiliği devam etti.

1990'dan itibaren İskeçe seçilmiş müftüsü olarak görev yapan Mehmet Emin Aga'nın 9 Eylül 2006'da vefat etmesi önemli bir gelişmeye yol açtı. Vefatın ardından 31 Aralık 2006'da bayram namazı öncesinde 65 camide el kaldırma yöntemiyle yapılan seçim sonucunda Ahmet Mete, İskeçe'nin yeni seçilmiş müftüsü oldu. Diğer yandan, Gümülcine atanmış müftüsü Hafız Cemali Meço'nun görev süresi 24 Aralık 2010 tarihli bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle yeniden uzatıldı. Burada ilginç olan husus, kararnamede, Meço'nun görev süresinin ne kadar uzatıldığına dair kararnamede herhangi bir bilgi bulunmamasıydı. Bu durum, müftülerin 2011'de seçimle işbaşına gelmelerine olanak tanınacağı yönündeki beklentileri artırdı. Fakat bir gelişme olmadı.

Sonuç olarak, Aralık 2011 itibariyle Gümülcine ve İskeçe'de seçilmiş müftüler olarak İbrahim Şerif ile Ahmet Mete, atanmış müftüler olarak da Hafız Cemali Meço ve Mehmet Emin Şinikoğlu görev yapmaktaydılar. Evros ilinde ise seçilmiş müftü

yokken, Yunanistan yönetimi tarafından Dimetoka müftü naibi olarak atanan Mehmet Şerif Damadoğlu, Evros ilindeki Müslümanların dinî işlerinden sorumlu kılınmıştı. Aslında bu uygulama ilginç bir durumu yansıtmaktaydı. Resmî olarak Dimetoka Müftülüğü Dedeağaç Müftülüğüne bağlı bir alt şube olarak gözükmekle birlikte, Yunanistan yönetimi Dedeağaç Müftülüğünü kapatarak Dimetoka Müftülüğünü Evros ili için yetkili müftülük olarak belirledi. Özetle, 2011 sonu itibariyle, Evros ilindeki Dimetoka, Rodop ilindeki Gümülcine ve İskeçe ilindeki İskeçe Müftülükleri bulundukları illerdeki Müslümanlar bakımından yetkili kılınmışlardı.

İskeçe müftüsü Ahmet Mete (solda), Gümülcine müftüsü İbrahim Şerif ile birlikte. (Kaynak: http://www.iskecemuftulugu.org)

Rodos'un 1948'de Yunanistan'a katılmasından sonra, Rodos Müftülüğü görevine Süleyman Kaşlıoğlu atanmıştı. Kaşlıoğlu'nun daveti üzerine Batı Trakya'dan Rodos'a din görevlisi olarak gelen Hafız Abdurrahman Tevfik, 1960-1961 döneminde Süleymaniye Camii imamlığı ile Rodos müftü yardımcılığı görevine getirildi. Tevfik, ailevi nedenlerden ötürü daha sonra Batı Trakya'ya dönmek zorunda kaldı (Aydın Bostancı, http://azinlikca.blogspot.com /2007/07/hafz-abdurrahmann-ardndan. html, 10.02.2012) Kaşlıoğlu'nun 1974'teki vefatından sonra boşalan makama, müftü naibi olarak İhsan Kayserili getirildi. Kayserili, 1989'a kadar görevini sürdürdü. Kendisinin bu tarihte vefatının ardından Yunanistan, Rodos müftüsü olarak kimseyi atamadı. Bunun yerine, Batı Trakya'dan İsmail Çakıroğlu'nu 19 Mayıs 1990'dan itibaren din görevlisi (imam) olarak görevlendirdi. Çakıroğlu, kimi zaman Yunanistanlı yetkililerin "Rodos Müftüsü" sıfatıyla kendisine gönderdikleri davetiyeleri kaynak göstererek müftü olduğunu ileri sürdü. Azınlık mensupları ise, Yunanistan makamlarının kendisinin müftü değil, din görevlisi olduğunu, şahsına gönderilen bazı davetiyelerde "müftü" sıfatının yanlışlıkla yazıldığını dile getirdiklerini, zaten müftülük mührünün de bulunmadığını belirtmektedirler. Aralık 2011 itibariyle Rodos'ta İsmail Çakıroğlu'nun yanı sıra yine Batı Trakyalı olan İlter Meço adlı din görevlisi de (imam) dinî hizmetleri yürütmektedir. Dolayısıyla, bu tarih itibariyle, hukuki varlığını sürdüren Rodos Müftülüğü resmî olarak boştur.

Müftülük başlığı altında değerlendirilmesi gereken bir diğer husus, imamların atanmalarıyla ilgili olarak ortaya çıktı. Azınlık tarafından "240 İmam Kanunu" olarak adlandırılan 2007 tarih ve 3536 sayılı yasayla, 240 imamın kadrolu olarak devlet tarafından görevlendirilmesine karar verildi. Konu, azınlık arasında büyük tartışmalara yol açtı. Sebebi, atamaların, tümüyle Hıristiyanlardan oluşan 5 kişilik bir komisyon tarafından yapılacak olmasıydı. Çeşitli azınlık kesimlerinden gelen tepkilere rağmen, hükümet, Ocak 2009'da 183 imamla sözleşme imzaladı. Mart 2009'da da İskeçe ve Dimetoka müftülerinin yetkisinde bulunan imamlar devletten maaş alma-

ya başladılar. Bu durum yalnızca iki ay sürdü. Bunun nedeni, Gümülcine atanmış müftüsü Hafız Cemali Meço'nun, komisyonun tümüyle Hıristiyanlardan oluşmasına tepki göstererek, kendisine bağlı imamların sözleşmelerini imzalamayı reddetmesiydi. Komisyona bu durumda 2 Müslüman ilahiyatçı da eklendi. Fakat konunun kesin bir çözüme kavuşamamasından ötürü, Meço'ya bağlı bazı imamlar, sözleşmelerinin imzalanmadığı, dolayısıyla da maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle Meço ve devlet aleyhine dava açtılar (International Religious Freedom Report, http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2010/148940.htm, 20.12.2010). Bu gelişmeler üzerine Yunanistan hükümeti İskeçe ve Dimetoka müftülerinin yetkisi altındaki imamlara maaş ödemeyi durdurdu. Böylece, resmen yürürlükte bulunmasına rağmen, yasa fiilen uygulanmamaya başlandı.

Konuyla ilgili önemli bir açıklama 24 Ekim 2010'da Başbakan Papandreu'dan geldi. Papandreu, Dedeağaç'a yaptığı ziyaret sırasında, "Toplumsal sorun meydana getiren din öğretmenleri [imamlar] yasasıyla ilgili değişiklikleri ilerletiyoruz" dedi (http://www.azinlikca.net/bati-trakya-haber/240-imam-kanunu.html, 14.05.2011). Böylece, yasanın sorun oluşturduğu, bundan dolayı da değiştirileceği en yetkili ağızdan ifade edilmiş oldu. 2011 sonu itibariyle Meço ve devlet aleyhine açılan dava sonuçlanmadığı gibi, konuyla ilgili herhangi bir değişiklik de olmadı.

3) Azınlığın Temel Hakları

Can ve Mal Güvenliği

İkili ilişkilerin iyileşme sürecine girdiği 1999 sonrasında, azınlık kurum ve bireylerine yönelik çoğunluk saldırıları zaman zaman görüldü. Örneğin, 28 Eylül 1999'da İskeçe Gökçepınar Camii kundaklandı. 22 Haziran 2003'te İskeçe'deki Aşağı Mahalle Camiinin iki camı taşla kırıldı. Genel seçimlerin yapıldığı 7 Mart 2004'te İskeçe'ye bağlı tarihî Okçular Camii yakıldı. 12 Ağustos 2004 gecesi İskeçe 1. Merkez Azınlık İlkokulu binasına camlar kırılarak girildi, sınıflarda tahribat yapıldı, duvarlara ve karatahtalara azınlık aleyhtarı sloganlar yazıldı. 2005 başlarında İskeçe'deki Soğucak köyü camiine yapılan saldırının ardından, 3 Şubat'ta Gümülcine'deki Kırmahalle Camii avlusundaki yaklaşık 800 yıllık tarihî mezar tahrip edilip kazıldı. 9 Şubat gecesi Rodop'a bağlı Demirbeyli köyündeki tarihî tekke kundaklandı, çatı yandı. 11 Şubat 2006'da Vaaz ve İrşad Heyeti eski başkanı ve *Millet* gazetesi yazarlarından Abdullah Çolak ile oğlu dövüldü. 25 Ocak 2009'da İskeçe'nin Müsellim köyündeki eski Müslüman mezarlığı belediyenin iş makineleriyle yıkıldı, tarihî mezar taşları büyük zarar gördü. 2 Eylül 2009'da Okçular Camii yine kundaklandı. Saldırıda cami içindeki halılar ile çatının bir kısmı yandı. 12 Kasım'da İskeçe'deki Hürriyet Camiine, 6 Aralık'ta da Sünne Camiine taşlı saldırıda bulunuldu. Sünne Camii duvarlarına Türkleri ve Müslümanları kötüleyen yazılar yazıldı. 21 Mart 2010'da saldırıların hedefi bu kez Komotini (Gümülcine) Türk Gençler Birliği binası oldu, binanın camları kırıldı. 24 Nisan'da İskeçe Müftülüğü tarafından düzenlenen Kutlu Doğum etkinliklerinin başlamasından kısa bir süre önce, sonradan asılsız çıkan bir bomba ihbarı yapıldı. Mayıs ayında Gümülcine'deki Kırmahalle ve Kahveci mezarlıkları saldırıya uğradı. 6 Haziran'da Okçular Camii taşlandı. 13 Ağustos'ta Gümülcine'deki Poşpoş Müslüman Mezarlığına yapılan saldırıda 20'den fazla mezar taşı tahrip edi-

lirken, mezarlığın duvarlarına "Konsolosluk Defol" ve "Altın Şafak Örgütü" yazıldı. 13 Aralık günü sabaha karşı İskeçe'deki Beyköy Camii molotofkokteyli atılmak suretiyle yakılmak istendi. Türkiye'nin Selanik Başkonsolosluğuna da 12 Ağustos ve 18 Eylül 2010'da molotofkokteylleri atıldı. (Bilgiler, Kaynakça'daki B. Trakya sitelerinden derlenmiştir).

Yurttaş Hakları ve 19. Madde Uygulaması

1955 tarih ve 3370 sayılı Yunan Vatandaşlık Yasasının 19. Maddesinin, *"Grek olmayan etnik kökenden bir kişi geri dönme niyeti olmaksızın Yunanistan'dan ayrılırsa, bu kişinin Grek yurttaşlığını yitirdiğine hükmedilebilir"* hükmü çerçevesinde, Yunanistan makamları yurtdışına giden bir azınlık mensubunu resen yurttaşlıktan çıkartabiliyorlardı. Genellikle gıyaben yapılan idari tasarruflar sonucunda; 1955 yılından yasanın yürürlükten kaldırıldığı 11 Haziran 1998'e kadar, Yunanistan İçişleri Bakanlığına göre 46.638 (*Dünya Gündemi*, 14-21 Mayıs 2006), Avrupa Konseyinin Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) raporlarına göre ise yaklaşık 60.000 kişi Yunanistan vatandaşlığından çıkarılmıştı. Bunların çok büyük çoğunluğunu azınlık mensupları oluşturuyordu (bkz. **Irkçılıkla Mücadelenin Uluslararası Denetimi: CERD ve ECRI kutusu**, s. 807).

Yasa yürürlükten kalktıktan sonra, bu kişilerin tekrar Yunanistan vatandaşlığına alınmalarını sağlayacak ve mağduriyetlerini giderecek bir düzenleme öngörülmedi. Sadece, 2007 başında, 19. Madde mağduru olup da B. Trakya'da "vatansız" (haymatlos) statüsünde yaşayan azınlık mensubu 60 kişiye yeniden Yunanistan vatandaşlığı verildi. Fakat bu, yurtdışında haymatlos olarak yaşayan azınlık mensuplarına uygulanmadı (Hunault, para. 150).

Azınlığın şikayetleri üç noktada yoğunlaşıyordu: 1) Vatandaşlığa tekrar kabul edilme işlemleri sırasında aşırı ve gereksiz gecikmeler. Gerek Yunanistan ombudsmanın, gerek ECRI raporlarının bu hususa dikkat çekmeleri üzerine bir açıklama yapan Yunanistan yönetimi, azınlık mensupları bakımından uyrukluğa yeniden kabul edilme işlemlerinin hızlandırılması talimatının verildiğini, bunun sonucunda da, 2008 itibariyle uyruksuz olan azınlık mensubu sayısının 30'un altına düştüğünü belirtti (*ECRI Report*, s. 12); 2) Vatandaşlık geri verilse bile, Yunanistan yönetiminin kazanılmış birçok hakkı iadeye yanaşmaması; 3) Başvuru işlemleri sırasında Pontuslu Rumlardan herhangi bir ücret alınmazken, azınlık mensuplarından ücret talep edilmesi (*Kıbrıs* (Kıbrıs), 25.04.2006).

Yunanistan yönetiminin, gerekli önlemlerin alındığı yönündeki açıklamalarına karşın ECRI, etnik kökeni Grek olmayan bazı Yunanistanlıların, pasaportlarını yenilemek veya Yunanistan'a giriş yapmak istedikleri zaman, Yunanistan vatandaşlığından çıkarılmış olma gerçeğiyle karşılaşmaya devam ettiklerini belirtti (ECRI Report, s. 12).

Bu sorunların uzun yıllar geçtiği halde ortadan kaldırılmaması, Yunanistan'ın AİHM önünde ayrımcılıktan mahkum olmasına da yol açtı. İskeçeli Bedriye Zeybek'in açtığı dava Temmuz 2009'da sonuçlandı ve Yunanistan, mülkiyet hakkını (Ek Protokol md.1) ve ayrımcılık yasağını (AİHS md. 14) ihlalden mahkum oldu. 14. maddeden mahkumiyetin sebebi, 19. madde uygulaması idi (http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=3779, 18.02.2012.)

Değinilmesi gereken son husus, 19. Maddenin kaldırılmasına karşın, "yurt dışında Yunanistan aleyhine çalışanlar"ın vatandaşlıktan atılmasını düzenleyen Yunan Vatandaşlık Yasasının 20. maddesinin varlığını sürdürüyor olmasıdır.

Basın Özgürlüğü

1995'ten itibaren özel radyo istasyonlarının Türkçe yayın yapmalarına izin verildi. Bununla birlikte, yarı resmî olarak faaliyet gösteren 2.000 civarındaki özel radyonun yayın ve faaliyetini düzenlemek amacıyla 2007'de kabul edilen 3592 sayılı yeni Lisans Yasası, yeni Türkçe radyoların açılmasını güçleştirdi. Türkçe yayın yapan 6 radyodan bazıları kapanma tehlikesiyle karşılaştı. Bunun nedeni, yasanın özel radyolar için en az 60.000-100.000 Avro tutarında kuruluş sermayesi, asgari 5 personel çalıştırma ve 24 saat yayın zorunluluğu gibi kıstaslar koyması, ve daha da önemlisi, konuşma programlarında öncelikli ya da ağırlıklı dilin Yunanca olmasını şart koşması idi. Bunlar, Türkçe konuşan bir kitleye hitap eden ve kısıtlı imkanlarla faaliyet gösteren azınlık radyoları bakımından yerine getirilmesi zor koşullardı.

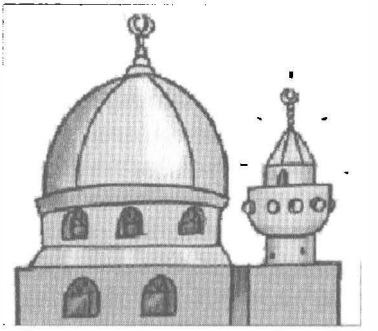
Benzer zorluklar, azınlık gazeteleri bakımından da söz konusu oldu. Örneğin, Basın Kanunu uyarınca devlet ilanları alabilmek için, gazetelerin tabloid ebadında en az 20 sayfa ve tirajın da en az 750 olması, asgari 2 gazeteci çalıştırması ve satıştan elde edilen gelirlerin KDV'lerinin maliyeye ödenmesi şartları koşuldu. Bunlar, haftalık çıkan azınlık gazetelerine, devlet ilanlarından elde edilecek gelirden çok daha fazla bir harcama getiriyordu. Üstelik, bu tirajın altında kalan gazeteler posta ve telefon indirimlerinden yoksun kaldılar. Devlet ilanları bakımından ise, basından sorumlu bakan, istediği yayın kuruluşunu tercih hakkına sahipti. Azınlık mensupları, bu kanunların asıl amaçlarının haber akışını ve dağılımını kontrol edebilmek olduğunu belirttiler.

Diğer yandan, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde azınlık sorunu hep iki kanatlı olageldiği için, bu durumlar, örneğin, İstanbul'da Vasiliadis ailesi tarafından 1925'ten beri yayınlanan Rumca *Apoyevmatini* gazetesinin koşullarını anımsatmaktaydı. 2010'da tirajı (İstanbul'da sadece 610 Rum aile kaldığı için) ancak 600 olan bu gazete, Basın İlan Kurumunun resmî ilan vermek için istediği tiraj, çalışan sayısı, gazete yüzölçümü gibi ölçütleri yerine getiremediğinden resmî ilan alamıyordu. Mihail Vasiliadis ve oğlunun çıkardığı *Apoyevmatini*, bu yüzden 2011'de kapanıyordu. Gazete, Temmuz'da internet ortamında başlatılan "*Apoyevmatini* kapanmasın" kampanyası üzerine, hiç Yunanca bilmedikleri halde abone olan 350 kadar Türkiyelilerin yardımıyla hayatta kaldı (Bianet, 08.07.2011). Basın İlan Kurumu Genel Müdürü Mehmet Atalay da gazeteyi ziyaret ederek destek vaat etti (*Bianet*, 14.07.2011). Yönetmeliğin bununla ilgili kısmı da değiştirildi.

Ruhsatlar

Uzun yıllar bina ve cami inşaat ve onarım ruhsatları ile işyeri açma ruhsatı verme konusunda azınlığa güçlükler çıkartmış olan Yunanistan, bu politikasını 1996'da değiştirdi. Bununla birlikte, Haziran 2008'de Gümülcine'deki iki köyde inşa edilecek camilerin ruhsatları için şehir planlama dairesine başvuran azınlık mensupları, minare boylarının 7,5 metreyi geçemeyeceği cevabını aldılar. Yıllardır B. Trakya'da minarelerin yaklaşık 16 m. yükseklikte inşa edildiğini belirten azınlık mensupları,

minarenin camiden kısa olamayacağını söyleyerek tepki gösterdiler (*Radikal*, 03.06.2008).

"Minare boyu Atina'ya dert oldu", *Radikal*, 03.06.2008.

Yunanistan Parlamentosunda 31 Mayıs 2006'da kabul edilen yasa değişikliğiyle, herhangi bir ibadethanenin açılabilmesi için gerekli olan ruhsatın Eğitim Bakanlığı ve (1994'ten itibaren artık seçimle gelen) valiliklerce verilmesi karara bağlandı. Daha önce ruhsat alabilmek için bölge metropolitinin onayı gerekiyordu (*Radikal*, 01.06.2006). Bu önemli bir değişiklikti, çünkü metropolitlerin tersine seçimle işbaşına gelen valiler azınlık mensuplarının oylarına ihtiyaç duydukları için, bu konudaki taleplere daha olumlu yaklaştılar. Zaten bundan ötürüdür ki, 1994'ten sonra B. Trakya'dan gelen azınlık şikayetleri ciddi biçimde azalmaya basladı.

Atina'nın Avrupa'daki camisiz tek başkent olması ve bu yüzden uluslararası çevrelerden yoğun eleştiri gelmesi, Yunanistan yönetimini harekete geçmeye zorladı. Bununla birlikte, cami yapımı, uzun süre milliyetçi çevreler ile Yunanistan Ortodoks Kilisesi lideri ve Atina Başpiskoposu Hristodulos'un muhalefetiyle karşılaştı. Büyük olasılıkla içten ve dıştan gelen baskılar sonucunda Hristodulos, Temmuz 2004'te Atina'da cami inşa edilmesine karşı olmadığını açıkladı.

Camiler dahil, ibadethanelerin açılabilmesiyle ilgili olarak yukarıda sözü edilen 31 Mayıs 2006 tarihli yasanın kabul edilmesi, önemli gelişmelere yol açtı. Yunanistan hükümetinin Atina'da cami inşa edileceğini açıklamasının ardından, Yunanistan Parlamentosu 8 Kasım 2006'da bir yasa kabul etti. Yasada; caminin inşa masraflarının devlet tarafından karşılanması, Ekonomi ve Eğitim Bakanlıkları ile Atina Belediyesi temsilcilerinin, bir akademisyenin ve ülkedeki Müslüman toplumundan iki temsilcinin katılacakları bir yönetim kurulunun oluşturulması öngörülüyordu. Yönetim kurulunun en dikkat çekici yetkisi, camide görev yapacak din görevlisi adaylarını belirleyip, nihai seçim ve atanma için resmî makamlara sunmasıydı.

Yasaya rağmen caminin inşası yönünde bir gelişme olmayınca, Yunanistan üzerindeki uluslararası baskılar arttı. Örneğin, ECRI'nin Yunanistan hakkında 15 Eylül 2009'da yayınladığı dördüncü raporda, Yunanistan'a gerekli adımları atma çağrısında bulunmanın yanı sıra, Atina'da bir Müslüman mezarlığı olmadığı için cenazelerin B. Trakya'da defnedilmek zorunda kalındığına dikkat çekildi. Raporda, Yunanistan Ortodoks Kilisesinin kendisine ait üç hektarlık bir araziyi Müslüman mezarlığı yapılmak üzere bağışladığı da ifade edildi.

Bu gelişmelerin ardından yeni bir tartışma başladı. Hükümet Sözcüsü Yorgo Petalotis, Atina'da cami yapımı çalışmalarına başlanacağını ve bunun için yaklaşık 2.500.000 Avro ayrılacağını açıkladı (*Havadis* (Kıbrıs), 30.04.2010). Bunun üzerine, büyük ekonomik kriz içerisinde bulunan ülkede böylesine bir harcama yapılacak olması sorgulanmaya başlandı. Buna rağmen hükümet, bu meseleyle uğraşmak üzere bakanlar düzeyinde bir komite oluşturarak kararlılığını ortaya koydu. Ekim 2010'da caminin inşa edileceği alan için Deniz Kuvvetleri Komutanlığından arsa tahsis edilmesi yeni tartışmaları da beraberinde getirdi. Başta parlamentodaki-

ler olmak üzere milliyetçi kesimler, bir yandan devlete ait bir arazinin Müslümanların kullanımına ayrılmasına tepki gösterirlerken, cami inşasının güvenlik açısından tehlikeler içerdiğini de öne sürdüler. Bu tepkiler karşısında hükümet kanadından yapılan açıklamada, caminin Eğitim ve Din İşleri Bakanlığının denetimi altında faaliyet göstereceği, dolayısıyla güvenlik açısından herhangi bir sorunun söz konusu olmayacağı, Atina'nın Avrupa'da camisiz tek başkent konumunda bulunmasının ülkede ciddi demokrasi eksikliği bulunduğu anlamına geldiği belirtildi.

Caminin ancak iki yılda tamamlanabileceğinin hesaplanması üzerine, hükümet, geçici bir çözüm buldu. Aralık 2010'da yapılan açıklamada, altı ay içinde 500 kişilik küçük bir cami yapılacağı belirtildi (Y. Kırbaki, *Radikal*, 05.12.2010). Kasım 2010'da yapılan yerel seçimlerde PASOK ile küçük sol ve liberal partilerin desteğiyle, Selanik Belediye Başkanı Yiannis Butaris de cami inşaatı için Müslümanlara arsa tahsis edileceğini açıkladı.

İstanköy ve Rodos'ta da olumlu gelişmeler oldu. Bu iki adada son on yıl içinde AB fonlarıyla camileri restore etmeye girişen Yunanistan yönetimi, Mayıs 2010'da, Osmanlı döneminden kalma 5'i cami 14 eserin restore edileceğini ve yaklaşık 1.400 Türk'ün yaşadığı İstanköy'de 2 camide din derslerinin verilebileceğini açıkladı (Y. Anter, *Radikal*, 13.05.2010).

Ruhsatlar başlığı altında değinilmesi gereken bir diğer husus, 3710/2008 sayılı kanun uyarınca Yunanca konusunda zorluk çeken kesimler için özel olarak yapılan sürücü ehliyeti sınavlarının Mart 2010'da kaldırılmasıydı. Bunun anlamı, Yunancası zayıf azınlık mensupları bakımından ehliyet almanın güçleşeceğiydi (*Azınlıkça Online* (B. Trakya), 06.03.2010).

4) Ekonomik Alan

Azınlığın Sorunları ve Gelişmeler

Yunanistan'ın geneliyle kıyaslandığında, ülkede en az gelişmiş ve işsizliğin en yaygın olduğu bölgenin B. Trakya olduğu görülmektedir. Bundan dolayı, Türkiye basınında, "AB'nin Güneydoğusu" nitelendirilmesi yapılmaktadır. Yunanistan Ulusal İstatistik Servisi ENYE'nin Aralık 2006'da yayınlanan raporuna göre bölgede işsizlik oranı, % 12,4 gibi, o tarihe göre yüksek bir düzeydedir. AB'nin en geri kalmış yörelerinden biri olmasına rağmen, AB tarafından sağlanan fonlardan bölgenin yararlanma düzeyi de düşüktür.

Azınlığın yaklaşık % 80'i geçimini topraktan karşılarken, bu faaliyet alanı içinde tütün önemli yer tutmaktadır. AB'nin tütün üreticilerine sağladığı sübvansiyon sayesinde eski dönemlere oranla tütün üreticilerinin gelir düzeylerinde önemli artış kaydedilmişse de, 2010-2013 arasında tütün primlerinin % 50 oranında azalacak, 2013'ten itibaren de tamamen kesilecek olması yüzünden, üreticilerin yeniden sıkıntıya düşeceklerini söylemek mümkündür. Üstelik Yunanistan yönetimi, tütün yerine alternatif ürünler ekilmesi konusunda bir çalışma da yapmamıştır. Bununla birlikte, 2009'da T.C. Ziraat Bankasının Atina ve Gümülcine'de faaliyet göstermeye başlaması, Yunanistan bankalarından ancak yüksek faizle kredi alabilmekten şikayet eden azınlık açısından olumlu bir gelişmedir. Kimi Yunan milliyetçileri ise Banka'nın açılmasına itirazda bulunmuşlardır.

Yunancalarının yetersiz olduğu gerekçesiyle azınlık mensuplarının kamuda istihdam edilmemeleri, en önemli şikayet konularından biridir. Bununla birlikte, 1995'te üniversiteye girişte yapıldığı gibi, 2008 tarihli ve 3647 sayılı Vakıflar Kanunuyla, kamuya giriş sınavlarında azınlık mensupları için binde 5'lik bir kontenjan ayrılmıştır.

Bu reform önemlidir. Fakat yasanın yürürlüğe girdiği Şubat 2008'den Aralık 2011'e kadar bu binde 5'lik kontenjan uygulaması B. Trakya azınlığı için fazla bir anlam taşımamıştır. Bu durumun başlıca nedeni, kontenjanın, en fazla kamu personeli alan yer olan Atina için tahsis edilmiş oluşudur. Buna rağmen, birkaç azınlık mensubu Atina'daki azınlık kontenjanından yararlanmıştır. B. Trakya'da kimi azınlık mensupları, devlet memuru olma hakkını elde etmekle birlikte, bunlar binde 5'lik kontenjan sayesinde değil, açılan sınavlarda gösterdikleri başarı nedeniyle işe alınmışlardır.

Bu konuda azınlığın talebi iki noktada yoğunlaşmaktadır: 1) Binde 5'lik kontenjanın Yunanistan'ın tümünde değil, yalnızca B. Trakya bölgesinde geçerli olması. Azınlık, kontenjanın ülkenin tümü bakımından geçerli kılınmasını, Yunanistan hükümetinin kendilerini ülke sathına dağıtarak asimile etme amacının bir parçası şeklinde değerlendirmektedir; 2) Pontuslular bakımından geçerli olduğu gibi, kontenjanın binde 5'ten yüzde 5'e çıkarılması (PASOK Rodop Milletvekili Ahmet Hacıosman'ın demeci, *Millet* (B. Trakya), 31.12.2009).

Vakıflar

Vakıflarla ilgili olarak, 2001 sonrası dönemde bazı olumlu gelişmeler oldu. Bunların başında, vakıf idare heyeti üyelerinin seçimle belirlenmesine ilişkin yeni bir yasanın hazırlanması gelmekteydi.

21 Nisan 1967'de Yunanistan'da iktidara el koyan Cunta yönetimi, seçimle gelmiş Gümülcine ve İskeçe Vakıf İdare Heyetlerini azlederek bu heyetlere kendi atadığı kişileri yerleştirmişti. Ayrıca, o tarihe kadar mütevelliler tarafından seçilen vakıf müdürleri de Cunta tarafından atanmaya başlandı. Bunun ardından 1980'de çıkarılan 1091/1980 sayılı yasa ve ona işlerlik kazandıran Ocak 1991 tarih ve 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ilk bakışta vakıf yönetim kurullarının seçilebilmesine olanak vermekteydi. Bununla birlikte, gerek yasanın gerekse kararnamenin valiye tanıdığı geniş yetkiler, söz konusu düzenlemelerin seçim hakkı getirdiğini söylemeyi zorlaştırıyordu.

Yunanistan Parlamentosu 7 Şubat 2008'de, B. Trakya'daki Müslüman vakıflarının ve bunların mülklerinin idaresine ve yönetimine ilişkin olarak 3647 Sayılı Vakıflar Kanununu kabul etti. Kanuna göre, azınlık, 1967'den beri ilk kez vakıf yönetim kurulu üyelerini seçme hakkını elde etmekteydi. Buna göre seçimler; Doğu Makedonya-Trakya Bölge Genel Sekreteri ile atanmış müftüler ve imamların sıkı gözetimi altında yapılacaktı. Fakat, söz konusu kişilerin görevleri açık biçimde tanımlanmamıştı. Ayrıca, müftülerin atanmayla gelişinin ciddi şekilde eleştirildiği B. Trakya'da, bu atanmış müftülerin mütevelli heyetleri üzerindeki geniş denetim yetkisi, azınlık arasında diğer bir eleştiri konusu oldu. Bunun yanı sıra, seçimlerin yapılmaması durumunda Genel Sekreter, yönetim kurulu üyelerini atayabilecekti. Bu, azınlık mensuplarının seçimleri boykot etme olasılığına karşı bir önlem olarak görüldü. Ayrıca,

vakıf idare heyeti üyeliğinin düşmesi, "idari kararlara uymama" gibi siyasi yanı ağır basan bir gerekçeye bağlanmıştı.

Diğer yandan yasa, vakıf mallarının idaresini bölmekte, vakıf okullarını vakıflardan ayırmakta ve bunların denetimini öğrenci velilerince seçilen ve Bölge Genel Sekreteri tarafından görevlendirilen okul encümenlerine bırakmaktaydı. Bu heyetlerin yetkileri arasında, sorumlulukları altındaki vakıf mallarını satmak da yer almaktaydı. Oysa bu heyetlerin, yalnızca okul faaliyetlerinin gözetimiyle sınırlı yetkilere sahip olması gerekirdi.

Yasada dikkat çeken bir diğer husus, mülkiyetleri ihtilaflı görülen vakıf mallarının durumlarının açıklığa kavuşturulması için devlet tarafından kurulması öngörülen heyetlerle ilgiliydi. 5 kişiden oluşması düşünülen bu heyetlerin 3 üyesi devlet, 2'si de vakıf idarecileri tarafından atanacaktı. Yasanın hazırlık sürecinde azınlık temsilcilerine danışılmaması ve değişiklik önerilerinin Yunanistanlı yetkililerce dikkate alınmaması da azınlığın tepkisini çekti.

Sözü edilen bu yasa, Yunanistan'ın azınlıkla ilgili politikasına uygun olarak, yalnızca B. Trakya'yla sınırlı idi. Rodos ve İstanköy kapsam dışı bırakılmıştı. Bu adalarda azınlık, vakıf mülklerinin yönetimiyle ilgili olarak herhangi bir yetkiye sahip bulunmuyordu. Vakıf mülklerinin yönetimi, Yunanistan hükümetinin atadığı kişiler tarafından 1925 tarihli bir İtalyan kararnamesine dayalı belirsiz bir yasal çerçeve içinde yürütülmekteydi (Kurban ve Tsitselikis s. 15 ve 24). Oysa, daha önce de belirtildiği gibi, Lausanne'daki azınlık hakları bu adalarda yaşayan Türkler bakımından da geçerlidir (bkz. **Onikiadalar'da Türk Azınlığın Hakları** kutusu, s. 595).

Sonuçta, 19 Şubat 2008'de bir bildiri yayınlayan Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu, atanmış müftüler ile Yunanistan makamlarının yetkilerini dengeleyecek bir özerklik sağlamadığı gerekçesiyle yasayı eleştirdikten sonra, değişiklik önerileri yasaya eklenmediği takdirde azınlığın yasayı tanımayacağını duyurdu. Dışişleri Bakanı Bakoyanni, yasanın hiçbir değişiklik yapılmadan uygulanacağını, vakıf yöneticileri seçimle belirlenene kadar da halen görevde bulunan atanmış idarecilerin görev sürelerinin uzatılacağını ifade etti. 2011 sonu itibariyle, yasanın söz konusu hükümleri azınlığın tepkisi nedeniyle uygulanmamakta ve vakıflar, atanmış kurullarca yönetilmeye devam etmektedir.

Azınlığın tepkilerine rağmen, yasada olumlu düzenlemeler de bulunmaktadır. Örneğin, mütekabiliyet ilkesine yer verilmemiş, vakıflar özel hukuk kapsamında tüzel kişilikler şeklinde tanımlanmış ve cemaatleri kalmayan vakıfların yok olmamaları için, yönetimleri, en yakında bulunan vakıf mütevelli heyetlerine verilmiştir. Ayrıca, vakıf gelirlerini, özel ve sınırlı amaçlar için harcama olanağı sağlanmıştır (Kurban ve Tsitselikis, s. 15). Bunlar, aynı yıl (2008) Türkiye'de çıkan Vakıflar Kanunu hükümlerinden çok daha ileridir (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

Bir diğer önemli mesele, vakıfların, gayrimenkullerini tescil ettirmeleriyle ilgili olmuştur. Her ne kadar 2007'de çıkartılan 2 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle, Genel Sekreter'e, vakıf yönetim kurullarına gayrimenkul varlıklarını iki yıl içerisinde tescil ettirme çağrısında bulunma yetkisi verilmişse de, kararname uygulanmamıştır. Bununla birlikte, 2009'da B. Trakya kent merkezlerindeki tapu sicil kaydı sürecinin ilk aşaması tamamlanınca, azınlık vakıfları mülk sahibi tüzel kişilikler olarak kendilerini tescil ettirmişlerdir. Gümülcine'de 35 vakıf 150'den fazla

gayrimenkulünü kaydettirirken, İskeçe'de vakıflar tek bir tüzel kişilik olarak birleştirilerek yaklaşık 90 taşınmaz malın sahipliğini elde etmişlerdir. Fakat İskeçe'de camilerin hiçbirinin tapusu yoktur. Gümülcine ve İskeçe'deki vakıflarla kıyaslandığında, Dedeağaç ve Dimetoka'daki vakıfların malvarlığı çok daha az düzeydedir (Kurban ve Tsitselikis, s. 14).

İskeçe-Elmalı Merkez Camii. (Kaynak: http://www.iskecemuftulugu.org)

Vakıfların karşılaştıkları bir diğer önemli sorun, tahakkuk ettirilen gelir ve emlak vergilerinin yüksekliğidir. Bundan ötürü birçok vakıf malı vergi borçları yüzünden ipotek altına alınmıştır. Yunanistan Parlamentosu tarafından 27 Mart 2007'de kabul edilen 3554 sayılı yasa, azınlığın vakıf mallarına ilişkin emlak ve gelir vergisinden kaynaklanan kesinleşmiş borçlarının silinmesini ve vakıfların büyük emlak vergisinden muaf tutulmalarını düzenlemiştir. Bununla birlikte, konuyla ilgili tartışmalar devam etmiştir. Çünkü vakıf idare heyetleri, yasanın uygulanması sonucunda vergi borçları kalmadığını belirten resmî belgeyi almak için başvurduklarında, bu talepleri reddedilmektedir. Yunanistan makamlarının gerekçesi, vakıfların, söz konusu yasa çerçevesi dışında kalan, dolayısıyla ödenmesi gereken 520.745 Avro tutarında borçları bulunduğudur.

Bütün bu sorunlar bir kenara bırakılırsa, mütekabiliyet ilkesinin ilk kez açıkça reddedilmesi, üstelik gerekçesinde *"mütekabiliyet... Avrupa değerleriyle uyumlu değildir"* açıklamasına yer verilmesi, yasayla ilgili söylenebilecek en önemli hususdur.

B) Türkiye'deki Rum-Ortodoks Azınlıkla İlgili Sorunlar ve Gelişmeler

1) Anayasa Değişiklikleri ve AB Uyum Paketleriyle Atılan Olumlu Adımlar ve Karşılaşılan Sorunlar

2001 sonrası dönemde, Türkiye'deki azınlıklar, bu arada da Rum-Ortodoks azınlık bakımından olumlu birtakım gelişmeler oldu. Bunun temel nedeni, 1999 AB Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin aday ilan edilmesinden sonra reform sürecinin başlatılmasıydı (bkz. **Dönemin Bilançosu** ve **İnsan Hakları Konusu** bölümleri).

AKP Hükümetinin 2002 sonunda iktidara gelmesinin ardından, Gayrimüslimler de dahil olmak üzere dezavantajlı gruplara yönelik "açılım programları" ve yayınlanan genelgeler de, bu konuda somut adımların atılmasını sağladı. Örneğin, 13 Mayıs 2010 tarih ve 27580 sayılı Başbakanlık Genelgesinde, Gayrimüslimlerle ilgili düzenlemelere rağmen uygulamadan kaynaklanan nedenler yüzünden sorunların tümüyle giderilemediği saptaması yapıldı ve azınlıklara devletin ve ulusun bir parçası olduklarının hissettirilmesi için gerekli koşullar sıralandı: 1) Devlet dairelerinde Gayrimüslimlere güçlük çıkartılmaması ve haklarına halel getirilmemesi; 2)

Kontrolü belediyelere geçmiş Gayrimüslim mezarlıklarının korunması ve bakımlarının yapılması; 3) Gayrimüslim cemaat vakıfları lehine sonuçlanan mahkeme kararlarının, tapu sicil müdürlüklerince uygulanması; 4) Gayrimüslim cemaat liderlerinin, protokolde statülerine uygun biçimde yer almaları; 5) Gayrimüslim cemaatlere yönelik kin ve düşmanlığı teşvik edici yayınlara karşı gerekli yasal işlemlerin derhal başlatılması (http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-17.htm,03.10.2010).

Genelge, o güne kadar Gayrimüslimleri bir kenara atan zihniyette önemli bir değişimi gösteriyordu. Başbakan Erdoğan'ın 23 Mayıs 2009'da yaptığı bir konuşmada, farklı etnik kimlikten kişilerin Türkiye'den kovulmalarını faşizan bir yaklaşımın neticesi şeklinde değerlendirmesi, bu değişimin bir başka göstergesiydi (*Ayın Tarihi*, 23 Mayıs 2009). Bu arada, Gayrimüslim cemaatlerle diyalog geliştirilmeye çalışıldı. Bu çerçevede Süryanilerin de ilk kez diyalog sürecine dahil edilmesi dikkat çekiciydi. Protestan, Katolik ve Keldani cemaatlerinin süreç dışında bırakılmaları ve sorunlarını çözmeye yönelik somut adımlar atılmaması, Gayrimüslim açılımının eksik yanını oluşturmaktaydı. Gayrimüslim vakıfları, çeşitli biçimlerde el konulmuş mallarını geri alabilmek için son çare olarak AİHM'ye başvurmak zorunda kaldılar.

Mülkiyet konusunda Türkiye'nin AİHM'de kaybettiği davalar, vakıf mallarıyla sınırlı kalmadı. Aralık 2011 itibariyle Türkiye, Yunanistan vatandaşı kişilerin, kendilerine miras kalan taşınmazları mülkiyetlerine geçirmelerini engellediği için de, AİHM önünde 3 davada mahkum oldu (bkz. **AİHM'de Mütekabiliyet Davaları ve Türkiye** kutusu, s. 611).

2) Fener Rum Patrikhanesi ve Heybeliada Ruhban Okulu Konularındaki Sıkıntılar

Patrikhane'ye ve Patrik Vartholomeos'a Yönelik Baskılar ve Ekümeniklik Meselesi

Fener Rum Patrikhanesine ve Patrik Vartholomeos'a yönelik baskılar ile Patrikhane'nin ekümenik statüsünün Türkiye tarafından tanınmaması, 2001 sonrasında devam eden ve ikili ilişkileri etkileyen sorunlar arasında yer aldı. (Yunanca alfabede B harfinin V okunması nedeniyle, Patriğin adı Bartholomeos değil, Vartholomeos'tur).

Baskıların temelinde, Patrikhane'yi bir din kurumu olarak değil, "Türkiye'nin bağrındaki hançer" şeklinde değerlendiren zihniyet yatmaktaydı. Buna göre Patrikhane, Vatikan olmak istemekteydi ve bunun için de Fener civarında evler satın almaya çalışmaktaydı. Oysa bu iddiaların görmezden geldiği gerçek şuydu: Hıristiyan dünyasında tek merkeze bağlı tek inanç Katoliklik idi; Ortodokslukta ve Protestanlıkta merkez ve merkeziyetçilik kavramı yoktu; Fener, Ortodoks dünyasında sadece bir "eşitler arasında birinci" idi. Üstelik, sayıları tüm Türkiye'de 2.000'in altına inmiş Rumlardan birkaç yaşlının sevap işlemek amacıyla ölmeden önce evlerini Patrikhane'ye bağışlamasından yola çıkılarak ortaya atılan iddialara rağmen, İstanbul Rumları Fener civarından 53 yılda sadece 17 tane ev satın almışlardı (Oran, 1994, s. 27-38).

Bu propaganda, çeşitli baskıları beraberinde getirdi. Örneğin, 1821'de Patrik Gregorios'un, cemaati azalacak olduğu için karşı çıktığı halde, Yunanistan bağımsızlık mücadelesini desteklediği iddiasıyla idam edilmesinden bu yana kapalı tutulan ve

AİHM'de Mütekabiliyet Davaları ve Türkiye

Apostolidis davası, ellerindeki veraset ilamının Türkiye yargısı tarafından iptal edilmesi nedeniyle, Yunanistan uyruklu davacılar tarafından 1998'de açıldı. AİHM, 2007'de verdiği kararda, veraset ilamının iptalini, mülkiyet hakkının ihlali olarak değerlendirdi.

Mahkemeler, belgeleri iptal ederken, Türkiye ile Yunanistan arasında mütekabiliyetin bulunup bulunmadığına ilişkin olarak Adalet Bakanlığının verdiği 13 Temmuz 1995 tarihli görüşü dayanak olarak kullanmışlardı. Konuyla ilgili resmî politikayı yansıtan Bakanlık görüşü aynen şu ifadeleri içeriyordu: *"...Rum soylu olmayan Türk vatandaşları kamu uyarınca Yunanistan'ın yaklaşık % 55'ini kapsayan birçok bölgede ancak izinle ve yasal olarak gayrimenkul edinme hakkını haiz bulunmakta, uygulamada ise, izin şartı Türklerin gayrimenkul edinmelerini önleyici bir mekanizma olarak işlemektedir. Kanun kapsamı dışındaki bölgelerde ise Rum soylu olmayan Türk vatandaşları ile Yunan uyruklu soydaşlarımızın satınalma veya miras yoluyla taşınmaz edinmelerinin çeşitli yollardan engellendiğine, bu şahısların gayrimenkullerini satmaya teşvik edildiklerine, Rum soylu Türk vatandaşlarının ise ilke olarak izin koşuluna bağlı olmakla birlikte Kanun kapsamına giren bölgelerde gayrimenkul edinebildiklerine dair istihbar edilmiş ancak somut kanıtlara dayandırılmayan bilgiler mevcuttur."* (http://www.turkhukukrehberi.net/apostolidi-ve-digerleri-turkiye-davasi/, 25.11.2009).

Böylece, mütekabiliyet gibi çok önemli bir ilkenin uygulanması, "istihbar edilmiş bilgiler"e bağlanmış oluyordu. (Mütekabiliyet ilkesinin insan haklarında kullanılamayacağına ilişkin olarak bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet** kutusu, s. 570).

Bu davanın yanı sıra, Türkiye 2 dava daha kaybetti: Nacaryan ve Deryan/Türkiye ve Fokas/Türkiye davaları. Bunlar, veraset ilamının iptali yüzünden değil, Türkiye mahkemelerinin veraset ilamı vermeyi reddetmesi yüzünden açılmıştı. Yargının gerekçesi yine aynıydı: Yunanistan'la mütekabiliyet ilkesi. Türkiye, davaların görüldükleri dönemde Yunanistan'da Türkiye vatandaşlarının mal edinmelerine olanak tanınmadığını, dolayısıyla, Yunanistan vatandaşı olan mirasçıların herhangi bir hak taleplerinin olamayacağını ileri sürdü.

AİHM bu davalarda da, Türkiye'nin gerekçe olarak kullandığı mütekabiliyeti iki sebepten geçersiz saydı: 1) Karşılıklı taahhüt doğuran ikili anlaşmalardan farklı olarak, AİHS, bütün taraf devletlere uyulması zorunlu nesnel yükümlülükler getirmektedir; 2) Yunanistan yasaları, Yunanistan'daki yasak bölgeler dahil, Türkiye vatandaşlarının miras yoluyla taşınmaz edinmelerini yasaklamamaktadır. Yunanistan vatandaşlarının Türkiye'deki taşınmazlarına tasarruf etmesini yasaklayan 1964 Kararnamesi (bkz. **1964 Gizli Kararnamesi** kutusu, s. 612), 1988'de yürürlükten kaldırılmıştır. Tapu Kadastro Kanunu da buna uygun olarak değiştirilmiştir.

Bu davalar dışında, Türkiye, AİHM önünde Agnidis davasını da kaybetti. Davanın yukarıda değinilenlerden farkı, başvuranların T.C. vatandaşı olmalarıydı. Fakat olay aynıydı: Mütekabiliyet uygulaması. Başvurucular, mirasçı vasıflarının mütekabiliyet yüzünden tanınmayıp, taşınmaz tapularının Türkiye mahkemelerince iptal edilmesi üzerine, 2006'da AİHM'ye başvurdular. 23 Şubat 2010'da kararını veren Mahkeme, başvurucuların mülkiyet haklarının Türkiye tarafından ihlal edildiğine hükmetti.

(A. Dayıoğlu) (Kaynak: Adı geçen AİHM kararları; Rıza Türmen, *Milliyet*, 02.10.2009; *Radikal*, 25.05.2011).

Patrikhane'ye karşı kesimlerce "Kin Kapısı" olarak nitelendirilen Patrikhane'nin kapılarından birinin açılması için milliyetçi çevreler tarafından protesto gösterileri düzenlendi. Yunanistan'ın tepkisini çeken bu gösteriler Türkiye tarafınca ifade özgürlüğü çerçevesinde değerlendirildi. Benzer gösteriler Vartholomeos'un İstanbul dışında ayin yönettiği çeşitli yerlerde de tekrarlandı.

1964 Gizli Kararnamesi

Kararname metni aşağıdadır. Olay hakkında bkz. Cilt I, s. 732-733.

(Gizli) 6/3801

Yunan Hükümeti'nin Türk vatandaşlarını Yunanistan'da zarara uğratmış bulunan her çeşit tedbir ve muamelelerine karşılık olmak üzere,

1- Yunan uyruklu şahısların Türkiye'deki gayrimenkulleri üzerinde mülkiyete ve mülkiyetten gayri aynî haklara ilişkin ve bu sonuçları doğurabilecek bilcümle temlikî tasarruflarının durdurulması,

2- a) Yunan uyruklu kişilerin Türkiye'deki gayrimenkullerinden doğan her nevi bedel, hasılat, irat ve sairenin istisnasız bloke edilmesi, b) Bu şahısların gayrimenkulleriyle ilgili olarak şimdiye kadar bloke edilmiş ve bu kararnameye göre bloke edilecek paralarının (Türkiye'de bulunan bloke para sahiplerinden başkaca gelir kaynakları bulunmayanların ayda 1.500 lirayı geçmeyen geçim masrafları hariç) deblokajının durdurulması,

3- Kamu idarelerine ve tüzel kişilerine ait her türlü vergi, resim, harç ve diğer alacakların takip ve tahsilinde yukarıdaki 1 ve 2. madde hükümlerinin uygulanmaması,

4- Bu gayrimenkullerin kamulaştırılmasında bu kararın 1. maddesinin uygulanmaması,

5- 3. madde hükmü mahfuz kalmak ve ilâma dayanan alacakların tahsili hakkında açılan icra takipleri ayrık olmak üzere, 1. maddede sözü geçen gayrimenkullere her ne suretle olursa olsun haciz konulmaması ve bunların cebrî icra yoluyla satılamaması, (Türkiye'deki gerçek ve tüzel kişilerce, yetkili mali merciler tarafından yapılacak inceleme sonucunda kabule şayan oldukları tespit edilen gayrimenkul üzerine müesses alacakların tahsili dolayısıyla yapılabilecek haciz ve cebri icra muameleleri hariç)

6- Yunan uyruklu kişilerin hissedar bulundukları gayrimenkullerin, hissedarların ittifakı dahi olsa, rızaen taksim ve ifraz edilememesi, şüyuun izalesinin ancak mahkeme kararı ile yapılabilmesi ve bedelden ayrılacak paranın 2. maddenin (a) fıkrası hükmüne tâbi tutulması,

7- Bu kararname hükümlerinin Yunan asıllı olmayan Yunan uyruklu kişilere uygulanmaması,

8- Yunan uyrukluğunda bulunan kişilerin bu kararname hükümlerinin yürürlüğe girdiği tarihten sonraki tabiiyet değiştirmelerinin nazari itibare alınmaması,

9- Yukarıdaki hususların mahkemelerle sair adlî ve idarî merciler tarafından göz önünde bulundurulması ve bu kararname hükümlerine aykırı düşecek muameleler tespit olunduğu takdirde durumun derhal mahallî Maliye Dairesi'ne bildirilmesi

Dışişleri Bakanlığının 16/9/1964 tarihli ve A.6(22) DV3.382 sayılı yazısı üzerine, 1062 sayılı kanunun 1. maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 2/11/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Cumhurbaşkanı C. Gürsel

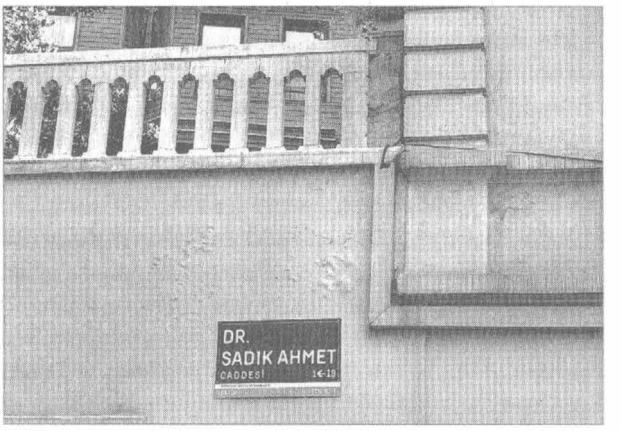
(B. Oran)

Diğer yandan, Patrikhane'nin bulunduğu caddeye, Mora'daki ayaklanmanın önüne geçemediği gerekçesiyle Patrik Gregorios'u 1821'de idam ettiren Sadrazam Benderli Ali Paşa'nın adı verilmişti. Bu isim, (sahibinin kim olduğu unutulmuş olacak ki) B. Trakya azınlığı liderlerinden Sadık Ahmet'in bir trafik kazasında hayatını kaybetmesinin ardından, Dr. Sadık Ahmet Caddesi olarak değiştirildi.

Vartholomeos'a baskılar ilginç boyutlara da ulaştı. Örneğin, Vasilaki Filoridi isimli T.C. vatandaşı bir Rum, Patrik'in evli bir kadınla ilişkiye girdiğini ve bu ilişkiden gayrimeşru bir erkek çocuk dünyaya geldiğini iddia ederek, Nisan 2004'te Sarıyer Cumhuriyet Savcılığına suç duyurusu yaptı. Davacının taraf olma ehliyeti bulunmadığı için davanın reddine karar verilmesine rağmen, ulusalcı ve İslamcı med-

ya bu konuyu uzun süre gündemde tuttu.

Vartholomeos'un "ekümenik" sıfatını (bkz. **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Ekümeniklik** kutusu, Cilt I) kullanması, baskıların bir diğer sebebini oluşturdu. Üstelik yargı da bu konuda kendini taraf ilan etti. Örneğin, görüşülen davayla hiçbir ilgisi olmadığı halde, Yargıtay 4. Ceza Dairesi, 13 Haziran 2007'de verdiği bir kararda, Fener'in ekümenik olmadığını ileri sürdü. Bu kararda Yargıtay; Lausanne'da Fener'in bir azınlık kilisesi olarak tanımlandığı, hukuki durumunun Türkiye iç hukukuna göre belirlenmesi gerektiği, Türkiye'deki Rum azınlığın Türkiye hukukuna tâbi bir kilisesi olduğu ve tüzel kişiliği bulunmadığı saptamalarında bulunduktan sonra, şu sonuca vardı: *"Egemen bir devletin kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak çoğunluğa dahi tanımadığı bir takım ayrıcalıkları onlara tanımak suretiyle özel bir statü vermesi, Anayasanın 10. maddesinde gösterilen eşitlik ilkesine açıkça aykırılık oluşturacağından, kabul edilemez. Bu nedenle Patrikhanenin ekümenik olduğu iddiasının yasal bir dayanağı bulunmamaktadır."*

Patrikhane'nin (resmî adı: "Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi") bulunduğu Dr. Sadık Ahmet Caddesi.

18 ÇARŞAMBA, 27 HAZİRAN 2007 GÜNCEL

Yargıtay: Ekümeniklik iddiasının temeli yok

Yargıtay, Türkiye'de kalmasına izin verilen Patrikhane'nin, Türk hukukuna tabi olduğuna işaret ederek, egemen bir devletin, azınlıklara ayrıcalık tanımasının eşitlik ilkesine aykırı olacağını vurguladı

Yargıtay, Fener Rum Patrikhanesi'nde görevli 13 din görevlisinin Bulgar Kilisesi'ne bağlı bir din görevlisinin ruhsatlık sıfatını kaldırması dolayısıyla açılan davada eklemeklik iddialarına nokta koydu. İlginç süreci şöyle gelişti: Fener Rum Patrikhanesi'nin 13 görevlisi hakkında, Bulgar Kilisesi'nde papaz olarak görev yapan Konstantin Kesisoff'un "ruhsatlık sıfatının kaldırılmasına karar alarak", "din özgürlüğünü ihlal etmiştir" gerekçesiyle dava açıldı.

Fatih 3. Asliye Ceza Mahkemesi, sanıklardan birinin ölümü nedeniyle kamu davasının düşmesine, diğer 12 sanığın da beraatine karar verdi. Papaz, Kesisoff'un kararı temyiz etmesi üzerine dosya, Yargıtay 4. Ceza Dairesi'ne gitti. Daire, sanıklarına eylemlerinin "din özgürlüğünü ihlal" niteliğinde bulunmadığını belirterek yerel mahkemenin kararını onadı.

LOZAN ANIMSATILDI!

Gerekçede, Türkiye'deki azınlıklar konusunun Lozan Antlaşması ile düzenlendiği anımsatılarak, ayrılığına üzerinden Fener Patrikhanesi ile ilgili bir hüküm yer verilmediğine işaret edilerek, durumun Türk iç hukukuna göre belirlenmesi gerektiği ifade edildi. Dairenin gerekçesinde, Lozan Konferansı'nın kayıtlarında, müttefik temsilci heyetinin, "Patrikhane'nin siyasi veya yönetime ilişkin işlerle ada uğraşmayacağı" konusunda garanti verdikleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu döneminde elde ettiği ayrıcalıkları yitirdiği vurgulandı.

AYRICALIKLI OLAMAZLAR

Türkiye topraklarında kalmasına izin verilen Patrikhane'nin, bir azınlığın mensupları üzerinde dinî yetkileri haiz olan ve tüzel kişiliği bulunmayan dini bir kurum olduğuna dikkat çekilen gerekçede, şu tespitler yapıldı: Patrikhane, tarımsal Türk hukukuna tabidir. Egemen bir devletin kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı ayrıcalıkları tanıyarak özel bir statü vermesi Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırıdır. Bu nedenle Patrikhane'nin ekümenik olduğu iddialarının yasal dayanağı yoktur. Patrik ve Patrikhane görevlileri Türk yasalarına tabi oldukları ve yapmış oldukları faaliyetlerin Türk yasalarına göre suç teşkil etmesi halinde Türk mahkemelerinde yasalara göre cezalandırılabilecekleri tartışmasızdır. Bu hukuki durum çerçevesinde, bugünse Bulgar Kilise Cemaati'nin kendi inançları doğrultusunda ayin yapma yetkisine kimsenin karışmaması gerekir.

DİN ÖZGÜRLÜĞÜ VAR

TCK'da din özgürlüğünü ihlal suçunun, "dini ibadet ve ayinlerin topluca olarak yapılmasının cebir veya tehdit kullanılarak ya da bu kisaka aykırı bir başka davranışla engellenmesi" halinde oluşacağının hükme bağlanmış olduğu anımsatılan gerekçede, şöyle denildi: "Kaldır ortadaki durumda içeren bir savdan hareketle Bulgar Ortodoks Kilisesi'nde papaz olarak görev yapan kardan Konstantin Kesisoff'un 'ruhsatlık sıfatının kaldırılmasına karar alınması' din özgürlüğünü ihlal niteliğinde bulunduğunu kabule yeterli değildir. Nitekim bu kararın üzerinden bir yıldan fazla süre geçmesine rağmen Kesisoff'un ayinleri yönetmeye devam etmiş olması da bunun bir kanıtıdır." ifadelerine yer verilerek din özgürlüğünü ihlal suçunun oluşmadığı sonucuna varıldığı belirtildi.

ATİNA'DAN TEPKİ

YARGITAY'ın kararıyla ilgili açıklama yapan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yorgo Kumuşçiyo, Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümenikliğinin uluslararası anlaşmalarla sabit olduğunu, dolayısıyla Yargıtay'ın kararının "yasal" dayanağı olmadığını öne sürdü.

Akşam, 27.06.2007.

Bu Yargıtay kararından hareketle şu saptamaları yapmak mümkündür:

1) Lausanne'da Fener'in azınlık kilisesi olarak tanımlandığı yanlıştır. Üstelik, Antlaşma'da Patrikhane'den hiç söz edilmemiştir. Dahası, Türkiye hukuk sisteminde "Azınlık Kilisesi" veya "Çoğunluk Kilisesi" diye kavramlar yoktur;

2) Fener, Türkiye iç hukukunda "nâmevcut" olduğu için, statüsünün buna göre belirlenmesi mümkün değildir. Tüzel kişiliği yoktur. Türkiye iç hukukunda Fener'le ilgili yegâne belge, İstanbul Valiliğinin, Rum Ortodoks din adamlarının Türkiye dahilinde yapılacak seçimlerine ilişkin kuralları belirleyen 6 Aralık 1923 tarihli tezkeresidir;

3) Fener'in yalnızca Türkiye'deki Rum azınlığın kilisesi olduğu saptaması yanlıştır. Fener Patriğinin "İstanbul Başpiskoposu" ve "Ekümenik Patrik" olmak üzere iki ayrı niteliği ve resmî sıfatı bulunmaktadır. Dolayısıyla, Patrik hem Türkiye'deki Rum azınlık, hem de Türkiye dışında kendisine bağlı kiliseler ve onların cemaatleri üzerinde söz sahibidir. Yukarıda aktarılan saptamayı yaparak, Yargıtay, kendini adeta bir "Konsil" (büyük din uyuşmazlıkları çıktığında toplanan tarihî dinsel kongre) yerine koymaktadır. Bu durum, Yargıtay'ın yetkisini aşmasıdır. Fener'in ekümenik statüsünün laik hukukla hiçbir ilgisi yoktur; bu statü tamamen kilise hukukundan kaynaklanmaktadır; sadece Ortodoks ilahiyatıyla ilgilidir. Dolayısıyla, Yargıtay, Fener'in Türkiye hukukuna tabi olduğunu söyleyerek laik hukuk-kilise hukuku ayrımını gözden kaçırmakta, uhrevi alanda hüküm tesis etmektedir;

4) Fener'in ekümenik olduğu iddiasının yasal bir dayanağı bulunmadığını belirtirken, Yargıtay'ın ortaya koyduğu gerekçeler ile vardığı sonuç arasında, herhangi bir nedensellik bağı yoktur. Özetle, laik bir devletin laik bir kurumu olan Yargıtay'ın Ortodoks ilahiyatının uhrevi bir kuralı olan ekümenikliği tartışması abestir;

5) Yargıtay, "*çoğunluğa dahi tanımadığı bir takım ayrıcalıkları onlara* [azınlığa] *tanımak*" diyerek, hukuktaki temel bir ayrımı, yani azınlığa tanınan "pozitif haklar" ile çoğunluğa tanınan "negatif haklar" ayrımını (bkz. **Negatif Hak-Pozitif Hak** kutusu, Cilt I) bilmediğini veya göz ardı ettiğini göstermiştir. (Bu Yargıtay kararı ve yorumu Oran, 2011'den özetlenmiştir).

Karar, hem Yunanistan'ın, hem de Fener'in tepkisini çekti. Vartholomeos 11 Temmuz 2007'de yaptığı açıklamada, Fener'in ekümenik niteliğinin tarihî bir unvan olduğunu, siyasi içeriğinin ve anlamının bulunmadığını belirtti. Bunun üzerine Yargıtay kararına uymadığı gerekçesiyle Vartholomeos hakkında suç duyurusunda bulunuldu.

Yunanistan'ca yapılan açıklamada ise, Fener'in ekümenik niteliğinin Lausanne'ın yanlış yorumlanmış halini temel alan mahkeme kararlarıyla ortadan kaldırılamayacağı belirtildi. Ayrıca konu, Yunanistan'ın girişimleriyle AB'ye taşındı. AB Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Olli Rehn Ağustos 2007'de yaptığı açıklamada, Vartholomeos ve Fener'in ekümenik unvanını kullanmada özgür olması gerektiğini belirtti. Sonraki tarihlerde de gerek Yunanistan, gerek AB tarafından yapılan açıklamalarda, ekümeniklik konusunda Fener'e destek verildi.

Ocak 2008'de, söylem düzeyinde de olsa, bu konuda önemli bir adım atıldı. Daha önce de sözü edildiği gibi, Başbakan Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Bakoyanni'nin 23 Ocak'taki Türkiye ziyareti sırasında ele alınan ekümeniklik meselesiyle ilgili olarak Başbakan Erdoğan, bunun Ortodoks Hıristiyanların iç meselesi olduğunu söyle-

di. Dışişleri Bakanı Babacan da benzer açıklamalarda bulundu. Erdoğan, 14-15 Mayıs 2010'daki Atina ziyaretinde de görüşlerini tekrarladı. Başmüzakereci Bağış da, "Bir dine inananların patriği nasıl tanımlayacağı, bir başka dinin mensuplarına bırakılmamalı. Osmanlı bu tanımlamaya saygı göstermiş" şeklinde açıklamada bulundu (*Radikal*, 16.05.2010). Sonraki tarihlerde de Türkiyeli yetkililer benzer görüşler dile getirdi.

Konu, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonunun Mart 2010 tarihli raporunda da yer buldu (bkz. **Venedik Komisyonu** kutusu, s. 615). Komisyon, Patrik'in ekümenik unvanını kullanmasına herhangi bir şekilde müdahale edilmesinin, AİHS'nin din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesi uyarınca Patrikhane'nin özerkliğinin ihlali anlamına geldiğini belirtti.

Ekümeniklikle ilgili tartışmalar sürerken, Aralık 2009'da Vartholomeos tepkilerin odağı haline geldi. Amerikan CBS televizyonuna Mayıs 2009'da verdiği ve Aralık ayında yayınlanan bir mülakatta Vartholomeos, Türkiye'de Rumların ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini, Türkiye hükümetinin Patrikhane'nin yok ol-

Venedik Komisyonu

Venedik Komisyonu (tam adıyla "Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu") 1990'da, Avrupa Konseyi (AK) bünyesinde bir "genişletilmiş anlaşma" (*enlarged agreement*) yoluyla, yani AK üyesi olmayan ülkelerin temsilcilerini de içerebilecek biçimde kurulmuştur. Adı, statüsü gereği yılda 4 defa toplanan genel kurullarının Venedik'te yapılmasından gelir.

Komisyon, AK'nin anayasal konularda uzman danışma kuruludur. Kuruluşundaki temel amaç, 90'ların başında demokrasiye geçmekte olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine gerekli teknik anayasa hukuku bilgilerini sunmak suretiyle bu geçiş sürecine yardımcı olmaktır. Venedik Komisyonu bu işlevini başarıyla yürütmüş ve bu ülkelere anayasa ve temel yasa hazırlama konusunda yardımcı olmuştur.

Komisyon, kendisini kuran anlaşmaya göre, bir konuyu kendiliğinden ele alamaz. Gerekli incelemeyi ya AK'ye üye devletlerden bir tanesinin talebi veya AK'nin üç organından birinin (Parlamenter Asamble, Bakanlar Komitesi, Genel Sekreter) isteği üzerine yapar ve raporunu hazırlar. Açıkladığı görüşlerin hukuki bağlayıcılığı yoktur, fakat fiiliyatta AK organları nezdinde büyük ağırlık taşıdıkları göz önüne alınırsa, bu görüşlerin bir çeşit "yumuşak hukuk" (*soft law*) oluşturdukları söylenebilir.

AK üyesi bütün devletlerin Komisyon'da temsil edilme hakları vardır. 2011 sonu itibariyle AK'nin 47 üyesinden tümü, Komisyon'da 1 aslî ve 1 yedek üyeyle temsil edilir. Aslî ve yedek üyeler, ilgili devletlerin hükümetlerince seçilmekle birlikte, Komisyon'da "bağımsız uzman" sıfatıyla görev yaparlar ve 4 yıllık görev süreleri boyunca kendi ülkelerinin hükümetlerince görevden alınamazlar. Tekrar seçilmek mümkündür.

Venedik Komisyonuna AK üyesi olmayan devletler de üye olabildiklerinden, 2011 sonu itibariyle, Avrupalı olmayan devletler dahil Komisyon'un üye sayısı 58'dir. Ayrıca 1 ortak üye, 6 gözlemci devlet, 3 de "özel işbirliği statüsü"nde devlet ve kuruluş vardır.

Yukarıda değinilen ana faaliyetlerin yanında Venedik Komisyonu, ilk on yılı içinde demokratikleşme ve anayasa hukuku konularında, millî mahkemeler ve üniversitelerle ortak olarak 200'den fazla seminer ve konferans düzenlemiş; 3000'den fazla kamu görevlisine insan hakları, Avrupa standartları ve evrensel standartlar konusunda eğitim sağlamıştır. Bu süre içinde Komisyon, 35 ülkeye ilişkin olarak 400 görüş bildirmiş ve ayrıca, çoğu teorik ve karşılaştırmalı olmak üzere 75 çalışma gerçekleştirmiştir.

(Ergun Özbudun)

masından ya da Türkiye'yi terk etmesinden memnuniyet duyacağını, fakat 17 asırlık bir geçmişi olan bu din kurumunun varlığını devam ettirmekte kararlı olduğunu söyledi. Başta Başbakan olmak üzere birçok devlet yetkilisiyle görüştüğünü kaydeden Vartholomeos, laik olmakla iftihar eden Türkiye'nin, varlığını sürdürebilmesi için Patrikhane'ye herhangi bir kolaylık sağlamadığını vurguladı. Heybeliada Ruhban Okulunun bir türlü açılmamasını da, taş kalplilik ve utanç kaynağı şeklinde değerlendirdi ve yapılanın suç olduğunu belirtti. CBS muhabirinin, "Peki siz kendinizi çarmıha gerilmiş gibi hissediyor musunuz?" şeklindeki sorusuna Patrik'in, "Evet" cevabını vermesi konuyu manşetlere taşıdı.

Bu açıklamalar Yunanistan ve Türkiye'de epey yankı uyandırdı. Yunanistan, Vartholomeos'un açıklamalarının dikkate alınması gerektiğini, Türkiye'nin AB perspektifi çerçevesinde ülkedeki dinî azınlıkların ve Patrikhane'nin hak ve özgürlüklerine saygı gösterme yükümlülüğü bulunduğunu belirtti. Türkiye'de ise, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Vartholomeos'un "çarmıh" benzetmesini çok talihsiz bulduklarını ve arzu edilmeyen bir dil sürçmesi olmasını ümit ettiklerini belirttikten sonra, Türkiye'nin ve Türk milleti tarihinin dinî tolerans üzerine kurulduğunu söyledi. Bülent Arınç da Vartholomeos'un açıklamalarını maksadını aşan ve Türk milletini rencide eden bir konuşma olarak değerlendirdi. Arınç, vakıflardan sorumlu başbakan yardımcısı olarak bir yanlışlık, eksiklik veya haksızlık varsa bunları hükümet olarak telafi etmeye hazır olduklarını ifade etti.

Gelen tepkiler üzerine bir açıklama yapma gereğini duyan Patrikhane'nin avukatı Kezban Hatemi, "çarmıha gerilme" ifadesinin bir Hıristiyan tabiri olduğunu, "cehennem azabı yaşatmak" anlamına geldiğini belirtti. Vartholomeos da yaptığı yazılı açıklamada, Başbakan Erdoğan'ın çektiği sıkıntıları zaman zaman Batı dillerindeki "çarmıhlı" deyimlerle değil, Türkçedeki "kefenli" deyimlerle ifade ettiğini, kullandığı deyimin, karşılaştıkları sorunların yarattığı üzüntü ve sıkıntıların ifadesinden ibaret olduğunu, özel olarak hükümetten gelen bir baskıyı ifade kastı taşımadığını söyledi.

2010'da Patrikhane'yle ilgili bazı önemli olumlu gelişmeler oldu. Bunların başında, Patrikhane'nin faaliyetlerine devam edebilmesi için Sen Sinod Meclisinde yer alacak yabancı uyruklu 14 metropolite Kasım ayında T.C. vatandaşlığının verilmesi geliyordu. Aralık'ta bu sayı 17 oldu (*Milliyet*, 12.12.2010). Lausanne ve tüm diğer düzenlemeler göz önünde bulundurulduğunda, Sen Sinod üyelerinin T.C. vatandaşı olmaları gerekmiyordu (B. Oran, *Agos*, 12.03.2004). Ama Patriğin T.C. vatandaşı olması lazım geldiğinden ve geleceğin Patriği de bu üyeler arasından seçileceğinden, Sen Sinod üyelerinin T.C. vatandaşlığına sahip bulunmaları önem taşımaktaydı.

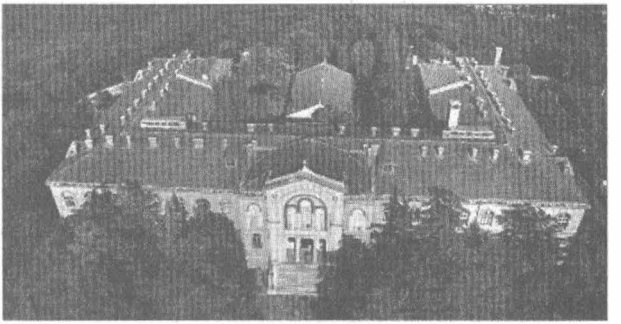
Patrikhane tarafından Meryem Ana'nın göğe yükseldiği gün olarak kabul edilen 15 Ağustos'ta, 88 yıl aradan sonra Sümela Manastırında Patrik Vartholomeos yönetiminde ayin gerçekleştirmesi 2010'daki bir başka olumlu gelişmeydi. Ayin, 2011'de de tekrarlandı.

Heybeliada Ruhban Okulunun Açılması Meselesi

1971'de kapatılan Heybeliada Ruhban Okulunun tekrar açılmasıyla ilgili tartışmalar, 2001 sonrasında da devam etti. Özellikle AB Komisyonunun yayınladığı tüm ilerleme raporlarında ve ABD yönetimi ve yetkilileri tarafından yapılan açıklamalar-

da, Okul'un tekrar açılmasının talep edilmesi, bu amaçla çeşitli formüllerin geliştirilmesini sağladı. Gerçi YÖK Yürütme Kurulu 1999'da, Türkiye'deki azınlık cemaatlerinin din görevlisi ihtiyacının karşılanabilmesi için İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde bir bölüm kurulması yönünde karar almıştı; ama önce Fener, ardından da YÖK Başkanı Erdoğan Teziç bu formüle karşı çıktılar.

Fener'in karşı çıkmasının nedeni, en azından, Ruhban Okulunun üniversite bünyesine alınması halinde, Okul'da yalnızca Ortodoks ilahiyatının verilmeyeceği ve eğitime, kılık-kıyafet dahil, sürekli müdahale edileceği endişesine dayanıyordu. Teziç ise Haziran 2004'te yaptığı açıklamada, Anayasa hükümleri ve YÖK Yasası gereği, Okul'un YÖK bünyesinde kurulamayacağını belirtti. 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununa göre de, askerî ve dinî okullar ancak devlet tarafından açılabilirdi. Bunun üzerine başka formüller üzerinde çalışılmaya başlandı.

1971'de kapatılan Heybeliada Ruhban Okulu. (Kaynak: http://www.istanbulrumazinligi.com/admin/_files/newspublish/cec99_ruhban-okulu.jpg).

Haziran 2004'te iki önemli gelişme oldu: 1) Ruhban Okulunun, bir vakıf bünyesinde iki yıllık ön lisans programı çerçevesinde eğitim vermesi formülü ortaya atıldı. İlgili makamlar, dinî eğitim ve öğretim yapan özel okulların kurulmasını yasaklayan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun değiştirilmesinin gerekip gerekmediği üzerinde çalışmaya başladılar; 2) Bu çalışma sürerken Dışişleri Bakanlığı, Ruhban Okulunun, herhangi bir yasal değişikliğe gerek kalmadan, Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) 8 Aralık 1950 tarihli emriyle Talim ve Terbiye Dairesinin 25 Eylül 1951'de onayladığı "Rum Rahipler Okulu Yönetmeliği" çerçevesinde açılabileceği görüşünü dile getirdi. Yönetmeliğin halen yürürlükte olduğundan hareket eden Dışişleri Bakanlığının bulduğu formül, Ruhban Okulunun Aya Yorgi Vakfına bağlı olarak faaliyet göstermesini, teoloji bölümünde 2 yıllık ön lisans eğitimi vermesini, MEB tarafından denetlenmesini, müdürünü Patrikhane'nin, müdür yardımcısını da MEB'in atamasını öngörüyordu (B. Atakan, *Milliyet*, 26.06.2004).

Patrikhane ve Prof. Teziç, bu formülü desteklediklerini açıkladılar. Bununla birlikte Teziç, Okul'un açılmasının, Yunanistan'ın B. Trakya'daki okullara yardım yapması ve Türkiye'den gelecek yardımları engellememesi şartına bağlamak gereğinden söz etti. Böylece, bu mütekabiliyet meselesi hatası, bir kez daha, üstelik bir anayasa profesörü tarafından gündeme getirilmiş oldu. Diğer yandan, MEB'in atayacağı müdür yardımcısının, T.C. vatandaşlığına sahip bulunmanın yanı sıra, Özel Öğretim Kurumları Kanunu Md. 24/2 uyarınca "Türk asıllı" olma şartını karşılaması gereği göz önünde tutulduğunda, azınlık okulu niteliğindeki Ruhban Okuluna böyle bir atamanın yapılması ırkçılık tartışmalarını da beraberinde getirdi. (Bu "Türk asıllı" hükmü Şubat 2007'de kaldırılacaktır).

Dışişleri Bakanlığı, Kasım 2004'te bir adım daha attı. Milli Güvenlik Siyaset Bel-

gesinin (MGSB) yenilenmesi çalışmaları çerçevesinde görüşlerini bildiren Bakanlık, MGSB'nin eki olan lç Güvenlik Strateji Belgesinde, Ruhban Okulunun açılmasının, iç tehdit unsurları ve güvenliği tehdit eden faktörler bölümünden çıkarılması gerektiğini belirtti (H. Köylü, *Radikal*, 28.11.2004). Genelkurmay Başkanlığı ise tam tersi yönde görüş bildirerek; Ruhban Okulunun yeniden açılması taleplerine karşı çıkılması, Fener'in mevcut statüsünü aşma çalışmalarına izin verilmemesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit edecek Rum-Pontus propagandasına engel olunması gerektiğini belirtti. Böylece, Okul'un açılması çabaları ve Fener'in ekümenik vasfının tanınması bir kez daha tehlikeli gelişmeler arasında sayıldı.

Dışişleri Bakanı Gül de 12 Nisan 2005'te yaptığı bir açıklamada, Okul'un açılmasının tek başına bir konu olmadığını, buna izin verilmesi durumunda, diğer benzer kurumların da aynı haktan yararlanma taleplerini gündeme getireceklerini söyledi (*Ayın Tarihi*, 12.04.2005). Böylece, tüm dinî cemaatlerin özel okul kurma isteğinde bulunabilecekleri endişesi dile getirilmiş oldu. Gül, 18 Aralık'ta yaptığı bir başka açıklamada ise, Okul'un faaliyet göstermesine karşı olmadıklarını belirtecektir (*Ayın Tarihi*, 18.12.2005).

Haziran 2006'da konu bir kez daha gündeme geldi. Basında yer alan haberlerde, İstanbul Üniversitesi llahiyat Fakültesi bünyesinde Karşılaştırmalı Teoloji Kürsüsü kurulacağı ve Gayrimüslim din adamı ihtiyacının buradan karşılanacağı belirtildi. Böylece, 1999'da bulunan formüle geri dönüldü. Fener ise, buna bir kez daha karşı çıktı.

ABD Başkanı Barack Obama'nın, Türkiye'ye Nisan 2009 ziyareti sırasında, TBMM'de yaptığı konuşmada Heybeliada Ruhban Okulunun açılması gerektiğinden söz etmesinin de etkisiyle, MEB iki yeni formül ortaya attı: 1) Okul'un, lise ve yüksekokul olmak üzere iki kısımdan oluşması, lise kısmının MEB'e bağlı "özel din lisesi" statüsünde açılması, yüksekokul kısmının da YÖK'e bağlı olması. Bu formülün hayata geçirilmesi için, dinî ve askerî özel okul kurulmasını yasaklayan Özel Öğretim Kurumları Kanununun 3. maddesinin değiştirilmesi ve Ruhban Okulunun imam hatip liseleri gibi bir meslek okulu statüsüne kavuşturulması öngörüldü. Okul'un yüksek kısmının YÖK'e bağlı olarak faaliyet gösterebilmesi için de askerî ve dinî yükseköğretim kurumlarının özel üniversitelerce değil, yalnızca devlet tarafından açılabileceğini öngören Anayasa'nın Md. 24 ve 132 ile YÖK Yasası Md. 3'ün değiştirilmesi gereğinden söz edildi; 2) Okul'un bir vakıf bünyesinde açılması. Bu durumda da söz konusu maddelerin değiştirilmesi gerektiğine dikkat çekildi (B. Kotan, *Radikal*, 30.06.2009).

Dışişleri Bakanlığı, Temmuz 2009'da Başbakanlığa sunduğu bir raporla, Ruhban Okulunun MEB'in denetimine tabi olarak Aya Yorgi Vakfı bünyesinde açılmasına ilişkin önerisini bir kez daha gündeme getirdi. Bakanlık, Okul'un açılması halinde, Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda karşılaştığı en önemli engellerden birinin ortadan kalkacağını ifade etti.

Bakanlığın üzerinde durduğu bir diğer husus, yurtdışından gelecek öğrencilerle ilgiliydi. Türkiye'deki Rum nüfusun sayıca çok azaldığına dikkat çeken Bakanlık, başta Yunanistan olmak üzere, dünyanın pek çok yerinden Ruhban Okuluna öğrenci akını olabileceğini, böyle bir durumda, mütekabiliyet ilkesi gündeme getirilerek, B. Trakya'da görev yapan Türkiyeli öğretmenlerin sayısının artırılabilece-

ğini belirtti. Böylece, bu konu bağlamında geçerli olduğu için, mütekabiliyet ilkesi belki de ilk defa olumlu bir şekilde gündeme getirilmiş oldu. Dışişleri Bakanlığının meseleyi yeniden açması karşısında Başbakan Erdoğan, Ruhban Okulu konusunda kendilerine gelmiş herhangi bir talep ve teklif bulunmadığını, gelmesi halinde konuyu değerlendireceklerini söyledi. Oysa, o güne kadar çok sayıda teklif gündeme getirilmişti.

Erdoğan'ın Aralık 2009'daki ABD ziyareti sırasında, Obama'nın, Ruhban Okulunun açılması gerektiğini bir kez daha gündeme getirmesi ve Vartholomeos'un da, meselenin halledilmemesi halinde haklarını AİHM önünde arayacaklarını açıklaması, konuyu yeniden tartışmaya açtı. Basına yansıyan haberlerde, Dışişleri Bakanlığı tarafından bulunan formül üzerinde uzlaşıya varıldığı, bunun hayata geçirilmesi için Yunanistan'ın B. Trakya'da somut adımlar atmasının beklendiği belirtildi. Yani, mütekabiliyet yine devredeydi.

Geliştirilen tüm bu formüllere ve Okul'un açılması yönünde hükümetin ilke kararı aldığına dair çok sayıda açıklama yapılmasına karşın, Mayıs 2012 itibariyle Ruhban Okulu açılmamıştı. Öne sürülen hukuki gerekçeler dışında, bu durumun sebepleri şunlardı:

1) Yunanistan'la mütekabiliyet şartının ileri sürülmesi. Başta müftülük ve okullar konusu olmak üzere, B. Trakya'daki Müslüman-Türk azınlık bakımından Yunanistan'ın olumlu adımlar atmaması halinde Türkiye'nin Okul'un açılmasına izin vermeyeceği veya vermemesi gerektiği yetkili ağızlardan ifade olundu. Nisan 2009'da Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında Vartholomeos'la görüşen Obama da, Ruhban Okulunun açılabilmesi için, Türkiye'nin, Müslüman-Türk azınlıkla ilgili olarak Yunanistan'ın olumlu adımlar atmasını beklediğini belirtti. Bunlar; yeni Türk okullarının açılması, Türkiye'den giden öğretmen sayısının artırılması ve müftülerin azınlık tarafından seçilmesi, şeklinde sıralandı;

2) Müslüman cemaatlerin de kendi eğitim kurumlarını kurmak isteyebilecekleri endişesi;

3) Ruhban Okulunda öğrencilerin dinî kıyafetleriyle eğitim görmelerine izin verilmesi halinde, üniversitelerde türbana yeşil ışık yakılmak zorunda kalınacağının ileri sürülmesi;

4) Türkiye'deki Rum azınlığın çok azalması nedeniyle, açılması halinde Okul'un yurtdışından öğrenci getirtmeye çalışacağı (1964'e kadar yurtdışından öğrenci kabul edilebiliyordu), eğitimlerini tamamladıktan sonra bunların Patrikhane tarafından dünyanın çeşitli yerlerine atanacakları, böylece Patrikhane'nin ekümeniklik iddiasının güçleneceği iddiası.

Azınlığın Diğer Sorunları

Rum-Ortodoks azınlığın karşılaştığı sorunlar bunlarla sınırlı değildir. Eğitim alanında ciddi sıkıntılar vardır. Özellikle, Rum nüfusun 2.000'in altına inmiş olmasından kaynaklanan öğrenci azlığından dolayı bazı okulların faaliyetlerini dondurmaları, diğerlerinin de ileride bu durumla karşılaşma olasılığı, buna rağmen Türkiye'deki yabancı uyrukluların azınlık okullarında eğitim görmelerine izin verilmemesi, sorunların başında gelmektedir. Bu nedenlerle, faaliyetteki Rum okulları sonuçta öğrencisizlikten kapatılmak zorunda kalacaktır. Meseleyi sayılara dök-

mek gerekirse, 2010 itibariyle, İstanbul'daki 22 özel Rum okulundan yalnızca 11'i faal durumda olup, bunlarda toplam 214 öğrenci öğrenim görmektedir (*Radikal*, 18.01.2010; U. A. Salman, *Radikal*, 15.11.2010).

Bununla birlikte, İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Temmuz 2010'da yaptığı açıklamada, azınlık okullarına yabancı uyruklu öğrencilerin alınmasına ilişkin çalışmaların MEB'de tamamlanmak üzere olduğunu söylemiştir. Azınlık okullarının mali yönden sıkıntı çekmelerine karşın devlet desteğinden yoksun bulunmaları (oysa Lausanne Md. 41, azınlık okullarına devlet ve belediye yardımı yapılmasını öngörmektedir), "çift müdürlük" uygulamasının devam etmesi, Kasım 1964'te çıkartılan 3885 sayılı genelgeyle Rum okullarında sabah duası yasaklanırken, MEB'ye bağlı tüm okullarda olduğu gibi bu okullarda da her sabah "Andımız" okunması, eleştirilen diğer hususlardır.

Pek fazla gündeme gelmeyen bir diğer sorun, Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlığın etnik kimliğinin tanınmamasına ve "Türk" kelimesinin dernek isimlerinde kullanılamamasına benzer şekilde, İstanbullu Rumların da kendilerini "Helen" olarak tanımlayamamaları ve bu ismi taşıyan dernek vs. kuramamalarıdır.

Münferit olaylar şeklinde de olsa, Rumların can ve mal güvenliklerine yönelik saldırılara da rastlanmıştır. Örneğin, İstanbul'da Rumca yayınlanan *Iho* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Andreas Rombopulos 6 Aralık 2007'de iki kişinin saldırısına uğrarken, 28 Ekim 2010'da Gökçeada'daki Panagia Rum-Ortodoks Mezarlığına saldırı düzenlenmiş ve 78 mezar taşı kırılmıştır. 2009'da ortaya çıkarılan "Kafes Eylem Planı"nda Gayrimüslimlere yönelik saldırıların öngörülmesi, diğer Gayrimüslim grupların yanı sıra, Rumların can ve mal güvenlikleri konusunda endişe yaratmıştır (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü).

Son olarak, 2001 sonrasındaki Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos) gelişmelerine bakmak gerekir. AKPA Hukuki İşler ve İnsan Hakları Komitesi Raportörü Andreas Gross, "Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos): İki Türk Adasının İki Kültürlü Karakterinin Konuyla İlgisi Olan Kişilerin Faydasına Olacak Şekilde Türkiye ve Yunanistan Arasındaki İşbirliği İçin Bir Model Olarak Korunması" başlıklı bir rapor kaleme aldı. Rapor, 27 Haziran 2008'de AKPA tarafından kabul edildi. Rapor'da, Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmaların başladığı 1963'ten sonra Türkiye'nin, iki adanın Rum sakinlerini sistematik bir şekilde göçe zorladığı, bundan dolayı, Rapor'un hazırlandığı tarih itibariyle Gökçeada'da 250, Bozcaada'da ise yalnızca 25 Rum'un kaldığı belirtildi.

Rapor, Türkiye'nin Rum kökenli adalılara karşı izleyeceği politikanın, modası geçmiş milliyetçi tutumları aşma ve Avrupa'nın iyi komşuluk değerlerini benimseme konusundaki istekliliğine mükemmel bir örnek oluşturacağını vurguladıktan sonra, Türkiye'den özellikle iki önlemin alınmasını talep etti: 1) Gökçeada'da bir Rum okulunun açılmasına izin verilmesi; 2) Cemaate ve kişilere ait el konmuş mülklerin iadesi (para. 9). Ayrıca, restorasyon ve inşaat izni formalitelerinin basitleştirilmesi, T.C. vatandaşlığını kaybetmiş adalılara ve onların çocukları ile torunlarına vatandaşlıklarının iadesi ve Gökçeada Rumlarının yaşadıkları köylerin alt yapılarının iyileştirilmesi.

Rapor'da adalarla ilgili olumlu gelişmelere de yer verildi: 1) Bozcaada'daki Kimisis Teodoku Kilisesinin yıkılan çan kulesi yeniden yapılmıştı; 2) Gökçeada'daki Agi-

os Nikolaos Kilisesi tadil edilmişti; 3) Yine aynı adada bulunan Agia Marina Kilisesinin yenileme projesi onaylanmış ve buna fon sağlanmıştı; 4) Ada kaymakamlarının Rum azınlığa yönelik tutumları olumlu idi (para. 8).

Rapor'un bütünü dengeli ve objektif bir şekilde yazılmış olmakla birlikte, milliyetçi kesimler tepki gösterdiler. Dışişleri Bakanlığı da, "Rapor, ülkemiz hakkında bir dizi önyargıya dayandırılmış olup, Lausanne'da tesis edilmiş mütekabiliyet ilkesini göz ardı etmektedir" diyerek (B. Oran, *Radikal İki*, 06.07.2008), Türkiye'nin mütekabiliyet ilkesine dayalı anlayışını bir kez daha ortaya koydu.

Bu konudaki olumsuz bir gelişmeyi, Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfıyla ilgili olarak, AİHM'nin 6 Ekim 2009'da Türkiye aleyhinde verdiği karar oluşturdu. Adada bulunan bir mezarlık, manastır ve şapelden oluşan taşınmazların Vakıf adına kaydedilmemesini mülkiyet hakkının ihlali olarak değerlendiren AİHM, ya mülklerin tescilinin yapılması ya da Türkiye'nin 173.000 Avro maddi tazminat ödemesi yönünde hüküm verdi.

Milliyet
www.milliyet.com.tr
12 Ocak 2012 Perşembe 50 Kr
48 YIL SONRA
GÖKÇEADA JESTİ
Rumların Türkiye'den gönderildiği tarihte Gökçeada'daki Rum okulu da kapatılmıştı. Şimdi 'okul istiyoruz' diye başvurdular, Milli Eğitim Bakanlığı olumlu yanıt verdi
İran'da bir profesör daha öldürüldü
YİNE MOTORLU BOMBACI VURDU
1964'TEN BERİ İLK KEZ
DÖNÜŞLER OLABİLİR

Milliyet, 12.01.2012

Ocak 2012'de çok önemli bir gelişme oldu. Eğitim Bakanlığı yetkilileri 11 Ocak'ta, Gayrimüslim azınlıkların Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) Genel Meclisindeki temsilcisi Laki Vingas'a, 1964'te kapanan Gökçeada'daki Rum ilkokulunun yeniden açılması için cemaatin gerekli girişimlerde bulunulabileceğini duyurdular. Haberin yayılmasının ardından, Yunanistan'da ve İstanbul'da yaşayan Gökçeada kökenli bazı aileler adaya gelip yerleşeceklerini belirttiler (T. Berberakis, *Milliyet*, 12.01.2012.) Böylece Gökçeada'daki Rum nüfusun yeniden canlanması için bir umut doğmuş oldu.

IV) İlişkileri Etkileyen Diğer Gelişmeler

17 Kasım Devrimci Örgütünün Çökertilmesi

17 Kasım Devrimci Örgütü adlı yasadışı kuruluşun 1990'larda Atina'da görevli Türkiyeli diplomatlara yönelik saldırıları ve bunların faillerinin bir türlü bulunamaması, iki ülke arasında ciddi bir sorun teşkil etmişti. Tartışmalar, Örgüt'ün Yunanistan güvenlik güçlerince Haziran 2002'de çökertilmesinin ardından yeniden başladı (bkz. **17 Kasım Devrimci Örgütü** kutusu, s. 622). Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği, 8 Temmuz 2002'de verdiği bir notayla, Türkiyeli diplomatlara yapılan saldırıların ortaya çıkarılmasını talep etti. Aynı gün Yunanistan Dışişlerinden gelen cevabi notada, soruşturma-

nın tam bir gizlilik içinde yürütüldüğü, dolayısıyla ayrıntılı bilgi verilemeyeceği, soruşturmaya konu terörist eylemlerle ilgili dosyaların tamamının incelendiği belirtildi.

Yapılan duruşmaların ardından, Atina İstinaf Mahkemesi 9 Mayıs 2007'de kararını açıkladı. Mahkeme, Türkiyeli diplomatlara saldırı düzenleyen Örgüt üyelerini 10 yıl ilâ müebbet hapis arasında değişen çeşitli cezalara çarptırdı. T.C. Dışişleri Bakanlığınca 18 Mayıs'ta yapılan açıklamada, karar, terörle mücadelede uluslararası işbirliği bakımından kayda değer bir adım olarak nitelendirildi ve Yunanistan makamlarına teşekkür edildi. Ayrıca, Dışişleri Bakanı Gül de, meslektaşı Bakoyanni'ye bir teşekkür mektubu gönderdi.

17 Kasım Devrimci Örgütü

17 Kasım Devrimci Örgütü, ismini, Atina Politeknik Üniversitesi öğrencilerinin Cunta yönetimine karşı yaptıkları protesto gösterilerinin kanlı bir şekilde bastırıldığı tarih olan 1973 yılının 17 Kasım gününden aldı. Devrimci sol çizgide bir hareket olarak doğan Örgüt, ülkede yaşanan sıkıntıların Yunanistan'ın NATO'da yer almasından ve ABD ve Ortak Pazar ile olan ilişkilerinden kaynaklandığını ileri sürüyordu. 1974'te Cunta'nın devrilmesinin ardından kendini feshetmedi. İdeolojik çizgisini devrimci soldan ulusalcı sola dönüştürdü ve bombalı saldırılar ile suikastlar düzenlemeye yöneldi.

Örgüt'ün Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği görevlilerine ilk saldırısı, Büyükelçilik'te görevli dört idari personelin otomobillerine, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın Atina ziyareti öncesinde 23 Mayıs 1988'de bomba koyması oldu. Bombalardan ikisi patlarken, ikisi de etkisiz hale getirildi. Olayda ölen ya da yaralanan olmadı. Saldırının ardından Örgüt, Yunanistan'ın NATO'dan ve AB'den çıkması ve ABD üslerinin kapatılması amaçlarına, 1991'de, "Kıbrıs'taki Türk işgali sona erene kadar mücadele etme"yi ekledi. Bunun neticesinde, Atina'da görev yapan Türkiyeli diplomatlara saldırılarını yoğunlaştırdı. 16 Temmuz 1991'de Atina Büyükelçiliği aracına yapılan bombalı saldırıda Büyükelçilik Maslahatgüzarı Deniz Bölükbaşı, İdari Ataşe Nilgün Keçeci ve aracın şoförü yaralandı. Bunu, 7 Ekim 1991'de, Basın Ataşe Yardımcısı Çetin Görgü'nün öldürülmesi izledi. Örgüt, *Elefterotipia* gazetesine yolladığı bildiride, "Son Türk askeri Kıbrıs'tan ayrılıncaya kadar vurmaya devam edeceğiz" ifadesini kullandı. 4 Temmuz 1994'te Büyükelçilik Müsteşarı Ömer Haluk Sipahioğlu öldürüldü.

1975-2002 arasında 23 cinayet, yüzlerce silahlı ve bombalı saldırı ile soygunun sorumlusu olarak bilinen 17 Kasım Örgütünün en dikkat çekici yanı şuydu ki, bu kadar eyleme rağmen, bu 27 yıllık süre içerisinde lider yapısı ve üyeleriyle ilgili herhangi bir somut bilgi elde edilememişti. Bunun başlıca nedeni olarak, Örgüt'ün uzun yıllar iktidarda kalan PASOK'la ve Yunan Gizli Servisiyle (EYP) bağının olması gösterildi. Başka bir deyişle, Örgüt, "Yunan Derin Devleti"nin kanatları altındaydı.

Yunanistan'daki 2004 Yaz Olimpiyatları öncesinde, terörle mücadelede güvenlik güçlerinin etkinliğini artırmak için, Haziran 2001'de Ceza Yasasında değişikliğe gidilmesi ve kamu güvenliği konusunda idari birtakım önlemler alınması, Örgüt'ün sonunu hazırladı. Haziran 2002'deki başarısız bir bombalama girişiminin ardından yirmi gün içerisinde Örgüt lideri Prof. Aleksandros Yiotopulos da dahil olmak üzere, tüm üyeler ele geçirildi. Yapılan yargılamalara, Örgüt'ün eylemleri sonucunda şehit düşen Türkiyeli diplomatların aileleri ile yaralanan diplomatlar da müdahil oldular.

(A. Dayıoğlu) (Kaynaklar: *Ayın Tarihi*, 23 Mayıs 1988; *The Europa World Year Book 2008*, s. 2021; *Yeni Şafak*, 23.07.2002; *Yeni Şafak*, 09.12.2003; *Radikal*, 23.10.2008; http://www.yeniaktuel.com.tr/printp@2100.htrrıl, 09.12.2008; Avni Özgürel, "Komşunun 'Ergenekon'u: 17 Kasım Örgütü!" *Radikal*, 20.07.2008).

Bayrak ve Marş Krizleri

2000'ler, iki ülke arasında kimi küçük krizlere de sahne oldu Bunlardan biri, güven artırıcı önlemler kapsamında, Yunanistan Kara Harp Okulu Komutanlığının daveti üzerine Nisan 2005'te Yunanistan'a giden 2 subay ile 5 öğrencinin kaldıkları odaya yırtılmış Türk bayrağı bırakılması olayı idi. Olaya Türkiye Genelkurmay Başkanlığı ile Dışişleri Bakanlığı tepki gösterdi. Yunanistan makamlarının resmen özür dilemesi ve olayın faillerini bulması talep edildi. Yunanistan Kara Kuvvetleri Komutanlığından Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığına resmî bir özür mektubunun gönderilmesiyle sorun fazla büyümeden sonlandırıldı.

Bu dönemdeki bir diğer bayrak hadisesini, Yunanistan'da yaşayan Ermenilerin, 24 Nisan 2007'de Selanik Başkonsolosluğu önünde Türk bayrağını yakmaları oluşturdu. Selanik Savcılığının "yabancı devlet sembollerine hakaret fiili" gerçekleştirenlere dava açmasıyla bir ilk yaşandı. Başbakan Erdoğan'ın 14-15 Mayıs 2010 Atina ziyaretini protesto eden milliyetçi gruplar da benzer bir eylemde bulundular.

İki ülke arasında bir de ırkçı marş sorunu çıktı. Yunan komandoların eğitimleri sırasında Türklerle Arnavutları hedef alan marşlar söylemeleri ve bu görüntülerin internet ortamında yayınlanması, Mart 2007'de üç ülke arasında diplomatik gerginliğe neden oldu. Bunun üzerine Yunanistan hükümeti ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı soruşturma başlatıp olayı kınadılar. Benzer bir sorun Mart 2010'da da görüldü.

Rum ve Ermeni Soykırım İddiaları Karşısında İkili İlişkiler

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bir diğer krizi, Milli Mücadele sırasında Türkiye'deki Rumlara soykırım yapıldığı gerekçesiyle, 14 Eylül'ün "Küçük Asya'da Katliam Günü" ilan edilmesine ilişkin bir kararnamenin Yunanistan Parlamentosunca Şubat 2001'de hazırlanması başlattı. Türkiye'nin rahatsızlığını dile getirmesi üzerine Yunanistan'dan gelen açıklamada, kararın, anma günü etkinlikleri düzenlemeye yönelik olduğu belirtildi. Bu gelişme üzerine Milli Güvenlik Kurulu, Yunanistan'a misilleme olarak 4 Aralık 2001'de, 15 Mayıs gününün "Batı Anadolu Türklerinin Katliam Günü" olarak anılması için TBMM'de karar alınmasını istedi (*Radikal*, 05.12.2001). Bununla birlikte, TBMM böyle bir karar almadı.

Benzer bir gelişme Pontuslu Rumlar bakımından da görüldü. Yunanistan Parlamentosunun 24 Şubat 1994'te aldığı karar uyarınca, 19 Mayıs tarihi, Pontus Soykırımını Anma Günü olarak ilan edilmiş ve bu tarihten itibaren her yıl anma etkinlikleri düzenlenmeye başlanmıştı. 7 Mayıs 2006'da Selanik'te "Pontus Helenizmi Soykırımı Anıtı"nın açılışı yapıldı. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, anıtın açılışının, iki ülke arasında dostane ilerleyen ilişkilere gölge düşürdüğünü belirtti. Buna rağmen, 19 Mayıs'ta Pontuslu Rum Dernekleri Federasyonu tarafından düzenlenen anma etkinliğinde Cumhurbaşkanı Papulyas, Dışişleri Bakanı Bakoyanni ve ana muhalefet partisi PASOK'un lideri Papandreu, Pontus soykırımının uluslararası kamuoyu tarafından tanınması gerektiğinden söz ettiler (*Radikal*, 16.05.2006). Bu anma etkinlikleri her yıl tekrarlandı.

İlişkilerde gerilim yaratan bir diğer unsur, Ermeni soykırım iddialarıyla ilgiliydi. TBMM Başkanı Bülent Arınç, 24 Nisan tarihinin Ermeni Soykırımı Günü olarak anılması konusunda karar alan ve aralarında Yunanistan'ın da bulunduğu 16 ülkenin parlamento başkanlarına 7 Eylül 2005'te birer kınama mektubu gönderdi. İçiş-

leri Bakanı Prokopis Paulopulos ise, 16 Nisan 2006'da Yunanistan Ermeni Milli Komisyonuna gönderdiği mesajda, Ermenilere yönelik soykırımın Yunan ulusunun belleğinde silinmeyecek şekilde kazılı olduğunu ve bunun en kısa zamanda, uluslararası toplumdan gereken karşılığı göreceğini umduğunu ifade etti.

Rum ve Ermeni soykırım iddiaları 2011'de de gündeme geldi. Yunanistan Cumhurbaşkanı Papulyas, Atina'ya resmî ziyarette bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'la görüşmesinin ardından 18 Ocak 2011'de yaptığı açıklamada, ülkesinin 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını desteklediğini belirtti ve iki ülke halklarının geçmişte Türkler tarafından katledildiklerini söyledi (S. Berberakis, *Sabah*, 20.01.2011).

PKK ve DHKP-C Nedeniyle Gerginleşen İlişkiler

1980'ler ve 90'larda Yunanistan'ın PKK'ya destek verdiği iddiaları yüzünden gergin olan Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 15 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan'ın Yunanistan'ın Nairobi (Kenya) Büyükelçiliğinden çıktıktan sonra yakalanması ve Yunanistanlı yetkililerle bağlantısının ortaya çıkması üzerine kopma noktasına gelmişti. Bu gelişmeden sonra ilişkiler hızla iyileşme sürecine girdiyse de, Türkiye, PKK'lıların Lavrion mülteci kampında barındırıldığını zaman zaman ileri sürdü. Yunanistanlı yetkililer ise bu iddiayı reddederek, kampın BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin denetiminde bulunduğunu belirttiler.

Öcalan'ın 1999'da Yunanistan'a yasadışı girişine ilişkin olarak Atina'da görülen davada beraat kararı çıkmasına, Türkiye Dışişleri Bakanlığı 2 Temmuz 2003'te tepki gösterdi. Yapılan açıklamada, dava süresince sanık ve tanıklar tarafından verilen ifadelerin, dönemin bazı yetkililerinin PKK'yla bağlantı içerisinde olduklarını açıkça ortaya koyduğu belirtildi.

İki ülke arasındaki diğer bir sorun, Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C) konusundaydı. *To Vima* gazetesi, 21 Temmuz 2002 tarihli sayısında DHKP-C lideri Dursun Karataş'ın Yunanistan'da bulunduğunu yazdı ve örgütün lider kadrosunun bu ülkeye taşınacağından bahsetti. Türkiye, böyle bir durum varsa, Karataş'ın iadesini talep etti. Yunanistan tarafından yapılan açıklamada, Karataş'ın Atina'da bulunduğu iddialarının araştırılacağı, DHKP-C'nin lider kadrosunun Atina'ya taşınacağı iddiasının ise doğru olmadığı belirtildi.

V) Yakınlaşmanın Ticari ve Ekonomik İlişkilere Etkisi

Gümrük Birliği Antlaşmasının Türkiye bakımından yürürlüğe girmesinden sonra iki ülke arasında ekonomik ve ticari alanda kaydedilen olumlu gelişmeler 1999 sonrası dönemde hızlanarak devam etti. Bu dönemde mal ve hizmetler alanında, karşılıklı yatırımlarda ve ortak projelerde önemli gelişmeler sağlandı. Ticari ve ekonomik konularda işbirliği alanlarını belirlemek ve gelişmeleri izlemek üzere kurumsal yapılanmalara gidildi. Bu çerçevede, dışişleri bakanlıkları arasında müsteşarlar düzeyinde turizm, ticaret, çevre ve bölgesel işbirliği ortak çalışma grupları oluşturuldu. 1988'de kurulan ama 1999'a kadar fazla faal olmayan iş konseylerinin çalışmaları da hız kazandı.

Ekonomik ve ticari alandaki bu işbirliği çerçevesinde; 2000'den sonra turizm, yatırımların teşviki ve korunması, bilimsel ve teknolojik işbirliği, gümrük, deniz taşımacılığı, ekonomik işbirliği, çifte vergilendirmenin önlenmesi konularında çok sayıda ikili anlaşma yapıldı. İki ülke arasında ekonomik alanda 2000'e kadar akdedilmiş tek anlaşma niteliğindeki Ticaret ve Ödeme Anlaşmasının 7 Kasım 1953 tarihli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, atılan adımların önemi ortaya çıkmaktaydı. Bu anlaşmalar, ilişkilerin gelişmesinde ciddi bir hareketlenme sağladı.

Türkiye'nin büyük bir ekonomik kriz yaşadığı 2001 yılı bir kenara bırakılırsa, 1999'dan sonra iki ülke arasındaki hizmet ticaretinde önemli artış kaydedildi. Yunanistan ödemeler dengesi istatistiklerine göre, 1999-2002 döneminde Yunanistan'dan Türkiye'ye hizmet ihracatı 4 kat, 2002-2006 döneminde ise 2 kat arttı. Türkiye bakımından da benzeri bir tablo ortaya çıktı. 1999-2002 döneminde Türkiye'den Yunanistan'a hizmet ihracatı 4 kat, 2002-2006 döneminde de 1,5 kat arttı. Bunun sonucunda, iki ülke arasındaki hizmet ticareti 1996'da 20.400.000 Avro iken, bu miktar 1999'da 46.100.000'e, 2006'da da 332.900.000'e yükseldi. Böylece, 1999-2006 döneminde bu alan yıllık ortalama % 36,1 artış gösterdi. Aynı dönemde iki ülkenin diğer ülkelere hizmet ihracatı ortalama yalnızca % 10 artmıştı (Mullen, Oğuz ve Kyriacou, s. 7).

Mal ticareti alanında da benzer bir gelişme görüldü. İki ülke arasındaki karşılıklı ihracat 1999-2006 döneminde 4 kat arttı. 1999'dan 2006'ya toplam mal ticareti yılda ortalama % 23,2 artış gösterdi. Oysa aynı dönemde iki ülkenin diğer ülkelere mal ihracatları ortalama % 15 düzeyinde artmıştı (Mullen, Oğuz ve Kyriacou, s. 8). Mal kalemlerine gelince; Türkiye Yunanistan'a demir-çelik ürünleri, pamuk ipliği, kumaş, giyim eşyası, madeni eşya, makine, deri, cam, seramik, meyve-sebze ve balık ihraç ederken, Yunanistan'ın Türkiye'ye ihracatı pamuk, petrol ürünleri, plastik maddeler ile PVC ürünlerinden oluşuyordu. Ticaret alanındaki bu gelişmeler sonucunda Yunanistan, AB ülkeleri içinde ticaret dengesi Türkiye'nin lehinde olan birkaç ülkeden biri oldu. Bunun yanı sıra, Yunanistan, Bulgaristan'dan sonra Balkanlarda Türkiye'nin en önemli ticari ortağı konumuna geldi.

2007 yılına gelince; mal ve hizmetler genel olarak alındığında, karşılıklı olarak iki ülke arasındaki toplam ihracat tutarı 1 milyar 647.000.000, ithalat tutarı 691.400.000, toplam ticaret hacmi ise 2 milyar 339.000.000 Avro oldu. Bu hacim, Türkiye'yi Yunanistan'ın 5. ticaret ortağı durumuna getirdi. Türkiye ile Yunanistan arasındaki dış ticaret hacmi 2008'de 3 milyar 580.683.000 Dolar iken, ekonomik krizin etkisiyle 2009'da bu miktar 2 milyar 763.751.000 Dolar'a geriledi. 2008'de Türkiye'nin Yunanistan'a ihracatı 2 milyar 429.968.000 Dolar idi. Bu sayıyla Yunanistan, Türkiye'nin 12. büyük ihracat pazarı durumundaydı. Buna karşılık 2009'da, Yunanistan'daki ekonomik kriz yüzünden Türkiye'nin ihracatı 1 milyar 634.076.000 Dolar'a geriledi. Bu durumdan dolayı ihracat pazarları arasındaki sıralamada Türkiye 19. sıraya düştü. 2008'de Türkiye Yunanistan'dan 1 milyar 150.715.000, 2009'da da 1 milyar 129.675.000 Dolar ithalat yaptı. 2008'de Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Yunanistan'ın yeri 37. sırada iken, 2009'da Yunanistan 24.'lüğe yükseldi. 2010 yılına gelince; Ocak-Mart döneminde Türkiye'nin Yunanistan'a ihracatı 400.906.000, Yunanistan'dan yaptığı ithalat da 259.820.000 Dolar oldu (*Milliyet*, 16.05.2010).

1999 sonrası dönemde büyük gelişme kaydedilen bir diğer alan turizm idi. Yunanistan'ın Türkiye'den elde ettiği seyahat gelirleri 1999'da 5.100.000 Avro iken 2006'da 69.000.000'a yükselerek 13 kattan fazla arttı. Aynı dönemde Türkiye'nin Yunanistan'dan sağladığı turizm geliri 1999'da 3.600.000 Avro'dan 2006'da 70.200.000'e çıkarak yaklaşık 20 kat arttı. Genel olarak bakıldığında, iki ülke arasındaki toplam seyahat gelirleri 1999'da 8.700.000 Avro'dan 2006'da 139.200.000'e çıktı ve böylece yıllık % 275,1 gibi inanılmaz bir artış kaydetti (Mullen, Oğuz ve Kyriacou, s. 8). En büyük etken, iki ülke arasında başlayan yakınlaşmanın Türkiye ve Yunanistan halkları arasındaki güvensizliği zaman içerisinde azaltması sonucu, karşılıklı ziyaretlerin artmasıydı. Ayrıca, gelişen ekonomik ilişkilere bağlı olarak karşılıklı iş ziyaretleri yüksek oranlara ulaştı. Bunların dışında, Ocak 2000'de turizm alanında işbirliği anlaşmasının imzalanması, Türk-Yunan Turizm Forumunun kurulması, bakan düzeyinde iki yılda bir toplanması öngörülen Turizm Karma Komitesinin oluşturulması, turizme önemli katkılar sağladı. Temmuz 2001'de Türkiyelilerin Ege'deki 5 Yunan adasına 1 günlük ziyaret yapmalarına olanak tanıyan 'sınırlı süreli' Schengen Vizesi, 1 yıllığına da olsa, turizm pazarının büyümesini sağladı (*Ayın Tarihi*, 10 Temmuz 2001).

Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, Atina'da düzenlenen, Türkiye ve Yunanistan'dan turizm sektörü temsilcilerinin katıldığı "B. Türk-Yunan Turizm Forumu"nda. (Kaynak: http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,7293/turizmde-turk-yunan-isbirligi--12102011.html)

Hizmet sektörü içerisinde yer alan taşımacılık alanında da önemli bir gelişme gözlendi. 1999-2006 döneminde Yunanistan'ın Türkiye'den elde ettiği taşımacılık gelirlerinde yıllık ortalama % 32,2'lik bir artış kaydedilirken, aynı dönemde Türkiye'nin Yunanistan'dan elde ettiği taşımacılık gelirleri yıllık % 35,7 arttı (Mullen, Oğuz ve Kyriacou, s. 9).

1999 sonrası dönemde, Türkiye'deki Yunanistan ve Yunanistan'daki Türkiye yatırımları bağlamında da bazı gelişmeler kaydedildi. Bu alanda asıl gelişme, 5 Haziran 2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırım Yasasının kabul edilmesinden sonra görüldü. Bu yasa, Türkiye'de yabancı yatırımların önündeki bürokratik işlemleri ve idarî engelleri azaltıyor, yabancı yatırımlar için gerekli koşulları Türkiyeli yatırımcıların koşullarıyla eşitliyor, yatırımlar bakımından korumacı değil gözetleyici bir yapı kurmayı hedefliyordu. Yasa çıkmadan önce genel olarak yabancı yatırımların, özel olarak da Yunanistanlı yatırımların oranı düşük düzeydeydi. Örneğin, 2002 sonu itibariyle Türkiye'de 71 Yunanistan şirketi faaliyet gösterirken, bunların toplam yatırımı 25.000.000 Dolar'ın altındaydı. Bu miktar, 2002'deki yabancı yatırımların % 0,5'inden azına tekabül ediyordu (Evin, *Changing Greek...*, s. 17.) Doğrudan Yabancı Yatırım Yasasının yabancılara, bu arada Yunanistanlı yatırımcılara olanaklar sağlaması, Türkiye ile AB arasında müzakerelerinin başlaması ve iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesi sonucunda, Türkiye'deki Yunan yatırımları 2004'te tüm yabancı yatırımların % 3,2'sine ulaştı (Evin, *The Future of...*, s. 401).

2006'da yapılan toplam 20 milyar 100.000.000 Dolar tutarındaki yabancı yatırımlar içerisinde Yunanistanlı yatırımcıların payı 2 milyar 600.000.000 Dolar oldu. Bunun da en önemli nedeni Yunanistan Ulusal Bankasının, Finansbank'ın % 46'lık hissesini satın almasıydı. Yunanistan Ulusal Bankasının hisselerinin toplam miktarı 2 milyar 400.000.000 Dolar idi (Mullen, Oğuz ve Kyriacou, s. 18). Finansbank'ın yanı sıra, Tekfenbank'ın % 70 hissesi de Yunanistan bankası EFG tarafından satın alındı. Bu hisselerin toplam değeri 182.000.000 Dolar tutarındaydı. Bankacılık alanındaki bu yatırımlar sonucunda Yunanistan 2006'da, Türkiye'deki yabancı yatırım stoku bakımından 9. sıraya yükseldi. Diğer yandan, 2009'da T.C. Ziraat Bankası Atina ve Gümülcine'de faaliyete geçti. Ayrıca, Aralık 2009'da Ziraat'ın Yunanistan'da banka satın alma niyetinde olduğuna ilişkin haberler basına yansıdı. Bu arada Banka, İskeçe şubesini açmak için 2010'da Yunanistan makamlarına başvurdu. Yunanistan Merkez Bankası başvuruya olumlu cevap verdi ve şubenin açılmasıyla ilgili karar Haziran 2010'da *Resmî Gazete*'de yayınlandı.

1999 sonrasında siyasi ve ekonomik alanlarda meydana gelen bu yakınlaşma, Doğu ile Batı arasındaki enerji ve ticaret yolları üzerinde bulunan Yunanistan ve Türkiye'yi dış yatırımlar bakımından cazibe merkezi haline getirdi. Bunun sonucu olarak, 1999'dan 2006'ya kadar yabancı yatırımlar Yunanistan'da 8, Türkiye'de de 19 kat arttı (Mullen, Oğuz ve Kyriacou, s. 10).

T.C. Hazine Müsteşarlığı kayıtlarına göre, 2007 itibariyle Türkiye'de toplam 294 Yunanistan kaynaklı firma faaliyet gösteriyordu. Türkiye'deki Yunan yatırımları, finans sektörünün dışında, genellikle bilişim teknolojisi, tarım uygulamaları, ambalaj, plastik, eczacılık, kozmetik, balıkçılık, turizm ve inşaat sektörlerinde yoğunlaşmıştı. Yunanistan firmalarının yatırımlarının toplam tutarı 4 milyar 300.000.000 Avro düzeyine ulaşmıştı. Mayıs 2010'da bir açıklama yapan Başbakan Erdoğan, bu tarih itibariyle Türkiye'de 390 Yunanistan firmasının 6 milyar Dolar'dan fazla yatırımı bulunduğunu (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 19.05.2010'dan H. Memis, *Ta Nea*, 15.05.2010), oysa, Yunanistan'da faaliyet gösteren az sayıdaki Türkiyeli firmanın toplam yatırımının 30.000.000 Dolar'a dahi ulaşmadığını belirtti (Y. Kırbaki, *Radikal*, 16.05.2010). Bununla birlikte, Erdoğan'ın 14-15 Mayıs 2010 Atina ziyaretinin ardından, özellikle gıda sektöründeki çok sayıda Türkiyeli firmanın Yunanistan'da faaliyete geçeceklerine ilişkin haberler basına yansıdı.

Ekonomik alanda iki ülke arasında işbirliği yapılan bir diğer alan enerji sektörü oldu. Bu çerçevedeki en önemli proje, Orta Asya doğalgazının Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya aktarılmasını öngören INNOGATE projesi idi. 3 Temmuz 2005'te temelleri iki ülkenin başbakanları tarafından atılan Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattının açılışı 18 Kasım 2007'de gerçekleşti. 4 Kasım 2005'te Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında imzalanan protokolle, işbirliği üçlü platforma taşındı. Bu projeyle, Azerbaycan-Türkiye-Yunanistan-İtalya güzergâhından, ilk kez, RF kökenli olmayan doğalgazın Avrupa'ya aktarılmasının yolu açıldı. 2012'de İtalya'ya ulaştırılması hedeflenen 800 kilometrelik doğalgaz boru hattıyla, 2012'de Yunanistan'a yılda 3 milyar 600.000.000, İtalya'ya 8 milyar metreküp gaz sevki öngörülmektedir.

2001'den sonra ekonomik ilişkilerde olumlu giden gelişmeler, Yunanistan'da 2009'da patlak verip 2010 ve 2011'de de devam eden ekonomik kriz yüzünden ya-

ra aldı ve ciddi soru işaretleri ortaya çıktı. AB istatistik kurumu Eurostat'ın Kasım 2010'da açıkladığı istatistiklere göre, 2009'da Yunanistan'daki bütçe açığı Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) % 15,4'ünü oluşturdu. Kamu borcu tahmini de GSYH'nın % 126,8'i olarak belirdi. Böylece Yunanistan, AB ülkeleri içinde kamu borcunun Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) oranı en yüksek ülke oldu (Bu oranın önemi konusunda bkz. **Ekonomik Dış Bağımlılık ve Türleri** kutusu, Cilt I). Yine Eurostat verilerine göre, 2008'de 22 milyar 363.000.000 Avro olan Yunanistan'ın bütçe açığı 2009'da 36 milyar 150.000.000 Avro'ya, 261 milyar 300.000.000 Avro olan kamu borcu da 298 milyar Avro'ya yükseldi (*Yenidüzen* (Kıbrıs) 18.11.2010). (GSYH ve GSMH terimleri için bkz. **2000-2011 Döneminde Başlıca Ekonomik Göstergeler** tablosu).

Yunanistan ekonomisinin iflas noktasına gelmesi üzerine Mayıs 2010'da Troyka (AB, Avrupa Merkez Bankası ve IMF) yüksek bütçe açığını kapatamayan ve uluslararası piyasalardan borçlanmakta zorluk çeken Yunanistan'a 110 milyar Avro tutarında bir yardım paketi sundu. 12 dilim halinde verilecek yardım karşılığında Yunanistan'dan; kamu harcamalarını kısarak kemer sıkması, çalışma hayatına ilişkin mevzuatta değişiklik yapması, emeklilik maaşlarını düşürerek emeklilik yaşını yükseltmesi, vergileri artırarak zam yapması talep edildi.

PASOK hükümetinin bu doğrultuda önlemler alması üzerine ülke, yıl boyunca, kimi ölümlerin de meydana geldiği grev ve protesto gösterileriyle çalkalandı. Yunanistan hükümetinin, yardım paketinin geri ödemelerinde erteleme talep etmesinin ardından, Kasım ve Aralık 2010'da, havalimanlarından insansız adacıklara kadar uzanan kamu mallarının satışa sunulacağının açıklanması, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizin vahametini gösteriyordu.

Bu arada, Yunanistan'da yaşayan İstanbullu Rumlar ile Yunanlılar arasında Türkiye'de çalışmak isteyenlerin artması, krizin bir başka göstergesiydi. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Bağış İstanbullu Rumların Türkiye'ye dönmeleriyle ilgili önemli bir açıklama yaptı ve herhangi bir nedenle ülkeden ayrılmak zorunda kalmış olanlar ile Türkiye arasındaki bağın, vatandaşlıkla pekiştirileceğini söyledi (*Ayın Tarihi*, 14 Aralık 2010). Böylece, Türkiye'ye dönecek olan İstanbullu Rumlara vatandaşlıklarının geri verilmesinin önü açılmış oldu.

Ekonomik kriz 2011'de iyice derinleşti. Ekonominin bir türlü toparlanamaması üzerine Troyka, Şubat 2011'de Yunanistan'dan 2015'e kadar 50 milyar Avro tutarında özelleştirme yapmasını istedi. Özelleştirme kapsamında kamuya ait çok sayıda gayrimenkulün satılacak olmasına Yunanistan basını "Yunanistan 50 milyara satılıyor", "Yunanistan kelepir fiyatla satılık" manşetleriyle tepki gösterdi. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Yunanistan'ın kredi notunu sürekli kırması, yabancı yatırımları çekme konusunda ülkeyi daha da zor durumda bıraktı. Yunanistan hükümeti yıl boyunca birçok kez, çalışanların ve emeklilerin maaşlarını ödeyememe durumuna düştü. 14 Temmuz'da Başbakan Papandreu ilk kez, "tercihli iflası" düşünebileceklerini açıkladı (Y. Kırbaki, *Hürriyet*, 16.07.2011).

Papandreu'nun açıklamasından yaklaşık bir hafta kadar sonra, AB ülkeleri Yunanistan'a ikinci bir yardım paketi üzerinde müzakerelere başladılar. Paketin gerekliliği konusunda bazı üye ülkelerin ikna olmaması karşısında Papandreu, "İnanmanız için ne yapmam gerek? Ne istiyorsunuz, Mora Yarımadasını mı satayım" dedi (*Cumhuriyet*, 01.08.2011). Ekim 2011'de IMF tarafından yayınlanan raporda,

Yunanistan'ın kamu gelirleri 2011'de 88 milyar 497.000.000, 2012'de 88 milyar 397.000.000, kamu borçları ise 2011'de 365 milyar 638.000.000, 2012'de de 410 milyar 612.000.000 Avro olarak öngörüldü (*Havadis* (Kıbrıs), 08.10.2011). Ayrıca Aralık 2011 itibariyle Yunanistan'ın kamu borcunun GSYH'ye oranının % 166 olduğu belirtildi (*Radikal*, 07.12.2011 ve 22.12.2011).

Bu tablo karşısında Avro bölgesi liderleri 26 Ekim'de Yunanistan'ın borçlarının % 50'sinin silinmesini ve Troyka tarafından 130 milyar Avro'luk ikinci bir yardım yapılmasını kararlaştırdılar. Bunun için de, bankalar ile finans kuruluşlarının, ellerindeki Yunan tahvillerinde % 50 kaybı kabul etmelerini sağladılar. Avro Grubu Başkanı ve Lüksemburg Başbakanı Jean-Claude Juncker, özel sektörün elindeki Yunan tahvillerinin % 50 kırpılması (*hair cut*) önerilerinin kabul edilmemesi halinde "tam iflas" seçeneğine hazırlandıklarını belirtti. Bu durumda % 50'ye razı olmaktan başka çare göremeyen bankalar ve finans kuruluşları, ellerindeki Yunan tahvillerinin nominal değerlerini tek bir kalemde 205 milyar Avro'dan 102.5 milyar Avro'ya indirmeyi kabul ettiler. Bankaların uğradıkları zarar, ülkelerinin verecekleri sermaye artırımı ile kapatılacaktı (*Radikal*, 28.10.2011).

Yunanistan'ı kurtarmaya yönelik bu girişimlerin karşılığında kemer sıkma önlemlerinin ve özelleştirmelerin talep edilmesi, yıl boyunca grevlere ve protestolara neden oldu. Krizin sorumlusu olarak görülen siyasetçilere sözlü ve fizikî saldırılarda bulunuldu. Üniversiteler ve bazı kamu kurumları işgal edildi. Yunanlıların milli bayramı olan 28 Ekim'de ("Ohi Günü") birçok yerde resmî törenler protestolar yüzünden yapılamadı. Kriz nedeniyle Yunanistan'da intihar vakalarının ciddi şekilde arttığı açıklandı. Zamlı elektrik ve su faturalarını ödememe gibi eylemler başlatıldı. Krizin ülkede askerî darbe yapılmasına neden olabileceğine ilişkin iddialar da gündeme geldi. Hatta Alman *Bild* gazetesi bu konuda CIA'nin rapor hazırladığını iddia etti (*Yenidüzen* (Kıbrıs), 29.05.2011). Kasım başında genelkurmay başkanı da dahil 16 generalin emekliye sevk edilmesi bu yöndeki şüpheleri artırdı. Darbe iddialarını reddeden Savunma Bakanı Beglitis, komutanların görev sürelerinin Ağustos'ta sona erdiğini, fakat güney Kıbrıs'ın doğalgaz arama ve sondaj çalışmalarına başlayacağını açıklaması üzerine Doğu Akdeniz'de gerginleşen ortam nedeniyle devir teslim işlemlerinin Kasım'a kaldığını açıkladı (S. Berberakis, *Sabah*, 03.11.2011).

Ekonomik kriz iki ülkenin ticari ilişkilerine de yansıdı. Yunanistan'ın özelleştirmelere gideceğini açıklamasıyla, birçok Türkiyeli şirketin bu ülkede yatırım yapması beklenirken, Aralık 2011 itibariyle kayda değer bir gelişme olmadı. Aksine, kriz nedeniyle özellikle giyim sektöründe faaliyet gösteren Türkiyeli şirketlerin Yunanistan'daki mağazalarını kapatıp başka pazarlara yöneldiklerine ilişkin haberler basına yansıdı.

Yunanistan ekonomisinin kötü durumu siyasi ilişkilerde bazı mini krizlerin yaşanmasına yol açtı. Örneğin, Bülent Arınç'ın 1 Nisan 2011'deki konuşmasında "Komşumuz Yunanistan'ın bir trilyon Dolar borcu var. Neredeyse mendil açıp yardım dilenecekler..." demesi (*Ayın Tarihi*, 01.04.2011) Yunanistan'da büyük tepki doğurdu. Bununla birlikte Mayıs 2010'da Erdoğan ile Papandreu arasında varılan mutabakat sonucunda, hususi (yeşil) pasaport taşıyan Türkiye vatandaşlarına Yunanistan'a vizesiz giriş hakkının tanınmasıyla, Türkiyeli turistlerin başta Ege adaları olmak üzere bu ülkeye gitmeleri ve ciddi para bırakmaları, tepkileri azalttı. Tür-

kiyeli turistlerden elde edilen yüksek gelir, Ege'deki Yunan adalarının yöneticilerinin hususi pasaport taşımayan Türkiye vatandaşlarının da en azından 48 saatliğine Yunanistan'a vizesiz seyahat edebilmeleri için çeşitli girişimlerde bulunmalarına yol açtı. Yunanistan Kültür ve Turizm Bakanı Pavlos Gerulanos da 24 Mayıs 2011'de yaptığı açıklamada, Türkiye vatandaşlarının AB ülkelerine vizesiz giriş yapabilmeleri için AB nezdinde çaba gösterdiklerini, AB'den Türkiye vatandaşlarının en azından Yunanistan'a vizesiz seyahat etme konusunda gerekli kolaylığın sağlanmasını talep ettiklerini belirtti. Aralık 2011 itibariyle bu konuda bir gelişme olmadı. Diğer yandan, 2010'da olduğu gibi 2011'de de, Yunanistan'da yaşayan İstanbullu Rumlar ile Yunanlılardan çalışmak için Türkiye'ye gidenlerin sayısı arttı.

ALİ DAYIOĞLU

KAYNAKÇA (Yunanistan'la İlişkiler)

Kitap, Makale ve Raporlar

AB Türkiye İlerleme Raporları, Aliefendioğlu, Yılmaz, "Azınlık Hakları ve Türk Anayasa Mahkemesinin Azınlık Konusuna Bakışı", *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)*, haz. İbrahim Kaboğlu, İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002, s. 218-241; Bölükbaşı, Deniz, *Dışişleri İskelesi*, İstanbul, Doğan Kitap, 2011; Cem, İsmail, *Türkiye, Avrupa, Avrasya*, C. I, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004; Council of Europe Parliamentary Assembly, *Freedom of Religion and Other Human Rights for non-Muslim Minorities in Turkey and for the Muslim Minority in Thrace (Eastern Greece)*, Resolution No. 1704, 27.01.2010; Çarkoğlu Ali and Kemal Kirişçi, "The View from Turkey: Perceptions of Greeks and Greek-Turkish Rapprochement by the Turkish Public", Ali Çarkoğlu and Barry Rubin (eds.), *Greek-Turkish Relations in an Era of Détente*, London and New York, Routledge, 2005, s. 117-153; *ECRI Report on Greece* (Fourth Monitoring Cycle), 15 September 2009; European Court of Human Rights, *Case of Agnidis v Turkey*, (application no. 21668/02), Judgment, Strasbourg, 23 February 2010; European Court of Human Rights, *Case of Apostolidis and the others v Turkey*, (application no. 45628/99), Judgment, Strasbourg, 27 March 2007; European Court of Human Rights, *Case of Fokas v Turkey*, (application no. 31206/02), Judgment, Strasbourg, 29 September 2009; European Court of Human Rights, *Case of Nacaryan and Deryan v. Turkey*, (application no. 19558/02-27904/02), Judgment, Strasbourg, 8 January 2008; Evin, Ahmet O., "Changing Greek Perspectives on Turkey: An Assessment of the post-Earthquake Rapprochement", Ali Çarkoğlu and Barry Rubin (eds.), *Greek-Turkish Relations in an Era of Détente*, London and New York, Routledge, 2005, s. 4-20; Evin, Ahmet O., "The Future of Greek-Turkish Relations", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. V, No. 3, (September 2005), s. 395-404; Gross, Andreas (rapporteur), Gökçeada (İmbros) and Bozcaada (Tenedos): *Preserving the Bicultural Character of the Two Turkish islands as a Model for Co-operation between Turkey and Greece in the Interest of the People Concerned*, Council of Europe Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, Doc. 11629, 6 June 2008, 25.12.2010; Hunault, Michel (rapporteur), *Freedom of Religion and other Human Rights for non-Muslim Minorities in Turkey and for the Muslim Minority in Thrace (Eastern Greece)*, Council of Europe Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, Doc. 11860, 21 April 2009, 29.04.2009; Ker-Lindsay, James, "The Policies of Greece and Cyprus towards Turkey's EU Accession", *Turkish Studies*, Vol. VIII, No. 1, (March 2007), s. 71-83; Kollias, Christos, "The Greek-Turkish Rapprochement, the Underlying Military Tension and Greek Defense Spending", Ali Çarkoğlu and Barry Rubin (eds.), *Greek-Turkish Relations in an Era of Détente*, London and New York, Routledge, 2005, s. 99-116; Kurban, Dilek ve Konstantinos Tsitselikis, *Bir Mütekabiliyet Hikâyesi: Yunanistan ve Türkiye'de Azınlık Vakıfları*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2010; Mullen Fiona, Özlem Oğuz and Praxoula Antoniadou Kyriacou, *The Day After: Commercial Opportunities following a Solution to the Cyprus Problem*, Oslo, PRIO Cyprus Centre, 2008; Oran, Baskın, *Devlet Devlete Karşı*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994; Oran, Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991; Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008; Oran, Baskın, "Yargıtay'ın Bir Kararı Üzerine, İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve Ekümeniklik", *Tarihî, Siyasi, Dinî ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane* (der. Cengiz Aktar), İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 121-146; Öniş, Ziya ve Şuhnaz

Yılmaz, "Greek Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality?", *Political Science Quarterly*, Vol. CXXIII, No. 1, (2008), s. 123-149; Tarhanlı, Turgut, "Turgut Tarhanlı'nın Bildirisi", *Cemaat Vakıfları, Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul, İstanbul Barosu Yayını, 2002, s. 34-45; *The Europa World Year Book 2008*, Vol. I, London, Europa Publications Limited, 2008; U.S. Department of State, *International Religious Freedom Report, Greece, 2010.*

Gazeteler

Cumhuriyet (1999-2011); *Havadis* (Kıbrıs/2009-2011); *Hürriyet* (1999-2011); *Kıbrıs* (Kıbrıs/2003-2011); *Milliyet* (1999-2011); *Radikal* (2003-2011); *Sabah* (2011); *Yenidüzen* (Kıbrıs/2003-2011)

İnternet

http://www.abgs.gov.tr http://www.azinlikca.net; http://www.abhaber.com; http://www.basbakanlik.gov.tr; http://www.batitrakya.org; http://www.birgun.net http://www.byegm.gov.tr; http://dunya.milliyet.com.tr http://www.frontex.europa.eu http://hurarsiv.hurriyet.com.tr http://www.ntvmsnbc.com http://www.mfa.gov.tr; http://www.ogretmeninsesi.org http://rega.basbakanlik.gov.tr http://www.state.gov; http://www.t24.com.tr/; http://www.turkhukukrehberi.net; http://www.yeniaktuel.com.tr; http://www.yirmidort.tv

Mülakat:

Evren Dede (B. Trakya)

I) 24 Nisan 2004 Referandumları Öncesi Dönem

A) Kıbrıs Dolaylı Görüşmeleri

BM Genel Sekreteri Annan'ın girişimleri sonucunda, Aralık 1999-Kasım 2000 döneminde Denktaş ile Klerides arasında, Kıbrıs sorununa çözüm bulmayı hedefleyen ve toplam beş turdan oluşan dolaylı görüşmeler yapıldı (bkz. **Dolaylı Görüşmeler (*Proximity Talks*)** kutusu, s. 632). Henüz birinci tur görüşmeler (3-14 Aralık 1999) tamamlanmadan, Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edildiği AB Helsinki Zirvesi sonuç belgesinde Kıbrıs sorununun geleceğini doğrudan ilgilendirecek şu ifadeler yer aldı: "Avrupa Konseyi, politik bir çözümün, Kıbrıs'ın AB'ye katılmasını kolaylaştıracağını belirtir. (Ancak,) Kıbrıs'la katılım müzakereleri sonuçlandığında bir çözüme ulaşılmamış ise, bu durum, Kıbrıs'ın AB'ye katılımı konusunda Konseyin verece-

Dolaylı Görüşmeler (*Proximity Talks*)

Dolaylı görüşmeler, genellikle, bir uyuşmazlığın tarafları arasında bir tanıma/statü sorunu bulunması yüzünden doğrudan görüşme yapılamayan durumlarda başvurulan bir diplomasi tekniğidir. Örneğin, taraflardan birinin bağımsızlık ilan etmesi ve diğer tarafın bu girişimi tanımaması halinde, temsilciler çözüm müzakerelerinde aynı masada oturmak istemeyebilirler. Bu durumlarda, tarafların temsilcileri birbirlerine fizikî olarak yakın, ama farklı mekânlara yerleşirler ve tarafsız arabulucular bu iki mekân arasında mekik dokuyarak görüşmeler yapılmasını sağlarlar.

"Mekik diplomasisi"nde arabulucular genellikle ilgili tarafların ülkeleri arasında gidip gelirken, dolaylı görüşmede tarafların temsilcileri ya aynı otelin iki farklı odasında ya da aynı şehrin iki farklı yerinde konuşlanırlar. Zaten "proximity" yakınlık demektir.

Dolaylı görüşme tekniğine, bir uyuşmazlığın tarafları arasında çok önemli görüş ayrılıkları olması ve o aşamada doğrudan görüşmelerin anlamlı bulunmaması durumunda da başvurulur. Bu teknik uygulandığında, arabulucular sayesinde belirli bir mesafe alınmasının ertesinde, taraflar doğrudan görüşme aşamasına geçebilir.

Dolaylı görüşme tekniği, 1948'de İsrail'in kurulması ertesinde çıkan çatışmalarda ateşkes sağlama girişimlerinde ve daha sonra Süveyş Krizi sırasında kullanılmıştır. 1983'te KKTC'nin ilan edilmesi ertesinde ortaya çıkan tanıma krizi ve Türk tarafının "masaya devlet olarak oturma" şartı nedeniyle, farklı zamanlarda BM bünyesinde sürdürülen Kıbrıs görüşmelerinde de bu tekniğe başvurulmuştur.

(K. Özersay)

ği karar bakımından bir önkoşul oluşturmayacaktır. Konsey bu konuda karar alırken, meseleyle ilgili bütün faktörleri göz önünde bulunduracaktır."

Aynı belgede, Birliğe katılım için gerekli siyasi kriterlere değinen paragraflarda Kıbrıs paragrafına da atıf yapılması, Ankara'da, Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasının Türkiye'nin tam üyeliği için gerekli kriterlerden biri olduğu izlenimini yarattı ve tepkilere yol açtı. Bunun üzerine Finlandiya Başbakanı Lipponen, Türk hükümetini yatıştırmak amacıyla Başbakan Ecevit'e 10 Aralık 1999'da bir mektup verdi. Mektupta, Helsinki'de Kıbrıs sorununa yapılan göndermenin Birliğe katılım kriterlerine değil, Türkiye'yle kurulacak siyasi diyaloga ilişkin olduğu vurgulanıyordu. Mektuptaki ifadeler, genel anlamda AB Konseyinin görüşünü yansıtıyor gibi görünüyor idiyse de, bağlayıcı niteliği bulunmayan ve görevde kaldığı süre zarfında sadece Lipponen'i siyasi olarak bağlayacak olan bir centilmen sözü/taahhüdü niteliğindeydi. O dönemde AB Konseyinin yazılı taahhüdü olarak algılanan bu belgenin, bir anlamda Türkiye kamuoyunu yatıştırma amacıyla hazırlandığı sonradan anlaşılacaktır. (Ayr. bkz. Cilt II, s. 352-355).

Türkiye, Kıbrıs'a ilişkin bu ifadelere, özellikle, aday ülke statüsü kazanmış olmaktan duyduğu memnuniyetin etkisiyle itiraz etmedi ve böylece, Kıbrıs sorununun Türk-Yunan ekseninden çıkarılarak Türkiye-AB eksenine sokulmasına farkında olmaksızın üstü kapalı biçimde onay vermiş oldu.

Gerek Helsinki belgesi, gerek KKTC cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Nisan 2000'de yapılacak olması, dolaylı görüşmelerin ikinci turunda da (31 Ocak-8 Şubat 2000) tarafların ilerleme sağlamasını engelledi. Bu durum üçüncü tur görüşmelerde de değişmedi (5 Temmuz-4 Ağustos).

New York'ta gerçekleşen dördüncü turda (9-26 Eylül 2000), AB sürecinde güney Kıbrıs'ın (Kıbrıs Cumhuriyeti) yasal hükümet sıfatının iyice yerleşmesinden rahatsız olan Denktaş, Kofi Annan'dan görüşme zemininin eşitlenmesini istedi. Bu talebe olumlu yanıt veren Annan'ın 12 Eylül 2000'de yaptığı açıklama, müzakerelerin "tarafların bir başkasını değil sadece kendilerini temsil edecekleri ve siyasi anlamda birbirleriyle eşit olacakları" biçimde yürütüleceğine işaret ediyordu. Aynı açıklamada, müzakereler sonunda bulunacak kapsamlı çözümün "yeni bir ortaklığı" yansıtacağından da söz ediliyordu.

BM'nin bu açıklaması, normal şartlarda Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sıfatını kullanan, fakat çözüm müzakerelerini Kıbrıs Rum toplumu lideri sıfatıyla yürüten Klerides'i kaygılandırdı ve Rum tarafı görüşmeleri üç gün süreyle boykot etti. Görüşmelerin kopma tehlikesi karşısında Annan'ın Kıbrıs Özel Danışmanı Alvaro De Soto, müzakerelerde bu türden bir yaklaşım benimsenmiş olmasının her-

Denktaş - Klerides, 2002. (Kaynak: http://www.ayyildizhaber.com/haber_resim/15756_haber19.jpg)

hangi bir şekilde KKTC'nin tanınması anlamına gelmediğini garanti eden bir açıklama yaptı ve süreç ancak bu güvence verildikten sonra devam edebildi.

Beşinci ve son tur dolaylı görüşmeler (1-8 Kasım 2000) Cenevre'de yapıldı. Bu tur sonunda Annan'ın taraflara okuduğu belgede yer alan unsurları yetersiz bulan Denktaş görüşme sürecinin sona erdiğini açıkladı.

B) Kuzey Kıbrıs'ta Değişim Sinyalleri

Türkiye'de 1999 sonlarında ortaya çıkan ekonomik sorunlar, Türkiye'yle çok yakın ekonomik ilişki içinde olan ve aynı para birimini kullanan kuzey Kıbrıs'ta da önemli birtakım yapısal bozukluklara yol açtı. Özellikle bankacılık sektörünü vuran krizde beş yerel banka iflas etti. Bu kriz siyasi tutumlarda da bazı değişikliklere neden olacak ve Denktaş'ı eleştiren muhalif çevrelerin arkasındaki halk desteğinin artmasına yardım edecektir.

KKTC siyasal yaşamındaki değişimin ve Denktaş'a yönelik desteğin azalmasının ilk sinyalleri, 15 Nisan 2000'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde görüldü. Seçimlerin ilk turunda tüm adaylar arasında Denktaş en fazla oyu aldı, fakat seçilebilmesi için gerekli olan minimum oy oranına erişemedi. Bununla birlikte, kendisine karşı ikinci turda yarışma hakkı elde eden dönemin başbakanı Derviş Eroğlu sürpriz biçimde adaylıktan çekilince, Denktaş ikinci tura gerek kalmaksızın cumhurbaşkanı ilan edildi. Denktaş kazanmış, fakat ilk kez, başarısını birinci tur sonunda ilan edememişti.

2000'de muhalif gruplar üzerindeki siyasi baskı arttı. 7 Temmuz 2000'de, Denktaş'ın çözümsüzlük yanlısı bir politika izlediğine özellikle vurgu yapan muhalif Avrupa gazetesinden dört gazeteci casusluk iddiasıyla tutuklandı. Buna tepki olarak Lefkoşa'da geniş katılımlı bir miting düzenlendi. Temmuz sonunda, banka krizinden etkilenenlerin yaptığı protesto gösterisi KKTC Cumhuriyet Meclisinin işgaliyle sonuçlandı. Kuzey Kıbrıs, ilk kez bu türden gösterilere sahne oluyordu. Olumlu yönde ilerlemeyen dolaylı Kıbrıs görüşmeleri ve bu duruma özellikle Denktaş'ın neden olduğu yönündeki genel kanı da, yarı ekonomik yarı siyasi nedenlerle ortaya çıkmış olan bu tepkileri körükledi.

Gerek içeride meydana gelen bu olumsuz gelişmeler, gerek 8 Kasım 2000'de yapılan AB Nice Zirvesinde Kıbrıs'ın (en azından ilk taslakta) Türkiye'nin AB Katılım Ortaklığı Belgesine bir siyasi kriter olarak yerleştirilmesi, Denktaş'ın politikasını sertleştirmesine yol açtı. Dolaylı görüşmelerde Annan'ın önerilerini yetersiz bulup görüşmelerden çekilmiş olan Denktaş, bu kez 24 Kasım 2000'de sadece "devletten devlete görüşme" yapabileceğini duyurdu. Ecevit hükümetinin tam desteğine sahip olan Denktaş'ın bu ön şartı, aslında, çözüm görüşmelerini imkansız kılmak anlamına geliyordu.

2001 başında ekonomik sorunların aşılması için Türkiye'den bir ekonomik önlemler paketi geleceği haberleri üzerine, KKTC'deki en etkili sendika yerel gazetelere "Ankara! Ne paranı, ne paketini, ne de memurlarını istiyoruz" diye ilan verdi. 1974 Kıbrıs çıkartmasından bu yana Kıbrıslı Türkler arasında Türkiye'ye dönük bu türden bir tutum, en azından etkili bir sivil toplum örgütünde ilk kez görülüyordu. Bu gelişmeler, Başbakan Ecevit'ten aldığı desteğe rağmen Denktaş'ın Kıbrıslı Türk-

ler arasındaki desteğini yitirmekte olduğunu ve ayrıca Türkiye'ye dönük bir huzursuzluğun varlığını ortaya koyuyordu.

C) Annan Planına Zemin Oluşturan Doğrudan Görüşmeler

Kıbrıs Türk tarafı, "devletten devlete görüşme" ısrarını 2001 boyunca sürdürdü. Bu süre zarfında gerek ABD özel temsilcisinin, gerek BM Genel Sekreterinin Denktaş'ı iknaya yönelik girişimleri sonuçsuz kaldı. Bu durum, Denktaş politikalarının Türk kamuoyunda AB sürecine destek verenler tarafından da açıkça eleştirilmesine sebep oldu. TÜSİAD, 27 Kasım 2001'de, Denktaş'ın uzlaşmaz tutumunu Türkiye'nin desteklemesini doğru bulmadığını açıkladı. Bu arada Türkiye'nin AB süreci de ilerlemekteydi.

Denktaş, "devletten devlete görüşme" yaklaşımının, AB sürecinde Türkiye'nin Kıbrıs'ta çözüm bulunmasını destekleme yükümlülüğüne uygun olmadığını ve Türkiye'nin önünü tıkamak üzere olduğunu anladı. Üstelik bu katı tutumunun, hem adada hem Türkiye'de kendi imajını da ciddi şekilde zedelemekte olduğunu gördü. Bu nedenle, 8 Kasım 2001'de Klerides'e bir mektup göndererek herhangi bir ön koşula bağlı olmaksızın doğrudan görüşmeyi önerdi. Denktaş'ın bu girişimiyle başlayacak olan yeni görüşme sürecinde, 2002 sonunda sunulan BM Annan Planı şekillenecektir.

İki lider Ocak-Eylül 2002 döneminde toplam 6 tur doğrudan görüşme yaptı. Çok uzun yıllardan sonra Denktaş'ın ilk kez güney Kıbrıs'a ve Klerides'in de ilk kez kuzey Kıbrıs'a geçerek olumlu bir hava yarattıkları bu yeni süreç, BM Genel Sekreterinin iyi niyet misyonu altında, Özel Temsilci Alvaro De Soto gözetiminde ve "iki toplum liderinin görüşmesi" şeklinde sürdürülmekteydi. Yani görüşmeler adadaki iki devlet arasında değildi.

Nisan 2002'de yapılan üçüncü turda Türk tarafının sunduğu belge Rum tarafınca reddedilince tıkanma baş gösterdi. Bunun üzerine 14 Mayıs 2002'de, ada tarihinde ilk defa BM Genel Sekreteri Kıbrıs'ı ziyaret ederek iki liderle görüştü. Bu gelişme, uluslararası toplumun, Türkiye-AB ilişkilerinin yaklaşan kritik aşamasında Kıbrıs sorununun çözümünü ne kadar önemsediğini göstermekteydi.

Aynı dönemde, AB cephesinde de çözümü teşvik eden bir gelişme oldu. 22-23 Haziran 2002'de Sevilla'da (İspanya) toplanan AB Konseyinin sonuç bildirgesinde Kıbrıs konusunda yer alan ifadeler şu mesajları içermekteydi: a) Birlik, Kıbrıs'ta bulunacak çözümün, Aralık 2002'de tamamlanacak katılım müzakerelerinden önce gerçekleştirilmesini önemsemektedir; b) BM Genel Sekreterinin görüşmelerde daha proaktif bir rol üstlenmesi gerekir; c) Birlik, bulunacak bir Kıbrıs çözümünü, AB'nin temel ilkeleriyle uyumlu olacak biçimde katılım antlaşması içerisine yerleştirecek ve böylece Kıbrıs, AB'ye birleşmiş şekilde girecektir.

Bunlara ilaveten sonuç bildirgesinde, çözümle birlikte ortaya çıkacak devletin asgari niteliklerine ilişkin saptamalar da yapılıyordu. Buna göre, AB üyesi olarak Kıbrıs, AB hukukunu uygulayabilecek ve Birlik içinde tek sesle konuşabilecek bir devlet olmalıydı. Bu unsurlar, yeni devletin tek bir uluslararası hukuk kişiliğine ve merkezî federal hükümetin en azından AB konularında geniş yetkilere sahip olmasını gerektiren bir çerçeve ortaya koyuyor, böylece Türk tarafının konfederasyona kayan yaklaşımını zayıflatıyordu.

6 tur görüşme sonunda iki lider bu kez New York'ta 3-4 Ekim 2002'de Kofi An-

nan'la yeniden buluştular ve bir konuda anlaşmaya vardılar: İki ayrı *ad hoc* teknik komite kurulacak ve tarafların bu komitelere atayacağı uzmanlar, ileride oluşturulacak merkezî federal devlet yasaları ve yeni devletin bağlı olacağı uluslararası antlaşmalar için hazırlık yapacaktı. Bu uzlaşının hemen ertesinde komite üyelerinin atanması gerekiyorken, Denktaş'ın ABD'de geçirdiği kalp ameliyatı sürecin işlemesini engelledi.

9 Ekim 2002'de AB Komisyonu Türkiye'nin ilerleme raporunu yayınladı. Kıbrıs bu raporda siyasi kriterler başlığı altında bir alt başlık olarak yer aldı. Rapordaki Kıbrıs başlığı altında, Türkiye'nin doğrudan görüşmeleri desteklediği belirtiliyor ve Ankara'nın bu tutumu önemli bir unsur olarak değerlendiriliyordu. Sonraki yıllarda yayınlanacak ilerleme raporlarında da yer alacak olan bu saptamalar, Kıbrıs'ta bir çözümün bulunmasının değilse bile, çözüm görüşmelerinin devamı için yapılacak katkıların AB süreci bakımından Türkiye'nin yükümlülüğü haline dönüştüğünü göstermekteydi.

Ç) AKP'nin Yeni Kıbrıs Politikası

3 Kasım 2002 genel seçimleri öncesinde yayınlanan AKP seçim bildirgesi Kıbrıs sorununa "mutlaka bir çözüm bulunması gereği"ne işaret ediyor ve "Belçika'da olduğu gibi egemen iki toplumdan oluşan bir devlet" yönetiminin kurulmasını savunuyordu. Bu tarihe kadar Ecevit hükümetinin "çözümsüzlük çözümdür" ya da "mevcut statüko devam edebilir" benzeri yaklaşımlar ortaya koymuş olduğu düşünüldüğünde, bu görüşlerin AKP iktidara geldiği takdirde Kıbrıs konusunda Türk dış politikasının değişeceği mesajını içerdiği çok açıktı.

Nitekim, "mutlaka bir çözüm" ifadesi 18 Kasım 2002'de kurulan hükümetin programında da aynen yer aldı. AB'yle ilişkileri geliştirmeyi öncelikli hedef olarak gören yeni hükümet, bu çerçevede, Helsinki Zirvesi sonrasında Kıbrıs'taki sürece Türkiye'nin destek verme yükümlülüğünün idraki içinde bir politika izlemek istiyordu.

Seçim bildirgesinde "toplumlardan" söz edilmesine ve AB içinde federal bir devlet olan Belçika modeline (bkz. Belçika Modeli kutusu, s. 636) atıf yapılmasına rağ-

Belçika Modeli

Belçika Krallığı, tarihsel süreç içinde, üniter devlet yapılanmasından federal bir yapılanmaya dönüşen bir devlettir. Gerek yetkilerin paylaşımı, gerek federe devletlerin AB içindeki konumları bakımından diğer federasyonlardan ayrılır. Üç farklı Bölge (Wallon Bölgesi, Flaman Bölgesi ve Bruxelles) ve üç farklı Toplum'un (Fransızca konuşan, Felemenkçe konuşan ve Almanca konuşan) federe birimler olarak bir araya geldiği Belçika sistemi, yetki paylaşımı bakımından "artık yetkiler" (*residual powers*) ilkesine dayanır. Buna göre, merkezî federal devletin yetkileri sınırlı sayılmakta, bunun dışında kalan tüm yetkilerin (yani artık yetkilerin) federe birimlere bırakıldığı varsayılmaktadır.

Belçika sisteminde, diğer federasyonlardan farklı olarak, federe birimlere hem AB hem de dış politika konularında önemli haklar tanınmıştır. İlgili federe birimlerin AB karar organlarında temsili, bu organlarda alınacak kararlara ve dış politikanın yürütülmesine katılımları gibi konular federal devlet ile federe birimler arasında yapılan işbirliği anlaşmalarıyla düzenlenmiştir. Federe birimlerin bazı sınırlı konularda antlaşma yapma ve dış temsilcilik açma yetkisine sahip oldukları da görülmektedir.

(K. Özersay)

men, seçimler ertesinde Erdoğan, parti yetkililerinin Dışişleri bürokratlarıyla yaptığı görüşmelerden sonra, Kıbrıs'ta "iki egemen devlet" formülünden geri adım atılmasının söz konusu olmadığını söyledi. Oysa Erdoğan iki yıl sonra, Belçika modeli üzerine oturtulduğu kurucu belgede açıkça belirtilen Annan Planını destekleyecekti. Burada iki egemen devlet formülüne yapılan gönderme, hem Türkiye kamuoyuna yönelik bir jest yapma, hem de ilerideki müzakerelerde çıtayı yüksek tutma düşüncesinden kaynaklanmışa benziyordu.

Sonuç itibariyle söylemek gerekirse, AKP hükümeti için bulunacak çözümün niteliği, geçmiş Türkiye hükümetlerinin savunageldiği konfederasyon tezinden ayrılmaktaydı (bkz. Konfederasyon kutusu, 637).

Çözümün niteliği yanında, buna ulaşmak için izlenecek diplomatik manevralar konusunda da farklılıklar olduğu anlaşılmaktaydı. Bu ikinci husus, Denktaş'ın, özellikle Annan Planı zemininde müzakerelere girmekten kaçınmasıyla net biçimde ortaya çıkacaktır.

Konfederasyon

Genellikle en az iki egemen devletin bir araya gelerek bir antlaşma yapmasıyla oluşan, fakat bu oluşum ertesinde bu devletlerin uluslararası hukuk tüzel kişiliklerini kaybetmedikleri bir birliği ifade eder. Bu yapılarda konfedere birimler, merkezî otoriteye sadece belirli sınırlı konularda ve genellikle de dış ilişkiler ile savunma konularında yetki devrinde bulunurlar.

Konfederasyonlarda merkezî otoriteye, federal devletlerde federal hükümete bırakılandan çok daha az yetkiler devredilir. Fakat asıl ayırıcı nitelik bu noktada değil, ayrılma hakkı noktasında ortaya çıkar. İlke olarak, konfederasyonu oluşturan birimlerin, ayrılma hakkına sahip oldukları kabul edilir. Federasyonlarda ise, federal anayasada açıkça tanınmadıkça, böyle bir hak yoktur.

Adı "İsviçre Konfederasyonu" olmasına rağmen, İsviçre devleti bir konfederasyon değil, federasyondur (bkz. **İsviçre Modeli** kutusu, s. 638). En yeni ve en tartışmasız konfederasyon örneği, 2003'te kurulup 2006'da dağılan Sırbistan-Karadağ Birliğidir. Gevşek bir konfederasyon örneği oluşturan bu Birlik'te özellikle savunma konusunda birlikteliğe gidilmiş, ama konfedere birimler farklı para birimi kullanmaya devam etmişlerdir.

1977 ve 1979 doruk anlaşmalarından bu yana, Kıbrıs'ta bir federasyon kurulması ana hedefiyle BM çerçevesinde görüşmeler yürütülmektedir. Fakat Kıbrıs Türk tarafının, özellikle 1983'te KKTC'nin bağımsızlık ilanından sonra, konfederasyon tezini ileri sürdüğü görülmüştür. Hem var olan iki ayrı devletin bir antlaşmayla bir araya gelmesi anlamını taşıyacağı ve KKTC'yi güneydeki rejime eşitleyeceği düşünüldüğünden, hem de adada bulunacak çözümün başarısız olması halinde taraflara ayrılma hakkı verecek olmasından hareketle, Kıbrıs Türk tarafı farklı dönemlerde bu teze yaklaşmıştır. Kıbrıs Rum tarafıysa, zaman zaman, merkezî hükümetin yetkilerini önemli ölçüde artırarak, federe birimleri yerel yönetim seviyesine (belediye vb.) indirecek nitelikte öneriler yapmış ve üniter devlet modeline kaymıştır.

(K. Özersay)

D) Annan Planı

1) Plan'ın Anahatları

BM Genel Sekreteri Annan, 11 Kasım 2002'de ilgili taraflara, sonradan "Annan Planı" olarak anılacak olan bir taslak çözüm önerisi sundu. Resmî adı "Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü İçin Anlaşma Temeli" olan bu BM belgesi, sorunla ilgili çeşitli uluslararası antlaşmaları, protokolleri, yeni devletin anayasasını ve birtakım haritaları içermekteydi.

Plan ana hatlarıyla, içerisinde iki Parça Devlet'in (*Component State*) yer alacağı, federal yapıya sahip bir Ortak Devlet (*Common State*) kurulmasını öngörmekteydi. AB üyesi olacak bu devlette, her biri bir Parça Devlet tarafından yönetilecek iki ayrı bölge olacaktı. Federal hükümet ile Parça Devletlerin statüsü ve birbirleriyle ilişkisi, İsviçre federal hükümetiyle kantonları arasındaki ilişki esas alınarak tasarlandı (bkz. **İsviçre Modeli** kutusu, s. 638). Parça Devletlerin, AB ve dış politika konularında alınacak kararlara ve bu kararların uygulanmasına katılımı ise, bir AB üyesi olan Belçika örneği temelinde düzenlendi. Plan'da Belçika ve İsviçre örneklerine açık gönderme yapılıyordu.

Öngörülen çerçevenin 1960 Kıbrıs Antlaşmalarıyla da doğrudan ilişkisi vardı. Buna göre, 1960 Garanti, İttifak ve Kuruluş antlaşmaları (bkz. Cilt 1, s. 610-614) yürürlükte kalmaya devam edecek, ama bunlar değişen şartlar çerçevesinde ortaya çıkan "Yeni Durum"a (*new state of affairs*) uygulanacaktı. "Yeni Durum" ifadesi, 1960 Garanti Antlaşmasında yer alan "Mevcut Durum" (*state of affairs*) ifadesiyle bağlantılıydı. 1960 Antlaşmalarının konusunu oluşturan Mevcut Durum (yani İngiltere [B. Britanya], Yunanistan ve Türkiye ile adadaki iki toplum arasındaki dengeler, yetkiler, güç paylaşımları ve diğer bütün unsurlar), Annan Planıyla yeniden tanımlanıyor ve bu antlaşmalar Yeni Durum'a uyarlanıyordu. Her üç antlaşmada değişiklik yapacak ek protokoller hazırlandı ve Plan'ın ekine konuldu. Böylece, bir yandan 1960 Antlaşmalarına yeni sistem içerisinde yer verilerek, bu antlaşmaların konusunu oluşturan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin farklı bir federal yapılanmayla varlığını sür-

İsviçre Modeli

İsviçre, 1848'de iç savaş sonrası kantonların bir araya gelerek Anayasayı yürürlüğe koyması sonucu, kantonların güçlü olduğu ve ademimerkeziyetçiliğin ağır bastığı bir federal devlet olarak oluştu. Merkezî federal hükümetin yetkiler bakımından çok zayıf oluşu, bilimsel bakımdan hatalı olmasına rağmen, İsviçre'nin 'konfederasyon' adını almasına neden oldu. Aslında bir federasyon olan "İsviçre Konfederasyonu"nda oluşturucu kantonlar, özerkliklerini önemli oranda muhafaza ederek, egemenliklerini federasyonla paylaştılar. Yetki dağılımının aşağıdan yukarıya oluşu ayırıcı bir özellik olarak ortaya çıktı.

İsviçre modelinin asıl ayırıcı özelliği, kantonların 'artık yetkileri'ne ilişkindi. Anayasa, yetkileri, federal hükümet ile kantonlar arasında ayrıntılı biçimde paylaştırmıyordu. Anayasada sadece, federal hükümetin yetki uygulayacağı konular belirtilmişti ve bunun dışında kalan artık yetkilerin kantonlar tarafından kullanılacağı varsayılmaktaydı. 1848 ertesinde iki önemli anayasal değişiklikle (1874 ve 1999) federal hükümetin yetkileri artırıldı, fakat kantonların özerkliği ile artık yetkiler ilkesi devam etti.

(K. Özersay)

dürdüğü, öte yandan da "Kıbrıs Cumhuriyeti" ifadesine metinde yer verilmeyerek, iki Parça Devlet'in yeni bir devlet kuracakları izlenimi yaratılmaktaydı.

Bu yaklaşım, Kıbrıs Türk ve Rum tarafları arasında her zaman bir ayrılık noktası olagelen devamlılık/ardıllık tartışmasında bir "orta yol"a işaret etmekteydi. Zira Kıbrıs Rum tarafı, 1960 Kıbrıs Cumhuriyetinin zaten tanınan bir devlet olduğunu ve kurulu uluslararası ilişkileri bulunduğunu ileri sürerek, çözümün bu devlet üzerine kurulmasını istemekteydi. Buna göre, çözümle birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti devam edecek ve anayasal düzeni, yeni bir anayasa temelinde adanın kuzeyini de kapsayacak şekilde genişletilecekti. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi modeline benzeyen bu yaklaşım karşısında Kıbrıs Türk tarafı "ardıllık" talebinde bulunmaktaydı (bkz. **Ardıllık (Halefiyet)** kutusu, s. 639). Kıbrıs Cumhuriyetinin, bir uluslararası hukuk süjesi olarak lağvedilmesi ve yeni bir devlet kurulması gerektiğini ileri süren bu yaklaşıma göre, yeni devlet de, güney ve kuzeyde varolan iki devletin ardılı (halefi) olmalıydı.

Ardıllık (Halefiyet)

Ardıllık; X devletinin belirli bir toprak parçası üzerinde kurulan Y devletinin, uluslararası sorumluluklar bakımından o toprak parçası üzerinde X devletinin yerini alması anlamına gelir. Y devleti, dış dünya önünde, gerek emlak, mallar, borçlar vb., gerek mevcut uluslararası antlaşmalar açısından X devletinin ardılı olur.

Ardıllık durumu, bir devletin egemenliğinden ayrılmak suretiyle iki ya da daha fazla devletin ortaya çıkması; iki ya da daha çok devletin birleşmesi, ya da bir ülke parçasının bir devletten ötekine geçmesi biçiminde ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle, ülke parçasının el değiştirmesi durumu haricinde ardıllık konusunun gündeme gelebilmesi için mutlaka yeni bir devletin/uluslararası hukuk tüzel kişisinin ortaya çıkması şarttır. Farklı ardıllık durumlarına ilişkin olarak iki ayrı uluslararası sözleşme (1978 ve 1983 Viyana Sözleşmeleri) olmasına rağmen, uluslararası hukukun bu alandaki kurallarının tam olarak yerleşmediği kabul edilmektedir. Bu nedenle, her bir uyuşmazlıkta farklı çözümler üretildiği görülür. Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasında, Çekoslovakya'nın ve SSCB'nin dağılmasında, kuzey ve güney Yemen'in birleşmesinde farklı ardıllık sorunlarıyla karşılaşılmış, önceki devletin büyükelçilik binalarının, deniz filosunun ya da borçlarının ne şekilde paylaştırılacağı, bu malların ve borçların ardıllara nasıl aktarılacağı farklı düzenlenmiştir.

(K. Özersay)

BM, birbirine taban tabana ters bu iki yaklaşımı uzlaştırmaya çalışmak yerine, yoruma açık bir sistem teklif etmeyi uygun gördü. Yukarıda özetlenen ve 1960 Antlaşmaları temelinde Yeni Durum'u esas alan bu BM yaklaşımı, "Yapıcı Muğlaklık" (*constructive ambiguity*) olarak tanımlanıyordu. Yani, çözümle birlikte ortaya çıkacak yapı ne tam olarak Kıbrıs Cumhuriyetinin devamı, ne de yeni bir devlet olacak, bu sorunun yanıtı muğlak bırakılacaktı. Plan sonrası süreçte de sert tartışmalara yol açan bu BM önerisi sonradan "Bâkir Doğum" (*Virgin Birth*) kavramıyla anılacaktır (bkz. **Bâkir Doğum** (*Virgin Birth*) kutusu, s. 640).

Plan, eş zamanlı ama ayrı ayrı yapılacak referandumlarda Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların oyuna sunulacak, her ikisinden de olumlu sonuç alınması durumunda yeni Ortak Devlet Türkiye ve Yunanistan'la bir uluslararası antlaşma imzalayacaktı. Bu işlemler aynı gün içinde yapılacak, tümü tamamlandığında da kapsam-

Bâkir Doğum (*Virgin Birth*)

Annan Planının gündeme geldiği dönemde Kıbrıs Türk ve Rum taraflarının talepleri farklıydı. Türk tarafı, adada iki devletin birleşerek 1960 Kıbrıs Cumhuriyetinin yerine geçecek yeni bir devlet yaratmasını, Rum tarafı ise, 1960 Kıbrıs Cumhuriyetinin bazı anayasal değişikliklerle devam etmesini istemekteydi.

Bâkir Doğum formülü, Hz. İsa'nın bâkire Meryem'den babasız doğmasına gönderme yapmaktaydı. BM yetkililerinin taban tabana zıt bu iki yaklaşımın ikisini de tam olarak ortadan kaldırmadan sorunu aşmaya çalışmaları, bir tür "yapıcı muğlaklık" yöntemi ortaya çıkarmıştı. Bu formül uyarınca, Kıbrıs Türk tarafı çözüme baktığında 1960 Kıbrıs Cumhuriyetinin devam ettiğini görmeyecekti. Kıbrıs Rum tarafı da, KKTC'nin bir kurucu devlet olarak yeni bir devletin kurulmasına ve Kıbrıs Cumhuriyetinin lağvedilmesine yol açtığını görmeyecekti. Ekim 2008'de M. Ali Talat ile Hristofyas arasında başlayan yeni müzakere sürecinde, Rum tarafı Annan Planı döneminden kalma Bâkir Doğum formülüne sıcak bakmayacağını, Türk tarafı ise bu türden bir ara yolun düşünülebileceğini dile getirdi.

(K. Özersay)

lı çözüm yürürlüğe girecekti. Referandum sorusu, bir yandan, yeni ortaklığı ortaya çıkaracak Kuruluş Anlaşmasının kabul edilip edilmediğine, diğer yandansa, Kıbrıs'ın AB'ye üyeliğine onay verilip verilmediğine ilişkindi ve bu iki soruyu birbirinden ayırmak mümkün değildi. Her iki soruya da "evet" veya her ikisine de "hayır" denilebilirdi. Birinci Annan Planında yer alan bu düzenlemenin, Kıbrıslı Rumlara, "Plan'a hayır denilmesi durumunda AB üyeliğine de hayır denilmiş olur" mesajı vermeye yönelik olduğu anlaşılıyordu. Fakat, Nisan 2003'te Kıbrıs-AB Katılım Antlaşması imzalanıp Kıbrıs'ın AB üyeliği geri döndürülemez bir şekilde garanti altına alındıktan sonra, Plan'ın sonraki versiyonlarında, referanduma sunulan iki sorunun birbirinden ayrıldığı görüldü.

Plan'ın somut hükümlerini beş ana başlık altında incelemek mümkündür: 1) Yönetim ve yetki paylaşımı; 2) Mülkiyet; 3) Güvenlik ve garantiler; 4) Toprak düzenlemeleri; 5) Göçmenler, ikamet ve vatandaşlık.

2) *Plan Hükümlerine Kısa Bir Bakış*

Yönetim ve Yetki Paylaşımı

Annan Planı, yetki paylaşımı açısından "artık yetkiler"in (*residual powers*) Parça Devletlere bırakılması ana ilkesi üzerine oturtuldu. Buna göre, federal devletin hangi konularda yasama ve yürütme yetkisi kullanacağı bir liste halinde sayılacak, bunların dışında kalan konularda Parça Devletler yetki kullanacaktı. Federal devletin yetki kullanacağı konular arasında; uluslararası antlaşmaların yapılması ve savunma politikası dahil dış ilişkiler, AB ilişkileri, merkez bankası gibi konular yer aldı. Dış ilişkiler merkezdeki federal devletin yetkisinde olmasına rağmen, Parça Devletlere belirli sınırlar dahilinde ticari ve kültürel konularda temsilci atama ve anlaşma yapma yetkisi verildi. Benzer şekilde, AB'yle ilişkiler bağlamında, ele alınan konuya bağlı olarak Parça Devlet yetkililerine, toplantılara katılma ve devletin oylamada takınacağı tavrın belirlenmesine katkıda bulunma hakkı tanındı.

Yürütme yetkisi, 6 kişiden oluşan ve üyeleri Parlamento tarafından seçilecek olan

bir Başkanlık Konseyi tarafından kullanılacaktı. Konsey'in iki kesimden seçilecek üyelerinin sayısı Parça Devletlerin nüfusuna orantılı olacak, ama en az ikisi iki farklı Parça Devlet'ten gelecekti. Öte yandan, Konsey üyelerinden dış ilişkilere bakacak üye ile AB'yle ilişkilere bakacak üyenin farklı Parça Devlet'ten gelmesi gerekmekteydi. Konsey'in, farklı Parça Devletlerden gelecek olan 1 başkanı, 1 de başkan yardımcısı olacaktı. Bu iki pozisyon, Konsey üyeleri arasında rotasyona tabi olacak ve konsensüse ulaşılamadığı durumda kararlar basit çoğunlukla alınacaktı. Fakat bu basit çoğunluk içinde her bir Parça Devlet'ten en az 1 üyenin bulunması gerekmekteydi. Plan'a göre, bir kimsenin bir Parça Devlet'ten gelmesi, o devletin "iç vatandaşlık statüsü"ne sahip olması anlamına gelmekteydi. Kıbrıs vatandaşlığına ek olarak yaratılacak olan her bir Parça Devlet'in iç vatandaşlık statüsü, belirli katı şartları (örneğin dil) yerine getirebilmeleri durumunda herkese verilebilecekti. Bu da örneğin, kuzey Parça Devletinden Başkanlık Konseyi üyeliğine seçilecek olan bir kimsenin mutlaka Kıbrıslı Türk olmayabileceği anlamına geliyordu.

Yeni devletin ortaya çıkışı ertesinde 3 yıllık bir geçiş dönemi öngörülüyordu. Bu süre içinde yürütme yetkisi Başkanlık Konseyi tarafından değil, Eş Başkanlar (*Co-presidents*) tarafından yerine getirilecekti. Kıbrıslı Rum ve Türklerin liderleri iki eş başkan olarak, eşitlik temelinde konsensüsle karar alarak yürütme erkini kullanacaklardı.

Yasama yetkisi, Senato ve Temsilciler Meclisinden oluşacak Parlamento tarafından yerine getirilecekti. Hem Senato hem de Temsilciler Meclisinin, 5 yıllığına göreve gelecek 48'er üyesi olacaktı. Her bir Parça Devlet'ten eşit sayıda senatör seçilecekti. Temsilciler Meclisindeki 48 üye, Parça Devletlerde ikamet eden kişi sayısıyla orantılı olarak belirlenecek, ama her durumda, her bir devletten en az 12 üye bulunacaktı. Bir yasanın Parlamento'da onaylanabilmesi için, Senato ve Temsilciler Meclisinin ayrı ayrı basit çoğunlukla karar alması gerekmekteydi. Fakat hava sahası, kıta sahanlığı ve karasuları gibi bazı önemli konularda, basit çoğunluk yerine "özel çoğunluk" şartı bulunuyordu.

Yargı yetkisini uygulayacak mahkemeler arasında, sonradan Kıbrıs Rum tarafınca ciddi şekilde eleştirilecek olan Yüksek Mahkeme önemli bir yer tutuyordu. Yabancı yargıçların ve her bir Parça Devlet'ten eşit sayıda yargıcın oluşturacağı bu mahkemeye, devletin herhangi bir kurumunda ortaya çıkacak olası tıkanıklıkların aşılamaması durumunda geçici karar alma yetkisi de dahil, geniş yetkiler veriliyordu.

Bu başlık altında ele alınabilecek olan bir diğer konu, farklı seviyelerde siyasal hakların kullanımına ilişkindi. Federal devlet seviyesinde siyasal hakların kullanımı (Senato ve Temsilciler Meclisi üyelerinin seçimi), ilgili kişinin ikameti temelinde gerçekleşecek, fakat bir Parça Devlet'ten diğerine çok sayıda kişinin yerleşmesiyle siyasi dengelerin bozulmasını engellemek maksadıyla, bu devletlerden biri, diğerinden gelecek kimselerin yasal ikametine belirli oranlar dahilinde sınırlama getirebilecekti. Bir başka ifadeyle, önerilen bu sistem uyarınca, örneğin kuzey Kıbrıs'a yerleşecek olan Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıslı Türklerle aynı seçmen listesine kayıt yaptırarak onlarla birlikte oy kullanabileceklerdi. Oysa 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, siyasal hakların, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının üyesi olma kriteri üzerinden kullanılmasını ve her bir toplumun ayrı bir seçmen listesine kayıt yaptırmasını zorunlu kılıyordu.

Siyasal hakların Parça Devletler seviyesinde kullanılması (Parça Devlet yasama organı üyelerinin seçimi vb.), bu devletlerin iç vatandaşlık statüsüne bağlanabilecekti. Böylece Parça Devlet, kendi düzeyinde siyasal hakların kullanımını yasal ikamet kriterinden daha zorlu kriterlere bağlayabilecekti.

Mülkiyet

Mülkiyet rejimi, ki Kıbrıslı Rumların Annan Planını reddetme nedenleri arasında ilk sıralarda yer alacaktı, bu planın en kapsamlı bölümünü oluşturuyordu. Plan, mülkiyet sorunu konusunda uluslararası hukuk kurallarını ve iki bölgelilik ilkesini esas alan kapsamlı bir rejim içeriyordu. Buna göre, 1963 ve 1974 olaylarından etkilenmiş olan taşınmaz malların statüsü düzenlenirken, sadece yasal mal sahiplerinin hakları değil, aynı zamanda, şu andaki kullanıcıların hakları da dikkate alınacaktı. Bir taşınmaz malın gelecekte kime ait olacağı ya da kimin tarafından kullanılacağı; bu malın bulunduğu yere, onu şu anda kullanmakta olan kişilerin (mevcut kullanıcı) statüsüne ve isteklerine, 1963 ya da 1974 öncesindeki yasal sahiplerinin isteklerine, bahse konu mala yapılan yatırımın miktarına ya da bu mal ile malın yasal sahibi arasındaki ilişkinin şekline göre değişebilecekti.

Plan'a göre, Kıbrıs Türk Parça Devletinin Rum Parça Devletine bırakacağı alan içerisinde kalan taşınmaz mallar ilke olarak önceki mal sahibine iade edilecekti. Bu malları terk edecek Kıbrıslı Türkler ya da Türkiyeli göçmenler için kuzeyde alternatif yerleşim yerleri inşa edilmesi öngörülmekteydi.

Devredilmeyecek topraklar içinde bulunan taşınmaz malların iadesi birtakım kısıtlamalara tabi olacaktı. Bu kısıtlamalardan biri, kendisi de yerinden edilmiş olan halihazırdaki kullanıcılara ilişkindi. Kendisi de geçmişte taşınmazını yitirmiş olan bugünkü bir kullanıcının (örneğin, güney Kıbrıs'tan kuzeye göç etmiş ve kaçan bir Rum'un evinde yaşamını sürdüren bir Kıbrıslı Türk'ün), kullanmakta olduğu mal üzerinde öncelik hakkı vardı. Böyle bir kimse, şu anda kullandığı taşınmazın değerine yakın değerde bir taşınmazını yitirmiş olması halinde, aradaki değer farkını ödeyerek (ya da duruma göre bu fark kendisine ödenerek) şu anda kullandığı malın yasal sahibi olabilecekti. Bu da, bahse konu taşınmazın 1963 ya da 1974 öncesi yasal sahibine göre (yukarıdaki örnekte, 1974 öncesi mal sahibi olan Kıbrıslı Rum'a göre) bir öncelik hakkı anlamına gelmekteydi. Yani mevcut kullanıcının iradesine ve şartlara bağlı olarak malın iadesi dışlanmış olacaktı.

Bir diğer kısıtlama, üzerine yatırım yapılarak değeri artırılmış, ya da geliştirilmiş olan mallara ilişkindi. Buna göre, bir mevcut kullanıcı, kontrolündeki taşınmaz mala yaptığı yatırım sonucu, o malın en az terk edildiği tarihteki değeri kadar bir değer artışına sebep olmuşsa, terk edildiği tarihteki değeri ödeyerek malın sahibi olabilecekti. Burada da önceki mal sahibinin tercihine göre, mevcut kullanıcının tercihine öncelik verilecek ve malın iadesi önlenebilecekti. İçinde bulundukları Parça Devlet'te kamu yararı için kullanılmakta olan taşınmazlara dair düzenleme bir diğer kısıtlamayı oluşturuyordu. Bu türden taşınmazlar iade edilmeyecek, ilgili kamu kurumlarınca bir anlamda kamulaştırılacaktı.

Yukarıda aktarılan üç kategoride iade kapsamı dışına çıkarılacak taşınmaz malların bedeli, malın eski sahibine tazminat olarak ödenecekti. Öte yandan bu kategoriler dışında kalan taşınmazlardan boş olanların 3 yıl, diğerlerininse 5 yıl içinde eski

mal sahiplerine iade edilmesi öngörülüyordu. Bu iade bakımından bir genel sınırlama getirilmişti. Buna göre, bir Parça Devlet'e mensup kişilere diğer devlette iade edilecek olan taşınmaz mallarda oran olarak bir üst sınır bulunmaktaydı.

Güvenlik ve Garantiler

Yukarıda değinildiği üzere, Plan'a göre 1960 Garanti Antlaşması yürürlükte kalacak ve Antlaşma, yeni bir protokol yapılarak adadaki yeni durumla uyumlaştırılacaktı. Buna göre, garantör devletler geçmişte olduğu gibi sadece Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, güvenliğini ve anayasal düzenini değil, aynı zamanda Parça Devletlerin de toprak bütünlüğünü, güvenliğini ve anayasal düzenini garanti edeceklerdi. 1960 İttifak Antlaşması için de benzer bir model öngörüldü. Ayrıca, Birleşik Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan ikisi birlikte rıza vermediği sürece topraklarını uluslararası askerî operasyonların kullanımına açamayacaktı.

İmzalanacak barış anlaşmasının uygulanmasını izlemekle ve yerine göre bunu BM'ye rapor etmekle görevli bir barış gücü ordusu kurulacak ve adada konuşlandırılacaktı. Bu barış gücü misyonu, hem merkezî devlet hem de her iki Parça Devlet rıza verdiği sürece görev yapmaya devam edecekti.

Güvenlik konusunda Plan'da yer alan bir diğer önemli hüküm, Kıbrıs'ın askersizleştirilmesini öngörüyordu. Buna göre, güney Kıbrıs silahlı kuvvetleri (Rum Milli Muhafız Ordusu-RMMO) ile kuzey Kıbrıs silahlı kuvvetleri (Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı-GKK) belirli bir süre içinde tamamen dağıtılacak, silah ve mühimmatları ada dışına çıkarılacaktı. Öte yandan, BM Güvenlik Konseyi tarafından alınacak bir bağlayıcı kararla silah ihraç ve ithali de tamamen yasaklanacaktı. Kuşkusuz bu, tam anlamıyla bir askersizleştirme olarak görülemezdi. Çünkü Plan uyarınca, bir yandan 1960 Antlaşmalarıyla statüsü netleşen İngiliz askerî üsleri devam edecek, diğer yandansa belirli sayıda Türkiye ve Yunanistan askeri adada konuşlandırılacaktı.

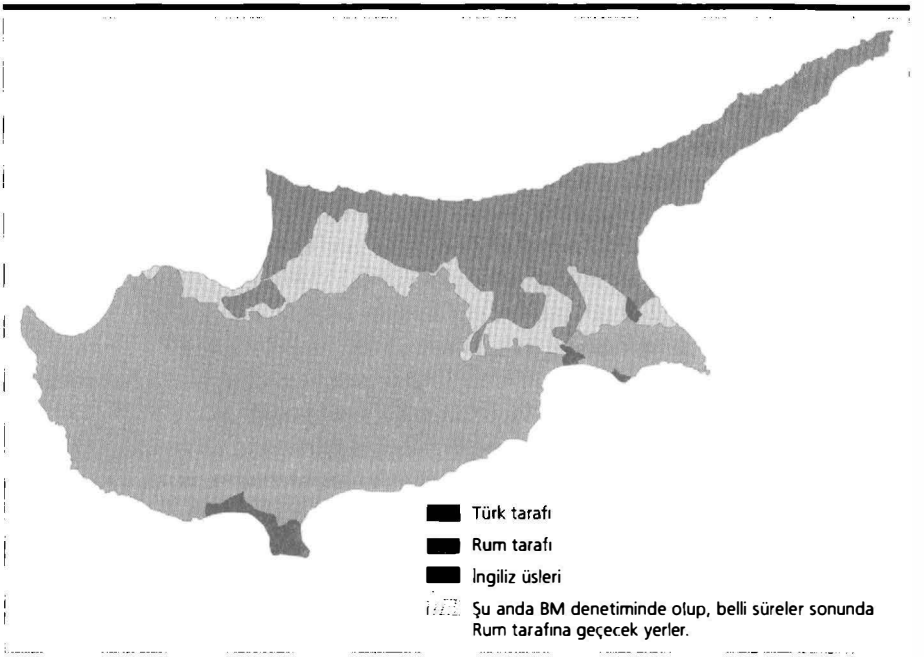
Plan'da, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının (AGSP; bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü) Kıbrıs'ta yaratılacak yeni güvenlik düzenlemelerine halel getirmeyeceği ilkesi de açıkça yer aldı.

Toprak Düzenlemeleri

BM, Plan'ın ekinde taraflara iki ayrı harita verdi. Birbirine alternatif bu haritaların her ikisinde de, Kıbrıs Türk tarafının bugün kontrol ettiği % 36'lık alan, %28 civarına indiriliyor, aradaki fark Rum idaresine devrediliyordu. El değiştirecek topraklar, çözüm günü değil, çözümden itibaren 3 yıllık bir süre zarfında kademeli olarak devredilecekti. Bu süre içinde, terk edilecek yörelerde halen yaşamakta olan kişilerin tahliye edilmesi ve kendileri için inşa edilecek yeni yerleşim yerlerine yerleştirilmesi tamamlanacaktı.

Göçmenler, İkamet ve Vatandaşlık

Parça Devletler, kendi toprakları içinde ikamet etmek isteyen, ama diğer Parça Devlet'in vatandaşı olan kimselerin sayısını sınırlayabilecekti. Buna göre, bu kişilerin ikameti, ilk yıl ilgili Parça Devlet nüfusunun %1'ini, çözüm ertesindeki yirminci yıl sonunda %20'sini ve daha sonra üçte birini geçmeyecek şekilde sınırlandırılabilecekti. Sözü edilen yirmi yıl süresince %1'lik oran her üç yılda bir %3 artırılacaktı.

Annan Planındaki Harita: Annan Planının Yürürlüğe Girmesi Halinde Kademeli Olarak Kıbrıs Rum Kurucu Devletine Bırakılması Öngörülen Topraklar: Bu toprakların büyük bölümü 2012 sonunda kuzey Kıbrıs'ın, daha küçük bir bölümü ise BM Barış Gücünün kontrolündedir.

1974 ertesinde kuzey Kıbrıs'a gelip yerleşen ve zamanla faklı şekillerde KKTC vatandaşlığını almış olan Türkiyeli göçmenlere, bir tür telsik yöntemiyle (idarenin, belirli şartların yerine gelmesi durumunda alacağı bir kararla kişilere vatandaşlık vermesi) belirli kriterler temelinde yeni devletin vatandaşı olma imkanı yaratılmaktaydı. KKTC vatandaşlığından yeni devletin vatandaşlığına geçiş otomatik olmayacaktı çünkü KKTC vatandaşlığı kendiliğinden yasal kabul edilmiyordu. Buna göre, taraflar BM'ye verecekleri 33.000 kişilik listelerle kimin bu yöntem çerçevesinde vatandaş yapılmasını istediklerini ortaya koyacaklardı. İki ayrı listenin öngörülmesi, Kıbrıs Rum yönetiminin, 1964'te iki toplumlu hükümetin yıkılışı ertesinde telsik yöntemiyle Yunanistan uyruklulara verdiği vatandaşlıkların da yasal kabul edilmediğinin göstergesiydi.

Plan'da, çözüm ertesinde T.C. vatandaşlarına Kıbrıs'a giriş ve burada ikamet bakımından Yunan vatandaşlarına tanınacak haklardan eşit şekilde yararlanma hakkı verilmesi ilkesi de yer aldı. Bu ilkeyle, Türkiye'nin Kıbrıs sorununun çözülmesi üzerine hemen AB üyesi olmayacak olmasının Kıbrıs'taki Türk-Yunan dengesi üzerinde yaratacağı olası sorunlar giderilmeye çalışılıyordu.

3) Plan'ın Ortaya Çıkış Koşulları

Annan Planı, iki ayrı sorunun tek bir hamleyle ortadan kaldırılabileceği inancıyla ortaya atıldı. Plan'ın kabulü halinde, bir yandan kırk yıllık Kıbrıs sorunu çözülebilecek ve Kıbrıs birleşmiş şekilde AB'ye üye olabilecek, diğer yandansa Türkiye'nin AB

süreci hızlanabilecekti. Üstelik Plan, potansiyel başka sorunları da giderebilecekti. Bunlardan biri, Rum tarafının çözüm olmaksızın Birliğe üye olması halinde bunun Türkiye'nin üyelik sürecinde yaratabileceği olası engellere ilişkindi.

Annan Planı, Türk tarafı bakımından pek de olumlu sayılamayacak bir dönemde ortaya atıldı. 3 Kasım 2002 seçimlerini kazanan AKP henüz hükümeti dahi kurmadan. Plan BM tarafından taraflara 11 Kasım'da sunuldu. Üstelik, geçirdiği kalp ameliyatı nedeniyle Denktaş bu tarihte New York'ta hastanede bulunuyordu, oysa Annan, tarafların 1 hafta içinde Plan'ı "görüşme zemini" olarak kabul edip etmediklerini bildirmelerini istemekteydi. Klerides, Plan'ı müzakere etmeyi kabul ettiğini, Denktaş ise, "Plan'ı müzakere edilebilir bir hale getirmek için müzakere etmeye hazır olduğunu" bildirdi. Denktaş'ın, Plan'ı görüşme zemini olarak kabul etmeye niyetli olmadığı anlaşılıyordu.

Plan'ın ilk iki sayfalık bölümü altına iki liderin imza atması öngörülüyordu. Bu imzayla, Kuruluş Anlaşmasının ve yeni devletin anayasasının temel hükümleri kabul edilmiş olacaktı. BM, bu temel hükümlerin müzakereye açık olmadığını, sadece diğer kısımların müzakere yöntemiyle değiştirilebileceğini belirtiyordu. Plan'a göre taraflar bu temel hükümler çerçevesinde 28 Şubat 2003'e dek müzakere edecek ve elde edilen metni 30 Mart'ta ayrı ayrı referanduma sunacaklardı.

4) İkinci Annan Planı

Her iki taraftan gelen ilk itirazlar temelinde Plan'da birtakım değişiklikler yapan BM Genel Sekreteri, 10 Aralık 2002'de ikinci Annan Planını ya da Annan Planının ikinci versiyonunu taraflara sundu.

Bu yeni versiyonla getirilen değişiklikler sınırlıydı ve Plan'ın ana çerçevesini değiştirmiyordu. Buna göre, Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Kıbrıs'tan seçilecek 6 milletvekilinden 2'si Kıbrıs Türk Parça Devletinden gelecekti. İttifak Antlaşması çerçevesinde adada kalacak Türkiye ve Yunanistan askerleri konusunda ilk kez sayı veriliyordu. Buna göre asker sayısı 2.500 ile 7.500 arasında olacaktı. İki alternatifli haritadan birisi çıkarılıyor ve Karpaz yarımadasının Kıbrıs Rum Parça Devletine verileceğini gösteren harita Plan'a ekleniyordu. Telsik yöntemiyle vatandaş yapılmasına ilişkin hükümler daha zor koşullara bağlanıyor, vatandaşlık alamayacak olanlar (örneğin Türkiye'ye dönmek zorunda kalacak Türkiyeli göçmenler) kendi ülkelerine döndüklerinde kendilerine mali yardım verilmesi öngörülüyordu. Bir Parça Devlet ülkesine yerleşebilecek diğer Parça Devlet vatandaşlarının sayısına konulabilecek sınır %33'ten (ya da 1/3'ten) %28'e indiriliyor, fakat ilk dört yıl boyunca bu türden ikametleri tamamen engelleyecek moratoryum konulmasına izin veriliyordu. İkamet konusundaki bu tür sınırlamalara rağmen, adada serbest dolaşım hakkının kullanılabileceği vurgulanıyor, ama aynı zamanda, bir Parça Devlet yurttaşının diğer Parça Devlet'te haftada üç geceden daha uzun süre kalamayacağı hükme bağlanıyordu. Ayrıca, eşbaşkanların yürütme yetkisini kullanacağı 3 yıllık geçiş dönemi 2,5 yıla indiriliyordu.

Annan, Plan'ın ikinci versiyonunu sunarken tarafları 12 Aralık 2002'de Kopenhag'a davet etti. BM, aynı tarihteki AB Kopenhag Zirvesine çok yakın bir yerde bir Kıbrıs Zirvesi organize ederek, Kıbrıs sorunu ile AB ilişkisini açıkça benimseyen ve

tarafları daha da zorlayan bir tutum içerisine giriyordu. Bu, aynı zamanda, BM ile AB'nin eşgüdüm halinde çalışıyor olduğunun da göstergesiydi.

E) AB Kopenhag Zirvesi ve Sonuçları

12-13 Aralık 2002 AB Kopenhag Zirvesinden önce güney Kıbrıs, "Kıbrıs" adıyla tüm adayı temsilen yürüttüğü üyelik müzakerelerini sonuçlandırdı. Bundan sonraki aşamada, müzakerelere dair bu gelişme zirvede onaylanacak ve katılım antlaşması süreci başlayacaktı. AB, BM tarafından organize edilen Kıbrıs Zirvesinden olumlu bir sonuç alınması durumunda bunu Kopenhag sonuç bildirgesine yansıtacak ve katılımı sağlayacak asıl hukuksal belge niteliğindeki katılım antlaşması, birleşik Kıbrıs'ı esas alacak şekilde hazırlanabilecekti. Gerek AB, gerek BM, Kıbrıs'ın birleşmiş şekilde Birliğe katılımını sağlamak için her iki zirveyi fırsat olarak değerlendirmek istiyordu.

Denktaş, Kopenhag'daki Kıbrıs Zirvesine katılmadı ve o dönemde KKTC Dışişleri Bakanı olan Tahsin Ertuğruloğlu'nu kendisini temsilen gönderdi. Bu gelişme, Kıbrıs sorunundaki katı tutumuyla bilinen Ertuğruloğlu'nun herhangi bir belgeyi imzalama yetkisi olup olmadığı tartışmasını da beraberinde getirdi ve zirve sorunlu başladı. AKP hükümetinin, gerek AB Kopenhag Zirvesini gerekse Kıbrıs konusundaki zirveyi Türkiye'nin AB yolculuğunda bir fırsat olarak gördüğü biliniyordu. Fakat henüz üç haftalık bu hükümetin Denktaş üzerinde baskı kurması beklenemezdi.

Kopenhag'da yapılan Kıbrıs Zirvesinde BM, taraflardan Annan Planını müzakere zemini olarak kabul edip, temel hükümlerini değiştirmeme sözü vereceklerine ilişkin ifadeleri içeren ilk iki sayfayı imzalamalarını talep etti. Bu türden bir imza, aynı zamanda, Şubat 2003 sonuna dek devam edecek görüşmeler sonucunda ortaya çıkacak nihai belgeyi referandumlara sunma vaadini de içermekteydi. Klerides, Kıbrıs Türk tarafının da imzalaması şartıyla belgeyi imzalayabileceğini söyledi. Kıbrıs Türk tarafı ise imzalamayı kabul etmedi. Uzun görüşmeler ertesinde taraflar tek bir konuda anlaşabildiler: Görüşmeler 28 Şubat 2003'e dek devam edecekti. Ama, Kıbrıs Zirvesinin başarısızlıkla sonuçlandığı açıkça ortaya çıkmıştı.

Bunun sonucu olarak, AB Zirvesi sonuç bildirgesinde, Birliğin birleşmiş bir Kıbrıs'ın üyeliğini tercih ettiği, fakat katılım müzakerelerini tamamlamış olan Kıbrıs'ın üye olarak kabul edileceği vurgulandı. Bir başka ifadeyle, Kıbrıs'ta çözüm olmasa da Kıbrıs Rumlarının yönetimindeki Kıbrıs Cumhuriyetinin AB'ye tam üye olacağı bir kez daha teyit edildi. Öte yandan aynı belgede AB, Kıbrıs müzakerelerinin bundan sonra bir sonuca ulaşması durumunda, bulunacak çözümün temel unsurlarını katılım antlaşmasına yerleştirmeyi, onun bir parçası yapmayı ilke olarak kabul etti. Böylece, Kopenhag'da kaçan fırsata rağmen kapı tamamen kapatılmadı. Ama takvim daralmaktaydı. Kopenhag'da alınan karar, Yunanistan'ın AB genişlemesi konusunda tek bir paket haline getirilmiş genişleme sürecini veto etme tehdidiyle yürüttüğü politikanın da başarısı anlamına geliyordu.

Kopenhag Zirvesinin bir diğer önemli sonucu, Kıbrıs Türk liderliğinin geleceğine ilişkin oldu. Denktaş, bu zirve konusunda gerek yöntem gerek içerik açısından ortaya koyduğu tutum yüzünden 2 önemli sorunla karşı karşıya kaldı.

Birincisi, Kıbrıs Türk muhalefeti, Rum tarafının AB üyeliğine bir adım daha yak-

laşmış olması nedeniyle Denktaş'ı suçladı. 18 Aralık'ta Kopenhag Zirvesi konusunda BM Güvenlik Konseyi Başkanlığından yapılan açıklamada da, Kıbrıs Türk liderliğine yönelik suçlamalar vardı. Kopenhag, KKTC'deki çözüm yanlıları tarafından çözümün ve AB treninin son istasyonu olarak görülmekteydi. 26 Aralık 2002'de, Lefkoşa'da KKTC tarihinin en geniş katılımlı mitingi yapıldı ve burada Denktaş istifaya davet edildi. Kıbrıslı Türk lider, toplumsal desteğini gittikçe artan bir hızla yitirmekteydi.

Denktaş bakımından ortaya çıkan ikinci önemli sorun, yeni Türkiye hükümetiyle ilişkilerinin bozulma sürecine girmesiydi. Kopenhag ertesinde Türkiye'deki hükümet yetkilileri, yine Kıbrıs tarihinde belki ilk kez çok net şekilde, Denktaş'ın siyasetinden rahatsız olduklarını kamuoyu önünde ortaya koydular. 1 Ocak 2003'te Erdoğan bir açıklama yaparak, "Kıbrıs'ta 30-40 yıldır sürdürülen siyasetin sürdürülmesinden yana değilim (...) Bu iş Denktaş'ın kişisel olayı değildir (...) Halkın bu konudaki görüşlerini bir kenara itemezsiniz" diyecek, Denktaş ise 25 Ocak'ta, "Eğer Türkiye hükümeti milli davadan vazgeçmiş, Annan Planını olduğu şekliyle kabul etmeye hazırsa bunu bize açıkça söylesin" şeklinde tepki gösterecekti. Türkiye hükümetinin tutumuna ve Kıbrıs Türk muhalefetine ilişkin bu iki gelişme, sonradan birbirini besleyecek ve KKTC iç politikasında önemli bir değişime zemin hazırlayacaktır.

F) Papadopulos'un Seçilmesi, Üçüncü Annan Planı ve Lahey Zirvesi

Kopenhag başarısızlığı ertesinde Kıbrıs'ta iki lider sonuçsuz kalacak 1 tur görüşme daha gerçekleştirdi. Bu arada 16 Şubat 2003'te, Annan Planını görüşme zemini olarak kabul eden Klerides, güney Kıbrıs'ta yapılan başkanlık seçimlerini ilk turda kaybetti ve yerine, sertlik yanlısı olduğu bilinen Papadopulos seçildi. Bu olumsuz gelişmeye rağmen Genel Sekreter Annan, son bir hamle daha yaptı ve yeniden Kıbrıs'a gitti. Hedef, AB katılım antlaşmasının imzalanması öncesinde iki taraftan da referandum sözü almaktı. Annan, 26 Şubatta Plan'ın üçüncü versiyonunu taraflara sundu. Plan'ın başında, görüşmeler sonunda herhangi bir uzlaşma olmasa ve liderler içeriğe karşı olsalar dahi, planı 30 Mart'ta referandumlara götürme taahhüdünü içeren bir belge yer aldı. BM'nin, Plan'a karşı oldukları bilinen iki lideri atlayarak doğrudan iki toplumun iradesine ulaşmaya çalıştığı anlaşılıyordu.

Üçüncü Annan Planında, ana çerçeve bir öncekiyle aynı kaldığı halde, bazı konularda değişikliğe gidildi. "Parça Devlet" ifadesi yerine "Kurucu Devlet" ifadesi kullanılmaya başlandı. Bir kurucu devlet ülkesine diğer kurucu devlet yurttaşlarının yerleşmesini engelleyecek moratoryum 4 yıldan 6 yıla çıkarıldı ve diğer kurucu devlet yurttaşlarına konulabilecek kota, çözüm ertesindeki 15. yıl sonunda % 28'den % 21'e çekildi. Ayrıca, 65 yaş ve üzerindeki kişilere sadece ilk 2 yıl moratoryum uygulanabilecek ve bu kişiler ikamet konusundaki kotanın da dışında tutulacaktı. Liste verilerek vatandaş yapılabilecek kişi sayısı her iki taraf için de 45.000'e çıkarıldı. Bu değişiklikle 1974 ertesinde Türkiye'den KKTC'ye göç ederek yerleşen kişilerin önemli bir bölümünün adayı terk zorunda kalmamasına ve yeni devletin vatandaşı olabilmesine imkan sağlanmış oluyordu.

Yeni plana eklenen haritada Karpaz yarımadası Kıbrıs Türk kurucu devletine bırakılıyordu. Fakat, bu bölgede bulunan dört köyün 1974 öncesi Kıbrıslı Rum sakinlerine, ikamet konusundaki kısıtlamalara tabi olmaksızın buraya yerleşme hakkı tanınıyordu. Üçüncü Plan öncesinde Birleşik Krallık, çözüm olması halinde, adadaki egemen üs bölgelerinin önemli bir bölümünü yeni devlete bırakabileceğini açıkladı. Bu açılımla, Türk kurucu devleti eskisine oranla daha az toprak iade ederken, Rum kurucu devletine daha fazla toprak bırakılabilmesine imkan yaratılıyor ve BM'nin toprak düzenlemeleri konusundaki hareket yeteneği artırılıyordu. Çözüme katkı yapmak amacıyla yapıldığı açıklandıysa da, aslında bu önerinin amacının başka olduğu anlaşılıyordu: İngiliz üslerinin statüsünü düzenleyen 1960 Kuruluş Antlaşmasını, Garanti ve İttifak Antlaşmaları gibi revize ederek yeni bir protokolle yeni Plan'ın tam anlamıyla parçası haline getirmek. Böylece İngiltere, adadaki üsler bakımından durumunu, değişen koşullara uydurarak sağlama almış oluyordu.

İlk iki Annan Planında, yeni devlet ülkesinin uluslararası askerî operasyonlarda kullanılabilmesi için Türkiye ve Yunanistan'ın rızasına ihtiyaç duyulurken, yapılan değişiklikle, buna her iki kurucu devletin rızası da eklendi. Ayrıca, çözüm ertesinde İttifak Antlaşması çerçevesinde adada kalabilecek Türkiye ve Yunanistan askeri sayısı da 6.000 olarak kesinleştirildi. Fakat Türkiye AB'ye üye olduğunda; Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan aksi yönde anlaşmadığı takdirde, tüm Türkiye ve Yunanistan askerlerinin adadan çekileceği hükme bağlandı. AB, öncelikle, yerinden edilecek kişiler için kurulacak yeni yerleşim yerlerine gerekli finansmanın toplanması amacıyla uluslararası bir bağış konferansı düzenleyecekti.

Yeni planda yer alan asıl önemli değişiklik, referandumlarda sorulacak soruya ilişkindi. Yeni referandum sorusunda, önceki planlarda çözüm ile AB'ye katılım arasında kurulmuş olan ilişki ortadan kaldırıldı. Referandumda çözüme "hayır" denildiğinde, AB'ye katılıma da "hayır" denilmiş olmayacaktı. Yani, referandumlardan olumsuz sonuç çıksa dahi Kıbrıs AB'ye üye olabilecekti. AB Helsinki Zirvesinde gönderme yapılan "bütün ilgili faktörler"in, özellikle Kopenhag'daki başarısızlık ertesinde, Birlik bakımından artık anlamını yitirdiği anlaşılıyordu. AB, bu aşamadan sonra çözümü engelleyenin Kıbrıs Rum tarafı olması durumunda dahi Kıbrıs'ın AB üyeliğini engellememe kararını almış oluyordu. Bu nedenle Kıbrıslı Rum lider Papadopulos, 2004'te yapılacak referandumlar öncesinde Rum halkına, "'Hayır' desek de bir hafta sonra AB üyesiyiz" diyerek "hayır" çağrısı yapabilecekti. Üçüncü Annan Planındaki bu düzenlemeler Kopenhag'da Türk dış politikası açısından yitirilen fırsatın değerini açıkça orta-

Annan Planına karşı olanlar. (Kaynak: http://www.binyayla.net)

ya koymaktaydı. Türk tarafının Annan Planı konusundaki olumlu yaklaşımı ve müzakereye açık tavrı Kopenhag'da ortaya konulmuş olsaydı, muhtemelen güney Kıbrıs'ın AB üyeliğinin engellenmesi de mümkün olabilecekti.

Annan, uyuşmazlığın taraflarına üçüncü Plan'ı sunduğunda, onları 10 Mart'ta Lahey'de düzenleyeceği zirveye de davet etmişti. Zirvede taraflara, Plan'ın başında yer alan referandum taahhüdünü imzalamayı kabul edip etmedikleri sorulacaktı. Lahey'de 10 Mart'ta başlayan zirve 19 saat sürdü, fakat yine bir sonuç çıkmadı. BM tarafından yapılan basın açıklamasında, zirve sırasında Papadopulos'un, "halkın oylanan metni anlaması sağlandığı takdirde" referandum taahhüdü vermeye hazır olduğu belirtildi. Rum tarafına göre, iki lidere ek olarak Türkiye ve Yunanistan da güvenliğe ilişkin hükümleri uygulama taahhüdü vermeliydi. Bu şartlar referandumlardan önce yerine getirildiği takdirde Rum tarafı Plan'ın temel hükümlerini de yeniden tartışmaya açmayacaktı.

Aynı basın açıklamasında, Denktaş'ın Plan'ı referanduma sunmaya hazır olmadığı, bazı temel noktalarda Plan'a esaslı itirazları bulunduğu belirtildi. Üstelik Denktaş, zirve sırasında, referandumlardan olumlu sonuç çıkmadan Türkiye'nin kendi anayasası gereği bir taahhüt altına giremeyeceğini de ileri sürdü. Bu açıklamalar, aslında Rum tarafının da belirli şartlar yerine gelmediği sürece taahhüt altına girmeye yanaşmadığını gösteriyordu. Üstelik bu şartlardan "halkın bilgilendirilmesine" ilişkin olanının, yerine getirilip getirilmediğinin tespiti de neredeyse imkansızdı. Papadopulos'un zirveden bir süre sonra yaptığı açıklamada, "Denktaş Lahey'de imza atsaydı bile ben atmayacaktım (...) Annan Planı istilanın oldu-bittilerini teyit ediyor" (*Türk Ajansı Kıbrıs*, 28.09.2003) demiş olması, durumu daha açık şekilde ortaya koymaktaydı. Fakat sonuçta, Rum tarafı diplomatik açıdan taahhüt altına girme isteksizliğini gizleme başarısını gösterebilecek ve böylece Denktaş bir kez daha süreci tıkayan yegâne kişi durumuna düşecekti.

Lahey Zirvesi sonunda Annan BM Güvenlik Konseyine bir rapor sundu ve Kıbrıs misyonunun sona erdiğini bildirdi. Annan, planının masada olduğunu, ama somut bir neden olmadıkça yeni bir girişimde bulunmayı düşünmediğini de vurguladı. 1 Nisan 2003'te sunulan raporda, son dört yıllık dönemde BM tarafından yapılan girişimler özetleniyor ve farklı aşamalarda Denktaş'ın isteksiz davrandığına vurgu yapılıyordu. Öte yandan, AB Bakanlar Konseyi de, pozisyonunu gözden geçirmesi konusunda Kıbrıs Türk liderliğini uyardı. Gelinen bu aşamada AKP hükümeti, Kıbrıs ve AB konusundaki hedeflerine Denktaş'la, onu zorlayarak dahi varamayacağını anlayacak ve bundan sonraki süreçte bu engelden kurtulmanın yollarını arayacaktır.

G) AB Katılım Antlaşması ve Etkileri

Kıbrıs görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine AB genişleme süreci önceden tasarlandığı şekilde ilerledi. 16 Nisan 2003'te Atina'da toplanan AB devlet ve hükümet başkanları, aralarında Kıbrıs'ın da bulunduğu 10 yeni ülkenin Birliğe katılımını sağlayacak olan Katılım Antlaşmasını imzaladılar. Antlaşma 1 Mayıs 2004'te yürürlüğe girecek ve böylece Kıbrıs bölünmüş şekilde resmen AB üyesi olacaktı. Tam üyelik sürecinin başından itibaren neredeyse tüm AB belgelerinde "Kıbrıs" terimi kullanılmış iken, Katılım Antlaşmasında "Kıbrıs Cumhuriyeti" terimi yer aldı. Bu, Rum tarafınca

savunulan Kıbrıs Cumhuriyetinin devamı tezinin daha da güçlenmesi anlamına gelmekteydi, çünkü AB'ye tam üye bir Kıbrıs Cumhuriyetini uluslararası hukuk kişisi olarak ortadan kaldırmak Türk tarafı bakımından artık daha da zorlaşmış oluyordu.

Katılım Antlaşmasına Kıbrıs konusunda 2 ayrı protokol eklendi. Bunlardan birincisi olan ve adına "10. Protokol" denilen belge, çözümsüz kalan Kıbrıs sorunundan kaynaklanabilecek olası sorunlara ilişkindi. Bu Protokol'de kuzey Kıbrıs, "yasal hükümetin etkili kontrol uygulamadığı Kıbrıs Cumhuriyeti bölgeleri" şeklinde tanımlandı. Buna göre bu bölgelerde (yani kuzey Kıbrıs'ta) AB müktesebatının uygulanması askıya alınacaktı. Bu ifadeler, AB birincil hukukunun (bkz. **Birincil Hukuk** kutusu, s. 650) parçasını oluşturan Katılım Antlaşması uyarınca Kıbrıs'ın Birliğe bir bütün olarak alındığını gösteriyordu. Böylece Kıbrıs Rum hükümeti, AB toprağı olarak kabul edilen kuzey Kıbrıs'ta müktesebatın uygulanmamasından kaynaklanacak sorumluluktan kurtarılmış olacaktı. Protokol'e göre, Kıbrıs'ın AB üyeliği ertesinde adada bir çözüm olması durumunda Bakanlar Konseyi bir karar alarak, Kıbrıs Türk toplumuyla ilgili gerekli uyumlaştırmaları yapacaktı. Bu düzenleme, Kıbrıs'ta varılacak olası bir çözümün, AB hukukuna ters birtakım hükümler içermesi ihtimaline karşı alınmış bir önlemdi.

Birincil Hukuk

Avrupa Birliğinin birincil hukuku, öncelikle Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran Paris Antlaşması, Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran Roma Antlaşması ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu kuran Roma Antlaşmasından oluşur. Bunun yanı sıra, kurucu antlaşmaların eklerinde yer alan protokoller ve deklarasyonlar ile kurucu antlaşmalara değişiklik getiren tüm antlaşmalar da birincil hukuk niteliğindedir.

Kurucu antlaşmaları değiştiren antlaşmalar arasında; Füzyon Antlaşması, Bütçe Antlaşması, Avrupa Tek Senedi, Maastricht Antlaşması (hem Avrupa Birliğini kuran, hem de Avrupa Topluluklarının kurucu antlaşmalarına değişiklik getiren bir antlaşmadır), Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması ve Lizbon Antlaşması gibi AB kurumsal yapısına ve yetkilerine değişiklik getiren antlaşmalar yer alır. Ayrıca, yeni üye devletlerin AB'ye girerken imzaladıkları katılım antlaşmaları da kurucu antlaşmaları değiştiren birincil hukuk kaynaklarıdır.

Üye devletler arasında yapılan birer uluslararası antlaşma olan AB antlaşmaları, üye devletlerin hukuk sistemlerinde geçerli onay sürecinin ardından yürürlüğe girer. Paris Antlaşması hariç, diğer kurucu antlaşmalar süresiz olarak yapılmıştır. Kurucu antlaşmalarda sona erme ya da feshe ilişkin hüküm olmadığı gibi, üyelikten çıkarılma da düzenlenmemiştir. Şekil bakımından birer uluslararası antlaşma olan kurucu antlaşmaların, içerik bakımından ulus devlet anayasalarına benzedikleri belirtilebilir.

Hem AB'nin ve AB kurumlarının yetkilerini belirlemeleri, hem de bu kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler öngörmeleri; üye devletleri muhatap alan yükümlülüklerin yanı sıra bireyleri AB hukuk düzeninin birer süjesi haline getirerek onlar için hak ve yükümlülükler öngörmeleri itibariyle, birincil hukukun anayasal niteliği gittikçe sık vurgulanır olmuştur.

AB hukuk düzeninin birincil kaynağını oluşturan antlaşmalar, bu hukuk düzeni içindeki normlar hiyerarşisinin de en tepesinde yer almaktadır. Dolayısıyla tüm diğer Birlik tasarruflarının birincil hukuka uygun olması gerekecektir. Antlaşmalar bir yandan bütünleşmenin kurumsal yapısının çerçevesini çizerken, öte yandan da maddi alanlarının belirlenmesine yer vermektedir.

(S. Baykal)

Katılım Antlaşmasına eklenen ve adına "3. Protokol" denilen belge ise, adadaki İngiliz egemen üslerine ilişkindi. Buna göre, üsler AB dışında tutulacak ama gümrük birliği hükümleri bu bölgelerde de uygulanacaktı.

Katılım Antlaşması, Kıbrıslı Rumların AB yolculuğunda geri dönülmesi mümkün olmayan hukuksal bir sürecin son adımını oluşturuyordu. Antlaşma, daha yürürlüğe girmeden bazı gelişmeleri tetikledi. 23 Nisan 2003'te Kıbrıs Türk tarafı, kuzey ile güney Kıbrıs arasındaki geçişlere dair 30 yıllık uygulamasını değiştirdi ve iki taraf arasında kişilerin serbest geçişine izin verdi (1974'ten bu yana belirli kişiler, o da sadece sınırlı durumlarda, KKTC makamlarından izin alarak güneye geçebiliyordu). Rum hükümetinin de benzer bir uygulamaya gitmesiyle, başlangıçta sadece 3 sınır kapısından olmak üzere günübirlik (gece yarısından önce dönmek kaydıyla) geçişler başladı. İzleyen aylarda hem geçiş noktaları artırılacak, hem de uygulanan zaman sınırı kaldırılacaktır.

Geçen süre zarfında neden böyle bir adım atıldığı ve bunun neden bu dönemde yapıldığı sorularına herhangi bir açıklık getirilmemiştir. Türk tarafının bu hamleyle, bir yandan Rum yönetimini, bir yandan da AB'yi zora sokacak bir durum yarattığını söylemek mümkündür. Zira, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyetinin vatandaşı kabul edildikleri için kuzey Kıbrıslı Türklerin güneye geçişlerini engellemek mümkün olmayacaktı. Üstelik Kıbrıslı Türkler AB üyeliği gerçekleştiği gün AB vatandaşı statüsünü elde ederek, AB'ye bir bütün halinde alınmış olan Kıbrıs'ta serbest dolaşım hakkından yararlanmak isteyeceklerdi. Oysa, ekonomik bakımdan özellikle Türkiye ve Doğu Asya pazarlarına açık olan kuzey Kıbrıs'tan güney Kıbrıs'a serbest dolaşımın olması, AB üyeliği ertesinde güney ekonomisinde ve dolayısıyla da AB ortak pazarında bir "kara delik açılması" sonucunu doğurabilecekti.

Öte yandan, KKTC bir devlet olarak kabul edilmediğinden, iki tarafı ayıran Yeşil Hat'a (bkz. **Yeşil Hat** kutusu, s. 651) sınır muamelesi yapılması da mümkün değildi. Nitekim AB, 29 Nisan 2004'te, bu sorunları ortadan kaldırmak üzere, Yeşil Hat Tüzüğünü yürürlüğe koydu. Bu tüzük iki tarafı birbirinden ayırıyor ve Yeşil Hat'a sınır muamelesi yapmaksızın kişilerin, malların ve hizmetlerin geçişini özel şartlara bağlıyordu (bkz. **Yeşil Hat Tüzüğü** kutusu, s. 651).

Sınır kapılarının Türk tarafınca açılmasına sebep olan bir diğer olası faktör,

Yeşil Hat

Aralık 1963'te Kıbrıs'ta iki toplum arasında silahlı çatışma çıkınca, Türkiye savaş uçakları başkent Lefkoşa üzerinde uyarı uçuşu yaptı. Arkasından, 30 Aralık 1963'te İngiltere, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum askerî ve sivil temsilcileri toplandı. Burada ateşkes kararı alındı ve Lefkoşa'da bir ateşkes hattı çizildi. Kullanılan mürekkebin rengi nedeniyle sonradan Yeşil Hat adını alan bu ateşkes hattının iki yanına İngiliz (B. Britanya) askerleri yerleştirildi ve hat boyunca dar bir şerit oluşturan arazi tarafsız bölge ilan edildi. Başlangıçta sadece Lefkoşa'yı kuzey ve güney olarak ikiye ayıran bu hat, Ağustos 1974'te Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılan ikinci askerî harekattan sonra varılan ateşkes sonucunda doğu ve batı yönünde uzatıldı ve tüm adayı coğrafi olarak (kuzey/güney) ikiye ayıran fiilî bir sınıra dönüştü.

(K. Özersay)

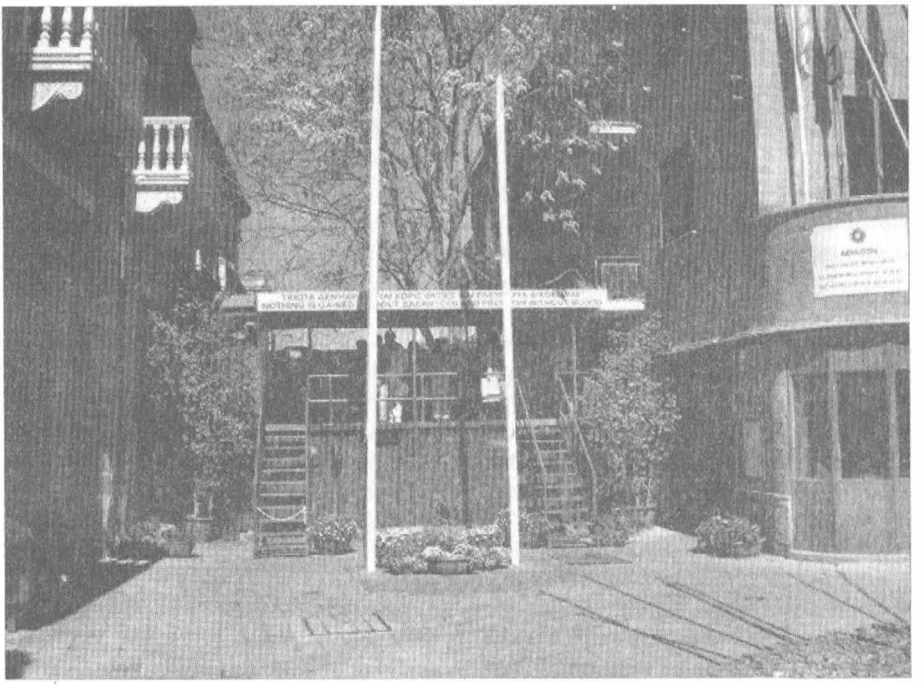
Yeşil Hat Tüzüğü

24 Nisan 2004 Kıbrıs referandumlarının hemen ertesinde AB Bakanlar Konseyi, "Yeşil Hat Tüzüğü" olarak da bilinen ve kuzey ile güney Kıbrıs arasında mal, hizmet ve kişilerin dolaşımını düzenleyen bir tüzüğü 29 Nisan 2004'te kabul etti. Tüzük, iki taraf arasındaki Yeşil Hat'ı AB'nin dış sınırı olarak tanımlamadı. Bu nedenle, buradan geçecek mal, hizmet ve kişiler bakımından 'özel kurallar' öngörüldü ve bu kuralların uygulanması bakımından da asıl sorumluluğun Kıbrıs Cumhuriyetine ait olduğu belirtildi.

Tüzüğe göre, kuzey Kıbrıs'ta üretilerek güney Kıbrıs'ta tüketilmek üzere güneye satılacak mallar ithal mal muamelesi görmeyecek, aynı şekilde, güney Kıbrıs'ta üretilerek kuzey Kıbrıs'a gönderilecek mallar da sınırda ihracat formalitelerine tabi tutulmayacaktı. Öte yandan, kuzey Kıbrıs mallarının gümrüğe tabi olmaksızın güneye gönderilmesi için gerekli olan belgelerin Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO) tarafından verilmesi öngörüldü.

Kişilerin serbest dolaşımı bakımından getirilen düzenlemeler ise şöyleydi: Tüm AB vatandaşları (Kıbrıslı Türkler de dahil, Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşları) Kıbrıs'a hangi gümrük kapısından giriş yaptıklarına bakılmaksızın (kuzey Kıbrıs'taki bir deniz ya da hava limanından giriş yapsalar dahi) Yeşil Hat'tan geçebileceklerdi. Güney Kıbrıs'a giriş vizesi bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının, adaya ilk girişlerinde güneydeki bir gümrük kapısını kullanmaları kaydıyla, Yeşil Hat'tan serbestçe geçmeleri mümkündü. İlk girişlerini kuzey Kıbrıs limanlarından yapmaları ve ardından Yeşil Hat'tan geçmeye teşebbüs etmeleri halinde bu kişiler, güney Kıbrıs yetkililerince tutuklanabileceklerdi.

(K. Özersay)

Lefkoşa'da Lokmacı barikatı açılmadan önce "Yeşil Hat" tarafından kesilen Ledra Caddesi.

AİHM'nin Türkiye aleyhinde karara bağladığı Kıbrıs kökenli mülkiyet davalarıyla ilgiliydi. 1990'larda AİHM, Türkiye'nin 1974'teki çıkartma sonucunda kuzeyde bulunan taşınmazlarını kullanamayan bazı Kıbrıslı Rumların mülkiyet haklarının ihlal edildiği yönünde kararlar aldı (bkz. Cilt II, 1990-2001, **Yunanistan'la İlişkiler** bölümü).

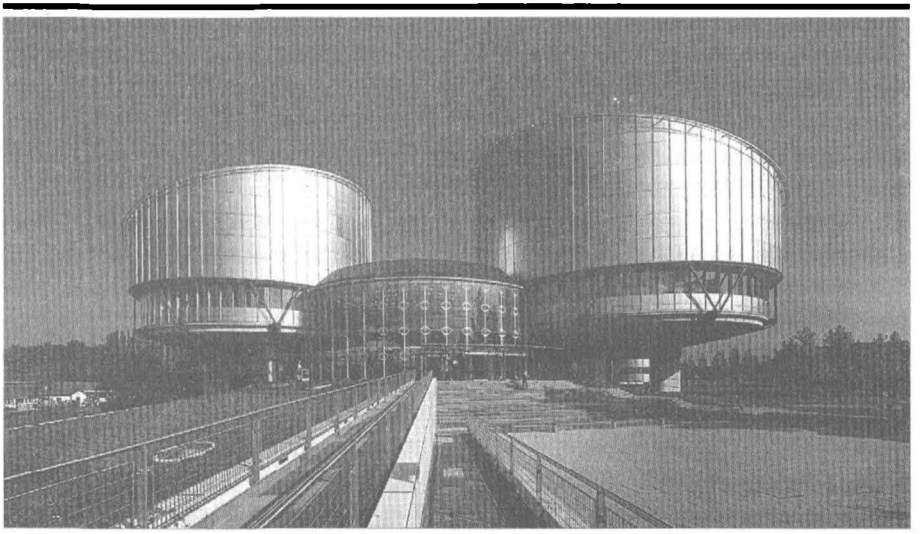
Bazı yorumcular, sınır kapılarının açılmasıyla, bahse konu kişilerin mülklerine ulaşmasının önündeki engellerin ve böylece ihlalin kaldırılabileceğini ileri sürdüler. Oysa bu yaklaşımın, taşınmaz malın kullanımı önündeki engeli kaldırmayacağı ve AİHM gözünde ihlalin devam edeceği çok açıktı. Başka bir olasılık olarak, bu adımın, taşınmaz malların tazmini amacıyla kuzey Kıbrıs'ta kurulan iç hukuk Kıbrıslı Rumlara da açmak için düşünüldüğü akla gelmekteydi yolunu (bkz. **İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Kuralı** kutusu, s. 653).

İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Kuralı

Bu koşul, uluslararası hukukun yerleşmiş ilkelerinden biridir. AİHS'nin 35. maddesine göre, AİHS ile korunan hak ve özgürlüklerinin bir devlet tarafından ihlal edildiğini düşünen kimse, AİHM'ye başvurmadan önce, o devletin bu tür sorunlara çare bulma bağlamında yarattığı yargısal, yönetsel ve siyasal tüm yollara başvurmuş ve bunlardan olumlu sonuç alamamış olmalıdır. Kişi, ayrıca, şikayetini AİHM'ye en geç 6 ay içinde taşımış olmalıdır.

Diğer yandan, her iç hukuk yolunun değil, fiilen ulaşılabilen ve sonuç alma olanağı bulunan 'etkili iç hukuk yolları'nın tüketilmesi yeterli kabul edilmektedir. Haklarının ihlale uğradığını düşünen kişinin durumunun düzeltilebilmesini engelleyen ulusal yasa hükümleri, yerleşmiş yargı içtihatları ve yönetsel uygulamalar mevcutsa, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı aranmaz. Bu hallerde AİHM'ye doğrudan başvurmak mümkündür.

(K. Özersay)

AİHM binası. (Kaynak: http://www.lawthink.co.uk/wp-content/uploads/2012/01/ECtHR1.jpg)

H) AB Sürecinde Kıbrıs'ı Koza Dönüştürme Girişimi ve Kuzey Kıbrıs İç Siyasetindeki Gelişmeler

Lahey başarısızlığı sonucunda kesintiye uğrayan Annan Planı temelindeki Kıbrıs görüşmeleri, 2003 sonuna dek yeniden başlatılamadı. 14 Aralık 2003 KKTC genel seçimlerine kadar geçen dokuz aylık dönemde Kıbrıs Türk tarafı bazı güven artırıcı önlemler konusunda Rum tarafına öneriler getirdi, fakat bunlar kabul görmedi. Bu öneriler, Denktaş'ın Annan Planı sürecini tamamen ortadan kaldırmaya çalıştığı yönündeki genel kanıyı daha da güçlendirdi. Bu dönemde Kıbrıs Rum tarafı, görüşme çağrılarında Plan'a atıf yaparak, diplomatik alanda Türk tarafını daha da sıkıştırdı.

Lahey Zirvesi ertesinde Türkiye'nin, Kıbrıs sorununu AB'ye dönük dış politikasına yardımcı olacak bir unsur haline dönüştürmeye çalıştığı gözlemlendi. Örneğin, dönemin dışişleri bakanı ve başbakan yardımcısı Gül'ün, "Türkiye'nin üyeliği veya son müzakere tarihi verilmesi Kıbrıs'ta çözümü doğrudan etkileyecektir" (*Ayın Tarihi*, 25.07.2003) şeklindeki ifadesi, AB sürecinde Türkiye'nin Kıbrıs'ı bir koz olarak kullanabileceği mesajını içeriyordu. Oysa, bu kozun gerektiği yerde ve zamanda kullanılabilmesinin önünde Denktaş engeli vardı. AKP bu dönemde Denktaş konusunda iki farklı tutum takındı. Türkiye, öncelikle, AB'nin Kıbrıs müzakerelerindeki ilerleme karşısında üyelik müzakereleri açısından bir açılım yapıp yapmayacağını görmek istiyordu. Bu nedenle, bu husus netleşinceye kadar Denktaş'a kamuoyu önünde destek vermeyi sürdürdü ve onun yaptığı güven artırıcı önlemler önerisine de sahip çıkar göründü. Çünkü, Kıbrıs-AB pazarlığının AB tarafından benimsenmemesi durumunda, AKP, mevcut durumun devamı için Denktaş'a ihtiyaç duyabilirdi.

Bu dönemde Türkiye'nin Denktaş konusunda ortaya koyduğu diğer tavır KKTC genel seçimlerine giden süreçte gözlendi. Eylül 2003'te KKTC'deki muhalif siyasi partiler, yani Barış ve Demokrasi Hareketi (BDH), Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) ve Çözüm ve AB Partisi (ÇAP) bir işbirliği protokolü imzalayarak seçimler ertesinde Denktaş'ı görüşmecilik görevinden alacaklarını açıkladılar. Türkiye hükümetinin bu muhalif hareketi açıkça desteklememiş olmasına rağmen, bazı hükümet yetkililerinin "seçimlerden sonra Kıbrıs'ta yeni bir dönem başlayacağı" ya da "seçimlerden sonra görüşmelere yoğunlaşacakları" yönündeki açıklamaları, Denktaş'ın desteklediği iktidara sıcak bakılmadığını gösteriyordu. ABD de, Annan Planını destekleyen ve bu temelde müzakere edilerek soruna bir çözüm bulunmasını savunan bu üç muhalif siyasi partinin başarılı olmasını tercih ettiğini açıkça ortaya koydu. Seçimler tam anlamıyla, Annan Planı yanlıları ile karşıtları arasındaki yarışa dönüştü.

KKTC'deki 14 Aralık seçimleri öncesinde ortaya çıkan 2 önemli dış gelişme, AKP hükümetinin Kıbrıs sorununun çözümü konusundaki politikasını net şekilde ortaya koymasında hızlandırıcı bir işlev gördü. Bunlardan ilki AB konusundaydı. Kasım ayında AB İlerleme Raporu ve genişleme strateji belgesinde, Kıbrıs'taki çözümsüzlüğün Türkiye'nin AB beklentileri için ciddi bir engel oluşturabileceği uyarısı yapıldı. Öte yandan 12 Kasım'da Avrupa Konseyi Delegeler Komitesi, AİHM'nin 1998'de karara bağladığı Kıbrıs sorunu kökenli Loizidu davası tazminatının Türkiye tarafından 19 Kasım'a dek ödenmesi gerektiğine ilişkin bir karar aldı (bkz. Loizidu **Kararı** kutusu ve Cilt II, s. 471).

Loizidu Kararı

1974 çıkartmasıyla kuzey Kıbrıs'tan güneye göç etmiş olan Bn. Titiana Loizidu, 1989'da yapılan bir protesto gösterisi sırasında Yeşil Hat'ı ihlal ettiği ve kuzeye geçtiği için kuzey Kıbrıs yetkililerince kısa süreliğine tutuklandı. Aynı yıl Türkiye'yi AİHK'ye (bkz. **11. Protokol ve Yeni AİHM** kutusu, Cilt II) şikayet etti. Komisyon 1993'te, Türkiye'nin AİHS'yiHH ihlal ettiği saptamasında bulundu. Aynı yıl Rum yönetimi Komisyon'un bu kararını AİHM'ye havale etti. AİHM 1995'te başvuruyu kabul edilebilir buldu.

Mahkemeye göre Türkiye, ülkesi dışında bir bölge olmasına rağmen Kıbrıs'ın kuzeyinde etkili kontrol sağlamaktaydı ve bu nedenle buradaki insan hakları ihlallerinden AİHS bağlamında sorumlu tutulabilmeliydi. Böylece, 1974 ertesinde kuzey Kıbrıs'taki taşınmaz mallarını terk etmek zorunda kalan Kıbrıslı Rumların (yaklaşık 140.000 kişi), herhangi bir iç hukuk yolu tüketmeye gerek olmaksızın Türkiye aleyhine AİHM'ye doğrudan başvurabilecekleri ortaya çıkmış oluyordu.

Davada, Ankara, mülkiyet sorununun siyasi bir konu olduğunu ve ancak adada devam eden müzakerelerle halledilebileceğini ileri sürdü. Ayrıca, mülkiyet hakkına dair ihlalin 1974'te ortaya çıktığını, oysa Türkiye'nin, mahkemenin bireysel başvuru yetkisini 1990'dan itibaren tanıdığını ifade etti.

Mahkeme bu savunmayı ve iddiaları geçerli bulmadı. 1996'da verdiği esasa ilişkin kararda, Kıbrıs müzakerelerinin bu türden bir başvurunun görüşülmesine engel oluşturmadığına ve mülkiyet hakkı ihlalinin 1974'te başlamakla birlikte halen sürdüğüne hükmetti. 'Süregelen ihlal' (*continuing violation)* yaklaşımıyla alınan bu kararı, 1998'de tazminat kararı izledi. Mahkeme, Türkiye'nin Bn Loizidu'ya taşınmazının kullanım kaybından dolayı 300.000 Kıbrıs Poundu maddi ve 20,000 Kıbrıs Poundu manevi tazminat ödemesine hükmetti. Karara göre Türkiye Loizidu'nun mahkeme masraflarını da (137.000 Kıbrıs Poundu) ödeyecekti. Türkiye bu tazminatları 2003'te ödediğinde toplam rakam, yıllık % B'lik faiz nedeniyle 1.000.000 Doları aşmıştı (*BBC*, 2.12.2003). Benzer durumda olan Kıbrıslı Rumlar için emsal teşkil eden Loizidu kararı, doğrudan başvuru imkanının da etkisiyle, Türkiye aleyhinde açılan Kıbrıs kökenli mülkiyet başvurularının 1.400 civarına çıkmasına yol açtı.

Loizidu kararı, Türk dış politikasını AB ve Avrupa Konseyinde ciddi şekilde zora sokacak bir sürecin başlangıcı oldu. Türkiye 5 yıl direndikten sonra 2003'te tazminatı ödedi. Yine de, ihlal öncesi duruma dönülmesi için gerekli tedbirlerin alınmadığı gerekçesiyle, karar tam olarak yerine getirilmemiş sayıldı. Bugün (2012) Türkiye konunun kapandığını, Rum tarafı ise Bn. Loizidu'nun mülkünün iade edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Avrupa Konseyi Delegeler Komitesi, kararın tam olarak yerine getirilmesi için zaman zaman değerlendirme yapmaya devam etmektedir (2012).

(K. Özersay)

Avrupa Konseyinde Türkiye aleyhinde ortaya çıkacak bu türden gelişmelerin, AB katılım sürecine olumsuz yansımaları olacağını tahmin etmek güç değildi. Buna ilaveten, AİHM önünde Loizidu benzeri 1.400 civarında başvurunun bulunması, Türkiye'ye yüksek miktarlarda tazminat ödettirilmesi tehlikesini de gündeme getirmişti. Bunun üzerine Türkiye hükümeti, 5 yıl süren direnişini sona erdirdi ve Kıbrıslı Rum Bn. Loizidu'ya 2 Aralık 2003'te, diğer davalara emsal teşkil etmemesi kaydıyla, 1.000.000 Avro'yu aşkın tazminat ödedi. Üstelik kullanım kaybı tazminatı niteliğini taşıyan bu ödemeye rağmen Bn. Loizidu ilgili taşınmazın sahibi olmaya devam etti. Bu ödeme, Kıbrıs sorunundan kaynaklanan mülkiyet uyuşmazlıklarının uluslararası mahkeme kararlarıyla değil, görüşmeler yoluyla çözümlenme-

Titiana Loizidu. (Kaynak: http://www.stwing.upenn.edu/~durduran/hamambocu/authors/svg/svg11_9_2003_FOTO1.jpg)

si gerektiğini savunagelmiş olan Türkiye'nin tutumunda önemli bir değişiklik oluşturuyordu.

Genel seçimler öncesinde, bu ödemenin KKTC kamuoyunda önemli etkileri görüldü. Türkiye'nin bu yeni tutumu, Kıbrıslı Türklerin, anavatanları Türkiye'nin de uluslararası hukuka ve uluslararası toplumun baskısına bir noktadan sonra direnemediğini ve mülkiyet sorununun toptan takas ve tazminatlarla (bkz. **Toplu Takas ve Tazminat Yöntemi** kutusu, s. 656) çözümlenmesi temelinde yıllardır savunulagelen politikanın iflas ettiğini düşünmelerine neden oldu. Bu, Kıbrıslı Türklerin bir kesiminin daha çözüme "razı olma" noktasına gelmesinde ve muhalefetin seçim propagandasında etkili olacaktır.

Toplu Takas ve Tazminat Yöntemi

1974 ertesinde Kıbrıs'taki mülkiyet sorununun çözümü için Rum tarafına ve BM'ye Kıbrıs Türk tarafınca önerilen yöntem. Buna göre, 1974 ertesinde güney Kıbrıs'ta Kıbrıslı Türklerin taşınmaz mallarının tamamı, kuzey Kıbrıs'ta bulunan aynı durumdaki Rum taşınmaz mallarının tamamıyla takas edilecek, aradaki toplam değer farkı için tazminat ödenecekti.

Bu yöntem uygulandığında, 1974'te yerlerinden edilmiş olanların evlerine dönüş hakkının ya da taşınmazlarını yeniden edinme hakkının ortadan kalkacağı düşünülüyordu. Güney Kıbrıs'taki Kıbrıs Türk taşınmazları Kıbrıslı Rumlarınkine oranla hem alan hem değer olarak küçük olduğundan, Kıbrıs Türk tarafının Rumlara tazminat ödemesi gerekecekti. Bu yöntemin hayata geçirilebilmesi için, terk edilmek zorunda kalınan taşınmazlar önce herkesin kendi devletine devredilecek, ardından bu iki kamu otoritesi arasında bir tür toptan ödeme anlaşması (*lump sum agreement*) yapılacaktı.

Adadaki mülkiyet sorunu bağlamında Rauf Denktaş tarafından ortaya atılan ve ilk yıllarda Kıbrıs Türk siyasetinin önde gelenlerince desteklenen bu yöntemle, Kıbrıslı Rumların 1974 öncesinde sahip oldukları mülklere dönüşü engellenmiş ve iki-bölgelilik sağlamlaştırılmış olmaktaydı.

Özellikle, AİHM'nin 1996'da aldığı Loizidu kararı ertesinde Kıbrıs Türk siyasi partilerinin bir bölümü, bu yöntemin uluslararası toplum tarafından kabul edilmeyeceği sonucuna vardılar. Belirli oranlarda taşınmazın iade olunmasına ve belirli sayıda Kıbrıslı Rum'un kuzey Kıbrıs'a dönebilmesine olanak veren, Annan Planı benzeri modellere sıcak bakmaya başladılar. Kıbrıs Türk merkez sağında yer alan siyasi partiler ise, bu yöntemin mülkiyet sorununun çözümü açısından en geçerli yöntem olduğu tezini savunmaya devam etmektedirler.

(K. Özersay)

14 Aralık seçimlerinde Annan Planını destekleyen ve Denktaş karşıtı olarak bilinen CTP birinci parti oldu. 50 sandalyeli KKTC Meclisinde Annan Planı karşıtı partiler ile Plan yanlısı partiler 25'er sandalye elde ettiler. 11 Ocak 2004'te, CTP ile Denktaş'ın desteklediği ve başkanlığını oğlu Serdar Denktaş'ın yaptığı DP arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu.

l) AKP'nin "Bir Adım Önde Olma" Siyaseti ve New York Uzlaşısı

KKTC seçimleri ertesinde TSK'da da belirli bir yumuşama olduğu görüldü. 23 Ocak 2004'te yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonunda yayınlanan bildiride, müzakerelerin BM Genel Sekreterinin iyi niyet misyonu çerçevesinde ve "Annan Planı referans alınarak" yapılması talep ediliyordu. Artık, Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Dışişleri ve Genelkurmay gibi önde gelen kurumları Kıbrıs sorunu konusunda asgari bir noktada buluşmuşa benziyordu. Bu gelişme, 2004'te yeniden başlayan müzakere sürecinde Türk tarafının elini güçlendiren en önemli unsurlardan birini oluşturacaktır.

MGK kararıyla manevra yeteneği artan Erdoğan, 24 Ocak'ta Davos'ta Annan'la görüştü. Erdoğan, görüşmelerin yeniden başlamasını desteklediğini ve bir sonuç alınamaması durumunda Plan'daki boşlukları BM'nin doldurmasına karşı olmadığını açıkça ortaya koydu. Böylece Türk tarafı, risk alarak, kimsenin beklemediği bir adım atmış ve BM'nin hakemlik misyonu üstlenmesi yönünde ilk işareti vermiş oluyordu. Türk dış politikasının Kıbrıs konusunda yerleşmiş yaklaşımdaki bu değişiklik, AKP hükümetinin AB sürecinin ileriye götürülmesini ne kadar önemsediğini gösteriyor olması bakımından önemliydi. Erdoğan bu görüşmede Annan'a Türk tarafının her zaman bir adım önde olacağının güvencesini verdi. Bu tarihten sonra Türkiye, Kıbrıs konusunda "bir adım önde olma" siyaseti izlemeye başladı.

Türkiye'nin girişiminden cesaret alan Annan, adadaki taraflara 5 Şubat'ta birer mektup gönderdi ve 10 Şubat'ta görüşmelere başlamak üzere New York'a davet etti. Bu davet öncekilerden farklı bir nitelik taşıyordu. Mektuba göre, daveti kabul eden liderin mektupta yer alan müzakere sürecine başlamaya hazır olduğu yönünde rızası alınmış olacaktı. Biraz da bu koşul nedeniyle Denktaş, New York'a gitmeyi, Kıbrıs'a gönderilen Türkiye diplomatlarının saatler süren uğraşmaları sonucunda, isteksizce de olsa kabul etti. 10 Şubat'ta başlayan görüşmelerin ikinci gününde Türk tarafı beklenmedik bir açılım yaparak 3 aşamalı bir plan önerdi. Belirli bir takvim taahhüdü içeren bu önerideki aşamalar şu şekildeydi:

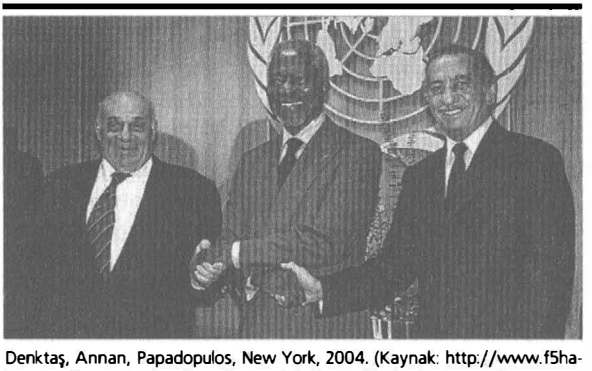
Erdoğan ve Annan. (Kaynak: http://img1.zaman.com.tr/2012/03/30/erdogan-annan.jpg)

İlk aşamada taraflar Annan Planı temelinde müzakere edecek ve uzlaşabildiği noktalarda uzlaşacaktı. Uzlaşılamayan noktalar için Türkiye ve Yunanis-

tan'ın da katılacağı ikinci aşamaya geçilecek ve müzakereler 4'lü yürütülecekti. Son aşamada ise, hâlâ uzlaşılamayan noktalar varsa, bunlar BM Genel Sekreteri tarafından doldurulacak ve ortaya çıkan metin kuzey ve güney Kıbrıs'ta eş zamanlı olarak referandumlara sunulacaktı. Bir başka ifadeyle, son aşamada Genel Sekreter'e hakemlik rolü verilecekti.

Bu öneri, Türk tarafının "bir adım önde olma" siyasetinin en somut göstergesiydi. Türk tarafının bu beklenmedik girişimi, New York'ta Rum tarafını zora soktu. AB'yi bir koz olarak kullanmak isteyen Rum tarafı, ikinci aşamada 4'lü değil, AB'nin de katılımıyla 5'li zirve yapılması karşı önerisini getirdi. Fakat 13 Şubat'ta AB, Kıbrıs müzakerelerinde taraf olmak istemediğini net şekilde açıklayınca, Rum tarafı ciddi bir hayal kırıklığı yaşadı ve uzlaşı, Türk önerileri temelinde yapılandırıldı. AB, müzakerelerde sadece teknik destek sunabilecekti. AB'nin bu tutumu asıl müzakere süreci başladığında uygulamada farklılaştı. İsviçre'de yapılacak ikinci aşama müzakerelerde AB Komisyonu, resmî bir taraf sıfatı olmadığı halde, Rum tarafını destekleyen bir tavır takınacaktır.

13 Şubat 2004'te taraflar New York'ta uzlaşmaya vardı. Yapılan ortak açıklamada net bir takvim vardı ve referandumların yapılacağı artık kesinleşmişti. Buna göre, birinci aşama görüşmeleri 19 Şubat-22 Mart arasında, ikinci aşama 24-30 Mart arasında yapılacaktı. 31 Martta Annan boşlukları dolduracak ve referanduma gidilecekti.

Denktaş, Annan, Papadopulos, New York, 2004. (Kaynak: http://www.f5haber.com/borsagundem/hayati-mucadele-ile-gecti-haberi-2696900/)

New York görüşmelerinin ilk aşamasında Türk tarafı, Annan Planında yapılmasını istediği değişiklikleri bir bütün olarak BM'ye sundu. Bu kağıt, BM'nin isteğine uygun olarak, Türk tarafının arzu ettiği tüm değişiklikleri değil, sadece en önemli sayılanları içeriyordu. Rum tarafı ise, çözümün her bir başlığı konusunda çok kapsamlı kâğıtlar hazırlayarak çok sayıda değişiklik yapılmasını teklif etti. Rum tarafı BM'nin yoğun ısrarına rağmen bir öncelik listesi düzenleyip BM'ye sunmayı kabul etmedi. Sonradan Güvenlik Konseyine sunulan raporunda Annan tarafından da işaret edilecek olan bu iki farklı yaklaşımdan Kıbrıs Rum tarafı zararlı çıkacaktı.

Türk tarafı, BM'nin üçüncü aşamada kullanacağı hakemlik yetkisinin önemini kavrayarak, bu aktörün istediği biçimde davrandı ve kendi önceliklerinin BM kanalıyla son iki versiyona girmesinde daha başarılı oldu. Müzakerelerin ilk aşamasında liderler seviyesinde kayda değer bir ilerleme sağlanamadı. Fakat, farklı konularda çalışma yürüten iki toplumlu komiteler, 100'ü aşkın yasa taslağı ile 1.000'in üzerinde anlaşma taslağı hazırladı. Bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkan taslak mevzuat, yaklaşık 9.000 sayfa tutuyordu. Birleşik Kıbrıs Cumhuriyetinin bayrağı ve ulusal marşı dahi belirlenmişti.

İ) Bürgenstock Müzakereleri ve Annan Planının Son Versiyonu

Denktaş, referandumlara gidilmesi kesinlik kazanınca, Annan Planı konusundaki tutumunu daha da sertleştirdi. 22 Mart'ta İsviçre'nin Bürgenstock kasabasında yapılacak 4'lü zirvede (ikinci aşama) Kıbrıs Türk tarafını kendisinin değil hükümetin temsil edeceğini açıkladı. Cumhurbaşkanı Denktaş, Başbakan M. Ali Talat ve onun yardımcısı Serdar Denktaş'a bir yetki belgesi verecek, ondan sonra kuzeydeki referandumdan "hayır" çıkması için kampanya yapmaya girişecektir.

BM bünyesindeki Kıbrıs görüşmeleri iki toplum lideri arasında yapıldığından, Denktaş'ın bu manevrasının görüşmeleri engelleyebilecek bir sorun yaratması muhtemeldi. Çünkü Talat ve S. Denktaş "toplum lideri" sıfatına sahip değildi. Nitekim Papadopulos, İsviçre görüşmelerinde ikisiyle de hiçbir şekilde yüz yüze müzakereye oturmadı ve onları muhatap almayı reddetti. Rum tarafına göre, Kıbrıs Türk heyeti görüşebilirdi ama karar alma yetkisine sahip değildi.

24 Mart'ta çıkan bu ilk kriz Bürgenstock'ta farklı bir diplomasi tekniği kullanılmasına neden oldu. Taraflar karşılıklı olarak müzakere masasına oturmadılar ama BM, iki taraf arasında mekik dokuyarak üçüncü aşamadaki "boşlukları doldurma" yetkisini gerçekçi şekilde kullanmaya çalıştı. Görüşmelerde belirli bir aşamaya gelindikten sonra, Bürgenstock Zirvesine, Türkiye ve Yunanistan başbakanlarıyla BM Genel Sekreteri ve AB Komisyonunun genişlemeden sorumlu üyesi Verheugen de katıldı. Öte yandan, Amerikalı ve İngiliz üst düzey diplomatlar da Bürgenstock'taydı.

BM 29 Mart'ta Annan Planının dördüncü versiyonunu taraflara sundu. Planda yapılan değişiklikler Kıbrıs Rum basını tarafından Türk yanlısı olarak gösterildi ve Rum tarafı BM yetkililerine yüklendi. BM 31 Mart'ta tüm tarafların katılacağı ilk ve son toplantıyı düzenleyerek Plan'ın beşinci ve son versiyonunu sundu. Taraflar ilk iki aşamada pek çok konuda görüş birliğine varamadığından, New York uzlaşısına uygun olarak, tüm bu boşlukları BM doldurmak zorunda kaldı.

Bürgenstock Zirvesinde Kıbrıs Rum tarafı AB yetkililerinin desteğini alarak bazı konularda kendi istediği değişiklikleri yaptırdı. Türk tarafı ise bunu dengelemek için Amerikalı ve İngiliz diplomatlardan yardım aldı. Bu dolaylı pazarlıklar sonucunda ortaya çıkan Plan'ın son versiyonunda Türk tarafı, özellikle, adada kalacak Türkiye askeri ile mülkiyet konularında bazı olumlu düzenlemeler elde etti. Rum tarafı lehinde yapılan değişiklikler ise geçiş dönemi sürelerinin kısaltılması ve AB'nin izin verdiği derogasyonlara (kuraldan sapmalara) kısıtlama getirilmesine ilişkindi.

Annan Planının son versiyonuyla özellikle Rum tarafını tatmin etmek için yapılan değişiklikleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Kıbrıslı Türkler ile Rumların tam anlamıyla eşit şekilde temsil edilecekleri ve kararların konsensüsle alınacağı geçiş döneminin süresi 30 aydan 2 aya indirildi. İade edilebilecek taşınmaz mallar bakımından Plan'ın önceki versiyonlarında getirilen genel kısıtlama kaldırıldı. Bunun yerine, her bir göçmenin (ister Rum, ister Türk) diğer kurucu devletteki taşınmaz mallarının üçte birinin iade edilmesi ilkesi kabul edildi. Kıbrıs Türk devletinde kalacak olan ve Rumların yaşadığı Karpaz bölgesi ile aynı durumdaki Maruni köyü Koruçam bu üçte birlik sınırlama dışında tutulacaktı. Yani buralarda Kıbrıs Rum taşınmaz mallarının tamamına yakını iade edilecekti.

Öte yandan, su kaynakları ve narenciyesiyle ünlü Güzelyurt (Omorfo) bölgesi Kıbrıs Rum devletine bırakılacaktı.

Bu arada, kalıcı nitelikli derogasyonlara ya yıl sınırı ya da Türkiye'nin AB üyesi olacağı tarih sınırı konuldu ve bunlar kalıcı olmaktan çıkarıldı. Buna göre, çözüm ertesinde 20 yıl boyunca ya da Kıbrıs Türk kurucu devletindeki kişi başına düşen milli gelir Rum devletindekinin %85'ine ulaşıncaya kadar, Kıbrıs Türk kurucu devleti gerek tüzel kişilerin, gerek bu devlette 3 yıldan az ikameti olan gerçek kişilerin, kuzey Kıbrıs'tan taşınmaz mal almasına sınırlama getirebilecekti. Bir kurucu devlette ikamet edebilecek diğer bir kurucu devlet vatandaşlarına getirilen sınırlama %18'e indirildi. Fakat bu sınırlama 19. yıl sonunda ya da Türkiye AB üyesi olduğunda (hangisi önce gerçekleşirse) kaldırılacaktı.

Bu sınırlamalar kalktıktan sonra her bir kurucu devlet, kendi ülkesinde ana dili kendi resmî dili olan kişilerin (güneyde Rumların kuzeyde Türklerin) her durumda toplam nüfusun üçte ikisi oranında bir çoğunluğa sahip olabilmeleri için gerekli tedbirleri alabilecekti. Bir başka ifadeyle, örneğin Kıbrıs Türk kurucu devleti, 19 yıldan ya da Türkiye'nin AB üyeliğinden sonra da, kendi ülkesine yerleşecek Kıbrıslı Rumların sayısının Kıbrıslı Türklerin üçte ikisinden daha fazla olmasını engelleyebilecekti.

İkamet hakları bakımından Türkiye ve Yunanistan vatandaşları için konulan kısıtlama da sürekli bir derogasyon olmaktan çıkarıldı. Buna göre, Türk vatandaşlarının Kıbrıs'taki ikameti Kıbrıs Türk kurucu devletinde ikamet eden ve iç vatandaşlığı olan nüfusun %5'ini geçemeyecek ama bu kısıtlama 19 yıl sonra ya da Türkiye AB'ye üye olduğunda (hangisi önce gerçekleşirse) kalkacaktı. Aynı durum Yunan vatandaşları için Rum kurucu devleti iç vatandaşlığını taşıyanlar bağlamında geçerli olacaktı. Bir kurucu devlet vatandaşlarının diğerinde ikinci ikamet yeri bulundurması önündeki engeller de tamamen kaldırıldı.

Plan'ın son versiyonunda özellikle Kıbrıs Türk tarafını tatmin etmek için yapılan değişiklikleri ise, şu şekilde özetlemek mümkündür:

Yasama organının üst kanadını oluşturan Senato'daki temsil, her bir kurucu devletin iç vatandaşlığına göre değil, ana dil esasına göre olacaktı. Böylece, Kıbrıslı Rumların kuzey Kıbrıs'a yerleşerek Kıbrıs Türk kurucu devletinin vatandaşlığını alması ve sonuçta Senato'daki temsil oranlarının bozulması riski ortadan kaldırıldı. İttifak Antlaşması çerçevesinde adada kalacak Türkiye ve Yunanistan askerlerinin Türkiye'nin AB üyeliğiyle birlikte tamamen çekilmesi hükmü kaldırıldı. Bunun yerine, Türkiye'nin AB üyeliği ertesinde de 650 Türkiye ve 950 Yunanistan askerinin adada kalabileceği hükme bağlandı. Fakat, bu askerî varlığın adadan tamamen çekilmesi konusu, Türkiye'nin AB üyeliği ertesinde de her 3 yılda bir gözden geçirilecekti.

II) 24 Nisan 2004 Referandumları ve Kıbrıs Politikasının Yeniden Şekillenişi

24 Nisan 2004'te kuzey ve güney Kıbrıs'ta iki ayrı fakat eşzamanlı referandum yapıldı. Kıbrıslı Türk seçmenler Annan Planını % 64,9 "evet" oyuyla kabul etti, Kıbrıslı Rum seçmenler ise % 75,8 "hayır" oyuyla reddetti. Plan'a göre, her iki taraftan ya da taraflardan sadece birinden "hayır" sonucu çıkması durumunda Plan baştan itiba-

ren yok ve hükümsüz olacaktı. Yani bu iki olasılıktan birinin gerçekleşmesi halinde referandumlara dayalı olarak hukuksal bir sonuç doğmayacaktı.

A) Kuzey Kıbrıs'taki "Evet"in Nedenleri

AKP hükümeti "bir adım önde olma" siyasetini referandumlar öncesinde de sürdürdü ve Plan'a destek verdi. Hükümetin bu yaklaşımı karşısında gerek Cumhurbaşkanı Sezer'in gerek özellikle Genelkurmay'ın Plan'a açıkça karşı çıkmamış olması dikkat çekiciydi. Genelkurmay Başkanı Özkök referandum öncesinde "'Evet ya da hayır demek benim için uygun olmaz" (*Milliyet*, 14.04.2004) şeklinde bir açıklama yaptı. Bunda, Kıbrıslı Rumların "hayır" diyeceğinin önceden tahmin edilmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Zira müzakereler sürerken güney Kıbrıs'ta yapılan çok sayıda anket Kıbrıslı Rumların Plan'a % 55 oranında "hayır" diyeceğini gösteriyordu.

Milliyet
BASINDA GÜVEN
Bugün 4 gazete 1 dergi
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
%65 EVET
Güney Kıbrıs Rum Kesimi
%76 HAYIR
DÜNYA GÖRDÜ
Rumların plana "kesinlikle hayır" demesiyle hayal kırıklığına uğrayan ABD yönetimi, KKTC ile ticaret ve turizm alanında işbirliğine gidecek
Derbi bugün saat 19.00'da
İkisi de ikinci yanda coşuyor
İşte TBMM'nin 'yeraltı' dünyası
Alaska, frigo, kadife perde
Kadınlar hep evlilik bekledi
Rumları şartlı tanıma formülü
Güzelyurt bile 'Evet' dedi
AB: Çok derin üzüntü duyduk
Yeni Loizidu'lann önü kesilebilir
Denktaş: İstifa etmem gerekmez
Kıbrıs zinciri yine kırılmadı
"Hayır" dediler ama iyimserler
Yeni bir umut yolculuğu...
Alaİ oyunu
Milliyet, 25.04.2004.

Genelkurmay'ın bu tutumunda Plan'daki güvenlik düzenlemelerinin de etkili olduğu bir gerçektir. Hem Garanti Antlaşmasının devam etmesi, hem de 650 kişilik Türkiye Alayının adada kalacak olması bu kurumun yıllardır savunageldiği hususlardı. Referandum önceki açıklamasında Özkök, bu noktaya satır arasında değiniyordu: "Hiçbir meselede gönlümüzle aklımızın bu kadar çelişkiye düştüğü bir durum olmadı" (*Milliyet*, 14.04.2004).

Buradaki kritik soru, AKP hükümetinin "evet"i neden desteklediğidir. Bu desteğin Kıbrıs sorununu çözme iradesinden kaynaklandığını, ama aynı zamanda, Rum tarafının "hayır" diyeceğinin bilinmesinin de sivil-askerî bürokrasinin ikna edilmesi bakımından AKP'nin işini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür.

Kıbrıslı Türklerin Plan'a "evet" demelerini sağlayan en önemli faktörlerden biri, Türkiye hükümetinin bu yöndeki iradesi oldu. Özellikle Genelkurmay'ın güvenlik ve garantiler konusunda herhangi bir rahatsızlık belirtmemiş olması, kuzey Kıbrıs'taki sonucu etkileyen bir diğer unsurdu. Çözümsüzlüğün devamı durumunda

Annan Planı taraftarları. (Kaynak: http://www.binyayla.net)

sahip oldukları taşınmaz malları Türkiye aleyhinde verilen Loizidu kararına benzer gelişmeler sonucunda yitirebileceklerini düşünen Kıbrıslı Türklerin bir bölümü, Plan'ı son şans olarak değerlendirdi. Üstelik Plan'da yer alan mülkiyet rejiminin mevcut kullanıcı durumundaki göçmenler ile taşınmaz mal üzerine yatırım yapanların tercihlerine öncelik vermesi, Loizidu kararı ertesinde beklenmedik olumlu bir teklif niteliğindeydi. Öte yandan, uluslararası toplumun önde gelen aktörleri de "evet"in sadece Türk tarafından çıkması durumunda bunun Kıbrıslı Türkler lehinde değişime neden olacağının işaretlerini veriyorlardı. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığının Kıbrıs Özel Koordinatörü, Rum tarafının referandumda Plan'a "hayır" demesi halinde ABD'nin Kıbrıs siyasetini gözden geçireceğini söylemişti (*Ayın Tarihi*, 16.04.2004).

B) Güney Kıbrıs'taki "Hayır"ın Nedenleri

Kıbrıslı Rumların ve güney Kıbrıs siyasi liderliğinin Plan'a olumsuz yaklaşmasındaki en önemli neden, çözüm olmasa da Kıbrıs'ın AB üyeliğinin garantiye alınmış bulunmasıydı. 16 Nisan 2003'te Katılım Antlaşması imzalandığından ve bu antlaşmanın üye devletlerdeki onay süreci Yunanistan'ın genişlemeyi bloke etmeyi bir koz olarak kullanması nedeniyle yolunda gittiğinden, üyeliğin 1 Mayıs 2004'te gerçekleşeceğine artık kesin gözüyle bakılıyordu. Üstelik, üçüncü Annan Planı ertesinde referandum sorusunda yapılan değişiklikle, referandumda çözüme "hayır" denildiğinde AB'ye katılıma da "hayır" denilmiş olmayacaktı. Papadopulos, AB'ye tam üye Kıbrıs'ın, aday ülke konumundaki Türkiye'yi 1 Mayıs ertesinde üyelik müzakerelerini ve nihai olarak üyeliği veto etme tehdidiyle sıkıştırabileceğini düşünüyordu. Bundan çekinecek bir Türkiye'nin, ödün vererek Annan Planından geri giden başka çözümleri kabul edebileceği hesaplanıyordu.

BM Genel Sekreterinin Güvenlik Konseyine referandum ertesinde sunduğu raporda ise, Kıbrıslı Rumların "hayır" kararının arkasında bir başka unsurun olduğu ima edilmekteydi. Buna göre, Kıbrıslı Rumlar iktidarı ve refahı siyasi eşitliğe dayalı federal bir devlet çatısı altında Kıbrıslı Türklerle paylaşmaya henüz hazır değildiler. Öte yandan Kıbrıslı Rumlar, AİHM'nin Türkiye aleyhinde verdiği mülkiyet kararları sayesinde, 1974'te yitirdikleri taşınmazlarının tamamını geri alabileceklerine inanıyorlardı. Mülkiyet konusundaki bu maksimalist yaklaşım ve Plan'da önerilen mülkiyet rejiminin yarattığı hayal kırıklığı Rumları uzlaşma noktasından uzaklaştırdı.

'Hayır' kararında Rum siyasi liderliğinin de önemli etkisi oldu. Lider Papadopulos, referandum öncesinde Rum televizyon kanallarında ağlayarak yaptığı konuşmada, bu planın "işgalin sonuçlarını yasallaştıracağı" uyarısıyla birlikte "hayır" çağrısı yaptı. Ayrıca, Kıbrıs Rum komünist partisi AKEL, önceleri Plan'a destek verdiği halde, sonradan karar değiştirdi ve referandumların ertelenmesini talep etti. Türk tarafı, Kıbrıs'ın 1 Mayıs'ta gerçekleşmesi öngörülen AB üyeliği de ertelenmedikçe, bunu kabul etmeyeceğini bildirdi. BM ise, yeni bir uzlaşma ortaya çıkmadıkça referandum tarihini değiştirmeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine AKEL, Plan'ın uygulanacağına dair BM'nin garanti vermesini talep etti.

AKEL'in desteğinin "evet" sonucunun alınmasındaki önemini bilen ABD ve İngiltere, güvenlik düzenlemelerini Plan'ın kabulü öncesine alan bir Güvenlik Konseyi karar tasarısı hazırladı. Fakat Papadopulos'u temsilen son dakikada Moskova'ya gönderilen dışişleri bakanı Rusya'yı ikna etti. Rusya, bu karar tasarısını adadaki halkın iradesini etkileme girişimi olarak gördüğünü açıkladı. Sonuçta, taslak, referandumlardan iki gün önce Rus vetosuna takıldı. Bu veto ertesinde AKEL, Plan'ı desteklememe kararı aldı. Tüm bunlara, Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesinin Plan'ı destekleyenlerin öldüklerinde cennete gidemeyecekleri yönündeki açıklaması da eklenince, Rum seçmenin "hayır"ı % 75,8'e çıktı.

BM Anayasasının bağlayıcı karar almaya imkan veren ve uluslararası barış ve güvenliğe ilişkin VII. Bölümüne atıf yapan bu taslak kararın Türkiye'yi de rahatsız ettiği ve Rus vetosunun Türkiye tarafından da talep olunduğu sonradan iddia edilecek, fakat doğrulanmayacaktır.

C) Referandumlar Ertesinde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası

Türkiye, kuzey Kıbrıs'ta "evet" sonucunun çıkmasını Nisan 2004 ertesinde Kıbrıs'a ilişkin pek çok konuda kendi yararına olacak şekilde kullandı. Bunların başında Türkiye-AB ilişkileri geliyordu. Öte yandan, referandumlar ertesinde geliştirilen "Kıbrıslı Türkler üzerindeki izolasyonların kaldırılması" politikasının en önemli dayanağını da yine referandumdaki "evet" yanıtı oluşturacaktı. "Evet" yanıtı, AİHM'de Türkiye aleyhinde açılan Kıbrıs kökenli davalar açısından da, Türkiye'nin arzu ettiği kadar olmamakla birlikte, belirli bir rahatlama sağlayacaktır.

1) Türkiye-AB İlişkilerindeki Kıbrıs Engelini Referandum Sonuçlarıyla Aşma Politikası

1999 Helsinki zirve kararları ertesinde AB üyelik sürecinde bir tür koşul haline gelmiş olan Kıbrıs engeline karşı Türkiye, Annan Planı konusunda ortaya koyduğu yapıcı tutumu ve referandum sonuçlarını kullandı. Referandumun yapıldığı Nisan 2004'ten Aralık'taki AB Zirvesine dek geçen süre zarfında devamlı olarak Kıbrıs sorununda kendi üstüne düşeni yaptığının altını çizdi. Annan Planı sürecinin, Türkiye'nin Kıbrıs sorununu tek başına çözemeyeceğini kanıtladığını da vurguladı. Bu unsur, özellikle 2005'deki Kıbrıs deklarasyonu ve AB karşı-deklarasyonuna kadar (bkz. Ek **Protokol Deklarasyonları** kutusu, s. 361), Türk dış politikasına AB'yle ilişkilerde belirli bir hareket yeteneği sağladı.

Türkiye Dışişleri, Kıbrıs 1 Mayıs 2004'te AB üyesi olduğunda karşı karşıya kalacağı olası sorunları bildiğinden, aynı gün bir resmî açıklama yaptı. AB'ye katılacak olanın yalnızca Rum tarafı olduğuna, Rumların Kıbrıslı Türkleri veya adanın tamamını temsil etmeye yetkili olmadıklarına, Kıbrıs Cumhuriyetinin Kıbrıslı Türklere zorla empoze edilemeyeceğine, Türkiye'nin KKTC'yi tanımaya devam edeceğine ve Rum tarafının AB üyeliği nedeniyle Türkiye'nin 1960 Antlaşmalarından kaynaklanan hak ve yükümlülüklerine halel gelmeyeceğine dikkat çekti.

Açıklamada "Kendi anayasal düzenleri altında ve kendi sınırları içerisinde örgütlenmiş bulunan Rumlar" ifadesine yer verilmişti. Bu açıklamayla Türkiye, kendi anladığı anlamdaki bir devletin hükümeti olarak güney Kıbrıs'ın varlığını kabul etmiş oluyordu. Uluslararası hukukta üstü kapalı tanımadan farklı olan "varlığını kabul" (*acknowledgement*) yaklaşımı, AB üyelik müzakerelerinde ileride Kıbrıs Rum yetkilileriyle muhatap olma durumunda kalacağını bilen Türkiye'nin, önlem alma girişimi niteliğindeydi.

Bu politikanın olumlu etkisi, 17 Aralık 2004 Bruxelles Zirvesinde Türkiye'nin Ekim 2005 için müzakere tarihi almasında görüldü. Ama bu olumlu etkinin AB konusunda çok uzun süreli olmayacağı 2005'te anlaşılacaktı. Zaten daha Bruxelles Zirvesinde, gümrük birliğinin yeni AB üyelerine nasıl genişletileceği konusunda ortaya çıkan tartışma doğrudan Kıbrıs sorunuyla ilişkiliydi. Referandumlardaki tutumu nedeniyle AB üyesi ülkelerle ilişkileri siyasi anlamda olumsuz olan Papadopulos'un, en azından müzakere tarihi konusunda Bruxelles Zirvesinde Türkiye'yi engellemesi mümkün olamadı. Fakat 1 Mayıs 2004'te yürürlüğe giren Katılım Antlaşmasıyla AB'ye tam üye olan güney Kıbrıs diğerleriyle hukuken eşit olduğunu kısa sürede hissettirecek ve veto kartını kullanılabilir bir enstrümana dönüştürmeyi başaracaktı. (Nisan 2004 ertesinde Türkiye-AB ilişkilerinin tam anlamıyla bir alt başlığı haline dönüşen Kıbrıs sorununun Ek Protokol, deklarasyonlar savaşı, tanıma ve limanların açılması ve benzeri yönleri için bkz. AB'yle İlişkiler bölümü)

2) *İzolasyonların Kaldırılması Politikası*

24 Nisan 2004 ertesinde Türk tarafı, Kıbrıslı Türkler üzerinde devam eden izolasyonların anlamını yitirdiğini ve adanın kapsamlı bir çözümle birleşmesine destek vermiş olan Kıbrıslı Türklerin daha fazla cezalandırılmaması gerektiğini ileri sürdü. Aşağıda da açıklanacağı üzere bu yeni politikanın asıl fikir babası BM Genel Sekreteri Annan oldu. Önce bu izolasyonların ne olduklarına ve nereden kaynaklandıklarına bakalım.

a) İzolasyonların Nedenleri ve Sonuçları

15 Kasım 1983'te Kıbrıslı Türklerin Tek Yanlı Bağımsızlık Deklarasyonuna tepki olarak BM Güvenlik Konseyi 541 (1983) sayılı kararı kabul etmişti. Bu kararda, KKTC'yi yaratma girişiminin "geçersiz" ve "ayrılıkçı"; bu deklarasyonun "hukuken geçersiz" olduğu ve geri çekilmesi gerektiği; tüm devletlerin Kıbrıs Cumhuriyeti dışında bir başka Kıbrıs devletini tanımaması yönünde çağrı yapılmaktaydı.

Daha sonra Konsey, Türkiye ile KKTC arasında büyükelçi teatisine ve kuzey Kıb-

rıs'ta anayasal referandum ile seçimlerin yapılması planına tepki olarak da, 550 (1984) sayılı kararı kabul etmişti. Bu kararda, büyükelçi teatisi "yasadışı ve hükümsüz" ilan edilmekte; büyükelçinin geri çekilmesi, ayrılıkçı bir işlemle kurulmuş olan KKTC'nin tanınmaması ve "bu ayrılıkçı yapının yaşamını kolaylaştırmama ve ona yardım etmeme" çağrısı yapılmaktaydı.

Güvenlik Konseyi kararları, KKTC'nin sıradan bir *de facto* devlet değil, "tanımama ilkesi" çerçevesinde uluslararası toplum tarafından bir tür yaptırım yoluyla cezalandırılmış bir *de facto* devlet olduğunu göstermekteydi. Bu devlet sadece "tanınmamış bir devlet" olarak nitelendirilemezdi.

Hukuken bağlayıcı olup olmadıkları tartışmalı olsa da bu Konsey kararlarına, aradan geçen 25 yılda Türkiye dışında genel olarak uluslararası toplum tarafından uyuldu. Kıbrıslı Türkler üzerinde devam eden izolasyonların asıl kaynağı da bu kararlar oldu. Sonuçta, KKTC herhangi bir uluslararası ya da bölgesel örgüte üye olamadığı gibi; spor, kültür, eğitim ve diğer alanlarda yapılan ve tanınma gerektirmeyen uluslararası nitelikteki yarışmalardan da dışlandı.

Fakat bu izolasyon en somut şekilde, kuzey Kıbrıs'tan AB'ye yönelik ihracatta ve kuzey Kıbrıs'a yapılacak doğrudan uçak seferlerinde görüldü. Bu iki konuda karşılaşılan güçlükler, BM Güvenlik Konseyi kararlarının somut olarak uygulamaya geçirildiği anlamına geliyordu.

Kuzey Kıbrıs'tan AB'ye yapılacak ihracat konusunda 1994'te Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) kararıyla sonuçlanan *Anastasiu* başvurusu Kıbrıs Türk ekonomisine büyük darbe vurdu. ABAD bu kararında şunları söylüyordu: İhracatta sertifika sistemi karşılıklı güven ve işbirliğine dayanır. KKTC'nin verdiği sertifikaların doğruluğu konusunda bir sorun çıkarsa KKTC gümrük otoriteleri ile AT üye ülkeleri gümrük otoriteleri arasında "idari yönden işbirliği yapma ihtiyacı" doğar. Fakat, Topluluğun ve üye devletlerin tanımadığı "böyle bir yapı"yla (KKTC) işbirliği yapılamaz.

Yukarıda bahsedilen BM Güvenlik Konseyi kararlarına da dayanan bu ABAD kararından sonra, kuzey Kıbrıs'ın en önemli ihracat partneri olan AB ülkelerine kimi KKTC ürünü hiçbir biçimde giremedi, kimi ürünler ise tercihli tarife sisteminden yoksun kaldı.

İzolasyonlar bağlamında bir diğer somut sorun, kuzey Kıbrıs'taki deniz ve hava limanlarına ilişkindi. Güney Kıbrıs (resmî adıyla Kıbrıs Cumhuriyeti) hükümeti, BM Güvenlik Konseyi kararlarında altı çizilen "Kıbrıs Cumhuriyetinin uluslararası hukuk kişiliğine ve egemenliğine saygı gösterilmesi gereği" üzerinde durarak izolasyonu körükledi. Hem aktif hem de pasif tutumlar alarak, Kıbrıslı Türklerin sorununun devam etmesini sağladı. Şöyle ki:

Kuzey Kıbrıs'taki deniz limanları konusunda aktif bir tutum sergileyerek 3 Ekim 1974'te Magosa, Girne ve Karava limanlarını "yasaklı ve kapalı liman" ilan etti. Bu kararını, 12 Aralık 1974'te üye devletlere bildirilmek üzere Uluslararası Denizcilik Örgütüne de yazılı olarak iletti. Kıbrıs Rum yetkililere göre bu limanların kullanılması yasa dışıydı ve "Kıbrıs Cumhuriyeti ülkesine" bu limanların herhangi birinden giren kimseler, bu devletin yasalarınca kovuşturmaya uğrayabilecek "yasa dışı ziyaretçi" olarak kabul edilecekti.

Güney Kıbrıs'ın Ercan havalimanı konusundaki tutumu ise daha fazla "pasif tutum"a girmekteydi. 1974 sonrasında kuzey Kıbrıs'ta inşa edilmiş olan havaliman-

larını kapatma veya yasaklama yönünde bir duyuru yapmak yerine, bu havalimanlarının çalıştırılabilmesi için Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin yetkilendirme yapması gereği üzerinde durulmuş ve (doğal olarak) bu yetkilendirme hiçbir zaman yapılmamıştı. Bir başka ifadeyle, Ercan havalimanı güney Kıbrıs tarafından "yetkilendirilmeyerek" kapalı kılındı. Çünkü Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) kuralları uyarınca, bir havaalanının uluslararası hava trafiğine açılabilmesi için, devletin önerisi üzerine ICAO tarafından yetkilendirilmesi gerekmekteydi.

b) İzolasyonların Kaldırılması Yönünde Atılan Adımlar

Annan Raporu

BM Genel Sekreteri, 28 Mayıs 2004'te Güvenlik Konseyine sunduğu Kıbrıs raporunda, Kıbrıslı Türklerin "evet" oyu ve izolasyonlar konusunda önemli bazı saptamalarda bulundu. Raporda, 541 ve 550 sayılı Konsey kararlarının yorumu yapılarak, KKTC'yi tanımanın ya da ayrılıkçılığa yardımcı olunmasının bu kararlarla yasaklandığı, ama 24 Nisan'daki "evet" oyunun, Kıbrıslı Türkleri izole etmeye neden olan temel mantığı anlamsız kıldığı belirtiliyordu. Raporda yer alan, "Kıbrıslı Türkler çözümü seçerek, yıllardır sürdürülen, KKTC'nin tanınması siyasetini sona erdirdiler" şeklindeki ifadeler, Kıbrıslı Türklerin bir anlamda artık "ayrılıkçı" olmadığını ima ediyordu. Bu nedenle Annan, adanın yeniden birleştirilmesi için, Kıbrıslı Türklere uygulanan kısıtlama ve engellerin kaldırılmasını istiyordu.

Türk tarafının izolasyonların kaldırılması politikası, Annan'ın raporunda ortaya konulan bu düşünceler üzerine bina edildi. Fakat Annan'ın önerilerini yeni bir Güvenlik Konseyi kararına dönüştürmek mümkün olmadı. Çünkü bu rapor, BM tarihinde eşine pek rastlanmayan bir şekilde, Güvenlik Konseyi gündemine dahi alınmadı. Çünkü Rusya veto kullanacağı uyarısında bulunmuştu. Rum tarafının referandumlar öncesinde bu ülkeyle geliştirdiği işbirliği, rapor konusunda da etkisini gösteriyordu ve Kasım 2008'de iki devlet arasında bir ortak deklarasyon imzalanması noktasına kadar varacaktı. Konsey'deki bu durum, Türk tarafının izolasyonların kaldırılması konusundaki girişimlerini olumsuz yönde etkileyen en önemli faktör oldu.

İKÖ'deki Gelişmeler

Referandumlardan sonra AKP hükümeti Müslümanlık ortak zeminini kullanarak İKÖ'de Kıbrıs konusunda girişimlerde bulundu. Kıbrıslı Türkler, 1979'dan itibaren "Kıbrıs Türk Müslüman Toplumu" sıfatıyla İKÖ'de gözlemci üye olarak yer alıyordu. Bu sıfat, önceleri Kıbrıs Türk Federe Devleti ve 1983'ten sonra da KKTC yerine kullanılıyordu. Mayıs 2004'te Erdoğan, İKÖ'de KKTC'nin statüsünün yükseltilebileceği mesajını verdi. Türkiye'nin diplomatik girişimleri Haziran 2004'te olumlu biçimde sonuçlandı ve İKÖ dışişleri bakanları KKTC'nin İKÖ toplantılarına, Annan Planında yer alan "Kıbrıs Türk Devleti" sıfatıyla katılmasını kararlaştırdı. KKTC, Güvenlik Konseyi kararlarıyla ayrılıkçı bir yapı olarak tanımlandığından, referandum sonuçlarını da dikkate alan örgüt, KKTC yerine, Annan Planıyla da uyumlu olan bu yeni sıfatı kullanmayı uygun görmüştü. Fakat bu değişiklik, İKÖ üyeliğine yükseltilme anlamı taşımıyordu. Kıbrıslı Türkler, bu kez Kıbrıs Türk Devleti adıyla,

örgütün gözlemci üyesi olmayı sürdürdü. Yani, Kıbrıslı Türklerin İKÖ'de sahip olduğu haklarda herhangi bir değişiklik meydana gelmedi.

Türk kamuoyuna bir başarı olarak sunulan bu gelişme, kısa süre sonra bir diplomatik krize yol açtı. AB Dönem Başkanı Hollanda, KKTC'nin yeni adıyla temsil edileceği AB-İKÖ Ortak Forumuna katılmayacağını ve diğer AB üyesi ülkeleri de katılmamaya davet ettiğini açıkladı. Bunun üzerine, AB Zirvesinin yaklaştığı ve ilerleme raporunun açıklanacağı bir dönemde AB'yle kriz yaşamak istemeyen Türkiye İKÖ toplantısının iptal edilmesini sağladı. Bu gelişme, güney Kıbrıs'ın AB üyeliği sonrasında Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki hareket yeteneğinin giderek daraldığını gösteriyordu. Ocak 2005'ten itibaren İKÖ Genel Sekreteri olan Ekmeleddin İhsanoğlu'nun girişimlerine ve Kıbrıslı Türklerle her alanda işbirliği çağrısı yapan çok sayıdaki İKÖ kararına rağmen örgüt, izolasyonların kaldırılmasına katkı yapamayacaktır.

Doğrudan Uçuşlar

Turizm sektörünün önemli yer tuttuğu kuzey Kıbrıs ekonomisi, uçuş mesafe ve sürelerini uzatması, dolayısıyla pahalı olması yüzünden Türkiye üzerinden dolaylı olarak yapılan seferlerden zarar görmekteydi. Bu nedenle 2004 ertesinde, kuzey Kıbrıs'a Türkiye dışında bir başka ülkeden doğrudan uçuş yapılması, izolasyonların kaldırılması bağlamında bir sembol haline geldi. Türkiye ve kuzey Kıbrıs'ın girişimleri sonucunda, ABD Ulaştırma Bakanlığından yetkililer Ekim 2004'te Ercan Havalimanında teknik incelemeler yaptı. Şubat 2005'te ise, aralarında ABD'li bir diplomatın da bulunduğu çok sayıda ABD'li işadamı Ercan'dan kuzey Kıbrıs'a giriş yaptı. Ama ABD'nin bu faaliyetleri doğrudan uçuşların başlaması sonucunu doğurmadı. Bu yöndeki tek somut adım Ağustos 2005'te Azerbaycan tarafından atıldı. Ercan-Bakü arasında tek bir doğrudan uçuş gerçekleşti ve bunun üzerine AB, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ilişki kurduğu Azerbaycan'ın bu programa katılmasını erteledi ve Azerbaycan vazgeçti. Bu durum, AB'nin, atılacak adımlar üzerinde de belirli oranda söz sahibi olduğunu ve Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili girişimlerini engelleyebileceğini gösteriyordu. Öte yandan, 2004 referandumlarının sonuçları bağlamında Aliyev tarafından yapılan "KKTC'yi tanıma sürecinde ön sırada yer alma" vaadinin, sonradan, Yukarı Karabağ konusunda örnek oluşturur endişesiyle farklı bir şekilde yorumlandığı ve bu vaadin unutulduğu gözlemlenecekti. (Ayr. bkz. Dönemin Bilançosu ile **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümleri)

Doğrudan uçuşlar konusunda bir diğer açılım mesajı İngiltere'den geldi. Başbakan Blair Aralık 2006'da Ankara'yı ziyaretinde, "uluslararası hukuk çerçevesinde mümkün olduğu takdirde" kuzey Kıbrıs'a doğrudan uçuş gerçekleştirmeye sıcak baktıklarını açıkladı. Fakat bunu somut bir adım izlemedi. Bunun üzerine Kıbrıs Türk Hava Yolları (KTHY) İngiliz Sivil Havacılık Otoritesine doğrudan uçuşlar için başvuru yaptıysa da, "uluslararası hukuka aykırı" olacağı gerekçesiyle reddedildi. KTHY'nin bu karara karşı İngiliz Yüksek İdare Mahkemesinde açtığı iptal davası 2009 sonunda KTHY'nin aleyhine sonuçlandı. KTHY'nin bu karara karşı İngiliz Temyiz Mahkemesine yaptığı temyiz başvurusu da 2010'da reddedildi. Özetle, Kıbrıslı Türklerin doğrudan uçuşlar talebi somut bir karşılık bulamadı.

Talat ve Rice, Ekim 2005, Washington DC. (Kaynak: http://images-hack.us/f/294/talat48id.jpg/)

Üst Düzey Temaslar

Rum tarafının uzun yıllar diplomatik baskı kurarak oluşturduğu ve Kıbrıs Türk liderlerin üst düzey yabancı diplomat ve devlet adamlarıyla kendi resmî makamlarında görüşme yapmasını engelleyen tutum, referandumlar ertesinde bir oranda kırıldı. Talat, Mayıs 2004'te ABD Dışişleri Bakanı Powell ve Ekim 2005'te yine aynı ülke Dışişleri Bakanı Rice tarafından ABD'de kabul edildi. Ocak 2006'da B. Britanya Dışişleri Bakanı Straw, Talat'ı makamında ziyaret etti. Türkiye tarafından bir tür siyasi düzey yükseltme olarak değerlendirilen bu görüşmeler, uluslararası hukuk açısından bu sonucu doğurmasa da, diplomatik olarak Kıbrıs Türk tarafına güç veriyordu. Fakat 2004'ü izleyen yıllarda "hayır" oyları nedeniyle Rumlar aleyhinde oluşan olumsuz hava, özellikle 2008'de çözüm yanlısı olarak gösterilen Hristofyas'ın seçilmesiyle dağılmaya başlayacak ve bu durum bu tür üst düzey temasları da olumsuz etkileyecektir.

Avrupa Konseyindeki (AK) Gelişmeler

AK Parlamenterler Meclisi Siyasi İşler Komitesi Mayıs 2004'te, Kıbrıslı Türkler üzerindeki izolasyonların kaldırılması yönünde çağrı yaptı. Konsey'de alınan diğer kararlar, Ocak 2005'ten itibaren somut bir sonuç verdi. Meclis'te Kıbrıs Cumhuriyeti milletvekilleri için ayrılmış olan sandalyelerden uzun yıllar Kıbrıs sorunu nedeniyle boş bırakılan bir asil, bir yedek üye sandalyesi 2005 başından itibaren 2 Kıbrıslı Türk milletvekiline verildi. Bu, izolasyonların kaldırılması bakımından somut bir girişimdi ve Kıbrıslı Türklerin böyle bir uluslararası platformda söz hakkı elde etmesini sağlayacaktı. Fakat, yaratılan temsil hakkının niteliği, Türk tarafının Kıbrıs politikası açısından bazı sorunlar içeriyordu. "Kıbrıs Türk toplumunun seçilmiş temsilcileri" olarak tanımlanmalarına rağmen, bu iki milletvekilinin "Kıbrıs Cumhuriyeti delegasyonunun parçası" olacakları kabul edilmişti. Rum tarafı AK'de ortaya çıkan bu durumu zamanla dengeleyecek ve Parlamenterler Meclisi Ekim 2008'de; Türkiyeli göçmenler, Kıbrıslı Rumların taşınmaz malları ve Maraş konularında Türk tarafını rahatsız edecek nitelikte bir kararı kabul etme noktasına gelecektir. Örneğin, Parlamenterler Meclisinde kuzey Kıbrıs yetkililerinin temsili hususunda Azeri milletvekillerinin dahi yardımcı olmaktan kaçındıkları, oylama yapılacağı sırada bir bahaneyle salondan ayrıldıkları gözlemlenecektir.

AB'nin Doğrudan Ticaret ve Mali Yardım Tüzükleri

Referandumların hemen ertesinde AB Bakanlar Konseyi, 26 Nisan 2004'te kabul ettiği bir kararla, "Kıbrıs Türk toplumu" üzerindeki izolasyonların kaldırılması yönünde kararlı olduğunu ve bu toplumun ekonomik yönden kalkındırılması-

nın adanın "yeniden birleştirilmesi"ni sağlayacağını belirtti. Aynı kararda Konsey, çözüm ertesinde verilmesi öngörülen 259.000.000 Avro'luk mali yardımın, çözüm olmamasına rağmen kuzey Kıbrıs için kullanılmasını ve Komisyon'un bu doğrultuda öneriler yapmasını da kararlaştırdı. Bu karar uyarınca Komisyon Kıbrıslı Türkler üzerindeki izolasyonun kaldırılması için, biri doğrudan ticaret diğeri ise mali yardım konusunda 7 Temmuz 2004'te 2 tüzük taslağı hazırladı. Daha önce değinilen Yeşil Hat Tüzüğü, izolasyonun ortadan kaldırılması için değil, AB müktesebatının Yeşil Hat'a nasıl uygulanacağını düzenlemek amacıyla 29 Nisan 2004'te yürürlüğe sokulmuştu.

Mali yardım tüzüğüyle, 259.000.000 Avro'nun enerji, ulaştırma ve çevre benzeri konularda kuzey Kıbrıs'ta yapılacak alt yapı yatırımları için kullanılması öngörülüyordu. Sivil toplum örgütleri yanında kamu kurum ve kuruluşlarıyla yerel yönetimlerin de proje sunarak mali yardım almalarını öngören bu tüzük çerçevesinde, ayrıca, kuzey Kıbrıs mevzuatının AB müktesebatına uyumu konusunda bir durum tespiti yapılması söz konusuydu. Bu son husus, açıkça olmasa da, normal üyelik müzakerelerinde yer alan bir tür tarama işlemini anımsatıyordu (bkz. **Tarama Süreci** kutusu, s. 372). Öte yandan bu tüzükle, Kıbrıslı Türk öğrenci ve öğretmenlere Avrupa'daki üniversiteler için eğitim bursu verilmesi de öngörülüyordu. Doğrudan ticaret tüzüğü ise, kuzey Kıbrıs'ta üretilen ürünlerin, Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO) tarafından basılacak sertifikalarla kuzeydeki limanlardan doğrudan AB ülkelerine, yıllık kota miktarına eş değerde düşük bir gümrükle ihraç edilmesine olanak sağlayacak hükümler içermekteydi. Böylece, ABAD'ın 1994'te aldığı ve uygulamada bir tür ekonomik ambargo etkisi yaratan Anastasiu kararının olumsuz etkileri ortadan kaldırılmış olacaktı. KTTO, AB Komisyonu tarafından bu sertifikaları basmak için yetkilendirilecekti.

Bu son nokta, güney ile kuzey Kıbrıs arasındaki ticareti düzenleyen AB Yeşil Hat Tüzüğündeki yaklaşımdan farklıydı. Yeşil Hat Tüzüğü, KTTO'nun yine Komisyon tarafından ama Kıbrıs Cumhuriyetinin rızası alınarak yetkilendirilmesini öngörüyordu. Bu açıdan, doğrudan ticaret tüzüğü, Rum tarafının iradesine ihtiyaç olmadan hareket etme olanağı getiriyordu. Tüzük, AB hukukunda ortak ticaret politikası dışında kalan üçüncü ülkelerle ticaret yapılmasını düzenleyen maddeye dayandırılacaktı. Bu da kuzey Kıbrıs'ın bir anlamda üçüncü ülke muamelesi görmesine yol açacaktı.

Güney Kıbrıs, bu tüzüklerin yürürlüğe girmesini engellemek için hukuksal ve siyasal çaba gösterdi. Önce AB içinde hukuksal bir tartışma başlattı. Komisyon ile Bakanlar Konseyi hukuk ofislerini karşı karşıya getiren bu tartışma, AB müktesebatının askıda olduğu kuzey Kıbrıs'a yönelik olarak bu türden açılımların çözüm öncesinde yapılıp yapılamayacağına odaklandı. Bu durum, tüzüklerin Bakanlar Konseyinde karara bağlanmasını 2004 sonuna dek geciktirdi. Kıbrıs Cumhuriyeti bu arada AB tam üyeliğinden kaynaklanan mekanizmaları ve Birlik içindeki dengeleri daha iyi değerlendirmeye başlayarak 2005'ten itibaren tüzükleri bu kez siyasi araçlarla engelledi. Türkiye'nin, adadaki tüm ekonomik kısıtlamaların kaldırılmasını ve kuzey Kıbrıs'ın da gümrük birliğine dahil edilmesini öngören bir planını da, İngiltere ve İspanya'nın desteğine rağmen, Yunanistan'ın yardımıyla önledi.

AB, 2006'da, Kıbrıs Türk tarafının ve Türkiye'nin muhalefetine rağmen Rum yö-

netiminin isteğine uygun olarak bu iki tüzüğü birbirinden ayırdı. Güney Kıbrıs'ın itirazını bertaraf edebilmek için mali yardım tüzüğünde bazı değişiklikler yapıldı ve tüzük 27 Şubat 2006'da kabul edildi. Tüzüğe, içerdiği hiçbir hükmün Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinden başka bir kamu otoritesinin tanınması anlamı taşımayacağı açıkça yazıldı. Ayrıca, çeşitli maddelerde yer alan "kamu" terimleri silinerek KKTC kamu otoriteleri görünür olmaktan çıkarıldı. Tüzük hükümlerinin uygulanmasında mülkiyet haklarına saygı gösterileceği belirtildi ve böylece 1974 öncesinde Kıbrıslı Rumlara ait olan taşınmazlar üzerine AB mali yardımıyla yatırım yapılmasına önemli bir kısıtlama getirilmiş oldu.

Mali yardım tüzüğünü Türk tarafı aleyhinde değiştiren AB, doğrudan ticaret tüzüğünü ise süresiz olarak rafa kaldırdı. Talat'ın 2006-2008 arasında zaman zaman AB yetkililerinden uygulanmasını talep ettiği bu tüzük, 2010 başında hâlâ yürürlüğe sokulamamıştı. 2010 başında AB yetkilileri, yeni yürürlüğe giren Lizbon Antlaşmasıyla doğrudan ticaret tüzüğü konusundaki kararın Rum tarafının veto hakkına sahip olmayacağı bir başka oylama yöntemiyle aşılabileceği yönünde açıklamalarda bulundu. Öte yandan Avrupa Parlamentosu, buna uygun olarak bir raportör atamaya karar verdi. Parlamento ile Konsey'in birlikte karar almalarını gerektiren bu yöntem çerçevesinde Haziran 2010'da olumlu bir ilerleme kaydedilebileceği de belirtildi. Fakat, 2011 sonuna gelindiğinde, Rum tarafının Avrupa Parlamentosunda yürüttüğü yoğun lobi çalışmaları sonucunda tüzüğün yürürlüğe girmesi engellenmiş bulunuyordu.

c) İzolasyonların Kaldırılması Politikasının Değerlendirilmesi

24 Nisan 2004 referandumlarına giden süreçte izlediği yapıcı tutum, Türkiye'nin, pek çok uluslararası platformda bir dış politika sorunu olarak karşısına çıkan Kıbrıs konusunda en azından belirli bir süre için rahatlamasına yaradı. Fakat aynı politikanın Kıbrıslı Türklere yarar sağlayacak ayağını oluşturan izolasyonların kaldırılması girişimlerinde, Türkiye benzer bir başarı sağlayamadı. Yukarıda açıklanan çok sayıda girişimden, sadece AB mali yardım tüzüğünün sınırlı bir ekonomik iyileşme sağladığı gözlendi. Fakat izolasyonlar kaldırılamadı. Bu başarısızlık, uluslararası toplumun ve özellikle Rusya'nın tutumuyla da yakından ilgiliydi. Kıbrıs'ın AB üyeliği ise, Birlik bünyesinde bu doğrultuda atılacak her adımın Kıbrıs Rum yetkililerin rızasını zorunlu kıldı. 2008'e gelindiğinde, BM Genel Sekreterliği bakımından da, Annan dönemine oranla izolasyonlar açısından bir geriye gidiş gözlendi. Yeni Genel Sekreter Ban Ki-moon, 28 Kasım 2008'de Güvenlik Konseyine sunduğu raporda izolasyonlardan, "Kıbrıslı Türklerin izolasyon hissi" diye bahsetti.

3) Çözümsüzlük ve Mülkiyet Davaları Sorunu

Referandumlar sonucunda Kıbrıs sorununun çözümsüz kalması, hem AİHM'de Türkiye'ye karşı açılan mülkiyet davalarını içinden çıkılmaz hale soktu, hem de Kıbrıs'ta bireyler arasında kimi önemli mülkiyet davalarının açılmasına sebep oldu. 2004 sonrasında Türkiye, özellikle AİHM önündeki davalarda önemli sayılabilecek bir tutum değişikliğine gidecektir.

AİHM'deki Gelişmeler ve Türkiye'nin Değişen Tutumu

2003'de Türkiye tarafından ödenen Loizidu tazminatı aslında buzdağının su üstündeki kısmıydı. Daha önce de belirtildiği gibi, AİHM önünde Loizidu benzeri 1.400 civarında başvuru daha vardı ve 1974'te kuzey Kıbrıs topraklarını terk ederek mallarını kullanamaz hale gelen Rum göçmenlerin toplam sayısı düşünüldüğünde (160.000 kişi) durumun çok daha ciddi olduğu ortaya çıkıyordu. AB'yle üyelik müzakerelerine başlaması kararlaştırılan Türkiye'nin, AK bünyesindeki insan hakları mekanizmasına uymayı reddetmesi düşünülemezdi. Bu nedenle, AB sürecine büyük önem veren Türkiye hükümeti, öncelikle, Annan Planı için ortaya koyduğu yapıcı tutuma dayanarak AİHM önünde olumlu bir sonuç elde etmeye çalıştı. Kullandığı argüman şuydu: Referandumdan "hayır" sonucu çıkması için propaganda yapan Rum siyasi liderliği, Adada Annan Planıyla kapsamlı bir çözüm bulunarak mülkiyet hakkı ihlallerine son verilmesini engellemiştir ve mülkiyet sorunu da çözümsüz kalmıştır. Dolayısıyla, bu ihlallerin sorumluluğu Türkiye'ye değil, güney Kıbrıs'a yüklenmelidir. AİHM, Türkiye'nin bu yaklaşımına itibar etmedi.

Türkiye ikinci aşamada, AİHM önündeki tutumunda belirgin bir değişikliğe gitmek suretiyle, Kıbrıs kökenli mülkiyet davalarının olumsuz etkisinden kurtulmaya çalıştı. Bu sorunların yargı yoluyla değil, BM gözetimindeki görüşmeler yoluyla çözümlenmesi gerektiği biçimindeki geleneksel tezini ileri sürdü. Bu çerçevede ortaya koyduğu argümanlar ise özetle şöyleydi: KKTC bağımsız ve egemen bir devlet olduğundan, kuzey Kıbrıs'taki insan hakları ihlallerinden Türkiye değil KKTC sorumlu tutulmalıdır. Sorunlar bireylerin mülkiyet hakları düzeyinde değil, toptan düzeyde takas ve tazminatlarla çözülebilir. Rumların bireysel başvurularının amacı insan haklarının korunması değil, KKTC'nin statüsünün tartışmaya açılmasıdır.

Bu argümanların çoğu, hukuksal olmaktan çok siyasiydi. Ama Mayıs 2001'de AİHM'nin Kıbrıs Cumhuriyetinin Türkiye aleyhinde yaptığı bir devlet başvurusuyla ilgili olarak aldığı bir karar, Türkiye'nin zaman içinde hukuksal plana ve AİHS'ye dayanan argümanlara kaymasına yol açtı. Karara göre, bir *de facto* devlet olarak KKTC'nin insan hakları alanında yapacağı düzenlemelere hukuksal etki tanınabilirdi. Yani kuzey Kıbrıs'ta bulunan iç hukuk mekanizmalarının, Türkiye'nin iç hukuk yolu olarak kabul edilmeleri mümkündü. Bu tür bir mekanizma yaratılması durumunda, Kıbrıslı Rumlar AİHM'de Türkiye aleyhinde doğrudan dava açamayacaklardı. Başvuran sayısının bu kadar hızlı artmasının en temel nedeni, ortada tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolunun bulunmuyor olmasıydı (bkz. **İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi** Kuralı kutusu, s. 653).

Kararda bir umut ışığı gören Türk tarafı, 2003'te KKTC Cumhuriyet Meclisinden bir yasa geçirdi ve bir tazminat komisyonu kurdu. Yasaya göre bu komisyon, 1974 ertesinde malını yitiren göçmen Rumlara, geçen süre zarfındaki kullanım kayıplarını ve mal bedellerini tazminat olarak ödeyecek, buna karşılık, tazminat alan kişiler söz konusu malın sahibi olmaktan vazgeçeceklerdi.

AİHM, bu konuda değerlendirme yapmak üzere önünde bekleyen 1.400 başvurudan birini (Xenides-Arestis başvurusu) seçti ve bunu bir pilot dava olarak kullanıp kuzey Kıbrıs'taki tazminat komisyonunun etkili bir iç hukuk mekanizması olup olmadığını inceledi (bkz. **Pilot Dava Uygulaması** kutusu, s. 672). 6 Nisan 2005'te al-

Pilot Dava Uygulaması

AİHS'de yer almamasına rağmen, AİHM tarafından içtihatla geliştirilen bu uygulama ilk kez, II. Dünya Savaşında yerlerinden edilen Almanlar tarafından Polonya aleyhinde AİHM'ye yapılan başvurularda kullanılmıştır. Buna göre, AİHM, bir devlet aleyhinde belirli bir yasa hükmünden ya da idari uygulamadan kaynaklanan çok sayıda ihlal başvurusu bulunması halinde, bu başvuruları geçici olarak fiilen askıya alır. Sonra, bunların arasından olabildiğince temsilî niteliğe sahip birini 'pilot dava' olarak belirler ve incelemeye başlar.

AİHM bu pilot dava üzerinden ilgili devlet iç hukukunda yer alan eksiklik ve sorunları saptar ve bu devlete gerekli düzenlemeleri yapması için yol gösterir. Genellikle, aynı pilot davayı kullanarak, yeni düzenlemelerin yeterli ve etkili bir iç hukuk yolu yaratıp yaratmadığını belirler. Yapılan düzenlemelerden tatmin olması durumunda AİHM, askıya aldığı diğer tüm benzer nitelikli ve henüz kabul edilebilir bulunmamış başvuruları, ilgili devlete geri gönderir. Burada amaç, AİHM'nin yönlendirmesiyle iç hukukta çare üreten bir mekanizma yaratılmış olacağı için, önce bunun tüketilmesini sağlamaktır. Böylece, bir yandan, AİHM'nin Doğu Avrupa, Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Avrupa Konseyine katılması ertesinde ciddi şekilde artan dava yükü azaltılmış, diğer yandansa, ihlal yaratan ulusal düzenlemelerin o ülkelerin kendi içinde, Sözleşme'ye uygun hale getirilmesi sağlanmış olmaktadır.

Bu uygulama, Türkiye'de boşaltılan köyler konusunda AİHM yönlendirmesi sonucunda tazminat komisyonları kurulmasıyla (İçyer kararı) devam etmiştir. Son uygulaması, Türkiye aleyhinde yapılan Kıbrıs kökenli mülkiyet şikayetlerinin giderilmesi için kuzey Kıbrıs'ta oluşturulan "KKTC Taşınmaz Mal Komisyonu"dur (Xenides-Arestis kararı).

(K. Özersay)

dığı kararla bu komisyonu yetersiz buldu ve eksiklerini saptadı. Fakat diğer başvuruları askıya aldığını da açıkladı.

Bu gelişme Türkiye hükümetini ve Kıbrıs Türk tarafını ciddi biçimde rahatlattı. Bu aşamadan sonradır ki Türkiye, siyasi argümanları bir kenara bırakıp hukuksal değişiklikler yapmaya ve AİHM doğrultusunda adımlar atmaya başladı. KKTC Meclisi 22 Aralık 2005'te ikinci bir mülkiyet yasası daha geçirdi ve AİHM'nin yaptığı uyarıları dikkate alarak bir Taşınmaz Mal Komisyonu kurdu. Yeni mekanizma, göçmen Kıbrıslı Rumlar için sadece tazminat seçeneğini değil, aynı zamanda iade seçeneğini de içermekteydi. Öte yandan, güneyde kalan Kıbrıs Türk malları ile kuzeydeki Rum malları arasında, kişilerin rızasına dayalı olarak takas yapılmasına da imkan veriliyordu. Bu komisyona başvuru yapan Kıbrıslı Rumlar, Papadopulos yönetimi tarafından "vatana ihanet" ettikleri gerekçesiyle baskı altına alındılarsa da, başvuruların sayısı zaman içinde arttı ve 2010 itibariyle 450'nin üzerine çıktı. AİHM 7 Aralık 2006'da, önceden ele aldığı pilot davayı sonuçlandırırken, Taşınmaz Mal Komisyonunu değerlendirdi ve bunun "ilke olarak" kendi belirlediği şartları yerine getirdiğini saptadı.

Bu mekanizmanın Kıbrıslı Rumlar tarafından AİHM önüne gitmeden önce tüketilmesi gereken "etkili" bir iç hukuk yolu olup olmadığı, Mart 2010'da denetlendi. AİHM, Taşınmaz Mal Komisyonunu etkili bir iç hukuk yolu olarak kabul ederek, bu mekanizmaya başvurmak istemeyen Kıbrıslı Rumların "kapsamlı çözümü beklemeyi tercih edebileceklerini", ama artık Komisyon'a gitmeksizin AİHM'ye başvuramayacaklarını net şekilde ortaya koydu. Bu karar, Türk dış politikası için bir başarıydı.

Böylece, bundan sonra Türkiye'nin bu Komisyon üzerinden daha düşük tazminatlar ödemesi söz konusu olabilecek; askıda bulunan 1.400 civarında Rum başvurusu kuzey Kıbrıs'a yönlendirilebilecek; yeni başvurular, kuzey Kıbrıs'tan geçmek zorunda olacağından, eskisi kadar çok sayıda ve kısa sürede AİHM önüne gelemeyecektir.

Diğer Mülkiyet Davaları

Annan Planının, taşınmaz mal üzerine belirli oranda yatırım yapan bireylere o taşınmazı sahiplenme bakımından öncelik hakkı vermesi, 2004 referandumları ertesinde kuzey Kıbrıs'ta tam anlamıyla bir inşaat patlaması yarattı. Boş araziler üzerine yeni inşaat yapacak kişilerin bir çözüm durumunda 1974 öncesinde Rumlara ait olan taşınmaz mallara sahip olabilecekleri beklentisi önemli oranda arttı. İngiliz, Alman ve İsrail vatandaşları ile İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türkler kuzey Kıbrıs'tan taşınmaz mal satın aldılar. Malların el değiştirmesi ve yatırımlar, mülkiyet sorununu daha da içinden çıkılmaz bir hale soktu.

Kuzey Kıbrıs'taki bu gelişmeler Kıbrıs Rum liderliğini çeşitli önlemler almaya itti. Bunlardan ilki, söz konusu Rum mallarının satışının ve geliştirilmesinin yasaklanması için moratoryum ilan edilmesi amacıyla AK Delegeler Komitesinde yapılan girişimdi. Ekim 2008'de AK Parlamenterler Meclisinde alınan bir kararda Kıbrıs Türk tarafına bu yönde bir çağrı yapıldı.

Bir diğer önlem, kuzey Kıbrıs'ta eski Rum mallarını satın alan ya da kullanan yabancıları cezalandırmaya ve caydırmaya yönelikti. Kasım 2006'da güney Kıbrıs ceza yasasında bu tür eylemlerin cezası artırıldı. Bazı yabancılar ve Kıbrıslı Türkler Yeşil Hat'tan geçiş yaparken Rum polisince tutuklandı. Bir diğer önlem olarak, Kıbrıslı Rum bireyler ve şirketler, kendi mallarını kullanmakta olan kişiler aleyhinde güney Kıbrıs'ta dava açma konusunda teşvik edildiler. Güneydeki mahkemelerinin verdiği tahliye, yıkım ve tazminat içeren kararlar daha sonra İngiltere'ye taşındı. Amaç, güneyden alınan kararları bir AB tüzüğüne dayanarak AB üyesi ülkelerin mahkemelerinde tanıtmak ve uygulatmaktı. Böylece, kuzey Kıbrıs'tan Rum taşınmazı satın alan bir İngiliz ailenin, İngiltere'deki varlıklarına tazminat karşılığı olarak el konmuş olacaktı.

Bu konuda somut bir örnek de yaşandı: Orams Davası. İngiliz aile aleyhinde güney Kıbrıs'tan alınan karar İngiltere'ye taşındı. İlk derece mahkemesi Haziran 2006'da, İngiliz ailenin (dolayısıyla, Türk tarafının) tezleri doğrultusunda karar verdi ve Rum mahkemesinin kararını tanımayı ve uygulamayı reddetti. Konu Rum yönetiminin de desteğiyle İngiliz Yüksek Mahkemesine, oradan da bir ön karar prosedürü çerçevesinde ABAD'a taşındı (bkz. Avrupa Birliği Adalet Divanı Ön Karar Prosedürü kutusu, s. 674). Nisan 2009'da kararını açıklayan ABAD, Türk tarafınınkiyle taban tabana zıt bir yaklaşım benimsedi ve AB müktesebatının kuzey Kıbrıs'ta askıda olmasına rağmen, ilgili AB tüzüğüne dayanarak, kuzeydeki taşınmazlara ilişkin güney Kıbrıs mahkeme kararlarının B. Britanya'da uygulanabileceğine hükmetti. Kıbrıs'ta devam eden müzakere sürecini olumsuz etkileme ihtimali yüksek olan bu ABAD kararı, İngiliz İstinaf Mahkemesi tarafından 19 Ocak 2010'da onandı. Kuzey Kıbrıs'tan Rum taşınmazı satın alan Orams ailesinin İngiltere'deki varlıklarına el konulması riski doğdu. Bu durum, taşınmaz mal piyasası ve inşaat sektörü son yıllarda hızla gelişen kuzey Kıbrıs ekonomisine vurulan önemli bir darbe oldu.

Avrupa Birliği Adalet Divanı Ön Karar Prosedürü

Bu yargısal prosedür, üye devletlerin ulusal hukuk düzeni içinde AB hukukunun tekdüze ve etkili biçimde uygulanması ve AB tasarruflarının geçerlilik denetimlerinin tek elden sağlanması için öngörülmüş bir yargısal mekanizmadır. AB'nin İşleyişine Dair Antlaşma'nın 267. maddesiyle düzenlenir.

Buna göre, ulusal mahkemeler, önlerindeki uyuşmazlığın karara bağlanması için AB Antlaşmalarının veya tasarruflarının yorumuna ihtiyaç duyarlarsa, bu hususu "bekletici sorun" yaparak davayı askıya alırlar ve Avrupa Birliği Adalet Divanına (ABAD) bazı yorum soruları sorarlar. Cevabı alınca, o yorumlara göre AB hukukunu uygular ve davayı sonuçlandırırlar.

Ön karar başvurusu çerçevesinde ulusal hukukun değerlendirilmesi veya AB hukukunun somut olaya uygulanması ABAD'ın yetkisi dışındadır. Divan sadece, AB hukukunun yorumu ve geçerlilik denetimini gerçekleştirecek ve bu yöndeki kararını ulusal mahkemeye iletecektir. Ama ABAD'ın verdiği bu karar ilgili ulusal mahkemeyi o davada bağlar. Bundan başka, Divan'ın ön kararı genel etkiye de sahip olup, özellikle AB tasarruflarının geçerliliği konusundaki Divan kararları diğer mahkemeler açısından da bağlayıcıdır. Bununla birlikte, farklı ulusal mahkemelerce aynı hükmün hukuki yorumunun ABAD'dan tekrar istenmesine engel bir durum da yoktur. Antlaşmalarda aksi öngörülmediği sürece, tüm AB mevzuatı hakkında ABAD'a ön karar başvurusunda bulunulabilir.

(S. Baykal)

Bu gelişmeler, mülkiyet sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması ihtiyacını bir kez daha kanıtlamıştır. Mülkiyet uyuşmazlıklarının bir süre sonra Kıbrıslı Rumlar ile Türkler arasındaki ilişkileri ciddi şekilde zedeleyeceği ve adada bir çözüm bulunması olasılığını azaltacağı tahmin edilmektedir.

4) Doğu Akdeniz'de Yetki Alanları Sorunu

2004 referandumları ertesinde Türkiye kendisini Kıbrıs'la bağlantılı bir başka uyuşmazlığın içinde buldu. Güney Kıbrıs 2002'den itibaren yaptığı girişimlerin sonucunda, doğu Akdeniz bölgesinde Mısır, Lübnan, Suriye ve İsrail ile bazı deniz yetki alanları üzerinde anlaşma yapma aşamasına geldi. Aslında Şubat 2003'te Mısır ile güney Kıbrıs arasında Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşması imzalanmıştı ve Annan Planına bu anlaşmanın dahil edilmesi İsviçre'de yapılan Kıbrıs görüşmeleri sırasında önemli bir diplomatik krize neden olmuştu (bkz. Münhasır Ekonomik Bölge kutusu, s. 576). Bu anlaşma sonuçta Plan'a eklenmiş, ancak, bir dipnotu düşülerek Türkiye'nin bu anlaşmayı kabul etmediği kayda geçirilmişti.

Türkiye 2004'ten 2010'a dek farklı zamanlarda BM'ye gönderdiği notalarla güney Kıbrıs-Mısır MEB anlaşmasını tanımadığını bildirdi ve bunu hayata geçirecek uygulamalara karşı tedbir alacağını söyledi. Güney Kıbrıs da Türkiye'nin notalarına yanıt verdi. Notalar savaşına rağmen güney Kıbrıs Ocak 2007'de, tartışmalı bölgede 13 adet arama ruhsat sahası ilan etti. ABD'nin Lefkoşa büyükelçisinin açıklamasıyla desteklenen Amerikan şirketleri de bu sahalarda arama yapmak için teklif verdiler. Şubat 2007'de bölgedeki araştırmalar ilişkileri daha da gerdi ve Türk savaş gemileri güney Kıbrıs'ın ilan ettiği sahalarda sismik araştırma yapan bazı gemilere müdahale ederek bölgeyi terk etmelerini sağladı.

Ağustos 2007'de Türkiye, Kıbrıs adasının batısında kalan bir bölgede TPAO'ya

arama ruhsatı vererek burasını kendi kıta sahanlığının bir parçası gördüğünü zımnen ortaya koymuş oldu. Kasım 2008'de bu bölgelerde Türkiye, Yunan savaş gemilerine rağmen jeofizik araştırmalar yaptı. Bu konuda yapılan karşılıklı açıklamalar giderek bir gerginliğe dönüşecek ve 2011'de TPAO, aynı bölgede petrol şirketlerini, imtiyaz dağıtımı ilanı vererek ihaleye davet edecektir.

Güney Kıbrıs ile Mısır arasında yapılan 2003 MEB anlaşmasına Türkiye'nin itirazları iki temele dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, belirlenen coğrafi noktaların Kıbrıs'ın batısında kalan bir bölümünün Türkiye'nin kıta sahanlığında yer aldığı görüşüdür. Türkiye bu noktalar bakımından tüm ilgili devletlerin bir araya gelerek, bir anlaşmayla, hakça ilkelere (*equity*) göre adil bir paylaşım yapmaları gerektiğini, bunun uluslararası hukukun gereği olduğunu ileri sürmektedir. İkincisi, güney Kıbrıs'ın tüm adayı ve özellikle Kıbrıslı Türkleri yasal olarak temsil edemeyeceği iddiasıdır. Aslında, Kıbrıs'ın güneyinde kalan bu bölgelerde, Türkiye'nin deniz yetki alanları olması mümkün değildir. Fakat Türkiye adaya kapsamlı bir çözüm bulunmadan ve Kıbrıslı Türkler de yönetime ortak olmadan bulunacak enerji kaynaklarının sadece Rumlar tarafından çıkarılıp kullanılmasının kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Güney Kıbrıs ve Mısır ise, iki ülke arasındaki ortay hattı esas aldıklarını ve yaygın devlet uygulamasının da bu olduğunu ileri sürmektedirler. Güney Kıbrıs, tanıma sorunu nedeniyle Türkiye'nin yanaşmayacağını bildiğinden, Türkiye ile görüşmeye hazır olduğunu da vurgulamaktadır.

Ocak 2007'de güney Kıbrıs bu kez Lübnan'la bir MEB anlaşması imzaladı. Türkiye'nin yaptığı diplomatik girişimler sonucu Lübnan yasama organı bu anlaşmayı onamadı ve anlaşma yürürlüğe girmedi. Ayrıca, bir yandan güney Kıbrıs, Suriye ve İsrail yetkilileri arasında, diğer yandan da Mısır ve Yunanistan (özellikle Meis adası nedeniyle) yetkilileri arasında ikili MEB anlaşmaları yapılması için görüşmelerin sürdüğü bilinmektedir.

Doğu Akdeniz deniz yetki alanları sorunu Ege kadar olmasa da 2004 ertesinde hızla artan ve zamanla farklı bölge ülkelerini de içine alan yeni bir uyuşmazlık olarak şekillendi. Türkiye bir yandan Mısır ve Lübnan'ın güney Kıbrıs'la bu konulardaki ilişkilerini frenlemek için bazı diplomatik bedeller öderken, diğer yandan, savaş gemileri kullanmak dahil, bazı eylemler yapmak durumunda kaldı. Bu ikinci nokta, Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri bakımından, Kıbrıs bağlantılı başka sorunları tetiklemiş oldu. Güney Kıbrıs, Aralık 2009 AB Bruxelles Zirvesinde yayınladığı deklarasyonla, Türkiye'nin üyelik müzakerelerinde 6 yeni başlığın açılmasına rıza vermesini 2 şarta bağladı. Bunlardan biri, Kıbrıs'ın deniz yetki alanları konusundaki haklarına Türkiye'nin saygı göstermesiydi.

Türkiye ile İsrail arasında Davos krizi ve Mavi Marmara olayı nedeniyle bozulan ilişkiler de, doğu Akdeniz deniz yetki alanları bağlamında Türkiye açısından birtakım olumsuz gelişmelere yol açtı. 2010'da İsrail güney Kıbrıs'a yaklaştı ve iki ülke arasında üst düzey temaslar yapıldı. Bu yakınlaşmanın ilk somut sonucu doğu Akdeniz bölgesinde petrol ve doğalgaz konusunda işbirliğiydi. İsrail, Lübnan ve Kıbrıs üçgeni arasında kalan bölgede petrol ve gaz yatakları tespit edildi. Güney Kıbrıs'ın girişimlerini Yunanistan da destekledi ve İsrail ile Yunanistan arasında bu konuları da kapsayan görüşmeler yapıldı. Çıkarılacak petrol ve gazın güney Kıbrıs'ta depolanması ve buradan Avrupa'ya gönderilmesi için çalışmalar başlatıldı. Bu gelişmeler,

Türkiye'nin Bakü-Ceyhan ve Nabucco projeleriyle Avrupa'da artan önemini ortadan kaldıracak nitelikte olmasa da, önemliydi. Nitekim, 2011'de önce Alman başbakanı, daha sonra da Fransa cumhurbaşkanı güney Kıbrıs'ı ziyaret edecek ve bu görüşmelerde denizdeki petrol ve doğalgaz zenginlikleri de ele alınacaktır.

Güney Kıbrıs'ın daha önce açıkladığı ruhsat sahalarından 12. parselde arama ve sondaj hakkı verilen Amerikan Noble Energy şirketi, Eylül 2011'de bölgeye platform getirerek sondaj yapma kararı aldı. Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı ise bu durumda karşı tedbirler alınacağını açıkladılar. Rum tarafının ve Amerikan şirketinin sondaja başlamasıyla birlikte, KKTC Bakanlar Kurulu bir karar alarak, TPAO'ya Kıbrıs adasının güneyindeki 12. parselde yani aynı bölgede arama ruhsatı verdi. Öte yandan, Türkiye ile KKTC arasında kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla, Türkiye'nin güney sahilleri ile KKTC'nin kuzeyi arasındaki deniz alanında kıta sahanlığı sınırı bir çizgi şeklinde belirlenmiş oldu. Türk yetkililer bu çizginin Türkiye tarafında kalan alanda, aralarında Shell'in de bulunduğu bazı petrol şirketleriyle ruhsatlandırma görüşmeleri yaptılar. Bahse konu çizginin KKTC tarafında kalan alanında ise Kıbrıslı Türkler tarafından TPAO'ya arama ruhsatları verildi.

Deniz yetki alanları konusundaki bu tartışmalar sırasında Kıbrıs Türk tarafı, Rum tarafına müzakerelere odaklanmak gerektiğini ve bu türden zenginliklerin çözümden sonra elde edilerek paylaşılabileceğini söylemekteydi.

Eylül 2011'de New York'ta yapılan Genel Kurul toplantıları sırasında Kıbrıs Türk tarafı, Genel Sekreter Ban Ki-moon'a bir mektup vererek bu türden deniz zenginliklerinin kullanımı konusunda bir öneri yaptı. Buna göre, iki tarafın birer temsilcisinden oluşacak ve Genel Sekreter tarafından atanacak bir arabulucunun başkanlığını yapacağı bir *ad hoc* komite oluşturulmalıydı. Kaynaklar birlikte çıkarılacak ve komite tarafından oybirliğiyle alınacak kararlar sonucunda belirli yüzdeler temelinde iki taraf arasında paylaşılacaktı. Elde edilecek gelirin Genel Sekreter'in himayesinde uluslararası bir hesapta tutulmasını da içeren öneriye göre, çözüm öncesindeki kullanıma belirli ilkeler temelinde sınırlamalar da getirilecekti. Örneğin, bu zenginlik, silah alımı ve benzeri amaçlar için kullanılamayacak ve bir bölümü, Kıbrıs'ta çözümün hayata geçirilmesi için gerekli olan tazminatların ödenmesinde harcanacaktı. Kıbrıs Türk tarafının bu önerisi Rum tarafınca "Kıbrıs Cumhuriyetinin egemenlik haklarına halel getirdiği" gerekçesiyle reddedildi.

Aslında, 2011 ortalarından itibaren özellikle güney Kıbrıs sahilleri açıklarında 1960 ortaklık dönemi haklarına dayalı olarak KKTC'nin arama ruhsatı vermeye başlaması, uzun yıllardır izlenen Türk dış politikasında bir köklü değişikliğe işaret etmekteydi. O tarihe dek Kıbrıslı Türklerin tehdit edilen haklarını BM nezdinde mektuplar ya da notalarla korumaya, "saklı tutmaya" çalışan Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı, 2011'de güney Kıbrıs açıklarında sondajların fiilen başlatılması üzerine fiilî adımlar atmaya başlamış oluyordu. Kıbrıslı Türklere de ait olduğu Rumlar dahil herkes tarafından kabul edilen bu zenginliklerle ilgili arama çalışmaları birlikte yapılamıyorsa, o zaman Rum tarafı nerede arama yapıyorsa Türk tarafı da yapacak, Rum tarafı Kıbrıslı Türklerle ne kadar paylaşırsa KKTC de Kıbrıslı Rumlarla o kadar paylaşacaktı. Bu yeni yaklaşım, arama yapmaya kalkan Rum tarafını ve dolayısıyla yabancı petrol şirketlerini durdurmak yerine, aynı türden faaliyetleri aynı

alanlarda KKTC yetkilendirmesiyle TPAO'ya yaptırmak şeklinde hayata geçiriliyordu. Bu faaliyetlerin engellenmesine Türk donanmasının izin vermeyeceği de açıkça belirtiliyordu.

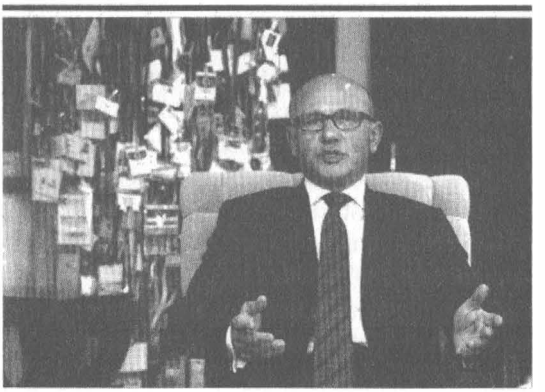
2011'in son aylarında bölgede bulunan doğalgaz miktarının ilan edilmesiyle birlikte, bu zenginliğin çıkarılması ertesinde Avrupa'ya nereden ve nasıl taşınacağı meselesi gündeme geldi ve uzmanlar en rasyonel seçeneğin Türkiye üzerinden taşınma olduğu konusunda birleştiler. Öte yandan, 2011'in ilk aylarında ABD devreye girerek, bölgede çıkartılacak doğalgazın, Avrupa'ya doğalgaz sağlayacak olan Nabucco hattına dahil edilmesi ve bu yolla Rusya'nın tekeline son verilmesi için girişim yaptı. Sonuç itibariyle, doğu Akdeniz deniz yetki alanları konusunda meydana gelen bu gelişmeler sonucunda Kıbrıs meselesinin, Orta Doğu devletlerinin de dahil olacağı yeni gerginliklere yol açacak daha da karmaşık bir sorun haline geldiği söylenebilir.

5) *Kıbrıs Görüşmeleri*

a) KKTC'de Lider Değişikliği: Mehmet Ali Talat Dönemi

2004 referandumları ertesinde Denktaş bir yıl daha Cumhurbaşkanı olarak görevine devam etti. Fakat, referanduma yönelik propaganda döneminde özellikle Türkiye'deki ulusalcı çevrelerle işbirliği yaparak Annan Planı karşıtı faaliyetlerde bulununca, AKP hükümetiyle yolları tamamen ayrıldı. Türkiye'nin ve Kıbrıs Türk tarafının Annan Planını ve çözümü destekleyen vizyonu ile Denktaş'ın vizyonu örtüşmüyordu. Bu nedenle, bu bir yıllık süre zarfında hem ABD Dışişleri Bakanlığının Mayıs 2004'te yaptığı açıklamayla bu yönde verdiği destek, hem de Türkiye hükümetinin tutumu sayesinde, Başbakan Talat uluslararası toplum tarafından Kıbrıslı Türklerin lideri muamelesi gördü. Bu fiilî durum, 17 Nisan 2005'te Talat'ın Kıbrıslı Türklerin ikinci cumhurbaşkanı seçilmesiyle hukukileşti.

Denktaş bu seçimlere girmedi. Katılım oranının kuzey Kıbrıs tarihinde ilk kez %70'in altına düşmesi, özellikle, izolasyonların kaldırılması vaatlerinin tutulmaması sonucunda halkta oluşan umutsuzluktan kaynaklanıyordu. Annan Planı döneminde halkı sokaklara döken siyasi istek ve umut, referandumu izleyen yıllarda önemli oranda dağıldı. Bu değişim, çözüm yanlısı partilerin 2008 sonunda Kıbrıs Türk iç siyasetinde de iyice kan kaybetmesine ve merkez sağ Ulusal Birlik Partisinin 2009'da yeniden tek başına iktidara gelmesine neden olacaktır.

Mehmet Ali Talat. (Kaynak:http://www.abgs.gov.tr)

Papadopulos, Talat'ın cumhurbaşkanlığı ertesinde, 1 yılı aşkın bir süre onu Kıbrıs sorununun çözümünde muhatap almayı reddetti. Liderler arasında herhangi bir görüşme yapılmadı. Papadopulos, Kıbrıs sorunu açısından muhatabının "Adayı işga-

li altında bulunduran" Türkiye olduğunu iddia ediyordu. Aslında bu tutumu ortaya koymasının sebebi, Annan Planına ve çözüme karşı olumsuz yaklaşımları sonucunda kendi aleyhinde oluşan kötü havayı dağıtmak ve dikkatleri başka yöne çekmek idi.

Referandumlar ertesinde BM ve uluslararası toplum da tam bir hayal kırıklığı yaşadı. AB'nin genişlemeden sorumlu üyesi Verheugen, Kıbrıs Rum liderliğinin, Annan Planını önce kabul edermiş gibi görünüp sonra reddederek AB'yi kandırdığını söyledi. BM Genel Sekreteri Annan Mayıs 2008'de Güvenlik Konseyine sunduğu raporda, bu şartlarda iyi niyet misyonunun devam etmesi için ortada herhangi bir neden bulunmadığını vurguladı ve bir anlamda Kıbrıs dosyasını rafa kaldırdı. BM bu aşamadan sonra uzun bir süre tarafları bir araya getirmek için herhangi bir çaba göstermedi. Zaten bu durum, Papadopulos'un Talat'a dönük tutumuyla da örtüşüyordu. Fakat Annan 2005 sonuna dek, Rum tarafının Annan Planına hangi noktalarda itiraz ettiğini kendisine bildirmesini ısrarla talep etti. Bu yaklaşım, bundan sonraki bir başka süreçte de Annan Planının zemin oluşturacağını gösteriyordu. Ama Papadopulos, uluslararası toplum tarafından diplomatik anlamda izole olmak pahasına, değişiklik önerilerini hiçbir zaman BM yetkililerine vermedi.

Papadopulos'un Talat'ı muhatap almamaktaki direnişi 2006 yazında kırıldı. AB yetkilileri rahatsızlık belirtmeye başlamıştı. 8 Temmuz 2006'da Papadopulos ile Talat bir İlkeler Dizisi belgesi konusunda uzlaşmaya vardılar. Bu uzlaşı, 1977 ve 1979 Zirve Anlaşmalarından sonra bir ilk idi. İlkeler Dizisinde liderler, ilgili Güvenlik Konseyi kararlarında belirtilmiş olduğu üzere, Kıbrıs'ta iki-toplumlu, iki-bölgeli bir federasyona ve siyasi eşitliğe dayalı bir çözüme bağlılık belirttiler. Ayrıca, statükonun kabul edilemez, kapsamlı çözümünse gerekli olduğu konularında da uzlaşıldı.

8 Temmuz Anlaşması olarak bilinen bu belgeyle Talat, Rum lidere kendisini muhatap olarak kabul ettirmiş oldu. Öte yandan Papadopulos da, Annan Planının en önemli savunucusu konumundaki Talat'a, içerisinde Annan Planına herhangi bir atıf yapılmayan bir metni kabul ettirmiş oldu. Rum tarafı bu noktadan hareketle 8 Temmuz Anlaşmasını uluslararası topluma yeni bir zemin olarak sunacak ve böylece Annan Planının yeniden masaya gelmesi olasılığını tamamen bertaraf etmek isteyecektir.

Şubat 2008'de güney Kıbrıs'ta başkanlık seçimleri yapıldı. Papadopulos döneminde AB dahil pek çok uluslararası örgütte diplomatik açıdan yaşanan sıkıntılar ve Kıbrıs Rum liderliğinin aynen Denktaş gibi "uzlaşmaz" olarak nitelendirilmesi, güneydeki siyasi yaşamı etkiledi. Kosova konusundaki gelişmelerle aynı döneme denk düşen başkanlık seçimleri sırasında Rum halkı KKTC'nin de tanınabileceği endişesini taşıyordu. Bu ortamda, hem çözüm yanlısı bir vizyon ortaya koyan hem de "Kıbrıs sorunu yakın zamanda çözülmezse taksim kaçınılmaz olur" uyarısı yapan Rum Temsilciler Meclisi Başkanı Dimitris Hristofyas, Papadopulos'u alt ederek başkan seçildi.

Hristofyas, Annan Planına önce sıcak bakıp sonradan Güvenlik Konseyinden uygulama garantisi alınamadığı gerekçesiyle "hayır" kampına katılan komünist AKEL'in genel sekreteriydi. Önceki başkanlık seçimlerinde Papadopulos'a destek vermiş olmasına rağmen, Hristofyas, referandumlar sonrasında Rum yönetimi ba-

kınından ortaya çıkan olumsuz imajı kırmakta 2008 sonuna dek büyük başarı gösterecektir.

Talat ile Hristofyas arasında yapılan görüşmeler sonunda 21 Mart 2008'de bir ortak açıklama yapıldı. İki lider, aynen 8 Temmuz Anlaşmasında olduğu gibi teknik komiteler ve çalışma grupları oluşturmayı kararlaştırdı. Aynı metinde, belirli bir süre sonunda kapsamlı çözüm müzakerelerine başlanacağı da hükme bağlandı. Kıbrıs Türk tarafı bu yeni metinle, çözüm sürecini 8 Temmuz Anlaşmasından koparmayı başarmasına rağmen, süreci Annan Planına bağlayamamıştı.

İki lider 23 Mayıs 2008'de yeni bir anlaşmaya vardılar ve iki-bölgeli ve iki-toplumlu bir federasyona bağlılıklarını teyit ettiler. Ayrıca, kurulacak ortaklıkta, "tek uluslararası kimliğe sahip Federal Hükümet'in yanı sıra, eşit statüye sahip bir Kıbrıs Türk Kurucu Devleti ve bir Kıbrıs Rum Kurucu Devleti" bulunacağı konusunda anlaştılar. Bu metinde Annan Planı terminolojisinin kullanılması, açıkça adını kullanarak olmasa da, Hristofyas'ın bu Plan'dan esinlenecek formüllere sıcak bakacağı yönünde bir beklenti yarattı. Annan Planı terminolojisinin tercih edilmesi yaklaşımı 1 Temmuz 2008'deki ortak açıklamaya da yansıdı. Bunun yanı sıra, gündelik hayatta karşılaşılan sorunlar konusunda da bazı ilerlemeler kaydedildi. Bunlar arasında, sembolik olarak önem taşıyan ve Kıbrıs'ta bölünmüşlüğü simgeleyen Lokmacı Kapısının açılması da vardı (bkz. **Lokmacı Kapısı (Barikatı)** kutusu, s. 679). Ocak 2007'de Talat ile Genelkurmay Başkanı Büyükanıt arasında yetki tartışmalarına da yol açan bu geçiş noktası 3 Nisan 2008'de açıldı. Böylece bölünmüş Lefkoşa, bir anlamda birleşmiş oluyordu.

Talat ile Hristofyas arasında kapsamlı müzakere aşamasına 11 Eylül 2008'de geçildi. BM ve diğer uluslararası aktörler, önceki tecrübeleri nedeniyle, bu yeni süreci Rum tarafının tercihine uygun olarak "Kıbrıslı çözüm" olarak tanımladılar. Buna göre, çözümü uluslararası toplum değil, Kıbrıslılar bulabilirdi. Yani Annan Planı gibi dışarıdan gelecek öneriler çözüm getiremezdi. Bu aynı zamanda, uluslararası aktörlerin yeni sürece müdahil olmakta istekli olmadıklarını da gösteriyordu. İlk

Lokmacı Kapısı (Barikatı)

45 yıl önce Kıbrıs'ta kurulan bu barikat ve iki taraf arasındaki geçiş kontrol kapısı (*check point*), adını Kıbrıslı bir Ermeni'nin lokmacı dükkanından aldı. 1958'de Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasındaki silahlı çatışmalar yüzünden başkent Lefkoşa'nın şehir merkezi, Lokmacı noktasında dikenli tellerle ikiye ayrılmıştı. Zamanla bölünmenin sembolü haline gelen bu geçiş kontrol noktası, Kıbrıs'ın ilk barikatı oldu. 1963 olayları üzerine kapatıldı. 1968'de yaya trafiğine kontrollü olarak yeniden açıldı, fakat 1974 çıkartmasından sonra, hem güney hem de kuzey tarafında önüne duvar örülerek tamamen kapatıldı.

2003'te sınır kapılarının geçişlere karşılıklı olarak açılmasıyla birlikte, Lokmacı barikatının kuzeyinde yer alan duvar, Kıbrıs Türk hükümetinin aldığı kararla Kasım 2005'te yıkıldı. Aralık 2005'te Kıbrıs Türk tarafı, aynı yere, askerî bölgeden sorunsuz geçiş imkanı yaratmak için bir üst geçit inşa etti. Sonradan köprü olarak da nitelenen bu üst geçidi gerekçe gösteren Kıbrıs Rum tarafı barikatın güney bölümünü yıkmayı reddetti. Bunun üzerine M. Ali Talat'ın Ankara ziyareti ertesinde Türk tarafı barikattaki üst geçidi kaldırmaya karar verdi. Lokmacı Kapısı 3 Nisan 2008'de, kontrollü olarak yayaların geçişine adadaki dördüncü geçiş noktası olarak açıldı.

(K. Özersay)

dört ay sonunda taraflar müzakerelerin yavaş ilerlediği ve yetersiz olduğu konusunda hemfikir oldular. Rum tarafı bu yeni süreçte Türkiye'nin AB müzakerelerinin nereye gittiğini görmek ve politikasını ona göre saptamak istiyordu. Özellikle, 2009'da Ek Protokol ve limanların Rum gemi ve uçaklarına açılması meselesinin AB-Türkiye ilişkilerinde gündeme alınacak olması, Rum tarafını süreci geciktirmeye teşvik ediyordu. Türk tarafı ise, Annan Planı döneminde olduğu gibi sürece spesifik bir müzakere takvimi konulmasını ve sonuçta ihtiyaç duyulması halinde BM'nin hakemliğine izin verilmesini talep ediyordu. Kıbrıs için "son şans" olarak tanımlanan bu yeni sürecin adaya çözüm getirmesine ilişkin beklenti, 2008 sonunda giderek azaldı.

2008'de çözüm müzakereleri devam ederken, Hristofyas liderliğindeki Rum tarafı, 5 Haziran'da İngiltere ve 19 Kasım'da da Rusya'yla imzaladığı belge ve yaptığı ortak açıklamalarla, Kıbrıs'ta kendi tercihine uygun bir çözüm modeline uluslararası destek sağlamaya başladı. Referandum öncesinde Güvenlik Konseyi kararı meselesinde Rusya'yla yaptığı işbirliği, bu gelişmeyle çok daha üst düzeye çıkmaktaydı. İngiltere'yle imzalanan belgede ise, 1960 Antlaşmalarından kaynaklanan karşılıklı taahhütlere bağlılık belirtilmesi, Rum tarafının İngiliz üsleri konusunda İngiltere'yi rahatlatmaya dönük bir politika izlediğini göstermekteydi. Bu girişimler, 2009'daki çözüm müzakerelerinde Hristofyas'ın diplomatik manevra kabiliyetini artırdı.

Aralık 2009 AB Bruxelles Zirvesinde güney Kıbrıs, hem sorunun çözümlenememiş hem de limanların açılmamış olmasını gerekçe göstererek, Türkiye'ye yönelik yaptırım kararı aldırtmaya çalıştı. Aslında, gerek güney Kıbrıs gerek onu destekleyen üye ülkeler, Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin kesintiye uğratılmasından yana değildiler. Türkiye'nin Kıbrıs dahil bazı konularda geri adım atmasını sağlamanın ancak üyelik sürecinin devamıyla mümkün olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle, Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin Kıbrıs sorunundaki ilerlemeye bağlanmasını ve buna uygun olarak bir takvimlendirme yapılmasını talep ettiler. Kıbrıs müzakerelerindeki tıkanmanın Türkiye tarafından Talat'a empoze edilen pozisyonlardan kaynaklandığını iddia eden Hristofyas'ın yaptırım talepleri Fransa ve Yunanistan'dan da destek bulurken, diğer üye ülkeler bu yaklaşıma sıcak bakmadılar. Özellikle dönem başkanı İsveç ve B. Britanya yaptırım kararına karşı çıktı. Sonuçta Bruxelles Zirvesinde bir yaptırım kararı alınmadığı gibi, üyelik müzakerelerini tehlikeye sokacak bir ortak karar da üretilmedi. AB'nin ürettiği tek ortak karar, Türkiye limanlarının açılması konusundaki değerlendirmenin 1 yıl sonraya ertelenmesiydi. Böylece mesele, Aralık 2010'da yeniden ele alınmak üzere rafa kaldırıldı. Bu, Türkiye diplomasisinin, Hristofyas'ın tüm isteksizliğine rağmen görüşmeleri sürdürme yönündeki tutumunun bir sonucuydu. AB ülkeleri, iki toplum lideri müzakereleri sürdürürken bu süreci zedeleyecek bir karar almaktan, yani Türkiye'yi limanlarını açmaya zorlamaktan kaçındı. Bir ortak karar alınmamış olmasından rahatsız olan güney Kıbrıs, daha önce yukarıda da belirtildiği gibi, tek yanlı bir deklarasyon yayınlayarak Türkiye'nin üyelik müzakerelerinde 6 yeni başlığın açılmasına rıza vermesini 2 şarta bağladı: a) Kıbrıs'ın deniz yetki alanları konusundaki haklarına Türkiye'nin saygı göstermesi; b) Türkiye ile güney Kıbrıs arasındaki ilişkilerin "normalleştirilmesi".

2010 başında Türk tarafının zorlaması sonucunda Kıbrıs müzakerelerinde "yoğunlaştırılmış görüşmeler" aşamasına geçildi. Buna göre, taraflar BM gözetimindeki

bir yerde iki kez üçer tam günlük müzakere seansları yaparak Yönetim ve Güç Paylaşımı, AB ve Ekonomi konularında ilerleme sağlayarak bu başlıkları kapatmaya çalışacaklardı. Rum tarafının Bürgenstock fobisi nedeniyle yoğunlaştırılmış görüşmeler Kıbrıs'ta yapıldı. Türk tarafının paket öneriler sunarak ve BM Genel Sekreterinin adaya gelişini teşvik ederek sonuca gitmeye çalışması işe yaramadı. 31 Ocak 2010'da adayı ziyaret eden Ban Ki-moon'un ısrarı da Rum tarafının bu üç başlığın sonuçlandırılması karşısındaki olumsuz tutumunu değiştirmedi. Kendisinin liderlerle yaptığı görüşme sonucunda bir uzlaşma metni yerine "iyi ilerleme kaydedildi" ifadelerinin yer aldığı basit bir ortak açıklama yapılabildi. Oysa, 18 Nisan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Talat'ın, çözüm olabileceğine dair beklentilerin giderek kaybolduğu bir ortamda Kıbrıs Türk halkına, çok daha net biçimde ilerleme kaydedildiğini göstermeye ihtiyacı vardı.

Taraflar, yoğunlaştırılmış görüşmelerin ikinci aşamasına BM genel sekreteri ziyareti ertesinde de devam ettiler. 30 Mart'ta yapılan son toplantıdan da, ele alınan başlıkların kapatılmasını sağlayacak bir anlaşma çıkmadı. Üstelik Hristofyas, bu tarihe değin tarafların üzerinde uzlaşma sağladıkları bazı alt başlıkların bir ortak açıklama içerisinde kamuoyuna duyurulmasına dahi müsaade etmeyerek, seçim öncesinde Talat'ı daha da zor bir duruma soktu. Rum liderin bu tutumu, 2004 ertesinde güney Kıbrıs aleyhinde oluşan havayı dağıtmak üzere girdiği müzakerelerden pek de memnun olmadığını ve Talat'ın seçimi kaybetmesiyle bu süreçten kurtulmayı istediğini göstermekteydi. Ayrıca, Talat yerine federal çözüme sıcak bakmadığına inanılan Derviş Eroğlu'nun gelmesi, AB sürecinde Türkiye'nin daha kolay sıkıştırılmasına ve taviz koparılmasına imkan verebilirdi.

Hristofyas'ın bu olumsuz yaklaşımlarında, koalisyon hükümetindeki milliyetçi partilerin huzursuzlukları da etkili olmaktaydı. Yoğunlaştırılmış görüşmeler devam ederken, Hristofyas'ı taviz vermekle suçlayan sosyalist EDEK 2010 başında koalisyondan çekildi.

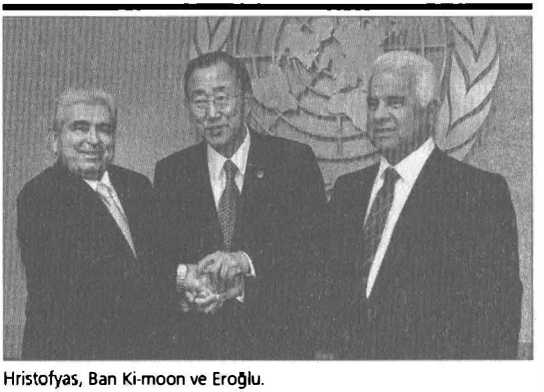
b) KKTC'de Lider Değişikliği: Derviş Eroğlu Dönemi

18 Nisan 2010'da KKTC'de cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Seçimin galibi, Annan Planı referandumu sırasında Denktaş gibi "hayır" kampına destek veren milliyetçi aday Derviş Eroğlu'ydu. KKTC'de en uzun süre başbakanlık yapmış olan Eroğlu üçüncü cumhurbaşkanı oldu. Talat'la benzer yaklaşımlara sahip bir Rum liderin iki yıl boyunca görevde bulunmasına rağmen Kıbrıs sorununun çözülememiş olması, Kıbrıslı Türklerde ciddi hayal kırıklığına yol açmıştı. Gerek bu umutsuzluk ve Talat'ın partisi CTP'nin iktidarda kaldığı süre zarfında yarattığı hayal kırıklığı, gerek izolasyonların sona erdirilmesi konusunda uluslararası toplumun verdiği sözleri tutmamış olması, Talat'ın toplumsal desteğini önemli oranda yitirmesine neden olmuştu. Bu ortamda cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde AKP hükümeti Talat'a destek verdi, ama Başbakan Eroğlu'yla da temasını sürdürdü. Bir başka ifadeyle AKP, kaybetme olasılığı yüksek bir adayı açıktan destekleyip, seçimi kazanması muhtemel diğer adayla başını sıkıntıya sokmak istemiyordu. Buna rağmen, Eroğlu'nun seçilmesinden sonra Türkiye'de, "AKP hükümeti ilk seçim yenilgisini Kıbrıs'ta Talat'ın kaybetmesiyle aldı" yorumları yapıldı. Yabancı basındaki, "Türkiye Talat'ı des-

teklemezse, çözüm karşıtı birinin göreve gelmesini istiyor demektir" şeklindeki değerlendirmelere rağmen, AKP'nin Talat'a destek açısından geçmişe göre temkinli sayılabilecek bu tutumu devam etti.

Kıbrıs Görüşmeleri

Eroğlu, adaylığı döneminde federasyona karşı çıkmış olduğu için, BM zemininde-ki müzakereleri sürdüremeyeceği, sürecin çökeceği ve sonuçta Kıbrıs Türk tarafı ile Türkiye'nin suçlanacağı şeklinde eleştirilere maruz kaldı. Fakat göreve geldikten hemen sonra, müzakerelere "kaldığı yerden", BM parametrelerine uygun şekilde devam edeceğini açıkladı ve Genel Sekreter Ban Ki-moon'a bu yönde bir mektup gönderdi. Böylece, 2008'den bu yana devam eden Talat-Hristofyas görüşmelerinde tarafların üzerinde uzlaşmaya vardıkları 30-40 civarındaki yakınlaşma kağıdı bir kenara atılmadı. Süreç kaldığı yerden devam etti. Uluslararası kamuoyunda sahip olduğu olumsuz ve "çözüm karşıtı" imajı düzeltmek isteyen Eroğlu'nun bu ve benzeri olumlu hamleleri sürecin çökmesini engelledi. Adadaki iki lider arasında görüşmelerin başlamasından kısa bir süre sonra Hristofyas, Eroğlu'nun bazı açıklamalarını gerekçe gösterip ikinci görüşmeye gelmeyerek kısa süreli bir krize yol açtıysa da, süreç devam etti. Eroğlu, Hristofyas'ın, Talat yerine Eroğlu'nun seçilmesiyle Türk tarafını daha kolay sıkıştırabileceği şeklindeki beklentisini boşa çıkardı.

Hristofyas, Ban Ki-moon ve Eroğlu.

Eroğlu döneminde Kıbrıs Türk tarafı, "sosyal yemek diplomasisi" denilebilecek bir yöntemle iki liderin evlerinde yemekte buluşmalarını ve müzakereler için daha verimli bir ortamın oluşmasını sağlamaya çalıştı. Öte yandan, Kıbrıs Türk tarafının Genel Sekreter'e ilettiği 3'lü zirve (Ban Ki-moon, Hristofyas, Eroğlu) önerisi de kabul gördü ve bir yıl içerisinde önce New York'ta, daha sonra da Cenevre'de iki kez bu türden zirveler düzenlenerek sürece ivme kazandırılmaya çalışıldı. Eroğlu'nun cumhurbaşkanı olmasıyla ortamın gerileyeceği ve sürecin sekteye uğrayacağı yönündeki beklentilerin aksine, güven yaratıcı önlemler konusunda da olumlu gelişmeler oldu. Eroğlu, Talat döneminde iki liderin üzerinde anlaşmış olduğu projeyi tamamladı ve Yeşilırmak sınır kapısı, güney ile kuzey arasında yedinci geçiş noktası olarak Ekim 2010'da açıldı. AB Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Komiseri S. Füle'nin de açılışa katılması ve iki liderin barış güvercinleri uçurmaları dünya basınında şaşkınlık yarattı. Özetle, Kıbrıs Türk tarafı, Eroğlu'nun çözüm karşıtı imajını önemli ölçüde olumluya çevirdi.

Fakat bu durum, gerek Kıbrıslı Rumların gerek Kıbrıslı Türklerin adada kapsamlı çözüme olan inançlarını hızla yitirmelerine engel olamadı. Talat-Hristofyas döneminde olduğu gibi Eroğlu-Hristofyas döneminde de kamuoyu yoklamaları, iki toplumun, bir çözüm bulunacağına ilişkin inançlarının hızla azaldığını göstermekte-

di. Görüşme masasında somut bir çözüm belgesinin ortaya çıkmaması ve görüşme sürecinin 1968'den bu yana devam ediyor olması, hem ada içinde hem de uluslararası alanda beklentileri olumsuz yönde etkileyecek ve bu eğilim 2011'de de devam edecektir.

KKTC'deki cumhurbaşkanlığı seçimleri ertesinde, Mayıs 2010'da, Kıbrıs görüşmelerine mülkiyet konusuyla devam edildi. Talat döneminde uzun süre görüşülen ancak herhangi bir ilerleme kaydedilemeyen ve Kıbrıs sorununun en karmaşık başlığı olarak kabul edilen mülkiyet konusu Kasım'a dek masada kaldı. Olumlu tek husus, geçmişte bu konuda sadece BM tarafından öneri hazırlanmış iken, bu dönemde iki tarafın konuyu derinlemesine müzakere ederek kendi kapsamlı mülkiyet önerilerini birbirlerine sunmuş olmalarıydı.

Kıbrıs Türk tarafı, BM'nin de kabul ettiği iki-kesimlilik ilkesine uygun olarak, kendi kurucu devletinde taşınmaz mülkiyeti açısından sarih çoğunluğa (*clear majority of land ownership*) sahip olmak istiyordu. Bu nedenle de, 1974 öncesinde Kıbrıslı Rumlara ait olan taşınmazların çözümle birlikte eski sahiplerine iade edilmesi yerine, ağırlıklı olarak bu kişilere tazminat verilmesini savunuyordu. Kıbrıs Türk tarafına göre, aradan geçen yaklaşık kırk yıllık sürede hayat devam etmiş, bu taşınmazların yeni sahipleri bunlar üzerinde yatırım yapıp yeni bir hayat kurmuşlardı. Bu nedenle, taşınmazların eski sahiplerine iadesinden ziyade bu kişilere tazminat verilmesi ve yeni sahiplerin mallarında kalmaya devam etmeleri gerekmekteydi. Aynı zamanda, kuzeydeki taşınmazları iade edilecek olanlara bir "tavan" getirilmeliydi. Aksi halde iki-kesimlilik sulandırılmış olacaktı.

Kıbrıs Rum tarafı ise, aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen eski sahiplerin mülkiyet haklarının devam ettiğini ve bu kişilerin ihlal edilen haklarının yeniden tesis edilmesinin başlıca yolunun "iade" olduğunu ileri sürüyordu. Buna göre, eski mal sahibinin tercihi sorulmalı ve bu tercih yerine getirilmeliydi. İade isteyene, bugünkü sahiplerin yerinden edilmesine sebep olacak olsa da taşınmazı iade edilmeli, tazminat isteyene ise tazminat verilmeliydi. Rum tarafına göre, iadeye bir "tavan" getirilmesi insan haklarının ihlali anlamına gelecekti ve iki-kesimlilik prensibi Kıbrıslı Türklerin kendi kurucu devletlerinde taşınmaz mal çoğunluğunu ellerinde tutmalarını gerektiren bir anlam taşımıyordu.

Mülkiyette Kıbrıs Türk tarafının pozisyonu ve önerileri 2 nedenle genel olarak BM tarafından destek gördü. Her şeyden önce, iki-kesimlilik ilkesi BM Güvenlik Konseyinin 750 sayılı kararında ve Genel Sekreter'in raporunda Kıbrıs Türk tarafının anladığı şekilde izah edilmekteydi. Ama daha da önemlisi, Mart 2010'da AİHM tarafından alınan ve KKTC'deki Taşınmaz Mal Komisyonunu etkili bir iç hukuk yolu olarak kabul eden karar vardı. Bu karar, 1963 ve 1974'teki olaylardan etkilenen ve el değiştiren taşınmazların geleceği konusunda Türk pozisyonunu daha da güçlendiriyor, sorunun iade yerine tazminatla halline destek veriyordu (bkz. yukarıda **AİHM'deki Gelişmeler ve Türkiye'nin Değişen Tutumu** başlığı).

Kıbrıs görüşmelerinde, yöntem ve sürecin başarıya ulaşması için atılması gereken adımlar konusunda da taraflar arasında derin görüş ayrılığı çıktı. Kıbrıs Türk tarafı, müzakere süreci açısından bir takvim ve zaman sınırlaması getirilmesi, yani sürecin ucu açık şekilde devam etmemesi gerektiğini savunuyordu. Öte yandan, belirli bir aşamada garantör devletlerin de katılacağı 5'li bir toplantı yapılmasının, tüm

başlıklar arasında bir al-ver sürecini mümkün kılarak çözümün önünü açacağını ifade ediyordu.

Rum tarafı ise her tür takvim, zaman sınırlaması ve hakemliğe karşı olduğunu söyleyerek bu sürecin "Kıbrıslı Süreç" olduğuna vurgu yaptı. Buna göre, 2004'te yabancıların karışması sonucunda ortaya çıkan ve aslında bir "Anglo-Amerikan" planı olan Annan Planı son derece kötü bir tecrübeydi ve bir daha tekrarlanmaması için, BM de dahil, yabancıların sürece müdahil olmasının önüne geçilmeliydi. Rum tarafı, al-ver sürecinin garantör devletlerin yer alacağı çok taraflı bir toplantıda değil, Kıbrıslılar arasında işlemesi gerektiğini savunuyor, fakat bu gerçekleşemezse ne yapılacağını söylemiyordu.

Eylül 2010'da görüşmeler bir çıkmaza girdi. Rum tarafı mülkiyet başlığını daha fazla müzakere etmeyeceğini, devam etmek için bazı şartları olduğunu söyledi. Buna göre, toprak ayarlaması ve Türkiyeli göçmenlerin istikbali konuları mülkiyet başlığıyla birlikte müzakere edilmeliydi. Kıbrıs Türk tarafı ise, önce her bir başlığın kendi içinde müzakere edilmesi ve belirli bir ilerleme sağlandıktan sonra başlıklar arasında müzakereye geçilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.

Aslında daha Talat döneminde iki lider, toprak ayarlaması, yani harita müzakeresinin sürecin en son aşamasında yapılması gerektiği konusunda anlaşmıştı. BM Genel Sekreteri bu çıkmazın aşılabilmesi için iki lideri Kasım 2010'da New York'a 3'lü zirve için davet etti. Zirvede iki lidere bu tıkanıklığı nasıl aşmayı düşündükleri soruldu. Kıbrıs Rum tarafı toprak, mülkiyet ve göçmenler konularının birlikte müzakere edilmesi şeklindeki görüşünü tekrar ederken, Kıbrıs Türk tarafı bir sürpriz yaparak masaya bir Yol Haritası koydu. Buna göre, liderler adaya döner dönmez yoğunlaştırılmış müzakerelere geçecekler ve Rum tarafının istediği toprak başlığı da ele alınacaktı. Ama, toprak başlığının harita ve yüzdeler boyutu ile mülkiyetin "iadeye tavan" boyutu, en son aşama olan 5'li uluslararası toplantıda birlikte görüşülecekti. Yol Haritasına göre bu toplantının başarılı olması durumunda 6 hafta içinde referandumlar yapılacak, başarısızlık durumundaysa BM Genel Sekreteri "müzakerelerin mevcut zeminde, yani federasyon zemininde, karşılıklı kabul edilebilir çözüm üretme potansiyelinin tükenip tükenmediği" sorusuna yanıt verecek şekilde bir özel rapor yazacaktı. Özetle, Kıbrıs Türk tarafı, Rum tarafının konular arasında bağlantı kurma isteğine, sürecin takvimlendirilmesi ve zaman sınırlaması konulması şartıyla katılıyordu.

Hristofyas Yol Haritasını kabul etmedi ve Kasım'daki 3'lü zirveden bir uzlaşma çıkmadı. Fakat Genel Sekreter iki lidere bazı somut ev ödevleri vererek müzakereyi Ocak 2011'e dek sürdürmelerini ve daha sonra Cenevre'de yeni bir 3'lü zirvede kendisiyle bir araya gelmelerini istedi.

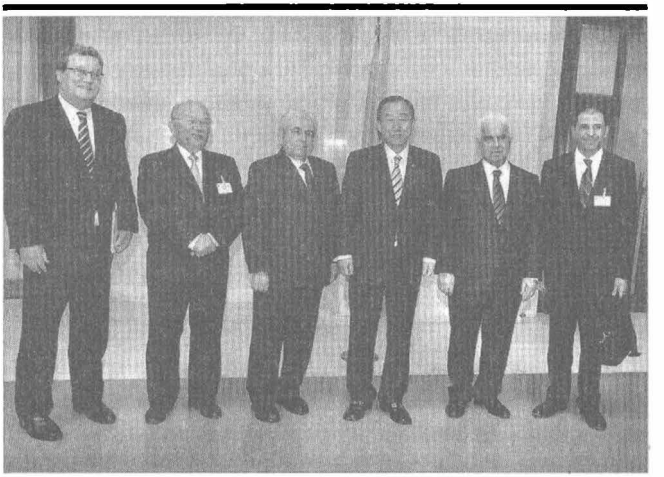
Kasım Zirvesi ertesinde Genel Sekreter, Eroğlu'nun seçilmesinden sonraki ilk İyi Niyet Misyonu Raporunu Güvenlik Konseyine sundu. Raporda, Kıbrıs Türk tarafı suçlanmadığı gibi, mülkiyet konusunda sunduğu önerilere BM tarafından olumlu şekilde yer verildi ve Türkiye'nin sürecin başarılı olması için gerekli çabayı gösterdiği vurgulandı. Rapor, Hristofyas'ın, Eroğlu'nun kötü imajını kullanarak çözümsüzlüğün sorumluluğunu Kıbrıs Türk tarafına yükleme siyasetinin başarısızlığını belgelemekteydi. Üstelik raporda ilk kez, müzakere sürecinin "ucu açık" bir süreç olmadığı ve görüşmelerin sonsuza dek süremeyeceği açıkça vurgulandı. Dahası, rapo-

run sonunda, BM'nin Kıbrıs konusundaki misyonunu ve adadaki Barış Gücünü gözden geçirmek için çalışma başlatacağı belirtildi.

Özellikle bu son husus Kıbrıs Rum tarafını epeyce rahatsız etti ve Hristofyas'ı muhalefet partileri önünde zor durumda bıraktı. Rum tarafı bu ifadelerden hareketle BM'nin süreçten çekilebileceği anlamını çıkarmaktaydı. BM adadaki Barış Gücü askerlerini çekerek, Rum tarafını, tanımadığı KKTC yetkilileriyle doğrudan temas zorunda bırakabilecek, Kıbrıs sorunu Rum tarafının tarif ettiği gibi bir "yabancı işgali sorunu" olmaktan çıkabilecekti.

2010 sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin de desteğiyle, Kıbrıs Türk tarafının, milliyetçi ve federasyona pek de sıcak bakmayan bir liderle dahi çözüm yanlısı bir Kıbrıs politikasını devam ettirebileceği ortaya çıkmış oldu. Eroğlu başkanlığında Kıbrıs Türk tarafı, Rum liderliğiyle 26 Ocak 2011'de Cenevre'de yeni bir 3'lü zirveye katıldı. Ancak, müzakerelerin yoğunlaştırılması kararına rağmen buradan da sürece ivme kazandıracak somut bir sonuç çıkmadı. Türk tarafı, BM Genel Sekreteriyle yapılan yeni 3'lü zirvede, bu kez Pratik Plan başlığını taşıyan bir öneriyi masaya koyarak olumlu tutumunu sürdürdü. Fakat, güney Kıbrıs'ta ve Türkiye'de yapılan parlamento seçimleri nedeniyle müzakereler Haziran 2011'e dek yeni bir durgunluk dönemine girdi.

Temmuz 2011'de iki lider BM Genel Sekreteri başkanlığında Cenevre'de yeniden buluştular. Kıbrıs Türk tarafı bu 3'lü toplantıda, harita ve oranlar en sonda ele alınmak kaydıyla, toprak başlığını da görüşmeyi kabul ederek bir açılım yaptı. Bu olumlu havadan yararlanan Genel Sekreter, zirve sonunda iki önemli kararın alınmasını başardı. Bunlardan ilki müzakerelerin yoğunlaştırılması yönündeki karardı. Diğeri ise, BM'nin rolünün "artırılmış müdahil olma düzeyi"ne (*enhanced involvement*) yükseltilmesiydi. Buna göre, BM uzmanları taraflar arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek üzere bazı fikirler geliştirebilecek ve bunları taraflarla paylaşabilecekti. Cenevre görüşmesinin bir diğer önemli sonucu da, Genel Sekreter'in, Rum tarafının tüm isteksizliğine rağmen, Ekim 2011'de yeni bir 3'lü görüşme yapılması sözünü iki taraftan alabilmesi oldu.

Cenevre üçlü zirvesi, Temmuz 2011. Soldan sağa: Alexander Downer (Ban Ki-moon'un Kıbrıs Özel Danışmanı), Yorgo Yakovu (Hristofyas'ın Özel Temsilcisi), Dimitris Hristofyas, Ban Ki-moon, Derviş Eroğlu, Kudret Özersay (Eroğlu'nun Özel Temsilcisi).

İkinci Cenevre Zirvesi ertesinde taraflar üç ay boyunca tüm konuları detaylı şekilde müzakere ettiler. Avrupa Birliği, Ekonomi, İç Güvenlik (polis) gibi sınırlı bazı konularda ilerleme sağlandı, fakat mülkiyet, yönetim ve güç paylaşımı başlıklarında beklenen ilerleme elde edilemedi. Bunun üzerine Genel Sekreter iki lideri Ekim

ayında bu kez New York dışında Greentree adlı bir çiftlikte iki tam gün sürecek bir zirvede buluşturdu. Genel Sekreter'in bizzat müzakereye ve al-vere katıldığı zirvede mülkiyet ve vatandaşlık gibi konularda bazı ilerlemeler elde edildi. Zirve sırasında dolaylı görüşme tekniklerini de kullanan Genel Sekreter ve ekibi, bu yöntemin faydalı olduğu sonucuna vararak, Kıbrıs'ta devam edecek müzakerelerde de buna başvurulmasını kararlaştırdı. Bu toplantı ertesinde ilerleme sağlandığını açıklayan ve ilk kez, bir aşamada çok-taraflı toplantı yapılması gereğine göndermede bulunan BM yetkilileri, Rum tarafını çok rahatsız etti. Bu 3'lü görüşmede de Genel Sekreter her iki liderden, bu kez Ocak 2012'de yine Greentree çiftliğinde yapılacak son 3'lü görüşme için tarih aldı.

BM Genel Sekreteri son 3'lü görüşme öncesinde 6 Ocak 2012'de iki lidere birer mektup göndererek müzakere sürecinin "son aşamaya" girdiğini duyurdu ve Rum tarafının Temmuz 2012'de AB dönem başkanlığını almasıyla birlikte çözüm fırsatının ciddi şekilde azalmış olacağı uyarısını yaparak, bir tür takvime işaret etti. Rum tarafının 3'lü görüşmeler yoluyla BM'nin süreçteki etkinliğini artırmasına karşı çıkmasına rağmen, iki tam gün süren beşinci 3'lü görüşme Ocak 2012'de Greentree'de yapıldı. Bu toplantı sonucunda, Rum tarafının itirazlarına rağmen BM, Mart ayında süreç konusunda Genel Sekreter'in Özel Danışmanı Downer'in değerlendirmesinin olumlu olması halinde, Nisan sonu veya Mayıs başında çok taraflı konferansın toplanması düşüncesinde olduğunu duyurdu.

Tüm işaretler, BM örgütünün, 1968'den bu yana 44 yıldır devam eden Kıbrıs müzakerelerinin artık ucu açık şekilde devam etmesini istemediğini gösteriyordu. Eroğlu döneminde dahi, artık Türk tarafının değil Rum tarafının çok taraflı konferanstan, hakemlikten, arabuluculuktan ve yabancıların müdahalesinden uzak duran, süreci zamana yaymaya çalışan bir tutum içerisinde olduğu dikkat çekmekteydi.

Türkiye-AB İlişkilerinde Kıbrıs

Eroğlu döneminde Kıbrıs Rum tarafı, adadaki durumdan Türkiye'yi sorumlu tutma yaklaşımını AB kurumlarında daha da açık şekilde ifade ederek, eleştirilerinin tonunu artırdı. Türkiye'nin AB'ye girme süreci çerçevesinde, Ankara'nın Kıbrıs Cumhuriyetini doğrudan muhatap alması gerektiğini söyledi. Hristofyas'ın Türkiye'ye yaptığı görüşme çağrılarına AKP hükümeti, "Yunanistan da KKTC yetkilileriyle görüşürse görüşebiliriz" yanıtını verdi ve Kıbrıs Rum tarafını doğrudan muhatap almadı. Hristofyas, AB'de dondurulan bazı müzakere başlıklarının açılmasını kullanmaya çalışıyordu. Bu çerçevede, kapalı Maraş'ın açılması ve Magosa limanından ticaret yapılması karşılığında Türkiye'nin deniz ve hava limanlarının Rum bayraklı gemilere açılması önerisini gündeme getirdi. Fakat Türkiye bu öneriye sıcak bakmadı ve Kıbrıs Türk tarafının herhangi bir müzakerede devre dışı kalmasına izin vermedi.

Türkiye'nin tıkanan AB üyelik müzakerelerinin önünü açmak için 2010 sonunda bu kez AB dönem başkanı Belçika bir öneri getirdi. Genişlemeden sorumlu Komiser Füle'nin de bir nevi arabuluculuk üstlendiği bu öneri çerçevesinde Kıbrıs Türk tarafı, Türkiye, Kıbrıs Rum tarafı ve Komisyon muhatap olarak kabul edildi ve gizli görüşmeler yapıldı. Öneriye göre, Türkiye Aralık sonundan önce Kıbrıs Rum uçaklarına hava sahasını ve bir havalimanını açacaktı. Ayrıca, önemli bir deniz limanını

Hayalet şehir Maraş. (Kaynak: http://blog.impossibleliving.com/wp-content/uploads/2011/08/Varosha-Famagusta-Cyprus3.jpg)

da Rum gemilerinin kullanımına açmayı kabul edecekti. Bunun karşılığında, Türkiye'nin halihazırda dondurulmuş olan bazı müzakere başlıkları açılacaktı.

Öneriye, Kıbrıs Türk tarafının ısrarı üzerine, KKTC'nin Ercan havalimanının BM gözetiminde doğrudan uluslararası uçuşlara açılması da eklendi. Ama Aralık ayında Rum tarafının özellikle Ercan havalimanı nedeniyle öneriyi geri çevirmesiyle bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 2008'de Hristofyas'ın göreve gelmesiyle Kıbrıs Rum tarafı, AB içerisinde Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan ülkelerle çok yakın ilişkiler geliştirdi. Bir yanda Fransa'yla askerî alanda işbirliği yaparken, diğer yanda Almanya'yla denizden çıkarılacak petrol ve doğalgaz konusunda temaslarda bulundu. 2010 sonuna gelindiğinde bu temaslar artacak ve 2011 başında adayı ziyaret eden Merkel, Kıbrıs sorununda Hristofyas'ın yapıcı adımlarına Türk tarafının olumlu yanıt vermediğini söyleyerek Başbakan Erdoğan'ın tepkisini çekecek ve Türkiye-Almanya ilişkilerinde kısa süreli bir gerginliğe sebep olacaktır.

2004-2011 dönemi sonunda Türkiye-AB ilişkilerinde Kıbrıs sorunu NATO bağlamında da sıkıntı yaratmaya başlayacaktır. Türkiye'nin Kıbrıslı Rumların yönetimindeki Kıbrıs Cumhuriyetini tanımıyor olması, NATO ile AB arasında geliştirilmek istenen işbirliğinin önünü tıkayan bir faktör durumuna gelmiştir. Türkiye, AB'nin NATO imkan ve kabiliyetlerinden yararlanması çerçevesinde düzenlenen toplantılara Kıbrıslı Rumların resmî katılımını engellerken, Rum tarafı da Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansına katılımı dahil AGSP çerçevesindeki faaliyetlerde yer alma-

sına karşı çıkmıştır (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Kıbrıs sorunu kaynaklı bu sıkıntı 2011'de daha da belirgin bir hal alacak ve Nisan ayında yapılan NATO toplantısında Davutoğlu ile Çek Cumhuriyeti dışişleri bakanı arasında, basına da yansıyan ciddi bir gerginliğe dönüşecektir. Kıbrıs sorununun dünya güvenlik düzenlemelerinin geleceğini etkileyecek şekilde NATO ve AB gibi iki önemli uluslararası örgütün işbirliği yapmasını engellemeye başlamasının, çözüm sürecinin başarısı için yakın gelecekte uluslararası aktörlerin devreye girmesine neden olacağı tahmin edilebilir.

Türkiye-KKTC İlişkilerinde Sıkıntılı Dönem

KKTC, tanınmamışlığı ve BM Güvenlik Konseyi kararları nedeniyle izolasyonlara maruz kalma durumu yüzünden, 1983'ten itibaren ekonomik, siyasal ve askerî açıdan Türkiye'ye iyice bağımlı bir yapı haline dönüşmüştü. 2004 referandumları ertesinde uluslararası toplum tarafından verilen sözler yerine getirilmemişti, ama en azından Annan Planının mülkiyete dair maddeleri bir inşaat patlamasına neden olmuş ve bu sektörle buna bağlı yan sektörler kuzey Kıbrıs ekonomisine birkaç yıllık bir dönemde nefes aldırmıştı. Fakat 2008 sonlarında ortaya çıkan dünya ekonomik krizi KKTC ekonomisini de vurdu.

Bu ortamda, ülkede yaşanan ciddi ekonomik sorunlara karşı tedbir almak amacıyla, Türkiye, radikal ekonomik önlemler içeren bir paket hazırladı ve bunu yürürlüğe koymasını dönemin hükümetinden istedi. Hükümet bu ağır önlemleri almaktansa erken seçime gitmeyi tercih etti ve Nisan 2009'da yapılan seçimlerde ana muhalefet partisi UBP tek başına iktidara geldi. Eroğlu başbakan oldu ve yarım kalan ekonomik önlemler paketini hayata geçirdi.

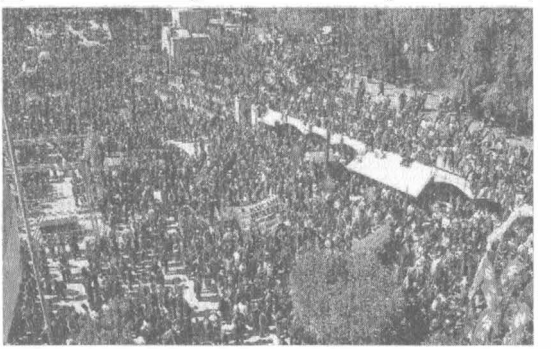
KKTC seçimlerinin Türkiye sağ basınında yorumu. (Kaynak: *Yeniçağ*, 20.04.2009, http://www.yenicaggazetesi.com.tr/yg/habergoster.php?haber=15108)

Ekonomik önlemler paketinin yarattığı sıkıntı başka bazı gelişmelerle daha da arttı. Her şeyden önce, 2004'teki inşaat patlaması bir sosyal rahatsızlığı da beraberinde getirdi. İnşaat sektöründe ve ilintili sektörlerde çalışmak üzere çok sayıda Türkiyeli işçi kuzey Kıbrıs'a geldi. 2007'de yapılan bir yasal düzenleme sonucunda işçi aileleri de ülkeye çok daha kolay girip kalma hakkı elde etti. Küçük bir nüfusa sahip olan kuzey Kıbrıs'ta bu ani nüfus artışı ve kısa sürede adi suçlarda yaşanan patlama, zaten kötü giden ekonomik ortamda toplumsal huzursuzluğu tetikledi. Ülkenin tek havayolu şirketi Kıbrıs Türk Hava Yolları (KTHY) battı. Muhalefet partileri bu gelişmelerden sadece hükümeti değil, AKP Hükümetini de sorumlu tutuyordu. Biraz da bu nedenle, kuzey Kıbrıs'ta ilk kez, Türkiye'den gelen mali yardımın dağıtımından ve belirli projelerin kontrolünden sorumlu olan T.C. Yardım Heyeti önünde eylem yapıldı. Zamanla eylemler, daha fazla katılımla, Türkiye Büyükelçiliği önünde de yapılmaya başladı. Bir sonraki adımda, muhalif siyasi partiler ile sendikaların örgütlendiği Sendikal Platform birlikte hareket kararı aldı.

Ekonomik alanda karşılaşılan bu sıkıntılar, Kıbrıslı Türklerin, zaten sağlıklı bir zemine oturtulamamış olan KKTC-Türkiye ilişkilerini sorgulamaya başlamalarına yol açtı. Eylemlerde yaygın şekilde "Kıbrıslı Türklerin artık kendi kendini yönetmek istediği" sloganı kullanılıyor, ekonomik önlem paketinin "Ankara'nın paketi" olduğuna vurgu yapılıyordu. Geçmişte sadece az sayıda kişi tarafından sorgulanan KKTC-Türkiye ilişkisi, şimdi her yönüyle, çok daha geniş kitlelerce tartışılır hale gelmişti. Bu gelişmeler, Ocak 2011'de başkent Lefkoşa'da Toplumsal Varoluş Mitinginin yapılmasına, burada açılan pankartlara Başbakan Erdoğan'ın sert tepki göstererek Kıbrıslı Türkler için "besleme" sözünü kullanmasına neden olacak bir süreci başlatacaktır. Bu süreç sonundaysa, Kıbrıs'ta bir ilk gerçekleşecek ve Şubat 2011'de Türkiye'nin Lefkoşa büyükelçisi görevden alınarak, yerine, ekonomik önlemler paketi mimarlarından, Yardım Heyetinde görevli Halil İbrahim Akça büyükelçi olarak atanacaktır.

"Ankara, elini yakamızdan çek" mitingi. (Kaynak: http://www.internetingazetesi.com/wp-content/uploads/2011/03/kuzey_kibris_miting.jpg)

Başbakan Erdoğan'ın "besleme" sözüne karşı miting. (Kaynak: "Ayşe Evine Dön!", *Milliyet*, 03.03.2011)

KUDRET ÖZERSAY

KAYNAKÇA (Kıbrıs Konusu)

Alen, A. ve R. Ergeç, *Federal Belgium After the Fourth State Reform of 1993*, 2. Baskı, Brussels, Belgium Ministry of Foreign Affairs, August 1998; Cambazis, Kiriakos, *Kıbrıs Devleti Üzerine: 'Partenojenez'*, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, Nisan 2009; Gözübüyük, Ş. ve F. Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, 5. Baskı, Ankara, Turhan, 2004; Gürel, Ayla ve Kudret Özersay, *Kıbrıs'ta Mülkiyet ve Siyaset: Kıbrıs'taki İki Toplumun 'iki Bölgelilik' ve 'İnsan Hakları' Temelindeki Çatışması*, Nicosia, International Peace Research Institute, PRIO Cyprus Centre, Report 3/2006-T, 2006; Majeed, A., R. L. Watts, ve D. M Brown, (der.), *A Global Dialog on Federalism: Distribution of Powers and Responsibilities in Federal Countries*, Cilt II, Kanada, McGill-Queens University Press, 2006; Necatigil, Zaim M., *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve AİHM Kıskacında Türkiye*, Ankara, Turhan, 2005; Özersay, Kudret "Avrupa Birliği Normları ve AİHM Kararları Çerçevesinde Kuzey Kıbrıs," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt III, no. 2, 2004, s. 49-64; Özersay, Kudret, "AİHM'nin Xenides-Arestis Kararı," *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, no. 1, (Ocak-Mart 2006), s. 323-333; Özersay, Kudret, *Yeni Uluslararası Mahkeme Kararları Işığında Kıbrıs'ı Yeniden Okumak*, Ankara, İmaj, 2009; Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, III. Kitap*, Gözden geçirilmiş 2. baskı, Ankara, Turhan, 1997; Sözen, Ahmet ve Kudret Özersay, "The Annan Plan: State Succession or Continuity?" *Middle Eastern Studies*, Cilt 43, no.1 (Ocak 2007), s. 125-141; Tolunerer, Sevin, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi, 1977; UN Security Council, *Assessment Report of the Secretary-General on the Status of the Negotiations in Cyprus*, no. S/2011/112, 4 March 2011; UN Security Council, *Report of the Secretary-General on his mission of good offices in Cyprus*, no. S/2010/603, 24 November 2010.

Balkanlarla İlişkiler

I) 2000'lerde Balkanların Genel Görünümü

1990'larda Balkanlarda sosyalist rejimler çökmüş, milliyetçilik yükselmiş, Yugoslavya iç savaş sonunda kanlı bir şekilde dağılmıştı. Türk dış politikası bu süreçte özellikle Bosna ve Kosova'daki çatışmalarda etkin bir diplomatik ve askerî faaliyet yürütmüş, bazı istisnalar dışında tek taraflı girişimlerden kaçınıp ABD'yle ve uluslararası örgütlerle ortak hareket etmişti.

2000'lerde ise bölgede, Şubat 2001'de Arnavut militanlar ile Makedonya güvenlik güçleri arasında patlayan kısa süreli çatışma hariç, genel olarak belli bir istikrar sağlanabildi. Bu süreçte 2 önemli gelişme dikkat çekti: Yugoslavya'nın dağılma sürecinin devam etmesi ve Avrupa Birliğinin (AB) bölge üzerindeki etkisinin giderek artması.

Balkanlardaki siyasal gelişmelerin merkezinde yer alan Yugoslavya'da, ülkenin lideri Slobodan Miloseviç Ekim 2000'deki seçimleri kaybetti. Önce bu sonucu tanımadığını açıklayan fakat Batılı ülkelerin de desteklediği sivil direniş sonucunda devlet başkanlığını bırakmak zorunda kalan Miloseviç, Nisan 2001'de görevi kötüye kullanma suçlamasıyla tutuklandı. Haziran'da, Lahey'deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesine teslim edildi. Ardından, BM Güvenlik Konseyi ülkeye uygulanan yaptırımları kaldırdı. Miloseviç, başta Kosova'da işlenenler olmak üzere savaş suçlarından yargılanırken, Mart 2006'da hücresinde ölü bulunacaktır.

Bu dönemde Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Karadağ'ın bağımsızlık istemesi üzerine Şubat 2003'te Sırbistan-Karadağ adında gevşek yapıda bir devlete dönüştü. Böylece, 1929'da kurulan ve II. Dünya Savaşından sonra sosyalist bir federasyona dönüşmüş olan Yugoslavya (kelime anlamı: Güney Slavları) tarihe karıştı (bkz. **Yugoslavya'nın Kuruluşu** ve **Yugoslavya'nın Dağılması** kutuları, Cilt II). Sonunda Karadağ, Mayıs 2006'daki referandumun ardından bağımsızlığını ilan ederek Yugoslavya'dan çıkan altıncı ve en küçük devlet oldu.

Sırbistan'ın özerk bölgesi Kosova'da ise, BM'ye bağlı UNMIK'in (*UN Mission in Kosovo*; bkz. **Kosova Sorunu** kutusu, Cilt II) görevi devam etmekte, fakat bölgenin statüsünün belirsiz oluşu sorun yaratmaktaydı. Kosovalı Arnavut ve Sırp yetkililer arasında Viyana'da yapılan bir dizi toplantıdan sonuç alınamayınca, Kosova 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan etti. Böylelikle, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden sonra, ilk kez bir özerk bölge bağımsızlığını kazanmış oldu. Öte yandan, Bosna-Hersek'te 1995'te Dayton Anlaşmasıyla (bkz. **Dayton Anlaşması** kutusu, Cilt II)

Dayton Anlaşmasının Paris'teki imza töreni. (Kaynak: http://www.nato.int/pictures/review/0003/b001218a.jpg)

kurulan düzenin tıkanma noktasına gelmesi üzerine, AB ve ABD çeşitli reform tasarılarıyla bu ülkeyi ayakta tutmaya çalıştılar.

Balkanlardaki parametreler açısından 2000'lerdeki önemli gelişmelerden biri, ABD'nin bölgeye yaklaşımındaki değişim ve buna paralel olarak, bölge gelişmeleri ve siyasetinde AB'nin yerinin ve öneminin artması oldu.

Bunun ilk işaretleri 2000'deki Amerikan başkanlık seçim kampanyası sırasında ortaya çıkmıştı. George W. Bush'un dış politika danışmanlığını yapan Condeleezza Rice, yönetime geldikleri takdirde Balkanlardaki Amerikan askerlerini çekeceklerini açıklamıştı. 11 Eylül ve ertesinde gelişen olaylar, ABD'nin; Afganistan, Pakistan, Irak ve İran başta olmak üzere ağırlığını Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerine yoğunlaştırmasına yol açmıştı. ABD, AB ile bir coğrafi sorumluluk paylaşımının gerekli olduğunu artık açıkça dile getirmeye başladı. Washington, Balkanların sorumluluğunu AB'ye devrederken, birtakım ilkeleri öne sürmekle yetindi: Bölgenin AB entegrasyon sürecine dahil olması, buradaki güvenliği daha çok AB'nin sağlamaya başlaması ve bölgenin teröre yataklık etmemesi. Bush yönetimi bu çerçevede, 2001'den itibaren bölgeden hızla asker çekmeye başladı. 1996'da yalnızca Bosna'daki barış gücü misyonunda 20.000 Amerikan askeri varken, bu sayı 2000'lerin sonunda tüm Balkanlar için toplam 2.000'e indi. Yine de ABD bölgedeki gelişmelere tamamen ilgisiz kalmayacak, bir yandan Kosova'da kurduğu büyük askerî üs faaliyetine devam ederken (2010'dan itibaren onun da kapatılacağına dair haberler yer aldı), 2003'ten itibaren Bulgaristan ve Romanya'da yeni askerî üsler edinecektir. Ayrıca, Irak işgali öncesinde Arnavutluk, Hırvatistan ve Makedonya, Washington'un isteği üzerine, 2003 Adriyatik Şartı adlı bir belge yayınlayacaklar ve ABD'nin Irak işgaline destek vereceklerdir.

ABD Balkanlardaki ağırlığını azaltırken, buna paralel bir şekilde AB'nin bölgeye yönelik diplomatik, ekonomik ve askerî etkinliği artmaya başladı. Kasım 2000'de Hırvatistan'da, AB ile "Batı Balkanlar" diye anılan ülkelerin (Hırvatistan, Bosna-Her-

sek, Sırbistan-Karadağ, Arnavutluk, Makedonya Cumhuriyeti) zirve toplantısı yapıldı. AB'nin bölgeye yaklaşımında hem üyelik perspektifi, hem de ekonomik yardım ve ticari bağlar açısından bu zirve kritik bir rol oynadı ve Bruxelles'in bölgeye bundan sonraki yaklaşımının ana hatlarını belirledi. Yine bu zirveyle birlikte "İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları" (*Stabilization and Association Agreements-SAA*) süreci başlatılarak; 2004'te Makedonya, 2006'da Arnavutluk ve 2008'de sırasıyla Karadağ, Sırbistan ve Bosna-Hersek'le, AB'nin istediği reformları yapma konusunda garanti vermeleri karşılığında, SAA'lar imzalandı. Haziran 2003'te Yunanistan AB dönem başkanıyken Selanik'te yapılan ve Balkan ülkeleriyle AB'yi bir araya getiren zirve toplantısında, bölge ülkelerinin Kopenhag Kriterlerine uydukları takdirde AB üyesi olabilecekleri tekrarlanırken, "Balkan Avrupa Bütünleşme Süreci" adı verilen bir siyasal süreç başlatıldı.

Yalnızca entegrasyon sürecinde değil, bölgedeki çatışmaların çözümünde ve barış gücü misyonlarında da AB ağırlığının arttığı görüldü. AB Haziran 2002'de Bosna-Hersek'teki polis gücünün yönetimini devraldı. Nisan 2003'te Makedonya Cumhuriyetindeki NATO barış gücünü "Proxima" adıyla devralarak ilk kez tek başına bir barışı koruma operasyonu üstlendi. Nisan 2004'te de Bosna'daki üç bölgenin güvenliğini "Althea Operasyonu" adıyla devraldı. Aralık 2004'te ise, NATO öncülüğündeki SFOR (*Stabilization Force*; İstikrar Gücü) resmen sona ererken, bunun yerini EUFOR (*European Union Force*; AB Gücü) olarak anılan AB'nin yeni misyonu aldı. NATO küçük bir irtibat ofisiyle ülkedeki varlığını sürdürürken, AB'ye destek olmaya devam etti.

Kosova'da yine NATO öncülüğünde sürdürülen KFOR (*Kosovo Force*; Kosova Gücü) devam ederken, bölgenin yönetimini üstlenmiş olan UNMIK'in rolü 2006'dan itibaren giderek azaldı ve bundan sonra AB'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) çerçevesinde yürüttüğü en büyük misyon olan EULEX (*European Union Rule of Law Mission*; AB Hukukun Üstünlüğü Misyonu), hem güvenlik hem de yönetim sürecinde daha fazla etkinlik sahibi olmaya başladı.

Kosova'daki Klina şehrinde UNMIK polis merkezi. (Kaynak: http://www.ekonomiaks.com/repository/images/UNMIK-1.JPG)

Slovenya'nın 2004, Romanya ve Bulgaristan'ın da 2007 başında AB üyesi olmaları, AB'nin sağladığı yardımlar, üyelik sürecinin açık tutulması ve genişleyen vize kolaylıkları AB'nin bölgedeki etkinlik ve ağırlığını giderek artıran gelişmeler oldu. Bunların yanında AB, 1990'ların başından itibaren bölgeyi enerji, ulaşım ve iletişim alanlarında kendisine bağlama sürecine girdi.

Tüm bu gelişmeler, beklenebileceği gibi, Yunanistan'ın bölgedeki etkisinin artmasını sağladı ve bu durum Bruxelles tarafından da desteklendi. AB yetkilileri Yunanistan'ı, bölge ülkeleri ile AB arasındaki bağlantıyı sağlayacak temsilcileri olarak gördüklerini belirttiler. Yunanistan'ın bölge ülkeleriyle ticareti hızla artarken, isim anlaşmazlığı devam eden Makedonya da dahil olmak üzere, Arnavutluk, Sırbistan, Bulgaristan gibi ülkelerdeki özelleştirme süreçlerinde Yunan şirketleri özellikle rafineri, telekom ve bankacılık gibi stratejik sektörleri satın almaya başladılar. Yunanistan bu dönemde AB'ye giden yolun Atina'dan geçtiğini belirterek bu ülkelerle ilişkilerini yeni bir bağlama oturttu, hatta bu konumunu cezalandırma amacıyla da kullandı. Örneğin, Arnavutluk'daki kimi Yunan kökenli azınlık mensupları tutuklandığında, Atina bu ülkeye verilecek AB fonlarını veto etti.

Bölgenin AB'ye giderek yaklaşması, gerilim ve çatışmaların azalmasında etkili olduysa da, 1990'ların başındaki dönüşümün mirası olan çok sayıda kronik sorun varlığını sürdürmeye devam etti. Bunlar arasında en önemlisi, bölgede ekonomik gelişmenin bir türlü sağlanamaması ve özellikle işsizliğin Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya gibi ülkelerde % 50'lerde seyretmeye devam etmesiydi. Öyle ki, 2009'a gelindiğinde bölgedeki üretim oranları Slovenya hariç hâlâ 1991 düzeyine ulaşamamıştı. İkinci en önemli sorun ise, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeler de dahil olmak üzere, bütün bölgeyi kapsayan yolsuzluk, rüşvet ve mafya çatışması gibi olayların ve sıkıntıların bir türlü önüne geçilememesiydi. Bölgede, AB fonlarının ve uluslararası yardımların gelmesi dışında, iktisadi açıdan kalkınma ve ekonomik büyümeyi sağlayacak önemli bir parametre değişikliği ortaya çıkmadı. Üçüncü sorun ise özellikle Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'da güçlenme eğilimi gösteren milliyetçi partiler ve bunların siyasette daha görünür hale gelmesiydi.

II) Türkiye'nin Balkanlar Politikasının Genel Görünümü

Bu politika 2000'lerde, yukarıda görüldüğü gibi, bir önceki dönemden çok daha farklı bir bölgesel bağlamda yürütüldü. Genel hatlarıyla belirtmek gerekirse, AB ve Yunanistan'ın gittikçe öne çıkarak Balkanların gündemini belirlediği, Türkiye'nin ise ağırlıklı olarak Orta Doğu gelişmelerine yoğunlaştığı bir döneme girildi ve Türkiye Balkanlarda 1990'larda elde etmiş olduğu ağırlığı yitirmeye başladı.

1999 ile Aralık 2002 arasındaki DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti döneminde Türkiye, İsmail Cem'in dışişleri bakanlığı altında Balkanlara yönelik kısa süreli ve sınırlı bir açılıma girişti. Bölge ülkelerine yaklaşımda, 1990'larda dile getirdiği "ağabey" rolünü bırakıp, "ortak tarihi paylaştığımız ülkeler" söylemini vurgulamayı tercih etti. İç politika sorunları ve ekonomik kriz vardı. Şubat 2002'de AB-İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) Zirvesi sırasında Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'nın mini Balkan Zirvesi yapması ve İsmail Cem ile Ecevit'in bölgeyi ziyaretleri gibi sınırlı gelişmeler dışında, bölgeye yönelik dikkat çekici bir girişim olmadı.

Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) iktidara geldiği 2003'ten itibaren, bölgeye, önce başdanışman ve 1 Mayıs 2009'dan itibaren de dışişleri bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun ana eksenlerini belirlediği bir dış politika anlayışı içinde yaklaşılacağı

beklentisi doğdu. Bununla birlikte, 2008'de Kosova'nın bağımsızlık ilanı ve 2009'da Bosna-Hersek'teki siyasal tıkanıklık sırasında diplomatik olarak devreye girmesi dışında, Türkiye'nin Balkan politikası, Orta Doğu bölgesiyle karşılaştırıldığında, daha pasif bir düzeyde kaldı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Balkan politikasını belirlerken herkes için güvenlik, bölgesel sahiplenme, yüksek düzeyli siyasi diyalog ve ekonomik bağımlılık gibi ilkelerden hareket edileceğini açıkladı.

Türkiye'nin Sırbistan'la diplomatik ilişkilerini geliştirmesi bir yenilik olarak ortaya çıkarken, Davutoğlu'nun Ekim 2009'da Saraybosna'da yaptığı ve yoğun bir Osmanlı dönemi övgüsü içeren, bölge ülkelerini Türkiye'nin öncülüğünde yeniden bütünleşmeye çağıran konuşması yalnızca Sırplar arasında değil, Arnavutluk'ta bile kuşkular doğurdu.

Bu dönemde Balkanlara yönelik Türk dış politikasında, 1990'lardan itibaren devam eden kimi süreklilik öğeleri vardı: Bosna-Hersek'te Dayton Anlaşmasıyla kurulmuş olan düzenin devamı, Kosova'da Arnavutların özerklikten bağımsızlığa giden çabalarının desteklenmesi, Romanya ve Bulgaristan başta olmak üzere Balkan ülkelerinin NATO ve diğer Avrupa-Atlantik kurumlarına üye olmalarına verilen destek, bölgede Türkiye varlığının uluslararası kuvvetler vasıtasıyla mümkün olduğunca devamının sağlanması, buradaki Türklerin azınlık haklarının korunması.

2000'lerde Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyesi olmaları, vize almanın güçleşmesi yüzünden Türkiye'nin Balkanlara girişini ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya geçişini zorlaştırmaya başladı. Örneğin, Türkiye'nin dış ticaretinin yarısını gerçekleştirdiği Avrupa pazarına ulaşmak için çok önemli olan Bulgaristan güzergâhı, Türkiye TIR'larının geçişi konusunda ortaya çıkan güçlükler yüzünden sorunlu hale gelmeye başladı.

Öte yandan, bu dönemde Türkiye'nin bölge ülkelerindeki öğrencilere sağladığı burs olanakları ve Makedonya, Saraybosna gibi yerlerde Türkiyeli işadamlarının bölgedeki Türklerin desteğiyle açtığı üniversitelerin öğretime başlaması gibi gelişmeler, eğitim alanındaki ilişkilerin geliştiğini gösteriyordu. Bu çerçevede Saraybosna'da iki, Üsküp'te ise bir üniversite faaliyete başladı.

Yine, 1990'lardan farklı olarak Türkiye 2000'lerde daha çok Yunus Emre Merkezleri, TİKA ve Yurt Dış Türkler ve Akraba Topluluklar gibi kurumlar aracılığıyla bölgede etkinliğini toplumsal düzeyde artırmaya çalıştı. Başta, Saraybosna, Üsküp, Bükreş, Prizren, Priştina, Köstence olmak üzere Balkanlarda 10 Yunus Emre Kültür Merkezi açıldı.

III) Bulgaristan ve Türkiye

1980'lerde sorunlu seyreden Türkiye-Bulgaristan ilişkileri 1990'larda rejimin değişmesiyle birlikte düzelmiş, bu ülkedeki Türk azınlığın sorunları büyük ölçüde hallolmuş, ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamış, sınırdaki askerî birliklerde azaltmaya gidilmişti. Bulgaristan'la ilişkilerin dinamikleri, 2000'lerde de ikili ilişkiler, Türk azınlığın durumu, ekonomik ilişkiler ve aşağıda ele alınacak diğer bazı sorunlar ekseninde gelişti.

Bu dönemde Bulgaristan bir yandan AB, öte yandan NATO üyeliği için gerekli reformları yapmaya çalışıyor, özellikle de yolsuzluk, azınlıkların durumu gibi alanlarda eleştirilere uğruyordu. Herşeye rağmen, 2004'te NATO üyesi olurken Türkiye'nin aktif diplomatik desteğini aldı ve bu Bulgar yetkilileri memnun etti.

Bulgaristan'da 2001 seçimlerini, ülkesine dönen ve II. Simeon Ulusal Hareketi (NDSV) partisini kuran eski Kral II. Simeon kazanmış ve başbakan olmuştu. Bu dönemde, Türkiye'nin girişimiyle başlatılmış olan Bulgaristan, Romanya ve Türkiye üçlü zirve toplantısının Haziran 2003'te Romanya'da yapılması dışında önemli bir gelişme olmadı.

İkili ilişkiler özellikle 2008'den itibaren canlandı. Mart 2008'de Başbakan Erdoğan Bulgaristan'ı, Aralık 2008'de Cumhurbaşkanı Georgi Parvanov da Türkiye'yi ziyaret etti. Türkiye, diğer komşularıyla geliştirmiş olduğu ortaklık mekanizmasını Bulgaristan'la da oluşturdu ve Ortaklık Komisyonu Mayıs 2009'dan itibaren çalışmalarına başladı. Ayrıca, Edirne ile Haskova, Burgaz, Varna gibi komşu iller AB'nin "İnterreg" (bölgelerarası) fonlarını kullanarak ortak projeler yürütmeye başladılar.

Bulgaristan'daki Türk azınlık, Balkanlardaki diğer azınlıklardan farklı olarak, 1990'dan itibaren gerek ülke içinde gerek iki ülke arası ilişkilerde, olumlu ve yapıcı bir rol oynamaya başlamıştı. Bu eğilim 2000'lerde de devam etmekle birlikte, Bulgaristan'da giderek yükselen milliyetçilik ve bunun ATAKA (Hücum) partisi biçiminde örgütlenerek parlamentoya girmesi ciddi bir sorun potansiyeli yaratmaya başladı. Bu ülkede milliyetçiliğin özellikle Türk karşıtlığı üzerinden gelişmesi, Türk azınlığı tedirgin etti.

Üyelerinin çoğunluğunu Türk kökenlilerin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) partisi, önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de Bulgaristan siyasetinde üçüncü büyük parti konumunu sürdürdü (bkz. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) kutusu, Cilt II). Haziran 2001 seçimlerinde 21 sandalye kazanan HÖH, II. Simeon'un partisiyle koalisyon kurdu. Bu arada, 2001'de yapılan bir anlaşmayla Bulgaristan vatandaşlarının Türkiye'den oy kullanmalarına imkan verilmişti ve 40.000 civarında Bulgaristanlı Türk o yılki seçimlerde Türkiye'de oy kullandı. 2005 seçimlerinde HÖH yüzde 13 oy oranıyla yine üçüncü parti oldu, 34 sandalye çıkardı, Sosyalist Parti ve II. Simeon Ulusal Hareketi ile koalisyona katılarak hükümette 3 bakanlık aldı. Temmuz 2009 seçimlerinde HÖH'ün oy oranı yüzde 14'e çıkarken, milletvekili sayısı 38'e yükseldi. HÖH ilk kez oylarını 600.000 üzerine çıkararak 610.000 oy almıştı. Bu oyların yüzde 15'i Bulgaristan dışında yaşayan seçmenlerden geldi ve bunların önemli bir kısmı Türkiye'de kullanıldı. Bulgaristan'da bir yandan milliyetçilik yükselirken, öte yandan HÖH'ün oyları arttı. Yurt dışı oyların öneminin artması başka bir sorun doğurdu ve Türkiye'de kullanılan oylarda yolsuzluk olduğu gerekçesiyle Ankara'daki büyükelçi görevden alındı.

2009 seçimlerini; eski komünist lider Todor Jivkov'un koruma polisi, daha sonra da Sofya belediye başkanı olan Boyko Borisov liderliğindeki Bulgaristan'ın Avrupai Kalkınması için Yurttaşlar Par-

Komşuda seçimi sağcılar kazandı

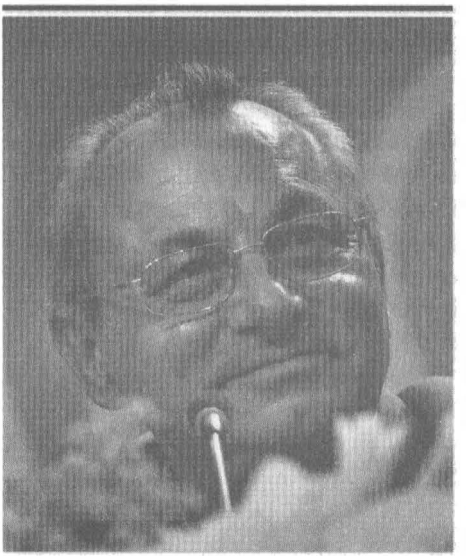
BULGARİSTAN'DAKİ seçimleri, Türkleri "kötü insan malzemesi" diye tanımlayan Boyko Borisov'un liderliğindeki GERB, yüzde 41'le kazandı. İktidardaki BSP yüzde 17 oy alabildi. Çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu HÖH, oy oranını koruyarak 13 puanla üçüncü parti oldu. Irkçı ATAKA yüzde 9, Türkiye aleyhtarı RZS de yüzde 4,6 oy aldı. 240 sandalyeden 163'ünün sağcılara gitmesi "Jivkov ruhunun dönüşü" diye yorumlandı. Tek başına iktidar olamayan GERB'in koalisyon kurması bekleniyor. >>12'de

Milliyet, 6 Temmuz 2009.

tisi (GERB) kazandı. Borisov iktidara gelirken, 8 yıldır koalisyon ortağı olarak iktidarda bulunan HÖH muhalefete düştü. Yine de Türk kökenli bir milletvekili yeni hükümette kültür bakanı oldu. Türkler genel seçimlerin yanı sıra yerel seçimlerde de varlıklarını hissettirebildiler. Özellikle Kırcaali bölgesindeki bazı beldelerin belediye başkanları ve çok sayıda köy muhtarı da Türk kökenliler arasından seçildi. 2007'de AB'ye giren Bulgaristan'ın, AB parlamentosuna seçtiği 18 milletvekilinden 3'ü HÖH üyesiydi.

Bu tabloya rağmen, bazı Türkler, 1980'lerde yaşanan baskılar konusunda herhangi bir soruşturma açılmadığı, savunma ve içişleri bakanlıklarının üst düzeylerinde Türk kökenliler bulunmadığı gibi hususları dile getirerek hem HÖH, hem de Bulgar yönetimini eleştirdiler. Bazı Türkler de, Bulgaristan anayasasına göre azınlıkların anadilde eğitim hakkı bulunduğu halde Türkçe derslerine zorunlu müfredatta yer verilmemesi, diğer Batılı dillerin seçeneği olarak sunulması gibi yöntemler sonucu öğrencilerin anadillerinde eğitim görmelerinin engellendiği yolunda şikayetler dile getirdiler.

İkili ilişkilerde; Ermeni karar tasarısı, Türkiye'den gelen TIR'lardan yüksek ücret alınması, Bulgaristan'da giderek artan milliyetçilik ve Türk karşıtlığı belli başlı sorunlar oldu. En ciddi sorun yaratma potansiyelini, ülkede giderek güçlenmekte olan milliyetçi gruplar oluşturdu. 2005'te kurulan ve 2009 seçimlerinde oy oranını yüzde 9'a kadar artıran ATAKA partisinin Türk azınlık ve Türkiye karşıtlığı giderek daha belirgin hale gelmeye başladı. Yalnızca Türklere değil, özellikle Romanlara ve Yahudilere karşı da nefret söylemi geliştiren bu parti, seçim için Bulgaristan'a giden Türk kökenli Bulgaristan vatandaşlarını engellemek, 500 yıllık Bulgar tarihini Türklerin Bulgarlara yönelik soykırımı olarak kabul ettirmek gibi girişimlerde bulundu. Parti taraftarları, örneğin, 136 yıl önce idam edilen bir Bulgar şairi için Türkiye büyükelçiliği önünde gösteri yaptı. Bulgaristan'daki Türkiye hakimiyetinin devam ettiğini, HÖH ve lideri Ahmet Doğan'ın Türkiye gizli servislerinin uzantısı olduğunu sürekli olarak ileri sürdü, Bulgaristan'ın güneyinde Türk azınlık mensuplarının toprak satın almasını buralarda Türkiye'nin gözü olduğu şeklinde yorumlamaya başladı. Yükselen milliyetçi ortamda, başta ATAKA partisi olmak üzere milliyetçi gruplar Aralık 2009'da, Bulgaristan devlet kanalında 2000'den itibaren yapılmakta olan 10 dakikalık Türkçe haber bülteninin kaldırılması için referandum istediler. Hatta bazıları Sofya televizyonunu ablukaya alma tehdidinde bulundular ve konuyu parlamentoya taşıdılar. Borisov'un da başta desteklediği bu girişim, hem Türkiye'nin sert tepkisi hem de AB yetkililerinin eleştirileri nedeniyle bir sonuca ulaşmadı.

Ahmet Doğan. (Kaynak: http://gtarih.blogspot.com/2012/03/bulgaristan-ve-turkiye-ornekleri.html)

ATAKA partisi, Ermeni karar tasarısının Bulgaristan parlamentosunun gündemine getirilmesinde de etkili oldu. Genel Başkan Volen Siderov ile 12 milletvekilinin imzaladığı, "Osmanlı İmparatorluğunun 1915-1922 yılları arasında Ermenilere karşı uyguladığı soykırımın tanınması" başlıklı tasarı 10 Mayıs 2006'da parlamentoda oylandı ve iktidardaki Sosyalist Parti ile HÖH milletvekillerinin çabaları sonucu yeterli destekten yoksun kaldı (55 evet, 79 hayır, 40 çekimser). ATAKA milletvekilleri benzeri bir tasarıyı Ocak 2008'de bir daha getirdiler ama yine reddedildi. Bu arada, milliyetçi Bulgarlarla ortak hareket eden Ermeni grupları, ABD'dekine benzer bir yolu takip ederek, hem parlamentodan hem de yerel meclislerden bu yönde karar çıkartmaya çalıştılar. Bu çerçevede Burgaz, Filibe, Eski Zağra, Rusçuk, Silistre, Dobriç ve Varna şehir meclislerinde başarılı oldular. Bu kararlarda, Türklerin hem Bulgarlara, hem de 1915-1922 arasında Ermenilere karşı soykırım uyguladığından söz edildi. Burgaz şehir meclisinden karar çıkınca, Türkiye tepki olarak, Edirne valiliğinin AB fon desteğiyle yürüteceği bir sınır projesini iptal etti. Başbakan Erdoğan'ın Mart 2008'deki Sofya ziyaretinin gerçekleşeceği gün, bu şehrin meclisi de benzeri bir karar çıkartmak istemiş, fakat hükümetin müdahalesiyle bu girişim başarısız kalmıştı.

Bulgaristan'la ilişkilerde gündeme gelen bir diğer sorun, Bulgaristan'ın 2000'den itibaren Türkiye TIR'larından 80-100 Avro geçiş ücreti almaya başlamasıydı. Bulgar yetkililer, AB üyesi olmayan diğer ülkelere de aynı uygulamanın yapıldığını ileri sürdüler. Türkiyeli TIR şirketleri genelde çareyi, Bulgaristan'da şirket kurup AB plakaları almakta bulacaklardır.

İkili ilişkilerdeki genel istikrara paralel olarak, Bulgaristan'la ekonomik ilişkilerin de hızla geliştiği görüldü. Türkiye, Bulgaristan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler listesinde birinci sıraya otururken, en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında 3. sırada yer aldı. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2009 itibariyle 5 milyar Dolar'a yaklaştı, Türkiyeli yatırımcıların kurduğu şirket sayısı 2.500'ü geçti.

Genelde Balkanların tümünde olduğu gibi, Türkiye'nin Bulgaristan'la ilişkilerinde de 2000'ler boyunca önemli bir sorun, iniş, çıkış ya da gelişme görülmedi; istikrar korundu. İki ülke NATO'da müttefik, AB'de ortak oldular ve bu süreç içinde Türkiye'nin Sofya'nın NATO üyeliğine verdiği destek gibi, Bulgaristan da Türkiye'nin AB üyeliğine desteğini açıkça dile getirdi.

Bulgaristan'da milliyetçiliğin giderek yükselmesi ve bunun hem bu ülkedeki Türk azınlığın konumu hem de Türkiye'yle ilişkiler üzerinde olumsuz yansımalar yapması, yakın gelecek için muhtemel gözükmekteydi. Bu ortamda, daha önce 2008'de Sofya belediye başkanı iken bir demeç vererek, kendini Bulgar değil de Türk olarak hissedenlerin Türkiye'ye gitmelerini ve Bulgaristan'da doğan her çocuğun Bulgar adı taşıması gerektiğini söylemiş olan (*Radikal*, 02.11.2008) Boyko Borisov, Temmuz 2009 seçimleri sonucunda başbakan olunca, bu sefer de Osmanlıların Bulgarlara soykırım uygulamış olduğunu, bunun için de soykırım günü ilan edilmesine destek verebileceğini ilan etti (*Radikal*, 08.08.2009).

Bunun etkisi daha geçmeden, Dış Bulgarlardan Sorumlu Devlet Bakanı Bojidar Dimitrov bir açıklama yaparak, 1913'ten sonra Türkiye'den göç eden Bulgarların bıraktıkları taşınmazlar için Türkiye'nin 10-12 milyar Dolar tazminat ödemesi gerektiğini, aksi halde AB üyeliğinin Bulgaristan tarafından engellenebileceğini söyledi

(*Milliyet*, 04.01.2010). Dimitrov, bu talebi, Ankara'da 1925'te yapılan Dostluk Antlaşmasına dayandırıyordu.

Dimitrov'un bu talebine Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu cevap verdi: Bu konuda Bulgaristan'dan resmî bir talep gelmemişti. Tarihî konularla ilgili tartışmaların rasyonel olması ve gazete haberleri üzerinden yapılmaması gerekiyordu (*Radikal*, 06.01.2010). Diğer yandan, bu iddialara dayanak yapılan Ankara 1925 Dostluk Antlaşmasının Ek Protokolüne göre, aynı tazminat hakkı Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiş (ve çok daha fazla sayıda olan) Müslüman-Türkler için de geçerliydi (Dayıoğlu, s. 9). Bu durumda Dimitrov, Başbakan Borisov'un baskısıyla Türkiye'den özür dileyecektir (*Radikal*, 08.01.2010).

IV) Eski Yugoslavya Coğrafyasıyla İlişkiler

Bosna-Hersek ve Türkiye

Avrupa'da en yoğun çatışmanın yaşandığı ve Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ile Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi kararlarıyla "soykırım" ilan edilen Srebrenica katliamının gerçekleştiği bölge olan Bosna-Hersek'teki savaş, Aralık 1995 Dayton Anlaşmasıyla sona ermiş ve bölgede Batılı ülkelerin denetiminde yeni bir düzen kurulmuştu. Savaş sırasında lider olan Miloseviç, Tucman, İzetbegoviç gibi ilk kuşak siyasetçiler 2000'lerde yaşamlarını yitirirken, Bosna'ya kalıcı bir barış ve düzen getirmekten çok, savaşı bitirmeye odaklanan Dayton Anlaşmasıyla sağlanan düzen, işlerliğini yitirmeye başladı. Bosna-Hersek'te bir yanda Sırp Cumhuriyeti, öte yanda Boşnak-Hırvat Federasyonu olmak üzere iki unsurdan meydana gelen kendisine özgü bir devlet oluşturulmuş, üstelik bir de Yüksek Temsilcilik Ofisi (*Office of High Representative*) denilen ve başında Avrupalı bir temsilcinin bulunduğu, Dayton Anlaşmasının işlemesini sağlamak için çok geniş yetkileri bulunan bir ofis kurulmuştu.

Birçok sorun taşıyan ve bir türlü tam olarak işlemeyen bu düzen, özellikle 2006'da Sırp tarafında milliyetçiler başa geçip veto yetkisini daha sık kullanmaya başlayınca, çökme noktasına geldi. Bunun üzerine, Türkiye'nin de üyelerinden biri olduğu Barışı Uygulama Konseyi Şubat 2008'de, Yüksek Temsilcilik Ofisinin kapatılması karşılığında, hukukun üstünlüğü ve mülkiyet sorunlarının çözülmesi gibi hususlarda ilerlemeler sağlanmasını ve bunların sonucunda AB'yle İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmasını öngören bir öneri paketi sundu. Bu ve benzeri önerilerle de bir sonuca ulaşılamayınca, Ekim 2009'da bu kez AB ve ABD, merkezî hükümetin yetkilerinin artırılmasını öngören yeni bir anayasal reform önerisi getirdiler. Bu konudaki görüşmeler barış gücü kampı Butmir'de yürütüldüğü için buna "Butmir Süreci" dendi. İlk aşamada Türkiye'nin yer almadığı bu görüşmelerde, özellikle, merkezî yönetimin yetkilerinin artırılması ve tek parlamento kurulması gibi öneriler sunuluyor, karşılığında AB ve NATO'ya üyelik sürecinde destek vaat ediliyordu. Ama bu süreçte de beklenen ilerleme sağlanamadı.

Türkiye 1990'lardaki savaş sırasında ve sonrasında elindeki bütün olanaklarla Boşnaklara destek olmuş ve bu politikasını 2000'lerin sonuna kadar belirgin bir değişiklik olmaksızın sürdürmüştü. Bu politika özellikle; Bosna-Hersek'in toprak bü-

tünlüğünün korunması, Dayton'da kurulan düzenin devamı, ülkenin AB ve NATO üyeliğinin desteklenmesi gibi temel unsurlara dayanıyordu. Ayrıca Türkiye, bu ülkedeki barış gücü misyonuna katkısını, bu misyon NATO'dan AB'ye geçtikten sonra da devam ettirdi.

Kasım 2007'de Bosna-Hersek'le serbest ticaret anlaşması imzalanması ve Türk Hava Yollarının, Bosna Hava Yollarının yüzde 49'unu alması dışında, Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerinde uzun süre önemli bir gelişme olmadı. Bosna'ya yönelik diplomatik çabaların artması, buradaki Dayton düzeninin tıkanması ve anayasal reform çabalarının yoğunlaşması sürecinde gerçekleşti. 2009 sonunda canlanan girişimler sırasında Türkiye önemli bir adım attı: Hem Sırbistan hem de Bosna'daki Sırp unsuruyla ilişkilerini geliştirmeye başladı. Böylece, Müslüman Boşnakları desteklemenin yanı sıra, Bosna'daki tıkanıklıkta önemli pay sahibi olan Sırpları ikna sürecine girişti.

1990'lardaki Bosna savaşı sürerken Türkiye, bir güç dengesizliği olduğu saptamasından hareketle, Boşnaklar ile Hırvatları bir araya getirerek Boşnak-Hırvat Federasyonunun kurulmasını sağlamıştı. Dahası, BM kararlarına aykırı olarak Boşnaklara gizlice silah göndermiş, böylece savaşın gidişatında önemli bir dönüşüm yaratabilmişti. Bu politika o zaman için doğru ve gerekli olmakla birlikte, Sırbistan ve Bosnalı Sırpların tepkisini çekerek özellikle Belgrad'ın Türkiye'yle ilişkilerini mesafeli tutmasına yol açmıştı. Bununla birlikte, özellikle T.C. Dışişleri Bakanlığı Sırbistan'ın Balkanlardaki öneminin farkındaydı ve bu ülkeyle ilişkilerin tamamen kopmaması için ciddi çaba gösteriyordu. Bakanlık bu yüzden Türkiye'deki muhafazakar kesimlerden eleştiriye de uğramıştı. 2000'lerin sonunda Türkiye, Bosna'daki sistemin tıkandığı noktada, Sırpların içinde yer almayacağı bir sürecin başarılı olamayacağı gerçeğinden hareketle, Bosna'daki Sırp yetkililerle ilk kez açık temasa geçti. Bu amaçla, Türkiye'nin Saraybosna büyükelçisi, Bosna'daki iki unsurdan biri olan Bosna Sırp Cumhuriyetinin başkenti Banya Luka'ya giderek Sırp lider Milorad Dodik'le görüştü. Davutoğlu'nun deyişiyle, tıpkı Irak'taki tüm gruplarla temas içinde olunması gibi, Türkiye Bosna'da da tüm gruplarla bağlantı içinde olarak sorunun çözümüne katkıda bulunma politikasına yönelmişti.

Bunun yanı sıra, Dışişleri Bakanı Davutoğlu Ekim 2009'da Türkiye, Sırbistan, Bosna-Hersek üçlü görüşme sürecini başlattı. Aralık 2009'da Türkiye, Hırvatistan, Bosna-Hersek dışişleri bakanları danışma mekanizması kuruldu. Böylece, Türkiye'nin merkezinde olduğu ve Bosna-Hersek'le Hırvatistan ve Sırbistan'ı bir araya getiren bu düzen, taraflar arasındaki görüşme sürecinin devamı için bir platform sağladı.

Bu girişimler bazı somut sonuçlar verdi. Türkiye, Bosna-Hersek ve Sırbistan dışişleri bakanları Bosna'nın yeniden yapılandırılması konusunda bir "eylem planı" üzerinde anlaştılar. Bosna'nın NATO üyeliğini desteklemiş olan ülkelerin "Bosna-Hersek'in Dostları" adıyla ortak çalışmaya devam etmesi, bunun AB içindeki öncülüğünü Slovenya'nın, NATO içinde ise Türkiye'nin üstlenmesi kararlaştırıldı. Yine Türkiye'nin girişimleriyle, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında karşılıklı büyükelçi atanması kararlaştırıldı ki bu, atılan en somut adımlardan biri oldu.

Özetle, Türkiye, 2000'lerdeki uzun sessizlikten sonra Bosna'daki gelişmelere dahil oldu ve tıpkı 1990'larda olduğu gibi, bu kez farklı uluslararası ve bölgesel dengeler içinde diplomatik etkinliğini ortaya koyabildi.

Makedonya ve Türkiye

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Makedonya, içeride Arnavutların silahlı ayaklanması, dış politikada ise Yunanistan'ın yol açtığı isim sorunuyla (bkz. **Makedonya Sorunu** kutusu, Cilt II) uğraşmak zorunda kaldı. Balkanların bu küçük ülkesi ile Türkiye'nin ilişkileri genelde belli bir istikrar içinde ve olumlu seyretti.

Şubat 2001'de çıkan silahlı çatışmalara NATO ve AB'nin hızlı ve etkin müdahalesi sayesinde ve ardından Ohri Çerçeve Anlaşması denilen yeni düzenlemeyle, ülkedeki azınlıkların hakları ve demokratik hak ve özgürlükler konusunda önemli ilerlemeler sağlandı. AB öncülüğünde ve AB normları uyarınca hazırlanan anayasayla, öncelikle ülkedeki Arnavutların statüsünün geliştirilmesi hedeflendi. Bundan, nüfusun yaklaşık yüzde 5'ini oluşturan Türk azınlık da yararlandı. Böylece Makedonya, azınlık rejimi açısından yüksek bir standarda ulaştı. Arnavutlar, zaten sahip oldukları hakları daha da güçlendirerek, parlamento ve mahkemelerde anadillerini kullanma hakkını elde ettiler. Siyasi temsil konusunda zaten sorun yoktu; Arnavutlar birden fazla siyasal partiyle temsil edilebiliyorlar ve hükümette koalisyon ortağı olarak yer alabiliyorlardı.

Bununla birlikte, ülkede Makedonlar ile Arnavutlar arasındaki gerilim alttan alta devam etti. Arnavutların büyük nüfus yoğunluğuna sahip oldukları Kosova Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan ederken, Makedonya'daki Arnavutlar arasındaki nüfus artış hızı Makedon kökenlileri endişeye sevkediyordu. Dış politikada ise, Yunanistan'la isim sorunu çözülmeden devam etti ve Atina Makedonya'nın uluslararası örgütlere üyeliğini engelledi. Buna rağmen zaman içinde ABD, Rusya, Çin gibi ülkeler de dahil olmak üzere 100'ün üstünde ülke, Makedonya'yı anayasasındaki ismiyle, yani Yunanistan'ın empoze ettiği "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya" olarak değil, "Makedonya Cumhuriyeti" olarak tanıdı. Bu arada Türkiye, Makedonya'yı tanıyan üçüncü ülke olmakla kalmamış, daha en baştan itibaren anayasal adıyla tanımış, NATO vb. uluslararası kuruluşların belgelerinde de bu hususu ısrarla vurgulayarak kayıt altına aldırmıştı.

İçte ve dışta yaşadığı sorunlara rağmen Makedonya daha 2003'te, AB'yle İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalayarak imtiyazlı ticari ve ekonomik ilişkilere başladı ve Mart 2005'ten itibaren de AB adaylığına kabul edildi.

Makedonya, bölgesel gelişmeler ve bu ülkedeki Türk azınlığın konumu açısından Türkiye için önem taşıyordu. 1990'ların güç mücadelesi ortamında Makedonya'nın bütünlüğünü koruması Türkiye için başlıca kaygı idi. 2000'lerde, ülkenin parçalanması olasılığı, Türkiye'yi rahatlatacak biçimde giderek azalmaya başladı.

Recep Tayyip Erdoğan, Makedonya Başbakanı Nikola Gruevski ile bir basın toplantısında. (Kaynak: http://www.akparti.org.tr/site/haberler/turk-girisimci-makedonyada-daha-fazla-yer-almali/13644)

Türkiye, gerek siyasi gerek askerî açıdan Makedonya'ya verdiği desteği sürdürdü. İç ve dış politikasındaki sıkıntıları de-

vam eden Makedonya da Türkiye'nin desteğini almayı gerekli buldu. Makedonya'nın varlığını sürdürmesi konusunda hassas olan Türkiye bu ülkeyle askerî ilişkilerini güçlendirdi. Makedon subaylar Türkiye'de eğitim görürlerken, Makedonya ordusuna yalnızca 2008'de 15.000.000 Dolar'lık askerî yardım yapıldı. Türkiye ayrıca, Makedonya'nın NATO üyesi olma çabalarına da büyük destek verdi. Ne var ki, 2008'deki Bükreş Zirvesinde Yunanistan'ın veto etmesi yüzünden Makedonya NATO üyesi olamadı.

Makedonya'da yaşayan yaklaşık 80.000 kişilik Türk azınlık, Balkanlardaki diğer Türk azınlıklara benzer biçimde, ülkenin birliği açısından sorun çıkarmayan ve azınlık haklarının tanınmasıyla yetinen bir grup olmayı sürdürdü. Türklerin hakları eskiden beri tanınmaktaydı ve bu haklar 2001 Ohri Çerçeve Anlaşmasıyla daha da genişletilmişti. Bu ülkedeki Türkler eskiden beri Türk Demokratik Partisi (TDP) altında örgütlenmişlerdi. 2002'de bu partinin lideri Erdoğan Saraç istifa etti, yerine Kenan Hasip önce geçici başkan, Nisan 2003'teki kurultayda da genel başkan olarak seçildi. 2002'deki seçimlerde parlamentoya 2 milletvekili sokabilmiş, ayrıca birçok bakanlık ile Anayasa Mahkemesine 1 temsilci vermişti. 2006 seçimlerinde TDP yine 2 milletvekili çıkarırken, Haziran 2008'de yapılan seçimlerde, Daha İyi Makedonya blokuyla işbirliği yaparak seçime girdi ve partinin genel başkanı, milletvekili seçilen tek Türk oldu. TDP üyesi Hadi Nezir, kurulan hükümette devlet bakanı olarak yer aldı.

Balkan Türklerinin en yakındıkları sorun olan eğitim konusuna gelince, Gostivar'da bir genel lise ile bir meslek lisesi, Kalkandelen ve Üsküp'te de birer lise Türkçe eğitim vermektedir. Ülkede Türkçe TV kanalı yoktur, ama Türkçe yayın yapan iki radyo istasyonu bulunmaktadır.

Türklerin başka şikayetleri de vardır. Örneğin, 1945'ten bu yana çıkan *Birlik* gazetesi, mali sorunlar yüzünden 2003'te kapanmıştır. Türklerin yeni cami yapmasına ve eskilerini onarmasına izin verilmemesi, artan milliyetçi/dinsel ortamın da etkisiyle, Müslümanlar bakımından hassasiyet arzeden yerlere haçlar konması, şikayetler arasında yer almaktadır.

Küçük bir ülke olan Makedonya'nın ekonomik yatırım ve ticaret açısından geniş olanaklar sunmaması nedeniyle, Türkiyeli işadamları Makedonya'ya fazla ilgi göstermemiştir. Makedonya'da Türkiyelilerin 500.000.000 Dolar'lık yatırımı bulunmakta, Türkiye'nin yaklaşık 150.000.000 Dolar ihracat, 50.000.000 Dolar ithalat yaptığı bu ülke, genel dış ticareti içinde çok küçük bir yer tutmaktadır.

Kosova Sorunu

1999'da gerçekleşen NATO müdahalesinden sonra BM geçici yönetimi (UNMIK) altına konulan Kosova'da göreli bir istikrar sağlanmış olsa da, buranın statüsünün belirsizliğinden ve içteki Sırplarla ilişkilerin niteliğinden kaynaklanan ciddi sorun devam etti. Kosova sorunu için oluşturulmuş olan Temas Grubu, 2003 sonunda, "statüden önce standart" kavramı altında, önce demokratik kurumlar, hukukun üstünlüğü, ekonomik gelişme gibi standartların gereğinin yerine getirilmesi, ancak bundan sonradır ki Kosova'nın geleceğinin görüşülmesi politikasını benimsedi. Özellikle, Mart 2004'te etnik çatışmaların patlak vermesi, Sırplara ait kiliselerin yakılması, diğer küçük azınlık gruplarının saldırıya uğraması, hatta UNMIK ve KFOR'a

yönelik saldırılar, bölgede istikrarın tam sağlanamamış olduğunu gösterdi. UNMIK 2006'dan itibaren bazı yetkilerini aşamalı olarak yerel Kosova yönetimine devretmeye başladıysa da, standartların yerine getirilmesi konusunda beklenen ilerleme sağlanamadı.

Viyana'da Şubat 2006'da taraflar arasında Kosova'nın statüsü yani geleceğiyle ilgili görüşmelere geçildi ama bundan da bir sonuç çıkmadı. Sonuçta, BM Genel Sekreteri, Kosova'daki durumla ilgili olarak eski Finlandiya cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari'yi temsilci atadı ve onun hazırladığı planı içeren rapor Mart 2007'de BM'ye sunuldu. Plan Kosova'ya bağımsızlık önerirken, buradaki Sırplara geniş haklar tanıyor ve Sırbistan'la özel ilişkiler kurabilmelerine olanak vererek bir denge kurmaya çalışıyordu. Plan, beklendiği gibi, Rusya'nın reddetmesi sonucu BM Güvenlik Konseyinden geçemedi. Sonunda, Kosova Arnavutları 17 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettiler. Yukarıda da belirtildiği gibi, Yugoslavya'nın dağılma süreci 2008'lerin sonunda hâlâ devam ederken, cumhuriyet statüsü olmayan bir özerk bölge bu ülkeden ilk kez ayrılmış oldu. Her ne kadar Plan'ın önemli unsurları Haziran 2008'de yürürlüğe giren anayasaya dahil edildiyse ve Kosova başka bir ülke ya da ülke parçasıyla birleşmeme yükümlülüğü altına girdiyse de, bu gelişme hem Kosova'da sayısı azalan Sırplar, hem de Sırbistan tarafından tepkiyle karşılandı. Bağımsızlığın ardından Kosova'nın AB'ye entegrasyonu ve Ahtisaari Planının uygulanmasını denetlemek üzere, Bosna'daki Yüksek Temsilcilik Ofisine benzer şekilde ama ondan daha sınırlı yetkilere sahip bir Uluslararası Sivil Ofis (*International Civilian Office- ICO*) kuruldu. Sırbistan ise Kosova'nın bağımsızlık ilanının uluslararası hukukun ihlali olduğunu iddia ederek BM Genel Kurulu aracılığıyla UAD'ye başvurduysa da, Divan Temmuz 2010'da verdiği kararda bağımsızlık ilanının uluslararası hukuku ihlal etmediği yolunda bir danışma görüşü açıkladı. Bu arada Kosova'yı tanıyan ülke sayısı da 86'ya yükseldi. Bununla birlikte 5 AB üyesi Yunanistan, Romanya, Slovakya, İspanya ve Kıbrıs Cumhuriyeti (güney Kıbrıs) Kosova'yı tanımadılar.

Milliyet
BASINDA GÜVEN
Konyaspor - Galatasaray maçı ertelendi
Avrupa'nın yeni bir devleti oldu
NATO öperasyonuyla 1999'da Sırbistan'dan fiilen koparı Kosova, dün eski Yugoslavya topraklarından doğan 6'ncı devlet olarak bağımsızlığını ilan etti
Demokratik, laik
ABD hemen tanıyacak
Ergenekon'u devletin içinden temizleyeceğiz
Başbakan Erdoğan, Ergenekon çetesinin devletteki uzantılarının soruşturma olduğunu ama sonuna kadar gidileceğini söyledi
Toptan'dan türban düzenlemesine tepki
Tasos Papadopulos gitti
Kıbrıs'ta yeni dönem
DTP'li vekile cop
AKP'yle liberallerin koalisyonu çatladı
SÜLEYMAN DEMİREL, 1969'DAKİ KRİZİ ANLATTI:
Darbeyi nasıl engelledim?
'Ek 17' Türkiye için büyük kazançtır!
'Blackberry'ler izleniyor mu?

Milliyet, 18 Şubat 2008.

Kosova sorunu Türkiye için üç temel paradoksu içinde barındırıyordu. Birincisi, Türkiye, 1999 NATO müdahalesinden sonra Sırbistan'la bozulan ilişkilerini düzeltmeye çalışırken, siyasal olarak Kosova'daki Arnavutlara desteğini sürdürüyordu. İkincisi, Türkiye Arnavutlardan yana bir politika izliyordu ama bölgedeki Türk azınlığı, ülke-

deki hakim unsur Arnavutlar tarafından asimile edilmekten şikayetçiydi. Türkiye, Kosova politikasını bu etkenleri göz önünde bulundurarak oluşturmak zorunda kaldı. Üçüncüsü, Kosova'nın bağımsızlığını destekleyen Türkiye'nin kendi içinde Kürt sorunu vardı (bkz. **Kosova ve Güneydoğu: Benzerlikler ve Farklılıklar** kutusu, Cilt II). 1990'lar boyunca Türkiye, Kosova sorununda bir yandan Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü, öte yandan Arnavutların haklarının korunması ve Türk azınlığın sorunlarının çözülmesi temelinde dengeli bir politika izlemeye çalışıyordu. 1998-99'daki çatışmalar sırasında Arnavutları desteklemiş, Sırp güvenlik güçlerinden kaçan 20.000 kadar Kosovalı Arnavut'un Türkiye'ye sığınmasına izin ve NATO müdahalesine destek vermişti. Bu politika 2000'lerde de devam etti. Türkiye bir yandan Türk azınlığın kazanımlarını kaybetmemesi yolunda çaba gösterirken, öte yandan, KFOR çerçevesinde görev yapan Türkiye birliği aracılığıyla sağlık, eğitim, hatta radyo yayını gibi faaliyetlerle bağların devamını sağlamaya çalıştı. Bir ayağı Orta Asya ve Kafkasları içeren öğrenci projesi çerçevesinde Kosova'dan Türkiye'ye her yıl 100 öğrenci kabul etti. Çünkü Kosova'yı Balkanlardaki varlığı açısından önemli görüyordu.

Kosovalı Arnavutlar ABD'ye teşekkürlerini duvar yazılarıyla duyuruyorlar. (Kaynak: http://www.qmmuseum.lee.army.mil/mout/kosovo2.jpg)

2000'lere gelindiğinde ve Kosova sorununun parametreleri değişmeye başladığında Türkiye de tutumunu gözden geçirdi. Bu süreçte en önemli nokta Kosova'nın statüsüyle ilgiliydi ve Türkiye'nin alacağı tavır önem taşıyordu. Aslında Sırp yönetimi de artık 1999 öncesine dönülemeyeceğini kabul ediyor ve "özerklikten fazla, bağımsızlıktan az" olarak tanımladığı bir formüle razı olacağını açıkça belirtiyordu. Arnavutlar ise, ABD ve bazı AB ülkelerinin desteğini elde ettikleri bir uluslararası konjonktürde ve büyük nüfus çoğunluğuna sahip oldukları bir ortamda bağımsızlık dışında bir seçeneğe yanaşmıyorlardı. Dışişleri Bakanı Gül, BM Güvenlik Konseyinin Kosova'nın statüsü konusunda karar alacağı Ekim 2005 öncesinde, önce Priştine'ye (Kosova), ardından Belgrad'a (Sırbistan) giderek, hem tarafların pozisyonlarını anlamaya, hem de Türkiye'nin konumunu belirlemeye çalıştı. Priştine'de Arnavut yönetimine; insan haklarının ve ülkenin çok etnili yapısının korunması, tüm toplulukların hem genel hem de yerel kurumlarda temsilinin tam olarak sağlanması hususunda telkinlerde bulundu (*Radikal*, 12 Ekim 2005).

Zaman içinde Türkiye, Kosova'nın statüsü konusunda tutumunu belirginleştirerek, Ahtisaari'nin önerilerini desteklemeye başladı. Kosova bağımsızlığını ilan ettiğinde bunu ilk tanıyan ülkelerden biri oldu. Türkiye, BM içinde Kosova'nın tanınması için de çaba harcadı ve ardından Priştine'deki Eşgüdüm Bürosunu büyükelçiliğe çevirdi. Benzer şekilde, Kosova da ilk büyükelçiliğini Ankara'da açtı.

Türkiye'nin Kosova'yı tanımasının nedenleri şöyle sıralanabilir: Türkiye, 1990'lardan beri, Sırp-Arnavut çatışmasında Arnavutlardan yana olan tututumunu devam ettiriyordu; tanıma sayesinde, giderek AB ve Yunanistan'ın ağırlığının arttığı Bal-

kanlar bölgesinde Kosova'nın Türkiye'ye yakın olması sağlanabilecekti. Ayrıca, Kosova'daki Türk azınlığın sorunlarının çözümü için uygun bir ortam yaratılacaktı ki, zaten Kosova'daki Türkler de bağımsızlığa destek vermekteydi.

Kosova'nın erken tanınması, Sırbistan'la ilişkilerde kısa süreli bir kriz yaşanmasının dışında sorun yaratmadı. Türkiye bu konuda bir denge tutturmaya çalıştı ve bunu da büyük ölçüde başardı. Hatta, bu gelişmenin KKTC'nin durumu için bir emsal yaratması ihtimali gündeme geldiyse de, özellikle Batı çevreleri Kosova ile KKTC arasında hiçbir paralellik ve benzerlik bulunmadığını belirterek böyle bir olasılığı en başından ve kesin olarak reddettiler.

Bundan sonra Balkanların bu yeni ülkesiyle Türkiye arasındaki temas ve ilişkiler yoğunlaştı. İki devlet Haziran 2009'dan itibaren karşılıklı olarak vizeyi kaldırma kararı aldılar. Karşılıklı ziyaretler artış gösterdi. Diyanet İşleri Başkanlığı ile Kosova İslam Birliği arasında işbirliği başlatıldı. Türkiye ile Kosova arasındaki ekonomik ilişkiler genelde potansiyelinin çok altında kaldığı için, taraflar bu konuda da girişimde bulundular ve ilk adım olarak Kosova-Türkiye Ticaret Odası kuruldu.

Ahmet Davutoğlu, Kosova Demokratik Türk Partisi Genel Merkezi'nde. (Kaynak: http://kosovaport.com)

UNMIK denetimi devam etmekle birlikte Kosova'nın Arnavut yönetimine geçmesi, burada yaşayan Türklerin durumlarını doğrudan etkiledi. Her şeyden önce, uluslararası yönetimin gelmesi Türklerin beklentilerini karşılamadığı gibi, bazı alanlarda geriye gidişler de görüldü. Özellikle, UNMIK'in aldığı kararlarda Kosova'daki resmî dilin Arnavutça ve Sırpça olduğunun belirtilmesi ve Türkçe'den bahsedilmemesi ilk hayal kırıklığı oldu, çünkü 1974 Anayasasına göre Kosova'daki 3 resmî dilden biri Türkçe idi. Türkler bunu kazanılmış bir hakkın kaybedilmesi olarak gördüler ve tepkilerini 2000'deki nüfus sayımına katılmayarak gösterdiler. Kosova'daki Türklerin getirdikleri öneriler de UNMIK tarafından gözardı edildi. Kosova'nın bağımsızlığından sonra hazırlanan anayasada da Arnavutça ve Sırpça Kosova'nın resmî dili olarak tanımlandı. Türkçe anayasal statüsünü kaybederken, yalnızca, belli bir belediye sınırları içinde Türklerin nüfus oranının yüzde 5'i geçmesi durumunda resmî dil olarak kabul edildi. Bu durum, Türkiye'nin Kosova'yı, buradaki Türkler ve Türkçe konusunda yeterince pazarlık yapmadan erken tanıdığı yolunda eleştirilere yol açtı.

Kosova'daki Türkler ağırlıklı olarak Kosova Demokratik Türk Partisinde (KDTP) temsil edilmektedir. Bu parti Kasım 2001'deki seçimlerde yüzde 1 oy oranıyla 120 sandalyeli parlamentoda 4 milletvekili çıkarabildi. Ekim 2004'teki seçimlerde ise oy oranını yüzde 1,2'ye yükseltti ama ancak 3 sandalye kazanabildi. Kosova'daki temsil sistemi, ülkedeki azınlıklara parlamentoda kontenjan ayrılmasını gerektiriyordu. Bu sayede Türklerin, kendilerine tahsis edilmiş olan 2 sandalyenin yanında 3

de kendi oylarıyla milletvekili çıkarmaları ve toplam 5 milletvekiline sahip olmaları mümkün oldu. Bu arada, bir Türk de sağlık bakanı olarak atandı.

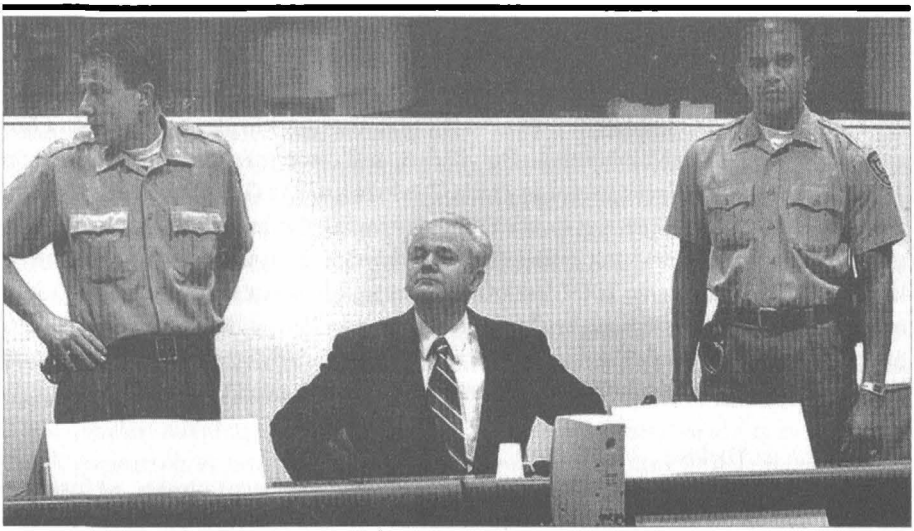
Bağımsızlık sonrasında Aralık 2010'da yapılan ilk seçimlere Türk azınlık, KDTP ve Mayıs 2010'da kurulmuş olan Kosova Türk Birliği olmak üzere iki partiyle katıldı. Resmî sonuçlara göre KDTP yüzde 1,1 oy alırken, Kosova Türk Birliği yüzde 0,3 oranında oy toplayabildi. Bu iki parti toplamda 11.000 civarında oy aldı. Zaten 2 milletvekilliği kontenjanı olan Türkler, bunun üzerine 1 milletvekili ekleyerek toplam 3 milletvekili sahibi oldular.

Türkiye'nin Kosova'yı ilk tanıyan ülkeler arasında olması, İKÖ içinde Kosova'nın tanınması için çaba göstermesi, bölgeye yapılan resmî ziyaretlerde önce Priştine sonra Belgrad'a gidilmek suretiyle önceliğin Arnavutlarda olduğunun ima edilmesi gibi uygulamalar, hem Kosovalı Arnavutların Türkiye'ye yaklaşımında, hem de onların Kosovalı Türklere yönelik algılamalarında önemli değişiklikler yarattı. Bu gelişmeler, Arnavut medyasında ve entelektüel kesimlerinde Türklere ve Türkiye'yle ilişkilere daha özenli yaklaşma eğilimlerini güçlendirdi.

Sırbistan ve Türkiye

Türkiye'nin 1990'larda o zamanki adıyla Yugoslav Federal Cumhuriyetiyle ilişkileri önce Bosna, ardından Kosova'daki gelişmeler nedeniyle genel olarak kötü seyretmiş, hatta Belgrad yönetimi Türkiye'yi, BM kararlarına aykırı olarak Bosna'ya gizlice silah sağlamakla suçlayarak BM'ye şikayet etmiş, ama somut bir sonuç elde edememişti. 1990'larda Sırp siyasetinin Miloseviç liderliğinde Batı karşıtı bir yönelim içinde bulunması da ilişkilerin kötüleşmesinde önemli bir etkendi.

2000'lerde Yugoslavya/Sırbistan'da, bir yanda Rusya ve diğer Ortodoks ve/veya Slav ülkelerle ilişkileri geliştirmeye odaklanan milliyetçi güçler, öte yanda ise Batı'yla bütünleşme yanlısı kesimler arasında sert bir mücadele yaşanıyordu. Bu mücadele, Miloseviç'in iktidardan düşmesi ve BM tarafından 1993'te Lahey'de kuru-

Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanan Miloseviç. (Kaynak: http://sicnoticias.sapo.pt)

lan Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesine teslim edilmesi sırasında açığa çıkmış ve sonrasında giderek yoğunlaşmıştı. Bu mücadele kanlı seyretmiş ve 2003'te Batıcı kesimden Başbakan Cinciç'in bir suikast sonucu öldürülmesine kadar varmıştı. Şubat 2008'de Batıcı kesimden Boris Tadiç'in cumhurbaşkanlığı seçimini kazanması üzerine Sırbistan'daki Batı yönelimi güçlenmeye başladı ve bu çerçevede, örneğin Sırbistan parlamentosu Srebrenica'daki soykırım için özür kararı alırken, Türkiye'yle de ilişkilerini düzeltme yoluna girdi. Türkiye de, bir kısmı 1990'larda da geçerli olmuş nedenlerle, Sırbistan'la ilişkilerini geliştirmek istedi. Herşeyden önce bu ülke, Türkiye'den Avusturya ve Almanya gibi yerlere uzanan transit yolunun üzerinde bulunuyordu. İkinci olarak, Türkiye 2000'lerde, bölgesinde etkin olmak ve sorun çözücülük misyonu üstlenmek gibi unsurları daha görünür kılan bir dış politika anlayışını öne çıkarmaya başlamıştı ve özellikle 2009'dan itibaren Bosna-Hersek'teki Dayton düzeninde yaşanan sıkıntılar Türkiye ile Sırbistan'ı işbirliği yapmaya itmişti.

2000'lerin sonuna kadar durağanlık içinde bulunan Türkiye-Sırbistan ilişkileri, Kosova sorunu yeni bir biçim alır ve Türkiye Kosova'nın bağımsızlık ilanını tanırken, paradoksal olarak gelişme eğilimine girdi. Bu konudaki ilk önemli gelişme, Cumhurbaşkanı Boris Tadiç'in, bağımsızlık ilanından önce Ankara'ya gelerek, Kosova'nın bağımsızlığını tanımaması için iknaya çalışması oldu. Bu çaba başarısız kalıp Türkiye Kosova'yı tanıyınca, Belgrad yönetimi tepki olarak Ankara'daki büyükelçisini geri çekti, Belgrad'daki Türkiye Büyükelçiliği saldırıya uğradığında da polis yeterli önlem almadı. Ayrıca, Sırp yönetimi Belgrad'a yeni büyükelçi atanması konusunda da zorluk çıkardı ve yeni büyükelçinin güven mektubunu sunması için uzun süre randevu vermeyerek tepkisini gösterdi. Fakat bu geçici bir bozulma oldu. İki ülke de sürtüşmeyi devam ettirmek istemediği için, ilişkiler çabuk düzeldi. Mayıs 2008 seçimlerinden sonra hükümeti kurmaya çalışan Tadiç'in parlamentodan 5 oy daha alması gerekiyordu ve ülkedeki Boşnak partisinin 6 oyu kritik önem kazanmıştı. Bu noktada Türkiye devreye girerek, Boşnak Partisi lideri Süleyman Uglanin'i, hükümette bakan olması karşılığında destek vermesi için ikna etti. Böylece, Ankara Sırbistan siyasetinde ilk kez doğrudan bir rol oynamış oldu.

Sırbistan, resmî söyleminde Kosova'nın hâlâ kendi toprağı olduğunu iddia etse de, 1999'daki NATO müdahalesi ve UNMIK yönetiminin kurulmasından sonra buradaki fiilî kontrolünü kaybetmişti. Bu yüzden, geri çeviremeyeceği bir gelişme için Türkiye'yi karşısına almak istemedi. Hatta, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi üyeliğine olumlu oy verdi. Sırbistan Kosova'nın bağımsızlık ilanını yargıya götürmek için meseleyi BM Genel Kuruluna getirdiğinde, Türkiye de oylamaya katılmamak yoluyla denge kurmaya çalıştı. 2009'dan itibaren karşılıklı ziyaretlerin artmasına tanık olundu. Sırbistan dışişleri bakanı Türkiye ziyaretinde "stratejik ortaklık" kurulması önerisini ortaya attı. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Ekim 2009'da Belgrad'ı ziyaret etti, aynı yıl Tadiç de Türkiye'yi ziyaret ederken stratejik ortaklık önerisini yineledi.

Arnavutluk ve Türkiye

Arnavutluk; Yunanistan, Kosova ve Makedonya'nın komşusu olması, nüfusunun yaklaşık yüzde 70'inin Müslüman oluşu ve tarihsel olarak Türkiye'yle iyi ilişkiler içinde bulunması gibi özellikler taşıyordu. Türkiye, 1990'larda birçok açıdan sıkın-

tıda olan bu ülkeye özellikle diplomatik ve askerî yardımda bulunmuştu. 2000'lerde de Arnavutluk'la ilişkiler sorunsuz ve daha da gelişerek devam etti.

Arnavutluk'un NATO'ya katılabilmesi için Türkiye bu dönemde çaba gösterdi ve 2004'te TBMM'de Arnavutluk, Makedonya ve Hırvatistan'ın NATO'ya katılmaları için karar alındı. Askerî ilişkilerdeki yakınlık, iki ülke savunma bakanları ve genelkurmay başkanlarının karşılıklık ziyaretleri, Arnavut subayların Türkiye'de eğitim almaları ve Kara Harb Okulunda okumaları sonucu yoğunlaşırken, Türkiye Afganistan'daki misyona küçük bir Arnavutluk ekibinin katılmasına da önayak oldu. 2009 sonunda Arnavutluk, Türkiyeliler için vizeyi kaldırdı (Türkiye de Arnavutluk vatandaşlarına 90 günlük vize bağışıklığı uygulamaktadır). Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığını tanıması da ilişkiler açısından olumlu bir gelişmeydi ve Arnavutların Türkiye'ye bakışına daha da olumlu bir etki yaptı.

Ekonomik ilişkiler açısından bakıldığında, gerek zayıf ekonomisi gerek küçük nüfusu nedeniyle Arnavutluk Türkiye'nin dış ticaretinde çok küçük bir yere sahiptir. Toplam ticaret hacmi 350.000.000 Dolar'a, Arnavutluk'daki Türkiyeli yatırımları ise 150.000.000 Dolar'a ulaşmıştır. Bunlar Türkiye'nin toplam dış ekonomik/ticari faaliyeti içinde çok küçük miktarlar olmakla birlikte, Türkiye Arnavutluk'un dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir ve bu ülkenin ithalat yaptığı ülkeler arasında 3. sıradadır. Bu ülkedeki yabancı yatırımcılar listesinde de Türkiye 3. sırada yer almaktadır. Bu yatırımlar ağırlıklı olarak inşaat, müteahhitlik ve telekom alanlarında yoğunlaşmıştır.

Sonuç

Türkiye'nin 2000'lerdeki Balkan politikası, gerek bölgesel dinamiklerin değişime uğraması, gerek dış politikada önceliğin ağırlıklı olarak Orta Doğu'ya verilmesi nedeniyle 1990'lardaki ivme ve yoğunluğunu kaybetti. 2000'lerde çatışmaların sona ermesi, bölge ülkelerinin önceliklerinin AB ve NATO üyeliği olmaya başlaması, Türkiye'ye bölge siyasetinde etkili olma konusunda fazla bir seçenek bırakmadı. Türkiye'nin Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan, Arnavutluk gibi Balkan ülkelerinin NATO üyeliklerini desteklemesi etkili bir dış politika aracı olsa da, bu ülkeler bir kez üyeliği elde ettikten sonra sonuçta Türkiye'yle aynı konuma geliyorlardı.

AB konusundaysa, Bulgaristan ve Romanya tam üyeliği elde ederken, Türkiye'yle üyelik müzakerelerine aynı tarihte başlayan Hırvatistan bu süreçte çok daha hızlı ilerleyebildi. AB bölge ülkelerine üyelik perspektifi verirken, bu ülkelerin vatandaşlarına serbest dolaşım hakkı tanıdı.

Bu gelişmeler, 1990'lar boyunca bölgede ABD'yle birlikte hareket etmiş olan Türkiye'nin Balkanlardaki hareket alanını sınırlandırırken, AB ve dolayısıyla Yunanistan'ın etkisini artırdı. Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın da AB üyesi olmaları durumunda Türkiye'nin bir Balkan politikasından söz etmek artık giderek güçleşecek ve tartışma, AB'nin sınırlarının nerede biteceği üzerinde yoğunlaşacaktır.

İLHAN UZGEL

KAYNAKÇA (Balkanlarla İlişkiler)

"Bosnia's Dual Crises," *International Crisis Group*, Bruxelles, 12 Kasım 2009; Dayıoğlu, Ali, "Türk Dış Politikasının 2009 Karnesi (2)", *Gaile*, no. 51 (14 Mart 2010), s. 8-9; Demirtaş, Birgül, "An Anatomy of Turkish-Bulgarian Relations (1990-2009)," *Turkish-Bulgarian Relations: Past and Present*, der. Mustafa Türkeş, İstanbul, Tasam Yayınları, 2009; İsmailov, Korman, "Bulgaristan Türklerinin Ülkenin Sosyo-Kültürel ve Siyasal Hayatındaki Rolü," *Uluslararası Balkan Kongresi*, 24-26 Nisan 2008, İstanbul, Tasam Yayınları, Kasım 2009; Kut, Şule, "Turks of Kosovo: What to Expect?" *Perceptions*, Cilt 5, no. 3 (Eylül-Kasım 2000) s. 49-60; Türbedar, Erhan, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Muhtemel Etkileri," *Stratejik Analiz*, Mart 2008, s. 18-32; Türkeş, Mustafa (der.), *Turkish Bulgarian Relations: Past and Present*, İstanbul, Tasam, 2010; Türkeş, Mustafa, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim," *Avrasya Dosyası, Balkanlar Özel Sayısı*, cilt 14, sayı 1 (2008); Uzgel, İlhan, "Türkiye ve Balkanlar: Büyük Güç Yanılsamasının Sonu," *Beş Deniz Havzası*, der. Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006; Uzgel, İlhan, "Yugoslav Federasyonundan Sırbistan'a," *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 2, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Çorum, Karam Vadi Yayınları, 2007; Vatansever, Muzaffer, "Türkiye'nin Balkanlardaki Potansiyel ve Limitleri," Analist, (Mayıs 2011), s.8-11; Woehrel, Stephen, "Bosnia: Current Issues and US Policy," *Congressional Research Service*, 27 Ağustos 2009; Mahir Yağcılar, "Kosova Türkleri," *Uluslararası Balkan Kongresi*, 24-26 Nisan 2008, İstanbul, Tasam Yayınları, Kasım 2009.

İnsan Hakları Konusu

Giriş: 2000'lere Girerken Türkiye'de Ortam

21. yüzyıla büyük bir iyimserlik havası içinde giren Batı dünyasında çatışma, Hıristiyan Batı ile İslam dünyası arasında tanımlanırken (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü), Türkiye'deki ana mesele dinsel değil, etnik olarak ortaya çıktı ve ülkedeki insan hakları Kürt meselesine odaklandı. Buna rağmen Türkiye, aynen Batı dünyası gibi, 2000'lere insan hakları ve demokratikleşme konularında yaygın bir iyimserlik ve güçlü umutlarla girdi.

Bu iyimser havanın temelinde iki önemli olay yatıyordu: 1) Şubat 1999'da yakalanıp Türkiye'ye getirilen Abdullah Öcalan'ın çağrısına uyan PKK'nın, Eylül'de silahlı eylemlere son verme ve militanlarını Türkiye sınırlarının dışına çıkarma kararı alması ve bunu hayata geçirmesi; 2) 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde Türkiye'nin Avrupa Birliğine (AB) tam üye adayı olarak kabul ve ilan edilmesi. Bu iki olay, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinin seyrini belirleyen dinamiklerin özüyle doğrudan ilişkili oldu.

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin rejim meselesindeki çoğu gelişmenin temelinde yer alan Kürt sorunu, PKK'nın silahlı eylemlere başladığı 1984'ten itibaren yeni bir boyut kazanmıştı. İç siyasette milliyetçi ve otoriter çevreler, PKK'nın varlığını ve silahlı eylemlerini, ülkedeki demokratikleşme taleplerine karşı sürekli olarak kullandılar. Bu çevrelerin temel yaklaşımı, "terör bitmeden reform olmaz" şeklinde özetlenebilirdi. Kürt sorununda "askerî seçenek" dışındaki her yolu reddeden bu yaklaşım, 90'lar boyunca Türkiye'de tam anlamıyla hakim oldu. "İnsan Hakları Devleti" kavramının karşıtı olan "Milli Güvenlik Devleti" kavramına yaslanan politikaların uygulandığı bu dönemde, başta faili meçhul yargısız infazlar olmak üzere, vahim insan hakkı ihlalleri meydana geldi. Bu durum, Türkiye'yi dış politikada da zor durumda bırakıp, özellikle Avrupa ülkeleri ve kurumlarıyla ilişkilerde krizlere sebep oldu.

1999'da PKK'nın silah bırakma niyetini de içeren tek taraflı ateşkes ilânı ise, içeride demokratikleşmeye karşı direncin başlıca gerekçesini ortadan kaldıran, en azından zayıflatan bir etki ortaya çıkardı. Türkiye, 2000'lere bu rüzgârla, demokrasi açısından son 20 yılda hiç olmadığı kadar elverişli bir atmosferde girdi.

Modernleşme tarihi boyunca Türkiye'de demokrasi ve insan hakları alanındaki bütün önemli gelişmeler, bir biçimde mutlaka bir dış faktörle bağlantılı olmuş, bu dış faktörün odak noktasını ise her zaman Batı teşkil etmiştir. Helsinki Zirvesiyle

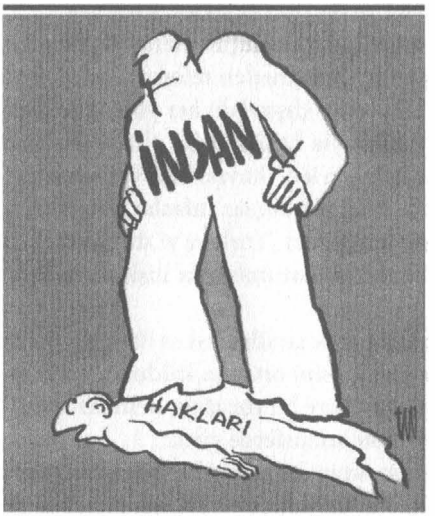
birlikte bu adres çok daha belirgin koordinatlara kavuştu ve somut bir isim aldı: AB. Böylece Türkiye'de uzun süredir bir tür devlet politikası mertebesine yükseltilmiş olan AB'ye tam üyelik hedefi, tek taraflı ve kimilerine nafile görünen bir çaba iken, çerçevesi belli bir ilişkiye dönüştü.

Bu hedefe ulaşmanın ön koşulunu ve bu çerçevenin esasını oluşturan Kopenhag Kriterleri, *"demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygıyı garanti altına alan kurumların istikrarını sağlama"*yı öngörmekteydi (bkz. **Kopenhag Kriterleri** kutusu, Cilt II). Bu zamana kadar Avrupa'nın eleştiri ve telkinleri, milliyetçilikten ve onun neo-Kemalist biçimi olan ulusalcılıktan etkilenen geniş kamuoyu tarafından genellikle "tek taraflı ve karşılığında ne alınacağı belirsiz bir baskı" olarak algılanıyor ve tepkiyle karşılanıyordu. Oysa 1999'dan sonra bu değerlere uygun bir siyasal ve hukuksal düzen oluşturmak, artık Türkiye'nin "gönüllü olarak üstlendiği bir ödev" haline geldi. Zira, reformlar yazılı bir belgeye bağlandı, Türkiye de bunları kendi isteğiyle üstlendi. Üstelik bu ödevin yerine getirilmesi karşılıksız da kalmayacaktı; bu yolun sonunda, AB'ye tam üyelik gibi, büyük çoğunluğun farklı gerekçelerle de olsa arzuladığı bir ödül duruyordu.

Özetle, 2000'ler başlarken, insan hakları alanındaki gelişmeleri doğrudan ve kökten belirleyen iki faktör açısından şartlar çok elverişli görünüyordu. Bu ortamın etkisiyle 2000'lerin ilk yarısı, insan hakları konusunda kapsamlı reformların gerçekleştiği özel bir dönem olarak, "AB uyum süreci" adıyla tarihe geçti.

I) Avrupa Birliğine Uyum Süreci

Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için adaylığının kabul edilmesiyle, uzun ve karmaşık bir süreç başlamış oldu. AB Komisyonu, "bir yol haritası" olarak tanımlanan ve Türkiye'nin tam üyelik stratejisini tek taraflı olarak belirlediği (ilk) Katılım Ortaklığı Belgesini (KOB) Kasım 2000'de açıkladı (AB Komisyonu için bkz: **AB'nin Asli Yapısal Kurumları** kutusu, Cilt I; KOB için: Cilt II, s. 355 vd.). Türkiye'den beklenen, AB'yle katılım müzakerelerine başlamanın ön koşulu olan Kopenhag Kriterlerine uyum sağlamaktı. Bunun yerine getirilmesi, her şeyden önce hukuk düzeninde kapsamlı değişiklikler ve yeni düzenlemeler yapılmasını gerektiriyordu.

Karikatür: Tan Oral, *Cumhuriyet*, 24.11.2004.

Bununla birlikte, aday ülkelerin uyum kabiliyeti sadece normatif değişikliklerle, yani anayasal ve yasal reformlarla ölçülmemekteydi. Bu reformların uygulanmasına da en az bunun kadar önem atfediliyordu. Bu nedenle, 2000'lerin uyum sürecinin damgasını taşıyan ilk yarısını insan hakları açısından değerlendirirken, normatif boyut ile uygulama düzlemini birlikte ele almak gerekir.

A) Koalisyon Döneminde

Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine nasıl uyum sağlayacağıyla ilgili beyanlarını içeren ve bir takvim veren Ulusal Program'ın Mart 2001'de açıklanmasından sonra, yoğun bir yasama süreci başladı (Ulusal Program için bkz: Cilt II, s. 362 vd.). İlk ürünü Ekim 2001 tarihli anayasa değişiklikleri olan bu süreçte, pek çok yasada değişiklik yapan, bazılarına yeni hükümler ekleyen 8 adet uyum paketi çıkarıldı. Ayrıca 7 Mayıs 2004'te, 10 maddeyi kapsayan önemli bir anayasa değişikliği daha yapıldı. Bunların dışında, bazı temel kanunlar da yenilendi.

"Uyum süreci"nin DSP-MHP-ANAP koalisyonu zamanında geçen birinci kısmının ilk iki yılı, hükümeti oluşturan partilerin AB üyeliği konusunda ve bununla ilişkili temel sorunlarda uyumsuz olmaları yüzünden, hukuksal düzenlemeler açısından tabir caizse "boş" geçirildi. Ama hükümet; DSP'nin gönülsüzlüğüne, MHP'nin de direnmesine rağmen, kamuoyundan gelen basınç ve büyük sermayenin baskısı sonucunda, 2001'de uyum çalışmalarına başlamak zorunda kaldı.

Bu çerçevede, koalisyon hükümetinin dağıldığı 2002'ye kadar, kapsamlı bir anayasa değişikliğinin yanı sıra, toplam 3 paketten oluşan 6 "uyum yasası" çıkarıldı. Amaç AB standartlarına, bilhassa da Kopenhag Kriterlerine uyum olduğundan, reformlar doğrudan insan haklarına ilişkindi. Ama koalisyon ortakları arasındaki uyumsuzluk, yapılan değişikliklerin insan hakları alanında köklü ve cesur değişiklikler getirmesini engelledi. Hükümetin temel politikasını belirleyen, "Türk standartları"nı AB'ye kabul ettirme çabası oldu. Sonuçta insan hakları konusunda ciddi ilerleme anlamına gelen değişiklikler de yapılmış olmakla birlikte, her adımda "milli hassasiyetlerin gözetilmesi"ne gayret edildi. Bundan dolayı, yapılan düzenlemelerin birçoğunda, kaçınılmaz olanı en alt düzeyde ve en zayıf ifadelerle, mümkünse sadece göz boyamadan ibaret kalacak şekilde tanıma biçiminde özetlenebilecek bir kaygının izlerine rastlanıyordu. Bu dönemde gerçekleştirilen reformların insan haklarına ilişkin kısımları, 2001 anayasa değişikliklerinden başlayarak, şöyle özetlenebilir:

1) Ekim 2001 Anayasa Reform Paketi

AB organları, Kopenhag Kriterlerine uyum açısından, 12 Eylül askerî yönetimi tarafından çıkarılmış 1982 Anayasasında kapsamlı değişiklikler yapılması gerektiğini sık sık vurguluyorlardı. AB'ye tam üyelik süreci resmen başladığına göre, hükümetin bu yönde harekete geçmekten başka çaresi yoktu. 34 maddeden oluşan reform paketi 3 Ekim 2001'de kabul edildi ve 4709 sayılı yasa olarak 17 Ekim 2001'de yürürlüğe girdi. 1982 Anayasasında o zamana kadar yapılan bu en kapsamlı değişikliklerin insan hakları açısından getirdikleri şunlardı:

a) 13. madde. 1982 Anayasası sistemine göre temel hak ve özgürlükler hem 13. maddede sayılan "genel sınırlama sebepleriyle", hem de her temel hak ve özgürlüğün düzenlediği ilgili maddede yer alan "özel sebeplerle" sınırlandırılabilmekteydi. Yapılan değişiklikle, genel sınırlama sebeplerinin tümü 13. maddeden çıkarıldı, bunun yerine her temel hak ve hürriyetin, *"yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak"* sınırlandırılabileceği ilkesi getirildi. Bunun sonucun-

da, 13. madde "genel sınırlama hükmü" niteliğini yitirdi, sınırlamanın ilkesini ve sınırlarını belirten bir düzenleme haline getirildi. Böylece, özgürlüklerin sınırlanması konusunda anayasa, genel sınırlama sebeplerine yer vermeyen AİHS sistemiyle uyumlu hale sokulmuş oldu.

b) 19. madde. Yapılan değişiklikle, kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından kritik önem taşıyan "gözaltı rejimi" de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sistemiyle uyumlaştırıldı. Buna göre, yakalanan veya tutuklanan kişinin, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, hakim önüne çıkarılmasına kadar geçen süre, toplu olarak işlenen suçlarda en çok 15 günden en çok 4 güne indirildi. Türkiye, gözaltı sürelerinin uzunluğu nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından defalarca mahkum edilmişti. Gözaltı süresinin kısaltılması, işkence ihtimalini de ciddi ölçüde azalttı.

c) 26. ve 28. maddeler. Bunlar dil yasaklarıyla ilgiliydi. 26. maddenin, "*Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz*" şeklinde başlayan üçüncü fıkrası ile 28. maddenin "*Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz*" hükmünü içeren ikinci fıkrası yürürlükten kaldırıldı. Gerçi bu yasağı getiren kanunun 1991'de kaldırılmasından bu yana, kanunla yasaklanmış bir dil bulunmuyordu (bkz. **Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun (no. 2932)** kutusu, Cilt II). Ama Anayasa'daki bu hükümler, yasama organı tarafından bu tür yasaklar için bir dayanak olarak kullanılmaya elverişliydi. Değişiklikle birlikte, artık dil yasağının Anayasa'ya aykırı olduğu rahatlıkla ileri sürülebilecek hale geldi.

Lakin bu değişiklikle, Anayasa'ya Kürtçe gibi yerel dillerin öğretim-öğrenimine ve bu dillerde radyo-TV yayınları yapılabilmesine olanak verecek yeni bir hüküm getirilmiş olmadı. Ayrıca, Anayasa'nın 42. maddesinde yer alan ve bir tür "anadil yasağı" olarak nitelenebilecek olan hüküm de korunmuştu: "*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez*".

ç) 38. madde. Bu maddedeki değişiklikle, "*savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında*" ölüm cezası kaldırıldı. Bu nokta Öcalan'la ilgiliydi. Öcalan faktörü olmasaydı, ölüm cezasının alanını daraltan bu anayasa değişikliği, büyük bir ihtimalle AB uyum sürecinin bir gereği olarak sorunsuz gerçekleşecekti. Esasen, mahkemelerce verilmiş çok sayıda ölüm cezası kararının hiçbiri 1984'ten sonra TBMM tarafından onanmamış, dolayısıyla ölüm cezasının infazı fiilen askıya alınmıştı.

Aslında bu düzenleme, Öcalan'ın idamını hukuken kesin bir biçimde önlemeye yetmiyordu. Ayrıca, AİHS düzeninin gereklerini de tam olarak karşılamıyordu. Türkiye'nin o tarihlerde henüz imzalamadığı Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin AİHS'ye Ek 6. No'lu Protokol, idam cezasının uygulama alanını "*savaş zamanı ya da yakın savaş tehdidi*"yle sınırlıyordu. Avrupa Konseyine (AK) üye ülkeler arasında, Türkiye dışında bu protokolü imzalamayan ve ölüm cezasını mevzuatında muhafaza eden Rusya ve Ermenistan gibi pek az ülke kalmıştı. Buna rağmen, bu düzenlemeyi önemli kılan husus, Öcalan'ın idamını hukuken imkansız hale getirecek düzenlemeler için yolu açma ve ortamı hazırlama amacına yönelik olmasıydı.

d) Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştırmaya yönelik düzenlemeler. Bunlar, özellikle, durmadan kapatılan Kürt partileri açısından önem taşımaktaydı (bkz. **Kürt Meselesinden Kapatılan Partiler** (1971-2012) tablosu). Bu bağlamda, Anayasa'nın 69. maddesine, bir partinin kapatılabilmesi için "belli fiillerin odağı durumuna gelmiş olması" şartı getirildi ve bu "odak" kavramı tanımlandı. Maddede yapılan başka bir değişiklikle, Anayasa Mahkemesinin (AYM), temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre, ilgili siyasi partinin devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebileceği hükme bağlandı. Yine, 149. maddede yapılan değişiklikle, AYM'nin siyasi parti kapatma kararlarını ancak beşte üç çoğunlukla alabilmesi sağlandı.

e) Asker-sivil ilişkileri. AB'ye uyum sürecinde, Silahlı Kuvvetlerin (TSK) sivil siyasi iradenin emir ve denetimine tabi olması gerekiyordu. Md. 118'deki değişiklikle, Milli Güvenlik Kuruluna (MGK) ilişkin bazı yenilikler getirildi. Başbakan yardımcıları ve adalet bakanı kurul üyesi yapılmak suretiyle, çoğunluğun sivil üyelerden yana değişmesi sağlandı.

f) Geçici 15. madde. Bu maddenin son fıkrası kaldırılarak, 12 Eylül 1980 - 6 Aralık 1983 cunta döneminde çıkarılan kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin (KHK) ve diğer tasarrufların anayasaya aykırılığının iddia edilmesi mümkün hale getirildi. Buna karşılık; o dönemdeki vahim insan hakları ihlallerini yapanların yargılanmasını engelleyen kısma dokunulmadı. Bu husus, daha ileride, 12 Eylül 2010'daki referandumda kaldırılacaktır (bkz. **Anayasa Referandumu** - 2010 kutusu, s. 713).

Anayasa Referandumu - 2010

12 Eylül anayasasında yapılan kısmi değişiklik, 12 Eylül 2011'de halkoyuna sunuldu. Katılım % 77, evetler % 58 idi. AKP evet, CHP ile MHP hayır çağrısı yapmışlardı. BDP boykot kararı almıştı. Sol çevreler ise "yetmez ama evet", hayır ve boykot tavırları arasında bölünmüşlerdi.

Yasaya karşı çıkanların temel itirazı, farklı konuların tek pakette toplanmış olması idi. Bu insanların önemli bir bölümü, (zaman zaman bir Senato gibi çalışarak TBMM'nin kararlarını engelleyen) yüksek yargı kurumlarının bu fiilî işlevlerini yitirecek olmasından endişe duyanlardı. "Yetmez ama evet" çağrısında bulunanlar ise, bu sayede nihayet sivil ve demokratik bir anayasa yapma kapısının açılacağını ileri sürmekteydiler.

Yasa, 1982 Anayasasının 23 maddesinde değişiklik yapıyor, 1 geçici maddeyi bütünüyle kaldırıyor, yüksek yargı organlarının yeni düzene geçişini 2 geçici maddeyle düzenliyordu. Bunlar 3 başlık altında toplanabilir:

1) Yüksek yargı kurumlarının yapısı ve üyelerinin seçimiyle ilgili olanlar. En çok tartışma yaratan bu oldu. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üye sayısını arttıran ve üyelerin yarısının hakimler ve savcılar tarafından seçilmesini öngören değişiklik oylama öncesi çok tartışıldı. Adalet bakanı ve müsteşarının kurulun doğal üyeleri olmaya devam etmelerinin yanında, seçim sistemi de eleştirildi. Her seçmenin tek adaya oy vermesi kuralı getirilmişti, ama bu değişikliği AYM iptal etti. Bu iptal, Adalet Bakanlığı bürokratlarının el altından hazırladığı listeden 10 üyenin tamamına yakınının seçilmesi sonucunu doğurdu. Bu ise, muhalefet tarafından iktidarın yargıya el koymasının açık göstergesi olarak algılandı.

AYM üye sayısını 17'ye çıkaran, üyeliği 12 yılla sınırlayan ve mahkemeyi 2 daire ve 1 genel kurul olarak yeniden düzenleyen değişiklik, mahkeme üyelerinin seçiminde cumhurbaşkanının son takdir yetkisini azaltmamakla birlikte, TBMM'nin de 3 üye seçmesine ola-

nak sağladı. Aynı zamanda, AİHS'deki temel hak ve özgürlüklerin kamu gücü tarafından ihlali durumlarında, AYM'ye bireysel başvuru yapabilme hakkı getirildi.

2) Askerlerle ilgili konular. Kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç, Yüksek Askerî Şura'nın her türlü ilişik kesme kararına karşı yargı yolu açıldı. Askerî yargının yetki alanı salt askerî işlerle sınırlandı. Dolayısıyla, asker kişilerin sivil mahkemelerde yargılanabilmesi, buna karşılık sivil kişilerin askerî mahkemelerde (savaş durumu dışında) yargılanamamaları kuralı getirildi. Bunlar, askerî yargının Türkiye yargısı içindeki ve devlet karşısındaki özerk durumunu sınırlandıran ve askerî vesayet rejiminin önemli bir dayanağını ortadan kaldıran değişikliklerdi.

Bunun kimi somut sonuçları hemen görüldü. Darbe hazırlığı nedeniyle açılan, Balyoz Planı gibi davalarda (bkz. **Balyoz Harekat Planı Davası** kutusu, s. 734), orgeneral dahil tüm subayların sivil mahkemelerde yargılanabilmeleri mümkün oldu. Askerî mahkemeye gönderilen Şemdinli davası yeniden sivile taşındı. Şemdinli Savcısı Ferhat Sarıkaya göreve döndü.

Referandum sonucunda, genelkurmay başkanı ve dört kuvvet komutanının, görevleriyle ilgili suçlarda Yüce Divan'da yargılanmaları kuralı getirilmişti. Devlet güvenliğine karşı suçlar Yüce Divan dışında tutulduğu için, E. Org. İlker Başbuğ'un İnternet Andıcı davasından mahkemeye verilip Ocak 2012'de tutuklanması, adliye mahkemesi tarafından gerçekleştirilecektir.

Paketin bir diğer somut sonucu, Geçici Md. 15'in kaldırılması üzerine, 12 Eylül darbecilerine yargı yolunun açılmasıydı. Darbenin lideri Kenan Evren ve hayatta bulunan kuvvet komutanı Tahsin Şahinkaya hakkındaki dava Nisan 2012'de böylece başlatıldı.

3) Bireysel ve toplu özgürlükler alanındaki önlemler. Memurlara toplu sözleşme hakkının tanınması, uyuşmazlık halinde devreye girecek tam yetkili bir hakemlik kurumuyla sınırlansa da, önemli bir hak eksikliğini giderdi. Siyasi veya genel amaçlı grev, işyeri işgali ve diğer eylemlere ilişkin yasaklar kaldırıldı. Aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olma, aynı işyerinde birden fazla toplu sözleşme yapma olanağı getirildi. İdarenin her türlü iş ve eylemine karşı her yurttaşın başvurma hakkının olduğu Kamu Denetçiliği Kurumunun (Ombudsman) oluşturulması, yurt dışına çıkışın sadece yargı kararıyla sınırlanabilmesi, kişisel bilgilenme hakkının güçlendirilmesi, pozitif ayrımcılık amaçlı önlemlerin eşitlik ilkesine aykırılığı iddiasının anayasal dayanağının kaldırılması, bu grupta yer alan diğer değişikliklerdi.

(Ahmet İnsel)

TEŞEKKÜRLER 13
DEV ADAM
Milliyet
REFERANDUM ÖZEL SAYISI
6 MİLYON OY FARKLA EVET
HAYIRCILAR DA KAZANDI
OKYANUS ÖTESİNE KUTLAMA
EN BÜYÜK KAYIP MHP'DE
HAYIR DİYEMEDİ ÖZÜR DİLEDİ
BDP'den 10 ilde ETKİLİ BOYKOT
SİLİVRİ CEZAEVİ EVET DEDİ
ERDEM BİLDİ GÜR YANILDI

Milliyet, 13.10.2010.

2) AB Uyum Paketleri

Birinci Paket

Hükümet, hem anayasa değişikliklerini, hem AB siyasi kriterlerini hayata geçirmek amacıyla, paketler halinde "uyum yasaları" hazırlamaya başladı. İlk paket 6 Şubat 2002'de kabul edildi, 19 Şubat 2002'de yürürlüğe girdi. Yargı organları tarafından düşünce özgürlüğüne sistematik tehdit kaynağı olarak kullanılan Türk Ceza Kanunu (TCK) Md.159 ve 312 ile Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md. 7 ve 8'de değişiklik yapıldı (bkz. **Türk Ceza Kanunu Md. 301 (eski 159) Değişiklikleri** tablosu; **Türk Ceza Kanunu Md. 216 (eski 312) Değişiklikleri** tablosu; **Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md. 7 ve 8** kutusu, s. 716).

Tablo 1: Türk Ceza Kanunu Md. 301 (eski 159) Değişiklikleri

2002 öncesi (1961'den beri)	2002-2003 değişiklikleri	2005 değişikliği	2008 değişikliği
Madde 159 *1) Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askerî veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler bir seneden altı seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.* *2) Birinci fıkrada beyan olunan cürümlerin irtikabında, muhatap sarahaten zikredilmemiş olsa bile onlara matufiyetinde tereddüt edilmeyecek derecede karineler varsa tecavüz sarahaten vukubulmuş addolunur*	2002'deki Birinci Uyum Paketiyle, maddenin öngördüğü cezalar hafifletildi. Ama bu değişiklikler AB kriterlerini karşılamıyordu. Yine 2002'deki Üçüncü Uyum Paketiyle, sadece eleştirmek amacıyla yapılacak düşünce açıklamalarının cezayı gerektirmeyeceği yönünde bir son fıkra eklendiyse de, yargı bunu hiç dikkate almadan karar vermeye devam etti. AKP Hükümeti döneminde 2003'te çıkarılan Yedinci Uyum Paketiyle madde bir kez daha değiştirildi. Cezanın alt sınırı 1 yıldan 6 aya indirildiği gibi, son fıkra da sadeleştirildi. **Madde 159 (4744 sayılı kanunla yapılan değişiklik)** (DEĞİŞİK FIKRA: Kabul T:30.07.2003 RGT: 07.08.2003 Kanun no: 4963) Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askerî veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler altı aydan üç seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Birinci fıkrada beyan olunan cürümlerin irtikabında muhatap sarahaten zikredilmemiş olsa bile onlara matufiyetinde tereddüt edilmeyecek derecede karineler varsa tecavüz sarahaten vukubulmuş addolunur. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına veya Büyük Millet Meclisi Kararlarına alenen sövenler 15 günden 6 aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Türklüğü tahkir yabancı memlekette bir Türk tarafından işlenirse verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır. (DEĞİŞİK FIKRA: Kabul T:30.07.2003 RGT: 07.08.2003 Kanun no: 4963) Tahkir, tezyif ve sövme kastı bulunmaksızın, sadece eleştirmek maksadıyla yapılan düşünce açıklamaları cezayı gerektirmez.	**Madde 301** *(1) Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisini alenen aşağılayan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.* *(2) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Devletin yargı organlarını, askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.* *(3) Türklüğü aşağılamanın yabancı bir ülkede bir Türk vatandaşı tarafından işlenmesi hâlinde, verilecek ceza üçte bir oranında artırılır.* *(4) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.*	Yeni madde 301, yargının yasakçı zihniyeti yüzünden beklentileri karşılayamadı. Başta "Türklüğü aşağılama" gerekçesiyle olmak üzere, davalar hızla arttı. Ülke içinden ve dışından gelen, maddenin kaldırılması taleplerine rağmen, Hükümet, maddeyi kaldırmak yerine değiştirerek, soruşturmayı adalet bakanının iznine bağlamak yolunu seçti. Hazırlanan tasarı, 30 Nisan 2008'de TBMM'de kabul edildi, 7 Mayıs 2008'de yürürlüğe girdi. **Madde 301** *(1) Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.* *(2) Devletin askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi 1. fıkra hükmüne göre cezalandırılır. .* *(3) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.* *(4) Bu suçtan dolayı soruşturma yapılması, Adalet Bakanının iznine bağlıdır*

(Tablo: Mithat Sancar ve Samim Akgönül)

Tablo 2: Türk Ceza Kanunu Md. 216 (eski 312) Değişiklikleri

765 Sayılı (eski) TCK'nın 312. Maddesi	Birinci Uyum Paketi	Yeni TCK'nın 216. Maddesi
Yıllarca "fikir suçu"nun dayanağı olarak kullanılan TCK Md.141-142 ve 163'ün 1991'de yürürlükten kaldırılmasının ardından, 765 sayılı (eski) TCK'nın 312. maddesi, düşünceye verilen cezaların başlıca kaynaklarından birine dönüştü. R. T. Erdoğan'ın "siyasi yasaklı" konumuna girmesine yol açan mahkumiyet kararı da bu maddeye dayandırıldı: *"(1) Kanunun cürüm saydığı bir fiili açıkça öven veya iyi gördüğünü söyleyen veya halkı kanuna itaatsizliğe tahrik eden kimse altı aydan iki yıla kadar hapis ve ikibin liradan onbin liraya kadar ağır para cezasına mahkum olur.* *(2) Halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üçbin liradan onikibin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Bu tahrik umumun emniyeti için tehlikeli olabilecek bir şekilde yapıldığı takdirde faile verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.* *(3) Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları 311 nci maddenin ikinci fıkrasında sayılan vasıtalarla işleyenlere verilecek cezalar bir misli artırılır."*	Hem kamuoyundaki tepkiler, hem de AB organlarının yoğun eleştirileri üzerine, 312. maddede değişiklik yapıldı. Bunun en önemli yanı, artık sadece kamu düzeni için tehlikeli olabilecek bir şekilde yapılmış olan tahriklerin suç sayılacak olmasıydı. *"(1) Bir cürmü alenen öven veya iyi gördüğünü söyleyen veya halkı kanuna uymamaya tahrik eden kimseye 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilir.* *(2) Sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığına dayanarak, halkı birbirine karşı kamu düzeni için tehlikeli olabilecek bir şekilde düşmanlığa veya kin beslemeye alenen tahrik eden kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir.* *(3) Halkın bir kısmını aşağılayıcı ve insan onurunu zedeleyecek bir şekilde tahkir eden kimseye de birinci fıkradaki ceza verilir.* *Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçlar 311. maddenin ikinci fıkrasında belirtilen araçlar veya şekillerle işlendiğinde verilecek cezalar bir katı oranında artırılır."*	Yargı mercileri, maddeyi ABD Yüce Mahkemesi içtihatlarında istikrarlı biçimde kullanılan "açık ve yakın tehlike" kavramıyla yorumlamak yerine, düşünce özgürlüğünü kısıtlayacak şekilde uygulamaya devam ettiler. Bu durumda, yeni TCK'da 312'nin yerine geçen 216. maddede, "açık ve yakın tehlike" ölçütü açık biçimde belirtildi: "(1) Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, 6 aydan 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (3) Halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, 6 aydan 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."

(Tablo: Mithat Sancar ve Samim Akgönül)

Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md. 7 ve 8

1991'de yürürlüğe giren TMK, "özgürlük-güvenlik dengesi"ni, güvenlik lehine ciddi biçimde bozan bir zihniyetle hazırlanmıştı. Kanunun 7. ve 8. maddeleri, düşünce açıklamalarını "terör suçu" kapsamına soktukları için, insan hakları kuruluşları ve AB organları tarafından sürekli eleştirildi. Bu nedenle, Birinci Uyum Paketi, 7. maddedeki *"örgütle ilgili propaganda yapanlara"* ibaresinin başına, *"terör yöntemlerine başvurmaya özendirecek şekilde"* ibaresini ekledi.

8. madde, *"Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak amacıyla yazılı, sözlü veya görüntülü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapanlar hakkında, fiilleri daha ağır bir cezayı gerektirmedikçe 1 yıldan 3 yıla kadar hapis ve ... ağır para cezası"* getiriyor, çeşitli durumlarda cezayı artırıyor, tekrar halinde hapis cezalarının paraya çevrilmesini önlüyor, basın organlarına ciddi miktarda para ve hapis cezaları koyuyor, radyo ve TV'leri kapatmayı öngörüyordu (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu** kutusu, Cilt II). Bu maddenin giderek daha baskıcı bir şekilde uygulanması, AB ilerleme raporlarında sürekli eleştirilen bir husus oldu. Artan baskılar karşısında hükümet, Altıncı Uyum Paketiyle maddeyi yürürlükten kaldırdı.

Aynı paket çerçevesinde, TMK'nın "Terör tanımı" başlıklı, çok eleştirilen 1. maddesi de değiştirildi ve maddeye, *"cebir ve şiddet kullanarak yapılan"* ve *"suç teşkil eden eylemler"* unsurları eklendi.

(M. Sancar)

İkinci Paket

26 Mart 2002'de kabul edildi; 9 Nisan 2002'de yürürlüğe girdi. Dernekler Kanunu değiştirilerek, "... *azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden ve kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak*" amacıyla dernek kurulması yasak kapsamından çıkartıldı. Ayrıca, "kanunla yasaklanmış diller"i ve bunlara ilişkin pankart ve benzeri şeyleri derneklerde kullanmak mümkün hale geldi. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri yasakları azaltıldı. AİHM tarafından işkence konusunda hükmedilen ve devletçe ödenen tazminatlardan dolayı, sorumlu personele rücu imkanı getirildi.

Üçüncü Paket

3 Ağustos 2002'de yasalaşan ve 9 Ağustos'ta yürürlüğe giren bu paket, o zamana kadar AB uyum sürecinde atılan en kapsamlı ve en cesur adım oldu. İdam cezasının kapsamı biraz daha daraltıldı; "savaş ve çok yakın savaş tehdidi" hallerinde işlenmiş olanlar dışında kalan tüm suçlar için idam cezası kaldırıldı. "Terör suçları"nın idam cezasını gerektiren suçlar kapsamından çıkarılmasıyla, Öcalan hakkındaki idam cezasının infazı kesin bir şekilde gündemden düşürüldü. (İleride de belirtileceği gibi, ölüm cezasını her koşulda kaldıran AİHS'ye Ek 13. Protokolün onama işlemleri de Şubat 2006'da tamamlanacak ve Protokol yürürlüğe girecektir.)

GELİYORUZ AVRUPA

Arabaları da gitti

Erol Bey, aşağı iner misiniz!

İdam kalktı. Kürtçe yayın ve kursa izin çıktı. MHP ve AKP'nin muhalefeti işe yaramadı. Türkiye, AB yolunda önemli bir engeli aştı

Gelecek kuşaklar sizi unutmayacak

'Uzanlar benim partimi çalıyor'

Yanlış numara Ozan'ı yaktı

Milliyet, 03.08.2002.

Sürecin başından beri en önemli konu olduğu herkesçe bilinmesine rağmen, sürekli etrafında dolanılan "kültürel haklar" meselesine de, aynı uyum paketiyle iki yönden el atıldı. Bir yandan, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'un 4. maddesine yapılan ilaveyle, "anadilde yayın" Türk hukuk sistemine resmen girmiş oldu: "*Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir*". Diğer yandan, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununun 2. maddesine eklenen bir hükümle de, "... *dil ve lehçelerde...*" özel kurslar açılması mümkün kılındı.

Uluslararası insan hakları hukuku külliyatıyla ve özellikle Avrupa standartlarıyla karşılaştırıldığında, bu düzenlemeler son derece mütevazı adımlar idi. Bu durum özellikle, Avrupa standartlarının temel direkleri niteliğinde olan, AK bünyesindeki "Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme" ile "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı" dikkate alındığında ortaya çıkmaktaydı (bkz. **Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı** kutusu, s. 718).

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı

AK bünyesinde hazırlanan bu iki metin, uluslararası hukukta azınlık ve dil haklarını güvenceye almaya yönelik en önemli belgelerdir.

Şubat 1995'te imzaya açılmış ve Şubat 1998'de yürürlüğe girmiş Sözleşme; ulusal azınlıkların korunmasının Avrupa'da istikrarı, demokratik güvenliği ve barışı korumanın temel unsuru olduğundan hareket eder. Çoğulcu ve gerçek anlamda demokratik bir toplumda, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kimliklerini ifade etmeleri, korumaları ve geliştirmeleri için en uygun koşulların yaratılması gerektiğini vurgular, bunun sağlanması için uyulması gereken ilkeleri ve bu ilkelerden doğan yükümlülükleri tanımlar.

Şart (*charte*, misak), Kasım 1992'de imzaya açılmış ve Mart 1998'de yürürlüğe girmiştir. Özel ve kamusal hayatta bölge veya azınlık dilleri kullanmayı yadsınamaz bir hak olarak kabul eder. Avrupa'nın farklı ülkelerinde ve bölgelerinde, bölge veya azınlık dillerinin desteklenmesi ve korunmasının, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde kültürel çeşitlilik ve demokrasi ilkelerine dayalı bir Avrupa inşa etmeye önemli katkı yapacağını vurgular.

Mümkün olduğu kadar çok azınlık grubunu koruyabilmek ve Türkiye ve Fransa gibi azınlık konularında hassas ülkelerin çekingenliklerini giderebilmek için, iki belgede de azınlığa hukuken kesin bir tanım getirmekten kaçınılmıştır. Buna rağmen, Türkiye, bu iki belgeyi de imzalamamıştır. AB ilerleme raporlarında bu durum bir eksiklik olarak kayda geçirilmiştir.

(M. Sancar)

Diğer yandan, Lausanne Md. 39/4 hatırlandığında, bu düzenlemelerle tanınan imkanların bir yenilik oluşturmadığı da artık sır değildi: "*Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır*". Yani bu düzenlemeler bu haliyle, 1923'te yapılmış Lausanne'ın bile gerisinde kalıyordu. Fakat yine de, devletin Cumhuriyet tarihi boyunca Kürt sorununa yaklaşımı hatırlandığında, bu düzenlemeler, simgesel ve psikolojik anlamları itibariyle, ciddi bir dönüm noktası oluşturmaktaydı.

Paketin diğer bir önemli yanı, AİHM kararları dolayısıyla ulusal yargılamanın yenilenmesi imkanının getirilmiş olmasıydı. Fakat bu imkanın kullanılması yoluna, ancak, "*Kesin olarak verilmiş veya kesinleşmiş olan bir kararın... tazminatla giderilemeyecek sonuçlar doğurduğu anlaşılırsa*" başvurulabilecekti. Diğer yandan bu imkan, ancak, "*bu maddelerin yürürlüğe girdiği tarihten sonra AİHM'ye yapılan başvurular üzerine verilecek kararlar hakkında*" kullanılabilecekti. Bu, mahkum edilmiş eski DEP milletvekillerinin yararlanmasını önlemek için düşünülmüştü (bkz. **DEP Krizi** kutusu, Cilt II). Bu kısıtlamalara rağmen, iç hukukun AİHS'yle uyumlaştırılmasında önemli bir adım atılmış oldu.

Paket, Gayrimüslimler hakkında da çok önemli bir ilerleme getirdi. Gayrimüslim vakıflarının Bakanlar Kurulu kararıyla taşınmaz mal edinebilmelerine, ayrıca, tasarrufları altında bulunmakla birlikte tapuda üzerlerinde gözükmeyen taşınmazlarını 6 ay içerisinde tapuya tescil ettirebilmelerine olanak sağlandı.

Bununla birlikte, Türkiye'deki diğer vakıflar mal edinirken ve bu mallara tasarruf ederken, Bakanlar Kurulunun değil Vakıflar Genel Müdürlüğünün (VGM) iznini al-

dıkları için, Gayrimüslim vakıflarına getirilen bu koşul ciddi bir ayrımcılıktı. Üstelik kanunun uygulanması için VGM'nin hazırladığı yönetmelik de Gayrimüslim vakıfları bakımından çeşitli olumsuzluklar içeriyordu: 1) Mal edinebilmeleri için, diğer vakıflardan talep edilmeyen çok fazla belge isteniyordu; 2) VGM'ye, Gayrimüslim vakıflarından istenilen belgelerin Bakanlar Kuruluna ulaşmasını engelleyecek yetkiler tanınmaktaydı; 3) Yönetmeliğin uygulanması "uluslararası mütekabiliyet" koşuluna bağlanmaktaydı. Burada üstü kapalı olarak kastedilen, Yunanistan'ın, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı vakıflarına yönelik uygulamalarıydı (Oran, 2008, s. 129-130). Oysa insan haklarında mütekabiliyet uygulanamazdı (bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet** kutusu, s. 570).

Paket yürürlüğe girdikten sonra MHP, en önemli hükümlerin iptali için AYM'ye başvurdu. 3 Kasım 2002'de yapılan erken seçimler sonucunda, seçim beyannamesinde "*Partimiz, ülkemizin AB'ye tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir. AB kriterlerinin... AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır*" diye ilan etmiş olan AKP tek başına hükümet oldu.

B) AKP Döneminde

Uyum paketleri AKP döneminde hızlandı ve yoğunlaştı. 2 Ocak 2003'te başlayan reform sürecinin ilk 7 ayında 4 uyum paketi Meclis'ten geçti. Ayrıca 7 Mayıs 2004'te 10 maddelik bir anayasa değişikliği yapıldı.

Bu paketlerle de, hak ve özgürlüklere ilişkin birçok kanunda, bazıları ikinci, üçüncü kere olmak üzere değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin önemli bir kısmında, AB standartlarını büyük ölçüde gözeten bir tutum benimsendi. Örneğin, önceki dönemde idare ve yargı aygıtlarının engelleme yapmalarına müsait biçimde düzenlenmiş olan hususları düzeltmede ısrarlı bir tutum izlendi. MGK'nın yetkileri sınırlandı.

1) AB Uyum Paketleri

Dördüncü Paket

"Kopenhag Paketi" olarak da anılan bu paket, 2 Ocak 2003'te kabul edildi, 11 Ocak 2003'te de yürürlüğe girdi. Gayrimüslim vakıfları ile diğer vakıflar arasında eşitlik sağlanması amacıyla hazırlanmış olmakla birlikte, bunu gerçekleştiremedi. Taşınmaz mal edinme konusunda Müslüman vakıfları için VGM'den izin almak şartı yokken, Gayrimüslim vakıfları için vardı. Üstelik, bir taşınmazın tapudan iktisabı asgari 3-3,5 ay sürüyordu. Diğer vakıflara göre Gayrimüslim vakıflarına yapılan bu ayrımcılık, ancak, 20 Şubat 2008'de kabul edilen 5737 sayılı Vakıflar Yasasıyla ortadan kaldırılacaktır. (Bkz. bölüm sonunda **Gayrimüslim Azınlık Hakları** başlığı)

Kanunun uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek amacıyla çıkarılan yönetmelik (*Resmî Gazete*, 24 Ocak 2003), Gayrimüslim vakıflarının taşınmaz satın alma ve onlara tasarruf etme başvurularının "gerektiğinde ilgili bakanlık, kamu kurum ve kuruluşlarının görüşü alınarak" karara bağlanacağı hükmünü düzenleyerek, diğer vakıflardan talep edilmeyen bir koşul getirdi. Burada sözü edilen kurum

ve kuruluşların emniyet ve istihbarat birimleri olduğu çok açıktı. Oysa yasada, yönetmelikle getirilen bu düzenlemeye dayanak olacak bir hüküm yoktu ve bu haliyle yönetmelik, Anayasa'ya (en azından, Md. 10) ve Lausanne (en azından, Md. 42/3) hükümlerine de aykırıydı.

Buna karşılık, VGM ile (azınlıklara yapılan baskıların dışarıda tepki yaratacağını bilen) Dışişleri Bakanlığı arasındaki tartışmaların sonucu olarak, yönetmelik olumlu bir düzenleme de getirdi. Buna göre, yönetmeliğe eklenen bir listede Türkiye'deki Gayrimüslim vakıfları ismen sayıldı. Süryani ve daha önce tanınmamış başka vakıfların da bu listede yer almasıyla, dolaylı da olsa, bunlar ilk kez tanınmış oldu.

Burada kayıtlı 161 Gayrimüslim vakıftan 75'i Rum, 52'si Ermeni, 18'i Musevi, 9'u Süryani, 3'ü Keldani, 2'si Bulgar, 1'i Gürcü, 1'i de Marunî vakfıydı (Oran, 2008, s. 131). Fakat listede kimi olumsuzluklar da vardı. Bu vakıflara ait taşınmazlar zikredilmemişti. Bazı Gayrimüslim vakıfları liste dışı kalmıştı. 7 Ermeni Katolik vakfı liste dışı bırakılmıştı; bu kararın iptali için Danıştay'a dava açıldı. Diğer yandan, bu ek liste de 2008 yılında hükümsüz duruma düşecektir (bkz. bölümün sonunda Yönetmelik ve Genelge alt başlığı).

Dördüncü Paket'te, kamu görevlilerinin işkence yaptıkları suçlamasıyla yargılanmalarında idari izin prosedürüne gerek olmadığına karar verildi. İşkence suçlarından verilen hapis cezalarının para cezasına vs. çevrilemeyeceği ve ertelenemeyeceği hükmü getirildi. Cezaevlerinden sorgu vs. amacıyla alınanların ayrılış ve dönüşte doktor muayenesinden geçirilmesi karara bağlandı. Gözaltında avukat yardımından yararlanmaksızın alınan ifadelerin delil olarak kullanılması DGM'lerde de yasaklandı.

Beşinci Paket

23 Ocak 2003'te kabul edildi, 4 Şubat 2003'te yürürlüğe girdi. Yargılamanın yenilenmesi yolu, AİHM tarafından ihlal kararı verilen bütün durumları kapsayacak hale getirildi. Buna ilişkin hükümler kanunun yürürlüğe girmesiyle işlerlik kazanacak ve kesinleşmiş kararlar ile yeni başvurular açısından da hemen uygulanabilecekti. Böylece, eski DEP milletvekillerinin de bu yola başvurma hakkı doğdu.

Altıncı Paket

19 Haziran 2003'te kabul edildi. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, paketin 19. ve 21. maddelerini, bir kez daha görüşülmek üzere TBMM'ye iade etti. Bu kısım, TMK Md. 8'in yürürlükten kaldırılmasıyla ilgiliydi. Bu maddeler, 15 Temmuz'da TBMM'de aynen kabul edildi ve paket 19 Temmuz 2003'te yürürlüğe girdi. Pakette, 8. maddenin yürürlükten kaldırılmasından başka, TMK'daki terör tanımında "şiddet ve zor kullanma" unsurunun önkoşul sayılması da öngörüldü. "*Yerel dil ve lehçelerde yayın*" haklarının kullanılması kolaylaştırıldı. Önceki dönemde bu haklar, uygulamanın başlayabilmesi için gerekli yönetmeliklerin geciktirilmesi ve incelikli bürokratik çabalar sergilenmesi yoluyla neredeyse işlevsiz hale gelmişti (bkz. **Kürtçe Dil Kurslarının Öyküsü** kutusu, s. 121). Bu düzenleme, özel radyo ve TV'leri kapsayacak biçimde genişletildi. Diğer yandan, "Kürtçe isim yasağı" olarak bilinen uygulamanın sona erdirilmesi için Nüfus Kanununun 16. maddesinde yapılan değ-

şiklik, çocuklara *"ancak ahlâk kurallarına uygun düşmeyen veya kamuoyunu inciten adlar konulmayacağı"*nı öngördü.

Paketle, Vakıflar Kanununda yeni bir değişikliğe gidilerek, Gayrimüslim cemaat vakıflarının tasarrufları altındaki taşınmaz malların vakıf adına tescili için öngörülen süre uzatıldı. Böylece, Gayrimüslim vakıfları konusu arka arkaya üç ayrı AB Uyum Paketinde ele alınmış oldu. Bunun nedeni, bürokrasinin direnmesi yüzünden uygulamanın düzelmemesiydi. Diğer yandan, İmar Yasasında da değişikliğe gidilerek her din ve inanıştan ibadet yerlerinin inşasına olanak tanındı.

"Töre cinayetleri" olarak bilinen durumlarda, fiilin cezasında indirim yapılmasına olanak veren madde yürürlükten kaldırıldı.

Yedinci Paket

30 Temmuz 2003'te kabul edildi, 7 Ağustos 2003'te yürürlüğe girdi. 2003 AB İlerleme Raporunun "özel bir öneme haiz" diye nitelediği bu paketin getirdiği yenilikler şu başlıklar altında özetlenebilir:

Asker-sivil ilişkileri: MGK'nın yetkilerine bazı sınırlamalar getirildi. MGK Genel Sekreterliğinin kurul kararlarını takip ve kontrol yetkisi kaldırıldı. MGK Genel Sekreteri olarak sivillerin de atanabilmesi sağlandı. MGK'nın her ay değil, iki ayda bir toplanacağı hükme bağlandı. Farklı dilleri öğrenme kolaylaştırıldı ve bu dillerin tespitinde MGK'nın görüşünün alınmasından vazgeçildi. MGK'nın, *"Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri"*nden her türlü bilgi ve belge alma hakkı kaldırılarak özel hayatın gizliliği korundu.

Bunun dışında, ordunun sistem içindeki ağırlığını azaltmak ve ordu üzerindeki sivil denetimi güçlendirmek amacıyla, askerî harcamaları Sayıştay'ın gizlilik esası çerçevesinde denetlemesi imkanı getirildi. (Bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK** ve **Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)** kutuları). Ayrıca, sivillerin barış zamanında askerî mahkemelerde yargılanması uygulamasına son verildi.

İşkence: Hükümet, işkence konusunda "Sıfır Tolerans Politikası" izleyeceğini ilan etmişti. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda yapılan bu değişiklikle; işkence ve kötü muamele suçlarına ilişkin soruşturma ve kovuşturmaların acele işlerden sayılarak öncelik ve ivedilikle ele alınacağı, bu suçlarla ilgili davalarda zorunluluk olmadıkça duruşmalara 30 günden fazla ara verilemeyeceği ve adli tatilde de bu davaların görüleceği kabul edildi.

Dernekler ve vakıflar: Bazı istisnalar dışında kamu görevlilerine, yükseköğretim öğrencilerine ve tüzel kişilere dernek kurma ve derneklere üye olma hakkı tanındı; derneklerin şube kurmalarını yasaklayan hükümler kaldırıldı. Türkiye'de kurulan vakıflar, Dışişleri Bakanlığının görüşü alınarak ve İçişleri Bakanlığının izniyle, yurt dışında kurulmuş vakıf veya kuruluşlara üye olabilecekler ve amaçlarını gerçekleştirmek için onlarla işbirliği yapabileceklerdi. Yabancı ülkelerde kurulmuş vakıflar da aynı prosedürden geçerek Türkiye'de faaliyette bulunabileceklerdi.

Bunların yanı sıra, TMK'nın 7. maddesi de değiştirildi ve AİHM'nin aradığı kriterlerin karşılanması amacıyla "şiddete başvurmaya teşvik" unsuru madde metnine dahil edildi (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu Md. 7 ve 8 kutusu, s. 716**).

Sayıştay Denetimi ve TSK

Yedinci Uyum Paketiyle, 1967 tarih ve 832 sayılı Sayıştay Kanununa, Sayıştay'ın denetim yetkisini genişleten bir madde eklendi. TSK'nın elinde bulunan devlet malları da, Sayıştay'ın denetim yetkisi kapsamına alındı. Aynı maddenin ikinci fıkrasında, bu denetimin, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak yapılacağı belirtiliyordu. Buna ilişkin esas ve usuller, Genelkurmay Başkanlığının ve Sayıştay'ın görüşü alınmak suretiyle Milli Savunma Bakanlığı (MSB) tarafından hazırlanarak Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilecek "Gizli" bir yönetmelikle düzenlenecekti. Bu düzenleme, 1982 Anayasasının "Sayıştay" başlığını taşıyan 160. Maddesine göre yapılmıştı.

Mayıs 2004'te yapılan anayasa değişikliğiyle, 160. maddenin *"Silahlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, Milli Savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir"* diyen son fıkrası kaldırıldı. Böylece, TSK'nın elinde bulunan devlet mallarının denetiminin "gizlilik esasına göre" yapılması bir anayasal zorunluluk olmaktan çıkarıldı.

Bundan sonra kamuoyunda Sayıştay Kanununun da aynı yönde değiştirileceği beklentisi doğdu. Ama hükümet, bu beklentiyi karşılayacak adımları 2010'a kadar atmadı. Yeni Sayıştay Kanunu teklifi, nihayet 1 Şubat 2010'da, AKP adına TBMM Başkanlığına sunuldu. Hemen Genelkurmay Başkanlığının tepkisi geldi. MSB ile Genelkurmay Başkanlığı temsilcileri, alt komisyonda sert eleştiriler yaparak, 6 değişiklik önergesi verilmesini sağladılar (*Milliyet*, 11.03.2010). Sonuçta; TSK, MİT ve Emniyet'in Sayıştay tarafından denetlenmesini öngören madde tekliften çıkartıldı (*Sabah*, 09.04.2010).

3 Aralık 2010'da kabul edilerek 19 Aralık'ta yürürlüğe giren 6085 sayılı yeni Sayıştay Kanunu, Sayıştay denetiminin kapsamını genişleten ve etkisini artıran düzenlemelere yer verdi. Öte yandan, Md. 44/2'deki hüküm, "gizlilik esası"nı yumuşatarak da olsun koruyarak, "saydamlık ilkesi"nin tam anlamıyla gerçekleşmesini engelledi. Hükümde, *"savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu Kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulu'nca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir."* denildi. (Ayr. bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)** kutusu, s. 723.)

(M. Sancar)

2) *Mayıs 2004 Anayasa Reform Paketi*

Anayasa'nın 9 maddesinde değişiklik öngören, 1 maddesini de kaldıran tasarı 7 Mayıs 2004'te kabul edildi ve 22 Mayıs 2004'te yürürlüğe girdi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kaldırıldı. Sayıştay'ın, TSK'nın elindeki devlet mallarını TBMM adına denetleme yetkisi yeniden düzenlendi (bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK** kutusu, s. 722). YÖK'te Genelkurmay'ın temsil edilmesi uygulamasına son verildi. Ölüm cezası tamamen kaldırıldı.

Değişikliklerden biri gerçekten devrim niteliğindeydi. Uluslararası antlaşmaların onanmasıyla ilgili 90. maddeye bir 5. fıkra eklendi: "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır*". Böylece, çok çeşitli yasalarda bulunan ve Türkiye'nin imzaladığı insan hakları sözleşmeleriyle çatışan antidemokratik hükümlerin

Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)

Sayıştay Başkanlığı, Sayıştay Kanununda (SK) sözü edilen "gizli" yönetmeliğin hazırlanması için kendi bünyesinde bir komisyon oluşturdu. Kanun gereği *"ilgili kamu idarelerinin"* (yani; savunma, güvenlik ve istihbaratla ilgili kamu kurumlarının) görüşü alındı (bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK** kutusu, s. 722).

Basındaki haberlere göre, TSK, resmen açıkladığı muhalif tutumuna ilaveten, komisyona baskı da yaparak, komisyonun bu konudaki düzenlemelerini değiştirtti. Bu değişiklikten sonra, raporların açıklanıp açıklanmayacağı konusunda Sayıştay'ın karar verme yetkisinin ortadan kaldırıldığı ve Sayıştay'ın bağımsızlığının zedelendiği öne sürüldü (M. Baransu, *Taraf*, 28.11.2011). Sayıştay ise, yaptığı açıklamada, bu iddiayı reddetti (*Taraf*, 29.11.2011). Fakat kanun, güvenlik bürokrasisini (TSK, Polis ve Jandarma, MİT) denetleyecek kuralları koyacak olan yönetmeliğin oluşturulması sürecine bizzat bu bürokrasiyi de katmıştı. Bu yüzden, denetlemenin şeffaflığı konusunda işin başından taviz vermiş bulunuyordu.

Nitekim yönetmeliğin Ağustos 2012'de yayımlanmasıyla durum açıklığa kavuşmuş oldu. 5. maddede hangi konuların kamuoyuna açıklanmayacağı belirtilmişti. Bu düzenlemeye göre savunma, güvenlik ve istihbarat kurumlarının ellerinde bulunan malların bulundukları yerler, bunların miktarı, teknik özellikleri, bu malların nerede ve nasıl kullanıldıklarına ilişkin bilgiler kamuoyuna açıklanmayacaktı. Ayrıca örtülü ödenek yoluyla bu kurumlara alınan mallar ve kanunların açıklanmasını yasakladığı durumlar da aynı kapsama alınmıştı.

Bu düzenlemeyle; savunma, güvenlik ve istihbarat kurumlarının demokratik gözetim ve denetimini engellemiş oldu. Kurumların şeffaf ve hesap verebilir olmamaları, bu kurumların icraatlarından sorumlu olan siyasi iktidarların da demokratik denetim ve gözetim dışında kalmaları sonucunu doğurmaya müsaitti.

Diğer yandan, TSK bütçesinin dahi parlamentodan yeterince tartışılmadan geçtiği Türkiye'de, bu bütçeye dışarıdan katkı yapan fakat bütçede görünmeyen kaynaklar bakımından tam bir denetimsizlik bulunmaktadır. Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) bünyesi içinde; kamu kuruluşu olan 6 askerî fabrika, içinde TSK'yı Güçlendirme Vakfına ait ASELSAN ve HAVELSAN'ın da dahil olduğu 14 kuruluş, ortaklık kurulan 26 özel şirket ve yabancılarla ortak olunan 11 şirket vardır. 662 sayılı KHK ile SK Md. 4/1'de yapılan değişiklik sonucu, kamu payı % 50'den az olan şirketlerin ortaklık hakları bakımından dahi denetlenmeleri imkanı ortadan kaldırılmıştır.

SSM, bu haliyle, bazı bakanlıklardan daha büyük bir teşkilata ve bütçeye sahiptir ve bu devasa yapı demokratik sivil denetim dışındadır. Bu yapının MSB içine alınıp bütçesinin MSB bütçesine dahil edilerek parlamento denetimine sokulması gerekmektedir.

Tabii, askerî bütçenin de MSB'deki sivil teknik kadrolar tarafından hazırlanıp parlamentoya sunulması şarttır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü, savunma bütçelerindeki şeffaflığı konu alan Ekim 2011 tarihli raporunda, Türkiye'yi "orta düzeyde" şeffaflığa ulaşamamış ülkeler arasında, Nepal ve Uganda'dan geride, Tanzanya ve Vietnam'la aynı kategoride ilan etmiştir (L. Kemal, *Taraf*, 17.02.2011).

19 Aralık 2010'da yürürlüğe giren SK Md. 4/1-ç metniyle, kamu idareleri bütçelerinde yer alıp almadığına bakılmaksızın özel hesaplar dahil tüm kamu hesapları, fonları, kaynakları ve faaliyetleri denetim kapsamına alındığından, askerî gazino ve kantinler de Sayıştay denetimine girmiştir. Lojman gelirleri ise doğrudan bütçeye gitmektedir.

SK Md. 7/2, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasından yetkilileri sorumlu tutmuştur.

(Ümit Kardaş)

dikkate alınmayacağı açıkça belirtilmiş oluyordu. Özellikle yargı organlarını uluslararası insan hakları standartlarına uygun davranmaya zorlaması açısından, bu hüküm uygulamada köklü ve sürekli bir reform kaynağı olma potansiyeline sahipti.

Bütün bu reformlara rağmen, yaşandığı sırada fark edilmesi zordu ama, 2004 yılı aynı zamanda, yakın gelecek açısından, bu bölümde sözü edilecek vahim göstergelerle dolu bir yıl da oldu. Hrant Dink'e, Sabiha Gökçen haberi yüzünden MİT ve Genelkurmay ciheti dahil çeşitli baskılar başladı. Üç yıl sonra Hrant Dink'in öldürülmesiyle sonuçlanacak süreç Trabzon'da Yasin Hayal'in McDonalds'a bomba atmasıyla başladı. PKK ateşkesten vazgeçti. TCK tartışmaları başladı. Uğur Kaymaz evinin önünde öldürüldü. AİHM'nin Leyla Şahin kararı çıktı. Ortamın yavaş ama kararlı biçimde gerginleşmesinin, kendini yargı alanında sert biçimde açığa vurması, resmî bir rapora, Azınlık Raporuna dava açılmasıyla oldu (bkz. Azınlık Raporu ve Davası kutusu, s. 725). Yargı organları, çok büyük çoğunlukla, dönemin sonuna kadar bu anayasa değişikliğini (ve getirdiği demokratik uluslararası antlaşma hükümlerini) görmezden gelecekler, kısıtlayıcı ulusal hukuku uygulamaya devam edeceklerdir (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü).

II) İnsan Hakları İhlalleri

(Bu konunun uluslararası alana yansıması konusunda ayrıca bkz. Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye bölümü).

A) Yaşam Hakkı

2000'ler, yaşam hakkının ağır biçimde ihlal edildiği bir dönem oldu. Cezaevlerine yapılan kanlı "Hayata Dönüş Operasyonu", güvenlik güçlerinin "yargısız infaz" olarak nitelenebilecek operasyonlarından Uğur Kaymaz olayı, Şemdinli Olayı ve bir de 2011 sonunda patlayan Uludere olayı, bunların en öne çıkanlarıydı (bkz. Uludere Olayı kutusu, s. 117).

Bunun dışında, polisin aşırı şiddet kullanmasından kaynaklanan yaşam hakkı ihlalleri 2000'ler boyunca devam etti. Özellikle, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununda Haziran 2007'de yapılan değişikliklerden sonra, polis şiddetinde ve bu şiddet sonucunda meydana gelen ölümlerde belirgin bir artış oldu. Sıklıkla "dur ihtarına uymama" gerekçesine dayandırılan bu öldürmelerin tipik bir örneği olan Baran Tursun olayı, bu tür ihlallerin simgesi haline geldi. Baran Tursun'un ailesi tarafından kurulan Baran Tursun Vakfının (Baransav) bir çalışmasına göre, sadece 2007-2010 arasında 92 kişi bu tür ihlaller sonucunda hayatını kaybetti (http://baransav.com/?&Bid=237045) (bkz. Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu 2007 Değişikliği kutusu, s. 726).

1) "Hayata Dönüş Operasyonu"

19 Aralık 2000 günü, siyasi suçlardan tutuklu ve hükümlü olanların F Tipi cezaevlerine nakledilmesi ve sürmekte olan ölüm oruçlarına son verilmesi gerekçeleriyle, 20 cezaevine eşzamanlı olarak operasyon başlatıldı. Adı medyaya "Hayata Dönüş"

Azınlık Raporu ve Davası

İnsan Hakları Danışma Kurulu (İHDK), AB adaylığı sürecinde Kopenhag siyasal kriterlerini yerine getirmek için yapılan reformlar arasında, 12 Nisan 2001'de yasayla Başbakanlık bünyesinde kuruldu. Kuruluş yönetmeliği md. 5/a, b ve d'ye göre, görevleri arasında, insan haklarından sorumlu bakana "*tavsiyelerde bulunmak, öneriler ve raporlar sunmak, görüş bildirmek, idari önlemlerin alınmasını tavsiye etmek*" de bulunuyordu. Bu raporlardan "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar" adıyla Ekim 2004'te yayınlanan ve kamuoyunda "Azınlık Raporu" olarak tanınanı, Ağustos 1995'deki Prof. D. Ergil ve Ocak 1997'deki Prof. B. Tanör raporları gibi (bkz. Cilt II, s. 223) ciddi yankılara ve tepkilere yol açtı.

Rapor, 5 bölümden oluşan bilimsel bir tahlildi. Beşinci bölümde iki noktaya dikkat çekilmekteydi: 1) Aynı zamanda başat etnik/dinsel grubun adı olan "Türk" kavramının üstkimlik olarak uygulanması diğer alt-kimlikleri yabancılaştırmaktadır; bu etnik kavram yerine, herkesi kucaklayan toprak temelli "Türkiyeli" kavramının kullanılması birleştirici olacaktır; 2) Sevr Sendromunun etkisiyle, en masum alt-kimlik ifadeleri bile Türkiye'yi parçalamak olarak yorumlanmakta, demokrasiyi tahrip etmekte ve ülkeye büyük zarar vermektedir.

Rapor'un sağ kesimden, ölüm tehditlerini de içeren büyük tepki çekmesinin esas sebebi de bu "Türkiyeli" önerisi oldu. Çünkü bu husus, "[Hanefi-Sünni] Müslüman Türk" kavramını üstünlük düzeyinden alıp, bütün vatandaşların eşitliği düzeyine getirecek bir felsefi nitelik taşımaktaydı.

İHDK, yönetmeliğinin 6/a maddesine göre yılda 3 kez toplanması gerektiği halde, bir daha toplantıya çağrılmadı. Rapor'un yazarı Prof. Baskın Oran ve Rapor'u oylatan (24 kabul, 7 ret, 2 çekimser) İHDK Başkanı Prof. İbrahim Kaboğlu, "Yargı'yı aşağılamak" (TCK md. 301/2) ve "halk arasında kin ve nefret yaymak" (TCK md. 216) suçlamaları sonucu 5'er yıl hapis istemiyle Kasım 2005'te mahkemeye verildiler. Dava md. 216'dan beraatla, 301/2'den suçlamanın düşürülmesiyle sonuçlandı. Ankara Cumhuriyet Savcısı temyiz etti. Yargıtay 8. Ceza Dairesi hükmü bozunca Yargıtay Başsavcılığının itirazıyla dosya Yargıtay Ceza Genel Kuruluna (YCGK) gitti. YCGK 18.07.2008 tarihli kararıyla iki profesörü aklayarak davayı bitirdi. Bu kararın önemi şuradaydı ki, şiddet çağrısı içermemesi nedeniyle "kamu düzeni" ve "kamu güvenliği" açısından Rapor'un "açık ve yakın tehlike" taşımadığını söylüyor, bu nedenle de, devletin Anayasa'yla belirlenmiş temel resmî görüşünü reddetmenin, ifade özgürlüğü kapsamına girdiğini tescil ediyordu.

Azınlık Raporu, "alt-üst kimlik" terminolojisini başbakandan sokaktaki vatandaşa kadar geniş bir kesime ilk defa duyuracak, bu arada Öcalan, "T.C. üst-kimliğini kabul ediyoruz. Alt-kültürel kimlik önündeki engellerin kaldırılmasını istiyoruz" diyecektir (*Hürriyet*, 07.12.2005). "Türkiyeli" kavramı yaklaşık beş yıl sonra medyada kullanılmaya başlanacaktır.

Karikatür: Latif Demirci.

(B. Oran)

Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu 2007 Değişikliği

Kürt taleplerine ilişkin ciddi bir gelişme görülmediği için PKK'nın 1 Haziran 2004'te ateşkese son vermesiyle birlikte tırmanan çatışmalar (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü), güvenlik politikalarının sertleştirilmesi talebine vesile oldu. Bunun için kullanılan başlıca argüman, AB uyum yasalarıyla getirilen özgürlüklerin "terörle mücadelede zaaf yarattığı" şeklindeydi. Hükümet, bu talepleri karşılamak için geriye adımlar atmaya başladı. Önce TMK'da kapsamlı değişiklikler yapıldı. Sonra, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununda (PVSK) Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 2 Haziran 2007'de kabul edildi ve 14 Haziran 2007'de 5681 sayıyla yürürlüğe girdi.

Bu kanunla, polise bazı yeni yetkiler tanındı, mevcut yetkiler de genişletildi. Polis; kişileri ve araçları, edindiği izlenime göre durdurabilecek, kimlik sorabilecekti. Kendisine pasaport vs. belge için başvuranlar ile her türlü sebeple gözaltına alınanların parmak izini alabilecek, 80 yıl saklayabilecekti.

En önemlisi, polisin silah kullanma yetkisi, "zor kullanma" kavramı da eklenerek yeniden yapılandırıldı (PVSK Md. 16). Polis, sadece kendisine karşı silah kullanıldığı hallerde değil; bedenî kuvvet ve maddî güç kullanarak etkisiz hale getiremediği her direniş karşısında, yani kendisine sopa, pankart, taş gibi araçlarla mukavemet edilmesi durumunda da "duraksamadan ateş" edebilecekti. Yasada açıkça belirtilmemekle birlikte, polisin kullanacağı silah ateşli silah, saldırganın kullanacağı silah ise her türlü araç olarak belirlendi.

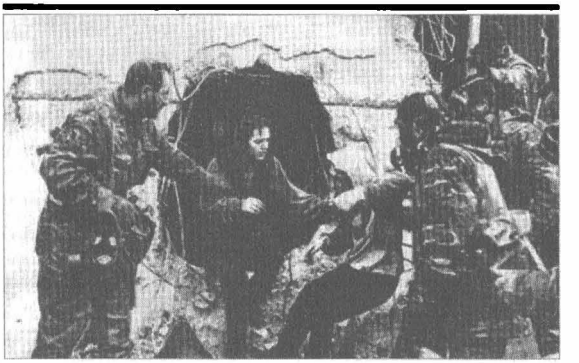
Bu düzenleme, tıpkı 2006'daki TMK değişiklikleriyle getirilen hüküm gibi, AYM içtihadını açıkça yok saydı. Çünkü AYM, TMK'da değişiklik yapan 1996 tarihli kanunun silah kullanma yetkisine dair hükmü konusunda, *"can güvenliğini daha az tehlikeye sokan yöntemlere başvurulmaksızın doğruca ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanılması"*nı Anayasa Md. 17'ye aykırı bularak iptal etmişti. Öte yandan, PVSK Md.16, uluslararası insan hakları standartlarıyla da çatışma halindeydi, çünkü BM Kanun Adamlarının Zor ve Silah Kullanmalarına Dair Temel İlkeler şöyle demekteydi: *"Sadece yaşamı korumak için kesinlikle kaçınılmaz olduğu zaman kasten öldürücü silah kullanılabilir."*

Değişik insan hakları kuruluşları, PVSK'da yapılan değişikliklerle birlikte, başta yaşam hakkı olmak üzere, polisten kaynaklanan insan hakları ihlallerinde belirgin bir artış olduğunu vurguladılar. Ör. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Dokümantasyon Merkezi verilerine göre, yasa değişikliği yapılmadan önce "yargısız infaz/dur ihtarı/rastgele ateş açma" sonucunda 2007'de yaşanan kayıplar 24 iken, yasadaki değişiklikle birlikte 2008'de 37'ye, 2009'da da 48'e yükselmişti. Gözaltında ya da cezaevinde ölüm vakaları da 2007'de 10 iken; 2008'de 39'u cezaevinde 8'i de gözaltında olmak üzere toplam 47'ye, 2009'da da 33'ü cezaevinde, 6'sı gözaltında olmak üzere toplam 39'a çıkmıştı. 2007'yi izleyen üç yılda 50 faili meçhul cinayet, 109 yargısız infaz, 96 gözaltı ve cezaevinde ölüm olayı gerçekleşmişti (www.tihv.org.tr).

(M. Sancar)

olarak bildirilen, fakat 2011'de ulaşılan Jandarma belgelerinde "Tufan" olarak geçen harekat, bir EMASYA operasyonuydu (bkz. **EMASYA Protokolü** kutusu, s. 97). Ana hedefi İstanbul Bayrampaşa Cezaevi olan ve söndürülemeyen yangın bombalarının kullanıldığı operasyonda, 28'i hükümlü ve tutuklu, 2'si asker toplam 30 kişi öldü; çok sayıda kişi yaralandı. Ölen askerlerden birinin, mahkumların değil askerlerin açtığı ateş sonucu hayatını kaybettiği, Üsküdar 1. Ağır Ceza Mahkemesinin başvurduğu Adli Tıp Kurumunca belirlendi (Ahmet Şık, *Radikal*, 13.01.2003). Protesto amacıyla 2007'ye kadar sürdürülen ölüm orucu eylemlerinde ise toplam 90 kişi öldü; yaklaşık 500 kişi de, uzun süren açlık ve yetersiz beslenmeye bağlı Wernicke-Korsakoff hastalığına yakalandı.

Yoğun biçimde gelen yargılama taleplerinden sonra, yalnızca Bayrampaşa Cezaevi operasyonu için dava açıldı. Bunun sanıkları da, o gün görevli olan 39 er olarak belirlendi. Dava için soruşturmaya izin verilmesi 3 yıl, Jandarma'nın operasyona katılan isimleri savcılığa bildirmesi ise 6 yıl sürdü. 23 Kasım 2010'da yapılan ilk duruşmada mahkeme, komutanlıklardan operasyonun planını ve kamera kayıtlarını istedi. Dosyaya giren plan sonucunda, 11 yıldır gizlenen durum ortaya çıktı (*Radikal*, 06.04.2011). 12 mahkumun öldüğü, 77 mahkumun yaralandığı Bayrampaşa'da, mahkumların, birbirlerine ateş etme ve birbirlerini yakma sonucu öldüklerini öne süren olay yeri tutanağını imzalayan görevlilerin sicil numaralarının sahte olduğu anlaşıldı (*Milliyet*, 30.11.2011). Dönem sonunda, bu konuda açılmış dava devam ediyordu. Diğer yandan, operasyonda yaralanan dört kişinin AİHM'ye açtığı dava, Kasım 2012 sonunda, Türkiye'nin AİHS Md. 2'yi (yaşam hakkı) ihlalden mahkum olmasına yol açtı.

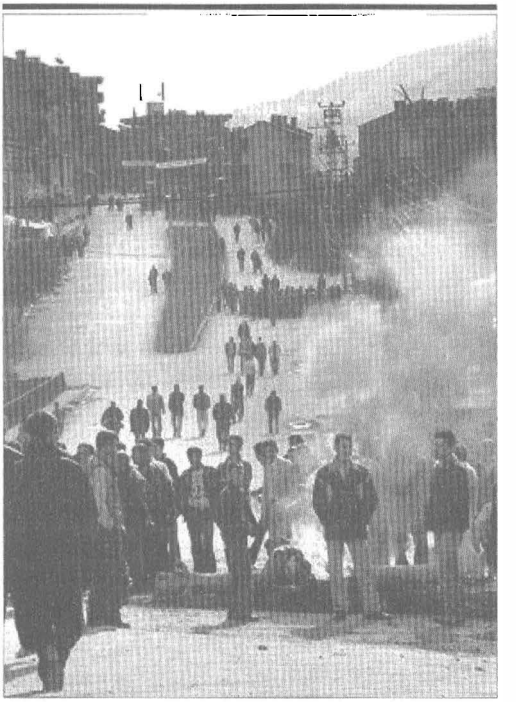

19 Aralık 2000'de düzenlenen "Hayata Dönüş Operasyonu"nda toplam 30 kişi hayatını kaybetti. Kaynak: http://www.candundar.com.tr/_v3/index.php#!#Did=17516

2) *Şemdinli Olayları*

9 Kasım 2005 tarihinde, Hakkâri'nin Şemdinli ilçesindeki Umut Kitabevine bir bombalı saldırı oldu. 2 kişi öldü, 10 kişi yaralandı. Bombayı attığı öne sürülen kişinin sığındığı otomobil halk tarafından durdurulduğu ve içindeki üç kişi (PKK itirafçısı Veysel Ateş ve astsubaylar Ali Kaya, Özcan İldeniz) yakalanarak polise teslim edildi. Hakkâri Jandarma Komutanlığına ait olduğu belirlenen otomobilin bagajında silahlar, cephane, bomba malzemeleri, krokiler vs. bulundu. Yakalanan üç kişinin serbest bırakıldığı söylentileri üzerine halk sokaklara döküldü.

Otomobilde keşif yapılırken kalabalığın üzerine bir arabadan ateş açıldı; 1 kişi öldü, 5 kişi yaralandı. Ateşi açan Tanju Çavuş adlı uzman

Umut Kitabevi'ne yönelik bombalı saldırı, Şemdinli'de halk tarafından da protesto edilmişti. Kaynak: http://en.habervesaire.com/site_media/uploads/2008/02/19/semdinli1.jpg

çavuş tutuklandı fakat Ocak 2006'daki ilk duruşmasında tahliye edildi. Bu arada Mayıs 2008'de bir müteahhidi öldürmekten kesinleşmiş ceza almış durumdayken (*Taraf*, 18.05.2011), Yargıtay 1. Dairesi, meşru müdafaa gerekçesiyle, kendisinin 8 yıl 4 ay ceza aldığı Şemdinli davasından beraatını istedi (*Taraf*, 25.09.2011). T. Çavuş'un dosyası bidayet mahkemesine dönecek ve bu sefer mahkeme Nisan 2012'de beraata hükmedecektir.

Ülke içinde ve dışında büyük yankı yaratan Şemdinli olayları konusunda dönemin Jandarma Genel Komutanı Org. Fevzi Türkeri, Susurluk benzetmesine karşı çıkarak, meselenin "lokal" olduğunu söyledi. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Yaşar Büyükanıt astsubaylardan biri için "Tanırım, iyi çocuktur" dedi. Bu söz, yargıyı etkileme açısından çok eleştiri aldı.

Olayı araştıran Van Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya, hazırladığı iddianamede Org. Büyükanıt ile Şemdinli arasında bağlantı kurunca; Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in onayıyla HSYK kendisini avukatlık dahi yapamayacak biçimde 20 Nisan 2006'da meslekten ihraç etti (12 Eylül 2010 referandumu sonrası HSYK tarafından göreve iade edilecektir). TBMM Şemdinli Komisyonunda sorulan "Olay önlenemez miydi?" sorusuna "Hırsız evin içindeyse, kilit işe yaramaz" diyerek patlamadan Jandarma'nın sorumlu olduğunu ima eden Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanı Sabri Uzun da görevden alındı (21 Mart 2006).

Mahkeme sanık astsubayları 39 yıl 5 ay 10'ar gün, PKK itirafçısını da 9 yıl 10 ay 27 gün hapse çarptırdı (19 Haziran 2006). Yargıtay 9. Ceza Dairesi kararı bozdu ve dosyanın askerî yargının görev alanına girdiğine hükmetti. Mahkeme karara uymayınca, başkan ve üyeler başka illere atandılar. Yeni heyet dosyayı askerî yargıya gönderdi. Orada sanıklar ilk duruşmada tahliye edildi (14 Aralık 2007). Ama daha sonra askerî mahkeme, yapılan onuncu duruşmada, asker kişilerin sivil mahkemelerde yargılanmasının önünü açan kanun değişikliğini gerekçe göstererek 'görevsizlik' kararı verdi ve dosyayı sivile gönderdi (22 Ocak 2010). Askerî Yargıtay (18 Şubat 2011) ve Uyuşmazlık Mahkemesi de (12 Mayıs 2011) aynı karara vardı. Zaten bu arada anayasa referandumu sonuçlanmıştı (bkz. Anayasa Referandumu - 2010 kutusu, s. 713). Van 3. Ağır Ceza üç sanığı tekrar 39 yıl 10 ay 27'şer güne çarptırdı (10.01.2012).

Şemdinli olayları ve sonrasındaki gelişmeler, AB organları tarafından yakından takip edildi. 2005'ten sonraki bütün ilerleme raporlarında konuya yer verildi. Örneğin, 2006 İlerleme Raporunda, Şemdinli olayları örnek gösterilerek, HSYK'nın işleyişinin şüphe uyandırdığı ifade edildi. 2009 Raporunda, "bu orantısız kararın HSYK'nın bağımsızlığı hakkında şüpheler uyandırdığı" kaydedildi.

Şemdinli olayları, hükümet-ordu ilişkileri ve yargının işleyişi konularında, yankıları sonraki yıllarda da hissedilen ciddi sonuçlar doğurdu. Askerlerin tutumu ordunun sistem içindeki ağırlığını korumaya yönelik bir mesaj, Savcı Sarıkaya'nın meslekten ihracı ise askerlerin yasadışı faaliyetlerinin soruşturma konusu yapılması ihtimaline karşı sivil savcılara gözdağı olarak yorumlandı. Nitekim, hakim ve savcılarla yapılan mülakatlara dayanan bir çalışmanın verilerine göre, kimi hakim ve savcılar, bu olaydan sonra yargı çevrelerinde bir "Ferhat Sarıkaya sendromu" yaşandığını belirttiler (Sancar ve Atılgan, s. 68-69).

3) *Faili Meçhul Cinayetlerdeki Gelişmeler*

İttihat ve Terakki günlerinde başlamış siyasî cinayetler, Gladio tipi yapılanmanın (bkz. **"Derin Devlet" Tartışması** kutusu, Cilt II) Türkiye'de yerleşmesi üzerine günlük hayatın parçası oldu. 70'lerde sağ-sol, özellikle 90'larda da devlet-Kürt biçiminde gelişen siyasi çatışma; faili meçhul cinayetleri, hasmı yok etmek için sık başvurulan bir silah haline getirdi.

Kullanılan tanıma göre (doğuda-batıda, tetikçisi bulunmuş-bulunamamış), sayılarının 2.500 ilâ 17.500 olduğu ileri sürülen (Erdoğ, s. 1-3; Alpkaya, s. 31-63) faili meçhul cinayetler, özellikle 1990'ların ilk yarısından itibaren kamuoyunun gündemine yerleşti. Konuya ilgiyi, en başta, Galatasaray Lisesinin önünde 27 Mayıs 1995'ten itibaren toplanmaya başlayan "Cumartesi Anneleri" sağladı. Bu eylemde, Arjantin'de cuntadan beri her hafta perşembe günü Plaza Del Mayo adlı meydanda toplanan "Plaza Del Mayo Büyükanneleri" örnek alınmıştı.

Cumartesi Anneleri 1995 yılından beri eylemlerine devam ediyor. Kaynak: http://www.birgun.net/actuels/1297416747.jpg

1990'lar boyunca hazırlanan 3 ayrı raporun yanı sıra, Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş tarafından hazırlanan "Susurluk Raporu"nda da, başta "Yüksekova Çetesi" olmak üzere, faili meçhul cinayetlerin devletiçi bağlantıları hakkında önemli bilgiler yer aldı (bkz. **Susurluk Davasında Son Durum** ve **"Yüksekova Çetesi" Olayı** kutuları).

Susurluk Davasında Son Durum

12 Şubat 2001'de sonuçlanan davada (bkz. **Susurluk Kazası Olayı** kutusu, Cilt II) ceza alan asker ve polis yetkililer en fazla 2,5 yıl yattıktan sonra çıktılar. Kamyon şoförü Hasan Gökçe, Susurluk Asliye Ceza tarafından 3 yıl hapis ve 945.000 TL ağır para cezasına çarptırıldı (26 Mayıs 1997). Hapis cezası 6.420.000 TL ağır para cezasına çevrildi. Ayrıca, kazada ölen eski emniyet müdürü Hüseyin Kocadağ'ın eşi Kıymet Kocadağ'a da 100.000.000 TL tazminat ödemeye mahkum edildi. (TL'nin değeri, o günün tarihi itibariyledir).

Emniyet Özel Harekat Dairesi eski başkan vekili İbrahim Şahin "hafıza kaybı" raporu alarak bu davadan kurtulduysa da, adı Sapanca-Düzce-İzmit üçgenindeki faili meçhul cinayetlerle ilişkilendirilen ama hiç yargılanmayan E. Tuğg. Veli Küçük'le birlikte 2011'de Ergenekon davasının tutuklu sanığı olarak yargılanmaktaydı. Sedat Bucak 1999'da milletvekili seçilemeyince 2. Ağır Ceza'da beraat etti. Karar Yargıtay'dan dönünce 2006'da 1 yıl 15 gün hapse çarptırıldı; ceza ertelendi. Mehmet Ağar dokunulmazlığı nedeniyle 12 yıl boyunca yargılanamadı. 2007'de milletvekili seçilemeyince Danıştay Ağar'ın yargılanmasına karar verdi. Dosya çeşitli mahkemelerde 4 yıl dolaştıktan sonra Ağar "cürüm işlemek amacıyla kurulan silahlı örgütün yöneticisi" olmaktan 15 Eylül 2011'de 5 yıl hapse çarptırıldı. Hükmün Nisan 2012'de onanmasının ardından, Ege'de yaşayan ailesinin yakınlarında bulunan ve tadil edilen Yenipazar Cezaevine konuldu.

(B. Oran) (Kaynak: Akçura, s. 107-122)

"Yüksekova Çetesi" Olayı

"İkinci Susurluk" diye de bilinen "Yüksekova Çetesi" veya "Üniformalı Çete" olayı, itirafçı Kahraman Bilgiç'in jandarmaya verdiği ve sonradan TBMM Susurluk Komisyonu tutanaklarına da geçen ifade sonucunda, 1996'da ortaya çıktı. Kutlu Savaş Raporuna göre; aralarında bir albay dahil 5 askerin bulunduğu kişilerden oluşan çete PKK adına haraç topluyor, fidye için adam kaçırıyor, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı yapıyordu.

Mart 2001'de Diyarbakır DGM 13 sanığa çeşitli ağır hapis cezaları verdi. Fakat Yargıtay 6. Ceza, Şubat 2002'de 5 sanığın cezasını "eksik soruşturma" gerekçesiyle bozdu ve 8 sanığın beraat kararlarını onadı. Dava sonunda 1 emekli binbaşı, 1 yüzbaşı, 1 özel timci, 1 korucubaşı ve 1 PKK itirafçısı 4 ilâ 31 yıl arası cezalara çarptırıldı. Bu karar da Yargıtay 6. Ceza'ya gitti ve yine bozuldu. Üçüncü kez başlayan davanın sonunda, daha önce ceza almış rütbeli sanıklar delilsizlikten beraat ettiler (2005). Tek ceza alan, olayı ihbar eden PKK itirafçısı Kahraman Bilgiç oldu, ama Yargıtay, yattığı süreyi dikkate alarak onu da tahliye etti.

Yargıtay 6. Ceza, davayı 28 Kasım 2007'de zaman aşımından düşürdü. Yargıtay Ceza Genel Kuruluna başvurulduysa da, dava zaman aşımından 27 Ağustos 2010'da son olarak düştü. 2005'teki beraat kararı nedeniyle, AİHM Türkiye'yi Aralık 2007'de 103.000 Avro tazminata mahkum etti.

(B. Oran)

Bütün bu araştırmalara ve TBMM raporlarına rağmen, faili meçhul cinayetler aydınlatılamadı. Konu 2010'da tekrar gündeme geldi. E. Kora. Atilla Kıyat 2 Ağustos'ta televizyonda, 1993-1997 arasında terörle mücadele adı altında işlenen bu cinayetleri, o dönem yüzbaşı ve üsteğmen rütbesinde olan kişilerin kendi başlarına değil, emir üzerine devlet politikası icabı işlediklerini söyledi (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü). Kıyat, "kişisel kanaat" olarak nitelediği bu sözleri, tanık olarak dinlendiği ve Diyarbakır 6. Ağır Ceza'da görülmekte olan "Temizöz Davası"nın 18 Şubat 2011 tarihli duruşmasında da tekrarladı (bkz. Albay Temizöz Davası kutusu, s. 731).

2011'de, Temizöz'ün yargılandığı mahkemede, birleştirilmiş iki ayrı JİTEM davası da sürmekteydi. Dönem sonundaki en önemli gelişme, eski Özel Harekatçı polis Ayhan Çarkın'ın itirafları sonucunda açılan soruşturma ve dava oldu. Çarkın, 22 Mart 2011'de *Radikal*'e verdiği demeçte, kurşunlanmış bebek fotoğrafının çekildiği Pınarcık köyü katliamı başta olmak üzere, pek çok katliamın PKK değil, JİTEM tarafından gerçekleştirildiğini söyledi. 11 Ağustos'ta tutuklanan 5 Özel Harekatçı 13 Aralık'ta tahliye edildi (*SETA Analiz 2011*, s. 65).

4) Gayrimüslim Cinayetleri

2006-2007 yılları, birbiri ardına, kamuoyunu derinden sarsan üç Gayrimüslim cinayetine ve ölümle sonuçlanmayan kimi saldırılara tanık oldu. Bu üç olay arasında bağ bulunup bulunmadığı kesinleşmemiş olsa da, kamuoyunda, bu tip cinayetlerin planlı biçimde işlendiğine dair bir kanaat yerleşmişti. 19 Kasım 2009 tarihli *Taraf* Gazetesinde açıklanan "Kafes Eylem Planı"na göre, ülkedeki Gayrimüslimlerin isim, adres, okul, vakıf ve ibadethaneleri belirlenecek, İstanbul Adalarda duvarlara tehdit sloganları yazılacak, tehdit telefonları açılacak, Gayrimüslimlere suikastlar

Albay Temizöz Davası

Savcılık, Mart 2009'da, Cizre'de kazılar başlattı. Şüpheli olaylar sırasında yüzbaşı rütbesiyle ilçede görevli ve halen Kayseri İl Jandarma Alay Komutanı olan Albay Cemal Temizöz, "adam öldürmek, cürüm işlemek için teşekkül oluşturmak ve adam öldürmeye azmettirmek" suçlamalarıyla tutuklandı. 1993-96 arasında 23 kişinin işkence sonucu öldürüldüğü iddiasıyla, JİTEM komutanı olmakla suçlanan Temizöz hakkında 9 kez, aralarında korucuların da bulunduğu 6 kişi hakkında da 2 ilâ 7 kez, ağırlaştırılmış müebbet istendi (bkz. **JİTEM** kutusu, s. 101).

11 Eylül 2009'da başlayan davanın 25. duruşmasında, Cizre'de 1993-94 yılları arasında kaymakamlık yapan Antalya Vali Yardımcısı Osman Bulgurlu tanık olarak dinlendi. Bulgurlu, kendisine kargoyla gönderilen bir mektubu mahkemeye sundu. "Cizre'de görev yaptığınız esnada, Cizre'nin genel durumunu anlatan bazı hususları unutmuş olabileceğinizden, tarafınıza iletilmesinin uygun olacağını değerlendirdik" diye başlayan mektupta, Bulgurlu'dan, Temizöz'ün iyi bir asker olduğunu anlatması ve JİTEM'le ilgili sorulara da "Bilmiyorum, görmedim, duymadım" diye yanıt vermesi isteniyordu. Mahkeme suç duyurusunda bulundu.

Temizöz davası, özellikle 1992-94 arasında Güneydoğu'da JİTEM'in işlediği ileri sürülen faili meçhul seri cinayetlerle ilgili olarak devam eden iki davayla birleştirildi ve dosya özel yetkili mahkemeye sevk edildi. Bu gelişme, bu nedenle ve muvazzaf bir üst düzey subayın faili meçhullerden yargılandığı ilk dava olması açısından özel önem taşıyordu. Dava, bölgedeki diğer kayıp ve cinayet olaylarının soruşturulması bakımından da örnek teşkil etti. Nitekim, Türk Tabipler Birliğinin inceleme heyeti Şubat 2011 sonunda yaptığı açıklamada; yol kenarı, çöplük ve kırsal alanlara gömülmüş kimliği belirsiz çok sayıda cesedin bulunduğunu, açılan 26 toplu mezarda 171 kişinin kemiklerine rastlandığını ve olayın gerçek boyutlarının görünenden daha ciddi olduğunu belirtti. İtham edilenler, bu cesetlerin çatışma sırasında öldürülen PKK'lılara ait olduğunu ileri sürdüler. Dava, dönem sonunda devam ediyordu.

(M. Sancar)

düzenlenecek ve azınlıkların yaşadığı mahallelerde bombalar patlatılacaktı. İddianameye göre, bu eylemlerle, "AKP Hükümeti üzerinde iç ve dış toplumun baskısını artırmak, kamuoyunu meşgul etmek ve Ergenekon davası başta olmak üzere gündemi değiştirmek" amaçlanmaktaydı (bkz. Ergenekon Davaları kutusu, s. 732).

KOD ADI ELDİVEN
ERGENEKON'UN ÜÇÜNCÜ DARBE PLANI
Ergenekon'un dört yıldızlı ilk tutuklusundan emekli Orgeneral Eruygur'un başarısız Sarıkız ve Ayışığı darbe planlarından sonra Eldiven adlı üçüncü bir askeri müdahale planı daha hazırladığı anlaşıldı
Yumruk indirildikten sonra neler olacaktı

Taraf, 07.07.2008.

Cinayetler arasında bir bağ olduğu, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonunda Hrant Dink ve Festus Okey cinayetlerinin incelen-

Ergenekon Davaları

Ümraniye'deki bir gecekonduda el bombaları ve dinamit kalıpları ele geçirilince, süreç resmen 12 Haziran 2007'de başladı. Eski astsubay Oktay Yıldırım'a ait bombaların Mayıs 2006'da *Cumhuriyet* gazetesine atılanlarla aynı seriden olduğu anlaşıldı. Başka yerlerde yapılan kazılarda da çok sayıda cephanelik bulundu.

Birinci Ergenekon Davası iddianamesini 25 Temmuz 2008'de İstanbul 13. Ağır Ceza kabul etti. Suçlanan sanıklar arasında emekli askerler, gazeteciler, organize suç hükümlüleri, akademisyenler, politikacılar ve Gayrimüslimlere karşıtlıklarıyla tanınan hukukçular vardı. Suçlamalar arasında şunlar da bulunmaktaydı: Hükümeti düşürmeye teşebbüs, halkı silahlı isyana tahrik, kişilerin özel bilgilerini veri olarak kaydetmek, *Cumhuriyet* gazetesine bomba atmak, Danıştay'a silahlı saldırı sonucunda cinayet işlenmesi, tanınmış asker ve sivil kişilere suikast hazırlığı.

Mahkeme, bu davayla, Danıştay ve *Cumhuriyet* gazetesi saldırıları davası ile Vatansever Kuvvetler Güç Birliği davası başta olmak üzere, 7 davayı birleştirdi. 2011'de Oda TV davasıyla ilgili olarak kimi gazeteciler tutuklandı. Nedim Şener ve Ahmet Şık adlı gazetecilerin tutuklanması ise, Fethullah Gülen cemaatini eleştirmekle bağlantılı olarak düşünüldüğü için, ifade özgürlüğü ve davanın meşruiyetiyle ilgili endişelere ve eleştirilere yol açtı.

İkinci Ergenekon Davası iddianamesini 25 Mart 2009'da İstanbul 13. Ağır Ceza kabul etti. Sanıkları arasında iki emekli orgeneral dahil çok sayıda muvazzaf ve emekli asker yer aldığı için dava, yakın tarihin önemli dönüm noktalarından biri olarak karşılandı. Sanıkların esas olarak "terör örgütü yöneticisi ya da üyesi olmak"la itham edildiği iddianamede yer alan atılı suçlar, Birinci Ergenekon'a benziyordu. İddianamede ayrıca, E. Ora. Özden Örnek ve gazeteci M. Balbay'ın günlüklerinde bulunan, AKP'nin iktidara gelmesi ertesindeki 2003-2004 dönemine ait, birbirinin parçası olarak hazırlanmış 4 darbe planının ayrıntılarına yer verilmekteydi: "Sarıkız" (basının ele geçirilmesi) "Ayışığı" (Genelkurmay Başkanı H. Özkök'ü tasfiye), "Yakamoz" (komutanları ikna) ve "Eldiven" (darbe sonrası düzen). Bununla birlikte, bu darbe planları soruşturma kapsamına alınmamıştı. Davayı önemli kılan sebeplerden biri de, Ergenekon'a niçin "terör örgütü" denildiği sorusuna yanıt vermesi oldu. İddianameye göre, "... *ele geçirilen temel dokümanlarına göre örgüt, hedeflerine ulaşmak için cebir ve şiddet kullanarak, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinin sadece birini değil, hepsini benimsemekte*" idi.

Karikatür: Salih Memecan, *Aktüel*, 08-14.05.2008.

Üçüncü Ergenekon Davası iddianamesini 8 Ağustos 2009'da İstanbul 13. Ağır Ceza kabul etti. Sanıklar arasında profesörler, polisler, sendikacılar ve emekli generaller bulunmaktaydı. Burada da, ikinci iddianamede yer alan suç kalıpları geçerliydi. Bunların dışında, E. Ora. Özden Örnek'e ait günlüklerdeki bilgilere dayanılarak "Sarıkız", "Ayışığı", "Yakamoz" ve "Eldiven" kod adlarıyla dört ayrı darbe planı hazırlığı yapıldığı öne sürüldü.

Davalar, dönem sonunda devam ediyordu. Nisan 2012 sonunda birinci ve ikinci Ergenekon davaları birleştirilmişti.

(M. Sancar)

Ergenekon Sürecine Yönelik Tepkiler ve Eleştiriler

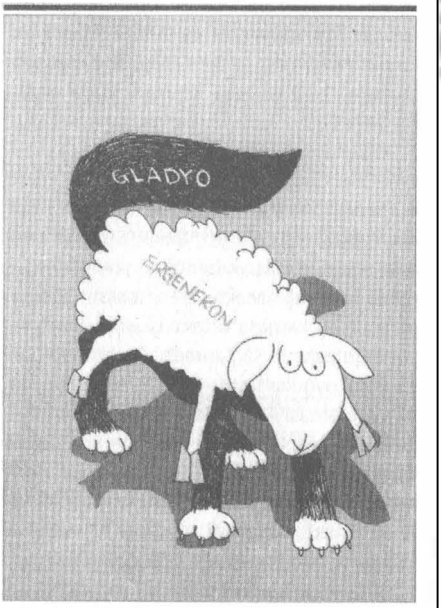
Ergenekon davaları, TSK'nın görev ve işlev dışına çıkarak siyasete karışmasına duyulan tepkiler nedeniyle, ülke içinde genellikle çok önemli bir gelişme olarak görüldü. Uluslararası alanda da destek aldı. Avrupa Parlamentosu Dış Politikalar Genel Müdürlüğünün bilgi notunda, "[bu süreç,] *devlet namına yıllarca yürütülen terör*[e] (...) *ışık tutmak için bir fırsat sunmaktadır*" denildi (19.03.2009). Human Rights Watch (17.10.2008) ve AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu Başkan Yardımcısı Andrew Duff da aynı yönde açıklamalar yaptılar (http://www.ergenekonteror.com/readfile.php?id=27). AB Komisyonu Türkiye 2008 İlerleme Raporunda, "*Örgütün devlet kurumlarına sızan uzantılarının bütünüyle ortaya çıkarılması için, yetkilileri soruşturmayı sürdürmeye teşvik ediyoruz*" denildi.

Bununla birlikte, yargılama sürecindeki aksaklık ve sorunlar da, ülke içinde ve dışında ciddi eleştiri konusu oldu. Eleştiriler esas olarak; davaların çok az sayıda tanık ifadesine dayanılarak yürütüldüğü, doğal yargıç ilkesinin ihlal edildiği, tutukluluk sürelerinin çok uzun olduğu, sanıkların haklarındaki suçlamayı tam olarak bilemeden aylarca içeride tutuldukları ve tutukluluk için gerekli şartların oluşmadığı noktalarında yoğunlaşmaktaydı.

Bu arada, polisten kaynaklanan ve "sehven" oluştuğu bildirilen durumlar da ciddi tartışmalara yol açtı: İkinci davadan tutuklu bir sanığın cep telefonuna, Hizbüttahrir üyesinin rehber kayıtları aktarılmıştı (*Milliyet*, 26.01.2011).

Ergenekon sürecine dahil olmamakla birlikte, en fazla eleştiri çeken süreç ise "Balyoz Davası" oldu (bkz. **Balyoz Harekat Planı Davası** kutusu, s. 734). Eleştiriler, 2008 AB İlerleme Raporuna da yansıdı: "*Bu soruşturmalarda tutuklamalar ile iddianamelerin mahkemeye sunulması arasında geçen zaman, tüm sanıklar için etkili yargısal güvenceler konusunda endişelere yol açmıştır*" denildi.

Bu eleştiriler haklı olmakla birlikte, Ergenekon soruşturmalarından siyasal sebeplerle rahatsız olan çevreler, bunları sürecin özünü gölgelemek ve Ergenekon davalarını değersizleştirmek amacıyla yürütülen kampanyalarda kullandılar. Bu kampanyalarda, Ergenekon sürecinin yegâne veya başlıca amacının, AKP'ye muhalif güçleri baskı altına almak ve tasfiye etmek olduğu ileri sürüldü.

Karikatür: Haslet Soyöz, *Milliyet*, 16.07.2008.

Böylece, soruşturma ve yargılama aşamalarında meydana gelen hak ihlallerinin ilk defa ve sadece Ergenekon sürecinde ortaya çıktığı gibi bir algı yaratılmak istendi. Oysa bu tür ihlaller, Türk yargı sisteminde çok eskiden beri durmadan karşılaşılan, kronikleşmiş uygulamalardı. Üstelik, yargıda bu geleneğin oluşmasında, Ergenekon sanıkları ve onları destekleyenler, zamanında belirleyici rol oynamışlardı.

Bununla birlikte, bu yargılama sakatlıklarının Türk yargı sistemine çok önemli bir katkıda bulunması da ihtimal dahiline girdi: Yapısal çarpıklıkların ortaya dökülmesi, söz konusu çevrelerin hedefleriyle çelişen bir süreci başlatarak, Türk yargı sisteminin hukuk devleti ilkeleri tarafından etkilenmesi sonucunu yaratabilirdi.

(M. Sancar)

Balyoz Harekat Planı Davası

Taraf gazetesinde 20 Ocak 2010'da açıklanan ve savcılığa teslim edilen Balyoz Planı, 5-7 Mart 2003'te İstanbul'da yapılmış bir askerî plan seminerinden kaynaklanmaktaydı. İstanbul 10. Ağır Ceza tarafından 19 Temmuz 2010'da kabul edilen iddianame sonucunda, 196 muvazzaf ve emekli asker hakkında, hükümeti cebren düşürmeye teşebbüsten 15-20 yıl ceza istemiyle dava açıldı. Bu dava Ergenekon davalarına dahil değildir.

İddianameye göre seminer, 1. Ordu Komutanı Org. Çetin Doğan liderliğinde hükümete darbe yapılması için bir prova idi ve örtü olarak kullanılmıştı. Çarşaf, Sakal, Suga ve Oraj adlı eylem planlarından oluşuyordu. 5 aşamada tamamlanacaktı: 1) İstihbaratın toplanması; 2) Bir kargaşa ortamı oluşturularak sıkıyönetim ilanının sağlanması. Bu amaçla Çarşaf Planı uygulamasıyla Fatih Camii, Sakal Planı uygulamasıyla da Beyazıt Camii bombalanacak, Oraj Planı çerçevesinde Ege'de bir Türk jeti düşürülecek, Suga Planı sonucu olarak da Ege'de Yunanistan'la kriz yaratılacaktı; 3) Askerî müdahale; 4) "Milli Mutabakat Hükümeti"nin kurulması; 5) Seçime gidilmesi.

Bütün sanıkların emekli ve muvazzaf asker, tüm iddiaların da çok ilgi çekici olması nedeniyle medyada geniş yer bulan Balyoz Davası, özellikle E. Org. Ç. Doğan'ın kızı ve damadı tarafından yakından izlendi ve iddianamesi eleştirildi. Bu eleştirilere göre, delil olarak sunulan CD'lerin ikisinde sahtecilik yapılmıştı. Çünkü CD'ler üstveri olarak 2003'te üretilmiş gözüktükleri halde, bundan yıllar sonra vuku bulmuş olaylara ilişkin bilgiler ve olgular (dernek, işyeri, hastane isimleri; bilgisayar fontları, vb.) içeriyorlardı (*Milliyet*, 18.09.2010). Bu durumda, bu CD'ler Balyoz semineri tarihinden çok sonra, suçlama amacıyla oluşturulmuşlardı ve kanıt olarak kullanılamazlardı. Temmuz 2010 itibariyle bütün tutuklular serbest bırakıldı.

İddianameye yöneltilen bu eleştiriye karşı çıkanlar ise, bu durumu şöyle izah ettiler: CD'deki bilgilerin darbeciler tarafından sürekli güncellendiği bilinmektedir. Üstveride son güncelleme tarihinin (2009) değil, belgenin ilk yazılma tarihinin (2003) gözükmesinin sebebi, her güncelleme işleminden önce darbecilerin, bilgisayarın takvimini, belgenin ilk oluşturma tarihine manuel olarak geri almış olmalarıdır. Bunun amacı, bir yakalanma durumunda, sahtekârlık yapıldığını ileri sürerek CD'lerin kanıt niteliğini ortadan kaldırabilmektir (Alper Görmüş, *Taraf*, 13.04.2012).

Davanın gidişi, Aralık 2010'da içine şantajın da karıştığı askerî casusluk soruşturmaları nedeniyle Gölcük Donanma Komutanlığında aramalar yapılırken değişti: Oda döşemesi altında bir bölmeye saklanmış 10 çuval evrak ele geçti. Çuvalların içinde bulunan klasörlerin 43 tanesi Balyoz'la ilgiliydi. Emekli orgeneraller Ç. Doğan, H. İ. Fırtına, Ö. Örnek ve diğer sanıklar 11 Şubat 2011'de tekrar tutuklandılar.

Dava Eylül 2012'de 10. Ağır Ceza Mahkemesinde sonuçlandı. Doğan, Fırtına ve Örnek'e 20'şer yıl; toplam 322 sanığa 13 ilâ 16 yıl arasında değişen hapis cezaları verildi; 34 sanık beraat etti. Yargıtay'a gidecek olan karar hakkında kamuoyunda oluşan genel kanaat şu merkezdeydi: Böyle bir darbe hazırlığı yapıldığı gerçektir, fakat mahkeme kararı kimi belgelerde sahtecilik yapıldığı, kimi tanıkların dinlenmediği, bilirkişi raporlarına itibar edilmediği, emri veren ile astların bir tutulduğu, seminerde bulunmayanların da cezalandırıldığı gibi itirazları dikkate almadan verilmiştir.

(B. Oran)

mesi için kurulan alt komisyonun 22 Temmuz 2008 tarihli raporunda da belirtildi.

Rahip Cinayetleri

Katolik Rahip Andrea Santoro, Trabzon Santa Maria Kilisesinde 5 Şubat 2006'da vurularak öldürüldü. 16 yaşındaki bir lise öğrencisi cinayeti tek başına ve Danimarka'da çıkan Hz. Muhammet karikatürlerinden etkilenerek işlediğini beyan etti (bkz. **Karikatür Krizi** kutusu, s. 47). Sanık çocuk O.A. 10 Ekim 2006'da 18 yıl 10 ay hapis cezasına çarptırıldı.

Bu dönemde Hıristiyan din adamlarına başka saldırılar da oldu. 1 Temmuz 2006'da, Samsun'daki İtalyan Katolik Kilisesinin rahibi Pierre Brunissen, uğradığı bıçaklı saldırıda kalçasından yaralandı. 17 Aralık 2007'de İzmir Bayraklı'daki Sen Antuan Kilisesi rahibi Adriano Francini 19 yaşındaki bir genç tarafından bıçaklanarak yaralandı. İskenderun'da görev yapan Katolik din adamı Luigi Padovese, 3 Haziran 2010'da evinde uğradığı bıçaklı saldırıda, boğazı bıçakla kesilerek öldürüldü. Katil zanlısı olarak, kendisi de Katolik olduğu söylenen şoförü Murat Altun tutuklandı.

Hrant Dink Cinayeti

Gazeteci Hrant Dink, 6 Şubat 2004'de gazetesi *Agos*'ta, Atatürk'ün manevi kızlarından pilot Sabiha Gökçen'in çocukluk adının Hatun Sebilciyan olduğuna ilişkin bir haber yayınladı. Haber, 21 Şubat 2004'de *Hürriyet* tarafından alıntılanınca yaygın medyanın gündemine girdi ve bu, Dink'in bir nefret hedefi haline getirilmesi sürecini başlattı.

Dink'in haberi, 1915'deki tehcir sırasında birçok Ermeni'nin sürülmemek ve/veya öldürülmemek için Müslümanlığı kabul ettiği, Müslümanlarla evlendirildiği, sahipsiz çocukların da Müslüman yapıldığı gibi, özellikle Türkiye'nin doğu yarısında çok bilinen bir olgunun örneklerinden biriydi. Nitekim Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu da, devletin bu Ermenileri ev ev tespit etmiş olduğunu 18 Ağustos 2007'de söylemişti (*Radikal*, 20.08.2007).

Hürriyet haberinin hemen ardından şiddetli bir tartışma başladı. Genelkurmay Başkanlığının 22 Şubat 2004 tarihli açıklaması, durumu resmî tarihin sorgulanması ve sınırları meselesine dönüştürdü: "... *bu tip yayımların ne amaçla yapıldığı, Türk toplumunun büyük bir kesimince artık anlaşılmakta ve endişe ile izlenmektedir.*" (www.tsk.mil.tr). Bu atmosferde, Dink'in bir başka yazısı, söylemek istediğinin tam tersi biçimde, yani zehirli kanın Türklere ait olduğu biçiminde takdim edildi (bkz. **Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi** kutusu, s. 86). Savcılık TCK 301/1'den "Türklüğe hakaret" davası açtı. Bunu, başka davalar izledi (bkz. **Hrant Dink ve *Agos*'a Açılan Davalar - Cinayet Öncesi** kutusu, s. 86). "Ülkücü Gençlik" *Agos* önünde nümayişe başladı. Sonunda Dink, gazetesi önünde 19 Ocak 2007'de arkadan başına sıkılan kurşunlarla öldürüldü. Sanık Ogün Samast, güvenlik kameraları sayesinde kısa sürede yakalandı (bkz. **Hrant Dink Cinayeti Davası** kutusu, s. 736).

Türkiye'deki soruşturma çok ağır aksak giderken, Dink ailesi AİHM'ye başvurdu. Devletin Mahkeme'ye verdiği savunma, kamuoyunda büyük tepki doğuracak cins-

Hrant Dink Cinayeti Davası

Katil zanlısı Ogün Samast'ın davası, yakalandıktan sonra güvenlik görevlileriyle çektirdiği ve arkasında Türk bayrağı ile *"Vatan toprağı kutsaldır, kaderine terk edilemez"* yazısı görünen fotoğrafların yarattığı tepkiyle başladı.

Yakalandıktan sonra güvenlik görevlilerinin Ogün Samast'la çektirdikleri fotoğraf.

Samast'ın ardından, 2004'te Trabzon'da McDonald's bomba koyan Yasin Hayal azmettirici olarak, Erhan Tuncel de Hayal'in hamisi olarak tutuklandı. İddialara göre, polis muhbiri olan Tuncel, Hayal'in Dink'i öldürmeyi planladığını polise 17 kez bildirmişti. İddialar arasında, İstanbul Emniyetinin de bu cinayetten birçok kez haberdar edildiği fakat bu bilgilerin örtbas edildiği de bulunuyordu.

Ogün Samast, "taş atan çocuklar" için çıkarılan yasadan yararlandığı için, "suça sürüklenen çocuk" sıfatıyla çocuk mahkemesine nakledildi ve Temmuz 2011'de 22 yıl 10 ay ceza aldı, terör örgütü üyeliğinden beraat etti. Yasin Hayal azmettirmekten Ocak 2012'de ağırlaştırılmış müebbede çarptırıldı, Erhan Tuncel beraat ettirildi. Mahkeme davada terör örgütü tespit edemedi. Cezalar dönem sonunda kesinleşmemiş durumdaydı. Samast'ın cezası Mart 2012'de kesinleşecektir.

Suikastın Trabzon'da özellikle Jandarma tarafından bilindiği fakat herhangi bir önlem alınmadığı, en güçlü iddialar arasında yer aldı. Trabzon İl Jandarma Komutanıyken, Hrant Dink'in öldürüleceği ihbarına rağmen, "olayı üstlerine bildirmeyi unutmuş olabileceği"ni söyleyen Albay Ali Öz ile 7 jandarma görevlisinin, "görevi kötüye kullanmak"tan asliye ceza yerine ,"görevi ihmal"den sulh cezada yargılanmalarına Şubat 2009'da karar verildi. Sonuçta Ali Öz ve bir yüzbaşı 6 ay hapse mahkum edildi. Dönem sonunda karar kesinleşmemişti.

Cinayet dönem sonunda henüz aydınlatılamamış, olayın arkasında kimlerin ve hangi kurumların olduğu ortaya çıkarılamamıştı. Olayda bir ilerleme olarak, Şubat 2012'de (6 sayfası sansürlenmiş olarak) açıklanan Devlet Denetleme Kurulu raporunda, Dink'in öldürüleceğini öğrenen devlet memur ve kurumlarının gereken önlemleri almadıkları yazılmıştı.

(S. Akgönül)

Türkiye'nin H. Dink Davasında AİHM'ye Cevabı

Bu cevap, AİHM'nin, kendisine yapılan 5 başvuruyu birleştirerek devlete sorduklarına yanıt idi. Bu başvurulardan biri Dink'in öldürülmeden önce AİHM'ye açtığı "Türklüğü tahkir" mahkumiyetine, dördü de, Dink'in yaşam hakkının korunmaması ve etkili soruşturma yapılmaması konusunda cinayetten sonra ailesinin yaptığı başvurulara ilişkindi.

AİHM'nin Türkiye'ye birinci sorusu özetle şuydu: Dink'in ifade ve haber verme özgürlükleri ihlal edilmiş midir? Devlet bunu özetle şu 3 noktada yanıtladı:

Birinci nokta: İfade özgürlüğüne (TCK 301'e) ilişkin başvuru, iç hukuk yolları tüketilmeden yapılmıştır; süreç devam etmekteydi. Bu nedenle, Dink'in başvurma hakkı yoktur. Dava, Dink öldürülünce de düşmüştür.

Oysa, yerel mahkemenin mahkumiyet kararı Yargıtay 9. Ceza tarafından esastan onanmış, sadece usule ilişkin birtakım gerek-

çelerle bozulmuştu. Yargıtay Savcılığının itirazı üzerine Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu itirazı reddederek son noktayı koymuştu. Gerisi tamamen formalite idi. Dink yaşasaydı da sonuç değişmeyecekti.

İkinci nokta: Dink ailesi, bu durumdan doğrudan zarar görmediği için, mağdur sayılmaz. Bu nedenle, başvurma hakkı yoktur.

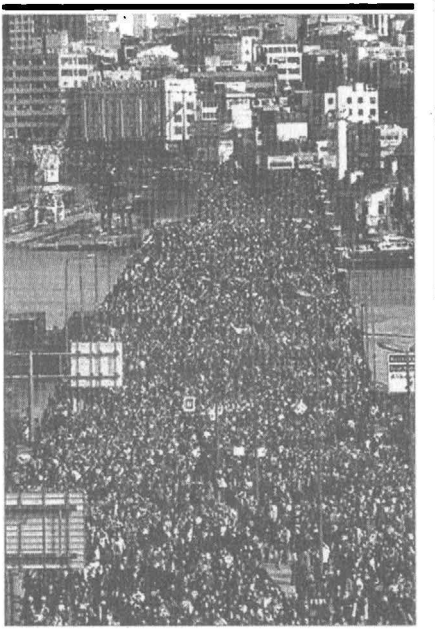
Oysa, Türkiye'de Ermeni bir aile reisinin Türklüğe hakaretten ceza almasının o aileye zarar vermediğini ileri sürmek vahim bir durumdu.

Üçüncü nokta: Dink söz konusu "zehirli kan" yazısıyla halkı tahrik etmiş ve kamu düzenini bozmuştur. Üstelik AİHM, daha önce de Almanya'da bir Nazi örgütü liderine aynı nedenle verilen cezayı yerinde bulmuştur.

Oysa, hem "zehirli kan" olayı tamamen yanlıştı (bkz. **Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi** kutusu, s. 86), hem de Nazi lideri Kuhnen Yahudi soykırımını inkar etmiş ve "Her kim bu davaya hizmet ederse eylem yapabilir, her kim buna karşı çıkarsa karşısında bizi bulacak ve nihai olarak tasfiye edilecektir" diye nefret söylemi sergilemişti.

AİHM'nin Türkiye'ye ikinci sorusu özetle şöyleydi: Devlet, haber aldığı bu cinayeti önleme yükümlülüğünü yerine getirmiş midir? Devlet bunu özetle şöyle yanıtladı: Dink, gerçek ve yakın biçimde tehdit edilmiş olsaydı koruma için yerel makamlara başvurur ve koruma isterdi.

Oysa devlet her şeyi dakika dakika biliyordu ve üstelik İstanbul vali yardımcısı Dink'i 2004'te iki MİT mensubunun huzurunda "kendisine dikkat etmesi" için "uyarmıştı". Nitekim Şubat 2012'de açıklanan Devlet Denetleme Kurulu raporu, cinayetin işleneceğinin çok sayıda devlet kurumu ve memuru tarafından bilindiğini ama hiçbir önlem alınmadığını ortaya koyacaktır.

Hrant Dink'in cenaze törenine katılım büyüktü.

Bir de, devlet, bu savunmada, *Agos*'u tehdit eden kişi ile öldürülen Dink'i bir tutmak gibi çok ilginç bir tavır takınmıştı: *"Düşünce özgürlüğünün korunmasının devletin pozitif bir yükümlülüğü olduğu kabul edilirse, bu mektupları gönderen kişinin de tartışmalı bir konuda kendi fikrini söylediği kabul edilmeli ve fikirlerine koruma sağlanmalıdır"*.

(B. Oran)

ten oldu (bkz. Türkiye'nin H. Dink Davasında AİHM'ye Cevabı kutusu, s. 736).

Türkiye için mahkumiyet çıkacağının aşağı yukarı kesin olduğu bu durumda devlet, "dostane çözüm" istemekten söz etmeye başladı (bkz. Dostane Çözüm kutusu, 738). Bu sırada AİHM kararı açıklandı ve Türkiye AİHS'nin üç maddesini ihlalden Dink ailesine tazminat ödemeye mahkum oldu (bkz. AİHM'nin Hrant Dink Kararı kutusu, s. 739).

Dostane Çözüm

"Dostane Çözüm", AİHM'de ihlal kararı çıkacağı hemen hemen kesin olan davalarda, genellikle devletlerin teklif ettiği ve AİHM'nin öneri olarak başvurucuya ilettiği bir yöntemdir.

Dostane Çözüm kararları 'karar' formatında çıkar. Genellikle savunmacı devlet, başvurunun yapılmasına sebep olan eylemden dolayı özür diler ve bir daha böyle bir eylemin tekrarlanmaması için gerekli önlemleri alacağını taahhüt eder, karşılıksız (*à titre gracieux*) bir parayı başvurucuya ödemeyi taahhüt eder ve dava bitirilir. Yalnız, bu adım, bir iyi niyeti ifade etmekle birlikte, davanın hukuki sonuçları bakımından, davacı açısından kimi sakıncalar doğurabilir:

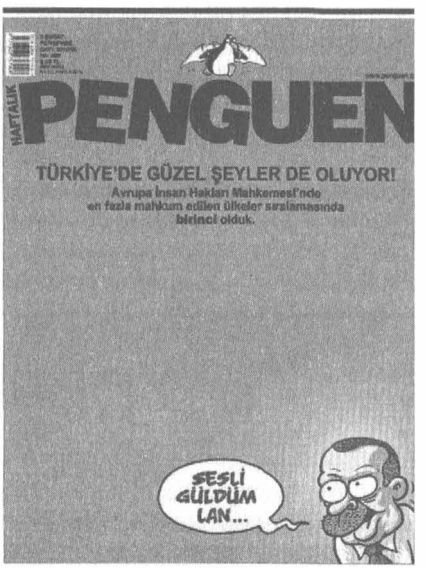
1) İhlal kararları ihlalin çeşidine göre özel olarak sınıflandırılırken, Dostane Çözüm kararları sadece istatistiksel genel bilgilerin içinde geçer. İhlal kararları, devletlerin iç hukukları için önemli olmanın yanı sıra, uluslararası alanda içtihat da yaratırlar. Oysa, başvurucunun çok zarar görmüş olabileceği fakat Dostane Çözüm'le sonuçlanmış durumlar içtihat oluşturmaz, zira mahkeme tarafından yapılmış ihlal tespiti yoktur.

2) İhlal kararlarında, AİHM, olayları ve olguları ayrıntılı biçimde kararına yansıtır. Tarihsel bellek oluşturması bakımından çok önemli olan bu durum, Dostane Çözüm kararlarında, başvuruya sebebiyet vermiş olayların kısa bir özetinden ibarettir.

3) İhlal kararlarında, AİHM devletten belli bir tedbir almasını talep etmemiş olsa bile, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ihlali doğuran eksikliklerin giderilmesi için devletten tedbirler almasını isteyebilir. Dostane Çözüm kararı da kararların infazından (uygulanmasından) sorumlu Bakanlar Komitesine gönderilir, ama devlet belli bir tedbiri alacağını beyan etmemişse, Bakanlar Komitesi tespit edilmiş tazminat miktarının ödenmesinden sonra dosyayı kapatır.

AİHM'de başvurucuyu kendiliğinden Dostane Çözüm'e zorlama uygulaması yoktur. Bununla birlikte, Mahkeme, ilk defa 2001'de Türkiye/Akman davasında yeni bir yöntem uygulamıştır. Buna göre, ilgili hükümet, tek taraflı olarak, başvurunun yapılmasına sebep olan olayların meydana gelmesinden dolayı üzüntülerini bildiren ve karşılıksız bir tazminatı başvurucuya ödemeyi kabul eden bir başvuru yaparsa, başvurucu Dostane Çözüm'ü kabul etmediğini açıkça beyan etse bile, AİHM bu türden başvuruları re'sen kayıttan düşürebilmektedir. Mahkeme bu eylemini, AİHS'nin 37/c maddesine dayandırmaktadır: "*Yargılamanın herhangi bir aşamasında, Mahkeme,* (...) *başvurunun incelenmesine devam edilmesi hususunda artık haklı bir gerekçe görmezse, başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verebilir.*" Özellikle yaşam hakkı ihlali ve/veya işkence yasağı ihlali davalarında, devlet, mahkemeyi Dostane Çözüm'ü onaylamaya ikna edebilmek için, uluslararası hukuk açısından kesin bir hukuki angajman doğurmayan, ama bu türden bir ihlalin gelecekte tekrarlanmaması için gerekli önlemleri alacağını belirten ifadeler kullanmaktadır.

(İnan Sevinç)

Karikatür: Selçuk Erdem, *Penguen*, 02.02.2012.

AİHM'nin Hrant Dink Kararı

Türkiye'de dostane çözüm tartışmaları sürerken, 14 Eylül 2010'da AİHM, 2007'deki ölümünden önce Hrant Dink'in ve daha sonra ailesinin yaptığı 5 ayrı başvuruyu ele aldığı davayı ortak bir karara bağladı. Türkiye'nin AİHS'nin 2. (yaşama hakkı), 10. (ifade özgürlüğü) ve 13. (etkili başvuru hakkı) maddelerini ihlal ettiğine karar verdi.

AİHM, İçişleri Bakanlığının kimi güvenlik memurları hakkında soruşturma izni vermemesini eleştirerek, Trabzon ve İstanbul emniyet müdürlüklerinin cinayet öncesinde neden önlem almadıklarının sorgulanmamış olmasını da, yeterli soruşturma yapılmadığı biçiminde yorumladı.

AİHM, Türkiye'nin çeşitli konulardaki savunmalarını geçersiz buldu (bkz. **Türkiye'nin H. Dink Davasında AİHM'ye Cevabı** kutusu, s. 736). Dink'in TCK Md. 301'den "Türklüğe hakaret" gerekçesiyle mahkum edilmesini "demokratik bir toplumda gereksiz bir ceza" olarak nitelendirdi. Türkiye'nin, Dink'in ceza almasına sebep olan ifadesini "kin dolu ve Türklüğü aşağılayıcı söylem" olarak tanımlayan savunmasını da tatmin edici görmedi ve bu ifadenin Türklüğü aşağılayıcı ve kine teşvik edici olmadığı sonucuna vardı.

AİHM, Yargıtay'ın 2006'da karara bağladığı Dink davasındaki "Türklük" yorumunu da eleştirdi. Mahkeme, Yargıtay'ın TCK Md. 301'deki "Türklük" kavramını "dinsel, tarihsel ve dilsel" perspektiften yorumlayarak, "uluslararası antlaşmalarla tanınmış veya tanınmamış tüm dinsel, dilsel ve etnik azınlıkları dışladığı" yorumunda bulundu.

AİHM, davacıların "etnik ayrımcılık" tezini ayrıca incelemeye girişmedi. Türkiye'yi, davacılara toplam 105.000 Avro manevi tazminat, 28.595 Avro da mahkeme masrafı ödemekle cezalandırdı.

(S. Akgönül)

Karikatür: Behiç Ak, *Cumhuriyet*, 18.10.2006.

Zirve Yayınevi Cinayeti

18 Nisan 2007'de, merkezi İstanbul'da bulunan ve Protestan dinî yayınlar yapan Zirve Yayınevinin Malatya şubesinde, 1'i Alman 2'si Türkiyeli Protestan, alışılmamış şiddette işkence sonucunda katledildi. Sanık olarak 5 kişi tutuklandı. İlginç bir husus olarak, Savcılık iddianamesi cinayete değil, "misyonerlik faaliyetleri" üzerine yoğunlaştı: 32 klasörün 8'i cinayetle, 24'ü Türkiye'deki misyoner faaliyetleriyle ilgiliydi (E. Önderoğlu, *Bianet*, 20.11.2007).

15 Nisan 2010'da, "Kafes Eylem Planı"nın 59 sayfalık iddianamesi dava dosyasına eklendi. Böylece, Zirve Yayınevi katliamının arka planında bir örgüt olduğu ve özellikle de Ergenekon örgütüyle bağlantısı bulunduğu şüpheleri güçlendi. Cinayetler bütün Avrupa'da ama özellikle Almanya'da büyük yankı uyandırdı. Dava dönem sonunda henüz sonuçlanmamıştı. Ama Malatya jandarma alay eski komutanı ile bir İnönü Üniversitesi öğretim üyesinin de aralarında bulundu 7 kişi Mart 2011'de tutuklandığı gibi, Aralık 2011 sonunda 3 emekli orgeneral ile Malatya Üniversitesi eski rektörü şüpheli sıfatıyla ifade vermeye çağrıldı (*SETA Analiz 2011*, s. 64). Nisan 2012'de de "İrtica ile Mücadele Eylem Planı" ve "İnternet Andıcı" davalarının evrakı bu dava dosyasına dahil edildi.

B) Kürt Açılımı ve İnsan Hakları Konusundaki Gelişmeler

1) Açılımın Niteliği ve İçeriği

2000'lerin özellikle ikinci yarısının en önemli gelişmelerinden biri, kamuoyunda "Kürt Açılımı" olarak bilinen bir dizi söylem ve siyaset değişikliği oldu. Sürecin ismi, tepki çekmemek için, önce 'Demokratik Açılım' daha sonra da 'Millî Birlik Projesi' olarak değiştirilecektir.

Kürt gerçeğinin (ve haklarının) tanınması 1991 seçimlerinden sonra Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'nün Diyarbakır'da "Kürt realitesini tanıyoruz" demesiyle başlamıştı. Aynı yıl, Kürtçe gazete-kitap yayını ve müzik ilke olarak serbest bırakıldı (bkz. Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun (no. 2932) kutusu, Cilt II). 1990'da, Kürt sorununu programının merkezine yerleştiren ilk parti olan Halkın Emek Partisi (HEP) kuruldu. Fakat sürecin hızlanması, 2002 sonunda AKP'nin iktidara gelmesiyle olacaktır.

Yeni hükümetin ilk icraatlarından biri, 1987'den beri Kürt çoğunluklu bölgelerde uygulanmakta olan OHAL'i kaldırmak oldu. Bu karar, başlangıçta, bölgede günlük hayatın normale dönmesinde ve bölgenin ekonomik gelişmesinde önemli rol oynadı. Ama, 2000'lerin sonunda şiddet ve baskı ortamının tekrar başlamasıyla, fiilî bir olağanüstü hal durumu tekrar ortaya çıktı.

PKK, Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesinden bir süre sonra, 1 Eylül 1999'da tek taraflı ateşkes ilan etmişti. Çatışmaların ve can kayıplarının çok büyük ölçüde azaldığı bu dönem, Kürt sorununu çözmeye yönelik adımların atılması için elverişli bir ortam yaratmıştı. PKK, Temmuz 2003'te, "ateşkesin kalıcı hale gelmesi ve son aşamada silahların bırakılması için üç aşamalı bir yol haritası" açıkladı. Fakat yaklaşık bir yıl sonra, "yol haritasına karşılık verilmediği, askerî operasyonla-

rın ve Öcalan üzerindeki baskıların devam ettiği" gerekçesiyle, 1 Haziran 2004 itibariyle ateşkesi sona erdirdi. Güneydoğu'da ve Batı'daki büyük şehirlerde başlayan eylemler sonucunda, terörle mücadeleyi sertleştirme talepleri yükselmeye başladı. "Demokrat çevreler" ise, Kürt sorununu bir asayiş meselesine indirgemenin ve yeniden "güvenlik politikaları"na dönmenin ülke için çok olumsuz sonuçlar doğuracağı uyarısında bulunuyordu.

Bu dönemde hükümet, AB'yle müzakerelerin başlaması için tarih almaya odaklanmıştı. Nihayet, Aralık 2004 Bruxelles Zirvesinde, Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerine 3 Ekim 2005'de başlanması kararlaştırıldı.

Başbakan'ın Ağustos 2005 Konuşması

Bu tarihten sonra Hükümetin reform çalışmaları yavaşladı, hatta bazı konularda geriledi. Bu durum, iç kamuoyunda tepkilere neden olurken, AB organlarından da sık uyarılar gelmeye başladı.

Hükümet, uzun bir süre duraksama geçirdikten sonra, simgesel önemi büyük bir adım attı. Başbakan Erdoğan, 12 Ağustos 2005'te Diyarbakır'da konuştu ve "İllâ her soruna bir ad koymak da gerekmez. Çünkü sorunlar hepimizindir. Ama illâ 'ad koyalım' diyorsanız, Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorunudur. Benim de sorunumdur" dedi. Erdoğan, ayrıca, sorunu "daha çok demokrasi, daha çok vatandaşlık hukuku, daha çok refahla" çözeceği vaadinde bulundu ve "demokratik sürecin geriye doğru işlemesine izin vermeyeceği"nin altını çizdi.

Erdoğan'ın bu konuşması, bir başka açıdan da çok önemliydi. İlk defa bir başbakan, devletin geçmişte hatalar yaptığını kabul etti ve bundan dolayı özür dileme anlamına gelen sözler söyledi: "Geçmişte yapılan hataları yok saymak büyük devletlere asla yakışmaz. Büyük devlet, güçlü millet; kendisi ile yüzleşerek, hatalarını ve günahlarını masaya yatırarak geleceğe yürüme güvenine sahip millet ve devlettir. İktidarımız bu bilinçle ülkede hizmete soyunmuştur. Ben milletimin ve devletimin öz güvenine, tarih bilincine ve coğrafya şuuruna inanan bir kadronun başbakanı olarak huzurunuzdayım." Bu konuşmanın yapıldığı mitingde AKP Diyarbakır örgütü Kürtçe *"Brez Seroke Vezir, em jıte hezdıkın"* ("Sayın başbakan, seni seviyoruz") afişi asmıştı (*Radikal*, 13.08.2005).

Diyarbakır Valiliği önünde Türkçe-Kürtçe Çanakkale Savaşı anma panosu (Mart 2012).

Fakat bu konuşmadan üç ay sonra, Şemdinli'de yapılan "karanlık bir operasyon" ülkeyi gerdi (bkz. yukarıda, **Şemdinli Olayları** alt başlığı). Şemdinli olayları, hükümetin demokratik-

leşme çizgisinden güvenlik politikalarına kayması sürecinin dönüm noktasını oluşturdu. AB uyum sürecinde yapılan hukuk reformlarının "terörle mücadelede zaaf yarattığı" şeklindeki tezin ısrarla gündemde tutulması, hükümet üzerinde ciddi bir baskı yarattı. Hükümet, AB'den müzakere tarihi alma kaygısından kurtulmuş olmanın da rahatlığıyla, Başbakan'ın Diyarbakır konuşmasındaki taahhüdün aksine, demokratikleşme programından geri adım atmaya başladı.

Bu adımların en önemlisi, Terörle Mücadele Kanununun (TMK) değiştirilmesi oldu (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği** kutusu, s. 743). Askerî operasyonların ve PKK eylemlerinin yoğunlaşması gerilimi sürekli yükseltirken, çatışmaların sivil düzleme sıçraması ve ülke çapında yaygınlaşması tehlikesini de artırdı. Bu endişelerden hareket eden çeşitli sivil toplum kuruluşları ve aydın girişimleri, PKK'ya yeniden ateşkes çağrısında bulundular. Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin de destek verdiği bu girişimlerin sonucunda, Abdullah Öcalan PKK'dan ateşkes ilanı istedi. Bunun üzerine PKK, 10 maddeden oluşan bir talepler bildirisiyle birlikte, 1 Ekim 2006'dan itibaren geçerli olmak üzere ateşkes kararı aldığını duyurdu. Buna rağmen, askerî operasyonlar ve çatışmalar devam etti.

Karakol Baskınları

Bir yandan cumhurbaşkanlığı seçimindeki tıkanma ve AYM'nin "367 kararı"yla ortaya çıkan kriz (bkz. **Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 Krizi"** kutusu, s. 761), diğer yandan ordunun "27 Nisan E-Muhtırası"yla siyasal gelişmelere müdahaleye kalkışması (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü), hükümeti köşeye sıkıştırarak adeta hareketsiz hale getirdi. Yine de, AKP'nin 22 Temmuz 2007'de erken genel seçimlerden güçlenerek çıkması, Kürt sorununu çözmek için daha kararlı davranacağı beklentisi yarattı.

Fakat 2007-2008'deki gelişmeler, bu beklentilerin tersi yönde oldu. 7 Ekim 2007'de Bagar Dağına düzenlenen baskında 13 asker hayatını kaybetti. Daha sonra da, PKK, 21 Ekim 2007'de Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine bağlı Dağlıca köyündeki komando taburuna ağır silahlarla saldırdı ve 13 askeri öldürerek 8 askeri kaçırdı. Bu durum, TSK'dan büyük tepkiler getirmenin yanı sıra, TSK'nın da kamuoyunda tartışmaya açılması sürecini başlatacaktır.

Dağlıca saldırısı üzerine, sınır ötesi operasyon talepleri yeniden başladı. Zaten bu baskından birkaç gün önce, 17 Ekim 2007'de, hükümete 1 yıl süreyle sınır ötesi operasyon izni verilmesini öngören Başbakanlık tezkeresi TBMM'de kabul edilmişti. Beklenen operasyon 21 Şubat 2008'de başladı, ama beklenenden çok daha erken bir tarihte, 29 Şubat'ta aniden sona erdi (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü).

Bu sınırdışı operasyonla PKK'nın eylem gücüne büyük darbe indirildiği iddiaları, örgütün 3 Ekim 2008'de gerçekleştirdiği ve 17 askerin hayatını kaybettiği "Aktütün karakolu baskını"yla boşa çıktı. 1992'den beri defalarca saldırıya uğramış, savunulması çok güç bir yerde ısrarla tutulan bu karakolun bu defa ağır silahlarla dövülmüş olması, bu silahların sınırdan nasıl geçtiği konusunu gündeme getirerek, TSK'nın istihbarat zafiyeti tartışmalarını hızlandırdı. Ayrıca, karakola 6 saat boyunca yardım gitmediğinin duyulması üzerine, TSK yine çok ciddi eleştirilerin hedefi oldu. PKK'nın çektiği saldırı videosu internette yayınlandı.

Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği

TMK'da kapsamlı değişiklikler öngören kanun 29 Haziran 2006 tarihinde kabul edildi, 18 Temmuz 2006'da yürürlüğe girdi. Bu değişiklikle, "terör suçu"nun alanı genişletildi, TMK'nın doğrudan terör suçlarını düzenleyen 3. maddesine yeni suçlar eklendi, hangi fiillerin terör suçu sayılacağını belirleyen 4. maddeye 50 yeni suç dahil edildi. Bunlar arasında; kasten orman yakmaktan, halkı askerlikten soğutmaya kadar çok çeşitli suçlar bulunuyordu. Bunları işleyenler hakkında verilecek cezalar yarı oranında artırılacak, ayrıca, bu suçlar için belirlenmiş cezaların üst sınırı da aşılabilecekti.

AB Uyum Paketleri çerçevesinde özellikle Basın Kanunu ve TMK'da yapılan değişikliklerle, basın yoluyla işlenen suçlar için hapis yerine para cezası esasına geçilmişti. Bu TMK değişikliğiyle, eski uygulamalara dönüldü. Mesela 6. maddede, tüm para cezaları yeniden (3 yıla kadar) hapis cezasına dönüştürüldü. Yayın sorumluları ve gazete sahipleri açısından "objektif sorumluluk" kuralı yeniden konuldu ve bu kişilere 1.000 gün ilâ 10.000 gün karşılığı adli para cezası getirildi.

Değişikliklerin etkilediği önemli alanlardan biri de, savunma hakkı oldu. TMK'nın 10. maddesi değiştirildi: Artık şüpheli, gözaltı süresince sadece tek bir müdafinin hukuki yardımından yararlanabilecekti. Gözaltındaki şüphelinin müdafiyle görüşme hakkı 24 saatle sınırlanabilecekti. Müdafiin dosya içeriğini incelemesine veya belgelerden örnek almasına kısıtlama getirilebilecekti. Müdafiin müvekkiliyle yapacağı görüşmelerde bir görevli hazır bulundurulabilecekti.

1996'da TMK'da bir değişiklik yapılmış, *"operasyonlarda teslim ol emrine itaat edilmeyerek silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde"* güvenlik güçlerinin, failleri etkisiz kılmak amacıyla doğrudan ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanmaya yetkili oldukları belirtilmişti. AYM, 1999'da bu düzenlemeyi iptal etmişti. 2006 değişikliğinde, güvenlik güçlerinin silah kullanma yetkisi "veya" kelimesi ilave edilerek genişletildi: *"Terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda 'teslim ol' emrine itaat edilmemesi veya silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk görevlileri, tehlikeyi etkisiz kılabilecek ölçü ve orantıda, doğrudan ve duraksamadan hedefe karşı silah kullanmaya yetkilidirler."*

Değişikliklerin en tartışma yaratan kısmı ise, 15 yaşından büyük (15-18 yaş arası) çocukları ilgilendiren düzenlemelerdi. Bu çocuklar, "terör suçlusu" olarak nitelendirilen yetişkinlerle aynı yargılama, cezalandırma ve infaz düzenine tabi tutuldular. Kamuoyunda "taş atan çocuklar" veya "TMK mağduru çocuklar" olarak bilinen sorunun kaynağını, bu düzenlemeler oluşturdu. Bütün bunlar, BM Özel Raportörü Martin Scheinin'in, TBMM Adalet Komisyonuna yaptığı değerlendirmelere de yansıyacaktır.

(M. Sancar)

Karikatür: Salih Memecan, *Sabah*, 06.09.2005.

Bu zincirleme olaylar, Kürt sorununun askerî yöntemlerle çözülemeyeceği düşüncesinin kamuoyunda yerleşmesinde etkili oldu. Hükümetin buna paralel bir girişim başlatması, 29 Mart 2009 yerel seçimleri sonrasına kaldı. Kasım 2010'da, Yüksekova'nın Dağlıca, Şemdinli'nin Aktütün ve Gediktepe ile Çukurca'nın Hante-

pe karakol baskınlarında hayatlarını kaybeden 48 askerin ailelerinden bazıları suç duyurusu yaptı. Ailelerden bir kısmı, bu baskınlardaki can kayıplarının, ihmalden kaynaklandığı düşüncesindeydi. Bu başvurular üzerine Cumhuriyet Başsavcılığı işlem başlattı.

Yerel seçim stratejisini Kürt bölgesinde oy patlaması yapmak üzerine inşa eden AKP, bu amaçla kültürel haklar alanında yeni adımlar attı. Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığını almayı seçimdeki en önemli hedefleri arasına koyan parti, 26 Haziran 2008'de TRT Kanununu değiştirerek kamu televizyonunun Kürtçe yayın yapmasının önündeki engelleri kaldırdı. Böylece, 1 Ocak 2009'dan itibaren TRT 6 ("TRT Şeş") kanalı, çocuklara yönelik programlar dışında, 24 saat Kürtçe yayın yapmaya başladı.

Erdoğan, *TRT Şeş*'in açılış konuşmasını yaparken.

Seçim sonuçları, AKP'nin hedeflerinden uzak kaldığını gösterdi. DTP hem oy oranını hem de kazandığı belediye başkanlıklarının sayısını artırdı. PKK, "seçimler sonrasında ortaya çıkan siyasi sonuçları dikkate alarak" 13 Nisan'dan geçerli olmak üzere "çatışmasızlık kararı" aldığını duyurdu.

Başbakan'ın Temmuz 2009 Konuşması ve Habur Olayı

Seçim sonuçları, Kürt sorununda yeni politika arayışlarının zorunlu olduğu algısını daha da yaygınlaştırdı. Başbakan Erdoğan'ın 23 Temmuz'da yaptığı; "Buna ister 'Kürt sorunu' deyin, ister 'Güneydoğu sorunu' deyin, ister 'Doğu sorunu' deyin, isterse yine son olarak adlandırılan 'Kürt açılımı' diyelim, ne dersek diyelim, bunun üzerinde bir çalışmayı başlattık" şeklindeki açıklama, resmen 29 Temmuz'da başlayan yeni "Kürt açılımı"nın başlangıcını oluşturdu.

Açılımın en hassas noktası, PKK'nın silah bırakmasının, yani "dağdan inişler"in nasıl sağlanacağı sorusunda düğümleniyordu. Bu yönde de olumlu gelişmeler olacağının sinyalleri vardı. Nitekim 19 Ekim 2009'da, Kandil ve Mahmur'dan toplam 34 kişi, davet üzerine Habur sınır kapısından giriş yaptı.

Açılımın devamı beklenirken, girişler sırasında sergilenen sevinç ve kutlama manzarası, durumu değiştirdi. Bu manzarayı PKK'nın zafer gösterisi olarak yorumlayan milliyetçi çevreler hükümeti ağır biçimde eleştirdiler. Kamuoyundaki infial havası AKP'yi de etkiledi ve geri adım attırdı. Kürt sorununu "güvenlik konsepti"ne indirgeyen yaklaşım yeniden öne çıktı. Bu değişim, hükümetin asıl amacının, güvenlik politikaları ve diplomatik girişimler yoluyla PKK'yı zorla tasfiye etmek olduğu şeklindeki değerlendirmeleri güçlendirdi. Baştan beri açılıma şüpheyle yaklaşan PKK da, "tasfiye politikaları"na karşı silahlı eylemlere yeniden başlayacağını duyurdu.

Öcalan, 31 Mayıs 2010 tarihinde, "AKP'nin oyalama politikasına karşı devreden çıktığını" ilan etti. KCK olarak bilinen Kürdistan Topluluklar Birliği de, 1 Haziran

2010 da, "AKP'nin PKK'yı tasfiye etme politikasına karşı 13 Nisan 2009'da tek taraflı olarak ilan ettikleri eylemsizlik kararını sonlandırdıklarını" açıkladı (bkz. aşağıda KCK Operasyonları alt başlığı). Böylece, silahlı eylemlerin ve çatışmaların yeniden yoğunlaştığı ve yaygınlaştığı bir döneme girildi.

Karikatür: Tan Oral, *Taraf*, 05.06.2011.

Bu arada, AKP tarafından hazırlanan anayasa değişikliği paketi, 7 Mayıs 2010'da TBMM'de kabul edilmiş ve paketin referanduma sunulması sürecine girilmişti. PKK, Ramazan ayının başlamasını da gerekçe göstererek, 13 Ağustos'tan referandum sonrasına, yani 20 Eylül'e kadar bir kez daha ateşkes ilan ettiğini açıkladı. Referandum, AKP'nin Kürt sorununu çözme yönünde daha cesur davranmasını teşvik edecek şekilde sonuçlandı (bkz. **Anayasa Referandumu** - 2010 kutusu, s. 713). AKP de, referandumdan hemen sonra, Öcalan'la "devlet adına görüşmeler" yapıldığını kabul etti ve bunu savundu. PKK, ateşkesi genel seçimlerin yapılacağı 12 Haziran 2011 sonrasına kadar uzattığını bildirdi. Mart 2011'de PKK eylemsizliğe son verdiğini açıkladı, ama çatışmasızlık ortamı devam etti.

Hükümet, açılımı resmen başlattığı Ağustos 2009'dan sonra bazı alanlarda iyileştirmeler yaptı. Cezaevlerinde açık görüşler sırasında Kürtçe yasağının kaldırılması, özel Kürtçe kurslarına eleman yetiştirme amacıyla Mardin Artuklu Üniversitesinde Eylül 2009'dan itibaren sertifikalı "Kürtçe okutman adayı yetiştirme kursu"nun açılması bu çerçevede yer aldı.

Hükümet, bunun dışında, seçimlerde Kürtçe propaganda yasağının kaldırılması için de girişimde bulundu; Nisan 2010'da Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da değişiklik yaptı. Bu değişiklikle "Kürtçe propaganda yasağı"nın kaldırıldığı iddia edildiyse de, durum böyle değildi. Kanun'un 58. maddesinde yer alan "*radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla, diğer seçim propagandalarında, Türkçeden başka dil ve yazı kullanılması yasaktır*" hükmü, "*siyasi partiler ve adayların yapacakları propagandalarda Türkçe kullanılması esastır*" olarak değiştirildi. Böylece, Kürtçe propagandayı serbest bırakmaktan değil, sadece mevcut cezayı kaldırmaktan kaynaklanan dolaylı bir serbesti getirilmiş oldu.

Diyarbakır'da bir başka Türkçe-Kürtçe Çanakkale Savaşı panosu (Mart 2012).

Bu arada Türkiye, Mart 2010'da Erbil'de konsolosluk açtı. Bu

adım da, 2008'den beri Irak Kürdistan Bölge Yönetimiyle yürütülen ilişkileri geliştirme politikasının bir parçası olmanın ötesinde, Kürt açılımını ilerletme niyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilirdi.

Bütün bu somut ilerlemelere rağmen açılım bazı noktalarda yetersiz kaldı. Özellikle BDP ve Demokratik Toplum Kongresinin dile getirdiği 'Demokratik Özerklik' (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü) ve anadilde eğitim konuları hükümet ve muhalefet tarafından kırmızı çizgi olarak nitelendirildi ve direnç noktaları olmaya devam etti. 12 Haziran 2011'de yapılacağı ilan edilen seçimlerden önce bu konuda bir ilerlemenin görülmesi beklenmiyordu. Seçimin hemen ardından çıkan, seçilmiş ama tutuklu milletvekilleri meselesinden doğan yemin krizi yüzünden ilerleme yine mümkün olmadı.

2) *Parti Kapatma Davaları*

Bu dönemde, özelde Kürt açılımını ve genelde Türkiye'de demokratikleşmeyi yavaşlatan, bazen sekteye uğratan ve dolayısıyla Türkiye'yi dış ilişkilerinde zora sokan olaylar oldu. Parti kapatma davaları ve bunların sonuçları, yüksek yargının siyasete müdahalesi olarak görüldü.

Dönemin en çok yankı uyandıran iki parti kapatma davası, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) davaları oldu. 14 Temmuz 2008'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, AKP'nin "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle, partinin kapatılması ve başbakan ve cumhurbaşkanı başta olmak üzere 71 parti üyesinin 5 yıl süreyle siyasetten uzaklaştırılması istemiyle dava açtı. Halkın yüzde 47 oyuyla iktidara gelmiş bir partinin kapatılması tartışmaları sürerken, AYM 30 Temmuz 2008'de, AKP'nin temelli kapatılmaması, sadece hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesine 6'ya 5 karar verdi. Ama karar, partinin "*laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği*" iddiasını kabul etmekteydi. Böylece AKP'nin, Anayasa'nın 69/6 ve 68/4. maddeleri uyarınca "dinî kuralların devlet yönetim ve prensiplerinden tamamen ayrı olduğu ilkesini" ihlal ettiği kabul edilmiş oldu.

Bu dava Batı dünyasında da geniş yankı uyandırdı. *Newsweek* (05.04.2008) davayı "millet iradesi"ne karşı yapılan bir "yargı darbesi", *Le Monde* ise (03.08.2008) Kemalistlerin demokratik sisteme karşı açtıkları savaş olarak değerlendirdi

AKP'yi kapatma davası AB tarafından da yakından izlendi. AB Komisyonunun genişlemeden sorumlu komiseri Olli Rehn davanın Türkiye Anayasası ve hukukunda "sisteme bağlı hata" (*systemic error*) olduğunu belirtti (*Hürriyet*, 31.03.2008). Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Joost Lagendijk, "Türkiye'de siyasi sürece yargı darbesi yapılıyor" dedi (*Radikal*, 28.03.2008) .

Bu davaya paralel olarak, 16 Kasım 2007'de aynı Yargıtay cumhuriyet başsavcısı, Kürt seçmenlerin önemli bir kısmını temsil eden DTP'nin de kapatılması istemiyle dava açtı. DTP milletvekillerinin PKK'ya "terörist" dememesini ve bu konudaki açıklamalarını dikkate alarak "terörü desteklediklerı" iddiasında bulunan Başsavcılık, DTP milletvekillerinin Meclis üyeliklerinin düşmesini ve yargılanmalarını talep etti. Başsavcı iddianamesinde, terör örgütüyle bağlantılı olduğunu savunduğu DTP'nin 8 milletvekili ve 221 üyesinin siyasetten yasaklanması istendi. AYM, 11 Aralık 2009'da

partiyi kapattı. DTP, Türkiye'nin kapatılan 27. siyasî partisi, Kürt meselesinden kapatılan 13. partisi, Kürt siyasî hareketinin de 7. partisi oldu. Ayrıca mahkeme, aralarında eşbaşkanlar Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk'un da bulunduğu 37 kişiye 5 yıl siyaset yasağı getirildi. Bu iki DTP'linin milletvekillikleri düşürüldü. (Bkz. **Kürt Meselesinden Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılan Partiler (1971-2012)** tablosu).

Tablo 3: Kürt Meselesinden Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılan Partiler (1971-2012)

Kapatılış yılı	Parti İsmi
1971	Türkiye İşçi Partisi (TİP)
1980	Türkiye Emekçi Partisi (TEP)
1991	Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP)
1992	Sosyalist Parti (SP)
1993	Halkın Emek Partisi (HEP) Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) Sosyalist Türkiye Partisi (STP)
1994	Demokrasi Partisi (DEP)
1996	Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP)
1997	Emek Partisi (EMEP)
1999	Demokratik Kitle Partisi (DKP)
2003	Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)
2009	Demokratik Toplum Partisi (DTP)

(Tablo: Samim Akgönül) (Kapatılan Kürt partileri şunlardır: HEP, ÖZDEP, DEP, DDP, DKP, HADEP, DTP. Bu 7 partinin yanı sıra, Kürt partisi olmayan 6 parti de Kürt meselesi yüzünden kapatılmıştır: TİP, TEP, TBKP, SP, STP, EMEP.)

Bu karar Batı'dan çeşitli tepkiler çekti. *The New York Times*, kararın Türkiye'yi Avrupa'dan uzaklaştırdığını belirtirken (11.12.2009), AB'nin dönem başkanı İsveç, kararın endişeyle karşılandığını belirtti ve parti kapatma kurallarının AB normlarına getirilmesi için bir Anayasa değişikliği yapılması gerektiğini açıkladı (*Le Temps*, 12.12.2009).

3) KCK Operasyonları

Açılım sürecine sekte vuran diğer bir gelişme, Nisan 2009'da başlayan KCK operasyonları oldu. Kürtçe ismi *Koma Civakên Kurdistan* (Kürdistan Topluluklar Birliği) olan bu örgüt, Türkiye'de "PKK'nın şehir yapılanması" olarak nitelendirildi. Oluşum, PKK'nın yasama meclisi olarak kabul ettiği Kongra-Gel'in (Kürdistan Halk Kongresi) 17 Mayıs 2005'teki oturumunda kabul edilen "KCK Sözleşmesi"yle kurulmuş, bu sözleşme aynı organın 25 Mayıs 2007 oturumunda değiştirilerek kabul edilmişti (bkz **KCK Sözleşmesi ve Olayı** kutusu, s. 748).

Bu operasyonların bir dalgası da açılım tartışmalarının hız kazandığı 24 Aralık 2009'da yapıldı. Bu tarihte, aralarında siyasi yasaklı Siirt Belediye Başkanı Selim Sadak ve birçok DTP/BDP'li belediye başkanının da bulunduğu 33 kişi gözaltına alındı. Bu politikacıların kelepçelenmesi kamuoyunda tepki yarattı.

KCK Sözleşmesi ve Olayı

"KCK Anayasası" olarak da bilinen metin Türkiye'nin gündemine ancak 2011 sonunda girmiştir. Konu; bir ölçüde Sözleşme'nin aşırı otoriter niteliği sebebiyle, ama esas olarak, devletin silahla ilgisi olmayan kişi ve avukatları tutuklamasının yarattığı tepki nedeniyle geniş ilgi görmüştür. Bu metin hakkında yapılabilecek temel saptamalar şunlardır:

1) Sözleşme, bir devlet kurulmak istendiği iddiasını reddetmektedir; hedef, *"demokratik komünal-konfederal örgütlülük"*tür. Fakat Sözleşme, bir devletin tüm kavram ve organlarını düzenlemektedir: Oluşumun bayrağı ve amblemi, yurttaşı, yasama organı, yürütme organı, bakanlıkları, yargısı, ordusu, ekonomik ve mali sistemi öngörülmüştür. Metinde kadın ve gençlik örgütlenmeleri, siyasi partiler, dernekler, birlikler ve sendikalar da düzenlenmektedir.

2) Bütün bu düzenlemelere rağmen, KCK Sözleşmesi, bir anayasada asıl bulunması gereken özgürlükleri getirmemekte, aksine, bireyi "komün"ler içinde eritmektedir: *"Herkesin bir komünü olmalıdır"* ve *"Benim demokrasi anlayışım, birey demokrasisi değil, topluluk demokrasisidir"* (Başlangıç bölümü).

Sözleşme'de, bütün KCK organları ve toplumu, tamamen "Önder"e tabidir: *"KCK kurucusu ve Önderi, Abdullah Öcalan'dır.* (...) *Kürdistan halkının özgür ve demokratik yaşamına ilişkin temel politikaları gözetir ve temel konulardaki en son karar merciidir* (...)*"*. Önder'e bu kadar ağırlık veren metinde "demokratik" teriminin 170 kez geçmesi dikkat çekmektedir. Diğer yandan, Sözleşme, Md. 39'da siyasi partilerden söz ederken *"Sistem içinde şiddeti öngörmeyen partiler meşru kabul edilir"* diyerek KCK sistemi dışında şiddet uygulamayı meşrulaştırmaktadır.

3) Sözleşme'de formüle edilmemiş olmakla birlikte, metnin ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılan Önsöz'de nihai amacın bir Pankürdist birlik olduğu belirtilmektedir: *"Iran'da, Türkiye'de, Suriye'de ve hatta Irak'ta oluşacak bir Kürt yapılanmasında tüm Kürtler bir araya gelerek kendi federasyonlarını, birleşerek de üst konfederalizmi oluştururlar"*.

Fakat, farklı bir açıdan bakıldığında, devletin KCK'ya karşı tutumu Türkiye'deki hukuk kavramını ciddi biçimde zedeler niteliktedir:

1) KCK davasından tutuklananların ve yargılananların hiçbiri, Sözleşme'nin bu aşırı otoriter niteliğiyle suçlanmamaktadır. Atılı suçlar; devletin birliğini ve bütünlüğünü bozmak, PKK adına faaliyet yürütmek, yardım ve yataklık gibi klasik iddialardır.

2) İlk tutuklamalar Nisan 2009'da olduğuna göre, 2011 sonu itibariyle yaklaşık 20 aydır tutuklu bulunan kişilerin ve özellikle de belediye başkanı gibi seçilmiş kişilerin, PKK adına faaliyet yürütmek türünden suçları kanıtlanamamıştır. Adalet Bakanı S. Ergin'in yaptığı açıklamaya göre, Ağustos 2012 itibariyle KCK davalarında 274'ü seçilmiş kişiler olmak üzere 2.146 kişi yargılanmakta ve bunların 992'si tutuklu bulunmaktadır (Radikal, 04.08.2012). Mahkemeler, Lausanne Md. 39/5'in açık hükmüne rağmen, sanıklara "kendi dillerinde sözlü savunma" olanağı tanımadıkları için davalar ilerleyememektedir (bkz. **KCK Davasında Kürtçe Konusu - Hukuki Durum** kutusu, s. 750).

3) Ekim 2011 sonundan itibaren, neyle suçlandıkları belli olmaksızın tutuklananlara, silah veya terörle bir ilgisi saptanmamış Ayşe Berktay, Prof. Dr. Büşra Ersanlı, Ragıp Zarakolu gibi kimi aydınlar ve Öcalan'ın avukatları da eklenmiştir. Aydınların BDP siyaset akademilerinde ders vermekle, avukatların ise Öcalan ile Kandil arasında haberleşmeyi sağlamakla suçlandığı anlaşılmaktadır. Bu suçlamalardan birincisi suç değildir. İkinci konuda ise, 13 Eylül 2011'de internette yayınlanan ses bantları ortaya bir gerçeği çıkartacaktır: Başbakan Erdoğan'ın talimatı üzerine MİT Öcalan'la düzenli biçimde görüşmüş, PKK'nın yurt dışındaki liderleriyle Oslo'da düzenli müzakereler yürütmüş ve onlara Öcalan'la görüşmeler konusunda bilgi vermiştir (*Hürriyet*, 14 Eylül 2011; bkz. **Devlet-PKK Görüşmeleri** kutusu, s. 128).

(B. Oran)

Muhtelif şehirlerde yapılan operasyonların ardından, o şehirlerde de "KCK davaları" açıldı. Bunların içinde en fazla ilgi çekeni, "KCK Ana Davası" olarak da nitelenen ve Diyarbakır 6. Ağır Ceza'da 28 Mayıs 2009'da açılan dava oldu. KCK/TM (KCK/Türkiye Meclisi) yapılanmasının anlatıldığı iddianamede, KCK/TM mensuplarının örgüt adına yargılama yaptıkları, sık sık örgütün Kandil'de bulunan kamplarına giderek toplantılara katıldıkları, verilen talimatları ve yaptıkları gözlemleri 'Türkiye Meclisi' üyelerine anlattıkları kaydediliyordu.

Aralarında eski ve yeni belediye başkanlarının, belediye meclisi üyelerinin, insan hakları savunucularının da bulunduğu 103'ü tutuklu 151 sanığın yargılandığı KCK Ana Davasının duruşmaları, 18 Ekim 2010'da başladı. Ulusal ve uluslararası kamuoyunun yoğun ilgi gösterdiği davanın ilk duruşmasından itibaren, sanıklar, Kürtçe olan anadillerinde savunma yapmak istediklerini belirttiler; isimleri okunduğunda da Kürtçe olarak "buradayım" veya "evet" diye karşılık verdiler. Mahkeme heyetinin, sanıkların Kürtçe savunma yapma taleplerini reddetmesi, davanın seyrini değiştirdi. Bu noktadan itibaren, tartışmalar sadece, savunmaların Kürtçe yapılması talebi ve hakkı üzerinde yoğunlaştı ve dava kilitlendi. Sanık avukatları, savunma hakkının kısıtlandığını, bu nedenle duruşmalara bundan sonra katılmayacaklarını söylediler (*Sabah*, 19.04.2011) (bkz. **KCK Davasında Kürtçe Konusu - Hukuki Durum** kutusu, s. 750).

2011 sonu itibariyle KCK davası, Kürt sorunuyla ilgili gelişmeleri çok güçlü biçimde etkileme potansiyeline sahip bir faktör olarak ortada duruyordu. Duruşmalar ilerlemiyor, savunma alınamadığı için istense bile sanıklar tahliye edilemiyor, Kürtçe savunma yaparım-yaptırtmam meselesinden öteye gidilemiyordu. Bu arada, Adalet Bakanı S. Ergin'in Şubat 2012'de; TCK, TMK ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa muhalefetten hakkında dava açılanlar ve mahkum edilenlerle ilgili olarak TBMM'de verdiği bilgiler, KCK operasyonlarının başladığı 2009'dan itibaren dava ve mahkumiyet sayılarında olağanüstü bir artış olduğuna işaret etmekteydi (bkz. **Toplumsal Olaylarda Hakkında Dava Açılanlar/Mahkum Edilenler (2005-2010)**) tablosu:

Karikatür: Sarkis Paçacı, *Agos*, 29.06.2012.

Tablo: Toplumsal Olaylarda Hakkında Dava Açılanlar/Mahkum Edilenler (2005-2010)

Yıl	Dava açılan kişi sayısı	Mahkum edilen kişi sayısı
2005	16.240	2.726
2006	22.819	3.729
2007	29.355	5.931
2008	29.991	6.072
2009	53.285	9.211
2010	63.117	9.712

(Tablo: B. Oran) (Kaynak: R. Başaran, *Radikal*, 19.02.2012)

KCK Davasında Kürtçe Konusu - Hukuki Durum

Bu dava, çok sayıda hukuksuzluğa sahne oldu. Mahkemenin Kürtçe savunmaları reddederken dayandığı iki nokta vardı: 1) AİHS Md. 6/2/e hükmü: "[Her sanık] *Duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından parasız olarak yararlanma hakkına sahiptir*"; 2) CMK Md. 202/1: "*Sanık veya mağdur, meramını anlatabilecek ölçüde Türkçe bilmiyorsa; mahkeme tarafından atanan tercüman aracılığıyla duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar tercüme edilir.*" Sanıkların Türkçeyi rahatça anlayıp konuştuklarını ileri süren mahkeme, bunlara dayanarak, Kürtçe savunma yapma talebini reddetti.

Oysa Türkiye'nin kurucu antlaşması Lausanne'ın 39/5 hükmü sanıkların resmî dili anlayıp anlamadıklarına değil, "en kolay savunmanın anadilde yapılabileceği" ilkesine önem veren bambaşka bir hüküm getirmekteydi: "*...Türkçeden başka dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.*" CMK hükmü bunu değiştiremezdi çünkü Lausanne Md. 37 "*Md. 38'den Md. 44'e kadar* olan" maddelerde değişiklik yapmayı yasaklamaktaydı. Kaldı ki, Anayasa Md. 90/5, bir uluslararası antlaşma hükmü ile bir iç hukuk hükmü çatıştığı zaman, birincinin üstünlüğünü kabul etmekteydi (bkz. Cilt I, s. 225-226 ve Oran, 2008, s. 63-82).

Mahkeme, bu hususları dile getirmek üzere savunmanın duruşmada "uzman kişi" olarak hazır bulundurduğu profesörü dinlemeyi de reddetti.

Oysa CMK'nın "*Çağrılması reddedilen tanığın ve uzman kişinin doğrudan mahkemeye getirilmesi*" başlıklı 178. maddesi, "uzman kişi"nin duruşmada bulunması halinde bu dinlemeyi zorunlu kılıyordu: "*Mahkeme başkanı veya hakim, sanığın veya katılanın gösterdiği tanık veya uzman kişinin çağrılması hakkındaki dilekçeyi reddettiğinde, sanık veya katılan o kişileri mahkemeye getirebilir. Bu kişiler duruşmada dinlenir.*". Üstelik, maddenin bu hükmü paralelinde, bir de Yargıtay Ceza Genel Kurulunun 9.10.2007 tarih, 2006/7-336 esas, 2007/198 karar sayılı ilke kararı mevcuttu.

CMK'nın bu açık hükmünü uygulamayan mahkeme heyeti, Lausanne ve anayasa hükümlerini de ihlal eder biçimde, sanıkların "kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri"ni sürekli olarak reddetti. Bu durum, mahkemenin siyasi karar verdiği yorumlarına yol açtı.

Oysa Lausanne 39/5, bu olayda, eşine zor rastlanacak bir biçimde, hem devlet hem de Kürtler için bir "onurlu çıkış" (*honorable exit*) sunmaktaydı: İlk defa Kürt sanıklar, Kürtçe savunma yapabilmeyi, Sèvres'deki Kürdistan'ı ortadan kaldırarak Türkiye'yi kuran antlaşmaya dayandırmışlardı.

(B. Oran)

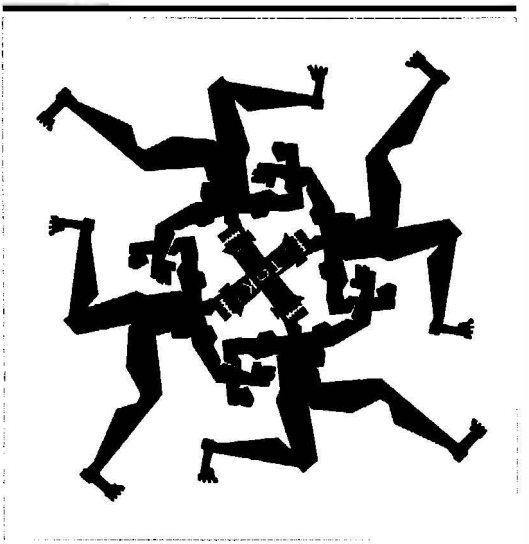
C) Kadın, Çocuk ve LGBT Hakları

1) Kadın Hakları ve Töre Cinayetleri

Dönemin kadın haklarıyla ilgili ilk gelişmesi, Türk Ceza Kanununun (TCK) değiştirilmesi tartışmalarının yapıldığı 2004'te oldu. Mesele, iktidarın, "Türk ailesini korumak" gerekçesiyle, yeni TCK taslağında zinayı suç ilan etmek istemesiydi. Yoğun tepkiler üzerine konu tasarıdan çıkarıldı. İşte bu tartışma, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasında kullanılan hükümlerin başında gelecek 301. maddeyi kamuoyunun dikkatinden kaçırdı.

2004 TCK değişikliği kadın hakları konusunda birtakım iyileştirmeler de getirmişti. Eski TCK, kadını, özellikle kadın vücudunu, erkeğin hakimiyetinde gören bir

bakış açısına sahipti. Yeni TCK, kadını bir nebze de olsa birey kabul eden bir anlayışla kaleme alınmıştı. Fakat gene de, cinsel tecavüzün eşe karşı işlenmesi halinde, soruşturma ve kovuşturma yapılması mağdurun şikayetine bağlı bırakıldı. Oysa Batı ceza kanunlarında bu durum ağırlaştırıcı bir unsur olarak görülüyordu. Kasım 2002'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olarak faaliyete başlayan "Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü" bünyesinde hazırlanan 2009 raporu, kentlerde kadınların % 40,3'ünün, kırsalda ise % 46,6'sının fiziksel ya da cinsel şiddete uğradığını ortaya koydu. (http://www.ksgm.gov.tr/tdvaw/doc/Ana_Rapor_Mizan_1.pdf).

Zaman, 05.06.2005.

Aile içi şiddet konusu bu dönemde AİHM'ye de taşındı. AİHM, Haziran 2009'daki Nahide Topuz kararında, Türkiye'yi, AİHS'nin 2. maddesini (yaşama hakkı), 3. maddesini (işkence yasağı) ve 14. maddesini (ayrımcılık yasağı) ihlalden suçlu buldu. Türkiye, davacıya 36.500 Avro tazminat ödemeye mahkum edildi (Topuz v. Turkey, 09/09/2009).

Dönem içinde kadına karşı şiddetin sembol olayı, Ayşe Paşalı cinayeti oldu. Boşandığı eşi tarafından defalarca şiddete uğrayan ve defalarca ölümle tehdit edilmesine rağmen boşanması gerekçe gösterilerek koruma altına alınmayan Paşalı'yı 11 yerinden bıçaklayarak öldüren eski kocası İstikbal Yetkin, kamuoyunun ve sivil toplumun benzersiz baskısı sonucunda 11 Mayıs 2011'de, alışılmışın aksine ceza indirimi uygulanmayarak, ağırlaştırılmış müebbet hapse çarptırıldı (*Radikal*, 12.05.2011).

Bu alandaki önemli bir gelişme, AK çerçevesinde hazırlanan Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Sözleşmesinin, AK Bakanlar Kurulunun 11 Mayıs 2011'de yapılan İstanbul Zirvesinde imzaya açılması ve ilk imzacı 13 ülkeden birinin de Türkiye olmasıydı. Bu metin, Türkiye'nin AK dönem başkanlığı sırasında, gene Türkiye'nin girişimiyle hazırlanmıştı.

Hükümetin aile içi şiddetle mücadele için hazırladığı 2007-2010 Ulusal Eylem Planı; koordinasyon eksikliği, kaynak tahsisinin yetersizliği ve ölçülebilir hedeflerin noksanlığı yüzünden önemli bir ilerleme kaydetmedi.

Aile içi şiddete uğrayan kadınlara yönelik sığınmaevleri sayısının yasalarda belirtilenin çok altında kalması, kritik bir durum arz etmekteydi. Resmî kayıtlara göre, 2010'da açılan 8 sığınma eviyle birlikte sığınma evlerinin sayısı 57 oldu.

Bu dönemde sivil toplum ve kamuoyunun en çok odaklandığı noktalardan biri de, "töre cinayetleri" ya da "namus cinayetleri" oldu. BM Kalkınma Programı (UNDP) için hazırlanan Türkiye'deki Namus Cinayetlerinin Dinamikleri konulu rapor (2005); kadının bekâretinin, evlilik dışı cinsel ilişkinin, "düzgün giyinmeme"nin,

"bir kadından beklenen şekilde davranmama"nın, "geleneklere uygun görevlerini yerine getirmeme"nin; namus cinayetlerinin en önemli sebeplerinden bazıları olduğunu istatistiksel bir şekilde gösterdi. (http://www.undp.org.tr/TRaboutUsDocvuments/NamusCinayetleri.pdf).

Yeni Şafak, 06.05.2009.

Konunun kamuoyunda yol açtığı sert tartışmalar üzerine 2006'da yayınlanan bir Başbakanlık genelgesinde töre cinayetleri 'sosyal bir yara' olarak nitelendirildi. Bununla birlikte, bu türden adımlar toplumsal algıyı değiştirmekte etkisiz kaldı.

Töre/namus cinayetlerinin son yıllardaki en dehşet verici olanı, 4 Mayıs 2009'da Mardin'in Bilge köyünde gerçekleşti. Saldırıda 6'sı çocuk, 16'sı kadın toplam 44 kişi öldürüldü, 17 kişi yaralandı. Saldırıda toprak paylaşımı konusu da rol oynamış olmakla birlikte, Nisan 2010'da dava, töre ve namus eksenli bir kararla sonuçlandı.

2) *Çocuk Hakları*

Çocuk hakları kavramının nispeten yeni olduğu Türkiye'de 2006 nüfus sayımına göre yaklaşık 25.000.000 çocuk bulunmaktaydı. Bu sayı, BM 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesinin 1. maddesi uyarınca, 18 yaşından küçük bütün insanları kapsıyordu. Türkiye bu sözleşmeyi 1995'te onamıştı.

Dönem içinde çocuk hakları konusu üç noktaya odaklandı: Çalışan çocuklar, "taş atan/TMK mağduru" çocuklar, öldürülen çocuklar.

Çalışan Çocuklar

ILO Türkiye Temsilciliğinin 1997'de yaptırdığı çocuk işçiliği araştırması sonuçlarına göre, sağlığa zararlı işlerde çalışan çocukların oranı % 60'tı. Ağır sanayide çalışan çocuklarda yaralanma oranı % 26, tarım sektöründe % 12, taşıma ve iletişim sektöründe ise % 18'di. (TİSK/TÜRK-İŞ, 2007). UNICEF'in, Türkiye İstatistik Kurumu verilerini temel alarak 2005'te hazırladığı rapora göre, Türkiye nüfusunun % 20,5'i yoksulluk sınırının altında yaşarken, bu oran 15 yaşından küçük çocuklar için 27,7'ye çıkmaktaydı. Diğer bir deyişle, 15 yaşından küçük olan 5.600.000 çocuk gıdasal ve gıda dışı yoksulluk içindeydi. Çocuk Vakfının 23 Nisan 2007'de yayınladığı rapora göre, Türkiye'de her 5 çocuktan 1'i çalışıyordu; bunların % 76,9'u tarım kesimindeydi. Sokakta çalışan çocuk sayısında da artış vardı.

Dönem içinde çocuk istismarı konusu da kamuoyunun dikkatini çekti. Bunun büyük bir kısmını psikolojik ve fiziksel istismar türleri oluşturmaktaydı. Çocuğa karşı işlenen suçlarda dönem içinde artış gözlendi. Cinsel tacize ve şiddete maruz kalan çocuklara yönelik hak ihlalleri izlenemediği gibi, çocuk istismarına yönelik projelerin uygulanmasına da başlanamadı.

"Taş Atan ya da TMK Mağduru Çocuklar"

Kısaca 'taş atan çocuklar' olarak adlandırılan, özellikle Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde güvenlik güçlerine "intifada" tipi (bkz. **İntifada** kutusu, Cilt II) direniş/tepki gösteren çocuk ve gençlerin eylemleri, kimi gözlemciler tarafından bir tür siyasete katılma olarak, iktidar tarafından ise PKK'nın çocukları kullanması olarak görüldü. TMK'da yapılan 2006 değişikliğinden sonra bu çocuklar büyüklerle aynı yargılama, cezalandırma ve infaz düzenine tabi tutuldular (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği** kutusu, s. 743). Yargıtay Ceza Genel Kurulunun 04 Mart 2008 tarihli kararı ise, "örgütün çağrısıyla yapılan eylemlere katılma"yı örgüt adına hareket etme kapsamında değerlendirerek, yargılanan çocukların durumunu daha da ağırlaştırdı.

TMK değişikliğinden sonra, Çocuklar İçin Adalet Çağrıcıları (ÇİAÇ) tarafından toplanan gayrı resmî verilere göre, Nisan 2010 itibariyle Türkiye'de 32 ilde 4.000'e yakın çocuk, TMK ve ilgili kanun hükümleri kapsamında gözaltına alınmış, soruşturmaya uğramış ve yargılanmıştı. Bu çocukların % 95'inin Kürt olduğu da derlenen bilgiler arasındaydı. Adalet Bakanı Ergin'in 2012 başında verdiği bilgiler, mahkum edilen çocuk sayısının 2005 ile 2010 yılları arasında çok büyük artış gösterdiğini ortaya koymaktaydı. Bu artış, özellikle KCK operasyonlarının başladığı 2009'dan itibaren dikkat çekiciydi. 2005 ile 2010 yılları karşılaştırıldığında, mahkumiyet sayısında 60 kat artış görülmekteydi (bkz. **Toplumsal Olaylarda Beraat Eden/Mahkum Edilen Çocuklar** (2005-2010) tablosu).

Tablo: Toplumsal Olaylarda Beraat Eden/Mahkum Edilen Çocuklar (2005-2010)

Yıl	Beraat + Mahkumiyet sayısı	Mahkum edilen çocuk sayısı
2005	95	17
2006	81	14
2007	144	47
2008	158	36
2009	2.249	1.105
2010	1.876	1.023

(Tablo: B. Oran) (Kaynak: R. Başaran, *Radikal*, 19.02.2012)

"TMK mağduru çocuklar"ın durumu, ülke içinde ve dışında geniş tepkilere yol açtı. AB'de de yankısını buldu. Özellikle TMK kapsamında gözaltına alınan 15-18 yaş arasındaki çocukların, gözaltına alındıktan hemen sonra her zaman bir avukata erişme imkanı bulamadıklarının altı çizildi (2009 AB-Türkiye İlerleme Raporu, s. 16).

Nihayet, kamuoyundan gelen çok güçlü baskı üzerine hükümet harekete geçti ve 25 Temmuz 2010'da 6 kanunda çocuklar lehine düzenlemeler yaptı. Cezalar azaltıldı. Çocukların çocuk mahkemelerinde yargılanmaları sağlandı. Terör suçuna özgü soruşturma-kovuşturma usullerinin çocuklara uygulanmasına son verildi. Daha önce bu çocuklara uygulanması yasak olan; erteleme, hükmün açıklanmasının geri bırakılması, paraya çevirme gibi "seçenek yaptırımlar"ın uygulanması imkanı, ayrım gözetilmeksizin bütün çocuklara sağlanmış oldu. Bu değişikliklerden sonra "taş atan çocuklar" büyük ölçüde serbest kalabildiler.

Öldürülen Çocuklar

Diğer bir insan hakları meselesi, güvenlik kuvvetlerinin doğrudan açtığı ateş veya kontrolsüz silahların/mühimmatın patlaması sonucunda öldürülen/ölen çocuklar idi. İnsan Hakları Derneği (İHD) İstanbul Şubesi tarafından 2009'da hazırlanan rapora göre, 1989-2009 arasında 342 çocuk, güvenlik güçlerinin ateşiyle ya da çatışmalarda can verdi. Çocukların en çok öldürüldüğü yıl 1992 oldu. Dönem içinde, bu tür hadiselerden en çok Uğur Kaymaz ve Ceylan Önkol olayları ön plana çıktı.

12 yaşındaki Uğur Kaymaz, 21 Kasım 2004 gecesi, Mardin Kızıltepe'de, "özel tim" polisleri tarafından evlerinin önünde babasıyla birlikte öldürüldü. TBMM İnsan Hakları Komisyonu, öldürmenin herhangi bir çatışma sonucu meydana gelmediği hükmüne vardı. Açılan davaya gelen Adli Tıp raporunda, "sırtında 9 kurşun yarası olan bu yaştaki çocuğun ateş açmasının mümkün olmadığı" belirtildi. Mahkeme, 18 Nisan 2007'deki duruşmada, raporu dikkate almadı ve sanık polis memurlarının "meşru müdafaa sınırları içinde kaldığı" gerekçesiyle beraatine karar verdi. Yargıtay 1. Ceza, kararı 19 Haziran 2009'da onadı.

Bu dava, duruşmalara gelen çok sayıda uluslararası insan hakları örgütü temsilcileri tarafından takip edildi. Avrupa Komisyonunun Türkiye'ye ilişkin 2009 İlerleme Raporunda da olaya yer verildi. Dava, güvenlik güçlerine, başta yaşam hakkı olmak üzere, işledikleri suçlardan dolayı dokunulmazlık ve cezasızlık (*impunity*) sağlayan yönetim ve yargı geleneğinin örneği olarak kayda geçti. Uğur Kaymaz heykeli açan Diyarbakır Sur Belediyesi Başkanı Abdullah Demirbaş ağır cezada yargılandı (*Taraf*, 03.03.2011). 2011 sonunda dosya Yargıtay'daydı.

Diyarbakır Sur Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş, Diyarbakır'da dört dilde (Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Süryanice) hazırlanmış yol tabelası önünde.

12 yaşındaki Ceylan Önkol, 28 Eylül 2009 günü Lice'nin Şenlik köyünde hayvan otlatırken, bir iddiaya göre bulduğu bir cisimle oynarken cismin patlaması, bir iddiaya göre de askerî birlikten yapılan havan atışı sonucunda öldü. Jandarma fezlekesinde, bölge halkının tazminat ve para almaya çalıştığı belirtildi ve "*Bu ailenin bölücü terör örgütünün dağ kadrosunda bir ferdinin bulunduğu da (Azize Önkol) ayrıca dikkate değerdir*" denildi (*Radikal*, 12. 12.2009).

Diğer yandan, olay, dönem içinde resmî soruşturma ve yargı sürecinin nasıl işlediğini ortaya koymuştu. Lice Savcılığı, TMK Md. 10'a dayanarak, soruşturmayla ilgili gizlilik kararı aldı. Bu durumda, soruşturma sonucunda ölüm olayından askerlerin sorumlu olduğu kanaatine varılırsa, davada sanık olarak yer alacak askerler,

TMK'daki ceza indirimi ve diğer avantajlardan yararlanabileceklerdi. Dönem sonunda soruşturmadan henüz bir sonuç çıkmamıştı.

Kaymaz ve Önkol olaylarının yanı sıra, yalnızca 2010'un ilk on ayında en az 13 çocuk bu şekilde hayatını kaybetti (*Zaman*, 07.11.2010). Diğer yandan, 28 Aralık 2011'de TSK'nın "istihbarat hatası" yüzünden gerçekleştirdiği savunulan hava saldırısında öldürülenlerin yarıya yakını çocuk idi (bkz. Uludere Olayı kutusu, s. 117).

3) LGBT Hakları

Türkiye'de yasalara göre farklı cinsel eğilim bir suç olmadığı halde; Lezbiyen, Gey, Biseksüel, *Transgender* (Travesti ve Transseksüel) (LGBT) olmak birçok hukuki ve toplumsal sorunu beraberinde getirmekteydi. LGBT hakları konusunda uzmanlaşmış Lambda ve KAOS GL derneklerinin çalışmaları, homofobi (farklı cinsel eğilim sahiplerine karşı nefret ve ayrımcılık) olarak nitelendirilebilecek bazı temel insan hakları ihlallerini ortaya koydu.

Askerlik şubelerinin bazılarında, eşcinsel olduğunu beyan ederek askerlikten muaf tutulmak isteyen kişilerden "durumlarını fiilen kanıtlayan" fotoğraflar talep edildi. Bu hususlar AB'ye de yansıdı ve TSK'nın, eşcinselliği "psikoseksüel" bir hastalık olarak tanımlayan ve eşcinsellerin askerlik hizmeti için uygun olmadıklarını belirten bir sağlık yönetmeliğinin olması eleştirildi (2009 *AB-Türkiye İlerleme Raporu*, s. 26). Askerlikten bu tip raporlarla muaf tutulanlar, özellikle kamu sektöründe iş bulmakta zorlandıklarını açıkladılar. Mayıs 2009'da Trabzon'da, rapor alıp askerlik yapmamış bir futbol hakeminin eşcinsel olduğu Türkiye Futbol Federasyonu tarafından ifşa edilince, bu kişi Merkez Hakem Kurulu tarafından "görev yapamaz" ilan edildi. Hakemin açtığı davada Kurul kendini Hakemliğe Giriş İç Talimatı Md. 25'le savundu: "*Sağlık problemleri nedeniyle askerlikten muaf tutulanlar hakemlik yapamazlar*" (*Bianet*, 23.02.2011). Dönem sonunda dava henüz sonuçlanmamıştı.

LGBT sorunu, AB'nin İlerleme Raporuna da yansıdı: 1) Nisan 2009'da Lambdalstanbul'un kapatılma kararının Yargıtay tarafından bozulması olumlu bir gelişmedir, fakat kararın gerekçesinde yer alan, "*Bu tür seksüel eğilimleri yayma amacıyla lezbiyen, eşcinsel, biseksüel, travesti ve transseksüel davranışları teşvik etmeme*" koşulu AB'nin homofobiyi reddetme ve ayrımcılıkla mücadele standartlarıyla uyumlu değildir; 2) Gey ve lezbiyenler, bazı işyerlerinde, cinsel yönelimleri yüzünden işten çıkarılma biçiminde ayrımcılığa uğramakta-

İstanbul LGBT Onur Haftası 2009'dan bir görüntü. Kaynak: http://img197.imageshack.us/img197/4838/79403718.jpg

dır; 3) TCK'nın "teşhircilik" ve "genel ahlâka karşı suçlar"a ilişkin hükümleri bazen LGBT kesimine karşı ayrımcılık amacıyla kullanılmakta, Kabahatler Kanunu travesti ve transseksüellere para cezası uygulamak için sıklıkla devreye sokulmaktadır (bkz. **Kabahatler Kanunu** kutusu, s. 756); 4) Homofobiden kaynaklanan fiziksel ve cinsel şiddet olayları vuku bulmaktadır ve mahkemeler, travesti ve transseksüellere karşı suç işleyenlerin lehinde "haksız tahrik" ilkesi uygulamaktadır (2009 *AB-Türkiye İlerleme Raporu*, s. 24-27)

Kabahatler Kanunu

Kabahat, karşılığında idari yaptırım uygulanması öngörülen haksızlık olarak tanımlanır. 2005'te çıkarılan Kabahatler Kanunu, bu kavrama ilişkin genel ilkeleri ve bunlar için uygulanabilecek idari yaptırımları düzenler. Kanunun amacı, "toplum düzenini, genel ahlâkı, genel sağlığı, çevreyi ve ekonomik düzeni korumak" olarak belirlenmiştir.

Bu kanun son yıllarda amacından saptırılarak kullanıldı ve yönetimin ve polisin hoşuna gitmeyen davranışlar buna dayanılarak cezalandırıldı ve engellendi. Örneğin polis, kanuna dayanarak, travesti ve transseksüel kişilere doğrudan idari nitelikte para cezası uyguladı.

İzmir'deki emniyet müdürlüğü sırasında travestilere "çevreyi rahatsız ettikleri" gerekçesiyle ceza kestirdiği iddiasıyla gündeme gelen Hüseyin Çapkın, bu uygulamayı İstanbul'da da devam ettirdi. İstanbul LGBT Sivil Toplum Girişimi üyesi travestiler, son dönemde sokakta yürürken kendilerini gören polislerin, "kadın kıyafeti ile dolaştıkları" ve "çevreyi rahatsız ettikleri" gerekçesiyle defalarca ceza kestiğini, bu nedenle sokağa bile çıkamadıklarını bildirdiler (*Bianet*, 28 Eylül 2009). Yine aynı yasaya dayanarak, Mart 2011'de Antalya'da deniz kenarında bira içen iki kişiye idari ceza uygulandı (*Milliyet*, 02 Mart 1911).

Lezbiyen, gey, biseksüel, travesti veya transseksüel kişilerin, bu sıfatlar yüzünden bazı hizmetlerden yararlandırılmaması, TCK Md. 122'ye göre "ayrımcılık" suçu oluşturmaktadır.

(M. Sancar)

4) Vicdani Ret Meselesi

Türkiye'de kamuoyu, bu meseleyle, 1989'da Vedat Zencir ve Tayfun Gönül'ün vicdani retçi olduklarını açıklamaları sonucunda tanıştı. 1990'ların sonunda ve 2000'lerde sembol haline gelen dava ise, Osman Murat Ülke'nin mücadelesi oldu. 1996'dan sonra tek bir "suç" (silah altına alınmayı reddetmek) işlemekten 9 defa mahkum edilen, yani ceza hukukunda olmayan bir tür "mütemadi (sürekli tekrarlanan) ceza" alan Ülke'ye, 2 yıl hapis yatmasıyla sonuçlanan atılı suçlar şunlardı: "halkı askerlikten soğutma" (TCK md.155), "milli mukavemeti kırma", "emre itaatsizlik", "emre itaatsizlikte ısrar", "yoklama kaçaklığı", "firar" ve en ilginci de: "vicdani retçi olduğunu açıklama". Olayın çok önemli bir yanı da, kanun kaçağı durumunda olduğu için, Ülke'nin medeni hukuka ilişkin herhangi bir işlem yapamaz, "sivil ölü" duruma düşmesiydi. Örneğin Ülke, 2003'te doğan oğlu Sidar'ı nüfusa kaydettiremedi ve çocuk, annesi Aytül'ün üzerinden nüfusa kaydoldu (*Milliyet*, 17.11.2011).

O. M. Ülke, davasını 1997'de AİHM'ye götürdü. AİHS Md. 3 (kötü muamele ve işkence yasağı), Md. 5 (özgürlük ve güvenlik hakkı), Md. 8 (özel hayatın ve aile ha-

yatının korunması) ve md 9'un (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) ihlal edildiğini ileri sürdü. Mahkeme 24 Ocak 2006'da Md. 3'ten ihlal buldu ve Türkiye'yi 10.000 Avro tazminata mahkum ederken, Ülke'nin adeta sivil bir ölüme mahkum edildiğini belirtti (T. Tekerek, *Taraf*, 27.09.2011). AİHM, ihlal kararından 6 yıl sonra bile uygulamada herhangi bir değişiklik yapmayan Türkiye'ye vicdani ret konusunda somut adımlar atması için süre tanıdı. AİHM, Temmuz 2012'de de Mehmet Tarhan'ı haklı bularak Türkiye'yi 12.000 Avro tazminata mahkum edecektir (*Bianet*, 17.07.2012).

Bu konuda; Mehmet Tarhan, Halil Savda, Enver Aydemir, İnan Süver gibi diğer sembol isimler de "Halkı askerlikten soğutmak", "Hizmetten tamamen sıyrılmak veya toplu erat önünde emre itaatsizlikte ısrar", "izin tecavüzü", "askerî giysi giymeyi ve emirlere uymayı ret, "emre itaatsizlikte ısrar", "açlık grevini sürdürmek", "firar" ve "basın açıklaması okumak" nedenleriyle çeşitli cezaevlerinde çok ağır koşullar altında yattılar. Savda'nın aldığı cezalardan biri, Ağustos 2006'da İsrailli vicdani retçilere destek vermek nedeniyle "halkı askerlikten soğutmak"tan (TCK Md. 318) verilmişti (M. Sütlaş, *Bianet*, 03.03.2011).

Birkaç yıl öncesine kadar Türkiye toplumuna çok yabancı gelen vicdani ret konusu, askerî vesayetin zayıflamasına (bkz. **Dönemin Bilançosu** bölümü) paralel olarak, toplumun farklı kesimlerinden destek görmeye başladı. Örneğin, çeşitli örgütlerden oluşan Müslüman öğrenciler, vicdani reddin insani ve İslami bir hak olduğunu belirterek, zorunlu askerlik ve vicdani ret konularının "itidal ve derinlik" içinde tartışılması gerektiğini ilan ettiler (Bianet, 02.05.2012).

Ç) Göçmen ve Mülteci Hakları

Türkiye'de Mülteciler

Türkiye, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 Cenevre Protokolünü imzalamış, fakat 1961 tarihli düzenlemeyle coğrafi çekince koymuştu (bkz. **Çekince ve Yorum Beyanı** kutusu, s. 805). Buna göre Türkiye, Avrupa'dan gelenleri mülteci olarak kabul etmekte, mültecinin tanımına "Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle" ifadesini eklemekte, Avrupa dışından gelenleri ise "geçici sığınmacı" olarak adlandırmaktaydı. Fakat coğrafi konumu nedeniyle, Türkiye'ye sığınmacılar asıl Orta Doğu, Orta Asya ve hatta Afrika'dan gelmekteydi.

Coğrafi çekincenin kaldırılması yönünde gelen baskılara karşı Türkiye; İltica ve Göç Alanındaki AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planında, kendi özel koşullarını dikkate alacak bir çözüm bulunmasını istedi. Irak savaşı, Yugoslavya'nın bölünmesi, Bulgaristan'dan sınırdışı etmeler, Körfez Krizi, Kosova'daki hadiseler ve Ahıska Türklerinin sürgünü gibi olaylarla 1 milyona yakın göçmen Türkiye'ye zaten kabul edilmişti. AB'ye katılım aşamasında, gerekli mevzuat ve alt yapı değişikliklerinin, Türkiye'ye doğrudan bir mülteci akımını teşvik etmeyecek şekilde yapılması ve AB ülkelerinin külfet paylaşımı konusunda gerekli hassasiyeti göstermeleri gerekmekteydi (Kara ve Korkut, 153-162).

Mevzuatın değişmemesi, Türkiye'yi transit ülke olarak kullanan mültecilerin ve dolayısıyla yasadışı göç nedeniyle suçlu konumuna düşenlerin sayısını artırdı. Eskiden beri varolan ama fazla gündeme getirilmeyen mülteciler ve sığınmacılar ko-

Festus Okey'in polis tarafından öldürülmesi çeşitli gösterilerle protesto edilmişti. Kaynak: http://media.worldbulletin.net/250x190/2011/12/13/festus-okey.jpg

nusu, her şeyin ortaya dökülmeye başladığı bir ortamda, Ağustos 2007'de Festus Okey'in polis tarafından öldürülmesiyle gündeme yerleşti (bkz. **Festus Okey Cinayeti** kutusu, s. 758).

Mülteciler konusu AİHM'ye de yansıdı. 2008'de polis tarafından İran sınırına götürülerek sınırdışı edilmek istenen, Halkın Mücahitleri üyesi İranlı Muhsin Abdulhani ile Hamit Karimniya, Farsça anlamadıklarını ve Arap olduklarını söyleyerek İran'a alınmaktan kurtulduktan sonra, durumlarını AİHM'ye taşıdılar. AİHM acililiyet kararı aldı ve iki İranlı'yı sınırdışı etmekten vazgeçmesini Türkiye'den istedi. 1 Mart 2010'da kesinleşen kararında da, Türkiye'yi Md. 13 (etkili başvuru hakkı) ve Md. 5/1, 2, ve 4'ten (özgürlük ve güvenlik hakkı) 40.000 Avro tazminata mahkum etti. Mahkeme, Türkiye'ye kaçak yolla giren diğer Halkın Mücahitleri üyesi mülteciler için emsal oluşturabilecek bir karar da verdi ve bu karar sonucunda, Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesine koyduğu coğrafi çekincenin kaldırılması hemen hemen zorunlu hale geldi.

Festus Okey Cinayeti

Nijerya uyruklu Festus Okey, İstanbul'da 20 Ağustos 2007'de bir kimlik kontrolü sırasında gözaltına alındığı karakolda bir kurşunla öldürüldü. Polis hakkında taksirle (kusurla) adam öldürmeden dava açıldı. Fakat davanın esasına geçilemedi. Çünkü ikinci duruşmada polisin avukatı, "Bu kişi Festus Okey değildir. Terörist olabilir" deyince, kimlik bilgilerinin Nijerya'dan sorulmasına karar verildi. Oysa Okey'in üzerinden, BM Mülteciler Yüksek Komiserliğine (BMMYK) iltica talebinde bulunduğunu gösteren bir belge çıkmıştı, ama kimlik bilgisi BMMYK'nın Ankara şubesine sorulmamıştı.

Kimlik bilgilerini Nijerya'dan yıllardır getirtemeyen mahkeme, tutuksuz yargılanan polis memurunu taksirle adam öldürmek suçundan 13 Aralık 2011'de 4 yıl 2 aya mahkum etti. Savcı kararı temyiz etti. Dava süresince herhangi bir sivil toplum örgütü davaya müdahil kabul edilmediği gibi, yargıç, kendisini evrakı yıllarca bekletip dosyayı oyalamakla itham eden 5 avukat ile davayı takip eden Göçmen Dayanışma Ağının 30 üyesi hakkında "adil yargılamayı etkileme" (TCK Md. 288) suçlamasıyla soruşturma açtırdı. AK İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg, Ekim 2011'deki Türkiye ziyareti sonrasında yaptığı açıklamada, Festus Okey davası ve benzeri davalarda, sanık olan kolluk kuvvetleri personeline yapılan iltimaslara bir son verilmesi gerektiğine dikkat çekti (*SETA Analiz 2011*, s. 63-64).

(S. Akgönül)

Türkiye'de Yasadışı Göç: Ermenistanlı Göçmenler

Türkiye'deki yasadışı göç sorununu gündeme taşıyan başka bir etmen de, ülkedeki yasadışı Ermenistanlıların durumu oldu. Son on yılda Türkiye'de yasadışı bir şekilde yaşayan ve çalışan Ermenistan vatandaşlarının sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, tahminler 40.000 ile 100.000 arasında değişiyordu (Ozinian, 2009). Neredeyse tümü kadın olan bu insanlar genellikle ev temizliği, hasta ve çocuk bakıcılığı, tezgâhtarlık gibi işlerde yoğunlaşmışlardı. Kamuoyunda yaratılan imaj, devletin bu insanlara göz yumduğu yolundaydı. 10 Ekim 2009'da Ermenistan'la imzalanan, diplomatik ilişkilerin kurulmasını ve sınırların açılmasını öngören iki protokol (bkz. Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler ve Dönemin Bilançosu bölümleri) sonrasında bu konuda iki tarafta da yüksek beklentiler oluştu.

Oysa, protokollerin iki parlamento tarafından onan(ma)ması sürecinde, Türk yetkililerden, bu kaçak göçmenlerin koz ve hatta rehine olarak görüldüğü yorumunu yaptıracak beyanlar geldi. Aslında bu yeni değildi. Ekim 2000'de ABD Kongresinde soykırım tasarısı tekrar gündeme geldiğinde, dönemin muhalefetteki DYP Genel Başkanı Tansu Çiller, misilleme olarak Türkiye'deki Ermenistan vatandaşlarının sınırdışı edilmelerini önermişti: "Ya bunları seferber edip Ermenistan'a yollayalım veyahut da bunları sınırdışı edelim, onlar uğraşsın biraz" (*Hürriyet*, 08.10.2000). Bu tarihten itibaren, benzer durumlarda Ermenistanlıların durumu gündeme getirildi ve hem bu kişiler hem de Türkiye vatandaşı Ermeniler üzerinde baskı kuruldu. AKP'li milletvekili Yaşar Yakış (*Hürriyet*, 09.10.2006) ve CHP'li milletvekili Şükrü Elekdağ da (*Vatan*, 09.10.2006 ve *Hürriyet*, 07.10.2007) aynı mealde konuştular.

Ermenistanlı göçmenleri sınırdışı etme tehditlerinin son iki örneğini Başbakan Erdoğan verdi. 14 Mayıs 2009 Polonya ziyareti sırasında: "Gerekirse geri de göndeririz ama biz böyle bir şeyi insani yaklaşım olarak doğru bulmuyoruz" (*Milliyet*, 15.05.2009) dedikten sonra, Mart 2010'da BBC'ye şu demeci verdi: "Hadi siz de memleketinize diyeceğim; bunu yapacağım. Niye? Benim vatandaşım değil bunlar... Ülkemde de tutmak zorunda değilim" (*bbc.co.uk*, 15.03.2010; *Milliyet*, 17.03.2010).

Yurt dışında basın bu tehdide geniş yer verdi ("Erdoğan Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesini engelliyor", *Le Figaro*, 19.03.2010 ve "Erdoğan 'yasadışı' Ermenileri hedef gösteriyor", *Libération*, 19.03.2010). Diaspora basınında ise bu tehdit yeni bir tehcir olarak nitelendirildi ("Erdoğan Ermenileri sınırdışı etmekle tehdit ettiği için eleştiri yağmuru altında", *Les Nouvelles d'Arménie*, 19.03.2010).

Erdoğan'ın sözünü ettiği, kaçak Ermenistanlıları (ve diğer kaçak çalışan yabancıları) geri göndermeye olanak veren 5683 sayılı yasa, "Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun" adıyla 01 Şubat 2012'de yürürlüğe girecektir.

D) İbadet ve İnanç Özgürlüğü

1) Başörtüsü Tartışmaları

Bu dönemde önemli olaylardan biri de, dinin kamusal yaşamdaki yeri ve özellikle de kadınların nerede kapanıp kapanamayacakları konusunun, başörtüsü ekseninde tartışılması oldu. Odak, üniversiteye başörtülü girilip girilemeyeceğiydi. Liberal

çevreler üniversitelerde başörtüsü yasağının kalkmasını hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendiriyor, muhafazakarlar dinin emirlerine ve inanç özgürlüğüne vurgu yapıyor, ulusalcı çevreler ise bunun rejimin bekası açısından tehlike arzettiğini ve kadınlara yapılan baskının bu şekilde meşrulaştırıldığını söylüyorlardı.

Meselenin büyük yankı uyandırması ve devletin bu konudaki tutumunun katılaşması, AİHM'nin 2004'te verdiği Leyla Şahin kararı üzerine oldu (bkz. **Leyla Şahin Kararı** kutusu, s. 760).

Leyla Şahin Kararı

Kasım 1998 öncesinde (bkz. **11. Protokol ve Yeni AİHM** kutusu, Cilt II) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) tarafından verilen Karaduman ve Bulut kararında, mezuniyet belgesi almak için üniversite idaresine başörtülü resimle başvuran ve talepleri reddedilen iki öğrencinin şikayetleri incelenmiş ve kabul edilemez bulunmuştu.

23 Şubat 1998'de İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Kemal Alemdaroğlu, sakallı ve başörtülü öğrencilerin üniversiteye girişini yasakladı. L. Şahin, buna uymadığı için uyarı cezası ve buna karşı gösteriye katıldığı için de 1 dönem uzaklaştırma cezası aldı. İstanbul İdare Mahkemesi uzaklaştırma işlemini hukuka uygun bulunca, Şahin 1998'de AİHK'ya başvurdu. Yasaklamanın, AİHS'nin 7, 8, 9, 10 ve 14. maddelerine ve 1 numaralı Protokol'ün 2. maddesine aykırı olduğunu ileri sürdü. AİHM, 29 Haziran 2004'te oybirliğiyle verdiği kararda, AİHS Md. 9'un (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) ihlal edilmediği ve AİHS'nin 8., 10. ve 14. maddelerine ve 1 numaralı Protokol'ün 2. maddesine ilişkin ayrı bir sorun ortaya çıkmadığı sonucuna vardı. AİHM, Türkiye gibi "radikal dinci" tehlikenin potansiyel olarak mevcut olduğu ülkelerde üniversite yönetimlerinin öğrencilere başörtüsü yasağı getirmesinin, AİHS'yi ihlal etmeyeceğini belirtti.

Bu kararın iç hukuktaki anlamı ve etkileri konusunda farklı görüşler ortaya atıldı. Bir görüşe göre, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılması hukuken artık mümkün değildi (ör. YÖK Başkanı Prof. Erdoğan Teziç, *Hürriyet*, 10.11.2005; dönemin cumhurbaşkanı A. N. Sezer, *Sabah*, 11.11.2005). Buna karşılık, AİHM'nin davada ihlal değil, AİHS'ye uygunluk kararı verdiği tespitinden hareket edenler, bu kararın devlete bir yasaklama yükümlülüğü getirmediğini, sadece, yasaklayıcı işlem yapması halinde bunun AİHS'ye aykırı olmayacağı anlamına geldiğini savundular (bkz. Kerem Altıparmak-Onur Karahanoğulları, "Pyrrhus Zaferi: Leyla Şahin/Türkiye, AİHM/Hukuk, Duzenleyici İşlem/Kanun", http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/karahan/makaleler/turban.pdf).

(M. Sancar)

Leyla Şahin kararından sonra üniversitelerde başörtüsü yasağı konusu gündemden düştü. Tekrar yer alması, Temmuz 2007 seçimlerinde AKP'nin % 47 gibi yüksek bir oyla iktidara gelmesiyle oldu. Türkiye 2007 yazını cumhurbaşkanlığı seçimleri tartışmasıyla geçirdi. Kemalist çevreler, AKP'nin adayı Abdullah Gül'e, özellikle, eşinin başörtülü olmasından dolayı ciddi bir direnç gösterdiler. Fakat Abdullah Gül, 367 krizinin ardından, MHP'nin de desteğiyle, 28 Ağustos 2007'de Türkiye'nin 11. cumhurbaşkanı seçildi ve Cumhuriyet döneminde Atatürk'ten sonra eşi başörtülü ilk cumhurbaşkanı oldu (bkz. **Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 Krizi"** kutusu, s. 761).

Ekim 2007-Şubat 2008 arasında Türkiye gündemi üniversitelerde başörtüsü konusuna adeta kilitlendi. AKP ve MHP uzlaşıp 09 Şubat 2008'de TBMM'den bir anayasa değişikliği geçirdiler. Anayasa'nın 10. maddesinin 4. fıkrasına, "*Devlet organ-*

Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 Krizi"

"367 krizi" olarak bilinen olay, 11. cumhurbaşkanını seçme sürecinde yaşandı. Anayasa Md. 102'ye göre, oylamanın ilk iki turunda üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun (367) oyuna ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu sağlanamazsa, üçüncü turda üye tam sayısının salt çoğunluğu (276) aranacak, bu da olmadığı takdirde, en çok oyu alan iki aday arasında dördüncü bir tur yapılarak, en çok oyu alan seçilecekti. Bu oylamada da cumhurbaşkanı seçilemezse, TBMM seçimi yenilenecekti.

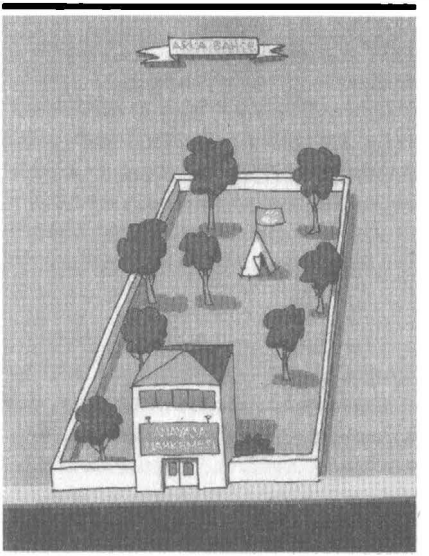
AKP'nin kendi grubundan veya çevresinden birini aday göstermek istemesine karşı çıkanların yanı sıra, dönemin genelkurmay başkanı Org. Yaşar Büyükanıt da, 12 Nisan 2007'de "Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir cumhurbaşkanının seçileceğini umut ediyorum" diyerek, engelleme çalışmalarına destek verdi. Bu açıklamadan iki gün sonra, hedefi, AKP'nin cumhurbaşkanını kendi çoğunluğuyla seçmesine tepki olarak açıklanan "Cumhuriyet Mitingleri"nin ilki gerçekleşti.

AKP'nin adayı Abdullah Gül, ilk tur oylamada 367'ye ulaşamadı. CHP, daha önce Yargıtay eski cumhuriyet başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından ortaya atılmış olan, toplantı yeter sayısının en az 367 olması gerektiği gerekçesiyle, ilk turun iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle AYM'ye başvurdu. İlk tur oylamanın yapıldığı gün gece yarısına doğru, Genelkurmay Başkanlığının internet sitesine bir açıklama kondu. Sonradan "27 Nisan Muhtırası" veya "e-Muhtıra" olarak anılacak bu sert açıklama, cumhurbaşkanlığı seçiminde TSK'nın doğrudan taraf olduğunu ilan ediyordu.

AYM üç gün sonra, 1 Mayıs'ta, ilk tur oylamanın yürürlüğünü Anayasa'ya aykırılık gerekçesiyle durdurdu. AYM, TBMM'nin cumhurbaşkanı seçimine ilişkin 27 Nisan 2007 kararının "fiilî bir içtüzük kuralı değişikliği" niteliğinde olduğunu belirttikten sonra, davayı esastan inceledi ve şu kanaate vardı: *"Anayasa'nın 102. maddesinin ilk fıkrasında cumhurbaşkanının seçimi için öngörülen üçte iki çoğunluk, dava konusu Meclis kararına ilişkin birinci oylama yönünden hem toplantı hem de karar yeter sayısını kapsamaktadır"*.

Bu karar, hukuk başta olmak üzere değişik açılardan sert eleştirilere ve yoğun tepkilere yol açmıştır. Bir defa, Md. 102'de TBMM'nin kaç milletvekiliyle toplanacağına ilişkin bir özel hüküm yoktur. Bu durumda, toplantı yeter sayısı, Anayasa Md. 96'nın *"Anayasada başkaca bir hüküm yoksa TBMM üye tam sayısının en az üçte biri ile toplanır"* diyen birinci fıkrası hükmüne göre belirlenir. Dolayısıyla, TBMM'nin cumhurbaşkanı seçimi amacıyla toplanabilmesi için 184 milletvekili yeterlidir. İkincisi; AYM'nin görev ve yetkileri Anayasa Md. 148'de tahdidî biçimde sayılmıştır. TBMM'nin cumhurbaşkanı seçme işlemi bir yasa değil, bir "parlamento kararı"dır. Parlamento kararları ise, üç istisna (TBMM İçtüzüğü, yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararı, TBMM üyeliğinin düşmesi kararı) dışında AYM tarafından denetlenemez.

AYM'nin kararı üzerine, birinci tur oyla-

Karikatür: Salih Memecan, *Aktüel*, 10-16.04.2008.

ma 6 Mayıs'ta tekrarlandı ve 367'ye yine ulaşamayan Gül, adaylıktan çekildiğini açıkladı. AKP, Mahkeme'nin kararından sonra iki önemli hamle yaptı. İlk olarak, genel seçimler öne, 22 Temmuz'a alındı. İkinci olarak, cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesini de öngören bir anayasa değişikliği paketi hazırladı. Bu pakette, Md. 96'da yapılan değişiklikle, toplantı yeter sayısının, seçimler dahil bütün işlerde, TBMM üye tam sayısının en az üçte biri (184) olacağı hükme bağlandı. Genel seçimde, geçerli oyların yüzde 46,58'ini alan AKP 341 milletvekili çıkararak yeniden tek başına iktidar oldu.

Yeni TBMM'nin göreve başlamasından sonra, cumhurbaşkanı seçimine ilişkin süreç de yeniden başladı. Cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesini içeren anayasa değişikliği henüz yürürlüğe girmediği için TBMM toplandı, MHP'nin katılımıyla 367 sağlandı ve salt çoğunluğun yeterli olduğu üçüncü turda Abdullah Gül 339 oyla 11. cumhurbaşkanı seçildi (28 Ağustos 2007).

(M. Sancar)

ları ve idare makamları bütün işlemlerinde (...) kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar" cümlesindeki "*bütün işlemlerinde*" ibaresinden sonra gelmek üzere, "*ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında*" ibaresi eklendi. Ayrıca Anayasa Md. 42'ye, "*Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir*" fıkrası eklendi.

Bu değişiklikler, başörtülülerin üniversiteye girmeleri için yeterli sayılıyordu. Fakat CHP ve DSP 26 Şubat 2008'de AYM'ye iptal davası açtı. AİHM'nin kararına AYM'nin verdiği iptal kararı da eklenince (bkz. **Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı ve Anayasa Mahkemesi** kutusu, s. 762), başörtüsü sorununun çözülemeyeceği kanısı kamuoyuna yerleşti ve konu gündemden düştü.

Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı ve Anayasa Mahkemesi

AYM, 5 Haziran 2008'de açıkladığı kararla, Anayasa'nın 2. ve 4. maddelerine aykırı oldukları gerekçesiyle, Ocak 2008'den sonra yapılan düzenlemeleri iptal etti. Mahkeme'nin "esasa ilişkin" gerekçesinin özü şöyleydi: "*Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerinde yapılan düzenlemenin, yöntem bakımından dini siyasete alet etmesi, içerik yönünden de başkalarının haklarını ihlale ve kamu düzeninin bozulmasına yol açması nedeniyle laiklik ilkesine açıkça aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.*"

Mahkeme, bu anayasa değişikliğinin şekil açısından da Anayasa'ya aykırı olduğunu şu gerekçeye dayandırdı: "*Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen Cumhuriyetin temel niteliklerini dolaylı bir biçimde değiştiren ve işlevsizleştiren bu düzenleme Anayasa'nın 4. maddesinde ifade edilen değiştirme ve değişiklik teklif etme yasağına aykırı olduğundan, Anayasa'nın 148. maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen teklif koşulunun yerine getirilmiş olduğu kabul edilemez.*"

Böylece AYM, Anayasa'nın kendisine tanımadığı bir yetkiyi dolaylı yoldan kullanmış ve sonuçta Anayasa'yı ihlal etmiş oldu. Çünkü Md. 148, anayasa değişikliklerinin hangi açılardan denetlenebileceğini yeterince açık bir şekilde belirlemişti: "*AYM, (...) Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler... Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır.*"

(M. Sancar)

Üniversitelerde başörtüsü sorununun en önemli boyutlarından biri, bu yasağın hukuki dayanağının ne olduğuydu. Üniversitelerde başörtüsü takmayı yasaklayan doğrudan bir anayasa kuralı ve açık bir kanun hükmü bulunmamaktaydı. YÖK Öğrenci Disiplin Yönetmeliğine 1987'de eklenen bir fıkrayla, üniversitelerin kapalı mekânlarında başörtüsü takmaya "kınama" cezası getirilmişti. YÖK, bu fıkrayı 1989'da kaldırdı. Fiili yasaklamaları sona erdirmek üzere, 1989'da Yüksek Öğretim Kanununa bir Ek Madde 16 eklendi: "*... Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir*". Dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren'in başvurması üzerine AYM, bu düzenlemeyi Anayasa'nın laiklik ilkesine aykırı bularak 7 Mart 1989'da iptal etti. Bundan sonraki yasaklayıcı idari pratik, bu karara dayandırıldı.

Karikatür: Osman Turhan, *Zaman*, 24.06.2005.

Yasağı kaldırmak amacıyla, 1990'da Yükseköğretim Kanununa bir Ek Madde 17 eklenmişti: "*Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile; yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir.*" Dönemin ana muhalefet partisi SHP'nin iptal istemini AYM, 9 Nisan 1991'de reddetti. Ancak, kararın gerekçesinde şunu söyledi: "*Yükseköğretim Kanununa eklenen ve içeriği bakımından dinî inanç ve gereklere dayalı bulunmayan, Anayasa Mahkemesi'nin 7.3.1989 günlü, E. 1989/1, K. 1989/12 sayılı kararına aykırı olmayan ve Yükseköğretim Kurumlarında, çağdaş kıyafet ve görünüme ters düşen dinsel nitelikli kılık ve kıyafetin serbest bırakılmasını öngörmeyen, ancak yürürlükteki yasalara aykırı olmamak kaydıyla kılık ve kıyafette serbestlik tanıyan 'Ek Madde 17'nin Anayasa'ya aykırı olmadığına ve iptal isteminin reddine.*" Böylece AYM, bir yandan 1989'daki kararının geçerli olduğunu vurgulamış, diğer yandan Ek Madde 17'nin "dinsel nitelikli kılık ve kıyafete serbestlik getirmediği"ni belirtmiş oluyordu. AYM'nin bu 1989 ve 1991 kararları, üniversitelerde başörtüsü yasağının hukuksal kaynağı olarak kabul edilir.

Ancak, bu görüş ve uygulama, iki açıdan Anayasa'yla çelişmekteydi. Birincisi, başörtüsü yasağı, bir yandan din ve vicdan özgürlüğünü sınırlarken, diğer yandan da eğitim hakkını ortadan kaldırıcı sonuçlar doğurmaktaydı. İkincisi, Anayasa Md. 13 uyarınca, temel hak ve özgürlükler ancak "kanunla" sınırlanabilirdi. AYM'nin veya başka bir yargı kararının "kanun" yerine geçmesi mümkün değildi. Bu husus, Anayasa Md. 153/2'de açık hükme bağlanmıştı: "*AYM, [iptal işlemlerinde] kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez.*"

Başörtüsü yasağı, Aralık 2007'de YÖK başkanlığına atanan Prof. Yusuf Ziya Özcan'ın, Ekim 2010'da üniversitelere herkesin istediği kıyafetle girebileceğini açıklaması ve 2011'de üniversiteye kayıt yaptırırken istenen fotoğrafta başı açık olma şartının kaldırılmasıyla, kademe kademe ortadan kalkacaktır.

Bu dönemde üniversitelerde başörtüsü yasağı yurtdışında da yankı buldu. 2002-2009 arasında yayınlanan ABD Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları Raporlarının tümünde bu yasak bir insan hakkı ihlali olarak yer aldı. Özellikle 2008 Raporu konuya geniş yer ayırıyordu (http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt).

2) *Alevi "Açılımı"*

Özellikle AKP'nin 2002 sonunda iktidara gelmesinden sonra, din konusu devlet politikalarının ana alanlarından birini oluşturdu. Sünnilerden sonra Türkiye'nin en büyük dinsel/kültürel aidiyet grubunu oluşturan Alevilerin sorunları 2007 seçimlerinden sonra gündeme geldi. 2007 yazından itibaren gündemde bulunan "Alevi Açılımı"nın ana teması Aleviliğin kamusal olarak tanınması idi. Bu açılımın ana sebeplerinden biri, kimlik taleplerinin Aleviler tarafından artık daha yüksek sesle dillendirilmesiydi; 1960'lardan itibaren şehirlere ve Avrupa'ya göç sonunda kentsel bir Alevi kimliği ortaya çıkmış, tanınma talepleri siyasal zeminde telaffuz edilir hale gelmişti.

Alevi açılımı söyleminin somutlaştığı ilk adım, iktidar partisi AKP'nin Alevi İstanbul Milletvekili Reha Çamuroğlu'nun 10 Ocak 2008'de düzenlediği ve Başbakan Erdoğan'ın da iştirak ettiği "Muharrem Ayı Orucu İftarı" oldu. Türkiye'de bulunan toplam 279 Alevi derneğinden sadece 6'sı iftarda yer aldı. Katılanların ancak yarısı Alevi idi. İftarın ardından bir grup dede bu iftarı düzenleyenleri "düşkün" ilan etti. Bu girişimin Aleviliği Sünniliğe asimile etme çabası olduğu yorumları yapıldı.

Alevi açılımı, Aleviler arasında, Aleviliğin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusundaki tartışmaları yoğunlaştırdı (bkz. **Aleviler ve Dinsel Kimlik** kutusu, s. 764). Alevi gruplar, kendi kimliklerinin ne olduğu üzerinde tartışmaya başladılar.

Aleviler ve Dinsel Kimlik

Aleviler arasında, kendilerinin dinsel kimliğine dair en az altı görüş vardır.

1) Bir grup, Alevilerin gerçek Müslümanlar olduğunu düşünmektedir. Alevi dedelerinin peygamber soyundan geldiği (Seyyid) iddiaları ve Balkanların Müslümanlaştırılmasında Alevi baba ve dedelerinin önemli rol oynaması buna kanıt olarak gösterilir.

2) Bir diğer grup, Aleviliğin farklı dinsel inançlardan çeşitli öğeleri bir araya getiren bir inanç olduğunu söylemektedir. Bu anlamda İslam, Aleviliği oluşturan öğelerden biridir. Kısacası, Alevilik İslam'a indirgenemez; Şamanlıktan, Zerdüşlükten ve Hıristiyanlıktan da öğeler içeren, tamamen kendine özgü bir inanç yapısıdır.

3) Üçüncü bir grup, Aleviliği dinsel bir inanç olarak değil, Anadolu'ya has bir kültür-dünya görüşü, felsefe olarak tanımlamaktadır.

4) Bazıları, Aleviliğin İslam içinde Sünnilikten ve Şiilikten farklı, Anadolu merkezli bir mezhep olduğunu söylemektedir.

5) Bir grup, Aleviliği Şamanlık temelli bir inançlar silsilesi saymaktadır.

6) Küçük bir grup ise, Aleviliği Şiilikle özdeşleştirmektedir. Oysa Aleviliğin Şiilikle ortak yönü, mazlumiyet simgelerinden ibarettir: Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Kerbela, vb.

(B. Oran)

(Kaynak: Mustafa Şen'le 07 Haziran 2004 tarihli mülâkat)

Cemevlerinin İbadethane Olarak Resmen Tanınması Konusu

Bu talep Alevilerin resmî olarak tanınma isteklerinin ana konusunu oluşturdu. Amaç, cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesini sağlamak ve bu gerçekleşirken Diyanet İşleri Başkanlığının yapısını değiştirmekti.

Bu talebi en güçlü biçimde dile getiren, etkin Alevi sivil toplum örgütlerinden Cem Vakfı oldu. Vakıf; 2005'te Başbakanlığa "cemevlerine ibadethane statüsü verilmesi", "ibadet için bütçeden pay ayrılması" ve "Diyanet işlerinde Alevi inanç önderlerine kadro tahsis edilmesi" taleplerinde bulunmuş, bu talepler Başbakanlık tarafından o zaman reddedilmişti. Bunun üzerine Cem Vakfı idare mahkemesinde dava açtı. Mahkeme iptal istemini reddetti. Gerekçede, cemevlerinin dava konusu yaptığı üç talebin anayasa ve yasalara aykırı olduğu belirtildi. İdare mahkemesinin verdiği ret kararının Danıştay tarafından onanması üzerine davada iç hukuk süreci tamamlandı ve Vakıf davayı AİHM'ye götürdü. 2011 sonunda sonuç henüz belli değildi.

Zorunlu Din Dersleri Konusu

AKP'nin Alevi açılımı Türkiye Alevilerinin bir kısmı tarafından beğenilirken, diğer bir kısım buna şüpheyle yaklaştı. Hükümetin ve hatta cumhurbaşkanının açıklamaları Alevileri hükümetin samimiyetine inandıramadı. 2009'da yapılan bir anket Alevilerin % 49'unun açılımdan memnun olmadığını gösteriyordu (*Alevi Raporu*, s. 50).

Aleviler konusunda tartışmanın odaklandığı çok önemli bir nokta da, zorunlu din dersleri oldu. 1980 askerî darbesiyle resmî ideoloji haline getirilmiş olan Türk-İslam Sentezi etkisini sürdürüyor, darbenin 1982 Anayasası da geçerliğini koruyordu. Md. 26/4'te, *"Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır"* denmekteydi. Maddenin uygulaması, ilk ve ortaöğretimde Müslüman-Sünnî-Hanefî anlayışına uygun din dersi verilmesi biçiminde olmaktaydı.

Zorunlu din derslerinin kaldırılmasını isteyen Alevi örgütleri çeşitli protesto gösterileri düzenliyorlar. Kaynak: http://arsiv.aktuelbakis.com/files.php?file=zorunludin_810027921.jpg

2000'lerin önemli gelişmelerinden biri de, Alevi toplumunun içinde farklı kesimlerin ortaya çıkması oldu. Özellikle Pir Sultan Abdal Kültür Derneği, din derslerinin tamamen kaldırılmasını ve 2010'dan itibaren de, (kimi Kürtlerin okulları boykot etmesini örnek alarak) din derslerinin Alevilerce boykot edilmesini istedi (*Bianet*, 22.09.2010). Buna karşılık, özellikle Cem Vakfına yakın çevreler, Aleviliğin aynı dersler çerçevesinde okutulmasını savundu ve kimi Alevi kuruluşla-

rı Alevi-Bektaşi Federasyonu ile hükümetin "Alevi Açılımı" adı altında düzenlediği Alevi Çalıştaylarını protesto ederken, kimi kuruluşlar bu çalıştaylara katıldı (*Radikal*, 04.06.2009). 7 etapta yapılan Alevi Çalıştaylarının sonunda ilgili devlet bakanlığının 2010'da yayınladığı "Nihai Rapor"da Alevi talepleri 30 madde halinde sıralandı.

Din dersleri konusunda en önemli gelişme 2003'te oldu. Çocuğunun zorunlu din derslerinden muaf tutulmasını isteyen bir Alevi babanın talebi 5 Ağustos 2003'te Danıştay'ca reddedildi. Bunun üzerine dava 2004'de AİHM'ye taşındı. Kararını 2007'de açıklayan AİHM, "*Eğitim sırasında devletin, ebeveynin dinî inançlarına saygı göstermesi gerekir*" diyerek, Türkiye'deki içeriğiyle (yani, tek bir dinin öğretilmesi anlamında) bir din dersinin zorunlu olamayacağına hükmetti ve bu zorunlu din derslerinin AİHS'ye Ek 1. Protokol'ün "eğitim hakkı"nı düzenleyen 2. maddesine aykırı olduğuna karar verdi. Mahkeme, Türkiyeli Hıristiyan ve Musevi çocukların din dersinden muaf tutulmasını sağlayan 1990 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı kararının da "inanç özgürlüğü"nü güvence altına almaya yetmeyeceğini belirtti ve bu uygulamanın din derslerinde ayrımcılık yapıldığını gösterdiğini de ekledi (bkz. Hasan and Eylem Zengin v. Turkey http://cmiskp.echr.coe.int/). Ama bu karara rağmen, 2011 sonunda uygulamada bir değişiklik olmamıştı.

İlk defa Mart 2008'de Danıştay, çocuklarının zorunlu din derslerinden muaf tutulması gerektiğini savunan iki veliyi, yukarıdaki AİHM kararını içtihat kabul ederek haklı buldu. Bu tarihteki içeriğiyle zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersini hukuk dışı bulan Danıştay, gerekçesinde "*Devletin, eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, müfredatta yer alan bilgilerin nesnel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi ve ana-babaların dinî ve felsefi kanaatlerine saygı göstermesi gerekmektedir*" dedi (*Radikal*, 04.03.2009). Muş Alparslan Üniversitesinde seçimlik "Alevilik" derslerine Nisan 2011'de başlandı (*Milliyet*, 25.04.2011).

MİTHAT SANCAR - SAMİM AKGÖNÜL

III) Gayrimüslim Azınlık Hakları

AB Uyum Paketlerinde Gayrimüslim vakıfları konusunda yapılan iyileştirmeler uygulamaya sınırlı biçimde yansıdı. Bu durum, devletin, geçmişte olduğu gibi, Gayrimüslimleri "yabancı" ve tehlikeli saymasından kaynaklanmaktaydı. Örneğin, MGK tarafından 7 Nisan 2003'te Başbakanlık'a yollanan, oradan da ilgili devlet dairelerine gönderilen bir "Gizli" yazıda şöyle denilmekteydi: "*VGM'nin müracaatları incelemesi için tanınan 2 aylık süre son derece sınırlı olmakla birlikte, bu sürenin yasal olarak uzatılması zor olduğu için, VGM'nin birtakım idari uygulamalarla süreyi daha verimli kullanabileceği düşünülmüştür. Müracaatların bakanlık kurum ve kuruluşlarının görüşlerinin alınması ve detaylı olarak incelenmesi neticesinde cevaplandırılması uygun olacaktır*" (*Radikal*, 06.05.2003).

Buradaki "*birtakım idari uygulamalarla süreyi daha verimli kullanabileceği düşünülmüştür*" ifadesi, açıkça, Gayrimüslim vakıflarıyla ilgili başvuruların idari uygulamalar yoluyla sonuçsuz bırakılmasını öngörüyordu. Sözü edilen "*bakanlık kurum ve kuruluşları*"nın da istihbarat örgütleri ile Azınlık Tali Komisyonu adlı resmî kuruluş olduğu aşikârdı (bkz. **Azınlık Tali Komisyonu** kutusu, s. 767).

Burada iki önemli husus ortaya çıkmaktaydı: 1) Bir devlet kurumu, sırf Müslüman olmadıklarından dolayı, kimi vatandaşlarını Anayasa ve ilgili yasa hükümlerinden yararlandırmamak için çaba göstermekteydi; 2) Gayrimüslimlere din temelli ayrımcılık yapılması çağrısında bulunan kuruluş, Türkiye'de laikliğin başlıca savunuculuğunu üstlenmiş olan TSK'nın çok etkili olduğu MGK Genel Sekreterliği idi.

Azınlık Tali Komisyonu

Başbakanlık talimatıyla 7 Aralık 1962'de "Gizli" olarak kurulan Azınlık Tali Komisyonunun öncelikli amacı, Gayrimüslim Türk vatandaşlarını gözetim altında tutmaktı. Nihai hedefi ise, İttihat ve Terakki'den itibaren uygulamaya konulan, Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması politikasına uygun olarak, Gayrimüslimleri Türkiye'den göç etmeye zorlamaktı. Yani, etnik-dinsel temizlikti.

Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), İçişleri Bakanlığı, MGK, Genelkurmay Başkanlığı, VGM ve Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinden oluşan ve varlığı uzun süre bilinmeyen Komisyon, 5 Ocak 2004'te yayınlanan yine "Gizli" damgalı bir Başbakanlık genelgesiyle kaldırıldı. Yerine, "Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu" getirildi. Kurul'da MİT, MGK ve Genelkurmay temsilcilerine yer verilmedi. Üyeler; vakıflardan sorumlu devlet bakanlığı ile İçişleri, Dışişleri ve Milli Eğitim bakanlıkları temsilcilerinden oluştu.

(A. Dayıoğlu)
(Kaynak: *Hürriyet*, 24.02.2004; İ. Berkan, *Radikal*, 23.08.2007)

Bu anlayış yalnızca MGK'yla sınırlı kalmadı. Yargı organları da verdikleri kimi kararlarla MGK'yla aynı anlayış içerisinde olduklarını ortaya koydular. Örneğin, Yargıtay 1. Hukuk Dairesi 29 Eylül 2004'te verdiği Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı kararında (Esas: 8622, Karar: 9589), Vakfı, sadece tapulu olmayan malları için değil, bir de tapulu olan malları için tescil başvurusunda bulunma gibi bir çifte zorunluluk altına koydu.

Çıkarılan engeller neticesinde Gayrimüslim vakıfları, yasanın hükmüne rağmen, tasarrufları altında bulunan ama tapuda üzerlerinde kayıtlı olmayan taşınmazların pek azını tapuya kaydettirebildiler. Üçüncü AB Uyum Paketinin çıktığı Ağustos 2002'den Ekim 2007'ye kadar tapuya kaydettirebildikleri taşınmazlar, ellerindekinin yalnızca beşte biri idi.

Gayrimüslim vakıflarının, rızaları dışında (kamulaştırma hariç) ellerinden çok sayıda taşınmaz çıkmıştı. Bunlarla ilgili olarak yaptıkları başvurular külliyen reddedildi. Ocak 2007'de bir açıklama yapan Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin, cemaat vakıflarının üzerlerinde hak iddia ettikleri taşınmazların 124'ünün Hazine'nin, 28'inin de VGM'nin elinde bulunduğunu, Milli Emlak'ın görev alanında olan ve üçüncü kişilere geçen taşınmazların sayısının ise bilinmediğini belirtti (*Radikal*, 11.01.2007). Gayrimüslim vakıfları, tasarrufları altındaki taşınmazları tapuya kaydettirememenin dışında, maddi kayıpları için adil bir tazminattan da yararlanamadılar.

2008 Vakıflar Yasası ve Cumhurbaşkanı Vetosu

İnsan hakları açısından parlak olmayan bu tablo karşısında özellikle AB'den gelen eleştiri ve baskılar sonucunda 9 Kasım 2006'da yeni bir Vakıflar Yasası kabul edildi. Fakat 5555 sayılı bu yasa, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından

TBMM'ye geri gönderildi. Sezer'in veto gerekçeleri, Türkiye'deki yerleşik zihniyeti gösterir nitelikteydi:

1) Sezer, 1982 Anayasasının Başlangıç bölümünde, *"hiçbir etkinliğin... Türk ulusal çıkarlarının... Türklüğün ve manevi değerlerinin... karşısında koruma göremeyeceği"*nin ifade olunduğunu, oysa yeni yasanın, Gayrimüslim vakıflarının Lausanne Barış Antlaşmasında sahip olmadıkları bir "ekonomik ve sosyal güç" elde etmelerine yol açacağını belirtti. *"Lozan Antlaşmasının getirdiği koruma aşılarak azınlık vakıflarına, amaçları doğrultusunda giderek gelişme ve etkinliklerini artırma olanağı"* sağlandığını ifade etti.

Oysa, bir kere, burada söz konusu olan, Lausanne'ın amir hükümlerinin yerine getirilerek, daha önce yapılmış ihlalleri bir miktar telafi etmek idi. İkincisi, bu gerekçe Gayrimüslim vatandaşları açıkça "yabancı" saymaktaydı. Nitekim Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Denetleme Kurulu da 6 Şubat 2006 tarihli "Yabancı Gerçek ve Tüzel Kişiliklerin Türkiye Cumhuriyeti'nde Gayrimenkul Edinmeleri" başlıklı raporunda Gayrimüslim vakıflarını "yabancı vakıflar" kategorisinde sınıflandırdı. Bu durumda, "Türk Milleti" dendiği zaman Gayrimüslim vatandaşlar bunun kesinlikle dışında bırakılıyordu ve dolayısıyla "Türk" terimi bir milletin adı değil, sadece Müslüman Türkleri ifade eden etno-dinsel bir terim oluyordu.

2) Sezer, yasada, "Lausanne'ın gereği olan" mütekabiliyet ilkesine atıfta bulunulmadığını da ileri sürdü.

Oysa, bir kere, burada sözü edilen Lausanne md. 45 idi ve bu maddede mütekabiliyet değil, "paralel yükümlülük" söz konusuydu (bkz. Cilt I, s. 229. Bu aydınlatıcı kavram için bkz. Prof. Turgut Tarhanlı'nın konuşması, *Cemaat Vakıfları...*, s. 36-37). Kaldı ki, bu maddede mütekabiliyet söz konusu olsa bile, sadece Yunanistan'la olabilirdi ve bu durumda Türkiye'nin Rumlar dışındaki Gayrimüslim vatandaşlarına yapılan haksızlığı izah etmek mümkün değildi. İkincisi, 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60/5 insan haklarında mütekabiliyeti yasaklamaktaydı (bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet** kutusu, 570). Üçüncüsü, laik Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı Vakfı dev bir holding iken, Müslüman olmayan vatandaşların vakıflarının tehlike arz edeceğini söylemek din ayrımcılığı idi. Devlet Denetleme Kurulu raporuna göre, 2001'de Diyanet Vakfının 7.300 taşınmazı, 4 işletmesi, 7 şirketi, 6 iştiraki, 1 bağlı kuruluşu, 51.000.000 Doları aşan para varlığı bulunmaktaydı (*Milliyet*, 15.07.2001).

3) Sezer, Lausanne'da hak sahibi azınlıklar olarak yalnızca Musevi, Ermeni ve Rumları saydı. Böylece, o ana kadarki genel ve yanlış bilgiye uygun olarak, diğer Gayrimüslim azınlık gruplarını dışarıda bıraktı.

Oysa Lausanne'da sadece "Gayrimüslim" terimi kullanılmış, yani T.C. vatandaşı tüm Gayrimüslimlere haklar getirilmişti.

("Gayrimüslim Azınlık Hakları" başlığı altında buraya kadar aktarılan bilgiler Oran, 2008, s. 116-139'dan özetlenmiştir).

Sezer'in yukarıdaki gerekçelerle geri gönderdiği Vakıflar Yasası, 20 Şubat 2008'de TBMM tarafından 5737 sayıyla aynen kabul edildi. Burada dikkat çekici olan husus, aynen Yunanistan'da 7 Şubat 2008'de kabul edilen Vakıflar Kanununun hazırlanması sırasında yapıldığı gibi, Türkiye'de de bu yasa hazırlanırken azınlıklara danışılmamış, onların görüşlerine başvurulmamış olmasıydı.

Gayrimüslim vakıflarının temel sorunlarına çözüm getirmemiş ve yerleşik zihniyeti pek aşmamış olmasına karşın, yasayı hazırlayan AKP, özellikle CHP ile MHP milletvekilleri tarafından, İstanbul'da bir "Ortodoks Vatikan" kurmakla ve Yunanistan'la mütekabiliyet ilkesini ihlal etmekle suçlandı. CHP, bazı maddelerin iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle AYM'ye başvurdu. Başvuru, "*Yunanistan'daki Türk azınlığa tanınmamış olan hiçbir hak Gayrimüslim azınlıklara tanınamaz*" şeklindeki ifadeyle, büyük ölçüde mütekabiliyet ilkesine dayanmaktaydı. Başvuruda, azınlık vakıflarına sınırsız mülk edinme hakkı verilmesinin "devletin kendini savunma hakkını" tehlikeye düşüreceği ve uluslararası alanda "Ermenilere yönelik sözde soykırım iddialarının gündeme getirildiği bir dönemde" bu vakıflara "verilebilecek en büyük taviz" anlamına geleceği ifade edildi. Kararını 17 Haziran 2010'da açıklayan AYM, Gayrimüslim vakıflarını ilgilendirmeyen bir hüküm dışında CHP'nin başvurusunu reddetti (Kurban ve Tsitselikis s. 22-23).

Milliyet, 16.06.2010.

Mütekabiliyet ilkesi yasada yalnızca yabancı vakıflar bakımından öngörülmüş, hükümetin açıklamalarında da bu ilkenin azınlık vakıflarına karşı kullanılmayacağına ilişkin güvence verilmişti. Yine de, yasada mütekabiliyet ilkesinin varlığını 'hissettirmesi' olgusu, AK Parlamenterler Asamblesi (AKPA) Raportörü Michel Hunault tarafından eleştirildi (Hunault, para. 94).

Yasanın İncelenmesi

2008 Vakıflar Yasası incelendiğinde şu hususlar öne çıkmaktadır (bu alt başlık altındaki bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Oran, 2008, s. 139-142)

1) Md. 5/1: "*Yeni vakıflar; Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulur ve faaliyet gösterirler*". Oysa, Medeni Kanun Md. 101/4'te, "*belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz*" hükmü bulunduğu için Gayrimüslimlerin yeni vakıf kurmaları yasaktır. Bu düzenleme, örgütlenme özgürlüğünü güvence altına alan AİHS'nin 11. ve Anayasa'nın 33. maddelerinin yanı sıra, Gayrimüslimlerin kendi kurumlarını kurma, yönetme ve denetleme hakkını düzenleyen Lausanne Md. 40'ın da ihlalidir.

2) Md. 7/2: "*Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce mazbut vakıflar arasına alınan vakıflarla, bu Kanuna göre mazbut vakıflar arasına alınan vakıflara bir daha yönetici seçimi ve ataması yapılamaz*". Madde, Lausanne md. 40'a ve Anayasa md. 90/5'e aykırıdır. Uygulamada VGM, önce bir Gayrimüslim vakfının seçim yapmasını engelleyerek hayrî hizmetin yerine getirilmesini imkansız kılmakta, sonra vakfın yönetimine "hayrî hizmeti kalmamıştır" gerekçesiyle onu "mazbut vakıf" ilan etmekte, yani el koymakta ve kendisi yönetmeye başlamaktadır.

3) Md. 25/1: "*Vakıflar; vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla* (...) *uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunabilirler...*". Oysa, Gayrimüslim vakıflarının vakıf senetleri

yoktur; bunların her biri Osmanlı zamanında bir fermanla kurulmuştur (bkz. 1936 Beyannamesi kutusu, Cilt I). Hüküm, açık bir ayrımcılıktır.

4) Geçici Md. 7: Bu uzun madde, azınlık vakıflarının ellerinden bugüne kadar çeşitli nedenlerle hukuku ihlal ederek alınmış taşınmazların bazılarının belirli koşullarla iadesini düzenlemektedir. Bununla birlikte, önemli yanlışlık ve eksiklikleri vardır:

Bir defa, maddenin (a) bendindeki *"halen tasarruflarında bulunan"* ifadesi, Gayrimüslim vakıflarının 1936 Beyannamelerinde bulunup da 1960'ların ortalarından itibaren ellerinden alınan taşınmazlarının iadesini engellemektedir. Çünkü bunlar o tarihten itibaren artık vakıfların tasarrufunda değildir.

İkincisi, maddede 1936 Beyannamelerinde yer alan taşınmazların iadesi öngörüldüğünden, Türkiye'ye 1939'da katılan Hatay'daki vakıflar, 1936'da beyanname vermediklerinden dolayı, geçen yıllarda ellerinden alınan taşınmazlarının iadesinden mahrum kalmaktadır. Örneğin, bu ildeki Samandağı Vakıflı Köyü Ermeni Ortodoks Kilisesi Vakfının, 17 adet taşınmazın iadesi için VGM'ye yaptığı başvuru, söz konusu taşınmazların 5737 sayılı Kanun'un geçici 7. Maddesinin kapsamına girmediği gerekçesiyle reddedilmiştir (Kurban ve Tsitselikis s. 19).

Üçüncüsü, maddenin (b) bendindeki *"mal edinememe gerekçesiyle"* ifadesi yalnızca bazı taşınmazların iadesine imkan vermektedir. Burada iade edilmesi söz konusu olan taşınmazlar, Gayrimüslim vakıflarının 1936 Beyannamesinden sonra çeşitli yollarla (hibe, miras, satış, vs.) sahip oldukları, fakat bilahare ellerinden alınan malların yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin, VGM veya Hazine tarafından el konulduktan sonra eski sahibine iade edilen (ve ondan sonra da bir başkasına satılan) taşınmaz hakkında iade veya tazminat imkanı getirilmemiştir (H. Dink'in yetiştiği ve yöneticilik yaptığı Tuzla yetim kampı için iade ve tazminat bu yüzden söz konusu olamamıştır; bkz. *Milliyet*, 04.05.2012).

Yönetmelik ve Genelge

Yasayla ilgili yönetmelik, "Vakıflar Yönetmeliği" adıyla 27 Eylül 2008'de yürürlüğe girdi. Burada dikkat çeken en önemli husus, daha önce de değinildiği gibi (bkz. bölümün başlarında **Dördüncü Paket** alt başlığı), yürürlüğüne son verilen 24 Ocak 2003 tarihli yönetmeliğin ekindeki Gayrimüslim vakıfları listesinin de kaldırılmış oluşuydu. Artık resmen tanınmış 162 Gayrimüslim vakfı, sadece VGM'nin internet sitesindeki listede zikrediliyordu.

Diğer yandan, yasada Geçici 7. maddenin uygulanmasıyla ilgili bir yönetmelikten bahsedilmediğinden dolayı VGM, bunun yerine, 13 Mayıs 2008'de Vakıflar Bölge Müdürlüğüne 2008/6 sayılı bir Genelge gönderdi. Burada, el konuları taşınmazların geri alınabilmesi için cemaat vakıflarının ibraz etmeleri gereken, inanılmaz sayıda belge sayılmaktaydı (bunlar için bkz. Kurban ve Hatemi, s. 30). Tabii, ayrıca, yasanın uygulanması bir kez daha bürokrasinin yorumuna bırakılmıştı. Vakıflardan elektrik/su/doğalgaz faturalarının istenmesi bu durumun bir örneğiydi çünkü bütün bu belgelere devletin ulaşması çok daha kolaydı.

Yasa, el konulan kimi mülklerin vakıflara iade edilmesi meselesine çözüm getirmedi. Ama, bütün eksikliklerine rağmen, uzun zamandır sürüp giden çeşitli sorunları halletti. Nam-ı müstear ve nam-ı mevhum üzerine kaydedilmiş vakıf-

lar meselesini halletti (bkz. Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum kutusu, s. 772). Gayrimüslim azınlıkların VGM Genel Meclisinde temsil edilmelerine ilk kez imkan tanıdı. Ama bu konuda da bir kısıtlama vardı: Hepsi yalnızca 1 ortak temsilci gönderebileceklerdi. Aralık 2011 tarihi itibariyle Gayrimüslim cemaatler, kendi aralarında vardıkları uzlaşı sonucunda, VGM Genel Meclisine temsilci olarak, Rum Ortodoks cemaatinden Laki Vingas'ı seçtiler (Kurban ve Tsitselikis s. 17).

Yasanın Uygulanması Sorunları ve AİHM'ye Başvurular

Mart 2010'da Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın verdiği bilgiye göre, 107 azınlık vakfı toplam 1.410 taşınmazın iadesi için başvuruda bulundu. VGM, 96 mülkün vakıflar adına tescilini uygun gördü. Bunlar arasında cemaat vakıflarının tasarruf ettikleri (kullandıkları), ama nam-ı müstear ve nam-ı mevhum isimlere kayıtlı olanlarla, Hazine ile VGM adına kayıtlı bulunanların iadesi onandı, tapuda malik hanesinin açık olması nedeniyle 347 başvuru reddedildi, 943 başvuru için de eksik belgelerin tamamlanması istenerek 2 aylık ek süre verildi. 35 taşınmaz hakkında ise, bunlar tapuda başvuruyu yapan vakıf adına kayıtlı olduğundan, herhangi bir işlem yapılmadı (*Radikal*, 12.03.2010) .

AB Komisyonunun Türkiye'yle ilgili 2011 İlerleme Raporunda, 2008 Vakıflar Yasasının çıkmasından Ekim 2011'e kadar, cemaat vakıfları adına 181 mülkiyetin tescilinin yapıldığı belirtildi.

AKP'den Rumlara 2. piyango

Büyükada'daki Yetimhane'yi Fener Kilisesi'ne veren AKP, bu kez AİHM Kararı sonrasında açılan kadastro davasının sonucunu beklemeden Bozcaada'daki manastır ve arazisini Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı'na iade etti.

Yeniçağ, 12.08.2011.

Çıkarılan engeller nedeniyle sorunlarına Türkiye'de çare bulamayan Gayrimüslim vakıfları AİHM önünde hak aramaya yöneldiler. İlk örneği, Fener Rum Erkek Lisesi Vakfının açtığı dava oluşturdu. 9 Ocak 2007'de sonuçlanan davada Mahkeme, Vakfın el konulmuş mülklerinin iadesine ve Vakfa tazminat ödenmesine karar verdi.

Türkiye aleyhinde AİHM önünde açılan davaların bilançosu, Kasım 2009'da Başbakan Yardımcısı Arınç tarafından açıklandı. Arınç, Kasım 2009'a kadar Gayrimüslim cemaat vakıfları tarafından Türkiye aleyhine 31 dava açıldığını, bunların yalnızca 9'unun Türkiye'nin lehine sonuçlandığını, kaybettiği davalarla ilgili olarak Türkiye'nin toplam 1.750.000 Avro tazminat cezasına çarptırıldığını söyledi (Y. Şimşek, *Radikal*, 07.11.2009).

Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum

1913'e kadar, Osmanlı'da tüzel kişiliklerin, sahip oldukları taşınmazları tapuya kendi adlarına tescil ettirme hakları yoktu. Bu nedenle, söz konusu tarihten önce; zaten vakıf statüsünde de olmayan ve "Gayrimüslim Osmanlı Hayriye Müesseseleri" diye anılan kiliseler, hastaneler, yetimhaneler vs., taşınmaz mallarını tapuya kaydettirmek için iki yöntem kullanıyorlardı: 1) Taşınmazı; kimi saygıdeğer Gayrimüslim din adamları, kilise yöneticileri veya personeli adına tescil ettiriyorlardı (nam-ı müstear); 2) Taşınmazı; Hz. Meryem, Hz. İsa, Hz. Cebrail gibi Hıristiyan din büyükleri adına tescil ettiriyorlardı (nam-ı mevhum).

1935'te 2762 sayılı Vakıflar Yasası yürürlüğe girince, bu müesseseler, aynı kanun uyarınca vermeleri gereken "1936 Beyannamesi"ni VGM'ye sunarak kanunen vakıf statüsüne girdiler. Fakat bazı taşınmazlarının tapu kayıtlarındaki malik adı aynı ("müstear" veya "mevhum") kaldı (bkz. **1936 Beyannamesi** kutusu, Cilt I).

Devletin, 1960'ların ortalarından itibaren Kıbrıs meselesi yüzünden Gayrimüslim vakıf mallarına el koymaya başlamasıyla birlikte, bu durum söz konusu vakıflar için vahim sonuçlar doğuracaktır. Adalet süreci, iki tür taşınmaz için, baş döndürücü hatta traji-komik bir yol izleyecektir:

1) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olan, tapu kütüğünde de "zeminde vakıf kaydı bulunan" (yani, vakıf malı olarak gözüken), fakat 1935 tarihli Vakıflar Kanunu çıktığında o günkü kullanıcısı olan nam-ı müstear/mevhum adına tescil edilmiş (teknik tabirle: icareteynli ve mukataalı) taşınmazlar: Bunlar hakkında VGM, önce, nam-ı mevhum/müstear'ın "mirasçı bırakmadan" öldüğü kararı alacaktır (teknik tabirle: "mahlûliyet kararı"). Sonra, bu karara dayanarak, asliye hukuk mahkemesinde hasımsız bir dava açacaktır. Mahkeme, taşınmazın, mazbut vakıf (yani, VGM tarafından idare edilen vakıf) adına tesciline, diğer bir deyişle, taşınmazın VGM yönetimine geçmesine karar verecektir.

2) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olan, tapu kütüğünde herhangi bir vakıfla ilgili gözükmeyen (teknik tabirle: icareteynli ve mukataalı olmayan), ama yine nam-ı müstear/mevhum adına kayıtlı taşınmazlar: Bu taşınmazlar hakkında VGM yerine Hazine devreye girmekte, sulh hukuk mahkemesine başvurmakta, tapuda adı görünen nam-ı mevhum/müstear'ın "haklarının korunması" için bir kayyum tayin edilmesini istemektedir. Bu durumda mahkeme, örneğin; "Meryem Binti Ovakim" (Ovakim Kızı Meryem) veya "Krisdosdur Veledi Osep" (Meryem Oğlu İsa) veya "Kapril Veledi Asadur" (Asadur Oğlu Cebrail) adlı maliki araştırmaya başlamaktadır. Araştırma sonucunda böyle bir kimse bulunamayınca, mahkeme bir kayyum tayin etmektedir. Taşınmaz mal 10 yıl kayyum tarafından idare edildikten sonra Hazine bir dava daha açmakta ve tapuda görünen ismin "gaip" olduğunu belirterek, gaiplik kararı sonucunda taşınmazın Hazine adına tescilini istemektedir. Dava, taşınmazın Hazine adına tapuya tesciliyle sonuçlanacaktır. Karar hemen kesinleşecektir, çünkü temyiz edecek taraf yoktur.

(Diğer yandan, şöyle ilginç bir süreç de yürürlüktedir: Gayrimüslim vakfı VGM kararlarına karşı idari yargıya başvurmakta, fakat bu yargı, "Bu taşınmaz, özel veya kamusal tüzel kişilik adına tescillidir, bu nedenle VGM kararı yerindedir, hakkınızı adli mahkemelerde aramanız gerekir" diyerek davayı adli yargıya göndermektedir. Vakıf adli yargıya gittiğinde, bu yargının son basamağı olan Yargıtay, "Yeni yasalar çıkmıştır, öncelikle VGM'ye idari müracaat yapılmalı, orası reddederse idari yargıya başvurulmalıdır" diye davayı idari yargıya göndermektedir. Oysa, VGM başvuruyu zaten baştan reddetmiş durumdadır).

Nam-ı müstear ve nam-ı mevhum meselesi, 2008 Vakıflar Kanunu Geçici Md. 7 hükmü sayesinde çözüme ulaşmıştır.

(B. Oran)
(Kaynak: Av.Setrak Davuthan'la mülakat, Mart 2012)

Aralık 2011 itibariyle bu konudaki son gelişmeyi, tapuda Fener Rum Patrikhanesi adına kayıtlı Büyükada Rum Yetimhanesiyle ilgili olarak AİHM'de açılan dava oluşturdu. VGM, hayrî hizmeti kalmadığı gerekçesiyle Büyükada Rum Erkek Yetimhanesi Vakfını mazbut vakıflar arasına almış ve böylece Yetimhane'ye de el koymuştu. Vakıf, 1997'de tapu davası açmıştı. VGM, Vakfın, 1936 Beyannamesinde Yetimhane'yi kendi mülkü olarak beyan ettiğini belirtince, mahkeme, tapu kaydını esas almayarak, mülkiyeti, mazbut (yani, VGM'nin yönetimindeki) Vakfa devretmişti.

Yaklaşık 8 yıllık bir yargı sürecinin ardından konu AİHM önüne gitti. AİHM önce, Patrikhane'nin mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar verdi (8 Temmuz 2008), ardından da, Yetimhane'nin 3 ay içerisinde Patrikhane'ye iade edilmesi gerektiğine hükmetti (15 Haziran 2010). Bu karar Türkiye tarafından 29 Kasım 2010'da uygulandı ve Yetimhane'nin tapusundaki malik hanesine "Fener Rum Patrikhanesi" yazıldı. Böylece Yetimhane resmen Patrikhane'nin mülkiyetine ve denetimine geçmiş oldu.

Burada çok ilginç ve çok önemli olan şuydu ki, gerçek veya tüzel kişiliğe sahip olmadan tapuda mal edinmek mümkün olmadığına göre, İstanbul Rum Patrikhanesinin tüzel kişiliği *de facto* (fiilen) tanınmış oluyordu. Bu bir ilk idi (Sofuoğlu, s. 197-202).

AİHM, Türkiye'yle ilgili kararlarında, genel olarak, vakıfların eskiden herhangi bir tarihte tapu kaydıyla sahip oldukları taşınmazların, devlet kuruluşlarının veya mahkemelerin kararıyla başkalarına devredilemeyeceğini ve vakıfların kuruluş senetlerinin değiştirilemeyeceğini belirtti. Bunların dışında Mahkeme şu hususlar üzerinde durdu (Rıza Türmen, *Milliyet*, 19.12.2008):

1) 1935 Vakıflar Kanunu, 1936 Beyannamesinde yer almayan taşınmazlara malik olma konusunda herhangi bir yasak getirmemektedir. Üstelik, bağışlanan taşınmazlar vakıflar adına tescil edilirken, resmî makamlardan herhangi bir itiraz gelmemiştir; 2) 1950'lerde bu vakıflar, taşınmazlarını tapuya kaydettirirlerken, Türk yasaları uyarınca malik olduklarını düşünerek hareket etmişlerdir. Hukuk güvenliği ve hukukun üstünlüğü bakımından bu iyi niyetin korunması gerekmektedir; 3) Vakıfların, 35-40 yıl yasal olarak taşınmazlara malik olduktan ve vergilerini ödedikten sonra, yasanın yeni bir yorumu sonucunda mülkiyet hakkından yoksun bırakılmaları kabul edilemez. Bu durum, "yasaların öngörülebilir olması" ilkesine ters düşer.

Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı da sorunlarını Türk adaleti önünde halledemeyince AİHM'ye dava açtı. Davayla ilgili olarak AİHM'nin 16 Aralık 2008'de verdiği karar, 5737 sayılı yeni Vakıflar Yasasının AİHS'ye uygunluğu açısından önemliydi. Kararda AİHM, devlet tarafından Vakfın elinden alınıp bir üçüncü şahsa satılan bir taşınmazla ilgili olarak Türkiye'nin tazminat ödemesine hükmetti. Böylece, devlet tarafından el konulup üçüncü şahıslara satılan taşınmazlar bakımından hak sahibi vakıflara tazminat ödenmesine olanak tanımayan 5737 sayılı yasanın AİHS'ye aykırı olduğunu ortaya koydu. Karar, taşınmazları üçüncü şahıslara satılan vakıflara AİHM yolunu açmış oldu.

AK Venedik Komisyonunun Mart 2010'da verdiği karar, konunun bir başka önemli yönünü ortaya koydu (bkz. **Venedik Komisyonu** kutusu, s. 615). Komisyon, AİHS'nin 9. maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünün, AİHS'nin örgüt-

lenme hakkını düzenleyen 11. maddesiyle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde, dinsel toplulukların tüzel kişilik kazanabilmelerini de kapsadığını belirtmişti. Komisyon, bunun özellikle mahkemelere erişim ve mülkiyet haklarının korunması bakımından önemli olduğunu da söyledi.

Vakıflar Yasasının Eksikliklerini Giderme Çabaları

2008 Vakıflar Yasasında yer alan olumsuzlukları gidermek, böylece AİHM'de daha fazla dava kaybetmemek amacıyla 27 Ağustos 2011'de yayınlanıp yürürlüğe sokulan 651 sayılı KHK'yle, yasaya Geçici 11. Madde eklendi. Madde; Hazine, VGM, belediyeler ve il özel idareleri adına tescil edilmiş cemaat vakıfları taşınmazlarının iade edilmesi gerektiği hükmünü getiriyordu. Ayrıca, bu taşınmazların adı geçen kamu kuruluşları tarafından üçüncü şahıslara satılmış olanlarının da, tespit edilecek rayiç bedel üzerinden tazmin edilmesini öngörüyordu. Bunlar çok önemli iyileştirmelerdi.

Azınlıklara tarihi iade

Hükümet azınlıklar konusunda tarihi adımı attı. 1936 kayıtlarında yer aldığı halde tapusu bulunmayan gayrimenkuller azınlık vakıflarına iade edilecek

Ya iade ya da bedel ödenecek

Hukuk devletinin göstergesi

Bugün, 28.08.2011.

Yalnız, kimi gazetelerde "Tek maddelik devrim" olarak nitelenen bu madde de, bazı sorunlar içermekteydi: (Madde metni ve bu sorunların ayrıntıları için bkz. Oran, 2011).

1) Kamulaştırılan ve satılan taşınmazlar iade kapsamı dışındadır. Oysa, kamulaştırmaların büyük çoğunluğu devletin gaspı mahiyetindedir ve kamulaştırma amacı dışında kamuya ve özele yok pahasına dağıtılmıştır. 2) İade edilecekler arasına "*...ve mazbut vakıflar adına kayıtlı bulunanlar*" ibaresinin eklenmesi gerekmektedir; 3) Cemaat vakıflarının tasarrufunda bulunan birçok taşınmaz (mesela, mezarlıklar) Beyanname'de yer almamakta, dolayısıyla iade kapsamına girmemektedir; 4) Taşınmazların vakıflar adına tescili sürecinde VGM Meclisinin devreden çıkartılması gerekir; 5) İade için, taşınmazların tapu sicil müdürlüklerince tescili şartı sakıncalıdır; geçmişte tapu müdürlükleri malik değişikliği için ayrıca mahkeme kararı istemişlerdir; 6) Maddenin 2. paragrafında "*mal edinememe gerekçesiyle*" ibaresinin kullanılması yüzünden, bazı hallerde taşınmazların iadesi mümkün olmayacaktır; 7) Taşınmazlarına el konulması yüzünden vakıfların bunca yıldır uğradıkları kullanım kaybıyla ilgili herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir; 8) Üçüncü şahıslar adına kayıtlı taşınmazların rayiç bedelini saptayacak kurum ile bunu ödeyecek kurum aynıdır (Maliye Bakanlığı); 9) Burada da, VGM veya Hazine tarafından el konularak doğrudan eski sahibine iade edilmiş taşınmazların iadesi veya tazmini öngörülmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, H. Dink'in Tuzla yetimler kampı bu KHK'den bu yüzden yararlanamamaktadır.

Önemli eksiklikler içermekle ve siyasal konjonktüre göre yorumlanmaya müsait olmakla birlikte, Geçici Madde 11, ilk kez üçüncü şahıslar adına kayıtlı taşınmazlarla ilgili düzenlemeler getirmesi ve hukuka başvuru yollarını açması bakımından, gerçekten kayda değer bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

Geçici 11. Maddeyle ilgili yönetmelik 1 Ekim 2011'de yürürlüğe girmiştir. Bu metin hakkında, özellikle eski düzenlemelere ve uygulamalara oranla, olumlu gözlemler yapılmaktadır. Kimi başvurular süreye tabi olmaktan çıkarılmıştır, artık lüzumsuz belge istenmemektedir, tespit edilecek tazminat bedeline itiraz hakkı (ve tabii, yargı yolu) açılmıştır.

Son olarak, Gayrimüslim vakıflarının mütevelli heyeti seçimlerine değinmek yerinde olacaktır. Son zamanlarda, VGM, konuyla ilgili tutumunu değiştirmiştir. Artık Gayrimüslim vakıflarının, ikamet edilen bölgeye bakılmaksızın, İstanbul'daki mütevelli heyeti seçimleri için tüm ilden aday gösterebilmelerine ve yine ikamet ettikleri yerlerden bağımsız olarak, ülkenin her yerindeki Gayrimüslim vakıflarının mütevelli heyeti seçimlerinde oy kullanabilmelerine onay vermiştir (Kurban ve Tsitselikis, s. 13). 2008'den beri azınlık vakıflarında seçimlerin yapılmasına izin verilmiştir.

Dönem sonunda, Heybeliada Ruhban Okulunun açılması konusunda herhangi bir gelişme yoktur.

Ali Dayıoğlu

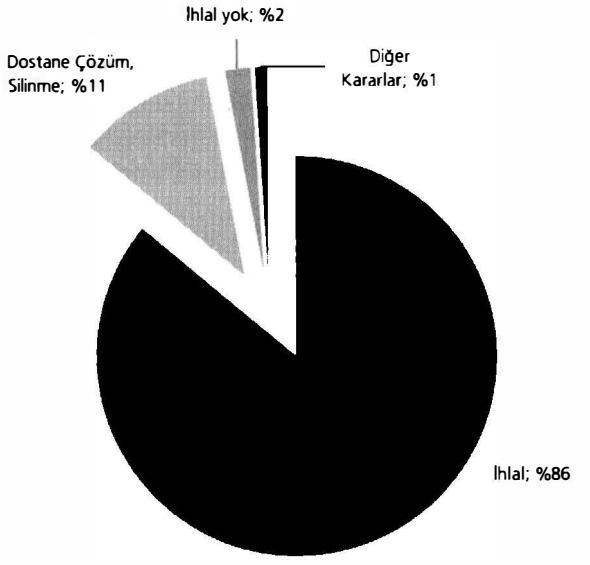
IV) Türkiye'nin İnsan Hakları Alanındaki Durumu

AİHM'yle İlişkiler

Tek mahkemenin kurulduğu (bkz. **11. Protokol ve Yeni AİHM kutusu, Cilt II**) 1998'den 2011'in sonuna kadar, AİHM'ye Türkiye aleyhinde 30.000'in üzerinde başvuru yapıldı. 31 Aralık 2011 itibariyle, Türkiyelilerin açtığı 18.000'e yakın dava Mahkeme önünde incelenmeyi beklemekteydi. Bu sayı, Mahkeme önündeki toplam dava sayısının % 12'sine tekabül etmekteydi. Aynı tarihte, bekleyen dava sayısı bakımından Türkiye, Rusya'nın ardından ikinci sıradaydı.

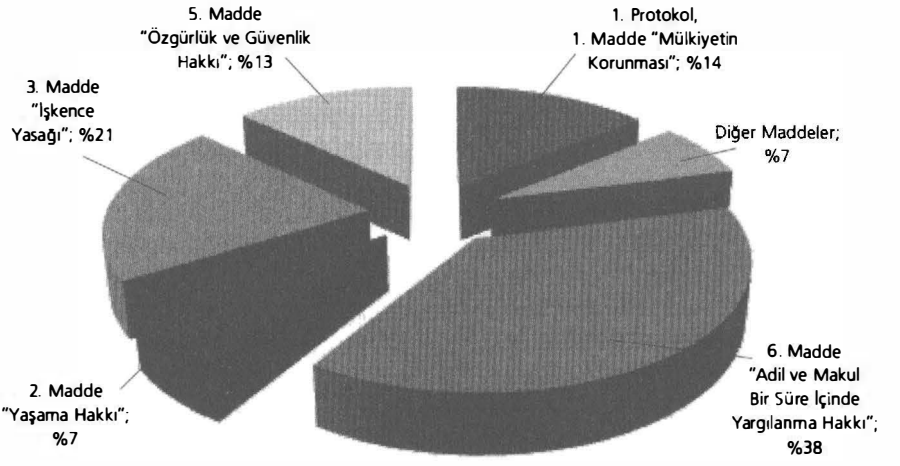
Mahkeme istatistiklerine göre, 1959-2009 arasında Türkiye'ye karşı 2.295 karar sonuçlandırılmış, bunların 2.017'sinde ihlal tespit edilmişti. İhlal kararları göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye uzun süreden beri birinciliği elinde bulundurmaktaydı. Özellikle AİHS'nin işkenceyi yasaklayan 3. maddesini ihlal konusunda verilen kararlarda Türkiye açık arayla birinci idi. Mahkeme'nin 1959-2009 arasında işkence yasağı ihlali konusunda 47 ülkenin tamamına karşı vermiş olduğu toplam 56 karardan 24'ü Türkiye aleyhineydi. Diğer ihlal kararları ise, genellikle yargılamanın uzunluğu, mülkiyet hakkının korunması, adil yargılanma hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı konularındaydı (bkz. Grafik 1, 2 ve 3).

Grafik 1: Türkiye Hakkındaki Karar Çeşitleri, 2001-2011

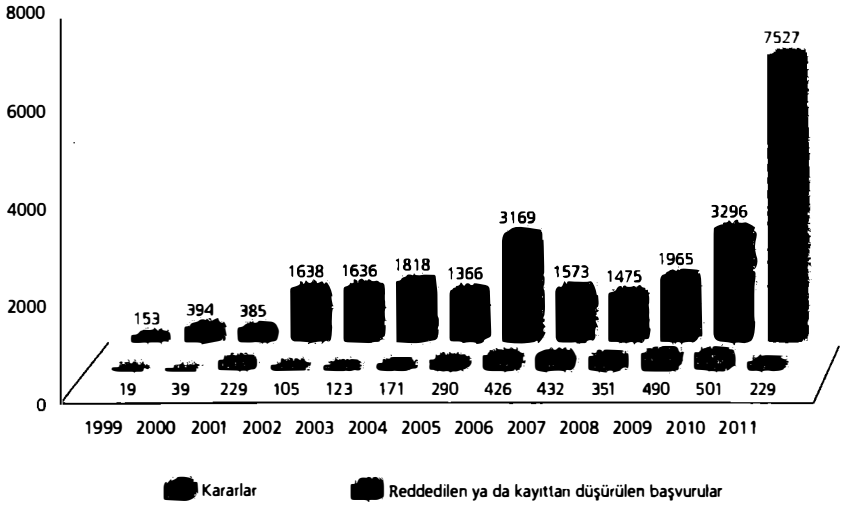

(Grafik: S. Akgönül) (Kaynak: AİHM *Country Statistics* ve S. Akgönül)

Grafik 2: Türkiye Hakkındaki İhlal Kararları, 2001-2011

(Grafik: S. Akgönül) (Kaynak: AİHM *Country Statistics* ve S. Akgönül)

Grafik 3: AİHM'de Türkiye'ye Karşı Açılan Davalarda Kararlar ve Reddedilen / Kayıttan Düşürülen Başvurular, 1999-2011

(Grafik: S. Akgönül) (Kaynak: AİHM *Country Statistics* ve S. Akgönül)

2010 süresince AİHM tarafından 47 ülke hakkında verilen kararların yarısına yakını 4 ülkeyle ilgili oldu. Bunlar sırasıyla Türkiye (278), Rusya (217), Romanya (143) ve Ukrayna (109) idi. Böylece Türkiye 2010'da da hakkında en çok karar çıkan ülke oldu. Mahkemenin kuruluşundan beri verilen kararların yarısı ise, sırasıyla Türkiye, İtalya, Rusya ve Polonya aleyhine gerçekleşti. 2010'de AİHM tarafından verilen kararların % 85'inden fazlasında en az bir maddeden ihlal kararı çıktı. AİHM 2011'de verdiği kararların % 85'inde ihlal buldu. Kararların ülkelere göre dağılımı şöyle oldu:

Tablo: 2011'de AİHM'nin Verdiği İhlal Kararları

Türkiye	174
Rusya	133
Ukrayna	105
Yunanistan	73

(Tablo: S. Akgönül) (Kaynak: AİHM, *Facts and Figures 2011*)

AİHM'nin 2011 boyunca Türkiye hakkında verdiği kararların dağılımı aşağıdaki gibi oldu:

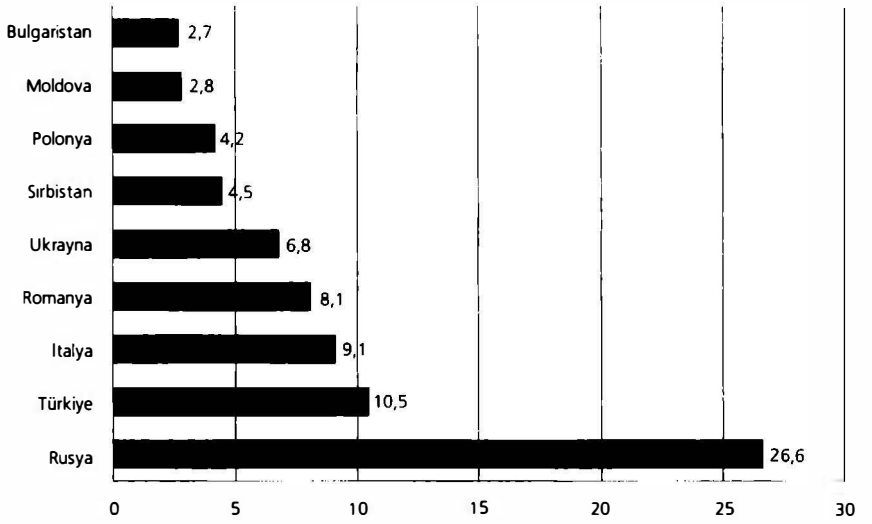
Tablo: AİHM'in 2011 Yılında Türkiye Hakkında Verdiği Kararlar

Toplam	En az bir maddeden ihlal	İhlal yok	Dostane Çözüm / Silinme	Diğer kararlar	2.Madde	3. Madde	4. Madde	5. Madde	6. Madde	7. Madde	8. Madde	9. Madde	10. Madde	11. Madde	12. Madde	13. Madde	14. Madde	P1.1	P1.2	P1.3	P7.4	Diğer maddeler
174	159	2		13	8	75		38	114		9	1	6	4		6		37				

(Tablo: S. Akgönül) (Kaynak: Council of Europe, *Country Reports 2011*)

Aralık 2011'de açıklanan istatistiklere göre, 1 Ocak 2012 itibariyle AİHM'de yaklaşık 140.000 dava sonuçlandırılmayı bekliyordu. Bu davaların yarısından çoğu 4 ülkeyi ilgilendirmekteydi: Rusya, Türkiye, Romanya ve Ukrayna (bkz. 1 **Ocak 2012'de AİHM'de Sonuçlandırılmayı Bekleyen Davalar (% olarak)** grafiği).

Grafik 4: 1 Ocak 2012'de AİHM'de Sonuçlandırılmayı Bekleyen Davalar (% olarak)

(Grafik: S. Akgönül) (Kaynak: AİHM, *Facts and Figures 2011*)

Dönem içinde Türkiye, AİHM kararları sonucu 128 Milyon Dolara yakın ceza ödemek ve Dostane Çözüm ödemesi yapmak yükümlülüğü altına girmiş, gecikme faizleriyle birlikte 140.000.000 Dolardan fazla bir miktar ödemek zorunda kalmıştır.

Tablo: Yıllara Göre, Türkiye'nin Ödemekle Yükümlü Kılındığı Para Miktarı[1] (Tazminatlar ve Dostane Çözümler)

Yıl	Miktar	Toplam takribi miktar (ABD Doları)[2]
2001[3]	459.811,00 ABD Doları 10.138.500,00 Fransız frangı 1.279.864,00 İngiliz Sterlini	4.533.983 $
2002[4]	795.000,00 Fransız Frangı 172.700,000 İngiliz Sterlini 304.848,08 Avro	835.873 $
2003	1.728.351,00 Avro	2.272.608 $
2004	1.814.962,06 Avro	2.387.401 $
2005	13.847.145,88 TL	7.712.650 $
2006	16.218.875,48 TL	9.033.667 $
2007	28.758.033,81 TL	16.017.789 $
20085	10.391.440,84 TL	5.787.874 $
2009	11.662.799,72 TL	6.496.002 $
2010[6]	24.541.838,00 Avro	32.279.872 $
2011	30.887.568 Avro	40.393.224 $
Toplam (takribi)		**127.750.943 $**

1 Bu miktarlara, 2001-2011 yılları arasında Türkiye'nin ödemekle yükümlü olduğu 890 davadaki Dostane Çözüm miktarı olan yaklaşık 43.895.578 ABD Doları tutarındaki para da dahildir.

2 Doların 2012 kurundan, seneler içinde değişimi gösterebilmek için takribi olarak verilmiştir.

3 2001 yılına ait bilgiler, AİHM'nin karar arama motorundan 2001 yılında mahkemenin vermiş olduğu tüm kararların (mahkumiyet ve dostane çözüm) incelenmesiyle elde edilmiştir.

4 2002-2007 yılları ödeme miktarları, Milletvekili Hulusi Güvel'in yazılı sorusuna dönemin Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin'in 22 Ağustos 2008 tarihinde vermiş olduğu cevaptan derlenmiştir. Mehmet Ali Şahin Tazminat ve Dostane Çözüm miktarlarını beraber verdiğini belirtmiştir.

5 2008 ve 2009 yıllarında Türkiye'nin ödemeye mahkum edildiği miktarlar Milletvekili Nezir Karabaş'ın yazılı sorusuna dönemin Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in 11 Ağustos 2010 tarihinde vermiş olduğu cevaptan derlenmiştir. Sadullah Ergin Tazminat ve Dostane Çözüm miktarlarını beraber verdiğini belirtmiştir.

6 2010 ve 2011 yılına dair miktar, Bakanlar Komitesi kararlarının infazı servisi tarafından hazırlanan yıllık rapordan elde edilmiştir. Kararların infazı servisi Tazminat ve Dostane Çözüm miktarlarını ödemekle yükümlüdür.

(Tablo: İnan Sevinç)

Tablo: Yıllara Göre, Türkiye'nin Ödediği Para Miktarı (Tazminatlar ve Dostane Çözümler)[1]

	Ödenen tazminat ve dostane çözüm miktarı	Hükmedilen tazminat (HUDOC araştırması)	Dostane çözüm (HUDOC araştırması)	Toplam takribi miktar (ABD Doları)
2001	1.986.185,00 $ 5.913.107, 00 FF 696.024,80 £	-	-	4.437.757 $
2002	795.900 FF, 172.700 £ 304.848,80 €			835.873 $
2003	1.728.351 €	-	-	2.272.608 $
2004	22.227.431,00 TL (Mayıs ayı ve sonrası)	6.141.330 €	9.940,00 $ 8.913.699 €	12.613.646 $
2005	16.218.875,48 TL	5.838.844 €	78.431,00 $ 848.694 €	9.203.904 $
2006	13.847.145,88 TL	13.658.934 €	15.000,00 £ 225.630,00 $ 1.349.750 €	7.857.992 $
2007	26.221.833,85 TL	7.416.935 €	1.520.654 €	14.880.394 $
2008	10.391.440,84 TL	5.421.203 €	958.945 €	5.787.874 $
2009	11.662.799,72 TL	10.027.455,98 €	557.750 €	6.496.002 $
2010	33.099.333,12 TL	31.853.325,50 €	1.090.177 €	18.783.245 $
2011	37.137.069,80 TL	12.953.592 €	1.839.754 €	21.074.584 $
Toplam (takribi)				**140.243.879 $[2]**

1 "Ödenen Tazminat ve Dostane Çözüm Miktarı" sütunundaki 2004 yılı öncesi veriler, Maliye Bakanlığından edinilmiştir.
"Ödenen tazminat ve dostane çözüm miktarı" sütunundaki 2004 yılı ve sonrası veriler, Dışişleri Bakanlığı Saymanlığından edinilmiştir. Bu sütundaki bütün veriler Dostane Çözüm miktarlarını da kapsamaktadır.
"Hükmedilen Tazminat" sütunuyla "Ödenen Tazminat ve Dostane Çözüm Miktarı" sütunundaki verilerin birebir örtüşmemesinin nedenleri, kararın hüküm yılıyla ödemenin yapıldığı yılın farklı olabilmesi ve Kıbrıs'a ilişkin kayıp şahıslar ve taşınmaz davalarında hükmedilen tazminatların konunun siyasi boyutu nedeniyle ödenmemesidir.

2 Görülebileceği gibi, dönem içinde Türkiye, bazı kararların cezasını ödemeyi siyasi gerekçelerle kabul etmemiş olsa dahi, mahkum olduğu para cezasından daha fazlasını ödemek zorunda kalmıştır. Bunun nedeni cezaların ve hatta Dostane Çözüm için önerilen miktarların bazılarının geç ödenmesi ve faizleriyle birlikte toplam miktarın yıllar boyunca artmasıdır.

(Tablo: S. Akgönül) (Kaynak: AİHM istatistikleri)

Türkiye'de İnsan Hakları Gelişmeleri - Genel Değerlendirme

Dönemin insan hakları bilançosu çelişkili bir görünüm sundu. Bir taraftan Türkiye'nin kronik insan hakları ihlal konularından olan din, inanç ve vicdan özgürlüğü alanlarında önemli iyileşmeler görülürken, diğer taraftan ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü gibi konularda kısıtlayıcı uygulamalar tekrar gündeme geldi. İnanç ve vicdan özgürlüğü konusundaki iyileştirmeler hem Müslümanları hem de Gayrimüslimleri ilgilendirdi. Özellikle 1980 darbesinden sonra Türkiye'nin politize edilmiş en önemli sorunlarından biri olan başörtüsünün üniversitede fiilen yasaklanması konusu gene fiilen çözüldü.

Diğer taraftan, Gayrimüslim azınlıklara ait, hukuk dışı olarak el konulmuş taşınmazların iadesi konusunda son yıllarda görece olumlu gelişmeler oldu. Son olarak, binasına ve gelir kaynaklarına Hazine tarafından el konulduğu için ıs-

sız kalan Galata Rum Okulu 23 yıl aradan sonra sahiplerine 22 Mart 2012'de iade edilecektir.

Dönem sonunun ülke dışında en çok eleştiri alan konularından biri de, Türkiye'de yargının işleyişi oldu. Özellikle KCK tutuklamalarında, seçilmiş Kürt siyasetçilerin ve özgürlükçü entelektüel ve akademisyenlerin tutuklanıp aylarca hatta yıllarca tutuklu kalmaları tepki yarattı. Dönemin sembol davalarından Pınar Selek davasının, arka arkaya üç beraat kararına rağmen 14 yıldır dönem sonunda hâlâ sonuçlandırılamamış olması da, dava sürelerinin uzunluğu konusunu gündeme taşıdı. Diğer yandan, bir patlamanın yakınındaki durakta otobüs bekleyen üniversite öğrencisi Cihan Kırmızıgül, boynundaki poşu sebebiyle "terör örgütü üyeliği"yle suçlanarak 25 ay tutuklu kaldı (*CNN Türk*, 23.03.2012). 2011 sonunda Türkiye cezaevlerinde çeşitli sebeplerle tutuklanmış 281 tutuklu öğrenci (A. Söylemez, *Bianet*, 04.11.2011), Mart 2012 itibariyle de 104 tutuklu gazeteci bulunuyordu (E. Gülcan, *Bianet*, 16.03.2012).

Böyle adalete karşı, tak puşiyi, çık sokağa

Puşi taktığı gerekçesiyle 25 ay tutuklu kaldıktan sonra martta tahliye edilen Cihan Kırmızıgül, 33 yıl 9 ay hapse mahkûm edildi

Birgün, 21.05.2012.

Uzun süren hukuki süreçler yüzünden birçok kilit davada zaman aşımı görülmesi, kamuoyunun ve dış dünyanın tepkisini çekti. Özellikle Sivas katliamı davasında Şubat 2012'de alınan zamanaşımı kararı kamu vicdanını yaraladı.

1990'ların önde gelen insan hakları ihlalleri konusunu teşkil eden; ceza, tutukevi ve karakollardaki sistematik işkence olayları, 2000'lerde gündemden düştü. Ama işkence tamamıyla yok olmadı. İşkenceyle ölümlerin en ses getireni, Ekim 2008'de siyasi aktivist Engin Çeber'in ölümü oldu. 19 polis ve infaz koruma memuru, Haziran ayında verilen ve dönüm noktası sayılabilecek bir kararla suçlu bulundu. Devlet memurları tarafından işkence uygulandığı iddiasıyla açılan diğer davalara tamamen aksi yönde yürütülen bu soruşturma sonucu, 3 infaz koruma memuru ve 1 cezaevi müdürü müebbet hapis cezası aldı. Fakat Yargıtay 8. Ceza Dairesi bu kararı Eylül 2011 sonunda usulden bozacak, dava en başa dönecek, kimi sanıklar için zamanaşımı olasılığı doğacaktır.

Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın tutulduğu İmralı cezaevine Ocak 2010'da yaptığı ziyaretle ilgili olarak Temmuz ayında bir rapor yayınladı. Raporda, 5 mahkumun adadaki cezaevine gönderilmesiyle 10 yıllık tecridin sona erdiği ve cezaevi yönetiminde iyileşme görüldüğü kaydedildi.

İstanbul Taksim Meydanının 1 Mayıs kutlamalarına açılması için sendikaların uzun zamandır devam eden talepleri 2010'da ilk kez kabul edildi ve gösteriler geçmiş yılların aksine barış içinde geçti. 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği kamu çalışanlarına toplu sözleşme hakkı tanısa da 2011'de memurlara grev hakkı hâlâ tanınmıyordu. Sonuç olarak, Türkiye taraf olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerine uymadı.

Yasal düzenlemelerin ardından, gösterilere katılmaktan yargılanan çocukların büyük çoğunluğu serbest bırakıldı. Fakat bazı illerde çocuk mahkemelerinin olmayışı gibi çocuk adalet sistemi eksiklikleri ele alınmadı ve uzun süre tutuklu kalan

çocukların rehabilitasyonu ve kötü muamele iddialarının araştırılması için gerekli adımlar atılmadı.

Askerlik hizmetine karşı vicdani reddin iç hukukta tanınmama durumu devam etti. Askerlik yapmayı reddeden vicdani retçiler tekrar tekrar yargılandı ve onlara desteğini açıklayanlar kovuşturma ve mahkumiyetlere maruz kaldılar.

Mart 2010'da, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Aliye Kavaf, "Ben eşcinselliğin biyolojik bir bozukluk, tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğuna inanıyorum" dedi (*Milliyet*, 08.03.2010). Hükümet, bu yorumla arasına mesafe koymadı ve özür dilenmedi. Nisan 2010'da, LGBT dayanışma örgütü Siyah Pembe Üçgen, İzmir Valiliğinin başvurusu üzerine "genel ahlâka ve Türk aile yapısına aykırı olduğu" iddiasıyla açılan kapatma davasını kazandı. Mayıs 2010'da LGBT bireylerin haklarını savunan Pembe Hayat üyesi beş transseksüel kadın, Ankara'da arabalarını durdurduktan sonra kendilerini darp eden polisler hakkında şikayetçi oldu. Polis memurları da, aktivistlerin tutuklamaya direndiğini iddia ederek karşı suçlamada bulundu. Dava açıldı ve bütün aktivistler ilk duruşmada beraat etti. Polis memurlarına ise dava açılmadı.

Bakan Kavaf'ın eşcinselliğin hastalık olduğuna dair sözleri protesto gösterilerine neden oldu. Kaynak: http://ydg.ydicagri.org/images/sayi_26/yuruyus72.jpg

Ayrıca, dönem içinde şu gelişmeler görüldü:

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye ek Birinci İhtiyari Protokol Kasım 2006'da, İkinci İhtiyari Protokol ise Mart 2006'da onanarak yürürlüğe girdi.

Türkiye, Kasım 2003'te ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 6 Numaralı Protokol'ü onadı. Ölüm cezasını her koşulda kaldıran 13. Protokolün onama işlemleri de Şubat 2006'da tamamlandı ve Protokol yürürlüğe girdi.

2004'den bu yana Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı altı ayda bir ihlal iddiaları istatistikleri yayınladı. Bu veriler 81 ilin ve 892 ilçenin İnsan Hakları Kurullarına yapılan insan hakları ihlal iddialarına ilişkin şikayetleri kapsadı. 2009 verilerine göre toplam 2.562 başvurunun 509'u sağlık ve hasta haklarına, 279'u yaşam hakkına ve 107'si işkence ve kötü muamele yasağına dairdi. Aynı dönemde en çok şikayet edilen kurumlar, 493 şikayetle belediyeler, 463 şikayetle sağlık kurumları ve 403 şikayetle emniyet güçleri oldu.

Bu gelişmeler Uluslararası Af Örgütünün (UAÖ) 2010 raporunda da yer aldı. Örgüt'ün Türkiye değerlendirmesinde; işkence ve kötü muamele, cezaevi koşulları, adil olmayan yargılamalar, işçi hakları, vicdani retçiler, mülteciler ve sığınmacılar, LGBT bireylerin hakları, kadınlara yönelik saldırılar, töre cinayetleri, ifade ve basın özgürlüğü konularında gözlemlenen olaylar aktarıldı.

Taraf gazetesi çalışanları, yayımlanan yazılarından ötürü hem devlet hem PKK cihetinden baskı görmeye devam etti. Örneğin Orhan Miroğlu, Türkiyeli Kürtlerin durumuyla ilgili 2009 tarihli bir yazıda "halkı kin ve düşmanlığa tahrik" gerekçesiyle TCK Md. 216'dan yargılanmaktayken, PKK'nın silahlı kanadı olduğu ileri sürülen Halk Savunma Güçlerinin (HPG) internet sitesinde tehdit edildi.

Dönem İçinde Yürürlüğe Giren Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri ve Türkiye'nin Tutumu

Dönem içinde Türkiye'nin imzaladığı ve/veya onadığı uluslararası insan hakları belgeleri aşağıdaki tabloda sıralanmıştır. Türkiye'nin bu belgelerden bazılarına koyduğu çekince ve/veya yorum beyanları da (a), (b), (c), (ç), (d), (e) ve (f) olarak tablonun altında verilmiştir.

Tablo: Dönem İçinde Türkiye'nin İmzaladığı ve/veya Onadığı Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri

Yürürlük tarihi	Belgenin Türkçe adı	Açıklama	Türkiye'nin taraflığı	
			İmza	Onama
1969	Birleşmiş Milletler: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme		13/10/ 1972	3/4/2002 (a)
1976	Birleşmiş Milletler: Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi	"İkiz Sözleşmeler"den birincisi	15/8/2000	21/82003 (b)
	Birleşmiş Milletler: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İkinci İhtiyari Protokol	Savaş durumu çekincesi dışında, ölüm cezasının yasaklanması konusunda hiçbir çekincenin sunulamayacağına dair protokol	3/2/2004	24/10/ 2006 (c)
	Birleşmiş Milletler: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	"İkiz Sözleşmeler"den ikincisi	15/8/2000	17/6/2003
1991	Birleşmiş Milletler: Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İkinci İhtiyari Protokol	Ölüm cezasının her durumda yasaklanmasına dair protokol	6/4/2004	2/3/2006
	Uluslararası Çalışma Örgütü: En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi	Çocuk işçiliği, özellikle de çocukların savaşlarda kullanılmasını engelleme hakkında sözleşme	19/11/2000	2/08/2001
	Birleşmiş Milletler: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol	BM Kadına Karşı Ayrımcılık Komitesine birey ve devletlerden bildiri kabul edilmesi hakkında ek ihtiyari protokol	8/9/2000	29/10/2002
2000	Avrupa Konseyi: Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi	Çocuk kavramının hukuksal tarifi, çocuk hakları ve bu hakların kullanımı hakkında sözleşme	9/6/1999	10/6/2002 (ç) (Türkiye'de yürürlüğe giriş tarihi 1/10/2012)

2001	Avrupa Konseyi: Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'ne Tıp ve Biyolojinin Uygulanışı ve İnsan Klonlanmasının Yasaklanması Hakkında Ek Protokol	İnsan klonlamasını yasaklayan sözleşme	12/1/1998	Hayır
2002	Birleşmiş Milletler: Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü	Uluslararası Ceza Mahkemesinin sürekli ve uluslararası bir organ olduğuna dair karar	Hayır	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol	Çocuk cinselliği ve pornografisinin yasaklanması hakkında protokol	8/9/2000	19/8/2002 (d)
	Birleşmiş Milletler: Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek Çocukların Silahlı Çatışmaya Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol	Çocukların silahlı çatışma ve savaşlarda kullanılmasını engellemeye ilişkin protokol	8/9/2000	4/5/2004 (e)
	Birleşmiş Milletler: İşkenceyle Mücadele Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol (OPCAT)	Özgürlüğü kısıtlanmış kimselerin bulundukları yerlerin, işkence ve diğer zalimane ve insanlık dışı ve aşağılayıcı ceza ve davranışların engellenmesi amacıyla bağımsız ulusal ve uluslararası organlar tarafından düzenli olarak ziyaret edileceği bir sistemin kurulmasına dair protokol	12/03/2011	27/09/2011
2003	Avrupa Konseyi: AİHS'nin Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasını Düzenleyen 13 Numaralı Protokolü	Savaş durumunda da ölüm cezasını kaldırılması hakkında protokol	9/1/2004	20/2/2006
	Avrupa Konseyi: Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlarda Zaman Aşımı Hükümlerinin Uygulanmaması Hakkında Avrupa Sözleşmesi	Hukuktaki zaman aşımı kavramının savaş suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlarda kullanılmaması hakkında sözleşme	Hayır	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme	Göçmen işçilere ve aile fertlerine belirli bazı ilave haklar verilmesi hakkında sözleşme	13/1/1999	27/9/ 2004 (f)
2004	Avrupa Konseyi: Kişisel Verilerin Otomatik İşlem Sürecinde Korunması Hakkında Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ne Denetleyici Makamlar ve Sınırötesi Veri Akışına İlişkin Ek Protokol	Özel hayat ve aile hayatına saygı ile özellikle kişisel verilerin korunması konusunda Sınırötesi Veri Akışı hakkında ek protokol	8/11/2001	Hayır
2005	Avrupa Konseyi: AİHS İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek 12 Numaralı Protokol	Ayrımcılığın genel olarak yasaklanması ve ülkesel uygulama hakkında ek protokol	18/4/2001	Hayır

2006	Birleşmiş Milletler: Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muameleye da Cezaya Karşı Sözleşme'nin İhtiyarî Protokolü	İşkence konusunda ihlallerin önlenmesine yönelik bir sistemin geliştirilmesi hakkında protokol	14/9/ 2005	Hayır
	Avrupa Konseyi: Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları Sözleşmesine İnsan kökenli Organ ve Doku Nakli Hakkında Ek Protokol	İnsan kökenli organ ve dokuların naklindeki kuralları belirleyen protokol	Hayır	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Engellilerin Hakları Sözleşmesi	Engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve onların yaşam standartlarını yükseltmek gibi yükümlülükler getiren sözleşme	30/3/2007	3/12/2008
2007	Avrupa Konseyi: Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları Sözleşmesine Biyoloji-Tıp Araştırmaları Hakkında Ek Protokol	Araştırmalarda insan kökenli hücrelerin kullanımını kurallara bağlayan protokol	25/1/2005	21/9/2011 (Türkiye'de yürülüğe giriş tarihi: 1/1/2012)
2008	Avrupa Konseyi: Avrupa Konseyi İnsan Kaçakçılığına Karşı Eylem Sözleşmesi	Yasadışı göç ve insan kaçakçılığı hakkında sözleşme	19/3/2009	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmeye İhtiyari Ek Protokol	Engelli kişilerin hakları hakkında kurulan BM Komitesine birey ve kurumların bildiri gönderilebilmesi hakkında protokol	28/9 2009	Hayır
2010	Avrupa Konseyi: Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi	18 yaşından küçükleri cinsel istismardan koruma ve kamu görevlilerini çocukların cinsel istismarı konusunda eğitme hakkında sözleşme	25/10/2007	7/12/2011 (Türkiye'de yürülüğe giriş tarihi: 1/4/2012)
	Avrupa Konseyi: AİHS'nin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Numaralı Protokol	AİHS tarafından incelenmeye değer bulunmayan başvuruların ilk incelemelerinin daha hızlı yapılması hakkında protokol	6/10/2004	2/10/2006
2010[1]	Avrupa Konseyi: Suçluların Iadesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ne Üçüncü Ek Protokol	Suçluların iade şartlarında bir Avrupa standardı oluşturmaya yönelik protokol	Hayır	Hayır
2011[2]	Avrupa Konseyi: Avrupa Konseyi Kadına Karşı ve Ev İçi Şiddetle Mücadele ve Bunun Önlenmesi Sözleşmesi	Kadına karşı ev içi şiddeti önleme amaçlı sözleşme	11.05.2011	14/3/2012

1 İmzaya açılma tarihi. Metin henüz yürürlüğe girmemiştir.

2 İmzaya açılma tarihi. Metin henüz yürürlüğe girmemiştir.

(a)

Birinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme'nin hükümlerini yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder."

İkinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme'nin ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal ve idarî düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibariyle onaylanmış bulunduğunu beyan eder."

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti, kendisini işbu Sözleşme'nin 22. maddesi ile bağlı saymamaktadır. Sözleşme'nin yorumlanması ya da uygulanması ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu bir uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na intikal ettirilebilmesinden önce her durumda Türkiye Cumhuriyeti'nin açık muvafakatının sağlanması gerekmektedir."

(b)

Birinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini, BM Yasası (Charter) (özellikle 1. ve 2. maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder."

İkinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder."

Üçüncü Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder."

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar."

(c)

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün 5/2 (a) sayılı maddesine, Komite'nin yetkisinin:

a) bireyler tarafından iletilen şikayete konu sorunun, başka bir uluslararası çözüm veya soruşturma usulü tarafından, zaten incelenmiş veya incelenmekte olduğu durumlara ilişkin şikayet bildirimlerini kapsamadığı,

b) Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimleri veya Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylara ilişkin bir karardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimleri ile sınırlı olduğu,

c) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 26. maddesinin ihlal edildiği iddiasını taşıyan şikayetlerde, söz konusu Sözleşme'de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atıf yapılan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimlerini kapsamadığı, yönünde çekince koyar."

Birinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün birinci maddesini, Komite'ye, Sözleşme'de yer alan haklardan herhangi birinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu iddia eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin yargı yetkisine bağlı bireylerin şikayetlerini alma ve inceleme yetkisi verdiği şeklinde yorumlar."

İkinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye ilişkin üç beyanının ve Sözleşmeye koyduğu çekincenin bu İhtiyari Protokol için de geçerli olduğunu beyan eder."

(ç)

Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 1. Maddesinin 4. Paragrafı uyarınca, Sözleşme'nin adli bir makam önünde aşağıdaki kategoriale hukuku davalarında uygulanacağını beyan eder.

1. Boşanma davaları; 2. Aynlık davaları; 3. Çocukların velayetine ilişkin davalar; 4. Ebeveynle çocuk arasında kişisel ilişki kurulması; 5. Babalığın mahkeme karan ile kurulmasına ilişkin davalar"

(d)

Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti işbu İhtiyari Protokol'ün hükümlerini yalnızca tanıdığı ve diplomatik ilişki kurduğu Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder."

(e)

Beyan

"1- Türkiye Cumhuriyeti, İhtiyari Protokol'ün 3. maddesinin 2. fıkrası uyarınca, Türk mevzuatına göre askerliğin zorunlu olduğunu, ancak Türk vatandaşlarının kanunen rüştünü ispat etmeden zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulmadığını, Türk Askerlik Kanununa göre, askerlik hizmetinin 20 yaşına girilen yılın 01 Ocak tarihinde başladığını, seferberlik ve olağanüstü hallerde ise yükümlülerin 19 yaşında askere alınabildiğini beyan eder.

Türkiye'de gönüllü askerlik uygulaması yoktur.

Bununla beraber, Askerlik Kanunu'nun 11. maddesi, sadece deniz ve jandarma sınıfları ile "gedikli küçük zabitlik" için asgari 18 yaştan itibaren gönüllü askere alınayı öngörmektedir. Ancak, İhtiyari Protokol'ün getirdiği yaş düzenlemesine uygun olan bu madde uygulanmamaktadır. İhtiyari Protokol'ün 3. maddesinin 5. fıkrası ile Protokol kapsamı dışında tutulan askerî okul öğrencileri de zorunlu askerlik uygulaması çerçevesinde yer almamaktadır. Bu öğrenciler, Türk mevzuatı uyarınca "asker" tanımı ve "askerî hizmet" yükümlülüğü dışında tutulmuştur.

2- Askerî liselere ve astsubay hazırlama okullarına kabul ise gönüllülük esasına, giriş sınavında başarıya ve veli ve yasal vasilerin muvafakatına bağlıdır. İlköğretimini tamamlamış, asgari 15 yaşında bu okullara gönüllü olarak kabul edilen öğrenciler, okul ile ilişkilerini istedikleri zaman kesebilirler."

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti işbu İhtiyari Protokol'ün hükümlerini yalnızca tanıdığı ve diplomatik ilişki kurduğu devletlere karşı uygulayacağını beyan eder."

Türkiye Cumhuriyeti, Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ün 3. maddesinin 5. fıkrası ile ilgili olarak, bu fıkrada zikredilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 29. maddesine yönelik çekincesinin tüm geçerliliğini koruduğunu beyan eder."

(f)
Beyan

"A) 15. Maddeye ilişkin bildirim:

Yabancıların ülkemizde gayrimenkul edinmeleri hakkında yasalarda öngörülen kısıtlamalar geçerliliğini koruyacaktır.

B) 40. Maddeye ilişkin çekince:

Ülkemizde 2821 sayılı Sendikalar Yasasının 5 inci maddesi sendika kurucusu olma şartları arasında Türk vatandaşlığına sahip olma koşulunu öngörmektedir. Göçmen işçilerin ve aile fertlerinin istihdam edildikleri devlette sendika kurma hakları Türkiye yasaları açısından geçerli olamayacağından bu maddeye çekince konulacaktır.

C) 45. Maddeye ilişkin bildirim:

45. Maddenin 2, 3 ve 4 üncü fıkraları Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve ilgili yasalara göre uygulanacaktır.

D) 46. Maddeye ilişkin bildirim:

46. Madde ülkemizde halen yürürlükte bulunan ulusal gümrük mevzuatımızın hükümlerine göre uygulanacaktır.

E) 76. ve 77. Maddelere ilişkin bildirim:

Türkiye Sözleşmenin uygulanmasının denetlenmesi amacıyla oluşturulacak olan "Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi"nin yetkisini ileri bir zamanda tanıyacaktır."

(Tablo: S. Akgönül) (Kaynak: AK, BM, AGİT siteleri ve T.C. Dışişleri Bakanlığı).

MİTHAT SANCAR - SAMİM AKGÖNÜL

KAYNAKÇA (İnsan Hakları Konusu)

Akçura, Belma, *Derin Devlet Oldu Devlet*, Güncellenmiş 5. Baskı, İstanbul, New Age Yayınları, Nisan 2009; *Alevi Raporu*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, Kasım 2009; Alpkaya, Gökçen, "Kayıplar Sorunu ve Türkiye", *SBF Dergisi*, Cilt 50 sayı 3, 1995, s. 31-63; *Avrupa Birliği Komisyonu 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu*, 2009; Aydın, Mehmet Zeki, "Türkiye'deki örgün ve yaygın Eğitimde Din eğitimi ve öğretimi", (Ed.) Akgönül, Samim, *Tartışılan Laiklik: Fransa'da ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010; Erdoğ, Fedai, *TBMM Faili Meçhul Siyasi Cinayetleri Araştırma Komisyonu Raporu*, İstanbul, Gizli Saklı Kitap, 2005; KAMER, *İstersek Biter: 'Namus' Adına İşlenen Cinayetler 2006 Raporu*, İstanbul, Kamer, 2006; Kara, Polat, Recep Korkut, "Türkiye'de göç, iltica ve mülteciler", *Türk İdare Dergisi*, 467, Haziran 2010, s. 153-162; Massicard, Elise, **Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007; Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar; Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008; Ozinian, Alin, *Identifying the State of Armenian Migrants in Turkey*, Eurasia Partnership Foundation, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2009; Sancar, Mithat, Eylem Ümit Atılgan, *Adalet Biraz Es Geçiliyor - Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009; *SETA Analiz 2011*, Taha Özhan, Hatem Ete, Selin M. Bölme (ed.), Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Aralık 2011; TİSK/TÜRK-İŞ, *Dünya'da ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar*, Haziran 2007.

KAYNAKÇA (Gayrimüslim Azınlık Hakları)

Cemaat Vakıfları-Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri, İstanbul Barosu, İnsan Hakları Merkezi, Azınlık Halkları Çalışma Grubu, İstanbul, 2002; Hunault, Michel (rapporteur), *Freedom of Religion and other Human Rights for non-Muslim Minorities in Turkey and for the Muslim Minority in Thrace (Eastern Greece)*, Council of Europe Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, Doc. 11860, 21 April 2009, 29. 04.2009; Kurban, Dilek ve Kezban Hatemi, *Bir 'Yabancı'laştırma Hikâyesi: Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009; Kurban, Dilek ve Konstantinos Tsitselikis, *Bir Mütekabiliyet Hikâyesi: Yunanistan ve Türkiye'de Azınlık Vakıfları*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2010; Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 5. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008; Oran, Baskın,"GM Haklarında Büyük Adım, Fakat...", *Radikal İki*, 04.09.2011; Sofuoğlu, Cem, "Yetimhane Kararı Kapsamında Rum Patrikhanesi'nin Tüzel Kişilik Sorunu", der. Cengiz Aktar, *Tarihî, Siyasi, Dinî ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 197-202.

Radikal gazetesi (2003-2011)

Mülakat: Avukat Setrak Davuthan, Mayıs 2011

Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye

Giriş: Soğuk Savaş Sonrası BM'de Türkiye

Soğuk Savaşın sona ermesi Birleşmiş Milletler (BM) üzerinde önemli etkiler yarattı. Bloklar arası çatışma döneminde büyük devletlerin BM Güvenlik Konseyinde sık sık veto kullanmaları, BM'nin ortak güvenliğe ilişkin hükümlerinin işlemesine engel olmuştu.

Soğuk Savaş sonrasında, büyük devletler sorunlara bloklar arası çatışma psikolojisinin baskısı olmaksızın yaklaşmaya başladılar. Böylece, o zamana kadar vetolar yüzünden etkinliği sınırlı kalan BM sistemi canlılık kazandı. Güvenlik Konseyi birkaç yıl içinde çok faal hale geldi. Barış gücü operasyonlarının sayısı ve kapsamı büyük ölçüde arttı. BM'nin artık uluslararası ilişkilerin her alanında daha faal ve etkili bir örgüt olması bekleniyordu.

Ama örgütün artan beklentilere cevap verebilecek olanakları yoktu. Sorumluluk alanları artarken ne gibi yeni araçlar sağlanması gerektiği, üye devletlerin gereken ek destekleri sağlamaya hazır olup olmadığı, Güvenlik Konseyinin uluslararası toplumu ne ölçüde temsil ettiği gibi önemli sorular yanıtlanmadan kaldı. Öte yandan, üye devletlerin yıllık aidatlarını ödememeleri yüzünden her zaman ciddi bir sorun olan bütçe açığı daha da ağırlaştı.

BM Bütçesi ve Türkiye

BM bütçesi Genel Kurul tarafından üye devletlere bölüştürülür. Oranlar hesaplanırken dikkate alınan ölçütler ve esaslar şunlardır: GSMH, 3-6 yıllık ortalama istatistiksel veriler; serbest piyasadaki döviz kambiyo oranı; devletin borç yükü; kişi başına milli gelirin düzeyi; devletlerin ödeyeceği en düşük oranın bütçenin %0.001'i, en yüksek oranın da %22'si olması; en az gelişmiş ülkeler için ödenecek oranın bütçenin %0.01'ini aşmaması.

Bu hesaplama yapılırken, devletin ödeme olanakları en belirleyici genel ilke olarak göz önünde tutulur. 2009'da toplam bütçe 2,5 milyar Dolar kadardır. Bunun % 0,4 kadarını karşılayan Türkiye, yaklaşık 9,5 milyon Dolar ödemiştir. 2010-12 için Türkiye toplam bütçenin % 0,6 kadarını karşılamaktadır. En yüksek oranı ABD'nin %22 ile karşıladığı düşünülürse, % 1 bile olmayan bu oran epey küçüktür. Türkiye, yaklaşık 13.000.000 Dolar eden bu payını Mayıs 2010'da ödemiştir. Halen ödeme yapmamış devlet sayısı sadece 5'tir. Geçmiş yıllara bakıldığında, ABD'nin ödemeden kaçındığı 1980'lerde, katkısı çok az olan birçok devlet hiç ödeme yapmadığı halde, Türkiye bu dönemde de, kimi zaman gecikmekle birlikte, yükümlülüğünün gereğini her zaman yerine getirmiştir.

(F. Keskin Ata)

Türkiye'nin BM içindeki tutumu üç dönemde farklı olmuştur:

1) Kuruluştan 1960'ların başına kadar Batı'yla kayıtsız şartsız birlikte hareket etti.

2) 1963 sonunda Kıbrıs sorununun alevlenmesini takiben Genel Kurul'da ve Güvenlik Konseyinde bu konuda yalnız kalınca, müttefikleri kendisini desteklemediği için hayal kırıklığına uğradı ve Batı'yla kayıtsız şartsız birlikte hareket etmeyi bıraktı. Örgütün faal olmayan bir üyesine dönüştü. Bunda, o dönemde BM'nin özellikle uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında yetersiz ve etkisiz kalması da önemli etki yaptı.

3) 1990 sonrasında, BM'nin tekrar canlanmaya başlamasıyla birlikte Türkiye de daha faal bir üye oldu. Batı Avrupa ve Diğerleri (WEOG) coğrafi grubuna dahildi. Diğer yandan, İslam Konferansı Örgütü üyesiydi. Bu kimlikleriyle, tarihi ve coğrafyasıyla, SSCB'nin dağılmasından sonra BM'ye üye olan devletlere yakın bir konumdaydı (bkz. BM **Sisteminde Coğrafi Gruplar** kutusu, s. 789).

BM Sisteminde Coğrafi Gruplar

BM Genel Kurulunun 1963, 1971 ve 1978 yıllarında aldığı kararlarda belirtilen amaçlar çerçevesinde yapılan gruplandırmaya göre, BM'de 5 coğrafi grup vardır: 1) Afrika (54), 2) Asya-Pasifik (53), 3) Doğu Avrupa (EEG) (23), 4) Latin Amerika ve Karayipler (GRULAC) (33) ve 5) Batı Avrupa ve Diğerleri (WEOG) (28). Türkiye hem WEOG hem Asya grubu çalışmalarına katılmakla birlikte, seçimler söz konusu olduğunda WEOG üyesi olarak kabul edilir.

İsrail coğrafi olarak Asya'da olmasına karşın, bu gruba üyeliği Müslüman ülkelerce engellendiğinden, geçici olarak WEOG üyesi olmuş, 2004'te sürekli üyelik elde etmiştir. Kiribati hiçbir grubun üyesi değildir. ABD de gönüllü olarak hiçbir gruba katılmamıştır ama seçimler için WEOG üyesi gibi kabul edilir.

(F. Keskin Ata)

Türkiye 2006 sonuna kadar BM'nin ana organlardan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (ECOSOC) üyesi olarak görev yaptı ve 2010'dan başlamak üzere tekrar üye seçildi. Kendi bölgesinde girişti̇ği Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) örgütü, Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) gibi oluşumlar da, Türkiye'nin, barış ve güvenliğin korunmasında etkin bir devlet olarak algılanmasına katkıda bulundu (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü).

Soğuk Savaş sonrasında Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğe ilişkin en büyük operasyonları, 1990'da Kuveyt'in işgali üzerine ve 1992'de Somali'de düzenledi. Türkiye bunlardan birincisinde Güvenlik Konseyi kararını ilk uygulayan devletlerden biri oldu, ikincisine ise asker gönderdi. 2005'te Genel Sekreter'in gözetiminde İspanya ile birlikte Medeniyetler İttifakı girişimini başlattı (bkz. **Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi** kutusu, s. 15). Bu girişim çerçevesinde oluşturulan Dostlar Grubu 2011 sonunda 130 üyeye ulaştı.

1961'den sonra Güvenlik Konseyinde geçici üye olarak yer almayan Türkiye, bu ortamda, 2009-2010 yılları için aday olduğunu daha 2003'te açıkladı. Bu bölümün sonunda ayrıntısıyla anlatılacağı gibi, 2009-2010 dönemi için Güvenlik Konseyi üyeliğine seçilen Türkiye (bkz. **Güvenlik Konseyine Adaylık ve Seçim Süreci** kutusu, s. 790), 2015-16 dönemi için bir kez daha aday olmaya hazırlanmaktadır.

Güvenlik Konseyine Adaylık ve Seçim Süreci

Aday olmayı düşünen bir devlet, coğrafi gruplar içinde oluşturulmuş alt bölgesel gruplardan birine dahilse, öncelikle bu grubu haberdar eder ve oradan destek almaya çalışır. Bu destek alınırsa ikinci adım kolaylaşır. İkinci adımda devlet, coğrafi grubun o ayki başkanına resmen başvurarak aday olduğunu bildirir. Seçim yaklaştığında, eğer söz konusu grup içinde başka aday yoksa, grup söz konusu devleti adayı olarak kabul edebilir ve Genel Kurul başkanına durumu bildirebilir (Akgün, 2009, s. 7).

17 Aralık 1963 tarih ve 1991 sayılı Genel Kurul kararına göre coğrafi gruplar arasında geçici üyelikler şöyle dağıtılmıştır: 5 Afrika-Asya, 1 Doğu Avrupa, 2 Latin Amerika, 2 Batı Avrupa ve Diğerleri Grubu. Seçim, Genel Kurul'da her bir coğrafi gruptan olan adaylar için bütün üye devletlerin oy kullanmasıyla yapılır ve bir devlet birden fazla adaya oy verebilir. Bir sandalye için birden fazla adayın olduğu durumlarda, adaylar üye devletler önünde yoğun bir kulis faaliyeti yürütürler. Afrika ve Asya için seçimler ayrı ayrı yapılmaktadır. Süresini dolduran bir geçici üye, aradan bir dönem geçmeden tekrar seçilemez. Seçimde, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ve diğer BM amaçlarına katkı ve coğrafi dağılım kıstasları göz önünde tutulacaktır. Bu seçim Genel Kurul'un oylama usulünde "önemli konular" arasında olduğundan, seçilmek için 2/3 oy gerekmektedir.

(F. Keskin Ata)

I) BM Operasyonları ve Türkiye

BM'nin askerî operasyonları iki unsuru içerir: Barışı zorlama önlemleri (*enforcement action*) ve barış güçleri (*UN peacekeeping force*). Bunlardan, BM Antlaşmasında öngörülmemiş olan barış güçlerine daha sık başvurulur. Veto yüzünden Güvenlik Konseyinde karar alınması güç olduğu için, bugüne kadar çok az sayıda zorlama önlemi kararı alınmıştır.

1990'dan sonra ortaya çıkan önemli bir değişiklik, bu iki yöntem arasındaki farkın giderek erimesi oldu. Her iki yöntem için de karar verme yetkisine sahip ana organ, Güvenlik Konseyi idi. Ama bu organ, veto kullanılması ya da zorlama operasyonunu üstlenecek bir lider devlet bulunmaması durumlarında, bu nitelikteki bir operasyona karar veremiyordu. Gerçekten de Konsey sadece üç durumda tam kapsamlı zorlama operasyonlarına karar verdi: 1950 Kore, 1990 Kuveyt'in işgali ve 1992 Somali.

Barış güçlerine gelince, bunlar görevlerini genellikle tarafsız bir şekilde yerine getirdikleri için bu yöntem saygı kazanmıştı. Bunun yanı sıra, çatışmanın taraflarınca yenilmiş görünmeden kabul edilebilecek bir yöntemdi.

1990'dan sonra oluşan yeni ve karmaşık uluslararası ortamda, Güvenlik Konseyinin karşısındaki en önemli sorun, dünyanın çeşitli yerlerinde çıkan iç çatışmalara nasıl müdahale edileceği oldu. İç çatışmalar artmış ve uluslararası nitelik kazanmıştı. Konsey'de veto eskiye göre daha az kullanılmakla birlikte, daimi üyelerin her an kullanabilecekleri bir engelleme aracı olarak varlığını korumaktaydı. Uluslararası ortamdaki bu tehlikeli gelişme, barış güçlerinin görev tanımlarının değiştirilmesine ve bu güçlere zorlama yetkisi verilmesine yol açan önemli bir etken oldu.

Barışı Zorlama (Enforcement Action) Operasyonlarına Türkiye'nin Katkısı

Bu nitelikteki ilk girişim olan Kore'deki operasyona Türkiye tugay seviyesinde bir birlikle katılmış, bu çerçevede, 1950-53 arasında dönüşümlü olarak 15.000 personel görevlendirmişti.

İkinci girişim olan 1990 Kuveyt'in işgaline karşı yapılan operasyonda da Türkiye ön safta yer alan devletlerden biri oldu. Konsey'in 661 sayılı kararı üzerine Yumurtalık petrol boru hattını derhal kapattı. Bu kararın uygulanması, bir Başbakanlık yönergesiyle tüm firma ve vatandaşlar için zorunlu hale getirildi. Irak ve Kuveyt'le ilgili tüm finansal transferler durduruldu ve bu ülkelerin denetimindeki birimlerin tüm mal ve para varlıkları donduruldu. İnsancıl yardımlar için Kızılay'dan onay alınması koşulu getirildi. Ancak Türkiye, Irak sınırına asker yığınağı yapıp askerî üslerini ABD'ye açmasına rağmen, temkinli bir politika izledi ve bu operasyona asker katkısında bulunmadı.

Ocak 1991'den Irak'a askerî müdahale başlayana dek geçen 6 ay içinde, Türkiye'nin Irak ve Kuveyt'le olan ticareti tamamen durdu. Turizm gelirlerinde büyük düşüş oldu. Petrol ihtiyacını o zamana kadar büyük ölçüde Irak'tan karşılayan Türkiye başka ülkelere yönelmek zorunda kaldı ve ülkede petrol ürünlerinin fiyatları yükseldi.

Türkiye, operasyon sonrasında Irak'a uygulanan yaptırımlardan da ağır biçimde etkilendi. Güvenlik Konseyi, yaptırımların etkili biçimde uygulanmasını denetlemek üzere bir Yaptırımlar Komitesi kurmuştu. Irak'ın Kuveyt'i işgali, savaş ve yaptırımlar yüzünden zarara uğrayanların tazminat taleplerini inceleme yetkisi bu komiteye verilmişti. Operasyondan sonra, 20 Mayıs 1991 tarih ve 692 sayılı kararla bir de Tazminat Komisyonu kurulmuş ve Irak'ın petrol gelirlerinin belirli bir yüzdesinin zarara uğrayanlara ödenmesi için bir tazminat fonu oluşturulmuştu. Konsey bu tarihten sonra, tazminat sorunuyla ilgili olarak 15 karar tasarısı kabul ederek, ortaya çıkan ihtiyaçlara göre yeni düzenlemeler yaptı. Bu süreçte, tazminat için ayrılan fonların çoğu, Kuveyt devletinin ve Kuveytlilerin zararlarını karşılamak için kullanıldı.

Türkiye, Irak'a uygulanan yaptırımlar yüzünden ağır ekonomik kayıplara uğradığını belirterek bunların tazmin edilmesini istedi. Ayrıca, Konsey'in aldığı yaptırım kararları hedef devlete komşu ülkelerde zararlara yol açtığı için, yaptırım kararı alınması ve uygulanması sürecinin şeffaflaştırılmasını talep etti. Ancak, Yaptırımlar Komitesine yaptığı başvurulardan sonuç alamadı. Tazminat Komisyonu ise, ticaret ambargosundan ve sair yasaklayıcı önlemlerden kaynaklanan zararların tazminat gerektirmediğine karar verdi. Böylece, Türkiye'nin operasyon sürecinde ve sonrasında uğradığı zararların çok büyük bölümü tazmin edilmeden kaldı.

Üçüncü tam kapsamlı operasyon olan ve ABD'nin 28.000 asker tahsis ettiği 1992 Somali operasyonuna Türkiye 200 kişilik bir mekanize taburla katıldı. UNITAF adını taşıyan zorlama operasyonu başarısız kalınca, Güvenlik Konseyi Somali'ye barış gücü gönderilmesini kararlaştırdı. Türkiye buna da katıldı. Zorlama yetkilerine sahip bir barış gücü operasyonu olan UNOSOM II'nin komutanlığını Mayıs 1993-Ocak 1994 döneminde Orgeneral Çevik Bir yaptı. Mart 1995'te Somali'deki tüm askerî operasyonlara son verildi.

Barış Güçlerine Türkiye'nin Katkısı

1990'a kadar olan dönemde barış güçleri, ortak güvenlik sisteminin çalışmadığı bir ortamda çatışmaları sınırlı tutmak ve gerilimi azaltmak suretiyle önemli bir işlev görmüştü. Ama 1990 sonrasında bu yöntem, hem daha fazla sayıda hem de geleneksel tanımı aşan biçimde kullanılmaya başlandı. 1948-1987 döneminde barış güçleri 13 kere kullanılmışken, 1988-1994 döneminde Konsey 20 yeni operasyon başlattı. Darfur, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyetinde kurulan barış güçleriyle birlikte 2007'de toplam görevli sayısı, o tarihe kadarki en yüksek sayı olan 130.000'e çıkmıştı. 2011 sonu itibariyle, 15 barış gücü operasyonu, bir de Afganistan'da yönetilen ve desteklenen operasyon olmak üzere, devam eden operasyon sayısı 16'dır.

Bu dönemde, BM Barış Güçlerine katkıda bulunan devletler de çeşitlendi. Şubat 2012 itibariyle toplam 118 devlet katkıda bulunmakta, toplam görevli sayısı 121.000'e yaklaşmaktaydı. 31 Mart 2012 itibariyle en fazla katkıda bulunan 20 devlet şunlardır: Bangladeş, Pakistan, Hindistan, Etiyopya, Nijerya, Mısır, Ruanda, Ürdün, Nepal, Gana, Brezilya, Senegal, Uruguay, Güney Afrika, Endonezya, Çin, Fas, Fransa, Tanzanya, Malezya. Finansal katkılarda ise gelişmiş devletler öne çıktı. İki listede birden yer alan sadece iki devlet vardı: Fransa ve Çin.

Türkiye'nin barış güçlerine ilgisi 1990'dan itibaren arttı ve katkısı çeşitlendi. (http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-the-united-nations.en.mfa). 1990'ın hemen ardından daha çok yakın çevresiyle ilgili görünen Türkiye, zamanla dünyanın her yerindeki operasyonlara katılma eğiliminde oldu. 1992 Somali dışında, öteden beri ilgilendiği bölgeler olan Balkanlar ve Orta Doğu'da başlatılan operasyonlara asker gönderdi. Diğerlerine ise, polis ve sınırlı olarak askerî gözlemci katkısında bulunmayı tercih etti. Sierra Leone'de UNAMSIL'e, Kongo'da MONUC'a, Doğu Timor'da UNMISET'e ve Liberya'daki UNMIL'e katkıları, Türkiye'nin kendisini ilgilendirsin ya da ilgilendirmesin, tüm dünyadaki barış güçlerine katkıda bulunma iradesinin devam ettiğini göstermekteydi. Mart 2012 itibariyle barış güçlerine 170 polis, 2 askerî gözlemci ve 521 asker katkıda bulunmaktadır. Türkiye'nin katkıda bulunduğu BM Barış Gücü operasyonları Mart 2012 itibariyle şöyledir:

Tablo: Türkiye'nin Katkıda Bulunduğu BM Barış Gücü Operasyonları (Mart 2012 itibariyle)

Operasyonun adı	Ülke	Başlangıç yılı	Askerî gözlemci	Asker	Polis
UNIFIL	Lübnan	1978		521	
UNMIK	Kosova	1999	1		1
KFOR	Kosova	1999		377	
UNAMA	Afganistan	2002	1		
ISAF	Afganistan	2002		300-1650 arası	
UNMIL	Liberya	2003			27
UNOCI	Fildişi Kıyısı	2004			13
MINUSTAH	Haiti	2004			40
UNMIT	Doğu Timor	2006			19
UNAMID	Sudan (Darfur)	2007			37
MONUSCO	Kongo	2010			10
UNMISS	Güney Sudan	2011			23

(Tablo: F. Keskin Ata) (Kaynak: http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/)

KFOR ve ISAF, BM'nin bölgesel örgüt olarak NATO'yu görevli kılması nedeniyle, BM listelerinde yer almamaktadır. Ama Güvenlik Konseyi kararıyla kurulmuş olduklarından, bu listede yer verilmiştir. Lübnan'daki UNIFIL'e Türkiye, 2006'da İsrail ile Lübnan arasında çıkan olaylardan sonra katılmıştır. Sudan'daki Darfur operasyonuna, Afrika Birliği Örgütüne NATO'nun sağladığı yardım çerçevesinde katılmaya başlamıştır. Sona ermiş misyonlara Türkiye'nin katılımı şöyledir:

Tablo: Türkiye'nin Katkıda Bulunduğu Sona Ermiş BM Barış Gücü Operasyonları

Operasyonun adı	Ülke	Yıllar	Askeri gözlemci	Asker	Polis
UNIKOM	Irak-Kuveyt	1991-2003	6		
UNOMIG	Gürcistan	1993-2009	5		
UNOSOM II	Somali	1993-94		300	
UNPROFOR	Bosna-Hersek	1993-95		1400	
IFOR/SFOR	Bosna-Hersek	1996-2004		844	
MONUC	Kongo	1999-2010			10
UNAMSIL	Sierra Leone	1999-2005			6
UNTAET	Doğu Timor	2000-2002	2		
UNMISET	Doğu Timor	2002-2005	2		3
UNOMIL	Liberya	2003-2007			5

(Tablo: F. Keskin Ata) (Kaynak: http:/www.un.org/en/peacekeeping/operations/)

Bunlardan SFOR 2004'te AB'ye devredilerek ALTHEA adını almıştır. Türkiye buna 255 kişiyle katkısını sürdürmektedir.

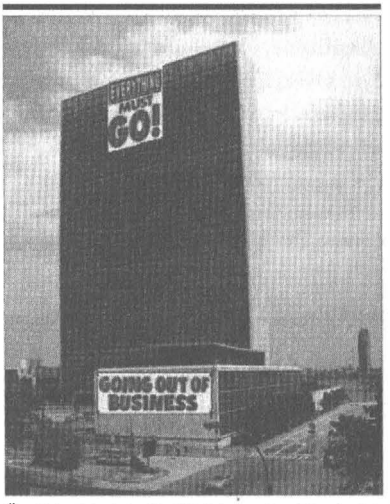
Türkiye'nin barış güçlerine 1990'dan sonra daha fazla ilgi duyduğunun ikinci göstergesi, BM Hazır Barış Gücü sistemine katılması olmuştur. Bu sistemle amaçlanan, Konsey'ce kurulmasına karar verilen birliğin, yerine ulaşma süresini mümkün olduğunca kısaltmaktır. Sisteme katılmayı kabul eden devlet, BM'yle bir anlaşma yaparak barış güçlerinde kullanılmak üzere kaç asker, polis, vb. hazır bulunduracağı, bunların kompozisyonu, hazırlık dereceleri, yerleri gibi hususları belirler. Bu, bir niyet beyanı anlamına gelir ve zamanı geldiğinde katılıp katılmama kararını devlet verir. Türkiye Mayıs 1997'de sisteme katılma niyetini BM Genel Sekreterliğine bildirmiştir. 14 Haziran 2000'de Ortak Niyet Beyanı imzalamış ve sisteme katılan 33. devlet olmuştur. Buna göre, Türkiye'nin 14-30 gün içinde görev yerinde olacak şekilde asker ve polis olarak 1.000 personeli hazır bulundurması gerekmektedir.

Türkiye genel olarak barış güçlerinin nitelikleri, kurulması, görev tanımı, bu çerçevede Güvenlik Konseyinin yetkisi gibi hususlar üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır. Bu konuya, reforma ilişkin bölümde daha ayrıntılı olarak yer verilecektir.

II) BM'de Reform ve Türkiye

A) Reform İhtiyacının Nedenleri

BM 1990 sonrasında devletlerin ve halkların gözünde eskiye oranla daha fazla değer kazanmıştı. Ancak, bu dönemde, dünyanın birçok bölgesinde BM'yi uğraştıracak yeni gerilim ve çatışmalar çıkmıştı.

Örgütün işlevini yitirdiğini ima eden bir eleştiri: "Kapatıyoruz! Her şey satılacak!"

Kofi Annan'ın Binyıl Zirvesi öncesinde sunduğu raporda, tartışılması gereken ve BM'yi bekleyen sorunlar şöyle sıralanmıştı: Küreselleşme, artan gelir dengesizliği ve fakirlik, artan dünya nüfusu, sağlık sorunları, teknolojik bölünme, ülke içi çatışmalar ve etnik savaşlar, kontrolsüz nükleer güç, çevre sorunları, sürdürülebilir kalkınma, ulusal egemenlik kavramının insan hakları ihlalleri için kalkan olarak kullanılması, çevre sorunları, artan silahlanma, eğitim eşitsizliği ve BM kurumlarının azalan prestiji ve meşruiyeti (Kale, s. 35). Genel Sekreter tarafından dile getirilen bu sorunlara bakınca, bunlara sınırlı da olsa bir yanıt verebilmesi için BM sisteminin kapsamlı bir reforma tabi tutulması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktaydı.

Sistemin çalışmasında karşılaşılan zorlukların bir kısmı, 1945'te BM kurulurken varılan siyasal uzlaşmanın niteliğinden kaynaklanıyordu. Güvenlik Konseyinde artık ideolojik rekabet yoktu ama, devletler yine de ancak en düşük ortak paydada buluşabilmekteydi. Ortak güvenlik sistemi kurumları, ortaya çıkan yeni sorunları çözmek için uygun araçlar sağlayamıyordu. Özellikle, Güvenlik Konseyinin meşruiyeti konusunda ciddi şüpheler dile getirilmeye başlanmıştı.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde en büyük tehlike dış tehditler olarak algılandığı için, ortak güvenlik de devlet merkezli bir yapıdaydı. Ama Doğu Blokunun yıkılmasından sonra, bu eski düzenin, bazı devletler içindeki etnik ve milliyetçi çatışmaları maskelediği ortaya çıktı. BM'nin ortak güvenlik sistemi Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı uygun çerçeveyi sağlayabilmişti, fakat eski Yugoslavya'daki ve Somali'deki çatışmaların bu çerçeveye sığmadığı görüldü.

BM'nin geçmişi incelendiğinde, sorun çıktıkça tepki göstermek şeklinde bir tutum aldığı ortaya çıkıyordu. Örgütün üstlenmesi gereken yeni görevler ya da çözülmesi gereken yeni sorunlar belirdiği zaman, bunlara yeni birimler oluşturularak ve mikro düzeyde reform yapılarak yanıt verilmeye çalışılmıştı. Bunun bir nedeni, bloklaşmanın bir sonucu olarak, köklü bir reformun hiçbir zaman çoğunluğu sağlayamayacağı düşüncesiydi. 1990'dan itibaren bloklaşmanın sona ermesi, BM'nin kuruluşunda planlanan düzenin gerçekleştirilebilmesi yönünde umutlar yarattı. Üstelik BM, son zamanlarda, dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan seçimlerin organizasyonu, mayın temizleme, iç çatışmalar sonrası rehabilitasyon gibi yeni görevler de üstlenmişti ve bir reform düşünülüyorsa bunu gerçekleştirmenin tam zamanıydı.

1945'te BM kurulurken, Genel Kurul, BM Antlaşması kapsamındaki her konuyu görüşerek tavsiyede bulunma yetkisine sahipti. Altı ana organdan 3'ü olan Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) ve Vesayet Konseyinin her biri, kendi alanında sorumluluklara sahip olacak şekilde tasarlanmıştı. Fakat zamanla bu 3 organ arasındaki denge bozuldu. Güvenlik Konseyi, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ağırlık kazandı. ECOSOC kendi alanında çok sınırlı işlev görür hale

geldi. Vesayet Konseyi ise görevini tamamlamıştı. Kısacası, BM organlarının da günün koşullarına uyumlu hale getirilmesi gerekmekteydi.

Bütün devletler reforma ihtiyaç olduğu noktasında birleşiyordu. Ama bu reformun kapsamı konusunda aynı netlik yoktu. Örneğin, zorlama önlemlerinin uygulanmasını üye devletler için yükümlülük haline getiren 43. maddede öngörülen özel antlaşmalar yapılacak mıydı? Güvenlik Konseyinin reforma ihtiyaç duyduğu kesindi; ama yapısı, üye sayısı, veto yetkisi gibi önemli konularda değişiklik nasıl olmalıydı? İşlevini tamamlamış olan Vesayet Konseyi ne olacaktı? Sekreterliğin daha etkin ve verimli çalışması için neler yapılmalıydı? Bu ve bunun gibi sorulara her devletin ya da devletler grubunun yanıtı çok farklı olabiliyordu.

Reform süreci içinde en fazla zaman tüketen ve mürekkep akıtılmasına sebep olan konu, Güvenlik Konseyi reformu oldu. Bu noktada iki ana sorun vardı: 1) Konsey'in yapısına ilişkin sorunlar; 2) Konsey'in çalışma yöntemlerinin şeffaflaştırılması.

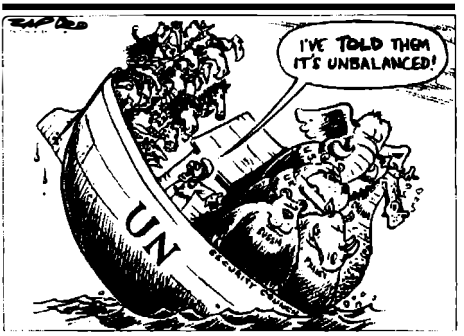
En çok tartışma, birinci kategorideki sorunlar üzerinde yapıldı. Konsey'in 15 olan üye sayısının kaça çıkarılacağı, yeni üyelerin en azından bir kısmının sürekli olup olmayacağı, vetonun kaldırılıp kaldırılmayacağı, yeni üyelerden sürekli olanların veto hakkına sahip olup olmayacağı yıllarca tartışıldı.

Kısa sürede ortaya çıktı ki, 5 sürekli üye veto hakkından vazgeçmeyecektir. Konsey'e yeni sürekli üyeler eklenmesi yönünde bir eğilim vardı, ama bunlara da veto hakkı vermek ayrıcalıklı devlet sayısını artıracaktı; bu istenmeyen bir durumdu. Diğer yandan, bu hak verilmez ve sürekli üye olarak yeni devletler katılırsa, bu kez de Konsey'de üçüncü bir üye kategorisi oluşmuş olacaktı: Sürekli üye, ama vetosuz. Ayrıca, yeni sürekli üyelerin hangi devletler olacağı konusunda bir uzlaşma sağlanması olanaksız olabilirdi. Çünkü her coğrafi bölgeden birden fazla aday vardı.

İkinci kategori, Konsey'in karar alma süreçlerinin Konsey üyesi olmayan devletlere neredeyse kapalı olmasından kaynaklanıyordu. Konsey'in neredeyse keyfîliğe varan bu tutumu ve sistem içinde hesap vermeyen bir konumda oluşu, zamanla tüm üye devletleri rahatsız eder hale gelmişti. Kararlar üzerinde 15 Konsey üyesi dışında hiçbir devlet belirleyici olamıyordu ve her şey 5 sürekli üye arasındaki uzlaşmaya bağlıydı. Üstelik, tartışmalar resmî toplantılarda değil, kulislerde ve kapalı kapılar ardında yapılıyordu. Resmî toplantıda ise uzlaşılmış olan formüle hukuksallık kazandırılıyordu. Konsey üyesi olmayan devletler nasıl pazarlıklar yapıldığını bilmiyordu. Oysa, uygulama aşamasında tüm üyelerden bu kararlara uymaları talep edilmekteydi.

Diğer yandan, Konsey çeşitli yerlerdeki (Irak, eski Yugoslavya, Somali, Liberya, Haiti, Gürcistan, Angola, Ruanda) iç çatışmalara müdahale edilmesi yönünde kararlar veriyordu. Hangi iç çatışmaların 'barışa yönelik tehdit' niteliğinde olduğunu belirlemek Konsey'in yetkisindeydi ve Konsey burada objektif bir ölçüt kullanmıyordu.

Güvenlik Konseyiyle ilgili bir başka tartışmalı konu da yaptırım uygulamasıydı. Sadece diplomatik girişimden daha fazlasının gerekli olduğu, ama askerî operasyonun uygun/olanaklı olmaması nedeniyle düşünülmediği durumlarda, yaptırımlar üçüncü bir seçenek olarak ortaya çıkmaktaydı (bkz. **Savaşa Varmayan Zorlamalar** kutusu, Cilt 1). 1990'dan önce de kimi devletlere karşı yaptırım uygulamasına başvurulmuş,

Dönemin Genel Sekreteri Kofi Annan: "Onlara geminin dengesiz olduğunu söylemiştim!"

ama bunlar tartışma konusu olmamıştı. 1990'da Kuveyt'e saldırması üzerine Konsey'in Irak'a karşı getirdiği ve zorlama operasyonundan sonra da sürdürdüğü önlemler, etkileri en geniş, en çok tartışılan ve BM sistemi açısından en fazla sorun yaratan yaptırım uygulaması oldu.

Güvenlik Konseyi, BM'nin önleyici diplomasi, barışı kurma ve koruma konularında daha etkin olabilmesi için bir çalışma yapmasını ve tavsiyelerde bulunmasını 1992'de Genel Sekreter'den istemişti. Bunun sonucunda, Genel Sekreter Butros Gali *Bir Barış Gündemi* adlı bir rapor hazırladı. 1997'de bir sonraki Genel Sekreter Kofi Annan iki aşamalı reform programı fikrini ortaya attı. Buna göre, birinci adımda Genel Sekreter'in yetkisinde olan değişiklikler yapılacaktı. İkinci adımda ise daha temel konularda uzun vadeli bir eylem planı oluşturulacaktı. Annan'ın birinci adım çerçevesinde öngördüğü değişikliklerin çoğu hayata geçirildi, fakat ikinci adımda bir ilerleme sağlanamadı. 1990'dan bugüne kadar gerçekleştirilen tüm reformlar, örgütün finansal ve yönetsel yapısında düzeltme yapılmasına yönelik oldu. 2007'de Genel Sekreter olan Ban Ki-moon'un internet sitesi, 8 öncelikli alan arasında reformu en sonda saymakta ve antlaşmada değişiklik gerektiren bir reformdan neredeyse hiç söz etmeyerek, tamamen kendi yetkisinde olan, Sekreterlik çerçevesinde yapılan değişikliklere yer vermektedir (http://www.un.org/sg/priority.shtml, 3.1.2011).

Tablo: 1946'dan Günümüze BM Genel Sekreterleri

Genel sekreter	Dönem	Uyruk	Kıta
Trygve Lie	1946-1953	Norveç	Avrupa
Dag Hammarskjöld	1953-1961	İsveç	Avrupa
U Thant	1961-1971	Burma	Asya
Kurt Waldheim	1971-1981	Avusturya	Avrupa
Perez de Cuellar	1981-1991	Peru	Güney Amerika
Butros Butros-Gali	1991-1996	Mısır	Afrika
Kofi Annan	1996-2006	Gana	Afrika
Ban Ki-moon	2006-	Güney Kore	Asya

(Tablo: F. Keskin Ata)

B) Türkiye'nin Görüşleri

Türkiye'nin BM organları önünde yaptığı beyanların hepsinde bazı ortak temalar bulunmaktadır. Güvenlik Konseyi adaylığını açıkladığı 2003'e kadar Kıbrıs, reform, terörizm ve bazı bölgesel sorunlar tema olarak öne çıkarken, bu tarihten itibaren kalkınma, gelişmekte olan ülkelerin sorunları ve iklim değişikliği gibi konular da dile getirilmeye başlanmıştır.

Bu söylem değişikliğinde, 1999 AB Helsinki Zirvesinde tam üyeliğe aday olarak kabul edilen Türkiye'nin, 2001'den başlayarak kendi içinde çeşitli reformlara girişmiş olmasının önemli etkisi vardı. Bu reformlarla (bkz. **İnsan Hakları Konusu** bölümü) AB müktesebatına uyum sağlamak için gerekli adımları atmaya başlayan Türkiye, daha önce hiç ilgilenmediği konu ve bölgeleri de gündemine aldı ve BM platformlarında bunlara yer verdi. Tam üyeliğe aday olduktan sonra, AB dönem başkanı tarafından AB'ye üye devletler adına BM'nin çeşitli organlarında açıklanan görüşlere katılmaya başladı. Türkiye'nin BM çerçevesinde ilgilendiği meselelerin ve bölgelerin artıp çeşitlenmesinin bir diğer nedeni, Güvenlik Konseyinde geçici üye adayı olmasıydı; adaylığının Genel Kurul'da destek görmesi için bunu yapmak zorundaydı.

Genel Kurul'da 1993'ten 2008'e kadar Türkiye adına yapılan konuşmalara bakıldığında, işlenen konular önem sırasına göre şöyleydi: 1) Kıbrıs sorunu; 2) BM reformu. Konuşmaların tonu bazen iyimser bazen kötümser olsa da, reforma verilen önem her yıl yeniden vurgulandı; 3) Terörle mücadele. Türkiye, Güvenlik Konseyinin bu alandaki uygulamalarını genellikle destekleyen bir tavır sergiledi; 4) Bölgesel sorunlar. Bazı yıllar bu bölgesel sorunlardan biri ya da diğeri ön plana çıktı, ama Balkanlar, Kafkasya, Afganistan, Orta Doğu ve özel olarak Lübnan ile Irak'tan mutlaka söz edildi.

Türkiye reform konusundaki görüşlerini 1993'ten itibaren BM'nin çeşitli platformlarında açıkladı ve istikrarlı bir görüntü verdi. Reform sürecinin bir sonuca ulaşmasının gecikmesi ve belki de hiçbir zaman sonuçlanamayacağının anlaşılması üzerine bu açıklamalarını giderek azalttı. Ama Genel Kurul'un yıllık çalışmasının önemli bir kısmını kapsayan genel görüşmelerde bu konuya mutlaka yer verdi. Tüm açıklamalarında, BM'ye daha fazla meşruiyet, demokratiklik, şeffaflık, güvenilirlik ve etkinlik sağlanmasını reform sürecinin ana amacı olarak gördüğünü vurguladı.

Güvenlik Konseyinin Yapısında ve Çalışma Yöntemlerinde Reform

Türkiye bu konudaki görüşlerini 1993'te Genel Sekreter'e ilettiğinde, 25-30 üyeli bir Konsey düşündüğünü ifade ediyordu. Konsey'e, rotasyona tabi olacak 10 yeni üye eklenmeliydi. Bunların seçimi şu ölçütler göz önüne alınarak yapılmalıydı: Devletlerin nüfusu, jeopolitik konumu, askerî kapasitesi, ekonomik potansiyeli, BM Antlaşması çerçevesindeki çalışmaları, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ve örgütün diğer amaçlarına katkıları ve ayrıca adil bir coğrafi temsil. Rotasyona tabi olacak devletler 10 ve 15 devletten oluşan iki gruptan seçilmeliydi. Konsey'in 15 olan üye sayısı, BM üyesi devletlerin toplam sayısının sadece 12'de 1'iydi. Türkiye, üye sayısının 30'a çıkarılmasıyla bu oranın da 6'da 1'e çıkacağını, böylece Konsey'in, daha fazla temsil yeteneğine sahip, ihtiyaçları daha iyi karşılayabilir, şeffaf ve hesap verir nitelik kazanacağını düşünmekteydi.

Türkiye de, diğer üyelerin büyük çoğunluğu gibi, Konsey çalışmalarının 5 daimi üye tarafından yönlendirilmesinden, kararların, bunların yaptığı gayrı resmî ve kapalı görüşmelerde şekillendirilmesinden rahatsızdı. Bu gayrı resmî görüşmeler Konsey'in normal çalışma yöntemi haline gelmiş, resmî oturumlar çoğunlukla içerikten yoksun kalmıştı. Türkiye, sistemin Konsey'e üye olmayanların da izleyebileceği şe-

kilde şeffaflaştırılması, Konsey üyesi olmayan ama Konsey'in gündemine aldığı bir soruna taraf olan devletlerin de görüşmelere davet edilmesi görüşündeydi. Türkiye'ye göre Konsey bunu, bu tür sorunlar üzerinde bir karar alıp eyleme geçmeden önce yapmalıydı. Bunu söylerken de aklında özellikle Irak'a uygulanan yaptırımlar vardı. BM'ye üye devletlerin büyük kısmı da bu görüşleri paylaşıyordu.

Türkiye'nin önem verdiği ikinci nokta, barış gücü operasyonlarının kurulması ve görev tanımlarının belirlenmesi sürecinde Konsey'in katkıda bulunan devletlerin görüşlerini dikkate almaması hususu ve bunun yol açtığı sakıncalardı. Özellikle, Konsey'in sonradan görev tanımını değiştirmesi, eski tanıma göre katkıda bulunmaya karar veren bazı devletler için kabul edilemez durumlar yaratıyordu. Bu devletlerin asker ya da sivil görevlileri bu nedenle tehlikeye maruz kalabiliyordu. Barış güçlerine katkıda bulunan bir devlet olarak, Güvenlik Konseyi ile bu devletler arasındaki işbirliği ve iletişim kanallarının açık olması ve bu devletlerin görüşlerinin gereği gibi alınması, Türkiye için büyük önem taşıyordu. Türkiye'ye göre, görev tanımları dönemsel olarak gözden geçirilmeli ve mevcut duruma uymayan tanımlar değiştirilebilmeliydi. Bu güçler ancak bu şekilde en yüksek etkinlikle çalışabilirdi.

Türkiye Aralık 1995'te bir grup devletle birlikte, barış güçlerine ilişkin uygulamanın gözden geçirilmesi için Güvenlik Konseyine bir öneri sundu. Bu devletler, daha resmî ve kurumsallaşmış bir mekanizmaya ihtiyaç olduğunu ve en iyi yolun bir Güvenlik Konseyi alt organı kurulması olacağını düşünüyorlardı. Fakat sürekli üyeler böyle bir alt organ kurulmasına yanaşmadılar. Bu tavır, Konsey'in, yetkilerinin kısıtlanmasına gidebilecek hiçbir uygulamaya razı olmayacağını göstermekteydi.

Daha sonra Konsey, katkıda bulunan devletlerle belirli bir misyona ilişkin olarak görüşmeyi kabullendi, fakat bu görüşmeleri kapalı yapmayı tercih etti. Katkıda bulunanlar istediklerini büyük ölçüde elde ettiler. Ama sürece şeffaflık kazandırmak için talep edilen değişiklikler, BM üyelerinin büyük kısmına kapalı kalmaya devam etti.

Türkiye 1995'te Genel Sekreter'e sunduğu mütalaada, Konsey'in yapısına ilişkin görüşlerini küçük değişikliklerle bir kez daha açıkladı. Konsey'in kompozisyonunun; temsil yeteneği, demokrasi, meşruiyet, verimlilik ve etkililik unsurları göz önünde tutularak belirlenmesi gerekiyordu. Türkiye'nin düşündüğü üye sayısı 30'dan 25'e inmişti. Sürekli statüde olmayacak yeni 10 üye, önceden belirlenen ve 30-40 devleti içeren bir listeden seçilmeli ve rotasyona tabi olmalıydı. Bu liste de belirli zamanlarda gözden geçirilerek değiştirilebilecekti. Türkiye, İtalya ve Meksika, bu temele dayanan ve sadece sürekli olmayan üyelerin artırılmasını öngören bir öneriyi, 1995'te Genel Kurul'un Güvenlik Konseyi Çalışma Grubuna sundular. Bu konudaki diğer tüm öneriler gibi bu da hem destek aldı, hem de itirazlarla karşılandı. Türkiye 1996'da, en büyük desteğin sürekli olmayan üye sayısının artırılması noktasında sağlandığını ve uzlaşmaya bu noktadan ulaşılabileceğini belirtti. Rotasyon listesinin ise; barış güçlerine yapılan katkılar, bütçeye katkılar ve nüfus ölçütlerine göre oluşturulmasını istiyordu. Ama 1998'den sonra artık bu sürece ilişkin umutsuzluk belirtileri göstermeye başlayacaktır.

1995'te Türkiye, Konsey'in çalışma yöntemlerini geliştirme konusunun ayrıntılarına Genel Kurul'da girmeyerek, kendisi için önemli olan yaptırımlara değinmek-

le yetindi. Genel olarak yaptırımları uluslararası hukuku ihlal edenlere karşı etkili bir önlem olarak görmekteydi, fakat uygulamada ciddi sorunlar bulunduğu kanısındaydı. Genel Sekreter'in belirttiği gibi; yaptırımların maliyeti, hedef ülkeye komşu ya da onun ana ticaret ortağı olmak talihsizliğine uğramış olan devletler tarafından değil, bütün üye devletler tarafından üstlenilmeliydi. Ayrıca, Konsey'ce yaptırımların konulması ve gözden geçirilmesi sürecinde etkili danışma mekanizmalarının bulunmaması ve gizlilik olması endişe yaratıyordu. Türkiye de yaptırımlar konusunda şeffaflık istiyordu.

Türkiye'nin reform meselesine ilişkin görüşleri tipik bir orta boy devletin görüşleriydi. Genel Kurul'un Güvenlik Konseyi karşısında güçlendirilmesi, Güvenlik Konseyinde yer alacak ilave üyelerin veto yetkisinin bulunmaması, Konsey'in BM üyesi bütün devletlerin katkılarına açık ve onlar tarafından sorgulanabilir hale getirilmesi gibi talepler, diğer küçük ve orta büyüklükteki devletlerin de talepleriydi.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir: 2000'lere gelindiğinde, Güvenlik Konseyi reformunun gerçekleştirilemeyeceği, açıkça dile getirilmeyen bir veri olarak kabul edilmişti. Bu nedenle Türkiye, kapsamlı reform taleplerinden çok, kendisini ilgilendiren uygulamaların iyileştirilmesi yönünde tavır almaya başladı.

Reform konusunda ilk kez 1995'te kapsamlı bir öneri sunan Türkiye'nin 19 Şubat 2009'da bir kez daha açıkladığı görüşlerine baktığımızda (http://www.un.int/turkey/page293.html, 3.1.2011), temel bir değişiklik yoktu:

1) Üyelik kategorileri: Türkiye, sürekli olmayan üyeliklerin sayısının, Konsey'i daha demokratik ve temsil gücüne sahip hale getirecek biçimde artırılmasından yanaydı. Konsey'e yeni sürekli üye katılması konusunda çok istekli değildi; yapıldığı takdirde, sürekli üye sayısındaki artırım, geçici üyeler aleyhine olmamalıydı.

2) Veto meselesi: Sürekli üyelerce veto kullanımının kısıtlanması için yöntemler geliştirilmesi gerekmekteydi.

3) Bölgesel temsil: Türkiye, hakkaniyete uygun bir coğrafi temsil istemekteydi. Afrika'nın ve küçük ve orta büyüklükteki Afrika devletlerinin adını vererek, bu kıta ve grubun yeterince temsil edilmediğini ve bu haksızlığın giderilmesi gerektiğini belirtti.

4) Konsey'in üye sayısı ve çalışma yöntemleri: Konsey'de kaç üye olması gerektiği konusunda belirli bir sayı düşünmediğini, farklı grup ve coğrafyaların yeterli temsilini sağlayacak her sayıyı kabul edilebilir bulduğunu açıkladı. Konsey'in toplam üye sayısı 25-27 civarında olabilirdi. Latin Amerika ve Afrika için sürekli üyelik oluşturulmamasını, bu bölgelerin sürekli üyelik yoluyla temsiline ilişkin modelin birçok devletin hizmet etmesine olanak verecek biçimde oluşturulmasını önerdi. Türkiye, Konsey'in çalışma yöntemlerinin şeffaflaştırılması gerektiğini vurguladı.

5) Konsey-Genel Kurul ilişkisi: Konsey ile Genel Kurul arasındaki ilişkinin güçlendirilmesini ve Konsey'in daha hesap verir konuma getirilmesini talep etti.

Başka platformlarda yapılan bu tartışmalar, Türkiye Güvenlik Konseyi üyesi olduktan sonra ilk kez 22 Nisan 2010'da Konsey gündemine geldi. Burada Türkiye kısıtlı bir çalışma yöntemleri reformunu değil, tüm ana organları kapsayacak geniş bir reformu savunmaya devam etti. Ama bu arada çalışma yöntemlerinde iyileştirme yapılmasını da istedi.

Genel Kurul gözetiminde yürütülen reform çalışmaları bu dönemde bir kez daha tıkanmış olduğundan, bu tutumu doğal karşılamak gerekiyordu. Türkiye bu konunun iki yönü olduğu düşüncesindeydi: Konsey'in kendi çalışma kültürü ve Konsey dışındakilerle ilişkisi. Özellikle ikincisi üzerinde duran Türkiye, sürekli olarak söylendiği üzere şeffaflık, interaktif bir iletişim ve sorunlarla ilgili daha iyi bilgilendirme gerektiğini savundu. Bu nedenle de kapalı görüşmeler yerine açık toplantılar yapılması, asker ve polis veren devletlerle daha yakın bir işbirliği, Konsey gündeminde yer alan ülkelerle resmî olmayan diyalog toplantıları, bölgesel örgütlerle düzenli görüşmeler yapılması bir kez daha Türkiye tarafından öneri olarak dile getirildi.

Diğer Ana Organlarda Reform

Türkiye öncelikle, Genel Kurul'un ana tartışma, norm oluşturma ve temsil organı olmasını, yani Genel Kurul'un güçlendirilmesini istiyordu. 2004'te AB'nin sunduğu ve Türkiye'nin de paylaştığı görüş özetle şöyleydi: Genel Kurul her yıl yaklaşık 300 karar almaktadır. Bu sayı düşürülmeli yani gündem daraltılmalıdır. Ana komitelerin gündemleri 2 ya da 3 yıllık olarak düzenlenmeli, her yıl bir küresel konu seçilerek devletlerin bu konudaki görüşleri istenmelidir.

ECOSOC hiçbir zaman bir ekonomik karar merkezi olamamıştı. Daha çok, bir eşgüdümcü ya da arabulucu olarak düşünülmüştü. Bu organın reformuna ilişkin görüşler arasında keskin farklılıklar bulunduğu görüldü. Çünkü gelişmiş ülkeler, uluslararası ekonomik ve sosyal meselelerle IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütünün uğraşmasından yanaydılar ve bu nedenle ECOSOC'a gerek olmadığını ileri sürüyorlardı. Oysa gelişmekte olan ülkeler, BM'nin ilgilenmesi gereken asıl sorunun terör, güvenlik vb. değil, kalkınma sorunları olduğu kanısındaydılar ve bu amaçla kullanılabilecek tek organın kaldırılmasına karşı çıkıyorlardı. Güvenlikle ilgilenen Güvenlik Konseyi vardı; terör de onun alanına giriyordu. ECOSOC, gerçek amaçlarına uygun olarak yeniden düzenlenmeliydi.

ECOSOC'un en önemli çalışma alanını oluşturan insan haklarına ilişkin temel çalışmaları yürüten İnsan Hakları Komisyonu 2006'da Genel Kurul kararıyla kaldırılarak, Genel Kurul'a bağlı bir İnsan Hakları Konseyi oluşturuldu. Yapılan değişiklik, görev ve yetkiler açısından bir fark yaratmıyordu. Ama bu şekilde, insan haklarına örgüt içinde daha ileri düzeyde önem verildiği ortaya konmuş oluyordu. Türkiye de bunu destekleyen devletler arasında yer aldı. Bu değişiklikle, insan hakları konusunu Genel Kurul'a devretmiş olan ECOSOC'un, kalkınma alanında çalışacak bir ana organ olarak kalması yönündeki talep de güçlenmiş oldu.

Vesayet Konseyinin tamamen kaldırılması ise tüm devletlerin üzerinde uzlaştığı bir noktaydı. Ama Antlaşma'da değişiklik yapmak uzun ve karmaşık bir işleme bağlı olduğundan ve kapsamlı reform çabası sonuçsuz kaldığından, bu da yapılamadı.

Genel Sekreterlik reformu, asıl olarak finansal düzenlemelerden ve bu organın daha etkili çalışabilmesi için örgütlenmede yapılan değişikliklerden oluşuyordu. Bunlara hiçbir devletin itirazı yoktu. Bu değişiklikler üye devletlerin kararını ya da Antlaşma'da değişikliği gerektirmiyordu; Genel Sekreter'in yetkisiyle kolayca hayata geçirilebildi.

III) BM'de İnsan Hakları ve Türkiye

BM Antlaşmasının 7 farklı maddesinde, "insan hakları ve temel özgürlükler" ifadesi kullanılarak insan haklarına gönderme yapılır. Ama hiçbir yerde bunlar sayılmaz ya da tanımlanmaz. En genel biçimde, bu hakların 'ırk, cinsiyet, dil ya da din' gözetilmeksizin uygulanması gerektiği belirtilir.

BM'de, Antlaşma'nın insan haklarıyla ilgili hükümlerine işlerlik kazandırmak için 2 tür denetim veya izleme mekanizması bulunmaktadır: 1) Sözleşmeler ve güvence mekanizmaları; 2) BM antlaşmasına dayalı olarak kurulan ve tüm dünyada temel insan hakları ve temel özgürlüklerin uygulanmasını izlemeyi amaçlayan "sözleşme dışı" yöntemler.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisini hazırlayan İnsan Hakları Komisyonunun ilk başkanı Eleanor Roosevelt Bildiri'yle birlikte.

A) Sözleşmelerdeki Yöntemlerle Denetim ve Türkiye

BM'deki insan hakları çalışmalarının daha fazla tanınan yöntemi, insan haklarının belirlenmiş alanlarına ilişkin sözleşmeler yapılması ve bunları imzalayan ülkelerin denetlenmesidir (bkz. BM ve İnsan Hakları Sözleşmeleri kutusu, s. 801).

BM ve İnsan Hakları Sözleşmeleri

BM 1945'te kurulduğunda, ECOSOC ve onun İnsan Hakları Komisyonu, bir Uluslararası İnsan Hakları Yasası (*International Bill of Human Rights*) çıkarmayı düşünmüştü. Bu projenin üç parçası olacaktı:

1) Bir Genel Bildirge. Bunu hazırlamak için kurulan BM İnsan Hakları Komisyonu bu metni BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi adıyla 10 Aralık 1948'de çıkardı. Bildirge sadece ayrımcılığın önlenmesiyle ilgileniyor, insan haklarının bir alt kolu olan azınlık haklarından bahsetmiyordu. Aslında Bildirge'ye bir azınlık maddesi konmaya çalışılmış, ama Batılı ülkeler ve L. Amerika ülkeleri karşı çıkmışlardı. Bu eksiklik 1966'da giderildi (bkz. **1966 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Md. 27** kutusu, s. 802).

2) Bir Sözleşme. Zaman içinde bir değil, birçok sözleşme yapıldı. Bugün BM sisteminde insan haklarına ilişkin toplam 14 sözleşme mevcuttur. Bunlardan 8 tanesi, "çekirdek" ("*core*") insan hakları sözleşmeleri adını alır (bkz. **Türkiye'nin Taraf Olduğu "Çekirdek" İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Protokoller** tablosu). Bunların bir kısmına ilişkin olarak, güvence mekanizması kuran ya da bunları güçlendiren ek protokoller de yapılmıştır.

3) Bu sözleşmelerin uygulanması önlemleri. Bunlar da, zamanla, aşağıda anlatılacak olan sözleşme içi ve dışı yöntemler olarak ortaya çıkacaktır.

(B. Oran)

Bu sözleşmelerin her biri çerçevesinde birer komite kurulmuştur. Bunlar, taraf devletlerden, ülkelerindeki uygulama hakkında dönemsel raporlar alırlar. 1966 Medeni ve Siyasal Haklar Komitesi (CCPR), 1965 Irk Ayrımının Ortadan Kaldırılması Komitesi (CERD), 1979 Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (CEDAW) ve 1984 İşkenceye Karşı Komite (CAT), belirli koşullar çerçevesinde devlet başvurusu ya da bireysel başvuru alabilirler.

1966 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Md. 27

Bu Md. 27, BM kurulduğundan bu yana azınlıkların korunması alanında çıkarılan en ileri metin olmuştur: "*Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu azınlıklara mensup kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşamak, kendi dinlerini açıkça ilan etmek ve uygulamak, ya da kendi dillerini kullanmak hakkından yoksun bırakılamazlar*".

Ülkesinde azınlık bulunan birçok devletin tepkisini alan maddenin kullandığı önemli kavramlar şunlardır:

1) "Etnik" kavramı. Milletler Cemiyeti (MC) döneminin markası, "ırk, dil ve din azınlıkları" (*racial, linguistic and religious minorities*) terimi idi. 1950'ye kadar kullanımda olan "ırksal azınlıklar" (*racial minorities*) 1950'den sonra "etnik azınlıklar" a dönüştü. Çünkü "ırk"ın yalnızca halklar arasındaki fizik farklılıkları anlatmasına karşılık, çok daha geniş olan "etnik" kullanıldığı zaman bir "kültürel" birime gönderme yapılmış oluyordu. Örneğin, Sırplarla Boşnaklar aynı soydan yani Slav idi, ama arada özellikle dinden kaynaklanan büyük kültürel farklılık bulunmaktaydı. "Etnik temizlik" terimi bu nedenle icat edilecektir.

2) "*...azınlıkların bulunduğu devletlerde...*". Bunu, "yeni göçmenler"i ve Yerli grupları madde kapsamı dışına çıkartmak için L. Amerikalılar koydurdu. Fransa, azınlık olsun olmasın etnik grupların varlığını tanımayacağını söyledi. Oysa, azınlıkların uluslararası korunması, devletlerin onların varlığını resmen tanıyıp tanımamasına bağlı değildi, aksi takdirde 27. madde anlamsız olurdu. Nitekim, Sözleşme'nin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi Fransa'nın periyodik raporlarını incelerken bu rezervi dikkate almadı.

3) "*...bu azınlıklara mensup kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte...*". 1966 "ikiz" sözleşmelerinin her ikisinde de, tanınan haklar hep bireysel nitelikteydi. Yani bu haklar bireylere verilmekteydi. Ama birey bu haklarını, başta dil hakları olmak üzere, diğer azınlık mensuplarıyla birlikte kolektif olarak kullanabilecekti.

Uluslararası hukukta "azınlık hakları"ndan (*rights of* minorities) değil, "azınlıklara mensup bireylerin hakları"ndan (*rights of persons belonging to* minorities) söz edilir. Azınlık haklarının grup'a değil de birey'e verilmesinin, yani kolektif değil bireysel olmasının sebepleri şunlardır: a) Hobbes ve Locke'dan beri bu haklar liberal gelenekten gelir, yani evrenselci ve bireycidir; b) Bireyler uluslararası hukukun öznesidir, ama azınlık grupları değildir; c) Bir azınlığa grup olarak haklar tanımak ulusun parçalanmasına yol açabilir ve bu parçalanma zincirleme biçimde en ufak birime (klan) kadar gidebilir, çünkü azınlığın içinde de azınlık olabilir; ç) Bazı azınlık kültürleri insan haklarına ters düşüyor olabilir. Ör. Hindu kast sistemi ve dul kadınların kocanın cesediyle birlikte yakılması (*suttee*), Islam'da dört karıya kadar alınabilmesi, kimi Müslüman kültürlerdeki kız sünneti, vb. Amaç, grup'un birey'i ezmesini önlemektir. Birey devlete karşı alt kimliğini korumaya çalışırken, gruba karşı da bireysel kimliğini koruyacaktır.

Çoğunluktan çok farklı bir gelişme düzeyinde olan "Yerli Halklar"ın self-determinasyona sahip olmaları durumu ve devlet ilk kurulurken sözleşmeyle verilen "Tarihsel Haklar" bu söylenenlerin dışında olup, kolektif haklardır.

(B. Oran)

Tablo: Türkiye'nin Taraf Olduğu "Çekirdek" İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Protokoller

Sözleşmeler ve Protokoller	İmza tarihi	Onama tarihi	Türkiye'nin, organın yetkilerini kabul durumu	Çekinceler ve yorum beyanları
1965 Irk Ayrımının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi	13.10.1972	16.9.2002	Bireysel başvuruyu kabul etmiyor	1 çekince 2 yorum beyanı
1966 Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi	15.08.2000	23.9.2003	Devletler arası başvuruyu kabul etmiyor	1 çekince 3 yorum beyanı
1966 Sözleşmesine ek bireysel başvuru hakkını tanıyan Protokol (1966)	03.02.2004	24.11.2006		3 çekince 2 yorum beyanı
1966 Sözleşmesine ek ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin Ek Protokol (1989)	06.04.2004	02.03.2006		Yok
1966 Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	15.08.2000	23.09.2003		1 çekince 3 yorum beyanı
1979 Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi		20.12.1985 (katılma)		1 çekince
1979 Sözleşmesinin Komite'nin toplantılarına ilişkin 20(1). maddesinin değiştirilmesi için 1995 tarihli Ek Protokol		09.12.1999 (katılma)		Yok
1979 Sözleşmesine ek, Komite'ye başvuru alma yetkisi tanıyan 1999 tarihli İhtiyari Protokol	08.09.2000	29.10.2002	Soruşturma yöntemini kabul etmiyor	Yok
1984 İşkence ve Diğer İnsanlık Dışı Muamelenin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi	25.01.1988	02.08.1988	Soruşturma yöntemini kabul etmiyor	1 çekince 2 yorum beyanı
1984 Sözleşmesine ek, Komite'ye ziyaret hakkı tanıyan 2002 tarihli İhtiyari Protokol	14.09.2005	Henüz onanmadı		Yok
1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi	14.09.1990	04.04.1995		3 çekince
1989 sözleşmesine ek, Komite'nin yapısına dair 43(2). maddenin değiştirilmesine ilişkin 1995 tarihli Protokol		09.12.1999 (katılma)		Yok
1989 sözleşmesine ek, Silahlı Çatışmalarda Çocukların Korunması Protokolü (2000)	08.09.2000	04.05.2004		2 çekince 2 yorum beyanı

Sözleşmeler ve Protokoller	İmza tarihi	Onama tarihi	Türkiye'nin, organın yetkilerini kabul durumu	Çekinceler ve yorum beyanları
1989 sözleşmesine ek, Çocuk Ticareti, Fuhuşu ve Pornosu Konusundaki Protokol (2000)	8.9.2000	19.08.2002		1 yorum beyanı
1990 Göçmen İşçiler ve Ailelerinin Haklarının Korunması Sözleşmesi 4 yorum beyanı	13.01.1999	27.09.2004	Devletler arası ve bireysel başvuruyu kabul etmiyor	1 çekince
2006 Engellilerin Hakları Sözleşmesi	30.03.2007	28.09.2009		Yok
2006 sözleşmesine ek, bireysel başvuru hakkı tanıyan 2006 tarihli İhtiyari Protokol	28.09.2009	Henüz onanmadı		Yok

(Tablo: F. Keskin Ata) (Kaynak: http://treaties.un.org/pages/ParticipationStatus.aspx)

4. sütundaki boşluklar, Türkiye'nin tüm başvuru yöntemlerini kabul ettiği anlamındadır.

Bu "çekirdek" sözleşmeler dışında, BM bağlamında yapılmış 6 insan hakları sözleşmesi daha vardır. Bunlar arasında Türkiye sadece 1948 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine taraftır ve 31 Temmuz 1950'de katıldığı sözleşmeye herhangi bir çekince ya da yorum beyanı eklememiştir (bkz. Çekince ve Yorum Beyanı kutusu, s. 805). Diğer 5 sözleşme olan şu metinlere Türkiye taraf değildir: 1968 Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Zamanaşımı Uygulanmamasına İlişkin Sözleşme, 1973 Apartheid Suçuna İlişkin Sözleşme, 1985 Sporda Apartheid Karşıtı Sözleşme, 1992 Latin Amerika ve Karayiplerin Yerli Halkının Kalkınması İçin Bir Fon Oluşturulmasına İlişkin Sözleşme, 2006 Zorla Kaybolan Tüm Kişilerin Korunmasına İlişkin Sözleşme.

Türkiye 1966 Sözleşmelerini ancak 2000'de imzalamış ve 2003'te onamıştır. Hazırlık çalışmaları sırasında, Türkiye self-determinasyon hakkının her iki Sözleşme'ye de konulmasına karşıydı ve bu tekliflere ret oyu vermişti. Ama çoğunluk karşı görüşte olduğundan, bu hak, Genel Kurul kararıyla Sözleşmelerde yer aldı. Türkiye, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinde, isteğe bağlı bir bildirimle olsa dahi bireysel başvuruya izin verilmesine karşıydı. Yalnızca devletler arası başvuru olmasını istiyordu. Ayrıca azınlıklara ilişkin 27. maddeye de karşıydı. Temelde bu üç nedenle Türkiye Sözleşmelere uzun süre taraf olmadı.

Türkiye 1965 Irk Ayrımı Sözleşmesini de 1972'de imzaladı, ama ancak 2002'de onadı. BM'nin ilgili komitesi, Türkiye'nin bu konudaki raporuna verdiği tepkide, bütün Sözleşme raporlarında rastlanan en kapsamlı tenkidi yapıyor ve tavsiyelerde bulunuyordu:

a) Rapor'da, etnik yapıyı gösteren istatistiksel veri bulunmamaktadır.

b) TBMM'de, diğer seçimle gelen organlarda ve kamu kurumlarında etnik grupların temsil oranları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

c) İç hukukta ırk ayrımı tanımlanmamıştır. Türkiye'nin, ülkesinde ulusal ya da etnik kökene dayalı bir ırk ayrımı olup olmadığını araştırması gerekmektedir.

Çekince ve Yorum Beyanı

Devletler, bir uluslararası metin imzaladıkları zaman, kendilerini korumak için bazen kimi şerhler de koyarlar. Bunlara çekince (rezerv, ihtirazî kayıt) ve yorum beyanları (*interpretative declaration*) denir.

Çekince, güçlü ve sert bir anlam ifade eder ve bir maddeye itiraz ve hatta o maddenin reddi niteliğini taşır. Ör. Türkiye'nin 1966 Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesine koyduğu çekince şöyledir: *"Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar."*

Yorum beyanı ise, imzalanan bir sözleşmenin veya hükmün nasıl anlaşıldığını ve nasıl uygulanacağını belirten bir açıklamadır. Ör. Türkiye'nin 1966 BM "İkiz" Sözleşmelerini onaylarken yaptığı üç yorum beyanı şöyledir: 1) *"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini BM Yasası (özellikle 1. v 2. maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder."* 2) *"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder."* 3) *"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'yi ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasının ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylamış bulunduğunu beyan eder."* Kimi antlaşma veya sözleşmelere katılma sırasında çekince koymak yasak olduğundan, rezervlere yorum beyanı adı verildiği de görülmektedir.

Bu çekinceler ve yorum beyanları, Türkiye'nin kimi kronik endişelerinden kaynaklanmaktadır. Bunlar, uzun zamandır çözümsüz bırakılan uluslararası sorunlardan, özellikle de, insan/azınlık haklarının ülkeye zarar getireceği korkusundan kaynaklanan ulus-devlet endişeleridir. Nitekim, 27. Maddeyle ilgili olarak konulan çekince, Türkiye'de sadece Gayrimüslimlerin azınlık olarak tanındığını anlatmak istemekte ve bir askerî darbe metni olan 82 Anayasasının kısıtlayıcı hükümlerine gönderme yapmaktadır. Yukarıdaki 3 yorum beyanından birincisi, uluslararası ilişkilerin "devlet" temeline dayanmakta olduğunu hatırlatmaktadır. İkinci beyan, Türkiye'nin, Kıbrıs'ı tanımadığından, sözleşmeyi Kıbrıs Cumhuriyetiyle (ve büyük olasılıkla, ileride kurulacak bir Kürdistan devletiyle) ilgili olarak uygulamayacağını anlamındadır. Üçüncü beyan ise yine Kıbrıs sorununun doğuracağı sorumlulukları bertaraf etme çabasını ifade etmektedir. Görüldüğü gibi, çözmediği için kronikleştirdiği sorunlar Türkiye'nin peşini bırakmamaktadır.

(B. Oran)

ç) Azınlıkların Lausanne Antlaşmasına göre sadece Gayrimüslimler olarak kabul edilmesi bir eksikliktir. Romanlar ve Kürtler daha zor sosyo-ekonomik durumda olan gruplardır. Devletin bazı grupları tanıyıp bazılarını tanımaması ayrımcılığa yol açabilecek bir durumdur.

d) Bu grupların hepsine yönelik saldırılar mevcuttur.

e) Türkiye'nin yasaları, Sözleşme Md. 4'ün tamamını karşılamamaktadır (Md. 4; taraf devletlerin, bir ırkın ya da renk-etnik kökenin diğerlerinden üstün olduğu propagandasını yasaklamasını ve bu propagandayı yok etmek için önlem almasını gerektirmektedir). Bu çerçevede, ırksal üstünlük veya nefret, ırk ayrımını teşvik, şiddet eylemi yapmak ya da teşvik etmek, bunlara yardım etmek ve finansman sağlamak suç olarak cezalandırılmalıdır ve bu tür örgütlenmeler yasaklanmalıdır. Kamu kurum ve yetkilileri bu türden suçlara bulaşmamalıdır.

f) TCK Md. 301'deki değişiklik (Türklüğe hakaret, Türk Milletine hakaret) yeter-

li değildir. Sözleşme'de belirtilen hakları savunan kişilere dava açılabilmesine halen olanak tanınmaktadır.

g) Sözleşme Md. 5'i kapsayacak değişiklikler yapılmamıştır (Md. 5, ayrımcılık gözetilmeksizin tanınması gereken hakları içermektedir ve temel medeni ve siyasal hakların yanı sıra kimi ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları kapsamaktadır).

ğ) Heybeliada Ruhban Okulunun kapalı tutulmaktadır.

h) Çocukların anadillerini öğrenme olanakları yoktur. Türkiye, geleneksel olarak kullanılan dillerin genel eğitim sistemine sokulmasını ve bu dilleri öğreten bir kamu okulları ağı kurulmasını düşünebilir.

ı) Komite'ye göre, Türkiye'de hiç ırk ayrımı şikayeti olmaması ilgi çekicidir. Çünkü Komite'ye göre ırk ayrımı bulunmayan ülke yoktur (bkz. **Irkçılıkla Mücadelenin Uluslararası Denetimi: CERD ve ECRI** kutusu, s. 807).

Türkiye'nin 2000'den itibaren sunduğu raporların ilgili BM komitelerince incelenmesi sonucunda ortaya çıkan önemli noktalar şunlardır: Hukuksal reform süreci ve bu çerçevede yapılan iyileştirmeler olumlu bir unsur olarak yer almaktadır. Buna karşılık, BM komitelerinin hemen hemen bütün inceleme raporlarda endişe yaratan hususlar olarak tespit edilen konular vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Terörle mücadele çerçevesinde meydana gelen ve Güneydoğu'da yoğunlaşan ihlaller, Kürt kökenli vatandaşların maruz kaldığı ayrımcılık ve Kürtçenin gerek günlük yaşamda gerek eğitim dili olarak kısıtlanması, genel olarak ayrımcılıkla mücadele için basit ve genel bir yasal düzenleme yapılmamış olması, ulusal bir insan hakları örgütü kurulmamış olması, engellilerin haklarına ilişkin sorunlar, cinsiyet eşitsizliği, kadına karşı şiddet. Konulan çekincelerin geri alınması da tüm komite incelemelerinde ileri sürülen bir talep olarak ortaya çıkmaktadır.

B) Sözleşme Dışı Yöntemlerle Denetim ve Türkiye

BM Antlaşmasından kaynaklanan yetkiyle oluşturulan bu mekanizmaları, 2006'ya kadar, ECOSOC'a bağlı olan İnsan Hakları Komisyonu yürütüyordu. İnsan haklarının sistemde daha üst bir yere taşınması gerektiği düşünülerek, daha önce de belirtildiği gibi, İnsan Hakları Komisyonu 2006'da Genel Kurul kararıyla kaldırıldı, onun yerine Genel Kurul'a bağlı İnsan Hakları Konseyi kuruldu. Komisyon'un sözleşme dışı yöntemler alanındaki yetkileri ve görevleri de böylece bu Konsey'e devredildi.

Sözleşme dışı yöntemler ikiye ayrılabilir: Ülke/Konu Odaklı olanlar ve Evrensel Periyodik İnceleme.

Ülke-Konu Odaklı Yöntemler

Bu mekanizmalar, belirli bir ülke ya da insan haklarının belirli bir konusu/alanı ile ilgili olarak harekete geçirilebilir. Her konu ve ülke için bir Özel Raportör belirlenir. 2011 itibarıyla 37 Özel Raportör vardır. Raportör, incelemesini yapar, tavsiyelerde bulunur ve kamuoyuna açık bir rapor hazırlar. İlgili devlet, bu mekanizmalar çerçevesinde yapılan girişimleri kabul etmek zorunda değildir. Ama reddetmek insan haklarına saygı gösterilmediği görüntüsü yaratacağı için çoğu devlet kabul eder.

Irkçılıkla Mücadelenin Uluslararası Denetimi: CERD ve ECRI

Irkçılık, geniş anlamıyla "ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik köken" ve bu gibi unsurlar temelinde ayrımcılık olarak tanımlanmış haliyle, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzlemde devletlerin birlikte mücadele etme kararı verdikleri sorunlardan biridir.

Uluslararası düzeyde ırkçılıkla mücadelede ilk önemli adım, 21 Aralık 1965 tarih ve 2106 (XX) sayılı BM Genel Kurul kararı uyarınca kabul edilerek 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe giren "Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme" olmuştur (*ICERD; International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*). 2011 itibariyle Sözleşmeye 174 devlet taraftır. Türkiye ICERD'i 1972'de imzalamış, 2002'de onamıştır.

Sözleşme, taraf devletlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediklerini denetleyecek bir mekanizma öngörmüştür. Bu çerçevede kurulan "Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi" (*CERD: Committee on the Elimination of Racial Discrimination*) bağımsız ve tarafsız 18 uzmandan oluşmaktadır. CERD, taraf devletlerin periyodik olarak sunmak zorunda oldukları ülke raporlarını değerlendirmekte ve hükümetlere tavsiyelerde bulunmaktadır. Merkezi Cenevre'dedir. CERD, Türkiye'nin bir arada sunduğu ilk üç raporunu 2009'da değerlendirmiş ve çeşitli eleştiriler ve tavsiyelerde bulunmuştur (bkz. http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/)

Avrupa'da ise, ırkçılıkla uluslararası mücadele, 1949'da kurulan ve insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini kıtada ortak değerler haline getirmeyi amaçlayan Avrupa Konseyi bünyesinde, Konsey'in 9 Ekim 1993'teki Viyana Zirvesi Deklarasyonu doğrultusunda oluşturulan Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu tarafından yürütülmektedir (*ECRI: European Commission Against Racism and Intolerance*). ECRI, Avrupa Konseyine üye her Avrupa devletinden 1 bağımsız ve tarafsız üyeden oluşan 47 kişilik bir komisyondur. Türkiye, Avrupa Konseyinin ilk üyeleri arasındadır ve ECRI'nin kuruluşunda aktif rol almıştır.

ECRI, görev tanımı çerçevesinde Avrupa'da ırkçılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlük konularında, AİHS ve buna ek protokoller uyarınca denetimler gerçekleştirir ve bunların sonucunu kamuya açık ülke raporları olarak yayımlar. Bunun dışında faaliyet alanıyla ilgili ayrımcılık konularında sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapar ve hükümetlere genel politika tavsiyeleri hazırlar. Merkezi Strasbourg'da olan ECRI'nin ırkçılık tanımı CERD'inkinden daha geniş kapsamlı ve esnektir. ECRI Türkiye hakkında 1999, 2001, 2005 ve 2011'de olmak üzere toplam 4 rapor yayımlamıştır (bkz. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/).

Gerek CERD ve gerek ECRI, raporlarında bir yandan Türkiye'nin ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele konularında kaydettiği gelişmeleri not ederken, diğer yandan hükümeti tedbir alınması gereken konularda uyarmaktadır. Bu hususlar şunlardır: Türkiye'nin iç hukukunda ırkçılığın tanımlanmamış olması; ayrımcılıkla mücadele için ulusal bağımsız bir kurum oluşturulmamış olması; TCK'nın 216. maddesinin uygulamada ırkçılık kurbanlarını korumakta yetersiz kalması. ECRI; azınlıkların karşılaştığı güçlükler, herkesin anadilde öğrenim görememesi, Gayrimüslim azınlıklarla Roman ve Kürtlere karşı düşmanlık eğilimlerinin arttığı hususlarındaki iddialar konusunda da yetkililerin dikkatini çekmektedir.

Irkçılığa karşı uluslararası girişimler, BM ve Avrupa Konseyi dışında, AGİT ve AB tarafından da yürütülmektedir. Tüm bunlara rağmen, ırkçılık eğilimleri günümüzde hem Avrupa'da hem de dünyada artış göstermektedir. Bu durum, uluslararası düzeyde denetim mekanizmalarının amaçlarına ulaşıp ulaşamadıkları sorularını gündeme getirmiştir. Irkçılıkla mücadele; siyasal ve toplumsal boyutları olan, uzun soluklu bir çaba gerektirmektedir. Bu çabanın en önemli aktörleri olması gereken hükümetlerin uluslararası denetim mekanizmaları tarafından eleştirilmekten kaçınmakta olmaları, ırkçılıkla örgütlü mücadelenin sürdürülmesini gerektiren en büyük etkenlerden biridir.

(Gün Kut)

Türkiye'nin ülke olarak incelemeye alınması 1 kez, 1980 askerî darbesinin ardından meydana gelen ağır insan hakları ihlallerinin incelenmesi amacıyla 1982'de gerçekleşmiştir. Bundan sonra Türkiye bir daha "ülke incelemesi"ne alınmamıştır.

"Konu incelemesi"ne gelince, devletler bunu kabul edeceklerini her zaman önceden bildirebilirler. 57 devlet bu bildirimde bulunmuş durumdadır. Türkiye de 2001'den beri bunlardan biridir ve bazı konu incelemeleri çerçevesinde ziyaret edilmektedir. Türkiye, özellikle gözaltında kaybolmalar, keyfî tutuklama ve gözetim altına almalar, işkence, eğitim hakkı ve din-inanç özgürlüğü konularındaki raporlarda yer almaktadır. BM İnsan Hakları Konseyi ve daha önceki Komisyon raporlarında, özellikle Güneydoğu'daki ağır sorunlara yer verilmiştir.

BM'nin, insan hakları savunucularının durumunu inceleyen Özel Raportörü 2004'te Türkiye'yi ziyaret etti ve bir rapor yayınladı. Tüm raporlar içinde, Türkiye hakkındaki en olumsuz ifadeler bu raporda görüldü. Özel Raportör, insan hakları savunucularına potansiyel tehdit olarak bakıldığını ve kamuoyu önünde 'düşman' olarak nitelendiklerini söylemekteydi. İnsan hakları savunucularına karşı yeni dava açılmaması ve mevcut davaların da, yasadışı faaliyette bulunanlar ile insan haklarını savunanları birbirinden ayırt edecek şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmekteydi. Raportör ayrıca, insan hakları kurullarının yapısının yeniden düzenlenmesini istedi.

Türkiye'nin bu rapora itirazları, PKK'nın bir terör örgütü olduğu noktası etrafında toplanmaktaydı. Raporun, PKK'nın terörist niteliğinden bahsetmeden, örgüte sanki bir siyasi partiymiş gibi gönderme yapmasından şikayet eden Türkiye; PKK, KADEK ve Kongra-gel'in ABD ve AB tarafından da terörist örgüt olarak kabul edildiğini ama raportörün bunu dikkate almadığını açıkladı. PKK'nın bu niteliği mevcutken Türkiye'deki durumun silahlı çatışma olarak sunulması doğru değildi. Olayın "terörizme karşı mücadele" olduğunun belirtilmesi gerekiyordu. Ombudsman kurumu oluşturulmasının da gündemde olduğunu kaydeden Türkiye, insan hakları savunucularını potansiyel tehdit olarak gördüğü suçlamasını da reddetti. Bu kişilere yönelik davalar hususundaki uyarıya karşı da, Anayasa'nın 138. maddesine göre yargının bağımsız olduğunu söyledi.

BM'nin, terörizmle mücadele sırasında insan haklarının korunmasıyla ilgili Özel raportörü de Türkiye'yi ziyaret etti ve raporunu 2005'te yayınladı. Raporda, terörizmin tanımının genişliği, işkence ve yargısız infaz iddiaları, bunların incelenmesi ve cezasız bırakılmaması ve terörizm kurbanlarının kayıplarının tazmin edilmesi gerektiği konularına yer verilmekteydi. İşkence ve kötü muamele iddialarının derhal soruşturulmasını sağlayacak bağımsız, tarafsız ve hızlı bir mekanizma ihtiyacını vurgulayan özel raportör, Şemdinli ve Kızıltepe olaylarının sorgulanması sürecini bu anlamda olumlu bulmuştu. Rapor, Kürtler ve Kürtçe konusunu iki çerçevede ele almaktaydı: 1) Dilin kamusal ve özel alanda serbestçe kullanılması; 2) Ana dilde eğitim. Türkiye buna herhangi bir yanıt vermedi veya yorum yapmadı.

BM'nin, keyfî tutuklama konusundan sorumlu komisyonu da 2006'da Türkiye'yi ziyaret etti. İncelemeleri sonucunda komisyon; terör sanıklarının tutuklanması, yargılanması ve cezalandırılması süreçleri açısından duyduğu endişeleri dile getirdi. Çok geniş olan terör tanımının daraltılmasını, gözaltına alınanlara avukat hizmetinden yararlanma hakkı tanınmasını, yargı kararı çıkmadan 10 yıl cezaevinde tutulan

kişilerin serbest bırakılmasını, ceza yargı sistemi dışında hürriyeti kısıtlayan uygulamaların yasal zemine kavuşturulmasını tavsiye etti. Ayrıca, Türkiye'nin, İşkenceye Karşı Sözleşme'nin ek protokolüne ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) statüsüne taraf olmasını istedi.

Kadınlara karşı ayrımcılık meselesiyle ilgili raportör 2007'de Türkiye'ye ilişkin özel bir rapor hazırladı. Bu rapor da esas olarak Güneydoğu'daki olaylarla ilgiliydi. Bu bölgede artan kadın intiharlarını inceliyor ve bunların gerçekten intihar olup olmadığını sorguluyordu.

Ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalan/bırakılan kişilere ilişkin 2007 raporunda, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yerlerinden edilip Van bölgesine yerleşen kişilerin uyum sağlaması için geliştirilen bir planın uygulanması da yerinde incelendi. Rapora göre, yerinden edilmenin boyutlarını görmek ve ihtiyaçları saptamak için, hükümetin isteği üzerine, Hacettepe Üniversitesi 2006'da bir inceleme yapmıştı. Buna göre, 1986-2005 döneminde 953.000-1.200.000 kişi yerinden edilmiş ve bunlardan % 11-12 kadarı geri dönmüştü. Raportör, İçişleri Bakanına bir mektup yazarak, 2004'te çıkarılan yasayla getirilen tazminat talebinde bulunma süresinin 2007'de dolduğunu belirtip, uzatılmasını istedi.

Gözaltında kaybolmalara ilişkin olarak 2007 raporu, 1980-2006 dönemi için Türkiye hakkında toplam 181 başvuru olduğunu göstermekteydi. Türkiye'nin cevap verdiği olaylar ise 1991-2001 dönemini kapsamaktaydı ve yanıtlar yerel yetkililerin bu olayları araştırdığından ibaretti. Komisyon bu yanıtları yeterli bulmadı. Durumu açıklığa kavuşturulan 5 kişiden 4'ünün ölüm raporu gelmiş, biri de kayıp olmadığını bildirmişti. Komisyon, bildirilen 181 olayın büyük kısmının Olağanüstü Hal'in uygulandığı Güneydoğu bölgesinde vuku bulduğunu ve Kürtlere ilişkin olduğunu belirtmekteydi.

2008'e ilişkin rapor büyük bir değişiklik getirmedi. Türkiye'nin bazı davaların askerî mahkemelerin yetkisinde olduğunu belirtmesi üzerine, Komite, herkesin doğal yargıç tarafından yargılanması, özel mahkeme kurulmaması gerektiğini hatırlattı.

Evrensel Periyodik İnceleme

2006'da İnsan Hakları Konseyi kurulurken oluşturulan bir başka mekanizma, Evrensel Periyodik İnceleme (***universal periodic review***) adını taşıyan süreç oldu. Bu çerçevede, her üye devlet dört yılda bir Konsey'e bir rapor sunuyor, Konsey bu raporu tüm üyelere dağıtıyor, bu devletler raporu sunan devlete sorular yöneltebiliyor ya da öneriler ileri sürebiliyorlardı. Raporu sunan devlet, bu soruları ve önerileri dikkate alarak bir yanıt vermekteydi. Bunları reddetmesi de mümkündü.

Türkiye Şubat 2010'da sunduğu ilk raporunda şunları söylemişti: Türkiye insan haklarının korunmasını siyasal bir öncelik olarak görmektedir. 1987'de AİHM'ye bireysel başvuru hakkını tanımıştır. Kapsamlı bir reform süreci çerçevesinde 2001-2004 arasında 2 anayasa değişikliği, 9 reform paketi, yeni medeni hukuk ve ceza hukuku yasaları kabul etmiş ve bunu terörle mücadele sırasında yapmıştır. Evrensel standartları uygulamış, uluslararası sözleşmeleri onamış, personelini eğitme çabalarını yoğunlaştırmıştır. AB'ye üyelik görüşmelerine 2005'te başlamıştır. Anayasa'nın 90/5. maddesiyle insan hakları sözleşmelerini ulusal yasaların üzerine çıkarmıştır. 2004'te ölüm cezasını tamamen kaldırmıştır. 2010 anayasa değişiklikleri uyarın-

ca yapılacak iyileştirmeler sayesinde, Paris İlkelerine uygun bir ulusal insan hakları kurumu oluşturulması ve bir ayrım gözetmeme ve eşitlik kurulu kurulması girişimleri gündeme gelecektir.

Bu rapora 54 devletten yorum ve tavsiyeler geldi. Bunların içerdiği konular arasında ön plana çıkanlar şöyle sıralanabilir: İşkence ve diğer kötü muamele iddiaları, çocukların korunması, kadınlara yönelik şiddet, mültecilerin durumu, özellikle kızlar başta olmak üzere eğitim hakkı, etnik ve dinsel azınlıklara yönelik şiddet, eşcinsellerin hakları, basın yoluyla işlenen suçlara verilen cezalar, terörizmle mücadele sırasında insan haklarının korunması, insan kaçakçılığı.

Bunlara verdiği yanıtta Türkiye; din, cinsiyet ve cinsel tercih üzerinden yapılan ayrımcılığın yok edilmesi, çocukların korunması, engellilerin hakları alanlarında aldığı iyileştirici önlemleri açıkladı. Türkiye ayrıca, yeni bir mülteciler yasası hazırlıyordu ve bu insanların yaşam koşullarını düzeltmek için çalışmaktaydı.

Bu arada Türkiye, azınlık tanımı konusunda Lausanne Barış Antlaşmasına dayalı yorumunu sürdürdü. Yani, yalnızca Gayrimüslimleri azınlık olarak tanıdığını, başka bir grubun bu niteliğe sahip olmadığını açıkladı ve tanıdığı azınlıkların ana dilde eğitim de dahil olmak üzere pozitif ayrımcılıktan faydalandığını belirtti. Farklı dinlerden kişilere yapılan saldırıları "talihsiz, münferit saldırılar" olarak tanımladı.

Türkiye, yanıtında, terörizmin bir tanımı olmamasından doğan zorlukları da dile getirdi. İşkence ve kötü muamele konusunda sıfır tolerans politikasını ve uluslararası kurumlarla işbirliğini sürdüreceğini belirtti.

Türkiye'ye yapılan tavsiyelere gelince, bunların birincisi, henüz taraf olmadığı insan hakları sözleşmelerine katılmasına ilişkindi. İkinci olarak, sivil toplum örgütleriyle daha iyi işbirliği sağlaması ve ulusal insan hakları kurumunun bir an önce kurulması gelmekteydi. Daha sonra, ayrım gözetilmemesine ilişkin kuralların güçlendirilmesi, kadın ve çocuk haklarının daha iyi korunmasını sağlayacak önlemler alınması, güvenlik güçlerine yönelik insan hakları ihlali iddialarının hızla soruşturulup cezalandırılması ve insan kaçakçılığının önlenmesi geliyordu.

Türkiye yanıtında, bunların bir kısmının yapılmakta olduğunu, sözleşmelere taraf olma konusu da dahil olmak üzere birçok tavsiyenin inceleneceğini belirtti. Kıbrıs Cumhuriyeti (güney Kıbrıs) tarafından ileri sürülen tavsiyeleri, bu devleti tanımadığı gerekçesiyle reddetti.

IV) Türkiye'nin Güvenlik Konseyinde Geçici Üyeliği

Türkiye, 2009-2010 dönemi için Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine adaylığını, Genel Kurul'un 2003 toplantısında Dışişleri Bakanı Gül'ün ağzından açıkladı. Türkiye daha önce, 1951-52, 1954-55 ve 1961'de birer yıl olmak üzere üç kez Güvenlik Konseyinde geçici üyelik yapmıştı.

A) Adaylık ve Seçim Sürecindeki Çalışmalar

Ekim 2008'de yapılacak oylama için daha 2003'te adaylığını açıklayan Türkiye, kampanya sürecinde konuya büyük önem verdi. Bir tanıtma filmi hazırlatarak sahip

olduğu önemli avantajları ortaya koydu: 1) Her şeyden önce, laik ve demokratik bir devletti; 2) İstikrarlı ve büyüyen bir ekonomiye sahipti; 3) Uygarlıklar arasında bir köprü konumundaydı; 4) BM'nin gerek insancıl yardım amaçlı fonlarına gerek uluslararası barış ve güvenliği sağlama faaliyetlerine büyük destek sağlıyordu. Özellikle ikinci ve üçüncü noktalar, Türkiye'nin bilinen enerji kaynaklarının geçiş noktasında olması, coğrafi olarak birden fazla uygarlığın kesiştiği bir bölgede yer alması gibi unsurlar vurgulanarak pekiştirildi.

Türkiye yoğun bir lobi faaliyeti de yürüttü. Seçilmek için Genel Kurul'da 192 devletten 128'inin oyunu almak gerekiyordu. Seçim kampanyasında kullanılmak üzere 50.000.000 Dolar ödenek ayrıldığı basına yansıdı.

Lobi faaliyeti olarak iki yöntem seçildi. İlk olarak, Türkiye, daha önce ilişkisi olmayan devletlere yönelik bazı girişimler başlattı. İkinci olarak ise, BM'nin gündemindeki önemli sorunlar ile Türk dış politikası arasında paralellikler kurmaya çalıştı. Birinci yöntemde; özellikle Afrika, küçük ada devletleri ve Karayip devletlerini kazanmaya yönelik adımlar atıldı. Bu devletlere maddi yardım sağlandı. Bu çalışmalar sırasında en fazla öne çıkan bölge Afrika oldu. 2003'te Afrika'da yeni ticaret müşavirlikleri açıldı. 2005'te Türkiye, Afrika Birliği Örgütünde gözlemci oldu. Ağustos 2008'de İstanbul'da, 50 ülkenin katıldığı bir Türkiye-Afrika Birliği İşbirliği Zirvesi düzenledi. Afrika Birliği Örgütü Ocak 2008 Addis Ababa Zirvesinde, Türkiye'nin Afrika'nın stratejik ortağı olduğunu duyuran bir karar kabul etti. Mayıs ayında Türkiye, Afrika Kalkınma Bankasına üye oldu. 2005'ten itibaren Afrika'ya yaptığı insani yardım tutarı 12.000.000 Dolar'ı aştı. Temmuz 2007'de En Az Gelişmiş Ülkeler Toplantısı ve Nisan 2008'de Türkiye-Pasifik Adaları Dışişleri Bakanları Toplantısı gibi organizasyonlar gerçekleştirildi (Akgün, s. 17-19.)

Bu faaliyetlerin tek nedeni, Türkiye'nin bu devletlerin oyunu almak istemesi değildi. Bunda, Türkiye'nin dış politikasında yeni bölgelere ve ilgi alanlarına açılarak stratejik bir orta boy devlet olmasını isteyen Ahmet Davutoğlu'nun 2003'te Başbakanlık başmüşavirliğine ve büyükelçiliğe atanması, ayrıca, yurt dışıyla ticari ilişkilerin geliştirilmesini isteyen sermayenin talepleri de etkili oldu.

İkinci yöntem çerçevesinde Türkiye, kendi dış politikası ile BM gündemi arasında bağlantı kurarak Türkiye'nin BM faaliyetlerine katkısının büyük olacağını göstermeye çalıştı. Bu çerçevede üç gerekçe ileri sürdü. 1) Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına Türkiye'nin yaptığı katkılar; 2) İnsani yardım ve kalkınmaya yönelik faaliyetlere sağladığı büyük katkı. Bu savını güçlendirmek için, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin Kyoto Protokolünü imzalamaya karar verdi; 3) Bölgesel istikrarın sağlanmasında üstlendiği önemli rol. Barışı koruma faaliyetlerine katkısını da vurgulayan Türkiye, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından 2005'te kurulan Barışı Koruma Komisyonunu destekledi ve kurulan fona hemen 800.000 Dolar katkıda bulundu. Bu fon özellikle Afrika'daki faaliyetler için kullanılacaktı (Akgün, s. 15-17.)

Türkiye çabalarını son ana kadar sürdürdü ve nihayet 17 Ekim 2008'de Genel Kurul'da yapılan oylamada, gerekli olan 128 oyu fazlasıyla aştı ve 151 oy alarak 1 Ocak 2009-31 Aralık 2010 dönemi için Güvenlik Konseyine geçici üye seçildi.

Konsey üyeliğinin Türkiye'ye önemli bazı konularda avantaj sağlayacağı düşünülüyordu. Örneğin, barış güçleriyle ilgili sorunlarda Türkiye önemli katkıda bulunan bir devlet olarak Güvenlik Konseyinde söz sahibi olmanın getireceği olanaklardan

yararlanacaktı. Güvenlik Konseyi üyesi olmayan BM üyeleri, Konsey toplantılarına katılıp söz alabilmekle birlikte oylamaya katılamıyor ve daha önemlisi, Konsey'e karar tasarısı sunamıyorlardı. Konsey üyesi olduğunda Türkiye sorunu aşmış olacaktı.

Bunların yanı sıra, her Güvenlik Konseyi üyesi aylık dönemlerle Konsey başkanlığını yürütmekteydi. Bu da o üyeyi Konsey'in gündemi ve kararları üzerinde söz sahibi duruma getiriyordu. Başkanlık konumundaki devlet, bir karar tasarısı üzerinde uzlaşmazlık olması durumunda bütün üyelerin kabul edeceği bir karar ortaya koyma pozisyonuna gelmekteydi. Konsey'in bir karar veremediği durumlarda tüm üyelerle görüşerek Konsey adına Başkanlık Açıklaması yapabilmekteydi (bkz. Güvenlik Konseyi Başkanlık Açıklaması kutusu, s. 812). Tabii, diğer yandan, bütün bunlar 2 yıllığına idi.

Güvenlik Konseyi Başkanlık Açıklaması

Başkanlık açıklamaları, bir sürekli üyenin vetosu nedeniyle Konsey'in karar alamayacağı anlaşıldığında kullanılan bir yöntemdir. Hiçbir üyenin itiraz etmediği bir metne ulaşılınca, bu metin başkanlık açıklaması olarak başkan tarafından açıklanır. Fakat, kararların aksine, başkanlık açıklamaları bağlayıcı değildir.
(F. Keskin Ata)

Türkiye, adaylık sürecinde başlatmış olduğu, dünyanın kendisiyle çok fazla ilgisi olmayan bölgeleriyle ilişki kurma ve onlarla işbirliği yapma girişimlerini Güvenlik Konseyi üyeliği boyunca sürdürdü. Bu çerçevede, 1990'la birlikte başlatmış olduğu ve 2000'lerde daha da hızlanan faal bir üye haline gelme süreci, Güvenlik Konseyi geçici üyeliği sırasında en üst noktasına ulaştı.

B) Üyelik Dönemindeki Çalışmalar

Güvenlik Konseyinin dönüşümlü başkanlık görevini Türkiye ilk olarak Haziran 2009'da, ikinci olarak Eylül 2010'da üstlendi. Her iki dönem de çok hareketli değildi. Birincisinde Konsey 3 karar aldı, 2 başkanlık açıklaması ve 4 basın açıklaması yaptı. İkincisinde ise toplam 5 karar aldı, 3 başkanlık açıklaması ve 4 basın açıklaması yaptı.

Güvenlik Konseyi üyeliğinin Türkiye'ye hiçbir olumlu etkisinin olmadığı en önemli konu başlığı Kıbrıs idi. Kıbrıs'a ilişkin olarak bu dönemde alınan kararlarda Türkiye olumsuz oy veren tek devlet olarak ortaya çıktı. Kıbrıs konusunda 1974'ten beri yerleşen tutum ve yaklaşımları değiştirmesi mümkün değildi.

Türkiye, Güvenlik Konseyi gündemine gelen konuların birçoğuyla yakından ilgiliydi. BM tarihindeki 3 zorlama operasyonundan 2'sine asker göndermiş bir devletti. Seçim sürecinde Afrika ülkelerine yönelttiği ilgi Konsey'deki görüşmelerde de devam etti. Ocak 2010'da Terörizmle Mücadele Komitesinin başkanlığını yürütmeye başladı.

Aşağıda, Türkiye'nin Güvenlik Konseyi üyeliğinin etkisini gördüğü belli başlı 2 konu olan Gazze ve İran'ın nükleer programı ele alınacaktır. Amaç, Türkiye'nin Konsey üyeliğini nasıl kullandığını görmektir.

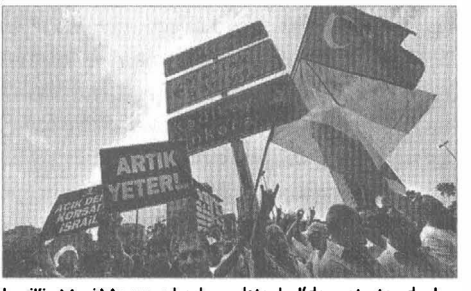
Gazze

Türkiye'nin 6 Ocak'ta üye olarak katıldığı ilk toplantı, Filistin dahil Orta Doğu konusundaydı ve burada Gazze'deki durum ele alındı. Dışişleri Bakanı Ali Babacan Gazze'deki durumu trajik olarak nitelendirdi ve İsrail'in Gazze'de yürüttüğü saldırıların durdurulması için gerekenin yapılmasını istedi. Bu toplantıdan 3 gün sonra bir uzlaşma sağlandı ve İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukayı kaldırmasını isteyen 1860 sayılı karar alınabildi. 11 Mayıstaki görüşmeler bir başkanlık açıklamasıyla sonuçlandı. Türkiye bu açıklamanın daha kapsamlı ve net olmasını istediğini belirtti: Barış süreci tüm yönleriyle canlandırılmalı, Gazze'deki insancıl durumun ağırlığı düşünülerek, insancıl yardımların bölgeye hiçbir engelleme olmadan ulaşması sağlanmalıydı. Başbakan Erdoğan da 24 Eylül 2009'da Genel Kurul'da yaptığı konuşmada, İsrail'den inşaat malzemelerinin Gazze'ye girmesine izin vermesini istedi ve Gazze'deki koşullara sırt çevirmenin mümkün olmadığını söyledi.

31 Mayıs 2010'da patlak veren filo krizinin bu arka plan üzerinden değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Gazze'ye doğru giden 6 gemilik yardım filosuna, açık denizdeyken İsrailli komandoların müdahalesi sonucunda *Mavi Marmara* gemisinde 9 kişi öldürüldü. Türkiye derhal Konsey'e başvurarak konunun gündeme alınmasını istedi (olay için bkz. Orta Doğu'yla **İlişkiler** bölümü).

Toplantıya Türkiye adına Dışişleri Bakanı Davutoğlu katıldı. İsrail'in uluslararası sularda çok uluslu bir sivil girişime baskın yapmasının ve sivilleri öldürmesinin uluslararası hukukun ağır bir ihlali olduğunu söyledi. Savaş zamanında bile sivillere zarar verilmemesi gerektiğini, meşru savunmanın burada söz konusu olamayacağını, açık denizlerin serbestliğinin en yerleşmiş ilkelerden biri olduğunu belirtti. Gemidekilerin radikal İslamcı bir grup olduğu iddialarını ise reddetti ve filoda 32 farklı ülkeden ve farklı inançlardan insanların bulunduğunu söyledi. İsrail'in derhal özür dilemesi gerekliydi. Gazze'deki abluka kaldırılmalıydı. Türkiye'nin Konsey'den talebi ise şöyleydi: Güçlü bir şekilde tepki gösterilmesi, İsrail'in bu saldırı eylemini güçlü şekilde kınayan bir başkanlık açıklaması yapılması, olayın derhal soruşturulmasının ve tüm sorumluların cezalandırılmasının talep edilmesi.

Genel olarak, olayın soruşturulması ve İsrail'in ablukayı kaldırması gerektiği Konsey'in tüm üyelerinin paylaştığı bir hususstu. Ama ABD'nin tutumu nedeniyle, bir karar değil de başkanlık bildirisi çıktı. Türkiye de durumu bildiğinden bir karar değil başkanlık bildirisi istedi. ABD temsilcisi de olayın şeffaf bir şekilde soruşturulmasını istemekteydi ama Gazze'ye yardım etmek isteyenler için kışkırtıcı olmayan yollar bulunduğunu, bunların kullanılmasının Gazze halkı da dahil herkesin yararına olduğunu ileri sürüyordu. Denizden doğrudan yardım ulaştırılması uygun ve sorumlu bir davranış değildi; nitekim sonuç da vermemişti. Bu çerçevede, Hamas'ın uluslararası yardımlara müdahalesi Gazze'deki çabaları zorlaştırmaktaydı. Hamas bura-

İsrail'in Mavi Marmara baskınını İstanbul'da protesto edenler.

ya silah sokmaya devam ederek ve terörizmi kullanarak bölgedeki herkesin güvenliğini ve refahını tehlikeye sokmakta idi.

İsrail de filonun tek amacının insancıl yardım olmadığını, eğer öyle olsaydı haftalar önce yardımı Aşdod limanından Gazze'ye ulaştırma tekliflerini kabul edecek olduğunu söyledi. Zaten filonun sözcüsü de amacın İsrail kuşatmasını kırmak olduğunu medyaya açıklamıştı. Müdahalenin uluslararası hukuka uygunluğunu, deniz ablukasının uluslararası hukukta kabul edilen bir önlem olduğunu ve deniz savaşının bir parçası olarak uluslararası sularda da uygulanabileceğini ileri sürdü. İsrail, filoyu örgütleyen İnsanî Yardım Vakfını da (İHH) radikal Batı karşıtı olarak niteledi ve örgütün Hamas gibi radikal İslamcı grupları ve hatta geçmişte El-Kaide gibi küresel cihat unsurlarını desteklediğini söyledi. Askerlere karşı bıçak ve sopa kullanıldığını, askerlerin meşru savunma çerçevesinde hareket ettiklerini ileri sürdü.

Konsey üyeleri arasında yapılan görüşmelerden sonra, 1 Haziran 2010'da bir başkanlık açıklaması kabul edildi. Açıklamada, Gazze'ye giden konvoya uluslararası sularda İsrail askerî operasyonu sırasında kuvvet kullanılması nedeniyle ortaya çıkan ölüm ve yaralanmalardan dolayı Konsey'in üzüntü duyduğu dile getiriliyordu. Sivillerin ölümüne yol açan eylemler kınanıyordu. İsrail'den sivilleri ve gemileri derhal serbest bırakması isteniyordu. Genel Sekreter yardımcısının, konunun derhal tam olarak incelenmesi ve hızlı, tarafsız, güvenilir ve şeffaf bir soruşturma gerektiği açıklaması not ediliyordu. Gazze'deki abluka Konsey'e göre sürdürülebilir bir durum oluşturmuyordu ve ilgili Konsey kararlarının uygulanması gerekliydi. Yani temel ihtiyaç maddeleri Gazze'ye düzenli bir şekilde gitmeli ve engelleme olmadan dağıtılmalıydı. Görüldüğü gibi bu açıklamada; özel olarak İsrail'i kınayan, sivillerin ölümüne onun neden olduğuna veya İsrail'in uluslararası hukuka aykırı davrandığına dair ifadeler bulunmamaktaydı. Zaten ABD'nin Konsey'deki beyanları, bu tür ifadelerin metne girmesinin engelleneceğini ortaya koymuştu.

Bu arada 22 Eylülde İnsan Hakları Konseyinin kurduğu soruşturma komisyonu kendi raporunu vererek İsrail'in gereksiz ölçüde, aşırı ve orantısız şiddet kullandığı sonucuna vardı. Gemidekilerin hiçbirinde ateşli silah olmaması, sadece sopalarla karşı koymaları, buna karşılık İsrail komandolarının daha gemiye inerken gerçek mermiyle ateş etmeye başlamaları, bu sonucu getiren en önemli unsurlar olarak sayılabilirdi (bkz. **Mavi Marmara Olayında Raporlar ve Türkiye'nin Tutumu** kutusu, s. 445).

İran

Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, Güvenlik Konseyinin gündemindeki sürekli maddelerden birini oluşturur. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasının (NPT) 3-28 Mayıs 2010'da yapılan gözden geçirme konferansının hazırlık komitesi çalışmalarına da katılan Türkiye, görüşlerini kapsamlı olarak 5 Mayıs 2009'da sundu. Bu görüşler NPT'ye bağlılığı teyit ederken, nükleer enerjinin barışçı kullanımının önemini de kabul ediyordu.

Konsey 24 Eylül 2009'da ABD'nin başkanlık döneminde nükleer yayılmanın önlenmesi ve nükleer silahsızlanma başlıklı bir genel görüşme yaptı. Burada Türkiye'yi Başbakan Erdoğan temsil etti. İran'a ilişkin olarak Türkiye'yi ABD'den ayıran görüş-

lerin temellerini burada gözlemlemek mümkündü. Başbakan Erdoğan, NPT'nin temelinde yayılmanın önlenmesi, nükleer silahsızlanma ve nükleer enerji olmak üzere üç sütun bulunduğunu belirterek, yayılmanın önlenmesinin nükleer silahsızlanma ile el ele gitmesi gerektiğini söyledi. Bu ifadede, nükleer tekeli olan devletlerin hedef alındığı açıktı. Güvenlik önlemlerine tam olarak uyan devletlerin sivil nükleer enerjiye ulaşmaları ise hiçbir şekilde engellenmemeliydi.

ABD ile İran arasındaki nükleer krizde yetersiz kaldığı gerekçesiyle BM'ye yöneltilen bir eleştiri.

10 Aralık'ta Güvenlik Konseyi, İran'a 1737 sayılı kararla konmuş olan her türlü silah ve ilgili malzeme ambargosunun ihlaliyle ilgili olarak toplandı. Bu karar çerçevesinde kurulmuş olan komite, İran denizcilik işletmesine ait olan ve İran'dan başka bir devlete mal taşıyan iki geminin durdurulup incelenmesi sonucunda ele geçirilen teçhizatın ihlal oluşturduğu yönünde rapor verdi. Bu diğer devletin Suriye olduğu ABD'nin açıklamasından anlaşılıyordu ve ABD yaptırımların daha sıkı uygulanmasını istiyordu. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) Tahran'daki reaktöre yakıt vermeyi kabul etmişti ama İran'ın yükümlülüklerini ihlal etmeye devam etmesi halinde uluslararası toplum başka yollar düşünmek zorunda kalabilirdi.

İran'la ilgili kriz Haziran 2010'un ilk haftasında patlak verdi. Gazze'ye giden filoya ilişkin olayların da 30 Mayıs'ta gerçekleştiği ve Konsey gündemine geldiği düşünülünce, o haftanın Türkiye açısından çok zor ve yoğun geçtiği görülür. Türkiye, Gazze olayında kınama kararı çıkarttıramamıştı ama, ablukanın kalkması yönündeki genel talebi Konsey'e bir kez daha doğrulatmıştı. İran konusunda ise, baştan beri yaptırımların ağırlaştırılmasına ya da müdahaleye karşı bir duruş sergiliyordu.

Türkiye, İran'la bir uzlaşmaya varmak için Brezilya ile birlikte çalışmaya başladı. 17 Mayıs'ta bu çabalar sonuç verdi ve İran nükleer takas anlaşmasını kabul etti. Buna göre, İran 7 gün içinde bu anlaşmayı UAEK'ya bildirecek, Viyana grubu (ABD, Rusya, Fransa ve UAEK) olumlu yanıt verirse, İran'ın Tahran nükleer reaktörü için 120 kg. yakıtı Viyana grubundan almasını düzenleyen başka bir anlaşma yapılacaktı. İran 1.200 kg. az zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye'de depolanmak üzere bir ay içinde teslim edecek ve reaktör yakıtını 1 yıl içinde alacaktı.

17 Mayıs'ta varılan anlaşma olumlu karşılanmakla birlikte, İran'ın uranyum zenginleştirme programına son vermesini içermiyordu. İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam etmesi, bu noktada hiçbir taviz vermemesi, bu arada Kum kentinde sivil amaçlar için uygun olmayan bir reaktör kurması ve ambargo kararlarını sürekli ihlal etmesi, Konsey'de bu ambargonun sıkılaştırılması için çaba harcayan ABD'nin başarılı olmasını sağladı. 9 Haziran 2010'da alınan karara Güvenlik Konseyinde Türkiye ve Brezilya karşı oy verdiler. Lübnan ise çekimser kaldı.

Karar, İran'ın UAEK kurallarına uymadığını, Kum'da bir uranyum zenginleştirme tesisi kurmasının tüm zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması kararına aykırı olduğunu belirterek, İran'a her türlü silah ve ilgili malzeme satışına ambargo koydu. İran'ın balistik füze çalışması yapmasını yasakladı. İran'a giden gemi ve uçakların yasaklanmış malzeme taşıdığı konusunda makul şüphesi olan devletlerin, bu araçları kendi limanlarında ise incelemelerini, açık denizde ise bayrak devletinden izin alarak ziyaret etmelerini istedi. İran bankalarının üye devletlerde yeni şube, temsilcilik vb. açmasını ve yeni yatırımlara girmelerini yasakladı. Karara, İran'da balistik füze ve nükleer faaliyetlerde bulunan kurumlar ve kişiler, Devrim Muhafızlarının sahip olduğu kurumlar ve İran Denizcilik İşletmelerinin sahip olduğu kurumlar listesi eklendi.

Brezilya ve Türkiye kullandıkları karşı oyu, 17 Mayıs anlaşmasının, harcadıkları çabalar sayesinde ortaya çıktığını gerekçe göstererek açıkladılar. Bu anlaşmaya gerek lazım gelen siyasi destek, gerekse sonuç getirmesi için yeterli zaman verilmemişti. Türkiye, bir güven artırıcı önlem olarak düşünülen anlaşmanın, gerektiği gibi uygulanırsa temel konuların çözülmesine katkıda bulunabileceği kanısındaydı. Yaptırım kararına rağmen diplomatik çabaların daha da güçlü bir şekilde devam etmesi gerekiyordu.

Karara olumlu oy veren üyeler, Tahran Anlaşmasının güven artırıcı niteliğinin altını çizdiler. ABD, açıklamasında, Brezilya ve Türkiye'nin çabalarının iyi niyetli olduğunu, ama temel endişelere yanıt vermediğini bildirdi. İngiltere (B. Britanya), Brezilya ve Türkiye'nin çabalarının İran tarafından Konsey kararlarını uygulamamak için bahane olarak kullanıldığını ileri sürdü. Fransa'ya göre, Kum'daki reaktör, ekonomik olarak sivil kullanıma uygun olmayacak ölçüde küçüktü ve askerî amaçlar için yapıldığı belliydi. Fransa, Türkiye ve Brezilya'nın çabalarını önemli bulmakla birlikte, İran'ın, uranyumunu %20 oranında zenginleştirerek ve bunu sürdüreceğini ilan ederek, Tahran Anlaşmasının temel amacını ortadan kaldırdığını söyledi.

Yaptırımların ağırlaştırılmasına ve bu arada diplomatik görüşmelerin sürmesine, Brezilya, Türkiye ve Lübnan hariç, tüm devletler destek verdiler. Rusya'nın konuşmasında çok önemli bir cümle bulunuyordu: "İran nükleer sorununa, diplomatik ve barışçı bir çözüm dışında hiçbir çözüm alternatifi olmadığına kesin olarak inanıyoruz." Bu cümle, İran'a müdahale anlamına gelecek hiçbir karara Rusya'nın izin vermeyeceğini ortaya koymaktaydı.

Güvenlik Konseyinde tartışmalar sürerken BM binası dışında İran'ın nükleer çalışmalarını protesto eden göstericiler.

Türkiye'nin geçici üyeliği vesilesiyle anlatılan bu Gazze ve İran örnekleri, Konsey'deki daimi üye ağırlığını bir kez daha ortaya koydu. Ama geçici üyeliğin sağladığı avantajları da gösterdi. Konsey geçici üyeleri gün-

deme madde alınmasını sağlayabilmekteydi. Konsey üyesi olmayan devletler, Konsey'e herhangi bir konuda başvurabilmekle birlikte, bu başvurunun gündem konusu olmasını sağlamaları zordu. Ayrıca, bir karar ya da başkanlık bildirisi için tasarı sunmaları mümkün değildi. Türkiye, Güvenlik Konseyine üye olmanın getirdiği olanakları Gazze filosu olayında kullandı ve bir başkanlık bildirisi çıkmasını sağladı. Bildirinin içeriği tam olarak Türkiye'nin istediği gibi değildi çünkü İsrail söz konusu olduğunda ABD'nin bilinen politikasını aşmanın güçlüğü ortadaydı.

İran meselesine gelince; Tahran bildirisinin çıkmasını sağlayan devletlerden biri olmasaydı Türkiye'nin Konsey'deki tutumunun farklı olup olmayacağını düşünmek gerekir. Türkiye ambargonun ağırlaştırılmasına karşıdır. Bildiri olmasaydı bu yönde görüş belirtebilir, ama olumsuz oy kullanması çok zor olabilirdi. Nitekim Lübnan kullanamadı. Tahran bildirisine giden uzlaşmayı sağlayan iki devletten biri olması, olumsuz oy kullanmasının getirebileceği eleştirileri yumuşattı ve girişiminin arkasında durma olarak anlaşılabilir kıldı. Bu nedenle, Türkiye'nin, bu konuda, başka koşullarda alabileceği eleştirilerden çok daha azıyla karşılaştığı söylenebilir.

Değerlendirme

Türkiye'nin 1990'lardan beri izlediği, BM'de daha etkili bir devlet olma politikası önümüzdeki dönemde de sürecek gibi görünmektedir. Doğal olarak, bu durum Türkiye'nin diğer dış politika yönelimlerinden bağımsız bir tercih değildir. Süreç 1990'dan itibaren başlamıştır. Çünkü bloklaşmanın sona ermesiyle birlikte başka birçok devlet gibi Türkiye'nin de konumu değişmiş, Türkiye de yeni koşullara daha uygun bir yön çizme çabasına girmiştir. BM içindeki faaliyetlerini ve görünürlüğünü artırması da bu çabanın bir parçasıdır.

2000'lerle birlikte bu çabaların sonuçları alınmaya başlandı. Türkiye belki de aşırı temkinli olarak nitelenebilecek tutumunu bırakarak; insan hakları sözleşmeleri, iklim değişikliğine ilişkin sözleşme ve protokoller gibi taraf olmaktan kaçındığı belgelere taraf olmaya başladı. Bunun doğal olarak AB'ye üyelik süreciyle yakından ilgisi vardı. Ayrıca, dış politikasında hedeflemeye başladığı bölgesel güç olma isteği ve gelişmekte olan sermayesine yeni alanlar bulma ihtiyacı da, o zamana kadar ilgi göstermediği başka bölgelere açılmasında etken oldu. Barış güçlerine yaptığı katkılar zaten sürekli artış göstermekteydi.

Beklenenden çok farklı çalışsa ve ana organlarından Güvenlik Konseyi birçok durumda etkili olamasa da, neredeyse tüm devletlerin üye olduğu ve uluslararası barış ve güvenlik için çalışan tek evrensel örgüt BM'dir. Kuvvete başvurmayı meşrulaştırabilen tek organ Güvenlik Konseyidir. Buna 1990'larla birlikte örgütün profilindeki yükselmeyi de eklersek, Türkiye'nin Konsey üyeliğini istemesini ve seçilmesini doğal karşılamak gerekir.

Türkiye'nin Konsey üyeliği 31 Aralık 2010'a kadar sürdü. Davutoğlu, 2020'den önce bir kez daha üye olmak için harekete geçilmesinin düşünüldüğünü açıkladı. Nitekim 2011'de 2015-16 dönemi için Türkiye adaylığını bir kez daha ortaya koydu. Türkiye'nin Konsey üyeliği sırasında sergilediği performans, seçim sürecinde izlemeyi vaat ettiği politikalarla uyumlu olmuştu. Türkiye seçim sürecinde, özellik-

le en az gelişmiş ülkelerin ve Afrika devletlerinin sorunlarıyla ilgilenmeye özen göstermiş, bu tutumunu üyeliği sırasında da sürdürmüştü. Barış güçlerine katkılarını dünyanın her bölgesinde görmek mümkündü. Türkiye, Konsey'in terörizmle ilgili alt komitesi olan Terörizmle Mücadele Komitesinin başkanlığını bir yıl boyunca yürüttü. Konsey gündemindeki konuların önemli bir kısmı Orta Doğu meseleleriyle ilgiliydi. Türkiye'nin aynı zamanda bir Orta Doğu ülkesi olması, Konsey üyeliğine ek bir değer kattı.

Türkiye'nin bir daha seçilmesi konusunda, Batı Avrupa ve Diğerleri (WEOG) grubundan çok sayıda aday olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Bunların Kanada ve Hollanda gibi bazıları öteden beri barış güçlerine çok destek vermiş, bütçeye katkıları fazla ve Konsey üyeliği deneyimleri olan ülkelerdir. Ama üst üste seçilmenin mümkün olmaması nedeniyle, Türkiye'nin birkaç dönemde bir Konsey üyeliğine seçilmesi mümkün görünmektedir.

FUNDA KESKİN ATA

KAYNAKÇA (Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye)

Akgün, Birol, "Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Üyeliği: Amaç, Süreç ve Beklentiler," Selçuk Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Konya, 2009; Boutros-Ghali, Boutros, *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping*, United Nations, New York, 1992; Bölme, Selin M., Ulutaş, Ufuk, Küçükkeleş, Müjge, vd., "Dış Politika: Türkiye-İsrail İlişkileri", *Seta Analiz, 2011'de Türkiye*, No:41, Aralık 2011, s. 109-112; Chesterman, Simon, Pouligny, Beatrice, "Are Sanctions Meant to Work? The Politics of Creating and Implementing Sanctions Through the United Nations," *Global Governance*, Cilt 9, Sayı 4, 2003, s. 503-518; ; Ensaroğlu, Yılmaz, Güçtürk, Yavuz, Kırmızı, Hüseyin, vd., "Hukuk ve İnsan Hakları", *Seta Analiz, 2011'de Türkiye*, No: 41, Aralık 2011, s. 70; Kale, Başak, "Birleşmiş Milletler'in Yeni Binyıl Zirvesi ve Türkiye," *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ekim 2000, s. 34-39; Keskin, Funda, "Yeni Barış Güçleri," *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 54, No:4, 1999, s.67-81; Keskin, Funda, "1990 Sonrası BM Barış Güçleri ve Türkiye'nin Katkısı," *Avrasya Dosyası*, Cilt 9, Sayı 4, 2003, s.237-255; Keskin, Funda, *Birleşmiş Milletler ve Türkiye: Uluslararası Barış ve Güvenliğe İlişkin Sorunlar*, Ekin Yayınları, Ankara, 2005; Lyons, Gene M. "Competing Visions: Proposals for UN Reform," *The United Nations System: The Policies of Member States*, eds. C.F. Alger, G.M. Lyons, J.E. Trent, Tokyo, UN University Press, s.41-85; Oette, Lutz, "A Decade of Sanctions Against Iraq: Never Again!; The End of Unlimited Sanctions in the Recent Practice of the UN Security Council," *European Journal of International Law*, Cilt 13, No:1, 2002, s. 93-103; Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, gözden geçirilmiş 5. basım, Ankara, İmaj Yayınevi, 2009; Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar– kavramlar, teori, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama*, güncelleştirilmiş 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2008; Report of the High-Level Panel on Threats Challenges and Change, UN Doc. A/59/565, 2 Aralık 2004; Report of the Secretary-General, "Renewing the UN: A programme for reform," A/51/1950; Report of the Secretary-General, "Strengthening the UN: An agenda for further change," A/57/387; Report of the Secretary-General, "In Larger Freedom: Toward development, security and human rights for all," A/59/2005; Reisman, W. Michael, "Redesigning the United Nations," *Singapore Journal of International and Comparative Law*, Cilt 1, 1997, s.1-27: Slaughter, Anne-Marie, "A Chance to Reshape the UN," *Washington Post*, 13 Nisan 2003, B7; Stopford, Michael, "The United Nations and the Politics of Reform," *Delusions of Grandeur*, ed. T.G. Carpenter, Cato Institute, 1997, s.29-44.

I) UDÖ'deki Olumlu Gelişme, Boğazlarda VTS Sistemi Kurulmasının ve Enerji Nakil Hatlarının Etkisi

Uluslararası Denizcilik Örgütünün (UDÖ) Mayıs 1999'da aldığı bir karardan sonra, Boğazlardan geçişi düzenleyen 1994 ve 1998 tüzükleri bağlamında bu örgütün Türkiye'ye yönelik eleştirinin ve tavsiye kararlarının yol açtığı olumsuz havayı gideren kimi olumlu gelişmeler oldu. Özellikle ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Hollanda ve Japonya'nın desteğiyle alınan bu kararla, Boğazlarda VTS (*Vessel Traffic System*; Gemi Trafik Sistemi) düzeneğinin kurulması ve diğer gerekli teknik önlemlerin alınması kaydıyla, Türk Boğazları konusu UDÖ gündeminden düşürüldü. Böylece Türkiye rahat bir nefes aldı. Yunanistan ve Rusya Federasyonu (RF) karşısında özellikle ABD'den gelen bu desteği, 40.000.000 Dolar'lık VTS sistemi ihalesinin bir ABD şirketine verilmesiyle ilişkilendirenler oldu. Fakat bu destek, ABD'nin genel olarak enerji nakil hatları, özellikle de Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı konusunda netleşen tercihinden bağımsız olarak açıklanamazdı. Örneğin, ABD Başkanı Clinton'ın Kasım 1999'da Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında düzenlenen İstanbul Deklarasyonunun imza törenine "şahit" olarak katılması bunun göstergesiydi.

UDÖ'deki bu gelişmeye paralel olarak Türkiye, "Türk Boğazları Gemi Trafik ve Bilgi Sistemi" VTS ihalesini yaptı ve inşaatın temeli 2001'de atıldı. Sistemin tüm teknik donanımı Lockheed Martin Overseas Corporation adlı ABD şirketi tarafından üretildi. Bu proje çerçevesinde, 8'i İstanbul Boğazında, 5'i de Çanakkale Boğazında olmak üzere toplam 13 radar kulesi yapıldı. Birkaç aylık deneme süresinden sonra 30 Aralık 2003'te sistem tam olarak devreye sokuldu. İki yıllık bir dönem sonunda (2003-2005), az sayıda gemi arızası dışında, tek bir deniz kazası bile olmadı. Bu sistem sayesinde, Boğazlardan geçecek tüm gemiler artık 24 saat boyunca radarlar ve kameralarla izleniyor, belirli bir rota izlemeleri ya da belirli noktalarda hızlarını azaltmaları için kendilerine bilgi veya uyarı gönderiliyordu.

Türk Boğazlarından geçişte karşılaşılan sıkıntıların giderilmesi amacıyla yürürlüğe konulan 1998 Tüzüğü aynen korundu. Fakat, geçen gemilerin sayı ve niteliklerinde meydana gelen değişiklikler gerekçe gösterilerek, 1998 Tüzüğünün uygulaması, Ekim 2002'de çıkarılan bir yönetmelikle bazı yeni kurallara bağlandı. Özetle, 1998 Tüzüğünde açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen, zorunlu haller dışında,

tehlikeli yük taşıyan 200 metre ve üzeri gemilerin geçişlerinin gündüz yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, 500 groston veya daha büyük gemiler ile tehlikeli yük taşıyan gemilerin uluslararası sigorta poliçelerini göstermeleri ve uluslararası çevre güvenliği sertifikalarını sunmaları zorunlu kılındı.

Öte yandan, uluslararası enerji nakil hatları konusundaki gelişmeler de, Türk Boğazlarından geçişte karşılaşılan sıkıntıların hafiflemesine yardımcı oldu. 1994 ertesinde BTC konusu netleşti. 2005 sonundan itibaren Ceyhan'a petrol sevkiyatının başlamasıyla, Boğazlardaki trafik Azerbaycan petrolünden de kurtarılmış oldu.

2004 başında Boğazlar için yeni bir tehlike belirdi. Dünyada artan petrol ihtiyacı ve Orta Doğu'daki olumsuz gelişmeler nedeniyle, Kazak ve Rus petrollerinin 2010'a dek 5 kat artarak Karadeniz'e ineceği ve tankerlerle Boğazlar üzerinden dünyaya ulaştırılacağı haberleri çıktı. Bunun üzerine Türkiye, Kazak ve Rus petrollerinin, Boğazlardan geçmesine gerek kalmadan Karadeniz'den doğrudan Akdeniz'e indirilmesini sağlayacak Samsun-Ceyhan boru hattı projesini gündeme getirdi. Başlangıçta RF'nin ve petrol şirketlerinin bu projeye sıcak bakmadığı söylendiyse de, bir enerji şirketine proje hazırlıkları için yetki veren Bakanlar Kurulu kararnamesi Nisan 2006'da çıkarıldı. Nisan 2007'de Samsun-Ceyhan'ın temeli Ceyhan'da atıldı. Aralık 2010'da Türkiye'ye gelen RF başbakan yardımcısı, Samsun-Ceyhan boru hattı projesi konusunda RF'nin kendi üzerine düşen yükümlülükleri yerine getireceğini açıkladı. Bu gelişmeler ertesinde, aynı hatla bağlantılı ve daha uzun vadeli projeler de gündeme gelmeye başladı. Samsun-Ceyhan'la Ceyhan'a inecek petrolü buradan boru hattıyla İsrail'e götürecek, sonra da Kızıldeniz'den kalkacak tankerlerle Hindistan'a ve Doğu Asya'ya gönderecek Ceyhan-Kızıldeniz projesi şekillenmeye başladı. Bu bağlamda Türkiye, bölge ülkeleriyle temaslar yürütmeye girişti. Henüz hayata geçmemiş olsa da tüm bu projelerin devreye sokulmaya başlanması, Ceyhan'ı uluslararası ölçekte bir petrol terminali haline getirdi. Ayrıca, Türk Boğazları, yakın gelecekte Kazak ve Rus petrollerinin getireceği tehlikeye karşı korunmaya alınmış oldu.

Türkiye'nin, Boğazların maruz kaldığı tanker tehlikesi argümanını, enerji nakil hatları konusunda izlediği genel dış politikanın hayata geçirilebilmesi için başarılı şekilde kullandığı söylenebilir. Boğazları tehdit eden gelişmeler gerçekti, fakat Türkiye, hedeflediği projelerin kabulü için, diğer unsurlar yanında Boğazları da bir gerekçe olarak kullandı. Sonuçta, bir yandan istenen projeler devreye sokulabildi, diğer yandan da, geliştirilen yeni rejim ve teknik sistem (VTS) Boğazların korunmasını ve güvenli geçişi mümkün kıldı (E. Güven; *F. Times*). 2010 sonunda açıklanan istatistikler de BTC konusundaki başarının Boğazlardan geçen gemi sayısına olumlu etki yaptığını gösteriyordu. 2010 boyunca Boğazlardan geçen toplam gemi sayısı 2009'a göre %1'in üzerinde bir azalma gösterdi. Denizcilik Müsteşarlığının verilerine göre, geçen gemi sayısındaki azalma eğilimi 2007'den bu yana devam etmekteydi.

Ama bu durum, Türkiye'yi Samsun-Ceyhan da dahil bazı başka boru hatları bağlamında gerçekleştirmek istediği projeler için Boğazlardaki trafik yoğunluğunu gündeme taşımaktan alıkoymadı. Örneğin Kasım 2011'de Başbakan Erdoğan yılda yaklaşık 150.000.000 ton petrolün Boğazlardan taşındığına dikkat çekerek, bu tehlikenin bertaraf edilmesi için boru hatlarına ağırlık verilmesi gerektiğini vurguladı.

2010'da Boğazlardaki VTS sistemi konusunda yeni bir tartışma çıktı. Marmaray

çalışmaları nedeniyle olağan olarak uygulanan çift yönlü geçişlerin geçici olarak tek yönlü hale dönüştürülmesi geçişi daha da güvenli hale soktuğundan, bunun kalıcı olması gerektiğini savunanlar oldu. Fakat, bugün kullanılan VTS sistemi UDÖ'de büyük mücadeleler sonucunda onaylandığı ve RF gibi büyük devletlerin bu örgütteki etkileri endişe yarattığı için, bu düzenleme geçici bir durumdur.

II) Yeni Askerî ve Stratejik Gelişmeler Çerçevesinde Boğazlar

11 Eylül Saldırılarının Türk Boğazlarına Etkisi

11 Eylül 2001 saldırıları ertesinde ABD'nin terörle mücadele politikası bağlamında, doğu Akdeniz bölgesinde "Operation Active Endeavour" (OAE) adıyla bir NATO girişimi başlatıldı (bkz. **ABD ve NATO'yla İlişkiler** bölümü). Bu çerçevede, NATO savaş gemilerinin, bu bölgede gemiciliği tehdit edecek herhangi bir terör girişimini engellemesi ve koruma hizmeti vermesi amacıyla devriye gezmesi sağlandı. Böylece, OAE aracılığıyla Akdeniz'deki ticari deniz trafiği denetime alındı. ABD 2005'te, önemli enerji nakil hatlarının geçtiği Karadeniz'de de benzer bir düzenlemeye gidilmesini talep etti. Bu bağlamda, Köstence'de bir Amerikan üssü kurulması konusunda Romanya'yla Aralık 2005'te bir anlaşmaya vardı. Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında da bir ABD üssü kurulacağı iddia edildi.

Oysa, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan bir devlet olarak ABD'nin Montreux hükümleri çerçevesinde bu bölgede hareket alanı çok kısıtlıydı. Montreux uyarınca, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin, barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin toplam tonajı 30.000 idi. Sınırlı hallerde bu miktar toplam 45.000'e çıkabilirdi. Ayrıca, bu devletlerin savaş gemileri Karadeniz'de 21 günden daha uzun süre kalamazdı (bkz. Cilt I, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi** bölümü).

Türkiye ve RF'nin Karadeniz'deki ABD varlığına sıcak bakmadığı ve ABD'nin izlediği politikanın daha ileriye götürülmesinin mümkün olup olmadığı tartışmalarının yapıldığı bir dönemde, Ağustos 2008'de RF-Gürcistan krizi patlak verdi.

2008 Rus-Gürcü Krizi ve Türk Boğazları

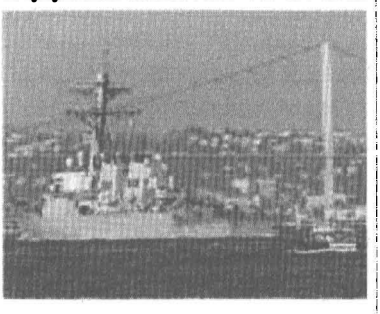
Ağustos 2008'de patlak veren Güney Osetya uyuşmazlığı sonucunda RF ile Gürcistan arasında çıkan silahlı çatışmalar, ABD'nin Gürcistan'a yardım etmek istemesi üzerine, Karadeniz'de soğuk savaş rüzgârları esmesine sebep oldu (bkz. **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler** bölümü). Türkiye ise kendisini, bu denizi kullanarak Gürcistan'a gitmek isteyen ABD savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi bağlamında bir krizin ortasında buldu. Gürcistan'a insani yardım yapmak istediğini belirten ABD yetkililerinin ilk girişimleri, çatışmaların sona ermesinin hemen ertesinde ortaya çıktı. ABD, donanmasına bağlı (ve bu nedenle savaş gemisi kategorisine giren) Mercy ve Comfort adlı iki hastane gemisini Boğazlardan geçirerek Gürcistan'a sevk etmek istedi. Oysa bu gemilerin her biri tek başına 70.000 ton civarındaydı. Geçerlerse, Montreux ihlal edilecekti.

ABD, Montreux'den kaynaklanacak engelleri aşabilmek için, önce, Türkiye'nin bu hükümleri tam olarak uygulama konusundaki iradesini sınadı. Bazı Amerikan

düşünce kuruluşlarının, Türkiye'nin temkinli davranışına ve 1 Mart 2003 tezkeresine gönderme yaparak, bir anlamda Türkiye'nin iyi bir müttefik olarak üzerine düşeni geçmişte de yapmadığını gündeme getirmeleri dikkat çekti. Türk yetkililer ise, Montreux'den taviz verilmesinin söz konusu olmadığı yönünde kararlı bir duruş sergilediler.

Bu dönemde tartışmaların bir bölümü, savaş gemilerinin tonajı yanında, geçiş öncesi yapmaları gereken bildirime odaklandı. Türkiye kamuoyu, ABD'nin en az 8 gün önceden (ki bu süre Montreux'ye göre tercihen 15 gündür) izin alıp almadığını tartıştı. Oysa, ABD'nin talebinin, Karadeniz'e kıyısı olmayan bir devletin savaş gemisinin olağan geçişi ile mi, yoksa Montreux'de yer alan spesifik olarak insani amaçlı savaş gemisi geçişi ile mi ilgili olduğu belirsizdi. Sözleşme'ye göre, Karadeniz'e kıyısı olmayan bir devlet, insani amaçlarla bu denize göndereceği savaş gemileri bakımından bir ön bildirimde bulunmak zorunda değildi (Md. 18/1-d). Fakat, bu çerçevede gönderilecek gemilerin toplam tonajı 8.000 tonu aşmamalıydı. Bu türden geçişlerde ön bildirim olmamasına rağmen, Türkiye'den izin alınması şartı vardı. Sözleşme'ye göre Türkiye, kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'de bulundurabileceği savaş gemilerinin toplam tonajı (30.000) ve 8.000 tonluk sınırlama aşılmadığı sürece, bu izni en kısa sürede vermeliydi. 30.000 tonluk üst sınırın aşılması sonucunu doğuracak insani amaçlı deniz kuvveti gönderilmek istenmesi halinde Türkiye diğer Karadeniz devletlerinin rızasını almak zorundaydı. Onlardan itiraz gelmemesi durumunda, başvuran devlete kendi kararına göre yanıt verme hakkına sahipti (Md. 18/1-d).

DIŞİŞLERİ: MONTRÖ'YE UYGUN

ABD gemisi Karadeniz'de

Dolmabahçe'de protesto

GÜRCİSTAN'A yardım götürdüğü belirtilen ABD savaş gemisi 'McFaul' ile Romanya'ya giden Polonya savaş gemisi 'General Plasky' dün Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçti. ABD savaş gemisi 'McFaul', varış limanı hakkında Çanakkale Boğazı Gemi Trafik Hizmetleri Merkezi Müdürlüğü'ne bilgi vermedi. Dışişleri Bakanlığı, gemilerin Türk boğazlarından geçişinin Montrö Sözleşmesi'ne uygun olduğunu belirtti. Dolmabahçe Meydanı'nda bulunan 200 kişilik grup gemilerin geçişini protesto etti. >>17'de

Milliyet, 23.08.2008.

Türkiye'nin Montreux'yü gerekçe göstermesi sonucunda hastane gemileri sorunu aşılamayınca, ABD bu kez yardım malzemesini daha küçük savaş gemileriyle göndermeye girişti. 20 Ağustos'ta ABD donanmasına ait 9.000 ton civarında bir destroyer ve 3.000 ton civarında bir sahil güvenlik botunun Boğazlardan geçeceği açıklandı. Bu tonajlar, geçişlerin insani amaçlı geçiş kategorisinde yapılmayacağının göstergesiydi. Çünkü aksi durumda 8.000 tonluk sınır aşılacak ve Sözleşme ihlal edilmiş olacaktı. Olağan savaş gemisi geçişi kategorisindeki bu geçişler için Türkiye'ye yapılması gereken ön bildirime ABD'nin uymadığını ileri sürenler oldu. Oysa RF'nin bu konuda ihlal iddiasında bulunmamış olması, bu değerlendirmelerin doğru olmadığını gösteriyordu. Çünkü Sözleşme'ye göre, bu bildirimleri alan Türkiye diğer taraf devletleri derhal haberdar etmekteydi. Yani RF bu türden bir ihlali kolaylıkla fark ederdi. Üstelik, bu dönemde RF genelkurmay başkan yardımcı-

sı, Türkiye'nin Montreux konusundaki titiz uygulamasından memnun olduklarını açıklamıştı. ABD'nin bu tür savaş gemileri geçirişi, 20 Ağustos'u izleyen günlerde de devam etti.

RF, ABD tarafından Gürcistan'a gönderilen gemilerde insani yardım malzemesi olduğuna inanmıyordu. Fakat Montreux, barış zamanında savaş gemilerinin kargolarını sorgulama ya da gemiye çıkarak kontrol etme hakkını Türkiye'ye vermiyordu. Bu nedenle RF, ABD gemilerine şüpheyle bakmasına ve bu geçişlerden rahatsız olduğunu ortaya koymuş olmasına rağmen, gemilerin yükü konusunda Türkiye'yi herhangi bir ihmalle suçlamaktan kaçındı.

Eylül ortasına gelindiğinde ABD, Gürcistan'a yapmayı planladığı yardımı önemli oranda tamamladı ve bu amaçlarla yapılan savaş gemisi geçişleri de sona erdi. Bu birkaç haftalık sürede ABD savaş gemileri Montreux kökenli başka sorunlarla da karşılaştı. Karadeniz'de en fazla 21 gün kalınabileceği yönündeki sınırlama, ABD'yi, savaş gemilerini bu denize dönüşümlü olarak sokma yoluna itti.

RF ile ABD arasında kısa süreli bir krize dönüşen ve Boğazlar noktasında düğümlenen gelişmelerde ABD'nin bir konudaki tercihi dikkat çekiciydi. Gürcistan'a insani yardımın başka yollardan yapılması mümkündü. Örneğin, bu yardım ticaret gemileri aracılığıyla taşınabilir ya da Türkiye'nin batı veya güney sahillerindeki bir limandan sokularak hava yoluyla Tiflis'e gönderilebilirdi. Montreux kısıtlamalarına rağmen yardım malzemelerini savaş gemileriyle göndermekte ısrar etmesi, ABD'nin RF'ye Gürcistan konusunda bir gözdağı vermek istediğini gösteriyordu. Yardım amaçlı geçişlerin yapıldığı dönemde, NATO görev grubuna bağlı Alman ve İspanyol gemilerinin de Romanya'nın Köstence ve Bulgaristan'ın Varna limanlarını ziyaret gerekçesiyle Boğazlardan geçmesi bu düşünceyi daha da kuvvetlendiriyordu. Öte yandan bu girişim, Montreux'yü ve Türkiye'yi sınama isteğiyle de ilişkiliydi.

RF-Gürcistan-ABD üçgeninde gelişen bu krizi Türkiye'nin ciddi bir sorunla karşılaşmadan atlatabilmesinde Montreux önemli bir rol oynadı. Bu konuda Sözleşme'nin iki özelliği etkili oldu: 1) Savaş gemileri açısından Karadeniz'e kıyıdaş devletler lehine katı geçiş sınırlamaları içermesi; 2) Bu sınırlamaların, 1936'dan bugüne savaş gemileri açısından ortaya çıkan teknolojik gelişmeler nedeniyle daha da sınırlayıcı hale gelmiş ve eskimiş olması. Sözleşme'nin bu özellikleri, ABD'nin sayıca çok ve ağırlık olarak büyük savaş gemilerini Karadeniz'e sokmasını ve uzun süre orada tutmasını engelledi. Aksi durumda, bölgedeki gerginlik daha da artabilecek ve Türkiye, geleneksel müttefiki ABD ile yeni ticari ortağı (bkz. **Rusya Federasyonuyla İlişkiler** bölümü) RF arasında tercih yapmak zorunda kalabilecekti. Kuşkusuz, bu durum sadece Montreux hükümleriyle açıklanamayacaktır. Türk diplomasisinin bu krizi uluslararası yükümlülüklerine sadık kalarak dengeli şekilde yönettiği söylenebilir.

KUDRET ÖZERSAY

KAYNAKÇA (Boğazlar Konusu)

Donat, İrfan ve Mehmet Nayır, , "Boğazların Güvencesi Samsun-Ceyhan", Sabah, 16 Aralık 2010); *Financial Times*, 12 Ocak 2004; Güven, Erdal, "Bakü-Tiflis-Ceyhan'da Mutlu Son," *Radikal*, 20 Eylül 2002; Güzel, Hasan Celal, "Montrö, Boğazlar ve Gürcistan Krizi", *Radikal*, 26 Ağustos 2008; İstikbal, Cahit, "Gürcistan-Rusya Gerginliği ve Türk Boğazları", www.denizhaber.com [16 Ağustos 2008]; Türk Boğazları Gemi Trafik Yönetim ve Bilgi Sistemi- Gemi Trafik Hizmetleri Projesi, **http://www.denizcilik.gov.tr/tr/calismalar/vts.asp** [8 Mayıs 2011].

Kutular ve Yazarları

17 Kasım Devrimci Örgütü (A. Dayıoğlu) ... 622
1964 Gizli Kararnamesi (B. Oran) ... 612
1966 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Md. 27 (B. Oran) ... 802
2005 Osmanlı Ermenileri Konferansı (B. Oran) ... 85
2006 Ermeni Soykırımı Tasarısına Fransa'da Tepkiler (B. Oran) ... 179
2011 Valérie Boyer Yasası - Tahlil ve Süreç (B. Oran) ... 180
2012'den Bakınca 27 Mayıs Darbesi (B. Oran) ... 94
2012'den Bakınca 28 Şubat 1997 Muhtırası (B. Oran) ... 96
2012'den Bakınca Menderes Dönemi (B. Oran) ... 76
2012'den Bakınca Turgut Özal ve Dönemi (B. Oran) ... 83

A
AB Komşuluk Politikası (S. Baykal) ... 338
AB Müktesebatı (S. Baykal) ... 346
AB Uyum Paketleri (S. Baykal) ... 348
AB'nin Demokratik Meşruiyet Sorunu (S. Baykal) ... 341
AB'nin Sindirme / Entegrasyon Kapasitesi (S. Baykal) ... 381
AB'nin Temel İlkeleri / Değerleri (S. Baykal) ... 356
Abhazya Meselesi ve Türkiye (M. Aydın) ... 489
AİHM'de Mütekabiliyet Davaları ve Türkiye (A. Dayıoğlu) ... 611
AİHM'nin Hrant Dink Kararı (S. Akgönül) ... 739
Akdeniz İçin Birlik (S. Baykal) ... 374
Akkuyu Antlaşmasının Hukuksal Sorunları (F. Özlüer) ... 552
Albay Temizöz Davası (M. Sancar) ... 731
Aleviler ve Dinsel Kimlik (B. Oran) ... 764
Anayasa Referandumu - 2010 (A. İnsel) ... 713
Anayasal Antlaşma Denemesi (S. Baykal) ... 364
Arap Baharı (B. Oran) ... 51
Ardıllık (Halefiyet) (K. Özersay) ... 639
Asimetrik Tehdit ve Savaş (M. Aydın) ... 527
Asker Kişilerin Siyaset Yapma Suçu (B. Oran) ... 91
Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (*CICA*) (M. Aydın) ... 474
Avrasya ve Avrasyacılık (M. Çelikpala) ... 537
Avrupa Birliği Adalet Divanı Ön Karar Prosedürü (S. Baykal) ... 674
Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) (S. Baykal) ... 359
Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (B. Oran) ... 125
Azerbaycan ve Gürcistan'la Askerî İlişkilerin Gelişimi (M. Aydın) ... 486
Azerbaycan'ın Türkiye Politikasında Olumsuzluklar (B. Oran) ... 172
Azınlık Raporu ve Davası (B. Oran) ... 725

Azınlık Tali Komisyonu (A. Dayıoğlu) ... 767
Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet (A. Dayıoğlu) ... 570

B
Bâkir Doğum (*Virgin Birth*) (K. Özersay) ... 640
Balyoz Harekat Planı Davası (B. Oran) ... 734
Batı Trakya'da Müftülerin Dünyevî Yetkileri (A. Dayıoğlu) ... 573
Belçika Modeli (K. Özersay) ... 636
Birincil Hukuk (S. Baykal) ... 650
BM Bütçesi ve Türkiye (F. Keskin Ata) ... 788
BM Sisteminde Coğrafi Gruplar (F. Keskin Ata) ... 789
BM ve İnsan Hakları Sözleşmeleri (B. Oran) ... 801
Bölgesel Enerji Merkezi Olma Söylemi (M. Aydın) ... 466
Bush ve Neo-Con'lar, Evanjelizm, Armageddon (A. İnsel) ... 17
Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) (İ. Uzgel) ... 267

C
Cari Açık (S. Gürsel) ... 59
Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 Krizi" (M. Sancar) ... 761

Ç
Çekince ve Yorum Beyanı (B. Oran) ... 805

D
Daimi Korunma Önlemleri (S. Baykal) ... 356
Darbe Suçları (Ü. Kardaş) ... 91
Darfur Sorunu (2003-2011) (N. Yeşilyurt) ... 425
Davutoğlu'nun 16 Ekim 2009 Saraybosna Konuşması - Dinleyenler Açısından (B. Oran) ... 199
Demokratik Özerklik Projesi ve İspanya ve Fransa Modelleri (A. Özçer) ... 123
Devlet-PKK Görüşmeleri (B. Oran) ... 128
Doğuya Doğru veya Beşinci Genişleme (S. Baykal) ... 348
Dokuz Türkiyelinin *Libération* Bildirisi (B. Oran) ... 183
Dolaylı Görüşmeler (*Proximity Talks*) (K. Özersay) ... 632
Don(durul)muş İhtilaflar (*Frozen Conflicts*) (M. Aydın) ... 478
Dostane Çözüm (İ. Sevinç) ... 738

E
Ek Protokol Deklarasyonları (S. Baykal) ... 361
EMASYA Protokolü (B. Oran) ... 97
Ergenekon Davaları (M. Sancar) ... 732
Ergenekon Sürecine Yönelik Tepkiler ve Eleştiriler (M. Sancar) ... 733
Ermeni Soykırımı Nedeniyle Ceza Veren Ülkeler (B. Oran) ... 176
Ermenilerden Özür Kampanyası (B. Oran) ... 495

F
Faiz Dışı Fazla (S. Gürsel) ... 57
Festus Okey Cinayeti (S. Akgönül) ... 758
Fethullah Gülen Hareketi (Y. Çobanoğlu) ... 112
Fransız Anayasa Konseyinin İptal Kararı (B. Oran) ... 181

G
G-20 (20'ler Grubu) (Ü. Ünsal) ... 234
Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum (B. Oran) ... 772
Görev Zararı (S. Gürsel) ... 54
Güney Akım (M. Çelikpala) ... 548
Güvenlik Konseyi Başkanlık Açıklaması (F. Keskin Ata) ... 812
Güvenlik Konseyine Adaylık ve Seçim Süreci (F. Keskin Ata) ... 790

H
Haydut Devletler, Şer Ekseni, Başarısız Devletler (B. Oran) ... 19
Hrant Dink Cinayeti Davası (S. Akgönül) ... 736
Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi (B. Oran) ... 86
Hrant Dink ve *Agos*'a Açılan Davalar – Cinayet Öncesi (F. Çetin) ... 86

I
IMF Kotası (B. Oran) ... 41
Irak İzin Tezkeresi (1 Mart 2003) (B. Oran) ... 274
Irak Türkmenleri (I. Uzgel) ... 272
Irkçılıkla Mücadelenin Uluslararası Denetimi: CERD ve ECRI (G. Kut) ... 807

İ
İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Kuralı (K. Özersay) ... 653
İkinci İntifada Sonrası Filistin Sorunu ve Barış Süreci (2001-2011) (N. Yeşilyurt) ... 439
İmtiyazlı Ortaklık - Özel Statü (S. Baykal) ... 339
İran Nükleer Krizi (N. Yeşilyurt) ... 457
İslamofobi ve Müslümanofobi (B. Oran) ... 151
İsviçre Modeli (K. Özersay) ... 638

J
JİTEM (B. Oran) ... 101

K
Kabahatler Kanunu (M. Sancar) ... 756
Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu - KİİP (M. Aydın) ... 477
Kamu Diplomasisi (Ü. Ünsal) ... 237
Kapitalizm ve Krizleri (B. Oran) ... 37
Karikatür Krizi (B. Oran) ... 47
KCK Davasında Kürtçe Konusu - Hukuki Durum (B. Oran) ... 750
KCK Sözleşmesi ve Olayı (B. Oran) ... 748
Kırılgan Yumuşama, Sürdürülebilir Yakınlaşma ve Kalıcı/Sağlam Ortaklık (A. Dayıoğlu) ... 561
KOA'da Darbe-Suikast Girişimleri ve T.C. Vatandaşları (M. Aydın) ... 471
Konfederasyon (K. Özersay) ... 637
Koşullu Genişleme Stratejisi (S. Baykal) ... 344
Kur Çıpası (S. Gürsel) ... 53
Kürtçe Dil Kurslarının Öyküsü (B. Oran) ... 121

L
Leyla Şahin Kararı (M. Sancar) ... 760
Liberal, Liberalizm, Neoliberalizm (B. Oran) ... 18
Libya Olayları, Batı Müdahalesi ve Türkiye (B. Oran) ... 52

Libya'ya Müdahale ve Uluslararası Hukuk (F. Keskin Ata) ... 427
Lizbon Antlaşması (2007-2009) (S. Baykal) ... 393
Loizidu Kararı (K. Özersay) ... 655
Lokmacı Kapısı (Barikatı) (K. Özersay) ... 679

M
Mavi Akım (Gelişmeler) (M. Çelikpala) ... 535
Mavi Marmara Olayında Raporlar ve Türkiye'nin Tutumu (B. Oran) ... 445
Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi (N. Yeşilyurt) ... 15
Millet, Milliyetçilik, Ulus, Ulusalcılık ve Sèvres Sendromu (B. Oran) ... 74
Münhasır Ekonomik Bölge (F. Keskin Ata) ... 576
Müzakerelerin Aktörleri ve İşleyişi (S. Baykal) ... 369
Müzakerelerin Esaslarına İlişkin Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi Kararları (S. Baykal) ... 354

N
Neo-Con'lar (Yeni Muhafazakarlar) (İ. Uzgel) ... 251
Nice-Sonrası Süreç: Anayasal Antlaşma ve Lizbon Antlaşması Süreci (S. Baykal) ... 343
Nusayriler (Arap Aleviler) (H. Mertcan) ... 223

O
Onikiadalar'daki Türk Azınlığın Hakları (A. Dayıoğlu) ... 595
Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) (K. Koçak) ... 78
Org. Işık Koşaner'in TSK Hakkındaki Görüşleri (B. Oran) ... 105
Orta Vadeli Program (S. Gürsel) ... 63

P
Pilot Dava Uygulaması (K. Özersay) ... 672
Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu 2007 Değişikliği (M. Sancar) ... 726
Putin ve Dış Politika (M. Çelikpala) ... 533

R
Renkli Devrimler (M. Aydın) ... 465
RF'nin Nükleer Enerji Politikası (M. Çelikpala) ... 550
RP ile AKP (B. Oran) ... 81

S
Saddam Sonrası Irak'ta Siyasal Yeniden Yapılanma (2003-2011) (N. Yeşilyurt) ... 410
Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri) (Ü. Kardaş) ... 723
Sayıştay Denetimi ve TSK (M. Sancar) ... 722
Soykırım Terimi ve 1915 (B. Oran) ... 164
Soysal Kararı (S. Baykal) ... 395
Stratejik Derinlik Kitabı – Bir Özet (T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından özetlenmiştir) ... 135
Stratejik Derinlik Kitabı – Yurt Dışından Okunduğunda (H. Millas) ... 137
Susurluk Davasında Son Durum (B. Oran) ... 729

Ş
Şanghay İşbirliği Örgütü (M. Aydın) ... 464
Şubat 2012 Taksim Meydanı Hocalı Mitingi (B. Oran) ... 192

T
Tarama Süreci (S. Baykal) ... 372
Tarihsel Perspektifte Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği (M. Aydın) ... 522
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) (B. Oran) ... 56
Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md. 7 ve 8 (M. Sancar) ... 716
Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği (M. Sancar) ... 743
Toplu Takas ve Tazminat Yöntemi (K. Özersay) ... 656
Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) (M. Aydın) ... 507
Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC) (M. Aydın) ... 494
Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Ekonomik Boyutu (M. Aydın) ... 492
Türkiye-Ermenistan Sınırının Tanınması Meselesi (B. Oran) ... 500
Türkiye'de Demokrasi, İnsan Hakları ve Müslümanlar (B. Oran) ... 229
Türkiye'nin Doğalgaz İhtiyacı/İthalatı ve Rusya Federasyonu (M. Çelikpala) ... 545
Türkiye'nin H. Dink Davasında AİHM'ye Cevabı (B. Oran) ... 736
Türkiye'nin Katılım Süreci İçin AB Stratejisi ve AB İletişim Stratejisi (ABİS) (S. Baykal) ... 390

U
Uludere Olayı (B. Oran) ... 117
Ulus İnşa Sürecinde Basamaklar (B. Oran) ... 72
Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı (M. Sancar) ... 718
Uluslararası Hukuka Göre 1915'te Sorumluluk (K. Altıparmak - B. Oran) ... 166

Ü
Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı ve Anayasa Mahkemesi (M. Sancar) ... 762

V
Venedik Komisyonu (E. Özbudun) ... 615

Y
Yabancılara Taşınmaz Satışı (B. Oran) ... 89
Yeşil Hat (K. Özersay) ... 651
Yeşil Hat Tüzüğü (K. Özersay) ... 652
Yumuşak Güç ve Yumuşak Güvenlik (M. Aydın) ... 479
"Yüksekova Çetesi" Olayı (B. Oran) ... 730
"Yüzde Puan" Kavramı (S. Gürsel) ... 57

Haritalar

Annan Planındaki Harita: Annan Planının Yürürlüğe Girmesi Halinde Kademeli Olarak Kıbrıs Rum Kurucu Devletine Bırakılması Öngörülen Topraklar 644
Avrupa'ya Gaz: Türkiye-Yunanistan-İtalya, Yunanistan-Adriyatik ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (NABUCCO) Bağlantıları 520
KOA Doğalgaz İhraç Boruhatları, 2010 519
KOA Petrol Boruhatları, 2010 518

Tablolar, Şemalar ve Grafikler

1 Ocak 2012'de AİHM'de Sonuçlandırılmayı Bekleyen Davalar (% olarak) (S. Akgönül) 778
1946'dan Günümüze BM Genel Sekreterleri (F. Keskin Ata) 796
2000-2011 Türkiye-KIK Ticareti (milyon $) (N. Yeşilyurt) 435
2000-2011 Türkiye-Suriye Karşılıklı Ziyaretçi Sayısı (N. Yeşilyurt) 422
2000'den Bu Yana İkili Ticaretin Durumu (İ. Uzgel) 306
2001-2011 Türkiye-İran Ticareti (milyon $) (N. Yeşilyurt) 459
2001-2011 Türkiye-İsrail Ticareti (milyon $) (N. Yeşilyurt) 449
2001-2011 Türkiye-Suriye Ticareti (milyon $) (N. Yeşilyurt) 422
2001-2011 Türkiye'yi Ziyaret Eden İranlıların Sayısı (N. Yeşilyurt) 460
2001-2011 Türkiye'yi Ziyaret Eden İsraillilerin Sayısı (N. Yeşilyurt) 450
2003-2011 Körfez'den Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Miktarı (milyon $) (N. Yeşilyurt) 436
2003-2011 Türkiye-Irak Ticareti (milyon $) (N. Yeşilyurt) 408
2011'de AİHM'nin Verdiği İhlal Kararları (S. Akgönül) 777
AİHM'de Türkiye'ye Karşı Açılan Davalarda Kararlar ve Reddedilen/Kayıttan Düşürülen Başvurular, 1999-2011 (S. Akgönül) 777
AİHM'in 2011 Yılında Türkiye Hakkında Verdiği Kararlar (S. Akgönül) 778
Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Projesi - Önemli Adımlar (1922-2006) (M. Aydın) 517
Başlıca Ekonomik Göstergeler 2000-2011 (S. Gürsel) 54
Batı Yayılması (B. Oran) 35
Bazı Ülkelerin Dışişleri Bakanlığı Personel Sayıları (2009 itibariyle) (Ü. Ünsal) 235
Bölgenizi İlgilendiren En Önemli Konu (B. Oran) 202
Büyük Öğrenci Projesi Kapsamında KOA Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Gelen Öğrencilerin Dağılımı (18.12.2009 itibariyle) (M. Aydın) 507
Cari Açık ve Dış Borçlanma 2000-2011 (Milyon $) (S. Gürsel) 58
Dönem İçinde Türkiye'nin İmzaladığı ve/veya Onadığı Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri (S. Akgönül) 783-787
Dönemin Yönetimi (T. Babalı) 13
Ermeni Soykırımını Tanıyan Ülkelerle Türkiye'nin Ticareti (B. Oran) 187
Karadeniz Havzasında Askerî Kapasiteler (KEİ Üyeleri) (M. Aydın) 529
Kürt Meselesinden Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılan Partiler (1971-2012) (S. Akgönül) 747
Özel Ülke Grupları ile Ticaret (milyon $) (M. Aydın) 511
Savunma Harcamaları (İ. Uzgel) 326
Toplumsal Olaylarda Beraat Eden/Mahkum Edilen Çocuklar (2005-2010) (B. Oran) 753
Toplumsal Olaylarda Hakkında Dava Açılanlar/Mahkum Edilenler (2005-2010) (B. Oran) 748

Türk Ceza Kanunu Md. 216 (eski 312) Değişiklikleri (M. Sancar - S. Akgönül) ... 716
Türk Ceza Kanunu Md. 301 (eski 159) Değişiklikleri (M. Sancar - S. Akgönül) ... 715
Türkiye Hakkındaki İhlal Kararları, 2001-2011 (S. Akgönül) ... 776
Türkiye Hakkındaki Karar Çeşitleri, 2001-2011 (S. Akgönül) ... 776
Türkiye Neden Model Olabilir? (B. Oran) ... 201
Türkiye-KOA Ticaret Hacmi (milyon $) (M. Aydın) ... 511
Türkiye-RF Ticaret Hacmi (2000-2011) (milyon $ ve yüzde olarak) (M. Çelikpala) ... 543
Türkiye'de İki Çağdaşlaştırına Dalgası ve AB (B. Oran) ... 153
Türkiye'de Jakoben Müdahaleler ve Seçim Sonuçları (B. Oran) ... 98
Türkiye'nin Dış Ticareti (Ülke ve Ülke Gruplarının Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Oranları ve Toplam İhracat ve İthalatın Nominal Değerleri, 2000-2011) (Milyon $) (S. Gürsel) ... 67
Türkiye'nin Dış Ticareti, 2000-2011 (Milyon $) (S. Gürsel) ... 66
Türkiye'nin Katkıda Bulunduğu BM Barış Gücü Operasyonları (Mart 2012 itibariyle) (F. Keskin Ata) ... 792
Türkiye'nin Katkıda Bulunduğu Sona Ermiş BM Barış Gücü Operasyonları (F. Keskin Ata) ... 793
Türkiye'nin Taraf Olduğu "Çekirdek" İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Protokoller (F. Keskin Ata) ... 803-804
Türkiye'nin Verdiği Dış Kalkınma Yardımları. 2004-2011 (milyon dolar) (B. Oran) ... 203-206
Yeni Faaliyete Geçen Dış Temsilcilikler, 2009-2012 (B. Oran) ... 207
Yıllara Göre, Türkiye'nin Ödediği Para Miktarı (Tazminatlar ve Dostane Çözümler) (S. Akgönül) ... 780
Yıllara Göre, Türkiye'nin Ödemekle Yükümlü Kılındığı Para Miktarı (Tazminatlar ve Dostane Çözümler) (İ. Sevinç) ... 779

Yapıta Katkıda Bulunanlar

BÖLÜMLERİYLE VE KUTULARIYLA KATKIDA BULUNANLAR

Dr. Ali Dayıoğlu, Yakın Doğu Üniversitesi (KKTC) Uluslararası İlişkiler Yardımcı Doçenti:
- Yunanistan'la İlişkiler.
- İnsan Hakları Konusu: "Gayrimüslim Azınlık Hakları".

Dr. Baskın Oran, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Uluslararası İlişkiler Emekli Profesörü:
- Sunuş
- Dönemin Bilançosu: "Uluslararası Ortam ve Dinamikler", "İç Ortam ve Dinamikler (Siyaset)", "Dönemin Dış Politikası", "Bilanço: Genel Değerlendirme".

Dr. Funda Keskin Ata, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Uluslararası Hukuk Doçenti:
- Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye.

Dr. İlhan Uzgel, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Uluslararası İlişkiler Profesörü:
- ABD ve NATO'yla İlişkiler.
- Balkanlarla İlişkiler

Dr. Kudret Özersay, Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC) İşletme ve Ekonomi Fakültesi Uluslararası Hukuk Doçenti:
- Kıbrıs Konusu.
- Boğazlar Konusu.

Dr. Mitat Çelikpala, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doçenti:
- Rusya Federasyonuyla İlişkiler

Dr. Mithat Sancar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Profesörü:
- İnsan Hakları Konusu

Dr. Mustafa Aydın, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Profesörü:
- Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler

Dr. Nuri Yeşilyurt, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi:
- Orta Doğu'yla İlişkiler

Dr. Samim Akgönül, Strasbourg Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (ITI-RI) ve Türk Etüdleri Bölümü Profesörü

- İnsan Hakları Konusu

Dr. Sanem Baykal, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi AB Hukuku Doçenti:

- AB'yle İlişkiler.

Dr. Seyfettin Gürsel, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomi Bölümü Profesörü:

- Dönemin Bilançosu: "İç Ortam ve Dinamikler (Ekonomi)"

Dr. Tuğrul Arat, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Profesörü:

- AB'yle İlişkiler

Ünal Ünsal, emekli büyükelçi:

- Dönemin Bilançosu: "T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Yeni Teşkilat Kanunu".

KUTU VE TABLOLARIYLA KATKIDA BULUNANLAR

Dr. Ahmet İnsel, Galatasaray Üniversitesi İktisat Bölümü Profesörü.

Akın Özçer, yazar, emekli diplomat.

Dr. Ergun Özbudun, İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Profesörü.

Fethiye Çetin, yazar, avukat.

Fevzi Özlüer, yazar, hukukçu.

Dr. Gün Kut, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Doçenti.

Dr. Herkül Millas, siyaset bilimci.

Dr. İnan Sevinç, Strasbourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Görevlisi.

Dr. Kerem Altıparmak, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yardımcı Doçenti.

Kıvanç Koçak, yazar, editör.

Dr. Hakan Mertcan, Çukurova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi.

Dr. Tuncay Babalı, büyükelçi.

Dr. Ümit Kardaş, emekli askerî yargıç, Fatih Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Usul Hukuku Yardımcı Doçenti.

Dr. Yavuz Çobanoğlu, Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Yardımcı Doçenti.

Kısaltmalar

AB: Avrupa Birliği
ABAD: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABB: Asea Brown Boveri (uluslararası şirket)
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ABGS: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
ABİS: Türkiye'nin Avrupa Birliği İletişim Stratejisi
ABYİS: AB'ye Yönelik İletişim Stratejisi
ADD: Atatürkçü Düşünce Derneği
ADL: Anti Defamation League (Karalamaya Karşı Birlik)
AEH: Adalet ve Eşitlik Hareketi
AEI: American Enterprise Institute
AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AGSP: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AIG: American International Group (ABD sigorta şirketi)
AIPAC: American Israel Public Affairs Committee
AİB: Akdeniz İçin Birlik
AİHK: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AJC: American Jewish Congress
AK: Avrupa Konseyi
AKDTYK: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AKEL: Emekçi Halkın İlerici Partisi (Kıbrıs Rum komünist partisi)
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPA: Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi
AMIS: Afrika Birliği Sudan Misyonu
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Avrupa Parlamentosu
Ar-ge: Araştırma-geliştirme
ARGK: Artêşa Rizgarîya Gelê Kurdistan (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu)
ASALA: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu)
ASEAN: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
ASELSAN: Askerî Elektronik Sanayii
AT: Avrupa Topluluğu
AYİM: Askerî Yüksek İdare Mahkemesi
AYM: Anayasa Mahkemesi

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri
Baransav: Baran Tursun Vakfı
BBC: British Broadcasting Corporation
BÇG: Batı Çalışma Grubu
BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BDH: Barış ve Demokrasi Hareketi
BDP: Barış ve Demokrasi Partisi
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bİİ: Birleşik Irak İttifakı
BİO: Barış İçin Ortaklık
BLACKSEAFOR: Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu
BM: Birleşmiş Milletler
BMDHS: BM Deniz Hukuku Sözleşmesi
BMİHKAH: BM İnsan Hakları Komisyonu Araştırma Heyeti
BMMYK: BM Mülteciler Yüksek Komiserliği
BOP: Büyük Orta Doğu Projesi / Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi
BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BRICS: Brazil, Russia, India, China, South Africa (Brezilya, RF, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti)
BRICI: Brazil, Russia, India, China, Indonesia (Brezilya, RF, Hindistan, Çin, Endonezya)
BSCF: Black Sea Littoral States Border/Coast Guard Cooperation Forum (Karadeniz'e Sahildar Devletler Sınır/Sahil Güvenlik İşbirliği Forumu)
BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum

CANE: Confidence Annual Naval Exercise (Deniz Güven Tatbikatı)
CAT: Committee against Torture (İşkenceye Karşı Komite)
CCPR: International Covenant on Civil and Political Rights (Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi)
CEDAW: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi)
CENTCOM: United States Central Command (ABD Merkez Komutanlığı)
CERD: Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Her Türlü Irk Ayrımının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA: Central Intelligence Agency (Merkezî İstihbarat Teşkilatı)
CICA: Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia (Asya'da İşbirliği ve Güven Attırıcı Önlemler Konferansı)
CMK: Ceza Muhakemesi Kanunu
CNOOC International: China National Offshore Oil Corporation (Çin Ulusal Kıyı Petrol Şirketi)
CTP: Cumhuriyetçi Türk Partisi

ÇAP: Çözüm ve AB Partisi
ÇİAÇ: Çocuklar İçin Adalet Çağrıcıları

DA: Diyalog Avrasya
DDP: Demokrasi ve Değişim Partisi
DDK: Devlet Denetleme Kurulu
DEA: Drug Enforcement Administration (ABD Uyuşturucuyla Mücadele İdaresi)
DEHAP: Demokratik Halk Partisi
DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

DEP: Demokrasi Partisi
DEPA: Public Gas Cooperation of Greece (Yunanistan Devlet Doğalgaz Şirketi)
DGBH: Doğalgaz boru hattı
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DHKP-C: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
DİKO: Dimokratikó Kómma (Demokrat Parti-Kıbrıs)
DKP: Demokratik Kitle Partisi
DÖP: Demokratik Özerklik Projesi
DP: Demokrat Parti
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
DSP: Demokratik Sol Parti
DTK: Demokratik Toplum Kongresi
DTP: Demokratik Toplum Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi

ECO: Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
ECOSOC: United Nations Economic and Social Council (BM Ekonomik ve Sosyal Konsey)
ECOTA: Economic Cooperation Organisation Trade Agreement (Ekonomik İşbirliği Örgütü Ticaret Anlaşması)
ECRI: European Commission against Racism and Intolerance (Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu)
EDA: European Defense Agency (Avrupa Savunma Ajansı)
EDEK: Sosyal Demokrasi İçin Hareket (Kıbrıs Rum Sosyalist Partisi)
EMASYA: Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma
EMEP: Emek Partisi
EMİNSU: Emekli Inkılap Subayları
ENKS: Kürt Ulusal Konseyi
ENYE: Yunan Ulusal İstatistik Servisi
EOKA: Ethniki Organosis Kyprion Agoniston (Kıbrıs Mücadelesinin Ulusal Örgütü)
ERNK: Eniya Rızgariya Netawiya Kurdistan (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi)
EUCOM: United States European Command (ABD'nin Avrupa Komutanlığı)
EUFOR: European Union Force (AB Gücü)
EULEX: European Union Rule of Law Mission (AB Hukuk Devleti Misyonu)

FAO: Food and Agriculture Organization (BM Gıda ve Tarım Örgütü)
FED: Federal Reserve System (ABD Merkez Bankası)
FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü
FP: Fazilet Partisi
FUY: Filistin Ulusal Yönetimi

GAGR: Güney Avrupa Gaz Ringi
GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATA: Gülhane Askerî Tıp Akademisi
GERB: Bulgaristan'ın Avrupai Gelişmesi için Yurttaşlar Partisi
GK: BM Güvenlik Konseyi
GKK: Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı (Kuzey Kıbrıs Silahlı Kuvvetleri)
GKY: Geçici Koalisyon Yönetimi
GONGO: Government Oriented/Organized NGO (Devlet Yönelimli/Yönetiminde NGO)
GSH: Gayri safi hasıla
GSMH: Gayri safi milli hasıla
GSYH: Gayri safi yurtiçi hasıla

GUUAM: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova
HADEP: Halkın Demokrasi Partisi
HAVELSAN: Hava Elektronik Sanayii
HDI: Human Development Index (İnsani Gelişme Endeksi)
HEP: Halkın Emek Partisi
HİK: Havadan Erken İhbar ve Kontrol
HÖH: Hak ve Özgürlükler Hareketi (Bulgaristan'da parti)
HPG: Halk Savunma Güçleri
HSK: Halk Meşru Savunma Kuvveti
HSO: Hür Suriye Ordusu
HSYK: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

IAI: Israel Aerospace Industries (İsrail Havacılık Endüstrisi)
IBSA: India, Brazil, South Africa (Hindistan, Brezilya, Güney Afrika)
ICAO: International Civil Aviation Organization (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü)
ICTJ: International Center for Transitional Justice (Geçiş Dönemlerinde Adalet Uluslararası Merkezi)
IFOR: Implementation Force (Bosna Uygulama Kuvveti)
ILO: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMET: International Military Education and Training (ABD'nin müttefik ülkeler personelinin askerî eğitimi için ayırdığı fon)
IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IMI: Israel Military Industries (İsrail Askerî Endüstrisi)
INOGATE: Interstate Oil and Gas Transport to Europe (Avrupa'ya Uluslararası Petrol ve Gaz Taşımacılığı)
IPF: In Place Forces (Yerinde Kuvvetler)
ISAF: International Security Assistance Force (Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti)
ISG: Iraq Survey Group (Irak Gözetleme Araştırma Grubu)
ITC: Irak Türkmen Cephesi

İHA: İnsansız hava aracı
İHD: İnsan Hakları Derneği
İHDK: İnsan Hakları Danışma Kurulu
İHH: İnsani Yardım Vakfı
İİG: İstanbul İşbirliği Girişimi
İKÖ: İslam Konferansı Örgütü
İKUK: İç Koordinasyon ve Uyum Komitesi
İP: İşçi Partisi
İSEDAK: İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi

JİTEM: Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele
JUSMMAT: Joint United States Military Mission For Aid to Turkey (Türkiye'ye Yardım için Amerikan Askerî Kuruluşu)

KADEK: Kongreya Azadî û Demokrasiya Kurdistanê (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi)
KBY: Kürdistan Bölgesel Yönetimi
KCK: Koma Civakên Kurdistan (Kürdistan Topluluklar Birliği)
KDP: Kürdistan Demokrat Partisi (Barzani)
KDTP: Kosova Demokratik Türk Partisi
KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEK: Karma Ekonomik Komisyon

KESPEM: Müslüman Çocukların Eğitimi Programı/Merkezleri
KFOR: Kosovo Force (Kosova Gücü)
KGGAÖ: Karadeniz'de Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler İnisiyatifi
KHK: Kanun hükmünde kararname
KİİP: Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu
KİK: Körfez İşbirliği Konseyi
KİP: Kafkasya İstikrar Paktı
KİS: Kitle imha silahları
KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOA: Kafkasya ve Orta Asya
KOB: Katılım Ortaklığı Belgesi
KOBİ: Küçük ve orta büyüklükte işletme
Kongra-Gel: Kürdistan Halk Kongresi
KP: Katma Protokol
KSS: Komşularla Sıfır Sorun
KTHY: Kıbrıs Türk Hava Yolları
KTTO: Kıbrıs Türk Ticaret Odası
KUH: Karadeniz Uyumu Harekatı
KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği (Talabani)

LAOS: Laikós Orthódoxos Synagermós (Yunanistan Ortodoks Halk Hareketi)
LGBT: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender
LNG: Liquefied natural gas (Sıvılaştırılmış doğalgaz)

MBK: Milli Birlik Komitesi
MEB: Münhasır Ekonomik Bölge
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
MERCOSUR: Mercado Común del Sur (Güney Amerika Ortak Pazarı)
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
MGSB: Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MİG: Medeniyetler İttifakı Girişimi
MİLGEM: Milli Gemi projesi
MİT: Millî İstihbarat Teşkilatı
MKEK: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MONUC: Mission des Nations Unies en République Démocratique du Congo (BM Kongo Misyonu)
MSB: Milli Savunma Bakanlığı
MÜSİAD: Müstakil İş Adamları Derneği

NABUCCO: Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya DGBH
NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NED: National Endowment for Democracy (Demokrasi İçin Ulusal Yardım)
NGO: Non-governmental organization (Sivil toplum örgütü)
NPT: Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Nükleer Silahsızlanma Antlaşması)
NSC: National Security Council (Ulusal Güvenlik Konseyi)

OAE: Operation Active Endeavour (Etkin Çaba Harekatı)
ODC: Office of Defense Cooperation (Savunma İşbirliği Ofisi)
ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

OGSP: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OHAL: Olağanüstü Hal
OMON: Otryad Mobilniy Osobovo Naznacheniya (Rusya Özel Güvenlik Güçleri)
OWS: Occupy Wall Street (Wall Street'i İşgal Edin)
OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu

ÖZDEP: Özgürlük ve Demokrasi Partisi

PASOK: Panhellinion Sosialistiku Kinema (Panhellenik Sosyalist Hareket)
PJAK: Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi)
PKK: Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
PR: Public relations (halkla ilişkiler)
PVSK: Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu
PYD: Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokrat Birlik Partisi - Suriye)

RABITs: Rapid Border Intervention Teams (Hızlı Sınır Müdahale Timleri)
RF: Rusya Federasyonu
RİG: Reform İzleme Grubu
RMMO: Rum Milli Muhafız Ordusu
ROKETSAN: Roket Sanayii ve Ticaret A.Ş.
RtoP: Responsability to protect (koruma sorumluluğu)
RTÜK: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu

S&P: Standard & Poor's (uluslararası derecelendirme şirketi)
SAA: Stabilization and Association Agreements (İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları)
SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye)
SD: Self determinasyon
SDI: Strategic Defense Initiative (Stratejik Savunma Girişimi/Yıldız Savaşları)
SEİA: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SFOR: Stabilization Force (İstikrar Gücü)
SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SK: Sayıştay Kanunu
SKH: Sudan Kurtuluş Hareketi
SMDK: Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu
SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)
SÖPA: Selanik Özel Pedagoji Akademisi
SP: Saadet Partisi
SP: Sosyalist Parti
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSM: Savunma Sanayii Müsteşarlığı
STA: Serbest Ticaret Anlaşması
STK: Sivil toplum kuruluşu
STP: Sosyalist Türkiye Partisi
SUK: Suriye Ulusal Konseyi

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
T.L.: Türk Lirası
TAL: Transitional Administrative Law (Geçiş Dönemi Yönetim Yasası)
TAK: Teyrêbazên Azadîya Kurdistan (Kürdistan Özgürlük Şahinleri)

TARC: Turkish-Armenian Reconciliation Commission (Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu)
TAV: Tepe Akfen Ventures
TBKP: Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK: Türk Ceza Kanunu
TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDAV: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDİK: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi)
TDP: Türk Demokratik Partisi
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
TEİ: Turkish Engine Industries (Türk Motor Sanayii)
TEP: Türkiye Emekçi Partisi
TESEV: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
THY: Türk Hava Yolları
TİHV: Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TKP: Türkiye Komünist Partisi
TM: Türkiye Meclisi
TMK: Terörle Mücadele Kanunu
TMSF: Tasarruf ve Mevduat Sigorta Fonu
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TTB: Türk Tabipler Birliği
TTK: Türk Tarih Kurumu
TURKPA: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
TUSAŞ: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
TUSKON: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜBA: Türkiye Bilimler Akademisi
TÜDEV: Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı
TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜRKSOY: Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
TÜRSAB: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TÜYİS: Türkiye'ye Yönelik İletişim Stratejisi

UAD: Uluslararası Adalet Divanı
UAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UAÖ: Uluslararası Af Örgütü
UBP: Ulusal Birlik Partisi (Kuzey Kıbrıs)
UCM: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UDHS: Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi
UDÖ: Uluslararası Denizcilik Örgütü
UNAMA: United Nations Assistance Mission in Afghanistan (BM Afganistan Yardım Misyonu)

UNAMID: United Nations-African Union Mission in Darfur (BM Afrika Birliği Karma Darfur Operasyonu)
UNAMSIL: United Nations Mission in Sierra Leone (BM Sierra Leone Misyonu)
UNDP: United Nations Development Programme (BM Kalkınma Programı)
UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
UNICEF: United Nations Children's Fund (BM Çocuklara Yardım Fonu)
UNIFIL: United Nations Interim Force in Lebanon (BM Lübnan Geçici Görev Gücü)
UNITAF: Unified Task Force (Birleşik Eylem Gücü)
UNMIK: United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (BM Kosova Misyonu)
UNMIL: United Nations Mission in Liberia (BM Liberya Misyonu)
UNMIS: United Nations Mission in Sudan (BM Sudan Misyonu)
UNMISET: United Nations Mission of Support to East Timor (BM Batı Timor Destek Misyonu)
UNMIT: United Nations Integrated Mission in East Timor (BM Doğu Timor Tümleşik Misyonu)
UNOCI: United Nations Operation in Côte d'Ivoire (BM Fildişi Sahili Harekatı)
UNOMIG: United Nations Observer Mission in Georgia (BM Gürcistan Gözlemci Misyonu)
UNOSOM II: United Nations Operation in Somalia II (BM Somali II Harekatı)
UNPROFOR: United Nations Protection Force (BM Koruma Gücü)
UNTAET: United Nations Transitional Administration in East Timor (BM Doğu Timor Geçiş Yönetimi)
USAID: United States Agency for International Development (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı)

VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VTS: Vessel Traffic System (Gemi Trafik Sistemi)

YAŞ: Yüksek Askerî Şura
YDP: Yeni Demokrasi Partisi (Nea Dimokratia)
YÖK: Yükseköğretim Kurulu/Kanunu
YCGK: Yargıtay Ceza Genel Kurulu
YHGK: Yargıtay Hukuk Genel Kurulu
YTB: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

Dizin

1915 olayları 72, 74, 87, 163, 164-167, 169, 176-179, 182-184, 188, 189, 191-193, 217, 230, 296-301, 444, 447, 490, 491, 493-496, 498, 500, 501, 504, 506, 557, 624, 697, 735

1929 Bunalımı 18, 37, 71

1937-38 Dersim katliamları 100, 118, 186

1950 seçimleri 75, 76, 98

1961 Anayasası 77-79, 91, 94

1964 Kararnamesi 83, 611, 612

1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 552, 570

1982 Anayasası 91, 107, 141, 711, 713, 722, 765, 768, 805

2001 ekonomik krizi 42, 44, 52-54, 56, 58, 62, 144, 258, 342, 401, 403, 434

2008 küresel krizi/2008 krizi 14, 57, 490

1 Mart 2003 tezkeresi/1 Mart tezkeresi 81, 146, 162, 260, 264, 269, 272-274, 276, 278, 280, 298, 301, 324, 407, 408, 822

6-7 Eylül 1955 pogromu 72, 76, 104

9 Mart 1971 darbe teşebbüsü 77, 92

11 Eylül 7, 11, 14-16, 18, 20, 21, 23, 27-29, 149, 150, 233, 249, 250, 252, 258, 260, 267, 269, 302, 307-309, 311, 314, 332, 342, 352, 364, 382, 385, 386, 401, 413, 434, 452, 453, 463, 464, 473, 476, 524, 527, 528, 691, 821

11 Eylül 2001 saldırıları (bkz. 11 Eylül)

12 Eylül 1980 darbesi 73, 98, 765, 808

12 Eylül 2010 anayasa referandumu/12 Eylül 2010 referandumu 91, 106, 115, 391, 713

12 Mart 1971 muhtırası 77, 79, 92, 95, 98

17 Kasım Devrimci Örgütü 621, 622

19. Madde uygulaması (Yunan Vatandaşlık Yasası) 603, 604

22 Şubatçılar 75, 92

27 Nisan 2007 Muhtırası /27 Nisan muhtırası/27 Nisan E-Muhtırası 73, 80, 92, 93, 95, 98, 103, 263, 742, 761

27 Mayıs 1960 darbesi 9, 73, 75-77, 91, 93-95, 97, 98, 226

28 Şubat 1997 Muhtırası 9, 79, 80, 92, 95-98, 112, 128, 226, 230, 291, 342

I. Dünya Savaşı 37, 72, 523

II. Dünya Savaşı 28, 37, 43, 71, 138, 156, 166, 178, 446, 523, 595, 672, 690, 794, 807

II. Sanayi Devrimi 35

II. Simeon Ulusal Hareketi (NDSV) Partisi 695

9/11 (bkz. 11 Eylül)

11'ler Hava Cuntası 75, 92

14'ler 75, 92

55 Ağa Olayı 95

147'likler 95

"240 İmam Kanunu" 601, 602

367 Olayı 80

ABAD (bkz. Avrupa Birliği Adalet Divanı)

Abaşidze, Aslan 487

ABB (bkz. Asea Brown Boveri)

Abbas, Mahmud 22, 23, 431, 439, 442

ABD (bkz. Amerika Birleşik Devletleri)

ABGS (bkz. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği)

Abhazya sorunu 476, 478, 479, 487-489, 533, 539

Abramowitz, Morton 257, 263

Abramyan, Ara 491

ABYİS (bkz. AB'ye Yönelik İletişim Stratejisi)

Aczmendiler 96

açık kapı politikası 313

Adalet ve Eşitlik Hareketi 425

Adalet ve Kalkınma Partisi 7, 8, 11, 13, 44, 51, 52, 55-58, 60, 61, 64, 70, 73-75, 80-84, 90, 92, 96-99, 104, 112, 113, 115, 119, 121, 129, 130, 132-134, 136, 140-147, 154, 162, 182, 193, 194, 196-198, 201, 211-214, 218, 220, 222,

224, 231, 239, 253-269, 271, 272, 274, 275, 282, 301, 303, 315, 330, 334, 335, 342, 386-388, 401-404, 407, 410, 415, 417, 421, 423, 429-431, 433, 435, 436, 439-441, 448, 453, 455, 464, 466, 468, 470, 472, 476, 534, 549, 564, 578, 609, 636, 637, 645, 646, 649, 654, 657, 661, 666, 677, 681, 686, 688, 693, 713, 715, 719, 722, 731-733, 740-742, 744-746, 759-762, 764, 765, 769

Adana Mutabakatı (1998) 157, 401, 402, 414, 415

ADD (bkz. Atatürkçü Düşünce Derneği)

AEH (bkz. Adalet ve Eşitlik Hareketi)

AEI (bkz. American Enterprise Institute)

AET (bkz. Avrupa Ekonomik Topluluğu)

Afganistan işgali 14, 16, 18-21, 23, 29, 30, 144, 249, 250, 252, 253, 258, 259, 299, 301, 308-310, 329, 332, 334, 413, 453, 463, , 470, 691

Afrika Birliği 307, 425, 793, 811

Aga, Mehmet Emin 600

AGİT (bkz. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)

Agnidis/Türkiye 611

Agos 94, 86-88, 90, 175, 183, 188, 212, 493, 616, 735, 737, 749

AGSK (bkz. Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği)

AGSP (bkz. Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası)

Agusta Westland 328

ahde vefa (*pacta sund servanda*) 319, 363, 382, 386

Ahıska Türkleri 508, 757

Ahmedinecad, Mahmud 264, 294, 418, 455-457

Ahtamar 397, 496, 505, 506

Ahtisaari, Martti 702, 703

AIPAC (bkz. American Israel Public Affairs Committee)

AİB (bkz. Akdeniz İçin Birlik)

AİHK (bkz. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu)

AİHM (bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi)

AİHS (bkz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)

AJC (bkz. American Jewish Congress)

AK (bkz. Avrupa Konseyi)

Akayev, Askar 465, 475

Akbulut, Yıldırım 454

Akça, Halil İbrahim 689

Akdeniz
- Boru Hattı Projesi (Medstream) 450, 458
- Diyalogu 314
- İçin Birlik 373, 374

AKDTYK (bkz. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu)

AKEL (Emekçi Halkın İlerici Partisi) 303, 388, 663, 678

Akkar bölgesi 418

AKP (bkz. Adalet ve Kalkınma Partisi)

AKPA (bkz. Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi)

Aksaz (Marmaris) deniz üssü 314

Aksoy, Muammer 94

Aktan, Gündüz 494

Aktar, Cengiz 495

Aktif Çaba Operasyonu/ Harekatı (bkz. Etkin Çaba Harekatı)

Aktütün 100, 286, 742, 743

Al Nahda partisi 335

al veya öde yöntemi 519

Albright, Madeleine 255, 582

Alemdaroğlu, Kemal 760

Alevi
- Açılımı 222, 764-766
- Çalıştayı/Çalıştayları 766
- Bektaşi Federasyonu 766

Algan, Cengiz 495

Aliyev, Haydar 172, 465, 471, 480, 485, 486

Aliyev, İlham 170, 172, 173, 175, 465, 474, 480-483, 485, 497, 498, 502, 667

Allavi, İyad 410, 412, 454

Allende, Salvador 33

Alman/Almanya 21, 29, 37, 49, 71, 87, 89, 115, 122, 137, 138, 150-152, 154, 165, 189, 194, 210, 218, 235, 251, 259, 262, 290, 295, 296, 308, 311-313, 317, 318, 321, 328, 339, 340-342, 359, 363, 373, 374, 383, 385, 395, 406, 456, 457, 490, 491, 521, 523, 525, 543, 544, 546, 558, 567, 579, 580, 593, 629, 639, 672, 673, 676, 687, 706, 737, 740, 819, 823
- Anayasa Mahkemesi 341, 342
- Yeşiller Partisi 122

Almatı Senedi 474, 507

Alpogan, Yiğit 83

Althea Operasyonu 322, 692, 793

Altın Şafak örgütü 603

Altun, Murat 735

ambargo 168, 214, 234, 330, 403, 407, 415, 427, 445, 456, 487, 491, 493, 669, 791, 815-817

American Enterprise Institute 251, 252, 259

American Israel Public Affairs Committee 268

American Jewish Congress 259, 268

Amerika Birleşik Devletleri/ ABD/Amerika/Amerikan
- düşünce kuruluşları 19, 251, 252, 257, 258, 263, 265, 268, 333, 822

- İç Güvenlik Bakanlığı 20, 249
- Merkez Bankası 23, 43, 44
- Rüyası 23
- Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi 299-301
- Uluslararası Kalkınma Ajansı 466
- Uyuşturucuyla Mücadele İdaresi 290
- üsleri 20, 25, 26, 256, 262, 275, 276, 293, 407, 622, 821
- Yüksek Mahkemesi 21, 26, 27

Amr Musa 289, 432
Amsterdam Antlaşması 356, 650
anadilde eğitim 123, 696, 746
anadilde yayın 347, 717
Anadolu
- burjuvazisi 82
- Kaplanları 82, 198
- Kartalı Tatbikatı 442, 444, 449
- Sermayesi 82, 83, 112, 113, 134, 198, 218, 219, 231

ANAP (bkz. Anavatan Partisi)
Anastasiu başvurusu 665
Anavatan Partisi 13, 54, 81, 82, 96, 98, 182, 253, 258, 266, 270, 342, 533, 693, 711
Anayasa
- kitapçık fırlatma krizi 24, 52, 80
- Mahkemesi 80, 89, 93, 95, 98, 99, 109, 114, 120, 125, 238, 387, 388, 391, 396, 552, 570, 713, 714, 719, 726, 742, 743, 746, 747, 761-763, 769
- Referandumu 106, 115, 391, 713, 728, 745
- Reform Paketi 711, 722, 809

angajman kuralları (*rules of engagement*) 160, 318
Ankara Forumu 433, 441
Ankara Mutabakatı 323
Annan, Kofi 25, 556, 564, 632-635, 638, 645, 647, 649, 657, 658, 664, 666, 670, 675, 794, 796
Annan Planı 302-304, 376, 557, 564, 635, 637, 638, 640, 642, 644-649, 654, 656-660, 662, 663, 666, 671, 673, 674, 677-681, 684, 688
Anti-Amerikanizm 26-28
ADL (bkz. Karalamaya Karşı Birlik)
Anti-semitizm 32, 47, 82, 176, 179, 446, 447, 807
AP (bkz. Avrupa Parlamentosu)
Apostolidis ve diğerleri/ Türkiye 611
Apoyevmatini 604
Arafat, Yaser 404, 431, 439-441
Arap Baharı 14, 50-52, 130, 148, 149, 154, 157, 158, 195, 196, 198, 201, 222-225, 257, 263, 264, 331, 333-335, 420, 426, 427, 437, 451, 452, 454
Arap Birliği/Ligi 208, 289, 407, 418, 421, 423, 424, 426, 432, 439, 469
Araplaştırma politikası 272, 278, 279
Arapsızlaştırma (*de-Arabization*) 279
ARGK (bkz. Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu)
Arınç, Bülent 81, 90, 93, 118, 159, 565, 616, 623, 629, 771
Arıtman, Canan 495
arkadan liderlik (*leading from behind*) 131, 332
Armageddon Savaşı (Melhame-i Kübra) 17
Artemis Operasyonu 322, 324
Arthur Andersen 23
artık yetkiler (*residual powers*) 636, 638, 640
artırılmış müdahil olma düzeyi (*enchanced involvement*) 685
Arzumanyan, Aleksandr 494
ASALA 175, 495
Asayiş Harekat Merkezi 97
Asea Brown Boveri 24
ASEAN (bkz. Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
ASELSAN (bkz. Askerî Elektronik Sanayi)
Asimetrik Savaş 527
asimilasyon 71, 72, 84, 141, 190, 223, 594, 596, 607, 703, 764
Askarov, Abdurasulovic 471
Askerî
- Ceza Kanunu 91, 103, 106
- Elektronik Sanayii 326, 328, 723
- İşlerde Devrim (*Revolution in Military Affairs*) 321
- Karargah (*Military Staff*) 320
- Keynescilik 24
- Mahkeme 79, 91, 106, 180, 714, 721, 728, 809
- vesayet 9, 73, 75, 83, 90, 95-99, 103-106, 108, 117, 133, 195, 226, 331, 714, 757
- Yargıtay 79, 95, 106, 728
- Yüksek İdare Mahkemesi 78, 79, 95, 106

Asla Unutmayacağız (*We Shall Never Forget*) 20, 269
Aslan, Alparslan 90
Aslan, Osman 108
Aslan, Sadık 414
Asya
- İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı 473, 474, 483, 541

- krizi 43, 233
- Mucizesi 43
aşamalı ve uyumlu yaklaşım (*phased, adaptive approach*) 317
ATAKA (Hücum) Partisi 695-697
Atalay, Beşir 118, 412, 620
Atambayev, Almazbek 465, 475
Atatürk, Mustafa Kemal 71, 74-76, 104, 191, 537, 538, 735, 760
Atatürkçü Düşünce Derneği 90
Ateş, Veysel 727
Avcı, Hanefi 101
Avivi, Pinhas 441
Avramopoulos, Dimitris 575
Avrasya 33, 141, 194, 217, 219, 265, 500, 508-510, 515, 525, 526, 532, 536, 537, 558
Avro bölgesi 574, 629
Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu 650
Avrupa Birliği
- Acil Mukabele Kuvveti/ Gücü 320, 321
- Adalet Divanı 180, 341, 346, 394, 395, 665, 673, 674
- Barselona Süreci 374
- Genel Sekreterliği 358, 359, 389, 390, 825
- Genişleme Stratejisi 337, 338, 344, 345, 355, 365, 379-381, 394, 397, 654
- Hukuk Devleti Misyonu 692
- Interreg fonu 695
- İlerleme Raporu/ Raporları 97, 231, 344, 347, 348, 351, 353, 354, 370, 371, 375, 377, 379, 382, 386-389, 391, 396, 585, 616, 636, 654, 667, 716, 718, 721, 728, 733, 753-756, 771
- Komisyonu 45, 210, 338, 341, 346, 348-356, 358, 361, 364, 365, 368-372, 375-377, 379-382, 386-389, 395-397, 571, 586, 590-592, 603, 754, 807
- komşuluk politikası 338, 374, 667
- Kopenhag Kriterleri 154, 344-351, 353, 354, 358, 359, 365, 368, 370, 381, 383, 387, 391, 584, 692, 710, 711, 725
- Kopenhag-Madrid kriterleri 345, 381
- Maastricht Kriteri 42, 62
- Müktesebatı 338, 345, 346, 350, 354, 355, 358, 365, 366-372, 375, 376, 379, 390, 396, 397, 567, 568, 579, 650, 659, 669, 673, 757, 797
- Nice-Sonrası Süreç 340, 343
- Uyum Paketi/Paketleri 7, 72, 81, 83, 106, 133, 152, 153, 226, 347, 348, 609, 711, 715-717, 719, 721, 722, 743, 766, 767
Avrupa Ekonomik Topluluğu 361, 650
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı 216, 465, 473, 500, 568, 807
Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği 319
Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası 313, 315-325, 334, 643, 687
Avrupa İnsan Hakları
- Komisyonu 83, 760
- Mahkemesi 566, 712
- Sözleşmesi 393, 570, 689, 712, 782
Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi 25, 781
Avrupa Komşuluk Politikası 338, 667
Avrupa Konseyi 125, 172, 176, 241, 585, 615, 632, 655, 668, 672, 712, 738, 783-785, 807
- Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi 109, 783, 785
- Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu 603, 605, 806, 807
- Parlamenterler Asamblesi 172, 465, 541, 570, 594, 599, 620, 769
- Venedik Komisyonu 615
Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu 650
Avrupa Merkez Bankası 45, 393, 572, 575, 628
Avrupa Muharebe Grupları (*European Combat Groups*) 321, 324
Avrupa Parlamentosu 124, 341, 346, 369, 386, 393, 395, 645, 670, 733
Avrupa Savunma Ajansı 321, 324, 340, 687
Avrupa Savunma Pazarı 321
Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı 124, 125
Avrupa Yetenekler Eylem Planı 320
Avrupa Yetenekler Taahhüdü 319
AWACS (*Airborne Warning and Control System*) 309, 312, 327, 589
AXA Sigorta 77
Ayalon, Danny 443
Aydar, Zübeyir 128
Aydemir, Enver 757
Aydemir, Talat 75, 92
Aydın, Bahtiyar 101
Aydınlar Ocağı 484
Aygan, Abdülkadir 102
Ayışığı darbe planı 90, 92, 732
AYİM (bkz. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi)
AYM (bkz. Anayasa Mahkemesi)
ayrımcılık yasağı 598, 603
azınlık

- hakları 176, 370, 378, 388, 493, 570, 595, 608, 694, 701, 719, 725, 766, 768, 801, 802, 805
- Raporu 84, 109, 121, 176, 724, 725
- Sorunlarını Değerlendirme Kurulu 767
- Tali Komisyonu 766, 767
- vakıfları 88, 118, 397, 570, 573, 608-610, 617, 621, 718-721, 730, 766, 767-775

B-52 uçakları 275
Baas 131, 195, 210, 223, 272, 286, 406, 410
BAB (bkz. Batı Avrupa Birliği)
Babacan, Ali 13, 197, 202, 213, 220, 233, 272, 289, 292, 358, 442, 566, 615, 813
BAE (bkz. Birleşik Arap Emirlikleri)
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 511, 514
Bağımsız Türkmen Hareketi 279
Bağış, Egemen 153, 162, 177, 259, 359, 389, 395, 441, 577, 590, 592, 615, 628
Baker-Hamilton Komisyonu 287
Bakoyanni, Dora 565, 566, 580, 587, 599, 608, 614, 622, 623
Bakü-Ceyhan projesi 676
Bakü-Tiflis-Ceyhan 168, 302, 463, 467, 478, 517, 546, 819
Bakü-Tiflis-Erzurum 467, 478, 488
Balbay, Mustafa 732
Balta, Tuncay 597
Balyoz Davası 73, 79, 90, 92, 104, 105, 397, 578, 714, 733, 734
Ban Ki-moon 220, 670, 676, 681, 682, 685, 796
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 55, 56, 70, 116
Banya Luka 699
Barak, Ehud 44, 449
Baran Tursun olayı 724
Barbaros tatbikatı 565
Barış İçin Ortaklık 307, 311, 313, 314, 528
Barış için Sanayi Projesi 433
Barış Konseyi 126, 127
Barış Suyu Projesi 450
Barış ve Demokrasi Hareketi 654
Barış ve Demokrasi Partisi 115, 116, 121, 123-129, 228, 713, 746-748
Barışı Uygulama Konseyi 698
Barkey, Henri 161, 200, 255, 257, 263
Barroso, Jose Manuel 387
Barrot, Jacques 47
Barzani, Mesut 83, 129, 146, 155, 160, 282-285, 288, 291, 293
Barzani, Neçirvan 283, 292
Başarısız Devletler (*failed states*) 14, 19, 252, 308, 317
Başbuğ, İlker 99-101, 103, 104, 127, 714
Başer, Edip 286
başörtüsü/türban yasağı 84, 85, 109, 114, 151, 226, 230, 619, 759, 760, 762-764, 780
Batı Avrupa Birliği 319, 322
Batı Çalışma Grubu 97
Batı Ermenistan 163, 500, 504
Batı Hattı 467, 519, 548
Batı Şeria 197, 205, 430, 431, 433, 439, 440
Batı Trakya 573, 599, 601, 719
- Türk Azınlığı Danışma Kurulu 608

bavul ticareti 492, 514, 543
Bayar, Celal 565
Baydemir, Osman 122, 124
Bayık, Cemil 124, 126, 291, 452
Bayramoğlu, Ali 495
BDDK (bkz. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu)
BDH (bkz. Barış ve Demokrasi Hareketi)
BDP (bkz. Barış ve Demokrasi Partisi)
BDT (bkz. Bağımsız Devletler Topluluğu)
Bedran petrol yatağı 409
Bedriye Zeybek davası 598, 603
Beglitis, Panos 574-576, 581, 584, 588, 629
Belge, Murat 183
Bell Textron 328
Ben-Eliezer, Benyamin 443, 444
Berdimuhammedov, Gurbanguli 472
Berktay, Ayşe 748
Berktay, Halil 183
Berlin Artı düzenlemeleri 313, 320, 321, 323, 324
Berlin Duvarı 32
Beşikçi, İsmail 109
Beytüllahim 433
BIL (bkz. Birleşik Irak İttifakı)
Biden, Joe 298
Bigalı, Burhanettin 101
Bild gazetesi 629
Bilgi Destek Faaliyeti Eylem Planı 99
Bilgiç, Kahraman 730
bin Ladin, Osama 16, 20, 23, 30, 249
Bingöl, Zeki 98
BİO (bkz. Barış İçin Ortaklık)
Bir, Çevik 96, 102, 791
Birand, Mehmet Ali 146, 243, 572
Birden, Mustafa 107
Birleşik Arap Emirlikleri 201, 314, 435, 437, 474

Birleşik Irak İttifakı 410
Birleşik Kıbrıs 643, 646, 658
Birleşmiş Milletler
- 1966 İkiz Sözleşmeleri 83, 82, 805
- Annan Planı (bkz. Annan Planı)
- Barış Gücü 157, 305, 425, 644, 792, 793
- barışı zorlama operasyonları 790
- Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) 752, 784, 787, 803, 804
- Deniz Hukuku Sözleşmesi 576
- Evrensel Periyodik İnceleme 806, 809
- İnsan Hakları Komisyonu 445, 801, 806
- İnsan Hakları Konseyi 800, 806, 808
- İnsani Gelişme Raporu 40, 41
- İşkence Sözleşmesi 21
- İşkenceyi Önleme Komitesi 25
- Her Türlü Irk Ayrımının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi/Komitesi 603, 802, 803, 806, 807
- Koruma Gücü 793
- Mülteciler Yüksek Komiserliği 284, 286, 624, 758
Birlik gazetesi 701
Bitlis, Eşref 100, 101, 128
Bitsios, Konstantinos 590
Blair, Tony 21, 667
Bloom, Allan 251
Bluitgen, K. 47
BMDHS (bkz. BM Deniz Hukuku Sözleşmesi)
BMMYK (bkz. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği)
Boeing firması 327, 328
Bolton, John 251
Boot, Max 251
BOP (bkz. Büyük Orta Doğu Projesi)
Borisov, Boyko 695-698
Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi 409, 458, 483, 520-522, 535, 545
Bosna Savaşı 699
Bostancı, Aydın 597, 601
Boşnak Partisi 706
Boşnak-Hırvat Federasyonu 698, 699
BOTAŞ (bkz. Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi)
Bozbaba (Agios Efstratios) 589
bölge merkezli dış politika 468
Bölgesel Anti-terör Birimi 464
bölgesel enerji merkezi (*regional energy hub*) 466, 467, 546
Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı 717, 718
Bölükbaşı, Deniz 271, 275, 583, 622
BRIC 50, 194, 202
BRICI 50
Bryza, Matthew 257
BSCF (bkz. Karadeniz'e Sahildar Devletler Sınır/Sahil Güvenlik İşbirliği Forumu)
BTC (bkz. Bakü-Tiflis-Ceyhan)
BTE (bkz. Bakü-Tiflis-Erzurum)
Buazizi, Muhammed 51
Bucak, Sedat 729
Buffett, Warren 24
Bugünkü Tehlike Komitesi 251
Bulgaristan'ın Avrupai Gelişmesi için Yurttaşlar Partisi 695
Bulgurlu, Osman 731
Burns, Nicholas 312
Bush Doktrini (bkz. Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi)
Bush, George Herbert Walker (baba) 17-19, 249
Bush, George Walker (oğul) 16-22, 24-31, 33, 50, 122, 139, 146, 148, 249-253, 257, 258, 260-264, 267, 269, 271-273, 276, 278, 286, 289, 296, 299, 300, 307, 308, 311, 317, 488, 691
Butaris, Yiannis 606
Bürgenstock Zirvesi 659, 681
Büyük Ağabey söylemi 468
Büyük Depresyon 37
Büyük Felaket (Medz Yeghern) 165, 300, 301, 495, 498
Büyük Hukukçular Birliği Derneği 85
Büyük Orta Doğu Projesi 31, 33, 148, 264, 266-269, 313, 314, 332, 405, 411, 441
Büyük Öğrenci Projesi 506, 507
Büyükada Rum Erkek Yetimhanesi 118
- Vakfı 773
Büyükanıt, Yaşar 89-91, 93, 99, 100, 299, 578, 587, 679, 728, 761
büyükelçi koltuk krizi 575

Caferi, İbrahim 410, 412
Cancavid 425
cari açık 23, 54, 58-60, 62-65, 68-70, 209, 213
casus belli 323, 565, 566, 568, 579, 582, 585
Cem Vakfı 765
Cem, İsmail 13, 140, 403, 470, 473, 493, 496, 533, 561, 562-564, 582, 589, 693
Cemevleri 114, 765
cephe ülkesi (*front*) 315
CERD (bkz. BM Her Türlü Irk Ayrımının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)
Cerrah, Celalettin 84
Cevadov, Ruşen 471

Ceyhan-Kızıldeniz Projesi 820
Ceza Muhakemesi Kanunu 114, 358
cezasızlık (*impunity*) 754
Chavez, Hugo 27, 50
Cheney, Dick 24, 251, 257, 278, 283
Cheney, Richard 270
Chirac, Jacques 18, 180, 313, 373
CHP (bkz. Cumhuriyet Halk Partisi)
CIA 20-22, 27, 28, 76, 197, 252, 255, 284, 305, 629
CICA (bkz. Asya'da İşbirliği ve Güven Attırıcı Önlemler Konferansı)
Clark, Wesley 28
Clinton, Bill 16, 17, 19, 23, 43, 250-253, 257-259, 269, 298, 299, 317, 819
Clinton, Hillary 158, 263, 298, 305, 333
CMK (bkz. Ceza Muhakemesi Kanunu)
Council on Foreign Relations 259
Cruise füzeleri 275
CTP (bkz. Cumhuriyetçi Türk Partisi)
Cumartesi Anneleri 729
Cumhuriyet Halk Partisi 76, 81-83, 90, 98, 102, 125, 185, 238, 239, 416, 495, 537, 713, 759, 761, 762, 769
Cumhuriyet Mitingi/ Mitingleri 90, 92, 96, 263, 761
Cumhuriyet ve Danıştay saldırıları 79, 99
Cumhuriyetçi Parti 250, 251
Cumhuriyetçi Türk Partisi 303, 654, 657, 681
cunta 7, 75, 77, 79, 92, 594, 607, 622, 713, 729

Çağlayan, Zafer 408
Çakıroğlu, İsmail 601
Çakmak, Fevzi 75, 77
Çamuroğlu, Reha 764
Çandar, Cengiz 243
ÇAP (bkz. Çözüm ve AB Partisi)
Çapkın, Hüseyin 756
Çarkın, Ayhan 730
Çarşaf eylem planı 734
Çavuş, Tanju 727, 728
Çavuşoğlu, Mevlut 441, 541
Çay Partisi (*Tea Party*) 46
Çayan, Mahir 116
Çeber, Engin 781
Çekiç Güç 256, 269, 272, 281
Çelik, Ömer 441
Çelikkol, Oğuz 443
Çetin, Hikmet 310, 470, 485, 487
Çeviköz, Ünal 489
Çevreleme (*Containment*) 251
ÇİAÇ (bkz. Çocuklar İçin Adalet Çağrıcıları)
Çiçek, Cemil 81, 84, 186, 271, 728
Çiçek, Dursun 101
Çifte Çevreleme (*Double Containment*) 251, 252, 269, 294
çifte çoğunluk 393
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması 459, 565
Çiller, Tansu 55, 182, 759
Çillioğlu, Kazım 101
Çocuklar İçin Adalet Çağrıcıları 753
çoğulculuk (plüralizm) 71, 73, 74, 112, 158, 194, 356, 718
çokkültürlülük 137, 150, 364, 386
Çolak, Abdullah 602
Çözüm ve AB Partisi 654
Çubuklu, Hıfzı 101
Çukurca 100, 743
çuval geçirme olayı 84, 147, 260, 277

D'Amato Yasası 294
d'Estaing, Valéry Giscard 339, 373
da Silva, Lula 27, 50, 456
Dağlıca 100, 286, 289, 742, 743
Dağlık/Yukarı Karabağ sorunu 168-172, 174, 192, 216, 477-482, 484, 486, 492, 496-500, 502, 504, 540, 557, 667
Daha İyi Makedonya Bloku 701
Dalan, Bedrettin 100
dalgalı kur 53, 56, 64, 80
Darfur 218, 296, 307, 424-426, 792, 793
Davos Krizi 147, 148, 155, 211, 262, 432, 442, 675
Davutoğlu, Ahmet 11, 13, 130, 134, 136-140, 143, 148, 154, 155, 159, , 161, 162, 170, 185, 187, 189-191, 197-200, 208, 210, 217, 218, 220, 221, 225, 226, 230, 232, 235, 238, 239, 241, 243, 244, 263, 264, 291, 292, 404, 405, 408, 412, 416, 421, 430, 432, 443-445, 454, 472, 502-505, 567-569, 571, 574, 580, 581, 584, 586, 616, 688, 693, 694, 698, 699, 704, 811, 813, 817
Dayton Anlaşması 690, 691, 694, 698
DDK (bkz. Devlet Denetleme Kurulu)
DDP (bkz. Demokrasi ve Değişim Partisi)
De Soto, Alvaro 633, 635
DEA (bkz. ABD Uyuşturucuyla Mücadele İdaresi)
de-Baathification 286
Deccal (*anti-Christ*) 17
Dede, Evren 596, 597
Deguang, Zhang 464
DEHAP (bkz. Demokratik Halk Partisi)

DEİK (bkz. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)
Delavekuras, Grigoris 577, 581
Delta-Hess 517
Demir, Murat 101
Demirbaş, Abdullah 116, 754
Demirbeyli Köyü 602
Demirel, Süleyman 77, 119, 146, 157, 168, 172, 194, 470, 471, 477, 480, 485, 487, 535, 582, 740
Demirkol, Ferman 172, 471
Demokrasi için Ulusal Yardım 466
Demokrasi Partisi 282, 718, 720, 747
Demokrasi ve Değişim Partisi 747
Demokrasi Yardım Diyalogu (*Democracy Assistance Dialogue*) 268
Demokrat Birlik Partisi 421
Demokrat Parti (ABD) 249, 252, 256, 257, 298
Demokrat Parti (Türkiye) 75, 76, 92, 94, 98
Demokratik Barış Teorisi 49
Demokratik Halk Birlikleri 120
Demokratik Halk Partisi 120, 122
Demokratik Kitle Partisi 747
demokratik komünal-konfederal örgütlülük 748
demokratik özerk Kürdistan 125
demokratik özerklik 122-124, 126, 746
Demokratik Özerklik Çalıştayı 124, 125
Demokratik Özerklik Projesi 123, 124
Demokratik Sol Parti 13, 54, 81, 88, 90, 253, 258, 270, 342, 401, 533, 693, 711, 762
Demokratik Tercih Topluluğu (*Community of Democratic Choice*) 524-526
Demokratik Toplum Kongresi 124-126, 746
Demokratik Toplum Partisi 100, 110, 121, 124, 126, 282, 285, 290, 292, 744, 746, 747
Demokratik Yurtsever Parti 285
Deniz Feneri 115
Denizkurdu tatbikatı 578
Denktaş, Rauf 302, 303, 632-637, 645-647, 649, 654, 656-659, 677, 678, 681
Denktaş, Serdar 657, 659
DEP (bkz. Demokrasi Partisi)
DEPA (bkz. Yunanistan Devlet Doğalgaz Şirketi)
Derin Devlet 76, 88, 96, 98, 99, 101, 106, 111, 622, 729
Dernekler Kanunu 717
derogasyonlar 339, 354, 356, 366, 368, 369, 380, 659, 660
Derviş, Kemal 44, 54-56, 80, 118, 258, 342
devalüasyon 64, 76
Devlet Denetleme Kurulu 88, 570, 736, 737, 768
Devlet Güvenlik Mahkemeleri 101, 116, 720, 722, 730
Devlet Memurları Kanunu 91
Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı 358
devletlerin haleflyeti ilkesi 166, 595
DGBH (bkz. doğalgaz boru hattı)
DGM (bkz. Devlet Güvenlik Mahkemeleri)
DHKP-C 624
Dış Askerî Satışlar (*Foreign Military Sales-FMS*) 329
Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu 407, 515
Dış İlişkiler Komitesi 174, 298, 299, 301
dış ticaret açığı 23, 65, 68, 69, 252, 306, 511
Dışişleri Eğitim Merkezi 236
Dışişleri teşkilât kanunu 244
Dışişleri/TC Dışişleri Bakanlığı 9, 13, 88, 124, 130, 135, 139-142, 158, 159, 170-173, 182, 185, 187-189, 191, 199, 208-210, 214, 216, 217, 226, 232, 235-241, 243-245, 269-272, 289-292, 299, 305, 358, 359, 390, 401-404, 408, 411, 412, 414-418, 426, 430, 441-444, 453, 454, 470, 472, 473, 475, 480, 486-489, 491, 493, 496, 499, 502, 505, 524, 538, 557, 560, 562, 565, 566, 569, 574, 577, 579, 580, 583, 586, 592, 593, 615-619, 621-624, 637, 657, 664, 694, 698, 699, 703, 720, 721, 767, 780, 810, 813
dikey entegrasyon 374
DİKO (Demokrat Parti-Kıbrıs) 303
Dimas, Stavros 575
din dersleri 114, 606, 765, 766
Dinçerler, Vehbi 433
Dink, Arat 86, 188
Dink, Hrant 84, 86, 87, 90, 119, 175, 182, 183, 188, 228, 493, 724, 731, 735-737, 739, 770, 774
- Cinayeti 735, 736
dinsel kimlik 280, 764
Diplomasi Akademisi 236, 241, 244
DİSK 97
Dişli, Şaban 441
Diyalog Avrasya 508
Diyalog ve Ortaklık için Karadeniz Forumu (*Black Sea Forum for Dialogue and Partnership*) 524, 525
Diyanet İşleri Başkanlığı 77, 141, 228, 542, 704, 765
Diyanet İşleri Başkanlığı Vakfı 768
DKP (bkz. Demokratik Kitle Partisi)
Dobriç 697

Dodik, Milorad 699
Doğalgaz Alım-Satım Anlaşması 483, 519, 520
doğalgaz boru hattı 467, 478, 481, 518, 520, 521, 541, 627
Doğan Medya Grubu 118
Doğan, Ahmet 696
Doğan, Arif 101
Doğan, Çetin 734
Doğru Yol Partisi 80, 168, 182, 759
Doğrudan Ticari Satış (*Direct Commercial Sales*) 330
Doğrudan Yabancı Yatırım Yasası 626
Doğu Anadolu DGBH 467
Doğu Asya Kaplanları 43
Doğu Ege Adaları 581, 589
Doğu Hattı 467
Doğu Timor 427, 792, 793
Doğu-Batı Enerji Koridoru 467, 492, 518, 519, 546
doğuya genişleme 338, 367, 368, 463
Doha Anlaşması 417, 425
Dohuk 282
Dokuz Subay Olayı 75
dostane çözüm 737-739, 776, 778-780
Dostluk Barajı 422, 423
Dostum, Raşid 259
dot-com balonu (*.com bubble*) 43
Downer, Alexander 685, 686
Dökme Kurşun Operasyonu 32, 209, 431, 433
döngü kırıcı (*cycle breaker*) 24
DÖP (bkz. Demokratik Özerklik Projesi)
DP (bkz. Demokrat Parti)
DPT (bkz. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı)
Drutsas, Dimitris 569, 571, 580, 584, 585, 586, 588
DSP (bkz. Demokratik Sol Parti)
DSP-MHP-ANAP koalisyonu 13, 54, 81, 253, 258, 270, 342, 533, 693, 711
DTK (bkz. Demokratik Toplum Kongresi)
DTP (bkz. Demokratik Toplum Partisi)
Duelfer Raporu 22
Duff, Andrew 733
Dünya Ekonomik Forumu 432
Dünya Ermeni Organizasyonu 491
Dünya Ticaret Örgütü 218, 532, 800
düşük siyaset 560, 564
DYP (bkz. Doğru Yol Partisi)

Ebu Gureyb 25, 27, 33
Ecevit, Bülent 13, 52, 54, 55, 80, 81, 97, 140, 189, 194, 213, 217, 258-260, 270, 319, 404, 446, 448, 454, 534, 535, 589, 633, 634, 636, 693
Ecevit, Rahşan 88
ECO (bkz. Ekonomik İşbirliği Örgütü)
ECRI (bkz. Avrupa Konseyinin Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu)
EDA (bkz. Avrupa Savunma Ajansı)
EDEK 681
Edelman, Eric 257, 261, 416
Efes tatbikatı 578
Ege karasuları 323, 572, 573, 581-584, 588, 589
egemenlik 19, 89, 190, 217, 223, 224, 305, 313, 341, 345, 487, 522, 581, 582, 584, 587, 588, 638, 639, 665, 676, 718, 794
Egesel, Altay Ömer 94
Ekonomik İşbirliği Örgütü 451, 453, 459, 511
eksen ülke (*pivotal state*) 31, 49, 50, 144, 148, 194
ekümenik/ekümeniklik 566, 569, 610, 613-615, 618, 619
El Ariş limanı 424
El Azzavi, Hilmet 403
El Baradey, Muhammed 456
El Beşir, Ömer 216, 219, 425, 426
El Fetih 431-433, 439, 440
El Halil 433
El Hayat dergisi 267
El Hekim, Ammar 412
El Kaide 16, 18, 21-23, 151, 249, 250, 258, 259, 284, 287, 288, 310, 411, 448, 814
El Maliki, Nuri 155, 410, 412, 454
El Sadr, Mukteda 287, 412
El Yaver, Gazi 410
Elçibey, Ebulfez 172, 173, 485, 486
Eldiven darbe planı 732
Eleftherotipia gazetesi 579, 622
Elekdağ, Şükrü 125, 182, 238, 239, 759
El-Ensar örgütü 284
Elkatmış, Mehmet 101, 217
EMASYA Protokolü 97, 98, 105, 107, 726
Emek Partisi 747
Emekli İnkılap Subayları 77
EMEP (bkz. Emek Partisi)
EMİNSU (bkz. Emekli İnkılap Subayları)
Emniyet Özel Harekat Dairesi 729
emperyalizm 23, 28, 34, 35, 46, 49, 74, 87, 148, 193, 194, 229, 255
Emperyalizmin Şeytan Teorisi (*Devil Theory of Imperialism*) 49
en kayrılan ülke statüsü 513
enerji koridoru 450, 466, 467, 518, 519
enerji nakil hatları 546, 819-821

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu 116
enflasyon 36, 37, 40, 42, 51-54, 56, 57, 60-62, 64, 65, 70, 76
Engin, Aydın 86, 220
England, Lynndie 25
ENKS (bkz. Kürt Ulusal Konseyi)
Enron 23
entegrasyon kapasitesi 381, 382
ENYE 606
Erbakan, Necmettin 81, 82, 96, 97, 128, 197, 266, 267, 434, 471
Erbil 207, 272, 277, 282, 283, 285, 288, 292, 293, 408, 410, 745
Ercan Havalimanı 304, 665-667, 687
Erdoğan, Recep Tayyip 11, 13, 15, 44, 52, 69, 76, 81, 82, 90, 93, 103, 110, 111, 113, 115, 116, 118, 121, 122, 126-128, 130, 133, 134, 147, 148, 154, 157-160, 162, 170-172, 174, 175, 182, 184-187, 189, 192, 194, 195, 197, 200, 206, 210, 211, 216, 217, 219-222, 224-227, 257, 259-264, 267, 268, 271, 278, 286, 289, 292, 316, 333, 412, 416-418, 420, 421, 424, 426, 428-432, 437, 441, 442, 446-448, 452, 455, 456, 458, 459, 466, 472, 474, 476, 480, 482, 483, 485, 488, 493, 495, 498, 499, 505, 512, 521, 540, 541, 542, 548, 550, 555, 564-569, 571-574, 577, 581, 584, 589-591, 593, 610, 614-617, 619, 623, 627, 629, 637, 647, 657, 666, 687, 689, 695, 697, 700, 701, 716, 741, 744, 748, 759, 760, 764, 813-815, 820
Ergenekon (davası/davaları) 73, 79, 90, 93, 97-102, 104, 111, 128, 192, 255, 397, 622, 729, 731-734, 740
Ergil, Doğu 725
Ergin, Sadullah 52, 122, 748, 749, 753, 779
Ergüder, Üstün 494
Ergüvenç, Şadi 494
Erkaya, Güven 97
Erken Petrol 482, 517
Ermeni/Ermeniler 72, 74, 84-88, 110, 137, 145, 155, 163-169, 172, 174-180, 182-185, 187-193, 196, 216, 218, 230, 231, 244, 245, 247, 256, 296, 301, 325, 330, 334, 417, 444, 446, 447, 490-496, 498-502, 504-506, 510, 513, 557, 623, 624, 679, 696, 697, 720, 735, 737, 759, 767-770, 773
- Araştırmaları Masası 510
- Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi) 168, 171, 174, 501
- Diasporası 86, 87, 165, 168, 169, 175, 176, 184, 189-191, 230, 296, 297, 489-491, 494, 495, 501, 505, 506, 558, 759
- karar tasarısı 175, 296, 298, 299, 325, 696, 697
- Konferansı 85, 193
- meselesi 85, 163, 167, 175, 188, 190-192, 218, 230, 244, 557
- soykırım müzesi 296, 297
- soykırımı/tehciri 165, 167, 174-180, 182, 183, 185, 187, 188-191, 216, 218, 297, 298, 300, 301, 447, 490, 491, 557, 623, 624
Ermenilerden Özür Kampanyası 169, 183, 191, 300, 493, 495, 498
Ermenistan 9, 83, 86, 87, 133, 144, 154-156, 162-164, 167-171, 173-175, 186, 189, 190, 205, 212, 215-217, 225, 231, 233, 264, 296-298, 300, 301, 334, 338, 447, 468, 477-483, 489-501, 503-506, 511-514, 539, 540, 557, 567, 624, 712, 759
- Bağımsızlık Bildirgesi 163, 168, 500, 504
- Cumhuriyeti 163, 167, 173, 175, 499, 500, 504
- SSC Yüce Konseyi 163, 164
ERNK (bkz. Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi)
Eroğlu, Derviş 634, 681, 682, 684-686, 688
Ersanlı, Büşra 129, 748
Ersever, Cem 101
Ersoy, Bülent 110
Ertuğruloğlu, Tahsin 646
Eruygur, Şener 90
Esad, Beşar 157-163, 194, 223-225, 257, 289, 333, 401, 414, 416, 419-422, 454
Esad, Hafız 223, 401
eski Yugoslavya 33, 203, 523, 698, 700, 794, 795
eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi 690, 698, 706
Eski Zağra 697
Eski/İhtiyar Avrupa 21, 251
Ethnos gazetesi 588
Etkin Çaba Harekatı 314, 526, 528, 555, 821
etnik kimlik 280, 597, 599, 610, 620
etnik köken 186, 342, 537, 568, 603, 804, 805, 807
EULEX (bkz. AB Hukuk Devleti Misyonu)
Eurobarometer 382-385
Euroscepticism 46
Eurostat 628
Evanjelizm 17, 18, 22, 251, 258
Evans, Don 24
Eve Dönüş Yasası 284
Evin, Ahmet 494, 626
Evren, Kenan 714, 763

Evros 600, 601
- Azınlık Gençleri Derneği 598

F Tipi cezaevi 724
F-16 162, 181, 326, 327, 574, 587
F-35 Müşterek Taarruz Uçağı (Joint Strike Fighter) 327, 331
F-4 Fantom 222, 327, 448
faili meçhul/faili meçhul cinayetler 100, 101, 451, 709, 726, 729-731
faiz dışı fazla 56, 57
Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik 121
Fayyad, Salam 439
Fazilet Partisi 80, 81, 97, 267, 455
FED (bkz. ABD Merkez Bankası)
Feith, Douglas 251
Felluce 260, 276
Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı 771
Fener Rum Patrikhanesi 566, 573, 610, 613, 773
Ferguson, Niall 28
FIR Hattı 587-589
Fırtına, Halil İbrahim 734
Fidan, Hakan 111, 128
Fidas, George 255
FIFA 171, 503
fikir suçu 716
Filistin
- Kurtuluş Örgütü 433, 439
- Otoritesi 32
- Ulusal Yönetimi 205, 403, 404, 431, 433, 439, 440
- Yol Açık konvoyu 424
Fisher, Joschka 151, 521
FKÖ (bkz. Filistin Kurtuluş Örgütü)
FNSS 326
Fokas/Türkiye 611
Fordizm 35-37, 42, 48
FP (bkz. Fazilet Partisi)
Francini, Adriano 735
Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu (*Francophonie*) 469
Fried, Daniel 257
Frontex 591
Fuller, Graham (RAND) 197, 255, 257
Futbol Diplomasisi 301, 496, 497
FUY (bkz. Filistin Ulusal Yönetimi)
Füle, Stefan 154, 210, 580, 682, 686
Füze Kalkanı 34, 148, 155, 194, 212, 315, 317-319, 333-335, 452, 454, 538, 556

G-20 ülkeleri/20'ler Grubu 41, 49, 202, 233-235
G-7 ülkeleri 234
G-8 ülkeleri 31, 49, 234, 267, 268, 332
GAGR (bkz. Güney Avrupa Gaz Ringi)
Gakavian, Armen 495
Gali, Butros 796
Garanti Antlaşması 638, 643, 661
garantör devlet 569, 643, 683
garantör düzeyinde devlet 487
garantörlük 316, 388, 487, 569, 643, 683
GATA 99
Gates, Robert 262, 291, 299
gayri askerî (*demilitarized*) statü 589
gayri safî hasıla 40, 43
gayri safî milli hasıla 40, 43, 54, 56, 80, 235, 628, 788
gayri safi yurtiçi hasıla 45, 53, 54, 56-60, 62, 63, 69, 325, 326, 628, 629
Gayrimüslim Osmanlı Hayriye Müesseseleri 772
GAZPROM 483, 533, 535, 548
Gazze/Gazze Şeridi 147, 197, 205, 209, 211, 224, 266, 267, 294, 416, 419, 424, 430-433, 439-441, 443, 445, 447, 450, 454, 812-816
- bombalaması/operasyonu/saldırısı 32, 33, 153, 217, 224, 225, 230, 420, 430, 431, 439, 441-445, 447, 449, 575, 813
- Özgürlük filosu 443, 817
- Özgürlük II filosu 575
Geçici Koalisyon Yönetimi 410
Geçiş Dönemi Yönetim Yasası 279, 282
Geçiş Dönemlerinde Adalet Uluslararası Merkezi 164, 166, 167, 494
Geçiş Yönetim Yasası 410
Gelecek Forumu (*Forum for the Future*) 268, 314
Gelecek Hareketi 417
Genelkurmay/Genelkurmay Başkanlığı 51, 75, 77-81, 83, 84, 89-91, 93, 95-97, 99-105, 107, 116, 117, 121, 127, 128, 157, 160, 221, 263, 270, 275, 283, 291, 299, 414, 449, 453, 489, 495, 536, 564, 578, 579, 587, 618, 623, 657, 661, 679, 714, 722, 724, 732, 735, 761, 767
Geniş Karadeniz Bölgesi 33, 523, 525
Geniş Orta Doğu 312, 256, 267, 314, 524, 525
Geniş(letilmiş) Karadeniz Bölgesi (*Wider Black Sea Region*) 523-525
genişleme stratejisi 337, 338, 344, 345, 347, 355, 365, 379-381, 394, 397, 654
genişleme yorgunluğu 364, 374

Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (bkz. Büyük Orta Doğu Projesi)
GERB (bkz. Bulgaristan'ın Avrupai Gelişmesi için Yurttaşlar Partisi)
Geri Kabul Anlaşması/ anlaşmaları 396, 402, 569, 590
Gerulanos, Pavlos 630
Gıda Karşılığı Petrol Programı 402
Gissinde, Raanan 441
Gizli Anayasa 585
gizli diplomasi 297, 300, 574
Gizli Kırmızı Anayasa 89
GKK (bkz. Kuzey Kıbrıs Silahlı Kuvvetleri)
GKY (bkz. Geçici Koalisyon Yönetimi)
Gladio 729
Gog ve Magog (Yecüc ve Mecüc) 18
GONGO 33
Gordon, Philip 257, 305
Gore, Al 249
Göçek, Müge 183
göçmen hakları 757
Göğüş, Hasan 593
Gökçe, Hasan 729
Gökçeada (İmroz) 620, 621, 630
Gökçek, Melih 182, 184, 185, 217
Gökçen, Sabiha 724, 735
Gönül, Tayfun 756
Gönül, Vecdi 191, 275, 310, 448
görev zararı 53, 54
Görgü, Çetin 622
Görmüş, Alper 734
gözaltı rejimi 712
Graham, Billy 17
Grapsas, Dimitris 589
Greenspan, Alan 43, 44
gri alanlar 582
Gross, Andreas 620
Grossman, Marc 257, 270
Guantanamo 20, 21, 25-27, 32, 259
GUUAM 524, 525
Güçlendirilmiş Ortaklık 256
Gül Devrimi 465, 485
Gül, Abdullah 13, 81, 90, 93, 98, 99, 103, 114, 169, 187, 198, 219, 259, 263, 267, 268, 271, 292, 299, 318, 405, 411, 412, 414-418, 441, 443, 444, 453, 455, 459, 472, 474, 475, 480-482, 485, 487, 489, 493, 495-498, 503, 538, 540, , 564-566, 579, 587, 618, 622, 623, 654, 703, 706, 760-762, 810
Gülen, Fethullah 112, 113, 255, 516
- Cemaati/Hareketi 103, 112, 113, 142, 143, 255, 447, 508, 516, 732
Gümrük Birliği 65, 339, 340, 345, 349, 360, 362, 366, 367, 375, 377-379, 397, 651, 664, 669
Gümrük Birliği Antlaşması 624
Gümülcine 520, 566, 593, 594, 600-602, 604, 606-609, 627
Günay, Ertuğrul 506, 626
Gündüz, Müslüm 96
Güner, Aslan 103
Güneş Harekatı 290
Güney Akım projesi 467, 518, 519, 521, 541, 546-549
Güney Amerika Ortak Pazarı 50, 233
Güney Avrupa Gaz Ringi 520
Güney Kıbrıs (bkz. Kıbrıs Cumhuriyeti)
Güney Osetya sorunu/ uyuşmazlığı 476, 478, 488, 539, 821
Güney Pars 459
Güneydoğu Asya Uluslar Birliği 50, 233
Güneydoğu Türkiye Takviye Planı 308
Gürel, Kenan 471
Gürel, Şükrü Sina 13, 270
Gürsel, Kadri 243
güven artırıcı önlemler 295, 464, 473, 474, 530, 541, 561, 563-566, 568, 571, 578, 582, 583, 623, 654, 816
Güven, Erdal 243
güvenli geçiş 820
Güvenlik İşbirliği Protokolü 565
Güvenlik Strateji Belgesi 252, 321i 618

Haaretz gazetesi 23, 173, 327
Habur 126, 129, 133, 226, 293, 408, 744
Hacıosman, Ahmet 607
HADEP (bkz. Halkın Demokrasi Partisi)
Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu 115, 391, 396, 713, 728
Hak ve Özgürlükler Hareketi 695-697
Halaçoğlu, Yusuf 177, 495, 735
Halk Meşru Savunma Kuvveti 120
Halk Savunma Güçleri 783
Halkın Demokrasi Partisi 120, 747
Halkın Emek Partisi 740, 747
Halkın Mücahitleri 451, 758
Hamas 32, 33, 147, 193, 211, 217, 224, 262, 266, 416, 430-433, 439-441, 454, 458, 485, 813
Hammarberg, Thomas 758
Hammerberg Raporu 107
Hantepe 100, 105
Hariri suikasti 157, 194, 265, 415-417
Harutinyan, Mihail 493
Hasan, Koray 597
Hasip, Kenan 701
Haskova 695
Hastert, Dennis 298

Hatemi, Kezban 453, 499, 460, 616, 770
HAVELSAN 326, 723
Hayal, Yasin 724, 736
Hayata Dönüş Operasyonu 98, 724, 727
Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa DGBH Projesi 467, 470, 518, 546
Hazar havzası 296, 466, 467, 518, 523, 524
Hendek projesi 592, 593
HEP (bkz. Halkın Emek Partisi)
Herkese Kahve formülü 123
Heron (bkz. insansız hava aracı)
Heybeliada Ruhban Okulu 564, 566, 579, 594, 610, 616-618, 775, 806
Hızlı Sınır Müdahale Timleri (RABITs) 591
HİK (bkz. AWACS)
Hinofotis, Panayotis 578
Hizbüttahrir 733
Holbrooke, Richard 257, 269
Holocaust 165, 297
Hovanisyan, David 494
HÖH (bkz. Hak ve Özgürlükler Hareketi)
HPG (bkz. Halk Savunma Güçleri)
Hristodulos 605
Hristofyas, Dimitris 388, 640, 668, 678-682, 684-687
HSK (bkz. Halk Meşru Savunma Kuvveti)
HSO (bkz. Hür Suriye Ordusu)
HSYK (bkz. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu)
Human Rights Watch 590, 733
Hunault, Michel 594, 599, 603, 769
Huntington, Samuel 15, 137, 253
hususi (yeşil) pasaport 571, 629, 630
Hükümet Garantisi Anlaşması 517
Hükümetlerarası Konferans 343, 351, 354, 364, 366, 369, 371, 388, 398
Hür Suriye Ordusu 159, 333
Hüseyin, Saddam 18, 22-24, 27, 144, 145, 252, 260, 269-272, 278, 279, 281-284, 406, 409, 410, 446
Hüseyinov, Suret 471
Hyundai Rotem 328
Hz. Muhammed 47, 227, 229, 316

ICAO (bkz. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü)
ICTJ (bkz. Geçiş Dönemlerinde Adalet Uluslararası Merkezi)
IFOR/SFOR 793
ILO (bkz. Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF (bkz. Uluslararası Para Fonu)
INOGATE 627
Irak
- Çocukları 287
- Geçici Yönetimi 279, 282, 313
- Güvenlik Güçleri 283
- Komşu Ülkeler Toplantısı 271, 403, 405, 406, 414, 453
- Kurtarma Operasyonu 288
- saldırısı 18, 24, 81, 83, 147
- Savaşı 17, 26, 233, 260, 312, 525, 526, 757
- Tazminat Komisyonu 791
- Türkleri Derneği 279
- Türkmen Cephesi 272, 277, 279, 280
- Yaptırımlar Komitesi Irak Çalışma Raporu 287
- Yönetim Konseyi 282, 408, 410
Irkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De 184, 495
IPF (bkz. Yerinde kuvvetler)
ISAF (bkz. Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti)
ITC (bkz. Irak Türkmen Cephesi)
Ivanov, Igor 487, 491, 536

ibadet özgürlüğü 397
İç Güvenlik Strateji Belgesi 618
idam cezası 227, 347, 712, 717
idari bölge (*rayon*) 492
ifade özgürlüğü 81, 109, 120, 178, 179, 183, 184, 188, 370-372, 378, 397, 611, 725, 32, 736, 739, 750, 780
İHA (bkz. insansız hava aracı)
İHD (bkz. İnsan Hakları Derneği)
İHDK (bkz. İnsan Hakları Danışma Kurulu)
İHH (bkz. İnsani Yardım Vakfı)
İho gazetesi 620
İİG (bkz. İstanbul İşbirliği Girişimi)
İkinci Çeçenistan Savaşı 477
ikinci yol diplomasisi/gayrı resmî diplomasi (*second track*) 494
İKÖ (bkz. İslam Konferansı Örgütü)
İldeniz, Özcan 727
iltica 236, 240, 364, 757, 758
İmralı cezaevi 129, 781
imtiyazlı ilişki 580
imtiyazlı ortaklık 152, 154, 338-340, 373, 384, 399, 580
inanç özgürlüğü 378, 759, 760, 766, 808
İncirlik üssü 148, 256, 259, 262, 275, 276, 293, 407
İndignados 14
İngiliz Milletler Topluluğu (*Commonwealth*) 469

İnönü, Erdal 85, 168, 740
İnönü, İsmet 71, 75, 94, 194
İnsan Hakları Danışma Kurulu 84, 175, 725
İnsan Hakları Derneği 754
İnsan Hakları Devleti 108, 709
insan ticareti 236, 240
insani amaçla savaş gemisi geçişi 822
insani amaçlı deniz kuvveti 822
insani yardım 162, 168, 236, 240, 259, 307, 340, 433, 443, 445, 477, 505, 528, 811, 821, 823
İnsani Yardım Vakfı 159, 443, 814
insanlık suçu 185, 446, 598
insansız hava aracı 100, 105, 117, 148, 172, 289, 290, 293, 328, 448, 449
İnsel, Ahmet 183, 227, 495
İnternet Andıcı 101, 578, 714, 740
İntifada 401, 403, 404, 429, 431, 438, 439, 448, 753
İP (bkz. İşçi Partisi)
İpek Yolu 522
İran
- takas anlaşması 294, 815
- nükleer faaliyetler 436, 446, 456, 457, 816
İrticayla Mücadele Eylem Planı 100, 101, 740
İskeçe 593, 594, 598, 600-603, 607, 609, 627
- Pomakları Kültür Derneği 599
İslam Konferansı Örgütü 73, 208, 268, 441, 511, 532, 556, 666, 667, 693, 705, 789
İstanbul Bildirisi 268
İstanbul Boğazı 227, 819
İstanbul Deklarasyonu 819
İstanbul İşbirliği Girişimi 264, 307, 312, 314
İstankôy (Kos) 594, 595, 606, 608
İstiklal Mahkemeleri 71
İstikrar Gücü 322, 692, 793
- Misyonu 313
İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları 692, 698, 700
İstikrar ve Ortaklık Paktı 394
istikşafî görüşmeler 560, 568, 571, 583-586
İstinaf Mahkemeleri Yasası 351
İşçi Partisi 83, 90, 177, 537
işkenceye sıfır tolerans politikası 370
it dalaşları 588
İttihat ve Terakki 71, 74, 75, 198, 729, 767
İzetbegoviç, Alija 698
İzmir Suikastı 75

Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele 101, 102, 730, 731
jenosit 190, 500
Jirinovski, Vladimir 491
JİTEM (bkz. Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele)
Jivkov, Todor 695
Johnson Mektubu 276
Juncker, Jean-Claude 629
JUSMMAT 329

Kabahatler Kanunu 756
Kaboğlu, İbrahim 725
Kaçakların İadesine İlişkin Protokol 564, 569, 589
Kaddafî, Muammer 51, 52, 158, 159, 420, 421, 426-429
KADEK (bkz. Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi)
Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Sözleşmesi 751
Kadife Devrimler 465, 485
Kafes Eylem Planı 104, 820, 730, 740
Kafkasya İstikrar Paktı 477, 535
Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu 476, 477, 479, 481, 496, 497, 540
Kagan, Robert 251
Kalaycıoğlu, Ersin 494
kalıcı/sağlam ortaklık 560, 561
Kalkancı, Ali 96, 97
Kalkandelen 701
Kamışlı Ayaklanması 414
kamu borcu 45, 54, 56, 57, 60, 62, 70, 628, 629
Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) 391, 714
kamu diplomasisi (*public diplomacy*) 143, 236, 237, 241, 244, 390, 485
Kanadoğlu, Sabih 98, 761
kanat ülkesi (*flank*) 315
Kandil 109, 127, 129, 282, 284, 452, 744, 748, 749
kanun hükmünde kararname 117, 118, 713, 723, 774
KAOS GL derneği 755
Kaprinski, Janis 25
Karabağ sorunu (bkz. Dağlık/Yukarı Karabağ sorunu)
Karadayı, İsmail Hakkı 128
Karadeniz
- Barış Gücü Taburu 489
- Deniz Alanında Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler Belgesi 527
- Deniz İşbirliği Görev Grubu 479, 524, 526-529, 555, 789
- Ekonomik İşbirliği 464, 479, 511, 523, 524, 529, 555, 556, 789
- Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler İnisiyatifi 530
- Sınır Koordinasyon ve Enformasyon Merkezi 527
- Uyumu Harekatı 479, 526-529
Karakaşlı, Karin 86
karakol baskınları 100, 122, 126, 289, 742, 744

Karalamaya Karşı Birlik 259, 268, 299, 446, 447
Karamanlis, Kostas 565-567, 579, 599, 614
Kararlılık Gösterisi Operasyonu 312
Karasu, Mustafa 128
Karataş, Dursun 624
Karava 665
Karayılan, Murat 127, 290, 452
Kardeşlik Ocağı 279
karikatür krizi 46, 47, 113, 316, 735
Karimniya, Hamit 758
Karma Ekonomik Komisyon 402, 434, 511, 541
Karpaz 645, 648, 659
Karşılıksız Askerî Yardım Anlaşması 486
Kasım 2007 mutabakatı 412
Kaşlıoğlu, Süleyman 601
katı koşulluluk 380
katılım antlaşması 346-348, 356, 359, 367-369, 378, 380, 385, 635, 640, 646, 647, 649, 650, 651, 662, 664
katılım ortaklığı 347, 368, 371
Katılım Ortaklığı Belgesi 344, 347-350, 358, 366, 370, 371, 375, 387, 388, 391, 396, 584, 634, 710
Katılım Öncesi Strateji 344, 347-350
Katma Protokol 395
katmanlı yetki (sübsidiarite) ilkesi 393
Katolik 74, 82, 88, 610, 727, 735
Katzav, Moşe 440
Kavaf, Aliye 782
Kaya, Ali 727
Kaymaz, Uğur 724, 754, 755
Kayseri Işık Evleri olayı 103
Kazak ve Rus petrolleri 820
Kazak-Türk İş Forumu 515
kazan-kazan (*win-win*) 561
Kazan, Şevket 96
KBY (bkz. Kürdistan Bölgesel Yönetimi)
KCK 127, 744, 748, 749
- Anayasası/Sözleşmesi 129, 747, 748
- davası 109, 111, 116, 126, 748-750
- operasyonları 116, 128, 745, 747, 749, 753
- tutuklamaları 126, 127, 781
Türkiye Meclisi 749
KDP (bkz. Kürdistan Demokrat Partisi)
KDTP (bkz. Kosova Demokratik Türk Partisi)
Keçeci, Nilgün 622
Kehayan, Jean 495
KEK (bkz. Karma Ekonomik Komisyon)
Keldani 610, 720
Kemalizm/Kemalist 74, 90, 107, 112, 113, 115, 136, 153, 192, 194, 195, 198, 223, 226, 227, 255, 264, 282, 710, 746, 760
Kennedy, Paul 28
Kerimov, Islam 471-473, 515
Kerinçsiz, Kemal 85, 110
Kerkük-Ceyhan hattı 302
Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı 292, 409
Kerpe (Karpatos) 586
KESPEM (bkz. Müslüman Çocukların Eğitimi Programı/Merkezleri)
Keynes, John Maynard 18
Keynezyen 37, 42
KFOR (bkz. Kosova Gücü)
KGGAÖ (bkz. Karadeniz'de Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler İnisiyatifi)
Khalilzad, Zalmay 279
KHK (bkz. kanun hükmünde kararname)
Kıbrıs
- 24 Nisan 2004 Kıbrıs Referandumları 172, 556, 632, 652, 660, 664, 666, 670
- AB Katılım Antlaşması 640
- barış planı 564
- Cumhuriyeti 150, 152, 157, 172, 303, 304, 323, 324, 360-362, 366, 375-378, 387, 415, 418, 419, 424, 446, 451, 556, 557, 565, 567, 569, 575-577, 579-581, 585, 629, 633, 635, 638-642, 643, 646, 647, 649-652, 656, 658, 660-662, 664-671, 673-676, 678, 680, 681, 685, 686, 687, 702, 805, 810
- meselesi/sorunu 137, 140, 218, 244, 301-305, 342, 361, 375, 378, 399, 564, 567, 569, 574, 577, 579-581, 632, 633, 635, 636, 638, 644-646, 650, 654, 655, 657, 661, 663, 664, 668, 670, 677, 678, 772, 680, 681, 683, 685, 687, 688, 772, 789, 797, 805
- Rum Ortodoks Kilisesi 663
- Rum Parça Devleti 665
- Rum tarafı 637, 639-641, 648, 654, 658, 659, 679, 683-687
- Rumları 172, 302-305, 324, 330, 376, 378, 388, 556, 557, 560, 569, 633, 639-642, 648, 653, 655, 656, 659-664, 668, 669, 671-674, 679, 683, 687
- silahlı kuvvetleri (Rum Milli Muhafız Ordusu) 643
- Türk Cumhuriyeti (KKTC) 8, 172, 175, 303, 375, 376, 378, 361, 376, 378, 383, 388, 418, 450, 480, 486, 507, 556, 557, 564, 577, 581, 632-635, 637, 640, 641, 644, 646, 647, 650-657, 660, 661, 663-673, 676-678, 681, 683, 685-689, 704

- silahlı kuvvetleri (Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı) 643
- Taşınmaz Mal Komisyonu 672, 683
- Türk Federe Devleti 666
- Türk Hava Yolları 667, 688
- Türk muhalefeti 646, 647
- Türk Müslüman Topluluğu 666
- Türk Parça Devleti 642, 645
- Türk tarafı 304, 635, 637, 639, 640, 643, 646, 651, 654, 656, 659, 660, 668, 669, 672, 673, 676, 677, 679, 682-687
- Türk Ticaret Odası 652, 669
- Türk Toplumu 375, 650, 668

Kırca, Abdülkerim 101
kırılgan yumuşama 560, 451
Kırmızı Devrim 465
Kırmızıgül, Cihan 781
kısmi üyelik 340, 383
kıta sahanlığı 467, 560, 564, 568, 572, 576, 577, 581, 583, 585, 586, 641, 675, 676
Kıta sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması 446
Kıvrıkoğlu, Hüseyin 96, 128, 157, 270, 453, 536
Kıyat, Atilla 104, 105, 730
KİİP (bkz. Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu)
KİK (bkz. Körfez İşbirliği Konseyi)
Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı 621
King Cobra 328
KİP (bkz. Kafkasya İstikrar Paktı)
Kiprianu, Markos 391
Kirakosyan, Arman 500
KİS (bkz. kitle imha silahları)
kitle imha silahları 18, 19, 22, 27, 31, 145, 262, 403, 458, 528, 530
KKTC (bkz. Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)
Klerides, Glafkos 632, 633, 635, 645-647
Koalisyon Geçici Yönetimi (*Coalition Provisional Authority*) 278, 279, 282
KOB (bkz. Katılım Ortaklığı Belgesi)
KOBİ (bkz. Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme)
Kocadağ, Hüseyin 729
Kocadağ, Kıymet 729
Koç Grubu 78, 326, 328
Koç, Atilla 460
Koçaryan, Robert 168, 490, 491, 493, 500, 501
Kohen, Sami 244
Koma Civakên Kurdistan (bkz. KCK)
Koman, Teoman 101
Komotini (Gümülcine) Türk Gençler Birliği 506, 602
Komşuluk Forumu 403, 405
Komünist Manifesto 39
KONGRA-GEL (bkz. Kürdistan Halk Kongresi)
Kore Savaşı 76
Kosova 16, 72, 143, 203, 281, 311, 383, 394, 427, 479, 533, 539, 557, 678, 690-694, 700-707, 757, 792
- Demokratik Türk Partisi 704, 705
- Gücü 692, 701, 703, 792, 793
- İslam Birliği 704
- krizi 561
- operasyonu 309
- sorunu 557, 690, 701-703, 706
- Türk Birliği 705

Kostunica, Vojislav 465
Koşaner, Işık 78, 98, 103-106
koşullu genişleme 338, 344, 380
Köksal, Hikmet 101, 182
Körfez İşbirliği Konseyi 208, 314, 424, 426, 428, 434-437
Körfez İşbirliği Örgütü 307
Körfez Savaşı 20, 197, 272, 273, 311, 402, 407
KP (bkz. Katma Protokol)
Kral Abdullah 424
Krikoryan, Van Z. 494
Kristol, Irvin 251
Kristol, William 251
Ksanthi (Iskeçe) Türk Birliği 598
KSS (bkz. Sıfır Sorun)
KTHY (bkz. Kıbrıs Türk Hava Yolları)
KTTO (bkz. Kıbrıs Türk Ticaret Odası)
kullanım kaybı 655, 671, 774
kur çıpası 52, 53, 56
kur düzeltmesi 64
Kurtuluş ve Adalet Hareketi 425
Kut, Şule 494
Kutan, Recai 80
Kuzey İttifakı 259
Kuzeyden Keşif Harekatı ("Keşif Güç", eski "Çekiç Güç") 256, 269, 272, 281
Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme 198, 515, 516
Küçük, Veli 97, 192, 729
kültürel ırkçılık 238
Kürdistan 20, 109, 120, 125, 279, 748, 750, 805
- Bölgesel Yönetimi 7, 143, 279, 281-286, 288, 289, 291-293, 410, 746
- Demokrat Partisi 283, 284, 291
- Halk Kongresi 120, 285, 747, 808
- Halk Kurtuluş Ordusu 120
- İslami Hareketi 453
- İşçi Partisi (bkz. PKK)
- İttifakı 283

- Özgür Yaşam Partisi 452
- Özgürlük Şahinleri 122, 128
- Özgürlük ve Demokrasi Kongresi 120, 284, 808
- Topluluklar Birliği (bkz. KCK)
- Ulusal Kurtuluş Cephesi 120
- Yurtseverler Birliği 283, 284, 291

Kürecik 318, 319
Küresel Açılım Vizyonu ve Gerçekler 244
Küresel Güney (*Global South*) 36, 41
küresel ısınma 27, 234
küresel kriz 37, 57, 59, 60, 62, 69, 195, 234, 476, 543
küresel terörle mücadele 524
küresel yönetişim (devletlerarası karşılıklı bağımlılık) 321
küreselleşme 7, 18, 28, 31, 32, 34, 35, 37, 39-42, 46, 49, 74, 81, 82, 131, 133-135, 140, 151, 232, 250, 254-256, 266, 306, 325, 331, 332, 334, 794
Kürkçü, Ertuğrul 116
Kürt/Kürtler 26, 71-74, 76, 84, 85, 87, 95, 100, 110, 113, 117-130, 140, 144-147, 155, 157-160, 162, 163, 186, 194, 196, 199, 216-218, 222, 223, 226, 227, 229, 230, 243, 255, 272, 275-286, 288-292, 403, 406-410, 412, 414, 421, 444, 446, 452, 453, 456, 479, 598, 726, 729, 740, 743, 746, 748, 750, 753, 765, 781, 783, 805-809
- Açılımı 126, 133, 226, 229, 285, 293, 740, 744, 746
- sorunu/meselesi 73-75, 82, 83, 116, 119, 121, 124, 127-130, 133, 139, 157, 159, 162, 214, 217, 218, 227, 228, 231, 243, 255, 256, 276, 277, 281, 282, 284-288, 291, 293, 297, 372, 396, 413-415, 436, 437, 478, 534, 558, 703, 709, 713, 718, 740-745, 749
- Ulusal Konseyi 159

Kürtçe 83, 109, 116, 120, 121, 125, 126, 228, 280, 282, 712, 720, 740, 741, 744, 745, 747-750, 754, 806, 808
Kürtleştirme süreci 279
KYB (bkz. Kürdistan Yurtseverler Birliği)
Kyoto Protokolü 27, 250, 811

Lagendijk, Joost 746
Laik/laiklik 51, 71, 73, 74, 82, 90, 93, 96, 97, 113, 114, 132, 139, 150, 151, 192, 194, 195, 198, 201, 211, 238, 243, 254, 255, 263, 288, 387, 388, 429, 455, 473, 614, 616, 746, 761-763, 767, 768, 811
Lake, Anthony 17
Lale Devrimi 465
Lambda derneği 755
Lambrinidis, Stavros 574, 581
Lantos, Tom 299, 300
LAOS (Ortodoks Halk Hareketi-Yunanistan) 575
Laricani, Ali 456
Larissa 587, 588, 600
Larrabee, Stephen 257
Lausanne Barış Antlaşması 71, 72, 109, 123, 164, 228, 570, 573, 594, 595, 598, 608, 613, 614, 616, 718, 720, 748, 750, 768, 769, 805, 810
Lavrion Mülteci Kampı 624
LAW (anti-tank) silahları 100
Lesser, Ian 255, 257
Levy, Gaby 444
Lewis, Bernard 15, 176, 177, 491
Leyla Şahin Kararı 84, 151, 724, 760
LGBT 750, 755, 756, 782
Libaridian, G. 167, 168
liberal/liberalizm 17-19, 50, 76, 81, 82, 113, 132, 133, 227, 228, 251, 255, 260, 373, 387, 459, 465, 537, 606, 759, 802
Libya Temas Grubu 333
Libya Ulusal Geçiş Konseyi 428
Likud Partisi 251, 439
Lipponen, Paavo 347, 633
Livni, Tzipi 441
Lizbon Antlaşması 150, 315, 318, 340, 342, 343, 356, 386, 391-393, 650, 670, 825
LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) 519, 545
Lockerbie uçak faciası 31
Lockheed Martin 327, 819
Loizidu, Titiana 654-656, 662, 671
Lokmacı Kapısı 652, 679

Mack, Andrew J. R. 527
Mahçupyan, Ethem 183
Mahmur Kampı 284, 286, 291, 744
Makarios 302, 303
Makedonya 72, 141, 143, 203, 313, 321, 324, 394, 520, 588, 607, 690-694, 700, 701, 706, 707
Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu 107, 328
Mali Yardım Protokolü 486
Maliki, Nuri El 155, 289, 293, 410, 412, 413, 454, 772
Mamatkulov, Rustam 471
Manavgat Suyu Projesi 450
Marmara Grubu 484
Marneuli askerî havaalanı 486
Marunî 720
Masalit 425
Mavi Akım 467, 472, 519, 535, 546

Mavi Marmara 113, 147, 155, 195, 225, 420, 432, 443-446, 162, 541, 575, 675, 813, 814
mavi yakalı 35
mazbut vakıf 769, 772-774
MazlumDer 86, 229, 230
MBK (bkz. Milli Birlik Komitesi)
McCarthycilik 23
MEB (bkz. Münhasır Ekonomik Bölge)
MEB (bkz. Milli Eğitim Bakanlığı)
Meço, Hafız Cemali 600, 602
Meço, İlter 601
Medeniyetler Arası Diyalog 474
Medeniyetler Çatışması (*Clash of Civilizations*) 14, 15, 113, 131, 233, 253, 789
Medeniyetler İttifakı 131, 233, 253, 314
- Forumu/Zirvesi/ Konferansı 170, 502
- Girişimi 14, 15, 131, 233, 253, 789
Medz Yeghern (bkz. Büyük Felaket)
Mehdi 17
Mehdi Ordusu 287, 412
Meis adası 585, 586, 675
Menderes, Adnan 9, 75-77, 94, 104, 157, 194
MERCOSUR (bkz. Güney Amerika Ortak Pazarı)
Mercy ve Comfort (hastane gemisi) 821
Merkantilizm 34, 35, 37, 39
Merkel, Angela 152, 154, 339, 363, 373, 575, 687
Merrill Lynch 44
Meryem Ana 616, 640, 772
Mescid-i Aksa 441
Meşal, Halid 147, 262, 416, 430
Mete, Ahmet 600, 601
MGK (bkz. Milli Güvenlik Kurulu)
MGSB (bkz. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi)
MHP (bkz. Milliyetçi Hareket Partisi)
MİG (bkz. Medeniyetler İttifakı Girişimi)
Migranyan, Andranik 494
mikro milliyetçilik 375
MİLGEM (bkz. Milli Gemi projesi)
Miliband, David 21
Millas, Herkül 138, 597
Millet gazetesi 602
Millet-i Hakime 74, 192, 198
Millet-i Mahkume 74, 198
Milli Birlik Komitesi 77, 79, 94
Milli Birlik Projesi 740
Milli Eğitim Bakanlığı 507, 508, 617, 618, 620, 766, 767
milli gelir 54, 64, 69, 201, 660, 788
Milli Gemi projesi 329
Milli Görüş 80, 141, 255, 256, 266, 268, 282, 440
Milli Güvenlik Devleti 709
Milli Güvenlik Kurulu 52, 79, 80, 83, 95, 102-105, 107, 146, 176, 273, 291, 348, 481, 537, 549, 559, 623, 657, 713, 719, 721, 766, 767
Milli Güvenlik Siyaset Belgesi 89, 277, 585, 617, 618
Milli İstihbarat Teşkilatı 76, 89, 102, 104, 111, 112, 117, 127, 128, 142, 172, 212, 284, 285, 471, 722-724, 737, 748, 767
Milli Mücadele 223, 623
Milli Nizam Partisi 266
Milli Savunma Bakanlığı 77-79, 89, 106, 160, 191, 325, 330, 448, 722, 723
Milli Selamet Partisi 98, 266
Milliyetçi Hareket Partisi 13, 54, 81, 83, 98, 121, 169, 253, 258, 270, 342, 485, 533, 693, 711, 713, 719, 760, 762, 769
milliyetçilik 71, 73, 74, 82, 87, 113, 123, 126, 133, 136, 152, 156, 168, 169, 171-175, 184, 192, 212, 237, 261, 267, 269, 280, 282, 303, 345, 372, 375, 382, 473, 484, 485, 493, 495, 516, 565, 572, 575, 589, 605, 606, 611, 620, 621, 623, 681, 685, 690, 693, 695-698, 701, 705, 709, 710, 744, 794
Miloseviç, Slobodan 465, 690, 698, 705
Miroğlu, Orhan 783
Misan 409
Misyonerlik faaliyetleri 35, 74, 88, 92, 112, 142, 143, 740
MİT (bkz. Milli İstihbarat Teşkilatı)
Mittal, Lakshmi Niwas 40
Mizrahi, Avi 195, 196, 216, 444, 448, 449
MKEK (bkz. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu)
model ortaklık 257, 263, 296, 331, 335
model ülke 200, 334, 429
Moliviatis, Petros 565
Montreux Sözleşmesi 477, 479, 525, 526, 528, 540, 556, 821-823
Montville, Joseph 494
Moore, Michael 27
Morales, Evo 28
moratoryum 645, 647, 673
mortgage 44
MSB (bkz. Milli Savunma Bakanlığı)
MSP (bkz. Milli Selamet Partisi)
Muğlalı, Mustafa 84, 121
Musa, Amr 289, 432

Musevi 74, 88, 300, 446, 564, 720, 766, 768
Mutabakat Muhtırası 272
Mübarek, Hüsnü 51, 333, 432
müdahale hukuku 20
müftülük sorunu 569, 573, 599
Mülki İdare Şûrası 97
mülteci 30, 46, 209, 421, 427, 430, 439, 440, 499, 591, 624, 757, 758, 782, 810
Münhasır Ekonomik Bölge 424, 547, 548, 576, 584, 674, 675
Münir, Metin 243
Müren, Zeki 495
Müsavat Partisi 171, 465
MÜSİAD (bkz. Müstakil İş Adamları Derneği)
Müslüman azınlık 71, 72, 136, 137, 141, 198, 563, 568-570, 593-595, 597, 599, 601, 602, 605, 606, 619, 620, 719
Müslüman Çocukların Eğitimi Programı/ Merkezleri 594, 597
Müslüman Kardeşler (İhvan-ül Müslimin) 51, 52, 158, 159, 162, 163, 224, 225, 267, 333, 429
Müstakil İş Adamları Derneği 82
Müşterek İstihbarat Merkezleri 97
Mütekabiliyet/karşılıklılık 198, 558, 569, 570, 573, 593, 608-611, 617-619, 621, 719, 768, 769
Müzakere Çerçeve Belgesi 346, 354-356, 358, 363-366, 369, 380, 399
müzakere fasılları 354, 367-369, 377, 378, 388, 390, 398

Nabucco 170, 458, 467, 482, 483, 518, 520-522, 546, 547, 549, 676, 677
Nacaryan ve Deryan/Türkiye 611
Nalbantyan, Mikayel 174, 502
namus cinayetleri 751, 752
NATO 9, 18, 20, 28, 31, 33, 34, 47, 50, 52, 81, 84, 106, 107, 120, 122, 144-149, 156, 158-162, 185, 195, 208, 212, 222, 249, 251, 253, 256, 258, 262, 264, 275, 294, 296, 302, 303, 307-324, 326, 332-334, 349, 403, 405, 407, 409, 412, 426, 427-429, 441, 452-454, 463, 464, 477, 479, 486, 490, 493, 505, 523, 525, 526, 528, 529, 536, 539, 542, 555, 556, 558, 572, 582, 587-589, 622, 643, 687, 688, 692, 694-703, 706, 707, 742, 793, 821, 823
- alandışılık 20, 307
- barış gücü 327, 692
- Çevik Kuvvet/Hava Birliği 311
- Mukabele Kuvveti 311, 314, 315
- ve AB Güvenlik Anlaşması 320
- ve RF Konseyi 312
Nazarbayev, Nursultan 473, 474
Nazi 137, 165, 182, 189, 194, 737
Neander News 47
NED (bkz. Demokrasi İçin Ulusal Yardım)
negatif haklar 595, 614
Neo-Con (Yeni Muhafazakar) 7, 16-20, 22, 23, 26-28, 31-33, 49, 131, 144, 147, 249-252, 256-259, 262, 269, 286, 288, 309
Neo-Kemalist 710
Neoliberal/Neoliberalizm 17, 18, 38, 39, 42, 44, 76, 82, 133, 152, 197, 251, 260
Neo Nazi 151, 152
Netanyahu, Benyamin 420, 439, 442, 447, 575
New Deal 251
Nezir, Hadi 701
NGO (bkz. sivil toplum kuruluşu/örgütü)
Nikiforos tatbikatı 565, 578
Nogaydeli, Zurab 489
Nominal faiz 56, 64
Northrop Grumman 327
Novorrossisk limanı 523
NPT (bkz. Nükleer Silahsızlanma Antlaşması)
NSC (bkz. Ulusal Güvenlik Konseyi)
Nükleer Güvenlik Zirvesi 505
Nükleer Silahsızlanma Antlaşması 457, 814, 815
Nye, Joseph S. 479

OAE (bkz. Etkin Çaba Harekatı)
Obama, Barack 7, 18, 26, 27, 131, 169, 170, 190, 252, 253, 257, 263, 288, 293-296, 298, 300, 301, 305, 316-318, 331-333, 335, 420, 495, 496, 498, 526, 618, 619
Oda TV davası 732
ODC (bkz. Savunma İşbirliği Ofisi)
ODTÜ 101
offset anlaşmaları 327
Oger Telekom 435
OGSP (bkz. Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası)
OHAL (bkz. olağanüstü hal)
Ohri Çerçeve Anlaşması 700, 701
Ok, Sabri 128
Okey, Festus 731, 758
olağanüstü hal 242, 282, 740, 786, 809
Olmert, Ehud 441, 442
Ombudsman (bkz. Kamu Denetçiliği Kurumu)
One Minute (bkz. Davos krizi)
Onikiadalar 589, 594, 595, 608, 826
onurlu çıkış (*honorable exit*) 750

Oraj eylem planı 578, 734
Orams Davası 673
Oran, Baskın 183, 495, 725
Ordu Yardımlaşma Kurumu 77-79
Orta Afrika Cumhuriyeti 204, 792
Orta Doğu
- Barışı İçin Yol Haritası 439, 440
- Dörtlüsü 430, 439, 440
Ortak Devlet (*Common State*) 638, 639
Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası 692
Ortak Pazar 50, 233, 622, 651
Ortak Tarım Politikası 339
Ortak Türk alfabesi 509
Ortaklık Konseyi 312, 346, 398
ortay hat ilkesi 312, 339, 346, 398
Ortodoks 15, 32, 88, 189, 194, 566, 573, 575, 605, 609, 610, 613, , 614, 617, 619-621, 663, 705, 769-771
Oskanyan, Vartan 491, 493, 500
Oslo Görüşmeleri 111, 127, 128, 298, 748
Osmanlı
- coğrafyası/toprakları 138, 141, 163, 193, 466, 500
- dönemi 136, 176, 197, 230, 495, 606, 694
- İmparatorluğu 29, 75, 136, 143, 163, 193, 196, 197, 199, 697
- Türkiyesi 163, 500, 504
Osmanlı Ermenileri Konferansı 84, 85, 176, 183
Otunbayeva, Roza 465, 475
OWS (bkz. Wall Street'i İşgal Edin)
OYAK (bkz. Ordu Yardımlaşma Kurumu)

Öcalan, Abdullah 110, 119-121, 124-130, 144, 157, 211, 253, 264, 282, 284-285, 291, 452, 534, 562, 624, 709, 712, 717, 725, 740-742, 744, 745, 748, 781
Öcalan, Osman 285
öforya 14
önalıcı savaş (*pre-emptive war*) 20
önalıcı vuruş (*pre-emptive strike*) 18, 252, 308
Önce Rusya (*Russia First*) 523
Önkol, Azize 754
Önkol, Ceylan 754, 755
Örnek, Özden 90, 732, 734
Öymen, Onur 238, 239, 537
Öz Savunma Gücü 125
Öz, Ali 736
Özal, Turgut 9, 81-83, 100, 109, 128, 140-142, 196, 197, 305, 433, 470, 503, 545
Özbekistan İslami Hareketi 471
Özcan, Yusuf Ziya 763
Özçelik, Murat 291, 292
Özdağ, Muzaffer 75, 92
Özden, Rıdvan 101
ÖZDEP (bkz. Özgürlük ve Demokrasi Partisi)
özel çekme hakları 41
Özel Harekat 270, 471, 729, 730
Özel Harp Dairesi (Seferberlik Tetkik Kurulu) 76
özel statü 152, 281, 339, 363, 384, 507, 580
Özel Tim 730, 754
Özel, Necdet 103, 116, 221
özelleştirme 36, 55, 255, 434, 450, 548, 550, 574, 628, 629, 693
Özgürlük İleri Stratejisi (*forward strategy of freedom*) 267
Özgürlük ve Demokrasi Partisi 747
Özkök, Hilmi 90, 128, 275, 414, 579, 661, 732
Öztorun, Necdet 83
P5+1 grubu 209, 262, 295, 456, 457
Padovese, Luigi 735
Palmer Paneli/Komisyonu 443-445
Palmer Raporu 433, 444, 445
Pamuk, Orhan 84, 110, 176, 177, 188
Pangalos, Teodoros 593
Panhellenik Sosyalist Hareket 563, 565-567, 575, 606, 607, 622, 623, 628
Pankürdist birlik 748
Pan-Türkist/Türkizm 192, 485, 516
Papadimos, Lukas 575
Papadopulos, Tasos 303, 304, 388, 647-649, 658, 659, 662-664, 672, 677, 678
Papandreu, Andreas (baba) 567
Papandreu, Yeorgios/Yorgo (büyükbaba) 567
Papandreu, Yeorgios/Yorgo (torun) 561-565, 567-569, 571-575, 577, 580, 583, 584, 586, 588, 590, 591, 593, 597, 602, 623, 628, 629
Papuçis, Hristos 591
Papulyas, Karolas 563, 575, 580, 623, 624
paralel yükümlülük 570, 768
Parça Devlet (*Component State*) 638-643, 645, 647
Paris Antlaşması 650
Parris, Mark 257
Parvanov, George 695
PASOK (bkz. Panhellenik Sosyalist Hareket)
Paşalı, Ayşe 751
Patrikhane 118, 566, 568, 569, 579, 610-617, 619, 773
Patriot Act (bkz. Vatansever/Yurtsever Yasası)

Patriot füzeleri 162, 299, 311, 312, 328
Pavlopulos, Prokopis 590
Pax Americana 29
Pazarcı, Hüseyin 238, 239, 552, 576
Pazarkule 593
Pelosi, Nancy 299, 300
Pembe Hayat 782
Pendeli Belediyesi 578
Pentagon 16, 26, 249, 252, 260, 261, 269, 276, 309, 317
Peres, Şimon 216, 263, 432, 553, 447
Perle, Richard 251, 257, 259
peşmerge 146, 278, 282-284, 288, 290, 446
Petalotis, Yorgo 605
Petersberg Görevleri 319, 320, 649
Petraeus, David (General) 287
petrol ambargosu 234
petrol ihtiyacı 791, 820
Petrosyan, Ter 163, 164, 168, 490, 500, 503
Pew Araştırması 30, 200
Pipes, Daniel 257
Pir Sultan Abdal Kültür Derneği 765
Piri Reis 577, 585, 586
Pittsburgh Zirvesi 49
PJAK (bkz. Kürdistan Özgür Yaşam Partisi)
PKK 20, 83, 89, 95, 97, 100, 102, 107, 111, 117, 119, 120, 122, 124-130, 146, 155, 157, 160, 163, 168, 217, 222, 226, 228, 262, 263, 271, 275-277, 282, 284-286, 288-293, 309, 310, 325, 328, 330, 402, 407, 409, 414, 415, 421, 451, 452, 455, 501, 534, 538, 556, 557, 562, 624, 709, 724, 726-728, 730, 731, 740, 742, 744-748, 753, 781, 783, 808
Plaza Del Mayo Büyükanneleri 729
Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu 724, 726
Politis gazetesi 579
Pollock, Robert 261
Pomaklar 72, 596, 597, 599
Pontus/Pontuslu 72, 603, 607, 618, 623
Post-Fordizm 36, 37, 48
Poti limanı 513
Powell, Colin 22, 252, 269, 272, 304, 668
Poyrazköy 100, 104
pozitif ayrımcılık 714, 810
Pozitif Gündem 394, 397
pozitif haklar 595, 596, 614
Prag Baharı 51
Prag Yetenekler Taahhüdü (*Prague Capabilities Commitment*) 311
Predator (bkz. insansız hava aracı)
Pro-Asylum 590
Prodi, Romano 338
Protestan 17, 74, 82, 92, 98, 112, 610, 740
Proto Thema dergisi 589
Proxima 692
Putin, Vladimir 219, 474, 491, 521, 532-535, 538, 540-542, 547, 548, 556, 557
PVSK (bkz. Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu)
PYD (bkz. Demokrat Birlik Partisi)

RABİT 2010 591
Radanovich, George 298-300
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu 104, 115, 116, 745
Rahip Cinayetleri 735
Ralston, Joseph 286
Ramallah 197, 404, 433, 439
Ramazan, Taha Yasin 271
Rantisi, Abdülaziz 430
Rasmussen, Anders Fogh 47, 148, 316, 318, 588
Razi Petrochemical 460
Reagan, Ronald 17-19, 42, 251, 317
reel faiz 56, 57, 60, 61
Refah mülteci kampı 430, 440
Refah Partisi 81, 82, 84, 96, 98, 132, 133, 256, 197, 264, 266, 267, 342, 471
Refah sınır kapısı 433
Refahyol Koalisyonu 80
referandum 46, 91, 106, 109, 115, 150, 154, 163, 167, 172, 279, 290, 303, 304, 343, 363, 364, 376, 385, 386, 391, 410, 475, 556, 557, 575, 632, 639, 640, 645-649, 652, 658-668, 670, 671, 673, 674, 677, 678, 680, 681, 684, 688, 690, 696, 713, 714, 728, 745
Reform İzleme Grubu 389, 390
Reformasi (Reform) hareketi 50
Rehn, Olli 387, 399, 614, 746
Rekabet Kurumu 116
Renkli Devrim/Devrimler 33, 50, 296, 463, 465, 466, 474, 475, 485, 523, 526, 532
RF (bkz. Rusya Federasyonu)
Rice, Condoleezza 24, 28, 257, 262, 263, 283, 299, 668, 691
RİG (bkz. Reform İzleme Grubu)
Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği 598
Rodos 446, 586, 594, 595, 601, 606, 608
Roj TV 316, 317
ROKETSAN 326, 328
Roma Antlaşması 650
Roman 46, 599, 696, 805, 827
Rombopulos, Andreas 620
Roth, Claudia 122
RP (bkz. Refah Partisi)
RTÜK (bkz. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu)

Ruanda 180, 182, 185, 204, 217, 296, 427, 792, 795
- katliamı 52, 182, 185, 217, 296
- Uluslararası Ceza Mahkemesi 52
Rubin, Michael 257, 261
Rum Rahipler Okulu Yönetmeliği 617
Rum/Rumlar/Rum Ortodoks cemaati 72, 74, 88, 189, 191, 218, 566, 568-570, 573, 579, 597, 603, 604, 609-615, 618-621, 623, 624, 628, 630, 720, 768, 771
Rumsfeld, Donald 21, 24, 251, 262, 276
Rus İmparatorluğu 163, 522, 537
Rusya Karadeniz Filosu 465
Rusya-Gürcistan gerilimi 233, 821

S & P (bkz. Standard & Poor's)
S-300 füze sistemi 302, 305
SAA (bkz. İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları)
Saadet Partisi 81, 82
Saakaşvili, Mikail 465, 485, 487-490
Sabotajlara Karşı Korunma Yönetmeliği 571
Sadak, Selim 747
Sakal eylem planı 104, 734
Saldırganlığa Karşı Küresel Direniş Girişimi 411
Salih, Muhammed 472
Samaras, Antonis 574, 575
Samsun İtalyan Katolik Kilisesi 735
Samsun-Ceyhan bağlantısı 467, 820
Samsun-Ceyhan boru hattı projesi 541, 549, 820
San Remo Rehberi 445
Sanayi Devrimi 34, 35, 37, 39
sanayisizleştirme (*de-industrialization*) 36
Sanberk, Özdem 494
Santoro, Andrea (rahip) 88, 735
Saraç, Erdoğan 701
Sarıkaya, Ferhat 714, 728
Sarıkız darbe planı 90, 92, 732
Sarızeybek, Erdal 88
Sarkisyan, Serj 170, 174, 495-498, 500, 501, 503-505, 624
Sarkozy, Nicholas 152, 154, 178, 185, 339, 373, 374, 379, 391, 431, 506, 575
Sarp/Sarpi gümrük kapısı 513
savaş suçu 27, 166, 218, 426, 690, 784, 804
Savaş, Kutlu 172, 471, 730
Savda, Halil 757
Savunma İşbirliği Anlaşması 486
Savunma İşbirliği Ofisi 329
Savunma Sanayii
- İşbirliği Anlaşması 420, 486
- Müsteşarlığı 325-328, 330, 723
- Müsteşarlığı Fonu 107
Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması 256
Savunma Yetenekleri Girişimi 311
Sayın, Hulusi 101
Sayıştay 79, 191, 721-723
- Denetimi 79, 105, 106, 331, 721-723
- Kanunu 78, 105, 397, 722, 723
Scheinin, Martin 743
Schengen vizesi 394-396, 571, 626
Schiff, Adam 298-300
Scowcroft, Brent 298
SD (bkz. self determinasyon)
SDI (bkz. Yıldız Savaşları)
Sea Hawk helikopteri 328
Sea Island 267
Sebilciyan, Hatun 735
second track diplomacy (bkz. ikinci yol diplomasisi/ gayrı resmî diplomasi)
Seçen, Fikret 97
SEİA (bkz. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması)
Selanik Özel Pedagoji Akademisi 596
Selek, Pınar 781
Selen, İsmail 101
self determinasyon 123, 167, 802, 804
Sen Antuan Kilisesi 735
Sen Sinod Meclisi 616
serbest ticaret anlaşmaları 209, 397, 415, 421, 433, 435, 512, 699
Sermaye Piyasası Kurulu 78, 116
Seropyan, Sarkis 86, 188
sert güvenlik (*hard security*) 479
Sevr (bkz. Sèvres)
Sèvres
- Antlaşması 87, 164, 500, 595, 595, 750
- Sendromu/Paranoyası 71, 73, 74, 83, 87, 110, 152, 153, 175, 269
seyrüsefer serbestisi 445
Sezer, Ahmet Necdet 13, 52, 80, 81, 89, 90, 145, 291, 401, 404, 416, 441, 451, 455, 470, 473, 475, 476, 480, 481, 486, 661, 720, 760, 767, 768
SFOR (bkz. İstikrar Gücü)
Sharp Drilling 24
SHP (bkz. Sosyaldemokrat Halkçı Parti)
sıcak para 38, 59, 64, 436
Sınır Bölgelerinde Askerî Güvenliğin Derinleştirilmesi Anlaşması 464
sınır ötesi operasyon 289, 407, 412, 414, 448, 452, 453, 742
sınırların dokunulmazlığı 500

Sıfır Sorun/Komşularla Sıfır Sorun 139, 140, 155, 196, 210, 215, 216, 221, 230, 243, 265, 301, 318, 319, 330, 331, 468, 534, 567, 569
Siba 409
Siderov, Volen 697
Sikorsky helikopteri 299, 328
silahsızlandırma 288, 417, 425, 457, 572, 581, 589, 814, 815
Simitis, Kostas 563-565, 582, 583
Sinirlioğlu, Feridun 13, 505
Sinyora, Fuad 416
Sipahioğlu, Ömer Haluk 622
Sistani, Ali 412
Sivas katliamı davası 781
sivil itaatsizlik 465, 466
sivil toplum 32, 33, 126, 237, 253, 267, 268, 348, 352, 354, 357, 358, 365, 366, 370, 390, 466, 484, 494, 510, 541, 751, 756
- kuruluşu/örgütü 33, 90, 112, 127, 142, 202, 237, 262, 268, 290, 296, 369, 466, 484, 560, 561, 634, 669, 742, 758, 765, 807, 810
sivil vesayet 75, 115
Siyonizm 17
SKH (bkz. Sudan Kurtuluş Hareketi)
SM-3 füzeleri 317
SMDK (bkz. Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu)
Soğuk Savaş 15, 28, 30, 31, 33, 76, 130, 131, 135, 194, 196, 216, 232, 251, 253-257, 301-303, 305, 307, 315, 320, 330, 334, 337, 344, 463, 465, 477, 479, 522, 523, 525, 527, 539, 788, 789, 794, 821
Solana, Javier 431, 456, 502
Sosyaldemokrat Halkçı Parti 168, 763
Sosyalist Parti 747
Sosyalist Türkiye Partisi 747
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 17, 19, 23, 28, 29, 33, 35, 73, 132, 134, 140, 146, 157, 163, 167, 168, 172, 194, 195, 197, 253, 281, 468, 469, 478, 486, 500, 511, 512, 514, 515, 522, 523, 537-539, 553, 639, 789
Soysal Kararı 395
soyut tehlike suçu 92
SÖPA (bkz. Sclanik Özel Pedagoji Akademisi)
Sözde Vatandaşlar 71, 84, 121
SP (bkz. Sosyalist Parti)
SP (bkz. Saadet Partisi)
SPK (bkz. Sermaye Piyasası Kurulu)
Srebrenica katliamı 199, 209, 296, 698, 706
SSCB (bkz. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)
SSM (bkz. Savunma Sanayii Müsteşarlığı)
Standard & Poor's 45, 206
Stand-by anlaşması 41
Stiglitz, J. E. 30
STK (bkz. sivil toplum kuruluşu/örgütü)
STP (bkz. Sosyalist Türkiye Partisi)
Stratejik Derinlik doktrini 130, 134-139, 162, 196, 198, 222, 226, 230, 404
Stratejik Diyalog Çerçeve Anlaşması 424
Stratejik OBD 29, 140, 149, 194
Stratejik Ortaklık Anlaşması 475, 480
Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması 482
Stratejik Vizyon Belgesi 257, 262, 295, 334
Strauss, Leo 251
Straw, Jack 21, 668
subprime 44
Suç ile Mücadele İşbirliği Anlaşması 565
Sudan Kurtuluş Hareketi 425
Suga eylem planı 578
Suharto 50
SUK (bkz. Suriye Ulusal Konseyi)
Suriye 7-9, 19, 28, 31, 51, 52, 82, 89, 130, 141, 144, 148, 149, 155-163, 186, 194-196, 206, 209, 212, 213, 215, 216, 218, 222-226, 228, 257, 262, 264, 265, 268, 279, 280, 282, 284, 289, 304, 330, 332-335, 401, 402, 405-408, 413-423, 429, 431, 432, 437, 440, 442, 450, 453, 454, 457, 467, 519, 533, 534, 567, 674, 675, 748, 815
- Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu 159
- Ulusal Konseyi 158-160, 421
Susurluk
- Kazası 96, 97, 101, 172, 471, 728-730
- Raporu 172, 577, 729
- skandalı 472
Suudi Arabistan 161, 206, 234, 264, 267, 289, 333, 405, 437
Süleyman, Mişel 417, 418
Süleymaniye Olayı (bkz. çuval geçirme olayı)
Sümela Manastırı 397, 616
sürdürülebilir yakınlaşma 560, 561
süregelen ihlal (*continuing violation*) 166, 655
Süryani/Süryaniler 74, 88, 118, 610, 727, 754
Süver, İnan 757
Süveyş Krizi 157, 632

Şafak, Elif 183
Şahdeniz 467, 483, 518, 519, 548
Şahin, İbrahim 729
Şahin, İdris Naim 190, 192

Şahin, Leyla 84, 151, 724, 760
Şahin, Mehmet Ali 767, 779
Şahinkaya, Tahsin 92, 714
Şalit, Gilat 416
Şalom, Silvan 440
Şanghay
- Beşlisi 219, 221, 464
- İşbirliği Örgütü 154, 219, 221, 463, 464, 470
Şarm el Şeyh 432
Şaron, Ariel 262, 439
Şart (*Charte*=Misak) 125
Şemdinli Olayları 88, 89, 91, 122, 130, 228, 714, 724, 727, 728, 741, 808
Şener, Nedim 732
Şer Ekseni (*axis of evil*) 14, 19-21, 252
Şeriat 74, 87, 131, 132, 144, 229, 573, 599
Şerif, İbrahim 600, 601
Şevardnadze, Eduard 465, 485-487, 490
Şeyh Ahmed Yasin 430
Şeyh Hamad 417
Şeyh Haris El Dari 411
Şeyh Sait isyanı 71, 75
Şık, Ahmet 726, 732
Şii Mehdi Ordusu 287, 412
Şiilik/Şiiler 24-26, 155, 223, 225, 265, 272, 276, 279-281, 283, 286-288, 293, 294, 406, 410-412, 418, 436, 437, 446, 453, 764
Şinikoğlu, Mehmet Emin 600
ŞİÖ (bkz. Şanghay İşbirliği Örgütü)
Şubat 2001 krizi (bkz. 2001 ekonomik krizi)

T-129 Atak Helikopteri 328
T-37 eğitim uçakları 328
Tadiç, Boris 706
Taguba, Antonio 27
Tağmaç, Memduh 77
Tahran Anlaşması 294-296, 335, 816
Tahran Bildirisi 456
Taif Anlaşması 415
TAK (bkz. Kürdistan Özgürlük Şahinleri)
TAL (bkz. Geçiş Dönemi Yönetim Yasası)
Talabani, Celal 83, 128, 129, 279, 282-285, 291, 292, 410-412, 742
Talat, Mehmet Ali 305, 556, 640, 659, 668, 670, 677-684
Talbott, Strobe 523
Taliban 20, 21, 144, 195, 249, 259, 309, 310, 411
Taner, Emre 128, 285
tanımama ilkesi 665
Tanör, Bülent 725
Tantan, Sadettin 473
Tapu Kadastro Kanunu 611
tarama süreci 368, 369, 371, 372, 669
TARC (bkz. Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu)
Tarhan, Mehmet 757
Tarım Devrimi 34
Tarih'in Sonu 14
Tarihî Ermenistan toprakları 163
tasarruf önlemleri paketi/ tasarruf tedbirleri 574, 575
Tasarruf ve Mevduat Sigorta Fonu 55, 56, 824
taş atan çocuklar 111, 122, 736, 743, 752, 753
taşınmaz mülkiyet açısından sarih çoğunluk (*clear majority of land ownership*) 683
Tata 40
Taze Galkınış (Yeni Kalkınma) 472
TBB (bkz. Türk Tabipler Birliği)
TBKP (bkz. Türkiye Birleşik Komünist Partisi)
TBMM (bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi)
TCK (bkz. Türk Ceza Kanunu)
TCMB (bkz. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası)
TDİK (bkz. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)
TDP (bkz. Türk Demokratik Partisi)
TDV (bkz. Türkiye Diyanet Vakfı)
TEİ (bkz. Türk Motor Sanayii, *Turkish Engine Industries*)
tek taraflılık (*unilateralism*) 250, 251, 309
Tek Yanlı Bağımsızlık Deklarasyonu 664
Telafer 272, 280
telsik yöntemi 644, 645
Temizöz, Cemal 730, 731
Temmuz Savaşı 416
Tengiz-Novorossisk petrol boru hattı 463
TEP (bkz. Türkiye Emekçi Partisi)
teritoryal 71
teritoryal devlet 48
terörist devlet 27
Terörizme Karşı Savunma Konsepti 311
Terörle Mücadele Kanunu 109, 122, 715, 716, 720, 721, 726, 742, 743, 744, 752-755
- mağduru çocuklar 743, 750-753
terörle mücadele politikası 821
Tervuren 321
TESEV (bkz. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı)
TESK (bkz. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu)
Tevfik, Hafız Abdurrahman 601
Teziç, Erdoğan 182, 617, 760
Thatcher, Margaret 42
THKP-C 116

ticaret devleti 48
TİHV (bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı)
TİKA (bkz. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı)
Timoşenko, Yuliya 465
TİP (bkz. Türkiye İşçi Partisi)
TKP (bkz. Türkiye Komünist Partisi)
TM (bkz. KCK Türkiye Meclisi)
TMK (bkz. Terörle Mücadele Kanunu)
TMSF (bkz. Tasarruf ve Mevduat Sigorta Fonu)
To Vima gazetesi 565, 568, 579, 624
TOBB (bkz. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği)
Tokat, Altay 88
Toksotis tatbikatı 565, 578
toplu ödeme anlaşması (*lump sum agreement*) 656
Toplumsal Varoluş Mitingi 689
Topuz, Nahide 751
Toros tatbikatı 565, 578
torture jets (işkence jetleri) 20
töre cinayetleri 721, 750-752, 782
TPAO (bkz. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı)
Trabzon Santa Maria Kilisesi 735
Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı 483, 519, 521, 547
Transatlantik sistem 525
Transit ülke 522, 546, 590, 757
Troyka 572, 574, 575, 628, 629
TRT 509
- 6 ("TRT Şeş") 126, 744
- Avaz/Avrasya/Türk/Int(ernational) 509
TSK (bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri)
TSKGV (bkz. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı)
TTK (bkz. Türk Tarih Kurumu)
Tufan operasyonu 98, 726
Tuğluk, Aysel 747
Tuncel, Erhan 736
Tural, Cemal 77
Turan, İlter 494
TURKPA (bkz. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi)
Tursun, Baran 724
Turuncu Devrim 463
TUSAŞ (bkz. Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.)
TUSKON (bkz. Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu)
Tuzhurmatı 272
Tuzla yetim kampı 770, 774
TÜBA (bkz. Türkiye Bilimler Akademisi)
TÜDEV (bkz. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı)
TÜFE (bkz. Tüketici Fiyatları Endeksi)
Tüketici Fiyatları Endeksi 54, 57
Türk Birliği 469, 484, 535, 598, 705
Türk Boğazları 819-821, 823
Türk Ceza Kanunu 84-87, 91, 106, 109, 110, 116, 175, 182, 188, 192, 284, 358, 372, 388, 715, 716, 724, 725, 735, 736, 739, 749-751, 756-758, 783, 805, 807
Türk Cumhuriyetleri 468, 470, 510
- Devlet Başkanları Zirvesi 469
Türk Demokratik Partisi 701
Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı/Kurultayları 510
Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi/Konseyi/Parlamenter Asamblesi 469
Türk Dünyası 484, 508, 509
Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. 326-328
Türk İş Konseyi 469
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı 141, 172, 199, 202, 206, 225, 433, 471, 506, 510, 515, 694
Türk Konseyi 469, 474, 507
Türk Kültür Merkezleri 141, 506, 508, 540, 542
Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi 469, 506, 507, 510
Türk Kültürünün Çevre Kültürlerle Etkileşimi Projesi 509
Türk Motor Sanayii 327
Türk Ocakları 175, 484
Türk Özel Kuvvetleri 147, 271, 278
Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu 83
Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği 185, 269, 299, 635
Türk Silahlı Kuvvetleri 73, 75, 77-79, 90, 93, 95, 98-107, 116, 117, 121, 145, 147, 196, 226, 255, 273, 275, 276, 278, 328-331, 397, 402, 438, 444, 448, 449, 458, 657, 713, 721-723, 733, 735, 742, 755, 761, 767
- İç Hizmet Kanunu 93, 95
Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı 107, 723
Türk Tabipler Birliği 731
Türk Tarih Kurumu 177, 495, 510, 735

Türk Yıldızları 453
Türk Zirvesi 469
Türk, Ahmet 292, 747
Türk-Arap İşbirliği Forumu 424
Türkeri, Fevzi 728
Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi 493, 513
Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu 164, 166, 297, 301, 491, 493, 494
Türkeş, Alparslan 75, 92, 485
Türk-İslam Sentezi 96, 112, 113, 133, 230, 484
Türk-İş (bkz. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu)
Türkiye Bilimler Akademisi 116
Türkiye Birleşik Komünist Partisi 747
Türkiye Büyük Millet Meclisi/TBMM komisyonları-alt komisyonları 55, 76, 79-81, 84, 85, 90, 94, 97, 98, 100, 101, 103, 106, 109, 117, 118, 125, 145-147, 161, 169, 171, 182, 185, 186, 216, 217, 221, 228, 231, 232, 237-239, 241, 253, 260, 263, 273, 278, 299, 331, 350, 362, 377, 388, 407, 417, 454, 502, 504, 550, 552, 565, 579, 618, 623, 707, 712, 713, 715, 720, 722, 728, 730, 731, 742, 743, 745, 749, 754, 760-762, 768, 804
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 53-58, 60-62, 64, 69, 80, 258
Türkiye Diyanet Vakfı 484, 508
Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu 97
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı 108, 196, 200, 202, 211, 230, 268
Türkiye Emekçi Partisi 570, 747
Türkiye İnsan Hakları Vakfı 726
Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu 143, 255
Türkiye İşçi Partisi 747
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu 97, 752
Türkiye Komünist Partisi 83
Türkiye Milli Kültür Vakfı 484
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 185, 407
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı 409, 423, 483, 517, 540, 577, 674-677
Türkiye/Akman davası 738
Türkiye'nin Avrupa Birliği İletişim Stratejisi 390
Türkiye'nin Demokratikleşmesi ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Siyasi Tutum Belgesi 124
Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 55
Türkiye'ye Yönelik İletişim Stratejisi 390
Türkiye-AT Gümrük Birliği 349, 377
Türkiye-Ermenistan Gençlik Senfoni Orkestrası 505
Türkiye-Ermenistan sınırı 168, 480, 482, 491, 492, 499, 500
Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 412
Türkiye-İran İş Konseyi 459
Türkiye-Suriye-İran bloku 414
Türkiye-Yunanistan DGBH 467, 481, 520, 627
Türklüğe hakaret 84, 86, 176, 182, 388, 735, 737, 739, 805
Türkmen 147, 189, 271, 272, 275-281, 407, 409, 453, 459, 470, 472, 509, 518
Türkmen Milli Partisi 279
Türkmen, İlter 494
Türkmenbaşı, Saparmurad 470-472
Türkmeneli Kültür ve İşbirliği Vakfı 279
Türkmeneli Partisi 279
Türkmenistan-Türkiye-Avrupa DGBH 467, 518
Türk-Rus kondominyumu 526
TÜRKSOY (bkz. Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi)
TÜSİAD (bkz. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği)
TÜYİS (bkz. Türkiye'ye Yönelik İletişim Stratejisi)
Tüzmen, Kürşat 403, 407, 558
Twitter 51

UAD (bkz. Uluslararası Adalet Divanı)
UAEA (bkz. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)
UAEK (bkz. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu)
UAÖ (bkz. Uluslararası Af Örgütü)
UBP (bkz. Ulusal Birlik Partisi)
UBS (İsviçre bankası) 44
UCM (bkz. Uluslararası Ceza Mahkemesi)
ucu açık müzakereler 357, 365, 399, 555
UDHS (bkz. Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi)
UDÖ (bkz. Uluslararası Denizcilik Örgütü)
Uglanin, Süleyman 706
Uğur Kaymaz olayı 724, 755
Ulay, Sıtkı 94
Ulema Komitesi 411
Uludere Olayı 116, 117, 119, 228-230, 724, 755

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme 717, 718
Ulusal Birlik Partisi 677, 688
Ulusal Güvenlik Konseyi 252, 450
Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi 252, 321
Ulusal Program 344, 347, 348, 350, 371, 388, 711
ulusal yetki 428
ulus-devlet 70-73, 124, 135, 137, 222, 537, 650, 805
Uluslararası Adalet Divanı 32, 353, 365, 378, 387, 445, 568, 582, 583, 585, 587, 595, 698, 702, 785
Uluslararası Af Örgütü 592, 782
Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı 22, 265, 294, 295, 456, 457
Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu 419, 815, 816
Uluslararası Ceza Mahkemesi 27, 52, 216, 250, 424-426, 690, 698, 705, 706, 784, 809
Uluslararası Çalışma Örgütü 752, 781, 783
Uluslararası Darfur Soruşturma Komisyonu 425
Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi 568, 576
Uluslararası Denizcilik Örgütü 665, 819, 821
Uluslararası Enerji Ajansı 520
Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti 20, 309, 310, 792, 793
uluslararası hukuk 20, 21, 25, 30, 32, 52, 137, 145, 164, 166, 215, 236, 238, 240-242, 250-252, 305, 362, 427, 428, 445, 478, 480, 491, 500, 501, 527, 541, 552, 557, 559, 568, 570, 576, 577, 582, 585, 635, 637, 639, 642, 650, 653, 656, 664, 665, 667, 668, 675, 702, 718, 738, 799, 802, 813, 814
Uluslararası İnsancıl Hukuk Enstitüsü 445
Uluslararası Kara Taşımacılığı Anlaşması 563
Uluslararası Kriz Grubu 513
Uluslararası Lübnan Özel Mahkemesi 417, 418
Uluslararası Para Fonu 33, 40, 41, 45, 52-56, 69, 80, 144, 202, 206, 234, 258, 436, 572, 575, 628, 800
uluslararası sistem 15, 48, 130, 131, 194, 249, 307, 321, 340, 524, 527, 539, 561
Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü 666
uluslararası sular 160, 443, 585, 813, 814
Uluslararası Şeffaflık Örgütü 723
Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı 507
uluslarüstü sistem 430, 345
Umut Operasyonu 451
uranyum takas anlaşması 265, 294, 295, 457
Uras, Ufuk 238
Uribe 445
USAID (bkz. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı)
Uyanış (Sahwa) meclisleri 287
Uysal, Harun 101
Uyuşmazlık Mahkemesi 78, 748
uyuşturucu kaçakçılığı/ticareti 122, 168, 290, 448, 562, 563, 730
Uzun Depresyon 37
Uzun, Sabri 728

Üç Aşamalı Plan 433
Üçüncü Sanayi Devrimi 35
üçüncü ülke vatandaşı 592, 652
Ülek, Şehmus 86
Ülke, Osman Murat 756, 757
Ülkücü/Ülkücü Gençlik 88, 735
Ülkümen, Selahattin 446
Ülsever, Cüneyt 243
Ümit, Tarık 101
Ümraniye 99, 732
Üniformalı Çete 730
üniter devlet 108, 125, 636, 637
Üruğ, Necdet 83
üst-kimlik 175, 725
Üzmez, Hüseyin 97

Vaat Edilmiş Topraklar (Arz-ı Mev'ud) 17
Vaaz ve İrşad Heyeti 602
Vahabilikle mücadele 473
Vakıflar
- Genel Müdürlüğü 118, 621, 718-720, 766, 767, 769-775
- Kanunu/Yasası 118, 607, 608, 719, 721, 767-769, 771-774
- Yönetmeliği 770
Van'a Gelecek Ermenilere Evimizi Açıyoruz kampanyası 506
varlığını kabul (*acknowledgement*) yaklaşımı 664
Varşova Paktı 307, 523, 555
Vartholomeos 610-616, 619
Vatansever Kuvvetler Güç Birliği davası 732
Vatansever/Yurtsever Yasası (*Patriot Act*) 20, 249
vatansız (haymatlos) 603
Vatikan 610, 769
Vazquez, Tabare 28
Venedik Komisyonu 615, 773
Venizelos, Evangelos 574
Verdi, Giuseppe 521
Verheugen, Günter 150, 659, 678

Vestfalya Barışı 15
veto hakkı 315, 322, 323, 670, 795
VGM (bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü)
vicdani ret 116, 229, 756, 757, 782
Vingas, Laki 621, 771
Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 552, 570, 595, 639, 768
Viyana Grubu (ABD, RF, Fransa ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) 295, 815
vize muafiyeti 208, 395, 396, 418, 532, 534, 541, 592
Volkan, Vamık 494
VTS (Gemi Trafik Sistemi) 819-821
Vulpes Vulpes 84

Wall Street'i İşgal Edin 14
Wallon bölgesi 636
Warner/Lambert 38
Washington Institute 252, 258, 259, 261
Wernicke-Korsakoff hastalığı 726
Weston, Thomas 303-305
Wikileaks belgeleri 25, 173, 196, 275, 277
Wilson, Joseph 27, 164
Wolfowitz, Paul 33, 146, 251, 257, 261, 270, 276
Woolsey, James 305

X-Band radar sistemi 319
Xenides-Arestis başvurusu 671, 672, 689

Yabancı Askerî Fonu (*Foreign Military Fund*) 329
Yağcıoğlu, Dimos 597
Yahudi lobisi 148, 217, 258, 263, 264, 266, 294, 296, 299, 438, 446, 447, 449, 455
Yahudi Soykırımı 164, 165, 176-178, 297, 446, 455, 737
Yakamoz darbe planı 732
yakın savaş tehdidi 712, 717
Yakış, Yaşar 13, 182, 271, 272, 759
Yalçınkaya, Abdurrahman 99, 746
Yalman, Ahmet Emin 97
Yanukoviç, Viktor 465
yapıcı muğlaklık (*constuctive ambiguity*) 639, 640
Yardımcı Kartal misyonu 309
yargısız infaz 106, 709, 724, 726, 808
Yargıtay 74, 78-80, 86, 94, 95, 98, 99, 109-111, 114, 228, 229, 387, 495, 570, 598, 613, 614, 630, 725, 728-730, 734, 736, 737, 739, 746, 754, 755, 761, 767, 772, 781
Yargıtay Ceza Genel Kurulu 112, 725, 730, 750, 753
Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 88, 110
yarı kapalı deniz (*semi-enclosed sea*) 568
Yarı-Çevre ülkeleri 14, 48, 49, 51, 131
yasadışı göç 339, 392, 396, 402, 478, 528, 562, 563, 567-569, 572, 578, 589, 590, 592, 593, 757, 759, 785
Yassıada 94
YAŞ (bkz. Yüksek Askerî Şura)
yatay entegrasyon 374
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 459
yatırım-tasarruf açığı 62
Yazıcıoğlu, Muhsin 100
YCGK (bkz. Yargıtay Ceza Genel Kurulu)
YDP (bkz. Yeni Demokrasi Partisi)
Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı 767, 773
Yeltsin, Boris 494, 523, 532-534
Yeni Amerikan Yüzyılı 17, 251
Yeni Avrupa 251
Yeni Demokrasi Partisi (Nea Dimokratia) 565-567, 574, 575
Yeni Osmanlıcılık 193, 196-198, 212, 221, 569
Yeni Şafak Operasyonu 288
Yeni Ulusal Güvenlik Belgesi 20
yeniden ihraç (*re-export*) 467, 522
Yerinde Kuvvetler 308
Yerlikaya, Sinan 102
Yeşil Hat 376, 651, 652, 655, 669, 673
Yeşil Kitap 346
Yeşil Sermaye 82, 98, 261
Yeşilırmak sınır kapısı 682
Yetkin, İstikbal 751
Yetmez Ama Evet 713
YHGK (bkz. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu)
Yıldırım, Binali 460
Yıldırım, Oktay 732
Yıldız Savaşları (Stratejik Savunma Girişimi) 17, 19, 34, 317
Yılmaz, Mesut 577, 578, 622
Yiotopulos, Aleksandros 622
Yirmibeşoğlu, Sabri 76
yol haritası 126, 134, 140, 169, 297, 300, 396, 439, 440, 459, 498, 567, 580, 684, 710, 740
Yoldaşev, Tahir 471
yorum beyanı 125, 757, 783, 803-805
YÖK (bkz. Yükseköğretim Kanunu/Kurumu)
Yugoslavya Federal Cumhuriyeti 690
yumuşak güç (*soft power*) 8, 30, 78, 132, 139-141, 143, 154, 158, 161, 196, 201, 211, 212, 215, 226, 230, 321, 478, 479

yumuşak güvenlik (*soft security*) 30, 132, 478, 479, 524
yumuşak hukuk (*soft law*) 615
Yunan milli hava sahası 580, 586
Yunan Sèvres'i 595
Yunanistan Devlet Doğalgaz Şirketi 520
Yunanistan Merkez Bankası 575, 627
Yunus Emre Vakfı 506
Yuşçenko, Viktor 465
Yüce Divan 91, 714
Yüksek Askeri Şura 89, 103, 107, 396, 397, 714
Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi 208, 560, 567, 568, 571
Yüksek Düzeyli Uzmanlar Grubu 528
Yükseköğretim Kanunu/Kurumu 85, 104, 182, 617, 618, 722, 760, 763
yüksek siyaset 560, 561, 564
Yüksekova Çetesi 729, 730
yükselen pazarlar (*rising/emerging markets*) 36, 41, 49
yüzde puan (*percentage point*) 57, 60
yüzer hapishane (*floating prisons*) 21
Zagava 425
Zana, Leyla 282
Zapatero, J. L Rodriguez 15
Zapsu, Cüneyd 259
Zarakolu, Ragıp 183, 188, 748
Zebari, Hoşyar 282, 291
Zeynelabidin Bin Ali 51
Zirve Kitabevi/Yayınevi 92, 740
zorunlu din dersi 114, 765, 766

Ayrıntılı İçindekiler

2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi

Dönemin Bilançosu *13*

Dönemin Yönetimi *13*

I) Uluslararası Ortam ve Dinamikler *BASKIN ORAN* *14*

Giriş: 21. Yüzyıl Başında Dünya *14*

A) 11 Eylül 2001 (9/11) Olayı, Etkileri, Sonuçları *16*

1) Olay ve Yarattığı Tartışmalar *16*

2) ABD'nin Afganistan ve Irak'ı İşgali *16*

a) Neo-Con'ların Düşünsel Hazırlıkları *16*

b) 11 Eylül 2001 Ertesi Durum ve Afganistan'ın İşgali *20*

c) Irak'a Saldırı *21*

i) Irak İşgalinin Temel Nedenleri *22*

Psikolojik ve Sosyo-Psikolojik Neden / Ekonomik ve Sistemik Neden / Stratejik Neden

ii) Irak İşgalinin Sonuçları *24*

3) Bush Politikasına Tepkiler *26*

İçte Tepkiler / Uluslararası Tepkiler

4) Dönem Boyunca ABD Hegemonyasının Durumu *28*

a) ABD Hegemonyası Üzerine Tartışmalar *28*

b) Hegemonyayı Sürdürmenin Temel Yöntemi: Askerî İşgal *29*

c) İşgal Dışı Yöntemler *31*

Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) / Avrasya'yı Denetime Alma Çabaları / Uluslararası Kuruluşların ve Stratejik Unsurun Kullanılması

B) Küreselleşme Olgusu, Etkisi, Sonuçları *34*

1) Küreselleşmenin Dünya Tarihindeki Yeri *34*

2) Küreselleşmenin Sosyo-Ekonomik Mekanizması, Etkileri, Sonuçları *35*

a) Fordizm ve Sonu *35*

b) Post-Fordizm *36*

Üretim'de Değişiklikler / Sermaye'de Değişiklikler / Emek'te Değişiklikler / Sistem'de Değişiklikler

c) Dönem Boyunca Krizler 42

Dönemin Başı: 2001 Krizi ve Kökenleri / Dönemin Sonu: Krizlere Devam

3) Küreselleşmenin Sosyo-Politik Sonuçları 46

II) İç Ortam ve Dinamikler 52

A) Ekonomi *SEYFETTİN GÜRSEL* 52

1) 2001 Krizi 52

2) Yapısal Reformlar 55

3) Yüksek Büyüme Yılları 56

4) Makro Ekonomik Dengesizlikler 58

5) Düşük Büyüme ve Küresel Kriz 59

6) 2000-2012 Dönemine Toplu Bakış 61

7) Dış Ticarette Yön Değişiklikleri 65

8) Genel Değerlendirme 69

B) Siyaset *BASKIN ORAN* 70

1) Rejim: Asker, Yargı, Hükümet 70

Ulus-devletin Temelleri ve Sorgulanması / Türk Ulusalcılığının Yükselişi

a) Asker'in Durumu 75

Darbecilik Geleneği / Genelkurmay'ın Özerkleşme Tarihçesi / Anayasa Fırlatma Krizi ve AKP'nin İktidara Gelişi / Sèvres Sendromu / Cumhurbaşkanlığı Seçimine Giden Süreç / TSK'nın itibar kaybı / Askerî Vesayetin Yıpranma Süreci - Bir Özet ve Değerlendirme / TSK'ya İçeriden İki Farklı Yorum / Dönem Sonunda Asker'in Durumu

b) Yargı'nın Durumu 107

Yargı'da Devlet Algısı / "Yargı Vesayeti" Şikayetleri / Dönem Sonunda Yargı ve Hükümet

c) Hükümet'in Durumu 115

2) Devlet: Kürt Meselesi 119

Dönem Başında Durum / Karşılıklı Sertleşme / Demokratik Özerklik Projesi / Dönem Sonunda Diyalog Durumu

III) Dönemin Dış Politikası 130

Giriş 130

Yeni Bölgesel Ortamda Türk Dış Politikası / Dönemin Uluslararası Sistemi ve Bölge

A) AKP ve Dış Politika 132

1) AKP'nin Temel Nitelikleri 132

2) Davutoğlu Faktörü 134

3) Yeni Dış Politikanın Temel Unsurları 139

a) İlkeler 139

b) Yumuşak Güç 141

i) Başbakanlık'a Bağlı Kurumlar 141
ii) Yeni Kanallar 142
"Türk Okulları" / Lobiler
iii) Popüler Kültür 143
B) Hegemon Güç'le İlişkiler 144
Başlangıç: Afganistan'a ve Irak'a Saldırı Ortamı / Üç Tezkere / Her Şeye Rağmen ABD Desteği
C) AB'yle İlişkiler 149
AB'de Kritik Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri / Türkiye'de Olumsuz Gelişmeler ve AB'yle İlişkilere Etkisi / İki Çağdaşlaştırma Dalgası ve AB / Yakın Gelecek Beklentisi
Ç) Bölgeyle İlişkiler 154
1) Suriye Politikası 156
Çatışmalı İlişkinin Geçmişi / İlişkilerin Düzelmesi ve Tekrar Bozulması / Türk Jetinin Düşürülmesi / Suriye Kürtlerinin Sahneye Çıkışı / Suriye Olayı Üzerine Gözlemler
2) Ermenistan ve Ermeni Politikası 163
a) Ermenistan'la İlişkiler 163
İki Bağımsızlık Bildirisi / Sınırın Kapanması-Açılması Meselesi ve 2009 Protokolleri / Azerbaycan'ın Kadın Milletvekili Heyetleri / Azerbaycan'ın Doğalgaza Zam Yapması ve Erdoğan'ın Bakü'ye Gidişi / Türk Şehitliğindeki Bayrakların Sökülmesi / Ermenistan ve Türkiye'de Protokollerin Durumu
b) Ermeni Soykırım Tasarıları ve Türkiye'deki Gelişmeler 175
i) Fransa'da Ermeni Yasaları 178
ii) Türkiye'deki Tepkiler 179
2001'deki Tepkiler / 2006'daki Tepkiler / 2011'deki Tepkiler / Türkiye'de Soykırım Terimi ve İfade Özgürlüğü
c) Davutoğlu'nun Yeni Diaspora Tanımı ve Politikası 189
Başbakanlığın 2015 Hazırlıkları / Günümüzde Kamuoyunda Ermeni Meselesi
D) Üç Tartışma Konusu 193
Eksen Kayması Meselesi / Model Olma Meselesi / Yeni Osmanlıcılık Meselesi
E) Dış Politika: Genel Değerlendirme 200
1) Başarılar: Bölgede ve Dünyada Türkiye'nin Ağırlığının Artması 200
Kamuoyu Göstergeleri: Model Ülke / Dış Yardım ve Görünürlük / Kolaylaştırıcılık Girişimleri / Çok Yönlü Politika / AB'den Övgüler
2) Sorunlar 210
Kamuoyu Araştırmaları Konusu / Ekonomik Gelişmişlik Konusu / Kolaylaştırıcılık Girişimleri Konusu / Proaktif Politika, Yumuşak Güç,

Sıfır Sorun Konusu / Tutarsızlıklar / Çok Yönlü Dış Politika Meselesi / "Küresel Güç" Söylemi / İdeolojik ve Kişiselleştirilmiş Dış Politika Meselesi

IV) Bilanço: Genel Değerlendirme 226

Demokrasinin Katılım Ayağı / Demokrasinin Eleştiri Ayağı / Dış Politikada Durum

V) T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Yeni Teşkilât Kanunu *ÜNAL ÜNSAL* 232

A) Teşkilât Kanunu Tasarısının TBMM'de Görüşülme Süreci 232

1) Davutoğlu'nun Dışişleri Komisyonundaki Konuşması 232

2) Dışişleri Komisyonu Görüşmeleri 237

3) TBMM Genel Kurulu Görüşmeleri 239

B) Teşkilât Kanununun Öngördüğü Değişiklikler 239

Bakanlığın Çalışmasına Yön Veren İlkeler / Merkez Teşkilâtının Yeni Yapısı / Personel Konuları / Yaşam Koşullarını İyileştirmeye Yönelik Tedbirler

C) Değerlendirme 243

ABD ve NATO'yla İlişkiler *İLHAN UZGEL* 249

I) ABD'de Neo-Con (Yeni Muhafazakar) Yönetimin Özellikleri 249

II) 2000'lerde Türkiye-ABD İkili İlişkilerinin Genel Nitelikleri 253

III) ABD'de Türkiye Politikasının Belirlenmesi 257

IV) Ecevit Dönemi 258

2001 Krizi ve ABD / Afganistan'ın İşgali ve Türkiye'nin Tutumu

V) AKP Döneminde Türkiye-ABD İlişkilerinin Genel Seyri 259

İkili İlişkilerde Gerginlik / Stratejik Vizyon Belgesi

VI) Türkiye'nin Orta Doğu'da Artan Etkinliği ve ABD 264

VII) "Büyük Orta Doğu Projesi" (BOP; *Broader Middle East and North Africa Initiative*) ve AKP Hükümeti 266

VIII) Irak'ın İşgali ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkileri 269

A) İşgal Süreci ve "1 Mart Tezkeresi" Olayı 269

B) 1 Mart 2003 Sonrası Kuzey Irak Gelişmeleri 276

Süleymaniye ("Çuval Geçirme") Olayı / Kerkük Sorunu ve Türkmenlerin Gerileyen Statüsü

C) Kuzey Irak Gelişmeleri, ABD Politikası ve Kürt Sorununun Gelişimi 281

AKP Hükümetinin Kürt Politikası / Kürdistan Bölgesel Yönetiminin Kuruluşu ve Kürt Sorununa Etkisi / ABD Politikasında Dönüşüm / 5 Kasım 2007 Uzlaşması ve Sınırötesi Operasyon / Kuzey Irak'la Ekonomik İlişkiler

IX) Tahran Anlaşması Sorunu 294

X) Türkiye, ABD, Ermenistan ve Ermeni Tasarıları Sorunu 296

ABD ve Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu (TARC) Denemesi / Soykırım Karar Tasarısı Girişimleri

XI) ABD ve Kıbrıs Sorunu 301

XII) Ekonomik İlişkiler 305

XIII) NATO'yla İlişkiler 307

11 Eylül, Afganistan, NATO ve Türkiye / NATO'nun Prag Zirvesi / Irak'ın İşgali ve NATO'nun Türkiye'ye Destek Sağlaması Sorunu / İstanbul Zirvesi, İstanbul İşbirliği Girişimi ve Orta Doğu'ya Açılım / NATO Mukabele Kuvveti ve Türkiye / NATO Genişlemesi ve Türkiye / Genel Sekreter Seçimi Olayı / NATO Füze Kalkanı ve Türkiye

XIV) AGSP ve Türkiye 319

Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının Gelişimi / Berlin Artı Düzenlemeleri / Türkiye'nin AGSP'deki Yeri

XV) Türk Savunma Sanayii ve Silah Alım/Üretim Projeleri 325

Savunma Sanayii Bürokrasisindeki Gelişmeler ve Yeni Hedefler / Savunma Sanayiindeki Gelişmeler / Silah Alım ve Ortak Üretim Projeleri / ABD'den Silah Alımları

XVI) Arap Baharı ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi 331

AB'yle İlişkiler *SANEM BAYKAL - TUĞRUL ARAT* 337

Giriş: Genel Bağlamı Belirleyen Öğeler 337

I) 2001 Öncesi Dönem ve Türkiye'nin Genişleme Sürecine Katılımı (1999 - Aralık 2004) 345

1999 Helsinki Zirvesi ve Türkiye'ye Adaylık Statüsü Tanınması / 2001-2002 Reform Süreci ve Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi / 2003 Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi ve Gözden Geçirilmiş Ulusal Program / 2004 Aralık Zirvesine Doğru / 2004 Komisyon İlerleme Raporu ve Müzakerelere Başlanması Yönünde Zirve'ye Sunulan Tavsiye

II) 16-17 Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi ve Müzakerelere Başlanması Kararı 353
A) Müzakere Kararının Alınması 353
B) Aralık 2004 Bruxelles Zirvesinde Müzakerelerin Yürütülmesine İlişkin Olarak Belirlenen Esasların Değerlendirilmesi ve Gelişmeler 355
C) Müzakere Sürecinin Başlaması (3 Ekim 2005) 359
1) Müzakere Çerçeve Belgesinin Esasları 365
2) Türkiye'nin Katılım Müzakerelerinin Önceki Genişlemelerle Kıyaslanması 367
Ç) 2005 İlerleme Raporu ve 2006 Katılım Ortaklığı Belgesi 370

III) Aday Ülke Duraksıyor 371
A) Kıbrıs'ın AB'ye Üye Olmasının Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecini Etkilemesi 375
B) Kıbrıs Sorununun Etkisi ve Diğer Gelişmeler Nedeniyle Müzakerelerde Duraksama Dönemi 378
C) AB'nin Yeni Genişleme Stratejisi: 2006 Genişleme Stratejisi Belgesi 379
Ç) Türkiye'de ve AB'de Kamuoylarının Türkiye'nin AB Üyeliğine Bakışları 382
1) Kamuoyu Yoklamalarına Yansıyan Durum 382
2) Kamuoyu Yoklamalarına İlişkin Bazı Gözlemler 384
D) 2007-2008 Yıllarında Türkiye-AB İlişkilerinde Gelişmeler 386
E) 2009-2011 Yılları: Durumu Korumaya Yönelik Çabalar ve Girişimler 389

Türkiye'de AB İşlerinin Yeniden Yapılanması ve Sürece İvme Kazandırılması Çabaları / Müzakere Sürecinde Kaydedilen İlerlemeler; Anayasa Değişikliği ve Yeni Siyasi Engeller / AB'nin Krizi, Lizbon Antlaşmasının Yürürlüğe Girmesi ve Bu Gelişmelerin Türkiye'nin Katılım Sürecine Etkisi / 2011 Gelişmeleri: Avrupa'da Derinleşen Ekonomik Kriz, Kıbrıs'ın Dönem Başkanlığı Sorunu, Vize Konusu ve Pozitif Gündem Açılımı

Sonuç 398

Orta Doğu'yla İlişkiler *NURİ YEŞİLYURT* 401

I) Arap Devletleriyle İlişkiler 401
A) AKP İktidarı Öncesinde İlişkilerin Durumu (2000-2002) 401
1) Komşu Arap Devletleriyle İlişkiler 401

Suriye'yle İlişkiler / Irak'la İlişkiler

2) Filistin Sorunu ve Türkiye 403

B) AKP İktidarı Döneminde Türkiye ve Arap Dünyası (2002-2011) 404
1) Irak'ın İşgali, Değişen Dinamikler, Irak'la İlişkiler 405
a) İşgalin Türkiye'nin Bölgedeki Konumuna Etkisi 405
b) İşgal Sonrasında Türkiye'nin Irak Politikası 407
Ekonomik Boyut / Siyasal Boyut
2) Suriye'yle İlişkiler ve Lübnan Politikası 413
a) Küresel ve Bölgesel Dinamikler Işığında Suriye'yle Siyasi İlişkilerin Gelişimi 413
i) Irak'ın İşgali ve Kürt Sorunu 413
ii) Lübnan'da Meydana Gelen Krizler 415
Hariri Suikastı / Lübnan (Temmuz) Savaşı / Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet Krizleri / Hizbullah Krizi / Kıbrıs Pürüzü
iii) Suriye-İsrail Gerilimi ve Türkiye'nin Arabuluculuğu 419
iv) Arap Baharının Suriye'deki Etkileri ve İlişkilerin Kötüleşmesi 420
b) İkili İlişkilerin Ekonomik Boyutu 421
3) Arap Dünyasına Siyasi Açılım ve Filistin Politikası 423
a) Genel 423
Arap Birliğiyle İlişkilerin Gelişmesi / Darfur Sorunu ve Türkiye / Arap Baharı ve Kuzey Afrika'da Etkin Olma Çabaları
b) Filistin Politikası 429
i) Önemli Siyasal Gelişmeler 430
Hamas'la İlişkiler / Gazze Krizi ve Sonrası
ii) Ekonomik ve İnsani İlişkiler 433
4) Arap Dünyasına Ekonomik Açılım ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Ülkeleriyle İlişkiler 434
a) Genel 434
b) Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Ülkeleri ve Türkiye 434
Ekonomik İlişkiler / Siyasi-Askerî İlişkiler
II) Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler 438
A) İsrail'le İlişkiler (2002-2011) 438
1) Siyasi İlişkilerde İniş Çıkışlar 438
a) Sekteye Uğrayan Barış Süreci Gölgesinde İlişkilerin Genel Seyri 438
"One Minute", "Alçak Koltuk" ve Mavi Marmara Krizleri
b) Bölgesel Politikada Ayrışmalar 444
c) ABD'deki Yahudi Lobisiyle İlişkiler 446
2) Askerî ve Ekonomik Alanda İşbirliği 448
Askerî İlişkiler / Ekonomik İlişkiler

B) İran'la İlişkiler (2000-2011) 451
1) Siyasi İlişkiler 451
Güvenlik Boyutu: Teröre Karşı İşbirliği / Bölgesel Politika / Rejim Sorunlarının Aşılması / İran Üzerindeki Uluslararası Baskılar: Nükleer Kriz ve Türkiye
2) Ekonomik İlişkiler 458
Doğalgaz / Ticaret, Yatırımlar ve Turizm

Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler MUSTAFA AYDIN 463
I) 1990'lardan 2000'lere Genel Arkaplan 463
II) Siyasi İlişkiler 468
A) Orta Asya'da "Normalleşen" İlişkiler 468
1) Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvelerinden Türk Konseyine 469
2) Siyasi-Askerî İlişkiler 470
Türkmenistan / Özbekistan / Kazakistan / Kırgızistan / Tacikistan
B) Kafkasya'yla Yoğunlaşan İlişkiler 476
1) Türk Dış Politikasını Kafkasya'da Etkinleştiren Koşullar 476
2) Bölge Devletleri ve Türkiye 480
a) Azerbaycan'la İlişkiler 480
Ermenistan'la İlişkilerin Etkisi / Petrol ve Doğalgaz Fiyatı Meselesi / Azerbaycan Muhalefetiyle İlişkiler
b) "Kadife Devrim" Sonrasında Gürcistan'la İlişkiler 485
Kars Antlaşması ve Abhazya / Saakaşvili Politikasının Sonucu
c) Ermenistan'la İlişkiler 490
Türkiye'deki Gelişmeler ve TARC'ın Kurulması / Futbol Diplomasisi ve Sonrası / Anlaşma, Erdoğan'ın Bakü Konuşması, Önkoşullar / Protokoller ve Tepkiler / Maçın Rövanşı ve Tepkiler
III) Türkiye'nin Kültür Politikaları ve KOA'daki Türk Okulları 506
Türkiye'deki Cemaat ve Vakıfların Girişimleri / Değerlendirme
IV) Ekonomik İlişkiler 510
Bölgedeki Türkiye Yatırımları ve İşadamlarının Rolü
V) Enerji Kaynakları Jeopolitiği ve Türkiye 517
Doğu-Batı Enerji Koridoru Yoluyla Türkiye'nin Avrupa'ya Açılım Stratejisi / Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (NABUCCO) DGBH Projesi

VI) Türkiye'nin Karadeniz Politikaları 522

Geniş(letilmiş) Karadeniz Bölgesi ("Wider Black Sea Region") / Karadeniz'de Deniz Güvenliği: BLACKSEAFOR ve KUH

Rusya Federasyonuyla İlişkiler MİTAT ÇELİKPALA 532

I) İktidar Değişiklikleri ve İlişkilere Yansımaları 532

II) Çok Boyutlu Ortaklığa Geçiş: 2001 Avrasya Eylem Planı 536

III) RF'de 2008 İktidar Değişikliği ve Kafkasya'daki Gelişmelerin İkili İlişkilere Yansımaları 538

IV) İkili İşbirliğinin Alanları 542

A) Ekonomik ve Ticari İlişkiler 543

B) Enerji İşbirliği 545

Akkuyu Nükleer Santralı Meselesi

C) Güvenlik İşbirliği 555

V) Sorunlu Alanlar 556

Kıbrıs / Ermeni Soykırımı / Terörle Mücadele / Ticari Engellemeler

Sonuç 558

Yunanistan'la İlişkiler ALİ DAYIOĞLU 560

I) Devam Eden Yakınlaşma Çabaları 560

Cem-Papandreu Döneminde İlişkiler / AKP Döneminde İlişkiler / Doğalgaz Çıkarımı, Orman Yangını, Darbe Yargılamaları Krizleri / Karşılıklı İmajlar

II) Yakınlaşma Çabaları Çerçevesinde İkili Sorunlara Çözüm Arayışları 579

A) AB'yle İlgili Gelişmeler 579

B) Ege Sorunları ve Gerginlikleri Giderme Çabaları 581

1) Karasularıyla İlgili Karşılıklı İhlal İddiaları 582

Madrid Mutabakatı / İstikşafi Görüşmeler

2) Kıta Sahanlığı Tartışmaları 585

3) Hava Sahası Tartışmaları ve "İt Dalaşları" 586

4) Doğu Ege Adalarının Silahlandırılması Tartışmaları 589

C) Yeni Bir Sorun: Yasadışı Göç Olayları ve Karşılıklı Suçlamalar 589

III) Azınlık Sorunları ve Atılan Olumlu Adımlar 593
A) Yunanistan'daki Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler 594
1) Eğitim Alanı 594
2) Örgütlenme Alanı 597
Birlikler Meselesi / Müftülük Meselesi
3) Azınlığın Temel Hakları 602
Can ve Mal Güvenliği / Yurttaş Hakları ve 19. Madde Uygulaması / Basın Özgürlüğü / Ruhsatlar
4) Ekonomik Alan 606
Azınlığın Sorunları ve Gelişmeler / Vakıflar
B) Türkiye'deki Rum-Ortodoks Azınlıkla İlgili Sorunlar ve Gelişmeler 609
1) Anayasa Değişiklikleri ve AB Uyum Paketleriyle Atılan Olumlu Adımlar ve Karşılaşılan Sorunlar 609
2) Fener Rum Patrikhanesi ve Heybeliada Ruhban Okulu Konularındaki Sıkıntılar 610
Patrikhane'ye ve Patrik Vartholomeos'a Yönelik Baskılar ve Ekümeniklik Meselesi / Heybeliada Ruhban Okulunun Açılması Meselesi / Azınlığın Diğer Sorunları
IV) İlişkileri Etkileyen Diğer Gelişmeler 621
17 Kasım Devrimci Örgütünün Çökertilmesi / Bayrak ve Marş Krizleri / Rum ve Ermeni Soykırım İddiaları Karşısında İkili İlişkiler / PKK ve DHKP-C Nedeniyle Gerginleşen İlişkiler
V) Yakınlaşmanın Ticari ve Ekonomik İlişkilere Etkisi 624

Kıbrıs Konusu KUDRET ÖZERSAY 632
I) 24 Nisan 2004 Referandumları Öncesi Dönem 632
A) Kıbrıs Dolaylı Görüşmeleri 632
B) Kuzey Kıbrıs'ta Değişim Sinyalleri 634
C) Annan Planına Zemin Oluşturan Doğrudan Görüşmeler 635
Ç) AKP'nin Yeni Kıbrıs Politikası 636
D) Annan Planı 638
1) Plan'ın Anahatları 638
2) Plan Hükümlerine Kısa Bir Bakış 640
Yönetim ve Yetki Paylaşımı / Mülkiyet / Güvenlik ve Garantiler / Toprak Düzenlemeleri / Göçmenler, İkamet ve Vatandaşlık
3) Plan'ın Ortaya Çıkış Koşulları 644
4) İkinci Annan Planı 645
E) AB Kopenhag Zirvesi ve Sonuçları 646

F) Papadopulos'un Seçilmesi, Üçüncü Annan Planı ve Lahey Zirvesi 647
G) AB Katılım Antlaşması ve Etkileri 649
H) AB Sürecinde Kıbrıs'ı Koza Dönüştürme Girişimi ve Kuzey Kıbrıs İç Siyasetindeki Gelişmeler 654
I) AKP'nin "Bir Adım Önde Olma" Siyaseti ve New York Uzlaşısı 657
İ) Bürgenstock Müzakereleri ve Annan Planının Son Versiyonu 659

II) 24 Nisan 2004 Referandumları ve Kıbrıs Politikasının Yeniden Şekillenişi 660
A) Kuzey Kıbrıs'taki "Evet"in Nedenleri 661
B) Güney Kıbrıs'taki "Hayır"ın Nedenleri 662
C) Referandumlar Ertesinde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 663
1) Türkiye-AB İlişkilerindeki Kıbrıs Engelini Referandum Sonuçlarıyla Aşma Politikası 663
2) İzolasyonların Kaldırılması Politikası 664
a) İzolasyonların Nedenleri ve Sonuçları 664
b) İzolasyonların Kaldırılması Yönünde Atılan Adımlar 666
Annan Raporu / İKÖ'deki Gelişmeler / Doğrudan Uçuşlar / Üst Düzey Temaslar / Avrupa Konseyindeki (AK) Gelişmeler / AB'nin Doğrudan Ticaret ve Mali Yardım Tüzükleri
c) İzolasyonların Kaldırılması Politikasının Değerlendirilmesi 670
3) Çözümsüzlük ve Mülkiyet Davaları Sorunu 670
AİHM'deki Gelişmeler ve Türkiye'nin Değişen Tutumu / Diğer Mülkiyet Davaları
4) Doğu Akdeniz'de Yetki Alanları Sorunu 674
5) Kıbrıs Görüşmeleri 677
a) KKTC'de Lider Değişikliği: Mehmet Ali Talat Dönemi 677
b) KKTC'de Lider Değişikliği: Derviş Eroğlu Dönemi 681
Kıbrıs Görüşmeleri / Türkiye-AB İlişkilerinde Kıbrıs / Türkiye-KKTC İlişkilerinde Sıkıntılı Dönem

Balkanlarla İlişkiler *İLHAN UZGEL* 690
I) 2000'lerde Balkanların Genel Görünümü 690
II) Türkiye'nin Balkanlar Politikasının Genel Görünümü 693
III) Bulgaristan ve Türkiye 694
IV) Eski Yugoslavya Coğrafyasıyla İlişkiler 698
Bosna-Hersek ve Türkiye / Makedonya ve Türkiye / Kosova Sorunu / Sırbistan ve Türkiye / Arnavutluk ve Türkiye

Sonuç 707

İnsan Hakları Konusu *MİTHAT SANCAR - SAMİM AKGÖNÜL* 709

Giriş: 2000'lere Girerken Türkiye'de Ortam 709

I) Avrupa Birliğine Uyum Süreci 710

A) Koalisyon Döneminde 711

1) Ekim 2001 Anayasa Reform Paketi 711

2) AB Uyum Paketleri 715

Birinci Paket / İkinci Paket / Üçüncü Paket

B) AKP Döneminde 719

1) AB Uyum Paketleri 719

Dördüncü Paket / Beşinci Paket / Altıncı Paket / Yedinci Paket

2) Mayıs 2004 Anayasa Reform Paketi 722

II) İnsan Hakları İhlalleri 724

A) Yaşam Hakkı 724

1) "Hayata Dönüş Operasyonu" 724

2) Şemdinli Olayları 727

3) Faili Meçhul Cinayetlerdeki Gelişmeler 729

4) Gayrimüslim Cinayetleri 730

Rahip Cinayetleri / Hrant Dink Cinayeti / Zirve Yayınevi Cinayeti

B) Kürt Açılımı ve İnsan Hakları Konusundaki Gelişmeler 740

1) Açılımın Niteliği ve İçeriği 740

Başbakan'ın Ağustos 2005 Konuşması / Karakol Baskınları / Başbakan'ın Temmuz 2009 Konuşması ve Habur Olayı

2) Parti Kapatma Davaları 746

3) KCK Operasyonları 747

C) Kadın, Çocuk ve LGBT Hakları 750

1) Kadın Hakları ve Töre Cinayetleri 750

2) Çocuk Hakları 752

Çalışan Çocuklar / "Taş Atan ya da TMK Mağduru Çocuklar" / Öldürülen Çocuklar

3) LGBT Hakları 755

4) Vicdani Ret Meselesi 756

Ç) Göçmen ve Mülteci Hakları 757

Türkiye'de Mülteciler / Türkiye'de Yasadışı Göç: Ermenistanlı Göçmenler

D) İbadet ve İnanç Özgürlüğü 759

1) Başörtüsü Tartışmaları 759

2) Alevi "Açılımı" 764

Cemevlerinin İbadethane Olarak Resmen Tanınması Konusu / Zorunlu Din Dersleri Konusu

III) Gayrimüslim Azınlık Hakları *ALİ DAYIOĞLU* 766

2008 Vakıflar Yasası ve Cumhurbaşkanı Vetosu / Yasanın İncelenmesi / Yönetmelik ve Genelge / Yasanın Uygulanması Sorunları ve AİHM'ye Başvurular / Vakıflar Yasasının Eksikliklerini Giderme Çabaları

IV) Türkiye'nin İnsan Hakları Alanındaki Durumu
MİTHAT SANCAR - SAMİM AKGÖNÜL 775

AİHM'yle İlişkiler / Türkiye'de İnsan Hakları Gelişmeleri - Genel Değerlendirme / Dönem İçinde Yürürlüğe Giren Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri ve Türkiye'nin Tutumu

Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye
FUNDA KESKİN ATA 788

Giriş: Soğuk Savaş Sonrası BM'de Türkiye 788

I) BM Operasyonları ve Türkiye 790

Barışı Zorlama (Enforcement Action) Operasyonlarına Türkiye'nin Katkısı / Barış Güçlerine Türkiye'nin Katkısı

II) BM'de Reform ve Türkiye 793
A) Reform İhtiyacının Nedenleri 793
B) Türkiye'nin Görüşleri 796

Güvenlik Konseyinin Yapısında ve Çalışma Yöntemlerinde Reform / Diğer Ana Organlarda Reform

III) BM'de İnsan Hakları ve Türkiye 801
A) Sözleşmelerdeki Yöntemlerle Denetim ve Türkiye 801
B) Sözleşme Dışı Yöntemlerle Denetim ve Türkiye 806

Ülke-Konu Odaklı Yöntemler / Evrensel Periyodik İnceleme

IV) Türkiye'nin Güvenlik Konseyinde Geçici Üyeliği 810
A) Adaylık ve Seçim Sürecindeki Çalışmalar 810
B) Üyelik Dönemindeki Çalışmalar 812

Gazze / Iran

Değerlendirme 817

Boğazlar Konusu *KUDRET ÖZERSAY* 819

I) UDÖ'deki Olumlu Gelişme, Boğazlarda VTS Sistemi Kurulmasının ve Enerji Nakil Hatlarının Etkisi 819

II) Yeni Askerî ve Stratejik Gelişmeler Çerçevesinde Boğazlar 821

11 Eylül Saldırılarının Türk Boğazlarına Etkisi / 2008 Rus-Gürcü Krizi ve Türk Boğazları

İletişim'den

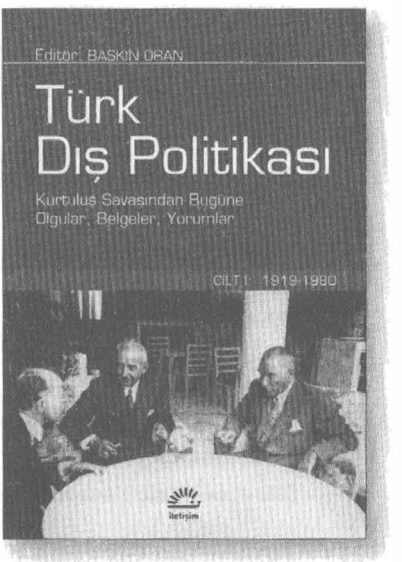
Editör: BASKIN ORAN

Türk Dış Politikası

Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar

CİLT I: 1919-1980

900 sayfa

Bu cilt, 1919-1980 döneminde Türkiye'nin dış politikasına bütün yönleriyle ışık tutuyor. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve istikrar kazanma mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı ve arifesindeki çalkantılı dönem, Soğuk Savaş yıllarının bütün dış politika sorunları, bunun yanında kendi diplomatik ve politik geleneğini yaratan –kâh gergin, kâh dostane– ikili ilişkiler ayrıntısıyla inceleniyor. Dış politikanın kimi "mahrem" kalmış, kimi eksik-yanlış aktarılagelmiş birçok çarpıcı olayının ayrıntılarını bu ciltte bulacaksınız.

İÇİNDEKİLER

- Türk Dış Politikasının (TDP) Teori ve Pratiği
- 1919-1923: Kurtuluş Yılları
- 1923-1939: Göreli Özerklik - 1
- 1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik - 2
- 1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - 1
- 1960-1980: Göreli Özerklik - 3

ÇEŞİTLİ KUTULAR: 1930 Serbest Fırka Olayı • AB Derinleşme Süreci • Amerika İmajı •Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği ve Batılılaşma • Bağlantısızlar ve Türkiye • Bolşevik-Menşevik • Büyük Ermenistan Tasarısının Nedeni • Ekim Devriminden SSCB'ye • Ermeni Tehciri • Hitler'in İnönü'ye Mektubu • İkinci TBMM Heyeti Üzerine Notlar • İngiltere'nin Kürt Politikası • İttihat ve Terakki'nin Batıcı Reformları • Kürt Ayaklanmaları, 1925-37 • Mütarekede Anadolu Rum Cemaati • Orta Doğu'ya İlişkin Gizli Anlaşmalar • Sultan Galiyev ve İslam Sosyalizmi • Süryaniler • Şeyh Sait Ayaklanması • Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Anlaşmalar • Türkiye'ye Sığınan Bilimadamları • Varlık Vergisi Uygulaması

İletişim'den

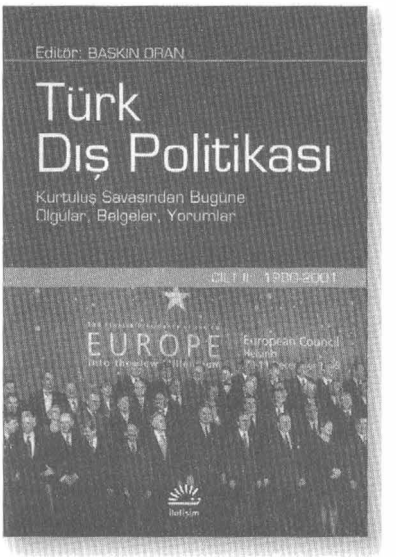
Editör: BASKIN ORAN

Türk Dış Politikası

Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar

CİLT II: 1980-2001

637 sayfa

Türkiye ve dünya 1980'den sonra çok köklü bir değişikliğe adım attı. Küreselleşme günden güne yoğunluk kazanıyor. Buna paralel olarak Türkiye, bir yandan uluslararası kapitalist ekonomiye tümüyle açılırken, öte yandan "göreli özerklik" dönemlerini geride bıraktı. Batı blokunun ABD kanadıyla yoğun bir yakınlaşma sürecine girdi. Eylül 2001'e kadar gelen ikinci cilt, Türkiye'nin bu yeni dönemini anlatıyor.

İÇİNDEKİLER

- 1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - 2

- 1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye

ÇEŞİTLİ KUTULAR: 12 Eylül Mevzuatı • 1991 Darbe Girişimi ve Sonuçları • 90'larda Azınlık Haklarına İlişkin Düzenlemeler • ABD'nin Kürt Devleti Senaryoları • Abdullah Öcalan'ın Yakalanması • Avrupa Konseyi • Balkanlarda Müslümanlar ve Türkler • Bosna-Hersek Savaşı • Çekiç Güç, Kürt Devleti ve ABD Politikası • Çevik Kuvvet • "Derin Devlet" Tartışması • Devlet Güvenlik Mahkemeleri • Glasnost • Heybeliada Ruhban Okulu Sorunu • İkinci ve Üçüncü Küreselleşme - Bir Karşılaştırma • İran-Irak Savaşı • Kardak Kayalıklarına İlişkin Türk ve Yunan Tezleri • Kosova Sorunu • Körfez Savaşı • Mavi Akım • Milli Güvenlik Konseyi • OHAL ve OHAL Bölge Valiliği • Soğuk Savaş Sonrası Kavramı • SSCB'nin Çöküşü • Susurluk Kazası Olayı • "Tarihin Sonu" • Terörle Mücadele Kanunu • Türk-İslam Sentezi • Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası • Yugoslavya'nın Dağılması

DOĞRU YANLIŞ CETVELİ

YERİ	YANLIŞ	DOĞRU
s. 83, kutu, ilk cümlenin ilk üç satırı	12 Eylül darbe döneminin başbakanı (1983) ve sonra da devletin 8. cumhurbaşkanı (Ekim 1989 - Nisan 1993) olan T. Özal, "Anayasa bir	12 Eylül darbe döneminde başbakan yardımcısı (21.09.1980-14.07.1982), sonra başbakan (13.12.1983- 31.10.1989), sonra da 8. cumhurbaşkanı (9 Kasım 1989 - 17 Nisan 1993) olan T. Özal, "Anayasa bir
s. 83, kutu, sol sütun, üçüncü paragraf, dördüncü ve beşinci satır	saklayan Telsiz Kanununu Nisan 1983'te kaldırdı. 1990'da ilk özel TV, 1992'de ilk özel	saklayan Telsiz Kanununun kaldırılmasına önayak oldu. 1990'da ilk özel TV, 1992'de ilk özel
s. 84, aşağıdan altıncı satır	demeç ("Türkler bu topraklarda otuz bin Kürdü ve bir milyon Ermeniyi öldürdü")	demeç ("Burada otuz bin Kürt ve bir milyon Ermeni öldürüldü")
s. 89, sondan bir önceki paragrafın son cümlesi	hükümetin Yüksek Askerî Şura'da (YAŞ) başka bir komutanı genelkurmay başkanı atamasına imkan vermemek için,	YANDAKİ YER ATILACAKTIR.
s. 103, ikinci paragraf, son iki satır	askerlik dersi	Milli Güvenlik dersi
s. 130, son satır	cumhurbaşkanının ve	YANDAKİ İKİ KELİME ATILACAKTIR
s. 155, dördüncü paragraf, birinci satır	2011 sonuna kadar	2010 sonuna kadar
s. 155, sondan ikinci paragraf, ikinci satır	ilişkiler 2012'de birdenbire kötüleşmiştir.	ilişkiler 2011'de kötüleşmiştir.
s. 162, altıncı satır	AB Milletvekili	AKP Milletvekili
s. 167, kutu, sol sütun, aşağıdan dördüncü satır	kalmamıştır.	neredeyse kalmamıştır.
s. 275, üçüncü paragraf altıncı satır	(Taraf, 30.03.2003).	(Taraf, 30.03.2011).
s. 283, üçüncü paragraf altıncı satır	Arapların seçimi boykot etmesiydi.	Sünni Arapların seçimi boykot etmesiydi.
s. 290, sondan dördüncü satır	21 Ocak 2007'de	21 Şubat 2008'de
s. 351, ikinci paragraf, üçüncü satır	6 kanun	6 yasal düzenleme
s. 351, ikinci paragraf, beşinci satır	Blöge	Bölge
s. 351, ikinci paragraf, altıncı ve yedinci satır	Adli Kolluğun Kuruluşuna İlişkin Kanun Tasarısı	Adli Kolluğun Kuruluşuna İlişkin Yönetmelik tasarısı
s. 359, kutu, sağ sütun, sondan dördüncü satır	seçimlerinin ardından	seçimleri döneminde
s. 364, kutunun altındaki ilk paragraf, ikinci satır	6 adet yasanın	6 adet yasal düzenlemenin
s. 421, ikinci paragraf, dördüncü ve beşinci satır	9 Temmuz'da	9 Ağustos'ta
s. 423 son satır ve s. 424 ilk satır	Bu bağlamda Türkiye'nin 2003'ten itibaren bu örgüte gözlemci statüsüyle katılmaya başlaması önemli bir gelişmeydi. Bunun dışında,	YANDAKİ YER ATILACAKTIR.
s. 424, ara başlıklan sonraki dördüncü satır	gözlemci statüsüyle	YANDAKİ İKİ KELİME ATILACAKTIR
s. 427, kutu, sağ sütun, dördüncü satır	GM	GK
s. 428, kutu, sol sütun, alttan üçüncü satır	GM	GK
s. 692, ikinci paragraf, dördüncü satır	"Proxima"	"EUFOR Concordia"
s. 713, kutu, ikinci satır	12 Eylül 2011'de	12 Eylül 2010'da
s. 811, üçüncü paragraf, yedinci satır	Afrika Birliği Örgütünde	Afrika Birliği örgütünde
s. 811, üçüncü paragraf, dokuzuncu satır	Afrika Birliği Örgütü	Afrika Birliği örgütünde

Uzman bir akademisyen grubu tarafından hazırlanan bu yapıt, bugüne değin yazılmış en hacimli ve ayrıntılı Türk Dış Politikası kitabıdır... Ama bu üç ciltlik çalışma yalnızca meslekten olanlara, uzmanlara hitap etmiyor. Çünkü onu anlamak için uluslararası ilişkiler eğitimi görmüş olmak gerekmiyor; meraklı bir okur olmak yeterli. *Öncelikle*, uzmanlık jargonundan kaçınarak, rahat bir dille kaleme alındı. *İkincisi*, dış politika, toplumsal olaylarla, iç politikayla ve uluslararası gelişmelerle harmanlanmış biçimde ayağı yere bastırılarak anlatıldı. *Üçüncüsü*, özel bilgi gerektirebilecek bütün terim ve kavramlar metinlerin içinde yer alan küçük "kutu"larda açıklandı. İktisat'tan hukuk'a, sosyoloji'den coğrafya'ya, iç politika'dan siyasal tarih'e, strateji'den ekonomi politik'e, dinler tarihi'ne kadar on dört yan dala yayılan bu kutularıyla ve anlattığı dönemlere ilişkin geniş görsel malzemesiyle bu yapıt, bir "Uluslararası İlişkiler Ansiklopedisi" niteliğinde. Türk dış politikasını, bir resmî görüşe ya da herhangi bir siyasal dogmatizme bağlı kalmadan, bütün boyutlarıyla, bütün verileri ve gerçekliğiyle irdeleyen temel bir başvuru kaynağı su

Türk Dış Politikası

Kurtuluş Savaşından Bugüne
Olgular, Belgeler, Yorumlar

CİLT III: 2001-2012

Bu üçüncü cilt, Türkiye'de çok ihtiyaç duyulan bir ansiklopedik kitap: Son on yılı 360° fotoğraflayan bir "İzahlı-İçtihatlı Almanak". 11 Eylül kargaşası içinde filizlenen yeni küresel dünyanın doğuşuyla başlıyor. Sonra uzun uzadıya tahlil ettiği AKP'nin Türkiye'yi dönüştürmesini masaya yatırıyor; asker, demokrasi, yargı, Kürt, Ermeni meselelerini apayrı bir kitap oluşturacak boyut ve nitelikte veriyor. Nihayet Türkiye'nin bölgesel hatta küresel güç olma iddiasını, "sıfır sorun" politikasının gelişimini ve son durumunu, çevredeki bütün bölge, komşu ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini ayrıntılı biçimde anlatıyor. Kısaca, son on yılda Türkiye'de ne yaşanmışsa hepsi rahat anlaşılır bir dille bir arada...

70.00

iletişim